

5-1-

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu

III 12. e

III 19 E
III 19 E
67-4-11

THEOL. D. ET P. P.

TOMVS POSTERIOR

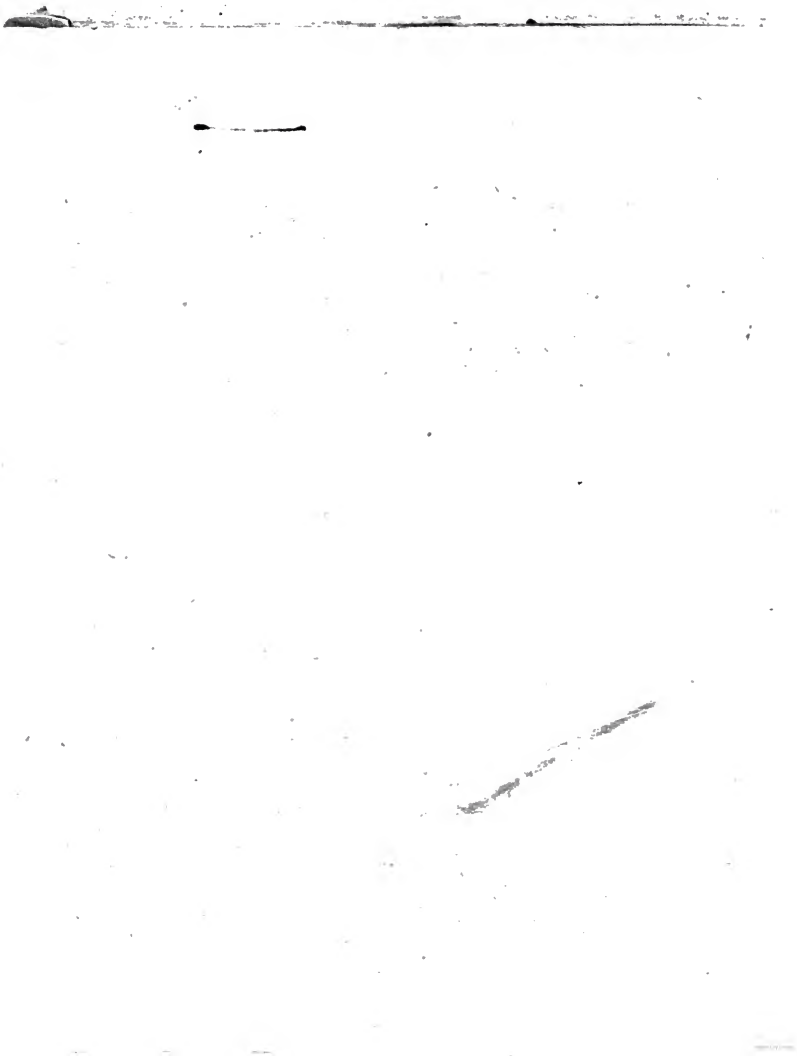
SIVE

LIBRI POSTERIORIS,
PARTISQUE ADEO SPECIALIS
SECTIO POSTERIOR

HISTORIAM ECCLESIASTICAM, THEOLOGIAM PO-
LEMICAM ET EXEGETICAM EXHIBENS.

LIPSIAE,
EX OFFICINA THOMAE FRITSCHII,
M DCC XXX.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT SEXTVM

DE

HISTORIA ECCLESIASTICA.

Σύνοψις.

Quid per historiam ecclesiasticam intelligatur? eiusque utilitas & necessitas;
§. I.

De iis, qui scriptorum monumentorumque, ex quibus historia ecclesiastica haurienda, notitiam tradunt; §. II.

De historia ecclesiastica veteris testamenti, scriptoribusque eo spectantibus; §. III.

De scriptoribus, qui historiam ecclesiasticam noui testamenti uniuersam, aut amplius voluminibus, aut compendiis complexi sunt; §. IV.

De iis, qui singulas historiae ecclesiasticae noui testamenti partes illustrarunt; §. V.

Possunt quoque historiae ecclesiasticae noui testamenti certa constitui interualla; pri-

mum a Christo nato vsque ad Carolum magnum; §. VI.

Alterum interuallum a Carolo magno vsque ad ecclesiae emendationem; historiae ecclesiasticae Germaniae in eo praecipue habenda est ratio; §. VII.

Tertium interuallum ab emendatione ecclesiae vsque ad nostra tempora; in eo ad historiam reformationis ecclesiae cumprimis respiciendum; §. VIII.

Status praesentis ecclesiae neutiquam negligenda consideratio; §. IX.

Historia ecclesiarum particularium quousque hic in censum veniat? §. X.

Cautiones in historiae ecclesiasticae tractatione obseruandae; §. XI.

§. I.

Historiae ecclesiasticae nomine ea pars historiae intelligitur, quae ecclesiae, quam Deus ipse inter mortales constituit, originem, fata, prospera, aduersa, propagationem, mirabilemque inter afflictiones & calamitates perpetuas conseruationem, enarrat; inde vt sapientiam Numinis summam, eiusque & bonitatem & iustitiam agnoscentes, in fide corroboreremur, & sapientiores, prudentioresque euadamus. Vnde & utilitas pariter ac necessitas eius intelligitur. *

* Qui ea, quae hucusque de theologia dogmatica, symbolica, patristica, moralis, cumprimis de iurisprudencia ecclesiastica diximus, rite considerauerit; quantam in hisce omnibus lucem historia ecclesiastica dederit, facile perspiciet. Quod ergo res ipsa postulat me facturum existimo, si ipsam de historia ecclesiastica tra-

ctationem statim subiunxero. Hocce vero quid intelligatur nomine, cum descriptio, quam dedimus, omnes condoceat; vt pluribus hoc declaremus verbis, necesse non erit. Caput causae in eo consistit, quod ecclesiae, adeoque & doctrinae verae, a Deo ad hominum salutem reuelatae, per quam Deus ecclesiam colligit, quaeue in

Εεεεε 2

εεεεε

ecclesia, & cum eadem, simul conseruatur, & propagatur, originem, atque fara, cum primis conseruationem, & propagationem, tradat. Nimirum duplex esse regnum diuinum, constat, aliud naturae, aliud autem gratiae, quod in ecclesia conspicitur. Illud historia ciuilibi sibi vindicat, quae in regnorum ac imperiorum origine, conuerfionibus, fatiis, prouidentiae diuinae uestigia, ad ductum rectae rationis, obseruat. Huius autem consideratio, historiae ecclesiasticae propria est, quae adeo, ea, quae scriptura sacra de hoc regno gratiae tradit, ipsa experientia confirmari, demonstrat. Vnde consequitur, historiam ecclesiasticam non tantum theologiae multiplicem vsum adferre, sed pro eius etiam parte quadam recte haberi. Nec enim alia de re magis, quam de regni gratiae natura, indole, ac fatiis, theologum sollicitum esse oportet. Fructus autem, qui ex historiae ecclesiasticae tractatione, ad nos, aliosque, redundat, praecipue in eo consistit, quod non tantum, dum sapientiae, bonitatis, & iustitiae diuinae uestigia vbique deprehendimus, fides mirifice corroboretur; sed quod ad sapientiam quoque, prudentiamque, cum primis ecclesiasticam, egregie faciat, si ex exemplis quam plurimis discimus, quanam ecclesiae aut profint, aut noceant, quaeue aut amplecti, aut fugere debeamus, quae ueritate saluti ecclesiae consulere, periculaque eidem imminientia, auertere queamus. Verae porro religionis mirifica, a prima mundi origine, ad nostram vsque aetatem, inter tot calamitates, inter tam atroces hostium insultus, & tam callidas machinationes, conseruatio, luculentissimum pro eius ueritate, contra atheos, hominesque profana mente imbutos, praebet argumentum. Nouum eidem, simulque firmissimum, additur robur, ex collatione historiae ueteris nouique testamenti, uaticiniorumque, in illo occurren-

tium, in hocce complemento. Porro, dum quorundam hominum sanctitatem, constantiam, uirtutesque varias, labores item & incommoda, quae pro tuenda conseruandaque doctrina caelesti, de cuius ueritate conuicti erant, subieunt, aliorum autem errores, lapsus, naeuos, uitia, describit; discere inde licet, quae imitari, quae fugere contra, summoque euitare studio, debeamus. Quod si singulas perlustremus theologiae partes; deprehendemus, nullam esse, quae historia ecclesiastica commode carere queat. Cum primis tamen in theologia polemica vltis eius est amplissimus, quippe in qua non recte procedemus, nisi historiam & originem haeresium & errorum, quos refellendos nobis sumimus, perspectam cognitamque habeamus. Accedit, quod dissentientes, romanenses maxime, haud raro armis ex antiquitate ecclesiastica depromtis pugnent; quibus adeo feliciter obuiam non iueris, nisi iisdem armis fueris instructus. Sed mitto reliqua, quae pro necessitate & utilitate historiae ecclesiasticae adferri queant; cum hodie non temere quisquam fuerit, qui de ea dubitauerit. Quod si quis dubitet, ei auctor fuerim, vt IO. ANDR. BOSTI nostri *orationem de historia ecclesiastica, nostro praesertim tempore, diligentius colenda*, legat, quae cum eiusdem *introductione in notitiam scriptorum ecclesiasticorum* iterum prodiit cura & studio IO. GEO. WALCHII, lenae 1723. 8. Iungi poterit IO. CLERICI *oratio de praesentia & utilitate historiae ecclesiasticae*, Amstelodami an. 1712. 4. In iuris prudentia ecclesiastica neminem sine historiae ecclesiasticae notitia recte versari, res ipsa docet, meritoque adeo inculcat IUSTVS HENN. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico praesentium &c. lib. I. tit. IV. §. XXI. seqq. p. 214. seqq.*

§. II. Cum ecclesiastica historia ex libris monumentisque fide dignis haurienda sit, latissimoque simul circumscribatur ambitu; consulendi initio sunt, qui eiusmodi librorum monumentorumque notitiam tradunt, viamque adeo, quam ingredi debeat, qui recte proficere cupit, monstrant.

* Ad notitiam scriptorum, historiae ecclesiasticae studio inferuentium, comparandam, nonnulli ex illorum quoque numero faciunt, qui generatim de historicis, eorumque scriptis, agunt, quos supra ad *lib. prioris cap. IV. §. XV.* laudauimus, cum primis GERH. IO. VOSSIVS, de *historiis graecis*, & DEGOR. WHEAR, in *relectionibus hyemalibus, de ratione & methodo legendi utrasque historias, cimbles & ecclesiasticas, fess. XXXII. seqq. p. 119. seqq.* quibus iungenda, quae IO. CHRISTIAN. NEV collegit, in *accessionibus ad Wheari L. c. p. 220. seqq.* Sunt vero & qui speciatim scriptores ecclesiasticos enarrare suarum duxerunt esse partium; quos inter primum se nobis offert IO. ANDR. BOSIVS, in *introductione in notitiam script. ecclesiasticorum*, quam cum aliis eiusdem opusculis Ienae anno 1723 iterum editam, antea diximus. Praecipue tamen haecce *introductionis* ad eam historiae ecclesiasticae partem spectat, quae de scriptoribus ecclesiasticis praecipit; quorsum & THOM. ITTIGII *obediassina de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, aliaque eiusdem generis, referre licet, a nobis iam commemorata, cum de historia litteraria, itemque de theologia patristica, verba faceremus. BOSIVM merito excipit SEV. WALTH. SLUTERVS, cuius *propylaeum historiae christianae, sifens enarrationem methodicam scriptorum veterum atque recentiorum, cum generatim ad historiam ecclesiae christianae, tum speciatim ad eiusdem topographiam, prosopographiam, pragmatographiam, & polemographiam facientium*, primum Francofurti 1680 prodiit, BYD. ISAGOGE.

recusum deinde cum emendationibus & accessionibus quibusdam Luneburgi, 1696. 4. Nec contemnendus est hicce liber; etsi hodie non desint, qui & plenius ecclesiasticae historiae scriptores enarrant, & meliori eos exhibent ordine. Id certe beatus CASP. SAGITTARIUS noster facere instituit, in *introductione in historiam ecclesiasticam & singulas eius partes*; cuius tomi primi, qui an. 1694 lucem adspexit, supplementum aliquod alteram *propylaei* sui editionem voluit esse SLUTERVS. Sed postquam alter tomus, *supplementa & continuationem* continens, cura & studio IO. ANDR. SCHMIDII prodiit; reliquis omnibus opus hocce praefendum esse, nemo dubitauerit. In *primo* autem *tomo* praeter generales historiae ecclesiasticae scriptores, veteres & recentiores, exhibentur particulares, qui singulorum regnorum, rerum publicarum, atque prouinciarum historiam ecclesiasticam dederunt; itemque, qui patriarcharum, archiepiscoporum, episcoporum &c. historiam descripserunt; porro, qui singularum vrbiū, itemque monasteriorum historiam litteris consignauerunt; tum &, qui de imperatoribus romanis regibusque Germaniae, deque pontificibus romanis, generatim & speciatim, egerunt, itemque de cardinalibus; cum primis autem scriptores haeresiologici, generales ac speciales, fuisse recensentur. In *altero* *tomo*, quem IO. ANDR. SCHMIDIVS an. 1718 publicae luci exposuit, praeter supplementa tomi primi, sistuntur scriptores de conciliis & colloquiis, tum generales tum speciales. In *tertio*, denique, qui adhuc expectatur, *tomo* comparebunt scriptores, qui de ritibus,

bus, aliisque antiquitatibus ecclesiasticis, persecutionibus, martyribus & martyrologiis, sanctis, hierarchia ecclesiastica, & ordinibus religiosis vtriusque sexus &c. commentati sunt. Commemorandus etiam hic iterum THOM. ITTIGIVS, ob *praefationem, seleftis capitibus historiae ecclesiasticae primi a Christo nato saeculi praemissam*, in qua scriptores historiae ecclesiasticae recentiores recenset; quemadmodum in *praefatione seleftorum capitum histor. eccles. saeculi secundi*, antiquiorum historiae ecclesiasticae scriptorum notitiam suppeditat; & de vtriusque varia lectu observatuque digna tradit. Denique nec IO. ALB. FABRICIVS hic praetermitten-

bus est, quippe qui volumini duodecimo bibliorbecae suae graecae, p. 152. seqq. *manifestam, de recentibus historiae ecclesiasticae scriptoribus* inseruit, in qua primum *annaliū & historiae veteris testamenti*, deinde, *annaliū & historiae ecclesiasticae novi testamenti* scriptores, cum primis *centuriatores Magdeburgenses, & annales CAES. BARONII*, recenset; tum reliquos scriptores historiae ecclesiasticae ordine alphabetico exhibet; hinc eos, qui historiam reformationis ecclesiae dederunt, commemorat; tandemque scriptores historiae ecclesiasticae specialis certarum regionum vel populorum, item ciuitatum quarundam Germaniae, subiungit.

§. III. Ad rem ipsam accedenti primum se offert historia ecclesiastica veteris testamenti, quae & in se spectata scitu cognituque profus est necessaria; & ob arduissimum quoque cum historia ecclesiastica noui testamenti nexum, minime est negligenda. Fontes itaque, ex quibus haurienda, cum subsidiis, quae eidem inferuiunt, probe obseruandi sunt. *

* Quae generatim de utilitate ac necessitate historiae ecclesiasticae ad §. I. diximus, speciatim etiam de veteris testamenti historia ecclesiastica intelligenda sunt. In hac namque primam reuelatae religionis originem condocemur, eiusque, vsque ad Messiae aduentum, propagationem, atque fata; immo in hac fontes recluduntur eorum omnium, quae in nouo testamento contigerunt, & de quibus historia ecclesiastica noui testamenti nos erudit. Intelligere itaque hinc licet, eam, quam Christus atque apostoli tradiderunt, rationem Deum colendi, aeternamque consequendi salutem, si caput causae spectes, non aliam esse, quam quae per Numinis reuelationem primis parentibus statim post eorum lapsum innouit, adeoque semper obtinuit. Ex quo, sicut religionis christianae antiquitas elucet; ita haud contemnendum inde pro eiusdem veritate desumitur argumentum. Cum etiam in

veteri testamento, praesertim religione Mosaica, profani homines praecipue sibi inuenisse videantur, quae exagitent, & ad christianam religionem omnium ludibrio exponendam arripiant; hisce non rectius obuiam iri potest, quam historiae ecclesiasticae diligenti tractatione; quippe quae eo nos ducit, vt, quam vani irritique istorum hominum sint conatus, luculenter intelligamus. Non minus tamen iuuat, cognita atque perspecta habere, quae omni tempore infernalis genius egit, vt veritatis lucem obscuraret, regnumque Christi opprimeret; quorum in veteri testamento cum primis idololatria spectat; de cuius adeo ortu, indole, progressu, generibus, historia ecclesiastica, quae huius interualli est, nos instruit. Sed mitto reliqua.

Inter fontes, ex quibus historia ecclesiastica veteris testamenti haurienda, primum praecipuumque locum tenet scriptura sacra veteris testamenti, inque ea praeci-

cipue libri canonici, iique historici, non minus tamen & qui apocryphi vocari solent, quive historica continent. Et ad canonicos quidem quod attinet, verissima esse, quae in iis traduntur, & extra omnem controuersiam posita, non dubitabit; qui de illorum diuina persuasus est inspiratione. Sed si hinc quoque discedas, summam nihilofecius in rebus historicis promerebuntur fidem; eo, quod nullo hactenus exemplo comprobari potuit, occurrere in iis quidquam, quod veritati consentaneum non sit. Idque ex ipsa etiam scripturae sacrae cum historicis profanis collatione demonstrari potest. Si enim hi cum illa consentiant, uti in plurimis consentiunt; mirifice inde historiae sacrae veritas confirmatur; sin dissident, ratio adferenda, cur scriptoribus profanis, plerumque de rebus alienis, sibi quae minus perspectis, scribentibus, potius adhibenda fides sit, quam sacris, de rebus domesticis, sibi cognitis ac exploratis, verba facientibus. Accedit, quod profanae historiae tam incerta, tamque lubrica fides sit, tanta auctorum, qui eam litteris consignarunt, a se inuicem discrepantia, ut omni rationis vsu destitutus videatur, qui eam sacrae praeferre velit; quod & luculenter demonstrauit EDVARD. STILLINGFLETVS, in *originibus sacris, cap. II. seqq.* Et sunt tamen, qui STRABONI, aut cuiuscumque alii scriptori ethnico in rebus Iudaeorum potius credendum putant, quam Mosi; quod IO. TOLANDVM, in *originibus iudaicis*, eiusdem *adelsidamoni* subnexis, fecisse constat. Sed hac de re iam alibi dictum.

Scripturam sacram merito excipit **ELIOSEPHVS**, Matathiae sacerdotis filius, gente & religione Iudaeus, qui saeculo post Christum natum primo vixit, magnamque scriptis suis famam, atque existimationem, consequutus est. Praeter *libros septem* enim de bello iudaico, reliquit *ἑξαπόλογος*;

hoc est, *antiquitatum*, vel ut alii loqui amant, *originum iudaicarum libros viginti*, in quibus iudaicae gentis historiam ita persequitur, ut ab ipsa mundi creatione exorsus, ad duodecimum vsque Neronis annum progrediatur. Cumque hac ratione non tantum scripturam sacram, in rebus Iudaeorum, continuer, sed & subinde, quae in illa breuius dicta erant, amplifcet, atque illustret; plurima eum, de quibus in historia ecclesiastica veteris testamenti agitur, complecti nemo non intelligit. Ad fidem autem atque integritatem eius quod attinet, non vna eademque de ea virorum doctorum est sententia. Iudaeos parum aequo in illum esse animo, mirum non est; quoniam talia scripsit, quae ab homine iudaeo scripta nollent, CAESAR BARONIVS nullam occasionem, Iosephum perstringendi, praetermittit; quod & in *analibus veteris testamenti* facit IAC. SALLIANVS. Grauius errorum tenebris eum inuolutum esse, LEO ALLATIUS pronuntiat; in *notis ad Eustath. p. II. IO. HARDVINI prolusionem de nummis Herodiadum* eo vnice spectare, ut Iosephi fidem eleuaret, docet MATVR. VEYSSIERVS LA CROZE, in *defensione veterum scriptorum contra Io. Harduinum*, p. 35. Cuncta, quae in Iosepho reprehendi solent, summam complectitur CAROL. DAVBZ. Quidam, inquit, in Iosepho culpant summam ac intolerabilem mentiendi libidinem, quidam negligentiam, alii fraudem & adulationem, nec minima est eorum querela, qui acriter in eum insurgunt, quod antiqua Mosi, & aliorum, miracula eleuare videatur; in libris duobus pro testimonio *Fl. Iosephi*, p. 68. Fuerunt tamen rursus, qui longe aliter de Iosepho censerent. THEOPHYLACTO *Φιλαρητης*; audit; in *Matth. XXII. 7.* IO. IVSTVS SCALIGER eum diligentissimum & *Φαλαγγιστης* omnium scriptorum vocat, de quo nos, ita pergit, haec audacter dicimus, non solum

in rebus iudaicis, sed etiam in externis, utius illi credi, quam omnibus graecis & latinis; prolegom. in libros de emendat. tempor. Quod SCALIGERI elogium cum & CAROL. DAVBVZ retulisset, addit: licet nulla huius testimonii (de Christo) ratio haberetur, si tamen Iudaei Flavianum admitterent, eiusque scripta legerent, tanta sunt ac praecleara in illis veritatis indicia, scripturasque sacras sine praecudiciis legendi studium, ut fieri nequeat, quin Iudaei peritiam sua deposita, statim ad partes nostras transirent; l.c. p. 69. In SCALIGERI quoque de Iosepho iudicio haud obscure acquiescit GERH. IO. VOSSIUS, de historicis graecis, lib. II. cap. VIII. p. m. 116. IS. CASAVBONVS, dum Iosephum contra BARONIUM defendit, historicum nobilissimum vocat, quidquid ingrati Iosephomastiges mugientur; quamquam fateatur, eum interdum errare; exercit. XII. contra Baronium, p. 207. Longe modestius etiam, quam BARONIUS, de Iosepho censet ANTON. PAGI, immo contra eum defendit, magnamque fidem & eruditionem illi tribuere non dubitat; in critica anti-Baron. adparat. n. CXXXIV. & CXXXV. item ad an. Christi XIV. num. III. Lunghendus his THOM. ITTIGIVS, in prolegomenis lectu dignis, editioni operum Iosephi, quae an. 1691 Lipsiae prodiiit, praemissis; qui tamen, vti itidem non diffitetur, errasse haud semel Iosephum; ita praecipua ex perperam ab eo dictis, in vnum collecta, ibidem exhibet; quod & post eum PETR. BRINCH fecit, in examine chronologiae & historiae Fl. Iosephi, Hafniae an. 1701. 4. edito. Summa haec eorum est, quae ipsemet de Iosepho fufius dixi, in prolegomenis historiae eccles. ver. testam. §. IX. pag. 10. seqq. vbi & illorum, qui eius causam agunt, haecenus me subscribere sententiae professus sum; ob quaedam errata non statim reliquis ab eo memoratis fidem denegandam esse, nisi praec-

gnantes, quae hoc suadeant, adsint rationes. Causas ibidem exposui, cur aliquando aut data opera a veritate deflexisse videatur, aut abreptus sit, quo minus de rebus, de quibus scribebat, eas animo notiones conceperit, quas concipere debuerit. Editiones, itemque versiones operum IOSEPHI recensent THOM. ITTIGIVS, in prolegomenis iam laudatis, & IO. ALB. FABRICIVS, in bibliothec. graec. lib. IV. cap. VI. §. IV. p. 234. seqq. Lipsensem illam, quae an. 1691 lucem adiecit, & Oxoniensem, EDVARDI BERNHARDI, quae tamen partem tantum operum IOSEPHI exhibet, auctore, quo minus reliqua perficeret, praematura morte praepedito, quaeue anno 1700 prodiiit, in proleg. hist. eccles. vet. testam. ad §. IX. p. 14. iam commemoravi; addenda vero nunc omnino est, quam IO. HVDSONVS, vir doctissimus, dedit; qui, ut ipsa inscriptio nos docet, opera Iosephi omnia, ad codices fere omnes, cum impressus, tum manuscriptorum, diligenter recensuit, noua versione & notis illustravit; Oxoniae 1720 duobus tomis in fol. Atque ita tandem HVDSONVS obtinuit, quod IO. ANDR. BOSIVS, EDVARD. BERNHARDI, & GOTTFR. OLEARIVS, qui de edendo Iosepho cogitationes susceperant, frustra sperarunt.

Dici nunc etiam posset de HEGESTIPPO, vel quisquis auctor est, qui, sub hocce nomine, res Iudaearum a tempore Maccabaeorum vsque ad euersam urbem Hierosolymam persequutus est, sua tamen maximam partem ex IOSEPHO depromsit, deque IOS. GORKONIDE, qui ex eodem auctore sua corrasit; nisi de vtroque iam fufe admodum actum a me esset, in prolegom. histor. eccles. ver. testam. §. X. p. 15. seqq. Ibidem quoque iam recensui eos ex Iudaeis, qui lingua ebraea gentis suae historiam condendo, lucem quamdam rebus,

bus, de quibus in historia ecclesiastica veteris testamenti tractatur, adfunt; quales sunt R. ABRAHAM BEN R. SAM. ZACVTI Hispani in libro *rem seu profapia-rum*, quo chronologia, & historia iudaica a mundi exordio vsque ad annum Christi 1500 continetur; R. GEDALIA BEN R. IOSEPH IACHIA, in *שולח הקבלה kabbalae*, in qua itidem historia a prima rerum origine, ad auctoris, qui circa annum Christi 1500 natus est, vsque tempora, deducitur; R. ABRAHAM BEN DAVID, quem alii BEN DIOR vocant, in *שולח הקבלה libro traditionis*, Mosaeicae scilicet doctrinae, a Mose ad posteros transmissae, qui, licet Sadduceeorum haeresi, eo, quo auctor vixit, tempore in Hispania inter Iudaeos caput iterum tollenti, oppositus sit; chronologiam tamen, simul & historiam, sistit, a mundi initio vsque ad annum Christi 1161, quo auctor eum absoluit; R. IOSEPH BEN CHILPETA, qui circa annum Christi 130 vixit, auctorque fertur chronici, quod inscribitur: *סדר עולם רבא ordo mundi maior*, historiamque orbis a primo rerum initio vsque ad tempora Adriani imperatoris exhibet, & haecenus commemoratis longe est antiquius, diuersum quoque ab eo, quod *סדר עולם דא chronicon mundi minus* inscribitur, atque recentius est; denique R. DAVID GANZ in *דברי זמיר germine Davidis*, ex haecenus commemoratis, itemque ex *meor enam* compilato, in quo sacram & profanam temporum, auctorum, dictorum, & factorum rationem, a mundo condito ad annum eius quinquies millesimum trecentesium vigesimum quintum, hoc est, Christi 1592, annorum diligenter seruata serie, complectitur. Qui vero indolem geniumque scriptorum iudaicorum nouerit, quamque sollemne illis sit, falsa miscere veris, fabulisque & commentis indulgere, quamque nihil minus, quam *אנפשיא in* rebus historicis sciantur; facile perspi-

ciet, non adeo magni momenti esse, quae ab hisce, similibusque, expectare queamus commoda. Idem etiam, & quidem multo magis, de scriptoribus quibusdam arabicis, GEORG. ELMACINO, ABNOL-AMBDI & IBNOL-AMBDIA dicto, GREGOR. ABULPHARAO, IBN HARIMA dicto, atque ABR. ECHELLENSI, Maronita, censendum, de quibus *L. c.* ad §. XI. p. 21. & 22. verba feci. Compendium aliquod historiae ecclesiasticae veteris testamenti secundum sententiam & traditiones orientalium ex hisce scriptoribus a IO. HENR. HOTTINGERO, in *synegmate orientali*, cap. VIII. exhiberi, ibidem obseruauimus, simulque n. HERBELOTII *bibliothecam orientalem* laudauimus, editam Parisiis anno 1697. fol. quippe in qua itidem orientalium de patriarchis, virisque aliis, tempore veteris testamenti celebribus, traditiones exponuntur.

Qui ex graecis latinisque scriptoribus, iisque ethnicis, ad historiam ecclesiasticae veteris testamenti illustrationem aliquid conferunt, non vnius sunt generis. Primo namque nonnulli ex instituto de Iudaeis egerunt, quos recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. IV. cap. XVI. §. XVIII. p. 254*. Cumque isti iniuria temporum perierint, consulendi, qui fragmenta quaedam, seu seruatas & naufragio tabulas, ad nos transmiserunt; quod praeter FL. IOSEPHVM, subinde ex eiusmodi scriptoribus quaedam ad gentis suae historiam spectantia recitantes, diligentissime praestitit ETSEBIVS, *praeparat. euangel.* per integrum librum nonum, qui adeo totus huc comparatus est. Deinde, alii ex iisdem graecis latinisque scriptoribus non quidem ex instituto res Iudaeorum describunt, oblata tamen occasione & velut in transitu, earumdem mentionem faciunt, VI STRABO, PLUTARCHVS, TACITVS, IUSTINVS, alique. Diligenter ex hisce, quae ad res Iudaeorum spectant,

collegit, certoque ordine disposuit IOAN. IAC. SCHVDT, in *compendio historiae iudaicae, de origine, incrementis, & rebus gestis Iudaeorum, ad ductum Iustini histor. lib. XXXIV. potissimum ex gentilium scriptoribus collecto*, quod Francofurti anno 1700. 8. prodiiit. Alii rursus ex scriptoribus ethnicis Iudaeorum equidem nullam faciunt mentionem, dum autem eorum, quibuscum Iudaeis varia olim intercesserunt commercia, vt Aegyptiorum, Phoenicum, Chaldaeorum, Persarum, aliarumque orientis gentium, Graecorum item ac Romanorum, res describunt, non possunt non talia tradere, quibus scripturae sacrae de Iudaeorum rebus ac satis narratio mirifice confirmatur. Fusc itaque admodum & copiosissime de istarum gentium historici egi, in *prolegomenis histor. eccles. vet. testam. ad §. XIII. p. 25.* quae vt hic repetantur, necesse non est. Id solum non addere nequeo, prodidisse postea HVMFREDI PRIDEAUX opus, inscriptum: *vetus & nouum testamentum, in historia Iudaeorum, & vicinarum gentium, connexum, a declinatione regni Israël & Iudae, vsque ad tempora Christi*, lingua anglicana, tomis duobus, quorum prior an. 1716, posterior 1718 lucem adspexit. Magna multorum approbatione opus hocce exceptum fuit; cuius versio gallica Amstelodami euulgata est 1722, quinque voluminibus in 12. belgica a IOAN. DRIEBERGE adornata, Lugduni Bataurorum, anno 1722 & 23. duobus tomis in 4. germanica denique auctore AVGVSTO TITTELIO, an. 1721, duobus tomis in 4. Eo aimirum opus hocce comparatum est, vt, quae scriptores sacri veteris testamenti, tradunt, ethnicorum scriptorum testimoniis confirmetur; quod dum auctor agit, historiam sacram cum profana aptissime connectit, & eo, quo quodlibet contigit, tempore, narrat, incipiendo a regno Achazi, patris Ezechiae, & progrediendo vsque ad

adscensionem Christi in caelum. Nullam hinc praetermittit occasionem, historiam sacram, variaque scripturae oracula illustrandi, subinde & chronologiam scriptorum ethnicorum cum chronologia sacra conciliat, & vaticiniis quibusdam lucem adfundit, dum illorum ex historia gentium, populo israelitico & iudaico vicinarum, complementa ostendit. Praeentes sane hac in re iam sibi habuit IAC. VSSERIVM, IOAN. MARSHAMVM, aliosque; nec defunt, qui iamdudum eadem traderunt, quae ipse adfert; apta tamen atque concinna rerum omnium connexio, nouitatis gratiam libro huic conciliauit.

Iam ad christianos, eosque veteres, si nos conuertamus, primo chronographi quidam sese nobis offerunt, vt IVLIVS Africanus, EVSEBIVS, qui ex IVLIO Africano sua fere desumpsit, GEORG. SYNCELVS, IOANNES Antiochenus, cognomento MALALA, IOANNES, monachus Antiochenus, a priori diuersus, auctor *chronici Alexandrini*, & si qui alii sunt eiusdem generis, iam commemorati in *prolegomenis histor. eccles. vet. testam. ad §. XIV. p. 36. seqq.* Ex hisce interdum in chronologicis aliquid lucis capias; ceteroquin facile iis carere possemus. EVSEBII chronicon, *πρωτόταυτ' ἱστορίαι* dictum, qua graecum textum vtrumque restitutum exhibet IOSEPH. IVST. SCALIGER, in *thesauro temporum*, Lugduni Bataurorum an. 1606 edito, recuso deinde notis tertia parte auctoribus Amstelodami 1658. fol. Qui quidem *thesaurus* vel ob notas illas & animaduersiones hic commemorandus fuit, quippe in quibus multa sacrae pariter ac profanae historiae loca egregie illustrantur. Sed missis hisce, ad SVLPIT. SEVERVM progredimur; ad cuius historiam sacram DEGORVS WHEAR eos accedere iubet, qui *vnuerſam historiae sacrae & ecclesiasticae imaginem, vno quasi intuitu ab orbe condito ad Christum natum, & inde porro*

porro ad annum quasi quadringentesimum secundi intervalli, contemplari cupiunt. Vir, inquit porro, erat doctrina & sapientia plurimum pollens, scriptor valde politus, dilectione utitur adeo tersa & eleganti, ut ecclesiasticorum purissimus scriptor a Iosepho Scaligero vocetur; in relectionib. hymalib. de ratione & methodo legendi histor. sect. XXXII. p. 122. conferendus etiam de eo GERHARDVS IO. VOSSIVS, de histor. lat. lib. II. cap. XII. Licet autem gentis israeliticae fata SVLPIT. SEVERVS praecipue describat; quoniam tamen in haec gente olim verae ecclesiae fuit sedes, huiusque adeo fata cum fati illius fuerunt coniunctissima, porro non tantum civilia, sed & sacra populi huius enarraret, historiae denique ecclesiasticae novi testamenti partem subnectat; nescio quo fundamento a non nemine adsertum sit, non tam ecclesiasticam, quam sacram historiam SVLPITIVM tradidisse, neque eo sensu historiam eius sacram vocari, ut ecclesiasticam simul denotet. Editiones operum SVLPITII alii recensent; nouissima, eaque minime contemnenda, est, quae Lipsiae an. 1709 lucem adspexit, & in duos distributa est tomos, quorum prior antehac edita continet, cum notis IO. VORSTII, alter autem epistolae, antea cum reliquis operibus nondum editas, ex recensione & cum notis IO. CLERICI. Praeter IO. VORSTIVM, VICTOR quoque GISELINVS, CAR. SIGONIVS, IO. DRYSVS, GEORG. HORNIVS, alique, notis & commentariis auctorem huncce illustrarunt; cumprimis autem fusc & operose idem praestitit CHRIST. SCHOTANVS, in bibliotheca historiae sacrae veteris testamenti, seu exercitationibus historicis in sacram scripturam & Iosephum, per modum commentarii in historiam sacram Sulpicii Severi, quae in duos distributa tomos Francogerae 1662. fol. prodit. Quod adeo opus inter ea, quibus historia ecclesiastica

veteris testamenti illustratur, haud vltimum locum tenet, vsuique, ob magnam rerum variarum farraginem, esse potest; licet nonnulli ordinem atque selectum in eo non sine ratione desiderare videantur.

Ex medii aevi chronographis nonnulli, itidem annales suos atque chronica a mundi exordio inchoantes, veteris quoque testamenti historiam complectuntur; id quod ex Gracis GEORG. CEDRENVS, IOAN. ZONARAS, atque MICH. GLYCAS, ex Latinis ISIDORVS Hispanensis, BEDA, cognomine venerabilis, FRECVLPHVVS, Lexouienfis episcopus, ADO Viennensis, HERMANNVS contractus, MARIANVS Scotus, alique, faciunt. Sed cum isti omnes parum lucis rebus veteris testamenti adferant, subinde & fabulis ac commentis indulgeant; non est quod iis immoremur. Rectiora melioraque ab iis expectantur, qui post bonarum litterarum restitutionem ad historiam ecclesiasticam veteris testamenti illustrandam animum adpulerunt; quos inter primo loco nominandi sunt, qui annales veteris testamenti condiderunt, vt IAC. SALIANVS, AVGVST. TORNIELLVS, & IAC. VSSERIVS. Et ad SALIANVM quidem quod attinet, qui societati Iesu adscriptus fuit, annalium eius ecclesiasticorum veteris testamenti, usque ad Christi mortem, connexis annalibus imperii Assyriorum, Babyloniorum, Persarum, Gracorum atque Romanorum, volumina sex, Parisiis an. 1619 ad 24 prodierunt, auctiora deinceps ibidem edenda an. 1641. Epitome istorum annalium vnico volumine lucem adspexit Parisiis 1635; alibique. TORNIELLI autem annales sacri & profani ab orbe condito ad eundem Christi passionem redemptum, duobus tomis, tum alibi, tum & Francofurti 1711 euulgati sunt, atque ita concinnati, vt velut praeuim aliquod annalibus CAES. BARONII opus censeri debeat. Vtrique multum praefereendus est IAC. VSSERIVS,

in *annalibus veteris & novi testamenti, a prima mundi origine deductis, vsque ad extremum templi & reipublicae iudaicae excidium*, Londini an. 1650 primum editis, tum Parisiis an. 1683, & Breae an. 1686. fol. addita eiusdem *chronologia sacra*, quam tamen, morte praeventus, ad finem non perduxit, quod maximopere dolendum, itemque *dissertatione de Macedonum & Asianorum anno solari*. Sed praeferenda reliquis editio Geneuensis, quae anno 1722 conspectui orbis eruditi exposita est, in qua annales manu ipsius auctoris emendatioris auctioresque exhibentur, & praeter *chronologiam sacram, & dissertationem de Macedonum & Asianorum anno solari* subnectitur liber *de symbolis*, seorsim alias excusus, praemittiturque vita VSSERII, scripta a THOMA SMITHO, editaque antea Londini an. 1707. 4. Conferendus de hac editione IO. CLERICVS, *bibliorb. anc. & mod. tom. XVII. part. II. art. III. p. 339. seqq.* Commemorari hic porro possent, qui *chronologias sacras* condiderunt; sed cum de hisce alibi agatur, ad illos progredimur, qui ex instituto historiam ecclesiasticam, aut fusiori tractatione, aut compendiis complexi sunt. Inter illos locum sibi vindicat NAT. ALEXANDER, cuius *historia ecclesiastica veteris testamenti*, vna cum *historia ecclesiastica noui testamenti*, (de qua deinceps plura dicemus) antea per partes edita, iunctim tandem, & in octo diuisa tomos, Parisiis prodit, an. 1699. fol. Spectat huc quoque FRIDER. SPÄNHEMII *historia ecclesiastica, a condito Adamo ad aeuum christianum, cui inferuntur synchronismi insigniores historiae exoticae*, tomo primo operum eius Lugduni Bataurorum anno 1701 tomis tribus in fol. iunctim editorum; itemque IAC. CAPPELLI *historia sacra & exotica ab Adamo vsque ad Augustum*, Sedani an. 1613. 4. de qua conferenda, quae obseruat THOM. ITTIGIVS, in *praefatione*,

selectis capitibus historiae eccles. primi a Christo nato saeculi praemissa, §. LXXXII. p. 93. Fratrem IACOBI, LVD. CAPPELLVM *chronologiam sacram ab orbe condito ad eundem reconditum, indeque ad vltimum Iudaeorum excidium, concinnasse*, notum est. Editae est Parisiis 1655. 4. & Londini in *adparatu ad biblia polyglotta BRIANI WALTONI*, & iterum seorsim Tiguri an. 1673. fol. Sed de chronologis alibi agitur. Operae tandem & ipse me facturum existimaui pretium, si in hocce litterarum genere ingenii periclitarer vires, *historiamque ecclesiasticam veteris testamenti ab orbe condito vsque ad Christum natum, variis observationibus illustratam*, publicae luci exponerem. Constat ea duobus tomis in 4. quorum prior Halae Magdeburgicae anno 1715, posterior autem ibidem an. 1718 prodit; prior etiam eodem an. 1718, & posterior an. 1721, iterum editus est; moxque sequeretur editio tertia. Vniuersam veteris testamenti historiam ecclesiasticam in duas periodos maiores, quarum altera a mundi & ecclesiae origine ad Moysen, altera a Mose ad Christum vsque progreditur, distribui. Vtriusque minora intervalla secundum praecipuas, quas ecclesia subiit, mutationes constitui. In singulis istis intervallis minoribus primum fata ecclesiae, simulque initio patriarcharum, deinde populi israelitici & iudaici, luculenter descripsi; tum quae religionis & doctrinae, quae cultus Dei externi, quae matrimoniorum, & ubi res istud postulat, status civilis, ratio fuerit, exposui; nec litterarum studia, librosque, qualibet aetate editos, praetermisi; cum primis vero & ea, quibus vera religio obscurata est, speciatim idololatriae originem, progressum, varia eius genera, edisserui; sed & exoticorum scriptorum testimoniiis, quantum fieri potuit, historiam sacram, praesertim quae de rebus Iudaeorum & Israelitarum narrat, confirmavi; tandemque &

& reliquarum gentium, quae ista aetate celebritatem quamdam consequutae sunt, earum maxime, quibuscum Israëlitis atque Iudaeis varia intercesserunt commercia, historiam subiunxi. Nonnullos ex iis, qui historiae ecclesiasticae veteris testamenti compendia, siue seorsim, siue vna cum historia ecclesiastica noui testamenti, dederunt, vt FRIDER. SPANHEMIVM, in *brevi introductione ad historiam sacram vtriusque testamenti*; GEORG. HORNIVM, in *historia ecclesiastica*, MELCHIORIS LEYDECKERI & DAN. HARTNACII *notis & observationibus illustrata*; ANTONIVM LEGRAND, in *historia sacra a mundi exordio ad Constantini magni imperium deducta*; GÖTTFR. ARNOLDVM, in *compendio historiae ecclesiasticae veteris & noui testamenti*, lingua germanica conscripto; IO. ANDR. SCHMIDIVM, in *compendio historiae ecclesiasticae veteris testamenti*; CAMP. VITRINGAM, in *hypotyposi historiae & chronologiae sacrae, a mundo condito vsque ad finem saeculi primi*; LVD. ELL. DYPIN, in *compendio historiae ecclesiasticae veteris ac noui testamenti*, per quaestiones & responsiones adornato, & ex gallica lingua in germanicam translato; & denique *compendium*, quod vocatur, *historiae ecclesiasticae Gotthanum*, iam commemoravi in *prolegom. histor. eccles. vet. test.* ad §. XVII. p. 43. 44. His nunc addendi; IOACH. LANGIVS, in *historia ecclesiastica veteris testamenti, per septem periodos a mundo condito vsque ad Christum natum, cum isagoge exgetica in libros sacros, praecipue historicos, & synchronis historiae exoticae civilis & literariae*, Halae 1718. 4. IO. HIERON. WIGLEBIUS in *historia ecclesiastica a condito mundo vsque ad natum Christum, germanice per interrogationes ac responsiones*, Halae 1716. 4. IO. CHRIST. LANGIVS, pastor Budissinensis, in *der Grundlegung zu einer realen Kirchen-Historie des*

BYD. ISAGOGE.

alien Testaments, in zehen Haupt-Abtheilungen &c. Lipsiae 1717. 8. Atque postremus quidem hicce, in praefatione, de methodo scripturam sacram hieroglyphice interpretandi differit, eamque, HENNING. BERNH. WITTERVM sequutus, haud obscure adprobat; quam tamen si semel admittamus, praecipuorum factorum, quibus christiana innititur religio, labefactandi certitudinem, aliis occasionem dabimus. Nec omnibus probabitur, quod hypothesi huic insistent, paradisum, siue *paradisum* non hortum quemdam, sed statum felicitatis, amoenitatis & libertatis, interpretatur; *sect. I. §. IX. p. 16.* Hac enim ratione pronum erit, quae de lapsu primorum parentum Moses narrat, hieroglyphice explicare; quemadmodum & auctor serpentem exemplo solum, comedendo scilicet de fructu arboris vetitae, primos parentes seduxisse existimat; *sect. I. §. XIII. p. 33.* Praeter haecenus laudatos, alios adhuc, qui compendia historiae ecclesiasticae veteris testamenti similiaque scripta concinnarunt, commemorat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. VI. cap. IV. siue volum. XII. p. 152.* Nonnullos, qui vtriusque veteris & noui testamenti historiam ecclesiasticam iunctim tradiderunt, ad §. *sequentem* adhuc laudabimus. Addi his etiam possent, qui ex christianis, & quidem recentioribus, historiam iudaicam exhibent, illi nimirum, qui fata huius gentis sub veteri testamento describunt, VLVD. CAPPELVVS, in *historiae iudaicae compendio ex Iosepho contracto*; quamquam & is a tempore Hasmonaeorum tantum historiam suam ordiatur, eamque ad illustrationem historiae euangelicae & apostolicae noui testamenti adcommodauerit. Inserta est GEORG. HORNII *historiae ecclesiasticae*, antea nobis laudatae. Qui autem historiam iudaicam sub nouo testamento describunt, vt IAC. BASNAGIVS, *dans l'histoire & la religi-*

GGG GG

on

on des Juifs &c. huius loci non sunt. Diligenter historicos christianos recentiores de rebus iudaicis recenset IO. CHRIST. WOLFEVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. I. num. XII. p. 1074. seqq.*

Ad adcuratiorem historiae ecclesiasticae veteris testamenti notitiam comparandam, vtile fuerit, eos consulere, qui singulis eius partibus lucem quamdam adfundunt. Vbi primum statim in censum veniunt, qui ipsam doctrinam sacram veteris testamenti illustrent, cuius quippe originem, indolem, conseruationem ac propagationem vt cognitam ac perspectam habeamus, id enimvero caput causae est, praecipuumque momentum trahit. Inter eos autem, quorum huc comparati fuerunt labores, cum primis mihi occurrit beatus IO. HENR. MAIVS, theologus de ecclesia nostra praeclare meritus, quippe qui ex instituto hoc egit, in *oeconomia temporum veteris testamenti, exhibente gubernationem Dei, inde a mundo condito, vsque ad Messiae aduentum, per omnes antiqui codicis ebraei libros &c.* Francofurti ad Moenum 1706. 4. Licet enim & alia, quae ad veteris testamenti historiam ecclesiasticam spectant, attingat; de ipsa tamen doctrina cum primis est sollicitus, quam ex praecipuis veteris testamenti oraculis luculenter exponit. Praeuntes sibi quodammodo habuit eos, qui ex schola Cocceiana theologiam secundum diuersam federum diuinorum oeconomiam exhibent, vt IO. BRAVNIVM, HERM. WITSIVM, aliosque; qui & omnino locum hic sibi deposcunt, quoniam plerumque doctrinam sacram veteris testamenti egregie illustrent; sed cum de iis supra iam in theologia thetica dictum sit, nihil amplius addimus. Nec alieni ab hoc loco sunt, qui typos veteris testamenti euoluunt; siquidem isti hac ratione ipsum velut nucleum doctrinae, quae vmbreis & imaginibus variis eo tempore tegebatur, nobis proponunt, vt THO-

MAS TAILORVS, cuius *Christus reuelatus, id est, vetus testamentum expositum, siue tractatus de typis ac figuris, seu vmbis seruatoris nostri Iesu Christi*, latino sermone quintum prodit Francoerae anno 1700. 8. ne quid de reliquis eiusdem generis scriptoribus dicam, de quibus alibi agitur. Cum primis vero iungendi hisce sunt, qui vaticinia atque oracula prophetarum explicant; vt pote ex quibus doctrina veteris testamenti quam luculentissime intelligitur; cum omnia tandem eo redeant, redemptorem quemdam humani generis expectandum esse, quem dum ceu aduenturum describebant, vt tamen semper paullo clarius, quis qualisue futurus esset, indicarent; summam simul doctrinae veteris testamenti exprimebant. Non tantum autem interpretes scripturae oracula ista exponunt, sed & non desunt, qui speciatim atque seorsim quaedam illustranda sibi sumserunt, quorum nonnullos in ipsa historia ecclesiastica veteris testamenti passim laudauimus. Iunctim praecipua solide explicauit IO. HENR. MAIVS, in *theologia prophetica, ex selectioribus veteris testamenti oraculis, secundum seriem locorum theologicorum dispositis*, Francofurti anno 1710. 4. Magna etiam ex parte huc comparatum est NIC. GYRTLERI *systema theologiae prophetae*, Amstelodami 1702. 4. editum; quamquam simul fata totius ecclesiae, prout a prophetis fuere praedicta, rite inter se connexa exhibeat. Certe dum fata filii Dei, prout in vaticiniis prophetarum delineata fuerunt, describit; id quod in doctrina veteris testamenti praecipuum fuit, proponit. Idem de aliis eiusdem generis scriptis pronuntiandum. Ceterum non errauerit, qui existimet, in historia status integritatis, in quo primus homo conditus fuit, & qui eum excepit, lapsus funestissimi, clauem velut ad historiam ecclesiasticam, tum veteris, tum noui testamenti, contineri. Operae ergo pretium fuerit

fuerit eos consulere, qui de eo ex instituto commentati sunt, quod omnium fusillime copiosissimeque fecit IO. MARCKIVS, in *historia paradisi illustrata, libris quatuor; quibus non tantum loci istius plenior descriptio exhibetur, sed & hominis integritas, lapsus, ac prima restitutio declarantur, secundum Genesios capita II. & III.* Amstelodami 1704. 4. Eamdem ob causam & illorum cum primis habenda est ratio, qui speciatim historiam ecclesiae ante-diluvianae descripserunt; cuius quippe pars praecipua est historia status integritatis & lapsus primorum parentum; ut BALTH. BEBELIVS, cuius ecclesiae antediluvianae vera & falsa ex antiquitatibus Moisaicis erutae, Argentorati editae sunt, & cum eiusdem historia ecclesiae Noachicae, ex vetustissimis sacrarum litterarum antiquitatibus cruta, & suffragio ecclesiae christianae illustrata, eodem in loco eodemque tempore recuta, vel ideo hic commemorandae fuerunt, quod in utroque libro dogmarum, cum primis verorum atque falsorum, habeatur ratio. Nec praetermittenda I. R. C. *historia veteris testamenti ante-diluviana, ex recentioribus Gallorum, Anglorum, Italorum, Germanorum, Belgarum &c. scriptis collecta, confecta, & per compendium tradita, atque selectis observationibus illustrata*, quae Lipsiae anno 1722. 4. luci publicae exposita est. Quae enim, maxime in haecce historiae ecclesiasticae parte, observatu digna occurrunt, ex praestantissimis auctoribus selecta, breuiter, sed perspicue, tradit.

Post doctrinam sacram considerandi sunt viri illi illustris atque insignes, quorum opera Deus in doctrina ista, simulque ecclesia ipsa, conservanda ac propaganda, subinde & restauranda, usus est, patriarchae scilicet, prophetae, scriptoresque sacri; quorum monumenta, ex divina inspiratione profecta, ad nos peruenierunt. Qui cum in *lexicis* quoque *historiis* commemo-

morari, soleant, speciatim tamen SIMO-NII *dictionarium biblicum magnum, seu explicatio literalis & historica omnium nominum propriorum, veteris & novi testamenti, cum vita & actionibus praecipuarum personarum &c.* hic in censum venit. Conscriptum est lingua gallicana, & primum an. 1693 lucem adiecit, deinceps auctius Lugduni Gallorum an. 1703 iterum editum. Ad patriarchas quod attinet, palmam omnibus hic praeripit IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia sacra patriarcharum*, cuius tomus prior iterum Amstelodami an. 1688, posterior cum *chronologia sacra patriarcharum*, ibidem anno 1681. 4. prodiit. Opus est profusum egregium multiplicique eruditione repletum, quod simul primum istud historiae ecclesiasticae veteris testamenti intervalum, quo patriarchae vixerunt, mirifice illustrat. Prophetarum autem historiam nemo plenius & accuratius tradidit, quam HERM. WITSIVS, in libro de *prophetis & prophetia*, qui *miscellaneorum eius sacrorum tomo primo* exstat. Postquam enim multa curiose & diligenter generatim de prophetis & prophetia, deque variis modis revelationis, similibusque, disputavit, de prophetis ante legem, *cap. XVI.* de prophetis in deserto, *cap. XVII.* de prophetis in Canaan, *cap. XVIII.* de prophetis in captivitate babilonica, *cap. XIX.* de prophetis post captivitatem babilonicam, *cap. XX.* verba facit. Iungere tamen iuvabit CAMPEG. VITRINGAE *typum doctrinae propheticae*, qui cum eiusdem *hypotyposi historiae & chronologiae sacrae*, Francqueriae an. 1708. 8. prodiit, in quo itidem de prophetis & prophetiis differit. Scriptorum denique divinatorum, quorum in sacro codice veteris testamenti leguntur monumenta, historiam illustrent, ex veteribus auctor *synopses scripturae*, quae inter ATHANASII *opera* exstat, ex recentioribus praeter alios FRANC. SIXTVS Senen-

his, in *bibliotheca sancta*; PETR. DAN. HVETIVS, in *demonstratione euangelica*; LVD. ELL. DV FIN, in *dissertat. praeliminari, seu prolegomenis super biblia*; MICH. WALTHERVS, in *officina biblica*; GEO. SERPILIVS, in *personalibus*, vt auctori loqui placuit, *seu vitarum descriptionibus Mosi, Iosuae*, reliquorumque scriptorum biblicorum, vsque ad Danielem, (qui vltimus est, quantum mihi constat, cuius vitam descripsit) Lipsiae an. 1708 & sequentibus, vsque ad annum 1725, (quo *vita Danielis* prodit) lingua germanica editis; IO. GOTTL. CARPZOVIVS, in *introductione ad libros canonicos biblicorum veteris testamenti*, Lipsiae anno 1721 euulgata, alique, qui scripta isagogica in scripturam sacram, speciatim veteris testamenti, concinnarunt, quos ex instituto laudabimus, cum de theologia exegetica verba facimus. SCIPIO SGAMBATVS, in *archiua veteris testamenti libris tribus, de rebus ad Deum spectantibus, de primis patribus, de viris illustribus in veteri testamento*, Neapoli anno 1703, fol. editis, non tantum de scriptoribus sacris, sed aliis etiam viris in veteri testamento, vel eo temporis intervallo celebribus, agit; scriptaque non tantum canonica, sed & apocrypha, nec solum genuina, sed & spuria ac supposititia recenset; immo & *lib. III.* de viris inter Graecos sapientiae laude conspicuis, quos ex Ebraeorum fontibus sua irrigasse arua, putat, verba facit. Nonnulla hinc inde ex Ebraeorum magistris obseruat lectu non indigna; etsi argumentum, quod sibi tractandum sumsit, non plene exhauriat, nec talia vbique tradat, quae se omnibus sint probatura. Scripta autem ista supposititia, quae sub patriarcharum, aut aliorum in veteri testamento celebrium virorum nominibus olim circumferebantur, & quorum aut memoria solum superest, aut fragmenta, si vnum alterum excipias, ad nos peruenerunt,

praeter SGAMBATVM enarrat quoque IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *pseudo-veteri testamento*, Helmstadii anno 1707 edito; *testamentum duodecim patriarcharum filiorum Iacobi*, quod ex eiusmodi librorum numero est, praemissa praefatione, graece & latine exhibet IO. ERNEST. GRAEVS, in *spicilegio patrum vt & haereticorum seculi I. siue tomo I. p. 145. seqq.* Sed omnium diligentiam multum hic superauit IO. ALB. FABRICIVS, in *codice pseudepigrapho veteris testamenti*, in quo, quidquid eiusmodi librorum aut fragmentorum superest, vel ab aliis de iis scriptum est, summo studio collegit, & observationibus eruditissimis hinc inde illustrauit, simulque de historia ecclesiastica veteris testamenti praecclare meritis est. Primum *codicis* istius volumen Hamburgi lucem adspexit; anno 1713. 8. alterum ibidem, 1723.

Cum autem in historia ecclesiastica perpetuum velut certamen veritatis & erroris, regni lucis & tenebrarum, conspiciatur; vis porro, omnis & efficacia erroris & regni tenebrarum in idololatria deprehendatur, quae orbem vniuersum inundauerat, qua & saepe Ebraeorum adflabantur animi; non possunt nec debent ignorari scriptores, qui de gentilium idololatria scripserunt, quippe ex quibus plurimum in historia ecclesiastica veteris testamenti capere emolumenti licet. Generatim si spectetur idololatria, vtramque hic facit paginam GERH. IOAN. VOSSIVS, in opere notissimo, & thesaurum veluti quemdam variae eruditionis continenti, *de theologia gentili, seu de origine & progressu idololatriae libris nouem*; quibus etiam additus est MOSIS MAIMONIDIS *de idololatria* liber, in linguam latinam translatus & notis illustratus a DION. VOSSIO. Ad originem quoque idololatriae inuestigandam praecipue comparatus est EDVARDI baronis HERBERTI DE CHERBURY liber, *de religione gentilium, erro-*
rumque

rumque apud eos causis, variis, iisque eruditis, observationibus refertus, ab ISAAC VOGSSIO Amstelodami anno 1663. 4. editus, deinde ibidem anno 1700. 8. recusus. Propius adhuc ad nostrum institutum accedit IO. SELDENUS, cuius de diis syris *synagmata duo* existant, in quibus Arabum simul, Persarum, Aegyptiorum theologia explicatur, cum primis vero de idolis, quorum in scriptura sacra occurrit mentio, agitur. Prodierunt primum Londini 1617. 8. iterumque excusa sunt deinde tum alias, tum & cum additamentis ANDR. BEYERI, Lipsiae an. 1668. 8. Huius porro loci sunt ANT. VAN DALE *dissertationes, de origine & progressu idololatriae & superstitionum, de vera ac falsa prophetia, uti & de divinationibus idololatricis Iudaeorum*. Esi enim non omnia forte probanda sunt, quae auctor adserit; multa tamen in iis observationum digna occurrunt. Publicae expositae luci sunt Amstelodami 1696. 4. Idem censendum de eiusdem auctoris *dissertationibus duabus, de oraculis veterum ethnico-rum*, Amstelodami an. 1700 editis. Cum primis adhuc commemoranda est P. IVRIEV *historia critica dogmatum & cultuum bonorum & malorum, qui in ecclesia ab Adamo usque ad Christum fuerunt*, gallico idiomate conscripta, editaque Amstelodami an. 1704. 4. quippe in qua verae pariter ac falsae theologiae in veteri testamento fata ita edisserit, ut speciatim ortum, progressum, & rationem idololatriae gentium diligenter explicet. Eodem vero cum & IO. OWENI *de deorum numinibus, siue de natura, ortu, progressu, & studio verae theologiae libri sex, quibus etiam origines & processus veri & falsi cultus religiosi, casus & infirmitates ecclesiae illustrioribus ab ipsis rerum primordiis enarrantur &c.* collineent; nec eos praetermittere decet. Atque hosc quidem sufficere puto, inde ut discamus, quanam idololatriae tempore veteris testamenti fuit ratio.

Supereft, ut de iis quoque aliquid dicamus, qui in ritibus gentis iudaicae atque eius antiquitatibus exornandis illustrandisque studium atque diligentiam suam posuerunt; siquidem eorum in historia ecclesiastica veteris testamenti, haud exiguum vsum esse, vel me non monente, quilibet intelligit. Vbi si ad fontes ipsos respicias, occurrit primum praeter ipsam scripturam sacram, itemque FLAVIUM IOSEPHVM, & EDYARDI BERNHARDI in eum, quamvis ad finem non perductum, commentarium, ut & PHILODEM Iudaeum, ipsum *talmud, mishnam* pariter ac *gemaram* complectens, itemque rum Hierosolymitanum, tum Babylonicum. Non minus vero inter fontes quodammodo referendi sunt, talmudis interpretes, quorum haud exiguus est numerus, aut qui doctrinam talmudis luculentius exponere suisque completi scriptis adgressi sunt, R. MOSES MAIMONIDES, in opere prorsus insigni *מורה נבוכים* manus fortis, inscripto; R. IACOBBEN ASCHER in *שו"ת* quatuor ordinibus, quibus velut breuiarium aliquod sanctionum talmudicarum complexus est; aliique, quos IULIVS BARTOLOCCIVS, in *bibliotheca rabbinica magna*, cui & ipse varias dissertationes, ad antiquitates iudaicas spectantes, inseruit, itemque IO. CHRISTOPH. WOLFFIVS, in *bibliotheca ebraea*, enarrant. Cautè tamen in scriptis Iudaeorum versandum, rectè viri docti monent, ne temere fidem iis, quae dicunt, adhibeamus, praesertim si de tempore ab aetate, qua ipsi vixerunt, remotissimo loquantur, nec promiscue tamen omnia respuamus. Ex christianis IO. BUXTORFIVS, in *lexico chaldaico - talmudico - rabbinico*, & IO. HENR. OTTO, in *lexico rabbinico - philologico*, de antiquitatibus quibusdam ebraeis ita agunt, ut rabbinorum de iis placita referant. Latiorè sibi campum, in quo industriam suam exerceeret, constituit AVGVST. CALMET, in *dictionario sacro-*

sacrorum bibliorum historico, critico, chronologico, geographico & litterali, in quo & antiquitates iudaicae exhibentur, gallice conscripto, editoque Parisiis an. 1723. fol. Nacorum illum non esse expertem, exemplis docet 10. CLERICVS, *bibliothec. anc. & mod. tom. XIX. part. I. artic. II. p. 105. seqq. De thesauro antiquitatum sacrarum & profanarum, seu dissertationibus eiusdem CALMETI commentariis in scripturam sacram excerptis, atque seorsim Amstelodami an. 1722. 12. euulgatis, iidem legendus* 10. CLERICVS, *l.c. p. 158. seqq. Scriptit &* 10. CVNR. DIETERICVS *antiquitates biblicas, in quibus decreta, prophetiae, sermones, consuetudines, ritusque ac dicta veteris testamenti, de rebus Iudaeorum & gentilium, qua sacris, qua profanis, expendantur, Gieslac Hasslorum an. 1671. fol. Quod etsi ad varia scripturae sacrae loca ex antiquitatibus illustranda spectet opus, hinc & secundum ordinem librorum biblicorum sit dispositum; vsum tamen illis etiam, qui in historia ecclesiastica veteris testamenti proficere cupiunt, praepere potest. Specialiori tamen quadam ratione huc comparatae sunt* 10. ANDR. QVNSTEDII *antiquitates biblicae & ecclesiasticae, in quibus veteris novique testamenti antiquitates ecclesiasticae iunctim exhibentur. Eiusdem fere generis sunt* IOACH. HILDEBRANDI *antiquitates ex vniuersa scriptura sacra selectae, & secundum ordinem librorum veteris & noui testamenti adornatae, & post auctoris obitum cum praefatione CHRISTOPHORI HENR. RITTMEIERI, publicae luci expositae, Helmstadii anno 1700. 4. Non enim ex Iudaeorum scriptis, sed ex scriptura tantum sacra sunt concinnatae. Iam antea BENEDICT. ARIAS, a patria Montanus dictus, libros nouem antiquitatum iudaicarum dederat, insertos tomo sexto sacrorum criticorum, p. 524. seqq. secundum editionem Francofurtensem; in*

quorum primo de gentium sedibus primis, orbisque terrarum situ, in secundo de terrae promissae partitione, in tertio de duodecim gentibus, in quarto de antiquae Ierusalem situ, in quinto de sacris fabricis, in sexto de sacris vestimentis ornamentisque, in septimo de mensuris sacris, in octauo de actione aut minoribus ritibus, in nono denique, de saeculis & chronologia tractat, Iudaeorumque subinde in subsidium vocat monumenta. Multorum quoque elogiis celebrantur GVIL. GOEREI opera, belgice scripta, antiquitates scilicet *Mosaeicae*, Amstelodami 1690, quatuor voluminibus in fol. *antiquitates iudaicae*, ibidem, 2 voluminibus in fol. itemque continuatio PETRI CVNAEI, de *republica Ebraeorum*, belgice primum, deinde & gallice cum ipso CVNAEO Amstelodami 1705; tribus voluminibus in 8. Nec in minimis ponendum opus satis amplum 10. LVNDII, germanica lingua compositum inscriptumque: *die alten iudischen Heilighümer, Gottesdienste und Gewohnheiten für Augen gestellt, in einer ausführlichen Beschreibung des ganzen leuitischen Priesterthums &c.* quod cum primum tribus voluminibus in 8. prodiiisset, deinde emendatus & accessibus quibusdam auctius, cum praefatione viri doctissimi HENR. MVHLII recusus fuit anno 1701 in fol. Ea nimirum antiquitatum ebraicarum capita, quae ad sacerdotium Leuiticum spectant, hic quinque libris auctor persequitur, quorum primus de tabernaculo, eiusque structura, instrumentis vasisque, ac fatis; secundus eadem ratione de templo, tum priori, tum posteriori; tertius, de sacerdotibus, & summo, & reliquis, eorumque vestitu, vnctione, officiis, functionibus; quartus de Leuitis, eorumque origine, officiis itidem atque functionibus, in tabernaculo, pariter ac in templo; quintus denique de cultu Numinis veterum Ebraeorum, quotidiano, tum in tabernaculo &

tem.

templo, tum extra illud, itemque de diebus festis, praecipit. Inter compendia, summatim, quae de ritibus & antiquitatibus Ebraeorum scitu digna sunt, compendientia, haud ultimum locum tenet THOMAE GOODWINI libellus, *Moses & Aaron, seu ciuiles & ecclesiastici ritus antiquorum Ebraeorum, tam quos illi nulli genti debent, quam quos iidem ab eibnicis, & hi ab Ebraeis per uanoqum, adficerunt*, inscriptus, & ex anglicana, qua concinnatus erat, in linguam latinam translatus, & tum alias non semel, tum & cum notis perpetuis IO. HENR. REITZII, itemque praefatione & duabus dissertationibus de theocratia Israelitarum & de Rechabitis HERM. WITSII, editus Breae anno 1694. 8. Eundem deinceps librum illustratum, emendatum, & praecipuis thematibus auctum, recudi curauit IOAN. HENR. HOTTINGERVS, Francofurti ad Moenum an. 1710. 8. & omisiss REITZII, suas adnotationes, ex ipsis fontibus, seu iudaicorum monumentis, haustas, addidit; praeterea *isagogen ad studium antiquitatum iudaicarum*, in qua de earum praesentia differit, praemisit, itemque *dissertationem de theocratia Israelitarum a Mose praefertim usque ad Saulum*; reiectis HERM. WITSII dissertationibus, cuius tamen praefationem retinuit. Nec dubium, quin haec editio reliquis omnibus sit praetereunda. Plurimis etiam merito se probarunt HADR. RELANDI *antiquitates sacrae veterum Ebraeorum, breuiter delineatae*, Ultraiecti primum an. 1708, deinde auctiores 1712, euulgatae, tandemque cum praefatione mea Lipsiae an. 1713, recusae. Breuitate enim non tantum & perspicuitate se commendant, sed &, quod maximum est, ex ipsis fontibus haustae sunt. Iungendus denique haece BERNH. LAMY *adparatus biblicus, methodicam antiquitatum hebraicarum dispositionem exhibens, ad intelligenda sacra biblia*, initio per modum tabularum latine, deinde in forma libri

gallice, mox & latine, editus, & tum alibi, tum & senae anno 1709 recusus. Paucis enim res plurimas complectitur, & ob ordinem concinnum non placere nequit; compendium simul historiae iudaicae exhibet.

Immensum prorsus ingrederer campum, si eos, qui singula antiquitatum ebraicarum capita commentationibus suis speciatim illustrarunt, recensere vellem; quod & ab aliis iam factum, quos deinceps laudabimus. Non tamen abs re fuerit, si ex praecipuis eos, qui prae reliquis obseruati digni mihi videntur, indicauero. De tabernaculo Mosaico praeter eos, quos in *hisor. ecclef. vet. testam. tom. I. per. II. sect. I. ad §. XXXII. p. 687.* laudauimus, praefertim HERM. WITSIVM *miscellan. sacr. part. I. lib. I. dissert. I.* quae de tabernaculi Leuitici mysteriis ex instituto agit, conferendus CONR. MEL, in libro germanica lingua scripto: *der Tabernackel, oder gründliche Beschreibung der Stiffts-Hütte*, Francofurti 1711. 4. De templo Hierosolymitano tractatus talmudicus *middoth* suae de mensuris templi legendus, quem latine vertit, notisque illustravit CONST. L'EMPEREUR, Lugduni Batavorum 1630. 4. itemque R. MOSES MAIMONIDES, in *tractatu de domo electa, suae de figura & forma aedificii templi*, quem in linguam latinam transtulit LVDOV. DE COMPIEGNE DE VEIL, exstatque cum aliis eiusdem MAIMONIDIS tractatibus, vt, de *adparatu templi, instrumentis, atque de ministris eius; de ratione adeundi templi; rebus altari interdictis*, aliisque, in *fisciculo sexto & septimo opusculorum, quae ad hystoriam & philologiam sacram spectant*, Roterodami 1696. 8. Reliquos laudavi in *hisor. ecclef. vet. test. tom. II. per. II. sect. III. ad §. XXIV. p. 260.* De sacerdotibus eorumque functionibus agit IO. LIGHTFOOTVS, in *ministerii templi, seu functionum sacrarum in templo Hierosolymitano, tempore seruatoris nostri, descriptione*, quae opusculum eius

como 1. legitur, p. 673. *seqq.* qui & ibidem p. 553. *seqq.* descriptionem templi Hierosolymitani, praefertim quale erat tempore servatoris nostri, exhibet. Sed & alia quam plurima in scriptis huius viri doctissimi, praefertim in horis eius ebraicis & talmudicis in quatuor euangelistas, occurrere, quae, ut vsum antiquitatum iudaicarum demonstrant, ita lucem rursus illis conciliant, nemini, nisi qui ea nunquam vidit, ignotum esse potest. Ad sacerdotes Ebraeorum ut reuertamur, cum successio summorum sacerdotum magnum in historia ecclesiastica veteris testamenti momentum trahat; commendandi vel maxime IOAN. SELDENI de successione in pontificatum Ebraeorum libri duo, cum eiusdem uxore ebraica, itemque de successione ad leges Ebraeorum in bona duodecim libro singulari, recusi Francofurti ad Oderam an. 1695. 4. Vestimenta autem sacerdotum ebraeorum curioso & diligenter descripsit IO. BRAVNIVS, in libro de vestitu sacerdotum ebraeorum, siue commentario amplissimo in Exodi cap. XXVIII. ac XXXIX, & Leuit. cap. XVI. aliaque loca sacrae scripturae quam plurima, recuso Amstelodami, an. 1701. 4. Inter functiones sacerdotum praecipua erat sacrificiorum oblatio; ad quam & inter reliqua antiquitatum iudaicarum capita, haud perfunctorie attendendum. Duos autem de sacrificiis libros, lectu dignos, GVIL. OVTRAMVS scripsit, Londini 1677. 4. & Amstelodami 1678. 8. excusos; in quorum priori Iudaeorum & quaedam aliarum gentium sacrificia describit; in posteriori autem de sacrificio Christi agit. WOLFG. FRANZII schola sacrificiorum patriarchalium sacra Socinianis praecipue est opposita, eo quippe comparata, ut satisfactionem Christi pro peccatis omnium hominum, in sacrificiorum veterum typis fundatam; ab istorum hominum caullationibus vindicet; veram interim & genuinam sacrificiorum nos

conducet rationem. Recusa est Wittebergae an. 1698. 4. De hirco Azazel, duae exstant IO. VAN DER WAYEN dissertationes, in variis eius sacris, pag. 137. *seqq.* quarum altera IO. SPENCERI de hirco isto sententiam sub examen reuocat. De diebus festis Iudaeorum plurimi commentati sunt; palmam tamen forte reliquis praeripit IO. METEVS, in libro de origine & causis festorum, solemniumque dierum, quos olim Iudaei in terra Canaan, bodieque in exilio agitare consueverunt, Amstelod. 1693. 8. qui itidem IO. SPENCERO praecipue oppositus est, cum R. MOSE MAIMONIDE contentendi, festos gentilium dies Iudaeorum originem dedisse festis. De circumcisione legendus peculiaris tractatus SEB. SCHMIDII. De origine eius sententiam IO. SPENCERI & HERM. VON DER HARDT, qui iuris Iudaeorum canonici prodromum de circumcisione edidit, & ipse sub examen reuocauit, in hislor. eccles. vet. testam. tom. I. per. I. sect. III. ad §. IV. p. 276. *seqq.* vbi & plures, pro genuina eius origine pugnantes, laudauit. Ad matrimonialia Ebraeorum spectant IOAN. SELDENI vxor ebraica, seu de nuptiis & diuortiis ex iure ciuili, id est, diuino & talmudico veterum Ebraeorum, libri tres, recusi Francofurti ad Oderam anno 1695. 4. itemque IO. BVXTORFII, filii dissertatio de sponsalibus & diuortiis, Basileae anno 1652. 4. Rem scholasticam Ebraeorum illustrauit IAC. ALTINGIVS, in orationum academicarum heptade, cuius priores quatuor rempublicam Ebraeorum scholasticam, & posteriores tres sacerdotis summi vestimenta propria describunt, cum eiusdem academicarum dissertationum heptadibus duabus, edita Groeningae anno 1671. 4. Nimium tamen vir iste doctus Iudaeorum commentis tribuit, vnde & subinde scholas & academias in sacro codice sibi inuenire videtur, vbi alii nullum illarum vestigium deprehendunt. Cum primis vero adhuc

adhuc commemorandi sunt, qui de republica Ebraeorum commentati sunt, quippe qui simul & alia antiquitatum iudaicarum capita attingere solent; vt CAROL SIGONIVS, PETR. CVNAEVS, BONAV. CORNEL. BERTRAMVS, cuius librum *de republica Ebraeorum* notis illustravit CONSTANT. L'EMPEREV; IOAN. STEPH. MENOCHIVS, HERM. CONRINGIVS, alique. CVNAEI librum *de republica Ebraeorum*, a GVIL. GOEREO continuatum, eiusdemque notis illustratum, belgice pariter ac gallice an. 1705 tribus tomis in 8. quorum primus versionem libri ipsius *de republica Ebraeorum*, secundus & tertius notas & continuationem GOEREI continent, prodisse, antea iam obseruauimus. Nunc addendum, IAC. BASNAGIVM continuationem quamdam huius operis dedisse, in *antiquitatibus iudaicis*, vel vt gallice inscribuntur: *antiquitez iudaiques, ou remarques critiques sur la republique des Hebreux*, Amstelodami 1713. duobus tomis in 8. quorum prior etiam, in ipsa inscriptione, intuitu praecedentis operis *quartus*, posterior *quintus* vocatur. Idem hic PETR. CVNAEI, aequae ac CAR. SIGONII *de republica Ebraeorum* liber, cum notis IO. NICOLAI recusus est; vterque Lugduni Bataurum, ille an. 1703, hic autem anno 1707. 4. Hisce de republica Ebraeorum scriptoribus adhuc iungendus MELCH. LEYDECKERVS, in amplo atque luculento opere, cuius pars prior inscripta: *de republica Ebraeorum libri XII.* lucem adspexit Amstelodami 1704. fol. posterior autem, siue: *de vario reipublicae Ebraeorum statu libri nonem*, ibidem anno 1710 prodit. In eo autem non tantum reipublicae iudaicae constitutio describitur, sed ritus quoque atque antiquitates eiusdem gentis, immo facta & historia, a prima eius origine ad tempus vsque nati Christi, ordine edisseruntur, vsuque adeo insignem in historia ecclesiastica veteris testamenti

BYD. ISAGOGE.

praebere potest. Locum quoque hic sibi vindicant, qui de synedriis Ebraeorum commentati sunt; vt IO. SELDENVS, in *tribus de synedriis Ebraeorum libris*, quorum tamen vltimus ad finem perductus non est, itemque IO. VORSTIVS, in *differtat. de synedriis Ebraeorum*; porro, qui de iure regio Ebraeorum scripserunt; vt WILHELMVS SCHIKARDVS, de *iure regio Ebraeorum*, cum notis IO. BENED. CARPZOVII; item, qui de legibus ciuilibus Ebraeorum egerunt, vt CONST. L'EMPEREV & HOTTINGERVVS, quos, vt & eos, qui legum ebraicarum & romanarum collationem instituerunt, iam laudauimus, in *introd. ad histor. philos. Ebraeor.* ad §. LIV. p. 485. De ipso autem iure naturae quatenus ebraeae gentis doctorum sint placita, erudite exposuit IO. SELDENVS, in praeclaro opere, *de iure naturae & gentium iuxta disciplinam Ebraeorum*, tum alias, tum & Francofurti ad Oderam anno 1695 excuso; in quo varia simul antiquitatum ebraicarum capita egregie illustrat. Plurimae denique exstant dissertationes IO. BVXTORFII, vtriusque, patris & filii, IO. BENED. CARPZOVII, IOAN. FRISCHMUTHI, THEOD. DASSOVII, IO. ANDR. DANZII nostri, aliorumque viro- rum doctissimorum, partem quamdam eiusmodi antiquitatum, seorsim tractantes, quas qui haecenus enumeratis adiunxerit, intelliget, vix aliquod in hocce eruditionis genere superesse argumentum, in quo suum viri docti non exercuerint ingenium; quamquam lubens fatear, non vna eademque omnes id fecisse ratione, nec iidem instructos fuisse praesidiis. Sed cum nobis tantum constitutum fuerit, praecipuos quosdam ex antiquitatum ebraicarum scriptoribus indicare; plures qui desiderat, adire poterit CAR. IOS. IMBONATVM, in *bibliotheca latino-ebraica, siue de scriptoribus latinis, qui ex diuersis nationibus contra Iudaeos, vel de re ebraica, videntur scri-*

H h h h h

scribere &c. quae bibliothecae rabbinicae magnae, a IVLIO BARTOLOCCIO concinnatae, & ab IMBONATO ad finem perductae, *tomum quintum* constituit, proditque Romae an. 1694. fol. itemque IO. ALB. FABRICIVM, in *bibliographia antiquaria*, & quidem *cap. I.* ubi de scriptoribus antiquitatum ebraicarum generalibus, agit, quemadmodum speciales in sequentibus passim laudat; denique & IO. CHRIST. WOLFFIVM, *biblioth. ebr. part. II. lib. V. sect. XIII. p. 1080. seqq.* Nonnullos quoque eiusmodi scriptores indicat AVGUST. PFEIFFERVS, in *stigmaphis systematis antiquitatum ebraicarum*, inserta eius *criticae sacrae, p. m. 198. seqq.* qui & ipsemet *specimen antiquitatum sacrarum* dedit, de *antiquis Ebraeorum ritibus & moribus*, Wittebergae 1667. 4. itemque *antiquitates ebraicas selectas*, Lipsiae 1685. 12.

DE IO. SPENCERI opere, de *legibus Ebraeorum ritualibus, & earum rationibus*, seorsim aliquid dicendum est; cum haud leuem illud strepitum dederit, simul tamen multa contineat, lectu obseruatuque dignissima. Tribus constat libris, primumque lucem adspexit Cantabrigiae an. 1685. fol. recusum deinceps tum alias, tum & Lipsiae an. 1705. 4. De rationibus nimirum legum rituumque iudaicorum ita disserit, ut, mysteriorum adumbrationem fuisse finem earumdem secundarium, adferat; *lib. I. cap. XI.* tum vero *libro II.* probare adgreditur, Zabiorum ritus multis legibus Mosaicis occasionem praebuisse; eo quod Moses leges iis contrarias Ebraeis dederit; *libro vero III.* euincere conatur, Deum in legibus quam plurimis, gentium, praesertim Aegyptiorum, moribus atque institutis se attemptasse. Idque ne frustra adferuisse videatur, varias rationes *lib. III. dissert. I. cap. I. p. 763. seqq.* in medium adfert, quibus hanc sententiam suam comprobet. Cum primis vero ipsarum legum

Mosaicarum hac ratione aperire ac detegere causas admittit. Qua in re iam praecedentes quodammodo sibi habuit ex Iudaeis MOSEN MAIMONIDEM, in *more neuchim, part. III. cap. XLV.* ex patribus IVSTINVM martyrem, ORIGENEM, TERTULLIANVM, CYRILLVM, CHRYSOSTOMVM, aliosque, a me iam laudatos, in *hisor. eccles. veter. testam. tom. I. per. II. sect. II. ad §. XXXI. p. 669.* ex recentioribus autem, speciatim ad Aegyptios quod attinet, IO. MARSHAMVM, in *canone chronico*, Londini primum an. 1672. fol. edito, & Lipsiae an. 1676. 4. recuso. Quemadmodum vero mysteriorum, hoc est, Christi seruatoris nostri, beneficiorumque eius morte & sanguine hominum generi partorum, adumbrationem, praecipuam legum ritualium seu caerimonialium causam esse, theologi dudum ex *Coloss. II. 17. Ebr. X. 1.* aliisque scripturae testimoniis, probatum dederunt; ita quod de Zabiis, legibusque Mosaicis eorum ritibus oppositis, dicit, lubrico atque incerto nititur fundamento. Gentem istam Zabiorum, cuius ritus ac instituta MOSES MAIMONIDES, alique describunt, recentem esse admodum, nec Mohammedis tempora superare, multisque adeo saeculis ab actate Mosi remotam, cum ipsemet fateatur SPENCERVS; non video, quo pacto leges Mosaicae illorum ritibus opponi poterint. Nec est, quod dicas, (eo namque res omnis tandem redit) veterum gentilium ritus, certe eorum reliquias quasdam, in Zabiorum institutis fuisse consuatas. Id enim, uti per meam coniecturam dicitur, ita longe est incertissimum. Non magis credibile, Deum rursus in aliis legibus, gentilium, speciatim Aegyptiorum, moribus atque institutis se attemptare voluisse; cum non semel Deus quam seuerissime Israelitis praecipiat, serioque iis iniungat, ne mores & instituta ethnicorum sequantur, aut ea imitentur. Quod adeo manifestum est, ut ipsius gentiles

tiles hoc agnouerint, leges Iudaeorum suis institutis ac ritibus e diametro oppositas esse. Omnium instar esse potest C. CORN. TACITVS: *Moses, quo sibi in posterum gentem firmaret, nouos ritus, contrariosque ceteris mortalibus, indidit. Profana illis omnia, quae apud nos sacra. Rursum concessa apud illos, quae nobis incesta &c. bist. lib. V. cap. IV.* In adplicatione denique istarum hypothesium ad singulas leges deprehendere licet, essi interdum res bene procedere videatur, plerumque tamen causas istas, quas SPENCERVS comminiscitur, tam longe petitas, tot difficultatibus circumseptas, tamque parum probabiles esse, vt qui rite & animo a partium studio alieno casu considerauerit, vix sibi persuasurus sit, veras eas atque genuinas esse. Refutarunt hinc etiam passim viri docti hanc SPENCERI sententiam, praesertim HERM. WITSIVS, in *aegyptiacis, siue de aegyptiorum sacrorum cum ebraicis collatione libris tribus*, Amstelodami anno 1696. 4. recusus, in quibus tum contra IO. MARSHAMVM, tum contra SPENCERVM, disputat; IAC. TRIGLANDIVS, in *dissertat. de origine & causis rituum Mosaeorum*, Lugduni Batauorum, 1702. 4. CLAVD. FRASSENIUS, *disquisit. biblicar.*

lib. I. cap. IV. seqq. NAT. ALEXANDER, in *hystor. eccles. veter. test. aetat. mundi IV. differ. III. pag. 404. seqq.* Sententiam SPENCERI de *vim ac tbummim* refutauit IO. BENED. CARPZOVIVS, ad *Sebikard. de iure regio, p. 30. seqq.* Commenta eius de hirco Azazel IO. VAN DER WAYEN; de origine festorum Iudaicorum IO. MEYERVM, profligasse, antea iam docuimus. Subinde quoque contra eum disputat SALOMO DEYLINGIVS, vir doctissimus, in *obseruationibus suis sacris*. Sed & ipse met placita eius haud semel sub examen reuocauit in *hystor. eccles. veter. test. cumprimis tomo I. per. I. scilicet. III. ad §. XXII. p. 417. seqq.* item *per. II. scilicet. I. ad §. XXXI. p. 667. seqq.*

Inter subsidia historiae ecclesiasticae, tum generatim spectatae, tum speciatim veteris testamenti, *chronologia* pariter ac *geographia sacra & ecclesiastica*, haud vltimum locum tenent. De vtraque autem cum partim supra *libr. prior. cap. IV.* ad §. XVII. partim in *prolegom. hystor. eccles. veter. testam.* ad §. XX. p. 49. seqq. actum sit, simulque praecipui auctores ad vtramque scientes ibi indicati; nunc quidquam addere superuacaneum existimo.

§. IV. In noui testamenti historia ecclesiastica respiciendum initio ad eos est, qui totius ecclesiae fata ad sua vsque tempora, siue fusa & copiose magnis amplisque voluminibus, siue breuiter ac summam ac in compendis exhibuerunt, hinc & ex variis fontibus ac documentis, quae instituto suo inseruire putarunt, congefferunt. *

* Inter eos, qui iustum aliquod atque plenum historiae ecclesiasticae corpus dederunt, primum praecipuumque sibi locum vindicant *centuriatores*, vt vocari solent, *Magdeburgenses*. Nemo enim eiusmodi quid ante eos aut suscepit, aut perfecit, quod cum illorum comparari queat instituto. Opus hocce *centuriarum* nomine venit, quia singuli tomi annorum cen-

turiam continent; *Magdeburgensium* autem, quia priores tomi Magdeburgi scripti sunt. Praecipuus auctor fuit MATTH. FLACIVS illyricus, cui socias operas iunxerunt IO. WIGANDVS, MATTH. IVDEX, BASIL. FABER, ANDR. CORVINVS, THOM. HOLTHVTHER, alique, quorum, vti & ipsius FLACII vitam ac studia, describit CASP. SAGITTARIUS,

Hhhhh 2

in-

introducet. in hiflor. ecclef. cap. XIII. §. II. feqq. pag. 241. feqq. FLACII etiam vitam nuper lingua germanica dedit IO. BALTH. RITTERVS, Francofurti 1733. 8. Quo in libello multa lectu digna occurrunt. Habuit nauos suos FLACIUS, quos tamen magnis planeque singularibus in rem ecclesiasticam & litterariam meritis compenſauit. In ſingulis centuriis, quarum vltima eſt decima tertia, hiſtoria eccleſiaſtica ad certa quaedam caſus reuocatur; quorum *primum* totius ſaeculi conſpectum velut in tabula quadam ſiſtit: *ſecundum*, de propagatione eccleſiae agit, & quibus in locis ac regionibus, quae ratione doctrina euangelii fuerit recepta; *tertium*, de perſequentione eccleſiae, itemque de eiusdem tranquillitate & poenis perſequentorum; *quartum*, de doctrina eccleſiae, eiusque ſatis, per ſingulos locos theologicos; *quintum*, de haereſibus, vbi & hypotheſes haereticorum, earumque fontes ac rationes, indicantur, confutatores quoque haereſum reſcentur; *ſextum*, de caerimoniis & ritibus eccleſiae; *ſeptimum*, de politia ſeu gubernatione eccleſiae, vbi & de bibliothecis, de ſcholis, de officio magiſtratus in iuuanda gubernatione, & diſciplina eccleſiaſtica, de primatu papae: *octauum*, de ſchiſmatibus ac certaminibus leuioribus; *nonum*, de conciliis; *decimum*, de vitis epiſcoporum & doctorum; *undecimum*, de haereticis ſeu ſeductoribus, nimirum iis, quae ad perſonas eorum pertinent, de erroribus enim ſeu dogmatibus falſis eorum, iam antea dictum fuerat; *duodecimum*, de martyribus; *decimum tertium*, de miraculis & prodigiis; *decimum quartum*, de rebus iudaicis externis ſeu politicis; *decimum quintum*, de aliis religionibus extra eccleſiam Chriſti; iudaismo ſcilicet & gentiliſmo, & a ſaeculo ſeptimo Mohammedaniſmo; *decimum ſextum*, denique, de mutationibus politicis in imperiis. Vitio centuriaribus hiſce a quibus-

dam datum, quod tam uſe doctrinam, tum orthodoxorum, tum haereticorum, additis animaduerſionibus ſuis, in ſingulis ſaeculis explicauerint. Ego vero id laudandum potius maximopere cenſeo, cum verae doctrinae conſeruatio ac propagatio pro praecipua hiſtoriae eccleſiaſticae parte iure habeatur. Recte ipſimet hoc obſeruant centuriatores, in *praefatione* operi huic praemiſſa, reprehenduntque EUSEBIUM, alioſque, quod inſigne hocce hiſtoriae eccleſiaſticae caput praetermiſerint. *Nihil*, inquiunt, *dicunt illi hiſtorici de doctrina, quae quolibet ſaeculo in eccleſia Chriſti vigerit. Sane autem haec pars vel principem in hiſtoria eccleſiaſtica locum obtinet; ſiquidem praecipua nota, & quaſi cor verae eccleſiae illa exſiſtit.* Publicae luci centuriae iſtae primum expoſitae ſunt Baſileae, ab an. 1559 ad 1574, quo decima tertia, eaque vltima, prodiit. Recuſae deinceps ſunt ibidem, an. 1624, opera & ſtudio LVD. V. LVCII, in academia Baſileenſi profeſſoris; quae tamen editio ob epistoſas dedicatorias, & nomina auctorum omiſſa, itemque quod multis in locis interpolata eſt atque corrupta, vt viris doctis paſſim obſeruatum, non magno eſt in pretio. LVCAS OSIANDER haſce centurias in epitomen redegit, vt ſimul eadem, addendo hiſtoriam eccleſiaſticam ſaeculi decimi quarti, decimi quinti & decimi ſexti, continuaret. Praeterea ſaeculi cuiusque hiſtoriam non ſecundum materias diuerſas, ſed ſecundum temporum ordinem digeſſit, ſubinde etiam quaedam, interque ea ſua monita & iudicia admixcuit. Octo priores operis huius centuriae Tubingae prodierunt an. 1592, vsque ad 1602. 4. Tum eodem an. 1602 centuria decima ſexta lucem adſpexit, quam & magna cumprimis tractare diligentia, cumque, maiori, quam reliquas, momenti eam eſſe, cenſeret, iis praemittere, conſultum duxit. Tandem & reliquae centuriae anno 1613 orbis eruditi

con-

conspectui expositae sunt. Ad ipsas Magdeburgenses centurias vt reuertamur, magnis hinc inde, & quidem merito, ornatae sunt elogiis; quibus recensendis non immorabimur. RICHARDVM solum MONTACVTIVM praetermittere nequeo, qui equidem eas itidem valde laudat, simul tamen acriter vehementerque perstringit. Certe quidem, inquit, rerum ordo iste splendendus, series & methodus singularis, rerum & temporum dispositio enucleata, quam per singulas annorum centurias obseruant & proponunt, ita, vt sigillatim exhibeantur fidei & pietatis, disciplinae & moris hominum, virtutum progressus & incrementa &c. haec, inquam, & similia centuriarum ornamenta, quae negari nec possunt nec debent, mentes mouent, iucunda luce perfundunt, non ipsas solummodo res enarrandas, sed vitam quoque historicae, veritatem commendant &c. Haec aliaque cum in laudem centuriarum istarum dixisset, vitio rursus is vertit, quod earum auctores adfectibus suis frena nimis laxauerint. Habent, inquit, autem inter ea centuriatores, quod nec ferre debemus, nec vilo modo possumus excusare. Est autem illud, quod correpti illo morbo, de quo nunc egimus, epidemia, suis partibus, animis, & adfectibus, maiorem in modum per centurias illas omnes & singulas, indulgent; quod non vt rerum gestarum narratores, sed tanquam aduersarii, vel constituti in causa aduocati, laudare, vituperare, pugnare, oppugnare, lacerare, lancinari, rodere sileant, vel vltra meritum & metas commendare interdum, prout ipsi placuerint, aut e rebus suis fuerint, vel etiam displicerint res enarrandae. Cum primis MONTACVTIVM displicet, quod centuriatores veteris ecclesiae doctorum, seu patrum, effata caeco vbiuis non adprobauerint obsequio, sed ea sub examen reuocauerint, & quousque aut admitenda aut reiicienda, libere pronuntiauerint; quod tamen, si modus in hisce tene-

atur, laude potius, quam reprehensione dignum est. De MATTHIA FLACIO illyrico deinceps, ceu praecipuo centuriarum istarum auctore, verba faciens, eum vocat virum certe prodigiosae cuiusdam industriae, librorum immanem belluonem, & bibliothecarum obligitorem, furiosum tamen theologum & insanum, prodigiosarum quarundam opinionum inventorem, & acerrimum propugnatores; nihil tamen inde, quod centuriis ipsis exprobretur, colligi posse, fatetur, in quibus ipsemet rursus alia adhuc desiderat; in praefatione, adparatui ad origines ecclesiasticas praemissa, §. XLVIII. seqq. ISAAC CASAVBONVS itidem in partibus operis illius luculentissimi (centuriarum Magdeburgensium) desiderari non pauca posse &c. summam tamen instituti laudabilem & ecclesiae nostris temporibus adprime fuisse utilem, pronuntiat; in epistola dedicatoria, exercitationibus eius ad annales Baronii praefixa. Et sane naevis suis hocce non carere opus, negari nequit. Praefertim cum & historiae ecclesiasticae pariter ac literariae hodie longe alia facies sit, quam olim fuit, & in veterum monumentis quam plurimis ex tenebris in lucem proferendis, itemque in scriptis genuinis a spuris discernendis, in corruptis restituendis, viri doctissimi haud infeliciter operam studiumque suum collocauerint; quin multa in eodem emendari, idemque simul plurimis locupletari possit accessionibus, non est quod dubitemus. Laudandum itaque maximopere esset institutum viri doctissimi IO. A. N. D. SCHMIDII, qui eiusmodi quid in se suscepit, dum consilium de centuriis Magdeburgensibus emendandis, defendendis, & continuandis, Helmstädtii 1700. 4. edidit, si modo destinata exsequi potuisset. Sed tot circumseptum istud videtur difficultatibus, vt vix vniquam eiusmodi quid sperare liceat. Plurimos autem centuriae istae expertae sunt aduersarios, immo circa ipsum

initium eis non defuisse obrectatores, patet ex narratione de ecclesiastica historia, quae Magdeburgi contextitur, contra Menium & scholasticorum Wittebergenſium epistolae, scripta a gubernatoribus & operariis eius historiae, Magdeburgi an. 1557, cui Wittebergenſes satis acerbè responderunt. Eos, qui ex romanensibus centurias hasce impugnare adgressi sunt, CONR. BRVNVM, PETR. CANISIVM, NIC. HARPSFELDIVM, GVIL. EISENGREINIVM, GILBERTVM GENEBRARDVM, ONVPHRIVM PANVINIVM, FRANC. TVRRIANVM, ordine recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibliorb. graec. volum. XII. lib. VI. cap. II. p. 163. seqq.* praeter quem & plura de centuriatoribus Magdeburgensibus dabunt CASP. SAGITTARIVS, *introd. in bistor. ecclesiast. cap. XIII. p. 240. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *praefat. selectis capitibus historiae ecclesiast. saec. I. praemissa, §. I. seqq.* itemque IO. FRID. MAYERVS, *de fide Baronii & Bellarmini ipsis pontificiis ambigua, cap. I.*

Inter omnes autem, qui centurias Magdeburgenses sibi impugnandas sumserunt, primum praecipuumque locum iure sibi vindicat CAES. BARONIUS, cardinalis. Huc enim vastum illud, quod composuit, *annalium ecclesiasticorum* opus comparatum esse, ipsemet diserte testatur, in publica gratiarum actione pro annalibus istis, quam ad PHILIPPVM NERIUM, iam mortuum, direxit, & *tomo octavo annalium* praefixit. Raro tamen admodum centuriarum istarum meminit; idque prudenter ab eo factum; nonnulli romanensium contendunt; siquidem crebra illarum mentione lectorum excitari potuerit curiositas, ad centurias istas euoluendas legendasque, quarum lectione nihil cogitari possit exitiosius. Ad laborem huncce in se suscipiendum praecipue BARONIUS inductus fuit sollicitatione PHIL. NERII, quem romana ecclesia hodie in-

ter sanctos colit. Hic enim cum circa annum 1554 congregationem oratorum instituisse, inter cuius leges haec quoque fuit, vt ex iis quatuor, quos singulis diebus de rebus diuinis verba facere oportebat, vnus historiam ecclesiasticam exponeret, eamque in rem quidquid est scriptorum huc facientium adcurate euolueret; provincia haecce BARONIO demandata fuit, cui adeo simul iniunctum, vt ad haereticos repellendos, cum primis ad centuriatores Magdeburgenses oppugnandos, diligentiam suam conuerteret. Diu vero restitit BARONIUS, nec impetrare a se, vt consentiret, prius potuit, quam, voce quadam per somnium audita, ad istud faciendum excitaretur. Fufius haec enarrat HIERONYMVS BARNABEVS, in *purpura sancta, seu vita Caesaris Baronii*, cum eiusdem *elogii*, cura & studio GREG. FRITZ, congregationis oratoriae Viennensis presbyteri, Viennae an. 1718. 8. recusa, *lib. I. cap. XVIII. p. 47. seqq.* qui & circa finem *libri primi, p. 62. seqq.* publicam istam BARONII pro annalibus gratiarum actionem, quam *tomo octauo* praefixam antea diximus, integram exhibet, vbi ipsemet plura hac de re diuulserit. Duodecim illustre hocce annalium opus absoluitur tomis, quorum primus Romae an. 1588 prodiit, quem sequentibus annis reliqui exceperunt, vltimo in anno Christi 1598 desinente. Tomum decimum tertium, decimum quartum, & decimum quintum, patribus oratorii romani moribundum commendasse BARONIUM, nonnulli perhibent; qui tamen lucem non adpexerunt, nisi quod ODOR. RAYNALDVM, de quo deinceps dicemus, iisdem vsum, quidam obseruant. Editiones varias horum *annalium* alii recensent, quos deinceps laudabimus; inter eas, quas auctor ipse recognouit, optima esse censetur, quae Moguntiae anno 1601 prodit. In Antwerpiensibus deest tractatus de monarchia Siciliae, quem

tomo

toino vndecimo inferuerat, iussu regis Hispaniae publice combustus, qui tamen separatim excusus est Parisiis anno 1609. 8. Iudicia eruditorum, quae annales isti experti sunt, plane sunt diuersa. Illorum, qui ex romanensibus eos sine exceptione laudarunt, elogia refert IO. FRID. MAYERVS, de fide Baronii & Bellarmini ipsi pontificiis ambigua, cap. II. p. 25. seqq. CASP. SCIOPIII epistolam ad Baronium, qua illi gratias agit, quod per ipsius annales ad sacra ecclesiae romanae perductus fuerit, ibidem exhibet, p. 44. seqq. sed rursus etiam eiusdem SCIOPIII epistolam ad FVLGENTIVM, theologum Venetum, cap. VII. p. 148. seqq. producit, in qua adserit, BARONIUM partim ex ignorantia, partim ex negligentia multa falsissima scriptis mandasse, ita vt monachus quidam adfirmauerit, se ex eius annalibus collegisse duo millia errorum. Addit porro, BARONIUM contra conscientiam suam adulterasse doctrinam christianam, eum summo praeeiudicio principum, exhortando pontificem ad vsu gladii secularis, iuxta illud, quod Petrus dictum fuit, occide & manduca; quam, inquit, ego doctrinam longe maiorem & pestilentiore esse haeresin exilimo, quam aliam quamcumque, siue a Lutbero & Caluino, siue a quouis alio haeresiarcha in medium prolatam. Sed missis hisce, eos potius audiendos esse censeo, qui, quae laudanda sunt, in BARONIO laudant, nec tamen dissimulant, quae sunt vituperanda. Hos inter praecipui sunt ISAACVS CASABONVS atque RICH. MONTACVTIVS, ille in epistola dedicatoria ad Iacobum, Britanniae regem, hic autem in praefatione, adparatus ad origines ecclesiasticas praemissa, §. LVIII. seqq. Hisce, aliisque, qui eadem via incedunt, iungimus adhuc IO. ANDR. BOSIVM nostrum. Is vero, equidem, inquit, negare nolum, Caesarem Baronium incredibili industria, & triginta annorum indefesso labore, tantum in eccle-

siae historia tradenda praestitisse, quantum ante eum nemo ne quidem sperare ausus erat. Quippe non solum in annales suos retulit, quaecumque priores historiographi tradiderant; sed praeterea ex patribus, aliisque varii generis argumentique scriptoribus, congeffit, quidquid ad res ecclesiae videbatur quacumque ratione pertinere; infinita etiam antea incognita ex editis ineditisque monumentis eruit; primus totius orbis christiani res gestas in continuam annorum seriem digessit, pleraque alia, merito laudanda, stupendo operi inseruit. Sed re taceam naeuos alios, qui pulcherrimam operis faciem non parum deformant, illud intolerabile est, quod, vt ipse in praefatione scribit, catholicae ecclesiae visibilem monarchiam a Christo institutam, super Petro fundatam, ac per eius legitimos successores, romanos pontifices, inuiolate conseruatam, neque umquam interruptam, semperque ecclesiae caput vnum visibile, cui pareant membra cetera, esse cognitum & obseruatum, demonstraturus, ac omnipotentiam papalem placitaque Tridentinae synodi pro virili desensurus, de veritate parum sollicitus fuit, modo metam sibi propositam attingeret. Itaque passim exuta historici persona patrum induens, cunilaque ad fidem exigens romanam, ecclesiam veterem, non qualis reuera fuit, sed qualem ipse vult fuisse, depingitque ac format &c. in orat. de historia eccles. diligentius colenda, cum introd. eius in notit. scriptorum ecclesiast. aliisque epistulis Ienae 1723 recusa, p. 211. seqq. Varia autem sunt, ob quae BARONIUS nonnullis male audit. Alii maiorem rerum ipsarum peritiam; alii castigationem temporum scientiam; rursus alii accuratorem graecae linguae notitiam; plerique, immo tantum non omnes, fidem ac sinceritatem in eo desiderant. Hanc equidem magnopere extollit HIERON. BARNABEVS, in vita Baronii, lib. I. cap. XX. quod inscribitur: in scribendo quantum veritati studuerit;

duerit; sed an ipsemet fidem apud multos inuenturus sit; valde dubito. Graecae linguae ignorantiam non sine ratione BARONIO exprobrari, supra iam exemplo quodam comprobauius, *lib. prior. cap. IV. ad §. V. p. 117.* Inter ipsos romanae ecclesiae addictos, haud paucos de BARONIO fide dubitare, aut potius eum malae fidei adsculare, ex instituto docet IO. FRID. MAYERVS, *de fide Baronii & Bellarmini, ipsi pontificiis ambigua, praesertim cap. IV. vbi testimoniis carmelitarum, Benedictinorum, Cisterciensium, Dominicanorum, Augustinianorum, Fratrum ordinis minorum, Iesuitarum, speciatim vero MARCI ANTONII DE DOMINIS, hoc confirmat. Idem porro cap. V. de Hispanis, negotium Baronio facessentibus, super iis, quae de iure pontificis in regnum Siciliae scripserat, & quod Iacobum negauerat in Hispaniam venisse; cap. VI. de pontificiis scriptoribus gallis, qui BARONIO fidem & candorem in dubium vocarunt, eumque castigarunt; cap. VII. denique de pontificiis scriptoribus italibus & germanis, fidei Baronianae parum tribuentibus, disserit.*

Dicendum nunc de illis quoque est, qui BARONII annales in epitomen redegerunt, aut eosdem continuarunt; quorum nonnulli vtrumque simul praestiterunt. Inter illos, LVD. AVRELIVS PERUSINUS, ABRAH. BZOVIVS, IO. GABRIEL BISCIOLO, IO. HORAT. SCOGLIVS, alique, passim celebrantur; praefereendus tamen reliquis HENR. SPONDANVS, cuius epitome *annalium Baronii*, Parisiis an. 1612 primum edita, saepius deinde variis in locis recusa fuit. DEGOREVS WHEAR, qui per errorem SPONDANVM Iesuitam vocat, eum esse maledicum & conuiciatorem egregium, diligentiae tamen suae meritas fortasse reportare potuisse laudes, pronuntiat, nisi Baronianis nimis superstitiose insistentes vestigiis, paparum omnipotentiam

adstrueret, regum principumque maiestatem imminueret, & perniciosissimum Hildebrandinae doctrinae venenum lectoribus ebibendum, quasi aliud agens, propinaret; in relectionibus. *hycinalib. de ratione & metodo legendi hystor. part. I. sect. XLIV. p. 168.* Ad eos quod attinet, qui annales BARONII continuarunt, primum forte praecipuumque inter illos locum tenet ODO. RAYNALDVVS, Taruisinus, qui cum itidem oratoriae congregationis presbyter esset, hocce munus velut hereditario quodam iure sibi vindicare potuit. Octo autem, dum vixit, continuationis suae tomos euulgauit, annalibusque BARONII addidit, quorum primus Romae anno 1646, & vltimus, qui cum an. 1634 desinit, an. 1663 est excusus. Synopsis autem, siue epitome octo istorum voluminum, quam ipsemet confecit, Romae an. 1667 vnico volumine in fol. prodit. Nonus operis huius tomos, isque bipartitus, quem moriens ad prelum paratum reliquit, Romae eundem an. 1676 & 77 impressus est, sed an. 1689 denum luci publicae expositus; forte quod in eo quaedam occurrerent, quae romanis non placerent censoribus. IO. CLAVDII de RAYNALDO iudicium ex praefatione responsionis ad ANT. ARNALDI librum, *perpetuitas fidei ecclesiae cathol. &c. defensa*, refert IO. FRID. MAYERVS, *de fide Baronii & Bellarmini ipsi pontificiis ambigua, cap. II. p. 35.* vbi inter alia, homo nullius ingenii, nullius iudicii, nullius sinceritatis, nullius fidei, audit, qui praetensiones curiae romanae, omni fundamento destitutas, audacia incredibili tamquam fidei articulos proponit &c. Iam ante RAYNALDVVM in annalibus BARONII continuandis operam studiumque suum collocauerat ABRAH. BZOVIVS, gente Polonus, Dominicanorum ordini adscriptus. Praeter epitomen namque BARONII, antea laudatam, octo tomos, quibus annales eius continuauit, in lucem emisit, priusquam

usquam primus RAYNALDI prodiret. Primus vero Bzouiani operis tomus Coloniae an. 1616 excusum est; quem reliqui deinceps insequuti sunt, quorum ultimus, siue octauus in anno Christi 1564 desinit. Nonus vero etiam operis huius tomus diu post auctoris obitum euulgatus est Romae an. 1672. fol. BARONIO cum in reliquis omnibus fuerit inferior; sola tamen erga romanam sedem adulatione cum superasse, virorum doctorum est sententia. De Ludouico bawaro imperatore cum talia scripssisset, quae domui bawariae dedecori essent, non impune hoc tulit. Qua de re audire iuuat IAN. NICIVM ERYTHRAEVM: *Censura quadam auctoritate, quam sibi ipsi attribuerat, est conatus, eundem (Ludouicum imperatorem) tamquam nec iure, nec legibus creatum, imperatorum quasi senatu mouere; sed postulante Bawariae duce, ac tantam domui suae iniuriam factam querente, in iudicium vocatus, iudicium sententia est coactus, abolere, quod scripserat, ac Ludouicum in ea, unde deiecerat, sede reponere. Inuictus in eum est acriter vehementerque Georgius Herwartus, qui Ludouici defensionem arripuerat; adeo ut quantum in ipso fuerit, omnem ab eo ingenii, memoriae, solertiae, acuminis, diligentiae, fidei & integritatis commendationem auerterit; qui Herwarti liber, Ludouici defensi titulo inscriptus, superiorum decreto vetitus, statim depulsus est ab hominum manibus; propterea quod ille cum Ludouici defensione coniunxerat multorum praeterea addeceris; pinacoth. I. imag. illustr. p. 199. seqq.* Ita nimirum se res habet, ut ERYTHRAEVS refert, coactus est BZOVIVS, abolere quod scripserat, seu retractationem edere, quae Ingolstadtii anno 1628. 8. lucem adspexit. Sed id quoque constat, GEORG. HERWARTVM AB HOHENBVRG, Bawariae cancellarium, in Ludouico quarto defenso, & Bzouio iniuriarum postulato, Monachii 1618. 4. edito,

BVD. ISAGOGE.

acriter castigasse BZOVIVM, variosque errores ei exprobrasse. Vitam & scripta BZOVII recenset SIM. STAROVOLSCIVS, in *centuria scriptor. polon. p. 131.* Annales BZOVII a LVD. V. AVRELIO Perusino in epitomen redactos, auctor est AVGVST. OLDENIVS, in *athensae augusto, in quo Perusianorum scripta publice exponuntur, p. m. 215.* Iungendus denique hisce HENR. SPONDANVS, quippe qui praeter epitomen, antea memoratam, continuationem quoque annalium BARONII dedit, ab anno 1198, vsque ad 1640, Parisiis 1641, duobus voluminibus in fol. quibus appendix posthuma accessit sex annorum, seu vsque ad annum 1646, Parisiis 1659. fol. Etsi autem numero tomorum & mole RAYNALDO & BZOVIO cedat SPONDANVS; vtrique tamen ob fidem, diligentiam, iudicium praefarendum esse, pronuntiat GVIL. CAVE, in *prolegom. hist. litter. scriptor. ecclesiast. p. 26.* Nacuis suis tamen non caret; immo ANDR. RIVETVS mendacem historicum vocare non dubitavit; *tom. III. oper. theolog. p. 531.* obseruante IO. FRID. MAYERO, de fide Baronii & Bellarmini, *ipsis pontificiis ambigua, cap. II. p. 38.* Plura tum de epitomastis, tum de continuatoribus annalium BARONII dabit THOM. ITTIGIVS, praefat. ad *select. capit. histor. eccles. saec. I. §. X. seqq. p. 29. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XII. lib. VI. cap. IV. p. 168. seqq.* qui & p. 167. versiones annalium istorum recenset.

Superest, ut praecipuos ex iis commoremur, qui in refutandis aut corrigendis, emendandisque BARONII annalibus, studium operamque suam collocarunt. Hic vero primo se nobis offert ISAAC. CASSABONVS, vir summus, cuius *exercitationes ad annales ecclesiasticos BARONII* nemini temere ignotae sunt. Prima autem solum earum pars lucem adspexit, & quidem an. 1614. fol. quae saepius dein-

de recusa fuit; vltcrius quo minus progredetur, mors obstitit, quae eodem anno 1614 ei obrigit. Constat prima haecce pars *exercitationibus sedecim*, in quibus *prolegomena Baronii*, itemque, *annalium pars prima, de seruatoris nostri natiuitate, vita, passione & adiunctione*, excutiuntur; quemadmodum in suis *prolegomenis* ipsemet auctor de *Baronianis annalibus* disputat; de quibus, vti & aliis obseruatu dignis, etiam in *epistola dedicatoria ad Iacobum I. Britanniae regem* disserit. Quo animo ad hocce negotium accesserit, patet ex verbis eius, quae in *Casaubonianis*, a viro doctissimo IO. CHRIST. WOLFIO editis, p. 8. exstant, quaeque digna sunt, vt hic legantur: Quod. Deus optimus maximus constituit velut fortunare. Post longam deliberationem, longam meditationem & praeparationem hodie (v kal. Maii) accinximo scriptioni anti-Baronianae. Scis, tu, bone Iesu, nulla me adduci leuitate, nulla inanis gloriae titillatione; sed sola cupiditate veritatis defendendae, in re praesertim tanti momenti. Nam quum multa sint iussa reprehensione digna apud Baronium in *annalibus*, nihil tamen est, in quo plus ille operae posuerit, quam vt papae romani tyrannidem in ecclesiam vniuersam & maxime in reges & principes confirmaret. Vident omnes, quo haec doctrina iam peruenit, quos progressus fecerit, & quotidie faciat; quot tristia exempla ab illo fonte manantia prodierint &c. Veneror supremum Numen, adis conatibus meis, dei veritatis notitiam, liberet mentem ab erroribus &c. Romanensibus CASAVBONI haecce *exercitationes* displicuisse, mirum non est, restanturque aduersarii eius, quos max recensebimus. Faciunt vero etiam inter alios, qui non praeclare nimis de hocce eius labore sentirent. THEOD. PARRHASIUS, siue IO. CLERICVS existimat, CASAVBONVM, transferendo auctores graecos, reipublicae literariae commoda ma-

gis promouere potuisse, quam scribendo contra Baronium, de rebus, quas non satis intellexerit, & quarum, propter aetatem, adcuratorem notitiam sibi non potuerit comparare; *parrhasianor. tom. I. p. 335.* Pari ratione ROB. SCHEILDERVS, in *epistola ad Seb. Tegnagelium*, cuius fragmentum in *clarorum virorum epistolis singularibus*, p. m. 517. exhibet PAUL. COLMESIUS; absque dubio melius famae suae & literis consuluisse, (CASAVBONVS) si tempus suum impendisset illustrando Polybio. Quocum prorsus conuenit illud SCALIGERI: *Casaubonus potest scribere in Polybium, & quidem melius, quam respondere Baronio, qui omnia capis ex centuriis*; in *Scaligerianis*, p. 83. conf. & IO. CHRIST. WOLFIVS, in *notis in Casauboniana*, p. 273. Nec vero, dum in eo sumus, hic praetermittendum, quod idem vir eruditissimus, WOLFIVS, notata *Isaaci Casauboni ad oras annalium Baronii*, p. 123. *figg.* exhibeat. Sed missis hisce, quae non obstant, quo minus prorsus egregia in istis CASAVBONI *exercitationibus* deprehendi censeamus; ad illos nos conuertimus, qui ex instituto eas refellere aggressi sunt; praecipuos solum commemoraturi. Egit id itaque IVL. CAES. BVLENGERVS, in *diatribis*, in duas partes diuisis, oppositisque CASAVBONO, Lugduni 1618. fol. Eum sociennos suos & fide & doctrina multum antecellere, ac ingenium adeo se praestitisse, vt saepius contra Casaubonum, nonnimgnam etiam pro illo sentiret, ADAM. TRIEBBECHOVIUS pronuntiat, in *exercitationibus ad Baronii annales*, de quibus deinceps dicemus, *prolegom. p. 2.* Sed BVLENGERO iterum se opposuit RICH. MONTACVTIVS, in *anti-diatribis aduersus priorem partem diatribarum Bulergeri*, Geneuae 1625. fol. Dignus autem hic est, qui etiam ob *commentationes* suas de *originibus ecclesiasticis* locum hic inueniat, quarum pars prior Lon-

Londini an. 1636, posterior autem ibidem an. 1640. fol. prodit. Idem opus etiam *ἡ εὐδαίμων*, seu *de vita domini nostri Iesu Christi*, nomine venit, saltem partis posterioris inscriptio ita se habet; idque cum tractatione ipsa convenit, in qua ita se gerit, vt modo BARONIUM, modo CASAVBONVM refellat. Eiusdem MONTACVTII *analecta exercitationum aduersus Baronium* Londini 1622 edita, deinceps sub nomine *adparatus ad origines ecclesiasticas* recusa sunt Oxoniae anno 1635. fol. Sententiarum, quas episcopales seu hierarchici in Anglia tenent, acerrimum se vbiq; demonstrat defensor. BVLENGERVM inter antagonistas CASAVBONI excipit ANDR. EYDAEMON IOANNES, Cretensis, lesuitarum societati adscriptus, qui cum calumnias atrocissimas in CASAVBONVM, eiusque parentem, effudit; CASAVBONVS autem easdem exercit. I. ad *adparat. annal. Baronii cap. IV. p. 36. seqq.* strenue repulisset; ANDR. EYDAEMON IOANNES non tantum responsionem ad caput istud IV. *exercitationis I.* edidit, Coloniae anno 1615. 8. sed & defensionem *annalium* BARONII contra CASAVBONVM, Coloniae 1617. 4. At vindicias pro CASAVBONO contra creticum huncce calumniatorem scripsit IO. PRIDEAUX, Oxoniae 1624 cum aliis eius operibus impressas. Tertius, qui contra CASAVBONVM in aciem prodit, est HERIBERTVS ROSWEIDVS, quippe qui edidit *legem talionis duodecim tabularum cardinali Baronio ab Isaaco Casaubono dictam retaliationis retortam*, Antwerpiae anno 1614. 8. De ROSWEIDO pariter ac ANDR. EYDAEMONE IOANNE, ADAM. TRIBBECHOVIUS ita pronuntiat: *Vterque nequam & indolens, siquidem in vitam morisque Casauboni inuebendo defungi se optime posse crediderunt; ceterum argumentorum robori cum pares opponere lacertos non possent, linguas tantum affricare; prole-*

gom. exercit. ad Baronii annales, p. 2. ROSWEIDO interim pariter ac prioribus duobus CASAVBONI aduersariis tres libros *vindiciarum pro Casaubono* opposuit IAC. CAPPELLVS, Francofurti 1619. 4. quorum primus ROSWEIDVM, alter EYDAEMONEM IOANNEM, tertius BVLENGERVM oppugnat. Cum vero ROSWEIDVS eodem adhuc anno *anti-Cappellum, sine explosionem naeniarum Iacobi Cappelli, quas famae Casauboni occinuit, prodire iussisset; sine mora iterum obuiam ei iuit in assertionem bonae fidei aduersus strophas Heriberti Rosweidi, seu vindicias pro Casaubono aduersus Rosweidum adsertis & recognitis*; Sedani 1619. ROSWEIDO denuo ad pugnam redeunte, in *syllabo malae fidei Cappellianae, excerpto ex Iacobi Cappelli mendaci assertionem bonae fidei*, Antwerpiae 1620. Agmen denique inter aduersarios CASAVBONI claudat PETRVS LANSSELLVS, in *disputatione omnium notarum siue calumniarum a Casaubono in exercitationibus ad Baronium Iustino martyri iniustarum*, quae editionibus operum IVSTINI martyris graeco-latinis, Parisiensi 1615, & 36, & Wittebergensi 1686 addita conspicitur. Fuerunt vero etiam, qui exercitationes CASAVBONI continuare adgressi sunt; vt ADAM. TRIBBECHOVIUS, CHRIST. KORTHOLTUS, & SAM. BASNAGIUS FLOTTEMANVILLAEVS. Et TRIBBECHOVIUS quidem *exercitationes ad Baronii annales continuatae, vbi desit Isaacus Casaubonus*, in quibus in *annalium Baronii an. 34. num. CCLXXXVII.* substitit, Kilonii primum prodierunt, an. 1666, recusae deinceps cum KORTHOLTI *disquisitionibus anti-Baronianis* Hamburgi 1708. 4. dignaeque sunt isto elogio, quo eas ornauit CASP. SAGITTARIUS, in *introduci. in hist. ecclesiast. cap. XIV. §. XX. p. 317.* Sed KORTHOLTI quoque *disquisitiones anti-Baronianae* respondent famae & exultationi illi, quam vir

doctissimus antiquitatisque ecclesiasticae peritissimus, merito consequutus est. Septem illarum lucem adspexerant Kilonii anno 1677. Sed cum anno 1708 Hamburgi, studio & opera SEB. KORTHOLTI recuderentur, praeter alia & octaua accessit, de reliquiarum cultu, itemque exercitatio in canonem sextum Nicaenum Baronio & Bellarmino opposita. Non minus vero & ob variam atque exquisitam eruditionem commendandae sunt SAM. BASNAGII de rebus sacris & ecclesiasticis exercitationes historico-criticae, in quibus cardinalis Baronii annales ab anno Christi 35. in quo Casaubonus desit, expenduntur, tum & multa aduersus Bellarminum, Lightfootum, Pagium, & alios discutuntur, plurimique historiae & chronologiae errores emendantur; Vltraiecti 1692. 4. Progreditur in iis vsque ad annum 44. num. 89. De eiusdem annalibus politico-ecclesiasticis deinceps dicemus. De ANDR. MAGENEL siue MAGENDEI anti-Baronio, in quo & epitome lucubrationum criticarum Casauboni ad annales Baronii, vna cum DAVID. BLONDELLI animaduersionibus nonnullis ad Baronium exhibentur, videatur THOM. ITTIGIVS. praefat. ad selecta capita histor. ecclesiast. saec. I. §. XXVI. p. 35. seqq. qui & de reliquis hucusque commemoratis consulendus est.

Praeter CASAVBONVM, eiusque continuatores & alii annales BARONII sub examen reuocare adgressi sunt. Idem namque praestitit IO. HENR. OTTIVS, historiae ecclesiasticae in gymnasio Tigurino professor; quippe qui 1676 examinis perpetui in annales Baronii centuriam primam, secundam, & tertiam, separatim libris, in lucem emisit. In prima continetur vita & triumphus Christi, cursus & certamen apostolorum, virorumque apostolicorum, euangelii plantatio & propagatio, ecclesiarum praecipuarum fundatio & successio, in secunda & tertia, viri apostolici & illustres,

ecclesiarum vel fundatio, vel successio, persecutiones &c. Contra primam centuriam AVGVST. REDING, abbas Einsidelensis, vindicem veritatis annalium ecclesiasticorum cardinalis Baronii &c. typis monasterii Einsidelensis, an. 1680. fol. in lucem emisit, cui tamen OTTIVS iterum vindicias examinis ipsi opposuit anno 1681. 4. Ex ipsis romanensibus BARONIUM non tam refutare, quam corrigere ac emendare, adgressus est ANTONIVS PAGI, in critica-historico-chronologica, in vniuersos annales ecclesiasticos Caesaris cardinalis Baronii, in qua rerum narratio defenditur, illustratur, suppletur, ordo temporum corrigitur, innouatur & periodo graeco-romana nunc primum concinnata munitur, Coloniae Allobrogum MDCCV, quatuor voluminibus in fol. Opus posthumum est, a FRANC. PAGI, auctoris nepote, publicae luci expositum. Primus equidem tomus priora quatuor saecula complexus, ab ipso auctore euulgatus erat Parisiis an. 1689, ita inscriptus: critica historico-chronologica in annales ecclesiasticos eminentissimi cardinalis Baronii, illustrissimi Henrici Spondani, Apamiarum episcopi, epitomatoris eius, ordine seruato. Cum vero in sequentibus tomis ipsos Baronii annales, non autem eorum epitomen, illustrare, consultum duceret; FRANC. PAGI, mortuo auctore, primum etiam tomum ordini Baroniano restituit, pluresque ex auctoris mente adnotationes adiecit, & ita cum reliquis tribus tomis, tum primum editis, recudi curauit. Idem FRANC. PAGI in praefatione monet, ex concertationibus, quae super annales BARONII exortae sunt, annales ecclesiasticos parum aut nihil lucis accepisse; cum fere omnia, quae inter virosque agitata iure, externa, & annalibus ecclesiasticis aduentitia sint. Annales namque rerum narratione & temporum con-signatione constare; quae autem eo non sint comparata, aliena censeri debere. Quae itaque,

itaque, inquit, ad fidem aduersus haereticos certis argumentis & auctoritatibus spectant euendam, ea ad auctores, qui de controuersis, catholicos inter & heterodoxos versantibus, tractarunt, aut ad sacrae scripturae interpretes reiciat, (cui annales scribere animus est) oportet. Sic eius non est, pertractare, ad quae sese potestas ecclesiastica extendat, quidne in rebus ecclesiasticis principibus secularibus liceat &c. Quae si ita se habent, peccauit BARONIUS, quod ista in annalibus suis pertractauit. At excusat tamen auctor eum, quod scopus ipsius fuerit, centurias Magdeburgenses confutare, in quibus, inquit, auctores cumularant, quaecumque aduersus sanctitatem ecclesiae romanae, auctoritatem summorum pontificum, omniaque religionis catholicae dogmata facere sibi videbantur. At, cum centuriatoribus Magdeburgensibus constitutum fuerit, non tam annales condere, quam plenam historiae ecclesiasticae faciem exhibere, cuius praecipua pars est verae doctrinae conscriptio & propagatio; praetermittere talia non poterant. BARONII autem non satis sibi constat institutum, qui annales se scribere profitebatur, & tamen simul centurias Magdeburgenses impugnare volebat. Reprehendit hinc PAGI illos, qui BARONIUM refutare adgressi sunt, ISAAC. CASAVBONVM, MELCH. GOLDASTVM, RICH. MONTACVTIVM, cumprimis autem IO. HENR. OTTIVM (quem HOTTIVM vocat) quod ad annalium BARONII illustrationem nihil conculerint. At cogitare debebat, nec hoc instituti illorum posuisset rationem; utpote qui non de chronologia, sed rebus ipsis, erroribusque historicis & theologicis cardinalis istius erant solliciti. Lubens itaque fateor, prouinciam hancce, chronologica, &c, quae ad annales speciatim pertinent, adcuratius inuestigandi, utpote ab aliis nondum occupatam, relictam fuisse ANT. PAGIO; ab eo etiam summa cum diligen-

tiae ac eruditionis laude ornatam. Nec reprehendi in hoc opere temere quidquam poterit, nisi quod saepe in minutis, rebusque parum necessariis, laborem suum collocasse, vir doctissimus videatur, quem rectius forte maioris momenti disquisitionibus impendisset. Praemissa est tomo primo dissertatio de periodo graeco-romana; quam excipiunt veterum romanorum pontificum catalogi decem; tandemque adparatus chronologicus sequitur, Baronium illustrans & supplens. Accedat denique haece, cui haudquaquam vitium debetur locus, SAM. BASNAGIVS FLOTEMANVILLAEVS, quippe qui praeter exercitationes historico-criticas, antea iam commemoratas, annales politico-ecclesiasticos annorum 1545. a Caesare Augusto ad Phocam vsque, in quibus res imperii, ecclesiaeque observatu digniores subiiciuntur oculis, erroresque euelluntur Baronio, tribus voluminibus in fol. edidit, Roterodami an. 1706. Fatetur, viros eruditos, CASAVBONVM, VSSERIVM, PETAVIVM, NORISIVM, in historia Pelagiana, & Cenotaphiis Pisanis, PAGIVM in critica sua, & NAT. ALEXANDRVN, errores bene multos in annalibus BARONII deprehendisse, & castigasse; at Augiae stabulum nec dum purgasse. Ipsum PAGIVM multa praeteriisse, quibus censura opus fuerit, exemplis luculentis docet: NAT. ALEXANDRVN frequenter emendare BARONIUM; frequentius tamen emendare debuisse. Istorum itaque viro- rum labores non ob stare, inde concludit, quo minus plurima sibi relictis sint, in quibus diligentiam suam exerceret. Arque ita se rem habere deprehendit, qui opus hocce longe praestantissimum legerit, quod ita comparatum est, ut magnam & voluntatem & vtilitatem adferat omnibus, qui illud euoluere suarum duxerint esse partium. Tomo secundo insertae sunt duodecim dissertationes ad illustrandam antiquitatem ecclesiasticam idoneae, caeque omnino

omnino lectu dignissimae. De MELCH. GOLDASTO, ceterisque, quos praetermisimus, qui BARONII annales aut refutarunt, aut refutare voluerunt, conferendi THOM. ITTIGIVS, in *praefat. ad select. cap. hist. ecclesiast. saec. I. §. XXX. p. 39. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. græc. vol. XII. siue lib. VI. cap. IV. p. 170. seqq.*

Diu satis nos detinuit BARONIVS. Eum vero inter romanae ecclesiae additos excipit merito NAT. ALEXANDER, ob singularia isdem in historiam ecclesiasticam merita; cuius vitam & scripta recensent IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum, tom. I. p. 810. seqq.* Selecta nimirum historiae ecclesiasticae capita & in loca eius insignia dissertationes historicas, chronologicas, criticas, dogmaticas, triginta duobus voluminibus in 8. seorsim primum edidit; ex quibus viginti sex ad noui, sex autem reliqui ad veteris testamenti historiam ecclesiasticam pertinent. Initium autem a nouo testamento fecit, an. 1676. *seqq.* & hinc ad vetus regressus est. Iunctum vero tandem hocce opus, ac in octo tomos in fol. distributum, inscriptumque: *historia ecclesiastica veteris nouique testamenti, ab orbe condito ad annum post Christum natum millesimum sexcentesium, & in loca eiusdem insignia dissertationes historicae, chronologicae, criticae, dogmaticae &c. prodiit Parisiis an. 1699.* Quid in noua hac editione accesserit, ipsemet in *praefatione generali* indicat; scilicet praeter observationes plurimas, quas passim addiderit, dissertationes aliquot seorsim antea vulgatae, quae suis quaque locis opportune insertae sint; vt, de confessione sacramentali aduersus libros Ioan. Dallaei; de diuina episcoporum supra presbyteros eminentia aduersus Blondellum, & aliae eiusdem generis. Inter reliquas, etiam hic conspicitur, quam de vulgata scripturae sacrae versione conscripsit, quam-

ue CLAVD. FRASSENIVS, in *disquisitionibus suis biblicis lib. II. cap. VI.* impugnauerat, vbi ALEXANDRVM acerbè perstringit, eumque inter alia *historiae ecclesiasticae compilatorem, & haeticorum exscriptorem, virum, qui haeticis blanditur, solum temerarium*, adpellit; cui ALEXANDER prioris dissertationis vindicias, seu *anticriticam* opposuit, in qua crimen plagii, a FRASSENIO sibi obiectum, non tantum declinat, sed & in illum retorquet, contendendo, illum ex PETRI DAN. HVETII *demonstratione euangelica* plurima exscripsisse. Exstat vitraque haecce dissertatio inter *dissertationes saeculi IV. num. XXXIX. & XL. p. 402. seqq.* Accessit etiam in noua hacce editione, noua dissertatio, his maxime necessaria temporibus, aduersus errores Beguardorum in Quietistis rediuuios, qua superiorum mysticorum fanaticum systema funditus eueritur, & periculosa dogmata reselluntur. Denique & scholia quaedam in noua hacce editione comparant, quorum pleraque eo comparata sunt, vt ad indiculum anonimum religiosorum quorundam censorum, qui varios in historia eius ecclesiastica sibi deprehendisse videbantur errores, respondeat, pauca quaedam historiam ecclesiasticam veteris testamenti illustrent. Per integrum autem opus istud hacce methodo auctor incedit, vt, praemissa saeculi cuiusque, aut in veteri testamento, actatis, synopsi historiae, in certa capita atque articulos distributa, dissertationes subiungat, historicas, criticas, dogmaticas, in quibus subinde contra haereticos, quos vocat, interdum etiam contra romanae ecclesiae additos, disputat. Mirum itaque non est, quod varios nactus sit aduersarios, quorum nonnullos iam indicauimus, cum praecedenti capite de libertatis ecclesiae gallicanae defensoribus verba faceremus. Hos inter namque & NAT. ALEXANDER nomen suum professus est; cumque ita non posset non quaedam adserere, quae roma-

romanorum pontificum labefactare auctoritatem videbantur; Innocentius XI pontifex an. 1685 die x Iulii *historiam* eius *ecclesiasticam*, in qua tum vsque ad saeculum decimum tertium progressus fuerat, cum omnibus eius operibus proscripsit, eorumque descriptionem, impressionem, lectionem & vsum omnibus christianis sub poena excommunicationis interdixit. Nec melius *historiam ecclesiasticam* saeculi xiii & xiv, itemque xv & xvi exceptam, ipsemet in praefatione vltimorum saeculorum conqueritur. Hodiernus autem pontifex Benedictus XIII, si publicis relationibus fides habenda, iussit, vt opera ALEXANDRI ex indice librorum prohibitorum iterum eximerentur. Adversarios ALEXANDRI recenset, qui & reliqua omnia, quae de *historia eius ecclesiastica* obseruatu digna sunt, fuisse & diligenter persequitur, ELIAS VEIELIVS, in *dissertatione isagogica, in selecta historia ecclesiasticae capita, siue in dissertationes historicas, chronologicas, criticas, dogmaticas Natalis Alexandri, in qua tanquam in breuiario, adductis viri clarissimi, & domesticorum fidei propriis verbis, graues illius ac plurimae in multis magnique momenti capitibus cum sodalibus diffensiones, acresque censurae producantur, ac ostenditur, aduersarium veritatis euangelicae tam grauem caussae pontificiorum plus offecisse, quam protestantium; simulque decus imperatorum romano-germanicorum, contra acerbas gallicani scriptoris criminationes, paucis vindicatur, ac pietas D. Lutheri & parastatarum adseritur; Vlmæ 1699. 8. cap. I. Atque ibidem, quae in ALEXANDRO tum laudanda, tum vituperanda sint, summam exponit. Sunt in eo, inquit, quae laudem merentur haud vulgarem: doctrina, labor, stilus, candor. Multiplicis doctrinae hominem esse, ex eo satis elucescit, quod personam, quam induit, in multis partibus egregie sustinet & ornat. De labore loquuntur tot volumina haecenus*

in publicum edita. Stilo vtitur terso. Candorem prae se fert, dum viros laudatos laudat; & ingenue proficitur, ex quibus fontibus sua hausit; nec suae partis doctoribus mordicus adhaeret, sicut alii faciunt, qui auctoritati humanae diuinum prope axioma tribuunt. Hic ipse tamen auctor in quam plurimis placere non potest pontifici, & pontificiis adfectatoribus, & quidem ob censuram rigidius nonnumquam in sanctos patres exercitam; ob insultationes, quibus scriptores papaeos, & numero multos, & summa magnos, immo integros religiosorum examinum ordines, exagitat; ob nimias ecclesiae gallicanae & academiae Parisiensis laudes; & denique ob suorum paparum ipsorum & dogmatum papalium reprehensionem. Mirum igitur nemini videatur, quod acerbè inuehatur in Caluinistas, quos vocat, in Lutheranos, & in alios quoscumque a sacris romanensium abhorrentes. Addere hisce lubet, quae nam SAM. BASN. FLOTEMANVILLAEI DE NAT. ALEXANDRO eiusque *historia ecclesiastica* sit sententia. Errores enim eius quosdam historicos, eosque haud levis momenti, cum in praefatione, tomo primo annalium politico-ecclesiasticorum praemissa, recensuisset; ita pergit: Praeterea, leuis sane brachio aëla martyrum exsequitur, quibus, ad accendendam pietatem, vis inest non minima. Denique ea ad scribendum vtitur methodo, quam historicorum nullus adhibuit, cum puluere scholastico *historiam suam* resperferit, propositis syllogismis, quorum maiorem probat, atque minorem. Idque cum exemplo quodam comprobasset, ita pergit: Diuina hac arte & methodo scriptor *historiam suam* coninnauit. Quod a nugis quidem propius abest. Materiae nobilitari scribendi ratio respondere debet. Commode hoc loco commemorari etiam possent, qui lingua gallicana haud exiguae molis scripta ediderunt, quibus *historiam ecclesiasticam* noui testamenti complèxi sunt; vt ANT.

GODEAV, siue GODELLVS, itemque abbas DE CHOISY, vt & abbas FLEURY; sed legere de illis iuuabit THOM. ITTIGIVM, in *præfat.* ad *selecta capita histor. ecclesiast. sæc. I. s. LXIII. seqq. p. 70. seqq.* Refert is huc etiam LVD OV. ELL. DV PIN *bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum*, vt pote in cuius tomis posterioribus non solum de scriptoribus ecclesiasticis, sed etiam de aliis hystoriae ecclesiasticae capitibus agat. Cum tamen auctori huic præcipue constitutum sit, de scriptoribus ecclesiasticis exponere; supra iam in theologia patristica *bibliothecae* huic locum adsignauimus. *Compendium autem eius hystoriae ecclesiasticae veteris ac noui testamenti*, quod ex gallicana lingua in germanicam quoque translatus est, ad §. *praecedentem* iam commemorauimus. De SER. NANI TILLEMONTII *commentariis hystoriae ecclesiasticae insensuentibus*, cum tantum sex priorum a Christo nato saeculorum hystoriae complectantur, in sequentibus dicemus.

Ex reformatae ecclesiae doctoribus IO. HENR. HOTTINGERVS, atque FRID. SPANHEMIVS, haud vulgarem, ob singulare, quod in hystoria ecclesiastica ordinanda posuerunt, studium, consequuti sunt laudem. Et HOTTINGERVS quidem sedecim saeculorum hystoriam ecclesiasticam, nouem tomis, in 8. complexus est, quorum primus Tiguri, anno 1651, reliqui sequentibus annis, vsque ad 1667 prodierunt. Commendandum hocce opus vel eo nomine est, quod Mohammedanissimi, cum primis vero & iudaismi, hystoria per singula saecula adcurate & summa diligentia in eo pertractatur. Nec enim negligenda, aut leuiter solum attingenda est ea hystoriae ecclesiasticae pars, quod a plerisque fieri solet. Cum primis, ad Iudaeos quod attinet, res illorum atque fata, ad nostra vsque tempora, perspecta habere, plurimas ob causas iuuat. Laudandique adeo, qui ex

instituto ea exponere adgressi sunt, quos IO. CHRIST. WOLFIUS recenset, *biblioth. chr. part. II. lib. V. sect. XII. p. 2074.* Eminent inter reliquos IAC. BASNAGIVS, in *hystoria & religione Iudaeorum a Christo nato usque ad praesentem aetatem*, gallice scripta, & Roterodami 1707 quinque tomis in 8. edita; (quam cum LVD. ELL. DV PIN mutata hinc inde & caltratam, auctore inscio, an. 1710 Parisiis recedendam curasset; BASNAGIVS de iniuria, hac ratione sibi illata, conquestus est, in libro: *hystoire des Iuifs reclaimé*, inscripto, Roterodami 1711. 12.) itemque IO. IACOB. SCHVDT, in *memorabilibus iudaicis, siue iüdischen Merckwürdigkeiten &c.* quorum partes tres priores anno 1714, quarta siue vltima an. 1717 Francofurti lucem adspexerunt. Sed haec & *by napdy.* FRID. SPANHEMII *hystoria ecclesiastica veteris testamenti cum synchronismis insignioribus hystoriae exoticae*, itemque *noui testamenti a nato Christo, ad coeptam superiori saeculo reformationem, cum mutationibus insignioribus in republica*, plenius & emendatius, quam antea, exhibetur, operum eius, Lugduni Batauorum an. 1701 & sequentibus iunctim editorum, *tomo primo*, quem & cum eiusdem *geographia sacra & ecclesiastica*, itemque *chronologia sacra* integrum absoluit. Multa neruose admodum complexus est vir eruditissimus, & omni subsidiorum genere ad opus eiusmodi perficiendum instructissimus, & cuncta ex genuinis fontibus hausit, adeo vt, si a quibusdam, in quibus ecclesiae suae hypothesibus inseruit, discesseris, omnibus in hoc genere dubiam facere palmam videatur. *Summam etiam hystoriae ecclesiasticae a Christo nato ad saeculum decimum sextum inchoatum*, idem vir doctissimus Lugduni Batauorum anno 1689 in 12. euulgauit; quae ibidem an. 1694 & Francofurti 1698. 4. inscripta: *brenis introductio ad hystoriam sacram viriusque testamenti, ac praecipue*

cipue christianam, ad annum 1518. recusa fuit. In opus denique eius, iunctim editorum, tomo secundo, miscellaneorum ad sacram antiquitatem, & ecclesiae historiam pertinentium libros decem complectente; qui an. 1703 lucem adspexit, plurima summo studio conscripta, & historiam ecclesiasticam mirifice illustrantia, occurrunt.

Reliquos, qui aut compendia historiae ecclesiasticae dederunt, aut eam non adeo magnae molis voluminibus complexi sunt, quorumque haud exiguus est numerus, recensent viri saepe nobis iam laudati: CASP. SAGITTARIUS, in *introd. in hist. ecclesiasticam cap. XV. XVI. XVII. pag. 223. seqq.* & IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *supplementis, p. 179. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *praefat. ad selecta capita histor. eccles. saec. I. §. XLII. seqq. p. 56. f. seqq.* & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XII. siue lib. VI. cap. IV. p. 152. seqq.* Praecipui, & prae reliquis obferuati digni, & quidem ex nostratibus sunt: HIER. KROMAYERVS, in *ecclesia in politica, siue historiae ecclesiasticae saeculis XVI. cum dimidia XVII.* Lipsiae 1656. & 73. 4. IOAN. MICRAELIVS, in *syntagmate historiarum ecclesiae, cum continuatione DAN. HARTNACCHII* Lipsiae 1699. 4. CHRISTIAN. KORTHOLTVS, in *historia ecclesiastica noui testamenti aet. histor. a Christo nato vsque ad saeculum decimum septimum &c.* post auctoris beati obitum, Lipsiae anno 1697 edita, & Hamburgi 1708. 4. recusa, quae tamen, cum exquisitae auctoris eruditioni non vsque quaque respondeat, an ab eo profecta sit, nonnullos dubitare video; CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in *introductione in memorabilia ecclesiastica historiae sacrae noui testamenti, maxime vero saeculorum primorum & nouissimorum, ad iuuandam notitiam regni Dei & saeculae, cordisque humani, salutarem &c.* Stutgardiae an. 1718 & 19 duobus voluminibus

BVD. ISAGOGE.

in 4. quorum prius saecula quindecim, posterius decimum sextum & decimum septimum exhibet; ADAM. RECHENBERGVS, in *summario historiae ecclesiasticae* Lipsiae 1697 edito, saepiusque deinceps reculo; CHRIST. IVNCKERVS, in *der Grundlegung zur Kirchen - Historie oder kurzgefassten Vnterricht in der Kirchen - Historie alic und neues Testaments bis auf gegenwaertiges Jahr 1710.* Hamburgi 1710. 8. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *institutionibus historiae ecclesiasticae iuxta ordinem saeculorum breuissimo penicillo delineatis &c.* Tubingae 1721. 8. IOACH. LANGIVS, in *historia ecclesiastica a mundo condito vsque ad saeculum a Christo nato praesens, seu decimum octauum deducta, Halae Magdeburgicae 1723. 8.* Addendum hisce compendium historiae ecclesiasticae Gothanum, seu iussu serenissimi principis Ernesti in vsum gymnasii Gothani conditum, veteris pariter ac noui testamenti historiam ecclesiasticam complectens; in cuius nouissima editione, quae Gothae 1723 lucem adspexit, *liber tertius*, seu continuatio a pace Westphalica, ad nostra vsque tempora, decreto serenissimi principis, Friderici II ducis Saxo-Gothani, ab ERN. SALOM. CYPRIANO vxo doctissimo concinnata, accessit. Ex reformatae ecclesiae sacra sequentibus commemorandus est TITLEM. GESSELIVS, medicinae doctor, cuius *historia sacra, & ecclesiastica*, in duas partes diuisa, prostat, quarum prior ab orbe condito, vsque ad annum 726 progreditur, altera in an. 1025 desinit. *Scopum suum*, inquit ITTIGIVS, *quem sibi in hac historia praefixit, ipse statim in titulo indicat, cum se pio adflectu conari adferri, ut viam ad pacem ecclesiae aperire possit, quo sine etiam ad calcem secundae partis irenica quaedam monumenta vulgauit, quorum nonnulla in praefatione partis primae non procul a fine recensentur; praefat. ad selecta capita histor. eccles. saec. I. §. XLIV.*

Kkkkk

p. 58.

p. 58. Multorum ceteroquin manibus tēritur, nec in minimis ponenda *historia ecclesiastica* GEO. HORNII, in cuius nouissima editione, quae Francofurti ad Moenum an. 1704. 4. prodiit, praeter notas ac obseruationes MELCH. LEYDECKERI, & DAN. HARTNACCII, accessit duplex supplementum, siue continuatio MELCH. LEYDECKERI, vsque ad annum 1687, & IO. DAN. CRAMERI vsque ad praesens saeculum. Insertum eidem esse LVD. OV. CAPPELLI *compendium historiae iudaicae*, supra iam obseruauimus. Breuitate pariter ac concinnitate se commendat ERID. ADOLPHI LAMPIL *synopsis historiae sacrae & ecclesiasticae ab origine mundi ad praesentia tempora, secundum seriem periodorum deductae*, Traiecti ad Rhenum an. 1721. 8. publicae luci exposita. Ex Arianae sectae restauratoribus praetermittendus hic non est CHRISTOPH. SANDIUS, cuius *nucleus historiae ecclesiasticae exhibitus in historiae Arianorum tribus libris comprehensa*, primum Cosinopoli, id est, Amstelodami, an. 1668. & iterum Coloniae, hoc est itidem Amstelodami an. 1676. in 4. prodiit. Id autem cum agat, vt, veteris

ecclesiae doctores ante-Nicaenos Arianorum erroribus, quos ipse pro veritate reputat, infectos fuisse, eincarat, & tantum non Arianorum factionem pro vera ecclesia venditet; non desuerunt, qui haecce commenta solide profligarent, quos recenset IO. ALB. FABRICIUS, *biblioth. gracc. volum. VIII. siue lib. I. cap. XXIII. p. 312. seqq.* Praefixus est SANDII huic *nucleo tractatus de veteribus scriptoribus ecclesiasticis*, de quo supra iam dictum ad cap. III. huius libri §. II. Agmen denique claudat THOM. HOBBSIUS, cuius *historia ecclesiastica carmine elegiaco continnata*, Augustae Trinobantum an. 1688. 8. excusa est. Id vero in ea agit, vt veteris ecclesiae doctorem seu patrum studia, in compescendis refellendisque haereticis, exagiret; quae quorsum spectent, nemini obscurum esse potest. Quaedam interim cum dixisse, veritati consona, non negauerim. Summa carminis istius exhibetur in *der summarischen Nachricht von auserlesenen mehrentheils alten in der Thomassischen bibliothec vorhandenen Büchern* *tomo I. part. IV. num. II. p. 314. seqq.*

§. V. Progrediendum hinc ad eos, qui aut patrum, scriptorumque ecclesiasticorum, aut aliorum virorum, sanctitatis laude illustrum, vel martyrum quoque notitiam exhibent*; doctrinaeque sacrae successionem exponunt*; aut haereticos, eorumque errores describunt*; aut conciliorum historiam pandunt*; aut regiminis ecclesiastici rationem edisserunt*; aut denique ritus & antiquitates ecclesiasticas explicant***.

* De iis, qui veteris ecclesiae doctores, qui scriptis inclaruere, seu scriptores ecclesiasticos, recensent, ex instituto iam dictum, cum de theologia patristica verba faceremus; ad cap. III. libri huius §. II. Sed eos quoque, qui virorum, sanctitatis laude florentium, vitas descripserunt, aut eiusmodi scripta collegerunt, iam commemorauimus, ad cap. IV. huius libri §. II.

Supereſt itaque, vt de iis solum aliquid addamus, qui speciatim martyrum gesta literis consignauerunt, eorumque conseruauerunt, & ad nos propagarunt, memoriam. Haud vltimam enim hanc esse historiae ecclesiasticae partem, recte viri docti iudicarunt. *Acta martyrum*, inquit SAMUEL BASNAGIUS, FLOTTEMANVILLAEVS, *historiae ecclesiasticae pars magna est, ad*

com-

commonendos adfectus idonea. Confirmat hoc testimonio SCALIGERI, de actis martyrii Polycarpi ita pronuntiantis: *Quorum lectione piorum animus ita adficiatur, ut nunquam satius inde recedat &c.* Certe ego nihil unquam in historia ecclesiastica vidi, a cuius lectione commotior recedam, ut non amplius necesse esse videar. Tumque porro addit: *Remera magnis tot Christi militum pro domini sui gloria certantium, exemplis ad fortitudinem eorum imitandam permouemur; in praefatione, tomo primo annalium politico-ecclesiasticorum praemissa.* Martyrologiorum autem primus auctor creditur CLEMENS Romanus, apostolorum discipulus, quem septem notarios in totidem Romae urbis regionibus constituisse, perhibent, qui actiones, cruciatus, confessiones, mortem martyrum accurate describerent, & ita eorum ad posteros transmitterent memoriam. Ita BARTH. PLATINA, de vitis pontific. romanorum, in Clemente I. p. m. 13. & ex auctore libri pontificalis praeter alios FRANC. PAGI, in breuiar. gestor. pontif. romanor. tom. I. saec. I. p. 20. PLATINA tamen deinceps ANTERO hoc tribuit: *Anterus autem primus hoc statuit, ut res gestae martyrum diligenter exquisitae a notariis scriberentur, in Antero p. 30.* Fabianum I, Anteri successorem, & postea Caium I, notariis adiunxisse diaconos, ex eodem PLATINA discimus. Fabianus, inquit, pontifex, septem diaconis regiones diuisit, qui a notariis martyrum res gestas colligerent ad ceterorum exemplum, qui Christi fidem profitebantur; in Fabiano p. 30. Et iterum de Caio verba faciens: *Idem quoque, ut quondam Fabianus, regiones diaconis diuisit, qui res gestas martyrum conscriberent; in Caio pag. 37.* Hae ecclesiae romanae notarii, quorum mentionem fecimus, quique deinde prototypi dicti sunt, in martyrologiis concinendis, aut martyrum potius gestis describendis, primum tribuendum esse locum,

contendit CAES. BARONIUS, in praecipitulat. dicendorum ad martyrolog. roman. cap. VIII. An vero quaedam, a notariis istis litteris consignata, in martyrologiis, quae hodie adhuc existant, & in quibus, deprehendantur, viri docti inter se non conueniunt; vti MATTH. FRID. BECKIUS docet, in commentario eruditissimo, ad martyrologium ecclesiae germanicae cap. II. §. IV. p. 7. seqq.

A notariis hisce si discesseris, primus, qui martyrum gesta descripsit, EVSEBIUS fuisse dicitur. Et existat sane hodie eiusdem liber παρ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρολογίων, de martyribus Palaestinae, qui in persecutione scilicet Diocletiani & Maximini, ab anno Christi 303 ad 310 pro doctrinae christianae veritate, eiusmodi afflictiones subiecerunt. Soletque iste liber in quibusdam editionibus libro octauo historiae ecclesiasticae subiici; in aliis autem pro parte libri octauum habetur. Insertus idem est actis primorum martyrum sinceris & selectis THEOD. RVINARTI, p. 305. seqq. editionis, quae Amstelodami 1713. fol. prodiit. Sed praeter huncce de martyribus Palaestinae librum, etiam τὸν ἐκζητῶν μαρτυρίων ἀνταρτύριον antiquorum martyriorum collectionem, se scripsisse, EVSEBIUS ipse testatur, histor. eccles. lib. IV. cap. XV. p. 136. & lib. V. prooem. p. 153. itemque cap. XXI. p. 189. Atque istam haud dubie collectionem intellexit EVLOGIUS, Alexandrinus episcopus, qui saeculo sexto vixit, & GREGORIO magno scriptis, ut sibi cunctorum martyrum gesta, quae pia memoriae Constantini temporibus ab Eusebio Caesariensi collecta sunt, transmitterentur, vti ex epistola responsoria GREGORII lib. VII. epist. XXIX. intelligitur. Patet insimul inde; iam eo tempore collectionem hanc, siue martyrologium EVSEBII, difficulter inueniri potuisse; siquidem EVLOGIUS frustra illud in oriente quaesivit, adeoque ab episcopo romano hoc sibi transmitti, voluit;

luit; quemadmodum rursus GREGORIVS testatur, se neque in archiuus ecclesiae suae, neque in alijs, quae Romae fuerunt, bibliothecis, illud inuenire potuisse, immo praeter paruum quendam syllogen nec sibi notum esse. Verba eius sunt: *Sed haec, neque si collecta sunt, neque si sint, ante vestrae beatitudinis scripta cognoui. Ego ergo gratias, quia sanctissimae vestrae doctrinae scriptis eruditus coepi scire, quod nesciebam. Praeter illa enim, quae in eiusdem Eusebii libris de gestis sanctorum martyrum continentur, nulla in archiuo huius nostrae ecclesiae, vel in Romanae urbis bibliothecis effecognoui, nisi pauca quaedam in vnius codicis volumine collecta* 3. l. c. HILDVINVM, qui saeculo octauo vixit, hocce EVSEBII martyrologium vidisse, nonnulli memorant. Sed hodie nihil eius aliud superesse videtur, praeter fragmenta quaedam, & reliquias in vitis quibusdam patrum, itemque menologijs Graecorum, similibusque scriptis. Qui, hocce opus integrum in bibliotheca Scorialensi extare, contendunt, eos magnopere falli, obseruatum est alijs. De codice syriaco, historiam martyrum occidentis, ab EVSEBIO compositam, completente, an. 473, vt ferunt, scripto, & an. 1716 Romam adlato, videndus 10. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. IX. siue lib. V. cap. XXXII. p. 34.* Habent vero & Graeci *menologia* sua, in quibus acta vel passiones sanctorum quolibet cuiusvis mensis die summatim exponuntur; quae adeo *martyrologijs* & *calendarijs* Latinorum respondent. Non vero martyrum solum, sed & aliorum sanctorum nomina in hisce *menologijs* continentur; quemadmodum & in *martyrologijs* occidentalis ecclesiae, si vox ita accipiat, prout sequiori aetate apud monachos vsurpari coepit, vt obseruat CAROLVS DV FRESNE, in *glossario ad scriptores mediae & infimae latinitatis*, p. 472. Diuersa a *menologijs* sunt *menae* iuxta, quae va-

stum aliquod opus, in duodecim menses, totidemque *βιβλία* siue volumina diuisum, quouis mense suum sibi *μηναιος* vindicante, constituunt, in quo sancti omnes, quorum memoria eo mense colitur, ad proprios dies reuocati, recensentur, singulorum officium subnectitur, vitae & res gestae summatim descriptae, plerumque exhibentur, quandoque & imagines praefiguntur. Spectant huc etiam *μηναια*, quo nomine intelliguntur vitae sanctorum, in compendium redactae, cum succincta expositione sollemnitatis, de qua agitur ex menacis, & amplioribus Graecorum libris ecclesiasticis, in angustiores terminos contracta. Legenda, quae de hisce omnibus LEO AL-LATIVS docet, de *libris ecclesiasticis Graecorum*, *dissertat. l. S. XI. XII. XV. p. 57. 61. 68.* & quae ad haec loca 10. ALB. FABRICIVS obseruauit; addatur GVIL. CAVE, in *dissertat. de libris & officiis ecclesiasticis Graecorum, parti secundae hysloriae eius litterariae scriptor. ecclesiasticor. subnexa*, p. 26. 27. & 30.

Inter occidentalis ecclesiae martyrologia illud primum se nobis offert, quod sub HIERONYMI nomine circumfertur. Hic namque opus EVSEBII, antea memoratum, ex graeca in latinam linguam translulisse dicitur; quod tamen CAES. BARONIVS cardinalis tantum de compendio accipiendum esse, existimat, in quod grande illud EVSEBII volumen redegerit, quodue postea *martyrologium* adpellatum, ac HIERONYMO adscriptum sit; in *praecipitulis*, dicend. ad *martyrolog. rom. cap. VI.* Eo minus etiam videtur dubitari posse, *martyrologium* eiusmodi ab HIERONYMO conscriptum, aut ex EVSEBII opere concinatum, quod istud a WAL-STRABONE, *lib. de rebus ecclesiast. cap. XXVIII.* BEDA *venerabili, lib. II. expositionum in euangel. Marci cap. XXVI.* & in *retract. in acta apostol. cap. I.* aliisque laudetur. Editum quoque sub HIERONY-

MI nomine martyrologium aliquod est a IO. LVC. D'ACHERY, *tomo IV spicilegii* Parisiis an. 1661. 4. aut secundum recentiorum *spicilegii* istius editionem, quae ibidem an. 1723 prodit, *tomo secundo*, statim ab initio. Idem etiam martyrologium, inscriptum: *vetustius martyrologium occidentalium ecclesiarum*, diuo Hieronymo a Cassiodoro, Beda, Walafrido, Noktero, aliisque scriptoribus tribuitur, cum amplissimo commentario, & eruditissimis exercitationibus excudendum curauit FRANC. MAR. FLORENTINVS, Lucae an. 1668. fol. Nec dubitant, quin illud reuera HIERONYMI sit, IO. BOLLANDVS, GEO. HENSCHENIUS, DAN. PAPEBROCHIVS, in *prae-fat. tomo secundo actorum sanctorum Martii* praemissa; quorum verba recitat MATTH. FRID. BECKIVS, in *commentar. ad martyrolog. ecclesiae germanicae*, cap. II. §. VI. pag. 12. In aliam tamen sententiam concessit HENR. VALESIVS, falso scilicet hocce martyrologium HIERONYMI nomen praeferre; licet fateatur, illud vetustissimum esse, & paulo post obitum Hieronymi, incertum a quonam, euulgatum; in *dissertat. de martyrologio romano*, quod edidit Rosweyda, adnotationibus eius in EUSEBII *historiam ecclesiasticam* subiecta, p. m. 316. Immo ipse IO. LVC. D'ACHERY, quem primum hocce martyrologium edidisse, antea diximus, illud, saltem integrum, HIERONYMO tribuere non audet. *Vetustissimum*, inquit in *monito*, eidem praemisso, *martyrologium*, sancto Hieronymo attributum, *reperi quidem in codice monasterii Corbeiensis, scripto abhinc circiter annos 600* (quod Hugo Menardus praelo inferendum parauerat) *at nae ego tanquam germanum foetum integrumque eidem doctiori nolim adferere, cum plures ipsi recentiores sanctos consiet diuersis temporibus tam a clericis, quam a monachis pro libitu fuisse adiectos, potissime patronos aliosque, qui annuuario cultu cuiusque in ecclesiis cele-*

brantur. Deinceps vero & HENR. VALESII sententiam calculo suo adprobat. Martyrologium quoque hocce cum eo, quod sub HIERONYMI nomine laudat BEDA, non conuenire, luculenter ostendit MATTH. FRID. BECKIVS, l. c. p. 12. 13. Addendus hisce CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptorib. ecclesiast. tom. I. saec. IV. p. 847. seqq.* vti itidem probat, opus hocce perperam HIERONYMO tribui. Post HIERONYMI martyrologium commemorari a quibusdam solet *Gregorianum*; non quod GREGORIUS magnus ipsemet martyrologium aliquod concinnauerit, sed tantum, quod eius mentionem faciat. Nos autem, inquit in *epistola ad Eulogium Alexandrinum*, cuius antea iam mentionem fecimus, *fere omnium martyrum, distinctis per dies singulos passionibus, collecta in vno codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione missarum sollemnia agimus.* Non tamen in eodem volumine quis qualiter sit passus, indicatur, sed tantummodo nomen, locus & dies passionis ponitur. Vnde sit, *vt multi ex diuersis terris atque prouinciis, per dies, vt praedixi, singulos, cognosceantur martyrio coronati, sed haec habere vos beatissimos credimus.* Falluntur haud dubie, certe aut nullo, aut lubrico innituntur fundamento, qui, HIERONYMI hic innui martyrologium, putant; nec rectius sentiunt, qui illud sibi inuenisse visi sunt, quod pro veteri romano venditauerit HERIBERT. ROSWEYDVS, de quo mox dicemus. Nichil potius aliud de isto martyrologio dici potest, quam quod ipse GREGORIUS dixit. Sequenti aetate plures exstiterunt, qui in martyrologiis concinnandis studium, operamque suam collocarent; vt saeculo octauo BEDA, quem venerabilem vocant, saeculo nono FLORVS, magister dictus, Lugdunensis ecclesiae diaconus, WANDELBERTVS monachus Prumiensis, RHAB. MAGN. MAVRVS, VSVARDVS, ADO archiepiscopus Viennensis, atque NOTKE-

RVS, cognomento *balbulus*, sancti Galli monachus. Atque de hisce, qui inter scriptores martyrologiorum, quos medium aeuum tulit, praecipui sunt, legendus praeter alios MATTH. FRID. BECKIVS, in *commentar. ad martyrolog. eccles. germanic. cap. II. §. VIII. seqq. p. 16. seqq.* Praeter reliquis tamen inter eos obseruatu dignus VSAR-DVS, cuius martyrologium saepe editum, & ex ipso tandem auctoris, vti creditur, autographo euulgatum a monachis Benedictinis, Parisiis an. 1718. 4. Praeter martyrologium, quod HIERONYMO tribuitur, in 10. LVC. D' ACHERY *spicilegio*, & quidem *tomo secundo* editionis nouissimae, exhibentur *martyrologium a venerabili BEDA heroico versibus scriptum; martyrologium Gellonense, siue sancti GUIL. DE DESERTO peractum; martyrologium & ANDALBERTI diaconi, cum variis adpencilibus, & alia quaedam eiusdem generis.*

Solent singulis quibusdam ecclesiis, siue per integram gentem dispersis, siue in vrribus illustrioribus constitutis, immo & monachorum quibusdam ordinibus, martyrologia tribui; vnde gallicanum, anglicanum, hispanicum, ordinis sancti Benedicti, & alia, quibus enumerandis non immorabimur. Pleraque eius generis recenset NICOL. PETR. SIBBERN, in *sibediafmate de libris Latinorum ecclesiasticis*, p. 83. & *seqq.* Cumprimis autem obseruatu dignum martyrologium romanum; quamquam, quae sub hoc nomine exstant, non vnus sint generis. Quod HERIBERTVS ROS & EIDVS Antwerpiae an. 1613 cum ADONIS martyrologio edidit, etsi, verus & genuinum illud esse, contendat, vis tamen eruditus persuadere non potuit. Repugnat namque HENR. VALESIVS, in *differtat. de martyrologio romano, quod edidit Rosveydus*, antea iam laudata; repugnat FRANC. MARIA FLORENTINVS, in *prolegom. ad martyrolog. Hieronymi*, p. 17. *seqq.* repu-

gnant & alii. Illud etiam, quod sub HIERONYMI nomine circumfertur, pro veteri romano haberi non posse, ex dictis, vt puto, abunde liquet. Inter reliqua autem, quae ita inscribuntur, eminet illud, quod Iussu Gregorii XIII pontificis, cum adnotationibus suis edidit, & Sixto v pontifici dicauit CAES. BARONIVS cardinalis, Romae 1586, quodue deinceps saepius recusum est; ad quod & LVC. HOLSTENIVS *animaduersiones* scripsit, editas Parisiis 1664. 8. Sed si HENR. VALESIVM audimus, nec romana ecclesia, nec aliae, proprium aliquod ac peculiare martyrologium vmquam habuerunt. *Calendaria* nimirum maximopere a martyrologiis differre, contendit. Singulae, inquit, ecclesiae sua habuere *calendaria*, in quibus *digesta erant nomina episcoporum & martyrum, diesque notati, quibus memoria eorum anniuersario cultu celebraretur.* Martyrologia vero, non vnus loci propria, sed totius ecclesiae suae communia; quippe quae totius orbis martyres confessoresque generaliter continerent. Et in *calendaris* quidem nomen vrbs numquam adscribitur, cum in *usum dumtaxat vnus ecclesiae comparata sint.* At in *martyrologio* nomina singularum *urbium & oppidorum adscribuntur, verbi gratia Romae, Alexandriae, Antiochiae, & similia; propterea quod ad usum totius ecclesiae illud institutum est &c.* Discrimen hoc inter *calendarium & martyrologium* cum fusius edifferuisset, tandem concludit: *Ex his liquet, verissimum esse, quod initio dixi ecclesiam scilicet romanam proprium ac peculiare martyrologium numquam habuisse.* Habuit quidem illa suos *fastos, suumque calendarium; sed proprium ac priuatum eius martyrologium nullum vmquam fuit, nisi forte calendarium pro martyrologio accipiamus; differtat. cit. p. 315. 316.* Haec vero, quae vir doctissimus hunc in modum de discrimine *calendaris & martyrologii* disseruit, si locum inueniant; multa haud dubie martyrologia tantum pro *calendaris* erunt habenda.

Quid

Quidquid eius sit, nobis hic praetermittendum non est *martyrologium ecclesiae germanicae peractum*, quod cum per septingentos annos delituisse, in lucem tandem protraxit, & libro commentario illustravit MATTH. FRID. BECKIVS, Augustae Vindelicorum 1687. 4. Obseruationem prae ceteris meretur non tantum, quod speciatim ad Germaniam spectat, sed & quod inter venerandae antiquitatis monumenta haud vltimum locum tenet. Rationibus enim haud spernendis innixus BECKIVS, contendit, saeculo post Christum natum septimo, ante mille annos, adeoque ante ipsius BEDAE martyrologium, hocce conditum, Gregoriano scire coaevum fuisse, quocum & de simplicitate non solum certet, sed & palmam ei praecipiat; *commentar. cap. III. §. IX. p. 27.* Idem etiam, ecclesiae, vel certe dioecesis Argentoratensis hocce martyrologium fuisse, conicit; cumque illi obiciat, quod de discrimine inter calendaria & martyrologia ex mente HENR. VALESII antea commemorauimus; ita ad hoc respondet: *Vtut vero martyrologium hoc certe enidam, seu francicae, seu, quod malo, germanicae ecclesiae peculiare fuerit, qua necrologium, & martyrologii quoque aliquam, minimam tamen partem, quod Valesius calendarium vult vocari, in dissertat. de martyrologio Rostvediano, commune tamen idem fuit qua maximam martyrologii partem, totius ecclesiae seu francicae, seu germanicae, immo vniuersae latinae occidentalis; quae ideo adnotamus, ne quis forte nobis vitio vertat, martyrologium hoc in frontispicio libelli ecclesiae germanicae nobis dictum esse; l. c. cap. IV. §. V. p. 32.* Plura qui de martyrologiis scire auct, 10. ALB. FABRICII *bibliothecam adeat graecam, volum. IX. siue lib. V. cap. XXXII. §. XIX. seqq. p. 33. seqq.* vbi non tantum menologia ecclesiarum orientalium, sed & martyrologia ecclesiarum occidentalium, itemque marty-

rologia specialia, calendaria porro ecclesiastica, & martyrologia linguis vernaculis scripta, denique & protestantium martyrologia, ordine recenset.

Magna in martyrologiis, adisque martyrum, opus esse circumspectione, iam dudum viris eruditissimis obseruatum est. Plurima enim & temporum iniuria, & haereticorum fraude, interpolata, mutata, mirumque in modum esse corrupta, subinde etiam falsa pro veris, pro genuinis spuria ac supposititia, venditari, fatentur omnes. Laudandum itaque maximopere illorum institutum, qui non tantum in corruptis emendandis ac restituendis, sed & in spuris ac genuinis discernendis, operam, studiumque suum collocarunt. Atque huc THEOD. RVINARTI, viri doctissimi, comparatus fuit labor, dum *alla primorum martyrum sincera & selecta ex libris cum editis tum manuscriptis collecta, eruta & emendata, notisque & obseruationibus illustrata*, dedit Parisiis 1689. 4. Editio altera, ab ipso auctore recognita, emendata, & aucta, prodijt Amstelodami 1713. fol. & quidem curante PETRO POIRETO; qui quid in ea praestiterit, in addendis ad commentariolum de vita & scriptis Poirerii, quae in fine praefationis generalis, posthumis eius praemissae, exstant, hunc in modum condonemur: *Inter haec vero, dum D. Theodorici Ruinarti alla primorum martyrum sincera & selecta, ab auctore recognita, & aucta, anno 1713. typis Westlenianis iterarentur, non tantum sedulo curauit Poiretus, ut elegantissima haec editio quam emendatissime prodiret, sed & operam dedit, ut sanctorum martyrum de mysteriis sacrosanctae trinitatis, vel deitatis Iesu Christi aeternae, testimonia perspicua, vbicumque occurrerent, in margine adnotarentur, quo facilius sub conspectum caderent; eo praecipue sine, ut vel inuiti cognoscerent christianae fidei hasse nouiti, sanctissimos martyres mysteriorum illorum veritatem, non vocis modo,*

sed

sed & fusi sanguinis testimonio obfignasse. Quod dicitur, sanctorum martyrum pro mysteriis sacrosanctae trinitatis, & aeternae deitatis Christi, testimonia, in hac editione in margine adnotata fuisse; id clarius adhuc explicatur, in *praefatione*, editioni huic praemissa, doceturque, id praecipue factum, vt auctori libri: *le Platonisme dévoilé*, obuiam iretur, qui *part. II. cap. II. p. 301. seqq.* ne sine ratione mysterium trinitatis & aeternae deitatis Christi negasse videretur, ad priscorum martyrum silentium prouocare ausus fuerat. In *praefatione generali in acta haecce martyrum quadripartita*, de ipsis actis, eorumque descriptionibus ac collectionibus, disseritur; tum sententia HENR. DODWELLI, de paucitate martyrum, exploditur; tandemque de persecutionum causis, & effectis, martyrum fortitudine & honoribus, ac cautionibus circa eosdem adhibitis, agitur. Quantumvis autem diligentia RVINARTI summopere sit laudanda; nondum tamen ita omnibus satisfecit, quin quosdam inter martyres retulisse censeatur, qui isto honore digni non sunt. SAM. BASNAG. FLOTTEMANVILLAEVS, cum in *praefat. tomo primo annalium politico-ecclesiasticorum*, praemissa, dixisset: *hic tamen ingenii solertia opus est, ne falsos martyres veris inferamus, qui in annalibus Baronianis, martyrologioque romano immeritam sedem inuenere*, idque cum exemplis comprobasset, addit: *innumeros & alios martyres, quos Baronius, Ruinariusque in caelites retulerunt, sedibus pellimus suis.*

Doctrinae sacrae conseruatio, successio, propagatio, haud vltimam, immo praecipuam historiae ecclesiasticae constituit partem, vt apud omnes harum rerum intelligentes in confesso est. Quo nomine centuriatores Magdeburgenses laudauimus merito, quod hocce historiae ecclesiasticae caput quam diligentissime tractauerint. Auctores autem, qui de eo sepa-

ratim egerunt, cum ad theologiam patristicam retulerimus; de iis aliquid addere, necessesse non est.

*** Post doctrinae sacrae successio-nem propagationemque, & eorum, quorum ea in re, vt & in ipsa ecclesia conseruanda & amplificanda Deus est vsus ministerio, virorum aut eruditionis, aut sanctitatis laude florentium, ipsorumque martyrum considerationem; merito in censum veniunt *haeretici*, qui erroribus, prauisque dogmatibus pacem ac tranquillitatem ecclesiae turbauerunt; effeceruntque, vt conflictus inter regnum lucis ac tenebrarum eo luculentius conspiceretur. Haeresium autem historiam adcurate tradere, longe difficilius est, quam plerique existimant; cum eo nemo rite fungi munere queat, nisi animum, a partium studio prorsus alienum, secum adferat, & placita haereticorum pariter ac orthodoxorum exacte teneat, & fontes quoque errorum cognitos habeat atque perspectos. Quare, licet scriptorum haereticologicorum haud exiguus sit numerus; pauci tamen inter eos suas rite expleuerunt partes. Antiquos, qui veterum haeresium historiam, haereticorumque catalogos dederunt, recenset THOM. ITTIGIVS, in *praefatione dissertationi de haeresiarchis aeni apostolici & apostolico proximi &c.* praemissa. Vltcrius progreditur CASP. SAGITTARIVS, & antiquis recentiores iungit, in *introductione in histor. ecclesiasticam, cap. XXXII. p. 782. seqq.* immo & cap. sequenti XXXIII. ad specialia descendit, & singularum haeresium scriptores laudat; quos autem praetermisit, in *supplementis ad haec loca addidit IO. ANDR. SCHMIDIVS*. Exstant etiam GEORG. HENR. GOETZII, binae *de scriptoribus haereticologicis dissertationes*, Wittebergae an. 1687. 4. Nonnullos quoque indicat IO. VOGT, in *praefatione*, quam *bibliothecae suae historiae haereticologiae*, de qua deinceps dicemus, & qui-

quidem *comi primi fascicula primo*, prae-misit. Nos selectu videntes, ex scriptoribus haeresiologicis vniuersalibus eos dumtaxat indicabimus; quos historiae ecclesiasticae cultorem ignorare non decet.

Inter veteres, quorum ad nos monumenta peruenerunt, primum nobis sese offert IRENAEVS, Lugdunensis episcopus, & sancti Polycarpi discipulus, cuius existant *aduersus haereticos libri quinque*; quos olim *ἑλνχος καὶ ἀναγνῶν τῆς ψευδοκρίσεως* inscriptos fuisse, ex EVSEBIO con-discimus, *hist. eccles. lib. V. cap. VII.* & PHOTIO, *biblioth. cod. CXX.* Immo ipsemet hoc innuit IRENAEVS, quando in *prooemio libri secundi* scribit: *quapropter, quod sit detectio & euersio sententiae ipsorum, operis huius conscriptionem ita titulauimus.* Constat itaque haecce IRENAEI commentatio duabus veluti partibus; quarum prior *ἑλνχος*, siue *detectio*, respicit librum primum, quo errores haereticorum, praesertim Valentini & Valentinianorum, recensuit; *ἀναγνῶν* autem sequentes quatuor, in quibus eos & ratiociniis, & scripturae sacrae dictis refellit; vti IO. ERNEST. GRABIVS obseruat, *prolegom. ad Irenaeum, sect. II. §. IV. p. 15.* Quae si recte expendamus, non tam ad historicos, quam polemicos scriptores referendus erit IRENAEVS; vnde & rectius in theologia polemica suum illi tribuimus locum. Succedere itaque iuberemus Q. SEPTIMIUM FLORENTIEM TERTVLLIANVM, simodo euictum esset, postrema libri eius de praescriptionibus haereticorum capita, quibus viginti quinque haereses enumerantur, cum agnoscere auctorem. Id vero est, de quo non tantum viri docti dubitant, sed &, quod prorsus negant, repugnante licet HENR. DODWELLO, atque catalogum istum haereticorum, vel ipsi TERTVLLIANO, vel coaequo saltem auctori tribuendum esse, contendente; in *dissertat. de success. pontif. p. 216.* Rationes, quibus lucu-

lenter euinci potest, huncce catalogum TERTVLLIANI non esse, adfert PETRVS ALLIXIVS, in *dissert. de Tertulliani vita & scriptis*, quae cum eiusdem dissertationibus de sanguine domini nostri Iesu Christi ad epistolam CXLVI. Augustini, & de concilio quorundam definitionibus expendendis, Parisiis 1680. 8. prodit, cap. VII. p. 62. seqq. Stili nimirum differentiam insignem vrget, itemque manuscriptorum codicum fidem ac auctoritatem. Maximum praeterea habere pondus, obseruat, clausulam, quae ad finem capituli xlv legitur, quae, se non haereticorum nomina, aut haereticos sic breuiter descripturum, qua ratione in appendice de haeresibus factum; sed operibus integris quosdam impugnaturum, significat. Atque haec tanti momenti esse, vt NIC. RIGALTIVS, qui prius IAC. PAMELIVM ac CAES. BARONIVM, Tertulliano huncce catalogum tribuentes, sequutus fuerat, deinceps non semel, eum Tertulliani esse, negauerit; quem & alii imitati sint, vt CHRIST. LVPVS, qui, cum librum de praescriptionibus haereticorum commentario illustrauerit, catalogum hunc omiserit, immo in *scholio* ad cap. XLV. variis rationibus confixerit, & adulterinum foetum ostenderit; itemque NATAL. ALEXANDER in *hist. ecclesiast. nou. test. saec. I. cap. IX. artic. VII.* De ipso autem, quem TERTVLLIANVS de praescriptionibus haereticorum scripsit, libro, alibi erit dicendi locus.

Ad PHILASTRIVM itaque nos conuertimus, Brixienfis ecclesiae episcopus, cuius de haeresibus librum cum emendationibus & notis eruditissimis, recudi curauit IO. ALB. FABRICIVS, Hamburgian. 1721. 8. Quae editio quin reliquis praefenda sit, nemo forte dubitauerit. Floruit PHILASTRIVS saeculo quarto; & licet certo non constet, quando sit mortuus; probabilis tamen illorum est sententia, qui, vltra annum 388 cum vitam non produ-

xisse, existimant. Incipit ab Ophitis, quorum, vt & aliorum quorundam haereticorum originem ex veteri testamento deriuare conatur, definitque *cap. CL. in haeresi de Isaia propheta, libia tasta carbone*. Nimirum in multiplicandis haereticis & haeresibus ingenio suo mirum in modum habenas laxat; hinc & subinde inter haereses refert, quae ne pro erroribus quidem habenda sunt, aut certe talibus, quos in aliis tolerare fas est. Id vero, num ex inuestigatio numero haereticorum augendi studio, an vero ex ignorantia, an quod vocem haeresis aliter acciperet, quam vulgo fieri solet, fecerit, in medio relinquo. Reprehenditur autem hoc nomine & ab aliis, quos inter IO. DALLAEVS, *Philastrius*, inquit, *Brixienfis episcopus, quae ipse non probat, ea in haeresem censum, veluti a publica christianorum omnium fide aliena retulit, adeo fallaci & futile interdum iudicio, vt quae ille ingulat, ecclesiam quoque damnasce, ab omni veri specie abhorreat; de vsu patrum lib. II. cap. I.* Qui sub MIERONYMI nomine exstat indiculus de *haeresibus*, editus a CLAVDIO MENARDO Parisiis 1617, perperam ei tribuitur, quod & ipse tandem agnouit editor, & hodie apud omnes rerum istarum intelligentes positum est extra controuersiam. Se cum iterum cum aliis veteribus, iisque breuius de haereticis scriptoribus, editurum, pollicitus est IO. ALB. FABRICIUS, in praefatione, *PHILASTRII* libro de *haeresibus* praemissa. Sequitur EPIPHANIUS, Salaminiae, Cypri metropoleos, postea Constantia dictae, episcopus, isque inter ecclesiae veteris doctores, qui saeculum quartum nobilitarunt, haud postremus. ingens namque opus de *haeresibus* scripsit, *ναύκιον* vel *ἐπίκιον* arcam seu capsulam medicam dictum, cum in eo non solum nefaria haeresem flagitia, tamquam praesentissima venena patefecerit, & exposuerit, sed suarum etiam duxerit esse partium, *ἐν* *ἀν*

ταῖς δὲ ἀμα καὶ ἀντιδότικς ἔφαρμακον, ἐλεγκτικὸς μὲν τῶν δεινυμένων, προκαταληπτικὸς δὲ τῶν μελλόντων hic *τάτο ἐμπικτεῖν* his velut antidota quaedam opponere, quae velis, qui morsu petiti sunt, remedio esse possint, vel eos, quibus ne incidunt periculum est, praemuniant ac conseruent; vt ipsemet inscriptionis huius rationem reddit, in *anacephalaeosi tom. II. oper. p. 126.* Quae si consideremus, non historicum solum, sed & disputatorem in hoc opere agere EPIPHANIVM, cognoscemus; quod & res ipsa docet; vnde & de eo ex instituto in theologia polemica verba faciemus. MART. CHEMNITIVS, *historiam haeresum* vtiliter ex hoc opere disci posse, existimat; sed confutationes nonnumquam infirmiores esse frigidiioresque; *orat. de lect. patrum p. 12.* Idque, ad posterius quod attinet, ita se habere, suo loco pluribus confirmabimus. In priori autem capite non omnes prorsus secum consentientes habebit vir summus; siquidem multa de haereticis EPIPHANIVS narrat, quae non sine ratione ab aliis in dubium vocantur. Certe nimiam credulitatem illi exprobat ISAACVS CASSAVBONVS: *vir maximus Epiphanius, sed quem res arguit ipsa, leuibus auditumculis, nescio vnde acceptis, facile nimis aliquando fidem habuisse; exerceat. XV. num. XXXIII.* Sed mitto reliqua, de quibus deinceps dicemus. Historici tantum munere, & quidem succincte breuiterque functus est Hipponensium praeful AVRELIVS AVGVSTINVS, cuius de *haeresibus* ad *Quod uult deum* liber, a Simonianis ad Pelagianos vsque progressus, LXXXVIIII in vniuersum haereses enarrat, & inter opera eius tomo sexto, in recentiori autem Benedictinorum editione tomo octauo exstat. Iteratis nimirum *Quod uult dei*, diaconi Carthaginensis, precibus, cum initio hunc laborem, ob eius difficultatem, declinare vellet, inductus AVGVSTINVS, eum concinnauit. Secutum cum luculento com-

mentario LAMBERTI DANAEI, qui & de suo haereses ab orbe condido, vsque ad constitutum papissimum ac Mohammedanismum, attextis etiam illis, quae ab AVGVSTINO praetermissae erant, addidit, prodit Geneuae 1576, recusis hac ratione cura GEBH. THEOD. MEIERI, Helmstadii 1673. Deinceps vero LAVR. COZZA commentarios historico-dogmaticos in librum sancti Augustini de haeresibus ad Quodvultdeum edere coepit, quorum pars prima continens haereses XXII. a Simone mago vsque ad Marcionem Romae 1707. fol. lucem adspexit. Ut alios labore, hocce opus laudandi, subleuaret, ipsemet auctor eo munere fungi voluit, dum in ipsa libri fronte illud tamquam omnigena eruditione refertum, & theologis, philosophis, scripturalibus, quos vocat, historicis, concionatoribus, confessoribus, curam animarum habentibus, nec non humanarum diuinarumque litterarum, atque rerum ecclesiasticarum studiofis, vtile commendat. Methodus, qua vsus est, cum speciminibus quibusdam, exhibetur in *actis eruditor. Lipsi. anno 1708. p. 489.* ex quibus intelligitur, eam subinde sententias, a viris eruditissimis, etiam romanae ecclesiae addictis, dum explosas, defendere, & commentis ineptissimis locum relinquere; vt cum, beatum Lutherum cum Simone mago comparans, illum familiaritatem cum diabolo licitam statuisse, adferit, idque inde probat, quod in libello de *missa priuata* suam cum diabolo de *missa disputationem* commemorat, & quae alia sunt eiusdem generis. Iungi adpendicis loco AVGVSTINI de *haeresibus* libro solent haereses praedestiniana, Nestoriana, Eutythiana, & Timotheana, quae GENNADIO Masiliensi tribuuntur, ex cuius *libris octo aduersus omnes haereses*, qui perierint, quatuor itae tantum superesse creduntur, quamquam IAC. SIRMONDVS existimet, nihil amplius GENNADIUM de haeresibus scri-

psisse; in *hisor. praedestin. cap. VI.* In nonnullis insuper editionibus, etiam ea, quam LAMBERT. DANAEVS dedit, itemque operum AVGVSTINI, quam monachis Benedictinis debemus, haeresis praedestiniana omittitur; atque hi quidem in *notis* ad finem libri istius de *haeresibus*, *tomo VIII. p. 22.* obseruant, in plerisque codicibus manuscriptis addi Nestorianos & Eutythianos, in quibusdam etiam Timotheanos. Praedestinianorum, qui tamen itidem in quibusdam codicibus adduntur, cur nullam mentionem faciant, aliis diiudicandum relinquo. GENNADII autem hocce *supplementum*, in *indiculo haeresium*, qui sub HIERONYMI nomine circumfertur, existare, aliis iam obseruatum est.

Deducimur vero nunc ad auctorem, qui sub *praedestinati* nomine primum a IAC. SIRMONDO, deinde & a IO. AWRAEO (quo nomine quidam ANT. ARNALDVM, alii DAVID. BLONDELLVM tegi putant) editus, insertus est *bibliothecae maximae patrum* Lugdunensi, *tomo XXVII. p. 543. seqq.* Seorsum rursus studio & opera SERAPH. PICCINARDI lucem adspexit cum eiusdem *prolegomenis* & *adpendicibus* Patauii anno 1686. Tribus nimirum opus hocce absoluitur libris, quorum primus haereses nonaginta, incipiendo a Simone mago, & in praedestinationis definendo, recenset; alter librum sub Augustini nomine confectum exhibet, in quo sententia praedestinianorum, Dei praedestinatione peccata committi, defenditur; tertius vero libri istius, & sententiae in eo propugnatae, refutationem continet. Praecipue itaque auctori constitutum fuit, praedestinianorum impugnare haeresin. Cur autem recensionem omnium haereticorum praemiserit, eius rei hanc ipse reddit rationem, dum hoc se fecisse, ait, vt *sciant nouae huius haeresis* (praedestinianae) *inuentores, omnium nos haereticos-*

reticorum definitionibus aduersari, & nullius eorum contra se vi consensu. Cesset, ita pergit, omnis tergiversatio, & calliditas oblatrantium, in modum canis vomitus suos ipse iterum sorbeat. Omnes à Simone coepas haereseos detegimus, arguimus, condemnamus, & tam ratione quam auctoritate superatas ostendimus. In deteptione igitur falsitatis, & in defensione veritatis catholicorum sumus sequuti vestigia, & id gestimus, vt in primo libro veterata haereseos superstitio perpatescat; in secundo vero, nouae adinventionis venena non lateant; tertius vero liber haereseos deuictae tumulum, fideique tropaeum cunctis ecclesiis tradat; in praefat. & quidem in biblioth. maxima patrum p. 544. Similia dum & in prologo libri III. repetit, idque adeo omnibus viribus agit, vt orthodoxus videatur; colligi inde forte posset, auctorem, si nomen suum prodidisset, non sine ratione suspectum futurum fuisse. Certe in Pelagianorum eum militasse castris, diserte ostendit GILBERT. MAVGVINVS, in vindictarum praedestinationis & gratiae tomo posteriori dissertat. II. p. 500. vbi probare adnititur, auctorem illum Pelagianum fuisse, nec vllos praedestinos haereticos, sed catholicos gratiae defensores, ineptissimo praedestinati libro impetiris. Nimirum valde displicet huius liber iis, qui praedestinatorum errores postliminio reuocarunt; vti contra illis, qui a Pelagii non procul absunt erroribus, mirifice probatur. Quis libri istius auctor sit, incertum, licet variae de eo sint virorum doctorum coniecturae. Ad aetatem quod attinet, eum post Augustinum, nondum exorta Eutychie haeresi, scripsisse, inde videtur colligi posse, quod octoginta octo haeresibus, ab Hipponensium praefule commemoratis, duas tantum addat, Nestorianorum & praedestinatorum. VINCENTIVS Lerinensis, quem nonnulli item inter saeculi quinti scriptores haeresiologicos referunt, ob *commonitorium ad-*

uersus haereticos duplex, rectius inter theologiae polemicae scriptores locum suum sibi vindicat. Idem de THEODORETO censendum, qui equidem ἀρετικῆς κακομολίας ἀντιῶν, haereticarum fabularum compendium scripsit, quinque constans libris, tum seorsim, tum & inter reliqua eius opera tom. IV. p. 187. seqq. editis; at in iis haereticos non tantum ita recenset, vt simul indicet, quinam ecclesiae doctores hanc aut illam haeresin impugnauerint; sed & in quinto libro sacrae doctrinae compendium aliquod, ὁ δὲ δόγματων ἀντιῶν, haereticorum erroribus oppositam, exhibet. De vtroque itaque, & VINCENTIO, & THEODORETO, ex instituto cap. sequenti agemus. Qui saeculo sexto & sequentibus, vsque ad decimum sextum de haeresibus commentati sunt, LEONTIVS Byzantinus, ISIDORVS Hispanensis, ANASTASIVS, SOPHRONIVS Hierosolymitanus, TIMOTHEVS presbyter Constantinopolitanus, IOAN. DAMASCENVS, RHAB. MAGNENT. MAVRVS, EUTHYMIVS ZIGABENVS, IO. ZONARAS, HONORIVS Augustodunensis, CONSTANT. HARMENOPVLVS, NICET. ACOMIN. CHONIATES, MATTH. BLASTARES, GVIDO DE PERPINIANO, nobis tanti non videntur, vt iis recensendis diu immorandum sit; quamquam item nonnulli ex iis polemicis potius scriptoribus, quam historicis adnumerandi sint. Legendi de iis, quos supra iam laudauimus, THOM. ITTIGIVS, & CASP. SAGITTARIVS, locis citatis.

Saeculo decimo sexto, & sequenti tempore, ad nostram aetatem vsque, plurimi equidem fuerunt, qui generatim de haeresi & haereticis, itemque de haereticis puniendis, porro, an illis seruanda sit fides? similiaque scripserunt; sed isti huius loci non sunt, vbi de historia haereseon sumus solliciti. De hac qui commentati sunt, non adeo sunt multi; pauciores adhuc,

huc, qui id ea, qua decebat, fecerunt ratione. Ex BERNHARDI DE LVXEM-
BURGO *catalogo haeticorum omnium*, &
GABR. PRATEOLI *omnium haeticorum
elencho*, quorum vterque ordine alphabetico
haeticos enumerat, non multum lucis
capias. Immo vterque contentis &
figmentis ineptissimis scatet; praesertim
PRATEOLVS, qui saepe haeticos, qui
nullibi, nisi in ipsius cerebro exstiterunt,
commemorat; quod exemplis luculentis-
simis demonstrat PETR. BAEIVS, in
dition. hist. & crit. voc. Bezaniæ, siue
Bezaniæ, p. 582. it. *voc. Farellus* p. 1221. it.
voc. Ioan. Westphalus p. 3016. ALPHON-
SVS A CASTRO, in *libris XIV. aduersus
omnes haereses*, haereses non tantum enu-
merat, sed & refutat, locosque communes
doctrinae sacrae, secundum litterarum or-
dinem, ita exhibet, vt simul quoque hae-
reses illi repugnantescerent, & theologi
hoc ipso, & historici, munere fungens.
Editiones operis istius indicat NIC. AN-
TONIVS, *biblioth. hisp. nou. tom. I. p. 12.*
obseruatque, illud etiam cum appendice
FRANC. FEVARENTII, in tres libros
distributa, quibus quadraginta haereses ab
ALPHONSO vel praetermissae, vel post
eius obitum natae, refelluntur, duobus to-
mis, vna cum reliquis operibus produsse
Parisiis anno 1578. Subiungit iudicium
ALPH. MATAMORI, de eo ita pronun-
tantis; *Si, ut aliena, cum haeticis con-
gressus, fortiter & literate nimis refutauit,
ita ornate & copiose confirmaret nostra, ne
quidem vereretur cum veteris aetatis praeci-
pui auctoribus, multis quidem doctrinae
partibus comparare.* Addit denique, RO-
BERT. BELLARMINVM cardinalem in
eo quaedam reprehendere, cui tamen LV-
C. WADDINGVS, in *bibliotheca Franciscana*
satisfacere conatus sit. Gallicam operis
istius versionem dedit HERMANTIVS, in
qua & quaedam immutauit, dum haereses
non secundum materiarum, sed persona-

rum ordinem recenset, simulque eas addi-
dit, quarum ipse auctor nullam mentio-
nem fecerat. Prodiit Rothomagi an. 1712.
3. volum. in 12. vid. *journal des sçavans
anno 1712. mense Nouembr. p. 536. seqq.* In-
ter reliquos scriptores haeretiologicos, ec-
clesiae romanae addictos, qui vulgo com-
memorari solent, non prorsus praetermit-
tendus est FLORIM. RAEMVNDVS, ob
*historiam de ortu, progressu, & ruina hae-
reson huius saeculi*, quamquam non omni-
um haeticorum, sed eorum tantum, qui
ab ecclesiae romanae communione disces-
serunt, quosue ipse promiscue pro haere-
ticis habet, historiam tradat. Constat hoc
opus tribus voluminibus, quorum primum,
quod RAEMVNDVM auctorem agnoscit,
gallice Parisiis anno 1605 prod-
iit; reliqua duo autem a CLAVD. MAL-
LINGRE addita, itidem Parisiis an. 1624
lucem adspexerunt, integrum autem opus
non semel gallice & latine impressum est,
obseruante, qui hac de re omnino consu-
lendus est, PETRO BAEIO, *dictionar.
hist. & crit. voc. Remund. tom. III. p.
2569.* A LVDOV. RICHEOMO, societa-
tis Iesu theologo, reuera profecta, tum alia,
quae sub suo nomine RAEMVNDVS edi-
dit, tum & hoc ipsum de *ortu, progressu
& ruina haereson* opus, nonnulli contem-
dunt; quorum testimonia itidem, quem
iam laudauimus, PETR. BAEIVS refert,
qui & illud non abnuere videtur, l. c.
Eoque forte spectat, quod de eo dicere so-
lebant: *Raemundus iudicat sine conscientia,
libros scribit sine scientia, & aedificat sine
pecunia.* Ipsa autem RAEMVNDI huius
historia haereson chaos aliud fabularum,
& absurdissimorum mendaciorum est, at-
que ne speciem quidem veri in plerisque
locis habet, tantum abest, vt, auctori ve-
ritatem curae cordique fuisse, credendum
sit. Speciminis loco esse possunt, quae
lib. I. cap. V. p. m. 36. de natiuitate Lu-
theri refert, ubi etiam in nomine eius, siue

ebraicis, siue graecis, siue latinis litteris exprimatur, numerum antichristi, qui est 666 sibi inuenisse visus est. Cumque multum astrologicae vanitati tribuat, thema genethliacum Lutheri ibidem refert; in quo cum Mars & Iupiter in tertia domo sibi occurrant; apostasiam Lutheri hoc ipso significatam, ridicule sibi persuadet. Ioannis Caluini quoque thema genethliacum exhibet *lib. VII. cap. VIII. p. 432.* Ex mendaciis itaque atque ineptiis cum hocce opus constat sit; non dubitat tamen auctor miserimus, perstringere IO. SLIBANVM, historicum praestantissimum, atque impudenter scribere, in eius *commentario de statu religionis ac imperii sub Carolo V. ab vno homine vndecim millia mendacia notata esse; lib. I. cap. I. §. IV. p. 8.* Non melioris commatis est ANT. VARILLASIVS, cuius *historia haeresios (histoire de l'heresie, siue histoire des revolutions arrivees dans l'Europe en matiere de religion)* ad exemplar Parisiense sine loci mentione recusa est anno 1686. *segg.* sex voluminibus in 8. Quo in opere licet aliquibus quaedam non displiceant, auctori quoque nec ingenium, nec eloquentia desit; in eo tamen omnes conueniunt, cum haud raro pro historiis fabulas & mera nobis narrare commenta. Legenda, quae tum de ipso VARILLASIO, tum de hacce eius *haeresios historia*, disserit DEVIGNEVL-MARVILLE, *dans les melanges d'histoire & de litterature, tom. II. p. 394. segg.* itemque PETR. DAN. HVETIVS, in *Huetianis, art. XVIII. p. 49.* ubi licentiam, qua non tam in scribenda, quam fingenda historia usus est, improbat, diligentiam & stilum, etiam si non omnis vitii expertem, laudat. Quemadmodum vero & RAEMVNDVS, & VARILLASIVS, eo solum temporis intervallo, quod ab ecclesiae emendatione initium sumit, labores suos circumscribunt; VARILLASIO tamen a Wiclefo historiam suam exordiente; ita maius quid molitus est DOMINICVS BERNINVS, in

historia omnium haeresium, italice scripta, & in quatuor tomos diuisa, cuius primus Romae anno 1705 in fol. lucem adspexit; quem an reliqui exceperint, mihi non constat. Omnium namque haeresium, a sancto Petro apostolo vsque ad Innocentium XII pontificem ortarum, condere historiam, illi constitutum fuit, adeo, vt acta pontificum cum haereticorum actis coniungeret, & quae sub singulis pontificibus de haereticis obseruatu digna occurrunt, exponeret. Tomus primus huius operis recensetur in *actis eruditor. Lipsi. anno 1708. p. 495. segg.* Nec aliena ab hoc loco est collectio indiciorum de nouis erroribus, qui ab initio duodecimi saeculi post incarnationem verbi vsque ad annum 1713 in ecclesia proscripti sunt & notati: censoria etiam iudicia insignium academiarum inter alias Parisiensis & Duacensis &c. cum notis, observationibus & variis monumentis ad theologicas res pertinentibus, auctore DV PLESSIS D' ARGENTE doctore Sorbonico. Primus operis huius *tomus*, qui censuras continet, ab anno 1100 vsque ad an. 1542. Parisiis lucem adspexit an. 1724. fol. cui alter adhuc adiungetur. Licet vero auctor a saeculo demum duodecimo opus hocce inchoet; in praefatione tamen veteres ac recentiores quosdam, qui de praecedentium saeculorum haereticis exposuerunt, indicat; ipsemet autem non tantum, quae cum haereticis gesta sunt, sed & reliquas inter romanae ecclesiae theologos exortas controuersias, enarrat; *conf. iournal des sçauans an. 1725. mens. Maio, p. 556. segg.*

Ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui ad scriptores haeresiologicos referri solent, vix quisquam occurrit, qui aut huius loci sit, aut eximii quid praestiterit. Ad nostrates quod attinet, CONR. SCHLVSELVRGII *catalogus haereticorum* illustrandis controuersis ecclesiae nostrae domesticis praecipue inseruit; nec historici solum, sed & theologi & disputatores partes in se suscepit; diciturque adeo de eo

alibi.

alibi. LEONH. HUTTERI *duae tabulae haeresiologiae*, HENR. ECKARDI *architecti turris babilonicae, hoc est, archisynagogi scholae haeticorum &c.* DAN. GRAMERI *arbor haeticae confanguinitatis &c. similique scripta*, a CASP. SAGITTARIO, *introd. in histor. ecclesiast. cap. XXXII. p. 814. seqq.* iam enumerata, laudanda quidem sunt, sed argumentum hoc non exhauriunt. Beati FRID. BECHMANNI nostri *haeresiographia*, Ienae an. 1700. 4. edita, illis, qui primum ad hoc studiorum genus animum adiungunt, quodammodo vsui esse potest. THOM. ITTIGII *dissertatio de haeresiarchis aeni apostolici, & apostolico proximi, seu primi & secundi a Christo nato saeculi*, Lipsiae an. 1690. 4. cum appendice istius dissertationis, anno 1696 ibidem euulgata, ostendit, consummati quid ab eo viro expectari potuisse, si eadem ratione & reliquorum saeculorum haereses ei pertractare aut libuisset, aut licuisset. EHREG. DAN. COLBERGII *specimen historicum de origine & progressu haeresium & errorum in ecclesia*, anno 1694. 4. editum, vel hoc nomine nobis commemorandum est, quod haereseon, in prioribus saeculis enatarum, originem ex philosophia Platonica deriuare, hinc & eorum cum hodiernis fanaticis consensum demonstrare, adnititur. Eadem namque etiam ratione in libro, *Hermetisch-Platonisches Christenthum &c.* inscripto, omnis fanaticismi fontem in philosophia Platonica se inuenisse putat. Sed caute hic incedendum, alibi iam monui, ne, dum vbique errores Platonicos quaerimus, aut Platonis, aut haereticis fanaticisque, aliquid adsignamus, quod illis forte in mentem non venit. Nec praetermittendus hic est CASP. CALVOERIVS, cuius *fissurae Sionis, hoc est, de schismatibus ac controversiis praecipuis, quae ecclesiam domini ab adsensu eius ad decursum vsque saeculi decimi septimi agitarunt, tractatus theologico-historicus*, Li-

psiae an. 1700. 4. lucem adspexit publicam. Promisit auctor in ipsa inscriptione inter alia, se *systema sine theologiae, sine pseudotheologiae secundum cuiusque partis placita ordine formatum, operamque cumprimis daturum, ut ex centro veluti ac radice, monstrato aut potius vidui, aut axiomate principe praecipua cardinalium, seu vocant, sine religionum, sine haeresium capita ac porismata deducantur, quo discrimen fundamentalium a minus fundamentalibus, ipsiusque structurae ac aedificii praecipui a fulcris, quibus moles sustinetur, adeoque verum religionum esse ac interesse, eoque colligans de alia & alio ob oculos ponatur, subnexo breui antidoto ac trochisco*. Plurimum utique refert, verum ac genuinum cuiusque sectae systema perspectum habere; quod tamen non vbique aequae facile, in antiquioribus praesertim haeresibus, inuenitur. In *mantissa*, sine libro decimo octauo, auctor de pontificiis, euangelicis, reformatis, Graecis ac anatolicis, Copitis, Habassinis, ac Mohammedanis agit, ac consensum & dissensum trium Europae religionum cardinalium velut in tabula quadam demonstrat. Agmen denique claudat PAVL. STOCKMANNVS, atque IO. HENR. FEVSTKINGIVS, quorum ille *elucidarium, seu lexicon haeresium, schismatum, aliarumque opinionum, & dogmatum, cum fide orthodoxa pugnantium, quae post natum Christum potissimum ad haec nostra usque tempora, vel exorta sunt & vigerunt, vel adhuc ecclesiam turbant, ordine alphabetico continnatum*, edidit, excusum tertium Lipsiae an. 1719. in quo si vir doctus maiorem rerum selectum adhibuisset, plurium haud dubie satisfecisset votis; hic autem mulieres haeretico-fanaticas in scenam prodire iussit, in *gynaeceo haeretico-fanatico, oder Historie und Beschreibung der falschen Prophetinnen, Quackerinnen, Schwärmerinnen und andern sektirischen und begeisterten Weibes Personen &c.* Francofurti & Lipsiae an. 1704. 8. Singulare, sed lau-

dandum 10. VOGT: institutum, qui bibliothecam historiae haeresiologicae, siue selectiores, & rarissime obuias doctissimorum virorum dissertationes, haereticorum, haeresiumque historiam exponentes, colligere & recensere, easque notis & supplementis illustratas edere coepit, cuius hactenus *tomus I. fasciculus I. & II.* lucem adspexerunt Hamburgi 1723. 8.

GOTTF. ARNOLDI nullam hactenus ideo fecimus mentionem, quoniam de eo ex instituto hic dicere, animus est. Quantum enim historia eius haeresiologica in ecclesia nostra dederit strepitum, neminem fugit. Inferibitur ea: *unparteyische Kirchen- und Ketzer - Historie, vom Anfang des neuen Testaments bis auff das Jahr Christi 1688.* primusque tomos, duabus constans partibus, Francofurti ad Moenum anno 1699. fol. alter, siue: *Fortsetzung und Erläuterung der unparteyischen Kirchen- und Ketzer - Historie, bestehend in Beschreibung der noch übrigen Sreutigkeiten im siebzehenden Jahrhundert*, qui item duabus partibus absoluitur, ibidem anno 1700 prodit. Id enimvero cum agere videretur, vt haereticorum quorumvis in se susciperet patrocinium, eosque, si non defenderet, certe excusaret, & in minorem de illis pronuntiaret partem, catholicos autem, siue orthodoxos, acriter perstringeret, malorumque omnium, quibuscum ecclesia conflata est, in eos transferret culpam; varias virorum doctorum expertus est censuras. Primum praecipuumque inter eos, qui calamos contra illum strinxerunt, locum tenet ERN. SAL. CYPRIANVS, vir doctissimus, in *dem allgemeinen Anmerkungen über Gottfried Arnolds Kirchen- und Ketzer - Historie*, worinnen bescheidentlich und gründlich erwiesen wird, daß Arnold vermoege seiner vorgefaßten Meynungen notwendig partheyisch schreiben, seine Klagen wieder die Kirche auf schwache Gründe bauen, und einiger Scribenten Meynung so gar verdrehen

müssen, daß auch nur in einem halben paragrapho der Sinn und die Worte Augustini denen Donatisten zum Beschuff, über sechsmahl verfaelschet worden; Helmshtadii 1700. 4. In editione tertia, quae Francofurti & Lipsiae 1701 lucem adspexit, accessit eine Antwort auf alle dagegen eadrie Schrifften; ein Vorbericht von Arnolds Religion; item fernere Anmerkungen von dessen historischen Verfälschungen und Fehlern. Idem porro vir clarissimus edidit: *fernere Proben von Gottfried Arnolds Partheykheit, vornehmlich die Geschichte derer Quaecker, Brownisten, Dr. Krellens, und Jac. Boehmens betreffende, cum praefatione ad EL. VEIELIUM, theologum Vlmensem, Francof. & Lipsiae an. 1702. 4.* Praeter CYPRIANVM anonymus quidam, qui se vocat *einen Liebhaber der Wahrheit*, euulgauit *auffrichtige Vorstellung vieler von Herrn Gottfried Arnold verübter fürsätzlicher Verfälschungen, an alten und neuen Scribenten, und aergerlicher Vertheidigung der boshaften Ketzer und Artheisten &c.* Vlmæ 1702. 4. Iungendae huic vltterius anonymi *obseruationes*, siue *Erinnerungen*, die in Herrn Arnolds Kirchen- und Ketzer - Historie befindlichen special und historischen Fehler betreffend, in 10. GEO. ECKARDI *monatlichen Auszügen anno 1700 monste Iunio num. VIII. pag. 296. seqq.* Sequitur TOB. FRANNERVS, in *dem unparteyischen Bedencken über Herrn Gottfried Arnolds unparteyische Kirchen- und Ketzer - Historie &c.* Gothae an. 1701. 4. item in *der fernerweit veranlaßten Erläuterung seines unparteyischen Bedenckens über Arnolds Kirchen- und Ketzer - Historie*, ibidem, eodemque anno; porro: 10. FRID. CORVINVS, in *der gründlichen Vntersuchung der so genannten unparteyischen Kirchen- und Ketzer - Historie, und einiger andern Schrifften Gottfried Arnolds, in welcher klahr und deutlich gezeigt wird, daß er in denselben nichts weniger als unparteyisch sich erwiesen &c.* Francofurti ad Moenum an. 1701.

1701. fol. Spectant huc etiam, qui speciatim theologos quosdam a censuris ARNOLDI vindicant, vt ANDR. DAVID CAROLI, in der *Würtembergischen Vn-schuld, durch christliche Prüfung dessen, was Herr Gottfried Arnold von des loeblichen Herzogthums Würtemberg Regenten, Regierung vnd Lehrern, bevorab von dem sek. D. Jacobo Andreae, ausgezeichnet* &c. Vlmæ 1708. 4. DAVID SEVLTETVS, in *innocentia theologorum Hamburgensium, contra Arnoldum aduersa*, Hamburgi 1706. 4. POLYC. LYSERVS, in *officio pietatis, seu scripto apologetico, quo proauum suum D. Polycarpum Lyserum aduersus Arnoldi historias vindicat*, Lipsiæ 1704. 8. & si qui alii sunt, qui similia scripserunt. Quæ de christianismo cimbrico & septentrionali scripserat ARNOLDVS, sub examina reuocauit FRID. ARNKIEL, in der *Rettung des ersten nordischen Christenthums, wider Herrn Gottfried Arnolds vielfachle Verstell- und Verdrehungen*, Tychopoli & Lipsiæ an. 1712. 4. Nec prætermittendum schediasma, inscriptum: *augenscheinliche Erweisung, daß der vermeßene Ketzer-Patron Gottfried Arnold das Valentinianische Ketzer fragmentum Theodoti, weder verstandlich noch treulich übersetzet, und damit seine schlechte Wißensschafft in der Griechischen Sprache selbst verrathen habe, vorgestellt von H. G. W. E. M. und heraus gegeben von D. Eliæ Vieelio, samt vorangesetzter dienstfreundlicher Bitte, an alle aufrichtige und orthodoxe theologos, ihr vernünftiges Gutachten von denen Arnoldschen vnd andern dergleichen Beginnen, offenherzig zu eroeffnen*, Vlmæ 1701. 4. Atque eiusdem etiam EL. VIELII, cuius cura hæc commentatio lucem vidit, præter alia quædam, huc spectat *differatio historico-theologica, de cura veterum circa hæreses*, Vlmæ 1704. 4. Plurimi denique certa quædam historiæ hæresiologice Arnoldinæ capita peculiariter dissertationibus sibi refu-

BVD. ISAGOGÆ.

tanda sumserunt, vt IO. FECHTIVS, IO. FRID. MAYERSVS, IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, PHIL. LVDOV. HANNEKENIVS, aut si maius FRIDER. CHRIST. FEVSTKINGIVS, qui respondentis munere functus est, GOTTL. WERNSDORFIVS, VAL. ERNEST. LOESCHERSVS, MART. CHLADENIVS, SAM. SCHELVIGIVS, alique, quibus recensendis vt immoremur, necesse non est. Quæ nonnullis ex hisce ARNOLDVS iterum opposuit, hæc fere sunt. I) *Erklaebrung seines Sinnes vom gemeinen Seelen-Wesen, Kirchen- und Abendmahl-geben*, cui annexitur, eines Freundes Erinnerung gegen Cypriani Anmerkungen, &c. Francofurti 1700. 4. II) *Erlæuterung seines Sinnes und Verhaltens bey dem Kirchen- und Abendmahl-geben, wider das Quedlimburgische ministerium und Tobiam Pfannern gerichtet*, Francofurti 1701. 4. III) *endliche Vorstellungen seiner Lehre und Bekaennnis auf Herrn D. Vieiels, seines censoris, und M. Corniini Anklagen, mit dem Entschluß, niemanden mehr zu antworten, und die Kirchen-Historie selbst zu emendiren*, Francofurti 1701. 4. IV) *Supplementa, illustrationes und emendationes zur Verbesserung der Kirchen-Historie heraus gegeben*, Francofurti 1703. 4. quibus subiunguntur *aufrichtige Anmerkungen über die bisher erregte Streitigkeiten, wegen der Kirchen- und Ketzer-Historie*; item Herrn Volckmeyers Betrachtung der Anmerkungen über Herrn Arnolds Kirchen- und Ketzer-Historie, von Zacharias Goetzen, Rektor der Osnabrückischen Schule heraus gegeben &c. V) *historisch-theologische Betrachtungen merkwürdiger Wahrheiten* &c. Francofurti 1709. 4. Sed de hisce omnibus plura dabunt THOM. ITTIGIVS, in præfatione, selectis capitibus historiæ ecclesiasticæ sæculi primi præmissa, §. LXVIII. p. 76. seqq. ADOLPH CLARMYNDVS, in der *Einleitung zur Wissenschaft der vornehmsten und berühmtesten Scribenten*, so

M m m m

die

die Kirchen-Historie des neuen Testaments mit Voratz beschrieben &c. quest. CXXV III. p. 163. seqq. cum primis autem 10. CHRISTOPH. COLERVS, in historia Gothofredi Arnoldi, sect. V. p. 131. seqq. qui & sect. VI. pag. 175. seqq. variorum de Arnoldo eiusque haeresiologia iudicia refert.

* Commemorandi hic essent, qui historiam conciliorum scripserunt, aut illorum acta vel canones collegerunt; nisi hocce labore iam capite praecedenti functi essemus. Ad iurisperitiam enim non minus, quam ad historiam ecclesiasticam, conciliorum notitia spectat.

** Haud exiguū momenti haec quoque historiae ecclesiasticae pars est, nūimque adeo negligenda: quam tamen itidem iurisperitiam ecclesiastica quodammodo sibi vindicat. Quae ergo de ea hic moneri poterant, iam capite praecedenti occupauimus; ubi & scriptores, qui de origine, progressu & satis hierarchiae, quam vocant, ecclesiasticae, agunt, indicauimus; speciatim & praecipuos ex iis, qui pontificum romanorum vitas descripserunt, aut historiam papatus concinnarunt, enarrauimus. Cum vero ordinum religiosorum, quorum magnus in ecclesia romana est numerus, nullam ibi mentionem fecerimus; non abs re fuerit, hic de illis pauca quaedam addere. Primum rei monasticae initium atque progressum exponunt RVD. HOSPINIANVS, *de origine & progressu monachatus*, Geneuae 1669. fol. ANTON. DADINVS ALTESERRA, in *originibus rei monasticae* Parisiis an. 1674. 4. AVB. MIRAENS, in *originibus monasticis* Parisiis 1674. 4. alique laudati SEVER. WALTHERO SLVTERO, in *propylaco historiae christianae* sect. II. p. 130. Addendus huc CLAVD. DELLE, in *historia aut antiquitatibus status monastici*, gallice scripta, editaque Parisiis 1699. 12. cuius ipsemet recensionem dedi in *actis eruditor. Lips. an. 1700. p. 64. seqq.* Atque is quidem tum

apud Ebraeos, tum apud gentiles, varios typos & adumbrationes status monastici sibi inuenisse visus est. Apud Ebraeos se illi offerunt Nazaraei, Rechabitae, prophetae, Essaei & Pharisei, in quorum institutis se aliquid deprehendere, putat, quod cum institutis & disciplina monachorum conueniat. Apud gentiles autem Pythagoram, eiusque sectatores, Isis sacerdotes, Socratem, Platonem, Antisthenem, Menedemum, Epimenidem, Zenonem; Aristippum, Empedoclem, Hippium, horumque discipulos & successores, magos quoque & Druidas, & si qui praeterea sapientiae & virtutis laude floruerunt, aut idolorum cultui peculiari ratione fuerunt consecrati, feminas quoque sacras, virginesque Vestales, monachorum & monialium praecursores fuisse, contendit. Quam sorte non adeo multi illis inuidebunt gloriam. Nec insolens quibusdam, monachos inter gentiles quaerere; siquidem non desunt, qui, Pythagoram monachum, & quidem Carmelitam fuisse, contendunt, obseruante 10. FRID. MAYERO, in dissertatione *Pythagoras, utrum fuerit Iudaicus, monachusque Carmelita?* Hamburgi 1700. 4. Sed hoc sic in antiquis. Antiquitatibus monasticis illustrandis inseruiunt regulae, quas patres, virique sancti, aut ordinum religiosorum conditores, monachis aut sanctimonialibus praescripserunt; cuiusmodi *regularem codicem* collegit LVC. HOLSTENIVS, editque Romae an. 1661. 4. *Regulam sancti Benedicti speciatim commentario historico* illustrauit EDM. MARTENE, euulgato Parisiis 1690. 4. cuius & de *antiquis monachorum ritibus* opus exstat, Lugduni eodem anno editum. Ipsorum vero ordinum religiosorum notitiam dederunt PHIL. BONANI, in *catalogo ordinum religiosorum*, italice & latine Romae 1706. 4. & germanice Norimbergae 1711. 8. HERMANNIVS, in *historia ordinum religiosorum & congregationum regularium & saecularium* eccle-

ecclesiae, gallice, Parisiis an. 1710. quatuor voluminibus in 12. aliique laudati IO. ALB. FABRICIO, in *bibliographia antiquaria*, cap. XIII. §. XXV. p. 464. ubi & eos, qui de canonicis, eorumque origine scripserunt, indicat. Ex nostratibus IOACH. HILDEBRANDVS de *religijs, eorumque varijs ordinibus tractatum* composuit, editum Helmstadii an. 1701. 4. in quo summam praecipuos ordines religiosos recenset, & alia quaedam de iis observata digna attingit. Sunt porro, qui speciatim huius aut illius ordinis historiam condiderunt; iique eo minus praetermittendi, quo maiorem subinde nonnulli rebus obscuris in historia ecclesiastica adfundunt lucem; ut LVC. WADDINGVS, in *annalibus minorum*, IO. MABILONIVS in *actis sanctorum ordinis sancti Benedicti*; itemque in *annalibus eiusdem ordinis*; aliique; quorum praecipuos commemorat SEVER. WALTH. SLVTERVS, in *proptaeo historiae christianae sect. II. pag. 131. seqq.* Nec alieni ab hoc loco, qui ordinis cuiusdam viros doctos & eruditionis laude florentes enumerant, quorum haud paucos supra, cum de historia litteraria verba faceremus, *libri prior. cap. IV. ad §. XIX.* nominavimus. Idem de illis censendum, qui certi cuiusdam monasterii viros, si non ob eruditionem, certe ob vitae sanctitatem, aut alias causas memorabiles, posteris commendare voluerunt, cuiusmodi quid RODOC. MEZLERVS coenobita San. Galensis fecit, in *libris duobus de viris illustribus monasterii sancti Galli*, itemque IOAN. EGO in *tractatu de viris illustribus monasterii Augiae maioris seu diuitis*. Vtrumque opusculum thesauro suo anecdotorum nouissimo, & quidem *tomi primi parti tertiae p. 555. seqq.* inseruit BERN. PEZIVS. Illos, qui ipsorum monasteriorum historiam condiderunt, aut chronica monastica conscripserunt, quorum nonnulli multa, historiae ecclesiasticae pariter ac civili in-

seruientia, admiscunt, recensent GASP. SAGITTARIUS, in *introd. in histor. ecclesiast. cap. XXII. p. 546. seqq.* & IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *supplementis ad b. l.* Cum autem paucissimis aut liceat, aut liceat, tot scriptores speciales evolvere, nec omnibus hoc suadendum sit; generalis tamen, saltem monasteriorum Germaniae, notitia ipsi quoque patriae nostrae historiae ecclesiasticae lucem accendere queat; consulere prae reliquis iuuabit GASP. BRVSCII *chronologiam monasteriorum Germaniae praecipuorum ac maxime illustrium, in qua origines, annales, ac celebriora cuiusque monumenta bona fide recensentur*; Ingolstadii primum an. 1651 editam, recusam autem Sulzbaci 1682. 4.

*** *Antiquitatum ecclesiasticarum* qui aut contemnunt, aut in minimis ponunt, studium; eius se & utilitatem & necessitatem ignorare, produnt. Vtramque contra agnoscunt, summamque esse, vno ore fassentur, qui non hospitem plane ex hocce litterarum genere retulerunt animum; ne quid de iucunditate dicam, quam omnium rerum antiquarum inuestigatio adferre solet. Nolo ea recitare, quae ad commendandam antiquitatum ecclesiasticarum tractationem dici poterant; cum hoc iam ab aliis factum sit, praefertim a FRID. SPANHEMIO, peritissimo harum rerum arbitro, in *oratione de sacrarum antiquitatum praestantia*, quae *miscellaneorum eius sacrae antiquitatis libro decimo* exstat, *tomi II. oper. p. 1395. seqq.* Vnicum illud monere liceat, sine antiquitatum istarum notitia nec veteres auctores recte intelligi posse, nec gravissimas de religione, doctrinaque christiana controversias decidi; vtpote in quibus haud raro vtriusque ad veteris ecclesiae mores, ritus, instituta, consuetudinem, prouocari solet.

Vt vero paucis ostendamus, quam quis hic ingredi viam debeat; initio ad fontes respiciendum est; quo nomine ipsi

Scriptores veteres nobis veniunt, qui plerumque aliud agendo suae, qua vixerunt, aetatis, aut a qua non nimis remoti fuerunt, ritus, instituta aut mores attingunt. Sic trium primorum saeculorum antiquitates non aliunde rectius, quam ex patrum, qui eo tempore vixerunt, scriptis hauries; vtpote in quibus haud raro de rebus moribusque sui temporis loquuntur. Cum primis autem, qui christianorum causam contra ethnicos egerunt, IVSTINVS martyr, ATHENAGORAS, TATIANVS, THEOPHILVS Antiochenus, MINVTIVS FELIX, TERTVLLIANVS, alique, vberissimam messem obseruationum, antiquitatis studio inferuentium, suppeditant. IVSTINVS martyr, atque TERTVLLIANVS, in aliis quoque scriptis suis hoc faciunt; cum primis TERTVLLIANVS, cui principem fere in hocce genere tribuere locum non dubito, tam saepe & frequenter de rebus, moribusque & institutis ecclesiae christianae loquitur. Nec silentio hic praetermittendae *constitutiones*, quae vocantur, *apostolicae*, quippe quae, iudice LABBEO, non modo vniuersi fere apud Graecos iuris canonici fontem, sed & *disciplinae ecclesiasticae* (adeoque & antiquitatum) *thesaurum in plerisque locupletissimum*, continent; *tomo I. concilior. p. 192.* prout haec verba *cap. praeced. ad §. III.* iam recitauimus. Enimvero, etsi de aetate istarum *constitutionum* mirifice viri docti dissentiant; id tamen positum extra controuersiam videtur, saeculo quarto *constitutiones* quasdam *apostolicas* innotuisse, quae deinceps ab homine quodam ARIANO corruptae fuerint & interpolatae. Nec dubitare licet, quin plurima trium priorum saeculorum instituta, in orientali maxime ecclesia recepta, in iis inueniantur. Saeculi quarti ritus ac antiquitates tum ex aliis istius aetatis monumentis, tum vel maxime ex EVSEBII episcopi vulgo Alexandrini, *oratione de die dominico*, a IO. GVIL. IANO primum edita, in

linguam latinam conuersa, & adnotationibus, potissimum ad sacra publica veteris ecclesiae spectantibus, illustrata, excusaque Lipsiae 1729. 4. condicere licet. Ea enim dum auctor iste enarrat, quae die dominico a christianis eo tempore peragi solebant; non potest non praecipua quaedam antiquitatis ecclesiasticae capita attingere. Similia & in CYRILLI Hierosolymitani *catechesibus*, de quibus iam alibi dictum, aliisque eiusdem generis scriptis, occurrunt. Consulere vero simul iuuabit doctorum virorum in scriptores illos veteres obseruationes adnotationesque; quippe in quibus haud raro id agunt, vt ecclesiae ritus ac instituta luce insigni perfundant. Huiusmodi sunt beati CHRIST. KORTMOLTI, aliorumque, *adnotationes in Iustini martyris apologiam vtramque*, itemque in *Athenagoram & Tatianum*; IAC. PAMELI, aliorumque in *Tertullianum*; FRANC. FEVARDENTII & IO. ERN. GRABII in *Irenaeum*; IO. BAPTIST. COTELERII in *constitutiones apostolicas*; THOM. MILLES in *Cyrillum Hierosolymitanum*; HENR. VALESI in *Eusebium*, aliosque historiae ecclesiasticae scriptores; DIONYSII PETAVII in *Epiphanium*; vt eos nunc praeteream, quos iam laudauit IO. ANDR. BOSIVS, in *introd. in notit. scriptor. ecclesiasticorum cap. IV. §. XXXVII. p. 138. seqq.* editionis IO. GEO. WALCHII, vbi & in *adnotationibus* plura, quae huius loci sunt, adducta. Nec alienus ab hoc instituto est NICOL. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum*, quippe in quo non tantum veterum auctorum scripta accurate recenset, eorumdemque analysin exhibet, sed & quae in iis notata digna occurrunt, selectis obseruationibus fufius persequitur; ea quidem ratione, vt interdum & ea, quae ad antiquitatem ecclesiasticam spectant, indicet. In actis canonibusque conciliorum vberissimam eiusmodi rerum, quae ad veteris ecclesiae notitiam nos ducunt,

cunt, efflorescere segetem; vel me non
momente, quilibet facile intelligit. Vnde
&c, quid illi huc conferant, qui conciliorum
acta aut canones adnotationibus suis illus-
trarunt, perspicitur. Vnicum mihi solum
liceat laudare GVL. BEVEREGIVM, in
cuius adnotationibus ad synodicon, seu pan-
dectas canonum apostolorum & conciliorum
ecclesiae graecae, quae in fine tomi secundi ex-
stant, si thesaurum quemdam antiquita-
tum ecclesiasticarum selectarum inveniri,
dixerim, non errauero. Mitto reliquos,
qui adhuc commemorari poterant; & id
potius moneo, non vnus omnes eiusdem-
que esse generis; siquidem nonnulli, prae-
iudicatis opinionibus excaecati, in antiquis
scriptoribus ea sibi inuenire videntur, quae
in iis non exstant; quamquam hoc gene-
ratim de omnibus, qui recentiori aetate ad
antiquitates ecclesiasticas inuestigandas e-
ruendasque animi adiuuauerunt suum, in-
telligendum sit. Romanensium hoc com-
probari exemplo potest, qui ritus suos
missaticos, & quidquid vanarum supersti-
tiosarumque caeremoniarum illorum eccle-
sia habet, in ipsa ecclesia apostolica se in-
uenire sibi persuadent; in qua tamen nec
vola nec vestigium illarum adpatet. Prae-
clare FRID. SPANHEMIVS: O! quantum
(dixit ille) Graccia mendax; sed o! quan-
tum Roma mendax audet in historia! Quas
non contexere fabulas multo vigilatae labore,
sed seruire tantum natae, Turriani, Baronii,
Bzouii, Rainaldi, Allatii, Labbei, & similium
paginae? *Ut donare illi antiquo habitu beri
& nudius tertius nata!* *Ut iidem Christi
apostolos, ut sanctissimos martyres ornare mi-
tris, tiaris, apicibus, lituis, cucullis, bir-
ribus, togis stigmati, immo radiis & astris!*
Ut Petri imaginibus tantum non subscribere;
*quod olim iconi Alexandri: Deo caelum, illi
terra; vel quod Chosrois alteri: inter ho-
mines Deus!* *Ut quidquid est Romae digni-
tatum, quidquid missatici adparatus, quid-
quid gentilis superstitionis, vel terroculorum,*

quibus populi continentur, adscribere gnatho-
nes praefici aetatibus! Simulque fingere pro-
libidine ac refingere facta antiqua, supponere
adulterinos foetus, obscurare aperitissimos
sensus, dissipare, expurgare, eludere, tor-
quere, pudore omni posito, quidquid est ad-
uersum hodiernis moribus, & Tarpeiae do-
minationi, & iis quidem artibus, quae vel
exercitatisimis in hac palaestra ingenii fi-
xere crucem, & laboris ac molestiae pluri-
mum creauerunt; in orat. de sacr. antiquit.
praestantia, miscellaneor. sacr. antiquit. lib.
X. tom. II. operum p. 1399. Quod de qua-
tuor primorum saeculorum scriptoribus
diximus, id de quinti etiam sextiue, sequen-
tiumque saeculorum intelligendum, mani-
festum est; ex iis scilicet tamquam ex ge-
nuinis fontibus, istius aevi antiquitates
hauriri. Ad fontes istos vero etiam vel
maxime referendi sunt libri ecclesiastici &
liturgici, tum orientalis, tum occidentalis
ecclesiae; de quibus cum in *adpendice* ad
caput proxime praecedens abunde dictum
sit, non est, quod nunc quidquam adda-
mus. In occidentali ecclesia & illi acce-
dunt, qui de officii ecclesiasticis scripserunt,
ut ISIDORVS Hispanensis, BEDA, ALB.
ALCVINVS, AMAL. FORTVNATVS,
WALAFR. STRABO, RVPERTVS abbas
Tuitiensis, alique, quos ibidem iam com-
memorauimus.

Fontibus ita cognitis atque perspectis,
pergendum est ad eos, qui recentiori aetate
viam nobis, ad ecclesiasticas antiquitates
adcuratius inuestigandas, monstrare, aut
labore omnino hocce subleuare voluerunt.
Quod non vna ab omnibus factum est ra-
tione. Quidam enim secundum temporis
seriem ritus & instituta ecclesiae per sin-
gula saecula exhibuerunt; alii ipsarum
rerum sequuti sunt nexum; nonnulli de-
nique, ut faciliorem adhuc, breuioremque
hancce viam redderent, lexica antiquita-
tum, aut quae illarum notitiae inseruire
possent, conuocando, secundum litterarum

dispositionem, quae de iis obseruatu digna sunt, exhibuerunt. Ad primam classem illi spectant, qui cum ipsa historia ecclesiastica tractatione, rituum quoque ac antiquitatum designationem coniungunt; vt centuriores Magdeburgenses, & ex recentioribus cumprimis FRID. SPANHEMVS, in *historia ecclesiastica noui testamenti*, supra nobis iam laudata; alique. Atque horum vel ideo commendandum est institutum, quod hac ratione, quaenam successu temporis in ritibus ac caerimoniis facta sit mutatio, eo rectius perspiciatur; quod haud perfunctorie obseruandum esse, res ipsi docet. Nec contemnendi ideo, qui in secunda classe sibi sedem suam vindicant, vt IO. BAPT. CASALIVS, in opere *tripartito de profanis & sacris veteribus ritibus*, cuius pars prima Aegyptiorum, altera Romanorum ritus profanos, tertia autem sacros christianorum, exhibet; & cuius editio post Romanam omnium prima in Germania Francofurti & Hannouerae prodijt anno 1681. 4. IO. STEPH. DURANTVS, in *tribus de ritibus ecclesiae catholicae libris*, quorum, vt inscriptio docet, editio nonissima, plurimis, quibus superiores seatebant, mendis perpurcata, lucem adspexit Lugduni 1675. 4. BARTH. GAVANTVS in *thesauro sacrorum rituum* Lugduni 1669. duobus voluminibus in 4. EDM. MARTENE in opere de antiquis ecclesiae ritibus, collectis ex variis insigniorum ecclesiarum libris pontificalibus, sacramentariis, missalibus, breuariis, ritualibus, seu manualibus, ordinariis seu consuetudinariis, cum manuscriptis, tum editis; ex diuersis conciliorum decretis, episcoporum statutis, aliisque probatis auctoribus permultis; quod quidem in tres tomos diuisum, quorum primus libri primi partem primam, alter libri primi partem secundam, tertius librum secundum & tertium complectitur, Rothomagi 1700 & 1702. 4. euulgatum est. Primo tomo praemissus est *syllabus*

librorum sacramentorum, missalium, pontificalium, ritualium seu manualium, ordinariorum tam manuscriptorum quam editorum, ex quibus ista sacrorum rituum collectio compacta est. His iungendi, qui de vita moribusque veterum christianorum commentati sunt; quod itidem ex romanae ecclesiae additis fecit IOAN. FRONTO, in epistola ad Franciscum Harlaeum, de moribus & vita christianorum in primis ecclesiae saeculis; quam cum aliis eiusdem auctoris epistolis & dissertationibus ecclesiasticis, quae similiter huius loci sunt, recudi curauit IO. ALB. FABRICIVS Hamburgi 1720. 8. itemque CLAVD. FLEURY, in libro, gallicana lingua scripto, de moribus christianorum, Parisiis & Hagae Comitum an. 1682. 12. qui & in linguam latinam translatus, tomo primo *thesauri antiquitatum ecclesiasticarum* inferetur. Ex reformatae ecclesiae doctoribus MVSARDVS librum gallicano idiomate edidit, quo demonstrauit, plurimos veteris ecclesiae ritus, quos hodie adhuc romanenses retinent, a gentilium ritibus originem ducere. Conuersus idem liber in linguam germanicam, inscriptusque: *gründliche Vorstellung der vor Zeiten aus dem Heydentum in die Kirche eingeführten Gebräuche und Ceremonien*, cum adnotationibus & praefatione, de prima origine caeremoniarum ecclesiasticarum, excusus est Lipsiae an. 1695. 8. Nec in eo errat auctor, quod, ritus quosdam gentilium in ecclesiam christianam receptos, contendit; quippe quod nonnulli ex ipsis romanensibus fatentur; quamquam & hoc certum sit, quosdam ritus veterem ecclesiam a iudaicis potius accepisse, quod a me ostensum in duabus, de ritibus ecclesiae latinae iudaicis, dissertationibus, quae in parergis historico-theologicis exstant. Recusus est iste liber cum alio, itidem ex lingua gallica in germanicam translato, inscriptoque: *eigentliche Abbildung des nach und nach versallenen Christenthums*, Lipsiae 1703. 8. Post

MVSARDVM inter reformatae ecclesiae doctores maxime hic commendandus GVIL. CAVEVS, cuius quippe christianismus primitiuus, anglice, belgice, germanice, non semel euulgatus, magnaue virorum doctorum adprobatione exceptus est. Eundem etiam in linguam latinam iam translatum *tomo primo thesauri antiquitatum ecclesiasticarum* inferere animus est. Nec praetermittendus, sed cum insigni potius laude commemorandus est IOS. BINGHAMVS, ob *origines siue antiquitates ecclesiasticas*, anglice scriptas, quas in linguam latinam transferre coepit IO. HENR. GRISCHOVIVS, cuius versionis volumen primum Halae an. 1724. 4. prodiit, cum praefatione mea, in qua copiosius, quid de isto opere quisque sibi polliceri queat, exposui, volumen autem secundum an. 1725. Ex nostratibus IO. ANDR. QVNSTEDIVS *antiquitates biblicas & ecclesiasticas* edidit, Wittebergae 1688. 4. in quibus veteris pariter ac noui testamenti antiquitates, ordine satis concinno, simulque perspicue, exhibet. Praeclare admodum etiam praerequisitis ecclesiae nostrae theologis de hocce studiorum genere meritis est IOACH. HILDEBRANDVS. Atque summam quidem praecipua antiquitatum ecclesiasticarum capita complexus est, in libello, *sacra publica veteris ecclesiae in compendium redacta* inscripto, Helmstadii 1699. 4. itemque in *enchiridio de praeae & primitivae ecclesiae sacris publicis, templis, & diebus festis*, Helmstadii 1702. 4. VI & in *dissertatione de ritibus sacris*, Helmstadii 1695 & 1695. 4. Deinde & speciatim peculiaribus commentationibus quaedam argumenta pertractauit, ex quibus integrum fere tractatum ecclesiasticarum systema confici posset. Praecipuae ex iis sunt: *rituale orantium, vel compendium veterum orandi rituum ex sacris praeae praesertim ecclesiae antiquitatibus collectum; sacrarum antiquitatum de precibus veterum christianorum*

libellus, in quo veterum oratoria & stata orandi tempora percensentur; primitivae ecclesiae offertorium pro defunctis, hoc est, de veterum oblationibus, missis, precibus, elemosinis pro defunctis, sententia orthodoxa pontificum suffragii pro defunctis opposita; de veterum concionibus dissertatio; de nuptiis veterum christianorum libellus; rituale baptismi veteris; rituale eucharistiae veteris ecclesiae; tractatus de hierarchia veteris ecclesiae; de religiosis, eorumque variis ordinibus tractatus; de diebus festis libellus; de episcopis, exercitationes duae; quarum altera, de iuribus episcopalibus, seu de potestate ecclesiastica tractat; veteris ecclesiae, martyrum in primis & sanctorum patrum ars bene moriendi, variis circa ageros sacris antiquitatibus, ex morientium dilectis factisque memorabilibus, cum tota veterum circa moribundos, praxi exposita; &c. Quemadmodum autem antea iam observauimus, eos quoque, qui de vita moribusque veterum christianorum exponunt, suam merito hic sibi vindicare sedem; ita commemorandus adhuc est GOTTFR. ARNOLDVS, ob opus illud, quod inscribitur: *die erste Liebe der Gemeinen Jesu Christi, das ist, wahre Abbildung der ersten Christen, nach ihrem lebendigen Glauben, und heiligen Leben &c.* & Francofurti lucem adspexit an. 1696. fol. Occasionem eidem dedit GVIL. CAVEI christianismus primitivus, antea nobis laudatus, cuius & in ipsa inscriptione mentio iniicitur. Huncce nimirum librum ARNOLDVS velut commentario quodam amplissimo illustrat, ut tamen in quibusdam ab eo discedere sibi non ducat religioni. Et dum CAVEVS, aliiue Angli, ex hierarchicorum & episcoporum numero, hierarchiae suae cultusque externi, apud suos recepti, ubique vestigia quaerunt; non possunt non in antiquitatum ecclesiasticarum investigatione a recto quandoque aberrare tramite. Nec sine ratione ARNOLDVS monet, caute in hocce

hocce doctrinae genere versandum, ne promiscue omnia probemus, quae ab antiquis christianis facta legimus, sed ad verbi diuini omnia iudicanda esse normam. Dum vero, rei christianae corruptionem *libro octauo*, a temporibus Constantini magni deriuandam esse, contendit; id non sine grano salis accipiendum esse, dudum viri docti obseruarunt. Sed vt ad tertiam tandem progrediamur classem, eorum scilicet, qui lexica antiquitatum ecclesiasticarum condiderunt; primum hic occurrunt MACRI fratres, DOMINICVS & CAROLVS, in *hierolexico*, quod Romae an. 1677. fol. prodiit. Qui *glossarium & latinis & graecis mediae* scripsit CAR. PV FRESNE dominus PV CANGE, licet ex instituto hoc non agat; multa tamen, quae in hacce historiae ecclesiasticae parte vsui esse queunt, suppeditat. Id quod & de IO. CASP. SVICERI *thesauro ecclesiastico* est censendum. Ex nostratibus IO. ARNDIVS *lexicon antiquitatum ecclesiasticarum* concinnaui, editum Gryphiswaldiae an. 1669. 4. quod & deinceps IO. AN. ANDR. SCHMIDIVS fecit, euulgato *lexico ecclesiastico minori*, Helmstadii 1712. 8. in cuius praefatione etiam *lexici ecclesiastici maioris* spem nobis fecit. Tribus istis hactenus commemoratis classibus quarta adhuc addi poterat, eorum videlicet, qui sine certo ordine *miscellanea, observationes, aduersaria*, similiaque scripta, ediderunt, ceratae in iis ecclesiasticarum antiquitatum pertractarunt capita; vt GABR. ALBASPINAEVs in *libris duobus observationum ecclesiasticarum*; CONR. RITTERSHVSIVS in *sacrarum lectionum libris octo*; IO. LVDOV. DE LA CERDA in *aduersariis sacris*; TOB. PFANNERVS, in *observationibus ecclesiasticis*, & qui alia eiusdem generis in

lucem emiserunt, quorum nonnullos etiam IO. ANDR. BOSIVS laudat, in *introd. in notitiam script. ecclesiast. cap. IV. §. XXVIII. XXX.* Nec procul hinc discedunt, qui iunctim dissertationes dederunt, in quibus quaedam, quae huius loci sunt, attingunt, vt HENR. DODWELLVS, in *dissertationibus Cyprianicis*, itemque in *dissertationibus in Irenaeum*; WILH. ERN. TENZELIVS, in *exercitationibus selectis*, alique. Ne quid denique huic tractationi desit, consulere & eos iuuabit, qui recentiores aut hodiernos ritus ecclesiasticos describunt; cum & hosce cognitos perspectosque habere, plurimum interdum referat. Et romanae quidem ecclesiae ritus succincte & eleganter delineauit IO. CHRIST. WAGENSEILIVS, in *analectis de doctrina & ritibus romanae ecclesiae*; quae exstant in eiusdem *pera librorum iuuenilium, loculamento quinto, p. 95. seqq.* De graecae ecclesiae recentioribus ritibus legendus, qui omnium instar est, IO. MICH. HEINECCIUS, in *der eigentlichen und wahrhafften Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirche &c.* qui & in *appendice, sect. VII. p. 54. seqq.* bibliothecam seu designationem praecipuorum de statu hodiernae ecclesiae graecae scriptorum exhibet. De nostrae veterae ecclesiae ritibus luculenter commentatus est CASP. CALVOERIVS, in *rituali ecclesiastico*, Ienae 1705 excuso. Ad specialia descendere, & eos, qui singula ecclesiasticae antiquitatis capita peculiaribus scriptis illustrarunt, enarrare, nostri non fert instituti ratio; omnium autem votis hic satisfaciet IO. ALB. FABRICIVS, vir summus, in *bibliographia antiquaria*, opere praeclaro, in quo vberimam eiusmodi scriptorum notitiam suppeditat.

§. VI. Nec abs re fuerit, praecipua historiae ecclesiasticae noui testamenti interualla speciatim considerare, fontesque ac documenta, ex quibus lux iis adfundi queat, perspecta habere. Primum autem ex hisce in-

interuallum erit, quod a Christo nato vsque ad tempora Caroli magni imperatoris progreditur. *

* Si a scriptoribus canonicis, quatuor euangelistis, & actum etiam apostolorum conditore Luca, ex quibus res gestas Christi seruatoris condicere licet, discesseris; primum inter fontes, ex quibus historia ecclesiastica trium priorum saeculorum haurienda, locum EVSEBIUS tenet. Reliqui enim, qui hic in censum venire poterant, aut supposititii sunt, VPROCHORVS, ABBAS Babylonius, LINVS, alique; aut partem solum quamdam historiae ecclesiasticae attingunt, vel aliud agendo aliquid commemorant, quod ei inseruire queat, VIGNATIVS, IVSTINVS martyr, IRENAEVS, TERTVLLIANVS, ORIGENES, CYPRIANVS, alique. HEGESIPPVS equidem, qui saeculo secundo vixit, *ὑπομνήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων*, seu commentariorum actorum ecclesiasticorum libros quinque, composuit; sed ex iis nihil aliud superest, quam fragmenta quaedam insignia, quae praesertim EVSEBIUS nobis conseruauit, vt *historia martyrii Iacobi, fratris domini, libro II. histor. eccles. cap. XXIII. de persecutione propinquorum seruatoris nostri, lib. III. cap. XX.* & alia quaedam. IVLIVS africanus, qui saeculo tertio floruit, *de chronographia* libros quinque concinnauit; in quibus ab orbe condito incepit, & ad Christi vsque aduentum chronologiam suam perduxit, hinc vero ad Macrinj vsque tempora, vel, vt aliis placet, Heliogabali, processit, sed vt magis succincte, quae in hocce temporis interuallo contigerant, commemoraret. At vero, nec hocce opus integrum ad nos peruenisse, constat. Nec tamen, si dicendum, quod res est, quisquam illorum plenum aliquod historiae ecclesiasticae corpus exhibere, in animum induxit; quod primus fecisse videtur EVSEBIUS, Caesariensis in Palaestina episcopus.

pus, propter intimam cum PAMPHILO martyre amicitiam Pampbili dictus, qui adeo hanc non sine ratione sibi vindicat gloriam, dum *καὶ ἐπὶ τούτοις*, inquit, *τῆς ἀποδόσεως ἐπιβάντες, διὰ τὰς ἐρήμους καὶ ἀποβαλὼντες ἅδον ἐχρησάμεν* primus enim hoc argumentum adgressi, nouam quamdam, nullisque adhuc vestigijs vitam viam incedere nunc tentamus; lib. I. *histor. eccles. cap. I.* Addit, nonnullos rerum, quae sua aetate contigerunt, exiguas quasdam & peculiaries narrationes sparsim reliquisse, tamquam faces quasdam, inquit, nobis eminus attolentes, & quasi e specula inclamantes, quae via incedere, & quomodo sermonis nostri cursum tuto dirigere debeamus. Vniuersalem nimirum quamdam totius ecclesiae historiam condere, EVSEBIO constitutum fuit, vt ipsemet lib. VIII. cap. II. proficitur, quod & ea ratione perfecit, vt a natiuitate seruatoris auspiciatus, perque tyrannorum tempora adcurate progressus, rerum in ecclesia gestarum seriem, apostolorum & aliorum illustrium in ecclesia doctorem successiones, doctrinam euangelicam, martyria, persecutiones, haeticorum peruersa dogmata, ad suam vsque aetatem diligentia singulari pertexeret, & decem libris complecteretur. Quo tempore EVSEBIUS *historiam* hancce ecclesiasticam ad finem perduxerit, num ante concilium Nicaenum, an post illud, acriter viri docti inter se contendunt. Posterius HENRICO VALESIO placet, *dissertatione de vita & scriptis Eusebii*, quam *historiae eius ecclesiasticae* a se editae, praemissit; itemque DAVIDI BLONDELLO, in *apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris, sect. II. cap. XIX.* vt & IOAN. DAL-LEAO, de *psend. epigraphis apostolicis, lib. I. cap. IV.* Sed priorem sententiam, ante concilium Nicaenum hancce historiam ab

EVSEBIO compositam finitamque esse, rationibus solidissimis confirmauit MART. HANCKIUS, de *Byzantinorum rerum scriptoribus graecis*, part. I. cap. I. §. CCXXVII. seqq. p. 102. seqq. qui & ibidem de EVSEBIO quam copiosissime agit, & §. CCCXI. seqq. p. 127. seqq. aliorum, de historia eius ecclesiastica iudicia recenset. Licet autem a plerisque historia haecce ecclesiastica EVSEBII lauderetur, & merito quidem; non defuerunt tamen, qui, prorsus eam sibi non placere, testati sunt. Id mirum alicui videri posset, cur GELASIUS papa omnino hancce historiam ecclesiasticam *apocrypham* vocet; *can. sancta romana dist. 15.* nisi viris doctis obseruatum esset, in hocce GELASII decreto non modo scripta supposititia, aut corrupta & interpolata, sed vera etiam ac genuina non haereticorum solum, verum & eorum, quorum doctrina non prorsus ecclesiae probatur, *apocrypha* adpellitari. Sunt tamen, qui dubitant, an decretum hocce GELASIVM auctorem agnoscat. Legenda, quae ea de re disputant IO. PEARSONIVS, in *vindiciis epistolarum Ignatii*, part. I. cap. IV. in *monumentis patrum apostolicorum* IO. BAPTISTAE COTELERII, tom. II. p. 277. & MATTH. LARROQVANS, in *observationibus ad Pearsonianas vindicias* p. 35. seqq. Quidquid eius sit, causa praecipua, cur non omnibus historia haecce ecclesiastica probetur, est, quod EVSEBIVS Arianismi suspectus sit; a quo tamen crimine eum praeter alios liberare voluit GVIL. CAVE, in *dissertatione, de Eusebii Caesariensis Arianismo*, quam IO. CLERICO opposuit, *partii secundae historiae eius litterariae scriptor. ecclesiasticor. subnexa*, p. 34. seqq. Romanensium quosdam, speciatim CAES. BARONIUM, iniquiori in EVSEBIVM animo esse, notum est; eiusque rei hanc rationem reddit ABRHAM. SCVLTTETVS, quod *historicus* (Eusebius) *qui laudes & donationes Constantini eccle-*

siasticas fuisse persequens, donationis romanae non modo mentionem facit nullam, sed eam etiam fictam esse innuit, dum Constantinum non a papa romano Romae, sed Nicomediae baptizatum esse, scribit: in medulla theologiae patrum, part. III. p. 2. Nec displicet mihi eiusdem SCVLTTETI, de EVSEBII historia ecclesiastica ita pronuntiantis, iudicium: *Qui ecclesiae historiam continent libri, luculenter demonstrant, historiam veteris ecclesiae illam veram esse demum, quae ex germanis patrum orthodoxorum libris est petita. Quam enim diu Iustinum, Irenaeum, Origenum, Tertullianum, Cyprianum, Clementem Alexandrinum, aliosque probatae fidei patres in historia sua sequitur Eusebius, historicum agni fide dignum; sed simul atque ad traditiones, & non ad scripta, sed audita prouocat, fabulosa multa miscet; l. c. p. 6.* Quae verba etiam repetit, & calculo suo adprobat DEGOR. WHEAR, in *lectionibus hymalib. de rat. & methodo legendi historias fest. XXXIV. p. 135.* RVFFINVS, Aquileiensis presbyter, historiam ecclesiasticam EVSEBII in linguam latinam conuertit, sed vt non tantum nimia in transferendo vteretur libertate, sed varia passim, immo integrum fere librum decimum, omitteret, alia adderet & interpolaret, & duos denique libros a se compositos subnecteret, in quibus historiam vsque ad mortem Theodosii imperatoris, annumque Christi 400 produxit. Quo nomine non minus, quam quod incertis narrationibus locum reliquerit, subinde viris doctis vapulat. Adiungi *historiae ecclesiasticae EVSEBII* solent eiusdem de *vita Constantini magni imperatoris libri quatuor*; in quibus tamen non tam historiam, quam panegyricum de laudibus Constantini contineri, & res ipsa docet, & iam pridem viri docti iudicarunt. Vnde & PHOTIVS opus hocce *ἱστορικὴν τετραβιβλον* adpellauit. Diuersa tamen rursus ab eo est oratio de laudibus

Con-

Constantini, in tricennialibus habita, quae, aequae ac ipsius CONSTANTINI oratio ad sanctorum coetum, itidem historiae ecclesiasticae adnecti solet. Versiones editionesque historiae ecclesiasticae EUSEBII recensent THOM. ITTIGIVS, in praefatione, selectis capitibus historiae ecclesiasticae saeculi secundi praemissa, §. III. seqq. p. 3. seqq. & IO. ALB. FABRICIVS, biblioth. graec. volum. VI. siue lib. V. cap. IV. p. 59. seqq. Cumprimis de hoc EUSEBII opere praeclare meritis est HENR. VALESIVS, quippe qui non tantum textum graecum emendatus edidit, sed novam quoque adcuratioremque versionem confecit, notasque eruditissimas cum dissertationibus quibusdam subiunxit, praemissa etiam PETRI DE MARCA ad se de origine christianismi in Gallia, scripta epistola. Atque ita historia ecclesiastica EUSEBII, cum eiusdem libris quatuor de vita Constantini, itemque Constantini oratione ad sanctos, & Eusebii in Constantinum panegyrico, primum prodit Parisiis anno 1659. fol. & iterum cum accessionibus quibusdam an. 1677, non semel deinceps, sed non semper aequae emendate, recusa. Nouissima editio, eaque nouis accessionibus observationibusque, praesertim chronologicis auctior, ea est, quae cura GVIL. READING lucem adspexit Cantabrigiae, an. 1720. fol. in qua quid observatu dignum sit, exponit IO. CLERICVS, biblioth. anc. & mod. tom. XVI. part. I. artic. II. p. 77. seqq.

EUSEBIUM excipit SOCRATES, patria Constantinopolitanus, scholasticus, quoniam in foro causas egit. Saeculo is quinto ad finem vergente historiam ecclesiae septem libris complexus est, incipiens ab anno Christi 306, quo Constantinus imperator renunciatus est, hinc per Constantii, Iuliani, Iouiani, Valentiniani & Valentis, Gratiani quoque tempora decurrens, tandemque in consulatu decimo septimo Theodosii iunioris, seu anno Christi 439

desinens. Nouatianis eum fuisse partibus, iamdudum IAC. BILLIVS obseruauit; observation. sacrar. lib. I. cap. XXVI. ex quo id passim viri docti repetunt. Nec tamen inde statim colligendum, eum ex Nouatianorum quoque numero fuisse, ut praecunte NICEPHORO, CAES. BARONIVS, atque PHIL. LABBEVS censent, quos ideo refellit HENR. VALESIVS, in dissert. de vita & scriptis Socratis & Sozomeni, utriusque historiae ecclesiasticae a se editae, praemissa. A SABINO Macedoniano, cui multum tribuit, SOCRATEM quandoque deceptum, nonnulli existimant. Licet autem, iudice PHOTIO, cod. XXX. stilo non admodum splendido vtatur; in eo tamen consentiunt omnes, iudicii & diligentiae laudem illi non esse denegandam. Eodem, quo SOCRATES, saeculo etiam HERMIAS SOZOMENVS vixit, historiamque suam ecclesiasticam condidit, quam a tertio consulatu Crispi & Constantini caesarum, seu anno Christi 323, aspiciatus est, & aequae ac SOCRATES, usque ad decimum septimum consulatum Theodosii iunioris, seu annum Christi 439, continuauit. Nouem eam complexus est libris, quorum duo priores Constantini magni tempora repetunt, tertius & quartus, quae sub tribus Constantini magni filijs gesta sunt, exponunt; quintus & sextus Iuliani, Iouiani, Valentiniani, & Valentis imperium exhibent; septimus Gratiani & Theodosii primi; octauus Arcadii, & Honorii; nonus denique Theodosii secundi, seu iunioris tempora describunt. Dum GREGORIUS magnus pontifex, lib. VI. ep. XXXI. historiam SOZOMENI ab apostolica sede non recipi, dicit, quoniam multa mentitur, & Theodorum Mopsuestiae nimium laudat, atque usque ad diem obitus sui magnum doctorem ecclesiae fuisse perhibet; eum pro SOZOM. THEODORETVM dicere voluisse, dubio caret, recteque viris doctis obseruatum est. Sed

id quoque aliis iam animaduersum, SOZOMENVM haud raro SOCRATIS vestigia premere, & a Nouatianis haud adeo alienum videri. De fide eius nonnulli dubitant; sed alii candorem in illo laudant; ipse certe magnum prae se fert veritatis studium; *ἔτι δὲ μάλα*, inquit, *τῆς καθάρσεως ἐν μαλειῶν χρίων διὰ τὸ τῆς ἱστορίας καθάρσεως ἐν μαλειῶν ἔργον μοι ὡς δίδωται ἡ, πολυπραγμοσύνη καὶ τὰς τοιαύτας γραφάς* sed quoniam veritatis praecipuam curam habere oportet, ut sinceram sit historiae fides; necessarium existimant, ut haec quoque monumenta, quanta fieri posset diligentia, peruestigarem. Cumque exposuisset, cur ecclesiasticorum viro- rum, vel de primatu, vel de sectae suae praerogatiua contendendum, seditiones, quas vocat, praetermittere non potuerit; iterum addit: *Nam primum quidem, sicut antea dixi, historiae scriptor, cum ea veritati debet postponere &c. lib. I. cap. I. p. 402.* Idem temporis intervallum, quo SOCRATIS & SOZOMENI historia circumscribitur, decurrendum sibi sumsit THEODORETVS, ut additurus veluti videatur, quae ab illis sunt praetermissa. Ab haeresi enim Ariana exorsus, vsque ad mortem Theodori Mopsuesteni progreditur, quinque libris historiam ecclesiasticam istius temporis describens. GENNADIUS eiquidem Massiliensis decem librorum mentionem facit, quos a fine historiae EUSEBII & vicennialibus Constantinis magni, vsque ad imperium Leonis senioris, sub quo & mortuus sit, perduxerit; de scriptor. ecclesiast. cap. LXXXIX. Sed aut errasse eum, aut quinque libros posteriores, forte ab alio quodam Theodoro scriptos, huic perperam tribuisse, positum est extra controuersiam. Stilum THEODORETI magis historiae conuenire, quam quo SOCRATES, SOZOMENVS & EVAGRIVS vsi sint, PHOTIVS iudicat, cod. XXXI. Eorumdem temporum, quae SOCRATES, SOZOMENVS, atque THEODORETVS descriperunt, historiam ec-

clesiasticam etiam PHILOSTORGIVS contulit, cuius adeo hic itidem iniicienda mentio. Ab Ariana enim haeresi exorsus, vsque ad annum 425 processit. In duodecim diuiserat volumina, quorum singula libris sex absoluerunt, ut adeo in vniuersum libri essent duodecim, quorum primae litterae inter se iunctae auctoris nomen exprimebant. Et ipsum quidem istud opus temporum iniuria perit; ampla tamen ex omnibus eius libris supersunt excerpta, a PHOTIO confecta, eaque a bibliotheca Bongarsiana primum graece, cum versione latina, annotationibusque eruditissimis in lucem emisit IAC. GOTHOFREDVS, Genae 1642. 4. HENR. VALESIVS, quem emendatius, & cum versione meliori haec excerpta edidisse, deinceps dicemus, subinde GOTHOFREDVM reprehendit atque castigat, & interdum quidem satis acerbè; quem tamen rursus excusandum censet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VI. siue lib. V. cap. IV. §. XXIX. p. 116.* Addidit idem VALESIVS, praeter fragmenta ex aliis auctoribus, quae in eclogis Photianis non comparent, a GOTHOFREDO iam producta, noua quaedam ex SVIDA a se collecta. Ariarum fuisse PHILOSTORGIVM, & quidem Eunomianorum partibus addictum, notum est, ipseque satis prodit, dum illorum causam vbique agit, nec vllam occasionem, orthodoxos pariter ac semi-Arianos perstringendi, praetermittit. Vnde & PHOTIVS de eorum pronuntia: *ἱστορὶὰ δὲ τῶν ἀντιπάλων ἐκείνων τοῖς δικλησιαστικαῖς ἱστορικοῖς. ἔλαβον τὰς ἐπιμιχίζοντας ἅπαντας, λοιδορίας πλόνος τῆς ὁρθότητος, ὡς διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, καὶ ἱστορίαν μάλιστά, καὶ ὑπομνήματα τοῦ διωγμένου ὁσίου διὰ τοῦ ἐκείνου καὶ κατηγιασμένου ὁρθότητος. narrat vero contraria omnibus ecclesiasticis historiis, laudibus extollens, quos nouit Arianismo infectos, & conuictis orthodoxos perfundens; ut esse hoc eius opus non tam historia videatur, quam haereticorum*

rum laudatio, cum nuda & mera vituperatione atque adcusatione catholicorum; *cod. XL.* Eo magis autem lectu dignum esse hocce opus, nonnulli censent; cum inde cognosci queat, quid Ariani pro sua causa defendenda dixerint; ut adeo, si haec cum iis comparentur, quae reliqui narrant, veritas eo magis eluceat. Certe quaedam, quae observationem merentur, in eo occurrere, negari nequit. In sexto, ad quod nunc progredimur, saeculo, sese nobis offert EVAGRIVS *scholasticus*, hoc est, causarum in foro patronus, quales & SOCRATES pariter & SOZOMENVS fuerunt. Historiam suam, quam sex libris complexus est, incipit, ubi SOCRATES & THEODORETVS desierunt, a synodo nimirum Ephesina, auctoritate Theodosii iunioris an. 431 coacta, in qua, damnatus est Nestorius, atque progreditur vsque ad annum duodecimum Mauriti, imperatoris, hoc est Christi 593. Quod si HENR. SPONDANI, in *epitome annal. Baronii, ad an. 565.* iudicio nobis standum est, insignis eorum temporum est *historicus*, & ex Graecis primus eorum, quae leguntur, *orthodoxus*; sed si ISAAC. CASAVBONVM audiamus, a *fabulosis narrationibus non nimis alienus est; exercitat. XIII. ad Baronium, num. XXXI. p. 258.* Eodem denique saeculo sexto THEODORVS floruit, *Evagrius* siue *lector* adpellatur, quoniam eo munere Constantinopoli functus dicitur. Namque & is *historiam ecclesiasticam* duobus constantem libris composuit, a temporibus, quibus SOCRATES, SOZOMENVS, & THEODORETVS desinunt, seu extremis Theodosii iunioris, vsque ad principatum Iustini senioris. Sed hodie ex hocce opere nihil aliud superest, quam excerpta, seu collectanea quaedam, quae NICEPHOR. CALLISTVS amanuensi suo dictavit. Ea HENR. VALESIVS cum fragmentis ex aliis auctoribus collectis, THEODORETO, EVAGRIO, & PHILOSTORGIO subiun-

cta, edidit. Idem THEODORVS etiam *compendium historiae ecclesiasticae tripartitae ex libris Socratis, Sozomeni ac Theodoretii*, a vigesimo anno Constantini magni, vsque ad obitum Constantii, continuavit: quod licet hucusque editum non sit; manuscriptum tamen in bibliothecis quibusdam existat. De editionibus omnium istorum, de quibus haec tenus verba fecimus, auctorum, legendus THOM. ITTIGIVS, in *praefatione, selectis capitibus histor. eccles. saeculi secundi* praemissa, *S. V. seqq. p. 6. seqq.* cum primis autem IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VI. siue lib. V. cap. IV. S. XXIX. seqq. p. 114. seqq.* Palmam reliquis ea hic praeripit, quam HENR. VALESIVS dedit, qui in omnibus hisce scriptoribus, aequae ac in ipso EVSEBIO, emendatae & accurate in lucem emittendis, notisque selectissimis illustrandis, summam diligentiam posuit. Quae & uti alias, ita & omnium novissimae Cantabrigiae an. 1720, opera & studio GVL. READING, repetita est, quippe qui itidem EVSEBIO reliquos hosce historiae ecclesiasticae scriptores adiunxit, tribus tomis in fol.

A graecis huius interualli historiae ecclesiasticae scriptoribus ad Latinos ut transeamus; primum quidem RVFFINVS, Aquileiensis presbyter, se offert, qui non tantum EVSEBII *historiam ecclesiasticam* in linguam latinam transtulit, sed & duobus libris a se concinnatis auxit. At de hocce eius quid sciendum sit instituto, iam antea, cum de EVSEBIO verba faceremus, exposuimus. Eodem, quo RVFFINVS, saeculo quinto, SVLPITIUS quoque SEVERVS vixit, *librosque duos historiae sacrae* terso & eleganti stilo composuit, in quibus cum ad exitum vsque saeculi quarti progrediatur, locum hic sibi vindicat. Cum vero historia veteris testamenti maximam operis huius partem absoluat; supra iam ad *S. III. de eo* ex instituto

tuto diximus. Prouchimus itaque ad EPIPHANIVM *scholaſticum*, qui ſaeculo ſexto SOCRATIS, SOZOMENI & THEODORETI hiſtorias eccleſiaſticas, hortante CASSIODORO, latine verit, & ex iis vnicum hiſtoriae corpus contexens, in XII libris diſtribuit, quibus, in compendium poſtea a ſe redactis, CASSIODORVS *hiſtoriae tripartitae* nomen indidit. Luci eam, cum *hiſtoria eccleſiaſtica* RVFFINI, antea memorata, expoſuit BEAT. RHENAVVS, Baſilae an. 1523, ſaepiusque deinde reſuſa fuit; IO. GARETIVS vero, monachus Benedictinus, eandem cum codicibus manuſcriptis diligenter collatam, operibus Caſſiodori, Rothomagi an. 1679. fol. a ſe editis, inferuit. Tandem & GREGORIUS, Turonenſis epiſcopus, qui itidem ſaeculo ſexto floruit, huc commemorari poterat, ob *decem*, quos reliquit, *hiſtoriarum libros*. Eſſi enim res eccleſiaſticas Francorum inprimis ediſſerit; priuſquam tamen ad horum imperium accedit, hiſtoriam ab orbe condito breuiter repetit. In codice etiam quodam manuſcripto hoſce libros *hiſtoriae eccleſiaſticae* nomine venire, obſeruat THOM. ITTIGIVS, qui & varias operis huius editiones, in *praefatione*, *ſelectis capitibus hiſtoriae eccleſiaſticae ſaeculi ſecundi* praemiſſa, §. XV. p. 20. ſeqq. recenſet.

Hiſce, quos enarrauimus, ſcriptoribus, qui fontium inſtar ſunt, addi adhuc poſſunt, qui ex recentioribus hocce ſpectatim interuallum, aut partem eius quamdam, commentationibus ſuis illuſtrare adgreſſi ſunt; ſue conſtitutum illis fuerit vltius non progredi, ſue fato prohibiti vltius progredi non potuerint. Atque hic ſtatim nobis occurrit beatus THOM. ITTIGIVS, cuius non ſemel a nobis facta eſt mentio, & a quo in hocce ſtudiorum genere nihil niſi praeclari admodum atque eximii quid proficiſci potuit. Praeter alia namque, quibus hiſtoriam eccleſiaſticam

ornauit, ſcripta, reliquit *hiſtoriae eccleſiaſticae primi a Chriſto nato ſaeculi ſelecta capita*, Lipſiae an. 1709. 4. excuſa, cum praefatione de ſcriptoribus *hiſtoriae eccleſiaſticae recentioribus*; quae deinceps exceperunt *hiſtoriae eccleſiaſticae ſecundi a Chriſto nato ſaeculi ſelecta capita*, poſt auctoris obitum a viro clariffimo CHRIST. LVDOVICI publicae luci expoſita, Lipſiae anno 1711. Quo minus reliqua ſaecula, eadem ratione pertractata, adiceret, praematurnus viri doctiſſimi obitus obſtitit; quod vehementer dolendum, quoniam perfecti quid ac conſummari in hiſtoria eccleſiaſtica haberemus, ſi huncce ad finem ei perducere licuiſſet laborem. Quantam autem duorum priorum ſaeculorum hiſtoria ex commentationibus antea laudatis lucem capiat, & quod iure optimo *ſelecta capita* inſcribantur, intelligit, qui eas haud perfunctorie perluſtrauerit. In duobus hiſce primis ſaeculis illuſtrandis etiam ſtudium ac diligentiam ſuam collocauit IO. CLERICVS, cuius *hiſtoria eccleſiaſtica duorum primorum a Chriſto nato ſaeculorum e veteribus monumentis deprompta* Amſteldami euulgata eſt anno 1716. 4. Conſtitutum fuit viro doctiſſimo, ſex primorum a Chriſto nato ſaeculorum hiſtoriam pertexere, vt ipſemet in *praefatione* profiteatur. Sed haecenus duo tantum iſta ſaecula, quantum mihi conſtat, lucem publicam adſpexerunt. Duabus autem poſtiſimum rationibus ſe ad hancce hiſtoriam ſcribendam adductum fuiſſe, adferit; quarum altera fuerit, quod in tanta eiſmodi librorum copia res ipſae tamen ſat bona fide, aut ſat accurate in plerisque expoſitae non viderentur; altera, quod via & ratio, qua diſpoſitae erant, illi non placeret. Ampliſſima operi huic praemiſit *prolegomena*, quae tribus abſoluntur ſectionibus; quarum *prima* de ſtatu ludaeorum, ad religionem quod attinet; *altera* de ethnicorum ſtatu, eadem ratione considera-

ro, agit; *tertia* autem religionis christianaelineationem continet. Quod quidem maximopere laudandum est institutum; cum nemo initium & progressum religionis christianaee, & primorum saeculorum gesta recte intelligere queat, nisi tum Iudaeorum, tum ethnicorum, ad religionem quod attinet, statum cognitum probe atque perspectum habeat. Multa praeterea lectu dignissima in hisce *prolegomenis* ab auctore adferri, negari nequit, quae insuper ob perspicuam ac concinnam tractationem omnibus placebunt. Nonnulla tamen etiam in iis occurrunt, quae non omnibus probantur, aut censuram promereri videntur; vt cum *scilicet* I. cap. VIII. ethnicorum contra iudaicam aut Mosaicam potius religionem obiectiones ita proponit, vt ad eas nihil solidi responderi potuisse subinnuat, & quae alia sunt eiusdem generis, de quibus copiosius dicendi hic locus non est. Quod IO. CLERICVS sibi proposuit, sex primorum saeculorum historiam ecclesiasticam condere; id etiam constitutum fuit SEBAST. NANO TILLEMONTIO, in *commentariis conscribendae historiae ecclesiasticae sex priorum saeculorum inscriuentibus*; aut, vt gallice opus hocce inscribitur: *memoires pour servir a l'histoire ecclesiastique des six premiers siecles*; iustificat per les citations des auteurs originaux; avec une chronologie, ou l'on fait un abrégé de l'histoire ecclesiastique; & avec des notes pour éclaircir les difficultez des faits & de la chronologie. Prodiit hoc-

ce opus tum Parisiis in 4. tum Bruxellis in 12, ita, vt in vltima hacce editione quilibet tomus tribus absoluat voluminibus. Secundum Parisiensem editionem primus an. 1693, secundum Bruxellensem an. 1694, vltimus autem, siue decimus sextus secundum Parisiensem an. 1712, at secundum Bruxellensem octauus solum an. 1719 lucem adspexerunt. Decimustertius, vitam Augustini, & simul Donatistarum ac Pelagianorum istius temporis, historiam continens, eodem anno, quo octauus secundum Parisiensem editionem, siue 1702, euulgatus est. Summam, & fere incredibilem, in opere hocce concinnando adhibitam diligentiam, fateatur necesse est, quisquis illud perlustraerit; siquidem nihil, etiam in minimis circumstantiis, auctor adferit, quod non testimonio veterum subiecto statim comprobet; quemadmodum & animum praeiudicatarum opinionum immunem, & a partium studio alienum, quantum a viro romanae ecclesiae sacris addicto expectari potest, subinde ostendit. Nec quidquam fere in eo desiderari potest, quam quod interdum in minutis, rebusque exigui momenti, nimis curiosus videatur. Vitam & scripta TILLEMONTII recenset LVD. ELL. DV PIN, *non. bibliorh. des auteurs ecclesiastiques, tom. XVIII. pag. 270.* SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS in *annalibus politico-ecclesiasticis*, itidem sex priorum tantum saeculorum historiam complectitur; sed de iis iam supra dictum.

§. VII. In altero intervallo a Carolo magno vsque ad ecclesiae emendationem, a beato MART. LVTHERO susceptam, cum magna caligo, nec minor superstitio, orbem christianum prefferint, paucique, si modo vilis, exstiterint, qui de rebus ecclesiasticis ita scripserint, vt historicorum nomen tueri queant; eo diligentius conquirenda, quae hisce temporibus lucem conciliare possunt. Iuuabit etiam speciatim ad statum istorum regnorum respicere, in quibus eo tempore religio christiana efflorescere coepit; cum primis autem Germaniae nostrae habenda est ratio; cum turpe

insuper sit, in peregrinis versatum esse, & ignorare domestica, seu quae religionis ac ecclesiae in patria nostra fuerit ratio. *

* Licet a Carolo magno imperatore, qui circa finem saeculi octauī, & initium noni, summam rerum tenuit, hocce intervallum temporis, quoniam magna rerum sub eo contigit mutatio, exordiamur; possumus tamen eodem & saeculum praecedens septimum comprehendere; quippe quo iam ea rerum facies se exserere coepit, quae deinceps magis magisque in ecclesia se conspiciendam praebuit. Atque haec qualis in hocce, de quo nunc agere animus est, intervallo, etiam intuitu historiae ecclesiasticae, fuerit, summam hunc in modum in prolegomenis, exereitationibus suis ad *annales Barenii* praemisissis, exprimit *ISAACVS CASAVBONVS*: *Post saeculum sextum quam sit paulatim vna cum temporum condicione immutata prior forma theologiae, nemo potest veteris memoriae peritus ignorare. Magni viri, quales priora saecula viderant, aut nulli, aut admodum rari adparent. Scripturae minus diligenter tractantur, minus simpliciter exponuntur. Res externae, miracula, imagines, reliquiae, sanctorum cultus, ac tandem vnius papae dominatio, & monarchia prioris religionis institutis succedunt. Igitur qualis fuit istorum temporum theologia, talis & historia. Nam & in historicis monumentis, miracula ut plurimum utramque paginam consciebant, vel a sanctis, vel ab imaginibus, vel a reliquiis edita: atque ut supremum ecclesiae monarchiam theologi agnoscebant; ita multi historiam scribere professi, romanorum pontificum successionem, antipaparam schismata, aut nouas artes a papis excogitatas, firmandae potentiae suae, litteris mandare; id vero erat historiam scribere ecclesiasticam. Soleo dubitare, debeamne illa saecula ualde reprobatae an huiusmodi nominare: fuit sane illorum temporum & imperitia meliorum litterarum magna, & miraculorum benigna co-*

*pia; verorum sine dubio multorum, sed & falsorum nihilo pauciorum. Inter Graecos exstiterunt quidam chronographi generales, qui etiam res ecclesiae interdum attigerunt; sed quoniam de iis iam alibi dictum, & huius insuper loci non sunt, nihil nunc addimus. Saeculo tandem decimo quarto NICEPHOR. CALLISTVS, XANTHOPVLII filius, floruit, cuius exstant historiae ecclesiasticae libri XVIII. tum alias, tum graece primum ac latine, Parisiis an. 1630 duobus tomis in fol. editi. Versiorem latinam IO. LANGII, quae iam antea lucem adspexerat, cum graecis contulit, atque recognouit FRONTO DVCAEVS, societatis Iesu theologus. Historiam hancce ex EVSEBIO, SOZOMENO, SOCRATE, THEODORETO, aliisque collectam, NICEPHORVS a nato Christo auspicatur, atque ad interitum vsque Phocae, seu annum Christi 610 producit. Dum argumenta singulorum librorum, lib. I. cap. I. recensentur, adduntur etiam argumenta libri XIX & sequentium vsque ad XXII, adeoque vsque ad mortem Leonis philosophi, seu annum Christi 911. Vnderecte colligitur, extitisse olim continuationem quamdam istius operis, siue ab ipso NICEPHORO, siue ab alio quodam confectam, quae temporum iniuria interciderit. Vnicum tantum operis istius extare manuscriptum, & quidem in bibliotheca caesarea Vindobonensi, notum, passimque viris doctis obseruatum est: qua de re & legendus PETR. LAMBECIUS, *biblioth. Vindobon. lib. I. p. 108. seqq.* alibique. Quantumvis autem ob stili elegantiam a nonnullis laudetur NICEPHORVS; cum tamen, cum nullius fidei auctorem, contemnant alii. Nicephorum hunc, inquit ISAAC. CASAVBONVS, fabulosissimum esse scriptorem, & iudicii in litteris nullius, satis notum est eruditis,*

ditis, & nos supra monebamus; exercit. I. ad adparat. annal. Barenii, p. 95.

Ad Latinos quod attinet, ex saeculo nono hic occurrit HAYMO, episcopus Halberstadiensis, ex Anglo-Saxonum gente oriundus, BEDAE venerabilis non quidem frater, sed consanguineus, qui de rerum christianarum memoria libros decem scripsit, in quibus epitome quaedam historiae ecclesiasticae, ex RUFFINO contracta, exhibetur; quae tum alias, tum & historiae ecclesiasticae nomine inscripta, a IOACH. IO. MADERO Helmstadii edita est, anno 1671. 4. Sed desinit HAYMO cum RUFFINO, adeoque ad illud temporis, quod nobis nunc decurrendum est, spatium non pertingit. BEDAE venerabilis, cuius facta est mentio, exstant historiae ecclesiasticae gentis Anglorum libri quinque, & scorsim non semel excusi, & operum quoque eius iunctim editorum tomo tertio inserti, a primo Iulii Caesaris in Britanniam aduentu, vsque ad annum 731; qui licet speciatim ad historiam ecclesiasticam Angliae sese referant; non pauca tamen, quae generatim in historia istorum temporum ecclesiastica vsui nobis esse possunt, continent. Eodem, quo HAYMO, saeculo nono, & quidem post medium eius, vixit ANASTASIVS bibliothecarius, cuius ob historiam de vitis pontificum romanorum haud ignotum nomen est; de qua tamen capite praecedenti iam diximus. Nunc vero nobis etiam commemorandus est ob historiam ecclesiasticam, siue chronographiam tripartitam, ex NICEPHORI, patriarchae Constantinopolitani, GEO. SYNCELLI, & THEOPHANIS confessoris, chronicis, latine compositam, quam CAROL. ANNIBAL FABROTIVS cum annotationibus suis Parisiis an. 1649. edidit. Medio vero saeculo duodecimo anno 1141 OLDERICVS, siue ORDER. VITALIS, monachus Vitensis in Normannia, historiam ecclesiasticam, a Christo nato ad an.

BVD. ISAGOGE.

1140 libris XIII litteris consignauit; quam cum rerum normannicarum scriptoribus ANDR. DV CHESNE in lucem emisit, Parisiis an. 1619. Dein circa finem saeculi decimi quinti, & initium decimi sexti, ALB. KRANTZIVS floruit, cuius insignia prorsus in historiam ecclesiasticam huius interualli sunt merita. Licet enim specialia tractet; vniuersali tamen simul historiae ecclesiasticae lucem subinde minime contemnendam conciliat. Nota sunt inter scripta eius historica: *regnum aquilonarium, Daniae, Sueciae & Norwegiae chronicon; itemque Saxonia eius & Vandalia.* Sed hic cum primis in censum venit eius *metropolis*, in qua historiam religionis christianae, in Saxoniam, Westphalam, & Cimbriam, introductae, & duodecim, qui in iisdem regionibus erecti sunt, episcopatum, ecclesiasticam, praesulum item qui per septem saecula, & quod excurrit, episcopatibus haec praesuerunt, vitas ac res gestas, ab anno Christi 780 ad annum 1504, libris duodecim exponit. Plura de KRANTZIO, eiusque scriptis, tradit IO. MOLLEVVS, in *isagoge ad historiam Chersonese cimbricae, part. I. cap. VI. §. XIX. seqq. p. 94. seqq. qui & §. XXIII. p. 104.* editiones *metropoleos* Krantzianae indicat.

Atque hi quidem, quos commemorauimus, cum minimam eorum partem, quae in ecclesia per hocce temporis interuallum contigerunt, attingant; in subsidium vocandi & alii scriptores chronographi, praefertim qui res imperii nostri germanici descripserunt; siquidem in eo atque in Galliae regno praecipua velut ecclesiae sedes fuit, hinc & quae prae reliquis memoratu digna sunt, ibi contigerunt; si ab his discedas, quae a romanis pontificibus, vt imperium, quod sibi in orbem christianum vindicabant, firmarent, stabiliarent, augerent, retinerent, gesta sunt. Cumque praecipui ex istis scriptoribus in collectionibus rerum germanicarum, quas IO. PISTORIUS,

O o o o o

IV.

IVSTVS REVERVS, MARQV. FREHERVS, MELCH. GOLDASTVS, CHRIST. VRSTISIVS, SIM. SCHARDIVS, aliique dederunt, exhibeantur; haec etiam consulendas esse, nemo non percipit. Eos, qui vberiorum eiusmodi collectionum notitiam suppeditant, supra iam laudati, *libri prioris cap. IV. ad §. XV. pag. 188.* vbi & MARQV. FREHERI merito commendavi *directorium in omnes fere, quos superstites habemus, chronologos, annalium scriptores, & historicos, potissimum romani germanique imperii;* eo, quod praecipuus mediæ ævi historicorum ordine temporis ita in illo dispositos, conspiciere liceat, ut statim, cuiusnam historiae parti quisque inseruiat, pateat. Sunt vero in hîce collectionibus quidam prae reliquis obseruati digni, quoniam insignis eorum in historia ecclesiastica usus est, cuiusmodi in IO. PISTORII *tomo primo* sunt: REGINONIS *annales, siue chronicorum libri duo;* HERMANNI *contracta chronicon;* LAMBERTVS Schafnaburgensis, *de rebus gestis Germanorum;* MARIANI Scoti *chronicorum libri tres;* SIGEBERTI Gemblacensis *chronographia,* cum appendice ROB. DE MÔNTE. In IVSTI REVERI collectione notandi sunt LVITRANDI *historiarum siue rerum ab Europae imperatoribus & regibus gestarum libri sex;* in MARQV. FREHERI *tomo primo: annales Fuldenses & chronicon Lauris-hamense,* in CHRIST. VRSTISII collectione, *chronicon OTTONIS Frisingensis,* cum continuatione OTTON. DES BLASIO; in HENR. MEIBOMII collectione GOBEL. PERSONAE *cosmodromion, seu chronicon uniuersale.* Nec praetermittendi hic ERP. LINDENBROGII *scriptores rerum germanicarum septentrionalium, vicinorumque populorum,* in lucem iterum producti a IO. ALB. FABRICIO, Hamburgi an. 1706. fol. Existat enim in illis ADAMI, scholae Bremensis magistri, siue moderatoris, & ab an. Christi 1077 ecclesiae illius canonici, hi-

storia ecclesiastica, Bremensis maxime & Hamburgensis, tuti vicitorum locorum septentrionalium, a Carolo magno vsque ad tempora Henrici IV imperatoris; inter antiquissima in hoc genere & praestantissima monumenta referenda. Enim verò licet naeuorum non sit expertus; multa tamen lectu ac obseruatu digna continet, quae ab eo solo haurienda, & quae si nesciremus, luce in quamplurimis destitueretur. Legendus de hocce ADAMO, eiusque *historia ecclesiastica,* IO. MOLLERVS, in *isagoge ad historiam Chersonesi cimbricae part. I. cap. VI. §. II. p. 64. seqq.* In corpore *historicorum mediæ æui,* quod IO. GEO. ECCARDVS dedit Lipsiae 1723 duobus tomis in folio, plurima quoque exstant, quae historiae ecclesiasticae huius interualli inseruiare possunt; quae tamen recteferre non patitur nostri instituti ratio. Idem de IO. LVC. D'ACHERY *spicilegio veterum aliquot scriptorum;* EDM. MARTENE, & VRSINI DVRANDI *thesauro nouo anecdotorum,* BERN. PEZII *thesauro anecdotorum nouissimo,* similibusque monumentorum mediæ æui collectionibus censendum; de quibus *libri huius posterioris cap. III. ad §. XI.* plura diximus.

Illorum, qui de rebus germanicis scripserunt, non tantum ideo hic habenda est ratio, quod ad historiam ecclesiasticam mediæ æui, generatim spectatam, plurimum conferant; sed quod nostra etiam maxime referat, res domesticas potius cognitatas perspectasque habere, quam exoticas. Laudandi itaque nunc omnino essent, qui recentiori aetate historiam ecclesiasticam Germaniae descripserunt; si modo multi essent, quos laudare possem. Non desunt vtrique, qui speciatim certorum episcopatum, prouinciarum, vrbium Germaniae historiam ecclesiasticam dederunt; quorum etiam summa opere commendanda est industria; sed de his nunc sermo non est. Qui totius Germaniae historiam eccle-

clesiasticam condere adgressus sit, non occurrit, praeter vnicum IO. HENR. VRSI-
NVM, cuius *de ecclesiarum germanicarum*
origine & progressu ab adfensione domini,
vsque ad Carolum magnum, compendium hi-
storicum, cum adpencilibus variarum qua-
rumdam lectionum, & observationum, No-
rimbergae an. 1664 lucem adspexit. Sed
ieiunium nimis est hoc opusculum, &
gravitati huius argumenti non respondet;
ne dicam, quod ad nostrum, in quo versa-
mur, temporis intervallum non pertingat.
Habent Galli FRANC. BOSQUETI *histo-*
riam ecclesiasticam Galliae; habent CAR.
LE COINTE *annales ecclesiasticos Franco-*
rum; habent DION. SAMMARTHANI
Galliam christianam; praeclara utique at-
que splendida opera, quae nobis, qui nihil
eiusmodi ostendere possumus, nostram aut
negligentiam exprobrare debebant, aut so-
cordiam. IO. SCHILTERI *de libertate*
ecclesiae Germaniae omni laude dignum
opus est, in quo & varia, quae ad historiam
ecclesiasticam Germaniae spectant, deli-
bat; sed eam ex instituto non petraetat.
Hinc & capite praecedenti, tamquam in
proprio loco, de eodem iam diximus. PAV-
LVS HACHENBERGIVS, *Germaniae suae*
mediae etiam dissertationem de religione
christiana veterum Germanorum inseruit,
elegantem quidem, vt reliqua omnia huius
viri, scriptam, sed vix summa quaedam ar-
gumenti huius gravissimi capita comple-
tentem. Nec omnia exhaurit, qui nuper
lingua gallicana historiam ecclesiasticam
Germaniae, continentem creationem, progres-
sum, & statum antiquum & hodiernum ar-
chiepiscopatum & episcopatum, in lucem
emisit, Bruxellis an. 1724. duobus tomis in
8. cuius summam exhibet *journal des scien-*
ces an. 1725. *mensé Janvier*. pag. 20. seqq.
Partem quamdam labore haud spernendo
exhibuit CASP. CALVOERIVS, in *Saxo-*
nia inferiori antiqua gentili & christiana
sive in dem alten beydnischen und christli-

chen Nieder-Sachsen &c. Goslariae anno
1714. fol. Duabus nimirum partibus opus
hocce absoluitur, in quarum priori statum
veterum Germanorum in Saxonia inferio-
ri, priusquam christianorum sacra reci-
perent, cumprimis autem religionem
illorum describit; in posteriori autem de
origine christiana religionis, eiusdem pro-
pagatione, in Germania, praefertim Saxo-
nia inferiori, hinc & de Bonifacio, Germa-
norum, vt vocatur, apostolo, itemque de
rerum, quae sub Carolo magno contigit,
mutatione, disserit, episcopatus denique &
monasteria, saeculo octavo, nono & decimo
in Saxonia inferiori condita, recenset.
Vnde, quousque hocce opus pertingat, in-
telligere licet. Bonifacii istius, cuius iam
facta est mentio, omnino in historia huius
aevi ecclesiastica habenda est ratio; siqui-
dem ad propagandam in Germania reli-
gionem christianam plurimum contulit;
legendaque, vt alios taceam, de eo HENR.
PHIL. GVDENII *dissertatio historico-theo-*
logica, de Bonifacio Germanorum apostolo,
Helmstädii eruditorum examini, modera-
tore conflictus IUSTO CHRIST. BOEH-
MERO, exposita, an. 1720. Historiam
ecclesiasticam Germaniae, & quidem medi
aevi, cum historia litteraria eiusdem tem-
poris coniungit GOTTFR. HECHTIVS,
in *Germania sacra & litterata, sive de ori-*
gine ac progressu rei sacrae, atque politioris
in Germania doctrinae, ex acuo medio com-
mentariis, quibus insigniores in utraque vi-
cissitudines, tum viri pavidè ac scriptores
linguis, eloquentia, poetice, cumprimis histo-
ria in Germania clari illustrantur; Witte-
bergae 1717. 8. Duabus & haec com-
mentatio absoluitur partibus, quarum pri-
ma statum religionis profanae atque erudi-
tionis sistit, altera autem de rebus christi-
anorum sacris, atque doctrinae politioris, a
prima religionis christianae origine vsque
ad bonarum litterarum restitutionem, &
quae hanc sequuta est, cultus sacri emen-
da-

dationem, exponit; breuiter quidem sed eleganter, vt facere nequeam, quin huncce libellum omnibus vehementer commendem. Nec errauit vir iste doctus, quod rerum sacrarum & litterarum fata coniunxit; cum separari commode nequeant, nec altera sine alteris recte intelligi. Ipsa quoque experientia docet, in vicissitudinibus, quas ecclesia, ipsaque doctrina sacra, subiit, eruditionis ac litterarum conditionem diuersam haud vltimum tenuisse locum. Nemo itaque dubitabit, lucis aliquid hic ab iis quoque expectandum esse, qui rem litterariam Germaniae medijs aevi exponunt; quod pauci ex instituto, quantum mihi constat, fecerunt. Eos enim, qui, generatim historiam litterariam prosequendo, hanc quoque partem praetermittere nequeunt, vt taceam; PAVLI HACHENBERGII equidem exstat dissertatio de studiis veterum Germanorum, quae in Germania eius media sexta est, p. 189. f. 99. sed pauca tantum, quae de iis dici poterant, delibat, & primas veluti lineas ducit. Referre autem huc etiam licebit IO. LAVRON librum, de sibilis celebribus a Carolo magno, & post Carolum magnum in occidente instauratis, quem cum IO. MABILLONII itinere germanico recurrendum curauit IO. ALB. FABRICIVS Hamburgi anno 1717. 8. Cumque inter eos, qui litterarum studia in Germania propagarunt, illustre nomen adeptus sit RHABAN. MAGN. MAVRVS; non abs re fuerit consulere dissertationem de vita & doctrina Hrabani Magnentii Mauri, quam vir clarissimus IO. CHRIST. VNG-IOHANN sub meo moderamine publico examini submisit, ediditque Jenae 1724. 4. Atque haec, quae haecenus enarrauimus, praecipua sunt

monumenta, ex quibus in historia ecclesiastica Germaniae, medijs praesertim aevi, subsidium aliquod capere licet. Ampliora tamen, vberioraque nobis pollicemur, quando vir doctissimus CHRIST. MATTH. PFAFFIVS acta publica ecclesiae germanicae luci publicae exposuerit; quod vt propediem fiat, etiam atque etiam optamus. Designationem quamdam praecitari istius operis edidit, quae ita inscribitur: *ecclesiae germanicae tum veteris, tum recentioris acta publica, inde a primis eiusdem initijs vsque ad nostra tempora digesta; concilia omnia, imperatorum germanicorum capitularia quaecumque & edita ecclesiastica, pontificum romanorum bullae epistolaeque, ecclesiae germanicae res iuraque, spectantes, concordata, auisamenta, & grauamina nationis germanicae, acta reformationis, scissam in tres partes ecclesiam germanicam exhibentia, tum quae in comitijs imperij conclusa, tum quae in conuentibus colloquiisque publica auctoritate habitis disceptata enataque fuere; confederationes denique & pacificationes religiosae, omnia ex instrumentis authenticis, vbi dantur, fontibus saltem suis depromta; recenset, atque vbi opus quidem id videbitur, illustrata dabit, dissertationemque praeliminarem adiiciet Christophorus Matthaeus Pfaffius &c. Ceterum iis, quae de historia ecclesiastica medijs aevi haecenus diximus, lucem quamdam adfundet VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in introductione siue Einleitung zur historia medijs aevi, vnd denen scriptoribus der barbarischen Zeiten, worinnen die rechten Quellen der neuen Historie gezeigt werden, quam appendicis loco addidit der Historie des Roemischen Huren-Regiments &c. Lipsiae 1705. 4.*

§. VIII. Tertium intervallum ab emendatione ecclesiae ad nostra vsque tempora eo maiorem postulat curam, quo plura, obseruatuque digniora contigerunt, quae scire omnium quidem, inprimis autem, qui doctores in ecclesia fungi munere cupiunt, maxime perere refert. Ipsa tamen eccle-

ecclesiae emendatio, & quae ad eius historiam spectant, praecipuum inter ea momentum trahunt.

* Qui cogitauerit, quanta rerum omnium, cumprimis autem religionis, faculo decimo sexto facta sit mutatio; qui expendit, quae inde ad nostram vsque aetatem consequta sint, & quod ex iis ipsis, quae in ecclesiae emendatione gesta sunt, haud raro argumenta ad ea, quibus ecclesia nostra vitetur, sacra, aut impugnanda, aut defendenda deprimantur; non dubitabit, quin vltima haecce historiae ecclesiasticae pars singularem quamdam curam ac diligentiam promereatur. Cum autem, qui eius adcuratiorem pleniorumque suppeditant notitiam, non vnus generis sint; ne sine ordine hic incedamus, primum eos commemorabimus, qui ipsam reformationis historiam tradiderunt, aut quaedam, quae eo spectant, peculiaribus exposuerunt commentationibus; tum eos, qui vitam, resque gestas beati Martini Lutheri, aliorumque, quorum ministerio Deus in ecclesia emendanda vsus est, descripserunt; porro eos, qui generatim istorum, vt & sequentium temporum, historiam ita considerunt, vt ad res ecclesiae simul respicerent; quibus denique & eos adiungemus, qui historiam ecclesiasticam ad nostra vsque tempora deducere, adgressi sunt.

Inter eos, qui primam classem occupant, praecipuus locus debetur viro immortalis memoriae VITO LVDOV. A SECKENDORF, ob *commentarium historicum & apologeticum de Lutheranismi, siue de reformatione religionis, ductu D. Martini Lutheri in magna Germaniae parte, aliisque regionibus, & speciatim in Saxonia recepta & stabilita; in quo ex Ludouici Maimburgii, Iesuitae, historia Lutheranismi anno 1680 Parisiis gallice edita libri tres, ab anno 1517 ad annum 1546 latine versi, exhibentur, corriguntur, & ex manuscriptis, aliisque vario-*

rius libris plurimis suppleuntur; simul & aliorum quorundam scriptorum errores aut calumniae examinantur, auspiciis serenissimi & potentissimi electoris & serenissimorum ducum Saxoniae, eo siue, vt ad veram exactioremque notitiam rei gestae, & ad depulsionem calumniarum ex iude dignis monumentis, denuo via pateat, Lipsiae 1694. fol. Occasionem praestantissimo huic operi dedit LVDOV. MAIMBURGIUS, de cuius vita, fati, scriptis legendus PETR. BAEELIUS, in *diction. histor. & crit. tom. II. voc. Maymburg. p. 2002.* Hic enim inter alia & historiam Lutheranismi dedit, in qua equidem a crassioribus contumeliis, & contumeliis, quae alii ex eadem ecclesiae additis in Lutherum, atque susceperunt ab eo sacrorum emendationem euomunt, sibi temperauit; sed eum in finem, vt reliquis figmentis suis eo maiorem conciliaret veritatis speciem. *In vno, inquit in praefatio SECKENDORFIVS, maxime a veterum, quorum vestigia tenebat, Lutbero-massigum instituto discessisse videbatur, quod honesti viri speciem adsumens, ab incredibilibus narrationibus & infami contumeliis quibusdam abstinuisset, temperatis plerumque verborum delinimento, quos acerbiores alii indecenter erumpere fecerunt, adiectibus.* Hoc ipsa tamen periculosus causae Lutheranae nociurum esse librum, conticiebam &c. Quo facilius itaque isto libro nonnulli in errorem induci poterant; eo plures refutationem eius suadebant rationes, quam tandem SECKENDORFIVS ipse in se suscepit. Quod eum initio succinctiori quadam commentatione, edendo an. 1688 librum primum, fecisset, quem anno sequenti specimen aliquod, seu prodromus supplementi exceperit; mox tamen cum ingentem praestantissimorum monumentorum apparatus accepisset, desiderio ac votis plurimorum, amplius

aliquod opus exoptantium, impulsus, non tantum accessionibus variis librum primum auxit, sed secundum quoque atque tertium addidit, manuscriptorum aliorumque librorum rariorum excerptis locupletatum; qua quidem ratione tandem opus hocce prorsus egregium, eo, quo antea diximus, anno, prodit. Germanice deinceps eamdem *Lutheranismi historiam*, non sine mutatione quadam, dum quaedam omisit, alia rursus addidit, in lucem emisit ELIAS FRICKIUS, inscriptam: *ausführliche Historie des Lutherthums vnd der heilsamen Reformation*, Lipsiae an. 1714. 4. Quod licet consilio non malo, sed vt lectorum commodis consulere, a viro doctissimo factum sit; non omnibus tamen hoc eius institutum probatum, scio. Ad supplementum vero & illustrationem operis Seckendorfsianæ spectat WILH. ERNESTI TENZELII *historischer Bericht vom Anfang vnd ersten Fortgange der Reformation Lutheri, zur Erläuterung des Herrn von Seckendorf Historie des Lutherthums, mit großem Fleiß erstatter, und nunmehr in diesem andern euangelischen Iubel-Jahr, nebst einer besondern Vorrede, auch nützlichen noch niemahls publicirten Vbrkunden, mitgetheilet von D. Ernst Salomon Cyprian*; Gothae 1717. 8. Atque vir iste eruditissimus, cuius studio rem ecclesiasticam iuvandi huncce librum debemus, ERNEST. SAL. CYPRIANVS, non tantum luculentam praefationem praemisit, in qua de necessitate reformationis copiose disserit, & documenta quaedam, hactenus nondum edita, subiecit; sed & deinde alia, non minus lectu digna, in lucem produxit in altera parte, quae inscribitur: *der andere vnd letzte Theil zu Wilhelm Ernst Tenzels historischen Bericht vom Anfang vnd ersten Fortgang der Reformation Lutheri, in sich haltende 1) den zweyten Theil nützlicher vnd noch niemahls publicirter Vbrkunden, zur Erläuterung der ersten Reformationis - Ge-*

schichte sehr dienlich; 2) Georgii Spalatini annales reformationis, oder Iabr-Bücher von der Reformation Lutheri, so ebenfalls noch nie im Druck publicirt worden; 3) Friderici Myconii Reformationis - Historie; alles aus denen autographis vnd originalien ans Licht gestellet &c. Lipsiae 1718. 8. Tres itaque libellos altera haecce pars complectitur, quorum singulis praefatio praemissa est. Et in primo quidem, seu altera rariorum documentorum collectione, cum primis observatu dignae vitae pontificum romanorum Iulii II, Leonis X, Hadriani VI, Clementis VII & Pauli III a GEORG. SPALATINO scriptae; quamquam & reliqua non sine insigni legantur voluptate. In hisce autem scriptis vt ipsi fontes, ex quibus genuina reformationis historia haurienda, nobis recluduntur; ita eodem VALENT. ERN. LOESCHERI, viri celeberrimi, labor tendit, in opere quod inscribitur: *vollständige Reformationis - Acta und Documenta, oder vmsündliche Vorstellung des euangelischen Reformationis - Wercks, mit Einrückung der dazu dienlichen, theils noch nie gedruckten Nachrichten, so das dieses Werk zugleich vor theologische annales dienen kan, & cuius duo hactenus prodierunt tomi; prior acta anni 1517 continens, Lipsiae 1720, posterior acta anni 1518 exhibens ibidem anno 1723. 4.* Vastum illud amplumque, si ita continetur, erit opus (cum praeter alia documenta, scripta quoque Lutheri epistolaeque, eidem inferendae sint) plurimaeque conficiet volumina; sed eo maiora ex eo nobis promittere possumus commoda. Varia quoque documenta, scriptaque rariora, ad historiam reformationis spectantia, iunctim excudi curavit HERMANNVS VON DER HARDT, in *historia literaria reformationis in honorem iubilai anno 1717*. Francofurti & Lipsiae an. 1717. fol. Quinque haecce *historia*, vt auctori eam vocare placuit, absoluitur partibus, quarum

quarum prima de bonis litteris & ERASMO agit, num fuerint fons reformationis? altera de REVELINO, num fuerit ansa reformationis; tertia de publica corruptione, num causa fuerit reformationis; ubi & magnorum virorum, sub concilio Basiliensi opuscula varia, de publica ecclesiae corruptione emendanda manuscripta, exhibentur; quarum de indulgentiis, num fuerint origo reformationis; quinta denique ABRAHAM SCULTETI annales evangelicos ab anno 1516 ad annum 1536. libris duobus constantes, reclusos, cum introductione ad eosdem, sistit. Nec praetermittere hic deceat beati IO. HENR. MAII *historiam reformationis ex beati D. Martini Lutheri, aliorumque fide dignorum scriptorum, monumentis erutam ac digestam* &c. Francosuevii ad Moenum 1710. 4. vtpote ex genuinis fontibus hausam; & perspicue cuncta enarrantem; quacum & comparare iuvabit eiusdem *historiam reformationis, per veteris nouique testamenti libros, secundum seriem saeculorum digestam* &c. ad reformationem D. Lutheri applicatam, in memoriam secundi saecularis anni eiusdem, Giesae anno 1717. 4. Reliquos, qui breuiiores hic duxerunt lines, nec tamen ideo laude sua defraudandi sunt, vnico complectemur fasce; cuiusmodi sunt GOTTFR. HECHTII *gründliche Reformations-Historie, Wittenbergae anno 1717. 8.* IO. CASP. EVNCKII *kurtzgefasste Reformations-Historie, samt beygefügter Augspurgischen Confession, Passauischen Vertrag, Religions-Frieden, vnd Vmbischen Reformations-Ausschreiben, wie auch hierzu gehoeriger historischer Nachricht, Vlmae 1717. 8.* IO. BASILI FLEVERTI *historischer Catechismus von der Reformation Lutheri und den symbolischen Büchern unserer Kirchen, Wittebergae 1716. 8.* LAMP. GEDICKII *kurtzer historischer Bericht von dem gantzen Reformations-Wercke, Berolini 1718. 8.*

Illorum, qui partem quamdam histo-

fiae reformationis commentationibus peculiaribus illustrarunt, haud exiguus est numerus. Sufficiet, praecipuos ex iis indicare. Varia, quae huius generis sunt, occurrunt, in academiae Lipsiensis pietate in sacro-sanctam reformationis diuini Lutheri memoriam, exhibita quinquaginta dissertationibus ab ordinis theologici decanis separatim temporibus publico nomine conscriptis, quas iunctim edidit vir doctissimus CHRIST. FRIDER. BOERNERVS, Lipsiae anno 1717. 8. In memoriam enim reformationis ecclesiae cum istae dissertationes seu programmata conscripta sint; subinde in iis argumenta, ad historiam illius spectantia, pertractantur, vt: de Luther. primo reformatore; num. V. de reformationis beneficio, condigne aestimando; num. VI. de Lutheri ad reformationem vocatione; num. VIII. de Luthero vero reformatore; num. XIII. & XXV. de fabula papistica de Luthero a diabolo edotto; num. XXII. de Germania euangelii luce primitus illustrata; num. XXIII. de Luthero acque doctrinae ac vitae reformatore; num. XXVI. de prouidentia Dei circa reformationem Lutheri; num. XXXIV. de praestantia reformationis Lutheri; num. XXXVI. de iusta Lutheri reformatione; num. XL. de corrupto ecclesiae ante reformationem statu; num. XLVI. Atque hoc, quod ultimo loco indicauimus, argumentum, de corrupto ecclesiae ante reformationem statu, indeque exorta reformationis necessitate, subinde viri docti attingunt; laudauimusque iam antea hoc nomine ERN. SALOM. CYPRIANI praefationem, TENZELII relationi historicae &c. praemissam; quorsum & MATTH. FLACII illyrici catalogus testimonij veritatis, similiaque scripta, alibi a nobis iam commemorata, spectant. Addenda iis ELIAS VEIELII *historia & necessitas reformationis euangelicae per beatum Lutherum feliciter institutae ex scriptis Georgii principis Anhaltini* &c. Vlmae an. 1688. 8c 92. 4.

Di.

Diuinam, quae in hocce reformationis opere quam luculentissime sese demonstrauit, prouidentiam itidem alii & agnouerunt & celebrarunt; eoque etiam comparata est diuinæ prouidentiae circa ecclesiae reformationem a beato Martino Luthero *scriptam, adfectio*, seu dissertatio, quam in memoriam secundi ecclesiae Lutheranae iubilaei sub meo moderamine publicae luci, & eruditorum examini exposuit vir praestantissimus IO. GEORG. OLDEKOP, Ienae 1717. 4. Iungenda CHRIST. AVG. HEVMANNI *dissertatio, de prouidentia reformatrice*, [quae cum aliis quibusdam subnexa est eiusdem Luthero *apocalyptico*, Hanouerae 1717. 8. euulgato. Primam reformationis occasionem ex disputatione de indulgentiis cum Tezelio enatam, neminem fugit. Inter eos autem, qui huic historiae istorum temporum partem adfuerunt, eminet vir clarissimus IO. ERH. KAPPIVS, qui praeter *theatrum* istarum de indulgentiis concertationum, siue *Schauplatz des Tezelischen Ablas-Krahms, vnd des darwieder streitenden Lutheri &c.* insignem, prorsusque egregiam monumentorum eo spectantium collectionem, siue *Sammlung einiger zum pachtlichen Ablas überhaupt, sonderlich aber zu der im Anfang der Reformation zwischen D. Martin Luther vnd Ioan. Tezel hiervon geführten Streitigkeit gehoerigen Schrifften, mit Einleitungen vnd Anmerkungen versehen*, in lucem emisit Lipsiae 1721. 8. Plurima hic deprehenduntur lectu dignissima, historiaeque reformationis inferuentia, cumprimis autem obseruationem meretur ALBERTI, archiepiscopi Moguntini & Magdeburgensis, *instructio summa, pro subcommissariis, poenitentiariis & confessoribus &c.* quam plurimi perditam prorsus existimarunt, quamue post ducentorum annorum interuallum vir clarissimus iterum in lucem produxit. Nec taceada hic eiusdem, singulari quippe diligentia con-

scripta, *dissertatio historica de nonnullis indulgentiarum quaeoribus, saeculi decimi quinti & decimi sexti*, Lipsiae 1720. 4. Addere porro, ad certamen de indulgentiis quod attinet, iuuabit GOTTFR. HECHTII *vitam Tezelii*, Wittebergae 1707. 4. & cum accessionibus quibusdam 1717. 8. quam & germanice dedit IO. IAC. VOGELIVS, Lipsiae 1717. 8. De colloquio Augustano Lutheri cum Caetano romano pontificis legato, exstat dissertatio CHRIST. FRIDER. BOERNERI, theologi Lipsiensis celeberrimi, aut si mauis, SAM. BRECHENMACHERI, qui respondentis munere functus est, Lipsiae 1722. 4. Eum, quem Leo X pontifex tenuit, agendi modum, contra Lutherum, nec omnibus ex ipsis romanensibus probari, demonstrauit IO. FRIED. MAYERS, in *dissertatione de pontificis, Leonis X processum aduersus Lutherum improbantibus*, quae cum alia eiusdem auctoris, *quantum pontificis reformatio beati Lutheri, ipsis non dissentiens, profuerit*; recusa fuit Lipsiae 1698. 4. & vtraque inscripta; *ecclesia papaea Lutheranae reformationis patrona & cliens*. Nec sane pontifices in hocce cum Luthero negotio secundum regulas prudentiae (cuncta tamen sapienter ita dispensante Numine) se gessisse, demonstrauit GEORG. SAM. TREVERVS, in *denen politischen Fehlern des pachtlichen Hofes, welche die Reformation Lutheri besuodert haben*, Guelierbyti 1718. 8. Maximum praeterea in historia reformationis momentum trahit protestatio principum, acordinum euangelicorum contra decretum, in comitiis Spirensibus anno 1529 conditum, vnde illis *protestantium* nomen haesit; cuius adeo aeque ac ipsius Augustanae confessionis, quae anno sequenti Carolo V imperatori exhibita fuit, rationem ex documentis fide dignis accurate & diligenter descripsit IO. IOACH. MULLERS, in *der Historie von der euangelischen Staende protestation vnd adpeltation*

lation wieder vnd von dem Reichs-Abschied zu Speyer 1529, dann der darauf erfolgten Legation in Spanien an Kaiserl. Mai. Karl'n V. wie auch ferner dem zu Augsburg auf dem Reichs-Tag 1530 übergebenen Glaubens-Bekantnis die Augsburgische Confession genannt, aus Fürstl. Sacchsischen Archivs-Altis vnd bewehrten historiciis verfasst, vnd mit denen dazu gehoerigen documentis vnd Schrifften in forma dargestellt, das selbige auch ein supplementum in Sekendorffii historiam Lutheranismi darstellen koennen, illustriret &c. Ienae 1705. 4. Iam vero & laudandi essent reliqui, qui Augustanae confessionis historiam conderunt; quod tamen cum iam factum, quando de theologia symbolica verba fecimus, libri huius posteriori cap. II. ad §. VII. hic de his aliquid addere, necesse non est. Idem & de his obseruandum, qui historiam formulae interim illustrarunt, vt pote de quibus itidem iam dictum l.c. ad §. VIII. De bello autem Smalcaldico, per pacem tandem religiosam finito, quae securitatem principibus ordinibusque protestantibus in imperio germanico peperit, legendi FRID. HORTLEDERVS, in denen Handlungen vnd Vhrsachen von dem Smalcaldischen Kriege; LAMB. HORTENSIVS, in Beschreibung des protestirenden Krieges vom Vhrsprung bis an. 1547. alique. Cumque in hocce bello duorum Saxoniae electorum, Ioannis Frederici, atque Mauriti, praecipuae partes fuerint; & vtriusque facta prorsus memorabilia in hacce historiae ecclesiasticae parte merito in censum veniant; de illo quidem CASP. SAGITTARIJ historiam Ioannis Frederici electoris Saxoniae, Ienae 1678. 4. de hocce autem GEORG. ARNOLDI, cancellarii quondam episcopatus Numburgensis, gründliche Beschreibung Lebens und Thaten des weyland durchlauchtigsten Fürsten vnd Herrn, Herrn Moritzens &c. euoluere iuuabit. Et posterius quidem scriptum, ab auctore laeue

BVD. ISAGOGE.

concinatum, a DAVIDE autem SCHIRMERO in linguam germanicam translatum, cum plurima haud vulgaria continet, hinc & a rerum istarum curiosis auide expeteretur; tandem, cum appendicibus quibusdam, in quibus praecipuae res gestae Alberti, marchionis Brandenburgici, cognomine Alcibiadis, illustrantur, in lucem produxit IMMAN. WEBERVS, Giesae 1719. 8. Nec abs re fuerit, hic consulere MATTHIAE RATZENBERGERI, archiatri electoralis, Erzählung der Haendels so in Sachsen der Religion halber vnter Churfürsten Job. Friedrichen, Mauritio vnd Augusto ergangen, in GOTTFR. ARNOLDI Kirchen-und Kerzer-Historie tom. IV. p. 82. seqq. &, cum adnotationibus IO. GOTTFR. ZEITLERI, in den Haellischen Anmerkungen, tom. II. obseruat. XII. Per suorum prodictionem, vt & ex nunc hoc moneam, Ioannem Fredericum electorem in manus imperatoris incidisse, ostendit ERN. SAL. CYPRIANVS, in praefatione Frederici Myconii historiae reformationis praemissa, p. 22. seqq. De concilio Tridentino, scriptoribusque, qui historiam eius dederunt, iam dictum cap. II. huius libri ad §. IX. Causas vero, quae vltiores progressus reformationis Lutheri sufflaminarunt, edidit beatus ADAM. RECHENBERGIUS, in dissertat. de obstaculis progressuum reformationis Lutheranae, quae in volumine dissertationum historico-politicarum, iunctim editarum, exstat, pars. I. num. XV. p. 406. seqq. Cumque vir iste doctissimus inter obitacula ista §. XXX. p. 429. etiam Iesuitarum sectam, horumque artes referat; scriptores, qui de origine & progressu istius societatis exposuerunt, hic minime negligendos, patet; cuiusmodi sunt: PETR. RIBADENEIRA, in vita Ignatii Loiolae; NICOL. ORLANDINVS, in historia Societatis Iesu; RVD. HOSPINIANS, in historia; LVDOV. LVCIVS, in historia Iesuitica, de Iesuitarum ordinis origine, nomine,

P p p p

ne, regulis &c. ELIAS HASENMVLLERVS, in *historia Iesuitici ordinis*; ALPHONSVS DE VARGAS, (aut potius GASP. SCIOPIVS, qui hocce nomine tegi creditur) in *relatione de strategematibus & sophismatibus Iesuitarum*; LYCIVS CORNELIVS Europaeus. hoc est, MELCHIOR INCHOFERVS, in *monarchia solipsorum*; alique laudati in praefatione, praemissa editioni tertiae der kurtzen vnd nachdrücklichen Abbildung der Iesuitier Theologie durch Martinum Chemnitium, quae anno 1719. sine loci mentione prodiit, §. II. Addendus & PETR. BAEIVS, in *diction. bistor. & crit. voc. Loliola*. Ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui de reformationis historia commentati sunt, ABRAH. SCVLTEYVM, eiusque *annales euangelicos*, iam antea commemorauimus; reliqui ad specialia descendunt, vt THEOD. BEZA, in *historia ecclesiastica ecclesiarum reformatarum in regno Franciae ab an. 1521. ad an. 1563*. GILB. BYRNETVS, in *historia reformationis ecclesiae anglicanae*, anglice scripta, sed tum in gallicam, tum in latinam linguam translata; excepto volumine tertio, quod Londini 1715. fol. lucem adspexit; alique, quorum adeo hic mentionem facere, necesse non est. Multo minus aut consulum, aut opere pretium fuerit, romanenses hic adducere; qui, cum Lutherum inter haereticos numerent, deque eo, vti & protestantibus, in catalogis haereticorum agere soleant; ostendunt, quid a se hac in re expectandum sit. Interim hic locum inueniunt scriptores illorum haeresiologici, de quibus supra egimus. LVDOV. MAIMBERGII *historiam Lutheranisimi* ante iam commemorauimus. FLOKIM. RAEMYNDVS, in *historia de ortu, progressu, & rutina haeresion &c.* impudentia omnes vincit; sed de eo itidem iam ad §. V. dictum. Legi autem etiam de eo meretur VALENT. ALBERTI *dissertatio*, siue *programma*, quod in *academiae Lipsiensis pietate in sacrosanctam reformati-*

onis diui Lutheri memoriam, a CHRIST. FRID. BOERNERO edita, existat, num. XXXI. p. 290. seqq.

Progredimur nunc ad alteram classem scriptorum, ad historiam reformationis facientium, siue ad eos, qui vitam beati MART. LVTHERI, aliorumque virorum doctorum, quorum Deus in hocce opere vsus est ministerio, descripserunt. Et ad LVTHERVVM quidem quod attinet, hic primo loco nominandus est PHIL. MELANCHTHON, ob *commentationem de vita & actis reuerendissimi viri D. Martini Lutheri*, Wittebergae 1546 & deinde saepius editam. Recudi namque eandem curauit an. 1547 IO. POLLICARIVS, cum praefatione quadam; quod & deinde MATTH. DRESSERVVS fecit, in *Martini Lutheri historia* an. 1598. 8. Lipsiae edita, in qua sedecim commentationes, ad Lutheri vitam pertinentes, iunctim exhibet, quas ordine recenset CHRIST. IVNCKERVS, in praefatione, vitae Lutheri *nummis illustratae* praemissa, §. X. PHILIPPVM MELANCHTHONEM sequutus est IO. MATHESIVS, pastor ille Vallis Ioachimicae satis notus, vir pius & doctus, idemque Lutheri auditor, qui septemdecim concionibus vitam Lutheri enarrauit, Norimbergae an. 1570, & deinde saepius editis. Inscribuntur: *Historien von des ehrwürdigen in Gott seligen theuren Mannes Gottes D. Martini Luthers Anfang, Lehre vnd Leben &c.* Simili instituto & CYRIAC. SPANGENBERGIUM varias de Luthero conciones edidisse, constat, maximam partem Erfordiae anno 1564, & sequentibus, seorsim excusas. CONTRA ORATIO, *contines adhortationem ad assiduum lectionem scripturum reuerendi patris & praeceptoris nostri D. Martini Lutheri, ultimi Eliae & prophetae Germaniae*, in qua & de ipso Luthero agit, cum MICH. NEANDRI *theologia megalandri Lutheri* lucem adspexit Wittebergae 1584. 8. NIC.

SELNECCERI vitam diui Lutheri, siue orationem historicam de initis, causis & progressu confessionis Augustanae, & de vita ac laboribus domini D. Martini Lutheri, postremae aetatis Eliae, Ienae anno 1592 primum editam, cum adnotationibus siue commentationibus recudi curauit IO. FRID. MAYERS, Wittebergae anno 1687. 4. quae hac ratione inter praecipua in hocce genere scripta merito refertur. Addendi his IO. CONR. DANHAVERVS, in dissertatione: memoria Ibaumastandri Lutheri renouata; & THEOD. THVMIVS, in dissertatione, de Luthero Ibaumaturgo, siue admiranda eius reformatione, & alii, qui similia scripserunt. Cumprimis vero adhuc laudandus est CHRIST. IVNCKERVS, qui historiam Lutheri & reformationis ex nummis illustrare adgressus est; in vita D. Martini Lutheri & successuum evangelicae reformationis, iubilaeorumque evangelicorum, historia, nummis CXLV, atque iconibus aliquot rarissimis confirmata & illustrata, ita ut, praeter initia progressusque reformationis, simul etiam noverentur singularia multa curiose de familia ipsius,isque, quae passim de ipso reliqua sunt &c. Francofurti & Lipsiae anno 1699. 8. In praefatione scriptores de vita Lutheri recenset, quod longe plenius curatiusque deinde fecit IO. ABRAH. WIMMERVS, in schediasmate, quo commentationem historico-literariam, de Luthero omnia in omnibus, post haec edendam, indicat, & de scriptoribus Lutheri vitam illustrantibus fusius in limine tractat, Wittebergae anno 1723. 4. euulgato. Atque ex hocce viri reliquos, qui vitam Lutheri exposuerunt, a nobis praetermissos, condiscere licet; ita institutum, edendi eiusmodi commentationem, in qua speciatim, qui virtutes Lutheri singulas laudarunt, aut certam vitae eius, vel rerum ab eo gestarum partem peculiaribus scriptis prosequuti sunt, enarrentur, omni laude dignum est, idque vt auctori persi-

cere liceat, optamus. Hinc & labore, quaedam eiusmodi scripta recensendi, quod facere animus erat, nunc supersedemus. Non praetermittenda vero hic sunt hilaria evangelica, oder theologisch-historischer Bericht vom andern evangelischen Iubel-Fest &c. siue acta & monumenta varia, ad historiam secundi ecclesiae evangelicae iubilaei facientia, summo studio collecta editaque ab ERN. SAL. CYPRIANO, Gothae an. 1719. fol. quippe in quibus haud pauca, ad Lutheri pariter ac reformationis historiam facientia, inveniuntur. Speciatim adhuc obseruandi sunt, qui beatum Lutherum contra calumnias & obrektionis romanensium defendebant, quos inter eminet IO. MÜLLERS, in Luthero defenso, das ist, gründlicher Wiederlegung dessen, was die Paßstler D. Lutheri Person fürwerffen von seinen Eltern, Geburt, Beruff, Ordination &c. Hamburgi anno 1658. 8. cui cum CAR. CREVZ, Iesuita, libellum, der vvertheidigten Luther inscriptum, opposuisset; MÜLLERS iterum edidit defensionem Lutheri defensi, das ist, den voblvtheidigten Luther &c. Hamburgi anno 1659. 8. Ex reformatae ecclesiae theologis causam Lutheri contra istos obrectatores praeclare egit IAC. LENFANT, in praeservatif contre la reunion avec le siege de Rome &c. tom. I. lett. XI. p. 277. seqq. Inter reliquos reformationis promotores, Lutherique amicos, haud vltimus fuit GEORG. SPALATINVS, vir de ecclesia praeclare meritis, cuius memoriam ad posterum propagavit CHR. SCHLEGELVS, in historia vitae Georgii Spalatini, theologi, politici, primique historici Saxonicæ &c. Ienae an. 1693. in lucem emissi, in qua plurima diligenter collegit, quae scire illorum refert, qui de reformationis historia adcuratius erudiri cupiunt. Idemque dicendum de eiusdem viri doctissimi commentatione, in memoriam iubilaei ecclesiae nostrae secundi edita, atque in-

scripta: initia reformationis Coburgensis in vita Ioannis Langeri, primi superintendentis ac pastoris huius urbis evangelici, descripta, in qua simul de scriptis Lutheri in Patbmo sua Coburgensi sub Comitibus Augustanis confectis, ex instituto agitur, plurimaeque tum Lutheri, tum Melanchthonis epistolae ad Balthasarem Thuringum, Ioannem Langerum, & alios exaratae, ac buhusque nondum editae, subiiciuntur &c. Gothae anno 1717. 4. Quanam PHIL. MELANCHTHONIS in ecclesiae pariter ac litterarum emendatione fuerint partes, neminem fugit. Quis autem, qualisue fuerit, omnium optime intelligitur ex IOACH. CAMERARII narratione diligenti & accurata de Philippi Melanchthonis ortu, totius vitae curriculo & morte, implicata rerum memorabilium temporis illius, hominumque mentione & indicio, cum expositionis serie cohaerentium; recusa Lipsiae 1696. 8. Atque idem CAMERARIUS cum etiam narrationem de reuerendissimo & illustrissimo principe Georgio, principe Anhaltino &c. conscripserit, Lipsiae itidem anno 1696 iterum euulgatam; eam & hic commemorandam putauimus; eo quod, quantum optimo huic principi ecclesiae emendatio, puriorisque doctrinae amplificatio, debeat, nemo ignoret, ex cuius etiam scriptis ELIAM VEIELIVM commentationem istam, qua hystoriam & necessitatem reformationis evangelicae exhibuit, concessisse antea diximus. Cuius dum hic iterum mentionem facimus; simul commendanda & ista commentatio siue dissertatio, qua VRBANI RHEGII memoriam & merita in ecclesiam Dei tempore salutaris reformationis renouauit, delineauitque, Vlmæ an. 1683 typis exscripta. Namque & hunc inter fidos Lutheri parastatas, primosque evangelicae veritatis adsertores, haud vltimum tenere locum, constat; de quo & legendus IOAN. GEORG. BERTRAMVS, in *der Reformation-vnd Kirchen-Historie der*

Stade Lüneburg, part. II. cap. II. p. 49. seqq. Nec immemores hic nos esse decet IO. BVGENHAGII, Pomerani, qui & *evangelii* Lutheri ac Melanchthonis constantissimus fuit, & ut in plurimis inferioris Saxoniae, Cimbriae, Pomeraniae, vrbibus, immo & in regno Daniae, euangelii doctrina reciperetur, ecclesiaeque emendaretur, contulit plurimum. *Historia Bugenhageniana* Hassniae an. 1706 prodit, ad cuius clariorem expositionem epistolam eius apologeticam ad Christianum III Daniae & Norwegiae regem contra scriptores aduersarios &c. una cum apologia eius aduersus Martinum Bucerum recudi curauit CHRIST. FRID. LAEMMELIVS, Hamburgi 1709. 4. qui & exactam scriptorum Bugenagianorum designationem subiecit. Conferendus & IO. MOLLERVS, in *hypomnematis* ad ALB. BARTHOLINI librum de scriptis Danorum, p. 261. vbi & plures, qui de BVGENHAGIO agunt, laudat. DESIDER. ERASMVVS, Roterodamensis, inde aduersarios equidem Lutheri nomen suum professus est; ira tamen in rebus quam plurimis se gessit, ut ecclesiae romanae nocuerit magis, quam profuerit; vnde & apud quosdam eius defensores hodie adhuc male audit. Accedit & magna viri eruditio, celebritasque; eiusque omnino hic rationem habere iubet. Legenda itaque de eo IO. ALB. FABRICII *exercitatio critica de religione Erasmi*; Hamburgi 1717 euulgata; in cuius *cap. II.* de ERASMI meritis in religionem, litterasque praeclaras religionis administras, disserit, simulque scriptores de eo enarrat; hinc vero *cap. II.* quantum ad ecclesiae contulerit reformationem? disquirat. Commemorandum quoque adhuc est IOAN. REVCHLINVS, qui, dum primus in Germania ebraicarum, graecarum, aliarumque bonarum litterarum restaurator existit; viam quodammodo ad ecclesiae emendationem munivit. Varia, ad cum spectan-

stantia, ab HERMANNO VON DER HARDT in *historia litteraria reformationis, part. II.* exhiberi, antea iam indicauimus. Summatim res eius ac controuersias exponit IO. HENR. MATVS, in *vita Ioannis Reuchlini, Phorcensis &c. in qua multa ac varia ad historiam superioris saeculi, cum sacram, tum profanam, remque litterariam spectantia, memorantur &c.* Durlaci anno 1687. 8. Agmen denique hic claudat strenuus ille atque fortissimus reformationis a Luthero susceptae propugnator VLR. DE HUTTEN, cuius ne vmquam oblitterari memoria posset, effecit IAC. BYRCKARDVS, qui *epistolam eius ad Bilibaldum Pirckheimerum, patricium Norimbergensem, qua & vitae suae rationem, & temporum, in quae aetas ipsius incidit, conditionem luculentem descripsit*, non tantum in lucem denuo protulit, sed & *commentarium, quo illustris huius equitis facta & merita exponuntur*, subiecit, Wolfenbütteli an. 1717. 8. Mox, & eodem quidem adhuc anno, idem vir eruditissimus *commentarii istius partem posteriorem, cui complures integrae a fortissimo hocce equite ad summos viros scriptae epistolae, inter quas numquam antea editae, insertae sunt*, in lucem emisit; quam denique pars tertia, eaque postrema, cum diplomate Maximiliani I imperatoris, quo Huttenus poëtae ac oratoris insignibus &c. decoratus est, itemque *epistolae quibusdam, atque aliis ingenii eius monumentis*, excepit, Wolfenbütteli an. 1723. 8.

Sequitur tertia classis scriptorum huc facientium, siue eorum, qui generatim istorum, aut sequentium temporum historiam ita condiderunt, vt ad res ecclesiae simul respiciant. Atque hic, ad initium huius interualli quod attinet, vtramque paginam facit IO. SLEIDANVS, a Sleida oppido, in quo natus est, ita dictus, ob praeclarum illud & prorsus memorabile opus, seu commentarios de statu religionis & reipublicae sub Carolo quinto caesare, quorum etiam supra

iam *lib. prior. c. IV.* ad §. XV. facta est mentio, hic tamen de iis quaedam addere, non abs re fuerit. Constat *libris XXVI*, quibus rerum eo tempore gestarum seriem ita complexus est, vt ab an. 1517 inciperet & cum an. 1556 finiret. Caroli v equidem imperatoris, Ioachimi ii electoris Brandenburgici, Wilhelmi ducis Iuliaeensis, IULII PFLVGKII episcopi Numburgensis, & CHRISTOPH. CARLEVICII, qui Mauritii Saxoniae electoris a consiliis fuit, sinistra de eo passim circumferuntur iudicia; at haec, si modo omnia ab istis auctoribus profecta sunt, cum iustis rationibus destituantur, fidem SLEIDANI labefactare nequeunt. Quin si verum est, quod Carolum v imperatorem de eo dixisse ferunt: *aut proditores habemus consiliorum, aut scriptor ille familiaris spiritus reuelatione ista didicit*, fides eius inde potius confirmatur. FLORENTINVS RAEMVNDI, cuius calumniam supra iam retulimus, IOAN. COCHLAEI, CASP. SCIOPII, & qui his recentiores, sed non multo meliores sunt, LVD. MAIMBURGII & ANT. VARILLASII criminationes non moramur; cum quantum illis tribuendum sit, hodie nemo nesciat. Ipse etiam SLEIDANVS tum in *apologia*, repetitae *commentariorum* eius editioni praefixa, tum in *praefatione* ad Augustum Saxoniae electorem, causam suam satis egit; quod & prorsus egregie FRID. HORTLEDERVS fecit, in *praefatione operis de bello germanico inter Carolum V imp. & Smalcaldici federis capita & scios gesto*. Omnibus SLEIDANI obrectatoribus vel vnicum IAC. AVG. THVANVM, virum summum, & ab omni partium studio remotum, opponere licet, quippe qui, cum, vt supra iam monuimus, *historiam exacta fide & diligentia perexuisset*, testatur, *virumque vocat eruditione & rerum agendarum peritia clarum; historiar. lib. XVII.* siue ad annum 1556. circa finem, p. m. 542. Grauitur de SLEIDANO pronuntiat, in *praeloquio, historiae suae Lamberanij* prae-

praemisso, VITVS LVD. SECKENDORFIVS: Multum, immo, quod aequa scilicet antibus sufficiat, praestitisse Ioannem Sleidanum, certum est, qui omnes sui temporis, de eadem re scribentes, longe infra se reliquit. Huic tamen mendacis notam, Caroli quinti etiam imperatoris distilio, nescio quam vere allegatio, inurere soliti sunt, & adhuc silent, aduersae partis fere omnes, ex mera, credo, inuidia. Si enim demonstrandum fuisset, quod iactant, nae! illi frustra forent, aut leuia, & relatu referrent indigna, immo pauci absque Sleidano, quod legi mereretur, nunquam scripsissent, scriberentque. Quid enim, quae so, mentiri ille potuit, qui maximam narrationum partem, de rebus ad religionem spectantibus, in adserendis prolixae actorum verbis, cum taedio multorum, qui ad euentuum varietatem percipiendam properant, consumit, & ad acta & scripta ubique prouocat, quae etiam pleraque adhuc exstant, fidemque viri indubitabilem faciunt? Nec vllum facile historicorum rariis censurae eorum, quae refert, indulgisse crediderim. Copiosius haec idem vir illustris in addit. I. exsequitur, & fidem sinceritatemque SLEIDANI contra eius obsecratores adserit. Prima commentariorum istorum editio superfluit adhuc auctore Argentorati prodijt, an. 1555. fol. quam plures aliae, sed non omnes eiusdem generis, sequutae sunt. Translati quoque sunt in linguam germanicam, gallicam, italicam. Inter continuatores eorumdem, quorum varii exstiterunt, eminet MICHAEL CASP. LVNDORPIVS, cuius continuatio Ioan. Sleidani, de statu religionis & reipublicae, tribus constat tomis in 8. quorum primus ab an. 1555 incipit, cum an. 1569 definit, alter ad annum 1595 procurrit, tertius denique cum an. 1609 operi finem imponit. Primus tomus Francofurti 1614, anno sequenti alter, & tertius denique 1619 lucem adspexit. Nonnulla, quae ad rerum, eo tempore, quo ecclesiae emendatio contigit, gestarum, historiam spectant, suppeditat quoque DAV.

CHYTRAEVS, in Saxonia, & GEORG. FABRICIVS in Saxonia illustrata, seu originibus saxonice libro septimo & octavo; sed cum primis commemorandus est IAC. AVG. THVANVS, historicorum, quos recentior aetas tulit, facile princeps, qui res ecclesiae & religionis minime sibi negligendas putauit & alterum saeculi decimi sexti dimidium complexus est, solumque adeo historicarum vsque ad initium saeculi decimi septimi deduxit. Incipit namque ab an. 1545, aut potius 46 atque in anno 1607 subsistit. Mentionem eius iam supra fecimus, lib. prior. cap. IV. ad §. XV. vbi & IO. ANDR. ROSSI nostri de eo elogium, veritati prorsus consentaneum, recitauimus; cui & similia HERM. CONRINGII, IO. HENR. BOECLERI aliorumque iudicia addi possent. In eo omnes conueniunt, fidem & candorem in eo summopere esse laudandum. Praeclare iterum in praeoquio, historiae Lutheranae praemisso, VITVS LVD. SECKENDORFIVS: Magnae tamen inter hos (Gallos) ingenuitatis & modestiae exemplum dedit vir immortalis laude dignissimus Iacobus Augustus Thuanus, exiguum licet gratiam a multis ex suis ciuibus, & ab importunis quibusdam ex Germanis, reportans. Hunc si potius sequi voluisset Maimburgius, quam Cochleum, Surium, Raemundum, & paris maledicentiae alios, aut si ex manuscriptis, de quibus gloriatur, aliquid incognitum antebac, verum tamen, attulisset; multum ille nobis in adnotandis erroribus suis laborem praecauisset. De editionibus historicarum THVANI quid obseruandum sit, docebit IO. PETR. TITIVS, in Iacobi Augusti Thvani voluminum historicorum recensione, Gedani 1685. 4. itemque auctor libelli: Thuanus praecauisset, si sylloge locorum variorum in historia Thvani desideratorum, Amstelodami 1663. 12. cum primis autem & IO. BVRC. MENCENIVS, in pleniori designatione praecipuorum historicorum siue vosslandigem Ver.

Verzeignis der vornehmsten Geschichte-Schreiber, addita LANGLETI DV FRESNOX *methodo studii historici* pag. 242. 243. Quemadmodum autem THYANVS historiarum filum vsque ad initium saeculi decimi septimi produxit; ita, quae ad eiusdem saeculi prius dimidium spectant ab an. 1629 vsque ad 1654, SAM. PVFENDORFVS in *commentariis de rebus suecicis* libris XXVI. ab expeditione *Gustavi Adolphi regis in Germaniam*, ad *abdicationem vsque Christinae*, Vltraiecti 1686. fol. editis, ita persequutus est, vt nec ea, quae ad religionem spectant, praetermitteret; quod & eo minus fieri potuit, quoniam romanensium, cum primis Iesuitarum, id vnice agentium, vt protestantes in Germania opprimerent, molimina, bello, quod vocatur, tricennali, occasionem praebuerunt. Idem de MICH. LE VASSOR *historia Ludovici XIII. Galliae regis*, gallice scripta, & decem voluminibus in 8. Amstelodami an. 1700 ad 1711 edita, in qua non modo quae in Gallia, sed vniuersa Europa ab an. 1610 vsque ad an. 1643 memoratu digna contigerunt, exponit, aliisque eiusdem generis historicis, iis etiam, qui propius ad nostra tempora accedunt, censendum; quos tamen omnes recensere, instituti nostri nec postulat, nec permittit ratio.

Propius adhuc nos tangunt, de quibus vltimo loco dicendum, qui id, si non vnice, certe praecipue agunt, vt res ecclesiae, a pace religiosa in Germania stabilita, ad nostram vsque aetatem, edifierant; quod tamen si ab iis, qui vniuersam historiam ecclesiasticam compendiis aut institutionibus suis, similibusque scriptis, quae supra iam commemorauimus, aut partem quamdam spectatim persequuti sunt, discedas, non adeo multi fecerunt. Nimirum post finitum bellum Smalcaldicum, pacemque religiosam constitutam, nostra ecclesia per

domestica illa certamina maxime turbata fuit, quae tandem per *formulam concordiae* composita fuerunt, atque consopita. Scriptores huc facientes iam laudauimus, cum de *formula concordiae* verba faceremus c. II. libri huius, ad §. VII. Ad saeculum autem decimum septimum si progrediamur; primum quidem certamina syncretistica se nobis offerunt, quibus vix vtcunque cessantibus, pietistica, quae vocantur, exorta sunt; de vtrisque autem cum alibi dicturimus, nihil nunc de scriptoribus, ex quibus eorum notitia haurienda est, addimus. Sic &, qui speciatim, quae aut ad romanenses, aut reformatos, aut alios, a nostra ecclesia dissentientes, pertinent, exposuerunt, etsi hic quoque in censum veniant; non minus tamen & in theologia polemica locum sibi vindicant. Generatim vero res ecclesiasticas saeculi decimi septimi enarrauit ANDR. CAROLI, abbas San-Georgianus in ducatu Wurtembergico, in *memorabilibus saeculi a Christo nato decimi septimi*, quorum tomus prior Tubingae an. 1697. posterior ibidem an. 1702. 4. lucem adspexit. Idem deinceps praefecit IO. WOLFG. IAEGERVS, in *historia ecclesiastica cum parallelismo profanae*, quae duobus itidem tomis, sed in folio, constat; quorum alter, dimidium saeculi decimi septimi prius complectens, Hamburgi an. 1709, alter dimidium posterius, cum initio decimi octauo saeculi, seu primo decennio exhibens, ibidem an. 1717 prodiiit. Ex romanae autem ecclesiae addictis huius loci adhuc est auctor libri: *memoires chronologiques, & dogmatiques, pour servir à l'histoire ecclesiastique, depuis 1600 iusque en 1716*, qui an. 1723 sine loci mentione quatuor voluminibus 12. prodiiit. Eum ex Iesuitarum societate esse, partiumque studium vbique prodere, viris doctis obseruatum est; conf. *acta eruditior. Lips. 1725. mens. Mart. p. 138. seqq.*

§. IX. Praeteritorum ita habenda est ratio, ne praesentem ecclesiae statum negligamus; immo illorum huc maxime referenda cognitio, vt de hocce eo rectius iudicare queamus. Conquirenda itaque obseruandaque omnia, quae vsui nobis esse possunt, vt adcuratorem eorum omnium, quae ad hunc spectant, nobis comparemus notitiam. *

* Vt merito reprehenduntur, qui de exterorum rebus solliciti, hospites sunt in patria, seu rerum domesticarum ignari; ita nec illi excusandi, qui in rebus antiquis admodum curiosi, ad ea, quae sua aetate geruntur, non attendunt. Non minus enim, quae apud nos, quam quae eo, quo viuimus, tempore conueniunt, proxime nos attingunt. Quod si etiam in ea, quae in ecclesia conspiciuntur, scena, non actores simus, sed spectatores; plurimum tamen istarum rerum consideratio confert, vt recte nobis consulamus, sciamusque, quid laudare, quid improbare, quorsumue & vota nostra & preces ad Deum dirigere debeamus. Cumque Phariseos pariter ac Sadducaeos seruatores reprehendat, quod signa sui temporis non diiudicant, *Matth. XVI. 3.* nostrarum omnino partium esse, patet, ne nostri negligamus temporis signa. Estque haec ipsa, qua viuimus, aetas, vel maxime obseruari digna, quippe qua conflictus ille inter regnum lucis & regnum tenebrarum, in cuius descriptione praecipuum historiae ecclesiasticae momentum consistit, luculentissima ratione sese exferit; doctrinaeque sacrae capita, plurima, speciatim & ea, quibus, ceu fundamentis, christiana religio innititur, tam valide aut impugnata aut propugnata sunt, vt in praeterlapis vix simile quid deprehendatur; ne quid de variis rerum mutationibus conuersionibusque, aliisque memoratu dignis dicam, quae Numinis in his omnibus curam prouidentiamque singularem, bonitatem item pariter ac iustitiam apertissime loquuntur. Vt autem in hisce omnibus ordine progrediamur; iuuabit, cuncta ita

disponere, vt primum ad nostram ecclesiam, controuersiasque, quae in ea agitantur domesticas, attendamus; tum vero, quae apud romanenses, hinc & apud reformatae ecclesiae addictos, agantur, consideremus; tandem & antitrinitariorum, remonstrantium, fanaticorum, indifferentistarum, atheorum, similiarumque hominum habeamus rationem. Nec praetermittenda prorsus status, in quo orbis christianus versatur, civilis consideratio; praesertim prout cum eo ecclesiae fata coniuncta sunt: cumprimis autem & ad litterarum studia, eorumque conditionem respiciendum; cum experientia magistra constet, plurima inde in ecclesiam aut commoda redundare, aut damna. Atque hinc etiam quam inire viam debeamus, vt eam, quae hodie est, ecclesiae faciem rite cognoscamus, haud difficulter intelligitur. Librorum, qui quotidie magno numero prodeunt, & in quibus nostri temporis controuersiae, aut alia, quae huic instituto inseruiunt, tractantur, notitia, cum vtramque hic faciat paginam; ephemerides illae eruditorum, similique scripta, in quibus eiusmodi libri recensentur, aut indicantur, & de quibus supra *libr. prior. cap. IV. ad §. XX.* dictum, hic vel maxime in censum veniunt. Idem de variorum monumentorum, ad historiam civilem praecipue spectantium, collectionibus censendum, in quibus & quae ad res ecclesiasticas spectant, simul comprehenduntur; qualia sunt, ANTONII FABRI *Europaeische Staats- Cantzeley*; item *selecta iuris publici*, & alia eiusdem generis. Atque ex hisce cumprimis, quae protestantium hodie in imperio nostro romano gerunt.

manico sit conditio, condiscere licet; quam se ignoremus, nostra vel maxime refert. Sed cum, quae in eiusmodi collectionibus occurrunt, interdum recte nequeant intelligi, nisi eorum, de quibus disceptatur, prima origo sericsque, ad nostra vsque tempora, perspecta nobis sit; consulere iuuabit eos, qui viam nobis ad haec paullo adcuratius introspicendi muniunt. Documento esse possunt, quae de grauaminibus protestantium contra romanenses passim occurrunt, & quibus vt tandem serio medela adferatur, illi anxie optant. Horum vero grauaminum quae sit ratio, quoue

nitantur fundamento, quo iure eiusmodi effundantur querelae, is demum recte intelliget, qui BVRG. GOTTHELF STRVVI *ausführliche Historie der Religions-Beschwerden zwischen denen roemisch - catholischen und evangelischen im Teutschen Reich, von deren Anfang, Fortgang, und wahren Beschaffenheit &c.* Lipsiae an. 1722 duobus tomis 8. aut CHRIST. GOTTF. HOFFMANNI *gründliche Vorstellung derer in dem heiligen roemischen Reich teutscher Nation obschwebenden Religions - Beschwerden &c.* itidem Lipsiae an. 1722. 8. perlustrauerit. Sed plura addere non lubet.

§. X. Qui ecclesiae cuiusdam particularis historiam describunt, si ea, qua par est, ratione, in isto instituto versentur, vt omni laude digni, ita minime negligendi sunt. Etsi enim fieri nequeat, vt omnia, quae in singulis ecclesiis contigerunt, memoria complectamur, nec etiam hoc necesse sit; subinde tamen eiusmodi scriptores historiae ecclesiasticae vniuersali lucem conciliant egregiam; interdum etiam contingere potest, vt notitia eorum, quae in ecclesia particulari contigerunt, nobis certas ob rationes sit necessaria. *

* Sermo nimirum est de iis, qui non tantum gentis cuiusdam aut regni, sed singularum provinciarum aut vrbium historiam ecclesiasticam descripserunt. Diligenter eos enarrant CASP. SAGITTARIUS, in *introd. in historiam ecclesiasticam c. XIX. & XXI.* & IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *supplementis ad h. l.* Dubitari etiam nequit, quin subinde in iis quaedam obseruatu digna occurrant; praesertim cum in acta nonnulla particularia, quae tamen ceteris omnium refert, maiori studio & industria inquirere queant, quam qui, vniuersalem historiam ecclesiasticam ambitu rptionis suae complectentes, ad plurimum intendere, opus habent. Nec tamen ideo necesse fuerit, vt quoslibet eiusmodi scriptores euoluamus. Vt enim propter illorum numerum commodè hoc ri nequit; ita & superuacaneum foret; in plurimi illorum talia tradant, quae

aut nullius, aut paucorum, aut certe illorum solum, qui in ecclesia, cuius historiam enarrant, viuunt, scire interest. Forte etiam non errauero, si dixerim, haud exigua eiusmodi scriptorum parte nos carere posse; cum paucae admodum sint ecclesiae, in quibus talia contigerunt, quae mereantur, vt eorum memoria ad posteros publicis monumentis propagetur. Historiarum rerum illustrium esse memoriam, alibi, praecunte CICERONE, diximus; quod non ab omnibus, qui, cuiuslibet provinciae aut vrbis historiam ecclesiasticam condere, in animum inducunt suum, obseruatur. Inter maxima hoc merito refertur incommoda, quibus historia tum ecclesiastica tum litteraria laborat; quamquam nec ciuiliis eorumdem plane experts sit. At non omnes vno eodemque habendi sunt loco. Quidam enim dum provinciae cuiusdam aut vrbis historiam ecclesiasticam, ex monu-

mentis fide dignis erutam, sistunt, talia simul commemorant, quae, vt merito ab omnibus cognoscuntur, ita alibi non temere obuia sunt, aut si alibi iam occurrunt, noua luce ea perfundunt. Sic, quae CHRISTOPH. HARTKNOCHVS, in *historia ecclesiastica Prussiae germanice scripta, lib. II. cap. II. & III.* de Andrea Osiandro & controuersis Osiandristicis, *cap. V.* de Heshusio & Wigando, & quae sunt eiusdem generis longe plurima, refert, legisse, poenitebit neminem. Idem censendum de IO. GEO. BERTRAMI *Reformationen - vnd Kirchen - Historie der Stadt Lüneburg*, & quae de Vrbanio Rhegio, de Georgio Wicelio, de Casp. Hermanno Sandhagenio, ceteris.

que lectu digna adfert, ne quid de iis dicam, quae ad formulam concordiae aliaque magni momenti ecclesiae nostrae negotia spectant; item, de PHIL. IULII RHETMAYERI *Kirchen - Historie der Stadt Braunschweig*, & quae de Martino Chemnitio, de corpore doctrinae Iulio, aliisque historiae ecclesiasticae capitibus, quae ignorare neminem decet, disserit. Atque hi quidem, atque reliqui, qui similia dederunt, vt iure meritoque laudantur; ita de vniuersali non minus, quam vrbiū istarum aut prouinciarum, de quibus commentati sunt, historia ecclesiastica praeclare meriti sunt, minimeque ab iis negligendi, qui in hocce litterarum genere proficere cupiunt.

s. XI. Quemadmodum autem non desunt, qui aut ignorantia caecati, aut partium studio abrepti, vel aliis adflectibus prauis in transuorsum acti, historiam ecclesiasticam corrumpunt, efficiuntque, vt pro lunone nubem, pro veritate figmenta amplectamur; ita caute & circumspecte hic incedendum esse, quilibet intelligit; cum primis vero & cauendum, ne praeiudicatis opinionibus locum relinquentes, ipsimet nos decipiamus, & in veritatis nos impediamus inuestigatione. *

* Ad veritatis cognitionem vt in omni studiorum genere, ita & in historia, praesertim ecclesiastica, cuncta referenda esse, nemo, qui exoptatum inde reportare fructum cupit, dubitabit. Hoc autem vt priuemur, sineque adeo, quem nobis constituimus, excidamus, duplici maxime ratione contingere potest; primum, si eiusmodi sequamur duces, qui figmenta nobis fabulasque narrantes, in deum nos secum abripiunt; deinde, si ipsimet veritatem serio non quaeramus, nec eam vbi se offert, admittere aut parati, aut apti simus.

Ad prius quod attinet, historiam ecclesiasticam fabulis atque commentis quam plurimis commaculatam esse, eosque ipsos auctores, qui, se viam ad veritatem monstrare, profitentur, in grauissimis versari erroribus, eaque, quae in lucem proferre

volunt, nouis inuoluere tenebris, vt magna adeo hic opus sit circumspectione, neminem fugit. Eiusque rei non vna adferri potest ratio. Nonnullis enim ignorantia obstat, quo minus, quae vera sint, scribere potuerint; eaque iterum, aut ex defectu documentorum, ex quibus rerum gestarum notitia haurienda, aut ex desidia quadam atque negligentia, orta, dum ipsimet eo, quo par erat, studio non elaborarunt, vt vera cognoscerent. Et ad documenta quidem, quae primos historiarum fontes nobis aperiunt, quod attinet; maiores hic occurrere difficultates, quam vulgo putant, alibi iam obseruatum est. Non procul hinc remoti sunt, qui ex recentioribus, veteris ecclesiae historiam tradituri, scriptores, ex quibus ea deprecanda, non recte intelligunt. Sic, cum graeci scriptores in sex priorum saeculorum a Christo nato in-

intervallo utramque faciant paginam; nihil certi nihilque eximii ab iis sperare licet, qui istius temporis res ecclesiasticas describunt, nec tamen graecae linguae satis periti sunt. CAES. BARONIO linguae istius ignorantiam obstitisse, quo minus veritati semper litaret, supra iam obseruauimus. Idem vero, cum graeca EVSEBII non intelligeret, versionemque IOAN. CHRISTOPHORSONII parum exactam sequeretur; fieri aliter non poterat, quam vt subinde a recto aberraret tramite. Alio rursus praedudicatae ita in transuersum agunt atque excaecant opiniones, vt, etiam si narrent nobis, non quae gesta sint, sed quae ipsi gesta vellent, verissima tamen esse, quae commemorant, sibi persuadeant. Tantam nimirum caliginem menti hominum eiusmodi opiniones obfundunt, vt, licet in auctoribus, ex quibus sua deriuant, longe alia essent; ea tamen in iis se inuenire, credant, quae inuenire cupiunt. Grauior adhuc illorum culpa est, qui, cum destinato animi consilio falsa narrant, hinc ea solum seligunt, quae causae suae inferuire putant, reliqua praetermittunt, aut auctorum, quos sequuntur, peruertunt sensum, aut eos, aliaque monumenta corrumpunt, aut scripta supposititia pro veris & genuinis venditant. Atque hoc illorum praecipue vitium est, qui, studio partium abrepti, ea tantum, ceu vera, obtrudere lectoribus adlaborant, quae sectae illi, quam sequuntur, sunt honorifica, & ad eam tuendam commendandamque faciunt. Accedit denique credulitas, cum superstitione plerumque coniuncta, qua inducti nonnulli quibusuis narrationibus statim fidem adhibent, easque in literas referunt, propagandas ita ad posteros, & aliorum subinde mendaciorum accessione mirum in modum augendas. Sed de causis haece, quibus moti nonnulli historiam ecclesiasticam corruerunt, copiosius differit IO. CHRISTOPH. COLERVS, in

dissertat. critica de corruptoribus historiae ecclesiasticae, eiusdem historiae Gothofredi Arnoldi praemissa.

Ex hisce itaque fontibus fabulae istae atque commenta fere innumera exorta sunt, quorum vt nulla pars historiae ecclesiasticae expertus est; ita in vitis sanctorum, quae romanensibus tanto in pretio sunt, lactissima cum primis seges efflorescit. Hinc miracula ista, aut potius *miraculorum monstra*, vt ipsemet MELCH. CANVS vocat, de *locis theologicis lib. VI. c. XI. p. 231.* Lectu digna, quae de fictis eiusmodi miraculis differit vir doctissimus GEORG. WALLINVS, in *disquisit. de sancta Genouefa, part. II. sect. VIII. p. 208. seqq.* Varia nimirum cum hac de re obseruasset, *num credibile, inquit, est, per dices assatas, facto signo crucis, viuas iterum euolasse, quod sanctus Nicolaus Toletanus fecisse dicitur? Num credibile est, vitulum iam matatum, & ab hospitibus iam consumtum, peracto prandio vitae restitutum esse, & integrum, vt de sancto Germano episcopo Antissiodorensi in vita eius legitur? Num credibile est, imagines & simulacra sudare, sanguinem emittere, mammis accipere carneas, ambulare, cantare, loqui, qualem ego statuam Parisiis in monasterio quodam vidi, numquam vero audiri? &c.* Fuerunt equidem in ipsa ecclesia romana, praesertim inter Gallos, qui vitas patrum a figmentis eiusmodi crassioribus repurgare conarentur; sed in quaecumque mutentur formam, semper tamen remanere, quae sapientioribus probari nequeunt, recte viri docti pronuntiantur. Repetenda, quae *libri huius cap. IV. ad §. II.* copiosius hac de re diximus. Idem vero & de reliquis historiae ecclesiasticae partibus censendum. Exstiterunt namque rursus recentiori aetate inter ipsos romanenses viri doctissimi, IO. MABILLONIVS, SEBAST. NANVS, TILLEMONTIVS, LVD. ELL. DV PIN, NAT. ALEXANDER, IOAN. LAVNOIVS, alique, qui in emendanda historia eccle-

fiastica, fabulisque & inanibus commentis inde proscribendis, laudabilem posuerunt operam, multaque longe rectius, quam CAES. BARONIVS, alique, tradiderunt. Qui vero, ab iis hocce Augiae stabulum ita repurgatum, existimauerit, vt nihil amplius agendum restet; nae is fallitur turpiter. Nec etiam omnibus in romana ecclesia istorum placere studium, vel HONORII DE SANCTA MARIA exemplo constat, qui in *animaduerfionibus super regulas & vsum artis criticae, spectantibus ad historiam ecclesiasticam, opera patrum, aetia antiquorum martyrum, vitas sanctorum &c.* gallice scriptis, & an. 1713 & 17 duobus tomis in 4. Parisiis editis, id omni nisu agit, vt artis criticae vsum in historia ecclesiastica, prout per eam vera a falsis, genuina a suppositiis discernuntur, suspectum reddat, traditionem contra stabiliat, vt per eam expensas dudum, ineptas & ridiculas fabulas in pristinum dignitatis restituat locum; vti ex iis patet, quae fuse de hocce opere diximus *cap. III. libri huius ad §. XI.* Refert namque omnino romanensium, vt fabulae, si non omnes, saltem quaedam retineantur, ne, quam lubricis plurima illorum instituta superstructa sint fundamentis, mortales agnoscant. Meliora hinc a protestantibus expectare licet, qui & vltierus in fabulis ex historia ecclesiastica eliminandis progrediuntur, & progredi etiam possunt, quam cordatissimi romanensium; quamquam & hi non semper hic suo, vt decet, fungantur officio, nec omnium naeuorum sint expertes. Laudandum interim magnopere institutum viri doctissimi, & de historia ecclesiastica praeclare meriti, IOAN. ANDR. SCHMIDII, qui *historiam ecclesiasticam fabulis variorum maculatam* dare coepit, ea quidem ratione, vt per singula iret saecula, fabulasque insigniores, in iis occurrentes, indicaret & exploderet. Saeculum primum prodiit Helmstadii 1700.

4. quod deinceps reliqua ordine sequuta

sunt, vsque ad octauum, quod vna cum septimo ibidem an. 1715 lucem adspexit. An vir doctissimus vltierus progressus sit? mihi non constat. Recentior vero historia ecclesiastica non minus fgmentis eiusmodi & mendacii laborat, quam antiqua. Studium enim partium, cum prauiudicatis, quae inde oriuntur, opinionibus, ceu praecipua corruptae historiae ecclesiasticae causa, omnibus fere cuiuscumque aetatis, & cuiuscumque sectae scriptoribus, commune est, eosque in transuersum agit, sed tum maxime, cum de rebus ad eos, quorum partes sequuntur, spectantibus verba faciunt. Nihil itaque sine adcurato admittendum examine, cogitandumque, neminem tam exploratae fidei aut industriae esse, quin quandoque fallere, aut falli queat; nec tamen committendum, vt in alterum ruamus extremum, fideique sine praegnantia ratione melioris notae scriptoribus denegemus, & ita omnia vocemus in dubium.

Non tantum autem adcurate dispiciendum, quosnam in historia ecclesiastica eligamus duces; sed vt ad nos quoque attendamus, necesse est, an animo, ad veritatem inueniendam aut admittendam apto, ad hocce studiorum genus accedamus. Atque hoc alterum illud, quo de aliquid monere volumus, caput est. Qui historias, speciatim & ecclesiasticam, ideo legunt, vt ex rerum varietate delectationem quamdam capiant, cunctaque adeo ad voluptatem, quam vbique quaerunt, referunt; mirari non debent, si pro thesauro carbonis ibi inueniant. Cumque eiusmodi hominibus extraordinaria & admiranda quam maxime placeant; apti etiam prae reliquis sunt, qui fabulis lepidissimis & commentis quibusvis quam facillime fidem adhibeant. Sic & quibus constitutum est, nihil prorsus aut credere, aut admittere, quod non sectae illi, cuius placita sequuntur, conducat, aut cum eius de-

cre-

cretis conueniat; non multum sapientiores recedent ab historia ecclesiastica, quam ad eam accesserunt. Non enim rite ponderabunt, quid quisque dicat; sed, caeco abrepti impetu, probant, quod placeat; quod displiceat, reiiciunt atque damnabunt. Nec feliciter hic procedent, qui antiquis scriptoribus, ipsisque veteris ecclesiae doctoribus, quos patres vocant, aut plus, aut minus, quam decet, tribuunt. Illud enim qui faciunt, omnia facile credent, quae a veteribus dicuntur, omnia itidem, quae ab iis gesta sunt, aut laudabunt, aut excusabunt. Ad alterum contra qui extremum procurrunt, nihil tandem credent, aut semper, contrarium verum esse, contendunt, omniaque a patribus gesta vituperabunt, aut in malam interpretabuntur partem. Utrosque autem falli, positum est extra controuersiam. Idem de illis censendum, qui, ab haereticis nihil, nisi mali, ab orthodoxis hil, nisi boni proficisci posse, arbitrantur, hinc & omnia haereticorum gesta reprehensionem, orthodoxorum autem acta laudem promereri, existimant; cum tamen aliquis haereticus esse possit, ut nihilominus recte quaedam aut dicat, aut agat, & orthodoxus, ut quaedam perperam aut doceat, aut administret. Non minus contra & illi falluntur egregie, qui hocce vitium euitaturi, in contrarium procurrunt, haereticosque vbique defendunt, orthodoxos vbique adculant. De dogmatibus cum speciatim sermo est, cauendum, ne sententiam de iis pronuntiemus, priusquam nobis satis perspecta sunt. Multa haereticis tribuuntur, quae iis in mentem non venerunt. Dispicendum itaque accurate, an notiones, quas veteres siue patres, siue haeretici, de rebus diuinis animo conceperunt, cum nostris notionibus conueniant; Non enim omnes eodem modo de rebus diuinis aut

cogitant, aut loquuntur; indeque contingere potest, ut eos dissentire a nobis credamus, qui reuera non dissentiant, aut vicissim, ut persuadeamus nobis, quosdam consentire, qui longe aliam animo fouent sententiam. Sed & isti a recto veritatis tramite facile defleunt, qui aut dogmatis veritatem, aut causae iustitiam, ex multitudine, vel auctoritate eorum, qui eius defensionem susceperunt, aut ex euentu etiam, si in concilio quodam adprobretur, aestimant. Errantium enim multitudinem, addo & auctoritatem celebritatemque, non patrocinari errori, verissime dici solet. Et ad euentum quod attinet, erronea non minus, quam vera dogmata, in conciliis stabilita & firmata fuisse, experientia constat. Rursus tamen & illi falluntur, qui penes partem, quae in certamine quodam inferior est, semper veritatem & innocentiam stare, arbitrantur. Contingere equidem id haud raro solet, sed non semper id ita se habere, exempla quam plurima docent. Interim cum, qui inferiori loco in ista scena sunt, ut tales, qui pro veritate durissima quaeque patiantur, quare a potentioribus, dominatum sibi in alios vindicantibus, vel ad papatum, ut loqui solent, adspirantibus, adligantur, vexentur, opprimantur, nobis obstant; commiseratio, quae inde in lectorum animis excitatur, causam illorum meliorem facere videtur, tandemque patronos ac defensores inueniunt, qui ab omni errore pariter ac culpa, iudicio tamen interdum praeposito, eos absoluant. Plura alia eiusdem generis addere possem; sed haec sufficere arbitror, ut intelligamus, quem quis secum adferre debeat animum, qui, euitatis tot errorum, qui vbique in historia ecclesiastica se offerunt, vorticibus, totque praecipitiis, recto itinere ad veritatis contendere arcem cupit.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT SEPTIMVM

DE

THEOLOGIA POLEMICA.

Σύνοψις.

Theologiae polemicae nomine nobis quid veniat; eius necessitas; §. I.

Vi omni tempore fuerunt, qui errores dissimularent, ita & semper existerunt, qui illis se opponerent; quod & in veteri testamento a prophetis, in nouo a Christo & apostolis factum; §. II.

Theologia polemica patrum scriptorumque ecclesiasticorum saeculi secundi & tertii; §. III.

quarti, quinti & sexti; §. IV.

septimi, octauae, & noni; §. V.

decimi, undecimi, & duodecimi; §. VI.

decimi tertii, decimi quarti, & decimi quin-

ti; §. VII.

Alia ut ecclesiae, orbisque literati, ita & theologiae polemicae saeculo decimo sexto orta est facies; quinam ex nostratibus in hac theologiae parte laudem quamdam consequuti sint? §. VIII.

itemque ex romanae pariter ac reformatae ecclesiae additis; §. IX.

Quinam speciatim in certis controuersiarum generibus, obseruandi sint? §. X.

Vi abusus theologiae polemicae euitetur, caute in ea atque circumspecte incedendum; §. XI.

§. I.

PER theologiam *polemicam* eam intelligimus theologiae partem, quae veritatem doctrinae, ex scriptura sacra haustae, in rebus praecipue ad salutem consequendam necessariis, contra insultus dissentientium rite defendere, & errores refutare docet, ut puritas istius doctrinae conferuetur, & ita aeternae hominum salutis consulatur. Quem eius finem, vti & multitudinem eorum, qui erroribus suis, falsisque dogmatibus, clarissimam veritatis obscurare lucem adnituntur, qui rite ponderauerit; de eius, in hocce ecclesiae statu, non dubitabit necessitate.*

* Polemicam theologiam ἀπὸ τοῦ πόλεμος denominationem sortitam, nemo, nisi graecae linguae ignarus, nescit. Nec inepte ita dicitur; quoniam ea nos cum veritatis diuinitus nobis patefactae hostibus rite pugnare aut dimicare docet. Quamuis autem vox πόλεμος in scriptura sacra in hocce sensu non occurrat; idem tamen, si rem ipsam spectes, significant aliae, quibus vri-

tur, ut ἐλέγχων, Tit. I, 9. διακατελέγχων, Act. XVIII, 28. ἐπειράζων, Tit. II, 11. Φιμῶν, Mat. XXII, 34. Cumprimis huc perquam apte quadrat verbum ἐλέγχων, quippe quo id, quod caput est, ipseque simul modus, exprimitur; cum hoc vnice in controuersis theologicis agendum sit, ut rationibus euidētissimis solidissimisque dissentientes erroris conuincantur, & ita in rectum veritatis

tatis tramitem reducantur. Nec insolens est, ut polemica theologia etiam *elenctica* vocetur; siquidem, ut alios taceam, FRANC. TURRETINUM *institutions theologiae elencticae* scripsisse, constat. Quem admodum autem polemica theologia circa veritatem, ex scriptura sacra hauritam, si ab iis, quae ex recta quoque ratione constant, quaeque ad theologiam naturalem potius spectant, discedas, versatur; ita ex scriptura sacra arma quoque sua, quibus in profligandis erroribus vitur, depromit, nisi *κατ' ἀνθρώπων* disputando, alia interdum, ut patrum testimonia, adsumat. Cumque ea, super quibus certari solet, non sint vni generis; hic tamen praecipue in censum veniunt, quae ad salutem consequendam sunt necessaria, quaeque adeo praereliquis pondus aliquod atque momentum trahunt. Quae enim ita comparata non sunt, aut praetermittit, aut pro re nata leuiter attingit. Ad finem quod attinet, is cum vnice in eo positus sit, certe esse debeat, ut veritas conseruetur, & ita nostra pariter ac aliorum salus aeterna promoveatur; quam procul inde deducant, qui ideo pugnant, ut solum vincant, aut nominis celebritatem consequantur, aut aliis omnino noceant, manifestum; sed haec de re deinceps ad §. XI. plura dicemus. *Necessitatem* itaque theologiae polemicae, nemo temere, qui haec omnia rite pensitaue-rit, in dubium vocabit. Necessitatem nimirum non *absolutam*, sed *hypotheticam* intelligo, seu quae ex praesenti ecclesiae ac generis humani statu resultat. Infinitas enim hominum de rebus scitu cognituque ad salutem necessariis esse dissension-ones, & eiusmodi quidem dissensiones, ut quod vnus adfirmat, id alter neget, equis ignorat? Cum ergo vtrumque simul verum esse nequeat; alterutrum in errore, qui salutis eius noxius esse queat, versari, oportet. Inquisitione itaque ac diiudica-tione opus est, ut verum a falso discerna-

tur, illudque ita in aprico ponatur, ut qui- libet, quam ingredi viam debeat, certo cognoscere queat. Id vero polemicae theologiae munus est, qua doctores ecclesiae eo minus carere poterunt, quo certius sci-unt, sibi hoc datum atque iniunctum esse, ut aliis viam veritatis monstrant, eosque, quae fugere, quaeque confectari debeant, condoccant. Idque apostolus confirmat, dum, ipsam scripturam sacram vilem esse *προς ἁλυσιν*, dicit, *II. Tim. III. 16*; quod adserere non potuisset, nisi eadem ad re- futandos errores aliorum, doctrinaeque sacrae puritatem conseruandam, vti debe-remus. Quin immo idem gentium do-ctor, episcopi hoc munus esse, diserte ait, *ἡλθὲν τοῦτο ἐνταύθα*, *Tit. I. 9*. Eamque ob causam *de pastores* vocantur, quod non tantum pacem facere gregem, sed lupis etiam, seu pseudo-doctoribus, se opponere debeant; *I. Petr. V. 2. Matth. VII. 15. al. XX. 28. 29*. Addere possem exemplum propheta- rum in veteri testamento, & ipsius serua- toris nostri, atque apostolorum, sed de hoc mox plura dicemus. Ex instituto neces- sitatem theologiae polemicae euincendam sibi sumit IO. FECHTIVS, in dissertatio- ne, *studium theologiae polemicae contra sa- maticos & nouatores, nominatim Gothofri- dum Arnoldum defensum* inscripta excusa- que Rostochii 1704. 4. Pater ex ea, qui- nam theologiam polemicam reiecerint, aut non adeo praeclare de ea fenserint; quamquam nonnulli de abusu potius, aut vitiiis, culpa doctorum cum ea coniunctis, loqui videantur. Dictum etiam hac de re in *der historischen vnd theologischen Ein- leitung in die vornehmsten Religions- Strei- tigkeiten*, cap. I. §. XII. XIII. Qui theo- logiae polemicae historiam ex instituto scripserit, aut notitiam librorum eo perti- nentium suppeditauerit, praeter eos, qui generatim de scriptoribus ecclesiasticis aut theologicis commentati sunt, mihi non innotuit. ADRIAN. BAILLETVS equidem

dem in libro: *des satyres personnelles traité historique & critique de celles, qui portent le titre d'anti*, Parisiis an. 1689 duobus tomis in 8 edito, dum libros, in quorum fronte *anti* conspicitur, recenset, variorum quoque scriptorum, ad theologiam polemiam spectantium, mentionem iniicit; siquidem illud *anti*, ad aduersarios, quibuscum pugnam inimus, relatum, in scho-

lis quoque theologorum, longe est frequentissimum; praeterquam vero, quod non solum theologica, sed & alia, vocula *anti* notata, enumeret scripta; ea, quae ex illis attingit, utpote particula haec insignita, vix minimam partem polemicorum constituunt. Nonnulla tamen, quae huius loci sunt, eaque lectu non indigna, sup-
 peditat.

§. II. Quemadmodum autem semper exstiterent homines, qui vitis suis, variisque ingenii commentis indulgentes, a recto veritatis tramite & discesserunt ipsi, & alios seducere adlaborarunt; ita numquam etiam non exstiterunt, qui diuinitus excitati illorum se opponerent ausibus, veritatemque propugnarent fortiter. Idque iam in veteri testamento a prophetis, aliisque viris sanctis, in nouo ab ipso Christo atque apostolis ea ratione factum, ut exemplum, quod imitaremur, nobis reliquerint.*

* Pugnandum quidem veteris testamenti viris sanctis atque prophetis praecipue fuit cum vitis, profanisque mortalium moribus: non minus tamen id quoque eos egisse, ut errores, prauaque dogmata reprehenderent, & profligarent, exempla, in scriptura sacra obuia, testantur. In libro namque *Iobi* refutantur, qui diuinam ideo in dubium vocabant providentiam, quod improbis cuncta ex voto succederent, cum piis contra atque sanctis viris cum variis conflictandum esset calamitatum generibus. Idem argumentum contra eosdem homines, quos recentior aetas a celeberrimo erroris defensore Epicureos vocauit, subinde tractatur in *psalmis*, e. g. *psalm XXXVII. XXXIX. XLIX. LII. LXIII. LXXIII. LXXVI.* alibique. Atheos, qui eiusdem cum istis hominibus commatis erant, refellit rex sanctissimus Dauid *psalm. XIV.* Rursus vero & cum illis iis dimicandum fuit, qui superstitione abrepti idolorum cultui dediti erant, eundemque defendebant; cui tot acerrime prophetarum oppositae fuerunt conciones. Nimirum atheismus ex rationalismo pro-

gnatus, & superstitio in idololatriam erumpens, duo sunt isti scopuli, quorum alterutri adhaerescunt, qui a regia veritatis via discedunt. Atque in hisce fontes praecipuos omnium errorum, quibus in transuorsum mortales aguntur, atque haeresium, conspiciere licet. Idque eundo per exempla facile demonstrare possem, si hoc nunc agerem.

Cum post captiuitatem babylonicam Patriis sedibus reddita esset gens iudaica, audita primum in ea sunt sectarum nomina; quemadmodum & eodem circiter tempore graecanica philosophia caput tollebat, in diuersas scholas atque sectas successu temporis diuidenda. Hinc Ionicorum, Eleaticorum, aliisque nomina; hinc Socrates cum sophistis pugnat, a Platone dissentiebat Aristoteles, ab utroque Cynici, & Stoici, ab his iterum alii, & sic porro. Nec de Iudaeorum sectis aliter loquitur FL. IOSEPHVS, quam de sectis philosophorum graecanicorum; *lib. II. de bello iudaico, cap. XII.* Ut autem in grauissimis maximisque momenti capitibus a se iauicem dissentiebant Pharisei atque Sadducae;

ducaci; ita, quin se inuicem subinde refutauerint, dubitare non licet. Essaeos, vitam practicam vnice sectantes, a disputationibus prorsus fuisse alienos, vt credamus, par est. Tandem autem ad doctrinae, in omnibus hisce sectis admodum corruptae, emendationem accessit seruator redemptorque hominum, Iesus Christus. Hic vitam equidem moresque, non minus tamen & errores, Pharisaeorum, grauiter redarguit, *Matth. V. 20. seqq. XXIII. 1. seqq.* Sed & Sadducaeos conuicit, & ad silentium redegit, *Matth. XXII. 23.* Quod quemadmodum ita fecit, vt sapientiam eius summam admiremur merito; ita exemplum reliquit, quod imitari omnes debent, conuincendo aduersarios solide, vt non desineret esse *μακάριοι οἱ ταπεινοὶ τῇ καρδίᾳ. Matth. XI. 29.*

Apostolis, qui magistri sui sequebantur vestigia, cum variis hominum generibus, qui doctrinae euangelii se opponerant, dimicandum fuit. Nec errauerit, qui, totam illorum vitam velut perpetuum aliquod fuisse certamen, adseruerit. Collutandum namque iis fuit cum ethnicis, cumque Iudaeis, vtrisque nondum conuersis; porro cum Iudaeis, qui doctrinam quidem euangelii amplexi erant, sed iudaismum simul cupiebant retinere; ex quorum numero pseudopostoli erant; tandem & cum haeticis, qui christianorum nomen sibi vindicabant, quo prorsus indigni erant. Quatuor itaque eo tempore agitabantur controuersiarum genera. Cum ethnicis disputabatur, an felicitas quaedam aeterna speranda sit; & si speranda, vtrum ethnici viam rectam ad eam perueniendi tenerent, an vero apostolorum eam panderet doctrina? *conf. act. XIV. 17. Eph. II. 1. Thessal. I. 9. 10.* Inter Iudaeos nondum conuersos, & apostolos, quaestio agitabatur: an Iesus Nazareus sit verus ille, patribusque promissus; Messias? & hinc porro, vtrum iustitia & salus aeterna ex

BYD. ISAGOGE.

obseruatione legum Mosaicarum, an vero ex fide in Christum, speranda? Cum autem nonnulli ex Iudaeis, qui conuersi erant, iudaica instituta cum fide christiana coniungere vellent; enata hinc est controuersia, a Paulo maxime cum pseud-apostolis agitata: vtrum ad consequendam salutem aeternam iudaica instituta cum fide christiana coniungenda sint, an vero sola fides christiana sufficiat? Quae cum haeticis istius aetatis disceptabantur, quartam controuersiarum classem constituunt; nec vniuersi erant generis; quemadmodum & quorundam diserte in scriptura sacra mentio iniicitur, vt Hymenaei atque Phileti, *II. Tim. II. 17. 18.* itemque Nicolaitarum *apoc. II. 6. 15.* aliorum autem indicantur solum atque refelluntur errores. Atque ex horum numero Simonianos, Cerinthianos, gnosticos esse, nonnulli existimant, ad quorum errores speciatim Paulus in epistolis suis hinc inde respiciat. Dubioque caret, quod apostoli, praefertim Paulus, interdum eiusmodi hominum errores atque commenta perstringant; quod cum primis ex epistola *ad Colossenses* liquet, quae tota fere eo comparata est; quosnam autem speciatim ex istius aetatis haeticis haec feriant, certo adseri nequit, & quidquid viri docti hac de re adfirmant, ad meras coniecturas redit, licet quaedam admodum sint verosimilia. Exempla suppeditat THOM. ITTIGIVS, *de haeresiarchis acui apostolici & apostolico proximi, sect. I. cap. V. §. V. p. 53.* & alibi. Summatim de controuersis, tempore apostolorum agitatatis, verba feci in *disserat. de statu ecclesiarum apostolicarum*, §. VII. *seqq.* Omnibus autem istis, qui doctrinae euangelii aduersabantur, ita obuiam ibant apostoli, speciatim Paulus, vt exemplo suo docerent, qua ratione in controuersis theologicis rite versandum sit. Obseruare enim hic licebit seueritatem, ex zelo diuino profectam; verba, nihil aliud, quam animi sanctitatem

R r r r r

sum.

summam spirantia; elenchum, & rationum pondere, & dictorum grauitate efficacem; simulque intelligitur, pro doctrinae puritate contra haereticos ita decertasse apostolos, vt de morum quoque innocentia conseruanda non minus essent solliciti. Inter Pauli autem apostoli epistolas cumprimis ea, quam ad Romanos scripsit, confirmatum aliquid theologiae polemicae specimen praebet.

Apostolorum praeserunt vestigia socii illorum atque discipuli, viri apostolici. Hos inter commemorandus praecipue esset BARNABAS, Pauli apostoli comes fidelissimus, donec lite inter eos oborta separarentur, si genuina esset, quae sub eius nomine circumfertur epistola. Disputatum ea de re acriter fuit inter viros doctos: nec nostrum nunc est, eam componere licet; quamquam probabilior illorum mihi videatur sententia, qui, genuinam esse, negant. Occurrunt enim in ea quaedam BARNABAE nomine non digna; & iam olim eam vt spuriam reiectam fuisse, EVSEBIUS nos condocer, *hist. eccles. lib. III. cap. XXV.* & HIERONYMVS, in *catalogo scriptor. ecclesiast. cap. VI.* Quidquid huius sit, inter polemica scripta eam referendam, concedet, qui intellexerit, gnosticis eam maxime fuisse oppositam. Audire hac de re iuuabit HENR. HAMMONDVM: *apostoli Barnabae epistola ex hoc vno caractere gnosticorum commode poterit explicari, alias certissimam lectori crucem factura. Isti quippe Simonis adfclae, ῥήτων, id est, sacrae scripturae mysticam interpretandi facultatem sibi arrogantes, multa veteris testamenti mysteria ad impuros suos vsus accommodabant. Sic de illis Polycarpus epistola ad Philippenses: ὅς ἐν μεθόδῳ τὰ λόγια τὰ κυρία περὶ τὰς διὰς ἐκσυμίας πνευμάτων ἐν τῷ Σατανᾷ, & fusc Epiphanius in haeresi Gnosticorum. Hinc Barnabas hac fere epistola vniuersa sua veteris instrumenti loca quam plurima mystice etiam & kabbalistice expostia, Gno-*

sticorum doctrinis opponit; primo vt Christum natum & passum probaret, quod a Gnosticis negatum; τὴν λέγει, ἡ γένεσις, μυστήριον, ἐκκαλεῖται ἐν τῷ ἐν αὐτῷ μυστήριον. Φανερῶς οὖν ἵπν' ἰσθῶν, discite, quid scientia dicit, spem scilicet omnem in Iesu in carne manifestando ponendam esse, & istiusmodi multa. Secundo vt circumcisionem, & ritus Mosaiscos abolicos concluderet. Deum enim comparrasse populum dilecto suo, qui in simplicitate esset crediturus, & offendisse omnibus, vt non incurrant, tamquam proselyti ad illorum legem, quam Gnostici iudaizantes obseruandam contenderunt. Tercio denique vt πορνεῖαν, παιδοφθορίαν, ἀκαθάρτην omnigenam, a leporis, hyaenae, mustelaecae interdictione Mosaisca fugienda suaderet: quibus ubique ῥήτων; mentionem immisecit, eiusque duplex genus proponit; vnum διδὼν τῷ φωτὶ, viam lucis; alterum τὴν τῷ μέλανος διδὼν σκολίαν, ἡ τὴν κατὰρας μεσην, nigri seu tenebrarum viam, obliquam & execrationis plenam. Haec HAMMONDVS, in dissertationibus quatuor, quibus episcopatus iura adstruuntur &c. dissertat. I. cap. VII. p. 22. quae & ex eo repetit, vt simul adprobet, STEPH. LE MOYNE, in notis & obseruationibus ad varia sacra p. 601. 602. Nec negauimus, auctorem huius epistolae subinde gnosticos perstringere; cum autem BARNABAM, Pauli apostoli comitem, esse, supponit quidem HAMMONDVS, nondum eueit. Existimat quoque HAMMONDVS, vt ex verbis eius adlatis patet, POLYCARPVM, in sua ad Philippenses epistola, gnosticos ferire. Quod in meram iterum abis coniecturam; quamquam non negauerim, ad haereticos sui temporis, quos inter & gnostici erant, Polycarpum reperiisse. Sed de Polycarpo deinceps dicemus.

Quemadmodum autem apostoli, virique apostolici, iam saeculo primo, & viua voce, & scriptis, veritatem caelestem contra haereticos defendebant; ita nec hi intermittebant quidquam, quod ad propa-

gandos & disseminandos errores facere poterat. Nec dubitandum, quin scriptis idem fecerint; etsi nihil eorum, nisi pauca quaedam fragmenta, ad nos peruenerit. Ab ipso SIMONE mago libros quosdam scriptos, innuit auctor *recognitio*num, quae CLEMENTI Romano tribuuntur, *lib. II. §. XXXVIII.* itemque auctor *constitutio*num apostolicarum, sub eiusdem CLEMENTIS nomine confictarum; *lib. I. cap. XVI. p. m. 345.* editionis IO. BAPTIST. COTELERII. Et in posteriori quidem loco verba ita se habent: Ἰδομεν γὰρ ὅτι διὰ τὴν εὐαγγέλιον καὶ κληρίων, ἰδοὺ συντάξαντες βιβλία διὰ τὸν μαθητὴν καὶ τὸν μαθητῶν αὐτοῦ, περιέλαβον διὰ τὴν πίστιν τοῦ ὁμοῦ τῶν περικλυτῶν Χριστῶν καὶ ἡμᾶς τοὺς αὐτοῦ ἰδοὺς. Scimus quippe, Simonem & Cleobium venenatos libros nomine Christi ac discipulorum eius composuisse, atque circumferre, ad decipiendos vos, qui Christum, nosque seruos eius dilexistis. Idem confirmat HIERONYMVS, *comment. ad cap. XXIV. Matthaei*, vbi de Simone; haec quoque inter cetera in suis voluminibus scripta dimittens: ego sum sermo Dei &c. Horum SIMONIS voluminum quodnam fuerit argumentum, ex verbis, quae in *constitutio*nibus apostolicis l.c. sequuntur, videtur colligi posse. Ita namque auctor iste, quibusdam interiectis, pergit: ταῦτα καὶ νῦν ἐποίησαν διὰ δυνάμεως, διαβάλλοντες διμυγρίαν, γάρτοι, πρόβιον, παρανομίαν, νόμον, προφῆτιαν, βίβλιν, καὶ τὰ ὀνόματα ὑψηλοφάντες, καὶ διὰ τούτοις φασιν, ἀγγέλων, τὸ δ' ἄλλο διὰ τοῦτο, δαιμόνων, τὸν αὐτοῦ ὑποκρίντων. *Consimiles* libros nunc quoque ediderunt inauspicati homines, calumniantes creationem, nuptias, providentiam, procreationem liberorum, legem, prophetas; adscribentes barbara quaedam nomina, scilicet ut ipsi dicunt, angelorum, ut verum autem proferatur, daemonum, quorum adflatu loquuntur. Ex hisce priora solum ad libros SIMONIS pertinere, obseruat IO. ERNEST. GRABIVS; vtpote quem con-

tra creationem Dei varia in scriptis suis obiecisse, fragmenta eorum in MOSIS BAR CEPHA, syri episcopi *part. III. commentar. de paradiso cap. I.* obuia, satis ostendant; in *spicilegio patrum* v. & *haereticorum saeculi I. p. 306.* vbi & integrum MOSIS BAR CEPHA locum exhibet. Recte porro idem vir doctus inde colligit, libros SIMONIS, saltem aliquos, formam disputationum habuisse, quibus doctrinam Mosi, prophetarum, & apostolorum impugnauerit, adeoque specimen *pseudo-theologiae polemicae* exhibuisse. Hoc inde porro confirmat, quod apud pseudo-DIONYSIUM areopagitam, *lib. de diuinis nominibus cap. VI. §. II.* commemorentur τῆς παρούσης Σχολῆς ἐκρηγνύμενοι λόγοι *vesani Simonis confictorii sermones*, nimirum contra vitam aeternam, siue immortalitatem animarum, quam & in disputatione cum Petro, *lib. III. recognit. §. XXIX. seqq.* in dubium vocauerit. Atque haec, licet ita comparata sint, ut extra controuersiam ponere videantur, SIMONEM libros quosdam polemicos scripsisse; possent tamen adhuc, ne quid diffitear, quaedam contra ea moueri dubia. Testimonium pseudo-CLEMENTIS non magni est momenti. HIERONYMVS falli potuit, vt libros, sub SIMONIS nomine editos, ab eo quoque profectos, crederet. Id quod multo magis de MOSE BAR CEPHA dicendum, saeculi decimi scriptore, cuius nulla in hocce negotio est auctoritas. Nec aliter de pseudo-DIONYSIO existimandum, cuius forte etiam verba de disputatione Simonis cum Petro *lib. III. recognit. §. XXIX.* sunt intelligenda. Ceterum de reliquorum primi saeculi haereticorum, vt Dosithei, Cerinthis, Nicolaitarum, libris, quorum sola nomina, immo quorundam ne nomina quidem, ad nos peruenerunt, legendus idem GRABIVS l.c. p. 30.

§. III. Varium etiam & multiplex certamen secundi tertiine a Christo nato saeculi doctoribus subeundum fuit, dum modo cum Iudaeis, modo cum gentilibus, modo cum haereticis, magno numero tum erumpentibus, speciatim gnosticis, Valentinianis, Marcionitis, & Manichaeis, Sabellianis, Samosatrenianis, Nouatianis aliisque, in arenam descendere, suarum duxerunt esse partium. Qua in re quo pacto se gesserint, quamue disputandi rationem sequuti sint, ex eorum, quae supersunt, monumentis, vtrumque intelligere licet. *

* Ad secundum saeculum dum progredimur, primo se nobis loco offerunt IGNATIVS atque POLYCARPVS, viri sanctissimi. IGNATIVM acriter cum haereticis conflictatum, auctor est EUSEBIVS, *hystor. eccles. lib. III. cap. XXXVI.* Cum per *Aham*, inquit, sub adcuratissima satellitum custodia, ductaretur, singularum nihilominus ciuitatum, quas ingrederetur, ecclesias, sermonibus & corroborationibus suis confirmans, monebat imprimis, vt sibi a prauis haereticorum opinionibus caverent, quae tunc primum in lucem emergere cum corpiscent, copiosius pullulabant. Atque id etiam in epistolis suis, saltem iis, quas hodie plerique eruditorum pro genuinis agnoscunt, abunde demonstravit, HIO. PEARSONIO credimus, in *vindictis epistolarum Ignatii, part. II. cap. I. p. m. 344.* Duas hic potissimum haereses de natura Christi ea tempestate obtinuisse, obseruat, vt veritati catholicae, ita & sibi ipsis prorsus contrarias, quarum altera *doctarum* fuerit, a Simonianis ortorum, humanae naturae veritatem in Christo destruentium, altera *Ebionitarum*, diuinam prorsus naturam, & aeternam generationem Christo denegantium, legisque caerimonialis obseruationem vrgentium. Has primi saeculi haereses antiquos scriptores agnoscere, easque Ignatio aetno floruisse, fateri. Hinc & THEODORETVM *haereticarum fabularum* libros ita partitum, vt primus eos, qui alterum creatorem confinxerunt *δοῦσεν δὲ Πατρι-
αρι τὸν κτῆνος ἐκ ἀρχῆς ἰσχυρῶς*, secundus au-

tem illos, qui *ψαλὸν ἀδελφῶν τοῦ κῆριος προσηγορεῖσθαι*, complecteretur. Ignatius itaque, sic pergit, cum a schismaticis & haereticis semper cauendum esse doceat, has praecepit haereses petii, illas frequenter, sedulo & aperte ferit; priorem doctarum a discipulis Menandri tunc temporis disseminatam, atque vt credibile est a Saturnilo apud Antiochiam iam tum defensam, epistola ad Smyrnaeos atque Trallesios iugulat; alteram ab Ebione profectam, lateque per orientem sparsam, epistola ad Polycarpum, ad Ephesios, Magnesianos & Philadelphenos refellit. Praeter has duas haereses nullam omnino attingit: quidquid in his epistolis de particulari aliqua haeretica doctrina scriptum est, ad earum vnam referri & potest, & debet. Referendus itaque omnino IGNATIVS inter eos, qui theologiam polemicam tractarunt, quod & more fecit vere apostolico, summa grauitate, simplicitate, argumentorum pondere, sophismatibus argutum facessere iussis, vitaeque simul rationem habens. Valentinianam quoque IGNATIVM perstrinxisse haeresin, in epistola ad Magnesianos, effato satis celebri, nonnulli contendunt; ex quo tamen alii colligunt, epistolam hanc non esse genuinam, eo quod Valentiniani isto tempore nondum existerint. Dissentit tamen ab hisce IO PEARSONIVS, qui valde operosus est in hocce argumento remouendo, quod fidem epistolarum, quas defendendas suscepit, plane labefactare poterat; in *vindictis epistol. Ignat. part. II. cap. III. seqq.* Quemadmodum vero

vero dubium adhuc est, an verba **IGNATII** Valentinianos respiciant; ita nec euicuum, eo tempore Valentinianam haeresin nondum exstitisse. Sed dictum hac de re in *dissert. de haeresi Valentiniana* §. III. p. 414. seqq. Obseruatu porro dignum, quod **IGNATIVS**, in *epistola ad Smyrnacos* §. V. profiteatur, se, cum refellat haereticos, nominibus tamen illorum parere: τὰ δὲ ὀνόματα τῶν αἱρετικῶν οὐκ ὀνομάζω μὴ ἐγγράφειν· ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἔστιν ἐν τῷ αὐτοῦ μνημονίῳ, καὶ οὐκ ἔστι μετανοήσας πρὸς τὸ αὐτὸ. Nomina autem ipsorum, cum sint infidelia, non visum est mihi inscribere, sed & absit a me, ut eorum mentionem faciam, donec respiciant &c. Quod animi propositum religioso etiam in reliquis *epistolis* obseruauit, adeo, ut nullius vniquam haeretici hominis nomen ediderit. Indecque **IO. PEARSONIVS** contra **DALLAEVM** concludit, verba, quae in *epistola ad Trallianos* leguntur, quibus speciatim Basilidis, Theodoti & Cleobuli mentio iniicitur; non esse a manu **IGNATII**, sed ab interpolatore quodam profecta. Imitatus autem hac in re **IGNATIVS** videtur apostolos, qui itidem non, nisi raro admodum, nominatim haeticorum meminerunt. Idque singularis moderationis argumentum est; quamquam **IGNATIVS**, alia ratione inductus, hoc fecerit, indignos videlicet eos censens, quorum nomina commemoraret, donec respicerent. Ad **POLYCARPV** quod attinet, etsi in *epistola ad Philippenses* ex instituto polemica non tractat, haeticos tamen sui temporis perstringit. Verba quae in ea §. VII. exstant: πᾶς ἡγερέσθαι δὲ μὴ ὁμιλεῖν ἢ ἰσοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ λαλῶντι· ἀντιχερίσθαι δὲ καὶ ὅς ἐστι μὴ ὁμιλεῖν τὸ μαρτυρεῖν τῷ ταυρῷ, ἀπὸ τῆς διαβολῆς ἐστίν· καὶ ὅς ἐστι μεθόδου τῆς λέγουσας καὶ πρὸς τὰς ἀποστολάς, καὶ λέγουσας ἐκείνους· μήτε κτείναντες, ὅτε πρὸς τοὺς ἐκ τῆς σατανῆς. Omnis enim qui non confietur Iesum Christum in carne venisse, hic antichristus est; & qui non confietur martyrum crucis, ex diabolo est; & qui eloquia

domini traduxerit ad desideria sua, dixeritque, neque resurrectionem, neque iudicium esse, hic primogenitus est satanae; ab **HENR. HAMMONDO** ad gnosticos trahi, antea iam obseruauimus. At alii, cuncta fere errorum Simonis magi capita in iis contineri, existimant, distinctius & latius exposita apud **IRENAEVM**, **EPIPHANIVM**, ceterosque, haesclum enarraiores. Fuisse tempore **POLYCARPI**, qui talia docuerint, dubitari nequit; licet & ille nomina eorum indicare consultum non duxerit.

Sequitur **IUSTINVS**, philosophus ille atque martyr. Huius varia exstant scripta polemica, gentilibus, Iudaeis, & haeticis opposita. Philosophus enim cum esset, maiori etiam apparatu ad disputationes & tractandas controouersias accessit; simul tamen a simplicitate & grauitate apostolicae paulisper discessit. Ad gentilium superstitionem & errores confutandos spectant: *paraenesis eius ad Graecos*; *oratio ad Graecos*; *apologia prima pro christianis ad Antoninum piū imperatorem*; *apologia secunda pro christianis ad senatū Romanū*; itemque *liber de monarchia Dei*, in quo poetarum testimoniis comprobatur, vnum solum esse Deum. Haec **IUSTINI** scripta cum reliquis eius operibus saepius edita, sed & seorsim, cum doctissimorum virorum emendationibus & adnotationibus, recusa sunt; *prima* quidem *apologia* Oxoniae 1700. 8. opera & studio **IOAN. ERN. GRABII**; altera autem cum *paraenesi ad Graecos & oratione ad Graecos*, itemque cum *libro de monarchia Dei*, cura **H. HUTCHINI** Oxoniae, an. 1703. 8. Et in hisce quidem beatus martyr contra gentiles pugnavit. Iudaeos ex instituto refutauit in *dialogo cum Tryphone Iudaeo*, qui duo colloquia, per duos integros dies habita, completitur. **NICOL. LE NOVRRY**, qui adcuratam librorum **IUSTINI** analysin exhibet, de hoece dialogo ita pronuntiat;

Rrrrr 3

Quam-

Quamuis non inurbana prorsus fuerit Iustini cum Tryphone congressio; tantum tamen abest, ut martyr sanctissimus ipse, Iudaeisque blandiatur, aut eos adulatione aliqua vel assentatione deliniat, quin potius illis nullibi vel minime parcat, ac saepissime cum ipsis asperius, severiusque agere videatur. Nam durissimis non solum utitur verbis, sed Tryphoni quoque & sociis eius caecitatem, pernitentiam, obstinationem, aliaque eorum vitia exprobrat frequentius; in adparatu ad biblioth. maximam patrum, tom. I. dissert. II. de Iustini martyr. operibus p. 378. Dialogum equidem huncce IUSTINI martyris esse, negare ausus est, idque peculiari commendatione, Kiloni 1760 edita, enuncere voluit CHRIST. GOTTL. KOCHIVS; cui eius sententiae cum alii se opposerent, eandem iterum defendere adnitus est, in *ensura iniquae censurae*, Lipsiae an. 1704. euulgata; sed responsum ei est a viris doctis variis scriptis, quae THOM. ITTIGIVS recenset in *select. capitib. histor. eccles. saec. II. cap. I. §. VII. p. 8.* Iungenda quae ipsemet hac de re disputaui in *dissertat. de haeresi Valentiniana*, ad §. III. p. 569. seqq. Scorsim dialogus hicce IUSTINI cum Tryphone Iudaeo, cum praestantissimorum virorum emendationibus & adnotationibus, luci expositus fuit a SAM. IESSE, Londini an. 1719. 8. itemque cum eiusdem IUSTINI *apologiis duabus*, cura & studio SYANNI THIRLEBII, Londini 1722. fol. qui itidem *notas ac emendationes* adiecit. TRYPHONEM huncce, quocum IUSTINVS disputavit, eundem esse ac R. TARPONEM, cuius haud ignotum apud Iudaeos nomen est, a vero non abhorre, putat IOAN. BENED. CARPZOVIVS, *introduc. in theolog. iud. raym. MARTINI pugioni fidei praemissa*, cap. XI. §. II. p. 84. Haereticis denique sui temporis se opposuit IUSTINVS, in libro *contra omnes haereses*, qui non amplius extat, ipse tamen eius hisce meminit verbis: *ἔτι δὲ αὐτῶν καὶ εὐταγματὰ κατὰ πᾶσιν τῶν*

γεννηθέντων ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου. ὃ δὲ βλάστη
*ἡτοῦτο, δόξαται. Est autem nobis liber contra omnes enatas haereses compositus; quem si legere volueritis, dabimus; apolog. I. pro christianis §. XXXV. p. 54. editionis IOAN. ERN. GRABII. Atque idem GRABIVS deperdit huius operis mentionem facit; in *spicilegio patrum et haeticorum, saec. II. p. 44.* itemque p. 166. seqq. nullumque dubium esse, putat, quin plura ex illo in fides aduersus omnes haereses libros transulerit IRENAEVS, praesertim cum & Valentinum a IUSTINO refutat, diserte testetur TERTVLLIANVS, lib. *contra Valentinianos cap. V.* Qui a PHOTIO cod. CXXXV. laudatur IUSTINI *ἀπολογία κατὰ μαγιστῶν*; quos HIERONYMVS insignia contra Marcionem volumina vocat, in *catalog. scriptor. ecclesiast. cap. XXIII. p. m. 45.* & ex quibus nonnulla adferunt IRENAEVS, lib. IV. cap. XIV. & lib. V. cap. XXV. atque EVSEBIVS, lib. IV. *histor. eccles. c. XI.* distincti quidem a priori opere fuerunt; ut tamen eius quoddam velut supplementum constituerent. IRENAEO *εὐαγγλιστὸς* nomine veniunt cuius partem librum de *resurrectione carnis*, quem iam laudauimus, IO. ERN. GRABIVS esse existimat, eo quod, Marcionem vna cum infidelibus resurrectionem carnis impugnasse, constat; ex quo & insigne aliquod fragmentum exhibet; *l. c. p. 177. seqq.* Adparet itaque ex haecenus dictis, inter eos, qui pro veritate contra dissidentium insultus pugnarunt, adeoque & in theologiae polemicae scriptoribus istius saeculi, haud vicinum eum tenere locum. An vbique aequae praeclare rem gesserit? disquiri adhuc posset. Id certum, dum aliorum errores redarguit, non leuiore fere & ipsum admisisse, qui passim indicari solent, praesertim ab auctoribus, qui generatim de naevis patrum agunt, quos laudauimus cap. III. huius libri ad §. VII. Ratiocinandi leges, quod vel maxime a disputatore, qui alios refellit, fieri*

fieri oportebat, eum non semper obseruasse, ostendit vir celeberrimus NIC. HIER. GYNDLINGIUS, *obseruation. selectar. ad rem litterar. spectant. tom. II. obseru. VII. & IX. p. 89. & seqq. vti itidem iam supra h. c. ad §. VI. monuimus.* Mitto reliqua, quae illi cum aliis eiusdem saeculi & generis scriptoribus sunt communia.

Cum autem IUSTINVS haud vltimus illorum fuerit, qui apologias pro christianis scripserunt, non abs re fuerit, de reliquis, qui idem fecerunt, etiam aliquid addere. Dum enim christianorum doctrinam defenderunt, plerumque gentilium simul refutarunt errores. De QUADRATO, qui Hadriano imperatori anno 123 Athenis hiemem agenti orationem apologeticam obtulit, nihil dicemus, cum ea non amplius existeret. Conferendus EVSEBIUS, *hystor. eccles. lib. IV. cap. III.* Eamdem ob causam nec melito Sardensis in Lycia, minoris Asiae prouincia, episcopus, nos morabitur; siquidem *apologia* eius pro christianis, Marco Aurelio Antonino imperatori exhibita, itidem cum aliis eiusdem auctoris scriptis, temporum iniuria intercidit. Mentionem eius EVSEBIUS facit, *hystor. eccles. lib. IV. cap. XIII. & XXVI.* itemque HIERONYMVS, in *catalog. scriptor. ecclesiastic. cap. XXIV.* Succedat itaque TATIANVS, Iustini martyris, teste IRENAEO *lib. I. cap. XXXI.* & HIERONYMO in *catalog. scriptor. ecclesiastic. cap. XXXIX.* auditor atque discipulus: at haereseos postea postulatus, eoque nomine infamis. Namque & Valentini adprobasse dogmata dicitur, & cum continentiam, temperantiamque eo vsque vrgeret, vt vini quoque vsum omnem reiceret, vt vulgo quidem perhibent, auctor nouae sectae fuit, cui ideo encraticarum nomen haesit. Dictum de eo in *dissertat. de haeresi Valentiniana ad §. XVIII. p. 688. seqq.* Fuit ceteroquin vir eruditus, & inter reliqua scripta, quorum,

teste EVSEBIO, *hystor. eccles. lib. IV. cap. XXXIX.* maximum edidit numerum, *orationem ad Graecos* composuit, quae & sola ex eius libris ad nos peruenit, si forte harmoniam euangelistarum, *διὰ τισέων* dictam, (de qua alibi verba faciemus) excipias. In lucem producta est haecce *oratio* tum alias, tum & cum variis virorum doctorum annotationibus, a WILH. WORTH, Oxoniae an. 1700. 8. In ea id cum primis agit, vt Graecorum retundat ignorantiam. Hisce enim, eruditionis opinione inflatis, cum sorderet christianae religionis simplicitas; TATIANVS contra, nullum esse artium aut scientiarum genus, quod non barbaris, quos vocabat, acceptum ferre deberent Graeci, demonstrat. Eloquentiae etiam, poeseos, philosophiae, aliarumque artium abusum apud Graecos cum perstrinxisset; concludit tandem, his omnibus nuntium esse mittendum, ac christianam potius amplectendam religionem. Quod dum porro exsequitur, varios gentilium in diuinis errores refellit, atque christianorum dogmatum veritatem comprobat. Errorum, quos ex Valentini schola hausit, non esse immunem hanc orationem, nonnulli contendunt; qua de re dictum in *dissertat. de haeresi Valentiniana p. 700. seqq.* Cum TATIANI haecce *oratione*, HERMIAE *διασυμέν των εἰς φιλοσόφων*, *irrifionem gentiliū philosophorum*, edidit, quem antea laudauimus, WILH. WORTH, quae & alias cum IUSTINO, ATHENAGORA, aliisque scriptoribus apologeticis, excusa saepius fuit. Philosophus is fuit christianus, de cuius neque patria, neque aetate, neque genere, neque vitae instituto, certi quid constat. MARGARIN. DE LA BIGNE, aliquae *bibliothecae patrum* editores, eum saeculi quarti scriptoribus adnumerant, quos sequitur ADAMVS RECHENBERGIUS, in *dissertat. de apologiis doctor. vet. eccles. christ. quae in exercitationibus eius, ad hyst. ecclesiastic. & litterar. spectant.*

p. 314. exstat. Immo PETR. LAMBECIVS, Hermiam hunc eundem esse ac Hermiam Sozomenum, *historia ecclesiastica* scriptorem, qui saeculo quinto sub Theodosio iuniori vixit, existimat; *commentar. de bibliotheca Vindobon. lib. VII. p. 54.* cui suffragatur WILH. ERN. TENZELIVS, *exercit. select. part. prior. exercit. V. siue de Iustino martyre, Athenagora &c. p. 228.* & in addendis pag. 456. contra quem disputat GVIL. CAVE, *histor. literar. scriptor. ecclesiast. part. II. p. 21.* Nostra id nunc parum refert, cum nobis sufficiat, HERMIAM istum inter scriptores polemosicos referendum esse. Id enim agit, vt dissentientes philosophorum sententias, de Deo, de anima, aliisque capitibus inter se committat, atque omnium ludibrio exponat. Quod tamen disputandi genus tum demum tuto adhibeas, cum tibi nihil eiusmodi aduersarius exprobrare potest. Quid vero, si philosophus gentilis non minores, nec pauciores theologorum christianorum dissensiones opponat? Nec inde te expedies, si dicas, eos, qui dissentiunt, a te non pro christianis, sed pro haereticis & pseudotheologis haberi. In promptu namque erit responso, nec philosophum istos, qui a se dissentiunt, pro veris philosophis, sed pro sophistis, & pseudo-philosophis habere. Sed hoc sic in pag. 64. Ad ATHENAGORAM nos itaque conuertimus. Fuit is patria Atheniensis, philosophus christianus & presbyter, eruditione prae reliquis insignis. Cum quarta contra christianos excitaretur persequutio, cuius apud EVSEBIUM fit mentio, *lib. IV. hist. eccles. cap. XV.* apologiam pro christianis ad Marcum Aurelium Antoninum imperatorem, & imperii socium, Lucium Verum, aut, vt alii volunt, Lucium Aurelium Commodum, filium, adornauit. Edita est tum alias, tum & Lipsiae, opera & studio ADAMI RECHENBERGII anno 1684. 8. & vna cum libello de mortuorum resurrectione Oxoniae, cura

EDVARDI DECHAIR an. 1706. 8. Nimirum cum atrocissimis calumniis a gentilibus impeterentur christiani; ATHENAGORAS horum vindicare innocentiam seculum constituit. Triplex, ait, christianis inferri crimen, impietatem, quae deos tolleret, Thyestes epulas, in quibus carne humana vescerentur, at tandem incestos concubitus. Tria itaque haec crimina totidem orationis saae partibus ita purgat, & diluit, vt in primo tamen refellendo longe maiorem ponat operam. In libello de resurrectione mortuorum itidem christianorum causam contra gentiles agit; idque ea ratione, vt primum demonstraret, resurrectionem mortuorum nullam inuolueram repugnantiam; deinde autem, futuram omnino resurrectionem, argumentis euincat. Hanc enim tractandi methodum satis concinnam ipse praescripserat. Naeuorum autem quorundam licet non expers sit ATHENAGORAS, de quibus supra *cap. IV.* huius libri ad §. *IV.* dictum; vir tamen eruditus fuit, & in christiana non tantum sed & gentiliu theologia versatus, quos armis domesticis impugnat, argumentisque minime contemnendis fortiter stringit. Adiungunt nonnulli scriptoribus apologeticis THEOPHILVM Antiochenum, cuius notis sunt tres libri ad Autolyum, καὶ τὰς τῶν χριστιανῶν πλάνης, de quibus tamen cum iam supra *cap. I.* huius libri ad §. *IV.* abunde dictum sit, nunc nihil addimus. CLEMENS Alexandrinus locum hic sibi vindicat, ob λόγον προσημασμένον περὶ ἑλληνισμῶν, in quo gentiles redarguit, eosque ad christianam philosophiam amplectendam adhortatur. In *stromatum* quoque libris, haereticarum dogmata expodit: in quibus tamen quaedam εἰρησυνήκετα dicta occurrere, iam PHOTIVS monuit, *cod. CXI.* Refertur & inter eius deperdita canon ecclesiasticus, seu aduersus Iudaizantes, Alexandro Hierosolymorum episcopo inscriptus. Immo & librum aduersus haereses

refes se scripturum, pollicitus est *frōmat. lib. III. p. 431.* quem an unquam cum aliis, quorum spem fecit, ediderit, incertum est. Sed de Alexandrino hoc CLEMENTE repetenda, quae fufius disputauimus *c. IV. huius libri ad g. IV.* Superfunt ex Latinis Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANVS & MINVTIVS FELIX. De illo deinceps seorsim dicemus. Hunc vero nonnulli TERTULLIANO aequalem, alii supparem, CYPRIANO tamen antiquiorem, statuunt; omnes tandem, nihil certi de eius aetate adfirmari posse, fatentur. Si NIC. RIGALTIO credimus, MINVTIVS & argumenta, & differendi ordinem, atque ipsa plerumque verba, a TERTULLIANO sumit; *not. in Minut. p. 2.* Scripsit aimirum Romae dialogum *Ostianii* nomine insignem, inter Caecilium Natalem, gentilium superstitionis acerrimum propugnatorem, & Octavianum Ianuarium, acutum christianorum vindicem, ac patronum, quos inter medius sedet arbiter MINVT. FELIX. *In quo sane, iudice GVL. CAVEO,* totum gentilium cultum, deorumque profaniam non minus erudite, quam venuste & ingeniose conuellit, & christianos eorumque sacra, ab omnibus Caecilii calumniis atque obiectionibus eleganter & neruose vindicat; *hiflor. literar. scriptor. ecclesiast. saec. III. p. 48.* Laudat eundem librum LACTANTIUS, sed ut simul significet, MINVTIVM in theologia polemica ad *hunc* non peruenisse. *Huius liber,* inquit, cui *Ostianio* titulus est, declarat, quam idoneus veritatis adsector esse potuisset, si se totum ad id studium contulisset; *institur. diuin. lib. V. c. I.* Sunt utique, qui inter alia hoc in eo desiderant, quod felicius impugnaverit errores gentilium, quam doctrinam christianorum explicauerit, atque probauerit. Ut adeo de eo vsurpari queat, quod de ipso LACTANTIO pronuntiavit HIERONYMVS: *Vtinam tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit; epist. XIII. ad*

BVD. ISAGOGE.

Paulin. Errorum quoque non immunis fuit MINVTIVS, in quos non possunt non incidere, qui de aliorum potius placitis confutandis, quam de veritate recte intelligenda atque confirmanda, sunt solliciti. Diu hicce MINVTII *dialogus*, octauus ARNOBII liber reputatus est, donec FR. BALDVINVS, iure consultus clarissimus, eum vero auctori restitueret, atque sub eius nomine illum ederet Heidelbergae an. 1560. cum *praefatione* luculenta, in qua sententiae suae rationem reddit, & de ipso MINVTIO erudite differit. Recusus deinde saepius est, & cura quoque CHRISTOPH. CELLARII, cum CYPRIANI libro de *idolorum vanitate*, & BALDVINI *praefatione*, additis adnotationibus, Halae Saxo- num, an. 1699. g.

De Q. SEPTIMIO FLOR. TERTULLIANO nunc paullo diligentius nobis differendum est; quoniam non modo contra gentiles, sed & alios, a veritate doctrinae christianae dissentientes, pugnando, non vnum theologiae polemicae specimen reliquit. Et gentilibus quidem *apologeticum* aduersus gentes, senatui Romano, aut, ut alii volunt, prouinciarum praefidibus oblaturum, opposuit. Carthagine scriptus est an. 196, ut nonnulli volunt, vel ut alii putant, an. 202, quo Seuerus imperator christianam finem amplecti, sub graui poena vetuit. De tempore enim mirifice viri docti inter se dissentiunt; qua de re conferenda IO. LAVR. MOSHEM, viri clarissimi, disquisitio *chronologico-critica, de vera aetate apologetici a Tertulliano conscripti, initioque persecutionis Seueri, Lugduni Bataur. anno 1720. 8.* Inter editiones varias *apologetici* huius eminet, principemque locum tenet, quae studio SIGEB. HAUERCAMPI Lugduni Bataurorum an. 1718. g. lucem adspexit; in qua non solum textus ad *codices manuscriptorum* & editiones veteres summa cura recognitus, castigatus, emendatus est, sed & *perpetuus commenta-*

S S S S S

rius

rius additus, in quo non modo *variorum auctorum*, sed & *plura sacrae scripturae loca* *strictius vel uberius explicantur, elucidantur, & illustrantur.* Idem quoque HAVERCAMPVS in *praefatione* spem fecit, se eadem ratione & reliquis TERTVLLIANI, quos aduersus gentes scripsit, libros editurum. Namque & in aliis scriptis TERTVLLIANVS christianorum causam contra gentiles egit. Cum primis id fecit in *libris duobus ad nationes*, in quibus iisdem non tantum rationibus, sed & fere verbis, ac in *apologetico*, vtitur. Vnde nonnulli coniiciunt, eodem tempore opus vtrumque scriptum editumque, eo consilio, vt *apologetico* iudices innocentiam christianorum edoceret, libris autem, *ad nationes* scriptis, plebem de eadem certiore faceret. Spectat vero huc etiam liber *ad Scapulam*, Africae proconsulem, in christianos fauentem, occasione persecutionis a Scapula isto motae, an. 217 scriptus. Nec gentilibus tantum, sed & Iudaeis, se opposuisse TERTVLLIANVM, liber eius *aduersus Iudaeos* testatur; in quo primum probat, legem Mosaicam & caerimonias cultus Levitici tantum ad certum tempus constitutas, non debuisse perpetuas esse, sed cum aduentu Christi in carnem finendas; deinde Messiam, quem Iudaei expectant, quemque prophetae praedixerunt, iam venisse; Iudaei autem, quod hoc non intellexerint, inde prouenisse, quod vltimum Christi aduentum ad iudicium confuderint cum aduentu eius in carnem, qui humili atque abiectione contigerit specie. Cum primis vero & cum haereticis non semel TERTVLLIANVS certamen inuit; quos tum generatim, tum speciatim adortus est. Generatim quidem in libro *de praescriptionibus contra haereticos*, de quo mox plura; speciatim autem in *libris quinque aduersus Marcionem*; item *aduersus Praxeam*, patropastanorum ducem; *aduersus Hermogenem*, aliosque. Tandem contra ipsos

catholicos seu orthodoxos, postquam ad Montanistarum castra transiit, arma conuertit, in *libris de pudicitia*; *de fuga in persequutione*; *de ieiunio*; *de monogamia*; aliisque. Sed inter omnes hosce foetus polemos memorat maxime dignus est liber, cuius iam mentionem fecimus, *de praescriptionibus contra haereticos*, quippe in quo nouam contra haereticos disputandi rationem introduxisse videtur. *Praescriptionis* namque vocem, ipsi alias quoque non infrequentem, & ex iure consuetudinis petitam scholis, adhibuit. In horum mirum disciplina haud persundiorie versatus fuit TERTVLLIANVS; quod & EUSEBIUS confirmat, vtpote cui *de Populorum rebus* *historiae* *legum romanarum peritissimus*, audit; *bislor. eccles. lib. II. cap. II.* An vero idem sit, cuius in iure consuetudinum scholis celebratur nomen, disputat AEGIDIUS MENAGIUS, in *amoenitatibus iuris ciuilibus, cap. XII. p. 67. seqq.* Quem admodum itaque iure consulti iustam interdum eam bonorum possessionem iudicant, quae diuturno temporis intervallo se tuetur; ita & TERTVLLIANVS doctrinae catholicae antiquitatem haereticis opponit; hos ideo falsa & erronea docere, contendens, quod doceant noua. Quam argumentandi rationem cum grano salis accipendam, res ipsa ostendit. Veritatem antiquiorem esse mendacio, & errore, certum est. Fieri tamen interdum potest, vt apud quosdam error tam diu regnauerit, vt se aliquando veritatem habuisse, ignorent. Hi ergo, si ex diuturnitate possessionis argumentum contra veritatem capere vellent, fallerentur quam turpissime. Nec veritatis etiam eadem ratio est, ac bonorum, hominum dominio subiacentium, quae consensu aut expresse, aut tacito, ab vno domino ad alium transferuntur. Namque veritatem non perinde, ac res suas, alienare alicui fas est. Parum itaque comoda vocis huius ad dogmata sacra est trans-

translatio; licet non malo consilio a TERTULLIANO suscepta; qui & in ipsa translatione ita versatur, ut haec disputandi ratio, caute accepta, admitti tandem queat. Interim talia admiscet, quae explicatione quadam aut correctione opus habent. Huc illa referenda sunt effata, quibus scripturae sacrae derogare auctoritati videtur; cum tamen ea sola sit, ex qua & veritas & antiquitas dogmatis cuiusdam probari queat. Huiusmodi est, quando, *haeretici, inquit, scripturas obtendunt, & hac sua audacia, statim quosdam mouent; in ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum serupulo dimittunt. Hunc igitur potissimum gradum obstruimus, non admittendo eos ad villam de scripturis disputationem; si haec sunt illae vires eorum, vis ne eas habere possint, discipi debet, cui competat possessio scripturarum? ne is admittatur ad eam, cui nullo modo competat; cap. XV. p. 318.* Similia passim in hocce libro occurrunt; quae ut recte intelligantur, observare nonnulli iubent, TERTULLIANO negotium fuisse cum eiusmodi haeticis, qui, sprete scriptura sacra, opiniones ex suo arbitratu, & sapientiae, quam sibi finxerint, saecularis dictamine, introduxerunt; de quibus ipse TERTULLIANVS: *Viderint, qui Stoicum, & Platicum, & dialecticum christianismum protulerunt. Nobis curiositate opus non est, post Christum Iesum, nec inquisitione post euangelium; cap. VII. p. 195.* Hi ergo curiositate quaeestionum prurientes aures aluerunt, nec receperunt quasdam scripturas, & si receperunt, adiectionibus & detractionibus ad dispositionem insipienti sui interuenerunt; & si receperunt, non receperunt integras; & si aliquatenus integras praestant, nihilominus diuersas expositiones commentata conuertunt; immo ipsos apostolos ignorantiae ac infidelitatis adularunt, dicentes, non omnia apostolos scisse, & iterum, omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse;

easdem scripturas alii manu, alii sensu interuenerunt; & denique antiquitatis praeconio cristas extulerunt, aut se interferere aetati apostolicae, ut viderentur ab apostolis tradita, quae illi emiserant. Ita haeticos istos ex ipso TERTULLIANO describit IO. CONR. DANHAVERVS, in *chrisseide*, p. 971. 972. Obseruat porro idem vir doctus, geminam a TERTULLIANO proponi disputandi rationem, quarum vna constet retractione, *ἀνατροπῆς*, hoc est, translatione adcurata, quae vocari soleat disputatio πρὸς λόγον, TERTULLIANO audiat responsio specialis; altera praescriptione παραγραφή, ὅταν τις μὴ ἱσαγόμενος ἴδω ἀληθὴ τῆς διαιρέσεως, quando quis neget, litem inferri posse, scilicet vel ob ius antiquius, vel propter legem *ἡμετέρας* interpositam, vel alia aliqua exceptione. Iam ad rem ipsam quod attinet, constat, & ab eodem auctore recte docetur, totam TERTULLIANI disputationem esse ad hominem. Nam quia ab haeticis istis, quibus cum illi res erat, scriptura, obtentui solum sumta, re ipsa in minimis ponebatur, ac deprauata erat; ideo & sine scriptura probat, eos ad scripturam non pertinere. An, inquit DANHAVERVS, quia Iudaei contemnunt nouum testamentum, ac ideo sine scripturis nouis conuincendi sunt, ac ducendi ad fidem, ideo in re ipsa nouum testamentum non est norma fidei? Praeterea, quia iidem haeretici antiquitatem iactantur; merito ad origines ecclesiarum, & successionum decursum reuocati sunt; quemadmodum & eosdem, quia suas maluerunt ecclesias praetextere, quam apostolicas, ad haec recte reducit, ecclesias adeo deriuatas cum primitiuis, neutiquam autem ecclesiam cum scriptura contendens. Quae omnia si adcurate expendantur, & rectam in plurimis TERTULLIANI fuisse mentem, & quae ille contra haeticos sui temporis disputat, neutiquam protestantibus opponi posse, (quod tamē a romanensibus fieri

folet) demonstrabunt. Interim, nonnulla incommode & inconsiderate a TERTVLLIANO dicta esse, libens fateor; quemadmodum & ipse grauissimorum errorum non est immunis. Leges disputandi, conuincendique haereticos, subinde migrauit, quae in polemica theologia cum primis obseruari debebant; viamque in noua hac sua methodo salebrosam ingressus est, quam absolueri non potuit, quin hinc inde inapingeret. Sed vt plenius intelligamus, qualis in theologia polemica fuerit TERTVLLIANVS; audiamus LVDV. ELL. DV PIN de eo hunc in modum sententiam ferentem: ingenii acris, ardentis & subtilis erat, sed quod omnem illam concinnitatem, omnemque reſtitutionem, quae optari posset, non habebat. Plus saepe ſcſtorum luminum, quam verae ſoliditatis, ratiociniis eius ineſt; percutit & perſtringit potius audacibus ſuis enuntiationibus, quam rationum pondere conuincit. Eius ſententiae ſunt adſeſſatae; immo quandoque paulo inſtatae; modo ſublimi eas exprimit, ſed parum natiuo. Mediocritatem in rebus ſaepe excedit, ſere in omnibus exardeſcit, & concitatur; figuris & hyperbolis totus turget. Vbere ſcientia & eruditione pollebat, quibus opportune vti nouerat. In ſatyra excellēbat; ioci eius arguti ſunt & mordaces; (ſcilicet & hoc ſecundum nonnullos ad theologiam polemica requiritur.) Aduerſarios dextere adoriebatur, eosque turba rationum ſe inuicem ſubſequentium, & quaſi concatenatarum proſigabat. Denique ſi ratiociniis ſuis non perſuadeat, adſenſum ſaltem verborum magnifica pompa extorquet. Hiſce nonnulla de ſtylo TERTVLLIANI ſubiicit, & inter alia obſeruat, in polemicis libris cum pluriorem eſſe & terſiorem, ſed minus comitum; biblioth. noua ſcriptor. eccleſiaſticor. tom. I. p. 104. Liber iſte de praſcriptionibus contra haereticos ſeorſim quaſque cum ſcholiis & notis CHRIST. LVPI prodiit Bruxellis an. 1675. 4. Eſtque de eo hoc obſeruan-

dum, quaeri poſſe, num rectius: *liber praſcriptionum aduerſus haereticos*, an vero: *liber de praſcriptionibus haereticorum*, appellitetur? Ad quod CHRIST. LVPS reſpondet: *utrumque titulum eſſe congruum, & neutri ſuos deſſe patronos. Poſterior tamen, inquit potro, eſt congruentior, & videtur datus ab ipſo auctore. Etenim in primo aduerſus Marcionem libro Septimius adſeuerat, omne nouum dogma eſſe haereſin, & adiungit; ſed alius libellus hunc gradum ſuſtinebit aduerſus haereticos; etiam ſine retractatu doctrinarum reuincendos, quod hoc ſint de praſcriptione nouitatis. Lucide dicit, in hoc libello haereticos de ſola nouitatis praſcriptione reuinci, adeoque huic libello datum titulum de praſcriptionibus; in praefat. p. 3.*

Inter eos, qui ſaeculo ſecundo haereticis ſe oppoſuerunt, eminet etiam IRENAEVS, Lugdunenſis episcopus, ſancti Polycarpi diſcipulus, idemque martyr ſanctiſſimus. Eum enim aduerſus haereſes libros quinque compoſuiſſe, conſtat, quos olim *ἐλεγχος καὶ ἀντιρροπὴ τῆς ψευδοπνευμῆς* inſcriptos fuiſſe, EVSEBIO, *biſt. eccleſ. lib. V. cap. VII.* & PHOTIO, *biblioth. cod. CXX. ſupra iam, cap. praeced.* ad §. V. docuimus. Cumque haecce IRENAEI commentatio duabus veluti partibus abſoluatur, quarum prior, ſive *ἐλεγχος* deſectio vel traductio, librum primum reſpicit, quo errores haereticorum recensuit, *ἀντιρροπὴ* autem ſequentes quatuor, in quibus eos & ratiociniis, & ſcripturae ſacrae dictis reſellit; & concluſimus inde ibidem, non tam ad hiſtoricos, quam polemicos ſcriptores Lugdunenſem huncce praefulem referendum eſſe. Confirmatur haec ex eo quoque ſententia, quod iſti eius libri non modo ab EVSEBIO plurimis in locis, ad compendium verborum faciendum, *libri aduerſus haereſes*, & a CYRILLO Hieroſolymitano, *catecheſi XVI, inſtitutiones contra haereſes*, vocantur; ſed & in antiquis latinae verſionis codicibus, ita

inscripti sunt; obseruante IO. ERNESTO GRABIO, in *prolegomenis ad Irenaeum*, p. 15. Methodo itaque theologiae polemicae conuenienti IRENAEVS vsus est; quippe quae & hac ratione rectissime tractatur, si primum sententia dissentientium plene & integre proponatur, & tum demum refutatio subiiciatur. Laude maxima dignum esse hocce IRENAEI opus, nemo negauerit, idque & testantur elogia, quibus ab eruditissimis passim ornatur. Nec defuit fere Lugdunensi haec episcopo quidquam, quod ad theologiam polemicam rite tractandam requiratur. Non tantum enim in litteris sacris, sed & poetarum atque philosophorum scriptis versatus fuit; in haereticorum etiam dogmata & argumenta summo studio inquisiuit. Naeuorum tamen non est expertus. In ea, inter alia, eum fuisse sententia, nonnulli obseruant, animas hominum ex gratia denum diuina immortales esse, impiorum vero tandem interituras, postquam criminum suorum dederint poenas; quae & IVSTINO a quibusdam tribuitur opinio, & a qua non multum abludit, quam nostra aetate in scenam produxit HENR. DODWELLVS, calamos SAM. CLARCKII, TH. MILLII, aliorumque in se prouocans; qua de re dictum in *thesib. de atheismo & superst. cap. III. ad §. II. p. 267.* Ad modum controuersias tractandi quod attinet, a simplicitate apostolica in confutandis haereticis, eum interdum discessisse, negari nequit; dumque iisdem, quibus haeretici utebantur, eos superare voluit armis, ad eosdem etiam interdum impetgit scopulos, vanasque subtilitates pro argumentis solidis attulit. Nec ratiocinandi leges vbique obseruauit, quod in eo iam notauit PHOTIVS, cuius verba supra c. III. huius libri ad §. VI. recitauimus, vbi & ad ea, quae ad exeuandum in hocce capite IRENAEVM excogitauit RENATVS MASSVETVS, respondit. Idem & exemplis quibusdam

comprobauit, in *dissertat. de haeresi Valentiniana* ad §. XIX. p. 724. seqq. quod tamen displicuit FRID. STRVNZIO, qui in *historia Bardesanis ac Bardesimistarum*, ad §. XVII. p. 113. seqq. IRENAEI causam agere voluit: quo successu, alii iudicent. Contigit etiam eidem Lugdunensi praefuli, quod aliis, qui contra veritatis hostes in aciem prodeunt, contingere solet, & facile, nisi caute admodum incedant, contingere potest, vt ex nimio contradicendi studio in alterum extremum prolabantur atque in Scyllam incident, dum vitare volunt Charybdin. Sic inter alia Christum, cum Iudaeis euangelium adnuntiaret, non longe a quinquagesimo aetatis suae abfuisse anno, lib. II. cap. XXXIX. XL. docuit; errore manifesto, quem partim ex nimio disputandi aduersus gnosticos, qui Christum, expleto anno aetatis suae tricesimo primo, terris excessisse, adfirmabant, feruore, partim ex male intellecto loco, Ioan. VIII. 75. accedente traditione quadam falsa, ortum, non sine ratione viri docti existimant. Recte FRANC. FEVARDENTIVS: *diferis verbis adfirmat, Christum ultra quadragesimum aut etiam quinquagesimum annum docuisse; idque scripturis & rationibus, sed imbecillis, confirmare nititur; quod communi ecclesiae iudicio non est receptum. Candide autem de beatissimo martyre sentiendum, quod impetu suo refellendi gnosticos, qui annum trigessimum primum illum non excessisse, dicebant, in partem contrariam delatus est. Sanctissimus enim & doctissimus hoc non raro contigisse, ipsa luce manifestius est; in adnotationibus ad Irenaei l. c. Errorrem huncce IRENAEI vt excuset, omnem mouer lapidem HENR. DODWELLVS, dissert. I. ad Irenaeum th. 44. seqq. sed irritum plane conatu. CAES. BARONIUM, locum huncce corruptum esse, adeoque verba ista non ab ipso IRENAEO, sed ab imperito quodam scriptore, profecta, pronuntiantem, solide refellit NICOLAUS LE*

NOVRY, in *apparatu ad biblioth. maxim. patrum*, tom. I. lib. II. *differtat. VI. cap. VII. p. 595. seqq.*

Priusquam vterius prouehamur, de haeticorum etiam, qui saeculo secundo ecclesiam turbarunt, scriptis polemicis aliquid dicendum est. Hisce enim non minus, quam viva voce, errores suos propagare, suarum duxerunt esse partium. De Valentino certe haeresiarcha id constat, eum ad placita sua tuenda ac disseminanda varios composuisse libros. Librum, *sophiae* nomine inscriptum, ab eo editum, ex TERTULLIANO colligas; *aduers. Valentini. cap. II. Psalmorum* Valentini idem TERTULLIANVS meminit; *lib. I. de carne Christi cap. XX.* Vtriusque operis nullum superest fragmentum, nisi forte pars prioris censenda sit dissertatio Valentini, quae existat apud ORIGENEM, *dialog. contra Marcionitas scilicet. IV.* quamue IOAN. ERNEST. GRABIVS *tomo II. spicilegii sui p. 55. seqq.* inseruit. Et idem quidem hicce vir longe eruditissimus, tum Valentini, quae ex reliquis eius scriptis supersunt, tum & reliquorum haeticorum, Epiphani, Isidori, Ptolemaei, Heracleonis, aliorumque, quae hinc inde dispersa fuerunt, in isto *spicilegio* diligenter collegit, praefationibusque ad singula ista siue monumenta, siue fragmenta, ac adnotationibus illustrauit. De Valentini atque sectatorum eius scriptis ipsemet quoque varia obseruauit, in *dissertat. de haeresi Valentini. cap. IV. p. 575. seqq.* alibique. Cumprimis vero ex Valentini memoratu dignus est THEODOTVS, ex cuius scriptis velut compendium aliquod theologiae Valentinae confecit CLEMENS Alexandrinus, inscriptum: *ἐν τῷ Θεόδωρῳ καὶ τῆς ἀνατολικῆς καὶ μενένης διδασκαλίας κατὰ τὴς οὐνοῦ τῶν χρίστος διδασκαλίας* Excerpta ex scriptis Theodoti & doctrina, quae orientalis vocatur, ad Valentini tempora spectantia, epitome; quod Alexandrini istius CLEMENTIS ope-

ribus addi solet, & hucusque tantum graece, donec cum versione latina ROBERTI PEARSE, editioni omnium praestantissimae, quam curae & diligentiae IO. POTTERI debemus, quae Oxoniae an. 1715. fol. prodit, subiiceretur, p. 966. *seqq.* Ista autem haeticorum illius temporis documenta, aut fragmenta, quae ad nos peruenierunt, ita comparata sunt, vt ad omnino ad theologiam polemicam non spectent, aut a corpore integro abscissa, nec plene mentem eorum nobis exhibeant, nec quam tenuerint, disputandi rationem, nos condoccant; quamuis, qualis haec fuerit, ex istius aetatis conditione conici facile queat. Plurima namque in ea iure desiderari, ipsorum patrum, seu doctorum orthodoxorum exemplo, constat, quos nauorum quorundam non fuisse inmaunes, ex haecenus dictis constat. Idque copiosius adhuc, plurimisque exemplis demonstrari posset; sed hicce nunc immorari non lubet.

Ex saeculi tertii patribus, qui cum variis ecclesiae christianae aduersariis confixerunt, primum hic se nobis offert ORIGENES. Licet enim maxima eius sint in theologiam exegeticam merita; subinde tamen & doctrinae sacrae veritatem contra quosuis dissentientes propugnauit. THEODORETVS in libris *haeticarum fabularum* saepe ad eum prouocat, & liberos ipsius in testimonium adducit. Nimirum, *lib. I. cap. II.* scripsisse eum, ait, aduersus Menandrum haeticum; & *cap. IV.* aduersus Basilidem & Isidorum; *cap. VII.* aduersus Helcesaitas; *cap. XIX.* aduersus Hermogenem & Valentinum; *cap. XXI.* aduersus Seuerum; & *cap. XXV.* aduersus Apellem; porro *lib. II. cap. II.* aduersus haecsin Nazaraeorum; & *lib. III. cap. I.* aduersus Nicolaitas. Sed & *lib. II. cap. V.* auctor est, nonnullos ORIGENI tribuere *paruum labyrinthum*, aduersus Theodotum haeticum scriptum.

NICE.

NICEPHORVS quoque, scriptis libellis luculenter ORIGENEM refutasse, testatur, Marcellum Galatam, & Porphyrium, iisque id adsequi conatum esse, vt obscuri & intricati scripturae loci, quibus abuti solebant haeretici, ad verum sensum deflenderentur; *hystor. eccles. lib. X. cap. XXXVI.* Non equidem, totidem libros confutandis haereticis emisisse ORIGENEM, quor haereticos ab eo confutatos narrat THEODORETVS, sed plurimos ex illis in alterius argumenti scriptionibus obiter ab ORIGENE perstrictos, existimat PETR. DAN. HYETIVS; qui ad hanc comprobendam sententiam addit, in more hoc positum fuisse ORIGENI, hinc inde perstringere haereticos, licet ex instituto illos non refellat; quemadmodum Heracleonem in *commentariis in Ioannem* saepe sugillauit, & vbi-que fere Valentinum, Basilidem & Marcionem. Non tamen negat, aliquos eum aduersus haereticos & ethnicos quosdam ex instituto edidisse libros, qualis sit liber *contra Celsum* (de quo deinceps) & *par- tius ille labyrinthus* aduersus Theodotum, de quo tamen dubitat, an ORIGENES eius auctor sit, & denique lucubratio *aduersus Helecsaitas*, quos peculiari opere conuictos fuisse, verosimile censet; *Origenianor. lib. III. cap. III. sect. I. §. IX. X. p. 265.* At generatim contra sectas & haereticos librum scripsisse ORIGENEM, condocet nos IOAN. MABILLONIVS, qui eum manuscriptum, sed mutilum ab ea parte, quae refutationem continebat, Florentiae in bibliotheca Medicea exstare, testatur: *irim. italic. p. 168.* Sed fallitur vir eruditissimus, cum haud dubie eum intelligat libellum, qui *Origenis philosophumena* inscriptus, hodie prostat. Eum sane operis grandioris, κατὰ πρῶτον διήγησιν Ἱλαρχος dicti, quo auctor omnes sibi haereses confutandas sumisit, esse partem, seu librum primum, constat. Cum enim auctor iste existimaret, ex philosophorum placitis haereticos fere omnes enatas esse; illorum

praemittere recensionem, consultum duxit. An vero libellus iste recte ORIGENI tribuatur? id nimirum est, de quo disputari solet. Adfirmant quidem illud praeter IAC. GRONOVIVM, qui eum primus ex codice Florentino edidit, versionemque & notas, quibus illum ORIGENI vindicat, addidit; in *thesauro antiquitatum graecarum, tom. X. p. 257.* viri quidam longe doctissimi; negant contra alii, non minus ingenio & eruditione praestantes, interque eos PETR. DAN. HYETIVS, *Origenianor. lib. III. in append. §. XI. p. 277.* vbi eum contra EPIPHANIO tribuit. Sed nec ab ORIGENE istum profectum, nec rectius EPIPHANIVM eius auctorem adferi, saltem solidis hanc sententiam destitui fundamentis, euidenter demonstrat, qui haecce *philosophumena*, recognita, & notis vberioribus illustrata, passimque correcte Hamburgi anno 1706. 8. recudi curauit vir eruditissimus, IO. CHRIST. WOLFIVS, in *praefatione*, in qua copiosissime, diligentissimeque hac de re disputat. Inter genuina scripta ORIGENIS, quae adhuc exstant, quaeue huius loci sunt, primum praecipuumque citra controuersiam locum tenet insigne illud prorsusque egregium *contra Celsum* opus, Celsus nimirum philosophus Epicureus, christianam religionem impugnauerat, libro, quem inscripserat: λόγος ἑλκεδός. Is cum summo plausu ab aduersariis christianorum exceptus esset; AMBROSII Alexandrini rogatu eum confutandum suscepit ORIGENES, hexagenario iam maior, & CELSO iam e viuis sublato, idque *libris octo* effecit. Opus hoc in quibusdam codicibus inscribi: ἡ κατὰ τὸν Κέλσῳ ἐλεγχὸς λόγος, viris doctis obferuatum est. Magnam in eo ORIGENEM demonstrasse vim ingenii, & quidquid contra religionis christianae veritatem excogitari potest, adcurate & diligenter discussisse, apud omnes in confesso est. EVSEBIVS, cum adseruisset, quae ab Hierocle contra

contra religionem christianam in medium prolata erant, iam ab ORIGENE in hocce contra Celsum opere refutata esse; addit: ὡς τὰς διδόντας ἀπαρτίζουσιν, ἐν ὅποις ἐκρήσαντο, ὁ διδωλόμενος παραγαγὼν ἐκλήβητο ὅσα εἴς τὴν αὐτὴν ὑπέδεικτο, παντὶ τῷ, ἔχεται τε, καὶ ἐκρήσεται, προλαβὼν διελθεῖτο. Ibi enim rationes ille omnes abunde complexus, quidquid in eam rem cuiquam vel differtum est vnuquam, vel differtur omnino, quasi praeoccupatione dissoluit; lib. contr. Hieroclem, p. m. sui. Pariratione, qui ex recentioribus operis istius mentionem faciunt, illud omnes vno velut ore laudant; nec refragabitur quisquam temere LVD. ELL. DV PIN, qui illud excellentissimum, & magna eruditione refertum vocat; in quo ORIGENES solidissime ad obiectiones Celsi responderit; historiam Christi, eiusque miracula, diuinitatem item ac resurrectionem, argumentis animum conuincere aptis probauerit; calumnias & impo-
suerat Celsi & aliorum gentilium refuta-
uerit, veritatem denique & excellentiam do-
ctrinae ac religionis christianae, ante omni-
um oculos posuerit; additque elegantissime,
& magna cum attentione, ac exquisita me-
thodo huncce librum scriptum esse; nou. bi-
blioth. scriptor. eccles. tom. I. p. 242. Non
minus quoque HOUTTEVILLAEVS ab-
bas, omnem eloquentiae, qua haud medi-
ocriter pollet, vim in laudando hocce ORI-
GENIS opere, exhaurire videtur, in dis-
cursu historico & critico de methodo praeci-
puorum auctorum, qui pro & contra chri-
stianismum a prima eius origine scripserunt,
tractatui eius, religio christiana probata per
facta, gallice scripto, editoque Parisiis an.
1722. 4. praemisso p. 50. Nectamen rur-
sus desunt, qui, ratiocinia ac argumenta
ORIGENIS non semper aequae valida esse
arbitrantur. Itaiam ipse HIERONYMVS
sensisse videtur, cuius verba eo lubentius
hic recito, quoniam methodum disputan-
di, qua veteris ecclesiae doctores aduersus
haereticos vsi sunt, illustrent. Legimus,

inquit, eruditissime vir, in scholis pariter, &
Aristotelea illa vel de Gorgiae sonibus ma-
nantia, simul didicimus, plura esse videlicet
genera dicendi; & inter cetera, aliud esse
γυμνασιακὸν scribere; aliud ὁρμησιακόν. In pri-
ori vagam esse disputationem, & aduersaria
respondentem, nunc haec nunc illa propone-
re; argumentari vt libet, aliud loqui, ali-
ud agere, pacem vt dicitur offendere, lapi-
dem tenere. In sequenti autem aperta frons;
& vt ita dicam, ingenuitas necessaria est.
Aliud est quaerere, aliud definire. In altero
pugnandum, in altero docendum est. Tu
me stantem in proelio, & de vita periclitan-
tem studiosus magister doceas. Noli ex obli-
quo, & vnde non putaris, vulnus inferre.
Directe percutie gladio. Turpe tibi est, hos-
tem dolis ferire, non viribus. Quasi non
& haec ars summa pugnantium sit, alibi
minari, alibi percutere. Legite, obsecro
vos, Demosthenem; legite Tullium; ac ne
forsitan rhetores vobis displiceant, (quorum
artis est, verisimilia magis quam vera dice-
re) legite Platonem, Theophrastum, Xeno-
phontem, Aristotelem, & reliquos, qui de
Socratis fonte manantes, diuersis cucurrero
riuulis: quid in illis apertum, quid simplex
est? Quae verba non sensum? Qui sensus,
non victoriae? Origenes, Methodius, En-
chiridion, Apollinaris, multis versusum millibus
scribunt aduersus Celsum & Porphyrium.
Considerate, quibus argumentis, & quam
lubricis problematibus, diaboli spiritu con-
texta subuertant; & quia interdum cogun-
tur loqui, non quod sentiunt, sed quod neces-
se est, dicunt aduersus eos, qui dicuntur esse
gentiles; epist. XXX. ad Pammachium pro
libris aduersus Iovinian. tom. IV. operum
part. II. p. 235. editionis IOAN. MARTIA-
NAEI. Hic ergo cum de ORIGENE, ali-
isque religionis christianae contra gentiles
defensoribus dicit: considerate, quibus ar-
gumentis, & quam lubricis problematibus
diaboli spiritu contexta subuertant, innuere
videtur, infirma esse, parumque roboris
habere

habere argumenta, quibus tum alii, tum & ORIGENES contra gentiles pugnarunt. Verum hic ipse, quem recitauimus, HIERONYMI LOCUS, viro doctissimo IOAN. ANDR. SCHMIDIO occasione dedit, commentationem, siue *programma* edendi, de doctorum primitivae ecclesiae vario docendi disputandique genere, Helmstadii an. 1701, ubi cum duplex illud, quod HIERONYMVS constituit, disputandi genus, *δογματικόν, & γρηγορικόν* explicasset, ad ORIGENEM quod attinet, *verum enim inquit, nihil laudis derogat Hieronymus Origini suo, quem his ipsis verbis haud proletarie commendare videtur. Scilicet pro duplici res tractandi modo collegit rationes demonstratiuas, immo & communes siue dialecticas, quas cumque conquirere poterat, ut sua adstrueret, gentiliū vero obiectiones destrueret. Ea id felicitate ab eo peractum esse, scribit Hieronymus, ut etiam lubricis problematicis, id est, dialecticis argumentis, diaboli spiritui contexta subuerterit. Cogebatur interdum loqui, non quod sentiebat, sed quod ex Celsi adsertis aduersus eum, κατ' ἀντίστοιχον disputare id alias dicimus, inuerrere poterat.* Atque hanc HIERONYMI fuisse mentem, lubens fateor: qua ratione autem, & quo iure, ad ORIGENEM haec applicari distinctio possit, & an ubique procedat, aliis iudicandum relinquo. Certe ORIGENEM in suis ad argumenta Celsi responsionibus non vbique rem acu tetigisse, nonnulli contendunt; exemplique loco ea proferunt, quae ad obiectionem Celsi, cur Christus post resurrectionem iudiciis, a quibus inique damnatus fuit, & aduersariis suis non adparuerit; reponit, *lib. II. p. m. 93. seqq.* Sed haec non obstant, quo minus libris in hocce genere praestantissimis hocce opus adnumeretur. Graece primum atque latine istud edidit DAV. HOESCHELIUS, Augustae Vindelicorum, an. 1605. 4. Deinde vero cura & studio GVIL. SPENCE-

BVD. ISAGOGE.

RI, cum adnotationibus eiusdem doctrinis, addita etiam ORIGENIS *philocalia*, Cantabrigiae prodit, an. 1658. quae ibidem repetita est editio an. 1677. 4. Versio gallica ELIAE BOVHERAEV, siue BOHERELLI, quae Amstelodami 1700 lucem adspexit, multis quoque linguae istius peritis in pretio est. Reserri denique inter scripta polemica ORIGENIS posset *dialogus de orthodoxa fide*, siue *περί τῆς ὀρθῆς πίστεως*, qui & contra Marcionitas inscribi solet; si modo certo constaret, ORIGENEM eius auctorem esse. ORIGENI equidem illum tribuunt BASILIUS, & GREGORIUS Nazianzenus; at EVSEBIUS, a MAXIMO cum profectum esse, adseuit, cuius potiorum hic esse auctoritatem, PETR. DAN. HVETIVS pronuntiat; *Origenianor. lib. III. adpend. §. IX.* Consentiant in eo plerique, eum non esse ORIGENIS; quod tamen contendit, & collatis ingenii viribus omnibus probare adnititur, IOAN. RVDOLPH. WETSTENIUS, qui primus cum graece & latine, notisque illustratum, edidit, Basilae anno 1674. 4. Obtinere tamen non potuit, ut alii in suam concederent sententiam. Interim ORIGENES, si vel maxime libri istius auctor non sit, suum nihilofecius inter scriptores polemicos tuetur locum, ut ex haecenus dictis liquet. Non tantum autem dum veritatis hostes impugnabat, sed, dum ipsemet noua quaedam atque *παραδοξα* dogmata proponebat, aliorum in se prouocauit calamos, acerrimisque certaminibus occasione dedit. Cum adhuc in viuis esset, inuidiam sensit DEMETRII, Alexandrini episcopi, qui ipsum, prius a se catechetæ munere ornatum, postea hostili infectatus est animo, quod videret, ORIGENIS indies crescente gloria, suam apud populum existimationem minui. Nihil aliud autem, quod reprehenderet, inueniens, id solum, quod se ipse exsecuisset, obiecit. At post obitum eius diuersa doctorum ecclesiae

T p t t t

liae

fae de eo eruperunt iudicia. Primus doctrinam eius impugnauit METHODIVS, Tyri episcopus, in libro de *resurrectione*, cuius fragmenta apud EPIPHANIVM existant, *haeresi LXIV* & PHOTIVM, *cod. CCXXXIV*, itemque in commentatione de *pythionisti aduersus Origenem*, ex qua nihil reliquum est. Cecinerunt METHODIVS palinodiam in dialogo, quem *Xenonem* inscripsit, quod adferit SOCRATES, *hisl. eccles. lib. VI. cap. XIII*. adhuc dubitatur, abnuuntque illud CAES. BARONIVS, DIONIS. PETAVIVS, NAT. ALEXANDER, aliique, a quibus tamen dissentit PETR. DAN. HVETIVS, loco mox citando. METHODII interim parum ORIGENIS famae nocuit aduersus, cum longe plures essent, qui eam tuerentur, vniuerso fere orbe christiano ob summam viri eruditionem in eius laudes proni. At cum infelici fidere enata esset Ariana haeresis, orbemque inundaret; ORIGENIS demum doctrina acriter impugnari coepit ab orthodoxis, cum Ariani, ad praesidium causae suae conciliandum, varia ex scriptis eius colligerent, immo erroris sui virus scriptis eius passim adfunderent, vt totum ORIGENEM suum facerent. Hinc quot vel fautores Ariana haeresis habuit, vel oppugnatores; totidem fere Origenianam vel amplexi, vel detestati sunt doctrinam. Cuius rei illustre in EVSEBIO Caesariensi, & EVSTATHIO Antiocheno, patuit exemplum; quorum ille, Arianae quippe haereseos fautor, amicum suum & familiarem PAMPHILVM, presbyterum, ad scribendam pro ORIGENE apologiam, induxit, quam cum, martyrio extinctus, absolueret non potuisset, supremam ipse EVSEBIVS adiecit manum, qui & in *historia sua ecclesiastica* ORIGENIS causam strenue egit. Constabat iste PAMPHILO pro ORIGENE apologeticis *libris quinque*, ex quibus primus dogmatibus ORIGENIS vel defendendis vel excusandis destinatus,

& a RVFFINO in latinum sermonem translatus, hodie adhuc inter opera ORIGENIS exstat; ex reliquis, qui circa vitam, mores, & eruditionem eius versabantur, excerpta quaedam habentur apud PHOTIVM *cod. CXVIII*. Sunt quidem, qui omnino, a PAMPHILO aliquid scriptum, negant, adeoque &, eum apologetici illius auctorem esse, inficiantur, quibus & NAT. ALEXANDER suffragatur, *hisl. eccles. saec. III. cap. III. artic. III. §. III. & part. II. dissertat. XVI*. sed his iam satisfactum est ab aliis. EVSATHIVS contra Antiochenus, qui a partibus stabat orthodoxorum; ORIGENEM adortus est, eiusque sententiam de engastrimytho peculiari opere explodendam suscepit. Sed & alii magno impetu eundem damnabant, licet eorum, quae aut scripserat, aut docuerat, plane rudes essent. Hoc enim saepissime in controuersus theologicis contingere solet, vt magni clamores ab iis excitentur, qui ipsimet, de quo disceptetur, & quidnam demum tanto seruiore reiiciant, damnentur, nesciunt. Nonnulli tamen ex orthodoxis, iique magni nominis viri, moderatius de ORIGENE sentiebant, & inconcinne ab eo dicta, benignius interpretari maluerunt, VIATHANASIVS, BASILIVS, GREGORIUS Nazianzenus, itemque HILARIUS, EVZOIVS, TITVS BOSTRENSIS, aliique; immo ipse etiam HIERONYMVS, qui deinceps, mutata sententia, vt erat violenti vir ingenii, ORIGENEM acriter oppugnauit, quod THEODORVS etiam Mopsuestenus, & APOLLINARIS fecerunt. Recte autem nonnulli obseruant, ORIGENIS defensores, quos *Origenistas* vocant, non vnus fuisse generis. Nonnullos namque ita cum aut laudasse, aut excusasse, vt tamen errores eius non defenderent; quod tamen fecerint alii. Namque & hoc saepissime in certaminibus theologicis contingit, vt, si quid in iis, ad odio, aut amori datur, facilissima inde ad errores

grauissimos prolapsio existat. Quantum vero mali prauis adfectus, in eiusmodi controuersis, adferant, exemplo IOANNIS Hierosolymitani, & EPIPHANII in eadem causa Origeniana patuit. IOANNI enim cum Origenianos errores EPIPHANIVS exprobrasset; ille rursus huic haeresi obiecit anthropomorphitarum. Irratis ita animis, cum Paulinianum Hieronymi fratrem EPIPHANIVS in Palaestina extra ditionem suam ordinasset; tum deum in terrimas contentiones odium, utrimque animis conceptum erupit. Origenianam itaque haeresin, dolori suo satisfacturus, quantis maxime viribus poterat, impugnauit EPIPHANIVS, suppeticas mox laturo HIERONYMO, & more suo acriter in ORIGENEM inuecturo, ob fratris sui Pauliniani causam iridem ad iram concitato. RVFFINVM tamen rursus defensorem nactus est ORIGENES, qui non aliam ob causam ab inita iam inde a multis annis cum HIERONYMO amicitia defecit. Sed de utroque, & RVFFINO & HIERONYMO, deinceps erit dicendi locus. Nobis haec commemorare visum fuit, quoniam exinde, quacnam certaminum theologorum plerumque sit ratio, luculenter cognoscere licet; quod obseruare, illorum, qui ad theologiam polemicam animum adiciunt, interest. Plura autem de controuersis istis Origenianis dabunt IO. HENR. HORBIUS, in *historia Origeniana*; PETR. HALLOIXIVS, in *Origene defensi*; siue quatuor Origenianarum vindictarum libris; & qui omnium diligentiam superauit, PETR. DAN. HVERTIVS, in *Origenianis, commentariis Origenis, quae graece reperiri potuerunt, praemissis, praefertim lib. II. cap. IV. p. 195. sqq.* quibus adhuc iungendus LVD. DOVCIN, in *historia Origenismi, siue motuum, qui in ecclesia occasione Origenis & eius doctrinae contigerunt*; gallice scripta, editaque Parisiis anno 1700. 12.

CELSI dum antea mentionem inieimus; facere nequeo, quin de philosophis, qui christianae religionis veritatem impugnarunt, aliquid dicam. Primus inter eos CRESCENS nobis occurrit, philosophus Cynicus, qui IVSTINO martyri bellum indixit, cumque alia ratione eum vincere non posset, mortis illius causa exstitit. Ex ipso IVSTINO intelligimus, hominem fuisse vanum & ineptum, moribusque impuris, & philosopho indignis, praeditum. Fusc de eo verba facit *apolog. II. pro christianis*, p. 21. editionis H. HUTCHINI. Nec credibile, eum talia ad ethnicos scribere ausum fuisse, nisi veritati fuissent consona. Confirmat ea TATIANNVS, *orat. ad Graecos*, p. m. 72. editionis WILH. WORTH. Scripsisse quidquam CRESCENTEM, non constat, viuamque adeo solum voce, ac sermonibus suis, christianos traduxit, inuidiamque iis creare aditus est. Nec tam rationibus, quod philosophum decebat, quam calumniis ac obrectationibus eos impugnauit, atheismum, impietatem, similiaque obiciendo. Quae de re recte IVSTINVS: ὁ γὰρ Φιλόσοφος ἐκείνους ἔβριον τὸν λόγον, ὅτι γὰρ περὶ ἡμῶν, ἃ μὴ ἐπίσταται, δημοσίᾳ καταμαρτυροῖ, ὡς ἐβρίοντες ἑστέβον χριστιανῶν ἕντων, πρὸς χάριν ὑμῶν ἡδοκῆν τῶν πολλῶν τῶν πεπλαυρημένων ταῦτα πράττων. Indignus namque est, qui philosophus dicitur; propterea, quod publice de nobis, quae ignorat, videlicet, quod christiani athei, prorsusque sine Deo & impii sint, assenerat; ad gratiam & libidinem errantis multitudinis haec faciens; i. e. Id vero agebat CRESCENS mendaciis suis atque conuiciis, ut magistratum in IVSTINVM concitaret, euentu quidem, quem ipse martyr sanctissimus prospexerat, quem praeter alios EVSEBIUS, *hist. eccles. lib. IV. cap. XVI.* confirmat. Ab eiusmodi autem quid expectandum sit disputatore, quilibet facile perspicit. Excipiat itaque eum CELSVS, cuius inter christianorum hostes longe notissimum est nomen. Duo

autem cum fuerint CELSI philosophi, & quidem Epicurei, vt ipsemet ORIGENES obseruat, *lib. I. contra Celsum p. 8.* hic iuniorum illum intelligimus, quem circa tempora Marci Aurelii Antonini floruisse, ex LVCIANO colligit HENR. VALESIVS, in *epistola ad Claudium Sarrauium*, quam integram exhibet GVIL. SPENCERVS, in *annotationibus ad lib. VII. Origenis contra Celsum p. 85. 86.* Secta Epicureum fuisse, positum est extra controuersiam. Hoc enim ex ORIGENE atque LVCIANO constat, quorum ille passim ei obicit Epicuri dogmata, & errores, hic vero *psudomantem* ideo se scripsisse proficitur, vt propensum erga CELSVM testaretur animum, & Epicurum illi charissimum vindicaret. A Platone tamen quoque non alieno fuisse animo CELSVM, cumque interdum sequutum esse, idem ORIGENES auctor est; ex quo etiam discimus, in opere, quod aduersus christianos scripsit, cum Epicureis-
mum dissimulasse; *lib. I. contra Celsum p. 163.* Vnde fere colligas, suorum dogmatum non satis certum fuisse CELSVM; saltem non ausum iis insisteri, cum in certamen prodiret cum christianis. Sectae ceteroquin Epicureae prae reliquis plurima propria erant, quae doctrinae ac disciplinae christianorum e diametro aduersabantur. LVCIANVS qui *ψευδο-ια-τιν* suam CELSO inscripsit, cum magnificis eum extollit laudibus, inter alia eum se suscipere, ait, *ἐπὶ τὰ σοφία καὶ τὰ πρὸς ἀνθρώπων ἔργα, propter sapientiam, veritatisque studium; tom. I. oper. p. 783.* At veritatis studium, saltem in disputatione contra christianos, non demonstrauit. A vero autem non abhorret, respexisse LVCIANVM huiusce verbis ad librum, quo CELSVS christianos impugnavit, ab ORIGENE refutatum, quemue *ἀνθρώπος λόγος* inscriptum fuisse, supra iam obseruauimus. Ita HENR. VALESIVS non sine ratione existimat, in *epistola citata*, apud GVIL. SPENCERVUM,

l. c. p. 86. Variis scriptis nominis quandam celebritatem CELSVS consequutus est, de quibus GVIL. SPENCERVS, *scripsit quod attinet*, inquit, *cum ex aequo impietatem & eruditionem redolere videantur, si vituperio, laudeque digna indicarem, quis (modo Lucianum illi amicissimum excipias) aegre feret?* Primum vero principemque inter ea locum tenet, quod, vt iam diximus, *λογος ἀνθρώπος* nomine inscripsit, ad exemplum ANTIPHONTIS, vt viris doctis obseruatum, idque Iudaeis pariter ac christianis oppositum. GVIL. SPENCERVS, opus hocce in duos tomos distinctum fuisse, docet, vocatque *λέξιν iucundissimum, suae philosophorum & christianorum vetustissimorum lites cognoscere cupias, seu proprias vires experiri, aut Origenem strenue resutantem, tuis laudibus corroborare velis.* LVCIANVS libros CELSI κατὰ μάγην extollit, eosdem haud dubie innuens, quos ORIGENES vocat βιβλία πλείονα κατὰ μαγείας, quamuis dubitanter loquatur: *ὁρῶς αὖ; διὰ τῶν τῶν διανοη παραδέχεται μαγίαν εἶναι; ἐκ δὲ διὰ δὲ ἑνὸς ὧν τῶν γράψαντι κατὰ μαγείας βιβλία πλείονα;* *Vides, his verbis eum pene concedere, esse magiam, cum fortasse is sit, qui multis libris scripsit contra magiam; lib. I. p. 53.* Sed dubitandi causa cessat, cum LVCIANVS diserte, vt dictum, CELSI huius libros κατὰ μάγην laudet. Vnde rectissime hoc CELSO obiecit ORIGENES, & cum velut constrictum tenet, quod Christo, eiusque sectatoribus artes magicas exprobet, cum tamen ipsemet magiam inficietur. Praeter illum, quem commemorauimus, adhuc alios duos libros contra christianos composuisse videtur; certe a CELSO quodam compositi fuisse; num vero ab hocce? dubitanter iterum adserit ORIGENES. Cum enim dixisset, Platonem poetas non habuisse pro θεοῖς, seu diuinis adflat, addit: *ὅς δὲ κρίνει μᾶλλον Πλάτωνος δοκῶντος, ὁ ἐκτενέστερος κλέος (ἔργα αὐτός ἐστι καὶ δὲ κατὰ χριστιανῶν ἔλλα δύο βιβλία συντάξας) τάχα ἡμῶν φιλονεικῶν, ὅς μὴ ἐφάρ-*

ὡς ἡθελῶ, ἡθελῶ ἀπομαρτυρῶν· at censor Platonē
 magis idoneus Epicureus, (si tamen is est,
 qui & alios duos libros contra christianos
 composuit) pronuntiat aduersus Deo, nimi-
 rum per contentionem, in nostramque con-
 tumeliam, quos aduersatos non existimat; lib.
 IV. p. 186. Denique & librum de bene vi-
 uendi praeceptis dare voluit CELSVS; quem
 an fecerit, an vero confectus perierit; non
 constat. Certe cum ORIGENES refutati-
 oni operis, ὡς ἐκ τῆς ἐκφραγῆς; inscripti, finem im-
 poneret, eum nondum viderat; siquidem
 AMBROSIVM suum rogat, ut eum, si for-
 te prodidisset, ad se mitteret, polliceturque,
 se eum refutaturum. Quidquid autem de
 reliquis CELSI libris sit; ex eo, quem
 ORIGENES sibi refutandum sumisit, abunde
 constat, nec ingenium, nec doctrinam
 ei defuisse. *Vides lector, inquit GVIL.*
SPENCERVS, qualem & quantum religio-
nis christianae aduersarium ardor gloriat,
& daemoneum malevolentia sustinuit, ad-
uersarium ingenio praeditum, disciplinis ex-
culum, instructum philosophia, eloquentia
ornatum, historicis versatissimum, & omni-
gena rei literariae copia locupletatum; qui-
bz omnibus accessit linor, qui linguam ex-
acuit, & totas ingenii vires veneno infecit,
velut effluentem Nessi cruorem ebibisset; ad
lib. I. Origen. contra Celsum p. 4. Non
sine Numinis itaque providentia contigit,
vt eidem se opponeret ORIGENES, iis in-
genii viribus, ea doctrinae copia ac vber-
tate, instructus, quae illum non tantum
parem huic aduersario, sed & superiorem
redderent. Accedebat, quod non tantum
causae, quam ORIGENES defendendam
susciperat, iustitia, doctrinaeque veritas,
viam ad victoriam faciliorem faceret, sed
ipse quoque CELSVS haud raro meris ca-
lumniis ac obreccationibus, aut miseris
pugnaret sophisticationibus.

Nescio, an LVCIANVM hic comme-
 morare quoque debeam, CELSI, uti ex
 dictis constat, amicum, christianorum ve-

ro hostem infensissimum. Etsi enim ex
 instituto contra christianos non scripsit;
 vbi tamen occasio tulit, omnem in eos ef-
 fudit furorem, calamoque maledico habe-
 nas laxauit; vti vel ex dialogo eius παρὶ τῆς
 παρρησίας τελευτήσῃ, tom. II. oper. p. 558. seqq.
 patet. At, cum sarcasmis potius & scom-
 matibus, quam rationibus pugnaverit;
 dignus non est, cuius hic habeatur ratio.
 Rectius enim eiusmodi homines, quan-
 tumuis ab imperitis harum rerum ingenii
 laudem referant, contemnantur, quam re-
 futantur. Mitto nunc etiam eos, qui, ali-
 ud velut agendo, religionem christianam
 perstrinxerunt, simul tamen alienum ab ea
 demonstrarunt animum; quod & ARRI-
 ANVS fecit, Epicteti discipulus, qui inui-
 so Galilaeorum nomine eos traducit, &
 quod ad pericula quaeuis, immo cruciatus
 grauissimos & mortem ipsam subeundam
 tam prompti sint, ὡς τοῦ μωυσεῦς ὁ ὡς εἶπε; ex in-
 sania aut consuetudine eos facere, autumat;
 dissertat. in Epictet. lib. IV. cap. VII. item-
 que MARC. AVREL. ANTONINVS phi-
 losophus ac imperator, dum, christianoro-
 rum in subeundo martyrio fortitudinem
 ψυχῶν παρρησίας meram animi obstinationem
 fuisse, adserit, nec ἀπὸ τῆς ἰδίας πειρασῶς a iudi-
 cio particulari provenire; de se ipso ad se
 ipsum lib. XI. §. III. Ad PORPHYRIVM
 potius progredimur, quem haud immerito
 rabidum aduersus Christum canem vocauit
 HIERONYMVS. Sunt, qui tradunt, eum
 primo quidem fuisse christianum; sed cum
 a christianis quibusdam Caesareae verbe-
 ratus esset, nec iniuriam illam bene con-
 coquere posset; atra bile percitus, eiura-
 to christianismo, ad eundem concuiis a-
 trocissimis proscindendum, animum adpu-
 lisse. Legendi hac de re SOCRATES, bi-
 stor. eccles. lib. III. cap. XXIII. AVGVSTI-
 NVS, de ciuit. Dei lib. X. cap. XXVIII.
 NICEPHORVS, bi stor. eccles. lib. X. cap.
 XXXVI. Quidquid eius sit, animum chri-
 stianis infensissimum satis prodidit scriptis

nata scripturam, aduersus christianos, libris quindecim, quos nemo antiquorum non memorat & deservatur. In Sicilia eum foetum hunc nefandum in lucem edidisse, contra CAES. BARONIVM, qui in Bithynia id factum putat, inuictis argumentis monstrat LVCAS HOLSTENIVS, in *dissertat. de vita & scriptis Porphyrii philosophi*, quam integram bibliothecae suae graecae inseruit IOAN. ALBERT. FABRICIVS, lib. IV. pag. 207. seqq. qui & pag. 181. reliquos, qui de vita Porphyrii consuli possint, indicat. Mirum vero non est, saeculo, quo PORPHYRIVS vixit, tertio, gentilium philosophos magnam animo contra christianos concepissem iram. Videbant enim, christianorum in dies latius se diffundere doctrinam, nec vllis artibus, vlloue crudelitatis genere opprimi posse; ethnicorum contra res in dies decrescere; id quod hosce ethnicismi promachos, qui & suam hac ratione euilesce auctoritatem, facile intelligebant, male habebat. Hinc, quidquid poterat calumniarum, in christianos conuectabant, hisque calamitates omnes, quibuscum eo tempore mortalibus conflandam erat, impudenter imputabant, eas ab irato Numine immitti, clamitantes, ob veterem ac autam religionem spretam atque repudiatam. Ad haec, quae philosophis gentilium omnibus communes erant, causas, specialis accedere poterat, quam antea commemorauimus, quae PORPHYRIVM contra christianos irritaret. Nec desuerunt sibi ecclesiae christianae doctores, sed hosce PORPHYRII insultus strenue exceperunt; quos inter eminent METHODIVS, EVSEBIVS Caesariensis, & APOLLINARIS. Meminit eorum passim HIERONYMVS, vt eos inter se coniungat, speciatim & *epistola XXX ad Pammachium, pro libris aduersus Iovinianum, tom. IV. oper. part. II. p. 231.* editionis IO. MARTIANAEI; vbi quae exstant verba, supra iam recitauimus, cum de ORIGENE

loqueremur. Atque ad METHODIVM quidem, Tyri in Palaestina episcopum, quod attinet, quem & inter eos, qui ORIGENEM impugnauerunt, antea commemorauimus; eum libros quosdam contra PORPHYRIVM, in quibus vsque ad decem millia versuum processerit, scripsisse notum est; ex quibus tamen, praeter fragmenta quaedam, ex DAMASCENO & NICETA a FR. COMBESISIO collecta, nihil ad nos peruenit. De argumentis itaque, quibus contra PORPHYRIVM vsus est, deque ratione, quam tenuit, disputandi, nihil certi pronuntiare licet. HIERONYMVS quoque in sua de eo sententia non satis sibi constat. Mox enim, *nitidum compositumque sermonem* in eo laudat. *Methodius*, inquit, *Olympi Lyciae & postea Tyri episcopus, nitidi compositique sermonis aduersum Porphyrium confecit libros; de scriptorib. ecclesiasticis. cap. LXXXIII.* Immo cum fortissime PORPHYRIO respondisse, adserit in *epist. LXXXIII. ad Magnum oratorem Romanum, tom. IV. oper. part. II. p. m. 655.* Scripserunt, inquit, *contra nos, Celsus atque Porphyrius; priori Origenes, alteri Methodius, Eusebius & Apollinaris fortissime responderunt.* Alii autem, cum METHODIVM itidem, EVSEBIVM atque APOLLINAREM commemorasset, *qui*, inquit, *multis versuum millibus eius (Porphyrii) vesaniae responderent, nescio an curiosi lectori satis fecerint; in praefat. versioni latinae Danielis praemissa, tom. I. oper. p. m. 990.* editionis IO. MARTIANAEI. Sed & eosdem hosce triumphos viros, acque ac ORIGENEM, *lubricis pugnare problematicis*, dixit loco supra iam citato, siue *ep. XXX. ad Pammachium, pro libris aduersus Iovinianum. tom. IV. oper. part. II. p. 231.* Putantque nonnulli, contingere facile potuisse, vt METHODIVS non adeo solidis vbique argumentis pugnaret, eo, quod poetarum more scripserit. EVSEBIVM itidem contra PORPHYRIVM calammum strinxisse, ex adlatis hucusque HIE-

RONYMI testimonii liquet. Dumque idem de scriptorib. ecclesiastic. cap. LXXXI. confirmat: & contra Porphyrium, qui eodem tempore scribebat in Sicilia, ut quidam putant, libros triginta, de quibus ad me viginti tantum pervenerunt; indicat, triginta eum contra PORPHYRIUM libros composuisse, quamquam ex aliorum relatione hoc adferere videatur, ex quibus viginti tantum ad se pervenerint. Hodie autem ex istis EVSEBII libris nihil amplius exstat; eumque alibi idem HIERONYMVS, PORPHYRIUM, decimo octavo, decimo nono, & vigesimo libro, tribus voluminibus, solertissime respondisse, adserat; colligunt inde nonnulli, cum tot volumina contra PORPHYRIUM scripserit EVSEBIUS, facile contingere potuisse, ut quaedam, quae non magni ponderis essent, admisceret, & ad quae facili negotio respondere potuerit PORPHYRIUS. Certe & PHILOSTORGIVS, qui & ipse, aduersus PORPHYRIUM se scripsisse, testatur, & METHODIO & EVSEBIO multum praefert APOLLINARIUM: οἱ Φησὶ Ἀπολλινάριος κατὰ Πορφύριον γράψας, ἐπὶ πολλὰ κρατεῖν τῶν ἡγούμενων Εὐσεβίου κατ' αὐτῷ· ἀλλὰ καὶ τὸν Μεθόδιον κατὰ τῆς αὐτοῦ ὑποθέσεως σπουδασμάτων. *At,* Apollinarium scribentem aduersus Porphyrium superiorem ferme esse iis, quae Eusebius aduersus eundem scripsit, sed & iis, quae Methodius super eodem argumento edidit; *hystor. ecclesiast. lib. VIII. cap. XIV. p. m. 117.* Maximopere etiam hocce APOLLINARIUM aduersus PORPHYRIUM opus commendat VINCENTIVS Lerinenfis. Quid illo, inquit, praestantius acumine, exercitatione, doctrina? quam multas ille haereses multis voluminibus oppresserit, quot inimicos fidei confutauerit errores, indicio est, opus illud triginta non minus librorum, nobilissimum ac maximum, quo insanas Porphyrii calumnias magna probationum mole confudit; *commonitor. cap. XVI. p. 228.* Vbi, quod VINCENTIVS dicit, APOLLINARIUM

triginta aduersus PORPHYRIUM scripsisse libros confirmat etiam HIERONYMVS, qui & addit, eos inter cetera eius opera vel maxime probari; in *catalog. scriptor. ecclesiast. cap. CIV.* Quod si GVIL. CAVEO credimus, idem hocce opus fuit, ὡς ἐστὶν ἀληθές seu de veritate, cuius SOZOMENVS meminit, *hystor. eccles. lib. V. cap. XVIII.* quod aduersus Iulianum & gentilium philosophos composuit, & in quo sine vilo sacrorum librorum testimonio ostendit, eos vano errore deceptos, secus quam oportet, de Deo sensisse; *hystor. litterar. scriptor. ecclesiast. saec. IV. p. m. 142.* Hodie opus istud non amplius exstat; vnde &, cuiusmodi argumenta, quibus disputavit, fuerint, diiudicare non licet. Etiam si vero, uti ex dictis patet, a quibusdam, ipso etiam HIERONYMO, valde laudetur; non minus tamen ex eiusdem HIERONYMI locis, antea indicatis, patet, APOLLINARIUM inter illos ab eo referri, de quibus dubitat, *an curioso lectori satisfecerint?* immo inter eos, qui lubricis pugnarunt problematibus, Cumque, si hoc opus eius idem ac illud est, cuius SOZOMENVS meminit, sine vilo sacrorum librorum testimonio ostendere voluerit, gentiles vano errore deceptos, secus, quam oportet, de Deo sensisse; cunq; in finem philosophorum ac poetarum, qui gentilibus in pretio fuerunt, haud dubie vsus sit principiis; fieri aliter vix potuisse, nonnulli putant, quam ut non adeo firmis solidisque vbique pugnet argumentis; praefertim cum & ex HIERONYMI locis citatis colligi queat, eum etiam carmine sua expressisse, in quo scribendi genere ἀκριβέστατον in disputando observare non liceat. Atque hi quidem sunt, qui PORPHYRIUM insaniam fortiter retulerunt. Quod enim auctor *ψευδοδονατος*, qui se LVC. DEXTRVM vocat, in *chronico ad annum Christi 310.* memorat, triginta circiter scriptores catholicos, & in his nonnullos Hispanos, aduersus PORPHYRIUM blasphemias scripsisse, falsum

sum est haud dubie, atque commentitium; vt recte quoque obseruat IAC. GOTHOFREDVS, in *differtationibus in Philostratii histor. ecclesiast. p. 349. 350.* Error inde forte natus, quod HIERONYMVS tum de EVSEBIO, tum de APOLLINARIO refert, vtrumque triginta libros aduersus PORPHYRIUM scripsisse. Ceterum, cum PORPHYRII opus, quo christianismum impugnauit, non minus ac patrum, qui illi responderunt, scripta perierint, vt ex dictis liquet; difficile equidem erit, argumentum eius distincte & per partes indicare: ex fragmentis tamen, quae hinc inde apud EVSEBIUM, HIERONYMUM, aliosque occurrunt, intelligere licet, id praecipue eum egisse, vt scripturae sacrae auctoritatem penitus euerteret. Hac enim labefactata, non poterat non christianae religionis, quae ei innitebatur, corrumpere veritas. Collegit ea fragmenta, & in certum ordinem, quantum licuit, disposuit LVC. HOLSTENIUS, de *vita & scriptis Porphyrii cap. XI. p. 274. seqq.* Possentque ad ea varia scitu haud indigna obseruari, si nostri instituti hoc pareretur ratio.

Cum autem gentilium philosophi non vnam ingererentur viam, christianorum religionem labefactandi; nonnullis placuit, quosdam inter suos conquirere heroes, eosque mendaciis & figmentis exornare, miracula quoque de iis comminisci, & tantum non diuinitatem tribuere, vt haberent, quos Christo seruatori opponerent. Et quibusdam quidem, speciatim IAMBlichus, visum fuit, de ipso Pythagora talia prodere, quae supra humanam sortem eum eueherent, Christoque, si non superiorem, certe aequalem redderent. Eo namque librum eius de *vita Pythagorae* comparatum esse, viris doctis obseruatum est, in quo non historia, sed integra series ineptissimarum impudentissimarumque fabularum, inueniatur. Copiosius hoc edidit HORTREVIALLAEVS, in *discursu historico & cri-*

tico, de metodo praecipuorum auctorum, qui scripserunt pro & contra christianismum, a prima eius origine; eiusdem tractatui, religio christiana probata per facta, praemisso, p. 124. seqq. vbi & de PORPHYRIO pariter ac EVNAPIO verba facit. Idem institutum sequutus est PHILOSTRATVS, qui non Pythagoram, sed philosophum tamen Pythagoraeum, APOLLONIUM Tyansensem, elegit, in quo fingendi & mentendi vires experiretur. Nec audiendi sunt, qui, vt PHILOSTRATVM vera scripsisse euincant, Apollonium aut magum, aut impostorem fuisse, contendunt. Talia enim de eo narrat, quae, vt naturae vires longissime superant, & a mago quodam perfici nequeunt; ita nulla ratione, aut arti, aut imposturae, aut casui tribui possunt. Constitutum vero PHILOSTRATO fuisse, hac ratione, quae de Christo seruatore, eiusque sapientia summa, sanctitate & miraculis credebant christiani, imminuere, facile deprehendere licet, pluribusque iam est obseruatum. Hinc EVNAPIVS, homo superstitiosis ad delirium vsque deditus, & christiano nomini infensissimus, vt PETRO DAN. HVETIO audit, *demonstrat. euangel. prop. IX. cap. CXLVII. p. 974.* non *Apollonii vitam*, sed *enimvero hoc in Apollonio Graeco, Dei aduentum ad homines*, hocce opus inscribi debuisset, pronuntiat; *prooem. ad vitas sophistarum p. II.* Eandemque ex recentioribus calculo suo adprobatum sententiam GABR. NAVDAEVS, PETRVS DAN. HVETIUS, GVIL. NICHOLS, & ROB. IENKINS, laudati GOTTFR. OLEARIO, in *praefatione Philostratorum operibus praemissa, p. 39.* Refutauit autem haec PHILOSTRATI commenta ex veteribus EVSEBIUS, contra HIEROCLEM disputans; itemque ex recentioribus fecerunt PETR. DAN. HVETIUS, L.C. atque HENR. MORVS, in *mysterio pietatis c. II.* Exstat *vita Apollonii*, a PHILOSTRATO scripta, inter *opera Philostratorum* agOTT-

PH. OLEARIO Lipsiae 1709. fol. summo studio edita, & exquisitissimis adnotationibus illustrata, qui & in praefatione plurimum ad Apollonium, tum ad Philostratum spectantia, supplediat. Quod PHILOSTRATUS paulo occultius intendit, id apertius exsequutus est HIEROCLES, comparationem inter Christum & Apollonium instituendo. Claruit is circa initium saeculi quarti, Bithyniae primum ex vicario praefes, deinde Alexandriae praefectus. Eum cum HIEROCLE, philosopho illo Platonico Alexandrino, auctore libri *de satyris*, cuius SVIDAS & PHOTIVS mentionem fecerunt, non confundendum esse, recte viri docti monuerunt. Hic itaque, de quo nobis sermo est, acerrimus christianorum fuit hostis, auctorque praecipuus grauilissimae adfessionis, quam sub Domitiano imperatore sustinuerunt. Nec satis illi fuit, omnem, quam habuit, potestatem auctoritatemque, ad christianorum perniciem conuercere, sed scriptis etiam eos confutare adgressus est. Audire hac de re iuuabit LACTANTIUM. Ego, inquit, cum in Bithynia oratorias litteras accitus doctum, contigissetque, ut eodem tempore Dei templum euertiretur; duo existerunt ibidem, qui iacenti atque abiectae veritati, nescio utrum superbius, an importunius insultarent, quorum alter antistitem se philosophiae profitebatur, verum ita vitiosus, ut continentiae magister, non minus auaritia, quam libidine arderet &c. De hoc philosopho cum porro verba fecisset, cassiusque, quas prae se tulit, susceptae aduersus christianos dimicationis, edisseruisset, ita pergit: alius eandem materiam mordacius scripsit, qui erat tum e numero iudicum, & qui auctor imprimis faciendae persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scripsit eos, quos adlixerat, insequutus est. Composuit enim libellos duos, non contra christianos, ne inimice insectari videretur, sed ad christianos, ut humane & benigne consulere putaretur,

BVD. ISAGOGE.

in quibus ita falsitatem scripturae sacrae arguere conatus est, tanquam sibi esset tota contraria &c. diuin. institut. lib. III. cap. II. p. m. 334. Duorum hic philosophorum meminit LACTANTIUS, qui insensum hostilemque erga christianos prodiderat animum. Quis prior ille fuerit, non constat. PORPHYRYUM a LACTANTIO designari, existimat CAES. BARONIVS, in annalib. ad annum LXVIII. num. 31. Quod quam parum verosimile sit, luculenter ostendit PETR. BAEIVS, in *diction. hist. & critic. voc. Hierocles p. m. 1554*. Quidquid eius sit, obseruatu dignum, cum philosophus hicce turpe esset foedissimorum vitiorum mancipium; suarum tamen partium esse putauit, errantes in viam, & ad verum deorum cultum, reuocare. Quod licet reuera ridiculum atque ineptum sit; idem tamen inter eos, qui christianorum nomine veniunt, ab illis, qui controuersias tractant, & magnam in theologia polemica celebritatem consequuntur, haud raro fieri, experientia docet; adeoque hoc loco praetermittendum non fuit. Atque ab his obtentui quoque ea sumi solent, quibus philosophus ille se inductum ferebat, ut cum christianis pugnam iniret. Professus, ante omnia, inquit LACTANTIUS, philosophi officium esse, erroribus hominum subuenire, atque eos ad veram viam reuocare, id est, ad cultus deorum, quorum numine ac maiestate (ut ille dicebat) mundus gubernetur; nec pati homines imperitos quorundam fraudibus illi, ne simplicitas illorum prae dae ac pabulo sit hominibus astutis. Itaque se suscepiss: hoc munus, philosophia dignum, ut praerferret non videntibus lucem sapientiae, non modo, ut scriptis deorum cultibus resanescant, sed etiam, ut pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamenta deiecerint, neu facias membrorum lacerationes frustra perpeti velint &c. Hi sunt isti colores, quibus furor, aut inconsultus animi impetus, magnam interdum pietatis sibi concili-

V u u u u

liae

liat speciem. Conferenda, quae hac dere differit PETR. BAEIVS, *l.c.* Per alterum illum philosophum, de quo deinceps LACTANTIVS verba facit, & cuius idem non exprimit nomen, non alium, quam HIEROCLEM intelligi, res ipsa docet, & ex alio eiusdem auctoris loco manifestum est, ubi infensissimum istum christianis nominis hostem, iisdem, quae hic indicantur, dignitatibus & muneribus designatum, diserte HIEROCLEM adpellat. Immo liberos, quos iudex ille, de quo loquitur, contra christianos scripserit, *φιλανθρωπικοῖς* dictos, adserit; quo nomine opus, contra christianos edidit HIEROCLES, inscriptum fuisse, ex EVSEBIO constat. Et istud quoque opus est, cuius partem, in qua de comparatione Christi & Apollonii egit, refutandam sibi sumsit EVSEBIUS; quod, ut nonnulli observant, satis iucunde praestitit, cum potius PHILOSTRATI libros de *vita Apollonii* breuiter pereurrat atque refellat. Conferendus EVIL. CAVEVS, *hist. literar. scriptor. ecclesiast. saec. IV. pag. 94. & 198.* Potuisse nimirum integri operis refutatione se supersedere, exillimauit EVSEBIUS, quod reliqua fere non discrepent ab illis, quae iam CELSVS christianis obiecerat, quacumque abunde profligauerat ORIGENES. Edi hic EVSEBII contra Hieroclem liber solet cum eiusdem *libris de praeparatione euangelica*; sed eumdem quoque *vitae Apollonii*, a PHILOSTRATO scriptae, subiunxit GOTTFR. OLEARIVS, in *operibus Philostratorum*, pag. 413. seqq. Ipsum autem HIEROCLES opus duobus constabat libris, quos *λογος φιλανθρωπικὸς περὶ χριστιανῶν* adpellauit, ad christianos, non contra christianos, ut iam ex LACTANTIO obseruauimus, ne inimice insectari videretur, sed ut humane & benigne consulere putaretur. Vnde callidum hominis ingenium intelligere licet. Vnicum dumtaxat operis istius exstat fragmentum, apud EVSEBIUM, aduersus Hieroclem, non longe ab initio. At summam eius exhibet LACTANTIVS, *l.c.*

Ad reliquos, qui christianos impugnauerunt, ut progrediamur; circa medium saeculi quarti LIBANIUS floruit, patria Antiochenus, professione sophista, religione ethnicus, vir doctrina, ingenio & eloquentia praestans, sed infenso admodum in christianos animo, quem passim in scriptis suis prodidit, praesertim in *oratione funebri super Iulianum imperatorem caede*, siue *μεταβίβη ἐπὶ Ἰουλιανῷ*, *tom. II. operum eius*, Parisiis anno 1627 editorum, p. 253. itemque in altera *oratione funebri super eiusdem Iuliani caede*, quae graece inscribitur: *ἐπὶ τῷ Ἰουλιανῷ*, *tom. II. operum* p. 324. alibique. Vltimam hanc cum aliis quibusdam LIBANII orationibus exhibet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VII. siue lib. V. cap. IX. pag. 145. seqq.* Spectat huc etiam oratio eius *ἐπὶ τῷ τῷ Ἰουλιανῷ*, quam graece & latine notis illustratam edidit IAC. GOTHOFREDVS. Addenda, quae ex LIBANIO refert atque refellit SOCRATES, *hist. ecclesiast. lib. III. cap. XXXIII.* Sed cum LIBANIVS ex instituto contra christianos non scripserit, & quaecumque iis obiecit, ad meras fere calumnias redeant, non est, quod nos diutius moretur. Ipseque succedat IULIANVS, non magis imperatoria dignitate, quam doctrina & ingenio conspicuus; qui christianorum primum sacris innutritus, ad gentilium castra iterum transit; immo imperator factus, ad exstirpandam religionem christianam, & gentilismum postluminio reducendum, omnes ingenii vires consulit. Neque tantum variis in christianos artibus grassatus est, sed in scriptis quoque suis passim acerbe eos perstrinxit; tandemque, cum in expeditione Parthica adhuc haereret, *libris*, quos scripsit, septem, ut HIERONYMVS auctor est, *epist. LXXXIII. ad Magnum oratorem Romanum*, *tom. IV. oper. part. II. p. m. 655.* acerrime eorum fidem impugnauit. Ex his dum tres studiose refutauit CYRILLVS Alexandrinus, magnam simul eorum partem

peratorem ob destructa gentium sacra vituperat, vt Iulianum contra ob eadem restituta, maximopere laudat; sed, quod refutatione dignum sit, non profert. Patet hoc ex iis, quae de *vita Aedesii* p. 33. alibique dissert. Q. AVRELIVS SYMMACHVS acerrimum christianorum hostem se passim profertur, cum primis in relatione *pro ara victoriae*, quam Valantino imperatori obtulit, & in qua gentiliū causam ex instituto agit; quae & inter AMBROSII opera, & inter ipsius SYMMACHI epistolas, itemque inter opera PRUDENTII, a CHRISTOPH. CELLARIO edita, pag. 398. segg. existat. Praeter AMBROSIVM, hancce SYMMACHI relationem *libris duobus* refutauit atque explosit AVREL. PRUDENTIVS. Saeculo quinto OLYMPIODORVS, atque ZOSIMVS clauere, vterque historicus, ille insuper poeta. Et OLYMPIODORVS quidem scripsit *historiarum libros* XXI, ad Theodosium minorem imperatorem, in quibus gentiliū superstitionem commendauit, & in christianos clam inuectus est; ex quibus amplissima excerpta exhibet PHOTIVS, *cod. LXXX. p. 178. sqq.* ZOSIMVS autem *historiarum libros sex* reliquit, in quibus itidem nullam occasionem, christianorum religionem perstringendi, praetermittit. Cum primis erga christianos imperatores, eosque rerum christianarum promotores praecipuos, Constantinum magnum, & Theodosium seniorem, se iniquissimum praebet. Apologiam equidem pro eo scripsit IO. LEVNCLAVIVS, quam & in editione ZOSIMI, quae cura CHRISTOPH. CELLARII an. 1679. prodit, legere licet; sed eum, dum gentilem, nominisque christianī infensissimum hostem, purgat, laterem lauare, & dealbare Aethiopem GVIL. CAVEVS pronuntiat, *hisor. literar. scriptor. ecclesiastic. saec. V. p. 269.* Quidquid eius sit; etiam si imperatores isti non vbiq; ita, vt decebat, se gesserint; nihil tamen inde contra

christianae religionis veritatem colligi potest. Sexto saeculo PROCLUS, philosophus Platonicus, magnam nominis celebritatem consequutus est, & praeter alia, octodecim *ἡτοιμασμένα κατὰ χριστιανὸν* reliquit: cuius operis SVIDA meminit, voce *Proclus*, qui & addit, respondisse ad haecce *Argumenta* IO. PHILOPONI, eaque solide confutasse. Quod quidem PHILOPONI opus, aequae ac *ἡτοιμασμένα* PROCLI, intercidisse, viri quidam docti existimant, in eam haud dubie inducti sententiam, quod sibi persuaserint, vniuersam christianorum religionem octodecim hisce argumentis a PROCLO impugnata. Verum recte IO. ALB. FABRICIVS, vir eruditissimus, obseruat, haecce PROCLI *ἡτοιμασμένα* directa potissimum fuisse aduersus vnum dogma christianorum, de mundo non aeterno, adeoque etiamnum existare in IO. PHILOPONI *libris duodeviginti de aeternitate mundi contra Proclum*, quod illud ipsum opus sit, tantis a SVIDA celebratum laudibus, quodue, suppresso PHILOPONI nomine, oppugnet SIMPLICIVS; ad *Marini Neapolitani Proclum* p. m. 80. editionis Londinensis. Eodem tandem saeculo sexto DAMASCIVS, patria Damascenus, secta Stoicus, vel, vt nonnulli volunt, peripateticus, floruit, qui praeter alia vitam Ihsidori philosophi, praeceptoris sui, scripsit, in qua, vt & alias, christianorum doctrinam adlatrat; cum veroteste ac timide hoc faciat; vix meretur, vt eius habeatur ratio. Atque haec fuisse philosophorum gentiliū, & veteris ecclesiae doctorum certamina, quae vna hic exhibere serie, consultum duximus. Ea autem si paullo accuratius considerentur, intelligemus, patres, siue veteris ecclesiae doctores, suo hic non semper satisfecisse muneri, eamque, quam tenuerunt, disputandi rationem, non omnium interdum nauorum fuisse expertem, siue argumentis aut responsionibus non adeo solidis vsi sint, viue adfectibus nimis

in-

indulserint, siue alia ratione, quod reprehensionem incurrat, admiserint; sed longe grauius tamen peccasse philosophos istos, dum raro admodum rationibus, sed plerumque calumniis, mendaciis, obtestationibus, aut etiam miseris pugnarunt sophismatibus. Non ergo est, quod profani homines veritatis defensoribus naueos quosdam atque vitia in disputando obiciant; cum longe maiora in illis, quorum vestigia premunt, quibusque ipsi plane similes sunt, si vellent, deprehendere possent. Discere vero exinde licet, quam parum ista per calumnias, & obtestationes disputandi ratio veritati noceat. Tantum enim abest, vt christiana religio per istas gentilitium philosophorum criminationes labefactari poterit, aut damnum aliquod acceperit, vt mirifice potius per eas fuerit confirmata, & hodie adhuc confirmari queat. Id vero est, quod peculiari dissertatione, de veritate christianae religionis, philosophorum gentilium obtestationibus confirmata, demonstrauit; quae in *synthetice dissertationum theologicarum* exstat, p. 453. seqq. ex qua & nonnulla, quae huius loci erant, repetere visum fuit.

Ad tertium nunc tandem reuertimur saeculum, in quo post ORIGENEM sese offert THASCIUS CAECIL. CYPRIANVS, Carthaginienſis, doctor pariter ac martyr sanctissimus. Hic, licet & de vitae sanctitate, & disciplina ecclesiastica conseruanda, valde esset sollicitus; non semel tamen etiam contra christianae veritatis hostes in aciem prodit. Gentiles prostrauit in libro de *idolorum vanitate*; quem, cum MINVTII FELICIS *Ottavio* ACHRISTOPH. CELLARIO scorsim editum, supra iam commemorauimus. Laudare cum HIERONYMVS: Cyprianus quod idola dii non sint, quia breuitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit? *epist. LXXXIII.*

ad Magnum oratorem Romanum tom. IV. oper. part. II. p. m. 655. Maximam partem librum huncce ex MINVTIO FELICE atque TERTVLLIANO descriptum, alii obseruant. Spectat vero huc etiam liber *ad Demetrianum*, in quo hoc agit, vt gentilium calumnias: christianis omnium calamitatum, quae eo tempore imperium romanum premebant, causam tribuendam esse, repelleret. Hanc instituti sui ipsemet ita exprimit summam: *Sed enim cum dicas, plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod fames saeuiant, quod imbres & pluuiae serena longa suspendant, nobis impunitari; tacere ultra non oportet; ne iam non verecundiae, sed dissidentiae esset incipiat, quod tacemus; & dum criminationes falsas contemnimus refutamus, videamur crimen agnoscere; pag. 129. operum eius* Amstelodami 1700. fol. editorum. Fuisse tamen iam olim, qui in hocce opere, quod reprehendi possit, sibi inuenisse visi sunt, patet ex iis, quae ex LACTANTIO refert HIERONYMVS: Cyprianus vir eloquentia pollens & martyrio, Firmiano narrante, mordetur, cur aduersus Demetrianum scribens, testimoniis vsus sit prophetarum & apostolorum, quae ille ficta & commentitia esse dicebat; & non potius philosophorum & poetarum, quorum auctoritati ve ethnicis contraire non poterat; loco antea citato, p. 655. Ipse ceteroquin LACTANTIUS valde laudat Cyprianum. Cum enim dixisset, quae in MINVTIO FELICE & TERTVLLIANO desiderari possint: vnus igitur, inquit, praecipuus & clarus Cyprianus exstiterit, quoniam & magnam sibi gloriam ex artis oratoriae professione quaeſierat, & admodum multa conscripserat, in suo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suauis, & (quae sermone maxima esset virtus) aperto, vt discernere nequeas, virumne ornatiore in eloquendo, an faciliore in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Hic tamen placere ultra verba sacramentum ignorantibus non potest,

quoniam mystica sunt, quae loquutus est, & ad id praeparata, ut a solis fidelibus audiantur. Addit vero: Denique a doctis huius saeculi, quibus forte scripta eius innotuerunt, derideri solet &c. in *institut. diuin. lib. V. cap. I. p. 534.* Iudaeis idem hic sanctissimus martyr opposuit libros III. *testimoniorum*, qui tamen solum collectionem quamdam plurimum locorum, praecipue veteris testamenti, continent.

Ceterum plurimum eo tempore ecclesiae facessierunt negotii *Novatiani*, inter quorum oppugnatores primum praecipuumque locum tenet *CYPRIANVS*, ut ex *epistolis* eius liquet, cum primis ad *Cornelium* & *Antonianum*. An autem liber ad *Novatianum*, quod spes veniae lapsis non sit deneganda, *CYPRIANVM* auctorem agnoscat; de eo inter eruditos non conuenit. Multi illum *CYPRIANO* non indignum esse, censent; quem propter stili dissimilitudinem illi abiudicat *DESIDER. ERASMVVS* *Roterodamensis*. *LVDOVICVS* etiam *ELL. DV PIN* obseruat, in codicibus manuscriptis hunc librum *CYPRIANO* non tribui. Hinc & in praestantissima illa operum *CYPRIANI* editione, quam *IO. FELLVS* dedit, quaeque cum *annalibus Cyprianicis*, *IO. PEARSONII*, & *dissertationibus Cyprianicis HENR. DODWELLI* iterum prodiiit *Amstelodami 1700.* fol. inter opuscula vulgo *Cypriano adscripta* refertur, existatque *p. 15. segg.* Ceterum, licet naeuorum non fuerit expers *CYPRIANVS*; mira tamen in scriptis eius elucet grauitas, sanctitasque; quae polemicos quoque scriptores longe rectius decet, quam petulantia, & aduersariis insultandi pruritus. Non alium, inquit *ERASMVVS*, video inter eos, qui latine scripserunt, qui ad apostolici pectoris vigorem propius accedat; ubique sentias, pastorem loqui, & martyrem destinatum; lib. II. ep. *XVIII.* Rursus, cum *HIERONYMO* eum contendens: magis ubique serius, & minus adse-

ctans, cum *Hieronymus*, quemadmodum & *Tertullianus*, in risu pene sit immodicus: lib. *XXVIII. ep. VI.* Habent itaque, quod inde discant, qui sarcasmi potius, quam rationibus, aduersarios vincere, sibi gloriae ducunt. Praeter *CYPRIANVM* autem, alii quoque in arenam contra *Novatianos* descenderunt; cum primis *CORNELIVS*, episcopus romanus, in *epistolis* tum ad *Cyprianum*, tum ad *Fabium Antiochenum episcopum*. Ad *CYPRIANVM* scilicet duas scripsit, quae inter eius *epistolas* exstant; ad *FABIVM* quatuor, si *HIERONYMO* credimus, de scriptoribus ecclesiasticis. cap. *LXVI.* *EUSEBIVS* namque tres tantum recenset, *hisor. eccles. lib. VI. cap. XLIII.* ex quibus primam & tertiam graeco sermone a *CORNELIO* compositas, docet *HENR. VALESIVS*, in *notis ad b. I.* Pugnavit quoque contra *Novatianorum* errorem *DIONYSIVS Alexandrinus*, in *epistola* ad *Novatianum* de *schismate*, quae integra exstat apud *EUSEBIVM*, *hisor. eccles. lib. VI. cap. XLV.* quod & *RHETICIVS* *Augustodunensis* episcopus fecit in grandi volumine aduersus *Novatianum*, teste *HIERONYMO*, de scriptoribus eccles. cap. *LXIX.* itemque *EUSEBIVS* *Emisenus*, in libro ad *Novatianos*; & *PACIANVS*, *Barcinonensis* episcopus, in *epistolis* tribus contra *Novatianos*; porro *AMBROSIVS* *Mediolanensis*, libris duobus de poenitentia contra *Novatianos*, qui adhuc inter reliqua eius opera exstant; & denique *EULOGIVS*, patriarcha *Alexandrinus*, in libris *VI* contra *Novatum haeresiarcham* de administratione ecclesiastica, quorum excerpta *PHOTIVS* exhibet cod. *CLXXXII.* & *CCVIII.* Ad eos vero quod attinet, qui causam *Novatianam* defenderunt, nihil eorum, quae ediderunt, ad nos peruenit. Scripti vero *NOVATIANVS* plures litteras ad diuersas ecclesias, *CORNELIVM* eiusque ordinationem in illis lacellens, teste *CYPRIANO*, *epist. XLIV. & LII.* Immo

mo, vt SOCRATES auctor est, ad omnes vbique ecclesias scripsit, ne eos, qui daemonibus immolauerant, ad sacra mysteria admitterent; *hisor. eccles. lib. IV. cap. XXVIII.* Praeterea anteschisma, nomine cleri romani, *epistolam ad Cyprianum* scripsit; post schisma vero *librum de trinitate, epistolam de cibis iudaicis, de pascha, & sabbato*, & alia; ex quibus maxime ad controuersias, quae illi cum aliis intercesserunt, pertinet *liber contra Cornelium*; qui tamen cum reliquis eius libris intercedit. Ad CYPRIANVM vt redeamus; controuersiae, quae illi cum STEPHANO, romano episcopo, intercellit, exemplo itidem patuit, quam facile, qui ab vno extremo se remouere adituntur, in alterum procurant. Enim vero, dum CYPRIANVS, auctoritate haud dubie TERTULLIANI aliorumque patrum africanorum inductus, in eam ingrediebatur sententiam, omnes sine discrimine haereticos, qui ad ecclesiam catholicam iterum accedebant, rebaptizandos esse; STEPHANVS, qui ei se opponebat, eousque progressus est, vt, nullum haereticum rebaptizandum esse, contenderet; cum tamen vtrique discrimen inter haereticos obseruare debuisset, num baptismum in iis, quae ad essentiam eius spectant, rite administrant, an vero talia admittant, quae essentiam eius euerunt; vti deinceps recte in synodis Nicæna, Laodicens, & Constantinopolitana, constitutum fuit. Quae de re legenda, quae diligenter GERH. IOAN. VOSSIVS disserit, de *baptismo, disput. XVIII. XIX. XX. p. 320. seqq.* & quae ipsimet diximus *instit. theol. dogm. lib. V. cap. I. ad §. XXI. p. 1543.*

Cum inter eos, qui Nonatianis se opposuerunt, etiam DIONYSII Alexandrini facta sit mentio; non abs re fuerit, de eo adhuc quaedam addere. Magnam enim is nominis consequutus est celebritatem, & inter scriptores saeculi tertii polemicos

haud vltimum promeretur locum. Scripta quoque quam plurima reliquit, quorum tamen praeter fragmenta, EVSEBIUS praecipue beneficio conseruata, pauca admodum ad nos peruenerunt. Memorabile cumprimis est certamen, quod cum NEPOTE, episcopo quodam Aegypti, subiit, & in quo ita se gessit, vt velut exemplum aliquod, imitandum omnibus, qui errantes in viam veritatis reducere cupiunt, reliquisse censeatur. Chiliastarum namque, quos vocant, placita, iudaicosque, de regno quodam Christi externo adhuc expectando, errores in scenam produxerat, editaque *confutatione allegoristarum*, promissiones, in sacris litteris occurrentes, in suum pertraxerat sensum. Cumque vir iste pietatis pariter ac eruditionis laude floreret; eandem plurimis persuasit sententiam. Ecclesiae itaque ne deesset DIONYSIVS, duobus de *promissionibus libris NEPOTEM* acriter impugnauit; ex quorum secundo fragmentum aliquod amplum exhibet EVSEBIUS, *hisor. eccles. lib. VII. cap. XXIV. & XXV. & aliud lib. III. cap. XXVIII.* In priori libro eum suam de hac quaestione sententiam proponere, in posteriori de Ioannis apocalypsi disputare, itidem EVSEBIUS, *l. c. lib. VII. cap. XXIV.* nos conducit. Idem praeterea DIONYSIVS, instituta apud Arsinoiticam praefecturam tridui disputatione, CORACTIONEM, cum aliis NEPOTIS sectatoribus, ad meliorem mentem reuocauit, ca quidem ratione, vt disputatio haec, & omnium inter se reconciliatio, cunctis, qui aderant, non medioerem adferret voluptatem; vt iterum EVSEBIUS auctor est, *l. c.* Commendat itaque hanc DIONYSII cum dissidentibus agendi rationem, optatque, vt omnes, qui in aliorum consultandis erroribus occupati sunt, eandem sequantur, simulque de ipso DIONYSIO diligenter disserit, IOAN. GOTTFR. SCHVPPARTVS, theologus Gieslensis clarissimus,

rissimus, in peculiari commentatione, quam inscripsit: *Chiliasmus Nepotis, elenchus Dionysii Alexandrini confectus*, & e puriori ecclesia saeculo tertio eiectus, exemplo huius modus de diuini sobrie dissertandi offensus &c. Gieslæ 1724. 4. Plurimum negotii saeculo tertio orthodoxis faceiebant Sabelliani, ad quos confutandos DIONYSIVS quoque noster omnes ingenii vires conuertit. Quatuor aduersus Sabellianos ab eo scriptas epistolas, totidemque libros, memorat EVSEBIUS; Ἐπὶ πάντας τῷ Διονυσίῳ φησὶται καὶ ἄλλαι πάσαι ἐπιστολαὶ ὅσων αἰ κατὰ Σαβέλλιον πρὸς Ἰμμονα τῆς κατὰ Βερύκην ἐκκλησίας διέσκοπον καὶ ἡ πρὸς Τελεσφόρον καὶ ἡ πρὸς Εὐφρόνορα καὶ πάλιν Ἰμμόνα καὶ Εὐπορον ἐν τούτοις δὲ περὶ τῆς ἁγνῆς ὑποθέσεως καὶ ἄλλα τίς ποτε συγγράμματα ἃ τῷ κατὰ Ρώμην διωκτικῷ Διονυσίῳ προσέγραψεν. Praeter has exstant aliae complures Dionysii epistolae. Inter quas sunt illae contra Sabellium scriptae ad Ammonem Berenicensem episcopum; alia item ad Telephorum; & ad Euphranorem altera; alia rursus ad Ammonem & Euporum. Quatuor etiam libros de eodem argumento composuit, quos cognomini suo Dionysio Romanorum episcopo nuncupauit; *hist. eccles. lib. VII. cap. XXVI. p. 277.* Cum mortuo Stephano episcopo romano, quocum ob controuersiam de rebaptizandis haereticis inimicitia DIONYSIO intercesserat, Sixtus successisset, hunc ille de certamine hocce cum Sabellianis certiorum facere, consultum duxit, quod & ea ratione fecit, ut epistolas simul, quas iam ad alios hac de re scripserat, mitteret; vt ex EVSEBIO constat, *histor. eccles. lib. VII. cap. VI. p. 252.* Hinc vero dum CAES. BARONIVS, in *annalib. ad annum Christi 260.* concludit, in more positum fuisse, vt, cum haeresis aliqua enata esset, id statim a cuiusque regionis episcopis romano pontifici significaretur, huiusque porro inde stabilire primatum, conatur; maximopere fallitur. Namque iam ad alios de haeresi Sabellia-

na scripserat DIONYSIVS, priusquam romanum de ea certiorum faceret episcopum. Copiosius hoc exequitur CHRIST. WORMIVS, in *historia Sabelliana cap. III. §. IV. p. 123. seqq.* Parum autem abfuit, quin DIONYSIO coningeret, quod polemicis scriptoribus saepe contingere solet, vt, dum vnum extremum euitare volunt, in alterum procurrant. Sunt sibi maxime opposita Sabellianismus & Arianismus, cum ille reale personarum in diuinitate discrimen tollat, hic eousque extendat, vt omnino inaequalitatem inferat. Sabelliana itaque dogmata acriter impugnans DIONYSIVS, in suspicionem Arianismi adductus est. Hinc istud HIERONYMI, aut RUFFINI potius apud HIERONYMVM: *Dionysium Alexandrinae urbis episcopum, virum eruditissimum, contra Sabellium quatuor voluminibus disputantem, in Arianum dogma delabi*; lib. II. aduersus Ruffinum *tomo IV. oper. part. II. p. 409. edit. 10. MARTIANAEL. Immo fons Arii dicitur GENNADIO Massiliensi; de dogmatib. ecclesiast. cap. IV. p. 4.* Ariani etiam ipsi eum prorsus suum esse iactabant, quod & ex recentioribus fecit CHRIST. SANDIVS, in *nucleo hist. ecclesiast. lib. I. p. 122.* Quantumvis autem facile credam, sententiam viri huius de Christo sanam fuisse; quod & pluribus demonstrant GEORG. BVLLVS, in *defensione fidei Nicaenae, sicc. II. cap. XI. p. m. 142. itemque STEPH. LEMOYNE, in notis ad varia sacra p. 235. seqq.* alique; negari tamen nequit, disputationis cum abreptum aestu, talia protulisse, quae benigna quadam interpretatione opus habent. Qua quidem ratione ipsemet eum excusat ATHANASIVS, cuius peculiaris exstat de DIONYSIO hocce epistola, *ὅτι καὶ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἀρειανῆς ἀίρεσεως ἰσχυρῶς, ὡς ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος, καὶ μάλιστα αὐτὸς συνάψαντες δι' Ἀρειμανίαν, ὡς δολοφόνον αὐτοῦ, quod una cum Nicaena synodo aduersus Arianos conspirauit, & quod falso eum Ariani sibi adsi-*

roris huius auctorem ipsum Simonem magum constituit. Profert ibidem §. IV. locum IUSTINI ex dialogo eius cum Tryphone iudaeo, quo haud obscure errorem istum, quem postea Sabelliani descendunt, perstringit. Cumque IUSTINVS eos, quos terit, haereticos non nominet; WORMIVS in istos inquirens, in eam tandem ingreditur sententiam, ad Valentinianos illa verba referenda esse, qui talia docuerint, quae ad Sabellianum errorem proxime accedant. Quae an ita se habeant? nunc disquirere non lubet; interim temporum rationes non obstat, fateor, quo minus Valentinianos respicere poterit IUSTINVS; id quod iam obseruatum in *dissertat. de haeresi Valentiniana* §. III. De TERTVLLIANO, quem itidem auctor inter Sabellianorum antagonistas refert, idem censendum. Non Sabellium, sed Praxeam, refutauit TERTVLLIVS, qui ante Sabellium eundem errorem propugnabat, qui a Sabellio tandem nomen sortitus est, eo, quod longe maiori celebritate & fama, quam a quoquam hactenus factum, ab illo in scenam produceretur. Contra ipsum itaque Sabellium qui in aciem prodiret, primus fuisse videtur LVCIANVS, patria Samosatenus, qui Nicomediae martyrio vitam finiit. Scripsit is libellos de fide, in quibus forte existit breuis illa *fidei expositio*, quam ATHANASIVS exhibet de *synod. Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. 693.* & SOCRATES, *bist. eccles. lib. II. cap. X.* Haec ex quatuor illis fidei formulis, in synodo Antiochena anno 341 prolatis, de quibus *cap. II.* huius libri ad §. V. dictum, secunda fuit, quam ipsius LVCIANI manu scriptam, patres istius concilii, qui eam producebant, adfirmarunt. Dubitat quidem, an ea LVCIANI fuerit, SOZOMENVS, *bist. eccles. lib. III. cap. V.* sed sine ratione id fieri, ostendit EMMAN. SCHELSTRATENS, de *concilio Antiocheno, dissertat. III. cap. II.* suffragante ANT. PAGI,

in *critica historico-chronologica in annales Baronii ad annum 341. num. XVII. p. 451.* Quidquid eius sit, cum haecce formula in concilio isto Antiocheno adhibita fuerit; eam Sabellianis praecipue oppositam fuisse, inde concludit CHRIST. WORMIVS, *bist. Sabell. cap. X. §. VII.* Idque ex insatiabili etiam Sabellianorum erga LVCIANVM martyrem odio euinci posse, existimat. Ad minimum hinc colligas, LVCIANVM praecipue, aut saltem publicis disputationibus, illis restitisse. Interim de ipsa LVCIANI orthodoxia non satis inter viros doctos conuenit. Quo ipso iterum condecemur, nihil frequentius esse, quam ut in haereticos suspicionem adducantur, qui quam acerrime haereticis sese opponunt. CAES. BARONIUS equidem, cum semper orthodoxum fuisse, credit, in *martyrol. ad diem VII. Ian.* & in *annalibus ad annum Christi 311. quem & EMMANUEL SCHELSTRATENSIVS sequitur, de concilio Antiocheno, dissertat. II. cap. II.* At, haereticos nota infamem fuisse, contendit ANT. PAGI, in *critica historico-chronologica in annal. Baronii ad ann. 311. num. XI. p. 354.* cui exemplum praecituit HENR. VALESIVS, ad EVSEBIUM *lib. VIII. bist. eccles. cap. IX.* Alii rursus rem istam in medio relinquunt, saltem, ut orthodoxum mortuum, arbitrantur. Id negari nequit, ALEXANDRVM, Alexandriae episcopum, LVCIANVM, tamquam Pauli Samosateni erroribus fauentem, adcusasse; apud THEODORETVM *bist. eccles. lib. I. cap. IV.* Innocentiam tamen eius acriter tuetur CHRIST. WORMIVS, *l. c. §. IX.* Dereliquis, qui suas contra Sabellianos in aciem adduxere copias, EVSEBIO, BASTILIO magno, GREGORIO Nazianzeno, aliisque, deinceps erit dicendi locus, cum isti & alio nomine nobis commendandi veniant. Non minus vero eodem tempore, uti dictum, ecclesiam vexabant *Samosateniani*, seu *Pauliani*, auctore Paulo Samosate-

mosateni. Quorum perniciosissima haeresi, etsi in conciliis, aliaque ratione, strenue obuiam iuerint veteris ecclesiae doctores; paucorum tamen, qui scriptis eam confutare adgressi sint, notitia ad nos peruenit. De DIONYSIO Alexandrino iam antea dictum. In vltima synodo Antiochena MALCHION, vir disertissimus, idemque presbyter, qui antea rhetorice apud Antiochenos docuerat, suscepta aduersus Paulum disputatione, excipientibus cuncta notariis, occultos hominis sensus fraudemque detexisse, dicitur. Hanc disputationem sua adhuc aetate existisse, testatur EUSEBIUS, *hystor. ecclesi. lib. VII. cap. XXIX. p. 279.* Immo saeculo nono adhuc existisse, nonnulli ex HARMONIS *hyst. ecclesiast. lib. VII. cap. X.* colligunt. De decem PAULI Samosatensi quaestionibus, & DIONYSII Alexandrini ad eas responsione, iam antea dictum. Epistola vero PAULI istius, quam ad se scriptam DIONYSIVS memorat, vna cum aliis eius scriptis, temporum iniuria periit. Immo ipse iam ATHANASIVS, se epistolam PAULI ad patres concilii Antiocheni consequi potuisse, negat, de *synod. Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 922.*

Dum in haereticis saeculi tertii versamur, neutiquam praetermittendi sunt Manichaei; quorum est tanta celebritas, tamque late diffusus error, ut eorum hic omnino habenda sit ratio. A Chaldaeis namque & Persis ad Graecos haecce duplici principio independenti opinio propagata, & ab horum philosophis plurimis approbata, in ecclesiis tandem christianam transiit. De Chaldaeis insigne legitur testimonium in *philosophumenis*, quae sub ORIGENIS nomine exstant, *p. 39.* ex quo etiam patet, a Chaldaeis hancce accepisse sententiam Pythagoram. Cum primis autem ZOROASTER, Persarum philosophus, hoc nomine celebratur, adeo ut a nonnullis auctor quoque istius sen-

tentiae credatur; a qua tamen veteres Persarum magos alienos fuisse, THOMAS HYDEVS contendit; quippe qui duplex eundem principium, sed alterum, scilicet boni, aeternum & increatum, alterum, siue mali, creatum, admiserint; *hystor. relig. veter. Persar. cap. IX. p. 161.* De Graecorum tum poetis, tum philosophis, hoc testatur PLUTARCHVS, de *Iside & Osiride p. 370. seqq.* Et ex philosophis quidem illos, qui praeter materiam, quam omnes aeternam statuebant, etiam *mentem* siue Deum admittebant, & ex materia originem mali deriuabant, ab hac sententia non fuisse alienos, manifestum est. Inter eos, qui christianorum nomine veniunt, ipsum SIMONEM magum, haereticarum omnium principem, duplicem itidem Deum, seu duplex principium independens, adseruisse, ex EPIPHANIO condiscimus; *haeresi XXI. p. 58.* cuius hac in re minime spernendam auctoritatem, aliis rationibus comprobari potest. MENANDRVM, BASILIDEM, SATVRNINVM, CARPOCRATEM, aliosque, talia defendisse placita, quae ad eandem quodammodo sententiam accederent, viris doctis observatum est. CERDONEM hunc cum inuenire, dubio caret, cum id diserte testentur EPIPHANIVS, *haeresi XLl. & TERTULLIANVS, de praescript. cap. XXI.* Idem multo magis de MARCIONE dicendum; siquidem haereseos, qua multorum animos corrumpit, hoc praecipuum caput fuit; vti ex IUSTINO liquet, *apol. I. pro christian. p. 53.* atque IRENAEO, *lib. III. cap. XLIII.* aliisque. Legenda, quae de hisce omnibus copiosius disserit IO. CHRIST. WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos, sect. II. p. 33. seqq.* & quae ipse dixi in *institutionibus theologiae dogmat. lib. III. cap. II. ad §. XXXV. p. 865. seqq.* Nos, missis reliquis, ad Manichaeos accedimus, quorum a MANETE repetenda est origo, qui antea dictus est CYBRICVS, & saeculo tertio circa annum 277 haeresin suam

diffeminare coepit. Cumque Persa natione fuerit; a vero non abhorret, ex magorum scholis huncce eum, de duplici principio retulisse errorem. Sunt, qui SCYTHIANVM quemdam, a Saracenis oriundum, hic primo loco nominandum, putant; cuius libros, quibus doctrinam suam complexus est, TEREBINTHVS sibi vindicauerit, qui deinceps BYDDAM (quo nomine apud Indos sapientem notari, viris doctis obseruatum est) se dici voluerit, a quo MANES eos accepit, impia illa, quae ex iis didicerat, dogmata, maiori strepitu propagaturus. Haec summa illorum est, quae fusius EPIPHANIVS differt, *haeresi LXVI. p. 618.* Dici autem non potest, quam breui temporis spatio propagata sit haecce haeresis, & quam multorum occupauerit animos. Cuius rei non aliam temere reddi causam posse, alibi iam obseruauimus, quam, quod homines facillime sibi persuadent, necessitate veluti quadam ad peccandum se adduci; cumque eius rei causam Deo tribuere nolint; nihil commodius illis se offert, quam ista de duplici principio sententia; in quam gentiles eo promptius ire poterant, quod forte de diabolo, hominum seductore, aliquid acceperant, verum tamen rerum omnium, prout a Mose descriptum est, hinc & peccati per angelorum quorundam hominumque lapsum, ignorauerint initium; quamquam & in nonnullis persuasio de materiae aeternitate accesserit. Gentilium autem istorum philosophorum auctoritate haud difficulter abripi potuerunt haeretici, atque ita excaecari, vt ad ea adserenda, quae & rectae rationis lumini, & euidentissimis scripturae sacrae oraculis, e diametro repugnant, animum obfirmarent, immo scripturam sacram, impudentissime eam peruertendo, in suam torquere sententiam adniterentur. Cumque hominum, causam peccatorum a se quauis ratione amoliri cupientium, stultitiae & philautiae error hic

ce blandiatur; immo tandem vitis quibusuis atque prauis cupiditatibus frena laxet; mirandum non est, licet longe sit absurdissimus, & cum primis rectae rationis principiis pugnet, tot tamen eum nactum esse fautores defensoresque. Vtriusque vero etiam scriptis pugnatum est. Et SCYTHIANVS quidem, ex cuius fontibus MANETEM sua irrigasse arua, antea diximus, quatuor composuisse libros perhibetur, quorum vnum *mysteria* inscripsit, alterum *euangelium*, tertium *capita*, & quartum denique *thesaurum*. Ita CYRILLVS Hierosolymitanus, *catechesi VI. p. m. 92. 93.* editionis THOMAE MILLES; EPIPHANIVS, *haeresi LXVI. SOCRATES, bistor. ecclesiast. lib. I. cap. XXII.* Atque EPIPHANIVS quidem addit: *ἐν αἷς τὰ ἱερέζια καὶ τὰ λεβήθεα δύο ἑκχλῶν συζεύχας πρὸς πάντα καθ' ἑκάστην ὑπόθεσιν, ὥπως ὑπελαβὼν ὁ τάλας, καὶ ὥστε κατὰ τὸτο τὸ μέρος ἴψα τάξετο, ὥς τι μέγα ἔργον τῇ θείᾳ.* In iis paria atque aequalia duo principia, personaeque in vnoquoque argumento copulans, ita sibi persuaserat miser, itaque hac in parte somniabat, magnum a se quiddam in vita reperiunt; l. c. p. 619. Ipse quoque MANES varia scripsit, quorum mentio fit ab EPIPHANIO, *haeresi LXVI. num. XIII. p. 629.* itemque in τάξι γνωρίων ἐπὶ τῆς ἐκτὸς Μανιχαίων καὶ Παυλιανῶν ἐπιστάσεως πρὸς τῶν καθαρῶν καὶ ἐκλεθῆ πέντε ἡμῶν τῶν χριστιανῶν formula recipiendi eorum, qui a Manichaeorum & Paulicianorum haeresi ad puram & veram nostram fidem christianorum conuertuntur, quae in IAC. TOLLII insignibus itinerarii italici, Traiecti ad Rhenum an. 1696. 4. editis, exstat p. 126. seqq. Sunt autem inter ea: λόγος περὶ πίστεως; *sermo de fide*; μυστήρια; qui liber XXXII. constitit sectionibus, & in quo id egit, vt legem ac prophetas euerteret; Θεσαυρὸς ζωῆς, *thesaurus vitae*; μικρὸς Θεσαυρὸς, *parvus thesaurus*; περὶ ἀστρολογίας, *de astrologia*; ἐπιστολά ad Marcellum, quae cum Marcelli responsione apud EPIPHANIVM exstat, l. c. p. 623. *epistola*

epistola fundamenti, quam singulari libro confutauit AVGVSTINVS; liber epistolarum; iteque liber τῆς ἀποκρίσεως καὶ τῶν ἐπερωτημάτων, ἀποκρῦβθου ὃ ἀπονέμωσιν, siue dictorum MANETIS factorumque memorabilium commentarius. Fragmenta quaedam ex epistolis MANETIS, siue MANICHAEI (namque & ita dici solet) exhibet I. A. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. cap. I. pag. 284*. quorum apud veteres fit mentio, & quorundam ex iis scripta recenset. Atque idem vir eruditissimus ibidem p. 289. eos quoque commemorat, qui ex veteribus de Manichaeis, aut aduersus illorum haeresin, scripserunt; ex quorum posterioribus nos illos solum, qui hoc ex instituto egerunt, indicabimus, quorumue ad nos perueniunt monumenta. Atque inter hos primum praecipuumque locum tenet ARCHELAVS, Carrharum Mesopotamiae episcopus, in qua vrbe & deinde in Diodoride vico circa annum Christi 277 disputationem cum MANETE habuit. Disputationem hanc, & quam ab hocce aduersario suo retulerit ARCHELAVS victoriam, referunt CYRILLVS Hierosolymitanus, *catechesi VI. §. XV. p. m. 95. EPIPHANIVS, haeresi LXXVI. num. IX. p. 627. SOCRATES, bist. eccles. lib. I. cap. XXII. HIERONYMVS, de scriptor. ecclesiast. cap. LXXII. PHOTIVS, lib. I. contra Manichaeos, cap. XIII. p. m. 49. seqq. add. THOMAS MILLES, ad Cyrilli l.c.* Voluisse ARCHELAVM, vt gentilium philosophi iudices in hac controuersia essent, praeter alios CYRILLVS nos condocet. Cum enim e carcere elapsus MANETEM in Mesopotamiam venisse, dixisset, addit: ἀλλ' ἐπειτὰ αὐτῷ ἐπὶ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἐπιστομῶς καὶ ἐπὶ φιλοσόφῳ κριτῶν ἐλέγχος ἀποκρίσεων ἑλλογικῶν συντάχματος, ἵνα μὴ χειριστῶν κρινόντων δοκῶσι δι' κριτὰς χειρίζεσθαι. Verum obstitit ei armis iniustitiae Archelaus episcopus, & sub philosophis cum iudicibus reprehendens, collecto

gentilium auditorio, ne si christiani iudices essent, viderentur fauisse; l.c. p. 95. Quod ARCHELAVS gentilium philosophos iudices in hac controuersia esse voluit, reprehendi haecenus nequit, si ex principiis rationis, vt pote secundum quae philosophi isti tantum iudicare poterant, disputatio fuisset instituta; quemadmodum & omnino institui posset. Cum vero praecipue scripturae sacrae dictis vtrique pugnant sit; quo pacto gentilium philosophi iudicum hic fungi munere poterint, me non satis capere, lubens fateor. Nimirum initium disputationis secundum CYRILLVM l.c. eiusmodi fuit: veteris testamenti Deum, malorum inuentorem esse, MANES inde probabat, quod de se ipso dixisset: *ego ignis consumens, Deut. IV. 24.* At huic ARCHELAVS ita occurrebat: Si veteris Deus testamenti, vt ais, ignem se dicit, cuius est ille filius, qui ait: *ignem veni mittere in terram? Luc. XII. 49.* Item: si culpas eum, qui dicit, *dominus mortificat & viuificat I. Reg. II. 6.* quamobrem Petrum colis, qui Tabitham a mortuis excitauit, & Sapphiram morti tradidit? *Act. IX. 40. I. 20.* Conferenda hic IO. CHRISTOPH. FRIDERICI, viri doctissimi, *dissertatio de philosophis gentilibus controuersiarum fidei in veteri Christi ecclesia arbitris*, Lipsiae an. 1723. qui & speciatim §. XXVI. seqq. de hocce ARCHELAI cum MANETE coram philosophis gentilium certamine disserit. Ceterum, ARCHELAVM praeferrui & calidioris animi fuisse virum, nonnulli obseruant, idque ex iis, quae in hac disputatione congerunt, colligunt. Quod & confirmare videtur EPIPHANIVS. Cum enim dixisset, eodem die, quo MARCELLVS epistolam a MANETE accepisset, adfuisse etiam ARCHELAVM, addit: ὃ δὲ Ἀρχέλαος γυνὴ τῶν ἁγίων καὶ τῆς ἐπιστολῆς ἀπαγγέλει, ἔβριχε τὴς δόξης, ὥστε μὴ ἀνυμνεῖσθαι καὶ ζῆλον θεοῦ ἀναλαβὼν, ἐπιεικῶς ἐμύθευε μᾶλλον ἢ αὐτῷ καὶ χειρίζεσθαι τὸν ποικίλον, ὡς ἐγγλῶτον

ἐκ βαρβάρων, ὅθεν καὶ ὄνομα πρὸς ἀφανισμόν τῶν
 τῶν τῶν ἐνδοξάντων ἰπανάγκη. *Archelaus au-*
tem, re omni perspecta, lectaque epistola, den-
tibus fremens, rugientis leonis instar, ac di-
uino quodam ardore percitus, ad Manichae-
um potius proficisci cupiebat, hominemque e
barbaris, unde is ortus erat, aduenientem,
et ad humani generis perniciem insurgen-
tem, capere; l. c. pag. 624. Ipse praeterea
 ARCHELAVS *acta* disputationis huius syro
 sermone consignauerat; quae & haud du-
 bie EPIPHANIVS intelligit, quando, eum
 duos libros contra *Manetem*, a se conscri-
 ptos, ad TRYPHONEM, Diodoridis pres-
 byterum, misisse, refert, *l. c. p. 628.* Errasse
 tamen EPIPHANIVM in eo, quod scripse-
 rit, ARCHELAVM duos libros contra *Ma-*
netem ad Tryphonem misisse, alii obser-
 uant; cum ex ipsius disputationis huius *actis*,
 & quae in iis refertur, ARCHELAI ad
 Tryphonem (qui in actis istis Diodorus vo-
 catur) *epistola* constet, voluisse quidem AR-
 CHELAVM omnia, de quibus cum Mane-
 te coram delectis iudicibus disputauerat,
 perscribere; sed propterea iis mittendis su-
 perfedisse, quod deinceps per otium de tota
 disputatione eundem certiore facere vo-
 luerit. In graecam linguam haec *acta*
 iam sua aetate translata fuisse, testatur HIE-
 RONYMVS, de scriptor. ecclesiast. cap.
 LXXII. Cuius versionis auctor nonnullis
 HEGEMONIVS fuisse videtur, ὁ τὰς Ἀρχιλάου
 πρὸς τὸν Μανιχαῖον ἀντιλογίας γράψας, auctore
 PHOTIO, cod. LXXXV. quamquam hoc
 ita intelligi queat, quod *acta* ista disputationis
 ARCHELAI in epitomen redegerit,
 cuius sit versio ista latina, quae ad nos per-
 uenit; siquidem in hac ea non leguntur,
 quae CYRILLVS Hierosolymitanus, loco
 supra citato, ex disputationis istius *actis* com-
 memorat. Rursus tamen non defunt, qui
 inde potius colligunt, acta ista integra ad
 nos non peruenisse; quod & fatetur, qui
 versionem istam eorum latinam edidit, ut
 graeca ex EPIPHANIO suis locis infereret,

LAVR. ALEXANDER ZACAGNIUS. In
 colleclaneis namque monumentorum vete-
 rum ecclesiae graecae ac latinae, quae baile-
 nus in Vaticana bibliotheca delituerunt, a
 viro isto eruditissimo Romae an. 1698. 4.
 euulgatis, *acta* haecce disputationis Arche-
 lai episcopi Mesopotamiae, et Manetis haer-
 esiarcae, primum locum tenent. Sed &
 in praefatione ad lectorem §. IV. seqq. ZA-
 CAGNIUS de ARCHELAI hocce, eiusque
 cum Manete disputatione, speciatim de lo-
 co, de tempore, aliisque huc spectantibus,
 multa copiose & erudite disserit; quae le-
 gisse poenitebit neminem. Sed ut ad reli-
 quos, qui contra Manichaeos pugnant,
 quorumue ad nos peruenerunt monumenta,
 pergamus; post ARCHELAVM sese
 nobis offert ALEXANDER Lycopolita,
 qui ex ethnico Manichaeus factus, tan-
 dem ad ecclesiam orthodoxam transiit;
 scripsitque librum πρὸς τὰς Μανιχαίων δόξας de
 Manichaeorum placitis, a FR. COMBESIO
 editum in bibliothecae graecorum patrum
 aulicario nouissimo, part. II. p. 3. seqq. Ni-
 mirum cum ipse, aequae ac AVGVSTINVS,
 Manichaeorum partibus antea addictus
 fuisset; eo adcuratius illorum perspectos
 cognitosque habebat errores, quos ratio-
 nibus, ex philosophia petitis, confodere atque
 euertere adnititur. Aetas eius licet incerta
 sit; antiquissimum tamen esse scripto-
 rem, qui non sine ratione ad saeculum
 quartum referatur, nec ab ipsis MANE-
 TIS temporibus forte adeo remotus fuerit,
 viri docti consentiunt. Eodem saeculo
 quarto vixit DIDYMVS Alexandrinus, Ori-
 genis quidem defensor, sed aliorum haere-
 ticoꝝ, praesertim Ariatorum, strenuus
 oppugnator; qui inter alia & librum ad-
 uersus Manichaeos scripsit, a FRANCISCO
 COMBESIO, in aulicario nouissimo an-
 tea memorato, graece & latine itidem edi-
 tum, part. II. p. 21. seqq. Eidem COMBESIO,
 in prolusione, audit vir cum primis
 argutus & acer, (ἀκραιφνέστερος) solersque dis-
 pu-

putator; cumque a DAMASCENO, in parallelis, quaedam ab DIDYMO contra Manichaeos adlegendur, quae in hoc opusculo non exstant; concludit inde, vel non integrum hocce esse, vel aliud eum contra Manichaeos scripsisse. Exstat etiam liber hicce DIDYMI graece & latine in HENR. CANISI *lectionibus antiquis*, ex editione IAC. BASNAGII, tom. I. pag. 204. seqq. Eundem quoque recte DIDYMO tribui, contra COMBESISM probat BASNAGIUS p. 203. Non tantum autem rationibus philosophicis, sed praecipue scripturae dictis DIDYMS contra Manichaeos dimitcat, aut ad ea, quae ex scriptura ab iis proferebantur, respondet. Inter quarti praeterea saeculi scriptores ecclesiasticos haud obscurum nomen est TITI BOSTRENSIS, siue BOSTRONUM, ciuitatis in Phoenicia, episcopi, qui *libros IV. contra Manichaeos* composuit, ex quibus tertii libri maior pars, & quartus totus intercidit; reliqui, scilicet duo priores integri, cum tertii initio, antea latine tantum ex versione FRANC. TVRRIANI in HENR. CANISI *lectionibus antiquis* exstant, nunc autem graece quoque in iisdem ex editione IAC. BASNAGII exhibentur, tom. I. p. 59. seqq. SERAPIONIS, episcopi Thmueos *liber aduersus Manichaeos* itidem graece & latine ibidem conspicitur p. 43. seqq. Cum primis adhuc commemorandus est Hipponensium ille praeful AVGVSTINVS, qui, cum ipsemet initio Manichaeorum sordibus involutus fuisset; non solum feliciter inde emerit, & ad catholicam ecclesiam transiit, sed scriptis quam plurimis quoque deinde eos confutauit, ut quoddam velut Manichaeorum flagellum euaderet. Iunctim, quae in hacce causa scripsit, exhibentur a Benedictinis *tom. octauo operum eius pag. 33. seqq.* quae deinceps enarrabimus, cum de ipso AVGVSTINO verba facienda fuerint. Quod si ingenium praefulus huius praestantissimum, & ad controversias tractandas aptis-

simum consideremus; si porro expendamus, placita Manichaeorum ipsi intime perspecta ac explorata fuisse, utpote quibus innutritus erat; haud difficulter equidem illis subscribo, qui, catholicos seu orthodoxos pro insigni felicitate reputare debere, putant, quod ipsorum partes amplexus fuerit AVGVSTINVS. Neque tamen, si etiam hoc factum non fuisset, causam Manichaeorum ideo statim superiorem tuturam fuisse, ut de victoria sibi gratulari potuissent, existimo; cum eius absurditas, quacumque ratione exornetur, aut defendatur, tandem non possit non ab omnibus deprehendi. Ceterum, cum saeculo septimo PAVLVS quidam Manichaeorum haeresin iterum in Armenia excitaret; noua incrementa sumit; & licet non deessent, qui eidem resisterent, longe tamen lateque se diffudit, factumque simul, ut Manichaei Paulicianorum etiam nomine venirent. Legenda, quae hac de re PETR. BAEIVS disserit, in *ditionar. histor. & crit. voc. Pauliciens p. m. 2322. seqq.* Historiam istorum Manichaeorum, seu Paulicianorum, saeculo nono scripsit PETR. SICVLVS, quam graece & latine edidit MATTH. RADERVS, societati Iesu addictus, Ingolstadtii an. 1604. 4. quae latine inserta est *bibliothecae maximae patrum Lugdunensi tom. XVI. p. 753. seqq.* Paulicianos autem eosdem ac Manichaeos esse, statim ab initio hunc in modum testatur: *Iidem vero sunt, nec quidquam diuertunt a Manichaeis Pauliciani, qui haece recens a se procusos haereses prioribus adserunt, & ex sempiterno exitii baratro effoderunt. Qui tametsi se a Manichaeorum impuritatibus alienos dicitant, sunt tamen dogmatum ipsorum vigilantissimi custodes & propugnatores.* Sex deinceps Manichaeorum sectae capita, seu paradoxa, proponit, & eorum refutationem promittit, sed in hocce libro non exhibet. Praestitit vero id eodem saeculo nono PHOTIVS, patriarcha Constantinopolitanus longe notissimus.

simus. Huius namque exstant libri *quatuor, contra Manichaeos*, quorum primum cum versione latina *bibliothecae suae Coislinianae* inseruit BERNH. DE MONTFAVCON, p. 349. seqq. integrum vero tandem opus ex codice manuscripto Holsteiniano, qui in bibliotheca Ioannea Hamburgensi exstat, in lucem protraxit, versionem latinam tribus posterioribus libris, omnibus autem adnotationes addidit IO. CHRIST. WOLFIVS, in *anecdotorum graecorum, sacrorum & profanorum tomo I.* qui Hamburgi 1722. prodiiit. Ex quatuor autem istis PHOTII libris primus ad historiam Manichaeismi spectat, tres vero reliqui dogmatum confutationem continent. Cumque inter ea, quae PHOTIVS, & quae PETR. SICVLVS de Manichaeis scripserunt, magna intercedat affinitas; vterque etiam eodem circiter tempore vixerit; vter alterius vestigia praefertit, viri docti dubitant. Legenda, quae in *praefatione* vir clarissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIVS hac de re disputat. Videtur denique hic sibi locum vindicare MICH. PSELLI *dialogus de operationibus daemonum*, quippe qui & infri-

bitur: *contra Manetum & Euchitae*. Et sane Manetis mentionem facit, dum ab eo Euchitarum deriuare errores adnuitur. Εχει μὲν, inquit, τὸ πνευματικὸν τὸ τοῦ θεοῦ, παρὰ Μανέτος τὴν μανίαν; τὰς ἀπορρίμει, ἐπὶ μὲν γὰρ ἀντοῖς δι' ἡλίου ἔρχεται, καθάπερ ἐκ πηγῆς τινος ὑπερδύς ἵβησκει. *Execrando huic dogmati, seu haeresi, vesanus ille Manes ansam praebuit. Inde enim ipsis (Euchitis) tanquam ex faeculentio quopiam fonte principiorum multitudo profluxit;* p. 7. editionis GILBERTI GAULMINI. Verum ipsam tractationem si spectes, nihil minus agit, quam vt Manichaeos refuter; quin potius de variis daemonum generibus, ex mente veterum Chaldaeorum, cum primis & Platoniorum, disserit, vt haud obscure eorum adprobet placita; vti iam supra *lib. prior. cap. IV.* ad §. XXX. p. 277. obseruauimus. Quae recentiori actate contra Manichaeos disputata sunt, cum MATTH. FLACIVS illyricus illorum errorem reuocare videretur, itemque cum PETR. BAEIVS eorundem in se suspiceret patrociniū; alibi ex instituto edisseremus.

§. IV. Vt saeculo quarto, quinto & sexto praeter alios haereticos cumprimis Ariani, hinc cum Pelagianis Nestoriani, tum & Eutychiani ecclesiam mirum in modum turbauerunt, multumque negotii catholicis seu orthodoxis facessuerunt; ita & controuersiarum librorumque polemicorum insigniter auctus est numerus; in quibus tametsi, si methodum disputandi spectes, ἀκριβεία interdum desiderari queat, vsu tamen suo, ob similes recentiori actate refuscitatas controuersias, non destituuntur. *

* Inter quarti saeculi scriptores polemicos primum merito locum damus magno ATHANASIO, tot certaminibus tum contra alios, tum maxime contra Arianos illustri. Gentiles adgressus est in *oratione contra gentes*, itemque in *oratione de incarnatione verbi*, eiusque corporali ad nos aduentu, quam nonnulli operis *contra gentes*, librum secundum esse, credunt, cuius &

HIERONYMVS meminit, *de scriptoribus ecclesiasticis. cap. LXXXVII.* Qui, duarum istarum orationum auctorem ATHANASIO antiquiorem esse, statuunt, & ad saeculum secundum eas referunt; non solidis admodum nituntur rationibus. Exstat praeterea inter opera eius, & quidem *tomo I. p. 1077. seqq.* editionis quae Coloniae an. 1686 prodiiit, *oratio κατά τῶν ἐθνικῶν: contra omnes haec.*

haeresis; at hanc ab ATHANASIO profectam, abnuat LVD. ELL. DV PIN, quod & confessione laboret, & stilo humili scripta sit, & praeter morem ATHANASII paucis solum verbis haeresis perstringat; in *bibliothec. nov. scriptor. ecclesiastic. tom. II. p. 42. seqq.* Qua in re & alios secum consentientes habet. *Epistola ATHANASII ad EPICTETVM, Corinthiorum episcopum, κατὰ τὴν ἀποστολὴν, contra haereticos, tomo I. pag. 581. seqq.* quae etiam apud EPIPHANIVM legitur, *haeresi LXXVII.* Apollinaristas praecipue ferit; ad quos etiam spectat eiusdem commentatio de incarnatione Christi contra Apollinarium ibidem p. 614. *seqq.* item de salutari aduentu Iesu Christi, adversus Apollinarium, p. 633. denique περὶ τῆς ἰσότητος ἐκείνου καὶ τοῦ λόγου καὶ κατὰ Ἀριανὸν καὶ Ἀπολλινάριον de humana natura suscepta ab unigenito verbo, contra Arianos & Apollinarium, p. 595. *seqq.* Ad controverfias cum Samofatenianis spectat epistola περὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ τοῦ λόγου, de incarnatione verbi Dei contra Paulum Samofatensem, p. 591. *seqq.* Sed dubitant nonnulli, an recte haec ATHANASIO tribuatur, putantque, auctorem Nestorianam potius haeresin, vixote cum Samofateniana, in eo, quod caput causae est, consentientem, perstringere voluisse. Idem censendum de oratione περὶ τῆς ἰδέας ὑπάρχουσας τοῦ τοῦ λόγου καὶ πνεύματος οὐν θεοῦ καὶ πρὸς τὸς θεοὺς ἀειπαλόντων, de aeterna substantia filii & spiritus sancti cum Deo contra gregales Sabellitici; quae p. 630. *seqq.* exstat. Eam enim ex BASILII homilia XXVII contra Sabellianos, Arium & anomocos, magnam partem descriptam esse, viri docti obseruant. Pari ratione & ἡσυχας τῆς ἀποστολῆς, refutatio hypocrisios Meletii, & Eusebii Samofatenfis, de consubstantialitate, quae p. 572. *seqq.* legitur, inter ea referenda, de quibus viri docti, num genuina sint? dubitant. Respondetur autem in hac refutatione ad epistolam, quam MELETIVS, EVSEBIVS Samofatenfis, alique Acaciani Iouiano imperatori

BYD. ISAGOGE.

obtulerunt, quae se τὸ ἀμύσιον recipere, si demque Nicaenam amplecti, significarunt, quam SOCRATES exhibet, *bislor. ecclesiast. lib. III. cap. XXV. p. 203.* Sed, missis istius generis reliquis, ad Arianos accedimus, in quorum profiganda haeresi ATHANASIVS, inuitante temporis illius conditione, praecipuum studium posuit. His namque bellum perpetuum indixit; in hos odio exarsit inexpiabili; magnaue scriptorum eius pars ad horum confutandos errores comparata est. Primum locum tenent orationes, seu *disputationes contra Arianos quinque*; quae itidem, vti reliqua haecenus commemorata, *tomo primo operum eius exstant, p. 283. seqq.* Περὶ τῶν ἁπάντων vocat PHOTIVS, easque solas ad Arianismum vniuersum refellendum sufficere, pronuntiat, vel ve graeca se habent: καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ βιβλίου τὸ κατὰ πάσης ἀγνῶσεως παρατάξω, additque, non aberraturum a scopo, qui dixit, GREGORIVM theologum, atque BASILIVM magnum, ex hoc fonte sua contra Arianos errores hausisse; *cod. CXL. p. m. 315.* Eodem spectat commentatio in dictum illud: *omnia mihi tradita sunt a patre &c.* ibidem, p. 149. item: *epistolae quatuor ad Serapionem, Thmucos in Aegypto episcopum, quarum prima, tertia, & quarta diuinitatem spiritus sancti, secunda autem filii diuinitatem adferit; inueniunturque prima & secunda tom. I. p. 173. 166. tertia tom. II. p. 10.* quarta ibidem p. 16. porro, de synodi Nicaenae contra haeresin Arianam decretis, siue ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ ἐκκλησία ἐπαρκεῖται τῇ πανηγύρι τῇ κατὰ εὐαγγέλιον, ἐξέδοτο πρὸς τὸν καὶ ἰουστινὸν κατὰ τῆς ἀρετῆς ἀρεσίας τὰ ἐκείνην, quod Nicaena synodus, animaduersa Eusebianorum calliditate, congruis & piis verbis decreta sua super Ariana haeresi exposuerit; *tom. I. pag. 248. seqq.* epistola de sententia Dionysii Alexandrini, seu, ὅτι καὶ ἐν τῇ κατὰ τῆς ἀρετῆς ἀρεσίας ἐκκλησίᾳ, ὅς ἡ ἐν Νικαίᾳ ἐκκλησία: καὶ μάτην αὐτὸν ἐνοφάρτυσεν ὁ ἀριουανισμὸς, ὅς ὁμοῦς ἐστιν αὐτῷ, quod & is cum Nicaena synodo aduersus Arianos

Y Y Y Y

con-

conspirauerit, & quod falso eum Ariani sibi
adspulatore haereseos fingunt; ibidem p.
548. seqq. epistola ad Adelphum episcopum
contra Arianos; ibidem p. 155. seqq. denique
epistola ad Maximum philosophum, p. 1620.
seqq. & quae alia sunt eiusdem generis.
Atque ex hisce abunde constare potest,
quantus in theologia polemica fuerit ATHA-
NASIVS; vnde & passim malleus haere-
ticorum audit; THEODORETVS autem
πρόβαλον της ἀληθείας propugnaculum veritatis
vocat, GREGORIUS Nazianzenus rubam
ingentem & columnam ecclesiae, ΕΠΙΦA-
NIVS patrem rectae fidei; vt plurima alio-
rum, fortitudinem eius in certaminibus
cum Arianis praecipue euehentium, elogia
taceam. Peritiam eius ac dexteritatem in
tractandis controuerisiis ita laudat ΡΗΟ-
ΤΙΥS, vt eius iudicio nihil illi hac in parte
desuisse videatur. Laudat namque pri-
mum in eo dictionem, huic instituto per-
quam accommodatam: τὴν μὲν ἂν φέροι σα-
φὴς τὴν δὲ ἰσχυρὰν καὶ ἐν πάσῃ καὶ ἀπείρτῳ καὶ ἀφελῶς
δριμύτι καὶ βαθεύῃ, καὶ λίαν τοῖς περὶ ἐκείνην ἐπιστο-
λαῖς καὶ τῷ ῥυθμῳ δὲ κατὰ τὴν ταύτης ἡλικίαν, ὅσον καὶ
ἐκκενῶται. *Huius distinctio perspicua, vt & in*
ceteris eius omnibus, sobria item & candida,
vehemensque ac profunda, & argumenta va-
lide torquens; eius vero vbertas in his ac
foecunditas admodum sane fuit mirabilis;
cod. CXL. p. 315. Deinde eum laudat a pe-
ritia artis dialecticae, cuius iam eo tempore
vsum frequentem in theologia polemica
fuisse, inde intelligas. Λογικαῖς τε, inquit,
μεθόδοις, ὅτε ἡμεῖς καὶ ἐπὶ ἐκείνῃ λίσσων, ὥστε
διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς μετὰ τὴν φιλοσοφίαν ἐπι-
δαιτυμένης πρέττυσιν· ἀλλὰ ἐμφυλοσφῶς τε καὶ με-
γαλοπρεπῶς, καὶ τοῖς ἐνολοῖς μέγιστος καὶ ταύτας διε-
σκεπτομενῶς ἀποκρίνηται. *Dialecticis adhaec*
usus est argumentis, non illis nude propositis,
& ipsimet ex ea arte petitis vocibus (quod
pueri, recentioresque discipuli, iuueniliter se
ac gloriose ostentantes, solent) verum philoso-
phorum more, magnificeque prolatis, ac per-
nodatis duntaxat notionibus, & has quidem ve-

ne ornatas. Recte vtique ΡΗΟΤΙΥS pue-
riles in illis notat ineptias, qui dialecticam
artem ostentant, quando cum hostibus ve-
ritatis congregiuntur. Vnde, quo loco
habendi sint, patet, qui, non nisi syllogis-
mis in forma propositis, recte feliciterque
cum aduersariis se disputare, putant. Tan-
dem quoque addit: γραφικὰς τε μαγνύτας καὶ
ἀποδείξεις εἰς τὸ καρτερὸν κατακλύσασθαι. *Sacrae*
quoque scripturae testimoniis ac demonstra-
tionibus valide communitur &c. Magni
vtique in theologia polemica momen-
tum, immo maximum trahit, demonstratio
scripturae, siue contra hostium insultus ve-
ritas defendenda & munienda sit, siue pro-
figandae, quas ipsi in aciem educunt, co-
piae. Nec ego scripturae cognitionem in-
signem ATHANASIO denegauero; an ve-
ro in dictorum, quae Arianis opponebat,
explicatione, aequè feliciter versatus sit, ex
iis, quae mox dicemus, perspicitur. Nunc
ea solum recitare iuuabit, quae RICHAR-
DVS SIMON de methodo disputandi, qua
Athanafius atque Ariani vsi sint, obserua-
uit. Patebit enim inde mutationem quam-
dam, in ratione controuerfias tractandi eo
tempore contigisse. Nouitates, inquit,
Arii, occasionem dabant Athanasio, maiori
cura, quam antea factum, examinandi, tum
veteris, tum noui testamenti loca, quae silium
Dei respiciebant. Theologia eo tempore no-
uum aliquod recipiebat lumen, cumque con-
certationes istae Alexandriae exortae essent,
vbi dialectica admodum vsitata erat, testimo-
niis scripturae iungebant rationationes.
Hinc vero magnae deinceps enatae sunt con-
trouerfiae, siquidem quaelibet pars, conse-
quentias, quas ex scriptis euangelistarum &
apostolorum deducebant, pro puro Dei verbo
venditabant. Ariani imputabant catholicis,
quod voces in religionem introduxissent, quae
in scriptura sacra non exstant. Athana-
sius contra probabat, Arianos longe plures
eiusmodi voces excogitasse; vt adeo pars
veraque non solum testimoniis manifestis scri-
pturae

plurae sacrae niteretur, sed consequentias inde derivaret; non minus tamen & traditio apud eos in censum veniebat, hoc est, interpretatio scriptorum, qui eos praecesserunt. Et, paucis quibusdam interiectis: *Ostendit (ATHANASIUS) in sermonibus suis multum ingenii & iudicii; siquidem nec nimis longus, nec nimis brevis est, neque in subtilitatibus dialecticis modum excedit: bislor. crit. commentat. noui testam. cap. VI. p. 91.* Melius adhuc haud dubie res processisset, nisi ebraeae linguae ignorantia obstitisset, quo minus ATHANASIUS, in dictorum scripturae, quae Ariani opponebat, explicatione, semper satis feliciter versaretur. Id vero eo tempore illi cum aliis ecclesiae doctoribus commune fuit. Potuissentque illis maius inde creati periculum, nisi & Ariani eadem ignorantia laborassent. Documentum praebet locus ille admodum illustris, & in huius certaminibus saepissime prolatus, de sapientia increata seu filio Dei, *proverb. VIII. 22.* Cum enim septuaginta interpretes ibi verbum $\alpha\pi\alpha$ reddidissent per *ἐκτίσεν* *me* creavit me, indeque Ariani inferrent, Christum esse creaturam, adeoque patri neutiquam *ὁμοούσιον* dici non potest, quantopere in variis responsionibus excoGITANDIS defudauerint patres, linguae ebraeae ignari. Responsiones eorum congestit, exhibetque EPIPHANIVS, *haeresi LXIX. p. m. 748. sqq.* Nimirum, modo locum istum non agere de Christo, contenderunt, cum ab apostolis non adducatur, ingens hoc ipso pro diuinitate & aeternitate filii Dei demonstranda, praesidium deserentes; modo, locum esse parabolicum, adferebant, ex quo nihil probari posset; modo aliud quid in medium proferebant. Ipse ATHANASIUS, ut hocce Arianorum telum repellat, mirifice torquet; tandemque eo deuenit, ut dicat, verborum significationem ex rebus ipsis esse aestimandam. Ita namque haecce eius verba capio: *ὃ γὰρ αἱ λέξεις τῶν φθόν παραϊούτων· ἀλλὰ μάλλον ἡ φύσις τῆς λέξεως*

*ἐκ τῆς αὐτῆς λέξεως μεταβάλλει· καὶ γὰρ ἡ προτιμία τῶν ὁσίων αἱ λέξεις· ἀλλ' αἱ ὁσίων πρώτοι, καὶ δευτέρω τῶν αἱ λέξεις· διὰ καὶ ὅταν ἡ ὁσία πῶμα ᾖ, ἡ κτίσις, τότε τὸ, ἐκτίσας, καὶ τὸ, ἐγένετο, καὶ τὸ, ἔκτισε, κυρίως ἐπ' αὐτῶν λέγεται καὶ σημαίνει τὸ ποιῆσαι· ὅταν δὲ ἡ ὁσία γένωμα ᾖ, καὶ οὕτως, τότε τὸ, ἐκτίσας, καὶ τὸ, ἐγένετο, καὶ τὸ, ἔκτισεν, ὡς ἐστὶ κυρίως ἐπ' αὐτῶν καὶ τῶν, ὡς πῶμα σημαίνει, ἀλλ' ἀπὸ ἐγένετο, τῶν ἐκτίσας, ἀδιαφθώρως τις κερήματα βήναι. Non enim dictiones naturam perimunt, sed potius natura dictiones ad se trahit, & commutat; siquidem verba substantiis non priora sunt, sed primum existunt substantiae, deinde dictiones superueniunt. Quapropter cum substantia vel opus fuerit, vel creatura, tunc voces illae *ἐκτίσας, ἐγένετο, ἔκτισε*, proprie de illis usurpantur, & significant, esse creaturam; cum autem substantia genitum quid fuerit, aut filius, de quo *principio* habetur, tum (voces istae *ἐκτίσας, ἐγένετο, ἔκτισε*) improprie de ea re pronuntiantur; neque iam hoc posito opus significant, sed indifferenter pro verbo (genit) usurpatum est verbum (fecit;) *orat. III. contra Arianos, tom. I. oper. pag. 373.* Haec operose admodum deducit, suo exemplo demonstrans, solidioris doctrinae defectum ingenio quandoque compensari, eoque interdum feliciter contra hostem, non melioribus armis instructum, pugnari. Neque viris ingenio praeditis temere quidquam deest, quod aduerfariis reponant, etsi rem ipsam ac non tangent; quod, licet seuerioribus theologiae polemicae legibus repugnet; tolerandum tamen interdum est, cum vincendus & repellendus hostis sit, quacumque demum id fiat ratione. EPIPHANIVS tandem rectiorem viam ingressus est, ad fontes ebraeos recurrentes, obseruansque, vocem ebraeam dupliciter exponi posse; vel *αὐτός ἐκτίσας με, dominus possidet me*, vel: *αὐτός ἐκτίσας με, dominus inlar pulli excludit me*, quasi in ebraeo esset $\alpha\pi\alpha$ ut sit verbum a voce $\eta\alpha$ quae *nidum* denotat. Sed cum priorem eligeret debuisset expositionem,*

nem, infelici iterum casu posteriorem praetulit, & ad eam exornandam, & contra Arianos acuendam, omnes ingenii contulit vires; *haeresi LXIX. p. 750.* Qui quidem naeui, vt *EPIPHANIO* aliisque facile condonari possunt; ita nollem, vt Arianis linguae ebraeae ignorantiam exprobrasset, cum isti hic habeant, quod in patres orthodoxos, ipsumque *EPIPHANIVM* retorqueant. Ita vero de Arianis: *ὁμως δὲ καὶ ὅτι τὰς λέξεις τὰς ἑβραϊκὰς ὅτε ἀνελαιφίσαντες, ὅτε γνήσιες, ὅτε πῶς ἔχει ἢ τίς τινος δόξα τις, προβάλλει; καὶ προσηκόντως ἀντιπῶναι δεῖν οἱ ἐχθροὶ, ζητούντες πρὸς αὐτοὺς, πῶθεν τὴν πίστιν λαμβάνουσι, μάλα οὐ δὲ αὐτοὺς. ἢ γὰρ τῆς ἐκκλησίας.* *At isti cum ebraicas voces ne auigerint quidem, aut vlla earum cognitione persufi sint, neque quid sibi velint, intelligant; temere ac pecculenter vehementes hostes insurgunt, occasionem vndique captantes, qua fidem nostram, vel si ipsos potius (nihil enim aduersus veritatem posuit) quacumque ratione labeficerent; l. c. p. 749.* Caute vtique in vitiis aduersariorum exaggerandis versandum, praesertim cum simile quid & nobis exprobrari queat. Quam prudentiae regulam, in polemica theologia vel maxime obseruandam, multi magno suo damno negligunt. Ad *ATHANASIVM* vt reuertamur, existimare quis prima fronte posset, adiectum vehementia eum interdum abseptum, nimis acerbe in Arianos inuectum, cum tamen nec a theologicis certaminibus moderatio abesse debeat, & rationum potius momentis, quam verbis contumeliosis pugnandum esse, viri sapientissimi iam pridem monuerint. Ex plurimis exemplis vnicum saltem adferam. Terciam suam *contra Ariados* orationem *ATHANASIVS* ita orditur: *Εἰ γὰρ μὴν ἡμῖν τὴς τῆς Αἰρεομαχίας ὑποκρίτης, ἐπὶ ταῖς προσηκόντως πρὸς τὸν κατ' αὐτὸν ἰδύλχοις, καὶ ταῖς περὶ τῆς ἐκκλησίας ὑποδείξεσι ἡρπᾶσθαι καὶ πανομήνους λοιπὸν, μεταγινώσκουσι ἰδ' ὅτι ἐφρονήσαν τὸ καὶ ἐκλάσθαι καὶ περὶ τοῦ σωτήρος. αὐτοὶ δὲ ὡς αἰὶν ὅπως, ὡς ὅπως καταδόντουσι. ἢ καὶ ὡς χοίροι καὶ*

ὄντες περὶ τὰ ἴδια ἐξέρματα τοῦ αὐτοῦ βόσκειν καὶ λιβνέειν, μᾶλλον ἐφρονέουσιν αὐτοῖς ἀπορίας ἢ ἀσβεβεῖν. *Ego existimabam Arianicæ vecordiae histriones superioribus illis aduersus ipsos refutationibus, documentisque veritatis contentos fore, ac quietos in posterum poenitentiam aduersos, super iis, quae de Salvatore nostro praeue vel cogitarunt, vel eloquuti sunt; verum illi, nescio quo pacto, ne ita quidem cobibentur, sed veluti sues & canes in vomitus sui volucrebra sese versantes, alia atque alia adinueniunt commenta impictratis; tomo I. oper. p. 371.* Excusationem tamen promerebitur, si quis erroris, quem impugnauit, grauitatem; si quis periculi, quod inde ecclesiae immincebat, magnitudinem; si quis denique Arianorum impudentiam, quae tanta fuit, vt non potuerit non in sanctissimorum etiam virorum animis indignationem quamdam excitare, cogitaue-rit, riteque expenderit. Exstat inter scripta *ATHANASII* quoque *disputatio contra Arium in synodo Nicaena tomo I. p. iii. seqq.* quae exemplum aliquod disputationis ineptissimae praebet, vt, quae in aliis singularim conspiciuntur vitia, in controuersis theologicis euitanda, in hac iunctim fere predehantur. Sed bene est, quod iam pridem viri eruditi obseruarunt, perperam hanc disputationem *ATHANASIO* tribui, quippe quae figmentum potius sit monachi cuiusdam delirantis, qui sequiori aeuo vixerit.

Arii cum semel facta sit mentio, reliqua quoque ad eundem spectantia persequi, iuuabit; vt eo rectius, quae polemicæ theologiae hoc tempore fuerit facies, intelligatur. Commemorandus autem hic iam ante *ATHANASIVM* fuisset *ALEXANDER*, episcopus Alexandrinus. Sub eo namque Arius haeresin suam disseminare coepit. Hicce itaque *ALEXANDER*, cum de sacro-sanctae trinitatis mysterio, ingenii ostentaturus acumen, ambitiosius disputaret: Arius, Sabellii cum inducere dogma

dogma ratus, in contrariam opinionem contentionis studio deflexit. Testatur hoc SOCRATES, *hisor. eccles. lib. I. cap. V.* Constantinus utique magnus reprehendit hoc nomine tum ALEXANDRUM, quod inutiles quaestiones presbyteris suis proposuisset, tum ARIVM, quod in respondendo, id quod vel numquam cogitare, vel certe cogitatum silentio premere debuerat, imprudenter protulisset; ut idem SOCRATES auctor est *l. c. lib. I. cap. VII.* Quae si ita se habeant, uti dubitare necesse; luculenter iterum nos condocent, quae haud raro funestorum in theologia certaminum sint exordia, quaecumque in controuersis theologicis sedulo sint euitanda. Scylla scilicet illa theologica, in quam non possunt non incidere, qui Charybdim euitaturi, in alterum, ultra quam par est, declinant extremum. Plures ALEXANDRUM istum de Ario, eiusque dogmatibus scripserunt epistolas, ex eodem condiscipulo SOCRATE, *l. c. lib. I. cap. VI.* ex quibus non nisi duae hodie supersunt, una apud THEODORETUM *lib. I. hisor. eccles. cap. IV.* altera apud SOCRATEM *l. c.* Addenda his κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν οὐκ ἐν τῷ ὄντι ἀλλὰ ἐν τῷ ἀποκρίσειν ἀλλοτρίως; depositio Arii & eorum, qui cum illo, per Alexandrum archiepiscopum Alexandriae, quam exhibet IO. BAPT. COTELLERIVS, ad constituit. *apostol. lib. VIII. cap. XXVIII. p. 410.* ex quo eam repetit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. VIII. siue lib. V. cap. XXIV. p. 341.* Ceterum SOCRATES dum de certaminibus istis loquitur, inter alia hoc addit: ἐν ταῖς αἰρέσεσιν τοῖς ἀνθρώποις, ὅτε διμωρεῖται καὶ ἐν ταῖς διανοήσεσιν τῶν χριστιανῶν ὁ γὰρ αἰσθάνεται. Eo indignitatis res processit, ut publice in ipsis etiam theatris christiana religio derideretur, *l. c. p. 14.* Post ATHANASIUM in hoc cum Arianis certamine maxime enituit HILARIUS, Pictauiensis episcopus, qui & variis scriptis eosdem haereticos impugnauit, inter quae eminent libri duodecim de trinitate,

qui in operibus eius, studio & labore monachorum ordinis sancti Benedicti e congregatione sancti Mauri Parisiis anno 1693. fol. editis, *p. 75f. seqq.* exstant. Spectat vero huc etiam liber eius de *synodis seu de fide orientalium, p. 119. seqq.* quem alias perperam de *synodis fidei catholicae contra Arianos & praenarratores Arianos acquiescentes* inscribi, auctores editionis iam laudatae, *p. 114f.* movent. Synodi enim, quarum expositiones complectitur, non a catholicis contra Arianos, sed maximam partem ab Arianis aut semi-Arianis contra catholicos, fuerunt congregatae. Denique & liber contra Arianos vel Auxentium huius loci est, qui *p. 126f. seqq.* legitur. Re ipsa epistola est ad catholicos contra Arianos, speciatim contra Alexium Mediolanensem, de cuius secum gestis HILARIUS catholicos admonet. Ad methodum disputandi contra haereticos, speciatim Arianos, quod attinet, quae HILARIUS vsus est; de CARICHSIMON ita pronuntiat: Cum haereticis respondendum erat, quorum praecipuum fundamentum erat scriptura sacra, quam literatim explicandam contendebant, propriis eos impugnare principiis, immo & ipsa eorum utitur methodo. Plurima illis opponi noui testamenti loca, ut nec ad allegorias, nec ad interpretationes longe nimis petitas, recurrat. Immo nec traditionibus nititur, aut testimoniis doctorum veteris ecclesiae, sed tantum scriptura sacra. Sensum simplicissimum & maxime naturalem sequendum, putat, siquidem in ea versatur opinione, plerasque haereses ex nimis subtilibus scripturae interpretationibus originem suam trahere, dum quisque libertatem minuit, prout lubet, & opinioni, quam semel animo concepit, conuenit, captanda, sibi sumit. Recitat hinc sequentia HILARIUS verba: Exsisterunt plures, qui caelestium verborum simplicitatem pro voluntatis suae sensu, non pro veritatis ipsius absolutione susceperunt, aliter interpretantes, quam doctorum virtus postularet; *lib. II.*

lib. II. de trinitate p. 789. Tum vero ita pergit: *Supponit (HILARIUS) Arianos in principio consentire cum catholicis, cum utriusque scripturam admittant, omnisque ad solum sensum eius redeat disputatio.* Confirmat hoc hisce HILARIJ, quae h. e. exstant, verbis: *De intelligentia etiam haeresis, non de scriptura est, & sensus non sermo sit crimen; atque tum porro haec subiicit: Dicit statim ab initio, verba haecce Christi: aunes docere omnes gentes, baptizantes eas in nomine patris, & filii, & spiritus sancti, suscepisse fidelibus, ut discerent mysterium trinitatis, priusquam improbi homines confessionem inuexissent, vel potest quae simplicia sint, & per se clara; vel ut ipse iterum HILARIUS loquitur: Sed homines mente peruersi omnia confundunt, & implicant &c.* Haec RICH. SIMON *hist. critic. commentator. noui testam. cap. IX. p. 132.* Estque omnino hac in re laudandus HILARIUS, quod ista methodo vsus est; vtpote quae optima est, immo tantum vera & genuina. Nihil enim aut ad veritatem defendendam, aut ad errores dissentientium profligandos, efficacius, quam scriptura sacra simpliciter & recte intellecta. Hac via qui incedit, nec traditione, nec patrum testimoniis, nec auctoritate ecclesiae opus habet. Nec obstat, quod, ut idem RICH. SIMON contendit, haeretici eadem vsi sint methodo. Hoc enim nomine minime culpandi sunt; quod vero nihilofecius manserint haeretici, inde ortum, quod non recte eadem vsi sint. HILARIUM hic excipit merito PHOEBADIVS, siue PHOEGADIVS, genere Gallus, provincia, ut videtur, Aquitanus, Agenni Aquitaniae secundae oppidi, episcopus, cuius quippe exstat *liber contra Arianos*, in quo Sirmiensem formulam, anno 358 ad Gallos missam, sub examen reuocat atque refellit. Prodiit primum cum aliis quibusdam cura THEOP. BEZAE, prelo HENR. STEPHANI, anno 1570, deinde studio PETRI PITHOEI, Parisiis anno 1586;

porro a CASP. BARTHIO illustratus Francosurti anno 1623. 8. tandemque *bibliothecae maximae patrum* tomo IV. p. 300. seqq. insertus est. In eadem bibliotheca maxima patrum tomo IV. p. 253. seqq. exstant FABII MARIJ VICTORINI de sanctissima trinitate aduersus Arianos libri IV, itemque p. 294. seqq. hymni tres cum tractatu de homousio recipiendo. De prioribus isto opere ita pronuntiat HIERONYMVS: *Scriptis aduersus Arianum more dialectico libros valde obscuros, qui nisi ab eruditissimis intelliguntur; de scriptoribus ecclesiasticis. cap. CI.* Observant quoque alii, VICTORINVM non accurate satis fidei dogmata percepisse, quod prouecta iam aetate ad christianorum sacra accessisset, & hucusque in gentiliū philosophia tempus transigisset; adeoque non aequè feliciter ubique dogmata sacra exponere. Idem quoque VICTORINVS contra CANDIDVM, hominem Arianum, de generatione verbi diuini, peculiarem librum scripsit, quem cum CANPIDI epistola de hocce argumento primus edidit IAC. ZIEGLERVS, cum suis in *genesis & exodum commentariis* Basileae 1548. fol. deinde cum aliis VICTORINI Petauionensis reliquiis ANDREAS RIVINVS Lipsiae 1652. 8. obseruante IO. ALB. FABRICIO, *bibliothec. lat. vol. III. lib. IV. cap. III. p. 422.* GREGORIUS quoque Nazianzenus Arianos adgressus est, oratoris tamen potius, quam disputatoris munere fungens, in *oratione ad Arianos & de se ipso; tomo I. operum, editionis, quae Coloniae 1690 lucem aspexit, p. 431. seqq.* itemque in *oratione in laudem martyrum & aduersus Arianos*, vel eius solum fragmento, quod in editione antea memorata latine tantum exstat *tomo I. p. 725.* quamquam & graece editum sit a RICHARDO MONTACVTIO an. 1610. Alii autem *ὑποκατάστατον* ex oratione quadam CHRYSOSTOMI esse existimant. Quae idem GREGORIUS, aequè ac CHRYS-

SOSTOMVS, contra Eunomium, peculiaris Arianorum sectae principem, eiusque haeresin, scripserunt, deinceps commemorabimus. De EUSTATHIO Antiocheno item in sequentibus dicemus. BASILII magni rationes syllogisticae contra Arianos, quod filius in diuinis sit Deus, exstant in HENRICI CANISII lectionibus antiquis, ex editione IACOBI BASNAGII tomo I. p. 169. seqq. Inter AMBROSII scripta Arianis opposita eminent de fide, vel ut alii codices habent, de fide & trinitate ad Gratianum libri quinque. Gratiani namque imperatoris rogatu duos priores operis huius libros composuerat: cum vero Ariani eum succinde nimis hoc argumentum tractasse, iactarent, significarentque adeo, nondum plene sibi satisfactum; tres posteriores subiecit. Quod si LVDOV. ELL. DV PIN iudicio standum, inter plurima veterum de hocce argumento composita scripta, nullum exstat, in quo difficultates theologiae in doctrina de mysterio trinitatis melius discussae, aut clariori luce perfusae sint, quam in hocce; in quo & subtilissimas obiectiones summa perspicuitate proponat, non minus tamen solide & adcurate ad eas respondeat; non. biblioth. scriptor. eccles. tom. II. part. II. p. 276. Huius quoque loci est sermo AMBROSII de incarnationis dominicae sacramento, quippe in quo Arianos praecipue & Apollinaristas perstringit. Ad librum vero, siue tractatum de filii Dei diuinitate & consubstantialitate, seu de fide orthodoxa contra Arianos, quod attinet, eum perperam AMBROSIO tribui, viri docti hodie consentiunt; putantque nonnulli, GREGORIVM potius Baeticum, qui itemdem saeculo quarto vixit, eius auctorem esse. De AVGVSTINI & HIERONYMI scriptis; quibus Arianorum profligarunt errores, dicemus, cum & reliqua eorum monumenta polemica recensebimus. Superest itaque ex quarti saeculi scriptoribus FAVSTINVS,

Luciferiani schismatis presbyter, qui de trinitate, siue de fide contra Arianos, opusculum scripsit, septem libris seu potius capitulis constans, a IAC. SIRMONDO primum sub FAVSTINI nomine editum Parisiis 1650. 8. deinde bibliothecae maximae patrum tomo V. p. 637. seqq. insertum. Serosim etiam cum notis prodit Oxoniae 1678. 8. Ex quinti saeculi scriptoribus maxime commemorandus est VIGILIVS, gente Afer, Tapfensis, siue Tapitanus in provincia Byzacena episcopus, qui varia ingenii monumenta, Arianis opposita, reliquit. Cum enim Vandali eo tempore in Africa regnarent, simulque Arianorum haeresi addicti essent, hinc & in catholicos saeuirent; necessitatem, horum causam scriptis quibusdam agendi, sibi impositam VIGILIVS credidit. Huc ergo spectant: altercatio sub nomine Abanasi aduersus Arium, siue dialogi II in concilio Nicaeno inter Athanasium & Arium habiti, Probo iudice; quibuscum in plerisque conueniunt dialogi siue altercationes III. ab Athanasio contra Arium, Sabellium, & Photinum coram Probo iudice institutae; de trinitate, siue de unita trinitate Deitatis contra Mariuadum, Ariannum, libri XII; liber de unitate trinitatis ad Optatum, siue dialogus inter Augustinum & Felicianum Ariannum, qui & inter AVGVSTINI opera referri solet; de trinitate aduersus Variomadum siue transpositis litteris Mariuadum, sectae Arianae diaconum, libri III. sub IDACII CLARI nomine a VIGILIO editi; liber contra Palladium, Ariannum episcopum, & quae alia sunt eiusdem generis, quae iunctim cum reliquis VIGILII scriptis edidit PETR. FRANC. CHIFFLETIVS Diuione an. 1665. Eodem saeculo quinto CEREALIS, episcopus castulensis in Africa; itemque ALCIMVS ECDICIVS AVITVS, archiepiscopus Vientensis, & saeculo sequenti SEXTO FVLGENTIVS, Ruspensis episcopus, nonnulla contra

tra Arianos scripserunt; quibus tamen recensendis non immorabimur. Accedendum enim nobis potius ad ea est, quae Ariani pro causa sua defendenda ediderunt; quamquam pauca admodum sint, quorum ad nos notitia peruenit. Et ipse quidem ARIVS varias epistolas scripsit, ex quibus duae solum adhuc exstant; altera, ad Eusebium Nicomediensem; apud EPIPHANIUM, *haeresi LXIX & THEODORETUM, histor. eccles. lib. I. cap. V.* altera quam suo & suorum nomine ad Alexandrum episcopum Alexandrinum scripsit, apud EPIPHANIUM, l. c. & ATHANASIUM, de synod. Arimin. & Seleuc. tom. I. operum p. 885. Libellum porro poenitentiae, seu fidei quamdam confessionem, Constantino imperatori oblatam, qua, Nicaenam se amplecti fidem, simulauit, exhibent SOCRAATES, *histor. ecclesiast. lib. I. cap. XXVI.* & SOZOMENVS, *histor. eccles. lib. II. cap. XXVII.* Prae ceteris autem notus est liber eius, cui *Thaliae* nomen fecit, ad exemplum SOTADIS, iambographi turpissimi, ab eo compositus, in quo de rebus grauissimis, venerandisque religionis christianae mysteriis, leuissimis futilissimisque numeris, disseruisse dicitur. Ad eum subinde prouocat ATHANASIUS, qui & auctor est, conscriptum ab eo huncce librum, cum ab ALEXANDRO Nicomediensi eiectus, apud EUSEBIUM Nicomediensem versaretur; de synod. Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. 883. ubi & dicit, quod haeresin suam scripto complexus sit, *ἐχάσας ἰδίῃ τὸν Θεολόγον. ἀλλὰ τὸν Ἀργύριον Σωτῆρα ἐν τῷ ᾧ δέκα καὶ ἑκάστῃ τὰ μέλη* neminem prudentem imitatus, nisi solum Aegyptium Sotadem, qua indolem & molliem numerorum. Recitat ibidem ATHANASIUS longum ex hocce ARII scripto locum, in quo tamen nullum metrum deprehendi, viris doctis obseruatum est. Quidquid eius sit, carmina pangendi facultate poluisse ARIVM, variaque *ᾠδῃ* seu *cantica* ad dogmata sua pro-

paganda, composuisse, ex PHILOSTORGIO constat, *histor. ecclesiast. lib. II. cap. II.* Hoc enim cum aliis haeceticis & ARIO in more positum fuisse, ex instituto docet ERN. SAL. CYPRIANVS, in *dissertat. de propagatione haeresum per cantilenas*, quam supra iam laudauimus lib. I. cap. IV. ad §. XII.

Ex sectatoribus ARII praecipue hic occurrit EYNOMIVS, quem sectae anomoeorum post AETIVM existisse principem, notum est. Hunc vero plurima contra fidem nostram scripsisse, & disputandi, leges suis dedisse sectatoribus, RVFFINVS nos condocet, *hist. eccles. lib. I. cap. XXV.* HIERONYMVS, libros eius adsecris ipsius tanto in pretio fuisse, auctor est, *ut maioris eos auctoritatis arbitrarentur, quam euangelia, & in ipso crederent esse lumen veritatis; aduersus Vigilantium* tomo IV. oper. part. II. p. 285. edit. IO. MARTIANAEI. Praeter *ecumenitarium* autem in epistolam ad Romanos, qui huius loci non est, itemque epistolas, tum PHILOSTORGIO l. c. tum PHOTIO cod. CXXXVIII. memoratas; *ἐκδοτὶ πίστεως fidei libellum*, Theodosio imperatori oblatum, scripsit, quem post HENR. VALESIVM, in *adnotationibus* ad SOCRAATIS *hist. eccles. lib. V. cap. X.* & STEPH. BALVIVM, in *noua collect. conciliorum* tom. I. p. 89. exhibere IO. ALB. FABRICIVM, *biblioth. graec. volum. VIII.* seu lib. V. cap. XXIII. p. 253. supra iam cap. II. huius libri ad §. V. obseruauimus. Atque idem vir eruditissimus EYNOMII *ἀπελογητικὴν defensionem doctrinae suae*, cuius exordium & epilogum graece cum versione latina HENR. WHARTONI in *historia sua litteraria scriptorum ecclesiasticorum* GUIL. CAVEVS promulgauerat, integram autem, sed in linguam anglicanam conuersam tomo primo *christianismi primitiui rediuiui* ediderat GUIL. WHISTONVS; non tantum integram, sed & graece cum latina versione IAC. FABRICII, passim a se

a se emendata, eidem bibliothecae suae graecae inseruit l. c. p. 262. seqq. Exstat vero etiam EVNOMII *ἐννομίου*, siue *fidei libellus vel confessio*, vna cum *exordio & epologo apologiae* eius, itemque *confessione fidei* eidem apologiae subiecta, in HENR. CANISII *lectionibus antiquis* ex editione IAC. BASNAGII, tom. I. p. 178. seqq. Porro CAPPERONNIERI *animaduersiones* in IAC. FABRICII *versionem latinam apologiae EVNOMII*, ibidem exhibentur p. 767. seqq. Denique & *scholion EVNOMII*, *et disputationem orthodoxi contra eum*, interpretare FRANC. TURRIANO, ibi legere licet, p. 185. seqq. EVNOMII autem *apologetico* BASILIUS magnus opposuit *ἀντιρρητικὸν κατὰ δυνάμεις Εὐνομίου, ἀντιρρητικὸν ἀδυσσεύς* impium Eunomium, libris quinque, qui *tomo I. operum eius p. m. 695. seqq.* exstant, quosue HIERONYMVS egregios *libros* vocat; de scriptoribus ecclesiasticis, cap. CXVI. In quarto quintoque libro tantam tractationis *ἐκτενέστερον* ac in tribus prioribus non conspici, viris doctis observatum est; quod inde forte provenit, quod solum velut supplementum aliquod trium priorum librorum contineant. Neque enim statim inde colligere licet, quod nonnulli faciunt, eos BASILIUM auctorem non agnoscere. Non defuit autem sibi in hoc certamine EVNOMIUS, sed post aliquod temporis intervallum suum adversus BASILIUM, qui interea iam vitam cum morte commutauerat, responsionem, siue *ἀπολογία καὶ ἀπολογία*, in lucem prodire iussit, quam consultandam sibi sumisit GREGORIUS Nyssenus, in *orationibus* siue libris XIII *contra Eunomium* (*ἀγῶν ἀντιρρητικὸς* vocat) quorum primum IAC. GRETSERVS protulit in *appendice Nysseni* Parisiis 1518 adeoque in editione operum Nysseni, quae ibidem 1515 duobus tomis in fol. prodit, nondum exstat. In quibusdam equidem codicibus integris non nisi XII libri inveniuntur; sed hoc inde provenit, quod li-

ber quintus in iis bifariam diuidatur. Hoc itaque GREGORII Nysseni opus, cum isto BASILII antea laudato, inter praestantissima, quae Arianis opposita sunt, quae hodie adhuc exstant, merito referunt. EVNOMII *ἀπολογία καὶ ἀπολογία* praeter GREGORIVM Nyssenum etiam SOPHRONIVS atque THEODORVS Mopsuestenus refutarunt; sed horum scripta, vna cum EVNOMII isto opere, temporum iniuria perierunt. Idem de ANDRONICIANI, APOLLINARIS, aliorumque libris, quibus Eunomianam profligare haeresin aggressi sunt, observandum; de quibus consulere iuvabit IO. ALB. FABRICIVM, *biblioth. graec. vol. VIII. siue lib. V. cap. XXIII. p. 250.* Inter eos, qui exstant, commemorandae cumprimis adhuc sunt GREGORII Nazianzeni *orationes quinque* (aut si prima praefationis instar in reliquis esse censatur, *quatuor*) de theologia; operum eius *tomo I. p. 529.* vtpote in quibus contra Eunomianos & Macedonianos, disputat; uti iam a nobis observatum l. I. c. I. ad §. II. p. 4. itemque IO. CHRYSOSTOMI *homiliae quinque de incomprehensibili Dei natura contra anomoeos*, quae *operum eius tomo I.* inveniuntur, p. 291. seqq. editionis, quae Francofurti anno 1698 lucem adspexit. Ex anomoeorum etiam numero, immo ipsius EVNOMII magister AETIVS Antiochenus fuit, qui recentia *ἐκθέματα*, seu *capita*, de fide scripsit, ex quibus opusculum, septem & quadraginta capitulis constans, exhibet atque refellit EPIPHANIVS, *haeresi LXXVI. p. 924. seqq.* Cum vltierius, quam reliqui Ariani, progrediretur, non tantum adserendo, filium esse *υἱὸς καὶ θεὸς ὢν ὁ υἱὸς*, sed & per omnia *ἐν ὅμοιοις τῷ πατρὶ*, ac proinde *ἐτερόεικτον*, *substantia plane diversum*; cognomen inde *arbei* retulit. Observatu autem dignum, quod SOCRATES refert, errorem AETII, pariter ac disputandi pruritus, ex abusu *categoriarum* Aristotelis profluxisse; hinc enim eum intelligen-

Z z z z z

tia

BYD. ISAGOG.

tia adsequi non potuisse πᾶς δὲν ἐγέννητος γέννησις, καὶ ὅπως τὸ γεννημὲνον ἀναδίδει ἐκ τῆς γενήσαντι quomodo esset ingenua generatio, & qua ratione id, quod genitum est, coacternum esset illi, qui genuit. Addit, mediocri doctrina praeditum fuisse AETIVM, & sacrarum litterarum imperitum, ac in contendendi seu disputandi tantum studio exercitatum. Auctor denique est, epistolas, tum ad Constantinum imperatorem, tum ad alios quosdam, AETIVM composuisse ὁρεσζιλίας inquit, συμπληρών καὶ σοφισμα-
τα μελετῶν in quibus longae texti disputationes & argumenta sophistica proponit; *hisor. eccles. lib. II. cap. XXXV. p. m. 130.* AETIO iungimus ACACIVM, μονόφθαλμον dictum, quoniam luscus erat, EVSEBII discipulum, & in episcopatu Caesariensi successorem, qui audax in disputationibus, in dignoscendis negotiis acutissimus, ad exponendos animi sensus discretus, habebatur, vti ex PHILOSTORGII *hisor. eccles. lib. IV. cap. XII. SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS* de eo pronuntiat, *annal. politico-ecclesiast. tomo II ad annum 360. p. 858.* vbi de eo ex implicito agit. Longe autem in fide fuit inconstantissimus, dum modo semi-Arianorum, modo anomoeorum sententiam propugnauit, tandem ad catholicorum iterum castra transiit, & fidem Nicaenam amplexus est; teste SOCRATES *hisor. eccles. lib. III. cap. XXV.* Praeter septemdecim volumina in ecclesiasten & συμπόρων ἐκ-
τημάτων sex, HIERONYMO memorata, de scriptorib. ecclesiasticis cap. *XCVIII.* fidei formulam in synodo Seleuciensi, an. 359. exhibuit, composuit, quam ATHANASIVS exhibet, de synodis *Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 904.* itemque SOCRATES, *hisor. ecclesiast. lib. II. cap. XL. VI & EPIPHANIVS, haeresi LXXIII. p. 872.* de qua & supra diximus cap. II. huius libri ad §. V. Scripsit quoque ἐντιμολον aduersus Marcellum Ancyranum, cuius insigne exstat fragmentum apud EPIPHANIVM, *haeresi LXXII. p. m. 338. seqq. Episcolarum, no-*

mine concilii Constantinopolitani, anno 360 congregati, scriptarum, cum auctorem esse, ex PHILOSTORGIO condiscipulis, *bist. eccl. lib. IV. cap. XII.* Inter semi-Arianos deinde & Macedonianos haud ultimo loco fuit BASILIVS, Ancyranus episcopus, cuius & sociorum, siue aliorum semi-Arianorum, professio fidei apud EPIPHANIVM legitur, *haeresi LXXIII. p. 859.* HIERONYMVVS, eum contra Marcellum Ancyranum, & de virginitate librum, & nonnulla alia, scripsisse, auctor est; de scriptorib. *ecclesiast. cap. LXXXIX.* quorum nihil ad nos peruenit. Denique & ASTERIVS, Arianae sectae philosophus, vt HIERONYMO audit, hic commemorandus est, quippe qui in epistolam ad Romanos & in euangelia, & psalmos, commentarios, & multa alia scripsit, quae a suae partis hominibus studiosissime leguntur; vt idem HIERONYMVVS loquitur de scriptorib. *ecclesiast. cap. XCVI.* Praeterquam vero, quod ista non amplius exstant; non tam huius quoque loci sunt, quam *synagma*, seu συταγματίον, cuius subinde ATHANASIVS meminit, in quo palam adseruit, praeter Christum aliam in Deo esse sapientiam, ipsius Christi & mundi conditricem, filium esse τὸν τῶν πάντων, πρῶτον δὲ γεννητὸν, unum ex rerum vniuersitate, rerum licet conditarum primum. Quaedam ex hoc opere adfert ATHANASIVS, de synodis *Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 887. orat. III. contra Arianos p. 410.* alibique; item ACACIVS, apud EPIPHANIVM, *haeresi LXXII. p. 858.* & MARCELLVS, apud EVSEBIVM, *lib. I. contra Marcellum cap. IV.* Contra MARCELLVM huncce Ancyranum etiam ASTERIVM scripsisse, ex HIERONYMO condiscipulis, de scriptorib. *ecclesiast. cap. LXXXVI.*

Pleraque autem licet perierint Arianorum scripta; ex iis tamen, quae supersunt, vti & ex historicorum, quae de iis agunt, monumentis, colligere licet, eos, cum, se rationibus parum proficere, viderent,

ad alias seſe recepiſſe artes. Pro argumen-
tis namque ſophismata adhibebant, pro ra-
tionibus contumelias, pro reſponſionibus
ſolidis ſarcaſmos & irriſiones. Principum
quoque abuti auctoritate didicerant, vt vi
compellerent ad adſenſum placitis ſuis
præbendum, quos ſcripturae oraculis eo
perducere non poterant. Hac methodo
tum contra alios, tum maxime contra
ATHANASIVM vſi ſunt; qui, cum inui-
ctus ſemper perſtaret, testimoniisque ſcri-
pturae & aliis argumentis grauiffimis pu-
gnaret, non vna ratione iram illorum &
indignationem expertus eſt. Nec vllum
fere criminum genus eſt, in cuius eum non
adducere voluerunt ſuſpicionem; inſignem
tum demum ſe relaturus victoriam, exiſti-
mantes, ſi inuiſus omnibus redditus, & vel-
ut infamia adſperſus, fidem dictorum mi-
nime amplius facere poſſet. Hæ ſophi-
ſtarum artes ſunt; hæc breuiſſima ad vi-
ctoriam via; de qua illis deſperandum eſ-
ſet, ſi res ipſa, ſepoſitis calumniis, ſecun-
dum veritatis regulam examinaretur. Quam
diſputandi rationem a maioribus ſuis di-
diciſſe videtur CHRIST. SANDIVS, dum
magno ſtudio Arianorum in ATHANASI-
VM conuicia & calumnias repetit, in *nu-
cleo hiſtor. eccleſiaſt. p. 176. ſeqq.* Iis, quæ
de Arianis diximus, præter veteres hiſto-
riæ eccleſiaſticae ſcriptores, lucem adiun-
dunt GOTTF. HERMANTIVS, in *vita
Athanafi*, gallice ſcripta, item LVDOV.
MAIMBURGIVS, in *hiſtoria Arianismi*, ite-
dem gallicano idiomate compoſita. Nec
ramen, quod minime negandum, & antea
quoque iam obſeruatum, catholici ſemper
in hoc certamine ita, vt decebat, & recta
controuerſias theologicas tractandi ratio
requirere videbatur, ſeſe geſſerunt. Ad-
fectum vehementia abrepti interdum, nec
ab iis ſibi temperarunt artibus, quas in Ari-
anis deteſtamur merito; cumprimis, quan-
do occaſio tulit, & ſummos imperantes
ad dura quæuis ac atrocía in Arianos ſta-

tuenda irritare, non dubitarunt. Huc
nonnulli & illud referunt, quod ſcripta
ARIÏ flammas addicta ſint, capitis inſuper
poena in occultantes conſtituta. Epiſto-
la Conſtantini, qua hoc fanciuit, apud SO-
CRATEM legitur, *hiſtor. eccleſiaſt. lib. I.
cap. IX. p. 32.* & GELASIVM Cyzicenum,
de actis concilii Nicaeni lib. II. cap. XXXVI.
EVNOMII ſcripta itidem *δημοκρατικὰ γράμματα*
publicis edictis abolita, PHILOSTORGIVS
reſert; *hiſtor. eccleſiaſt. lib. XI. cap. V. p. 150*;
atque ex lege etiam Arcadii imperatoris,
hac de re lata, conſtat. Violentum nimis
interdum & noxium hoc videtur nonnul-
lis, cum, qui hac via incedunt, cauſæ ſuæ
diffidere ceſſeantur. Alii contra conſul-
tum omnino putant, hac ratione libros,
quibus alii ad errores impios ſeduci poſ-
ſunt, lectorum oculis ſubmouere. Qua
de re iam alibi me diſputaſſe, memini.
Quidquid eius ſit, cauſa hinc arceſſenda,
quod pauca Arianorum ad nos peruene-
rint monumenta.

Hæc de Arianis diſſerendi occaſio-
nem nobis præbuit ATHANASIVS, cuius
in hiſce certaminibus maxime enituit &
zelus, & induſtria. Atque is, vt præci-
puum inter ſcriptores polemicos ſæculi
quarti merito ſibi vindicat locum; ita re-
cte nunc illi adiungimus EPIPHANIVM,
Salaminae in Cypro epiſcopum. Ex inſti-
tuto enim opus *de hæreſibus* ſcripſit, cui
nomen dedit, *πανάριον* vel *κατάριον*, hoc eſt,
arca ſeu *capsula medica*, cum in eo non
ſolum hæreticorum ſententias exponat,
quod hiſtorici eſt, verum etiam contra ve-
nenatos eorumdem morſus ſaluberrima re-
media ſuppeditet, vt ipſemet inſcriptionis
iſtius rationem exponit, in *anacephalæoſi
tom. II. oper. p. 126.* Vnde &, non tam
ad hiſtoricos, quam polemicos potius, eum
reſerendum eſſe ſcriptores, iam obſeruaui-
mus *cap. præcedenti ad §. V.* Diuiditur
opus hocce in tres partes, ſeu libros, con-
tinetque hæreſes octoginta, ſecundum cal-
culum

culum ipsius EPIPHANII, cui tamen ratio non constat; docentē DIONYSIO PETAPIO in animaduersionibus de operis inscriptione ac viginti priorum haereson partitione p. 2. Honorifice admodum de EPIPHANIO sentit HIERONYMVS, quippe ad Pammachium scribens, habes, inquit, papam Epiphanium, qui te aperte missis literis haereticum vocat. Certe nec aetate, nec scientia, nec vitae merito, nec totius orbis testimonio, maior illo est &c. Et paucis interiectis: Eo tempore, quo totum orientem (excepto papa Athanasio atque Pannolino) Arianorum & Eunomianorum haeresis possidebat, quando tu occidentalibus & in medio exilio confessoribus non communicabas; ille vel presbyteri monasterii ab Euthychio audiebatur, vel postea episcopus Cypri a Valente non tangebatur. Tanta enim venerationis semper fuit, ut regnantes haeretici, ignominiam suam putarent, si talem virum persequerentur; epist. XXXVIII. ad Pammachium aduersus errores Ioannis Hierosolymitani, tom. IV. part. II. p. 308. edit. IO. MARTIANAEI. Deinde etiam eum dem patrem pene omnium episcoporum, & antiquae reliquias sanctitatis, appellat; l. c. p. 313. Non invidentur haec similesque laudes EPIPHANIO; quamvis ex amore nimio eas profectas, facile aliquis suspicari possit. Ad opus de haeresibus quod attinet, recte atque cordate de eo mihi pronuntiasse videtur PHOTIVS: Πάντων δὲ τῶν πρὸ αὐτοῦ κατὰ ἀρίστην καταβεβληκότων πόνης πλεονέτερος τε καὶ χρησιμώτερος ὅτι ἔπειτα τὴν ἐκείνου διδασκίαν τὸ χριστιανὸν ἔχοντα τὸτο ὁ παρὰ Ἀλφειᾶς καὶ ἑ. τι προσεθεστέον ἡδυνήθη, προσέθηκε τὴν δὲ Φράσιν ταπεινὸς τε καὶ διὰ τοῦτο ἁπλοῦς παιδείας ἀμελέτητον τυχόντα· ὁ δὲ τὸν δὲ ἑν τῷ ἐπὶ πλείστον ἐν ταῖς κατὰ τὴν διανοίαν ἀρίστην εὐμετανοίας ἀναχῇ μὴ τοι ἀρξέμεν ταῖς ἐπιβολαῖς διὰ τὴν ἡμετέραν αὐτοῦ καὶ τῆς συντάξεως ἡδὲν τὸ ἴδιον εὐμετανοίας· ceteris, qui ante ipsum contra haereses scripserunt, copiosior & utilior; praeterea quod quae reliqui vitia continebant,

hic nequaquam praetermisit; sed quaecumque praeter illa studiose reperire potuit, adiunxit. Dicitio eius humilis, ac plane talis, qualem eius esse oportuit, qui atticæ elegantiae rationem nullam duceret. Infirmissimum vero ut plurimum est in consiliis, aduersus impias haereses susceptis. Est tamen ubi fortiter adgrediatur, atque irruiat, quamvis neque verborum ipsius, neque constructionis proprietates illa ex parte praestantior efficiatur; cod. CXXII. p. 303. Hoc enim uero perinde tandem est, ac si dixisset, EPIPHANIVM muneri isti, refundant haereticos, non fuisse prorsus parem, nec feliciter ubique in eo versatum. Huic PHOTII iudicio suffragatur ex nostratibus MARTICHEMNITIVS. Cum enim aduersisset, hocce EPIPHANII opus valde bonum & utile esse, propter historiam, (qua de re quid sentiendum sit cap. praeced. ad §. V. demonstrauimus) subiungit: nam quas ipse opponit refutationes & confirmationes aliquando sunt frigidiores; orat. de lectione patrum p. m. 768. Copiosius adhuc, nec minori libertate, quae in EPIPHANIO reprehrendenda sunt, exponit LVDELL. DV PIN: stilus Epiphanius omnis elegantiae & sublimitatis expertus est, immo contra simplex, humilis & abiectus est: asper atque rusticus est absque serie, & connexionē; multae lectionis & eruditionis vir fuit, sed in discernendis rebus omni sagacitate & ingenii elegantia destitutus. Falsis plerumque rationibus ad haereticos refutandos utitur. Admodum credulus, & minime adcuratus erat. Passim balucinatur in historiis factis notatu dignissimis, & falsis monumentis rumoribusque incertis nimis temere fidem adhibet. Zelo & pietate abundabat, sed consilio prudentiaque civili destituebatur; nou. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. II. p. 762. Quae cum ita se habeant, plurima utique vitia, quae ab illis, qui theologiam polemicam rite tractare cupiunt, abesse debebant, in EPIPHANIO deprehendere licet.

licet. Credulitas nimia, zelus inconsultus, negligentia, & defectus τῆς ἐπιβολῆς in sententiis aliorum referendis, efficiunt, ut andabatarum more pugnemus. Qui infirmis argumentis hostes adoriuntur, quod itidem omnium iudicio EPIPHANIVS facit, nihil aliud agunt, quam ut veritatem prodant, quam egregie se tueri existimant. Ad haec si accedat stilius incultus, abiectus, asper, confusus; vix amplius, quod in tali tractatione laudari queat, superesse videtur.

Quam infeliciter EPIPHANIVS interdum rationes subducat, luculento demonstravimus exemplo *cap. III.* huius libri, ad §. IV. Quod autem huic veteris ecclesiae doctore contigit, id subinde & illis non potest non contingere, qui, eius exemplum sequuti, plures haereticos simul impugnant; ut a locorum communium scriptoribus fieri adsolet. In his enim cum PHOTIO copiam sapientius & vbertatem magis admittis, quam *ἐκπύσαι* aut iudicium laudes. Immo fieri vix potest, ut in tanta rerum multitudine, & sententiarum varietate, in cuiusque auctoris mentem accurate inquiratur, selectusque adhibeatur argumentorum, quibus quilibet error rejiciendus est aut impugnandus. Praeter *πικρίων*, de quo hucusque verba fecimus, commemorandus hic etiam eiusdem EPIPHANII *ἐκκυμῶν* ANCORATUS, ancora quaedam fidei, siue sermo de fide. Scriptus autem est iste sermo, seu potius *ἐκτετατὴ ἐπιστολὴ ὑπομνήσας* ANCORATUS, rogatu presbyterorum quorundam Suedris Pampiliiae degentium, itemque Palladii & Severini, qui in eadem vrbe magistratus munere fungebantur, quorum etiam ad EPIPHANIVM epistolae praemittuntur. Id vero EPIPHANIVS in hac epistola agit, ut praesertim doctrinam de sacro-sancta trinitate exponat atque confirmet, & diuinitatem Christi contra Arianos, spiritus autem sancti contra Macedonianos, stabiliat, & ab adversariorum obiectionibus vindicet, quam

quam & contra alios haereticos disputet. Ancorati nomine huncce librum venire, in *synopsi*, ei praemissa, dicitur, *ὅτι ἀγκυρᾶς δίκην τὸ περὶ τῆς ζωῆς καὶ σωτηρίας ἡμῶν ταῦν ἔχει* propterea quod animum de vita ac salute sollicitum *ἰσθῆναι* ancorae moderatur. Eundem octoginta haeresicon nomina completi, & varias de scripturis sacris quaestiones exponere, ibidem adseritur. Exstat ancoratus iste *tom. II.* operum EPIPHANII *p. 1. seqq.* editionis, quae Coloniae anno 1682 prodiiit. Quod de ancorato PHOTIVS dicit, cum *σύνειν* quamdam esse *τὴν πικρίων*, *cod. CXXIII. p. 303.* id rectius de *ἐκκυμῶν* *ἀγκυρᾶς*, quae itidem *tom. II. p. 126. seqq.* legitur, intelligere licet. In ea enim summatur, quae in *panario* EPIPHANIVS fusius dixerat, repetuntur. Ancoratum EPIPHANII, itemque *ἀναcephalacosin*, vna cum eiusdem *expositione fidei*, in *institutionibus theologis antiquorum patrum*, *tom. tertio*, recudi curavit IOSEPH. MARIA TOMMASI cardinalis, Romae an. 1712. de quo eius instituto iam alibi me dixisse memini.

EUSEBII Caesariensis episcopi illustre equidem, maxime ob *historiam ecclesiasticam*, nomen est, de qua & fuse *cap. praeced.* ad §. VI. egimus. Non minus tamen & polemicis adnumerandus est scriptoribus, ob varia, quae reliquit, monumenta, ex quibus quaedam sunt prorsus egregia. Cumprius laudandi *ἐναγγέλιος προπαρασκευῆς ἐυαγγελικῆς* praeparationis libri *XV.* ad THEODOTVM, episcopum Laodiceum, in quibus christianae religionis veritatem contra gentilium philosophos vindicauit. Duabus veluti haec tractatio constat partibus; siquidem EUSEBIVS primum theologiam gentilium perstringit, quamue inepta sit, demonstrat; idque sex prioribus operis huius libris agit; deinde in nouem sequentibus theologiae Ebraeorum veritatem euincit, simulque ostendit, laudandos omnino christianos, quod eam

fuerint amplexi. Dumque ita eo in argumento versatus est, vt plurima veterum scriptorum gentilium monumenta & testimonia colligeret; effecit, vt hac ratione non pauca ad nos peruenirent, quibus ceteroquin ob illorum libros deperditos destitueremur. Estque adeo vel hoc nomine hocce opus omnibus in pretio. Inter editiones eminet, quam FRANC. VIGERVS Rothomagensis, societati Iesu adscriptus, cum versione sua & notis dedit, Parisiis 1628, quae recusa fuit Coloniae, aut potius Lipsiae an. 1683. fol. Quemadmodum autem in hocce opere EVSEBIUS contra ethnicos disputauit, animumque hac ratione, ad veritatem religionis christianae, diuinam theologiae & librorum, quos ab Ebraeis accepimus, auctoritatem adferendo, recipiendam, praeparauit; ita vltierius progressus est in opere, quod *ἐκκλησιαστικὴν ἀπολογίαὶν demonstrationem euangelicam*, vocauit, & contra ipsos Iudaeos christianae religionis veritatem euicit. Hanc namque ex sacris litteris, veteris praesertim testamenti testimoniis, cum primis ex vaticiniis de Christo, quam luculentissime demonstrat. Ex viginti autem libris, quibus opus hocce constabat, decem tantum priores supersunt; & haecenus quidem primus initio mutilus, vltimusque itidem extrema parte truncus, donec viro summo IO. ALB. FABRICIO nostra aetate ea felicitas obtigit, vt benignitate celsissimi Walachiae principis MAURICORDATI, quae in primo vltimoque libro deerant, ad illum peruenirent, qui & ea cum versione latina & *delectu argumentorum, & syllabo scriptorum, qui veritatem religionis christianae aduersus atheos, Epicureos, deistas, seu naturalistas, idololatrias, Iudaeos & Muhammedanos, lucubrationibus suis adseruerunt*, publicae luci exposuit, Hamburgi hoc ipso, quo haec scribo, an. 1725. 4. Prodiit ceteroquin *demonstratio* haecce *euangelica* EVSEBII cum eiusdem libro *contra Hieroclem, duobus contra Mar-*

cellum Ancyranum, & tribus de ecclesiastica theologia, Parisiis an. 1628; quae editio reperta est Coloniae, aut potius Lipsiae 1688. fol. De EVSEBII *contra Hieroclem* libro, qui itidem ad religionis christianae defensionem spectat, itemque de opere eius *contra Porphyrium*, quod non amplius exstat, sed cuius HIERONYMVS meminit, *de scriptor. ecclesiast. cap. LXXXI.* supra iam ad §. III. copiose verba fecimus. Diuersi ab vltimo hocce fuerunt eiusdem *ἐκκλησιαστικὴν ἀπολογίαὶν, confutationis & apologiae* pro christiana religione aduersus ethnicorum obiectiones *libri duo*; qui tamen itidem temporum iniuria nobis erepti sunt. Ad doctrinae autem sacrae veritatem contra haereticos adferendam comparati fuerunt *libri eius duo contra Marcellum Ancyrae episcopum*, eiusque *εὐαγγέλιον*, quo Arianos, speciatim ASTERIVM sophistam, antea nobis memoratum, impugnando, in alterum extremum prolapsus erat, adeo, vt cum Sabellio & Paulo Samosateno facere videretur. Cum ergo MARCELLVS hicce in synodo Constantinopolitana, an. 336 congregata, damnaretur; EVSEBIO in mandatis datum fuit, vt illum confutaret. Atque in hisce duobus libris cum id praecipue egisset, vt veram ac genuinam MARCELLI sententiam detegeret, ac in lucem proferret; eandem fusiis deinceps refutauit in *tribus περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας de ecclesiastica theologia, libris*. Prodiit primum quinquē isti libri, latina versione donati, & notis illustrati a RICH. MONTACVPIO, cum *demonstratione euangelica*, Parisiis an. 1628, & cum eadem, vt antea iam monuimus, denuo editi, Lipsiae an. 1688. fol. Exiisdem veram EVSEBII de diuinitate filii Dei nos condiscere sententiam posse, viris doctis obseruatum est. Non vno in loco declarat, τὸν λόγον εἶναι Deum & filium Dei, immo diserte profiteatur, se reicere eos, qui τὸ λόγον κτίσμα, vel εἶναι ὄντων, dicere ausi sunt; *lib. I. de ecclesiast.*

fiast. theol. c. IX. & lib. III. c. II. Vnde merito colligas, eum a propria Arii sententia alienum fuisse. Alibi tamen iterum, quod non diffidendum, paullo durius loquitur, praefertim *lib. II. cap. VII.* ubi inaequalitatem quamdam patris & filii admittit: *ὁ πατήρ ἰσχυρὸς ὡς καὶ ὁ υἱὸς ὁ θεὸς ὁ υἱὸς ὁ πατήρ* nam neque illas (hypostasēs patris & filii) bono-
re pares ponimus: eadem quoque ratione filium adorandum, quā pater adoratur, ibidem negat; conf. *LVD. ELL. DV PIN, nou. bibl. scriptor. ecclesiast. tom. II. p. 7.* De PAMPHILI apologia pro Origene, cui vltimam manum EVSEBIUS, addendo librum sextum (quamquam, & in reliquis eum PAMPHILI adiutorem exstitisse, nonnulli contendunt) imposuit, iam supra ad §. III. diximus. *Liber EVSEBII aduersus Sabel-
lium, seu homiliae potius duae, latine tan-
tum exstant, & cum aliis eius monumentis
editae sunt a IAC. SIRMONDO Parisiis an.
1643. 8.* Sed, an recte EVSEBIO Caesa-
riensi tribuantur, sunt qui dubitant. BASILIVS magnus atque GREGORIUS Nyssenus, oratoribus potius, quam scriptoribus
polemicis, saeculi quarti adnumerandi sunt; hinc & pauca tantum quaedam, quae huius sunt loci, reliquerunt. Quae uterque contra Eunomium scripsit, iam antea commemorauimus. Addenda tantum, quae de vtriusque, in hac contra Eunomium disputatione, methodo obseruat *RICH. SIMON, hystor. crit. commentar. noui testam. cap. VII. p. 103. seqq.* Reliqua illorum scripta polemica deinceps indicabimus. Quod de BASILIO atque GREGORIO Nysseno diximus, idem & de GREGORIO Nazianzeno repetendum; cuius, quae Arianis opposuit, scripta, itidem iam laudauimus; de reliquis deinceps verba facituri. *RICH. SIMON* in GREGORIO hocce, eiusque scriptis polemicis, eundem se deprehendisse characterem putat, quem in BASILIO obseruauit. Non enim iam scripturae re-

modorumque loquendi eius. Supponere eum, illos, qui ante ipsum idem argumentum irastarunt, istud iam exhaustisse, superuacaneumque esse, repetere interpretationes plurimorum noui testamenti locorum, quas illi iam dederant ad stabiliendam ecclesiae fidem. Satis illi esse plerumque, obseruationes quasdam addere; posseque adfirmari, eum artem persuadendi probe tenere. Cum hacce methodo quoniam lenitatem & humanitatem singularem coniunxerit, plus eum effecisse, quam si xatā ἰσθία testimoniis scripturae inhaesisset, quae Ariani, & qui diuinitatem spiritus sancti eo tempore impugnabant, catholicis opponebant; *hystor. crit. commentar. noui testam. cap. VIII. p. 119.* Quibus verbis num laudare GREGORIO Nazianzenum voluerit, an vituperare, me non satis capere, lubens fateor. Quae IO. CHRYSOSTOMVS contra Eunomium scripsit, non minus ac alia, eidem haeretico opposita, iam laudauimus; reliqua, quae non adeo multa sunt, deinceps itidem in censum venient. EVSTATHII Antiocheni iam mentionem fecimus, cum de ORIGENE loqueremur, cuius quippe sententiam de engastrimytho peculiari libro refutauit. Inter eos vero etiam illum referendum, qui Arianis se opposuerunt, patet ex fragmentis, quae ex libris eius deperditis collegit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. VIII. siue lib. V. cap. XXI. p. 170. seqq.* Dici porro posset de AMPHILOCHIO Iconienensi, de DIDYMO Alexandrino, de DIODORO Tarsensi, aliisque quarti saeculi doctoribus; sed horum cum aut perierint scripta polemica, aut non magni sint momenti, aut etiam alibi a nobis commemorentur; ad duas istas ecclesiae columnas, fortissimosque veritatis diuinae contra quosvis aduersarios defensores AVGVSTINVM atque HIERONYMVVM nos conuertimus. Hi enim ex hocce saeculo adhuc supersunt, dignissimi, quorum hic habemus rationem.

Et Hipponensium quidem iste praesul AVGVSTINVS, vt fecundissimi vir fuit ingenii, & insigni zelo pro veritatis defensione flagrabat; ita cum variis religionis christianae doctrinaeque catholicae hostibus in arenam descendit; cumque discipulis philosophicis probe instructus esset, praesertim dialectica arte multum valeret, prae reliquis ad hoc idoneus erat. Contra gentiles pugnavit in *libris XXII, de ciuitate Dei*; quamquam & ad alia in iis se diffundat, etiam ea, quae vitam moresque instrunt; vnde etiam *cap. IV. huius libri ad §. V. de hoc opere quaedam monuimus*. Cum Iudaeis congressus est in *tractatu aduersus Iudaeos*, qui *tomo octauo operum eius*, ex editione monachorum Benedictinorum Antwerpiae an. 1700 (quam deinceps semper sequemur) exstat, p. 22. Sermo autem contra Iudaeos, paganos & Arianos, qui AVGVSTINI nomen praefert, perperam illi tribuitur; hinc & in *appendicem eiusdem tomi octauo* reiectus fuit; vbi legitur p. 11. *seqq.* Idem obseruandum de *tractatu contra quinque haereses, seu contra quinque hostium genera*, scilicet paganos, Iudaeos, Manichaeos, Sabellianos, & Arianos, qui in eadem *appendice* primum locum tenet, p. 1. *seqq.* itemque de dialogo: *altercatio ecclesiae & synagoga* inscripto, qui ibidem p. 19. inuenitur. Inter eos, qui contra Manichaeos pugnarunt, AVGVSTINVM primum praecipuumque tenere locum, eoque felicius in hisce cum versatum contropersiis, quo accuratius eorum placita illi cognita fuerunt; supra iam pronuntiavimus. Scripta autem, quae iis opposuit, quaeue *tomo octauo operum eius* exhibentur, sunt; de *utilitate credendi*, ad *Honoratum*, liber vnus; de *duabus animabus contra Manichaeos*, liber vnus; *acta, seu disputatio contra Fortunatum Manichaeum*, liber vnus; contra *Adimantum Manichaei discipulum*, liber vnus; contra *epistolam Manichaei, quam vocant, fundamenti*, liber vnus; contra *Faustum*

Manichaeum libri triginta tres; de *actis cum Felice Manichaeo libri duo*; de *natura boni contra Manichaeos liber vnus*; contra *Secundinum Manichaeum liber vnus*. Subnectuntur hisce *contra aduersarium legis & prophetarum libri duo*; in quibus AVGVSTINVS librum quemdam cuiusdam *haeretici, siue Marcionis* lae, siue cuiuslibet eorum, quorum error opinatur, quod ipsum mundum non Deus fecerit, nec Deus legis, quae data est per Moysen, & prophetarum, ad eandem legem pertinentium, verus sit Deus, sed pessimus daemon, vt ipsemet lib. II. *tractat. cap. LVIII.* loquitur, refellit. Nimirum licet sententia istius auctoris cum errore Manichaeorum conuenire videatur; discrimen tamen aliquod intercedere, ipsemet iterum Hipponensium praesul nos condocet: Non enim soli Manichaei legem prophetasque condemnant, sed & Marcionis lae, & alii nonnulli, quorum sectae non ita innotuerint populis christianis. Iste autem, cuius nomen in eodem libro non comperi, detestatur Deum, mundi fabricatorem; cum Manichaei, quamuis librum geneseos non accipiant, atque blasphemant, Deum tamen bonum fabricasse mundum, etsi ex aliena natura atque materia, consistantur; lib. I. c. I. pag. 390. Liber de fide contra Manichaeos, itemque commonitorium de recipiendis Manichaeis, qui conuertuntur, perperam AVGVSTINO tribuuntur; hinc & in *appendice* comparent, p. 25. *seqq.* Non minus vero & in Arianorum erroribus profligandis studium suum atque industriam AVGVSTINVS demonstravit. Id scripta sequentia testantur, quae itidem in *nono operum eius tomo* continentur: *contra sermonem Arianorum liber vnus*, cui ipse iste Arianorum sermo, quem AVGVSTINVS refellit, praemittitur; *collatio cum Maximino Arianorum episcopo*; contra eundem Maximinum *Arianum libri duo*; de *trinitate libri quindecim*. De methodo disputandi, qua in hisce contra Arianos vsus est libris AVGVSTINVS, non-

nonnulla more suo obseruat RICH. SIMON, *hist. critic. commentat. noni testam. cap. XIX. p. 268. seqq.* quae hic non sunt praetermittenda. In scripturae sacrae enim interpretatione cum non sequutum auctoritatem illorum, qui cum praecesserunt, ut illam haereticis opponeret; sed credidisse potius, veritatem ex ipsa scriptura (per legitimam interpretationem) esse eruendam, cum alii interpretes falli atque errare potuerint. Nec veritatem huius principii in dubium vocare audent SIMON; monet solum, caute eodem vtendum, cum omnes nouatores eodem contra antiquam ecclesiae fidem abusi sint; immo nec ipsum AVGVSTINVM euitare potuisse, quo minus illi exprobraretur, hocce obtentu, nouas eum introducere opiniones; quem in finem & ad VINCENTII Lerinenensis communitoria prouocat, qui traditiones ecclesiae fortiter defendat. Sed de VINCENTII hocce instituto, suo loco dicemus. AVGVSTINVS quod scripturam secundum traditionem interpretari noluerit, in eo maxime opere est laudandus: ambabusque acceptamus manibus, quod SIMON largitur, principium hocce, veritatem ex ipsa scriptura eruendam, in dubium vocari non posse. Abusus euitari facile potest, si modo rectam & genuinam interpretandi scripturam rationem semper sequamur; quo quidem pacto nulla nobis opus fuerit traditione. Cum vero id, quod de AVGVSTINO dixerat, testimonio CORN. IANSENII comprobet; ipsum huncce Ypresensem episcopum audire iuuabit, inde ut constet, quantopere methodus, qua AVGVSTINVS contra Arianos vsus, reiecta traditione, ex sola scriptura disputandi, illi fuerit probata. De AVGVSTINO nimirum ita pronuntiat, eum esse, qui *primus patrum, saluo iudicio sanioris, diuinitatem filii Dei, aduersus Arii machinas ita stabiliiuit, ut primus mirabili quodam ratiocinationis acumine primarium subuerteret fundamentum,*

BVD. ISAGOGE.

quo totus Arianismus natus creuerat, aditusque nitebatur. Quamuis enim Nicaenae synodi auctoritate prostratus, multorumque patrum vulneribus confossus, Augustini aetate semimortuus palpitaret; nemo tamen radicem erroris exciderat, nec sententiam illius exhauserat obiectionis, quae totius haereses virus exhalabat. Nihil enim perinde haeresiarum Arium, doctissimosque, qui eum sectabantur, antistites fecerunt, quam quod in ecclesiae nascentis exordiis patres trium saeculorum antegressi Iustinus, Irenaeus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Cyprianus & postea passim alii, Athanasius, Eusebius, Hilarius, Basilus, Chrysostomus, Epiphanius, Ambrosius, Theodoretus, vniuersimodo docerent, appositiones illas Dei crebras, quae in veteri narrantur testamento, non de patre, quod esset inuisibilis, sed de Dei filio intelligendas esse. Itaque concilium quoddam orientalium episcoporum Sirmiense, quod aduersus Photini errores congregatum fuit, anathema dixit iis, qui dicerent, non filium Abrahae visum, vel cum Iacob luctatum esse, sed Deum innascibilem, siue patrem, quemadmodum apud sanctum Hilarium videre licet. Hinc ergo continuo sectarii inferebant, ex istorum patrum auctoritate filium patre minorem esse, quod visibilis fuisset, interuentum vice ad homines pro patre per tot saecula fuisset esset. Haec, inquit sanctus Ambrosius, est causa erroris, haec origo haeresis Arianae. Quod & Athanasio, & Gregorio Nazianzeno, vel iis certe, qui librorum ad Theophilum, & orationis quadragesimae nanae apud Nazianzenum auctores sunt, tantopere placuit, ut haec eadem verba, vel Ambrosio praeformauerint, vel ex Ambrosio in sua scripta transtulerint. Cum igitur istud ex Ambrosio praeceptore suo didicisset Augustinus, aduersus constantem praecedentium sententiam, magno ausu, maiore constantia subnixus, scripturarum pondere, & rationum grauissimarum acumine ac textura, primis passis velis in libris de trinitate demonstra-

Aaa aaa

nit,

uit, omnes apparitiones illas veteris testamenti non Deo, sed angelo esse tribuendas. Quae causae fortassis fuit, cur libros illos tot annis suppresserit, ne forte nimis praecipiti audacia illam tot patrum antiquorum sententiam, aique una praecipuum Arianorum praesidium subuertere videretur; Augustini tom. II. lib. prooemial. c. XII. p. 30. Recte utique & cordate fecit AVGVSTINVS, quod aliorum auctoritate a sententia, de cuius veritate ipsemet, persuasus fuit, defendenda se deterreri passus non est. Haud postrema haec eorum laus est, qui aut scripturam sacram interpretari, aut controuersias theologicas rite tractare cupiunt. Eademque si hodie romanes ingrederentur viam, felicius a plurimis, quibus inuoluti sunt, se expedire erroribus possent. Existimo tamen, Arianis obuiam iri potuisse, si vel maxime statuatur, ut omnino statuendum est, adparitiones illas Dei in veteri testamento, non de angelo quodam creato, sed increato, seu filio Dei intelligendas. Neque enim inde sequitur, filium patre minorem esse; cum solum demonstrare voluerit, se non tantum filium Dei, sed & redemptorem hominum, caputque ecclesiae, ex pacto cum patre constitutum esse, cui adeo ecclesiae salus ac conseruatio peculiaris quadam ratione curae cordique sit. RICH. SIMON, cum ista IANSENII verba recitasset; addit, magnum quid omnino hac in re ausum AVGVSTINVM, nec temere eiusmodi in omni antiquitate reperiri exemplum. Subiicit etiam, methodum istam, qua AVGVSTINVS vsus est, non placuisse GEO. BVLLIO, qui, fidem concilii Nicaeni, testimoniis patrum, qui ante istud concilium vixerunt, defendere, consultum duxerit; immo diserte profiteatur: Religio mihi est, eritque contra torrentem omnium patrum ac veterum doctorum sacras scripturas interpretari, nisi quando me argumenta cogunt euidentissima, quod numquam euenturum credo. Multis enim certe pro-

babilitatum ac verisimilium rationum momentum praeponderare debet consentiens (primacuae praesertim) antiquitatis iudicium; defens. fid. Nic. sect. I. cap. I. §. IX. Verum si vel maxime GEORG. BVLLVS, aut alii quidam anglicanae ecclesiae theologi, patrum auctoritati plus, quam decet, tribuant; id reliquis protestantium doctoribus, fraudi esse nequit; quamquam patrum auctoritati tum demum locum relinquat, si alia argumenta non obstant. Nec in eo errauit, quod, cum praestantissimis veteris ecclesiae doctoribus, adparitiones Dei de filio Dei, seu angelo increato intellexit; siquidem eas omnino ita intelligendas, nec vllum Arianos inde causae suae accipere praesidium, antea iam obseruauimus. Recte praeterea patrum testimoniis *ναὶ ὁ θεὸς ὡς υἱὸς* utimur; cumque diuinitatis Christi hostes consensum patrum ante-Nicaenorum iactitent; veritati, quam ecclesia nostra profitetur, non rectius consuli potest, quam si & haec iis eripiantur arma, & quantopere hac in re fallantur, ostendarur. Sed haec *ὡς ὁ πατὴρ*. Inter scripta polemica AVGVSTINI nunc porro commemoranda essent, quae Pelagianis & Donatistis opposuit; sed de iis deinceps verba facere animus est. Superest itaque solum liber ad Orosium contra Priscillianistas & Origenistas, qui tomo octauo operum eius pag. 434. seqq. extat; in quo Priscillianistas breuiter perstringit, eo, quod, dum Manichaeos refutauerat, simul iam Priscillianistarum quaedam profligauerat commenta: contra Origenistas autem paulo copiosius disputat, & inter alia sententiam quoque illorum, quod poenae infernales finem habiturae sint, refellit. Iam si generatim de AVGVSTINI in theologiam polemicam meritis aliquid dicendum sit; plurima in eo occurrere commendatione digna, nemo, nisi censor iniquissimus, negauerit. Nec ingenium ad tractandas controuersias aptum, nec eruditionem ei defuisse; disciplinis

plinis quoque philosophicis, cum primis artis dialecticae praeceptis eum imbutum fuisse, antea iam obseruauimus. Addenda nunc hisce est modestia, qua aduersarios suos excepit, quamue non sine ratione *DESID. ERASMVVS* Roterodamensis praedicat. *Linguam, inquit, habebat, in tantum ab omni petulantia puram, vt etiam, cum proscissimis haereticis vel scripto, vel sermone disputans, mire temperet a conuiciis, sed scripturarum modo testimoniis, & argumentis veritatem adferit, impietatem refellit, adeo vt ne laceffius quidem regeret maledicta; lib. XXVIII. epist. I.* Quae laus in theologia polemica tanta est, vt maior excogitari nequeat. Videtur autem optimus huius Hipponensium praeful sui ipsius esse oblicus, quando, cum antea vim omnem in religionis causa damnaasset, deinde, cum acres illi ac diuturnae cum Donatistis contentiones intercessissent, suam ita mutauit sententiam, vt poenas, quae religionis causa infliguntur, quascumque, sola morte excepta, non improbareret. Sed hac de re iam supra dictum *cap. IV.* huius libri ad §. *V.* & in *institutionib. theol. dogm. lib. V. cap. IV.* ad §. *XLVII. p. 1806.* Nec est, quod credas, omnium naeuorum in theologia polemica expertem fuisse *AVGVSTINVM*. Speciatim id nonnulli reprehendunt, quod haud raro disputatione feruore abreptus, dum vnum euitare extremum adnititur, in alterum procurrare videatur. Sic cum Arianos refutauit, credas eum fauere Sabellio, cum Sabellium, Ario, cum Pelagium, Manichaeis, cum Manichaeos, Pelagio. Nec ipse hoc dissimulat; vt tamen, quae incautius dicta erant, emendare laboret, exemplo prorsus laudabili, omnibusque, qui ad certamina theologica accedunt, imitando. Intelligere quod diximus, licet ex *lib. I. retractat. c. IX. X. XV. XXII. tom. I. operum p. 3. 9. seqq.* item ex *libro de praedestinat. sancto, cap. III. tom. X. oper. p. 524.* Licet vero *AVGVSTINVS*, contra haere-

ticos quosdam disputans, in alteram quodammodo partem inclinare videatur, parumque commode interdum sit loquutus; mentem tamen sententiamque sanam integramque retinuit. Hoc, quod ad istam aduersionem attinet, qua contra Arianos disputando, ad Sabellium, & contra Sabellianos ad Arium declinasse dicitur, luculenter ostendit *HENR. NORISVS*, in *vinclis Augustinanis, cap. I. §. V. p. m. 101.* An autem in certamine contra Pelagianos modum excefferit? deinceps disquiremus. Conferre iuuabit *IO. FABRICII dissertat. de Scylla theologica*, quae in *amoenitatibus eius theologicis* exstat, *cap. IX.* Nimis autem nostri instituti essemus immemores, nisi de *methodo* conuincendi haereticos *Augustiniana*, quam nonnulli romanensium iactitant, aliquid adderemus. *HADRIANVS* nimirum atque *PETRVS*, fratres *DE WALENBVRCH*, Roterodamo-Bataui, vt ecclesiae romanae, cuius sacra, eiurata religione reformata, amplexi erant, fidem suam probarent; nouam conuertendi, conuincendique haereticos, quos vocant, inuenisse rationem, sibi visi sunt, quam, ne *dupuati* auctoritas deesset, *Augustinianam* vocarunt, ac si *AVGVSTINO* magistro eandem didicissent, ideoque & libro suo, quem hac de re an. 1645 ediderunt, *methodi Augustinanae* nomen imposuerunt. Egregium scilicet illud inuentum eo redit, diligendam primum viam defensionis, negantiumque sumendas partes, quoties cum aduersariis congregiendum; cuius rei rationem partim ex iure & titulo praescriptionis petunt, partim ex eo, quod romanenses, vt putant, a protestantibus aduersentur, habeantque conditionem & iura reorum; deinde, viam probationis, quam vocant, sedulo diligenterque declinandam, cum facilius sit defendere, quam recte probare; tandem vt breuissimis cuncta conficiant, consequentiarum vsum haereticis prorsus denegandum. Sapienter quidem satis,

modo non improbe. Quod si verum esset, AVGVSTINVM eadem methodo vsu[m], parum hoc ei esset honorificum; cum eas non ingenium disputatorem, sed iniquissimum sophistam demonstrasset. Bene autem est, quod iam dudum viri doctissimi probant, non AVGVSTINI, sed Donatistarum has artes, hasque *μυδολογία* fuisse. Ante VALENBVRCHIOS, RENATVM BENEDICTVM Andegauensem, IO. CONTIERIVM, FRANC. VERONIVM, BARTHOLD. NIHVSIUM, hac arte, homines deludendi, vsos esse, constat, quos cum VALENBVRCHIIIS IAC. MASENIVS aliquot sequuti sunt. Sed iam pridem hoc negotium consecrerunt ex nostratibus BALTHAS. BEBELIVS, GEO. CALIXTVS, IO. CONR. DANHAVERVS, IOAN. MVSÆVS, & alii, de quibus alibi erit dicendi locus. IO. GEO. NEVMANNI dissertationem, *de methodo Augustiniana* Wittebergae an. 1689 editam, supra iam laudauimus ad c. III. libri huius §. XI. vbi itidem de AVGVSTINO verba fecimus.

AVGVSTINO nunc iungimus HIERONYMVM, cuius varia existant scripta polemica, & apologetica, quae in operum eius tomo quarto, parte secunda, ex editione IO. MARTIANAEI, iunctim exhibentur. Suntque ex eorum numero: *de virginitate aduersus Iouinianum libri duo*; *aduersus eundem Iouinianum ad Pammachium apologia*; *aduersus defensorem Iouiniani ad Domitianem*; *velitatio in errores Vigilantii ad Riparium presbyterum*; quae velut proliudium aliquod fuit libri *aduersus Vigilantium de vigiliis ad sepulchra martyrum*. Huius porro loci est liber de perpetua virginitate Mariae aduersus Heluidium; ad Damasum papam aduersus Arianos, epistolae duae, & ad Marcum presbyterum aduersus eisdem Arianos epistola; vbi in priori ad Damasum de voce *ὁμοιούσις* differit, quam, cum non recte ab omnibus intelligeretur, ferre non potuit; *dialogus aduersus Luciferianos*,

siue *altercatio Luciferiani & orthodoxi*; *aduersus haereses Ioannis episcopi Hierosolymitani ad Pammachium*; *aduersus eundem Ioannem Hierosolymitanum ad Theophilum*; *de erroribus Origenis ad Pammachium*, & *Oceanum*; *apologiae aduersus Rufinum libri tres*; quibus adhuc scripta eius anti-Pelagiana accedunt; de quibus deinceps dicemus. In hisce non magis ac reliquis HIERONYMI scriptis, nec ingenium, nec eruditionem desideres; omnino autem animum moderatum atque mansuetum, & iustos adfectibus ponentem limites. Dum autem inconsulto feruori suo habenas laxat, atque naturae impetum sequitur; ob causas leuissimas maximos saepe excitat motus, conuiciis potius & sarcasmis non raro, quam rationibus pugnat, & ad alterum procurrendo extremum, non minus a recto veritatis tramite deflectit, quam illi, quos refutandos sibi sumsit. Non male ingenium HIERONYMI, prout ex scriptis eius polemicis illud cognoscitur, depinxisse mihi videtur IO. CLERICVS: *Primum igitur cauere sibi debent, qui Hieronymum legere adgrediuntur, a declamatorio eius stilo, quo, quae vult laudare, sine modo extollit; quae vero vituperare instituit, ita infamat, quasi intoleranda plane essent. Ii, quibus fauet, nullas mediocres virtutes, quibus aduersatus est, nulla modica vitia habuerunt. Opiniones, quas probauit, non tantum vera, sed & maximi momenti dogmata fuisse, quas vero reiecit, non quasi hallucinationes duntaxat humano ingenio ignoscendas, sed vt grauissimas haereses damnauit. Videre hoc licet in iis, quae scripsit in laudem Nepotiani, Afellae, Marcellae, Blesillae, Paulae, Eustochii, Lucini, Fabiolae, Bonosi & aliorum, in primo tomo editionum Erasmi & Victorii. Omnes & viros & foeminas ita laudat, vt quamuis eorum virtutem in dubium minime reuocare velimus, attamen praeter modum laudatos facile sentiamus. Contra, mihi lege, quae scripsit in Heluidium, Iouinianum, Vigilantium,*

tium, Pelagium & Ruffinum, atque alios, & facile intelligit, non maiorem modum in conuiciis, quam in laudibus ab eo esse seruatum. In tres praesertim priores, qui coelibatum, aut abstinentiam ab usu matrimonii non magni faciebant, ita inuehitur, quasi deterima haeresi fuissent inquinati; itaque vrger necessitatem eorum, quae apud illos in pretio non fuisse, dixi, vt, si argumenta eius valeant, soli coelibes, aut in matrimonio instar coelibum viuentes, Deo gratie possint.

DESID. ERASMI Roterodamensis, eadem ratione de HIERONYMO pronuntians, testimonio cum idem confirmasset, ita pergit: *At hoc est perpetuum fere incommodum in ratiocinationibus illis Hieronymianis, quod nimium probent; ac proinde ex legibus dialecticorum prorsus inanes sint.* Itaque argumenta, quae si firma essent, ostenderent, illicitas esse nuptias, non demonstrant, coelibem & castam vitam esse iis praefarendam; sed vitiosa cum sint, frustra proferuntur, & hoc vnum probant, eum, qui iis utitur, aut imprudentem, aut data opera male ratiocinari; in quaestionib. Hieronymianis, quae est. VIII. §. XI. p. 233. seqq. vbi & plura hunc in modum disserit, lectu non indigna. Si quis vero CLERICVM, seu nimis rigidum patrum censorem, hac in re iudicem repudiet; ille GVIL. CAEVM audiat, ad natos patrum excusandos, eorumque decantandas laudes, longe pronissimum. De HIERONYMO namque verba faciens, praefertur, inquit, & impotentis erat animi, qui adfectibus suis nimis indulgebat; semel lae cessus aduersarios asperime tractauit, & ab inuictiua ac satyrica scribendi vena vix ac ne vix temperauit. Testes sunt nobis satis luculenti, inimicitiae, quas cum Rufino olim sibi necessario, Ioanne Hierosolymitano, Ioviniano, Vigilantio, aliisque habuit. In hos arrepta leui quauis occasione, & remota omni pene grauitate, tota conuiciorum plaustrea euomit; nulla personae, dignitatis, eruditio nis habita ratione; hystor. litterar. scriptor.

ecclesiast. saec. IV. p. m. 154. Legisse quoque poenitebit neminem, quae PETR. DAN. HVETIVS de altercatione HIERONYMI & RVFFINI disserit, *Origenianor. lib. II. c. IV. sect. I. §. X. seqq. p. 202. seqq.*

Vt reliqua, ad historiam theologiae polemicae huius aetatis spectantia, summam complectamur; eundo per praecipuas haereses, qui eas aut impugnarunt, aut propagando disseminarunt, paucis indicabimus. Atque de Arianis quidem iam antea dictum. Post eos cumprimis Photiniani commemorandi sunt, cum Arianis ad diuinitatem Christi impugnandam conspirantes, sed iis adhuc deteriores, negantes quippe, ante Mariam existisse Christum, adeoque cum Samosatenianis, ceterisque, qui Christum nudum esse hominem censabant, paria facientes. Inter eos itaque, qui impium istum errorem scriptis conficere adgressi sunt, Diodorvs Tarsensis fuit, qui, vt auctor est THEODORETVS, lib. II. de haeret. fab. cap. XI. quatuor libris, aduersus Photinum compositis, ostendit, Christum Deum ante saecula in vltimis diebus hominem factum esse, hominumque procurasse salutem. Non minus & AVDENTIVS, episcopus hispanus, Photini haeresin confutauit, quippe de quo GENNADIVS Massiliensis refert, scripsisse eum aduersus Manichaeos, Sabellianos & Arianos, maxime vero contra Photinianos, librum de fide aduersum haereticos, in quo ostendit, antiquitatem filii Dei coaeternalem patri fuisse, nec initium deitatis tunc a Deo patre accepisse, cum de Maria virgine homo, Deo fabricante, conceptus & natus est; de scriptorib. ecclesiast. cap. XIV. p. m. 89. Hisce THOM. ITTIGIVS adiungit auctorem quaestionum veteris & noui testamenti, inter opera AVGVSTINI existantium, qui Photini argumenta subtiliter refutauerit, & Photinum tamquam adhuc viuentem adloquatur; vnde & de auctoris istius aetate iudicium ferri queat; in hystoria Photini episcopi

scopi Sirmienfis & haeresearchae, in heptade dissertationum, adpendici dissertationis de haeresearchis aeni apostolici &c. subiuncta §. XLVIII. p. 462. Ipse contra PHOTINVS, non ore solum, sed calamo etiam, haeresin suam propagare conatus est. HIERONYMVS, praecipua inter eius scripta esse, dicit, *libros quos contra gentes & ad Valentinianum scripsit; de scriptorib. ecclesiast. cap. CVII.* Graeci autem pariter ac latini sermonis cum PHOTINVS peritus esset; viroque in disputando ac scribendo vsus est. Hoc VINCENTIVS Lerinensis nos condocet, cui *vir audit & ingenii viribus valens, & doctrinae opibus excellens, & eloquio praepotens, quippe qui viroque sermone copiose & grauitur disputaret & scriberet; commonit. cap. XVI.* SOCRATES auctor est, ne in exilio quidem libros componere eum cessasse, & inter alia *παρά πέντε ἀποστόλων contra omnes haereses scripsisse, & suum tantum dogma proposuisse; histor. eccles. lib. II. cap. XXX. p. m. 126, add. SOZOMENVS, histor. eccles. lib. IV. cap. VI. p. m. 544.* Scripta autem ista Photini, eadem, quae pleraque haereticorum, experta sunt lata, vt nihil eorum ad nos perueniret. Succedant itaque Macedoniani, ex semi-Arianis praecipue prognati, & ob impugnatum speciatim spiritus sancti diuinitatem in haereticorum classem relati. Contra eos ipse in aciem prodit ATHANASIVS, cuius quatuor existant *ad Serapionem, Thymotheos in Aegypto episcopum, epistolae, in quarum prima, tertia & quarta eum diuinitatem spiritus sancti adseruisse, supra iam obseruauimus, cum de praestantissimo hoc ce veteris ecclesiae doctore ex instituto loqueremur.* Primae, quae incipit: *τὰ ὑψίστα τῆς θεῆς οὐσίας διαδόχον, ὑποκείμενον, praecunte DESID. ERASMO* in dubium vocat ANDR. RIVETVS *crit. sacr. lib. III. cap. V. p. 267.* repugnantibus hodie viris doctissimis. Rectius inter spuria ATHANASII scripta referuntur *dialogi duo contra*

*Macedonianos, qui tomo II. operum eius p. 261. sqq. exstant, editionis, quae Coloniae an. 1686 prodit. Sunt, qui eos, vti & alia quaedam, quae sub ATHANASII nomine circumferuntur, MAXIMO confessori, qui saeculo septimo vixit, tribuunt. ATHANASIO iungimus BASILIUM magnum, ob librum de spiritu sancto ad Amphilochoium, Iconii in Lycania episcopum, quem licet nonnulli, aut integrum, aut saltem postremam eius partem, praecunte DESID. ERASMO Koterodamensi, ab eo profectum, negent; renititur tamen, & quidem cum integro fere criticorum choro, IS. CASAVBONVS, exercitat. XVI. ad annales Baronii num. XXXIII. & XLIII. pag. 459. & 490. suffragantibus & praeter alios NAT. ALEXANDRO, *hist. ecclesiast. noui testament. saec. IV. cap. VI. art. XIX. & IO. ALB. FABRICIO biblioth. graec. vol. VIII. siue lib. V. cap. XIX. p. 50.* qui inter pulcherrima Basilii monumenta eum referre non dubitat. Impugnauit etiam Macedonianos ipse AMPHILOCHIVS, haud vltimis saeculi quarti scriptoribus adnumerandus, cuius tamen plurima perierunt scripta; inter quae etiam liber est *de spiritu sancto, quod Deus, & quod adorandus, quodque omnipotens sit; quem AMPHILOCHIVS sibi legisse, testatur HIERONYMVS, de scriptorib. ecclesiast. cap. CXXXIII.**

Praeter alios saeculi quarti haereticos, Apollinaristae quoque ecclesiam turbarunt, ab APOLLINARIO, vel, vt alii vocant, APOLLINARI iuniori, viro ceteroquin ingenio & eruditione florente, & doctrinae orthodoxae, si ab ista, in quam ipse prolapsus est, haeresi difcedas, strenuo propugnatore, cuius insigne etiam aduersus PORPHYRIUM pro religionis christianae veritate opus supra commendauimus, nomen adepti. Varii autem licet APOLLINARI tribuantur errores; praecipuus tamen est, quod, solum corpus sine mente a Christo

Christo adsumtum, docuit. Certe hocce illud dogma est, cui genuini eius discipuli, VITALIS, IOBIVS, & VALENTINVS episcopi, adhaeserunt. Huncce vero eorum errorem, praeter GREGORIUM Nazianzenum, in *orationibus seu epistolis duabus*, ad Cledonium presbyterum aduersus Apollinarium, quae *tomo I. operum eius p. m. 737. seqq.* exstant, cumprimis sibi refutandum fuit GREGORIUS Nyssenus, in libro *contra Apollinarium ad Theopulum*, episcopum Alexandrinum, qui & inter opera eius legitur, Parisiis an. 1615 edita, *tomo II. p. 693. seqq.* & in *lectionibus antiquis HENR. CANISII* ex editione IAC. BASNAGII, *tomo I. pag. 190. seqq.* & cum aliis quibusdam eiusdem auctoris publicae luci expositus est a DAV. HOESCHLIO, Lugduni Batavorum 1593. 8. Sed idem GREGORIUS etiam *ἀντιρρητικὸν πρὸς τὰ Ἀπολλινάρια* *antirrheticum aduersus Apollinarium* scripsit, insignis profus opus, quod primus e codice Vaticano antiquissimo euulgauit, cum versione & notis, LAUR. ALEX. ZACAGNIUS, in *collectaneis monumentorum veterum ecclesiae graecae ac latinae &c. p. 123. seqq.* Licet autem GREGORIUS huncce Nyssenus adcurate & erudite contra Apollinarem disputer; subinde tamen ita loquitur, ut ipsemet a recto tramite, ac recepta ecclesiae doctrina, deflectere videatur. Hypostaticam namque diuinae & humanae naturae in Christo vnitionem *μὴ mixtionem, ἐμμεσὴν communionem, ἐμμεσὴν temperationem*, non modo in hocce opere, sed passim in aliis scriptis suis vocat; praeterea cum de vtriusque naturae copulatione loquitur, humanam, vilem, abiectamque naturam, ita a diuina adsumtam dicit, ut ab huius immensitate illam absorptam, abolitam, atque exstinctam fuisse, adfirmare videatur. Pari ratione & de Christi gloria post ascensionem in caelos adeo magnifice Nyssenus alicubi loquitur, ut quispiam suspicari possit, ipsum nullam humanae carnis substantiam, atque propriam

tarem in glorificato Christi corpore agnouisse. Sed haec omnia in mitiore interpretari partem, & eximium huncce ecclesiae graecae doctorem ab erroris illius suspitione, in quem postea lapsus est Eutyches, liberare adnititur, quem iam laudauimus ZACAGNIUS, in praefatione, *collectaneis monumentorum veterum &c. praemissa, §. XX. seqq.* Ad Apollinaristas ut redeam, profligauit etiam eorum haeresin IOAN. CHRYSOSTOMVS, in notissima illa *ad Caesarium monachum epistola*, cuius tantum exstat versio latina, quam praeter alios cum fragmentis graecis, & *dissertatione de Apollinaris haeresi* edidit IAC. BASNAGIUS, Traiecti ad Rhenum an. 1687. 8. Multa equidem de satis istius epistolae, & acerrimis virorum doctorum de illa exortis contentione, dici possent; sed summam eam exposui in *institutionib. theol. dogmat. lib. I. cap. I. ad §. XXIII. p. 1587. seqq.* Recudi hancce *epistolam* CHRYSOSTOMI curauit IAC. BASNAGIUS, in *thesauro monumentorum ecclesiast. & historior. siue Henrici Canisii lectionibus antiqu. tomo I. pag. 233.* cum observationibus ac notis SCIP. MAFFEI, & IO. HARDVINI; qui & *p. 229.* ad rationes MAFFEI respondit, quibus probare voluit, hanc epistolam non esse CHRYSOSTOMI. Addenda IO. ERH. KAPPI *dissertatio de celeberrima sancti Ioannis Chrysostomi epistola ad Caesarium monachum, veritatis euangelicae contra pontificiorum transsubstantiationem insigni teste*, quam occasione nouissimae eius editionis, ab illustrissimo marchione Veronensi SCIP. MAFFEIO e codice Florentino euulgatae, conscripsit, Lipsiae an. 1723. Denique & LEONTIVS Byzantinus, qui saeculo sexto vixit, illis adhuc iungendus est, qui *contra Apollinaristas* scripserunt, ob *librum aduersus fraudes Apollinaristarum*, qui cum aliis eius opusculis in HENR. CANISII *lectionibus antiquis* exhibetur, & quidem ex editione IAC. BASNAGII, *tomo I. p. 600.*

& in

& in *bibliotheca maxima patrum* *tomus IX. p. 707.* Scripta *APOLLINARIS*, ex quibus pauca admodum ad nos peruenerunt, enarrat *IO. ALB. FABRICIVS, biblioth. græc. volum. VII. siue lib. V. cap. XVI. p. 659. 599.* qui & fragmenta scriptorum, tum ipsius *APOLLINARIS*, tum sectatorum eius, quæ hinc inde existant, indicat, *volum. VIII. siue lib. V. cap. XXIII. p. 332.*

Nec prætermittendi hic sunt *Massaliani*, quorum inter sæculi quarti hæreticos haud ignotum nomen est; quos etiam *euchetas*, a continua oratione, *enchusistas*, & a præcipuo quodam huius sectæ doctore *Adelphianos*, aliisque nominibus appellatos, constat. Grauiissimi illis tribuntur errores, & facta turpia ac indecora; num eodem omnia iure? nonnulli dubitant. Quidquid eius sit, zelum ingentem contra eos demonstrauit *LETOIVS*, ecclesiæ *Melitinenfis* episcopus, arma carnalia cum spiritualibus coniungens. Non tantum enim *epistolas* aduersus eos scripsit; sed cum multa monasteria erroris illius labe infecta, cernebat, iniecto igne ea incendit. Quæ, quin multis placeat tractandi theologiae polemicæ ratio, non est, quod dubitemus. Namque & romanenses hoc sciunt, ferro & igne facilius interdum debellari hæreticos, quam rationum momentis. Composuit & *AMPHILOCHIVS* *Iconienfis*, antea nobis iam commemoratus, librum contra *Massalianos*, quem *THEODORETVS, hæretic. fab. lib. IV. cap. XI.* laudat, quod hanc hæresin *ἐκρίβετον accuratius confoderit*, (quam *LETOIVS*;) additque; τοῖς τῆς ἐκκλησίας ὑπομνήμασιν ἐνταυτοῖς ἡν- τῶν τὰς Φωνῶν, ἐκρηγῆς ἀγλάσας τὰ δόγματα τῆν διαφθορὰν ipsa illorum verba actis a se confectis inferens, quæ dogmatis differentiam aperte declarant. Id quidem recte: cum prima laus sit theologi, contra hæreticos pugnaturi, in mentem illorum accurate inquirere, ideoque eorum verba integra, quantum fieri potest, non manca, non mutilata, pro-

ferre. De synodorum decretis & epistolis, quibus eadem hæresis condemnata fuit, nunc nihil dicam. Legendus de iis *PHOTIVS, cod. LII. pag. 38. 39.* ubi diligenter, quæ ad hanc hæresin spectant, enarrat. *ARCHELAVM*, Cæsareensem in Cappadocia episcopum, viginti quatuor contra *Massalianorum* capita *anathematismos* scripsisse; *HERACLIDAM* autem *Nysseum* duas aduersus illos composuisse *epistolas*, ibidem commemorat. *EUTHYMI* contra *ZIGABENI* adhuc equidem exstat *ἡλικὸς καὶ θρασυς, victoria & triumphus de impiæ & multiplici execrabilium Massalianorum secta, qui & Phundaitæ, & Bogomili, nec non euchitæ, enchusistas, enkratitæ & Marcionitæ* adpellantur, editus a *IAC. TOLLIO* in *insignibus itinerarii italici pag. 108. 599.* cum vero auctor iste initio sæculi duodecimi sub *Alexio Commeno* floruerit, & hæc *visioria* appendix *panopliæ* eius *dogmaticæ* esse, a quibusdam credatur; de ea in sequentibus plura dicemus. Scriptorum a *Massalianis*, aut pro iis editorum, vix memoria supersit. *ADELPHIVS* tamen, quem ex præcipuis sectæ istius doctoribus fuisse, obseruauimus, librum edidisse fertur, *asceticum* dictum, quem *synodus Ephesina*, utpote hæresi ista pollutum, anathemate percussit.

Superfunt in hoc sæculo *Donatistæ*, de quibus adhuc agendum; *schismatici* tamen potius, quam hæretici adnumerandi. Calamum contra eos præcipue strinxit *OPTATVS*, *Mileitanæ* vrbs in *Numidia* episcopus, cuius hodie adhuc existant de *schismate Donatistarum libri VII.* oppositi *Parmeniano*, sectæ *Donatistarum* apud *Carthaginem* episcopo. In hoc opere totius schismatis originem & progressum exponit, *Donatistarum* mores depingit, & quæ catholicis ab illis obiciebantur, diluere adnititur. Anceps utique, multisque periculis obnoxium est illud disputationis

genus, cum de moribus utrimque aut prauis, aut honestis, disquiritur. Et eiusmodi erat, quod inter Donatistas & orthodoxos feruebat certamen. Illi enim suam solum ecclesiam, *sanctam* illam, quam credere oportet, labisque omnis ac maculae expertem, contendebant; eam, quae catholicorum seu orthodoxorum erat, ceu impuram & conspurcatam reiicientes. Atrocissima hinc non poterant non oriri odia, cum quiduis sibi potius persuaderi mortales patiantur, quam improbos esse mores suos. Eam itaque exprobrationem, ut a se amoliantur, hanc demum promptissimam esse viam putant, si aduersarios suos similium aut grauiorum posulent vitiis. Hinc ad crimina, flagitia, sceleraque sibi inuicem obicienda, tota tandem conuertitur disputatio, eo perniciosior, quo difficilius tum adfectibus frenum iniicere possunt, qui in istud certamen descendunt; immo quo facilius mendacia & obsecrationes quaeuis adripiuntur, cum iis ad aliorum insultus repellendos nobis indigere videmur. Iam ad ipsum OPTATI quod attinet opus, septem quidem istud hodie constat libris; sed de septimo dubitant viri docti, an eiusdem sit auctoris, praesertim cum in reliquis non modo maior sit styli elegantia, sed in eo contraria nonnumquam dogmata adferantur. Accedit, quod HIERONYMVS non nisi sex libros ab OPTATO scriptos memoret, *de scriptor. ecclesiastic. cap. CX.* Editi saepius sunt isti OPTATI libri, sed accuratissime a LVD. ELL. DYPIN, qui & suas, & GABR. ALBASPINAEL, & MERICI CASABONII, & C. BARTHII, & aliorum notas adiecit, Antwerpiae an. 1702. fol. OPTATVM hic merito excipit AVGVSTINVS, cui perpetuum ferecum Donatistis fuit certamen. Scripta autem, quae Hipponensium iste praeful Donatistis opposuit, quae a monachis Benedictinis *tomo nono* operum eius iunctim exhibentur, haec sunt: *psalmus contra partem Donati*, ordine alphabetico dispositus, cuius initium:

BVD. ISAGOGE.

Abundantia peccatorum solet fratres conturbare;

Propter hoc dominus noster voluit nos praemonere &c.

contra epistolam Parmeniani libri tres; de baptismo contra Donatistas libri septem; contra litteras Petiliani libri tres; quorum primo partem epistolae Petiliani, cum integram nactus nondum fuisset, & secundo integram Petiliani epistolam inseruit, & responsione sua interfertis ipsius Petiliani verbis, confutauit, tertio autem, quae Petilianus ad librum primum regesserat, discussit; *epistola ad catholicos contra Donatistas, vulgo de vnitae ecclesiae liber vnus*, de quo tamen libro, an recte AVGVSTINVS tribuatur, viri docti dubitant, idque non sine ratione fieri, monachi Benedictini in *admonitione* ei praemissa pag. 227. ostendunt; *contra Cresconium grammaticum Donatistam libri quatuor; de vnico baptismo contra Petilianum; breuiculus collationis cum Donatistis; post collationem ad Donatistas liber vnus; sermo ad Caesareensis ecclesiae plebem, Emerito praesente, dictus; de gestis cum Emerito liber vnus; contra Gaudentium Donatistam episcopum libri duo*, quorum priori duas Gaudentii epistolas ad Dulcitium ita refutat, ut ipsi Gaudentii verbis adpositis suam statim subiungat responsionem, posteriori autem, quae Gaudentius contra hanc AVGVSTINVS lucubrationem exceperat, refellit; *sermo de Rusticiano subdiacono a Donatistis rebaptizato, & in diaconum ordinato*, de quo tamen iterum Benedictini, an AVGVSTINI sit? dubitant, pag. 459. *Librum contra Fulgentium Donatistam, quem in adpendicem receierunt*, spurium esse, & AVGVSTINVM auctorem non agnoscere, positum hodie est extra controuersiam. Scripta AVGVSTINI Donatistis opposita, quae perierunt, itemque epistolas huc spectantes, diligenter recenset THOM. ITTIGIVS, in *historia schismatis Donatistarum*, quae existat in *heptade dissertationum*,

Bbbbbb

num, adpendici dissertationis de haeresibus aeni apostolici subiuncta, §. CXIV. & CXVI. pag. 324. seqq. Nec defuerunt sibi Donatistae, quin potius variis scriptis causam suam egerunt, quae tamen eadem, quae aliorum haereticorum, experta sunt fata. Ipse DONATVS, VI HIERONYMVS auctor est, *de scriptorib. ecclesiast. c. XCIII.* non solum librum *de spiritu sancto*, Ariano dogmati fauentem, sed multa alia, ad sua placita propaganda spectantia, concinnauit, quae tamen iam pridem interciderunt. TICHONII, qui in quibusdam ab aliis Donatistis dissentit, & ad quem PARMENIUS epistolam scripsit, ut eum a sententia sua reuocaret, meminit GENNADIUS, ita ut eius in diuinis pariter ac saecularibus litteris peritiam commenderet, & scripta eius recenscat; *de scriptorib. ecclesiast. c. XVIII.* Ex his hodie solum superiunt regulae *pro inuestiganda scripturarum intelligentia*, quae in *bibliothecis patrum* existant quasue AVGVSTINVS sub examen reuocaret, *lib. III. de doctrina christiana cap. XXX.* Sunt &, qui putant, commentarium in *apocalypsin* sub AVGVSTINI nomine inter huius opera editum, illi tribuendum esse. Conferenda, quae de utroque & DONATO & TICHONIO, itemque de reliquis Donatistis, MACROBIO, VITELLIO, PARMENIANO, PETILIANO, CRESCONIO, GAUDENTIO obseruat THOM. ITTIGIVS, *l. c. §. LXXIII. XCVI. CVI. seqq. p. 295. 312. 319. seqq.*

Non tantum autem aduersus haereticos huius saeculi, sed & aduersus gentiles atque Iudaeos, variis scriptis pugnatum fuit. ATHANASII, EVSEBII ac AVGVSTINI quae huc comparata sunt, iam commemorauimus. Quae GREGORIUS Nazianzenus atque IO. CHRYSOSTOMVS contra Iulianum scripserunt, supra itidem iam attigimus, cum de illis, qui philosophorum gentilium contra christianos calumnias repulerunt, verba faceremus. Ex-

stat vero etiam eiusdem CHRYSOSTOMI *ἀντιλογία*, siue demonstratio aduersus Iudaeos & gentiles, quod Christus sit Deus, ex iis, quae multis in locis de eo dicta sunt apud prophetas, *tom. I. operum p. 735. seqq.* itemque liber ad eos, qui scandalizati sunt ob aduersitates, quae contigerunt, populi & multorum sacerdotum persecutionem ac peruersionem, & de incomprehensibili, & aduersus Iudaeos *ibid. p. 766. seqq.* Nec praetermittendae eiusdem homiliae, siue orationes sex, aduersus Iudaeos, *tom. I. operum p. 383. seqq.* Addendus his GREGORIUS Nyssenus, in *tractatu aduersus Graecos in τὸν Χριστὸν διωκτοῦ* ex communibus notioniibus *tom. I. oper. p. 914. seqq.* itemque BASILIUS Seleuciensis in *demonstratione contra Iudaeos de saluatoris aduentu*, in operibus eiuscum GREGORII thaumaturgi, & MACARII operibus iunctim Parisiis an. 1622. fol. editis, *p. 194. seqq. vt & in HENR. CANNISII lectionibus antiquis tomo I. p. 240. seqq.* ex editione IAC. BASNAGII, qui & in animaduersione, eidem praemissa, mirum, inquit, nobis videtur, talem virum, Iudaeorum conuersioni laborantem, argumentorum theologicorum loco fabulas propinare, *vt de crano Adami &c. p. 239.* Cumprimis autem hic locum sibi vindicat ARNOBIUS, cuius libri *septem aduersus gentes* tum alias, tum & cum recensio viri celeberrimi (CLAVDII SALMASII) & integris omnium commentariis, Lugduni Batavorum anno 1651. 4. prodierunt. Aduertatam operis huius analysin, cum variis in illud obseruationibus, tradit NICOL. LE NOVRRY, in *apparatu ad bibliothecam maximam patrum, tomo II. dissertat. II. p. 257. seqq.* Sannam quoque eius exhibet HOVTTEVILLAEVS abbas, in *discursu historico & critico de metodo praecipuorum auctorum, qui pro & contra christianismum scripserunt*, praemisso eiusdem libro: *la religion chretienne prouée par les faits, p. 56. seqq.* L. CAECILII LACTANTII FIR-

MIANA

MIANI *diuinarum institutionum libros septem* rectius huc referri, quam ad scripta dogmatica, iam ad *cap. praeced. §. VII.* obleruauimus, vbi de iis ex instituto verba fecimus. Analyfin eorum, cum variis in eos obseruationibus, itidem apud NIC. LE NOVRRY legere licet, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, dispers. III. p. 571. seqq.* Conferendus & HOVTEVILLAEVS, *l. c. p. 62. seqq.* IVLII porro FIRMICI MATERNI liber *de errore profanarum religionum* non ignotus est, saepiusque cum alias, tum & cum eruditiss. IO. WOWERII notis editus. Magno zelo christianorum causam contra gentiles agit, & imperatores, vt prorsus gentilium sacra exstirpent, adhortatur. Inter poetas huius saeculi christianos, iis, qui pro christianis contra gentiles pugnarunt, accessit COMMODIANVS, cuius *instructiones aduersus gentium deos, pro christiana disciplina, primum in Germania editae, recognitae & auctae accessione dissertationis Henrici Dodwelli de aetate Commodiani, cum praefatione HENR. LEONH. SCHVRTZLEISCHII* prodierunt Wittebergae an. 1705. 4. Sed & PAVLINVS Nolanus inter christianos huius saeculi poetas celebre nomen consequutus est, cuius itidem exstat *poëma*, in quo primum in Iudaeos, tum in gentiles fertur, horumque numina, variam philosophiam, erroresque plurimos, notat, cum notis eruditissimis editum a LVDOV. ANT. MVRATORIO, *anecdor. tomo I. p. 113. seqq.* Denique & inter scriptores saeculi quarti referri solet HIERONYMVS quidam, theologus graecus, etsi de aetate, qua vixerit, dubitetur, cuius ad nos peruenit *colloquium cum Iudaeo*, quod integrum exhibet IO. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. VIII. siue lib. V. cap. XXIV. p. 384. seqq.* Ethique quidem, si fallor, praecipui sunt, quorum hic a nobis mentionem faciendam existimaui.

In quatuor post Christi natum saeculo,

si ab AVGVSTINO & HIERONYMO, qui & finem quarti illustrarunt, & de quibus adeo iam dictum, discedas, primo loco inter scriptores polemos nobis occurrit VINCENTIVS Lerinensis, quippe qui *pro catholicae fidei antiquitate & vniuersalitate aduersus profanas omnium haeresion nouationes commonitoria* duo edidit, quae velut compendium aliquod theologiae polemicae exhibent. Scripsit ea tertio, vt ipse ait, post concilium Ephesium anno, aerae videlicet christianae 434, hoc est, quarto post AVGVSTINI obitum. Subinde duplex hocce commonitorium a FILESACO, STEPH. BALVZIO, GEORG. CALIXTO editum est, & ab hoc quidem cum AVGVSTINI *libris quatuor de doctrina christiana, & de fide & symbolo libro vno*, primum an. 1639, & deinde iterum 1655. GENNADIVS Massiliensis praeclare admodum de VINCENTIO sentit. *Vincentius, inquit, natione Gallus, apud monasterium Lerinense insulae presbyter, vir in scripturis sanctis doctus, & notitia ecclesiasticorum dogmatum sufficienter instructus, composuit ad euitanda haereticorum collegia, nitido satis & aperto sermone, validissimam disputationem, quam absconso nomine suo titulauit; Peregrini aduersus haereticos. Cuius operis quia secundi libri maximam in schedulis partem a quibusdam furatam perdidit, recapitulato eius paucis sermonibus sensu pristino compegit, & vno in libro edidit; de scriptorib. ecclesiast. cap. LXIV. Eadem fere repetit HONORIVS Augustodunensis, de scriptorib. ecclesiast. cap. LXIII. Quod autem GENNADIUS dixit, VINCENTIVM, cum maximam secundi commonitorii partem furto amississet, eius loco recapitulationem instituisse; in eo illum falli, contendit GEORG. CALIXTVS in *prooem. ad lector. p. 25.* Posterius namque *commonitorium*, quod multa, ad historiam concilii Ephesini facientia, continuerit, omnino periisse; tria autem, quae*

superfunt, capita, summam & primi & secundi commonitorii complexa, non post factam demum iacturam adiecta esse, sed reliquis interlapsis, sola remansisse; quod ex accurata libri lectione statim pateat. Ceterum, quod ad rem ipsam atinet, in eo totus est VINCENTIVS, vt traditionem ecclesiae catholicae, seu certissimam controuerſiarum normam, rationemque tutissimam, haereticos refellendi, commendat. Hinc statim *cap. I. commonitorii primi* docet, fidei integritatem auctoritate scripturae & ecclesiae catholicae traditione, conseruari; & *cap. II.* ad retundendam haereticorum in torquendis scripturis peruersitatem, conducere traditionem; porro *cap. III.* traditionem vniuersitatem, antiquitatem & consensione niti. Quae doctrina cum romanensibus, nihil nisi traditiones crepantibus, non possit non longe esse gratissima; mirum non est, quod VINCENTIVM, atque huncce eius librum, laudibus in caelum echant. Ita namque CAES. BARONIVS, ad *martyrologium romanum*, de eo pronuntiat: *Vincentius aureo plane opusculo fidem catholicam egregie testatam reliquit, quo cum omnes haereses, tum maxime haeresin Pelagianam cum auctoribus suis impugnat.* Et alibi: *Quam mira fuerit Vincentii eruditio, libellus ipſius ostendit, vt vix sit reperire, qui paucioribus chartis maiora & felicitiori tractatu concluderet &c. in annalib. ad annum 434.* Sic & FRANCISCVS SIXTVS Senensis, cum in eos, qui antiquitatem contemnunt, inuectus esset, *quam misere, inquit, fallantur, luculentissime demonstrauit, sanctissimus atque inter patres, qui ante mille ac ducentos fere annos floruerunt, doctissimus ac discretissimus Vincentius Lerinensis, edito libello vere aureo, quem omnes catholicae veritatis amatores assidue versare manu deberent, seu enchiridion, seu militarem pugiunculum aduersus profanas omnium haereseon nouationes; biblioth. sancti. lib. VI. annotat. CIV.* His,

si necesse esset, & alia adhuc addi possent. Nec negandum, eruditionem minime contemnendam in hocce VINCENTII scripto deprehendi. Quo nomine & a nostrae ecclesiae doctoribus interdum laudatur. Centuriatores Magdeburgenses magnifice admodum de eo sentiunt: *Quod si quis diligentius pensabit, dicit, scriptum esse eruditum, & acutum, quodque haereticorum fraudes clare in apertum producat, detegat atque egregie impugnet; quin & praesens valde remedium, & antidotum quasi contra eorumdem venena, ministrat; in quo ipſius scriptoris vis ingenii elucet, & doctrinae ipſius magnitudo; centur. V. cap. X. p. m. 776.* Quam eruditionis & ingenii laudem VINCENTIO nequitiam inuideremus. Ea veta, quam nobis proponit, continendi haereticos ex traditione ratio, impedita nimis, incerta, dubia, salebrosa est. Et cur ad traditiones, in quibus inuestigandis post infinitos labores non tamen inuenies, vbi pedem figas, nos recipiamus, cum breuiori tutiorique via idem efficere liceat, scripturae scilicet sacrae auctoritate ac testimoniis? Hanc solam, vt indubiam, ita ad controuerſias quasvis sufficere, agnoscere patres, VINCENTIO multum antiquiores. Cum inter AVGVSTINVM & HIERONYMV M controuerſia circa expositionem capituli secundi epistolae ad Galatas, exorta esset, & HIERONYMV S graecorum quorundam scriptorum auctoritatem AVGVSTINO obiceret; hic ita respondet: *Ego fateor caritati tuae, solis eis scripturarum libris, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honorisque deferre, vt nullum eorum auctorem scribendo aliquid errasse, firmissime credam.* Ac si aliquid in eis offendero literis, quod videatur contrarium veritati; nihil aliud, quam vel mendosum esse codicem, vel interpretem non adsequutum esse, quod dictum est, vel me minime intellexisse, non ambigam. Alios autem ita lego, vt quantalibet sanctitate, doctrinaque

præsepolleant, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt; sed quia mihi vel per illos auctores canonicos, vel probabili ratione, quod a vero non abhorreat, persuadere poterunt. Nec te, mi frater, sentire aliud existimo &c. epist. ad Hieronymum, quæ est XIX. aut, secundum recentiorum dispositionem monachorum Benedictinorum, LXXXII. tom. II. p. 143. Recte omnino atque præclare. Si vero nullum cuiusdam scriptum occurrat, quod omnis erroris expertis credendum; quæ tandem vis aut efficacia erit traditionis? Idem & iam antea observauimus, cum de AVGVSTINO verba faceremus, consilium huic Hippo-nensium præfili prorsus fuisse, scripturæ potius auctoritatem, quam traditionem sequi. Ad VINCENTIVM nostrum ut redeamus, recte de eo IO. DALLÆVS pronuntiat, eum id imprimis optasse, ut apud patrum tribunal omnes de religione controversiæ iudicarentur, idque ut impetraret, omnibus modis contendisse, quo eorum de rebus diuinis iudicium infallibile conferretur. Atqui tota, inquit, istius in hoc argumento oratio sic aëstuat, sic anxia, sic perplexa est, ut satis appareat, hominem id, quod cupiebat, sensisse ac vidisse, ipsum a vero alienum esse. Tam sollicitè enim propositionem suam circumscripsit, ut si in patrum sententiis vere inueniantur conditiones, quascumque iste requirit, vix putem quemquam fore adeo cautum ac suspicacem, qui in eorum sententia, his quidem legibus, non conquisceat. Sed ex alia parte, quas Vincentius iste ad hoc, ut patribus tuto credamus, exigit conditiones eas in vnum conuertere, usque adeo difficile est, ut nulla spes sit, hæc unquam, quæ ipsi fingit, exempla, in rebus humanis repertum iri. Quæ omnia copiose edisserit DALLÆVS, atque ante oculos ponit, de ver: usu patrum lib. II. cap. II. p. m. 227. Et sane, quando VINCENTIVS illorum tantum vult adhiberi, ad decidendas controuersias, testimonia,

qui non solum vixerint, sed etiam docuerint, & quod maius est, permanserint in fide, atque adeo in communione catholica, immo qui vixerint & docuerint sancte, sapienter, constanter; manifestum est, ex omni antiquitate ne vnicum quidem doctorem proferri posse, de quo non quamplurima statim suboriantur dubia, an is ad testimonium perhibendum hac ratione aptus sit? Iam, cum porro aut omnium, aut plerorumque, qui ita comparati fuerint, consensum ad traditionem requirat; quis non videt, ponere eum aliquid, quod sit adiutor? Cum enim vix de vno alteroue hoc constare queat; quis certus erit, omnes aut plerosque, quorum consensus requiritur, ad testimonium dicendum esse idoneos? Sic solent, inquit iterum DALLÆVS, pueri ludere, dum te negant moriturum, si modo cibum semper sumseris, l. c. p. 228. GEORGIVS equidem CALIXTVS, vir cetera longe doctissimus, operose id agit, ut proœmio ad lectorem p. 28. seqq. videntiam VINCENTII explicet ac defendat. At valde vereor, ne irritus ac superuacaneus sit omnis iste labor. Insuperabiles enim sunt, quæ traditiones premunt, difficultates. Sed id nunc non agimus. Indicare potius iuuat, quæ demum ductus causa VINCENTIVS hanc viam, hæreticos conuincendi, proposuerit? Obseruatum iam pridem viris doctis est, VINCENTIVM semi Pelagianis, qui eo tempore in Galliis AVGVSTINI memoriam proscindebant, haud obscure fauere. Adparet id ex conmonitor. II. cap. vlt. p. 268. vbi, tacitis licet nominibus, innuit, quæ PROSPER & HILARIUS apud COELESTINVM, de Gallorum Massiliensium nouitatibus criminati fuissent, ea falsa fuisse, & Gallis per calumniam afflicta. Haud dubie etiam earum aduersus AVGVSTINVM obiectionum auctor fuit, quas PROSPER Aquitanus refutat, & ab eo Vincentianas vocat. Augent suspicionem laudes, qui-

bus VINCENTIVS noster cumulat a GENNADIO Massiliensi, antea iam a nobis relatae; quem in eadem fuisse secta, constat, & vel ex eo patet, quod RVFFINVM, haud vltimum ex Pelagianae haereticos propagatoribus, tanti fecerit, vt cum non minimam partem doctorem ecclesiae vocet, & HIERONYMVM contra, eius aduersarium, tamquam inuidum & calumniatorem criminetur; ne quid de eo dicam, quod animum iniquissimum erga AVGVSTINVM prodar, dum illud Salomonis: *in multiloquio non effugies peccatum*, illi accommodat, polygraphiam eius fugillans. Legi ista possunt apud GENNADIUM, de scriptorib. ecclesiasticis, cap. XVII. & XXXIX. Sed quid multis hic opus est verbis; cum hodie viri doctissimi in eo consentiant, in semi-Pelagianorum numerum VINCENTIVM referendum esse, & maximopere falli CAES. BARONIUM, dum ex eo illum eximere voluit, in annalib. ad an. 326. Horum enim cohorti diserte eum adscribunt NAT. ALEXANDER, atque HENR. NORISIVS, ille *hisor. eccles. noui testam. saec. III. p. 52.* hic autem *hisor. Pelag. lib. II. cap. XI. p. 155. seqq.* Ipsum hocce, de quo loquimur, commonitorium in odium AVGVSTINI sub ficto nomine *Peregrini*, in gratiam semi-Pelagianorum scriptum esse, docet GERH. IO. VOSSIVS, *hisor. Pelag. lib. I. cap. X.* & agnoscit CORNEL. IANSENIVS, episcopus Iprensis, de *haeresi Pelagiana cap. XVII.* atque ANDR. RIVETVS, *crit. sac. lib. IV. cap. XXII.* Is ergo cum fuerit VINCENTIVS; non est mirandum, quod tanti faciat patrum iudicia, quorum quippe auctoritate vel maxime Pelagiani ac semi-Pelagiani nitebantur. Qui enim ante haec certamina scripserunt, ecclesiae praefertim graecae doctores, incaute multa de viribus liberi arbitrii dixerant, quae deinceps in rem suam vertentes Pelagiani, patrum istorum auctoritate compe-
scere aut obruere omnino orthodoxos ad-

nitebantur. Vnde &, quam sollempne sit methodum theologiae polemicae, causae, quam quisque defendendam suscepit, accommodare, patet quam luculentissime. Ceterum inter Latinos theologiae polemicae scriptores VINCENTIO iungendus est ipse GENNADIUS Massiliensis, iam antea nobis memoratus. Hic namque de se ipso pronuntiat: *Ego Gennadius Massiliensis presbyter scripsi aduersus omnes haereticos libros octo, & aduersus Nestorem (Nestorium) libros sex, & aduersus Pelagium libros tres, & tractatus de mille annis, & de apocalypsi beati Ioannis, & hoc opus, & epistolam de fide mea missi ad beatum Gelasium, urbis Romae episcopum; de scriptorib. ecclesiasticis. cap. C.* Ex hisce libris octo isti aduersus haereticos, item quos contra Nestorium & Pelagium scripsit, vt & reliqui perierunt, excepto libro de scriptoribus ecclesiasticis, itemque epistola, quam vocat, de fide, seu de dogmatibus ecclesiasticis libro, ad Gelasium papam missa. Et huncce quidem, qui omnino GENNADIUS est, falso AVGVSTINO tribui, iam ante ostingentos, & quod excedit, annos, monuit clerus Lugdunensis, & hodie omnes agnoscunt; conferendus AVBERTVS MIRAENS, ad *Gennadii l. c.* Licet autem supra iam cap. praeced. ad §. VII. de hocce libro ex instituto dictum sit; inter scripta tamen polemica eum quoque quodammodo referendum, inde colligas, quod dogmatibus ecclesiae catholicae, errores & nomina dissentientium subiiciantur. Semi-Pelagianum fuisse GENNADIUM, ex rationibus antea adlatis patet; quod & pluribus confirmat HENR. NORISIVS, *hisor. Pelagian. lib. II. cap. XVI. p. 187. seqq.* & in appendice dissertationis de synodo quinta cap. IV. p. 18. Et isti quidem inter Latinos praecipui sunt, qui hocce saeculo polemica tractarunt; nisi adhuc PAVLVM OROSIVM, gente Hispanum, presbyterum Tarraconensem, addere velis, cuius quippe extant

stant *historiarum aduersus paganos libri VII.* quibus gentilium calumniam, Romae urbis direptionem, ab Alarico factam, christianae imputantiam religioni, refellit, itemque *apologeticus contra Pelagianos de arbitrii libertate*; & denique *commonitorium* siue *consultatio ad sanctum Augustinum de errore Priscillianistarum & Origenistarum*. Reliquos, qui minoris momenti sunt, mitto.

Inter Graecos cumprimis occurrit THEODORETUS, vir magni inter veteris ecclesiae doctores nominis, qui non sine ratione nonnullis *haeticorum impugnator* acerrimus audit. Nec in vno theologiae genere cum eminuisse, scripta eius docent. Ad nostrum institutum praecipue spectant *haeticarum fabularum libri quinque*, tum seorsum, tum & cum reliquis THEODORETI scriptis, saepius editi. In horum namque quatuor prioribus non tantum recenset haereses, sed & breuiter refutat, immo indicat, quinam ecclesiae doctores hanc vel illam haeresin consutaerint; in quinto autem *ἡ δὲ ὁρθόδοξος πίστεως* siue compendium aliquod sacrae doctrinae, haeticorum erroribus oppositum, exhibet. Rectius itaque ad theologiam polemicam, quam historiam ecclesiasticam, opus hoc referri, ad *capitis praecedentis §. V.* obseruauimus. *Libri quarti caput duodecesimum*, in quo THEODORETUS de Nestorio agit, neutiquam spurium ac supposititium esse, vt IO. GARNERIO AC GVIL. CAVEO visum, cum LVD. ELL. DUPIN, & THOMA ITTIGIO, pronuntiat, probatque IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VII. siue lib. V. cap. XI. p. 437.* Singularis est obseruatio IOAN. GARNERII, e societate Iesu theologi, cuius curae & studio quintum THEODORETI operum totum, quem post eius obitum IO. HADVINVS anno 1684 publicae luci exposuit, debemus, in libris *haeticarum fabularum* id agere THEODORETVM,

vt occulte & callide fontes ostendat, ex quibus CYRILLI capitula, Nestorio opposita, ortum suum traxisse, censuit, isque adeo pro more suo inuidiam faciat. Idem namque & in *historia ecclesiastica* constitutum fuisse THEODORETO, putat, vt in Ario, Eunomio, Apollinari, & Macedonio, CYRILLVM eiusque adscelas traduceret, in Athanasio & Chrysostomo Nestorium commendaret, & vbique sub alienis nominum inuolucris mera quasi mysteria artificiosae occultaret, idque non incertis iudiciis deprehendi posse, opinatur; in *historia Theodoretii cap. XII. §. III. p. 143.* item *de libris Theodoretii, siue disertat. II. §. II. num. XX. p. 193.* & *cap. VI. §. II. num. X. p. 245.* Sane Nestorii partibus addictum fuisse THEODORETVM, constat, quamquam deinceps in concilio Chalcedonensi mentem mutasse credatur, nisi hoc ita capere velis, quod nonnulli faciunt, cum errore, qui Nestorio tribuebatur, non adprobasse, existimasse autem, eius perperam Nestorium adcurari; adeoque hunc plane innocentem esse. Nestorium sane ab eo defensum, tum *reprehensio* eius *duodecim anathematismorum, seu capitum Cyrilli*, tum alia scripta, ab eo in hac causa edita, testantur. Suspicio quoque, ac si ipsemet erroribus Nestorii imbutus fuerit, apud multos permansit, grauissimisque in ecclesia motus excitauit. Interim coniectura GARNERII infirmo admodum, aut potius nullo fundamento nititur, quod & recte THOM. ITTIGIO obseruatum, in *praefat. ad select. capita histor. eccl. saeculi secundi p. 8. seqq.* Sed commemorandi hic porro de curandis Graecorum *adfectionibus libri duodecim*, siue *ἡ παραπληροῦς ἡλικίας*, Iuliano imperatori oppositi. Cum vero & CYRILLVS Alexandrinus contra Iulianum scripserit; IO. GARNERIVS vtriusque & THEODORETI & CYRILLI comparationem hunc in modum instituit: *Quis cui praefert e duobus tractatoribus, le-*
ctorum

Eorum esto iudicium. Artis certe minus habet Cyrillus, plus Theodoretus: ille enim ad singulas Iulianae libri *ἁπορίας* responsionem subiungens, hominem pressis vestigiis etiam euagantem sequitur: iste collectis in concinnum ordinem Iuliani obiectionibus, singulas ita repellit, ut corpus inde duodecim partibus efflorescens consiciat. Addit: Tantum porro doctrinae, praesertim externae, aduersus hominem, qui inscitiae christianos aduersabat, a Theodoro adducitur, ut Sylburgius recensitis curiose auctoribus, qui nominatim adpellantur, ceptum & nouem praeter sacros enumeraverit; de libris Theodoretii siue differat. II. cap. VI. §. IV. num. XVII. XVIII. p. 248. Gallice versos hosce THEODORETI *de curandis Graecorum adfectionibus* libros exhibet MICH. MORGES, in opere alias nobis iam laudato, inscriptoque: *plan theologie du Pythagorisme &c.* tomo II. ROBERT. CŒVUM, atque ANDR. RIVETUM, qui opus hoc pulcherrimum THEODORETO adiudicatum iuere, nullo modo audiendos, recte IO. ALB. FABRICIUS pronuntiat, qui & Theodoretii cruditione dignissimum illud vocat; *bibliothec. graec.* vol. VII. siue lib. V. cap. XI. p. 438. Praeter haec & alia, quae huius loci sunt, THEODORETVS scripsit, & in causa Nestoriana quidem *ἡ ἀπορία* illam *τῶν δόξα καὶ ἀληθειῶν ἡ ἀδυναμία* in *Κυρίλλῳ* reprehensionem duodecim capitum siue *anathematismorum* Cyrilli, antea nobis memoratam, quae tomo IV. operum eius p. 706. seqq. exhibetur; item *περὶ ἀλλοιῶν ἡντιθέσων* eius, siue libros *de incarnatione*, aduersus concilium Ephesinum & CYRILLVM, quorum tantum fragmenta quaedam exstant, tomo V. operum, siue in *auctorio* IO. GARNERII, p. 40. seqq. & alia quaedam. Pari ratione & aduersus Marcionem, item aduersus Origenem, rursus aduersus Iudaeos, scripta quaedam composuit, quae cum aliis eiusdem generis perierunt. *Dialogi* autem isti septem, aduersus Arianos, Macedo-

nianos, & Apollinaristas, quos IO. GARNERIUS p. 273. seqq. sistit, & THEODORETO in dissertatione, iis praemissa, vindicat, alias inter ATHANASII opera edidolent, & a quibusdam MAXIMO confessori tribuuntur, ut supra iam obseruauimus. Generatim de THEODORETO, eiusque scriptis, praesertim polemicis, ita sentit IO. GARNERIUS, ut in eo pietatem, & morum innocentiam, opum, aliarumque rerum humanarum contemptum, ingenium porro capax, felicem memoriam, indefectum litterarum studium, stupendam eruditionem, & dicendi facultatem, zelum aduersus Marcionitas, Apollinaristas, & alios haereticos, aliaque domi & foris praeclare gesta, laudet; reprehendat contra philautiam, nimium gloriae amorem, & pertinacissimum partium studium. Arguit eundem, quod non tam ex modestia, quam prae se eulerit, quam nobiliori ecclesiae desiderio, Cyrensem episcopatum inuitus suscepit. Doler, quod, cum magistrum scientiae THEODORVM, eloquentiae CHRYSOSTOMVM habuisset; CHRYSOSTOMI eloquentia ad tuendos THEODORI errores abusus sit. Notat, ipsum, dum ad perspicuendos haereticorum errores omnem animi aciem intendere, id fuisse passum, quod oculi vehementer adfecti solent, ut nonnumquam totam haeresin videre sibi videretur, vbi minima eius species vel umbra adpareret; in *historia Theodoretii* tomo V. operum eius p. 109. seqq. Aut magnopere fallor, aut multis polemica tractantibus haec vitia communia sunt, quae in THEODORETO notauit GARNERIUS, praesertim vltimum illud, ut interdum haereses sibi deprehendere videantur, vbi alii nullas vident.

THEODORETO iungatur hostis eius, & Nestorianorum *ἡσυχαστής* CYRILLVS Alexandrinus, quem ad certamina natum, nullam prorsus haeresin grassari passum fuisse,

fuisse, pronuntiat NICEPHORVS, *hisor. ecclesiast. lib. XIV. cap. XIV.* Eminet autem inter scripta eius polemica ἡ βιβλος τῶν θεσφαυρῶν, περί τῆς ἀγίας καὶ διανοῦς τριάδος thesaurus de sancta & consubstantiali trinitate, qui *romo V. operum* eius exstat *p. 1. seqq.* Quod si PNOTIO credimus, perfectum ali- quod in eo theologiae polemicae exhibetur specimen. Ἐπ' αὐτῇ μαρτυροῦν δὲ ἐστίν, inquit, τὸ βιβλίον καὶ κατὰ τῆς ἀγίας καὶ εὐνομίας λόγου καὶ καὶ πνεύματος ἁγίου ἐκδηλούμενον καὶ γὰρ καὶ λαο- γικαὶ ἰδέσεις ἐκπεριμένει αὐτῶν ἀπελθεῖν τὴν ἀείοναν καὶ γραφικὴν αὐταῖς συμπλέκων καὶ συνφαίνων χρή- σεις, πανταχῶς δὲ τὸ σαθρὸν αὐτῶν ἐκλείπει τὸ δόγμα- τος τιθεῖν δὲ καὶ μαρτυρίας ἀπλῆς τῆς γραφῆς ὃ διεπλήρεις πόλλας, διὰ ἐκκλησίαν αὐτῶν, διὰ πάντων συγκρίλων τὸ φερόμενον ἐστίν, ὃ τῶν αὐτῶν λόγων ἐν- σταθεῖν, καὶ μέλαιναι τοῖς ἐναντιοῦσι λαβῆσαι τῶν λογικῶν ἀποδείξεων, σαφέστατος. Epicherematis refertus est liber, pugnatque valide ac varie cum Arianis & Eunomii furibunda rabie. Etenim & logicis argumentis sapienter illorum destruit amentiam, quibus dum sacrae scripturae ad- necit adrexitque testimonia, quam sit illa doctrina fuilis, omni ex parte diuulgat. Ad- hibet idem nuda quoque sacrae scripturae testimonia, ut quo se fastuosi vertant, obse- pti undique atque conclusi, non habeant. Est autem omnia inter eius scripta liber hic ma- xime perspicuus, iis potissimum, qui logico- rum argumentorum sensum capere possunt; *cod. CXXXVI. p. 314.* Librum huncce omnium scriptorum CYRILLI optimum esse, NICEPHORVS affirmat, *hisor. ecclesi. lib. XIV. c. XIV.* At an omnino CYRILLI sit; in dubium vocare ausus est auctor dis- sertationis de supposito, quae Arafticae an- no 1644 prodit. Qua de re ita THEOPH. RAYNAVDVS: Eidem sancto Cyrillo sup- positum esse opus, quod inscribitur, thesaurus, contendit spurcus haereticus, auctor dispu- tationis de supposito, quae nuperime emen- cito nomine loci, suoque suppresso, homo ma- le teres atque rotundus edidit Arafticae. In ea disputatione, quae est una iugis haerese-

BVD. ISAGOGE.

on & atrocissimarum calumniarum lepra, nebulo, qui in sanctum Cyrillum maxime ra- bit, abiudicat ei opus thesauri, contenditque, ei perperam fuisse suppositum. Hinc vero ad rationes istius auctoris, quibus probare voluit, hoc opus perperam CYRILLO tri- bui, respondet, in erotemat. de malis ac bo- nis libr. & part. I. erotem. X. p. 134. quod & DIONYSIVS PETAVIVS fecit, *dogm. theol. tom. V. siue de incarnatione lib. VI. cap. XIII. §. V. p. 308.* Auctorem autem istius de supposito dissertationis DAV. DE- RODONEM fuisse, constat, de quo omni- no legendus PETR. BAEIVS, *dition. historico & crit. voc. Rodon. p. m. 2585. seqq.* Quae THOMAS DE AQUINO ex libris thesaurorum CYRILLI, ad summam in ecclesia potestatem romano pontifici ad- ferendam, profert, & ad quae alii quoque ex romanensibus prouocant, supposititia esse, obseruat IO. ALB. FABRICIVS, qui &, SEB. NAN. TILLEMONTIVM, LVD. ELL. DV PIN, atque IOAN. LAVNOIVM idem agnoscere, docet *biblioth. graec. vol. VIII. siue lib. V. cap. XXVII. p. 561. 564.* Sequuntur inter scripta polemica CYRILLI dialogi nouem, ex quibus septem priores de sancta trinitate agunt, & Ari- anis ac Macedonianis sunt oppositi, duo autem ultimi de incarnatione vnigeniti, & quod unus sit Christus. Et hocce quidem non omni suppositionis carere suspitione, IO. GARNERIVS putat, in notis ad Mari- um Mercatorem *tom. II. p. 43.* a quo tamen merito dissentit, quem iam laudauimus, IO. ALB. FABRICIVS *L. c. p. 564.* Ex- stant dialogi isti *romo V. operum CYRIL- LI p. 383. seqq.* Ad causam Nestorianam, quae cumprimis CYRILLO multum nego- tii facessuit, tum alia, tum maxime κατὰ τὸν Νεστόριον διεφθμιστὸν ποταμὸν καὶ τὴν ἀντι- φωνίαν Nestorii blasphemias contradiotionum libri quinque spectant, qui operum eius *romo ultimo, siue sexto, exhibentur, p. 1. seqq.* Cuiusmodi autem ea disputatio CYRILLI

C c c c c

cum

cum Nestorio fuerit, & an ille huius mentem adsequutus sit, aut recte proposuerit, qua de re nonnulli dubitant, vt disquiramus, huius loci non est. Dixi hac de re nonnulla in *inquisitionibus theolog. dogm. lib. IV. cap. II. ad §. XLIV. p. 1148. seqq.* Addenda, quae non ita pridem pro Nestorio contra CYRILLVM disputauit C. A. SALIG in *Eutyebianismo ante Eutychem, seu tractatu historico & theologico de Eutyebianis vere ac falso suspectis cap. XXIV. p. 212. seqq. qui & cap. XXXI. p. 307. seqq.* illis suffragari non dubitat, qui CYRILLVM in Eutyebianismi inducunt suspicionem. Nihil sane frequentius, quam vt ad alterum extremum, si non prolabantur, certe prolabi videantur, qui sententiam quamdam paullo acrius impugnant. Eodem etiam sequentia CYRILLI comparata sunt scripta; *ἡ ἐκ τῶν δώδεκα κεφαλῶν, explanatio duodecim capitulorum*, siue anathematismorum, aduersus Nestorium in synodo Ephesina composita; *ἀπολογητικὸς πρὸς τῶν δώδεκα κεφαλῶν πρὸς τὸς τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους, apologeticus pro duodecim capitulis aduersus orientales episcopos*; *πρὸς τὴν παρὰ Θεοδοσίῳ κατὰ τῶν δώδεκα κεφαλῶν ἀντίρρησην, aduersus impugnationem duodecim capitulorum a Theodoro editam*; *ἀγὼς ἀπολογητικὸς, apologeticus ad imperatorem Theodosium*. Quae omnia *tomo sexto operum eius p. 145. seqq.* exstant. Sed & contra anthropomorphitas librum scripsit, qui in eodem *tomo inuenitur, p. 363. seqq.* Cumprimis autem adhuc commemorandum insigne illud CYRILLI opus, quod *πρὸς τῆς τῶν χριστιανῶν ὁμολογίας ἀρχαίας, πρὸς τὰ τῶν ἐκείνων ἱερογῶν, pro sancta christianorum religione, aduersus libros impii Iuliani*, scripsit, quodue decem libris absoluitur. Exstat tum inter reliqua CYRILLI opera, tum cum IULIANI operibus editum est, ab EZECH. SPANHEMIO, Lipsiae anno 1696 fol. Tres tantum IULIANI libros referauit CYRILLVS, & totidem etiam solum memorat, cum tamen HIERONY-

MVS, *epist. LXXXIII. ad Magnum oratorem Romanum tom. IV. oper. part. II. p. m. 65.* septem ab apostata isto aduersus christianos libros scriptos esse, auctor sit; vt supra, cum eiusdem operis mentionem faceremus, monuimus; vnde de numero librorum, a IULIANO scriptorum, obseruante in *praefatione EZECH. SPANHEMIO*, oritur dubium. Sed suas CYRILLVS habere potuit causas, cur tres tantum, etiam si septem essent, sibi refellendossumeret. CYRILLVM, dum κατὰ τὰς IULIANVM sequitur, ipsaque eius verba refert, quibus responsum suum subiungit, magnam librorum istorum nobis conseruasse partem, itidem supra iam docuimus. Nunc solum addere iuuat, quae hac de re EZECH. SPANHEMIVS in *praefatione* dixerit. Neque enim refugit ille, inquit, aperto velut Marte cum eo in arenam descendere; virum palam & laceratorem aliam subire; non vero eundem ex occulto velut aggredi, aut quem debellaret, sibi aduersarium fingere, vel armis a semet suppeditatis, instruere, aut vim eorum ac robur eludere, vel dissimulare. Merito hoc laudatur, cum apud polemicos scriptores nulla in re frequentius peccetur, quam eiusmodi fallacii, dum aduersariorum mentem non recte exponunt, argumenta illorum fortissima dissimulant, sententias alienas, aut quas omnino detestantur, illis adfingunt. A quibus se alienos vitii ostendunt, qui integra illorum, quibuscum pugnant, verba adferunt. Sed pergit SPANHEMIVS: Quo equidem instituto eo minus dubiam, sed illustriorem, de illo acerrimo religionis christianae hoste, a se inuicis veritatis evangelicae telis confosso & prostrato, victoriam consequuturum, baud immerito censuit. Ad eo vt Cyrillum inde ab illo consilio, ipsos nempe Iuliani libros suis contra eum dissertationibus inferendi, nequaquam reuocasse poterit ea, quae paucis demum ab eius morte annis, nempe 449 a Theodosio iuniore prod-

it, quaeque ab initio ferme Iustinianaei codicis legiuntur, constitutio, qua sancitur, ut omnia, quaecumque Porphyrius sua pulsus infamia, aut QVIVIS ALIVS, contra religioſum christianorum cultum, conscripſit, apud quemcumque inuenta fuerint, igni mancipentur; ac ſimiliter a Iustiniano nouell. XLII. cap. I. qua ſicut Neſtorii, ita Seneri ſcripta, ne penes aliquem christianum manerant, prohibentur; & quidem addita eius rei ratione, quia praedeceſſoribus noſtris imperatoribus, in ſuis conſtitutionibus viſum eſt ſtatueri ſimilia his, quae diſta ſunt & ſcripta a Porphyrio in christianos. Exinde recte idem vir doctiſſimus colligit, haud mirandum, quod gentiliſm, qui contra christianos ſcripſerunt, addo & haereticorum, qui orthodoxos impugnarunt, monumenta ad nos non peruenerint. Hanc namque veriſſimam eius rei cauſam eſſe, arbitror, veriorẽ ſaltem ea, quam deinceps ex CHRYSOSTOMO adfert, philoſophos & rhetores, alias magni nominis, ubi contra christianos ſcripſerint, tam turpiter ſe dediſſe, omniumque ſe expoſuiſſe ludibrio, ut ipſi lori eorum inde euauerint, & non niſi forte ab ipſis christianis ſeruati ſint.

Vt nunc ad haereticos huius ſaeculi, & eos, qui ex inſtituto contra illos ſcripſerunt, progrediamur, ordinis atque inſtituti noſtri ratio poſtulat. Hic vero primo loco Pelagiani occurrunt, a PELAGIO, monacho ex Britannia oriundo, dicti, qui circa an. 413 haereſin ſuam ſpargere coepit. Naturae ſcilicet viribus dum plus, quam par erat, tribuebant, gratiae diuinæ hoc ipſo detrahebant. Inter primos atque praecipuos, qui ſe iis oppoſuerunt, HIERONYMVS fuit, qui conſultus a CTESIPHONTE ſuper quaestione, ſub cuius & aliarum ſimilium velamine Pelagius Romae, Coeleſtinus in Sicilia, ſuam diſſeminare doctrinam tentabant: *utrum peccatorum radicem ita quisquam valeat euellere, ut reliquiae nullae ſuperſint?* reſpondit litteris, quae etiam

num ſcriptae ad eum leguntur; in quibus ſimul praecipuos Pelagii errores perſtrinxit. Hancce ad CTESIPHONTEM epiſtolam excepit *dialogus aduerſus Pelagianos*, tribus conſtans libris, in quo HIERONYMVS rem fictis nominibus agit, quo pariter & minus laederet PELAGIVM, cuius magna erat auctoritas, virtutisque & eruditionis exiſtimatione, & anſam daret reſpiſcendi. Sub ATTICI namque nomine catholicus, & ſub CRITO BVLI haereticus ſive Pelagianus loquitur. Atque haec quidem ſcripta HIERONYMI anti-Pelagiana exſtant *tomo IV. operum eius part. II. pag. 474. ſeqq.* editionis IO. MARTIANAEI. Non minus vero & in *praefationibus quatuor ad libros commentariorum in Ieremiam*, Pelagianos infeſtatur; quamquam eorum parcat nomini. Iungenda, quae de HIERONYMI aduerſus Pelagium & Coeleſtinum ſcriptis diſſerit GERH. IO. VOSSIVS, *hiſtor. Pelag. lib. I. cap. XII. pag. 570.* Sed addendum hic eſt aliquid, quod nec VOSSIO, nec ceteris hſtoriae Pelagianae ſcriptoribus ante HENR. NORISVM & IO. GARNERIUM eſt obſeruatum. PHOTIVS nimirum in *bibliotheca ſua cod. CLXXVII. THEODORI Antiocheni libros quinque* *περὶ τῆς ἀπορίας φέρεται καὶ τῶν μὲν πρῶτων τῶν ἑρμηνείων* recensens, THEODORVM iſtum contra ARAMVM quemdam diſputare, memorat, qui in occidente natus, poſtea in oriente verſatus ſit, librosque, de noua ſua haereſi a ſe compositos, ad populares ſuos in patriam tranſmiſerit, quintum euangelium conſinxiſſet, illudque ſe in EVSEBII Palaſtini bibliotheca reperiſſe, gloriatus ſit, reiecta praeterea veteris teſtamenti verſione, quam LXX interpretes ediderunt, repudiatisque SYMMACHI & AQUILAE & aliorum interpretationibus, propriam quamdam, nouamque verſionem conſficere auſus ſit, cum neque ebraicae linguae a puero adueſuiſſet, neque mentem ſcripturae didiciſſet, ſed Ebraeis tantum quibusdam ab-

iectae fortis in disciplinam se tradidisset. His enim coloribus antagonistam suum THEODORVS ille Antiochenus delineauit. Hinc quaestio inter eruditos enata fuit, quis ille ARAMVS sit? cuius non aliunde, quam ex PHOTIO, habere poterant noticiam. Sed bene nonnulli obseruant, THEODORVM huncce, cuius librum PHOTIVS recenset, non alium esse, quam *Mopsuestenum* istum, seu qui tandem ex presbytero Antiocheno Mopsuestiae in secunda Cilicia factus est episcopus, & exeunte quarto & ineunte quinto saeculo floruit, cuiusue in historia ecclesiastica satis notum est nomen. Hic vero licet contra Ariarios, Eunomianos, aliosque haereticos strenue certaret; ipsemet tamen grauissimorum errorum non immunis fuit, tandemque Pelagianorum pariter ac Nestorianorum praecipuus magister exstitit. Obseruatum hoc nobis iam alibi est, cum non semel de THEODORO hocce loquendi nobis oblata sit occasio, pluribusque euincit HENR. NORISIVS, *hiss. Pelag. lib. I. cap. IX. p. 35. seqq.* Quando igitur THEODORVS hicce contra illos scripsit, qui adseuerarunt, homines natura, non voluntate peccare; non Manichaeos, aliosque haereticos, sed catholicos, peccati originalis adfectores, impugnauit, in quorum numero etiam dubio procul fuit, quem ARAMVM nominauit, seu potius cognominauit. Quae cum ita se habeant, nihil pronius est, quam vt in eam ingrediamur sententiam, sub nomine ARAMI ipsum perstringi atque refutari HIERONYMV. In hunc sane omnia mirifice quadrant, quae de ARAMO PHOTIVS refert. Constat HIERONYMV in Dalmatia seu occidente natum, in oriente seu Palaestina maxime commoratum, dialogos, aduersus Pelagium latino sermone compositos, diuulgasse, quod THEODORVS innuit, quando dicit, eum *libros de noua sua haeresi* (ita doctrinam orthodoxam Pelagianis oppositam adpellat) *ad popu-*

lares suos misisse. Cumque HIERONYVS frequenter in scriptis suis ebraici Nazaeorum euangelii meminerit; ad easurum a THEODORO, quod quintum euangelium finxerit, idque in EVSEBII bibliotheca se reperisse gloriatus sit. Praeterea ARAMVM reprehendit THEODORVS, quod, repudiatis reliquis veteris testamenti versionibus, propriam conficere ausus fuerit. Scilicet, nouam veteris testamenti versionem, ad fontes ebraicae veritatis conformatam, edidit HIERONYMV, quam non omnibus initio placuisse, constat. Sed & illud mirifice in HIERONYMV quadrat, quod ARAMO obiicit THEODORVS, eum ebraeis quibusdam abiectae sortis in disciplinam se tradidisse. Ecquis enim nescit, HIERONYMV per Ebraeos quosdam, quibuscum conuersatus est, in linguae huius studio profecisse? Quod si autem quaeras, cur HIERONYMV dicatur ARAMVS? variae quidem eruditorum ea de re exstant sententiae; ex quibus illorum proxime ad veritatem accedere videtur, qui eum a THEODORO ARAMVM, id est, Syrum, vocatum putant, quia maximam vitae suae partem in Syria transegit. Praeter HENR. NORISIVM, *hiss. Pelag. lib. I. cap. IX. p. 35. seqq.* & IO. GARNERIVM, *tomo I. oper. Marci Mercatoris p. 101.* plura dabit THOM. ITTIGIVS in *dissertat. de Aramo scriptore ecclesiastico anti-Pelagiano obscurissimo pariter ac celeberrimo &c.* quae in beate dissertationum, *appendici dissertationis de haereticis acui apostolici &c.* subiuncta, exstat num. VII. p. 466. *seqq.*

Post HIERONYMV Hipponensem ille praeful AVEGVSTINVS nobis commemorandus est, cuius in profiganda Pelagianorum haeresi vel maxime enituit industria. Et initio quidem de peccatorum meritis & remissione, & de baptismo paruulorum ad Marcellinum libros tres scripsit. Hancce enim commentationem, quam an-

412 continnavit, primam earum esse, quas in causa Pelagiana composuit, ipsemet nos conducet *lib. II. retract. c. XXXIII. tom. I. oper. p. 39.* ex editione monachorum Benedictinorum, Antwerpiae an. 1700, quam hic semper sequemur. Nullam autem in ea Pelagii mentionem facit, eo, quod adhuc inter catholicos lateret, & AVGVSTINVS, eum sic facilius corrigi posse, speraret. In primo autem libro eos refellit, qui dicebant, Adamum, etiamsi non peccasset, fuisse moriturum; in secundo contra eos disputat, qui adferebant, esse in hac vita, fuisse, & futuros esse homines, nullum omnino habentes peccatum; in tertio denique Pelagii de peccatorum meritis, & de paruulorum baptismi errores redarguit. Eodem tempore, quo contra Pelagianos scriptis certare AVGVSTINVS cooperat, HONORATO, solutionem quinque quaestionum petenti, respondit, sextam addens quaestionem, de gratia noui testamenti contra Pelagianos errores, ut ipsemet iterum refert *lib. II. retractat. cap. XXXVI. p. 40.* Exstat liber iste de gratia noui testamenti inter epistolas AVGVSTINI *tom. II. operum num. CXL. p. 320. seqq.* Cum autem in prioribus ad Marcellinum libris docuisset, hominem ope diuina sine peccato in hac vita vivere posse, ut nemo ad eam perfectionem vmquam pertigerit, vel peruenturus sit; mirumque videretur Marcellino, fieri posse, cuius rei deesset exemplum; librum de spiritu & littera composuit, quo illud apostoli *littera occidit, spiritus uiuificat*, pertractans, gratiam diuinam strenue adserit, & ab aduersariorum eius insultibus vindicat. Pelagium ipsum hinc adgressus est in libro de natura & gratia contra Pelagium, ad Timasium & Iacobum, qui secundum monachos Benedictinos an. 415 scriptus est. Oppositus nimirum est libro Pelagii, quem a Timasio & Iacobo, qui AVGVSTINI partes amplexi erant, acceperat. Eundem quoque Romam ad Innocentium misit, & Hie-

rosolymam ad Ioannem episcopum, a quo acta Diospolitanae synodi poscebat, simulque, quia Pelagio nimium quantum sauebat, ut ab eo sibi cauere, sedulo commonebat. Patet hoc ex epistola AVGVSTINI ad Ioannem Hierosolymitanum, quae secundum recentiorem dispositionem est CLXXXIX *tom. II. operum p. 379. seqq.* Eodem anno, quo librum de natura & gratia contra Pelagium scripsit, scilicet 415, & quidem circa finem, Caelestii definitiones confutauit, in epistola siue libro de perfectione iustitiae hominis, in quo docet, eiusmodi iustitiae perfectionem, qua homo sine vilo prorsus peccato sit, nec per naturae vires sine gratia possibilem, nec vmquam in hac aetate vita dari. Opusculi huius in retractionum libris nullam mentionem fecit, eo, quod ad seriem epistolarum pertineret, de quibus seorsim agere illi animus erat. Sequitur liber de gestis Pelagii ad Aurelium, circa initium anni 417 concinnatus, in quo synodi Diospolitanae in Palaestina, in causa Pelagii, acta refert; vnde eum potius de gestis Palaestinis inscribendum contendit GERH. IO. VOSSIVS, *hisor. Pelag. lib. I. cap. XIII. p. m. 370.* refragantibus Benedictinis, in admonitione, libro huic praemissa, p. 127. Postquam Pelagiana haeresis iam ab episcopis ecclesiae romanae, Innocentio primum, deinde & Zosimo damnata esset; an. 418 duos libros de gratia Christi & de peccato originali ad Albinum, Pinianum, & Melaniam scripsit; quos eodem adhuc anno, aut sequenti, excepit liber primus de nuptiis & concupiscentia ad Valerium comitem, in quo Pelagianorum calumniam, ac si, adferendo peccatum originale, nuptias damnaaret, repellit, quem anno, ut videtur, 420 contra excerpta ex primo librorum quatuor, quos Iulianus contra librum istum priorem ediderat, libro secundo defendit. Ad finem anni 419, aut initium 420, referendi sunt libri quatuor de anima, eiusque origine, in quibus sententiam suam, qua se

nescire professus erat, num anima hominis ex parentibus propagetur, an sine vlla propagatione singulae lingulae dentur, contra Vincentium Victorem propugnat. Eodem etiam circiter tempore *libros quatuor contra duas epistolas Pelagianorum ad Bonifacium, romanae ecclesiae episcopum*, elucubrauit; Iuliano, qui Pelagii atque Caesarii defensionem in se suscepit, editis duabus epistolis, Zosimum, clerumque romanum ob damnatum Pelagium exagitant, oppositos. Posterior ex hisce epistolis non a solo Iuliano, sed ab aliis etiam Pelagianis, aut eorum nomine, scripta est. Interea vero quatuor isti libri, quos Iulianus contra priorem *AVGVSTINI de nuptiis & concupiscentia*, ediderat, ex quorum primo haecenus solum excerpta quaedam nactus erat, a se in libro posteriori *de nuptiis & concupiscentia* refutata, ad manus eius peruenierant; ex quibus cum intellexisset, excerpta ista, antea memorata, mentem Iuliani non in omnibus satis accurate expressisse; operae esse pretium, duxit, quatuor istos Iuliani libros integros sub examen reuocare, vnde libri isti *sex contra Iulianum, haeresis Pelagianae defensorem*, enati sunt; quos an. 421 scriptos, ex variis rationibus colligere licet. Contra hosce cum Iulianus octo nouos libros edidisset: *AVGVSTINVS*, responsum ad illos parans, immortuus est operi; quod adeo imperfectum, *sex libros* completens, ad nos peruenit. Occurrunt vero & inter sermones pariter ac epistolas *AVGVSTINI*, in quibus contra Pelagianos pugnat. Et inter sermones quidem huc spectat, quem in *basilica maiorum*, rogatu Aurelii, de baptismo paruulorum contra Pelagianos habuit, qui secundum recentiorum dispositionem est *CCXCIV. tomo V. operum pag. 825. item CXXXI, alias secundus de verbis apostoli*, ibidem p. 446. segg. inter epistolas autem huc comparata est *CLVII*, qua ad quaestiones quasdam, quas Pelagiani Hilario pro-

posuerant, an homo possit esse sine peccato? an mandata Dei facile custodire possit, si velit? & quae eiusdem generis erant aliae, responderet, *tomo II. operum p. 412. segg.* Mitto reliqua. Ceterum scripta haecce *AVGVSTINI* anti-Pelagiana, haecenus enumerata, exceptis iis, quae alibi extare iam indicauimus, iunctim *tomo decimo operum* eius exhibentur. Addenda, quae de iisdem, *GERH. 10. vossivs* dissevit, *hist. Pelag. lib. I. cap. XIII. segg. p. 370 segg.* Accidit autem, quod in plerisque controuersiis theologicis contingere solet, vt hocce quoque tempore quidam, Charybdis euitaturi, in Scyllam inciderent. Nonnulli namque apud Aduemetum, Africae ciuitatem, monachi, in contrarium prolapsi, sic omnia gratiae diuinae tribuebant, vt liberum arbitrium tollerent. Quibus vt occurreret *AVGVSTINVS*, duas commentationes edidit, alteram *de gratia & libero arbitrio ad Valentinum, & cum illo monachos Aduemetinos*, alteram *de correptione & gratia* ad eosdem; vtraque *tomo decimo operum* eius extat, p. 474. segg. Ad eosdem etiam in eadem causa scripta est epistola *CCXIV & CCXV* secundum recentiorum dispositionem, *tomo II. oper. p. 600. segg.* Ipse interim *AVGVSTINVS* non potuit omnem euitare suspicionem, quo minus, gratiam aduersus Pelagianos adferendo, in contrarium quodammodo prolapsus errorem, & absolutae, quam vocant, praedestinationi, plus quam decet, tribuere, censeretur. Duo namque sunt isti scopuli, Pelagianismus & praedestinationismus, ad quorum alterutrum facile naufragium veritatis faciunt, qui huic mari se committunt. Idem contingere & *AVGVSTINO* potuit, de quo ideo, cum magna eius semper in ecclesia fuerit auctoritas, disputatum acriter ad nostram vsque aetatem fuit, aliis cum aduersariis, defendentibus aliis. Sane opinionem *AVGVSTINI*, de gratia peculiari electis destinata, non omnibus istius aetatis ecclesiae docto-

doctoribus probatam, fuscè ostendit GERH. IO. VOSSIVS, *bisler. Pelag. lib. VI. thesi XIV. p. 757. seqq.* Testantur quoque hoc inter alia epistolae PROSPERI & HILARII, ad quas AUGUSTINVS in libro de *praedestinatione sanctorum*, itemque de *dono perseverantiae* respondit; qui vna cum PROSPERI & HILARII epistolis, quae iis praemissae sunt, *tomo decimo operum* eius itidem exhibentur, p. 523. *seqq.* In his Hipponensium iste praeful sententiam suam ea, qua potest, ratione explicat, emollit, defendit, docetque, gratiae divinae efficaciam misericordiae divinae vnice esse tribuendam, cuius tamen modus circumscribi nequeat. Interim haud obscure inmit, quaedam paullo durius a se dicta, ad quae retractanda paratus sit. Quae deinceps de gratia Dei, capitibusque connexis, agitatae sunt in ecclesia controuersiae, effecerunt, vt sententia AUGUSTINI diuersa ratione acciperetur. Qui enim praedestinationem, ex absoluto Numinis decreto profectam, defendunt, AUGUSTINVM in certaminibus cum Pelagianis adeo modum non excessisse, putant, vt ea, quae aliis duriora videntur, prorsus veritati consentanea esse contendunt. Ita ex recentioribus Dominicani, vt pote praedeterminationis divinae defensores; qui &, sententiam istam, quam AUGUSTINO tribuunt, eo minus reiiciendam, putant, quod ipsis pontificibus placuerit; id quod inde constet, quoniam AUGUSTINI libros de *praedestinatione sanctorum*, & de *dono perseverantiae*, adprobauerint. Hunc in modum DOMIN. BANNESIVS, DIDAC. ALVAREZ, aliique, AUGUSTINI causam agunt, quorum loca indicat IO. HVLSEMANNS, de *auxiliis gratiae*, p. 294. A. FRANC. SVAREZIVS, ANTON. POSSEVINVS, aliique ex Iesuitis, aut qui cum iis praedeterminationem physicam negant, non dubitant adferre, AUGUSTINVM in disputationibus contra Pelagianos omnino modum excessisse, quod & diserte

adfirmat CAES. BARONIVS, in *annalib.* ad annum 494 num. XXXVI. Qui vero ex his AUGUSTINVM excusant, in sententia eius explicanda mirifice desudant. Reformatae ecclesiae doctoribus, quin haec AUGUSTINI sententia, quam duriozem alii putant, maximopere placeat, non est, quod dubitemus. Tantum itaque abest, vt, disputando contra Pelagianos, in alterum extremum prolapsum, fateantur, vt potius, veram & genuinam veteris ecclesiae sententiam eum propugnasse, sibi persuaideant. Hoc solum displicet, quod Hipponensium praeful non satis sibi hac in re constare videatur. *Augustinum contra liberum arbitrium argutissime disputasse*, pronuntiat DAV. PAREVS, sed addit: *in quibus, verum semper sibi confiet, aliorum esto iudicium. Aduersus Manichaeos liberum arbitrium alius extulit, aduersus Pelagianos illud deprestit; in refutat. lib. I. cap. XII. Bellarmini de gratia p. 174.* Accedat nunc hisce CORNEL. IANSENIVS, Iprensis ille episcopus, qui omnium adcuratissime AUGUSTINI vestigia sequi sibi visus est, vnde & operi suo, quod de *oeconomia gratiae conuersionis* scripsit, *Augustini nomen* dedit; de quo copiosissime iam diximus *cap. III.* huius libri ad §. IX. In quo vti multa praecclare atque egregie contra scholasticos Pelagianizantes monuit; ita, ex nimio erga AUGUSTINVM amore cum eo illum errare, & de gratia irrefutabili, nec sufficiente, nisi quando actu secundo beatitudinem efficit, deque voluntatis praedeterminatione aliisque capitibus, talia docere, quae, a sententia reformatorum non procul eum abesse, demonstrant, ibidem iam obseruauimus. Idque & ab aduersariis eius illi obiectum fuit, speciatim a MARTINEZ DE RIPALDA, *aduersus articulos a Pio V, Gregorio XIII & Urbano VIII damnatos lib. II. disputat. XIV. num. XCVIII. seqq.* & ANTON. RICARDO, in *disputat. theol. de libero arbitrio. lib. I. cap. I. II.* quos ex nostratibus pra-

praeter alios sequitur IO. HVLSEMANVS, de auxiliis gratiae p. 31. & ANT. REISERVS, in *Augustino veritatis euangelico catholicae teste & confessore* p. m. 872. Ex reformatis idem ostendit MELCH. LEYDECKERVS, in *historia Iansenismi, part. II. de dogmatibus Iansenismi cap. X. & XI. pag. 262.* vbi & refert, quid IANSENIVS egerit, vt hanc suspicionem a se amoliretur; antea vero, siue capite VIII. p. 251. seqq. euincere voluit, IANSENI theologiam de natura & gratia esse ipsius AVGVSTINI. Haec vero cum ita se habeant, & IANSENIVM neutiquam credidisse, palam est, AVGVSTINVM, pugnando contra Pelagianos, ad alterum deflexisse extremum, cum potius, quae hac ratione docuit, veritati prorsus consentanea existimauerit. Arque haec est etiam sententia HENR. NORISII, cardinalis, in *indiciis Augustinianis*, vbi praefertim cap. III. p. 13. seqq. contra eos disputat, qui doctrinam Augustini contra Pelagianos excessus insimulant. Constat vero, ipsum huncce virum doctissimum Iansenismi suspensionem incurrisse, hasque eius *vindicias Augustinianas* variorum censuras expertas; qua de re diximus cap. III. huius libri ad §. IX. Quod autem antea de illis obseruauimus, qui Dominicanis se opposuerunt; id nunc de illis quoque, qui aut contra reformatos, aut contra Iansenistas pugnant, dicendum est. Nonnulli namque rursus ingenue agnoscunt, AVGVSTINVM in certaminibus cum Pelagianis a recto deflexisse tramite; adeoque eius auctoritatem nec Dominicanis, nec Iansenistis, nec CALVINI sectatoribus praesidio esse posse, vtpote qui ipsemet in hoc capite aberrauerit. Alii contra defendere AVGVSTINVM adnituntur, negantque, cum modum excessisse, mentem vero eius nec a IANSENIO, nec a reliquis recte capi contendunt. Ex horum numero DIONYS. PETAVIVS est, *dogmat. theologic. tom. V. lib. XIII. cap. III. seqq. p. m. 559. seqq.* Eadem sententia & quibusdam

nostrae ecclesiae theologis placet, speciatim & ANT. REISERO, loco antea citato pag. 979. vbi & IGNATIVM DER-KENNIS, societati Iesu adscriptum, laudat, qui in *disputationibus de Deo vno trino creatore disp. XII. de providentia Dei cap. III. vt AVGVSTINVM contra IANSENIVM & eius adfascias defendat, hanc obseruationem tradat: Augustinum negare sensum, quo Pelagiani volebant Deum velle omnes homines fieri saluos, non ipsam adseruionem sane intellectam. Sed dubitant alii, an doctrina AVGVSTINI anti-Pelagiana in omnibus mitiorem interpretationem aut excusationem admittat. Nec sine ratione illud fieri, intelligit, qui genuinum AVGVSTINI systema recte considerauerit; quod in compendio, sed satis accurate exhibet IAC. BASNAGIVS, in *historia ecclesiae*, gallice scripta, lib. XI. cap. IX. §. XIX. p. 683. seqq. cui omnino iungendus CHRIST. MATTH. PFAFFVS, in *specimine histor. dogmat. de gratia & praedestinat. §. IV. p. 95. seqq.* Id quoque dubio caret, non vbique sibi constare AVGVSTINVM, nec eadem semper ratione mentem suam exprimere. Conferenda, quae ipsemet monui in *institut. theolog. dogmat. lib. IV. cap. III. ad §. XLV. p. 1286. seqq. & lib. V. cap. II. ad §. XIII. p. 1631.* Ad reliquos scriptores anti-Pelagianos vt progrediamur: suum etiam inter eos locum tueretur PAVL. PROSIVS presbyter Tarracoenfis, qui itidem circa initium saeculi quinti claruit, & inter alia *apologuesum* scripsit contra Pelagianos de arbitrii libertate, vt supra iam, cum eius mentionem faceremus, obseruatum. Sed conferenda, quae de hoc scripto, eiusque occasione, vt & reliquis scriptoribus anti-Pelagianis disserunt GERH. IO. VOSSIVS, *histor. Pelag. lib. I. cap. XVII. p. m. 573. & IO. GARNERIVS, in dissertat. de scriptis aduersus haeresin Pelagianam*; quae inter dissertationes eius ad haeresin Pelagianam pertinentes, sexta est, *tomo XII. operum AVGVSTINI**

p. 234. seqq. Cum primis autem in hocce contra Pelagianos certamine pontificum romanorum enituit industria, qui decretis, nomine cleri romani editis, scriptisque variis, hanc confodere haeresin adgressi sunt. Primus inter eos est INNOCENTIUS I, cuius triplices exstant aduersus Pelagium litterae, primo, ad patres concilii Carthaginensis, tum ad eos, qui concilio Mileuitano interfuerunt, & tandem ad Aurelium, Alypium, Augustinum, aliosque; de quibus tamen non sine ratione, an genuinae sint, dubitatur. ZOSIMVS, qui Innocentium excepit, initio non alieno a Pelagio & Coelestio fuit animo; cum vero tandem nullam tuendi Coelestii rationem videret, vna cum africanis patribus eum damnauit, omnesque hac de re episcopos per *epistolam* certiores fecit. Succellit ei BONIFACIUS, qui nihil equidem contra Pelagium scripsit; eius tamen rogatu *duabus Pelagianorum epistolis* AVGVSTINVS *libris quatuor* respondit; vt antea diximus. Sub COELESTINO, qui cum Coelestio non confundendus est, profligatus quidem pene erat Pelagianus error, vt ipsemet in *epistola ad Nestorium* testatur; alieno tamen prorsus ab eo se fuisse animo, in *epistolis* suis significat, SIXTVS III initio, cum adhuc presbyter esset, inimicis christianae gratiae fauere iactabatur; primus tamen deinceps *anathema* eis in populo frequentissime pronuntiavit, & *litteris apostolicae sedis* de illorum damnatione ad Africam missis, breues litteras addidit, rigorem aduersus eorum errorem indicantes; vt ex AVGVSTINI *epistola CIV. & CV.* aut secundum recentiorum dispositionem *CXCI. & CXCV. tom. II. operum* p. 539. & 544. quarum vtraque ad eum scripta est, patet. Longiori quoque scripto pulchram, vt Augustinus loquitur, *defensionem* aduersus inimicos gratiae edidit. Eundem auctorem esse *librorum sex, hypomnesticon* didicimus, huc vt alias vocantur, *tractatus*, qui *tom. X. oper. AVGVSTINI* in

BVD. ISAGOGE.

adpendice part. I. p. 3. seqq. exstant, refert IO. GARNERIUS, qui & SIXTVM antea reuera erroribus Pelagianis imbutum fuisse, putat, hinc & alia quaedam ei tribuit, quae alii pro supposititiis habent *l. c. p. 251. seqq.* In LEONIS magni, quem *diaploem 281u*, *feruentiori zelo*, contra hanc impietatem pugnassee, PHOTIVS auctor est, *cod. LIV.* scriptis, haud pauca quoque contra Pelagianos loquuntur. De GELASII & HORMISDAE, qui tamen iam saeculo sexto vixit, huc spectantibus scriptis conferendus GERH. IO. VOSSIVS, *hiflor. Pelag. lib. I. cap. XXXIII. & XXXIV. p. 583.*

A Pelagianis orti sunt *semi-Pelagiani*, quos PROSPER in *epistola ad Augustinum*, *Pelagii reliquias* adpellat; qui etiam Galli & Massilienses dici solent, quod plurimi *semi-Pelagianorum* errorem in Gallia sequerentur, Massiliae inprimis, testantibus PROSPERO & HILARIO, in *epistolis ad Augustinum*, quas *tom. X. operum AVGVSTINI* p. 518. exstat, supra diximus. Et ipse quidem PROSPER, scilicet Aquitanus ille, cum HILARIO Arelatensi (quem ab episcopo huius nominis distinguendum deinceps monebimus) fortiter illis se opposuit; hic quidem in *epistola* antea memorata, ille autem in variis opusculis, quae iunctim exhibentur *tom. X. operum AVGVSTINI adpend. part. III. p. 110.* Addendus auctor operis, quod inscribitur, *de vocatione omnium gentium*, quod inter Ambrosiana olim exstitit scripta; perperam quidem, cum Pelagiani exorti sint, postquam AMBROSIVS iam ad vitam meliorem transierat. Hinc & hodie a quibusdam PROSPERO Aquitano, ab aliis HILARIO Arelatensi, a nonnullis PROSPERO Aurelianensi episcopo, tribuitur. HENR. NORISIVS auctorem huius operis *medium quid sapere*, putat, inter *semi-Pelagianos & sanctum Augustinum*; *hiflor. Pelag. lib. II. cap. XIV. p. 176.* PASCHAS. QVESN. LEONI magno hosce *de vocatione omnium gentium* libros vindicat, in *peculiari*

D d d d d

dis

dissertat. de auctore libror. de vocatione omnigenae. quae inter dissertationes eius ad opera Leonis magni, secunda est, p. 191. seqq. Eminet inter semi-Pelagianos FAVSTVS, Reiiensis episcopus, aduersus quem FVLGENTIVS, Ruspensis in Africa episcopus, *libros septem de gratia Dei & libero arbitrio* scripsit, qui non amplius exstant. DE PETRO diacono, MAXENTIO, CAESARIO Arelatenſi, ceterisque, quorum non adeo magna est celebritas, legendus GERH. IO. VOSSIVS, *hisor. Pelag. lib. I. c. XXII. seqq. p. 576. seqq.*

Quemadmodum autem nec Pelagianis, semi-Pelagianisque, aut industria, aut animus deſiuit, errores suos scriptis etiam propagandi, aut contra catholicos defendendi; ita, de hisce quoque vt aliquid addamus, instituti nostri ratio postulat. Et ipse quidem PELAGIVS praeter alia *libros tres de fide trinitatis* scripsit, vt GENNADIUS Massiliensis auctor est; qui &, licet Pelagium in haereticorum numerum referat, hosce tamen libros studiosis viris necessarios esse, ait; *de scriptorib. ecclesiast. cap. XLII. p. 116.* Et sane, Pelagium de trinitate recte sensisse, patet ex eius libello fidei, quem deinceps memorabimus. Praeterea & librum *inuestigat. seu honestorum sermonum de actuali conuersione, siue librum testimoniorum*, composuit, in quo, ad CYPRIANI exemplum, sententiarum capitula, e sacris scripturis collegit. Mentionem eius itidem facit GENNADIUS Massiliensis, *l. c.* Vtrumque hocce opus PELAGII perijt: ex posteriori autem varia ei obiecta fuisse, constat ex HIERONYMI *dialogis aduersus Pelagianos*, & AVGVSTINI libro de *gestis Pelagii c. III. seqq.* Superſunt adhuc *commentarii PELAGII in omnes epistolas Pauli apostoli*, qui & in *operum AVGVSTINI tomo XII. p. 317. leguntur.* Hosce commentarios eos ipsos esse, qui olim HIERONYMO tribut, eiusque operibus inserti sunt, recte viris doctis obseruatum est, speciatim

& IO. GARNERIO, in *appendice ad dissertationem VI.* (earum scilicet, quae ad historiam Pelagianam pertinent, quaeue itidem *tomo XII. operum AVGVSTINI* inueniuntur) *cap. II. p. 258.* Idem vero GARNERIVS monet, lectum atque emendatum hocce opus esse a CASSIODORO, ea nimirum ratione, vt tolleretur, quae cum fide catholica pugnare putabatur. *Deditque*, ita pergit GARNERIVS, *ſuis exemplum & pene mandatum, id ipsum in aliis aliarum epistoliarum expositionibus praestandi, quo ſecurius legi poſſet opus ſubtiliſſimum pariter ac breuiſſimum.* Quod CASSIODORI institutum, aliorum libros corrumpendi, quantumvis pietatis speciem habeat, an laudem promereatur, valde dubito. Hinc porro GARNERIVS credibile putat, eos, quos habemus, ſiue in editis, ſiue in manuſcriptis codicibus PELAGII, commentarios, ex correptione, aut potius corruptione, CASSIODORI atque diſcipulorum exſcriptos eſſe; mirumque adeo non eſt, quod in hisce commentariis aut nulla, aut pauca Pelagiani erroris veſtigia occurrant. Scripsit praeterea *epistolam de virginitate ad Demetriadem*, an. 413, qua haereſis eius maxime innotuit, quamue AVGVSTINVS alique ſub PELAGII nomine reſutarunt, cuius etiam eam eſſe, hodie poſitum eſt extra controuerſiam. Sub HIERONYMI tamen nomine iam olim circumferri & legi coepit, vnde factum, vt nonnulli per eam, praeter opinionem ſuam & veluti inſcit, ad Pelagianos errores imbibendos, inducerentur. Exſtat hodie inter *opera AVGVSTINI*, & quidem in *appendice tomi II. ex editione Benedictinorum, p. 3. ſeqq.* itemque inter *opera HIERONYMI tomo V. pag. II. ſeqq.* ex editione IO. MARTIANAEI. De libello fidei ad Innocentium papam, quem PELAGIVS anno 417 edidit, quique olim itidem HIERONYMO adſcriptus, pro eius etiam confeſſione a patribus concilii Francofurtani, ſub Carolo magno imperatore con-

gregati, agnitus est, copiosissime supra egimus, cum de theologia symbolica verba faceremus. Reliqua PELAGII scripta, ut *liber de natura*, in quo subinde illud SALVSTII: *Falso queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla, atque aeni brevis forte potius, quam virtute regatur &c.* usurpavit, itemque *libri quatuor de libero arbitrio*, & alia quaedam non amplius existant. Sed de hisce, uti & de Pelagianorum, cum primis COELESTII & IVLIANI, scriptis conferendi GERH. IO. VOSSII, *bisfor. Pelag. lib. I. cap. IV. seqq. p. 556. seqq.* & IO. GARNERII, in *dissertationibus* antea laudatis *adpend. ad dissertat. VI. cap. II. & seqq. p. 258. seqq.* qui & *cap. I. p. 257. de THEODORI Mopsuesteni, & RUFFINI*, qui praecursores aut magistri PELAGII fuerunt, scriptis dissentit. Inter semi-Pelagianos agmen ducit IO. CASSIANVS, cuius cum magna ob eruditionem pariter ac eloquentiam, ut & ob vitae integritatem, esset auctoritas; per eum praecipue semi-Pelagianismus in ecclesia romana propagatus fuit. Ut autem iniquiori in AVGVSTINVM fuit animo; quod vel inde intelligitur, quod operosas eius de gratia disputationes fugillar; ita & de gratia diuina ea ratione dillectit, ut a sententia eius haud obscure discedat. In *libris* namque *XII. de institutis coenobiorum* ita subinde hac de re verba facit, ut diserte contendat, posse nos bona opera humanis quidem viribus inchoare, at non sine diuina gratia eadem perficere. Idem ex opere, quod de *collationibus patrum* scripsit, & *libris XXIV.* complexus est, praesertim ex septem illis, quos ad HONORATVM atque EVCHERIVM misit, patet; quippe in quibus itidem initialem fidem liberi arbitrii viribus quandoque tribuit. Exstant haec in *operibus* CASSIANI, cum commentariis AL. GAZAEI denuo editis Francofurti 1722. fol. Opposuit autem se CASSIANO PROSPER Aquitanus, qui & in *libro contra collatorem*, quacis in *collatione* deci-

ma *tertia* de gratia & libero arbitrio scripserat, refellit. Exhibetur iste liber cum reliquis opusculis, quae PROSPER pro AVGVSTINO composuit, *tomo X. operum AVGVSTINI, adpend. part. III. p. 115. seqq.* Sed & inter CASSIANI opera existat, *p. 631. seqq.* editionis, quam Francofurti 1722 iterum prodidisse, antea diximus. CASSIANVM, praeter reliquos Lerinenses monachos, quorum magna eo tempore fuit celebritas, cum inter eos essent viri eruditione praestantes, speciatim sequuti sunt FAVSTVS, HILARIVS, VINCENTIVS Lerinensis, GENNADIVS Massiliensis, quibus nonnulli SVLPITIVM SEVERVM, atque HONORATVM, Massiliensium episcopum, addunt. Et ad FAVSTVM quidem quod attinet, is MAXIMI in abbacia Lerinensi primum, ac postea in episcopatu Reienfi, successit fuit; cumque in refellendo praedestinationarum errore ingenium & doctrinam recte sentientibus probasset; dignus iudicatus fuit, qui synodi Lugdunensis, contra illos congregatae, sententiam scripto consignaret, idque & in *duobus de gratia & libero arbitrio libris* praestitit, sed ita, ut muneris sibi demandati limites excedens, ad alterum extremum deflecteret, & CASSIANI iis inferret errores. Opuscula FAVSTI huius exhibentur in *bibliotheca maxima patrum tomo VIII. p. 523. seqq.* HILARIVS non tantum, quamdiu in monasterio Lerinensi vixit, eandem cum reliquis monachis inflavit tibiam; sed ad Arelatensem cathedram an. 429 promotus, praecipuus inter illos habebatur, qui in doctrina de gratia & praedestinatione ab AVGVSTINO discedentes, CASSIANI partibus fauebant. Episcopum huncce Arelatensem, ab alio HILARIO Arelatensi, qui AVGVSTINI discipulus fuit, & semi-Pelagianis se opposuit, probe distinguendum esse, recte docet HENR. NORISVS, *bisfor. Pelag. lib. II. cap. II. p. 108.* Sunt eadem, qui Arelatensem istum episcopum a semi-Pelagia-

nisi liberare suspitione adnituntur; idque praeter alios agit CAES. BARONIVS, in *annalib. ad annum 426*. Sed hocse oleum, quod aiunt, operamque perdere, praeter HENR. NORISIVM l.c. ostendit NAT. ALEXANDER, *hisor. ecclesiast. saec. V. cap. III. p. 52*. Opuscula HILARII istius, vna cum eius vita, ab HONORATO episcopo Massiliensi scripta, LEONIS magni operibus subiunxit PASCH. QVESNELLVS, *tom. I. p. 361. seqq.* De VINCENTIO Lirienſi, & GENNADIO Massiliensi, iam supra dictum. De reliquis semi-Pelagianis, aut erroris istius suspectis, conferendus GERH. 10. VOSSIVS, *hisor. Pelag. lib. I. cap. VII. seqq. p. 562. seqq.* de haecenus autem commemoratis addatur HENR. NORISIVS, *hisor. Pelag. lib. II. cap. II. p. 107. seqq.* & in *appendice dissertationis de synodo quinta cap. II. p. 110. seqq.*

Ceterum quae theologiā polemicanū numquam fere non comitari solent incommoda, etiam in hīce certaminibus, quae orthodoxis cum Pelagianis intercesserunt, abunde deprehenduntur. Adiectus modum excedentes, contumelias, scommata, nomina ad inuidiam faciendam vtriusque imposita, hinc inde videas. Ingenii vehementiam in HIERONYMO iam supra notauimus. Ea & in hīce controuersis sese prodidit. PELAGIVM stolidissimum, & Scotorum pulibus praegratuatum, vocat, quod PELAGIVS gente Scotus est; in prologo in libr. I. *commentar. in Ierem. tom. III. oper. p. m. 527*. RVFFINVM vero, qui itidem Pelagianis adnumeratur, ibidem & alibi passim Grunnium adpellat, alludens ad M. Grunnii Corocottae Porcelli testamentum, quod a cirtatis pueris olim cum risu multo excipiebatur in scholis. Et alibi: ipse mutus latrat per alpinum canem, grandem & corpulentum, & qui salicibus magis possit fletire, quam dentibus. Habet enim progeniem Scoticæ gentis, de Britannorum vicinia; qui iuxta fabulas poetarum

instar cerberi spirituali percutiendus est claua, vt aeterno cum suo magistro Plutone silentio conticeſcat; proleg. in libr. III. *commentar. in Ierem. tom. III. oper. p. 558*. Similia & alibi occurrunt. Ad scripta polemica accesserunt conciliorum decreta, & imperatorum Honorii & Theodosii edicta, vnde alii episcopatu deiecti, alii ad catholicae ecclesiae sententiam redire compulsi. Pelagiani rursus dictis acerbissimis & obtreccationibus catholicos infectati sunt. Inter alia obiciebant, eos adserendo peccatum originale damnare nuptias, atque ex opere Dei facere opus diaboli. Hac ratione enim eorum sententiam omnibus inuisam reddere adnitebantur. Quam adeo calumniam strenue AVGVSTINVS repulit, vt supra obseruauimus. Cum primis sollemne fuit Pelagianis, Manichaeorum haeresin exprobrare catholicis, immo ipsos non alio, quam Manichaeorum, nomine adpellare. Cui Pelagianorum calumniae passim obuiam eunt HIERONYMVS, in *prooem. dialogor. aduersus Pelagianos*; item in *epistola ad Cresiphontem*, & AVGVSTINVS, *lib. IV. contra duas Pelagianor. epistolas c. III.* alibique. Nec contenti erant catholici, a Manichaeis se separare; sed, Pelagianos vicissim cum Manichaeis & Priscillianistis sapere, contendebant, nec cum his solum, sed etiam cum Origene, Ioviniano, & Rufino. Itā HIERONYMVS: exponam breuiter principum & sociorum tuorum nomina, vt animaduertas, qualium consortio gloriaris. Manichaeos electos suos, quos inter etiam Platonis in caelestibus collocat, dicit omni carere peccato, nec, si velint, posse peccare. Ad tanta enim eos virtutum cubina transcendisse, vt carnis operibus illudant. Priscillianus in Hispania pars Manichaei (de turpitudine cuius te discipuli diligunt plurimum) verbum perfectionis & scientiae sibi temere vindicantes, soli cum solis clauduntur mulierculis &c. Vnde & vos adseritis, eos, qui absque legis scientia sunt, pec-

cata vitare non posse. Quid loquor de Pri-
sciliano, qui & saeculi gladio, & totius orbis
auctoritate damnatus est? Euagrius Ponti-
cus Iberita, qui scribit ad virgines, scribit ad
monachos, scribit ad eam, cuius nomen ni-
gredinis testatur perfidiae tenebras, edidit
librum & sententias sup. haereticae, quam nos
impassibilitatem vel imperturbationem possu-
mus dicere; & quando nunquam animus ulla
perturbatione vitio commouetur, & vt sim-
pliciter dicam, vel saxum vel Deus est. Hu-
ius libros per orientem, graecos, & inter-
pretante discipulo eius Rufino, Latinos pleri-
que in occidente leſtitant &c. epist. ad Cres-
phonem, tom. IV. operum part. II. pag. 476.
edit. 10. MARTINAEI. Nonnulli inter
voces, quibus semi-Pelagiani orthodoxis in-
uidiam creare voluerunt, referunt nomen
praedestinatorum; quippe quod ad hosce
traducendos ab illis excogitatum sit. In-
deque porro inferunt, nullam unquam
existitisse haeresin praedestinatorum, cum
hocce nomine ipsi venerint AVGVSTINI
sectatores catholici atque orthodoxi. Ita
IAC. VSSERIVS, *hisor Godeschalci cap. II.*
IO. FORBESIVS, *instrum. historico theo-*
log. lib. VIII. cap. XXIX. p. 439. seqq. IO.
HENR. HOTTINGERVS, *hisor. eccl'es.*
part. I. cap. IX. sect. V. p. 668. & alii ex
reformatae ecclesiae doctoribus quampluri-
rimi, quibus ex romana ecclesiae addictis
illi quoque suffragantur, qui in doctrina
de praedestinatione non procul a reforma-
torum scitis discedunt, speciatim CORN.
IANSENIUS, *Augustin. tom. I. lib. VIII.*
cap. XXIII. GILB. MAVEVINVS, in
vindicis praedestinatorum & gratiae, quas
Parisiis anno 1650 duobus voluminibus in
4. edidit; IO. CABASSVTIVS, in noti-
tia ecclesiastica historiarum, concilior. &c.
saec. IV. p. 226. seqq. HENR. NORISIVS,
hisor. Pelag. lib. II. cap. XV. p. 278.
item p. 288. seqq. At vero alii obseruant
contigit hic omnino, quod in contro-
uersis theologicis contingere solet, vt non

nulli, alterum extremum euitaturi, iq al-
terum prolabantur. Ipsum hic non prorsus
eximendum esse AVGVSTINVM, patet
ex iis, quae antea de eo disputauimus.
Diximus etiam, quo pacto ille monachos
Adrumetinos, huic scopolu allidendo,
scriptis ad eos duobus libris, altero de gra-
tia & libero arbitrio, altero de correptione
& gratia, in viam reuocauerit, certe
reuocare voluerit. An enim ab AVGV-
STINO moniti respuerint, quod non-
nullis verosimile videtur, alii adhuc
dubitant, qui ab iis potius haeresin prae-
destinatorum deriuant. Et licet ipsi
nondum praedestinatorum dicti sint; fieri
tamen potuit, vt error, ab illis ortus, lon-
gius deinde in Gallia serperet, pluresque
nancisceretur propugnatores, AVGVSTI-
NI auctoritate abutentes, & ab errore ipso
praedestinatorum dictos. Repugnat tamen
NAT. ALEXANDER, qui monachos hosce
Adrumetinos praedestinatorum fuisse,
negat, *hisor. eccl'es. saec. V. dissertat. V. p.*
212. Sed id tamen exemplo monachorum
istorum euidenter constat, ex AVGVSTINI
adsertis facile potuisse aliquem eiusmodi
sententiam haurire, quae praedestinatorum
tribuitur. Luculentius adhuc idem pa-
tet exemplo LVCIDI presbyteri, quem
eiusmodi errores fouisse, negari nequit, &
ipse NAT. ALEXANDER pluribus com-
probat, *l. c. p. 216. seqq.* FAVSTVS, Re-
liensis episcopus, cuius antea iam facta
mentio, epistolam ad eum dedit, qua ad
veritatis catholicae professionem illum re-
uocare voluit; ex qua simul, quatenam hae-
reticos praedestinatorum, cuius LVCIDVS
reus peragebatur, fuerint capita, intelligi-
tur. Exstat ea, cum aliis FAVSTI opuscu-
lis, in bibliotheca maxima patrum tom.
VIII. p. 524. itemque in HENR. CANISII
lectionibus antiquis, tom. I. p. 352. ex edi-
tione IAC. BASNAGII, qui & in animadu-
ersionibus criticis, eidem praemissis, contra
GILBERT. MAVEVINVM, probat,

epistolae Faustii & Lucidi, tamquam hominum personati, & subscriptiones duodecim episcoporum, quas epistolae suae ad *Lucidum* adposuit *FAUSTVS*, itemque *Arelatense & Lugdunense concilium*, quorum sententiam interpretari iussus erat, neutiquam fictitia aut ab homine haeretico supposita fuisse. Qua in re viri istius candor maximopere laudandus. Nimirum qui, omnino saeculo quinto haeresin quamdam praedestinatorum exstitisse, contendunt, id, quod de *LYCSDO* presbytero diximus, & quod duobus conciliis, Arelatensi & Lugdunensi, praedestinatorum error damnatus sit, vrgent. Maximum praeterea causae suae praesidium in auctore libri istius ponunt, quem sub *praedestinati* nomine *IAC. SIRMONDVS* Parisiis an. 1643 edidit; quippe qui praedestinatorum ex instituto impugnari haeresin; quem tamen vel hoc nomine reiecit alii, quod haud obscure in semi-Pelagianorum aut omnino Pelagianorum militet castris. Conferenda, quae de eo diximus *cap. VI*. huius libri ad §. *V*. Reliqua, quae pro illorum sententia adferri solent, qui, reuera praedestinatorum quamdam exstitisse haeresin, existimant, legi possunt apud *IACO. B. SIRMONDVM*, in *historia praedestinatorum*, Parisiis 1647 edita; cuius defensionem post auctoris obitum, contra *GILB. MARGVINVM* in se suscepit *LVD. CELLOTIVS*, in *historia Godescalici*, itidem Parisiis 1655 lucis exposita publicae; itemque apud *DION. PETAVIVM*, *dogmat. theolog. tom. I. lib. IX. cap. II. & tom. IV. lib. XIII. cap. VI. vt & NAT. ALEXANDRVM l.c. p. 216. & seqq.* Prodiit etiam non ita pridem *le praedestinatisme, ou les heresies sur la praedestination, & la reprobation*, auctore *I. B. DVCHESNE*, ex societate Iesu, Parisiis an. 1724. 4. Quo in tractatu historico & theologico eadem sententia defenditur. Summa eius exhibetur dans le *journal des sçavans an. 1725. mens. Octobr. p. 378. seqq.* Addenda,

erat, errores damnavit, Theodori tamen nulla facta mentione, ne Armenos, quibus cara erat eius memoria, offenderet. Invenitur haecce *epistola* & in quibusdam *bibliothecis patrum*, & in *operibus* quoque PROCLI, tum a GEVERHARTO ELMENHORSTIO Lugduni Bataurorum an. 1617. 8. tum a VINCENTIO RICCARDO Romae 1630. 4. iunctim editis. Sed de scriptis PROCLI, eorumque editionibus, legendus IO. ALB. FABRICIUS, *biblioth. graec. vol. VIII. siue lib. V. cap. XXVIII. p. 601. seqq.* Si vera sunt, quae de PROCLUSO hocce SOCRATES tradit, nemo temere eo ad theologiam polemicam fuit aptior. Non enim auctoritate & potentia summorum imperantium oppressit haereticos; sed summa potius mansuetudine in rectam eos reducere viam allaboravit. *ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἰνquit, ἡγαγὼς τὸ ἴδιον, διὰ καὶ τις ἄλλος ὅτε γὰρ τῇ Ἀττικῇ παιδείᾳ, πάντα ἐν τῇ τῇ χριστιανικῇ τῇ δὲ ἐκκλησιαστικῇ πλάττειν ἦν ἐκείνος, ἐξήσκησεν· ὃ μὴ γὰρ τοῖς ἀρεσίστοις φοβερόν ἐν καιρῷ αὐτὸν ἐπεδείκνυσεν· ὅτε δὲ προσενεῖς τοῖς πᾶσι ἐβλῆτο, τότε δὲ μᾶλλον αὐτὸς ἢ σὺ προσάγειναι πρηνεῖς· αἰρεσὶν γὰρ ἐδεῖται ἐκβάλλειν ἀρεσμένους, τὸ ἐξίμνη τῆς πρῶτης τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλοφρονεῖσθαι ἐπέδεικται.* Erat autem vir optimis moribus, si quisquam alius, praeditus; quippe ab Attico eruditus, cunctas eius virtutes studiosè imitatus est. Patientiam vero magis etiam quam Atticus excoluit. Nam hic quidem interdum terribilem se haereticis exhibebat; Proclus vero placidus erga omnes fuit, dum haereticos hac ratione potius quam vi, ad rectam fidem adducere studeret. Cum enim nullam omnino haeresin exaginare instituisset, mansuetudinis dignitatem integram conservavit, ac veluti depositum quoddam ecclesiae restituit; *hystor. eccles. lib. VII. cap. XLI. p. 386.* A qua mansuetudinis laude nimis multi illorum, qui polemicam tractant, quam longissime sunt remoti. Interim in verbis PROCLI commendatam adeo a SOCRATE lenitatem non semper deprehen-

di, ex antea adlato patet exemplo. Quidquid eius sit; magno fervore in hoc cum Nestorio certamen descendit CYRILLVS Alexandrinus, cuius in haecce causa edita scripta, cum supra iam indicata sint, cavt hic reperamus, necesse non est. Gradus tamen admonitionis observasse nonnullis videtur. Cum enim primum ad monachos Aegypti epistolam hac de re, Nestorii nulla facta mentione, scripsisset, eaque Constantinopolia perlata, bilem movisset Nestorio; ipse ad hunc scripsit CYRILLVS, & vt sententiam mutaret, admonuit. Cui cum Nestorius respondisset, & quidem ita, vt magnam animi moderationem praese ferret; CYRILLVS mox alteram ad eum misit epistolam, quae, cum mysterium incarnationis & vnionis personalis luculenter in ea explicasset, laudata & approbata fuit in concilio Ephesino. Resse autem monitis cum locum non relinqueret Nestorius; recum Coelestino episcopo romano, communicata, concilia more saeculi tum Romae, tum Alexandriae congregata, & ex Alexandrino iterum litterae ad Nestorium CYRILLI pariter ac concilii nomine missae, subiunctis duodecim anathematismis CYRILLI, quibus totidem contrarios NESTORIVS opposuit. Epistolae istae CYRILLI atque NESTORII, haecenus memoratae, exstant inter *epistolas Cyrilli tomo V. operum eius part. II. p. 1. seqq.* Post CYRILLVM in hocce certamine comparuit MARIUS MERCATOR, de cuius nec patria, nec dignitate satis inter eruditos convenit. Hoc tamen certum, eum ab anno 418 & sequentibus claruisse, strenuamque contra Pelagianos pariter ac Nestorianos veritatis fuisse vindicem; quo nomine & haud vltimum locum inter scriptores huius saeculi polemicos promeretur. Opera eius studio IO. GARNERI, cum eiusdem commentariis eruditissimis, prodierunt Parisiis an. 1673. fol. Quaedam itidem notis illustrata luc-

ci publicae exposuit GABR. GERBERONIVS, sub RIGBERII nomine latitans, Bruxellis, an. 1673. 12. Sed & ASTEPH. BALVZIO edita sunt MERCATORIS opera, Parisiis anno 1684. 8. Inter ea ad controuersias Nestorianas spectant: *comparatio dogmatum Pauli Samosateni & Nestorii*, siue, vt alii vocant, *epistola de discrimine inter haeresin Nestorii & dogmata Pauli Samosateni, Ebionis, Photini, & Marcelli*, in editione BALVZII p. 50. seqq. *contradictiones aduersus anathematismos Nestorii*, siue Nestorii anathematismi duodecim totidem anathematismis Cyrilli oppositi, a Mario latine versi, addita singulis refutatione siue contradictione, p. 142. seqq. *praefatio in varios Nestorii sermones latine a se versos*, p. 52. quibus ipsi sermones Nestorii, itemque epistolae quaedam ad Cyrillum, & Cyrilli ad Nestorium subiiciuntur; & quae reliqua sunt eiusdem generis. Recte autem de MARIO hoc MERCATORE pronuntiat GUIL. CAVEVS: *Haud ita multa proprio Marte composuit. Quae enim ab eo scripta supersunt opera, non nisi farago fere quaedam sunt excerptorum, aliunde, praesertim ex haereticorum scriptis desumptorum. Certe longe plura sunt, quae ex graecis latina fecit, quam quae proprio labore elucubrata nobis dedit: licet ipse versionibus suis praefationes plerumque adiungat, ad rei ecclesiasticae scientiam sane utilissimas; histor. literar. scriptor. eccles. saec. V. p. 218.* Iungendus hisce est IO. CASSIANVS, cuius antea inter semi-Pelagianos facta est mentio. A Leone namque Romano ecclesiae eo tempore archidiacono, postea episcopo, rogatus, *libros septem de incarnatione Christi aduersus Nestorium* scripsit; vt GENNADIUS quoque Massiliensis docet, de *scriptorib. ecclesiast. cap. LXI. p. 137.* Scilicet, cum CHRYSOSTOMI discipulus esset CASSIANVS; haud exiguum haec scriptio momentum habitura credebatur. Exstant autem libri isti se-

ptem de incarnatione Christi cum commentariis ALARDI GAZAEI inter opera eius Francofurti an. 1722. recusa p. 679. seqq. Concludit CASSIANVS eos graui adhortatione ad Constantinopolitanos, vt partes Nestorii deserant. *Vnde obsecro, inquit, ac deprecor omnes vos, qui intra Constantinopoleos urbis ambitum sitis, & per assectum patriae cines mei, & per unitatem fidei fratres mei estis, vt separatis vos ab illo, vbi scriptum est, lupo rapaci, qui deuorat Dei populum, sicut cibum panis. Ne tetigeritis, neque gustaueritis quidquam illius; quia sunt omnia in interitum, Exite de medio eius, ac separamini, & immundum ne tetigeritis &c. lib. VIII. cap. XXXI. p. 808.* Constat hinc etiam, scriptos a CASSIANO hosce libros, cum Nestorius adhuc Constantinopoli degeret; quod & pluribus confirmat HENR. NORISIVS, *hist. Pelag. lib. II. cap. XII. p. 167.* De reliquis, qui Nestorianam impugnauerunt haeresin, atque aut eodem, quo NESTORIVS, saeculo, aut deinceps vixerunt, THEODOTO Ancyrano, CAPREOLO Carthaginienfisi episcopo, PROSPERO Aquitano, FAVSTO Reicensi, VIGILIO Taplitano, GELASIO papa, SEVERO, BOETHIO, LEONTIO Byzantino, IO. MAXENTIO, LIBERATO, aliisque, vt aliquid addamus, instituti nostri non permittit ratio. Legendus de iis CASP. SAGITTARIUS, in *introd. ad histor. eccles. cap. XXXIII. sect. LIII. p. 1094.* cum primis autem IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. volum. IX. siue lib. V. cap. XXXIV. p. 256. seqq.* vbi tum veteres tum recentiores, qui de Nestorio, eiusque haeresi scripserunt, diligenter recenset.

Vt autem isti, quos commemorauimus, haeresin Nestorianam oppugnarunt; ita alii rursus eamdem defendere conati sunt. Et ipse quidem NESTORIVS *infirmos*, vt GENNADIUS Massiliensis auctor est; *composuit tractatus diuersarum hypo-*
the-

Itheon; in quibus, ita pergit, etiam cum subtili nequitia insudit postea proditae impietatis venena, quae morali interdum occultabat suadela; de scriptorib. ecclesiast. cap. LIII. p. 126. Pauca tamen admodum ex eius scriptis, ea nimirum, quae in aduersariorum eius commentationibus & actis conciliorum seruata sunt, ad nos peruenerunt. Idque mirum non est, cum Theodosii atque Valentiniani imperatorum legibus non tantum sancitum sit, ne quis Nestorii scripta, quae cum scriptis Porphyrii coniunguntur, legat, aut seruet, sed & mandatum, ut igni tradantur, vel ut verba constitutionis le habent, ut comburantur, & perfississimo interitui mancipentur, ita ut in nullius cognitionem venire possint. Exhibet haec imperatorum, itemque praefidum, qui prouinciis praeerant, sanctiones, quibus Nestorii & Nestorianorum scripta prohibebantur, I. A. C. GRETSERVS de iure & more prohibendi, expurgandi & abolendi libros haereticos &c. lib. I. cap. IX. p. 47. seqq. Sermones quosdam atque epistolas Nestorii a MARIO MERCATORE in linguam latinam translatis, in operibus eius legi, antea iam obseruauimus. Quae alibi ex eius scriptis, praesertim in actis concilii Ephesini & Chalcedonensis, exstant, diligenter recenset IO. ALB. FABRICIUS, biblioth. graec. volum. IX. siue lib. V. cap. XXXIV. p. 284. seqq. GENNADIUS, Masiliensis, NESTORIVM apertum se hostem ecclesiae, quem diu celarat, ostendisse, ait, dum librum scriptis quasi de incarnatione domini, sexaginta & duobus diuinae scripturae testimoniis, prauo sensu constructum; de scriptorib. ecclesiast. cap. LIII. p. 126. Hunc eundem esse, quem CYRILLVS Alexandrinus in libris quinque contradictionum aduersus Nestorii blasphemias, qui tom. VI. operum eius p. 1. seqq. exstant, oppugnat, & ex quo varia loca repetit, IO. GARNERIUS existimat, ad Mar. Mercat. tom. II. p. 322. obseruante, quem iam laudauimus, BYD. ISAGOGE.

IO. ALB. FABRICIO, l. c. p. 284. Inter sectatores Nestorii licet primum forte locum obtineat IOANNES Antiochenus; scriptis tamen editis causam illius non egit, nisi quod eius mandato vel instinctu ANPREAS, Samosatensium episcopus, CYRILLI capitula oppugnauit, idque leniori quadam ratione. Deinde vero, acri responsione CYRILLI aduersus THEODORETVM offensum, alium libellum composuit, in quo irae suae aut feruori plenas laxauit habenas. Sed praeter epistolas quasdam & fragmenta nihil eorum ad nos peruenit. Eodem tempore circa annum 431 RABVLA, episcopus Edessenus, floruit, qui initio inter acerrimos CYRILLI aduersarios fuit, idque in concilio Ephesino satis demonstrat; deinde vero, mutata sententia, tanta animi vehementia causam eius defendendam suscepit, ut synodo Edessae congregata omnia THEODORI, THEODORETI & ANDREAE Samosatensis scripta, contra CYRILLI capitula edita, non tantum anathemate percussit, sed & comburenda decreuerit. Interim nec ex eius scriptis quidquam ad nos peruenit, praeter epistolam quamdam, non profus integram. De utroque, & ANDREA & RABVLA, conferatur GUIL. CAVE, biblior. literar. scriptor. ecclesiast. saec. V. p. 235. itemque LVD. DOVCINVS, in historia Nestorianismi lib. I. p. 115. seqq. lib. II. p. 223. lib. III. p. 282. seqq. De THEODORETO, eiusque in causa Nestoriana scriptis, supra iam ex instituto diximus. Addendus autem adhuc IBAE Edessenus, qui famosam illam ad Marin Persem scriptam epistolam, in qua animum in CYRILLVM Alexandrinum iniquum prodidit, laudatoque THEODORO Mopsuesteno, causae Nestorianae haud obscure patrociniatus est. Haec nimirum est illa epistola, quae cum excerptis ex THEODORI Mopsuesteni scriptis, & THEODORETI aduersus CYRILLVM, trium capitulorum nomine venit, Eccccc nit,

nit, quae, in concilio oecumenico quinto, Constantinepoli. anno 503 congregato, damnata, multis magnisque in ecclesia motibus occasionem dederunt. Legendi hac de re **LIBERATVS**, *triumistorum capitulorum* defensor acerrimus, in *breniario*, praefertim *cap. XXIV*. **EYAGRIVS**, *bist. ecclef. lib. IV. cap. XXXI*. & ex recentioribus **IO. GARNERIVS**, in *dissertat. critic. de quinta synodo generali*, quae inter eas, quae de **THEODORETO** agunt, quarta est, *tomo V. operum THEODORETI*, p. 493. seqq. **HENR. NORISVS**, *itidem in dissertat. de synodo quinta oecumenica*, quae *historiae eius Pelagianae* subiuncta est; & **NAT. ALEXANDER**, *bist. ecclesiast. saec. VI. cap. III. artic. I. p. 391. seqq.* item in *dissertat. IV. huius saeculi p. 507. seqq.* Adatur **IO. LA PLACETTE**, in *observationib. historico-ecclesiasticis part. post. observat. X. p. 190. seqq.* ubi ex iis, quae in hac causa gesta sunt, concludit, neminem ea aetate credidisse, pontificem errare non posse. **THEODORVS** Mopsuestenum, cuius hic iterum facta est mentio, Pelagianorum pariter ac Nestorianorum fuisse praecursorem, supra iam obseruauimus. De scriptis eius conferendus **IO. ALEB. FABRICIVS**, *biblioth. graec. vol. IX. siue lib. V. cap. XXXIII. p. 153. seqq.*

Quae cum theologia polemica coniuncta sunt incommoda, in hoc certamine luculentissima quadam ratione conspiciere licet. **NESTORIUS** namque, iungendo ignorantiae ambitionem, controuersiae originem dedit, exemplo suo comprobaturus, communem hunc esse haereticum & controuersiarum theologiarum fontem. **SOCRATES**, cum obseruasset, Nestorium vocem deiparae velut *laruam quandam reformidasse*, idque illi *εὖ δευσιμας* ex grauissima imperitia contigisse, addit: *Φυσικὸς γὰρ ὕψαλος ὢν, πεπαιδευμένος δὲ ἰσομεγέτερος τῷ δὲ ἀληθείας, ὑπεύθυνος ἦν καὶ τὰς*

τῶν παλαιῶν ἐρημησίου βίβλας, ἡπικρία μαρτυροῦντος τοῦ Φύματος γὰρ ὅσα τῆς ὑψηλότητος, ἢ ἀκριβοῦς προσηγορίας τοῖς παλαιῶσι, ἀλλὰ πῶτον κρίσιον ἰνιμεῖν ἐαυτοῖς. Cum enim naturali facundia esset praeditus, eruditus quidem videbatur, uera tamen erat indoctus. Libros etiam veterum interpretum haud quaquam legere dignabatur. Arrogantia enim elatus ob id cendi facultatem, non satis accurate uetustioribus legendis operam dabat, sed se ipsam reliquis omnibus praestare arbitrabatur; *bist. ecclesiast. lib. VII. cap. XXXII. p. 374.* Eiusmodi vitique homines ad res nouas moliendas, & certamina excitanda, praereliquis apti sunt. Quantis autem animorum motibus haec controuersia, praefertim inter **CYRILLVM** & **NESTORIUM**, agitata fuerit, ex historia ecclesiastica constat, nec, ut id repetamus, huius loci est. Sunt, qui putant, initio **NESTORIUM** **CYRILLI** mentem non intellexisse, & forte nec **CYRILLVM** **NESTORIUM**. Lectu digna, quae hac de re obseruauit beatus **CHRIST. KORTHOLTVS**, *bist. ecclef. saec. V. p. m. 168.* Idque & **SOCRATES** innuit, quando dicit: *ἐγὼ δὲ πρὶν ἐν νεκτεμαχίῃ καθεστῆαι, οὐ μὴν ταῦτα ἴλεον, οὐ δὲ τὰ ἴτερα συγκατεστήθην τε ἐν ταῦτι, καὶ ἑρῶντο.* Accelsum in nocturna quadam pugna temere dimicantes, modo haec, modo illa dicebant, idem adfirmantes pariter ac negantes; *bist. ecclef. lib. VII. cap. XXXII. p. 373.* Accedebat, quod utraque pars, more in theologia polemica non inusitato, nominibus ueretur ad inuidiam alteri conflandam comparatis. **NESTORIUS** enim doctrinam **CYRILLI** ut *scophantiam*, *paganismum*, *Apollinarisnum*, *Arianismum* traducebat. **NESTORIUS** contra *Samosatenismi* & *Photinianismi* arguebatur. *Νεστόριος δὲ, inquit SOCRATES, δόξαν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἔχειν, ὡς ψάλλον ἀνθρώπων λόγον τὸν κύριον, καὶ ὡς Πάυλος τὸ Σαμοσατένιον καὶ Φωτιανὸν τὸ δόγμα εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἤγαγεν.* Nestorium uero plerique in ea sententia esse existimabant, ut dominum nu-

dum esse hominem adsereret, & Pauli Samo-
satenfis ac Photini dogma in ecclesiam inue-
beret, l. c. p. 374. Nec tamen aut Samo-
satenianum, aut Photinianum fuisse Nesto-
rium, SOCRATES ibidem contendit. Inio-
rius equidem tantum de voce *deobscuro* certa-
batur, an beata virgo Maria ita dici pos-
set? quod negabat Nestorius, eam porius
perpetuam vocandam, adserens. Cum vero
tam pertinaciter suam sententiam defen-
deret, ut nulla ratione ab ea dimoueri pos-
set; ipsa, quae inde deduci poterant, eum
simul insinuare dogmata, existimabant, qui
illi se opponere, quae deinceps in pro-
gressu controuersiae apertius prodidisse,
credidit. Quenam autem ista dogmata
sint, indicauit institut. theolog. dogmat. lib.
IV. cap. II. ad §. XLIV. p. 1147. CYRILLI
facta multis veterum displicuisse, constat.
Nomina illorum indicat IOAN. ALB. FA-
BRICIUS, *biblioth. graec. vol. IX. siue lib.
V. cap. XXXIV. p. 299.* Ex recentioribus
LVD. OVICSELL. DVPIN. CYRILLVM
aequitatis ac moderationis limites in hoc
negotio transiisse, indicat; *nou. biblioth.
scriptor. ecclesiast. tom. III. part. II. p. 267.*
Idem vero vir doctus Nestorii causam ita
egit, ut ipsemet apud suos in suspicionem
Nestorianismi veniret; vnde &, quae hac
de re scripsit, cum aliis quibusdam reuoca-
re coactus est, ut iam alibi nobis obserua-
tum est; conf. LVD. OVICSELL. DOVICIVS,
in *historia Nestorianismi lib. VI. p. 552.* Fue-
runt vero & alii, qui, licet Nestorianismum,
hoc est, doctrinam, quae vulgo Nestorio tri-
buitur, iure damnatam faterentur ipsum ta-
men Nestorium defenderent, aut excusa-
rent, eumque ea, quae a Cyrillo aliisque illi
vulgo adscribuntur, reuera statuisse, sibi per-
suadere nequirent. DAY. DERODONEM, in li-
bro de *supposito*, iussu supremae curiae Tho-
losanae flammis tradito, E. L. SAYRINVM,
PETR. BAELEVM, aliosque, hoc fecisse,
constat, de quibus & ex instituto iam
dixi in *institut. theologiae dogmat. lib. IV.*

cap. II. ad §. XLIV. p. 1148. seqq. CHRIST.
AVGVST. SALIG in eandem concessisse
sententiam, causamque Nestorii acriter
agere, in *Eutychnismo ante Eutychem, seu
tractatu historico & theologico de Eutychni-
smo vere & falso suspectis, cap. XXIII. p. 200.*
seqq. & cap. XXIV. p. 212. seqq. supra iam
nobis obseruatum est, cum de CYRILLO
verba faceremus. Addendi adhuc MATV-
RINVS VEYSSEIERVS LA GROZE, in *hi-
storia christianismi In. lorum*, gallice scripta,
lib. I. p. 8. seqq. & PAUL. ERNEST. JA-
BLONSKI, in *exercitat. historico-theolo-
gica de Nestorianismo, & illa imprimis Ne-
storianorum phrasi, qua humanam Christi
naturam templum diuinitatis vocare sole-
bant*, Berolini anno 1724. 8. edita, praefati-
um §. I. & II.

Ad reliqua incommoda, ex controuer-
siis Nestorianis exorta, & hoc accessit, ut
EUTYCHES, Nestorianum errorem evita-
turus, in contrarium prolaberetur, natu-
rasque, quas Nestorius seiuinxit, aut certe
seiuinxisse credebatur, inter se confunderet.
Hanc enim Eutychnianae haereses origi-
nem esse, conuenit fere inter omnes; conf.
IO. FABRICII dissertatio: *Scylla theologica,*
in *amoenitatibus eius theologicis cap. XII.*
Loquutiones tamen etiam quasdam CY-
RILLI, perperam intellectas, Eutychi er-
randi occasione praebuisse, faretur DION.
PETAVIVS, *dogmat. theolog. tom. V. de in-
carnat. lib. I. cap. XIII. p. 31.* Res in hac
controuersia violentis potius consiliis, &
synodorum decretis, immo latrociniis,
quam scriptis acta; hinc non adeo multa
theologiae polemicae monumenta. Tam
foeda iam eo tempore ecclesiae christi-
anae erat facies, EVSEBII tamen Dorylae-
ensis, qui Eutychi non minus, quam Nesto-
rio, acriter se opposuit, *libellus accusationis
aduersus Eutychem*, quem synodo Consttan-
tinopolitanae obtulit, & alia quaedam in
conciliorum collectionibus existant. Idem
de ATHANASII, presbyteri Alexandrini, li-

bello aduersus Diofcorum, patribus concilii Chalcedonenfis oblato, item ISCHYRI-
ONIS & THEODORI, ecclefiae Alexandrinae
diaconorum, & tandem SOPHRONII, ho-
minis laici, eiusdem argumenti libellis ob-
feruandum. LEO quoque I, feu magnus,
epifcopus romanus, fermonem in *basilica
sanctae Anastasiae contra haerefim Euty-
chis* habuit, qui nonagesimus tertius est, legi-
turque inter opera eius, a PASCH. QVES-
NELLO edita, p. 178. seqq. Circumfertur
& sub LEONIS nomine *tractatus aduer-
sus errores Eutychetis, & aliorum haereti-
corum*, quem PASCHAS. QVESNELLVS
in *appendice sermonum LEONIS* exhibet,
p. 190. quem tamen perperam eidem tribui,
viri docti euicerunt. PETRVS porro
CHRYSOLOGVS *epistolam ad Eutychem*
fcripsit, qua ad fidem catholicam eum re-
ducere adlaborauit. Exstat tum alibi, tum
& inter *miscellanea sanctorum aliquot pa-
trum graecorum & latinorum*, quae GRE-
GORII thauaturgi *operibus* Moguntiae
anno 1604 a se editis, adiunxit GERH. VOS-
SIVS, p. 405. De iis, quae LEONTIVS
Byzantinus aduersus Nestorianos pariter ac
Eutychianos scripsit, deinceps dicemus.
Fuisse item nonnullos, qui Eutychem, si
non defenderent, certe excusarent, eiusque
sententiam ita explicari posse, censerent,
vt a vera & orthodoxa non differat doctri-
na, idque cumprimis MICHAELEM LE-
QVIEN egisse, a me iam obseruatum in
*inst. theol. dogmat. lib. IV. cap. II. ad §.
XLIV. p. 1156.*

Domesticae illae christianorum in
hocce saeculo dimicationes cum plerorum-
que animos calamosque occupatos tene-
rent; mirum non est, paucos existisse, qui
christianam religionem contra Iudaeos aut
ethnicos defenderent; quamquam & ab
haeretis eo tempore maius ecclesiae chris-
tianae imminuerit periculum, quam aut
ab ethnicis, aut a Iudaeis. THEODORETI
de curandis Graecorum adfectionibus libros

duodecim, Iuliano imperatori oppositos,
itemque istud, quod contra eundem im-
peratorem pro christiana religione CYRIL-
LVS Alexandrinus scripsit, opus, supra iam
commemorauimus. Referri huc etiam
possunt THEODORETI de prouidentia ora-
tiones decem, quae *tomo IV. operum* eius ex-
stant, p. 319. seqq. De PAVL. OROSI *hifloria-
rum aduersus paganos libris VII.* itemdant
supra dictum. Sed cumprimis hic laudan-
dus est AVREL. PRVD. CLEMENS, haud
vltimi ordinis inter christianos poeta, ob
libros duos aduersus Q. Symmachum. SYM-
MACHI namque relationem ad Valentinianum II imperatorem, pro ara victoriae,
in qua deorum reftaurandum cultum sua-
debat, dum refellit. christianae simul reli-
gionis causam contra ethnicos egit. Scrip-
sit autem & AMBROSIVS contra hanc-
co SYMMACHI relationem, quae & inter
opera AMBROSII, & in *epistolis* eius ex-
stat, & duobus hisce PRVDENTII libris
praemissa est in editione CHRIST. CEL-
LARI, p. 398. seqq. Eiusdem PRVDEN-
TII quoque hic non praetermittenda est
apotheosis. Etsi enim in ea contra haereti-
cos agat, alium sibi Deum fingentes, quanti
qui reuelatus in scripturis est; simul tamen
& contra Iudaeos disputat, p. 279. editionis
CHRISTOPH. CELLARI, & quaedam
etiam, quae ethnicos ferunt, admiscet. Nec
alienus ab hoc loco est AEN. GAZAEVS,
ex philosopho Platonicus christianus, quip-
pe qui *dialogum* scripsit, *Theophrastum* di-
ctum, de animarum immortalitate; & *corpo-
ris resurrectione*. Inter praecipua enim ca-
pita haec erant, super quibus christianis
cum gentilibus philosophis pugnandum
erat. Prodiit autem dialogus iste tum alias,
tum & cum versione & notis CASP. BAR-
THII, Lipsiae an. 1658. 4. De GREGEN-
TII, quem nonnulli ad saeculum quin-
tum referunt, cum tamen rectius in se-
quenti saeculo sexto ponatur, *disputatione
cum Herbano Iudaeo*, deinceps dicemus.

De reliquis, qui minoris momenti sunt, vti sumus solliciti, necesse non est.

In sexto saeculo primum se nobis offert ANICIUS MANLIUS TORQUATVS SEVERINVS BOETHIVS, generis dignitate, & eruditionis, pro temporis istius ratione, gloria illustris. Locum vero is vel hoc nomine hic sibi deposcit, quod ARISTOTELIS scripta varia in linguam latinam transferendae, Aristotelicaneque philosophiam cum theologia coniungendo, occasionem aliis dederit, non dogmaticae solum, sed & polemicae theologiae novam faciem conciliandi. Repetenda, quae libri huius cap. I. §. VIII. de eo diximus. Ipse etiam scriptis polemicis innouit, libro scilicet *Adversus Eutychen & Nestorium de duabus naturis & una persona Christi*; item: quod trinitas sit unus Deus & non tres dii, ad Symmachum socerum: porro: *virumpater, filius & spiritus sanctus de diuinitate substantialiter praedicentur, ad Ioannem diaconum*. Conferenda, quae tum de his, tum de reliquis BOETHII scriptis IO. CLERICVS dissertit, in *biblioth. select. tom. XVI. artic. IV. p. 192. seqq.* Hunc excipit FACVNDVS, Hermianensis in Africa episcopus, haereticorum penetrabili subtilitate destructor, vt CASSIODORO in *psalm. CXXXVIII.* audit. *Trium*, quae vocant, *capitulorum*, de quibus ante dictum, propugnator strenuus atque acerrimus fuit, pro quorum defensione libros XII. ad Iustinianum imperatorem scripsit, in quibus cum primis THEODORI Mopsuesteni causam egit, quem vt haereticorum eximeret numero, omnes ingenii vires intendit; conf. HENR. NORISIVS, in *dissertat. historica de synodo quinta oecumenica, cap. III. p. 15.* alibique, & NAT. ALEXANDER, *histor. ecclesiast. saec. VI. cap. IV. artic. VII. p. 403.* Scripsit porro contra Mutianum seu Mocianum scholasticum, qui Africanos episcopos, quod & a Vigilio, episcopo romano, trium capitulorum causa, post illius indicatum segre-

gauerant, reprehenderat; immo ipsum potius Vigilium in hocce libro impugnatur. Accessit huc *epistola catholicae fidei pro defensione trium capitulorum*, quam in lucem primum protulit, ediditque IO. LVCD' ACHERY, in *spicilegio* suo, siue *collectio veterum aliquot scriptorum, tom. III. p. 307.* editionis nouissimae, quae opera & studio LVD. FRANC. IOS. DE LA BARRE proditi. NAT. ALEXANDER ex hacce *epistola* colligit, FACVNDVM *schismaticum fuisse, & in schismate occubuisse, l. c. p. 408.* Iunctim haecce FACVNDI opera, OPTATO Mileuitano subiecta, edidit PHIL. PRIORIVS, Parisiis 1675. fol. Priora autem duo scripta, iam antea 1629 notis illustrata, publicae luci exposuit IAC. SIRMONDVS, quae & cum eiusdem SIRMONDI notis exstant in *bibliotheca maxima patrum tom. X. p. 1. seqq. & pag. 109.* Referri ad hocce saeculum etiam solet ANASTASIVS Sinaita, auctor, vt putatur, libri: *ἡδυκαὶ. δὺξ βίαις*, in quo contra Acephalos, Seuerianos, aliosque, qui viam tantum in Christo naturam statuebant, disputat, eosque tum scripturae sacrae, tum veterum patrum effatis ac testimoniis, parum tamen adcurate, ad patres quod attinet, indicatis, refutare annititur. Sed ANASTASIVM, presbyterum & monachum Palaestinum in monte Sina, qui saeculo septimo floruit, vulgo cum ANASTASIO episcopo Antiocheno, qui saeculo sexto vixit, & aphthartodocetarum de incorruptibilitate corporis Christi commenta strenue impugnauit, confundi, & tum ab hocce, tum ab alio ANASTASIO iuniori, qui priori in episcopatu Antiocheno, circa finem saeculi sexti successit, adcurate distinguendum, eumque *ἡδυκαὶ* istius, aliorumque scriptorum auctorem esse, docet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. IX. siue lib. V. cap. XXXV. pag. 312.* qui & ibidem EDM. ALBERTINVM, IO. DALLAEVM, MATTH. LARROQVANNVM, aliosque laudat, qui id iudem iam

monuerint, ab utroque ANASTASIO Antiocheno, Sinaitam istum probe discernendum. Suffragatur etiam hactenus viro huic doctissimo IAC. BASNAGIVS, dum non tantum, ab utroque Antiocheno, Sinaitam illum diuersum fuisse, fatetur, sed &, si *ὁ αὐτὸς* ille vni ex ANASTASIIS hisce tribuendus sit, cum omnium rectissime Sinaitae isti vindicari; magis tamen adprobat sententiam RICH. SIMONIS, *biblioth. chois. lib. II. pag. 25.* adferentis, *ὁ αὐτὸς* istum esse opus incogniti cuiusdam compilatoris; siquidem nihil aliud sit, quam collectio variorum auctorum & argumentorum aduersus acephalos, inter quae subiiciantur aliqua ex Anastasio elicita; in obseruatione, scriptis quibusdam ANASTASII Antiocheni praemissa, *tom. I. lection. antiquar. HENR. CANISII p. 434.* Idem BASNAGIVS, cum antea monuisset, auctori *ὁ αὐτὸς* non credendum, quoties patrum scripta indicet, cum ipsemet fatetur, se cum ista scriberet, *inopia librorum* laborasse; de ipsomet hocce libro hancece pronuntiat sententiam: *de trinitate & incarnatione prudenter loquitur; multa tamen habet, quae theologicam scholasticam sapiunt, & nimis subtilia nobis videntur; pag. 433.* Primus graece & latine *ὁ αὐτὸς* istum edidit IAC. GRETSEVS, Ingolstadtii 1606. 4. in qua tamen editione viri docti multa desiderant, optantque, vt textus graecus adcuratius recudatur; latine exstat in *bibliotheca maxima patrum tom. IX. p. 810.* Antiocheni istius ANASTASII commemorandi adhuc *περὶ τῆς κατ' ἡμᾶς ὁρθῆς τῆς ἐκκλησίας δογματικῶν λόγων ἑ, de nostris rectis dogmatibus veritatis, orationes quinque; prima scilicet de sacra trinitate, secunda de incircumscripto, tertia de diuina oeconomia, id est incarnatione, quarta de passione & impassibilitate Christi, & quinta denique de resurrectione Christi, quae latine tantum exhibentur in HENR. CANISII lectionibus antiquis tom. I. p. 436. seqq.* Graece equidem adhuc exstant, sed nondum sunt edi-

tae. In iisdem lectionibus antiquis CANISII legitur etiam oratio ANASTASII de sacra synaxi, & de non iudicando, deque obliuione iniuriarum, graece & latine, quam adcuratius emendatusque edidit FR. COMBESIVS, in *auctario nouo biblioth. patrum tom. I. p. 882. seqq.* secundum quam editionem eam deinceps exhibuit IAC. BASNAGIVS, *l.c. p. 465. seqq.* id quod & de homiliis duabus in psalmum sextum obseruandum, quas COMBESIVS, *l.c. p. 907. seqq.* sinit, quarum prior tantum apud CANISIVM exstat, *p. 480. seqq.* Haec autem homilias, vt & orationem de sacra synaxi, non Antiocheno, sed Sinaitae illi ANASTASIO, tribuit IO. ALB. FABRICIVS, *l.c. p. 330.* qui & de reliquis vtriusque ANASTASII scriptis legendus est. Ex haereticis Eutychanii maxime hocce, vt & sequenti septimo saeculo, ecclesiae tranquillitatem turbabant; quorum certaminum quae fuerit ratio, iam antea dictum est. In varias autem Eutychanos iterum abiisse sectas, notum est, de quibus praeter alios diligenter disserit IAC. BASNAGIVS, in praefatione, *antiquis lectionibus HENR. CANISII a se editis praemissa, cap. III. p. 23. seqq.* Harum quibusdam vt nonnulla ex hactenus commemoratis scriptis fuisse opposita; ita de reliquis ad §. sequentem dicemus.

Ab ethnicis cum nullum amplius ecclesiae christianae immineret periculum; mirum non est, non exstisuisse, certe non occurrere memoratu dignos, qui christianae religionis contra eos vindicauerint veritatem. Ad Iudaeos autem quod attinet, praetermittenda non est illustris illa disputatio, quam GREGENTIVS Taphrensis archiepiscopus, per dies quinque coram Abrahamio rege Homeritarum christiano, & episcopis, magnaque christianorum ac Iudaeorum multitudine, in vrbe Taphar, seu Saphar, Homeritarum in Arabia felici metropoli, circa annum 540 cum HERBANO, Iudaeorum eo tempore doctissimo, instituit

tuisse perhibetur. *Acta huius disputationis*, graece, cum versione latina a se concinnata, & notis, edidit HIC. GVLONIVS, Parisiis an. 1586. Hinc in vtraque lingua in quibusdam patrum collectionibus recusa, latine autem in *bibliotheca maxima patrum* seu *Lugdunensi* exstant, *tomo VI. p. 1014. seqq.* Summam illorum exhibet CAROL. IOS. IMBONATVS, in *bibliotheca latino-hebraica p. m. 58. seqq.* Auctorem istorum *actuum* CASP. BARTHIVS, *lib. V. aduersar. c. III.* PALLADIUM Alexandrinum esse, putat, non repugnante IO. ALB. FABRICIO, *biblioth. graec. vol. IX. siue lib. V.*

cap. XXXII. p. 14. Lectu ea non indigna sunt, nec contemnenda argumenta, quibus GREGENTIVS contra HERBANVM pugnat; etsia fabulis prope abesse, totamque rem suspectam reddere videantur, quae de miraculis, terrae scilicet motu, & Christo in nubibus adparente, & Iudaeos ita alloquente: *propter magnam archiepiscopi inuocationem, apparo vobis in oculis vestris, ego crucifixus a patribus vestris*, Iudaeis tum omnibus oculorum usu adempto, nec nisi baptizatis restituendo, conuersis autem hac ratione, & lauacro spiritali tinctis, quinque mille quingentis millibus, narrantur.

§. V. Cum saeculo septimo, octauo atque nono, controuersiae hactenus agitatae, nondum prorsus consopitae essent, aut subinde recrudescerent, nouae etiam insuper de imaginum cultu ac veneratione, itemque cum Mohammedanis, de praedestinatione porro ac sacra eucharistia accederent; fieri aliter non poterat, quam vt & in hocce temporis intervallo scriptorum polemicorum numerus augetur. Immutata insuper & philosophia, & studiorum ratio, sensim quoque methodo tractandi, vt reliquis theologiae partibus, ita & polemicae, mutationem quamdam adferre coepit. *

* Ad saeculum septimum duin nos conuertimus, LEONTIVS Byzantinus statim sese nobis offert, ob varia ingenii, quae ad theologiam polemicam spectant, monimenta. Ad hocce enim eum recte referri saeculum, vel inde pater, quod viris doctis obseruatum est, ex ipso eius *de scellis* opere constare, illud post mortem IO. PHILOPON, de quo mox dicemus, scriptum esse. Istud autem *de scellis* opus, quod ex ore THEODORI abbatis excepit, in decem, *perages* seu *actiones* distributum est; quarum prima summam historiam fidei nostrae, cum obseruationibus in haeresin Arii, Sabellii, Nestorii, & Eutychie, & expositione doctrinae de trinitate, & incarnatione, itemque de distinctione naturae & hypostaseos, exhibet; *secunda* libros canonicos veteris testamenti eosdem, quos & nos cum Iudaeis recipimus, itemque noui testamen-

ti, recenset, & Iudaeos quibusdam argumentis refutat; *tertia* veteris ecclesiae doctores seu patres, qui a Christo nato vsque ad Constantinum magnum vixerunt, enumerat, haereticorum etiam, qui isto temporis intervallo vixerunt, facta mentione; *quarta* originem haereseos Macedonii, Apollinaris, Nestorii, & Eutychie exponit, & huius historiam vsque ad Dioscori condemnationem profequitur; *quinta* certamina, occasione concilii Chalcedonenfis in ecclesia exorta, & auctoritate imperatoris composita, per quaestionem autem de corruptibilitate & incorruptibilitate corporis Christi, hinc per agnoetas & tritheitas continuata, refert; quae sequuntur, *quatuor actiones* continent responsum ad obiectiones contra concilium Chalcedonense; *prima* scilicet, seu *sexta*, ad difficultates historicas respondet, *altera*, seu *septima*, ad

ratio cinia, *tertia*, seu *oſtana*, ad testimonia patrum, *quarta*, seu *nona*, ad verba quaedam concilii Chalcedonenſis, quae haereſi Neſtorii fauere videbantur; *decima* denique Gaianitis, corpus Chriſti corruptibile eſſe, negantibus, itemque agnoëtis & Origeniſtis, eſt oppoſita. Edidit hunc LEONTIUS de ſcſis librum cum aliis quibusdam opusculis graece & latine IO. LEVNCLEAVVS Baſileae anno 1578. 8. Latine ex verſione LEVNCLEAVII exiſtat in bibliotheca maxima patrum, tom. IX. p. 661. ſeqq. Scripſit porro LEONTIUS hucce libros tres contra Neſtorianos & Eutyſchianos, quorum primus conſutationem viriusque ſcſionis inter ſe contrariae, Neſtorii & Eutyſchis, circa diuinitatem Chriſti & humanitatem, continet, cui & plurima veteris eccleſiae doctorum ſue patrum testimonia ſubiunxit; alter dialogum contra aphebarocetas, hoc eſt, eos, qui, corpus Chriſti ante reſurrectionem fuiſſe incorruptibile, adſerebant; tertius denique de Neſtorianorum impietate ſercto tradita principio, & de eius parentibus (Theodoro Moſpſeſtano, & Paulo Samofateno) triumphum. Apollinaristarum erroribus, vt ſupra iam indicatum, ſe oppoſuit in libro aduerſus eos, qui proferunt nobis quaedam Apollinarii, falſo inſcripta nomine ſanctorum patrum, ſive, vt alias vocatur, in libro aduerſus fraudes Apollinaristarum; Eutyſchianorum, ſpeciatim acephalorum, in ſolutionibus argumentationum Seueri; ſed & ad eandem cum Eutyſchianis controuerſias ſpectant eiusdem dubitationes hypotheticae & deſinientes contra eos, qui negant eſſe in Chriſto poſt unionem duas veras naturas, Atque haecce omnia latine, ex interpretatione FRANC. TYRRIANI, exhibentur in leſſionibus antiquis HENR. CANISII, tomo I. p. 527. ſeqq. ex editione IAC. BASNAGII. Lectu proſus digna, quae in obſervationibus, hiſce opusculis praemiſſis, BASNAGIUS de LEONTIO diſſerit; vbi & de ſcriptis eius hunc in modum pro-

nuntiat: *Eruditiffimum credidit Leontium Caniſius, ea ratione, quod ſemper illis in argumentis occurreretur, quae exerceant ſcholasticae theologiae proſſyres.* Indicabatur forſan aliter alii, eumque tanto ingenii & doctrinae adparatu volumina ſua exaſſe ſunt negaturi. Nihil enim ſublime in eis ſcriptis occurrir. Subtilis eſt more Graecorum; ſed lenibus parumque ſermis gaudet argumentis. Ita vt merito ſe non theologum fuiſſe conſeatur. Patres indicat ſaepius, ſed proſus oſcitanter; Iuſtino martyri librum de trinitate; Petro Alexandrino homiliam de aduentu Chriſti tribuit; quae tantorum virorum numquam fuere. Idem benediſtiones Balaam Hippolyto, tamquam genuino parenti, immo Arabianſio tractatum de trinitate indicat; p. 533. 534.

Celebris etiam ſaeculo hocce ſeptimo fuit IOANNES grammaticus, qui a multitudine ſcriptorum, ſummaque in litterarum ſtudiis aliduitate ac laborum tolerantia, philoponi nomen ſortitus eſt; quita- men haereticis potius, quam catholicis doctoribus, adnumerandus eſt, eſi quaedam pro religionis chriſtianae veritate ſcripſerit. Mentem nimirum malam PHILOPONVS prodidit in libro aduerſus ſynodo Chalcedonenſem, qui non amplius exiſtat. PHOTIUS tamen, qui eius mentionem facit, ſimulque, auctorem non tam PHILOPONVM quam МАТШЕВІОН dicendum, contendit, nos condocet, quod impudenter ſynodo huic Neſtorii impingere ſectam conatus ſit; cod. LV. p. 47. Nimirum, cum ſecundum philoſophiae Ariſtotelicae, qua imbutum fuiſſe PHILOPONVM, conſtat, ſcita, fixum animo eius maneret, hypoſtaſin & naturam eſſe vnum idemque; vnica in Chriſto naturam, reiſcto concilio Chalcedonenſi, adſeruit; cumque illi obiceretur, tres tamen in diuinitate eſſe *ὑποστάσεις*; tres in ea naturas admittere, quam mutare ſententiam maluit, atque ita in triſteſimum prolapius eſt, immo triſteſima-

rum

rum auctor exstitit. Istum vero errorem suum in libro aduersus ea, quae de sacro-san-
ctissime deitatis docuit Ioannes scholasticus, (patriarcha Constantinopolitanus) propugna-
re ausus est, qui itidem non amplius exsistat.
PHOTIUS autem de eo ita pronuntiatur:
ἐστὶ δὲ τῶν φράσαι ὁμοίως αὐτῷ παρῶς τε γὰρ καὶ ἰδίῳ
κατὰ τὴν τῶν ὁμοιωμάτων τοῖς ἐκτενέμεναι δὲ
μὴν ἑστῶτος, ἀλλὰ καὶ λίαν σιωδὸς καὶ ἀνίσχυρος καὶ
μὴ ἐπιτολὴν φαντασίᾳ τῆς ἐκκλησίας, τὰ οὐκ ἐν-
δεχόμενα ἐκτενέμεναι κατὰ τῆς ἐκκλησίας σοφίσματα· φέ-
σιν γὰρ καὶ ἰδίῳ, καὶ τοῖς πλεονέμεναι, ἐντενέ-
μεναι ὁμοίως πᾶσι βασιλευσάντων τῶν χριστιανῶν κατα-
χέσται πίστεως, τὸ ἐν πᾶσι σημάτι, σημειολογῶν
Dictionis genere sui similis est, perspicuus videri-
tibus, nibique intensum habens, aut graue;
verum argumentationis forma non impius
modo, sed & putidus atque imbecillus est, ut
ne vmbatili quidem veritatis specie, propria
potuerit colorare aduersus pios sophismata.
Naturas etenim atque essentias, deoque com-
mentus, nullas inde non ore infrocrato in
chrisianam fidem blasphemias vomit, istud
identidem VNVM QVAM MVLTa SIGNIFICAT?
anxie nimis, nimumque minute confectans.
Et quibusdam interfectis: ὁ μὲν δὲ τῶν
ταῖς ἐκτενέμεναι ἐστὶν ἑστῶτος καὶ ἀνίσχυτος, ἀλλὰ καὶ
τὸν τοῖς ἑλλείας ἀπῆσεν αὐτῷ συντάγματι, ὅν ἐστιν ἡ-
νὸς παρῶν, ἀλλὰ μὴ ἀλλὰ ὁμοίως, ἐκκλησίας τῆς ἐν-
δεχόμενα ἐκτενέμεναι κατὰ τῆς ἐκκλησίας σοφίσματα· φέ-
σιν γὰρ καὶ ἰδίῳ, καὶ τοῖς πλεονέμεναι, ἐντενέ-
μεναι ὁμοίως πᾶσι βασιλευσάντων τῶν χριστιανῶν κατα-
χέσται πίστεως, τὸ ἐν πᾶσι σημάτι, σημειολογῶν
Dictionis genere sui similis est, perspicuus videri-
tibus, nibique intensum habens, aut graue;
verum argumentationis forma non impius
modo, sed & putidus atque imbecillus est, ut
ne vmbatili quidem veritatis specie, propria
potuerit colorare aduersus pios sophismata.
Naturas etenim atque essentias, deoque com-
mentus, nullas inde non ore infrocrato in
chrisianam fidem blasphemias vomit, istud
identidem VNVM QVAM MVLTa SIGNIFICAT?
anxie nimis, nimumque minute confectans.
Et quibusdam interfectis: ὁ μὲν δὲ τῶν
ταῖς ἐκτενέμεναι ἐστὶν ἑστῶτος καὶ ἀνίσχυτος, ἀλλὰ καὶ
τὸν τοῖς ἑλλείας ἀπῆσεν αὐτῷ συντάγματι, ὅν ἐστιν ἡ-
νὸς παρῶν, ἀλλὰ μὴ ἀλλὰ ὁμοίως, ἐκκλησίας τῆς ἐν-
δεχόμενα ἐκτενέμεναι κατὰ τῆς ἐκκλησίας σοφίσματα· φέ-
σιν γὰρ καὶ ἰδίῳ, καὶ τοῖς πλεονέμεναι, ἐντενέ-
μεναι ὁμοίως πᾶσι βασιλευσάντων τῶν χριστιανῶν κατα-
χέσται πίστεως, τὸ ἐν πᾶσι σημάτι, σημειολογῶν

PHILOPONON fuisse videtur philosophia Aristotelica, cui eum additum fuisse, constat, & antea quoque iam obseruauimus. Diserte hoc confirmat LEONTIVS Byzantinus. Cuni enim retulisset, quo pacto, concilium Chalcedonenſe oppugnando, in tritheismum incidisset, addit: *Haec autem dicebat, occasione ex Aristotele naſtus. Tradit enim Aristoteles indiuiduorum & particularis esse substantias, & vnam communem. Sic igitur & Philoponus aiebat, esse tres particulares in sancta trinitate substantias & vnam communem. Haec conſideranda veniebant; de ſectis art. VI. in bibliothec. maxima patrum tom. IX. p. 668.* Atque ita hocce exemplo patuit, quinam deinceps ex philosophia Aristotelica expectandi eſſent fructus. Legenda, quae hac de re diſſeruit in obſervatione de haereſibus ex philoſophia Ariſtotelico ſcholastica oriſis, tom. I. obſeruat. ſelect. ad rem litterar. ſpectant. obſeruat. XV. §. V. p. 178, ſqq. Scriptit PHILOPONVS & alia ad controuerſias Eutychianas ſpectantia, τὸ διαισθητὸν ſiue arbitrium ſententiarum, de vnione naturarum in Chriſto, itemque contra Severum Antiochenum; ſed, cum ex hiſce itidem nihil praeter fragmenta quaedam ad nos peruenierint; uſi non immorabimur. Ad ea potius accedimus ſcripta, quibus laudem promeruit; cuiusmodi illud eſt, quo Procli pro aeternitate mundi argumenta duodecimi ſoluit, quod initio licet atque fine mutilum, adhuc exſtat, & non ſemel eſt editum. Idem hocce opus eſt, cuius SVIDAſ meminit, adſerens, PHILOPONVM octodecim PROCLI argumenta contra Chriſtiſmon πᾶν θανταίως admirabili dexteritate, reſuſtaſſe, τὸς. Περικλοῦ; pag. 186. editionis KVSTERI, ſupra iam ad §. III. obſeruauimus. Eiusemd generis eſt, quod contra AMBLICHI librum περὶ τῶν ἀγάλματων, de ſimulacris compoſuit, in quo probauit, ſimulacra gentiliſum nec diuina, nec praefentia Numinis reſerta eſſe. Perit illud cum alijs: memoratur tamen a PHO-

TIO, qui &c, nec in hocce PHILOPONVM vbique acque valide pugnare, monet; *cod. CCXV. p. 555.* Reprehendendus rursus est PHILOPONVS ob librum *περί ἀναστάσεως τῆς resurrectionis* in plures τόμους distributum. Tamen si enim is non amplius exstet; PHOTIVS tamen auctor est, illum corporum reiecit in eo resurrectionem, additque: πολλὰ τε ἀποκριτικὰς ἀντι, ἐπιχειροῦντες καὶ τὸς μακαρίους καὶ ἁγίους πατέρας ἡμῶν. & multa inconsiderate iactat, sanctorum etiam patrum auctoritatem risu insectari ausus; *cod. XXI. p. 14.* Ex verbis PHILOPONI, quae NICEPHORVS refert, videtur colligi posse, eum eiusdem corporis solum resurrectionem negasse; siquidem, pro corporibus hisce, corpora alia, visibilibus hisce longe praestantiora, incorruptibilia, & sempiterna, a Deo creanda, adferit. Statim tamen addit: ὁρίζεται δὲ καὶ νεκρῶν ἀνάστασιν διῶν, τὴν τῶν λογικῶν ψυχῶν πρὸς τὸ φθαρτὸν σῶμα ὕψων ἐκδιὰ λυτον statuit etiam mortuorum resurrectionem esse, rationalium videlicet animarum cum corruptibili corpore indissolubilem unionem; *hystor. ecclesiast. lib. XVIII. cap. XLVII. p. 873.* Refutarunt PHILOPONI de resurrectione sententiam THEOBOSIVS monachus, CONON, EVGENIVS & THEMISTIVS, de quibus PHOTIVS, *cod. XXII. XXIII. p. 14. 15.* Reliquos PHILOPONI errores, speciatim tritheismum eius, oppugnantur LEONTIVS Byzantinus, in libro *triginta capitum*, itemque GEO. PISIDES *ἐν ἑμβρῶν μέτρῳς ἑξήκοντος iambis pulcherrimis*, ut NICEPHORVS loquitur, qui vtriusque mentionem facit; *hystor. ecclesiast. lib. XVIII. cap. XLVIII. p. 874.* Mitto ceteros, quorum, aequae ac priorum, aut nihil omnino, aut pauca admodum ad nos peruenerunt.

Succedat MAXIMVS Constantinopolitanus, ex proto-secretario Heraclii imperatoris monachus, & monasterii Chrysopolitani, prope Constantinopolin, abbas, quippe qui strenuus fuit veritatis vindex

contra haeresin *monothelitarum*, quae saeculo hocce septimo ecclesiam mirum in modum adflixit, atque turbavit. Ab hisce durissima quacuis passus *ἐμλογιστὴς confessionis* retulit nomen; alias & *theologus* dicitur. Varia scriptis etiam ascetica; sed huius loci sunt: *epistola ad Marinum presbyterum, de duabus in Christo voluntatibus; ad eundem Marinum ex tractatione de operationibus & voluntatibus caput vigesimum & vigesimum primum; aduersus eos, qui dicunt, unam Christi dicendam operationem, quod diuina natura prae humana praeualeat; aduersus eos, qui dicunt, quod sicut instrumenti & moventis una est operatio, sic quoque diuinitatis & humanitatis una sit; aduersus eos, qui dicunt, unam Christi operationem compositam; πνευματικὴς ἑβρώς καὶ δυνάμεις; aduersus Iulianum Heraclii imperatoris; diuersae sanctorum patrum de duabus, operationibus domini ac Dei, saluatorisque nostri Iesu Christi, definitiones; adia disputationis de duabus Christi voluntatibus, cum Pyrrho habitae; & quae alia sunt eiusdem generis longe plura.* Nonnulla ex MAXIMI scriptis recenset PHOTIVS, *cod. XCII. seqq. p. 495. seqq.* Quae indicauimus, cum reliquis exstant in operibus eius, a FR. COMBEFISIO editis, Parisiis anno 1675 duobus tomis in fol. Non minus vero in certaminibus cum monothelitarum haeresin habitae, legitur *act. III. tom. III. p. 132. seqq.* editionis SEV. VINII. Eandem hanc esse epistolam, quam ad Honorium, episcopum romanum, misit, quamue PHOTIVS, *cod. CCXXXI. pag. 887.* recenset, viris doctis obseruatum est. Et

PHOTIVS quidem de ea ita pronuntiat: αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ πλήρης μὲν ἐστὶν διουσιβίας, ἐνὶ ἑαυτῇ δὲ πανταχοῦ τοῖς ῥήμασι, καθάπερ τις πῆλος ἐπιγυμνῶντος τοῖς ἐκτετακται· πλὴν τὴν τε ἀρετὴν καὶ τὴν μάλα γνῶμην ἐκκαίρει· καὶ τὴν ἑαυτῶν δογματικὴν τὴν τοῦ ἑαυτῶν πᾶσι καὶ ἐκτετακται· Haec epistola plena est pietate, nouis passim verbis, ut equi pullus saltibus gaudens, nisi quod rectam opinionem diligenter examinet, & sacrorum dogmatum non fortuitum esse cognitionem, ostendat. Conferendus de SOPHRONIO, & epistola eius hacce synodica, 10. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VIII. siue lib. V. cap. XXI. pag. 199. & volum. IX. siue lib. V. cap. XXXVIII. p. 484.* Immo cum in hac ipsa epistola synodica SOPHRONII enumeratio quaedam haereticorum legatur; eam integram volumini septimo bibliothecae suae graecae inseruit, siue lib. V. cap. XI. p. 483. seqq. Atque hi quidem praecipui fuere, qui scriptis monotheletarum se opposuerunt haeresi. Alia adhuc quaedam, ad controuersias hasce spectantia, exhibet FR. COMBESIVS, in *auctario bibliothecae patrum graeco-latinae* tomo II. cui & *bistoriam haereseos monotheletarum* praemisit. Notitiam autem auctorum, tum veterum, qui monotheletarum haeresin aut propugnarunt, aut oppugnarunt, tum qui ex recentioribus de ea scripserunt, suppledit 10. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. X. siue lib. V. cap. XLI. pag. 202. seqq.* Ceterum cuni in saeculo hocce septimo Mohammedana exorta sit impietas, contra hanc non minus, quam contra haereseis, sequenti aetate ecclesiae orthodoxae doctoribus pugnandum fuit.

Inter saeculi octauī doctores primum praecipuumque locum 10. DAMASCENVS iure meritoque tribuimus. Eum exemplum iis, qui theologiam methodo scholastica tractant, praeciuisse, supra iam obseruauimus. Cumque dialectica arte imbuitus fuerit; mirum non est, quod in haereticis debellandis ingenii vires periclitari

voluerit. Non vnus autem generis sunt, quae reliquit, scripta polemica. Generatim praecipuas haereseis ad suam vsque aetatem reiecit, suamque simul fidei confessionem edit, ac sex synodorum doctrinam comprobant, in *libello* per ἀρετὴν φρονήματος, de recta sententia, *tomo I. operum* eius pag. 390. ex editione MICH. LEQVIEN. Contra iacobitas, seu monophysitas, hoc est Eutychanos, disputat in *libello* velut ex persona Petri episcopi Damasci ad episcopum Tudaraeae Iacobitam, ibidem p. 397. Ad easdem controuersias spectat *ἡσαγωγὴ δογματικῶν τοιχομαδῶν* institutio elementaris ad dogmata, acephalis scilicet, & Nestorianis opposita; *ibid. pag. 513.* item: λόγος περὶ τοῦ αἵματος φύσεως, *dissertatio de natura composita contra acephalos*, p. 521. vt & περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐκείνων καὶ λοιπῶν φυσικῶν ιδιότητων *de duabus in Christo voluntatibus & operationibus, deque naturalibus reliquis proprietatibus*, p. 529. Cum Nestorianis speciatim congregitur in *commentatione*, inscripta: ἔπος ἐκρίβεσθαι, κατὰ τῆς θεοτογίας ἀίθεως τὴν Νεστοριανῶν, *dissertatio adcuratissima aduersus exosam Deo Nestorianorum haeresin*; p. 555. Nec procul hinc discedit eiusdem de trinitate libellus, p. 474. in quo itidem de incarnatione Christi, & vnione naturarum, disserit; quemadmodum in *epistola ad Iordanem archimandritam* περὶ τοῦ τρισανθίου ὕμνου, *de hymno trisagio* p. 430, aduersus illorum sententiam, qui hymnum illum non ad sacro-sanctam trinitatem, sed ad solum Christum referebant, itemque aduersus additamentum Petri Fullonis, Iacobitis & Maronitis probatum, pugnat. Porro & contra Manichaeos disputauit 10. DAMASCENVS, in *dialogo contra Manichaeos* *tomo I. oper. p. 429. seqq.* Saeculo enim praecedenti septimo isti sub Paulicianorum nomine repullulauerant, idque agebant, vt Chaliphis seu principibus Arabum Mohammedanorum, orientis ea aetate dominos, contra catholicos seu orthodoxos, existi-

mularent; vnde DAMASCENVS, vt dialogum huncce scriberet, inductus fuit. Quod qua ratione fecerit. MICH. LEQVIEN ita exponit: Ne igitur Manichaei astu suo atque vafritie fidelibus illuderent, eorum impia deliria profanaque dogmata praecipua exponit; variis eos argumentis exagitat, innumeras ex principiis eorum conclusiones deducendo, quibus perfenscant omnes, haeresin hanc talem esse, quae non fidei solum, verum etiam probis moribus perniciosissima sit, & rerum publicarum statui & regimini insidietur. Severitatem legum memorat, quae cum haereticos alios leuibus poenis adficerent, istos capite atque etiam flammis punirent; in admonit. dialogo huic praemissa, p. 429. Pugnandum hocce & sequentibus saeculis ecclesiae catholicae doctores cum Mohammedis impietate, saeculo praecedenti exorta, fuisse, antea diximus. Id vero & IO. DAMASCENI exemplo patet, cuius dialogus, siue disceptatio christiani & Saraceni, tom. I. p. 166. existat, qua breuiter ostendit, quid ad praecipuas Mohammedanorum obiectiones respondendum sit. Eoque etiam spectat THEOD. ABVCARAE, Caesariensis episcopi, dialogus, ex ore IO. DAMASCENI excerptus, p. 470. Sed BARTHOLOMAEVS quoque Edessenus, eodem hocce saeculo octauo, contra Mohammedanos pugnavit, in elencho & confutatione Hagareni, quam variis suis sacris inseruit STEPH. LE MOYNE, p. 302. seqq. qui & eidem anonymi confutationem Muhammedis subiecit, p. 429. seqq. De BARTHOLOMAEO illo Edesseno conferendus CASIM. OVDINVS, comment. de scriptor. ecclesiast. tom. I. saec. VIII. p. 1783. Licet autem eo tempore ecclesiae orientalis status satis adflictus esset; accesserunt tamen funestae illae acerrimaeque de imaginibus contentiones, quae miseriam eius mirum in modum auxerunt. In hisce IO. DAMASCENVS illorum, qui pro imaginibus pugnavit, addictus fuit partibus, immo praeci-

pium fere inter eos tenuit locum. Spectant huc eiusdem orationes tres apologeticae, πρὸς τοὺς διαβήδοντας εἰς τὰς εἰκόντας, aduersus eos, qui sacras imagines abiciunt, tom. I. p. 307. seqq. At vero λόγος ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς εἰκόντας καὶ εἰκόντων ἐκδοκῶν, oratio demonstratiua de sacris & venerandis imaginibus ad christianos omnes, aduersusque imperatorem Constantinum cabalinum ac haereticos vniuersos, pag. 613. seqq. alium, quam IO. DAMASCENVM nostrum, agnoscere videtur auctorem. Idem censendum de epistola ad Theophilum imperatorem πρὸς τὸν εὐσεβὲς καὶ εὐσεβῶν de sanctis & venerandis imaginibus, p. 629. seqq. de qua hodie viri eruditi consentiunt, eam IO. DAMASCENI non esse, sed ab alio quodam, trium orientis patriarcharum, Alexandrini, Antiocheni, & Hierosolymitani nomine scriptam. Quod ad primum ex hisce libris, seu orationes tres aduersus eos, qui sacras imagines abiciunt, attinet, MICH. LEQVIEN, puram & sinceram ecclesiasticam, de Christi, sanctorumque imaginibus venerandis, disciplinae enarrationem, & firmissimum aduersus eorum impugnatores praedidium, quo vniuersa haereticorum tela, etidas, in iis contineri, existimat; diffiteri tamen nequit, scripta patrum spuria & supposititia pro genuinis in iisdem venditari. Nonnulla quidem, inquit, testimonia proferi auctor, ex iis operibus deprompta, quae veterum auctorum patrumque nominibus falso inscribuntur, atque ab eruditis hodie tanquam suppositicia exploduntur; verum summo viro condonandum, qui ea florere aetate, qua theologi criticae artis studiosi non erant; sed omnia admittere & complectebantur, quibus tum sincera fides erudiretur, tum etiam christianorum mores informarentur; in admonitione hisce orationibus praemissa, pag. 306. Longe cordatius adhuc de hocce opere iudicat LVD. ELLIES DUPIN, dum fatetur, multa equidem IO. DAMASCENVM proferre patrum testimonia, vt probet, ima-

gines sanctorum honore esse prosequendas; verum in omnibus istis ne verbum quidem exstare, quo directe hoc euincatur; ad scripturam autem sacram quod attinet, agnoscere eum, imaginum cultum ex ea demonstrari non posse; in *non. biblioth. scriptor. eccles. tom VI. p. 102.* Quale itaque praesidium istud sit, quod imaginum defensoris ex hoc opere, quod nec scripturae, nec patrum auctoritate nititur, sibi pollicentur, patet. Distinctione autem inter varias cultus & adorationis species parum ad rei summam proficit; cum ab ea, quam imaginibus tribuit, facili negotio transitus fiat ad eam, quae soli Deo debetur; quod experientia nimis luculenter comprobauit. FRID. SPANHEMVS de orationibus istis, & aliis quibusdam IO. DAMASCENI scriptis, ita pronuntiat; *Ceterum si Damasceni forent, quae illi tribuuntur, orationes de imaginibus, aut vita Stephani iunioris, aut sermo de defunctis, aut historia Barlaami & Iosaphati, uti non esse certo persuademur, colligendum cum Baronio fuerit, scilicet mendacius & fabulis scripta viri tanti, ex apocryphis narratiunculis; hystor. ecclesiast. noui testam. saec. VIII. num. X. p. 130.* Dubitat itaque vir eruditissimus de hisce scriptis, & de ipsis etiam orationibus de imaginibus, an recte IO. DAMASCENO tribuantur. Et sane ad vitam Stephani iunioris, itemque historiam Barlaami & Iosaphati, quod attinet, iustas omnino praegnantioresque dubicandae habet rationes; immo neutram a IO. DAMASCENO profectam, multi harum rerum periti inter se consentiunt; vnde & haud dubie adpendici operum DAMASCENI vtramque inserere voluit MICH. LEQVIEN, quae tamen, quantum mihi constat, lucem non adiecit; cerce in duobus istis, quos dedit, tomis, neutra exstat. De sermone de defunctis, siue περί τῶν ἐν πύλαις κοιμημένων, ὁπότε αἱ ψαῖοι ἔσονται λατρεύουσαι καὶ ἀναπαύουσαι; ἐννοῶν, de iis qui in fide dormierunt, quo-

modo missis & eleemosynis & beneficentiis, quae pro illis fiunt, adiunguntur, qui *tom. I. p. 584. seqq.* exstat, non una virorum doctorum est sententia. Eum IO. DAMASCENI non esse, ROB. BELLARMINVS, PETR. ARCVDIVS, IO. ALLATIVS, alique contendunt, quibus & MICH. LEQVIEN suffragatur, in dissertatione de oratione, de iis, qui in fide obdormierunt, & de purgatorio, secundum orientalis ecclesiae sensum, quae inter Damascenicas, seu operibus IO. DAMASCENI praemissas, quinta est, p. 63. seqq. repugnante praeter alios, & sermonem huncce seu orationem IO. DAMASCENO vindicante, IO. ALB. FABRICIO, *biblioth. graec. volum. VIII. siue lib. V. cap. XXX. p. 800.* De orationibus autem tribus pro imaginibus, quemquam, an IO. DAMASCENI sint, dubitasse, haud scio, nisi quod tertiam eidem abiudicare ausus est HVMFRED. HODY, in prolegom. ad chronographiam Ioannis Malalae §. XXXII. sed sine praegnantia ratione, vt MICH. LEQVIEN ostendit, in adnotatione, hisce orationibus praemissa, p. 306. Facilius autem aliquis concesserit, fabulis ac commentis indulgere IO. DAMASCENVM, quam eum orationum istarum auctorem non esse; quippe quod recte de eo adserit BARONIVS, ad annum XXX. num. LXXV. pluribusque confirmat IS. CASAVBONVS, *exercitac. XIII. ad annal. Baron. num. XXXVIII. p. 270.* vt supra quoque iam obseruatum e. I. huius libri ad §. VIII. Ceterum, ex vita Stephani iunioris MICH. LEQVIEN refert, IO. DAMASCENVM Constantinum copronymum epistolis quoque quibusdam impugnasse, quibus eum ὡς Μακάριον, χριστομαχον, Mohamedem iuniorem, Christi hostem ac sanctorum osorem, adpellaret, eiusque adfentatores episcopos ἀπειθῶντες teneβρικοφς, item κακοποιῶντες ventri seruientes, i. e. p. 306. Quae si vera sunt, intra modestiae eum se non continuisse limites, certum est. Nec tacendum hic, totam

totam hanc de imaginibus controuersiam tanta animorum vehementia, immo tanto furore vtriusque agitatam, vt vix simile quid in omni historia ecclesiastica occurrat; praesertim si cogitemus. leuissimo eam componi potuisse negotio, si vel minimum rectae rationi locum relinquere voluissent. Haec enim, tolerari imagines posse, sed cultum earum aut crimine, aut certe periculo non vacare, euidentissime docet. Peccabant, qui nimio impetu imagines reiciebant: in eo non errabant, quod, per eas superstitioni & idololatriae fenestram aperiri, contendebant. Non tantum autem omni fere armorum genere, quae furor subministrabat, in hoc certamine pugnatum est, vi, fraude, mendaciis, calumniis; sed cum primis etiam falsis fictisque miraculis, quae adeo in theologia polemica non sunt praetermittenda. Memorabile cum primis est, quod de ipso IO. DAMASCENO nostro narratur; Leonem Isauricum scilicet imperatorem, IO. DAMASCENI pro adserendis imaginibus molimina vlturum, confectis sub eius nomine litteris, apud Chaliphum Damasci dominum, in perfidiae suspicionem eum adduxisse, eo quidem euentu, vt IOANNI mandato Chaliphae dextra praecisa fuerit, qua principem suum prodidisse credebatur. Sed non longa interposita mora, post adoratam a IOANNE nostro imaginem virginis, fustaque ad eam preces, vt eius intercessionem sua sibi dextra redderetur, irrepsisse ei placidum somnum, auditasque illi subridentis imaginis voces, quibus dextrae vsu benignè concederet, ea lege, vt promissis staret, ac scriptis deinceps suis impietatem iconoclastarum debellaret; & ita manum ei restitutam. Ita IOANNES, patriarcha Hierosolymitanus, in *vita Ioannis Damasceni*, operibus huius a MICH. LEQVIEN praefixa, §. XIV. *segg. p. 9. segg.* quem alii quamplurimi sequuntur, etiam ex recentioribus LVD. MAIMBURGIUS, in *hissor.*

icon. lib. II. p. 153. segg. At inter fabulas inaniaque hoc referendum esse commenta, solide demonstrat FRID. SPANHEMIVS, in *historia imaginum resituta, sect. II. §. XIII. tomo II. operum p. 740.*

Non abs re fuerit, cum controuersiae de imaginibus iniecta sit mentio, reliqua etiam, quae ad eam pertinent, paucis persequi. Nimirum cum vtriusque pars id ageret, vt alteram aut imperatorem, aut conciliorum auctoritate opprimeret; plurima hinc & imperatorum rescripta, & conciliorum enata sunt decreta, quae MELCH. GOLDASTVS Haimensfeldius diligenter collegit, ediditque. Opus hoc, quod Francofurti anno 1608 lucem adspexit, inscribitur: *imperialia decreta de cultu imaginum in vtroque imperio, tam orientis, quam occidentis, promulgata, ac notis illustrata.* Quae in eo continentur, ordine recenset CASP. SAGITTARIUS, in *introduct. ad hist. eccles. cap. XXXIII. sect. XXXIX. p. 1025. segg.* Memorabile in his quam maxime est *capitulare*, vt vocatur, CAROLI magni imperatoris, siue *libri quatuor de imaginibus*, in concilio Francofordiensi, in quo itidem imaginum cultus damnatus est, adeoque cum eiusdem approbatione, anno 794 editi, & Romam ad Hadrianum I pontificem missi. In his enim imaginum cultus discrete reicitur, & quae in ecclesia orientali, pro eo introducendo stabilitudine acta erant, improbantur. Quod cum romanae ecclesiae additis magnopere displiceat; nonnulli quidem, eos Caroli magni non esse, nec eius iussu compositos, sed ab haeretico quodam conscriptos, & ab imperatore hocce ad Hadrianum pontificem missos, contenderunt; alii autem alia hic se expedire ratione adgressi sunt. Verum, eos omnino Caroli esse, licet forte ALCVINI, aut aliorum in iis conficiendis vsus sit opera, certe ab eo omnino adprobatos, vt genuinam eius in hac causa

caussa mentem sententiamque referant, hodie apud omnes istarum rerum peritos positum est extra controuersiam. Rationibus luculentissimis eos Carolo vindicat, simulque ad ea, quae ROB. BELLARMIVS in contrarium attulit, solide responder. DALLAEVS de imaginibus, lib. IV. cap. III. p. 380. seqq. Praeter alios ex recentioribus ipse quoque NAT. ALEXANDER agnoscit, Carolum magnum istorum librorum auctorem esse; licet simul (perperam quidem) contendat, in istis libris cultum solum latriae, qui Deo tantum debeatur, imaginibus denegari; *hisor. ecclēs. saec. VIII. dissertat. VI. §. VII. p. 784.* Conferenda, quae copiose & erudite de libris hīsce Carolinus disserunt, vt omnibus simul romanisum exceptionibus occurrant, IO. GEORG. DORSCHVS, in *collat. ad concilium Francofurtiense, cap. VI. p. 41. seqq.* & CHRIST. NIFANIUS, in *offensione historico-theologica, quod Carolus magnus in quamplurimis articulis formaliter non fuerit papa, p. 85. seqq.* Quemadmodum autem controuersia haecce de imaginibus saeculo nono continuata; ita & scriptis quibusdam inter CLAVDIUM Taurinensem, & IONAM Aurelianensem, agitata fuit. CLAVDIUS namque, supersticioso imaginum cultu offensus, non modo eum damnauit, sed ex nimio seruore in alterum extremum prolapsus, omnes imagines ex cunctis parochiae suae basilicis eiciendas, omniaque crucis simulacra delenda, euertenda & penitus abdicanda esse, contendit; quod & factum est. Hoc aegre tulit THEODEMIRVS, ordinis Benedictini abbas, qui acrem aduersus CLAVDIUM epistolam scripsit. Huic vero CLAVDIUS iterum opposuit *apologeticum* & *rescriptum aduersus Theodemirum abbatem de cultu imaginum & sanctorum*. Excerpta quaedam ex hoc opere, quae libris suis IONAS Aurelianus inseruit, diligenter congesta exhibet MELCH. GOLDASTVS,

in collectione antea memorata p. 764. Nimirum IONAS Aurelianensis excerpta illa ex CLAVDII opere, iussu Ludouici imperatoris facta, sibi resutanda sumisit, *libris III. aduersus Claudii Taurinenfis apologeticum*, idque ea ratione, vt violentam imaginum ex templis eiectionem improbet, easque ad ornatum, memoriam, & imitationem fidelium tolerari posse, contendat, colendas autem atque adorandas prorsus abnuat. Media itaque via, quod rarissime ab illis, qui ad controuersias descendunt, fieri solet, incedit; mirumque adeo non est, quod romanae ecclesiae addictis non magnopere probetur, qui & ideo, eum caute legendum esse, monere solent. Exstant isti IONAE libri tum alibi, tum & in monumentis patrum orthodoxographis, *tomo II. p. 1526. seqq.* Eodem saeculo nono NICEPHORVS patriarcha Constantinopolitanus imaginum causam scriptis variis egit. Quatuor eius opuscula contra iconomachos, scilicet: duodecim capita contra principes apostasiae de incarnatione Christi; decem syllogisticae demonstrationes, de differentia imaginis Christi & crucis; de cherubinis a Mose factis; ex libro Nicephori de imaginibus; latine, interprete FRANC. TURRIANO, exhibentur in HENR. CANNISII *lectionibus antiquis tom. II. part. II. p. 4. seqq.* ex editione IAC. BASNAGII. De hīsce autem NICEPHORI opusculis, in obseruatione iis praemissa, p. 3. BASNAGIVS ita pronuntiat: *Hic aduersus eosdem iconomachos insurgit, quam vehementer & quam inique, iudicare possis ex eo, quod ipsos incarnationem negare conuendat: quod a veritate quam alienum sit, neminem latet. Machinas adhibet, vt illud eliciat, ab ipso operis initio. Eusebium Arianis multo peiorem esse, adserit, ob incircumscriptum: quis sanae mentis hoc ferat? Atque hinc intelligitur, cur in primo hoc opusculo NICEPHORVS contra principes apostasiae de incarnatione Christi disputet. Iconomachos enim*

enim in suspicionem adducit, ac si incarnationem Christi, aut veram eius humanitatem negauerint; quoniam EVSEBIUS secundum dogma Arianorum adseruerit, naturam humanam in diuinam mutatam, adeoque nulla imagine exprimi posse. Quae quam longe petita sint, nemo non perpiciat. Sed eiusmodi ineptis rationibus subinde in hacce controuersia pugnatum fuit; quarum exempla quaedam apud IO. DAL-
LA EVM legi possunt, *de imaginib.* lib. IV. cap. I. p. m. 362. 363. Sed ad NICEPHORVM vt reuertamur; quatuor ista, quae commemorauimus opuscula, ex tribus eius *ἀποκρίσεις* aduersus *Μανοναν* & *iconomachos*, desumpta sunt. Ex eodem hocce opere, & quidem libro II. & III. FRANC. COMBESIVS duo fragmenta produxit, quorum altero NICEPHORVS probare voluit, ASTERIVM in *ἱεράριον* in diuitem & *Λαζαριον* nihil dixisse, quod imaginum cultui ac venerationi aduersetur; altero discutere conatur, quae ASTERVS de statua, a muliere syro-phoenissa, seu hoemorrhoufa, a Christo sanata, in miraculi istius memoriam posita, dixit, eaque confirmare non dubitauit; in *biblioth. patrum graecolar. auctario nouo*, tom. I. p. 267. seqq. Exhibet nimirum COMBESIVS ibi homilias quasdam ASTERII, & nonnullarum excerpta ex PHOTIO, interque haecce etiam ex ea, quae de *laïro*, & *muliere sanguinis profusio laborante*, agit, & in qua testimonium illud de statua a muliere ista posita, continetur p. 235. Ex secundo eiusdem operis libro fragmentum aliquod, de *sex synodis*, profert COMBESIVS, *tom. II. auctarii istius noui* p. 603. seqq. Huic & alia, ad eandem de imaginibus causam spectantia, ibidem subiicit; vt: *salubrem* *planque narrationem* (immo fabulosam & plane commentitiā) de dominica *imagi-
ne in Chalcooprataeis*, quamobrem dicta sit *ἁγία* *ἑκστατική*, velut dicas sponzor ac fideiubens, deque Theodoro nauclero, & Ambranio he-

braeo; p. 611. item de maximo miraculo in sacro magnae ecclesiae puteo, ad sanctam & reuerendam domini nostri Iesu Christi imaginem factū, deque patricio ac Dei anante notario, p. 647. quae narratio eiusdem generis, ac prior illa, est, fabula scilicet ad fallendos homines superstitiosos excogitata; porro IO. DAMASCENI orationem demonstratiuam de sacris & venerandis imaginibus, p. 663. de qua iam ante diximus; & denique: *narrationem*, *complectentem*, quae spectant ad sacras & venerabiles imagines, ac quamobrem sancta Dei ecclesia in mores receperit, quotannis celebrare, quam vocant *ἐκστατική*, id est, restitutionem sacrarum imaginum, dominica prima ieiuniorum; p. 716. Alia adhuc quaedam, quae huius loci sunt, idem FRANC. COMBESIVS exhibet in *manipulo originum Constantinopolitanarum*, Parisiis an. 1664 edito. Exstant enim in eo CONSTANTINI porphyrogenetae de imagine Christi Edessena, eiusque Constantinopolin translatione, narratio; orientaliū epistola synodica ad Theophilum imperatorem de cultu sanctarum imaginum; Nicephori patriarchae Constantinopolitani dissertatio cum Leone Armeno in causa imaginum. Hanc nimirum NICEPHORI *disputationem*, quam cum Leone Armeno imperatore habuit, de imaginum cultu, litteris consignauit THEOD. GRAPTVS, acerrimus eodem saeculo nono imaginum defensor; cuius adeo *vita*, itemque fragmentum ex libro eius de *inculpata christianorum fide*, vt & THEOPHANIS, THEODORI huius fratris germani, *canon*, in eodem hocce *manipulo* continentur. NICEPHORVS autem iste Constantinopolitanus, praeter haecenus memorata, alia adhuc in ista de imaginibus controuersia scripsit; vti patet ex *conspicuo* operum eius, quem ANSELIVS BANDVRIVS, eorum editionem, quam molitus est, indicaturus, in lucem emisit, quemue IO. ALB. FABRICIVS *bibli-*

bliorhetoricae suae graecae vol. VI. siue lib. V. cap. V. p. 640. seqq. inseruit, qui & in eodem volumine p. 296. *seqq.* de NICEPHORO hocce, eiusque scriptis, differt. De THEODORO studite, impudentissimo imaginum defensore, eiusque scriptis confutandus idem vir doctus, *biblioth. graec. vol. IX. siue lib. V. cap. XXXIII. p. 234. seqq.* Plura nunc addere non lubet.

Regrediendum nobis paullisper est ad saeculum octauum, quo etiam controuersia cum Felice & Elipando, illo quidem Vrgelitano, hoc autem Toletano episcopo, haud leuam in ecclesia strepitum dedit. Hi namque adferebant, Christum secundum humanam naturam non esse proprium Dei filium, sed *adoptiuum*; unde & *adoptianorum* nomine veniebant. Error iste non tantum in concilio Francofurdienfi, a Carolo magno congregato, damnatus, sed & scriptis aliorum confutatus est. In hisce PAVLINVS fuit patriarcha Aquileiensis, qui anno 793 libellum de *sanctissima trinitate*, aduersus Felicem Vrgelitanum, & Elipandum Toleranum episcopos, *sacrostylabum* dictum, edidit. Exstat in *actis synodi Francofurdienfis*, summamque eius refert IO. GEORG. DORSCHVS, in *collatione ad concilium Francofurdienfe sect. II. cap. III. p. 23. seqq.* qui & eadem ratione summam epistolae Hadriani papae ad episcopos Galliciae & Hispaniarum, de errore Elipandi, Toletanae sedis episcopi; itemque epistolae synodi Francofurdienfis ad praesules Hispaniarum, vt & epistolae Caroli imperatoris ad Elipandum & episcopos Hispaniae, *cap. II. IV. & V. exhibet.* Praeter *sacrostylabum* PAVLINVS iste & alios libros tres aduersus Felicem Vrgelitanum scripsit, quos vna cum *sacrostylabo* ad calcem operum ALCVINI edidit ANDREAS DVCHESNE, Parisiis an. 1617. Et ipse sane FLACCVS ALCVINVS, seu ALBINVS, in hocce vel maxime eminuit certamine, siquidem an. 798 libros septem contra Fel-

BYD. ISAGOGE.

cem Vrgelitanum conscripsit, qui perperam PAVLINO Aquileiensis a quibusdam tribuuntur; quemadmodum & *epistola* quadam *cohortatoria* Elipandum in rectam reducere viam admissus est. Cum vero ELIPANDVS anno 799 *epistolam*, acerbissime scriptam, contra illum emisisset; ALCVINVS eidem iterum anno 800 libellos duos opposuit, immo & totidem eodem anno de *incarnatione Christi, & de duabus in eo naturis, ac de veritate personae*, ad profligandum istum errorem composuit. Mitto reliqua, huc spectantia, quae inter ALCVINI opera exstant. De tota autem hacce controuersia omnium accuratissime solidissimeque differt IO. GEORG. DORSCHVS, in *collatione ad concilium Francofurdienfe, sect. III. cap. II. p. 100. seqq.*

Dum ad saeculum nonum iterum pergitur, AGOBARDVS sese nobis offert, Lugdunensis ille archiepiscopus, multis ingenii monumentis, pro saeculi conditione, clarus, idemque doctrinae orthodoxae, qualis eo tempore erat, strenuus vindex. Cum controuersia ista, cuius antea mentionem fecimus, nondum composita esset, aduersus dogma Felicis ad Ludovicum imperatorem scripsit. Eodem tempore FREDEGISVS abbas erroneas quasdam de Christo aliisque fidei capitibus fouebat opiniones, quas, edito contra obiectiones Fredegisi abbatis libro, confutauit. Exercebat etiam adhuc ecclesiam controuersia de imaginibus. Hinc AGOBARDVS de *picturis & imaginibus librum* composuit, in quo, damnato earum abusu, vsum legitimum laudat, saepiusque adferit, imagines nulla veneratione, nullo cultu esse prosequendas. In omnem se vertit partem NAT. ALEXANDER, vt contra IO. DALLAEVM euincat, AGOBARDVM non omnem plane cultum, imaginibus denegasse; *hist. eccles. saec. VIII. dissertat. VI. §. XII. p. 796.* Cumprimis autem Lugdunensi huic praesuli multum negotii cum Iudacis intercessit.

G g g g g g

fit. Hi enim, iam eo tempore hinc inde per Europam dispersi; magnam primum in Caroli, deinde in Ludouici pii, imperatorum, aula potentiam consequuti erant. Fauiore itaque Ludouici imperatoris & procerum freti, cum Lugduni insolentius sese gererent; AGOBARDVS; vt iis se opponeret, suarum duxit esse partium; ideoque non tantum suos admonuit, ne mancipia Iudaeis venderent; ab iis in Hispaniam transferenda; & quae alia erant eiusdem generis; sed, cum Iudaei contra istos episcopos conatus praesidium in aula imperatoris inuenirent; librum de *insolentia Iudaeorum ad Ludovicum imperatorem* scripsit; quo cum parum proficeret, nec imperatorum, processumque animos a Iudaeis auertere posset; alium ad eundem imperatorem misit, de *Iudaicis superstitionibus*, in quo, qua ratione antiqui ecclesiae patres Iudaeos abominati sint, exponit, canones, in synodis contra eos conditos, subiicit, & consortia Iudaeorum magis, quam reliquorum haereticorum, euitanda esse, ostendit. Dogmata quoque absurda, impia, & blasphemae Iudaeis tribuit, quod Deum corporeum, & corporeis lineamentis per membra distinctum, adferant, nisi quod digitos manuū habeat inflexibiles, & rigentes, vt pote qui nihil manibus operetur; sedere autem more terreni alicuius regis in solio, quod a quatuor bestiis circumferatur; cogitare etiam multa superflua & vana, quae quia ad effectum venire cuncta nequeant, venturant in daemones; porro quod litteras alphabeti sui sempiternas credant, & ante mundi principium impetrassent diuersa ministeria, quibus eas oporteat in saeculo praesidere; & quae alia erant eiusdem generis plura. Omnia autem haec abunde ostendunt, AGOBARDVM nihil eorum, quae inuidiam Iudaeis creare poterant, praetermississe. Nec tamen hocce amplius quid, quam priori obtinuit scripto. Interim quaestio de ser-

uis Iudaeorum; qui ethnici erant, & ad christianorum transire volebant sacra, oriebatur, an inuitis dominis possent baptizari? Baptizandos omnino putabat AGOBARDVS; sed vt pretium, quo primum emti erant, ab ecclesia dominis restitueretur. Sed rēuebant Iudaei, pretiumque acceptare nolebant; adeoque seruorum prohibebant baptismum: eaque in re fauētes sibi iterum habebant aulæ proceres: vnde AGOBARDO enata est occasio, *consultationem & supplicationem ad proceres palatii de Iudaeorum mancipiorum baptismo* componendi. Spectat etiam ad hancce cum Iudaeis controuersiam eiusdem AGOBARDI *epistola exhortatoria ad Nibridium, episcopum Narbonensem; de cauendo consiliū & societate iudaica*; itemque *epistola ad proceres palatii contra praecceptum impium de baptismo iudaicorum mancipiorum*. Historiam huius controuersiae accurate edisserit, simulque, in quibus AGOBARDVS modum excelsit, aut quae in quibusdam eius in hacce causa editis scriptis reprehensione digna occurrant, indicat IAC. BASNAGIUS, *bist. des Juifs tom. V. huc lib. VII. cap. III. §. XII. seqq. p. 1492. seqq.* Quae autem commemorauimus AGOBARDI scripta, cum reliquis, quae eundem auctorem agnoscunt, edita, primum sunt a PAPIRIO MASSONO, Parisiis 1605. 8. & deinceps emendatius & cum notis ASTEPH. BALVZIO Parisiis ariño 1666. 2. volum. in 8. secundum quam editionem inserta sunt *bibliothecae maximae patrum tomo XIV. p. 234. seqq.* Quae AGOBARDVM impulit causa, vt cum Iudaeis congregaretur; haud dubie eodem saeculo & alios induxit, vt contra eos scriberent. Passim namque christianis in occidentē pariter ac orientē Iudaei negotium facebant. Inter reliquos autem & ANASTASIUS quidam abbas *librum librum contra Iudaeos* composuit, qui latine, interprete FRANC. TYRRIANO, in

HENR. CANISII *lectionibus antiquis* exstat, *tom. II. part. III. p. 12. & seqq.* Non satis equidem, quis ANASTASIVS iste fuerit, constat; & licet a nonnullis ad saeculum octauum referatur; rectius tamen alii, eum saeculo nono vixisse, contendunt. Ita & IAC. BASNAGIVS, qui & de ipso hocce scripto sequentem in modum pronuntiat: *Variis vitur argumentis ad confutandos Iudaeos, quae sane firma sunt; occurrunt tamen aliqua, quibus ne christianus quidem ad sensum facile praerberet. Quis enim concludat, christianam religionem diuinitas institutam, ea ratione, quod nullus christianorum imperator traditus est in manus barbarorum, ab iisque occisus; Non meminerat auctor vel Valentis, vel Nicephori a Bulgariis occisus? Quid si verum foret; an valeret aduersus Iudaeos consequentia, quam inde elicit? Mirare, quod addit, immo saepius inculcat, ethnicos neque imaginem ac signum crucis ex numismate christianorum delere potuisse; quamquam id non pauci tyranni conati sunt, idque maximum argumentum esse veritatis nostrae, quam tenemus &c. in obseruatione, libro huic praemissa, p. 10. II.* Nec praetermittendum, quod idem vir doctus obseruat, ANASTASIVM huncce, locum istum FLAVII IOSEPHI, de quo tantopere critici inter se contendunt, vt genuinum adducere. Apud eundem CANISIVM l. c. p. 41. seqq. exstant etiam *collectanea contra Iudaeos*; quae saeculo nono, incertum a quonam, congesta, IAC. BASNAGIVS, in *obseruatione* iis praemissa, p. 40. coniecit. Non magni sunt momenti, sed tantum dicta quaedam de trinitate personarum, de diuinitate & incarnatione Christi, ceterisque capitibus, super quibus cum Iudaeis disputari solet, recitantur. Cum primis vero inter eos, qui saeculo nono contra Iudaeos pugnarunt, commemorandus est RHABANVS MAGNENTIVS MAVRVS, Moguntinus ille archiepiscopus longe cele-

berimus. Certe sub eius nomine *librum de variis quaestionibus aduersus Iudaeos, seu ceteros infideles, vel plerosque haereticos iudaizantes ex utroque testamento collectis* ediderunt EDM. MARTENE, & YRSIN. DVRANDVS, in *thesauro nouo anecdotor. tom. V. p. 402. seqq.* qui & in *admonitione praecia* variis argumentis librum huncce RHABANO vindicant; quae tamen ipsa comparata sunt, vt non desint, quae ad ea responderi queant, vii ostendit IO. CHR. IYNGIOHANN, in *dissertatione* sub meo moderamine habita, *de vita & doctrina Rhabani Magnentii Mauri, part. II. §. X.* PETRVS equidem FRANC. CHIFFLETIVS *librum* seu *epistolam contra Iudaeos* sub RHABANI nomine cum ALCVINI confessione aliisque opusculis Diuione anno 1656 euulgauit; hunc autem non tantum diuersum esse a libro isto, a se in lucem protracto, sed perperam omnino RHABANO tribui, monent, diligenterque inculcant EDM. MARTENE & YRSIN. DVRANDVS, in *admonitione praecia*, p. 402. Nimirum is, quem CHIFFLETIVS edidit *librum contra Iudaeos*, in codice quodam optimaec notae, & quo forte CHIFFLETIVS vsus est, vt iidem obseruant, non RHABANI, sed RHATGANI nomen praefert; quamquam non desint, quicquid AMOLONI, episcopo Lugdunensi, vindicare malint, quem itidem contra Iudaeos ad Carolum caluam scripssisse constat. Atque haec quidem de scriptoribus saeculi noni anti-iudaicis commentandi occasionem AGOBARDVS nobis praebuit.

Inter Graecos maxime in hocce saeculo emiuit PHOTIVS, patriarcha Constantinopolitanus, tum ingenio & eruditione conspicuus, tum ob varia, quae subiit, fata notus. Sed de eo deinceps dicemus, cum certaminum inter ecclesiam orientalem & occidentalem iniicienda fuerit mentio; vbi & reliqua eius scripta polemica simul indicabimus. Succedere itaque

que illi iuberem THEOD. ABVCARAM, hoc est, *patrem*, siue *episcopum Carae*, si modo certo constaret, hunc eundem ac THEODORVM, Cariae in Thracia & Laodiceae postea episcopum, esse, qui PHOTII primum amicus, postea desertor, in synodo octaua anno 869 Ichnatii partes sequutus est. Licet enim non desint, qui, THEOD. ABVCARAM, ob varia ingenii monumenta celebrem, eundem cum eo, qui PHOTII aetate vixit, esse, existiment; alii tamen contra, eos adcurare a se inuicem discernendos esse, contendunt. Inter hos etiam THOM. ITTIGIVS est, qui, cum varias virorum eruditorum de THEOD. ABVCARA sententias retulisset, illis tandem suffragatur, qui, ABVCARAM Carharum in Mesopotamia fuisse episcopum, & octavo floruisse saeculo, statuunt; in *exercitiis theologicis ad Theodori Abucarai opusculum de baptismo fidelium ante Christi aduentum defunctorum, per aquam, quae ex eius latere profluit, quae exilat in eius eneeade exercitationum theologicarum varii argumenti*, §. V. p. 67. seqq. Quidquid eius sit, inter scriptores theologiae polemicae THEODORVM huncce ABVCARAM referendum esse, certum est; cum varia contra Iudaeos, Mohammedanos, Nestorianos, Iacobitas, Origenistas, scripta composuerit; de quibus vti & ipso hocce THEODORO, more suo diligenter disserit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. IX. siue lib. V. cap. XXXIII. p. 176. seqq.*

Quantum saeculo nono strepitum controuersiae de praedestinatione, a GOTTESCHALCO excitata, in ecclesia occidentali, dederit, neminem fugit. Et is quidem initio de modo videndi Deum in vita futura quaestiones non necessarias mouisse dicitur, frustra ob id a LVPO SERVATO Ferrariensi admonitus; mox, verbis scripturae & Augustini male intellectis, de praedestinatione, & absoluto reprobationis decreto, deque gratia diuina, aliis

que eo spectantibus capitibus, nimis curiose disputasse. Cumque & hostes & defensores nancisceretur; acriter vtrumque certatum. Interim GOTTESCHALCVS ipse, secundum decretum in conuentu episcoporum, apud Carisiacum habito, conditum, sacerdotali dignitate spoliatus, ergastuloque inclusus est, & verberibus durissimis castigatus, donec liberum, quo errores suos complexus erat, ipsemet flammis traderet. Nec tamen dissidendum, GOTTESCHALCVM ambitione sua & pertinacia, dissidentium valde irritasse animos, & causam quodammodo calamitatum, quibuscum illi conflictandum fuit, exstitisse. Vtrumque itaque, si modum agendi spectes, peccatum est; quod in theologia polemica longe frequentissimum esse, experientia docet. Variis vero etiam scriptis in hacce controuersia pugnatum fuit. Et ad ipsum quidem GOTTESCHALCVM quod attinet, duae eius adhuc exstant confessiones, breuior altera, altera multum longior, quas primum in lucem protulit, & historiae suae Gotschalcianae subiecit, IAC. VSSERIVS; deinde eandem quoque exhibuit GILB. MARGVINVS, in *veterum auctorum, qui nono saeculo de praedestinatione & gratia scripserunt, operibus & fragmentis*; tomo I. p. 7. seqq. Ab utraque hacce confessione diuersos esse viros GOTTESCHALCI libellos, quos ad AMOLONEM scripsit, contendit IO. MABILONIVS, *annal. Benedict. tom. III. ad an. 852. §. XLIV. p. 20. seqq.* Fragmenta libelli, quem RHAB. MAGNENTIO MAVORO in concilio Moguntino an. 848 obtulit, quaeue in HINCMMARI de praedestinatione opere conseruata sunt, sistit GILB. MARGVINVS, *operis iam laudati tomo I. part. II. p. 3. seqq.* Epistola GOTTESCHALCI ad Ratramnum, metricè scripta, apud LVDOV. CELLOTIVM legitur, in *historia Gotschalcii praedestinationis p. 45. seqq.* Inter eos, qui causam GOTTESCHALCI defenden-

sendendam susceperunt, praecipuus fere est PRUDENTIUS, gente Hispanus, Tricassinus in Gallia episcopus. Id namque egit in tractatu de praedestinatione contra Ioannem Scotum Erigenam ad Wenilonem archiepiscopum Senonensem, quem GILB. MAVGVINVS exhibet *tom. I. part. I. p. 195. seqq.* item in tractatoria epistola aduersus quatuor capitula conuentus Caristacensis, apud eundem *part. II. p. 176. seqq.* item in epistola & collectaneo ad Hinemarium & Pardulum, apud LVD. CELLOTIVM *l. c. p. 420. seqq.* Iungendus PRUDENTIO est SERVATVS LVPVS, presbyter initio Moguntinensis, deinde abbas Ferrariensis, cuius huc spectat *liber de tribus quaestionibus*, videlicet de libero arbitrio, de praedestinatione bonorum & malorum, & de sanguinis Christi superflua taxatione, seu redemptione vsque ad salutem impiorum; porro, *collectaneum de iisdem quaestionibus*, & denique *epistolae duae*; altera ad Carolum caluum Regem, altera ad Hincmarum Rhemensem. Exstant haec omnia inter scripta SERV. LVPPI, opera studioque STEPH. BALVZI edita, iterumque impressa Antwerpiae an. 1710. 8. & *liber* quidem *de tribus quaestionibus* vt & *collectaneum* p. 207. *seqq.* epistolae autem istae p. 184. *seqq.* Exhibet eadem GILB. MAVGVINVS, libellum nimirum de tribus quaestionibus, epistolam ad Carolum caluum regem, & *collectaneum*; *tom. I. part. II. p. 20. seqq.* epistolam vero ad Hincmarum, *part. I. p. 19.* Idem praeterea vir doctus LVPVM SERVATVM presbyterum Moguntinensem diuersum facit a LVPPO abbate Ferrariensi, & illi libellum *de tribus quaestionibus*, reliqua huic tribuit. Sed Moguntinensem illum presbyterum, & abbatem Ferrariensem, vnum eundemque esse, hodie satis inter eruditos constat, luculentereque euincit STEPH. BALVZIVS, in *notis ad Seruati Lupi opera* p. 479. *seqq.* RATRAMNVS quoque Corbeienfis monachus, qui & ob alias controversias notus

est, hic locum sibi vindicat, ob *libros duos de praedestinatione Dei ad Carolum caluum regem*, quos GILB. MAVGVINVS exhibet *tom. I. part. I. p. 29. seqq.* AMVLONEM, siue AMOLONEM, archiepiscopum Lugdunensem, inter eos, qui cum GOTTESCHALCO fecerunt, refert GILB. MAVGVINVS, in *vindicarum praedestinationis & gratiae tom. posteriori cap. XXII. seqq. p. 169. seqq.* vbi & de AMVLONIS huc spectantibus scriptis differit, & *cap. XXIII. p. 194. seqq.* epistolam eius ad Gottesebalmum, *notis aliquot illustratam*, sinit. Verum AMVLONEM huncce inter aduersarios potius GOTTESCHALCI referendum esse, contendunt alii; licet magno animi candore, & lenitate singulari cum eo agat. Successor AMVLONIS in archiepiscopatu Lugdunensi fuit REMIGIVS, cuius exstat *liber de tribus episcoporum epistolis*, seu responsio ecclesiae Lugdunensis nomine facta, aduersus Hincmarum, Rhabani & anonymi episcopi epistolam, apud MAVGVINVM *tom. I. part. II. p. 62. seqq.* subiectis eidem *notis* ANDR. DVVALLII p. 165. *seqq.* itemque *libri istius appendix, seu absolutio quaestionis, de generali per Adam damnatione & speciali per Christum ex eadem creatione electorum*, ibidem p. 118. *seqq.* porro, *liber de tenenda immobiliter scripturae sanctae veritate, & sanctorum orthodoxorum patrum auctoritate fideliter scilandae, seu censura ecclesiae Lugdunensis capitulis quatuor synodi Caristacae opposita*, ibidem p. 178. *seqq.* Verum non prorsus REMIGIVM cum GOTTESCHALCO facere, nonnulli observant, quippe qui id praecipue agat, vt ostendat, RHABANVM a scopo & statu controuersiae recessisse, & defendere magis GOTTESCHALCVM, eiusque sententiam explicare, quam adprobare adnoscatur. Addendus denique hicce est FLORVS magister & diaconus ecclesiae Lugdunensis, quippe qui, totius ecclesiae Lugdunensis nomine, *librum aduersus Ioannis*

Scoti Erigenae erroneas definitiones composuit. IOANNEM enim huncce SCOTVM inter aduersarios GOTTESCHALCI fuisse, deinceps dicemus. Librum vero istum FLORI exhibet GILB. MAVGVINVS, operis facie iam laudati *romo I. part. I. p. 575. seqq.* Ad eos autem, qui se GOTTESCHALCO opposuerunt, vt progrediamur, commemorandus cumprimis est HINC MARVS, archiepiscopus Rheimensis, qui praeter varias epistolas, *romo II. operum* IAC. SIRMONDO insertas, geminum de praedestinatione tractatum edidit. Prior, contra Gotteschalcum & Ratramnum scriptus, tribus constitit libris, quibus canones IV in concilio Valentino III, an. 855 congregato, quatuor capitulis suis oppositos, refutauit; ex quibus sola hodie superest praefatio, seu epistola ad Carolum regem scripta, quam a FLODARDO seruata, *tomo I. operum praefat.* IAC. SIRMONDVSVS exhibet. Deinde, cum in concilio Tullensi apud Saponarias, praedestinationariorum & GOTTESCHALCI errores damnati essent; posteriorem tractatum, seu *dissertationem de praedestinatione Dei & libero arbitrio*, composuit, quam integram *tomo I. operum* eius *p. 1. seqq.* IAC. SIRMONDVSVS edidit. Nec praetermittenda hic est eiusdem contra Gotteschalcum collectio ex sacris scripturis & orthodoxorum dictis de vna & non trina deitate, sanctae & inseparabilis trinitatis vnitatis; quae ibidem exstat. Nimirum, vt, quid vltimum hocce scriptum sibi velit, constet, obseruandum, HINC MARVM improbasse hymnum martyrum; *sanctorum meritis* &c. in cuius fine tres personae diuinitatis vocabantur: *trina deitas*. GOTTESCHALCVS itaque edito scripto hanc loquendi rationem defendere voluit, contendens diuinitatem esse personaliter trinam, cum vnaquaeque persona trinitatis diuinitatem perfectam & integram habeat, & naturaliter vnam. HINC MARVS contra adseruit, diuinitatem

esse nomen naturae, non autem personae, adeoque non posse dici *trina deitas*, quemadmodum dicitur *tres personae*; siquidem vna tantum sit diuinitas in tribus personis. Totam hancce controuersiam in meram abiisse *λογικὴν*, prudentiores recte iudicant. Conferendus IVD. ELL. DV PIN. *biblioth. noua scriptor. ecclesiast. tom. VII. cap. II. p. 27.* Ad reliquos vt redeamus, qui contra GOTTESCHALCVM scripserunt; HINC MARO vel maxime iungendus RHAB. MAGN. MAVRVSVS, cuius praecipuas fere in hocce certamine fuisse partes, neminem fugit. Tres autem in haec causa, de praedestinatione Dei, aduersus GOTTESCHALCVM scripsit epistolas, ad *Notingum Veronensem*, ad *Heberardum comitem*, & ad *Hincmarum Rheimensem*, quas IACOB. SIRMONDVSVS luci publicae exposuit, Parisiis an. 1647. 8. fragmenta vero exiis exhibet GILB. MAVGVINVS, *tom. I. part. I. p. 3. seqq.* AMYLONE, Lugdunensem archi- praefulem, aduersariis potius, quam defensoribus GOTTESCHALCI adnumerandum esse, antea iam obseruauimus. Nunc solum addimus, AMYLONIS opuscula huc spectantia, notis illustrata, STEPH. BALVZIVM ad calcem *Agobardi* edidisse, *tomo II. p. 135. seqq.* Misso autem PARDULO, episcopo Laudunensi, cuius vnica tantum ad Hincmarum inter huius opera exstat epistola; agmen claudere iubemus IO. SCOTVM ERIGENAM, ob translata in linguam latinam DIONYSII, quem *aropagitam* vocant, opera, aliaque ingenii monumenta memorabilem. De diuina namque praedestinatione contra Gotteschalcum monachum librum, siue capitula nouemdecim scripsit, exhibita a GILB. MAVGVINO, *tomo I. part. I. p. 109. seqq.* Sunt, qui contendunt, eum praedestinationariorum errorem ita impugnasse, vt ad Pelagianorum castra prope accederet; quod in eiusmodi certaminibus longe est frequentissimum. Excusare eum rursus volunt alii; quamuis

negare nequeant, eum incaute interdum loquutum esse.

RATRAMNVS ille, quem & alii BERTRAMVM vocant, cuius inter defensores GOTTESCHALC facta est mentio, ob alias quoque controuersias, sacculo hocce nono agitata, iterum nobis in scenam producendus est. Disputatum namque inter eum & PASCH. RADBERTVM fuit de partu virginis, siue de natiuitate Christi. Nimirum, cum RATRAMNVS intellexisset, esse nonnullos in Germania, qui contenderent, Christum non esse natum *pervirginalis iandem vuluae, sed monströse de secreto ventris incerto transitu*; hanc opinionem eo comparatam, ratus, vt tandem negaretur, Christum vere ex Maria virgine natum, librum *de natiuitate Christi, siue de eo, quod Christus ex virgine natus est*, scripsit, quem in IO. LVC. D'ACHERII *spicilegio* legere licet, *tomo I. p. 52. seqq.* editionis, quae curante LVD. FR. IOS. DE LA BARRE lucem adspexit. Sed RATRAMNO se opposuit PASCH. RADBERTVS, in libro *de partu virginis*, in quo contrarATRAMNVM disputat, ac si adseruisset, Christum aperta vulua a Maria in lucem editum; adeoque in perpetuam beatae virginis virginitatem eum iniurium esse, inde concludit, quamquam simul dissentiat ab iis, quos RATRAMNVS sibi refutandos sumerat, quine Christum ex Maria virgine non esse natum, adserere videbantur. Tota hac superfedere quaestione poterant; nisi solemne admodum viris doctis esset, ex iis, quae tuto ignorantur, vel maxime litigandi ac altercandi occasionem captare. Neue disputandi vniquam finis fit, neue sine causa disputasse videantur, aliis rursus tribuunt, quae illis numquam forte in mentem venierunt; quod PASCH. RADBERTI exemplo patet. Cumque illi, qui cum RATRAMNO faciebant, sibi nondum persuadere possent, eum errasse, aut in virginitatem

beatae Mariae iniurium fuisse; denuo illud alio scripto euincere voluit, cuius tantum fragmentum superest, quod aeque ac prior ille liber itidem in D'ACHERII *spicilegio* exstat, *tom. I. p. 43. seqq.* Est autem *de partu virginis*, obseruandum, opus hocce *de partu virginis*, siue, vt alii vocant, *de virginitate Mariae*, a IO. GER. VOS510, ROB. BEL-LARMINO, IO. BONA cardinali, aliisque, ILDEPHONSO Tolitano tribui; sed vero auctori hoc vindicauit IO. LVC. D'ACHERIVS; quod & P. COLOMESIO obseruatum, *biblioth. choisey p. 98*: De ipsa controuersia hacc legendus LVD. ELL. DV PIN *biblioth. nou. scriptor. eccles. tom. VII. cap. VIII. p. 76*.

Maioris momenti est controuersia, quae PASCH. RADBERTO, tum cum aliis, tum maxime cum RATRAMNO de eucharistia intercessit, & in qua iterum theologiae polemicae, & prudentia & moderatio abest, incommoda luculentissima quadam ratione conspiciuntur. PASCH. namque RADBERTVS veram atque realem praesentiam corporis atque sanguinis Christi in sacra coena ita adseruit, vt illis, qui iam tum semina *trans - elementationis*, vt nonnulli eo tempore loquebantur, seu transubstantiationis, spargebant, fauere videretur. Nihil plane noui, aut quod a recepta ecclesiae sententia discederet, protulisse PASCHASIVM, romanenses contendunt; speciatim NAT. ALEXANDER id omnibus persuadere adnititur, *hisor. eccles. saec. IX. & X. dissertat. X. §. II. p. 339*. At qui inter eos cordatiores sunt, dissiteri nequeunt, infoliti quid enim proposuisse, saltem qua loquendi modum formamque; quamquam in quo istud constiterit, inter se non conueniant; consi. LVD. ELL. DV PIN *non. biblioth. scriptor. eccles. tom. VII. c. VII. p. 65*. Scripsit autem PASCHASIVS *librum de corpore & sanguine Christi ad Placidum*, quem nonnulli equidem RHAF. MAGN. MAVRO vindicant, at, PASCHA-

510 potius tribuendum, rectius contendunt alii; conf. GVIL. CAVE *hiflor. litterar. fcriptor. ecclefiaft. faec. IX. pag. 376.* Librum huncce eundem esse, qui de sacramentis inferibitur, quemque intercidisse nonnulli putant, contra LVD. CELLOTIVM probat IO. MABILLONIVS, in *praeftat. secundae partis saeculi IV. Benedictini cap. I. §. XI.* quem & sequitur NAT. ALEXANDER, *hiflor. ecclef. faec. IX. & X. differtat. X. §. I. p. 338.* Subiecta sunt huic libro loca patrum de eucharistia, ab eodem PASCHASIO collecta. Praeterea & epistola eius ad Frudegardum de corpore & sanguine domini exstat, cui subiungitur expositio in illud *Matthaei: coenantes autem eis accepit Iesus panem &c.* ex commentariis eius in *Matthaeum* excerpta. Haec omnia, cum aliis PASCH. RADBERTI scriptis, edidit IAC. SIRMONDVS, Parisiis an. 1618. fol. inde vero inserta sunt *bibliothecae maximae patrum* tomo XII. pag. 356. seqq. Sententiae PASCH. RADBERTI de sacra eucharistia sese opposuit RHAB. MAVRVVS. Huic certe licet de sacra eucharistia cum illo intercessisse, negari nequit; licet, in quo controuersia ista constiterit, non inter omnes conueniat. Non tantum transubstantiationem impugnasse RHABANVM, sed omnino praesentiam realem corporis sanguinis Christi reiecis- se, reformatae ecclesiae doctores contendunt, interque eos EDM. ALBERTINVS, de *sacramento eucharistiae lib. III. p. 922. seqq.* At negant hoc romanenses, & RHAB. cum PASCHASIO in praesentia reali & transubstantiatione pulchre consensisse, nobis persuadere adnituntur. Si quaeras, cur ergo RHAB. impugnauit PASCHASIVM? respondet NAT. ALEXANDER, nihil aliud illum in hoc reprehendisse, quam modum quemdam loquendi, qui nouus sibi visus sit, dum PASCHASIVS dixit, eucharistiam esse carnem Christi datam pro mundi vita, non aliam plane, quam quae nata est de Maria,

& passa in cruce, & resurrexit de sepulchro; *hiflor. ecclef. faec. IX. & X. differtat. XI. p. 351.* Mentem suam sententiamque de eucharistia RHABANVS ex instituto exponit in epistola ad Egilonem abbatem Fuldensensem, quam graui ecclesiae dispendio periisse, putauit GVIL. CAVE, siquidem & peram, inquit, & orthodoxam de eucharistia doctrinam adseruit, & nouam Paschasi sententiam refutauit; *hiflor. litterar. fcriptor. ecclefiaft. part. I. faec. IX. p. 381.* Verum deinceps vir doctus, non prorsus reiciendam, putauit, sententiam IO. MABILLONII, opusculum anonymi, quod inferibitur: *dicta cuiusdam sapientis de corpore & sanguine domini aduersus Radbertum*, quodue ex codice Gemblacensi MABILLONIVS *faec. Benedict. IV. part. II. p. 591.* exhibuit, hanc ipsam RHABANI ad Egilonem esse epistolam, quamquam rem omnem in medio relinquat, eruditorum iudicio expendendam; *part. II. hiflor. litterar. fcriptor. ecclefiaft. faec. IX. p. 161.* LVD. ELL. DV PIN, opusculum illud anonymi diuersum esse ab epistola RHABANI ad Egilonem existimat, nou. bibli. fcriptor. ecclefiaft. tom. VII. p. 66. Librum autem de corpore & sanguine Christi, siue, ut alii vocant, de eucharistiae sacramento, quem nonnulli RHAB. MAGN. MAVRO tribuunt, sub cuius etiam nomine editus est, rectius PASCH. RADBERTO vindicari, antea iam obseruauimus. Praeter RHABANVM & AMALARIVS, qui eodem saeculo nono floruit, & ob libros IV de officiis ecclesiasticis, notus est, inter PASCHASII aduersarios referri solet. Immo eoque cum processisse, ut in sacra coena praeter signum & figuram corporis Christi nihil admitteret, EDM. ALBERTINVS probare adnititur, de *sacramento eucharistiae lib. III. p. 925.* item M. LARROQUANVS, *hiftoire de l'eucharistie, part. II. cap. XIII. p. 589.* reclamante iterum magnopere & repugnante NAT. ALEXANDRO, *hiflor. ecclef. faec. IX. & X. differtat. XI. pag. 353.*

conf.

conf. & LVD. ELL. DV PIN, *nov. biblioth. scriptor. eccles. tom. VII. p. 74.* Sententia autem AMALARIJ haurienda ex *epistola eius ad Guntardum*, quae in *spicilegio* IO. LVC. D'ACHERII exhibetur, *tom. III. p. 331.* nouissimae editionis. Cum primis vero PASCHASIO se opposuit RATRAMNVS, supra nobis iam memoratus; quippe qui, edito de *corpore & sanguine domini* libro, transsubstantiationis commentum funditus evertit, ut tamen simul ad alterum extremum prolaberetur, adsereretque, panem & vinum figuratum tantum esse corpus & sanguinem Christi, itemque corpus, quod in sacra coena exhibetur, differre a corpore, quod ex Maria natum, cruci adfixum, mortuum & sepultum, nunc sedet ad dextram patris in caelis. Hoc vero cum romanensibus vehementer displiceat, qui nollent, existisse eo tempore quemquam, qui tam aperte transsubstantiationis commentum impugnaret; ut hinc se expediant, non vnam ingrediuntur viam. Fuerunt, qui, librum istum suppositum esse, contendere, nec ab ipso RATRAMNO scriptum: quibus cum codices manuscripti aperte refragentur, nullo hos niti fundamento, ipsemet agnoscat LVD. ELL. DV PIN, *nov. biblioth. script. eccles. tom. VII. c. VII. p. 67.* Nonnulli huncce, qui sub RATRAMNI nomine exstat, IO. SCOTO ERIGENAE potius tribuendum censent, ut PETR. DE MARCA, in *epistola ad Io. Luc. Dacherium*, & anonymus quidam in peculiari dissertatione edita ad finem *tomi I. de perpetua ecclesiae fide circa eucharistiam*. Verum & istos falli, ex stilii diuinitate, aliisque argumentis, euidentissime viri docti demonstrant, quod & ex ipsis romanensibus IO. MABILLONIVS fecit, *sac. Benedict. IV. praefat. p. 45.* cui & NAT. ALEXANDER suffragatur, *hisor. eccles. saec. IX & X. dissert. XIII. §. I. p. 354.* conf. & IAC. BASNAGIUS, *hisor. ecclesiae lib. XVI. cap. VII. §. II. pag. 923.* Alii rursus, librum huncce BYD. ISAGOGE,

corruptum & interpolatum esse, clamitant; alii auctorem, siue RATRAMNVM, tamquam haereticum, & nouandi cupidum, aut tamquam monachum aduersus superiores suos recalcitrantem, traduxerunt; alii aliud quid commenti sunt. N. ALEXANDER totus in eo est, ut sibi aliusque persuadeat, RATRAMNVM in eo, quod caput caussae est, a PASCHASIO non dissentire, adeoque nec transsubstantiationem impugnasse; quin immo illorum tantum eum refutasse errorem, qui existimauerint, *corpus Christi in eucharistia velatum non esse, nullumque in eo esse mysterium*, hoc est, corpus Christi in sacra coena ita adesse, ut oculis adspici, sensibusque externis deprehendi queat; cumque nec P. RADBERTVS, nec alius quispiam, eiusmodi quid docuerit; RATRAMNVM errorem impugnasse, quem nemo fuerit amplexus, quique nuspiam existitit, & adeo cum spectris & laruis dimicasse; *l. c. §. II. p. 355.* Id vero parum credibile videtur; praesertim si cogitamus, RATRAMNVM iussu Caroli calui, Galliae regis, contra homines, qui errores in doctrina de sacra coena fouerent, scripsisse. Reuera itaque eiusmodi homines, qui non recte hac in re senserint, existisse, necesse est. Eousque autem absurditatis quemquam progressum, ut sibi persuaserit, corpus Christi in sacra coena oculis conspici, sensibusque externis percipi posse, ab omni prorsus fide abhorret. Alii itaque ex romanae ecclesiae addictis agnoscunt, auctorem libri istius, de quo nobis sermo est, a transsubstantiationis dogmate alienum esse, quos inter & IO. HARDVINVS est, qui tamen illis simul suffragatur, qui, eum non RATRAMNVM, sed IO. SCOTVM ERIGENAM esse, contendunt, in *dissert. de sacramento altaris*, in *selectis eius operibus* p. 288. *seqq.* At eum rursus opugnandum sibi sumit IAC. BOILEAV, omni conatu id agens, ut euincat, RATRAMNO transsubstantiationis dogma probatum

H h h h h h

tum

tum fuisse, tum in *apologia Ratramni*, gallicano idiomate scripta, tum in *praefatione*, RATRAMNI libro, a se edito, praemis-
sa. Quae omnia, quam parum romanae ecclesiae addicti sibi consent, luculenter demonstrent. Addenda, quae IAC. BASNAGIVS hac de re disputat, in *hisor. ecclesiae lib. XVI. cap. VII. p. 933. seqq.* item quae EDM. ALBERTINVS, de *sacramento eucharistiae lib. III. pag. 929. seqq.* Prodiit RATRAMNI hicte liber de corpore & sanguine domini primum Coloniae, an. 1532, saepiusque deinceps recusus est. Ceterum, licet hicce, de quo hucusque verba fecimus, RATRAMNI liber, perperam IO. SCOTO ERIGENAE tribuatur; hunc tamen iridem librum de corpore & sanguine Iesu Christi, in quo transsubstantiationis commentum impugnavit, quive non amplius repetitur, scripsisse, certum est. Non minus vero & dubio caret, eum transsubstantiationem ita reiecit, ut simul praesentiam realem corporis & sanguinis Christi negaret. Docuit nimirum, quod sacramentum altaris non verum corpus, nec verus sanguis sit domini, sed tantum memoria veri corporis & veri sanguinis; ut HINC-MARVS discrete loquitur de praedestinatione cap. XXXI. Nec abnuere hoc audent romanenses, quin potius ipsemet NAT. ALEXANDER pluribus hoc confirmat, l. c. *dissertat. XIV. §. IV. p. 361.* simul tamen eum, ut hominem haereticum, & erroribus scatentem, traducunt, & quaecumque possunt, congruunt, ut existimationem eius, ac auctoritatem imminuant; quod parum ad rem facere, nemo non intelligit. De reliquis, quorum adhuc mentio fieri poterat, conferendi IAC. BASNAGIVS, in *historia ecclesiae lib. XVI. cap. VIII. & IX. p. 937. seqq.* & LVD. ELL. DV PIN, *nov. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. VII. c. VII. p. 63. seqq.* Addenda, quae ipsemet dixi *instit. theol. dogm. lib. V. c. I. ad §. XXII. p. 1549. seqq.*

Supereit in nonno hoc saeculo con-

trouersia, quae sub PHOTIO, patriarcha Constantinopolitano, inter graecam atque latinam ecclesiam exorta, & deinceps virumque magnis animorum motibus continuata fuit; quamquam & ob alia scripta, quibus praecipue ille doctissimus theologiam polemicam locupletavit, locum hic sibi vindicet. Et quatuor quidem eius libros contra Manichaeos a IO. CHRIST. WOLFFIO, viro doctissimo, in *anecdotorum graecorum, sacrorum & profanorum, tomo I. graece & latine editos*, supra iam ad §. III. commemorauimus, cum de Manichaeis verba faceremus. Ad controuersias etiam theologicas spectant *dissertationes eius sex*, quarum prima est: *quomodo dicatur esse Deus in omni re, & quomodo dissolui possint dubitationes, quae a quibusdam contra hoc obuiantur*: secunda: *theologiae hypotyposes, id est, informationes notionis fidei*; tertia: *quare usque ad trinitatem procedat Deus & nec intra trinitatem circumscribatur, nec ulterius extendatur*; quarta: *quomodo dicamus Deum unum & tria*; quinta: *quomodo omnino cogitari possit, Deum esse incarnatum*; sexta denique, *quare Deus carnem adsumferit*. Hasce dissertationes latine tantum, FR. TYRRIANO interprete, ediderat in *lectionibus antiquis* HENR. CANISIVS; sed hodie graece etiam, excepta prima dissertatione, in qua graeca desiderantur, cum insigni supplemento dissertationis tertiae, ibidem exhibentur a IAC. BASNAGIO, *tomo II. part. II. p. 420. seqq.* Praemissa ibidem est eiusdem PHOTII *epistola ad Michaelē Bulgariae principem de officio principis pag. 382. seqq.* subiunctum vero opusculum eisdem graece ac latine: *ποινα δι' αληθειν ἐπὶ Χριστῷ γνησιαὶ θέληματα, καὶ ποινα δι' αληθειν ἐπὶ αὐτῷ τῷ Χριστῷ ἐκ θρώπων διέλματα, θεοστατικὴ καὶ ὁμοια.* Quales debeant dici in Christo voluntates gnomicae, & qualis debeat in eodem Christo dici voluntas humana, hypostatica aut alia; p. 439. seqq. Ad vltimum hocce opusculum illustrandum

comparata est *differatiuncula Stewartiana de descriptione Photiana*, & quanti ponderis sint argumenta, quae adfert pro sua sententia stabilienda, quae eidem subiungitur, p. 459. seqq. Per voluntatem nimirum *gnomicam*, quam a naturalis seu essentiali distinguunt, Graeci quidam ipsam deliberationem ac electionem intelligunt, eamque in Christo locum habere negant, quoniam omnia perfecte cognoscit, & voluntas humana in eo semper cum voluntate diuina consentit. IAC. BASNAGIUS de hacce PHOTII commentatione ita pronuntiat: *Traſſatum de voluntatibus gnomiſis nimia cum ſubtilitate Graecorum more ſcriptum, reperient leſſores, niſi ſint ipſi ſubtiliores.* Hoc obſeruauit Stewartius, in *differatiuncula hic appoſita*; in obſeruatione opusculis hujce PHOTII praemiſſa p. 378.

Sed ut ad eas, quae inter ecclesiam graecam & latinam sub PHOTIO exortae sunt, & de quibus dicere incepimus, controuersias, accedamus; non temere quemquam fugit, quia ratione PHOTIVS anno 858 in locum Ignatii, patriarchae Constantinopolitani, sede ista deiecti, inuito Nicolao I pontifice romano, substitutus, & post obitum Ignatii denuo confirmatus, praefules romanos maxime sibi aduersantes expertus sit. Hinc odium plus quam Vatinianum, inter vtriusque ecclesiae episcopos continuandum, & in apertum tandem schisma erupturum; cuius tamen iam antea veluti semina quaedam sparsa sunt. Nimirum initio de dignitate, honore, iuribus, contentio erat; mox, vti fieri solet, dogmata in controuersiam adducta, aut obtentui sumpta. PHOTIVS namque inter alia de processione spiritus sancti a patre & filio litrem mouebat, & additionem ad symbolum: FILIOQUE, ut per καὶ τὸν υἱόν Latinis exprobrabat, in epistola encyclica ad patriarchas orientales, quae latine apud CAES. BARONIVM ad annum 863. num. XLI. graece vero & latine inter reliquas

PHOTII epistolas, cum versione & notis RICH. MONTACVTII Londini an. 1651. fol. editas, secundo loco exstat, quamue RATRAMVS alique, ut deinceps dicemus, integris scriptis impugnarunt. Alia adhuc PHOTII contra Latinos, seu romanam ecclesiam, composita scripta recenset LEO ALLATIVS, de ecclesiae occidentalis & orientalis perpetua consensione, lib. II. cap. VI. §. IV. p. 575. Sed & ex his lucem tantum adspexit liber aduersus Latinos de processione spiritus sancti, siue: κατὰ τὴν τῆς παλαιᾶς ρώμης, ὅτι ἐκ πατρὸς μόνου ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ δὲ καὶ τοῦ υἱοῦ. Legitur namque in EUTHYMIJ panoplia, graece, Tergobykti in Walachia an. 1710. fol. edita, VI IO. ALB. FABRICIO obferuat, biblioth. graec. volum. IX. siue lib. V. cap. XXXVIII. p. 561. Ad obiectiones PHOTII respondet IO. VECCEVS, patriarcha Constantinopolitanus, περὶ τῆς ἀνώτατης καὶ ὑψίστης τῆς παλαιᾶς καὶ νέας ρώμης ἐκκλησίᾳς de vniōne ecclesiarum veteris & nouae Romae, orat. I. in LEON. ALLATII Graecia orthodoxa, tomo I. p. 154. seqq. Inedita PHOTII scripta, inter quae reliqua sunt, quae Latinis opposuit, recenset equidem CASIM. OVIDI-NVS, in commentar. de scriptorib. & scriptis ecclesiasticis, tomo II. p. 202. seqq. sed longe adcuratius pleniusque, quem iam laudauimus, vir doctissimus IO. ALB. FABRICIVS h. c. p. 362. seqq. Eminent inter ea περὶ τῆς τῷ ἁγίῳ πνεύματι μεταγωγῆς, καὶ ὅτι ὡς περὶ ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἱερολογεῖται γεννηθεῖν, ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκτὸς θεολογούμεν ἐκπορεύεται, ἀναγινῶσκει δὲ τὸ ὡς ἔστιν, ὡς ἐκρούσιον, καὶ ἐπεσευδόμενον δι' υἱοῦ. De spiritu sancto disciplina arcana, & quemadmodum filius ex solo patre, ita & spiritus sanctus ex sola eademque causa procedit; dicitur tamen filius esse, tamquam qui illi consubstantialis est, & ab eo mittitur. Opus hocce luculentissimum vocat LEO ALLATIVS, acerrimus PHOTII censor; simul tamen monet, illud in codice palatino METROPHANI, Hhh hhh 2 epi-

episcopo Smyrnenſi, tribui; de *eccleſ. occi-
dent. & orient. perpetua conſenſ. lib. II.
cap. VI. §. IV. p. 575.* Sed haec, aliaque,
in lucem protrahentur a CLAVD. CAPPE-
RONIERIO, quem omnium PHOTII ope-
rum editionem moliri, GEO. WALLI-
NVS nos conducet, in *Lutetia Pariſorum
erudita ſui temporis cap. I. p. 8.* Plura de
PHOTIO dabit M. HANCKIVS, de *Byzan-
tinarum rerum ſcriptoribus, part. I. c. XVIII.
p. 269. ſeqq.* Scriptores de cauſa Photiana,
tum inſectos PHOTIO, tum ei aequiores,
recenſet IO. ALB. FABRICIVS, l. c. p. 372.
Breuiter, ſed neruoſe, contra C. BARONII
obtreſtationes eum defendit I. BASNA-
GIVS, in *obſervatione*, opuſculis eius prae-
miſſa, *lectionum antiquar. HENR. GANISII
tom. I. part. II. p. 375.* Ex ſcriptis autem
iſtis PHOTII, in hac cauſa editis, patet,
praecipue de proceſſione ſpiritus ſancti a
patre ſilioque inter vtramque eccleſiam diſ-
putatum fuiſſe. Cuius controuerſiae quae-
nam fuerit origo, a me expoſitum in *inſti-
tut. theolog. dogmat. lib. II. cap. I. ad §. LII.
p. 396. ſeqq.* Exacerbata maximopere haec
controuerſia fuit, per vocis ſilioque in ſym-
bolo Conſtantinopolitano additionem;
quae quando, quauē ratione in eccleſia
occidentali facta ſit, de eo iam abunde &
ex inſtituto dictum ad *cap. II. libri huius
§. V.* Licet autem iam circa ini-
tium ſaeculi ſeptimi, immo finem ſexti, in
variis conciliis, ſpeciatim Toletanis, ſym-
bolum iſtud Conſtantinopolitanum cum
additione ſilioque repetitum fuerit; res ta-
men ſilentio ſere tranſmiſſa, vſque ad ſae-
culum nonum, quo, ſite grauiffima inter
vtramque eccleſiam, orientalem & occi-
dentalem, oborta, cum errore, falſi crimen
a PHOTIO occidentalibus acerbiffime ex-
probrabatur. Accedebant equidem & alia
contentionis huius capita, ſed minoris mo-
menti, ſi illud deprimitur pontificis roma-
ni excipias, vtpote ad ritus, conſuetudines,
diſciplinam eccleſiaſticam ſpectantia, ſuper

quibus, ſequentibus praefertim ſaeculis,
acriter concertatum fuit. Immo eouſque
proceſſit litigandi pruritus, vt etiam de bar-
bae tonſione inter ſe diſputarent; memo-
rabile exemplum relicturi, quam facile ad
minutias, immo ineptias, prolabantur, qui
in controuerſiis theologicis adſectum poſi-
tius, quam rectam rationem, ducem ſe-
quuntur. Meminit iſtius quaeſtionis RA-
TRAMNVS, recteque iudicat, operae non
eſſe pretium, vt de ea diſputeretur. *Tam vi-
deamus, inquit, quod de barbae tonſione
clericos cuſpare non tantum Romanorum,
verum omnium occidentalium Chriſti eccle-
ſiarum non verentur. Quae tam leuis agno-
ſcitur, vt nihil ei reſponderi merito decerne-
retur, ne forſitan talium leuitate pares, vel
certe leuiorēs aſſumentur, qui nullam habenti
rationem obiecto reſpondere potius quam
contemnere delegere. Quid enim reſert ad
iuſtitiae non tantum perfectionem, verum
etiam inchoationem barbae detonſio, vel con-
ſeruatione? lib. IV. contra Graecorum oppoſita
cap. V. p. 102.* Vt autem orientalium cauſam
variis ſcriptis ſaeculo nono egit PHO-
TIVS; ita eodem tempore nec occidenta-
les ſibi decrant. Nicolaus namque primus
pontifex, cum ſe ſolum PHOTII inſultibus
repellendis parem non crederet; alios quo-
que, praefertim Galliae episcopos, ad belli
ſocietatem inuitauit. Hinc varia iſtorum
episcoporum ad PHOTII obiectiones enata
ſunt reſponſa. *o n o* nimirum, episcopus
Bellouacenſis, iudicia episcoporum prouin-
ciae Remenſis colligere iuſſus, Graecorum
obiectionibus, quae e re eccleſiae romanae
eſſe videbantur, oppoſuit. Perijt autem
iſte *o n o* NIS liber; nec audiendi ſunt, qui
illi tribuunt, quem RATRAMNVS contra
Graecos ſcripſit. Namque & hunc episco-
porum iuſſu contra Graecos in aciem prod-
uiſſe, non eſt, quod dubitemus. Certe ſub
RATRAMNI nomine exſtant *contra Grae-
corum oppoſita, romanam eccleſiam inſamant-
ium, libri quatuor, sio. lvg. d' ache-*

NO editi, *Spicilegii tomo I. p. 63. seqq.* editionis nouissimae LVD. FR. 103. DE LA BARRE. RATRAMNO hic iungendus AENEAS episcopus Parisiensis, cuius *liber aduersus Graecos* idem in *Spicilegio d' ACHERII* exhibetur, *tomo I. p. 113.* eiusdem editionis. Vterque & RATRAMNVS & AENEAS, de eo, quod caput caussae erat processione spiritus sancti ex patre filioque, maxime sunt solliciti; adeo vt RATRAMNVS ex quatuor istis, quos contra Graecos scripsit, libris, tres priores huic argumento impendat, & in primo quidem ex scriptura sacra, in duobus sequentibus patrum testimoniis, latinae ecclesiae sententiam comprobare adnitatur; in quarto autem ad alias quaestiones progreditur. AENEAS patrum tantum nititur testimoniis.

Conferendus LVD. ELL. DV PIN *non. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. VII. cap. X. p. 109. seqq.* De iis, qui veritatem christianae religionis aut contra Iudaeos, aut contra Mohammedanos, in hocce temporis intervallo defenderunt, cum iam oblata occasione dictum sit: aliquid de iis addere, necesse non est. De reliquis, qui speciatim contra Iudaeos, saeculo septimo, octauo & nono, disputarunt, quosque praetermisimus, vt SIDORO Hispalensi, & IVL. POMERIO Toletano, quorum vterque saeculo septimo vixit, ceterisque; praesertim anonymis quibusdam saeculi noni, conferendus IO. BENED. CARPZOVIVS, *introd. in theol. ind. RAYMONDI MARTINI pugioni fidei praemissa, cap. XI. §. II. III. pag. 84. 85.*

§. VI. Quod sequitur saeculum decimum, ob controuersiarum ac scriptorum polemicorum sterilitatem felix censi posset, nisi haec ex supina ignorantia atque ignauia orta esset. * Idemque de saeculo vndecimo censendum, quo tamen rursus de sacra eucharistia disputatum fuit. Accessere contentiones Graecorum Latinorumque, documentum praebentes, quantis animarum motibus saepe de rebus prorsus friuolis disputetur. * Scholastica theologia saeculo duodecimo caput tollens, rationemque, de rebus nullius momenti rixandi, docens, ad corrumpendam theologiam polemicam plurimum contulit. Waldensium denique, aliorumque exemplo, patuit, haud insolens esse in controuersis theologicis, vt confessores veritatis, ceu haereticorum pessimi, impugnentur. * * *

* Saeculum hocce decimum viris doctis merito *obscurum* audit, ob caliginem, seu profundam rerum omnium, quae orbi christiano eo tempore incubuit, ignorantiam. Turpissima clericorum vita, ipsorumque pontificum foedissimi mores, miserimam hoc tempore ecclesiae fuisse faciem, testantur. Poteratque infernalis genius labore, excitandi haereses ad ecclesiam turbandam, doctrinamque christianam labefactandam, superfedere; cum omnes, gulae & venatri dediti, veritatis

nullam haberent rationem. Contentio inter occidentalem & orientalem ecclesiam continuata fuit, odio magis ac liuore, quam scriptis. Sub SISINNIO, patriarcha Constantinopolitano, transmissa rursus fuit ad patriarchas orientales PHOTII *epistola encyclica contra Latinos*, cuius antea mentionem fecimus; & anathematismi quoque actis synodalibus decreti, aduersus ea, quae contra PHOTIVM promulgata fuissent, itemque aduersus calumniantes *sanciam ecclesiam*, scilicet orientalem, quasi

H h h h h h 3

illi-

illibatam puritatem sanctimoniae suae non retineret, non dissente ipso CAES. BARONIO ad annum 595 sub *finem*. LEO ALLATIVS acriter in Sisinnium inuehitur, quod PHOTII *epistolam encyclicam* suo nomine, & tamquam a se scriptam, ad reliquos patriarchas miserit. *Sisinnius*, inquit, (*ob quam id egerit causam, ipse nescio*) Photii *epistolam encyclicam, quam in Latinos ille temeritatis ac audaciae plenam exarauerat, titulo tantummodo immutato, & suo nomine supposita, ad reliquos patriarchas ipsissimis verbis transmisit, homo nequissimus; licet multa in ea continentur, quae ad Photium & Photiana tempora pertineant; quae ipse non immutauerat; adeo importune iste, verborum magistri obscurator religiosus, inepit; de ecclesiae occidentalis ac orientalis perpetua consensione lib. II. cap. VIII. pag. 606.* Sed bene est, quod statim addit: *Nisi etiam dicamus, nomen Sisinnii ab aliis illi epistolae adpositum fuisse.* Hisce enim verbis taceatur, nondum euctum esse, quod Sisinnius suo nomine epistolam hanc ad reliquos patriarchas miserit.

** Non multo melior saeculi vndecimi, quam praecedentis, praesertim si litterarum studia spectes, fuit facies; nisi quod scholastica theologia fere magis magisque exserere coeperit. Nec occurrit, qui erroribus profligandis operam impenderit, certe qui dignus sit, cuius hic iniciatur mentio; plerisque, quibus villa ingenii aut eruditionis laus erat, ad historias, pro temporis istius ratione scribendas, aut sermones sacros componendos, aut ritus ecclesiasticos explicandos, studium suum laboremque conferentibus. Certamina tamen quaedam mota sunt. Et in occidentali quidem ecclesia BERENGARIUS archidiaconus Andegauensis turbas excitauit. Namque circa annum 1035 suam de sacra eucharistia sententiam spargere coepit, quod in ea, etiam post con-

secrationem, non sit verum corpus verusque sanguis domini, sed eorum tantum figura. Multos statim nactus est aduersarios, resque eo deuenit, ut non vna contra eum congregaretur synodus, nec semel hiece eius error condemnaretur. Cum autem BERENGARIUS sententiam suam, quam in synodo Turonensi anno 1055 abiurauerat, nihiloscies defendere pergeret; Nicolaus II pontifex an. 1059 synodum Romanam congregauit, in qua BERENGARIUS fortiter equidem placita sua propugnauit; at minis territus, IO. SCOTI ERIGENAE librum, ex quo sua hauserat, combussit, & formula, ab HUMBERTO cardinali praescripta, sententiam iterum abiurauit, ut nihiloscies ad eandem rediret, monendus hinc ab Alexandro II pontifice, ut ab haeresi discederet. Postea denuo in synodo Romana v. sub Gregorio VII auditus, secundam fidei professionem edidit, (primam in synodo Romana, anno 1059 sub Nicolao II pontifice congregata, protulerat) quam mox in synodo Romana VI anno 1079 tertia excepit; quamvis nec id serio fecerit, pristinaeque resumeret sententiam, quam tamen tandem ante mortem reuera dimisisse dicitur; quod praeter alios IO. MABILLONIVS euincere adnititur, in *observationibus de multiplici Berengarii damnatione, fidei professione, & relapsu, deque eius poenitentia*, quae in *anallectis eius veteribus exstant, p. 513. seqq.* editionis nouissimae, quae Parisiis anno 1723 lucem adspexit; idemque GUILIELMI Malmshurienfis & HILDEBERTI, Cenomanensis episcopi, testimoniis confirmat FRANC. PAGI, in *breviario gestorum pontif. roman. tomo II. saec. XI. p. 452.* qui & reliqua, quae ad causam Berengarii spectant, luculenter edidit. De scriptis BERENG. SIGEBERTVS Gemblacensis, cum monuisset, eum *liberalium artium & amplius dialecticae peritiam insignem fuisse*, ita pronuntiat:

scriptis

scripsit fastuoso stilo contra Almannum grammaticum & episcopum, non agnoscens amici corrigentis benevolentiam, sed defendens suam de mysteriis Christi sententiam. Et quia multi ad eum vel contra eum super hac re scripserunt; scripsit & ipse ad vel contra eos, & dum dialecticis sophisnatibus contra simplicitatem apostolicæ fidei abutitur, nec se excusare, nec alios adificare videtur; quia magis interpolat clara, quam dilucidat obscura; de scriptor. ecclesiast. cap. CLIV. p. m. iii. Exstant BERENGARII epistolæ duæ ad Ascellinum & Richardum, una cum Ascellini litteris primum inter LANFRANCI opera a IO. LVCA D'ACHERIO editæ, qui & aliam ad Richardum exhibet, *spicilegii* *tomo III. p. 400.* editionis nouissimæ DE LA BARRE. Tres eius fidei formulas seu professiones sinit IO. MABILLONIVS, in observationibus de multiplici Berengarii damnatione &c. in *analeptis* p. 515. editionis antea memoratæ. Inter eos, qui BERENGARIVM refutarunt, LANFRANCVS fuit, archiepiscopus Cantuariensis, cuius de corpore & sanguine domini in eucharistia contra Berengarium extat libellus, in operibus LANFRANCI a IO. LVCA D'ACHERIO Parisiis anno 1648 editus. Fuit & GUITMUNDVS, Auerfanus in Italia archiepiscopus, & ut quidam volunt, cardinalis. Tres namque libros de veritate corporis & sanguinis Christi in eucharistia; itemque confessionem de trinitate, & humanitate Christi, corporisque ac sanguinis domini veritate, scripsit; quæ omnia in bibliotheca maxima patrum exhibentur, *tomo XVIII. p. 440. seqq.* Berengarii sub Fulberto Carnotensi commilito fuit ADELMAANNVS, ex scholastico Leodicensi, Brixianensis episcopus, qui se itidem illi opposuit in epistola de veritate corporis & sanguinis Christi in eucharistia, quam simuliter in bibliotheca maxima patrum legere licet; *tomo XVIII. p. 438.* Addendi his HUGO, Lingontensis episcopus, & DVRANDVS ab-

bas Troarnensis, quorum vterque librum de corpore & sanguine Christi contra Berengarium composuit, quos IO. LVCAS D'ACHERIVS, in *adpendice ad opera LANFRANCI* Parisiis anno 1648 in lucem protulit; deinde autem inserti sunt bibliothecæ maximæ patrum, *tomo XVIII. p. 417. seqq.* DVRANDI commentatio amplior est, & longe maiori diligentia conscripta, quam HUGONIS, in qua & varia patrum testimonia contra sententiam Berengarii adferuntur. GOZECHINI, scholastici Moguntini, epistola ad Valcherum scholasticum Leodicensem, in qua de Berengarii, eiusque sequacium, peruersa doctrina conqueritur; itemque DEODVINI, episcopi Leodicensis, epistola ad Henricum Francorum regem, in qua de eodem Berengario agit, inveniuntur in IO. MABILLONII *analeptis veteribus* p. 437. *seqq.* nouissimæ editionis, quæ Parisiis anno 1723 fol. prodit. Non magni hæc sunt momenti; ex DEODVINI tamen, siue THEODVINI, epistola condiscimus, BRVNONEM, Andegauensem episcopum, in eadem cum BERENGARIO fuisse sententia. Tandem & ALGERVS hic commemorandus est, qui tamen sæculo duodecimo vixit, *librosque tres de sacramento corporis & sanguinis domini aduersus Berengarium* composuit, qui in bibliotheca maxima patrum existant, *tomo XXI. p. 251.* Conferenda, quæ tum de ALGERO hocce, tum de reliquis, qui se BERENGARIO opposuerunt, copiose describit LVD. ELL. DV PIN, *biblioth. noni. scriptor. ecclesiast. tom. VIII. part. II. cap. III. p. 12. seqq.* Quod autem in controuersis theologicis longe est frequentissimum, & sæpiissime contingit, ut, qui vnum extremum euitare volunt, ad alterum probabantur; id in hocce etiam luculentissimo exemplo comprobatum fuit. Transubstantiationis enim ita eum impugnasse commentum, ut simul præsentiam realem corporis sanguinisque Christi in sacra coe-

negaret, notum est. Fuerunt quidem, qui contenderent, docuisse BERENGARIUM, in eucharistia vna cum substantia panis & vini esse substantiam corporis & sanguinis Christi; sed hanc Berengarianorum quorundam, non ipsius BERENGARII, fuisse opinionem, GVTMVNDI praecipue testimonio probare conatur NAT. ALEXANDER, *hist. eccles. saec. XI. & XII. dissert. I. artic. II. p. 662.* Ingressus nihilominus in eam sententiam est EDM. MARTENE, qui cum VRSINODVRANDO *thesaurum anecdotorum* edidit. In huius enim *tom. IV.* cum BERENGARII relatio de synodo Romana, in qua formulae retractationis subscripsit, p. 99. *segg.* exstet; editores, rationem reddituri, cur Gregorius VII pontifex magna erga Berengarium, qui toties ad pristinam mentem redierat, vsus sit lenitate; inde hoc prouenisse, adserunt, quod non, nisi vno gradu, a recepta romanae ecclesiae sententia discesserit, repudiando quidem transubstantiationem, sed admittendo tamen praesentiam realem corporis & sanguinis Christi; quamvis simul fateantur, non semper vna eademque ratione loquutum Berengarium. Quae si ita se habeant, cum nostrae ecclesiae doctrina prorsus consensisse Berengarium, necesse erit. Dissentit tamen hic IO. CLEAICVS, Berengariumque omnino praesentiam realem corporis ac sanguinis Christi negasse, contendit, *biblioth. anc. & mod. rom. XV. artic. I. p. 288.* Addenda, quae hac de re dixi in *instit. theolog. dogmat. lib. V. cap. I. ad §. XXII. p. 1552.*

Refertur praeterea a nonnullis inter haereticos huius saeculi ROSCELINVS, seu ROZELINVS, Compediensis, professione dialecticus, Petri Abaelardi praceptor, quem si non primum, certe inter primos fuisse, qui corruptam Aristotelis philosophiam cum theologia coniunxerunt, supra iam obseruauimus *cap. I. huius libri ad §. LX.* Ia eo etiam, quinam ex

ista coniunctione sperandi fructus essent, statim adparuit, dum tres personas in Deo, tres a se inuicem separatas esse res, vt sunt tres angeli, adseruit, ita tamen, vt vna earum sit voluntas & potestas, & tres deos vere posse dici, si vsus admitteret. Quae ipsa fuit tritheitarum haeresis, quam in IOANNE Philopono ad §. *praecedentem* notauimus. Vtriusque etiam, tum ROSCELINI, tum IO. PHILOPONI errorem ex philosophiae Aristotelicae abusu enatum esse, longe est manifestissimum. Damната autem ista ROSCELINI sententia fuit in concilio Sueslionensi, anno Christi 1092, & ab eodem eiurata, at mox iterum assumpta. Refutauit eundem ex instituto ANSELMVS, Cantuariensis archiepiscopus, praecipuum fere saeculi vndecimi lumen, in *libro de fide trinitatis, & de incarnatione verbi contra blasphemias Ruzelini, siue Roscelini*, qui inter opera eius, a GABRIELE GERBERONIO edita, & iterum anno 1721 Parisiis excusa, exstat p. 41. *segg.* Inceperat hunc librum ANSELMVS, cum adhuc esset Beccensis abbas; sed intermisserat, cum audiuisset, ROSCELINVM in concilio Sueslionensi errorem abiurasse. At cum intellexisset, eum in pristina adhuc persistere sententia, & ad mortis solum periculum euitandum se eam eiurasse, propositum opus absoluit; vt ipsemet testatur *cap. I. p. 41.* Mentionem quoque huius rei ANSELMVS facit, *lib. II. epist. XXXV. & XLI. p. 355. & 357.* editionis antea laudatae. Sed & PETER. ABELARDVS hac de re verba facit *epist. XXI. ad Parisiensem episcopum*, vbi & se opusculum *de fide sanctissimae trinitatis* aduersus hanc haeresin scripsisse, testatur. ROSCELINVM autem *pseudo-dialecticum* & *pseudo-christianum* vocat, simulque ex abusu dialecticae huncce eius errorem ortum, significat. Interim ipse ABELARDVS nec cautiorem nec felicior fuit magistro; .liquidem ad eodem scopu-

scopulos naufragium fecit, inter haereticos itidem referendus, ut deinceps dicemus. De ROSCELINO autem confendus & IVONOTENSIS *epist. XXVI.* Philosophiam Aristotelicam errori eius occasionem dedisse, a me & observatum, *tom. I. observat. select. 156. observ. XV. §. XI. p. 187.* THEOBALDVS Stampensis ROSCELINVM grauius redarguit, sed aliam ob causam, scilicet, quod, filios sacerdotum ad sacros ordines non esse admittendos, pertinaciter contenderet. Epistola haec THEOBALDI existat in IO. LVC. D'ACHERII *spicilegio tom. III. p. 448.* editionis nouissimae DE LA BARRE.

Maximas denique hoc saeculo turbas in ecclesia occidentali excitauit HILDEBRANDVS, seu GREGORIUS VII pontifex, supremum in ecclesiis dominatum sibi vindicando, iuraque summorum imperantium, audacissimo conatu, infringendo & conculcando. Quae inter pontificem huncce, & quosdam eius successores, ac imperatores, praesertim Henricum IV gesta sunt, exponere, huius loci non est. Ad scripta autem quod attinet, quibus nonnulli imperatorum iura contra pontificum tyrannidem defenderunt; quod tamen sequenti aetate luculentiori factum ratione; eorum iam supra mentionem fecimus, cum de iurisprudencia ecclesiastica exponeremus, seu *cap. V. huius libri ad §. X.* Nichil aliud itaque superest, quam vt de occidentalis ac orientalis ecclesiae certaminibus, quae vel maxime hoc saeculo recruderunt, aliquid addamus. Namque non tantum SERGIUS, patriarcha Constantinopolitanus, conuocata Constantinopoli synodo, acta PHOTII comprobauit & confirmauit, papaeque nomen ex diptychis delcuit; sed MICH. quoque CERVULARIUS, itidem patriarcha Constantinopolitanus, scripta an. 1053 suo & LEONIS Achridani, Bulgatorum archiepiscopi, nomine ad *Ioannem Transensem in Apulia epi-*

scopum, epistola, variorum ecclesiam romanam errorum redarguit. Epistola haecce ab HUMBERTO, Siluae-Caudidae episcopo, & cardinali, latinitate donata, & ad Leonem IX pontificem delata est. Existat MICH. CERVULARII haecce epistola apud BARONIVM *annal. tomo XI. ad annum 1053. num. XXIII. seqq.* itemque in HENR. CANISII lectionibus antiquis, ut deinceps dicemus. Conferendus de hac epistola LEO ALLATIVS, de *libris ecclesiasticis Graecorum, dissert. II. p. 159.* aut ex editione IO. ALB. FABRICII, *biblioth. graec. lib. V. p. 112.* vbi eandem *fellis plenam* vocat. Idem patriarcha MICH. CERVULARIUS duas etiam in eadem causa ad *Petrum, Antiochenum patriarcham*, scripsit; quas, cum responsione PETRI ad priorem, graece & latine IO. BAPT. COTELERIVS exhibet, in *ecclesiae graecae monumentis tomo II. p. 135. seqq.* Capita adfectionis erant, quod Latini pane azymo in sacra coena vterentur, quod suffocatis vescerentur, quod barbas raderent, quod sabbathis ieiunarent, & quae alia erant eiusdem generis, maximam partem leuioris momenti, & de quibus tantopere concertatum esse, vix credi posset, nisi constaret, quantum contendendi & litigandi pruritus mentis caliginem adferat, cum primis quod symbolo Constantinopolitano vocem *filioque* addidissent, & non recte de spiritu sancto sentirent. Ad primam MICH. CERVULARII epistolam, quam suo & LEONIS Achridani nomine scripserat, LEO IX pontifex satis superbe respondit, in *epistola*, quae inter reliquas eius *epistolas*, quae in conciliorum collectionibus existant, prima est, & pro libro potius seu tractatu, quam epistola, habenda. Cum autem litteres istae Constantino monomacho imperatori displicerent, qui rebus suis non expedire credebat, iratum sibi habere pontificem romanum; litteras ad LEONEM dedit, quibus, id se daturum operam, pollicebatur,

cebatur, vt controuerſia componeretur. LEO itaque legatos Conſtantinopolin miſit, quos inter & HVMBERTVS fuit, antea nobis memoratus. Ab his quid ibi actum ſit, alibi equidem exponitur; cuentus autem talis fuit, vt tandem, Conſtantino monomacho in partes legatorum pontificis inducto, vt erant tum acciſae res Graecorum, dampnati ac depoſiti fuerint MICH. CERVLARIVS, & LEO Achridanus, excommunicationis ſimul fulmine, tum in illos, tum in omnes ab eccleſia romana diſſentientes, vibrato. Contra hanc excommunicationem MICH. CERVLARIVS edidit *ſynodale de prociſſo a legatis romanis in ſacra menſa pitiſſio*, ſive charta excommunicationis, quod integrum exhibet LEO ALLATIVS *de libris eccleſiaſticis Graecorum, diſſert. II. p. 162.* aut ſecundum recentiore editionem *p. 114. ſeqq.* HVMBERTVS autem cardinalis, qui inter legatos fuit, non tantum hac ratione auctoritati romanae eccleſiae conſuluit, ſed ſcriptis etiam cauſam eius egit. Librum enim *aduerſus calumnias Michaelis patriarchae Conſtantinopolitani, & Leonis archiepiſcopi Achridani in Bulgaria*, compoſuit, in quo epistolam MICH. CERVLARII, & LEONIS Achridani, antea memoratam, ex inſtituto reſtituit. Exſtat liber hicce HVMBERTI, cum *epiſtola*, cui oppoſitus eſt, in *leſſionibus antiquis* HENR. CANſII, *tomo III. part. I. p. 281. ſeqq.* ex editione IAC. BASNAGII. Inter illos vero, qui latinae eccleſiae ſe oppoſuerunt, fuit etiam NICETAS *peſtoratus* ſeu *ſterhatus*, monachus & preſbyter Conſtantinopolitanus, in coenobio Studienſi. Hunc, ſi nonnullis fides habenda, legati pontificis romani, Conſtantinopolin miſſi, eo redegerunt, vt ſcripta ſua incenderet, omneſque eccleſiae romanae hoſtes anathematizaret. Ita quidem HVMBERTVS, cui an hac in re tuto credatur? dubito. Graeci enim ſcripſerunt

res non agnoſcunt, NICETAM ab ipſis deſeciſſe. Miror itaque, fabulae huic fidem adhibere LVD. ELL. DV PIN, in *not. biblior. ſcripor. eccleſiaſticar. tom. VIII. part. II. cap. VII. p. 79.* Quidquid eius ſit, libellus NICETAE huius *contra Latinos*, cum reſponſione ſive *contradiſſione* HVMBERTI, exhibetur in HENR. CANſII *leſſionibus antiquis, tom. III. part. I. p. 308. ſeqq.* ex editione antea laudata. Ibidem etiam *p. 325.* exſtat eiſdem HVMBERTI *breuis & ſuccincta commemoratio eorum, quae geſſerunt apocriſtarii ſanctae romanae & apoſtolicae ſedis in regia vrbe, & qualiter anathematizati ſunt Michael cum ſequacibus ſuis.* Nec praetermittendus hic eſt THEOPHYLACTVS, Bulgariae archiepiſcopus, qui ſaeculo nono floruit, & ob varia ingenii monumenta, de quibus & alibi a nobis dicitur, nominis celebritatem conſequutus eſt. *Argumenta eius aduerſus Latinos de proceſſione ſpiritus ſancti* exhibet, & ſimul reſutat, IO. VECCVS, ſive BECCVS patriarcha Conſtantinopolitanus, *de vnione eccleſiarum veteris & nouae Romae, orat. I. in LEONIS ALLATII Graecia oribodoxa tom. I. p. 215. ſeqq.* Iis, qui ſe eccleſiae latinae oppoſuerunt, MICH. PSELLVM, philoſophum ſaeculi vndecimi longe celebratiſſimum, etiam addit IOSEPHVS Methonenſis epicoſcopus, vtpote quem in eccleſiam romanam inuectum, ſpiritus ſanctum a ſolo patre procedere, adfirmare, reſert. Et adfirmare quidem id PSELLVM, quaſi aliud agentem, in *capitulis theologis ad Michaelē imperatorem*, concedit LEO ALLATIVS; at, peculiari tractatu eum hoc egiffe, incompertum ſibi eſſe, proſicitur, licet plura eiſdem peruoluerit, & anxius illud perquiſuerit; *de eccleſiae occidentalis & orientalis perpetua conſenſione lib. II. cap. IX. p. 625.* Inter illos rursus, qui Latinorum cauſam contra Graecos egerunt, dignus eſt, qui prae ceteris adhuc commemoretur, ANSELMVS, Can-

Cantuariensis archiepiscopus; quippe qui *librum de processu ne spiritus sancti contra Graecos* composuit, quem inter opera eius legerelicet, p. 49. seqq. ex GABR. GERBERONII editione, quae anno 1721 recusa est. Epistolatum MICH. CERVULARII ad PETRUM, Antiochenum patriarcham, iam antea facta est mentio. Nunc solum addendum, PETRUM huncce a Latinis fuisse tentatum, scripta autem a DOMINICO Gradensi patriarcha epistola, adulationis plena, in qua id modo petit, ne Graeci ob usum azymorum Latinos temere damnent. Respondit autem PETRVS ita, ut acriter contra azymorum usum disputet, simulque, Latinos a nonnullis, quae ab apostolis tradita essent, recessisse, conqueratur. Exhibetur ista DOMINICI epistola cum responsione PETRI, a IO. BAPTISTA COTELERIO in *monumentis ecclesiae graecae*, tom. II. p. 108. seqq. conf. & FRID. SPANHEMIVS, *hist. christ. siue ecclesiast. noui testam. saec. XI. tom. I. oper.* p. 1546.

*** Scholasticorum, saeculo duodecimo magno agmine orbi se ostendantium, cohors, ut aliis theologiae partibus, ita polemicae quoque nouam velut induxit faciem. Iuncta enim theologiae philosophia Aristotelica, in qua dialectica haud vltimum locum tenet, noua ad disputandum subsidia adferre videbatur, immo ad disputandum animos excitare, ne nullus armorum, quae tanto studio sibi compaerauerant, vius esset. Hinc tota fere theologia, polemica seu litigiosa facta est; cum ad quaestiones, disputationes, dubiorum propositiones, & solutiones cuncta referrentur. Praeterea studium illud, curiosas quaestiones augendi, quae numero infinitae, pondere leuissimae, interdum ridiculae aut impiae erant, amplissimum disputationibus aperuit campum. At, cum nonnulli, quos inter praecipuus BERNHARDVS Claraeualensis ille abbas, erat,

istam Aristotelicae philosophiae cum theologia coniunctionem periculo non care, intelligenter; principes scholasticorum non semel errorum postulati sunt. Plerique tamen haerefeos declinarunt suspicionem; quod cauti homines sedulo prospicerent, ne quid contra pontificis auctoritatem adferrent, immo ad eam stabilendam & firmandam sua comparata vellent. Sub hocce clipeo satis tuti erant, vsuque tandem illorum placita, cum methodo theologiam tractandi, recepta, eo quod & reliqui sensim iis adfuerent. Inter praecipuos autem scholasticos theologiae magistros eminet PETR. ABAELARDVS, satis pariter ac scriptis suis orbi notissimus. Discipulus erat ROSCELINI, ut supra diximus, praeceptor autem PETR. LOMBARDI, quem *magistrum sententiarum* vocant. Eum inter eos, qui theologiam methodo Aristotelico-scholastica tractare coeperunt, haud vltimum tenuisse locum, si pra iam *cap. I. huius libri ad §. IX.* ostendimus. Ipsum etiam, uti & alios quosdam, statim grauissimorum quorundam errorum, non aliunde, quam ex coniunctione ista theologiae cum philosophia Aristotelica, deriuandorum, aduersum fuisse, ibidem docuimus. Iuuabit tamen, quoniam praecipue huius loci est, paullo fusius hoc edisserere. Errores ABAELARDI recensent, qui eos simul refutant, BERNHARDVS, in *epistola ad Innocentium pontificem, de erroribus quibusdam Petri Abaelardi*, quae inter epistolas eius est CXC. in editione autem operum eius, quam IO. MABILLONIO debemus, quaeue iterum Parisiis anno 1719. fol. prodit, inter *tractatus* eius exstat, tom. II. p. 646. seqq. GUILIELMVS abbas S. Theodorici in *disputatione aduersus Abaelardum*, & anonymus quidam in *disputatione aduersus eundem tribus libris comprehensa*; ne quid de recentioribus dicam, qui passim eosdem recensent, quod cumprimis diligenter fecerunt

runt EDM. MARTENE, & VRSIN. DV-
RANDVS, in *thesauro nouo anecdotor. tom.*
V. vbi ABAELARDI theologiae christianae
libros quinque exhibent, in obseruationibus
praeuiis, p. 1149. Durum videtur illud
BERNHARDI effatum, quo ABAELAR-
DVM de trinitate vt Arium, de gratia vt
Pelagium, de persona Christi vt Nestorium
docuisse, pronuntiat; *ep. CXCII. tom. I.*
oper. p. 185. Praecipue de trinitate non re-
cte existimasse creditur, perhibentque, cum
dixisse: *vt eadem oratio est propositio, ad-*
sumtio, conclusio; ita eadem essentia est pa-
ter, filius & spiritus sanctus. Quo ipso ad
Sabellianismum proxime accedere videtur.
Talia non modo a BERNHARDO, aliis-
que, illi obiecta fuerunt; sed in duobus et-
iam conciliis, Sueffionensi anno 1136 &
Senonensi anno 1140, haereseos nota illi
inusta fuit. ABAELARDVS autem, edita
contra synodi Senonensis decretum episto-
la, strenue se defendit, demonstrauitque,
sententias eiusmodi ab aduersariis sibi ob-
trudi, quas nunquam pro suis agnouerit.
Acriter etiam pro illo pugnavit discipulus
eius PETR. BERENGARIVS, Pictauien-
sis, cum BERENGARIO isto, qui transub-
stantiationis dogma impugnauit, & cuius
antea mentionem fecimus, non confun-
dendus. Cumprimis autem in *apologetico*
isto, cuius tamen tantum partem primam
edidit, omnem iram in BERNHARDVM
effudit, & quae potuit conuicia, in illum
congescit, immo & in haereseos adducere
suspicionem conatus est. Alteram par-
tem, in qua probare voluit, ABAELAR-
DVM immunem esse istorum, qui illi im-
putabantur, errorum, in lucem non pro-
tulit. Legenda, quae de hoc BEREN-
GARIO *apologetico* copiose disserit PETR.
BAELIVS, *dictionar. historico-crit. voc.*
Berengarius p. m. 559. seqq. EDM. MAR-
TENE, atque VRSIN. DVRANDVS, de
hoc BERENGARIO *apologetico* ita pro-
nuntiant: *scripsitque apologeticum, suam*

condemnationem praeferentem, quem recti-
us libellum in sanctum Bernardum contume-
liosum appellare licet, opus in tenebris na-
tum, & aeterna oblivione dignum. Et certe ne
quidem unum in eo verbum protulit ad de-
fensionem sui magistri, aut fidei eius catho-
licam demonstrandam, (hoc in altera parte
facere voluit, vt antea obseruauimus) cuius-
que aduersarios impugnandos, licet se id fa-
cturum audacter promississet. Addunt, eum,
saniozem factum, contumeliosa scripta re-
tractasse, in epistola ad episcopum Mimatensem,
ac pro non scriptis haberi voluisse, ex
qua & haecce eius recitant verba; quia
processu temporis meum sapere creuit, & in
sententiam abbatis pedibus, vt dicitur, iui.
Nolui esse patronus capitulorum obiectorum
Abaelardo, quia essi sanum saperent, non
sane sonabant; in obseruationibus praeuiis
ad Abaelardi theologiam christianam. tom. V.
thes. noui anecdot. p. 1147. Existerunt ta-
men etiam inter recentiores, qui Abaelar-
di innocentiam defenderent, & si non ab
omnibus, certe a plerisque & praecipue
erroribus, qui illi obiecti fuerunt, alienum
fuisse, contenderent; quod & praeter alios
fecit LVD. ELL. DV PIN, *non. biblioth.*
scriptor. ecclesiast. tom. IX. cap. VII. p. 122.
NAT. ALEXANDER plerosque in errores,
qui illi imputati sunt, ABAELARDVM im-
pegisse, censet, *quamuis in quibusdam ca-*
pitis potius in modo loquendi, quam re
ipsa ab ecclesiae doctrina aberrasse videatur;
hystor. eccles. saec. XI & XII. disertat. VII.
artic. VI. p. 791. Pures romanae ecclesiae
addictos, quam protestantes, ad absoluen-
dum aut excusandum ABAELARDVM
proniores esse, adserit PETR. BAEIVS,
dictionar. hystor. & crit. voc. Berengarius
p. m. 563. Addenda, quae pro ABAELAR-
DO dicta sunt, *obseruation. select. ad hystor.*
literar. spectant. tom. I. obseruat. XV. §.
XII. & XIII. p. 189. seqq. Nullos contra
BERNHARDVM errores adfixisse ABAE-
LARDO, adeoque hunc minime innocen-
tem

tem esse, adfirmat IO. MABILLONIVS, in admonitione, tractatui Bernardi de erroribus Abaelardi praemissa, tomo II. operum p. 642. Ex capitulis, inquit, errorum Abaelardo imputatis, quaedam in vulgatis eius operibus desiderantur. Unde nonnulli occasionem arripunt, insinulandi Bernhardum, quasi Abaelardo falsos errores adfinxerit, & cum larvis atque umbris dimicauerit. At constat, plerosque etiam in vulgatis scriptis errores deprehendi, ut suis locis ostendimus; & si qua amplius non exstant, ea quondam in ipso Abaelardo legisse Guilielmum S. Theodoricum &c. Itaque male omnino merentur de religione christiana, nedum de Bernardo, qui, ut Abaelardum absoluant, Bernardum caeco, ut aiunt, zelo impulsus fuisse, criminantur. Saltem cum Abaelardo ipso, & eius defensore Berengario, agnoscant tandem, cum in quibusdam errasse. In eamdem sententiam concedunt EDM. MARTENE, & VERSIN. DVRANDVS, loco antea citato p. 1148. Qui autem cuncta paullo accuratius considerauerit, facile deprehendet, non omnium quidem errorum proflus immunem fuisse ABaelardum; in quibusdam tamen verba eius, quae meliorem sensum admittunt, in deteriorem partem accepta fuisse. Fons autem omnis mali iterum fuisse videtur abusus philosophiae Aristotelicae, & quod rationi plus, quam decet, tribuit. Atque hoc quidem eo minus in dubium Vocari poterit, si docuit, quod ex scriptis eius EDM. MARTENE atque VERSIN. DVRANDVS l.c. p. 1149. ostendunt, omnes homines, ne Iudaeis quidem ac gentilibus exclusis, naturaliter habere fidem trinitatis; philosophos gentiles dignos videri, quibus etiam Deus fidei suae arcana reuelat; & quae alia sunt eiusdem generis. Nec a vero abhorret, occasionem errandi, aut saltem incautius loquendi, illi praeuisse ROSCELINUM, quem, ut supra diximus, oppugnabat. Namque, dum euitare tritheismum, a ROSCELINO adfertur, voluit; prope ad Sa-

bellianismum accessit, certe similitudinibus quibusdam in adumbrando mysterio trinitatis vsus est, quae hoc innuere videntur. Sunt hi duo scopuli, ad quorum alterutrum facile veritatis naufragium faciunt, qui de mysterio trinitatis disserunt. De scriptis ABaelardi pariter ac vita eius, ceterisque memoratu dignis, conferendus auctor vitae Petri Abaelardi, quae gallice an. 1720 duobus tomis in 12 prodit. Ad BERNHARDUM quod attinet, etsi magnis ac insignibus virtutibus praeditus fuerit; zelo tamen suo, quo ad condemnandum ABaelardum abreptus est, cum iustos non posuisse limites, negari nequit. Hociam in connotauit OTTO Frisingensis, cuius digna sunt, quae hic legantur, verba: *Erat autem praedictus abbas (BERNHARDVS) tam ex christiana religionis seruire zelotypus, quam ex habituali mansuetudine quodammodo credulus, ut & magistros, qui humanis rationibus, saeculari sapientia confisi, nimium inhaerebant, abhorreret, & si quidquam ex christiana fidei absonum de talibus diceretur, facile aurem praeberet; de gestis Friderici I. imp. lib. I. cap. XLVII. in scriptorib. rerum german. CHRIST. VRSISII, tomo I. p. 433.* Sunt, fateor, haec magnorum quorundam virorum vitia, inconsultus zelus, & nimia credulitas, aut si mauis, suspicio; sedulo tamen ab iis euitanda, qui pro veritatis conseruatione prodire in aciem cupiunt.

Obnoxium hisce vitiis BERNHARDUM fuisse, qui ceteroquin inter polemicos quoque theologos haud vltimum locum tenet, comprobatur & exemplum ARNOLDI Brixienensis, qui itidem haereticis huius saeculi adnumerari solet. Accerimus is expertus est hostem BERNHARDUM, qui acriter in cum inuehitur epist. CXCIV. tomo I. operum p. m. 188. Arnoldum, inter alia inquit, loquor de Brixia, qui vti tam sanae est doctrinae, quam distictae est vitae, Et si vultis scire,

scire, homo est neque manducans, neque bibens, solo cum diabolo efuriens & sitiens sanguinem animarum &c. Addit porro, cum omnes ABAELARDI errores adprobasse: Exsecratus quippe a Petro apostolo, adhaeserat Petro Abaelardo; cuius omnes errores, ab ecclesia iam deprehensus atque damnatus, cum illo etiam & prae illo defendere acriter & pertinaciter conabatur. Quod quo iure adserat, nescio. Id constat ARNOLDVM hancce sibi ideo attraxisse suspicionem, quod pontificum romanorum, ceterorumque episcoporum, ambitionem, aliaque vitia, acrius perstringeret, quam isti ferre poterant. Hoc iam eo tempore sufficiebat, vt quis pessimus audiret haeresiarcha. Confirmat hocce OTTO Frisingensis, qui, de eo verba faciens, clericorum, inquit, ac episcoporum derogator, monachorum persequutor, laicis tantum adulari. Dicebat enim, nec clericos proprietatem, nec episcopos regalia, nec monachos possessiones habentes, aliqua ratione saluari posse. Cumela haec principis esse, ab eiusque beneficentia in usum tantum laicorum cedere oportere; de rebus gestis Friderici I. imp. lib. II. cap. XX. p. 461. Nimirum, cum hac aetate romani pontificis impio ausu & ecclesiae & reipublicae libertatem opprimerent, & tyrannicum in vtramque sibi vindicarent imperium; fuerunt nonnulli, qui acriter hisce conatibus se opponerent. In his praeter ipsum ABAELARDVM ARNOLDVS Brixienfis fuit, itemque PETR. DE BRVIS, HENRICVS monachus, alique. Qui, licet, ad rem ipsam quod attinet, pro causa iusta starent; vbique tamen eos modum obseruasse, non adseuerauerim. Sobrie hac de re IO. SCHILTERVS, magni nominis iureconsultus, pronuntiat: Neque vero causam vniuersam horum reformatorum nostram facimus. Solent enim initia purgationis & difficillima esse, & subinde augmentum capere, sed & inter plures reformatores alii ex Scylla in Charybdin incidere. Ita in sacramento altaris recte

fuit transubstantiationis dogma negatum, etsi minus recte praesentia realis corporis & sanguinis Christi negata fuit, si fuit. Nec illud recte, non posse saluari possibiles clericos bonorum temporalium; sed loquutus fuit sine dubio Arnoldus cum saluatore: difficile esse diuitem regnum caelorum introire. Et ita omnino se res habere videtur. Vnde verba eius in alienum sensum detorta esse, facile colligas; quod in certaminibus longe frequentissimum esse, constat. Sed pergat SCHILTERVS: Itaque paupertatem veram non simulatam commendauit clericis, & abundantiam ac opes ecclesiasticas in perniciem & ecclesiae & reipublicae recte taxauit, & summam imperatoris potestatem rectissime aduersus usurpatam maiestatem pontificiam vsit; de libertate ecclesiar. Germaniae lib. IV. cap. VII. §. IX. pag. 604. Obiectum quidem etiam ARNOLDO fuit, quod de sacramento altaris & baptismo paruularum non recte sentiret, vt OTTO Frisingensis l.c. docet. Immo addunt nonnulli, eum de sacro-sancta trinitate, de spiritu sancto, deque mysterio redemptionis nostrae, erroneas fouisse opiniones. Verum, fieri potuit, vt talia illi ab iis adfingerentur, qui eum, ob impugnatum pontificis auctoritatem, odio prosequabantur. Non enim inusitatum hocce strategema esse, notum est. Eito vero, eum eiusmodi erroribus infectum fuisse; tum rursus obseruari velim, quod iterum bene monet IO. SCHILTERVS noster: Gilbertus atque ac Arnoldus, videtur abusus terminis philosophiae dialecticae & metaphysicae; sed quod in hoc ab ecclesia romana fuit hoc tempore improbatum, id mox in doctoribus scholasticis, quos vocamus, etiam magis quam par est, fuit laudatum; scilicet postquam his artibus, non ad impugnandum, sed ad stabilendum statum pontificis romani bi fuerint vsi, l.c. Id enim vero est, quod & nos iam antea monuimus. Posset autem aliquis mirari, qui factum, quod BERNHARDVS haereticos

notam

notam euasérít, cum & ipse vitia pontificum, & episcoporum acriter subinde reprehenderit, cum primis omnem fastum ac dominatum in summa sede improbauerit, eoque consilio *libros quinque de consideratione ad Eugenium III pontificem* scripserit, qui *operum eius tomo II. pag. 414. seqq.* exstant, editionis IO. MABILLONII antea memoratae. Nihil magis pontifici, quam dominandi libidinem, metuendum esse, ferio inculcat *lib. III. cap. I. p. 432.* & talia passim cordate proloquitur, quae pontifici isti haud omnino grata esse potuisse videntur. PETRUM equidem BERENGARIUM haereseos labem BERNHARDO adspargere ausum, antea obleruauimus. Sed longe maior BERNHARDI erat autoritas, maiorque orthodoxiae existimatio, quam vt ab illo laesactari potuerit, si vel maxime, quod inomentum traheret, in medium protulisset. Agnoscat hoc ipsemet BERENGARIUS, dum ita loquitur: *Damnatur, prob dolor! absens, inauditur, & inconuictus. Quid dicam, quidne non dicam? Bernarde.*

*Nil opus est bello, veniam pacemque
rogamus,*

Porrigitur iunctas ad tua lora manus,

*Iura cadent rerum, vertetur sanctio
legum,*

Si vis, si mandas, si sic decernis agendum,

*Quem penes arbitrium est & vis &
norma loquendi.*

Quae eius verba refert, pluribusque, quae diximus, confirmat PETR. BAEIVS, *diction. hist. & crit. voc. Berengarius p. m. 560. 561.* Ad pontifices autem quod attinet, licet BERNHARDVS eorum vicia interdum perstringat; irasci tamen illi non poterant, quoniam simul ad illorum tuendam & extollendam auctoritatem potestatemque omnes ingenii intendebat vires, com-

daque eorum promouebat. BERNHARDVM itaque virum sibi admodum vtilem esse, intelligebant, cuius tanta insuper apud omnes erat existimatio, vt sine insigni periculo ipsum offendere non possent: manifesta praeterea ab eo reprehendi scandala, non poterant aegre ferre prudentiores; vt-pote qui & ipsi probe perspiciebant, per ea imperio sacro pontificum maximum adferri damnum.

Inter eos, quos BERNHARDVS debellauit, GILBERTVS quoque fuit PORRETANVS, episcopus Pictauiensis, philosophus acutissimus, qui, teste OTTONE Frisingensi, *ex ingenii subtilis magnitudine ac rationum acumine multa praeter communem hominum morem dicere solitus est; de gestis Friderici I. imp. lib. I. cap. XLVI. pag. 433.* Ex philosophiae Aristotelico-scholasticae abusu errores eius ortos esse, iam antea obleruauimus, idque etiam ex ipsis, quae illi imputantur, dogmatibus cognoscere licet, quae apud N. ALEXANDRUM legi possunt, *hist. ecclesiast. saec. XI. & XII. cap. IV. artic. IX. p. 485. 486.* Si ea, quae OTTO Frisingensis libro I. *de gestis Frid. I. imp. cap. LVI. pag. 440.* de iisdem refert, consideremus; multa eum subtiliter de Deo disputasse, deprehendimus, ea ratione, vt sententia eius ad haeresin Sabellianam quodammodo accedere videatur. Quia in re idem, quod ABAELARDO, illi contigisse, non dubito, vt, dum tritheismum euitare voluit, ad Sabellianismum deflueret. Refellit GILBERTVM non tantum BERNHARDVS, *de consideratione lib. V. cap. VII. tomo II. operum p. 457.* itemque in canticis *sermone LXXX. tomo IV. p. 1551.* sed disceptata quoque eius causa fuit in synodo Parisiensi an. 1147; in qua cum his ista componi non posset, coacta fuit synodus Remensis an. 1148; in qua licet cardinales nonnulli a partibus GILBERTI starent, auctoritate tamen BERNHARDI cores perducta est, vt damnaretur. Cum autem & ipse

ipse GILBERTVS errores suos ciuraret, pontificisque voluntati se plane submitteret; mitius, quam ceteroquin fieri solet, habitus est. De erroribus eius conferre etiam iuuabit DIONYSIVM PETAVIVM, *dogmat. theol. lib. I. cap. VIII. & lib. II. cap. VII.*

Haereticis saeculi duodecimi etiam adnumerantur Petrobrusiani, a PETRO DE BRVIS adpellati, anno circiter 1121 in Arelatenſi Galliae provincia exorti. Multi grauissimique illis imputantur errores, quos post CAES. BARONIVM, ad annum 1126, recepit N. ALEXANDER, qui tamen a Manichaeismi suspitione eos liberat; *hist. ecclſ. saec. XI. & XII. cap. IV. artic. VII. p. 481.* Nonnulli censent, eos inuidiam cleri pontificis partibus addidit, ideo incurrisse, quod abusus & superstitiones ecclesiae romanae acriter & libere notarent. IO. SCHILTERVS PETR. DE BRVIS, pariter ac HENRICVM monachum, qui Petrobrusianorum sectam propagasse dicitur, vnde & Henriciani dicti sunt, inter eos refert, qui, ecclesiae romanae corruptionem, moresque cleri reprehendendo, & publice populo exponendo, maiestatemque imperatori & regibus ereptam vindicando, pontificis & episcoporum sibi conciliarunt odia: de libertate ecclesiar. Germ. lib. IV. cap. VII. §. VIII. p. 603. Henricianae autem haereseos dum mentionem fecimus; non abs re fuerit, obseruare, eos, qui ad exemplum Henrici IV imperatoris inuestituram episcoporum laicis vindicabant, itidem Henricianos dictos, indeque nonnullos Henricianorum excogitasse haeresin, ab ea, de qua hic nobis sermo est, plane diuersam; quos tamen nihil aliud egisse, quam vt mentis imbecillitatem proderent, certum est; vnde ipsemet NAT. ALEXANDER Henricianam istam haeresin, ceu fictionem expodit; *hist. ecclesiast. saec. XI. & XII. dissertat. IV. artic. XII. p. 748.* Op-

posuit se Petrobrusianis PETR. MAVRICIVS, abbas Cluniacensis, ob morum grauitatem vulgo abbas venerabilis dictus, hocce etiam nomine inter scriptores polemicos huius saeculi referendus. Non tantum autem aduersus Petrobrusianos epistolam, seu tractatum, sed & alium aduersus Iudaeorum inueteratam duritiem, itemque epistolam ad Petrum de sancto Ioanne, contra eos, qui dicunt, Christum nunquam se in euangelis aperte Deum dixisse, scripsit, quae omnia & alias cum reliquis eius scriptis edita sunt, & in bibliotheca quoque maxima patrum exstant, tomo XXII. pag. 970. seqq.

Innotuerunt equidem hocce saeculo etiam Waldenses, qui & Albigenſes vocari solent, testimonio veritatis contra superstitionem & errores ecclesiae romanae edito, sequentibus saeculis magnos motus excitaturi; sed contra eos gladiis potius, similibusque armis, quam libris, pugnatum fuit. Haec enim eo tempore tutissima ratio, haereticos refutandi, pontificibus romanis visa est. Confessiones tamen variae Waldensium, catecheses, & dialogi exstant, partim adhuc manuscripti, partim iam typis euulgati, ex quibus illorum doctrinam intelligere licet. Huiusmodi sunt antiquissima illa Waldensium manuscripta, quae in Pedemontio adseruata refert LEGERVS, *hist. des Vaud. lib. I. cap. III.* & postea tradita legato Cromwellii Morlando an. 1658, ac reposita in bibliotheca Cantabrigiensi; teste FRID. SPANHEMIO, *hist. christ. seu ecclſ. noui testam. saec. XII. p. 1598.* Confessiones quaedam Waldensium exhibentur quoque a MATT. FLACIO illyrico, in catalogo testium veritatis num. CCLXVII. p. 631. seqq. & in centuriis Magdeburgensibus centur. XII. cap. VI. itemque a IO. PAVL. PERRINO in historia de Waldensibus seu Albigenſibus, gallice scripta, editaque Geneuae an. 1618. aliisque. Sed haec huius loci non sunt.

Ad orientalem dum nos conuertimus ecclesiam; statim se nobis offert EUTHYM. ZIGABENVS, seu, vt ab aliis interdum vocatur, ZIGADENVS, monachus graecus, qui circa initium saeculi duodecimi sub Alexio Comnenio imperatore floruit, & *panopliam* aduersus haereticos, sui praesertim temporis, edidit, in qua integrum velut systema theologiae polemicae conspicitur. Graece opus hoc inscribitur: *πανοπλία δογματική τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἧτοι ἀπὸ τῆς ἀληθείας δογμάτων*. Nimirum iussu Alexii imperatoris, theologi quidam ex variis patrum, Athanasii, Basilii, Gregorii vtriusque Nysseni, & Nazianzeni, Dionysii areopagitae, Chrysostomi, aliorumque scriptis, eclogas quasdam, refutandis haereticis inseruituras, collegerunt, quas postea EUTHYMIVS. in ordinem redactas, in certas classes digessit. Latine hoc opus, interprete PETRO FR. ZINNO, Veronensi, prodit Venetiis 1555. fol. alibique, & insertum est *bibliothecae maximae patrum* tomo XIX. pag. 1. seqq. De editione graeca vid. IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec.* vol. VII. siue *lib. V. cap. XI. pag. 460. seqq.* Titulum vltimum *panopliae* istius, in quo contra Saracenos disputat, graece, cum versione latina IO. IAC. BEVERERI, cum notis suis edidit FRID. SYLBURGIVS, in *Saracenicis*, Heidelbergae an. 1595. 8. Sed subinde EUTHYMIUM Mohammedi ac Mohammedanis aliquid tribuere, quod non docent, HADR. RELANDVS obseruat; quod tamen cum aliis pluribus illi commune est. Sic de Mohammede scribit: *ὁλοφύρον λέγει τὸν Θεόν, ἧτοι σφαιρικόν· τὸτο δὲ τὸ σχῆμα, σφαιρικός ἐστι, καὶ σφαιρὶ μὲν φαίνεται· ὡς περ δὲ καὶ τὸ πικνὸν καὶ περικυμνόν· σφαιρὰ δὲ ὕλη καὶ αὐτοὶ οὗτος ὁ Θεὸς ὃν ἔτε ἀκρίβεται ἦτε ὁλοφύρον· Αἰτ Deum ὁλοφύρον siue sphaericum. Illa autem figura corporis est, & corpus significat, veluti densum & confusatum. Quum ergo Deus ex ipsius sententia sphaera corporea sit; non audiet nec videbit quidquam.* Mohammedanos eiusmodi quid de

BVD. ISAGOGE.

Deo non adserere, sed potius credere, Deum spiritum esse, ostendit RELANDVS, de *religione Mohammed. lib. II. §. III. p. 106.* vbi &, vnde error iste enatus sit, indicat. Porro & hoc Mohammedanis tribuit EUTHYMIVS, quod Deum mali omnis auctorem faciant; immo ex ipso alcorano hoc probare adnititur. *δογματίζω, inquit, λέγειν εἶναι πάντος κακὸν τὸν Θεόν, ὡς περ δὲ καὶ πάντες ἄνθρωποι, καὶ ὅτι ὁ Θεός, ὁ δὲν ὁλοφύρον ἔστιν ὁλοφύρον, καὶ ὅτι πλάσι, ἐκείνῳ ἵστω οἱ λοιποὶ κακοὶ.* Docens auctorem omnis mali esse Deum, uti & omnis boni, dicit: quem Deus dirigit, ille ducitur in viam rectam, quem inducit in errorem, ille deseritur. Quae verba cum RELANDVS recitasset, subiicit: *fateor, haec in corano legi; sed an inde iuxta sequela colligitur, Deum esse mali auctorem? Me iudice neutiquam.* Hic loquendi modus notat, providentiam Dei versari circa mala & bona, & ab simili phrasi ipsae non abhorrent sacrae litorae, quum Deus dicitur *מַעֲשֵׂה רָעָה* creans malum Ies. XLV, 7. Amos III. 6. & efficeret, ut homines aberrent a recta via salutis &c. l. c. §. IV. p. 111. Nec abnuo, in mitiorem partem verba haec accipi posse; an autem mitior haec interpretatio menti Mohammedanorum sit conueniens, valde adhuc dubito. Quod vero idem EUTHYMIUS, cum aliis, Veneris cultum Mohammedanis obicit, immo, omnia creata ab iis adorari, docet; id RELANDVS non sine ratione inter commenta, vel, ut viro docto loqui placuit, *impudentissimas calumnias* refert; l. c. §. V. VI. pag. 115. 117. Sed haec *ὡς ἐν παρόδῳ*. Forte & alia in hac *panoplia* accuratius examen promererentur, si diutius hisee immorari liceret. Locum vero hic sibi vindicat eiusdem EUTHYMIU ZIGABENI *ἡλεγχος καὶ θρίαμβος τῆς βλασφημίας, καὶ πολυειδὲς ἀίρεσις τῶν ἁθίων Μασσαλιανῶν, τῶν καὶ φυνδαίτων, καὶ βογομίλων καλυμνίων, καὶ ἐνχρητῶν, καὶ ἐνδυσιαστῶν, καὶ ἐνχεσθητῶν καὶ μαρκιωνιστῶν* Victoria & triumphus de impia & multiplici execrabilium Massalianorum secta, qui & Phn.

Kkk kkk

Pbundaitae, & Bogomili, nec non eucbitae, enthusiaſtae, encratitae, & Marcionitae adpellantur. Edidit hancece *viſtoriam* ex codice Vindobonenſi graece & latine IAC.

TOLLIVS, in *inſignibus itinerarii italici*, quae Traiecti ad Rhenum an. 1696. 4. lucem adſpexerunt, p. 106. ſeqq. Exiſtimat TOLLIVS, PETR. LAMBEICVM ſequutus, opuſculum hocce adpencium eſſe *panopliae dogmaticae*: qua de re tamen alii dubitant. Continentur autem in eadem *quatuordecim anathematismi*, contra Maſſalianorum, ſeu Bogomilorum, haereſin, ſimulque velut triumphus quidam de eorum repreſſione per Alexium Comnenum imperatorem, cuius iuſſu BASILIUS haereſiarcha, profeſſione quidem medicus, habitu autem monachus, in hippodromo Conſtantinopolitano vius combuſtus eſt; vt TOLLIVS obſervat, in *notis* p. 106. De Maſſalianis, qui iam ſaeculo quarto innotuerunt, iis que qui eos reſutarunt, iam ex inſtituto ſupra ad §. IV. diximus. Bogomilis, qui ſaeculo duodecimo exorti ſunt, itidem Maſſalianorum nomen danti, haud dubie ob dogmatum conuenientiam. An vero per omnia conſenſerint, nec adſirmare, nec abnuere, pronum eſt. Legenda de iis SAMVELIS ANDREAE *diſquiſitio hiſtorico-theologica de Bogomilis*, quae iterum excuſa proſtat in IO. VOGTII *bibliotheca hiſtoriae haereſiologicae* tomo I. ſiſtic. I. p. 122. ſeqq. itemque IO. CHRISTOPH. WOLFII *hiſtoria Bogomilorum*, qua poſiſſimum ex *panoplia dogmatica Euthymii Zigabeni*, cuiusque codice graeco non edito, eorum ſata, doctriinae, & mores ita exponuntur, vt ſimul conſenſio cum veteribus ac recentioribus ſanaticis ſtriſſim indicetur; Wittembergae an. 1712. 4. IAC. TOLLIVS in Maſſalianis & Bogomilis zingaros, quos vocamus, ſibi inueniſſe viſus eſt; in *notis ad Euthymii viſtoriam* &c. p. 107. 108. Alii Quietiſtas, recentiori aetate a MICH. MOLINOSO exortos, alii alios ſanaticos, eadem, aut ſimilia, cum Maſſa-

lianis & Bogomilis ſenſiſſe, contendunt. Sed in iſta haereſium comparatione caute admodum, ne decipiamur, incedendum eſſe, alibi iam monuimus. Quidquid eius ſit, ſupplicio BASILII Bogomilorum ſecta penitus exſtinſta non eſt, cum ſuperſeſſent ſcripta cuiusdam CONST. CHRYSOMALI, quae poſt auctoris obitum ex latebris producta, & in ſynodo a Leone Strypiota, patriarcha Conſtantinopolitano, ſub Ioanne Comneno, Alexii ſucceſſore coacta, damnata & prohibita ſunt, illis quoque, qui libros iſtos penes ſe habuerunt, poena inſlicta. In iſtis namque libris abſurdiora adhuc, quam Bogomili, aut BASILIVS docuerant, contineri adſerebant, quorum varia recententur in *ſententia ſynodali*, quam LEO ALIATIVS in lucem protulit, de *eccleſiae orient. & occident. perpetua conſenſione lib. II. cap. XI. p. 644. ſeqq.* Eſſe tamen, qui, in CONſTANTINI iſtius ſcriptis meliora dictis BASILII occurrere, & in multis ſenſum commodum admittere, contendunt, obſervat CASP. SAGITTARIUS, *introd. in hiſtor. eccleſ. c. XXXIII. ſect. XVIII. p. 398.* Bogomilorum etiam mentionem facit CONSTANT. HARMENOPVLVS; quem itidem ſaeculo duodecimo vixiſſe, nonnulli credunt, licet ab aliis ad medium ſaeculi decimi quarti referatur. De *opinionibus enim haereticorum, qui ſingulis temporibus exſisterunt*, libellum conſcripſit, in cuius fine etiam de Bogomilis loquitur. Mentionem eius ſupra equidem iam inieciſus, cum de ſcriptoribus haereſiologicis verba faceremus; ad polemicos tamen etiam referri poſſe videtur. Singulis enim haereſibus breuem quamdam reſutationem ſubiicit. Editiones opuſculi iſtius indicat IO. ALB. FABRICIVS, qui & de ipſo auctore, reliquisque eius ſcriptis, erudite, more ſuo, diſſerit; *biblioth. graec. vol. X. ſive lib. V. cap. XLII. p. 274. ſeqq.* Latine exſtat in *bibliotheca maxima patrum, tomo XIX. pag. 958.* Saeculo ſequenti decimo tertio calamum contra

contra Bogomilos strinxit GERMANVS II siue iunior, patriarcha Constantinopolitanus, cuius oratio in exaltationem venerandae crucis, & aduersus Bogomilos graece & latine exstat apud IAC. GREYERVM, de cruce, tomo II. p. 1237.

Continuata etiam hoc saeculo certamina inter Graecos & Latinos scriptis variis polemicis occasione dederunt. PETRVS namque GROSOLANVS, seu CHRYSOLANVS, quem & alii PROCVLANVM dicunt, Mediolanensis archiepiscopus, a Paschali pontifice ad Alexium Comnenum imperatorem missus est, ut dissentientes in Graecia, si posset, aut supprimeret, aut cum ecclesia romana coniungeret. Cum ergo Constantinopolim venisset, coram ipso imperatore orationem de spiritu sancto habuit, qua, ex patre filioque eum procedere, demonstrauit, quam & litteris mandauit; exstatque latine apud CAES. BARONIUM ad annum 1166. graece autem & latine apud LEON. ALLATIUM Graeciae orthodoxae tomo I. p. 379. seqq. Irritati hac re magis Graecorum animis, certatim contra PETR. istum GROSOLANVM insurrexerunt. Speciatim contra eum scripserunt IO. FVRNVS monachus, & NICOLAVS Methonensis, quorum IOSEPHVS Methonensis meminit, in responsione ad epistolam Marci Ephesii. Sed FVRNO iterum respondit PETR. S, cuius librum in bibliotheca Galliae regis exstare, testatur N. ALEXANDER, histor. eccles. saec. XI. & XII. cap. IV. artic. III. p. 478. EVSTRATIUS etiam, metropolitae Nicaenus, in eundem archiepiscopum Mediolanensem filium pro Graecis exercuit, cuius operis LEO ALLATIUS meminit de occident. & oriental. eccles. perpetua consensione lib. II. cap. X. p. 629. Eodem circiter tempore NIE. SEIDVS, Latinorum aduersarius, claruit, qui cum a Latinis hanc propugnari propositionem videret, opinionibus ecclesiae romanae tamquam antiquioribus inhaerendam esse; aduersus

eos opusculum scripsit: non simpliciter antiqua nouis venerabiliora, ideoque neque noua verus Roma, nec sedes sede. Commemoratur id idem LEO ALLATIUS, l. c. p. 630. qui & antea quaedam ex eo sibi refutanda sumserat. Intelligimus autem inde, iam tum in ecclesia romana existisse, qui de noua quadam methodo, controversias theologicas breui via finiendi, fuerint solliciti. Nec praetermittendus hic est EUTHYM. ZIGABENVS, antea nobis iam laudatus, cuius quippe aduersus veteris Romae adscelas siue Italos capita duodecim, demonstrantia, non ex filio procedere spiritum sanctum, in bibliotheca Galliae regis exstare, refert LEO ALLATIUS, l. c. lib. II. c. X. p. 642. add. N. ALEXANDER, histor. ecclesiast. saec. XI. & XII. cap. IV. artic. III. p. 478. At scriptum istud, quod in bibliotheca Galliae regis inuenitur, nihil aliud quam excerptum aliquod ex EUTHYMI panoplia, nequitiam autem peculiarem, quem contra Latinos scripserit, librum esse, contendit RICH. SIMON, qui & addit, LEON. ALLATIUM in errorem inductum a IO. AVBERTO, qui eiusmodi quid ad illum perscripserat; biblioth. crit. tom. III. cap. X. pag. 98. Idem obseruat, inscriptionem istius opusculi perperam a LEONE ALLATIO hunc in modum latine exhiberi: Euthymii monachi Zigabeni contra Latinos duodecim capita de processione spiritus sancti; inductum nimirum eum haud dubie iterum in errorem ab AVBERTO, utpote qui in verbis graecis οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ ἅγιον πνεῦμα, particulam ἐκ omiserit. Latinorum autem propugnatoribus cumprimis adhuc addendus HVG. ETHERIANVS, natione Tuscus; qui cum, Constantinopolim profectus, Manuclis imperatoris gratiam sibi conciliasset, Graecorum placita voce & scriptis strenue impugnavit. Praeter alia enim, quae huius loci non sunt, composuit de haeresibus, quas Graeci in Latinis deuoluunt, siue quod spiritus san-

Eius ex utroque, patre scilicet & filio, procedat, contra Graecos, libros III. Opuscula eius & seorsim prodierunt Basileae an. 1543. & *bibliothecae maximae patrum* inserta sunt, *tomo XXII. p. 1176.* Tam acriter itaque cum hocce etiam saeculo inter orientalem occidentalemque ecclesiam dimicatum fuerit; romanenses nihilofecius, praecunte LEONE ALLATIO, vtriusque ecclesiae consensum iactitare non desinunt. Eiusque rei non leue sibi in eo inuenisse argumentum visi sunt, quod EUTHYM. ZIGABENVS, in *panoplia* sua, horum certaminum nullam fecerit mentionem. At si vera sunt, quae RICH. SIMON nobis narrauit; EUTHYMIUM in *panoplia* sua istorum certaminum omnino mentionem iniecit, necesse est. Deinde si vel maxime EUTHYMIUS Latinos pro haereticis non habuit; alii tamen esse potuerunt ex Graecis, qui eos pro haereticis reputarent; ipse etiam ad minimum sententiam eorum non adprobauit, simulque adeo demonstra-uit, sibi persuasum non esse, pontificem romanum extra omnis erroris periculum constitutum esse.

Priusquam ab hocce, in quo haecenus versati sumus, temporis interuallo discedamus; non abs re fuerit, de illis, qui christianae religionis veritatem contra gentiles, Mohammedanos, & Iudaeos defenderunt, aliquid addere; quamquam eorum non adeo multi fuerint, nec scripta, quae in hoc genere reliquerunt, magnum momentum trahant. Et ad gentiles quidem quod attinet, nemo, qui ex instituto eos impugnauit, mihi occurrit; nisi ANSELMVM, Cantuariensem illum archiepiscopum, huc referre velis. *Libri* namque eius duo: *cur Deus homo?* contra gentiles scripti a nonnullis perhibentur. Idque ipsemet etiam indicare videtur, quando, vtriusque libri argumentum edisserens, *quorum prior quidem*, inquit, *infidelium respuentium christia-*

nam fidem, quia rationi putant illam repugnare, continet obiectiones & fidelium responsiones; ac tandem remoto Christo (quasi numquam aliquid fuerit de illo) probat rationibus necessariis, esse impossibile vllum hominem saluari sine illo. In secundo autem libro similiter, quasi nihil sciatur de Christo, monstratur non minus aperta ratione, & veritate naturam humanam ad hoc institutam esse, ut aliquando immortalitate beata totus homo, id est, in corpore & in anima fruatur; ac necesse esse, ut hoc fiat de homine, propter quod factus est; sed non nisi per hominem Deum, atque ex necessitate omnia, quae de Christo credimus, fieri oportere; in praefat. p. 74. secundum editionem GABR. GERBERONII. Contra Mohammedanos EUTHYM. ZIGABENVM disputasse, antea iam obseruauimus; qui & in *panoplia tit. VIII.* Iudaeos refellit. Sed SAMONAE quoque, archiepiscopi Gazensis, qui circa an. 1072 vixisse creditur, exstat *disceptatio cum Achmede Saraceno*, qua probare voluit, panem & vinum in sacramento altaris in verum corpus & sanguinem Iesu Christi commutari; in *auctuario Duceae*, *tomo II. p. 277.* Haec autem an vera ratio sit, conuincendi Mohammedanos, aut alios, a religione christiana alienos, valde dubito. Plures contra Iudaeos calamus strinxerunt. Saeculo namque vndecimo PETR. DE HONESTIS, DAMIANI a fratris nomine dictus, cuius magna eo tempore fuit auctoritas, celebritasque, *antilogus contra Iudaeos* scripsit, qui operum eius *tomo III.* exstat. PETRVM Cluniacensem, qui & abbas venerabilis dictus est, saeculo duodecimo, librum *aduersus Iudaeorum inueteratam duritiem* edidisse, eumque cum reliquis eius opusculis in *bibliotheca maxima patrum tomo XXII. p. 970. fqq.* exhiberi, antea iam significauimus. Circa initium saeculi huius duodecimi GVIBERTVS siue GILBERTVS, monasterii sanctae Mariae Nouigenti in pago Laudunensi abbas, floruit, qui praeter alia

alia ingenii monumenta tractatum, de incarnatione aduersus Iudaeos, reliquit, cum aliis eius operibus editum a LVC. D'ACHERIO Parisiis 1651. fol. PETRIA loco natali, Galliae ad Ligerim oppido, Blesensis dicti, cuius inter saeculi duodecimi scriptores haud ignotum nomen est, *liber contra perfidiam Iudaeorum*, cum aliis eius scriptis legitur in *bibliotheca maxima patrum tomo XXIV. pag. 109.* In eadem *bibliotheca tomo XXI. p. 241. seqq.* exhibetur ODONIS, episcopi Cameracensis, saeculo duodecimo clari, *dialogus de aduentu Christi filii Dei contra Leonem Iudaeum.* Diuersus ab eo fuit ODO, abbas Morimundensis; quem tamen eiusmodi quid contra Iudaeos scripsisse, VICAR. IOS. IMBONATUS tradidit, negat IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *bibliothec. ebr. part. II. lib. V. sect. I. p. 1000.* Porro & tomo XX. eiusdem *bibliothecae p. 1885.* sub GVIL. DE CAMPELLIS, episcopi Catalaunensis, nomine, exstat *altercatio cuiusdam christiani cum Iudaeo de fide catholica*; quam tamen GILBERTO siue GISELEBERTO, vel GISELBERTO CRISPINO, abbati Westmonasteriensis, tribuunt

alii; sub cuius nomine *disputationem Iudaei cum christiano de fide christiana*, inter opera ANSELMII edidit GABR. GERBERONIVS, *p. 513. seqq.* quae licet in quibusdam cum priori conueniat; in plurimis tamen differre, vtriusque collatio vnumquemque docebit. Idem GERBERONIVS etiam inter ANSELMII opera *p. 524.* in lucem produxit RVPERTI, abbatis Tuitiensis, qui saeculo itidem duodecimo vixit, *annulum, seu dialogum christiani & Iudaei de fidei sacramentis*; qui tribus absolvit libris. Denique & GVALT. DE CASTELLIONE, Insulanus, qui circa finem saeculi duodecimi vixit, *libros tres contra Iudaeos* composuit, editos a CASIM. OVDINO Lugduni Bataurorum an. 1692. 8. Statum autem atque fata Iudaeorum hac aetate, praesertim saeculo duodecimo, exponit IAC. BASNAGIVS, *hist. des Juifs tomo V. siue lib. VII. cap. X. p. 1642.* vbi & inter alia obseruat, BERNHARDVM, qui tantum erga haereticos feruorem demonstravit, magna erga Iudaeos vsam lenitate, & eorum fuassisse tolerantiam, §. II. *p. 1644.*

§. VII. Theologia scholastica nuper introducta, vt saeculo decimo tertio maxima incrementa sumsit; ita ratio quoque, secundum eam controuersias theologicas tractandi, latius propagata fuit. Haeretici, vel qui tales censebantur, non tam scriptis refutati, quam vi oppressi. Inter ipsos tamen romano pontifici addictos controuersiae agitatae; errores quoque ex philosophia Aristotelico-scholastica grauissimi exorti. * Resuscitatae cum primis sunt controuersiae cum Iudaeis, ** & Latinorum cum Graecis continuatae. *** Accesserunt saeculo decimo quarto Wiclefitaе, & saeculo decimo quinto Huthitae. Quos quidem, ceterosque veritatis testes, ferro flammisque extirpare, quam rationibus convincere, consultius duxerunt romani pontifices; impedire tamen non potuerunt, quo minus scriptis causam suam agerent, licet nec desissent, qui alia rursus iis opponerent. * Nec alia in hocce temporis intervallo certamina deerant. **

* Saeculum decimum tertium, *scholasticum* vulgo dictum, ab iis quippe, qui in hac gente maximam celebritatem consequuti sunt, nobilitatum, ad romani

K k k k k k 3

tificis

tificis nutum plane compositum fuit. In rebus friuolis exercere ingenium, praecipuum opus erat, in reliquis ad pontificis stabilendam auctoritatem omnem conferre operam, ad honestatis & pietatis externam speciem circa leges ecclesiasticas, aut conscientiae casus, & pro saeculi captu circa scripturae interpretationem versari. Veritas, vt pontificum tyrannide fere oppressa iacuit; ira nemo eam impune proferre in lucem poterat, nisi aut vim armatam, aut grauissimas vexationes experiri vellet. Polemicis itaque cum hac ratione non opus esset scriptis; mirum non est, quod & non adeo multa in hocce temporis intervallo edita sunt. Ipsos scholasticorum heroes, THOM. DE AQVINO, BONAVENTVRAM, & ALBERTVM magnum, qui hocce saeculo floruerunt, vix quidquam in hocce genere elaborasse, nouimus, si ab eo discedas, quod THOMAS summam catholicae fidei contra gentiles in libris IV. distributam, itemque contra errores Graecorum, vt & contra Armenos ac Saracenos, quaedam scripsit.

Quod diximus, veritatem vi oppressam, experti sunt Waldenses, qui & quandoque Albigenes vocari solent. Licet enim non vno eodemque loco omnes habendi sint; fuerunt tamen inter eos, quorum non aliud crimen erat, quam quod veritati contra errores & superstitiones ecclesiae romanae testimonium praeberent. At hos armis compefcere visum, adeo, vt paucis ex scholasticorum ordine digni iudicati sint, quos scriptis, saltem ex instituto, resellerent. Silentio tamen hic praetermittendus non est RAINERIVS SACHONVS, qui Waldensium primum antesignanus, dein, iis desertis, praedicatorum fratrum familiae adscribi voluit, haereticorum inquisitor generalis factus. Hic igne & ferro in miseros Waldenses, vt ordinis Dominicani, cum praecipue in finem in-

stituti, & officii inquisitorum ratio postulat, saeuebat, hanc optimam conuincendi haereticos viam ratus. Et ne tam pulchra theologiae polemicae methodus posteros lateret, summam edidit de Catharis & Leonistis seu pauperibus de Lugduno. Namque & hisce nominibus Waldenses adpellabantur. Partem libri istius exhibet MATTH. FLACIVS illyricus, in catalogo testium veritatis, p. 641. editionis, quae Francofurti 1672. 4. prodiit; integrum deinceps in lucem protraxit IAC. GRETSERVS, eaque ratione tum aliis collectionibus, tum & bibliothecae maximae patrum, tomo XXV. p. 262. seqq. insertus est. De hac GRETSERI editione IAC. QVETIE, & IAC. ECHARD sequentia obseruant: *Quin opusculum hoc in eum modum, quo editum a Grefsero, a Rainerio nostro compositum etiam fuerit, nullus dubito, si voces germanicas idemdem insertas excipias, quas ab homine germano, vt inquisitoribus suae regionis & nationis vsui esset, subinductas facile crediderim. Verum idem opus alio ordine confectum itidem ab auctore cogor vt dicam, cum duplex exemplum mihi occurrerit alia ratione compositum &c.* Haec postquam vterius edisseruissent, tandem concludunt: *Ceterum opus est ad cognoscendas illas haereses adprime necessarium; in scriptorib. ordinis praedicatorum r. censitis & illustratis, tomo I. p. 154.* Ad rem ipsam quod attinet; RAINERIVS in hocce opere non tantum de definitione & causis haereseos, deque antiquorum & recentiorum haereticorum sectis, item de nominibus sectarum, & quomodo agnoscantur; sed & quomodo examinandi & puniendi sint haeretici? disserit. Et ad vltimum quidem, siue poenam haereticorum, quod attinet, de qua cap. X. agit, modos varios, quibus haeticus puniatur, enarrans, tertium, militarem persecutionem constituit; quia, inquit, si aliter fieri non potest, manu armata sunt ab eis omnia bona auferenda.

Addit:

Addit: *Tutum est autem, ut hoc fiat speciali edicto principis, vel ecclesiae, ne ex cupiditate vel ultione ecclesia videatur pugnare.* Sapienter quidem; modo hoc omnibus statim persuaderi posset. Interim ex hoc opere patet, non de refutandis, sed de dignoscendis solum, puniendisque haereticis, auctorem sollicitum fuisse. Vnde & istius temporis genius cognoscitur. Cum RAINERII hocce opusculo IAC. GRETSERVS etiam edidit catalogum, in quo variorum haereticorum deliramenta insunt, quem tamen ab ipso RAINERIO profectum, negat; PETRIDE PILICHDORF, qui saeculo decimo quinto vixisse creditur, librum contra Waldenses; incerti auctoris refutationem, quibus Waldenses distinguuntur; indicem errorum, quibus Waldenses infesti sunt; fragmentum de erroribus Beghardorum ex codice manuscripto Conradi de Monrepuellarum (Magdeburg) contra Beghardos & Beginos; quae omnia bibliothecae maximae patrum inserta sunt, tomo XXV. p. 262. seqq.

Ceterum nec inter ipsos romani pontificis adflectas tam bene hocce saeculo convenit, quin inter eos quoque controuersiae quaedam oriuntur. Crescentem novorum ordinum mendicantium, Franciscanorum cumprimis & Dominicanorum, potentiam & auctoritatem, haud aequo omnes ferebant animo. Hi contra, sub sanctitatis specie multorum sibi concilians animos, non tantum opes corradabant, sed eminere supra alios, praefertim in scholis & academii, legibus earum atque statutis insuper habitis, cupiebant. Hoc vero reliquis doctoribus, praefertim in academia Parisiensi, admodum displicebat. Hinc odia, certamina, bella. Ad res monachorum istorum promovendas, portentosus ille liber, *aeternum evangelium* dictus, saeculo hocce decimo tertio in lucem prodiiit, auctore IOANNE DE PARMA, monacho Italo, ordinis minorum generali;

quamquam alii vellent, auctorem istum a principe istius ordinis diversum esse, ad dedecus, quod inde in illum redundare poterat, ab eo amoliendum, vtlvc. WADDINGVS, in *annalib. minor.* ad annum 1257. ABRAH. BZOVIIVS, ad an. 1257. & NAT. ALEXANDER, *bist. eccles. saec. XIII. & XIV. cap. III. aric. IV. p. 78.* Portenta novi huius *evangelii*, ex somniis IOACHIMI abbatis, & CYRILLI monachi, conflati, (vnde nonnulli, IOACHIMVM istum, alii autem CYRILLVM, eius auctorem esse, putant) ex HENRICI Erfurdensis *chronico cap. XCIII.* & NIC. EYMERICI *directorio inquisitor. part. II. quaeft. IX. §. IV.* recenset IAC. VSSERIVS, de *christian. ecclesiar. continua successione &c. cap. IX. §. XXII. p. 340.* Scopus *evangelii* istius erat, commendare novos istos monachorum ordines, quibus *evangelium* istud *spiritus sancti*, seu longe perfectius *evangelio Christi*, commissum esset, quod homines de spiritualibus & aeternis maiori cum auctoritate, quam factum esset ab apostolis, institueret. GVILIELMVS autem DE S. AMORE, ODO DE DVACO, NICOLAVS decanus DE BARRO, & CHRISTIANVS canonicus Baluacensis, librum de *periculis nouissimorum temporum* eidem opposuerunt, in quo summam ecclesiae corruptionem ostendunt, ad commodatis ad ecclesiam istius temporis verbis Danielis: *ment, tekel, phares*; vid. IAC. VSSERIVS *l. c. §. XX. XXI. p. 337.* Liber iste inter reliqua GVILIELMI DE S. AMORE opera exstat, edita Constantiae, aut potius Parisiis anno 1632. 4. Cum etiam blasphemiae aeterni istius *evangelii* nimis manifestae essent; pontifex, etsi lenissime cum fratribus mendicantium ordinum ageret, tandem tamen iussit, ut *novus ille liber, quem evangelium aeternum nominant, secreto, & si fieri posset, sine fratrum scandalo, combureretur.* Idque vteo minori cum monachorum invidia fieret; visum est pon-

pontifici, vt magistrorum quoque Parisiensium, siue GVILIELMIDES. AMORE, ceterorumque, quos antea memorauimus, liber, aeterno huic euangelio oppositus, itidem combureretur. Legendus hac de re MATTHAEVS Parisiensis, ad annum 1253. *segg.* add. 10. HENR. HEIDEGGERVS, *hisor. papatus per. IV. §. CX. segg.* itemque FRID. SPANHEMVS, *hisor. christian. seu ecclesiast. noui testam. saec. XIII. p. 1665.* GVILIELMI huius DES. AMORE, cuius facta est mentio, alia adhuc existant scripta, monachus mendicantibus opposita; vt: *quaestio unica de quantitate elemosynae &c.* item, *quaestio unica de valido mendicante, vtrum debemus dare elemosynam valido mendicanti, si sit pauper; porro casus & articuli super quibus accusatus est magister Guilielmus de S. Amore a fratribus praedicantibus; & denique tabula de signis, per quae pseudo-praedicatores discerni possunt a veris.*

Refertur etiam inter haereticos huius saeculi ALMARICVS, clericus Parisiensis, idemque haud infimi subfellii, hac quidem aetate, philosophus. Errores illi tribuuntur longe grauissimi, quos recensent CAESARIUS Heisterbacensis, *lib. V. dialog. cap. XXII.* centuriatores Magdeburgenses, *centur. XIII. cap. V.* NAT. ALEXANDER, *hisor. eccles. saec. XIII. & XIV. cap. III. artic. II. p. 76.* Nonnulli autem ex istis ita comparati sunt, vt in sanae mentis hominem vix cadere posse videantur; vnde & beatus CHRIST. KORTHOLTVS nosse dubitat, an ALMARICO, viro docto, & litteris probe imbuto, iure tam absurda dogmata adscribantur, quae ipsa synodus Lateranensis non tam haeretica, quam delira iudicauerit; *hisor. eccles. saec. XIII. sect. I. cap. II. §. V.* Sed obseruandum, ab erroribus ipsius ALMARICI discernendos errores & placita sectatorum eius. Plurimos enim nactus est sectatores, maximam partem plebeios quidem, sed nonnullos

feruidi ingenii homines, qui opinionibus, a magistro haustis, haud dubie, vt fieri adsolet, monstrosas quasdam addebant. Fieri etiam potuit, vt varii illi errores adfingerentur, aut quaedam non male ab eo dicta in prauum detorquerentur sensum. Hoc enim non infrequens esse, experientia docet. Haec tamen nondum mea opinione euincunt, ab omnibus eum liberandum erroribus. Id certum, ea, qua vixit aetate, iudicatum fuisse, eum ex Aristotelis philosophia haeresin suam hausisse. Ita RIGORDVS, scriptor coaeuus, ad annum 1209. de eo verba faciens, qui, inquit, *eum in arte logica peritus esset, & scholas de arte illa, & de aliis artibus liberalibus diu rexisset, transtulit se ad sacram paginam excolendam. Semper tamen suum per se modum docendi & discendi habuit, & opinionem priuatam, & iudicium quasi sectum & ab aliis separatum.* Immo eiusdem concilii Parisiensis, quod ALMARICVM damnauit, iussu & auctoritate, Aristotelis quoque libri flammis traditi sunt, eo quod ille ex hisce haeresin suam hausisse crederetur. Hoc idem RIGORDVS testatur: *In diebus illis legebantur Parisiis libelli quidam ab Aristotele, vt dicebantur, compositi, qui docebant metaphysicam, delati de nouo a Constantinopoli, & a gracco in latinum translati. Qui quoniam non tantum praedictae haeresi sententiis subtilibus occasione praebant, immo & aliis nondum inuentis praebere poterant; iussu sunt omnes comburi, & sub poena excommunicationis cautum est, ne quis de cetero eos scribere, legere praesumeret, vel quocumque modo habere.* Confirmat idem ROBERTVS, monachus Antisiodorensis, aut potius eius continuator HVGEO, ad annum 1223. Cum enim de haereticos Almaricianae damnatione verba fecisset; haec addit: *Librorum quoque Aristotelis, qui de naturali philosophia inscripti sunt, & ante paucos annos Parisiis coeperant lectuari, interdicta est lectio*

tribus annis, quia ex ipsis errorum semina viderentur exorta. RIGORDVS, constitutum, scribit, vt scripta Aristotelis comburerentur, eorumque lectionem plane prohibitam; at ROBERTVS, siue HUGO, in tres tantum annos operum Aristotelis lectionem interdixit, auctor est. At potiorum hic esse RIGORDI auctoritatem, docet IO. LAVNOIUS de varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna, cap. I. p. 9. RIGORDVS etiam de metaphysica Aristotelis loquitur, at ROBERTVS, siue eius continuator, de libris, qui de naturali philosophia inscripti, siue physica, verba facit. Quod ita solvere dubium NATHAN. ALEXANDER adnuit, vt, vtramque, & physicam & metaphysicam Aristotelis, damnatam, contendant; siquidem legatus apostolicus, qui an. 1218, hoc est, annis sex post istam synodum Parisiensem, academiam emendauit, metaphysicæ & physicae lectioni simul interdixit: non leguntur libri Aristotelis de metaphysica & philosophia naturali; hyst. eccles. sacæ XIII & XIV. cap. III. art. II. p. 76. Quemadmodum autem ex hæcenus dictis satis constat, creditum eo tempore fuisse, hæresin Almaricianam ex philosophia Aristotelica fluxisse; ita non omnibus forte perspectum erit, qua ratione errores, qui illi tribuuntur, ex philosophia Aristotelica deriuari queant. Id vero sequenti forte ratione demonstrari posset. Obseruant nimirum nonnulli, præcipuum ALMARICI errorem, ceterorumque fere fontem, eum fuisse, quem ipse quidem cautius proposuit, sed discipulus eius DAVID DE DINANTO, de quo mox dicemus, apertius professus est: Deum esse materiam primam. Persuasum eiusmodi quid ALMARICO fuisse, hæc eius dogmata testantur: omnia sunt Deus: Deus est omnia. Creator & creatura idem. Idene creant & creantur. Deus ideo dicitur finis omnium, quod omnia reuersura sint in ipsum, vt in Deo immutabiliter conuiscant, &

BVD. ISAGOGE.

vnus indiuiduum & incommutabile permanent. Et sicut alterius naturæ non est Abraham, alterius Isaac, sed vnus atque eiusdem, sic dixit omnia esse vnus & omnia esse Deum. Dixit enim, Deum esse essentiam omnium creaturarum. Ista ex HOSTIENSI & ODONE Tusculano, de ALMARICO referre IO. CHARLIERIVS GERSONEM tract. de concord. metaph. cum logic. part. IV. auctor est IAC. THOMASIVS, de exustione mundi Stoica dissertat. XIV. §. XCIX. p. 200. Nimirum, dum ALMARICVS adseruit, Deum esse finem omnium, & quod omnia in ipsum reuersura sint, vt in illo immutabiliter conuiscant, & vnus indiuiduum ac incommutabile permaneant; nihil aliud sibi voluisse videtur, quam quod DAVID DE DINANTO dixit, Deum esse materiam primam; ad impietatem autem istam quodammodo tegendam vocem finis, significationem eius ad suam mentem inflectendo, adhibuisse; vt idem, quem laudauimus, vir doctus IAC. THOMASIVS, l. c. §. CXV. & CXVI. pluribus ostendit. Nec difficile foret, reliquos ALMARICI errores, quod resurrectionem mortuorum, paradisum item ac infernum negauerit, ex eodem hocce principio deriuare. Non desunt tamen rursus rationes, quæ suadent, ex Platonica potius, quam Aristotelica philosophia, hosce errores fluxisse; quas itidem IAC. THOMASIVS adfert l. c. §. CII. Conferenda &, quæ a me ipso hac de re dicta sunt obseruation. select. ad rem litterar. spectant. tom. I. obseruat. XV. §. XVII. seqq. p. 201. seqq. Damnata fuit Almaricana ista hæresis, quæ ad Spinozismum proxime accedit, in concilio Parisiensi anno 1209, & in Lateranensi IV, sub Innocentio III, pontifice congregato, anno 1215. Qui vero eam ex instituto refutauerit, quantum mihi constat, non existit. Forte errores isti tam absurdi visi sunt, vt refutationem non mererentur; in quibus contra euertendis hodie tot viri docti

LII 111

docti ingenii vires periclitati sunt, postquam maiori quadam specie BENEDICTVS DE SPINOZA eisdem iterum in scenam produxit. De ALMARICI discipulo DAVIDE DE DINANTO, qui aperte adseruit, Deum esse materiam primam, quid statuendum sit, ex haecenus dictis constat; conferendaque, quae de eodem monui *observation. selectar. l. c. §. XVIII. p. 204. seqq.* Libros eius in eadem synodo Parisiensi, quae ALMARICVM haereticis adscripsit, condemnatos & in perpetuum prohibitos, ex CAESARIO Heisterbacensi refert NAT. ALEXANDER, *hist. eccles. saec. XIII & XIV. cap. III. artic. II. p. 76.* De IOACHIMO abbate, cuius sententia aut ad *tritheismum*, aut ad *Arianismum* accedere quodammodo videbatur, in eadem *observatione §. XIX. p. 206.* dictum. De reliquis autem, qui inter haereticos huius saeculi referri solent, vt *flagellantibus, circumcellionibus, fraticellis*, similibusque nihil addo, quod vitae potius instituto, quam doctrina sint notabiles, aut si errores etiam habuerunt, scriptis tamen eosdem non propagarint; quamquam forte nonnulli eorum & ideo inter haereticos relati sint, quod romanae ecclesiae vitia carperent, reprehenderentque.

** Vt rationem intelligamus, cur hoc saeculo acrius contra Iudaeos pugnatum sit, quam in praecedentibus; non abs re fuerit, observare, post talmudis compositionem, saeculo sexto finitam, apud Iudaeos quoque, per varias gentes dispersos, subsequeuta esse tempora sterilia, caliginemque, quae tum orbi fere vniuerso incubuit, gentem quoque ebraeam oppressisse. At cum in media ista nocte apud Arabes nova lux bonarum artium oriretur; ex Iudaeis quoque haud pauci ad litterarum studia tractanda se accinxerunt. Hinc saeculo decimo & sequentibus, praestantissimi in omni doctrinae genere inter eos existere scriptores. Cumque haecenus in

oriente maximam partem commorarentur; saeculo vndecimo contigit, vt, Babylone expulsi, scholisque suis spoliati, magno agmine in Europam, praefertim in Hispaniam, sese reciperent, numerum illorum, qui iam antea hinc inde in Europarum suarum sedem fixerant, aucturi; conf. R. DAV. GANTZ, in *Ismael David ad annum 4997.* R. GEDALIA, in *sephal-scheleth hukabbala, p. 39.* & quae ipsemet dixi in *introd. ad hist. philos. Ebr. §. XXX. p. 142. seqq.* Noua itaque hinc passim certaminum cum Iudaeis occasio suppeditata fuit christianis. Idque cum primis saeculo contigit decimo tertio, quo, rebus Iudaeorum, inter Saracenos degentium, magis magisque efflorescentibus, eo maiori studio illis obuiam eundum esse, nonnulli existimarunt; conf. IO. HENR. HOTTINGERVS, *hist. eccles. noui testam. part. III. cap. XIV. p. 529.* Idque haecenus nonnulli ea ratione efficere voluerunt, vt vim & arma, aut quidquid vel caeca superstitio, vel inconsultus furor subministrabat, adhiberent. Quidam inuiti ad baptismum traherentur, alii proserptione, aut grauioribus suppliciis, ad amplectenda christianorum sacra cogeantur, nonnulli pollicitationibus aut muneribus alliciebantur, ne quid de fictis miraculis, aliisque artibus, dicam. Talia cum speciatim in Hispania saeculo decimo tertio Iudaei experirentur; tandem R'AYMVNDVS DE PENNAFORTI, siue DE PENYAFORT, magister generalis ordinis praedicatorum, quo tamen circa finem vitae se abdicauit munere, vir magnae suae aetate & auctoritatis & celebritatis, aliam viam ingressus est, & refutandos potius, conuincendosque, & ita ad veritatis agnitionem perducendos Iudaeos, censuit. Eum etiam in finem omnem adhibuit industriad, vt viri quidam sacrae scripturae & diuiniae scientiae periti ad linguam ebraeam, chaldaeam, & arabicam perdiscendam, animum adiungerent, quibus

bus deinceps in erudiendis & conuertendis tum Mauris, tum Iudaeis vii possent. Idemque vt Iacobus, Tarraconensis provinciae rex, cuius singulari florebat gratia, iuberet, facile impetrauit; qui &, licet, eiusdem RAYMUNDI instinctu, edictis quibusdam calumnias & proteruiam Iudaeorum compesceret, libertatemque eorum circumscriberet; vim tamen illis inferri, aut vita bonisque spoliari, quod hactenus haud raro factum, noluit. An, quae de insigni illorum, qui a RAYMUNDO hocce de PENNAFORTI ad christianorum sacra amplectenda perducti sint, numero, narrantur, veritati sint consentanea, nunc non disputabo. Institutum eius, quod disputationibus potius Iudaeos Maurosque conuincendos censuerit, quam omni calamitatum genere vexandos, quodue illos, qui cum eiusmodi hominibus congregari debebant, linguae ebraeae arabicaeque peritos esse vulerit, nemo sanae mentis vituperauerit. Atque hoc ad laudem eius sufficere poterat, vt eam fictis augere miraculis necesse non esset; cuiusmodi illud est, quod, pallio loco nauigii vsus, mare transmisisse dicitur. Plura de eo dabunt NIC. ANTONIVS *bibliorb. hisp. vet. tomo II. lib. VIII. cap. IV. p. 47.* itemque IAC. QVETIF & IAC. ECHARD in *scriptorib. ordinis praedicatorum recensitis &c. tom. I. saec. XIII. p. 106.* Inter eos, qui hac ratione praeparati, auspiciis RAYMONDI DE PENNAFORTI, in Iudaeorum conuersione elaborarunt, eminent PAVL. CHRISTIANI ex Iudaeo christianus, idemque ordini Dominicanorum adscriptus, atque RAYMUND. MARTINI, eidem ordini adsociatus, de quo deinceps plura dicemus. Ex his PAVL. CHRISTIANI maxime celebratur, ob disputationem coram Iacobo, Tarraconensis provinciae rege, anno 1268 institutam, in qua cum R. MOSE BAR NACHMAN Gerundensi, cuius apud Iudaeos magna erat eruditionis fama, con-

gressus est, eo quidem euentu, vt detectis Iudaei huius calumniis, & confutatis erroribus, omnium calculo victoriam reportaret. Ita quidem, praeter alios FRANC. BOSQVETVS, in *epistola ad Iosephum de Voisin*, IR 10. BENED. CARPZOVII *introdult. in theol. iudaicam*, Raymundi Martini pugioni fidei praemissa, cap. XII. p. 91. Rursus tamen non negandum, NACHMANIDEM editis disputationis huius actis triumphum cecidisse, victoriamque sibi prorsus vindicasse. In lucem produxit istam NACHMANIDAE cum PAVL. CHRISTIANI disputationem, vt ab ipso NACHMANIDE conscriptam, IO. CHRIST. WAGENSEILIVS, ex manuscripto Argentoratensi sub initium mutilo, in *telis igneis satanae tomo II. p. 24. seqq.* Non desunt autem dubitandi rationes, an ista disputationis acta genuina sint, & ab ipso NACHMANIDE profecta. SALOMO namque BEN VIRGA, in *historia iudaica* quae *tribus Iudae* inscribitur, & a GEO. GENTIO in linguam latinam conuersa, p. 252. nonnulla ex disputatione ista, profert, quae in actis Wagenseilianis non leguntur. Deinde & in actis istis subinde voces quaedam germanicae occurrunt, quas a Iudaeo hispano, coram Arragoniae rege cum monachis hispanis disputante, adhibitas, parum est versosimile. Vrget haec IAC. BASNAGIVS, atque inde porro concludit, forte a Iudaeo quodam germanico recentiori, sub nomine NACHMANIDAE, acta haec composita esse; vt eo maiorem iis conciliaret auctoritatem; *histoires des luifs tom. V. lib. VII. cap. XV. p. 1762.* Quod si eidem, quem laudauimus, SALOMONI BEN VIRGA l. c. credendum, disputatio haecce adeo nullum strepitum edidit, vt nec ipsi pontifici initio nota fuerit; qui &, quod Arragoniae rex eam permisisset, & quod PAVL. CHRISTIANI inferior ex ea discesserit, admodum sibi displicere, testatus sit. PAVLVM contra CHRIS-

STIANI victoriam in hoc certamine retulisse, confirmant verba, quae ex libro: *candor lilii* p. 38. vir clarissimus IO. CHR. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. I. p. 881.* recitat: *sub Urbano IV Barcinone in domo regia coram Iacobo rege, totaque curia frater Paulus dictus christianus, Cyriacus (i.e. ordinis Dominicanorum) doctissimum rabbinorum Mosén Gerundensem conuicit publice ac mutum efficit, teste Michaële Pio.* Licet autem RAYMUNDVS quoque MARTINI disputationi isti interfuerit; non eius tamen, vt nonnulli putant, sed PAVLIVS CHRISTIANI praecipuas in illa partes fuisse, docet IAC. BASNAGIVS l. c. De PAVLO porro hocce CHRISTIANI legendi IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptorib. ordinis praedicatorum recensitis, tom. I. saec. XIII. p. 246.* Qui, PAVLVM istum CHRISTIANI superiorem ex hocce certamine discessisse, autumant; felici disputationis istius euentu excitatum Iacobum regem & RAYMVDVM DE PENNAFORTI, spem haud dubiam conuertendae gentis iudaicae, animo concepisse, addunt. Missum itaque ad Iudaeos erudiendos conuincendosque PAVLVM, regemque simul mandasse, vt viatica illi subministrarent, codicesque, quoscumque vellet, illi exhiberent. Et hac ratione PAVLVM arcana Iudaeorum explorasse volumina, itinereque peracto a rege impetrasse, vt Iudaei intra trium mensium spatium verba omnia, quae in Christi seruatoris & beatae virginis contumeliam scripta, in eorum libris occurrerent, tollere, atque delere iuberentur. Cum vero Iudaeorum doctores negarent, in libris suis blasphemias aut contumelias in seruatorem nostrum & beatam virginem contineri; res eo deuenit, vt iudices ad istius rei cognitionem constituerentur, episcopus Barcinonenſis, RAYMVDVS DE PENNAFORTI, ARNALD. DE SEGARRA, RAYMUNDVS MARTINI & PETE-

DE IANVA, omnes praedicatorum ordinis adscripti. Qua quidem occasione, cum plurimi, iique reconditiore codices Ebraeorum in manus RAYMUNDI MARTINI venirent, isque linguae ebraeae peritissimus esset; opportunitate ista vsus, egre-gium illud, quod *pugionem fidei* inscripsit, opus concinnauit. Copiosius haec omnia enarrat FRANC. BOSQVETVS, loco antea citato p. 91. 92. Fuit autem RAYMVDVS hicce MARTINI gente Catalonus ex opido *Subirats*, ordinis Dominicanorum, cui haud exiguum decus conciliauit. Vitam eius ac scripta recensent IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptorib. ordinis praedicator. recensitis tom. I. saec. XIII. p. 396. seqq.* itemque NTC. ANTONIVS, *biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. VIII. cap. VI. p. 59. seqq.* Existimantur nonnulli, RAYMVDVM huncce MARTINI gente Iudaeum fuisse, sed ad christianorum accessisse sacra; quorum inde forte natus error est, quod putarent, insignem istam, qua praeditus fuit, linguae ebraeae peritiam in hominem non Iudaeum non cadere. Sed falli istos, certum est, recteque probat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, *bibl. ebr. part. I. p. 1016.* Ad *pugionem* eius *fidei aduersus Mauros & Iudaeos* quod attinet, cum is per quadringentos annos in monasteriis Dominicani ordinis delituisse, tandem auspiciis THOMAE TVRCI, eiusque successoris IO. BAPT. DE MARINIS, magistrorum generalium illius ordinis, ope FR. BOSQVETI, episcopi tum Lodouenis, & PHIL. IAC. MAVSSA Cicomitis consistoriani a IAC. SPIGELIO DE ROSENBACH subleuatorum, in lucem prodit, cura studioque IOS. DE VOISIN, Parisiſis anno 1651 cum amplis & eruditis eiusdem VOISINII notis. Ita summam, quae ad operis huius editionem spectant, completitur IOANNES BENEDICTVS CARPZOVIVS, in *introduc. in theol. iudaic. cap. XII. §. I. p. 89.* de quibus & conferre iu-

iuvabit PETR. BAEIVM *diction. hist. & erit. voc. Martini, tom. II. p. m. 2077.* itemque IAC. QVETIF & IAC. ECHARD in scriptoribus ordinis praedicator. recensitis &c. tom. I. saec. XIII. pag. 397. Atque hi etiam adserunt, eum hocce opus latine & ebraice scripsisse. Verba illorum haec sunt: Tandem considerans Iudaeorum astutam maliciam, qui parui pendunt, quidquid illis latine profertur, edidit opus, quod PUGIONEM vocavit, & hoc latine & ebraice totum manu propria scripsit. De variis operis istius codicibus manuscriptis iidem agunt. Recusum tandem est Lipsiae anno 1687. fol. opera & studio IO. BEN. CARPZOVII, qui & introductionem in theologi-
am iudaicam & lectionem Raymundi aliorumque id genus auctorum, praemisit, & appendicis loco HERMANNI Iudaei de sua conversione opusculum, ex manuscripto editum, subiunxit. Quemadmodum autem hocce opus multis, praesertim ob varia ex Iudaeorum scriptis prolata testimonia, quibus contra ipsosmet Iudaeos pugnat, magno est in pretio; ita alii contra in eodem, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt; quod scilicet aduersariis quaedam impotentur, quae illis tribui nequeunt; quod selectus in testimoniis Iudaeorum producendis non sit observatus; quodue ad probandum adhibeantur, quae eos credidit rationis vim multum superat; quod RAYMUNDVS ex vnica saepius voce, quae doctoribus ebraeis excidere potnit, conclusiones deriuauerit pro veritate christianae religionis, ac si ea crediderint, quae in doctrina christiana omnium sunt difficillima; & quae alia sunt eiusdem generis, quae longa serie enarrat IAC. BASNAGIVS, *hist. des Iuifs tome V. cap. XV. §. XII. pag. 1763. seqq.* Addenda, quae ad dicta confirmanda adiiicit *tome VI. siue hist. des Iuifs reclame, §. XXIV. p. 150. seqq.* Atque hic cum etiam vir doctissimus IO. CHRIST. WOLFFIVS obseruasset, subiicit: *Nec negari po-*

test. Raymundum non aequè feliciter in reuincenda Iudaeorum impietate & superstitione versatum esse, quod cum illa aetate mirandum non sit, & hoc veniam mereatur, & cetera recte admonita tanto maiorem laudem expellant, praecipue cum candorem & fidem in adferendis Hebraeorum locis cuique approbauit. Laudat deinde AVG. IVSTINIANVM & ESD. EZARDVM, qui testimonia, ad quae RAYMUNDVS prouocauit, in ipsis Hebraeorum monumentis inuenerint; biblioth. ebr. part. I. p. 107. PETR. GALATINVM, quae in libris de arcanis catholicae veritatis profert, plagio portentoso, & cui vix simile vquam falsum est, ex PORCH. SALVATICI victoria contra Iudaeos exscripsisse, vti PORCHETVS sua ex RAYMUNDI pugione fidei desumeret, quamuis hic in praefatione hoc professus sit, a plagii crimine ideo liberandus, IO. MORINVS lib. I. exercitation. biblic. cap. II. aliique viri docti passim obseruant. Conferendus PETR. BAEIVS l.c. itemque IACOB. THOMASIVS, de plagio litterario cap. II. §. CCCCXXXVI. p. 189. De IO. IVSTI SCALIGERI circa opus hocce RAYMUNDI lapsibus, legendus IO. BENED. CARPZOVIVS, introd. in theolog. iudaicam cap. XII. §. VI. p. 106. seqq. & PETR. BAEIVS, l.c.

*** Quae enim pro vnienda vtraque ecclesiae occidentali & orientali suscepta sunt consilia, adeo ex voto non processerunt, vt potius aucta sint dissidia, animique vtriusque magis exacerbari. In concilio equidem Lugdunensi II a Gregorio X pontifice, postulante id Michaelē palaeologo, inuasore imperii Constantinopolitani, an. 1274 celebrato, res eo tandem deducta est, vt, qui aderant Graeci romanae ecclesiae se submitterent, &, dogma Latinorum de processione spiritus sancti a patre filioque, de quo tantopere hactenus disputatum erat, se amplecti, solemniter formula

mula profiterentur; sed reliqui illam transactionem, vtpote se inconsultis & inuitis factam, repudiarent. Noui hinc in ecclesia graeca motus. Solet namque consiliorum henoticorum, intempestiue susceptorum, hic esse euentus, vt certamina per ea augeantur. Interim nonnulli ex Graecis, qui ad Latinorum partes traducti, vnionem hanc probabant, scriptis quoque eandem tuebantur atque propugnabant. Hos inter haud postremus fuit IO. BECCVS, siue VECVS, ex magnae ecclesiae Constantinopolitanae chartophylace patriarcha; qui initio Michaëli imperatori, vnionem cum Latinis meditati, strenue aduersatus est, nec vlla ratione, vt in eam consentiret, permoueri potuit; tandem vero in carcerem deterimum coniectus, scriptisque NICEPHORI BLEMMDAE, quae imperator illi miserat, perlectis, & re omni, vt ferebat, adcuratus perpensa, sententiam mutauit, & pro imperatore ac Latinis contra Graecos stetit. NICEPH. ille BLEMMDA, cuius iniecta mentio, itidem circa medium huius saeculi floruit, & ipse, Graecus licet, Latinorum tamen causam contra Graecos fortiter egit, editis *de processione spiritus sancti* orationibus, siue libris duobus, priori quidem ad Iacobum Bulgariae archiepiscopum, posteriori autem ad Theodorum Ducam Lascarium, imperatorem Constantinopolitanum. Vtrumque graecae & latine exhibet LEO ALLATIVS, *Graeciae orthodoxae tomo I. pag. i. seqq.* Idem LEO ALLATIVS testatur, sub BLEMMDAE nomine bina existare opuscula *contra Latinorum dogma de processione spiritus sancti*; vnde maximam dubium oritur, quo pacto & impugnare, & defendere simul BLEMMDA Latinos poterit; quem nodum vt soluat, in omnem sese LEO ALLATIVS vertit partem, *de ecclesiae occidentalis & orient. perpetua consensione lib. II. cap. XIV. §. IV. pag. 722.* Multa ibidem in laudem NICEPHORI huius BLEMMDAE adfert,

quem & ipsemet *virum vocat, si pietatem & doctrinam species, vere admirabilem; p. 712.* Sed addenda, quae de eodem hocce NICEPH. BLEMMDA disserit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VI. siue lib. V. cap. V. p. 341. seqq.* itemque *vol. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 382.* Ad VECVM, siue BECCVM, vt reuertamur, is quidem, cum ad castra Latinorum transisset, Michaëlis imperatoris ope sedem patriarchalem obtinuit, qua tamen iterum post Michaëlis mortem spoliatus est. Varia autem is in Latinorum gratiam scripsit; cuiusmodi sunt: *περί τῆς ἐνείκης καὶ ἐρήνης τῶν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας ρώμης ἐκκλησιῶν, de vnione ecclesiarum veteris & nouae Romae, περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, de processione spiritus sancti capita duodecim*; porro: *ad Alexium Agallianum, magnae ecclesiae Constantinopolitanae diaconum, epistola, de processione spiritus sancti*, in cuius initio se ob verum dogma patrum, ex patre nempe per filium spiritus sancti processionem, propria sede pulsum, & in exilium perpetuum & carcerem, vt ibi inclusus degeret, donec vitae finem posuisset, condemnatum, profitetur; *ἐκκλησιαστικῆς ἡμετέρας συνόδου, siue sententia synodalis de loco quodam Gregorii Nysini pro spiritus sancti processione ex patre & filio.* Haec omnia vna cum testamento VECVI, graecae & latine exhibet LEO ALLATIVS, *tomo I. Graeciae orthodoxae, p. 61. seqq.* Sed alia adhuc eiusdem auctoris, eodemque comparata, scripta *tomo II. p. i. seqq.* exhibent, inter quae eminent *ὑπερκαταβολὴ τῶν κατὰ ἀπὸστολὴν βιβλίων, καὶ νεωτέρων συμφωνίας, de omnibus suis libris & scriptiōnum suarum consensione animaduersio*; *ad Theodorum, Sugdaecae episcopum, de processione spiritus sancti ex patre & filio libri tres*; *ad Constantinum (Meliteniotam) de eodem argumento libri quatuor*; & vt reliqua mittam, cumprimis *ὑπερκατὰ* siue praescriptiones XIII in dista & sententias sanctorum patrum a se collectas *de processione spiritus sancti*, in quibus non tantum varia patrum

patrum de hocce argumento testimonia collegit; sed, cum illorum quidam, spiritum sanctum *ex filio*, alii autem *per filium* procedere, adseruerint, praepositionum istarum *ex* & *per* vnam eandemque hic vim esse, ac significationem, probare voluit. Sed omnia v e c c i huius enumerare scripta, necesse non est; de quibus, vti & de ipso auctore, conferendus LEO ALLATIVS, de ecclesiae occident. & orient. perpetua consensione, lib. II. cap. XV. §. VIII. p. 761. seqq. Multa ibi in eius laudem ex aliis adiit, ipseque eum vocat *virum piū, orthodoxae sententiae tenacem, & in supplicis gaudentem, quia dignus habuit, qui pro vera fide contumeliam pateretur*; pag. 766. Addendus, qui scripta eius accurate recenset, IO. ALB. FABRICIVS, bibliothec. graec. volum. X siue lib. V. cap. XLIII. p. 340. seqq. Eandem non tantum cum IO. VECCHO propugnauit sententiam, sed omnium quoque fere, quae sub Andronico perpeffus est, malorum focus fuit GEO. METOCHITA, magnae ecclesiae Constantinopolitanae diaconus. Vnionem namque, cum Latinis initam, scripto & opere ad extremum vsque vitae halitum defendit. LEO ALLATIVS, vt omnium illorum, qui pro Latinis steterunt, nomina valde celebrat; ita nec GEORGIVM hunc METOCHITAM praetermittit, cuius & scripta recenset, tum de ecclesiae occident. & orient. perpetua consensione lib. II. cap. XV. §. IX. p. 770. seqq. tum in diatriba de Georgijs & eorum scriptis, quam bibliothecae suae graecae volumini decimo subiecit IO. ALB. FABRICIVS, p. 670. & seqq. In viroque loco deo ita pronuntiat: *Disidio in omnibus dura, compositio aspera, nullo furo, nullo lenocinio mollita; vbiq; tamen pietatem redoler; sententiae graues, argumenta ad probandum id, quod voluit, firma, sed elocutione & impositione nominum horrida & confusos. Indignus tamen auctor, qui tamdiu cum tinea luctetur, sibi soli sapiat.*

Ex scriptis, quae pro Latinorum causa composuit, *refutationem eius trium capitum a Maximo Planude monacho editorum*, itemque *refutationem eorum, quae scripsit Manuel Cretensis*, graece atque latine exhibet LEO ALLATIVS, Graeciae orthodoxae tomo II. p. 922. f. qq. Hisce nunc porro iungendus est CONST. MELITENIOTA, archidiaconus V E C C I, cui & filii loco fuit, vt ipse testatur in *testamento*, tomo I. Graeciae orthodoxae p. 378. Scriptis namque περι της εκκλησιας της εως της Λατιναις τε καὶ Γραικων de ecclesiastica vnione Latinorum & Graecorum, orationem, siue librum, & alium περι της εκπερισευκτης αγωγης των ιεροσολων de processione spiritus sancti ex filio. Vterque exstat in LEONIS ALLATII Graeciae orthodoxae, tomo II. pag. 642. seqq. Hocce etiam tempore floruit SIMON Constantinopolitanus, ordinis praedicatorum in ecclesia latina adscriptus, itemque Latinorum contra Graecos hyperaspistes. Sunt, qui eum ad saeculum decimum quartum, aut omnino decimum quintum referunt; idque inde ortum, quod SIMONE huncce Constantinopolitanum cum SIMONE Cretensi, itemque cum SIMONE Iacumaco, confundant; quod & ipse LEO ALLATIVS fecit, de perpet. ecclesiae occid. & orient. consensione, lib. II. cap. XV. §. XI. p. 774. & in diatriba de Simonum scriptis, p. 202. Tres vero hosce Simones a se inuicem discernendos esse, accurate ostendunt IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD. Et SIMONEM quidem Constantinopolitanum, circa an. 1235 natum, & circa an. 1325 nonagenarium, mortuum, adeoque saeculo XII floruisse, luculenter euincunt, in scriptor. ordinis praedicatorum reuensis &c. tom. I. saec. XIV. p. 558. De SIMONE Iacumaco, siue Iacumaco, quem alii Tacumacum, itemque Sacumacum vocant, quive saeculo decimo quarto vixit, ibidem agunt, pag. 736. De SIMONE denique Cretensi, qui ad saeculum decimum quintum referendus, pag. 762.

762. Ad primum itaque SIMONEM, siue Constantinopolitanum, quod attinet; ex LEONIS ARLATII locis antea citatis constat, cum tres pro Latinis contra Graecos scripsisse tractatus, primum ad *Manuelem Olobolum*, qui postea monachum induens, Maximus dictus est; alterum ad *Sophoniam*, & tertium denique ad *Ioannem nomophylacem*, de conciliis, quae processione spiritus sancti a filio definiuerunt. Et ex vltimo quidem hocce fragmenta quaedam graeco & latine exhibet LEO ALLATIVS, de *Synodo Photiana*, p. 453. seqq. & in *Hottingero fraudis & imposturae manifesto conuicto* pag. 334. seqq. Addi adhuc poterat PANTALEON, magnae ecclesiae Constantinopolitanae diaconus, & chartophylax, idemque Dominicanorum ordini adscriptus, sub cuius nomine circumfertur *tractatus contra errores Graecorum de processione spiritus sancti, de animabus defunctorum, de azymis & fermentato, de obedientia romanae ecclesiae*, quem PETR. STEWARTIVS sine auctoris nomine in *auctariolectionum antiquarum* HENR. CANISII edidit; hodie autem exstat in iisdem *lectionibus antiquis*, ex editione IAC. BASNAGII, *tomo IV. p. 33.* Verum vti de ipso PANTALEONE, quando vixerit, viri docti inter se non conueniunt; ita incertum, an liber iste illi recte tribuatur? Immo, non recte tribui, IAC. BASNAGIVS luculenter, ni fallor, euicir, in *obseruatione, tractatui huic praemissa*, p. 31. qui simul, *multa obseruatu digna occurrere* in eo, adserit. Addenda, quae fusa de libro hocce, eiusque auctore, edisserunt IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptorib. ordinis praedicator. recensitis*, *tom. I. faec. XIII. p. 136. seqq.* vbi & ex codice quodam manuscripto insignes eius emendationes adferunt. De PANTALEONE autem, eiusque scriptis, legendus etiam IO. ALB. FABRICIVS, qui, cum saeculo decimo tertio vixisset, & libri antea memorati auctorem esse, existimat; *bibliothec.*

graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 422. seqq. Idem vir doctissimus in eodem *cap. XLIII. p. 340. seqq.* de reliquis scriptoribus graecis, romanae ecclesiae fauentibus, vel cum graeca eam conciliare cupientibus, ex instituto agit.

Haecce itaque, quae hucusque commemorauimus, licet pro Latinis edita sint; tantum tamen abest, vt ex iis vtriusque ecclesiae consensus colligi queat, vt inde potius pateat, plures fuisse, qui, diffensum istum ita comparatum esse existimauerint, vt vnioni locus concedi non posset, quicquid adeo haecce scripta latinae ecclesiae defensoribus extorserunt. Et fuerunt sane in hocce quoque saeculo non pauci, qui Graecorum causam contra Latinos agerent. Et sub initium quidem saeculi huius decimi tertii, ante vnionem in concilio Lugdunensi tentatam, NICOLAVS, patria Hadruntinus, vixit, qui, cum Benedictus cardinalis ab Innocentio III pontifice, ad refarciendam inter vtramque ecclesiam vnionem, missus esset, in omnibus disputationibus interpretis munere functus est, Scripsit varia contra Latinos, vt de *processione spiritus sancti* aduersus HYG. ETHERIANVM, cuius supra a nobis facta est mentio; de *pane fermentato a Christo, in suprema coena discipulis suis tradito*; porro de *ieiunio Latinorum in sabbatho*; non esse missam *perfectam in quadagesima celebrandam*, & de *coniugii sacerdotum*, aliaque, LEONI ARLATIO passim citata, qui & ex nonnullis fragmenta quaedam scriptis suis inseruit; *conf. de ecclesiae occident. & orient. perpetua consens. lib. I. cap. XXI. §. III. pag. 332. & lib. II. cap. XIII. §. IV. p. 703.* item in *Hottingero fraudis & imposturae manifesto conuicto*, p. 13. 241. &c. NICETAS, archiepiscopus Thellalonicensis, in Latinorum partes propensor, vnionem vtriusque ecclesiae in votis habuit. Scripsit tamen de *processione spiritus sancti* dialogorum libros sex, in quibus Graecum & Latinum inter

se loquentes inducit, & HVG. ETHERIANVM simul confutat. Legendus iterum LEO ALLATIUS, de ecclesiæ occidentalis & orient. perpetua consensione lib. II. c. XIII. §. V. pag. 705. Hunc nominis celebritate multum vincit NIC. ACOMINATVS, a patria Choniates dictus, cuius quippe non tantum habemus historiam de rebus gestis imperatorum sui sæculi Constantinopolitanorum, in libros XXI, quos decem opusculis comprehendit, distributam; sed & thesaurum orthodoxæ fidei. In eo equidem contra errores & hæreses quasvis strenue pugnat, quasque tum testimoniis veteris ecclesiæ doctorum, tum propriis argumentis confutat; Græcorum tamen etiam contra Latinos de processione spiritus sancti sententiam acriter ruetur. Integrum opus libris XXVII, constat, ex quibus quinque priores veteri, & latine edidit PETR. MORELLVS, Parisiis 1561. & 1580. Prodiit & cum orthodoxi cuiusdam, vt in inscriptione vocatur, notis Genevæ 1592. 8. Existat quoque, sed sine notis, in bibliotheca maxima patrum; tomo XXV. pag. 54. seqq. Argumenta singulorum operis huius librorum ex antiquo quodam codice, græce & latine exhibet BERNH. DE MONTFAUCON, palaeograph. græc. lib. IV. cap. IX. p. 327. seqq. ex quo ea repetit vir doctissimus IO. ALB. FABRICIUS, biblioth. græc. vol. XI. siue lib. V. cap. V. p. 420. seqq. Patet vero ex istis argumentis, integrum aliquod, idque satis amplum, theologiæ polemicæ systema NICETAM huncce dare voluisse; idque eiusmodi, iudice PETRO MORELLO, est, vt primus illi inter omnia locus debeat. Cum enim in litteris ad IO. A. SANCTO ANDREA, quas thesauri huius libris, a se editis, præmisit, dixisset, NICETAM vltimam vitæ suæ partem literario orio impendisse; addit: Quod quidem quantâ diligentia laboreque præstitit, testantur, æternumque iustabuntur diuinæ lucubrationes, quas in hoc opus vere aurum

BVD. ISAGOGE.

congesse, tantoque artificio ab ipsis Adami primordiis ad sua usque tempora deduxit, vt hæreses, quæ inter Iudæos Græciæque philosophos ante Christum natum exarserunt, & a Christo nato inter eos, qui cum ex diametro dogmatibus Christi aduersarentur, christiani tamen, non secus atque veteres illi Socratici haberi contendebant, quasi hypotyposin quamdam posteritati consecravit, qua consultâ, si quod aliquando dubium de rebus diuinis suboriatur, possit statim videre, utram in partem desectendum sit. Hoc argumento multo, futeor, ante Nicetam scripsit, sed Niceta, si errorem de spiritus sancti processione demas, (quem contra Latinos mordicus tuetur) felicius nullus. Hic enim præterquam quod ex auctoribus profanis Græcorum hæreses, Iudæorum ex sacris bibliis, christianorum ex ecclesiasticis scriptoribus Dionysio areopagita, Athanasio, Eusebio, Tertulliano, Epiphano, Irenæo, Chrysostomo, Basilio, Philostorgio, Theodoro Mopsuesteno, Socrate, Sozomene, Theodorito, Gregoriis, Photio, Damasceno, Cyrillo, Euthymio, Eustaebio, Nicolao Methoniensi, Maximo, Amphiloquio, Thoma Indicoplasta, Leone &c. tanquam mel apes variis ex floribus in hanc floridissimam anthologiam collegit, antitheses quoque subiecit, quibus plumbei hæreticorum pugiones nullo negotio retunduntur. Adfectui forte suo, vt fieri ab illis solet, qui auctoris cuiusdam veteris scripta edunt, plus, quam decet, MORELLVS indulget; minime tamen contemnendum esse hocce opus, illisque, qui de controuersis theologorum solliciti sunt, utile esse posse, nemo temere negauerit. De NICETA hocce ACOMINATO plura dabit MART. HANGKIVS, de Byzantinorum rerum scriptor. part. I. cap. XXXI. pag. 522. seqq. Sequitur porro GERMANVS II patriarcha Constantinopolitanus, vir pro sæculi istius conditione eruditus, qui plurima scripsit, magnam partem nondum edita. Huius autem loci est liber eius de processione spiri-

M m m m m

tus

ius sancti aduersus Latinos, qui itidem nondum typis exscriptus est. LEO ALLATIVS de eo ita pronuntiat: *Collegit simul omnes auctoritates patrum, etiam Latinorum, graecis tamen verbis expressis, quae de processione spiritus sancti agunt; illis conatur probare, spiritum sanctum ex solo patre procedere, additis de suo, ubi visum fuerit, considerationibus, quas ipse Camacerum imitatus, breuiter vocat; illis loca quaedam difficulta explicat; sententias, quae pro Latinis faciunt, in Graecorum opinionem inueniens, mentem auctorum detorquet; quae pro Graecis facere videntur, ea miro fastu iactat. Auctor tenuis est, & ex triuio, cum & argumentis, & eloquentia, & iudicio destituitur; fereque aliorum Graecorum more sententias omnes, quae spiritum sanctum ex patre dicunt procedere, ipse, tamquam suae opinionis testes, ac si ex solo patre dixissent, non veretur adducere; de ecclesiae occid. & oriental. perpetua consensione, lib. II. c. XIV. §. III. p. 712. Sed sollemne admodum hoc est ALLATIO, vt abiecte sentiat de illis, qui Graecorum causam contra Latinos agunt, eos contra, qui a Latinorum stant partibus, laudibus in caelum euehat. Nec aliter, cum ipse in Latinorum castris militaret, sese gerere poterat. Interim fatetur, librum huncce utilem scribentibus esse poss., utpote in quo omnia, quae de spiritu sancto agunt, in vnum veluti fascem congesta sunt, quibus lectorem liberet ab illis hinc inde non sine taedio inuolantibus. Eundem huncce GERMANVM patriarcham etiam de azymis, purgatorio, & de tribus modis administrandi baptismi, scripsisse, testatur, quae ipse tamen non viderit; in Vaticana autem exstare: Γερμανὸς πατριάρχης καὶ τῆς οὐν ἐκτὸς συνόδου ἀπ' αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀποσταλμένην διακονίαν καὶ λοιπὰς. Germani patriarchae, & cum eo synodi responsonem ad delegatos fratres minores & alios. Sed, hancce responsonem latine a LVC. WADDINGO in annalibus ordinis minorum vulgatam, nos condocet IO. ALB.*

FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLi. p. 214. 215.* ubi & de GERMANO hocce, eiusque scriptis, plura. Nec praetermittendus hic est THEOD. LASCARIS iunior, DUCAS etiam dictus, Theodori senioris ex Irene filia nepos, qui patri Ioanni Ducae in imperio successit, quo, rebus variis feliciter gestis, post triennium se abdicauit, fecellitque in monasterium, sibi, quod reliquum erat temporis, victurus. Et tum quidem inter alia scripsit tractatum aduersus Latinos de processione spiritus sancti, ad Ioannem episcopum Coronensem, cuius prologum graece exhibet GVIL. CAVE, *hisor. literar. scriptor. eccl. saec. XIII. p. m. 502.* LEO ALLATIVS, cum nihil aliud, quod excipiat, hic inueniat; putat, THEODORVM huncce forte exercitandi ingenii causa contra Latinos scripsisse. Post Ioannem Ducam, inquit, succedit Theodorus Lascaris iunior; qui nescio qua ratione, romanae ecclesiae iniquior de processione spiritus sancti aduersus Latinos nonnulla edidit; forte exercitandi ingenii causa; scripsit namque inter alia pleraque octo theologicas orationes, in quibus tractat de vno & deitate, vnum esse tria, de diuinis nominibus, de sanctissima triade, de incarnatione Christi, & in duabus postremis integris de processione spiritus sancti contra Latinos; de ecclesiae occident. & orient. perpetua consensione lib. II. cap. XIV. §. IV. pag. 722. Et hi quidem, quos hucusque laudauimus, ante concilium Lugdunenfe secundum, & tentatam in eo virtusque ecclesiae vnionem, Latinos impugnarunt. Quo pacto autem consilia ista henotica non tantum successu caruerint, sed & per seruilium illorum, qui aderant, ευκαταθέσαντο reliquiorum Graecorum animi magis irritati sint, iam supra dictum. Et restantur hoc scripta Graecorum, postea edita, in quibus causam suam fortiter tuentes, Latinis omnem spem vnionis, ea quidem lege, qua isti volebant, adimebant. Hand vltimum inter eos est GEO. PACHY-

NERES, qui, omni eruditionis genere excultus, non modo ob scripta philosophica & historica, sed & theologica, illustre nomen adeptus est. Latinos vero impugnauit in libello *πρὸς τοὺς Λατίνους, ὅτι διὰ τοῦτο λέγεται πρὸς αὐτοὺς, διὰ τὸ ὁμοῖον, ἢ διὰ τὸ ὁμοῖον, ὡς ἂν τοῖς ἁγίοις*; aduersus eos, qui dicunt, ideo dici spiritum filii, quod habeat eandem atque ille naturam, vel quod dignis ab eo suppediatur; quem graece & latine operi suo de perpetua ecclesiae occident. & orient. consensione inseruit LEO ALLATIVS, lib. II. cap. II. §. XIII. p. 518. seqq. Exstat verocum in eiusdem Graecia orthodoxa tom. I. pag. 390. seqq. Idem ALLATIVS valde irascitur PETR. HALLOIXIO, quod GEORGIVM huncce PACHYMEREM virum vere catholicum vocauerat. Non potuit enim, inquit, esse catholicus, qui schisma propugnauit, & contra romanam ecclesiam, spiritum sanctum a solo patre procedere, scripto etiam defendit. Non alium, ad hoc probandum, quam illius historiam, qua se insensissimum semper ecclesiae romanae prodit, testem aduoco; de eccles. occident. & orient. perpetua consens. lib. II. c. XV. §. XV. p. 787. Eadem repetit in diatriba de Georgiis & eorum scriptis, quam volumini decimo bibliothecae suae graecae subiecit IO. ALB. FABRICIVS, p. 718. vbi de GEORGIO hocce PACHYMERE fusius agit; de quo & conferendus M. HANCKIUS, de Byzantinorum rerum scriptoribus, part. I. cap. XXXIV. p. 566. seqq. Secundum hic locum damus GREGORIO, natione Cyprio, patriarchae Constantinopolitano, qui antea GEORGIVS vocabatur, cui tamen, iudice LEONE ALLATIO, primus potius debetur. Cum enim dixisset, habuisse veritatem (ita latinae ecclesiae sententiam vocat) suos quoque oppugnatores, cum semper multo plures sine, qui malo, quam qui bono adhaereant, (vnde patet, quod iure tantopere vtriusque ecclesiae consensum iactitet,) ita pergit: Inter eos primus sit Georgius

Cyprius, qui plurimis nominibus primatum sibi vindica. Nam primum ipse veritatem vna cum Vecco tutabatur; postea, ea euertata, ad aliorum nugas defecit. Latinus ipse contra Latinos ausus est per summam infamiam scribere. Insigni tamen deinceps ipsemet ALLATIVS eum ornat elogio, dum, vir fuit, inquit, acerrimi ingenii, facundus, eloquens, & pene dixerim, disciplinis omnibus imbutus; de eccles. occident. & orient. consens. lib. II. cap. XV. §. XII. pag. 775. 776. Varia contra Latinos scripsit; praecipue autem IO. VECOVVM, siue BECCOVVM, antea nobis memoratum, sibi oppugnandum summisit. Eminent inter ea tomus synodicus, siue expositio fidei contra Ioannem Vecovum, quem etiam propter fidei dogmata, sincere in eo tradita, columnam orthodoxiae nuncupauit, ut LEO ALLATIVS auctor est, l. c. pag. 777. Contra huncce tomum IO. VECOVVS duas orationes, seu libros, (λόγους) scripsit, qui in ALLATIO Graecia orthodoxa existant, tom. II. p. 215. seqq. Idem quoque ALLATIVS copiosius de hocce GREGORIO agit, in diatriba de Georgiis & eorum scriptis p. 805. seqq. de quo & conferre iuuabit IO. ALB. FABRICIVM, biblioth. graec. volum. VI. siue lib. V. cap. V. p. 603. seqq. Circa ipsum concilii Lugdunensis tempus floruit GEO. MOSCHAMPARO, magnae ecclesiae Constantinopolitanae charophylax, itemque Latinorum hostis ἀσπασίας, quos palam redarguit, & scriptis refutauit. Cum primis & VECOVVM impugnavit, qui rursus varia scripta illi opposuit. Meminit suarum contra illum lucubratorum ipsemet VECOVVS, in ἀποκρίσει, siue animaduersione de omnibus suis libris &c. in LEON. ALLATIO Graecia orthodoxa, tom. II. p. 10. Ex instituto autem de GEO. MOSCHAMPARO disserit ALLATIVS, in diatriba de Georgiis &c. p. 677. vbi acerbè satis de eo hunc in modum pronuntiat: Multa in latinam ecclesiam, eiusque dogmata monumentis editis oblatrauit, quibus Io-

annes Vercus, patriarcha Constantinopolitanus, doctē respondens, tanti nebulonis impetum, fastumque compressit; p. 678. Eodem quoque circiter tempore circa annum 1270 vixit LEO CONST. ACROPOLITA, GEORGII ACROPOLITAE filius, magnus logotheta; qui itidem contra Latinos, speciatim contra VECVM disputauit, & plures de *processione Spiritus sancti tractatus* reliquit. Commentarios eius a THEOD. MVZALONE igni traditos, qui & suos ipsemet combusserit, quod de dogmatibus tantum agerent, EXPACHYMERE lib. III. cap. VIII. refert LEO ALLATIVS, de *ecclesiæ occid. & orient. perpet. consens.* lib. II. cap. XV. §. XIV. p. 780. Denique & IOBVS hieromonachus hinc addendus est, quem nonnulli M. IOB. IASITEM vocant, qui itidem circa annum 1270 claruit. Cum enim Iosephus, patriarcha Constantinopolitanus, cuius is erat discipulus, vnionem cum Latinis vehementer impugnaret, asperaque ideo quacuis atque atrocias fecus sententibus perpetere, variisque ab iis proscinderetur calumniis; praeceptoris sui vindex fuit IOBVS, & apologiam pro eo scripsit, contra primatum papae, & concordiam cum Latinis; quod tamen opus typis nondum exscriptum est; conf. LEO ALLATIVS, de *ecclesiæ occid. & orient. consensione* lib. II. cap. XV. §. XV. p. 781. IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. X. siue lib. V. cap. XLV. p. 524.* GVIL. CAVE, *bislor. literar. scriptor. eccles. part. II. saec. XIII. pag. 251.* Sed hinc diu satis immorari sumus.

* Celebritatem saeculo decimo quarto adeptus est IO. DVNS, Scotus, cuius haud ignobile inter tenebricosos scholae doctores est nomen. Hic cum in multis a THOM. DE AQVINO & MONAVENTRA, magnae apud scholasticos auctoritatis viris, dissentiret; orta hinc sunt *Thomistarum* & *Scotistarum* nomina, plurimis dimicationibus occasionem suppeditatura.

Egregiam hinc ad theologiam polemicam accellionem factam diceret, si modo incrementum aliquod sperari posset, quando de rebus leuissimis, merisque nugis, innumerae mouentur quaestiones. Operae itaque non erit pretium, istorum certaminum recensione tempus perdere, praefertim cum & systematicis hisce haec controuersias potius adfuerint, (ne flosculi deciderent) quam ex instituto scripta de iis composuerint. Agitata praeterea hoc saeculo fuit quaestio inter Dominicanos & Franciscanos, de paupertate Christi & apostolorum; de qua tamen cum iam supra, cap. IV. huius libri §. VI. dictum sit, nihil nunc addimus. Ceterum cum cum IO. DVNS, Scotus, cuius acta facta est mentio, inter alia, in quibus a THOM. DE AQVINO dissentiebat, quaedam docuisset, in quibus naturae viribus plus, quam decebat, tribuere videbatur; nec decissent, qui eius vestigiis insisterent; existerunt, qui inualescenti hac ratione inter scholasticos Pelagianismo se opponere, suarum ducerent esse partium. Idque prae reliquis THOM. BRADWARDINVM, Anglum, ordinis fratrum minorum, & post alia munera archiepiscopum tandem, sed paruo temporis spatio, Cantuariensem, in *libris tribus de causa Dei & de veritate causarum contra Pelagianos*, fecisse constat. In hisce enim AVGVSTINI principiis insistent, de operatione & potentia Dei in actiones creaturarum, simulque de libero arbitrio, & praedestinatione, itemque de existentia, immutabilitate, immensitate, aliisque attributis diuinis, disserit. Editi sunt studio HENR. SAVILLII Londini an. 1618. fol. De GREGORIO, vel vt alij vocant, GEORGIO Ariminensi, GVIL. OCCAMO, aliisque, qui erumpentes hinc inde errores Pelagianos represserunt, conferendus IO. GERH. VOSSIVS, *bislor. Pelagian. lib. I. cap. XXVI. p. m. 578.*

Sed, missis hinc, ad IO. WICLEVM potius nos conuertimus, quippe qui maxi-

mum hoc saeculo strepitum dedit, quive
 a romanensibus inter haeresiarchas pessimo-
 s, at ab aliis inter veritatis testes refer-
 tur. Inter scripta eius huius praecipue loci
 sunt, in quibus naeuos, vitia, errores, su-
 perstitionem romanae ecclesiae redarguit;
 quod licet subinde velut aliud agendo fa-
 ciat, sunt tamen quaedam ex instituto huc
 comparata. Eminent inter reliqua dialo-
 gorum libri *IV.* quorum licet primus de di-
 uinitate & ideis, secundus de vniuersorum
 creatione, seu hominibus & angelis, tertius
 de virtutibus vitiisque tractet; quartus ta-
 men, qui est de signis & sacramentis, & de
 quatuor finibus hominis, simul romanae ec-
 clesiae sacramenta, eius pestiferam vocatio-
 nem, antichristi regnum, fratrum fraudulen-
 tam originem & hypocrisim, aliaque perstrin-
 git. *Dialogum* potius hunc librum, quam
dialogum, appellandum, nonnulli censent,
 quod *alibiam*, hoc est veritatem, pseudin,
 seu mendaciam, & *phronesin*, seu sapien-
 tiam, inter se loquentes introducat. Prae-
 cipuus hic est ex libris *WICLEFI*, saltem
 inter eos, qui typis exscripti sunt; cui ta-
 men iungendus, qui inscribitur: *ostium*
Wiclefi, anglicana lingua ab eo compositus,
 editusque Norimbergae 1546, & Oxoniae
 an. 1612. In eo namque de sacramento
 altaris agit, & transubstantiationem ratio-
 nibus, tum ex philosophia, tum ex scriptu-
 ra sacra petitis, impugnat. Non ab ipso
WICLEFO, sed a quodam eius discipulo,
 illum confectum, contendit *LVD. ELL.*
DV PIN. *nov. biblioth. scriptor. eccles. tom.*
XII. p. 179. idque inde probat, quod anno
 1395 scriptus sit, cum ante septennium iam
WICLEFVS obiisset. Error inde oriri
 potuit, quod ab alio auctore, temporum
 rationes ignorante, libelli inscriptio addita
 sit, in qua, cum an. 1395 scriptum, signifi-
 catur. De hisce autem, reliquis *WICLE-*
FI scriptis, uti & ipso *WICLEFO*, legendus
HENR. WHARTONVS, in *appendice ad*
bislor. literar. Guil. Caeu facc. XIV. p. 34.

seqq. Atque huic etiam si credimus, nemo
 temere *WICLEFO* ad veritatem defenden-
 dam, propugnandamque, quod theologiae
 polemicae proprium est, aptior fuit. *Sane*
in omnibus fere, inquit, *quae hodiernum ex-*
stant, suis scriptis adcuratam theologiae noti-
tiam, & elimatum indicium prodiit Wiclefus.
Presso vbique & acute disputat, egregiam
spirat pietatem, sacram autem scripturam
summa perspicuitate & solertia interpretari
solet. Nihil in eo puerile aut otiosum (scri-
prioribus istius aevi sollemne vitium) depre-
bendi potest, omnia grauia, subtilia, & ci-
uata. Is denique est, cui nihil ad consum-
matam eruditionem defuit, nisi saeculum se-
licius. Addit porro: *Dissimulari tamen*
non potest, diuersa saepe ac contraria non-
numquam dogmata in illius libris reperiri
posse; quod Wiclefo adeo non detrahit, ut in
laudem potius illi cedere debeat. Neque
enim praefertendo quodam animi impetu ab-
reptus, sed maturo iudicio ac ratione ductus,
ecclesiae romanae errores oppugnavit, quos
vnico istu eum non detexisset, nihil mirum est;
p. 35. Non sine ratione itaque, magnum
 ab hoc viro rebus suis imminere pericu-
 lum, credebant romanae ecclesiae addicti;
 ideoque & vehementi in illum irruerunt
 impetu, variisque conciliis, in quibus praeci-
 puum caussae suae praesidium colloca-
 bant, opprimere eum allaborarunt. Fue-
 runt nihilofecius etiam, qui scriptis *WICLE-*
FVM confutare adgrederentur, ut *IO. FOR-*
DANVS, & *IO. BROMIARDVS*, ordinis
 praedicatorum, alique; sed tam infelici
 successu, ut hodie vix nomina illorum nota
 sint, atque inter homines obscuros iure me-
 ritoque referantur. Commemorat tamen
 eos *N. ALEXANDER, bist. eccles. facc. XIII.*
& XIV. cap. III. artic. XXII. §. VII. p. 127.
 Eminent inter eos *THOM. NETTERVS*,
 Waldensis a natali loco appellatus, qui
 saeculo sequenti decimo quinto vixit, plu-
 rimaque scripsit, ex quibus typis excusum
 est *doctrinale antiquitatum fidei ecclesiae cat-*
ho-

tholicae, aduersus Wiclefitas & Hussitas; de quo conferendus HENR. WHARTONVS, in *apend. ad histor. liter. script. ecclesiast. Guil. Cauci, fac. XV. p. 60. 61.* Reliqui istius saeculi haeretici, aut qui in haereticorum numerum fuerunt relati, eo minus hic locum inueniunt, quod de illorum aut erroribus aut dogmatibus certi quid non constet; nec tam scriptis etiam, quam publica auctoritate eos in ordinem redigere, ecclesiae proceribus consultum visum fuerit; id quod & moribus & genio istius aetatis plane conueniens erat. Vt autem omnibus illis haereseos nota inurebatur, qui erroribus romanae ecclesiae se opponebant, aut aliquid docebant, quod cum suprema pontificis pugnare auctoritate videbatur; ita non alio habebantur loco, qui iura imperii principumque contra pontificum tyrannidem defendebant. Id vero haud pauci faciebant; cum grauissimae hoc saeculo inter Ludouicum bavarum imperatorem & pontifices romanos orirentur controuersiae. Latissimus hic sese mihi de scriptis huc spectantibus dicendi aperiret campus; sed praecipua iam delibauimus, cum de iurisprudentia ecclesiastica verba facerem, siue *cap. IV.* huius libri ad *s. VI. & X.* Atque haec quidem in occidentali continebantur ecclesia.

Orientalem controuersiae de primatu papae, de processione spiritus sancti ex filio, similesque adhuc ab occidentali disiungebant. Imperatores interim orientis, per crescentem in dies Turcarum potentiam in angustias redacti, a regibus & principibus occidentis auxilia expetentes, ea, nisi litibus istis confopitis, se impetrare non posse, probe intelligebant. Hinc subinde vnio iterum vtriusque ecclesiae sub Andronico, sub Cantacuzeno, sub Palaeologo, tentata, irrita semper euentu. Nec acius temere scriptis concertatum, quam hocce saeculo. Et inter Graecos quidem haud pauci existunt, qui ecclesiae suae causam contra Latinos strenue agerent. Primo loco no-

bis hic commemorandus est BARLAAMVS, gente Calaber, ex vrbe Seminaria oriundus, ordinis sancti Basilii monachus. Hic inter Latinos educatus, cum Latinis primum contra Graecos sensisset. Postea ad Graecorum caltra transiens, Latinos scriptis fortiter oppugnauit. Idem & herychastis, seu Palamitis, acriter se opposuit, immo caput & antesignanus illorum fuit, qui contra istam haeresin dimicauerunt; quae de re deinceps dicemus. Licet autem in hacce controuersia omnia illi ex voto non cederent; fauore tamen Andronici imperatoris subnixus, aduersarios suos refutare non cessauit, at multis ob ingenium turbulentum inuisus. Mortuo Andronico imperatore, eiusque successore Palamitis fauente; Constantinopolin clam reliquit BARLAAMVS, episcopusque tandem Gyraensis, siue Hieracensis, in regno Neapolitano factus, ad Latinos iterum defecit, proque iis scripsit. Non itaque vnus generis sunt eius scripta. Quaedam namque pro Latinis militant, quaedam contra eos. Et ad ea quidem, quae pro Latinis composuit, quod attinet, sequentia obseruanda sunt: epistola prima ad amicos suos in Graecia conuiuitos, de vnione sacrosanctae romanae ecclesiae; altera epistola ad eosdem suos amicos graecos, & de primatu ecclesiae Romanae & de processione spiritus sancti; responso ad Demetrii Thessalonicensis epistolam, de processione spiritus sancti; epistola ad Alexium Calochetum, in qua ostendit, Graecos non obediens romanae ecclesiae esse non solum schismaticos, verum etiam haereticos esse; probatio per sacram scripturam, quod spiritus sanctus ex filio est, quemadmodum & ex patre. Haec omnia vna cum ALEXII CALOCHETI, & DEMETRII Thessalonicensis epistolis ad Barlaamum exhibentur in HENR. CANISII *lectionibus antiquis* tomo *IV. pag. 369. seqq.* ex editione IACOBI BASNAGII, qui & in *obseruatione* praemissa erudite & accurate de

de BARLAAMO hocce differit, probatque, vnum tantum fuisse BARLAAMVM, non duos, vt viri quidam docti sibi persuaserunt, in errorem istum inducti, quod viderent, quaedam scripta pro Latinis, quaedam contra eos a BARLAAMO esse composita. Longe plura autem sunt, quae contra Latinos scripsit, quaeque post L. ALLATIVM, de eccles. occident. & orient. perpetua cons. us. lib. I. cap. XVII. §. I. p. 824. seqq. accurate recenset IO. ALB. FABRICIVS, bibli. rh. graec. vol. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 428. seqq. Principem inter ea locum tenet liber τὸ πρῶτον βιβλίον; de principatu papae, quem eiusdem argumenti libro a se concinnato subiunxit CLAVD. SALMASIVS Lugduni Batauorum an. 1645. 4. cum anno 1608 adhuc puer eundem cum notis edidisset. Obseruatu autem vel ideo dignus est hicce liber, quod in eiusdem cap. XIV. insignis testimonium occurrat, quo sententia de Ioanna quadam papissa, confirmari queat. Contra friuolas LEONIS ALLATII exceptiones hoc vindicat FRID. SPANHEMIVS, de Ioanna papissa cap. VII. §. XII. & XIII. tomo II. oper. p. 655. Immo, vt eo maior eius esset fides auctoritasque, idem vir doctissimus in eam ingressus est sententiam, duos fuisse Barlaamos, cum, si vnus statuatur, leuitas & inconstantia eius ponderi testimonii huius detrachere quidquam videatur. Sed ea minime opus erat cautione, vt recte monet IAC. BASNAGIVS. Quidquid enim, inquit, de Barlaami leuitate dixeris, manebit inuictissimum Spanhemii argumentum ex eius testimonio ductum; quippe si Latinarum principii innutritus fuerit Barlaam, ex ipsorum Latinorum in Italia commorantium ore didicit, quae de papiss. semina narravit, ideoque maior eius auctoritas. Nec mirandum, si mutatis postea partibus, rem, ecclesiae romanae pudendam, silentio inuolueri sit conatus &c. loco antea citato p. 364. BARLAAMO in hacce causa adiungi so-

let LAONICVS CHALCONDYLAS, qui itidem Ioannae papissae mentionem iniecerit; cuius rei dum IO. ALB. FABRICIVS meminit, simul eos ex Graecis, qui aduersus Ioannam papissam stare videntur, enumerat; biblioth. graec. vol. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 433. BARLAAMVM NILVS CASILAS excipiat, archiepiscopus Thessalonicensis, cuius inter ecclesiae graecae contra Latinos defensores haud obscurum nomen est. Duo eum primis eius huc comparati sunt libri: alter de causis diuisionum in ecclesia; alter, de primatu papae. In priori, schismat' s' inter vtramque ecclesiam, non aliam quam hanc causam esse, demonstrat, quod ipse romanus pontifex, & quidem solus, in his controuersiis iudex esse velit, earumque decisionem concilio oecumenico permittere detrectet. In posteriori autem primatum pontificis ex vetustissimis conciliis, aliisque ecclesiasticis antiquitatis monumentis, impugnat, eumque neutiquam iuris diuini, sed tantum a patribus & imperatoribus concessum, contendit, nec talem tamen etiam tantamque esse pontificis auctoritatem, qualem quantamque romanae ecclesiae addicti esse velint. LEO ALLATIVS, cum de hocce libro verba fecisset, addit: Verum est, hunc infamem & sexcentorum flagitiorum maculis notissimum schismaticum, siue potius haeticum, similia, immo peiora scripta posteris tradidisse; sed quibusnam documentis probabilibus aut necessariis, vel vt expressis dicam, amentatis haesi? Lenia sunt & nibili, & non re, sed ad gratiam nequissimorum hominum argumenta contorta &c. in d. attriba de Nilis & eorum scriptis, quam volumini quinto bibliothecae suae graecae inseruit IO. ALB. FABRICIVS, num. XIV. p. 60. Quibus tamen verbis ALLATIVS nihil aliud agit, quam vt animi impotentiam prodatur, ostendatque, quantopere romanae curiae adfertoribus liber hicce NILI displicuerit. Scripta haecce, de quibus diximus, NILI, tum alias

alias edita, tum & cum BARLAAMI libro de *primatu papae* a CLAVDIO SALMASIO, adhuc puero, certe vix quatuordecim annos nato, Hanouiae anno 1608. 8. deinceps autem eiusdem SALMASII libro de *primatu papae* iterum adiecta sunt Lugduni Batauorum anno 1645. 4. Refellere NILVM huncce praeter alios adgressus est IO. MATTH. CARYOPHILVS, episcopus Iconiensis, in *confutatione Nili Thessalonicensis*, graece & latine edita, Parisius an. 1626. 8. vii & LEONI ALLATIO obseruatum, de *Nili & eorum scriptis*, num. XIV. p. 65. vbi & reliqua NILI huius scripta recenset. CARYOPHILI librum in *bibliotheca maxima pontificia* IO. THOM. DE ROCABERTI recusum, docet IO. ALB. FABRICIVS, ad *Allatii l. c. NILI* porro huius CABASILAE ex sorore nepos, & tandem in archiepiscopatu Thessalonicensi successor, fuit NIC. CABASILAS, graece itidem ecclesiae contra Latinos, vt doctissimus, ita acerrimus propugnator. Scripsit, ipsomet LEONE ALLATIO teste, inter alia *librum de processione spiritus sancti a filio aduersus Latinos*, & alium eiusdem argumenti *aduersus Thomam de Aquino; de ecclesiae occident. & orient. perpetua consensione lib. II. cap. XVIII. §. IX. p. 858.* Alibi tamen idem ALLATIVS, ista a NICOLA O hocce scripta, sibi non compertum esse, profitetur. *Sed eundem*, inquit, *Nicolaum de processione spiritus sancti contra sanctum Thomam & ecclesiam romanam commentatum fuisse, usque adeo dum non comperi, licet id percuriosius inuelligarim.* Restituatur igitur ab infamia in integrum & c. de *Nili & eorum scriptis* num. XIV. p. 73. Paulo antiquior NICOLA O hocce fuit MAX. PLANVDES, monachus Constantinopolitanus, eruditionis laude prae reliquis hoc saeculo praecellens, qui & ob scripta quaedam CICERONIS, CAESARIS, aliorumque in linguam graecam translata, notus est. Inter alia autem etiam librum,

seu *tria capita de processione spiritus sancti contra Latinos*, composuit, vna cum BESARIONIS & GEORG. METOCHITAE responsione, graece & latine edita, a PET. ARVDIO, in *opusculis aureis* Romae 1630 & 1671. 4. GREG. PALAMAS alio quidem nomine deinceps nobis commemorabitur; hic tamen itidem praetermittendus non est ob scripta quaedam, quibus Latinos oppugnauit, cuiusmodi sunt: *libri duo ἀποκρινταίαι sive demonstratiui, quod non ex filio, sed ex solo patre procedat spiritus sanctus*; itemque ἀποκρινταίαι, oppositae ἀνταρταίαι, sive *praepraeptionibus* IO. VECCHII, sive BECCI, quas supra indicauimus; & alia, de quibus, vt & reliquis eius scriptis, conferendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. sive lib. V. cap. XLIV. p. 456. seqq.* Hisce denique, vt reliquos mittam, addendus NILVS DAMYLA, Italus gente, hieromonachus in monasterio Hierae Petrae Carcasinorum, in Creta insula, quive circa annum Christi 1400 floruit, vnde a nonnullis ad saeculum sequens decimum quintum refertur. Latinorum is, de processione spiritus sancti, refutauit sententiam in libro περι της δι της θείας τριότητος, και υποκοινωνίας του αγίου πνεύματος, και άλλων των ζητημάτων *de ordine in diuina triade, & de processione spiritus sancti, & aliis nonnullis quaestionibus*; de quo, vt & aliis eius scriptis, legendus LEO ALLATIVS, de ecclesiae occident. & orient. perpetua consensione lib. II. cap. XVIII. §. X. p. 859. & §. XVIII. p. 870. Mentionem quoque eius facit in *diatriba de Nili & eorum scriptis*, num. IX. p. 52. Fragmentum ex opere antea laudato adfert ALLATIVS, in libro *aduersus Hostingerum* cap. XIX. p. 44. add. HENR. WHARTONVS, in *adpend. ad hist. litter. script. eccl. Guil. Cauei* p. 49.

Nec latinis rursus defensores deerant inter ipsos Graecos. Hos inter principes facile est DEMETRIVS, & ἀντίον cognomi-
ne

ne dictus, quem nonnulli *Cydonium* vocant, ab vrbe Cydonia in Creta insula, in qua commoratus sit, alii eandem ob causam *Thessalonicensem*. Is, in aula imperatoria magnis dignitatibus fulgens, & Ioanni Cantacuzeno imperatori cumprimis charus, vnionem graecae latinaeque ecclesiae promouere omni studio adlaborauit. Eo namque comparata fuit eiusdem *supplementis*, oratio ad Graecos deliberatiua, qua demonstrare voluit, periculum, quod Graecis eo tempore a Turcis imminerebat, euitari aliter, quam per concordiam cum Latinis, non posse. Exstat haec oratio graecae & latine in FR. COMBESII *auctario nouo* tomo II, p. 1221. seqq. Librum praeterea scriptus de *processione spiritus sancti aduersus Maximum Planudem*, qui cum alio eiusdem contra Gregorium Palamam, graecae & latine editus est, in PETRI ARCVPII *opusculis aureis* Romae 1630 & 1671. 4. Idem etiam THOM. DE AQUINO summam aduersus gentes, itemque summam theologiae partem primam & secundam, aliaque Latinorum scripta, in linguam graecam conuertit. Pro defensione THOM. DE AQUINO eum librum de *processione spiritus sancti* aduersus elenchos NIC. CABASILAE composuisse, LEO ALLATIVS nos condocet, de ecclesiae occid. & orient. perpetua consens. lib. II. cap. XVIII. §. V. Epistolam DEMETRII huius ad Barlaamum de *processione spiritus sancti*, cum BARLAAMI responsione, latine in HENR. CANSII *lectionibus antiquis* tomo IV, p. 378. seqq. ex editione IAC. BASNAGII, exhiberi, supra iam obseruauimus. De reliquis legendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLIII. pag. 386. seqq.* DEMETRIVM excipiat MAN. CALECA, natione Graecus, sed Dominicanorum ordini adscriptus, cuius libros quatuor aduersus Graecorum errores de *processione spiritus sancti*, AMBROSIVS Camaldulensis, iussu Martini pontificis, latine vertit,

BVD. ISAGOGE.

versos edidit PETR. STEWARTIVS cum notis, an. 1608 & 16. 4. Re-usum est hocce opus in *bibliotheca maxima patrum*, tomo XXVI. p. 383. seqq. Quod si IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, credimus, CALECAS in eodem ita acriter ac nerveose Graecorum argumenta refellit, ac fidei latinae ecclesiae veritatem tucur, vt sermonem suum ubique charitate condiat, & non nisi conuersionis eorum cupidum se demonstret, & sollicitum; in scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis &c. tom. I. saec. XII. p. 718. seqq. vbi de hocce auctore, & eius scriptis, copiosissime differunt. Eum inter illos quoque fuisse, qui se GREG. PALAMAE opposuerunt, deinceps dicemus; conf. HENR. WHARTONVS, in *append. ad hist. litt. script. eccles. Graeci* p. 38. & IO. ALB. FABRICIVS, *l.c.* p. 421. Denique & MAXIMVS monachus graecus commemoratur, qui missis vndiquaque epistolis, inprimis vero ad Constantinopolitanos, Latinorum defendere causam conatus sit, aduersarium ideo nactus NILVM DAMYLAM. Diuersum hunc non esse a MAXIMO CHRYSOBERGA, cuius orationem de *processione spiritus sancti* cum versione latina, tomo II. *Graeciae orthodoxae* p. 107. 4. seqq. LEO ALLATIVS edidit, existimat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 384.*

Turbarunt ceteroquin hoc tempore ecclesiam orientalem certamina, quae BARLAAMO cum *hesychastis*, seu *quietistis*, intercesserunt. Hi enim, auctore cumprimis SIMEONE quodam, praecipuum monasticae *ἀσκήσις*; partem *ἡσυχία*, seu *quietem*, statuebant, seque subinde quieti animi ita deditos caelesti quodam & diuino lumine circumfundi autumabant, quod corporis quoque ipsis intueri liceret oculis. Hicce suis opinionibus ac institutis cum non procul a Massalianorum & enthusiastarum haerese abire viderentur; BARLAAMVS, iam
N n n n n an-

antea nobis commemoratus, eos acriter impugnare coepit. At monachis istis hesychastis ducem atque defensorem se prae-buit GREG. PALAMAS, itidem nobis iam antea laudatus, vir disertissimus; qui, suos haereseos postulari, aegre ferens, ipsi rursus BARLAAMO eandem inurere infamiam adlaborauit. Hinc certamina, contentiones, tumultus. PALAMAS autem per alium quemdam BARLAAMVM rogauit, vt desisteret hesychastas, quorum placita & disciplinam ex simplicis & imperiti fratris relatione non recte satis perceperisset, calumniis petere, eosque publice diffamare. Posse enim fieri, vt quispiam in quiete illa diuinum & increatum lumen oculis contempletur, cum Christi discipuli, licet imperfecti adhuc, in monte Thabor lumen illud diuinum increatum, Christum circumfulgens, adspicere potuissent. Mirum ergo non esse, si & nunc sancti fratres, superne a Deo collustrati, illud se cernere dicant. Hoc ergo arripens BARLAAMVS, eo totam controuersiam conuertit, an lumen, quo in monte Thabor Christus circumfusus est, increatum aliquid, & naturale ac coaeternum Deo lumen fuerit? Negabat illud BARLAAMVS, adfirmabat PALAMAS; uterque suos habebant adseclos ac sectatores. Quos haecce controuersia in ecclesia graeca dederit motus, exponere, nostri non fert instituti ratio. Legendus de illis IO. CANTACUZENVVS, qui tamen alieno prorsus a BARLAAMO fuit animo, *bisfor. lib. II. cap. XXXIX.* Tribus BARLAAMVM condemnatum fuisse synodis, constat; docetque IAC. BASNAGIVS in *obseruatione*, BARLAAMI scriptis, quae in HENR. CANISII *lectionibus antiquis* *tomo IV.* exstant, praemissa, *p. 366. seqq.* quamquam plures in hacce causa congregatae sint synodi, multoque plures promulgati sint *tomi*, de quibus conferendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. c. XLIV. p. 454.* Licet BARLAAMVS

in hacce controuersia multa scripserit; nihil tamen eorum ad nos peruenit, nisi *epistolam* eius ad Nilum Triclinium huc referre velis, in qua monachum huncce controuersiae cum Palama iudicem deligit, ex qua nonnulla LEO ALLATIVS adiert, in *diatriba de Nilit & eorum scriptis p. 84.* Sed PALAMAS quoque varia scripsit, vt *libros contra Acindynum*, (quem cum BARLAAMO fecisse, mox dicemus) *decem continuos; libros duos apologeticos; librum singularem, quod Barlaam & Acindynus sint, qui diuinitatem vnam discernunt in duas; & quae alia sunt eiusdem generis longe plura, quae IO. ALB. FABRICIVS enumerat, biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLIV. p. 456. seqq.* Cumprimis huc etiam spectant eiusdem *orationes duae in transfigurationem Dei, ac saluatoris nostri Iesu Christi*, in quibus probatur, lumen in ea increatum esse, nec tamen Dei essentiam. Vtramque graece & latine edidit FR. COMBEFISIVS, *analar. nouiss. part. II. p. 106. seqq.* latine autem exstant in *bibliotheca maxima patrum tomo XXVI.* Sectator BARLAAMI simulque hesychastarum hostis acerrimus fuit GREG. ACINDYNVS; qui deinceps tamen in quibusdam a BARLAAMO dissentire coepit, & cum non minus ac PALAMAM scriptis oppugnauit. *Carmen* eius iambicum de haeresibus Palamae exhibet LEO ALLATIVS *Graeciae orthodoxae tomo I. p. 756. seqq.* Eiusdem *libros duos de essentia & operatione Dei* aduersus Palamam, Gregoriam, & Philotheum, luci publicae exposuit IAC. GRETSERVVS, Ingolstadtii 1616. 4. BARLAAMO quoque in hoc certamine addictus fuit MAN. CALECA, supra itidem nobis iam laudatus, qui sententiam eius defendit in libro *anti doctas 161. hypotylos de essentia & operatione Dei*, in quo hesychastas, imprimis vero PALAMAM blasphemiae & *παλαιοι* postulat, simulque Massalianorum impietatem illis obicit. Nimirum cum lumen Thaboriticum

cum increatum adferrent hesychastae, & a Deo tamen distinguere viderentur; ideo *ἡθεΐας*, id est, *diuinitatis duplicatae* crimen illis obiectum. Verget CALECAS porro, quod Deum fingant compositum, imperfectum, finitum, circumscriptum, non vnum; facere quoque eos cum Eunomianis, contendit, quod, operationem aliud quid ab essentia Dei esse, statuerent. Hesychastae contra non tantum negabant, se lumen illud increatum ab essentia diuina distinguere, recteque adeo *ἡθεΐας* crimen sibi exprobari; sed & aduersarios potius eiusdem reos esse, contendebant, qui, lumen illud creatum adferendo, omnino duos deos inaequales introducerent. Eo namque, ni fallor, spectat PALAMAE liber antea laudatus, quo probare voluit, *ὅτι θεοὶ λαοὶ καὶ Ἀνδρῶν ἵσταν δι' ἀπογορεύτης κακῆς ὄντως καὶ ἁθῆς ἐς δύο ἄνους ὑπόστατας τῶν μόνων*. Ita vtriusque imputationibus pugnatum, altera parte aliquid tribuente alteri, quo eam inuisam redderet, hac iterum, recte ista sibi tribui, negante. Calamum praeterea in Palamitis seu hesychastis strinxit IO. CYPARISSIOTA, cuius & in mystica theologia haud ignotum nomen est. Quatuor namque libros *παλαμικῆς παραβάσεως, Palamitarum transgressionum*, composuit, ex quibus duos, primum scilicet & quartum, FR. COMBEFISIVS graece & latine edidit, in *auxilio nouissimo, part. II. p. 68. seqq.* Secundus & tertius, vti & alia quaedam eiusdem auctoris, nondum lucem adspexerunt publicam. In duobus autem istis, quos COMBEFISIVS euulgauit, acriter Palamitas perstringit, ceu iniurios in Deum, & qui dogmata, in haereticis diu damnata, in ecclesiam introduxissent. Laudat porro BARLAAMVM, quod primus PALAMAE insaniam detexisset; ACINDYVM cum BARLAAMO & adseclis in synodo iniuste fuisse damnatos; & quae reliqua sunt eiusdem generis. Locum equidem hic sibi etiam vindicat eiusdem IO. CYPARISSIOTAE

ἡθεΐας τοῦ κτιστοῦ ἥσαν θεολογικῆς, expositio elementaris corum, quae de Deo a theologis dicuntur; cum vero etiam theologiam mysticam attingat, de ea iam alibi dictum. Partes rursus PALAMAE tuendas suscepit PHILOTHEVS, patriarcha Constantino-
 politanus, cuius plurima supersunt in hacce caussa scripta, quae tamen maximam partem adhuc in tenebris iacent. Eminent inter cetera eius de *diuina substantia, operatione, potentia & lumine in monte Thabor libri XV.* NICEPH. GREGORAE oppositi. De reliquis legendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLIV. p. 469. seqq.* Hominem admodum credulum ac superstitiosum fuisse PHILOTHEVM istum, inde agnoscas, quod inter alia de PALAMA scripserit, cum Constantinopolin, comitantibus angelis, non sine caelesti quodam melodia venisse; quod non sine ratione inter fabulas refert IAC. GRETSERVS, *adnotat. ad Cantacuzeni histor. lib. III. c. XXVII.* NICEPHORVS iste GREGORAS, quem PHILOTHEVS sibi refutandum sumisit, itidem inter Palamitarum seu hesychastarum hostes nomen professus est suum; de quo legendus M. HANCKIUS, *de rerum Byzantinarum scriptoribus part. I. cap. XXXV. p. 579. seqq.* Scriptorum autem eius notitiam haurire licet EXBERNH. DE MONTFAUCON *indice scriptorum Nicephori Gregorae*, quem integrum bibliothecae suae graecae *vol. VI. siue lib. V. c. V. p. 300. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS inferuit. Ad ipsam controuersiam hancece, quae tantis animorum motibus agitata fuit, quod attinet; qui rem paullo adcuratius considerant, ab vtraque parte peccatum fuisse, recte pronuntiant. Quo iure hesychastis Massalianorum imputati fuerint errores, nunc non disputabo. Facile crediderim, eos ab omni superstitione absolui non posse. In eo quoque PALAMAS cum suis haud dubie errauit, quod lumen Thaboriticum increatum & aeternum

num dixit, idemque corporis oculis etiam in hac vita posse cerni, non tantum sibi persuasit, sed & acriter defendit. BARLAAMVS contra tum in eo peccauit, quod initio, quae ex imperito quodam monacho, hesychastarum socio, de illorum institutis & placitis non recte perceperat, auide nimis & parum circumspecte arripuit, hesychastisque istos ceu haereticorum pessimos traduxit; tum &, quod rectoria quodammodo doctus, missis quidem reliquis, quae antea hesychastis exprobrauerat, quaestionem, quam omnes tuto ignorare poterant, de lumine Thaboritico, tanto animi feruore agitauit, ac si ex ea omnium hominum vita salusque aeterna penderet, vt tamen in synodo 1341 se errasse agnosceret, & postea nihilosecius eodem mentis impetu sententiam suam propugnaret, litemque continuaret. Nimirum ad vltimum quod attinet, cum in synodo ista, cuius mentio facta, BARLAAMVS multa contra monachos hesychastas, praesertim de luce illa inuisibili, disputasset, contradicente PALAMA; vbi, se victum, ac iudicio damnandum, animaduertit, consilio vsus magni domestici imperatoris, erroris sui confessione ac veniae deprecatione sententiam antevertit, & cum monachis in gratiam rediit. Ita quidem IO. CANTACVZENVS, *bislor. lib. II. cap. XXXIX.* quem, vt BARLAAMI honori consulat, mendacii hic arguere non dubitat LEO ALLATVS, *de eccles. occident. & orient. perpetua consens. lib. II. cap. XVII. p. 830.* vt tamen deinceps *p. 834.* sui ipsius immemor, quae CANTACVZENVS retulerat, confirmaret. DIONYSIVS quoque PETAVVS, qui copiose de hoc certamine agit, CANTACVZENO hic fidem derogare non audet; *dogmat. theol. tom. I. lib. I. cap. XII. §. VII. p. m. 79.* Legenda &, quae de hisce omnibus beatus ADAM. RECHENBERGVVS disputat, *de hesychastis seu quietistis graecis, in volumine exercitation. in nouum testam. bisloriam ec-*

clesiast. &c. §. XX. p. 392. seqq. Idem etiam vir doctus, cum obseruasset BARLAAMVM, in synodo antea memorata, PALAMAE cessisse; recte addit: *Sane hoc argumentum est, Barlaamum aut non fuisse certum sententiae suae, aut fuisse verumnum, qui quo plures inclinarunt, etiam semet pertrahi passus est.* Tandem merito concludit: *Videre inde licet, quantas cerebrosi homines quorundam studio abrepti, turbas in ecclesia concitare queant?* §. XXX. *p. 409. 401.* Lectu etiam digna, quae de charactere BARLAAMI disserit IAC. BASNAGIVS, in *observatione, epistolis eius, quae tomo IV. lectionum antiquarum* HENR. CANISII exstant, praemissa, §. XI. *p. 368.*

Maiores momenti sunt controuersiae *Hussiticae*, saeculo decimo quinto exortae, ad quas vel maxime nobis respiciendum est. Et ipse quidem IO. HUSSVS non viua tantum voce, sed scriptis etiam variis, tum ante concilium Constantiense, tum in ipso concilio, immo cum iam in vinculis constitutus esset, exaratis, errores & superstitionem ecclesiae romanae acriter & cordate redarguit. Huius generis est *quaestio de sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo*, in qua cumprimis patrum, ipsius etiam THOM. DE AQUINO testimoniis comprobat, vsum calicis in sacra eucharistia laicis non esse denegandum; item, *de sufficientia legis Christi ad regendam ecclesiam*, vbi quousque ius ciuile & canonicum admittendum sit, disputat, & omnia ad legem seu doctrinam Christi exigenda esse, contendit, tandemque concludit: *Ex quo patet, quod necesse est, quemlibet episcopum & praesertim romanum pontificem, esse theologum;* porro: *de libris haereticorum legendis*, vbi adserit, haereticorum legendos, non comburendos esse libros, dum in ipsis veritas continetur; idque AVGVSTINI, HIERONYMI, AMBROSII, aliorumque effatis comprobat; & alia, quae operum eius,

eius, de quorum editione deinceps dicemus, *tomo primo* exstant. Subinde & cum singulis suorum aduersariorum congressus est, quos inter STANISL. DE ZNOYMA, & STEPH. DE PALETZ, eminent. Huc spectat *responsio ad scripta Stephani Paletz*; item, *responsio ad scripta Stanislai de Znoyma*; porro *refutatio scripti octo doctorum theologiae*; itidem *tomo primo* operum eius, p. 318. f. 99. Non autem poterant sine vehementissimis animorum motibus haec certamina agitari, cum omnia ad irritandos ac exacerbandos pontifici romano ad dictos hic concurrenter ac conspirarent. Non tantum enim de veritate doctrinae, sed & de potestate ac honore pontificis, de auctoritate & commodis cleri, res agebatur. Nec poterat HVSSVS ea, quae explorata habebat ac perspecta, proponere ac defendere, & errores ac corruptionem ecclesiae demonstrare, quin simul pontificis & cleri dominatus periclitaretur. Sunt quidem sua natura satis proni homines ad errores suos retinendos ac pertinaciter propugnandos, eosque qui illos reprehendunt, aut resellunt, odio inexpressibili prosequendos, cum nemo temere, se errare, fateri velit; sed cum periculum, potestatem, existimationem, imperium, commoda varia amittendi, accedit, tum ad extremum furoris gradum facile prolabantur. IOANNES porro HVSSVS non oblique, sed aperte, ingenue, fortiter, ea impugnabat, pro quibus tamquam pro aris & focis sibi dimicandum esse, aduersarii eius existimabant. Hoc iterum satis testantur scripta eius: *quaestio de indulgentiis siue de cruciata papae Ioannis XXIII.* in qua contra indulgentias papales disputat; item *contra bullam papae Ioannis XXIII; de erectione crucis*; porro *liber de antichristo, & membrorum eius anatomia*; liber de regno, populo, vita & moribus anti-christi; item de sacerdotum & monachorum abhorrenda abominatione desolationis in ecclesia Christi; &

alia eiusdem generis, in *primo operum eius tomo p. 215. f. 99. & p. 423. f. 99.* Cum primis lectu dignus est *tractatus* satis amplus de ecclesia, *tomo primo p. 243. f. 99.* In eo quippe grauissimum hocce argumentum erudite & accurate pertractat. Aduersariis autem eius illum non placuisse, vel ideo intelligas, quod cap. XII. probet, *solum Christum esse verum romanum pontificem*, cui de necessitate salutis subsit omnis humana creatura; modernosque pontifices distrepere a praeiis in moribus & vita; cap. XIII. *papam non esse caput ecclesiae, sed vicarium Christi*; c. XV. *ecclesiam posse regi sine papa & cardinalibus*; cap. XVI. *legem Dei debere esse normam iudiciorum ecclesiasticorum*, non arbitrium papae & cardinalium; & quae alia sunt eiusdem generis. In quibusdam etiam scriptis IO. HVSSVS WICLEFI defensionem in se suscepit; quo ipso iterum non tantum aduersariorum animos magis irritauit, sed nouam quoque *heresin*, haereseos notam sibi inuendi, illis suppeditauit. Scripta pleraque IO. HVSSI edita sunt iunctim Norimbergae, an. 1558, sed deinde longe plenius, plurimisque cum accessionibus anno 1715, duobus tomis in fol. Inscribitur haec editio: *Historia & monumenta Ioannis Huss, atque Hieronymi Pragensis, confessorum Christi*; sparsim bonam partem prius publicata, deinde vero duobus tomis coniunctim edita, cum plurimis aliis nondum tum in lucem prolatis &c. Nonnulla ex HVSSI scriptis iam ante priorem editionem euulgauerat OTTO BRUNSFELSIUS, dedicatione ad beatum LVTHERVM directâ, qua de re conferendus IO. AMOS COMENIVS, in *historia fratrum Bohemorum* pag. 9. Plurima controuersiae huius monumenta edere potuisset HERM. VON DER HARDT; sed cur id non fecerit, rationes adfert rerum concil. Constant. tom. III. prolegom. cap. II. p. 8. Ibidem profertur, se & varia monumenta, vel proxime ante concilium Constantiense, vel in eodem

dem ab aduersae partis theologis HVSSO opposita, in lucem proferre potuisse; sed in aliud referuasse tempus. In his, vt refert, erant: MAVR. DE PRAGA, theologi Pragensis, opusculum *contra impediētes Wenceslaum Tiem, quoad praedicationem cruciatae Ioannis XXIII*; STEPH. DE PALETZ, aduersarii HVSSI acerrimi, cuius antea iam facta est mentio, *anti-Hussus*, opus satis amplum. Post finitum concilium Constantiense, magna volumina, multoque cum adparatu, Hussitis opposuerunt idem STEPH. PALETZ, IO. HOFFMANVS, theologus Lipsiensis, OSW. REINLEIN, theologus Viennensis alique plures. Sed obscurorum eiusmodi hominum opera tenebrosa merito aeternis tenebris conspulta manent; conf. HERM. VON DER HARDT, *l.c. p. 9*. Inter eos, qui IO. HVSSI doctrinam propagarunt, celebres prae reliquis est IAC. DE MISA, seu IACOBELLVS Bohemus, communionis sub vtraque specie strenuus adsertor; ad quod tamen non tam ab HVSSO, quam a PETRO Dresdensi eum inductum, viri docti obseruant. PETRO enim huic Dresdensi, vindicatae primum doctrinae, de communione populi christiani sub vtraque specie, gloria debetur. Cum namque plurimi etiam inter ipsos, pontifici romano addictos, essent, qui rem liberam esse putarent, sub vna aut sub vtraque specie sacram eucharistiam administrare; PETRVS hicce Dresdensis, communionem sub vtraque specie prorsus necessariam esse, contendit. In hanc itaque sententiam etiam perductus IACOBELLVS, eandem, thesibus more saeculi in academia Pragensi ad disputandum propositis, defendere coepit; quam huius argumenti disputationem suam primam *positionem* postea adpellare, & ita ad eam prouocare solitus est. Disputatione autem ista inter contentiones, vt fieri solet, finita, mox in templo, Michaeli angelo sacro, plebem idem docere non dubitauit, exemplum eius

imitante alio quodam pastore SIGISM. RZEPANSKY. Legenda de hisce omnibus IAC. THOMASII *dissertatio de Perro Dresdensi*, exquisito studio conscripta, & in lucem emissā Lipsiae an. 1678. De maximis, qui hinc exorti sunt, animorum motibus, qui tandem in bella cruentissima eruperunt, vt aliquid dicamus, huius loci non est. Scripta autem, hac occasione edita, exhibet HERM. VON DER HARDT, *rerum concilii Constantiensis tomo III*. Primo nimirum loco *anonymi theologi* librum, epistolae instar scriptum, ad Iacobum de Misa, quo huius doctrina de communione plebis sub vtraque specie, in primo statim controuersiae exordio anno 1415 sub examen reuocata fuit. Auctorem huius scripti esse ANDR. BRODAM, academiae Pragensis theologum, rationibus non contemnendis editor doctissimus euincit. Aperte quoque BRODA iste cum IACOBELLO congressus est, in disputatione *contra communicationem plebis sub vtraque specie*, quam HERM. VON DER HARDT, *tomo III. part. XV*. sistit. Aliud adhuc, idque amplius opus, idem BRODA de eodem argumento conscripsit, quod longa & operosa responsione refutauit IACOBELLVS, quae apud eundem auctorem *parte X*. legitur. Quaestio haecce, variis priuatorum scriptis agitata, ad Constantiensis concilii theologos delata est, quorum definitio ibidem exhibetur *parte XVII*. vt IACOBELLI siue IAC. MISAEI *vindictiae parte XVIII*. quibus suae doctrinae innocentiam sinceritatemque *aduersus theologorum Constantiensium conclusiones, conciliique sententiam decretoriam, munivit*. Eadem parte *decima octaua* producit alterius *theologi anonymi opus nouum*, itidem in controuersiae exordio an. 1415 concinnatum, oppositumque IACOBELLO, quo disquisitio *de calicis in plebe usu sacro* fusa continuatur. Post haec disceptationes Pragensis academia, in partes IACOBELLI concedens, edita *con-*
sessio

*sessione publica, additaque ad plebem exhortatione, ut ad religiosum calicis usum accederet, concilii Constantiensis partes ad ulteriorem eius rei considerationem prouocauit. Ab his itaque, theologis iunctum, ut scriptis, curate & exquisito studio elaboratis, IACO BELL O obuiam irent; quod & ex decreto antistitum in isto concilio a IO. CHARL. GERSONE factum, qui consilium aliquod, rebus hisce componendis destinatum, exhibuit. Cum primis tamen hoc negotium MAVRITIO DE PRAGA, theologo Pragensi, datum, qui in Concilio Constantiensi praesens erat, geminumque librum contra IACO BELLVM conscripsit, quorum alterum anno 1417 post nouam Pragensium confessionem, doctrinae de communionem sub vtraque specie oppositum; alterum, quo IACO BELL I libellum de consensu primitivae ecclesiae, quoad communionem plebis sub vtraque specie, discussit, eodem anno luci exposuit publicae. Sed haec, & reliqua eodem spectantia, exhibet, quem iam laudauimus, HERM. VON DER HARDT, *tomus III. rerum concilii Constantiensis, part. XX. XXI. & seqq.**

Cum IO. CHARLIER. DE GERSON antea, *ut in praefat.* facta sit mentio, isque inter doctores huius saeculi celebres primum fere teneat locum; de eo speciatim adhuc agere non abs re fuerit. Ut enim in omni fere theologiae genere eminuit; ita scriptis quoque plurimis polemicis pro doctrinae veritate, ex sua saltem opinione, contra errores & haereses dimicauit. In quibusdam ea tradit, quae generatim ad theologiam polemicam spectant, modum scilicet, tuendi veritatem, refutandique haereticos, ostendens; in aliis autem speciatim in certamen cum quibusdam descendit, quos a regia veritatis aberrare via, existimat. Ad priorem classem referenda: *declaratio veritatum, quae credendae sunt ex necessitate salutis; in qua id agit, ut re-*

cta velut fidei principia constituat. Ea namque primo credenda docet, quae literaliter in scriptura sacra continentur; deinde omnia ea, quae ab ecclesia definita & per traditionem apostolicam recepta sunt; tum & ea, quae certo quibusdam fuere reuelata; praeterea conclusiones quoque credendas, quae ex haftenus commemoratis principiis fluunt; & sic porro. Quae tamen adcuratius examen promerentur, cum sine ratione GERSON scripturae sacrae, definitiones ecclesiae, traditionem, & reuelationes adiungat. Sed hac de re alibi. Eiusdem commatis sunt *propositiones corollariae de eadem materia in concilio Constantiensi editae*. In eodem etiam concilio anno 1415 recitatus fuit tractatus eius *de protestatione circa materiam fidei contra haereses diuersas*. In eo de protestationibus & reuocationibus, seu retractationibus haereticorum agit, & quo pacto comparatae esse debeant, condocet. Nimirum, si quis erroris alicuius conuictus sit, non sufficere, si orthodoxus censi velit, protestationem generalem, quod veram ecclesiae doctrinam teneat, nec specialem cum conditione quadam, nec veritatis errori isti oppositae, professionem; sed ipsum speciatim errorem reuocandum, retractandumque esse. Non minus in hac classe ponendae *considerationes & signa duodecim, quibus aliquis conuinci solet de haeresi*. Hic de pertinacia haereticorum differentem GERSONEM videas; non enim solum errorem efficere haereticum, constat, sed pertinacem erroris defensionem accedere oportet. Hanc pertinaciam per voluntatis deprauationem definit GERSON, ab ambitione aut alio quodam vicio ortam, qua errans impediatur, quo minus sincere quaerat veritatem, aut oblatam amplectatur. Et huius quidem pertinaciae signa certa constituit edisseritque, si is, qui in errore versatur, excommunicationem non curet, sed vilipendat; si vocatus compa-

tere

rere nolit, & reliqua. Pertinet denique huc etiam *tractatus eius de probatione spirituum*, in concilio Constantiensi anno 1415 editus, itemque *tractatus de examinatione doctrinarum*, anno 1424 scriptus, utpote in quibus rationem, discernendi doctrinam veram a falsa, demonstrat; & denique, *admonitio de caute legendis quorundam libris, propter errores occultos*. Posterior scriptorum GERSONIS classis, ea, uti dixi, comprehendit, in quibus speciatim cum quibusdam, quos in errore versari putabat, congressus est. Hussitae, uti iam antea obseruauimus, praeter alios & GERSONEM aduersarium experti sunt. Quo ipso virtutum suarum, quibus eum ornatum fuisse, commemorant, laudem haud leuiter obscurauit, exemplumque posteritati reliquit, quam difficile sit, cordatissimos & acutissimos etiam viros praedicatas exuere opiniones. Scripsit autem GERSON in causa Hussitica *tractatum contra haeresin de communione laicorum sub utraque specie*. Controuersia quoque ei intercessit cum IO. RVSBRACHIO, cuius in mystica theologia haud ignotum nomen; ediditque *epistolam contra Io. Rvsbrochii librum de ornatu spiritualium nuptiarum*, in qua RVSBRACHIUM ob nouas quasdam & inusitatas loquendi formulas reprehendit, ostenditque, rem periculi plenam esse, si quis nouis in theologiae vtatur vocibus. RVSBRACHII defensionem suscepit IO. DESCHONHOVIA, cui GERSON peculiari itidem epistola respondit. Cum primis autem ad schisma, quo eo tempore per pontificum ambitionem in partes scindebatur ecclesia, tollendum, cum multis aliis GERSON omnes ingenii vires conferebat. Plurima eo spectantia composuit scripta, inter quae haud vltimum locum tenet, quod PETRO DE LVNA, qui sub nomine BENEDICTI XIII pontificatum tenuit, opposuit; quod &, ob imputatam eidem BENEDICTO

haeresin, praecipue huius loci est. Inscríbuitur: *duo l. belli articulorum theologicorum & scholasticorum, contra errores & pertinaciam haeresin Petri de Luna*. Notae sunt artes, quibus BENEDICTVS hicce auctoritatem concilii eludere conatus est; de quibus & conferenda THEOD. VRIE, *historia concilii Constantiensis*, apud HERMANNVM VON DER HARDT, *rerum concil. Constantiensis tom. I. part. I. p. 185 sqq.* Eiusdem GERSONIS opusculum *de Simonia*, in Constantiensi concilio scriptum, vna cum vita eius, itemque *arduum opus de modis vniendi ac reformandi ecclesiam in concilio vniuersali*, ad Petrum de Alliaco, cardinalem Cameracensem, leguntur l. c. *tom. I. part. IV. & V.* Atque haec, ut & reliqua, quae ibidem exstant, ad controuersias istius temporis recte intelligendas plurimum faciunt. Denique & *contra flagellantium scilicet tractatum* scripsit, & quidem itidem in concilio Constantiensi anno 1417 editum, quem laudat, praecipuaque ex eo argumenta repetit, ac instituto suo accommodat IAC. BOILEAV, in *historia flagellantium, cap. IX. p. 298. sqq.* Opera autem GERSONIS omnia nouo ordine digesta, & in quinque tomos distributa, ad manus scriptos codices quam plurimos collata, & innumeris in locis emendata &c. luci publicae exposuit LVD. ELL. DV PIN, Antwerpiae anno 1706. fol. qui & editioni huic *Gersoniana* praefixit.

Vixit eodem tempore THOM. NETTERVS, Waldensis a natali in Anglia loco adpellatus, scriptisque *doctrinale* istud, ut vocat, *antiquitatum fidei ecclesiae catholicae*, aduersus Wiclefitas & Hussitas, de quo iam antea dictum, cum de Wiclefitis verba faceremus. Ad NICOL. DE CLEMANGIIS itaque progredimur, virum ingenuum & cordatum, qui non vno monumento, corruptissimum ecclesiae, qualis eo tempore fuit, statum deplorauit, notissimum hoc ipso inter testes veritatis nomen

mea consequutus. Opusculum eius de corrupto ecclesiae statu longe adcuratius, quam hactenus factum, inscriptumque: de ruina ecclesiae circa tempora concilii Constantiensis, edidit HERMANNVS VON DER HARDT, rerum concil. Constantiensis tomo I. part. III. qui & parte praecedenti vitam eius exhibet. Dum mores corruptissimos pontificum, cardinalium, episcoporum, monachorum CLEMANGIVS perstringit; theologiae moralis scriptoribus cum adnumerandum esse, existimare quis poterat, quos inter & ob alia quaedam scripta locum illi supra concessimus; sed nec a theologia polemica aliena est haec disputatio, cum non desint, qui in tali rerum statu ecclesiam quamdam florentissimam sibi fingant, & ita se rem habere, aliis persuadere conentur, qui conuincendi erroris sunt, atque rectoria condocendi. Exstat etiam eiusdem CLEMANGII disputatio cum quodam Parisiensi scholastico de concilio generali, itemque collatio duplex ad eundem scholasticum de eadem materia, NICOLAUS hicce DE CLEMANGIIS, vt ipse IO. GERSON, aliique viri ea aetate celebres, ex schola PETRI DE ALLIACO, episcopi Cameracensis & cardinalis, producit; quem adeo silentio hic praetermittere, nefas foret. Interfuit & ipse concilio Constantiensis, immo tertiæ eius sessioni praefuit, & per integrum triennium pars eius magna fuit. Scripta composuit plurima, exegetica, moralia, philosophica, astronomica. Cumprimis pro astronomiae, quo nomine & astrologiam intelligit, cui ad impietatem vsque addictus fuit, & theologiae concordantia aliquot scriptis pugnavit. Sed haec huius loci non sunt. Ad polemica referre licet, quibus corruptum, qui eo tempore fuit, ecclesiae statum emendare voluit. Id nimirum egit in libello de emendatione ecclesiae, quem inscriptum: canones reformandi ecclesiam in concilio Constantiensis, edidit HERM. VON DER

BVD. ISAGOGE.

HARDT, rerum concilii Constantiensis tom. I. part. VIII. qui & eiusdem monita de necessitate reformationis ecclesiae in capite & membris ex manuscripto codice in lucem produxit, tomo I. part. VII. Sed & vitam PETRI DE ALLIACO, cum aliis eius monumentis, exhibet tomo I. part. VIII. Obseruatu dignum, quod auctor hicce in monitis de necessitate reformationis cap. XXVIII. doceat, Ioannem XXIII pontificem Simoniacis suis artibus ansam dedisse IO. HUSSO ad oppugnandam sedem romanam; & cap. XXIX, Hussitarum sectam sine reformatione curiae romanae deleri non posse.

Praeter Constantiense celebre quoque hocce saeculo est concilium Basileense, quod ex decreto concilii Constantiensis Sigismundus imperator, cum Martino v pontifice an. 1431 conuocauit, & Eugenius IV Martini successor primum adprobauit, deinde autem cum de curiae romanae emendatione ac auctoritate pontificis ageretur, Iulianum Caesarinum cardinalem, legatum suum, auocauit, omnemque, vt concilium istud dissoluere, mouit lapidem, indicta etiam hunc in finem Ferrariae alia synodo, quae postea ob pestem ingruentem Florentiam translata fuit. Disputatum cumprimis in concilio Basileensi acriter fuit, an papa supra concilium sit, an vero illi subiectus esse debeat; Posterius post varias contentiones affirmatum tandem, ac a concilio decretum, indignante & furente Eugenio, & promulgatis bullis, hocce concilium frustra dissoluere conante. Eadem quoque controuersia scriptis variis cum agitata fuit. Inter praecipuos partium pontificis defensores fuit IO. DETVARECREMATA, auctoritate & eruditionis fama prae reliquis florens. Is anno 1431 a pontifice ad Basileenses missus est, vt contra Hussitas disputaret, & romani pontificis tueretur auctoritatem. Eodem iterum anno circiter 1437 missus est a pontifice,

O o o o o o

mox

mox ad concilium Florentinum reuocandus, vbi cum MARCO Ephesio, graecae ecclesiae propugnatore fortissimo, in certamen descendit. Vnde intelligas, inter polemicos theologos haud vltimum eum tenere locum. Idque etiam scripta eius testantur; cuiusmodi sunt: *Flores sententiarum D. Thomae Aquinatis de auctoritate summi pontificis collecti in concilio Basiliensi an. 1437.* iussu Iuliani cardinalis, & cum aliis eiusdem argumenti editi, a REMIGIO FLORENTINO, Dominicano, Venetiis anno 1562; de pontificis maximi, conciliique generalis auctoritate ad Basileensem oratorem responsio, Venetiis 1563. 4. *summa ecclesiastica*, siue de ecclesia eiusque auctoritate libri quatuor, in quibus de vniuersa ecclesia, de ecclesia romana, & pontificis primatu, de conciliis vniuersalibus, de schismaticis & haereticis, disputat; Salmanticae 1560 fol. alibique; de veritate conceptionis beatissimae virginis Mariae, tractatus, pro facienda relatione coram patribus concilii, Basileae anno domini 1427, Romae anno 1547. 4. *contra principales errores perfidi Machometi*, Romae anno 1606. 8. *super decreto unionis Graecorum in concilio Florentino edito, adparatus*, Venetiis an. 1561. 4. & alia eiusdem generis longe plura, quae diligenter & accurate recenset NIC. ANTONIVS, *biblioth. hisp. vet. tomo II. lib. X. cap. X. p. 189. seqq.* Conferendi & IAC. QVETIF, ac IAC. ECHARD, in *scriptor. ordinis praedicator. recensitis tomo I. saeculo XV. p. 337. seqq.* In theologia scholastica, & iure canonico, haud mediocriter versatum fuisse TVRRECREMATAM, negari nequit; stilo tamen vitur more scholasticorum barbaro. A partibus pontificis contra Basileensem concilium etiam stetit IO. CAPISTRANVS, Franciscanorum ordini adscriptus, cuius haud ignotum in historia nomen est. *Tractatum enim scripsit de papae & concilii siue ecclesiae auctoritate, aduersus Basileensem*

se concilium. Immo non calamo sed gladio quoque pontificis defendere auctoritatem adgressus est; saltem aliis, vt hoc facerent, auctor fuit. Per ciuitates enim & oppida oberrans, in foris & truiuis conciones ad plebem habuit, eamque ad extirpandos romanae sedis hostes adhortatus est, immo iis, qui hoc facere volebant, se ducem obtulit; vti supra iam obseruauimus *cap. II.* huius libri ad §. *VI.* vbi ob scripta quaedam moralia eius mentionem fecimus. Eum quoque ad victoriam, quam Ioannes Hunniades an. 1456 a Turcis retulit, plurimum contulisse, immo sibi potius, quam Hunniadi, gloriam istam tribuere voluisse, viri docti obseruant. Cuius rei dum AEN. SYLVIVS mentionem facit, praecclare addit: *Auarissima honoris humana mens, facilius regnum & opes, quam gloriam partitur. Potuit Capistranus patrimonium contemnere, voluptates calcare, libidinem subigere, gloriam vero spernere non potuit; in cosmographia, & quidem de Europa cap. *VIII.* p. m. 249.* Addenda, quae de CAPISTRANO hocce differit PETRVS BAEIVS, *diction. hisp. & crit. voc. Capistranus, p. m. 793.* Commemorandus etiam omnino hoc loco est NIC. CVSANVS cardinalis, & ob varia ingenii monumenta, & ob fata etiam, quae subiit, dignus, cuius habeatur ratio. Is initio concilii Basileensis auctoritatem fortiter propugnauit, editoque opere de *concordantia catholica*, papam concilio inferiorem esse, demonstrauit, nec decretalium, a pseudo-Isidoro confectorum, in dubium vocare sibi religioni duxit fidem. Postmodum autem an. 1437 Eugenii pontificis partes amplexus est, contrariamque defendit sententiam. Praeter tres istos de *catholica concordantia libros*, & alia, quae huius loci non sunt, scripsit etiam *cribrationum alcorani libros tres*, quibus Mohammedanam impietatem impugnauit. An autem verum vbique alcorani sensum adsequutus sit, aut recte

recte reuterit; id vero est, de quo dubitari possit; certe non semel hoc nomine notatur ab HADRIANO RELANDO *de religione Mohammed. lib. II. p. 96. 120.* alibi-que. Addendus adhuc NIC. TVDESCHVS, Panormitanus vulgo dictus, qui itidem pro concilio Basileensi contra pontificem stetit, atque *tractatum de superioritate concilii supra papam, seu defensionem concilii Basileensis aduersus Eugenium papam*, scripsit. ROBERTVS equidem BELLARMINVS cardinalis, parum credibile, putat, eiusmodi librum a Panormitano scriptum esse; de scriptor. ecclesiast. p. 288. Sed refellitur ab HENR. WHARTONO, in *adpend. ad histor. litter. scriptor. eccles. Guil. Cauei p. 71.* In eodem autem concilio Basileensi, de quo hactenus verba fecimus, controuersiae quoque Hussiticae agitatae fuerunt, ad quas spectant scripta quaedam, quae in HENR. CANISII *lectionibus antiquis* exhibentur, tom. IV, p. 449. seqq. ex editione IAC. BASNAGII. Inter ea primum tene locum IO. DE RAGVSIO, siue RAGVSINI, *oratio de communione subvtraque specie*, qua Hussitarum sententiam, laicis quoque sub vtraque specie sacram. eucharistiam administrandam, impugnare voluit. Sed tot ineptiis repleta est haec oratio, vt nemo eam sine magno taedio legere possit. Documento esse potest, quod ex ipsa *oratione dominica* putat probari posse, laicis sub vna specie eucharistiam exhibendam esse, dum in ea a Deo *panem nostrum quotidianum* petimus. Per *panem*, inquit, doctores intelligunt corpus Christi, quod in sacramento altaris accipimus; & cum Christus nullam mentionem fecerit, de potu & de vino; manifestum est, quod sufficit panis, *alioquin insufficenter Christus suos docuisset orare discipulas.* Satis lepide. Sed hinc, cuiusmodi reliqua sint, intelligere licet. Sequitur AEGIDIJ CARLERII *oratio de corrigendis peccatis publicis*, articulo secundo Bohemorum opposita; quemadmodum

IO. DE RAGVSIO primum eorundem articulorum oppugnaverat. De CARLERIO hocce eiusque oratione, cum IAC. BASNAGIVS, loco deinceps citando obseruasset, eum, memorari Wiclesum, pati non potuisse, vt pote cuius errores in Pelagio, Manichaeis, Donato, Berengario, Massalianis iam dudum damnati fuissent; recte addit: *Menendi sunt theologi, qui lites alijs intentant, & vehementius odium constare gestiunt aduersariis, ne tot erroribus non modo diuersis, sed toto caelo oppositis eos obruere conentur. Quis enim Manetem necessitatis absolutae fautorem, cum Pelagio, libertatis absolutae defensore confundat? p. 457.*

In eadem oratione CARLERIVS, meretrices tolerandas esse, probare voluit, aliaque adfert, quae impudentiam hominis, certe animum parum consideratum, arguunt. CARLERIVM excipit HENR. KALTEYSEN, quem nonnulli latine *frigidum ferrum* vocant, cuius ibi exhibetur *oratio de libera praedicatione verbi diuini* aut potius *contra liberam praedicationem verbi diuini*, siquidem tertium articulum Bohemorum, *de libera praedicatione verbi Dei* refutare voluit. Hic, sacerdotes facultatem, docendi verbum diuinum, ex sola habere auctoritate pontificis, contendit; & etiam si mortalium fiat pessimi, summa tamen veneratione esse prosequendos, vt pote qui per consecrationem Deum faciunt e caelo descendere; patres, vt apostolos a Deo esse inspiratos; pontificem, quamquam perditissimum, nomine beatissimi & sanctissimi posse decorari; apostolos Petri fuisse cardinales, Petrumque *prope Christum*, a quo pontifex fuerit creatus, collocandum, & quae alia sunt eiusdem generis, IACOBO quoque BASNAGIO obseruata, p. 457. Quarto loco hic conspicitur oratio IOAN. DE POLEMAR, opposita quarto Bohemorum articulo, *de ciuili dominio clericorum* agmen autem claudit *disputatio capituli ecclesiae Praegetensis cum*

Rokyzana; de quibus omnibus multa erudite monet, lucemque prorsus egregiam hisce scriptis adfudit IAC. BASNAGIVS, in *obseruationibus historiciis*, quas iis praemisit, p. 451. seqq. Cumque IO. DE RAGVSIO pariter, ac HENR. KALTEYSEN, ex ordine Dominicanorum fuerint; de utroque conferendi IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptorib. ordinis praedicator. recensitis tomo I. saec. XV. p. 797. seqq. & 828. seqq.* De IOANNE autem POLEMAR, siue PALOMAR, archidiacono Barcinonensi, eiusque scriptis, ex instituto differit NIC. ANTONIVS, *biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. X. cap. IV. p. 147.*

Praeter Hussitas, qui iterum in diuersa agmina abierunt, inter haereticos huius saeculi referuntur Guilielmus de Hildernissen, Augustinus de Roma, Petrus de Osma seu Oxomenfis, aliique; homines partim obscuri, partim tam impiorum errorum postulati, vt, si vera sunt, quae de iis traduntur, merito dubites, an sanae mentis fuerint; vnde poenam potius quam refutationem promeruere. Id quod etiam de *Adamitis*, qui circa annum 1420 in Bohemia innotuisse dicuntur, censendum. Hisce itaque, cum ea huius loci non sint, non immorabimur. In haerefeos vero etiam suspicionem hocce tempore venit IO. WESSELYS, HERMANNI scilicet filius, patria Frisius, ortu Groeningensis, a quibusdam & BASILIUS dictus. Vir fuit eruditissimus, linguae latinae, graecae & ebraeae peritus, idemque poeta ac philosophus insignis. Hinc ab admiratoribus suis *lux mundi* vocatus est, qui tenebras saeculi sui barbari eruditionis lumine dispelleret; ab aduersariis autem ac monachis, qui, superstitionem suam ac ignorantiam ab eo perstringi, acre ferebant, *magister contradictionum*, itemque germanico nomine *Gansfortius*, quod anseris instar, errores ipsorum ac praua dogmata refutan-

do, inanem clamorem excitaret. Tantum vero abest, vt WESSELYS hicce haereticis adnumerandus sit, vt potius inter veritatis testes haud vltimum promeretur locum. Varios enim ecclesiae romanae errores, de satisfactione operum, de indulgentiis, de purgatorio, similesque perstringit; immo contra pontificis & episcoporum tyrannidem multa & grauiter disputauit, adseruitque, papae non nisi recte sentienti & credenti parendum esse; eundem posse errare, & cum erret, ei modis omnibus resistendum esse; nimias istas opes ecclesiae non prodesse, sed obesse; papam pessime redditus ecclesiae dispensare; & quae alia sunt eiusdem generis, quae praefertim ex libro eius germanico de *subditis & superioribus* refert MATH. FLACIVS illyricus, in *catalogo testium veritatis, num. CCCCLXXXVII. p. m. 820. seqq.* editionis, quae Francofurti anno 1672 prodiit. Talia itaque cum aperte docuerit WESSELYS; nemo mirabitur, quod haerefeos suspicionem eo tempore incurrit; immo inquisitorum saeuitiam & ignem haereticis destinatum forte non euassisset, nisi singulari gratia DAV. DE BVRGVNDIA, episcopi Ultraiectini, cui familiarissimus, & velut domesticus erat, floruisse. Quod autem alii, interque eos HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *den hollandschen Kirchen- und Schulen-Staat part. II. cap. IV. p. 180.* VBBONEM EMMIVM sequuti, adserunt, WESSELYM huncce in familiam Sixti IV pontificis, dum praepositus generalis ordinis fratrum minorum esset, admissum, cum ipso ad concilium Basileense accessisse, & deinceps quoque, cum romanae sedi praefectus esset, illi longe fuisse gratissimum; id CASIM. OVDINVS inter commenta refert, somniumque VBBON. EMMI esse, pronuntiat. Generatim quoque, vitam WESSELY ab VBBONE EMMIO in *annalibus academiae Groeninganae* ob fabulas, quae in ea leguntur, plurimas, infelicit

liciter scriptam, adferit; *commentar. de scriptorib. ecclesiast. tom. III. saec. XV. pag. 2707.* Scripta WESSELI post mortem eius a monachis mendicantibus, intempestivo zelo abreptis, igni sunt tradita; quae autem flammis euaferunt, iunctim Basileae an. 1523. fol. & cura beati MART. LVTHERI ibidem anno 1525. 4. & deinceps alibi quoque prodierunt. Lectu digna praefatio, quam editioni suae LVTHERVS praemisit, in qua & quam praecclare de WESSELO hocce sentiat, prodit. *Prodit, inquit, Wesselius, quem Basilius dicunt, Frisius Groeningensis, vir admirabilis ingenii, rari & magni spiritus, quem & ipsum adparere esse vere theodidactum, quales prophetauit fore christianos, Esaias. Neque enim eum ex hominibus accepisse iudicari potest, sicut nec ego.* Quaedam WESSELI huius scripta, & quidem, quae vel maxime huius loci sunt, vt tractatus de dignitate & potestate ecclesiastica, de vera & recta obedientia, & quantum obligent subditos mandata & statuta praelatorum; item de thesauro ecclesiae, eiusque dispensatione &c. propositiones XXXII; denique tractatus contra potestatem romani pontificis in indulgentiis; exstant in MELCH. GOLDASTI *monarchia sacri romani imperii tomo I.* Diuersus a WESSELO hocce, minimeque adeo cum eo confundendus, 10. DE WESALIA, ita dictus, quod ex vrbe Wesalia, Rheni inferioris in ducatu Cluiensi, oriundus esset; concionator Wormatiensis, qui & academiam Erfordiensem docendo & scribendo illustrasse dicitur. Eodem tamen vixit tempore, WESSELO paullo iunior, eiusque amicus; non minus quoque ac iste inter veritatis testes referendus; vnde & haereseos nora a romanae ecclesiae addictis illi inusta fuit. Docuit namque, gratis, meraque gratia, per fidem in christum saluari omnes; liberum arbitrium nihil esse; tantum verbo Dei credendum, non glossae aut patribus; episcopos non habere ius con-

dendi leges, aut interpretandi scripturam sacram iure praetorio; humanas quoque traditiones, vt ieiunia, indulgentias, festa, explodebat, & Romam peregrinantes stultitiae insimulabat. Haec aliaque de eo refert MATTH. FLACIVS illyricus, in *catalogo test. verit. num. CCCLXXXVI. p. 819.* In haereseos itaque suspicionem cum adduceretur; dogmata quaedam paradoxa, & quae erronea censebantur, ex scriptis eius excerpta; quae initio quidem fortiter defendit; sed cum, ab inquisitoribus, quibus hoc negotium datum erat, ignem sibi intentari, intelligeret; palinodium cecinit; indignantibus quidem & fata eius ista etiam aetate deplorantibus, multis viris cordatis. MATTH. FLACIVS librum eius contra indulgentias laudat. *Ego tantum, inquit, eius libellum contra indulgentias habeo, vbi adfirmat, necessaria ad salutem omnia in sacris litteris contineri. Indulgentias refutat &c. l.c. p. 819.* Conferendus etiam CASIM. OVDINVS, in *comment. de script. eccles. tom. III. saec. XV. p. 2715.*

In orientali ecclesia continuata adhuc in hocce quoque saeculo sunt certamina cum ecclesia occidentali. Vnio equidem vtriusque ecclesiae ob imminens orientali a Turcis periculum numquam maiori studio, tum in Basileensi, tum in Florentino concilio, tentata; sed irrita iterum euentu. Etsi enim qui in Florentino aderant Graeci in unionem consentirent, excepto MARCO Epheso, qui eidem strenue se opposuit; domum tamen reuersi, & a suis male excepti, vnionis pacta irrita pronuntiarunt. Multis itaque tum ante tum post synodum istam Florentinam scriptis caussa haec agitata fuit. Circa an. 1420 IOSEPH. BRYENNIVS, monachus Constantinopolitanus, eloquentiae laude clarus, floruit, qui multa aduersus Latinos scripsit, cum primis orationibus 18, quas *ὑπὲρ τῆς ὁμοῦ τοῦ πατρὸς, de diuinissima triade* inscripsit, dogma

dogma eorum de processione spiritus sancti ex filio, impugnauit; de quibus legendus LEO ALLATIVS, *de ecclesiae occident. & orient. perpetua consensu* lib. II. c. XVIII. §. XIV. pag. 863; qui & alibi subinde quaedam ex IOSEPHI huius scriptis adducit. Eodem tempore MACARIUS vixit, cognomento *Macres*, montis Atho hieromonachus, qui aduersus Latinos opus, hactenus nondum editum, composuit, οτι το λεγον υψι εκ τω υνω το πνευμα το αγιον εκπορευεσθαι, ετε αναγκαιον εστιν αλλα και νομιμη της ορθοδοξης πιστης. *ex filio spiritum sanctum procedere, adserere, neque necessarium est, sed est innuatio fidei orthodoxae.* Diuersus ab eo est MACARIUS, metropolita Ancyranus, qui eodem hocce saeculo vixit, opusque, quod tamen iidem typis nondum exscriptum est, concinnauit κατὰ της των Λατίνων κηρυξας, περί δε τω τῷ τῷ, κατὰ βασιλεως καὶ ἀντιόχου, καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς ἁγίων. *contra prauas Latinorum opiniones, circa finem contra Barlaamum & Acindynum & eorum impios adscelas.* De utroque hocce MACARIO & hisce eorum scriptis legendus LEO ALLATIVS, l. c. lib. II. cap. XVIII. §. X. p. 860. & §. XV. p. 865. Sed & DEMETR. CHRYSOLORAS variis scriptis contra Latinos pugnavit, inter quae eminent *dialogus aduersus Demetrium Cydonium*, qui THOM. AQUINATIS defensionem contra NILVM CABASILAM The'alonicensem in se suscepit: item, κατὰ λατίνων λόγους εὐσεβικῆς contra Latinos oratio synoptica &c. Dereliquis consulendus LEO ALLATIVS, l. c. lib. II. cap. XVIII. §. XII. p. 862. cum primis autem IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 394.* In ipso concilio Florentino Graecorum causam, vt antea diximus, fortissime egit M. EVGENICVS, metropolita Ephesus. Cumque reliqui omnes voluntati pontificis se submitterent; solus MARCVS nec minis vllis, nec promissis adduci potuit, vt ecclesiae graecae libertatem prode-

ret; magno ideo populi adplausu, cum domum rediret, exceptus. Scripta porro eius varia testantur, quam vehementer ista Graecorum Latinorumque illi displicuerit vnio; inter quae praecipua sunt *epistola encyclica ad omnes christianos*, quos multis hortatur verbis, ne synodum Florentinam suscipiant; quae cum IOSEPHI Methonenfis responsione *tomo XIII. conciliorum* PHIL. LABBEI, p. 677. & *tomo IX. IO. HARDVINI, p. 549.* legitur, itemque *epistola encyclica ad omnes ubique terrarum de gentes*, eadem de re, quae cum responsione GREGORII proto-syncelli, *tomo XIII. conciliorum* PHIL. LABBEI, p. 740. & *tomo IX. IO. HARDVINI, pag. 601.* exhibetur, vt IO. ALB. FABRICIO obseruatum, qui reliqua quoque MARCI scripta haud pauca ordine recenset, *biblioth. graec. vol. X. siue lib. V. cap. XLV. p. 530. seqq.* MARCI huius Ephesii frater fuit IO. EVGENICVS, magnus ecclesiae patriarchalis Constantinopolitanae nomophylax, qui & eidem in concilio Florentino contra Latinos disputando suppetias tulit. Scripsit praeterea *antirrheticum aduersus synodum Florentinam*, cuius fragmenta quaedam graece & latine exhibet LEO ALLATIVS, in libro *de purgatorio* p. 61. 140. alibique. Ceterum MARCI Ephesii parastata in concilio Florentino initio fuit BESSARION, gente Graecus, patria Trapezuntinus, qui mutata tamen tandem sententia, ad Latinorum partes accessit, summis ideo ab his cumulatus honoribus, & a pontifice in cardinalium numerum cooptatus. Vir eruditus fuit, omnique litterarum genere probe excultus; idem tamen maiori laude dignus, nisi inconstantia sua & turpi adfensione existimationi suae labem adpersisset. Quatuor eius opuscula, quae huius loci sunt, vt *epistolam ad Alexium Lascarum Philanthropenum, de successu synodi Florentinae, & de processione spiritus sancti, apologiam pro Vecco, aduersus Gregorium Palamam; epistolam*

solam generalem seu encyclicam ad omnes qui sedi patriarchali Constantinopolitanae subsunt; & denique *responsionem ad quatuor argumenta Maximi Planudis de processione Spiritus sancti ex solo patre*, graece & latine edidit PETR. ARCVDIVS, in *opusculis aureis theologicis* Romae 1630. 4. ibidem an. 1671 denuo excusis. Reliqua autem eius scripta, ut *orationem de unione in eunda*; itemque aliam *orationem dogmaticam de unione*; ut & librum *de sancto eucharistiae mysterio*, & *quod per verba domini maxime sit consecratio*, recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 402.* Atque haec quidem, & alia quaedam BESSARION graece scripsit. Nonnulla vero & latina lingua composuit, cuius longe fuit peritissimus; inter quae eminent *libri eius quatuor contra calumniatorem Platonis*, hoc est, GEORGIVM Trapezuntium; quibus, ceu liber quintus, accessit eiusdem *correctio librorum Platonis de legibus*, *Georgio Trapezuntio interprete*, & ceu sextus, eiusdem *de natura & arte aduersus eundem Trapezuntium*; editi Venetiis anno 1503, & iterum 1516. fol.

Nimirum ingens hocce tempore, seu circa medium saeculi decimi quinti, inter Graecos de Platonica philosophia oriebatur certamen, num praeferenda sit Aristotelicae, an vero huic princeps, si non vnicus, locus debeatur? Quae etsi mere philosophica aut litteraria videri poterat quaestio; accedebant tamen quaedam, quae & theologiam tangebant, immo si quibusdam PLETHONIS aduersariis credimus, per eam ipsa religio christiana in maximum adducebatur periculum. GEORGIVS namque hicce GEMISTVS, siue PLETHO, maximus PLATONIS admirator, philosophiae eius ita addictus fuit, ut eam Aristotelicae multis modis praeferreret, atque ARISTOTELEM regno, quod hactenus in scholis obtinuerat, spoliare niteretur. Id-

que, edito de *Platonicae & Aristotelicae philosophiae differentia* libro, agere visus est. Aduersarios itaque mox expertus est GEO. SCHOLARIVM, qui patriarcha Constantinopolitanus factus, GENNADIVS dictus est; THEODOR. GAZAM, & GEORGIVM Trapezuntium, viros vtique eruditos, & haud exiguae inter Graecos auctoritatis. Ex his GEORGIVS Trapezuntius simul BESSARIONEM adgressus est. Erenim cum ARISTOTELES libro secundo physicorum adseruisset, *naturam quidem omnia alicuius rei gratia facere, verum tamen nihil consulo agere, quemadmodum ars quoque licet sine consilio agat, omnia tamen alicuius rei gratia facit*; GEORG. GEMISTVS PLETHO hancce sententiam sibi impugnandam sumisit, probareque voluit, *tam artem quam naturam secundum Platoniconum opinionem quae faciunt, consulo agere.* Hoc cum THEOD. GAZAE, acerrimo Aristotelis defensori, displiceret; scripsit eam ob rem ad BESSARIONEM, eiusque sententiam super hacce quaestione exquisiuit. Respondit etiam BESSARION breuiter, atque ostendit, non adeo magnam inter Platonis ac Aristotelis sententiam hic esse differentiam. Tum vero GEORGIVS Trapezuntius, qui iam ob alias causas alieno a BESSARIONE erat animo, occasione hac arrepta, istam responsionem refutauit; ut tamen, se verum eius auctorem ignorare, fingeret, eamque THEOD. GAZAE tribueret, & hac ratione tres viros praestantissimos PLETHONEM, THEOD. GAZAM, & BESSARIONEM impugneret. BESSARION autem, ne sine responsione, quae GEORGIVS ille Trapezuntius obiecerat, dimitteret; librum illum *de natura & arte* composuit, quem operis *aduersus calumniatorem Platonis, librum sextum* constituit, antea diximus, in cuius etiam initio, quae de scripti huius occasione diximus, fusius enarrat, *p. m. 108. seqq.* Accesserunt deinde & alii ad hocce certamen, ex quibus

MICH. APOSTOLIVS partes equidem PLETHONIS, seu BESSARIONIS potius, tuendas suscepit; sed cum iniuriis potius & contumeliis, quam rationibus, pugnet; ipsi BESSARIONI hocce eius scriptum displicuit, qui contra, quod ANDRONICVS illi opposuit, calculo suo adprobavit. Nec ipse prorsus conquieuit GEORGIVS Trapezuntius; quin potius, mortuo PLETHONE, librum, *comparatio Platonis & Aristotelis* inscriptum, publicae luci exposuit, in quo omnem furorem tum in PLATONEM, tum in PLETHONEM, effudit. Et ad hunc quidem quod attinet, cum non tantum grauissimorum in theologia errorum arguit, sed alterum quoque Mohammedem vocare non dubitat, qui, abrogata tum christiana tum Mohammedica religione, nouam quamdam, seu ethnicam, hypothesis Platonis superstruendam, introducere voluerit. Quae autem contumeliose in PLATONEM dixerat, BESSARIONEM permouerunt, vt libros illos *quatuor contra calumniatorem Platonis*, quos antea laudauimus, conscriberet; in quibus vt nihil eorum, quae ad philosophiae Platonicae commendationem pertinent, praetermittit; ita interdum suo erga eam amoris plus, quam decet, indulgere videtur. Documento esse potest, quod statim *lib. I. cap. I.* docet, reprehensionem Platonis fidei orthodoxae magnum detrimentum adferre; item, eos, qui Platoni detraxerunt, infidelium impietatem adiuuare; & quae alia sunt eiusdem generis. Multa quoque in philosophia Platonica religioni christianae consentanea deprehendisse sibi visus est; de quibus tamen viri docti, quibus verum & genuinum Platonis systema perspectum est, non sine ratione aliter sentiunt. Ad mysterium autem trinitatis quod attinet, neque ad Platonem, neque ad Aristotelem illud referendum esse, pronuntiat; si qua tamen apud hos philosophos eius rei sit significatio, esse potius apud Platonem; in-

terim addit, trinitatem ratione naturali cognosci non posse, sed tantum sacris auctoritatibus probari; *lib. III. cap. XIV.* Historiam huius inter Graecos de philosophia Platonica & Aristotelica certaminis fufius enarrat IO. BOVINVS, in dissertatione, quae extat *dans les memoires de l' academie royale des inscriptions & belles lettres, tome IV. p. 481. seqq.* secundum editionem Amstelodamensem; vt supra quoque iam obseruauimus *lib. I. cap. IV. ad g. XXII.* vbi itidem certaminis huius mentionem fecimus.

Sed vt ad id, vnde digressi sumus, redeamus; GEORGIVS iste Trapezuntius, quocum BESSARIONI lis intercessit, pro Latinis stetit, illorumque causam defendit in libro *de processione spiritus sancti contra Graecos ad Ioannem Cubolicum*; itemque in *epistola ad hieromonachos Cretenses & sacerdotes de processione spiritus sancti, & de vna, sancta & catholica ecclesia*. Hominis ingenium credulum facile inde agnoscas, quod in *expositione in illud Ioannis: si eum volo manere, donec veniam*, probare adnifus est, Ioannem euangelistam nondum esse mortuum. Legendus de illo LEO ALLATIVS, in *diatriba de Georgii & eorum scriptis num. 2. p. 721. seqq.* GEORGIVS contra GEMISTVS, siue PLETHO, quem antea iam commemorauimus, vir ingenio & eruditione florentissimus, idemque philosophis non minus quam theologis adnuerandus, Graecorum contra Latinos in se suscepit defensionem, edito libro *de processione spiritus sancti contra Latinos*; vel vt plenior eius inscriptio se habet: *ἀποδείξει ότι ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ὁ λόγος. ὁ δὲ κένωτικὸν ἔπευται. demonstratio, spiritum sanctum ex patre solum procedere, neque inde aliquod sequi absurdum.* LEO ALLATIVS de hocce libro ita pronuntiat: *Qui cum ex fundamentis gentilium philosophiae*

phiae ad id probandum argumenta petiſſer; neque Graecis ipſi ex ſchiſmate fuiſſent; quin ex iis Manuel Peloponneſius, magnae eccleſiae rhetor, qui ſub patriarcha Pachomio vivebat, ut de eo tradit in hiſtoria eccleſiaſtica Manuel Malaxus, ita argumenta Pletthonis libro de hac re edito, cuius illud principium eſt: *μὴ τὸν ἁγίον ἀνδρᾶ ἐκδιώκοντες ἰσχυρῶς, ῥησίστι, ὡς ἂν μὴν ἐν τῷ βιβλίῳ, ὡς ἂν μὴν ἐν τῷ βιβλίῳ, ὡς ἂν μὴν ἐν τῷ βιβλίῳ*, reſellit, ut non minus eum in hoc libello, quam alii in libris de legibus, impictatiſ & gentiliſini adcuſaret; in diatriba de Georgiis & eorum ſcriptis, num. LV. pag. 755. Aliud adhuc eiſdem argumenti opus, idque vberius, PLETHO ſcripſit, de quo LEO ALLATIUS conferendus, de perpetua eccleſiaſtica ſecident. & orient. conſiſ. lib. III. cap. III. §. VI. pag. 937. Concilio Florentino etiam interfuiſt SYLV. SYROPVLVS, ſeu, ut alii vocant, SGVROPVLVS, qui, cum ſtrenue pro eccleſia graeca pugnaſſet, inuitus tandem ac coactus concilii iſtius de greſis ſubſcripſit. Sed, domum reuerſus, ad priuatam vitae rationem ſe contulit, animumque ad res, in concilio iſto geſtas, enarrandas adiecit. Idque praſtitit in vera hiſtoria unionis non verae inter Graecos & Latinos, ſive concilii Florentini exaltiffima enarratione, quam graece ab eo ſcriptam cum verſione & notis publicae luci expoſuit ROB. CREYGHTON, Hagae Comitum 1660. fol. Quemadmodum autem SGVROPVLVS propenſum in hacce hiſtoria in Graecos oſtendit animum; ita ſi quis, quo pacto Latini res in hocce concilio geſtas narrent, cognoscere aueat, conſulere poterit acta concilii huius Florentini, ab HORATIO IVSTINIANO collecta, diſpoſita, & notis illuſtrata, editaque Romae anno 1638, & deinde conciliorum collectionibus inſerta; itemque acta concilii huius a THEOD. XANTHOPVLO graece conſcripta, editaque Romae an. 1577, deinde cum aliorum quorundam operibus graece & latine ex interpretatione MATTH. CARYOPHILI ibidem denuo excuſa, anno 1638.

BVD. ISAGOGÆ.

duobus voluminibus in 4. Addendae & LEO. ALLATII exercitationes in ROB. CREYGHTONI adparatum, verſionem & notas ad Sguropuli hiſtoriam concilii Florentini, Romae an. 1674. 4. Refertur etiam inter Latinorum aduerſarios GEO. SCHOLARIUS, cuius itidem iam antea facta eſt mentio, MARCI Ephesiſi ſummus ſectator & amicus, qui circa annum 1438 claruit. Cum autem eodem tempore GEORGIVS quidam SCHOLARIUS floreret, & in magna apud Ioannem imperatorem gratia & dignitate viueret, qui & concilio Florentino interfuit, ac tandem capta a Turcis vrbe Conſtantinopoli, laicus adhuc patriarcha conſtitutus eſt, quo tamen iterum ſe abdicavit munere, ſeqe in monaſterium recepit, vbi multa pro Latinis ſcripſit; quaſtio inter viros doctos orta eſt, num hic SCHOLARIUS a priori diuerſus ſit, an minus? MATTH. CARYOPHILVS, Iconienſis epiſcopus, exiſtimat, duos fuiſſe SCHOLARIOS, quorum vrque etiam GENNADIUS dictus ſit; alterum Latinorum amicum, qui concilio Florentino interfuerit, & ante captam Conſtantinopolin laicus obierit; alterum eorundem hoſtem, & Graecorum ſtrenuum deſenſorem, qui vrbe Conſtantinopoli a Turcis occupata, patriarchatum obtinuerit. In eandem conceſſit ſententiam LEO ALLATIUS, in eo ſolum in diuerſa abiens, quod putat GEO. SCHOLARIUM, MARCI Ephesiſi amicum, hoſtemque Latinorum, morbo impeditum concilio Florentino non interfuiſſe, vitaeque ante captam vrbe Conſtantinopolin deſunctum, numquam patriarchatum obtinuiſſe, Graecorum interim cauſam, ad extremum vsque vitae halitum deſendiſſe; alterum autem GEORGIVM, iam patriarcham, cum imperatore concilio Florentino adfuiſſe, ſemperque cum Latinis ſenſiſſe. Immo, alium adhuc quemdam GEORG. SCHOLARIUM Correſum exiſtiſſe, ſuſpicatur; atque ita tres GEO. SCHOLARIOS

P p p p p

& GEN-

& GENNADIOS recenset; *de perpetua ecclesiae occident. & oriental. consens. lib. III. cap. V. §. I. seqq. pag. 959. seqq.* itemque in *diatriba de Georgijs & eorum scriptis num. LVII. p. 760. seqq.* Verum, utrumque, & MATTH. CARYOPHILVM, & LEONEM ALLATIVM, maximopere hic falli, vnumque tantum hoc saeculo floruisse GEORG. SCHOLARIVM, qui primum in ipsa synodo Florentina ab vnione Graecorum & Latinorum animo non adeo alieno fuerit, deinde vero fortissimus, constantissimusque Graecorum contra Latinos propugnator existerit, tandemque patriarchalem obtinuerit dignitatem, & ex eo tempore GENNADIVS dici voluerit, qua tamen iterum se abdicaucit; hodie viris doctis obseruatum est. Primus, qui id animaduertit, vnicumque solum GENNADIVM hoc saeculo vixisse, docuit, RICH. SIMON fuit, in libro *de transubstantiatione*, quem THOM. SMITHO opposuit, an. 1685. 12. Deinde eandem sententiam confirmavit, cunctaque copiosius edisseruit, EVSEB. RENAUDOTVS, in *observationibus ad Genнадий homilias de sacra eucharistia*, editis Parisiis an. 1609. 4. pag. 40. seqq. dissertationemque inde excerptam *bibliothecae suae graecae* inseruit IO. ALB. FABRICIVS, *volum. X. siue lib. V. cap. XLIII. pag. 343. seqq.* Conferenda & quae pro eadem sententia, vnum scilicet tantum fuisse GEO. SCHOLARIVM, siue GENNADIVM, adfert HENR. WHARTON, in *append. ad bistor. literar. scriptor. ecclesiast. Guil. Caneii saec. XV. pag. 78.* & ipse GVL. CAVEVS, *parte altera bistor. literar. pag. 309.* Ad scripta autem GENNADII huius quod attinet, quae circa tempus concilii Florentini composuit, quaeque vnioni vtriusque ecclesiae fauere videntur, ad ea, praeter *epistolas* varias atque *orationes* cum primis huc spectat eiusdem *apologia pro quinque capitibus concilii Florentini*, quae graece cum concilio Florentino edita est Romae an. 1677. fol.

& latine, FAB. BENEVOLENTIO Senensi interprete, ibidem an. 1579. 4. latine quoque inserta *bibliothecae maximae patrum romo XXVI. pag. 560. seqq.* Longe autem plura deinceps, cum animum Latinis palam inimicum declarasset, composuit; cuiusmodi sunt: *de purgatorio libri duo; summaria responsio ad obiectiones Latinorum circa idem purgatorium; de processione spiritus sancti contra Latinos tomi duo; & quae alia sunt eiusdem generis, quae EVS. RENAUDOTVS refert, l. c. p. 377.* qui & reliqua GEORGII huius scripta recenset, ex quibus patet, haud vltimum inter polemicos theologos illi deberi locum. Defensoribus ecclesiae latinae adnumerandus etiam est IOANNES, archipresbyter Plusiadenus, qui, cum episcopo Methonensis factus esset, IOSEPHI nomen adsciiuit. Florentina enim vix finita synodo, *dialogum* edidit de differentia inter Graecos & Latinos, & de sacro-sancta synodo Florentina, quem graece & latine exhibet LEO ALLATIVS, *Graeciae orthodoxae tomo I. p. 583. seqq.* Sed & *apologeticum* scripsit *pro synodo Florentina aduersus Marcum Ephebum*, in collectionibus conciliorum subinde editum. Eo multo celebrior est GREGORIUS Melissenus, Mammass dictus, qui, cum initio Latinos acriter impugnasset, pontificis auro misti, quae ad vnionem promouendam ei facere visa sunt. Ad patriarchalem tandem dignitatem ecclesiae Constantinopolitanae euectus, eandem iterum amisit; haud dubie, tanquam ecclesiae graecae in concilio Florentino proditor, ab ea deiectus. Praeter alia *antirrheticum* scripsit *aduersus Marci Ephebi epistolam encyclicam*, qua hic omnes christianos, ne synodum Florentinam reciperent, adhortatus fuerat; qui cum M. CARYOPHILI versione *actis concilii Florentini*, an. 1612 & 1638 Romae editis, subiunctus, & deinceps aliis conciliorum collectionibus insertus est. Sed mirro reliqua; cum nostri solum in.

instituti ita ferat ratio, praecipua in controuersis theologicis momenta indicare.

Sed ut reliqua persequamur, addendi adhuc sunt, qui in trium hocce saeculorum interuallo pro religionis christianae veritate, contra gentiles, Iudaeos & Mohammedanos pugnarunt. Et ad gentiles quidem quod attinet, etsi nulla fere amplius cum iis disputandi se offerret occasio; THOMAM tamen DE AQUINO summam catholicae fidei contra gentiles in quatuor libros distributam scripsisse, supra iam obseruauimus. Elogia huius operis, itemque editiones, recensent IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in scriptoribus ordinis praedicator. recensitis tomo I. saec. XIII. pag. 289. Posset huc etiam quodammodo referri RAYM. DE SABVND, qui saeculo decimo quinto claruit, *theologia naturalis*, ad veritatem quippe religionis christianae confirmandam comparata; sed de ea iam supra dictum lib. I. cap. IV. ad §. XXX. Ad eos itaque potius accedimus, qui contra Iudaeos veritatem christianae religionis propugnarunt. De RAYMVNO equidem MARTINI, eiusque *pugione fidei*, fuse itidem egimus, cum de certaminibus ac controuersis, ea aetate cum Iudaeis exortis, verba faceremus. Edita autem in hocce temporis interuallo & alia contra Iudaeos scripta sunt, quorum hic iniicienda est mentio. Et saeculo quidem decimo tertio GVILIELMVS floruit, Bituricensis ecclesiae diaconus, antea Iudaeus, postea autem GVILIELMI, Bituricensis archiepiscopi, a quo ad christianam fidem conuersus, & ex sacro baptismi fonte susceptus erat, discipulus. Hic itaque opus composuit, *bellum domini contra Iudaeos & Sadaeaeos Iudaeorum haereticos*, libris duobus, inscriptum; quod, ut CASIM. OVDINVS auctor est, per *allegorias librorum veteris & noui testamenti*, ex principio & fine cuiuslibet libri desumtas, cum *allegoriis de quin-*

que sensibus, sermone de passione domini, & confessione de corpore & sanguine domini, incipit; qui & tum *prologi*, libris istis duobus praemissi, tum & ipsorum librorum initium refert, tandemque concludit, se neminem legisse, qui operis istius meminisset; *comment. de scriptoribus ecclesiasticis. tomo III. saec. XIII. p. 156.* Miror autem, viro huic doctissimo ignotum fuisse, opuscula GVILIELMI istius, scilicet *allegorias veteris & noui testamenti de principio & fine cuiusque libri*; sermonem de passione domini; opusculum de eucharistia, & denique prologum librorum bellorum domini contra Iudaeos & contra haereticos, edita esse a IAC. HOMMEY, in *supplemento patrum*, Parisiis 1686 euulgato p. 390. ff. Saeculo sequenti decimo quarto PORCHETVS SALVATICVS, siue DE SALVATICVS, vixit, patria Genueusis, ordinis Carthusiani monachus, vir linguae ebraeae minime rudis, qui famam ac celebritatem consequutus est ob opus, quod *victoriam aduersus impios Ebraeos* inscripsit, & in quo non tantum scripturae sacrae essatis, sed testimoniis etiam ex talmude, itemque kabbalistarum, & aliorum Iudaeorum scriptis, petitis, christianae religionis veritatem contra Iudaeos probare adgressus est. Eum plurima ex MART. RAYMVNDI *pugione fidei* accepisse, vt tamen in praefatione grato hoc agnosceret animo, hinc & a plagii crimine eum absolvendum, supra iam obseruauimus. De aetate eius equidem viri quidam docti dubitarunt, sed eum anno 1303 librum suum scripsisse, ex hisce eius verbis: *adhuc est hic sciendum, quod, christianis computantibus nunc ab incarnatione domini annos 1303, computant Iudaei ab initio mundi annos quinque millia LXIII*, recte colligit IO. CHRISTOPH. WOLFFVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. V. sect. I. pag. 1001.* vbi & obseruat, huncce PORCHETI librum ex recognitione AVG. IVSTINIANI prodiiisse, Parisiis an. 1520. 4. HOYTEVILLAEVS abbas, de utroque & RAYMVNDI

PPP PPP 2

MAR-

MARTINI & PORCH. SALVATICO, ita pronuntiat: Raymundus Martini librum composuit inscriptum: *proigio fidei, & paullo post Victor Porchetus de Saluaticis, monachus Carthusianus, alio opere christianam religionem defendere adgressus est. Et hic quidem nihil fere aliud egit, quam ut illum exsiberet; & si dicendum, quod res est, uterque maiorem zelum, quam robur in conuincendis Iudaeis, demonstrauit, uterque minus caussae, quam defenderunt, quam caussi illis inseruiit. Cum Aristoteles locum in obiectionibus inueniat, eius etiam auctoritate cu clypeo uterque vititur, qui tamen si arbitri munere fungi debeat, ad continuandas istas controuersias plus conferet, quam ad finiendas, iudexque in hisce adeo parum idoneus est, ut semper miratus sim, cum hactenus non fuisse repudiatum; in discursu historico & critico de methodo praecipuorum auctorum, qui pro & contra christianam religionem a prima eius origine scripserunt, eiusdem libro: religio christiana probata per facta, praemisso p. 146. Quo iure PORCHETVM huncce VICTOREM vocet, nescio; cum numquam, eum ab aliis ita adpellatum, viderim. Posset ceteroquin facile aliquis suspicari, eum nomen libri cum nomine auctoris confudisse. Quae de Aristotele dicit, eum harum controuersiarum non esse idoneum iudicem, recte se habent; id tamen cum saeculi potius, quam istorum auctorum, fuerit vitium; non ideo quae recte & praeclare monuerunt, contemnenda sunt. Eodem saeculo decimo quinto vixit, & eruditionis laude floruit, HIER. A SANCTA FIDE, gente Hispanus, ex Iudaeo christianus, qui, antequam Christum nomen daret, יהושע חורין R. IEHOSCHVA HALLORKI vocabatur, medicique munere apud Benedictum pontificemungebatur. Iudice IULIO BARTOLOCCIO vir fuit pius & doctus, sed Iudaeorum aerrimus hostis, quos non semel lacepsuit, & in arenam pro fide & religione christiana contra eos*

pugnaturus descendit; & insignem victoriam & triumphum egit; biblioth. magn. rabbin. tom. III. p. 776. Nimirum disputatione publica, an. 1412 coram Benedicto XIII pontifice, qui alias PETR. DE LVNA dicebatur, instituta, cum Iudaeorum doctissimis in certamen descendit, eo euentu, ut non tantum superior inde discederet, victoriamque referret, sed & si vera sunt, quae nonnulli tradunt, tria millia Iudaeorum ad christianorum sacra accederent. Aliter equidem Iudaei, qui eius rei mentionem faciunt, euentum certaminis narrant, suaeque gentis doctores in hoc conflictu superiores extitisse, contendunt, speciatim SAL. BEN VIRGA, in tribus Iudae p. m. 225. seqq. ubi ex instituto hance disputationem describit. Sed secus se rem habere, victoriamque penes HIER. A SANCTA FIDE fuisse, ex ipso constare exitu, IUL. BARTOLOCCIVS pronuntiat; siquidem, teste ipomet Benedicto XIII pontifice, in sua constitutione, tria millia Iudaeorum in fine huius disputationis ad Christum conuersi fuerint; l. c. p. 778. Recte interim monet NIC. ANTONIVS, verum disputationis istius euentum aliunde, quam ab ebraeo historico (SAL. BEN. VIRGA, quem ipse antea commemorauerat) esse cognoscendum, eidemque opponit HIER. SVRITAM, qui illi flos historicorum audit, quive annalium Aragonensium lib. XII. cap. XLVI. disputationis istius historiam ita enarrat, ut in multis a Iudaeo isto dissentiat. Et ad euentum quidem quod attinet, *sementi huic messem admodum uberem felicemque successisse*, ex eodem HIER. SVR. ANTONIVS refert, conuersis integris aliquot locorum synagogis, pluribusque aliorum familiis vsque ad trium fere millium capitum; addit tamen, causam Dei simul egisse VINCENT. FERRERIVM, quem praedicatorum ordinis clarissimum istius temporis euangelici praedicationem vocat; biblioth. hisp. veter. tom. II. lib. X. cap. I. pag. 133. SAL. BEN VIRGA

in historia disputationis istius non optima fide versatum, inde quoque colligas, quod responsum Iudaeorum ad argumentum HIERONYMI A SANCTA FIDE, a traditione, de mundo per sex millia annorum duraturo, desumptum, ita referat, ac si nihil solidi ad eam regerere potuisset HIERONYMVS. Recte id obseruat CHRIST. HELVICVS, docetque, verosimile non esse, HIERONYMVM ad nugas istas rabbinicas obmutuisse, vt cogeretur ad aliud argumentum progredi, quod SAL. BEN VIRGA adserit, simulque quid HIERONYMVS respondere potuerit, aut debuerit, ostendit; in *elenchis iudaicis* p. 275. seqq. editionis, quae cum praefatione THOM. CRENTII Lugduni Batauorum an. 1702. 8. prodiiit. Non tantum autem HIERONYMVS in ista disputatione Iudaeos errorum conuincit; sed duos insuper contra eosdem libros scripsit, alterum *de refellendis Iudaeorum erroribus*, alterum *aduersus Talmud Iudaeorum*; vterque inscriptus: *Hebraeomastix, vindex impietatis & perfidiae iudaicae &c.* Francofurti an. 1602. prodiiit, insertus quoque *bibliothecae maximae patrum tom. XXVI. p. 526. seqq.* A Iudaeis huic HIERONYMI operi duo scripta opposita esse, alterum R. ISAACI NATHAN, *reprehensio seductoris*, alterum VID. ALBEN LEVI, *sanctum sanctorum* inscriptum, quorum tamen neutrum typis exscriptum sit, IO. CHRISTOPHORVS WOLFFVS docet, *biblioth. ebr. part. I. num. DCCXCI. p. 464.* vbi & plura de HIERONYMO hocce A SANCTA FIDE suppeditat. IULIVS autem BARTOLOCCIVS obseruat, R. IOS. ALBO, qui certamini huic interfuerit, cum videret, per felicem eius euentum res Iudaeorum in dies in peius ruere, ad confirmandos suorum animos ספר עקרים *librum fundamentorum* composuisse, in quo de praecipuis fidei iudaicae capitibus tractet, & christianorum subinde refutet dogmata; h.c. p. 778. HOVTEVILLA EVS ab-

bas, HIERONYMI huius A SANCTA FIDE opus iis, quae RAYMUNDVS MARTINI & PORCHETVS SALVATICVS in hoc genere scripserunt, praefert, saltem, tolerabilius esse, putat; nec tam soliditatem, quam elegantiam in libro *aduersus talmud iudaicum*, siue *de iudaicis erroribus ex talmude*, desiderat; in *discursu historico & critico* antea iam laudato, p. 147. Elegantiam equidem in eiusmodi scriptis, ea praesertim aetate, non adeo requiras. Ad reliqua autem quod attinet, an abbas hicce idoneus illorum iudex sit, valde adhuc dubito. DE PAVLO BVRGENSE, vel PAVLO DE SANCTA MARIA, qui antequam a Iudaeis ad christianos transiret, SAL. LEVITA dictus est, alibi equidem erit dicendi locus. Hic autem commemorandus est ob *serutinum scripturarum*, seu dialogum, qui duobus constat libris, quorum prior est *polemicus* contra Iudaeorum errores, interloquutoribus Saulo, hoc est, Ebraeo, & Paulo, hoc est, ex Ebraeo christiano; posterior *didascalicus* inter Ioannem magistrum & discipulum, quo ille hunc de rebus quibusdam dubiis & obscuris instruit. Prodiit hoc opus Mantuae anno 1475. fol. Plura de eo dabit NIC. ANTONIVS, *biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. X. cap. V. p. 157.* R. MOSEN Gerundensem contra cum scripsisse, obseruat IO. CHRIST. WOLFFVS, *biblioth. ebr. part. I. num. MDCCCVIII. p. 963.* Praetermittendus quoque hic non est ALPHONSVS DE SPINA, gente Hispanus, ex ordine minorum, inter saeculi decimi quinti scriptores haud omnino ultimo ponendus loco. Auctor namque est operis *fortalium fidei in vniuersos christianae religionis hostes &c.* inscripti. Enim vero, licet & contra haereticos pugnet; cum primis tamen cum Iudaeis & Mohammedanis, seu Sarracenis, illi res est. Quinque constat libris, quorum *primus* ipsam arcem, quam *fortalium* vocat, describit,

secundo autem haereticorum, *tertio* Iudaeorum, *quarto* Sarracenorum, *quinto* denique diabolorum vanos irritosque in arce ista oppugnanda conatus fuit. Dubitatum equidem de auctore istius operis fuit, nonnullis BARTH. SPINAE, Dominicanorum ordini adscripto, aliis IOANNI DE SPINA, vel SPIRA, quibusdam GVIL. TOTANO, illud tribuentibus. Sed hodie constat inter omnes, ab ALPHONSO DE SPINA illud profectum esse, quod & luculenter euincit NIC. ANTONIVS, *biblioth. hisp. vet. tomo II. lib. X. cap. IX. p. 183.* qui & editiones eius indicat. Conferenda &, quae de hoc opere monet IVL. BARTOLOCCIVS, *biblioth. magn. rabbin. part. IV. p. 408.* cum primis autem de eo legendus RICH. SIMON, *biblioth. critique tom. III. cap. XXX. p. 316. seqq.* ubi obseruat, auctorem rerum rabbinicarum non adeo peritum esse; cumque obiectiones, quae Iudaeis semper vitatae sunt, proponere, & ad eas respondere, multa quoque Iudaeorum facinora, quae in Hispania ex odio erga christianos perpetraverint, narrare, quae licet ab hominibus fide dignis se accepisse adferat, non tamen dubitat

SIMON, quin interdum Iudaeorum crudelitatem nimis exaggeret. De IOANNE DE TURRECREMATA, eiusque libro *contra principales errores perfidi Machometi*; itemque NIC. CVSANO, eiusque *cribrationum alcorani libris tribus*, iam supra dictum est. Ex Graecis hic commemorari poterat GEORG. SCHOLARIVS, siue GENNADIVS, patriarcha Constantinopolitanus, ob *expositionem fidei christianae coram Turcarum imperatore Mohamede factam*: sed de ea iam supra copiose egimus lib. huius II. cap. II. ad §. IX. Contra Iudaeos idem GENNADIVS librum per modum dialogi composuit, inscriptum: *ἐλεγχος τῆς Ἰουδαίας πάσης, confutatio erroris iudaici ex scriptura & rebus gestis, & ad christianam veritatem cohortatio* &c. de quo conferendus EVSEB. RENAVDOTVS, in *differt. de Gennadio*, quam exhibet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 371.* Addi hisce & alii possent; sed ad recentiora nobis properandum est tempora. Haecenus etiam dicta sufficient, ut inde, quatenam in hisce saeculis controuersiarum theologicarum fuerit ratio, intelligatur.

§. VIII. Noua ecclesiae orbisque litterati facies, saeculo decimo sexto orta, nouis etiam, iisque longe plurimis, controuersiis occasionem dedit, simul in ipsa ratione, eas tractandi, mutationem haud leuem attulit, non minora incommoda fere, quam commoda secum vehentem.* Vt autem praecipua, quae hic se offerunt, obseruatu digna, ordine prosequamur; primum eos ex nostratibus commemorare iuuabit, qui in certaminibus istis theologicis prae reliquis celebritatem quamdam consequuti sunt.**

* Cum refuscitata, non sine prouida Numinis cura, bonarum litterarum, cum primis linguarum, latinae, graecae, ebraeae studia, lucem egregiam scripturae sacrae adferrent, maximumque ad veritatem inuestigandam & inueniendam suppeditarent praesidium; sperare aliquis poterat, controuersiarum theologicarum finem fo-

re, saltem numerum earum imminutum iri. Quo clarior enim veritatis lux omnibus adfulget; eo facilius errorum omnium dispelluntur nebulae. Atque fieri utique hoc potuisset, nisi partium studium, alique mortalium obstitisent adiectus. Expofita equidem hac ratione per ecclesiae emendationem omnium oculis fuit veritas. Sed non

non omnes, ut ei locum relinquerent, a se impetrare potuerunt. Hinc non immixta, sed aucta potius sunt certamina theologia; cumque per bonarum litterarum subsidia iam elegantiori facie theologia polemica prodiret; veritatis diuinae equidem interdum magnopere hoc profuit defensoribus; non minus tamen & illis, qui a recto discesserunt tramite, noua hinc subministrata sunt arma, quibus ad errores suos magna specie defendendos, propugnandosque vterentur. Melior itaque elegantiorque, si modum disputandi tractandique controuersias theologicas spectes, theologiae polemicae adparuit facies; sed non minora quoque inde ob auctum controuersiarum numerum, & arreptum vtriusque bonarum litterarum praesidium, exorta sunt incommoda.

** Primus hic citra controuersiam locus debetur beato MARTINO LUTHERO nostro, qui & primus, rebus omnibus perditis ac desperatis, velut signum aliquod ad bene sperandum sustulit. Nec quisquam ad veritatis causam agendam aprior aut magis idoneus reperiri poterat. Iudicium acerrimum cum ingenii foecunditate dubia velut in eo certabant palma; hinc cum argumentorum robore, eloquentia coniuncta erat efficacissima, qua cuncta, quae ei se offerebant, prosternebat, & torrentis instar inundabat. Accedebat animus intrepidus, quem nec potentia aduersariorum, nec periculorum metus, nec vis villa aut comminatio mouere, aut a recto desistere tramite poterat. Pugnabat, fateor, pro eo veritas; non minus tamen ille pro veritate pugnabat, ut a nullo mortalium aut rectius, aut melius, aut maiori efficacia defendi, & contra quousvis hostium insultus in tuto collocari potuisset. Non vnum autem fuit aduersariorum genus, quocum LUTHERVS in certamen descendit. Namque & cum roma-

nensibus, & cum anabaptistis, fanaticisque, & cum Zwínglio, eiusque sectatoribus, & cum antinomis, illi pugnandum fuit, ne quid de Iudaëis dicam, quorum itidem acriter profligauit impietatem. Cumprimis tamen cum romanensibus illi res fuit, utpote qui & auctoritate, & potentia, & numero reliquis longe fuerunt superiores. Atque hi quidem, licet imperatorum edictis, pontificum bullis, academiarum decretis, doctorum virorum scriptis, obruere Lutherum conarentur; imperterrito tamen inuictoque omnia haecce rela exceptit animo, & tam fortiter in capita aduersariorum retorfit, ut letale vulnus monarchiae papali infligeret. Omnia autem, quae LUTHERVS romanensibus opposuit, scripta, enumerare, nostri non est institui, cum ea sint longe plurima. Nec vllam temere in concionibus etiam, in commentariis in scripturam sacram, in epistolis, occasione, eos refutandi, praetermisit. De praecipuis tamen, maximumque trahentibus momentum, quibus contra eos pugnavit, aliquid commemorare, operae fuerit pretium. Ea, quibus primum velut imperum in romanae ecclesiae errores fecit, exhibet VALENT. ERN. LOESCHERS, in *denen vollenständigen reformationen-actis vnd documentis*, in quorum tomo primo, quae beatus LUTHERVS an. 1516 & 17, altere autem, quae an. 1518 scripsit, sistit. Speciatim theses LUTHERI contra indulgentias, TEZELIO oppositas, & quae TEZELIVS iterum contra LUTHERVM scripsit, legere licet *tomo I. cap. XXI. p. 438. seqq.* nonnulla, quae ad controuersiam LUTHERI cum SYLV. PRIORATE & IO. ECKIO spectant, *tomo II. cap. III. seqq. p. 13. seqq.* Totus autem iam orbis christianus certaminum istorum strepitu personabat, cum LUTHERVS anno 1520 memorabilem libellum ad caesarem & nobilitatem imperii (*an den christlichen Adel teutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*) lingua

gua germanica ederet, qui cum breui ad
 NIC. AMSDORFIVM *praefatione tomo I. Alen-
 burg. p. 480. seqq.* exstat. Tanta cum
 libertate huncce libellum scripsit LVTHE-
 RVVS, vt etiam amici eius pro classico bel-
 li haberent. Quare & apud Langum, Au-
 gustinianorum vicarium, non alia ratione
 se excusat, quam quod persuasus sit, *papa-
 rum veram & german. m. antichristi sedem
 esse; lib. I. epist. CLXXXVII.* Addit ta-
 men, multis placere, nec aulae electorali pe-
 nitius displicere. Conferendus VIT. LVD.
 SECKENDORFIVS, *hystor. Lutheran. lib. I. §. LXXII. p. 112.* Non minus celebre
 & obseruatu dignum est alterum illud scri-
 ptum, quod eodem anno prodiit, de *ca-
 priuitate babilonica ecclesiae, praefidium D. Martini Lutheri*; quod *tomo II. latin. Ienens. pag. 273. seqq.* legitur, & germanice
tomo VI. Alenborg. in adpendice p. 1379. seqq. Aperite hic iterum suum ab ecclesiae
 romana dissensum proficitur, papatum reg-
 num Babylonis esse, & Nimrodicam ve-
 nationem, serio testatus. Nec quidquam
 eorum, quae reprehensione digna censuit,
 praetermisit, cumprimis vero de natura,
 vsu, & numero sacramentorum disputa-
 uit. Interea Leo x pontifex die xv Iunii
 eiusdem anni bullam contra LVTHERVVM
 promulgabat, in qua propositiones, ex li-
 bris eius excerptas, partim vt *manifeste haereticas*,
 partim vt *scandalosas & temerarias* condemnabat. Huic bullae duos libel-
 los LVTHERVVS opposuit, qui speciminis
 instar esse possunt, quom inuicem animi ro-
 bore papatum adgressus sit. Qui prior
 prodiit, inscribitur: *aduersus execrabilem
 anti-Christi bullam*, exstat *tomo II. lat. Ienens. fol. p. 286. seqq.* In eo vero non
 tantum acriter bullam istam pontificis per-
 stringit; sed dogmata etiam in ea damna-
 ta eiusmodi esse, contendit, vt sine aeter-
 nae damnationis periculo a nemine nega-
 ri queant; id autem qui fecerint, ethnico-
 rum instar se habiturum pronuntiat. Cum-

primis & pontifici obiicit, quod dogmata
 sua damnet, nec tamen, vt episcopos &
 christianos omnes deceat, rationes damna-
 tionis istius adferat, quas ipse iam in ter-
 tium annum efflagitauerit. Alter libellus,
 eidem bullae eodemque anno oppositus,
 inscribitur: *adsertio omnium articulorum
 Martini Lutheri per bullam Leonis X nouis-
 sime damnatorum & tomo II. lat. Ienens. fol. 292. seqq.* exhibetur. In eo quadraginta
 & vnum articulos, in bulla ista conden-
 natos, singulatim explicat, ac tuetur, ea
 sane eruditione & argumentorum euiden-
 tia, vt ipse sibi temperare non potuerit
 LVD. MAIMBURGIUS, quo minus ex
 hocce capite LVTHERVVM laudaret. De
 refutatione enim bullae istius verba faciens,
*negari tamen, inquit, non potest, hac intem-
 perie, quae ei naturalis fuit, impeditum cum
 non fuisse, quo minus consideraret, quae scri-
 beret, semperque ingenium & doctrinam in
 scriptis suis ostenderet.* Lectu digna sunt,
 quae de auctoritate & interpretatione scri-
 pturae ab initio commentatur. Ostendit
 enim, eos, qui hoc sibi obiiciunt, *scripturas
 non esse interpretandas proprio spiritu*, hoc
 solum sibi velle, sensum istorum, qui in
 scripturam sacram commentati sunt, se-
 quendum esse, aut vnus tandem hominis,
 vt indoctissimi, ita sophistis indoctissimis
 circumuallati. Interim nutantem ponti-
 ficis auctoritatem tutari ac defendere in-
 stituebant, quotquot poterant, aut gratiam
 eius atque fauorem sibi conciliare vole-
 bant. In his Parisienses quoque fuere the-
 ologi, qui, ne nihil omnino in hoc cerra-
 mine egisse viderentur, censuram dogma-
 tum Lutheri ediderunt. Spem equidem
 quamdam de Parisiensibus animo conce-
 perat LVTHERVVS ob opinionem Sorbon-
 nae, de superioritate conciliorum supra
 papam, & quod a papa ad concilium pro-
 vocare liceat; non ignarus tamen etiam
 erat, scholam theologicam Parisiensem ma-
 trem velut esse theologiae scholasticae. For-

te &, iudice VITO LVD. SECKENDORFIO, loco deinceps citando, ex rumoribus quibusdam, quod non decessit in Gallia, qui sua probarent, in spē illa confirmatus fuit. Sed spes ista mox euauit, cum theologi isti Parisienses propositiones plurimas ex LVTHERI libro de *captiuitate babilonica* excerptas, acri censura notarent. Censura hæc, siue *determinatio theologicae facultatis Parisiensis super doctrina Lutheriana hæcenus per eam visa*, & in scriptis LVTHERI exstat, vt mox dicemus, & a CAES. EGASSIO BVLAEO quoque exhibetur in *historia vniuersitatis Parisiensis tomo VI. p. 116. seqq.* Pro Luthero itaque apologiam composuit PHIL. MELANCHTHON, inscriptam: *aduersus furiosum Parisensium theologastrorum decretum. Philippus Melanchthon, inquit BVLAEVS, iuuenis adhuc, & Luthero plenus, edidit cum censurâ Lutheri apologiam &c.* In illa autem apologia doctores Parisienses vocat *sophistas & calumpniatores*; atque Lutetiae natam esse profanam illam scholasticen, qua admissa, nihil reliquum sit &c. l. c. p. 127. LVDOW. MAIMBURGIUS de hacce MELANCHTHONIS apologia ita pronuntiat: *Voluit etiam (LVTHERS) vt discipulus suus Philippus Melanchthon, grammaticus admodum disertus, qui Wittebergae humaniores litteras docebat, aduersus eos scriberet, quod is eo stilo præstitit, vt præter distinctionis nitorem & puritatem, genium potius magistri, cuius bilis in ipso titulo libri deprehendebatur, quam discipuli referret, qui alias timidus & moderatus erat; histor. Lutheranismi lib. I. sect. XLVI.* Legitur hæc apologia, vna cum ipsa Parisensium theologorum censura, *tom. II. latin. Ienens. p. 419. seqq.* versio autem germanica apologiae, ab ipso LVTHERO confecta, itidem cum censura ista, in linguam germanicam translata, *tomo I. Altenburg. p. 836. seqq.* In hac vero apologia non tantum acriter solideque LVTHERS defenditur,

BYD. ISAGOGE.

sed nonnulla contra theologos Parisienses atque scholasticos cordate dicuntur; quorum præter ea, quae iam recitauimus, etiam alia adhuc quaedam ipsemet CAES. EGASSIVS BVLAEVS refert. Cumprimis MELANCHTHON, iniuste & ineptissime LVTHERVUM cum haereticis comparari, contendit, (cuiusmodi tamen comparationes in theologia polemica admodum sunt sollemnes) praesertim cum Montano, qui spiritui cuidam suo credi voluerit, cum Luthero omnia sua ex scriptura sacra demonstraret. Addit alia lectu dignissima, in quibus vitia pseudo-theologiae polemicae egregie delineantur. Conferendus VITVS LVD. SECKENDORFIVS, l. c. lib. I. §. CXIII. Tandem & ipse Henricus VIII, Angliae rex, labascanti romanae ecclesiae causae suppetias ferre voluit. Contra eandem enim LVTHERI commentationem de *captiuitate babilonica*, cui doctores Parisienses censuram suam opposuerant, librum edidit, ad septem praecipue sacramentorum defensionem comparatum; hoc ipso *defensoris fidei* elogium a romano pontifice promeritus. Quibus causis rex ad hoc inductus sit, non ignorant, quibus genius eius, statusque regni anglicani, qualis eo tempore fuit, perspectus est atque exploratus. LVTHERS acri responsione hunc etiam aduersarium, diademate licet regio redimitum, more suo repulit; quae lingua latina, qua eam composuit, *tomo II. Ienens. lat. p. 547. seqq.* exstat, germanica autem, in quam ipsemet LVTHERS eam transtulit, *tomo II. Altenb. p. 189. seqq.* Quod tanta asperitate regem in hocce libro exceperit, id ipse ita defendit: *prudens ille & sciens mendacia componat aduersus mei regis maiestatem in caelis, damnabilis, putredo ista & vermis; ius mihi erit, pro meo rege etiam maiestatem anglicam luto suo & stercore conspergere, & coronam istam blasphemiam in Christum pedibus conculcare.* Georgius equidem Saxoniae dux occasionem

Q99999

caſionem hinc arripuit, de ſcriptis LV-
THERII eorumque acerbitate, conqueren-
di; ſed nulla inde LVTHERO creata eſt
moleſtia. Fuſius haec omnia ediſerit VIT.
LVD. SECKENDORFIVS, in *hiſtoria Lu-
theraniſmi lib. I. §. CXIV.* qui & ad cen-
ſuram LVD. MAIMBERGII in hocce ſcrip-
tum LVTHERI ſolide reſpondet. Non
minor *anſicht* in libro *adverſus falſo nomi-
natum ſtatum eccleſiaſticum papae & epiſco-
porum*, (*wieder den falſch-genanten geiſtli-
chen Stand des Palſts vnd der Biſchoffe*)
germanice anno 1522 ſcripto, qui *tom. II.*
Altenb. p. 161. ſeqq. exiſtat, cluſcet. Id enim
vero hic agit LVTHERVVS, vt euincat, pa-
pam & epiſcopos nihil minus, quam Chri-
ſti eſſe apoſtolos; quin potius ad aeter-
nam ipſosmet proptere perniciem, illos-
que, quibus viam ſalutis monſtrare debe-
bant, ſecum abriperet. Quam longe ro-
manae eccleſiae epiſcopi a vera & genui-
ni epiſcopi imagine abſint, ex *I. Tim. III.*
Tit. I. & I. Petr. II. demonſtrat, & ſacri
ordinis virorum vitia grauiffime perſtrin-
git. Eodem hocce anno librum edidit de
*vitanda hominum doctrina (von Menſchen-
Lehre zu meiden)* *tom. II. Altenburg. p. 135.*
ſeqq. in quo praecepta pontificum de ie-
iuniis, de caelibatu clericorum, aliaeque,
impietatis accuſat. Caute tamen ſatis in-
cedit, ne in abuſum, quae ſcripſerat, ver-
terentur, ſeque in illorum gratiam, qui ad
chriſtianiſmum ſufficere arbitrabantur,
quod ouis & carnibus veſcantur, conſeſſi-
one abſtineant, imagines confringant, mi-
nime talia docere, diſerte proſtruit. Ac-
cedeſbat eodem tempore *cenſura in bullam
pontificis*, quam vocant, de *coena domini*,
quotannis in die viridum ante paſcha re-
citari ſolitam. In germanicam nimirum
linguam translatae, adnotationes addidit,
quibus certe, ſibi animum non fuiſſe, pon-
tifici blandiri, demonſtrat; eaeque ratione
exhibetur *tomo II. Altenburg. p. 52. ſeqq.*
Ex reliquis Lutheri contra romanam eccle-
ſiam, eiusque deſenſores, editis monumen-

tiſ, ſequentia non indigna ſunt, quorum
habeatur ratio: *tractatus de abominatione
canonis miſſae*, germanice anno 1523 ſcrip-
tus; *adverſus caecam & iſanam conde-
mnationem Ingolſtadienſem*, ſeu reſutatio
cecuſurae Ingolſtadienſis; *contra nouum
idolum & veterem daemonem Miſnenſem*,
quo in libro canonificationem, quam vo-
cant, Bennonis epiſcopi Miſnenſis impu-
gnat; *adduo contraria ediſta*, id eſt, Worm-
matienſe, anni 1521. & Norinbergenſe
anni 1524 de Lutheri; in quo quidem
ſcripto, an. 1524 edito, ediſta iſta caeſa-
rea reſellit, eaeque inter ſe pugnare, oſten-
dit; quae omnia germanice leguntur *to-
mo II. Altenburg. p. 841. ſeqq.* item *p. 762.*
ſeqq. 771. ſeqq. & p. 780. ſeqq. & quae alia
ſunt eiusdem generis. Cum euentum &
decretum comitorum Auguſtanorum, an.
1530 celebratorum, LVTHERVVS intellexiſ-
ſet; eodem adhuc anno celebrem illam
communionem ad Germanos ſuos dilectos
ſcripſit, (*Warnung D. Martin Luthers an
ſeine liebe Teuſchen*) quae exiſtat *tom. V.*
Altenburg. p. 529. ſeqq. In ea, expoſito,
quod Germaniae, ob aduerſariorum tru-
culenta conſilia & combinationes, immi-
neret, periculo, Lutheranos culpa puros
eſſe, docet, quorum quippe in aprico po-
ſita ſit & modeſtia, & patientia. Quod
ſi aduerſarii arma capiant, & alii deſenſi-
onem parent; nihil ſe ſcripturum, proſi-
tetur, nec dehortando, nec admonendo,
ſed commune expectaturum ſatum, iuſti-
tiae diiudicatione ad iureconſultos reieſta.
Nolle ſe tamen dampnare eos, qui rapinis,
caedibusque vim oppoſuant; cum aliud ſe
inuadere alios, quod fecerit Münzerus, ali-
ud, ſe defendere. Ex hiſce ſimilibus
LVTHERI eſſatſ aduerſarii calumniandi
occaſionem arripuerunt, ac ſi velut classi-
cum cecinſſet, & Germanos, ad arripien-
da contra imperatorem arma, excitatſet:
quos & LVD. MAIMBERGIVS ſequitur,
biſt. Lutheraniſmi lib. III. ſect. II. Idem
iam

iam tum ei obiecerat anonymus quidam Dresdensis, cui ideo librum opposuit, *contra ficiarium vel sycophantam Dresdensem* (*wieder den Meuchler zu Dresden*) qui existat *tom. V. Altenburg. p. 559.* Sed & alio libro edictum Augustanum impugnauit LVTHERVVS: *monita ad edictum post comitia Augustana publicatum anno 1531. (auff das vermeynte Kaiserliche Edict, ergangen nach dem Reichstag zu Augsburg)* qui exhibetur *tom. V. Altenburg. p. 545. seqq.* In eo praecipua doctrinae capita, super quibus hactenus disputatum fuerat, repetit, & suam neruose ac erudite proponit sententiam. Legendus de hisce omnibus VTIVS LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi lib. III. §. III. Communitio ista LVTHERI*, antea memorata, *ad dilectos suos Germanos*, iterum prodit an. 1546, cum PHIL. MELANCHTHONIS *praefatione*; adiuncta etiam est alia LVTHERI *admonitio ad pastores*, cum *praefatione* CHRIST. HOFFMANNI, concionatoris electoralis aulici; accesserunt & *theses LVTHERI viginti, quod licite resistatur pontifici*. Inter vltima, quibus papatum LVTHERVVS impugnauit, scripta, eminet facile libellus *contra papatum a diabolo fundatum* (*wieder das Pabsthum vom Teuffel gestiftet*) *tom. VIII. Altenburg. p. 418. seqq.* & latine *tom. VII. Wittenberg. p. 477.* Acri & vehementi stilo scriptus est, in quo tamen summum & vere diuinum zelum admirari licet. Occasionem ei dederunt litterae pontificis ad Carolum imperatorem, quibus eum ob edictum Spirense obiurgauerat, quae a SFORTIA PALLAVICINO exhibentur, in *historia concilii Tridentini lib. V. cap. VI.* quibus aliud adhuc pontificis scriptum acerbissimum, pluribusque comminationibus refertum, accessit, eidem PALLAVICINO *i. e.* commemoratum. Imperator equidem summa lenitate ad istas pontificis litteras respondit; sed LVTHERVVS more suo istos romani praefulis ausus

castigauit; vnde mirum non est, LVD. O. MAIMBERGIVM dicere, *rabido modo contra breue illud pontificium cum scripsisse; bist. Luth. lib. III. sect. XXIX.* Addenda tamen, quae hac de re disserit VTIVS LVD. SECKENDORFIVS, *hystor. Lutheran. lib. III. §. CXIV.*

Vidimus hucusque LVTHERVVM, plena velut acie contra omnes monarchiae papalis copias dimicantem. Nunc operae pretium erit, etiam velitationes eius, cum singulis pontificiae auctoritatis promachis institutas, considerare, nisi in campum nimis amplum hac ratione deduceremur. Inter primos, quibuscum certamen iniit, fuisse IO. TEZELIVS, monachus Dominicanus, fidei inquisitor, & indulgentiarum in Germania praeco longe impudentissimus; IO. ECKIVS, theologiae professor & concionator Ingolstadtensis; SYLVESTR. PRIERIAS, Dominicanorum ordini adscriptus, & sacri palatii magister; & IACO. HOOGSTRATTANVS, ex Dominicanorum ordine inquisitor, qui & ex infelici cum REVCHLINO pugna aeternam nominis infamiam retulit. Scripta horum hominum iam pridem aeternis tenebris conspulta iacerent; nisi vel aduersarii gloria illa quodammodo obliuioni eripuisset. Recenset ea LVD. ELL. DUPIN *nou. bibl. scriptor. ecclesiast. tom. XIII. part. I. cap. II. p. 32. & part. II. p. 11. 115. & 164.* De IO. TEZELIO, SYLVESTR. DE PRIERIO & IACOBO DE HOOGSTRATT, conferendi etiam IAC. QVETIF & IAC. ECHARD, in *scriptor. ordinis praedicator. recensitis, tom. II. saec. XVI. p. 40. 55. & 67.* Iidem viri docti non TEZELIO, sed PRIERIATI, gloriam, quod primus LVTHERI dogmata conuulserit, tribuunt. Ita enim vnus ex iis loquitur: *Quod autem dixi, Prieratam primum Lutheri dogmata conuulisse, scriptisque cum illo conseruisse, non solus adserit Onuphrius Panuinus in chronico ecclesiastico, sed & F. Rouerus Pontanus Carmelita Bruxellenfis, rer. memor. lib. I.*

an. 1518. Iacobus Laingaeus Scotus theologus Parisiensis in vita Lutheri, Eysengrenius ad an. 1520. & ipsa Lutheri operum gestorumque series confirmat. Nostrium quidem Ioannem Tezelium hanc sibi posse merito arrogare palmam, haud diffiteor; sed cum folia tantum, ut dicam, volentia ediderit, quorum vix vllum superest exemplum; praerogatiuam hanc & primatum inter scriptores, qui Lutherum impugnauerunt, Prioriati nemo, ut puto; negauerit, nec verendum, ut id Luanenses aut quidam alii ita facile abnuant; pag. 58. Sed cum vterque & TEZELIUS & PRIORIUS infamiam potius, quam gloriam, ex hoc certamine retulerit; non est, quod tantopere de primatu inter se contendant. TEZELIUM cum aeterno nominis sui dedecore occasionem huic certamini dedisse, consentent omnes. Si vel maxime scripta PRIORIATIS mole vincant scripta TEZELII; ideo non statim doctrinae & eruditionis laude vincunt, qua vterque caruit. Nec dici potest, ex scriptis TEZELII vix vllum exemplum superesse; quippe quae maximam partem in tomis operum LVTHERI, alibique passim exhibentur. LVDOVICVS quoque ELLDV PIN de PRIORIATE nequaquam tam praeclare sentit, quam patres isti Dominicani. Eum enim TEZELIO & ECKIO multum postponit. Immo ingenue agnoscit, scriptum PRIORIATIS, quo nonaginta quinque propositiones LVTHERI refutare adgressus est, nihil fere aliud, quam censuras iniuriasque contra Lutherum, singulasque eius propositiones, continere. Non disputat, inquit, sed minatur, & imperat, summamque pontifici in temporalibus & spiritualibus potestatem tribuit, ut haereticos statim punire ipse possit, ut necesse non sit, rationibus eos ad obsequium reuocare. Ista hominis stoliditas merito displicuit DV PINO, qui porro addit, cum responso LVTHERI summam libri sui de potestate & de indulgentiis opposuisset; LVTHERVUM

istud eius scriptum ne dignum quidem iudicasse, ad quod serio responderet, satisque illi fuisse, obseruationibus quibusdam illud profligare; noui biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. XIII. part. I. cap. II. p. 36. Quando autem idem vir doctus l. c. p. 34. TEZELIUM eruditione & subtilitate ingenii LVTHERO parem fuisse, pronuntiat; magno pere fallitur. Secus enim fe rem habere, ne quid de euentu certaminis dicam, vel scriptorum ab vtroque editorum inspectio vnumquemque docere poterit. IACOBO quoque HOOGSTRAATANO, siue DE HOOGSTRAAT, breuissima refutandi LVTHERVUM ratio placuit. Auctor namque pontifici fuit, & damnatum LVTHERVUM statim comburi iuberet, nisi palinodiam canere vellet. Atque ex hisce facile egregios istos disputatores, ceu ex vngue leonem, agnoscas. Nec multo iis meliores fuere reliqui, qui in hoc certamine ingenii periclitati sunt vires, LVTHERO solum victoriarum augendi numerum occasionem praebentes: AMBR. CATHARINVS, IO. FISCHERVS, Roffensis in Anglia episcopus, Henrici VIII regis hyperaspistes, male tandem ab illo multatus, quod pro capite ecclesiae anglicanae eum agnoscere nollet, supplicioque adfectus supremo, IO. DRIEDO, IO. CLICHTOEVVS, IOAN. FABER, Viennensis in Austria episcopus, IAC. LATOMVS, IO. COCHLAEVVS alii; quo quidem merito obsecrissimi. Horum contra LVTHERVUM edita scripta, aut quae LVTHERVVS iterum iis opposuit, recensere, ab instituto nostro minime alienum videri poterat; sed & longum nimis foret, ac taediosum, & aliarum quoque rerum, quae se nobis offerunt, multitudine prohibemur.

Vt autem reliquos LVTHERI aduersarios omnes eruditionis gloria magno posse reliquit intervallo DESID. ERASMVVS Roterodamenfis; ita res ipsa postulat, ut de

de eius cum LVTHERO certamine quaedam commemoremus. Nimirum, etsi natura sua a controuersis abhorrebat ERASMVS, & initio a causa LVTHERI non adeo alienus esse videbatur; pontificum tamen cardinalium, episcoporum, Angliae regis, aliorumque sollicitationibus, immo comminationibus, se induci passus est, vt, inuitus licet, calamus arriperet, librumque de libero arbitrio an. 1524 contra LVTHERVM ederet. Conferenda, quae hac de re a me dicta sunt observation. select. ad rem litterar. spectant. tomo IV. obs. XXI. §. V. pag. 445. Eum equidem esse ERASMVM, multi existimabant, quocum vix congrédi aunderet LVTHERVS. Vt autem ipsemet ERASMVS & de se, & de LVTHERO aliter sentiebat; ita illos spes sua magnopere fessellit. Ingenue fassus est ERASMVS, se dum diatriben suam scriberet, in sua arena non esse versatum; vid. epistola eius ad Ioannem episcopum Rossensem lib. XVIII. ep. XLVII. & ad Hezium pontificis secretarium, ep. XLVIII. LVTHERVS quoque, quod ERASMVM ob eruditionem plurimi faceret, inuitus fere ad respondendum accessit. Tandem tamen respondit, edito libri de seruo arbitrio circa finem an. 1525 qui tomo II. latin. Witteberg. 457. seqq. existat, & seorsum quoque euulgatus est, vt deinceps dicemus. Tanta doctrinae soliditate huncce libellum scriptum esse, vt LVTHERVS se ipsum velut superauerit, vel aduersari fateri coguntur. Et licet aciora quaedam in ipsa translatione ei exciderint; haec tamen in exordio & epilogo quodammodo emollit: quamquam ne sic quidem impedire poterit, quo minus ERASMVS vehementer exardesceret, qui & hyperaspisten suum iterum illi opposuit. Nec leuis momenti res erat, de qua inter vtrumque disputabatur. Scholasticae theologiae, in qua Pelagiani regnabant errores, iugulum doctrina sua petebat LVTHERVS. Huic itaque in tantas angustias redactae suppetias ferre, dignum

ERASMO censebatur opus. Sunt autem nonnulli, qui existimant, contigisse hic beato LVTHERO, quod multis magnisque ecclesiae doctoribus contigisse, non semel obseruauimus, vt ad alterum paullisper deflecteret extremum, &, omni libertate arbitrii homini denegata, fatalique quadam introducta necessitate, praedestinationi absolutae faueret. Vellent quidem illud reformatae ecclesiae doctores, qui eam ob causam certatim huncce LVTHERI librum laudant, quod, suis eum patrocinari placitis, credunt. Hinc GEO. HORNIVS eum diuinum vocat, quo post apostolica scripta nullus lectione & meditatione su dignior; hist. eccles. p. m. 447. Et ex hoc etiam cum primis libro, LVTHERVM in doctrina de gratia & praedestinatione cum schola IO. CALVINI consentire, BENED. PICTETVS demonstrare voluit, in commentatione, quam inscripsit: virorum immortalis & beatae memoriae Lutheri & Caluini consensus, in quaestionibus de praedestinatione & redemptione Iesu Christi, Geneuae an. 1700. 8. edita. Nec sane diffitemur, nonnulla paullo durius dicta viro summo, & in certaminis aestu constituto excidisse; at ea ita comparata esse, vt non tantum commodum sensum admittant, sed ita quoque secundum leges legitimae interpretationis accipienda sint, beatus SEB. SCHMIDIVS, theologus quondam Argentoratensis longe celeberrimus, in adnotationibus ad huncce LVTHERI librum, luculenter demonstrauit. Quas viri istius doctissimi adnotationes, cum praeter alios PETR. YVON, ex Labadistarum familia, arroderet, ac si ad mentem alienam LVTHERO adfingendam comparatae essent, idque parum illi felicitati cessisset; vindicias pro SEB. SCHMIDIO parauit IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, theologus itidem Argentoratensis, in praefatione apologetica, editioni secundae libri de seruo arbitrio cum adnotationibus SEB. SCHMIDII, quae Argentorati an. 1707. 4. pro-

prodiit, praemissa. Ex aliis insuper LVTHERI scriptis, testimoniis quam plurimis euinci potest, LVTHERVVM de gratia Dei vniuersali, deque praedestinatione, ita docuisse, vt nulla ratione reformatae ecclesiae suffragetur sententiae; id quod euidentissime demonstraui vir doctissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in libello, quem inscripsit: *des seligen Mannes Gottes Martini Lutheri wahre Meynung von der allgemeinen Gnade Gottes, der allgemeinen Kræfft des Verdienstes Christi, der ewigen Vergebung &c. mit einer apologischen Vorrede, darinne die Lehre des seligen Mannes von diesen Punkten gegen allerley neu-wiederholte Besuldigungen vertheidiget wird*; Ienae 1722. 8.

Non tantum autem cum pontificiis certamen subeundum fuit LVTHERO; sed & cum ANDR. CAROLOSTADIO, eiusque adfœclis, anabaptistis, & aliis eiusdem commatis hominibus. Putabantur haec certamina initio caussae, quam LVTHERVVS tuebatur, ingens impedimentum adferre; quod nec ipse diffiteretur, in libro mox laudando, scribens: *seio pontificios summe lactari de hoc dissidio, & ex eo interitum nobis ominari; gloriantur vt volent &c.* Cum primis hoc ita se habere videbatur, cum controuersiae sacramentariae cum ZWINGLIO, & qui cum eo faciebant, accederent. Sed intrepido haec omnia animo excipiebat LVTHERVVS, euentumque diuinae committens providentiae, nullam occasionem, veritatem propugnandi, praetermittebat. Celebris hic prae reliquis est liber eius *aduersus caelestes prophetas*, circa finem anni 1524 aut initium anni 1525 conscriptus, quemue *tomo III. Altenburg. pag. 40. seqq.* legere licet. De grauissimis doctrinae evangelicae capitibus in eo, more suo, profunde ac solide differit, caputque caussae neruose explicat, quando *p. 66. de oeconomia Dei verba facit*. Duplici namque modo Deum nobiscum agere, ait, *externæ &*

internæ. Externe per praedicationem euangelii & per sacramenta, prout sunt signa corporalia; interne per spiritum sanctum & fidem, ita tamen, vt externa numquam non praecedant; neque enim interna dare Deum, nisi per externa. Ita vtique est, si quis externa sceteretur sine internis, in pharisaïsmum, & hypocritism incidit papisticam; si quis interna sine externis capet, aut legitimam non obseruet ordinem, in enthusiasmum & fanaticismum praecipit. Iungendus VIT. LVD. SECKENDORFIVS, *histor. Lutheran. lib. II. §. IX.* Legenda & quae de hoc libro obseruat VAL. ERN. LOESCHERVVS, in *der ausführlichen historia motuum &c. part. I. lib. I. cap. I. p. 40.* Longe maiorem strepitum dedere controuersiae sacramentariae, pluribus vehementissimisque scriptis utrimque agitatae. Inter ea, quae LVTHERVVS in hac caussa composuit, primum praecipuumque locum tenet libellus, *quod verba Christi: hoc est corpus meum, adhuc firma stent, (daß die Worte Christi: das ist mein Leib, noch feste stehen)* germanice an. 1527 scriptus. Exstat *tomo III. Altenburg. p. 691. seqq.* seorsim quoque cum annotationibus quibusdam recusus est opera & studio IO. CHRISTOPH. CRAMERI, Ienae an. 1720. 8. Caussas grauissimas fuisse LVTHERO, librum hunc edendi, ostendit VAL. ERN. LOESCHERVVS, in *der ausführlichen historia motuum*, vbi de eo verba facit *part. I. lib. I. cap. II. p. 83. seqq.* Non tantum autem LVTHERVVS in eo, quod caput caussae erat, strenue egit, praesentiam realem corporis & sanguinis Christi in sacra coena defendendo; (quod tam inuictis rationibus, tantaque sermonis efficacia praestitit, vt lectorem vel inuitum ad adfensum rapiat, immo velut cogat) sed & ad exprobratum sibi ab aduersariis contendendi & litigandi pruritum passim respondet, docetque, etsi dissensus isti ab aduersariis pro re leuioris momenti venditur, ob quam ecclesia

clesia euangelica in partes scindi non debeat; non desinere tamen eos, missis velut reliquis doctrinae capitibus, huncce errorem suum vbiuis & quauis occasione inculcare. Conqueritur etiam, MART. BVCERVM quaedam scripta sua interpolare ausum esse, praesertim *postillam* suam *ecclesiasticam*; quam librorum omnium a se editorum optimum a se haberi, testatur, qui nec ipsis pontificiis displiceat. Quae quidem exprobratio in editione tomorum Wittenbergensium expuncta fuit, indignante, & publica apologia culpam a se attoliente, GEO. ROKARIO; *vid. tom. III. Altenburg. p. 740.* Quam ingratum hocce LVTHERI scriptum dissentientibus fuerit, & quam vehementer argumentum eius, de omnipraefentia humanae naturae in Christo ex vnione personali deductum, improbauerint, & exagitauerint; ex refutationibus, quas paullo post ediderunt, notum est, & ERVD. HOSPINIANI *historia sacramentaria* constat. Adcusabant autem aduersarii LVTHERVUM, ac si ambitionis solum stimulis incitatus tam acriter sententiae suae institerit; ne laus sibi ab aliis praerepta videretur, aut alia quoque dogmata sua in contemptum venirent. Sed solide contra hocce *зѹмани* LVTHERVUM defendit VIT. LVD. SECKENDORFIUS, *hisl. Lutheran. lib. II. §. XXX.* Huic LVTHERI scripto in eodem argumento iungimus alterum non minoris momenti, quod inscribitur: *confessio magna (die gross: confession)* quia scilicet breuiorem confessionem alio tempore conscripsit. *Magnam* hancce, quam vocat, *confessionem* an. 1528 edidit, exstatque *tom. II. Altenburg. p. 812. seqq.* Tribus constat partibus, quarum prima HVLDP. ZWINGLIO opposita est, altera IO. OECOLAMPADIO, in tertia confessionem fidei suae edidit, in qua ad mortem, vsque Deo iuuante, se persistere velle, sancte testatur, & iam in euentum contradixit omnibus, qui post mortem suam ali-

am sibi doctrinam adfingerent. *Non sum ebrius, inquit, aut inconsideratus; scio, quid loquor, & agnosco, hoc mihi in iudicio extremo coram domino nostro Iesu Christo imputari debere; nemo me nugari aut iocari credat, serio loquor.* Et si autem in prima & secunda libri huius parte ex instituto de sacra coena agat, praesentiam realem corporis & sanguinis Christi solide euincens; in vltima tamen & de reliquis caelestis doctrinae capitibus, de Deo triuno, de Christo, eiusque persona & officio, de libero arbitrio, bonis operibus, ceterisque, fidei suae professionem edit. Legendus iterum VIT. LVD. SECKENDORFIUS, *hisl. Lutheran. lib. III. §. XLI.* itemque VUL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum, part. I. lib. I. cap. II. §. XVII. p. 88. seqq.* Reliqua in causa sacramentaria a LVTHERO edita scripta mitto.

Praeter haftenus commemoratos tandem & *antinomi*, auctore IO. AGRICOLA, molestiam LVTHERO creauerunt. Hi namque, cum legis vsum tollerent, poenitentiamque non ex decalogo, sed ex euangelio docendam esse, contenderent; LVTHERVS quinque disputationes AGRICOLAE, dissimulato tamen eius nomine, an. 1538 opposuit, quibus an. 1540 sexta accessit. Exstant latine *tom. I. Wittenberg. pag. 400. seqq.* In iis LVTHERVS sententiam suam, reiecto scholasticorum, legi & viribus hominum plus iusto tributum, dogmate, ita explicat, vt, legis officium esse, dicat, reuelare iram Dei, siue, ad peccatorum agnitionem & poenitentiam homines deducere, ita vt poenitentia proprie sic dicta a lege inchoetur. Memorabilis est eius de antinomis querela: *concionantur pulchre de gratia & remissione peccatorum, & de redemptione; sed fugiunt vitantque doctrinam de sanctificatione & de noua vita in Christo, ne scilicet terrentur homines, sed perpetuis fruantur solatiis.* Cum enim dicere debe-

rent,

rent, non potes esse christianus, si es adulter, fornicator, ebriosus, superbus, auarus, foenerator &c. dicunt, si talis es, crede modo in Christum & non erit, ut legem metuas, Christus enim totam impleuit. Conferendus VIT. LVD. SECKENDORFVS, *bislor. Lutheran. lib. III. §. LXXXII.* Denique & vir maximus cum Iudaeis in arenam descendit, qui, per dissidium de religione in Germania ferocius facti, audacius suam tueri superstitionem, instituebant. Refert LVTHERVVS ipse, in libro mox citando, Iudaeos, cum audiuisent, Wittebergae linguae ebraeae studium florere, librosque suos legi, magnam spem de meliori rerum suarum statu animo concepis-
 se, ideoque tres doctos ex illis ad se venisse viros, quibuscum de religione disputauerit; eo quidem euentu, ut quando scripturae sacrae effata illis opponerentur, suas pro more adferrent interpretationes, & ad auctoritatem rabbinorum suorum prouocarent. Se tamen, ait, misertum illorum esse, etiam intercessione eos iuu-
 isse, ut a vectigali ob iter illud ad se suscep-
 tum immunes essent; comperisse nihilominus postea, illos blasphemos in Christum fuisse, eumque consueto conuicio *hyn suspensum* vocasse; ideo se constituisse, eos missos facere, & irae diuinæ cum Paulo relinquere; deteriores enim fieri, si bene uole tractentur. *Tractatum* itaque composuit de Iudaeis & eorum mendaciis (von den Iuden vnd ihren Lügen) qui anno 1542 scriptus, sed sequenti anno editus, germanice legitur *tomo VIII. Altenburg. pag. 208. seqq.* latine *tomo VII. Witteberg. p. 166. seqq.* Postea & alium librum euulgauit, quo execrandam Iudaeorum calumniam refutat, de Christo seruatore nostro, ac si vi nomi-
 nis tetragrammati, magicaque adeo arte, miracula perpetrasset, eadem autem arte a Iuda Ischariothe victus, supplicio adfectus esset. Inscribitur: *de schemhamphorasib Iudaeorum*, legiturque *tomo VIII. Altenb.*

p. 27. seqq. conf. VIT. LVD. SECKENDORFVS, bislor. Lutheran. lib. III. §. CXI. Ad-
 denda, quae de scriptis LVTHERI contra Iudaeos refert IO. MATTHESIVS, in *hi-
 storia Lutheri, conc. XIV. p. m. 163. seqq.* &
 quae de iis obieruat IO. CHRIST. WOL-
 FIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. V. p. 1033.*

Qualis itaque, quantusque in theolo-
 gia polemica fuerit LVTHERVVS, ex iis,
 quae diximus, patet. Agnoscas vbique
 disputatorem adcuratum, theologum ex-
 quisitum, veritatis propugnatorem acerrim-
 um. Ipsa eius scripta docent, nec quem-
 quam dubitare sinunt, eum rem serio & ex
 animi sententia egisse, proculque abuisse ab
 execrabili illorum impietate, qui, commo-
 di potius sui, quam veritatis rationem ha-
 bentes, sententiam quamdam defendendam
 ideo suscipiunt, quod, illud e re sua esse,
 existimant. Argumentorum selectissimorum
 copia, & verborum vbertas & efficacia,
 dubia inter se contendunt palma. Veri-
 tatem ita demonstrat, ut omne subterfugium
 adimat; ita stringit, ut ad aduersum
 animos legentium rapiat, vrgeat, compellat.
 Nihil sibi precario vult concedi, nihil
 blanditiis, aut sermone, ad fauorem
 consequendum composito, obtrudere: cogit
 lectores argumentorum pondere, veritatis
 demonstratione triumphat, & vel inuitos
 ad obsequium, sanae doctrinae praebe-
 dum, trahit. Haec ita manifesta sunt, ut
 nec aduersarii id negare audeant; qui, ne
 nihil omnino sit, quod in LVTHERO re-
 prehendant, duo carpere solent, primum,
 quod inconstans fuerit, & pugnantia se-
 cum scripserit; deinde, quod acriori libe-
 riorque subinde, quam theologum dece-
 bat, sermone viuis sit. Ad inconstantiae
 autem, quod illi exprobrat, vitium, vt
 iam dudum nostrates responderunt; ita
 sequentia paucis obseruare, non abs re fue-
 rit. Commune hoc viris eruditissimis est,
 vt interdum sententiam suam, meliora edo-
 cit,

di, mutant. Nec AVGVSTINO quisquam vicio vertit, quod *libros retractationum* scripserit; quin potius maximopere hoc laudari solet, quod candoris, animique ingenii est indicium. LVTHERVVM porro sensim profecisse, sciendum est. Nec in tanta caligine, quae orbi christiano incumbebat, aliter fieri poterat. Maiori itaque luce collustratus, non poterat non repudiare, quae hactenus adprobauerat. Nec id praetermittendum, non vnus generis fuisse aduersarios, quibuscum LVTHERO consistandum fuit. Dum itaque modo hunc, modo alium, vrgebat; videri interdum poterat ad alterum extremum paullo propius accedere; reuera autem non accessisse, intelligit, qui cuncta sine praeiudicatis opinionibus expendunt. Addendus IOAN. MYLLERVS, in *Luthero defenso* &c. cap. XXI. p. 277. seqq. Stili acrimoniam equidem plurimi in LVTHERO reprehendunt; sed multa prima fronte duriora videntur, quam re ipsa sunt; nostra praefertim aetate, qua mollior cultiorque loquendi ratio vsu & consuetudine obtinet. Cogitandum quoque, iustissimum pro veritate diuina zelum talia LVTHERO velut extorxisse; tantamque aduersario- rum eius & impudentiam & pertinaciam, cum summa crudelitate coniungam fuisse, vt si cum ea sermones LVTHERI durissimi comparentur, molles adhuc videri queant, Legenda, quae pro LVTHERO in hocce capite defendendo dissertit ERN. SALOM. CYPRIANVS, in *der überzeugenden Belehrung vom Ursprung und Wachstum des Papstthums* &c. part. II. quae apologiam pro reformatione continet, c. VIII. p. 687. seqq. Excandescientiam quoque, & quae inde nascitur, verborum asperitatem, in se ipso vt naeuum adculauit vir beatissimus. Vltimo namque vitae suae anno de se dixit: *Ego liber sum ab auaritia; a libidine vindicat me adstrictum corpus; sola ira adhuc est reliqua, quae tamen plerumque neces-*

RVD. ISAGOGE.

saria & instat est. Conferenda quoque, quae hac de re monet VITVS LVD. SECKENDORFVS, in *historia Lutheran.* lib. III. §. CXXXIV. add. 10. MYLLERVS, in *Luthero defenso*, cap. XXII. p. 290. seqq. & quae ipsemet dixi in *commentat. de concordia christianae religionis, statusque ciuilis*, c. V. §. VIII. p. 184. seqq.

LVTHERI in emendanda purgandaque ecclesia, ac errorum monstros debellandis, fidelis parastata fuit PHIL. MELANCHTHON; cuius vt in omni literarum genere merita sunt longe maxima, ita pro defendenda quoque veritate doctrinae euangelicae plurima tum suo, tum LVTHERI & collegarum, interdum & summorum principum, totiusque ecclesiae euangelicae, nomine, composuit scripta. Nos praecipua indicabimus, initium ab iis facturi, quae romanensibus opposuit. Studium eius pro veritate primum enituit in disputatione Lipsiensis, 1519 inter ANDR. CAROLOSTADIUM, & IO. ECKIUM instituta. Huic, vt ipse quidem scripsit, otiosus spectator tantum adfuit, & in reliquo vulgo sedit; quamquam alii tradant, succurrisse eum non parum Caroloostadio, & ab Eckio increpatum propterea fuisse hisce verbis: *tace tu Philippe, ac tua studia cura, nec me perturba.* Quidquid huius sit, obseruauerat MELANCHTHON quaedam, & excerpserat, cumque, se iis, quae de non publicandis actis disputationis inter partes cauta erant, non obstringi putaret; relationem huius disputationis per epistolam ad Ioannem Oecolampadium scripsit, *iudicii profecto*, vt VIT. LVD. SECKENDORFVS loquitur, & *modestiae plenam.* Hanc mox refutauit IO. ECKIUS, MELANCHTHONEM vt grammaticum contemnens, LVTHERO tamen eruditionis laudem tribuens. MELANCHTHON rursus aduersus hancce ECKII inculpationem defensionem edidit, in qua satis, se non grammaticam,

R r r r r

sed

fed theologum, demonstraui, & in sacris literis terque quaterque omnibus Ecclesiis doctiorem esse, vt LVTHERVS loquitur, in resolutionibus, SPALATINO inscriptis pag. 278. Legendus vit. LVD. SECKENDORFVS, *hisl. Lutheran. lib. I. §. LIX.* THOMAS praeterea RHADINVS, ordinis praedicatorum monachus, orationem contra Lutherum ad principes & populos Germaniae Romae habuit, vbi theologiam docebat, quam an. 1520 Lipsiae recudi curauit HIER. EMSERV, iuratus Lutheri hostis. Ipsum equidem EMSERV orationis istius auctorem esse, initio LVTHERVS pariter ac MELANCHTHON suspicabantur. At postea patuit, eam omnino RHADINO tribuendam, quod & confirmant IACOB. QVETIF, & IAC. ECHARD, in scriptis ordinis praedicatorum. recensitis tom. II. saec. XVI. p. 74. vbi plura de hocce auctore legere licet. MELANCHTHON itaque sub DIDYMI FAVENTINI nomine orationem elegantissimam doctissimamque pro Luthero. principibus itidem Germaniae dicatam, edidit, quae *tom. II. operum eius p. 58. seqq.* exstat, dignaque est, quae legatur ab omnibus. Supra iam obseruauimus, MELANCHTHONEM apologiam pro Luthero contra theologos Parisienses edidisse: *aduersus furiosum theologistorum Parisensium decretum.* Exstat ea *tom. II. operum eius pag. 82. seqq.* De qua quae iam dicta sunt, non repetam. De apologia Augustanae confessionis, vtpote quae inrer libros symbolicos ecclesiae nostrae recepta est, iam supra egimus libri huius II. cap. II. ad §. VII. quemadmodum & de repetita Augustana confessione, quae itidem PHILIPP. MELANCHTHONEM auctorem agnoscit, ibidem verba fecimus, ad §. VIII. pag. 489. seqq. Constat ceteroquin, quo pacto MELANCHTHON ab Hermanno, Colonienſi archiepiscopo, an. 1543 Bonnam euocatus sit, vt cum MART. BVCERO Colonienſium ecclesiarum emendationem susciperet. Ea

re cum vehementer irritati essent pontificii; eodem adhuc anno contra BVCERV, reuera contra omnes protestantes, prodit libellus, latine nec ineleganter scriptus: *iudicium deputatorum vniuersitatis & secundarii cleri Colonienſis de doctrina & vocatione Martini Bucerii.* Illi autem non tantum BVCERV, sed & MELANCHTHON, responſum opposuit, quod inter scripta eius, in hoc genere composita, principem facile tenere locum iudicatur, legiturque *part. II. operum eius pag. 93. seqq.* add. vit. LVD. SECKENDORFVS, *hisl. Lutheran. lib. III. §. CVII.* Inter ea, quae publico nomine composuit, haud vltimum locum tenet libellus recusationis contra concilium Tridentinum, an. 1546 publicatus, sed a MELANCHTHONE concinnatus. Plenius inscribitur: *Causae, quare & amplexae sunt, & retinendam ducant doctrinam, quam proficiunt ecclesiae, quae confessionem, Augustinae exhibuit imperatori, sequuntur, & quare iniquis iudicibus collectis in synodo Tridentina, vt vocant, non sit adſentendum; exstatque parte IV. operum eius p. 772. seqq.* & in linguam quoque germanicam conuersus est tum a IVSTO IONA, tum ab anonymo quodam. Exhibetur etiam a VITO LVD. SECKENDORFIO, *hisl. Lutheran. lib. III. §. CXXX.* Non temere pro euangelicis elegantior scripta est apologia, in qua & innocentia illorum ostenditur aperte, & dogmatum, quae profitentur, veritas demonstratur solide, & aduersariorum errores proſigantur, tanto argumentorum pondere, & sermonis copia, atque nitore, vt cum praestantissimis, quas olim patres ad gentiles pro christianis scripserunt, apologiis, comparari possit. His denique adiungo responsiones MELANCHTHONIS ad articulos inquisitionis bauaricae, an. 1559 ab eo conscriptas, quae *tom. I. operum eius leguntur p. 362. seqq.* & in corpore quoque doctrinae Philippico continentur; vt supra iam obseruauimus, libri

hu-

huius *II. cap. 11. ad §. VIII.* In his enim iisdem capita praecipua doctrinae, de quibus inter Lutheranos & pontificios disceptabatur, succincte & perspicue explicat. Atque haec aliaque cum ex instituto contra pontificios scripserit; subinde tamen, & oblata velut occasione, in commentariis, orationibus, epistolis, aliisque scriptis, eos redarguit, & fundamenta doctrinae illorum labefactat.

Turbantur praeterea ecclesiam infestinae dissensiones, quibus neutiquam nudus spectator adfuit MELANCHTHON. De *Zwingliani* controversiis, & quam in iis personam sustinuerit, deinceps dicemus. *Anabaptistarum* quanam fuerit origo, & in quem tandem furorem eruperint, notum est. Initio MELANCHTHON pro ingenii sui mansuetudine istos homines tolerabat, nondum perspicuens, quorsum res euasura esset. Legendus IOACH. CAMERARIUS, in *vita Melanchthonis §. XIV. p. 50.* Reprehensus idcirco est a LUTHERO, ad eum scribite: *venio ad prophetas, ac primo non probo tuam timiditatem, cum & maiori tum spiritu tum eruditione polleas, quam ego;* conf. IO. FRID. MAYERUS, in *dissert. de lenitate Philippi Melanchthonis p. 35. 36.* Hinc excitatus, passim in scriptis suis errores & deliramenta, ut vocat, istorum hominum perstringit. Eos sequutus est CASPAR SCHWENCKFELDUS, nobilis Silesius, qui varios hinc inde adeptus est sectatores. His nomine theologorum, Smalcaldiae an. 1537 congregatorum, libellum opposuit, inscriptum: *Scriptum in conuentu Smalcaldensi propositum a theologis, qui ibi adfuerunt, contra Schwencfeldium, Sebastianum Francum, & nonnullos erroneos alios.* Mirifice etiam ecclesiam, praesertim borussicam, hac acrate perturbant ANDREAS OSIANDER, FRANC. STANCKARUS, & FRID. STAPHYLUS, quibuscum & MELANCHTHONI consi-

standum fuit. Primas, quas ANDREAS OSIANDER, homo ferocis & turbulenti ingenii, disputatione sua de poenitentia, excitauit lites, MELANCHTHON prudentia & auctoritate sua composuit. Legendus CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, in *der preussischen Kirchen-Historie lib. II. c. II. pag. 314.* At cum, errores suos iterum diffeminando & acriter defendendo, nouos motus excitaret, nec a sententia sua, quam de iustificacione hominis fovebat, vlla ratione dimoueri posset; praeter alios theologos & MELANCHTHON, edito *responsio ad librum Osiandri de iustificatione*, eandem refutauit. Iniuriis autem grauissimis licet ab OSIANDRO lacellitus, summa tamen lenitate & animi moderatione erga eum vsus est; conf. CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, *l.c. p. 349.* FRANC. autem STANCKARUS, gente Italus, dum OSIANDRO in Borussia contradicere studet, in contrarium errorem incidit, Christumque nostrum tandem secundum humanam naturam esse, adseruit. Quem eius errorem praeter alios & MELANCHTHON sibi profigandum fusiuit, in *responsione de controuersis Stancari*, quae operum eius tomo I. exstat, pag. 345. seqq. & in *corpore doctrinae pag. 843. seqq.* editionis, quae latine an. 1580. 8. prodiit. In ea cuncta ad duas, seu praecipuas, quae STANCKARO cum aliis intercedebant, reuocat controuersias; quarum altera erat de modo loquendi in communicatione idiomatum, altera de Christo mediatore. Vtramque breuiter quidem, sed neruose & luculenter, pertractat. Addendus hic est FRIDER. STAPHYLUS, qui cum, contentiones cum OSIANDRO non plane ex animi sententia sibi succedere, videret; an. 1553 ad romaniensium castra transit, consilarii caesarei & bavarici, ac inspectoris in academia Ingolstadtensi, dignitate auctus. Scio, aliam defectionis eius causam adferri ab IOACH. CAMERARIO, in *vita Melanchthonis*

§. XL. p. 132. Sed hanc tradit atque confirmat CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, in *der preussischen Kirchen-Historie lib. II. cap. II. p. 342.* qui & illorum sententiam, qui STAPHYLVM numquam doctrinae evangelicae additum fuisse, antumant, expendit, ibidem *p. 311. seqq.* Ut suam itaque fidem ac integritatem romanae ecclesiae probaret STAPHYLVVS; *epitomen*, quam vocat, edidit, *trimembris theologiae Lutheranæ*, in qua omnem furorem suum in protestantes effudit, *Misericordiam & ioculatorium scriptum* illud appellat IOACH. CAMERARIVS, sed ita impurum ac potius spurcum, itaque calumniis & mendaciis confectum, ut quamvis neque dolere, contra se istiusmodi, neque pro se edi gaudere, quisquam debeat, aut possit; rabies tamen ista animadversione digna esse videatur; in vita Melanchthonis *§. XL. pag. 132.* Indignum itaque licet hocce STAPHYLI scriptum esset, quod refutaretur; quia tamen ecclesiae Lutheranae talia exprobat, quibus simpliciores in errorem adduci poterant; MELANCHTHON responsionem ad criminationes Staphyli & Aarii cuiusdam Colonienfis, edidit, quae operum eius *tomo IV. legitur, p. 813. seqq.* Cum inter alia, intestina & domestica ecclesiae nostrae certamina, a STAPHYLO obiecta essent: MELANCHTHON ita respondet: *semimus nostra vulnera, & ea deploramus. Sed oratoris impudentiam miror, qui ita nobis aetumnas nostras exprobat, quasi nulla sint scelera suae factionis. Multi morbi, multa vitia sunt in virgae parte, quae puniri agnoscimus, nosque ad emendationem exsuscitemus. Illud autem sciamus, de doctrina non ex aerumnis indicandum esse, cum notum sit, ecclesiam subiectam esse cruci. Tandem, cum MICH. SERVETVS suae impietatis venenum spargere coepisset; nec in gravissimo hocce doctrinae sacrae capite, ecclesiae deesse MELANCHTHON voluit; scripsitque adeo refutationem erroris Serueti & ana-*

baptistarum, quae & in corpore doctrinae eius exhibetur, p. m. 831. seqq. editionis antea iam memoratae.

Haecenus in scriptis suis polemicis bene se gessit MELANCHTHON. At aliud nunc superest controuersiarum genus, in quibus labem quamdam existimationi suae vir optimus doctissimusque adpersit. Notum omnibus est, quos in Germania animorum motus exciterit famosissima illa formula, *interim* dicta. Quam cum MATTHIAS FLACIVS, NIC. GALLVS, NIC. AMSDORFIVS, alique acriter impugnarent; Wittebergenfisibus tamen & Lipsiensibus theologis mitiora placuere consilia, vnde magna exorta sunt certamina. Culpa earum contentionum in PHIL. MELANCHTHONEM conferebatur. Etsi enim initio non dissimularet, scriptum hocce (*interim*) a se pro impio, fallaci, nec probando, haberi, immo primus esset, qui iudicio aduersus illud composito, & ad Mauritium electorem directo, quam id minime sibi satisfaceret, ostenderet, quod *tomo I. consilior. Wittebergenf. p. 886.* legitur; deinceps tamen, cum alia formula, quae *interim Lipsiensis*, itemque *notum & paruum* vocatur, conderetur, in Mauritii electoris gratiam, suafuque ministrorum quorundam aulicorum, quocumque modo imperatori gratificari cupientium, adiaphora nimium quantum laxauit, & multa doctrinae capita adiaphora declarauit, quae talia esse, alii negabant. Repetenda, quae hac de re diximus libri huius *II. cap. II. ad §. VIII.* vbi etiam laudauimus IOAN. ERDM. BIECKII libellum, *das dreyfache interim* dictum, qui & *cap. III. p. 391. seqq.* scripta, in causa adiaphoristica edita, diligenter recenset, quae haud exiguum theologiae polemicae istius aetatis partem constituunt. Iungere licebit IO. FRIDER. MAYERI *dissertationem de lenitate Philippi Melanchthonis p. 12. & 75.* IOACH. CA-

MERARIUS negotium hocce ita enarrat: Cum autem quaeretur de iis, quae quasi indifferentia seruari aut omitti, impium esse non videretur, Philippus Melanchthon edito scripto luculenta hoc breuitate explicauit, & definiendo solerter & exemplis illustrando. Sed nihil proficiebatur ad eos, qui neque audire, quae dicebantur, neque ad ea, quae demonstrabantur, adspicere volebant. Qui & verborum indifferencia, & nominum mirabili ignotaque specie, sicut faciebant, & imponebant multitudini imperitiae, intermisistis & adia phoristas per inuicem adpellantes, a quibus secesserant; in vita Melanchthonis §. LXXXIII. p. 292. Quae CAMERARIUS verba additum nimis in hac causa MELANCHTHONIS partibus animum satis producit. Accesserunt porro controuersiae, quae vocantur, *synergisticae*, a MELANCHTHONE itidem deriuandae. Primus equidem sententiae istius, quae naturae viribus in hominis conuersione plus, quam decet, tribuit, auctor ista aetate DESIDERIUS ERASMVS Roterodamensis fuit, in sua de libero arbitrio commentatione, quam a LUTHERO refutatam, antea diximus. MELANCHTHONEM initio absolutam quamdam ac fatalem in rebus humanis necessitatem statuisse, quamquam non desint, qui in mitiorem partem sententiam eius interpretari velint, supra obseruauimus, libri huius II. cap. I. ad §. XIII. Mutata autem deinceps, praesertim post mortem LUTHERI, sententia, ERASMVVS in hocce doctrinae capite sequi coepit. Vestigia eius hac in re presserunt GEORGIUS MAIOR, PAVL. EBERVS, IOAN. PFEFFINGERVS (cuius etiam exstat libellus de adia phoris, itemque contra dolos & fraudes, quibus diuinam veritatem labefactare nonnulli conantur, vterque germanice scriptus) PAVL. CRELLIVS, & alii. Cum primis VICTOR. STRIGELIVS in hoc certamine enituit, ob disputationem cum MATTH. FLACIO illyrico Vinariae anno

1560 institutam; de qua deinceps quaedam monebimus; quemadmodum & scripta praecipua in hacce, & quae cum ea coniuncta fuit, Flaciana causa, edita, indicandi, in sequentibus nobis dabitur occasio. Ad discipulos praeterea ac sectatores MELANCHTHONIS cum haec controuersia potius spectet, quam ad ipsum MELANCHTHONEM; ad certamina sacramentaria progredimur, quibus virum istum doctissimum vel maxime, sed inausulto fidere, inuolutum fuisse, constat. Et initio quidem serio & ex animi sententia eum doctrinae verae, quam contra Zwinglianos propugnabat LUTHERVS, addictum fuisse, non est, quod dubitemus. Demonstravit id in colloquio Marpurgensi, an. 1529 instituto, vbi non tantum veram praesentiam corporis ac sanguinis Christi in sacra coena adseruit, sed & cum Zwinglianis nunquam se consensurum, diserte professus est. Immo anno 1530 sacramentariis libellum opposuit, in quo collegit testimoniis patrum de coena domini, in cuius etiam praefatione ad FRID. MYCONIVM, tropum in verbis institutionis diserte reiecit, atque *repositis* in iis vrsit. Idem quoque fraternitatem cum Zwinglianis disuasit, temerèque a se mutatam confessionem Augustanam, a LUTHERO, aliisque monitis, resistit. Copiosius haec omnia deducit LEONH. HUTTERVS, in *concordia concordiae* cap. XI. p. 333. seqq. Vt autem deinceps in hocce doctrinae capite claudicare inciperet, initio inde factum videtur, quod patrum, quos vocant, nimium in hacce causa tribueret auctoritati. Legenda, quae hac de re monet VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum* part. II. lib. III. cap. III. p. 31. Accedebat deinde commercium literarium cum MART. BUCERO, IO. CALVINO, aliisque ex dissentientium numero, & nimia eruditionis in quibusdam eorum admiratio, hinc studium iis placendi, & quae alia erant eiusdem generis, quae

quae animum iam ceteroquin non satis firmum, flectere facile ac commouere poterant. Nec deerat speciosa pacis ac concordiae *πρόσπειρος*. MELANCHTHONI eo maiori efficacia imponens, quo ad eam sua natura erat propensior, quoque magis necessaria videbatur, vt iunctis viribus communi obuiam ire possent hosti. Hinc vacillans, titubansque optimus MELANCHTHON aperte quidem Zwinglianis accedere non audebat, LUTHERVM etiam, quamdiu ille vivebat, metuens; nec tamen aperte illis resistens, subinde etiam erga amicos aut discipulos animi sensum paullo clarius prodens, quem iterum tegebat, adprobando quae Zwinglianis erant opposita, quorum nihilosociis consiliis clandestinis promouere res non intermittebat, quemadmodum & numquam non animum propensissimum erga illos, qui cum iis faciebant, demonstrabat. Atque hac quidem ratione, cum magna eius esset auctoritas, plurimique exemplum eius sequerentur; fieri aliter non poterat, quam vt insigniter numerus illorum, qui ZWINGLIVM & CALVINVM sequebantur, augetur. Fufius haec omnia edisserunt, quos iam laudauimus, LEONH. HUTTERVS, in *concordia conc. cap. X. p. 333. seqq.* & VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum &c. part. II. lib. III. cap. III. p. 30. seqq.* & lib. IV. cap. VI. pag. 176. seqq. Quemadmodum autem MELANCHTHON numquam induci potuit, vt aperte suum cum Zwinglianis consensum declararet; ita falluntur isti reformatae ecclesiae doctores, qui, eum prorsus ad sua transiisse castra, gloriantur. Persuadere equidem hoc orbi voluerunt in *tractatu historico de sententia Melanchthonis de coena* anno 1596 edito: sed eum anno sequenti 1597 refutarunt theologi Wittenbergenfes. De CASP. PEZELIO, aliisque, qui idem adferuerunt, vt & iis, qui hanc sententiam profigarunt, vid. LOESCHERVS, *l.c. lib. IV.*

cap. VI. §. V. pag. 179. Cum primis hoc egerunt IOACH. WESTPHALVS, & PAVL. AB EITZEN, vt demonstrarent, perperam agere reformatos, qui PHIL. MELANCHTHONEM prorsus sibi vindicant; quorum ille librum edidit, inscriptum: *clarissimi viri Philippi Melanchthonis sententia de coena domini ex scriptis eius collecta*, Hamburgi 1557. 8. hic autem germanica lingua scriptum, eodem collineans, composuit, quod *Leindorfer* a se visum testatur IO. MOLLERVS, vir doctissimus, in *isag. in histor. Chersonesi cimbr. part. II. p. 178. seqq.* Addenda quae hac de re monet IO. FRID. MAYERS, in *dissertat. de lenitate Philippi Melanchthonis p. 106. 107.*

Ceterum, quae tum in hisce, cum reformatae ecclesiae doctoribus, controuersis, tum in aliis quoque, eluxit nimia MELANCHTHONIS lenitas, ex timiditate quadam naturali orta, passim exprobrari solet. Moderatio equidem in controuersis theologicis numquam satis laudari potest; sed omnis haec laus euanescebat, quando hoc nomine timiditas, ac intempestiuum pacis ac concordiae studium, tegitur. Quare vt in LUTHERO nimius interdum feruor naturae quamdam imbecillitatem prodebat; ita nimia MELANCHTHONIS lenitas, & eum hominem esse, demonstrabat. Interim initio PHILIPPI lenitatem calorem LUTHERI temperasse, hunc etiam moderatioribus eius consiliis multum tribuisse, constat; adeoque non sine sapientissima Numinis directione tam diuersae indolis homines in ecclesiae emendatione fuscipienda coniunctos fuisse, quorum vnus alterius defectus interdum corrigeret; nemo non agnoscit. Lenitate tamen sua MELANCHTHONEM eo abreptum, vt concederet aduersariis, quae concedenda non erant, negari vtique nequit; idque argumento est, ex naturali quadam timiditate eam profuissse. Nauique huius vi-

rum

rum huncce egregium non expertem fuisse, fatentur reformatae ecclesiae doctores, qui teteroquin gloriae sibi ducunt, eum suis adnumerare. Ipse 10. CALVINVS ad 10. SLEIDANVM scribit: *dominus cum forti-ori spiritu instruat, ne grauem ex eius timi-ditate iacturam sentiat posteritas; epist. CLXXXIII.* Hoc ipso etiam effecit, vt omnium sectarum homo censeretur, nec placeret suis, cum displicere vellet nemini. Cumque magna eius esset auctoritas; contigit inde, vt aliis sectis additi eum sibi vindicarent. De reformatis iam diximus. RICH. MONTACVTO, vt hoc addamus, in *praefat. ad asparat. audit theologiae cor-culum reformatae.* Nec desunt ex roma-nis, qui, MELANCHTHONEM in quibusdam contra LUTHERVM secum fecisse, iactant; quamquam id eo solum sine faciant, vt variationem & inconstan-tiam protestantibus obiciant. Exemplo suo hoc docet IAC. BENIGN. BOSSVE-TVS, dans l' *hist. des variations des Eglises protestantes* tome I. lib. V. pag. 208. seqq. & alibi passim. LVD. MAIMBVRGIVS hisce & Arianos addit. *Philippus*, inquit, *timidus, haesitans & dubitans de omnibus, atque in dogmatibus parum firmus, de qui-bus tam diuersimode scripsit, vt Zwingliani, Caluinistae, ipsique Ariani, suarum cum par-tium fuisse, praetendunt; hist. Lutheran. lib. II. sect. XXII.* At mihi non constat, quem-quam ex antrinitariis ad consensum ME-LANCHTHONIS prouocare ausum; me-ritoque hac de re dubito. Quod si quis illorum eousque impudentiae progressus est; sine villa cum hoc fecisse ratione, cer-tum est. Addere haecenus dictis iuuabit, quae 10. FRID. MAYERVVS suppeditat, in *disser-tatione*, non semel nobis iam iaudata, de lenitate Philippi Melanchthonis, an. 1707. 12. recusa, qua id exsequi voluit, quod 10. AFFELMANNVS, theologus quondam Rostochiensis, inchoauerat, sed non per-fecerat. Nacui autem isti PHIL. ME-

LANCHTHONIS, quos dissimulare non licuit, non impediunt, quo minus maxi-ma eius in rem litterariam & ecclesiasti-cam merita celebremus, & grato agnosca-mus animo.

Inter discipulos LUTHERI, qui simul in veritate doctrinae euangelicae adseren-da, erroribusque dissentientium profligan-dis, diligentem ecclesiae nauarunt operam, fuerunt NIC. AMSDORFIVS, 10. BVGEN-HAGIVS, a patria Pomeranus dictus, 10. BRENTIVS, GASP. CRVCIGER, PAVL. FAGIVS, GASP. HEDIO, GEORG. MA-IOR, & alii quam plurimi. Hi in scriptis suis passim, interdum & ex instituto, pon-tificios, anabaptistas, Zwingianos, alios-que reuellunt. Et NICOLAI quidem AMS-DORFII, generis quoque nobilitate clari, haud obscurum in theologia polemica no-men est. Idem tamen & ob electionem in episcopum Numburgensem memoratu dignus; de qua legendus VIT. LVD. SE-CKENDORFIVS, *hisor. Lutheran. lib. III. §. XCVI.* Eum plus actionibus suis, quam libris, qui nec adeo multi, nec magni mo-menti sint, ad ecclesiae emendationem con-tulisse, LVD. ELL. DV PIN existimat, cui & rigidus sententiarum Lutheri defensor au-dit; *biblioth. des auteurs separéz de la com-munion de l' Eglise Romaine &c. tom. I. part. I. p. 105.* Varia tamen scripsit, quae huius loci sunt. Et contra pontificios qui-dem lingua germanica *demonstrationem pe-citae ex sacra scriptura, romanam ecclesiam defectorum a christiana fide*, an. 1555. 4. *notas in papae Pauli III bullam magnam indulgentiarum & exspirationis Lutheri* an. 1546. 4. & alia. Ortis in ecclesia nostrae controuersiis adiaphoristicis & Maioristi-cis, de necessitate bonorum operum ad salu-tem; AMSDORFIVS inter praecipue-cum FLACIO fuit, qui se MELANCHTHO-NIS discipulis opponebant. Sed in cor-trarium fere errorem, vitio, multis, qui nu-mum animi feruorem ad controuersi-

the-

theologicas secum adferunt, communi, prolapsus est, bonaque opera ad salutem pernicioſa eſſe, perquam incaute adferuit, eamque ſententiam ſuam in libro: *daß die propoſition: gute Werke ſind ſchädlich zur Seeligkeit, eine recht chriſtliche propoſition ſey*, anno 1559. 4. edito, defendere voluit. Nec dubium, quin haecce formula recte explicari queat. Vt cumque autem explicetur, facili tamen negotio per eam homines in errores grauiffimos induci poſſunt; ne dicam, quod hac ratione res omnis in meram *λογιστικήν* abeat, quam tamen in certaminibus theologicis quauis ratione fugere decet. Reliqua eius ſcripta, quae Zwinglianis, libello *interim*, & adia-phoriſtis, Andreae Oſiandro, Tilemanno Meſhufio, aliisque, oppoſuit, recenſet CHR. HENDREICH, in *pandectis Brandenburgicis voc. Amſdorffius*; & IO. CASP. ZEV-MERVS, in *vitis profeſſorum Ienēſis*. p. 2. ſeqq. Legendus quoque de CO REINH. HENR. ROLLIVS, in *bibliotheca nobilium theologorum, ſeſt. II. cap. I. p. 82. ſeqq.* De certamine, quod AMSDORFIO & FLACIO cum Wittebergenſibus, ob ſcriptorum LV-THERI corruptionem, cuius hi ab illis poſtulabantur, interceſſit, agit GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Hiſtorie, part. II. lib. XVI. c. V. §. XXXII.* Arguitur & a quibusdam, quod vehemen-tioris fuerit ingenii, adfectibusque ſuis in certaminibus theologicis vitra, quam decet, habenas laxauerit; quam in rem idem ARNOLDVS multa collegit, *l. c. lib. XVI. cap. XXVII. §. XI. XII.* Nec negauerim, modum quandoque virum huncce praeſtantiffimum exceſſiſſe; quod, vt cum aliis illi commune eſt, vitium; ita, multa magnaeque eius in eccleſia eſſe merita, lubentes agnoſcimus. Certamina, quae illi cum aliis eccleſiae noſtrae theologis interceſſerunt, cum modesta *explanſio* ſum-matim enarrat VIT. LVD. SECKENDOR-FIVS, *hiſtor. Lutheran. lib. III. §. XCVI.*

addit. R. Magnam AMSDORFIVS ſubiit inuidiam, ob monetam, quam eundem curauerat, quae vna nummi parte capſt cardinalis, altera morionis reſerebat; illi adſcriptum erat: *effigies cardinum mundi, huic: effoeminati dominabuntur eis.* Idem conferendus SECKENDORFIVS, *l. c. lib. III. §. CXIII. addit. b.* IO. BVGENHAGIVS in emendandis purgandiſque a roma-niſmum ſuperſtitionibus, variis vrbibus & provinciis Germaniae, regnoque Daniae, ſtudium ſuum atque diligentiam eccleſiae noſtrae probauit. Pugnauit quoque ſub-inde cum reformatis, anabaptiſtis, ſanati-cis, & Flacianis, quae eius certamina in *Cimbria litterata* copioſius ſe exhibiturum, promiſit IO. MOLLERVS, in *hypomema-tibus ad Albert. Bartholinum de ſcriptis Danorum* p. 262. vbi & plures laudat, qui de BVGENHAGIO egerint; addenda & eiusdem *iſagoge in hiſtoriam Cheroſoneſis cimbr. part. II. cap. IV. §. IV. & V. p. 90. 95.* Scriptorum eius adcuratam enarrationem epistolae illius *apologeticae ad Chriſtianum III Daniae regem contra ſcriptores adia-phoriſticos &c.* vna cum eius *apologia ad-uerſus Martinum Bucerum*, in lucem publi-cam ſe reductae, ſubiecit CHRISTOPH. FRID. LAEMMELIVS, Hamburgi 1709. 4. Inter polemica eius maxime nota ſunt: *de paedobaptiſmo contra anabaptiſtas*; item *publica conſeſſio de ſacramento corporis & ſanguinis Chriſti*. De laboribus eius exe-geticis ſuo tempore dicemus. IAC. AVG. THYANO ob eruditionem ſingularem, & animum moderatum, laudatur; conſ. AN-TONII TEIſſIERII *eloges des hommes ſçavans* *tomo I. p. 127.*

BVGENHAGIO iungimus IO. BRENTIVM, magni itidem nominis theologum. Quem quanti fecerit LVTHERVVS ipſe, ex inſigni, quo cum ornavit, elogio patet, quod in *praefatione ad opera Brentiana* theologi Wirtenbergici produciunt. *Non adulo,*

adulor, (ad BRENTIVM scribit) sed spiritum praedico, qui in te suavior, placidior, quietior est. Deinde, dicendi artibus instructus purius, luculentius, nitidius fluit: itaque magis adficiet & delectat. Meus vero, praeterquam quod artibus dicendi imperitus & incultus, nihil nisi sylvam & chaos verborum euomit; tum etiam eo facto agitur, ut turbulentus & impetuosus, & veluti luctator cum monstris infinitis semper congregi cogatur. Itaque si parvis licet componere magna, mihi de quadruplici spiritu Eliae ventus, motus & ignis, tibi autem & tui similibus sibilus ille blandus, aurae tenuis, qui refrigeret, obtingit; conf. IO. FECHTIVS, in adparatu ad supplem. hist. eccles. saec. XVI. p. 79. Licet autem BRENTIVS exegeticis praecipue scriptis aeternum sibi pepererit nominis decus; idem tamen & polemicis inclaruit. Opera eius iunctim edita prostant, tomis octo Tubingae anno 1576, & sequentibus, typis exscripta, quorum ultimus polemica continet, speciatim quae contra PETR. A SOTO & sacramentarios composuit. PETRVS nimirum A SOTO circa annum 1555 amplum aliquod scriptum aduersus confessionem Württembergicam concinnauerat; cui apologiam opposuit IO. BRENTIVS, in cuius altera parte omnipraesentiam quoque carnis Christi luculenter adseruit. Legendus LEONH. HYTTERVS, in concordia concord. cap. I. p. 35. Auctor porro est BRENTIVS syngrammatis succinxi, reformatorum doctrinae de sacra coena oppositi. Cum enim IO. OECOLAMPADIVS ZWINGLIO se iunxisset, tropum tamen non in verbo esset, sed in voce corpus quaerens, mentemque suam in libro de genuina verborum Christi: hoc est corpus meum, sententia, exposuisset; addita ad eos, qui euangelium Christi in Suecia adnuntiabant, epistola; pastores quidam vicinarum ecclesiarum Halae Sueuorum apud BRENTIVM die XXI Octobr. an. 1525 conuenerunt, collationeque in-

BVD. ISAGOGE.

stituta, quae in scripto OECOLAMPADII sibi displicerant, aperuerunt, tandemque ut, quae vnanimi consensu protulerant, litteris consignaret, BRENTIVM rogarunt. Et ita enatum est syngramma hocce clarissimorum virorum, qui die XXI Octobris an. 1525 Halae Sueuorum conuenerunt, super verbis domini, contra IO. Oecolampadium; cui OECOLAMPADIVS iterum antisyngramma opposuit. Exhibet hocce syngramma CHRIST. MATTH. PFAFFVS, in actis & scriptis publicis ecclesiae Württembergicae, Tubingae an. 1720 editis, cui & ipsum OECOLAMPADII librum, de genuina verborum domini &c. sententia, praemisit, p. 41. seqq. Copiosius etiam idem vir eruditissimus de eodem disserit in libro commentario de actis scriptisque publicis ecclesiae Württembergicae Tubingae an. 1718 luci publicae exposito, cap. I. §. I. p. 3. seqq. ubi & de editionibus syngrammatis istius ac versione germanica, ut & praefatione, quam LVTHERVVS eidem praemisit, verba facit. Fuerunt, qui BRENTII orthodoxiam in suspicionem vocare adniterentur, irrito quauis conatu. ROB. BELLARMINVM lib. III. de incarnatione cap. I. Nestorianae haereseos notam illi impigisse, & NAT. ALEXANDRVM hist. eccles. saec. XV. & XVI. part. I. artic. X. §. III. num. XVIII. apostatam & vxoratum eum vocasse, mirum non est. Adeusatus vero etiam a quibusdam nostrae ecclesiae addictis, speciatim a MAXIM. MOERLINO, sacrorum eo tempore apud Coburgenses antistite, fuit, quod errori ANDR. OSIANDRI faueret. Legendus hac de re IO. FECHTIVS in adparatu ad supplem. hist. eccles. saec. XVI. cap. VII. p. 247. seqq. Ex reformatae quoque ecclesiae doctoribus, non nullos BRENTIVM sibi vindicare auos, constat, (quamquam alii in eum acriter inuecti sint) sed perperam, ut a theologis Württembergicis demonstratum, in solida refutatione compilationis Zwinglianae, siue

S s s s s s

con-

consensus Caluinistici, Tubingae an. 1584 edita; add. LEONH. HVTTERVS, in *concordia concord.* cap. I. p. 35. Ex instituto orthodoxiam BRENTII vindicauit CASP. LOESCHERVS, theologus Wittebergenfis, in peculiari dissertatione, quae inscribitur: *Brentius orthodoxus*. Plura quoque de eo dabit LVD. MELCH. FISCHLINVS, in *memoria theologorum Württembergensium*, part. I. p. 23. seqq. vbi & scripta eius accurate recenset.

Cum animus nobis sit, eos solum commemorare, qui prae reliquis celebratam quamdam scriptis polemicis consecuti sunt; missis reliquis, ad MART. BV CERVM nos conuertimus, qui in Argentoratensi, deinde & Anglicana ecclesia, emendanda, plurimum studii collocauit. Scripta eius, vt reliqua, ita & polemica, quae haud pauca, latina pariter ac germanica lingua, composuit, IOHANNES SIMLERVS, alique, recensent; quibus addendus ANT. TEISSIERIVS, dans les *eloges des hommes sçauans*, tome I. p. 29. Illud, quod in Anglia de regno Iesu Christi ad Eduardum VI regem concinnauit, romanensibus licet oppositum, valde tamen laudatur ab ipso LVD. ELL. DV PIN, qui & summam eius exhibet dans la *bibliothèque des auteurs séparés de la communion de l'Eglise Romaine*, tom. I. part. I. p. 193. Idem vir doctus & alia quaedam eius scripta, ad ecclesiae in Anglia emendationem spectantia, enarrat. A quibusdam auctor fertur *confessionis*, quam quatuor istae ciuitates, Argentoratum, Constantia, Memminga, & Lindaviaum, imperatori in comitis Augustanis exhibere voluerunt; quae tamen ab aliis IO. STURMIO tribuitur, quamquam & id perperam fieri, supra obseruatum sit, libri huius II. cap. II. ad §. X. Adhenda, quae de confessione ista, & quid in huius comitiis a BV CERO actum sit, refert VIT. LVD. SECKENDORFIVS, *histor. Lutheranae lib. II. §. LXXVII*. Scripta autem

polemica BV CERI partim pontificiis opposita fuerunt, partim ad eas controuersias spectabant, quae nostrae ecclesiae theologis cum reformatis, praesertim in capite de sacra coena, intercedebant. De prioribus non habeo, quod moneam; nisi quod ipsi romanenses viui huius eruditionem laudent. IOANNES certe GROPPERVS, archiepiscopi Colonienfis ad conuentum Ratisbonensem legatus, BV CERVM mirifice commendabat, & inter omnes idoneum esse, dicebat, cui religionis emendatio recte committi posset; teste IO. SLEIDANO, *comment. de statu relig. & reipubl. lib. XIV. p. m. 367*. edit. quae anno 1610. 8. prodit. Immo, CONTARENO cardinali iudice, vbertate doctrinae & theologicae, & philosophicae, ea etiam in disputando subtilitate felicitateque instructus fuit, vt omnibus ecclesiae romanae doctoribus ille solus opponi potuerit, vt MELCH. ADAMVS auctor est, in *uitis theologor. German. p. m. 108*. At de disputandi peritia dubites, si GILBERT. BURNETVM audias. Cum enim retulisset, aduersarios eius in Anglia, siue sub argumentationis obtentu, & velut occasione disputationis, siue respectu dogmatum nondum determinatorum, existimationem eius imminuere adnifos; addit: *Nec enim natura & ingenii promptitudine praeditus erat, quae ad disputationem requiritur, quo abuti conabantur (aduersarii eius) ad conditionem suam meliorem faciendam. Qua de causa Petrus Martyr ad ipsum scripsit, vt a publicis omnibus disputationibus abstineret; histor. reformat. eccles. anglie. part. II. p. 109*. In posterioribus controuersijs non satis sibi constare visus est. Orthodoxia quidem eius aduersus Zwinglianorum corruptelas, obseruante IO. FECHTIO, postquam anno 1536 Wittebergae cum LVTHERO colloquutus, concordiae quamdam formulam iniit, in ordinatione ecclesiastica Argentoratensi, laudatur & defenditur; quae tamen,

men, eodem iudice, neque tam constans, neque tam sincera fuit, quin a Lutheranis pariter ac Zwinglianis subinde culparetur. Nam & LVTHERVVS aliquando dixisse fertur: *Spermologus est, nil nisi conciliationes quaerens & tractans; sed apud me conciliationes ipsius nihil amplius habebunt loci.* Non magis Heluetiis doctoribus placuit, eo, quod eundem cum LVTHERO consensum illis persuadere adniteretur. Pluribus hoc IO. FECHTIVS comprobatur, in *adparatu ad supplem. bist. eccles. saec. XVI. p. 61.* add. ABRAH. CALOVII *historia syncretist. lib. I. cap. II.* Nescio, an BVCERO comitem dare debeam ANDR. OSIAN-DRVM, qui, etsi itidem nostrarum esse partium videri voluit, in eo tamen, quod fere caput rei est, a vera doctrina discessit. Pro communi equidem causa scripta nonnulla edidit, ut *apologiam catechismi Norimbergensis contra Io. Eckium; epistolam apologeticam ad Huldricum Zwinglium, qua docet, quam ob causam, quidque post hac ab eo in negotio eucharistiae expectandum sit, & alia.* Ad certamina, quae cum orthodoxis ecclesiae nostrae theologis illi intercesserunt, deuolutus, varia, in quibus sententiam suam aut exposuit, aut defendere voluit, edidit, in quibus praecipue memorabilis liber est, quem germanice inscripsit: *Schmeckbier*, id est, cereuisia, quae speciminis instar sit; in quo, quidquid conuiciorum excogitare aut corradere potuit, in theologos suae septentriae aduersantes coniecit. Specimen itaque impotentis animi, quo OSIANDER laborauit, hicce liber praebuit. Sed nihil moderati ab isto viro, gratia principis fratre, expectari poterat. MATTHIAS FLACIVS auctor est, hoc eum composuisse scriptum, priusquam aduersariorum suorum censuras legisset, quibus tamen istud opposuerat: in *der Verlegung des unwarhaftigen vngegründeten Berichts Hans Funcken von der Osiandrischen Schwaermerey*, apud CHRISTOPH.

HARTKNOCHIVM, in *der preussischen Kirchen-Historie lib. II. cap. II. p. 351.* ubi plura hac de re. Suam ceteroquin OSIANDER & proposuit, & defendit, sententiam, in *disputationibus duabus, una de lege & euangelio, altera de iustificacione; in libro de imagine Dei, quid sit? item an filius Dei fuerit incarnandus, si peccatum non introiisset in mundum; in epistola, qua consulantur noua quaedam & fanatica deliramenta, ab aemulis suis contra ipsum iactata, aliisque.*

Vti nec BVCERVVM, nec OSIAN-DRVM, ita nec MATTHIAM FLACIVM illyricum ex asse sibi vindicare potest ecclesia orthodoxa; quod eo magis dolendum, quo illustriora viri huius in rem litterariam & euangelicam sunt merita. Causam certe communem contra romanenses pariter ac Zwinglianos acriter, scriptisque eruditissimis, propugnauit. Non commemorabo nunc centurias *Magdeburgenses*, FLACIO praecipue auctore concinnatas, & ad apostasiam ecclesiae romanae a veteri & pura, luculenter demonstrandam, comparatas; quippe de quibus iam supra dictum est. Eandem ob causam & *catalogum testium veritatis*, opus vere aureum, in quo incredibili diligentia, eiusmodi contra pontificios testes produxit, quorum plerisque ipsi contradicere non audent, praetermittam; utpote de quo itidem iam *libri huius II. cap. III. ad §. IX. verba fecimus.* Aliis insuper scriptis, iisque exquisitissimis, errores romanae ecclesiae impugnauit. Huc namque referas commentationem eius de *synodo VI Carthaginiensi*, seu *historiam de primatu papae*, item *contra primatum Petri & papae librum*, ut & alium de *electione episcoporum*, quos tractatus cum *catalogo testium veritatis*, aut eius potius *austario*, recudi curauit IO. CVNR. DIETERICVS. Huius porro loci sunt *tractatus de sceleris, dissensionibus & contradictionibus doctrinae pontificiae;*

ciae; item *rationes cur anti-christi synodi deuitandae sint, praepositae recusationi synodi Tridentinae*; & quae alia sunt eiusdem generis plura, quae cognoscere licet ex indice librorum FLACII, quem IO. BALTH. RITTERVS *descriptioni vitae Flacii*, germanice editae, & alias nobis iam laudatae, subiunxit, p. 279. vbi *scripta eius thetica & polemica* recensentur. Cum primis equidem hic se nobis adhuc offert *missile* illud *ecclesiae gallicanae*, a FLACIO primum in lucem productum, ad conuincendos erroris romanenses in quibusdam magni momenti capitibus, comparatum, super quo etiam magna ideo inter viros doctos orta est contentio; sed cum de eo supra iam, in *appendice ad cap. V. libri huius II.* copiosissime actum sit; nihil nunc addimus. Vt autem pontificis, ita non minus Zwinglii & Caluini sectatoribus, sese opposuit, variis contra eos scriptis euulgatis, cuiusmodi sunt: *de mystica & sacramentali praesentia corporis & sanguinis Christi in sacra coena*; *refutatio sopsismatum pro errore sacramentario*; *apologia contra Bezam*, & alia. Princeps quoque illorum fuit, qui formulae *interim* se opposuerunt; hinc scripta plurima contra eandem formulam, eiusque defensores, quos *adiaphoristas* vocabant, speciatim contra PHIL. MELANCHTHONEM, IOAN. BVGENHAGIUM, GEORG. MAIOREM, aliosque ab eo composita, quae IO. BALTH. RITTERO, l.c. & IO. ERDM. BIECKIO, in *dem dreyfachen interim &c. cap. III. p. 191. seqq.* commemorantur; conf. & ANTONII TEISIERII *eloges des hommes sçauans tome I. p. 438.* Mitto ea, quibus contra Andream Osiandrum, Casparem Schwenckfeldium, & Michaëlem quoque Seruetum pugnavit; quorsum, ad hunc quod attinet, cum primis comparata est *confessio de sacrosancta trinitate contra Seruetianos, Stenckfeldianos*, aliosque. Horum omnium vberior notitia ex auctoribus iam laudatis

hauriri potest. Contigisse pluribus, iisque praestantissimis theologis, in certamine constitutis, vt, vnum extremum euitaturi, ad alterum procurerent, iam saepius obseruauimus. Eius rei illustre admodum exemplum FLACIVS praebet. Cum enim synergists, quos inter VICT. STRIGELIVS haud vltimus erat, se opponeret, in disputatione sollempni super hocce argumento Vinariae an. 1560 instituta; ad alterum extremum prolapsus ex praecipitantia quadam, peccatum originis *substantiam hominis* dixit, ac, monitus licet, cum ferocis ac pertinacis esset animi, vocem hanc reuocare noluit. Immo, cum sententiam semel arreptam acriter tueretur; vehementissimis in ecclesia nostra controuersis occasione praebuit. Ex nimio contradicendi studio hocce certamen ortum, post plures alios PETR. BAEELIVS recte iudicat, in *dition. histor. & crit. voc. Illyricus p.m. 1637.* Nec illud male idem vir eruditus inde colligit, philosophiam Aristotelicam fouendis alendisque eiusmodi controuersis theologicis perquam esse adcommodatam. Cuncta, quae hac de re scitu digna sunt, accurate diligenterque persequitur, quae antea iam laudauimus, vir doctissimus IO. BALTH. RITTERVS, in *der eigentlichen und vnmstaendlichen Beschreibung des Lebens &c. Matthiae Flacii illyrici §. XIX. seqq. p. 72. seqq.* qui & scripta, quae ad sententiam suam defendendam FLACIVS edidit, quae haud pauca sunt, indicat. Innumera nimirum fere scripsit, tantquam industriam & animi contentionem inter grauissimas acumnas demonstrauit, vt defatigari non potuisse videatur. Vt autem paucis, quae de eo dici possunt, comprehendam; quae in polemicis scriptoribus aut laudari, aut vituperari, quam maxime solent, in FLACIO iunctim conspiciere licet. Eruditio exquisita, ingenii acumen, zelus pro veritate, studium indefessum, laudem promerentur: nimium contendendi pruritus, animi

animi impotentiam, acrimoniam stili, ambitionem, pertinaciam, nemo temere probauerit.

Celebrioribus quoque scriptoribus polemici adnumerandus est IO. WIGANDVS, post varia fata & munera, quibus functus est, episcopus tandem Pomesanienfis in Borussia. Scriptis namque quam plurimis, omnibus, ab ecclesia nostra dissentientibus, fortiter obuiam iuit. Pontificiis quidem, in *synopsi anti-christi romani, spiritu oris Christi reuelati*; item in *der Warnung vor dem catechismo Canissi* (de quo supra suo loco dictum;) reformatis in *tractatu de sacramentariismo*; in *exegesi colloquiorum aliquot cum sacramentariis habitorum*; in *tractatu de communicatione idiomatum*; in *commonefactione de fraudibus quorundam sacramentarium, opposita scripto anonymi*; de *ratione incundae concordiae*; antitrinitariis, in *refutatione Ariannorum in Polonia*; item in *Seruetianismo*; antinomis in *antinomia veteri & noua*, item in *collatione de tribus argumentis antinomicis*; adia phoristis in *admonitione de adia phoristicis corruptelis*; Osiandristis in *tractatu de Osiandristismo: synergistis in der Erinnerung von der Bussé Georgii Maioris*; Schweneckfeldianis in libro de *Schweneckfeldianismo &c.* Flacianis in *septem spectro rum Manichaeorum discussione*; item in *Manichaeismo renouato*, & sic porro. Cum primis & anabaptistis se opposuit, in *commentatione de anabaptismo*, in quo dogmata & argumenta eorum, subiuncta refutatione, exhibet. Et vltimus quidem hicce liber SAM. SCHELGVIGIO, theologo Dantiscano, occasione dedit, scribendi *Wigandiana*, hoc est, *anabaptismum Io. Wigandi Pomesanienfis quondam episcopi ita excussum, ut primum parallelismus inter anabaptistas & hodiernos nouatores, postea autem dissensus inter hosce & Wigandum proponatur*; Gedani 1702. 4. De isto autem veterum recentiorumque haeretico-

rum parallelismo, & quo pacto caute instituendus sit, alibi erit dicendi locus. Accerrimae quoque WIGANDO lites cum TILLEMANNO HESHVSIO intercessere. Non alienum ergo ab hoc loco fuerit, de hocce etiam theologo, pugnas non detrectante, quaedam commemorare. Cum in academia Heidelbergensi doceret, ingens inter ipsum & GVL. CLEBITIVM, reformatorum partibus addictum, ortum est certamen. A principe itaque electore, ut finis esset conuiciorum, & infestationum in sua urbe, dimissus, offensusque vehementer iudicio Melanchithonis de se, acerbe respondit, ac ne mortuo quidem & bene merito praecceptoris pepercit. Ita MELCH. ADAMVS, in *vitis theol. Germ. p. m. 295.* At, ab homine reformatae ecclesiae sacris addicto hocce iudicium profectum, memento. Eamdemeque ob causam nec mirum, quod IO. CALVINVS eiusmodi quid illi exprobraret. Ienam vocatus collegas ibi inter alios habuit Wigandum, Caelestinum, & Kirchnerum; dimissus autem, & in Borussiam inuitatus, Regiomonti sacra docuit, donec anno 1576 acris inter ipsum & WIGANDVM episcopum iam Pomesaniensem controuersia, de *usu abstracti*, oriretur, an scilicet dici queat, humanitatem Christi, in abstracto consideratam, adorandam esse? HESHVSIVS namque, contra THEODOR. BEZAM disputans, hoc adfirmauerat; idque eo a quibusdam trahebatur, ac si adseruisset, carnem Christi, extra vnionem hypostaticam spectatam, adorandam esse. Quantumvis autem negaret, hanc suam mentem esse; praecaluit tamen auctoritas WIGANDI, cumque reuocare dicta noller; prouinciam, quam hactenus ornauerat, deserere coactus est. Conferendus IO. MICRAELIVS, in *synagm. hist. eccles. p. 867.* Idem etiam HESHVSIVS, cum ante editam *concordiae formulam* omni praesentiam carnis Christi acriter defendisset, deinde, post eam euulgatam, eamdem

non tam, prout in eadem formula explicatur, quam prout ipse eam sibi finxerat, adeoque reuera portentosum aliquid mentis suae idolum, impugnauit, vt LEONH. HUTTERTVS loquitur, in *concordia concord. cap. XLVI. p. 1201. conf. & IO. ANDREAS QVNSTEDIVS, de patriis viror. illustr. p. 208.* IO. MICHAELIVS auctor est, eum formulam concordiae ideo impugnare coepisse, quod non omnia ad ipsius arbitrium acta essent; in *synagm. bistor. eccles. p. 758.* Ita namque subinde prauit adfectus controuersis theologicis se immiscuit, subinde etiam, quod recte HUTTERTVS monet, nonnulli non tam aduersariorum sententiam, quam cerebri sui idolum aliquid, impugnant. Addendi ABRAHAM CALOVIVS, in *bistoria syncretistica, lib. III. cap. IV. p. 567.* PETER. BAEIVS, in *ditionar. bist. & crit. voc. Heshusius p. m. 1552.* Scripta ceteroquin polemica HESHVSIVS composuit plurima. Et contra reformatos quidem, quos praecipue sibi impugnandos sumisit, *tractatum de duabus naturis in Christo, earumque vniione hypostatica; confessionem de praesentia corporis & sanguinis Iesu Christi in coena domini; defensionem confessionis istius aduersus calumnias Caluini, Boquini, Bezac & Clebittii, & alia;* contra pontificios; librum de errore pontificiae ecclesiae, item libros VI de iustificatione hominis coram Deo &c. Acriter etiam contra Flacianos disputat, in *antidoto contra impium dogma Flacii;* in *analsi argumentorum Flacii;* in *defensione piae sententiae Aurelii Augustini, quod peccatum originale non sit substantia, & aliis.* Legendus de HESHVSIO praeter iam laudatos est IO. RECHTIVS, in *adparatu ad supplem. bist. eccles. saec. XVI. cap. IV. p. 87.* cumprimis autem IO. GEORG. LEVCKFELD, vir doctissimus, in *bistoria Heshusiana, oder bistorischen Nachricht von dem Leben &c. Tilemanni Heshusii, Quedlimburgi 1716. 4.* Sententiam illorum, qui

peculiarem sectam *Heshusianorum* constituunt, merito ridet atque explodit PETER. BAEIVS, l.c. p. 1552.

Circa prima emendationis ecclesiae tempora vixit VRB. RHEGIVS, magni suo merito nominis theologus, pastor initio Augustanus, deinde inspector generalis, & episcopus totius ducatus Brunsvicensis, qui & fidelem LVTHERO, in purganda corrigendaque ecclesia, operam nauauit, Singularia viri huius in ecclesiam nostram merita multis commendare, opus non est; cum id ex instituto iam fecerit ELIAS VETELIVS, in *dissertatione, qua memoriam & merita Rhegii in ecclesiam Dei, tempore salutaris reformationis repraesentat.* Nos de certaminibus, quae pro veritate subiit, quaedam commemorabimus. Et initio quidem geminum cum HVLD. ZWINGLIO sustinuit, alterum de peccato originali, quod ille extenuare videbatur, alterum de eucharistia, seu praesentia vera corporis ac sanguinis Christi in sacra coena. ZWINGLIYS, duabus ad RHEGIVM scriptis epistolis, sententiam suam in vtroque capite declarauit, ea quidem ratione, vt RHEGIVS, epistola ad illum scripta, sibi satisfactum esse, haud obscure significaret. Exstat ea apud IO. HENR. HOTTINGERVM, *bistor. eccles. rom. VI. p. 431. seqq.* Factum inde, vt ZWINGLIYS de consensu RHEGII, in posteriori praesertim controuersia, sibi gratularetur; rumorque ea de re Wittebergam delatus, ipsum induxit LVTHERVM, vt crederet, RHEGIVM ad Zwinglianorum partes defecisse. At, re accuratius considerata, ad veriorum, quam ante hac contra Carolostadium defenderat, sententiam rediit, eamque constanter deinceps propugnauit. Pugnandum etiam eidem fuit cum anabaptistis, initio quidem viua voce, deinde vero etiam scriptis; siquidem an. 1535 librum ad Osnabrugenses misit, inscriptum: *Wiederlegung der Münsterischen neuen Valentinianer, vnd Donatisten* Be-

Beksendenis, quo eos aduersus perniciosos anabaptistarum Monasteriensium errores & conatus praemuniret. Exstat cum praefatione LVTHERI *part. IV. operum RHEGII germ. p. 182. seqq.* Edidit quoque anabaptistae Monasterienses librum, *de restitutione regni Israelis*, quem RHEGIVS itidem publica disputatione impugnauit, quae *part. II. operum eius latinorum extat, pag. 74. seqq.* Hinc a IOAN. SLEIDANO inter eos refertur, qui anabaptistas luculenter refutarunt. *Haec illorum, inquit, dogmata cum primis oppugnabant Melancthon, Iustus Menius, Urbanus Rheginus, quorum exstant ea de re scripta valde luculenta & copiosa; comment. de statu relig. & reipubl. lib. X. p. m. 254.* De controuersiis, quae VAB. RHEGIO nostro cum pontificiis, speciatim cum IO. ECKIO, celebri isto LVTHERI antagonista, quo antea vsus fuerat praeceptore, intercessere, deque insidiis, quas pontifici illi ob constantiam in veritate agnita, struxerunt, legendus MART. SYLV. GRABIVS, in *vita Rhegii, formulis eius caute loquendi praemissa p. 13.* Reliqua etiam scripta eius polemica cognoscere licebit ex operibus eius latinis & germanicis, quae iunctim Norimbergae an. 1562 duobus voluminibus, prodierunt, quae adcurate recenset IOAN. FABRICIVS, in *historia bibliothecae suae part. II. p. 1. seqq.* Si autem RHEGIVS nihil aliud pro doctrinae euangelicae veritate aut egisset aut scripsisset, dignus tamen esset, qui hic commemoraretur, ob libellum istum prorsus egregium, quem inscripsit: *formulae quaedam cauae & citra scandalum loquendi de praeceptis christianae doctrinae locis.* Nihil frequentius in certaminibus theologicis, quam vt ad alterum deflestant extremum, qui errore quemdam reiciunt atque impugnant; aut saltem incaute admodum loquantur, vt aliis, ad alterum extremum procurrendi, occasionem suppedient. Cui incommodo obuiam ire hoc libello RHE-

GIVS voluit. Sic cum rectissime opera bona a iustificatione excludant nostrates theologi, per solam fidem iustificari hominem, cum Paulo contententes; nonnulli iam olim tam contentem de bonis operibus loquebantur, tamque abiecte in vniuersum, vt facile aliquis in eam adduci potuisset opinionem, vitae sanctae studium in ecclesia Lutherana plane profligari. Exempla eiusmodi loquutionum cum RHEGIVS adduxisset, addit: *haec excidunt quibusdam sine sale; nihil addunt, sed truncatum dogma de fide & operibus effutunt, non dilacidant haec verba, sicut oportet; pag. 5.* Atque ita tum in hisce, tum in aliis, quantacumque ac circumspectione opus sit, vt Verbum Dei recte proponatur, ostendit. Quam vnanimi praestantissimorum theologorum applausu, tum reliqua RHEGII scripta, tum & hicce libellus exceptus sit, testantur honorifica illorum iudicia, & elogia, quae suae editioni praemisit MART. SYLV. GRABIVS, theologus Regiomontanus; testantur etiam tot editiones, ab eodem indicatae, quarum haud dubie praestantissima est, quam ipsi GRABIO debemus, quaeue Regiomonti an. 1672 prodit, cui *vitam Rhegii*, luculenter scriptam, praefixit, & *adpndicem apologeticam* subiecit. Immo tantum libellus hicce obtinuit auctoritatem; vt corpori doctrinae Iulio inferretur, adeoque inter libros symbolicos ecclesiarum Luneburgensium & Brunsvicensium locum inueniret. Fuerunt nihiloscius, qui aliquid in eo desiderarent, quod oratio pro pie defunctis in illo adprobetur. Censura ideo libellum istum notauit MICH. WALTHERVS, qui tamen simul obseruat, in *editionibus recentioribus, cuiusmodi vna inserta sit corporibus prouinciarum Iulio & Luneburgico*, verba, quae sententiam istam continent, omissa esse; in *harmonia biblica ad II. Tim. I. 18. p. m. 774.* Aege hoc tulit MART. SYLVEST. GRABIVS, qui RHEGII in se suscepit defenden-

fensionem, ea quidem ratione, vt suum cum remanentibus in hocce capite consensum haud obscure prodant. Num data opera editio, in qua verba haec omissa erant, corpori Iulio & Lüneburgico inserta sit; an vero id factum, quod non alia editio ad manus esset; non satis certum videtur; conf. PHIL. IVL. RETHMEYERVS, in *der Stadt Braunschweig Kirchen - Historie part. III. cap. VIII. sect. VII. §. XIII. p. 434.* add. ABRAH. CALOVIVS, in *historia syncretistica, lib. III. cap. VII. p. 779. 980.* Cum etiam de orthodoxia scriptorum VRBANI RHEGII ex eo suspicio oriri possit, quod in praefatione principum & ordinum imperii, Augustanae confessioni addictorum, libro concordiae praemissa, haec leguntur verba: *Nec etiam alia scripta vitia, D. Phil. Melancthonis, neque Brentii, Urbani Rhegii, Pomerani, & similium repudianda ac damnanda esse, indicamus, QUATENVS cum ea norma, quae concordiae libro expressa est, per omnia consentiunt;* siquidem eiusmodi adfersiones, cum restrictione quadam prolatae, seu hypotheticae adprobationes, aliquid erronei in libro, qui hoc modo approbatur, contineri, indicare videntur; GRABIVS copiose euincere adnititur, vocem quatenus nihil aliud hic sibi velle, quam quod eiusmodi libris assensus & fides non per se, sed prout cum scriptura sacra conueniunt, debeat; in *adpendice p. 103. seqq.* Quidquid eius sit, omni laude dignissimum esse huncce RHEGII libellum, vt pote summa prudentia conscriptum, & in quo ratio, extrema in controuersiis theologicis cuitandi, & media caute incedendi via, eleganter ostenditur; nemo temere inficias ibit. Quod non recte de intercessionem pro defunctis existimauerit, id RHEGIO, aliisque eius temporis theologis, eo magis condonandum, quod ab ineunte aetate doctrinis papalibus innutritis reliquiae quaedam pristini erroris adhaerere potuerint. At, quae merito excusantur,

non statim laudanda sunt, aut defendenda. De RHEGIO nostro legendus quoque est IO. GEO. BERTRAMVS, in *der Reformation - vnd Kirchen - Historie der Stadt Lüneburg, part. II. cap. II. p. 49. seqq.*

Succedat nunc magnus ille ecclesiae nostrae theologus MART. CHERMNITIVS, cui inter veritatis euangelicae propugnatores primum post LVTHERVVM deberi locum, non temere quisquam diffitebitur. Inter scripta eius polemica eminet *examen istud concilii Tridentini;* cuius licet supra iam iniecta sit mentio, cum de concilio Tridentino verba faceremus, libri huius II. cap. II. add. §. IX. meretur tamen vt de eodem quaedam adhuc addamus. Occasio, *examen* hocce edendi, talis ei fuit. Accidit circa annum saeculi decimi sexti sexagesimum, vt Iesuitae, qui tunc (vt ipsi loquebantur) totum ordinem theologicum Coloniae repraesentabant, contra catechismum quemdam IO. MONHEMII, Iudi moderatoris Düsseldorfienfis, *ensuram, de praecipuis doctrinae caelestis capitibus* ederent. Huic biennio post CHERMNITIVS libellum opposuit, inscriptum: *theologiae Iesuitarum praecipua capita, ex quadam ipsorum censura, quae Coloniae anno LX edita est, adnotata per Martinum Chemnitium;* seu *theologiae Iesuitarum brevis ac neruosa descriptio & delineatio &c.* quae cum locis eius theologicis recusa est Francofurti & Wittebergae an. 1690, & germanice cum ampla & erudita praefatione, quae ad historiam celeberrimae illius Societatis Iesu spectant, exponente, an. 1719.8. In ea delineatione CHERMNITIVS cap. I. de origine Iesuitarum agit, & quo consilio secta illa recens instituta sit, edisserit; in reliquis dogmata Iesuitarum exponit, eo solum fine, vt inde intelligatur, Iesuitas in manifestis ecclesiae romanae erroribus propugnandis, ceteris ecclesiae huius doctoribus longe esse impudentiores. Nullam itaque etiam

etiam refutationem addidit, cum, rem tam manifestam, putaret, vt ab illis etiam, qui prima tantum principia christianae religionis didicerint, posset intelligi atque diiudicari. De censura vero ista Iesuitarum Colonienſium, quae huic CHEMNITII scripto occasionem dedit, hunc in modum pronuntiat: *ita superbe & insolenter eam scriptam esse, vt reliquos pontificios scriptores facile impudentia superet.* Illi enim, inquit, multa quae vident nimis esse manifesta, dissimulant, multa mitigant, multa aliter interpretantur. Huic CHEMNITII libello cum initio IOAN. ALBERVS scriptum quoddam germanicum opposuisset; mox & DIDACVS PAIVA siue PAYVA D' ANDRADA, seu ANDRADIVS Conimbricensis, qui inter theologos concilii Tridentini haud vltimum locum tenuit, in aciem prodiiit, & vt CHEMNITIVS in praefatione loquitur, ad proſigandum illum exiguum libellum magna & proluxa acerbitate exarsit, idque, vt ipse profiteatur, hortatu illorum, quorum praecipua Tridenti erat auctoritas. Opus hocce ANDRADII inscribitur: *orthodoxarum explicationum libri X.* & tum alibi, tum & Coloniae, anno 1564 prodiiit. CHEMNITIVS itaque, existimans, a patribus concilii Tridentini non tam Iesuitarum habitam rationem, quam quod per ANDRADIVM, tamquam idoneum concilii interpretem, voluerint explicationes decretorum suorum inter homines spargere, quod & inscriptio: *orthodoxarum explicationum de controuersis religionis capitibus*, indicet; occasione hinc arrepta illustre illud examen concilii Tridentini composuit. Quanto omnium adplausu illud exceptum sit, testantur elogia, quibus non tantum a nostrae ecclesiae theologis ornatur, sed & a reformatis, immo ipso MART. RVARO, homine Soci-piano, cent. I. ep. XV. p. 100. Cardinalem quemdam Tridenti ad legatum Erici ducis Brunswicensis & Luneburgensis dixisse:

BYD. ISAGOGE.

neminem inter Germaniae theologos haecenus fuisse, qui ecclesiae romanae post Lutheri obitum plus nocuerit, quam CHEMNITIVS, scripto examine concilii Tridentini: hoc se ingenue confiteri, virum se admirari, ei se eruditionis palmam praee omnibus theologis Germaniae tribuere, nibique magis optare, quam vt illum videre aliquando, & cum ipso de toto religionis negotio conferre possit; ex GASMARI vita Chemnitii refert IOAN. FECHTIVS, in adparatu ad supplem. hist. eccles. saeculi XVI. cap. IV. p. 32. Sed haec aliaque eruditorum iudicia ac elogia diligenter collecta, nouae editioni examinis huius GEORGIVS CHRISTIANVS IOANNIS praemisit. Addendus iis, qui praecclare de CHEMNITIO sentiunt, IVD. ELLDV PIN. Cum enim summam examinis concilii Tridentini copiose exposuisset; inter omnes protestantes istius temporis neminem fuisse, pronuntiat, qui peritior fuerit antiquitatis ecclesiasticae, quiae ea rectius ad eum, quem sibi proposuerit, finem, vti nouerit. Praeterea & episcopus in rationibus, & methodum, itemque moderationem in eo laudat; dans la bibliotheque des auteurs separez de la communion de l'Eglise Romaine &c. tom. I. part. II. p. 520. Ceterum ANDRADIVS, ne causam, quam semel defendendam suscepserat, deseruisse videretur; CHEMNITIO iterum examinem Tridentinae fidei catholicae, quinque libris comprehensam, aduersus haereticorum calumnias, & praescriptum Martini Chemnitii, opposuit, Olisiponae an. 1578 in 4. & alias saepe editam. Hoc indicaturus NICOL. ANTONIVS ita loquitur: cui (ANDRADIO) cum reposuisset proſtigatissimus haereticus (MART. CHEMNITIVS) librum (examen concilii Tridentini) in quo grauissimas aduersus vniuersalem ecclesiam contumelias intorquebat, descendere demum in campum sibi opus esset: Paiva vidit, vt immanem hostem totis viribus proſtigaret; bibliothecc. hisp. nou. tom. I. pag. 235. Quae licet

T t t t t

satis

fatís aspera sint verba; reuera tamen CHEMNITIO honorífica esse, cum haud vltimus inter romanensium aduersarios illi tribuatur locus, PETR. BAEIVS iudicat, *diffion. histor. & crit. voc. Andrada p. m. 243.* In hacce tamen concilii Tridentini defensione ANDRADIVS praeter capita de scriptura sacra, de traditionibus, & peccato originali, nihil attingit; vid. CHRIST. KORTHOLTVS, in *prodomo ingenui theologiae cultoris academico*, p. 64. Nec erat, quod ab ANDRADIO adeo sibi metueret CHEMNITIVS, quippe qui praeter ampullas & sesquipedalia verba parum solidi proferbat. Insigne illud, quod in concilio Tridentino edidit, imbecillitatis suae specimen, apud PETR. SVAVEM legere licet, in *histor. concil. Trident. lib. VI. p. m. 898.* Nouissima pariter ac optima *examenis concilii Tridentini* editio est, quam vir clarissimus diligentissimusque GEORGIVS CHRISTIANVS IOANNIS curauit; quacue Francosurti ad Moenum an. 1707 lucem adiecit. Hic enim non tantum praefationem & tabulas quasdam *chronologico-historicas* praemisit, sed & decretis concilii loca librorum ecclesiae euangelicae symbolicorum, ad quae Tridentini respexerunt, in margine adposuit, euolutisque patrum, aliorumque scriptorum adductorum, dictis, graecorum verba ad oram graece adiecit, tum etiam adpendicis loco, e FRANC. DE VARGAS, PETR. MALVENDAE, ac quorundam Hispaniae episcoporum *epistolis*, nec non EDVARDI STILLINGFLEETI concilio Tridentino ad traditionem catholicam examinato, & reprobo, excerpta subiunxit. Iam ad reliqua scripta polemica CHEMNITII quod attinet; reformatos non minus quam pontificios scriptis eruditissimis impugnauit. Controuersiam de sacra coena solide discussit in *fundamentis sacrae doctrinae de vera & substantiali praesentia, exhibitione, & functione corporis & sanguinis domini in coena.* Recusus est ille

tractatus cum *locis eius theologicis* an. 1690, additaeque simul sunt alia eiusdem auctoris, eodem spectantia, vt *adnotatio historica omnium aetatum de hac coenae controuersia*; item *sententia ipsius Martini Chemnitii, & aliorum quorundam theologorum, an & quatenus D. Martinus Lutherus h. m. de vbiquitate, seu omnipraesentia in coenae negotio, disputari noluerit*; & alia. Non minorem eruditionis pariter ac moderationis laudem consequutus est ex libello de *duabus naturis in Christo & hypostatice earum vnione &c.* editioni *locorum theologorum*, antea memoratis, itidem subnexo. Vtrum ingenii acumen, an exquisitam antiquitatis cognitionem, in hisce scriptis elucentem, magis admirari deceat, merito dubites. Animi etiam magnam moderationem in hisce controuersis CHEMNITIVM demonstrasse, ipse diffiteri nequit RVDOLPH. HOSPINIANSVS, *histor. sacramentar. part. II. p. 583.* Malignum autem fuit illorum iudicium, ipsi tamen HOSPINIANO adprobatum, Philippica si demta fuerint ex hisce CHEMNITII scriptis, cetera tanti non esse, quae vel vitiosa nuce emenda sint; esse enim *partim inanes, partim impias argutias, male detortis patrum sententias obrutas.* Quae eiusmodi sunt, vt nec refutatione indigeant. Fuerunt rursus alii, qui, CHEMNITIVM cum MELANCHTHONE paulo ante obitum ad castra reformatorum transiisse, commenti sunt, eo, quod LAMB. DANAEO, ipsum impugnanti, non responderit. Quod figmentum refellit IO. FECHTVS, in *adparatu ad suppl. histor. eccles. saec. XVI. p. 83. add. ANTI. TEISSIERVS, dans les eloges des hommes sçauans &c. tom. II. p. 78.* Id equidem negari nequit, moderatum viri huius animum quibusdam, inconsulto zelo abreptis, eo tempore displicuisse; quod honorificum illi est, cum ita moderatus fuerit, vt veritati nihil detractum cuperet. De omnipraesentia Christi qua humanam

natu-

naturam ita eum docuisse, vt aliorum orthodoxorum theologorum sententiae neutiquam repugnaret, ex instituto ostendit LEONH. HUTTERVS, in *concordia concord. cap. I. pag. 38. 39.* Praeter haecenus commemorata, sunt & alia quaedam CHEMNITII scripta polemica, sed minoris momenti, quae, vt & reliqua eius, indicatis variis eorum editionibus, accurate recenset, qui & vitam theologi huius copiose describit, PHIL. IVL. RHETMEYERVS, in *der Stadt Braunschweig Kirchen-Historie part. III. cap. VIII. sect. I. seqq. p. 273. seqq. item sect. X. pag. 529. seqq.*

In controuersis ecclesiae nostrae, praesertim domesticis, haud infrequens quoque mentio est IACOBI ANDRAEAE, inter theologos Württembergicos haud vltimo loco collocandi. Quae is pro restauranda ecclesiae nostrae per *formulam concordiae* pace egit, aliunde satis constat, & ex instituto edidit LEONH. HUTTERVS, in *concordia concord. c. II. p. 101.* alibique, cui & iungendi, qui historiam *formulae concordiae* describunt, quorum praecipuos indicauimus, cum de eadem verba faceremus. Quod conuentibus, colloquiis, disputationibus, interfuerit, summam recenset IOAN. FECHTIVS, in *adparatu ad supplement. hist. eccles. saec. XVI. cap. IV. p. 92. seqq.* qui nec diuersa, quae expertus est, aliorum iudicia, reticet. Varia edidit contra pontificios, reformatos, Flacianos, aliosque. Praecipue illi res fuit cum reformatis, speciatim cum THEOD. BEZA, cui inter alia opposuit *brevem expositionem controuersiae de duabus naturis in Christo*, deque vera praesentia corporis & sanguinis eius in eucharistia &c. item cum IOAN. STURMIO, in *responsione contra librum Io. Sturmii quem antipappum quatuor inscripsit*; cum LAMB. DANAE in *refutatione apologiae Lamberti Danaei de adoratione carnis Christi*; cum IO. IAC. GRYNÆO in *con-*

futatione disputationis Io. Iac. Grynæi de coena domini; item in *admonitione de synopsi orationis Grynæi &c.* aliisque. Contra pontificios pugnavit in *defensione de usu calicis in synaxi contra Barth. Latomum*; in *responsione ad Frid. Staphyli consulas Lutheranorum antilogias*, & eiusdem generis aliis; contra FLACIVM in *colloquio de peccato originis*, Argentorati 1571 instituto, & aliis quibusdam germanice scriptis. Accuratus haec, & reliqua omnia, enarrantur a LVD. MELCH. FISCHLINO in *memoria theologorum Württembergensium bipartita, part. I. p. 107. seqq.* De scriptis IACOBI ANDRAEAE obseruatu dignum est iudicium IO. FECHTII: *Quamquam vero in adcurata solidaque rerum theologicarum eruditione, praecipue profanarum pariter sacrarumque historiarum scientia, magnum & inestimabilem Germaniae theologum, Martinum Chemnitium, cuius luculenta opera toties iterata editionis typis impressa, cum aliorum exiguo temporis tractu in obliuionem abierint, hodieque omnium manibus tetrantur, non fuerit adsequutus; istis tamen, quae antea laudauimus, ingenii sui domus, ecclesiae equidem non parum profuit &c. in adparatu ad supplement. hist. eccles. saec. XVI. p. 103. conf. & LVD. ELL. DV PIN, dans la bibliotheque des auteurs separez de la communion de l'Eglise Romaine tom. I. part. II. p. 527.* Vti autem *formula concordiae* IAC. ANDRAEAE suam prae reliquis imputat originem; ita, ob defensionem, fortiter pro ea susceptam, non minus LEONH. HUTTERO obstricta est; qui & ob alia monumenta inter polemicae theologiae scriptores haud extremam iure sibi vindicat fedem. Praecipue illi cum reformatis negotium fuit, interque eos cum RV-DOLPHO HOSPINIANO. Prauum animi adfectum, partiumque studium nimis hic prodit vir cetera doctissimus IOANNES HENRICVS HEIDEGGERVS, in *vita Hospiniani p. 22.* ita scribens:

T t t t t z

histo-

historiae sacramentariae pars posterior, & concordia illa discors vehementer eos, qui Lutherianorum partium adfclas se professi sunt, vrebant; qui eorum operum vim Chrysippis sophismatis, & iortuosis argutiis, acerbisque differitiis conuelleret, maximo opere laborabant. Constat autem vtriusque operis refutandi in Saxonici oris negotium Leonhardo Huttero, Wittebergensi professori, homini arroganti & praeue facundo, datum esse. Et primum quidem an 1611 personatus ille, uti prudentes coniectabant, prodit, larua scilicet adiuncta cuiusdam Christophori a Vallo, sacrae theologiae candidati, sub qua aduersus ea, quae Hospinianus in annalibus sacramentariis ad an. 1610 (legendum: 1529) gesta prodidit, vernacula scriptione ingenii sui libidinem procaciter satis exercuit. Perperam hic nonnulla & praeter rei veritatem ab HEIDEGGERO dicta esse, cum aliunde facile cognoscatur; iis refellendis non immorabimur. Id solum obseruo, nondum euictum esse, sub CHRISTOPHO A VALLO nomine latitate HUTTERVM. Sunt enim, qui existimant, CHRISTOPH. WILH. WALPVRGERVM, theologum Lipsiensem, hoc nomine regi, cuius historia controuersiae eucharisticae (historische confirmation aller arten des Sacraments-Streits) Gerae Variscorum an. 1611 prodit; vid. IOAN. MOLLERVS, in isagoge ad histor. Chersonesi cimbr. part. II. cap. VI. pag. 133. itemque PETR. BAEIIVS, diction. histor. & crit. voc. Hospinianus pag. 1599. DAV. PAREVS, cum opus hocce, HOSPINIANO oppositum, vidisset; auctor illi fuit, ut statim responderet, idque lingua vernacula, ne aduersariis occasionem, maiori mole se opprimendi, daret. Paruit HOSPINIANVS, responsonemque concinnauit, quae tamen, quod numeris omnibus absoluta non esset, lucem non adfepit. Interim LEONH. HUTTERVS causam hanc serio tuendam suscepit, edita an. 1614 concordia sencorde, seu de origine & progressu formu-

*lae concordiae ecclesiarum confessionis Augstanae libro vno; vbi magno variarum reorum adparatu, & diligentia summa, formulam concordiae, contra aduersariorum criminationes defendit, ut non tantum HOSPINIANI *ὑπερβατα* retuderit, sed cuncta, quae in posterum obici poterint, velut occupauerit, ut nihil adferri queat, ad quod non iam responsum sit; quod GISE. VOETII & theologi cuiusdam pontificii arionymi exemplo comprobatur VAL. ALBERTI, in praefatione, editioni, quae an. 1690 prodit, praemisit. Amici HOSPINIANI illi auctores fuerunt, ut statim responderet; sine mora reprimendam exultantem hominis audaciam, ut loquitur IO. HENR. HEIDEGGERVS, l. c. operique etiam se accinxit HOSPINIANVS, sed perducere ad finem non potuit. Cuius rei has adfert rationes HEIDEGGERVS: Neque tamen opus isthoc ad metam perduxit, seu caecidia vietus est malitientiae aduersarii, qui nescio quibus agitatus furis, ubique insultare, quamcum ratione quadam disputare maluit; seu fastidium subiit, ducendi funem molestiae adeo contentionis, qua non tantum animos veritatis susta copia sauciatos aegrosque, magis exulceratum iri, sed etiam capitales religionis hostes, Iesuitas cumprimis, infausi certaminis illius futuros spectatores audissimos, delicias incundo isto spectaculo sibi facturos, metuit; l. c. At alias intermissi operis subfuisse causas, contendunt alii; multum scilicet in hoc certamine HOSPINIANO superiorem fuisse HUTTERVM, forteque supra vires HOSPINIANI fuisse, contra huius argumenta & testimonia luculentissima quidquam, quod momentum traheret, adferre. Aliam tamen rationem producit PETR. BAEIIVS; displicuisse hasce contentiones maximo opere principibus quibusdam protestantium, pacem & concordiam optantibus. Hos, discordia discorde iam irritatos quodammodo, ne amplius offenderet, ab incepto iam opere*

HOSPINIANVM destituisse. Idem auctor indicat, victoriam hoc ipso ad partes Lutheranorum transisse visam, cum superior in certaminibus eiusmodi theologicis esse credatur, cui nihil amplius responderetur: *c'est demeurer le maître du champ de bataille; in diction. histor. & crit. voc. Hospinianus p. 1593.* Praeter opus autem istud, haecenus commemoratum, HUTTERVS alia adhuc reformatis opposuit, quorum nonnulla, ad libros symbolicos simul spectantia, iam indicauimus libri huius II. cap. II. §. XI. Huc vero etiam spectat eiusdem *irenicum vere christianum, sine de synodo & unione euangelicorum non facta concilianda tractatus theologicus, contra DAV. PAREVM;* item *Sidel ctenchomenos, seu tractatio pro maiestate humanae naturae Christi;* & alia. Cumprimis autem de singulari eius contra reformatos zelo testatur liber: *Caluinista aulico-politicus, eigentliche Entdeckung etlicher Calvinischen politischen Rathschlaegen, welche Ioan von Münster fortzupflanzen, vnd die verdammte Calvinistery in das Herzogthum Holstein einzuschleiben sich bemühet;* item *Caluinista aulico-politicus alter, christlicher vnd nothwendiger Bericht, von den ſürnehmsten politischen hauptgründen, durch welche man die verdammte Calvinistery in die Chur vnd Marck Brandenburg einzuschleiben sich starck bemühet, samt einem Anhang wieder Salomo Fincken apostatam zu Berlin &c.* Non segnior HUTTERVS fuit in debellandis pontificiis, quod scripta eius testantur, cuiusmodi sunt: *triumphus de regno pontificio, tractatus scholastico-theologicus;* *Ilus malorum regni pontificio-Romani, sine historica dissertatio de iniussissimo pontificis romani in ecclesia dei dominatu;* *refutatio avarum librorum Roberti Bellarmini de missa;* *controversiae duae theologicae de verbo Dei scripto & non scripto, & de persona Christi contra eundem;* *actio in Iacobum Gretserum, de imperatorum, regum ac principum chri-*

stianorum munificentia pro Nicolao de Clemaniis &c. & alia. De HUTTERO eiusque scriptis porro legendi THEOPH. SPIZELIVS, in *templo honoris refrato pag. 32. seqq.* HENNING. WITTE, in *memoriis theologorum dec. I. pag. 90. seqq.* PETRVS BAEIIVS, in *diction. hist. & crit. voc. Hutterus p. 1623.* vbi quaedam lectu digna, sed non sine examine & censura praetermittenda, suppeditat; IO. FABRICIVS, in *histor. biblioth. Fabricianae part. II. p. 169. seqq.* vbi speciatim concordiam eius concordem, & irenicum vere christianum, recenset, & de utroque libro varia obseruat.

Paullo antiquior HUTTERO est AEGID. HVNNIVS, eiusdem academiae Wittebergensis theologus. Namque HVNNIVS an. 1603, HUTTERVS 1616 diem supremum obiit; uterque anno aetatis 53, uterque pari zelo erga dissidentes ab ecclesia Lutherana flagrans. Praecipue illi itidem cum reformatis res fuit, speciatim cum DANAEIO, VRSINO, PEZELIO, aliisque, quos variis scriptis impugnauit, ut de persona Christi, eiusque ad dextram Dei sedentis diuina maiestate &c. itemque adfensione sacrae & orthodoxae doctrinae; & reliquis, quae in operibus eius, Wittebergae anno 1607 iunctim editis, leguntur; ne quid de iis, quae germanica lingua scripsit, dicam, cuiusmodi est, *Beweis, daß die Calvinisten der wahren Augspurgischen Confession niemals zugethan gewesen &c.* Cumprimis autem commemorandus hic est liber eius notissimus, quem inscripsit: *Calvinus indaizans, hoc est, indaicae glossae & corruptelae, quibus Ioannes Calvinus illustriora scripturae sacrae loca, & testimonia de gloriosa trinitate, deitate Christi & Spiritus sancti, cumprimis autem vaticinia prophetarum de aduentu Messiae, natiuitate eius, passione, resurrectione, adfensione ad caelos, & sessione ad dextram Dei, detestandum in modum corrumpere non abhorruit; qui an. 1593 pro-*

diit, & inter opera eius iunctim edita exstat. Quo animo reformatae ecclesiae doctores eum exceperint, haud difficulter conicias. Documento esse possunt, quae hac de re habet PHIL. PAREVS, in *vita Davidis Parei*, pag. 51. DAVID namque PAREVS opposuit HUNNIO clypeum veritatis catholicae de sacro-sancta trinitate; quod cum & PHIL. PAREVS memorasset, addit: adeoque in fumos dissipauit iudaica & Ariana illa cymbala. Quae verba, iudice PETR. BAELIO, hoc libi velle videntur, ac si per DAV. PAREI responsum tota ista finita fuerit controuersia: at secus se rem habere, idem auctor ostendit. Tantum utique abest, ut sibi, aut caussae suae, defuerit HUNNIVS, ut potius an. 1594 anti-Pareum suum ediderit, hoc est, refutationem in defensionem corruptelarum, quibus Ioannes Caluinus scripturae testimonia de trinitate & Christo corripuit. PAREVS eodem adhuc anno respondit, edito libro: *orthodoxus Caluinus, oppositus pseudo-Caluino iudaizanti*, cui iterum an. 1595 duobus libris obuiam iuit HUNNIVS, teste LEONH. HVTTERO, in *vita Hunni*, apud MELCH. ADAMVM, in *vitis theol. German.* pag. 346. PETR. BAELIUS haec ita narrat, ut acerbitate, quam nimiam esse putat, HUNNII, more suo perstringat, totque criminum CALVINVM aduersatum, dicat, intuitu haereseos, ut eandem, quam SERVETVS, subire poenam debuerit, siquidem penes HUNNIVM hoc steterit; in *dition. hist. & crit. voc. Hunnius* p. 162. At meminisse BAELIVM oportebat, nec ipsis diffidentibus reformatae ecclesiae doctoribus praestantissimis, CALVINVM multa veteris testamenti oracula de Christo non explicasse, quae tamen de eo omnino intelligenda erant. Praesertim recentiori aetate multi in ista ecclesia existerunt doctissimi viri, quibus ista, luculentissima vaticinia detorquendi, methodus vehementer displicuit. Nec mitior in HUNNIVM fuit PAREVS,

hocce eius opus diabolo tribuens, quod ipsemet pluribus confirmat BAELIUS l.c. add. HADR. BAILLETVS, *des sctres personelles, traité historique & critique de celles qui portent le titre d'anti tom. I. pag. 359.* Non tantum autem cum reformatis pugnavit HUNNIVS, sed Flacianorum quoque cohorti bellum sacrum indixit, edito libro *gründliche und richtige Erklarung von der Erb-Sünde &c.* item *gründliche Abfertigung des unwarhafften kurzen Gegenberichts M. Cyr. Spangenberg's &c.* Immo & praecipuus inter eos fuit, qui se erroribus SAM. HVBERI opposuerunt, quod praeter alios IO. ANDR. SCHMIDIVS observat, in *dissert. historico-theologica de S. Huberi vita, factis, & doctrina*, an. 1708 Helmstädi euulgata. Comparata huc fuit commentatio eius de *providentia, ac praedestinatione contra Tossanum & Huberum*, quam SCHMIDIVS prolixum nervosumque opus vocat, quo, praemissa brevi Huberiani certaminis relatione, de verum electionis iuxta praesentiam factum esse, ad sententiam primorum quatuor saeculorum, egregie ostendit; l.c. p. 48. Ex eadem dissertatione reliquorum etiam scriptorum, in hacce causa editorum, notitiam haurire licet. LEONH. HVTTERVS, dum huius rei mentionem iniicit, ita loquitur: *Fortem se ac fidum purioris doctrinae hyperaspistem aduersus inanes Huberi Phantasias eo tempore praestitit Hunnius, dum partim monendo, partim scribendo errantem Huberum in viam reuocare studuit, quod ipsi res loquitur &c.* Dissidio autem isto Huberi remotione sopito, prodit anno nonagesimo septimo epistola, qua variorum errorum de coena domini, de baptismo, de libero arbitrio, de persona Christi, de aeterna praedestinatione, fuit insinulatus. Hanc igitur Hunnius eodem anno refutauit, ut & eos, qui in Anabaptinis ecclesiis aeterna, imagines, organa musica, hostias, & alias ceremonias abrogauerant; apud MELCH. ADAMVM, in *vitis theol. German.* p. 346. Quae verba cum

& PETRVS BAEIVS recitasset; colligit inde, HVNNIVM altaria, imagines, & alias ecclesiae romanae caerimonias non reiecisse, a quibus tamen alii ex Lutheranis abhorreant. At fallitur vir doctissimus, & verba HVTTERI non recte intellexit. Per eos enim qui in *Anhaltinis ecclesiis altaria, imagines, organa musica, & alias caerimonias abrogauerant*, haud dubie non Lutheranos, sed reformatos intelligit. Ceterum non tam HVNNIVS, quam HVBERVS ipse in culpa fuit, vt officio exueretur, nec aliud quid ex verbis HVTTERI: *Assiduo autem illo Huberi remotione supito, colligas. Verba itaque BAEII: satis itaque felix fuit, vt ab aduersario suo triumphum referret, siquidem efficit, vt munere suo priuaretur, etiam aculeo non carent, reuera tamen HVNNIVM non feriunt.* Copiosius hac de re diserit in *diction. histor. & crit. voc. Hunnius p. m. 169.* Ad scripta autem HVNNII, in controuersia Huberiana edita, pertinet etiam explicatio controuersiae inter theologos *Wittebergenses & Huberum de regeneratione & electione.* Non minus & contra pontificios in aciem prodiiit HVNNIVS, idque & viua voce, & scriptis etiam eruditissimis. Colloquio enim Ratisbonensi, an. 1601 instituto, cum IAC. HEILBRUNNERO & ANDR. OSIANDRO ex parte Lutheranorum interfuit, cum IESUITIS, ALB. HUNGERO, IAC. GRETSERO & ADAMO TANNERO, pedem collaturus; conf. IOAN. LVDVIC. HARTMANNVS, conciliator. *tom. IV. p. 709. seqq.* ANDR. CAROLI, in *memorabilib. eccles. saec. XVII. ad an. 1601. p. 16.* Colloquii istius is euentus fuit, qui plerumque esse solet, vt non tantum re infecta discederent, sed vtrique pars sibi victoriam tribueret. Hinc noua scriptis polemicis euulgandis occasio. Cum enim TANNERVS Iesuita *relationem historicam* de hoc colloquio edidisset, in qua, more Iesuitis proprio, qui sua opinione nunquam vincuntur, sibi suisque palmam tri-

buebat; HVNNIVS similiter an. 1602 *relationem historicam* de colloquio Ratisbonensi Wittebergae publicae luci exposuit. TANNERVS rursus non tantum suam *relationem* latina pariter ac germanica lingua Monachii recudi curauit; sed & *examen narrationis* euulgauit, quam *historicae relationis nomine iniquitatem*, de colloquio Ratisbonensi edidit Aggidius Hunnius, itidem an. 1602. Tum vero HVNNIVS *anti-Tannerum* suum concinnauit, eodem anno Wittebergae impressum; cui anno sequenti TANNERVS opposuit *apologeticum pro compendiarie relatione, de colloquio Ratisbonensi, an. 1601 aduersus anti-Tannerum*, cum appendice de morte Aggidii Hunnii. Sed & cum IAC. GRETSERO, Iesuita, congressus est HVNNIVS. Nimirum cum res in eo versaretur, vt colloquium Ratisbonae ineundum esset; HVNNIVS dissertationem, seu theses, conscripsit, de colloquio cum pontificiis ineundo; quibus GRETSERVS responsum opposuit, ad theses Aggidii Hunnii, praedicantis Wittebergensis de colloquio cum pontificiis ineundo, in quo non pauca de proxima *disputatione* Ratisbonensi, deque controuersiarum *normis & indice*; cuius editio secunda auctior Ingolstadtii prodiiit 1602. 4. Additae huic *responsi* etiam sunt sex *digressiones aduersus eundem Hunnium*. Hinc cum, finito colloquio isto, epistola cuiusdam anonymi catholici, qua solatur praedicantes, *lugentes sortem Hunnii, & symmistarum ob rem infelicer & mendaciter ab illis Ratisbonae gestam*, prodiiisset; HVNNIVS iterum *notationes ad epistolam cuiusdam anonymi pontificii narratoris, qua solatur amicis Augustanum lugentem sortem Iesuitarum, ob rem infelicer ab ipsis Ratisbonae gestam*, in lucem emisit. Sed mox epistola ista anonymi, cum glossis ordinariis, quibus ad *notationes HVNNII* responderetur, recusa fuit Ingolstadtii an. 1602. Epistolae autem istius pariter ac glossarum *ordinariarum* non alius auctor, quam

GRETSEVS esse videtur. Denique & *Labyrinthus papisticus HVNNII* suae disputationis de papatu semetipsum contradictionibus implicante, adeo dupliciter GRETSERO, ut contra eundem *Labyrinthum Critico-Humannum*, hoc est, disputationem de Humano, praedicantem Wittebergensi, genioque Lutheranum, semetipsum contradictionibus, fraudibus, mendaciis, & criminationibus implicante, confundente & iugulante &c. prodire iubetur; Ingolstadii 1602. 4. PHIL. ALEGAMBE etiam ADAMO TANNERO librum, eadem ratione: *Labyrinthus Critico-Humannus*, inscriptum, tribuit; quod per errorem fieri videtur, cum credibile non sit, utrumque Iesuitam eadem inscriptione libri vsui; ut bene PETR. BAEVLIVS obseruat, in *dition. hisor. & crit. voc. Hunnius* p. 1620. Legenda quoque, sed & examinanda, quae de scriptis ab HVNNIO, tum TANNERO, tum GRETSERO oppositis, disserit HADR. BAILLETVS, des *satyres personnelles &c. tom. I. p. 179. seqq. item p. 244. seqq.* Quo iure autem idem BAILLETVS, l. c. p. 183. adserat, HVNNIVM primum fuisse, qui opinionem, absolutae praedestinationi contrariam, in scholis Lutheranorum introduxerit, cumque ab aliis ideo Pelagianismi fuisse postulatum, cuiusmodi quid & alii sibi persuaderent; de eo alibi erit dicendi locus. Praeter haecenus commemorata, & alia contra pontificios scripta HVNNIVS composuit, ut de ecclesia vera, & huius capite Christo, ut & de ecclesia romana, & huius capite pontifice romano anti Christo; de indulgentiis & iubilaeo romani pontificis; de ordinatione & vocatione ministrorum evangelicae ecclesiae contra Laurentium Arthurum, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Antiturinarios adgressus est, impiaeque illorum profligauit dogmata, in commentatione, quam inscripsit; articulus de sacro sancta trinitate per quaestiones & responsiones solide pertractatus, & con-

tra quasvis haereticorum veterum ac recentiorum strophas & corruptelas firmissime munitus, quae & seorsim non semel prodiiit, & in primo quoque operum eius tomo exultat. Vltimo tandem loco inter libros HVNNII commemoramus, cui, doctissimorum virorum iudicio, vel primus debebatur, tractatum de sacro sancta maiestate, auctoritate, fide ac certitudine sacrae scripturae propheticae & apostolicae, veteris & noui testamenti, seorsim an. 1588 editum, saepiusque recusum, & tomo primo operum eius insertum, praemissum etiam commentarii auctoris in nouum testamentum, Wittebergae an. 1701 impressis. Germanicam versionem ISAACI POECKLERI, emendatam cum praefatione edidit ELIAS VEIELIVS, Vlmæ an. 1696. 12. Mentionem eius ideo hic fieri par fuit, quod HVNNIVS in illo atheorum, aliorumque profanorum hominum, diuinam scripturae sacrae auctoritatem labefactare conantium, impietatem egregie conuellar, atque retundat. Et licet deinceps praeter alios PETR. DAN. HVETIVS, in *demonstratione euangelica*, maiori eruditionis adparatu idem argumentum tractauerit; rationum tamen pondere, iudicii acumine, HVETIO eum non tantum parem, sed & superiorem esse, virorum doctorum, speciatim ELIAE VEIELII, in praefatione antea laudata, est sententia. THOM. CRENNIVS de libro hocce ita pronuntiat: *Beati Aegidii Hunni tractatus de sacro sancta maiestate &c. florido maxime stilo & elegante (quem tamen in neminem solorum suorum deriuauit) conscriptus, relictus primo omnium operum illius viri loco positus, sic animum meum adfecit, ut neminem sciam, qui hoc ipsum in argumento superet; in exercitiis de libris scriptor. optimis p. 27.* Tam strenue autem licet pro ecclesia nostra contra omnes eius aduersarios pugnauerit HVNNIVS; parum tamen absuit, quin laebes quaedam doctrinae prauae illi adspere-

gere-

geretur. Exstant namque sub eius nomine *theses de abrogando exorcismo*, quas paullo ante obitum suum conscripisse dicitur, excusae Erfordiae an. 1603. 4. Sed causam HUNNII hic egit HELVIC. GARTHIVS, qui singulis tomis operum eius, iunctim editorum, praefationem praemisit. Fatetur enim equidem, HUNNIVM integro ante obitum biennio propositiones de exorcismo litteris consignasse, quarum autographum adhuc exstet, quod in quibusdam cum editione Erfordensi conveniat; in plurimis tamen etiam ab eadem differat. Mentem autem HUNNII hanc fuisse, idem auctor tradidit, ecclesiae commodum atque utile fore, si ritus exorcismi, quantum ad pronuntiationem verborum, & moderationem gestuum, praecunte necessario consensu ordinum ecclesiae, & legitima plebis informatione, in administratione baptismi omitteretur, & in locum eius vel *commonscationis vel precatonis formula* de peccati originalis atrocitate, satanae in filios Adami nondum renatos regno, & potestate, infinita sanguinis Christi virtute, & spiritali baptismi ad regenerationem efficacia, ipso scripturae verbis concepta, constitueretur. Quo ipso non tam ipsum exorcismum, in sano sensu acceptum, quam formulam receptam, improbare videtur; quemadmodum & *theses* istas non conscripsit, ut euulgerentur, sed ut in deliberatione, hac super re instituenda, vñi sibi essent. Legenda, quae hac de re observat IO. FABRICIVS, in *historia bibliothecae suae part. II. p. 27.* qui & ibidem *p. 24. seqq.* scripta HUNNII latina, in quinque tomos distributa, & tribus voluminibus comprehensa, & ut supra iam monuimus, Wittebergae 1607 edita, accurate recenset. De vita & scriptis HUNNII nostri conferendus etiam LVD. MELCH. FISCHLINVS, in *memoria theologor. Württembergens. part. I. p. 253. seqq.*

Filius AEGIDII HUNNII fuit NIC. BYD. ISAGOGE.

HUNNIVS, ex professore Wittebergenfi sacrorum apud Lubecenses antistes, theologus itidem celeberrimus, & ob varia cum primis scripta polemica observatu dignus. Romanensibus namque obuiam fuit, in *apostasia romanae ecclesiae ab antiqua, apostolica, vereque christiana puritate salutaris doctrinae fidei, cultus & religionis ex propria ipsius confessione vñde luculenter tamen, demonstratis*; Lubecae anno 1630, & deinde saepius excusa, & in linguam quoque germanicam translata; in *pelle omnia romanae ecclesiae detracta, das ist, christlichen vñd wohlgegründeten examine, vñd Beantwortung des Rubms vñd Scheinheiligkeit, damit die Roemische Kirche (als ihrer Religion Grundstübe) faelschlich pranget &c.* Lubecae an. 1632 edita, & deinceps non semel recusa; in ministerii Lutherani diuini, adeoque legitimi, demonstratione, Rob. Bellarmini, Thomae Stapletoni, Gregorii de Valentia, Iacobi Greshami, & Henrici Lancelotti monachi *Caesariae* potissimum opposita, Wittebergae 1614. 8. Vltimo autem hocce libro cum praecipue HENR. LANCELOTTVM refutasset; hicce illi *capistrum Hunnianum* obiecit, aduersus quod HUNNIVS iterum, *capistrum Hunnio paratum, Lancelotto iniectum, hoc est, euidentem probationem, demonstrationem ministerii Lutherani diuini adeoque legitimi Henricum Lancelottum ita conuictum & captum, ut eius fundamenta toto suo apologetico ne quidem tangere ausus fuerit, multo minus frubruere poterit*, Wittebergae 1617. 8. Nec praetermittenda hic est eiusdem necessaria depulso grauissimarum accusationum, quibus Iesuitae Augustanae confessionis ecclesias calumniose onerare non erubescunt, 1) ac si papam dicendo anti-Christum, romanum imperium, caesarem maiestatem, ceterosque status catholicos iniuria adficerent; 2) sollemnem religionis pacificationem violarent; Wittebergae 1628. 12. Prodiit hicce liber *kvortvne*, curante WILH. LYSERO, cui

V V V V V

adeo

adeo a quibusdam, sed perperam, tributus est. Cum vero mox an. 1629 LAVRENT. FORERVS, & PAVL. LAYMANNVS, Iesuitae, sub iureconsultorum Dillingensium nomine laicantes, *pacis compositionem inter principes & ordines imperii romani catholicos, atque Augustanae confessioni adhaerentes &c. in lucem protulissent, in qua & scriptum istud, antea memoratum, & ipsum HVNNIVM, variis conuiciis lacerauerant; ADAMVS quoque TANNERVS in anti-Christo proscripto romanensium causam egisset; HVNNIVS, ne sibi, aut ecclesiae, deesset, innocentiam Lutheranorum in puncto iniuriarum ex adserto romani pontificis anti-christianismo, in romanum imperium, imperatorem, ac status catholicos redundantium, nec non violatae pacificationis religiosae, contra Iesuitarum delationes antebae per necessariam depulsionem, asseritam, nunc vero aduersus compositionem pacis iureconsultorum Dillingensium, & Adami Tanneri, Iesuitae, anti-christum proscriptum, immotis fundamentis stabilitam & defensam, edidit, Lubecae & Wittebergae an. 1631. 8. Inter reliqua HVNNII scripta anti-pontificia eminent adhuc libellus prorsus egregius, quo, beatum MARTINVM LUTHERVM ad ecclesiae emendationem a Deo vocatum, solide demonstravit, qui inscribitur: *offenbahrlicher Beweiß, daß D. Martinus Luther zu des Pabstbuißs Reformation rechtmäßig von Gott sey beruffen worden, aus gewissen Grund, fürnehmlich der heiligen goettlichen Schrifft, geführet &c.* Wittebergae 1628. 12. non semel deinceps recusus, etiam cura VAL. ERN. LOESCHERI Dreßdae 1717. 8. qui & praefationem eidem praemisit. Eorum autem, quae reformatis opposuit, princeps praecipuumque merito censetur *discursus* eius theologiae de fundamentali sensu doctrinae evangelico-Lutheranae & Calvinianae, seu reformatae, cum praemissa consideratione *trouwen* Calvinianae Dorrechtana synodo proditae, Wittebergae*

anno 1526 & iterum anno 1663. 8. Nec enim quisquam ante eum tam solide, dissensum inter nos & reformatae ecclesiae doctores fundamentalem esse, euicit, nec postea quisquam luculentiori hoc praestitit ratione. Vnde mirum omnino, existisse nostra aetate, qui, ex hoc ipso HVNNII libro, dissensum istum minime fundamentalem esse, ostendi posse, sibi aliisque persuadere voluerunt. Reformatis quantopere displicuerit, vel inde intelligitur, quod CHRIST. MASSONIVS, hoc est, CHRIST. BECKMANNVS, in *anatomia vniuersali triumphante*, CONR. BERGIVS in *praxi catholica diuini canonis contra quasuis haereses & sebsimata*, SAM. STRIMESIVS, in *ingenus in controuersias euangelicorum inquisitione*, aliique, certatim cum refutare adgressi sunt. Missis autem reliquis, quibus itidem reformatis, speciatim IO. DVRAEO, quem id egisse, vt reformatos cum Lutheranis conciliaret, constat, obuiam iuit: *epistolam* solum adhuc eius ad *Leuinum Pouchenium*, de patris sui AEGID. HVNNII thesibus de *exorcismo*, an. 1622 germanice scriptam, commemoramus; siquidem in ea confirmatur, quae iam antea de hisce thesibus diximus, atque qua ratione, nescio atque inuito auctore, typis exscriptae sint, exponitur. Cum Socinianis equidem NICOLAVS noster HVNNIVS itidem congressus est, in examine errorum Photinianorum, de religionis ac fidei fundamento; de cognitione Dei; de nominibus Dei; item, de statu hominis primo integritatis, & secundo peccati &c. sed cum primis tamen in fanaticorum, quos vocant, refutatione, zelum suum diligentiamque demonstrauit. Cumque variis inter eos pugnaverit scriptis; praecipue tamen in censum venit eius *christliche Betrachtung der neuen Paracelsischen und Wiegeliamschen theologie, darinnen durch vierzehn Vrsachen angezeigt wird, warum sich ein ieder Christ für dieselbe*

selbe, als für einen schädlichen Seelen-Gift mit höchstem Fleiß hüten, vnd versehen soll; Wittenbergae an. 1622. 8. itemque quod nomine ministeriorum Lubecensis, Hamburgensis, & Lüneburgensis, composuit, inscriptum: *ausführlicher Bericht von der neuen Propheten (die sich erleuchtete Gottes-Gelehrte und Theosophos nennen) Religion, Lehr vnd Glauben, damit der Satan die Kirche Gottes auf neue zu verunrubi-gen sich untersetzet* &c. Lubecae 1634. 4. Reculum est hocce opus cura & studio IO. HEINR. FEVSTKINGII Lipsiae anno 1708. 8. qui & introductionem quamdam addidit. Ecclesiam nimirum suam atque vicinas a libellorum, qui in iis spargebantur, ac cupide legebantur, CHRISTOPH. ANDR. RASELII, NIC. TETTINGII, PAULI FELGENHAVERI, aliorumque hominum fanaticorum contagio imminente, liberaturum, missis an. 1632 Hamburgum ac Lüneburgum litteris, effecit, ut theologi civitatum istarum praecipui, ad synodum presbyterii tripolitani Mollensem, an. 1633, mense Martio, una cum Lubecensibus suis, magistratu consentiente, sese conferrent. Qui aderant, errorum istorum, quos libellorum memoratorum auctores disseminabant, publicam refutationem necessariam iudicaverunt, facileque, ut eam in se susceperet, ab HUNNIO nostro impetrarunt, qui & eodem, edito istorum ministeriorum nomine libro, antea indicato, munere hocce praeclare atque cum laude functus est. Plura hac de re, vti & de ipso HUNNIO dabit CASP. HENR. STARCKIVS, qui & omnia eius scripta accurate, summoque studio, recenset, ac multa observatu digna de iis tradit, in *der Lübeckischen Kirchen-Historie* vol. I. part. V. p. 899. seqq. Rationem, quae IO. HENR. FEVSTKINGIVS permotum fuisse HUNNIVM tradit, ut relicta Witteberga Lubecam commigraret, idem refellit, l. c. p. 752. De scripto quod ministerii Lubecensis, Ham-

burgensis & Lüneburgensis nomine cum composuisse diximus, legendus etiam IO. MOLLERVS, in *isagoge ad histor. Chersonei cimbr. part. III. cap. V. p. 469.* itemque EHREG. DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch Platonischen Christenthum, part. I. cap. V. §. II. p. 217.* Frater NICOL. HUNNII, ut hoc sic in *παρρησία* addam, fuit, HELFRIC. VLR. HUNNIVS, qui ad romansium castra transiit, & an. 1631 inuisa prorsus, ut vocat, & indissolubilia duodecim argumenta Heidelbergae edidit, quibus se convictum & constrictum profitetur, ut romanae ecclesiae sacra amplecteretur; quae anno sequenti 1632 Coloniae, cum accessione quadam, seu demonstratione, quod archi-haeresis Lutherana maxima sui parte ex antiquissimis haeresibus &c. constata sit, & compilata, recusa sunt. Sed quantumvis argumenta ista auctori indissolubilia visa sint; ea tamen haud adeo difficili negotio solui posse, ostenderunt IO. HIMMELIVS, in *solutione duodecim argumentorum Hunnii apostatae*, Ienae 1634. 4. & PETR. HABERKORNIVS, in *vindicatione Lutheranae fidei contra Helfricum Vlricum Hunnium*, Marpurgi 1633. 8. Conferendus, quem iam laudavimus, CASP. HENR. STARCKIVS, l. c. p. 742. qui & p. 913. negat, apostatae istum a fratre suo NIC. HUNNIO ex instituto refutatum, quod beatus CASP. SAGITTARIUS noster innuere videtur. De eodem quaedam observatu digna legere licet apud PETR. BAEIVM, in *diction. histor. & crit. voc. Hunnii* p. m. 1620.

Inter illustres ecclesiae Lutheranae theologos, qui saeculum decimum septimum ornavunt, locum praecipuum iure sibi vindicat MATTH. HÖBADAHOENEGG, nobili genere natus, sed eruditionis laude meritisque in ecclesiam Lutheranam longe clarior. Doctrinae enim evangelicae veritatem contra aduersarios quosvis scriptis quam plurimis, iisque de ingenti viri hu-

ius zelo testantibus, propugnauit. Vnde PETR. BÆLIVS, eum retulisset, eum equestris natalium splendore insignem fuisse; more suo addit: *Et il eut la plume si guerriere, qu' il fit voir qu' il ne degenroit pas; in dictiō. hist. & crit. voc. Hoe p.m. 1578.* Cum primis contra pontificios prae-riter ac reformatos pugnavit strenue. Vtrosque coniunctim adgressus est in *solida de testatione papæ & Caluinistarum; pontificios seorsim in Labyrintho papifico contra nugas Iacobi Gretseri; in Labyrintho Cre-tico-Gretseriano, in quo ostenditur, quam hor-rende Gretserus papisticam doctrinam pinxe-rit; in tractatu tripartito de quibusdam reli-gionis christianæ capitibus, in defensionem D. Aegid. Hunnii contra Iacobum Gretserum &c.* Nimium pro AEGID. HUNNIO hæc scripta sunt, cui speciatim cum IAC. GRETSERO litem intercessisse, cui immortuus sit, antea di-ximus. Apologeticum HOEI contra Bellar-mini stolidum iudicium; pro sancto concor-diae libro supra iam commemorauimus, cum & alios recenseremus, qui hocce ROB-BELLARMINI iudicium de libro concor-diae refutarunt; libri huius II. cap. II. ad §. XI. Spectant huc etiam angeli tubicines, seu insigniores haeretici septem, inter quos primus anti-christus ad viuum depingitur; & alia, quae ab aliis enarrantur. Haec itaque scripta, totaque vita HOEI, cum singulari viri huius zelum contra romanenses satis demonstrent; a vero plane abhorreere videtur, quod me-moriae prodidit SAM. PVFENDORFVS, in suspicionem eum apud quosdam venisse, ac si ab Imperatore pecunia corruptus, electori Saxoniae omnes scrupulos exeme-rit, qui a pace Pragensi, an. 1635 inita, eum detertere potuissent. Verba PVFENDORFI sunt: Arguebatur quoque SAXONICUS theologus, Mattheus Hocus, decem vn-cialium milia a caesare accepisse, eximen-dis principis sui animo scrupulis, quos alias facile pax ista generare poterat; rerum sue-ticar. lib. VII. p.m. 195. Plane in contra-

rium currunt, qui edito *commentariorum in apocalypsin libro sexto*, HOEVM classi-cum velut ad arma pontificis inferenda cecinisse, contendunt. Vel ex inscriptio-ne hoc colligi posse, putant; quae haec sit; *iudicium & excidium meretricis Babyloniae romanae, seu commentariorum in apocalypsin sancti Iohannis liber sextus.* Meminit huius libri CAR. NIELLVS, in *epistola ad Vyttenborgardum, in epistolis ecclesiasti-cis & theol. praesant. & eruditor. viror. num. DCXXXVIII.* editionis, quae anno 1704. fol. prodijt, miraturque; HOEVM eo tempore, (1628) triumphantibus ubi-que armis caesareis, ista scribere ausum, praefertum cum ipse clam fauere pontifi-ciis iam pridem visus sit. At vel ex hac ipsa descriptione colligi poterat, omni fun-damento destitui opinionem illorum, qui; aut tunc clam pontificiis fauuisse HOEVM; existimant, aut deinceps in illorum aliquid fecisse gratiam. Classicum vero hoc ipso contra pontificios eum canere voluisse, fa-cilius dicitur, quam probatur; etsi hoc sibi persuadeat PETR. BÆLIVS, qui & ad-dit, homines, rerum nouatum cupidos, vix sibi temperare posse, quo minus obscuri-tatibus apocalypseos, ad bella excitanda, abutantur, l. c. voc. Hoe p. 1578. Enim ve-ro, si quidam tam maligni sint; non tam-omnibus apocalypseos interpretibus idem consilium imputandum, cum exci-dium antichristi, in hocce libro praedi-ctum, docent. Non minus vero & re-formatae ecclesiae doctores HOEVM acrem strenuumque veritatis propugnatorem ex-pecti sunt; quibus cum quae circa annum 1631 agitantur consilia henotica, quod euentu caruerint, id HOEO maxime im-putandum, si HYGONI GROTIO credi-mus, *epist. CCCXLIV. part. I. p. 165.* Quid-que eius sit; reformatis eum non peper-cisse, scripta ab eo edita testantur: *vera Caluinistarum descriptio, cum adseritione, libello Ludouici Grocii opposita; tractatus anti-*

aut: *Caluinistisches gnomoni apologetico* Wenceslai Budowez, baronis a Budoua, oppositus, & reliqua, speciatim contra PAVL. TOSSANVM, ABR. SOVLTVVM, aliosque, lingua germanica, edita, quae in indice scriptorum eius, apud HENNING. WITTENVM, in *memoriis theologorum dec. VIII. num. 1. p. 1021. seqq.* legi possunt. De disputatione quadam inter STEPH. LASVRVM, legatum britannicum, & HÖEVM, scriptisque quibusdam, eo spectantibus, vid. IO. FABRICIVS, in *historia bibliothecae suae part. IV. p. 514.* Ad controuersias, a SAM. HYBERO excitatas, spectat auctoris nostri *expedita responsio ad adpellationem & prouocationem Samuelis Huberi, cui addita est delineatio articuli de praedestinatione.* Sed, missis hisce, id solum addimus, scriptorum quorundam publico nomine editorum, vti *solidae verbaque Dei & libri concordiae christianae congruae decisionis quatuor controuersiarum capitulum*, de quibus inter Tubingenses & Giesenses theologos disceptabatur; item *decisionis controuersiae Rathmannianae*; porro, *der nothwendigen Verteidigung des heiligen Roemischen Reichs, euangelischer Churfürsten vnd Staende Augspfers &c.* vi & *der nothwendigen vnvermeidlichen vnd gründlichen Haupt Verteidigung &c.* auctorem esse MATTH. HÖEVM, vti hodie satis inter omnes constat. Didum de hisce scriptis ex instituto est *libri huius II. cap. II. ad §. X.* Ex hisce illud, cui *nothwendige Verteidigung &c.* nomen, Iesuitarum quorundam nostratibus extorsit petulantia, qui non desinebant, atrocissimas spargere calumnias, Lutheranos multa in Augustana confessione mutasse, quaedam adiecisse, nouam confessionem per *formulam concordiae* introduxisse, & quae alia erant eiusdem generis, cum solum in finem, vt pacis religiosae commodis Lutheranos priuarent, ordinesque imperii, ecclesiae romanae sacris

addictos, ad arma concitarent. Hinc &, cum necessaria ista *defensio pupillae euangelicae* prodidisset, dici nequit, quanto furore eam adgressi sint Iesuitae, atque inter hos praecipue LAYR. FORERVS, homo dicanissimus, impudentissimusque, in cuius scriptis quidquid sordium theologia polemica per hominum stultitiam secum vehit, coniunctim conspiciat. Hoc vel ex libellorum, qui eo tempore prodierunt, inscriptionibus, cuiusmodi est: *Vberschlag über den Stabsichtigen Aug-Apfel*, item *es müsse wohl eine Kuh lachen &c.* agnoscas. Nec deerant libi nostrates; quorum nonnulli, vt par pari referrent, aduersarios itidem satyrico perficere sale instituerunt. Hinc Iesuitis opposita: *Dillingischer Kaelber-Arzt; der neue Stabren-Stecher*, & alia. Nollem id factum, cum hoc disputandi genus a modestia christiana & grauitate theologica alienum sit. Interim auctores, ex quibus scriptorum istorum notitia quaedam hauriri potest, laudavi *libri huius II. cap. II. ad §. VIII.*

Quin & magnus IO. GERHARDVS noster inter polemicos theologiae scriptores referendus sit, nemo forte dubitauerit. Nec enim vlla est pars theologiae, quam non scriptis egregiis exornauerit. In ipsis locis theologicis dogmata sacra ita tractat, vt non tantum veritatem doctrinae euangelicae confirmet, sed & errores dissentientium simul refellat, atque profliget. Sed de his iam suo loco dictum est, *libri huius II. cap. I. ad §. XIV.* Idem de disputationibus eius *isagogicis* centendum, de quibus ibidem verba fecimus. Exstant praeterea eiusdem *disputationum theologicarum partes duae* Ienae 1623. 8. in quibus varia argumenta contra pontificios, reformatos, Prouincianos, Weigelianos, aliosque fanaticos, erudite solideque pertractantur. Romanensibus speciatim oppositae sunt *disputationes theologicae* (numero viginti) in quibus dogmata papalia

iuxta seriem Bellarmini errorum expenduntur, lenae 1629. 4. Sed & eiusdem Bellarminus orthodoxae refut. huc comparatus est, hoc est, catholica & euangelica veritas in praecipuis quibusdam articulis cum romano-catholicis ecclesiae nostrae controuersis, ex ipsomet Bellarmino ostensa ac publice propofita. Tribus hoc opus constat partibus, quarum prima lenae 1631. vltima 1633. ibidem prodit. Obseruatu quoque digna est eiusdem consideratio quarundam quaestionum theologicarum in compositione pacis Dillingensi propofitarum, ibidem anno 1631. 4. Nimirum compositionem istam pacis, quam LAVR. FORERVS, & PAUL. LATMANVS, Iesuitae, sub iure consultorum Dillingensium nomine latitantes, procederant, qua id vniue agebant, vt pacem religiosam labefactarent, merito inter scripta seditiosa referrebat euangelici, apud SAM. PUFENDORFIVM, rerum sueticar. lib. XVII. p. 600. Vnde recte omnino, hoc sibi datum, credebant theologi, vt fraudes istas ac fallacias detegerent; quod adeo praeter NIC. HUNNIVM, quem antea iam hoc nomine laudauimus, beatus GERHARDVS noster praestitit. Locum potro hic sibi postulat eiusdem gründliche vnd bescheidentliche Antwort auff die praestifte Buchlein; Morgenstern &c. Libellum nimirum istum, inscriptum: Morgenstern, dadurch ein ieder geübter zuger zur Erkenntnis des hellen Tages der Warheit bald vnd leichtlich kommen kan &c. cum hinc inde ad fallendos incautos pontifici spargerent; GERHARDVS; eundem refutare, suarum duxit esse partium. Confutatio ista lenae prodit 1628. 8. Immo in latinam quoque linguam conuersa, & ad disputandum eodem anno propofita, sequenti autem anno, inscripta: phosphori consideratio, publicae luci exposita est. Sed, missis hisce, ad praecipuum GERHARDI in hocce genere scriptum progredimur, quod est confessio catholica, in qua doctrina catholica

& euangelica, quae ecclesiae Augustinae confessioni addictae praesententur, ex romano-catholicorum scriptorum suffragiis confirmatur. Liber primus huius operis, isque generalis duobus confans paribus, lenae lucem adspexit an. 1633. 4. libri autem secundus, seu specialis, pars prima an. 1634. pars secunda an. 1636 & pars tertia denique, seu vltima, an. 1637. Iunctim omnes istae vtriusque libri partes recusae sunt Francofurti & Lipsiae an. 1679. fol. Eo nimirum GERHARDVS disputandi vsus est genere, quod antiqui ecclesiae patres IVSTINVS, TERTULLIANVS, ATHENAGORAS, CLEMENS Alexandrinus, ARNOBIVS, aliique, contra gentiles adhibuerunt, ex propria illorum doctrina & hypothesebus argumenta petentes, quibus religionis christianae veritatem comprobarent. Eandem iam ingressus erat viam MATTH. FLACIVS Ilyricus, specimenque istius methodi ipse GERHARDVS, in Bellarmino orthodoxiae teste, de quo antea dictum, dedit, cuius deinceps & alii imitati sunt exemplum. Nec temere erit, qui eruditum hocce pugnae genus improbauerit. Certe, quae pontifici contra illud excipiunt, nullius sunt momenti, Praecipuum hoc est, scriptores, qui ex illorum coeiu contra eos producuntur, & se, & sua scripta, ecclesiae iudicio subieciisse; proinde, quidquid ecclesia romana in illis repudiet, vel certe non adprobet, illud pro non dicto habendum esse. At non omnes romanae, sed catholicae ecclesiae iudicio, suam sententiam atque doctrinam subiectam voluisse, nec catholicam ecclesiam statim esse romanam, ipsemet erudite docet GERHARDVS, in prooemio p. 7. seqq. Adde, etsi multi videri voluerint romanae ecclesiae iudicio sua subieciisse; vi tamen veritatis coactos, suum dissimulare non potuisse disensum. Sed totum hocce negotium ipse confecit GERHARDVS, sauisque prospexit, ne lubrico funda-

fundamento sua superstrueret. Plura etiam de hacce disputandi methodo in sequentibus dicemus. Ad controuersias, quae nobis cum reformatis intercedunt, spectat *disputationum theologicarum, in quibus dogmata Calvinianorum iuxta seriem Marci Friderici Wendelini expenduntur, rescriptae*; &c. Ienae 1638. 4. Quas quidem dissertationes non ab ipso GERHARDO, ad eius tamen ductum a iuuenibus, qui respondentium munere functi sunt, conscriptas esse, constat. Quindecim datum, posteaquam lucem adspexerant, annis, MARC. FRID. WENDELINVS, haud infimi ordinis inter reformatos theologus, *exercitationes theologicas vindices pro theologia christiana* iis opposuit, Cassellis an. 1652, denuo excusas an. 1669. 4. quas licet subinde, aliud velut agendo, & intranscursu, iterum reuiderint quidam nostratum: ex instituto tamen demum id praeficit CHRIST. FRANKIVS, theologus Kiloniensis, in *exercitationibus anti-Wendelianis*, an. 1687. euulgatis. Agmen denique claudat *tractatus theologicus, in quo praecipua chiliasmi fundamenta solide destruntur*, pariterque de Gog & Magog, item de vniuersali Iudaeorum conuersione *verberis diffinitur*; quem post auctoris obitum, publicae luci exposuit filius eius IO. ERN. GERHARDVS, Ienae an. 1667. 4. Occasionem eius indicat, qui & de reliquis GERHARDI scriptis diligenter & accurate differit ERDM. RVD. FISCHERVS, in *vita Ioan. Gerhardi, cap. XIX. p. 376. seqq.* vbi & elogis, quibus viri docti scripta haecce ornarunt, legere licet. Patri iungimus filium, iam nobis memoratum, eundemque itidem academiae nostrae Ienenis theologum clarissimum, cuius inter dissertationes academicas, exquisito studio conscriptas, plurimae sunt polemici argumenti; nonnullae ad exoticas etiam controuersias spectant, vt de *statu ecclesiae Copricae, sive christiani Aegyptiis; de statu Armeniae ec-*

clesiastico & politico; de ecclesia Maronitarum; de religione ritibusque ecclesiasticis Mesopotamitarum; de consensu & dissensu religionum profanarum cum veritate christiana &c. Cum primis autem hic laudanda eius *sylloge decadam theologicarum*, in quibus potiores controuersiae theologicae thesibus succinctis comprehensae, vna cum remissionibus ad doctorum scripta, in quibus easdem tractantur, sistuntur; quam cum controuersiarum, tum auctorum, praecipue autem locorum, ex scriptis beatorum Ioannis, & Ioannis Ernesti Gerbardorum eo pertinentium accessione, ita auctam, vt vixem introductionis polemicae in omnia Gerbardina scripta facile subire queat, denuo prelo & disquisitioni publicae subiecit IO. ERN. GERHARDVS, Ioannis Ernesti filius, Ioannis nepos, theologus postea Giefsensis longe meritisissimus, Ienae 1691. 4. Instat compendii enim theologiae polemicae generatim spectatae *sylloge* hacce esse potest.

Quanti IOAN. GERHARDVM praeter alios IO. HVLSEMANNVS fecerit, ex praefatione eius in opus de auxiliis gratiae patet, vbi cum virum immortalis gloriae vocat. Non minoris puto a GERHARDO factum IO. HVLSEMANNVM, quem ex polemicorum scriptorum ordine merito illi comitem damus. Sacpissime enim cum aduersariis in arenam descendit, idque haud infeliciter, omni quippe armorum genere abunde instructus. Et ad romanenses quidem quod attinet, pugnavit contra eos in animaduersionibus in Roberti Eclarmimi *tonum primum controuersiarum*; Wittebergae an. 1641. 12. Praeterea cum circa annum 1630 BALTH. HAGERVS, leuita collationem Augustanae confessionis & oecumenicorum conciliorum cum verbo Dei edidisset, in qua id agebat, vt ostenderet, Augustanae confessionis doctrinam a veritate verbi diuini plane dissentire, quacum contra exacte conuenirent concilii Tridentini decreta; HVLSEMANNVS illi *manuale*

nuale confessionis Augustanae, vindicans eam ab iniqua collatione cum conciliabulo Tridentino, a Balisafare Hugero edita, opposuit; quod iam commemorauimus, cum de theologia symbolica verba faceremus, libri huius II. cap. II. ad §. XI. Licet autem non semel *manuale* illud excusum sit; a nemine tamen id impugnatum, obseruat ANDR. CAROLI, in *memorab. ecclesiast. saec. XVII. lib. IV. c. V. p. 753.* Comparata huc etiam sunt, quae in *disputat. de praescriptione* commentatus est, an opinio quaedam mentis de dogmatibus theologicis *finito temporis tractu possit praescribi* quibus lepidum istud methodistarum, quos vocant, pontificiorum commentum, haereticos ex capite praescriptionis conuincendi, prosequitur solidissime. Hos autem hac in re frustra ad TERTVLLIANVM prouocare, supra demonstratum est. Sed primo loco a nobis laudari debuisset liber eius *de auxiliis gratiae*, quamuis non pontificiis modo, sed & reformatis, praecipue autem Arminianis, oppositus, quo demonstrauit, se in intimis subtilitatibus scholasticarum recessus penetrasse. Denuo prodit vna cum *disputatione cum Hugonē Grotio an. 1643 instituta, de harmonia sancti Pauli & Iacobi, ex cap. II. epist. Iacobi.* Francofurti anno 1705. 4. *Apologia ministerii evangelici pro ministro ordinationis sacerdotalis*, ecclesiae nostrae iudem contra pontificiis causam agit, ingeniumque & eruditionem auctoris prodit. THOM. CRENIUS de ea ita pronuntiat: hoc de argumento (rei expositae) praeceteris praeclare meruit doctor noster Ioan. Hulsemannus, theologus Lipsiensis, pontificiis sudes in oculis, Riuero vero possum laudatus, in ab omnibus eruditis experta elegante tractatu, de ministro consecrationis & ordinationis sacerdotalis, Lipsiae edito, an. 1658. 4. in adnotat. ad Ioan. Vossii exercitatus de *fidib. episcopali. saec. I. exercitatus philologico-histor. p. 94.* In controuersis cum refor-

matis qualem se gesserit HVLSEMANNVS noster, documento esse potest *Caluinismus eius irreconciliabilis, seu delineatio cussarum, earumque applicatio ad Caluinismum, propter quas Josephus Hallus, Exoniensis episcopus, papismum censuit esse irreconciliabilem*; more academico primum an. 1641. Wittebergae ad disputandum propositus, deinde tertium ibidem excusus an. 1667. 8. Obuiam nimirum haec disputatione ire voluit conatibus henoticis IO. DVRAEI, Scoto-Britanni, docuitque adeo, propter easdem causas, Caluinismum esse irreconciliabilem cum Lutheranismum, propter quas IO. HALLVS, papismum cum ecclesiis protestantium irreconciliabilem esse, in *Roma irreconciliabili* statuit. IO. DVRAEVS equidem eodem adhuc anno, quo ista HVLSEMANNI commentatio prodit, *episcopalem disputationem* ei opposuit, qua HVLSEMANNVM, & qui respondentis munere functus erat, PETR. RHEHEBINDERVM, continuati inter protestantes schismatis reos agit, multaue de theologia scholastica postliminio introducta, conqueritur. Sed non desuit sibi HVLSEMANNVS, quin potius cuncta sibi obiecta promte diluit in *responsione ad episcopalem disputationem Duraei*, quae vna cum ista DVRAEI *disputatione*, editioni *Caluinismi irreconciliabilis* antea memoratae an. 1667 subiuncta est. Ceterum DVRAEVS praeter HVLSEMANNVM alios quoque ex nostratibus sibi aduersantes habuit, vt IO. CONR. DANHAEYERVM, in *salutē reformationum*, aliisque scriptis, PETR. HABERKORNIVM in *disputatione de syncretismo*, IO. MICRAELIVM, in *heterodoxia Caluiniana*, IOAN. MEISNERVM, in *irenico Duracano* aliosque. Legendi etiam de eius consiliis henoticis ABR. CALOVIUS, in *historia syncretistica*, lib. I. c. V. p. 35. lib. III. cap. VI. p. 791. alibique; ANDR. CAROLI, in *memorabilib. eccles. saec. XVII. lib. V. c. XXVI. p. 1000.* GOTTFR. ARNOLDVS, in *der*
Kir.

Kirchen- und Ketzer- Historie, part. II. lib. XVII. cap. XI. cum primis autem PETR. BÆLIUS, in *dition. hiflor. & crit. voc. Duraeus p. 1095.* Sed haec sic in *passim*. Feruebat eodem tempore certamina, ut vocabantur, syncretistica cum GEO. CALIXTO, eiusque sectatoribus, in quibus vel maxime HVLSEMANNI nostri zelus atque industria enituit. Nimirum, cum iam pridem eiusmodi dissentientias, quae ad romanensium pariter ac reformatorum cum nostra ecclesia conjunctionem tendunt, animo fouisset CALIXTUS; praecipue tamen mentem suam prodidisse creditur in colloquio Thoruniensi, quod & *charitativum* dicebatur, an. 1645 a Vladislao Poloniae rege inter pontificios & reformatos instituto; conf. ABR. CALOVIVS, in *hiflor. syncretist. cap. IV. p. 199.* Quae nam colloquii huius ratio, quis exitus fuerit, aliunde constat. Acta eius exhibet, quem iam laudauimus, ABR. CALOVIVS, *hiflor. syncret. cap. III. p. 199.* Inter Lutheranos colloquutores principem locum tenebat HVLSEMANNVS, sicuti CALIXTUS reformatis se adsociauerat. Irritus autem cum istius colloquii esset euentus, culpamque quilibet a se amoliretur, aduersariosque redargueret; HVLSEMANNVS anno sequenti *relationem de colloquio Thoruniensi* lingua germanica edidit. Interea CALIXTUS magis suspectus reddebatur, nouamque simul in lucem proferebat sententiam, mysterium trinitatis fidelibus veteris testamenti non fuisse cognitum. Hac re inductus HVLSEMANNVS anno 1649 *dialysin apologeticam* problematis Calixtini de mysterio trinitatis in veteri testamento non patefacto euulgauit; in cuius praefatione & de reliquis CALIXTI erroribus fuse disseruit, quadraginta illos numerans, in quibus a libris symbolicis ecclesiae Lutheranae dissentiret. Vehemens erat certamen atque funestum, in quo magno nominis theologi foedissimis conuiciis se mutuo proscindebant; quo ipso polemicae theo-

BVD. ISAGOGE.

logiae incommoda, saepe nobis iam notata, se probebant, & graue simul vulnus ecclesiae nostrae infligebatur. Documento inter plurima esse potest libellus, sub OSW. STUMPFII nomine contra WELLERVM, HVLSEMANNVVM, & SCHARFFIVM anno 1650 editus, cui ut & aliis eiusdem commatis scriptis, quae iterum WELERVS, HVLSEMANNVVS, SCHARFFIVS opposuerint, apud ABR. CALOVIVM legi possunt, l.c. pag. 587. HVLSEMANNVS porro anno 1651 iudicium suum de *desiderio & studio sancientiae concordiae ecclesiasticae Calixtino* in lucem emisit, qua CALIXTI dissertationem, quae inscribitur: *desiderium & studium concordiae ecclesiasticae*, sub examen reuocat. Tandem, cum certamina ista vltcrius protraherentur, HVLSEMANNVS an. 1653 librum, *Calixtinischer Gewissens-Wurm* inscriptum, prodire iussit; de quo itidem ABR. CALOVIVS videndus, in *hiflor. syncret. p. 590.* De *breuiario Hulsemanniano*, eiusque *extensione*, in quo itidem praecipuae istius aetatis controuersiae exhibentur, supra iam egimus, libri huius II. cap. I. ad §. XIV.

HVLSEMANNI gener, & tum in aliis, tum maxime in syncretisticis certaminibus fidus parastata, fuit ABR. CALOVIVS, polemicorum theologorum saeculi decimi septimi facile princeps. De *systemate* eius *theologico*, huc pariter comparato, iam dictum libri huius II. cap. I. ad §. XIV. Nec ignota est eius *synopsis* controuersiarum potiorum, quae ecclesiae Christi cum haereticis & schismaticis modernis, Socinianis, anabaptistis, Weigelianis, remonstrantibus, pontificiis, Calvinianis, Calixtinis, aliisque intercedunt, secundum *seriem articulorum Augustinae confessionis*; Wittebergae anno 1652. 4. Speciatim pontificios adgressus est, in *metacologia papistica*, Dantisci 1647. 4. & aliquoties recusa; item, in *examine aetiologicalae Ioan. Kircheri*, quo

X x x x x x

quo

quo rationes migrationis eius in synagogam papalem neque veras, neque solidas, sed falsas atque leuiculas esse, ostenditur; Rostochii an. 1643. 4. IOANNES nimirum KIRCHERVS, ex Württembergica ditione prognatus, litterarum studii Tubingae operam nauauerat; deinceps autem romanae ecclesiae sacra amplexus est; transitusque istius rationem edita actiologia, in qua migrationis suae ex Lutherana synagoga in ecclesiam catholicam veras & solidas rationes succincte exponit &c. Viennae Austriae an. 1611 reddere voluit, simulque nostrorum in se prouocauit calamos. Praeter CALOVIUM enim etiam hac occasione IO. GEO. DORSCHVS dedit *Kircherum de iun. suae hodogeticum catholicum, quo ostenditur, M. Ioan. Kircherum Tabinga-Württembergicum migrationis suae ex synagoga, quam vocat, Lutherana, in ecclesiam catholicam institutione, iussisse, non quia eundem est, sed qua itur &c.* Argentorati an. 1641. 12. conf. IO. FECHTIVS, in praefatione de vita, meritis & scriptis Dorschii, commentario eius in quatuor euangelistas praemissa, lit. u. p. 8. & GOTTFRED. ARNOLDVS, in der *Kirchen- und Ketzer-Historie part. II. lib. XVII. cap. III. §. VI. p. 453.* Praecipue tamen CALOVIUM cum reformatis ac syncretistis res fuit. Atque ad illos quod attinet, primum in hisce controuersis theologiae suae polemicae specimen dedit, cum adhuc Rostochii degeret. IOANNES namque BERGIUS, reformatae ecclesiae theologus, anno 1624 librum euulgauerat, *das die Worte Christi noch fest stehen, für die wahre seeligmachende Gemeinshaft seines heiligen Leibes und Blutes im heiligen Abendmahl &c.* Hunc IO. HIMMELIVS, theologus Ienensis, anno 1627 decem disputationibus refutauit; quibus IO. BERGIUS, cum librum suum recudi faceret, apologiam iterum opposuit. Hac arrepta occasione, CALOVIUS anno 1635 *stereoma sacratissimae testatoris Christi voluntatis de substan-*

tiali praesentia & orali perceptione corporis & sanguinis sui in sacra coena in lucem emisit. In academiam hinc Regiomontanam vocatus, anno 1640 cum BERGIO colloquium hac super re instituit, in quo acerrime, sed sine vlllo fructu, disputatum fuit. Continuata deinceps scriptis fuit eadem controuersia; sequutaque est au. 1655 *summaria confutatio pseudo-stereomatis Bergiani &c.* & an. sequente *summariae confutationis pseudo-stereomatis Bergiani pars posterior &c.* Addendus hinc Bergius senior, vindictis *summariae confutationis pseudo-stereomatis &c. demonstratur,* Wittebergae anno 1658. 4. Ad easdem cum reformatis controuersias referenda quoque, ut alia taceam, *disquisitio controuersiarum hodierno tempore inter ecclesias orthodoxas & reformatas coetus agitatarum,* Wittebergae 1655. 4. ne quid de iis nunc scriptis dicam, quibus reformati simul cum reliquis a nobis dissentientibus confutantur. Ad syncretisticas quod attinet controuersias, initio, cum CALOVIUS Dantisci adhuc sacro munere & gymnasii rectoratu fungeretur, cum HENR. NICOLAI, philosophiae in eodem gymnasio professore, illi negotium fuit; quae enim cum MART. STATIO, & IO. CAESARE, ecclesiae reformatae presbytero, illi intercesserunt certamina, non commemorabimus. HENRICVS nimirum NICOLAI, eodem circiter tempore, quo colloquium Thoruniense instituebatur, anno 1645 librum edidit, *irenicum* dictum, in quo ostendere conabatur, quo pacto romanenses, reformati, Lutherani, & Sociniani inter se vniri & conciliari possent. Hoc scriptum non tantum censuram ministerii Dantiscani expertum est; sed & finito colloquio Thoruniensi, acrius in illud CALOVIUS insurrexit. Pace frustra tentata, dimissis HENR. NICOLAI, in gymnasio Elbingensi professore constitutus est, CALOVIUM anno praecedente 1650 Wittebergam vocato. Tum vero

HENR.

HENR. NICOLAI *quadrigatum* suum *expensum* edidit, cui CALOVIVS respondit in *vindictis Arminianis* Henrico Nicolai *oppositis*, cum *syllabo errorum Nicolaitanorum*, Wittebergae 1658, cum iam antea *iudicium suum theologicum de quatuor quæstionibus practicis illi* opposuisset. Hoc velut pro-
 ludium fuit controuersiarum, quæ deinceps in eodem fere argumento cum GEO. CALIXTO, aliisque Helmstädiensibus, item cum Regiomontanis, IO. LATERMANNO, CHRIST. DREIERO, & MICH. BEHMIO, illi intercesserunt, quorum tamen placita, ab ecclesiæ nostræ doctrina abundantia, iam anno 1649 in *prolegomenis institutionum theologicarum, & examine nouæ theologiæ Calixti*, eiusque compicuum Regiomontanorum &c. perstrinxerat. Postea vero CALOVIVS an. 1651 *disgressionem de noua theologia Helmstädi-Regiomontanorum syncretistarum*, & præter multa alia anno 1655 *syncretisimum Calixtinum*, itemque *harmoniæ Calixtino-hæreticæ*, euulgauit. Immo, vt dissentientes eo fortius repelleret, concinnatus ab eo, &, Wittenbergensium ac Lipsiensium theologorum nomine, euulgatus est *consensus repetitus*, qui & a supremo rerum sacrarum tribunali Dresdensi approbatus est, vt instar noui symboli esset, quo syncretistæ, quos vocabant, a coetu orthodoxorum excluderentur. Repugnantibus autem reliquis aulis saxonicis, & *consensum illum repetitum* repudiantibus, consilia ista successu caruerunt. Interim *consensus ille repetitus consiliis Wittebergensibus* insertus, sed & an. 1666 seorsim excusum est. Quod cum FRID. VLR. CALIXTVM, GEORGII filium, male haberet; is anno 1667 *demonstrationem liquidissimam* illi opposuit. Noua hinc litium, scriptorumque polemicorum, seges, quibus sigillatim enumerandis nunc non immorabimur. CALOVII scriptis anti-syncretisticis adhuc addenda; *solida discussio scandalosi tractatus Christiani Dreieri, quo Deum, omnium scelerum flagi-*

tiorumque causam per accidens facere molitur; *iudicium collegii theologici Wittebergensis cum responso dilucidario his syncretisticis temporibus maxime necessarium & salutare*; *compacta spiritus syncretistici nuperæ dissertationis Lugdunensis D. Ioan. Hornbeekii, de consecratione reformatorum & Augustanæ confessioni addictorum*; *synagma anti-syncretisticum*; & alia adhuc eiusdem generis. Cum vero Ienenses theologi *consensum illum repetitum* non adprobarent, & maiori in his controuersijs moderatione vterentur, quam alijs gratum esset; & illi ad certamen hocce abrepti sunt. Auctore namque CALOVIO an. 1679 prodit: *disensus Ienensium theologorum hodiernorum a maioribus suis*, in quo variorum adculpabantur errorum. Nouæ hinc contentiones, quæ variis scriptis, alibi enumerandis, continuatæ sunt, fere quamdiu CALOVIVS vixit, qui & anno 1682 *historiam* suam *syncretisticam* publicæ luci exposuit, in qua seriem istarum controuersiarum edidit. Sed nouarum rursus & iste liber litium causa exstitit, ab electore Saxoniae ideo vendi prohibitus, recusis tamen an. 1685. Vidimus hucusque, quæ contra pontificios, reformatos, & syncretistas CALOVIVS gessit; nunc vero & certamina eius cum reliquis aduersariis perlustrabimus. Socinianorum hæresin debellauit, in *Socinianismo profligato*, aliisque libris & dissertationibus, lectu dignis; quæ eius scripta anti-Sociniana, in vnum corpus redacta, Vlmæ prodierunt, an. 1684. fol. Eximius equidem in omni genere controuersiarum est CALOVIVS; sed in iis, quæ cum Socinianis nobis intercedunt, ita excellit, vt nesciam, an aliquis cum eo comparari queat; quod & nonnulli ex ipsis aduersariis fatentur. Cum Arminianis tum in alijs scriptis suis, tum maxime in *consideratione Arminianismi*, congredditur, Wittebergæ 1655 & 71. 4. edita; in qua tamen non tantam, quantam in alijs eius scriptis, de-

prehendi *impugnare*, nonnulli sibi persuadent. Labadistas in thesibus theologicis de Labadismo oppugnauit, quae velut in summa Labadismo, sive errores & haeretica dogmata Ioannis de Labadie eiusque adsecutorum continent, & confutant; Wittebergae anno 1681. 4. Boehmistas autem in anti-Boehmio, in quo docetur, quid habendum de secta Iacobi Boehmii, sutoris Goerlicensis? & an quis inuariatae Augustanae confessioni additus sine dispendio salutis ad eandem se conferre, vel in eadem perseuerare possit? Quae quidem quaestio tredecim rationibus ab eo negatur. Lucem publicam hocce opus adspexit Wittebergae an. 1684. 4. & denuo excusum est an. 1690. Mentionem eius iniicit equidem HADR. BAILLETVS, sed vt fateatur, illud sibi visum non esse; quemadmodum nec de Buehmio, eiusque sectatoribus, quod momentum traheret, narrare potuit; *des sctes personnes &c. tome I. p. 411.* Sunt vero alii, qui, nec illud reliquis CALOVI scriptis polemicis aequiparandum, censent; nec vbiq; rem eum acu retigisse, eo, quod aliorum opera in iis, ex BOEHMII scriptis excerptis, vsus sit, quae sibi refellenda sumsit. Denique nec THEOD. HACKSPANIVS, vir cetera longe doctissimus, atque mortalium tum rebus iam creptus, censuram CALOVI nostri, etsi iam admodum senis, effugere potuit, eo, quod, CALIXTI, quo praeceptor vsus erat, ductum sequutus, in quibusdam a recepta doctrina discessisse visus esset. Dissertationem namque composuit, certe sub eius moderamine an. 1685 conflictui publico exposita est, de Theodorico Hackspanio, in primis in tractatu LII thesium *decentia maxime a libris symbolicis desiciente &c.* Facere nequeo, quin referam, quae hac de re GVSTAV. GEO. ZELTNERVS pronuntiat. Cum enim dixisset, HACKSPANIVM liberiozem, & a iugo auctoritatis praeceptorum immunem, folique verbo Dei adfixam, theologiam ac philolo-

giam olim discendi rationem, in Ienensibus & Helmstadiensibus scholis, ex Calixti praefertim disciplina, sine sectae studio confectari, edoctum fuisse; quibusdam interiectis, ita pergit: *Eamque ob causam satis mirari non possumus, quoties magni cuiusdam theologi (CALOVI) Calixto, dum ille viveret, & post fata insensibilis, disputationem, quam candidatus quidam, eo praefide, proposuit, anno 1633. intuemur, atque in ea theses LII seu hypotheses, vt ipse Hackspanius inscripserat, Calixtinus tanquam ab ipso approbatas, materiam disputandi, diu post beatam collectoris *intervenit*, esse iussisse, obseruamus. Etenim historice easdem, & ad vsum duntaxat historicum, experientibus auditoribus quibusdam, & paucis quidem, has vnice in calamus distulauerat, quemadmodum partim ex scriptis, partim etiam oretenus a praeceptore quondam perdidicerat; neque adeo periculum, si vel maxime falsae omnes fuissent, ecclesiae hinc erat metuendum. Immo plus illud timendum fuit, postquam a tenebris (quo pacto hoc contigerit, in subiecta adnotatione exponit) in lucem reuera protrahitae, atque ita nonnullis examinatae videbantur, vt limae adhuc plurimum subiectae illae responsiones desiderarent; in vitis theologor. Altorphim. pag. 315. 316. Et haec quidem praecipua sunt CALOVI, saltem quae hic sibi locum vindicant, certamina.*

Agmen inter celebriores ecclesiae nostrae theologos polemicos claudat IO. MYSAEVS, Ienensis nostrae academiae quondam decus & ornamentum singulare. Ingenii acumen, & iudicii grauitatem, in eo admirantur omnes, cumque reliquis studiis accuratam philosophiae ac theologiae notitiam iunxisset; ad polemica rite tractanda, si quisquam alius, aptus erat. Quod & aduersarii eius experti sunt. Ex his vero primum in censum veniunt pontificii, speciatim IO. D. KEDDE, & VIT. ERBERMAN-

NVS, Iesuitae, quorum illi obuiam iuit in *dem unbeweglichen Grund der Augspurgischen Confession*; eiusque *apologia, siue Vertheidigung des unbeweglichen Grundes &c.* huic autem in *bibliis Lutheri Ernestinis vindicatis*, & in vere aureo prorsusque egregio tractatu de ecclesia, quo duae eius antea habitae disputationes; una de natura & definitione ecclesiae, altera de eiusdem distinctione in universalem & particulares, vberius deducuntur, & ab aduersariorum, cum primis Viti Erbermanni obiectionibus & exceptionibus vindicantur; anno 1656. 4. edito, & 1671 recuso. ERBERMANNVM, nugas solum proferentem, cum dignum non conferret MVSÆVS, cui vltius responderet; hic autem de victoria sibi gratularetur; pro MVSÆO in certamen descendit gener eius, beatus IO. GVIL. BAIIERVS, cuius exstant disputationes duae, VITO ERBERMANNO oppositae, in *decade II. disputationum eius theologicarum* iunctim editarum. In prima nimirum duos dialogos inter Lutherum & Arium, quorum priorem a FORERO mutuatus erat ERBERMANNVS, posteriorem autem ipsemet confecerat, sub examen reuocat. Cum enim ERBERMANNVS *expostulationem* suam cum protestantium theologia, maxime Ienensibus, ederet, ostensus *parte III.* Lutherum solo spiritu priuato scripturas sacras interpretatum esse, nec, qui hanc sequantur methodum, diuinitatis Christi hostes solide confutare posse; geminum istum dialogum protulit. Iam antea *anti Musaeum* ediderat, HADR. quoque BAILLETO memoratum; *des satyres personnelles &c. tome II. p. 86.* in cuius *parte I.* lectori persuasurus, totam Musaei de vera falsaque ecclesia commentationem talem esse, ut ea admissa, quidquid est christianismi, a pagano funditus euerti posse videatur; duos item profert dialogos, vnum inter MVSÆVM & philosophum Sinensem, in quo ille religionis christianae veritatem adferturus,

succumbere, neque exceptionibus philosophi satisfacere posse, fingitur; alterum inter philosophum eundem ac theologum romanum, vbi ille huius placitis promte subscribit, & quasi voce Dei audita, fidem pontificiam amplectitur. Ineptias hominis cum penitus profligasset MVSÆVS, in tractatu antea memorato, de ecclesia; ERBERMANNVS tamen, victoriam se retulisse, putabat, & gloriabatur, eo quod MVSÆVS nullos dialogos suis opposuisset; hinc tribus editis *romanae ecclesiae trophæis*, triumphum canebat ante victoriam, addiditque singulis trophæis geminum dialogum, *secundo & tertio* quatuor illos, quos iam commemorauimus, *priore* autem binos alios, aliunde emendicatos, *disputationem* scilicet *Diaboli cum Lutero*, ac *epicrisin Nicolai Serarii Iesuitae, & FridERICI Balduini theologi Lutherani* super illa. Tantopere ista per dialogos disputandi ratione sibi placuit ERBERMANNVS, vt in ea omne causae praesidium collocaret; quasi vero magni ingenii esset, eum, quem vinci in dialogis volumus, eiusmodi armis instruere, vt vel a puero vinci queat. Sed quid de ista per dialogos disputandi ratione sentiendum sit, adcurate exponit beatus IO. GVIL. BAIIERVS noster, in *disputatione priori*, in qua FORERI & ERBERMANNI dialogos inter Lutherum & Arium sub examen reuocat; sicut in *posteriori dialogum Erbermannianum inter Ioan. Musaeum & philosophum Sinensem* expendit. MVSÆVS autem in aliis quoque scriptis errores romanensium profligauit, vt in tractatu theologico de *conuersione hominis peccatoris ad Deum*, quo de *conuersionis* adpellationibus, natura, actibus, & speciatim de actibus fidei, deque fidei obiecto formali, contra pontificios, fuisse agitur, & de *relictis fraudibus*, quas hac in re sophistae moderni committunt, in fidei & religionis pontificiae principia & causas sollicitus inquirunt; pro re nata etiam *methodi Walenburchianae fundamenta*

ta potissima impugnantur; lenae an. 1661 edito, & Francofurti ad Moenum 1706. 4. denuo excuso; in *disputationibus duabus de communione sub vtraque specie, vtram a Christo praecepta sit?* lenae 1654. 4. de *fundamentis concordiae meditatae* Iac. M. A. senii; ibidem 1663. 4. in *dissertat. de ratione formalis iustificacionis coram Deo*, ibidem 1668, aliisque. Reformatae ecclesiae doctoribus praecipue oppositus est liber, summo opere commendandus, de *vsu principiorum rationis & philosophiae in controuersiiis theologicis*, contra Nicolaum Vedelium. Romanenses scilicet, speciatim nouarum methodorum architecti, iam tum crepabant *artem* quamdam nouam conuincendi haereticos, cuius haec erat summa: non licere protestantibus, in iis controuersiiis, quae ipsis cum pontificiis intercedunt, quidquam proferre, quod non totidem litteris ac syllabis, vel minimum verbis synonymis, in scriptura sacra contineatur. Huius artis fundamentum, si NIC. VEDELIVM audias, est, quod modus, aliquid per consequutionem ex scriptura sacra probandi, requirat principia rationis; quibus tamen in controuersiiis theologicis vti non liceat; quod a Lutheranis theologis primum iactum esse, contendit, cum aduersus reformatos de persona Christi & coena domini disputarent, & postmodum ab artis nouae inuentoribus aduersus nostrates aequae ac reformatos vsurpatum. At magnopere falli VEDELIVM, luculentè offendit MVSÆVS, docetque, numquam prorsus negasse nostrates, principii rationis in controuersiiis theologicis locum concedendum esse; & hac oblata occasione genuinum principiorum rationis in theologicis vsu solidissimè declarat, ac praestantissimorum ecclesiae nostrae doctorum effata a detorsionibus aduersariorum vindicat. Adiectae sunt huic commentationi duae dissertationes, altera contra KECKERMANNVM, qui mysterium trinitatis ex ratione demonstra-

re susceperat; altera contra MOLINAEVM, de *voluntate Dei antecedente & consequente*. Editio secunda prodit lenae 1665. 8. Ad controuersias praeterea, quae nobis cum reformatis intercedunt, spectat MVSÆI nostri dissertatio, libri ob amplitudinem speciem referens, de *aeterno electionis decreto, an eius aliqua extra Deum causa impulsiva deur, nec ne?* Lucem ea primum adspexerat, eruditorum examini, more in academiis recepto, exposita anno 1646, denuo autem deinceps excusa vna cum *dissertatione de luminis naturalis insufficiens ad salutem*, simulque ab exceptionibus SAM. ANDREAE, theologi Marpurgensis, vindicata, an. 1668. 4. Eidem theologo Marpurgensi opposita etiam est *dissertatio theologica super comm. 11. 12. 13. cap. IX. epist. ad Romanos*, quam, sub moderamine MVSÆI, disquisitioni publicae submisit IO. IAC. MULLERVS, Vlnensis, lenae an. 1669. Praesentiam quoque realem corporis ac sanguinis Christi in sacra coena, de qua itidem acriter inter nos & reformatos disputatur, solide & erudite adseruit, in *dissertatione de sacra coena, sine corpore & sanguine Christi realiter in illa praesentia*, contra Ioannem Vorstium; lenae an. 1663. 4. Mitto reliquas dissertationes, in quibus controuersiae cum reformatis in censum veniunt. Ad eas, quae cum Socinianis nobis intercedunt, referrem *theses theologicas, mat. theologiae Socinianorum oppositas*, & anno 1669 ad disputandum propositas, nisi forte rectius HENR. REINESIO, qui respondentis munere functus est, tribuerentur. Non tantum autem Socinianos, sed simul pontificios ac reformatos iunctim adgressus est in *collegio controuersiarum Becano, Wendelino, Crellio*, aliisque *Socinianis opposito*, post beati auctoris obitum in lucem emissio lenae 1701. 4. In quo, vt rectè in praefatione monetur, id inter alia laude dignum, quod ex singulis selectis vnum aliquem, eumque praecipuum

libi,

sibi, quocum pugnaret, aduersarium delegerit; siquidem hac ratione varia, quae theologiam polemicam premunt, euitari possunt incommoda. Naturalistarum, speciatim EDWARDI HERB. DE CHERBURY, commenta profligauit in *dissertatione de luminis naturae, & ei innixae theologiae naturalis insufficientiae ad salutem*; quam cum *dissertatione de aeterno electionis decreto*, an. 1668. 4. iterum excusam, antea memorauimus. Necprocul hincabit *dissertatio de quaestione, an gentiles absque fide in Christum per extraordinariam Dei gratiam ad salutem aeternam pertingere, aut minimum ignis aeterni supplicium declinare possint?* STEPH. CVRCCELLAE O cumprimis opposita; Ienae 1670. 4. Atque ea ratione vt contra naturalistas veritatem & necessitatem religionis reuelatae seu christianae adseruit; ita eandem pariter, ac religionis naturalis fundamenta, simulque scripturae sacrae diuinam auctoritatem, contra atheos, horumque insanos insultus, fortiter propugnauit. Honorificum valde MVSAE O nostro est, quod si non primus, certe inter primos fuit, qui BENED. DE SPINOZA impia commenta, in *tractatu theologico-politico* laticantia, feliciter detexit, & solide refutauit: in *tractatu theologico-politico*, quo auctor quidam anonymus conatu improbo demonstratum inuit, libertatem philosophandi, hoc est, de doctrina religionis pro lubitu iudicandi, sentiendi, & docendi, non tantum salua pietate &c. posse concedi, sed eandem, nisi cum pace reipublicae ipsaque pietate tolli non posse, ad veritatis lanceam examinato; Ienae 1674. 4. Cum etiam quidam MATTH. KNVTZEN non tantum ipse atheismum aperte satis professus esset, sed & schedula quadam hinc inde dispersa significasset, esse Ienae ciues & studiosos numero septingentos, qui nihil aliud crederent, quam quod ratio & conscientia dictaret, conscientiariorum nomine eos designans, sed hac voce ipsum athei-

sum tegens; MVSAEVS innocentiam vrbis & academiae vindicauit, simulque monstrum hoc confecit, edito an. 1684 scripto: *die Ablehnung der ausgeprägten Verläumdung, ob waere zu Iena eine neue Secte der so genandten Gevissener entstanden*. De auctore istius calumniae, nouoque atheismi architecto, MATTH. KNVTZEN, praeter alios legendus MATVR. VEYSSERIVS LA CROZE, vir eruditissimus, dans les *entretiens sur diuers suiets d'histoire de litterature, de religion, & de critique* pag. 400. seqq. vbi & epistolam eius, qua impietatis suae summam complexus est, exhibet. Ad petulantiam eiusmodi hominum, qui quiduis agendi dicendique licentiae patrocinantur, coercendam pertinet *dissertatio de quaestione controuersa, an coniugium, prima ad eius institutione salua, inter plures quam duos maritum scilicet unum & unam uxorem, esse possit?* qua cumprimis locus Matth. XIX. 9. a commentis Theophili Alethaei, de polygamia vindicatur; Ienae 1675. 4. Streptum namque eo tempore dedit, & aliorum quoque contra se prouocauit calamos IO. LYSERVS, sub THEOPH. ALETHAEI nomine latitans, Renuis sed infelix polygamiae defensor; de quo plura dixi in *historia iuris naturalis, selectis iuris naturae & gentium praemiis*, p. 56. vt & *instit. theol. moral. part. II. cap. III. sect. VI. ad §. IX.* Et hactenus quidem vidimus, quo pacto contra eos, qui ab ecclesiae nostrae sacris alieni sunt, aut aperte ab iis dissentient, MVSAEVS fortiter pugnauerit, veritatisque causam feliciter egerit. Idem vero, quantumuis pacis & concordiae esset studiosissimus, nec euitare potuit, quin intestinis ecclesiae nostrae certaminibus inuoluere- tur. Cum enim ea, qua nonnulli cupiebant, vehementia Helmstadienses impugnare noller; Wittebergae scriptum alii quod prodiit, quo in *quaestionibus XCIII* theologi Ienenses grauissimorum errorum arguebantur. Cui accusationi licet theologi

logi Ienenses, speciatim **MVSAEVS**, solide obuiam irent, in *der ausführlichen Erklæhrung über drey und neunzig vermeynte Religions-Fragen, oder Controuersien &c.* Ienae an. 1677. 4. hic tamen syncretistae & nouatoris inuisum nomen apud aduersarios declinare non potuit; qua de re ipse conqueritur, in praefatione quaestionum theologicarum inter nostros *haltenus agitatarum*, de syncretismo & scriptura sacra, quas cum orthodoxiae suae vindictis, contra obtectiones aduersariorum, quibus cum lacerare non desinebant, anno 1679 in lucem emisit. **ANDR. CAROLI**, eadem cantilenam in memorabilibus ecclesiasticis saec. XVII. tom. I. lib. V. cap. XXVI. p. 999. alibique repetenti, obuiam iuit **IO. GVIL. BAIERVS**, theologus hodie Altorphinus longe clarissimus, **MVSAEI** nepos, in praefatione, praelectionibus eius in epitomen formulae concordiae praemissa; cui iterum **ANDR. CAROLI** epistolam apologeticam opposuit, Tubingae anno 1703. 4. Denique cum & **IO. MELCH. STENGERVS** errores quosdam, praesertim de poenitentia, spargeret, ecclesiamque iis turbaret; **MVSAEVS**, nomine theologorum Ienensium, edidit *den gründlichen Bericht, welchergestalt die Lehre von der Buße, nützlich vnd mit gutem Bestande, nach Gottes Wort in christlicher Gemeine müsse vorgetragen werden*; Ienae an. 1672. 4. Fusa de *seßts*, quam vocat, *Stengerorum* (patris & filii) agit **DAN. HARTNACCIVS**, qui tamen praecipuus eorum aduersarius fuit, in continuatione historiae ecclesiasticae to. *Micraelii*, p. 1655. seqq. Legendus de hocce scripto **IO. FABRICIVS**, in *historia bibliothecae Fabricianae part. IV. pag. 388.* qui *ibidem*, itemque p. 294. item p. 311. de aliis **MVSAEI** scriptis verba facit.

Atque ita quosdam ex praecipuis, qui ex nostratibus scriptis polemicis inclaruerunt, enarrauimus. Superfunt autem adhuc plurimi, qui itidem rem ecclesiae nostrae fortiter feliciterque contra quosvis dissentientes egerunt, ut **IAC. HEILBRUNNERS**, **BALTH. MEISNERS**, **IOAN. AFFELMANNVS**, **IOAN. WINCKELMANNVS**, **BALTHASAR MENTZERS**, **FRID. BALDVINVS**, **WOLFG. FRANZIVS**, **POLYC. LYSERS**, **DAN. CRAMERS**, **GEORG. ZEAEMANNVS**, **HENR. HOEPFFNERS**, **ANDR. KESLERVS**, **IAC. MARTINI**, **CONR. HORNEIVS**, **PAVL. ROEBERS**, **ALB. GRAWERS**, **THEOD. THVMIVS**, **GEORG. CALIXTVS**, **IUST. FEVRBORNIVS**, **IO. GEORG. DORSCHVS**, **IOAN. CONR. DANHÄVERVS**, **HIER. KROMAYERS**, **IO. BOSTACCVS**, **PETR. HABERKORNIVS**, **GERH. TITIVS**, **AEGID. STRAVCHIVS**, **IOAN. ADAM. SCHERZERS**, **AVGVST. VARENIUS**, **ANTON. REISERS**, **BALTHAS. BEBELIVS**, **IUSTVS CHRISTOPH. SCHOMERS**, **CHRIST. KORTHOLTVS**, **VALENTIN. ALBERTI**, **CHRISTOPH. FRANKIVS**, **PHIL. IAC. SPENERS**, **IOAN. FECHTIVS**, **SAM. SCHELGVIGIVS**, **IOAN. FRID. MAYERS**, & alii. Horum, quae in hacce theologiae parte reliquerunt, ingenii monumenta, etsi minime contemnenda, sed lectu potius sint dignissima; omnia tamen ac singula enarrare, nec licet, cum nimis hoc longum foret, nostrique instituti istud non permittant leges; nec necesse est, cum praecipua ex illis in sequentibus commemoranda sint, cum speciatim, quae in singulis controuersiarum generibus, prae reliquis in censum veniant, sumus indicaturi.

§. IX. Nec defuerunt illis, qui a nobis dissentiunt, viri docti, & in hocce studiorum genere exercitati, qui, vt suae partis placita defenderent, ac propugnarent, omnes ingenii vires intenderunt. Speciatim inter & romanae, * & reformatae ** ecclesiae doctores exstiterunt, quorum vt haud ignota sunt nomina, ita nec ignorari a theologiae cultoribus debent scripta, quibus suae ecclesiae contra dissentientes quosuis tueri dogmata, adgressi sunt.

* Primis romanae ecclesiae defensoribus, etsi non animus, vires tamen deerant, ad palliandam vtrumque malam causam necessariae. Id quod IO. TEZELIVS, SYLV. PRIERIAS, IAC. HOOGSTRATANVS, AMBROS. CATHARINVS, alii-que Lutheri antagonistaе, exemplo suo comprobant; de quibus iam supra dictum est. Agnoueruntque prudentiores inter ipsos pontificios facile suorum imbecillitatem; vnde Iesuitae tandem, ruentibus in praecipis rebus ecclesiae romanae succurrendum, rati, litterarum studia paulo diligentius tractare coeperunt, inde quidquid possent, ad labascentem pontificis auctoritatem vtrumque suffulciendam, collaturi. Hinc magnam illorum seriem, qui ex hac societate polemica tractarunt, ostentat PHIL. ALEGAMBE, in *bibliotheca scriptor. societatis Iesu*, & quidem in *indice materiarum*, num. VI. Facileque crediderim, vnam istam societatem Iesu plures protulisse scriptores polemicos, quam reliquos ordines religiosos omnes. Nostri equidem non fert instituti ratio, singulos, qui ex romanensibus polemica tractarunt, commemorare; de praecipuis tamen quaedam obseruare iuuabit.

Eminet circa controuerSIam inter omnes ROB. BELLARMINVS, Iesuita & cardinalis, in *disputationibus de controuerSIis christianae fidei, aduersus sui temporis haereticos*; quae PHIL. ALEGAMBIO l.c. p. 411. *Spissum & operosum, & omnibus numeris absolutum* opus audiunt. Operis porro istius in tomos tres distributi, & LXIV

BYD. ISAGOGE.

libris comprehensi, tomum primum prodixisse an. 1581, secundum an. 1583, tertium denique an. 1592. exinde autem in *folo septentrione vigesimo habuisse editionem*, idem ALEGAMBIVS refert; qui &, quanto pontificiorum applausu illud exceptum sit, docet. *Cardinalis*, inquit, *Peronius adserit, pluris a se illud fieri, quam vllum opus aliud, quod vel ab annis mille sit editum, pro ecclesiae defensione*. *Cardinalis Baronius censet, esse propugnaculum & turrim David, ex qua mille clypei pendent, & omnis armatura sortium, vt Hierusalem nostra aduersus oppugnationes hostium defensa sit. Vocarunt alii contra huius fauculi haereses primarium antidotum, murumque & antemurale domus Dei*. Nec ipsi hostes ausi sunt diffidere, ex quibus Theodorus Beza, vnus hic liber, aiebat, nos omnes humi proturbat. Num tot tantaque elogia opus hocce BELLARMINI promereatur, nunc non disputabimus. Saltem id, quod vltimo loco de THEOD. BEZA refert, apud prudentiores vix fidem inueniet. Nec enim narrationis istius aut testem, aut documentum vllum, adfert, quo eius veritas comprobetur. Sola autem ALEGAMBII auctoritas, vt hoc nobis persuadeamus, non sufficit. Plura romanensium, quibus BELLARMINVM in caelum euehant, encomia qui legere cupit, is TARQUINIUM GALLVTIVM, in *oratione de Bellarmino*, SEB. BADIUM, in *decoribus Roberti cardinalis Bellarmini*, IAC. FVLGATTVM, in *vita Roberti Bellarmini*, aliosque eius panegyristas, adeat; quos magno numero adfert IO. FRID. MAYERS, de *fide Baronii &*

Yyy yyy

Bellar-

Bellarmini ipfis pontificiis ambigua, p. 165. Quae ALEGAMBIVS de prima operum BELLARMINI editione refert, primum totum an. 1581 prodiiſſe, & ſic porro, caſtigat PETR. BAEIVS, cum hoc ipſo ab ANT. POSSEVINO diſſentire, obſeruans, in *diſtion. hiſtor. & crit. voc. Bellarminus p. 542.* Huic & illud diſplicet, quod ALEGAMBIVS adſeruit, in editione Colonienſi, quae anno 1615 lucem adſpexit, primum in quatuor tomos opus hocce diſtributum fuiſſe, eo quod primo tomo ſeptem noui tractatus acceſſerint, & inter eos etiam *recognitio & correctio operum Bellarmini*, ab ipſo auctore, quod praecedentes editiones, per errores typothetarum, miſere foedatae eſſent, concinnata. Recte namque obſeruat, iam pridem ante tempus ab ALEGAMBIO designatum, hac forma BELLARMINI opus prodiiſſe. Confirmat hoc THEOD. ELEVETHERIVS, ſeu, qui ſub hocce nomine latitat, LIVIVS DEMEYER, in *hiſtor. controuerſiar. de diuinæ gratiae auxiliis lib. II. cap. XX. p. 151.* Et ELEVETHERIVS quidem hieco eo id obſeruauit conſilio, vt demonſtraret, BELLARMINVM in doctrina de auxiliis gratiae in ea ſemper fuiſſe ſententia, quae leſuitis hodie propria eſt. Enim vero magna hac de re inter ipſos romanenſes eſt controuerſia, ſteteritne in hac cauſa BELLARMINVS a parte Dominicanorum, an a parte potius Ieſuitarum, vel Moliniſtarum. Prius adſerunt Dominicani, ſpeciatim auctor libri: *hiſtoire abrégée des congregations de auxiliis p. 81.* cum primis autem, qui Dominicanorum cauſam ſtrenue egit, AVGVST. LE BLANC, vel, qui hoc nomine tegitur, IACHYACINTHVS SERRY, in *hiſtoria congregation. de auxiliis gratiae diuinæ lib. I. cap. XV. & lib. II. cap. I. II. III. IV.* alibique. Obſeruatu digna, quae auctor iſte p. 160. hac de re hunc in modum diſſerit: *Difficilue Germanis ſocietatis editoribus nonnullae huius (BELLARMINI) opiniones, quas propterea li-*

*bere ſuſtulerunt & immutarunt. Interpolatorum audaciam ne carpere cogerentur Iacobus Fulgatus, & Sylueſter a Petra Sancta, Bellarmini modeſtiam (quaſi id aequo tulieſet animo) commendare maluerunt. Hoc poſtquam vltierius deduxit, & vitiatas operum BELLARMINI editiones indicauit, ita pergit: Nec vero liberalem illam Germanorum editorum audaciam adeo aequanimiter tulus Bellarminus, vt vitae ipſius ſcriptores tendunt. Controuerſias ſuas anno 1596 recognoſcens, nouitque typis Ingolſtadienſibus mandans, leſtores initio monuit, nolle ſe omnino, vt priores editiones pro ſuis agnoſcerentur. Nec multo poſt intemperantem illam de Thomiſticis opinionibus cenſuram (qua cum Lutheranis erroribus conſeruntur) ex libro IV. cap. XIV. expungi voluit, noua Venetiis editione curata, anno 1599. Typographos etiam praemiſſa admonitione rogauit, vt iuxta vnius huius exemplaris fidem ſua deinceps opera recuderent. Concludit tandem: Quae cum ita ſint, Bellarminum ſocietatis nouitates ebibiſſe, ac vindicare primum Auguſtiniana dogmata exuiſſe, figmentum eſt. Tameſi, vt erat in ſocietatem bene affectus, ſua illi officia in Molinianae cauſae tractatione non denegauit. Ita ad ſuas partes BELLARMINVM trahere adnituntur Dominicani; quibus quae reponant, non deſunt Ieſuitis, vt eum ſibi vindicent, vti ex iis liquet, quae operoſe hac de re diſputat THEOD. ELEVETHERIVS, ſiue LIVIVS DEMEYER, in *hiſtoria controuerſiarum de diuinæ gratiae auxiliis lib. II. cap. XX. p. 149. ſeqq.* & in *hiſtoria controuerſiarum &c. vindicata lib. II. cap. XI. & XII. p. 157. ſeqq.* Noſtrum non eſt, iſtas componere lites. PETRVM tamen BAEIVM in ea eſſe ſententia, obſeruamus, BELLARMINVM Ieſuitarum in hocce capite doctrinam ſuo non adprobaſſe calculo. Digna leſtu ſunt, quae hac de re diſſerit in *diſtion. hiſtor. & crit. voc. Bellarminus, p. 540.**

Suae

Suae ecclesiae hominibus BELLARMINVM ubique non satisfecisse, ex instituto probat IO. FRID. MAYERVS, l. c. Dubitatum a nonnullis, narrat THEOPHILVS RAYNAVDVS, an opera, de rebus controuerfis a BELLARMINO conscripta, referenda essent in classem librorum, quorum lectio prohibenda. *Constat namque, inquit, haereticos posse his libris abuti, quae pro ipsis ibi referuntur legentes, dimissis ceteris.* Nec dubium, plerosque catholicos, ex lectione obiectorum per haereticos, dum non satis capiunt subtilitatem responsiones, agi posse in errorem. Quae tamen dubia ipse pro viribus remouet, in *erotemat. de bonis & malis libris p. 111. l. erotem. XV. p. 222.* ubi & docet, PERRONIUM cardinalem, cum calumniosum, vt vocat, hocce iudicium de BELLARMINI controuerfiis sibi adtingi inaudisset, copiose & valide illud deterfisse; tandemque concludit: *Quare subdole ringatur, quantum volet, inuidia: opus de rebus controuerfis a Bellarmino conscriptum, immortalitate dignissimum est, nec iis libris est adnumerandum, quos ob lectorum solam fragilitatem par sit configi ac premi.* Sane exstat PERRONII cardinalis epistola apud IAC. FVLIGATTVM, in *vita Bellarmini*, quam ex versione SILVESTRI A PETRA SANCTA integram exhibet IO. FRID. MAYERVS, l. c. p. 184. *seqq.* quae se excusare adnititur, strenueque negat, in contentum operum BELLARMINI a se quidquam dictum. Sed BENTIVOLVM contra cardinalem producit MAYERVS, sancte testantem, *se ex ipsius cardinalis Perronii ore propriis hoc excepisse auribus de Bellarmini controuerfiis iudicium; p. 192.* Quidquid eius sit, aperte & cordate more suo BELLARMINVM ex ipsis pontificiis redarguit IO. LAVNOIVS, vt ex eius *epistolis* passim patet. Obicit namque illi, cum interdum malis artibus sua defendisse dogmata, decipere voluisse lectores incautos, argumenta nullius virtutis saepe ad-

hibuisse, sublesta denique fidei esse in citandis testimoniis. Haec aliaque cum in BELLARMINO desideret LAVNOIVS, & passim ab illo dissentiat; occasio inde enata ANT. REISERO, edendi *Ioannem Lannoium testem & confesorem veritatis euangelico-catholicae in potioribus fidei capitibus controuerfiis, aduersus Robertum Bellarminum & alios quosdam sedis Romanae defensores &c.* Amstelodami 1685. 4. Ceterum licet eam ob causam scripta BELLARMINI in indicem librorum prohibitorum relata non sint, ob quam, id fieri debere, nonnulli existimarunt, vt ex THEOPHILO RAYNAVDO antea obseruauimus; fatum tamen hocce ob aliam rationem euitare non potuerunt. Sixti enim v pontificis experta sunt indignationem, eo, quod BELLARMINVS in libro de *pontifice romano*, potestatem romani pontificis in temporalibus regum, principum christianorum solum indirectam statueret. Hoc ipso enim in suspitionem, labefactatae maiestatis pontificiae, venit. Dum itaque BELLARMINVS mediam tenere viam voluit, inter eos, qui pontifici plus, quam debebant, tribuunt, & inter eos, qui ipsius quidem opinione, nimium illi detrahebant; vtramque partem offendit; quod commune illorum fatum est, qui mediam viam eligunt. PETR. BAEIVS, dum hac de re differit, eleganter huc adplicat illud Herennii Pontii apud LIVIUM: *ista quidem sententia ea est, quae neque amicos parat; neque inimicos tollit, seruare modo quos ignominia notaueris.* Ita BELLARMINVM quoque sua moderatione effecisse, vt displiceret aulae romanae, nec tamen placeret aulae gallicae. Magis adhuc irritauit Gallos BELLARMINVS, libro an. 1610 Romae edito, de *potestate summi pontificis in temporalibus aduersus Guicelmum Barclium*. Hunc non tantum, praeter alios, Iacobus Angliae rex ex instituto refutauit; sed etiam a senatu Veneto, & su-

prema curia Parisiensis, condemnatus fuit atque proscriptus, immo parum absuit, quin Parisiis manu carnificis combureretur; vid. IO. FRID. MAYERVS, l. c. p. 180. seqq. & PETR. BAEIVS, l. c. voc. Bellarminus, p. 543.

Sed vt ad ipsos controuersiarum tomos Bellarminos reuertamur; obseruandum, in epitomen eos redactos a BALDVINO IVNIO, ordinis minorum, & a IO. BAPTISTA DE BOIS, Parisiis an. 1602, & denique a IO. ANDR. COPPENSTEINIO, Moguntiae anno 1643. 4. Galliae autem PERRONII cardinalis iussu hoc opus reddidit CHIASTILLONIVS; vid. PHIL. ALEGAMBE, in biblioth. scriptor. societ. Iesu p. 411. Epitomes, a COPPENSTEINIO adornatae, quatenam sit ratio, condiscere licet ex IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, scriptorib. ordinis praedicator. recensitis tom. II. saec. XVII. p. 449. Quantumuis autem pontificii, hocce BELLARMINI opus in expugnabile aliquod ecclesiae suae munimentum esse, credebant; longe aliter tamen visum protestantibus. Praetertissimi enim eorum illud non tantum impugnarunt, sed & vincibile esse, demonstrarunt. Istud protestantibus occasionem dedisse, suam doctrinam magis confirmandi, & scripta eruditissima contra illud euulgandi, ingenue fatetur RICH. SIMON, bibliothecae criticae tom. IV. lett. XI. p. 78. Et licet docti quidam inter illos viri BELLARMINVM laudent, eumque aliis controuersiarum in ecclesia romana scriptoribus praefertant; non aliter tamen hoc intelligendum, quam quod eum aliis minus desipere credant, non autem, quod, eum vinci non posse, sibi persuadeant. Huc illa GVIL. WHITAKERI spectant: Sunt huiusmodi infamiae Bellarmini nota inuenta, quibus eisi causam pontificiam aliter, quam superiores patroni soliti sunt, defendit, eam tamen non modo nihil adiunxit, ve-

rum etiam apud homines prudentes atque attentos, deque fide ac religione sua sollicitos, maiorem in modum laesit atque adflixit. Hinc enim perspectum est, nec probari Bellarmino, quae alii respondissent, & tamen aliter responderi, nisi deterius, non posse; in epistola dedicat. disputat. de scriptura sacra praemissa, p. 6. Ingens illorum est numerus, qui BELLARMINVM aut refutauerunt, aut defenderunt; quos omnes cum commemorare non liceat, praecipuos quosdam indicare, satis erit. Atque ad nostrates quidem quod attinet, beati IO. GERHARDI disputationes contra Bellarminum, itemque Bellarminum orthodoxiae testem, super iam laudauimus. Ex reliquis eminet IO. ADAM. SCHERZERVS, cuius anti-Bellarminus, siue in quatuor tomos controuersiarum Roberti Bellarmini disputationes academicae, Lipsiae lucem adspexerunt anno 1681. 4. Commemorat hocce SCHERZERI opus HADR. BAILLETVS, simulque ob similitudinem inscriptionis illi iungit anti-Bellarminum SAM. HVBERI, anti-Bellarminum contractum CONR. VORSTII, anti-Bellarminum biblicum GEORG. ALBERTI, collegium anti-Bellarminianum AMANDI POLANI a POLANSDOREFF, & denique disputationes anti-Bellarminianas LV D. CROCII; des satyres personnelles &c. tom. I. p. 81. seqq. Sed nihil fere aliud de hisce omnibus, praeter scommata quaedam, praefertim in SCHERZERVM, adfert; quae non curabit, qui secum expendit, facilius esse eiusmodi scripta contemnere, quam refutare. Inter reformatos GVIL. AMESIVS maxime celebratur, ob Bellarminum enervatum, Amstelodami an. 1630. 12. & GVIL. WHITAKERVS, qui in disputatione de sacra scriptura, Herbornae an. 1600. 8. aliisque scriptis, tum alios lesuitas, tum maxime BELLARMINVM, tanta eruditionis laude impugnauit, vt huic ipsi admirationi esset, qui & ideo effigiem eius sibi adferri voluerit. RICHARDVS

DVS sane SIMON laudat WHITAKERVM, & in subfelliis Sorbonnae eiusmodi obiectiones non audiri, fatetur, quales ille romanensisbus opposuerit; *biblioth. crit. tom. IV. lett. XI. p. 80.* Reliquos, qui & ex nostratibus, & ex reformatis, BELLARMINVM refutarunt, recenset CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introduc. in hist. flor. theologiae litterar. notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III. ad §. VII. p. III.* Facere autem nequeo, quin reliquis adhuc addam IO. RAINOLDVM, theologum Anglum, ad refellendas BELLARMINI controuersias publica auctoritate constitutum, cuius quippe exstat *censura librorum apocryphorum veteris testamenti aduersus pontificios, inprimis Robertum Bellarminum &c. in nobili Oppenheimio e collegio misurum Hieronymi Galleri 1611. duobus tomis in 4.* RICH. SIMON huncce RAINOLDVM ita loqui, vt adpareat, ex ipsis fontibus eum hausisse, de quibus tractat; nec ex aliorum monumentis eum sua exscribere; cum contra plurimi, qui post eum de hocce argumento egerunt, sua ex illo desumerint; *bibliothecae crit. tom. IV. lett. XI. p. 80.* Constitutum RAINOLDO fuisse, & in aliis sacrae doctrinae capitibus BELLARMINVM refutare, si vita suppetisset, nonnulli obseruant. Celebris admodum etiam est, vt id *de iv. cap. 10. moneam*, idem RAINOLDVS, ob librum de *idolatria romanae ecclesiae*, itemque ob colloquium cum IO. HARTO, Iesuita incarcerato, de *capite & fide ecclesiae*. Ceterum cum illi, qui contra BELLARMINVM scripserunt, non vna ratione id praestiterint; eorum tamen cumprimis obseruatu digna est methodus, qui cardinalem huncce, aut sibi ipsum, aut aliis pontificiis contradixisse, euincere voluerunt. Huc praeter IO. GERHARDI nostri Bellarmi-

num *orthodoxiae testem*, antea iam laudatum, spectat ANDR. CRASTOVII bellum *Iesuiticum*, Basileae an. 1594 editum, in quo CCV contradictiones Iesuitis obicit, & BELLARMINVM saepe cum aliis Iesuitis, interdum & secum pugnantem introducit; vt PETR. BAELIO obseruatum, *distion. hist. & crit. voc. Bellarminus, p. m. 538.* Vt autem haud exiguus illorum fuit numerus, qui BELLARMINVM refutarunt; ita non minor illorum exitiit, qui eum defenderunt; quorum indicem BERALDVM, hominem Italum, confecisse, auctor est HADR. BAILLETVS, *des sctyres personnelles &c. tom. I. p. 81. 82.* Haud vltimus inter eos est IAC. GRETSEVS, Iesuita, ob varia scripta notissimus, & nobis non semel commemoratus. Scripsit namque *controuersiarum Roberti Bellarmini defensionem*, tomis II. Ingolstadtii 1607 & 1609, fol. Praeterea & *castigationem* edidit, *libelli famosi aduersus illustrem cardinalem Bellarminum*, quam germanice vertit CONR. VETTERVS; item *vindicationem illustrissimi cardinalis Bellarmini, a criminationibus & inscijs Lutherani magistelli Ernesti Zephyrii*. Nimirum non deerant, qui varias de BELLARMINO narratiunculas spargerent, quae siue verae, siue falsae sint, ad caput causae parum faciunt; cum in polemicis non tam, quis scripserit, quam, quid scriptum sit, in censum venire debeat. Etenim si temere narratiunculae eiusmodi credantur, & falsae deinceps deprehendantur; dici non potest, quantum inde dedecus ecclesiae euangelicae adspargatur. Nobis eiusmodi armis opus non est: linquamus ea pontificiis, melioribus quippe subinde destitutis. Lectu digna, quae hac de re disserit PETR. BAEIIVS, *l. c. p. 538.* vbi & plura de BELLARMINO, praefertim de censuris, quas ob librum de *gemitu columbae* expertus est; qua de conferendus etiam THEOPHIL. RAYNAVDVS, *erotemat. de malis*

lis & bonis libris partit. I. erotem. IX. p. 112. Iis, quae de BELLARMINO, eiusque de controuersijs disputationibus, haectenus diximus, addenda, quae de iisdem differit IO. FABRICIVS, *hiflor. biblioth. Fabricianae part. II. p. 104. feqq.*

Cum antea IO. ANDR. COPPENSTEINI inter eos, qui *tomos controuersiarum* BELLARMINI in epitomen redegerunt, facta sit mentio; non abs re fuerit, de eo adhuc quaedam commemorare, cum & is variis scriptis romanae ecclesiae defensionem in se suscepit. Res autem ei speciatim fuit cum IO. HIMMELIO, theologo lenensi. Ediderat is *Caluino-papifmum, siue harmoniam Caluino-papificam, theoretico-praeticam*, reformatorum & pontificiorum in quibusdam consensum demonstraturus. COPPENSTEINIVS itaque vt HIMMELIVM refutaret, euincere potius voluit, Lutheranos cum Caluinistis consentire, in *concordia Lutherano-Caluinistica*, quae *Luthero-Caluinismi*, ab eo conscripti, partem constituit. Sed cedere victoriam COPPENSTEINIO noluit HIMMELIVS; hinc iterum in lucem ab eo emissam concordiam *concor. papaeo-Caluinistica*, opposita concordiae *Luthero-Caluinisticae* IO. Andr. Coppensteinii. Nec tacuit COPPENSTEINIVS, putauitque, se delere vni eo momento omnia ista posse, euulgata *spongia concordiae papaeo-Caluinisticae, quam IO. Himmelius concordiae Lutherano-Caluinisticae opposuerat*. Tum vero HIMMELIVS *anti-Coppensteinium suum, siue spongiae Coppensteinianae contra papaeo-Caluinismum directae modestam & methodicam refutationem* prodire iussit Erfurthi an. 1626. 4. Recenset haec HADR. BAILLETVS, *des satyres personnelles &c. tom. I. p. 113. feqq.* ex quo ea repetere placuit, cum alibi scriptorum istorum seriem non inuenim. An autem ista per comparationem disputandi methodo multum ad ve-

ritatis illustrationem proficiatur, valde dubito. Certe incommodo non caret; cum vix aliter fieri queat, dum dissentientium consensum demonstrare volumus, quin alteri parti aliquid tribuamus, quod a mente, sententiaque eius alienum est. Reliqua COPPENSTEINII scripta, inter quae etiam est *excaluinizata catechesis Caluino-Heidelbergensis*, enumerant IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *script. ordinis praedicator. tom. II. p. 448. feqq.*

IAC. GRETSERVUM, Iesuitam, inter praecipuos BELLARMINI defensores iam commemorauimus. Meretur tamen, vt seorsim aliquid de eo dicamus. Vir enim litterarum minime expertus fuit, quod scripta varia, ex lingua graeca in latinam ab eo translata, restantur. Laudemque adeo haud exiguum potuisset consequi, si animum a partium studio alienum, maioremque secum attulisset modestiam. Plurima autem tum pro romanae ecclesiae, tum speciatim pro Iesuiticae societatis defensione, scripsit, quae fusc recenset LVD. ELLDVPIN, *non. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. XVII. p. 63.* itemque CHRISTOPH. MATTH. PEAFIVS, in *inrod. in hiflor. theologiae litterar. notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III. ad §. VII. p. 118.* Eminent inter ea *defensio controuersiarum Bellarmini*, de qua iam diximus, & in qua, quidquid haectenus doctissimi protestantium BELLARMINO obiecerant, repellere conatur. De iis, quae AEGID. HVNIO opposuit, speciatim de *Labyrinthis eius cretico-Hurniano*, supra iam verba fecimus. Sed & quae de iure & more prohibendi, expurgandi, & abolendi libros haereticos & noxios, aduersus FRANC. IVNIUM, & IO. PAPPVM commentatus est, iam enarrauimus, *lib. I. cap. III. ad §. XXIV.* Non alienum quoque prorsus ab hoc loco est opus illud GRETSERI insignis, variaque eruditione refertum, *de cruce, In-*
golitadii

golstadii tomis III. 4. an. 1607 editum, & deinde an. 1616 iterum excusum; quamquam priorem editionem, ut meliorem, ita emendatior-em esse, ex CHRIST. DAV-
MII *epist. LXIV.* doceat THOM. CRENIVS, *animadvers. philologic. & histor. part. XV. p. 36.* Non tantum enim passim, quae romanensium circa crucis imagines superstitioni stabilien-
dae, fabulisque variis defendendis, inseruiunt, adspersit; sed & *tomo III. lib. III.* pro cultu, quem romana ecclesia crucis figurae tribuit, contra DANA-
EVM & MARBACHIVM disputat. Eiusdem generis sunt *libri illius IV. de sacris peregrinationibus, & libri II. de ecclesiasticis processionibus*, editi Ingolstadii an. 1606. Cum in secundo operis de *cruce tomo* GRE-
TSE-
RVS varia patrum de cruce domini monu-
menta exhibeat; locum illi inter *bibliothecas patrum* concessit THOM. ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum cap. VII. p. 690.*

BELLARMINO inter romanae ecclesiae promachos merito adiungitur MART. BECANVS, ex eadem itidem Iesuitarum societate, cuius *theologiam scholasticam*, in qua & controuersias attingit, iam commemorauimus *libri huius II. cap. I. ad §. XV.* Praeter eam vero etiam *opuscula theologica*, seu de *controuersis fidei*, haud pauca scripsit, quae iunctim edita sunt, & in *operibus* quoque eius, Moguntiae anno 1649 euulgatis, exstant. Maximam partem reformatae ecclesiae doctoribus sunt opposita, accuratque recensentur a IO. FABRIGIO, in *historia bibliothecae suae part. II. p. 94. sqq.* Cum primis celebratur eius *manuale controuersiarum* huius temporis, tum alias, tum & Monasterii an. 1660. 8. editum. In quinque istud distributum est *libros*, eo quod, controuersias omnes recentiores ad quinque genera reuocari posset, conseret. *Aliae enim, inquit, sunt communes Lutheranorum & Calvinistarum; aliae Lutheranorum tantum; aliae Caluini-*

starum; aliae anabaptistarum; aliae denique politicorum. Per *politicos* autem partim eos se intelligere, proficetur, qui plurius politicam aestimant, quam fidem & religionem; partim, qui quaestiones mouent ad politicam aliquo modo pertinentes. Huiusmodi controuersiae, de quibus in quinta, seu vltima parte agit, sunt: *an qui-
libet in sua fide saluari possit? an aliquando liceat negare fidem Christi, praesertim ad vitandam mortem? an liceat tacere vel dissimulare fidem Christi propter eandem causam? & quae alia sunt eiusdem generis.* Licet autem HADR. BAILLETVS *manuali* huic BECANI praecipuum inter scripta eius locum tribuat, idque valde utile ad protestantes ad ecclesiam romanam reducendos iudicet, *loco deinceps citando*; alii tamen aliter de eo pronuntiant; speciatim IO. HVLSEMANNVS noster monet, controuersiarum in eo non recte formari statum, perpetuisque vbique scaterere aequiuocationibus, eorum etiam negatione, quae alias vulgo in papatu docentur; in *methodo studii theol. pag. 300.* Fuerunt etiam tum ex nostratibus, tum ex reformatis, qui *manuale* hocce BECANI impugnarent. Et ex nostratibus quidem IO. MATTH. MAYFARTVS *anti-Becanum* edidit, Lipsiae 1627 duobus tomis in 8. Mentionem eius quoque facit HADR. BAILLETVS, *des sctyres personelles &c. tom. I. p. 75.* Vt tamen addat, auctorem hunc nullo fere amplius apud se loco esse, cum in *susceptulum* eius *proponens absurda absurdorum absurdissima* incidisset. Praefert itaque ei AEG. HVNNII *anti-Becanum*, saltem ita, ut eum non tam ineptum, quam MAYFARTI esse, existimet, haud obscure adeo innuens, se eum & vidisse, & legisse; cum tamen, quantum mihi constat, nemo eorum, qui AEGID. HVNNII scripta recensent, *anti-Becanum* eius mentionem faciat. *Anti-Tan-
nerum* ab HVNNIO scriptum, &, ad controuersias cum reformatis quod attinet,
anti.

anti-Pareum, notum est, & supra quoque significauimus. Idem BAILLETVS inter eos, qui contra BECANVM scripserint, etiam EHINGERVM refert, quod & alii faciunt, haud dubie ELIAM EHINGERVM, variis ingenii monumentis clarum, intelligentes. Adcurate scripta EHINGERI huius recenset IACOB. BRUCKERVS, in *commentatione de vita & scriptis celeberrimi quondam viri Eliae Ehingeri*, Augustae Vindelicorum an. 1724. 8. edita, cap. II. §. II. pag. 108. seqq. inter quae tamen *anti-Becanum* eius, aut simile quid, quod ex instituto contra BECANVM scripserit, non inuenio. Alia tamen ibi exstant, pontificiis opposita, vt *das alte vnd neue Pabstthum, von der Vneinigkeith der Papisten; de Iesuítico Lyfandro, taxillis suis christianos in doctrina de iuramento in moribus decipiente; velitatio epistolalis, seu euētiū placita quorundam societatis Iesu patrum* (MATTH. RADERI, IO. BRVTSCHERI & IEREM. DREXELII) cum Elia Ehingeri; *historische vnd theologicische Ausföhrung der Frage: wo die christliche Kirche gewesen, ebe D. Luther geboren;* & alia quaedam eiusdem generis. Sed vt ad reliquos, qui BECANVM refutarunt, redeam; ex nostratibus adhuc IAC. WELLERVS *disputationes contra Becanum* euulgauit: MENNO HANNEKENVS *examen manualis Becani*; IO. HIMMELIVS *Becanum enervatum*, vt reliquos, a quibus similia profecta, mittam. Ex reformatae ecclesiae doctoribus IO. CROCIVS, cum initio *enneadem dissertationum theologicarum* in lucem emisisset, deinde etiam *anti-Becanum* suum subsequi iussit, Cassellis an. 1643 duobus tomis in 4. Sed vindices nominis doctrinaeque suae BECANVS nactus est theologos Moguntinenses, quorum nomine MICH. CORNAEVS Iesuita *animaduersiones in anti-Becanum Ioannis Crocii* edidit, Moguntiae 1647. 4. quibus CROCIVS *anti-Becani iustam vindicationem* opposuit, Marpurgi an. 1654.

duobus tomis 4. a CORNAEO rursus in *anti-Crocio* exceptus. De hisce omnibus legendus HADR. BAILLETVS, *des sūyres personelles &c. tom. I. pag. 77. seqq.* CORNAEVS hicce idem est, cui IO. GEORG. DORSCHVS *anti-Cornaeum suum*, siue *vindicias interuentionis pro mysterio trinitatis contra Cornaeum* opposuit; de cuius libri occasione idem BAILLETVS agit, l. c. pag. 119. seqq.

Succedat GREGOR. DE VALENTIA, gente Hispanus, natus Medinae Campi, societati Iesu adscriptus, vir sua aetate eruditionis laude clarus. In Germaniam missus est, vt *sacram scientiam cum sodalibus e loco superiore didiceret, tum ab impiorum omnis generis scilicet tota regione illa vastissima debacchantium insanis molitionibus propugnaret*. Ita NIC. ANTONIVS, qui porro addit: *Equidem praefuit vtrumque vir sapientissimus, fidelemque populum mire erexit, & sustentauit; egregia doctrinae, erudiitionis ac pietatis opera edidit Dillingae prius, mox Ingolstadt Boioariorum in locum Hieronymi Torrensis successus; bibliothec. scriptor. hisp. nou. tom. I. p. 418.* A Clemente viii romano pontifice Romam vocatus, tandem valetudinis causa Neapolin se contulit, ibique an. 1603 vitam cum morte commutauit. Praeter *commentariorum theologicorum & disputationum in summam Thomae Aquinatis, tomos quatuor*, varia de rebus fidei, suo tempore controuersis, opuscula conscripsit, tandemque certo ordine disposita iunctim edidit Lugduni an. 1591. fol. Recenset haec opuscula NIC. ANTONIVS, *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. I. p. 419.* & IO. FABRICIVS, in *hisor. biblioth. suae part. II. p. 92. & 93.* Primum inter ea locum tenet, quod & fere praecipuum est: *analysis fidei catholicae libris octo comprehensa, in quibus simul de ecclesia, de Romano pontifice, de scriptura, de traditionibus, de conciliis disputatur; quae iam*

iam antea anno 1585 seorsim prodierat. Idem etiam ANTONIVS EX AD. CONTZENT lib. V. polit. cap. I. refert, GREGOR. DE VALENTIA doctōris doctōrum elogio a Clemente VIII pontifice ornatum fuisse. Refutatur eum praeter alios ex nostratibus ANDR. OSIANDER, atque PHIL. LVP. HANNEKENIUS, ille in *responsō ad analysin Gregorii de Valentia, de ecclesia*, & in *defensione responsi ad analysin*, Tubingae an. 1593 & 94. 4. hic autem in *paralyli fidei, analysi Valentinianae opposita*, Giesae 1633. 4. Nomen quoque aliquod inter protestantium antagonistas apud romanenses consequutus est FR. COSTERVUS, natione Belga, patria Mechliniensis, ex Iesuitarum societate, qui latina pariter ac belgica lingua varia scripta polemica edidit, quae PHIL. ALEGAMBE recenset, in *biblioth. scriptor. societatis Iesu* p. 118. Eminent tamen prae reliquis *enchiridion* eius *controversiarum praecipuarum nostri temporis de religione*, Coloniae anno 1585, & auctius ac emendatius Turnoni an. 1591, & deinde alibi saepius excusum. Cum etiam in linguam belgicam, germanicam, gallicam, italicam converteretur; turbatos inde fuisse protestantes, existimat HADR. BAILLETVS, vt pote qui perpexerint, quantum inde rebus suis immineret periculum. Nec tamen, adeo magnum protestantium metum fuisse, arbitror, vt BAILLETVS sibi persuadet. Iesuitarum enim artes, nullius momenti libris pretium aliquod per varias versiones conciliare adnitentium, iis non ignotae sunt. Verum interim est, quod addit, FR. GOMARVM, haud infimi ordinis in ecclesia reformata theologum, *enchiridion* hocce COSTERI refutasse, in *anti-Costero* suo, Lugduni Batavorum 1600. 8. Honorificum GOMARO est, quod porro refert, refutationem hanc respondisse opinioni, quam COSTERVUS de ingenio ac eruditione GOMARI animo conceperat, hinc & inductum, vt primum

BVD. ISAGOGE.

epistolam ad Franciscum Gomarum, cui praeclodium aliquod, & deinde *apologiam pro enchiridio* suo Coloniae an. 1604 ederet, quae in recentioribus editionibus ipsi *enchiridio* subiungi solet. *Clypeum* autem catholicorum contra haeresin, Antwerpiae an. 1606 lingua belgica editum, nihil aliud, quam ipsum *enchiridion*, in linguam belgicam translatum, & obseruationibus aliquot in *anti-Costero* auctum, esse, ab aliis se accepisse, adserit; des *satyres personelles &c.* tom. I. p. 127. Ex nostratibus COSTERVUS refutauit ALBERT. GRAVERVS, theologus quondam Ienensis, in *disputationibus anti-Costeanis*, Ienae an. 1614. 4. quibus IO. MATTH. MAYFARTVS deinceps addidit *Grauerum continuatum*, seu *totum secundum disputationum anti-Iesuiticarum*, Ienae an. 1621. 8.

IO. PISTORIUS Niddanus, Niddae quippe Hassorum natus, & ob varia ingenii & industriae suae monumenta haud ignotus, initio arti medicae se consecrauerat, postea autem ad theologiam animum adiecit, tandemque a nostratibus ad romanensium castra transiit; nonnulli etiam adserunt, antea eum reformatae ecclesiae placitis suffragatum fuisse. Romanensibus itaque se probaturus, vt alios quoque ad eorum perduceret societatem, omnem nauauit operam; feruntque Iacobum, marchionem Badensem, iam ceteroquin nuntantem, vt ipsius exemplum sequeretur, ab eo persuasum. Idem etiam cum iactitaret, se solis scripturae testimoniis Lutheranorum theologos vincere, & prosternere posse; an. 1589 colloquium illud Badense inter eum & IACOB. ANDREAE, STEPH. GERLACHIVM, IAC. HEERBRANDVM, & ANDR. OSIANDRVM institutum fuit; in quo cum nihil minus ageret, quam vt scripturae effatis pugnaret; irritus non tantum fuit colloquii huius euentus, sed & Iacobus marchio Badensis, quod iam

Zzz zzz

antea

antea animo destinauerat, perfecit, ecclesiaeque romanae sacra amplexus est. Legendus de hoc colloquio IO. LVD. HARTMANNVS, in *conciliis illustratis tomo IV. pag. 680*. In castris romanensium constitutus PISTORIUS strenuum etiam eorumdem se demonstrare voluit promachum; idque variis scriptis, tum contra reformatos tum contra nostros, editis, egit; inter quae eminet, quod an. 1599. publicae luci exposuit, quodue inscribitur: *Wegweiser vor alle verführte Christen, das ist, ein wahrhafter Bericht, von 14 durch die un-recht-gläubigen in Streit gezogenen articulen, daraus ieder mann der Roemischen Kirchen Warheit erkennen kan*. Sed opposuit se ei, nostraeque ecclesiae causam defendendam suscepit, BALTH. MENTZERVS, in *anti-Pistorio*, seu *disputationibus theologicis & scholasticis, de quatuordecim praecipuis religionis christianae quibusdam capitulis, contra Ioannem Pistorium*, Marpurgi an. 1600 & iterum an. 1614. 4. itemque in *apologia disputationis primae anti-Pistorianae*, ibidem an. 1600. 8. Dum HADR. BAILLETVS haecce MENTZERI scripta enarrat, more suo scommata quaedam addit, quae tamen nec famae ac exultationi theologi istius praestantissimi, nec nostrae ecclesiae, nocent: *des satyres personnelles &c. tom. I. p. 228*. Idem vero etiam CONR. VORSTII, inter Arminii sectatores haud vltimi, *ressur-decadem anti-Pistorianam, seu responsionem ad librum Ioannis Pistorii, de quatuordecim articulis in religione controuersis*, Hanouiae an. 1607 in 8. editam commemorat; itemque CHRISTOPH. AGRICOLAE Rhaeti, *anti-Pistorium, siue exceptionem priorem contra primam thesin dodeca-morii symboli, quod Pistorius descendendum suscepit Badae marchionum*. Fictum illud CHRISTOPH. AGRICOLAE nomen esse, idem obseruat; sub eoque DAV. SCHRAMMIVM, seu potius SCHRAMMIVM, Nordlingensem, concionatorem aulicum Neo-

burgico-Palatinum, laetare, alibi docet, in tractatu *des auteurs deguisez p. 520*. quod & pluribus confirmatur, in VIN C. PRAECII theatro anonymorum & pseudonymorum, & quidem de scriptoribus pseudonymis p. 18. 19. Idem AGRICOLA etiam edidit *anti-Pistorianum propugnaculum, siue exceptionem posteriorem ad primam thesin Pistorianarum*; itemque *acroama catholicum pro tabulis diuini iuris, contra haereticos scripturifugas*; quod vltimum scriptum, vt lectu dignissimum, sed paucis notum & lectum MICH. WALTHERVS commendat, in *officina biblica §. CCLXIV. p. m. 95*. Apollatae istius, de quo loquuti sumus, pater, IO. PISTORIUS fuit, theologus practantissimus, cuius in ecclesiam nostram merita VIT. LVD. SECKENDORFIVS commemorat, in *bistor. Lutheranismi lib. I. §. CXXXIX. p. 244*. alibique.

Licet controuersiarum tractatio a catechetica institutione abesse debeat; GVILIELMO tamen BAILIO, Iesuitae, placuit, *catechismum controuersiarum* dare; quem ANDR. RIVETVS refutauit, in *catholico-orthodoxo, siue summo controuersiarum omnium inter orthodoxos & pontificios, in qua accurate examinatur catechismus controuersiarum a Guilielmo Bailio Iesuita, iussu archiepiscopi Burdegalensis editus; qui operum eius tomo III. exstat*. Maiorem strepitum, saltem in Germania, nugis suis dedit LAVR. FORERVS, Iesuita petulantissimus. Praecipuus enim inter eos fuit, qui scriptis, ad protestantes pacis religiosae fructu priuandos, & ad bellum intestinum in imperio nostro excitandum, vnice spectantibus, omnia turbantur; qui & prae reliquis, libellis ingenium hominis satis prodeutibus, necessariam defensionem populi lae euangelicae impugnavit. Sed hac de rem supra libri huius II. cap. II. ad §. X. itemque ad §. praecedentem, cum de MATTH. HOEO verba faceremus, dictum

dictum est. Scripsit vero & alia, ut *symbolum catholicum, Lutheranorum & Calvinianorum cum catholico collatum*; cui MELCHIOR NICOLAT, theologus Tubingensis, opposuit *symbolum Lutheranorum ab imposturis, calumniis, mendaciis, criminibus falsi, Laurentii Foreri Iesuinae vindicatum*; Tubingae an. 1624. 4. aduersus quem FORERVs iterum *vindicias symboli Lutherani* edidit. Spectat huc etiam eiusdem *Lutherus thaumaturgus*, & alia, de quibus legendus PHIL. ALEGAMBE, in *bibliotheca scriptor. societ. Iesu p. 294*. Eiusdem commatis fuit IAC. KELLERVS, Iesuita itidem famosissimus, & ex colloquio Neoburgico, an. 1615 cum IAC. HEILBRVNNERO instituto, satis notus. Disputabatur inter vtrumque super adlegatis ab HEILBRVNNERO patrum locis, in libro, quem inscripserat: *papatus acatholicus, siue uncatholischer Pabsthum*. Mala namque fide in citandis patrum locis eum vsu, KELLERVS adserbat, & in colloquio acriter contendebat. Quo in certamine SIPHIL. ALEGAMBIVM audias, HEILBRVNNERVS succubuit. Certe, inquit, in publica disputatione tam fortiter pressus est (HEILBRVNNERVS) ut tantum non obmutuerit, morbumque vel re ipsa nocte illa contraxerit, vel ne cogeretur iterum in arenam descendere, simularit; l. c. p. 203. Scilicet sua opinione Iesuitae semper vincunt, nunquam inferiores ex certamine discedunt. Audiendi itaque & alii sunt, qui referunt, ex patrum scriptis prolatorum, innocentiam HEILBRVNNERI luculenter patuisse. Conferendus ANDR. CAROLI, in *memorabilibus ecclesiast. saec. XVII. lib. II. c. XXVI. p. 385*. Scriptis polemicis variis KELLERVS innotuit, cuiusmodi sunt: *das catholische Pabsthum*, contra HEILBRVNNERI *papatum acatholicum*, antea memoratum, Monachii an. 1616. fol. quo ipso anno & eiusdem compendium ibidem prodiiit; item

agonia, seu sudor mortualis Iacobi Heilbrunneri, qui extremam vnctionem infestatus fuerat scripto libro; Monachii an. 1618. 4. Contra prius illud opus, seu *papatum catholicum*, iterum prodiiit: *fernere gründliche Offenbahrung des uncatholischen Pabstthums, wieder Iacob Kellers Münchischen Teufelers zusammengestickten Beutlers-Mantel, den er das catholische Pabstthum intinuiliret*; auctoribus IAC. HEILBRVNNERO, & GEORG. ZEAEMANNO, Francofurti ad Moenum an. 1617, & 21, duobus tomis in fol. KELLERVS autem porro scripsit: *tyrannicidium, seu scitum catholicorum de tyranni interfectione aduersus inimicas Calviniani ministri calumnias in societatem Iesu iactatas*; porro, sub IAC. SYLVANI nomine *fasciculum olidum quinquaginta flosculorum, id est, absurditatem praedicantium in colloquio Ratisbonensi*; & alia. Auctor etiam a quibusdam fertur libri, qui inscribitur; *cauea turturis*, in quo liber BELLARMINI, *de gemitu columbae*, contra censuram GRAVINAE, hominis Dominicani, defenditur. Lectu prorsus digna sunt, quae hac de re obseruat PETRVS BAEIIVS in *ditionar. bist. & crit. voc. Kellerus p. 1713*. Sed fuit etiam KELLERVS ex illorum numero, qui scriptis seditiosis ferale illud bellum tricennale, quod saeculo XVII Germaniam misere deualtauit, excitare, & magis magisque inflammare conati sunt. Auctor namque fuit libri famosissimi, qui anno 1621 lucem adspexit, inscribiturque: *Cancellaria secreta Anhaltina, id est, occulta consilia inaudita propofita, periculose adinventiones, & prodigiosae machinationes capitum ac directorum unionis correspondentium in Germania, occasione rebellionis Bohemicae ad eiusdem coronae & imperii Romani perniciem agitatae, post nuperam illam omnibus posteris memorabilem victoriam Pragensem, die 8 Nouembris 1620, in originalibus scripturis & documentis cancellariae Anhaltinae, diuina providentia depre-*

bensis. Quae hac occasione vtrunque, tum a protestantibus, tum a romanensibus edita sint scripta, aliunde constat. Praecipua a PETRO HÆLIO enarrantur, l. c. voc. Keller. pag. 1713.

Nimis negligentes, rerumque nostrarum immemores essemus, si IAC. DAVY DV PERRON, siue PERRONIVM, cardinalem, praetermitteremus; cui nonnulli inter romanae ecclesiae defensores alterum a BELLARMINO locum tribuunt, etsi ipse forte primum sibi vindicare velit. Opera eius seorsim primum edita, deinceps post illius obitum recusa sunt, Parisiis an. 1620 & 22, tribus tomis in fol. quae fusc & adcurate recenset LVD. ELL. DV PIN, *non. bibliob. scriptor. ecclesiast. tom. XVII. p. 27.* Et primum quidem totum tractatus eius de eucharistia implet, quem contra PHIL. MORNAEVM DE PLESSIS conscripsit. In lucem emiserat MORNAEVS an. 1598 libros quatuor de eucharistia, opus eruditum, & doctissimorum virorum calculo adprobatum. Romanenses autem cum eodem vehementer offendisset; fuerunt, qui iactarent, MORNAEVM vel quingenta loca mala fide ex scriptis patrum antiquorum congestisse. Aegre hoc ferens MORNAEVS, PERRONIVM ad disputandum prouocauit, facileque a rege imperauit, vt coram delegatis singula loca examini publico subiicerentur. Hinc colloquium illud celeberrimum Fontisbellaquei an. 1600 inter MORNAEVM & PERRONIVM cardinalem institutum, in quo cardinalis iste, ex quingentis, quae promiserat, vix sexaginta loca, ex toto volumine selecta, obtulit, ad quorum nonnulla vt MORNAEVS respondit, ita ad omnia haud dubie respondere potuisset, nisi iniquissimis cum eo actum fuisset conditionibus. Copiose & eleganter haecce omnia edidit MAGNVS CRVSIVS, in *singularibus Plessiacis*, p. 116. seqq. qui & pag. 132. haec addit: *Quod ad ipsa ceterum loca attinet, a Perronio produ-*

cta, ex tot millibus antiquiorum patrum, ad quae in Plessii libro prouocatum erat, ridicule omnino Caroli magni, Scoti, Durandi, atque Petri Criniti, qui tamen in patrum numero nullo argumento habendi, testimonia, primo loco collocabantur. Plurimi autem licet etiam scriptis hocce MORNAEI opus impugnarent, quos idem CRVSIVS diligenter recenset, l. c. p. 277. ipse tamen etiam PERRONIVS ingenii in eo vires periclitari voluit, & vt auctor iste loquitur: *postmodum quoque per multos annos partum plus quam elephantinum pariturus, quo Plessii scriptum penitus aboleret &c.* Refert deinde MORNAEI de isto PERRONII opere iudicium; qui inter alia de eo ita pronuntiat, plus eloquentiae in illo conspici, quam verae theologiae, plus subtilitatis, quam soliditatis, nec difficile fore, PERRONIVM cum BELLARMINO committere, cum ille haud raro ab hoc dissentiat. Nec defuerunt ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui in istud PERRONII opus calamos stringerent; quod cum primis MICH. LE FAVCHEVR, in *traité sur la cene du Seigneur*, IO. MESTREZAT, de *la communion a l. c. du sacrement de l'eucharistie*, itemque EDMUNDVM ALBERTINVM, in *libris tribus de eucharistiae sacramento*, fecisse, CHRISTOPH. MATTH. PFÄFFIVS obseruat, in *disputat. anti-Rogeriana* p. 6. In altero operum PERRONII tomo continetur exceptio ad responsum Iacobi I magnae Britanniae regis (*replique a la reponse du Roy de la grande Bretagne.*) Cuius operis paucis edisserere occasionem, non abs re fuerit. In conuentu quodam procerum regni gallicani PERRONIVS cardinalis oratione longa, & ad fallendos incautos apta, pontificum romanorum supra reges euincere potestatem, conatus erat, ea quidem ratione, vt iis facultatem, hos regia dignitate priuandi, tribueret. In eadem oratione cum & hinc inde Iacobum I Britanniae regem, pupugisset; tanta tamen fuit impu-

dentia, ut illius exemplum ad eum mitteret. Rex itaque, refutatione istius orationis solidissime conscripta, eam iterum ad PERRONIVM misit. Hic siue argumentorum robore constrictus, siue aliis causis inductus, aliquid reponere minime consultum duxit, sed conticuit. Interea IS. CASAVBONVS commercium litterarum cum PERRONIO cardinali iniit; qua occasione hic usus, multis magnisque laudibus regem cummulavit, nihilque ad consummatam virtutem omnium imaginem illi deesse, adseruit, quam ut catholicus posset adpellari. Rex vero per CASAVBONVM illi contra significavit, se omnia ea credere, quae veteres vnanimi consensu creditu ad salutem necessaria iudicauerint, adeoque *catholicus* nomen sibi denegari non posse. PERRONIVS cum iterum sententiam suam variis rationibus confirmasset; has in peculiari scripto, seu *responsione*, quam per CASAVBONVM ad illum misit, diluere, rex operae pretium duxit. Hanc *responsionem* dum rursus refutavit PERRONIVS; scriptum istud, de quo hic sermo est, inde enatum. Sed regis defensionem in se suscepit PETR. MOLINAEVS, in *novitate papismi*, opere erudito, quodue inter ea, quae romanensibus opposita sunt, neutiquam vltimò ponendum est loco. Gallice scriptum est, sed in linguam germanicam a MART. STUTZINGIO translatum, Vefaliae prodit an. 1632. 4. In *tertio* operum eius como itidem varia polemica, & inter reliqua, *acta colloquii Fontisbellae* cum PHIL. MORNÆO instituti, continentur; quibus diutius non immorabimur. Ex iis, quae antea de oratione, qua reges principesque pontificis potestati subiecit, diximus, patet, eum inter libertatis ecclesiae gallicanae oppugnatores referendum esse. Eoque nomine cum illi se opponeret EDM. RICHERIVS; infensissimum hostem eum expertus est. Conferenda, quae hac de re diximus ad *libri* huius *LL. cap. V. §. X.* Sunt,

qui PERRONIVM inter atheos referunt; certe non prorsus ab ista susceptione liberari posse, intelligitur ex iis, quae MAGN. CRYSIVS observat, in *singularibus Plessiacis pag. 143.* LVDOV. ELL. DV PIN, cum stupendam memoriam, eruditionem haud vulgarem, eloquentiam & ingenium in eo laudasset; agnoscit, non semper eum recte & accurate rationes subducere, nec iisdem insilere principiis, diffusum etiam esse, & haud raro extra limites ferri; *l. c. tom XVII. pag. 37.*

Missis autem reliquis, quorum non adeo magna est celebritas, ad IAC. BENIGN. BOSSVETVM nos convertimus, Condomiensem primum postea Meldensem episcopum. Illustre enim inter recentiores romanae ecclesiae defensores nomen consequutus est, immo ab ipso pontifice *flagellum haereticorum* vocatus; vid. *acta erud. Lips. 1689. mens. Febr. p. 65.* Maximum in orbe strepitum dedit *expositio eius doctrinae catholicae de iis argumentis, de quibus controversiae sunt*, quae an. 1670 in gratiam, ut serunt, Turrennii, ad emollienda quaedam romanensium dogmata, ne nullam es omnino, praeter commoda huius saeculi, causam, romanae ecclesiae sacra amplectendi, habuisse videretur, conscripta, initio per priuatas tantum volitabat manus. At cum haud pauca continere crederetur, quae offenderent lectores, atque nihil minus, quam romanae ecclesiae veram sententiam exhiberent; correctæ, typisque excusa prodit an. 1671, ad probationem archiepiscopi Rhemensis, & nouem episcoporum in fronte gerens; vid. ANDR. CAROLI, in *memorabilib. ecclesiast. saec. XVII. lib. VIII. cap. XII. p. 41.* Haec vero adprobatio cum BOSSVETO nondum sufficeret; sorbonnicorum quorundam doctorum censurae *expositionem* hancce subiecit, ne reformati conquerendi causam haberent, ac si romanae ecclesiae doctrina mala fide in ea proponeretur. Verum sorbonnicis istis doctoribus adeo displicuit,

vt multa loca in ea atro notarent lapillo, vitioque verterent praefuli huic, quod nimia dogmatum ecclesiae romanae emolli-tione veram & genuinam istius ecclesiae doctrinam corrupisset. Cuius censurae cum BOSSVETVM puderet, supprimi totam istam libelli editionem, locaque illico mutari curauit, quae doctores isti corrigenda iudicarent. Nec tamen primae istius & inuariatae editionis exempla remoueri poterant, quin vnum alterumque in manus reformatorum veniret, cuiusmodi in Anglia EDV. STILLINGFLEETVS recudi fecit. Legendus & hac de re quoniam lau-daui-mus, ANDR. CAROLI, *l.c. p. 41.* At nec hac ratione cui-tare potuit, quo minus, a Tridentinis decretis dogmata eius dissen-tire, crederent reformati. Id quod nec ipse dissimulat BOSSVETVS, vel quisquis est auctor *moniti* in *expositionem* Iac. Beni-gni *Bosueti*, editioni, quae an. 1680 Ant-wer-piae prodit, praemissi. A duobus enim hoc BOSSVETO obiectum fatetur, Alterius nomen proderet noluit; alterum NOGVIERVM fuisse, dicit, quem *mini-strum* in sua *secta* nobilem, *peritque apud suos theologi fama* conspicuum, vocat. *Am-ho*, inquit, Tridentinis decretis *expositionem* esse contrariam, adserunt; ambo pugnant, ipsum exponendae huius doctrinae consilium summis pontificibus improbari: ambo *stu-diose iactant*, episcopum Condomensem nil nisi religionis suae dogmata mollire & *exte-nuare*. Hiscē ad cūsationibus operose obuiam ire admissus est auctor *moniti*, antea commemorati, qui & plurima cardinalium, archiepiscoporum, episcoporum suffragia, immo ipsius pontificis Innocentii XI breue, quod vocant, *expositioni* praemissit, quibus ea adprobatur. At haec ita comparata sunt suffragia, vt ex quibusdam in ea sententia confirmatis, fuisse inter ipsos romanen-ses, qui de *expositione* istius orthodoxia du-bitarent. Quod exemplis comprobat DA-NIEL SEVERIN. SCVLTTETVS, in *prae-*

fatione, *antididagmati* suo, de quo dein-ceps, praemissa. Praeterea, ad pontifices quod attinet, Clemens *x* *expositionem* istam BOSSVETI adprobare noluit; Innocen-tius vero XI vix demum tertio pontificatus sui anno labente, vt hoc faceret, induci po-tuit. Oberuatum hoc FRID. SPANHE-MIO, in *specimine stricturarum* ad hanc *ex-positionem* p. 112. 113. Ceterum cum *exposi-tio* ista gallice scripta esset; in varias lin-guas traducta est, & in latinam quidem a CLAVD. FLEVRY, quam versionem ipse BOSSVETVS recognouit. Inter primos praecipuosque, qui eam impugnarunt, fuit PETR. IVRIEV, celeberrimus ille reforma-tae ecclesiae theologus, qui *προφυλακτικόν* (*praeservatiff*) ei opposuit. Mirifice hunc IVRIEI librum extollit PETR. BAEIVS, dans les nouvelles de la republique des let-tres an. 1684, *mois de Martio* p. 100. Ce *pre-servatif*, inquit, *repond au livre M. de Meaux d'une maniere tout a fait victorieuse*. Legi & reliqua merentur. Ita olim de IVRIEO BAEIVS. Deinceps tam honorifice de eius scriptis non sensisse, conitat. Contra BOSSVETVM porro in arenam descen-dit DAV. AVG. BRVYSIVS, causarum patronus Montispefulanus, qui itidem *ex-positionem* Condomensem ex instituto refu-tauit, at ex antagonista mox promachus factus. Vix enim labore isto functus erat, cum, mutata sententia, ab ecclesia reforma-ta ad romanam deficeret. Huius consilii sui publice rationem reddere voluit, edito libro: *Examen des raisons, qui ont donné lieu a la separation des protestants*, hoc est, *examen rationum, quae protestantes ad separationem mouerunt, absque praecocu-patione institutum, ex concilio Tridentino, confessione ecclesiarum protestantium, & scri-ptura sacra*; Parisiis an. 1683. 12. *Exposi-tioni* itaque Condomensi cum & facto & scripto suo nouum robur conciliare vide-retur BRVYSIVS; causae suae deesse no-luerunt reformati. PETAVS namque

IVRIEVS edidit: *Suite de preservatif*, hoc est, continuationem praeservativi contra mutationem religionis, suae considerationes in tractatu Brueysii, Hagae Comitum anno 1683. 12.

Praeterea anonymus quidam (LARROQVANS, si nonnullis credimus) in lucem emisit, *le proselyte abuse &c.* id est, proselytum deceptum suae parorata Brueysii in examine separationis protestantium; & alius anonymus (quem clarissimum IAC. LENFANT esse, ferunt) *considerations generales sur le livre de Mr. Brueys*, id est, considerationes generales ad librum Brueysii, qui inscribitur: *examen rationum &c.* Roterodami an. 1684. 12. Conferenda de hisce omnibus acta eruditiorum Lipsiensia an. 1684. mense Octobr. p. 446. 2d 457. itemque PETR. BAEIVS, dans les nouvelles de la republ. des lettres l.c. BRUEYSVS deinceps iterum contra IVRIEVM, & IO. CLAVDIUM, in certamen descendit, edito libro de ecclesia (*traité de l'Eglise*) cuius summam exhibent acta eruditior. Lipsiensia an. 1688. mense April. pag. 193. seqq. Sed ut ad expositionem Condomiensis reuertamur, in eam calamm quoque strinxit FRID. SPANHEMIVS, in specimine striturarum ad libellum nuperum episcopi Condomiensis &c. Lugduni Batavorum anno 1681. 8. exstatque inter opera eius iunctim edita tomo III. p. 1015. seqq. Hisce denique nonnulli ex nostratibus accessere, quos inter eminet DAN. SEV. SCVLTVS, cuius *antididagma*, quo probatur, doctrinam ab episcopo Bossueti expositam, ab Innocentio XI egregie laudatam admitti non posse &c. Hamburgi prodiit an. 1684. 8. Quod quidem scriptum omnium eorum, quae contra expositionem BOSSVETI Condomiensis prodierunt, mea opinione, accuratissimum est, solidissimumque.

Eodem circiter tempore, quo *expositio* ista curiam romanam sollicitam atque suspensam tenebat, circa an. 1673, libellus in lucem erupit, inscriptus: *monita salu-*

taria beatæ virginis Mariæ, ad cultores suos indiscretos. Editus est primum latine Gandavi, & postea etiam veste gallica inditus adparuit; & quibusdam romanæ ecclesiæ theologis adeo non displicuit, ut potius ceu pium, utilem & necessarium ad liberandam plebem erroribus, ac abusibus, in quos per substitutionem esset adducta, laudarent. Auctorem eius nonnulli BOSSVETVM esse, perhibent; certe cum instituto eius, placita ecclesiæ romanæ emolliendi, & gustui velut protestantium quodammodo attemperandi, egregie hoc convenit. Diserte BOSSVETO cum tribuit ANDR. CAROLI, in *memorabilib. ecclesiast. facc. XVII. lib. VIII. cap. XII. pag. 42. qui & cap. XXIII. p. 82. cap. XXVI. p. 91. cap. LXVIII. p. 234. de eodem verba facit.* At alii eum PETRO NICOLIO, alii rursus aliis vindicant, ut ex VINC. PLACCHII *theatro anonymorum & pseudonymorum* intelligere licet, de *anonymis*, cap. II. num. 798. p. 135. Quidquid eius sit; non omnibus pontificiis libellus iste placuit, certe nec Hispanis, nec Italici, nec ipsi pontifici, teste IO. CRASSETO Iesuita, in libro, quem ei ex instituto opposuit: *veritable devotion envers la sainte Vierge*, Parisiis anno 1679. Oppugnatus praeterea fuit a LVD. ABELTY episcopo Rhodensi; defensio rursus ab aliis, quos inter episcopus Tornacensis, editis litteris pastoralibus, eminet; teste IO. HENR. HEIDEGGERO in *historia papatus per. VII. §. CCCXXX. p. 523. seqq.* Conferendus & MELCH. LEYDECKERVS in *continuat. hist. ecclesiast. Hornii artic. III. §. IV. p. 54. qui & haec ipsa monita salutaria beatæ virginis Mariæ &c. una cum Iesu Christi monitis maxime salutaribus de cultu dilectissimæ matri Mariæ debite exhibendo, historiae suæ Iansenismi subiecit*, pag. 631. seqq.

Ad reliqua BOSSVETI scripta quod attinet, haud ultimum inter ea locum tenet collatio cum Claudio, ministro Charentonio super

super articulo de ecclesia (conference avec Mr. Claude &c.) Parisiis an. 1681. 12. Colloquium nimirum inter BOSSVETVM & IO. CLAVDIUM, celeberrimum ea aetate reformatae ecclesiae theologum, Parisiis an. 1682 instituebatur, in quo inter vtrumque de ecclesia disputatum fuit. Occasionem eidem praebuit illustris virgo DE DVRA, iniectos conscientiae suae scrupulos prae se ferens, eosque eximi sibi cupiens; quae tamen a BOSSVETO iam praecoccupata, & blandimentis eius delinita, ad sacra romanae ecclesiae, quod diu iam animo agitauebat, se contulit. Huius itaque colloquii acta exponit BOSSVETVS, idque ea ratione, vt causae simul suae pro viribus patrocinetur. Quod cum in IO. CLAVDII, immo totius ecclesiae reformatae dedecus vergeret; hic rursus *responsionem* adornauit, ad librum episcopi Meldensis, qui inscribitur: *collatio cum Claudio ministro Charentonio; (reponse au livre &c.)* Hagae Comitum apno 1683. 8. Vtriusque libri summa recensetur in *actis erudit. Lipsiensibus* an. 1683. mens. Iun. p. 231. seqq. & an. 1684. mens. Aug. p. 374. seqq. Rursus idem BOSSVETVS anno 1682 edidit *tractatum de communione sub duabus speciebus (traité de la communion sous les deux especes &c.)* in quo auctorem libri, *preservatis* dicti, quem IVRIEVM esse, supra significauimus, adgreditur; quamquam & LVTHERVVM simul atque GEO. CALIXTVM impugnet. Sed & huncce BOSSVETI librum praeter IVRIEVM, LARROQVANVM, & anonymum quemdam refutauit IO. MELCHIORIS, theologus Herborenensis, in *commentatione de sanguine Christi eucharistico*, Herbornae an. 1684. 4. Legendus PETRVS BAEIVS, dans les *nouvelles de la republ. des lettres* an. 1684. mens. April. p. 194. Inter praecipuos quidem romanae ecclesiae errores ille referendus, quo, laicis, quos vocant, sub vna solum specie eucharistiam administrandam, contendunt. Sed non

minor aut leuior is est, quem de missa fouent, quod sit sacrificium aliquod proprie sic dictum, & quidem propitiatorium. Hunc errorem protestantes ex ipsis liturgiæ formulis, siue canone, quem vocant, missae, oppugnare consueuerunt. Fecit id iam pridem beatus LVTHERVVS ipse, in libro de *abominatione canonis missae*, anno 1523 scripto, quem supra commemorauimus. Ex reformatis eandem viam ingressi sunt praeter alios viri doctissimi EDM. ALBERTINVS & MATTH. LARROQVANVS. Et hos quidem in hocce argumento praecipue sibi refutandos sumit BOSSVETVS, edito Parisiis an. 1689 libro, qui inscribitur: *Explicatio difficultatum quarundam, in precationibus missae, ad notitium quemdam catholicum directa; (explication de quelques difficultez &c.)*

Sed maiorem adhuc strepitum excitauit eiusdem BOSSVETI *hystoria de variationibus ecclesiarum protestantium, (histoire des variations des Eglises protestantes)* quae Parisiis an. 1688 duobus tomis in 12. prodit. In ea enim quidquid potuit, conuectauit, vt probaret, protestantes in doctrina sua incertos esse, nec sibi ipsos constare, quin potius subinde sententiam suam mutasse; idque ex ipsis illorum symbolis ac confessionibus publicis demonstrare voluit. Sed pleraque, quae in hoc opere tractat, & λαβρινθία sunt, parumque ad rem faciunt; & cum interdum ad caput causae accedit, nihil minus probat, quam quod probare debebat. Ex reformatae itaque ecclesiae doctoribus IAC. BASNAGIVS illi opposuit *hystoria de la religion des Eglises reformées &c.* id est, *hystoriam de religione ecclesiarum reformatarum*, in qua successio ecclesiarum illarum & perpetuitas fidei, maxime post saeculum oblauium, dein instituta reformatio, & persuerantia in iisdem dogmatibus, a reformatione ad hoc usque tempus demonstratur; accedit *hystoria de origine ac progressu*

gressu praecipuorum errorum in ecclesia romana, responsi loco opposita historiae de variationibus ecclesiarum protestantium, a Jacobo Benigno Bossueto episcopo Meldensi editae; Roterodami an. 1690 duobus tomis in 8. Nec defuit sibi BOSSVETVS, sed an. 1691 defensionem historiae suae de variationibus contra responsum Basnagii (defense de l'histoire des variations &c. in lucem emisit. BASNAGIO autem hinc enata occasio est, opus amplissimum, & exquisita eruditione refertum, edendi, quod inscriptum: *historia ecclesiae a nato Christo usque ad hanc aetatem &c.* (histoire de l'Eglise depuis Jesus Christ usq' a present &c.) Roterodami an. 1699 duobus tomis fol. prodit. BOSSVETO etiam super hocce libro cum PETR. IVRIO pugnandum fuit; quippe qui illud in epistolis, quas vocavit, *pastoralibus*, acriter perstrinxit. Hac namque censura irritatus BOSSVETVS euulgavit primam admonitionem ad protestantes super epistolis ministri Iurii, contra historiam de variationibus, christianismum a Iurio esse corruptum, stabilitumque Socinianismum; (*premier avertissement aux protestans sur les lettres de ministre Iurieu &c.*) Parisiis an. 1689. 4. Primam hancce admonitionem deinde quinque adhuc aliae sequutae sunt; quarum vltima seu sexta an. 1691 lucem adspexit. Atque hisce aliisque scriptis contra eos, qui a romanae ecclesiae sacris dissentiant, BOSSVETVS pugnauit. Neque tamen cum suae ecclesiae sociis tam bene semper illi conuenit, quandoque manum cum illis confereret. Acerrimum namque prae reliquis eum expertus est aduersarium FRANC. SALIGNAC de LA MOTTE-FENELON, archiepiscopus Cameracensis, Quietismi ab eo accusatus. Praecipue hoc BOSSVETVS egit in relatione de Quietismo (relation sur le Quietisme) Bruxellis an. 1693 edita; cui archiepiscopus Cameracensis responsum.

BVD. ISAGOGE.

eodem adhuc anno opposuit, Bruxellis item, vt inscriptio prae se fert, excusam, & rursus a BOSSVETO eodem anno refutatam in *animaduersionibus in responsum archiepiscopi Cameracensis (remarques sur la reponse a la relation sur le Quietisme)* Bruxellis item impressis. Sed plura in hoc genere a BOSSVETO & contra eum euulgata sunt scripta, quae summam recensentur in *actis eruditorum Lipsiensibus* an. 1699. mense Mart. p. 132. seqq. & mense April. p. 145. seqq. De reliquis etiam scriptis polemicis, a nobis praetermissis, cum praecipua solum enarrare animus fuerit, conferre iuuabit LVD. ELL. DV PIN, in *nou. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. XVIII. p. 158. seqq.*

Non minor fere, quam BOSSVETI, recentiori aetate celebritas fuit ANT. ARNALDI; licet ob susceptum Iansenismi patrociniū non aequae felicia in ecclesia romana expertus sit fata. Ea, quae pro ecclesiae suae defensione contra reformatos scripsit, diligenter recenset CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, in *introd. in histor. theolog. litterariam novis amplissimis illustrata*, part. II. lib. III. ad §. VII. p. 90. Eminent inter illa opus illud celeberrimum de perpetuitate fidei ecclesiae catholicae in uenit eucharistiae &c. (*la perpetuité de la foy de l'Eglise catholique touchant l'Eucharistie &c.*) IO. CLAVDIO primum, deinceps & aliis oppositum, cuius tamen maximam partem PETR. NICOLIO tribuendam, contendunt. Ex instituto, & copiosissime, de eodem agit LVD. ELL. DV PIN, *nou. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. XVIII. p. 110. seqq.* Non minus vero &, quem iam laudauimus, vir clarissimus CHRIST. MATTH. PFAFFVS operis institutus historiam tradit, in *dissert. anti-Rogeriana* p. 8. seqq. Speciatim & ARNALDO, cum PETR. IVRIO, notissimo illo re-

Aaa a a a

for-

formatae ecclesiae theologo, res fuit. In lucerna namque I V R I E V S emiserat librum, *la politique du Clergé de France* inscriptum, Hagae Comitum an. 1682. 12. cui cum ARNALDVS *apologiam pro catholicis &c. apologie pour les catholiques contre les fautes, & les calumnies d'un livre intitulé, la politique du Clergé de France*, opposuisset; I V R I E V S edito libro: *L'Esprit de Mr. Arnaud tiré de sa conduite & des Ecrits tant de lui que de ses disciples &c.* Dauentriae an. 1684 duobus tomis in 8. finem certamini huic imposuit. Nimirum, cum ARNALDVS nihil ad istum librum respondisset; id eodem I V R I E V S obtinuisse visus est, quod Iesuitae, & omnes aduersarii ARNALDI omnibus suis scriptis atque libellis efficere non potuerunt. Enim vero respondere ARNALDVS, si PETR. BAEELIO credimus, noluisset, quod liber iste I V R I E I calumniis, mendaciis, fictisque narrationibus refertus, eoque vnice comparatus esset, vt ARNALDO inuidiam crearet, immo dedecus ac ignominiam attraheret. Lectu digna, quae hac de re differit, in *dition. bistor. & crit. voc. Arnaud. p. 366.* Recte omnino fecit ARNALDVS, quod nihil respondit; cum satius sit, eiusmodi scripta contemnere, quam refutare. Istud namque pugnandi genus, quo conuicia & obrektionnes, aut sarcasmi, in aduersarium effunduntur, quantumvis & hodie frequentissimum, a moribus viri sapientis & honesti prorsus alienum esse, ipsa ratio quemuis condocere potest. Obseruat porro PETR. BAEELIVS, Iansenistam quemdam librum huncce I V R I E I cum equo Troiano comparasse, qui id effecerit, quod tot fortissimi Graecorum duces militesque consequi non potuerint; sed addit, cum in equo Troiano milites fuerint, rectius comparationem processuram, si liber iste cum vasis fictilibus contendatur, in quae Hannibal serpentes venenatos colligi ius-

sit, iisque Eumenis classem in fugam coniecit, vt CORN. NEPOS auctor est, in *vita Hannibalis cap. X.* De libro ARNALDI *renuement de la morale de Iesus Christ &c.* inscripto, quo probare voluit, per doctrinam reformatorem de iustificatione totam doctrinam moralem euertere; & *apologia*, quam I V R I E V S eidem opposuit, iam supra dictum libri huius II. cap. IV. ad §. VII. cum de theologia morali verba faceremus. ARNALDO autem cum fidei suae sociis, speciatim Iesuitis, acerrima intercessere certamina, quibus primam occasionem liber eius de *frequenti communion* (*de la fréquente communion*) Parisiis anno 1643. 8. praebuit. In eo namque libellum PETRI DE SESMAISON, Iesuitae, de quaestione; *siue melius frequenter, quam raro sacrae communionis in eucharistia participem fieri?* refellendum sibi summisit. Frequentem enim communionem non solum singulis mensibus, sed & singulis hebdomadibus instituendam, ita commendauerat Iesuita, vt hac ratione omnibus, qui de vita, moribusque mutandis minime solliciti essent, facilius adhuc, quam hactenus factum, ad sacram communionem aditus concederetur, simulque adeo hominibus persuaderetur, frequentem illis prodesse communionem, si vel maxime de anima, a vitiorum sordibus purganda, non laborarent. Qua quidem ratione cum, hominum mores satis iam corruptos magis adhuc corrumpi, ARNALDVS perspiceret; probare voluit, id potius agendum, vt homines ad veram poenitentiam, ac vitae morumque correctionem, perducerentur, nec ad sacram communionem admitterentur, nisi qui rite dispositi salutarem inde percipere possent fructum. Ad ecclesiae itaque emendationem, veterisque disciplinae restitutionem, haecce spectabat ARNALDI commentatio, cuius summam exhibet MELCH. LEYDECKE-

RVs, in *historia Iansenismi part. II. lib. III. c. IX. p. 490.* Quantumvis autem plurimorum archiepiscoporum, episcoporum, theologorum, elogiis munitus liber iste ARNALDI prodiret; aliorum tamen censuras evitare non potuit; cum primis Iesuitis mirifice displicuit, qui, receptam in ecclesia romana praxin eodem vellicari, clamitabant. Calamum itaque contra eum strinxerunt DION. PETAVIUS, in *tractatu de poenitentia publica & praeparatione ad communionem*, IAC. SIMONIVS, in *historia poenitentiae publicae*, CAR. FRANC. D' ABRA DE RACONIS, episcopus Vau-rensus, FRANC. RENARDVS, alique quam plurimi, quos magno numero laudat THOM. ITTIGIVS, in *dissertat. de origine controversiae circa aequalem Petri & Pauli primatum &c.* in *beprade dissertati-onum*, adpendici *dissertationis de haeresiar-bus aevi apostolici &c.* subnexa, §. II. p. 402. Summatim, quae aduersariis ARNALDI in hocce eius opere displicuerint, ex libro, *remarques chretiennes & catholiques sur le livre de la frequente communion* inscripto, cuius auctorem nonnulli Condaeum prin-cipem esse ferunt, indicat MELCH. LEY-DECKERVS, in *historia Iansenismi part. II. lib. III. cap. X. p. 494. seqq.* Constitu-tum ARNALDO fuisse in hocce libro, SANCYRANI & IANSENI theologiā moralem circa eucharistiam & poeniten-tiam amplius exponere, idem docet l. c. cap. VIII. p. 487. *seqq.* Inter reliqua, quae alios in eodem offenderant, & hoc fuit, quod in *praefat. §. VI.* cum exemplum Petri & Pauli adduxisset, quorum illum de lapsu suo admonitum non statim veniam a Christo postulasse, sed locum fundendis lacrimis quaesuisse, hunc vero paulo post baptismum suum in Arabiam ad deploran-da sua peccata secessisse, asserit; mox subiungit, *duo haec ecclesiae capita Petrum & Paulum insigne nobis poenitentiae exem-*

plum reliquisse. Quod cum receptae in ecclesia romana sententiae, solum Petrum ecclesiae caput esse, repugnare videretur; monitus ea de re, tantum abest, vt senten-tiam mutaret, vt potius scriptis quibusdam eandem acriter propugnaret; quae, vt to-tius controuersiae istius historiam, accurate enarrat THOM. ITTIGIVS, l. c. p. 403. *seqq.* Ceterum, vt liber iste de *frequenti communione* eo praecipue comparatus fuit, vt corruptam in hocce capite Iesuita-rum theologiā moralem corrigeret, & emendaret; ita ARNALDVS cum reliquis Iansenistis id sibi datum credidit, vt in ali-is quoque moralem doctrinā a Iesuita-rum, recentiorumque quorundam casu-istarum, corruptelis vindicaret, atque ad strictiorem seuerioremque vitae rationem perduceret; eoque & alia eius scripta spe-ctant. Huc & referre licet librum, qui inscribitur: *morale pratique des Iesuites*, & octo constat tomis in 12. Etsi enim, duorum priorum operis huius tomorum auctorem se esse, ARNALDVS neget; reliquos tamen, in quibus de factis quibus-dam, speciatim de controuersia, quae Iesuitis de cultu mortuorum & Confucii apud Chineses cum Dominicanis intercedit, agit, ab eo profectos esse, dubio caret. Sed hac de re iam supra dictum, *libri hu-ius II. cap. IV. ad §. X.* Iesuitis por-ro opposita est eiusdem noua *haeresis in theologia morali denuntiata pontifici, epi-scopis, principibus, & magistratibus*, (*nou-velle heresie dans la morale*) Coloniae 1689. 12. in qua dogma illorum de peccato philo-sophico perstringit; itemque, *secunda denuntiatio nouae haeresos de peccato philo-sophico (seconde denonciation &c.)* ibi-dem an. 1690. 12. porro: *haeresis impia aduersus praeceptum de amando Deo; (he-resie impie)* itidem Coloniae an. 1690. 12. Mitto nunc reliqua, quae in causa Ianse-nistica contra Iesuitas scripsit, quippe de

quibus alibi erit dicendi locus. Virum fuisse ARNALDVM ingenio praestantissimo, & eruditione exquisita praeditum, negari nequit. Sed id cumprimis laudandum, quamquam hoc ei cum aliis Iansenistis, certe quibusdam, commune sit, quod de nonnullis sacrae doctrinae capitibus longe rectius sentiat, quam alii romanensium, speciatim Iesuitae. Patet hoc & inde, quod versiones scripturae sacrae in linguas hodie vtitas acriter defendat, eiusque lectionem omnibus concedendam, contendat vehementer. Hoc agit in libello *defensé des versions de l'Ecriture sainte &c.* id est, *defensio versionum scripturae sacrae, officiorum & patrum ecclesiae &c.* Coloniae an. 1688. 12. cuius summa exhibetur in *aliis eruditorum Lipsiensibus an. 1689. mens. April. p. 177. seqq.* Eamdē ob causam, immo & ob alias, lectu prorsus dignae sunt eiusdem difficultates *D. Steyart theologo Louanensi propositae &c. (difficultez proposées a Mr. Steyart &c.)* Coloniae an. 1691. 12. In prima namque & secunda earum parte multa de corrupta per Iesuitas theologia morali, deque abusu frequentis communionis, deque inepto & inconsulto beatae virginis Mariae cultu, egregie differit. Concionatores fuisse, narrat, qui publice declamauerint, si fatuae virgines, cum dicerent, *domine, domine, aperi nobis*, dixissent, *domina, domina*, impetraturas fuisse, vt portae aperirentur. In parte quarta contra MALLETVM, archidiaconum Rothomagensē, aliosque, scripturae sacrae lectionem laicis quoque permittendam, argumentis luculentissimis euincit. RICH. SIMONEM *part. V.* acriter perstringit, vt potē qui, in Iesuitaurum gratiam, de lectione scripturae laicis non permittenda, multa commentatus sit. Contra eundem *part. VI.* disputat, & quae is contra versionem noui testamenti Montensem, & contra censuram Louanensium & Duacensium

theologorum aduersus Iesuitas, de inspiratione librorum sacrorum, in medium protulerat, refellit. Recensetur hicce eius liber in *aliis eruditorum Lipsiensibus anno 1692. mens. Febr. p. 62. seqq. & mens. Mart. p. 129. seqq.* Certamen, quod ARNALDO cum MALEBRANCHIO de veris falsisque ideis intercessit, cum ad philosophiam spectet, huius loci non est. Propius ad nostrum institutum accedunt, quae inter vtrumque de natura & gratia disputata sunt. MALEBRANCHII enim systema impugnauit ARNALDVS, in *considerationibus philosophicis & theologicis ad nouum systema de natura & gratia (reflexions philosophiques &c.)* Coloniae 1685. 12. Quae MALEBRANCHIVS pro sua causa scripserit, aliunde constat. Diutius enim nunc hisce immorari non licet.

Iansenistarum partibus, aequae ac ARNALDVS, addictus fuit PETR. NICOLIVS, vir ingenio, eloquentia & doctrina praestantissimus, & inter singularia Galliae ornamenta referendus. Opus illud celeberrimum de perpetuitate fidei ecclesiae catholicae intuitu eucharistiae &c. magnam partem illi tribuendum esse, antea iam obseruauimus. Quae is contra reformatos scripsit, vt praedicta legitima contra Calvinistas, (*preiugez legitimes contre les Calvinistes*) itemque reformatos, vt dici vult, *schismatis comiticos &c. (les prétendus réformés convaincus de schisme &c.)* porro tractatum de vnitae ecclesiae siue resurrectionem noui systematis Iuriei &c. (*traité de l'unité de l'Eglise &c.*) recenset CHR. MATT. PFAFFIVS, qui &, quae IO. CLAVDIYS, PETR. IVKIEVS, & CLAVD. PATION iterum illi opposuerint, commemorat, in *introd. in historiam theologiae litter. notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III.* ad §. VII. p. 92. Ego solum addo, quae PETR. HAEELIVS de hisce NICOLII scriptis

ptis obseruat, vt pote quae minime praetermittenda censet. Ad priora enim duo quod attinet, non temere quemquam existisse, faterur, qui maiori ingenii vi obiectiones de schismate, & difficultates in via examinis occurrentes proposuerit: prudentiores tamen iudicasse, satius fuisse, si ista scripta in lucem non prodissent. Praeterea enim, quod parum aut nihil inde lucrentur romanenses; siquidem omnia NICOLII argumenta in eos retorqueri queant; si obiectionibus eius dissentientium responsiones iungantur, facile fieri posse, vt, qui ad Pyrrhonismum prouisi sunt, nec indolem christianae religionis satis perspectam habent, in isto errore suo confirmentur. Enim vero, si difficultates, quae eos premere videntur, qui per viam examinis, seu scripturae sacrae lectionem, verique in ea sensus inuestigationem, penes quam partem stet veritas, inquirent, nimis exaggerentur, quod NICOLIUM fecisse constat; longe rursus maiores difficultates illis opponi queant, qui traditiones, aut conciliorum, aut ecclesiae, aut denique ipsius pontificis auctoritatem, seu solum Ariadneum, quo ex omnium dubiorum Labyrintho emergant, eligunt, nihil aliud superest, quam vt plurimi ancipites haereant, cumque non inueniant, quorum se convertere debeant, in scepticismum tandem prolabantur. Atque huc romanensium disputationes, qua scripturae sacrae labefactare auctoritatem adnuntantur, ducere, non negabit, qui cuncta paulo accuratius considerauerit. In tractatu de unitate ecclesiae nihil omisit, quo ingenii praestantissimi, & egregii disputatoris laudem consequi posset, satisque calide aduersarium suum, seu PETR. IVRIUM ex ea parte adgressus est, qua quam facillime vinci poterat. Sed cum praecipuas eius obiectiones contra viam auctoritatis silentio praetermiserit; idque eum

fecisse, quod vim illarum non perspiceret, minime credibile sit; nihil aliud superest, quam vt concludamus, intellexisse eum, nihil solidi ad eas responderi posse, satiusque duxisse, istas non attingere, quam estimationem suam in periculum adducere. Haec summa illorum est, quae fufius copiosiusque edisserit PETR. BAELIUS, *dition. biflor. & crit. voc. Nicole p. 222. & seqq.* qui & reliqua eius scripta, speciatim & quae in causa Iansenistica edidit, recenset; de quibus adeo nihil addimus. Versionem latinam *litterarum ad provincialem*, quam NICOLIVS adornauit, & *adnotationes*, quas sub WENDROCKII nomine addidit, supra iam commemorauimus. Reliquorum scriptorum polemicorum, gallica lingua concinnatorum, quorum ingens adhuc superest numerus, notitiam suppeditabit vir doctissimus CHR. MATTH. FFAFFIVS, in *introd. in historiam theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III. ad §. VII. p. 93. seqq.*

Ex Germanijs nostris vnicum adhuc adiungere liceat, quem eos, qui auctorum, romanae ecclesiae causam agentium, notitiam sibi comparare cupiunt, ignorare non decet. Is est GEORG. CHRIST. FERDIN. A RAESEWITZ, cuius vitam pariter ac scripta exhibet IO. FABRICIVS, theologus Helmstadensis, in *historia bibliothecae suae part. IV. p. 220. seqq.* Inter scripta eminet illud, quod sub nomine ZEPHYRINI DE PAGE edidit, quodue inscribitur: *die noethige Wiederaufrichtung der ersten christlichen Kirche, vorgestellt durch wohlgeordnete alt. christliche Gedanken über das schon vor vielen Jahren schriftlich heruntergetragene, nachmals aber durch den Auctorem der sogenannten aufgefundenen Briefe in oeffentlichen Druck an. 1700. heraus gegebene project zur Vereinigung der catholischen und protestirenden Religion,*

Brünswigae an. 1709. 4. Non minorem attentionem promeretur eiusdem *aufriechtiger Abriss der wahren und ganzen catholischen Kirchen, wie man sie mit Augen sehen kan, nach den unlaugbaren Aften der Christenheit, nicht aber nach den leeren Concepten des menschlichen Gehirns, zu rechtmässiger Vertheidigung derselben &c. entworfen von einem vornehmen und hochgelahrten Herrn von Adel, Coloniae anno 1714. 4.* Nondum noueram, RAESERWITZIVM huius libri auctorem esse, cum in dissertatione: *iudicium beati Martini Lutheri de ecclesia romana expensum & vindicatum* inscripta, ostenderem, frustra eum id egisse, ut ipsius LVTHERII factis probaret, romanam ecclesiam veram ecclesiam esse. Ex sola itaque libri lectione cum auctor eius mihi innotuisset; de eo ita tum pronuntiaui: *id res ipsa docet, verum esse eruditum, iudicio haud vulgari praeditum, candidum pariter ac cordatum, quippe qui defectus ac errores romanae ecclesiae, sacri-ue ordinis virorum, qui in ea degunt, minime dissimulat, sed ingenue agnoscit, & libere reprehendit; §. III. p. 3.* Nec eius me iudicii poenitet; quamuis capere nequeam, quo pacto vir, tot egregiis animi dotibus ornatus, & cui romanae ecclesiae corruptio tam probe cognita fuit, induci potuerit, ut, relicta nostra, ad illam se conferret; quod eum fecisse, constat. Ut autem vltimo isto scripto nobis parum nocuit; ita, an genuinis romanae ecclesiae filiis sese probaturum sit, valde dubito. Multa enim docet, quae cum recepta in ista ecclesia doctrina e diametro pugnant. Ipsum ecclesiae catholicissimum ita describit, ut aperte inde sequatur, romanam ecclesiam catholicam dici non posse. *Catholicae* namque *ecclesiae* nomine, praecunte VINCENTIO Lerinensi, ecclesiam Christi vniuersam per totum terrarum orbem dispersam, ab apostolis plantatam, & sub

episcopis, hinc & sub patriarchis constitutam, intelligit; *cap. I. p. 21.* Idcirco & grauius illis irascitur, qui solam romanam ecclesiam pro catholica venditant; immo euidenter docet, non aliunde, quam ex nimio studio, sedis romanae praerogatiuas euehendi, & iura extendendi, hoc ortum, ut soli romanae, nomen catholicae ecclesiae tribueretur; *cap. II. p. 36.* Quam suam de ecclesia catholica ut eo rectius defendat sententiam; christianos orientales, etiam eos, qui Eutychianorum ac Nestorianorum nomine veniunt, Graecos item atque Russos, Aethiopesque, catholicae ecclesiae membra esse, acriter contendit, dissensumque, qui inter hosce & romanam ecclesiam intercedit, minime fundamentalem esse, persuadere, immo Nestorianos ac Eutychianos nihil docere, quod reuera a doctrina catholica dissentiat, euincere adnititur; *cap. II. p. 46. seqq.* Qua in re an multos habiturus sit secum consentientes; valde dubito. Atque ita cum de ecclesia catholica sentiat; suam etiam de fide catholica ita explicat sententiam, ut nullum dogma ceu catholicum admittat, nisi quod scripturae sacrae testimonio, & perpetua totius ecclesiae catholicae, per vniuersum orbem dispersae, nitatur traditione; *cap. II. p. 24.* Dum autem secundum hancce regulam praecipua dogmata, quae catholica esse censet, exhibet; nonnulla iis admiscet, quae & scripturae testimonio, & vniuersali ac constanti traditione ecclesiae, destituuntur; iterumque alia, quae eadem & scripturae testimonio & ecclesiae, saltem purioris, nituntur consensu, sed ab ipsa romana repudiantur ecclesia. Prioris generis sunt, quae de sacrificio incruento Christi in sacra eucharistia, de necessitate ordinationis per episcopum, de statu perfectionis & vita monastica, de purgatorio, de inuocatione angelorum & sanctorum, & quae alia sunt

sunt eiusdem commatis, adfert. Posterioris generis illud cumprimis est, quod de sacra eucharistia, sub utraque specie administranda, adferit. Si enim dogma hoc est catholicum, quod scripturae testimonio & perpetua ecclesiae vniuersalis traditione nititur; excusari utique romana ecclesia nequit, quod tam acriter eucharistiae administrationem sub vna specie propugnat, calicemque laicis subtrahit. Sed haec iam obseruaui in *dissertat. antea citata §. IV. p. 5. 6.* Est vero liber iste *RAESEWITZII* vel hoc nomine lectu dignus, quod plurima in eo occurrunt, quae romanensibus, si cum iis nobis disputandum sit, opponere possumus. Cuiusmodi, praeter ea, quae iam indicauimus, sunt loca haud pauca, in quibus errores & abusus quosdam, apud eos regnantes, ingenue indicat, ac redarguit. Documento esse possunt, quae de *eulibus*, quos vocat, *secundariis*, *cap. III. p. 252.* de idololatria veneratione, & inuocatione sanctorum, *p. 254. seqq.* de imaginibus sanctorum, & beatae virginis Mariae, iis praefertim, quas miracula edere credunt, quarumque originem vt ab ethnicis ipsemet deriuat, ita superstitionem plus quam ethnicam circa eas in romana ecclesia receptam, fatetur, *p. 264. seqq.* aliisque eiusdem generis capitibus erudit & copiose disserit. Haec vero aliaque, cum romanam ecclesiam manifestae idololatriae ream faciant, iureque ipsi pontifici & episcopis tribuantur, siquidem non tantum ecclesiam ab ista superstitione & idololatria non purgant, quod illis non adeo difficile foret, sed ipsimet eandem fouent, promouentque; quis non miretur, auctorem, cui omnia ista perspecta fuerunt, ad hanc ecclesiam transire, aut in ea permanere potuisse?

Ceterum, dum *RAESEWITZIVS* meliorem romanae ecclesiae faciem esse

aut cupit, aut optat, quam reuera est; occasione nobis praebet de illis dicendi, qui idem institutum sequuti sunt, siue conciliare hac ratione romanam ecclesiam cum nostra, siue incautis fucum faciendo, eos ad sacra istius ecclesiae amplectenda, inducere voluerint. Eiusmodi enim scriptorum in theologia polemica vel maxime habenda est ratio. Nonnullos autem iam recensuit *IO. FRID. MAYERVS* in *syllabo auctorum, qui Romanam reconciliabilem struerunt*, quem *IO. HALLI Romae irreconciliabili*, Gryphiswaldiae an. 1706. 8. recusat, subiicit. Repetit ex isto *syllabo* eosdem auctores, sed vt plures alios adhuc addat, *CHRIST. MATTH. PFAFFIVS*, in *introduc. in historiam theologiae litterar. notis* illustratis *illustrata parti. II. lib. III. ad §. VII. p. 162. f. 99.* Cum nobis nunc de iis solum sermo sit, qui ex romanensibus hanc viam ingressi sunt; ex his praecipuos quosdam, & quos ignorare non decet, laudabimus. Primus autem forte locus hic tribuendus erit *DESID. ERASMO Roterodamensi*, qui, vt alias ingenium ad pacem & concordiam satis prouum demonstrauit, ita & commentationem quamdam in *psalmum LXXXIV. de amabili ecclesiae concordia* conscripsit, quae *tomo V. operum eius p. 469. seqq.* exstat. Sane naeui & errores romanae ecclesiae viro huic eruditissimo satis perspecti fuerunt; nec tamen vmquam, vt eam desereret, animum inducere potuit, hinc concordiam & pacem optauit. *Perpetua haec eius sententia fuit*, inquit *IO. ALB. FABRICIVS, ecclesiam & mores magna emendatione indigere; sed in hoc eum fessit animus, quod, lenibus remediis hoc peragi posse, existimabat, & quod illam emendationem expectabat a pontifice. Sed & hoc palam praese fert Erasmus, concordiam se amare vnice, & ab ecclesia romana nullo modo se velle disiungi; in exercitat. de religione Erasmi, cap. II. §. VII.*

VII. p. 32. Sed de ERASMO alibi forte plura. GEORG. CASSANDER vel ideo hic commemorandus est, quod a Ferdinando I, & Maximiliano II, imperatoribus ad componendas romanenses inter & protestantes controuersias, euocatus esset; quod cum praesens, morbo quippe impeditus, efficere non posset; *consultationem illam de articulis religionis inter catholicos & protestantes controuersis* edidit. Ductum in ea sequitur Augustanae confessionis, cuius & singulos articulos perpendit, vt libere, quid in iis sibi placeat, aut displiceat, profiteatur; hinc & interdum nostrae, interdum romanae ecclesiae sententiam calculo suo adprobat; quo nomine & supra iam mentionem eius fecimus, *libri huius II. cap. II. ad §. XI.* Exstat haec consultatio in operibus CASSANDRI, Parisiis anno 1616. fol. euulgatis p. 893. seqq. & eorsim quoque tum alias, tum & cum GEORG. WICELII *via regia*, edita ab HERM. CONRINGIO, Helmstadii an. 1659. 4. lectuque digna est, cum vir iste antiquitatis ecclesiasticae minime imperitus, ex eadem varia suppeditet, quae contra romanenses nobis vsui esse queant. HVG. GROTIUM adnotata ad hanc CASSANDRI *consultationem* scripsisse, constat: nec mirum; cum & ille pacis & concordiae ecclesiasticae studium ita amplexus sit, vt, quod plerumque fieri solet, ad religionum vsque *hæreses* processerit: vnde & ANDR. RIVETVS *necessarias animaduersiones* ad ista adnotata concinnauit, quibus-cum ipsa ista adnotata lucem adpexerunt Lugduni Batavorum anno 1642. 8. Hisce RIVETI *animaduersionibus* cum HVG. GROTIUS alias *animaduersiones pro suis notis ad consultationem Georgii Cassandri* opposuisset; RIVETVS iterum *examen animaduersionum Hugonis Grotii &c.* in lucem emisit, cum ipse GROTII *animaduersionibus* excusum Lugduni Batavorum

itidem an. 1642. 8. Additus eidem *exami* est *prodomus aduersus calumnias Theophili Bracheti Millererii*. Nimirum & THEOPHILVS hicce BRACHETVS DE MILLETIERE inter eos referendus est, qui romanam ecclesiam cum protestantium, speciatim cum reformatarum, conciliare voluerunt; quamuis nec pontificiorum hoc ipso impetrauerit gratiam, nec suae partis hominibus seu reformatis, placuerit, a quibus omnino in synodo Carentonensi ab ecclesiae istius communione fuit remotus, vt IO. FRID. MAYERVS docet, *l. c. p. 56.* vbi quod de synodo Carentonensi dicitur, de ea, quae circa finem anni 1644, & initium 1645, ibi congregata fuit, intelligendum est. In eadem synodo eadem ob causam etiam damnatus fuit PHIL. CODVRCVS, pastor & professor Nemaufensis. Cuncta autem, quae tum cum MILLETIERIO, tum cum CODVRCO, ibidem acta sunt, accurate exponit THOM. ITTIGIVS, in *dissertatione de synodo Carentonensi a reformatis in Gallia ecclesiis anno 1631 celebratae indulgentia &c. §. XI.* Conferendus & IO. AYMON, *dans tous les synodes nationaux des Eglises reformées de France &c. tom. II. synodo XXVIII. cap. XV. p. 683.* Ad calumniam autem MILLETIERII quod attinet, quam RIVETVS in *prodomo* refellit, hanc fuisse perhibet, quod MILLETIERIVS adseruisset, RIVETVM, cum in Gallia adhuc esset, non alienum a conciliatione romanae ecclesiae ac reformatarum futurum fuisse, si modo illi in aures infufurratum fuisset: *tibi dabo &c.* PETR. DAN. RIVETIVS, dum scriptorum ab utroque, HVG. GROTIUS, & ANDR. RIVETO, in hac causa editorum, meminit, asperitatem & fastum paedagogicum vituperat, notatque, etsi GROTIUS non nominauerit RIVETVM, perquam tamen apte & lepide hisce designasse CATVLLI vocibus:

vocibus : *aduersus quemdam, opaca quem facit bonum barba.* Interim auctoritate sua effecisse RIVETVM, putat, vt deinde post GROTIUM pauci de vnioue vtriusque ecclesiae romanae & reformatae fuerint solliciti; in *Huetianis* §. XVI, pag. 47. vbi & de suis consiliis henoticis disserit, causamque, cur effectu carperint, exponit. Ad CASSANDRVM vt reuertamur, is praeter consultationem antea memoratam, aliam adhuc conscripsit de *communione christiani populi in vtraque panis & vini specie*, in qua restitutionem calicis pro laicis & non confectiuitibus suadet. Immo & huc spectat eiusdem liber de officio pii, ac publicae tranquillitatis vere amantis viri, in religionis negotio; quera IOANNES LATERMANNVS adnotationibus suis illustrauit. Is vero cum initio *horvique* prodidisset, IOAN. CALVINVS, cum FRANC. BALDVINI, qui a reformatis ad romanensium castra transierat, esse, existimans, magna animi acerbitate ac vehementia illum refutauit, in *responsione ad versipellem quemdam mediatorum, qui pacificandi specie rectum euangelii cursum in Gallia abruptum molitus est*; cui non minori ferocia obuiam iuit BALDVINVS in *commentario ad leges de famosis libellis & de calumniatoribus*. Sed aliis adhuc idem certamen continuatum est scriptis, de quibus in sequentibus dicemus; interim de iis legisse iuuabit PETR. BAEIIVM, in *diction. hist. & crit. voc. Baudouin tom. I. p. 513.* Spectator quidem huius pugnae poterat esse CASSANDER: ipse nihilominus itidem sub VERANII MODESTI Pacimontani nomine defensionem traditionum veteris ecclesiae & sanctorum patrum aduersus Ioan. Caluini criminationes in lucem emisit. Sed plura de CASSANDRO & eius scriptis dabit IOAN. FABRICIVS, theologus Helmstadiensis, in *historia bibliothecae suae part. I. p. 377. sqq.*

Eodem, quo CASSANDER, tempore yixit, idemque saxum voluit GEO. WICEBYD. ISAGOGE,

LIVS, qui, cum DESID. ERASMI Roterodamensis discipulus esset, initio ad nostram ecclesiam accessit; at postea, ea relicta, ad romanam transiit, sed ita, vt non desineret, varios eius naeuos ac errores improbare; simulque vtriusque conciliationem quaereret. Praeter *viam eius regiam, siue de controuersis religionis capitibus conciliandis sententiam*, quam cum CASSANDRI consultatione ab HERM. CONRINGIO editam, antea diximus, huc & comparatus est eiusdem *elenchus abusus, corruptelarum, deformitatum, vitiorum & deliquorum praecipuorum in ecclesia romana*, itemque *via pacis inter discordias ecclesiae & alia*. Praeter IO. FABRICIVM, *biblioth. Fabric. part. II. p. 231. & 32. vt & part. IV. p. 195. seqq.* eosque, qui ibi laudantur, de WICELIO eiusque scriptis, itemque illis, qui cum refutarunt, legendus IO. GEO. BERTRAM, in *der Reformation - vnd Kirchen - Historie der Stadt Lüneburg part. II. cap. II. pag. 93. seqq.* AVG. GIBBONEM DE BURGO, Hibernum, ordinis Eremitarum sancti Augustini, eumdemque theologiae professorem Erfurtensem, supra iam commemorauimus, cum *theologiam scholasticam in Thomam*, ab eo scriptam indicaremus, vbi simul, cum ob *Luthero-Caluinismum schismaticum quidem, sed reconciliabilem*, notiorum esse, significauimus; *libri huius II. cap. I. ad §. XV.* Atque ob vltimum hocce scriptum, quod Erfurti an. 1663. 4. prodiiit, locum hic sibi vindicat. Quod nemo ex instituto istud refutauerit, id inde factum, IO. FRID. MATHERVS innuit, quod tanti visum non fuerit, in quo conuellendo operam & tempus rectius collocandum aliquis consumeret, *l. c. p. 26.* Quaedam tamen ex isto opere perstrinxit, solideque profligauit, beatus IO. MVSÆVS noster, in *tractatu de ecclesia, suo loco iam laudato*. Nimirum, dum AVGVSTINVS iste GIBBON *Lutheranismum schismaticum* esse voluit, vt ipsa libri inscriptio docet; id opere

Bbb bbb b

rese

rose simul egit, quod & alias romanensibus follemne est, vt schismatis culpam ab ecclesia romana in protestantes deuolueret. Idque vt euinceret, romanam ecclesiam schismatis ream non esse, ex eo demonstrare adnissus est, quod ab vnitae prioris ecclesiae non recesserit, nec altare contra eius altare erexit. At vero hoc ipsum est, quod copiose & diligenter refellit MVSÆVS, l.c. part. II. disp. IV. p. 309. seqq. Conferenda &, quae disp. II. p. 124. seqq. fufe contra eundem GIBBONEM disputat. IO. FRID. MAYERVS, iis, qui Romam reconciliabilem statuerunt, etiam adnumerat MARC. ANT. DE DOMINIS, vel ob fata, quae subiit, aut quorum ipsemet sibi auctor exstitit, omnibus notissimum. *Libros* namque decem de *republica ecclesiastica*, quos reliquit, *pandectas syncretismi* vocat, eorumque summam eo redire pronuntiat: *symbolum apostolicum completi fundamentum articuloꝝ fundamentalium*; *pontificios, Lutheri & Caluini discretos sectatores conuenire circa sacratissimum eucharistiae sacramentum &c. dogmata fidei essentialia esse ex omni parte eadem &c.* in syllabo scriptor. qui *Romam reconciliabilem voluerunt*, p. 40. Cum autem praecipuus archiepiscopi huius Spalatensis scopus fuerit, de hierarchia ecclesiastica agere, atque formam regiminis ecclesiastici monarchicam, quam genuini romanae ecclesiae filii defendunt, impugnare; iam alibi de hocce eius opere dictum est ex instituto. IAC. MASENII Iesuitae, nec in eorum, qui litteras humaniores colunt, nec in theologorum scholis adeo ignotum nomen. Et horum quidem attentionem studiumque scripta eius quaedam, quibus, pacem & concordiam se sancire velle, professus est, merito excitarunt. Inter ea est *meditata eius concordia protestantium cum catholicis in vna confessione fidei ex sacra scriptura*, Coloniae 1661. 8. Ostendere nimirum voluit, quaecumque romana ecclesia docet, etiam secundum

mentem sententiamque concilii Tridentini, claris & euidentibus scripturae sacrae testimoniis comprobari posse; quod aliter efficere non potuit, quam vt scripturae, quae cumulauit, dictis sensum plane alienum adfingeret, aut talia adfereret, ex quibus nihil minus, quam quod voluit, consequitur. Conticere insuper illum iubent alii, eidem ecclesiae addicti, qui, cum probe intelligant, inferiores se ex hoc certamine discessuros, si solis scripturae effatis, testimoniisque standum esset; in traditione & ecclesiae auctoritate omne causae praesidium collocant. Refutarunt *meditaram* hancce concordiam praeter alios ANTON. GYNTH. FRITZVS, iure consultus Gryphiswaldensis, in *consideratione ad Masenii meditatam concordiam*, itemque IO. THOMAE siue THOMASIVS, cancellarius Saxo-Altenburgensis, in *confessione fidei orthodoxae, confessioni Iacobi Masenii opposita*; & ex theologis beatus IO. MVSÆVS noster, in *disputationibus theologicis*, quibus *fundamentum concordiae meditatae Masenianae excutitur*, quas & supra iam commemorauimus. Non diu autem post primum istud tentamen MASENIVS prodire in lucem iussit *nouam praxin orthodoxae fidei, intra octidui exercitationem sacram, discernendae & amplectendae*. In ea vero dum, in sola scriptura sacra non esse subsistendum, fatetur, idque ob multiplicitatem sensus, qui ab ea non sit definitus; dumque adeo, ad veteris ecclesiae sententiam confugere, turissimum putat; ipsemet vanam suam iactantiam prodidit, dum in priori libro dogmatum, quae romana ecclesia adprobat, demonstrationem ex sola scriptura sacra pollicitus est. Sed *nouae* quoque huius *praxeos* vanitatem omnium oculis exposuit SAM. BENED. CARPZOVIVS, in *examine nouae praxeos a Ioan. Masenio propositae*. Conferendus de hisce IO. GEO. NEYMANVS de *methodo Augustiniana* §. XV. Refertur porro ad istos, de quibus hic loquimur,

mur, scriptores solet IAC. BENIGN. BOS-
SVETVS. Etsi enim conciliationem vtri-
usque ecclesiae non quaesiverit; id tamen
egit, vt dogmata ecclesiae romanae ad de-
cipiendos incautos emolliret, & meliorem
iis conciliaret faciem. Estque id de ple-
risque, de quibus diximus, obseruandum,
eos vtriusque ecclesiae conciliationem non
aliter quaerere, quam vt protestantes a ro-
manensibus absorbeantur, vel variis falla-
ciarum generibus, vt ad horum iterum ca-
stra transeant, inducantur. Sed de BOS-
SVETO supra iam, quantum satis est, dixi-
mus. Ad IOANNEM potius DEZIVM,
Iesuitam Argentoratensem, nos conuertim-
us, qui locum hic sibi deposcit, ob li-
brum: *la reunion des protestans de Stras-
bourg a l'Eglise Romaine* inscriptum, edi-
tumque Argentorati an. 1689. 8. In eo
namque id agit, vt nobis persuaदेат, in ro-
manae ecclesiae ea omnia doceri, quae in
Augustana confessione continentur. Quod
si verum esset, haud difficilis videri posset
conciliatio. Hanc vero iterum non quaerit
DEZIVS, sed potius, vt sine mora, ro-
manae ecclesiae nos submittamus imperio.
Refutarunt eum GEO. HENR. HAEBER-
LINVS, VALENT. ALBERTI, IO. FAV-
STIVS, IO. FECHTIVS, HECT. GOTT-
FR. MASIVS, PHIL. IAC. SPENERVS,
quorum scripta recenset CHRISTOPH.
MATTH. PFAFFIVS, in *introduët. in bi-
stor. theologiae literar. notis amplissimis il-
lustrata*, part. II. lib. III. ad §. VII. p. 160.
De ipso DEZIO etiam legendus CHRIST.
EMERH. WEISMANNVS, in *introduët. in
memorabilia ecclesiastica bistoriae sacrae no-
ui testam. part. postter. saec. XVII. pag. 430*.
Reliquae, quae de eiusmodi scriptoribus di-
ci possent, cum viri doctissimi, anteaque
laudati, IO. FRID. MAYERVS, & CHRIS-
TOPH. MATTH. PFAFFIVS, iam ex-
hauserint, nihil amplius addimus.

Nonnulli ex iis, quos commemoravi-
mus, ad methodorum artifices, seu eos, qui,

nouam methodum, conuertendi haereti-
cos, se inuenisse, iactitant, referri solent.
Nec vltimo sane inter istas methodos, seu
modos, ponenda loco, fallacia ista, qua
illi, qui, nihil aliud quam pacem, concor-
diam, conciliationem crepantes, faciem ro-
manae ecclesiae, quae protestantibus etiam
placere queat, fingunt, incautos, rerumque
suarum incurios, opprimere adnuntunt.
Superfunt tamen adhuc alii, qui alias fal-
lendi artes excogitarunt, & ideo inter me-
thodorum architectos famam quamdam ac
celebritatem consequuti sunt. Quos licet
IO. GEO. NEWMANNVS, in *dissertatione*
antea iam laudata, de *methodo Augustiniana*
contra *Walenburchios*, enarrauerit; nihil
tamen obstat, quo minus praecipuos ex iis
indicemus. Non ignotum est IO. CON-
TIERII, siue, vt alii vocant, GONTIERII,
nomen ob colloquium Durlacenum, anno
1612 institutum; cui interfuit. Inter
conditiones autem istius colloquii, a ro-
manensibus praescriptas, & haec fuit: *pro-
ferenda erunt pura scripturae sacrae testi-
monia, quae pontificias condemnent proposi-
tiones, contrariasque his substituant, sine
aliorum discursuum immixtione*; qua hoc
significabant, onere probandi in protestan-
tes deuoluto, nullum illis consequentiarum
usum concedendum, adeoque, nisi causa
cadere velint, ostendendum illis, proposi-
tiones seu dogmata pontificiorum, quae
admittere nolunt, disertis scripturae sacrae
verbis damnari. Conferendus de isto co-
loquio IO. LVD. HARTMANNVS, in *con-
ciliis illustratis* tomo IV. p. 766. seqq. Istam
vero sententiam suam, summam nouae
istius methodi complectentem, CONTIE-
RIVS deinde exposuit in libro, *vera ratio*
terminandi de religione controuersias inscrip-
to, cui THOM. WEGELINVS, Durlaceni-
sis primum, deinde Argentoratensis theolo-
gus, qui colloquio isti Durlaceno interfue-
rat, iudicium de nouo Iesuitarum contra
omnes haereticos amuleto opposuit, quod eius.

dem verae & authenticae relationi de discursu theologico inter Georgium Fridericum, marchionem Badersem, & Franciscum ducem Lotharingiae, Durlaci insitutum, additum est, Tubingae 1613. 4. Spectat huc & eiusdem tropaeum Augustinianum de sacra scriptura fidei principio &c. Argentorati 1614. 4. Eamdem, quam contrarius, viam ingressus est FRANC. VERONIVS, ex Iesuitarum societate, qui maiorem adhuc methodo isti conciliavit leuitatem, vt passim *Veroniana* dicatur. Lucem adspexit methodus eius tractandi controuersias religionis (methode de traiter les controuerses de la religion) Parisiis 1688, duobus tomis in fol. Scripsit praeterea regulam generalem fidei catholicae, (regle generale de la foy catholique) anno 1645 editam, quam mirifice commendat RICH. SIMON, qui & obseruat, libere fateri VERONIVM, in ROB. BELLARMINI tomis controuersiarum, similibusque magnis voluminibus, inutilia fere, & parum ad rem facientia, contineri. Obseruat idem, principia praestantissima, quibus liber hicce refertus sit, RICHELIO cardinali tribuenda esse, qui VERONIO solum ceu instrumento vsus sit; *lettres choisies*, let. XXX. p. 212. 213. - *Compendium regulae fidei catholicae Veronianae*, ad ostendendum, quae sint, quaeue non sint de fide catholica, GVIL. FORBESII considerationibus controuersiarum subiunxit IO. FABRICIVS, theologus Helmstädiensis clarissimus, Helmstädi, anno 1704. 8. Auctor compendii huius praeful quidam ecclesiae romanae esse dicitur (NIC. A ZIZWIZ) de ipsa autem regula VERONIT, ex qua istud confectum, adseritur, adprobatam eam fuisse a toto clero gallicano, immo & tacite a tota ecclesia romana, quia auctor non sui cerebri placita adferat, sed concilium Tridentinum pro norma habeat, idque presse sequatur, adeoque non agnoscat pro articulo fidei, quod ab illo pro tali non proponatur. Sed vt ad methodum VE-

RONIT reuertamur, cum is itidem confrequentiarum vsum protestantibus denegasset, adfirmassetque, reformatos, si quid contra pontificios adferant, quod totidem velut verbis in scriptura sacra non exstat, promissis non stare, sed deficere a solo puroque Dei verbo, ad quod fere publica confessione adstrinxerint; NIC. VEDELIVS suarum duxit esse partium, haecce, aliaque, quae reformatis obiciebantur, repellere, & ecclesiae suae causam agere; id quod & in rationali, quod vocat, theologico, seu de necessitate & vero vsu principiorum rationis in argumentis theologicis, Ebris III, Geneuae 1628. 8. praestitit. Cum vero fundamentum nouae istius methodi in eo quaereret, quod principii rationis in controuersis theologicis locus non concederetur, idque primum a nostrae ecclesiae theologis factum contenderet, cum de praesentia corporis & sanguinis Christi in sacra coena, itemque de persona Christi contra reformatos disputaret; occasio hinc data est beato IO. MVSABO nostro, librum prorsus egregium, de vsu principiorum rationis & philosophiae in controuersis theologicis contra Nicolaum Vedelium conscribendi, de quo iam supra diximus. Contra VEDELIVM vero etiam calumiam strinxit BARTH. NIHSIVS, qui cum nostrae olim ecclesiae addictus, in Helmstädensi academia litterarum studiis operam nauasset, deinde transfuga factus, romanae ecclesiae sacra amplexus est. *Moresophum* namque edidit Vedelium in suo rationali prorsus irrationali. Immo, ne inter methodorum artifices vltimo collocaretur loco, artem quoque nouam in lucem emisit, *disso sacrae scripturae vnico lucrandi pontificios plurimos in partes Lutheranorum, detectam nonnihil & suggestam theologis Helmstädiensibus*, Georgio Calixto praefertim & Conrado Horneio &c. Hildeshheim an. 1632. 4. Per ironiam nimirum dicit, hac arte nostrates plurimos ex pontificiis lucrari posse, & qui-

quidem vnico dicto, si absque vilo consequentiarum vsu, eodem totidem verbis probetur, dogma aliquod ex iis, quae non admittimus, in scriptura damnari, & ceu erroneum reiici. Cum etiam NIHVSIVS prae se ferret, se eiusmodi quid a theologis Helmstadiensibus, speciatim a GEORGO CALIXTO, didicisse; hic eo magis id sibi datum credidit, vt scriptum istud refutaret; quod & praestitit in digressione de arte noua, quam nuper commentus est Bartholdus Nibufius, quam epitomae suae theologiae moralis, Helmstadii an. 1634 euulgatae, subiecit. Scorsim deinceps digressio haecce, seu tractatus de arte noua, prodiit Francofurti 1652. 4. Dum autem CALIXTVS obseruat, NIHVSIVM non fuisse primum, qui eiusmodi quid commentus sit; eos, qui ante eum nouas methodos, haereticos per compendium conuertendi aut conuincendi, excogitarunt, recenset; p. 125. seqq. Quae vt historiae literariae istarum methodorum lucem adfundere possunt; ita addere iuuabit, quae ad hunc CALIXTI locum monet PETR. BAEIIVS, in *dition. hist. & crit. voc. Nibufius* p. 2233. Adseruat NIC. VEDELIIVS, IAC. PERRONIVM cardinalem lesuistic hic praeciuisse, & nouam eam defendendae rei pontificiae artem suggestisse. Sed repugnat CALIXTVS. *A me tamen*, inquit, *impetrare non possum, vt a viro, quem ingenio & iudicio valuisse scio, artem, in qua ingenii & iudicii nihil deprehendo, profectam aut probatam fuisse credam.* Educatus quidem apud reformatos, operis & dignitates, quarum inter bos consequendarum copiam non esse facile intelligebat, ad pontificios transiens, indeptus est, episcopatum videlicet Ebroicensis, archiepiscopatum Senonensem, cardinalatum: laudem tamen moderationis, quae in transfugis opido rara, cum eruditione coniunxit p. 129. Summa artis Nihufianae, vt idem CALIXTVS ostendit p. 159. eo redit, probationem omnium eorum, quae pontifici do-

cent, ab iis declinandam, cum in possessione sint, & se titulo praescriptionis tueri queant; quae autem a protestantibus adferuntur, aut quae ipsi contra pontificios negent, ex sola scriptura sacra, & quidem ipsis eius verbis, demonstranda. Laudatur hocce CALIXTI opus ab HVGONE GROTHIO. Bartholdo, inquit, *Nibufio de noua illa, qua dissentientes impetit via crudite & prudenter respondit Calixtus libro de arte noua, quem subiunxit libro de theologia morali; ep. CCCXXXIX. part. I. p. 122.* Non absre fuerit; summam apostatae huius dicamne impudentiam, an impietatem? notare, dum ad obiectionem CALIXTI, non esse probabile, nec diuinae providentiae, quae suauiter omnia disponat ac gubernet, consentaneum, certitudinem vniuersae doctrinae, quae ad pietatem Deique cultum faciat, ab auctoritate & arbitrio hominum impiorum & flagitiosorum, quales aliquando integris saeculis romani pontifices fuerint, suspendere, respondere ausus est, *scripturam conditam a meris hominibus, & partim aperte, vt erat Dauid, partim forsitan etiam occulte facinorosis*; apud CALIXTVM h. c. p. 20. Non luculentius, quam nulla scripturae sacrae tangeretur veneratione, testari poterat. Lectu prorsus digna, quae hac de re differit PETR. BAEIIVS, in *dition. hist. & crit. voc. Nibufius* p. 2232. qui & ibidem tum vitam, tum reliqua Nihufii scripta, enarrat. Sequuntur inter methodorum magistros ADRIANVS, & PETR. DE WALENBVRCH, fratres Roterodamobataui, reformatae religionis, in qua educati fuerant, desertores; quorum ille deinceps episcopus Adrianopolitanus, & suffraganeus electoris Moguntini, hic autem episcopus Mytiensis, & suffraganeus Coloniensis factus est. Haud ignotum illorum in theologia polemica nomen est; quin immo, si ADR. BAILLETO credimus, non minori zelo, quam ipse ROB. BELLARMINVS, fidem catholicam contra romanae

ecclesiae aduersarios defenderunt; *des sayres personelles &c. tom. I. p. 268.* Scripta illorum, quorum haud exiguus est numerus, quaeque maximam partem ad theologiam polemican spectant, iunctim prodierunt Coloniae an. 1669 & 70, duobus voluminibus in fol. quorum alterum tractatus generales de controuersiis fidei, alterum speciales complectitur. Huius cumprimis loci est eorum *methodus Augustiniana*, quae an. 1645 primum lucem adspexit, & in qua FRANCISCI praecipue VERONII vestigia premunt. Omnia eo redeunt: Romanensibus hoc solum agendum, vt se defendant, cum ii aduersati sint, protestantes autem vt aduersatores spectandos; cumque etiam in diuturna doctrinae suae possessione versentur, adeoque iure tituloque praescriptionis se tueri queant; probationis porro onus vnice in protestantes esse deuoluendum, vt potest qui aduersatores sint, quorum semper sit, ea, quae reo vel aduersato obiciunt, probare; probationem denique ex sola scriptura sacra, sine consequentiarum vsu, instituendam esse. Hoc peculiari habere videntur, quod persuadere nobis volunt, ipsum AVGVSTINVM hacce methodo vsu; qua de re iam supra dictum, cum de hocce Hipponensi prae fule verba faceremus. Scripta WALENBURCHIORVM recenset IOAN. FABRICIVS, *bistor. biblioth. suae part. II. p. 127. seqq.* qui & eos, qui contra WALENBURCHIOS scripserunt, indicat *pag. 130.* de quibus quoque conferre iuuabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM, in *introductione* in *bistor. theologiae litterariae notis amplissimis illustrata part. II. lib. III. ad §. VII. p. 114.* De PETRI HABERKORNI, & IOSEPH ARNDII, *anti-Walenburchiis* more suo differit ADR. BAILLETVS, *l. c. p. 269.* Nec omitendus hic VALERIANVS MAGNVS, Capucinus, qui ex studio singulari, res protestantium imminuendi, nomen aliquod apud suos indeptus est. Atque

ad scripta quidem eius quod attinet, praeter *methodum reuocandi acatholicos ad ecclesiam catholicam*, aliaque eiusdem generis, hic cumprimis in censum venit eiusdem iudicium de *acatholicorum*, itemque de *catholicorum regula credendi*, quae initio seorsum, deinde coniunctim Coloniae an. 1641. 4. prodierunt. Noua eius, quam inuenisse sibi visus est, methodus, in eo praecipue consistit, quod cuncta, quae inter nos & romanenses disputantur, ad articulum de ecclesia reuocari posse, existimat; in eo nimirum vtrosque conuenire, arbitrat, verbum Dei scriptum certum esse, ac omnis erroris expertus, quo adeo & vnice standum sit; verumque eius sensum a spiritus sancti illuminatione expectandum esse. Id itaque solum supereffe, vtum ecclesiae, cuius caput sit romanus pontifex, an singulis hominibus, qui ad scripturae sacrae lectionem accedunt, Deus hanc spiritus sancti gratiam sit impertiturus? Prius cum positum extra controuersiam putet; ecclesiae quoque hoc est, pontificis vocem, audiendam sequendamque esse, inde concludit. Resutarunt hocce VAL. MAGNI *opus* IO. MAIOR, theologus lenensis, in *iudicio de acatholicorum regula credendi castigato*; Ienae 1630. 8. PETR. HABERKORNIUS, in *anti-Valeriano*, id est, *solidi & succincta refutatione duorum tractatuum fallacissimorum Valeriani Mediolanensis papistae, quos vocat iudicium de acatholicorum & catholicorum regula credendi &c.* Gieslae an. 1652. 4. memorato etiam ADR. BAILLETO, *l. c. tom. I. pag. 257.* alique. Idem fecit & IO. AMOS COMENIVS, sub nomine VLK. DE NEVEELD latitans, in *iudicio de iudicio Valeriani Magni super catholicorum & acatholicorum regula credendi &c.* Amstelodami 1644. 8. Librum autem VALERIANI, *methodus reuocandi acatholicos ad ecclesiam catholicam* inscriptum, ex instituto examini subiecit SAM. MARESIVS, in *methodo quatuor & igne sa-*

tuus &c. Groeningae 1652. 4. Controversia autem, quae VALERIANUS cum Iesuitis ob sententiam de primatu papae intercessit, occasionem dedit, ut a CHRIST. KORTHOLTO in lucem emitteretur *Valerianus confessor, hoc est, solida demonstratio, quod ecclesia romana hodierna non sit vera Christi ecclesia, deducta ex Valeriani Magni Capucini apologia anti-Iesuitica*, Rostochii an. 1662. 12. & cum accessionibus quibusdam Kilonii anno 1666. 4. Notus quoque est VALERIANUS iste ob colloquium, Reinfelsae an. 1651 iussu Ernesti, Hassiae Landgravi, inter illum, & PETR. HABERKORNIVM institutum; perquam & ex nostratibus BALTH. MENTZERVUS & GEO. EBERH. HAPPELIVS, adfuerint; cuius colloquii historiam dedit HABERKORNIVS, in vera & candida relatione actionum illarum, quae Reinfelsae in disputatione priuata, inibi instituta, & alias occurrerunt, Giesfæ 1652. 4. qui & appendicem actionum Reinfelsanorum & anti-Valeriani ibidem, eodemque anno in lucem prodire iussit. Optat ADR. BAILLETVS, ut & VALERIANVS colloquii istius historiam edidisset, idque quo minus fecerit, occupationibus eius tribuit; l. c. tom. I. p. 258. Nescio, quo iure. De colloquio hocce Reinfelsensi legendus etiam IO. LVDOV. HARTMANNVS in conciliis illustratis tom. IV. p. 899. seqq. Priusquam colloquium hoc Reinfelsae institueretur, idem princeps serenissimus Ernestus, alios quosdam theologos, interque eos GEO. CALIXTVM, ad colloquium aliquod, Francofurti ad Moenum cum VALERIANO instituendum, invitauerat; quod etsi theologi isti ob rationes gravissimas declinauerint; varia tamen hinc enata sunt scripta, quae IO. GEORG. NEWMANNVS indicat, in *diff. de methodo Augustiniana s. XII*. Quae inter CALIXTVM & antea memoratum Landgraviu hac in re gesta, & litterarum monumentis consignata sunt, iunctim prodierunt Helmsta-

dii an. 1657, recusa deinceps ibidem an. 1681. 4. WALENBURCHIOS fratres plurimum eo contulisse, ut princeps iste ad romanam ecclesiam transiret, ADR. BAILLETVS testatur l. c. tom. I. p. 270. 271. Hoc certum est, motius conversionis ad fidem catholicam serenissimi Ernesti filio Adriani & Petri de Walenburch latius deducta prodissi Coloniae anno 1652. 4. ad quorum duo priora GERH. TITIVS, theologus Helmstadiensis, animaduersiones theologicas dedit, Helmstadii an. 1653. 4. Referunt huc nonnulli HERM. CONRINGII fundamentorum fidei pontificiae concussionem; certe hoc ipso circiter tempore, quo motiva ista strepitum dederunt, an. 1654, Helmstadii prodiiit; quamquam discrete, quod illis opposita sit, a CONRINGIO non dicatur. Interim diffusio haecce lectu digna est, quippe in qua evidenter demonstratur, nec papam, nec romanae ecclesiae episcopos, qui in conciliis congregantur, quae illi oecumenica vocant, diuini indubitatae fidei tabulis posse ostendere, se eos esse, quos volunt se credi, & quales a vulgo misere decepto creduntur, sanctissimi Numinis in his terris circa fidem & mores infallibiles vicarios. Cum autem WALENBURCHII fratres contra hanc CONRINGII diffusionem, Hermannum Conringium laudatum & correctum, sine fundamentorum credulitatis Lutheranae, Calvinianae &c. concussionem & fundamentorum fidei catholicae defensionem, edidissent; CONRINGIVS iterum illis animaduersiones in partem priorem de vocatione extraordinaria primorum ecclesiae reformatorum, quibus etiam sua concussio fundamentorum fidei pontificiae ab iniquo contra evangelicos abusu vindicatur, opposuit, Helmstadii an. 1663. 4. Ad Ernestum autem, Hassiae Landgraviu, quod attinet, de quo antea loquuti sumus, ipse quoque scripta quaedam concinnauit, quibus suum ad romanenses transitum palliare voluit, inter quae eminet, *der so wahrhaft-*

se als ganz aufrichtig vnd discret gefinnete catholische, hoc est, verus, sincerus, & discretus catholicus; de quo, vt & compendio, ab opere autem maiori in quibusdam diuerso, quod ipse serenissimus princeps ex eodem confecit, lectu digna, quæ IOAN. ANDR. SCHMIDIVS obseruat, *Sagittar. introduction. in histôr. ecclesiastic. tom. II. p. 1603.* In catholico autem isto discreto, religionem, quam auctor catholicam vocat, ita describi, vt parum tandem a naturalissimo distet, viri docti iudicant. ANDREAS quoque KVHNIVS, sacrorum apud Annaebergenses antistes, an. 1677 *discretum catholicum autocatacritum* illi opposuit. Commemorari denique hic possent, ARM. RICHELIVS, cardinalis, ob *methodum Richelianam* Parisiis an. 1665 euulgatam; IOD. KEDDIVS, ob *beliopolin*; LVDOV. MAIMBURGIVS, ob *methodum pacificam ad reducendos protestantes sine disputatione ad veram viam*; sed quæ de hisce dici poterant, iam in medium attulit IO. GEORG. NEVMANNVS, in *dissertatione* non semel nobis laudata, de *methodo Augustiniana contra Walenburchios*, §. XVI. De ratione ceteroquin, quam RICHELIVS cardinalis inire voluit, reformatos in Gallia ad romanam ecclesiam perducendi, singularia quædam & lectu digna refert RICH. SIMON, *lettres choisies let. I. pag. 1. seqq.* LVDOV. MAIMBURGIVS ex aliis ingenii monumentis notior est, quæ huius loci non sunt. Legendus de eo PETRVS BÆLIVS, *disslôn. hist. & crit. voc. Maimbourg p. 2002. 2003.* Vbi quædam de *methodo eius pacifica*, non indigna, quæ obseruentur, monet. Conferendus est & LVDOV. ELL. DV PIN, *nou. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. XVIII. pag. 238. seqq.* itemque CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, *introduit. in memorab. ecclesiast. historiae suæ noui testam. part. poster. pag. 383. seqq.* De IOS. SONNENBERGII, Iesuitæ, *ne-mesi romano-catholica, siue noua methodo,*

qua per præsumptiones iuridicas ipsorumque protestantium sententias vera Christi ecclesia liquidissime probatur, quæ itidem hic locum sibi vindicat, abunde & copiose dictum in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten*, cap. II. p. 62. vbi & alia occurrunt, quæ hactenus allatis lucem conciliare possunt.

** Ingens illorum ex reformatæ ecclesiæ doctoribus est numerus, qui ob certamina, quæ subierunt, theologica, famam quamdam, nominisque retulerunt celebritatem. Omnes autem recensere cum instituti nostri non permittat ratio; de præcipuis more nostro quædam obseruabimus. Primum itaque nobis se offerunt HYLDO. ZWINGLIUS, & IO. OECOLAMPADIVS, quibus ecclesia ista plurimum debet, quorum ille etiam inchoatæ apud suos reformationis gloriam sibi vindicat. Vterque, quod non dissimulandum, strenue acriterque pro veritate doctrinæ evangelicæ contra pontificios decertauit, vterque plurima scripta polemica edidit. Vtinam vero arma, quibus tam feliciter contra romanenses vsi sunt, non conuertissent ad novos quosdam errores propugnandos, funestique hac ratione inter protestantes schismatis auctores exstiterent. Scriptorum, quæ ZWINGLIUS reliquit, haud exiguus est numerus, iunctimque edita sunt Tiguri an. 1545 quatuor tomis in fol. Adcurate diligenterque ea recenset IOS. SIMLERSVS, in *epitome bibliothecæ Conradi Gesneri p. 81.* Præcipua etiam enarrat, vterque eorum summam simul indicet, LVDOV. ELL. DV PIN, *dans la bibliothèque des auteurs séparés de la communion de l'Eglise Romaine, p. 107. seqq.* Non adeo magnus hodie eorum vsus est, cum deinceps exstiterint, quæ iuditionis adparatu, placita reformatæ ecclesiæ propria exornarent, ac defende-

rent.

derent. Quae germanice scripsit, quae sunt plurima, LEO IVDAE, RVD. GVALTHERVS, & CASP. MEGANDER, in latinum sermonem transtulerunt. Inter prima, maximeque obseruatu digna, eius scripta referendus est *commentarius de vera & falsa religione*, Tiguri an. 1625. 8. editus. In quo liget velut systēma aliquod theologiae exhibeat, quo nomine & libri huius *II. cap. I. ad §. XV.* mentionem eius fecimus; cum tamen varias simul controversias tractet, ad huncque locum referri potest. Nonnulla equidem praecclare, recteque dicta in hocce libro occurrere, negari nequit, praesertim quando auctor contra pontificios aut anabaptistas disputat; at quaedam etiam in eo deprehendi, quae censuram promerentur, ut cum abiecte nimis de baptismo loquitur, omnique efficacia illum destitui, contendit, cum verbi diuini ministris facultatem remittendi peccata denegat, & clauium usum illis a Christo concessum, de euangelii adnuntiatione interpretatur (quae & hodie multorum animos occupat opinio) & quae alia sunt eiusdem generis, docet VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausfuhrlichen historia motuum &c. part. I. lib. I. cap. II. §. IV. p. 65.* Cumque in eodem libro, fuse de sacra coena disputat; videtur LVTHERVM refutare voluisse, quod haecenus palam atque aperte nondum fecerat. Vitur autem, ut alias, ita in hocce quoque *commentario*, cum primis verbis Christi: *caro nihil prodest loh. VI. 63.* Quod quam inepte fiat, hodie praestantissimi reformatae ecclesiae theologi satis intelligunt. Inter reliqua ZWINGLIJ scripta, in causa sacramentaria edita, eminet eiusdem *exegesis eucharistici negotii*, quae Tiguri an. 1527 lucem adspexit, tum reliquis, qui ab eo in hocce capite dissentiebant, tum maxime LVTHERO opposita, cuius nomini, postquam eo usque res processerant, non amplius parcendum, ratus RVD. ISAGOGE.

est, quamvis longe maiori erga eum, quam erga reliquos, vtatur modestia; LVTHERO tandem eodem circiter tempore causam veritatis agente, in libro notissimo: *das die Worte Christi, das ist mein Leib, noch feste stehen*, de quo iam alibi dictum. De reliquis ZWINGLIJ huc spectantibus scriptis legendus VAL. ERN. LOESCHERVS, *l. c. §. VI. p. 72. seqq.* de iis vero, quae HIERON. EMSERO, itemque HVGONI episcopo Constantiensis, aliisque romanae ecclesiae promachis, opposuit, conferendus LVD. ELL. DV PIN, *l. c. p. 113. seqq.* Duos eius sermones de cultu beatae virginis Mariae, nihil continere, idem auctor pronuntiat, quod romanae ecclesiae doctrinae repugnet, nisi quod cultum Mariae & sanctorum ad solam eorum imitationem reuocet. Qua in re, an omnes fidei suae socios secum habiturus sit consentientes, valde dubito. Post mortem ZWINGLIJ prodit, cura studioque HENG. BVLLINGERII, eiusdem *expofitio fidei*, in qua cum gentiliū etiam philosophis, virisque sapientia & virtute praestantibus, locum in beatorum sedibus concessisset; multorum expertus est censuras; idque eo magis, quod iam antea in resp. ad *Vth. Rhegium p. 118.* *SENecam sanctissimum* vocasset, eique fidem tribuisset. *Apologiam* equidem in hocce capite pro ZWINGLIO scripsit RVDOLPH. GVALTHERVS; in qua tamen eundem potius errorem confirmat, tantum abest, ut eum a ZWINGLIO remoueat, aut remouere queat. Sed & hac de re legenda, quae VAL. ERN. LOESCHERVS disputat *l. c. §. XX. p. 95. seqq.*

Amicus ZWINGLIJ intimus, & in propagando errore sacramentario fidus parastata, fuit IO. OECOLAMPADIVS, vir utique doctus, & linguae latinae pariter ac graecae peritus, quod testatur est, dum scripta quaedam patrum ex graeco sermone in latinum transtulit. Variis scriptis

Ccc ccc c

non

non tantum contra romanenses & anabaptistas, sed & contra MICH. SERVETVM, pugnavit. Cuncta, quae ab eo profecta sunt, enarrat IOS. SIMLERS, in *epitome bibliothecae Conradi Gesneri* p. 107. seqq. Cumprimis autem, quae pro ZWINGLI sententia scriptis, in censum veniunt, inter quae eminet liber, de *genuina explicatione verborum coenae*, qui Basileae an. 1525. 8. lucem adspexit. In eo namque, dum se contra PETR. LOMBARDVM, GRATIANVM, aliosque praesentiae realis assertores, disputare simulat, ipsum LVTHERVVM adgreditur; simul tamen callide pontificiorum nostramque sententiam coniungit, & utriusque defensores inter se miscet, atque confundit. Cum autem OECOLAMPADIVS verba institutionis paullo aliter, quam ZWINGLIUS, explicaret, ac metonymiam in voce *corpus* quaereret, ut adeo verborum: *hoc est corpus meum* sensus esset, *figura corporis mei*; euitare non potuerunt, quin hic dissensus, seu malae causae indicium, ipsis exprobraretur. Irritusque est RVD. HOSPINIANI labor, ut hocce telum declinet; *hystor. sacrament. part. post. p. 55.* De *synggrammate*, quod theologi quidam sueuici, manu calamoque IO. BRENTII videntes, libro huic OECOLAMPADII opposuerunt, deque huius *anti-synggrammate*, quo denuo causam suam agere voluit, supra iam dictum est, cum de BRENTIO verba faceremus. Praeter alios vero etiam THEOBALDVS BILICANVS, in *epistola ad Vrbanum Rhegium*, & BILIBALD. FRICKHAIMERVS, in *responsione de vera carne Christi*, sententiam OECOLAMPADII impugnarunt, quorum utrique seorsim OECOLAMPADIVS iterum *responsionem* opposuit. Cumque etiam versio germanica *synggrammatis*, auctore IO. AGRICOLA, cum praefatione LVTHERI prodidisset, in qua & OECOLAMPADII mentionem fecerat; hic statim lingua germanica in lucem emisit bil-

lige Antwort auf D. Lutheri Bericht des Sacraments halb, vnd etlicher Prediger in Schwaben Schrift. Sed de hisce omnibus iterum legendus VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum, part. I. lib. I. cap. III. p. 120. seqq.* qui & §. V. p. 126. reformatorum obiectioni, in *synggrammate sueuico*, suam reuera non impugnari doctrinam, occurrit. Scripta etiam quaedam OECOLAMPADII recenset LVD. ELL. DV PIN, & inter alia obseruat, eum verba symboli apostolici de *descensu Christi ad inferos*, de statu mortis interpretatum esse, eaque adeo ex eius mente nihil aliud significare, quam Christum reuera mortuum esse. Ponere namque illum, secundum recentioris philosophiae principia, animam non esse in loco, & paradisum ac infernum nihil aliud esse, quam statum aut beatum, aut miserum animae, & hac ratione eum explicare, quo pacto anima Christi in infernum descenderit; *bibliothèque des auteurs séparés de l'Eglise Romaine &c. tom. I. p. 121.*

Post ZWINGLIVM non est, cui plus debeat ecclesia reformatata, quam IO. CALVINO, viro omnium confessione doctissimo, atque excellentissimis ingenii animique dotibus praedito. Per eum utriusque doctrina ista, quae reformatis propria est, non tantum stabilita & confirmata, sed longe quoque lateque propagata fuit, ut non sine ratione, qui eandem sequuntur, *Caluinianorum* retulerint nomen. De *institutione religionis christianae* quae principem inter scripta eius tenere locum creditur, libri huius II. cap. I. ad §. IV. iam copiose verba fecimus. Post eam scripta illius exegerit a viris doctis plurimi aestimantur; licet nec desint, qui varia in iis desiderant, ut vel ex AEGIDII HUNNII *Caluino iudaizante* patet, de quo ad §. praecedentem quaedam commemorauimus. Quemadmodum autem in exegeticis istis scriptis

scriptis haud raro contra differentes pugnat; ita saepissime etiam ex instituto contra alios in aciem prodit. Nec vllum illi deerat armorum genus, quibus victoria ab hoste referri potest; hoc solum nomine infelix, quod iisdem non semper pro veritate tuenda vsus est. Pontificios fortiter adgressus est in scriptis plurimis; cuiusmodi sunt: *supplicatio ad Carolum caesarem, & principes Germaniae, de necessitate reformatae ecclesiae; defensio doctrinae de libero arbitrio contra Albertum Pighium; responsio ad epistolam Iacobi Sadoleti cardinalis, quam ille dederat ad senatum populumque Geneuensem, vt in obedientiam romani pontificis eos reduceret, eleganter quidem, sed non minus callide scriptam; articuli a facultate sacrae theologiae Parisiensi determinati, super materiis fidei nostrae hodie controuersis cum antidoto; admonitio paterna Pauli III. romani pontificis, ad inuidissimum caesarem Carolum V. cum scholiis Ioan. Caluini in eandem epistolam; acta synodi Tridentinae cum antidoto & alia. De scripto CALVINI longe vehementissimo, quod GEORG. CASSANDRI libro de officio pii, ac publicae tranquillitatis vere amantis viri, in religionis negotio, auctorem eius FRANC. BALDWINVM esse existimans, opposuit, iam antea diximus. Ad eas, quae reformatis cum nostratibus intercedunt, controuersias quod attinet; obseruatum viris doctis est, CALVINVM initio in doctrina de sacra coena cum nostratibus fere consensisse, certe non multum a nostra abuisse sententia; quamquam, num serio, ah vero, ne LUTHERVM offenderet, dubitent. Differit hac de re VAL. PRN. LOESCHERVS, in *der ausfuhrlichen historia motuum &c. part. II. lib. III. cap. I. §. VI. seqq. p. 5. seqq.* itemque DAV. SCHULTZVS, in *innocentia theologorum Hamburgensium p. 15.* Ego solum addam verba CALVINI, quibus discrimen, quod inter suam & ZWINGLI*

sententiam intercedat, explicat, quaeue in institutione eius religionis christianae lib. IV. cap. XVII. p. 504. editionis, quae Geneuae 1559. fol. prodit, exstant. *Sunt, inquit, qui manducare Christi carnem, & sanguinem eius bibere vno verbo definiunt, nihil esse aliud, quam in Christum ipsum credere. Sed mihi expressius quiddam, ac sublimius videtur voluisse docere Christus, in praecleara illa concione, vbi carnis suae manducationem nobis commendat; nempe vera sui participatione nos viuificari, quam manducandi etiam & bibendi verbis ideo designauit, ne quam ab ipso vitam percipimus, simplicius cognitione percipi, quod illis putaret. Hoc cum vltius declarasset, ita pergit: Verum hoc inter mea, & istorum (Zwinglianorum) verba interest, quod illis manducare est duntaxat credere; ego credendo manducari Christi carnem, quia fide nosse efficitur, eamque manducationem fructum effectumque fidei esse, dico. Aut si clarius velis, illis manducatio est fides, mihi ex fide potius consequi videtur. In verbis quidem paruum, sed in re non mediocriter est discrimen. Nam etsi docet apostolus, Christum in cordibus nostris habitare per fidem, nemo tamen habitationem istam, fidem interpretabitur, sed eximium fidei effectum explicari, omnes sentiunt, quod per ipsam fideles consequuntur, vt Christum in se habeant manentem. In hunc modum voluit dominus, panem vitae se nuncupando, non tantum docere, in mortis resurrectionisque suae fide repositam nobis esse salutem, sed vera etiam sui communicatione fieri, vt vita sua in nos transeat, ac nostra fiat; non secus ac panis, dum in alimentum sumitur, vigorem corpori administrat. Ita quidem olim CALVINVS, diserte adferens, vera Christi communicatione fieri, vt vita eius in nos transeat. Sed postea, mutata sententia, prorsus ad partes ZWINGLI transiit, eiusque in hoc doctrinae capite placita ita amplexus est, vt acriter ea defenderet, & contra nostra*

tes propugnaret. Idque variis scriptis egit, uti sunt, de coena domini; item consensio mutua in re sacramentaria ministrorum Tigurinae ecclesiae, & Ioannis Caluini ministri Geneuensis ecclesiae, ab ipsis auctoribus edita, & quae alia sunt eiusdem generis; IOACHIMO praefertim WESTPHALO & TILEM. HESHVSIO opposita. IOACHIMVS namque WESTPHALVS theologus Hamburgensis solus fere fuit, qui ex nostratibus eo tempore, cum reliqui clandestino in Zwinglianos errores studio indukti, tacerent, CALVINO, id summo nisi agenti, ut omnes in sententiam suam pertraheret, resisteret; qua in re licet nonnulli maiorem moderationem desiderens, nihil tamen eum fecisse, quod reprehendi queat, ostendit DAV. SCHVLTETVS, in innocentia theologorum Hamburgensium p. 19. seqq. Conferendus de eodem VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum part. II. lib. III. cap. VIII. p. 98. seqq.* Idem vero etiam fecit TILEM. HESHVSIVS, in *defensione verae & sacrae confessionis de vera praesentia corporis Christi in coena domini, aduersus calumnias Caluini, Boquini, Bezae, Clevitii, aliisque, quae supra iam, cum de HESHVSIO verba faceremus, commemorauimus.* Non tantum autem CALVINVS errorem ZWINGLI in doctrina de sacra coena adoptauit, eumque omni conatu propugnauit; sed noui simul dogmatis in ecclesia reformata, de absoluto electionis decreto, auctor exstitit, & hac ratione schisma illud, inter nos & reformatos auxit, immo vulnus plane insanabile reddidit. Atque hanc sententiam suam tum in *institutione sua religionis christianae*, alibique, tum & ex instituto in libro de aeterna dei praedestinatione, qua in salutem alios ex hominibus elegit, alios suo exitio reliquit, proposuit. Anabaptistas CALVINVS sibi oppugnandos sumisit in breui instructione *municiis fidelibus aduersus errores sectae ana-*

baptisticae; item, *aduersus fanaticam & furiosam sectam libertinorum, qui se spirituales vocant*; porro in epistola ad fideles, qui degunt Rothomagi aduersus Franciscanum quendam libertinorum erroris sectatorem. Opposuit se etiam impiis erroribus MICHAELIS SERNETI, & breuiter eorundem refutationem, ubi docetur, iure gladii coerendos esse haereticos, emisit. Id nimirum agebat CALVINVS, ut partim facti istius ale amoliretur inuidiam, sibi que ea omnia, quae magistratus Geneuensis egisset, perperam imputari, conquereretur; partim, nullam SERVETO factam iniuriam contenderet, siquidem haereticos capitali non sit nefas adhaerere supplicio; eoque cum primis liber iste memoratus spectat. Verum ad prius quod attinet, quidquid etiam dicat CALVINVS, culpam puniti capitaliter SERVETI in illum praecipue redundare, luculenter ostenditur *dans la bibliotheque Angloise tom. II. part. I. p. 191. seqq.* ubi multa de hoc negotio lectu prorsus digna occurrunt. Posterius paucissimis forte protestantium persuadebit CALVINVS, certe non illis, qui ex sacris litteris, quam male eiusmodi violentia conueniat, edocti sunt. Austeri, & truculenti ingenii virum fuisse CALVINVM, atque in multis nimis rigidum, fatentur, qui ceteroquin magnis, & inuidendis eum ornant elogiis. Ridiculus est error GARASSII, CALVINVM inconstantiae arguen-

tis,

tis, quod, cum ipsius maxime consilio, & auctoritate SERVETVS supplicio capitali adfectus esset, statim tamen librum, de non castigandis haereticis, edidisset; doctrinæ curicuse, p. 230. Plane namque contrarium docuit CALVINUS. Obseruatum hoc PETRO BAELIO *diction. bistor. & crit. voc. Calvinus p. 769.* Quod si omnia CALVINI scripta polemica recensere vellemus, commemorandus quoque esset eiusdem liber, de statu animarum post mortem, quo adseritur, vivere apud Christum, non dormire animas sanctorum, qui in fide Christi discedunt; ptychopanychitarum quippe errori oppositus; nec praetermittenda esset eiusdem admonitio aduersus astrologiam, quam iudiciariam vocat &c. in qua contra astrologorum fallacias pugnat. Reliqua, quae de CALVINO scitu obseruatae dignae sunt, apud PETR. BAELIUM legere licet, in *diction. bist. & crit. voc. Calvinus p. 766. seqq.* ubi de eos laudat, qui ex instituto vitam eius descripserunt; conf. & ANT. TEISSIERVS, dans les eloges des hommes savans &c. tom. I. p. 235. Opera CALVINI tum Genevae annq 1617, tum Amstelodami an. 1670, iunctim edita esse, constat.

Alterum post CALVINUM ecclesiae reformatae columen fuit THEOD. BEZA, vir itidem doctissimus. Quod enim nostratibus post LUTHERUM, MART. CHEMNITIVS fuit, hoc post CALVINUM reformatis BEZAM fuisse, dixeris; qui tamen CHEMNITIO in eo multum inferior fuit, quod hic pro veritate steterit, ille autem pro ecclesiae suae erroribus contra Lutheranos defendendis praecipua bella gesserit. Pleraque sane scripta eius polemica huc comparata sunt, vti, *summa doctrinae de re sacramentaria; de coena domini tractatio, in qua Ioachimi Westphali calumniae refelluntur; Cyclops, dialogus de vera communicatione corporis & san-*

guinis domini, aduersus Tilemanni Hesbui commenta; absterio calumniarum, quibus adpersa est ecclesia Geneuensis a Tilemanno Hesbui; ad Io. Brentii argumenta & Iacobi Andreae theses, quibus carnis Christi omniprescentiam nituntur confirmare, responsum; & alia plurima eiusdem generis MATTH. FLACIO illyrico, NIC. SELNECCERO, IO. PAPPO, aliisque opposita. Lis quoque illi intercessit cum SER. CASTELLIONE non tantum de aeterno praedestinationis decreto, sed & de versione latina noui testamenti, quam uterque adornauerat; vnde varia vtriusque edita scripta. Cumprimis acerrimum illi fuit certamen cum FRANC. BALDVINO iure consulto celeberrimo, sed in religione, si quis alius, inconstantissimo. IOANNEM nimirum CALVINUM, librum CASSANDRI de officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri &c. eo quod existimaret, auctorem eius BALDVINUM esse, magna acerbitate refutasse, supra iam obseruauimus. Licet autem BALDVINVS libri istius auctor non esset; eum tamen illo tempore, quo colloquium Postolacenum instituebatur, disseminasse dicitur, eo quippe, vt nonnulli volunt, comparatum, vt colloquium hocce, fructu & euentu, quem sibi pollicebantur reformati, destrueretur. Hinc itaque irritatus CALVINVS *responsionem istam ad versipellem quendam mediatoris &c.* antea iam memoratam emisit; cui BALDVINUM commentarium suum ad leges de famosis libellis &c. opposuisse, ibidem diximus. CALVINVS rursus causam suam egit in *responsione ad Balduini conuicia*, cui & alia praestantium virorum monumenta adiuncta erant, quibus, THEODORO quidem BEZA iudice, perpetua istius improbitas, summa impudentia, & extrema inscitia, ita manifeste redarguitur, vt ne nunc quidem possit ignorantiam suam dissimulare. Additae sunt, ita pergit BEZA, ipsius litterae variis temporibus ad Cal-
uim

uinum scriptae, vt horrenda ista defectio, ipsius apostatae testimonio, apud omnes bonos sanciretur; in respons. ad Balduin. p. 202. Scriptum hocce CALVINI prodit Parisiis an. 1562. 4. Eodem vero anno illi quaedam regellit BALDVINVS; cumque CALVINVS indicasset, se cum hocce aduersario in certamen amplius descendere nolle; in locum eius successit THEOD. BEZA, & pro CALVINO apologiam concinnavit, cui mox BALDVINVS responsionem pro Francisco Balduino ad Caluini de scriptura & traditione, opposuit. Historiam huius certaminis dum PETR. BAEIIVS in *diffion. hist. & crit. voc. Baudouin. p. 513.* tradit, fuisse simul probat, THEOD. BEZAM tum in hocce cum BALDVINO, tum in iis, quae cum nostratibus illi intercesserunt, controuersiis, eorum quoque, qui ecclesiae reformatae addicti sunt, iudicio, seruido suo nimis indulsisse ingenio. Digna ea sunt, quae legantur ab omnibus. In arenam porro etiam cum BERNHARDINO OCHINO polygamiam defendente descendit, in commentatione de polygamia, in qua & Ochini apostatae pro polygamia & Montanistarum ac aliorum aduersus repetitas nuptias argumenta refutantur; addito veterum canonum & quarundam ciuiliū legum ad normam verbi diuini examine. Cuius quidem scripti summam & historiam legere licet obseruationum selectar. ad rem literariam spectantium tomo V. obseruat. I. §. XX. p. 37. seqq. Non minus & contra THOM. ERASTVM, qui excommunicationis vsum in ecclesia reformatata ferre noluit, disputavit in libro de excommunicatione & de christiano ministerio. Legendus de hacce controuersia CHRIST. THOMASIVS, in historia contentions inter imperium & sacerdotium append. ad cap. I. §. XIX. p. 344. Sed & cum HADRIANO SARRAVIA, episcoporum consilio adsecente, congressus est in responsione ad tra-

ditionem de ministrorum euangelii gradibus, Adr. Sarraviae. His & longe plura addi possent, in quibus se ad pugnas & certamina paratum BEZA demonstravit, si omnia enumerare instituti nostri aut iuberet, aut pateretur, ratio. Consulendus de reliquis ANTON. FAYVS, de vita & obitu Theodori Bezae, cui libro indicem scriptorum eius subiunxit, in quo tamen PETR. BAEIIVS quaedam desiderat; in *diffion. hist. & crit. voc. Beza, in notis lit. L. p. 586.* Pleraque etiam indicat ANTON. TEISSIERIVS, dans les eloges des hommes savans, tom. II. p. 370. seqq. Ceterum recte PETR. BAEIIVS obseruat, atrocibus aduersariorum dictis & scemmatibus se exponere, qui paullo liberius in iuuentute venae poeticae indulserunt, & deinceps ad tractandas serio controuersias se conferunt. Multos enim qui polemica tractant cum offendere necesse sit, hifce ipsi velut arma suppeditant, quibus magno illorum incommodo, saepe & caussae, quam defendendam susceperunt, damno, contra eos vrantur. Id & BEZAE contigit. Nota satis sunt eius iuuenilia, quae Parisiis an. 1548 prodierunt. In iis cum talia scripseret, quae oculos auresque castas grauiter offendant, quaeue adeo quemlibet christianum, multo magis theologum, immò ecclesiae reformatorem, magnopere dedecant, mirari non debebat, aduersariis eius hinc occasionem, acriter illum traducendi, enatam. Quae pro defendendo aut excusando hac in causa BEZA a nonnullis adlata sunt, non aequè firmo nituntur fundamento. Falluntur vtique, qui talia a BEZA, adhuc romanae ecclesiae addicto, & priusquam reformatae sacra amplecteretur, scripta, adserunt. Ipse namque sacrum BEZA, seanno actatis suae decimo sexto christiana religionis cognitione ac luce donatum esse, apud ANTON. FAYVM de vita & obitu Theodori Bezae p. 73. iam vero constat, anno actatis vigesimo nono iuuenilia haec

eum edidisse. Parum etiam proficiunt, qui MURETVM, CASAM, aliosque potestas lasciuos ex romanensium coetu censoribus eius opponunt. Hi enim tota vitae suae ratione testabantur, se esse de grege Epicuri, ecclesiaeque salutem parum libi curae cordique esse, cum BEZA contra, inter ecclesiae reformatores, quae doctrinam, quae mores nomen profiteretur suum. Rectissime ipse BEZA inter peccata iuuentutis haec iuuenilia sua retulit, ingenueque professus est, se iis grauissime Deum aliosque homines offendisse; in *praef. poematum ad Andream Dudithium* an. 1569 scripta; itemque in *notis ad Matth. l. 29.* & alibi. Nec alia ratio, labem inde contractam eluendi, supererat. Verum quidem est, BEZAM iam senem in nouam carminum suorum editionem consensisse, sed ea lege, vt tollerentur, quae offendiculo esse poterant. Vnde frustra, eum iam senem iuuenilia sua adprobasse, arguunt. Legendus de hisce omnibus PETR. BÆLIVS, in *diction. histor. & crit. voc. Beza* pag. 589. 590.

ZWINGLIUS in munere ecclesiastico successor fuit HENR. BVLLINGERVS, qui & non minorem in reformatae ecclesiae placitis defendendis demonstrauit zelum. Non tantum enim cum nostratibus, praefertim cum IO. BRENTIO, atque IOACH. WESTPHALO, sed & cum pontificiis, atque anabaptistis, variis pugnavit scriptis. Eius quaedam, quae contra anabaptistas composuit, praecipue eruditus placuisse, IOAN. HENR. HOTTINGERVVS auctor est. Cum enim dixisset: *sed & Bullingerum, primis statim ministerii sui annis anabaptisum solide & docte confutasse, tum ex manu scripto eius codice, quem ad manus habeo, patet, tum ex libris eius quatuor, per Leonem Iudae auctos, sex denique per Simlerum translatos &c.* addit: *Placuit hoc Bullingeri scriptum eruditis, prae multis aliis lucubrationibus. Nec forte vberissimi ingenii po-*

stremsus specus est; bibliothecar. quadripart. lib. III. cap. II. pag. 381. De scriptis BVLLINGERI tanti pontificiis idem HOTTINGERVVS ita pronuntiat: *Bullingerus tum in antithesi sua inter orthodoxam & pontificiam doctrinam, tum in certamine cum Cochlaeo de scriptura sacra, tum doctissimis de origine errorum, conciliis &c. libris, responso etiam breui, sed docto, contra Ioannem, episcopum Viennensem, feliciter bella domini continuauit; l.c. p. 376.* Inter scripta eius, romanensibus opposita, obseruata digna cum primis est *bullae papisticae contra Elisabetham & regnum Angliae promulgatae refutatio, orthodoxaeque reginae & vniuersi regni angliae defensio.* Eorum, quae contra nostrates edidit, accuratorem notitiam suppeditat idem HOTTINGERVVS, in *bibl. Tigur. p. 85.* Generatim quoque scripta BVLLINGERI enarrat ANT. TEISSIERVS, dans les *eloges des hommes sçavans &c. tom. I. p. 441.* vbi & refert, monachum quemdam, qui ob euangelicae doctrinae professionem Romae combustus fuit, BVLLINGERI librum *de origine erroris* tanti fecisse, vt dixerit, si quis altero oculo priuandus sit, vt eius compos fieri queat; promte hoc subeundum, modo retineat alterum, vt librum istum legere possit.

PETR. MARTYR VERMILIVS, patria Florentinus, vel ideo hic commemorandus est, quod cum MART. BYCERO, de quo supra dictum, inter primos fuit, qui ad ecclesiae anglicanae emendationem plurima contulerunt. Sub Eduardo enim rege in Angliam vocatus est, vt Oxonii theologiam doceret, ecclesiaeque promoueret emendationem. Rege autem isto mortuo Argentoratum primum, deinde Tigurum reuertit. Cum in Anglia adhuc esset, cum pontificiis illi dinicandum fuit, eoque praeter alia comparata fuit, quam scripsit, *defensio sui contra Richardi Smithaei* (olim professoris theologiae, Oxoniensis; qui de-

inceps Louanium concesserat) *duos libellos de caelibatu sacerdotum, & vitiu monasticis; itemque defensione doctrinae veteris & apostolicae de sacro - sancto eucharistiae sacramento aduersus Stephani Gardineri librum &c.* Et posteriori quidem huic libro primum praecipuumque inter MARTYRIS scripta nonnulli tribuunt locum; certe ANTON. TEISSIERVS illum opus vocat incomparabile, in quo magna cum laetitia & eruditionis laude argumentum grauisimum tra-
Ekauerit; eloges des hommes sçauans tom. I. p. 207. ubi & reliqua MARTYRIS scripta recenset. Dum vero in isto, quod contra STEPHAN. GARDINERVM edidit, opere MARTYR contra transubstantiationem disputat; accedere iam ad illorum sententiam videtur, qui omnino praesentiam realem corporis & sanguinis Christi in sacra coena negant. Initio namque a LUTHERI eum non procul abfuisse sententiam, viris doctis obseruatum est, quae & Anglis placuit, donec deinceps ad CALVINI partes transiret. De PETRO MARTYRE quod diximus, confirmat etiam LVD. ELL. DV PIN, adserens; *in Anglia duos eum elaborasse tractatus, in quibus transubstantiationem impugnauerit; sententiam Lutheri de impanatione (ita quidem perperam nostram sententiam vocat) defendit; deinceps tamen ad sententiam Caluini redierit, corpus & sanguinem Christi in sacra eucharistia sola fide accipi, tantumque in usu adesse;* addit, eum in vno ex hisce tractatibus media quadam inter LUTHERVM & ZWINGLIYM incedere velle via, formulisque CALVINI viis dans la bibliotheque des auteurs separéz de la communion de l'Eglise Romaine &c. tom. I. part. I. p. 186. Id sane constat, cum hactenus MARTYR a sententia LUTHERI, quae & in Anglia primum recepta est, prorsus dissentire creditus non esset; eum an. 1549 Oxoni hanc propositionem propugnasse: *corpus & sanguis Christi non est carnaliter aut corporaliter in*

pane & vino, nec ut alii dicunt, sub speciebus panis & vini; inuito quidem & indignante MART. BVCERO, quem tamen & ipsum non satis hac in re sibi constitisse, notum est. Legenda, quae de vtroque, & MARTYRE, & BVCERO, obseruat VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum part. II. lib. III. cap. II. p. 25. & cap. VII. p. 93.* Cum ex Anglia redux Tigurum venisset, reformatae ecclesiae placita contra nostrates acerrime defendit, speciatim dialogum contra IO. BRENTII librum *de vniione duarum naturarum in Christo* edidit. Idem etiam eum colloquio Possiaceno interfuisse, sententiam de praesentia corporis Christi in eucharistia, propositam in colloquio Possiaceno, in lucem emisit. De locis eius theologicis, in quibus itidem polemica tractat, iam supra diximus libri huius II. cap. I. ad §. XV. Ceterum LVD. ELL. DV PIN praecclare admodum de BETRO hocce MARTYRE sentit, adeo, ut, si eruditionem ac linguarum peritiam spectes, eum ipsi IO. CALVINO praeferat. In patrum quoque lectione egregie versatum, nec veteris disciplinae ecclesiasticae ignarum fuisse, dicit. Cumprimis vero & moderationem eius, quae non modo in ratione, qua vsus sit, loquendi, sed in ipsis sententiis, quas amplexus sit, eluxerit, laudat; putatque penes eum si stetisset, non solum inter Lutheranos ac Zwinglianos, sed & inter vtrosque ac pontificios, concordiam facili negotio sanciri potuisse; &c. pag. 188.

Dum, PETR. MARTYREM inter eos fuisse, diximus; qui anglicanae ecclesiae emendationem, & ab erroribus pontificiis repurgationem, promouerunt; offerunt se nobis ex ipsis Anglis viri isti praestantissimi, qui eidem operi manus admoenerunt, aut receptam deinceps istius ecclesiae doctrinam scriptis variis propugnarunt. Inter eos, quibus emendatio istius ecclesiae, doctrinaeque euangelicae receptio, plurimum debet,

debet, eminent THOM. CRANMERVS, archiepiscopus Cantuariensis, THOMAS CROMWELL, EDV. FOX, WILH. TINDALL, HVG. LATIMER, EDV. GRINDALL, NIC. RIEDLEY, de quibus, vt & aliis quibusdam, legendus VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum &c. part. II. lib. III. cap. VII. p. 84. seqq.* Et THOMAS quidem CRANMERVS, vel ob fata, quae subiit, memorabilis, non tantum reipsa, sed scriptis quoque variis, id egit, vt, profligatis romanae ecclesiae erroribus, pura euangelii doctrina restitueretur; cuiusmodi, praeter catechismum doctrinae christianae, & *locorum communium libros duodecim*, supra iam libri huius II. cap. I. ad §. XV. commemoratos, sunt: *de ministris ordinandis liber I, defensionis catholicae doctrinae libri V, contra transubstantiationis errorem liber I, quo modo Christus adsit in coena liber I, ad Richardi Smithaci calumnias liber I, contra primatum papae liber I, aduersus papae purgatorium libri II, de iustificatione libri II, & alia quaedam eiusdem generis.* Immo iam in carcere constitutus *contra sacrificium missae*, itemque *contra adorationem panis*, librum composuit. Fuerunt deinceps longe plures in Anglia, qui scriptis polemicis inclarescerent, quos inter haud omnino vltimus GVIL. PERKINSVS, theologus Cantabrigiensis, qui an. 1602 obiit, censendus est. Licet enim quaedam ex iis, quae reliquit, ad alias theologiae partes spectent; huius tamen loci sunt: *de romanae fidei euentu catholico*; item, *catholicus reformatus*; porro, *de libera Dei gratia & libero hominis arbitrio*, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Iunctim opera eius edita sunt Geneuae an. 1611. fol. Nec praetermittendus GVIL. WHITAKERVS, qui, vt supra iam obseruauimus, ROB. BELLARMINVM tanta eruditionis laude impugnauit, vt ipsi huius illustri aduersario suo admirationi fuerit. Idem vero & cum alijs

BVD. ISAGOGE.

romanae ecclesiae promachis congressus est, vt cum EDM. CAMPANO, in *responsione ad decem rationes Edmundi Campani, Iesuitae*; cum IO. DYRAEO, Iesuita Scoto, qui CAMPANO suppetias ferre voluerat, in *defensione responsionis ad decem illas rationes*; cum THOMA STAPLETONO, in scriptis quibusdam de scriptura sacra & ad probatione illius per ecclesiam; cum NIC. SANDERO, in *refutatione quadraginta demonstrationum, quod papa non sit anti-Christus*; conf. ANTON. TEISSIERVS dans *les eloges des hommes sçauans, tom. II. p. 231. seqq.* De controuersia, quae illi cum PETRO BARONIO, theologiae in academia Cantabrigiensis professore, cui & PERKINSVS, alique, se opposuerunt, intercessit, legendus PETR. BAEIVS, *diction. hist. & crit. voc. Baron. pag. 490.* Optimo etiam iure hic locum sibi vindicat IO. RAINOLDVS, doctissimus Angliae theologus adnumerandus, tum ob *consuam librorum apocryphorum veteris testamenti*; tum ob *librum de idololatria romanae ecclesiae*; itemque ob *colloquium cum Ioanne Harro Iesuita.* Sed de eo iam antea loquuti sumus, quum de BELLARMINO verba faceremus. Circa finem saeculi decimi sexti, & initium decimi septimi, floruit ROB. ABBOT, episcopus Salisburiensis, qui & scriptis quibusdam polemicis contra pontificios inclaruit, inter quae maxime innotuit *anti-Christi demonstratio contra fabulas pontificias, & ineptam Roberti Bellarmini de anti-Christo demonstrationem.* Speciatim & summorum imperantium supremam potestatem contra ROB. BELLARMINVM, FR. SVAREZIVM, EVDAEMONEM IOANNEM strenue defendit, praesertim in libro de *suprema potestate regia*, Londini anno 1619 edito. Spectat huc etiam *responsum ad apologiam EVDAEMONIS IOANNIS*, quam hie pro HENR. GARNETO adornauerat. Et de hisce quidem, quae pro regum summa potestate scripsit, LVD. ELL.

D d d d d d

DV

DV PIN pronuntiat, quod *rationi prorsus sint conuenientia*, quodue in iis *bonam causam propugnandam suscepit*; dans la *bibliothèque des auteurs séparés de la communion de l'Eglise Romaine tom. II. part. II. p. 566.* Edidit vero & alia, vt *exercitationes de gratia & persuerantia sanctorum*; item *animaduersionem in Richardi Thomsoni diatribam de amissione iustificationis & gratiae*, ne quid de iis, quae anglicana lingua scripsit, inter quae itidem sunt polemica quaedam, dicam. Frater eius natu minor fuit GEO. ABBOT, archiepiscopus Cantuariensis, qui praeter alia *quaestiones sex theologicas, totidem praelectionibus disputatas*, reliquit, in quibus quasdam etiam controuersas attingit; in vltima autem speciatim contra eos pugnat, qui Deum peccati auctorem faciunt, eamque sententiam illis, qui CALVINI haec in re placita sequuntur, quibus & ipse aequae ac PERKINSVS, WHITAKERVS, alique, qui eo tempore, tum Oxoniae, tum Cantabrigiae, docebant, addictus fuit, perperam imputari, probare voluit. Legendus de vtroque ABBOTO ROBERTO & GEORGIO, PETRVS BAEIIVS, *diſt. hift. & crit. voc. Abbot p. 6. ſeqq.*

Habet autem Anglia illud sibi singulare, & velut proprium, quod in ea ipsi reges, non gladio modo, sed & calamo religionem defendere adgressi sint. Et quo pacto quidem HENRICVS VIII. rex pro romanae ecclesiae superstitione in certamen eiusmodi cum LUTHERO descendit, quamue inde reulerit laudem, notum satis est. IACOBUS contra eadem ratione protestantium contra pontificios non dubitauit agere causam. Et initio quidem cum ipso ROR. BELLARMINO, praecipuo regni pontificii promacho, congressus est. Enimuero cum grauissimis per motus rationibus rex iste *inramentum*, quod vocant, *fidelitatis* in Anglia introduceret; PAVLVS V. romanus pontifex per duo, vt dici solent, *brenia*, ecclesiae suae in Anglia

addictis, ne istud praestarent, interdixit, idemque & ROB. BELLARMINVS, in literis ad GEO. BLACKWELLVM, Angliae archiepiscopum, improbauit. Ne itaque ciuium animi turbarentur, & ab obsequio regi praestando auerterentur; rex ipse, nomine tamen suo non adposito, edidit apologiam, inscriptam: *triplici nodo, triplex cuneus, siue apologia pro iuramento fidelitatis, aduersus duo breuia papae Pauli V. & recentes litteras cardinalis Bellarmini ad Georgium Blackwellum, Angliae archiepiscopum scriptas*; quae anglice primum anno 1607 prodiit, mox in latinam quoque translata est lingua. BELLARMINVS vero, sub MATTH. TORTI nomine latitans, rursus illi opposuit *responsionem ad librum inscriptum: triplici nodo, triplex cuneus &c.* Coloniae 1608. 8. Isto enim MATTH. TORTI nomine cardinale huncce tegi, deinceps patuit. Cum autem nesciret, regem ipsum *apologiam* istius auctorem esse; modestiae haud raro in ista responsione plane immemor fuit. Rex itaque, vt BELLARMINO iterum obuiam iret, *apologiam* istam, auctorem se esse professus, recudi curauit, addita *praefatione monitoria*, qua omnes reges principesque hortatur, vt a tyrannide pontificis sibi caueant, atque BELLARMINI responsiones perstringit, ciuesque, quae ab iis fieri velit, condocet. Quod cum BELLARMINVS intellexisset, suam itidem ad *apologiam* istam *responsionem* recudi curauit, addita eius *defensione*, & *praefatione monitoriae refutatione*, Coloniae 1610. 8. Iam ante, quam rex *apologiam* suam, cum *praefatione monitoria*, recudi curaret, BELLARMINI responsionem sub examen *honorabilem* reuocauerat LANCELLOTTVS ANDREAS, Cicestriensis primum, tum Eliensis, & tandem Wintoniensis apud Anglos episcopus, in *tortura Torti*; cui MART. BECANVS, qui & in alio quodam libro BELLARMINI defensionem in se suscepit, *refutationem*

*sorturae Torti, seu contra saccharium regis Angliae, quod causam regis sui negligenter egerit, opposuit, Moguntiae 1610. 8. Hinc vero & alia scripta eristica sequuta sunt, de quibus conferendus VINC. PLACCIVS, in theatro anonymorum & pseudonymorum &c. de anonymis num. CXVII. p. 23. & de pseudonymis num. MMDCCXVII. pag. 596. ROB. BELLARMINI librum de potestate summi pontificis in temporalibus adversus Guil. Barclaium, ab eodem rege IACOBO ex instituto impugnatum, IO. FRID. MAYERVS iam observavit, de fide Baronii & Bellarmini ipsius pontificis ambigua p. 150. add. PETR. BAEUVS, *diffion. hist. & crit. voc. Bellarminus* p. 543. Cum primis commemoranda hic essent certamina, quae rex iste cum IAC. PERRONIO subiit, nisi iam supra de iis dictum fuisset, cum de cardinali isto, eiusque scriptis, verba faceremus. Opera IACOBI regis iunctim Londini, cura & studio RICH. MONTACUTII, anno 1619 edita, constat. Eum ista solum composuisse, non adeo verosimile videtur LVD. ELL. DV PIN, qui illum ab IS. CASSAVONO, aliisque viris doctis, quos secum habebat, adiutum, existimat; *bibliothec. des auteurs separéz de la communion de l'Eglise Romaine tom. II. part. II. p. 571.* Quod si tanta eius eruditio, prout eam nobis depingit GERH. IO. VOSSIUS, in *epistola dedicatoria ad Carolum regem, quam Aristarco suo, siue de arte grammatica libris septem praefixit, fuit; non est, quod dubitemus, quin ab eo solo ista omnia proficisci potuerint.**

LANCIELLOTTVS ille ANDREAS, cuius antea facta est mentio, inter praestantissimos sui temporis theologos referendus est, qui & praeter librum istum, *sortura Torti* inscriptum, alias de rebus grauilimis dissertationes, ex anglicana lingua in latinam translatae, editasque post eius obitum Londini, an. 1629, reliquit, quarum

summam LVD. ELL. DV PIN, l. c. p. 597. seqq. refert, qui & controuersiam, quae illi cum PETRO MOLINAEIO intercessit, commemorat. Circa initium saeculi decimi septimi GVILIELMVS quoque FORBESIVS, primus Edenburgensium in Scotia episcopus, floruit, nominisque consequutus est celebritatem. Pauca scripsit, immo ipse nihil edidit. *Considerationes* enim eius *controuersiarum*, post fata eius, amici cuiusdam cura, typis exscriptae sunt. In hisce vero illorum pressit vestigia, qui de romana ecclesia mitius sentiunt, concordiamque & pacem inter eam & protestantes iniri posse, sibi persuadent. *Considerationes* haece, a mendis plurimis repurgatae, in lucem reduxit IO. FABRICIVS, theologus Helmstadiensis, iisque *compendium regulae fidei catholicae Veronianae* adiunxit, Helmstadii an. 1704. 8. qui & de FORBESIO hocce disserit, in *historia bibliothecae Fabric. part. IV. pag. 446. seqq.* IO. DAVENANTIVS, theologiae in academia Cantabrigiensis professor, & deinceps episcopus Salisburienfis, ideo memorabilis est, quod cum GEORGIO episcopo Landauensi, IOSEPHO HALLO, decano tum Wigornienfi, SAM. WARDO, & GVALTH. BALSANQVALLO, ex Angliae theologis, IACOBI I regis iussu, synodo Dordracenae interfuerit; vid. HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen- Staat, part. I. cap. XIV. pag. 379.* Lectiones eius theologicas, quas *quaestionum theologicarum* nomine edidit, recenset, earumque argumentum indicat LVD. ELL. DV PIN, deque iis pronuntiat, quod summatim & perfunctorie eas tractauerit; in stilo eius nihil sublimis esse, addit, & demonstrationes eius infirmas, parumque accuratas; *biblioth. des auteurs separéz &c. tom. II. part. II. p. 604.* Plurimae pontificis fere oppositae. DAVENANTII huic, vt & SAM. WARDI, & BALSANQVALLI, haud infrequens in historia sy-

modi Dordracenae, *epistolisque* 10. HALESI, a 10. LAVR. MOSHEMIO editis, eoque spectantibus, mentio, vt p. 279. 428. 432. alibique. Eadem synodus Dordracena nobis in memoriam quoque reuocat ipsum 10. HALESIUM, qui illi, non quidem vt membrum eius, sed vt omnia, quae in ea gererentur, ad Angliae regis legatum perliceret, interfuit, quem tunc eruditissimus praestantissimisque Angliae theologis nonnulli adnumerant. Intelligere id licet ex *vita*, quam *epistolis* eius, ex anglica lingua in latinam a se translatis, praemisit, & cum *consultatione de auctoritate concilii Dordraceni paci sacrae noxia* edidit IOAN. LAVR. MOSHEMIUS, vir clarissimus, anteaque nobis iam laudatus. Iade vero etiam constat, cum 10. CALVINI initio placitis addictum, nuntium deinceps iis misisse, & ad remonstrantium transiisse castra; immo in Socinianismi suspicionem adductam fuisse. Adeo vero illi CALVINUS displicere coepit, vt etiam in sententia de sacra coena (saltem quam is initio propugnauerat) discederet, & praeter commemorationem quamdam sacrificii a seruatore semel oblatis, nihil in ea esse mysterii, adserueret. Scripta HALESI idem vir clarissimus recenset; cumque inter ea liber de *schismate* emineat, qui haud leues in Anglia turbas, ac aduersarios auctori excitauit, variaque peperit incommoda; diligenter de eo differt in *vita Halesii* §. XII. *seqq. pag. 159. seqq.* Non ignotum quoque inter polemicorum Angliae scriptores est nomen IOAN. PRIDEAUX, theologiae in academia Oxoniensi professoris, & postea Wigornienfis episcopi. In operibus eius iunctim Tiguri an. 1672. 4. cum praefatione 10. HENR. HEIDEGGERI editis, primo se statim loco nobis offerunt *viginti duae lectiones, de totidem religionis capitulis, praecipue hoc tempore controuersis*, in quibus de *absoluto reprobationis decreto*; de *scientia media*; de *gratia vniuersali*; de *conuersionis modo*; de

iustificacione; de *perseuerantia sanctorum*, similibusque ita disputat, vt doctrinae reformatorum, praesertim absoluti decreti, acerrimum se demonstret defensorem. Exstat etiam in iisdem eius operibus *fasciculus controuersiarum de Dei existentia*, de *scriptura*, de *cognitione Dei*, de *peccato*, de *ecclesia*, de *redemptione*, de *sacramentis*, & de *nouissimis* p. 531. *seqq.* ne quid de eiusdem theologiae scholasticae *synagmate mnenico*, quod pag. 736. *seqq.* legitur, dicam. Cum autem in hisce, praesertim in *fasciculo controuersiarum*, placita quaedam aut ecclesiae anglicanae propria, aut a reliquorum reformatae ecclesiae doctorum sententia abeuntia, defendisset; aduersarium nactus est SAM. MARESIUM, quippe qui *examen theologicum, quatuor insignum quaestionum, de episcoporum origine, de clericorum iurisdictione temporali, de diuortii seu dissolubilitate matrimonii quoad vinculum, & de annihilatione, oppositum eorum decisioni praepositorum per reuerendum virum Ioan. Prideaux, nuperum episcopum Wigorniensem*, in lucem emisit. Nimirum, ad diuortia quod attinet, adseruat Wigornienfis praesul, vinculum matrimoniale ne per adulterium quidem prorsus dissolui, quae & romanenum est sententia; mundum autem dum non solum mutandum, aut repurgandum, sed omnino destruendum statuit, ad plerorumque nostrae ecclesiae theologorum opinionem accedit. *Examen* hocce MARESI recudi itidem curauit 10. HENR. HEIDEGGERUS, qui & ipse mirifice eisdem in praefatione iam memorata, scripta episcopi Wigornienfis laudat, vt tamen suum non minus in quibusdam testetur dissentium. Nonnullis & scholastica, qua cuncta tractat, methodus displicet.

Paullo propius iam ad nostra accedit tempora EDV. STILLINGFLEET, episcopus itidem Wigornienfis, & inter maxima Britanniae lumina suo iure referendus.

Varia

Varia is, nec vnus generis, ingenii sui praestantissimi, quae huius loci sunt, reliquit monumenta. Ad veritatem religionis christianae, scripturaeque sacrae diuinam auctoritatem contra atheos, hominesque profanos, adferendam, spectant *origines eius sacrae*, magna eruditorum ad probationem exceptae, & in lingua quoque germanicam translatae, editaeque Bremae an. 1695. 8. Cum primis id in iis agit, vt veritatem historiae, quae in sacris litteris continetur, in tuto collocet, nec ex gentiliū monumentis ad eam labefactandam aliquid peti posse, ostendat. Constitutum illi erat, quidquid ad fundamenta religionis naturalis & reuelatae pertinet, supplere, idque quinquē libris complecti, ex quibus non nisi *libri primi caput primum integrum*, secundum autem imperfectum mutilumque reliquit; quae ex vltima libri huius editione Cantabrigienſi, operibus eius, iunctim Londini an. 1710 sex voluminibus in fol. euulgatis, inferuntur. Vt vero in *capite primo* operis istius, ad finem non perducti, varias atheorum cauillationes retundit; ita eidem hominum generi obuiam iuit in *epistola ad deistam pro adferenda sacrarum litterarum auctoritate, & religionis christianae veritate*, quam anglicana lingua scriptam, in latinam conuertit ANDREAS ADAMVS HOCHSTETERVS, theologus quondam Tubingenſis clarissimus, Vlmæ 1695. 8. Nontantum autem atheorum hac ratione proſtigauit stultitiam STILLINGFLEETVS, sed & cum Socinianis congressus est. IOANNIS namque CRELLIO *dissertationem de satisfactione Christi* opposuit, primum an. 1569 editam, deinde anno 1697 recusam quod luculenta praefatione, in qua contra quosdam, huic errori in Anglia patrocinantes, euincit, etsi interdum Sociniani recentiores paulo mollius loquantur, nondum tamen eos desisse in hoc capite a nobis dissentire; vt adeo nefas sit, aut negligere hancce de ſa-

tisfactione Christi controuerſiam, aut inter *λογισμους* referre. Pars altera istius tractatus scripta est occasione controuerſiarum circa annum 1694, apud presbyterianos in Anglia inter *antinomos & neonomos* ortarum. *Antinomi* namque, cum primis eorum antesignanus D. CRISPINS, contendeant, satisfactionem, & quae eius causa facta fuerit a Deo, surrogationem personarum, ita esse concipiendam, vt vi eius *peccata electorum ipsa, prout a reatu distinguuntur, cum personalis reatu culpae ac poenae, ipsaque turpitudine & macula peccatorum, transferretur in Christum, vt ille aequè esset peccaminosus, ac ipsi peccatores*; vnde porro concludebant, satisfactione praestita, electos eadem perfectione esse iustos, qua Christus est iustus, vt proinde ab illorum parte nulla prorsus sit conditio gratiae; remissioque peccatorum sit porius conditio fidei, quam fides conditio remissionis peccatorum; hinc & ante fidem iustificari hominem, fidemque solum pro declaratione iustificationis esse reputandam. *Neonomi* contra, quos adpellabant, speciatim BAXTERVS & WILLIAMS, adferebant, Christum non tamquam peccatorem, sed tamquam *mediatorem*, puniri ob peccata, eorumque poenas sustinere, adeoque Deo patri satisfacere, *poena non proprie meritis ipsius debita, sed analogica*, in quantum non ei infligitur, qui eam ipse promeruit. Rogatus itaque, vt de hisce iudicium ferret, STILLINGFLEETVS, eorum, quos primo loco commemorauimus, sententiam damnauit, & antinomismi mysteria, in illa latentia, demonstrauit; eorum contra, qui illis se opponebant, doctrinam approbavit, & a Socinianismi suspitione liberauit. Legenda de hisce *acta eruditor. Lips. anno 1712. mense Mart. p. iii.* Ad easdem, de quibus dicere coepimus, cum Socinianis controuerſias spectant etiam STILLINGFLEETI nostri *vindiciae pro doctrina de sacro - sancta trinitate, vna cum*

obiectionum nuper a Sociniano ex scriptura, antiquitate, & sana ratione, solutione; nec non praefatione diuersos doctrinam de trinitate proponendi modos, & finem, ad quem Socinianismus collineat, concernente, Londini 1697. 8. in quibus multa occurrunt, quae illos, qui a Socinianorum sibi cauere erroribus volunt, ignorare non decet. Recte autem prorsus in praefatione docet, eos, qui nouos modos ex philosophorum placitis mysterium hocce explicandi, excogitant, nihil aliud agere, quam vt illud aduersariorum ludibrio exponant. Hinc enim contigisse, vt nonnulli quintuplicem faciant trinitatem Ciceronianam, secundum quam exemplo CICERONIS tres personae tantum sint tres relationes; Cartesianam, qua tres infinitae mentes, seu spiritus, vnum Deum constituent; Platoniam, quae personarum admittit subordinationem; Aristotelicam, qua tres personae vnam specie substantiam conficiant; & denique trinitatem vulgi, hoc est, eorum hominum, qui mysterium trinitatis se credere profitentur, nec tamen sciant, quid sibi velint, nec vt hoc intelligant, sint solliciti. Dum vero auctor in ipsa tractatione contra eos disputat, qui nullam esse substantiae & personae, distinctionisque inter vtramque, cognitionem nostram, a qua tamen cognitio mysterii trinitatis pendet, contendunt; IO. LOCKIO eam tribuit sententiam, ac si docuisset, nullam dari substantiam ideam. Hoc autem cum LOCKIUS aegre tulisset; certamen eam ob causam inter vtrumque exortum est, scriptis quibusdam agitata, quae recensentur in actis cruditor. Lipsiens. anno 1699. mense Ianuar. pag. 12. seqq. item p. 19. quemadmodum ipsae vindictae ibidem exhibentur anno 1698. mense Nou. p. 496. seqq. Non segiore denique in pontificiorum erroribus profligandis se demonstrauit STILLINGFLEETVS. Documento esse potest eius concilium Tridentinum ad traditionem catholicam examinatum &

reprobatum. Cum enim romanenses tantopere traditionem iactent; exemplis quibusdam ostendit, decreta concilii Tridentini verae ac genuinae traditioni repugnare. Commentatio haecce, angliae, vt praecedentes, scripta, Londini prodiiit, anno 1688. 4. Praeterea & dissertationem scripsit, de idololatria, quae in ecclesia romana obtinet, deque periculo salutis in eius communionem, nec non fanaticismo & diuisionibus eiusdem ecclesiae. Huic dissertationi cum libelli quidam oppositi fuissent; defensionem eius in se suscepit, in responsione aliquot tractatus recens citatos occasione dissertationis de idololatria ecclesiae romanae. Mitto reliqua, ad easdem cum pontificiis controuerbias referenda, quae in operum eius volumine IV. V. & VI. continentur.

STILLINGFLETO iungimus IOAN. EDVARDI, praestantissimum itidem Angliae theologum, qui in variis dissentientium erroribus profligandis studium suum diligentissime demonstrauit. Ad Socinianorum placita profiganda spectant litterae illae, quae cum celeberrimo philosopho IOAN. LOCKIO illi intercesserunt. Cum enim hic librum notissimum, *de religionis christianae, prout in sacris litteris traditur, rationalitate*, edidisset; EDVARDI meditationes quasdam de causis & occasione atheismi, hodierni praesentis saeculi, in lucem emisit, in quibus passim LOCKII sententias, vt periculi plenas, nec alienas a Socinianismo, immo ab atheismo, perfringit. Hisce vero meditationibus vt IO. LOCKIUS vindicias fidei christianae religionis rationalitate opposuit; ita EDVARDI rursus causam suam egit in Socinianismo declarato, siue dissertatione, in qua vanitas nuperi scriptoris rationalitatis religionis christianae, de vnico fidei articulo ostenditur; accedit breuis ad alterius cuiusdam Sociniani obiectiones responsio; Londini an. 1696. 8. Id nimirum vitio vertit LOCKIO, quod vnicum tantum fidei articulum consti-

situat, *Iesum esse Messiam*, idque ea ratione, vt cuncta, quae de eo dicit, Sociniani facili negotio admittere queant; quod satisfactiois Christi nullam mentionem fecerit, aut certe subobscure solum, quod ipse non diffitetur LOCKIUS; quod ad explicanda & probanda fidei fundamenta, epistolica apostolorum scripta adhibere noluerit, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ad quae LOCKIUS ita respondet, vt dubitem, an omnibus satisfaciatur. Contra atheos disputat EDVARDI in *demonstratione existentiae, atque providentiae Dei, & contemplatione visibilis structurae maioris & minoris mundi hausta*, Londini 1691. 8. Idem hominum genus perfringit in doctrina fidei & iustificationis, Londini an. 1708. 8. edita, quamquam ex instituto eo comparata non sit. IOANNIS namque TOLANDI librum *de christianismo mysterii exparte*, atro notat lapillo; quod, reuelationem diuinam adensus fundamentum esse, negat; non minus vero & IO. CRATIGIUS ob *principia mathematica theologiae christianae* illi vapulat, quod, fidem in probabilitate historica euangelii constituens, per calculos analyticos probare voluerit, probabilitatem historiae Christi, prout ex traditione orali tantum pendet, sub finem saeculi octauo euauuisse; probabilitatem autem historiae Christi, litterarum monumentis consignatae, post annos 3150 a natiuitate Christi euanescente debere; indeque porro vocato in subsidium loco *Luc. XVIII. v. 8.* concluderit, ante istum annum Christum ad extremum iudicium non venturum. Cumprimis adhuc huius loci est eiusdem EDVARDI *discursus liberior de veritate & errore, quatenus imprimis ad religionem spectant, in quo inueniendi illam atque obtinendi, hunc vero cognoscendi euitandique certa ratio proponitur, & varii auctores, praecipue autem episcopi Sarisberiensis expositio triginta nouem articulorum ecclesiae anglicanae perpenduntur &c.* Londini 1701.

8. Principia enim ista generalia de veritate & errore, rationeque illam recte cognoscendi, hunc autem euitandi, itemque de variis errorum causis, etsi a plerisque, qui ad theologiam polemicam accedunt, negliguntur; rite tamen in ea processuris cognitu prorsus sunt necessaria. Reuelationis autem diuiniae, & scripturae sacrae necessitatem ac praestantiam dum adstruit; TILLOTSONIVM simul ac LOCKIVM refellit, quod veritatem, a Deo nobis manifestatam, non aequae certam esse, arbitrentur, ac illam, quam lumen naturale nobis suppediat, seu quae ex naturae consideratione hauritur. De episcopi Sarisberiensis, seu GILB. BYRNETI *expositione triginta nouem articulorum ecclesiae anglicanae*, in qua non tantum auctori huic, sed & aliis, nonnulla displicuere, iam alibi dictum, & deinceps aliquid monendi recurret occasio. Denique cum nostra aetate GVIL. WHISTONVS Arianam magno conatu reuocaret impietatem; EDVARDI haud vltimus inter eos esse voluit, qui eam profligare suarum duxerunt esse partium; idque in breuibz quibusdam *observationibus & animaduersionibus, in Whistoni nupera scripta sub titulo: primaeuus christianismus resuscitatus*, edita, egit Londini an. 1712. 8. In hisce itidem, vti & in reliquis, huc vsque enarratis, anglico vsus est sermone.

A IOANNE hocce EDVARDI, cuius commemorauimus scripta polemica, diuersus est IONATHAN EDVARDI, cuius tamen similiter in controuersis cum Socinianis haud ignobile nomen est. Praestantissimum enim prorsus in hoc genere, sed anglicana lingua concinnatum, reliquit opus, quod inscribitur: *antidotum contra Socinianismum, commensurans directam eius cum religione a Deo in scriptura reuelata pugnam*. Quatuor id absoluitur partibus, quarum prima Oxonii an. 1693. 4. vltima ibidem an. 1703 lucem adspexit publi-

publicam. Hoc vero proprium sibi habet & peculiare, quod, cum reliqui veritatem contra Socinianorum insultus defendant; ipse contra illorum adoriatur errores, & quam vehementer cum verbo Dei pariter ac sana ratione pugnet, demonstret. Nec praetermittendus nobis hic est WILHELM. SHERLOCKIUS, haud obscuri nominis inter Anglos theologus. Praecipue autem & illi cum Socinianis res fuit, quibuscum recentiori aetate vel maxime ecclesiae anglicanae doctoribus consistendum fuit. Cum enim duo in Anglia scripta typis exscripta fuissent, ad Socinianorum dissimulandos errores comparata, alterum: *notae breues ad symbolum sancti Athanasii*; alterum: *breuis historia unitariorum*, inscriptum; hisce obuiam ire SHERLOCKIUS sui arbitratu est esse muneris. *Vindicias itaque edidit dogmatum de sacro-sancta trinitate & filii Dei incarnatione*, Londini 1690. 4. In quibus licet erudite contra aduersarios suos disputet, multaque adferat lectu digna; nonnulla tamen adiniscet, quae non omnibus probabuntur, suaeque de summis mysteriis philosophandi cupiditati, plus, quam decet, indulget. Isdem diuinitatis Christi hostibus opposuit *scripturae sacrae de deitate nostri saluatoris testimonia explanata & vindicata*; Londini 1706. 8. Additum est huic opusculo *examen dissertationis de defensu hominis Iesu Christi ex caelo in terram, uti & de regressu eius in caelum*; in quo FOVLERI sententiam, de praeeexistentia animae Christi, refellit. Ad atheorum autem Epicureorumque impietatem proscribendam comparatus est *discursus eius de providentia diuina*, Londini an. 1694. 4. editus, iam antea *discursum practicum de iudicio extremo* in lucem emiserat, in quo cum docuisset, mundum providentia regi; ex instituto deinceps naturam indolemque providentiae diuinae explicare, ut ad eam agnoscentiam omnes adducerentur, operae

putauit esse pretium. Denique in animis suorum contra pontificiorum errores praemuniendis suo deesse noluit officio; lecturae prorsus dignum est *anidotum eius contra papismum*, quod ex lingua anglicana, qua & reliqua scripsit, in gallicanam translatus Hagae Comitum lucem adpexit an. 1721. 8. Duabus illud absoluitur partibus, quarum prior consilium de ratione cum pontificiis disputandi, suppeditat; posterior autem, quousque papismus vero christianae religionis scopo e diametro aduersetur, ostendit.

GILBERT. BYRNETVS, episcopus Sarisberienfis longe celeberrimus, maximum equidem & immortale, ob *historiam reformationis ecclesiae anglicanae* nominis decus consequutus est, de qua alibi dicendi locus erit; reliquit tamen & alia ingenii monumenta, ob quae & hic eum commemorare decet. Quo pacto clerus gallicanus, qui romanae ecclesiae partes sequitur, an. 1682 congregatus, *commonefactionem* ad Galliae protestantes ediderit, modosque XVII, quibus horum conuersio seu reditus ad ecclesiam romanam procurari possit, proposuerit; non temere quemquam fugit. Nec defuerunt, qui *commonefactionem* istam, *methodosque*, sub examen revocarent, artesque, omnis fraudis plenas, sub hisce integumentis latitantes, detegerent, quos inter haud vltimo loco BYRNETVM ponendum esse, *animaduersiones eius in aeta nuperorum comitiorum generalium cleri gallicani, siue examen commonefactionis pastoralis, & methodorum, quas clerus proposuit*, docet, quod & ex anglicana lingua in gallicanam a ROSEMYNDO translatus, Londini prodit an. 1683. 12. Non tantum autem, quid tum in *commonefactione* ista, tum in *methodis*, reprehensione dignum sit, ostendit; sed & quae romanensibus conuincendis conducant, quaeque eorum religionem suspectam reddant, indicat; cuiusmodi est, quod

sibi

sibi auctoritatem, definiendi credenda, arrogant, & caecam obedientiam exigant, quodue plurima illorum dogmata ad euehendam cleri potentiam sint comparata, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Quae saeculo proxime elapso romano pontifici cum Galliae rege, de iure, quod vocant, *regaliae*, intercessit controversia, occasionem BVRNETO praebuit, *historiam iurium principis circa beneficia ecclesiastica & territoria ecclesiae*, edendi, quae Londini an. 1682. 8. lucem adspexit. In ea historiam electionis sacri ordinis virorum, & dotationis reddituumque ecclesiasticorum, a primo noui testamenti tempore ad suam fere aetatem, auctor luculenter describit, vt tamen ecclesiarum, quae in Gallia sunt, praecipue rationem habeat. Vltimam libri huius partem in linguam germanicam transtulit, inscriptamque: *einheimischer Krieg des Papstthums, oder ausführlicher historischer Bericht, von dem neuen Streit in Frankreich wegen der Regalien &c.* edidit HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, Luneburgi, 1689. 4. Nihil nunc dicam de animaduersionibus BVRNETI in librum nonum historiarum Antonii Varillasi, eandemque defensione, itemque, *animaduersionibus in librum tertium & quartum historiae eiusdem Varillasi*; vti nec de animaduersionibus in episcopi Meldensis historiam de variationibus ecclesiarum protestantium. Licet enim in hisce plurima occurrant, quae in controversiis cum pontificiis nobis vsui esse queant; historica tamen cum potius sint, quam dogmatica, rectius alio in loco sedem sibi vindicant. Aliter censendum de eiusdem *responsione ad libellum Samuelis Parkeri, episcopi Oxoniensis, qua refutatur id omne, quod iste attulerat, pro abolitione testificationis illius parliamentariae, transubstantiatione item, & romanae ecclesiae ab idololatria immunitate*, cuius versio gallica Coloniae, vt inscriptio persuadere vult, an. 1683. 12. prod-

BYD. ISAGOGE.

iit. SAMVEL namque PARKERVS, episcopus Oxoniensis, testificationi sollemni omnibus parlamenti membris an. 1578, die 30 Octobr. iniunctae, qua iureiurando erroribus quibusdam romanae ecclesiae speciatim transubstantiationi, cultui Mariae & sanctorum, item sacrificio missae renuntiare debebat, vehementer se opposuit, idque cumprimis egit in *rationibus pro abrogatione testificationis illius sollemnis &c.* Londini anno 1683. 4. editis; hisce ergo dum in *responsione* ista BVRNETVS obuiam iuit, multa de transubstantiatione, de idololatria romanae ecclesiae, similibusque capitibus, erudite disputat. Ipse rursus BVRNETVS multorum irritauit animos, aliorumque expertus est censuras, cum *expositionem triginta nouem articulorum ecclesiae anglicanae* edidisset, eo quod laxiori quadam interpretatione ambiguum vndique istorum articulorum reddere sensum, & quosuis fere sectarios, ipsos etiam Socinianos, ad fidei vnus admittere societatem, nonnullis visus esset. Sed hac de re iam supra dictum est, libri huius II. cap. II. ad §. X.

Missis reliquis, quae adhuc tum de BVRNETO, tum de aliis dici poterant, ad IO. TILLOTSONIVM, archiepiscopum illum Cantuariensem, longe itidem celeberrimum, nos conuertimus. Mirari equidem aliquis posset, eius hic mentionem fieri, cum, praeter *sermones sacros*, magnam partem in linguam germanicam, a IO. BARBEYRACIO etiam in linguam gallicanam, conuersos, eum aliquid reliquisset, quo memoriam suam ad posteros propagauerit, non constet. Sed hi ipsi *sermones*, qui tantam illi peperere laudem, id a nobis postulant, ne cum prorsus hic silentio praetermittamus. Sunt enim inter eos nonnulli, in quibus grauissimi momenti controversias ita tractat, vt ad *hupius* nihil desit. Sic *serm. XI. tom. II. p. 62. seqq.*

Ecc ecc e

62. seqq.

62. *seqq.* ex versione BARBEYRACII, de incertitudine salutis in ecclesia romana differit, seu quanto in aeternae salutis periculo versentur, qui in ecclesia romana sunt constituti; vbi & quaestionem istam, an ex eo quod protestantes concedant, posse aliquem in ecclesia romana etsi difficulter, saluari, cum romanenses contra, in nostra ecclesia aliquem saluari posse, negent, solidum legitimumque argumentum pro defendendo transitu ad ecclesiam romanam desumi queat? solide euoluit. Tyrannidem & saecritiam ecclesiae romanae, quam erga eos, qui a sacris eius alieni sunt, demonstrat, depingit, in sermone: *quod zelus nihil nisi crudelitatem & vindictam spirans, cum genio & scopo euangelii consistere nequeat*; tom. III. p. 1. *seqq.* Contra transubstantiationem ex instituto disputat, eodem tom. III. *serm.* XXVI. p. 311. *seqq.* *Defensionem religionis protestantium, contra accusationem singularitatis & nouitatis*, exhibet *sermon.* XXVII. qui primus est in *tomo* IV. p. 1. *seqq.* *Pracindicia, quae generatim verae religioni obstant*, remouet *serm.* XXVIII. p. 34. *seqq.* Cum magnam erga dissentientes demonstrat lenitatem; eum in suspicionem venisse, ac si tolerantiae limites, ultra, quam par est, proferret, notum est. Fuerunt & alii plures, quorum praecipue in controuersis ecclesiae anglicanae domesticis ita enituit industria, vt nominis inde famam consequerentur; sed vt eos hic commemoremus, instituti nostri non patitur ratio. Consultare de iis iuuabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUM, in *introductione in bistor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 254. seqq.* qui & in praecedentibus p. 146. *seqq.* quorundam Angliae theologorum, qui huius loci sunt, mentionem facit.

Diu satis in Anglia commorati sumus, vt viros doctos, qui certaminibus theologicis inclauerunt, ibi contemplaremur. Reuertendum nunc nobis est in Ger-

maniam. Offert se hic HIER. ZANCHIVS, gente quidem Italus, sed qui in Germania, & primum quidem Argentorati, deinde tum alibi, tum maxime Heidelbergae, docuit. Cum Argentorati esset, magnarum turbarum auctor exstitit, eo, quod CALVINI, ZWINGLIQUE placitis inhaereret, eaque ibi introducere vellet. Eam namque ob causam IO. MARDACHIVS, aliique, acriter se ei opponebant. Accedebat, quod concedere noller, vt TILEM. HESHVSI liber de praesentia corporis Christi in sacra coena ibi imprimeretur. Legendus de hisce VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausfuhrlichen historia motuum &c. part. II. lib. IV. cap. X. p. 284.* qui & obseruat, ZANCHIVM occasionem dedisse, vt controuersia de praedestinatione & absoluto electionis decreto inter nostrates & reformatos palam erumperet, eumque an. 1561 theses de praedestinatione dictasse, in quibus durius hac de re loquutus sit, quam ipse CALVINVS. Ea vero, quae tum hac de re, tum de aliis capibus, contra nostrates scripsit, in *miscellaneis* eius theologicis continentur. Speciatim huc etiam referendi sunt eius de incarnatione filii Dei libri duo, in quibus de reali communicatione diuinarum proprietatum, humanae Christi naturae facta, speciatim de omnipraesentia, disputat. Iussu quoque Frederici III electoris palatini, contra antitrinitarios libros XIII. de tribus Elobim, aeterno patre, filio & spiritu sancto, vno eodemque Iehoua, itemque libros duos de natura Dei, seu attributis diuinis, scripsit. Vtriusque operis cum MELCH. ADAMVS mentionem fecisset, addit: *in his tota oribodoxa de magno illo mysterio doctrina ita explicatur & confirmatur, vt non sine causa omnem absterfisse pudorem illi videri possint, qui plenis buccis & libris ad populum christianum deblaterant; Calvinismum esse aditum ad Arianismum & atheismum; in vitis theologorum exteror.* p. 76.

p. 76. Sed & responſionem, ad cuiusdam Ariani libellum, cui titulus: *antithesis doctrinae Christi & anti-christi de uno vero Deo*; & alia quaedam eiusdem generis, edidit. Praecipua ex reliquis eius scriptis ANT. TEISSIERIVS indicat, dans les *eloges des hommes ſçavans &c. tom. II. p. 161*. Conſtat etiam, omnia ZANCHII ſcripta an. 1613 octo tomis in fol. prodiſſe. PETR. BAEIVS, ea ita comparata eſſe, pronuntiat, vt recentiorum theologorum ſcriptis nihil concedant; eſſi hodie a paucis legantur, & vili vendantur pretio, immo inuoluentis piperi inſeruant; in *diſt. biſt. & crit. voc. Zanchius p. 303*. vbi & plura obſervatu digna de eo occurrunt. DAN. ROSSANVS, theologus Heidelbergſis, qui circa initium ſaeculi decimi ſeptimi an. 1602 mortuus eſt, pro defendenda reſormatae eccleſiae contra noſtrates doctrina, varia edidit, vti ſunt: *Verantwortung der reinen Lehre vom heiligen Nachtmahl, wieder D. Johann Marbach*; *Troſtſchrift an alle Chriſten, ſo von wegen der reinen Lehre vom Sacramenten, vnd beſonders des heiligen Abendmahls, angeſochten werden &c. doctrina de praedeſtinatione breuibus quaestionibus comprehenſa*, & alia. Idem & SAM. HYBERVM reſutauit, in libro, quem inſcripſit: *des Schwindelgeiſts eigentliche Merckzeichen in dem vnrubigen Mann Samuel Huber, der ſich wieder den ewigen vnd gerechten Rath Gottes zu einem Fürſprecher der Verworſſenen vnd Verdammten aufgeworffen hat &c.* DANIELIS huius ROSSANI filius fuit PAVL. TOSSANVS, theologus itidem Heidelbergſis, & palatinatu diſſecto, paſtor Hanouiienſis. Notus quidem praecipue eſt ob *biblia germanica* (ex verſione beati LVTHERI) notis ad marginem, quibus textus explicatur, *illuſtrata*, de quibus alibi dicendi locus erit; ſcripta tamen etiam quaedam polemica edidit. Inter ea vero maxime obſervatu digna acta colloqui, inter Stephanum Laſu-

rum, regiae maiestatis britannicae legatum, & D. Matthiam Höe ab Höeneegg, an. 1613 dominica quafimodogeniti Dredae in aula habiti, quae Oppenheimii an. 1615 in lucem emiſit. STEPHANI namque LASVRI, Britanniae regis legati, & WELLERI epistolae, ex quibus conſtat, HOEVVM, vt probaret, Chriſtum per clauſas ianuas ad diſcipulos ſuos intraſſe, ad particulam *da* promouaſſe, quae Ioan. XX. 19. exiſtet, quaeue ibi non legitur, in hiſce actis completus eſt; de quibus IO. FABRICIVM conſulere iuuabit, in *hiſtoria biblioth. Fabricianae part. IV. p. 513*. AMANDVS POLANVS a POLANSDORFF, Oppauiae Sileſiorum natus, Baſilae theologiae docuit, ibidemque an. 1610 vitam cum morte commutauit. Praeter *ſynagma theologiae chriſtianae*, Hanouiae an. 1610 editum, in quo & polemica attingit, itemque *ſyllogen theſum theologicarum*, alia quoque ad doctrinam, quam reſormatae eccleſiae doctores proſitentur, deſenſionem ſpectantia, in lucem emiſit. Praecipuum inrer ea locum tenet *collegium eius anti-Bellarminianum*, ſupra nobis, cum de BELLARMINO ageremus, iam commemoratum; nec praetermiſſum ADRIANO BAILLETO *des ſatyres perſonnelles &c. tom. I. p. 96*. Edidit idem, vt reliqua mittam, *Erklärung etlicher ſtreitiger Punkten in Religions-Artickeln von Chriſto vnd der ewigen Gnaden-Wahl Gottes*; itemque *didactiam de aeterna praedeſtinatione*, quae controuerſis, ſuper quibus inter nos & reſormatos diſputatur, inſeruiunt. A GYIL. FORRESTIO, in *conſiderat. controuerſiar. p. 402*. POLANVM ſcriptorem (contra pontificios) rigidiffimum vocari, obſeruat FABRICIVS, in *hiſtor. biblioth. Fabricianae p. 379*.

Circa initium ſaeculi decimi ſeptimi academiam Heidelbergſem ornauiſt DAVID. FAREVS, quippe qui an. 1624 mortuus eſt. Varia ſi pro ſuae eccleſiae dogmatibus ſubiit certamina. Idque mirum non

est, cum, obseruante PETR. BÆLIO, receptae doctrinae fuerit tenacissimus, acerrimusque nouarum opinionum hostis; quo nomine & arctissima cum SIERANDO LVBERTO, theologo Franecquerano, qui eodem ingenio fuit, illi intercessit amicitia. Eamque ob causam aptissimum eum fuisse, qui synodi Dordracenae patribus adnumeraretur, idem BÆLIVS pronuntiat; cui tamen ob senectutem, corporisque imbecillitatem interesse non potuit; vid. eius *distion. hist. & crit. voc. Pareus p. 2296*. Ramificam philosophiam, quae eo tempore philosophorum scholas turbabat, maximopere illi displicuisse, facile intelligere licet. Sed ut ad ea, quae nostri instituti sunt, accedamus; ex plurimis scriptis polemici, more nostro ea, quae maxime obseruatu digna videntur, indicabimus. De bibliis germanicis LVTHERI cum adnotationibus, cura & opera DAV. PAREI Neostadii an. 1539 editis, & orta hinc cum IAC. ANDREAE lite, *capite sequenti* ex instituto dicemus. Nec repetemus ea, quae pro defensione IO. CALVINI contra AEGID. HUNNI *Caluinum iudaizantem* scripsit, quippe quae supra iam enarrauimus. Ad ea, quae nostratibus opposuit, spectat methodus obiquitariae controuersiae; itemque libri quinque de littera & sententia verborum domini in sacra eucharistia, quos ALB. GRAVERVS in *anti-Pareano* propugnaculo, suae solidae & inuictae defensione argumentorum, quibus Calvinistarum metonymia, quam verbis Christi in sacra coena affingunt, funditus destruit, confutauit. Conferendus ADRIANVS BAILLETVS, *des sçayres personnelles &c. tom. I. p. 361*. vbi *anti-Pareos* quosdam recenset. Non minus & pontificios subinde in scriptis suis adgressus est, variaque illi cum leuitis intercesserunt certamina, speciatim cum MART. BECANO, inter cuius opuscula nonnulla PAREO opposita exstant, ut: *de circulo Calvinifico contra Dauidem*

Parcum; item *quaestiones Calvinisticae contra Pareum*, vbi theses eius de peccato oppugnat, in quibus negauerat, CALVINVM docuisse, Deum esse auctorem peccati. De lite autem cum IO. MAGIRO, Iesuita, cui PAREI oratio, *de Iesuitarum strophis circa canonem sacrae scripturae* occasionem praebuit, scriptisque vtriusque editis, legendus PETR. BÆLIVS, in *distion. hist. & crit. voc. Pareus p. m. 2298*. Praecipuum inter omnia PAREI scripta locum, ni fallor, promeretur eius *irenicum*, siue de *unione & synodo euangelicorum concilianda liber votiuus, paci ecclesiae & desiderijs pacificorum dicatus*, Heidelbergae an. 1614. 4. In eo namque viam planam placidamque ostendere voluit, qua ordines theologici protestantes ex tot bellorum ac contentionum Labyrinthis emergere, & pacem ac concordiam consequi possint. Sed pacis istius conditiones, quas proposuit, cum nostratibus suspectae essent; id quidem palam ostendere ac demonstrare nonnulli suarum duxerunt partium, ut, IO. GEORG. SIGWARTVS, theologus Tubingenfis, in *admonitione christiana de irenico Parei*, Tubingae an. 1616, cum primis vero LEONH. HVTTERVS, in *irenico vere christiano, siue de synodo & unione euangelicorum non solum concilianda, tractatu theologico, irenici D. Dauidis Parei consilia callida, lubrica, insidiosa, quibus ecclesiae Dei, pacem non euangelicam, sed Samaritanam, concordiam non orthodoxam, sed Ariminensem & haereticam, nimium quantum persuadere satagit*, *denique parâ nitâac, quod aiunt, persequente, examinante, refellente*, Wittebergae anno 1618. fol. Caput autem causae suae PAREVS in eo constituit, quod putat, dissensum inter nostrates & reformatos minime esse fundamentalem. Quod & recte LEONH. HVTTERVS obseruat, qui hac de re verba faciens, & hoc quidem, inquit, est *primarium caput, a quo vniuersa syncretismi Pareani structura maxime dependet*;

pendet; p. 22. *Commentarium* PAREI in epistolam ad Romanos Iacobo I Angliae regi adeo displicuisse, ut eius iussu manu carnicificis fuerit combustus, constat. Monarchomachorum enim in eo adprobauerat principia. DAVID quoque OWENS, Angliae theologus, ideo *anti-Parcum* scripsit, seu *determinationem de iure regio contra Dauidem Parcum*, Cantabrigiae anno 1622. 8. cui PHIL. PAKES, patris sui causam acturus, responsionem opposuit, quam mirum in modum exagitat, ac perstringit ADR. BAILLETVS, *des Satyres personnelles &c. tom. II. p. 146.* forte non secum expendens, ex pontificiis esse, qui aut eadem, aut longe adhuc deteriora contra summos imperantes, non modo scripserunt, sed & egerunt. Differit & hac de re PETR. BAEIVS, l. c. p. 2297. lit. E. IO. PISCATOR, theologus Herborensis, ob nouam scripturae sacrae versionem germanicam, commentariosque in veteris ac noui testamenti libros, de quibus suo loco dicemus, notior est, quam ob scripta polemica; quamquam & in hisce ingenii sui periclitari vires voluerit. Documento esse possunt *quaestiones eius rhetoricae de verbis domini, hoc est corpus meum, an sit in illis tropus, quisnam ille sit, & in qua voce?* Herborenae 1587. 8. Ad easdem, quae nobis cum reformatis intercedunt, controuersias spectat *antidromus eius ad prodromum Andreae Schafsmanni*, itemque *responsio ad problemata sacra Petri Piscatoris*. Vtrumque librum inter scripta nostratibus opposita laudat IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecario quadripartito lib. II. cap. II. p. 380.* Et ad vltimum quidem quod attinet, eodem circiter tempore, quo IO. PISCATOR vixit, in academia nostra Ienenſi PETR. PISCATOR floruit, qui reformatorum placitis *problemata ista sacra* opposuit, ad quae IO. PISCATOR respondit. Eiusdem potro generis sunt *admonitio eius de Buscheri ex-*

citationibus, itemque *responsio ad elenchos Buscheri*. HEIZO namque BUSCHERVS, scholae Hanoueranae rector, ecclesiae nostrae causam contra PISCATOREM variis scriptis egit, quae CHRISTOPH. HENDREICH recenser, in *pandectis Brandenburgicis voc. Buscherus p. 805.* Nec nudus certaminum, quae isto tempore inter remonſtrantes, ac contraremonſtrantes agitabantur, spectator esse voluit PISCATOR, quin potius ab horum se stare partibus, non vno scripto testatus est. Docet hoc *responsio eius apologetica ad Conradi Vorſtii paraſeuten*; itemque *notae ad Contr. Vorſtii collationem*; *responsio quoque ad apologeticum Bertii de praedestinatione*, & alia. Singularem etiam cum ipſemet, de obedientia Christi actiua, ad satisfactionem eius vicariam non pertinente, foueret opinionem; quamquam ea in re GEORG. KARGIVM siue PARSIMONIVM sibi praecuntem habuerit; quorundam ex suis contra se irritauit animos. Rem omnem edidit CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *schediasmate theologico de formula consensus helvetica &c. cap. I. ad §. VII. p. 18.* qui & de reliquis PISCATORIS scriptis agit, in *introduc. in histor. theologiae literar. notis amplissimis illustrata ad §. VIII. p. 212.* LVD. ELL. DVFIN, cum *commentariorum PISCATORIS in nouum testamentum mentionem fecisset*, eruditionis equidem & *laudem* illi non denegat; cum tamen minutius inhaereat, illi loque vtatur scholastico; tedium eum creare lectoribus, adserit. Nec de scriptis eius polemicis aliter censendum putat. Etsi enim rerum notitia illi non desit; deiectionem tamen ingenii sublimioris obſtare, quo minus scripta eius placere queant; *biblioth. des auteurs separée de la communion de l'Eglise Romaine tom. II. part. I. p. 380.*

LVD. CROCIVS, theologus Brementis, non vnam ob rationem nobis hic commemorandus est. Cum romanensis

bus enim pariter ac nostratibus non semel in arenam descendit; nec tamen suae etiam ecclesiae theologis prorsus placuit. Ad romanenses quod attinet, ROB. BELLARMINVM praecipue sibi oppugnandum, fumsit, in *periculo opinionum aliquot praedicatorum Rob. Bellarmini*; item, in *disputationibus de verbo Dei*; porro de Christo, capite ecclesiae unico & vero, aliisque. Sed & de fide disputationem scripsit contra IO. MVLHVSIVM, Iesuitam non ignotum, vero nomine SPINNAES dictum. Ex nostratibus MATTH. HOEVS & BALTH. MENTZERS, hic tamen praecipue, illum aduersarium expertus est. HOEVS quidem in *examine Caluinisticae descriptionis Hoii*; MENTZERS autem in scriptis quibusdam ad Augustanam confessionem spectantibus. VRBANO nimirum PIERIVS ex illorum numero, quos crypto-Caluinianos vocabant, ex Saxonia eiectus, Bremam tandem se contulerat, ibique obiit. Hic cum a libris ecclesiae nostrae symbolis dissentire, videri noller; BALTH. MENTZERI collationem Augustanae confessionis cum doctrina Caluini, Bezae, & seciorum aegerime tulit; cum autem morte praepeditus suam hac super re mentem explicare non posset; LVDOV. CROCIVS hoc sibi datum credidit, idque in dissertationibus quibusdam anno 1617 egit, in quibus & PIERIVM defendit, & probare simul voluit, reformatos pro Augustanae confessionis sociis agnoscendos esse. Tum vero MENTZERS *defensionem collationis Augustanae confessionis cum doctrina Zwingli-anorum & Caluinistarum, oppositam Vrbanio Pierio & Ludouico Crocio*, in lucem emisit, Gieslae anno 1618. 4. Cui quod statim CROCIVS non responderit, inde contigit, quod eodem tempore synodo Dordracenae interesset. Fecit tamen illud an. 1621 edito *apologetico pro Augustana confessione contra Balth. Mentzerum*, eiusque *collationem & defensionem anti-Pierianam*. Nec ex campo discessit MENTZERS,

quin potius circa initium anni 1623, vel potius finem 1622, prodire iussit *anti-Cro-cium suum, siue contra apologeticum Ludouici Crocii pro Augustana confessione*. Sed & alia vtrunque sequuta scripta, de quibus legisse iuuabit ADRIANVM BAILLETVM *des satyres personnelles &c. tom. I. p. 327. segg.* Lucem hinc capient, quae supra diximus, cum de iis, qui Augustanam confessionem scriptis suis illustrarunt, verba faceremus, libri huius II. cap. II. ad §. XI. Suae autem ecclesiae doctoribus LVDOVICVS CROCIVS ideo displicuit, quod diuinae gratiae amplitudinem adfereret, & in dogmate de praedestinatione PHILIPPI MELANCHTHONIS se profiteretur discipulum; quam quident sententiam suam in *syntagmate theologiae* palam proposuerat, ad cuius defensionem duodecadem *dissertationum exegeticarum & apologeticarum* publicae luci exposuit. Quam acerbas autem suorum ideo expertus sit censuras, ex ista *dissertationum duodecade* constat; quod & vir eruditissimus IO. LAVRENT. MOSHEMIVS docet, in *consultatione de auctoritate concilii Dordraceni paci sacrae noxia §. VIII. p. 24.* conferenda & quae §. XXXI. p. 99. leguntur. Eodem fere tempore, quo LVDOV. CROCIVS vixit, Marpurgi floruit, & theologiam docuit IO. CROCIVS. Obiit namque an. 1659, cum LVDOVICVS an. 1655 vitam cum morte commutasset. Non minus vero & Marpurgensis ille theologus scriptis polemicis inclauit. Inter ea, quibus pontificios impugnauit, eminet eius *anti-Becanus*, de quo, uti & scriptis eristicis, quibus occasione praebuit, specialem de *anti-Crocio a MICHAELE CORNAEO*, Iesuita, illi opposito, supra iam diximus, cum de BECANO verba faceremus. Potest huc etiam ferri, *commentarius eius de purgatorio pontificio decem disputationibus interliniis*. Nostrates praeter alia ferunt conuersationis Prutenicae partes duae, quibus

bus controuersiam, quae a Prussis ipsi mota fuerat, expeditiuit. Cuius operis quanam sit ratio, condiscere licet ex CHRISTOPH. HARTKNOCHII *preussischer Kirchen-Historie lib. II. cap. VII. p. 526.* item pag. 538. f. 99. In eo uero cum & BALTH. MENTZERVS a CROCIO lacessitus esset; *absterisionem calumniarum Ioannis Crocii* edidit; cumque CROCIVS pariter secundae conuersationis istius prutenicae defensionem in lucem emisisset; MENTZERVS mox *responsione* quadam defensionem istam excepit. Praeterea, quoniam IO. AFFELMANNVS, theologus Rostochiensis, *triadis syllogismorum, de auctore peccati, fractione panis, & imaginibus*, ediderat; & reformatorum in hisce refutauerat placita; CROCIVS horum causam defendere uoluit, in *consideratione triadis syllogismorum D. Ioannis Affelmanni*; pro AFFELMANNO calammum iterum stringente GEO. ROSTIO, in *anti-Crocio, seu vindicatione triadis syllogismorum Ioan. Affelmanni, de auctore peccati, fractione panis eucharistici, & imaginibus*, Rostochii 1625. 8. quem adeo ob id anti sibi non praetermittendum censuit ADR. BAILLETVS *des satyres personnelles &c. tom. I. p. 331.* Idem etiam IO. DEUTSCHMANNI *anti-Crocium seu apologiam Augustanae confessionis anti-Crocianam* ibidem commemorat, euulgatam Wittebergae an. 1670. 4. Nimirum praeter alia IO. CROCIVS *commentarium de Augustanae confessionis societate* ediderat, in quo id agebat, quod reformatae ecclesiae doctoribus sollemnē est, ut probaret, reformatos a societate Augustanae confessionis excludendos non esse. Quemadmodum autem BALTH. MENTZERVS, in suis contra LVD. CROCIVM *disceputationibus*, reformatos perperam Augustanae confessionis sibi vindicare societatem, demonstrauerat: ita DEUTSCHMANNVS idem in *anti-Crocio* suo facere uoluit. Ceterum CROCIVS hie non cum pontificiis modo, & nostratibus, sed

& cum Socinianis, remonstrantibus, anabaptistis, aliisque confixit, immo & speciatim Weigelianos confutare consultum duxit, in *anti-Weigelio, siue confutatione theologiae Weigelii*, Cassellis anno 1651. 4. edito, cuius itidem ADR. BAILLETVS meminit, *l.c. tom. I. p. 421. f. 99.* De *liberionum* denique haeresi *disputationes IX.* in lucem emisit.

Haud obscurum etiam inter polemicos reformatorum theologos est IO. BERGII, concionatoris aulici apud electorem brandenburgicum, nomen. Sed de controuersia, quae illi ob librum, *daß die Worte Christi noch fest stehen &c.* initio cum IO. HIMMELIO, theologo lenensi, deinde cum ABRAH. CALOUIO intercessit, iam egimus, cum de CALOUIO uerba faceremus. Reliqua de eo legi possunt apud IO. FABRICIVM, in *historia bibloth. Fabricianae part. IV. pag. 516.* Quaedam etiam memoratu digna, nec ab hoc loco aliena, refert CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, in *der preussischen Kirchen-Historie lib. II. cap. IX. p. 590.* Nimirum cum BERGIVS inter eos nomen suum professus esset, qui, dissensum inter nos & reformatos minime fundamentalem esse, credunt, & hac ratione pacem ac concordiam inter utramque partem promouere cupiunt; in publica tamen disputatione dicere non dubitauit: *fateamur, nos reformatos non posse uos Lutheranos pro fratribus agnoscere, quamdiu uestros errores foueatis ac defenditis; ut HARTKNOCHIVS l.c. auctor est.* De MARCO WENDELINO beatus CHRIST. KORTHOLTVS noster, in *prodromo ingenui cultoris theologiae academico pag. 89.* pronuntiat, eum instar multorum esse posse, ut qui prae ceteris reformatorum doctrinam singulari cura proposuerit, confirmauerit, & vindicauerit, tum in *theologia sua christiana, & systemate maiori*, tum praesertim, quod ad capita, inter nos & ipsos controuersa, attinet, in *exercitationibus theologi-*

sis, beato IO. GERHARDO nostro oppositis. De hisce autem WENDELINI exercitationibus, vti & CHRISTOPH. FRANKII, theologi Kilonienfis, exercitationibus anti-Wendelianis, cum supra iam, quando de GERHARDO verba fecimus, dictum sit; nunc solum addimus, GEORGIVM quoque MOEBIVM, theologum Lipsiensẽ, disputationem conscripsisse de gratia irresistibili a Caluianis hactenus mordicus defensa, inprimis a Marco Friderico Wendelino part. II. exercitationum theologicarum contra merentissimum theologum D. Gerhardum magno conatu propugnata. Cui cum IO. HEINIVS, theologus Marpurgensis, quaedam opposuisset, idẽ MOEBIVS disputationem apologeticam in lucem emisit contra HEINIVM, qui ex nouem WENDELINI argumentis, pro gratia irresistibili adlatjs, & in priori disputatione a MOEBIO refutatis, tria priora vindicare conatus fuerat. SAM. ANDREAE mentionem iam fecimus, cum de IO. MVSÆO nostro loqueremur. Dicendum nunc etiam esset de IO. CHRISTOPH. BECMANNO, SAM. STRIMESIO, BARTH. HOLTZVSSIO, aliisque, qui nostra ætate nominis celebritatem in certaminibus theologicis consequuti sunt. Sed de STRIMESIO ac HOLTZVSSIO, eorumque scriptis, conferre iuuabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM, in introductione in historiam theologiae litterariam notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III. p. 136. seqq. BECMANNVS historicis & politicis scriptis orbi erudito præcipue innotuit. Ad theologica autem, & quidem polemica, referre licet, quae sub HVB. MOSANI nomine contra celeberrimum Hassniensem theologum HECTOR. GOTTFR. MASIVM euulgauit; cum hic librum: *interesse principum circa religionem euangelicam*, an. 1687. Hassniae in lucem emisisset; vti sunt: *Bericht von der reformirten Lehre, von der weltlichen Obrigkeit, samt einer Ablehnung der in Herrn Heß.*

Godfridi Masii Buche von dem interesse der Fürsten, bey der euangelischen Religion, ihnen desfalls aufgebürdeten Nachreden; Francofurti ad Oderam 1690. 4. item *fernerer Bericht von der reformirten Lehre, von der weltlichen Obrigkeit, vorgestelt in einer kurzen Widerlegung des Buches, welches Heßlor Gottfried Masius, vnter dem Titel des treuen Lutherthums wider die euangelisch-reformirte ausgehen lassen &c.* ibidem sine anni mentione. Reliqua in hac causa edita scripta indicare, huius loci non est. Præterea cum VALENT. ERN. LOESCHERVS, celeberrimus ecclesiae nostrae theologus, an. 1703 schediasma, *allerunterthaenigste Adresse an ein großmaechtiges Ober-Haupt &c.* inscriptum, edidisset; BECMANNVS ad illud respondit in *der Exception-Schrift wider eine allerunterthaenigste Adresse &c.* vnde alia yrimque enata sunt scripta, donec tandem LOESCHERO occasio inde præberetur, concinnandi, *ausführliche historiam motuum zwischen den euangelisch-Lutherischen, vnd Reformirten &c.* cuius hucusque partes tres prodierunt. Sed haec accuratius exponit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introductione in histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrata part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 174. & 175.*

Ex Germania ad Belgas prouehimur, apud quos vt semper vberimus doctorum virorum fuit prouentus; ita nec defuerunt viri eruditione praestantes, qui reformatae ecclesiae doctrinam contra quosuis dissentientes defenderent ac propugnarent. Immo cum ingens horum fuerit numerus; eos tamen more nostro solum indicabimus, qui praecipui quid præ reliquis habere videntur. Sermo autem de illis est, qui apud Belgas vixerunt, aut publicis apud eos sancti sunt muneribus; vt adeo illi etiam, qui gente aut Galli aut Germani fuerunt, hic in censum veniant. Exponendum equidem initio est, quo pacto, quibusque

busus ex rationibus, factum, vt, cum qui primum per euangelii doctrinam, reiectis papatus tenebris, in Belgio collustrati sunt, nostrae ecclesiae sententiam sequerentur, deinceps tamen, qui cum IO. CALVINO faciunt, superiores euaserint; sed luculenter hoc iam edisseruit HENR. LVDOLPH. BENTHEMVS in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat part. I. cap. IV. p. 130. seqq.* cui iungendus VAL. ERNEST. LOESCHERVS in *der ausführlichen historia motuum &c. part. III. lib. V. cap. IV. p. 74. seqq.* ex quo etiam, quinam primi tum nostratum, tum reformatorum in Belgio doctores fuerint, condiscere licet. Inter eos, qui ante concilium Dordracenum floruerunt, nescio, an quis eruditionis laude cum FRANC. IVNIO, theologo Lugdunensi, comparari queat. Licet vero philologicis ac exegeticis maxime scriptis nominis celebritatem consequutus sit, polemica tamen etiam quaedam, vt: *animadversiones ad Rob. Bellarmini controuersiam primam de verbo Dei scripto, & non scripto; ad secundam, de Christo, capite totius ecclesiae; ad tertiam, de summo pontifice; ad quartam, de conciliis & ecclesia militante &c.* porro tres defensiones catholicae doctrinae de trinitate personarum in unitate essentiae Dei, contra Samosatenicos errores, & alia eiusdem generis, reliquit. Scripta eius recenset ANT. TEISSIERVS, qui &, quae IAC. AVG. THYANVS perperam de eo dixerat, corrigit, *dans les eloges des hommes sçavans &c. tom. II. p. 331. seqq.* LVD. ELLDVFIN, cum diuersa sibi quae inuicem repugnantia IOSEPHI SCALIGERI & CASP. SCIORPII, aliorumque de eo iudicia retulisset; tandem concludit, virum fuisse, diffusae eruditionis, egregium criticum, & linguarum peritum, in cuius adnotationibus & considerationibus *lingua desiderari nequeat, meliorem tamen fuisse grammaticum, quam theologum; dans la biblioth. des auteurs séparés &c. tom. I. part. II. p. 595.*

BVD. ISAGOGE.

Ipsi concilio Dordraceno occasionem dederunt contentiones acerrimae, inter IAC. ARMINIVM & FRANC. GOMARVM exortae. De ARMINIO alibi dicitur, GOMARVS autem tum ex hocce certamine, tum ob defensionem acriter in ipso isto concilio *supra-lapsariorum*, quos vocant, sententiam, est notissimus. Qua in resusfragantem sibi habuit IO. MACCOVIUM, quamquam nec SIBB. LVBBERTVS, qui tamen paullo mitior fuit, procul ab ea discesserit. Legenda, quae hac de re obseruat IO. LAVR. MOSHEMIVS, in *consiliat. de auctoritate concilii Dordraceni paci sacrae hoxia, §. XX. p. 58. & §. XXX. p. 93.* Cum etiam eodem in concilio quaestio excitaretur, num Christus vt causa & fundamentum electionis, an vero vt caput electorum spectandus sit? priusque MATTH. MARTINVS, theologus Bremensis, adfereret; acriter illi restitit GOMARVS, eumque ad certamen propocauit, patresque concilii istius, vt in illud consentirent, rogauit; conf. HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat part. II. cap. IV. p. 13.* Remonstrantes, in iudicio de primo articulo remonstrantium, de electione & reprobatione, aliisque scriptis impugnauit. De *anti-Costero* eius, in quo cum pontificis illi res fuit, supra dictum, cum de COSTERO verba faceremus, vbi & ADR. BAILLETI de eo iudicium commemorauimus. In *inuestigatione originis Sabbathi* illorum propugnauit opinionem, qui, sabbatum statim post mundi creationem a Deo institutum, negant; quaecum non omnibus placeret, *defensionem inuestigationis* istius edere suarum duxit esse partium. Saepius autem deinceps acriterque tum inter reformatos, tum inter nostros, ea de re disputatum fuit; vt alibi exponitur. In *synagmate disputationum theologicarum*, aliisque scriptis, GOMARVM itidem polemica attingere, vt moneam, necesse non est. Comitum GOMARVM

Fff fff f

MARO

MARO merito damus IO. MACCOVIVM, seu MAKOWSKI, equitem polonum, & theologiae in academia Franquerana professorem; utpote quem, itidem supra-lapsariorum horrenda placita in concilio Dordraceno propugnasse, antea obseruauimus. In eodem is eundem concilio a SIBR. LVBBERTO grauissimorum postulatus est errorum; quorum tamen eum immunem esse, patres istius concilii pronuntiarunt, etsi faterentur, in eo illum peccasse, quod *phrasibus scholasticis* usus esset, & *scholasticum docendi modum* in belgicis academiis conaretur introducere. Certe, si non primum, inter primos tamen fuisse, qui apud reformatos scholasticam tractandi theologiam rationem postliminio reuocauerit, supra ex instituto docuimus, *libri huius II. cap. I. ad §. XV.* Videtur autem MACCOVIVS ad certamina theologiae prorsus natus fuisse; siquidem & iuuenis adhuc nullam occasionem, modo cum Socinianis, modo cum Iesuitis disputandi, praetermisit. Qua quidem ratione non potuit non multorum contra se irritare animos; praesertim cum nec nimio feruori huc modum ponere sciret. Legenda, quae fac de re monet PETR. BAEIVS, in *dition. hist. & crit. voc. Makowski p. 201.* Praeter locos communes a nobis iam l.c. laudatos, in quibus & polemica tractari solent, reliquit *collegium controuersarum quaestionum*; item *παραπομπὰν ἀναβαπτιστῶν, Arminianorum, pontificiorum, Socinianorum, Lutheranorum*; porro: *distinctiones ac regulas theologicas &c.* aliaque, maximam partem post eius obitum a NIC. ARNOLDO publicae luci exposita. In eadem academia Franquerana non sine laude docuit IO. CLOPPENBURGIUS, ob *synagma exercitationum, theologicarum*, itemque, ob *disputationes VIII ad quinque articulos remonstrantium*, ut & ob *gangraenam theologiae anabaptisticae*, aliaque monumenta, inter polemicos scriptores refe-

rendus. Ultraiectinam academiam, tandemque & Lugdunensem, doctrina sua illustrauit IO. HOORNDEECKIUS, non vno nomine hic locum sibi vindicans. Cum primis Socinianos sibi confutandos summis, in opere luculento, quod *Socinianismus profligatus* inscribitur, & Ultraiecti anno 1650 tribus voluminibus in 4. prodit. Exstat vero etiam eius *compendium disputationum theologicarum anti-Socinianarum*, Ultraiecti 1666. 8. & *Socinianismi confutati compendium*, ipsissimis auctoris verbis concinnatum a DAV. KNIBBE Lugduni Batavorum 1690. 12. Sed & ad ipsos Iudaeos pariter ac gentiles ab errore & impietate liberandos studium suum atque operam conferre voluit, & longe quidem rectius, quam cum alii in bellis domesticis ac intestinis omnes corporis atque mentis vires consumunt; & Iudaeis quidem consilere voluit, in opere de *conuincendis & conuertendis Iudaeis*, Lugduni 1655. 4. gentilibus autem in *libris duobus de conuersione Indorum & gentilium*, Amstelodami 1669. 4. Generatim theologiae polemicae inseruit eiusdem *summa controuersiarum religionis, cum infidelibus, haereticis, schismaticis*, id est, gentilibus, Iudaeis, Mohammedanis, papistis, anabaptistis, enthusiastis, & libertinis, Socinianis, remonstrantibus, Lutheranis, Brounswistis, Graecis, tum alias, tum & Francosurti ad Viadrum an. 1697 excusa. In ea licet interdum ordinem meliorem iure desideres; multa tamen, praesertim ad historica quod attinet, suppeditat, quae saltem illis, qui huncce campum primum ingressuri sunt, vsum esse possunt. ANDR. RIVETVS, gente Gallus, doctoris theologiae munere in academia Lugduno-Batava functus est, ubi & circa medium saeculi decimi septimi vitam cum morte commutauit. Praestantem in eo omnes, & merito quidem, laudant eruditionem; unde & quae reliquit ingenii monumenta, hodie viris eruditis in pretio sunt.

Inter

Inter ea, quibus pontificiorum errores profligauit, eminet catholicus eius orthodoxus, siue *summa controuersiarum omnium*, GVL. BAILLI catechismo controuersiarum opposita, & supra nobis iam laudata, cum de romanæ ecclesiæ scriptoribus polemicis nobis sermo esset. Referenda huc etiam, quæ pro defensione mysterii iniquitatis, siue *historiæ papæ phil. MORNÆI* scripsit; de quibus diligenter disserit MAGNVS CRYSIVS, in *singularibus Plethiacis* p. 297. seqq. Reliqua in operibus eius, tribus tomis in fol. Roterodami 1651 editis, legi possunt. De animaduersionibus RIVETII ad HVG. GROTII adnotata ad consultationem Cassandri, & examine animaduersionum, quas illis GROTIUS opposuerat, fusc supra diximus, cum de CASSANDRO verba faceremus. Eius autem certaminis, quod cum MOSE AMYRALDO, de gratia vniuersali, & imputatione peccati Adamitici, illi intercessit, historiam alibi tradimus. Quædam obseruatu digna de RIVETO CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in *introduc. in memorabilia ecclesiastica historiæ sacræ noui testam. part. poster. sæc. XVII. p. 858.* commemorat.

RIVETO eruditionis laude nihil concessit, disputandi autem & altercandi studio superior fuit SAM. MARESIVS, gente itidem Gallus, & post alia munera theologus Groeningensis. Infinitum fere numerum scriptorum, maximam partem polemicorum, reliquit, quorum indicem, *systemati* eius theologico subnexum, integrum introductioni suæ in *historiam theologiæ literariæ*, notis amplissimis illustratæ, inseruit CHRISTOPH. MATH. PFAFFIUS, part. II. lib. III. ad §. VIII. pag. 215. seqq. Plurima ex his pontificiis fuisse opposita, quibuscum non vnum certamen subiit; soletque inter ea præcipue laudari eius *preservatif contre la revolte*, seu *antidotum contra apostasiam*, quod & in linguam germanicam conuersum est. Addi posset eius

monachomachia, siue *vindicatæ pro veritate religionis reformatæ aduersus Matthiæ Hauzeur Franciscani Leodiensis, ac nonnullorum monachorum strophas, argutias & calumnias*. Nec vltimo ponendum loco, *federatum* eius *Belgium orthodoxum*, siue *confessionis ecclesiarum belgicarum exegesis*, qua illius veritas ex Dei verbo & antiquitate catholica asseritur, & aduersus oppositos errores vindicatur. Multa etiam inter scripta eius occurrunt, quæ ad bella domestica, quæ cum GISB. VOETIO, IACOB. ALTINGIO, CHRISTOPH. WITTICHIO, HVG. GROTIO, aliisque gessit, spectant. Cumprimis vero acerrime cum GISB. VOETIO illi intercessere lites, ex quibus scripta critica haud pauca, conuiciis & scommatibus referta, originem duxerunt. Occasio prima hæc fuit: Romanenses fodalitatem quamdam, quam vocat, apud Syluæduccenses, apud quos sacro tum munereungebatur MARESIVS, ab aliquot sæculis habebant, cui à beata virgine Maria nomen erat; in eam protestantes etiam, ritibus tamen, qui cum horum sacris consistere nequeunt, abrogatis, recipi magistratus istius vrbs iusserat. Quod cum VOETIO displiceret, an. 1642 dissertationem *de idololatria indirecta* edidit, in qua, institutum hocce culpa non vacare, probare voluit. Cui cum MARESIVS eodem adhuc anno *defensionem pietatis & sinceritatis optimatum Syluæduccensium, in negotio fodalitatis, quæ à beata virgine habet, testibus veritate & charitate*, opposuisset; tantum hinc belli inter vtrumque enatum est incendium, quod vix octodecim annorum spatio, intercedente etiam magistratus opera, extinguipotuist, & non nisi aut vtriusque aut alterius morte finitum fuisset, nisi tandem contra communes vtriusque hostes, seu Cocceianos arma coniungere illis placuisset. Præcipuum in hac causa MARESII scriptum est: *Samuelis Maresii vltima patientia tandem expugnata*

a Gisberto Voëtio &c. Legenda, quae de hocce bello literario differit PETR. BAE-
LIVS, qui illud maxime memorabile fuisse,
ait, optatque, vt exactior eius historia ab
alio quodam conferbatur, simul vero ob-
seruat, Iesuitam quendam conuicia, qui-
bus doctores isti se inuicem prosciderint,
ex libellis vtriusque editis collegisse, sen-
tentiæque tulisse, si tertia solum pars eo-
rum vera fuisset, vtrumque tamen prome-
ruisse, vt poena corporis a magistratu adfi-
ceretur; in *distion. bist. & crit. vet. Maresius*
p. 2047. Vt vero animi semel exacerbatu no-
uam semper altercandi occasionem quae-
runt; ita & ad varias MARESIVS, VOETIVSQUE
dilatati sunt quaestiones; cum primis autem
& de obiecto praedestinationis inter vtrum-
que disputatum fuit, VOETIO quidem con-
tendente, obiectum praedestinationis esse
hominem, antequam crearetur, & a Deo in
certo statu consideraretur; MARESTIO con-
tra hoc decretis synodi Dordracenae repu-
gnare, adserente. Varia huc MARESTII
comparata sunt scripta, quorum notitiam
ex indice antea memorato haurire licet;
add. GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kir-
chen- und Keizer-Historie part. II. lib. XVII.*
cap. LX. §. V. p. 514. Peculiare etiam MA-
RESTIO certamen fuit cum HVG. GROTIO,
cuius quippe sententiam de anti-Christo
refutauit in *dissertatione de anti-Christo*,
*quæ expenditur & refutatur nupera com-
mentatio ad illustriora ea de re noui testa-
menti loca, illustris viri Hugonis Grotii cre-
dita &c.* Respondit illi HVG. GROTIUS,
in *appendice ad interpretationem locorum*
novi testamenti, quæ de Christo agunt, aut
agere putantur &c. satis acerbe; adeo, vt ne-
dignum quidem iudicaret, cuius nomine
vteretur, *borboritatem* semper adpellans;
quæ vox contumeliosa quid sibi velit, PE-
TRVS BAEIVS explicat, *l. c. pag. 2045*.
MARESTIVS vero iterum causam suam
egit, in *concordia discordie, & anti-Christo*
reuelato, id est, illustris viri Hugonis Grotii

*apologia pro papa & papismo modeste resu-
rata &c.* De scriptis MARESTII anti-fa-
naticis, quæ IO. AMOSO COMENIO, IO-
LABADIE, & PETRO SERARIO, regni
millennarii adsertori, opposuit, lectu itidem
digna, quæ BAEIVS *l. c. p. 2047*. obser-
uat, considerationemque adcuratorem
promeretur, quod hac occasione docet,
non tantum plurimos inter christianos, sed
& Mohaminedanos magnam in religione
mutationem expectare. Quæ contra IO.
DALLAEVM de gratia & redemptione vni-
uersali scripsit, in consensum deinceps venient,
cum controversiarum, quibus MOS. AMY-
RALDVS, & hypothetici, quos vocant,
occasionem dederunt, mentionem facie-
mus. Cum DAV. BLONDELLO in are-
nam descendit, ob Ioannam papissam,
quam hic inter signenta retulerat, MA-
RESTIVS autem in pristinum honoris &
dignitatis locum restituere voluit, in *Ioan-
na papissa refutata, siue animaduersionibus*
& adnotationibus historicis, ad Davidis
Blondelli Catalaunensis librum posthumum
anno superiori editum Amstelodami, sub hoc
titulo, de Ioanna papissa &c. Addita est re-
futatio praefationis, quam BLONDELLI
libro praefixerat editor STEPH. CVRCEL-
LAEVS, & adpendicis loco *dissertatio theo-
logica pro sacro-sancta trinitate eidem Cur-
cellaeo antitrinitario opposita*. Missi au-
tem reliquis MARESTII concertationibus,
speciatim cum COCCETIO, de quibus deinceps
dicemus; id solum adhuc addimus,
cum & Cartesiano hostibus adnune-
randum esse. Initio equidem cum in-
sensu erga VOETIVM esset animo, erga CAR-
TESII sectatores paulo benignior videba-
tur. Sed cum CHRISTOPH. WITTI-
CHIVS, ipsius MARESTII quondam disci-
pulus, idemque strenuus Cartesiana philo-
sophiae propugnator, in suis in MARESTII
systema theologicum recitationibus, in qui-
busdam ab eo dissentisset; adeo exarsit, vt
illi statim bellum indiceret, & in *disserta-
tione*

tione de abusu philosophiae Cartesianae, itemque in indiculo controuersiarum, alibique, nouam hanc philosophandi rationem acriter perstringeret. Eam ob rem inducitur; WITTICHIVS theologiam pacificam edidit, in qua (ita porro inscribitur) varia problemata theologica, inter reformatos theologos agitari solita, ventilantur, simul vsus philosophiae Cartesianae in diuersis theologiae partibus demonstratur, & ad dissertationem celeberrimi viri Samuelis Maresii, de abusu philosophiae Cartesianae in rebus theologicis & fidei, modelle responderetur, Lugduni Batauorum an. 1671. 4. Quod quidem opus vt ob modestiam ac perspicuam dicendi rationem laudandum; ita ad controuersias theologicas, ex philosophia Cartesianae ortas, adcuratius intelligendas, plurimum facit. In praefatione de acerbitate MARESII valde conqueritur, nullumque haereticorum, hodie maxime notorum, adeo inuisum nomen esse, dicit, quod ille non liberali manu sibi, omnibusque iis, quos Cartesianos adpellitet, impingat. Adducit deinde haec MARESII verba, quae speciminis instar sint, & vnde ingenium eius agnoscere liceat: *Multo plura sunt his similia, ex quibus constat, hos nouatores agitare nocentissima ecclesiae reformatae consilia, de vniuersa theologia nostra per nouas suas hypothesas & cogitationes funditus evertenda, vt sic vel papismo, & Mohammedanismo, vel etiam indifferentismo & gentilismo via complanetur indubitata, nihilque admittatur praeter claras & distinctas perceptiones, quas solent isti homines iactare, & enthusiastico more sibi pindicare.* Edidit idem WITTICHIVS & alia scripta, maximam partem ad Cartesianam philosophiam aut defendendam, aut cum theologia conciliandam, spectantia, de quibus conferendus HENR. LVD. BENTHEMIVS in dem holländischen Kirchen- und Schulen-Staat part. II. cap. IV. p. 405. Inter MARESII monumenta polemica cumprimis equidem

obseruatu digna est hydra eius Socinianismi expugnata; sed de ea alibi erit dicendi locus. Praeter alios de MARESIO quoque conferendus IO. FABRICIVS, in *hisor. biblioth. Fabricianae, part. IV. p. 517. seqq.* vbi quaedam eius scripta recenset.

GISB. VOETIVM, theologum Ultraiectinum, ex eorum fuisse numero, quibus pugnae & certamina theologia non displicere, quae haecenus diximus, neminem dubitare sinunt. Accerrimas quoque illas lites, quae illi cum MARESIO intercedebant, non obtulisse, quo minus vterque tandem contra communes hostes Cartesianos ac Cocceianos arma coniungeret, itidem iam obseruauimus. Atque VOETIVM quidem primum praecipuumque fuisse, qui in Belgio philosophiae Cartesianae se opponeret, notum est. Legenda, quae ipse RENATVS CARTESIVS contra VOETIVM disputat, in *operibus philosophicis pag. 307. seqq.* editionis, quae Francofurti ad Moenum an. 1692 prodiiit; vnde & multa, quae certaminis istius historiae lucem adiungunt, haurire licet. Theologos istos atque philosophos, qui eo tempore CARTESIVM aut defenderunt, aut impugnarunt, recenset CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in *introduc. in memor. lib. eccles. historiae sacrae noui testam. part. poster. saec. XVII. p. 905. seqq.* Quid contra IO. COCCIVM atque Cocceianos VOETIVS gesserit, deinceps dicemus. Ad reliqua autem eius scripta polemica quod attinet, ipsae eius *selektae disputationes theologiae*, quae quinque voluminibus seu partibus comprehensae prostant, hic commemorari poterant. Vt enim per totum theologiae campum sese diffundunt; ita farraginem quamdam fere infinitam quaestionum atque controuersiarum continent, quas inter multas superfluas minimeque necessarias occurrere, nemo forte dissidebitur. Cumprimis autem adhuc obseruatu digna est VOETII *desperata causa papatus*, CORN. IANSENIO an. 1635 op-

posita, cuius libri occasionem & historiam lectu dignam exponit MELCH. LEYDECKERVS, in *historia Iansenismi, part. I. lib. I. cap. XIV. p. 57. seqq.* IANSENIVS equidem ipse ad hocce VOETII opus non respondit; pro ipso tamen illud fecit LEB. FROMONDVS, vt pote qui *crisin* in illud edidit an. 1636, cui iterum MART. SCHOOCKIVS, an. 1638 in *desperatissima causa papatur*, respondit. Idem LEYDECKERVS obseruat, maxima Iansenistarum in VOETIVM fuisse odia, idque non tantum, quod ipsum IANSENIUM tam fortiter oppugnasset, sed & quod in CARTESTII philosophia profliganda omnem nauasset operam, cui ANT. ARNALDVS, alique ex Iansenistarum cohorte, nimium quantum addicti fuerint; parum perpendentes, quam male doctrina ecclesiae romanae de transubstantiatione cum hypothesibus Cartesianae philosophiae conciliari queat. Ipsum quidem CARTESTIVM non semel iactasse, transubstantiationis illud dogma ex sua philosophia facili negotio explicari posse; sed recte eum sibi consuliisse, quod modum istum nuspam expulserit; *l.c. lib. III. cap. XI. p. 188. seqq.*

Iam ad ipsum accedimus IO. COCCETIVM, cuius aliquoties facta est mentio. Praecipua equidem eius in theologiam exegeticam sunt merita, non vnā tamen ob causam & hic commemorandus est. Eum officio suo in propugnanda reformatae ecclesiae doctrina contra pontificios, speciatim contra WALENBVRCHIOS fratres, contra IO. MASENIVM, & ERNESTVM, Landgrauium Hassiae, porro contra FAVSTVM SOCINVM, GEORG. ENIEDINVM, aliosque eiusdem farinae homines, non defuisse, docet HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen- Staat, part. II. cap. III. pag. 125.* Cum primis autem in sententiis quibusdam atque placitis, quae illi pro-

pria fuerunt, contra aliorum insultus defendendis, ei laborandum fuit. Primum praecipuumque, qui illum adgressus est, G. ISB. VOETIVM fuisse, ex antea dictis constat. Id autem in disputatione quadam fecit, de vocibus *παρρησι* & *ἀρετι*, earumque discrimine, an. 1665 luci publicae expolita, cui COCCETIVS in libro: *moro nebochim* inscripto, respondit. Iam antea equidem SAM. MARESIVS signum aliquod ad certamen iustulerat. Cum enim non nemo ex disputatione W. MOMMAE, de *oeconomia diuina*, sub moderamine COCCETII anno 1662 eruditorum conflictui expolita, *quaestiones LXXXVIII* excerptisset, quae tamen non omnes in ista dissertatione inueniebantur, easque ad MARESIVM misisset; hic statim, quo erat animi feruore, arrepto calamo, in disputatione quadam istas quaestiones respondit. Sed cum COCCETIVS, datis ad illum litteris, eum paullo adcuratius de re omni crudiret; tum quidem conqueuit, seque cum COCCETIO, in eo, quod caput causae est, consentire, testatus est. Orto autem deinde inter illum & IAC. ALTINGIVM, quem variorum arguebat errorum, dissidio; reque ista a curatoribus academiae Groeningensis ad theologos Lugdunenses, quos inter & COCCETIVS erat, delata; absoluebatur ab his ALTINGIVS, & errorum, qui illi imputabantur, innocens declarabatur. Aegerime id ferens MARESIVS, non tantum responsum illud theologorum Lugdunensium acerrime perstrinxit; sed cum VOETIO quoque ad impugnandum COCCETIVM, ceu responsi illius auctorem, ea lege, vt in reliquis sententiis quisque suam retineret, societatem iniit. Sed imminenti huic tempestati COCCETIVS morte subductus est, quae illi an. 1669 obrigit. Conferendus de hisce omnibus iterum est HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, *l.c. part. II. cap. III. p. 137. seqq.* Continuum nihilofecius certamen illud fuit verim-

quae

que a viris eruditissimis, quorum & vel hoc nomine inter scriptores theologiae polemicae facienda est mentio, etsi nonnulli & aliis ingenii monumentis inclauerint. Nimirum pro COCCÆIO steterunt ABR. HEIDANVS, CHRISTOPH. WITTICHIVS, PETR. ALLINGA, IO. VAN DER WAYEN, FRANC. BYRMANNVS, IO. BRAVNIVS, ABR. GVLIICHIVS alique. Opposuerunt se illi contra, praeter GISB. VOETIVM, & SAM. MARESIVM, IO. HOORNBECKIVS, ANT. HVLSIVS, MELCH. LEYDECKERVS, PETR. VAN MASTRICHT, alique. HERMANNVS autem WITSIVS cum primum Cocceianorum partibus addictus fuisset, deinde mediam quamdam viam elegit, & vbi a COCCÆIO dissentit, non sine laudabili id fecit modestia. Conferendus de hisce CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in *introduc. in memorabilia eccles. hist. sacr. noui testamenti part. post. saec. XVII. p. 92. seqq.* Diutissime ex hisce bellum istud continuauit MELCH. LEYDECKERVS, cuius & varia existant ingenii monumenta, quae huc comparata sunt, vt, *synopsis controuersiarum de foedere & testamento Dei, quae hodie in Belgio mouentur, Traiecti ad Rhenum anno 1690. 8. item fax veritatis Leidae 1677. 4. rursus, vis veritatis seu disquisitionum ad nonnullas controuersias, quae hodie in Belgio mouentur, de oeconomia foederum Dei libri V. Traiecti ad Rhenum 1679. 4.* Cumque Cocceianorum methodus, theologiam secundum federum diuinorum rationem tractandi, ei displiceret; nouam viam ingressus est in *libris sex de oeconomia trium personarum in negotio salutis humanae &c. de quibus conferenda, quae diximus libri huius II. cap. I. ad §. XVII.* Ad theologiam autem polemica, generatim consideratam, spectat veritas eius euangelica triumphans de erroribus quorumvis saeculorum; opus historico-theologicum in duos tomos distributum;

quo principia fidei reformatae demonstrantur, origines errorum ostenduntur; Traiecti ad Rhenum 1688. 4. Ad HERM. WITSIVM quod attinet, ea, quae inter Cocceianos, ac eorum aduersarios, disputari solent, luculenter ac accurate proposuit in *libris quatuor de oeconomia foederum Dei cum hominibus, de quibus item iam supra libri huius II. cap. I. ad §. XVII. verba fecimus.* In reliquis suis scriptis, praesertim *miscellaneorum sacrorum tomis duobus*, subinde quoque attingit, quae tum aliis, tum & domesticis reformatorum controuersis lucem affundunt. Sunt autem omnia viri huius doctissimi, ob eruditorem exquisitam, modestiamque singularem, vt & planum ac perspicuum dicendi genus, lectu dignissima.

Ex reliquis reformatae ecclesiae theologis, qui Belgium nobilitarunt, quorumue hic habenda ratio, FRID. SPANHEMIVS vterque, pater & filius, praecipue occurrunt, quos neutiquam praetermittendos, censeo. Et pater quidem seu senior, ob varia scripta, cum primis & quae MOSI AMYRALDO, & hypotheticis, opposuit, vti sunt *exercitationes de gratia vniuersali*; item, *epistola ad Cottierium de conciliatione gratiae vniuersalis*; porro vindictae de gratia vniuersali, quas, morte praepeditus, ad finem perducere non potuit, longe est notissimus. Dubia eius euangelica non sunt huius loci. De Chamero contra hanc iam alibi dictum. Doctrinae receptae eum fuisse tenacissimum, nouarumque opinionum insensissimum hostem, obseruat P. TRVS BAELEVS, qui & ex ABR. HEIDANI oratione funebri in obitu SPANHEMII haecce repetit verba: *saepe profitentem audiuium se, licet mallet cum ecclesiae hostibus congregari, tamen & bellum illis etiam fratribus indicendum iudicare, qui vel data opera, vel ex ignorantia & infirmitate per cuniculos illam subruerent.* Quod

*Quod enim initio paruum videtur, id saepe neglectum magna incendia dare in progressu. Cum cui quis semel patrocinium commodauit, ei mordicus inhaeret, & saepe error non detectus, cum occulte serpat, placere incipit, & tandem pudor est, retractare, quae semel defenderit. Addit, plurimis equidem hanc sententiam, in controuersis theologicis nemini parcendum esse, confirmari posse rationibus; quae tamen non nisi apud eos, qui multum bilis habent, vim suam atque robur exferere queant; in *distion. bistor. & crit. voc. Spanheim. p. m. 2763*. Filii, siue iunioris SPANHEMII, illustria prorsus in historiam & antiquitates ecclesiasticas merita, nemini temere ignota esse possunt. Suntque nonnulla ex eius in hocce genere scriptis ita comparata, ut controuersis etiam, quae nobis cum pontificiis intercedunt, inseruiant, ut differtatio de sensu canonis VI concilii Nicaeni, deque iuribus veterum metropoleon, & romani patriarchatus; de ecclesiae graecae & orientalis a romana & papali in hunc diem perpetua diffensione; de fidei collatione imperii in Carolum magnum per Leonem III romanum pontificem; porro de papa foemina inter Leonem IV & Benedictum III; item historia imaginum restituta, quae omnia *tomo II. operum eius, iunctim editorum, exstant, p. 289. seqq.* De domesticis reformatorem in Belgio dissidiis, siue Cocceianorum, & eorum, qui illis se opposuebant, contentionibus, magno cum iudicio, & accurate, disserit in *epistola responsoria ad amicum, de nonissimis circa res sacras in Belgio dissidiis, itidem *tomo II. operum pag. 941. seqq.* Idem vir eruditissimus, cum de episcopatu ecclesiae anglicanae longe moderatius sensisset, quam ceteroquin illi solent, qui ecclesiae anglicanae addicti non sunt; grauem & iniustissimum ideo aduersarium expertus est IO. VAN DER WAYEN, qui obuiam iuit in *epistola ad amicum, de praefationis Eri-***

siae adcusationibus, referentem &c. itemque in animaduersionibus de ecclesiarum politica varia & libera, deque anglicano episcopatu, aduersus fictiones nuperi criminatoris; ibidem *pag. 993. seqq.* Originem controuersiae illius refert HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in dem *hollaendischen Kirchen- vnd Schulen- Staat part. II. cap. II. pag. 82. seqq.* Ceterum quae de episcopatum, quos vocant, & presbyterianorum, in Anglia contentionibus, sententia sua esset, luculenter exposuit SPANHEMIVS, in expedito iudicio super dissidio anglicano & capitibus, quae ad vniorem seu comprehensionem faciunt, cui subiuncta est SPANHEMII senioris *epistola ad Dauidem Buchananum super controuersis quibusdam, quae in ecclesiis anglicanis agitantur, ibidem pag. 1261. seqq.* De specimine *stritarum* ad IAC. BENIGNI BOSSVETI expositionem Condomiensem, iam alibi dictum. Legitur illud, cum *exercitatione academica de praescriptione in rebus fidei aduersus novos methodistas, cum aliis, ad controuersias cum pontificiis spectantibus, *tomo III. operum, p. 1015. seqq.* Exstat ibidem *pag. 725. seqq.* saepe tamen & seorsim editus est, eiusdem *elenchus controuersiarum de religione, cum dissentientibus hodie christianis, prolixè & cum Iudaeis, historico-theologicus, isque vel maxime hoc loco commemorandus. Ut enim libellus hiecc per totam theologiam polemicae se diffundit; ita ob rerum copiam, mira breuitate comprehensam, itemque ob ordinem concinnum, illis, qui ad hocce studiorum genus accedunt, mirifice inferuire potest. Istud *elenchi huius caput, quod de remonstrantibus agit, adnotationibus quibusdam illustrauit SAM. STRIMESIVS, in *ingenua in Arminianismum inquisitione, semicenturia adnotationum in Spanhemii praecipuas cum Arminianis controuersias, lectionibus ac disputationibus publicis pertractatas, conspecta &c. Francofurti ad Viadrum, an.****

1703. 8. Quae autem in eodem *elencho* SPANHEMIVS de anabaptistis commentatus est, displicuerunt ex horum numero ENGEL ARENTSONIO VAN DOOREGEST, utpote qui putavit, perperam nonnulla illis a SPANHEMIO tribui, idque demonstrare voluit in epistola, quae, ex lingua belgica in germanicam translata, inscribitur: *Send-Schreiben an den Herrn Fridericus Spanhemius, worinnen die Lehre der sogenannten Tauff gesinnten was nacher am Tage gegeben vnd verthaediget, auch von vielen schweren Beschtuldigungen gesaubert wird &c.* an. 1694. 8. sine loci mentione. Iniquissima denique prorsus est censura RICH. SIMONS, dum, SPANHEMIVM, quando in *elencho* isto *controuersiarum* de controuersis cum Graecis & orientalibus agit, sine iudicio cuncta compilasse, dicit, ex auctoribus, quos de hoc argumento legerat; *bibliothec. crit. tom. I. cap. XXII. p. 326.* Atque ita praecipuos ex scriptoribus reformatae ecclesiae polemicis, quos Belgium federatum, tot virorum doctorum sedes, tulit, me commemorasse, existimo. Si qui adhuc supersunt, quorum facienda fuisset mentio, eorum notitia ex HENR. LVD. BENTHEMII libro, non semel nobis laudato, & *hollaendischer Kirchen- und Schulen-Staat* inscripto, hauriri potest, & quidem ex *part. II. cap. IV.* ubi ex instituto de viris Belgii federati doctis disserit.

Dum in Galliam iter nostrum profequimur, funesta florentissimarum, quas reformati ibi olim habuerunt, ecclesiarum sese nobis offerunt rudera; quamvis memoria praestantissimorum, qui in iis docuerunt, virorum, numquam sit interitura. A IO. CALVINO placita, quae reformatis propria sunt, per Galliam primum disseminata fuisse, notius est, quam ut quemquam fugere queat. GVIL. FARELLVS, & PETR. VIRETVS, fidelem eadem in re CALVINO nauauit operam; sed viua

BVD. ISAGOGE.

potius voce, quam scriptis. Quid Gallia triumphis hifce debeat, THEOD. BEZA hunc in modum expressit:

Gallica mirata est Calvinum ecclesiam nuper,

Quo nemo docuit doctius.

Est quoque te nuper mirata, Farellus, con-

nantem,

Quo nemo tonuit fortius.

Et miratur adhuc fundentem mella Vi-

retum,

Quo nemo satur dulcius.

Scilicet aut tribus his seruabere testibus olim,

Aut interibis, Gallia.

Quae uterque, & VIRETVS, & FARELLVS, reliquerunt scripta, exigui sunt momenti; ut adeo iis immorandum non sit. Hos merito excipit ANT. SADEEL, proprio nomine de CHANDIEV dictus, ex illustri prognatus prosapia; cuius post CALVINVM maxima saeculo decimo sexto apud reformatos in Gallia fuit auctoritas. Licet vero ad pericula euitanda Geneuam tandem se contulerit, ibique mortuus sit; hic tamen merito commemoratur, cum in rebus ecclesiasticis reformatorum in Gallia dirigendis componendisque studium singulare atque diligentiam demonstrauerit, & haud exiguum inde retulerit laudem. Scripta quoque varia reliquit, interque ea quaedam GREG. DEVALENTIA, FRANC. TVRRIANO, aliisque romanensium opposita. Recenset ea CHRIST. MATTH. PFAFFVS, in *introductione in historiam theologiae literariam nostris amplissimis illustrata, part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 213. seqq.* add. ANT. TEISSIERVS, dans les eloges des hommes sçavans &c. *tom. II. p. 177. seqq.* Idem etiam, cum reformatorum placita, quibus a nobis dissentiant, acriter propugnaret; subinde a nostratibus refutatus est; speciatim vero & LEONH. HUTTERTVS *Sadeelens* &c.

Ggg ggg g

non

scripsit. Legenda &, quae LVD. ELL. DV PIN de SADEELE pronuntiat, dans la bibliotheque des auteurs separéz de la communion de l'Eglise Romaine, tom. I. part. II. p. 588. Non minor DAN. CHAMIERI & apud suos fuit auctoritas, & apud externos celebratas. De *panstratia eius catholica*, opere prorsus egregio & praestantissimo, quod ad polemiam non minus, quam dogmaticam theologiam referre licet, ex instituto iam diximus libri huius II. cap. I. ad §. XV. Liber eius de pontifice oecumenico & epistolae Iesuiticae laudantur in Scaligerianis, p. 48. obseruante PETR. BAELIO, in *dition. bistor. & crit. voc. Chamier p. m. 390*. Iniquum est LVD. ELL. DV PIN de CHAMIERO iudicium, quando, quo minus er. litionis, eo plus praedudicatarum opinionum & zeli contra romanam ecclesiam cum habuisse, pronuntiat; dans la bibliotheque des auteurs separéz &c. tom. II. p. I. p. 273. Enimvero, licet, ad posterius quod attinet, non negem, acerrimum eum fuisse doctrinae ecclesiae reformatae contra romanenses propugnatorem; virum tamen fuisse praestanti eruditione praeditum, & in patrum quoque lectione egregie versatum, omnes faterentur, & *panstratia* eius catholica luculenter testatur. PETR. BAEIIVS id CHAMIERO vitio vertit, quod ciuilibus quoque negotiis occupatus fuerit, adeoque non minus *minister status* inter suos, quam ecclesiae dici meruerit; simul tamen, eum nullis aulae artibus flecti aut moueri potuisse, fatetur l. c. Eum an. 1621, cum in Montalbano vrbe obsessis oratione ac hortatione animum adderet, in vallo obambulantem, globoque ictum, vitam finisse, loco citato iam obseruauimus. Armatum eum tum fuisse, tradunt pontificii quidam, negant reformati. Lectu digna, quae hac de re differit MICH. LE VASSOR. *bist. de Louis XIII. tom. IV. p. 249*.

IO. CAMERO gente quidem Scotus

fuit, natus Glascoviae, sed in Gallia non vno functus est munere, in quam &, cum in Angliam se recipere coactus esset, mox reuertit, tandemque, Montalbani theologiae professor constitutus, vitae ibi finem an. 1625 nactus est. Cum nouarum in theologia opinionum sectator esset; aliorum in se concitauit animos, & a synodi Dordracenae decretis discississe arguebatur, nec deerant, qui eum modo Pelagianismi, modo Manichaeismi arguebant. Iis hinc etiam, qui cum illo faciebant, *Cameronianorum* nomen datum. Si LVD. ELL. DV PIN credimus, caput caussae in eo consistebat, quod CAMERO doceret, voluntatem hominis a iudicio practico intellectus determinari, adeoque, quod bene aut male homines agant, id ab intellectu illuminatione, quam Deus suppeditet, pendere, nec physica voluntatis commotione opus esse, cum moralis sufficiat; dans la bibliotheque des auteurs separéz &c. tom. II. part. I. p. 337. Praecipue tamen CAMERO a reliquis in eo discersit, quod gratiam quamdam vniuersalem doceret; quam sententiam cum discipulis eius atque sectator MOSES AMYRALDVVS deinceps defenderet ac propugnaret, acerrimae istae exortae sunt contentiones, de quibus mox dicemus. Ceterum CAMERO libere quoque professus est, multa esse in religione reformata, quae immutata cuperet; immo & in suspicionem venit, ac si putasset, romanam ecclesiam cum reformatâ conciliari posse. Certe THEOPH. BRACHETVM DE MILLE TIERE, quem eiusmodi cogitationes fouisse, & ab ecclesiae reformatae communione fuisse remotum, supra obseruauimus, intimum CAMERONIS fuisse amicum, constat; cumque post eius mortem librum contra MOLINAEVM ederet, in quo de quibusdam romanæ ecclesiae dogmatibus, mitius, quam par erat, pronuntiauit; a CAMERONE talia se accepisse, iactitauit. Legenda, quae de his-

ce adfert PETR. BAELIVS, qui & CAMERONEM, quod ingenio ac iudicio, excellentique praeditus fuerit memoria, laudat; eruditum quoque & bonum fuisse philosophum, immo liberalem in communicanda non solum scientia, sed & pecunia; copiosum vero hinc & taediosum in sermone, & longum in concionibus, adserit; in *dition. hist. & crit. voc. Camero* p. 785. 786. Ad scripta CAMERONIS quod attinet, quae eruditis hodie adhuc in pretio sunt, locum hic sibi vindicant *praelectiones* eius *theologicae*, in quibus facillime contra pontificios, Socinianos, aliosque erudite disputat. Editae primum sunt cura & studio LVD. CAPELLI, Salmurii 1626 & 28, tribus voluminibus in 4. Recusae deinde sunt cum eiusdem *miscellaneis* Geneuae in fol. operam nauante ERID. SPANHEMIO. De *myrotheio* eius *euangelico* alibi nobis dicendum erit. *Praelectiones* istas fusc adriodum recenset LVD. ELL. DVFIN, qui & de CAMERONE ita pronuntiat, cum ex praestantissimis reformatae ecclesiae fuisse theologis, in ratiociniis suis *theologicis* & ordinem obseruasse; linguae graecae atque ebraeae fuisse peritum, theologiae eruditionis abundasse copia, quam ex fontibus, scriptura sacra, & patribus hauserit, moderatum aequumque fuisse in controuersis, dignumque esse, qui maiori lenitate tractetur a romano-catholicis, quam a suae religionis sociis tractatus fuerit; *l.c.* p. 379.

MOSES AMYRALDVS, quem CAMERONIS discipulum fuisse, diximus, tanta praeceptorem profecutus est veneratione, ut cum in voce & gestibus quoque imitaretur. Mirum itaque non est, quod sententiam eius de gratia vniuersali tam acriter propugnandam suscepit. Initium fecit, edito an. 1634 libro de *praedestinatione praecipuisque*, quae inde consequuntur, *momentis* (de la *predestination & de ses principales dependances*) Salmurii, 8.

Occasionem huius scripti obseruatu dignam refert PETR. BAELIVS, *dition. hist. & crit. voc. Amyraldus* p. 194. *lit. D.* Licet autem ab obiecto *irreprobatus* crimine in synodo Alenconiensis an. 1637 ea ratione liberatus esset, ut simul silentium illi imponeretur; edita tamen *defensione doctrinae Ioan. Caluini de absoluto reprobationis decreto*, latine an. 1641, & gallice an. 1644, suam proposuit sententiam, eamque contra ANDR. RIVETVM, qui eam oppugnare coepit, porro defendit. Praeter RIVETVM vero, & FRIDER. SPANHEMIVM aduersarium expertus est, in *disputatione de gratia vniuersali*, Lugduni Batavorum an. 1644 edita, cui AMYRALDVS *defensionem doctrinae de gratia vniuersali, ut ab orthodoxis explicatur*; itemque *doctrinam de gratia particulari, ut a Calvino explicatur*, opposuit. Tum vero SPANHEMIVS *exercitationes suas de gratia vniuersali* in lucem emisit, an. 1646, quibus cum AMYRALDVS an. 1648 *specimen animaduersionum in exercitationes de gratia vniuersali* obiecit; sequutae iterum sunt an. 1649 SPANHEMII *vindiciae pro exercitationibus de gratia vniuersali*. Mitto reliqua, praesertim quae de PETRO MOLINAEO, qui primus classicum aduersus AMYRALDVM cecinit, itemque de GUIL. RIVETO, ANDRAEAE fratre, dici poterant; de quibus conferre iuuabit CHRIST. MATTH. PFAFFVM, in *sebediasmate de formula consensus belueticæ, cap. I. §. IV.* p. 9. & quae dicta sunt in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten cap. IV. sect. II.* ad §. VI. p. 456. Domesticae autem istae lites non impediuerunt AMYRALDVM, quo minus aliis scriptis reformatae ecclesiae causam ageret, cuiusmodi sunt, *dissectatio de mysterio trinitatis septem partibus absoluta*, Salmurii 1661. 8. de *iustificatione nostra coram Deo contra opiniones Millerierii*, gallice Salmurii 1638. 8. de *se-*

cessione ab ecclesia romana, deque ratione pacis inter euangelicos in religionis negotio consueuendae, Salmurii 1647. 8. & quae alia sunt, quae diligenter prae reliquis recenset CHRIST. HENDREICH, in *pandectis Brandenburgicis voc. Amyraldus p. 158. seqq.* Cum primis vero laudem meretur liber *de religionibus, contra illas, qui, omnes aequales esse, putant*, quippe quo indifferenteritarum, quos vocant, stoliditatem profligauit. Scriptus est gallice, prodiiitque Salmurii 1631. 8. & in linguam germanicam conuersus ab ADRIANO STEGERO, Lipsiae 1667. 12. Quemadmodum autem plerique reformatorum in Gallia theologi AMYRALDI de gratia vniuersali sententiam adprobarunt; ita idem quoque fecit IO. DALLAEVS, vir vtrique doctissimus, & inter saeculi sui ornamenta referendus. *Apologiam enim is scripsit pro duabus ecclesiarum in Gallia protestantium synodis nationalibus*, Alençonienfis scilicet an. 1637, & Carentonienfis an. 1645, in quibus AMYRALDVS ab *heresibus* crimine absolutus fuerat, aduersus FRID. SPANHEMII *exercitationes de gratia vniuersali*. Eam, inscio & inuito auctore, (certe id orbi persuasum voluit DALLAEVS) in lucem protulit DAV. BLONDELLVS, Amstelodami an. 1655, & hac ratione litem, quae quodammodo consopita videri poterat, resuscitauit. Mox enim in Anglia LVD. MOLINAEVS, PETRI filius, in Belgio autem SAM. MARESIVS, feci opposuerunt, quorum posteriori DALLAEVS in *vindictis apologiae suae* respondit an. 1657. MARESIUS in *transcriptis* suae *exercitationibus decem de gratia, & subiectis stricturis* in illas vindictas, causam suam agente; vid. IO. ANDR. BOSIVS, in *dissertationibus de statu Europae, introductioni eius in notitiam rerum publicarum subnexis, dissert. III. §. XVII. p. 302.* Reliquit vero DALLAEVS & alia ingenii monumenta longe praestantissima, quae cum exquisitam viri huius in

antiquitate ecclesiastica peritiam arguant, de iis iam supra diximus, cum de theologia patristica exponeremus *libri huius II. cap. III. ad §. IX.* Sunt tamen ea ita comparata, vt in controuersiis cum pontificiis, hos quippe ex instituto oppugnantia, nobis egregie inferuiant. Quae enim hi nobis opponere solent, arma feliciter in eos conuertit, antiquitatisque, quod iactare solent, praesidium illis non tantum eripuit, sed eodem vel maxime eos debellauit. Id nimirum in *libris septem de poenis & satisfactionibus humanis, in disputatione de sacramentali siue auriculari Latinorum confessione*, ceterisque, cum primis autem in *disputatione*, vt vocat, *aduersus Latinorum de cultus religiosi obiecto traditionem*, opere prorsus egregio, Geneuae an. 1665. 4. edito, agit, in quo cultum istum, quem hodie romana ecclesia eucharistiae, sanctis, reliquiis, imaginibus, crucibus, desert, vetustissimis christianis ignotum & inusitatum fuisse, luculenter demonstrauit. De *libris duobus* IO. DALLAEI *de vsu patrum*, quibus nonnulli principem inter scripta eius locum tribuunt, itidem copiose & ex instituto egimus *l. c. ad §. XIII.* Addenda, quae de DALLAEO eiusque scriptis more suo obseruat PETR. BABLIUS, in *dition. histor. & crit. voc. Daillé p. m. 987. seqq.* Ad DAV. BLONDELLVM quod attinet, is non tantum DALLAEI apologiam pro duabus ecclesiarum in Gallia protestantium synodis nationalibus in lucem emisit; sed ipsemet etiam pro AMYRALDO calammum strinxit, in *actis authenticis*, gallice editis, quibus GAVTIERIVS quidam *considerations libris & charitables sur le recueil des actes authentiques ramassés par Mr. Blondel*, cum praefatione SAM. MARESI, opposuit. Licet autem BLONDELLVS itidem ob antiquitatis & historiae ecclesiasticae notitiam, quam in eo omnes admirantur, magnam nominis consequutus sit cele-

celebritatem; minime tamen aut negligenda, aut contemnenda sunt, quae pro dogmatum ecclesiae reformatae defensione scripsit; quorsum comparatus est liber eius, *modeste declaration de la sincerité & vérité des Eglises réformées de France* inscriptus, editusque an. 1619. *Pseudo-Isidorus eius & Turrianus vapulantes; apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris*; porro de iure plebis in regimine ecclesiastico, alium equidem sibi deposcunt locum, alibique de iis agitur; ita tamen comparata sunt, ut in controuersis, praesertim cum pontificiis, usum praebeant; quod & de libro eius, quem gallice de *primatu ecclesiae* scripsit, censendum. Librum eius de *Ioanna papissa*, quo inter commenta referre voluit, quidquid de ea vulgo creditur, a SAM. MARELIO, in *Ioanna papissa reseruita*, reseratum, supra iam obseruauimus. Descripto, quod sub AMANDI FLAVIANI nomine BLONDELLVS edidit, quouebullae Innocentii X pontificis contra pacem Monasteriensis, obuiam iuit, conferendus VINCENTIVS PLACCIVS, in *theatro pseudonymorum*, num. MLXIV. p. 285. Reliqua, quae de BLONDELLO scitu digna, suppeditabit PETR. BAEIVS, in *dition. hist. & crit. voc. Blondel*, p. 608. seqq. Successit BLONDELLVS GERH. IO. VOSSIO, mortuusque est Amstelodami an. 1655; hinc & inter Belgii federati theologos eius mentio fieri potuisset; vid. HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem bollaendischen Kirchen- und Schulen-Straat part. II. cap. IV. p. 366*. Praeter DALLAEVM atque BLONDELVN, cum AMYRALDO fecerunt PAVL. TETARDVS, IOSVA PLACAEVS, LVDOVICVS LE BLANC, LVD. CAPPELVS, ALEXAND. MORVS, alique, de quibus omnibus multa, ab hoc loco minime aliena, dici possent, nisi contrahenda vela, & ad finem properandum esset. Legisse autem de iis iuuabit CHRISTOPH.

MATTH. PFAFFIVM, in *schediasmate de formula consensu beluetica cap. I. p. II.* itemque CHRIST. EBERH. WEISMANNVM, in *introduc. in memorabil. ecclesiast. histor. sacr. noui testam. part. II. saec. XVII. p. 910. seqq.* Speciatim & de IOSVA PLACAEO, cui ob doctrinam, de imputatione peccati Adamitici immediate facta, controuersia cum aliis intercessit, eiusque scriptis & aduersariis, conferendus idem WEISMANNVS, l. c. p. 917. seqq. & PFAFFIVS, l. c. s. VI. p. 16. seqq. Inter aduersarios AMYRALDI haud vltimum fuisse PETR. MOLINAEVM, antea obseruauimus. Huc namque spectat iudicium eius de *Mosis Amyraldi & Friderici Spanhemii libro sine apologia pro Dei misericordia, sapientia & iustitia*; item *examen tractatus Amyraldi de praedestinatione & alia*. Inter reliqua ipsius scripta eminet liber: *nouitas papismi* inscriptus, quem illum pro Iacobi I Angliae regis defensione PERRONIO cardinali opposuisse, supra, cum de PERRONIO verba faceremus, obseruauimus. Filius eius fuit PETR. MOLINAEVS, cuius itidem haud ignotum in orbe litterato nomen est. Vixit is in Anglia, & non tantum MILTONVM, regicidii defensorem, in libro: *clamor regii sanguinis*, resutauit; sed & praeter alia, de *tyrannide papali*, itemque, de *simonia ecclesiae romanae*, commentationes edidit. LVDOVICVS denique MOLINAEVS, cuius etiam antea facta est mentio, alter PETRI MOLINAEI senioris filius fuit, & itidem in Anglia vixit, ibique puritanorum, quos vocant, partes, contra episcopales scriptis acerrimis vehementissimisque propugnauit, librumque inter alia, *papa Vraieffinus* inscriptum, contra GISBERT. VOETIVM composuit, de quo iam alibi exinstituto egimus.

Sed ut ad reliquos reformatae ecclesiae, qui in Gallia floruerunt, theologos progrediamur; dubito, an recentiori ae-

tate aliquem maiori omnes prosequuti sint veneratione, quam IO. CLAVDIUM, ministrum Carentoniensem, sed qui post edicti Nannetensis reuocationem, Gallia excedere coactus, at in Belgio honorifice exceptus, Hagae Comitum an. 1687 vitam cum morte commutauit. Vix vquam scriptum aliquod maiori omnium adprobatione exceptum est, quam *responsio* eius ad librum de *perpetuitate fidei*, quae deinceps tot praestantissimis de hacce controuersia lucubrationibus occasionem dedit. Prima haecce *eius responsio*, vna cum eius defensione, inscripta: *reponse aux deux traités intitulés: la perpetuité de la foi de l'Eglise catholique touchant l'eucharistie*, lucem adspexit an. 1666. Rationes, cur liber hicce tantum excitauerit strepitum, simulque auctori suo tantam peperit gloriam, exponit PETR. LAELIVS, in *distinctione histor. & crit. voc. Claud.*, p. 945. Quae in eadem controuersia porro vtrumque sequuta sint scripta, edisserere, huius loci non est; nec necesse erit, cum non semel iam celeberrimi huius certaminis a nobis facta sit mentio. Cum autem PETR. NICOLIVS haud postremus inter auctores *perpetuitatis fidei* esset; is, vt alia quoque ratione reformatis aliquid negotii facesseret, praecidia sua legitima contra Caluinistas (*preingez legitimes contre les Caluinistes*) in lucem prodire iussit; quamquam non desint, qui ANT. ARNALDO librum huncce tribuant: a Iansenistis certe cum profectum, dubio caret. CLAVDIVS vero mox ei opposuit; *defensionem reformationis aduersus librum inscriptum: praecidia legitima &c. (la defense de la reformation &c.)* Rothomagi 1673. 4. Nihil in hoc genere elegantius aut solidius, ab illo reformatae ecclesiae theologo litteris consignatum, viri quidam docti censent. Nec aduersarii regerere aliquid ausi sunt, donec demum an. 1684 PETR. NICOLIVS reformatos, vt dici volunt, schismatis

conuictos (les pretendus reformés convaincus de schisme) illi opponeret. De *responsione* CLAVDII ad librum episcopi Meldensis, collatio cum Claudio ministro Carentonienensi, inscriptum, legenda *acta eruditor. Lipsiens. an. 1684. mense August. p. 374.* In operibus eiusdem posthumis a filio auctoris in lucem protractis, excusisque Amstelodami an. 1688 & 89 quinque tomis in 8. plurima itidem occurrunt, quae huius loci sunt, cum primis etiam controuersis istius aetatis lucem egregiam adfundunt. Pater inde quoque, CLAVDIUM in doctrina de gratia vniuersali, capitibusque connexis, cum illis fecisse, qui a MOSIS AMYRALDI steterunt partibus. Idemque, cum singularem quamdam sententiam proposuisset, simulque adseruisset, non omne genus bonorum operum ab apostolo in iustificatione hominis peccatoris excludi, quorum quaedam non per viam meriti, sed per viam conditionis ibi interueniant, in *explicatione epistolae sancti Pauli ad Romanos ex vers. XXVIII. capitis III. (l'ouerture de l'épître de saint Paul aux Romains &c.)* Amstelodami anno 1685. 12. inscio auctore edita; mirum non est, quod quorundam, praesertim ex Hollandiae theologis, expertus est censuras, quibus obuiam ire voluit, in *declarationibus, scandalis ex libro, explicatio epistolae ad Romanos inscripto, iniuste acceptis, oppositis; (éclaircissement sur les scandales &c.)* Londini 1687. 12. De libro denique CLAVDII, *planctus protestantium dicto, legendus CHRIST. EBERH. WEISMANNVS*, in *introd. in memorabil. eccles. hist. sacr. noui testamenti part. II. saec. XVII. p. 892.*

CLAVDIO merito iungimus PETR. IVRIEV, professorem primum Sedanensem, sed postea ecclesiae gallicanae, quae Roterodami est, pastorem, atque gymnasii ibidem professorem. Namque & is inter recentiores ecclesiae reformatae theologos scriptis plurimis, maximam partem polemici,

micis, inclaruit. Immo res illi cum iis fuit, qui inter Gallos, romanae ecclesiae additos, velut heroës censebantur. IACOBI namque BENIGNI BOSSVETI *expositionem Condomienfem* impugnauit, dum *прѣдварителнѣ (praefertuatif)* illi opposuit, de quo, vti & eiusdem *continuatione*, quae DAV. AVGVST. BRYEISII infultus reputat, supra egimus, cum de BOSSVETO verba faceremus. Quae certaminis, quod cum ANTON. ARNALDO subiit, fuerit ratio, quacumque in eo vtriusque edita sint scripta, itidem exposuimus, cum de ARNALDO loqueremur. Sed cum PETRVS quoque NICOLIVS librum: *Les prétendus réformés convaincus de schisme &c.* quem antea commemorauimus, edidisset; IVRIEVS illi *le vray système de l'Eglise & la véritable analyse de la foy (verum systema ecclesiae, veramque analysin fidei)* opposuit, Dordraci anno 1686. 8. Respondit NICOLIVS in tractatu de l'vnité de l'Eglise (de vnitare ecclesiae, siue refutatione noui systematis Iuriei) simulque IVRIEO occasionem dedit, denuo in aciem redeundi, suamque defendendi sententiam, in tractatu de l'vnité de l'Eglise &c. (de vnitare ecclesiae, & articulis fundamentalibus) Roterodami anno 1688. 8. Cumprimis vero & huius loci est opus illud IVRIE, quod *préiuges légitimes contre le papisme (praeiudicia legitima contra papismum)* inscribitur, & Amstelodami anno 1685. 4. lucem adspexit. Atque in hisce omnibus vt pontificios oppugnauit; ita, quae de Socinianis sentiret, offendere voluit, dans le tableau du Socinianisme &c. (*représentatione Socinianismi, in qua conspicitur dogmatum Socinianorum impuritas, & simul offenditur machinatio eorum, qui, haerese Socinianam tolerandam, contendunt &c.*) Hagae comitum 1690. 12. Quem vero IVRIEVS composuit, tractatum: de la nature & de la grace &c. (de natura & gratia, siue de concursu generali prouidentiae & speciali gratiae efficacia contra nouas hypothèses Paio-

nii & discipulorum eius) Roterodami an. 1688. 12. ad controuersias illas reformatorum in Gallia domesticas, quibus CLAVD. PAIONIVS occasionem dedit, spectare, ipsa inscriptio libri ostendit. Talia nimirum PAIONIVS docere videbatur, quae ad gratiam diuinam, in rebus ad salutem hominum pertinentibus, imminuendam, tendere videbantur; estque cumprimis obseruatum dignum, quod, corruptionem hominis praecipue in malis cogitationibus, erroribus & praediciis, ipsumque peccatum originis in inclinatione ad falsa iudicia & malas cogitationes, consistere adseruerit. Quae qui accurate perpendere, deprehendet, eo cuncta redire, fontem omnis mali non tam in voluntate, quam solum in intellectu hominis, quaerendum esse. Historiam controuersiae huius Paionianae summam exhibet CHR. EBERH. WEISMANNVS, in introd. in memorabil. ecclesiast. hist. sacr. noui testam. part. II. saec. XVII. p. 942. seqq. vbi recte obseruat, primam Paionismi originem ab AMYRALDI placitis deriuandam; beneque simul addit, haud raro contingere, vt qui fanaticismum ac enthusiasmum euitare volunt, ad alterum extremum, quod rationalismum vocare solent, procurrant. Ingenii ceteroquin & eruditionis laudem PAIONIO non denegant, qui ab eo dissentiant; quam & obtinuit, cum ecclesiae reformatae causam contra NICOLIVM egit, in libro: *examen du livre, qui porte pour titre: préiuges légitimes contre les Calvinistes &c.* Hagae Comitum an. 1683. 12. Sed ad IVRIEVM vt reuertamur, acerrimae illi lites quoque cum ELIA SAVRINO, celeberrimo reformatae ecclesiae theologo, intercesserunt: quippe qui illi itidem ad eorum partes, quos rationalistas adpellant, inclinare visus est. Nimirum, cum IVRIEVS, in *animaduersionibus*, in librum qui inscribitur: *noua haeresis in doctrina morali de odio proximi, disseminata a Iurio, & omnibus ecclesiis reformatis denuntiata;* itaqueque,

itemque, in *defensione synodi aliorumque virorum* proborum, contra calumnias satyrae domini de Beauval; cuius titulus: *considerationes in duos sermones &c.* SAVRINVS perstrinxisset; hic *examen theologiae Iurii* (*examen de la theologie de Mr. Iurieu*) in lucem prodire iussit, Hagae Comitum an. 1694. 8. in quo non tantum totam contentionis istius seriem exponit, sed & varios IVRIEI errores, ex scriptis eius collectos, exhibet, deque ecclesia, de salute eorum, qui coetui haeretico & idololatrico adhaerent, porro de necessitate reformationis, de efficacia baptismi, de principio fidei, aliisque capitulis, non recte eum sentire, contendit. Hoc cum aegre ferret IVRIEVS, istum suum aduersarium, vt par pari referret, grauissimorum in theologia errorum adcurare, consultum duxit, eoque comparatum esse voluit librum: *la religion du latitudinaire, religio latitudinarii cum apologia pro sancta trinitate*, inscriptum, editumque Roterodami an. 1696. 8. In eo enim primum quidem generatim de iis, quos hodie latitudinarios vocant, disserit; deinde autem probare voluit, SAVRINVM omnino in antitrinitariorum militare castris. Idemque cum & in *idea opinionum Saurini de mysteriis trinitatis & incarnationis* (*idee des sentimens de Mr. Saurin &c.*) egisset; SAVRINVS illi iterum *vindicias doctrinae suae contra duos Petri Iurii libellos* (*iustificacion de la doctrine &c.*) opposuit, Ultraiecti an. 1697. 8. Disputatum deinde inter utrumque speciatim fuit de principio fidei. De hoc enim non recte sentire SAVRINVM, probandum sibi sumserat IVRIEVS, in *defensione doctrinae vniuersalis ecclesiae &c.* necessitatemque adeo quamdam SAVRINO imposuerat, edendi: *defensionem verae doctrinae ecclesiae reformatae de principio fidei &c.* (*defense de la veritable doctrine de l'eglise reformee &c.*) Ultraiecti anno 1697. 8. Iunctum tandem utrumque, & PETR. IVRIEVM, & PETR. BAEIIVM,

licet in diuersa abeuntes, SAVRINVS adgressus est. Cum enim BAEIIVS, in libro notissimo: *commentarius philosophicus super haec verba: compelle eos intrare*, dissentientium tolerantiam eousque extendisset, vt ad religionum *libus populus* viam munuisset, videretur; hunc vero IVRIEVS in libro: *iura duorum summorum imperantium* inscripto, ita refutasset, vt ab altero extremo, eorum scilicet, qui contra quosvis dissentientes ferro & flamma faciunt, prope abesse censeretur; SAVRINVS, mediam sententiam tutissimam ratus, eandem in *considerationibus iurium conscientiae* (*reflexions sur les droits de la conscience &c.*) Ultraiecti 1697. 8. euulgatis, ita propugnauit, vt utriusque, & IVRIEI, & BAEII, aberrationes ostenderet. Dum autem PETR. BAEII hic mentionem fecimus; res ipsa postulat, vt de reliquis etiam, quae IVRIEVS contra illum edidit, aliquid subiiciamus scriptis. Inter ea eminet, quod inscribitur: *examen d'un libelle contre la religion, contre l'Etat, & contre la revolution de l'Angleterre* intitule: *Avis &c.*) Prodierrat nimirum anno 1690 *avis importante aux refugiez sur leur prochain retour en France* (*magni momenti admonitio ad exules, de proximo illorum in Galliam reditu*) quae magno consensu BAEIO tribuebatur. Nec hodie satis, quis eius libelli auctor sit, exploratum est. Vir etenim quidam doctus DE LA BASTIDE, cuius peculiaris hac de se exstet disertatio in *historia Baëli eiusque operum &c.* (*l'histoire de Mr. Baële & de ses ouvrages*) a DE LA MONNOYE scripta, & cum variis accessionibus Amstelodami an. 1716. 8. recusa, PAVLM PELISSONIUM potius libelli istius auctorem esse, obli persuadere voluit. Sed non desunt dubitandi rationes; nec a vero prorsus abhorret illorum sententia, qui, BAEIIVM hocce scripto IVRIEI complementum pateticiorum, de quo deinceps, perstringere voluisse, existimant.

mant. Quidquid eius sit; cum IVRIEVS librum huncce, ac si BAEIIVM auctorem agnosceret, refutasset; varia hinc inter vtrumque sequuta sunt scripta longe acerbissima. Estque omnino admonitio haecce ita comparata, vt, si ab homine reformatae ecclesiae sacris addicto profecta esset, summam animi in eo proderet malignitatem. Non solum autem admonitio haec, sed & *ditionarium* istud: *A historicum & criticum*, quod nemini, nisi rerum omnium, quae in orbe erudito geruntur, ignaro, ignotum esse potest, tum aliis, tum & PETRO IVRIEVO, displicuit, qui in libello: *ingement du public & particulièrement de Mr. l'Abbé Renaudot sur le dictionnaire critique de Sr. Bayle*; itemque in altero: *Philosophus Roterodamensis aduersus & conuictus*, inscripto, id abunde testatus est. Prioris scripti quaeam sit ratio, exponit DE LA MONNOYE, dans l'*histoire de Mr. Bayle* &c. p. 32. seqq. Cum primis *ditionarium* hocce *historicum & criticum* BAEII, cui se opposuit IVRIEVS, occasionem dedit celeberrimae de origine mali controversiae, cuius historiam summam exhibui, in *institut. theolog. dogm. lib. III. c. II. ad §. XXXV.* Plura quoque de IVRIEVO, aliorumque, cum PETRO BAELIO certaminibus, dabit CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in *introd. in memorabilia eccles. bist. sacr. noui testam. saec. XVII. p. 963. seqq.* Inter tot bella IVRIEVS tamen de pace etiam cogitauit, & de concordia inter reformatos & nos trates ineunda fuit sollicitus, in *iudicio de methodis rigidis & laxioribus explicandi prouidentiam & gratiam*, ad inueniendum medium reconciliationis inter protestantes; (*ingement sur les methodes rigides & relachées* &c.) Roterodami an. 1686. 12. Cui cum DAN. SEVER. SCVLTVS animaduersiones suas opposuisset, Hamburgi 1687. 8. IVRIEVS consultationem de pace inter protestantes in eunda latino sermone in lucem emisit, VL-

BYD. ISAGOGE.

traiecti 1688. 8. Sed in hac quoque consultatione nondum eiusmodi pacis viam, quae nostratibus placere queat, monstratam, idem SCVLTVS ostendit, in *iterata ecclesiae reformatae invitatione, ad pium in doctrina fidei consensum*, lenae 1697. 8. SAMVELEM porro PVENDORFIVM, in *iure feicali diuino, sive de consensu & dissensu protestantium*, methodum istam IVRIEVO sub examen reuocasse, constat. Denique & de libro IVRIEVO *complementum vaticiniorum* (*l'accomplissement des prophéties, ou la deliurance prochaine de l'eglise* &c.) inscripto, & Roterodami 1686 duobus voluminibus in 12. euulgato, aliquid dicendum est. In eo enim cum ciuibus suis, religionis caussa ex Gallia excedis, spem reditus in patriam fecisset, vaticinium de antichristi interitu, magnaue ecclesiae mutatione, proxime instare, docuisset; quorundam censuras, & cum euentus sententiam eius refutasset, multorum ludibria expertus est. Interim an. 1687 continuationem, itemque apologiam istius *complementi*, edidit; conf. HENR. LVDOLPH. BENTHEMVS, in *dem hollaendischen Kirchen- vnd Schulen- Staat part. II. cap. IV. pag. 430.*

Si omnes reformatae ecclesiae theologos, quos Gallia protulit, quique scriptis inclaruere polemicis, laudare vellem; ex iis, qui, postquam patriam deserere coacti sunt, Berolinum se receperunt, commemorandus cum primis esset vir eruditissimus IAC. LENSANT, cuius, praeter alia ingenii monumenta praestantissima, exstat *apologie contre reunionem cum sede romana*, sive *preservatif contre la reunion avec le siege de Rome, ou apologie de notre separation d'avec ce siege*, Amstelodami an. 1723, tomis quatuor in 8. vna cum *innocentia catechismi Heidelbergensis demonstrata*, cui & iungitur *discursus de catechismo & confessionibus fidei*, ibidem, eodemque anno; commemorandus porro esset DE NEAVSOMRE,

H h h h h h h

ob

ob defensionem doctrinae reformatorum (defenſe de la doctrine des reformés sur la providence, sur la predeſtination, sur la grace, & sur l'eucharistie &c.) Magdeburgi an. 1694. 8. Immo & plures alii adhuc addi poſſent; niſi maximus & ſere infinitus eiusmodi ſcriptorum numerus, quosdam ſilentio praetermitti, iuberet, ne in immenſum noſtra excreſceret tractatio. Paucos itaque ſolum quosdam ex Geneuenſibus ac Heluetiis ſubnectemus; vt ibi ſubiſtamus, vnde exorſi ſumus, cum de reformatione eccleſiae theologis agere inciperemus. Et apud Geneuenſes quidem illuſtre eſt TVRRETINORVM nomen, FRANCISCI patris, & IO. ALPHONSI filii. Inter patris ſcripti eminent, magnoque eruditus ſunt in pretio, *inſtitutiones eius theologiae elementicae*, Geneuae an. 1682. 4. editae, in quibus praecipuarum, cum quibuſuis circa religionem diſſidentibus, controverſiarum, momentum exponere, & quae illarum diiudicationi inferuire poſſint, luculenter tradere, auctori conſtitutum fuit. In *actis eruditorum Lipſienſibus* egregio opus hocce ornatur elogio: nullum erga diuerſa in religione ſentientes niſi charitatis adſeſſum, auctoſ ſpirare videtur, procul ab omni perſonarum odio atque timore; nec temere alienam mentem adſingere iis, quibuſcum agendum fuit; nec illa ſtudio diſſimulare voluit, quae pro illorum cauſſa facere videbantur; an. 1682. menſe Iul. p. 208. Quae virtutes eo maiorem promerentur laudem, quo rariores in illis ſunt, qui polemica tractant. Sunt vero etiam huius loci eiusdem auctoris diſſertationes de ſatisfactione Chriſti, Socinianis oppoſitae, itemque de neceſſaria ſceſſione ab eccleſia romana, & impoſſibili cum ea ſyncretiſmo, cum decade diſputationum miſcellanearum. Reliqua eius ſcripta PETR. BAEIIVS indicat, qui & magnorum eum fuiſſe meritum, eloquentia & iudicio praeditum, laborum patientem, & magno orthodoxiae zelo fla-

graſſe, pronuntiat, in *diſſition. hiſt. & crit. voc. Turretin* p. 293. Gratiae particularis acerrimum eum fuiſſe deſenſorem, obſervat CHRIS. EBERH. WEISMANNVS, in *introduſt. in memorabil. eccleſiaſt. hiſtor. ſacr. noui teſtamenti part. II. ſaec. XVII. p. 892.* vbi & alia obſervatu digna de eo monet. Filium autem, ſive IO. ALPH. TVRRETINVM, eruditio pariter ac moderatio, ſtudiumque, proteſtantes inter ſe conciliandi, commendat. Documento eſſe poſſeſt oratio de componendis proteſtantium diſſidiis, cum aliis eodem collineantibus monumentis, typis exſcripta Geneuae an. 1707. 4. item oratio, de iſeologo veritatis & pacis ſtudioſo, ibidem an. 1706. 4. cum primis autem nubes teſtium, pro moderato & pacifico de rebus theologicis iudicio, & inſtituenda inter proteſtantes concordia, cui praemiſſa eſt brevis & pacifica de articulis fundamentabbus diſcuſſio &c. ibidem 1719. 4. Praeter TVRRETINOS, Geneuenſes & BENED. PICTETVM merito inter ornamenta ſua referunt. Theologia eius chriſtiana & ſcientia ſalutis, gallice ſcripta, ſed in linguam quoque germanicam translata, reſutandis non minus diſſidentium placitis, quam confirmandis eccleſiae reſormatae dogmatibus, inferuire poſteſt. Quae de ea ſcitu digna ſunt, iam indicauimus libri huius II. cap. I. ad §. XV. Studium ſuum, reſormatos cum noſtratiſbus conciliandi, prodidit, in diſſertatione de conſenſu & diſſenſu inter reſormatos & Auguſtanae confeſſionis fratres; Amſteldami an. 1697. 12. itemque in amica reſponſione ad amicam diſſeptionem Dan. Senerini Scultei de rebus inter proteſtantes controverſis Amſteldami an. 1700; vt & in virorum immortalis & beatae memoriae Lutheri & Caluini conſenſu in quaestionibus de praedeſtinatione & redemptione Ieſu Chriſti, Geneuae 1700. 8. Quemadmodum autem primam ex hiſce commentationibus animaduerſionibus ſuis quidam, qui ſe

te *Lutheranum* vocat, refutauit; quibuscum reclusa est Lipsiae 1699. 4. quibusque PICTETVS iterum in iudiciis aduersus animaduersiones, quas edidit *Lutheranus*, Geneuae an. 1700. 8. obuiam iuit; ita alteri DAN. SEVER. SEVLTETVS opposuit *adseritionem amplissimam gratiae diuinae* Lipsiae 1701. 8. subiuncta *epicrisi ad nouissimum Picteti de consensu Lutheri & Caluini scriptum*. Inter helueticos denique theologos omnium instar esse potest IO. HENR. HEIDEGGERVS, vir ingenio & eruditione praestantissimus. De corpore eius doctrinae multa hic facere verba, necesse non est, cum nemo non intelligat, in eiusmodi systematibus controuersiarum vel maxime haberi rationem, & ipsa quoque eius inscriptio doceat, *doctrinam*, quam auctor vocat, *veritatis*, in eo contra aduersarios quoscumque, veteres & novos, vel in fundamento fidei, vel circa illud errantes, *adseri*. Praeterea illud supra quoque iam commemorauimus libri huius II. cap. I. ad §. XV. De eiusdem anatome concilii Tridentini, itemque tumulo concilii Tridentini, itidem iam verba fecimus cap. II. ad §. IX. *Historia* porro eius papatus huius equidem loci non est; nemo tamen ea carere poterit, qui in controuersijs cum pontificijs rite versari cupit. Haecce autem papatus *historia*, vt LVD. MAIMBURGI *historiae Caluini* praecipue opposita fuit; ita eodem collinearunt auctoris nostri *diatribae in diui Ioannis apocalypseos prophetiam de Babylone magna*; quas cum CAROL. SFONDRATVS, abbas tum Sanctogallensis, postea cardinalis, refutare voluerit; opus tamen inchoatum, morte praepeditus, ad finem perducere non potuit. Vnde, maximopere *commentariorum Triuultiensium* auctores errare, constat, quando narrant, SFONDRATVM, abbatem adhuc Sanctogallensem, tanto successu aduersus HEIDEGGERVM, scripsisse, vt propterea pon-

tifex galorum cardinalitum illi contulerit. Obseruatum hoc CHRIST. EBERH. WEISMANNO, in *introduc. in memor. ecclesiast. hist. sacr. noui testament. saec. XVII. p. 896*. Ob alia tamen cum HEIDEGGERO certamina honorem huncce SFONDRATO obtigisse, negari nequit; idque confirmat auctor *historiae vitae Heideggeri, exercitationibus eius biblicis praemissis, §. CLXXV*. Cum pontificijs porro congressus est HEIDEGGERVS, in *dissertatione de peregrinationibus religiosi, Eremitana in primis, Augustino Redingio opposita*, eiusque contra Redingium & Baldingerum *defensione*, aliisque scriptis, quae auctor *historiae vitae Heideggeri* ordine recenset. Singulare fuit, quod HEIDEGGERVS cum STEPH. CYRCELLAE0 subiit, certamen. Hic enim, cum an. 1659 *diatribam, de esu sanguinis inter christianos* edidisset, *operibus* eius deinceps insertam, qua probare voluit, decreto apostolico. quod sanguinis esus prohibetur, hodie adhuc obligari christianos; HEIDEGGERVS *libertatem christianorum a lege cibaria veteri, de sanguine & suffocato, demonstratam, & ab instantiis Stephani Curcellaei defensionem*, Amstelodami 1662 illi opposuit. Lucem egregiam *historiae huius controuersiae* adfundit SAM. SCHELGVIGIVS, in *exercitatione theol. de concilio Hierosolymitano, cap. XLIV. §. III. De formula consensu heluetica*, cuius praecipuum auctorem HEIDEGGERVM esse, quamue ab eo conscriptam, constat, eiusque *historia*, legendus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *schediasmate theol. de formula consensu beluetica*, praefertim cap. III. §. III. pag. 26. Quemadmodum autem ex ista *formula* patet, HEIDEGGERVM rigidum fuisse placitorum reformatae ecclesiae defensorem; ita mirari aliquis posset, eum inter illos, qui pacem & concordiam inter nos & reformatos sancire volunt, nomen suum fuisse professum. Duas nimirum *de concordia protestantium ecclesiastica* dissertationes con-

H h h h h h h 2

scripsit,

scripsit, quae *tomo III. dissertationum eius selectarum p. 379. seqq.* exstant, & deinceps inscriptae: *manuductio in viam concordiae protestantium ecclesiasticae* Amstelodami prodierunt, anno 1686. 8. Sed reuertit hanc *manuductionem*, sub CHRIST. SIN- CERI nomine latitans, PHIL. MULLE- RVVS, theologus Ienensis, in *suo concordiae inter protestantes & reformatos obdu- cto per Io. Henr. Heideggerum &c.* vt refert auctor *historiae vitae Heideggeri §. CXXXVI.* qui satis acerbe eum excepit. Praetermit- tendae hic etiam non sunt *dissertationes HEIDEGGERI selectae*, quarum tomi pro- stant tres, utpote in quibus subinde, quae theologiae polemicae propria sunt, attingit. Immo nec *exercitationes eius biblicae* ab hoc loco alienae sunt, quippe quas CAP- BELLII, SIMONIS, SPINOZAE & aliorum *sive aberrationibus, sive fraudibus oppositas*, 1. sa nos inscriptio docet.

Atque ita, dum praecipuos reforma- tae ecclesiae theologos, quorum in theolo- gia polemica habenda est ratio, enarraui- mus; eos simul commemorauimus, qui de pace inter reformatos & Lutheranos ineunda fuere solliciti; vt ex Germanis DAV. PAREVM, SAM. STRIMESIVM, EARTHOLT. HOLTZFVSSIVM, ex Gallis MOSEM AMYRALDV M & PETR. IVRIEV M, ex Geneuensibus BENED. PICTETVM & IO. ALPH. TVRRETINVM, ex Helueticis IO. HENR. HEIDEGGERVM. Idemque cum & alii sibi datum negotium credidiss- sent; nemo tamen maiori id egit conatu, quam IO. DVRAEVVS, gente Scotus, qui, praefulum quorundam Angliae suffragio & adprobatione suffultus, nihil tam ar- duum esse existimavit, quod non eius rei causa promte sibi subeundum esset. Ma- gnis namque non tantum per Sueciam, Dan- iam, Germaniam, Belgium susceptis iti- neribus cum principibus, theologisque quam plurimis colloquutus est; sed &

scripta varia, eodem collineantis, edidit; cuiusmodi sunt: *aliquot theologorum Gal- liae, & vniuersum ecclesiae anglicanae episcopo- rum* (Dauenantii, Mortoni & Halli) *sententia de pacis rationibus inter euangelicos resur- pandis; hypomnemata de studio pacis ec- clesiasticae; prodromus tractatum irenico- rum, in quo praeliminares continentur tra- ctatus I.) de pacis ecclesiasticae remoris e medio tollendis; II.) de concordiae euange- licae fundamentis sufficienter iactis; III.) de reconciliationis religiosae procurandae argu- mentis & mediis; IV.) de methodo inue- stigatoria ad controuersias omnes, sine contradicendi studio & pacifice decidendas &c.* & quae alia eiusdem generis, tum ab eo solo, tum & simul cum IO. MELLETO, qui in eodem instituto illi se iunxerat, edi- ta. Tam ipsius DVRAEI, atque MELLE- TI, quam illorum, qui ei se opposuerunt, VT IO. HVLSMANNI, IO. MEISNERI, IO. CONR. DANHAVERI, BALTH. BE- BELII, aliorumque scripta adcurate & diligenter recenset CHRISTOPH. MATTH. PFÄFFIVS, in *introduc. in historiam theolo- giae literariam, &c. part. II. lib. III. ad §. VIII p. 182.* Irritos autem fuisse omnes hosce DVRAEI conatus, aliunde satis con- stat; idque eum ipse intellexisset, eo tan- dem prolapsus est, vt in noua quadam ap- ocalypseos explicatione, non reformatorum modo cum Lutheranis, sed omnium eo- rum, qui christianorum nomine veniunt, & opinionibus a se inuicem dissident, in- ter se conciliationem quaereret. Eo nam- que commentatio eius, *l' intelligence de l' apocalypse par l' apocalypse meme*, an. 1674. 12. edita, comparata est. Legenda, quae hac de re obseruat PETR. BAELIUS, in *dissert. histor. crit. voc. Duraeus pag. 1096.* Reliquorum scriptorum pro vnione inter nos & reformatos, & contra eam edito- rum, adcuratam & copiosam notitiam sup- peditabit CHRISTOPH. MATTH. PFÄF- FIVS, *l. c. p. 181. seqq.* item *pag. 192. seqq.*

Ad-

Addenda &, quae de iis dicta sunt in der die vornehmsten Religions - Streitigkeiten, c. 1V. sect. III. ad §. III. & IV. p. 499. seqq.

§. X. Cum vero & eos cognouisse iuuat, qui speciatim in certis controuersiarum generibus diligentiam suam, ingenii monumentis demonstrarunt; primo hic se nobis offerunt certamina cum romanae ecclesiae defensoribus; * tum, cum reformatis, ** & qui ab hisce originem ducunt Arminianis seu remonstrantibus; *** porro cum Socinianis, & tota antitrinitariorum cohorte; * praeterea cum fanaticis; ** itemque cum atheis, *** naturalistis * & indifferentistis; ** hinc, cum gentilibus, *** ludaeis * & Mohammedanis; ** quibus denique & ea, quae aut nobis, aut aliis, cum Graecis orientalibusque christianis *** intercedunt, addere iuuabit.

* Generatim haecenus considerauimus eos, qui tum ex nostratibus, tum ex romanensibus pariter ac reformatis, contra dissentientes quosuis in aciem prodire, suarum duxerunt esse partium. Cum autem magnus adhuc supersit eorum numerus, qui speciatim cum certo hostium congressi sunt genere, aut certe in eiusmodi conflictibus prae reliquis eminent; horum nunc, ne quid nostrae tractationi desit, ita habenda est ratio, vt nec eorum, quorum haecenus mentio facta non est, aduersariorum memoria praetermittatur. Vtque ab iis, quae nobis cum pontificiis intercedunt, initium faciamus controuersis; primo hic in censum veniunt, quae primi ecclesiae reformatores, ipse praesertim beatus LUTHERVS, aduersariis suis opposuerunt, victoriamque eiusmodi iis obtinuerunt, cuius ad nos quoque pertigit fructus. Atque haec suo iam loco ad §. VIII. commemorata sunt. Succedunt deinde, qui decreta concilii Tridentini impugnarunt, quorum praecipuos libri huius cap. II. ad §. IX. laudauimus; sed addendi omnino, quos CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS indicat, in *introduc. in histor. theol. literar. notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III. ad §. VII. p. 80. seqq.* qui & in

antecedentibus magno numero, qui de rebus ad hocce concilium spectantibus commentati sint, adducit. Quemadmodum porro certamina cum pontificiis recrudescere solent, quoties viri quidam aut dignitate, aut doctrina praestantes a nostris ad illorum castra transeunt; ita & scriptis tunc polemicis occasio suppeditatur, sapientius suppeditata est. Cum enim, non sine grauissimis rationibus hoc fecisse, videri velint, sed mutationis suae *per se* quaerant; emissis plerumque in lucem libellis, conuiciis nostram ecclesiam proscindunt, romanam laudibus in caelum euehunt; quod cum nostrates ferre nequeant, hinc noua certamina. Praecipua illorum, qui a nostra ad romanam defecerunt ecclesiam, occasioneque eiusmodi scriptis praebuerunt, exempla summam recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in der *Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. III. pag. 451. seqq.* Addenda iterum, quae de hisce CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS obseruat, l. c. p. 116. seqq. Idem & de colloquiis censendum, quae subinde inter nostrates & pontificios sunt instituta. Cum enim eiusmodi colloquiorum non alius fere euentus sit, quam vt ad pacem ac concordiam nihil iis proficiatur, vtraque contra

tra pars victoriam sibi tribuat; fieri aliter nequit, quam vt noua inde exoriantur certamina, polemicorumque adeo scriptorum augeatur numerus. Sed haec omnia peculiare, idque non exiguae mosis, opus requirunt. Lucem vero dabunt, qui historiam colloquiorum dederunt, quos alibi iam indicauimus. Locum porro hic inueniunt, qui praecipuis ecclesiae romanae defensoribus, VI ROB. BELLARMINO, MART. BECANO, IAC. BENIGN. BOSVETO, aliisque, se opposuerunt; quos iam commemorauimus, cum de romanensium scriptoribus polemicis verba faceremus; quamquam & in his selectus sit instituendus. Licet autem illi ex nostratibus, quos ad §. VIII. ordine recensimus, plerumque non cum vno hostium genere, sed cum variis congressi sint; quorundam tamen, VI MART. CHEMNITII, HVNII vtriusque, AEGIDII & NICOLAI, beati IO. GERHARDI, IO. MYSAEI, & aliorum, quae pontificiis opposita sunt, monumenta, prae reliquis sunt obseruatu digna. Idemque & de reformatae ecclesiae theologis, ad §. praecedentem laudatis, eorumque scriptis censendum. Nonnullos enim ex iis, VI ANDR. RIVETVM, SAM. MARESIVM, PETR. MOLINAEVM, IO. DALLAEVM, IO. CLAVDIUM, aliosque non infeliciter contra romanenses pugnasce certum est. Superest itaque, vt praecipua quaedam illorum, de quibus ex instituto supra dictum non est, scripta, quibus pontificiorum errores profligantur, indicemus.

IOAN. GEORG. DORSCHEV, Argentoratensem primum, deinde Rostochensem theologum, praecipuis eruditissimisque ecclesiae nostrae doctoribus adnumerandum esse, nemo dubitauerit. Huius autem varia existant, ad romanensium cum primis dogmata refellenda, scripta vt: *mythia missae, disputatiopi liturgicae Ioan.*

Georgii Herberi, Argentoratensis Iesuitae, anno 1624. opposita; quae cum accessionibus quibusdam, maxime autem vindictis contra Thomam Henrici & Simon. Felicem, Prof. Erib. qui eam passim vellicarunt, iterum prodit Argentorati anno 1644. 4. dissertatio de auctoritate ecclesiae, siue explicatio verborum Augustini: euangelio non crederem, nisi me auctoritas ecclesiae moueretur, Argentorati 1653; interuentio pro mysterio sacro. sanctae trinitatis, ad actionem laesi eiusdem mysterii ecclesiae Augustinae confessionis iniquissime intentatam a Wolfgango Hermanno, soc. Loiol. qua ostenditur, scholasticos & scholasticorum patronos, Loiolitas illi mysterio variis rationibus iniquos esse; Argentorati 1645. 4. Nimirum, quod pontificiis quibusdam sollemne est, id etiam WOLFG. HERMANNVS Iesuita egerat, vt persuadere aliis veller, in dogmate de sacro-sancta trinitate non sanam fuisse beati LVTHERI doctrinam. Hisce itaque calumniis obuiam in hocce scripto DORSCHEVVS ire voluit, vt & in detectione malae fidei papalis circa probationes sacro-sanctae trinitatis, & sigillatim deitatis filii Dei pro calumniis Wolfgangi Hermanni, Iesuitae Spirensis, sistendus, &c. Argentorati 1646. 12. Pro HERMANNO cum ad huncce DORSCHEI librum responderet MELCH. CORNAEVVS Iesuita; huic, ne causam, quam semel defendendam susceperat, desereret, DORSCHEVVS anti-Cornaeum obiecit, siue vindictas interuentiois pro mysterio trinitatis, telis araneorum Melchioris Cornaei, Iesuitae Moguntini oppositas, utque huiusmodi Iesuiticae exhibentes, Argentorati anno 1649. Atque hinc originem anti-Cornaei intelligere licet, cuius mentionem etiam fecimus, cum de MART. BECANO ad §. praecedentem loqueremur. Missis autem reliquis, quae idem vir doctissimus contra pontificios elucubrauit, quae & haud pauca sunt, & prorsus egregia; id solum addimus; cum eo tempore, quo bello

bello tricennali per pacificationem Osna-bruggensem finis imponendus esset, quidam, sub ERN. DE EVSEBIIIS nomine latitans, probare adniteretur, pacem, qualem protestantes desiderabant, illicitam esse, eandemque tibiam & alii, praecunte peculiari bulla ipso pontifice Innocentio X, inflarent; praeter alios & DORSCHÉVS in aciem praeiit, scriptisque eruditissimis atrocia ista romanensium consilia redarguit. Huc namque spectat *triga eodemque anticrisis theologicae*, hoc est, pro pace religionis consilium iure-consultorum Patavinorum Marci Mantuae Bonafidii, Philippi Jacobi Portii Imatensis, Tiberii Deciani Vtinenfis editum, casibus praesentibus adplicatum, & observationibus illustratum; Argentorati 1648. quo in scripto trium iure-consultorum in simili plane casu data responsa exhibentur, eaque sententiae ERN. DE EVSEBIIIS, corumque, qui cum illo faciebant, prorsus repugnare, ostenditur; porro: *anticrisis theologica*, opposita iudicio theologico Ernesti de Eusebiis, cuius Romani, super quaestione: an pax, qualem desiderant protestantes, sit secundum se illicita? ibidem, eodemque anno: denique *prodromus anticrisis theologicae* (post ipsam *anticrisin* editus) seu *invektiva in vehiculum iudicii theologici*; itidem Argentorati anno 1648. ERNESTVS enim ille DE EVSEBIIIS, post iudicium istud theologicum, vehiculum eius ediderat. Lingua quoque germanica DORSCHÉVS concinnavit *northwendige Entdeckung des blutdürstigen Vretheils, welches der verummante Ernst von Eusebius, römischer Bürger, über die Frage: ob der Friede in Teutschland, wie ihn die Protestirenden begehren, für sich selbst unerlanbet und unrecht sey, gesaelllet &c.* Hinc, cum personatus quidam CHRIST. FIDELIS, ERN. DE EVSEBIIIS contra scripta DORSCHÉI vindicare adgressus esset; ANDR. quidem KVNIVS, eo tempore DORSCHÉI auditor, deinde post alia officia senior mi-

nisterii Dantiscani, DORSCHÉI defensionem suscepit; mox tamen ipse quoque DORSCHÉVS hunc aduersarium repulit, euulgato *triumpho federatae pacis saecularis, seu anacrisis criseos Loioliticae, anticrisis iudicii theologici Ernesti de Eusebiis oppositae*, Rostochii anno 1656. Sed de hisce omnibus, vt & reliquis DORSCHÉI scriptis polemicis, conferendus IO. FECHTIVS, in *praefatione de Dorschei vita, meritis & scriptis, commentario eius in quatuor euangelistas*, Hamburgi anno 1706 in lucem edito, praemissa, lectaque longe dignissima. Quis sub ERN. DE EVSEBIIIS nomine lateat, de eo viri docti disputant. Sunt enim, qui FABIVM CHIGIVM pontificis legatum; sunt, qui, alium quemdam eodem tegi, putant. DORSCHÉVS, confessionarium electoris Moguntini, P. PRIBER, seu vt alii vocant, BIBER, hoc nomen adsumpsisse, edoctus fuit, obseruante etiam FECHTIO l.c. lit. m. col. n. Sed addenda, quae hac de re in VINC. PLACCII *theatro pseudonymorum*, num. DCCCCLXXXVIII. pag. 268. docentur.

In academia Argentoratensi, cuius ornamentum DORSCHÉVM fuisse, diximus, etiam docuit IO. CONR. DANHAVERVS, magni itidem nominis theologus, cuius inter alia ingenii & eruditionis monumenta etiam exstat *hodororia spiritus papaei*, Argentorati 1654. 8. itemque *anti-Christosophia*, ibidem anno 1640. 4. & alia. Ex Argentoratensi autem academia si nos ad Lipsiensem conferamus; HENR. HOFFNERVS sese nobis offert, qui non vna ratione in pontificiorum profligandis erroribus diligentiam suam demonstravit. Praeter *dissertationes* enim quasdam, huc comparatas, praeterque tractatum prorsus egregium de *iustificazione hominis peccatoris coram Deo*, Lipsiae an. 1653. 4. excusum, Saxoniam nobis dedit *euangelicam, Saxoniae pseudo-catholicae Petri Cussemii*, do-

doctōris, presbyteri, canonici, & chor-episcopi Colonienſis oppositam; in qua praecipuae, quae nobis cum romanensibus intercedunt, controuersiae solidissime explicantur. Iterum prodit Lipsiae an. 1672. 4. in qua editione etiam epistolae MATTH. HOEI AB HOENEGG, & PETRI CVTSEMI super quaestione: *an consultum sit, ab ecclesia ac doctrina Lutherana ad castra pontificia se conferre?* leguntur. Idem argumentur, vt hoc *de tv papstz hioneam*, pertractauit BALTH. MEISNERVS, in *consultatione catholici de fide Lutherana capessenda & papistica deferenda, opposita Leonhardo Lessio*. LEONHARDVS namque LESSIVS, societatis Iesu theologus, satis notus, *consultationem* ediderat, quae *fides & religio sit capessenda, cum appendice, vtrum quis in sua fide ac religione saluari possit?* Idem MEISNERVS & alia contra pontificios scripsit, inter quae obseruatu maxime digna, quae IAC. REIHINGIO, eo tempore romanae ecclesiae sacris addicto, societatisque Iesu theologo, opposuit. Nimirum ediderat REIHINGIVS muros ciuitatis sanctae hoc est, fundamenta duodecim religionis catholicae, quibus insistent princeps Neoburgicus, Lutheranismum abdicato, in ecclesiam pedem intulit, Coloniae 1615. 4. Eodem itaque anno MEISNERVS in lucem emisit murum Babylonis Romanae oppositum duodecim muris nouae Ierusalem catholicae Iacobi Reibingii; cumque REIHINGIVS porro excubias angelicas ciuitatis sanctae, seu defensionem prioris operis &c. Neoburgi an. 1617 euulgasset; MEISNERVS iterum in excubiarum papisticarum, quas pro muris ecclesiae romanae protegendis Iacobus Reibing, quondam Iesuita, in medium produxit, depulsiōne, Witebergae 1621. 4. illi respondit. Interea nimirum REIHINGIVS, rectoria edoctus, ad nostram ecclesiam circa initium anni 1621 accessit, & ex propugnatore romanae ecclesiae eiusdem oppugnator factus, praeter

alia edidit *gründliche Wiederlegung seines falsch-genannten catholischen Handbuchs*, Tübingae 1628. 8. Enimvero, cum romanae ecclesiae sacra adhuc sequeretur, *enchriridion catholicum seu catholisches Handbuch, manuali MATTH. HOEI oppositum*, ediderat, Neoburgi anno 1617. 4. Istud deinceps ipse hac ratione refutauit. In Regiomontana academia CHRISTIAN. DREIERVS, praeter alia, quae huius loci sunt, *controuersias cum pontificiis praecipuas* reliquit, Regiomonte an. 1688. 4. in quibus non modo ex scriptura sacra, sed & ex antiquitate ecclesiastica, arma, quibus romanenses oppugnaret, depromit. Fuit vtrique vir iste antiquitatis ecclesiasticae haud rudis, & in patrum lectione versatus; vnde & scripta eius minime sunt contemnenda; caute tamen legenda, cum suis interdum nimis indulgeat opinionibus, & pontificiis plus, quam decet, largiatur; hinc & syncrētismi adulari solet. Eum in quibusdam nec cum pontificiis, nec cum nostratibus, sed cum Graecis potius fecisse, obseruat CHRISTOPHOR. HARTKNOCHIVS, in *der preussischen Kirchen Historie* lib. II. cap. X. pag. 638. Ob antiquitatis quoque ecclesiasticae exquisitam notitiam eruditus GEORGII CALIXTI scripta quaedam, quae pontificiis opposuit, in pretio sunt. Idem tamen itidem male audit, quod interdum pacis ac concordiae studio *78. & 80. & 81. & 82. & 83. & 84. & 85. & 86. & 87. & 88. & 89. & 90. & 91. & 92. & 93. & 94. & 95. & 96. & 97. & 98. & 99. & 100.* curam postposuerit. Ex commentationibus autem eius huius loci sunt, *tractatus de coniugio clericorum*, Francofurti 1653. 4. *dissertatio de communione sub utraque specie*, cum GEORGII CASANDRI de eodem argumento dialogo excusa Helmstädi an. 1642. 4. *consideratio doctrinae pontificiae, iuxta ductum concilii Tridentini, & reformatae, iuxta ductum confessionis Thorunii anno 1645 exhibitae*, Helmstädi anno 1659. 4. & alia scripta quam plurima, quorum nonnulla recenset IOAN. FABRICIVS, in *bist. biblioth. Fabric. part. IV.*

p. 294. seqq. *Digressionem* CALIXTI de arte noua contra Bartholdum Nibesium supra iam commemorauimus.

Secd vt ad academiam Lipsiensem reuertatur, in ea IO. ADAM. SCHERZERVVS sese nobis sistit, cuius hic iterum mentionem fieri necesse est. De *anti-Bellarmino* eius supra iam verba fecimus; sed nunc aliud eiusdem auctoris opus nobis occurrit, cuius hic vel maxime habenda est ratio. Prodiit istud anno 1677 inscriptum: *bibliotheca pontificiae iomus*, de quo vero excusum est an. 1708, inscriptione paullisper mutata, hunc in modum: *bibliotheca pontificia, seu papismus vapulans, ex ipsorum pontificiorum scriptis detectus*. Nimirum exhibetur in hocce opere quaedam magnorum inter pontificios virorum scripta, quibus naeuos & vulnera papatus aperte fatentur & detestantur. Simile itaque hoc est illorum instituto, qui ex ipsis romanae ecclesiae defensoribus testes veritatis produciunt, quod MATTH. FLACIVM illyricum, in *catalogo resium veritatis*, IO. GERHARDVM nostrum, in *confessione catholica*, & Bellarmino orthodoxiae teste, IO. GEORG. DORSCHVM, in *Thoma Aquinac confessore veritatis euangelicae*, ANT. REISERVVM, in *Ioanne Lauanoio, teste & confessore veritatis euangelico-catholicae*, aliosque scisse, constat. Dicumque hac de re, cum de IO. GERHARDO verba faceremus. Addi his ex reformatis potest PAVL. COLOMESIVS, ob libellum: *Rome protestante, ou temoignage des plusieurs catholiques Romains en faueur de la creance & de la pratiques des protestans*, inscriptum, qui inter opera eius, iunctim a IO. ALB. FABRICIO edita, exstat, p. 733. seqq. Et ipse quoque SCHERZERVVS in dedicatione ad serenissimum principem Rudolphum Augustum, Brunsvicensium & Luneburgensium ducem, de hocce disputandi genere copiose & erudi-

te agit. Continentur autem in hocce opere: CAR. MOLINAEI commentarius ad edictum Henrici II contra paruas datas & abusus curiae Romanae &c. eiusdem de Tridentini concilii decretis consilium; item, consilium super commodis vel incommodis nouae sectae seu sacrae religionis Iesuitarum, cum fragmento (quod quartum in hac bibliotheca locum occupat) epistolae eiusdem episcopi P. T. E. C. (id est, Pontii Tyardaei episcopi Cabilonensis) contra pseudo-Iesuitam Carolum; facultatis Parisiensis censura contra Sanctiarcellum Iesuitam; FR. IVNIPERI DE ANCONA (id est, vt nonnullis videtur, CASP. SCIOPII) consultatio contra Iesuitas; IVL. CLEM. PLACENTINI, de potestate pontificia in societatem Iesu; iuramentum a pontifice nouiter creando cardinalibus praestandum; & denique episcopi Angelo-politani (PALAFOXII) epistola ad papam contra Iesuitas. Inter haecce monumenta cum primo loco compareant, quae CAROL. MOLINAEVM auctorem agnoscunt; iureconsultum huncce clarissimum romanensibus equidem suspectum fuisse, constat, ac si Lutheranis faueret, (quamquam nec reformationis gratus erat, quod Augustanam confessionem Geneuensis & helueticae praetulisset) immo quod vitia curiae Romanae cordate notasset, solum vertere coactus est, & Tubingae, Argentorati, aliisque in locis, iurisprudentiam docuit, donec an. 1557 in Galliam reuocaretur. Nec mirum ideo, quod bulla Clementis VIII pontificis eum damnatae memoriae vocitet, eiusque libros non aliter, quam igne purgari posse, decernat. Fuit tamen omnium confessione vir eruditissimus, & ipsius FAC. AVG. THYANI iudicio integerrimus atque cordatissimus, cui etiam romanae ecclesiae status intime perspectus fuit, vt maximum adeo merito habeat pondus testimonium, quod contra ecclesiam, cuius sacris ceteroquin addictus fuit, perhibuit, THYANVS *historiar. lib.*

BVD. ISAGOGE.

lii lii i

VI.

VI. ad an. 1550. alibique, honorifice eius meminit; add. ANT. TEISSIERIVS, dans les eloges des hommes sçavans tom. I. p. 290. seqq. *Consilium de concilio Tridentini decretis* MOLINÆVS an. 1562. edidit, cum iam ex exilio reuersus esset: sed hinc nouae turbae, adeo vt custodiæ iussu parliamenti mandaretur, mox tamen libertati regis auctoritate restituendus. Conferenda, quae de eo iam supra diximus libri huius II. cap. V. ad §. X. Ad censuram facultatis theologiae Parisiensis contra Sanctarellum lesuitam quod attinet, ANT. SANCTARELLVS, e societate Iesu, tractatum ediderat, de haeresi, schismate, apostasia, solicitatione in sacramento poenitentiae, & de potestate summi pontificis in his delictis puniendis; Romae an. 1625, superiorum permissu. In eo cum multa contra regum auctoritatem & iura dixisset; collegium Sorbonicum, quod Parisus est, acri censura auctorem perstrinxit; liber quoque supremæ curiæ decreto carnificis manu combustus est. Hanc itaque censuram, cum decreto vniuersitatis Parisiensis & episcopi observationum in censuram ex sacra scriptura, sanctis decretis & canonibus conciliorum &c. SCHERZERVUS in ista collectione exhibet. Quid hac in re in Gallia actum sit, & qua ratione Iesuitæ gallicani culpam a se amoliri conati sint, scitu dignum, legique potest apud IO. HENR. HEIDEGGERVM, in historia papatus §. CCXXXVIII. p. 361. seqq. Sed vt ad reliquos pergamus, eandem academiam Lipsiensem ornavit VAL. ALBERTI, tum aliis scriptis polemicis, tum maxime anti-papisticis, clatus. De Augustina eius confessione thetica & apologetice tractata, & IO. DEZIO Iesuitæ eum primis opposita; itemque, de examine professionis fidei Tridentinae, nec non expositionis doctrinae catholice Iacobi Benigni Bossueti, iam diximus libri huius II. cap. II. ad §. IX. & ad §. XI. Longe autem plura theo-

logus hicc præstantissimus lingua germanica contra romanenses concinnauit, inter quæ erinet die gründliche Wiederlegung eines pæstifischen Buches, so auff Befehl des Herrn Grafen Leopoldi von Kollonitsch, Bischoffs zu Neustadt, in Wien herausgegeben. vnd Augustana & anti Augustana confissio, oder die Augsburgische Glaubens-Bekæntnis vnd dero Gegenlehr genennet, vnd darin theils der Augsburgischen Confession eine hochschædliche Veränderung des Texts, theils denen Augsburgischen Confessionsverwandten, der allerschædlichste Abfall von dero Inhalt, zur Eingebühr begemessen worden, Lipsiæ 1684. 4. Vbi ad vltimam, quæ in hoc opere refellitur, calumniam quod attinet, eam non semel a nostratibus repulsam, constat; conferenda, quæ libri huius II. cap. II. ad §. VIII. obseruauimus. Reliqua ab eodem auctore contra pontificis eleuata scripta recenset HENR. PIPPINGIVS, in memor. theol. renou. p. 679. seqq. MICHAELIS quoque stricu, theologi Mecklenburgici, offensio fundamentalis abominationum papatus, circa religiosum creaturæ cultum, tribus distincta libris, cum præfatione & supplemento VAL. ALBERTI prodiit Rostochii an. 1687. 4. Cuius libri quæ sit ratio, ex actis erudit. Lips. 1687. mens. Febr. p. 91. seqq. intelligitur. Quemadmodum autem VAL. ALBERTI Augustinam suam confessionem thetica & apologetice tractatam IO. DEZIO Iesuitæ, eiusque libro de reuisione ecclesiæ protestantium cum romana, opposuit; ita eundem quoque Iesuitam solide refutauit beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in responsis theologicis, & quidem germanicis prioribus, part. I. cap. I. sect. XV. p. 95. seqq. vti iam obseruauimus libri huius II. cap. II. ad §. XI. Sed idem theologus, pietate non minus quam doctrina clarissimus, deque re christiana præclare meritis, alio quoque nomine hic nobis commemorandus

dus venit. Opus enim illud, quo IO. BRE-
 VINGIUM refutauit, *die ewangelische Glau-
 bens Gerechtigkeit* inscriptum, Francofurti
 1684. 4. vt ad praepticuum, de quo inter
 nos & romanenses disceptatur, caput perti-
 net; ita vix aliud in hocce genere exstra-
 re, quod cum eo comparari queat, faten-
 tur omnes, qui ad illud euoluendum sine
 partium studio accesserunt. Legenda, quae
 de eo commemorat CAR. HILDEBR. LIB-
 BARO DE CANSTEIN, in praefatione,
*responsi eius germanicis posterioribus praec-
 mulla*, §. XXVII, p. 64. seqq. Nec praeter-
 mittendus est eiusdem libellus, *Auffmun-
 terung zur Bestaendigkeit bey der reinen Leb-
 re des Euangelii &c. Wie auch christlicher
 Unterrichts von seeliger Wiederkehr zu der
 ewangelischen Arbeit, derer zu dem Pabst-
 thum verfuhrten &c.* quem cum praefatio-
 ne erudita recudi curauit IO. GEORG. PRI-
 TIVS, vir longe doctissimus, Francofurti
 ad Moenum 1717. 8. Immo nec ille li-
 bellus praeternitendus, quem IO. ERN.
 GRABIO, cum is in eo esset, vt ad roma-
 nensium castra transiret, opposuit, inscrip-
 tum: *der ewangelischen Kirchen Rettung
 von falscher Beschuldigung der Trennung
 vnd Gemeinschaft mit alten Ketzereyen &c.*
 Francofurti 1695. 4. Exhibuerat namque
 GRABIVS, priusquam in Angliam abiret,
 consistorio Sambienſi Regiomontano du-
 bia quaedam, quae, romanae ecclesiae sa-
 cra nostris praeferenda esse, suadere vide-
 bantur; quibus, praeter SPENERVM, scilicet
 IO. GVIL. BAIERVS noster, itemque
 BERNHARDVS VON SANDEN, electo-
 ris Brandenburgici iussu, peculiaribus obuiam
 iuerunt scriptis; de quibus conse-
 rendus CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in
introduction. in histor. theolog. literar. &c.
part. II. lib. III. ad §. VII. p. 115. seqq. Non
 ignotum quoque in hoc certaminum gene-
 re est IO. FRID. MAYERI nomen, quem
 in hac theologiae polemicae parte indu-
 striam haud vulgarem collocasse, scripta

eius varia, plurimaeque dissertationes, ab-
 undetestantur. Certe in lectione scripto-
 rum pontificiorum fuit versatissimus, ex
 quibus plurima collegit, quibus in eo dis-
 putandi genere, quod *kat. dogmatum* vocant,
 haud infelichter usus est. Speciatim cum
 MARC. SCHOENEMANNO, & GEORG.
 HEIDELBERGERO, Iesuitis, illi res fuit;
 coque spectant nonnullae eius commenta-
 tiones vt, *Lutherus apocalypticus*; eiusque
vindictae; *Grwissent. Manter derer zum
 Pabsthum Abgefallenen Lutheraner*; *der
 pabstfische catechismus*; item *reines Grwis-
 sen wegen des pabstfischen Catechismi*, &
 aliae, quae iunctim prodierunt, inscriptae;
*Kriege des Herrn für die wahre ewangelische
 Kirche wider das vnheilige Pabsthum, Wit-
 tebergae an. 1685. 8.* Vbi, ad *catechismum
 papisticum* quod attinet, non ita, quae in
 eo continentur, capiendi sunt, ac si quo-
 rundam ecclesiae romanae doctorum effa-
 ta, aut quae inde consequuntur, omnibus
 tribuenda sint; sed vt doceatur, quo pacto
 romanensibus obuiam ire queamus, si ipsi
 nobiscum ita agant, & ex singulorum do-
 ctorum essatis totius ecclesiae nostrae do-
 ctinam aestiment. Ex AVG. PEELEFF-
 RI scriptis, quorum haud exiguus est nu-
 merus, huius loci est: *Lutherthum vor Lu-
 thern, oder das alte ewangelische durch Lu-
 thern erneuerte Christenthum, vnd das neue
 romensche durch Lutherum aufgedeckte
 Pabsthum; durch gründliche Beantwortung
 dreier von P. Arnoldo Engeln soc. I. ausge-
 streuten fundamental. Fragen wider die Lu-
 therische Religion, kürzlich gewiesen vnd
 vertheidiget, Dresdae 1697. 12.* Qui vel
 ideo hic commemorandus libellus fuit,
 quod eidem *panopliam anti-papisticam*, seu
 notitiam auctorum, a se laudatorum, ad-
 iecit. Ipsam autem, quam excutiendam
 sibi sumit, quaestionem, alii etiam ex in-
 stituto pertractarunt, quorum praecipui
 indicati sunt, in *der historischen vnd theo-
 logischen Einleitung in die vornehmsten Re-
 ligions-*

ligions - Streitigkeiten cap. III. f. III. ad §. III. p. 324. Iis, qui summam de controuersis, quae nobis cum romanensibus intercedunt, erudiri cupiunt, inserui potest CHRIST. MATTH. PFAFFII *noethiger Unterricht von denen zwischen der römischen und der protestantischen Kirchen obsehenden Religions - Streitigkeiten &c.* Tubingae 1721. 8. Ad animos autem nostratum contra apostasiam praemunendos, praeter PHIL. IAC. SPENERI commentationem antea laudaram, egregie facit beati IO. DÄN. HEKRSCHMIDTI libellus, qui inscribitur *reflexions über den Abriß von der ewangelisch-Lutherischen zu der römisch-catholischen Religion, samt einer kurzgefaßten Aufdeckung der päpstlichen Staats-theologie &c.* cuius editio tertia cum praefatione IO. VLRIICI HILDEBRANDI, Ienae prodit an. 1725. 8. Nec sine fructu, quibus concessum non est ampla euoluere volumina, aut hisce controuersis pertractandis multum temporis impendere, legent SINCERI EVANGELICI, ut vir quidam doctus vocari voluit, *schriftmaessige Prüfung des römisch-catholischen Glaubens - Bekenntnisses &c.* itemque IO. CARHAYSI *gründliche Anweisung wie ein ewangelischer Christ bey seiner Religion beständig bleiben, gottselig leben, getrost und seelig sterben könne.* Vterque libellus cum praefatione mea prodit; hic anno 1720, ille anno 1724. Ienae 12.

** Primum hic iterum in censum veniunt scripta, quibus signum velut ad certamina hacce sublatum est, ipsius scilicet MARTINI LUTHERI, IO. BRENTII, aliorumque, qui se HVLDO. ZWINGLIO, IO. OECOLAMPADIO, ceterisque erroris sacramentarii auctoribus opposuerunt; quibus postea MATTH. FLACIUS illyricus, IULEM. HESYRIUS, IOACH. WESTPHALVS, IAC. ANDREAE, MARTIN. CHEMNITIVS; alique accesserunt; qui

cum IO. CALVINO, THEOD. BEZA, ceterisque eiusdem sententiae propugnatoribus congressi sunt; quos quidem omnes, vna cum eorum, quae huc comparata sunt, scriptis, longa serie ad §. VII. reformatos autem ad §. VIII. enarrauimus. Accruduit vel maxime hoc certamen, ingentemque eiusmodi scriptorum copiam protulit, cum formula concordiae in lucem prodiret, cui praeter alia *crypto-Caluinismus*, in Saxonia triumphans, occasionem dedit. Maximam librorum, quibus haec caussa tum agitata fuit, partem, iam commemoravi libri huius II. cap. II. ad §. VII. item, ad §. XI. Synodus Dordracena nostrates theologos itidem denuo irritatos, & ad refutanda reformatorum placita excitatos esse, constat, praesertim in capite, de absoluto praedestinationis decreto. Per remonstrantium enim condemnationem, nostrae quoque ecclesiae doctrinam reiectam condemnataque esse, non dubitabant nostrates; nec dubitare poterant, ut iam alibi obseruatum. Nonnullos, qui ex nostratibus ex instituto contra synodum istam Dordracenam scripserunt, indicat IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittariae introductionis supplementis & continuat. p. 1587.* Eminent inter eos BALTH. MENTZERS, cuius *disputationes de doctrina synodi Dordracenae* Giesae prodierunt, an. 1621. 4. Praeterea cum principes quidam, aut viri dignitate praestantes, a nobis ad reformatos transierunt, renouata sunt, ut fieri solet, haec certamina, nouis scriptis polemicis aucta & continuata. Cumprimis id contigit, cum Ioannes Sigismundus, elector Brandenburgicus, anno 1614 reformatae ecclesiae sacra amplecteretur. Tum enim praeter alios MATTH. HOBVS AB HOENEGG edidit: *Erinnerung an alle rechte Ewangelische so zu Berlin und sonst in der Chur und Mark Brandenburg sich aufhalten, daß sie sich mit dem caluinischen Seelen - Gift nicht einnehmen*

men lassen, Lipsiae an. 1614. 4. Huc & LEONH. HUTTERI *Caluinista aulico-politicus alter &c.* spectat, de quo ad §. VIII. dictum, cum de HUTTERO verba faceremus. De reliquis conferendus GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kircken-vnd Ketzer-Historie part. II. lib. XVII. cap. VII. §. XI. p. 499. seqq.* vbi & alia illorum, qui reformatorum religionem cum nostra permutarunt, exempla adducit. Addendus iis etiam est Henricus dux Saxoniae, qui cum an. 1688 Dessauiae reformatae ecclesiae nomen suum daret; GEORG. MOEBIUS, nomine ordinis theologi in academia Lipsiensis, edidit: *gründliche Untersuchung der Motiven vnd Ursachen, welche den hochwürdig-durchlauchtigsten &c. zu der vorgenommenen Abtretung von der evangelisch-Lutherischen Kirchen zu der so genannten Reformirten sollen bewogen haben &c.* Huius enim uero scripto ex reformatis DE BEAUSOBRE iterum opposuit librum, *defense de la doctrine des réformés sur la providence, sur la prédestination &c.* inscriptum, cuius supra iam facta est mentio. Colloquiorum, inter nostrates & reformatae ecclesiae theologos institutorum, non alius euentus fuit, quam vt dissentientium magis inde exacerbarentur animi, idque scriptis publicis testarentur, tantum abest, vt pax & concordia inde promota sit stabilita fuerit. Notitiam istorum colloquiorum, simulque adeo scriptorum, quae inde enata sunt, polemicorum, praeter IO. LVD. HARTMANNVM, *concilior. illustrator. tom. IV. p. 459. seqq.* dabunt IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittarianae introduct. supplementis & continuat. p. 1495. seqq.* HENRIC. CONR. AREND, in *dissertat. historico-theolog. de colloquiis charitativis saeculo XVI. per Germaniam irrito euentu institutis cap. III. itemque CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in introd. in bist. theolog. literar. &c. part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 175. seqq.* In-
tegrorum hinc etiam, quandoque collegi-

orum prodierunt, pro refutandis aut defendendis reformatae ecclesiae dogmatibus, scripta. Inter quae, ad refutationem quod attinet, eminet theologorum Halliaco-Darmstadtensium *gründliche Ausführung, darinn wieder das zu Cassel dem Titul nach an. 1632. gedruckte, erst aber im Monat Aprilis 1634. ploetzlich ausgelassene &c. Buch, genannt Wechsel-Schriften, mit starcken, unbindertreiblichen Bestand augenscheinlich dargethan vnd erwiesen wird &c.* Marburgi 1636. fol. Occasionem huius scripti condidit et haec ex ABR. CALOVII *historia syncretistica &c. lib. I. cap. IV. p. 50. seqq.* Mirifice hoc opus laudatur ab ANDREA CAROLI, qui, auro contra eorum illud esse, inquit, pro quo maximae Deo debeantur gratiae, unanimi saxoniorum theologiae professorum, & Wittebergenium, Lipsienium & Ienenisim consensu & iudicio; a quibus ita pergit, ea propter commendatur, vt scriptum pro adferenda defendendaque insalubili veritate diuina ecclesiarum evangelico-Lutheranarum, & confutanda destruendaque Caluinianorum doctrina multifariam erronea, immo etiam calumniis & mendaciis plena, tum utilissimum, tum solidissimum; in memorabilib. eccles. sacri. XVII. lib. IV. cap. XLVII. p. 839. Obseruatu etiam maxime digna sunt scripta amoebea Rintelensium & Wittebergenium; sed de iis legendus CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, l. c. p. 179. seqq. Ceterum plerosque ecclesiae nostrae theologos, quorum labores polemicos ad §. VIII. enarrauimus, contra reformatos etiam variis lucubrationibus pugnasse, ex ibidem dictis constat. Addi tamen iis adhuc possunt, IO. CONR. DANHAEVVS, in *hodonomia spiritus Caluiniani*, IO. ADAM. SCHERZERVVS, in *collegio anti-Caluiniano*, post auctoris obitum a IO. SCHMIDIO an. 1704 edito; AVG. PEEIFFERVS, in *anti-Caluinismo, sine kurtzen, deutlich, ausdrücklichen, vnd bescheidenlichen Bericht vnd Entrecht von*

der reformirten Religion &c. itidem post auctoris obitum an. 1699 euulgato; IVST. CHRIST. SCHOMERVS, in *collegio anti-Caluiniano*, quod HENR. ASCANIVS ENGELCKE an. 1708 in lucem protraxit, & dissertationem de grauisimis quibusdam reformatorum controuersijs domesticis praemisit, aliique. Iam vero & de illis dici possit, qui toties propositae, & a quibusdam acriter propugnatae, vniõni nostrae & reformatae ecclesiae se opposuerunt; nisi id iam factum esset a ID. GEOR. WALCHIO, in *der historischen und theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten* cap. IV. sect. III. §. II. seqq. p. 492. seqq. Eos, qui pro vniõne ista scripserunt, indicat CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, vt tamen simul interdum iungat, qui eos refutarunt; *introduc. in historiam theologiae literar. notis amplissimis illustrata* part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 192. seqq. Ad eos, qui vniõni isti se opposuerunt, quod attinet, omnium instar esse potest ERN. SAL. CYPRIANVS, in *dem abgetrun- genen Vnterricht von kirchlicher Vereini- gung der Protestanten* &c. Lipsiae 1722. 8.

*** Varias equidem inter ipsos reformatae ecclesiae addictos enatae sunt controuersiae, quae paruum a se inuicem dissentientium excitarunt studia, vt *supralapsariorum* & *infralapsariorum*, *hypotheticorum* & *absolutorum*, *episcopatum* & *puritanorum* in Anglia, & in Belgio *Cocceianorum* & *Voëtianorum*; quae tamen vt lucem accipiant ex iis, quae dicta sunt, in *der historischen und theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten* cap. IV. sect. II. p. 435. seqq. ita auctores praecipuos, qui in hisce certaminibus inclaruerunt, eorumque scripta, iam commemorauimus, cum de reformatae ecclesiae theologis polemicijs verba faceremus. Quae autem in eadem ecclesia inter *remou- strantes* seu *Arminianos* & *contra-remou-*

strantes enatae sunt controuersiae, tanti momenti sunt, vt nostro non recte functi munere iure censi possemus, nisi de iis seorsum aliquid diceremus. Auctores, qui historiam istarum litium tradiderunt, itidem iam indicati sunt in *der historischen und theologischen Einleitung* &c. cap. IV. sect. II. ad §. II. p. 437. Sed addendi, quos laudat CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introduc. in histor. theologiae liter. notis amplissimis illustrata*, part. II. lib. III. ad §. IX. p. 302. 303. Summatim praecipua momenta exhibet GYST. GEORG. ZELTNERVS, in *praefatione historica*, quam *breuiarius controuersiarum cum remoustrantibus agitararum* praemisit. Cumque synodus Dor- dracena vitramque in hoc negotio paginam faciat; non negligendi, qui, quid in eage- stum sit, exposuerunt, aut historiae eius lucem adiuderunt, quorum nonnullos supra iam commemorauimus libri huius II. cap. II. ad §. X. Sed addendi iterum, quos CHRIST. MATTH. PFAFFIVS adducit l. c. p. 312. De scriptis, quae remoustrantibus instar librorum symbolico- rum sunt, itidem iam dictum libri huius II. cap. II. ad §. X. Caput principemque eorum, qui *remoustrantes* vocantur, IACOB. ARMINIVM, a quo & nomen sortiti sunt, esse, constat; quamquam & hoc notum certumque sit, eum solum in doctrina de praedestinatione a recepta ecclesiae reformatae sententia discessisse; tum nonnulli contra ex eius sectatoribus placita quaedam adsumpsit, quae in Socinianismi eos adduxerunt suspicionem, a quibus ipsum ARMINIVM alienum fuisse, credere par est. Vitam & scripta ARMINII recenset CASP. BRANTIVS, in *historia vitae Iacobi Arminii* Amstelodami 1724. 8. edita, & cum *praefatione ac notis* IO. TAVR. MOSEMEI Brunsvigae an. 1725. recusa. Copiose etiam admodum de ARMINIO pariter ac aduersario eius FRANC. GOMARO, differit LVD. ELL. DV PIN-
dams

dans la bibliothéque des auteurs séparéz &c.
tora. II. part. I. p. 108. seqq. Opera ARMI-
 NII theologica coniunctim recusa prodie-
 runt Francofurti 1635. 4. Alter inter re-
 monstrantes locus debetur SIM. EPISCO-
 PIO; qui tamen, suo plus, quam decet,
 ingenio indulgens, longius, quam ARMI-
 NIVS, progressus est. Atque primus is
 etiam fuit, qui remonstrantium placita in-
 tegrali quodam systemate completi secum
 constituit; hinc institutionum theologica-
 rum libros quatuor reliquit, at post mor-
 tem demum eius editos, nec ad finem per-
 ductos, auctore operi huic immortuo, pri-
 usquam dimidia eius pars perfecta esset.
 Reliqua, quae de hisce insurrectionibus ob-
 servata digna, iam exposuimus libri huius
 II. cap. I. ad §. XV. Prodierunt
 cum reliquis eius operibus Londini, aut
 potius Amstelodami an. 1678, duobus to-
 mis in fol. Ex reliquis autem EPISCO-
 PII scriptis ad controversias remonstran-
 tium spectant, huiusque adeo loci sunt,
examen thesium Jacobi Cappelli, de contro-
uersiis, quae federatæ Belgium vexant;
& satius fuerit, doctrinam Arminii tole-
rari quam damnari; tractatus brevis de li-
bero arbitrio; examen sententiae Ioannis
Cameronis de gratia Dei & libero hominis
arbitrio; responsio ad defensionem Ioannis
Cameronis, quam opposuit examini senten-
tiae suae. Atque haec omnia toto primo
operum eius continentur. Inter ea, quae
tomo secundo exhibentur, observatu maxi-
me digni duo adversus synodum Dordra-
cenam libelli; unus synodi Dordracenae
crudelis iniquitas, latine scriptus, at mox
in belicam linguam translatus; alter: an-
tidotum continens pressiore declarationem
propriæ & genuinae sententiae, quae in sy-
nodo nationali Dordracena, adserta est, &
stabilita. Nec praetermittendus eiusdem
Bodecherus impetens, hoc est, evidens demon-
stratio, quae ostenditur; Nicolaum Bodeche-
rum, vt plus quam servili assentione effi-

cacem contra-remonstrantium gratiam de-
meretur, inepte admodum & nugatorie con-
fessionem remonstrantium Socinianismi ar-
cessere puper esse adgressum. Nimirum NIC.
BODECHERVS, qui antea remonstranti-
bus se adiunxerat, postea vero, cum ille ex-
auctorarentur, ac in exilium mitterentur,
contra-remonstrantium partes sequutus
est, librum edidit, inscriptum: Sociniano-
remonstrantismus, hoc est, evidens demon-
stratio, quae remonstrantes cum Socinianis,
sive re ipsa, sive verbis, sive etiam metodo
in pluribus confissionis suae partibus consen-
tere, ostenditur; quem adeo refutare EPI-
SCOPIVS, & Socinianismi suspicionem a
remonstrantibus removere voluit. Nec
tamen solus BODECHERVS, consensum
cum Socinianis obiecit remonstrantibus,
sed idem etiam, vt alios taceam, fecit IO-
PELTVS, in harmonia remonstrantium &
Socinianorum, Lugduni Batavorum 1633.
 4. At non omnium remonstrantium hic
 vnam eandemque esse rationem, positum
 est extra controversiam. EPISCOPIVM
 confessionis, quae anno 1622 communi re-
 monstrantium nomine lucem adspexit,
 itemque apologiae, qua contra theologo-
 rum Lugdunensium censuram vindicata
 est, quae an. 1630 prodiiit, auctorem fu-
 isse, supra iam observauimus, libri huius
 II. cap. II. ad §. X. NICOL. VEDELI-
 VSI apologiam istam, in arcanis Arminia-
 nismi, impugnasse, eique iterum Vedelium
 rhapsodum &c. oppositum fuisse, ibidem
 docuimus. Vedelii rhapsodi auctor fertur
 STEPH. CYRCELLAEVS, responditque
 denuo VEDELIVS, in arcanorum Armi-
 nianismi parte III. & IV. VI. CASP. SA-
 GITTARTO observatum, in introduct. in
 hist. eccles. &c. cap. XXXIII. fol. XII. p.
 573. Ad addendum porro, cum ANT. WA-
 LAEVS censuram praefessorum Lugdunensium
 belgie edidisset, eidemque epistolam de-
 dicatorem ad ordines generales praemis-
 set, quae contra remonstrantes varias cri-
 mina-

minationes (vt ipsi quidem putabant) continebat; EPISCOPIVS itidem apologiam confessionis remonstrantium belgicæ in lucem emisit. Eiusdem præterea WALAEI disputationem, de quatuor controuersis remonstrantium articulis, in qua status controuersiae nude proponitur, ac remonstrantes ad ecclesiae belgicæ unitatem inuitantur, integra veritate, EPISCOPIVS, in examine disputationis Walaei, refutauit. Cum vero etiam professores Leidenenses, contra apologiam sibi oppositam, Specimen calumniarum atque heterodoxarum opinionum, ex remonstrantium apologia excerptarum &c. edidissent; EPISCOPIVS in responsione ad Specimen calumniarum iis obuiam iuit. Sed de hisce, reliquisque EPISCOPII scriptis, plura dabit PHIL. A LIMBORCH, in historia vitae Simonis Episcopi, Amstelodami 1701. 8. SIM. EPISCOPIVM merito excipit STEPH. CVRCCELLAEVS, qui & illius operibus præfationem præmisit. Idem &, quod EPISCOPIO constitutum fuerat, remonstrantium dogmata integro quodam exhibere systemate voluit; sed præmatura morte itidem impeditus fuit, quo minus institutionem suam religionis christianae ad finem perduceret. Opera eius theologica, quorum partem præcipuam hac ipsa institutio constituit, prodierunt Amstelodami 1675. fol. cura PHIL. A LIMBORCH, qui post POELENBVRGIVM, in munere professoris theologiae CVRCCELLAEVM excipit. Sed hoc iam obseruandum est libri huius II. cap. II. ad §. XV. Ad reliqua eius scripta quod attinet, cum in controuersia, quae MOSI AMYRALDO cum PETR. MOLINAEO intercedebat, se arbitrum interponere vellet, libellum edidit, aduvs d'un personnage de l'intérêt &c. inscriptum; in quo cum AMYRALDI partes amplexus esset, SAM. MARESIVM aduersarium expertus est; cui CVRCCELLAEVS iterum quaternionem dissertationum opposuit, scilicet I) de vocibus trinitatis; vnde

sum. personae &c. II) de peccato originis, III) de necessitate cognitionis Christi, IV) de hominis per fidem & per opera iustificatione. Non tantum autem MARESIVS hanc dissertationum quaternionem iterum in defensione fidei catholicae refutauit; sed ex nostratibus etiam beatus IO. MYSAEVS dissertationem tertiam, de necessitate cognitionis Christi, sub examen reuocauit, in dissertatione theologica, de quaestione: an gentiles absque fide in Christum per extraordinariam Dei gratiam ad salutem aeternam pertinere, aut minimum ignis aeterni supplicium declinare possint; Controuersiae, quae CVRCCELLAEVS cum eodem MARESCO ob DAV. BLONDELLI librum, de Ioanna papissa, intercessit, supra iam mentionem fecimus; nec ea huius est loci. AMYRALDI autem licet in quibusdam capitulis contra MOLINAEVM & MARESIVM in se suscepit defensionem; eundem tamen rursus impugnauit in vindictis, quibus sententia Armus de iure Dei in creaturas defenditur. Diatribam eius de Jesu sanguinis inter christianos; qua probare voluit, sanguinis Jesu, tum ex praecepto, quod Deus Noacho eiusque posteris dedit, tum ex praescripto apostolorum, hodie adhuc abstinentium esse, a IO. HENR. HEIDEGERO refutatam esse, supra iam obseruauimus. Addendus denique hisce est PHIL. A LIMBORCH, praecipuis vtique remonstrantium doctoribus non tantum adnumerandus, quod ceteris, quos hactenus laudauimus, cautiore fere sit ac circumspiciet, & a nimia sentiendi libertate sibi temperet. Quod EPISCOPIO & CVRCCELLAEVS fati denegarunt, id ille consequutus est, dum systema integrum theologiae ad finem perduxit, quod & anno 1686 inscriptum: theologia christiana, ad praxin pietatis ac promotionem pacis christianae vnice directa, publicae luci exposuit. Quartam & vltimam eius editionem, cui relatio historica, de

de origine & progressu controuerſiarum in fœderato Belgio, de prædeſtinatione, acceſſit, Amſtelodami an. 1715 prodidiſſe; CHRISTOPHORVM quoque FRANKIVM, theologum Kilonjenſem, exercitationes anti-Limborchianas Kilonii an. 1694. 4. edidiſſe, iam ſignificauimus libri huius II. cap. I. ad §. XV. Illuſtre equidem admodum inter remonſtrantes eſt HVG. GROTII nomen; ſed pleraque eius ſcripta ita comparata ſunt, vt alium ſibi locum vindicent. Idem & de IOANNE CLERICO cenſendum, cuius inter commentationes hodie omnibus ſanis notæ ſunt.

Inter eos, qui ſe remonſtrantibus oppoſuerunt, primus præcipuusque fere eſt FRANC. GOMARVS, cuius varia, quæ huc ſpectant, exſtant ſcripta, vt de *perſeuerantia ſanctorum*, Groeningæ 1629. 4. item de *diuinæ prædeſtinationis obiecto*, Amſtelodami 1630. 8. Idem fecerunt GVIL. TWISSVS, in *vindicis gratiæ, poteſtatis & prouidentię diuinæ, contra Arminium*, Amſtelodami 1648. 4. vt & in *animaduerſionibus ad Arminii collationem cum Franco Iunio &c.* Amſtelodami 1650. fol. IAC. TRIGLANDIVS, in *antapologia, ſiue examine & reſutatione totius apologiæ remonſtrantium*, aliisque, ſpeciatiim SIMONI EPISCOPIO oppoſitis, de quibus, yti & iis, quæ rurſus ab EPISCOPIO contra TRIGLANDIVM in lucem emiſſa ſunt, legendum PHIL. A LIMBORCH, in *hiſtoria vitæ Simonis Episcopii p. 317.* Porro GVIL. AMESIVS, in *coronide ad collationem Hagienſem*, Amſtelodami 1634. 12. Quod quidem ſcriptum reformati prorsus eximium eſſe, cenſent, ad quod nihil hactenus regerere poterunt remonſtrantes; teſte HENR. LVDOLPHO BENTHEMIO, in *dem hollaendiſchen Kirchen- vnd Schulen-Stat part. I. cap. XVIII. §. XI. p. 634.* vbi & de ipſa collatione Hagienſi agit. Idem AMESIVS edidit *ſcripta anti ſynodalia Am-*
EVD. ISAGOGE,

ſtelodami 1633. 12. item *reſcriptionem ad Greuinchouii reſponſum de redemptione generali*, Harderouici 1645. 12. in quibus itidem contra Arminianos diſputat. PETR. MOLINAEVS, cuius non ſemel iam facta eſt mentio, *anatomem Arminianiſmi*, ſeu *enucleationem controuerſiarum, quæ in Belgio agitantur, ſuper doctrina de prouidentia, de prædeſtinatione &c.* edidit Lugduni Batavorum 1619, cui IO. ARN. CORVINVS, haud infimi nominis inter ſectatores ARMINII, & ex variis ſcriptis pro eo editis notus, anno 1622 reſutationem oppoſuit, inſcriptam: *Petri & Linæi noui anatomici mala encheireſis, ſeu cenſura anatomes Arminianiſmi &c.* At pro MOLINAEO callamum ſtrinxit cenſuramque CORVINI in *anatomiam Arminianiſmi peculiari reſpoſione* reſutauit ANTON. WALAEVS, theologus Lugdunenſis, Lugduni anno 1625. 4. His iungi adhuc poſſent SAM. RHETORFORTIS, in *examine Arminianiſmi*, item in *exercitationibus apologeticis pro diuina gratia contra Arminium*; ABR. HEIDANVS, in *iudicio de vniuerſa remonſtrantium doctrina*, vt & *examine catecheſeos remonſtrantium*, IO. CLOPPENBURGIUS, in *diſputationibus VIII. ad quinque articulos remonſtrantium, quæ opus eius tomo II. exſtant*, aliique. Nec prætermittendus hic eſt FRID. SPANHEMIUS vterque, pater & filius, ille, ob *diſputationem inauguralem de quinque articulis*, hic autem ob eam *elenchi controuerſiarum partem*, in qua de controuerſiis cum remonſtrantibus agit, quippe quam ex inſtituto ſibi illuſtrandam ſumſit SAM. STRIMESIVS, in *ingenua in Arminianiſmum inqueſtione, ſemcenturia adnotationum*, in *Friderici Spanhemii præcipuas cum Arminianis controuerſias, lectionibus ac diſputationibus publicis pertractatas, conſectas*, quæ vna cum ipſius SPANHEMII *elencho* Francofurti ad Viadrum anno 1703. 8. prodit. GYST. GEORG. ZELTNERVS, cum monuiſſet,

Kkk kkk k

rurum

tutum non esse, reformatis, praesertim veteribus, in controuersis cum Arminianis, fidem adhibere, utpote qui adiectibus nimium quantum indulgeant; addit: non possumus tamen, quin *Friderici Spanhemii* elenchtum controuersiarum, ut satis tolerabilem praedicemus, & quod ad dogmatica, insignem *Sam. Strimeji* & ingenuam, uti haud iniuria inscripsit, in *Arminianisum inquisitionem*, dummodo methodus commodior esset, instar omnium commendemus; in praefat. breuiario controuersiarum cum remonstrantibus &c. praemissa, p. 19.

Ex nostratibus *ABR. CALOVIUS* primus fuit, qui ex instituto remonstrantes refutaret, in *consideratione Arminianismi*, sententiam nouellae sectae de omnibus religionis christianae capitibus declarationis remonstrantium e scriptis cumprimis publicis fideliter exhibente &c. Wittebergae anno 1655. 4. Iterum prodit deinde an. 1657, & 71. Spectant huc etiam eiusdem *CALOVII* vindiciae *Arminianismi*, *Henrico Nicolai* oppositae &c. Wittebergae 1658. Cuius scripti quanam sit ratio, exposuimus, cum de *CALOVIO* verba faceremus. Recusum autem fuit cum *consideratione Arminianismi* anno 1671. 4. Eodem porro munere, refutandi remonstrantes, functi sunt *IO. ERN. GERHARDVS*, in *synopsi Arminianismi*, sive sententiae remonstrantium circa aliquot fidei christianae articulos; Ienaë 1656. 4. *BALTH. BEBELVS*, in *septicismo remonstrantium*, Argentorati 1664. 4. *CHRISTOPH. SONTAGIVS*, in *veneno mataeologiae Arminianae*, Altdorff 1694. 4. Cumprimis autem concinnitate & soliditate, rerumque selectu, sese commendat *EVST. GEO. ZELTNERI* breuiarium controuersiarum cum remonstrantibus agitatarum, quod Noribergae lucem adspexit anno 1719. 8. Plures, qui aut remonstrantium causam defenderunt, aut contra eos scripserunt, praesertim ex reformatis,

dabit *HENR. LVDOLPH. BENTHEMIUS*, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat*, part. I. cap. XVIII. p. 653. seqq. & part. II. cap. VI. p. 733. seqq. itemque *CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS*, in *introd. in historiam theologiae litterar. notis amplissimis illustrata* part. II. lib. III. pag. 302. seqq. Lites autem istae remonstrantium ac contra-remonstrantium, cum etiam controuersiae, de iure magistratus circa sacra, occasionem dederint; acriter de ea utrimque, variisque scriptis concertatum fuit. Repetenda, quae iam supra hac de re diximus libri huius II. cap. V. ad §. X. Addenda, quae *PFAFFIVS* collegit, l. c. pag. 316. seqq.

* De veteribus anti-trinitariis iam in antecedentibus copiose egimus. Recentiorum, inter quos eminent *Sociniani*, historiae inseruit *CHRISTOPH. SANDII* *bibliotheca anti-trinitariorum*, cum opusculis, eidem adiectis, cuiusmodi sunt *IO. STOINSKII*, coetus Racouienfis pastoris, *epitome historiae originis unitariorum in Polonia*, *GEO. SCHOMANNI* *testamentum vltimae voluntatis*, *continent vitae ipsius*, nec non variorum actuum ecclesiasticorum *succinctam historiam*, & alia quaedam eiusdem generis, quae iam indicata sunt in *der historischen und theologischen Einleitung* &c. cap. V. ad §. II. p. 551. Cumprimis autem lucem in plurimis dabit *TANISL. LVBIENIECIUS*, in *historia reformationis polonicae*, in qua tum reformatorum, tum anti-trinitariorum origo & progressus in Polonia & finitimis prouinciis narrantur, Freystadii anno 1685. 8. Iungere hifce iuuabit *HENR. ASCANIVM ENGELCKE*, in *dissertatione de damnable Socinianismi gangraena*, hoc est, sectae Socinianae natura, auctoribus, antecessoribus atque progressu, quam *IUSTI CHRISTOPH. SCHOMERI* collegio *anti-Sociniano*, anno 1706 edito, praemisit. Sed plena & accurata Socinianismi

nismi historia merito adhuc desiderari poterat, quam dare tandem voluit auctor *historiae Socinianismi*, quae lingua gallica prodit Parisiis an. 1723. 4. In duas opus hocce distributum est partes, quarum prior originem Socinianismi & progressum, per diuersa orbis christiani regna, describit; in posteriori autem de praecipuis sectae antitrinitariorum propagatoribus agit, eorumque characterem, fata, scripta delineat. Prius dum facit, fufe satis atque copiose, quae Socinianismi in Italia, vbi primum exortus est, Polonia, Anglia, atque Belgio federato fuerint fata, edisserit; cumque sibi persuadere, Socinianos a remonstrantibus in societatem receptos; synopsis quoque quamdam historiae synodi Dordracenae tradere, remonstrantium placita, & cum reformatorum, tum romanensium, de iis exhibere iudicia, a sua non alienum putat instituto; *part. I. cap. XXXIII. p. 154.* Ad Galliam vbi deferretur, valde irascitur PETRO IVRIO, quod scripserit, plurimos in Gallia, qui romanae ecclesiae se placita sequi, profiteantur, si non deistarum, certe Socinianorum, infectos esse impietate; quam a suae ecclesiae hominibus ita amoliri aduersionem admittit, vt in reformatae, quae olim in Gallia fuit, ecclesiae, theologos eandem coniciat; *cap. XXXVI. seqq. pag. 175. seqq.* Dum autem eos, qui inter anti-trinitarios famam quamdam celebritatemque adepti sunt, recenset; CASP. quoque SCHWENCKFELDVM, anabaptistarum quosdam doctores praecipuos, STEPHAN. porro CVRCELAEVM, HVGON. GROTIUM, ANTONIETAM BOVRIGNONIAM, ELIAM SAVRINVM, PETR. IVRIEVM, IO. CLERICVM, aliosque in huncce ordinem refert; MALDONATVM contra & PETAVIVM Iesuitas, ab obiecta Socinianismi suspicione purgare quouis modo conatur. Multa equidem, fateor, auctor iste, quisquis sit, congessit, quae historiae Socinia-

nismi inferuire possunt. Sed diligentiae, quam inde promeruit, laudem, candoris & *rig. haereticarum* defectus, qui vbique regnat, prorsus obscuravit. Infinitis certe hoc opus scatere erroribus, quorum nonnulli ita comparati sunt, vt pro typographicis reputari nequeant, deprehender, qui illud euoluere operae pretium duxerit. Quae *part. I. cap. I.* de veteris ecclesiae antitrinitariis, & *cap. II.* de variis nominibus, quibus hodie Sociniani adpellentur, disserit, documento esse possunt, quam omnia inter se misceat, atque confundat. Dumque *cap. III.* Socinianismi originem ab ecclesiae emendatione repetit; calumniam illam toties iam explosam, LVTHERVVM quasdam adferuisse, quae ab antitrinitariorum non procul eum abuisse erroribus ostendant, recoquit. Quod quam inepte, tum ab aliis, tum ab auctore hocce fiat, a me demonstratum in *commentatione historico-theologica de origine Socinianismi ab ecclesiae emendatione non repetenda.* Lucem porro quamdam historiae Socinianismi dabit vir doctissimus MATVRINVS VEYSSETERVS LA CROCE, dans les *disserations historiques sur divers suiets tom. I. pag. 1. seqq.* vbi comparationem inter Mohammedanismum & Socinianismum instituit, probatque, nullam Socinianis fieri iniuriam, si errorum, quos fouent, origo a Mohammedanis repetatur. De Socinianismo, aut, si mauis crypto-Socinianismo, ab ERN. SONERO Altdorphi excitato, deque discipulis ac sectatoribus SONERI, quos inter MART. RVARVS eminet, legendus omnino vir doctissimus NIC. HIER. GVNDLINGIVS, in *Gundlingianis, part. I. num. II. pag. 26. seqq.* vbi & occasionem, quae IAC. MARTINIO, opus illud notissimum de *tribus Elobim* confribendi, data fuit, exponit. Originem, progressum & fata Socinianismi in Polonia ex instructo descripsit SAM. FRID. LAVTERBACHIVS, in libello: *der ehemalige Polnische Arianische*

sebe Socinianismus, wie er sich in diesen Landen eingefchlichen, vnd ausgebreitet, welches ihre vornehmsten vnd bekandtesten Lehrer gewesen &c. Francofurti & Lipsiae 1725. 8. De fatis autem Socinianismi in Belgio legendus omnino PETR. BÆLIVS, in *diſtion. hiſtor. & crit. voc. Socinus* pag. 2745. ſeqq. Generatim etiam, quae de Socinianis ſcitu digna ſunt, neruoſe complectitur ERN. SAL. CYPRIANVS, in *continuatiōe compendii hiſt. ecclſ. Gothani cap. VI. p. 221. ſeqq.* Iam quod ad ſcripta antitrinitariorum attinet, eorum notitiam ſuppledit CHRISTOPH. SANDIVS, in *bibliotheca anti-trinitariorum*, antea laudata, in qua tamen id vnicè agit, vt anti-trinitariorum numerum augeat; in quem adeo haud paucos reſert, de quibus tamen, an iſtoſ errores calculo ſuo adprobauerint, merito dubites. Primo hic in cènſum venit MICHAEL SERVETVS, Tarraconenſis Hiſpanus, profeſſione medicus, cuius ſata omnibus ſatis nota ſunt. Scripſit inter alia *de trinitatis erroribus libros ſeptem*, Baſileae primum editos an. 1531. 8. itemque *dialogorum de trinitate libros duos* an. 1532. 8. Vterque licet paullo rarior ſit liber; mihi tamen lectus eſt, nihilque omnino erudito homine dignum in iis inueni; vt mirer, tantum a quibusdam ob ſolam raritatem illis ſtatui pretium. Veram & genuinam SERVETI ſententiam, quae a Sabellianismo haud procul diſcedere videtur, expoſui in *inſtit. theolog. dogmat. lib. II. cap. I. ad ſ. LIV.* CHRISTOPHOR. SANDIVS reliqua eius ſcripta reſert, interque ea etiam memorat *de myſterio trinitatis ex veterum diſciplina ad Philippum Melancthonem & eius collegas apologiam*; addit: vocatur liber *iſa* a quibusdam, ſecunda editio *librorum de trinitatis erroribus*: verum multa in eo auctor immutauit, auxit & emendauit; prout mihi patuit, cum vtroſque codices inter ſe contradiſſim. Forte in eo reſpondere PHIL. ME-

LANCTHONI voluit, quippe qui *reſutationem erroris Serueti* ſcripſit, quae in corpore *doctrinae chriſtianae Philippi* exſtat; p. m. 831. ſeqq. editionis, quae Argentorati an. 1580. 8. prodit. Ad vitam & ſata SERVETI quod attinet, ea legiſſe po-
nerebim neminem *dans la bibliothèque Angloiſe tom. II. p. 76. ſeqq.* Socinianorum, ſpecialim ſic diſtorum, veram ac genuinam ſententiam ex *catechiſmo Racouienſi* recte hauriri, notum eſt. Sed de eo iam ex inſtituto dictum, *libri huius II. cap. II. ad ſ. X.* Poſt eum merito in cenſum veniunt ipſius FAVSTI SOCINI ſcripta, qui, ſi a BÆLIO SOCINO diſceſſeris, merito pro inſtaute huius factionis principe habetur. Primum ea in *bibliotheca*, quam vocant, *fratrum polonorum* tenent locum, & duobus abſoluuntur voluminibus, quorum alterum *exegetica & didactica*, alterum *polemica* complectitur. Ex *didactica* quaedam commemorauimus *libri huius II. cap. I. ad ſ. XV.* Inter *polemica* primum eſt: *ad Iacobi Palaeologi librum, cui titulus eſt, deſenſio verae ſententiae de magiſtrato politico &c. pro Racouienſibus reſponſo.* Obſeruat PETRVS BÆLIVS, aduerſarios SOCINI ex hoc libro occaſionem ſumiſſe, Poloniae regis animum contra eum irritandi; cum tamen diſerte in eo doceat atque inculcet, nulla ratione ſas eſſe, contra magiſtratum arma capere, & proteſtantium theologis vitio vertat, quod doceant, vi repellere eos licere, qui vim inferre conſcientiae velint; in *diſtion. hiſt. & crit. voc. Socinus* p. 2742. Sequitur liber *de Chriſto ſeruatore contra Couetum*, ſive, vt plenius inſcribitur: *de Ieſu Chriſto ſeruatore, hoc eſt, cur & qua ratione Ieſus Chriſtus noſter ſeruator ſit, Fauſti Socini, Senenſis, diſputatio, quam ſcripſit, reſpondens Iacobo Coueto, Pariſienſi, euangelico, vt vocant, miniſtro &c. in qua multa, quae apud euangelicos, & partim etiam apud alios, ſalutaria chriſtianae religionis axioma*

mata creduntur; perniciosi errores effe demonstrantur, & tota salutis nostrae per Christum ratio copiose & dilucide explicatur. Patet inde, inter praecipua SOCINI scripta hocce referendum esse, in quo ad satisfactionem Christi, religionis christianae genuinum fundamentum, impugnandam, omnes ingenii vires contulit. IACOBVS ille COVERTVS, quem refellit, gallicanae, quae Basileae erat ecclesiae minister fuit; cuius scriptum, SOCINO oppositum, integrum simul inseritur. Reliqua SOCINI scripta polemica sunt: *de statu primi hominis ante lapsum, contra Franciscum Puccium, Florentinum; de Iesu Christi filii Dei, naturae, siue essentiae, nec non de peccatorum per ipsum expiatione adversus Andream Volanum; adsertiones theologiae de trino & vno Deo, adversus novos Samosatonicos, ex praedicationibus collegii Posnaniensis excerptae, vna cum animadversionibus Fausti Socini, Senensis, quae plenae responsionis loco esse possint.* Post miscellanea quaedam, ut vocantur, sacra, in quibus itidem varia polemica, existant, sequitur *de unigeniti filii Dei existentia, inter Erasmus Ioannis & Faustum Socinum, Senensem, disputatio; responsio (SOCINI) ad libellum Iacobi Wuietki, Iesuitae, polonice editum, de divinitate filii Dei & spiritus sancti; item, defensio animadversionum Fausti Socini in adsertiones theologiae collegii Posnaniensis, de trino & vno Deo, adversus Gabrielem Eutropium, canonicum Posnanensem; porro, de Iesu Christi invocatione disputatio cum Francisco Davidis, & alia.* FAVSTVM SOCINVM in bibliotheca fratrum polonorum excipit IO. CRELIVS, Francus, cuius opera itidem duobus absoluntur voluminibus, quorum prius exegetica, posterius didactica & polemica exhibet. Exegetica, licet in iis quoque ad Socinianorum confirmandos errores omnes ingenii vires intendat, huius loci non sunt. Didactica & polemica sunt: *responsio ad Grotii librum, de satisfactione*

Christi; de qua deinceps quaedam dicemus; ethica Aristotelica & christiana, cum elementis ethices; tractatus de vno Deo patre; de Deo & attributis eius; de spiritu sancto; & denique vindiciae pro libertate religionis, in quibus probare voluit, eos, qui in religione dissentiunt, etiamsi ab orthodoxis, seu catholicis, pro haereticis habeantur, tolerari tamen & posse, & debere. Reliqua, quae sequuntur, non magni momenti sunt. In quinto bibliothecae fratrum polonorum tomo exhibentur IONAE SCHLICHTINGII DE BYGOWIEC opera, sed exegetica tantum, seu commentaria posthuma in plerosque novi testamenti libros; reliqua autem recenset CHRISTOPH. SANDIVS, in bibliotheca anti-trinitarium pag. 126. seqq. Sextus tomus IOAN. LVDV. WOLZOGENII opera omnia exegetica, didactica & polemica sistit. Ad didactica & polemica ibi referuntur: *praeparatio ad vtilem sacrarum litterarum lectionem, in qua de naturae religionis christianae agitur; conciones in Ioan. XVII. 3. compendium religionis christianae; declaratio duarum contrariarum sententiarum de vno Deo patre, & de vno Deo in essentia & tribus personis; adnotationes ad Ionae Schlichtingii quaestiones de magistratu, bello & defensione; adnotationes in meditationes metaphysicas Renati Cartesi; responsio ad Ionae Schlichtingii adnotationes in adnotationes de magistratu, bello & privata defensione.* Atque ex ultimo quidem hocce scripto, uti & ex ipsis adnotationibus, quas WOLZOG. SCHLICHTINGIO opposuit, patet, inter ipsos Socinianos de magistratu, bello, suppliciis capitalibus, similibusque disputatum fuisse. Constat idem etiam ex FAVSTI SOCINI libro ad Iacobum Palaeologum, antea memorato. Fuit enim hiecc IAC. PALAEOLOGVS Graecus quidam gente, ex insula Chio oriundus; sed Socinianorum sectae addictus, qui & in quaestione de adoratione Christi cum FRANC. DAVIDIS faciebat, quem

SOCINVS itidem in hocce capite refutauit. Non modo autem SOCINVS, sed alii etiam ex eadem cohorte, PALAEOLVGVS impugnarunt, aut se contra eius insultus defenderunt, vt ex scriptis, a CHRISTOPH. SANDIO adductis, intelligitur; in *bibliotheca anti-trinitariorum pag. 59.* Ad SCHLICHTINGVM quod attinet, adseruit ille, officium magistratus cum christiana religione consistere posse, quod negat WOLZOGENIVS. SAM. PRZICOVII, equitis poloni & consiliarii electoris brandenburgici, *cogitationes sacrae ad initium euangelii Matthaei & omnes epistolas apostolicas*, nec non tractatus variis argumentis, praecipue de iure christiani magistratus, Eleutheropoli hoc est, Amstelodami anno 1692. fol. editi, septimum *bibliothecae fratrum polonorum* tomum constituunt. Praeter exegetica, in hocce volumine continentur: *dissertatio de pace & concordia ecclesiae, antehac edita sub nomine Irenaei Philalethi*; quam nonnullos SIM. EPISCOPIO tribuissit, CHRISTOPHOR. SANDIVS obseruat l. c. pag. 123. *apologeticum aduersus satyras Danielis Heinssii, cui titulus: cras credo, hodie nubi*; *panegyricus Vladislao Sigismundo regi Poloniae & Sueciae dicatus*; *vita Fausti Socini, Senensis*; *dissertatio Fausti Socini operibus praemittenda*; *iudicium de libello ordinis regni Poloniae a P. Nicolao Ciebonio, societas Iesu, oblato*; *apologia afflictas innocentiae ad electorem brandenburgicum*; *hyperaspistes seu defensio apologiae, ab afflictis nuper in Polonia & extorribus ecclesiis in Prussia periclitantibus, Friderico Wilhelmo, electori brandenburgico oblatae &c.* animaduersiones apologeticae in aculeatum Io. Amosi Comenii aduersus ecclesias Christi, recens in Polonia adscriptas, libellum, occasione irenici irenicorum ab anonymo (DAN. ZWICKERO) propositi resellendi in lucem emissum; *responsio ad scriptum Georgii Nemirini, succamerarii Kloniensis, quo cum ipse ad sacra ecclesiae graecanicae transisset, cunctos in regno Poloniae*

& magno ducatu Lithuaniae a religione romana dissidentes hortatur, vt se in gremium ecclesiae orientalis recipiant; *demonstratio, quod neque pater domini nostri Iesu Christi per metaphoram pater, neque filius eius vnigenitus per eandem metaphoram filius dici queat, aut debeat*; nimirum, dum Christus, ex ipsius mente, tamquam nudus homo vere ex Maria virgine natus est, hoc intuitu Deum proprie eius patrem, & Christum proprie Dei filium dici posse, contendit, vt incautis caliginem obfundat; religio vindicata a calumniis atheismi; animaduersiones in libellum, cui titulus: *de qualitate regni domini nostri Iesu Christi, vbi inquiriunt, an christiano, siue regni eius subdito, terrenae dominationes conueniant*; auctorem autem libri de qualitate regni Christi, quem PRZICOVIVS refutat, DAN. BRENIVM esse, CHRISTOPH. SANDIVS nos condocet, l. c. p. 135. *de iure christiani magistratus & priuatorum in belli pacisque negotiis*; *apologia prolixior tractatus de iure christiani magistratus &c.* quam IOACH. STEGMANNO iuniori oppositam itidem ex SANDIO discimus, l. c. pag. 124. *vindictae tractatus de magistratu contra obiectiones Danielis Zwickeri.*

Iam ad reliquos, quorum scripta in *bibliotheca fratrum polonorum* non exhibentur (quamquam & eorum, quos hactenus commemorauimus, non omnia in ea exstant) quod attinet, prae ceteris IOAN. VOLKELIVS hic in censum venit, Grimmenfis Misiaicus, ecclesiae Philippouienfis, post Smiglenfis pastor, inter cuius scripta pro Socinianorum causa praecipuum est, quod de vera religione composuit, & quinque libris complexus est. Praefixus iis est IO. CRELLII de Deo & eius attributis liber, vt adeo integrum aliquod Socinianae doctrinae systema exhiberetur. Haec namque adhuc deesse tractatio videbatur, quam adeo vt CRELLIVS adiceret, consilium

visum fuit. Prodiit primum hocce VOLKELII opus Racouiae anno 1630; cumque prae aliis istius generis perniciosum esse crederetur, Amstelodami an. 1642 die 20 Ianuarii iussu magistratus plurima eius exempla publice combusta sunt. Qua quidem ratione cum rarius factum esset, postea tamen omnium velut oculis iterum expositum est, cum illud integrum, sed cum adcurata refutatione, hydrae suae Socinianismi expugnatae SAM. MARESIVS inseruisset.

Cuius instituti rationes minime contemnendas licet MARESIVS adferat; fuerunt tamen, qui dicerent, consilio bibliopolae illud factum, ut refutatio MARESII eo facilius venderetur. Legenda, quae more suo hac de redidit PETR. BAEIIVS in *d. Etion. bist. & crit. voc. Volkelius, p. m. 2985*. Ceterum MARESII ista hydra Socinianismi expugnata tribus constat tomis, quorum primus Groeningae an. 1651, alter ibidem an. 1654, & tertius anno 1662. 4. prodierunt, & inter scripta Socinianis opposita haud vltimum promeretur locum. Nec praetermittendi hic sunt CHRISTOPH. OSTORODVS, Goslarie Saxo, qui cum ad Socinianos transiisset, primum Smiglae, postea Gedani apud eos pastorem egit, & GEORG. ENIEDINVS, Hungarus, ecclesiarum vnitariorum in Transylvania superintendens, & gymnasii Claudiopolitani moderator. Scripta vtriusque recenset SANDIVS in *biblioth. antitrim. pag. 90. & 93*. Vtrumque etiam ex nostratibus refutavit IUSTVS FEVRBORNIVS OSTORODVM in *anti-Osfordo*, seu *refutatione institutionum theologicarum Christophori Osfordi, religionem Photinianorum blasphemae proferri, Marpurgi primum an. 1628 edito, deinde tum alias, tum & Giesae an. 1658. 4. recuso*; ENIEDINVM autem in *anti-Eniedino posthumo, siue vindicationibus locorum sacrorum, tam in veteri, quam in nouo testamento occurrentium, & veram ac aeternam Christi deitatem inuolte demon-*

strantium, Giesae an. 1658. 4. PETRVS nimirum HABERKORNIVS vltimum hocce opus, post auctoris obitum, in lucem produxit; de vtroque autem legendus ADR. BAILLETVS *des satyres personnelles &c. tome II. p. 11. & 17*. Eundem OSTORODVM quoque refutauit IO. PAVL. FELDINGERVS in *anti-Osfordo, seu refutatione libri germanici Osfordi, cui titulum fecit: Vnterrichtung von den vornehmsten haupt-puncten der christlichen Religion, in welcher begriffen ist fast die gantze Confession oder Bekaentnis der Gemeine im Koenigreich Polen &c. Marpurgi 1629. 4.* de quo itidem BAILLETVS verba facit *loc. cit. p. 17*. FELDINGERVS autem iste aliis quoque scriptis, contra Socinianos editis inclaruit. Haud ignotum porro inter Socinianos est VAL. SMALZII nomen. Gothae is in Thuringia natus, cum Socinianorum impietatem amplexus esset, primum rector Smiglae, deinde pastor Racouiae, post Lublini, & tandem rursus Racouiae fuit. Hic praeter alia haud pauca, *refutationem scripti thesum Schopperi de sacro-sancta vnitae diuinae essentiae, & in eadem sacrosanctarum personarum trinitate*, Racouiae 1614. 4. IACOBVS nimirum SCHOPPERVS theologus Altdorpinus, qui erumpenti in academia ista crypto-Socinianismo se opponere voluit, respondente IO. SAVBERTO *theses haec de sacro-sancta vnitae diuinae essentiae &c.* anno 1613 ad disputandum proposuerat. Has itaque dum SMALZIUS adgressus est, SAVBERTVS illi iterum in *anti-Smalzio, seu vindiciis pro thesibus de sacro-sancta vnitae essentiae diuinae &c.* obuiam iuit. Lucem hisce dabit GVST. GEORG. ZELTNERVS in *viis theologorum Altdorpinorum p. 74. 85. & 184*. Ex reformatae etiam ecclesiae doctoribus calalam contra SMALZIUM strinxit IO. CLOPPENBURGIIVS in *anti-Smalzio, de diuinitate Iesu Christi*; Francquerac anno 1652. 4. In eo speciatim li-
brum

brum **SMALZII** de diuinitate Iesu Christi, anno 1608. 4. editum, latine ab auctore scriptum, sed deinde in linguam polonicam, itemque germanicam translatum, impugnat; conf. & **BAILLETVS** *l. c. tom. II. p. 25.* Inter recentiora, quibus Socinianorum causa agit, monumenta, haud vltimo collocandum est loco, quod inscribitur: *le Platonisme dévoilé, ou essai touchant le verbe Platonicien*; Coloniae, 1700. 8. Id nimirum auctor eius, quem **SOVERAINVM** esse ferunt, agit, vt mysterium trinitatis pro commato quodam Platonico venditet. Qua in re vt haud pauci hodie illi suffragantur; ita praeceuntem sibi habuit **DAN. ZWICKERVM**, in *iren. pag. 18. seqq.* Sed quam infirmo hoc figmentum nitatur talo, a me ostensum, in *institut. theolog. dogmat. lib. II. cap. I. ad §. LV.* Aliam rursus viam ingressus est auctor libri: *les raisons des scripturaires, par lesquelles ils font voir que les termes de l'écriture fussent pour expliquer le dogme de la trinité*; Hamburgi 1706. 8. qui tamen nec Hamburgi impressus, nec, quod eadem inscriptio docet, ex anglicana lingua in gallicanam translatus videtur. Nimirum dum id sibi constitutum esse, auctor proficetur, vt, rationibus orthodoxorum pariter ac vnitariorum super dogmate de trinitate expositis, demonstraret, hos ab illis non modo ferendos, verum etiam in communionem recipiendos esse; summam praecipua Socinianorum argumenta, eorumdemque ad obiecta responsiones exhibet, vt adeo sententiam istorum hominum, & praecipuas, quibus eam confirmare conantur, rationes inde condiscere liceat. Dicendum hic etiam aliquid esset de **IO. LOCKIO**, utpote in cuius libro de religionis christianae, prout in sacris litteris traditur, rationalitate, haud obscura Socinianismi vestigia deprehendisse, nonnulli sibi visi sunt; sed de eo iam supra verba fecimus, cum certamina illius cum **IOAN.**

EDVARDO, Socinianismi cum aperte arguente, commemorarem. Sed longe plures in Anglia fuerunt, qui Socinianismum iterum in scenam producerunt, & variis exornant coloribus, quos diligenter recenset **CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS**, in *introd. in historiam theolog. litterar. notis amplissimis illustrata part. II. lib. III. ad §. X. pag. 328. seqq.* vbi & **IO. FRID. MAYERI** epistolam de controuersis antitrinitariis in Anglia recens agutis, Hamburgi 1700. 4. editam, laudat.

Arianorum placita praecipue reuocauit **CHRISTOPH. SANDIVS**, qui & in nucleo suo historiae ecclesiasticae exhibito in *historia Arianorum tribus libris comprehensa*, id agit, vt fere vniuersum orbem christianum Arianum semper fuisse nobis persuadeat, cum primis vt veteris ecclesiae doctores ante-Nicaenos Arianae haereseos erroribus infectos fuisse, euincat; de quo tamen iam ad capitis praecedentis §. IV. ex instituto dictum est. Addenda, quae hac de re monui in *institut. theologiae dogmat. lib. II. cap. I. ad §. LV.* Idem quoque **SANDIVS** sub nomine **HERM. CINGALLI** libellum edidit, *scriptura trinitatis reuelatrix* inscriptum, Goudae an. 1678. 12. quem **ABR. CALOVIUS** anno 1680 in dissertatione de scriptura sacra veteris testamenti sacro-sanctae trinitatis reuelatrice, refutauit. Interpretationes **SANDII** paradoxae, quatuor euangeliorum, quibus adfixa est dissertatio de verbo, una cum appendice Cosmopoli prodierunt an. 1669. 8. problema autem eius paradoxum de spiritu sancto, an non per illum, sanctorum angelorum genus intelligi possit? una cum refutatione opinionis Socinianorum, spiritum sanctum personam esse negantium, Coloniae anno 1678. 8. Vltimum hoc scriptum a **IUSTO CHRISTOPH. SCHOMERO** in assertione endoxa fidei christianae de spiritu sancto, contra nonam & antehac inauditam bac-

haeresin, sub schemate problematis paradoxo nuper in lucem protrusam; itemque a CHRISTOPHORO WITTICHIO in *caussa spiritus sancti victrice*, aliisque, refutatam, a me iam obseruatam in *commentatione de septem spiritibus coram throno Dei*, in *meditationibus sacris, syntagmati dissertationum theologicarum* subnexis, pag. 105. segg. vbi & ipsemet hac de re verba feci. Longe maiori strepitu nostra aetate Arianismum in Anglia resuscitauit GUILIELMVS HISTONVS, de quo multa dici possent; sed praecipua ab eo, & contra eum in hacce causa edita scripta, iam indicata sunt a IO. GEORG. WALCHIO in *der historischen und theologischen Einleitung* &c. c. I. ad §. III. p. 558. segg. Addenda, quae largam adiungit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS in *introductione in histor. theologiae literar. notis amplissimis illustrata part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 274. segg.* DESAMVELE CLARCKIO, qui neutiquam cum HISTONO facere videri voluit, non minus tamen a recepta ratione mysterium trinitatis explicandi discessit, iidem iam dictum in *der historischen und theologischen Einleitung* p. 561. Plura de eo quoque dabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS l.c. part. I. lib. II. ad §. VII. p. 256. 257. & part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 279. Non desuisse etiam recentiori aetate, qui Sabellianismum restaurarent, demonstratum in *institut. theol. dogmat. lib. II. cap. I. ad §. LIV. LIBERIVM DE SANCTO AMORE*, quo nomine virum doctissimum IO. CLERICVM regi, nonnulli existimant, dum in *epistolis theologicis ep. II. tres personas per tres modos cogitandi explicat*, non procul ab hoc errore abesse, res, puto, ipsa docet. In eandem facile prolabuntur sententiam, qui mysterium trinitatis ex lumine rationis cognosci posse, sibi aliisque persuadere adnuntunt, quod adeo & PETRO POIRETO contigit, in *cogitationibus rationalibus de Deo, anima & malo*

BVD. ISAGOGE.

lib. III. cap. VIII. Qui Sabelliana placita defendunt, hodie modalistae vocari solent, quod personas per cogitandi modos diuersos explicent; in quorum numerum auctor libri: *les raisons des scripturaires &c.* auctorem schediasmatis: *remonstrance charitable aux vnitaires*, refert cap. II. pag. 7. quamquam & ipse non procul interitum inde discedere videatur, saltem in eo non errat, quod modalistas reuera vnitarios esse contendit. De reliquis, vt HERM. DEVSINGIO, & IO. WALLISIO, dictum in *der historischen und theologischen Einleitung* &c. ad §. III. p. 557.

Iam quod ad eos attinet, qui antitrinitariorum, speciatim Socinianorum, profligare errores, suarum duxerant esse partium, VALENTINVS quidem SMALZIUS in praefatione scripti sui contra WOLFG. FRANZIUM editi, gloriatur, *factum esse fato quodam, ut nemo fere inuenius fuerit, qui ad illos aliquid directe responderit.* Sed hodie nullam amplius habebunt gloriandi causam, cum ingens illorum exister numerus, qui scriptis suis eruditissimis monstra haecce penitus consecrunt. Horum vt praecipuos quosdam, praeter eos, quorum iam facta est mentio, indicemus; ex nostratibus ipse WOLFG. FRANCIVS haud vltimum inter eos promeretur locum, de cuius tamen cum VAL. SMALZIO certamine, scriptisque eo spectantibus, iam dictum est, *libri huius II. cap. II. ad §. X. & ad §. XI. ALBERTVS GRAVERVS, cum in examine praecipuarum sophisticationum, quibus recentiores Photiniani Franciscus Davidis, Georgius Blandraia, Faustus Socinus, Christophorus Osterodus, Val. Smalzius, auctores veriusque catechismi Racouienfis, & alii complures argumenta aeternam Christi deitatem & personalem spiritus sancti subsistentiam confirmantia oppugnant; itemque in vindicatione incarnationis aeterni filii Dei ab impugnationibus*

LIIIIII

re-

recentium Photinianorum; aliisque scriptis, quae iunctim in *polemica eius sacra*, lenae anno 1656. 4. edita, exhibentur, Socinianos adgressus esse; aduersarium itidem expertus est VAL. SMALZIVM; in *refutatione disputationis Alberti Graweri, de spiritu sancto*, Racoviae an. 1613. 4. itemque in *refutatione thesium Graweri de incarnatione filii Dei*, Racoviae 1614. 4. Sed pro GRAWERO calumnam iterum strinxit IO. PAUL. FELWINGERVS; philosophus Altdorphenus, ante iam ob certamina cum Socinianis nobis laudatus, in *defensione pro Alberto Grawero contra Smalzium*, Brunsigae an. 1634. 4. Scripsit idem FELWINGERVS *disputationem anti-Photinianam de ratione in theologia contra Florianum Crusium*; quis autem FLOR. hicce CRYSIVS fuerit, intelligimus ex SANDII *bibliotheca antitrinitae*. p. 140. potro collationem religionis evangelicorum cum religione Photinianorum contra Valentinum Baumgartium; de quo VAL. BAUMGARTO itidem legendus SANDIVS l. c. pag. 144. & alia. BALTH. MEISNERO, cuius brevis *consideratio theologiae Photinianae* &c. Wittebergae anno 1623 proditit, nonnulla opposuit IO. N. SCHLICHTINGIVS de quibus SANDIVS l. c. p. 127. IAC. MARTINI varia contra Socinianos in lucem emissa cumprimis tamen noti sunt libri eius tres, de tribus Elohim, erumpentibus eo tempore Photinianis, speciatim GEO. ENIEDINO & AD. GOSLARIO, item quibusdam iudaizantibus & semi iudaizantibus oppositi, Wittebergae an. 1619. 8. quorum occasione a NIC. HIERON. GYNDLINGO indicatam, iam antea observauimus. 103. STEGMANNI Photinianismus, hoc est, succincta refutatio errorum Photinianorum, quinquaginta sex disputationibus breuiter comprehensa, Rintbelli 1623. 8. inter melioris notae in hoc genere libros referri solet. De IUSTI FEYRBORNI *anti-Osfordo* & *anti-Eniedino*, iam antea diximus. Inter ADR. CALOVII

scripta, ea quae Socinianis opposuit, eruditis maximo in pretio sunt, & reliquis omnibus a quibusdam praefertuntur. Iunctim ea prodierunt Vlmiae an. 1684. fol. & recensentur CHRISTOPHO RO MATTH. PFAFFIO in *introduc. in histor. theolog. liter. notis amplissimis illustrata part. II. lib. III. ad §. X. p. 325.* qui & reliquorum nostrae ecclesiae theologorum, THEODORI THYMMII, IO. CONR. DANHAVERI, IO. ADAMI SCHERZERI, IUSTI CHRISTOPH. SCHOMERI, aliorumque scripta anti-Sociniana, ibidem enarrat. Nonnulla etiam a nobis praetermissa indicat ADR. BAILLETVS *des satyres personnelles* &c. tom. II. p. 1. seqq. Nefas autem esset, silentio praeterire egregium prorsus opus beati PHIL. IAC. SPENERI, quo diuinitatem seu aeternitatem nostrae solidissime demonstrat, quodque inscribitur: *Verteidigung des Zeugnisses, von der ewigen Gottheit unsers Herrn Iesu Christi, als des eingebornnen Sohns vom Vater* &c. Prodit illud cum praefatione PAULI ANTONII FRANCOFURTI ad Moenum an. 1706. 4. Compendium aliquod ex eodem confectum inscriptumque: *Kern und Safft der eibaulichen Schrift des nun in Gott ruhenden und weyland hochverdienten theologi D. Phil. Iac. Speners, Verteidigung des Zeugnisses* &c. prostat cum vatis accessionibus, cuius editio secunda lucem adspexit Erfurthi an. 1714. 8. Post SPENERVM in hocce contra Socinianos campo comparuerunt MICH. CHRIST. RVSMEYERVS in *der Lehre von der hochheiligen Dreyeinigkeit*, & PETER. SIGISM. PAPER, in *dem kurzen und nuerbigen Bericht von dem Unterscheid unserer evangelischen Wahren, und der so genandten Socinianer falschen Lehre* &c. de quibus dictum in der historischen und theologischen Einleitung cap. V. ad §. VIII. p. 580.

Nec reformatae etiam ecclesiae theologi, in proscienda Socinianorum, ceterorumque antitrinitariorum impietate, suo

defuerunt officio. SAM. MARESII *hydrum Socinianismi expugnatam* antea iam commendauimus, nec immerito, cum in ea Socinianorum commenta solide profligantur. IO. CLOPPENBURGIUS, vt aliis quoque scriptis polemicis innotuit, ita & Socinianos strenue oppugnauit, in *antisinalzio de diuinitate Iesu Christi*, Franecquerae 1652. 4. item in *compendio Socinianismi consutati*, ibidem 1652. 4. cui & praefationem *historicam de origine & progressu Socinianismi* praeiunxit, vt & in vindictis pro deitate spiritus sancti, aduersus pneumatomachum Ioan. Bidellum, itidem Franecquerae 1652. 4. De IOANNE autem isto BIDELLO, cui vltimum CLOPPENBURGII scriptum oppositum fuit, obseruandum, quod in omnibus SOCIINO fuerit ~~quidam~~, nisi quod spiritum sanctum personam, ac velut principem quemdam angelorum statuerit. Conferendus CHR. SANDIUS in *biblioth. anti-trinitar.* p. 159. vbi & docet, sectatores eius Bidellianos dictos: Eundem BIDELLVM NIC. ARNOLDVS refutauit, in *atheismo Sociniano Io. Bidelli*, Franecquerae an. 1659. 4. quem & catechesin *Racouianam* maiorem refutatam dedisse, iam monuimus libri huius II. cap. II. ad §. X. Atque hos quidem praecipuos fere esse, puto, qui ex reformatae ecclesiae doctoribus cum Socinianis congressi sunt. Omnes recensere, animus non est. Parum autem abest, quin & HVG. GROTIVM inter eos referam, qui contra Socinianos in aciem prodierunt, ob *defensionem fidei catholicae de satisfactione Christi aduersus Faustum Socinum, Senensium*, Lugduni an. 1617. 8. editam, & saepius deinceps reculam; quem tamen ceteroquin a Socinianorum placitis haud adeo alienum fuisse, constat. MART. RVARVS, qui eidem Socinianorum sectae additus fuit, de hoc GROTII libro ita pronuntiat: *De Grotio recte sentis, neminem hactenus eruditius contra Socinum scripsisse.*

*Sed, vt opinor, Esernium Pacidianus inuenit, Bithum Baccubius, vt est in prouerbio; id quod ex libro Crellii, quo illi respondit, quemque una cum his literis, vt spero, habebis, ipsemet agnosces; epist. VIII. centuriae primae p. 59. Ita CRELLIO, cuius responsum ad Grotii librum de satisfactione Christi in bibliotheca fratrum polonorum exstare, antea diximus, victoriam tribuit RVARVS. Est tamen *hi in ratione* obseruandum, MICH. GITTICHIVM, hominem itidem Socinianum, in *epistola ad Ruarum*, quae est centuriae primae LXIII. p. 278. de GROTO valde conqueri, quod in adnotat. ad *Ephef. I.* sententiam de satisfactione tueatur, parum candide hoc ab eo fieri, existimans. Cum enim verba GROTII recitasset, subiicit: *Non enim ille nescius est, ista, quae hic adserit, falsa, & in gloriam summae Dei munificentiae & benignitatis humano generi exhibitae vehementer iniuria esse &c.* GROTIVM tamen defendit RVARVS, *epist. LXIV. p. 282. seqq.* contendens, quae is scriperat, in commodum, hoc est, Socinianum sensum, trahi posse. At non satisfacit GITTICHIO, vt pote qui longa epistola hanc RVARI defensionem impugnauit, quae ad finem *partis primae* conspicitur, p. 465. *seqq.* Ad rem ipsam quod attinet, SOCINVM equidem in isto de *satisfactione* libro GROTIVS refutauit, sed ita, vt aliis, quae iure meritoque iterum refutari possent, relinqueret. Id, cum vix liber iste prodidisset, peculiari commentatione ostendere adgressus est HERM. RAVENSPERGERVS, theologus Groeningensis, cui mox GERH. IO. VOSSIVS opposuit *responsionem ad iudicium Hermanni Rauenspergeri de libro ab Hugone Grotio pro catholica fide de satisfactione Iesu Christi, scripto aduersus Faustum Socinum*, quae exstat *tom. I. operum eius p. 883. seqq.* IO. CRELLIVM defensionem SOCINI in *responsione ad librum Hugonis Grotii de satisfactione* in se suscepisse,*

antea significauimus; ad quam tantum abest, vt GROTIUS iterum aliquid regefferit; vt epistolam potius ad CRELLIVM scripserit, qua ei pro responso ad suum librum gratias egit. Data est Parisiis die x Maii an. 1631. Conferendus omnino PAVL. COLOMESIVS, dans la bibliothèque choisie p. 167. Licet autem GROTIUS nihil reposuerit CRELLIO; fecit tamen illud deinceps ANDR. ESSENIUS; theologus Ultraiectinus, cuius exstat: *triumphus crucis, seu fides catholica de satisfactione ac merito Christi adserta ac vindicata ab exceptionibus atque obiectionibus Socinianorum; potissimum vero ab illis, quas Ioan. Crellius in responsione sua ad librum Hugon. Grotii de eodem argumento protulit*; Amstelodami an. 1649. 4. Sed LAMBERTVS quoque VELTHVYSIVS de satisfactione Christi contra eundem CRELLIVM scripsit, Ultraiecti an. 1648. 12. add. HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in dem hollaendischen Kirchen- und Schulen- Staat; pari. II. cap. VI. p. 743. seqq. vbi plures, qui ex reformatis contra Socinianos pugnant, laudat. Quos Gallia tulit, reformatae ecclesiae theologi, in profliganda Socinianae impietatis commentis, reliquis non fuere seiores. Eiusque rei grauissimas laud dubie habuere rationes, cum intelligerent, inter Gallos quoque non deesse, qui callidis istorum hominum vocibus aures praebent. PETRI IVRII repraesentationem Socinianismi &c. iam commemorauimus, cum reliqua eius scripta recenseremus. Nunc addendum, virum istum doctum, rationem, cur lingua gallicana hoc argumentum tractauerit, cum antea inter Gallos non adeo notum esset Socinianorum nomen, hanc adserre, quod libri quidam perniciosi, vt *tumulus Socinianismi*, item *protestans pacificus*, & similes, quibus tolerantia sectarum vniuersalis suadet, lingua gallicana prodierint, & in omnium manibus versentur. Ex hisce, quos nominat, libris, eum qui *tumulus So-*

ciniani, siue *le tombeau du Socinianisme*, inscribitur, & Francofurti, si inscriptioni credendum, an. 1687. 8. prodijt, IVRIEO non placuisse, mirum non est, cum illi adiunctus sit libellus *le nouueau visionnaire de Rotterdam*, quo nomine IVRIEVS indicatur inscriptus, cuius auctor se THEOGNOTVM DE VERBE vocat. Licet autem auctor iste contra Socinianos disputare videri velit; dum tamen nouam methodum, explicandi mysterium trinitatis, & incarnationis verbi, proponit; dumque orbi persuadere cupit, doctrinam orthodoxorum de mysterio trinitatis non nisi verbis a doctrina Sabellianorum, Paulianorum, & Socinianorum differre, aliaque paradoxa adipergit; nihil aliud agit, quam vt praecipua religionis capita destruere conetur. Quae cap. IX. p. 99. de verbo, siue *le verbe* dissent, plane cum MICH. SERVETI commentis conueniunt. Interim contra auctorem libris: *protestans pacificus*, quem DE LA GYTONNIERE vocat, & Socinianismi defensoribus adnumerat, subinde disputat; etsi in eo, quod caput causae est, cum eodem consentit; simulque eum cap. I. p. 2. adserit lingua gallicana haec argumenta tractare coepisse, vt Gallos Socinianae haereseos veneno inficeret. Ad IVRIEVM quod attinet, posset huc etiam referri eiusdem liber: *la religion du latitudenaire* inscriptus, utpote in quo iridem apologia trinitatis contra Socinianos continetur; sed eius occasione supra iam exposuimus. Possem hic porro dicere de ABBADIE (L' ABBADIE) theologi inter Gallos, qui Berolinum se contulerunt, clarissimi, tractatu de diuinitate domini nostri Iesu Christi, gallice scripto, editoque Roterodami, an. 1689. 12. itemque de epistola, quam VRIGNIVS (DE VRIGNY) contra antitrinitarios, tolerantis, & moralistas, cum animaduersionibus ad librum, cuius titulus: *religio naturalis* &c. iridem gallice an. 1693. 8. sine loci mentione edidit; sed hisce aliisque,

missis,

missis, vnicum tantum addam, qui instar omnium esse potest. Hic est THEOD. DE BLANC, citius principes contra *lex Socinians*, siue principia contra Socinianos, ubi prima fundamenta religionis christianae per scripturam sacram, & per rationem defenduntur, omnibus, ni fallor, qui gallicana lingua contra Socinianos scripserunt, dubiam reddent palmam. Duabus opus hocce constat partibus, proditque Hamburgi an. 1618. 8. Non multo equidem eruditionis apparatus superbit; sed defectum istum, si modo ita vocandus, rationationum *exelgia* abunde compensat. Nihil, nisi quod solidum sit, vimque demonstrandi habet, profert; & in intimos rerum, de quibus disputatur, recessus ita penetrat, ut dissentientibus omnem elabendi viam intercludat. Anglorum hic eo minus praetermittendi sunt theologi, quo maior se illis obtulit necessitas, ob incrementa, quae antitrinitariorum apud eos summis impietas, malo huic acriter resistendi. Eorum, qui praeter ceteris in hoc certamine eminerunt, EDVARDISTIELING, FLEETI, IO. EDVARDI, & IONATHANIS EDVARDI labores hic exantlatos iam laudauimus, cum Angliae theologos polemicos, eosque praecipuos, commemoraremus. Inter tot alios, qui in eodem campo ingenii periclitati sunt vires, vnicum adhuc addimus PETR. ALLIXVM, ob opus prorsus egregium, quod ex lingua anglicana in germanicam translatus, inscribitur: *Ausprüche der alten iüdischen Kirchen wieder die Vnitarios in der Streit-Sache wegen der heiligen Dreyeinigkeit vnd der Gottheit vnfers hochgelobten Heylandes*; quodque vni praefatione GOTTFR. ARNOLDI prodit Berolini an. 1707. 4. Luculenter enim in eo demonstrat, quae nos contra antitrinitarios defendimus dogmata, veteri ecclesiae iudaicae cognita fuisse atque perspecta. Reliquos, qui ex Angliae theologis cum antitrinitariis congressi sunt,

quorum haud exiguus est numerus, recenset CHRIST. MATTH. PFAFFIUS, qui simul obseruat, nonnullos, vt SOVTHVM, WALLISIVM, SCHERLOCKIVM, NYAEVM, aliosque, ita se illis opposuisse, vt ipsimet a recto tramite deflecerent; in *introduc. in histor. theologiae literar. notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III. ad §. X. p. 328. seqq. qui & p. 337. & 338.* eos ex pontificiis laudat, qui Socinianos sibi refutandos sumserunt.

¶ Vt in controuersis cum fanaticis recte progrediamur, naturam indolemque fanaticismi cognitam perspectamque habere oportet. Tum etiam verum fanaticismum ab adparente rite discernemus, nec homines innocentes; quod haud infrequens est, temere in fanaticorum referemus numerum. Plurimis equidem fanaticismus ac enthusiasmus vna eademque res est; sed videtur discrimen aliquod inter vtrumque constitui posse, si per *enthusiasmum* eiusmodi intelligatur mentis morbus, quo homines, vehementiori imaginationis impetu abrepti, motus quosdam ac perceptiones; repraesentationesque, etsi mere naturales, pro supernaturalibus atque diuinis habent, easque, a rectae rationis licet, scripturaeque sacrae regulis valde aberrantes, ceu vitae doctrinaeque normam sequuntur; *fanaticismus* autem generatim omnibus si tribuatur, qui, vana quadam incertaque persuasione induci, opiniones quasdam erroneas pro veris adsumunt, fouent, atque defendunt, hinc & subinde dogmata & absorta & inepta, maleque cohaerentia, spargunt, etsi nec reuelationes iactent, nec visiones, aut motus suos atque instinctus, pro diuinis venditent. Omnis itaque enthusiastam erit fanaticus, sed non omnis fanaticus enthusiastam. Ita quidem mentem meam hac super re explicauit in *instit. theolog. mor. part. I. cap. I. sect. V. §. XVII. & XXII.* Paulo

Paullo aliter tamen incedit vir longe eruditissimus CHRIST. AVG. HEYMANNVS. Duplicem est constituit *enthusiasmum*, alterum illorum, quorum imaginatio diuini instinctus coniuncta sit cum voluntatis probitate, quam in classem IAC. BOEHMIVM refert; alterum illorum, quorum imaginatio diuini instinctus socium habet animum prauum, & turpissimis succumbentem adfectibus, cuiusque generis IOANNEM illum Leidensem fuisse, tempore LVTHERI. Qui itaque *enthusiasmum* habeant cum pia mente coniunctum, generali vocabulo dici posse *enthusiastas*; ceteros vero, quorum *enthusiasmus* cum turpi libidine, cum eximia ambitione vel avaritia copulatus sit, *fanaticos*; in *poecile* siue *epistolis miscellaneis tom. I. lib. II. num. XIII. p. 288.* Digna haec sunt, vti & ea, quae idem vir doctissimus de origine vocis *hystero*; ibidem differit, quae paullo accuratius ab aliis expendantur. Ad indolem autem *enthusiasmi* eo rectius intelligendam facient praeter ea, quae ipsemet instituit. *ibid. moral. I. c. dixi*, MERICI CASAVBONI de *enthusiasmo commentarius*, quem ex anglico latine reddi, edique curauit IO. FRID. MAYERVS, Gryphiswaldiae 1708. 4. HENNING. IO. GERDESII de *enthusiasmo schediasma inaugurale*, Wittebergae 1708. 4. HENR. MORI *enthusiasmus triumphatus; tomo II. oper. philos. p. 188.* Nonnulla quoque, quae huc spectant, MICH. GOTTL. HANSCHIVS attingit, in *diatriba de enthusiasmo Platonico*, Lipsiae 1716. 4. edita, in qua de re ditu vltimo animae humanae in essentiam diuinam agit, in quo primum fanaticorum errorum, certe multorum, quaerendum esse fontem, nonnulli contendunt. Hanc vero Platonis sorte rectius, quam ipsi PLATONI, tribui sententiam, iam obseruauit *lib. I. cap. IV. ad §. XXII.* Iam ad historiam recentiorum praecipue fanaticorum quod attinet; multa sane de iis

magno studio GOTTF. ARNOLDVM in *der Kirchen- und Ketzer- Historie*, praefectum *tomo II.* qui tertiam & quartam partem complectitur, collegisse, negari nequit; quamvis ad eiusmodi homines aut defendendos, aut excusandos, iusto sit priorior. Iungendus illi itaque, qui iis neutriquam parcat, EHREG. DAN. COLBERGVVS, in *dem Platonisch-Hermetischen Christenthum, begreifend die historische Erzählung vom Vrsprung und vielerley Secten der heutigen fanatischen Theologie unter dem Nahmen der Paracelsisten &c.* Francofurti & Lipsiae an. 1690. 8. Duabus liber hicce constat partibus, quarum prior historiam praecipuarum sectarum fanaticorum exhibet, posterior autem theologiae fanaticae dogmata refellit. Diligenter multa congescit, quae de eiusmodi hominibus scire operae est pretium; nemoque temere hocce libro carebit. Non tamen omnes tum in aliis quibusdam, tum in eo maxime secum consentientes habebit, quod omnia fanaticorum placita ex PLATONE ac philosophia Platonica deriuare voluerit. Ex quacumque dogmatum quorundam, quae fanatici teneant; cum Platonice conuenientia, nondum statim sequitur, illa ex PLATONIS philosophia fluxisse. Multa quoque pro Platonice venditantur, de quibus, apud ipsi PLATONI recte tribuantur, merito dubites. CHRIST. THOMASII de hocce COLBERGII scripto iudicium legere licet in eiusdem *orationibus academicis*, Halae 1723 editis, *orat. III. p. 479.* Huius porro loci est *anabaptisicum & enthusiasmicum pantheon und geistliches Risthaus wieder die alten Quacker und neuen Freygeister*; anno 1702 editum, cuius auctor IO. FRIDER. CORVINVS fertur. Licet enim quae in eo exhibentur scripta, a variis composita, non sint vnius generis; nonnulla tamen ad historiam fanaticismi facientia inde hauriri possunt. Cum etiam in hacce secula haud raro mulieres quaedam comparuerint;

fint; earumdem dare historiam operae duxit pretium 10. HENR. FEVSTKINGIVS, in *Gynaeceo haeretico fanatico, oder Historie und Beschreibung der falschen Prophetinnen, Quaeckerinnen, Schwaermerinnen, und andern sectirischen und begehrten Weibes-Personen* &c. Francofurti & Lipsiae anno 1704. 8. Cumprimis autem commendandus hic GYST. GEORG. ZELTNERVS, ob *prologomena de historia entusiastni*, quae *breuiario controueriarum cum entusiastis & fanaticis adhuc agitatarum*, Lipsiae an. 1724. 8. euulgato, praemisit; in quibus, cum de natura & indole entusiastmi, quem cum fanaticismo eundem esse putat, quaedam disseruisset; historiam entusiastmi a prima origine; cundo per omnia saecula, vsque ad nostra tempora, sistit; hinc & de modo, seu metho. lo disputandi cum entusiastis, quaedam monet; tandemque praecipuos de iis scriptores tum historicos tum polemicos subicit.

Primus inter fanaticos recentioris aevi locus concedi solet *anabaptistis*; qui hodie a praecipuo sectae restauratore, qui & meliorem illi faciem conciliauit, MENNONE SIMONIS, *Mennonitarum* nomine venire solent. Eos, qui de anabaptistis, aut contra eos, scripserunt, recenset CASP. SAGITTARIUS, in *introduc. in histor. ecclesiast. cap. XXXIII. sect. V. p. 826. seqq.* & 10. ANDR. SCHMIDIVS in *supplementis ad b. l. cumprimis & CHRIST. MATTH. PEAFFIVS, in introduc. in historiam theol. literar. &c. part. II. lib. III. ad §. XI. p. 352.* Inter praecipuos est 19. HENR. OTTVS, in *annalibus anabaptisticis*, hoc est, *historia universali de anabaptistarum origine, progressu, factionibus* &c. Basileae 1672. 4. cui merito iungas FRID. SPANHEMII *diatriben, de origine, progressu &c. anabaptistarum*. Neruose praecipua exhibet ERN. SAL. CYPRIANVS, in *continuat. compendii histor. eccles.*

Gotbani cap. VII. p. 232. seqq. Minime autem hic negligendus libellus, qui a IOACH. CHRIST. IEHRINGIO, ex belgica lingua in germanicam translatus, inscribitur: *gründliche Historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten und Trennungen, so unter den Taufgesinnerten, oder Mennoniten, von ihrem Vrsprung an, bis ans Jahr 1615. vorgegangen*; quive a Mennonita quodam, tunc apud suos gestarum probe gnaro, composuit, a IEHRINGIO adnotationibus insuper, aliisque accessionebus lectu dignis, auctus; cum praefatione mea lenae anno 1719 prodierit. Laudata autem IEHRINGIVS, in *dissertatione. praecursoria (Vorbericht)* §. II. p. 3. seqq. & alios, qui ex ipsis Mennonitis rectam suarum historiam scripserunt, quos inter haud ultimi sunt HERM. SCHYD, & GORN. VAN HUYZEN, quorum scripta huc spectantia, belgicaeque lingua edita, §. III. p. 5. & 6. commemorat, simul tamen recte obseruat, utrumque id praecipue agere, ut euincat, quae olim ab anabaptistis Monasteriensibus gesta sint, Mennonitis tribui non posse. Et HERMANNVS quidem SCHYDIVS librum istum ex belgica lingua in latinam translatus, accessionebusque quibusdam auctum, & inscriptum: *Historia christianorum, qui in Belgio foederato inter protestantes Mennonitae adpellantur, in qua praeter eorum originem, progressum, statum bodiernum, & fidei confessionem, simul ostenditur ingens inter hos & anabaptistas Germanos & Monasterienses, discrimen* &c. in lucem emisit, Amstelodami an. 1723. 8. Summatim & historia anabaptistarum exhibita in *der historischen und theologischen Einleitung* &c. cap. VI. §. IV. seqq. vbi & alii, qui eius illustrationi inferuierunt, laudati. Ad scripta, ex quibus genuina anabaptistarum doctrina patet, quod attinet, cumprimis ad confessiones eorum attendendum, quas recenset IEHRINGIVS l. c. in *dem Vorbericht*, §. X. p. 24. seqq. & in *den Anmerkungen*

ckungen p. 109. 185. item in *der Zugabe* p. 276. *seqq.* Ex instituto quoque de his iam dictum *libri* huius *II. cap. II. ad §. X.* Spectant huc etiam colloquia, cum anabaptistis instituta, eorumque acta, vt Francken-thalense, Embdanum, & Leowardiense, de quibus itidem legendus *IEHRINGIVS*; *l. c.* in *dem Vorbericht*, p. 25. & in *den Anmerkungen*, p. 172. & 175. Addenda his opera *MENNONIS SIMONIS*, primum an. 1646. 4. deinde an. 1681. fol. edita; itemque *DIETERICI PHILIPPI* (*DIERCK PHILIPPS*) scripta, quae *IEHRINGIVS* indicat, *l. c.* in *den Anmerkungen* p. 159. qui & in *dem Vorbericht*, §. X. p. 26. praecipuos maximeque celebres Mennonitarum doctores laudat, interque eos *HERM. SCHYNIUM*, & *CORN. VAN HUYZEN*, vtpote reliquis saniores, paullo propius ad nos accedere, pronuntiat. Et sane *SCHYNI* *historia Mennonitarum*, antea memorata, ad dogmatica non minus, quam historica scripta referenda est; exhibetque in ea *confessionem* quamdam *fidei*, *cap. VII. p. 172.* ex qua vera & genuina Mennonitarum sententia sit haurienda. conferenda, quae de ea obseruauimus *libri* huius *II. cap. II. ad §. X.* Nec silentio hic praetermittendus *ENGEL ARENTSON VAN DOOREGEST*, cuius exstat epistola ad *FRID. SPANHEMIUM*, ex belgica lingua in germanicam translata: *Send-Schreiben an den Herrn Frid. Spanhemius, worinne die Lehre der sogenannten Taufgeschnitten was naech am Tage gegeben, und verhaediget, auch von vielen schweren Besbuldigungen gesaubert wird* &c. anno 1694. 8. sine loci mentione, in qua id maxime agit, vt dogmata Mennonitarum emolliat, & quae alios offendere, aut ipsis inuidiam creare poterant, in mitiore interpretetur partem. Edidit equidem & *GALENVS*. *ABRAHAM*s apologiam pro protestantibus, qui credunt, non esse baptizandos, nisi qui iam vsu rationis possent, cum compendio do-

ctrinae illorum; quae ex belgica lingua in gallicanam conuersa, lucem adspexit Amstelodami an. 1704. 8. in qua mentem ad Socinianismum pronam haud obscure prodidit. Sed plerisque Mennonitarum non tantum haecce eius dogmata displicuerunt; sed & federe velut inter se inito ea receleerunt, idque scripto quodam testati sunt, quod ex belgica lingua in germanicam translatum integrum exhibet *IEHRINGIVS*; *l. c.* in *der Zugabe* p. 275. *seqq.* Habuit tamen & *GALENVS* ille *ABRAHAM*s sectatores quosdam; vnde &, accedentibus aliis quoque causis, schisma aliquod, qualia & ceteroquin inter eos haud infrequentia sunt, ortum est. Legendus hac de re *HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS*, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. I. cap. XIX. p. 532. seqq.* Fuerunt sane inter Mennonitas & alii, qui errores Socinianorum haud obscure profiterentur; vnde nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, omnes Mennonitas esse crypto Socinianos. Sed fatendum tamen, plerosque, & quidem genuinos Mennonitas a Socinianorum placitis alienos esse, idque aperte satis esse testatos. Si quis autem contendat, eos in plerisque ad Arminianos seu remonstrantes proxime accedere; cum nullam illis facere iniuriam, instituta vtrorumque dogmatum comparatione, luculenter ostendit *IEHRINGIVS*, *l. c. §. XI. seqq. p. 26. seqq.* Plurimos rursus fuisse, qui in confutandis anabaptistarum ac Mennonitarum erroribus operam suam studiumque collocauerint, neminem fugit. Immo ipse *MARTINVS LVTHERVVS* egregie hoc fecit, cum primis in libro notissimo *aduersus caelestes prophetas*, siue *wider die himmlische Propheten*, qui *tomio III. Altenburg. p. 40. seqq.* exstat, de quo & plura dixi, cum scripta *LVTHERT* polemica recenserem. Fecit id quoque *PHIL. MELANCHTHON*, tum in aliis scriptis, tum maxime in *refutatione erroris Seruets* & ana-

Et anabaptistarum, quae & corpori eius doctrinae inserta est, p. 831. seqq. editionis, quae Argentorati 1580. 8. prodiit. Sequuti deinceps sunt IO. WIGANDVS, in *dogmatibus Et argumentis anabaptistarum cum refutationibus*, cuius memoriam renouauit SAM. SCHELGVIGVS in *Wigandianis*, hoc est, *anabaptismo D. Ioan. Wigandi, Pomesanienfis quondam episcopi, septem disputationibus in arbenaeo Gedaniensi excusso*, Gedani 1702. 4. LVC. OSIANDER, in *enchiridio controueriarum religionis inter Augustanae confessionis theologos Et anabaptistas*, Francofurti 1605. 8. IO. MVLLERVS, theologus Hamburgensis, in *anabaptismo, das ist, Wiedertauffer Irrthum, wie dieselbe in der Mennisten Glaubens-Bekandtnis zu Hoorn gedruckt, an den Tag gegeben, vnd zu Verfuhrung einfaltiger Christen ausgebreuet werden &c.* Hamburgi 1645. 8. IO. BOTSACCVS, in *anabaptismo reprobat, das ist, Widerlegung der wiedertaufferischen Lehre*, Lubecae 1661. 8. aliique quam plurimi. Speciatim, quod ad paedobaptismum attinet, commendandus IO. WINCKLERI, theologi Hamburgensis, libellus: *gründlicher Beweis der Kinder-Tauffe* inscriptus, quem an. 1691 in gratiam nonnullorum, qui a Mennonitis ad nostram ecclesiam transierunt, euulgauit. Huic autem cum quidam ex anabaptistarum cohorte nonnulla obiecerant; necessitatem sibi impositam vidit, *apologiam* eius edendi, siue *Vertheidigung seines gründlichen Beweises der Kinder-Tauffe &c.* Hamburgi 1696. 8. Quae ANTON. VAN DALE in *historia baptismorum tum iudaicorum tum christianorum &c.* dissertationi eius *super Aristeae de LXX. interpretibus*, Amstelodami 1705 editae, subnexa, contra paedobaptismum in medium attulit, sub examen reuocauit PHILIPP. GOTTFR. HARDER, pastor hodie Augustanus, in *obseruationibus theologicis de paedobaptismo*, quas sub meo moderamine

BVD. ISAGOGE.

publico conflictui exposuit, Ienae 1707. 4. Sunt adhuc longe plures, qui de paedobaptismo scripserunt, quos laudat CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introduc. in histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, part. II. lib. III. ad §. XI. p. 378. seqq.* Ex reformatis qui contra anabaptistas disputarunt, praecipui sunt FRID. SPANHEMIVS senior, in *disputationibus anabaptisticis XXX.* Lugduni 1648. 8. editis, & IO. CLOPPENBURGIIVS, in *gangraena theologiae anabaptisticae*, quae & seorsim prostat, & operibus quoque eius iunctim editis inserta est, *tom. II. p. 103. seqq.* Mitto reliquos, tum ex nostratibus, tum ex reformatis, quos CASP. SAGITTARIIVS recenset, l. c. p. 827. seqq. & CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, l. c. p. 349. seqq.

Eodem fere tempore, quo motus anabaptistarum in Germania sese exercebant, CASPAR quoque SCHWENCKFELDIIVS, ex nobili in Silesia genere prognatus, placita sua, eo tendentia, vt verbum, quod vocant, internum praeferreret externo, & hoc adeo in contemtum adduceret, disseminare coepit; quo nomine & inter fanaticos referri solet. Acriter tum ab ipso beato LUTHERO, tum ab aliis est refutatus, quae tamen hodie cessant certamina, cum pauci supersint, qui eius parres tueantur; scriptis autem qui id recentiori aetate fecerit, nemo mihi innotuit. Veram accenuinam SCHWENCKFELDIIVS sententiam ex operibus eius condiscere licet, quae iunctim 1564 sine loci mentione duobus tomis in fol. prodierunt; quamquam nec posteriori tomo annus impressionis adscriptus sit. Prior tomus inscribitur: *der erste Theil der christlichen orthodoxischen Bücher vnd Schrifften, des edlen, theuren, von Gott hoch begnadeten vnd gottseligen Mannes Caspar Schwencckfelds vom Hauff Ossing &c.* primoque in eo loco conspicitur confessio eius, siue *Bekandtnis vnd Rechenbass* Mmm mmm in von

von den Haupt - Punkten des christlichen Glaubens &c. ex qua summam doctrinam eius intelligere licet. Eos, qui contra Schwencfeldianos scripserunt, vt MATTH. FLACIVM, CONR. SCHLVSSSELVVRGIVM, LVC. OSIANDRVM, ceterosque, refert CHR. MATTH. PFAFFIVS, in *introductione in histor. theol. literar. notis amplissimis illustrata*, part. II. lib. III. ad §. XI. p. 362 seqq. SCHWENCKFELDIO GVST. GEO. ZELTNERVS iungit SEB. FRANKIVM, verbi interni, seu Christi in nobis habitantis, cum contentu quodam externi, aliorumque paradoxorum, defensorum, eiusque praecipua scripta indicat, tandemque, de vtroque dici posse, putat, quod de SCHWENCKFELDIO quondam BVCHHOLZERVS pronuntiauerat, non defuisse iis cor bonum, sed caput regulatum; in *prolegomenis de historia encephalismi*, §. XVIII. p. 18. Sed missis hisce, aliisque eiusdem generis, ad THEOPHRASTVM potius PARACELSVM, seu, vti ipsemet se vocabat, PHIL. THEOPHR. BOMBAST AB HOHENHEIM nos conuertimus; quem viri docti pro quodam fanaticorum, qui deinceps, saltem in Germania, sequuti sunt, patriarcha reputant. Certe fratres Rosaecrucianos, VAL. WEIGELIVM, aliosque ex eius prodiisse schola, negari nequit. Ab hisce itaque magnis in caelum euehitur elogiis, vt EHREG. DAN. COLBERGIVS docet, in *dem Hermetis-Platonischen Christenthum* cap. IV. §. I. p. 179. Nimirum cum ingenium illi non defest; post multas peregrinationes, etiam in Arabiam, vicinasque regiones susceptas, ad reformandam medicinam, quam in academia Basileensi docuit, animum adiecit. Nec nulla prorsus in artem medicam eius esse merita, vtpote qui chemiae fuerit pericissimus, viri a partium studio alieni fatentur. Idem vero, cum & theologica dogmata ad chemica restringere principia, in animum induceret, sequit Lutherum &

papam non minus, quam Galenum & Hippocratem, in ordinem redacturum gloriaretur, aliosque magno supercilio contemneret; fieri non poterat, quin multorum valde irritaret animos. Hinc vitia, summam impetatem arguentia, illi obiecta; a quibus tamen cum purgare adnuitur GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer - Historie* part. II. lib. XVI. cap. XXII. §. VII. p. 315. Obiectum inter alia & magiae crimen etiam ab HERM. CONRINGIO, de *Hermet. med. lib. II. cap. XIII. p. 386.* cuius tamen rationes id non euincere, ostendi in *exercitat. an alchemistae in republica sint tolerandi?* §. XVII. p. 538. seqq. Liberat quoque eum ab hac suspitione G. NAVDAEVS, in *apologia magnorum virorum in magiae suspicionem deducorum*, p. m. 278. seqq. Addendus OL. BORRICHIVS, in *Hermetis, Aegyptiorum & chemicorum sapientia* &c. cap. VIII. §. VI. Dogmata PARACELSI erronea atque impia recenset DAN. SENNETVS, de *chemicorum cum Aristotelicis & Galenicis consensu ac dissensu* cap. IV. p. 81. seqq. Scriptorum, quae PARACELSVS composuisse dicitur, ingens est numerus, immo 53 libros in arte medica, & 235 in philosophia conscripsisse perhibetur. Id certe adserit EHREG. DANIEL COLBERGIVS, l. c. §. IV. p. 191. DANIEL GEORGIVS MORHOEVIUS auctor est, se *commentariorum eius in libros noui testamenti tria volumina manuscripta in bibliotheca IS. VOSSI* vidisse; de *metallor. transmutatione* p. 140. & *polybist. lib. I. cap. X.* quod ex eo repetit GEORG. PASCHIVS, in *inuentis noui antiquis* cap. VI. §. VII. p. 324. Quaedam eius scripta theologica recenset GOTTFR. ARNOLDVS, l. c. p. 316. inter quae primum est, quod Neostadii an. 1618 produit, quodue inscribitur: *ein theosophisches Büchlein, von dem wahren überbliebenen Saamen Gottes in uns, der nach dem Fall übrig geblieben, vnd daraus die heiligen Vac.*

Vaeter und Propheten so große Maenner worden. Dadurch noch täglich Kinder Gottes geböhren werden, zu dem Ende in Druck gegeben, daß wir das in uns verborgene Perle suchen und erkennen lernen. Vnde haud obscure intelligitur, PARACELSVM lumen aliquod substantiale omnibus connotatum adferuisse; quod commune omnium fanaticorum esse principium, viri docti dudum obseruauerunt. Quod initio nemo existiteret, qui haecce PARACELSI placita detegeret & refutaret, inde factum, quod theologi de scriptis eius, ceu medici, parum essent solliciti; sectatores quoque, quos habebat, in medicis ac philosophicis eius opinionibus diuulgandis plus laboris ac industriae ponerent, quam in theologicis propugnandis. Cum vero, exortis Rosaeacruianis & Weigelianis, theologi animaduertenter, quorsum ista PARACELSI dogmata tenderent; tum demum in ea inquirere, & cum Weigelianis erroribus profligare coeperunt. Huc nimirum spectat NIC. HUNNI *christliche Betrachtung der neuen Paracelsischen vnd Weigelianischen theologie*; item, auctores anonymi *gründlicher Beweis, wie Theophrastus Paracelsus, Valentinus Weigel, Paulus Felgenbauer, Nic. Tetting, vnd andere ihres gleichen mit großer Heuchelei umgehen &c.* & alia eiusdem generis scripta, laudata COLBERGIO, l. c. §. V. p. 196. Rosaeacruiani, quos ex PARACELSI disciplina prodierunt, antea diximus, itidem inter fanaticos referri solent. Sed a vero non abhorret, quidquid de societate ista narratur, inter fimenta, lepidaque viri cuiusdam docti commenta, referendum esse. Nectamen negandum, in scriptis quibusdam, sub Rosaeacruianorum nomine editis, fanatica dogmata contineri; quorum nonnulla cum a PARACELSO acceperint, haecenus eorum ab illo deriuari origo potest. Cum tamen in his non omnia ad theologiam spectent, & quae spectant, vix digna sint, quorum habeatur ra-

tio; non est, quod iis immoremur. Legendi de illis COLBERGIUS, l. c. cap. VI. p. 265. seqq. ex quo & scriptorum, eo spectantium, notitia hauriri potest; GOTTFR. ARNOLDVS, in der Kirchen- vnd Ketzer-Historie part. II. lib. XVII. cap. XVIII. p. 640. seqq. IO. GEORG. WALCHIVS, in der historischen vnd theologischen Einleitung &c. cap. VI. ad §. XV. pag. 649. seqq. Addantur, quae dicta sunt in dissertatione, an alchemistae in republica sint tolerandi? §. XVI. pag. 535. seqq.

VAL. WEIGELIVM multa ex THEOPHR. PARACELSO hausisse, omnes vere consentiunt, resque ipsa docet; nec tamen ideo negandum, eum ex THOM. MUNTZERI, CASP. SCHWENCKFELDI, aliorumque scriptis profecisse. Eum Haynensem, non Arterensem, patria fuisse, praecunte viro doctissimo ERN. SALOM. CYPRIANO, docet GYSTAV. GEORGIUS ZELTNERVS, idque etiam ex epitaphio parochiae Tschopauienfis patere, obseruat, in qua an. 1588 mortuus sit. Concludit inde, pleraque eius opuscula, bona an mala fide? incertum est, post fata eius, & inchoato iam saeculo XVII prodierunt; in prolegomenis de historia entusiasmus, §. XIX. p. 19. Inter scripta, quae ab eo profecta creduntur, praecipua sunt: *posilla*, quae an. 1607 prodit; *theologia astrologizata*; *philosophia mystica*; *das Gepraech vom Christenthum*; *guldener Griff alle Dinge ohne Irrthum zu erkennen*. Atque ad vitium quidem quod attinet, cuius editio, quae Halae Saxonum 1613. 4. prodit, mihi ad manus est, id in eo praecipue agit, vt ostendat hominem ex sui ipsius consideratione, sine libris, aliisque subsidii, ad veram solidamque eruditionem peruenire posse. Inter dogmata enim praecipua WEIGELII & hoc fuit, semina rerum cunctarum in nobis posita esse; quae, si per adcuratam eorum, quae quisque in se ipso deprehendat

queat, considerationem excitentur; viam salutis longe rectius nobis aperiant, quam quaelibet studiorum genera, omnemque nos doceant sapientiam. Atque huc etiam liber eius: *studium vniuersale* inscriptus, comparatus est. In erroribus Weigelianis refutandis studium singulare posuit NIC. HUNNIUS, non tantum in der christlichen Betrachtung der neuen Paracelsischen vnd Weigelianischen theologie &c. sed & in scripto, quod nomine ministeriorum Lubecensis, Hamburgensis, & Lüneburgensis, composuit, quodque vocauit: *ausführlicher Bericht von der neuen Propheten &c. religion &c.* de cuius occasione supra dictum, cum de NIC. HUNNIO verba faceremus. Nunc addendum, cum scripto huic fanatici quidam varia opposuissent, IO. MVLLERVM, theologum Hamburgensem, *apologiam* eius, cum antea memoratorum ministeriorum approbatione, edidisse, inscriptam: *notwendige Vertheidigung des ausführlichen Berichts von der neuen Propheten, die sich Erleuchtete, Gottergelahrte, vnd Theosophos nennen, Religion, Lehre vnd Glauben, wieder Nicolaum Teting &c.* de qua, vti & aliis quibusdam huc spectantibus, omnino conferendus CASP. HENR. STARCKIUS, in der Lübeckischen Kirchen-Historie part. V. p. 825. Referri huc porro solent scripta nonnulla IO. MVLLERI, contra CHRIST. HOHBVRGIUM, sub EL. PRAETORII nomine latitantem; quae velut continuatio quaedam belli istius, quod ministerium istud tripolitanum fanaticis, speciatim Weigelianis, indixerat, censeri debent. Praeter alia enim ELIAS iste PRAETORIUS, siue HOHBVRGIUS, an. 1644 sine loci mentione edidit: *Spiegel der Misbrauche beyrn Predig- Ampt im heutigen Christenthum, vnd wie selbige zu reformiren, mit freundlichen glimpflichen Worten aufgesetzt.* Huic ergo IO. MVLLERVS anno sequenti 1645 nomine ministerii Lubecensis, Hamburgensis, & Lüneburgensis

opposuit *Warnung vor dem gotteslästerlichen Schandbuch Eliae Praetorii, von den Misbrauchen des Predig- Ampts.* Octennio post, an. 1653 HOHBVRGIUS respondit MVLLERO in *apologia Praetoriana, siue der gründlichen Verbaedigung der Spiegel der Misbrauche des Predig- Ampts, wieder die Prediger in Lübeck, Hamburg vnd Lüneburg, deren Warnung von Wort zu Wort wiederlegt, vnd ihre crimina falsi in Versueßung der allegaten, Verkebrung vnd Zerstümlung der Worte, vor Augen gestellet werden.* Obversat IO. MOLLERVS, loco deinceps citando, scriptum hocce tripartitum in conuictu IOACH. BETKII parochi Linumensis concinnatum esse, immo se ab amico quodam edoctum, magnam eius partem BETKIO deberi. IO. MVLLERVS, ne sibi, aut causae, quam defendendam suscepit, deesset, hoc iterato examini an. 1656 subiecit, & quidem *natürlich, vt aduersarii sui desiderio satisfaceret, in der Prufung des Geistes Eliae Praetorii, oder Widerlegung des giffigen famos libells, apologia Praetoriana genandt, vnd dessen gefährlicher Irthümer &c.* Dum autem arbitrum se in hac lite interponere voluit ADOLPH. HELDIUS, Stadenfis, idemque fanaticissimi reus, in libello Roterodami an. 1646 excuso: *Prüfung der Sachen eines euangelischen Predigers Eliae Praetorii mit den euangelisch-Lutherischen Predigern; vtriusque partis animos in se concitauit, & vtriusque errorum accusatus fuit.* Tandem cum & HENR. AMMERSBACHIUS, parochus Halberstadiensis, in praefatione AEG. GYTHMANNI maiestatis diuinae reuelationi praefixa, anno 1675, HOHBURGII patrociniū contra ministerium tripolitanum in se suscepisset; huius nomine illi responsum est per SAM. POMARIUM, factorum antistitem Lubecensem, in der abgemoethigten Lehr- vnd Schutz-Schrift gegen den Gutmännlichen Offenabrungs-Patron, worinne die Haupt-Frage von denen so gerühm-

nährten neuen Offenbarungen eigentlich gefasset, das fanatische Bub, Offenbarung geistlicher Mägestaat, samt dessen Licht scheuenden Vorseher, kürzlich wiederlegt, des Christ. Hobburs theologia vnd postilla euangelicorum mystica, Arndius rediunxit, vnd praxis Arndiana auf die Probe gestellet, vnd das wahre Christenthum Io. Arndii von dem angeschmierten Weigelianischen Vnflute gesäubert vnd gerettet wird. Nouissimum hocce est ministerii Tripolitani in hacce causa scriptum, quod duabus constat partibus, quarum prior anno 1677 Ratzeburgi, posterior autem Hamburgi an. 1679 excusa est. Legendus de hisce omnibus est IO. MOLLERVS in *isagoge ad historiam Chersonesi cimbricae part. II. cap. VI. §. VI. p. 144. seqq.* item *part. III. & IV. c. V. §. VII. & VIII. p. 468. seqq.* ubi vir ille doctissimus multa alia adfert, quae controuersiis cum fanaticis, speciatim Weigelianis, lucem adfundere possunt. Obseruat etiam *p. 472.* FRID. BRECKLINGIUM in *anti-Calonio*, testari, se *anti-Pomarum* pro AMMERSBACHIO scripsisse. Iam ad reliquos quod attinet, qui contra Weigelianos scripserunt, commemorandi hic porro, IO. SCHEHAMMERVS, in *der Wiederlegung der vermeinten Possill Valentini Weigeli*; THEOD. THOMMIVS in *impietate Weigeliana*, Tübingae anno 1622. 4. IO. GERHARDVS, in *oito disputationibus, quae parte II. disputationum eius theologicarum pag. 815. seqq.* exstant; ex reformatae ecclesiae doctoribus IO. CROCIVS, in *anti-Weigelio*, siue *confutatione theologiae Weigelii*, Cassellis an. 1651. 4. alique quamplurimi laudati COLBERGIO in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum cap. V. §. II. p. 217. seqq.* De sectatoribus etiam, aut propugnatoribus WEIGELII, quorum nonnullos, vt CHR. HOHBVRGIUM, IOACH. BETKIVM, aliosque iam nominauimus, quibusque prae reliquis adhuc addendi ES. STIEFFELVS, & EZECH. METH, idem COLBER-

GIUS l.c. conferendus; de duobus postremis quoque CHRIST. THOMASIVS in *der Historie der Weisheit und Thorheit part. I. p. 140. seqq.* De iisdem aliisque eiusdem generis, VI AEGID. GVTHMANNO, IO. BETKIO, CHR. HOHBVRGIO ceterisque agit GOTTFR. ARNOLDVS, sed vt, more suo, eos aut defendat, aut excuset, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie part. III. cap. I. IV. XIII. XV. &c.* Addenda omnino, quae de CHR. HOHBVRGIO & FRID. BRECKLINGIO obseruat ERNEST. SAL. CYPRIANVS in *continuat. compendii hist. ecclesiast. Goibani cap. VIII. §. III. p. 264. seqq.*

IACOB. BOEHMIUM EX THEOPHR. PARACELSI fontibus sua quoque irrigasse arua, eo minus dubitandum, quod nonnulli obseruant, cum in quibusdam locis ipsa PARACELSI huius retinuisse verba. Accedebat ingenium, ad profundiores subtilioresque speculationes, & pronum & aptum; quo si recte vti didicisset, forte praeclara quaedam, & eximia orbis eruditus ab eo expectare potuisset. De induciis eius, gemina, quam sibi obtigisse ipsemet profitetur, ecstasis testatur. Scripta, quae sub eius nomine circumferuntur, ab ipso profecta esse, non dubitabit, qui cuncta accurate ponderauerit. Sed id quoque euidentius est, plurima eius *παράδοξα*, ex conceptuum vocumque chemicarum cum rebus theologicis commixtione, orta esse; idque documento est, quam infeliciter inconsulta ista notiorum theologicarum, cum aliarum disciplinarum notionibus coniunctio, aut potius confusio, cedat. Historiae BOEHMII, eiusque sectatorum lucem conciliabunt CASP. SAGITTARIUS *introd. in histor. ecclesiast. cap. XXXIII. sect. XIX. p. 899. seqq.* IO. WOLFG. IAEGERVS in *historia politica & ecclesiastica saeculi decimi septimi tom. I. lib. I. cap. VI. p. 15. seqq.* ABR. CALOVIUS in *praefat. anti-Boehmii*. Vt tamen & altera pars audiat, legenda

Mmm mmm m 3 vitae,

vitaе descriptio, operibus eius iunctim editis praemisissa, cuius auctorem ABRAH. A FRANCKENBERG esse ferunt; & quae pro BOEHMII defensione disserit GOTTFR. ARNOLDVS in *der Kirchen- und Ketzzer-Historie part. II. lib. XVII. cap. XIX.* Veram eius ac genuinam sententiam ex ipsius scriptis hauriendam, suaderem, nisi pleraque tanta laborarent obscuritate, vt dubitem, an a quoquam intelligi queant. Interim iunctim edita sunt Amstelodami an. 1682, octo tomis in 8. & inscribuntur: *des gotsseeligen hocherleuchteten Jacob Boehmens, teutonici philosophi, alle theosophische Wercken, darinne alle tieffe Geheimnisse Gottes, der ewigen und zeitlichen Natur vnd Creatur, samt dem wahren Grunde christlicher Religion vnd der Gotsseelikeit nach dem apostolischen Gezeugniß offenhabret werden* &c. Summariam quamdam reliquorum scriptorum suorum exhibere voluit in *aurora, oder Morgenroethe im Aufzuge, das ist, die Wurtzel oder Mutter der philosophiae, astrologiae vnd theologiae, aus rechtem Grunde, oder Beschreibung der Natur, wie alles gewesen und im Anfang worden ist; wie die Natur und Elementa creatürlich worden seyndt; auch von beyden Qualitaeten boesen vnd guten, woher alle Ding seinen Ursprung hat, vnd wie es ietzt stehet und würcet, vnd wie es am Ende dieser Zeit werden wird* &c. Exstat liber hicce & inter opera BOEHMII iunctim edita, & seorsim quoque antea excusus est, Amstelodami, si inscriptioni credendum, anno 1676. 8. Sectatores BOEHMII vix haud paucos habuit, quorum nonnulli scriptis etiam placita eius defendere, aut propagare, conati sunt, quos inter eminent ABRAH. A FRANCKENBERG, nobilis Silesius, cuius exstant scripta: *nosse te ipsum; via veterum sapientum; Erkenntnis Gottes; mir nach, das ist, von der Nachfolge Christi; aliaque; THEOD. A TSCHESCH, itidem nobilis Silesius, qui non tantum edi curauit, Einleitung in den edlen Lilienzweig des*

Grundes vnd Erkenntnis der Schrifften, des hocherleuchteten Jacob Boehmens, wie dieselbe moegen gelesen, vnd verstanden werden, geschrieben an Henricum Brunnium (qui ipse libelli huius auctor a quibusdam dicitur) *medicinae candidatus* &c. Amstelodami 1674. 8. sed & BOEHMII defensionem contra DAV. GILBERTI *admonition* wieder *Jacob Boehmens Schrifften* in se suscepit, ab eodem iterum in *apologia* istius *admonitionis* refutatus; & QVIR. KVHLMANNS & ob mirabile ingenium, & ob fata quae subiit, prae reliquis notus, tum in aliis libris, tum maxime in eo, qui inferibitur: *der new begeisterte Boehme, begreiffend 150 Weissagungen, vnd mehr als 100000000 theosophische Fragen, allen theologen vnd Gelehrten zur Beantwortung vorgelegt.* Conferendus de hisce EHREG. DAN. COLBERGVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum cap. VIII. §. V. p. 321. seqq.* De KVHLMANNO autem praeter GOTTFR. ARNOLDVM in *der Kirchen- und Ketzzer-Historie part. III. cap. XIX. pag. 192. seqq.* & PETR. BAEIVM in *diffion. hist. & crit. voc. Kuhlmann p. 1738. conf. ERN. SAL. CYPRIANVS in contin. compend. bist. eccles. Gothani cap. VIII. §. II. p. 254. vbi & grauissimas illi cum FRID. BRECKLINGIO intercessisse inimicitias, obseruat. De IO. ROTHIO, qui se pro propheta venditauit, quemue KVHLMANNVS valde veneratus est, idem vir doctissimus *l. c. p. 256. agit; de quo & PETR. BAEIVM l. c. legisse* iuuabit, qui & docet, ANTONIETAM BOVRIGNONIAM alieno prorsus & a ROTHIO & a KVHLMANNO fuisse animo. Sectarioribus BOEHMII etiam adnumerandus IO. IAC. ZIMMERMANNVS, qui cum contra ABR. HINCKELMANNVM, IO. CHRISTOPH. HOLTZHAVIUM, aliosque defendere voluit. Legendus de hocce ZIMMERMANNO, eiusque scriptis LVD. MELCH. FISCHLINVS, in *supplement. ad memoriam theologorum Wirtenbergenium, p. 230.**

p. 230. seqq. De libro: *Einleitung zur wahren gründlichen Erkenntnis des grossen Geheimnisses der Gottseligkeit, Gott geoffenbaret im Fleisch &c.* cuius auctor inter recentissimos doctrinae Boehmisticae propagatores referendus, legenda, quae observata sunt, in der *historischen und theologischen Einleitung &c.* cap. VI. ad §. XIV. p. 647. DEEL. PRAETORIO, seu potius CHR. HOHBURGIO, quem itidem nonnulli inter Boehmistas referunt, iam antea dictum. Plurimi contra BOEHMIVM, eiusque sectatores calalum strinxerunt, vt IOAN. MÜLLERS in libro, *der fanatische atheiß, aus des erz-enthustiasen Jacob Boehmens Schriften*, ABR. CALOVIUS in *anti-Boehmio Wittebergae an. 1684. 4.* cui FRID. BRECKLINGIUS *anti-Calouium* opposuit; & IO. FABRICIUS in der *Wiederlegung des Lac. Boehmens Schriften*. Atque hocce COLBERGIVS iam laudauit, l. c. cap. VIII. §. V. p. 328. Addendi praeter alios, ceu praecipui, ERASM. FRANCISCI in *dem Gegen-Strahl der Morgenroethe*; quem eius librum cum IO. IAC. ZIMMERMANNVS, antea nobis memoratus, sub IO. MATTHAEI nomine latitans, in appendice scripti IO. CHR. HOLTZHAVSIO oppositi, de quo mox dicemus, sarcastice, & omni modestia insuper habita, perstrinxisset; acriter vicissim ab eo exceptus est, in *catalogo scriptorum suorum*, anno 1691 edito, & paullo post, in den *zerbrochenen Laester-Pfeilen Ismaels & Simeis*; ABRAH. HINCKELMANNVS in *deretione fundamenti Boehmiani*, iremque in den 40 wichtigen Fragen, betreffend die Lehren in Jacob Boehmens Schriften; & IO. CHR. HOLTZHAVSIVS in den *Anmerkungen über Jacob Boehmens aurore*, aliisque scriptis. Cum autem ZIMMERMANNVS ille, cuius iam facta mentio, vt se strenuum BOEHMII defensorem demonstraret, illis omnibus nonnulla opposuisset, & HOLTZHAVSIO quidem *christliche Vntersuchung der Holtz-*

hausischen Anmerkungen, über vnd wieder Jacob Boehmens aurore; HINCKELMANNNO autem *verlangte christliche Beantwortung der 40 wichtigen Fragen*, & alia; de hisce & iis, quibus inde porro occasio data fuit, conferre iuuabit CHRIST. MATTH. PFAFFIVM in *introduc. in bist. theol. literar. notis amplis illustrata part. II. lib. III. ad §. XI. p. 364. seqq.* Interim HINCKELMANNI, quam laudauimus, *deretio fundamenti Boehmiani*, Hamburgi 1698. 4. excusā, omnibus maximo est in pretio, quippe in qua luculenter ostendit, praecipuum BOEHMII errorem, & reliquorum velut fontem quemdam esse, quod res omnes ex substantia Dei deriuauit. Quo ipso licet proxime ad SPINOZAE impietatem accedere videatur, per imprudentiam, vt credere par est, quamdam, quod non satis perspiceret, quae ex hacce sententia consequuntur; fuerunt tamen, qui discrimen aliquod hic inter vtrumque constitui posse putarunt. Quae de re quae mea sit sententia, exposui in *thesibus de atheismo & superstitione*, cap. II. ad §. V. p. 219. seqq. Conferenda &, quae hac de re monct HENR. MORVS in *duarum praecipuarum atheismi Spinoziani columnarum subuersione*, tom. I. oper. philos. p. 629. seqq. Exstat & eiusdem HENR. MORI *censura philosophiae teutonicae, siue epistola priuata ad amicum*, quae *responsionem complectitur*, ad quaestiones quinque, de philosopho teutonico Iacobo Boehmen, illiusque philosophia, ibid. p. 531. seqq. quam iterum sub examen reuocauit IO. WOLFG. IAEGERVS, in iudicio Henrici Mori de Iacobo Boehmio, publica disputatione discussio & ventilatio, Tübingae 1708. 4. Haecenus commemoratis addendus adhuc IO. FRICKIUS, cuius & haud exigua in hocce certamine laus est, in der *gründlichen Vntersuchung der vornehmsten Irrthümer Lac. Boehmens*; Vlmæ 1679. 8. Mitto reliquos. Ex BOEHMII disciplina prodiit IO. GEO. GICHTELVS, nouae

nouae tamen & ipse sectae conditor. Qui enim placita eius sequuntur, Gichteliano-
rum nomine veniunt. A BOEHMIO illos recte deriuari, vel inde patet, quod scriptis eius diuinam tribuant auctoritatem, eodemque cum scriptura sacra loco habeant, immo omnino praeferant. Quae de illorum doctrina, deque GICHELII scriptis, vti & illis, qui eos resutarunt, scitu digna sunt, hauriri possunt ex IOAN. GEO. WALCHII *historischer vnd theologischer Einleitung* &c. cap. VI. ad §. XV. p. 651. Addenda, quae de iisdem commemorat ERN. SAL. CYPRIANVS in *continuat. compendii histor. ecclesiast. Gothani*, cap. VIII. §. II.

Ex Germania dum in Belgium prouehimur, magna se nobis offert fanaticorum hominum turba. Et de anabaptistis quidem, seu Mennonitis, qui ex Germania eo delati, praecipuam ibi sedem inuenerunt, iam antea diximus. Ex reliquis cumprimis adhauc commemoratu dignis DAVID GEORGII, siue IORIS, Delphensis patriae, ex qua eiectus Basileae clam vixit, ibidemque anno 1544 supremum diem obiit. Nonnulli eum anabaptistis adnumerant; sed ab iis reiectum potius ac reprobatum, constat ex iis, quae GOTTFR. ARNOLDVS refert, in *der Kirchen- und Ketzer. Historie part. II. lib. XVI. cap. XXI. §. XLIV. p. 286.* qui tum ibidem, tum maxime *part. IV. sect. II. num. XXXII. p. 232. seqq.* copiosissime de eo agit, vt simul eius innocentiam acriter propugnet. In priori quoque loco §. L. p. 289. scripta eius recenset, inter quae, eminet: *das Wunder-Buch, darinnen das, was von der Welt an verbloszen, geoffenbabet ist*, lingua belgica ab eo concinnatum, cuius eam editionem, quae anno 1551 in fol. sine loci mentione prodiiit, ipsemet possideo. Historiam GEORGII huius, itemque scripta pro illo, & contra illum edita recensent IO. MOLLERVS in *isagoge ad historiam Chersonesi cim-*

brae part. II. cap. V. §. VIII. p. 116. seqq. & cap. VI. §. V. p. 141. seqq. CASP. SAGITTARIVS, in *introduc. in histor. ecclesiasticam cap. XXXIII. sect. XXVI. pag. 929. seqq. & IO. ANDR. SCHMIDIVS, in supplementis ad b. l. p. 678.* Inter eos, qui ex instituto historiam DAV. GEORGII scripserunt, commendatur a nonnullis maxime IAC. STÖLTERFOHT, pastor Lubecensis, cuius *historia von David Georgen, einen heillosen Mann, vnd gotteslaesterlieben Ertz-Ketzer, aus Jacobo Augusto Thuan, Iobio Fincelio, Adamo Henrico Petri, Ioanne vnd Luca Osiandro zusammen gezogen, mit angefügten notis vnd Erinnerungen*, Lubecae prodit an. 1635. 4. quamue integram fere exhibet CHR. THOMASIVS in *der Historie der Weisheit vnd Thorheit part. I. p. 63. seqq.* IO. DE LABADIE cum sectatoribus suis, praecipue quidem ob separatismum, quem vocant, seu Donatistum, male audit; sunt tamen, qui in illorum scriptis quaedam, quae cum aliis fanaticis illis communia sint, sibi obseruasse visi sunt. Ipse DE LABADIE, gente Gallus, initio romanae ecclesiae sacris additus, Iesuitarumque adscriptus societati, postea ad reformatorum se contulit castra, apud quos Montalbani, Geneuae & Middelburgi pastoris munere functus est; eiectus autem ob singularia placita, ipsemet sibi ecclesiam colligere coepit, cuius praecipua sedes primum Altrona, deinde in Frisia fuit, donec inde dispersi plerique Amstelodamum se reciperent. Sectatores praecipui IO. DE LABADIE fuerunt PETRVS DE YVON, PETRVS DV LIGNON, HENR. atque PETRVS SLVTERI, & cumprimis eruditissima virgo ANNA MARIA SCHVRMANNTA, quorum, vt & ipsius DE LABADIE scripta dogmatico-apologetica, item ea, quibus SAM. MAREIVS, ANDR. ESSENIUS, IAC. BORSTIVS, IO. HYN-DIVS, alique, eos impugnarunt, recenset IO. MOLLERVS, in *isagoge ad historiam Chers-*

Cher-

Chersonesi cimbricae part. II. cap. V. §. X. p. 121. seqq. Addenda, quae de iis dicta sunt in der *historischen und theologischen Einleitung &c. cap. VI. ad §. XL. p. 619.* Nonnulla, quae historiae Labadismi inseruiunt, tradit ERN. SAL. CYPRIANVS in *continuat. compendii histor. ecclesiast. Gorbani c. VIII. §. 17. p. 273. seqq.* Nefas autem esset, ANTON. BOVRIGNONIAM silentio hic praetermittere, cuius quippe in hocce hominum genere haud ignobile nomen est. Ea ab ecclesia pontificia, cui nascendi illam fors addixerat, non ad alios christianorum coetus, quos omnes apostaticos esse credebatur, transiit, sed nouum quemdam gregem coegit, qui eam supra humanam fere conditionem euexit, & tantum non diuinis prosequutus est honoribus. Patria, quae Flandria erat, relicta, anno 1668 Amstelodamum se contulit, & inde anno 1671 in Holfatiam commigravit, hereditatem, a CHRIST. CORDTIO in Nordstrandia sibi reliquam, aditura; sed cum varia ibi experta esset fata, & nec Hamburgi, nec in Frisia orientali subsistere posset, Frisiam occidentalem petens, Franciam an. 1680 viuis exemit. Vitae suae historiam ipsamet *libris duobus* complexa est, quorum prior vitam, quam vocat, *interiorem*, posterior *exteriorem* describit. Excusi sunt cum anonymi continuatione, gallice Amstelodami an. 1683. 8. & deinceps reliquis eius operibus additi. Exstat etiam PETRI POIRETI epistola, gallice, de BOVRIGNONIAE vita, doctrina & scriptis, an. 1685 exarata, quam cum supplemento quodam exhibet PETRVS BAEIVS dans les *nouvelles de la republique des lettres* an. 1685. mens. April. artic. IX. p. 420. seqq. & *Mens. Maio artic. VIII. p. 528. seqq.* Praeterea cum *actis eruditorum Lipsiensibus* an. 1686. mens. Ianuar. p. 9. recensio operum eius, auctore viro summo VITO LVD. SECKENDORFIO, inserta esset, in qua de dogmatibus & scriptis eius agebatur; PETRVS

BVD. ISAGOGE.

POIRETVS, cui ea displicuit, eodem an. 1686 *monitum necessarium* recensione huic opposuit, cui SECKENDORFIVS iterum, nulla tamen nominis sui facta mentione, respondit, in *defensione relationis de Antonia Bourignonia &c.* Lipsiae 1686. 4. Iungenda & quae PETR. BAEIVS de BOVRIGNONIA disserit, *diction. histor. & crit. voc. Bourignon p. m. 633. seqq.* Plurima BOVRIGNONIA scripsit, quae iunctim tandem lingua gallicana excusa sunt Amstelodami 1686, nouendecim voluminibus in 8. Multos autem quod nacta sit siue censors, siue aduersarios, eo minus mirandum, quod & cum aliis, qui in fanaticorum referuntur numerum, male illi conuenit. A IO. ROTHIO & QVIRINO KVHLMANNO alieno eam fuisse animo, antea iam obseruauimus. Cum Amstelodami degeret, antagonistas habuit PETRVM SERARIVM, chiliastri defensorem, cui anno 1669 libellum opposuit, quo duodecim eius calumnias, quas vocat, repellere voluit; itemque Quakeros Amstelodami commorantes, interque eos BENI. FURLY, cuius libellum, *Bourignonia detecta* inscriptum, & an. 1671 belgice editum, refutauit in *admonitione contra sectam Quakerorum* (*aduertissement tegen de secte der Quakers*;) Amstelodami an. 1672. 8. In Holfatia eam primum adortus est IO. BERCKENDAL, faber in ecclesia Altonauiensis illitteratus, gemino libello, cui opus, germanica lingua conscriptum, opposuit: *Gezeugnis der Wahrheit gegeben durch eine grosse Anzahl glaubwürdiger Leute in 24. Briefen, vnd 60. Testimonien, über das Leben, Sitten, Tugenden, vnd Schrifften Anton. Bourign. &c.* Hufae 1673. 8. Labadistae denique cum frustra eius amicitiam ambiscent, PETRVS VVON contra eam edidit, *kurtzen Begriff der gottlosen vnd irrigen Reden vnd Saezte in Ant. Bourignons Licht der Welt, vnd Grabe der falschen theologie*, Altonae 1673. 8. Ex nostratibus vero cum-

N n n n n n

cumprimis commemorandus est G. O. HENR. BYRCHARDVS, vtpote qui publicae luci exposuit *christliche Anmerkungen über die groben Irrthümer Anton. Bourignon in ihrem Gezeugnis der Wahrheit, vnd andern Schrifften*, Sleswigae anno 1674. 4. Quae BOVRIGNONIA ad hocce scriptum regellit, quaeue illi reposuit BYRCHARDVS, legi possunt apud IO. MOLLERVM, qui & reliqua contra illam, aut pro eius defensione in lucem emissa, commemorat; in *isagog. in histor. Cherson. ambr. part. II. cap. VI. §. VII. pag. 151*. Conferenda & quae dicta sunt in *der historischen vnd theologischen Einleitung &c. cap. VI. ad §. XII. p. 620. seqq.* Plurimos autem licet BOVRIGNONIA referat libros, paucos tamen habuit sectatores. Multorum instar fuit PETR. POIRETVS; cui vt ingenium non desuit, ita vt speciem quamdam tum suis, tum magistratae adsertis conciliaret, cunctaque apte inter se connecteret, nihil fecit reliqui. Eum non tantum epistolam de vita, doctrina & scriptis BOVRIGNONIAE, sed & monitum necessarium ad recensionem operum eius, quae in *actis eruditum Lipsiensium* exstat, edidisse, antea obseruauimus. Nunc addendum, quod in *commentariolo de vita & scriptis Poireti p. 23*. legitur: verum cum id monitum ipso absente, ita ab aliis edendum curaretur, vt eius dicendi modos, nescio quo zelo in duriores verterent, id, quantum ad dictionem, pro suo agnoscere noluit. Ex hoc ipso autem *commentariolo*, qui in operibus eius posthumis praefationem excipit, vitae non tantum eius, sed librorum quoque, ac controuersiarum, quae illi cum aliis intercesserunt, historiam condiscere licet. Iungendus HENR. LVD. BENTHEMIVS in *dem holländischen Kirchen - vnd Schulen - Staat part. II. cap. IV. p. 430. seqq.* Ad scripta POIRETI, quae huius loci sunt, & in quibus suam sententiam partim proposuit, partim defendit; referre licet *cogitationes*

eius *rationales de Deo, anima & malo*, an. 1677 primum editas, & an. 1685, itemque an. 1715, non sine accessionibus quibusdam refusas. Et vltima quidem editio aucta est dissertatione noua de *duplici discendi methodo, altera emendationis, altera curiositatis, deque simulato Petri Baëli contra Spinozae atheismum certamine*. Licet autem auctor hypotheseis sibi proprias in hocce quoque opere admisceat, quaedam tamen lectu digna in eo occurrere, negari nequit; quae in *libris tribus de eruditione solida, superfluitaria & falsa*, itemque in tractatu iis praemisso, de *vera methodo inueniendi verum*, tradit, principiis ipsius itidem sunt superstructa. Proderunt primum an. 1692. 8. deinde ipsius auctoris cura correctiores locupletioresque recusati sunt 1707. Amstelodami 4. in qua editione praeter eorundem defensionem contra GOTTL. GERH. TITIVM, qui in *arte cogitandi cap. XIX. §. LXXII. seqq.* eos ad enthusiasmum fanaticum ducere adseruerat, in altera volumine commentationes quaedam auctoris, alias iam editae, accesserunt, interque eas libellus de *educatione liberorum*, quem apud Hamburgenses maximas excitasse turbas, notum est, cum responsionibus ad *opposiciones variorum, ministerii scilicet Hamburgensis, speciatim IO. FRID. MAYERI*, itemque AVEVSTI PFEIFFERI; potro irenicum vniuersale, piis quibusque mentibus quarumcumque christianismi partium accommodatum, ex lingua gallicana in latinam ab amico quodam auctoris translaturum. Comparat quoque hic iterum *theologiae mysticae, auctorumque praecipuorum, qui de ea scripserunt, ideae generalior*, de qua tamen iam alibi dictum. Subnectitur denique in fine *principiorum theologiae solidae ac interioris defensio*, tum in *epistola ad auctorem bibliothecae vniuersalis (IO. CLERICVM)* denuo recusa, tum in *responsione ad ea*, quae Parrhasius

(idem)

(idem 10. CLERICVS) hac de re POIRETO opposuit, in qua & interposita legitur dissertatio: *quomodo sine critica possit scripturarum vera interpretatio & salutaris sensus acquiri?* Cum primis autem adhuc commemorandi sunt POIRETI *oeconomiae divinae libri sex*, gallice primum anno 1687 septem tomis in 8. editi, deinde in linguam latinam conuersi, & an. 1705 duobus voluminibus in 4. Francofurti, aut potius Lipsiae, euulgati, quippe in quibus plenum aliquod & integrum theologiae systema ex sua & BOVRIGNONIAE mente exhibet. Auctor commentarioli de *vita & scriptis Poireti* p. 25. conqueritur, 10. CLERICVM in *bibliotheca sua vniversali* opus hocce talem in modum cauillatum esse, vt dissimularet vel inuerteret eius contenta, vt ab eo, si posset, auerteret lectores, quamuis illic reperire sit principia, quibus nona illa, quae cum Baelio ipse & alii magno cum numero habuerunt certamina, de origine mali, de libertate &c. facillimo negotio dissoluuntur. Respondit vero POIRETVS CLERICO in epistola ad auctorem bibliothecae vniversalis, cuius iam antea mentionem fecimus. Nec tantum 10. CLERICVM, sed & ex nostratibus 10. WOLFG. IAEGERVM & IOACH. LANGIVM aduersarios expertus est; illum quidem in *examine theologiae nouae, inprimis Poiretianae & Burignonianae &c.* cum accessibus quibusdam recusò Tubingae an. 1719. 12. hunc autem in *dissertationibus anti-Poiretianis*, Halae anno 1719 & sequentibus, editis. Verum & his, & CHRISTIANO quoque THOMASIO, iterum obuiam iuit POIRETVS in commentationibus, quae in *posthumis* eius, Amstelodami an. 1721. euulgatis, continentur. Nimirum cum in *praefatione*, primae librorum, de *eruditione solida, superficiali & falsa*, quae Francofurti & Lipsiae, seu potius Halae prodiit, editioni praemissa, THOMASIVS hocce opus commendasset; in *praefatione* alteri, quae ibi-

dem lucem adspexit, praefixa, quid in eo, speciatim in *methodo inueniendi verum*, sibi displiceret, testatus est. POIRETVS itaque defensionem methodi inueniendi verum contra Thomasium scripsit, in qua & contra auctorem libri de *libertate cogitandi*, itemque contra 10. LOCKIVM, disputat; eaque in *posthumis* exstat, p. 87. seqq. Sequuntur ibidem vindictiarum veritatis & innocentiae libri quatuor, IAEGERO oppositi, in quorum quarto, capite quinto, etiam LANGII dissertationes duas, de *ortu animae humanae a Deo, non per essentialem emanationem, sed per creationem*, sibi refundendas fumsit. In accessibus etiam, quae *posthumis* additae sunt, legitur: *Synodus synopsi Langiana, in dodecade dissertationum anti-Poiretianarum & simul anti-Socinianarum conspicua, seu in dictas dissertationes stricturae breues.* Auctor quoque praefationis generalis, *posthumis* hisce praemissae, POIRETI caulam contra THOMASIVM & IAEGERVM, cum primis autem contra LANGIVM, acriter egit. Cumque in ipso POIRETO, dum contra hosce aduersarios suos disputat, insignem stili vehementiam obseruare liceat; patet inde, facilius incommoda haecce, quae theologiam polemicam comitantur, & saepius iam notata sunt, in aliis reprehendi, quam a nobis euitari. Certe cum iis, quae POIRETVS alibi inculcat, principis non adeo hoc conuenire videtur. Inter sectatores POIRETI referendus auctor libri *fides ac ratio collatae*, Amstelodami anno 1707 cura & studio ipsius POIRETI, & cum eiusdem praefatione editi. Contra 10. LOCKIVM is praecipue disputat, sed ita, vt principiis POIRETI vbique insistant, & doctrinae eius quoddam velut compendium exhibeat. Conferendus auctor *commentar. de vita & scriptis Poireti* §. LVII. p. 36.

In Anglia cum primis Quakeri sese nobis offerunt, quippe quorum ibi quaerenda origo, licet deinde quidam in Belgium fere-

deratum, aliaque loca concesserint, hodie autem in Pensylvania praecipuum rerum suarum habeant sedem: In historia eorum vtramque facit paginam GERH. CROESIVS, in *historia Quakeriana* Amstelodami anno 1696. 8. primum edita, deinde an. 1704 recusa. Ipsis ea non prorsus displicuit Quakeris, etsi *dilucidationes* in eam scripserit, qui ex eorum fuit numero, KOHLHANSIVS, sub PHILAETHAENOMINE latitans, cui in appendice nouae editionis CROESIVS nonnulla reposituit. Anonymi *breuiarium historicum, de ortu & progressu Quakerismi*, atque dogmatum eius, gallice scriptum, editumque Coloniae 1692. 12. non magni momenti est. Iungere his licet IO. LASSENII *historische vnd schriftmaessige Eroerterung der vor wenig Zeit in Engelland vnd Schottland entstandenen neuen Secte der Quaker*, Ienae an. 1661. 8. itemque FRID. ERN. MEISSENI *Entwurf der Kirchen-Ordnung vnd Gebräuche der Quaker* Lipsiae 1715. 8. Consulere quoque iuuabit ERN. SAL. CYPRIANVM in *continuat. compendii hist. eccles. Gothani* cap. IX. p. 287. seqq. Scripta Quakerorum, ex quibus genuina illorum haurienda est sententia, exstant varia, maximam partem lingua anglicana concinnata, quorum tamen nonnulla etiam in germanicam translata sunt. Recenset ea post EHREGOTT DAN. COLBERGIVM, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum* cap. VII. §. VI. p. 302. seqq. CHRIST. MATTH. PEAFIUS, in *introd. in histor. theolog. literar. notis amplissimis illustrata* part. II. lib. III. ad §. XI. p. 377. seqq. Omnium instat esse potest ROB. BARCLAIVS, in *theologiae vere christianae apologia* Carolo secundo magnae Britanniae regi oblata, Amstelodami 1676. 4. Compendium aliquod ex ea lingua germanica prodit: *Catechismus oder Glaubens-Bekantnis, welches von der allgemeinen Versammlung der patriarchen, propheten vnd aposteln, in vnd vnter welchen*

Christus furnehmlich das Wort geführt, gut gebeissen ist &c. Amstelodami an. 1679. 12. Iam ante BARCLAIVM GEORGIUS KEITHVS, magni quondam inter Quakeros vir nominis, sed qui deinceps schismatis inter eos exortii auctor exstitit, scriptis variis, dogmatibus illorum meliorem conciliare faciem adgressus est; qua de re legendus GERH. CROESIVS, *histor. Quakerian.* lib. II. p. 193. KEITHVM huncce tandem ad ecclesiam anglicanam rediisse, notum est. Inter scripta Quakeris opposita haud vltimum est, quod nomine ministerii Hamburgensis IO. MÜLLERVS edidit: *Quaecker-Grenel, das ist, abscheuliche, aufrührerische, verdamliche Irrthümer der neuen Schwärmer, welche genennet werden Quaecker, wie sie dieselbige in ihren Scarticken, Allarm, Standarte, Panniere, Koenigreich, Eckstein, vnd sonst schriftlich vnd mündlich mit grossen Aergernis ausgebreitet*; Hamburgi 1661. 8. Quae a Quakeris scripto huic opposita, & quo pacto iterum repulsi sint, relet IO. MOLLERS in *isag. ad hist. Cherson. imbr. part. II. cap. V. §. IX. p. 119.* vbi & alia, huc spectantia, adiit; quae legisse iuuabit. Praeclare praeterea in hocce cum Quakeris certamine se gesserunt ANT. REISERS, in *anti-Barclai*o Hamburgi an. 1683. 8. IO. CHR. HOLTZHAVSEN, in *teutschen anti-Barclai*, das ist, ausführliche Untersuchung der ganzen Quaeckerey vnd apologiae Roberti Barclaii, Francofurti anno 1691. 8. IO. GVIL. BAIERVS nostrer, in *collatione doctrinae Quakerorum & protestantium*, vna tum harmonia errorum Quakerorum & heterodoxorum aliorum &c. Ienae 1694. 4. item in *synopsi & examine theologiae embussistarum recentiorum*, seu Quakerorum, praecipue Roberti Barclaii &c. quae sex ab soluitur dissertationibus, quamquam sexta ad finem perducta non sit; Ienae 1701. 4. IO. GEORG. NEVMANNVS, in *synopsi errorum fanaticorum, quos tremuli moderni*

fonten,

fontes, Wittebergae an. 1693. 8. SAM. SCHELGVIGIVS in *Quakerismo confutato*, cuius pars prior Francofurti & Lipſiae, aut potius Gedani prodiit anno 1696. poſterior an. 1699. 4. Reliquos, praefertim Anglos, qui contra Quakeros ſcripſerunt, laudat CHRIST. MATTH. PFAFFIVS in *introducſt. in hiſtor. theolog. literar. notis ampliffimis illuſtrata*, part. II. lib. III. ad §. XI. p. 376. ſeqq. De ſocietate philadelphiae, quam IANA LEADEA in Anglia condidit, & ad quam etiam IO. PORDAGIVS, ex variis libris aequae ac ipſa LEADEA notus, itemque THOM. BROMLEY referendi, idem vir doctiſſimus agit, & ſcripta, eo ſpectantia, recenſet l. c. p. 381. ſeqq. Conferendum de eadem ſocietate CHRISTIAN. EBERH. WEISMANNVS in *introducſt. ad memorabil. ecclēſ. &c. part. poſt. p. 1107. ſiq.*

Novi illi, ut vocantur, *inspirati*, ſive heo-prophetae Cebennenſes in Gallia oti, per Angliam primum, deinde & per Germaniam nominis ſui ſamam circumtulerunt, ubi & aliorum eluſdem generis hominum acceſſione numerus eorum auctus eſt. Summatim hiſtoria eorum exhibetur, indicatis ſimul ſcriptis praecipuis, aut ab iis, aut contra eos editis, a IO. GEORG. WALCHIO, in *der hiſtoriſchen vnd theolog. Einleitung &c. cap. VI. §. XVI. p. 652. ſeqq.* Ad hiſtoriam eorum ſpectant etiam IO. LYSII *wahrhafte Erzählung deſſen, was mit den inspirierten zu Berlin vorgegangen*, Berolini an. 1715. 4. item CHR. HUBNERI *hiſtoriſche Nachricht von der zu Berlin bald entſtandenen vnd bald gedaempften Quackerey der ſogenannten inspirierten &c.* Berolini 1715. 4. Plurima etiam, hiſtoriam iſtorum hominum illuſtrantia, attingunt, qui eos ex inſtituto reſutant, ut IO. CH. LANGIVS, in *dem noethigen Vnterricht von vnmittelhabrin Offenbarungen &c.* Halae Saxonum 1715. 4. qui & ſect. II. §. V. p. 97. ſcripta nonnulla, in An-

glia hac de re edita, recenſet; IO. MICH. HEINECCIUS, in *der ſchriſtmaeſſigen Prüfung der ſogenannten neuen propheten, vnd ihres auffſtandentlichen Zuſtandes &c.* itidem Halae an. 1715. 4. vbi & deſenſores iſtorum hominum, MISSONVS, IO. LACY, & RICH. BVLKELEY reſutantur; IO. GUSTAV. REINBECKIVS in *dem Vnterricht von noethiger Prüfung der Geiſter*, Halae 1715. 4. cui praefationem praemiſit IOACH. LANGIVS, in qua ſcriptum ſuum antea laudatum contra inſpiratorum inſultus deſendit, quamvis hi ne tum quidem conquieverint, ut dictum in *der hiſtoriſch vnd theolog. Einleitung &c. l. c. p. 666.* MART. CHLADENIVS in *diſput. de inſpiratis ſine ſpiritu*; Wittebergae 1715. 4. quae nouae iterum cum IO. LYSIO controuerſiae occaſionem dedit, de qua ibidem actum, p. 669. Ex reſormatiſ theologi Marpurgenſes BERNH. DVYSINGIVS & IO. SIGISM. KIRCHMEIERS, inſpiratis hiſce ſe oppoſuerunt, ille in *der ſummar. Entdeckung derer vornehmſten irrigen, auch den Grund chriſtlicher Religion vmyſtloſſenden Lehr-Puncten, welche von denen Francoeſſiſchen ſogenannten inspirierten, als Erheber des in Teutſchland erregten inſpirations-Werks, zum weſentlichen Druck ſind beſoerdt worden &c.* Marpurgi 1716. 4. hic autem in diſquiſitione, de unico fidei principio, verbo Dei, aliisque extra Dei verbum revelationibus immediatis, atque in ſpecie etiam nonnullorum bodie, quos vocant, *inſpiratorum enthuſiaſmus*; Marpurgi 1717. 4. Iungendus hiſce adhuc SAM. TYRRETTIVS, cuius praefariſ contre le fanatiſme, hoc eſt, *περὶ φανατισμοῦ* contra fanaticiſmum, ſive reſutatio falſo ſic dictorum inſpiratorum vltimorum temporum, Geneuae lucem adſpexit an. 1723. 8. Reliquorum, praefertim ex Anglis, qui contra inſpiratos ſcripſerunt, noticiam ſuppeditabit CHRIST. MATTH. PFAFFIVS in *introducſt. in hiſtor. theolog. literar. notis ampliffimis illuſtra-*

ta, part. II. lib. III. ad §. XI. pag. 385. seqq.

Præter inspiratos istos, καὶ ἑτεροῖς ita dictos, & alii quam plurimi nostra ætate existerunt, qui fanaticorum auxerunt numerum, quorum alii itidem reuelationes diuinas iactitarunt, alii alloquium diuinum, quod verbum internum vocant, præ se tulerunt, alii omnes alias focietates sacras fastidientes, ab iis disceserunt, sibi que res suas habere voluerunt, separatistarum idè nomen promeriti, alii aliud quid commenti sunt, aut multa coniunxerunt καὶ ἑτεροῖς, vt MAXIM. DAVTIVS, IO. TENNHARTVS, CHRIST. ANT. ROEMELINGIVS, & alii, quos omnes enumerare nimis longum foret. Sed reliquos vt ingenio, ita audacia & petulantia superauit IO. CONR. DIPPELIUS, qui adsumto CHR. DEMOCRITI nomine, varios libellos, ad ecclesiæ nostræ dogmata euertenda, & profanorum hominum contentui exponenda, vnice comparatos, edidit, qui iunctim tandem prodierunt, inscripti: *eroessener Weg zum Frieden mit Gott vnd allen Creaturen*. Omnium copiosissime diligentissimeque cum refutauit FRANC. ALB. AEPINVS, in compendio matæologiae fanaticæ recentioris, ex Io. Conradi Dippelii scriptis collecto, ac ordine systematico disposito &c. Rostochii an. 1721. 4. cui & indicem librorum, a DIPPELIO editorum, subiunxit. Ad separatistas etiam, aliosque, qui recentiori ætate in deua prolapsi sunt, conuincendos, spectat IOACH. LANGII opus, *die richtige Mittelstrasse* inscriptum; quod quatuor absoluitur partibus, quarum prima, separatistis speciatim opposita, Halæ an. 1712. 4. altera enthusiasminum reiiciens, & Quakeros simul resellens, ibidem eodemque anno; tertia doctrinam de satisfactione Christi, contra DEMOCRITVM CHRISTIANVM, hoc est, HUTHMANNVM & PETR. POIRETYM vindicans, an. 1713, quarta denique,

dogma de Christo in nobis rectè explicans 1714 prodiiit. Vltimo tandem loco etiam de chiliastis aliquid dici posset, cum plurimi ex fanaticis chiliastum cum reliquis erroribus suis coniungant, aut omnino fundamenti loco ponant; quamquam & nonnulli eundem defendant, qui tamen cum fanaticis in reliquis non consentiunt. Sed cum diutius hisce immorari non liceat, conferre CHRIST. MATTH. PRAEFFIVM iuuabit, in *introdutt. in histor. theolog. litter. notis amplissimis illustrata*, part. II. lib. III. ad §. XI. p. 394. seqq.

*** Maximæ, quæ inter christianos regnat, corruptionis documentum est, quod cum atheis disputandum sit, quorum etiam nomen illis plane ignotum esse debebat. Hodie vero eousque peruenit, est, vt controuersia cum eiusmodi monistis, quibus nihil, nisi humana forma, relicta est, haud vltimam theologiae polemicae partem constituent. Ad historiam atheismi quod attinet, præcipua eius momenta me attigisse, puto, in *thesibus de atheismo & superstitione*, per integrum cap. I. Exstat vero etiam *historia atheismi breuiter delineata* a IENKINO THOMASIO, Altdorff 1713. 8. Vniuersam autem historiam litterariam atheismi, & capitum cum eo connexorum, plane exhaustit IO. ALB. FABRICIVS, in *delectu argumentorum & syllabo scriptorum, qui veritatem religionis christianæ aduersus atheos, Epicureos, deistas &c. lucubrationibus suis adseruerunt*, Hamburgi 1725. 4. qui & speciatim cap. XII. p. 350. eos recenset, qui aut historiam atheismi illustrant, aut de natura indoleque eius, itemque causis, similibusque, commentati sunt. Vt autem caute ac circumspecte in historia atheismi versetur, opera omnino danda, ne atheorum numerum sine causa, & citra omnem augeamur necessitatem. Certe qui vbiq; in Europa, Asia, Africa, America atheos

sibi inuenire videntur, vt aut mentis imbecillitatem produnt, aut ambigua vocis significatione puerorum more ludunt; ita rei christianae commodis parum consulant, certe atheis rem non adeo ingratam faciunt, qui in ipsa hominum, ita infantentium, multitudine, impietatis suae aliquod inuenisse praesidium, sibi persuadebunt. Multo magis peccant, grauissimoque se obstringunt crimine, qui viros innocentis ex mera suspicione, aut verbis illorum perperam intellectis, in atheorum referunt numerum. Vt autem hac in re omnis confusio, omnisque euitetur error, discrimen inter atheismum, qui in vera animi consistit persuasionem, & qui in quodam doctrinae systemate, ex quo per legitimam consequentiam deduci potest, conspicitur, probe obseruandum. Ex eo enim, quod posteriori modo atheismus alicui imputatur, nondum colligere fas est, eum in priori etiam sensu atheum esse. Fieri enim omnino potest, vt aliquis doctrinae aliquod systema foueat, quod ad atheismum ducit, vt tamen vera mentis persuasionem atheus non sit. Recte atque praeclare hoc obseruauit ipse PETR. BAE-LIVS in *distion. hist. & crit. voc. Spinoza* p. 2774. vbi de Cicerone differt. Et sane etiam cum ISAACO IACQUELOTIO, *differt. I. sur l'existence de Dieu cap. XI. p. 132.* adferere nolum, libros de natura deorum a Cicerone, ad stabilendum atheismum, scriptos esse; hoc tamen certum, eum ita in iis disputare, vt prope ab atheismo abesse videatur. At cum alibi longe aliter loquatur, eum vera animi persuasionem atheum fuisse, nemo dixerit. Addenda, quae supra hac de re disputauimus *lib. I. cap. IV. ad §. XXX.* Atque hinc patet, quo iure plerique veterum philosophorum in atheorum referantur numerum. De vera animi persuasionem si quaeratur, de paucissimis forte hoc adfirmare licebit. At systema doctrinae, quod sequuti sunt, si

spectetur, plerorumque ita comparatum fuisse, negari nequit, vt istud atheorum suffragari impietati, iure censetur. Immo cum omnes gentium philosophi in eo consenserint, materiam aeternam esse, & semper existisse; praecipuum omnis atheismi eos admisisse fundamentum, longe est manifestissimum. De Deo autem ipso deinceps ita philosophati sunt, vt quidam ad atheismum accederent propius, alii ab eo longius recederent. Sed hoc copiosius edisserere, nunc non licet. Scripta recentiorum atheorum, certe praecipua, indicata sunt in *thesibus de atheismo & superstitione cap. I.* vbi & speciatim de BENED. DE SPINOZA dictum, §. XXVI. p. 163. seqq. De IO. TOLANDO, qui nostra aetate reliquis impietatis & stultitiae palmam dubiam reddere voluit, ibidem §. XXVII. p. 194. & seqq. simulque de eius discipulo & sectatore ANT. COLLINO, auctore *disursus de libertate cogitandi*, verba feci. Addenda viri doctissimi IO. LAVR. MOSHEMII *commentatio de vita, satis & scriptis Ioan. Tolandi*, eiusdem *iudiciis antiquae christianorum disciplinae* &c. Hamburgi 1722. 8. recens, praemissa.

Ad scripta, quibus atheorum impietas profigitur, veritasque in hocce doctrinae capite stabilitur, quod attinet, THOMAS quidem CRENIUS de eorum conqueritur paucitate. Cum enim dixisset, dolendum esse, theologos aliis laboribus ita detineri, vt infidelium, atheorum & Iudaeorum curam non eo, quo par est, studio possint agere; addit: *Quamobrem & tam pauca, nec satis elaborata protestantium contra gentiles, atheos, deistas, naturales, iudaeos & semi-iudaeos, existant scripta, non quod summi nostri viri rem non intelligant, aut tergiversentur, aut dissident rebus suis, aut dissimulationem meruant; sed quod istum tempus his rebus impendere nequeant. Enimvero ipso licet addas, de veritate religionis christi.*

*christianae, scriptores, oppido paucos habemus contra gentes & atheos, qui pretium aliquod opere fecerint, & arma firma aptaque satis induerint; in praefatione, CHR. HELVICI elemibis iudaicis, cum aliis quibusdam Lugduni Batauorum an. 1702. 8. editis, praemissa, p. 4. Laudat deinde idem vir doctus nonnullos, qui contra atheos, gentiles, Iudaeos aliosque religionis christianae hostes scripserunt; quibus cum plurimi adhuc addi possint, & haud exiguus eorum sit numerus, qui speciatim atheorum impietatem profligarunt, ut ex eorum indice, quem IO. ALB. FABRICIVS in *delectu argumentorum & syllabo scriptor. cap. XII. p. 341. seqq.* exhibet, patet, dubito, an iustas hodie de paucitate eiusmodi scriptorum conquerendi habeat causas. Et licet non omnes, qui contra atheos in aciem prodierant, eiusdem sint generis; quosdam tamen tanto id fecisse successu, constet, ut ne minima quidem impietatis, aut excusatio, aut *nécessité*, eiusmodi hominibus sit relicta. Cum autem non vna sit ratio existitientiae Numinis demonstrandi, nec vnum sit atheorum genus, cum alii Aristotelicae, alii Stoicae, alii Epicureae philosophiae systema sequantur, alii denique Eleaticae sectae placita resuscitauerint, quod BENEDICTVM DESPINOZA fecisse, constat; ne quid nunc de scepticis dicam; varias quoque scriptorum, qui in hocce campo ingenii periclitati sunt vires, constitui posse classes, manifestum est. Atque ad modos quidem varios, existitientiam Numinis demonstrandi, quod atinet, primo illi occurrunt, qui notitiam Dei innatam, omniumque cordibus inscriptam, vrgent. Quam cum facilius aliquis in se ipso experiatur, quam atheis, qui per summam stultitiam animum ad ea, quae in se ipsis, si vellent, sentire possent, neganda & suppressenda obfirmarunt, persuadeat; maiorem eius, ut quilibet se ipsum in ista veritate confirmet, quam ut atheos refellat,*

vsu esse, existimo; conferenda, quae dixi in *thesib. de atheismo &c. cap. V. §. I. p. 360. seqq.* Scriptores, qui de notitiis innatis egerunt, laudat IO. ALB. FABRICIVS *l. c. cap. XX. p. 464. seqq.* Spectat huc controuersia de argumento REN. CARTESII, ab idea innata petito, cuius scriptores idem vir doctissimus laudat *l. c. cap. X. p. 325. seqq.* Quod si notitia ista in ista contra atheos probanda sit, non rectius fieri hoc potest, quam per vniuersalem gentium consensum, de quo adeo, quae disputari solent, attingi in *thesib. de atheismo &c. cap. V. §. I. p. 363. seqq.* Iungenda iterum, quae diligenter de isto gentium consensu tradit IO. ALB. FABRICIVS *l. c. cap. VIII. p. 308. seqq.* Ad notitiam Dei, quam adquisitam vocant, quod atinet, argumenta, quibus existitientia Dei demonstrari potest, ad tres commode classes reuocari possunt. Alia enim *physica* sunt, *metaphysica* alia, & alia denique *historica*. Physica sunt, quae ab huius vniuersi, corporumque omnium, quae in eo continentur, consideratione desumuntur. Si enim vastissimum orbis huius ambitum, si concinnum in innumerabili corporum numero & multitudine ordinem, si aptissimam dispositionem, si singulorum structuram, ita utique comparatam, ut neminima quidem pars suo destituatur vsu, & hinc, ad certum finem cuncta constituta, demonstrat, si haec omnia, inquam, rite & accurate quis contempletur; cum ad sapientissimum horum omnium conditorem agnoscere, aut rationis vsu prorsus destitutum esse oportet. Cuique hocce argumentum & facilitate & iucunditate se commendat; passim viri doctissimi hoc sibi tractandum sumserunt, quos inter vel maxime nominandus est FRANC. SALIGNAC DE LA MOTTE FENELON, qui ita in eo versatus est, ut se ad caput quorumvis hominum adcommodaret, quod & inscriptio libelli docet: *démonstration de l'existence*

existence de Dieu, tirée de la connoissance de la nature, & proportionnée à la faible intelligence des plus simples. Prodiit is tum alias, tum & Amstelodami 1713. 8. & in linguam anglicam & belgicam, immo & a IO. ALB. FABRICIO in germanicam conuersus est; Hamburgi 1714. 8. Nec vltimo hic collocandus loco est IO. RAY, ob librum, *existentia & sapientia Dei, manifestata in operibus creationis*, inscriptum, qui ex anglicana lingua in gallicanam translatus Vltraiecti, anno 1714. 8. & in germanicam a CASP. CALV OERIO conuersus, notisque illustratus Goslariae 1717. 4. lucem publicam adspexit. Quo luculentiora autem sunt, quae ista huius vniuersi, structurae cumprimis singulorum corporum, summam & infinitam sapientiam arguentis, consideratio, nobis suppeditat argumenta; eo magis mirandum, existisse nonnullos, qui nodum in scirpo quaerentes, contenderent, non deesse atheis, quae excipere queant. Id enim uero egit vir celeberrimus CHRIST. WOLFIUS; quamuis non in hisce solum, sed in reliquis etiam argumentis, quibus existentia Dei contra atheos solidissime demonstratur, aliquid, quod carperet, sibi inuenisse visus est, ut orbi persuaderet, vnicum illud, quod ipse proposuit, argumentum, vi & efficacia sufficiente atheos conuincendi pollere; in *ratione praelectionum* Halae 1718. 8. edita, cap. III. p. 154. seqq. At recte alii obseruauerunt, quae in receptis istis argumentis vir ille doctus desiderat, nullius plane esse momenti, adeoque firmo ista consistere talo, & inuictu ad atheorum repellendam impietatem pollere robore. Adiderunt, parum caute eum egisse, dum vim istorum argumentorum infringere conatus est; cum athei facile hac ratione in eam induci sententiam queant, infirma omnia, parumque valida esse, quae pro Numinis adstruenda existentia adieruntur. Certe minime illis ingratum esse, si quis iis

BYD. ISAGOGE.

aliquid suppeditet, quo argumenta validissima euidentissimaeque eneriari posse videantur, (licet reuera non eneruentur) quilibet facile perspicit. Ad argumentum autem, quo WOLFIUS vtitur, quod attinet, quodue a contingentia huius vniuersi desumptum est; illud, uti nouum non est, ita & in se spectatum, minime contemnendum; at prout cum aliis viri istius hypothelibus connectitur, ita comparatum esse, ut iure in eo multa desiderari queant, ab aliis abunde ostensum est. Idque cum & a me in *responsio* quodam obseruatum esset, varia, ut hinc se expediret, commentus est; satis quidem infelicitate, ut ex duplici, quae scripta eius, mihi opposita, IO. GEORG. WALCHIVS exceptit, apologia patet. Conferenda, quae de eadem re IOACH. LANGIVS disputat, in *modesta disquisitione noui philosophiae systematis de Deo, mundo, & homine* &c. cap. III. p. 190. seqq. Alteram argumentorum, quibus existentia Numinis demonstrari potest, classem, occupant, quae *metaphysica* vocantur, cuiusmodi sunt, quae a motus origine, a dependentia rerum a suis causis, a rerum creaturarum contingentia, desumuntur, & quae alia sunt eiusdem generis; summatim a me exposita in *thesib. de atheismo* cap. V. §. III. p. 373. seqq. Laudandus hic cumprimis SAM. CLARCKIVS, qui ex eo, quod semper aliquid existit, quodue id, quod semper existit, non possit non esse ens immutabile & independentens, reliqua omnia, quae ratio de Deo cognoscere potest, summa euidentia deducit, & SPINOZAE, HOBBSII & TOLANDI cauillationes solide profigat. Liber eius de *existentia & attributis Dei, de officiis religionis naturalis, & veritate religionis christianae*, ex anglicana lingua in gallicam, a RICOTIERIO conuersus, Amstelodami prodiit an. 1717. 8. Pars etiam eius prior, quae de existentia & attributis Dei agit, in latinum sermonem translata est a IENKINO THOMASIO, & cum eiusdem

Ooo ooo o

eiusdem *historia atheismi breuiter delineata* publicae luci exposita Aldordfi 1713. 8. Argumentorum historicorum quanam in demonstranda Dei existentia sit ratio, a me ostensum in *thesib. de atheismo cap. V. §. IX. p. 441. seqq.* Omnibus hic palmam praecipit ISAACVS IAUVELOTVS, in *dissertationibus de existentia Dei, ubi veritas haecce demonstratur, per historiam vniuersalem de prima mundi antiquitate, per refutationem systematis Epicuri & Spinozae, & per characteres diuinitatis, qui in religione iudaica & introductione christianismi deprehenduntur &c.* quae gallice ab eo scriptae Hagae Comitum editae sunt, 1697. 4.

Ad omnes autem hasce demonstrationes, licet certissimas, euidentissimasque, cum athei oculos claudant, & absurdissima quaeuis potius, quam planam, & omnium mentibus se ingerentem veritatem admittere velint, simulque per summam imprudentiam miseriae suae ipsimet auctores existant; recte id sibi datum nonnulli crediderunt, vt, praeeunte scriptura sacra, stultitiam eiusmodi hominibus exprobrarent. Hoc namque ex instituto egerunt RICH. BENTLEY in *stultitia & irrationabilitate atheismi &c.* qui quidem prorsus egregius liber ex anglicana lingua in latinam a DAN. ERN. IABLONSKI conuersus, Berolini prodit an. 1696. 8. IO. VLRIC. FROMANNVS in *atheo stulto, sive stultitia atheismi, ex sacra scriptura, probatissimis & recentioribus auctoribus sub examen vocata & defensa*, Tubingae 1716. 4. qui & varia, ad historiam atheismi spectantia, adspersit; THEOD. VNDEREYCK, in *dem naerrischen atheisten &c.* Bremae 1689. 8. Propius adhuc cum eiusmodi humani generis monstris congressi sunt, qui ipsa illorum systemata, quae ad impietatem suam tegendam aut defendendam excogitarunt, euertere, suarum duxerunt esse partium. In id namque isti impietatis magistri omnes

ingenii vires intendunt, vt aliquod philosophiae inueniant systema, per quod omnium, quae in hoc vniuerso occurrunt, effectuum, ratio reddi queat, vt Deum admittere necesse non sit. Ita namque describere ex hoc mundo atque eliminare Deum volunt. Primum autem hic sibi merito locum vindicat SAM. PARKERVS in *disputationibus de Deo & providentia diuina*, Londini 1678. 4. excusis. Cum enim *disput. I* de philosophis, praesertim Graecorum antiquis, an vlli, & quinam, athei fuerint? disceptationem institueret, & THOM. HOBBSIVM cum EPICVRO facere demonstrasset, *disput. III.* hypothese EPICVRI & CARTESII, de vniuersi fabricatione, atheismo fauentes, euerit; *disput. IV.* autem, dum mundum neque prorsus infectum, neque necessitate factum, sed solo opificis consilio exstructum fuisse, demonstrat, ARISTOTELIS cum primis systema impugnat; tandemque *disput. VI.* scepticorum & academicorum, rerum omnium certitudinem labefactare adnitentium, stoliditatem profligat. PARKERO iungimus IOACH. LANGIVM, vtpote qui cuncta, quae contra atheos disputari solent, neruose complexus est in *caussa Dei & religionis naturalis aduersus atheismum, & quae cum gignit, aut promouet, pseudo-philosophiam veterum & recentiorum, praesertim Stoicam & Spinozianam, e genuinis verae philosophiae principis methodo demonstratina adserta*, Halae Saxonum 1723. 8. Quod si nunc ad eos, qui singula atheorum systemata destruxerunt, progredi vellemus, magnus sese nobis dicendorum aperiret campus. Sed per summa solum rerum ire iuuabit capita. Aristotelicum atheismi systema delineauit in *thesib. de atheismo &c. cap. II. §. IX. p. 227. seqq.* Addenda, quae de atheismo stagiritae supra dicta sunt *lib. I. cap. IV. ad §. XXIII.* Cumque in hocce systemate mundi aeternitas, seu mundum, prout nunc est, semper

per existisse, praeipuum momentum trahat; non alieni ab hoc loco sunt, qui contra mundi aeternitatem disputant, quorum nonnullos laudat IO. ALB. FABRICIUS l.c. cap. XIII. p. 357. Evidentissime mundi aeternitas refutari potest argumentis historicis, uti ostensum in *thesibus de atheismo* &c. cap. V. §. IX. p. 441. seqq. conf. & cap. VI. §. III. p. 467. seqq. EPICURI systema exhibui in *thesib. de atheismo* cap. II. ad §. IX. pag. 230. seqq. & eius refutationem cap. VI. §. V. p. 483. seqq. Iungenda rursus, quae IOAN. ALB. FABRICIUS de EPICURI placitis adfert, ea nec pia, nec sana esse, cap. XIV. pag. 373. seqq. qui & cap. XVII. pag. 411. seqq. scriptores recenseret, qui de providentia diuina egerunt, qui hic itidem in censum veniunt, cum, providentiam vel maxime ab Epicureis impugnata, constet. De iisdem & ipse copiose disserui, & ad praecipuas illorum obiectiones respondi in *thesib. de atheismo* &c. cap. VII. §. I. pag. 537. seqq. Ibidem & contra PETRUM BAEIIUM disputavi, qui recentiori aetate in impugnanda providentia diuina omnem ingenii & eloquentiae vim exhaustit. Scripta, ad controuersias Baelianas facientia, itidem recenseat FABRICIUS, l.c. cap. XV. pag. 383. seqq. Stoici atheismini delineationem in *thesibus de atheismo* &c. cap. I. §. XVIII. p. 52. seqq. eiusque refutationem cap. VI. §. IV. pag. 475. seqq. legere licet. Impugnarunt illum, quotquot humanae voluntatis libertatem adseruerunt, & fati necessitatem reiecerunt, quorum haud exiguus est numerus. Magnam in iis enarrandis diligentiam posuit IO. ALB. FABRICIUS cap. XVI. pag. 393. seqq. Existat etiam *theatrum fati*, siue notitia scriptorum de providentia, fortuna & fato, auctore PETRO FRID. ARPE, Roterodami 1712. 8. Spinocisimi summam lectorum oculis obtuli in *thesibus de atheismo* &c. cap. I. §. XXVI. pag. 163. seqq. fundamentorum autem eius

euerfionem cap. VI. §. VI. p. 495. seqq. In priori loco pag. 171. seqq. eos etiam recensui, qui calamos contra SPINOZAM intrinsecerunt, eiusque & derexerunt, & refutarunt impietatem; quibus adhuc addi possunt, quos magno numero laudat IOAN. ALB. FABRICIUS l.c. cap. XIII. pag. 357. seqq. De iis, qui contra IO. TOLANDUM scripserunt, legendus vir eruditissimus IO. LAUR. MOSHEMIVS in *commentatione de vita, fatis & scriptis Tolandi*, eiusdem *prudicij antiquae christianorum disciplinae praemissa*; addenda &, quae dicta sunt in *der historischen vnd theologischen Einleitung* &c. cap. VII. ad §. VI. p. 690. Dogmata, cum atheismo coniuncta, aut ad eum ductentia, enarraui, in *thesibus de atheismo* cap. III. p. 240. seqq. eorumdem autem refutationem suppeditavi cap. VII. pag. 536. seqq. Inter ea haud vltimum est, quod athei quoque veritatem christianae religionis in dubium vocent; quod tamen cum & alii faciant, deinceps hac de re dicetur. Providentiam diuinam eos adstruere, qui contra Epicureos disputant, antea iam monuimus. Reliqua itidem vir doctissimus, saepeque nobis iam laudatus, IOAN. ALB. FABRICIUS attingit; notitiamque auctorum, eo facientium, exhibet.

* *Naturalistarum* licet non vna eademque ratione fumatur nomen, hic tamen eodem veniunt, qui religionem, quam vocant, naturalem, seu ea, quae ratio de Deo, rebusque diuinis dictitat, ad salutem consequendam sufficere contendunt. Dum ergo reuelationem non admittunt, vt pote qua sibi opus non esse existimant; non possunt non ipsam religionem christianam, quippe quae diuina reuelatione nititur, reicere. Idque eo magis, quod religionem omnis mysterii expertem cupiunt; cuiusmodi vera religio christiana non est, cuius praecipuum in eo consistit caput, quod aeternus Dei filius, ad hominum genus redimendum,

dum, humanam naturam induit, quod Paulus *διὰ τὴν φύσιν τῆς θεοῦ* adpellat *I. Tim. III. 16.* Vnde, & quanam istorum hominum de scriptura facta sit sententia, facile intelligitur. Historiae naturalismi lucem adfundit ADAM. TRIBBECHOVIUS, in *historia naturalismi, a prima sua origine, ad nostra usque tempora per suas classes deducta*, a filio auctoris IO. TRIBBECHOVIO in lucem protracta, Ienae 1700. 4. Recte auctor hicce praeter gentilium philosophos, & Mohammedanos, Socinianos etiam in naturalistarum numerum refert *cap. VII. & VIII.* Hi omnes enim in eo, quod caput causae est, consentiunt, nihil aliud, quam quod ratio dicitur, admittendum esse. Speciatim autem huc refert FRANCISC. PVCCIVM, THOM. CAMPANELLAM, EDVARDVM baronem HERBERTVM DE CHERBVRY, *cap. X. p. 47. seqq.* Nec vltimus inter naturalistas locus IO. BODINØ tribui solet, ob *colloquium heptaplomeris de abditis rerum sublimium arcanis*, de quo existat schediasma eruditum & lectu dignum, simulque generatim historiam naturalismi illustrans, IO. DIECMANNI *de naturalismo cum aliorum, tum maxime Ioan. Bodini ex opere eius manuscripto traditum, de abditis rerum sublimium arcanis*, recusum Ienae 1700. 4. De EDVARDO barone HERB. DE CHERBVRY, cuius haud ignotum inter naturalistas nomen est, legendus CHR. KORTHOLTVS *de tribus impostoribus magnis scil. I. p. 4. seqq.* ERNESTVM, landgraviū Hassiae, qui a nostrae ad romanae ecclesiae castra transit, in *catholico suo*, quem vocat, *discreto*, talia tradidisse, quae a naturalismo prope absint, supra iam obferuauimus, ad *§. praecedentem*, ubi & plura de eo diximus. IOAN. TOLANDVM atheis potius, quam naturalistis, adnumerandum esse, nemo, nisi cui plane ignotus est, dubitat. In libro tamen, *christianismus mysteriorum* inscripto, argumentum

tractauit, quod naturalistis proprium est. Aliorum itaque in Anglia prouocauit calamos, qui dum religionem mysteriorum non expertem esse, nec expertem esse debere, probant, naturalismi simul labefactarunt fundamenta. Naturalistis porro illi omnes adscribi posse videntur, qui gentilibus etiam, hominibusque adeo, nulla Christi seruatoris cognitione imbutis, si modo honeste viuant, salutem aeternam denegari non posse, existimant. Non vna tamen horum est ratio, nec vno eodemque omnes habendi sunt loco. Quidam enim ob lumen aliquod substantiale, omnibus connatum, gentilibus quoque viam ad salutem patere, putant; vt nonnulli ex eorum numero, quos fanaticos adpellant. Alii per gratiam quamdam Numinis, aut prouidentiam singularem, gentilibus salutem aeternam obtingere posse, contendunt, VITHVLD. ZWINGLIVS, MOS. AMYRALDVS, STEPH. CVRCELLAEVVS, PETR. CHAVVINVS, alique. Nonnulli denique gentilibus aditum ad salutem aeternam patefaciunt, eo quod ad eam consequendam nulla reuelatione opus sit, sed ea sufficiant, quae ratio omnes conducet; atque hi demum sunt, qui naturalistarum nomine nobis veniunt, quamquam & illi, quos secundo loco commemorauimus, non procul hinc discedant. Conferenda, quae dixi in *animaduersionibus in Petri Chatauini librum, de religione naturalica* *cap. I. §. II. in parerg.* *Historicotheolog. p. 406.*

Quemadmodum autem BODINI naturalissimum IO. DIECMANNVS in *sebediasmate* antea laudato profligauit; ita EDVARDVM baronem HERB. DE CHERBVRY refutauit IO. MVSÆVS noster, in *dissertat. de luminis naturae & ei innixae theologiae naturalis insufficiencia ad salutem*. Exstat & FRID. RAPPOLTI *oratio contra naturalistas in operibus eius*, Lipsiae an. 1693. 4. editis *p. 133. seqq.* Mirro reliquos, quorum haud pauci supersunt, praec-

praesertim ex Anglis, quibus cum TOLANDO, aliisque eiusdem generis hominibus dimicandum fuit, quos laudat IO. ALB. FABRICIUS in *delectu argumentor. & syllabo auctorum &c. cap. XXII. pag. 475. seqq.* Referre autem huc etiam licet omnes eos, qui de necessitate revelationis, cum primis autem de veritate religionis christianae, commentati sunt. Ad hanc enim labefactandam naturalistae cum atheis conspirant. Nonnullus, qui prius fecerunt, seu qui necessitatem revelationis demonstrarunt, idem, quem laudauimus, vir eruditissimus, commemorat *l. c. cap. XXV. p. 479. seqq.* Sed & qui ad posterius animi suum adiecerunt, seu qui christianae religionis veritatem adseruerunt, diligenter enumerat *cap. XXX. p. 539. seqq.* quamquam totum illud, cuius haecenus non semel mentionem fecimus, opus huc comparatum sit. Fuerunt tamen, qui iam antea in eiusmodi scriptoribus enatrandis studium, diligentiamque suam collocarent. Cum primis id CAROL. ARNDIVS fecit, in *systmate*, quod vocat, *litterario historico-pragmatico*, Rostochii an. 1714. 4. edito, *sect. III. subsect. I. pag. 122. seqq.* Deinde HOVTEVILLAEVS abbas, libro suo *la religion chretienne prouvé par les faits*, hoc est, *religio christiana probata per facta*, in scripto, editoque Parisiis anno 1722. 4. *discursus historicum & criticum de de methodo praecipuorum auctorum, qui pro & contra christianismum a prima eius origine scriperunt*, praemisit, in quo praeter veteres quosdam ex recentioribus PHIL. MORNAEVM, LVD. VIVEM, HVG. GROTIVM, BLASIVM PASCALEM, LAELIVM & FAVST. SOCINVM, BENED. SPINOZAM, IAC. BENIGN. BOSSVETVM, PETRVM DAN. HVETIVM, IAC. ABBADIE, CHOISEVL DV PLESSIS PRASLIN, episcopum Tornacensem, HVG. FERRANDVM, PETRVM ALLIXIVM, P. LE VASSOR, FRANC. SALIGN. DE LA MOTTE FE-

NELON archiepiscopum Cameracensem, PETR. BAEIVM, & GOTTFR. GVIL. LEIBNITIVM recenset. Plurimos itaque praetermisit, quamquam nec illi constitutum fuerit, omnes enarrare. Nec est, quod eorum, de quibus verba facit, vel scriptorum, ab iis editorum, adcuratum hic expectes notitiam; siquidem generatim solum, idque interdum non sine quadam ingenii & eloquentiae ostentatione, sententiam de iis pronuntiat. Ad ipsum autem HOVTEVILLAEI opus quod attinet, methodum istam, religionis christianae veritatem per facta, hoc est, per argumenta, quibus, quae scriptores sacri noui testamenti de rebus a Christo seruatore gestis, speciatim de miraculis eius narrat, perque vaticiniorum complementa, extra dubium ponuntur, probandi, iam pridem alii, & ipse quoque HVG. GROTIVS, sequuti sunt: auctor autem cuncta copiosius edisserit, & ad argumenta quoque, seu exceptiones naturalistarum, siue deistarum *lib. III. p. 33. seqq.* fufe respondet. Nonnulli tamen sibi obseruasse visi sunt, eum in proponendis deistarum obiectionibus maiorem vim ingenii, quam in iisdem diluendis, demonstrare. Multo magis quibusdam displicuit, quod *lib. I. cap. V. p. 24.* contra SPINOZAM disputans, diserte adserit, per miracula ordinem naturae non tolli, aut immutari, sed potius ea, secundum ipsum naturae ordinem, quamvis nobis non cognitum satis & perspectum, fieri. Quod perinde est, ac si dixisset, reuera nulla dari miracula. Namque & SPINOZA, cum nulla miracula admitteret, immo ea inter *absurda* referret, vt incautis fucum faceret, eiusmodi naturae effectus, quorum causae nos latent, miracula vocauit. Sed alia adhuc in hocce HOVTEVILLAEI opere occurrere, quae nonnulli non sine censura dimittenda existimauerint, patet ex libro, qui inscribitur: *lettres de Mr. l'abbé -- a Mr. l'abbé Houtteville au sujet du livre de la religion*

ligion chretienne prouuée par les faits, Parisiis 1722. 8. Conferre & iuuabit R. I. S. M. BEN ABRAHAM (vt vir quidam doctus vocari voluit) iudaei conuersi *lettre a Mr. l'abbé Houtteville sur son liure intitulé La religion chretienne prouuée par les faits*, Parisiis an. 1722. 12. cuius summa exhibetur dans le *journal des sçauans* 1723. *mois de Januair*. p. 14. seqq. Ceterum omnes, qui de veritate religionis christianae scripserunt, enarrare, nostri non fert institui ratio; nec, vt hunc subeant laborem, necesse est, cum eodem viri isti docti, quos antea laudauimus, magna cum laude functi sint. Ex veteribus praecipuos quosdam suo loco iam commemorauimus; sed vt multa adhuc addi possent, lubentes facemur, quae larga manu suppeditat IO. ALE. FABRICIUS in *delectu argumentorum, & syllabo scriptorum* &c. per quinque integra priora capita, pag. 42. seqq.

Recentiorum cum multitudo sit longe maxima, PHIL. tamen MORNÆVM acque HVG. GROTIUM dignos praeter reliquis esse existimo, quorum hic iniciatur mentio, quamuis & IAC. ARB. ADIE iis adhuc addere liceat. Et MORNÆVS quidem suum, *de veritate christianae religionis, aduersus aethios, Epicureos, ethnicos, ludaeos, Mohammedistas, & ceteros infideles*, librum, gallice primum scripsit, deinde ipsemet in linguam latinam transtulit. Saepius hinc excusus, & in alias quoque linguas conuersus est; commendandam tamen praecipue eam editionem existimo, quae cum notis IO. FRID. BREITHAVPTII, consiliarii faxonici, senae an. 1696. 4. lucem adspexit, qui & librum cum gallico exemplo contulit, & recentium auctorum, res easdem attingentium, loca adiecit. Multis autem eruditissimorum hominum elogiis licet cumulatam sit hoc opus, & quidem merito; non tamen defuerunt, qui in eodem quaedam desiderarent. Abiecte prorsus de eo sentit PETRVS DAN. HVETIVS. Cum

enim dixisset, postquam & ipse christianae religionis veritatem demonstrare adgressus sit, nullum omnino eiusdem argumenti opus, siue veteris, siue recentioris acui, inaccessum inexploratamque praetermittere sibi constitutum fuisse; ita pergit: *Multum praecipue lucis & subsidii speraueram ex Philippo Mornæo, qui satis luculento libro eandem materiam sibi fumserat illustrandam. Deus bone, quam falsa, & inani spe productus sum! Vere enim pro thesauro carbonem reperi, vt est in veteri proverbio: vanas argumentationes & sutiles; testimonia veterum temere collecta, vel perperam intellecta, vel mala fide subiecta; errores infinitos; vt liquido compertum mihi sit, aliena cum instructum doctrina, accessisset ad has tradendas litteras; aliena quoque opera & legisset libros & scripsisset; & iam inde mirari desierim, tam patientem reprehendendi sui, palanque coarguendi, & convincendi ansam cardinali Perroni eum praebuisse; in commentario de rebus ad eum pertinentibus lib. V. p. 280. Verum recte MAGN. CRYSIVS pronuntiat, HVETIVM ita forte de MORNÆO hocce opere pronuntiasse, vt alterius famae detrahendo suam in eodem argumento adhibitam industriam, promeritamque gloriam aliquanto magis extolleret; in singularibus Plessiacis pag. 263. Iniquo HVETIVM in MORNÆVM fuisse animo, patet etiam ex eiusdem Huetianis numer. LVII. p. 128. seqq. HOUTTEVILLÆVS abbas plurima laude digna in hocce MORNÆI opere sibi inuenisse visus est, primumque fuisse, ait, inter ea, quae momentum aliquod trahant, quod gallicana lingua comparuerit, quodue magna omnium approbatione, idque merito, fuerit exceptum. Non omnibus tamen hodie se probaturas, putat, longas & frequentes citationes philosophorum, oraculorum & poetarum gentilium, ad probandum peccatum originale & mysterium trinitatis. Eiusmodi enim ambiguis testimoniis dogmata ista ho-*

hominibus incredulis persuaderi non posse. Disputationem quoque MORNÆI contra idololatriam, superuacaneam esse, putat, cum hodie nemo existat, qui eam defendat. Rectius eum laborem & tempus collocaturum fuisse, si in fundamentis, quibus christianae religionis veritas innititur, certitudine historiae sacrae & factis praecipuis evangelii confirmandis, maiorem industriam adhibuisset. Resurrectionis Christi vix leuiter mentionem a MORNÆO fieri, quae tamen praecipuum caput sit, cui vel maxime insistere debeat, qui religionis christianae in se suscipit defensionem; in discursu historico & critico &c. pag. 149. At haec ut maximam partem ita comparata sunt, ut ad ea haud difficile pro MORNÆO aut defendendo, aut excusando responderi queat; ita ipsi NOVTEVILLÆO similia, aut omnino grauiora obici posse, pater ex iis, quae antea de eo obseruauimus. Id tamen & aliis displicuit, quod MORNÆVS mysterium trinitatis ex ipsa ratione & testimoniis Platoniorum probare voluit. Multo autem magis hac in re peccauit PETR. DAN. HVETIVS in quaestionibus Alnetanis, dum omnia christianae religionis capita gentilium scriptorum testimonio comprobare conatus est; quae tamen si adcuratus examinentur, parebit, auctores istos nihil minus dicere, quam HVETIVS istis tribuit. De MORNÆI autem hocce opere plura dabit, quem iam laudauimus, MAGNVS CRYSIVS l.c. vbi & varias eius editiones ac versiones indicat. Iam ad HVÆON. GROTIVM quod attinet, quamquam is inductus ratione sit, ut egregium istum de veritate christianae religionis libellum conscriberet, ipsemet ita exponit: *Propositum mihi erat, omnibus quidem ciuibz meis, sed praecipue nauigantibus, operam naturae utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam, quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque sumto exordio a laude nostrae gentis,*

quae nauigandi solertia ceteras facile vincat, excitari eos, ut hac arte, tanquam diuino beneficio, non ad suum tantum quaesum, sed & ad verae, hoc est christianae religionis propagationem vterentur. Neque enim deesse materiam, cum per longinqua itinera passim incurrerent, aut in paganos, ut in Sina & Guinea, aut in Mohammedistas, ut sub imperio Turcae, Persae, & Poenorum; tum vero Iudaeos, & ipsos iam christianismi profusus hostes, dispersos per maximas partes terrarum orbis; neque desse impior, qui additum metu venenum ex occasione apud simplices prodant; aduersum quae mala optare me, ut recte armati sint nostros, & qui ingento praestant, incumbant pro virili reuincendis erroribus, ceteri saltem id caueant, ne ab aliis vincantur; lib. I. §. I. p. m. 3. Nimirum belgico primum carmine, cum Loewensteini captiuus teneretur, an. 1620 opus hocce praestantissimum GROTIVS composuit; deinde in gratiam HIER. BIGNONII latine vertit, in qua lingua primum anno 1627 sine notis, & cum notis 1640. 12. Parisiis prodit, sapientissimeque deinceps reculum fuit. Editiones & versiones adcurate recenset IO. ALB. FABRICIVS l.c. cap. XXX. p. 549. seqq. Legenda &, quae de quibusdam versionibus obseruat PETR. BÆLIVS in diction. hist. & crit. voc. Grotius p. m. 1403. Praestantissima omnium editionum est, quae non ita pridem opera & studio viri clarissimi IO. CHRISTOPH. KOECHERI in lucem emissa est lenae 1726. 8. quippe qui, ut non tantum ipsius GROTIJ verba a mendis quam plurimis purgata, sed & loca veterum, ab eo adducta, quam adcuratissime exhiberet, omnem adhibuit diligentiam, nec vlli labori pepercit. Notas ac dissertationes doctorum virorum peculiari volumine complectetur, propediemque luci publicae itidem exponet. IO. HENICHII librum, de veritate religionis christianae, Rinthelii anno 1667. 12. editum, in quo, quae

quae GROTIVS de hocce argumento scripsit, vberius illustrantur, PETR. BÆLIVS, ceu supplementum aliquod libri Grotiani, commendat; simulque obseruat, fuisse qui adferrent, GROTIVM praecipua pro christianae religionis veritate argumenta ex nescio quo scriptore arabe delumisse; in *dition. hist. & crit. voc. Henrichius, p. m. 1512*. Sed ineptum esse hancce plagii adcusationem, quilibet facile intelligit. Quod quaedam parum sana, & ex Socini disciplina hausta, GROTIVS insperserit, SAM. MÆRESIO visum, cuius vi & NIC. VEDELII, itidem quaedam reprehendentis, verba recitat THOM. CRENIVS, *animaduersion. philologic. & historic. part. VIII. p. 204*. Quidquid eius sit, IO. CLERICVM, virum cetera doctissimum, in *dissertatione de eligenda inter dissidentes christianos sententia*, quam suae libri huius Grotiani editioni, quae Amstelodami, 1709. 8. prodiit, subiunxit, talia tradere, quae illis, qui religionum quamdam *adiazophorav* statuant, & de quibus mox plura dicemus, haud ingrata esse possunt, a me iam ostensum, in *dissertation. de orig. dignit. & vsu nominis christiani, §. XXXI. in syntagm. dissertation. theolog. p. 441*. MORNÆO atque GROTIO antea iunximus IAC. ABBADIE. Nec sine ratione. Liber enim iste, siue *tractatus de veritate religionis christianae*, gallice scriptus, & Rotærodami 1634, & 88, duobus voluminibus 8. editus, nec semel recusis, magna omnium adprobatione exceptus, & iudice HOVTTEVILLÆO abbate, in *discursu historico & critico p. 188*. tot doctorum virorum elogia consequutus est, vt nihil tibi addi queat. In germanicam quoque linguam translatus, & notis, ex recentissimis in hoc genere scriptoribus petitis, illustratus a C. L. BILLERBECKIO, prodiit Francofurti 1713, & iterum Lipsiae 1721. 4. Idem interpres doctissimus praefationem praemisit lectu dignam, in qua inter alia & de auctoribus praestantissimis,

qui in eodem argumento ingenii vires periclitati sunt, PHIL. MORNÆO, HVG. GROTIO, BLASIO PASCALI, PETRO DAN. HVETIO, IS. IACVELOTIO, BENED. PICTETO, IOAN. CLERICO, ceterisque disserit.

** Illorum, qui *adiazophorav* quamdam in religionis negotio admittunt, & hinc *indifferentiarum* nomine veniunt, non vnum genus est. Quod haud perfunctorie obseruandum, si in hisce rite versari conouerſus velimus. Namque & ipsi athei, cum reuera nullam religionem admittant, haud raro tamen externam cuiusdam praeseferant (quamquam per turpissimam hypocrisis) speciem; perinde utique illis esse potest, quamcumque ad istam impietatem suam tegendam eligant. Hinc auctor *meditationum philosophicarum, de Deo, mundo, homine, atheorum* facile impudentissimus; *Colo Deum talem, qualem princeps vel respublica me iubet. Si turca, alcoranum; si indaeus, vetus testamentum; si christianus, nouum testamentum veneror, pro lege & religionis meae norma. Papa si imperans, Deum credo transubstantiatum; si Lutherus, Deus mihi particulis in, cum & sub, circumuallatur; si Caluinus, signum pro Deo sumo. Sicque cuius regio, in qua vivo, eius me regit opinio &c. cap. I, §. XXI. pag. 17*. Talis est atheorum indifferentissimus. Ve autem eiusmodi homines eo facilius impunitatem impia sua dogmata propagandi impetrent, aliis persuadere adnuntur, perinde esse, quid de Deo, deque rebus diuinis sentias, & ita in eiusmodi indifferentissimo atheismi praesidium quaerunt. Hinc nihil magis agunt, quam vt sentiendi philosophandique libertatem inculcent; quod & ipse SPINOZA egit, in *tractatu theologico-politico*, quo probare voluit, libertatem philosophandi non tantum salua pietate, & reipublicae pace posse concedi, sed eandem nisi cum pace reipublicae

et ipsaeque pietate, tolli non posse; refutatus ideo a beato IO. MYSÆO nostro, in *dissert. de libertate philosophandi*, Spinozæ tractatus theologico-politico &c. opposita. Atheorum huncce recentiori ætate principem imitatus est ANTON. COLLINVS, qui & quantum ex disciplina magistri sui IO. TOLANDI profecerit, demonstrauit, in *commentatione de libertate cogitandi*, anglice concinnata, sed in linguam gallicanam conuersa, editaæ Amstelodami an. 1714. 8. Refutauit eam præter alios IO. PETR. DE CROVSÆZ, in *examine tractatus de libertate cogitandi*, gallice scripto, & Amstelodami 1718. 8. edito. Eos, qui inter Anglos eidem auctori se opposuerunt, indicat IOAN. ALB. FABRICIVS l.c. cap. XXIII. p. 488. Præcipua istius rei momenta & ipse attigi, in *commentatione theologica de libertate cogitandi* senæ, 1714. 4. Ab atheis non procul ist hocce capite discedunt naturalistæ. Indifferentissimum plerumque cum naturalismo coniunctum esse, docet ADAM. TRIBBECHOVIUS in *bisloria naturalismi* cap. IX. p. 42. seqq. Nimirum cum naturalistæ nullam religionem reuelatam admittant, non possunt non omnes sectas, quæ reuelatione quadam nituntur, vno eodemque loco, hoc est, pro talibus, quæ misere decipiantur, habere. Dumque ipsi, quæ externam professionem, plerumque vnam sequuntur; se turpissimum omnium mortalium hypocrisis demonstrent. Vt autem non exiguum esse naturalistarum numerum, qui adeo & hic locum inueniunt, ex antea dictis constat; ita speciatim THOM. BROVNE ac libellum, *de religione medici*, lingua anglicana ab ipso conscriptum, in latinam autem a IO. MERRYWEATHER conuersum, locum hic sibi vindicare videtur. Certe in editione huius libri, quæ Francofurti & Lipsiæ an. 1692. 8. prodit, in ipsa statim fronte, *syncretismi vniuersalis, immo crassioris, hominem in quavis religione saluari*

BVD. ISAGOGE.

posse, pæronus, salutatur. Atque passim etiam talia tradit, quæ nullam hac ratione illi factam iniuriam, demonstrant. Ad naturalistas vero eum etiam recte referri, inde colligas, quod *fest. LIII. p. 296.* ethnicis etiam, qui honeste vixerunt, salutem æternam denegari non posse, contendit, quamvis simul eorum animos, in nescio quo limbo, contineri, sibi persuadeat. Addenda, quæ de eo disputavi in *thesibus de atheismo* &c. cap. I. ad §. XXVII. pag. 184. Non errauero forte, si huc quoque retulerim auctorem libri: *pensées libres sur la religion, l'église, & le bonheur de la nation*, qui ex anglicana in gallicam linguam translatus, Hagæ Comitum an. 1722 duobus voluminibus 8. prodit. Quemadmodum enim indifferentissimi vestigia haud obscura in eo hinc inde comparent; ita a naturalismo auctorem non adeo alienum esse, ex iis, quæ *tomo I. pag. 105.* de mysteriis disserit, colligas.

Præter atheos & naturalistas, *sceptici* quoque hic in censum veniunt. Hoc ipso enim, dum nullibi certum aliquid inueniunt, aut sibi inuenire videntur, non possunt non illis omnia esse *absurda*. Hinc non sine ratione IO. ALB. FABRICIVS scepticos & indifferentistas coniungit, l.c. cap. XXIII. Quod si ompino eousque progrediantur, vt de existentia Dei dubitent, eodem ac ipsos atheos habendos loco, demonstravi in *thesibus de atheismo* &c. cap. II. §. IV. pag. 213. seqq. quemadmodum & fundamenta atheismi sceptici ibidem labefactavi cap. VI. §. I. p. 457. seqq. Commemorandus hic est PETRVS BÆLIVS, qui, vt generatim Pyrrhonorum seu scepticorum subinde subscribere placitis videtur; ita speciatim in *commentario philosophico super hæc verba: compelle eos intrare*, vt tolerantiam dissentientium eo magis stabiliat, dogmata, super quibus disputatur, ita comparata esse, contendit, vt

P P P P P P

certi

eeri quid de iis definiri nequeat. Quo ipso haud obseure viam ad indifferentissimum scepticum muniuit. Ab hisce omnibus diuersi sunt, qui praeter naturalem, reuelatam quoque admittunt religionem, fatenturque, vnam quamdam societatem sacram seu ecclesiam, quae ceteris praeferratur, eligendam esse: reliquos tamen simul tolerandos, aut omnino in communionem ecclesiasticam recipiendos, putant, eo quod errores eorum, non adeo noxii sint, aut cum fide in Christum consistere queant. Idque cum nonnulli, qui ceteroquin nostrae ecclesiae sacra sequuntur, de pontificiis ac reformatis, aut etiam tantum de reformatis adserant, qui idcirco *syncretistae* vocari solent, de quibus & alibi dicitur; alii tamen ad omnes eos, qui christianorum nomen profitentur, Socinianos etiam & antitrinitarios extendunt. Atque hi quidem sunt, qui specialiori quadam ratione *indifferentistae* vocari solent; itemque *tolerantes*, eo quod in dissentientium, etiam eorum, qui dogmata christiana religionis maxime capitalia labefactant, tolerantia modum excedunt. Interdum & *moralistae* adpellantur, quoniam, dum virtutis studium vnice commendant, id agunt, vt aliis persuadeant, de dogmatibus fidei neminem magnopere debere esse sollicitum. Cum etiam, ad pacem & tranquillitatem conseruandam hoc admodum conducere, credant, plurimaeque se euitare existiment incommoda; prudentiae quadam specie valde sibi adblandiuntur. Hinc & indifferentissimus religio prudentum vocari solet, de qua existant FRID. ERN. KETTNERI *exercitationes historico-theologicae* lenae an. 1701. 4. exusae, quae hic merito locum sibi vindicant. Nec ignotum hodie est *latitudinariorum* nomen, quo itidem indifferentistae, maxime in Anglia, designantur, ideo quod, quo pauciora, quae creditu sint necessaria, constituunt capita, eo latiorẽ ad salutem reddere viam

videntur. Quod quidem maxime innouit nomen, cum PETRVS IURIËVS librum: *la religion du latitudinaire* inscriptum, & ELIAE SAYRINO maxime oppositum, Rotterodami 1696. 8. edidisset, de quo ad §. IX. plura diximus. Existit autem anonymus quidam, qui latitudinarios quodammodo defendere, & doctrinae illorum aliquod exhibere systema voluit, in *latitudinario orthodoxy*, Londini 1697. 12.

Ceterum ex eo maxime tempore indifferentissimus, seu religio latitudinariorum, caput extulit, cum nonnulli ex re monstrantium numero tolerantiam dissentientium, vltra quam par est, extenderent; quos inter haud vltimus est HVG. GROTIUS; qui & ceteris velut exemplum aliquod praeiuit. Atque hunc, vt reliquos taceam, quemadmodum in aliis, ita & hac in re, sequutus est IO. CLERICVS, vir cetera doctissimus. In *differtae de eligenda inter dissentientes christianos sententia*, quem HVG. GROTII libro, *de veritate religionis christianae*, subiunxit, eum talia tradere, quae indifferentistae haud difficulter admittere queant, iam antea obseruauimus. Nimirum eos omnium purissimae doctrinae christianae prosteri & docere, contendit, qui ea tantum quasi necessaria, de quibus consentiunt christiani, credenda, facienda, speranda, proponant; §. IX. Haec vero cum longe paucissima sint, cumque omnia ista capita, quae mysterium aliquod continent, minus ad fidem necessaria censent; viam vtique latissimam ad salutem pandit, quod latitudinariorum esse, antea diximus. Immo cum hac ratione in omnibus sectis inueniantur, quae ad salutem consequendam sufficiant; perinde tandem erit, cuiusque nomen addixeris. Eodem tendunt, quae idem vir clarissimus inculcat, in libro, gallice scripto, *de incredulitate part. II. cap. IV. §. III. p. 195. seqq.* Cum etiam recentiori aetate in nostra ecclesia non-

nonnulli zelum theologorum, nouis dissentientium opinionibus sese opponentium, necessarium utique atque laudandum, licet interdum forte modum excedentem, ferre non possent; ad alterum extremum prolapsi sunt, taliaque docuerunt, quae religionum indifferetismo patrocinarentur. Hisce ergo praecipue sese opposuerunt viri doctissimi GOTTL. WERNSDORFIVS, & IO. FECHTIVS; ille in *brevi & nervosa de indifferetismo religionum commentatione* &c. Wittebergae 1716, hic autem in *historia & examine novae theologiae indifferetisticae, siue religionis vniuersalis*, quam post beati auctoris obitum filius eius GYSTRID. FECHTIVS publicae luci exposuit, Rostochii 1721. 8. Vterque multa adfert, quae & historiae indifferetisticae lucem adfundere queunt. Vterque etiam tum contra alios, tum maxime contra ERICI cuiusdam FRIEDLII schediasma: *Vnserfuchung des indifferetisimi religionum, da man dasür haelt, es koenne ein jeglicher stetig werden, er habe einen Glauben oder Religion welche er wolle*, inscriptum, disputat, cuius verum auctorem non utique ENNONEM RVDOLPH. BRENNESSEN, ut vulgo ferunt, sed iure consultum quemdam, tum quidem Hallensem, postea autem Gießensem esse, mihi compertum est.

*** Ethnicismum in subtilem & crassum dispecere licet. Ille in philosophis gentilium conspiciebatur, qui dum a superstitione vulgi se remouere volebant, aut in atheismum prolabeantur, certe ab eo non procul subinde aberant, aut quod Deo profus indignum erat, comminiscabantur. Interdum tamen, praesertim cum suo, quod animo conceperant, non adeo insistebant systemati, de Deo, rebusque diuinis, talia proferebant, quae rectae rationi satis erant consentanea, & ex quibus systema aliquod theologiae naturalis conficere licet. Idque praeter alios egit T O B.

PFANNERVS in *systemate theologiae gentilis purioris, qua, quam prope ad veram religionem gentilis accesserint, per cuncta fere eius capita, ex ipsis praecipue illorum scriptis, ostenditur*, Basileae anno 1629. 8. Enimvero caute hic incedendum, ne gentilibus temere aliquid tribuamus, quod a vera & genuina illorum mente abhorret, neue ex rationis lumine is innoruisse credamus, quae ex sola reuelatione nobis constant, alibi iam monuimus. Quantumvis autem pura etiam sit, minimeque corrupta gentilium, prout rectae rationis nititur principiis, theologia; minime tamen & tum quoque ad salutem consequendam sufficit, quod contra naturalistas, de quibus antea dictum, ostenditur, & quorum non alia, quam gentilium, rationis ductum sequentium, est conditio. Quenam speciatim de praecipuorum philosophorum gentilium theologia naturali obseruanda sint, iam indicauimus lib. I. cap. IV. ad §. XXX. Crassior ethnicismus in turpissima illa, foedissimaque idololatria, quae plebeiorem, hoc est, omnium fere, qui philosophi non erant, animos occupauerat, deprehenditur. Et hunc nobis ante oculos ponunt, qui de origine, progressu, itemque natura idololatriae gentilium, exposuerunt, ut GERH. IO. VOSSIVS, in praestantissimo opere de *theologia gentili, siue de origine & progressu idololatriae*, alique, quos iam laudauimus, cum de historia ecclesiastica veteris testamenti verba faceremus; addenda, quae diximus in *hisor. eccles. vet. testam. per. I. scil. II. ad §. XII. p. 241. seqq.* Vanitatem autem stultitiamque idololatriae gentilium abunde demonstrarunt veteris ecclesiae doctores, dum ex instituto contra eos disputarunt, & religionis simul christianae veritatem adseruerunt, quorum monumenta, huc spectantia, suo loco iam laudauimus. Id solum adhuc monendum, existisse recentiori aetate, qui theologiam

veterum gentilium ad suas hypothesas accommodarent. Sic cum BALTH. BECKERVS & ANT. VAN DALE nullas spirituum operationes admittant, aut omnino eorum existentiam negent; in oraculis similibusque gentium institutis, omnia maluerunt sacerdotum fraudibus tribuere, quam concedere, daemonum malignorum hic intercessisse operam. Hiscæ itaque anonymo quodam oppositus liber est, inscriptus: *idées generale de la theologie payenne, servant de refutation au système de Mr. Becker*, Amstelodami 1699. 12. Sed in theologia polemica non tam veterum, quam recentiorum ethnicorum, qui hinc inde adhuc in Asia, Africa, America repertiuntur, in censum venit superstitio. Hosum autem sententiæ adcuratius pernoſcendæ itineraria, relationesque historicae, si modo eo, quo par est, studio conscriptae sint, inseruiunt. Plurima etiam, eaque minime contemnenda suppeditat ABR. ROGERIVS, in *der offenen Thüre zu dem verborgenem Heydenthum*, qui liber ex belgica lingua in germanicam translatus, cum obseruationibus & additionibus lectu dignis CHRIST. ARNOLDI, in quibus religio & theologia gentium ethnicarum per Asiam, Africam & Americam illustratur, prodiiit Norimbergæ 1663. 8. Varia etiam exstant viroborum doctorum scripta, quibus aut historia ethnicissimi traditur, aut qua dogmata, qua ritus moresque is delineatur, aut errores eundem profitentium refutantur, aut denique ratio eos conuertendi, atque ad veritatis agnitionem perducendi, ostenditur, siue coniunctim, vt in quibusdam, siue seorsim, vt in aliis, hoc fit; cuiusmodi sunt GEBH. THEOD. MEYERI, theologi Helmstädiensis, *historia religionum christianae, iudaicae, gentilis & Mohammedanae*, Helmstädi 1697. 4: in cuius *cap. V. sect. XVIII. p. 312.* religionis ethnicae historiam, sed breuiter admodum, exhibet; CHRIST. KORTHOLTI *trac-*

tus de religione ethnica, Mohammedica & iudaica, Kilonii 1665. 4. IO. HOORN-BEECKII, *de conuersione iudeorum & gentium libri duo*, Amstelodami 1669. 4. GISB. VOETII *dissertat. de gentilismo & vocat. gentium part. II. disputat. selectar. p. 5810. seqq. & alia.* Gentilium vtique, qui hodie adhuc supersunt, errores, perspectos habere, rationemque solide eos refutandi, illos tenere decet, qui in eis conuertendis studium operamque suam collocare secum decreuerunt, quos hodie missionarios vocare solent. Hoc vero vt difficile admodum, multisque cum incommodis coniunctum, ita longe pulcherrimum munus est, si quis eo recte fungatur; quod tamen ab iis, quos romana ecclesia ad varias gentes ablegare solet, non expectes, vt potius quibus non tam vera in Christum fide imbuti, quos romana pontificis eos perducere obsequium, constitutum est. Testantur hoc omnes, qui norunt, quid isti homines agant; luculentissimeque demonstrauit vir eruditissimus MATVRINVS VEYSSIERIVS *LA CROZE dans l'histoire du christianisme des Indes lib. IV. p. 334. seqq.* alibique. Maiori candore ac sinceritate, hinc & feliciori successu, in isto gentiles conuertendi negotio, versati sunt viri illi doctrina & pietate praestantissimi, qui auspiciis potentissimi Daniae regis Frederici IV gentem malabaricam erudire, & ad Christi seruitoris cognitionem veram perducere, instituerunt, de quibus eundem virum doctissimum *LA CROZE l. c. lib. VII. p. 520. seqq.* legisse pernitebit neminem. Conferenda de iisdem relatio, siue *Bericht derer koenigl. daenischen missionarien in Ost-Indien*, cum continuationibus, quarum vigesima, hoc ipso, quo haec scribo, anno 1726 prodiiit. Atque in hisce vt alia quam plurima obseruata digna occurrunt, ita ex sermonibus, quos missionarii, praesertim beatus BARTH. ZIEGENBALG, cum gentilibus frequenter miscuit, veram & ge-

& genuinam rationem cum iis disputandi, eorumque errores solide refutandi, conficere licet. Interim sinistra quorundam iudicia institutum hocce omni laude dignum effugere non potuit, quibus occurrere suarum duxit esse partium celeberrimi nominis theologus HENR. MÜHLER, in *dissertatione*, quae omnino huius loci est, *de conversione paganorum, sigillatim illa, sub potentissimi Daniae regis Friderici IV. auspicio &c. instituta*, Kiliae 1717. 4.

* Quando nobis cum Iudaeis res est, non veteres illos, qui doctrinae, quam a Mose & prophetis acceperant, puritatem conseruauerunt, sed recentiores, qui densissimis errorum & ignorantiae tenebris immerfi sunt, intelligendos esse, res ipsa docet. Praeterea cum recentiorum Iudaeorum duae praecipue sectae sint, una *rabbanitarum*, altera *karaeorum*, quae licet in eo consentiant, Messiam, quem expectant, nondum uenisse, in aliis tamen capitibus maximopere dissentiunt; ad illos, seu *rabbanitas*, cum primis in controuersis iudaicis, respiciendum esse, cum *karaei* rarius occurrant, monet IO. BENED. CARPZOVIVS, in *introduc. in theolog. iudaic.* RAYMONDI MARTINI pugioni fidei praemissa, *cap. III. & IV. p. 7. seqq.* De karaeis, quam maxime obseruatu digna, summam exposui in *hisor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VII. ad §. XVIII. p. 1209. seqq.* Quod si religio iudaica in se spectetur, remotis traditionibus, itemque ritibus, & caerimoniis, quibus homines plebei capiuntur, in merum tandem desinit naturalismum. Ut enim mysterii est expertus, ita summa eo redit, vnum esse Deum, eumque vitae integrae ac sanctae studio colendum esse. Et cum eiusmodi religione etiam spes Messiae seu regis, qui regnum aliud quod externum erecturus sit, optime consistere potest. Non ergo errauerit, qui dixerit, eos Iudaeos, qui reliquis prudentio-

res sunt atque perspicaciores, meros esse naturalistas. Ut autem in controuersis, quae nobis cum Iudaeis intercedunt, rite versetur; historiam eorum, & facta, quae ad nostra vsque tempora subierunt, & quae ad hodiernum eorum statum pertinent, cognita perspectaque habere iuuabit. Auctores, huc facientes, supra iam commendauimus, interque eos cum primis IO. IAC. SCHVDTIVM, virum recentiorum rerum iudaicarum peritissimum, cuius memorabilia Iudaeorum, siue iudaei Merckwürdigkeiten, Francofurti 1714 & 18, duobus voluminibus in 4. edita, plurima continent, illis non negligenda, qui rite cum Iudaeis congredi cupiunt. Hostium enim conditionem accurate nosse decet, priusquam cum iis pugnam inteamus. Sequitur, ut scriptorum eiusmodi nobis comparemus notitiam, ex quibus veram & genuinam Iudaeorum in dogmatibus fidei sententiam, aut argumenta etiam, quibus contra christianos pugnant, haurire decet. Hanc autem suppeditant, qui *bibliothecas rabbinicas* concinnarunt, quos iam laudauimus *lib. I. cap. IV. ad §. VI.* quos inter eminent IVL. BARTOLOCCIVS DE CELLENO, in *bibliotheca rabbinica magna*, & IO. CHRIST. WÖLFIVS, in *bibliotheca ebraea*. Et hicce quidem vir eruditissimus, ac praeclare de ebraicis litteris meritis, *part. II. bibliothecae suae ebraicae lib. V. sect. IV. p. 1048. seqq. syllabum iudaicorum scriptorum, qui religionem christianam oppugnare ausi sunt*, exhibet, cui & *sect. V. p. 1053. apologias Iudaeorum pro gente & religione sua subiungit*. Non tantum autem ea Iudaeorum scripta, quibus christianam religionem oppugnant, sed & quibus sua dogmata exponunt, hic in censum veniunt, utpote ex quibus genuinam illorum condiscere licet sententiam. Praecipua quaedam illorum scripta dogmatica indicauimus in *introduc. ad hisor. philosoph. Ebraeorum §. XXXII. p. 109. seqq.* Immo & eamdem

dem ob rationem huc quoque referendi sunt libri illorum catechetici, cuiusmodi est catechismus ille R. ABRAHAM BEN CHANANIA IAGHEL לקח טוב *doctrina bona* inscriptus, quem integrum cum versione latina introductioni suae in *theologiam iudaicam* inseruit IO. BEN. CARPZOVIVS cap. IX. p. 45. seqq. Ad scripta autem kabbalistica Iudaeorum quod attinet, ea hunc in polemicis usum praebent, quod testimonia quaedam veritatis ex iis depromere liceat, quae Iudaeis recte opponuntur. Obseruatum id iam supra lib. I. cap. IV. ad §. VI. vbi de iis verba fecimus. His si addendi, qui ex christianis dogmata Iudaeorum exhibent, commendandam maxime putamus IO. HENR. MAII *synopsin theologiae iudaicae veteris & nouae, in qua illius veritas, huiusque falsitas, ex sacro ebraeo codice, & ipsis iudaicae gentis scripturis, antiquis & nouis, per omnes locos rheologicos, solide iuxta ac perspicue ostenditur*, Gieslæ Haßorum 1698. 4.

Quae ex instituto christianis a Iudaeis opposita sunt scripta, enarrare, nostri non fert instituti ratio. Suffecerit itaque ea solum indicare, quae IO. CHRISTOPH. WAGENSEILVS exhibet, in opere egregio: *tela ignea satanae, hoc est, arcani & horribiles Iudaeorum aduersus Christum Deum & christianam religionem libri kabbalæ &c.* inscripto, editoque Altdorff an. 1681. 4. Primum inter ea locum tenet R. LIPMANNI *carmen memoriale*, quo auctor, siue R. IOM TOV-LIPMAN potiora libri *nizzachon* a se scripti, memoriae tribulium consulturus, complexus est. Ipsum librum *prævis victoria*, siue *triumphus*, iam antea, an. 1644 ediderat THEODORIC. HACKSPANIVS cum *tractatu, de usu librorum rabbinicorum*, instar prodromi apologiae, quam pro cristianis contra LIPMANNVM scribere secum constituerat. Quo pacto HACKSPANIVS codicem istum libri *niz-*

zachon a Iudaeo quodam nactus sit, legere licet apud GVST. GEORG. ZELTNERVM, in *uiris theologorum Altdorffinorum*, p. 312. Plura de hoc libro dabit IOAN. CHRIST. WOLFIVS *biblioth. ebr. part. I. p. 735.* vbi obseruat, cum praecipue quidem christianis, simul tamen & atheis, sadducaeis ac karaeis oppositum esse. Ad *carmen* autem illud *memoriale*, summam eius exhibens, quod attinet, illud prius in lucem protulit WAGENSEILVS, & confutationem eruditissimam subiecit. Sequitur liber *nizzachon vetus*, auctoris ignoti, qui LIPMANNO multo antiquior, utpote quem saeculo duodecimo vixisse, inde WAGENSEILVS in *praefatione* colligit, quod nullum hac aetate iuniorem ex rabbinis memoret, cum tamen antiquiorum quorundam, & alicuius, qui vndecimo saeculo inter suos floruit, iniiciat mentionem. Librum huncce ex codice manuscripto bibliothecae Argentoratensis, quem SEB. SCHMIDIVS cum eo communicauerat, adiuncta versione latina, WAGENSEILVS edidit. Tertium in hac collectione locum occupat cinnus quidem ex duabus disputationibus, quarum prior inter R. IECHIELEM & NICOLAVM quemdam, qui a Iudaeis ad christianos secesserat, Lutetiae habitæ; posterior vero inter R. MOSEN BAR NACHMAN Gerundensem, & PAVL. CHRISTIANVM, ex Iudaeo christianum, & RAYM. MARTINI, praesente Iacobo, Tarraconensis provinciae rege, instituta fuit. Atan haec disputationis istius acta, quae hic sub NACHMANIDAE nomine exhibet WAGENSEILVS, genuina sint, & recte auctori huic tribuantur, dubitat IAC. BASNAGIVS; immo ea a Iudaeo quodam germanico recentiori conficta esse, coniecit, ut eo maiorem iis conciliaret auctoritatem; *dans l'histoire des iuifs tom. V. lib. VII. cap. XV. p. 1762.* Obseruatum hoc iam supra est, ad §. VII. huius capituli, vbi & de ista disputa-

putatione plura diximus. Quarto apud WAGENSEILIVM loco comparat R. ISAAC BEN ABRAHAM מרן מנימן *munimen fidei*, cuius equidem IO. MULLERVS, theologus Hamburgensis, in *iudaismo detecto*, passim meminit, illudque subinde refellit, sed WAGENSEILIVS primus ex codice manuscripto, quo cum Septuaginta, quae Africae urbs est, commorantem, Iudaeus quidam donauerat, ebraice cum versione latina edidit. De ipso libro hocce WAGENSEILIVS ita pronuntiat: *Est vehementer dignum hoc munimentum, in cuius disturbance christiani nervos intendamus nostros, quando non exstat aliud Iudaeorum in hoc infelici argumento scriptum, quod magis eos in erroribus suis confirmet, agnitionemque veritatis impediatur*. Idque sane vi quidam docti deinceps praestiterunt. BRANDANVS namque HENR. GEBHARDI, theologus Gryphiswaldensis clarissimus, edidit *centum loca novi testamenti, quae R. Isaac ben Abraham in suo דורק מנימן id est, munimine fidei deprauauerat, vindicata*, Gryphiswaldiae 1699. 4. Eundem quoque deinceps laborem in variis disputationibus academicis, quibus loca quaedam prophetarum, praesertim Zephaniae, a prauis Iudaei istius vindicauit interpretationibus, continuauit. Praeterea eundem aduersarium sibi oppugnandum sumisit IAC. GOVSETIUS, in *ternione controversiarum aduersus Iudaeos, in specimen operis iam aucti, quo R. Isaaci Chiswick emunab confutatur*, Dordraci 1688. 8. Prodrum nimirum hic fuit maioris operis, plenioris eiusdem libri confutationem continentis, quod post auctoris demum obitum, lucem adspexit, inscribiturque: *Iesu Christi euangelicae veritas salutaris, demonstrata in confutatione libri, Chiswick emunab, in qua pleraque Iudaeorum aduersus doctrinam christianam argumenta, aut difficultates, pleraque in noui testamenti loca censurae examinantur, ac di-*

luuntur, & testimonia e veteri allegata vindicantur; Amstelodami 1712. fol. Mitto reliquos, qui hinc inde loca quaedam ex isto iudaicae perfidiae munimine adcuratiori examini submiserunt. Agmen denique in collectione Wagensciliana claudit ישר חלומה דר *liber generationum Iesu*, ex horrendis ac abominandis blasphemis totus compositus. Versionem eius latinam iam a RAYM. MARTINI *pugioni* eius *fidei* insertam, ex quo & PORCHETVS SALVATICVS vt multa alia, ita stygiam hanc fabulam in suam aduersus Iudaeos commentationem transcripserit, quam & LUTHERVS EX PORCHETO germanicam fecerit, WAGENSEILIVS in *praefatione*, libro huic praemissa, obseruat. Quae quousque admittenda sint, docet IO. CHRIST. WOLFIUS *biblioth. ebr. lib. VIII. p. 1443*. Interim WAGENSEILIVS primus hunc librum ebraice cum versione latina edidit, solidamque confutationem subiecit. IO. IAC. HULDRICVS Tigurinus eiusdem commatis librum in lucem protulit, qui eundem inscribitur ישר חלומה דר *historia Iesu huic Nazareni, a Iudaeis blasphemie corrupta, ex manuscripto hactenus inedito, nunc demum edita, ac versione ac notis, quibus Iudaeorum nequitiae propius deteguntur, ac auctoris adserta ineptiae ac impietatis conuincuntur, illustrata*, Lugduni Batavorum 1705. 8. Diuersum cum esse ab illo, quem WAGENSEILIVS edidit, res ipsa docet, licet non sit melior, mendacis et impudentissimis ac blasphemis execrandis totus scatet, indignus adeo, qui lucem adspiceret, aut tam operose refutaretur.

Atque ita, dum praecipua quaedam Iudaeorum scripta, christianis opposita, indicauimus, nonnullos simul, qui illorum impietatem profligant, commemorauimus. Sed horum supersunt adhuc longe plurimi; eosque magno numero recensent IO. BENED. CARPZOVIVS, in *introduc-*

in theol. iudaic. RAYM. MARTINI pugioni fidei praemissa, cap. XI. pag. 83. seqq. THOM. CRENIVS in praefatione, CHR. HELVICI elenchis iudaicis praemissa; 10. ALB. FABRICIVS, in delectu argumentorum & syllabo scriptorum, qui veritatem religionis christianae aduersus atheos &c. adferuerunt, cap. XXXI. p. 567. seqq. 10. CHR. WOLFFIVS bibliothec. cbr. part. II. lib. I. vbi sect. I. pag. 994. seqq. scriptores anti-iudaicos graecos & latinos veteres, sect. II. scriptores anti-iudaicos ex iudaicis, veteres & recentiores, sect. III. scriptores anti-iudaicos christianos recentiores exhibet. Addi his potest CAROL. JOSEPH. IMBONATVS, Mediolanensis, in bibliotheca latino-ebraica, siue de scriptoribus latinis, qui ex diuersis nationibus contra iudaeos, vel de re ebraica vicumque scripsere &c. quae bibliothecae magnae rabbinicae, a BARTOLOCCIO non prorsus ad finem perductae, totum vltimum constituit. In hocce autem auctore viri docti & sapientes de siderant. Nobis nihil aliud relictum est, quam vt eos, qui nobis prae reliquis ob seruatu digni videntur, paucis indicemus. Et veterum quidem praecipuos per singula fere saecula, vsque ad ecclesiae emendationem, supra iam suo loco commemorauimus. Ad recentiores autem, & nostrae quidem ecclesiae theologos, qui hocce labore defuncti sunt, quod attinet, haud vltimum inter eos locum tenet CHRIST. HELVICVS, theologus quondam Gieslensis, cuius elenchos iudaicos, alias iam editos, cum M. ANT. PROBATIONE de monarchia regni Israelis & RAPH. EGLINI Iconii Tigurini, historia captiuitatis babilonicae, recudi curauit THOM. CRENIVS Lugduni Batauorum 1702. 8. Idem notas addidit, & praefationem praemisit, in qua de scriptoribus, qui pro veritate religionis christianae pugnarunt, disserit. Neruose vtique & solide argumenta, quibus dogmata nostra contra iudaeos defendi solent, in

hisce HELVICI elenchis proponuntur & confirmantur, & ad exceptiones iudaeorum respondetur. Non minus & singulare in hocce contra iudaeos pro religionis christianae veritate certamine coniequutus est decus IO. MVLLERVS, theologus Hamburgensis, in iudaismo detecto, oder ausführlichen Bericht von dem jüdischen Volcks Unglauben, Blindheit und Verstockung, darinnen sie wieder die prophetischen Weissagungen von der Zukunft, Person und Ampt Messiae &c. mit grossen Ernst und Eifer streuen, aus der Raubinen eigenen Schrifften, auch mündlichen Gespräch der Juden entdeckt, vnd mit Gründen der heiligen göttlichen Schrifft wiederlegt, Hamburgi 1644. 4. Laudant hoc opus passim eruditi, quod & IO. MOLLERO in homonymoscopiae appendice p. 95. liber auctoris huius laudat: audit. Conferendus de eo & THOMAS CRENIVS, tum in praefat. antea laudata pag. 47. tum in aduersion. philolog. & hislor. part. VI. pag. 148. LAVRENTII PORTO ORHELII, Sueci, exstat synagoga bifrons, seu de scrutandis collapsae synagogae ruderibus, dissertatio, Francofurti 1691. 4. in qua id praecipue agit, vt, synagogam iudaicam a veteri parum doctrina defecisse, demonstrat, simul vero de legitimo scriptorum iudaicorum vsu disserit, & varia, ad theologiam iudaicam spectantia, attingit. AVG. PFEIFFERI mataeologiae iudaicae atque Mohammedicae principia sublesta & fructus pestilentes, Lipsiae 1687. 8. exercitationes quasdam commodum aliquod in hisce controuersis versaturus adferentes continent, quinta tamen praecipue huius loci est, obtreclator apella, inscripta, seu calumniarum iudaicarum & scriptis praecipue talmudicis repetita recensio. Possem his addere dissertationes quasdam, exquisito studio conscriptas, IO. FRISCHMUTHI, IO. ANDR. DANZII nostri, aliorumque virorum doctissimorum; sed ad specialia eiusmodi argumenta descendere

non lubet. CASP. autem CALVOERIVM hic praetermittere nequeo, virum variis ingenii monumentis celebrem, cuius vt singulare, ita laudabile simul est institutum. Vt enim ingenio Iudaeorum se attemperaret, lingua germanica, prout Iudaeis in ysu est, ea ratione, vt in altera paginae parte germanicis, in altera rabbinicis literis exprimeretur, librum edidit inscriptum: *Gloria Christi, das ist, Beweisthum der Wahrheit christlicher Religion wider die Fnglaeubigen* &c. Lipsiae 1710. 4. In eo per modum dialogi, quae ad explicandam & confirmandam religionem christianam, simulque ad refellendas Iudaeorum obiectiones faciunt, perspicue & solide proponuntur, multaue ex talmude & scriptis rabbinicis ad eundem finem producuntur. Subnexus etiam est catechismus Iudaeus; Enimvero quod pleraque scripta, Iudaeis opposita, omni fructu careant, mirandum non est, eo, quod vltimum lingua latina composita sint, aut germanica pura, typisque aut germanicis aut latinis excipit, adeoque a Iudaeis aut non leguntur aut non intelliguntur. Quod si vero dialecto illis usitata, aut omnino lingua ebraeo-rabbinica concinnarentur, ac typis ebraicis excuderentur, spem utique de commodo maiori, ad Iudaeos inde redundaturo, animo concipere liceret. Idem & cum primis ab illis obseruandum esset, qui catechismos in ysum Iudaeorum componunt, quamquam & a nonnullis iam recte obseruatum sit, quos IO. CHRIST. WOLFFIVS recenset, *biblioth. ebr. part. II. lib. V. sect. IX. pag. 106f.* Inter eos, qui ex romanae ecclesiae additis Iudaeos refutarent, maxime memorabilis est PETER GALATINVS, gente Italus, ex Iudaeo christianus, idemque ordini Franciscanorum adscriptus. Nemini enim temere ignotum est opus illud, quo *arcana catholicae veritatis libris XII. complexus est, quibus pleraque* (hoc inscriptio nos porro docet) *religionis christianae capita contra Iudaeos, tam*

BYD. ISAGOGE.

ex scripturis veteris testamenti authenticis, quam ex talmudicorum commentariis confirmare & illustrare conatus est. Prodiit primum an. 1668, tum non semel, praefertim Francofurti, & alias, & etiam anno 1672 cum IO. REVCH. IN I libris III. de *Kabbala* reculum est. Passim autem GALATINVS portentosi plagii argui solet, eo, quod plurima aut ex PORCHETI DE SALVATICIS victoria aduersus impios Ebraeos, aut ex RAYM. MARTINI pugione fidei, seu primo fonte, depromserit. Legendus hac de re IO. MORINVS *exercitat. biblic. lib. I. cap. II. & IAC. THOMASIVS de plagio litterar. §. CCCCXXXVI. 105. IVST. SCALIGERVUM, dum idem GALATINI plagium epist. XCIII. alibiue notare voluit, RAYM. DE SERONDE cum RAYM. MARTINI turpiter confudisse, itidem viris doctis iam obseruatum est. Eundem autem errorem, SCALIGERI haud dubie vestigia premens, errauit GABRIEL NAVDAEVS in *bibliographia politica pag. 528.* editionis THOMAE CRENI. Praeterea malae fidei adscatur GALATINVS, quod veterum scriptorum imitatione finxerit interdum quaedam, vel e libris supposititiis descripserit; quorsum illud cum primis pertinet, quod ex libro *reuelans. arcana* inscripto, quem omnino a rabbenu hakka-dosch, mischnajoth compilatore, qui saeculo post Christum natum secundo vixit, profectum, nobis persuadere voluit, eiusmodi pro christianae religionis mysteriis profert, quae ab homine Iudaeo profecta, omnem prorsus fidem superat. Hoc praeter alios obseruat IO. BENED. CARPZOVIVS *introduc. in theol. iudaic. cap. XII. pag. 102.* Sed addenda, quae hac de re diligenter disserit IO. CHRISTOPH. WOLFFIVS *biblioth. ebr. part. II. lib. VIII. pag. 1274. qui & part. I. p. 971. seqq.* reliqua de GALATINO obseruatu digna suppedabit: de quo & THOM. CRENIUS nonnulla collegit, ad GABR. NAVDAEVI *bibliograph. polit.**

Q999999

polin. l.c. Plures adhuc, qui de GALATI-
NO agunt, laudat IO. ALB. FABRICIUS
in *delectu argument. & syllabo scriptor. &c.*
cap. XXXI. p. 577-578. Ad reformatæ ec-
clesiæ theologos si nos conferamus, IO.
HOORNBECKIUS nobis occurrit, cuius
libri VIII. *pro convincendis & convertendis*
Iudæis, Lugduni an. 1655. 4. editi, iis, qui
melioris in hoc genere sunt notæ, non si-
ne ratione adnumerantur. ANT. HVLSEII
theologiæ iudaicæ liber I. de Messia Iudæo-
rum, Bredæ 1653. 4. lucem adspexit publi-
cam; dolentque viri docti, eum tam bene
coepta perficere, atque ad finem perducere
non potuisse. THOM. CRENII hæc est
sententia in *praefat.* antea laudata *pag. 52.*
NIC. VEDELIJ libri II. *de Deo synagogæ*
contra Casparem Barlaeum & eius vindicias
&c. Harderouici 1637. 12. editi, observa-
tu digni sunt, quod CASP. BARLAEVS
iis occasionem præbuit. Hic namque,
cum MENASSE BEN ISRAEL librum
suum *de creatione* ederet, carmen in eius
honorem scripsit, quod hisce clauditur ver-
bis:

Si Sapimus diuersa, Deo vinamus
amici,

Doctrinæ mens pretio consistit ubi-
que suo.

Hæc fidei vox summa meae est, hæc
crede Manasse,

Sic ego Christiades, sic eris Abra-
hamides.

In hisce cum nimis benigne de Iudæo isto
sentire, immo Iudæos aequæ ac christianos,
si modo recte viuerent, Deo placere, innue-
re videretur; haud mediocrem, & sibi &
aliis, ex schola Arminii conflauit inuidiam.
Speciatim autem VEDELIJ in libro me-
morato acerrimam expertus est censuram,
utpote a quo Socinianismi, immo blasphemiarum, postulatus est. Legendi hæc de

TE HENR. LVD. PENTHEMIUS, in *den*
hollandschen Kirchen- und Schulen - Staat
part. II. cap. IV. p. 347. seqq. & PETRVS
BAELIUS in *diction. histor. & crit. voc. Bar-*
laeus pag. 486. PHILIPPVS equidem A-
LIMBORCH efficere voluit, ne sibi aut re-
monstrantibus obici posset, quod BARLAEO
exprobratum fuit, edita de *veritate religio-*
nis christianæ amica collatione cum Iudæo
Goudæ an. 1687. 4. Exhibentur in illa
collatione tria scripta ab ISAACO OROBIO,
Hispano, qui cum dñi iudaismum dissimu-
lauerat, adeo ut in academia Salmanticensi
metaphysices lectorum ageret, tandem
inquisitionis crudelitati vix subductus,
& Amstelodamum delatus, ibi circumci-
sus, & aperte iudaismum professus est,
pro iudaicæ religionis defensione com-
posita, subiuncta ad singula copiosa re-
sponsione. Non utique diffidendum,
LIMBORCHIVM multa solide satis
pro religionis christianæ veritate contra
Iudæum istum disputare; nec tamen
dissimulandum, quædam in hoc opere de-
prehendi, quæ non sine ratione virorum
doctorum reprehensionem incurrerunt. Ve-
niam namque, præfatur, concedendam Iu-
dæo, quod contra religionem christianam
liberius & durius scripssisset, eum pariter
ac ceteros Iudæos ab idololatria passim ab-
solvit, vnde & ipse OROBIUS in *quæstio*
III. num. I. p. 95. miratur, LIMBORCHIVM
contra plurimos, tantumque non omnes
doctores christianos sateri, Israël in ve-
rum Deum adhuc credere. Hinc, *grates*,
inquit, *rependo doctissimo viro, quod hoc no-*
bis concedat; nec sicut alii nos barbaros in-
dicet, & a vero Deo alienos. Hoc autem
concedi nec potuisse, nec debuisse, ipsemet
agnoscit Iudæus, dum ita pergit: *Tamen*
propter necessitatem fidei in Messiam iam ad-
uentum, perinde se habet, ac si non credere-
mus; quippe dummodo fidem in Messiam non
habeamus, eodem prorsus modo condemna-
bimur, ac si in verum Deum Israël non cre-
de-

deremus, ac si idolum adoraremus, pro Deo &c. Haec aliæque eiusdem generis iam observata sunt, in *aktis eruditum Lipsienſibus* anno 1688. mense April. pag. 212. seqq. IACOBE quoque GOVSETIO quædam in hæc LIMBORCHII scripto, displicuisse, patet ex illius *monito de Philippi a Limborch pro veritate christianæ religionis contra Iudæum collatione*, quod *sermioni eius controuersiarum, aduersus Iudæos*, cuius antea mentionem fecimus, subiunctum est. Atque hæc, quos hæcenus laudauimus, scriptoribus, qui in refellendis Iudæorum erroribus studium industriæque suam collocarunt, adhuc addendi, qui de ratione coquerendi Iudæos commentati sunt, quos inter vtramque fere paginam facit MART. DIEFENBACHIVS, in libro, qui inscribitur: *Iudæus conuertendus, oder verschiedene Urtheile vnd Vorschlæge fürnehmer theologen vnd anderer Gelehrten, wie die Bekehrung eines Iuden durch Gottes Gnade zu suchen vnd zu befördern sey*, Francfurti 1696. 4. ad cuius illustrationem & velut continuationem quamdam, idem alium deinceps edidit, inscriptum: *Iudæus conuersus, oder vnsäendliche vnd glaubhafte Erzählung, was sich vormahls mit einem &c. bekehrten Iuden begeben &c.* Francfurti 1709. 4. Reliquos recenset, quem sæpe iam laudauimus, IO. CHRISTOPH. WOLFFIVS *biblioth. ebr. lib. V. sect. VIII. pag. 1063. seqq.* Denique necillos prætermittere decet, qui blasphemias, calumnias & absurdissimas Iudæorum fabulas detegunt, & omnibus ante oculos ponunt, vt veram ac genuinam Iudaismi indolem inde cognoscere liceat. Id vero singulari fide ac dextérité præstitit IO. ANDR. EISENMENGERS, in *dem entdeckten Iudenthum, oder gründlichen vnd wahrhaften Bericht von den Læsterungen, Irrthümern vnd Fabeln der Iuden*; quod opus Francfurti primum anno 1700 editum, sed Iudæorum artibus suppressum, denuo Regiomonte aut

potius Berolinian. 1711 duobus voluminibus in 4. iussu Friderici I Borussiae regis excusum, hodie omnium teritur manibus. Legenda, quæ de fatiſ libri huius commemorat IO. IAC. SCHVDT, in *den iudischen Merckwürdigkeiten part. I. lib. V. cap. XI. p. 426. seqq. & part. IV. continuat. I. p. 285. seqq.*

** Licet paucis forte se offerat occasio, cum Mohammedanis disputandi, aut ad christianæ religionis veritatem agnoscendam quosdam ex iis perducendi; controuersiarum tamen, quæ nobis cum illis intercedunt, consideratio fructu non caret; cum religionis christianæ veritas atque præstantia luculentius intelligi nequeat, quam, si cum Mohammedana comparetur. Cumque hic merito primum in censum veniant, qui de ortu, progressu & fatiſ Mohammedanismi, cumprimis de ipso Mohammede, agunt; illi quidem cumprimis consulendi, qui ipsos scriptores arabicos legere, atque ex iis sua haurire potuerunt; quamquam & in his caute incedendum sit, cum æque ac Iudæi ad fabulas & commenta mirum in modum proni sint. Non sine ratione itaque hic commemorandus est IO. HENR. HOTTINGERVS, ob *historiam orientalem, ex variis orientalium monumentis collectam*, vtpote in qua de Mohammedismo, eiusque causis tum procreantibus, tum conseruantibus, imprimis de Mohammedis ortu, pseudo-prophetia, æmulis, dogmatibus, begira, praeliis, successoribus, morte, aliisque ad Mohammedanæ religionis historiam spectantibus, agit. Editio posterior & auctior, vt inscriptio docet, Tiguri prodit an. 1660. 4. Idem de LVDOV. MARRACCIO censendum, viro linguae arabicæ peritissimo, qui in præfatione, quam *prologo ad resuscitationem alcorani*, de quo deinceps dicemus, præmisit, fuisse admodum & diligenter de vita, fatiſ, rebusque gestis Mohammedis, disserit. Cum autem MARRACCIVS plurima ex

ISMAELE ABVL. FEDA *de vita & rebus gestis Mohammedis, Moslemicae religionis auctoris, & imperii Saracenicæ conditoris*, depromissit, eaque maxime retulisset, quae dedecori essent Mohammedi, omisiss reliquis; IOAN. GAGNIERIVS operae pretium esse duxit, huncce auctorem, hactenus nondum editum, arabice & latine in lucem producere, qui & cum eiusdem praefatione ac notis prodit Oxonii 1723. fol. Multa hic legere licet, quae alibi aut non inveniuntur, aut aliter, saltem a christianis, narrantur, quod speciminibus quibusdam ostendit IO. CLERICVS *biblioth. anc. & mod. tom. XX. part. I. artic. II. p. 68. seqq.* Inter meliores porro vitae Mohammedis scriptores etiam refertur HVMFR. PRI-DEAUX, cuius *vita Mohammedis*, seu ut plene inscribitur, *vera fraudis indoles, in vita Mohammedis demonstrata*, anglicana lingua prodit Londini 1697. 8. & in gallicanam translata, Amstelodami anno 1698. Addenda his, quae copiose, at more suo, de Mohammede discribit PETR. BAEIVS in *dition. histor. & crit. voc. Mahomet, p. m. 1971. seqq.* & D' HERBELOTIVS *dans la bibliothéque orientale voc. Mohammed p. 598. seqq.* aibique. Sed in tribus hisce vltimis habet, quae desiderat IO. GAGNIERIVS, in praefatione operis antea laudati. Iungere his licebit IOAN. FORBESVVM A-CORSE, utpote qui *instruction. historico-theologic. lib. IV. p. 173. seqq.* & historiam Mohammedanae religionis exhibet, & praecipua eius dogmata confutat. Ad originem autem doctrinae, quam in alcorano impostor ille complexus est, quod attinet, satis quidem notum est, eum ex Iudaeorum, christianorum & arabum Koreischitarum placitis sua coarasse, nouamque suam religionem conlasse. Nemo autem cum hactenus distincte, quatenam christianis aut Iudaeis, aut Koreischitis suffuratus sit, ostendisset; hoc sibi datum credidit vir eruditissimus DAV. MILLIVS, qui &

praeclare illud praefecit in *dissertat. de Mohammedismo ante Mohammedem*, quae inter selectas eius dissertationes Traiecti ad Rhenum an. 1724. 8. iunctim editas, decima est, & p. 301. seqq. exstat. Idem iam antea in *oratione inaugurali*, ibidem 1718. 4. excusa, quae Iudaeis Mohammed furripuit, indicauerat.

Veram & genuinam Mohammedis ac Mohammedanorum sententiam, ex ipso alcorano omnium rectissime peti; nemo dubitauerit. Huius notitiae historicae, qua textum ipsum, qua editiones vtriusque praefectae inferuiet, quae tradunt AVGVST. PFEIFFERVS in *critica sacra*, cap. XVI. LVDOV. MARRACCIVS in praefatione, prodromo ad *resuscitationem alcorani* praemissa, pag. 23. seqq. CHR. REINECCIUS, in *introduc. & synopsi totius religionis Mohammedicae*, quam versionis latinae alcorani LVD. MARRACII ipsius studio, Lipsiae an. 1721. recusae, praefecit. Consultare porro iuuabit IO. MICH. LANGII *dissertationem historico-philologico-theologicam, de alcorani versionibus variis, tam orientalibus, quam occidentalibus, impressis & haecenus ineditis*, Altdorfi 1704. 4. itemque aliam eiusdem de speciminibus, conatibus variis atque nouissimis successibus doctorum quorundam virorum, in edendo alcorano arabico, ibidem, eodemque anno; non minus vero & ZACH. GRAPPI *historiam literariam alcorani* Rostochii 1701. 4. Lectu quoque prorsus digna est IOAN. BVXTORFII *de alcorani editione arabica, variisque eiusdem versionibus, dissertation. unica*, quae in *bibliotheca historico-philologico-theologica Brcmensi* exstat, classe VI. fascic. II. pag. 271. seqq. quippe in qua demonstrat, alcoranum iam saeculo decimo sexto, Veneriis, circa an. 1530 opera PAGANI BRIXIENSIS, arabice excusum fuisse; quae editio quod hodie nusquam inueniatur, inde factum, quod omnia eius exempla

pla iussu romani pontificis deleta, atque igne combusta sint. Ab hac itaque si diffesseris editione, binæ tanquam totius alcorani arabicæ existant, altera ABRAH. HINCKELMANNI sine versione, quæ inscripta: *alcoranus, seu lex Islamitica Mohamædis, filii Abdallæ, pseudo-prophetæ, ad optimorum vodicum fidem edita*, cum erudita præfatione Hamburgi prodit, anno 1694. 4. altera LVD. MARRACCII cum versione latina, adnotationibus & refutatione; quæ inscripta: *alcorani textus vniuersus, ex correctioribus arabum exemplaribus descriptus, & ex arabico idiomate in latinum translatus, adpositis vnicuique capituli, notis, ac refutationibus; præmissus est prodromus priorum tomum implens*; Patavii an. 1698. fol. Nimirum duobus tomis opus hoc absoluitur, quorum prior prodromum ad refutationem alcorani, in quo per quatuor præcipuas veræ religionis notas Mohammedanæ sectæ falsitas ostenditur, christiannæ religionis veritas comprobatur, complectitur, qui iam antea scorsim Romæ 1691 quatuor tomis 8: lucem aspexerat.

Iam ad eos quod attinet, qui Mohammedanæ impietatis dogmata resutant, veterum quosdam, qui ante ecclesiæ emendationem id præstiterunt, supra iam suo loco commemorauimus. Recentiores, qui eodem munere functi sunt, quorumque haud exiguus est numerus, ordine recenset IO. ALB. FABRICIUS, in *selectis argumentorum & syllabo scriptorum &c. cap. L. pag. 733. seqq.* LVD. MARRACCIO, quem iam laudauimus, haud vltimus hic debetur locus. Ipse eius documentum esse potest prodromus, in cuius quippe parte prima, nulla sacrorum scriptorum oracula, quibus christiana religio confirmatur, Mohammedi, eiusque sectæ suffragari, demonstrat; parte secunda, Mohammedem aut Mohammedanos sectam suam nullis vîquam ve-

ris miraculis confirmasse, probat; parte tertia christiannæ religionis veritatem, contra Mohammedanorum obiectiones defendit, simulque *cap. XXIV. de sectis Mohammedanorum agit*; quarta denique parte, ex legibus religionis christiannæ & Mohammedicæ, itemque christianorum ac Mohammedanorum moribus, inter se collatis, Mohammedicæ doctrinæ falsitatem, & christiannæ religionis veritatem euincit. Ex nostratibus THEOD. HACKSPANIVS, de *fide & lege Mohammedis*, Altdorff 1646. 4. CHRIST. KORTHOLTVS de *religione Mohammedana*, Rostochii 1663. 4. IOAN. ERN. GERHARDVS, in *theologiae Mohammedis breui consideratione*, Ienæ 1664. 4. aliique, hæc theologiæ polemicæ partem scriptis suis exornarunt. AVGVSTI PEIFFERI *metacologiae iudaicæ atque Mohammedicæ principia sublesta & frustis pestilentes* antea iam commemorauimus. IO. CONR. SCHWARZIVS, vir doctissimus, ut fundamenta religionis Mohammedicæ labefacteret, Mohammedem plagii postulauit, in *libro de Mohammedi furto sententiarum scripturæ sacrae*, Lipsiæ 1711. 8: IO. FORBESIVM A CORSE, & IO. HENR. HÖTINGERVUM, reformatæ ecclesiæ doctores præstantissimos, cum de iis, qui historiam religionis Mohammedicæ tradunt, verba faceremus, iam laudauimus. Verque tamen & hic merito in censum venit. FORBESIUS quidem eo, quod religionis istius dogmata confutauit; HÖTINGERVS autem, dum *lib. II. histor. oriental. cap. III. pag. 361. seqq.* parallelismum Mohammedanismi & Socinianismi exhibet. Quod cum non sine ratione fecisse, res ipsa docet; cum Mohammedanismus in se spectatus, æque ac Socinianismus, sit merus naturalismus; quod & de iudaismo obseruauimus. Certe naturalismus, gentilismus subtilior, Mohammedanismus & iudaismus, & in hisce omnibus, quæ essentialia sunt,

sunt, spectes, res vna eademque sunt. In eo enim omnes conueniunt, religionem ita debere esse comparatam, vt omnis mysterii expertus sit. Praeter HOTTINGERVM & alii comparationem inter Mohammedanos & Socinianos instituerunt; immo idem MATVRIN. VEYSSIERVM LA CROZE, dans les dissertations. historiques sur diuers sujets tom. I. pag. 1. seqq. fecisse, supra iam obseruauimus. Agmen denique claudat, qui vel primum hic sibi locum vindicare poterat, ADR. RELANDVS, cuius de religione Mohammedica libri duo, Vltraiecti primum an. 1705, & deinde auctiores an. 1717. 8. publicae luci expositi, in linguam etiam gallicam, anglicam, germanicam, belgicam, conuersi sunt. Nimirum prior liber compendium theologiae Mohammedicae exhibet, ex codice manuscripto arabice editum, latine persum & notis illustratum; posterior nonnulla, quae falso Mohammedanis tribuuntur, examinat. Atque ad posteriorem huncce quod attinet, vchementer laudandus est vir ille doctissimus, quod luculenter demonstrat, Mohammedanis a plurimis, qui contra eos scripserunt, eiusmodi tributa fuisse dogmata, quae illis numquam in mentem venerunt, aut a quibus plane abhorrent. Quo sollemnius enim hocce in theologia polemica est vitium, vt dissidentibus placita adstringantur, quae ab illorum mente plane aliena sunt; eo maiori hoc euitandum est studio; eoque praeclarior de hisce litteris, aut potius de veritate, immo ipsa religione mereri censendi sunt, qui eiusmodi errores, aut, si mauis, fictiones atque commenta, detegunt & omnium oculis exponunt.

*** Controersiae, quae ecclesiae graecae cum latina intercedunt, eo minus silentio hic praetermittendae, quoniam nouis hinc inter protestantes ac romanenses contentiōibus suppeditata fuit occasio. Et originem quidem schismatis inter eccle-

siam orientalem ac occidentalem, eiusque continuationem vsque ad ecclesiae emendationem, in praecedentibus iam exposuimus, simulque scripta praecipua, vtrimque edita; indicauimus. Iam ergo, vt & reliqua persequamur, non abs re fuerit, immo instituti nostri hoc postulare videtur ratio; Nimirum cum occidentalis ecclesia in partes scinderetur; protestantes non tantum schisma illud ecclesiae graecae ac latinae, ad catholicismum, quem romaneses iactabant, infringendum, strenuo vrgebant, sed nonnulli etiam spem animo concipiebant, fore, vt ad suam ecclesiam etiam accederent Graeci, robur ingens rebus protestantium contra pontificis addituri. Opportune etiam contigit, vt ipsi Graeci sub initium reformationis cupiditate cognoscendi, qualis esset religio Lutherana, accenderentur. Veniebat namque Wittebergam PEMETRVS, diaconus ecclesiae Constantinopolitanae, ibique per semestre commorabatur, cui domum reuertenti PHIL. MELANCHTHON epistolam commisit graece exaratam, ad patriarcham Constantinopolitanum IOSEPHVM, vna cum Augustana confessione, graece translata, quae nomine DOLSCII edita, sed a PHIL. MELANCHTHONE confecta fuit versio. Legendi IO. HENR. HOTTINGERVS *histor. eccles. saec. XVI. seu part. V. sect. II. pag. 51.* CHR. KORTHOLTVS *bis. eccles. saec. XVI. cap. I. p. 812. seqq.* Rem eandem, sed calamo admodum venenato, narrat LEO ALFATIUS; de perpet. eccles. occident. & orient. confessione lib. III. cap. VIII. p. 1008. Circa annum 1575 commercium aliquod litterarium de capitibus religionis christianae inter IEREMIAM Larissaeum, patriarcham Constantinopolitanum, & IAC. ANDREAM pariter ac MART. CRYSIVM, illum theologiae, hunc graecae linguae in academia Tubingensi professores, institutum est, promouente hoc STEPH. GERLACHIO, qui legati apud Turcas caesarei Dauidis Vngna-

dii a concionibus sacris fuit. Quid in isto commercio actum sit, quisque eius fructus ac eventus fuerit, summam exponit, quem iam laudauimus CHR. KORTHOLTVS l. c. p. 833. Atque hinc enata sunt acta illa, *aeque scripta theologorum Wirtembergensium & patriarchae Constantinopolitani Ieremiae &c.* de quibus supra dictum libri huius II. cap. II. ad §. IX. Romanensibus commercium istud litterarium nostratum cum Graecis displicuisse, facile coniciere licet. Cum ergo STANISLAVS SOCOLOVIVS primum Ieremiae patriarchae responsum nactus esset; illud inscriptum: *censura orientalis ecclesiae contra haereticos nostri saeculi.* cum adnotationibus edidit; Cracouiae 1582. fol. & Dillingae itemque Coloniae eodem anno, 8. Sed GWIL. quoque LINDANVS, episcopus Remondanus, & IO. BART. FICKLERVS, iure consultus Salisburgensis, aliique, ex isto Ieremiae patriarchae responso, graecae ecclesiae in quibusdam capitibus a nostra dissensum colligentes, mirum in modum exultarunt, iamque se inuenisse, quod iure nobis exprobrare possent, arbitrati sunt. Sed horum intempestiui insultus strenue repulsi sunt in praefatione, actis illis atque scriptis theologorum Wirtembergensium &c. praemissa, simulque solide demonstratum, Graecos non minus a romana ecclesia dissentire, quam a nostra. Sequuta vero hinc sunt, vt heri solet, alia scripta eristica, quae IO. MICH. HEINECCIUS recenset, in *der Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirche*, & quidem in append. sect. VII. §. XVI. pag. 80. LEO ALLATIVS equidem itidem historiam istius commercii litterarii, & certaminis inter theologos Tubingenses, & patriarcham Constantinopolitanum, refert, sed ita, vt cuncta more suo detorqueat, & in malam interpretetur partem; de perpetua ecclesiae occident. & orient. consens. lib. III. cap. VIII. §. III. p. 1009. seqq. reprehensus ideo ab ELIA VEIELIO, in *exerci-*

cit. h. historico-theolog. de ecclesia graecanica hodierna pag. 48. & 49.

Ex hocce interim tempore pontifici intellexerunt, quo magis dissensus ecclesiae orientalis rebus suis noceret, eo enixiori studio & cura id sibi agendum esse, vt consensum istius ecclesiae aut promouerent, aut fingerent. Eum in finem Gregorius XIII. pontifex, magnifica egregiisque relictibus donata collegia pro omnibus fere nationibus, maxime orientalibus instituit, vt ita Romam allicerentur, quorum opera pontifices in amplificanda & dilatanda ecclesia sua uti possent. Nec plane successu hoc institutum caruit, cum plures inde prodierint viri eruditi, commodisque romani pontificis addicti, qui, vt limites imperii eius per Graeciam orientemque vniuersum proferrent, omnem nauarunt operam. Diligenter eos recenset laudatque LEO ALLATIVS, de *perpetua eccles. occid. & orient. consens.* lib. III. cap. VII. §. VII. pag. 986. Atque isti cum hinc inde adfelas quosdam consequuti essent, qui itidem romani pontificis se submiserunt imperio; orbi persuasum voluerunt, ecclesiam graecam egregie consentire cum romana, etiam in iis capitibus, in quibus haec vel maxime ab illa grauissimorum errorum arguitur. Inter reliquos, qui ex hoc seminario prodierunt, eminet PETRVS ARCVDIVS Corcyraeus, cuius vitam IANVS NIC. ERYTHRAEVS exhibet, *pinacoth. I. pag. 225.* Vixit adhuc circa initium saeculi decimi septimi, mortuus quippe circa annum 1621. Varia is scripsit ad istum, quem sibi proposuerat scopum, collineantia, vt: *de concordia ecclesiae occidentalis & orientalis, in septem sacramentorum administratione* libros VII. item *de purgatorio, virum deur, & an sit per ignem?* & alia. Idem etiam opuscula *auerca*, seu scripta quaedam IO. VECCHI, GREGORII PALAMAE, aliorumque ad controuersias vtriusque ecclesiae spectantia, & causae

causae Latinorum patrocinantia, in linguam latinam translata, graece & latine edidit Romae an. 1630. 4. LEO ALLATIVS de ARCVDIO ita pronuntiat: *vir pius, integer, veritatis amans, sectariorum hostis, quorum & nomina abhorruit, plus tamen aequo ardentius; & cum posset saepenumero rationibus, iniuriis maluit tutari sententiam; sic dum omnia, quaecumque excerpserat, in quocumque argumento dicere sruerit, plerumque a proposito digressionibus, iisque longissimis, rem & orationem perturbat &c. de eccles. occid. & oriental. perpet. consens. lib. III. cap. VII. §. XIII. p. 999.* Iungendus ARCVDIO est IO. MATTH. CARYOPHILVS, Cretensis, archiepiscopus Iconicnsis, qui cum, auctore LEONE ALLATIO, inter Graecos non posset vitam tuto ducere, Romam reuersus in collegio Graecorum litteras humaniores docuit. Multa is quoque scripsit, vt *confutationem Nili Thessalonicensis de primatu papae, graece & latine Parisiis 1626. 4. refutationem pseudo-cbristianae catechesos a Zacharia Gergano editae, graece & latine Romae 1631. 4. censuram confessionis fidei, seu potius perfidiae Caluinianae, quae nomine Cyrilli, patriarchae Constantinopolitani, circumfertur, & alia LEONI ALLATIO memorata, l. c. lib. III. cap. VII. §. XIV. p. 999. seqq.* Reliquis denique omnibus, quos ex Graecis defensores nacta est romana ecclesia, palmam praeripere voluit ipse LEO ALLATIVS, ex insula Chio oriundus, bibliothecae Vaticanae praefectus, scriptor saeculi decimi septimi longe celeberrimus. Plurima is elucubrauit scripta, in quibus pontificiae auctoritatis, contra dissentientes, ipsosque Graecos, strenuum defensorem se demonstraui; principem tamen inter ea locum obtinet, opus illud non semel nobis iam laudatum de *ecclesia occidentalis & orientalis perpetua consensione, libris tribus comprehensum, & cura BARTH. NIHVSIJ editum, Coloniae Agrippinae*

an. 1648. 4. Rectius forte quorundam iudicio, inscriptionem ita fecisset: *de perpetua occidentalis & orientalis ecclesiae consensione.* Quantum enim id omni studio agat, velle lectoribus suum faciat; ipsa tamen eius tractatio viriutis ecclesiae dissensum potius, quam consensum prodit. Hinc & plurimi tum ex nostratibus, tum ex reformatae ecclesiae doctoribus naeuos ac errata ALLATII detexere; & ex his quidem cumprimis IO. CLAVDIVS conferendus, dans la reponse au livre de Mr. Arnaud lib. III. cap. XII. Nimirum inter CLAVDIUM huncce, atque ANT. ARNALDVM, de consensu ecclesiae graecae cum romana, in doctrina de sacra eucharistia, acriter disputabatur, cumque ARNALDVS maxime ALLATII auctoritate niteretur, CLAVDIO visum est, hunc qualis esset, depingere. Speciatim nimiam in eo notat acerbiteriam, & vehementiam, qua in eos insurgat, quos refutandos sibi sumit, vt sunt CHYTRAEVS, GREYGTON, & ANT. CAVCVS, archiepiscopus Corycensis. Nec ipse RICH. SIMON ALLATIO parcat, quin potius in libro: *histoire critique de la creance des leuant* inscripto, cap. I. in eo totus est, vt ostendat, sine ratione ANT. CAVCVM ab eo reprehendi, ac si Graecis opinionem ac ritus, a quibus alieni essent, tribuisset; placere potius ALLATIVM Vrbanò VIII pontifici voluisse, cui constitutum fuerit, graecae ac latinae ecclesiae vnionem placidiori quadam ratione tentare, ideoque & ALLATIVM Graecorum dogmata quauis ratione emoluisse. Hoc vero perinde est, ac si rotunde dixisset, ALLATIVM Graecorum dogmata bona fide non exhibuisse. Considerendus de hisce & PETR. BAEIVS in *Dion. hist. & crit. voc. Allatius p. 174.* Summum vtique suum romanis pontificibus se probandi studium, quod a turpi ac feruili adulatione parum abest, non poterat ALLATIVS luculentius demonstrare, quam cum

cum ita scripsit: *Quare romanus pontifex nulli subiectus omnes iudicat, a nemine iudicatur; etiamsi inique gubernet, obedienciam non amittit; leges aliis dat, non accipit, & pro arbitrio mutat; magistratus creat; de fide quid sentiendum sit, decernit; & maiora ecclesiae negotia, ut sibi videtur, diiudicat. Qui, etiamsi vellet, errare non potest; cum persuasus in eum accessus interclusus sit, nec praestigiae recipiat; etiamsi angelus aliter nuntiet, quam praedictum est, Christi auctoritate munitus mutari non potest; de eccles. occident. & orient. perpet. consens. lib. I. cap. II. §. VI. p. 12.* Commemorari hic porro ex eiusdem ALLATII scriptis possent, liber de octava synodo Phoriana Romae 1662. 8. de aetate & interstitiis in collatione ordinum, etiam apud Graecos servandis, Romae 1638. 8. vindictae synodi Ephesinae & sancti Cyrilli, de processione spiritus sancti ex patre & filio; Romae 1661. 8. & alia; sed missis hisce, id solum addimus, ALLATIVM praecipua Graecorum quorundam, ut NICEPHORI BLEMMDAE, IO. VECCTI, ceterorum, pro ecclesia romana militantium, scripta, maximam partem suo loco a nobis laudata, iunctim in Graecia, quam vocat, orthodoxa edidisse, Romae 1652 & 59 duobus voluminibus in 4. BARTHOLOMVS NIHVSIVS, cuius antea facta est mentio, non tantum opus illud LEON. ALLATII, de perpetua ecclesiae occidentalis & orient. consensione, imprimi curavit, sed & ad dissertationem ALLATII, de missa praesantificationum, eidem operi subiunctam, adnotationes de communione orientalem sub specie unica, cum epilogo ad omnes academias consensioni Augustanae deditas, adiecit. Idem NIHVSIVS & symmista ALLATII & consutationem fabulae de Ioanna papissa; ex monumentis graecis, aliaque, Coloniae excudi curavit. Nec enim apostatam decebat aliter, quam laceffendo, qua poterat, ratione, ecclesiam veram, illis, ad quos de-

BVD. ISAGOGE.

fecerat, studium suum atque adfectum probare. Conferendus PETR. BAEIVS in *distion. hist. & crit. voc. Nibusus p. m. 2231. segg.* Eiusdem NIHVSII, vt hoc & in 1713 moneam, studio prodiit etiam concordia nationum christianarum, per Asiam, Africam & Europam, in fidei catholicae dogmatibus, apud borealis Europae protestantes deseri contra sus prouiper coepris, indicata ab ABR. ECCELLENSI, Maronita, & LEONE ALLATIO, Graeco; cum catalogo librorum chaldaeorum, auctore HEBED IESV, interprete ABR. ECCELLENSI, qui & notas addidit, & ipsius NIHVSII duobus ad protestantium academicos programmatis, Moguntiae 1655. 8. Vbi merito quaeras, quaeenam illae nationes christianae in Asia & Africa sint? ad quarum consensum prouocatur. Sunt nimirum Maronitae, Armeni, Nestoriani, Melchitae, Iacobitae &c. vt ABR. ECCELLENSIS in ipsa inscriptione proficitur, adeoque tales, qui ab ipsa ecclesia romana pro haereticis habentur, immo tales, qui, vt ipse iterum ABR. ECCELLENSIS in praefat. libro HEBED IESV praemissa p. 6. loquitur, *inueterata, intima, atque incredibilia, tam inter sese, quam cum ecclesia romana exercent odia &c.* Nimirum, etiamsi isti homines in grauissimis doctrinae christianae capitibus errent, & ab ipsis romanensibus dissideant; modo tamen in traditionibus quibusdam, aut omnino ritibus superstitiosis cum latino coetu conspirent, omnino triumphandum est; vt recte ELIAS VEIELVS pronuntiat in exercitat. de ecclesia graecica hodierna, p. 2.

Atque hi quidem, quos hucusque enumerauimus, dum consensum ecclesiae graecae cum latina, seu romana ostendere voluerunt, se a vera & genuina graecae ecclesiae doctrina alienos esse, demonstrarunt; hinc & non sine ratione inter eos, qui ecclesiam graecam impugnarunt, referuntur.

Rrr rrr r

runtur. Horum numerum augent qui idem ex Latinis fecerunt; quamquam pauci hoc fecerint aperte, ac directe, eo, quod consultius ducerent, ecclesiae graecae iactitare consensum, quam dogmata eius impugnando, dissensum apertius prodere. Nonnullos tamen, qui ex Latinis contra Graecos recentiori aetate disputarunt, indicat 10. MICH. HEINECCIUS, in *der eigentlichen vnd wahrhaffigen Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirche*, & quidem in *appendice scilicet*. VII. §. XIV. p. 75. itemque 10. ALB. FABRICIUS, *biblioth. graec. vol. X. siue lib. I. cap. XLIII. p. 444. & seqq.* qui & ibidem p. 383. seqq. eos recenset, qui ex Graecis Latinorum causam egerunt, aut vtriusque ecclesiae promouere voluerunt vniionem. Fuerunt nihilofecius & in hocce temporis intervallo, qui Latinis se opponerent, & genuina ecclesiae graecae dogmata contra eos defenderent, quos inter primo nominandus est loco MELETIVS PEGA, Cretensis, patriarcha Alexandrinus. *Postremis huiusce temporibus*, inquit LEO ALLATIUS, *Meletius patriarcha Alexandrinus, Latinos acriter infestatus est*; qui & scripta eius recenset, & fata, vt iniquum tamen adiectum satis prodatur, exponit, *de ecclesijs occident. & orient. perpetua consensione lib. III. cap. VII. §. XI. p. 996.* Post MELETIVM idem fecerunt MAXIMVS MARGVNIVS, GABR. SEVERVS, GEORG. CORESIVS, de quibus iterum ALLATIVM audire iubat: *Post Meletium idem conati sunt Maximus Margynius, qui dialogum de processione spiritus sancti composuit, editum Londini; Gabriel Seuerus, Monembasiensis, Philadelphae metropolitae, qui Venetijs diutissime semper schismatis fautor, vitam egit, contra quinque concilia Florentini capita, prolixum tractatum vernacula Graecorum lingua scripsit, editum ibidem; Georgius Coresius Cbius, professione medicus, ingenio rudis & contumax, dictione barbarus, & loquens magis*

quam eloquens, pietate amphibius, religione ex schismate, Latinis, per quos profecerat, (Pisis namque studuit) improbus &c. l. c. §. XII. p. 997. Haec recitauimus, inde vt adpareat, quanta humanitate ALLATIUS eos excipiat, qui ecclesiam graecam romanorum pontificum imperio (submittere noluerunt. Missis autem reliquis ecclesiae graecae propugnatoribus, vnicum adhuc commemorandum nobis existimamus, NECTARIVM, patria Cretensem, patriarcham Hierosolymitanum, anno 1565 vita functum, vtpote cuius exstat *confutatio imperii papae in ecclesiam, graecae lassae in Moldavia excusa*, an. 1682, quae latine deinceps interprete PETR. ALLIXIO Londini prodit an. 1702. 8. Eam vero ex instituto sibi recusandam fumsit STEPH. DE ALTIMVRA, seu potius, qui hocce nomine tegitur, MICH. LEQVIEN, in *panoplia contra schisma Graecorum, qua romana & occidentalis ecclesia defenditur, aduersus criminationes Nectarii, nuperi patriarchae Hierosolymitani, quas congesti in libro de primatu papae, Parisiis 1718. 4.*

Et ita quidem Latini & Graeci ^{Antipathet} *vsque* contra Graecos genuinos, & hi rursus contra vtrosque pugnarunt. Dimicatum vero etiam est inter Graecos & protestantes. Quae inter theologos Tubingenses & Ieremiam patriarcham Constantinopolitanum gesta sint, antea iam commemorauimus. Maioris momenti sunt certamina, quibus CYRILLVS LVCARIS, patriarcha Constantinopolitanus, occasionem dedit, cum is in *confessione*, a se edita, haud obscure reformatae ecclesiae doctrinam professus esset. Dum enim eam ob causam a reliquis Graecis, certe plerisque, reiectus fuit, atque damnatus; illorum simul valde in protestantes irritati sunt animi, vt ex eo tempore hos non minori, quam romanenses, prosequantur odio. Sed ipsi quoque romanenses suas strenue hic ege-

egerunt partes, omnemque mouerunt lapidem, ut Graecorum magis a protestantibus abalienarent animos. De *confessione* CYRILLI LVGARIS, itemque de *confessione ecclesiae graecae orthodoxae*, quae illi opposita fuit, supra diximus, *libri huius II. cap. II. ad §. IX.* Conferendus & IO. MICH. HEINECCIUS, in *der eigentlichen vnd wahrhaftigen Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirche &c. part. I. cap. III. §. XLVI. seqq. p. 194. seqq.* qui & in *appendice sect. VII. §. XV. p. 78. seqq.* ex Graecis, qui speciatim & ex instituto protestantes impugnarunt, recenset; quales sunt GABRIEL Philadelphensis, GEORG. CORRESIVS, GREGOR. PROTOSYNCELLVS, MELETIVS SYRIGVS, qui iussu synodi Constantinopolitanae, & patriarcharum mandato, anno 1638 contra CYRILLI LVGARIS *confessionem* scripsit, NECTARIVS patriarcha Hierosolymitanus, & denique NIC. COMNENVS PAPADOPOLVS. Cum autem non omnia istorum Graecorum scripta typis excusa sint, ea etiam, quae excusa sunt, ad paucorum peruenerint notitiam; mirum non est, a protestantibus nihil ad ea responsum esse. Recte hoc obseruat IO. MICH. HEINECCIUS *l. c. in append. p. 79.* qui tamen & IO. HOCKSTONVM, Anglum, memorat, qui contra NIC. COMNENVM PAPADOPOLVM scripserit. Illis contra, qui aut ex ipsis Graecis, aut ex romanensibus, consensum ecclesiae latinae & graecae, orbi persuadere voluerunt, acriter nonnulli tum ex nostratibus, tum ex reformatis obuiam iuerunt. Et ex nostratibus quidem id egit ELIAS VEIELIVS, in *exercit. historico-theologica, de ecclesia graecanica bodierna, Leoni Allatio potissimum, Petro Arcudio, & Barth. Nibussio opposita*, Argentorati 1666. 4. ex reformatis autem IO. HENR. HOTTINGERVS, in *Leone Allatio, nimiae temeritatis conuictio, & de perpetuo ecclesiarum latinae & graecae dissensu*, quae dissertatio in *enneade*

dissertationum philologicae-theologicarum Heidelbergensium, Tiguri an. 1662. 4. edita, nona est, exstatque *p. 179. seqq.* Cum primis autem magnis animorum motibus renouatum est hocce certamen, in Gallia, cum liber *la perpetuité de la foy de l'église catholique touchant l'eucharistie* inscriptus, cuius supra iam, cum de ANT. ARNALDO loqueremur, mentionem fecimus, prodisset, & tum propugnatores, tum oppugnatores acerrimos, eosque ingenio & doctrina praestantissimos, nactus esset. Enim vero pro consensu Graecorum ac Latinorum, praesertim in doctrina de sacra eucharistia, dimicarunt, ANT. ARNALDVS, PETR. NICOLIVS, IAC. NOETVS, ANSELMVS DE PARIS, EVSEB. RENAUDOTVS; dissensum vtriusque ecclesiae in hocce capite strenue defendente IO. CLAUDIO, ecclesiae reformatae theologo eruditissimo, & PETR. ALLIXIO. Praecipua quaedam huc spectantia scripta enarrat LVD. ELL. DV PIN, in *noua biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. XVIII. p. 110. seqq.* Sed longe plenius adcuratiusque controuersiae huius historiam recenset CHR. MATTH. PFÄFFIVS, in *dissert. anti-Rogeriana p. 7. seqq.* Iis, qui dissensum Graecorum a Latinis demonstrarunt, omnino addendus ERID. SPANHEMIVS, in *dissert. de ecclesiae graecae & orientalis a romana, & papali perpetua in hunc diem dissensione, aduersus Abrahamum Ecchellensem, Petrum Arcudium, Leonem Allatium & nuperos eiusdem, tom. II. operum eius lib. IV. p. 485. seqq.* Nec praetermittendus hic est IO. AYMONIUS, ob librum: *monumens authentiques de la religion des Grecs &c.* inscriptum, editumque Hagae Comitum anno 1708. 4. in quo inter alia probare voluit, plurimas confessiones fidei christianorum orientalium, quas defensores perpetuitatis fidei in Gallia contra reformatos produxerunt, spurias fuisse, ac supposititias; sed opposuit ei EVSEBIUS RENAUDOTVS

neuen griechischen Kirche &c. in adpendice fest. VII. §. III. p. 57. seqq. Et ipse sane iste vir doctissimus, ob opus istud plane egregium, vel primum praecipuumque hic promeretur locum, cum non credam, maiori quemquam id egisse studio, ut veram ac genuinam veteris ac recentioris ecclesiae graecae describeret faciem, aut copiosiori, ut hoc facere posset, instructum fuisse adparatū. In hisce omnibus autem aliquid quod reprehensione dignum sit, sibi inuenisse visus est ALEX. HELLADIVS, homo graecus, isque litterarum minime rudis, sed nimio gentis suae amore excaecatus: Librum enim is edidit, inscriptum: *status praesentis ecclesiae graecae, in quo etiam causae exponuntur, cur Graeci moderni novi testamenti editiones, in graeco-barbara lingua factas, acceptare recusent &c.* Altdorff 1714. 8. eum quidem minime contemnendum, sed in quo eos, qui de rebus Graecorum, statuque eorum recentiori commentati sunt, praesertim si aliquid, quod Graecis parum honorificum sit, scripserunt, mirum in modum exagitat. At temeritatis suae poenas iustissimas dedit viro clarissimo, IO. MATTH. GESNERO, in observatione de eruditione Graecorum, qui hodie viuunt, *contra Alexandrum Heliadium*, quae in *miscellaneis Lipsensibus* existat, *tom. II. p. 399. seqq.* ubi & veram rationem, qua inductus HELLADIVS librum huncce scripserit, aperit, & ambitionem eius inuidiamque castigat, perperam quoque dicta refellit. Nouissimus, qui de statu praesentis ecclesiae graecae aliquid litteris mandauit, est IO. COVEL, cuius *relatio de ecclesia graeca, eiusque, ad doctrinam ac disciplinam quod attinet, praesentis statu, praesertim intuitu eucharistiae, & septem sic dictorum sacramentorum &c.* lingua anglicana prodiit Londini 1722. fol. Summam eius exhibet ARMANDVS DE LA CHAPPELLE, *dans la bibliothe. angloise tom. X. part. I. artic. VII. p. 214. seqq.*

* Varia ea sunt, nec vnus generis. Omnia autem persequi, animus non est, multo minus ea, quae singulis saepe theologis cum aliis intercesserunt. Infiniti hoc laboris foret, & nonnulla quoque iam attigimus, cum eos ex theologis nostratibus, qui prae reliquis scriptis polemicis inclaruerunt, in scenam produceremus, ad capitū huius §. VIII. Quae maxime notatu dignae, & totam fere ecclesiam nostram turbauerunt, controuersiae, ad tres commodè reuocari possunt classes; quarum *prima* eas complectitur, quae post mortem beati Lutheri eruperunt, & per formulam concordiae vtrumque consopitae sunt; *altera* eas, quibus theologi quidam Helmstadienses ac Regiomontani occasionem dederunt, quaeue *syncretisticae* vocari solent; *tertia* denique eas, quae hodie adhuc nostram ecclesiam adfigunt, quaeue *pietisticae* adpellantur.

In iis, quae ad primam classē spectant, vtramque fere paginam facit CONRSCHLVSSELBVRGIVS, in *catalogo haereticorum*, in quo non tantum eorum, qui a recepta ecclesiae nostrae sententia discesserunt, dogmata recenset, sed ea etiam refellit. Opus illud tredecim constat *libris*, siue *tomis*, quorum primus anno 1597, vltimus 1599 Francofurti in 8. prodierunt. Et in *primo* quidem cum *antitrinitariis* illi res est, de quibus hic dicendi locus non est. In *secundo* de Manichaeis, quos vocat, recentioribus, agit, MATTH. FLACIVM illyricum, eiusque sectatores, hoc nomine designans, quippe quibus Manichaeismum ob dogma de peccato originis, quod sit hominis substantia, exprobatum, constat. *Tertius* Calvinianis est oppositus, qui hie itidem in censum non veniunt. In *quarto* antinomorum veterum ac recentiorum, quorum auctor IO. AGRICOLA, cuius & alias nomen haud est ignotum, fuit, argumenta repetit ac refutat. In

quinto synergistas, seu eos, qui docebant, hominem in sui conuersione aliquid cooperari posse, sistit, eorumque rationes profligat. Osiandristis destinatus est liber *sextus*, & *septimus* Maioristis. In *oſtavo* pontificiorum, speciatim Iesuitarum, theologiae sub examen reuocat, de quibus nunc rursus non sumus solliciti, cum scripta, iis opposita, supra iam indicata sint. Stanckaristarum errores enarrat & reiicit libro *nono*, & Schwenckfeldianorum, quos Stenckfeldistas adpellat, libro *decimo*. In *undecimo* cum MICH. SERVETO & sectatoribus eius congreditur, in *duodecimo* cum anabaptistis, & denique in *decimo tertio* cum adiaphoristis, ex quibus iterum ultimi, & quae cum iis agitatae sunt controouersiae, ad praesens nostrum institutum spectant. De SCHLVSSELBURGIO hocce CASP. SAGITTARIUS ita pronuntiat: *Sunt, qui virum interduum modum excessisse putant, ac aduersariis quaedam adfixisse, aut consequentias nexuisse duriores; introducti. in histor. eccles. cap. XXXII. §. XXV. p. 85.* Historiae istarum controouersiarum lucem etiam adiungunt ADAM. RECHENBERGIUS, in *adpendice tripartita ad libros symbolicos, part. III. cap. IX.* & GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie part. II. lib. XVI. cap. XX. item XXIV. seqq.* caute tamen legendus, cum subinde in orthodoxos sit iniquior. Conferendi porro omnes illi, qui *formulam concordiae* commentationibus suis illustrarunt, utpote qui ista non possunt non attingere certamina, quorum praecipuos iam enarrauimus, libri huius *II. cap. II. ad §. XI.* Laudauimus ibidem praecipue, & merito quidem, beati IO. MVSÆI nostri *praelectiones in epitomen formulae concordiae*, lenae anno 1701. 4. editas, atque hoc nomine commendauimus, quod singulis thesibus historiam controouersiarum saeculo decimo sexto agitarum, ad quas formula concordiae respicit, praemittat. Ad controuer-

sias *interimisticas* & *adiaphoristicas* quod attinet, consulere de iis iuuabit IO. ERDM. BIECKII librum, *das dreysache interim &c.* inscriptum, excusumque Lipsiae 1721. 8. in quo non tantum earum exhibetur historia, sed scripta quoque, quibus utrimque pugnatum est, certe praecipua, indicantur, *interimistica* quidem *cap. II. §. XXVI. p. 123. seqq.* *adiaphoristica* autem *cap. III. §. XXIV. p. 191. seqq.* Praeterea cum non tantum in interimisticis & adiaphoristicis, sed synergisticis etiam, & quae hinc de peccato originali enatae sunt, aliisque, haud extremas MATTH. FLACII illyrici partes fuerint; ex vita scriptisque huius viri, hinc omnibus multum lucis accedet. Praecipua equidem, quae de eo obseruatu digna sunt, momenta, supra iam ad §. VIII. huius capituli attigimus; sed iungere omnino iuuabit IO. BALTH. RITTERI *vitam Matthiae Flacii illyrici*, germanice scriptam, cuius altera editio accessionibus quibusdam auctior proditit Francofurti anno 1725. 8. Maximum autem in isto temporis intervallo strepitum dederunt *crypto-Caluinistae*, ut vocari solent, quibus adeo & praecipua quadam ratione *formulae concordiae* opposita fuit. Sed de hisce pro nostri instituti ratione pariter, ac de ipsa *formulae concordiae* satis supra dictum est, libri huius *II. cap. II. ad §. VII.* Reliqua, quae de controouersis, ante *formulam concordiae* in nostra ecclesiae excitatis, adhuc addi possent, suppeditabit CHR. MATTH. PFAFFIUS, in *introd. in histor. theolog. literar. part. II. lib. III. ad epilogum p. 408. seqq.* qui & speciatim, quae de omnipraesentia humanae Christi naturae inter nostrates disputata sunt, diligenter recenset *p. 412. seqq.*

Ad *syncretisticas controuerſias*, quae alteram classem constituunt, quod attinet, occasionem iis praecipue dedit GEORG. CALIXTVS, theologus Helmtadiensis celeberrimus. Hic iam anno 1611 in heterodoxiae

toxicæ suspicionem venit, cum dissertationes de præcipuis christianæ religionis capitibus edidisset, quippe in quibus parum æquus in formulam concordiae esse nonnullis videbatur. Cum etiam deinceps *epitomen theologiæ* edidisset, aucta est suspicio, quippe in qua partim in scholasticorum, partim in reformatorum gratiam quaedam adseruili, existimabatur, non adprobanda. Id quod iam an. 1620 BALTH. MENTZER O, Gießenfis, & HENR. HOEPFNERO, Lipsiensis theologo, obseruatum. Repetenda hic, quæ de ista *epitome* diximus libri huius II. cap. I. ad §. XIV. In apertum autem tandem res ista erupit certamen circa annum 1639, cum STATVS BVSCHERV, ecclesiastes Hannoueranus, *crypto-papismus nouæ theologiæ Helmstädiensis* edidisset, GEO. CALIXTO & CONR. HORNELO oppositum, cui theologi isti Helmstädienses obuiam iuerunt, in der gründlichen Widerlegung eines vnwahrhaften Gedichts, vnterm Titel: *crypto-papismus &c.* Luneburgi 1641. De utroque hocce scripto legendus IO. FABRICIVS, in *historia bibliothec. Fabric. part. IV. p. 299. & 330.* Latius tum hoc certamen diffusum, cum plures theologi in aciem prodirent. Cum etiam CALIXTVS an. 1645 colloquio charitativo, quod Thoruni instituebatur, iussu electoris Brandenburgici interesset, reliqui theologi Lutherani, IO. HVLSEMANNV, IO. BOTSACCVS, & ABR. CALOVIVS eum pro suo, hoc est, theologo orthodoxo agnoscere noluerunt. Legendus de hocce colloquio ABR. CALOVIVS in *hisor. syncretist. lib. III. cap. III. p. 199. seqq.* & speciatim de CALIXTO *cap. IV. p. 561.* CHRIST. HARTNOCHIVS, in der preussischen Kirchen-Historie lib. IV. cap. VI. p. 934. seqq. Quod si ABR. CALOVIUS credimus, in colloquio isto Thoruniensi inter CALIXTVM, & theologos Regiomontanos, ea conclusa sunt, quæ postea ab his Regiomonte sunt gesta;

in præfat. digressionis de noua theol. Helmstädio-Regiomontan. tom. I. *systemat. theol. p. 888.* Quidquid eius sit; aucta sunt ex eo tempore mirum in modum hæc certamina, & scriptis quam plurimis, nec minori animorum vehementia, continuata. Cum GEO. CALIXTO fecerunt ex Helmstädiensibus CONR. HORNEIVS, IOACH. HILDEBRANDVS, GERH. TITIVS, & deinceps FRID. VLR. CALIXTVS, GEORGII filius; ex Regiomontanis CHRIST. DREIERVS, IO. LATERMANNVS, MICH. BEHMIVS & MELCH. ZEIDLERVS; ex Rintelensibus præcipue IO. HENICHIVS, atque PETR. MVSAEVS. Horum autem omnium huc spectantia enarrare scripta, ut nostri nunc non permittit instituti ratio, ita plerorumque notitiam ex IO. FABRICII *historia bibliothecæ Fabricianæ*, præsertim *part. IV.* haurire licet. Et de ipso quidem GEORG. CALIXTO, duce istarum partium, atque antesignano *p. 49. seqq.* agit, elogiae, quibus a viris doctis subinde ornatus fuit, diligenter collecta exhibet. Scripta eius, præsertim quæcum faciunt, passim recenset, inter quæ cum haud vltimum locum teneant *Widerlegung der vnchristlichen vnd vnbilligen Verleumdungen D. Iac. Wellers*, item, *Verantwortung auf dasjenige, was ihm in Churfürstl. Durchl. zu Sachsen vnd D. Iacob Wellers an die Herzoge zu Braunschweig vnd Lüneburg angelassene Schreiben außgerückt vnd beygemessen wird; porro; Antwort auf D. Ioan. Hülsmanns meißerliches Muster*; de hisce omnibus verba facit l. c. p. 300. Index autem omnium CALIXTI scriptorum excusus est, cum eiusdem consultatione, de tolerantia reformatorum circa quæstiones inter ipsos & Augustanam confessionem professos, controuersas. prout ea denuo typis est exscripta, Helmstädi an. 1697. 4. cui editioni itidem præmittitur FRID. VLR. CALIXTI *mutuæ christianorum in satro romano imperio, publico & libero religionis*
exer.

exercitio gaudendum, citra omnem religionum miscellam, tolerantiae, pressor declaratio. Arque hic ipse FRID. VLR. CALIXTVS, acerrimus doctrinae, nominisque paterni exstitit vindex, certamenque istud scriptis variis continuauit, quorum index scriptorum patris eius iam memorato adiungitur, sed & in HENR. PIPPINGII *memor. theologor. &c. pag. 602. seqq.* exhibetur. Non minor autem eorum fuit numerus, qui Helmstädiensibus, & illis, quos syncretistas vocabant, sese opposuerunt. Eminent tamen inter eos IAC. WELLERVS, IOAN. HVLSEMANVS, ABRAH. CALOVIVS, AEGID. STRAVCHIVS, IOAN. CONR. DANHAVERVS, IO. GEO. DORSCHAEVS, ceterique theologi Argentoratenses, itemque Giessenses, & ex Regiomontanis COLEST. MISLENTA, & ministerium tripolitanum. Atque de HVLSEMANNO ac CALOVIIO, eorumque scriptis, ad hanc caussam spectantibus, iam ad §. VIII. diximus. Ex reliquis plerosque IO. FABRICIVS in *bislor. bibliothec. Fabric.* commemorat, eorumque, quae huc faciunt, commentationes indicat. Nec vnum erat, quae tum in disceptationem trahebantur, controuersiarum genus. Namque & de principio fidei secundario, & de reuelatione mysterii trinitatis, in veteri testamento, & de necessitate bonorum operum ad salutem, aliisque sacrae doctrinae capitibus, disputabatur, quae ex IOACHIMI HILDEBRANDI *collegio* quodam *manuscripto*, ordine recenset, vt singularum simul quaestionum originem, seu occasionem detegat, CHR. EBERH. WEISMANNVS, in *introduct. in memorab. eccles. bislor. sac. noui testam. part. post. saec. XVII. p. 195. seqq.* Caput tamen caussae redibat ad quaestionem de vnione religionum, tum Lutheranae & reformatae inter se, tum vtriusque cum pontificia. Hanc namque defendebat CALIXTVS, eo, quod dissensus inter nostrates, reformatos & pontificios minime funda-

mentalis esset. Eum in finem porro docebat, fundamentales christianae religionis articulos in symbolo apostolico contineri, adeo vt, qui istud secundum sensum, in conciliis oecumenicis expressum, admittat, a communione verae ecclesiae non possit excludi. Dum itaque certamina haecce, praesertim inter FRID. VLR. CALIXTVM & ABRAH. CALOVIVM, feruebant, hicce cum illis, qui eius partibus fauebant, id egit, vt syncretistae, vt vocabantur, tandem prorsus a communione & societate ecclesiae Lutheranae excluderentur. Eumque in finem, *consensus ille fidei vere Lutheranae ex libris symbolicis repetitus*, ab eo Wittebergenfium ac Lipsiensium theologorum nomine concinnatus, Wittebergae an. 1666. 4. in lucem emerfit, qui instar noui libri symbolici esset, in quo etiam omnia ista continebantur capita, in quibus CALIXTVS a recepta ecclesiae nostrae doctrina dissentire videbatur. Tum vero FRIDER. VLR. CALIXTVS, ne caussam suam deferre censeretur, *liquidissimam* edidit *demonstrationem*, quod ille iactatus *consensus fidei vere Lutheranae nec consensus fidei vere Lutheranae sit, nec fidei vere Lutheranae consensui, Georgius Calixtus & Conradus Horneius, contraria docuerint*; Helmstädi 1667. 4. AEGID. contra STRAVCHIVS *consensus illius repetiti in se suscepit defensionem, in consensu repetito fidei vere Lutheranae, in LXXXVIII punctis, quae contra puram & inuariatam Augustanam confessionem, aliosque libros symbolicos in formula concordiae, & ipsomet corpore doctrinae Iulio comprehensos, scriptis publicis ita impugnarunt Georgius Calixtus, eiusdemque complices, vt Lutheranorum titulo indignos sese omnino reddiderint, a calumniis, mendaciis & iniquis censuris, D. Frid. Vlrici Calixti, iussu & auctoritate collegii theologi in academia Wittebergenfi, vindicato*; Wittebergae anno 1668. 4. Infertus hisce vindiciis est ipse *consensus repetitus*, qui & in *consiliis theo-*

theologicis Wittebergenſibus exſtat, *part. I. p. 928. ſeqq.* Facere nequeo, quin hic addam, quae IO. FABRICIUS in *hiſtor. bibliothec. Fabric. part. IV. p. 412.* de hiſce conſenſus repetiti vindictis obſeruat. Mirum, inquit, autorem hunc (AEGID. STRAVCHIVM) tam cito immutatum fuiſſe, ut conſenſum non ab eccleſia Lutherana, ſed D. Calouio fabricatum, vindicare ſuſtineret, qui N. H. O. a S. patricio inelyae alicuius vrbis imperialis, ipſum anno 1667 inuiſenti, & de iniquitate conſenſus Calouiani, (ratione eorum, quae in antiheſi exſtant, contra doctores Helmiſtadienſis) conuolenti, ſanctae adſumauerat, non ſe videre, quo ille modo deſendi poſſet. Id quod collocutor ille, pia anima, in qua nullus erat dolus, nullum commentum, mendacium nullum, ſapientius poſtea, nec ſine dolore, multis narrauit. Hoc autem eſt certum, non omnia venerandae facultatis membra concurriffe, ad omnes deſenſionis Stranchio adſcripi imponendam; iſque mutati animi habuerit rationes, nobis nec cognitae, nec rimandas. Cum in vindictarum iſtarum inſcriptione poſitum eſſet: in formula concordiae, pro: in libro formulae concordiae, eius rei cauſa peculiarem declarationem, ſive *Erklärung des Titels &c.* STRAVCHIVS edidit, negans, id ſibi imputari poſſe, cum ab aliis inſcriptio ita concinnata eſſet. Vindictis denique hiſce Stranchianis ſcriptum, quod ſub nomine pietatis academiae Iuliae, interprete HERM. CONRINGO, an. 1668 prodiit, praecipue oppoſitum fuiſſe quem iam laudauimus, IO. FABRICIUS l. c. pag. 413. nos conducit. Eundem vero virum doctiſſimum CALIXTI, ſaltem ad vñionem eccleſiae noſtrae, tum cum reformatis, tum cum pontificiis, quod attinet, veſtigia premere & aliunde ſatis notum eſt, & ex conſideratione quoque eius controuerſiarum, quae euangelicos inter & Romano-catholicos reformatosque agitantur, cuius altera editio Helmiſtadii anno 1715 prodiit con-

BYD. ISAGOGE.

ſtat. Ad ipſum conſenſum repetitum vt redeamus, quae theologorum Ienenſium, quorum eo tempore princeps IOAN. MVSAEVS erat, de illo fuerit ſententia, patet ex eorumdem reſponſo, ſive *der theologiſchen Facultaet zu Iena Bedencken an ihre hochfürſtliche Durchlauchtigkeit Herrn Io. Ernſt, vñ Herrn Fridrich, Herzogen zu Sachſen &c. vom conſenſu repetito, vñ vñ dem Calixtinſchen ſyncretiſmo*, quod ipſemet exhibet ABRAH. CALOVIVS, in *hiſtoria ſyncretiſtica lib. III. cap. VIII. p. 999. & ſeqq.* vt tamen ſtatim reſutationem ſubiungat, ſive Bericht über der Herren Ieneniſum theologorum Bedencken &c. p. 1091. ſeqq. Enimvero, cum Ieneniſum iſta de conſenſu repetito ſententia, & moderati animi in hiſce controuerſiis ſtudium Wittebergenſibus non placeret; nouae inde inter hos atque illos enatae ſunt contentiones, id agentibus Wittebergenſibus, ſpeciatim ABRAH. CALOVIO, vt Ieneniſes quoque in variorum errorum ſuſpicionem deducerentur. Atque huc varia comparata ſunt ſcripta, vt: *diſſenſus theologorum Ieneniſum ab orthodoxis electoralibus, e Ieneniſum declaratione hauſus, in Abrahami Calouii ſyſtemate theologico ad verbum deſcriptus; item diſſenſus theologorum Ieneniſum hodiernorum a ſuis maioribus &c.* cum primis ſchediaſma illud: *theologorum Ieneniſum errores, ex variis eorumdem ſcriptis dilucide monſtrati*, in quo nonaginta trium errorum arguebantur, & cui theologorum Ieneniſum nomine beatus IO. MVSAEVS oppoſuit *der Ieniſchen theologen ausführliche Erklärung über drey vñ neunzig Religions-Fragen oder controuerſien, wie, was vñ aus was vor ſachen vñ Gründen ſie, oder auch nach Beſchaffenheit der Sache, ihre Vorſahren bey der Fürſtlichen Saechſiſchen Vniuerſitaet Iena, von einer ieden, priuatum oder publice, gelehret oder nicht gelehret haben &c.* Ienae 1677. 4. Quo in ſcripto, magno vtiq; cum iudicio compoſito, Ieneniſum

S S S S S S

theo-

theologorum innocentia strenue vindicatur, & omnibus aduersariorum obiectionibus aut inculpationibus solidissime occurrunt. Eundem MVSÆVM, in *quaestionibus quoque theologicis inter nostrates hactenus agitis, de syncretismo & scriptura sacra*, an. 1679. 4. lenae editis, speciatim in *praefatione*, iis praemissa, suam atque collegarum suorum causam egisse, supra iam obseruauimus, cum de theologo hocce praestantissimo verba faceremus, ubi & alia, quae huius loci sunt, moruimus. De Helmstädiensium controuersii cum saxonis electoralibus vnicum hocce non addere nequeo, magnum in iis momentum trahere librum, qui inscribitur: *eines christlichen hochgelahrten Lehrers der ohngeachteten Augsburgischen Confession, bescheidenes, unvorgreifliches vnd gründliches Bedencken über die zwischen etzlichen Chur-Saechsischen vnd Helmstädtischen theologen entstandenen controuersien*, 1662. 4. Auctorem eius SALOM. GLASSIVM, cuius in ecclesiam nostram merita nemo ignorat, esse, constat, quamuis post beatum eius obitum demum in lucem protractus sit. Rigidoribus cum non placuisse, nonnulli obseruant, eo, quod moderate admodum de hisce controuersii sententiam pronuntiauerit. Legendi VINC. PLACCIVS, in *theatro anonymor.* p. 423. IO. FABRICIVS, in *hisor. biblioth. Fabric. part. IV. pag. 333.* Plura autem de omnibus hisce dabit CHR. MATTH. PFAFFIVS, in *introduit. in bist. theolog. literar. &c. part. II. lib. III. ad epilogum* p. 433. seqq. Historiae quoque istorum certaminum, praeter CHR. HARTKNOCHIVM, & CHR. EBERH. WEISMANNDVM, quos iam laudauimus, lucem adfundunt, circumspecte tamen legendus, GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- vnd Ketzer- Historie part. II. lib. XVII. cap. XI.* Cumprimis autem hic consulenda ABRAH. CALOVII *historia syncretistica, das ist, christliches wohlgegründetes Beden-*

cken über den lieben Kirchen-Frieden vnd christliche Einigkeit, in der heilsamen Lehre der himmlischen Wahrheit, in dreyen Büchern verfaßet; edita primum 1682, & an. 1685 recusa. Licet enim CALOVIVS, praecipuus Helmstädiensium & syncretistarum, quos vocant, fuerit aduersarius; licet etiam subinde disputatorem potius, quam historicum agat; nonnulla tamen momenta exhibet, quae ab iis omnino legenda sunt; qui de hisce controuersii adcurate erudiri cupiunt.

Superest tertia & vltima classis controuersiarum, inter nostrae ecclesiae theologos agitatarum, quae pietisticae vocari solent. Earum plenam historiam etsi hucusque nemo dederit, quod & ob varias non potuit fieri rationes; legisse tamen initio iuuabit ipsius PHIL. IAC. SPENERI *Wahrhaftige Erzehlung dessen, was wegen des sogenannten pietismi in Teutschland von einiger Zeit vorgegangen, aus Gelegenheit Herrn Gerhard Croßii seiner historiae Quakerianer einuerlebten historiae pietistarum, vnd zu dero Verbesserung aufgesetzt*, cuius libelli altera editio Francofurti prodit, an. 1698. 12. Atque hinc vt originem praecipue istarum concertationum condicere licet; ita eodem etiam spectat VITI LVDVICI SECKENDORFII *Bericht vnd Erinnerung auf eine im Druck lateinisch vnd teutsch ausgestreute Schrift, im latein imago pietismi, zu teutsch aber Ebenbild der pietisterei genannt* &c. Quae viri summi commentatio, cui & ipsum illud schediasma, *imago pietismi* inscriptum, insertum est, cum praefatione PHIL. IAC. SPENERI, itidem *historiam* quamdam *pietismi* exhibente, anno 1692. primum prodit, & deinde Halae Magdeburgicae an. 1713. 4. recusa est. In *responsis* quoque, seu *consiliis theologicis* ipsius SPENERI plurima occurrere, quae historiam harum controuersiarum condituri, inseruire possunt, deprehendet, qui ea euoluere

mere voluerit; quod fecisse, neminem forte poenitebit. Locum hic sibi porro vindicat: *ausführliche Beschreibung des Vnszugs, welchen die Pietisten zu Halberstadt im Monat Decembri 1692 um die heilige Weinachts-Zeit gestiftet, dabey zugleich von dem pietistischen Wesen in gemein etwas gründlicher gehandelt wird, sine loci mentione anno 1693. 4.* Huic enim libello, dum PHIL. IAC. SPENERVS in der gründlichen Beantwortung einer mit Laeserungen angefüllten Schrift &c. Francofurti 1693. 4. PAVLVS ANTONIVS in dem ausführlichen Bericht wegen eines jüngstausgebrachten scripti anonymi &c. Ienae 1693. 4. HENR. FERGENVIS, sacrorum antistes supremus Gothanus, in dem wahrhaftigen Bericht anstatt einer gründlichen Beantwortung &c. Ienae 1694. 4. AVG. HERM. FRANKIVS, in der Verantwortung gegen die so genannte Beschreibung des Vnszugs der Pietisten, vnd die darinne enthaltene alte vnd neue Auflagen &c. Halae, sine anni mentione 4. aliquae, apologias suas opposuerunt, plurima simul attigerunt & illustrarunt facta, quae haud vltimam historiarum certaminum istorum partem constituunt. Pari ratione cum IO. FRID. MAYERVS sub theologi suecici nomine breuem relationem, siue kurzen Bericht von Pietisten, an. 1706 edidisset, variis scriptis illi responsum fuit; in quibus dum obiecta diluebantur, non poterat non factorum, quae hic in censum veniunt, haberi ratio. Speciatim huc spectant: der theologischen Facultaet auf der Vniuersitaet zu Halle Verantwortung gegen Herrn D. Io. Friderich Mayers unter dem Nahmen eines Schwedischen theologi herausgegebenen so genannten kurzen Bericht von Pietisten, Halae 1706. 12. cui MAYERVS mox opposuit recipisse, daß er der theologischen Facultaet zu Halle Verantwortung wohl empfangen habe, Gryphiswaldiae anno 1707. 12. qui & simul dissertationem suam de lenitate Philippi Melanchthonis, in gratiam faculta-

tis theologiae Hallensis, recudi curauit ibidem, eodemque anno, 12; tandemque & gelinde vnd gründliche Antwort auf der theologischen Facultaet zu Halle sehr beffrige vnd gantz vngegründete Verantwortung euulgauit, Liphiae 1707. 4. porto IO. SAM. STRYKERII Verantwortung gegen Herrn D. Ioan. Fr. Mayers &c. sogenannten kurzen Bericht von Pietisten, Halae 1707. 12. item AVG. HERM. FRANKII wahrhafter Bericht von denen observationibus biblicis, oder Anmerkungen über einige Oerter heiliger Schrift, jetzt aufs neue herausgegeben mit einer Vorrede, darinne die Gelegenheit vnd Ursache dieser neuen Auflage gezeiget wird; Halae 1707. 12. Atque idem etiam vir celeberrimus, cum eodem tempore in lucem emisset: Antwort - Schreiben an einen Freund zu Regensburg, geschrieben den 25. Februarii 1706. eine ihm von demselben aus Regensburg communicirte Relation, von einer sich damals zu Schwarzenau befindenden gottlosen Gesellschaft, vnd Herrn D. Mayers zu Greiffswald disputation, de noua atque abominanda trinitate pietistarum, betreffend, Halae 1707. 12. MAYERVS rursus prodire iussit, Warnung an die studiosos theologiae, so dem Schwedischen Scepter unterthaenig seynd, sich für denen observationibus biblicis Herrn M. Aug. Hermann Franckens wohl fürzusehn, samt einer Vorrede, welche Herr M. Franckens jüngste Schriften, so er wieder den Bericht von Pietisten, als auch von der disputation de trinitate pietistarum herausgegeben, beantwortet, Gryphiswaldiae 1707. 12. FRANKIVS vero tum ei opposuit: gründliche vnd gewissenhafte Verantwortung gegen D. Ioan. Frid. Mayers harte vnd unwahrhafte Beschuldigungen, so dieser obnlaengß, bey abermahliger edirung seiner ehemahls geschriebenen Warnung &c. in der Vorrede selbiger Warnung ausgeweitet &c. Halae 1707. 12. In hisce omnibus ab vtraque parte varia adferuntur, adcuratori eorum, quae in hocce certamine

contigerunt, diiudicationi inferuentia; unde ea neutiquam praetermittenda esse, existimaui. Ad plenioram tamen istorum certaminum notitiam comparandam, consulenda vtique scripta VAL. ERN. LOESCHERI atque IOACH. LANGII, in quibus de causa hacce pietistica ex instituto discipetur, & momenta quamplurima, ad eius historiam facientia, discutiuntur. Cum enim LOESCHERVS *Timotheum* suum, quem vocat, *Verinum*, oder *trengetmeistes Zeugnis vor die Wahrheit*, über die bisherigen *schwebenden Streitigkeiten*, vnd *einreißende Zerrüttung unserer Kirchen*, cuius erste Vorstellung extat in *denen vnschuldigen Nachrichten* ad annum 1711. fünfte Ordnung num. XVIII. p. 672. seqq. edere coepisset; LANGIVS statim illi opposuit die *Gestalt des Kreutz-Reichs Christi in seiner Vnschuld*, mitten vnter den *falschen Beschuldigungen vnd Laestereien*, sonderlich *unbekannter vnd fleischlich gesinnter Lehrer* &c. Halae 1713. 8. Non tantum autem pro LOESCHERO pugnavit IO. DAV. STEVCKARDVS, in der *Vnschuld des Timothei Verini*, mitten vnter *denen falschen Beschuldigungen, vnd Laestereien*; Dresdae 1715. 8. sed ipse quoque LOESCHERVS in lucem emisit den *vollständigen Timotheum Verinum*, oder *Darlegung der Wahrheit, vnd des Friedens*, in *denen bisherigen pietistischen Streitigkeiten* &c. cuius pars prima Wittebergae an. 1718. 8. prodit. Tela haec iterum excepit LANGIVS, in der *abgenöthigten völligen Abfertigung des so genannten vollständigen Timothei Verini*, in der *Lehre von der Erkuchtung vnd zugehörigen Materien* &c. Halae 1719. 4. itemque in der *apologetischen Erläuterung der neuesten Historie bey der euangelischen Kirche von an. 1689. bis 1719.* &c. ibidem, eodemque anno, 4. LOESCHERVS contra, quod inceptat, opus continuavit, edita *des vollständigen Timothei Verini*, oder *Darlegung der Wahrheit vnd des Friedens* &c. parte II. Wittebergae 1721.

Sed nec hanc sine censura dimittendam censuit LANGIVS, in den *abgenöthigten abermahligen Zeugnis der Wahrheit vnd Vnschuld gegen Herrn D. Val. Ernst Loeschers zweyten Theil seines sogenannten vollständigen Timothei Verini* &c. Halae 1722. 4. cui tamen quidam VINC. CASPERSONIVS opposuit *noethige vnd nützliche Beylage zu Hr. D. Ioachim Langens Zeugnis der Wahrheit vnd Vnschuld* &c. Holmiae 1724. 8. Ipsae porro *innocuae*, vt vocantur, *relationes*, huc vnschuldige Nachrichten, de quibus iam alibi dictum, locum hic sibi vindicant, vtpote in quibus omnia scripta, in hacce causa edita, recensentur. Prodiit equidem anno 1710 *wahrhaftige vnd gründliche historisch-ke Erzaehlung alles dessen, was zwischen denen bey zu Tage so genannten Pietisten geschehen vnd vorgegangen*; quae narratio cum, ex recitationibus meis in historiam ecclesiasticam recentissimam excerpta, me infcio atque inuito, in lucem emerferit; me illam pro mea non agnoscere, iam dudum publice professus sum, denuoque profiteor. Minimam insuper eorum partem, quae in hacce causa gesta sunt, complectitur. Addi nunc possent, qui in compendiis aut institutionibus historiae ecclesiasticae, ad hancce vsque aetatem progrediuntur, adeoque & horum certaminum, mentionem faciunt; sed misis hisce, ad scripta potius dogmatico-polemica ipsa progredier. Horum vero cum tantus sit numerus, vt eorum designatio ingens aliquod volumen requirat; praecipua solum indicare, suffecerit. Nec aliud quid instituti nostri postulat ratio. Primo autem loco hic merito in censum venit *christ-Lutherische Vorstellung in deutlichen ansehnlichen Lehr-Saetzen, nach Gottes Wort vnd den symbolischen Kirchen-Büchern, sonderlich der Augspurgischen Confession, vnd vnrichtigen Gegensätzen aus Herrn D. Philippi Iacobi Speneri Schrifften* &c. Quod scriptum, nomine theologorum Wittebergen-

gensium, a IO. DEUTSCHMANNO con-
cinnatum, lucem adspexit Wittebergae an.
1695. 4. Respondit ad illud, suamque in
omnibus sacrae doctrinae capitibus, in qui-
bus grauisimorum errorum arguebatur,
sententiam declarauit SPENERVS, in der
aufrichtigen Vbereinstimmung mit der Ang-
spurgischen Confession, zu noethiger ; *erthei-
digung seiner reinen Lehre, von ihm selbst
angegeben gesetzt der sogenannten christl. Lu-
therischen Vorstellung &c.* Francofurti an.
1696. 4. Descendendum equidem rursus,
vindican dumque illud theologorum Wit-
tebergensium scriptum in se suscepit IO.
DEUTSCHMANNVS in der Antwort der
theologischen Facultät zu Wittenberg über
die christl. Lutherische Vorstellung wider die
Vbereinstimmung D. Speners mit der Ang-
spurgischen Confession, Wittebergae 1696. 4.
Sed regerere aliquid ad hanc vindicias no-
luit SPENERVS, vt ipsemet passim testa-
tur. Conferendus IOACH. LANGIVS, in
der Erläuterung der neuesten Historie, &
quidem in dem historischen Vorbericht &c.
§. XV. p. 59. 60. Summatim ex vna parte
controuersias hanc complexi sunt SAM.
SCHELGVIGIVS, in synopsi controuersia-
rum sub pietatis praetextu motarum, cuius
editio secunda emendatior & altero fere tan-
to autilior, Gedani prodiit, 1703. 8. *supple-
mentum autem exhibens theses ex synopsi con-
trouersiarum &c. cum antithesibus, quae
ipsismet nouarum verbis bona fide adlega-
tis tractantur, lucem adspexit Gedani 1708.*
8. IO. GEORG. NEWMANNVS in theo-
logia aphoristica, in qua sententia orthodo-
xa, recentioribus potissimum aduersariis op-
posita, succentis aphorismis perspicue propo-
nitur, & selectis argumentis confirmatur &c.
Wittebergae 1710. 8. GEORG. FRID.
NIEHENCK in compendio errorum pieti-
ficorum &c. Rostochii 1709. 8. ex altera,

IO. GVIL. ZIEROLDVS, in synopsi verita-
tis diuinat, opposita synopsi controuersiarum
Samuelis Schelgwigii &c. Francofurti &
Lipsiae 1706. 8. HENR. LYSIVS, in sy-
nopsi controuersiarum a veritatis, pacisque
ac pietatis hostibus domesticis, sub orthodo-
xiae praetextu hoc tempore motarum &c.
Halaë Saxonum an. 1712. 8. cumpromis
autem IOACH. LANGIVS, in antibarba-
ro orthodoxiae dogmatico - hermenentico,
sive systemate dogmatum euangelicorum, so-
lide demonstratorum, a pseud - euangelicis
autem temere impugnatorum &c. cuius pars
I. & II. Berolini anno 1709. III. autem &
IV. Halaë 1711. 4. in lucem emissae sunt.
Hoc ipso autem, dum haec scribo, tempore
anno 1726 in conspectum orbis eruditi
prodiit Salome Christo affinis, hoc est, sy-
nopsis logomachiarum, vt vulgo vocant, pie-
tisticarum breuiter recognitarum concilian-
dis fratrum animis & aduersariorum calu-
mniis abstergendis, destinata, a GEORGIO
AVGVSTO PACHOMIO, quo sub nomine
GVSTAV. GEORG. ZELTNERVS, theo-
logus Altdorffensis clarissimus, latitare
dicitur; Francofurti & Lipsiae 8. Quod
viri doctissimi institutum nemo bonus vitu-
perauerit, etsi, quisnam eius viturus sit suc-
cessus, incertum sit. Ad specialia descen-
dere, cum nostri non ferat instituti ratio,
id solum monemus, cum nulla fere ma-
ioribus animorum motibus agitata sit re-
centiori aetate quaestio, quam illa, de
theologia & illuminatione irrogenitorum;
scripta, quibus ea disceptata fuit, magno
numero laudat CHRISTOPH. MATTH.
PFAFFIVS, in introducl. in histor. theolo-
gor. litterar. notis amplissimis illustrata, part.
I. lib. II. ad §. X. pag. 281. seqq. qui & re-
liqua, ad hanc controuersias spectantia,
suppeditat part. II. lib. III. ad epilogum pag.
444. seqq.

§. XI. Cum denique abusus theologiae polemicae non minor fere sit quam eiusdem vsus, quo inducti nonnulli eandem prorsus damnarunt & reiecerunt; nostrarum erit partium, circumspēcte hic incedere, operamque dare, vt sobrie atque prudenter in controuersis tractandis versetur, ne, si aliter nos geramus, veritatem, quam defendendam suscepimus, prodere potius ac destruere, quam confirmare ac stabilire videamur. *

* Plurima & fere infinita cum controuersiarum tractatione coniuncta esse incommoda, ex iis, quae hucusque commemorauimus, abunde liquet. Idque cum in saeculis antiquioribus subinde indicatum sit, in recentioribus longe saepius fieri potuisset, si numquam non semel dicta repetere libuisset. Ipsa certaminum theologorum per omnia a Christo nato saecula ad nostram vsque aetatem multitudo facite aliquem in stuporem conicere posset. Iam si quis porro consideret, quantis animorum motibus haud raro de rebus aut nullius, aut exigui momenti, fuerit dimicatum, quotue acerrimae contentiones in meras abierint *λογωμαχίαι*; si perpendat, eos etiam, qui pro veritate steterunt, eam subinde rationibus ineptis & friuolis defendisse, aut pro rationibus omnino, calumniosis, conuiciis, contumeliis, vlos, aut miseris sophismatibus; si cogitet, saepissime alteram partem alteri sententiam adfinxisse, a qua prorsus aliena fuit, aut vtramque, quaestionis non recte constituto statu, aetrem verberasse, & quae alia sunt eiusdem generis; miseram merito mortalium sortem, tanto conatu nihil agentium, immo potius grauissimis peccatis se obstringentium, veritatisque, cuius se propugnatores iactitant, fructus impediendum, foedamque simul & sordidam ecclesiae, turbis bellisque perpetuis hac ratione inuolutae, faciem, deplorandi iustissimas se habere causas, deprehendet. Enimvero, cum per veritatis, a Deo reuelatae, cognitionem ad fidem, hinc & ad vitae sanctae studium, pacemque simul ac concordiam, cum omni-

bus colendam, excitari homines debeant; bellis istis ac dimicationibus perpetuis, ira, odio, liuore, replentur omnia, multorumque animi abripiuntur, vt omnia potius alia cogitent, quam quae serium salutis consequendae studium exigit. Cumque isti, qui eiusmodi certaminum minus necessariorum auctores existunt, aut non recte in iis versantur, veritatis causam agere, aut pro aliorum salute vigilare, videri velint; plerumque contingit, vt ipsimet non tantum cum veritate salutem amittant, sed alios etiam secum in perniciem abripiant. Atque ita, quod remedium ad errores repellendos, veritatemque conseruandam, esse debebat, plurimorum intuitu in venenum, quo iis pereundum est, conuertitur.

In hisce ergo omnibus vt maximus grauissimisque theologiae polemicae abusus conspicitur; ita eodem inducti, nonnulli studium eius atque culturam damnarunt prorsus ac reiecerunt, atque ex orbe christiano eliminare voluerunt. Istos vero abusum ab vsu discernere oportebat, atque cogitare, ob incommoda quaedam, quantumvis magna, non statim genus aliquod studiorum, quod sua se vtilitate commendat, reiiciendum esse. Nec vero vilis tantum est theologia polemica, verum pro praesenti ecclesiae christianae statu prorsus necessaria. Cum enim omnino plurimi, infernalis genii instinctu inducti, id agant, vt veritatem diuinam, quae miseris mortalibus viam pandit ad salutem, obscurarent, peruertant, laetefaciant, opprimant; equis neget, a veris ac genuinis ecclesiae do-

doctoribus, ut hisce obuiam eatur, eam rursus adferendam, vindicandam, fortiterque propugnandam esse? Nec ipsi isti, qui theologiam polemicam reiiciunt, si suam defendere sententiam vellent, aliter hoc facere possent, quam ut rationibus eam munirent, & secus sentientium argumenta refutarent, adeoque suo statim exemplo necessitatem eius confirmarent. Subindertamen eos, qui theologiae polemicae reiicere videntur studium, de eius solum loqui abusu; iam ad §. I. huius capituli obseruatum est. Rectius itaque sapiunt, qui agnoscunt, polemica theologia ecclesiam carere non posse, simulque ut vitia, quae illam comitari solent, emendentur, incommodaque euitentur, omnem nauandam operam, suadent. Idque fieri posse, non est, quod dubitemus, si modo illi, qui id sibi datum credunt, ut pro veritatis defensione in aciem prodeant, prudentiae, viam, quam, hic ingredi debeamus, monstrantis, monita obseruare velint.

Horum autem primum est, ut non alium, quam quem prae se ferunt, sibi constitutum habeant finem, nempe veritatem, prout eius cognitio ad salutem consequendam necessaria est, defendendi & conservandi. Qui enim ad ingenii solum ostentandas vires, vel laudis gloriaeque cupiditate ducti, eiusmodi certamina incunt, aut odio, atque liuore abrepti, hoc solum agunt, ut victoria potiantur, ut noceant hosti, ut habeant, quo se efferrant, iactitent, quoque triumphent; ut palam omnibus ostendunt, nihil minus, quam veritatis conseruationem, sibi curae cordique esse; ita non possunt non praecipiti lapsu ruere in ea vitia, quae in certaminibus theologicis tam frequenter occurrunt, eaque alijs tam inuisa reddunt. Nec rectius aut sibi, aut veritati consulunt, qui, armis legitimis non instructi, ad pugnam accedunt, hoc est, qui nec iis ingenii dotibus pollent, nec litteris illis imbuti sunt, quibus feliciter dimicatu-

rosos esse decet. Alterum enim hoc est prudentiae monitum, ne quis eiusmodi quid suscipiat, quod supra vires suas positum esse, nouit. Ex ignorantia nimirum, iudicique pariter ac solidae eruditionis defectu interdum prouenit, ut aliquid, ceu erroneum, reiiciamus, quod veritati est consentaneum, aut ut mentem alterius non recte percipiamus, vel aliquid illi tribuamus, quod a se adseri, negat, & quae his sunt similia; quamquam & horum omnium aliae causae esse queant. Cum primis se ipsum expioret, necesse est, qui in arenam hanc descendere cupit, an adfectus ita subigere ac perdomare didicerit, ne eorum intransorium agatur impetu. Horum enim nisi imperium teneat, & aduersariorum tela, iniurias, contumelias, forti & patienti animo excipere paratus sit; maximo & se ipsum, & veritatem, quam propugnandam suscepit, exponet periculo. Se ipsum quidem, si irritatus, & par pari redditurus, conuicia conuiciis pensaturus, ea agat, dicatur, quibus offendat alios, & eorum sibi conciliet odium aut contemptum: veritatem autem, si, intellectu per adfectuum fuorem, ut fieri solet, tenebris repleto, planeque excaecato, ad vera a falsis, bona a malis rite discernenda, plane ineptus redatur. Enimvero, quatenus hinc in theologiam polemicam redundent incommoda, ut copiosius edisseram, necesse non est, cum quilibet facile hoc percipiat. Iam si ita instructus, riteque praeparatus veritatis vindex, non temere in pugnam ruat, sed tempus exspectet, quo ecclesiae salus doctrinae sacrae defensionem postulat, si probe prius perpendat, an tanti momenti quaelibet sit, ut ad arma sit proliendum; siue necessaria a non necessariis, fundamentalia ab accessorijs, rite discernat; si porro non sophismatibus, non conuicijs aut contumelijs, sed argumentis solidis ac selectis pugnet; si non minori erga dissentientes caritate, studioque eorum salutem promouendi,

uendi, quam zelo veritatem conseruandi, se flagrare, ostendat; si denique pacem ac tranquillitatem ecclesiae, aequae ac doctrinae puritatem, sibi curae esse demonstraret; tum spem certam animo concipere licet, fore, vt, si non omnia, certe pleraque incommoda, quae controuersiarum tractationem premunt, euitentur. Idque si ab omnibus, aut plerisque, qui huncce campum ingrediuntur, obseruaretur, adficiis

ecclesiae rebus, consuli vtrumque posset, fructus certe egregii ad multorum salutem inde essent expectandi. Copiosius haec omnia edisserui in commentatione *de theologiae polemicæ studio solide ac sobrie instituendo*, in *synagm. dissertation. theolog. p. 678. seqq.* Conferenda & quae IO. GEO. WALCHIVS hac de re dixit in *der histor. vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten c. II. p. 26. seqq.*

LIBRI POSTERIORIS CAPVT OCTAVVM DE THEOLOGIA EXEGETICA.

Solvitur.

Theologiae exegeticae nomine quid intelligatur? §. I.

Viam ad illam pandunt, tum qui de ratione interpretandi scripturam sacram praecipiant, tum qui historiae eius inseruiunt; §. II.

De libris sacris veteris testamenti, eorumque historia quid obseruandum? §. III. itemque de libris noui testamenti; §. IV.

Versiones praecipuae veteris testamenti; paraphrases chaldaicae; versio graeca septuaginta interpretum; syriaca noui testamenti; §. V.

Latinae versiones, speciatim vulgata; §. VI. Inter versiones in linguas, in Europa hodie vsitatas, ad germanicas, & inter has ad

eam, quam beatus Lutherus dedit, cum primis respiciendum; §. VII.

Patres trium priorum saeculorum, qui in scripturae explicatione elaborarunt; §. VIII. saeculi quarti, quinti & sexti; §. IX.

Quenam saeculo s. primo & sequentibus, usque ad ecclesiae emendationem, theologiae exegeticae fuerit ratio; §. X.

Fata eius apud Iudaeos; §. XI.

Melior apud christianos, post litterarum bonarum restitutionem & ecclesiae emendationem, facies; §. XII.

Cautè in exegeticae theologiae studio versandum, ne sine, qui nobis constitutus esse debet, excidamus; §. XIII.

§. I.

Theologiae exegeticae nomine nobis venit pars theologiae, quae scripturam sacram rectè interpretari, eiusque verum ac genuinum sensum, in locis praesertim obscurioribus, eruere, ac inuestigare docet, ad veritatis diuinæ cognitionem & confirmationem, hinc & ad fidei, vitaeque vsum, aeternamque tandem salutem consequendam. *

* Vel

* Vel ipsum theologiae *exegeticae* nomen, omnes, quod circa scripturae sacrae versetur explicationem, conducere potest. Id quod praecipue de locis obscurioribus, seu quae illustratione quadam indigent, intelligendum est. In claris enim & perspicuis, seu quorum sensus nulla difficultate laborat, hoc superuacaneum foret. Immo interdum contingit, vt, qui plana & perspicua explicare volunt, caligine quadam atque obscuritate ea inuoluant. Scripturam sacram equidem ita perspicuam esse, nouimus, vt omnes, qui animum atterunt, ac discendi cupidum, ad eius lectionem secum adierunt, inde haurire queant, quae ad salutem consequendam sufficiunt; sed ideo non negamus, loca quaedam in ea occurrere difficiliora, obscurioraque, quibus per legitimam interpretationem lux sit adiungenda. Atque huc dum theologiam exegeticam comparatam esse, dicimus, simul innuimus, eum, qui rite hac in re versari cupit, ea eruditione, iisque animi, qua intellectum, qua voluntatem, dotibus praeditum esse oportere, quibus idoneum scripturae interpretem instructum esse decet. Quenam autem istae doctores ac virtutes sint, exponere solent, qui de ratione interpretandi scripturam sacram praecipiunt, quos deinceps laudabimus. Summarim praecipua, quae hac de re dici possunt, complexus est vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *dissertatione, de idoneo sacram litterarum interprete*, sub meo moderamine 1720 eruditorum conflictui exposita. Aliud itaque est legere scripturam sacram, aliud eandem interpretari. Illud omnium hominum est, qui salutem suam serio quaerunt: hoc illorum, qui alios iterum docere, iisque viam salutis mon-

strare cupiunt. Hinc & qui theologiae operam nauant, ab ineunte statim aetate, seu quamprimum rationis vsu pollere incipiunt, scripturam sacram legere debent; quemadmodum & Timotheum suum Paulus apostolus laudat, quod *et per sacras didicisset litteras, II. Tim. III. 15.* cum ad interpretationem tum demum illis accedendum sit, cum iis litteris, artibusque sunt imbuti, sine quibus rite feliciterque institui nequit. De lectione autem ista scripturae, prout ab interpretatione distinguitur & quo pacto instituenta sit, supra iam exposuimus *lib. I. cap. I. ad §. XX.* vbi & AVGVST. HERM. FRANKII *breuem & luculentam, scripturam sacram cum fructu legendi, institutionem*, commendauimus. Interpretatio praeterea, cum ad veri sensus, in locis praesertim obscurioribus, inuestigationem tendat; de ipso equidem scripturae sacrae sensu, num unicuique ubique, an vero multiplex sit, aut esse queat, deque veri ac genuini sensus criteriis, & quae alia sunt eiusdem generis, dici nonnulla possent; sed haec alterius loci est tractatio. Id potius omnes, qui sacra haecce attingunt, si modo sapiunt, agere decet, vt cuncta ad veritatis cognitionem, & cognitae confirmationem, & ita porro ad fidei vitaeque vsum referant, vt hac ratione non modo doctiores, sed meliores sapientioresque fiant, & ita aeternam tandem consequantur salutem. Tum enim vero experientur, verissimum esse, quod Paulus apostolus dixit, sacras litteras posse nos *etiam erudire, vel sapientes reddere, ad salutem per fidem in Christum Iesum II. Tim. III. 15.* Atque ita qui ipsimet eruditus est, alios etiam eadem ratione ad veram sapientiam vitamque aeternam erudire potest.

§. II. Vt rite in ea proficiamus, obseruare initio tum eos iuuat, qui de ratione sacram scripturam rite interpretandi commentati sunt; tum eos, qui historiam theologiae exegeticae qua ipsum textum origi-

nalem, qua versiones, itemque commentarios praecipuos viam nobis muniunt. **

* A veteris ecclesiae doctoribus, seu patribus, vt hic ordiamur, pauci eorum fuerunt, qui de modo, rationeque interpretandi scripturam sacram aliquid litteris consignarunt. Primus eorum, ni fallor, AVGVSTINVS fuit, cuius, qui exstant, *libros quatuor de doctrina christiana* huc comparatos esse, vtpote in quibus veram rationem interpretandi scripturam sacram tradat, quamvis in *libro quarto*, seu vltimo oratorem sacrum simul instruat, supra iam *lib. I. cap. I. ad g. II.* obseruauimus, vbi & eos cum eiusdem AVGVSTINI libro de *fide & simbolo*, ac VINCENTII Lerinensis *commonitorio* a GEORG. CALIXTO editos, significauimus. Licet vero hocce argumentum non exhauriat; multa tamen recte monet, vt neminem istud opus legisse poenitere queat. Eodem saeculo quarto TICONIVS, siue TICHONIVS Afer vixit, qui in quibusdam, non autem in omnibus, cum Donatistis fecit, & a se dissentientes acerrime impugnauit. Hic, cum & diuinis litteris eruditus, nec profanarum literarum ignarus esset; *regulas septem* scripsit, ad inuestigandam & inueniendam intelligentiam *sacrarum scripturarum*. Recenset eas, & sub examen reuocat AVGVSTINVS, de *doctrina christiana*, *lib. III. cap. XXX. seqq. p. m. 114. seqq.* Sunt autem istae regulae *prima*, de domino & eius corpore, id est, ecclesia, *secunda*, de domini corpore bipartito, seu de ecclesia permixta, *tertia* de promissis & lege, *quarta* de specie & genere, *quinta* de temporibus, *sexta* de recapitulatione, *septima* denique de diabolo & eius corpore. *Quae quidem*, inquit AVGVSTINVS, *confiderata, sicut ab illo aperiuntur, non parum adiuvant, ad penetranda, quae recta sunt, diuinorum eloquiorum. Nec tamen omnia, quae ita scripta sunt, vt non facile intelligantur, possunt his regulis inueniri,*

si, sed aliis modis pluribus, quos hoc numero septenario adeo iste non est complexus, vt idem ipse multa exponat obscura, in quibus harum regularum adhibet nullam, quoniam nec opus est; l. c. p. 114. Exstant istae TICHONII regulae, tum alibi, tum & in bibliotheca maxima patrum *tom. VI. p. 49.* MARC. AVREL. CASSIODORVS, dum de eiusmodi libris loquitur, TICHONIO atque AVGVSTINO iungit ADRIANVM, EYCHERIVM, & IUNILIVM. *Primum est*, inquit, *post huius operis instituta, vt ad introductores scripturae diuinae, quos postea repetimus, sollicita mente redeamus, id est, Ticonium Donatistam, sanctum Augustinum de doctrina christiana, Adrianum, Eucherium, Iunilium, quos sedula curiositate collegi, vt quibus erat similis intentio, in vno corpore adunati codices clauderentur; diuin. lection. lib. I. cap. X. p. m. 457.* Et ad ADRIANVM quidem quod attinet, licet viri docti, quando is vixerit, inter se non conueniant; eum tamen CASSIODORO antiquiorem fuisse, ex hoc ipso, quem recitauimus, loco, patet. Exstat eius *isagoge in sacram scripturam*, graece cum scholiis quibusdam, & aliis eiusmodi scriptoribus, edita a DAVID. HOESCHELIO, Augustae Vindellicorum anno 1602. 4. & *bibliis criticis* inserta, *tomo VI.* editionis, quae Francosirti ad Moenium prodit, *p. 10. seqq.* EYCHERIVS autem gente Gallus, episcopus fuit Lugdunensis, saeculoque quinto floruit. Praeter alia scripta is item reliquit *instructionum ad Salonium filium libros II.*, quorum alter de difficilioribus sacrae scripturae quaestionibus agit, alter interpretationem ebraeorum nominum in eadem occurrentium exhibet. Opera eius, & inter ea *libri isti duo instructionum* tum seorsim edita prostant, tum & in bibliotheca maxima patrum *tom. VI.*

p. 839. seqq. IVNILIUS episcopus africanus, eodem, quo CASSIODORUS, vixit saeculo, & ad Primasium, itidenu episcopum africanum; *libros duos de partibus divinae legis* scripsit, qui *tomus decimo bibliothecae maximae patrum* exhibentur p. 340. seqq. Ipse equidem etiam CASSIODORUS in *libris duobus de divinis lectionibus*, siue de *institutione divinarum scripturarum*, subinde quaedam de scripturae sacrae interpretatione tradit; sed cum praecipue illi constitutum sit, eos enarrare, qui scripturae sacrae singulos libros explicarunt, rectius de eo deinceps dicemus. Si qui autem in sequentibus saeculis eiusmodi quid susceperunt, digni non sunt, ut eorum habeatur ratio.

Ad ea itaque statim progredimur tempora, quibus melior lux tum reliquis litteris, tum & theologiae exegeticae adfulsit. Vt enim plurimi tum existerunt viri praestantissimi, qui in sacris litteris illustrandis studium operamque suam collocarunt; ita nec desuerunt, qui de via rationeque eas rite interpretandi essent solliciti, idque longe meliori successu, quam hucusque per tot a Christo nato saecula factum erat. Nostrae ecclesiae theologis primas hic debere partes, adeo manifestum est, ut nemo, nisi quae liuor plane excaecauerit, hoc negare ausus fuerit. Cum enim beatus MARTINUS LUTHERUS ipsa experientia didicisset, quantum sibi diligens litterarum sacrarum tractatio in doctrina caelesti, ab erroribus grauissimis repurganda, & tenebris plus quam Cimmeriis, quae orbem christianum circumdederant, dispellendis; profuisset; & doctrina & exemplo suo alios, ut ad scripturae sacrae explicationem, verique in ea sensus inuestigationem, omne studium conferrent, excitauit. Quod cum nostrates certatim facerent; ipsi etiam tandem romanenses, velut ex somno altissimo expergesciti, itidem ad adcuratiorem sacrae scripturae ac-

cesserunt scrutationem. Inter eos autem, qui de ratione recte interpretandi sacram scripturam egerunt, primum praecipuumque locum tenet MATTH. FLACIUS illyricus, immo ita tenet, ut omnes, qui ante illum eiusmodi quid adgressi sunt, longe post se relinquat intervallo. Id namque egit in *clauae scripturae sacrae*, cuius duae sunt partes, quarum prior voces formulasque loquendi, in scriptura sacra occurrentes, secundum litterarum ordinem explicat, ut veluti lexicon aliquod publicum exhibeat, posterior, varios tractatus completur, quorum *primus* causas difficultatis sacrarum litterarum exponit, *secundus* sententias ac regulas patrum, de ratione cognoscendi sacras litteras, sistit, *tertius* de partibus orationis, *quartus* de tropis & schematibus sacrarum litterarum, *quintus* de stilo sacrarum litterarum agit, & sic porro, adeo, ut isti tractatus iunctim sumti integrum velut quoddam hermeneuticae sacrae systema efficiant. Editio optima est, quae an. 1675 Icnae sol. cum praefatione IO. MVSÆI nostri prodiit, in qua & refutatio libri existat, de *peccato originis*, alteri parti inserti, & admonitio, de locis nonnullis in utraque parte, certo signo, eo quod cautum lectorem desiderant, notatis, auctore eodem IO. MVSÆO. RICH. SIMON, licet varia conquirat, quae in hocce FLACII opere reprehendere queat; quae tamen nullius momenti sunt, & facili negotio dilui possunt, e. g. quod, quae de causis difficultatis sacrarum litterarum disseruit, sententiam nostram de scripturae sacrae perspicuitate, euerant; quod regulae istae, quas praescribit, hermeneuticae, magnam partem ex patribus sint desumptae, ceterae autem parum tutaе, & quae reliqua sunt eiusdem generis; tandem tamen fateri cogitur, si FLACIUS praedictis Lutheranismi opinionibus non fuisset imbutus, quibus inductus in adplicatione aberrauit, magna cum laude eum hoc argumen-

gumentum pertractatum fuisse; *hiflor. crit. vet. testam. lib. III. cap. XIII. p. 430.* 431. FLACIO iungimus WOLFG. FRANZIVM, cuius tractatus theologicus nouus & perspicuus, de interpretatione sacrarum scripturarum maxime legitima, multorum approbatione exceptus, quantum prodit Wittebergae an. 1708. 8. Ad duas autem cuncta reuocat regulas, quatum altera scripturam sacram in ipsis fontibus, seu linguis originalibus legendam suadet; altera cohaerentiae, seu nexu sermonis, qua antecedentia & consequentia, diligentem considerationem commendat. Et huic quidem multum tribuit, nec sine ratione, modo & reliqua subsidia hermeneutica non negligantur. Eumque in finem cum assidua scripturae sacrae lectio sit necessaria; de modo legendi sacra biblia, priusquam ad ipsam tractationem accedat, commentatur. Regulis autem istis, rite expositis, centum quinquaginta duo exempla, seu dicta difficiliora subiicit, quae secundum istas regulas explicat atque illustrat. Accedat nunc etiam SAL. GLASSIVS noster, cuius philologiae sacrae, qua totius sacro-sanctae veteris & noui testamenti scripturae, tum stylus & literatura, tum sensus & genuinae interpretationis ratio, expenditur, libri quinque, tum alias, tum & cum praefatione mea Lipsiae an. 1713. 4. editi. Nimirum liber primus & secundus generalia de sacrae scripturae stilo & sensu complectitur, cui subiuncta est oratio de linguae ebraeae necessitate & utilitate; tertius & quartus grammaticam sacram, & quintus rhetoricam sacram exhibet. Ad data denique in editione Lipsiensis an. 1705 est eiusdem auctoris logica sacra. Certum hocce opus tum a nostratibus, tum ab exteris laudatum est, vt ad eius commendationem aliquid adiungere superuacuum foret. Conferendus THOM. CRENIUS animaduersio. philog. & hiflor. tom. I. cap. IV. §. II. p. 58. & cap. VI. §. VIII.

p. 109. Non errauero, si dixerim, trium viros hosce FLACIVM, FRANZIVM, GLASSIVM, in hocce doctrinae genere principatum tenere, & cuncta ita exhausisse, vt, qui post eos hanc viam ingressi sunt, pauca dicere potuerint, quae ab iis dicta non sint. Laude interim sua defraudandi non sunt, qui post eos summam hermeneuticae sacrae, seu theologiae exegeticae praecepta tradiderunt, vt IO. CONR. DANHAVERVS, in hermeneutica sacra, itemque in idea boni interpretis & malitiosi calumniatoris; IO. GVIL. BAIIERVS, in compendio theologiae exegeticae, post auctoris obitum edito, AVG. PFEIFFERVS, in hermeneutica sacra, AVG. HERM. FRANCKIVS, in praedicationibus hermeneuticis, IO. HENR. MAIVS, in introductione ad studium philologicum, criticum & exegeticum, breui ac perspicua, in qua simul IO. Clerici ac critica, & Marci Meibomii nouum specimen biblicarum emendationum, & interpretationum, examinatur, subnexa eiusdem reperito examini historiae criticae textus noui testamenti Ricb. Simonis; VAL. ERN. LOESCHERVS, in breuiario theologiae exegeticae, legitimam scripturae sacrae interpretationem, nec non studii biblici rationem succincte tradente &c. in cuius part. II. cap. I. historiam quoque theologiae exegeticae breuiter exhibet; alique; ne quid de iis dicam, qui in locis suis theologicis, vt IO. GERHARDVS noster, & aliis scriptis, doctrinam de interpretatione scripturae sacrae simul attingunt. Omnibus autem dubiam hic palmam reddidit IO. IAC. RAMBACHIVS, in institutionibus hermeneuticae sacrae, variis observationibus, copiosissimisque exemplis biblicis illustratis, in quibus plene, perspicue, solide, cuncta, quae sacrarum litterarum interpretem instruere possunt, complexus est. Proderunt cum praefatione mea lenae 1723. 8. Iungere adhuc iuuabit ANDR. IVL. DORNMEIERI philolo-

lologiam biblicam, Lipsiae anno 1713. 8. editam, in qua inter alia ostendit, quam ex qualibet fere eruditionis parte vtilitatem scripturae interpret capere queat.

Ex romanensibus **SANCTES PAGNI-NVS**, Lucensis, ordini praedicatorum adscriptus, *isagogen seu introductionem ad sacras litteras* edidit, Lugduni 1528. 4. **FRANC. SIXTVS** Senensis, *bibliothecae sanctae lib. III.* equidem de arte exponendi sacro-sancta volumina agit; ipsa tamen haecce eius *bibliotheca* scriptis potius istis, quae historiae theologiae exegeticae lucem adfundunt, de quibus deinceps dicemus, adnumeranda est. Sic & **NICOL. SERARIUS**, **IAC. BONFRERIUS**, **ALPHONSVS SALMERON**, **IO. STEPH. MENOCHIVS**, **IAC. TIRINVS**, alique, in suis *praelequiis* seu *prolegomenis* scripturae sacrae, vel librorum, quos commentariis suis illustrarunt, plerumque hancce de scripturae sacrae interpretatione doctrinam attingunt; etsi alia quoque, quae huius loci non sunt, haud raro admisceant. Idem, tamen quaedam recte moneant; dum tamen ecclesiae suae hypothecibus addicti sunt; talia simul tradunt, quae a recto tramite lectores auertunt, tantum abest, ut veram ac genuinam viam ad sacras litteras, prout decet, intelligendas, pandant, quaeque adeo bene ab illis dicta euerunt, certe obstant, quo minus fructum inde percipere queant. Exemplo regularum hermeneutarum, quas recentiori aetate **AVG. CALMETVS** praescripsit, hoc demonstravi in praefatione, **IO. IAC. RAMBACHII** institutionibus hermeneuticae sacrae praemissa. Inter reformatae ecclesiae theologos praecipue **ANDR. RIVETVS** hic occurrit, cuius quippe *isagoge seu introductio generalis ad scripturam sacram veteris ac novi testamenti*, Lugduni Bataurum an. 1627. 4. edita, celebrari solet. Et agit quidem in ea de scripturae interpre-

tatione, praesertim *cap. XIV. seqq.* cum primis tamen in controuersias cum pontificiis se diffundit; cumque *cap. IX. seqq.* de variis scripturae sacrae versionibus disserat; illis etiam adnumerandus est, qui historiae theologiae exegeticae inferuiunt, de quibus nunc ex instituto dicemus.

** Non vnus itaque sunt generis, qui hic in censum veniunt scriptores. Quidam enim ipsius textus originalis historiam illustrant, alii versionum, rursus alii commentariorum in scripturam sacram, notitiam suppeditant; nonnulli denique aut omnes haec partes, aut quasdam simul complectuntur. Nos praecipuos ita enarrabimus, ut simul, ad quam quisque referendus sit classem, indicemus. Ex veteribus locum hic inuenit **MARC. AVREL. CASSIODORVS**, cuius de *institutione diuinarum scripturarum* libros duos antea iam laudauimus. Id namque praecipue agit, ut veteris ecclesiae doctores, qui singulos scripturae sacrae libros commentariis suis illustrarunt, laudet; quamquam & alia deinceps subiungat. Possent hic etiam commemorari, qui libros scripturae sacrae recitant; sed de illis in sequentibus dicemus, cum de canone scripturae sacrae verba faciemus. Ad recentiores itaque, & quidem nostrates, si nos conferamus; primum se nobis offert **MICH. WALTHERI** *officina biblica nouiter adaperita, in qua perspicue videre licet, quae scitu cognitumque maxime sunt necessaria, de sacra scriptura in genere, & in specie de libris eius canonicis, apocryphis, deperditis, spurcis &c.* Tertia editio prodiit Wittebergae an. 1703. fol. quae licet tamquam emendata, & in aliquot locis aucta in inscriptione praedicetur; eam plurimis tamen mendis typographicis scaturere, viris doctis obseruatum est. Non autem auctor tantum de ipsis libris biblicis, eorumque auctoribus, sed & de praecipuis scripturae sacrae versionibus

nibus differit. ABRAH. CALOVIVS hic locum inuenit ob *criticum sacrum biblicum*, in quo de *sacrae scripturae auctoritate, canone, lingua originali, fontium puritate, ac versionibus praecipuis, imprimis vero vulgata latina, & graeca septuaginta interpretum*, fufe copioseque verba facit. Edigio altera prodit Wittebergae anno 1673. 4. Huic si iungantur eiusdem auctoris *praeloquium generale ad libros sacri codicis*, itemque *prolegomena seu praefationes*, quas singulis libris scripturae sacrae in *biblis suis illustratis* praemisit; pauca in hocce argumento supererunt, quae ille non attigerit. CHRIST. KORTHOLTI de *variis scripturae editionibus tractatus theologicohistorico philologicus*, quo de *textu diuinorum litterarum originario, diuersis eius translationibus, & celebrioribus operibus biblicis fufe agitur* &c. Kiloni an. 1686. 4. Lucem adspexit. Constitutum illi initio fuit, ea dumtaxat sub examen reuocare, quae ROB. BELLARMINVS cardinalis, eiusque *πρωτοκλ.* IACOB. GRETSERVS & VIT. ERBERMANNVS, Iesuitae, de *variis scripturae editionibus disputarunt*; deinde autem, vt plenior euaderet tractatio, de *versionibus orientalibus nonnulla addidit*, quas BELLARMINVS non attigit. De *versionibus itaque scripturae sacrae praecipue in hocce opere auctor doctissimus agit*; cumprimis autem *cap. X. & seqq.* de *vulgata latina fufe differit*, eiusque *auctoritatem recte a protestantibus impugnari, contra pontificios euincit*. Quam difficile sit, adcuratam omnium scripturae versionum notitiam tradere, ipsemet agnoscit, dum in *praefatione* lectorem ita adloquitur: *unum te volo rogatum amplius, ne scilicet iniquum te statim praebes cenforem, si quando, vbi de versionibus biblicorum vulgaribus ago, non semper rem acu tetigi (ecquis enim adeo esset lynceus, vt in argumento tam vario, & vbi aliena saepius fide oportet niti, nihil ipsum fugeret?) sed candide*

mecum communices, de quibus tibi, quam mihi, hic constat rectius. Extat etiam eiusdem KORTHOLTI de *canone sacrae scripturae dissertatio*, Kiloni 1669. 4. Nec alienus prorsus ab hoc loco est eiusdem de *lectione biblicorum in linguis vulgo cognitis, deque sacris publicis idiomate populari peragendis, commentarius*, Ploenae 1692. 4. Summatim omnia, quae ad ipsum textum originalem, itemque *versiones spectant*, ceteraque quae huius loci sunt, complexus est AVG. PFEIFFERVS, in *critica sacra, de sacri codicis partitione, editionibus variis, linguis originalibus, & illibata puritate fontium, interpretatione scripturae legitima, nec non eiusdem translatione in linguas totius vniuersi, de masora & kabbala, tanmude denique & alcorano*; Dresdae anno 1680. 8. Nonnulla huius argumenti capita exhibet IO. HENR. MAIVS, in *dissertationibus quatuor sectellionibus, de inspiratione librorum sacrorum, de eorumdem in arcam repositione, de canonis consignatione, & denique de versione germanica Lutheri*; Francofurti & Wezlarum 1690. 8. Veteris speciatim testamenti rationem habuit LAVR. FABRICIVS, in *partitionibus codicis ebraei, in quibus per quatuor sectiones, quibus biblia ebraea doctioribus diuisa, omnia abstrusiora textibus sacris adiecta, explicantur; marginalia & finalia innotata varia enodantur, chronologia, nomina librorum & virorum secundum Ebraeos, & summae singulorum librorum diligenter tractantur, prophetarum vitae, tempus officii, & quot annos ante Christum quilibet vixerit, breuissime monstrantur* &c. Prodiierunt primum Wittebergae an. 1610. 4. & tum alias, tum & in THOM. GRENII thesauro librorum philologicorum & historicorum reclusae sunt *tomo I. p. 219. seqq.* Pari ratione circa vetus solum testamentum occupatus fuit vir doctissimus IO. GOTTLÖB CARPZOVIVS, in *introduc. ad libros canonicos biblicorum veteris testamenti omnes* praef-

praecognita critica & historica, ac auctoritatis vindicias exponente, Lipsiae anno 1721. 4. In ea non tantum cuncta, quae de singulis codicibus ebraei libris sacris observatu digna sunt, adcurate diligenterque persequitur, ita, ut atheorum simul, hominumque profanorum circa eos obiectionibus obuiam eat; sed commentatores etiam in eosdem enarrat, immo *part. I. cap. I.* eos, qui vniuersam scripturam sacram commentariis suis illustrarunt, recenset. In praefatione autem nonnullos, qui in eodem argumento ingenii periclitati sunt vires, laudat, deque iis sententiam suam pronuntiat. Fuisse etiam de scriptoribus sacris veteris testamenti agit *GEORG. SERPILIVS*, in *personalibus*, ut vocat, seu *vita Moysi, Iosuae & reliquorum ad Daniele* usque, qui vltimus est; in quibus non quidem copiam rerum, sed selectum ac ordinem viri docti, ipseque *CARPZOVIVS*, desiderant. Sed de hisce iam dictum, cum de scriptoribus historiae ecclesiasticae veteris testamenti verba faceremus. Nouo testamento hac ratione laborem suum studiumque consecrauit vir itidem eruditissimus celeberrimusque *IO. GEORG. PRITIVS*, in *introductione in lectionem noui testamenti, in qua, quae ad rem criticam, historiam, chronologiam, & geographiam pertinent, breuiter & perspicue exponuntur*; Lipsiae an. 1704. 12. Recutia est haecce *introductio*, omnibus, qui ad noui testamenti lectionem accedere cupiunt, commendanda, ibidem an. 1722. vid. *IO. CLERICVS biblioth. anc. & mod. tom. XXII. part. I. artic. II. p. 52. seqq.* Eorum, qui commentariis, aut adnotationibus, scripturam sacram illustrarunt, notitiam suppeditat *IO. FRID. MAYERVS*, in *bibliotheca biblica, siue dissertationum de notitia auctorum, pontificiorum, reformatorum & Lutheranorum, immo & Iudaeorum, qui in sacram scripturam commentarios scripserunt, decade*, cuius editio altera produiit

Frankfurti & Lipsiae an. 1709. 4. Cum autem vir ille doctissimus opus hocce ad finem non perduxisset; quae illi deerant, supplere voluit *CAR. ARNDIVS*, in *bibliotheca beati Mayeri biblica, eaque continuata, hoc est, instructione isagogica, eaque historico-critica de notitia auctorum Lutheranorum, eorumque optimorum pariter ac selectissimorum, qui vel generales in omnes, aut certe plerosque sacri codicis libros scripserunt, commentarios, vel speciales in singulos librorum sacrorum libros &c.* Rostochii an. 1713. 4. Atque *MAYERVS* quidem *dissertat. I. II. & III.* eos quoque indicat, qui ad eiusmodi scriptorum notitiam comparandam nos manuducunt, seu qui *catalogos commentatorum in sacram scripturam vulgauerunt*; cuiusmodi scriptores etiam recenset *CAROL. ARNDIVS*, in *praefatione*, libro iam laudato praemissa. Addendus omnino, qui non vno nomine locum hic sibi vindicat, *IO. CHR. WOLFFIVS*, utpote qui, in altera *bibliothecae ebraeae* parte non tantum de canone biblico, deque libris biblicis, diligenter praecipit, sed & eos, qui *introductiones in scripturam sacram, tum mnemonicas, tum historicas, tum criticas* dederunt, recenset, immo *p. 275. seqq.* eos etiam, qui interpretes ac commentatores scripturae sacrae enarrarunt, exhibet. Inter nostrates, qui scripturae sacrae commentatores generales & speciales indicarunt, praetermittendus non est *IO. CAROL. POETIVS*, ob *bibliothecam portatilem exegetico-biblicam, hoc est, syllogem commentariorum omnium in vniuersa biblia tam generalium quam specialium &c.* Lipsiae anno 1703. 8. de qua tamen quid censendum sit, exponit *CAROL. ARNDIVS l. c. p. 8. seqq.* *ALEXAND. ALEXAND.* in ea omnes desiderant. Commendandus itaque potius *THEOPH. ALETHAEVS*, ut vir quidam doctus vocari voluit, qui dum *solidam illustrationem, seu gründliche Erleutering der dinnckelsten Oerter vnd Streine* des

des Anstossens alien und neuen Testaments, per partes edidit, simul subiunxit einen ausführlichen Bericht von denen commentariis und Auslegern der heiligen Schrift; qua in relatione de praeceptis auctoribus, qui scripturam sacram, aut certos eius libros commentariis suis illustrarunt, haud perfectorie agit. Prodiit operis istius hucusque *tomus*, quantum mihi constat, *quinque*, vt quilibet *tomus* duodecim partes, & relationem de commentariis quibusdam, complectatur.

Ad romanae ecclesiae addictos dum progredimur, primum se nobis offert FRANCISCVS SIXTVS Senensis, ob bibliothecam sanctam, ex praeceptis catholicae ecclesiae auctoribus collectam & in octo libros digestam; sed de ea iam ex instituto diximus, libri I. cap. III. ad §. XXII. Addenda, quae de SIXTO hocce disserit IO. FRID. MAYERVS, in bibliotheca biblica differtat. I. §. I. p. 1. seqq. vbi tandem de eo ita pronuntiat: Nos in SIXTO improbamus, quod interpretes a commentatoribus, edita ab ineditis, quae hodie supersunt, a deperditis, expositionem partis alicuius libri, a iusto commentario, non distinguat, illorum, qui a romana curia abeunt, suam tamen ecclesiae & pietatem & industriam in explicandis scripturae oraculis, probarunt, nullam prorsus faciat mentionem. RICH. SIMON de eodem verba faciens, quamuis, inquit, non plane in critica sacra exercitatus fuerit, in eo tamen opere, plus quam in quouis alio, & summa eruditio, & subactum indicium cum magna libertate coniuncta, adparent; hislor. crit. vet. test. lib. III. cap. XVII. p. 457. ANT. POSSEVIN institutum in adparatu eius sacro latius patet, siquidem non tantum scripturae sacrae interpretes & commentatores, sed & alios cuiuscumque generis libros theologicos recenset, hinc & de eo iam dictum est lib. I. cap. III. ad §. XXII. Quod idem in bibliotheca sua selecta lib. II. p. 114. seqq. praeceptos scriptu-

rae commentatores recenset, itidem iam obseruatum lib. I. cap. I. ad §. II. NIC. SERARIVS, IAC. BONFRERIUS, alique, qui suis in scripturam sacram, & eius quosdam libros praeologia seu prolegomena praemittere solent, quosue antea iam laudauimus, praeter doctrinam de scripturae interpretatione, etiam ea, quae ad historiam, aut textus originalis, aut versionum, spectant, delibare solent. Quemadmodum autem hoc plerumque ab aliis longe fit adcuratius; ita praeiudicatis ecclesiae suae opinionibus praepediti, non semper, quae vera, quaeue recta sunt, perspicere possunt. PETR. DAN. HVETIVS in praestantissimo demonstrationis euangelicae opere, tum alias, tum & Parisiis an. 1679. fol. edito, & deinceps non semel recuso, de libris biblicis veteris testamenti, eorumque auctoribus erudite disserit, vt simul BEN. DE SPINOZA, THOM. HOBBSII, & ISAACI PEIRERII obiectiones diluat, subinde tamen & ipse ecclesiae suae placitis inhaeret. RICH. SIMONIS circa hocce opus conatum ipsemet HVETIVS hunc in modum enarrat: Postquam venit opus nostrum in manus hominum, contulit se ad Michaeletum librarium Richardus Simonius, in voluminum cum aliorum omnium, tum praecipue ad res ecclesiasticas pertinentium, tractatione & diiudicatione criticus longe peritissimus, si ingenio suo moderari sciuisset. Demonstrationem ille meam calculo suo adprobare se, palam professus, eam quoque duxit velle se in epitomen contrahere. Gausus sum crimino vehementer, contigisse mihi egregium cogitationum mearum cognitorem, & spectatorem, in huiusmodi commentationibus longo vsu subactum, qui scriptiorem meam susceperet reduendam in breuiorem formam, qualem a multis desiderari sciebam; atque eum sibi laborem imponeret, ad quem demittere mentem meam nullo modo possem, vt velut foetum eundem bis parturirem.

Verum

*Verum longe alia agitabat animo Simonius, interpolare enim, recoquere, dissecare membratim, & ad vsus suos cogitabat adcommo-
dare librum meum, & suum plane facere. Quae cum intellexissem, rogavi per Michae-
lem, mea omnino ne attingeret, suis se con-
tineret; in commentar. de rebus ad eum per-
tinentibus lib. V. p. 283. Non alieni quo-
que ab hoc loco sunt eiusdem HVTII de in-
terpretatione libri duo, quorum prior est, de
optimo genere interpretandi, aliter de claris
interpretibus. Editio tertia lucem adspexit
Lipsiae an. 1683. 8. Enimuero dum in
posteriori libro claros interpretes recenset;
de variis quoque scripturae interpretatio-
nibus praecipit. Vestigia HVTII, quae
ipsius textus sacri praecipue historiam, pres-
sit CLAVD. FRASSENIVS, in *disquisiti-
onibus biblicis*, Parisiis an. 1682. 4. editis,
quae operis integri totum primum con-
stituunt, vti secundum *disquisitiones biblicae
in pentateuchum*, ibidem an. 1705. 4. euul-
gatae. Certe ex HVTII *demonstratione
euangelicae* eum plurima exscripsisse, NAT.
ALEXANDER, vt se ob crimen plagii, a
FRASSENIO sibi obiectum, vlcisceretur,
adseruit, in *vindicis dissertationis suae de
vulgatae scripturae sacrae versione*, seu *anti-
critica*, quae inserta est *historiae eius eccle-
sasticae*, & quidem *dissertationibus sacc. IV.
num. XL. p. 402. seqq.* Litis huius iam su-
pra facta est mentio, *cap. praeced. ad §. V.
LVDOV. ELL. DV PIN* *dissertatio
praeliminaris, siue prolegomena in biblia,
gallice scripta*, & Parisiis primum edita,
recusa sunt Amstelodami anno 1701. 4.
Duobus constant tomis, quorum prior ve-
tus, posterior nouum testamentum com-
plectitur. In priori de canone scriptu-
rae sacrae, deque eius auctoritate, porro
de libris veteris testamenti, de textuebraco,
de pentateucho samaritano, de graecis,
aliisque veteris testamenti versionibus,
itemque de stilo & sensu scripturae sacrae,
deque variis modis eam interpretandi; in*

BVD. ISAGOGE.

posteriori autem de auctoritate, & canone
librorum noui testamenti, de libris ipsis,
eorumque auctoribus, de textu graeco, de
versionibus, diuisione, tandemque & de
libris apocryphis noui testamenti disserit,
immo & de gentiliu monumentis, quae
pro veritate christianae religionis adlegari
solent, quaedam subiicit. Fusius itaque &
copiosius in hisce *prolegomenis* exponit,
quae iam breuiter de eodem argumento
dixerat, in *dissertatione praeliminaris, de au-
thoribus librorum biblicorum*, tomo I. *nouae
biblioth. scriptor. eccles.* praemissa. Non
equidem nescio, sinistra quorundam iudi-
cia *dissertationem* hanc *praeliminarem*,
vt reliqua viri huius scripta, expertam esse;
negari tamen nequit, eum omnia, quae de
hocce argumento tradi ac disputari solent,
plene & admodum perspicue exhibere, tan-
tumque vbique animi candorem demon-
strare, quantus ab homine, romanae eccle-
siae sacris addicto, expectari potest. Quae-
dam etiam, quae *dissertationi* huic *prae-
liminari* pariter ac ipsi *bibliothecae nouae
scriptor. ecclesiastic.* obiecta fuerunt, diluit
in *responsione ad obseruationes in bibliotheca
scriptorum ecclesiasticorum; tomo sexto
subiecta*. Inter eos, quorum censuras DV-
PINIVS expertus est, eminet RICHAR-
DVS SIMON, qui reliquis omnibus dubi-
am in hacce eruditionis parte, palmam
reddere voluit. *Historia eius critica vete-
ris testamenti* gallice lucem primum vidit,
Parisiis an. 1678. Vix autem prodierat,
cum omnia eius exempla Parisiis supprime-
rentur, censorum istorum iudicio aeternis
consepelienda tenebris; at euentu, vt fieri
solet, plane contrario. Eo enim audius
quaesita, non tantum recusa aliquoties, sed
& in linguam latinam a NAT. ALBERTO
DE VERSE conuersa est, parum quidem
felicitate, iudice ipsomet SIMONE, ob va-
rios eosque grauissimos admissos errores.
Editio quinta, quae Roterodami an. 1685.
4. prodit, praecedentibus praeferenda, vt

V u u u u u u

pote

pote quae non tantum adcurator, & ad primam Parisiensem adornata, sed & praefatione apologetica, obseruationibus criticis & commentationum quarumdam, quibus *historia* haecce *critica* occasionem dedit, accessione et locupletior. De reliquis editionibus, vt & aliis quibusdam obseruatu dignis, legendus IO. CHRISTOPH. WOLFFIVS *bibliothec. ebr. part. II. lib. I. sect. I. pag. 31. seqq.* De aduersariis autem, quos SIMON ob *παράδοξα* varia, operi huic inserta nactus est, deque scriptis, quae iis opposuit, in sequentibus dicemus. Progressus vero RICH. SIMON etiam est ad nouum testamentum, & gallicana lingua edidit primum quidem *historiam criticam textus noui testamenti*, Roterodami 1689. 4. tum *historiam criticam versionum noui testamenti*, ibidem 1690, & denique *historiam criticam praecipuorum commentatorum noui testamenti*, ibidem 1693. In hisce omnibus autem, licet ingenio suo interdum plus, quam decet, indulgeat; multa tamen etiam eruditionis haud vulgaris eum edere specimen, apud omnes in confesso est. Idem de reliquis eius scriptis, in quibus haud raro, quae ad hocce argumentum spectant, attingit, censendum, vti sunt: *epistolae selectae*; *bibliotheca critica*; item *noua bibliotheca selecta*, & alia. Commemorari hic etiam possent SCIPIONIS SGAMBATTI *archiuorum veteris testamenti libri tres*; sed de iis iam dictum, cum de historia ecclesiastica veteris testamenti verba faceremus ad caput. praeced. §. III. De CHERVINI A. S. IOSEPHO *bibliotheca criticae sacrae*, circa omnes fere sacrorum librorum difficultates, itemque de IOSEPHI MARIAE TORRE *institutionibus ad verbi Dei scripti intelligentiam*, legendus IOAN. GOTTL. CARPZOVIVS, in praefatione, introductioni eius ad libros canonicos *biblorum veteris testamenti* praemissa. Nefas autem esset hic praetermittere IAC. LE LONG, cuius *bibliotheca sacra, seu syllabus*

omnium ferme sacrae scripturae editionum ac versionum, secundum seriem linguarum, quibus vulgatae sunt, notis historicis & criticis illustratus, adiunctis praestantissimis codicibus manuscriptis, Parisiis primum lucem adspexit anno 1708, deinde vero CHRIST. FRID. BOERNERVS, theologus Lipsiensis eruditissimus, totum opus cum additamentis suo loco in noua hac editione collocatis, recensuit, & castigauit, nouis praeterea editionibus, versionibus, codicibus, manuscriptis, notisque auxit, Lipsiae 1709. 8. Et ita quidem longe meliori facie *bibliotheca* haecce *sacra* adparuit, quam cum primum ederetur. Interim & alteram operis huius partem, quae nouitiam auctorum, qui scripturam sacram, vel aliquam eius partem illustrarunt, exhibet, elaborauit, quacum & prior recusa fuit. Atque ita tandem prodit *bibliotheca sacra*, in binos syllabos distincta, quorum prior, qui iam tertio auctior prodit, omnes siue textus sacri, siue versionum eiusdem, quauis lingua expressarum, editiones, nec non praestantiores manuscriptos codices cum notis historicis & criticis exhibet: posterior vero continet omnia eorum opera quouis idiomate conscripta, qui hucusque in sacram scripturam quidpiam ediderunt, simul collecta, tum ordine auctorum alphabetico disposita, tum serie sacrorum librorum, &c. Parisiis anno 1723, duobus tomis in fol. Nimirum ad alterum istum tomum quod attinet, in eo primum secundum litterarum seriem exhibentur omnes, qui quacumque ratione aliquid ad scripturam sacrae illustrationem, aut explicationem contulerunt, scriptaque ipsa indicantur. In quibus tamen non sine ratione interdum maiorem *explicationem* desideres. Certe dum auctori doctissimo placuit, pag. 656. & mei mentionem facere, scripta quaedam mihi tribuit, quae a me profecta non sunt. Quare si BOERNERVS aliquis ad huncce etiam tomum accederet, & eum auget ac emendaret; tum demum eximii quid de hocce opere

opere sperare liceret. Postquam autem in priori tomi huius posterioris parte auctores ipsos cum eorum scriptis exhibuit; in altera parte primum sistit eos, qui tractatus isagogicos in sacram scripturam ediderunt, deinde eos, qui tum vniuersam scripturam sacram, tum singulos eius libros, commentariis aut adnotationibus illustrarunt. Sola autem indicat nomina, cum si ea in priori parte euoluantur, reliqua inde discisci queant. *Appendix* denique operi huic subnexa *grammaticus & lexicographus ad usum linguarum orientalium & graecae novi testamenti* complectitur.

Reformatae ecclesiae doctorum ut insignia prorsus in theologia exegetica sunt merita; ita nec defuerunt inter eos, qui historiam eius commentationibus suis illustrarent. SIXTINVS AMAMA in *antibarbaro suo biblico* de textu originali codicis sacri, deque eius versionibus, speciatim septuaginta interpretum, & vulgata, multa tradit, quae huius loci sunt. Prodiit primum Francquerae 1628. 4. & libro quarto, ac aliquot dissertationibus auctior ibidem 1656. Cum auctor eos, qui linguarum scripturae originalium studium contemnunt, pro barbariei patronis ac defensoribus reputet, idcirco librum huncce *antibarbarum* inscripsit; vid. ADR. BAILLETVS *des savyres personnelles &c. tom. II. p. 315.* Quanta sint IO. HENR. HOTTINGERI in philologia orientalem merita, nemo ignorat. Cumque in scriptis suis hinc inde attingat, quae huic instituto inferuiunt; praecipue tamen huic comparatus est thesaurus eius *philologicus*, seu *clavis scripturae*, vt pote in qua praeter alia de variis bibliorum exemplaribus, fontium ebraeorum integritate; scripturae accidentibus, partibus, distinctionibus, sensu, & commentariis; de targumim seu paraphrasibus chaldaicis, syriacis, arabicis, persicis, samaritanis, graecis, latinis, de masora, kabbala &c. agit, ut ipsa inscriptio nos conducet. Edi-

tio secunda priori auctior & emendatior prodiit Tiguri an. 1659. 4. BRIANI quoque WALTONI non temere cuiquam ignotum nomen est, nisi qui ipsa *biblia polyglotta Londinensis*, eius maxime studio euulgata ignorauerit. Hisce autem *adparatum biblicum, chronologico-topographico-philologicum* praemisit, qui deinceps seorsim exculus est Tiguri anno 1673. fol. In eo praeter tractatus varios, eosque integros doctorum quorundam virorum, vt LVDOV. CAPPELLI *chronologiam sacram*, EDOVARDI BREREWOODI *de ponderibus & pretiis veterum nummorum*, aliosque eiusdem generis, ipsius WALTONI exhibentur *prolegomena*, de linguarum natura, origine, diuisione, de litteris siue characteribus, de lingua ebraica, de bibliorum editionibus praecipuis, de eorumdem versionibus, de variantibus in scriptura lectionibus; ceterisque ad eundem scopum collineantibus. Multa in hisce erudite tradi, & egregie prorsus disputari, negari nequit; etsi quaedam etiam admixta sint, quae non omnibus probantur. Ipse IOAN. HENR. HEIDEGGERVS, qui editioni *adparatus* huius Tigurinae praefationem praemisit, fatetur certe, inquit, in hoc ipso *adparatu passim nonnulla admixta esse*, quibus integritas fontium & scripturarum certitudo nonnihil labefactari queat, veluti cum hypotheser neotericarum de corruptione fontium, versionum quarundam supraoriginalis scripturas praerogatiua, punctorum vocalium nouitate &c. alicubi adoptantur, & aequo pertinacius retinentur. Sane LVDOV. CAPPELLI placitis in textum originale scripturae sacrae iniuriis cum nimis addictum fuisse, ut tamen sibi vbique non constet, aliis quoque viris doctis obseruatum est. Mirum itaque non est, RICH. SIMONTI, eadem quippe chorda oberranti, huncce WALTONI *adparatum* valde placuisse. Licet enim varia more suo in eo desideret; mirifice tamen eundem laudat, atque WALTO-

NVM omnes eos, qui ante eum eiusmodi quid adgressi erant, multum superasse, pronuntiat. Satis egregio iudicio eum praeditum fuisse, ait, ut praestantiores in hoc argumento auctores seligeret, fatisque idoneum, ut praediuicatas plerorumque protestantium opiniones euitaret. Causam praecipuam in eo quaerit, quod WALTONVS partibus episcopaliū in Anglia fuerit additus, qui ut in aliis, ita in hocce quoque capite propius ad romanenses accedant, quod scripturae sacrae veteris quoque ecclesiae doctorum auctoritatem atque traditionem adiungant, hinc & pro textus originalis integritate non tam acriter pugnent, quam reliqui protestantes; in *hist. crit. vet. testam. lib. III. cap. XXI. seqq. pag. 481. seqq.* Sed & alibi passim WALTONI RICH. SIMON meminit. IOANNES autem HENR. HEIDEGGERVS, quem editioni Tigurinae *apparatus WALTONI praefationem* praemisisse, antea diximus, hic etiam in censum venit, ob *enchiridion biblicum legationis*, quippe in quo non tantum analysin generalem singulorum veteris & noui testamenti librorum, ac capitulum argumenta exhibet, sed & de libri cuiusque auctore, summa, scopo, chronologia, partitione summatim praecipit, quin & interpretes & commentatores, subnectit. Prodiit Tiguri anno 1681. 8. & non semel deinceps recusum est. In quibusdam, praesertim interpretum, seu commentatorum, enarratione, nonnulli *incommodum* desiderant. Eum namque quosdam laudare commentarios, qui nusquam exstant, certe iis auctoribus illos tribuere, a quibus profecti non sunt, exemplis quibusdam docet THOMAS CRENIVS, *animaduersion. histor. & philolog. part. II. cap. IV. pag. 101. seqq.* Sic inter eos, qui pentateuchum ex nostratibus illustrarint, refert METTINGERVM & NAZENIVM, *lib. I. cap. II. p. 40.* Sed aut METTINGERVM aut NAZENIVM quidquam in pentateuchum scripsisse, se

inuenire potuisse negat CRENIVS. Ego quidem IOAN. METTINGERI *harmoniam viriusque testamenti* a quibusdam laudatam, vidi; hanc vero si HEIDEGGERVS innuat, non tamen METTINGERVS inter eos, qui speciatim pentateuchum explicarunt, referri poterat. Interim utriusque & METTINGERI & NAZENII inter eos, qui in pentateuchum scripserunt, haud dubie HEIDEGGERVM incaute sequutus, meminit IO. CAROL. POETIVS, in *bibliotheca portatili exegerico-biblica, pag. 25.* Illustrando HEIDEGGERI *enchiridion*, SALOM. VAN TIL opus *analyticum, comprehendens introductionem in sacram scripturam ad Io. Henrici Heideggeri enchiridion legationis*, Traiecti ad Rhenum an. 1720. duobus tomis in 4. editum, inseruire, existimare poterat, qui solam inscriptionem considerauerit. Sed in toto saltem *tomo priori* vix vllam *enchiridii* istius rationem habet, analysinque librorum biblicorum, ad quam praecipue opus hocce comparatum est, ab ea, quam HEIDEGGERVS tradidit, plane diuersam exhibet. In *posteriori* autem *tomo* pressius HEIDEGGERI vestigiis insistit, quaeue ab eo recte dicta sunt, confirmat, aut maiori luce perfundit, quae perperam, ipsius quidem iudicio, corrigat atque emendat, quae denique omissa, supplet, in analysi autem aliam itidem, aut plane nouam viam ingreditur. Ad Anglos, ex quorum gente WALTONVS fuit, ut reuertamur, commendandus nobis maxime adhuc venit HVMFR. HODIVS, ob *libros quatuor, de biblicorum textibus originalibus, versionibus graecis & latina vulgata*, Oxonii anno 1705. fol. euulgatos. Nimirum cum ISAAC. VOSSIVS pseudo-ARISTAEAE *bisforiaeque LXX interpretum*, quae sub eius nomine exstat, patrocinium magno conatu in se suscepisset; HVMFR. HODIVS librum aduersus istam ARISTAEAE *bisforiam* composuit, editum Oxonii anno 1684. Hunc vero cum VOSSIVS in

in responsione, quam ad finem adpendicis observationum in Pomponium Melam attenuit, iterum excepisset; HODIO inde enata est occasio, adcuratori studio, ampliorique deductione idem argumentum pertractandi, idque in opere antea memorato praestitit. Licet autem in libro primo contra historiam pseudo-ARISTEAE, & in secundo de versionis LXX interpretationem veris auctoribus, eamque conficiendi tempore & ratione disputet; in tercio tamen historiam, quam vocat, scholasticam textuum originalium, versionisque graecae LXX dictae, & latinae vulgatae exhibet, qua ostenditur, qualis fuerit singulorum auctoritas, per omniam retro saecula, & textus originales maximo in pretio semper habitos fuisse; in quarto denique de reliquis versionibus graecis, aliisque editionibus antiquis disserit, simulque breuem, sed plenam ac luculentam historiam canonis scripturae sacrae, lectorum oculis animisque offert. Vt autem ad textum originale, versionesque graecas, ac latinam vulgatam, huc HODIO spectat labor; ita eorum praecipue, qui scripturam sacram commentariis illustrarunt, notitiam, ex eadem Anglorum gente dare voluit GUIL. CROWAENS, in *elencho scriptorum in scripturam, tam graecorum, quam latinorum, in quo exhibentur eorum*

genus, patria, professio, religio, librorum tituli, volumina, editiones variae, quo tempore claruerint, vel obierint, elogium item aliquot virorum clarissimorum; quibus omnibus praemissa sunt sacra biblia, partesque biblicorum varii linguis, variis vicibus edita, Londini aa. 1672. 8. Parum autem felicitur eum munere suo functum, viris doctis obseruatum est. Ceterum liber iste, inquit IOAN. FRID. MAYERVS, etsi non leuem industriam laboremque testetur auctoris, neque methodus adspicienda esse videatur, minime tamen meretur adcuratoris elogium, quod ei tribuit Mabillonius, longaeque verius est Richardi Simonis iudicium, qui lib. III. *hisor. critic.* p. 125. edit. latin. nomine auctoris praeterito, illum perstringit, parumque adcuratum esse, adfirmat. Certe innumeris magnisque (si auct) erroribus &c. in *bibliotheca biblica* dissertat. III. cap. I. p. 35. 36. Idem & aliorum suffragiis confirmat CAROL. ARNDIVS, in *bibliotheca Mayeri biblica continuata*, proem. pag. 6. Atque hi, ni fallor, praecipui sunt, qui historiae theologiae exegeticae inferuire possunt. Omnes recensere animus non fuit. Reliquos etiam ex iis, qui eiusmodi scriptorum notitiam ex instituto tradunt, quosue antea laudauimus, cognoscere licet.

§. III. Atque ad ipsum textum originale quod attinet, libri primum tum canonici veteris testamenti, horumque auctores, tum apocryphi in censum veniunt. * Nec negligenda, quae de lingua originali librorum veteris testamenti, deque litteris ebraicis, de punctis vocalibus, eorumque antiquitate, vt & de textus integritate, disputari solent. ** Cum primis & variae codicis sacri veteris testamenti editiones obseruatu dignae sunt. ***

* Vt in historia ipsius codicis sacri, & quidem veteris testamenti, rite proficiamus; initio de ipsis, quos complectitur, libris, eorumque auctoribus, nos sollicitos esse oportet. Plurimum enim ad veritatem pariter ac diuinam auctoritatem scri-

pturae sacrae in tuto collocandam, refert, vt certi simus, quemlibet sacrae scripturae librum ab eo auctore scriptum esse, a quo scriptus esse dicitur. Quanam autem via incedendum sit, vt hoc certo cognoscamus, summam iam me expositum in *institut. theol.*

log. dogm. lib. I. c. II. ad §. X. p. 128. Licet autem in hocce argumentoviri quidam doctissimi, quos antea laudauimus, ex instituto, & magna cum laude versati sint; iuuabit tamen praecipua quaedam paucis delibare momenta.

Quemadmodum primus scriptorum sacrorum Moyses est; ita etiam de eo maxime disputari solet. Non disquiram nunc, an fuerit scriptor omnium primus? Sufficit nobis, quod inter scriptores canonicos & *900. ab hac* omnium primus fuerit. Nec enim rationibus firmis innituntur, qui Moysen scriptorem omnium primum perhibent. Fieri enim potuit, ut iam ante eum quaedam litterarum monumentis sint consignata, quae hodie non amplius existant. Legenda GVL. SALDENI *disseratio de scriptore primo*, quae prima est libri *primi otiorum, eius theologicorum p. 2. seqq.* Adenda, quae ipsemet ea de re disputaui in *hist. eccles. vet. testam. tom. I. per. II. sect. I. ad §. XI. pag. 540. seqq.* Quod si scripta quaedam ante Moysen existerunt; cum tamen perierint, non constat, quanam ea fuerint. Hoc certum, non fuisse *Subrausa*, quorum nullum umquam periit, aut perire potuit. Supposititia enim ista scripta Adami, Henochi, Noachi, Abrahami, nunc non moramur; cum quid de iis censendum, iam pridem expositum sit ab aliis. Conferendus PETR. LAMBEIVS in *prodomo histor. literar. lib. I. cap. III. & IV.* De libro Henochi copiose & erudite disserit THOMAS BANGIVS, in *caelo orientis exercit. I. quaeft. V. pag. 16. seqq.* Speciatim huc etiam pertinet testamentum illud duodecim patriarcharum, filiorum Iacob, quod *tomo I. spicilegii sui sanctorum patrum & haereticorum* inseruit IOAN. ERNEST. GRABIVS, qui & in praefatione, ei praemissa, quid de illo censendum sit, pluribus exponit. Sed tum de hisce, tum de reliquis eiusdem generis scriptis ipsemet passim in *historia ecclesiastica veteris testamenti*

verba feci, ubi & eos laudaui, qui plura de iis suppeditant. Oranium diligentiam superauit TO. ALB. FABRICIVS, dum quidquid ex iis superest, aut vlla ratione ad eorum nouitiam spectat, magno studio collegit, & cuncta adnotationibus illustrauit, in *codice pseudepigrapho veteris testamenti &c.* Hamburgi anno 1713. 8. cui & alterum volumen deinceps addidit, ibidem anno 1723. 8.

Sunt vero nonnulli, qui omnino Moysen reuera istorum librorum, qui sub eius nomine in sacra scriptura existant, esse auctorem, inficiati sunt. Id sane, nescio maiorine impietate, an impudentia egerant THOM. HOBBSIVS, *Leuiath. part. III. cap. XXXIII.* auctor *systematis praedamitici*, siue IS. PEIRERIVS, & qui impietate ac stultitia omnes superat, BEN. DE SPINOZA, in *tractatu theologico-politico de libertate philosophandi cap. VIII.* Nimirum cum SPINOZA in libro hispanica lingua concinnato, atque *apologia pro Spinozae a iudaismo apostasia* inscripto, scurrilia sua contra auctoritatem veteris testamenti commenta effutisset, amicorum autem suasu premere monstrum istum foetum constituisset; illa nihilominus *tractatui suo theologico-politico*, rectius licet, postmodum infarcire, fumosque suos lumini ostundere, ausus est, obseruante SALOM. VAN TIL, in *atrio gentium omnibus infidelibus aperto &c. pag. 5.* Sed hisce omnibus, qui Moysen pentateuchi auctorem esse, negari conati sunt, speciatim & SPINOZAE, abunde satisfecerunt, PETR. DAN. HVETIVS *demonstr. euangel. prop. IV. p. m. 254. seqq.* FRID. SPANHEMIVS *histor. ecclesiast. vet. testam. p. m. 260. seqq.* item p. 330. *seqq.* HERM. WITSIVS *miscellan. sacr. part. I. lib. I. cap. XIV.* PETRVS ALLIXIVS in *considerat. rational. librorum sacrae scripturae ad veritatem religionis christianae demonstrandam*, ex gallicana lingua in germanicam translata, *part. I. cap. V. p. 32. seqq.* SAL. VAN TIL loco

loco iam citato, & ex nostratibus IO. GOTTL. CARPZOVIVS in *introduc.* ad *libros canonicos biblior. vet. testam. part. I. c. III. §. II. p. 38. seqq.* alibique, quibus & addendi, quos laudat IO. CHRISTOPH. WOLFFVS *biblioth. ebr. part. II. lib. I. sect. II. p. 63. seqq.* Consultare & iuuabit, quae ipsemet hac de re dixi *bist. ecclesiast. vet. testam. tom. I. per. II. sect. I. ad §. XI. p. 540. seqq.* Integrum SPINOZAE systema, quod ad labefactandam scripturae sacrae auctoritatem diuinam construxit, adcurate exhibet IO. MVSÆVS noster, in *dissertat. de libertate philosophandi*, quam SPINOZAE opposuit §. IV. qui & in sequentibus solidissimam eius refutationem subiunxit. In partes autem impietatis suae SPINOZA vocare non dubitat doctissimum Iudaeorum magistrum ABRAH. ABEN ESRA, utpote qui itidem Moesen pentateuchi non crederit esse auctorem; licet suam hac super re mentem prodere ausus non sit; in *tract. theologico-polit. &c. cap. VIII. p. 104.* Hoc certum, ABRAHAMVM huncce ABEN ESRA argumenta quaedam suppeditasse SPINOZAE, quibus sententiam suam exornauit; obseruante hoc etiam PETRO DAN. HVTETIO *demonstrat. euangel. prop. IV. p. m. 258.* & GVIL. SALDENO in *notis theolog. lib. I. exercit. II. §. VI. p. 25.* Non procul a SPINOZA, eiusque commentis abesse videtur RICH. SIMON. In eo certe proxime ad illum accedit, quod Moesen vniversi pentateuchi auctorem esse, diuersis licet hypothesebus innixus, neget. Iura namque seu leges, in pentateucho occurrentes, a rebus gestis, seu historiis, quae in eo narrantur, discernit, & illarum auctorem esse Moesen, largitur, harum autem non item. Nimirum iam antiquissimis temporibus, in bene constitutis rebus publicis, praesertim apud gentes orientales, scribas publicos fuisse introductos, qui res notatu dignas, ad rempublicam spectantes, litteris consignarent, & earum documenta

in tabulariis conseruarent. Moesen itaque, in aula aegyptiaca educatum, rerumque ciuiliu satis peritum, in prima reipublicae israeliticae origine itidem scribas eiusmodi publicos constituisse, a scribis priuatis, qui plerumque commodi sui causa tantum scribant, multum distinctos. Hosce scribas *prophetas* dictos esse, contendit, indeque rationem arcessit, cur maxima pars librorum historicorum scripturae sacrae apud Iudaeos hodie adhuc *prophetarum* nomine veniat, quia scilicet a scribis publicis, seu *prophetis* istis, fuerint compositi. Eosdem itaque scribas historicarum quoque rerumque gestarum in libris Moisaicis auctores esse; cumque dicatur: *Moses scripsit, quae ei Deus iusserat*, sensum esse: *Moses per scribas publicos scribi fecit, quae ei Deus iusserat.* Habuisse porro eos potestatem, non tantum suorum temporum acta colligendi, sed actis etiam, a praecessoribus suis collectis, addendo, detrahendo, immutando, prout expedire putabant, nouam quasi formam inducendi. Atque hinc plurimarum istarum, quas circa textum sacrum contigisse putat, variationum, e. g. circa nomina propria, rationem arcessit, idque fusius explicat *bist. crit. vet. testam. lib. I. cap. III. & IV.* Cum vero acta ista scribarum publica non omnibus paterent; hinc epitomas ab aliis ex iis congestus, ac populo, ceu regulam fidei & vitae, traditas fuisse, adicit; quae epitomae diuersis temporibus varie a variis prophetis interpolatae, ac glossatae illustratae, *canonicae* adpellatae fuerint, & codicem istum sacrum, quem hodie habemus, constituent. Moesen vero totius pentateuchi auctorem non esse, probare adnjcitur *cap. V. & VI.* rationesque secus sententium, speciatim Iudaeorum, diluere conatur. Atque istud quidem totius systematis, quod SIMON extruendum sibi sumit, est fundamentum; quod tamen, quam infirmum, quamue lubricum sit, nemo non intelligit; vnde

unde & ad illud euertendum multis verbis opus non est. Nec enim vilo idoneo argumento probauit, aut probare potuit, apud Ebraeos eiusmodi scribas publicos existisse, aut eos prophetarum venisse nomine. Prouocat equidem ad testimonium FL. IOSEPHI. Sed si quis paullo adcuratius expendat, quae IOSEPHVS lib. I. *contra Apionem* p. m. 1036. tradit, cum sententiae SIMONIS plane refragari, deprehendet. Primo namque pentateuchum diserte ipsi Mosi tribuit. *Horum ergo, inquit (librorum) quinque quidem sunt Moyses, qui natiuitates continent, & humanae generationis traditionem habent, vsque ad eius mortem.* Tum porro addit: *A morte vero Moyses vsque ad Artaxerxem Persarum regem, qui fuit post Xerxem, prophetae suorum temporum res gestas conscripserunt, in tredecim libris.* Vbi cum per prophetas scribas publicos intelligere, ne per somnium quidem alicui in mentem venire poterat. Viros enim *Symonides* cum hac voce designare, res ipsa docet. De reliquis tandem subiungit: *Reliqui vero quatuor, hymnos in Deum & vitae humanae praecepta noscuntur continere.* Manifestum itaque, scribas publicos, quales SIMON sibi finxit, apud IOSEPHVM non occurrere; multo minus eum sacrorum librorum compositionem illis tribuere. Legenda, quae de hocce IOSEPHI loco dissentit LVD. ELL. DV PIN in *dissertat. praelimin. in biblia lib. I. cap. I. §. III. pag. 6. seqq.* Illud autem de scribis publicis *αρχιδόξοι* cum SIMON fundamenti loco poneret; hinc & libros biblicos veteris testamenti a scriptoribus illis sacris, quibus tribuuntur, profectos, negaret, & hac ratione ipsam scripturam sacrae *διασκευασίας* labefactaret; praeterea de punctorum vocalium nouitate, de textu ebraeo corrupto, & per versiones antiquas corrigendo, deque traditionis in vero scripturae sacrae sensu adsequendo necessitate, similibus talia traderet, quae non omnibus

placebant; mirum non est, quod multos nactus sit aduersarios, atque censors. Primus, qui contra eum in aciem prodit, fuit CAROL. MARIA DE VEIL, ex Iudaeo christianus, & verbi diuini in Anglia minister, cuius *epistola ad Robertum Boyle*, vna cum *responsione SIMONIS*, vtrique gallice scripta, subiuncta est editioni *historiae criticae vet. testam.* quae Koterodami an. 1685 prodit, p. 549. seqq. Cum primis autem VELIVS hoc SIMONIS adsertum impugnauit, nihil plane in religione christiana certum esse, nisi scripturae sacrae adiungatur traditio. Quae SIMON recesserat, iterum repulit in *epistola ad Maimbergium equitem*, Londini an. 1685. 4. Sequutus est ezech. SPANHEMIVS, maioremque ingenii & eruditionis ad hoc certamen secum attulit adparatum, in *epistola ad amicum*, quae itidem cum *responsione SIMONIS* subiuncta est editioni *hisor. crit. vet. testam.* antea memoratae p. 565. seqq. Non sine ratione autem SPANHEMIVS pronuntiat, per principia ista SIMONIS; non modo protellantium, sed & latinae & graecae ecclesiae, totiusque adeo religionis christianae fundamenta concuti, atque labefactari. Cum etiam SIMON ISAAC. VOSSIVM, versioni LXX interpretum plus, quam decet, tribuentem, in *hisor. critic. vet. testamenti* perstrinxisset; hic sibi deesse noluit, sed *responsionem* edidit ad *obiectiones nuperae criticae sacrae*. Ad hancce exceptit, sub nomine theologi cuiusdam Parisiensis latitans, SIMON, in *castigationibus ad opusculum Isaaci Vossii de oraculis Sibyllinis, & eiusdem responsionem ad obiectiones nuperae criticae sacrae*, quae additae sunt *disquisitionibus criticis de variis per diuersa loca & tempora bibliorum editionibus*, editis Londini anno 1684. 4. Anno etiam sequenti 1685 Edimburgi prodierunt RICH. SIMONIS *opuscula critica aduersus Isaacum Vossium*, quae easdem *castigationes* iam memoratas continent, & ex *disquisitionibus* istis criticis,

itidem iam laudatis, excerpta, aduersus eundem VOSSIVM. Non ergo mirandum, quod & hic ad pugnam redierit, prodireque in lucem iusserit *ad iteratas Simonii obiectiones responsionem*; cui rursus SIMON, adsumto HIERONYMI LE CAMVS nomine, obuiam iuit, in iudicio de nupera *Isaaci Vossii ad iteratas Simonii obiectiones responsione*, Edimburgi 1685. 4. Sed ne tum quidem sibi tacendum putauit VOSSIVS, quin potius in *responsione ad tertias Simonii obiectiones* cum hocce aduersario suo congressus est. Prima atque secunda VOSSII *responsio* cum eiusdem *commentatione de Sibyllinis*, aliisque, quae Christi naturalem praecessere, oculis, subnexa est eiusdem *variarum obseruationum libro*, Londini an. 1685. Responsio autem *tertia*, seu *ad tertias Simonii obiectiones* cum *ad pendice obseruationum eius ad Pomponium Melam*, Londini prodit anno 1686. 4. cui etiam adiuncta est PAVLI COLOMESII *ad Henricum Iustellum epistola*, gallice scripta, in qua se itidem contra SIMONIS, effusas ab eo in ISAAC. VOSSIVM laudes aegre ferentis, criminationem defendit, varias tamen simul subiungit obseruationes, quibus se SIMONIS *historiam criticam* non tam refutaturum, quam illustraturum proficitur. Hisce, quos hactenus commemorauimus, SIMONIS aduersariis accesserunt adhuc auctores libri: *sentimens de quelques theologiens de Hollande &c.* id est, *iudicia theologorum quorundam Hollandiae*, de Richardi Simonis *historia critica veteris testamenti*, inscripti, qui IO. CLERICVS, & NAT. ALB. DE VERSE esse perhibentur, quamquam praecipue IO. CLERICO tribui solet. Prodiierunt ista iudicia Amstelodami. 1685. 12. Multa autem eorum auctores SIMON concedunt, quae alii non aequae facile concesserint, e.g. de punctorum vocalium nouitate, de textus ebraei corruptione, eiusque per versiones antiquas emendatione instituenda, & quae alia sunt

BVD. ISAGOGE.

eiusdem generis. Quod ad sententiam SIMONIS de modo collecti ex annalibus, per scribas publicos summa fide conditis, inque publicis monumentis adseruati, pentateuchi, attinet, eam sacrae aduersarii historiae ex II. *paralip. XXXIV. 15.* probare adnituntur. Cum enim ibi legatur, librum legis, postquam diu latuisset, tempore Iosiae regis rursus in templo inuentum; annales eiusmodi publicos in vsu non fuisse, inde concludunt; siquidem hi quotidie euolui, pluraque ex iis, quam ex ipso legis libro, peti potuissent. Quando de auctore pentateuchi quaeritur, in eo cum SIMONE amici conspirant, Moysen totius pentateuchi auctorem non esse, Christumque & apostolos, libros pentateuchi tamquam Moysi adlegando, vulgari Iudaeorum opinionem se adcommodasse; sed nec Esram eius auctorem esse concedunt, quin potius adlata amici coniectura, Bethelanum illum sacerdotem II. *reg. XVII. 18.* virum nec Samaritanis suspectum, nec Iudaeis, siue solum, siue aliorum aduocata opera, quinque illos libros antiquis, seu samaritanis, exarasse characteribus. Obuiam iuit hisce auctoribus, speciatim IO. CLERICO, quem praecipue horum iudiciorum auctorem esse, existimat, RICH. SIMON, sub prioris DE BOLLEVILLE nomine latitante, in *responsione ad librum, qui inscribitur: iudicia quorundam theologorum Hollandiae, de historia critica veteris testamenti*, gallice scripta, editaque Roterdami anno 1686. 4. cui eodem anno eademque lingua IO. CLERICVS iterum opposuit *defensionem iudiciorum quorundam theologorum Hollandiae, de Richardi Simonis historia critica veteris testamenti, contra responsum prioris Bolleuillani*, Amstelodami anno 1686. 8. RICH. vero SIMON, adsumto iterum prioris BOLLEVILLANI nomine, *epistolam de inspiratione librorum sacrorum*, gallice itidem scriptam, in lucem emisit, cum *responso ad librum, qui inscribitur: defensio iudiciorum*

X x x x x x

quo-

*quorundam theologorum Hollandiae &c. Roterdami an. 1687. 4. Qua in epistolaetiam EZECH. SPANHEMIVM, CLAVD. FRASSENIVM, atque LVD. ELL. DV PIN, perstringit. Atque haec quidem historiae certaminis istius praecipua sunt momenta. Haud exiguus equidem illorum est numerus, qui, etsi non ex instituto, oblata tamen occasione, commenta ista SIMONIS profligarunt; sed eos recensere omnes, non permittit nostri consilii ratio. Ad IOANNEM autem CLERICVM quod attinet, cum is intellexisset, suam de auctore pentateuchi sententiam multis displicuisse; eandem reuocavit, Mosenque pentateuchi auctorem fassus est, & copiose probavit in *dissertatione de scriptore pentateuchi, Mose*, quae inter eas, quas *commentario suo in pentateuchum* praemisit, tertia est.*

De reliquis libris sacris veteris testamenti, & quidem historicis, quanam SPINOZAE, itemque SIMONIS, vt & eorum, qui *theologorum Hollandiae* nomine iudicia sua, super SIMONIS historia critica exposuerunt, sit sententia, ex iis, quae hucusque diximus, facile coniciere licet. Diversam enim quamvis ingrediantur viam; ad vnum tamen eundemque omnes tendunt scopum, qui est, scripturae sacrae diuinam labefactare auctoritatem. Eo minus vero, vt, ad commenta istorum hominum aut recensenda, aut refellenda, ad singulos libros biblicos descendamus, necesse est; quod hoc iam factum est ab aliis, quos antea laudauimus. Generatim tamen adhuc quaedam obseruare non abs re fuerit. BENEDICTVS nimirum DE SPINOZA, cum omnes ingenii vires intendisset, vt probaret, libros historicos veteris testamenti ab iis non esse scriptos, a quibus vulgo scripti esse creduntur; tandem eorum ad paralipomena vsque conscriptionem non tantum Esrae tribuit, sed eum quoque perfunctorie admodum atque indiligenter ea

in re versatum, audacter non minus quam impudenter pronuntiat; in *tractatu theologico politico &c. cap. IX. p. 115. Nec adeo procul hinc discedit THOM. HOBBSIVS Pentateuch. cap. XXXIII. p. 179. Immo & RICH. SIMON; dum ex sua hypoth. si libros, quos hodie habemus, veteris testamenti historicos, ex scribarum, quos fingit, publicorum commentariis excerpitos, contendit, haud obscure ab Esra id factum, innuit; *hystor. crit. vet. testam. lib. I. cap. I. p. 4. Omnes isti praesidium ali-quod sententiae suae in commento isto de pentateucho, ceterisque scripturae sacrae, qui ea aetate exstabant, libris, tempore captiuitatis babylonicae deperditis, & ab Esra ex adflatu diuino restitutis, inuenire sibi videntur, cuius origo ex libro IV. Esrae cap. XIV. v. 21. seqq. repetenda, quodue nonnullis romanae ecclesiae additis non displicet. Verum quarti huius Esrae libri nullam prorsus hodie esse auctoritatem, constat inter omnes; recteque ex ipsis romanensibus IVL. BARTOLOCCIVS obseruat, non posse eum recipi, nisi simul putidissimas ludaeorum admittere velimus fabulas; in *bibliotheca rabbinica magna part. I. p. 239. Immo PETR. DAN. HVETIO auctor eius homo male & inepte fraudulentus* audit; *demonstrat. euangel. prop. IV. p. 264. Prouocare equidem nonnulli, qui libros sacros in captiuitate babylonica deperditos aut combustos, & ab Esra restitutos esse, nobis persuadere volunt, ad patres quosdam, seu veteris ecclesiae doctores, solent, vt IRENAEVM, CLEMENTEM Alexandrinum, IO. CHRYSOSTOMVM, auctorem *synopsos scripturae*, quae inter opera ATHANASII exstat, aliosque. Verum nonnullis eorum, vt IRENAEO atque CLEMENTI Alexandrino, perperam hanc sententiam tribui, luculenter a me demonstratum in *hystor. eccles. vet. resst. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 1025. Ad reliquos quod attinet, qui ita loquuntur,****

tur, ut dubitari nequeat, quin fabulae, ab auctore libri *IV Esrae* proditae, habuerint fidem, non est, quod illorum quemquam magnopere moueat auctoritas, siquidem veteris ecclesiae doctores in eiusmodi rebus decipi facile possunt, & sapientius deceptos esse, exploratum est. Hinc & qui ex ipsis romanensibus, cautiore reliquis, prudentioresque sunt, ut **ROB. BELLARMINVM** lib. II. de verbo Dei, cap. I. **PETR. DAN. HVETIVM** demonstrat. euangel. prop. IV. p. 264. **NAT. ALEXANDRVM** histor. eccles. vet. testam. aetat. mundi VI. dissert. IV. p. 338. seqq. aliosque hanc de libris sacris deperditis, atque per *Esram* restitutis, fabulam, magno consensu reiicere, a me iam l.c. p. 1026. obseruatum est; vbi & plures, qui hac de re consuli possunt, laudavi.

Inter libros metricos, ut vocari solent, seu poeticos, primus est *Iobi*; de quo, vti & ipso *Iobo* multa omnino inter viros doctos disputari solent. Condiscere ea cum primis licet ex **FRID. SPANHEMII** historia *Iobi*, seu, ut plenius inscribitur, de antiquitate & obscuris historiae *Iobi*, quae operum eius iunctim editorum, tomo II. exstat, lib. I. p. 1. seqq. Atque is statim ab initio seu cap. I. solide illos refellit, qui nullum unquam *Iobum* existitisse, autumant, totaque eius historiam in drama aliquod, seu figmentum poeticum conuertunt. Eandem sententiam beato **LVTHERO** nostro a **ROB. BELLARMINO** & **NAT. ALEXANDRO** operperam tribui, iam obseruatum in *histor. eccles. vet. testam. tom. I. per. I. sect. I. ad §. XVI. p. 364.* De aetate *Iobi* licet iudem mira inter viros eruditos sit dissensio; in eo tamen accuratiores fere consentiunt, cum ad tempora patriarcharum referendum esse, adeoque *Mose* esse antiquiorem, ut **SPANHEMIUS** docet l.c. cap. VIII. & IX. Non magis de libro *Iobi*, quis eius auctor sit, inter se conueniunt. Ab ipso equidem *Iobo* cum

conscriptum esse, existimat **IO. DE PINEDA praefat. comment. in. Iob. p. 7. seqq.** sed eiusmodi nititur rationibus, quae hoc vix alicui persuaserint. *Mosen* eius auctorem esse, probare voluit **PETR. DAN. HVETIVS, demonstrat. euangel. prop. IV. p. 376.** Pari ratione & beatus **IO. GERHARDVS** noster, *Iobum* lingua arabica historiam suam utcumque adnotasse, adserit, & prima istius libri rudimenta tradidisse, *Mosen* vero cum, ut hodie est, lingua ebraea elaborasse; in *exegefi loci de scriptura sacra, §. CXXXVII.* **IO. HARDVINVS** autem pro *Salomone* pugnat, in *chronolog. vet. testam. p. m. 533.* Alii aliter de auctore huius libri sentiunt, vti ex **GEORG. SERPENTII** *personalibus*, quae vocat, *Iobi*, intelligere licet, cap. I. Mihi iam pridem placuit sententia **FRID. SPANHEMII**, quam l.c. cap. XV. proponit, quamue & **HERM. WISTIVS** sequitur, *miscell. sacr. part. I. lib. I. cap. XVI. §. XXVIII. p. 176.* ab ipso forte *Iobo* vel eius amicis lingua arabica aut syriaca conscriptos commentarios, *Iobi* fata & colloquia cum amicis continentes, ex quibus deinceps scriptor aliquis *Septuaginta*, quicumque etiam fuerit, librum hunc, quem hodie habemus, confecerit. Id testatus sum in *introduc. ad histor. pbi. Iob. Ebr. §. X. p. 34.* & in *histor. eccles. vet. testam. l. c. p. 367.* Reliqua de hoc libro legi possunt in **IO. GOTTL. CARPZOVII** *introduc. ad libros canonicos biblior. vet. test. part. II. cap. II. qui & §. XIII. p. 66.* profana **SPINOZAE** & aliorum de eo commenta explodit. Addendus **IO. CHRIST. WOLFFIVS** *biblioth. ebr. part. II. lib. I. sect. II. subsect. VI. p. 101. seqq.*

Ad psalmos quod attinet, non desunt, qui omnes omnino ab *vno Davide* compositos contendunt, vt praeter *Iudaeos* quosdam nonnulli ex veteris ecclesiae tum latinis, tum graecis doctoribus; ex illis quidem praecipue **AVGVSTINVS** de ciui-

tate Dei lib. XVII. cap. XIV. ex his autem EYTHYMVS ZYGABENVVS, in *praefat. in psalmos* apud STEPH. LE MOYNE *varior. sacror. tom. I. p. 172.* Taceo recentiores quosdam, qui idem sibi persuaserunt. Sed hi non minus ac illi errant, qui Dauidem nullius plane psalmi auctorem esse, sed aliorum solum, vt Adami, Abrahami, Moysi, collegisse hymnos, existimant; quae nonnullis ebraeae gentis magistris tribuitur sententia. Recte sentiunt, qui psalmos illis tribuendos, quorum prae se ferunt nomina, arbitrantur; nisi quod in quibusdam illi commemorentur, quibus ad canendum commissi sunt. Dubia, quae circa quosdam occurrunt, facili negotio expediti possunt, vt a me ostensum in *hiflor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. III. ad §. XXVI. p. 282.* vbi & de psalmis istis xxv qui sunt *hymni* dictum est. Plura autem de hisce omnibus dabunt THOM. GATAKERS, *aduersar. miscellan. lib. I. cap. X.* alique, quos ibidem laudaui. De collectione psalmodum viri docti itidem in varias abeunt sententias. Mihi illorum maxime placet, qui ab ipso Dauide initium collectionis factum, existimant, idque inde euincunt, quod psalmo LXXII haecce adiecta reperiatur clausula: *finiuntur orationes Dauidis filii Iesse*, cuius hunc sensum esse putant, quod hucusque collectio ipsius Dauidis processerit; continuatam deinde ab Asapho, aliisque viris sanctis, donec Esra vltimam ei imposuerit manum. Si enim obiciatur, inter psalmos, qui septuagesimum secundum sequuntur, occurrere, qui extra controversiam Dauidis sint; responderi potest, hosce psalmos a Dauide compositos, cum primam collectionem absoluisset. Eo redit sententia HVG. GROTII, in *adnot. ad psalm. LXXII. v. ult.* a qua nec alienus est THOM. GATAKERS *l. c. p. 234.* Singularia plane & de auctoribus & de collectione psalmodum commentus est PETR. DAN. HVERTI-

VS, quae fusius exposui, simulque sub examen reuocaui, in *hiflor. eccles. vet. testam. l. c. p. 284. seqq.* Theologorum Hollandiae, aut si mauis, IO. CLERICI, in *iudiciis de historia critica veteris testamenti Richardi Simonis p. 226.* incaute SPINOZAM sequentium, & cum eodem adfrentium, Dauidem in psalmis *causa, inficium, & longe aliud cogitantem, praedictiones protulisse, temeritatem castigauit* IO. HENR. MAIVS in *dissertationibus sacris, in quibus selectiora veteris testamenti oracula secundum seriem locorum theologicorum explicantur &c. loco I. cap. II. §. XXII. p. 41. seqq.* & in *selectioribus dissertationibus quatuor de scriptura sacra, diss. I. §. V. p. 12.* Cum autem psalmi cum in finem fuerint compositi, vt decantarentur, hinc & qua stilum ac dicendi genus ad musicam sint accommodati; occasio inde oritur viris doctis, cum de psalmis agunt, de musica quoque & poesi veterum Ebraeorum, commentandi; quamquam de vtraque pauca nobis comperta sint. Inter eos, qui de musica veterum Ebraeorum, immo & de poesi ex instituto scripserunt, laudandus maxime SAL. VAN TIL, cuius liber de *poesi & musica veterum*, lingua germanica, qua Francofurti anno 1706. 4. prodiit, inscribitur: *Dicht-Sing- und Spiel Kunst, sowohl der Alten, als ins besondere der Hebreer, durch neugierige Vntersuchung der Antiquitæten aus ihrer vorigen Dunkelheit wieder aufgeklähet &c.* De nominibus instrumentorum, aliisque, ad musicam veterum Ebraeorum spectantibus, & in psalmis occurrentibus, legere iuuabit THOM. GATAKERV *aduersarior. miscellaneor. lib. I. cap. X. p. 237.* Ad poeseos veterum Ebraeorum naturam, indolemque perferutandam ac detegendam, plurimi animum adiecerunt suum, sed successu parum prospero. FL. IOSEPHVS, Ebraeorum poësin ex poësi Graecorum aestimans, hexametram, pentametram, lyricaque carmina in sacro codice

codice sibi inuenisse visus est; *antiquit. iudaic. lib. VII. cap. X. p. 242.* in eamdemque sententiam ORIGENEM, EVSEBIUM, HIERONYMUM aliosque auctoritate sua pertraxit. SALOMON quidem VAN TIL existimat, hosce omnes non recte intellexisse IOSEPHUM, utpote qui, etsi *carminis trimetri & pentametri* mentionem faciat, non tamen pedum, sed cantus, seu melodiae mensuram respiciat, ita autem loquutus sit, ut ethnici, quid sibi vellet, intelligere possent; *de poësi & musica veterum part. II. cap. VI. p. 242.* Sed verba IOSEPHI mitiorem hanc explicationem non admittere, intelliget, qui ea paullo accuratius considerauerit. Recentiores quidam, cum eiusmodi carmina in sacro codice non deprehenderent, id inde provenire rati, quod poëtes ebraeae indoles iis ignota esset; ad eam inuestigandam omnes ingenii vires conculcunt. Omnium hac in re recensere conatus, nostri non fert instituti ratio. Dubiam reliquis reddidisse palmam visus est FRANC. GOMARVS, edita anno 1637 *lyra Davidica, seu noua ebraeae scripturae sacrae arte poetica*. Probauitque hicce eius labor se viris quibusdam doctissimis, IO. BVXTORFFIO, DAN. HEINSIO, aliisque: quemadmodum rursus aliis displicuit, qui regulas metri ebraei ab eo traditas ita comparatas esse obseruarunt, ut per eas quilibet sermo in metricum facili negotio conuertere possit. Id ex instituto ostendit LVD. CAPPELLVS, in *animaduersionibus ad nouam illam lyram Davidicam*, cui praeter alios adtipulatur SAL. VAN TIL *de poësi & musica vet. part. II. cap. VII. p. 241.* hoc solum improbens, quod acerbe nimis GOMARVM perstrinxisset. MARCI MEIBOMII metricae Ebraeorum arcanum, cum vltimis prophetarum, Ieremiae, Dauidae, Ezechiele conscriptum, & exinde omnibus ignoratum, sibi tandem innotuisse, iactitantis, deliria, castigauit IO. HENR. MAIVS, in *intro-*

duct. ad studium philologicum, criticum, & exeget. cap. VIII. & BRANDAN. HENR. GEBHARDI, in disquisit. de Metro Marci Meibomii. Et hi quidem, quos commemorauimus, alique, poësin metricam in antiquis Ebraeorum monumentis se inuenisse, aut inuenire posse, sibi persuaserunt; quam cum ibi frustra quaerit, alii crederent, de rythmica potius, aut rythmico-metrica cogitarunt. Placuit haec sententia praeter alios IO. CLERICO, qui & canticum Moysis, quo laudes Dei ob submersum in mari rubro Pharaonem celebravit *Exod. XV. &* alterum illud *Deut. XXXII. in notis ad haec loca* ita disposuit, ut versus *huit-tallutus* in iis obseruare liceat; placuit etiam BLASIO GAROFALO in *considerationibus de poësi Graecorum & Ebraeorum*, italice scriptis, & Romae an. 1707 editis. Cum vero & huic varia, eaque non exigui momenti, opponi queant; rectius, mea opinione, hic sapiunt, qui agnoscunt, de poësi veterum Ebraeorum nihil aliud dici posse, quam eam tum in stili sublimitate, tum in vocum quadam ad musicam accommodatione, constituisse; quorsum & tendunt, quae hac de re pronuntiat SAL. VAN TIL *l.c. lib. II. cap. VII. p. 247.* Summa haec est eorum, quae fufus de psalmis itemque de musica & poësi Ebraeorum disserui, in *hisor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. III. ad §. XXVI. p. 280. seqq.* xbi & plures, qui de iisdem agunt, laudauimus, quibus adhuc addendus IO. GOTTL. CARPZOVIVS, in *introduci. ad libros canonicos biblicor. vet. testam. part. II. cap. III. p. 86. seqq.* De libris Salomonis, genuinis, prouerbiis, ecclesiaste & canticis canticorum, speciatim aliquid monere, necesse non erit. Praecipua, quae de iis obseruatu digna sunt, iam attigi in *hisor. ecclesiast. vet. test. tom. II. per. II. sect. IV. ad §. XXXIII. p. 639. seqq.* reliqua dabit, quem iam laudauimus, vir doctissimus CARPZOVIVS *l.c. cap. IV. seqq. p. 153. seqq.* qui & SPINOZAE, RICH. SI-

MONIS, IO. CLERICI aliorumque in hocce libros insultus strenue repedit. Quae IOAN. CLERICVS, parum sobrie de tribus hisce Salomonis libris scripserat, refutanda quoque sibi fumsit HERM. WITSIVS, *miscellaneor. sacror. part. I. lib. I. cap. XVIII. §. XXX. seqq. p. 222. seqq.* De *kobeletib.* seu ecclesiaste Salomonis, itemque de *cantico canticorum*, lectu dignae sunt dissertationes IO. HENR. MICHAELIS, theologi Hallensis clarissimi, & de *prouerbiis* dissertatio CHRIST. BEN. MICHAELIS; quorum virorum doctissimorum & aliae existant de libris quibusdam biblicis dissertationes, exquisita conscriptae diligentia, meritoque commendandae; qui & in *prolegomenis*, singulis libris, in editione biblicorum ebraicorum Hallensis praemissis, quae huius loci sunt, tradiderunt. Adserta IO. CLERICI profana, de *cantico canticorum*, sub examen etiam reuocat IO. VAN DER WAYEN in *dissert. de vocab. Abys.* p. 120. *seqq.*

Superfunt libri, qui speciatim prophetici dicuntur, de quibus, vt & eorum auctoribus, iidem viri docti, qui de libris biblicis veteris testamenti agunt, consulendi sunt. Inter EPIPHANII opera exstat liber *περὶ τῶν προφητῶν πῶς ἔκρινεν, καὶ πῶς κέρται, de prophetis, eorumque obitu ac sepultura tom. II. p. 235. seqq.* Sed cum supposititiis adnumerandum esse, dudum viri docti obseruauerunt. Qui sub DOROTHEI Tyrii, quem saeculo quarto vixisse perhibent, nomine exstat liber, seu, vt alii vocant, synopsis, de *vita & morte prophetarum, apostolorum, ac discipulorum Christi*, fabulis atque commentis prorsus illepidis scatet; hinc nullius apud eruditos est auctoritatis. Exhibetur latine in *bibliotheca maxima patrum* *tom. III. p. 422. seqq.* graece autem atque latine, cum aliis eiusdem generis monumentis, eam libris *tribus de vita & morte Moysi* a GILB. GAVLMINO cum obseruationibus euulgatis, & Hamburgi anno 1714. 8. recens, subiunxit IO.

ALB. FABRICIVS. Incerti cuiusdam auctoris *synopsin prophetiarum* cum ADRIANI *isagoge sacrarum litterarum*, supra nobis iam commemorata, graece edidit DAV. HOESCHELIUS, quae adeo & *tom. VI. criticor. sacror. p. 23.* editionis, quae Francofurti ad Moenum prodiiit, exstat. Promittitur ibidem in syllabo auctorum, quos HOESCHELIUS HADRIANO subiecerit, alterius anonymi *synoptica historia de vita & obitu prophetarum*; sed ea ibi non inuenitur. Recentiorum, qui de prophetia & prophetis, tum generatim, tum speciatim egerunt, haud exiguus est numerus. Luculenter tamen admodum prae reliquis in hocce argumento versatus est HERM. WITSIVS *miscellaneor. sacror. part. I.* per integrum *librum primum*, vbi omnium prophetarum historiam exhibet. Nec laude sua defraudandus est DAV. KNIBBE, in *historia prophetarum, in quatuor libros distributa*, quae ex lingua belgica in germanicam translata, Bernae prodiiit 1709. 4. Succincte etiam & nerveose, simulque erudite de prophetis & prophetiis agit CAMPEGIVS VITRINGA, in *typo doctrinae propheticae*, qui eiusdem *hypotyposi historiae & chronologiae sacrae*, Francqueriae an. 1708. 8. editae, subnexus est. De reliquis conferendus IO. GOTTL. CARPZOVIVS, in *introduc. ad libros canonicos biblicorum veteris testamenti, part. III. cap. I. §. XXVIII. p. 84. seqq.*

Iam & de librorum canonicorum veteris testamenti collectione, seu canonis constitutione, aliquid dicendum est. RICH. SIMON hic iterum scribas suos publicos, quos & prophetas vocat, in scenam producit. Ab hisce enim antecessorum suorum monumenta, ex commentariis eorum publicis excerpta, & varia ratione immutata, collecta fuisse; vltimam vero collectionem factam, cum plerique istorum scribarum publicorum, seu prophetarum, iam diem suum obiissent, ab auctoribus ab his-

ce temporibus iam multum remotis. Illis nimirum, qui vltimam librorum veteris testamenti collectionem ab Esra factam, existimant, neutiquam suffragatur. Probabile tamen illi videtur, Iudaeos ex captiuitate babylonica reduces, commentariorum a scribis, seu prophetis illis compositorum, quemdam instituisse selectum, & partem eorum publicasse, reliquos in tabulariis adseruasse; prioresque *librorum canonicorum* nomine venisse. Qui quidem libri, cum diuersorum auctorum sint commentarii, frustra esse, qui connexionem, ordinemque, aut iustam temporis seriem in illis quaerat. Durasse porro scribarum istud officium ac potestatem, quamdiu Iudaeorum steterit respublica, mirumque adeo non esse, in collectione librorum canonicorum exstare libros, post Esram scriptos. Libros, post vltimam compilationem collectos, *apocryphos* dictos, forte quod synedrii auctoritate publica non fuerint comprobati. Cum vero deinceps ab ecclesia in numerum librorum canonicorum fuerint recepti; nefas esse, de diuina illorum dubitare auctoritate. Haec summa eorum est, quae de canonis veteris testamenti constitutione SIMON fusius edidit, *hist. crit. vet. testam. lib. I. cap. VIII. p. 55.* alibique. Quae tamen omnia, cum lubrico fundamento de scribis publicis superstructa sint, hoc labefactato atque euerso, sponte sua corrunt. Theologorum batavorum, aut si mauis, IO. CLERICI sententiam, priuatis piisque hominibus librorum sacrorum collectionem tribuentium, donec in synagogis cum libro legis reliqui quoque libri sacri praelegi inciperent, in iudic. super Simonii *hist. crit. vet. test. p. 216.* sub examen reuocauit IO. HENR. M A I V S, in *dissertationibus selectioribus quatuor de scriptura sacra, dissertat. III. cap. II. §. IV. p. 101.* Alii rursus, iique haud pauci, canonis, qua vetus testamentum, constitutionem, a *synagoga* illa magna, de

qua tam multa, tamque mirifica Iudaeorum magistri nobis narrant, deriuandam censent. Confessum nimirum huncce magnum, quem כנסת תורה *synagoga magna*, vocant, quemue a synedrio magno diligenter distinguunt, ab Esra institutum perhibent, eumque elogiis non inuidendis modo, sed commenta etiam, fabulasque redolentibus, cumulant. Eundem porro cxx constituisse viris, perhibent, secundum alios autem pauciores fuerunt. Non enim satis haec in re inter se conueniunt. Comuni vero consensu tres vltimos prophetas Haggaeum, Zachariam, Malachiam iis adnumerant; vltimum autem Simeonem iustum, sacerdotem summum, fuisse, autumant. Conferendus IO. BVXTORFVS *Tiberiad. lib. I. cap. X. p. 90. 92.* Inter plurima autem, eaque magni momenti, a viris istis *synagoga* magnae gesta, hoc quoque, si istis credimus, fuit, quod de colligendis libris sacris, atque rite disponendis, fuerint solliciti. Idque esse, quod dici soleat, restituisse viros *synagoga* magnae *coronam suae antiquitati.* Collecti vero sunt, vt porro autumant, qui iam tum exstabant, libri canonici, hisque aditi, qui nuptr, aut non ita pridem accefferant, Ieremiae vaticinia cum threnis, Ezechielis item, Danielis, Zachariae, & Malachiae, quibus Esra & Nehemias suos quoque ex adflatu diuino scriptos libros adiecerint. Plura de *synagoga* hacce magna, ex Iudaeorum scriptis diligenter collecta, dabunt IO. BVXTORFVS, *Tiberiad. lib. I. cap. X. & IV. BARTOLOCCIUS, in bibliotheca rabbinica magna, part. IV. p. 2. seqq.* Constitutum hac ratione canonem veteris testamenti, pro certo & explorato habet IO. HENR. HOTTINGERVS, *thes. phil. log. lib. I. cap. II. p. III.* Romanensibus ideo hac sententia placet, quod putant, se hoc patet ecclesiae facultatem, canonicam libris quibusdam tribuendi auctoritatem, vindicare posse. Fatetur autem PETR. DAN. H V E T I -

HVETIVS, solidis rationibus hucusque probatum non esse, Esram cum synagoga magna canonis conditorem extitisse, quas ipse primum excogitasse, & attulisse sibi visus est: *demonstrat. euangel. part. I. prop. IV. p. 467.* Alii vero, quidquid de synagoga illa magna dicitur, inter fabulas & inania Iudaeorum referunt commenta. Ita RICH. SIMON *hisor. crit. vet. testam. lib. I. cap. VIII. p. 52.* quem & hac in re sequuntur theologi, ut se vocant, Bataui, in iudiciis super historia eius critica &c. p. 198. Nec sine ratione Iudaeorum de synagoga ista traditiones in dubium vocantur. De eius enim institutione, quam Esrae tribuunt, nec in ipsius Esrae, nec in Nehemiae libro, nec in aliis monumentis fide dignis, quidquam legitur. Immo nec in duobus Esrae libris apocryphis, nec apud FL. ROSEPHVM ulla eius mentio. Talmudici primum eius meminere doctores, quorum ut alias in rebus historicis exigua fides est, ita in rebus. ab illorum aetate adeo remotis, multo adhuc minorem promerentur. Accedit, quod quaedam aperte falsa narrent, quae totam istam traditionem suspectam reddunt. Interim lubens concesserim, Esram, post solutam captiuitatem babylonicam, cum aliis quibusdam viris piis, id egisse, ut libri sacri, quosue ecclesia pro *scripturis* agnouerat, per captiuitatem babylonicam hinc inde forte dispersi, colligerentur, spurique, si qui irreperant, a genuinis discernentur, simulque curasse, ut in plurium vsu emendate describerentur. Si verum est, quod EPIPHANIVS in libro de ponderibus & mensuris cap. IV. innuit, quodue alij confirmant, libros, quos ecclesia iudaica pro canonicis habuit, in arca foederis fuisse repositos, reliquos inde exclusos; non est, quod de canonis collectione multum simus solliciti. Legenda IO. HENR. MAII *dissertatio de libris canonicis, in arca foederis reconditis*, quae inter

quatuor selectiores de scriptura sacra, secun-

da est, p. 51. seqq. Hoc certum, eos, qui ab ecclesia iudaica pro diuinitus inspiratis habebantur, suisque characteribus se tales demonstrabant, prioribus, quos a maioribus suis acceperant, fuisse additos, donec tandem eadem ratione liber Malachiae, seu vltimi ex viris *scripturis* veteris testamenti, reliquis adiceretur, & ita canon clauderetur. Alium enim modum canonem consignandi, ut fingamus, necesse non est. Legenda iterum IO. HENR. MAII *dissertatio de consignato canone scripturae sacrae*, quae inter *dissertationes* antea memoratas, tertia est, p. 85. seqq. Conferenda & quae de canone biblico erudite disserit IO. CHRIST. WOLFFIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. I. sect. I. §. II. seqq. p. 2. seqq. qui & §. V. p. 9.* eos laudat, qui de canone veteris testamenti ex insituto egerunt. Nonnulla ex iis, quae hucusque diximus, etiam attigimus in *hisl. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 987. seqq.*

Praeter canonicos etiam *apocryphi* veteris testamenti libri hic in censum veniunt. Hos nonnulli inde ita dictos putant, quod in *κρυπτα* arcula, siue armario iudaico, non fuerint repositi. Quod tamen longius petitur, licet res ipsa, cuius EPIPHANIVS meminit, ut antea iam obseruauimus, non plane reiicienda videatur. Rectius censent, qui a verbo *κρυπτον* *occulere, abscondere*, libros quosdam *apocryphos* adpellitatos, docent, quia sint *occulti, absconditi*, hoc est, non ea polleant auctoritate, nec in tam clara luce positi sint, quam alij, qui iis opponuntur. Qua ratione, quodnam inter canonicos & apocryphos libros intercedat discrimen, facile intelligitur. Veteres ecclesiae christianae doctores a libris canonicis *ecclesiasticos*, & ab his iterum *apocryphos* distinguebant. Ita sane RVFFINVS, per canonicos eos intelligens, qui & nobis hoc nomine hodie veniunt, per *ecclesiasticos* eos, qui

qui non quidem canonici erant, ob utilitatem tamen, quam ex eis haurire licet, in ecclesia legebantur. *Apocryphorum* autem nomine veniebant istiusmodi libri, quos canon sexagesimus apostolorum vocat *ᾠδαὶ καὶ ᾠδαὶ ψαλμοὶ ψαλμοὶ* falso inscriptos *impiorum librorum*. Dicitur hac de re copiosius *instit. theol. dogm. lib. I. cap. II. ad §. XXXII. p. 194. seqq.* Librorum apocryphorum veteris testamenti tres hodie constitui possunt classes. Ad primam referuntur liber *Iudith*, *sapientiae*, *Tobiae*, *Siracidis* seu *ecclesiastici*, *Baruchi*, primus & secundus *Maccabaeorum*, eum fragmentis quibusdam *Estherae* atque *Danielis*, itemque *oratio Manassae*. Hi libri cum apocryphi sint, & in canone quoque Ebraeorum non existunt; a pontificiis tamen pro canonicis habentur, eo, quod perperam sibi persuadent, ecclesias gaudere potestate, libro alicui canonicam tribuendi auctoritatem. Quem illorum errorem saepe tum nostrates, tum reformatae ecclesiae theologi, profligarunt; omnibus autem dubiam in hocce argumento palmam reddidit IO. RAINOLDVS, in opere amplo & erudito, & alibi nobis iam, prout meretur, laudato, quod inscribitur: *censura librorum apocryphorum veteris testamenti, adversum pontificios imprimis Robertum Bellarminum &c.* Oppenheimii anno 1611 duobus tomis in 4. Praecipuos ex hisce, librum scilicet *Tobiae*, *Iudith*, *orationem Manassae*, *sapientiam* & *ecclesiasticum*, graece & latine edidit vir doctissimus IO. ALB. FABRICIVS, Francofurti & Lipsiae anno 1691. 8. qui & in *prolegomenis*, quae iisdem praemisit, adcuratorem eorum notitiam suppeditat. Altera classis eos complectitur libros apocryphos, qui etiam a pontificiis pro talibus reputantur, & subinde nihilofecius quibusdam bibliorum editionibus adiungi solent, vt liber III. & IV. *Esrae*, III. *Maccabaeorum*, *psalmus CII.* appendix libri *Iobi*, & praefatio *threnorum*,

BVD. ISAGOGE.

de quibus legendus MICH. WALTHERVS in *officina biblica*, §. MCCCLXXXI. *seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS *bibliothec. graec. lib. III. cap. XXIX. p. 746. seqq.* vbi & de reliquis apocryphis agit. Conferendus etiam de hisce omnibus IO. CHRIST. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. I. sect. III. p. 192. seqq.* ipsemet etiam de iisdem passim in *hisor. eccles. vet. testam.* verba feci. Tertia denique classis ea monumenta complectitur, quae rectius *pseudopigrapha* vocantur, vt *testamentum duodecim patriarcharum*, *psalterium Salomonis*, & alia, quorum iam antea facta mentio, cum de scriptis, quae ante Mosen edita perhibentur, disputaremus, vbi & auctores, qui de iis consuli possunt, laudauimus.

** Linguam originalem librorum veteris testamenti ebraeam esse, paucis quibusdam locis, quae chaldaice scripta sunt, exceptis, neminem fugit. Quae autem de lingua ebraea, ipsiusque eius litteris, disputari inter viros eruditos solent, certe, quae prae reliquis obseruatu digna sunt, maximam partem supra iam delibauimus, *lib. I. cap. IV. ad §. VI.* Attigimus ibidem celeberrimam istam, de litteris Ebraeorum controuersiam, num, quas hodie ita vocamus, veteres illae & genuinae sint, an vero samaritanae potius? Notum namque est, esse viros doctissimos, qui sibi aliisque persuaderè adnituntur, litterarum characteres, quos hodie samaritanos vocamus, eos ipsos esse, quibus Moses & prophetae in libris suis conscribendis vsi sunt; eos autem, quos hodie ebraeos appellamus, chaldaeos potius, seu assyriacos esse, quos Iudaei, in captiuitate babilonica constituti, adumserint; a quibus tamen alii non minus ingenio & doctrina praestantes viri dissentiunt. Vtriusque partis rationes fuisse, & ni fallor, luculenter edisserui in *hisor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 997. seqq.* In-

Yyy yyy y

ter

ter argumenta, quae pro litteris samaritanis proferuntur, praecipuum momentum trahere videtur, quod nummi, siue sicli, inscriptionibus samaritico charactere gaudentes, suppeditant, quales ATHANAS. KIRCHERVS *tom. II. oedip. aegypt. part. I. pag. 94. seqq.* IO. HENR. HOTTINGERVS, *dissertat. de nummis oriental.* STEPH. MORINVS, *de lingua primaeva exercitat. II. cap. LX. pag. 258. seqq.* & qui omnium diligentissime hac in re versatus est, HADR. RELANDVS, in *dissertationibus quinque de nummis veterum Ebraeorum, qui ab inscriptarum litterarum forma, samaritani appellantur*; Traiecti ad Rhenum an. 1709. 8. editis, aliique exhibent. Sed bene est, quod hodie a viris harum rerum peritissimis euidētissime demonstratum, & in aprico positum est, nummos hosce diu post captiuitatem babylonicam cufos, & ad Hasmonaeorum aetatem referendos esse. Lululentet id HADR. RELANDVS in *dissertationibus citatis* euicit; ipseque huic sententiae suffragatur IO. HARDVINVS, in *chronologia vet. testam.* quae in *operibus eius selectis* exstat *pag. 600.* Speciatim a Simone, principe & summo sacerdote ludaeorum, in signum recuperatae libertatis, eiusmodi nummos cufos esse, probabile admodum, argumentisque minime contemnendis demonstrari potest. Quod si quaeras, cur Hasmonaei principes in nummorum istorum inscriptionibus litteris vsi sint samaritanis, cum ebraeo eo tempore apud ludaeos in vsu fuerint? non vna quidem ratione hinc se viri docti expedire conantur. Proxime forte ad verum accedunt, qui obseruant, litteras, quae in nummis hisce conspiciuntur, samaritanis quidem esse persimiles, nec tamen dissimiles plane iis, quae hodie ebraeae dicuntur, nonnumquam etiam tantum a se ipsis fere differre, quantum differunt ab ebraeis; indeque porro colligunt, non alias esse has litteras, quam ebraeas, sed tachygraphicas,

ex celeriori scribendi studio ortas. Ita vir celeberrimus VALENT. ERN. LOE-SCHERVS *de causis linguae ebraeae lib. II. cap. I. §. V. pag. 206.* Nec tamen contemnenda coniectura IOAN. HARDVINI, Simonem, principem ac pontificem iudaeorum, cum facultatem eudendi monetam impetrasset, & forte religione legis Mosai-cae Exod. XX. 4. quo minus ipse illud faceret, prohiberetur, exemplo tamen aliarum gentium sui memoriam hac ratione ad posteros transmitti cuperet, a Samaritis ditioni suae obnoxiiis nummos istos eudi voluisse, & samaritico charactere insigniri, vi eo mitius in suspitionem neglectae legis Mosai-cae veniret; in *chronolog. vet. testam. pag. 602.* Sed de hisce omnibus iam loco antea citato copiosius dictum. Litterarum vero samaritarum dum facta est mentio; non abs re fuerit, de pentateucho samaritano aliquid addere. Iacuit iste per multa saecula in tenebris, & ab HIERONYMI fere aetate vsque ad saeculum decimum septimum christianis vix visus est, donec tandem in eruditorum hominum manus veniret. Qua ratione id contigerit, summatim exponit CHR. KORTHO-LTVS, *de variis scripturae editionibus, cap. XVI. pag. 288. seqq.* Varia quoque, ad historiam huius rei spectantia, legere licet in R. P. AMELOTI monumentis epistolicis *variorum doctorum virorum, qui scripserunt de antiquitatibus ecclesiae orientalis*, Lugduni Batauorum an. 1699. 8. editis; itemque in *vita Io. Morini, iisdem monumentis praefixa*. Hodie itaque pentateuchus ille samaritanus satis obuius est, typis quippe publicis exscriptus, & biblis polyglottis tum Parisiensibus, tum anglicanis insertus; nequid de codicibus manuscriptis, qui hinc inde inueniuntur, dicam. Eos autem, qui hodie exstant, codices, eosdem esse ac vetustos illos, quorum apud veteres sit mentio, ostendere adnititur BRIANVS WALTONVS, in *apparatu biblico prolegom. XI. §. XIV.*

§. XIV. p. 372. *seqq.* itemque IOAN. MORINVS. *exercit. III. in pentateuch. samarit. cap. I. seqq.* Neque id negant, qui ceteroquin auctoritatem codicis istius samaritani acriter impugnant. Nimirum, cum de pentateucho h. ecc. samaritano, hoc est, ebraeo, scd litteris samaritanis scripto, & apud samaritanos recepto, diuersae essent viro- rum doctorum sententiae, nonnullis eum cum ebraeo, prout apud Iudaeos ac christianos receptus est, prorsus consentire, contententibus, aliis eum, vtpote corruptum, ebraeo postponentibus, quibusdam denique ebraeo multum praeferebantibus; vltimis IOAN. MORINVS, congregationis oratorii presbyter, accessit, aut potius, eum, qui ita censuerunt, princeps fuit, idque, vt aliis persuaderet, omnes ingenii neruos intendit, in *praefatione ad versionem LXX interpret. Parisiisan. 1628 edita; in exercitationibus ad pentateuchum samaritanum. Parisiis 1631, in opusculis samaritanis Parisiis 1657 alibique.* Suffragatus MORINO est LVD. CAPPELLVS, in *critica sacra lib. III. cap. XX.* Omni autem fundamento cum ea destitueret sententia; opposuerunt se eidem viri doctissimi, SIMON DE MVIS, in *adfectione veritatis ebraicae prima, Parisiis 1631. 8. & altera ibidem 1634, quam, cum MORINVS distribuit elencticam Parisiis an. 1639 in lucem emisisset, sequuta est tertia, siue castigatio animaduersionum Io. Morini in censuram exercitation. ecclesiast. ad pentateuchum samaritanum, Parisiis an. 1639. 8.* IOAN. HENR. HOTTINGERVS, in *exercitationibus anti Morinianis, de pentateucho samaritano eiusque videntia authentica Tiguri 1644. 4. & vt reliquos taceam, STEPH. MORINVS in exercitationibus de lingua primaeua, exercit. II. cap. VII. pag. 199. seqq.* Immo nec ipsi RICH. SIMONI hocce MORINI institutum se probauit, vt ex eiusdem *historia critica vet. testam. par. I. lib. I. cap. XI. & XII. pag. 69. seqq.* Pentateuchum

istum samaritanum *ἀπὸ γράφων* esse, & quidem vitiose satis ex ebraeo transfusum, summam CH. KORTHOLTVS docet de *variis scripturae editionibus cap. XVI. §. II. pag. 290.* Plura de eodem pentateucho dabit IOAN. CHRISTOPH. WOLFIUS, *biblioth. ebr. part. II. lib. II. sect. VI. p. 425. seqq.* qui & de eiusdem versionibus samaritana, aut samaritano chaldaica, arabica, & quam nonnulli olim exstitisse putant, graeca verba facit, *pag. 431. seqq.* De prioribus duabus versionibus legendus etiam KORTHOLTVS *l. c. §. III. pag. 292.*

De punctorum, quae vocantur, vocalium, in codice ebraeo, origine & antiquitate, multa itidem inter viros doctos disputari solent. Sed & ea iam delibauimus *lib. I. cap. IV. ad §. VI.* Superest itaque, vt de illis adhuc quaedam addamus, qui textum originale corruptum, varieque deprauatum esse, adserunt. Hoc autem, vt & alia quaedam eiusdem generis, cum demum praecipue nonnullis in mentem venit, cum quaestio, an versiones quaedam praeferendae sint textui originali? exorta esset. De ea vero nullum apud veteres erat dubium. Certe non tantum patres, quos vocant, seu veteris ecclesiae doctores, sed & praestantissimos omnium saeculorum viros eruditos, textum originale versionibus semper praetulisse, HUMFREDVS HODIUS, de *bibliorum textibus originalibus, versionibus graecis, & latina vulgata, per integrum librum tertium p. 218. seqq.* tam luculenter euicit, vt nemo amplius ea de re dubitare queat. Aliter deinceps nonnulli sentire coeperunt, cum per emendationem ecclesiae, a beato LUTHERO susceptam, nouae, & magnam partem nondum hucusque auditaе controuersiae excitarentur. Tum enim & versionum quarundam ita nonnulli voluerunt consulere auctoritati, vt textus originalis in dubium vocarent integritatem; quamquam

Y Y Y Y Y Y Y 2

& aliae

& aliae causae essent, quae eos ad textus originalis auctoritatem imminuendam induxerunt. Pontifici nimirum cum in ipso istorum certaminum primordio intelligerent, se inferiores ex ista pugna discessuros, si scripturae sacrae testimonio & auctoritate standum esset; praeter ecclesiae decisionem etiam traditiones in subsidium vocabant. Harumque ut euincerent necessitatem, a certitudini scripturae sacrae tantum detrahebant, quantum tribuebant traditionibus. Inter alia itaque & textum ebraeum corruptum ac deprauatum esse, contendebant, idque ob stare omnino, quo minus scripturae quis infiti queat testimonio. Accedebat versionis vulgatae auctoritas, Tridentini etiam concilii decreto firmata, quae, ut salua esset, sollicitandi quovis modo erant fontes ebraei atque graeci. Certatim itaque ecclesiae huic addicti in eam ingressi sunt sententiam, textum ebraeum corruptum esse atque deprauatum. Ita namque IOAN. MARIANA, WILH. LINDANVS, MELCH. CANVS, GREG. DE VALENTIA, THOM. STAPLETONVS, ALPH. SALMERON, ANTONIVS POSSEVINVS, alique quamplurimi sentiunt, quos magno numero laudat CHR. KORTHOLTVS, de *uariis scripturae editionibus*, cap. II. §. I. pag. 7. Dignus vero prae ceteris, qui hic commemoretur, est LEO CASTRVS siue DE CASTRO, cui cum BENED. ARIA Montano celebre super hocce argumento certamen intercessit; de quo NIC. ANTONIVM audire iuuabit. De sacris, inquit, *iisdem litteris, magno & valido ausu, cui tamen fors successus defuit, bene mereri adgressus fuit, lucubrationum publicatione argumenti non vulgaris; quod utique ei cum summis eius aetatis viris fuit decernendum. Contendit Leo nempe, ebraeis biblis, utpote vitatis, & una cum introductione punctulorum corruptis, non eam fidem habendam, quam existimabat doctorum vulgus; veramque potius & indubitam eo-*

*rum librorum sententiam in vulgata sancti Hieronymi, atque item in graeca septuaginta seniorum translationibus, perquirendam. Super quo cum Benedetto Aria Montano, viro undique clarissimo, qui biblorum regiae Antverpiensi editioni praefisse iussus, contentione diu finem traxit, quasi nimium credulo veritati, ut ipse loquebatur, ebraicae; cui tamquam originali & illibatae, una cum translationibus graeca, latina, & aliis compertae fidei dari debere locum in editione illa; perucaciter Leo pernegabat. Addit recte ANTONIVS: In hoc tamen frustra cum laborasse, nec ebraeorum librorum auctoritatem sic facile conuelli posse, virorum excellentium, quos huius linguae vsu atque eius generis historiae cognitione praestantes habuit hoc & superius saeculum, communis fuit estimatio; bibloth. bisp. nona tom. II. p. 12. Eggit autem CASTRVS praecipue hanc causam in apologetico, pro lectione apostolica, & euangelica, pro vulgata D. Hieronymi, pro translatione septuaginta virorum, proque omni ecclesiastica lectione, contra eorum obtretractores, Salmanticae anno 1585. fol. Quod eius scriptum, ut & reliqua, recenset NIC. ANTONIVS l.c. Ut autem aemulatio cum BENED. ARIA Montano, CASTRVM ad impugnandum textum ebraeum praecipue induxisse videtur; ita linguae ebraeae ignorantiam adeo prodidit, ut popularibus quoque & religionis suae fociis hoc nomine valeat. IOANNES namque DE PINEDA in *Salomone praenotia lib. IV. cap. IV. pag. 352. cum vel ignoracione ebraizationum, vel vehementiori adfessione extra fines veritatis abreptum fuisse, fateatur. Idem & calculo suo comprobatur RICH. SIMON, qui de eo ex instructo differit histor. crit. vet. testam. lib. III. cap. XVII. p. m. 439. Atque hoc de plebisque forte, qui textus originalis integritatem oppugnant, dici potest, tum partium studio, tum linguae ebraeae ignoracione eos ad hoc induci. Commemorari vero**

inter

Inter romanenses adhuc possent IACOBVS BONFRERIVS, in *praeclouis, commentario eius in pentateuchum* praemissis, cap. XIII. p. 43. seqq. IO. LORINVS *comment. in II. Petr. I. 19.* & ex recentioribus PETR. DAN. HVETIVS, LVDOV. ELL. DV PIN, aliique. RICH. SIMONEM praecipua quadam ratione hic locum sibi vindicare, ex systemate eius, quod supra exhibuimus, facile perspicitur. Idem de IO. MORINO censendum. Pentateuchi enim samaritani auctoritas ei tanta visa est, ut in eius gratiam ad ebraei codicis integritatem labefactandam omnes ingenii vires contulerit. Huc pertinent certamina illa, quae ei cum SIMONE DE MYIS aliisque intercessere, de quibus supra dictum. MORINI vestigia pressit CLAVD. CAPPELLANVS, doctor & socius Sorbonnicus, cuius *mare rabbinicum infidum seu quaestio rabbinico-talmudica, num talmudistae aliter aliquando referant sacrum contextum, quam nunc se habeat in nostris exemplaribus ebraicis, & num sit fidendum rabbinis?* recula proficit in fasciculo decimo opusculorum ad historiam & philologiam sacram spectantium, Roterodami 1700. 8. pag. 265. seqq. Id enim in isto opusculo CAPPELLANVS agit, ut demonstret, talmudistas, aliosque iudaicae gentis doctores aliter interdum referre textum sacrum, quam hodie in codicibus nostris legitur; indeque euincere admittitur, textum ebraeum corruptum esse atque deprauatum. Nihil tamen fere adfert, quod non a MORINO, CAPPELLO, aliisque iam dictum sit.

Inter reformatos IOSEPH. IVSTVS SCALIGER dictatoria quadam potestate, textum ebraeum sacri codicis eodem, quo scriptores profanos, loco habuit. Hinc rectius eos agere, pronuntiavit, qui id sequuntur, quod ecclesia Alexandrina nobis dedit, scilicet versionem graecam, quam ebraicum ecclesiae Hierosolymitanae, ut

alibi iam nobis obseruatum est; cui viri cetera doctissimi, iudicio, non multum tribuendum esse, facile intelligent, qui cogitant, quod ab aliis non vno exemplo demonstratum est, eum graecarum, latinaeque litterarum peritorem fuisse, quam ebraicarum. Sequuti tamen illum sunt criticorum principes, CLAVD. SALMASIVS, HVGO GROTIUS, aliique; scilicet ne sapere cum vulgo viderentur. Reliquis omnibus fere hoc in genere palmam praeripere voluit LVDOV. CAPPELLVS, linguae ebraeae in academia Salmurienfi quondam professor, in *critica sacra, sive de variis, quae in sacris veteris testamenti libris occurrunt, lectionibus libris sex*, Parisiis anno 1650. in fol. edita. In ea enim non vna ratione textum ebraeum, quem hodie tenemus, in corruptionis suspicionem adducere, atque pro sua libidine emendare adgressus est, eadem temeritate, qua critici profanos solent, sacros libros tractans. Varios itaque & merito quidem, nactus est aduersarios, quos inter eminet IOAN. BVXTORPIVS, filius, qui ei *antitriticam suam, sive vindicias veritatis ebraicae* opposuit, Basileae anno 1653. 4. Eodem quoque, quo CAPPELLI *critica sacra* prodiiit, an. 1650. ARN. BOOTIVS *epistolam ad Iacobum Vsserium de textus ebraici veteris testamenti certitudine & auctoritate* in lucem emisit; ad quam CAPPELLVS in *epistola apologetica, de critica nuper a se edita, ad eundem Vsserium, in qua Arnoldi Bootii temerariae criticae censura refellitur*, respondit, Salmurii an. 1651; BOOTIO ei iterum obuiam eunte in *vindictis seu apodixi apologetica pro ebraica veritate contra duos nohissimos & insensissimos eius hostes Io. Morinum & Lud. Cappellum*, Parisiis 1654. 4. Sed ipse quoque IAC. VSSERIVS *dissertationem epistolicae prodire iussit, ad Ludovicum Cappellum de variantibus textus ebraici lectionibus*, Londini 1652. 4. quae cum eiusdem *syntagma*

se de graeca versione septuaginta interpretum recusa est, Lipsiae 1695. 4. CAPPELLI autem, qua ad eam respondit, epistola lucem adspexit Salmutii 1652. Et sane plerisque reformatorum hocce CAPPELLI institutum valde displicuit, adeo, ut critica eius sacra nec Sedani, nec Geneuae, nec Lugduni Bataurorum, omnem licet mouente lapidem CLAVD. SALMASTIO, amico eius, inprimi potuerit. Hinc romaniensium implorare auxilium opus habuit, quos inter IO. MORINVS, MARIN. MERSENVS, & DIONYS. PETAVIVS causae eius patrocinium in se susceperunt. Horum ergo opera ista critica tandem Parisiis prodijt, priuilegio regis munita, typorum vitia emendante, & negotium promouente CAPPELLI filio, qui romanae ecclesiae sacra amplexus erat. Rem omnem intelligere licet ex IOANNIS MORINI ad FRANC. BARBERINVM cardinalem epistola, quae in monumentis epistolicis, ab AMEOTO editis, exstat num. LXXXII. p. 430. seqq. Atque idem MORINVS, quid pontificii sibi de hocce opere polliciti sint, haud obscure indicat. Cum enim memorasset, librum CAPPELLI nec Geneuae, nec Lugduni Bataurorum, nec Sedani inprimi potuisse, renitentibus reformatae ecclesiae theologis; addit: sentiebant scilicet ministri, validissimum argumentum ac pene vnicum, quo baëlenus in vulgatam usi fuerant, validissime subduci, hoc nempe, textum ebraeum esse plane incorruptum, qualis a Mose & prophetis est spiritu sancto distans; ergo translatio omnis, huic primogenio textui non consentiens, ad hunc textum corrigenda est; at translatio vulgata innumeris locis ab ebraeo textu differit; ergo innumeris locis castiganda est, & tota rescindenda. Assumptionem plurimis exemplis docent; speciosum istud fructum nomen, a quo translationum riui fluunt, veros catholicos, multos aut deceperit, aut suspensos tenuit; totus est Capellus in hoc fundamento euer-

do, quod sane magno molimine tentat, & feliciter exsequitur. Hinc totum CAPPELLI institutum luculenter edisserit. Res, ita pergit, erat probatim admodum difficilis, antiquissimi codices ebraei nulli sunt. Mirificus enim est biblicorum ebraicorum editorum consensus; ideo, qui ab uno codice discedit, ab omnibus aequo spatio distat. Quid ille, ut hoc adsequatur? Varios testamenti veteris libros, in quibus eadem repetuntur, inter sese comparat, indeque necessario variantes lectiones colligi; idem praestat in locis noui testamenti ex veteri desumptis; deinde ad heri & kerib ludaeorum digreditur, pleraque salubrosae & reconditae masoreticae criticae arcana denudat; postea varia testimonia septuaginta interpretum cum hodierno textu ebraeo comparat, quo vbi differunt a aliunde provenire non potest, quam ex differentia exemplaris, quo vsi sunt septuaginta, ab hodierno textu ebraeo; idem facit in paraphrasi chaldaica, atque in variis locis, quae supersunt antiquarum translationum graecarum Aquilae, Symmachi, & Theodotionis, quibus & inter se, & cum hodierno textu ebraeo collatis, euincitur, eos codicibus vsos & inter se & cum hodierno textu non ita consentientibus, ut bibliae ludaeorum neoterica inter se nunc consentiunt. Denique vulgatam cum textu ebraeo plurimis locis comparat &c. Quemadmodum vero CAPPELLVS causam omnino pessimam defendendam suscepit; ita viribus, quoad ad id exsequendum eum destitutum fuisse, alii iam pridem obseruauerunt. Linguae ebraeae non tam peritum fuisse, ut tantum decebat criticum, IO. BUXTORFIVS euincit, de orig. & antiquitat. punctorum pag. 427. seqq. & post eum VAL. ERN. LOESCHERVS, de causis linguae ebraeae lib. I. cap. XIII. §. VI. pag. 177. 178. Idem confirmat RICH. SIMON in epistolis selectis (lettres choisies) epist. IV. p. m. 14. vbi disertè profitetur, BUXTORFIVM linguam ebraeae longe peritorem fuisse, quam

MORINVM atque CAPPELLVM. Iam ante, quam *criticam* suam *sacram* ederet, multorum animos CAPPELLVS irritauit *arcano punctationis reuelato*, quod THOMAS ERPENIVS edidit Lugduni Bataurum 1624. 4. cui IO. BVXTORFIVS filius tractatum de punctationum vocalium, & accentuum, in libris veteris testamenti ebraicis; origine, antiquitate & auctoritate, opposuit, Basileae 1648. 4. Sed MATTHIAS quoque WASMVTHVS in *vindicis sacrae ebraeae scripturae* in hacce causa contra CAPPELLVM in aciem prodijt, Rostochii euulgatis, anno 1664. 4. BVXTORFIO autem CAPPELLVS vindicias *arcano punctationis* opposuit, quae cum ipso *arcano punctationis* recuso, ac commentariis eius ac notis criticis in vetus testamentum &c. Amstelodami lucem adspexerunt anno 1689. fol. Denique nec dissertatio CAPPELLI de antiquis Ebraeorum litteris, Amstelodami 1645. 12. euulgata, omnibus placuit, vt pote in qua sententiam de antiquitate & authentia litterarum samaritanarum amplexus est. Non vna itaque ratione cum a receptis in hisce protestantium placitis discessisse visus esset; mirum non est, sententiam eius de punctis vocalibus ebraei codicis, litteris haud coacuis, in formula consensus heluetica reiectam fuisse atque proscriptam. Conferre iuuabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFII *schediasma theologicum, de formula consensus heluetica cap. I. §. VIII. p. 20. seqq.* Sed vt ad reliquos pergamus, qui textum ebraicum corruptum adseruerunt, comitemorandus nunc est ISAAC VOSSIVS, qui, quantum septuaginta, quos vocant, interpretibus, iis omnino *diorthosis* vindicans, tribuit, tantum derogauit textui ebraeo. Abiecte itaque prorsus de lingua ebraea sentit, eam, quae hodie est, Mosi & Dauidi, prorsus ignotam fore contendens, nec incertam modo, ambiguanque, sed missis corruptam ac deprauatam esse. Cum

primis vero persuadere nobis cupit, in codice ebraeo chronologiam patriarchalem antediluvianam integris sex saeculis, postdiluvianam vero nouem saeculis mutilatam esse, conspirante Iudaeorum & Samaritanorum perfidia, ne promissum Messiae tempus iam effluxisse videretur. Cui commento vt fidem conciliet, fabulosissimos annales gentilium, Aegyptiorum, Phoenicum, Chaldaeorum, Persarum, cum primis & Chinesium, in subsidium vocare non dubitat. Hanc suam de textu ebraeo sententiam VOSSIVS passim tuetur; in *dissertat. de septuaginta interpretibus & chronologia sacra*, quam MATTH. WASMVTHVS in *vindicis sacrae ebraeae scripturae part. I. pag. 18. impium & destabile scripturae* vocat; de oraculis sibyllinis, vt & in *dissertat. de vera aetate mundi, qua ostenditur, natale mundi tempus, annis minimum 1440 vulgarem aetatem anticipare &c.* Tanta autem id facit audacia, tantoque fastu, vt in *dissertat. citata de septuaginta interpretibus pag. 350. scribat: plane delirare eos, qui annos antediluvianos secundum hodiernum ebraicum codicem accipiunt*, obseruante, quem iam laudauimus, WASMVTHO, l. c. Consentientem secum, speciatim ad chronologiam quod attinet, VOSSIVS habuit PAVL. PEZRONIVM, in libro: *L'antiquité des tems rerablée & defendue contre les Iuifs & les nouveaux chronologistes*, inscripto, atque recuso Amstelodami 1687. 8. Dictum hac de re a me ipso in *hisor. eccles. vet. testam. rom. I. per. I. sect. I. ad §. X. p. 83. seqq.* Plurimi autem existerunt, qui haecce VOSSII commenta resellerent, ac profligarent, vt CHR. SCHOTANVS, GEORG. HORNIVS, ROBERT. BAILIVS, ANTON. HVLSIVS, IOAN. COCCIVS, quorum nonnullos etiam laudat VALENT. ERNEST. LOESCHERVS de *caussis linguae ebraeae lib. I. cap. XIII. p. 181. vbi & ipse met haec eius placita perstrinxit.* Cum primis autem acerrimum VOSSII aduersa-

rium se professus est MATTH. WASMVTHVS, in vindiciis sacrae ebraeae scripturae, in quibus simul contra LVD. CAPPELLVM & BRIANVM WALTONVM, tum codicis ebraei integritatem, tum punctum vocalium & accentuum antiquitatem vindicat. Pars prima & secunda istarum vindiciarum lucem adpexerunt Rostochii anno 1664. 4. quas deinceps excepit vindiciarum anti-Capell. Waltonianarum pro sacro ebraeo textu pars III, siue anti-Conringius &c. Kiloni anno 1669. 4. Cur autem CAPPELL, WALTONO atque VOSSIO adiungat HERM. CONRINGIVM, intelligere licet ex iis, quae lib. I. cap. IV. ad §. VI. tradidimus. Lites, quae VOSSIO cum RICHARDO SIMONE intercesserunt, & scripta utrimque edita, antea iam commemorauimus. Ex recentioribus, illis, qui codicem ebraeum omnis corruptionis minime expertem esse censuerunt, adnumerandus etiam est IOAN. CLERICVS. Is equidem, in *dissertat. de lingua ebraea*, quae prima est in prolegomenis, paraphrasi & commentario eius in *pentateuchum* praemissis, circa finem, suam hac de re ita aperit sententiam: *Ad me quidem quod attinet, re anxie expensa, nullos puto libros ex vltima antiquitate ad nos peruenisse aeque emendatos, ac sunt sacri Ebraeorum codices; quamquam omnium sunt antiquissimi, eosque intelligo, qui masoretharum diligentia descripti, ac posteritati commendati sunt.* Id vero cum non sine providentia factum, recte monuisset, addidissetque, receptas lectiones contra aliorum coniecturas a se passim defendi; subiicit: *Non ii tamen sumus, qui virum doctissimum & diligentissimum Lud. Cappellum optime de sacris litteris meritum esse, critica sua sacra, & arcano punctationis, negemus.* Masorethicum porro codicem omnium accuratissimum esse, fateatur; nec tamen varias ex samaritano veteribusque interpretibus lectiones negligendas esse, censet. Vnde

quae eius de codicis ebraei integritate sit sententia, patet, quam & ex ipso hocce in *pentateuchum* commentario, itemque *artis criticae part. III. sect. I. cap. II. pag. 20. seqq.* aliisque locis intelligere licet. Tandem & GVIL. WHISTONVS, celebris ille paradoxarum opinionum architectus, prodeat. Namque & is in codicis ebraei integritate labefactanda ingenii sui experiri vires voluit; in *tentamine*, tradente modum restituendi genuinum veteris testamenti textum, & vindicandi citationes inde in nouo testamento factas; quod lingua anglicana scriptum, Londini prodit, anno 1722. 8. Sententia eius huc redit: ad Christi & apostolorum aetatem vsque veteris testamenti textum illibatum mansisse, & integrum, eique exacte respondisse graecam septuaginta senum versionem, nec non pentateuchum samaritanum; at cum, vergente saeculo post Christum natum primo, oraculis scripturae a christianis doctoribus grauiter vrgerentur Iudaei, sub initium saeculi secundi hoc temerarium eos inisse consilium, dicta illa corrumpendi ac deprauandi, quae aduersus perfidiam deporum in aciem producebantur. Hoc sine eos 1) primaeum codicis ebraei characterem, qui samaritanus fuerit, cum alio, chaldaeo siue assyrio, permutasse, quo illatae corruptiones minus perciperentur; 11) multis etiam in locis volumina tam ebraea, quam graeca, ex instituto & data opera corrupisse, quo dicta scripturae aliter obuiere, & excitare possent, quam legabantur ea, & citabantur a christianis; vnde consequatur, licet ebraeus & graecus veteris instrumenti textus, qualem hodie tenemus, generaliter & summam loquendo, idem ille sit, qui a suis initiis exstitit; insigniter tamen illum compluribus in locis dissentire ab exemplis illis, quae Christi & apostolorum tempore in hominum manibus versabantur. Ita summam eorum, quae hac de re commentatus est, exhibet, qui

qui & solidissime simul haecce commenta profligauit, IO. GOTTL. CARPZOVIVS, in dissertatione, *vindictae criticae codicis sacri ebraei, aduersus criminationes Guil. Wbifioni, in tentamine restaurandi textum ebraicum &c. eidem nuper impatas, inscripta*, Lipsiae anno 1724. 4.

Ad nostrae ecclesiae theologos quod attinet, nonnullos inter eos corruptionem quamdam textus ebraei admisisse, negari nequit. Immo ipsum beatum MARTIN. LUTHERVM nostrum ab hacce non alienum fuisse sententia, eundemque puncta, quae vocant vocalia, atque accentus, litteris ipsis minime esse coaeuvs, statuisse, constat. Loca ex scriptis eius, quae exceptionem non admittunt, producit HERMANNVS CONRINGIVS, in *vindicatione suorum, in epistola gratulatoria ad felicissimum quondam, nunc aeternae memoriae principem, Augustum &c. dictorum ab iniurissimis calumniis Matthiae Wasmuth p. 39.* LEONH. HVTTERI, WOLFG. FRANZII, SALOMON. GESNERI, aliorumque, LUTHERI hac in re vestigia prementium, testimonia laudat pag. 40. At nondum, vt puto, sequitur, quod inde vir doctissimus pag. 42. insert, a suis partibus heic stare consensum verae scholae Lutheranae; longe vero ab illa disfidere & Wasmuthum & eodem calumniatore spiritu agitarum Calouium; quorum hic (ita pergit) in ipsa Lutheri cathedra non erubuit simpliciter reiicere, excoetu Lutheranam fidem profitentium, eos, qui insciantur, libros sacros, quos habemus, sinceris & incorruptos esse. Non minor enim est nostratium numerus, qui, textum sacrum integrum, & omnis corruptionis expertem esse, adserunt. Nec dissentientium nobis obstat auctoritas, cum tempore LUTHERI, & eorum, qui illum proxime sequuti sunt, eiusmodi controuersiarum istarum erat facies, vt, praefertim lingua ebraea nondum satis exulta,

BYD. HAGOGÆ.

nec periculo, quod veritati diuinæ ex sententia contraria imminerebat, satis intellecto, vitio istis vertendum non sit, quod rem acu non tetigerint. Cum etiam recentiores quidam theologi in vno alteroque loco textum ebraicum corruptum adserunt, longe alia id faciunt ratione, quam pontificii, aut temerarii isti critici, qui inter codicem sacrum, & scriptores profanos nullum discrimen statuunt. Scilicet distinguunt primum tempora, atque concedunt, ante tempora maioretharum fieri potuisse, vt *עֲשֵׂהָ קוֹמָה* quaedam orthographica irreperent, & continuata deinceps serie, in plura diffunderentur sacri codicis exempla; postquam autem maiora non sine diuino ductu conscripta sit, remedium amplissimum huic periculo oppositum, nec fieri potuisse, vt erratum aliquod vniuersale textui ebraeo inferretur. Ita SALOMO GLASSIVS *philolog. sacr. lib. I. tract. I. pag. 7.* Nimirum id porro obseruandum contendunt, cum de textu ebraei corruptione quaeritur, non de eo controuerti, an in vno alteroque codice corruptio quaedam, aut per errorem scribarum, aut alia ratione, contigerit? sed de eo quaestionem esse, an textus ebraeus vniuersaliter, & in omnibus codicibus ita sit corruptus, vt ex aliorum probatorum & integrorum exemplorum inspectione corrigi nequeat. Adfirmant hoc critici isti, qui ideo ex versionibus, aliisque fontibus, criticis textum corrigendum censent; negant contra nostrates, etiam illi, qui loca quaedam secundum receptam lectionem corrupta fatentur. Legenda, quae hac de re monet CHRIST. KORTHOLTVS, de *variis scripturae editionibus, cap. II. §. XVI.* Praeferendam interim illorum sententiam censeo, qui, textum ebraicum secundum receptam hodie in codicibus nostris lectionem integrum & incorruptum esse, statuunt. Id namque diuinæ prouidentiae circa verbi sui conserua-

Z z z z z z

tio-

tionem ratio, id salus hominum, id summa & in credibilis Iudaeorum, praefertim masoretharum, in textu sacro sine labe ad nos transmittendo, diligentia, nobis facile persuadebit. Atque hanc sententiam tueretur ABRAH. CALOVIUS, in *critico sacro biblico, distribe VI. pag. 161. seqq.* AVGVST. PFEIFFERVS, in *critica sacra cap. IV. quæst. V. & in dubiis vexatis, centur. III. loc. LX. p. 584.* MATTH. WASMVTHVS, in *vindiciis scripturae sacrae ebraeae*, aliique quam plurimi. Ceterum, qui corruptionem quamdam, & quidem vniuersalem, codicibus ebraei statuunt, Iudaeos huius criminis postulare solent, idque & GVL. WHISTONVM fecisse, antea obseruauimus. Fecerunt autem longe plures, & ex ipsis quidem Iudaeis karaei eiusmodi quid rabbani- tis interdum exprobrare videntur; ex veteris autem ecclesiae doctoribus IUSTINVS martyr cumprimis, atque EUSEBIUS hoc Iudaeis obiciunt, quos recentiores magno agmine sequuntur; parum secum perpentes, quam alienum planeque remotum hoc sit a iudicia superflitione. Hinc & alii Iudaeos equidem ab isto crimine absolunt; incuria tamen librariorum, aut temporum iniuria, codices ebraeos, vt alios veterum libros, corruptos, existimant. Quod vt facilius fieri potuit, & in quibusdam etiam codicibus factum esse, non negauerim; vniuersalem tamen quamdam inde ortam deprauationem, vt recepta in nostris codicibus lectio deferenda sit, id vero est, quod mea opinione inde colligi nequit. Plura de vtroque, vt illis, de quibus loquimur, videtur, corruptionis forte dici possent; sed cuncta iam exhaustit vir doctissimus IO. CHR. WOLFIUS, qui & reliquis, hucusque a nobis adlatis, lucem vberiori adfudit, *biblioth. ebr. part. II. lib. I. f. 81. l. p. 15. seqq.*

Vt textus sacri codicis ebraei integer ac incorruptus ad nos perveniret, plurimum contulit studium ac diligentia maso-

retharum; de quibus vt aliquid addamus, instituti nostri omnino postulat ratio. *Masorab* lingua ebraea significat *traditionem*; secundum vsum receptum autem denotat doctrinam criticam sapientum Ebraeorum, circa textum sacrum, eiusque versus, voces & elementa, ad genuinam eius lectionem conservandam. Iam si quaeratur, quinam masorae huius fuerint auctores? nonnulli quidem ex doctoribus talmudicis originem eius ad ipsum Mosen referunt, nullo fundamento, nullaue ratione, quae fidem meretur, induci. In alterum contra extremum prolapsus est ELIAS LEVITA, in *masoreb hamasoreb*, nomine *masore harum* magistros quosdam Iudaeorum intelligens, Tiberiade sexto fere post Christum natum saeculo congregatos, qui puncta vocalia textui sacro addiderint, eumque emendauerint, & artem suam criticam circa eum exercuerint. Ita quidem vulgo sententia eius proponitur. Et verum sane est, quod Iudaeos Tiberienses punctorum vocalium, & accentuum faciat auctores; sed omnem illis masoram non tribuit, quin potius innumeros eius fuisse auctores, diversis saeculis, tempusque principii & finis ipsorum esse incertum, adferat. Vnde in hocce capite eum a reliquis Iudaeis non magnopere dissentire, nonnullis obseruatum est. Auide interim hanc eius sententiam, etsi in omnibus non recte intellectam, amplexi sunt IO. MORINVS, in *exercitationibus suis biblicis*, LVDOV. CAPPELLVS in *critica sacra*, aliique, qui id sibi datum crediderunt, vt ad textus originalis auctoritatem labefactandam omnes ingenii vires conferrent; quorum nonnulli masorae originem adhuc recentiorum faciunt, ETCH. SIMON hic prae reliquis sibi sapere visus est. Morinus atque Cappellus, inquit, *Buxtorffo* & *diametro* se opposcentes, non satis moderate de masora loquuti sunt, praepudicio contra eam abrepti. Evidenter tamen, (ita pergit) demonstrarunt, nec Isra-

nec congregationi eius temporis tribui posse, quae Iudaei masorae tribuunt. Arias Montanus ante Buxtorfium in compendio hoc argumentum traxit, sed loquutus est de re, quam non intellexit. Plerique protestantium caeco impetu Buxtorfium sequuti sunt, cum ex fundamento hac de re iudicare nequeant. Brianus tamen Waltonus, vir iudicio praeditus, nec pertinax. Cappelli opinionem amplexus est, & licet difficultates omnes hoc in negotio occurrentes, non intelligeret, haec tamen rem omnem perspexit, ut verum discernere a falso posset; *hystor. crit. vet. testam. lib. I. cap. XXIV. p. 132.* Satis quidem pro imperio. Quasi solus SIMON tanta eruditione praeditus esset, ut praeter eum nemo hac de re ferre posset iudicium. Interim ELIAE LEVITAE sententiam reliquis praefert; adeoque cum de protestantibus dicat, eos caeco impetu sequi BUXTORFIVM, longe rectius de eo dici potest, quod caeco impetu sequatur CAPPELLVM atque MORIVM. Non procul hinc discedit IAC. BASNAGIVS. De aetate namque, quando masorethae exorti sint, frustra disputari, existimari, cum masorah sit opus aliquod plurimorum grammaticorum, qui diuersas codicis ebraei lectiones secundum traditionem collegerint, nec tamen vquam societatem quamdam constituerint, aut sua secum inuicem communicauerint cogitata; in eam tamen tandem ingreditur sententiam, originem masorae ad saeculum vndecimum referendam esse; *hyst. des Iuifs tom. II. lib. III. cap. IX. §. VII. & XI. p. 76. seqq.* Verum hosce omnes magnopere falli, vel inde constat, quod iam in viroque talmudo, tum babylonico, tum Hierosolymitano, & illoquidem tract. *nedarim cap. IV. & megilla cap. I.* in hoc autem tract. *megilla cap. IV.* masorae iniciatur mentio, uti IO. BUXTORFIVS, testimoniis inde prolatis, demonstrauit, *Tiberiad. lib. I. cap. VIII. p. 33. seqq.* Nec magni momenti sunt, quae in con-

trarium adferri solent. Quod enim RICH. SIMON obiicit, Iudaeis, res suas, quas semper exaggerare soleant, commemorantibus non esse credendum, non sine exceptione quadam admittendum esse, quilibet facile perspicit. Non temere illis credendum, fateor, nec sine ratione tamen fides eis deroganda. Ad ELIAM LEVITAM quod attinet, quem omnes isti, seu duce & antesignanum, sequuntur, sunt, qui obseruant, eum opinionem suam, prout vulgo accipitur, de masorethis Tiberiensibus ex ABEN ESRA haussisse, qui tum in libro grammatico, *zachur dicto*, tum in commentario ad *exod. XXV. 31.* fundamenta eius iecerit, quam deinceps palam extulerit, ornauerit, perpoliuerit ELIAS, quamquam & hic non satis ea in re sibi constet, & interdum pugnantia secum proloquatur. Quidquid eius sit, auctoritas ELIAE huius tanta non est, ut ad sententiam hanc amplectendam aliquem inducere queat. Legere autem de eo inuabit IVL. BARTOLOCCIVM, in *bibliotheca rabbinica magna tom. I. p. 135. seqq.* Plerique gentis ebraeae magistri in eo consentiunt, originem masorae ad Esram, virosque synagogae magnae, referendam esse; utpote qui non tantum canonem scripturae constituerint, eamque in certas partes, immo versus distribuerint, sed veram quoque & genuinam lectionem stabilierint, immo litterarum, vocum & versuum inuierint numerum. Ita R. ASARIAS, in *mev enaim fol. 179.* R. GEDALIA in *schalshaleib bakkab. fol. 21.* R. ISAAC ASARBANEL in praefatione libri *nachale abboth*, alique, quorum testimonia producit IO. BUXTORFIVS *Tiberiad. lib. I. cap. XI. p. 96. seqq.* qui & ipse sententiae huic suffragatur. Eaque omnino praefenda est reliquis, modo recte capiatur. Enimvero synagogam eiusmodi magnam, qualem Ebraeorum magistri fingunt, tempore Esrae numquam existuisse, supra iam obseruauimus; simul tamen

Esram, aliosque viros pios, soluta captiuitate babylonica, codicis sacri curam gelissse, vt in plurium vsuui saepe, & quidem emendate describeretur, a vero non abhorere, ibidem docuimus. Hocce exemplo haud dubie excitati deinceps & alii viri, pietate & sapientia praestantes, in sacrorum codicum integritate conseruanda studium, operamque suam collocarunt. Cum vero post alterum Hierosolymae vrbis excidium Iudaei hinc inde dispersi essent, nouumque corruptionis periculum codex faceret subire videretur; magistri quidam Ebraeorum, de eo conseruando solliciti, non tantum obseruationes priorum collegerunt, sed maiori studio ac industria in id incubuerunt, vt perpetuae sacri codicis integritati confuleretur, atque tum *masorae* ac *masoretharum* nomen ortum est. Hos inter cum saeculo post natum Christum quinto, aut sexto, vt aliis videtur, Tiberienses magistri eminerent; factum inde, vt a quibusdam pro auctoribus masorae reputarentur. Atque haec sententia, vt magna se commendat verosimilitudinis specie; ita praestantissimis hodie probatur viris. Legendi hac de re IO. BEN. CARPZOVIVS, in *colleg. bibl. in libellum Ruth dissert. III. praelim. p. 33.* AVG. PFEIFFERVS, *dissertat. de masora, siue critica sacra Ebr. cap. II. & in critica sacra cap. VI. sect. II. qu. I. p. 261.* VALENT. ERN. LOESCHERVS, *de causis linguae ebr. lib. I. cap. VIII. p. 91.* Hunc in modum & ipsemet iam mentem meam hac super re declaravi, in *bis. eccles. vet. sect. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1030.* Cum a Iudaeis, in Palaestina degentibus, speciatim Tiberiensibus, ad Babylonios quoque masorae studium transiisset; inter hos saeculo XI floruerunt, celebritatemque consequuti sunt BEN ASCHER & BEN NAPHTALI, seu, vt plenius eorum nomina efferuntur, R. AARON BAR BERABEI MOSIS de tribu Asser, & R. MOSES BEN DAVID de tribu Naphthali, qui de

litteris & accentibus pentateuchi disceptarunt, vnde variarum lectionum inter scholam Asser & Naphthali ortae sunt discrepantiae. Vterque autem BEN ASCHER & BEN NAPHTALI, cum in Babylonia vixerit; LVD. CAPPELLVM magnopere falli, qui illum pro Tiberiensi habuerit, IVL. BARTOLOCCIVS docet; obseruatque, cum Tiberiensem creditum, quia eius lectiones receptae fuerunt a Tiberiensibus, & ab omnibus synagogis, per romanum imperium dispersis, sicut contra scholae babylonicae lectiones BEN NAPHTALI sequutae sunt; in *biblioth. rabbin. magna tom. I. p. 93.* Obseruationum autem masorethicarum cum indies cresceret numerus, tanta earum tandem exstitit multitudo, vt integra implerent volumina. Neque enim ad biblia, siue seorsim, siue ad textum sparsim adscribebantur, sed in separata folia, & libros separatos referebantur, quos docebant, & explicabant in scholis publice, vt omnes artis huius masorethicae vsuui, ac modum, quo textus sacer integer conseruari possit, intelligerent. Docet hoc ipse ELIAS LEVITA, cuius hac de re verba producit IO. BXTORFIVS *Tiberiad. lib. I. cap. XIX. p. 181.* Ex horum librorum masorethicorum numero ille fuit, qui מלך ואלף מלך inscribitur, de quo legendus IO. CHRIST. WOLFIVS, *biblioth. ebr. lib. VIII. p. 1259.* Progressu autem temporis consultum quidam duxerunt, praecipua quaedam momenta masorae, ex maioribus voluminibus excerpta, certisque signis ac descriptionum compendiis comprehensa, margini textus sacri inscribere; vnde *masora*, quae hodie *parva* dicitur, enata est. Quae cum haud dubie succincta nimis & obscura nonnullis videretur; ea, quae *magna* hodie adpellatur, & tandem *maxima* seu *finalis*, addita est. Enimvero, cum per istam masorae ad marginem sacri codicis adscriptionem, breuitatis studio multa omitterentur; librario

rum

rum porro aut incuria, aut imperitia, aut etiam audacia, multa corrumpentur, mutarentur, adderentur, demerentur; dici non potest, quantae hinc rerum omnium orta sit confusio, quantaque obscuritate, quantisque tenebris inuoluta sit masora. Ex his vero ut tandem emergeret, studio suo rem ebraicam iuuandi DAN. BOMBERGVS, typographus Venetus celeberrimus, effecit. Cum enim is seum constituisset, novam bibliorum ebraicorum editionem, commentariis Iudaeorum & masora locupletatam, in lucem emitte; Iudaeum; in hoc litterarum genere probe versatum, R. IAC. BEN CHAIM, ex Africa Tunetarium, qui tunc Venetiis exul erat, conduxit; qui masoram ad fidem codicuta manuscriptorum recognosceret, suppleret, emendaret, diserneret; qua quidem ratione masora primum in ista bibliorum editione an. 1526 lucem publicam adspexit. Fateretur IO. BXTORFVS, Iudaeum hunc (R. IAC. BEN CHAIM) *conquisitis per Bombergum magno pretio variis masorae manuscriptis libris, ingenti labore, studio immani, & vigilantia horribili, masoram magnam ex tanta confusione, in eum ordinem, quem in hodie impressis libris videmus, digessisse, & ad textum singularum paginarum disposuisse; interim addit: industria quidem hominis & diligentia neutiquam improbanda, quod tantam addidisset, quantam in re iam difficili, intricata, ac confusa materia potuerit; iudicium tamen, & meliores animi conatus, rei difficultas & molestia saepe vicia, ita, ut & in hoc labore innumeri errores permanserint, quorum magnam partem hac nostra editione correximus; Tiberiad. lib. I. cap. XIX. p. 186.* Legendus de hoc R. IAC. BEN CHAIM, IVL. BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabbin. magna, rom. III. p. 849.* Licet autem BXTORFVS in *bibliis rabbinicis*, Basileae anno 1618 editis, plurima, quae supererant, vitia correxerit; efficere tamen non potuit,

quia quaedam ab aliis adhuc emendanda relinqueret, quod & ipsemet non diffitebatur. Immo ut aliis, ad maiorem in hoc studiorum genere *explicationem* adhibendam, difficultatesque, quae hic se offerunt, superandas, viam muniret, *Tiberiadem*, siue *commentarium masorethicum triplicem, historicum, didacticum, criticum*, non semel nobis iam laudatum, edidit, *ad illustrationem operis biblici Basileensis conscriptum*, cuius pars, siue liber primus *historiam masoretharum Tiberiensium*; secundus *clauem masorae* tradit, tertius autem *castigationes innumerationum mendorum per universam masoram*, proponit. Prodiit primum Basileae anno 1620; deinde *recognitus, & additamentis non paucis hinc inde* a IO. BXTORFIO filio locupletatus, editionem hanc novam accurate IO. IAC. BXTORFIO nepote, eidem Basileae an. 1665. 4. Sed nec hac ratione masoram ad istud perfectionis fastigium perductam esse, ut nihil in ea desiderari queat; viris doctis observatum est. Conferenda, quae IO. CHRIST. WOLFFVS monet *biblioth. ebr. part. II. lib. III. sect. siue cap. I. §. VIII. IX. p. 470.* Iam de utilitate masorae si quaestio instituitur, non vnam de ea virorum doctorum deprehendemus esse sententiam. Generatim quidem si masoretharum labor aestimetur; plurimum eos ad sacri textus integritatem conservandam contulisse, negari nequit. Ad specialia autem si descendamus; recte mihi sentire videntur, qui masorethicas observationes distinguunt, & quasdam superuacaneas, alias superstitiosas, nonnullas vero utiles & necessarias esse, pronuntiant. Conferendus IVD. ELL. DV PIN *dissert. preliminaire sur la bible, part. I. lib. I. cap. IV. p. 160.* Inter viliissimas observationes haud dubie referendae sunt, quae ad *re keri* & *re ketibh* pertinent; ubi tamen rursus tum de origine & causis istarum observationum, tum de eo, num *re keri* an *re ketibh* praefarendum sit? an utrumque retineri

neri queat? multae magnaeque inter viros doctos exortae sunt dissensiones. Mihi omnium rectissime sentire, & via tutissima incedere videntur, qui masorethas per τ keri & τ ketibh tantum variantes lectiones, praecipue e minus tritis, seu vulgaribus codicibus, indicare voluisse existimant. Vnde & sponte sua consequitur, nec τ keri nec τ ketibh semper sequendum, sed ex circumstantiis, regulisque criticis, quodnam praefendum sit, diiudicandum esse. Plura de masora & masorethis, praeter IO. BYXTORFIUM in *Tiberiade*, dabunt SAL. GLASSIUS in *philologia sacra lib. I. tract. I. p. 6. seqq.* IO. HENR. HOTTINGERVS in *thesauro philologico lib. I. cap. III. sect. IV. p. 396. seqq.* IO. LEVSDENIUS in *philologo ebraico differe. XXII. seqq.* THEOD. HACKSPANIUS *ad nizzachon cap. II. sect. I. p. 297. seqq.* AVG. PEIFFERVS in *differe. de de masora, seu critica sacra Ebraeorum*, item in *critica sacra cap. VI. p. 246. seqq.* IO. HEINR. MICHAELIS in *praefatione, bibliis ebraicis an. 1720.* Halaë editis praemissa, *cap. IV. p. 19. seqq.* cum primis autem IO. CHRIST. WOLFIUS *bibl. ebr. part. II. lib. III. p. 460. seqq.* ubi *cap. I. de nomine, origine & fati masorae, cap. II. de ipsa masorae conditione & argumento agit, cap. III. scriptores masorethicos, tum iudaeos, tum christianos recenset.*

*** Incipiendum hic nobis esset ab ipsis Mosis aliorumque veteris testamenti virorum *autographis*, si modo adhuc exstarent. Ea autem iam dudum periisse, longe est certissimum. Codicem equidem quemdam, ipsius Esrae manu scriptum, Bononiae in templo sancti Domini exstare, testatur FINVS ADRIANVS FERNVS, Ferrariensis, in *flagello Iudaeorum*, anno 1537 Ferrariae, & 1638 Venetiis, 4. edito, *lib. IX. cap. II. p. 357.* cuius hac de re verba recitat GEORG. SERPILIVS in *personalibus*, vt vocat, *Esrae, siue Lebens-*

Beschreibung der biblischen scribenten, part. IV. cap. XII. p. 222. ubi & libri huius rarissimi adcuratorem notitiam suppeditat. Verum codicem huncce satis equidem antiquum, Esrae tamen tribui non posse, agnoscunt IO. MORINVS in *exercit. biblicis, p. 15.* BERNH. DE MONTFAYCON in *diario italico, p. 399.* alique, quos magno numero laudat IO. CHRIST. WOLFIUS *biblioth. ebr. part. II. lib. II. sect. I. §. VI. p. 287.*

Apographa scripturae sacrae, vel manuscripta sunt, vel typis expressa. Ex codicibus manuscriptis apud iudaeos maxime celebrantur Hillelianus, aegyptius, babilonius, sinaiticus, Hierichuntinus, Hierosolymitanus, item codices palaeстинi & hispanici. Legendus hac de re IO. HENR. HOTTINGERVS in *thesauro philologico lib. I. cap. II. sect. IV. p. 105. seqq.* IO. MORINVS omnium horum codicum antiquitatem in dubium vocat, apud iudaeos codices manuscriptos annis quingentis vetustiores non reperiri, contendens, in *exercit. bibl. p. 7.* quem ideo refutat HOTTINGERVS *l. c.* itemque in *exercit. anti-Morin. §. LXIV.* Paulo liberator edrICH. SIMON, difficile esse, adferens, reperire exempla codicis ebraei manuscripti, annis 700 aut 800 antiquiora; *bibl. critic. vet. testam. lib. III. cap. I. p. 354.* item in *catalogo praecipuarum codicum sacri editionum*, quem *histol. critic. vet. testam.* subiunxit p. 512. immo alibi difficulter codices manuscriptos 900 annis antiquiores reperiri, adfirmat, *bibl. critic. vet. testam. lib. I. cap. XXIII. p. 130.* ipsos codices manuscriptos, qui hinc inde exstant, aut qui prae reliquis celebrantur, recensere, nostri non fert instituti ratio. Praefliterunt id IAC. L. LONX in *bibliotheca sacra cap. II. p. 59. seqq.* editionis, quae Lipsiae an. 1709. 8. prodijt, & IO. CHRIST. WOLFIUS *biblioth. ebr. part. II. lib. II. sect. III. p. 293. seqq.* Nonnullos quoque codices maxime memora-

morabiles laudat IO. ANDR. BOSIVS, in-
troducitur in notitiam scriptor. ecclesiast. cap.
VI. §. IV. seqq. De ratione, melioris no-
tae codices manuscriptos a reliquis discer-
nendi, deque eorumdem selectu instituen-
do, praecipit RICH. SIMON *hisor. crit.*
ver. testam. lib. I. cap. XXXI. p. 121. seqq. item
in catalogo praecipuarum codicis sacri edi-
tioni p. 511. 512. observatque inter alia,
eos, qui apud Iudaeos in vsum synagoga-
rum scripti sunt, praefereandos esse, cum in
iis, qui in vsum singulorum concinnati
sunt, raro tantum studium, tantaque de-
prehendatur *tr. suu.* exempla quoque hi-
spanica, seu quae a Iudaeis hispanis pro-
fecta sunt, multum praestare germanicis,
gallicis & italicis; cuiusmodi hodie Con-
stantinopoli, Thesalonice, & in aliis orien-
tis urbibus, in quas Iudaei, ex Hispania
expulsi, magno numero se receperunt, re-
periantur. Addenda autem omnia, quae
de criteriis codicum vere antiquorum eru-
dite differit vir, harum rerum, si quis ali-
us, gnarus, DAN. ERN. IABLONSKI in
praefatione bibliae hebraeae, a se editae prae-
missa, §. XXXVII. sequentia nimirum
ponit: I) si scriptura sit elegans sine artifi-
cio, & prisca simplicitate venerabilis; addit:
absentiam litterarum maiuscularum, mi-
nuscularum, inuersarum &c. (quarum par-
tior fere in antiquis, quam recentioribus usus
est) praeferre hic non ausum, cum talia etiam
praeiis ante saluand temporibus obtinuerint,
puto tamen *hiri & ketibb* a codice vere an-
tiquo abesse debere; II) si *masora* vel nulla
adsit, vel parca; cum enim in libros scriba-
re velam fuisse, notum est; quod & su-
pra nobis observatum est; III) vetustissi-
mi codicis indicium esse, si quinque libros
Mosis non magis, quam reliquas legis secti-
ones ab invicem distingueret; praeiis tempo-
ribus totam legem omnis distinctionis nota
caruisse, ac vnum velut *דברים* seu versum, im-
mo unam *דברים* vocem fuisse, & antiqui Iu-
daeorum *kabbalistae* trauiderunt, & christi-

anorum non pauci persuasum habent; ma-
xime quia in prisca aliarum quaque lingua-
rum scriptura idem observant &c. IV) Ve-
ro non solum antiquos libros, verum et-
iam antiquam librorum faciem habeamus,
ii maxime essent procurandi, qui a multis
saeculis inter christianos custoditi, hocque pa-
cto a recentiorum *masoristarum* vel pun-
clatorum interpolatione immunes fuerunt
&c. Ad inscriptiones autem quod attin-
et, iis neutiquam fidendum esse, idem
vir eruditissimus iam antea §. XXXV. mo-
nuerat. Verumtamen, inquit, caue, credas,
antiqua esse, quorum inscriptio longam aeta-
tem praefert. Quae enim inscriptiones ve-
rae sunt, caedem sunt recentes; quae vetu-
stae, eas supposititiae esse, nullus ambigo.
Mihi non contigit videre librum hebraicum,
inscriptione genuina ornatum, cuius aetas
annum 1330. superaret. Waltonas habuit
exemplar manuscriptum biblicum, scriptum
an. 1304. ut in fine libri notatur. Simonius
vidit manuscriptum biblicum, scriptum
Perpini an. 1300; & aliud tribus volu-
minibus constans elegantissimum, scriptum
an. 1207; Morinus meminit codicis in bibli-
otheca oratoriana, descripti an. 1208. &c.
Ex his collatis conicere licet, consuetudinem,
annum scriptiois libri inscribendi, apud
Iudaeos, initio saeculi decimi terti non haud
multo antiquiorem esse &c. Quae autem
posset, an omnino faciant, quod operae
pretium sit, qui in conquirendis codicibus
manuscriptis tantum studium, tantumque
collocant laborem? Eos, qui codices, quos
hodie, ad *masoretharum* fidei exactio-
nem, in corruptionis suspicionem ad-
ducere, quous modo laborant, IO. MORI-
NVM, LVD. CAPPELLVM, RICH. SI-
MONEM, aliosque, codices manuscriptos
crepare, mirum non est, cum nescio quod
causae suae ex iis sibi promittant praesi-
dium. Alii contra, superuacua eum fere
istud studium, quod in conferendis eius-
modi codicibus collocatur, esse, existiman-
parum

parumque inde ad nos redundare utilitatis, cum adcuratiores codices cum textu, qui typis exscriptus est, dudum comparati sint, nullumque amplius ex iis sperari queat commodum. Mihi prorsus illorum sententia placet, qui media quadam via incedunt, & illorum non equidem improbant studium, qui codices manuscriptos conferendos censent, simul tamen fatentur, ex iis, qui hodie supersunt, & hucusque collati sunt, vix quidquam, quod momentum trahat, hauriri posse, saltem illos magnopere falli, qui existimant, euinci per eiusmodi codices posse, textum, prout hodie receptus est, corruptum esse, ac emendatione indigere. Ita vir doctissimus IO. CHRIST. WOLFIUS, qui omnino hac de re legendus, *biblioth. ebr. part. II. lib. II. sect. III. p. 328. seqq.*

Biblia typis impressa, vel solum textum ebraeum, vel simul versiones quasdam, vel denique scholia aut explicationes Iudaeorum, lingua ebraea scriptas, exhibent. Quae cum textu ebraeo versiones quasdam sistunt, *polyglotta* vocari solent; quae scholia aut commentarios quosdam Iudaeorum, *glossata*, itemque *rabbinnica*. De omnibus hisce, speciatim de polyglottis, diligentissime differunt, praeter CHR. KORTHOLTVM de *variis scripturae editionibus cap. XXXII. p. 374. seqq.* IACOB. LE LONG tum in *bibliotheca sacra, seu syllaba omnium ferreae sacrae scripturae editionum ac versionum cap. I.* tum in *discursu historico de praecipuis editionibus bibliorum polyglottorum*, gallice scripto, editoque Parisiis 1713. 8. & IO. CHR. WOLFIUS, *biblioth. ebr. part. II. lib. II. sect. IV. p. 332. seqq.* Nos de praecipuis pauca quaedam monebimus. Exemplum quidem biblia polyglotta edendi iam in veteri ecclesia aliis praeciuisse videtur ORIGENES; utpote cuius tetrapla, hexapla, & octapla apud veteres celebrantur. Praeterquam

vero, quod nonnulli negent, ea ad polyglotta referri posse, eo quod plures quidem versiones, sed vnius linguae, siue graecae, iis complexus sit; commodior etiam de hisce dicendi sese nobis offeret locus, cum de doctoris huius Adamantii laboribus exegeticis ex instituto agemus. Ad recentiora itaque, ut nos conuertamus opera, eodem fere tempore, quo curiae romanae bellum indixit beatus MART. LUTHERVS, disponente sic diuina providentia, ut ipsi aduersarii ad regnum veritatis promouendum aliquid conferrent, FRANC. XIMEN. DE CISNEROS, romanae ecclesiae cardinalis & archiepiscopus Toletanus, suis sumptibus biblia *polyglotta* Compluti, opera & studio theologorum academiae Complutensis, quibus vetustissimos codices, magno pretio comparatos, suppeditauit, edi curauit. Sex autem abfoluuntur voluminibus, quae textum veteris testamenti ebraeum, & vulgatam versionem latinam, graecam porro LXX interpretum, cum versione latina, paraphrasin pentateuchi chaldaicam ONKELOST, itemdem cum interpretatione latina, nouum testamentum graeco-latinum, denique adparatum, in quo grammatica, lexica, indices, exstant, complectuntur. Legendus praeter alios FLECHERIUS, Nemausensis episcopus, in *historia cardinalis Ximenii*, gallice scripta, quae Amstelodami an. 1693 prodiit, *lib. I.* Laudandum maxime in XIMENIO, quod, uti ex epistola eius ad Leonem X pontificem scripta, patet, existimauerit, in scripturae interpretatione textus originalis maxime habendam rationem, versionesque omnes ad hunc exigendas. Interim, quod in laudem textus originalis dixerat, ipse in *prolegomenis ad lectorem* destrucere videtur, quando testatur, se versionem latinam HIERONYMI inter textum ebraeum & graecum LXX interpretum, medio collocasse loco, tamquam inter synagogam & eccle-

liam

siam orientalem, vt seruatorem nostrum in cruce inter duos latrones pendentem repraesentaret. RICH. SIMON haec seculum expendens, *prolegomenorum* siue *dedicationis ad Leonem pontificem & ad lellorem*, vnum eundemque auctorem esse, vix sibi persuadere potest; ex methodo autem in hoc opere obseruata satis adparere, putat, textum ebraeum normae & regulae loco fuisse habitum, ad quem versiones omnes essent exigendae. In nouo testamento accentus omnes esse omisso, eo, quod editores crederent, in exemplis graecis originalibus nullos adfuisse, idem monet, in *catalogo praecipuarum sacri codicis editionum, historiae eius criticae vet. test. subiecto, p. 515. 516.* Eodem circiter tempore simile quid tentauit AVG. IVSTINIANVS, Genuensis, Nebienfis in Corsica insula episcopus; at, quod molitus est opus leonae pontifici dicatum, idque octaplum vt pote praeter textum ebraeum, latinam ipsius IVSTINIANI versionem, itemque vulgatam, porro graecam, arabicam, paraphrasin chaldaicam, cum versione latina eidem respondente ipsius itidem IVSTINIANI, & denique scholia eius seu adnotationes exhibens; Genuae anno 1516. Cur integra biblia in lucem emittere non potuerit, hunc in modum indicat PETR. DAN. HYETIVS: *Id (psalterium) si indolita illa aetas maiori fauore exceperet, & nobis eruditi hominis labores adiumento aliquo & opibus promouisset, vniuersam scripturam simili ornatu decoratam, & pari interpretationum numero ab eo ditatam haberemus; de interpretat. lib. II. p. 184.* Complutensia itaque biblia exceperunt Antwerpensis, etiam regia dicta, quod auspiciis ac sumptibus Philippi II Hispaniae regis edita sunt. Non modo chartae & characterum splendore, sed plurimis etiam accessionebus Complutensia multum superant. Ad has illud quoque spectat, quod

BYD. ISAGOGES.

Complutensia paraphrasin solum chaldaicam pentateuchi, quae ONKELOSVM auctorem agnoscit, exhibeant; eo, quod XI-MENIVS cardinalis religioni sibi duceret, reliquas operi suo biblico inserere; quitamen eas in linguam latinam transferri, & a fabulis talmudicis repurgatas, ab academia Complutensi adseruari iussit. BENEDICTVS autem ARIAS Montanus, cuius cura opus polyglotton Antwerpense prodit, non adeo superstitiosus fuit, sed quidquid paraphrascon chaldaicarum nancisci potuit, demtis tamen fabulis, biblis inseruit; indignantibus & aegre illud ferentibus quibusdam Hispaniae theologis. Legendus RICHARD. SIMON, qui tum in hocce Antwerpensi, tum in Complutensi opere considerat, quod in vtroque versio graeca 70 interpretum atque vulgata, secundum textum ebraeum emendata, hoc est, vt ipse quidem putat, corrupta, exhibeantur; in *catalogo praecipuarum codicis sacri editionum p. 516. 517.* Plura non addo, cum nihil de hocce opere dici queat, quod non iam dictum sit ab aliis. Idemque & de reliquis censendum. Nimium, cum non adeo magno temporis spatio exempla operis huius Antwerpensis distracta essent; de noua biblicorum polyglotton editione Parisiis consilium suscepit GVIDO MICH. LEIAY, studium operamque conferentibus GABRIELE SIONITA, MAONITA, IO. MORINO, & ABRAHAMO ECHELLENSI, aliisque. Lucem opus hocce splendidissimum, decemque constans voluminibus, adspexit Parisiis 1645. Ad versionem graecam 70 interpretum & latinam vulgatam quod attinet, in illo eodem naeuos, qui in Complutensibus & Antwerpensibus biblis exstant, deprehendi, obseruat RICHARD. SIMON l.c. qui & miratur, cur IO. MORINVS versionem 70 interpretum, secundum codicem Vaticanum, ex quo eam separatim edidit, huic operi non inferuerit, item, quod versionem vulgatam

Aaaa aaaa

gatam

gatam in eodem exstare noluerit, securum correctionem Romanam. Id equidem prae Antwerpensibus Parisiensia haecce biblia peculiare habent, quod peataeuchum sistant ebraeo-samaritanum, vna cum versione chaldaeo-samaritana, huiusq; interpretatione latina syriacam praeterea translationem testamenti veteris, & tam veteris quam noui versionem arabicam. Non tantum autem adparatus necessarius & sufficiens in hoc opere deest, cuius defectus causam in contentiones & dissidia editorum nonnulli coniiciunt; sed & alia viri docti in eodem desiderant, speciatim BRIANVS WALTONVS *intolerandam illorum incuriam* notat, qui *correctioni inuigilare debuerunt*. Vnde innumeris, ita pergit, *mendis & erratis sciet haec editio, quae splendorem eius multum obscurarunt, in adparatu biblico, prolegomen. IV. §. XIV. pag. 265.* Conferenda IOAN. HENR. HOTTINGERI *dissertatio de septaplis Parisiensibus, in analektis eius historico-theologicis, p. 83. f. 99.* item VALER. FLAVIGNII *de ingenti biblicorum opere epistolae quatuor, an. 1646, 47, & 48 editae*. Varia etiam, ad historiam huius operis facientia, occurrunt in AMELOTI *monumentis epistolicis vriorum doctorum virorum, qui scripserunt de antiquitatibus ecclesiae orientalis*, alibi iam a nobis laudatis. Ad reliqua opera polyglotta vt pergamus, omnium, qui in hoc campo defudarunt, industriam studiumque vicerunt Angli, qui, conquisitis ex oriente praestantissimis codicibus manuscriptis, longe augustiorem eiusmodi biblicorum editionem, quam hucusque factum, euulgarunt. Auctor tanti operis BRIANVS WALTONVS, qui adscitis in laboris societatem viris per Angliam celeberrimis, non adeo magno temporis spatio illud ad finem perduxit. Prodiit Londini an. 1657 sex tomis in fol. Non vno nomine opus hocce Parisiensi praefendum esse, fatentur omnes. Praeterquam enim, quod versiones cum textu originali

per varias columnas in singulis paginis ita sint dispositae, vt simul lectorum oculis obiciantur; nonnulla in hac editione exhibentur, quae in Parisiensi non exstant, quaeque summatis indicant CHR. KORT-HOLTVS *de variis scripturae editionibus c. XXXII. §. VII. pag. 381.* & RICH. SIMON, in *catalogo praecipuarum codicis sacri editionum pag. 520.* Atque hic quidem etiam fatetur, non tantum anglicana haecce biblia polyglotta multis modis praestare Parisiensibus, sed & nihil hucusque in hoc genere perfectius prodiiisse, & nihilofecius in *observatione quadam huic loco pag. 521.* subiecta pronuntiare non dubitat, *biblia haecce polyglotta anglicana posse publicum aliquod latrocinium vocari, cum paucis quibusdam exceptis, desunta sint ex polyglottis Guidonis Michaelis le Jay.* Quo pacto eiusmodi opus polyglottum adhuc perfectius reddi queat, idem RICH. SIMON exponit, tum l. c. tum & in *disquisitionibus criticis cap. XXVII.* vbi & obseruat, ex erroribus innumeris, quibus biblia polyglotta Parisiensis, maxime in versionibus syriacis & arabicis, nec non in latinis illarum interpretationibus, abundat, haud paucos adhuc in anglicanis conspici. Sunt vero & alii viri docti, qui in anglicanis hisce biblis polyglottis quaedam non sine ratione desiderant. Interim qui cuncta considerauerit, facile concedet, fieri non posse, vt eiusmodi opus sine omnibus naevis in lucem prodeat. Haud etiam adeo difficile esse, vt inuentis aliquid addatur, nemo non intelligit. Superfunt & alia biblia polyglotta, vt FRANC. VATABLI, aut potius ROB. STEPHANI, itemque ELIAE HUTTERI; sed de hisce, vt & reliquis omnibus, consulere iuuabit, praeter IAC. LE LONG l. c. IO. CHRISTOPH. WOLFIVM, *bibliorb. ebr. part. II. lib. II. sect. IV. subsect. II. pag. 339. f. 99.* qui & *subsect. III. p. 354. seqq.* eos recenset, qui partes quasdam biblicorum polyglottorum ediderunt.

derunt. IOAN. DE LA HAYE *biblia maxima*, quae Parisiis 1660 nouemdecim tomis in fol. prodierunt, cum textum scripturae sacrae originalem non exhibeant, sed ejus loco latinam vulgatam, cum aliarum versionum interpretationibus latinis, & variorum adnotationibus, ad polyglotta referri nequeunt. Auctorem vanae potius gloriae, qua laborauerit, cupiditati, quam lectorum commodis hocce opere consulere voluisse, RICH. SIMON pronuntiat, qui acriter istud perstringit *bislor. crit. vet. resam. lib. III. cap. XI. pag. 417*. Legendus quoque de eo CHR. KORTHOLTVS *de variis scripturae editionibus cap. XXXII. §. XIII. XIV. pag. 388. seqq.*

Ad *rabbinnica*, vt vocari solent, *biblia* quod attinet, in iis excudendis maxime enituit studium & industria DANIELIS BOMBERGII, typographi Veneti, non vno nomine de re ebraica praeclare meriti. Prima, quam is dedit, editio lucem adpexit anno 1518 quamuis praefatio latina scripta sit an. 1517, vnde a nonnullis hoc anno prodixisse dicitur. In ea cum textu ebraeo, & paraphrasibus chaldaicis, insigniores Ebraeorum quorundam commentarii exhibentur, & praeter alia, variantes quoque lectiones BEN ASCHER & BEN NAPHTALI accedunt. Displicuit haec editio maximopere ELIAE LEVITAE, aliisque Iudaeis, quod tamen ex odio erga FELIC. PRATENSEM, qui a Iudaeis ad christianos transierat, cuiusue opera BOMBERGIUS in *bibliis* hisce edendis vsus fuerat, profectum esse, nonnulli moment. Certe non omnia, quae ELIAS LEVITA in hocce opere reprehendit, digna reprehensione esse, alii obseruarunt. Maforam tamen in eo magna adhuc laborare confusione, negari nequit. Sunt, qui existimant, beatum MART. LUTHERVM in versione germanica lectiones huius editionis reliquis praetulisse; quod inde sorte

factum, alii obseruant, quod haec editio, si textum originale spectes, cum Brixienſi, quae 1494 a GERSONE BEN MOSE, Soncinatē, in lucem emissā est, consentiat. Brixienſi enim hac editione beatum LUTHERVM in versione germanica adornanda vsū, post HENR. OPITIVM praefat. *ad biblia ebraea p. 2.* docet IO. CHRIST. WOLFIVS *biblioth. ebr. part. II. lib. II. sect. V. p. 365*. Sed hoc sic: *in saeculo*. Cum deinde BOMBERGIUS ad nouam editionem euulgandam animum adiungeret, vsus est opera & studio R. IAC. BEN CHAIM, de quo supra dictum, cum de mafora verba faceremus. In ea magna pariter ac parua continentur mafora emendata, & in meliorem ordinem disposita, paraphrascs porro chaldaicae, & praecipuorum Iudaeorum commentarii. Praemittuntur operi huic praefatio iam laudati R. IAC. BEN CHAIM, qua de mafora, de *keri* & *ketibh*, de discrepantiis inter talmudistas & maforethas, de *tikkun soferim*, siue correctionibus scribarum, deque maforae magnae ordine differit; indices porro capitum, siue paraſchiorh, sectionum, ordinum, partium totius scripturae, secundum maforethas; item R. ABEN ESRAE praefatio *de ratione commentandi in scripturam sacram*, deque quinque modis legem interpretandi, & quae alia sunt eiusdem generis. Lucem vidit haec editio Venetis an. 1526, & licet inter *biblia rabbinnica*, a BOMBERGIO excusa, secunda sit, prima tamen vocari solet, quia primum opera & studio R. IAC. BEN CHAIM prodixit, & reliquae, quae deinceps in lucem emissae sunt, eam ceu regulam quamdam sequuntur. Repetita nimirum fuit haec editio anno 1549, quae adeo secunda erit, anno 1568, quae est tertia, & an. 1617, quae est quarta. Ex his editionibus secundam & tertiam praestantiores reliquis esse, notat RICH. SIMON, cum quarta per iniquiores reformatā sit, demum in rabbinorum

commentariis iis locis, quae in religionem christianam iniuria esse videbantur; in *catalogo praecipuar. codicis sacri edition. p. 513.* Et secundam hanc tertiam editionem Bombergianam sequutus est IOAN. BVXTORFVS, qui Basileae an. 1619 itidem *biblia rabbinica* in lucem emisit. In iis praeter textum ebraeum paraphrases exhibentur chaldaicae, itemque masora magna & parua, cum selectissimis commentariis R. SAL. IARCHI, R. ABEN ESRAE, R. DAVID KIMCHI, aliorumque. In paraphrasibus chaldaicis accurate exhibendis magnum studium industriamque collocavit, quos etiam diligentius, quam antea factum, punctis vocalibus instruxit; quod tamen eius institutum non adeo probatur RICH. SIMONI, qui in targumim eam punctationem, quae in Danielis & Esrae libris conspicitur, recte adhibitam negat, eo, quod alia in his sit linguae chaldaicae dialectus, quam in illis; *hisor. crit. vet. testam. lib. II. cap. XVIII. pag. 300. & 302.* Operam porro dedit idem BVXTORFVS, ut loca in masora transposita, deficientia, pugnancia, numeris deprauata, diuersorum codicum & concordantiarum subsidio reponerentur, restituerenturque, & inter se conciliarentur. Vnde & hanc editionem reliquis omnibus & correctionem, & longe nobiliorem esse, concludit CHRISTIAN. KORTHOLTVS de *variis scripturae editionibus cap. XXXII. §. XI. p. 387.* Iudaeis tamen non adeo magno in pretio hanc editionem esse, auctor est RICHARD. SIMON, idque ob errores typographicos varios, in commentariis praesertim rabbinorum occurrentes; siquidem & eos, qui in praecedentibus editionibus admitti fuerant, BVXTORFVS retinuerit, & novos etiam admiserit; in *catalog. praecipuarum sacri codicis editionum pag. 513.* Exstant etiam partes quaedam codicis ebraei, cum paraphrasibus chaldaicis, & commentariis quibusdam rabbinicis scor-

sim editae, ut *pentateuchus*, qui opera & studio DAN. ERN. IABLONSKI. Berolini an. 1705 prodit, & aliae; sed haec recensere, huius loci non est.

Eorum denique bibliorum ebraeorum, quibus nec versiones vllae, nec commentarii rabbinici additi sunt, quaeque typis sunt exscripta, magnus omnino proficit numerus. Omnia enarrare, nostri iterum nec requirit, nec permittit instituti ratio; factumque id insuper iam est ab aliis. De praecipuis itaque solum aliquid monebimus. Maximo autem omnium consensu commendantur editiones DAN. BOMBERGII, CHRISTOPH. PLANTINI & ROB. STEPHANI, quas & IO. BVXTORFVS indicat, in *bibliotheca rabbinica p. m. 301.* Licet vero deinceps quoque plurimi in textu ebraeo accurate imprimendo operam studiumque collocauerint; semper tamen, quod corrigendum emendandumque esset, superesse visum fuit. Circa medium circiter saeculi decimi septimi in curandis emendatioribus codicibus ebraei editionibus diligentiam suam comprobauerunt R. MENASSE BEN ISRAEL & R. IOSEPH ATHIAS, Iudaei percelebres; ex quibus, quae iterum cum IO. LEVSENI praefatione an. 1667 prodit, reliquis omnibus, quae eam praecesserunt, praestare, existimata fuit; vnde & eam praecipue, quam in sua editione sequeretur, dignam iudicavit DAN. ERN. IABLONSKI, cuius in hoc litterarum genere merita non semel iam laudauimus; eo quod *textum ebraeum*, ut ipsemet loquitur, *a rudimentis Complutensibus, per varia varii temporis incrementa, ad adultam quandam maturitatem, ita elucatum exhibeat, ut omnibus quae eam praecesserunt, palmam praeripere, merito censeatur debeat.* Enimvero, quantumvis magno studio adornata effecit ATHIAS & LEVSENI editio; aliis tamen, pluribus eam adhuc scaturere erroribus, observatum fuit. Inde ad nouam accuratoremque

que in lucem emittendam, animum adiecit DAVID CLODIVS, philologus Giessensis, quae & an. 1677 prodiiit. Adferit vero in editionis huius *praefatione* CLODIVS, in ATHIAE editione, plus quam sexcenta sphalmata a se notata esse; quod quidem tantum abest, vt a quoquam negari possit, DAN. ERN. TABLONSKI pronuntiet, vt libere potius profiteatur, plus quam bis mille sibi obseruata & sublata esse; interim & ipsum CLODIVM plurima, quae stilum censorum merebantur, intacta praeteriisse, & quaedam, quae bene se habebant, cum mendum in iis esse putaret, corruptisse, alibi errores Athianos nouo errore auxisse, non tollendo menda, sed mutando, typothetarum denique & correctorum incuria plurimis in locis sphalmata irrepisse, adfirmat, quibus adeo rebus factum sit, vt, quamuis CLODIVS aliquod paroramatam centuriam in ATHIA feliciter correxerit, bibliorum tamen Clodianorum paroramata (quibus secunda inprimis editio ad nauisem scater) Athiana aliquot millibus vincant. Addit porro, eo minus CLODII laborem sibi ex asse fecisse satis, quod is solius fere analogiae grammaticae, & codicum quorundam impressorum subsidio fretus, ad biblici textus recensionem accessisset, absque manuscriptis codicibus, absque masorae collatione, absque recentis illius & docti Ebraeorum critici R. MENACHEM DE LONZANO in tractatu *orthora* suffragio, immo absque accuratiori accentuationis metricae cognitione &c. in *praefat. biblis ebraicis*, praemissa §. IV. & V. Atque haec cum ita se haberent, proprio studio nouam bibliorum ebraicorum recensionem adgressurus idem vir eruditissimus TABLONSKI, ex editionibus impressis, eas, quae reliquarum quasi cardinales videbantur, selegit, *Bombergianam* Veneratam, *regiam* seu BENED. ARIAE Montani, (quam polyglotta anglicana sequuntur) Basileensem BUXTORFII, quae Vene-

tam pluribus in locis castigauit, & *Hutterianam*, quae in accentuatione restituenda diligentem, subinde tamen audaculam, nec auctoritate suffultam operam praestitit, quibuscum editionem MENASSIS PENISRAEL & aliorum passim contulit. Vfus praeterea est variis codicibus manuscriptis, quos ipsemet indicat in *praefat. laudate*, §. VI. Plurimis itaque subsidiis instructus, summo studio ac labore ad finem tandem perduxit editionem istam, quae Berolini an. 1699 lucem adspexit. Palmam ei inter omnes, quae hactenus prodierunt, debere, viri praestantissimi, harumque rerum peritissimi, fassi sunt; ceteri nec deessent, qui in ea nonnulla desiderarent. DAVID CLODII interim illa editio, curante beato IOAN. HENR. MATO, repetita, simul tamen emendata fuit an. 1716, quemadmodum & IOSEPHI ATHIAE a IO. LEYDENIO denuo recognita & recensita, summo studio adornata, & variis accessionibus locupletata, ab EVERHARDO VAN DER HOOHT an. 1705 iterum in lucem emissa est, quae multis magno est in pretio. Nec praetermittenda est, quae Kilonii anno 1709 opera & studio HENR. OPITII prodixit. Habet vtique, quo se aliis praeterat; licet nec hanc omnium prorsus naeuorum expertem esse, nonnulli contendant. Omnium denique industriam superauit IO. HENR. MICHAELIS, theologiae & linguarum orientalium in academia Hallensi professor longe clarissimus, qui, adscitis in laboris societatem & aliis quibusdam viris praestantissimis doctissimisque, quos ipsemet laudat, editionem istam prorsus egregiam ad finem perduxit, quae typis & sumptibus orphanotrophei Hallensis, an. 1720 lucem publicam adspexit. Eam ex aliquot manuscriptis, & compluribus impressis codicibus, item ex masora tam edita, quam manuscripta, aliisque Ebraeorum criticis, diligenter recensitam, ex rei veritate ipsa inscriptio docet. Co-

dices autem isti tum manuscripti, ex quibus nonnulli minime contemnendae fuerunt auctoritatis, tum impressi indicantur in *praefat. cap. I. §. III.* ex qua etiam *§. IV.* constat, quod IABLONSKII editionem, quae Berolini 1699 prodiiit, fundamenti loco poluerint. Praeterea praeter noua lemmata textus in pentateucho, acceperunt loca scripturae parallela, verbalia & realia, breuesque adnotationes, quibus nucleus graecae septuaginta interpretum, & omnium versionum exhibetur, diffidilis in textu distiones & phrasae explicantur, ac dubia resoluntur, ut succincti commentarii vicem praestare possint; singulis denique columnis selectae variantes lectiones subiiciuntur. Ita summam porro, quid in hac editione contineatur, inscriptio ostendit; quibus vberior lux in praefatione, praesertim *cap. V. pag. 24. seqq.* adfunditur. In eadem praefatione etiam *cap. III. de variis lectionibus codicis hebraei, & cap. IV. de masora, sive doctrina critica Ebraeorum* erudite differtur. Cur adnotationes in genesi rariiores, minusque frequentes, quam in reli-

quos libros, praesertim propheticos, sint, eius rei ratio ibidem redditur *cap. V. §. VII. pag. 27.* Cum vero libri, qui vocantur, hagiographi, ampliores adnotationes requirerent; placuit maxime necessarias, ac praesertim philologicas, ipsi textui statim subiungere; vberiores autem deinceps adnotationes philologico-exegeticas separatim edere, quae & an. 1719 & 20 tribus voluminibus in 4. auctoribus IO. HENR. & CHRIST. BENED. MICHAELIS, & ad librum Ruth, ecclesiasten & Esther quod attinet, IO. IAC. RAMBACHIO, lucem publicam adspexerunt. Licet autem editor praecipuus modeste admodum de hoc opere sentiat, immo *praefat. cap. V. §. II.* non omnium prorsus aeuorum, qui tamen non magni momenti sunt, id experts esse fateatur; hucusque tamen, quantum mihi quidem constat, nemo exstitit, qui aliquid reprehensione dignum in eo inuenit; quin potius laborem maximum, felici prorsus successu in illud impensum, omnes vno ore, idque merito, laudant,

§. IV. Tum & de scriptoribus sacris noui testamenti sollicitos nos esse oportet, * simulque de eius canone, & quando, quae ratione is clausus dicatur. ** Addenda, quae de lingua originali scriptorum noui testamenti, de textus graeci integritate, deque variantibus, quas vocant, lectionibus; ** de editionibus porro codicis sacri noui testamenti, * deque libris apocryphis disputari solent. **

* Libros canonicos noui testamenti ab illis auctoribus scriptos esse, a quibus scripti dicuntur, iisdem argumentis probari potest, quibus alias libri cuiusdam *quatuordecim* probari solet; ex testimonio scilicet scriptorum veterum, qui proximo post scriptores sacros aeuo vixerunt, & hosce libros, tamquam ab iis, quorum nomina praefecerunt, profectos, laudant; porro, ex testimonio ecclesiarum christianarum, etiam antiquissimarum, quae hos libros

tamquam ab iis, quorum nomina praefecerunt, scriptos, receperunt; & denique ex ipsa horum librorum inspectione, quippe in quibus nullus suppositionis, aut *ad hoc* character, nullum indiciumprehenditur, cuncta contra veritatis & antiquitatis documenta conspiciuntur, ex quibus eos genuinos esse, firmiter colligas. Conferendus LVD. ELL. DV PIN *prolegom. sur la bible lib. II. cap. I. §. III.* Non abs re autem fuerit, hoc loco monere, quaestio-

nem,

nem, de auctoribus librorum sacrorum, non esse confundendam cum quaestione, de diuina eorumdem auctoritate. Cum enim romanensibus facile largiamur, in priori quaestione testimonium antiquorum scriptorum, veterisque ecclesiae, utramque facere paginam; de posteriori non perinde censendum; cum de diuina librorum sacrorum auctoritate ex longe aliis argumentis certi reddamur. Interim romanenses hasce quaestiones, etsi valde distinctas, data opera inter se miscent, atque confundunt; idque & RICH. SIMONEM facere, recte monent IO. HENR. MAIUS in *exam. bist. crit. textus noui testamenti Rieb. Simonis cap. II. §. III. pag. 19.* itemque ANT. COVLANS, in *exam. bist. crit. noui testamenti*, gallice scripto, *ep. III. p. 52. segg.* ubi sollicite has quaestiones distinguit, & circa utramque, SIMONIS sententiam excutit. Scilicet quae de veritate librorum noui testamenti contra veteres haereticos RICH. SIMON *hisor. crit. textus noui testamenti cap. I.* disserit, eo redeunt, ut ad traditionem cuncta referat; indeque pontificiarum traditionum necessitatem nobis obtrudere conatur, recte ideo ab utroque IOAN. HENR. MAIO & ANT. COVLANO castigatus. De inscriptionibus, quas alii *titulos* vocant, librorum sacrorum, quae prima statim fronte auctores eorum produunt, ita pronuntiat SIMON, ut neget, vllam nos in antiquitate solidum habere fundamentum, quo demonstretur, inscriptiones euangelii praefixas ab eorum auctoribus esse profectas. CHRYSOSTOMVM disertis verbis in diuersam abire sententiam, & *homil. I. in epist. ad Rom.* dicere, *neque Moysen, neque hunc sequutos scriptores, nomina sua scriptis praemississ.* Idem ergo de Matthaeo, Marco, Luca, Ioanne adfirmandum. Paulum vero, ad absentes scribentem, nomen suum in epistolarum initiis expressisse, ea, quae ad Ebracos est, excepta, quod illi opus non habuerint, qui ad praesentes scri-

perint. Atque hinc porro colligit, ex solis euangeliorum inscriptionibus non posse probari, ea ab illis composita esse auctoribus, quorum nomina praefuerunt. Nos vero libenter concedimus, inscriptiones ab ipsis auctoribus euangeliorum iis non esse praemissas; nec repudiamus testimonium veteris ecclesiae, si de auctoribus, non de auctoritate librorum noui testamenti sermo sit. Antiquissimas esse hasce inscriptiones, ex TERTVLLIANO *lib. IV. contra Marcionem cap. II.* recte ipsemet RICH. SIMON docet; patetque inde, haud contemnendam esse earum auctoritatem; immo & patet, perperam negare SIMONEM, eam tantam esse, ac si ab ipsis scriptoribus sacris libris hisce essent praefixae, uti IO. HENR. MAIUS ostendit *l. c. §. VI. p. 21.*

Ad specialia descendere, nostri equidem non patitur instituti ratio. Quaedam tamen monere, non prorsus abs re fuerit. Quatuor, quae dicuntur, euangelia, iudice FRID. SPANHEMIO, loco deinceps *citando*, tam superuacaneum foret, suis auctoribus adferere, vel eorum auctoritatem adstruere, quam est temerarium, ea de re controuertere. Antiquissimorum ecclesiae patrum, IVSTINI martyris *apolog. II. pag. 130.* edit. IO. ERN. GRABII, IRENAEI *lib. III. cap. XI.* TERTVLLIANI *lib. IV. contra Marcion. cap. V.* aliorumque testimoniis satis constat, quatuor haecce euangelia, ceu genuina, & authentica, a veteri ecclesia fuisse recepta. Immo non tantum hoc adseruerunt patres, sed & rationes adduxere, cur nec plura numero, nec pauciora sint euangelia, quam quatuor illa. Sic IRENAEVS, quoniam, inquit, *quatuor regiones mundi sunt, in quo sumus & quatuor principales spiritus, (venti cardinales) & disseminata est ecclesia super omnem terram, columna autem & firmamentum ecclesiae est euangelium, & spiritus vitae, consequens est, quatuor eam habere columnas,*

undique si ntes incorruptibilitatem & viui-
ficantes homines; l.c. Cuiusmodi ratio-
nes allegoricae, licet nihil ad rem faciant;
satis tamen demonstrant, de auctoribus &
auctoritate quatuor istorum euangeliorum
nullum prorsus apud veteres fuisse dubium.
Legenda, quae de istis rationibus allegori-
cis, quibus veteres probare voluerunt, qua-
re nec plura nec pauciora, quam quatuor
sint euangelia, obseruat IO. ALB. FABRI-
CIUS in codice apocrypho noui testamenti
tom. I. pag. 382. seqq. Atque haec cum ita
se habeant; mirum est, existisse, qui ge-
nuinam istorum euangeliorum originem
in dubium vocarent. Compellendus hic
iterum nobis est RICH. SIMON, qui, sal-
tem si FRID. SPANHEMIVM audiamus,
id vnum sibi datum negotium credidit, vt
euangeliorum praecipue dubium redderet
originem, & auctoritatem conuelleret.
Huc ille, ita pergit SPANHEMIVS, modo
collectanea esse, ex praedica. in iudis apostoli-
cis, nulla habita ratione ordinis & tempo-
ris; modo fuisse a discipulis collecta, quae bi
ab apostolis aut viris apostolicis accepissent;
vnde κατὰ Ματθαῖον secundum Matthaeum,
non τὸ Ματθαῖον Matthaei ipsius euangelium;
modo nusquam a veteribus proferri ea vt
authentica, vel ab ipsis apostolis accepta &c.
in adpendice dissertat. de auctore epist. ad
Ebraeos, seu de historiae euangelicae scripto-
ribus, & in specie de Marco &c. tom. II. ope-
rum pag. 266. Et sane passim talia insper-
gi a SIMONE, quae originem & auctori-
tatem euangeliorum labefactare queant,
negandum non est. Ea tamen omnia, quae
a SPANHEMIO illi tribuuntur, diserte ita
non docet. Namque formulam κατὰ Ματ-
θαῖον ita capi posse, vt inde colligatur, eu-
angelia fuisse collectanea, per modum obie-
ctionis tantum proponit, ad quam statim
respondet, eam correre sua sponte, cum
κατὰ Ματθαῖον idem sit ac Ματθαῖος; bisp. crit.
textus noui testam. cap. II. pag. 21. Non

minus in quatuor euangelistis admodum
iniurius est HENR. DODWELLVS, vt utri-
que doctus, sed ad πεισισὶν nimis pronus;
dissert. I. in Irenaeum pag. 62. seqq. Non
aliam nimirum eos habere infallibilitatem,
contendit, quam quod fuerint fidei testes
eorum, quae vel viderant, vel audierant,
ratione tradendi ordinaria, nullo interven-
tu alicuius adflatus, aut *Severus*; tradi-
tionem itaque, cui iungitur fides librorum
noui testamenti, speciatim euangeliorum,
non esse firmiorem, quam sit illa IRENAEI,
cuius vt & CLEMENTIS ac reliquorum
saeculi secundi patrum eadem sit infallibi-
litas ac euangelistarum, in rebus historiae
& facti; primum numeri quaternarii me-
minisse IRENAEVM, quasi iam nuper re-
cepti constitutique; ne vnum quidem eu-
angelistarum nomine suo compellatum legi
in scriptis CLEMENTIS Romani, BARNABAE,
HERMAE, IGNATII, POLYCARPI; nec vllam adparere notam, vnde col-
ligas, minus eos tribuisse apocryphis euan-
gelis quam veris; pari honore laudari apo-
crypha, v.g. ab IGNATIO Antiocheno,
quo & vera; vnde pateat, nullum adhuc
euangeliorum delectum fuisse, cum scriberet
Ignatius; sic omnes noui testamenti libros,
praecipue & euangelia pendere ex tradi-
tione seniorum sub Traiano, vti ex testi-
monio PAPIAE, IRENAEI, CLEMENTIS
Alexandrini &c. Ita summam sententiam
DODWELLI exhibet SPANHEMIVS
l.c. pag. 266. qua utique omnem euangeli-
starum prorsus euerti auctoritatem, palam
est. Si enim cuncta ad testimonium se-
niorum sub Traiano, PAPIAE, IRENAEI
& CLEMENTIS Alexandrini, redeunt;
siquidem eo tempore multa iam falso fuis-
se tradita, etiam PAPIAE, ceterisque
credita, neminem fugit. Infirma autem
omnia esse, quibus DODWELLVS senten-
tiam suam superstruxit, & ita comparata,
vt facili negotio dilui queant, SPANHEMIVS
iam

iam *h. c.* ex instituto, simulque erudite demonstrauit.

Iam si de singulis euangelistis verba facere vellemus; latissimus sese nobis offerret de iis dicendi campus. Sed id quidem nunc nobis constitutum non est. Nec desunt, qui eorum notitiam suppeditant. Qui generatim de apostolis agunt, etiam euangelistarum, certe Matthaei & Ioannis, mentionem facere solent. Veterum, quae hic lucem dare possent, monumenta, aut spuria sunt, ac suppositicia, aut non magni momenti. Ad spuria pertinet ABDIAE, primi, vt ferunt, Babyloniae episcopi, *historia certaminis apostolici*, quae decem constat libris, & a IO. ALB. FABRICIO exhibetur, in *codice apocrypho noui testamenti*, tom. I. pag. 388. seqq. vbi & fragmenta aliorum actuum apostolicorum apocryphorum, cum iis, quae illorum notitiae inferuiunt, inuenire licet. Pseudo-DOROTHEI Tyrii librum, de *sanctis prophetis, apostolis, & LXX Christi discipulis*, cum libris tribus de vita & morte Moysi, cum observationibus GILB. GAVLMINI primum euulgatis, iam autem reculis, graece & latine edidit idem vir doctissimus, Hamburgi anno 1714. 8. eidemque subiunxit HIPPOLYTI commentationem de *duodecim apostolis*, vbi nam quisque eorum praedicauerit, ac vbi consummatus sit, quae & apud FRANC. COMBEFISIVM exstat, *auctarii noui tom. II. p. 831.* item ISIDORI iunioris, Hispalensis archiepiscopi, de *vita & obitu sanctorum, qui Deo placuerunt*, quo in libello & apostolorum, & euangelistarum mentio iniicitur; denique & SOPHRONI fragmentum, de *b. primate apostolorum*. De euangelistis speciatim legendae vitae euangelistarum quatuor, quas ex codice arabico edidit PETR. KIRSTENIUS, Vratislauensis, medicinae doctor, anno 1608. in fol. De apostolis sursum ex recentioribus IOACH. PERIONIVS & IOACH. CAMERARIUS egerunt, vterque in libro de *vitis apostolo-*

BVD. ISAGOGE.

rum. Sed horum, vt & reliquorum omnium diligentiam superauit GUIL. CAVE, in *antiquitatibus apostolicis*, anglice scriptis, sed in linguam germanicam translatis, editisque Lipliae an. 1696. 4. in quibus & de Marco atque Luca agit. Nec praetermittenda, quae de apostolis & euangelistis diligenter tradit SEBAST. NANS TILLEMONTIUS, dans les *memoirs pour servir a l'histoire ecclesiastique &c.* tom. I. part. III. pag. 887. seqq. item tom. II. part. I. p. 159. & 237. seqq. editionis Bruxellensis. Cumprimis autem lectu digna, quae de eisdem obseruat THOM. ITTIGIVS, in *differtat. de patribus apostolicis*, eiusdem bibliothecae patrum apostolicorum graeco-latinae praemissa. Propius adhuc ad nostrum institutum accedunt, quae de quatuor euangelistis disputant FRID. SPANHEMIUS, in *adpend. dissert. de auctore epistolae ad Hebraeos*, seu de *historiae euangelicae scriptoribus*. tom. II. oper. p. 266. seqq. IAC. BASNAGIVS *bist. de l'eglise tom. I. part. II. lib. VIII. cap. I. seqq.* pag. 419. seqq. LVD. ELL. DUPIN *prolegom. sur la bible tom. II. cap. II. §. III. seqq.* pag. 22. seqq. RICH. SIMON, in *bistor. crit. textus noui test. cap. VI. p. 56. seqq.* cui tamen iungendus, qui cum corrigat, & aberrantem in rectam viam reducit, IO. HENR. MAIVS, in *reperito examine bistor. crit. noui testam. cap. X. & seqq.* 10. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. p. 126. seqq.* IO. GEO. PRITIVS *introduc. inlection. noui testam. cap. XIII. pag. 117. seqq.* Qui de Luca agunt, non tantum de euangelio ab eo scripto, sed & de *actis apostolorum*, quorum auctor est, verba facere solent; vnde vt de his aliquid speciatim addamus, necesse non est.

Praeter libros historicos in nouo testamento occurrunt *dogmati*, i. inrerque eos primum locum tenent *epistolae Pauli*. Has omnino genuinas esse, hoc est, a Paulo, cuius nomen praefertur, profectas, v. l. singularem inscriptiones docent, quas nec ipse

Bbb bbb bb

in dubium vocare audent RICH. SIMON. De *epistola ad Ebraeos*, quae eiusmodi inscriptione destituitur, deinceps dicemus. Idem vero & aliis argumentis, quibus libri cuiusdam *iniquitatem* probari solet, speciatim, quod in hisce epistolis nullum suppositio- nis aut *verum* argumentum occurrit, evinci potest. Accedit consensus & testimonium veteris ecclesiae, patrumque omnium. Haereticos vero, speciatim Marcionitas, qui non omnes Pauli epistolas receperunt, & quas receperunt, non nisi corruptas & interpolatas, non est quod moremur. Legendi EPIPHANIVS *haeresi* XLII. ORIGENES, vel quisquis auctor est, *dialogi contra Marcionitas*, *sest. I. p. 8.* addenda- que, quae ad *b. l.* notauit IO. RODOLPH. WETSTENIVS *pag. 18.* porro IRENAEVS *lib. I. cap. XXIX. pag. 104.* ex editione IO. ERN. GRABII; TERTULLIANVS *lib. IV. adversus Marcionem, cap. V. p. 505. & lib. V. cap. I. & II. pag. 575. seqq.* Immo & ipse legendus RICH. SIMON, *bisfor. crit. textus noui testam. cap. XV. pag. 158. seqq.* ut ta- men iungatur IO. HENR. MAIVS in *repe- tito examine bisfor. critic. textus noui testa- menti cap. XV. pag. 173. seqq.* Cum primis de *epistola ad Ebraeos*, num eius auctor Paulus sit, acriter iam pridem disputatum fuit; hinc Arianis & Socinianis, ob luculentissi- ma, quae pro diuinitate Christi continet testimonia, omnem mouentibus lapidem, ut eam Paulo apostolo abjudicent, illinc patribus nonnullis orthodoxis haesitantibus, quod dogmata quaedam, Nouarianis fauentia, continere videretur, simulque ipso inter recentiores abrepto beato MAR- TINO LUTHERO, ut ob *ducenta* quaedam scriptam a Paulo hanc epistolam abnueret. Positum autem hodie extra dubium est, auctorem huius epistolae esse Paulum, id- que argumentis tam validis comprobatum, ut animum, ad euidentissima quaeque in dubium vocanda, obfirmatum, demonstra- turus sit, qui hoc negare velit. Luculen-

tissime hoc euicit FRID. SPANHEMIVS, in dissertatione de auctore epistolae ad Ebraeos, quae *operum eius tomo II. exstat, lib. II. pag. 171. seqq.* Conferendi porro IOAN. BRAVNIVS in *prolegom. comment. in epist. ad Ebraeos §. II. pag. 8. seqq.* RICH. SIMON, qui itidem veram hic tueretur sententiam, in *bisfor. crit. textus noui testam. cap. XVI. pag. 171. seqq.* IO. HENR. MAIVS, in *repetito examine bisfor. crit. &c. cap. XVI. p. 187. seqq.* HERM. WITSIVS in *meletemat. Leidenfis de vita Pauli sest. XII. §. XVII. pag. 199. seqq.* ABR. CALO- VIVS in *prolegomenis in epist. ad Ebr. LVD. ELL. DV PIN prolegom. sur la bible lib. II. cap. II. §. VIII.* IAC. BASNAGIVS *bisf. de l'eglise tom. I. part. II. lib. VIII. cap. VI. pag. 431. seqq.* Dici adhuc multa alia de epistolis Pauli possent; sed ea huius loci non sunt. Cum autem ex vita, rebusque gestis apostoli huius lux insignis illis ad- fundi queat; consulere omnino iuuabit, qui de iis commentati sunt; quod praeter eos, qui generatim vitam apostolorum des- criperunt, quos antea iam laudauimus, ex recentioribus praefluerunt IOANNES PEARSONIVS, in *annalibus Paulinis*; & HERM. WITSIVS, in *praeflectionibus de vita Pauli apostoli*, quae in *meletematibus eius Leidenfis*, an. 1703. 4. editis, exstant. Atque hi omnium instar esse possunt. CLAVD. DAVSQUEIVM, ANTONIVM GODELLVM, BARTHOL. GAVANTVM, THOM. MASSIVM & IOAN. BRANT, aliosque, qui itidem de *vita Pauli* commentati sunt, laudat IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. p. 151.* qui & ipse de epistolis Pauli varia lectu digna ibidem obseruat.

Quae sequuntur epistolae septem, tres scilicet Iohannis, duae Petri, una Iacobi & una Iudae, *catholicae* a quibusdam vocari solent. Ita EUSEBIUS dicit, epistolam Iacobi primam esse earum, quae *catholicae* vocan- tur, & Iudae in septem catholicarum nume- ro

ro recenseri; *bist. eccles. lib. II. cap. XXIII. p. 66.* Conferendi & ATHANASIUS, vel quisquis est auctor *synopsos scripturae, tom. II. operum eius p. 59.* & HIERONYMUS, in *catologo script. eccles. cap. II. p. 23.* Rationes, cur id nominis huius epistolis haeserit, variae adferri solent; verosimillima haec est, eas vno volumine fuisse comprehensas; vtue a Paulinis itidem vno volumine comprehensis, nomine quodam *disputatio* discernentur, *catholicas* dictas. Quamuis enim Pauli quoque epistolae, totius quippe ecclesiae vsui destinatae, ita adpellari possent; his tamen potius hoc nomen impositum est epistolis, quod a diuersis auctoribus sint conscriptae, & ita ab vno eorum peculiare aliquod fortiri nomen nequirent; vnde commune iis, idque condignum atque venerabile, tributum est. Conferendus ABR. CALOVIUS in *prolegom. in epist. Iacobi*. Esti vero, proprie loquendo, quinque tantum hac ratione sunt catholicae; cum duae posteriores Ioannis priuatae sortis hominibus sint inscriptae; vsu tamen obtinuit, vt & hae ita vocarentur, eo, quod cum reliquis vno continerentur volumine. Legenda, quae hac de re obseruat IO. HENR. MAIUS in *repetito exam. bist. crit. text. noui testam. Ec. cap. XVII. p. 201. seqq.* Et sane fuisse, qui de quarundam ex hisce epistolis auctoritate dubitarent, notum est. Ipse EVSEBIUS epistolam Iacobi, secundam & tertiam Ioannis, vt & eam, quae Iudae est, inter *apocrypha*, siue illa scripta refert, quae non vbiuis in ecclesiis recepta fuerunt; *lib. III. bist. eccles. cap. XXV. p. 97.* Conferendus & LVD. ELL. DV PIN *prolegom. sur la bible lib. II. cap. II. §. IX. p. 58.* Cum primis de epistola, quae Iacobo tribuitur, & auctoritate, & auctore, disputatum fuit, constatque, quae ipsius beati LVTHERI nostri de eadem mens fuerit ac sententia. Feruore namque certaminis contra pontificios abreptus, diserte negat, hanc epistolam ab apostolo esse profectam,

immo *stramineam* vocat, (forte ex I. Cor. III. 12.) in *praefat. primae bibliorum germanicorum* editioni praemissa; occasionemque hac ratione aduersariis suis dedit, varias in se coniiciendi calumnias, a quibus praeter alios eum vindicat IO. HENR. MAIUS, in *repetito exam. bist. crit. textus noui testam. Richard. Simonis cap. XVII. §. VI. p. 205. seqq.* Enimuero, a Iacobo apostolo hanc epistolam scriptam, extra omnem hodie positum est dubitationem. Sub nomine enim apostoli sancti, fratrisque domini, eam ab ORIGENE, ATHANASIO, HILARIO, CYRILLO Hierosolymitano, BASILIO, AMBROSIO, aliisque laudari, passim viris doctis obseruatum est. Et licet EVSEBIUS *l.c.* & HIERONYMUS in *catologo scriptor. ecclesiast. cap. II. p. m. 23.* referant, fuisse quosdam, qui de epistola huius auctoritate, ac auctore dubitauerint; simul tamen testantur, eam suo tempore inter libros canonicos scripturae sacrae fuisse receptam. Conferendus LVD. ELL. DV PIN *prolegom. sur la bible lib. II. cap. II. §. IX.* Nouum equidem hic oritur dubium, quisnam ille Iacobus sit, cuius nomen inscriptio huius epistolae ostendit? Duorum namque apostolorum, communi hocce Iacobi nomine gaudentium, in scriptura sacra, & antiquitate ecclesiastica fit mentio; quibus tamen tertium, qui Hierosolymorum episcopus, non autem apostolus, & cognomento *frater domini* nuncupatus fuerit, praecunte auctore *constitution. apostolicar. lib. VI. cap. XII.* addunt EVSEBIUS, EPIPHANIVS, GREGORIUS Nyssenus, alique veterum, & ex recentioribus RICH. SIMON, velligia HVGONIS GROTII premens, *bist. crit. textus noui testamenti cap. XI. p. 193.* At refragantur alii, duosque tantum Iacobos statuunt, &, fratrem domini ac Iacobum Alphaei vnum eundemque esse, contendunt. CLEMENTIS Alexandrini atque HIPPOLYTI testimoniiis, aliisque argumen-

gumentis hoc comprobatur SAM. BASNAG. FLOTTEMANVILLAEVS, in *exercitat. historico-crit. anti-Baron. p. 507. seqq.* Legendi quoque de hac quaestione IO. DALLAEVS, de *pseudopigraph. apostol. lib. I. cap. XVII. GVIL. CAVE in antiquit. apostolic. in vita Iacobi minoris p. 579. seqq.* IO. PEARSONVS in *lectionibus in acta apostolor. lect. IV. p. 58. IO. ALB. FABRICVS in notis ad eodictum apocryphum noui testam. tom. I. p. 598.* Ex duobus autem istis apostolis, qui Iacobi nomine adpellati fuerunt, minorem, siue fratrem dominum, qui & Alphaei dictus est, quemue Hierosolymorum fuisse episcopum, haud pauci veterum tradiderunt, lessum autorem esse epistolae, positum est extra controuersiam. Conferendus IO. HENR. MAIVS in *repetito examine bisfor. crit. textus noui testam. Ec. cap. XVII. § XII.*

Vltimum in canone noui testamenti locum tenet *apocalypsis* Ioannis, de cuius itidem & auctore & auctoritate multa iam pridem fuisse disputata. Veterum namque nonnulli apocalypseos auctorem CERINTHVM haereticum, praescripto Ioannis nomine, auctoritatem commentis suis conciliare conantem, fuisse, existimarunt. Ita non modo ex haereticis *alogi*, quorum aduersus apocalypsin obiectiones refert atque refellit EPIPHANIVS, *haeresi L. p. m. 454. seqq.* sed & catholici quidam, DIONYSIO Alexandrino antiquiores. DIONYSIO vero huic hac super re controuersia intercessit cum NEPOTE, episcopo aegyptio. Cum enim huius regni millenarii adfector orthodoxos a se dissentientes, scripto *Allegoristarum elencho*, impugnare ausus esset; DIONYSIVS illi commentarios *supi itayyaxiōs*, seu de *promissionibus* opposuit, in quibus de apocalypsi ita disputat, vt eius non plane reiiciat auctoritatem, interim non a Ioanne apostolo & euangelista, sed a presbytero quodam eiusdem nominis scriptam, contendat, apud EVSEBIVM *bisf.*

ecclesiast. lib. VII. cap. XXV. p. 273. seqq. Atque presbyteri istius, qui Ioannes itidem dictus, & ab apostolo huius nominis diuersus fuerit, etiam ex PAPIA meminit EVSEBIVS, *lib. III. bisf. eccles. cap. XXXIX. p. III.* quamquam alii, quae de eo dicuntur, inter fabulas referant. De DIONYSII huius & NEPOTIS ista concertatione fuisse differit RICH. SIMON in *bisfor. critic. textus noui testam. cap. XIX. p. 222. sqq.* Vt autem CERINTHO tribueretur *apocalypsis*, id duplici de causa factum, viri docti autumant. Nam primum legi quaedam in *apocalypsi*, quae a NEPOTE apud EVSEBIVM *bisfor. eccles. lib. VII. cap. XXIV. p. 271.* & aliis nonnullis iudaizantibus tam crasse explicabantur, vt Cerinthianis fabulis frigidam suffundere viderentur. Deinde CERINTHVS ipse crepabat *apocalypsin*, in plerisque cum ea, quae Ioannis est, consentientem, quamquam locis quibusdam a se interpolatam; quod ex verbis CAII presbyteri, apud EVSEBIVM *bisfor. eccles. lib. III. cap. XXVIII. p. 100.* & NICEPHORVM *lib. III. cap. XIV.* colligi potest. Obseruatum hoc quoque IO. ALB. FABRICIO in *cod. apocrypho noui testam. tom. II. p. 956.* Praeter *alogs* & alii veterum haereticorum, vt Cerdoniani, Marcionitae, & Theodotiani, apocalypsin reiecerunt; quod & ex orthodoxis nonnullos fecisse, tum aliunde constat, tum & ex EVSEBIO, qui de ea in *viramque partem opinionum varietate certari*, pronuntiat, *bisf. eccles. lib. III. cap. XXIV. p. m. 96.* Immo ad orthodoxos quod attinet, HIERONYMVS ab ecclesiis graecis apocalypsin non magis recipi dicit, quam epistolam ad Ebraeos a latinis. Quod si eam, inquit, de epistola ad Ebraeos verba faciens, Latinorum consuetudo non recipit inter scripturas canonicas, nec Graecorum quidem ecclesiae apocalypsin Ioannis eadem libertate suscipiunt; epist. ad Dardanum, tom. II. operum eius p. 608. edit. IO. MARTIANAEI. Indequē

que haud dubie factum, ut in *canone LX* concilii Laodicensi, ubi libri canonici scripturae sacrae recensentur, nulla apocalypseos fiat mentio; quemadmodum & a GREGORIO Nazianzeno, CYRILLO Hierosolymitano, aliisque scriptoribus graecis, qui libros canonicos enarrant, praetermittitur. Ratio vero hinc etiam patet, cur in quibusdam codicibus noui testamenti syriacis & arabicis non compareat. Hodie vero apocalypsin, seu librum diuinum, & a Ioanne profectum, ab omnibus ecclesiis orientalibus recipi, monet RICH. SIMON *bisfor. crit. textus noui test. cap. XIX. p. 226.* Ex recentioribus DES. ERASMVVS Rotodamensem, HVLDO. ZWINGLIVM, IO. CALVINVM, aliosque, immo ipsum beatum LVTHERVVM nostrum de apocalypsi dubitasse, notum est. Atque LVTHERVVM quidem hoc nomine censuram ROB. BELLARMINI, aliorumque effugere non potuisse; adserit RICH. SIMON *l. c. p. 227.* simul tamen recte monet, CHRIST. KORTHOLTVM de *canone scriptur. sacr. cap. XVIII.* causam LVTHERI egisse, atque demonstrasse, nihil hic LVTHERO a pontificiis obiici posse, quod non eadem ratione veteris ecclesiae quibusdam doctoribus, seu patribus, exprobari queat. LVTHERVVM non tam de auctoritate, quam de auctore *apocalypseos* dubitasse, obseruat IO. HENR. MAIVS in *repetito exam. bisfor. critic. & c. cap. XIX. p. 254.* De controuersia, quae DES. ERASMO hac super re cum theologis Parisiensibus intercessit, legendus iterum RICH. SIMON *l. c. p. 227.* Hodie apud omnes fere positum est extra controuersiam, Ioannem apostolum & euangelistam apocalypseos auctorem esse. Recte in *prologo* ad hunc librum HVG. GROTIVS: *apostoli Ioannis esse hunc librum, credere illi, quibus merito creditur. Iustinus contra Tryphonem, Irenaeus, Tertullianus aduersus Marcionem, & aliis multis in locis, quibus consentiunt Clemens Alexandrinus, Orige-*

nes, Cyprianus, & post eos alii multi. Sed plura hac de re dabunt ABR. CALOVIUS in *prolegom. ad apocalypsin*; STEPH. LE MOYNE, in *notis ad varia sacra, p. 101. seqq.* IAC. BASNAGIVS *bisf. de l'eglise tom. I. part. II. lib. VIII. cap. VII. p. 434. seqq.* LVD. ELL. DV PIN *prolegom. sur la bibl. tom. II. cap. II. §. XIII. p. 67. 10.* ALB. FABRICIVS *cod. apoc. noui testam. tom. II. p. 955. seqq.* item *bibl. graec. lib. IV. cap. V. p. 147. seqq.*

Ut de librorum canonicorum noui testamenti collectione, seu canonis, ut loqui solent, constitutione, aliquid dicamus, res ipsa, & instituti nostri omnino postulat ratio. Atque veteris quidem testamenti canon quo pacto in gente atque ecclesia iudaica constitutus sit, supra iam docuimus. Hunc ipsum vero veteris testamenti canonem, prout apud Iudaeos exstat, in ecclesia christiana, in tribus prioribus saeculis ad quartum vsque, sine ulla additione receptum fuisse, vel ex MELITONIS constat testimonio, apud EVSEBIVM, *bisfor. eccles. lib. IV. cap. XXVI. p. m. 149.* itemque ex ORIGENE in *psalm. I. commentarior.* eius a PETR. DAN. HVERTIO editorum *tom. I. p. 41.* Omittuntur equidem apud ORIGENEM duodecim prophetae minores; sed scribentium id factum incuria, vel inde manifestum est, quia alias sibi non constaret numerus librorum *xxii*, quem ipse indicauit etiam *philocal. cap. III.* id quod, praeunte HVERTIO ad *Orig. l. c. p. 9.* iam a me obseruatum in *instituitionibus theolog. dogm. tom. I. lib. I. cap. II. ad §. XXXI. p. 186.* Reliquos deinceps indicabimus, cum eos, qui libros canonicos recensuerunt, ordine sumus enarraturi. Plura etiam hac de re dabit IAC. BASNAGIVS *bisf. de l'eglise tom. I. part. II. lib. VIII. cap. IX. p. 441.* Ad noui testamenti libros quod attinet, iam antiquissimis temporibus quamdam eorum existisse collectionem, negari nequit. Nec ratio-

ratione destituuntur, qui primum euangelia, deinde & epistolas Pauli & reliquorum apostolorum, in vnum corpus coactas, contendunt; obseruantque nonnulli, euangelistarum collectionem *εὐαγγελίου*, epistoliarum autem *ἀποστόλων* nomine venisse. Legenda, quae hac de re disserit IO. MILLIUS *prolegom. in nou. testam. num. CXCIX. p. 24.* Quemadmodum autem certum est, & ex testimoniis deinceps adducendis patet, canonem quemdam noui quoque testamenti in veteri ecclesia, saltem quarto post Christum natum saeculo, constitutum fuisse; ita quando & qua ratione is constitutus sit, varie disputari solet. Atque ad tempus quidem quod attinet, diligenter in illud inquisiuit IO. ENS in *bibliotheca sacra, siue diatribae de librorum noui testamenti canone*, quae Amstelodami an. 1710. 8. prodiit, cap. V. p. 75. seqq. In eam vero vir iste doctus ingreditur sententiam, canonem euangelicum, seu qui quatuor euangelia complectebatur, ante Ioannis euangelistae mortem fuisse constitutum, quippe cuius ipse collector fuisse videatur; post mortem vero Ioannis reliquos etiam noui testamenti libros in canonem receptos. Quod quousque admitti queat, in *institutionibus theol. dogmat. tom. I. lib. I. cap. II. ad §. XXXI. p. 193.* exposui; apostolos scilicet ipsos, aequae ac alios, qui eadem aetate vixerunt, de aliorum apostolorum scriptis testimonium, quod genuina essent, perhibuisse; quod omnium rectissime Ioannes, qui inter omnes quam diutissime vixit, facere potuerit; ab his cum alij id acceperint, in vnum tandem aliquod corpus libros, qui pro genuinis habiti sunt, collectos, & ita canonem aliquem, seu collectionem sacrorum librorum exortum esse; id vero, cum non vnica vice, sed sensim factum sit, consequi inde, certum aliquod tempus aut annum definiri non posse. Addidi ibidem, non aliter hanc canonis constitutionem capien-

dam, quam quod hac ratione ex testimonio hominum fide dignorum, quive certi hac de re esse potuerint, consiliterit, quinam libri genuini essent, & quo idiomate fuerint scripti; publica autem ecclesiae auctoritate canonem aliquem constitutum, & hoc pacto definitum, quinam libri pro diuinitus inspiratis habendi sint, perperam & sine fundamento adseri. Vt autem intelligamus, quinam libri in veteri ecclesia pro genuinis reputati fuerint; cognita & explorata habere iuuabit testimonia illa, in quibus libri ea aetate recepti & approbati recensentur, quae simul historiae canonis scripturae sacrae lucem adfundunt. Ipsa equidem haecce testimonia collegit, iunctimque notis quibusdam illustrata edidit GERH. VAN MASTRICHT, in *canone scripturae sacrae ecclesiastico, secundum seriem saeculorum post Christum natum collecto, notisque illustrato*, quem seorsim notulis, indiculisque quibusdam & praefatione auctum, CHR. KOERBERVS Iena anno 1725. 8. recudi curauit. Nos itaque fontes solum, seu loca, vbi testimonia haecce exstant, paucis indicabimus.

Primam autem hic occuparent sedem *canones*, qui vocantur *apostolici*, si modo genuini essent, quippe in quorum ultimo siue *octogesimo quinto* veteris nouique testamenti libri recensentur. Enim vero licet canones isti, seu spurii ac supposititii, merito reiiciantur, vti *librihuius II. cap. V. ad §. III.* ex instituto demonstratur, speciatim & vltimum huncce tum ab aliis, tum & a IO. MILLIO *prolegom. in nouum testam. num. CCI. p. 24.* repudiari, constet; non tamen nullius plane ponderis est hocce testimonium, cum sententiam ecclesiae istius, qua auctor illius collectionis, quisquis etiam sit, vixit, aetatis inde cognoscere liceat. A veteris autem ecclesiae doctoribus in eo dissentit, quod inter canonica veteris testamenti scripta *libros tres Mac-*
caba-

cabaeorum refert; iuuenes etiam adhortatur, ut discant τὴν εὐφραν τῶ παλαιῶν διέξαι sapientiam admodum eruditi *Sirachi*; dum noui porro testamenti libros enarrat, *apocalypses* nullam facit mentionem, addit contra *CLEMENTIS* Romani *epistolas* & *constitutiones apostolicas*, a semetipso, quem *CLEMENTEM* esse fingit, scriptas. Conferenda, quae hac de re monui in *institus. theol. dogmat. l. c. p. 188*. Sed facessant canones isti pseud-apostolici. Prodeat potius, primumque occupet locum *MELITO* Sardicensis episcopus, qui saeculo post Christum natum secundo, circa annum 170 floruit, cuiusue canonem biblicum veteris testamenti exhibet *EVSEBIUS hist. ecclesiast. lib. IV. cap. XXVI. p. 148*. Consentit is plane cum canone ebraeo, seu prout a Iudaeis receptus est, nisi quod librum *Esterae* omittit, quod & alii quidam veterum faciunt. *Nehemiae* librum equidem itidem non commemorat; sed hunc sub *Esterae* nomine comprehendit, quod & aliis sollemnne. *Proverbia Salomonis* etiam εὐφραν, siue sapientiam, vocat. Canoni huic *MELITONIS*, qui tantum veteris testamenti libris continet, *GERHARD. VAN MASTRICHT l. c. p. 24*. non sine ratione antiquissimam recensionem librorum noui testamenti, quam ex primis ecclesiae christianae temporibus *EVSEBIUS* exhibet, *hist. eccles. lib. III. cap. XXV. p. 97*. iunxit, ut adeo, qualis integer totius scripturae sacrae primis saeculis fuerit canon, inde pateat. Succedat *ORIGENES*, cuius magnam hac in re, ob summam, quam in sacrarum litterarum perscrutatione posuit, diligentiam, esse auctoritatem, nemo negauerit. Canonem veteris testamenti is recensuit in expositione *psalmi I.* quem itidem exhibet *EVSEBIUS hist. eccles. lib. VI. cap. XXV. p. 225*. citatque & in *commentariis* eius a *PETR. DAN. HVETIO* editis, *tom. I. p. 41*. Prorsus conuenit cum canone ebraeo; immo & librum *Ester*

diserte commemorat, cuius *MELITO* nullam fecerat mentionem. *Duodecim* autem *prophetas minores*, non ab ipso *ORIGENE*, sed scribentium incuria omisos, antea iam obseruauimus. *Epistola Ieremiae*, quae post *lamentationes* Iudatur, haud dubie ea est, quae *Ierem. XXIX.* legitur. Additur etiam, extra librorum canonicorum censum esse *libros Maccabaeorum*, qui inscribantur *sarbet sarbanel*. Ad noui testamenti canonem quod attinet, idem *EVSEBIUS l. c. ex libro primo expositionum ORIGENIS in Matthaeum* quatuor euangelia, utpote quae citra controuersiam in vniuersa Dei ecclesia admittantur, commemorat. Deinde de *epistolis apostolorum* sententiam eius ex libro quinto *expositionum in Ioannem* subiungit. Vbi quidem Pauli epistolas speciatim non enumerat, sed solum generatim dicit, quod non omnibus ecclesiis, quas docuerat, scripserit, sed & iis, quibus scripsit, paucas admodum lineas exarauerit. Haud dubie superuacaneum duxit, speciatim Pauli epistolas enarrare, quod de iis nulla ea aetate esset controuersia, si eam, quae ad *Ebraeos* est, excipias, de qua mox seorsim agis. Idem & de *actibus apostolorum* censendum, quorum tamen alibi mentionem facit. *Iacobi* & *Iudae epistolas* omittit. De *apocalypsi*, quin a Ioanne profecta sit, non dubitat. Alteram Petri *epistolam*, & duas Ioannis posteriores, non reiecit, etsi de iis dubitatum fuisse, innuit. De *epistola ad Ebraeos* quid *ORIGENES* existimauerit, ex *homiliis*, quas in hanc epistolam scripsit, *EVSEBIUS* edisserit; summaque huc tandem redit, sententias quidem ipsius apostoli esse, dictionem vero & compositionem verborum, esse alterius cuiusdam. Interim non praetermittendum, quod nonnulli obseruant, *ORIGENEM*, ubi quorundam librorum sacrorum γινώσκοντα in dubium vocat, ex sua hoc facere sententia; alibi autem, ubi publicum ecclesiae istius aetatis iudicium sequitur,

sequitur, eosdem plane libros seu genuinos recensere, qui & hodie pro talibus ab omnibus habentur. Legenda, quae hac de re dixi in *institutionibus theol. dogmat. tom. I. lib. I. cap. II. ad §. XXXI. p. 189.*

Dum ad quartum saeculum progredimur, cum primis ATHANASIUS sese nobis offert. *Epistolae XXXIX. seu fustalis*, ab eo scriptae, fragmentum exstat *tom. II. operum eius p. 38. seqq.* in quo cum monuisset, fuisse nonnullos, qui scripta apocrypha contextere, etque scripturae, diuinis inspiratae, libris admiscere ausi sint; hinc & sibi visum, addit ἐκείνων τὰ κανονιζόμενα, καὶ παραδόντα, πιστεύοντα οὐκ εἶναι βιβλία, *expone iure constitutos*, seu in canonem receptos, & traditos, creditosque, *dominos esse libros*. Quo ipso haud obscure significat, iam eo tempore certum librorum sacrorum canonem existisse. Recenset hinc veteris nouique testamenti libros; & illos quidem eadem ratione, qua in canone ebraeo exhibentur, nisi quod Ieremiae Baruchum adiungat, & epistolam quoque quamdam Ieremiae commemoret; librum autem *Esther* inter eos referat, qui *canone quidem non sunt probati, veterum tamen auctoritate*, illis, qui pietatis clementis imbuendi essent, *propositi*. Noui testamenti libros plane eosdem enumerat, quos & hodie recipimus, ita vt speciatim alteram *epistolam Petri*, posteriores duas *Ioannis*, *Iacobi* item, *Iudae*, & *apocalypsin* *Ioannis* in illorum referat ordinem. Et eadem quoque est *sententia auctoris, cuius synopsis scripturae* inter opera ATHANASII *tom. II. p. 55. seqq.* legitur, qui & ipse satis vetustus est, etsi doctorum virorum iudicio ipsi ATHANASIO *synopsis* haecce tribui nequeat. In eo solum in diuersum abit, quod *Baruchi* & *epistolae Ieremiae* nullam facit mentionem, de libro autem *Ruth* & *Esther* haec addit: *Quidam ex veteribus apud Ebraeos pro canonicis reputari dixerunt li-*

brum Esther & historiam Ruth, quam cum historiis iudicum uno libro comprehendendi; Esther vero ad aliud quoddam volumen canonicum pertinere, atque ita numerum XXXI canonicorum librorum apud illos compleri volunt; l. c. p. 59. Iam antea quoque inter libros non canonicos, qui catechumenis tantum leguntur, librum *Esther* retulerat. Libros noui testamenti eodem prorsus modo, quo hodie recepti sunt, recenset. An in concilio Nicaeno canon aliquis scripturae constitutus sit? disquiri, recteque hoc negat GERH. VAN MASTRICHT *l. c. cap. III. p. 34.* HILARIUS Pictauiensis episcopus, in *prologo in psalmos p. m. p.* editionis quae Parisiis an. 1693. fol. prodit, ORIGENEM sequutus, libros veteris testamenti ita enarrat, prout in canone ebraeo exhibentur. Viginti nimirum duos constituit, aequae ac ORIGENES, vt litterarum ebraearum numero respondeant; cumque singulos indicasset, addit: *Quibusdam autem visum est, additi Tobiae & Iudith, viginti quatuor libros secundum numerum graecarum litterarum connumerare.* Doctoribus huiusce veteris ecclesiae iungatur concilium Laodicenum, an. 365 aut potius 67, congregatum, vt GUIL. CAVE ostendit in *hist. litterar. script. eccl. f. parte altera p. 74.* Qui hocce concilium Nicaeno antiquius esse contendunt, haud dubie falluntur. In eius autem canone ultimo, seu *sexagesimo*, veteris nouique testamenti libri canonici ita prorsus enarrantur, prout in nostra ecclesia recepti sunt, nisi quod *apocalypsis* omittatur. Idque adeo integri concilii quoniam magni momenti ponderisque in hac causa sit testimonium, dubitari nequit. Inter praestantissimos saeculi quarti doctores, iure meritoque locum sibi vindicat GREGORIUS Nazianzenus, cuius exstat carmen τὰς τῶν ἁγίων βιβλίων τῆς θεοπνεύτου γραφῆς: *d. v. is & g. mannis scripturae libris*, *omo II. operum p. 98.* editionis, quae Coloniae, aut potius Lipsiae anno

anno 1690 prodiit. In eo omnes veteris & noui testamenti libros pro genuinis agnoscit, quos hodie recipimus, nisi quod inter veteris testamenti libros *Estherae*, & inter noui *apocalypsis* nullam faciat mentionem. Eadem aetate & AMPHILOCHIVS Iconiensis episcopus vixit, ipsi GREGORIO Nazianzeno & BASILIO magno in pretio habitus, cuius supersunt *iambi ad Selsucum*, in quibus inter alia, *de libris scripturae, qui sint legendi*, agitur. Exstant graece & latine inter opera AMPHILOCHII a FRANC. COMBESISIO Parisiis an. 1644. fol. edita, & latine in *bibliotheca maxima patrum* *tom. V. p. 1076. seqq.* Immo & inter GREGORII Nazianzeni opera leguntur *tom. II. p. 190. seqq.* vnde inter viros doctos certamen exortum est, num GREGORIO Nazianzeno tribuendi sint, an AMPHILOCHIO, pro hoc militantis aliis, aliis pro illo. Quidquid huius sit, & veteris, & noui testamenti libri, & in iis ita recensentur, prout hodie apud nos recepti sunt; sola excepta apocalypsi, de qua ita loquitur:

Τοις μὲν ἑκκλησίαις, δι' αὐτῶν δὲ γε ὁδὸν
ἀβυσσὺν

Quidam inferendam codici sacro adferunt;

notum esse maior pars ait rursus
altera.

Eadem prorsus ratione, sola scilicet *apocalypsi* omissa, vtriusque & veteris & noui testamenti libros exhibet CYRILLVS Hierosolymitanus *catechesi IV. p. 66.* editionis THOM. MILLES. Apocrypha quaeuis ferio relicti: πρὸς δὲ τὰ ἀποκρυφὰ μὴδὲν ἔχει κανὼν· nihil cum apocryphis habeto commune; & iterum: τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἔξω κτεῖσθαι ἐν δευτέρῳ καὶ οὐ μὲν ἐν ἐκκλησίαις μὴ ἀναγινώσκονται, ταῦτα μὴδὲ κατὰ αὐτὸν ἐκκλησίαις, καὶ οὐκ ἔκβασαι. Reliqua omnia extranea secundoque loco habentur; & quae in ecclesiis non leguntur, ea omnia neque per te legas, quemadmodum

BVD. ISAGOGE.

audisti. EPIPHANIVS canonem veteris testamenti, prout apud Ebraeos & nos quoque receptus est, refert, *haeresi I'III. siue como I. operum p. 19. & de mensuris & ponderib. c. IV. siue tom. II. operum p. 161.* De HIERONYMO nullum plane est dubium, quin eosdem nobiscum vtriusque testamenti libros pro genuinis agnoscat; idque vel ex *epistola eius ad Paulinum* patet, cuius eam, quae huc comparata est, partem *como I. operum* HIERONYMI, speciatim *genesis*, praemisit IO. MARTIANAEVS. Idem & de RVFFINO, Aquileiensis illo presbytero, censendum, cuius est *expositio illa in symbolum apostolorum*, quae & inter HIERONYMI, & inter CYPRIANI quoque opera exstat, in qua *p. m. 165.* secundum editionem operum CYPRIANI, quae Amstelodami 1700. fol. prodiit, veteris nouique testamenti libros eodem plane modo, ac HIERONYMVS recenset, nisi quod sine vlla admonitione *epistolam ad Ebraeos* in canonem recipiat, de qua HIERONYMVS, l. c. obseruauerat, quod *a plerisque extra numerum ponatur*. Enumeratis autem omnibus libris hisce canonicis, RVFFINVS addit: *haec sunt, quae patres intra canonem conclusurunt, & quibus fidei nostrae adserutiones constare voluerunt.* Quo ipso non suum solum, sed patrum, adeoque & ipsius ecclesiae veteris, hac de re exponit iudicium. Addenda & reliqua, quae de RVFFINO monui in *instit. theol. dogmat. tom. I. lib. I. cap. II. ad §. XXXI. p. 190.* AVGVSTINVS, dum *lib. II. de doctrina christiana cap. VIII. p. m. 44.* iidem vtriusque testamenti libros canonicos recenset, ab HIERONYMO aliisque in eo discedit, quod *Iudithae*, *Tobiae*, itemque *Maccabaeorum duos libros*, in huncce numerum refert; immo & *librum sapientiae* & *ecclesiasticum*, de quibus tamen adserit, quod *de quadam similitudine Salomonis esse dicantur, & quod Iesus filius Sirach eos scripsisse, constantissime perbibetur*; sed id, quod

Ccc ccc cc

de

de libro *sapientiae* adfirmavit, deinceps emendavit, *lib. II. retractat. c. VIII.* HIERONYMI autem longe maiorem hac in causa esse auctoritatem, quam AVGVSTINI, nemo non intelligit. Interim ea aetate inualluisse, vt libri *Tobiae, Iudith & duo Maccabaeorum*, itemque *sapientiae & ecclesiastici*, inter canonicos veteris testamenti referrentur, licet sine vlla ratione hoc fieret, etiam ex canone INNOCENTII I, romani episcopi, condiscimus, qui exstat in *epistola eius ad Exuperium episcopum Tholosinum*, quam DIONYSIVS exiguus exhibet, in *collectione decretorum pontificum Romanorum*, in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canonici veteris tom. I. p. 201.* Nimirum dum ibi Salomoni quinque libros tribuit; haud dubie librum *sapientiae & ecclesiasticum* iis, qui a Salomone profecti sint, adnumerat; qua in re tamen pontificem huncce errasse, vix quisquam hodie ex romanae ecclesiae addictis dubitabit. Cum isto INNOCENTII canone prorsus convenit, qui *canone XXIV.* conciliorum Carthaginensium, qui alias *XLVII.* concilii Carthaginensis III vocari solet, exhibetur, in GVIL. VOELLI, & HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. can. veteris tom. I. p. 147.* Addenda autem, quae de hocce concilio monet GERH. VAN MASTRICHT *l. c. p. 50. st.* Tandem & GELASIVS pontifex hic commemorandus est, qui decretum aliquod de *libris recipiendis & non recipiendis*, in synodo, Romae an. 496 convocata, condidisse fertur. In eo vero decreto non tantum canon biblicus, sed & scripta patrum, quae ecclesia romana, ceu genuina, admiserit, vti & ea, quae ceu apocrypha reiecerit, exhibentur. Partem huius decreti, omisiss libris scripturae sacrae, refert GRATIANVS *can. sancta Romana disciplina. XV.* Hinc ex editionibus conciliorum, quae puriores sunt, canonem scripturae, secundum mentem GELASII, lectorum oculis sub-

iecit GERH. VAN MASTRICHT *l. c. p. 54.* qui & observat, decretum istud, etiam hancce partem si spectes, non eadem ratione ab aliis canonum & decretorum compilatoribus, BYRCHARDO, YVONE, & conciliorum collectoribus, recenseri. Confirmatur inde, quod antea diximus, iam ea aetate inualluisse, vt liber *sapientiae, ecclesiastici, Tobiae, Iudith & Maccabaeorum*, canonicis adiungerentur; quamquam GELASIVS vnum tantum librum *Maccabaeorum* commemoret, cum INNOCENTIVS duorum mentionem faciat. Disputant autem vehementer viri docti, an omnino hoc decretum GELASIVM auctorem agnoscat. Negat illud praeter alios, saltem contra receptam sententiam pugnat, IO. PEARSONVS in *vindictis epistolarum Ignatii, part. I. cap. IV.* in monumentis patrum apostolicorum IO. BAPT. COTELERII *tom. II. p. 277.* cui se opposuit MATTH. LARROQUANVS in *observationibus ad Pearsonianas vindictas p. 35. seqq.* Id enim vero iam supra docuimus, ad libri huius *II. cap. VI. §. VI.* Decreti huius neque Damasum, neque Hormisdam, sed omnino Gelasium auctorem esse, acriter contendit FRANC. PAGI in *breviario gestorum pontificum Romanorum tom. I. fasc. V. p. 227. seqq.* Verum cum viris doctis observatum sit, in codicibus manuscriptis hoc decretum interdum ad Damasum, quandoque ad Gelasium, nonnunquam ad Hormisdam, referri; colligunt inde, primum forte eius auctorem esse Damasum, interpolatores multos, non Gelasium modo, sed & Hormisdam, aliosque recentiores. Atque huic sententiae quoque subscribit IO. ALB. FABRICIVS, in *codice apocrypho novi testam. tom. I. p. 135.* vbi & decreti huius partem, quae de libris apocryphis agit, notis illustratam exhibet; qui & *p. 65.* alibi quoque de eo verba facit. Iis, quae hucusque commemoravimus, addi adhuc possent loca CASSIODORI, IVNII, episcopi

scopi africani, LEONTII, ISIDORI Hispalensis, IO. DAMASCENI, NICEPHORI patriarchae Constantinopolitani, RHAB. MAGN. MAVRI, aliorumque, in quibus libri scripturae sacrae canonici recensentur; sed cum horum omnium, utpote qui post quintum a Christo nato saeculum vixerunt, cum de libris in veteri ecclesia receptis quaeritur, aut nulla, aut exigua sit auctoritas; quamvis ex iis perpetuam canonis sacri in ecclesia conservationem & propagationem intelligere liceat; non est, quod hisce diutius immoremur. Legi insuper testimonium haecce possunt in GERH. VAN MASTRICHT libro, non semel nobis laudato *pag. 58. seqq.*

*** Libros canonicos novi testamenti lingua graeca scriptos esse, constat inter omnes. De euangelio solum *Matthaei & Marci*, itemque de *epistola ad Ebraeos*, disputari solet. Sunt namque, qui euangelium *Matthaei* & *epistolam ad Ebraeos* lingua ebraea scripta contendunt, vt ROB. BELLARMINUS *lib. II. de verbo Dei cap. VII.* CAES. BARONIUS in *annalibus ad annum Christi XXXIV.* alique romanae ecclesiae addicti. Origo fabulae, ad Matthaeum quod attinet, a PAPIA repetenda, quem tradidisse, quod *Matthaeus ebraico sermone diuina scripserit oracula*, auctor est EVSEBIUS *histor. eccles. lib. III. cap. XXXIX. pag. 113.* PAPIAM sequuti sunt IRENAEVS, ORIGENES, alique patrum, laudati THOM. ITTIGIO in *disserat. de haeresi archis aevi apostolici &c. sect. I. cap. VII. pag. 71.* Atque ista patrum auctoritate abrepti, eandem amplexi sunt sententiam, GERH. IO. VOSSIVS, CLAVD. SALMASIVS, PAVLVS COLOMESIVS, STEPH. LE MOYNE, HENR. DODWELLS alique, commemorati IO. ALB. FABRICIO in *cod. apocrypho novi testamenti tom. I. pag. 355.* Immo ISAAC. VOSSIVS tam firmiter hoc sibi persuasit, vt Matthaeum graece scripserit, *novum delirium*

vocet; in *adpend. de septuaginta interpretibus pag. 36.* vt eidem viro doctissimo obferuatum. Sed & ex nostratibus nonnulli, euangelium a Matthaeo ebraice scriptum esse, inficiari nolunt, dum modo id maneat, versionem graecam, a Iacobo, vt putant, apostolo profectam, omni tempore pro ipso textu authentico habitam fuisse. Vnde & SAL. GLASSIVS noster libertatem, sententiam, quam velint, hic amplectendi, omnibus relinquit, modo textui graeco authentica sua constet auctoritas, *philolog. sacr. lib. I. tract. IV. sect. II. cap. I. pag. 231.* Verum cum res omnis tandem ad auctoritatem PAPIAE redeat, cui non multum tribuendum esse, omnes norunt; hunc vero reliqui patres caeco impetu sequuti sint; nec rursus ex patribus desint, qui secus sentiant; praegnantibus adeo nondum deprehendere potui rationes, quae nobis ita persuadere queant, Matthaeum ebraica lingua euangelium suum scripserit, vt dissentire non liceat. Accedit, quod illi, qui Matthaeum ebraice scripserit contendunt, nec de sermone, num lingua ebraea pura, an chaldaea, an syriaca, an alia quadam dialecto vsus sit? nec de interprete, qui in graecam linguam hocce euangelium transtulerit, aut certi quid adferant, aut inter se consentiant. Quamquam, ad linguam quod attinet, si ponamus, Matthaeum ebraice scripserit; haud difficulter suffragatus fuerim RICH. SIMONI, hoc intelligendum esse de lingua ebraea, qua eo tempore vsi sint Iudaei, chaldaica scilicet, vel syro-chaldaica, quippe quae etiam apud veteres ebraea dicebatur; *histor. crit. textus novi testam. cap. V. pag. 47.* quod & pluribus confirmat LVD. ELL. DV PIN *prolegom. sur la bible tom. II. cap. II. §. III. pag. 24.* Vnde & omnino argumentum illud corruit, quo nonnulli euincere voluerunt, Matthaeum ebraice non scripserit, quia lingua ebraea pura eo tempore non amplius fuerit vsu recepta. RICH. SIMON

Ccc ccc c c c 2

pro

pro adferendo ebraico Matthaei euangelio argumentum a Nazaraeis defumit, vtpote qui ebraico Matthaei euangelio vsi sint. Horum autem originem ad Iudaeos refert, qui omnium primum christianam fidem amplexi, & per contemptum a Iudaeis Nazareni cognominati sint. A Nazaraeis porro Ebionitas prodixisse, adserit, eosque in hoc a Nazaraeis discrepasse, quod, cum Nazaraei integrum veteris testamenti codicem cum Iudaeis retinuerint, Ebionitae solum pentateuchum vsu pauerint; vnde quodammodo colligi posse, putat, Nazaraeorum progenitores Iudaeos, Ebionitarum vero maiores, Samaritanos fuisse. Aliam Nazaraeorum & Ebionitarum differentiam in eo constituit, quod Nazaraei ebraicum Matthaei euangelium integrum seruauerint, Ebionitae contra illud corruperint, & adulterauerint. Atque hinc, authenticum Matthaei euangelium apud Nazaraeos quaerendum, statuit, praefertim cum Matthaeus euangelium suum in gratiam Iudaeorum Hierosolymis commorantium, dialecto, eo tempore ibi vtitata, scripserit; *hystor. critic. textus noni testamenti cap. VII. pag. 71.* Enim vero non vno nomine in hisce omnibus censuram SIMON promeretur. Quae de Nazaraeis dicit, ita adpellatos, qui omnium primum ex Iudaeis fidem christianam amplexi sint; itemque a Nazaraeis prodixisse Ebionitas, & horum originem ad Samaritanos, illorum autem ad Iudaeos referendam esse; neutiquam posita sunt extra controuersiam. Legenda, quae tum de Nazaraeis, tum de Ebionitis, & vtrorumque discrimine diligenter differit IO. LAUR. MOSHEMIVS in *vindiciis antiquae christianorum disciplinae aduersus Io. Tolandii Nazarenum, sect. I. cap. V. seqq. pag. 86. seqq.* Nec id omnibus persuaserit, Nazaraeos & Ebionitas, vno eodemque euangelio ebraico Matthaei vsos, hoc solum discrimine, quod illi istud integrum seruauerint, hi autem corruperint. Veritati

enim potius consentaneum, Ebionitarum euangelium profusum diuersum fuisse ab euangelio Nazaraeorum; licet vtrique illud Matthaeo tribuerint, & ebraicum vocauerint. Legenda iterum, quae hac de re monet MOSHEMIVS *l. c. pag. 111. conf. & IOANNIS ALBERTVS FABRICIVS cod. apocryph. noui testamenti. tom. I. pag. 367.* Multo adhuc magis salutaris SIMON, dum euangelium Nazaraeorum idem quod Matthaei euangelium, fuisse, existimat. Diuersum enim vtrumque fuisse, patet ex fragmentis euangelii Nazaraeorum, quae ex veteribus diligenter collecta exhibet IO. ALB. FABRICIVS *cod. apocryph. noui testam. tom. I. pag. 355. seqq.* Plura de ebraico Matthaei euangelio dabunt AVG. PFEIFFERVS *crit. sac. cap. III. sect. II. quae. X. p. 86.* & quos ibi laudat, cum primis autem THOM. ITTIGIVS de *haeresiarchis aevi apostol. sect. I. cap. VII. §. V. & IX. pag. 73. & 79.* De versionibus, quae exstant, ebraicis euangelii Matthaei, legendus PETR. DAN. HVEITIVS de *interpretat. lib. II. pag. 181.* Ad epistolam ad Ebraeos quod attinet, fuerunt iidem ex veteribus, qui eam lingua ebraea scriptam, & a Luca, aut Clemente Romano, aut alio quodam, in sermonem graecum traductam, adfirmarent, non alio fere argumento, quam quod ad Ebraeos scripta esset: quo quidem primus omnium vsus est CLEMENS Alexandrinus, teste EVSEBIO *hystor. eccles. lib. VI. cap. XIV.* At graece scriptam esse, solidis argumentis iamdudum demonstrant viri eruditissimi speciatim IO. BRAVNIVS in *prolegom. comment. in epist. ad Ebraeos pag. 22. seqq.* & FRID. SPANHEMIVS de *auctore epist. ad Ebraeos part. III. cap. II. tom. II. operum pag. 246.* Marcum euangelium suum latine scripsisse, pontificiorum quorundam est sententia. Originem fabula trahit ex male intellectis veterum adsertis, Marcum interpretem fuisse Petri apostoli. Hinc enim Romae, Romanis,

tan-

tandemque romano sermone scripsisse, colligebant. Recte hoc obseruat FRIDER. SPANHEMIUS in *adpndic. dissertat. de auctore epist. ad Ebraeos*, seu de *historiae euangelicae scriptoribus & in specie de Marco* §. XX. tom. II. operum pag. 282. CAESAR BARONIUS, cardinalis, haud vltimum inter eos locum tenet, qui, Marcum latine scripsisse, autumat, ad annum XLV. num. XXXVIII. castigatus ideo a SAM. BASNAGIO FLOTTEMANVILLAE, in *exercitationibus historico-criticis anti Baronianis* pag. 395. Dubitatum a pluribus, graecene an latine scriperit Marcus? ait BARONIUS. Sed id quoque perperam, cum ex veteribus nemo adduci queat, qui hac de re dubitauerit, multo minus, qui adseruerit, Marcum latine scripsisse; sed tantum ad *pontificale DAMAS. in vita. Petri* prouocant, qui ex romanensibus hanc sententiam tuerentur. Magno potius consensu veteres tradunt, omnes noui testamenti libros graeco sermone scriptos, exceptis euangelio *Mattbaei*, quod, vt antea dictum, ebraea litteris consignatum lingua, nonnulli crediderunt, & *epistola ad Ebraeos*, de qua idem sibi persuaserunt. Mirum itaque non est, quod BARONIUS hic passim a suis deseratur, speciatim a RICH. SIMONE de *hisor. crit. textus noui testam. cap. XI. pag. III. & LVD. ELL. DV PIN. prolegom. sur la bible, tome siue lib. II. cap. II. §. IV. p. 33.* Si verum esset, quod nonnulli tradunt, autographum Marci latinum Venetiis adseruari, res omnis confici facili negotio posset. Sed fabulae istius iam dudum viros eruditos inter ipsos pontificos pudit. Codex praeterea ille, qui Venetiis ostenditur, vetustate ita detritus & excusus est, vt litterae graecae an latinae sint? dignosci nequeant; fueruntque, qui, omnino graecae esse, contenderent. Sed plura hac de re praeter SAM. BASNAGIVM, FRID. SPANHEMIVM, RICH. SIMONEM, LVD. ELL. DV PIN, quos iam laudauimus, da-

bunt ABR. CALOVIUS in *crit. sacr. diatr. VII. §. V.* AVG. PFEIFFERVS in *critica sacra cap. III. sect. II. quaeft. XI. p. 88. seqq.* IOAN. HENR. MAIVS in *repetito examine hislor. critic. noui testam. cap. XI. §. VII. pag. 135.*

De ipsa lingua graeca, qua scriptores sacri noui testamenti vsi sunt, magna iterum, vehemensque inter viros doctos exorta est dimicatio. Cum enim stilus scriptorum noui testamenti haud parum a modo loquendi aliorum scriptorum graecorum differat; primus quidem IOSEPH. IVST. SCALIGER, peculiarem dicendi formam peculiari etiam nomine designandam censuit, dictionemque noui testamenti *hellenisticam* vocauit; *animaduersion. in Euseb. p. 124.* Vltcrius progressus est DAN. HEINSIVS, & non tantum linguam, sed peculiarem quoque gentem *hellenisticam*, iudaeorum scilicet extra Palaestina degentium, & *ebraissu* in Palaestina oppositorum finxit; in *exercitationibus ad Nothum*, & in *praefat. in exercitationes sacras in nouum testam. cumprimis in exercitat. de lingua hellenistica & hellenista.* Sequuti eandem sententiam sunt doctissimi viri, HUGO GROTIUS, CONST. L'EMPEREUR, LVD. DE DIEV, aliique, cumprimis & RICH. SIMON *hisor. critic. textus noui testam. cap. XXVII. pag. 315.* vbi iisdem fere verbis suam de hellenistis sententiam exprimit, ac DAN. HEINSIVS, obseruante IO. HENR. MAIO, in *repetito examine hislor. critic. noui testam. cap. XXVII. §. IV. pag. 361.* Summo contra studio huic se opposuit sententiae CLAVD. SALMASIVS, idque egit, vt linguam illam hellenisticam, vna cum hellenistis, prorsus proscriberet; in *commentario de lingua hellenistica*; item in *funere hellenistico, siue consutatione exercitationis de hellenistis & lingua hellenistica*; vt & in *osslegio, siue adpendice ad consutationem exercitationis de lingua hellenistica*; in qua & pag. 387. IO. DRVSIVM pri-

mun sententiae de hellenistis auctorem vocat. Eum sequuti deinceps sunt IO. CROIVS, in *observationibus ad nouum testam. cap. XXX. seqq.* cui HEINSIVS iterum apologiam opposuit; MATTH. COTTERIVS in *exercitationibus secundariis de hellenistis & lingua hellenistica*, aliique, quemadmodum nec defuerunt, qui pro HEINSIO contra SALMASIVM pugnarent. Tota autem haecce in meram tandem abire videtur ἀπομυκηθῆναι controuersia, vti a me iam obseruatum instituit. *theol. dogmat. tom. I. lib. I. cap. II. ad §. XI. p. 134.* Enimuero, si *hellenisticae* linguae nomine nihil aliud intelligatur, quam lingua graeca, cui ebraismi admixti sint; nihil obstat, quo minus concedamus, dictionem noui testamenti hoc sensu *hellenisticam* dici posse. Si quis vero *hellenisticae* linguae nomine graecam corruptam, impuram, barbarismis scatentem designet; eum in errore versari, & si non animum profanum, imperitiam tamen suam prodere, nulli profus dubitamus. Id autem hellenisticae linguae adsertores facere videntur; tamen si quidam apertius hoc agant, barbarismos & soleocismos scriptoribus noui testamenti obiicentes. Hicce dum alii se opposuerunt, nonnulli eousque progressi sunt, vt nec ebraismos in nouo testamento admitterent, dictionem eius purissimam esse, contententes. Exemplum iis praeiuit HENR. STEPHANVS in *praefatione noui testamenti*, an. 1576 editi, quae recusa est in *synagmate dissertationum de stylo noui testamenti graeco*, quod TACO HAIIO VAN DEN HONERT collegit, atque in lucem emisit, vt deinceps dicemus. Postea vero hoc sibi datum credidit SEB. PROCHENIVS, in *diatribis de linguae graecae noui testamenti puritate*, in qua, fictitiis ebraismis se detraxisse laruum, existimat; at non adeo feliciter, vt viris doctis obseruatum est. Maiori ingenii & eruditionis laude in vindicanda a barbarismorum & soleocismorum sordibus sacri textus digni-

tate, praeter ERASM. SCHMIDIVM in *annotationibus ad nouum testamentum & ERICVM OSTERMANNVM*, in variis *dissertationibus*, versatus est BALTH. STOLBERGVS in *tractatu de soleocismis & barbarismis graecae noui foederis dictioni falso tributis*, Wittebergae an. 1635. 4. edito, in quo & de *Cilicis*, aliisque *Paulo noue usurpatis*, disserit. Nec praetermittendus hic est TACO HAIIO VAN DEN HONERT, vtpote qui in *epistola ad Abrahamum ROELI, dens, pastorem ecclesiae Amstelodamensis gallo-belgicae*, anno 1701 scripta, suam de stylo noui testamenti sententiam ita exponit, vt adserat, illum, si ebraismos, quibus quasi vocabulis artis vtantur scriptores sacri, exceperis, cum stylo DEMOSTHENIS AESCHINIS, XENOPHONTIS, de maiestate & efficacia, de puritate cum stylo scriptorum, qui circa tempora apostolorum graece scripserunt, certare posse; ebraismos vero nullo profus iure inter barbarismos referri. In ista autem epistola cum nonnulla occurrerent, quae in se dicta existimabat ELIAS BENOIST, ecclesiae gallicanae Delphensis minister; *amicam expositionem aduersus epistolam Taco Haiio van den Honert, de stylo noui testamenti*, in lucem emisit Delphis an. 1703. 4. in qua adserere non dubitauit, scriptores sacros plebeio dicendi genere vsos, elegantias & flosculos sermonis non curasse, posseque citra iniuriam in sacri codicis διορθωσιν, quam summa veneratione prosequatur, iis barbarismos tribui. Tum vero in aciem rediit TACO HAIIO VAN DEN HONERT in *epistola de stylo noui testamenti graeco, a barbarismis & sermonis vitiiis ei nuper ab Elia Benoist adfictis, vindicato*; in qua, vt inscriptio porro docet, *de vera purioris hellenismi origine disserit; commentitium de τῷ διορθωσιν hellenismo opinionem explodit; styli noui testamenti graeci castitatem defendit &c.* Binae istae auctoris huius *epistolae vna cum HENRICI STEPHANI*
prae-

*praefatione seu dissertatione, de stilo noui testamenti graeco, & aliis quibusdam eiusdem generis monumentis, extant in eiusdem syntagmate dissertationum de stilo noui testamenti graeco, quod Amstelodami lucem publicam adspexit an. 1703. 4. Laudandum illud HONERTI institutum, quo doctorum virorum de stilo noui testamenti commentationes collegit, iunctimque edidit. Similem, ampliorem tamen, paullo antea, collectionem dederat IAC. RHENFERDIUS. Huius namque dissertationum philologico-theologicarum de stilo noui testamenti syntagma Leouardiae prodiiit an. 1702. 4. in quo IO. OLEARIJ, IOAN. HENR. BOECLERI, SEB. PFUCHENII, IO. COCCII, RALPH. BERELII, MOS. SOLANI, MART. PETRI CHEITOMAEI, IO. HENR. HOTTINGERI, IO. LEVSDENI, IO. VORSTII, ANDR. KESLERI, IOACH. IVNGII commentationes ad hocce argumentum spectantes, continentur; ipse autem RHENFERDIUS dissertationem de saeculo futuro adiecit. Quae vltimum in hoc syntagmate locum tenent de stilo sacrarum litterarum, & praesertim noui testamenti graeci, nec non de hellenisticis & hellenistica dialecto, doctissimorum quorundam tam veteris quam recentioris aevi scriptorum sententiae, collectae & editae sunt a IOACH. IVNGIO Hamburgi an. 1639. 4. occasione istis, quae illi cum quibusdam, speciatim cum IAC. GROSSIO, pastore Hamburgensi, intercessit, cuius historiam, lectu non indignam, quaeue omnino huius loci est, tradit IO. MOLLERVS, in *Isagoge ad hist. Cherson. cimbr. part. III. cap. X. §. XV. pag. 585. seqq.* Conferendus & IO. ALB. FABRICIUS *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. pag. 225.* Scriptis hifce de stilo noui testamenti, quorum hucusque facta est mentio, iungi adhuc meretur THOMAE GATAKERI *de stilo noui testamenti aduersus Pfochenium dissertatio*, Londini an. 1648. 4. edita, & cum reliquis eius operibus cri-*

ticis recusa, Traiecti ad Rhenum an. 1698. fol. Nec omittendum HORATHI VITRINGAE, CAMPEGII filii. *specimen animaduersionum ad Io. Vorstium de ebraismis noui testamenti, subnexum observationibus miscellaneis* LAMB. BOS, Franequerae 1707. 8.

Sitne textus graecus noui testamenti integer & incorruptus, an vero vel iniuria temporum vel hominum aut malicia aut negligentia, vitiatus ac deprauatus, itemque quanam origo & ratio sit variantium, quas vocant, lectionum? saepe multumque inter viros doctos disceptatum fuit. Quae pontificiorum, & audaciorum quorundam criticorum, cumprimis RICH. SIMONIS, LVD. ELL. DV PIN, itemque profanorum hominum quorumvis, id vni agentium, vt sacri codicis auctoritatem, ea, qua possunt, ratione labefacerent, sit sententia, neminem fugit. IOANNES quoque CLERICVS in *bibliotheca sua selecta tom. XIV. pag. 407.* vbi IO. MILLII editionem noui testamenti recenset, eousque progressus est, vt variantes quasdam lectiones in textum recipiendas, ipsumque adeo, quem hodie habemus textum, corrigendum ac emendandum, censcat. Et sane codices quosdam noui testamenti graecos variis in locis corruptos ac deprauatos esse, tantum abest, vt negari queat, vt ipsa hoc nos condeceat experientia. Suntque diuersi omnino eiusmodi corruptionum fontes, liberiorum incuria, criticorum audacia, impostorum malignitas; quibus ipsa denique codicum addenda est verusitas. Legenda, quae de hifce omnibus dissierit CHRIST. MATTH. FFAFFIUS, in *dissertat. critica de genuinis librorum noui testamenti lectionibus &c. feliciter indagandis &c.* Amstelodami 1709. 8. edita, *cap. VIII. seqq. pag. 135. seqq.* An etiam haeretici veteris ecclesiae codices sacros noui testamenti corruerint? disputari inter viros eruditos solet. Negari hoc eo minus posse, nonnulli

nulli contendunt, quod iam ipse ORIGENES haereticos quosdam huius criminis reos agat, *lib. II. contra Celsum pag. 77.* Exempla plurima, quibus hoc probari queat, congeffit BARTHOL. GERMON de veteribus haereticis, *ecclesiasticorum codicum corruptoribus, lib. I. part. I. pag. 18. seqq.* Nec tamen omnibus iure hoc obici, agnoscit, & contra GERMONIUM probat, PETRVS COVSTANT in *vindiciis veterum codicum confirmatis, part. II. pag. 50. seqq.* Haereticis sacri codicis corruptoribus ipsos etiam orthodoxos addit vir doctissimus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *dissertat. critic. iam laudata, de genuinis librorum noui testamenti lectionibus, &c. cap. XI. §. II. p. 192.* Hisce corruptionum fontibus nonnulli & hoc addunt, quod de Anastasio imperatore VICTOR Tunonensis in *chronico ad annum 506.* refert, eius scilicet iussu immutata atque correctâ fuisse quatuor euangelia. Atque haec omnia, aliaue, nonnulli mirum in modum exaggerant, inde vt euincant, codices noui testamenti omnes prorsus corruptos esse, atque ita porro omnem illis fidem, omnemque derogent auctoritatem. Eo certe, vt alios taceam, tendere, quae ANT. COLLINVS in *tractatu de libertate cogitandi sect. II. p. m. 133.* hac de re disserit, nemo dubitabit. Sed falli magnopere omnes eos, qui ex hisce, aut aliis eiusmodi argumentis vniuersalem omnium codicum corruptionem demonstrare volunt, a me iam ostensum in *stitution. theolog. dogmat. tom. I. lib. I. cap. II. ad §. XXVII. pag. 171.* Ex VICTORIS Tunonensis testimonio nihil, quod nostrae sententiae obstat, confici posse, peculiari *dissertatione de euangelis sub Anastasio imperatore non corruptis*, CHRISTOPHOR. MATTH. PFAFFIVS demonstrauit; legendique de eodem hocce testimonio IO. MILLIVS in *prolegom. noui testamenti num. 1014. pag. 95.* & IAC. BASNAGIVS in *histor. ecclesiae lib. VIII. cap. II. §. VIII.* Lu-

bentes interim facemur, plurimas dari in codice noui testamenti variantes lectiones, quarum consideratio eo pertinet, vt veram & genuinam lectionem inde cognoscamus, eamque confirmare queamus. Laudandi itaque, qui in illis colligendis studium operamque collocarunt; quos hic enarrare, necesse non est, cum id iam praestiterint IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. II. cap. V. pag. 130.* IAC. LE LONG in *bibliotheca sacra &c. cap. XV. p. 425. seqq.* CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS in *dissert. critic. de genuinis librorum noui testamenti lectionibus cap. VI. pag. 103. seqq.* & cum primis vir doctissimus G. D. T. M. D. qui graecum nouum testamentum Amstelodami an. 1711. summo studio edidit, in *prolegomenis pag. 17. seqq.* Caute interim & circumspecte in ista variantium lectionum collectione versandum, recte & sapienter viri quidam docti monuerunt. Nec sine ratione idem vir ille eruditissimus G. D. T. M. D. cuius cura graecum nouum testamentum Amstelodami anno 1711. produisse diximus, pronuntiauit: *doctis quibusdam oborta est suspicio, ex criticis posteriores aliquot fere in hunc finem collegisse & conueruisse lectiones etiam futes saepe & orthographicas, vt fidem testamenti suspectam facerent; vel saltem istam libertatem obtinerent, ex quocumque codice adsumendi lectionem, quae ipsis, eorumque dogmatibus conueniret quam maxime.* Id quod de Socinianis vix dubium. Idem & Curcellaeo a plurimis imputatur; in *prolegomenis pag. 18.* Omnium equidem, qui in variantibus noui testamenti lectionibus colligendis operam studiumque collocarunt, industriam superauit IO. MILLIVS, in sua noui testamenti graeci editione, incredibilem viri huius diligentiam, laboremque stupendum, arguente. Sed aliorum euitare reprehensionem non potuit; fueruntque, qui dubitarent, plusne utilitatis an damni ex hocce opere ad ecclesiam christianam sit redundaturum; im-

mo profanis hominibus, etsi praeter opinionem, & velut inuitum, arma eum, quibus sacri codicis integritatem labefactarent, suppeditasse, nonnulli iudicant, quos inter & DAN. WITHEY est, in *examine variantium lectionum* l^o. Millii. Ipse etiam LVDOLPH. KSTERVS, qui nouum istud testamentum praetum, cum duodecim codicibus manuscriptis, quibus IO. MILLIVS vsus non est, collatum Amstelodami anno 1710. fol. recudi curauit, agnoscit, virum istum doctissimum haud paucas lectiones variantes editioni suae inseruisse, quae tamen pro talibus habendae non sint. Nimirum cum quatuor, in praefatione ad lectorem, construxisset variantium lectionum genera, 1) falso ita dictarum, siue quae tales videntur, at reuera non sunt; 11) dubiarum; 111) vere quidem talium, sed nullius momenti; 1V) vere iudem talium, sed alicuius, vel magni momenti; tandem de falso ita dictis variantibus lectionibus quae-rit, an MILLIO eiusmodi pro vere talibus interdum obrepserint; atque respondet, haud paucas certe lectiones variantes falso ita dictas in collectione hac Milliana reperiri; quas, ita pergit, si vi μακαρίτης pro veris omnes habuit, (quod tamen minime credibile est, cum ipse saepe scripturarum errores redarguat) absque dubio deceptus saepe fuit; sin sciuit quidem, non esse veras lectiones variantes, at tamen eas quoque adnotandas esse censuit, ne quidquam eius generis praetermitteret; exactissimam eius diligentiam merito laudandam esse, arbitror. Esto; laudanda sit MILLII diligentia; est tamen diligentia parum consultae, & intempestiua, cum & vtilitatem nullam adferat, & co dicem sacrum profanorum hominum ludibrio exponat. Legenda omnino IOAN. GVIL. BAIERI, theologi Altdorffini clarissimi, dissertatio de variantium lectionum scripturae noui testamenti vsu & abusu. Summatim etiam, quae de variantibus lectionibus noui testamenti obseruatu digna sunt,

BVD. ISAGOGE.

complexus est ADAM. RECHENBERGIUS, in *dissertatione de variantibus graecis noui testamenti lectionibus*, quae inter exercitationes eius in nouum testamentum, historiam ecclesiasticam & litterariam, iunctim editas, prima est. Rectius utique sacri codicis & integritati, & auctoritati, consulunt, qui de numero variantium lectionum imminuendo potius quam augendo sunt solliciti, quod praeter DAN. WITHEY, is, quem iam laudauimus, auctor noui testamenti Amstelodami an. 1711 typis excuscripti, praestitit, qui & in *prolegomenis* p. 11. can. nes criticos, secundum quos variantes lectiones noui testamenti examinandae, & de iis iudicandum, tradit; quos deinceps pag. 48. seqq. copiosius illustrat, atque confirmat. Plerosque ex hisce canonibus exhibet etiam CHRISTOPH. MATH. PFATFIS, in *dissert. critic. de genuinis librorum noui testamenti lectionibus* cap. VII. p. 124. seqq.

* Cum autographa scriptorum noui testamenti non magis, quam veteris, hodie existunt; vt de iis sumus solliciti, necesse non est. Nec veteres in primis saeculis christianos adeo magnam autographorum apostolicorum curam gessisse, nonnulli ex verbis IGNAII epist. ad Philadelphenses §. VIII. p. m. 64. colligunt, quae cum obseruatu digna sint, ea hic recitare, non abs re fuerit: παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς μὴδὲ καὶ ἐρθεῖν πρῶτον, ἀλλὰ κατὰ χρονοδείαν ἐπὶ ἡμεῶς τῶν καθ' ἡμᾶς, ὅτι ἐὰν μὴ ἐν τοῖς ἀρχαίοις (alii: χαλκοῖς) εὐρω, ἐν τῇ ἐναγγελίᾳ ἢ πιστέω καὶ λέγωντο: καὶ αὐτοῖς, ὅτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν με, ὅτι πρὸκειται (alii: ἐπρὸκειται) ἡμεῖς δὲ ἀρχαῖα ἔχοντες Χριστὸς, τὰ ἀληθινὰ (alii: ἀληθινὰ) ἀρχαῖα; ὁ σαυρὸς αὐτῶν καὶ ὁ θάνατος, καὶ ἡ ἀνάστασις αὐτῶν, καὶ ἡ πῖσις ἡ δὲ αὐτῶν, ἐν δὲ θείᾳ ἐν τῇ προσευχῇ ὑμῶν διακινῶμεθα. Obscuro autem vos nihil per contentionem facere, sed iuxta Christi disciplinam; quandoquidem audiui quosdam dicentes, nisi inuenero in archiuis, euangelio non credo; & dicente me ipsis: scriptum est;

Ddddddd

re-

responderunt mihi: praeiacet. Mibi vero pro archiuis est Iesus Christus; illibata archina, crux eius & mors, & resurrectio eius & fides quae per ipsum, quibus iustificari cupio, per precationes vestras. Paulo obsecratoria cum haecce verba sint; grauissimis acerrimisque virorum doctorum contentionibus occasione praebuerunt; quas persequi, huius loci non est. Sensus autem huc tandem redire videtur, de archiuis, in quibus reposita sint scripta apostolica, non multum laborandum esse, cum vera in Christum fides instar optimorum archiuorum sit; quippe per quam de iis, quae nobis ad salutem cognitu sunt necessaria, longe certissimi reddamur. Neque tamen inde inferendum, ac si veteres nullam prorsus autographorum apostolicorum curam gesserint. Secus enim se rem habere, vel ex hocce TERTULLIANI testimonio liquet: *age iam qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuae; percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae litterae eorum recitantur, sonantes vocem, & representantes faciem vniuscuiusque; de praescriptionibus contra haeret. cap. XXXVI. p. 561. editionis CHR. LVPI.* Per authentica nimirum scripta licet non semper intelligantur autographa; ea tamen indicantur, quae non minorem, quam ipsa autographa, promerentur fidem. Sed plura non addo, cum, quidquid de autographis apostolicis dici queat, erudire didicerit CHR. MATTH. PFAFFVS, in *dissert. critic. de genuinis librorum noui testam. sectionibus cap. II. pag. 28. seqq.* Quantumvis autem nulla hodie amplius exsint scriptorum noui testamenti autographa; supersunt tamen autographa quam plurima, interque ea codices manuscripti antiquitate & auctoritate commendabiles, quorum beneficio vera & genuina lectio ad nos transmissa fuit. Horum notitiam adcu-

rationem suppeditant RICH. SIMON in *dissert. critic. de codicibus manuscriptis noui testam. itemque in histor. crit. textus noui testam. cap. XXIX. seqq. pag. 336. seqq.* IO. MILLIUS in *prolegom. noui testam. num. MCCLXVIII. seqq. pag. 132. seqq.* item num. MCCCCXVII. seqq. p. 154. seqq. alibique; IAC. LE LONG in *bibliotheca sacra siue syllabo omnium ferme sacrae scripturae editionum ac versionum, cap. III. pag. 365. seqq.* auctor editionis noui testamenti graeci, quae Amstelodami 1711 prodit, siue G. D. T. M. D. in *prolegom. part. II. pag. 29. seqq.* vbi de manuscriptorum qualitatibus agit; LVD. ELL. DV PIN *prolegom. sur la bible tome siue libro II. cap. III. s. II. p. 75.* cumprimis CHR. MATTH. PFAFFVS in *dissert. critic. non semel iam laudata, de genuinis librorum noui testamenti lectionibus &c. cap. IV. p. 64. seqq.* vbi & de ratione, antiquitatem codicum manuscriptorum inuestigandi, quaedam monet, & inter eos, qui regulas, quibus de antiquitate istorum codicum iudicari queat, tradiderunt, maxime laudat BERNH. DE MONTFAUCON, qui tum in *diario suo italico*, tum in *palaeographia graeca*, abunde hoc praefluerit; nec tamen dissimulat, eum erroris cuiusdam, non facile excusandi, argui a SAINIORIO, siue RICH. SIMONE, *biblioth. critic. tom. I. cap. XIII. p. 170. 180.* Editiones noui testamenti graeci typis exscriptas, partim praecipuas, partim plerasque, recensent BRIANVS WALTONVS in *adparatu biblico, prolegomeno IV.* quod est de *bibliorum editionibus praecipuis p. 266.* IOAN. MILLIUS in *prolegomenis noui testamenti num. MLXXXIX. pag. 108. seqq.* IAC. LE LONG in *bibliotheca sacra cap. III. p. 441. seqq.* IO. ALB. FABRICIUS *bibliothec. graec. lib. IV. cap. V. p. 185. seqq.* Nobis id solum relictum est, vt de praecipuis quibusdam pauca moneamus. Inter veteres eminent *Complutensis*, quae in opere biblico Complutensi, de quo supra dictum, exstat, & graec-

& graecum textum sine accentibus sinit; DESID. ERASMI Roterodamensis, cum eiusdem versione latina & commentariis, Basileae an. 1516. fol. apud Io. Frobenium, ab eo deinceps subinde emendata, & saepe etiam sine commentariis recusa; & denique *Aldina*, quam in editione bibliorum graecorum ALDVS dedit, Venetiis an. 1518. fol. Ceterum cum ERASMI illa an. 1519 recusa esset, & NIC. GERBELIVS, nouam editionem an. 1521 Hagnoae euulgasset; disputatum inter viros doctos fuit, quamnam ex his beatus MARTINVS LUTHERVS in versione sua germanica sequutus sit? Pro vltima seu ea, quam NIC. GERBELIVS dedit, pugnat TOB. ECKHARDVS in *coniecturis de codice graeco noui testamenti, quo Lutherus in concinnanda versione germanica vsus sit*, Halberstadii an. 1722 editis; pro Frobeniana autem ERASMI, ADOLPH. BOYSEN, in *dissertatione critica & theologica de codice graeco noui testamenti, & consilio quo vsus est beatus Lutherus in concinnanda interpretatione germanica &c.* Lipsiae an. 1723. Post antiquiores illas, quas laudauimus, noui testamenti editiones, maxime in censum veniunt Parisienses illae ROB. STEPHANI parisi, anno 1546 & 1549 in 12. excusae, in quarum posteriori nullum exstare dicitur vitium typographicum; item, maior illa cum veterum *κεφαλαιων* notatione, variisque lectionibus ex sedecim codicibus manuscriptis, an. 1550. fol. portorob. STEPHANI filii, quae an. 1569. 12. cum variis lectionibus selectis ac insignioribus prodit, vt & HENR. STEPHANI, quae cum eius *dissertatione de stylo noui testamenti*, & lectionibus atque interunctionibus sacri textus, ex editione THEOD. BEZAE, an. 1576. 12. lucem adspexit. Nec contemnendae sunt Argentoratenses, curante IO. HENR. BOECLERO, qui praeter editiones praestantiores, codices quoque manuscriptos quosdam

consuluit, & ex iis *EVTHALII prologum in epistolas Pauli* graece addidit. Nonnullis quoque STEPHANI CVRCCELLAEI editio in pretio est, quae cum locis parallelis & variis lectionibus Amstelodami an. 1658, 75, & 85. 8. prodit. At cum in suspicionem venisset, ac si, in variis lectionibus coacervandis cumulandisque, id subinde egerit, vt Socinianorum causae praefidium aliquod adferret, tum aliis, tum & auctori editionis *novi testamenti graeci*, quae Amstelodami 1711 prodit, obseruatum est, in *prolegomenis* p. 20. vti iam supra monuimus. Non equidem desunt, qui eum excusant; sed, cum ipsemet in *praefatione* fateatur, se nonnullas HENR. STEPHANI aliorumque emendationes ex *coniectura intermiscuisse*; non omni prorsus haec suspicio destitui fundamento videtur. Conferenda hic IO. GOTTL. MÜLLERI *dissertatio*, quam inscripsit: *Curcellaeus in editione noui testamenti Socinianizans*, Rostochii 1696. 4. euulgata. Mirum itaque non est, FELBINGERVM, qui item in Socinianorum castris militabat, in versione noui testamenti germanica, hanc editionem sequutum esse. Ob variantium lectionum multitudinem celebratur etiam editio Oxoniensis, quae anno 1675. 8. lucem adspexit, & in *bibliis graecis* Lipsiensibus anno 1697, deinde vero separatim recusa est Halae an. 1702. 8. cum *praefatione* AVG. HERM. FRANCKII, in qua de *vera ratione tractandi scripturam sacram, imprimis libros noui testamenti*, disserit. Vt etiam omnium adcommodatae sunt Lipsienses quaedam, vt ea, quae minori forma ad Leusdenianae exemplum concinnata, cum beati ADAMI RECHENBERGII praefatione, prodit, itemque quam locis parallelis locupletioribus selectisque lectionibus variantibus instructam in lucem emisit vir doctissimus, egregisque in ecclesiam nostram meritis conspicuus, IO. GEORG. PRITIVS. Sed splen-

dore & insigni adparatu omnium oculos animosque in se conuertunt duae istae editiones: sanglicanae, IO. GREGORII altera, altera IO. MILLII. Illa qua textum, loca parallela, & lectiones variantes, sequitur editionem, quae Oxonii an. 1675 prodit; adiunctaque praeterea habet scholia graeca, tam ex ecclesiasticis, quam exteris scriptoribus desumpta. Et ad ecclesiasticos quidem quod attinet, CHRYSOSTOMI, OECUMENII, THEOPHYLACTI, aliorum quae explanationes in compendium redactae hic leguntur; ex profanis autem voces quaedam graece explicantur. Lucem vidit haec editio Oxonii anno 1703; fol. operam nauante IO. ERN. GRABIO, cum IOAN. GREGORIUS iam antea diem obisset supremum. Scholia ista, editioni huic addita, ieiuna quandoque esse, atque sine villo selectu congesta, obseruat IO. CLERICVS *biblioth. choisie tom. XIV. p. 348. IO. MILLII* editio ita inscribitur: *nouum testamentum cum lectionibus variantibus manuscriptorum exemplarium, versionum, editionum, sanctorum patrum & scriptorum ecclesiasticorum, & in easdem notis; accedunt loca scripturae parallela, aliaeque iuxta. & appendix ad variantes lectiones; praemittitur dissertatio, in qua de libris noui testamenti & canonis constitutione agitur, historia sacri textus noui federis, ad nostra usque tempora deducitur; & quid in hac editione praestitum sit, explicatur, Oxonii an. 1707. fol.* De prolegomenis, editioni huic praemissis, in quibus omnem historiam criticam noui testamenti, qua textum ipsum, qua versiones, editionesque & codices manuscriptos, ceteraque eodem spectantia, non sine insigni eruditionis adparatu complectitur, nihil dicemus, cum non semel iam eorum facta sit mentio. Quod ad opus ipsum attinet, in textu imprimendum sequutus est elegantissimam illam ROB. STEPHANI editionem, quae anno 1550 prodit, quamue antea laudauimus. In

marginem interiori addidit diuisiones veterum, non tantum qua euangelia, sed & qua reliquos noui testamenti libros. Infra textum variantes ponit lectiones, ex codicibus manuscriptis, versionibus, & patribus collectas, ea quidem ratione, vt subinde iudicium suum interponat. Et id quidem in hac editione praecipue laude & admiratione dignum videtur. Cum enim ab eo tempore, quo bonae litterae restituae sunt, vsque ad nostram aetatem, plurimi fuerint, qui in variantibus lectionibus noui testamenti operam studiumque suum collocarent; omnium industriam IO. MILLIUS citra controuersiam superauit. Eum tamen etiam modum hac in re excessisse, & haud paucas lectiones variantes falso sic dictas pro veris venditasse, numerumque adeo variantium lectionum sine necessitate auxisse, antea iam docuimus. Rursus non omnes cum lectiones variantes exhibere, plurimasque ex patribus, quorum scripta tanto, ac par erat, studio, in hunc finem non perlegerit, adhuc addi posse, satisque magnum eum reliquisse spicilegium illis, qui in eodem campo ingenii vires exercere velint, aliis obseruatum est. Haec aliaque MILLIO obiecerunt, qui hanc eius editionem sub censuram vocarunt; cuius tamen praestantiae nihil hoc ipso derogatum voluerunt viri doctissimi IO. CLERICVS *biblioth. choisie tom. XIV. artic. VIII. p. 351. seqq.* & in epistola quadam latino sermone scripta, quae exstat *tom. XVI. eiusdem bibliothecae selectae artic. VI. p. 311. seqq.* & deinceps praemissa est editioni illius *noui testamenti*, quam LYDOLPH. KVERTERVS dedit; IAC. LENFANT in *obseruationibus in editionem noui testamenti* IO. MILLII, quae in eadem *bibliotheca selecta* exhibentur, *tom. XVI. artic. V. p. 275. seqq.* & in epistola latine scripta ibidem *tom. XVIII. artic. V. p. 209. seqq.* CHRIST. MATTH. PFAEFFERS in *dissert. crit. de genuinis libror. noui test.*

testamenti lectionibus &c. feliciter indagandis &c. cap. VI. p. 113. Immo ipse LVD. RVSTERVS, cuius opera studioque editio haecce Milliana meliori ordine disposita, nouisque accessibus locupletata, recusa est Amstelodami 1710. fol. tantum abest, vt, MILLIVM in quibusdam errasse, aut neget, aut dissimulet, vt vitro in praefatione ad lectorem fateatur, & exemplis comprobet, quasdam in hacce editione lectiones variantes occurrere, quae tales non sint. Simul tamen idem vir eruditissimus ostendit, a reliquis censoribus, speciatim IAC. LENFANT, reprehensum interdum MILLIVM, vbi nullam reprehensionem promerebatur. Quid ipse autem RVSTERVS in sua editione praestiterit, iam supra indicatum. Superest praestantissima illa editio, quae Amstelodami anno 1711. 8. prodit, cuius non semel iam mentionem fecimus, quaeue, licet mole Millianae multum cedat, non huic tamen solum, sed reliquis omnibus, dubiam reddere palmam potest. Ex ea quid sibi lector polliceri queat, ipsa inscriptio hunc in modum docet: *nouum testamentum post priores Stephani Curcellaei, tum & Oxoniensium labores, quibus parallela scripturae loca, nec non variantes lectiones ex plus centum manuscriptis codicibus & antiquis versionibus collectae, exhibentur; accedit tantus locorum parallelorum numerus, quantum nulla adhuc, ac ne vix quidem ipsa profert praestantissima editio Milliana; variantes praeterea ex manuscripto Vindobonensi, ac tandem crisis perpetua, qua singulas variantes, earumque valorem aut originem ad XLIII canones examinat G. D. T. M. D. cum eiusdem prolegomenis & notis in fine adiectis.* Nec lectorem inscriptio haecce fallit. Quin potius summo studio ac diligentia editionem hancce adornatam, ipsa quemlibet condecibit inspectio. In prolegomenis post canones criticos, supra iam memoratos, de collectionibus & collectioni-

bus variantium lectionum; de manuscriptorum qualitatibus; de canonum criticorum confirmatione; deque usu huius crisis differitur. Post prolegomena sequuntur praefatio STEPH. CYRCELLAEI, item, quae nouo testamento, Oxonii anno 1675 edito, praefixa est; porro praefationis *Whithyanse capita vel argumenta: vt & operis Whithyani* partitio. Commemorati nunc etiam possent editiones noui testamenti cum versione vna, aut pluribus, praeter eas, quae in *bibliis polyglottis* exstant, itemque ERASMI illas, quarum antea facta est mentio; verum cum praecipuas etiam ex iis iam recensuerit IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. p. 188.* haece nos diutius immorari, necesse non est. Adhuc solum eam, quae cura studioque viri clarissimi CHRIST. REINECCI, Lipsiae an. 1713. fol. prodit, & cuius rationem ipsa iterum nos condocet inscriptio: *biblia sacra quadrilingua noui testamenti graeci, cum versionibus syriaca, graeca vulgari, latina & germanica; vniuersa ad optimas quasque editiones recognita; adiectis variantibus lectionibus, tum graecis ex editionibus noui testamenti Io. Millii praecipue excerptis, tum syriacis ex polyglottis anglicanis & editione Schaafii petitis, tum etiam germanicis nonnullis & diuersis beati Lutheri editionibus adnotatis; quibus accedunt loca parallela vberissima, tantoque numero ex bibliis & commentariis comportata, quantum nulla adhuc editio protulit; & adnotationes philologicae & exegeticae ad loca difficiliora pleraque, & quae aliqua illustratione indigere videbantur, ex celeberrimis philologis, theologis, & scripturarum interpretibus congestae.*

* Librorum, vt vocantur, apocryphorum noui testamenti non vna est ratio. Quidam enim perperam pro apocryphis reputantur, aut reputati sunt, vt epistola ad Ebraeos, posterior Petri, secunda & ter-

ria Ioannis, porro *epistola Iacobi & Iudae*, & denique *apocalypsis Ioannis*. Nonnulli equidem hosce libros *d. utero. canonicos*, aut *canonicos secundis ordinis*, adpellare maluerunt, quam *apocryphos*; verum eos genuinos esse, atque inter canonicos referendos, hodie positum est extra controuersiam. Rectius *apocryphorum* nomine veniunt scripta ista supposititia, quae sub Christi, Mariae & apostolorum, aliorumque virorum sanctorum nomine, olim edita fuerunt, quorumque, si pauca quaedam exceperis, non nisi fragmenta ad nos peruenerunt. In hisce vero aut recensendis & excutiendis, aut colligendis, cum eruditissimorum virorum opera iam pridem occupata fuerit; nihil nobis aliud relictum, quam vt horum commendemus labores, Praeter eos itaque, qui generatim de scriptoribus ecclesiasticis agunt, ex instituto hoc argumentum tractant, qui scripta supposititia a genuinis discernere docent, vt ANDR. RIVETVS & ROB. COCVS, ille quidem in *critico sacro lib. I. cap. I. & seqq. p. 96. seqq.* hic autem in *conserta quorundam scriptorum veterum p. 3. seqq.* Longe maiori diligentia in eodem versatus est THOM. ITTIGIVS in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, virginis Mariae & apostolorum*, quae in *beptade dissertationum*, eiusdem dissertationi de *haeresiarchis aevi apostolici &c.* adiecta, prima est p. 97. *seqq.* Nec praetermittendus hic est IO. ERN. GRABIVS quippe qui in *spicilegio sanctorum patrum vt & haereticorum saeculi post Christum natum I. II. & III.* & quidem *tomo primo*, qui Oxoniae 1598. 8. prodiit, varia eiusmodi scriptorum apocryphorum fragmenta & reliquias exhibet, singulisque praemissa praefatione, quae eorum notitiae inferniunt, conducet. His iungendus IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, in *pseudo-novo testamento*, Helmstadii 1699. 4. edito. Sed omnium industriam longissime superauit IO. ALB. FABRICIVS in *codice apocrypho noui testa-*

menti collecto, castigato, testimoniisque, censuris & animaduersionibus illustrato, cuius *pars prima & secunda* anno 1703. 8. lucem adspexit, quibus anno 1719 *pars tertia* accessit. Summatim etiam idem vir doctissimus de libris apocryphis noui testamenti disserit, & varia obiter digna de illis adfert, *biblioth. gracc. lib. IV. cap. V. p. 168. seqq.* Sed hos iam alia occasione melaudasse, memini, *libri huius II. cap. III. ad §. X.* Agunt vero etiam de libris *apocryphis* noui testamenti IO. MILLIVS in *prolegom. noni testamenti num. CXXX. seqq. p. 15. seqq.* LVD. ELL. DV PIN *prolegom. sur la bible, tomo siue libro II. cap. VI. p. 87. seqq.* aliique. *Apocryphorum* denique nomine comprehendi etiam solent scripta quaedam virorum apostolicorum, quae, licet forte genuina sint, in numerum tamen librorum canonicorum non sunt recepta, nec recipienda, licet quibusdam noui testamenti codicibus addita conspiciantur. Speciatim *epistolae BARNABAE* atque *CLEMENTIS Romani* huc spectant. Sic in NICEPHORI Constantinopolitani *syntaxis* quam ANASTASIVS bibliothecarius latine vertit, inter scripta noui testamenti, quibus contradicitur, etiam refertur *epistola Barnabae*; conferendus GERH. VAN MASTRICHT *canon scripturae sacrae ecclesiasticus &c. p. m. 73.* Nec defuisse olim, qui *duas CLEMENTIS epistolas* scripturae sacrae libris subiungerent, ostendit EVIL. BEVEREGIVS in *codice canonum ecclesiae primitivae vindicato & illustrato, lib. II. cap. IX. §. XII. p. 283.* vbi & obseruat, in codice manuscripto Alexandrino hasce epistolas libris canonicis subnecti. Priorem vtique in plerisque ecclesiis sua & superiori memoria palam recitari consuevisse, testatur EVSEBIVS *hisor. eccles. lib. III. cap. XVI. p. m. 88.* Verum ad *BARNABAE epistolam*, quae & inter *patrum apostolicorum* monumenta, a IO. BAPT. COTELERIO edita, *tom. I. p. 15. seqq.* & in STEPH. LE MOYNE *variis sa-*

cris

cris tom. I. p. 17. seqq. exstat, quod attinet, sunt, qui omnino dubitant, an ea BARNABAE sit, tantum abest, vt, canonicam esse, existiment. CLEMENS equidem Alexandrinus *lib. II. Strom. p. 489.* ex editione IO. POTTERI, alibique, sub BARNABAE, nomine hancce epistolam allegat; vnde HENR. HAMMONDVS, in *dissertationibus de episcopatu, dissertat. I. p. 22.* GEO. BVLLVS in *defensione fidei Nicacnae p. 29.* alique, eam BARNABAMAuctorem agnoscere, adserunt. Verum cum iam olim EVSEBII & HIERONYMI aetate epistola haecce inter scripta apocrypha & *heterodoxa* relata fuerit, & in epistola ipsa nonnulla occurrant, quae a BARNABA Pauli comite profecta non videntur; THOM. ITTIGIVS probabiliorum illorum sententiam putat, qui alium huius epistolae auctorem quaerendum censent, laudatque etiam hanc in rem GVIL. LAVDVM, qui in *epistola ad Hugonem Menardum*, variis rationibus euicerit, hancce epistolam a BARNABA, Pauli adiutore, scriptam non esse; *dissertat. de patribus apostolicis, saec. I. cap. I. §. XIV. p. 21. seqq.* De CLEMENTIS Romani priori ad Corinthios epistola aliter equidem censendum, genuinam scilicet eam esse, & omnino a CLEMENTE scriptam. Quae enim vulgo, vt suspecta red-

datur, adseruntur, rationes, nullius plane sunt momenti, vt THOM. ITTIGIVS ostendit *dissertat. de patribus apostolicis. §. LXXVIII. p. 243.* Addenda, quae hac de re disputat in *selectis capitibus histor. eccles. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 62.* At eam canonicam esse, aut in numerum librorum sacrorum recipiendam, inde non sequitur, nec vilo idoneo argumento comprobari potest. Idque multo magis de altera CLEMENTIS ad Corinthios epistola pronuntiandum, quam ab ipsis iam patribus tamquam adulterinam reiectam fuisse, IOAN. MORINVS obseruat in *exercitationibus bibl. lib. I. exercitat. IX. cap. IV.* Quamquam nonnulli fragmentum illud, quod tamquam secunda ad Corinthios epistola adlegari solet, non ad epistolam aliquam CLEMENTIS, sed ad librum, qui *didaxi* seu *doctrina* CLEMENTIS dictus est, pertinere, existiment; qua in sententia HENR. DODWELLVS versatur in *dissertationibus ad Irenaeum p. 53.* non refragante THOM. ITTIGIO in *selectis capitibus histor. eccles. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 65.* Sed praeter ITTIGIVM plura de hisce BARNABAE atque CLEMENTIS epistolis dabunt IOAN. BAPT. COTELERIVS in *operibus patrum apostolicorum tom. I. p. 5. 141. & 181.* GVIL. CAVE *histor. literar. scriptor. eccles. part. I. pag. 13. seqq.* & IOAN. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. pag. 173. seqq.* vbi & earum editiones diligenter recenset.

§. V. Inter versiones librorum sacrorum veteris testamenti *paraphrases chaldaicae*, * &, ad graecas quod attinet, ea, quae vulgo *septuaginta interpretum* vocatur; ** noui autem testamenti *syriaca*, *** prae reliquis curam nostram studiumque merito ad se conuertunt, dignaeque sunt, quarum varias ob causas praecipue habeatur ratio.

* Postquam ipsum textum sacrum veteris nouique testamenti consideraui-
mus; ordo nunc, & instituti nostri postulat ratio, vt praecipuas quoque scripturae

sacrae versiones commemoremus, & quae de iis maxime obseruari nobis videntur digna, paucis indicemus. Atque hic inter eas, quae speciatim ad vetus testamen-
tum

tum spectant, primo se statim loco nobis offerunt versiones chaldaicae, quae ab Ebraeis *targumim* vocari solent. Licet enim vox *targum* generatim versionem quamdam seu interpretationem denotet; vsu tamen inualuit, vt in Iudaeorum scriptis speciatim chaldaicis versionibus tribuatur; quamquam simul liberio rem quamdam vertendi rationem, qua non tam vocibus, litteraeque sacri textus presse insinuitur, quam sensus circumscriptione quadam exprimitur, denotet; quippe quia interpretes illi chaldaici vsi sunt; vnde & versiones istae chaldaicae *paraphraseon*, & ipsi interpretes *paraphraslarum* nomine plerumque veniunt. *Paraphraseon* chaldaicarum, quae hodie existant, antiquissima omnium consensu ea est, quae IONATHANEM auctorem agnoscit, qui prophetas priores & posteriores transtulit. Filius fuit Vzielis, Hillelis discipulus, & Simeonis iusti, vt ferunt, condiscipulus, qui Christum infantulum ylnis exceperisse, memoratur. De tempore, quo vixerit, adeoque quando paraphrasis haecce confecta sit, viri docti inter se non conveniunt. Quod talmudici doctores tradunt, in pueritia seu adolescentia cum fuisse discipulum Haggaei, Zachariae, & Malachiae prophetarum, & in senectute ONKELOSVM vidisse, quem insuper post templum secundum exultum adhuc in viuis fuisse, aurumant; inter portentosa illorum commenta referendum est, cum ea ratione quadringentos, & quod excedit, annos, viuendo eum transgisse, oporteat; nisi forte, quod nonnulli volunt, ita hoc intelligendum sit, quod ab vltimis istis prophetis verum scripturae sensum per traditionem oralem acceperit. Sed & quae alii de aetate, qua IONATHAN vixerit, tradunt, incerto admodum nituntur fundamento. In eo tamen omnes consentiunt, eum ante Christum natum vixisse, adeoque & paraphrasin suam concinnasse; quemadmodum

& hoc extra dubium positum censetur, eum Hillelis senioris fuisse discipulum. Legenda quae de eo differit IVL. BARTOLOCCIVS in *bibliotheca rabbinica magna tom. III. p. 792*. Disputari autem solet, annon ante IONATHANIS paraphrasin aliae versiones chaldaicae in gente ebraea existerint? Nec a vero prorsus abhorret, ab eo tempore, quo lingua ebraea purior apud Iudaeos in vsu esse desit, interpretationes quasdam in lingua chaldaica textui ebraeo additas fuisse. Quod licet initio viva voce factum fuerit; litteris tamen etiam tandem consignari potuerunt. Certe IONATHANEM primum, deinceps & ONKELOSVM, paraphrasas antea existentes emendasse, atque in ordinem redeigisse, quorundam est sententia. Hoc iam a me observatum in *hisor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VII. ad §. XVII. p. 1198*. In contrarium autem currunt, qui paraphrasium chaldaicarum originem longe recentiorem faciunt, immo ad quintum post Christum natum saeculum referunt. Ita IO. MORINVS *exercitation. biblicar. lib. II. exercitat. VIII. cap. II. p. 321*. Atque hi illud praecipue vrgent, quod nec FL. IOSEPHVS, nec ex antiquis ecclesiae doctoribus ORIGENES ac HIERONYMVS, qui rerum ebraicarum praeteris fuerunt peritissimi, vllam istarum paraphrasium faciant mentionem. Atque id omnino mirum alicui videri posset; nec tamen rem prorsus conficit, cum probabiles quaedam, cur auctores isti nullam harum paraphrasium mentionem iniecerint, adferri rationes queant; quod & ab aliis factum, speciatim ab AVG. PFEIFFERO, in *crit. sac. cap. VIII. sect. II. quaest. I. p. 329*. itemque IO. CHRIST. WOLFIO *biblioth. ebr. part. II. lib. VI. cap. I. §. IX. p. 1145*.

Iam vt ad singulas paraphrasas descendamus, primo se nobis loco offert ONKELOSVS, qui pentateuchum vniuersum maxime

xime litteraliter transtulit. Nimirum ordinis, quo libri biblici dispositi sunt, nunc habemus rationem. Aetatem enim si spectes, ONKELOS IONATHANE junior esse traditur; idque vel inde probari potest, quod Gamalielis, qui Pauli apostoli praeceptor fuit, morti interfuisse, eique iusta fecisse, & in eius funere LXX libras opobalsami infumisse dicitur, in *tractat. anodab sarab cap. I.* Vnde porro colligitur, eum seruatori nostro fuisse *עבדו*; quia in re & viri doctissimi consentiunt. Repugnare equidem videtur, quod nonnulli ex Ebraeorum magistris, eum sororis Titi imperatoris fuisse filium, referunt, vt ralmudici doctores in *tract. gittim. cap. V. fol. 56.* Sed illum ONKELOSVM filium KALONYMOS, cuius ibi mentio iniicitur, diuersum esse a paraphraste nostro, viri docti luculentis rationibus ostenderunt. Conferendus IVL. BARLOCCIVS in *biblioth. rabbin. magna tom. I. p. 405.* Non minus vero egregie falluntur, qui paraphrasten huncce ONKELOSVM eundem cum AQVILA Pontico faciunt, qui codicem ebraeum in linguam graecam transtulit; quem errorem praeter alios in ROB. BELLARMINO castigauit CHRIST. KORTHOLTVS, de *variis scripturae sacrae editionibus, cap. III. p. 35.* Recteque omnino PETR. DAN. HVETIVS pronuntiat: *Qui Onkelon & Ionathan, aliqua fortasse nominum similitudine ducti, Aquilam & Theodotionem fuisse volunt, bonam is mentem praecamus; de interpretatione lib. II. p. 157.* In eandem nihilominus sententiam, ONKELOSVM & AQVILAM eundem esse, ingressus est ISAACVS VOSSIVS, in *tract. de septuaginta interpretibus*; quem ideo refutat PETR. DAN. HVETIVS, in *epist. ad Isaacum Vossium*, quam TILLADETUS abbas exhibet *dans les dissertations sur diverses matieres de religion & de philologie &c. tom. II. p. 455.* Dum autem ideam vir doctissimus dicit: *Nec leue illud*

BVD. HAGOG.

est, quod Aquilam eundem esse statuis ac Onkelon, idque ex rabbinis ipsis, quibus *תנא* adcurate distinguuntur; huc enim constanter *תנא* adpellant, illum *תנא*. Vt quidem doctissimus IO. CHRIST. WOLFIVS, postquam eadem haec verba recitauit, addit: *Nollem sane virum magnum tam confidenter ad distinctionem Onkelosi & Aquilae a rabbinis saltim, prouocasse. Illa enim adeo non perpetua est, vt potius is, qui in calmude babylonico, megilla cap. I. sect. X. vocatur *תנא* idem in hierosolymitano dicatur *תנא*; biblioth. ebr. part. II. lib. VI. cap. II. sect. I. §. II. p. 1149.* ONKELOSVM excipit IONATHAN filius VZIELIS, de cuius aetate iam antea disputauimus. Ab eo prophetas priores posterioresque translatos, itidem iam diximus. Circumfertur equidem sub eius nomine etiam paraphras pentateuchi; sed eam supposititiam esse, ex stili diuersitate, aliisque rationibus viri docti euicerunt. Fuerunt tamen nonnulli, qui & huius paraphraeos auctorem IONATHANEM esse existimarent; aut si non sit, aliam quamdam ab eo confectam quae non amplius extet; eo quod parum probabile sit, IONATHANEM, lege praetermissa, prophetas transtulisse. Nimirum adsumunt, ONKELOS I paraphrasin in pentateuchum post IONATHANIS paraphrasin editam esse; quod qui negant, facile hinc se expediunt, quibus tamen rursus vtriusque obstat aetas. Sed nihil impedire, quo minus adferamus, iam ante IONATHANIS paraphrasin prophetarum aliam quamdam pentateuchi existisse ex iis, quae antea diximus, liquet. Paraphras autem illa in prophetas priores & posteriores, cuius mentionem fecimus, vt recte IONATHAN huic tribuitur; ita non integram puramque, sed variis in locis mutata ac interpolata, ad nos venisse, viris doctis obseruatum est. Legenda omnino, quae hac de re docet PETR. ALLIXIVS, in *dem Anspruch der alten indischen Kirchen*

Ecc ecc ecc

chen

chen wieder die Vnitarios, cap. VII. p. 70. Praeter ONKELOSI, & eam, quae perperam IONATHANI tribuitur, & alia exstat pentateuchi, secundum dialectum Hierosolymitanam, vnde & targum Hierosolymitanum vocatur, cuius auctor incertus est. Immo cum targum hoc non continuum sit, sed interdum commata plura, aut omnino integra transliat capita, subinde etiam ad vnum idemque comma duplicem adferat interpretationem; illud pro excerptis ex aliis targumim habendum esse, quae a variis auctoribus sint locupletata, ita vt collectionis quoque istius diuersa extiterint exempla, tum pleniora, tum minus plena, non sine ratione contendit IO. CHRIST. WOLFIUS l. c. lib. VI. cap. II. sect. III. pag. 1169. Occurrere autem in hacce paraphrasi nonnulla, quae cum sententiis, formulisque quibusdam loquendi in nouo testamento conueniant, obseruat HVMFR. PRIDEAUX, in concordia veteris nouique testamenti cum Iudaeorum gentiumque vicinarum historia &c. part. II. lib. VIII. p. 657. editionis germanicae. Ceterum nulla paraphrasis antiquitatis notam fert genuinam, praeter illas IONATHANIS & ONKELOSI, quas antea memorauimus. Hinc &, quid de paraphrasi hagiographorum & megilloth censendum sit, patet. Plurimi paraphraseos hagiographorum auctorem R. IOSEPHVM luscum siue caecum esse ferunt; qua quidem ratione ad saeculum post Christum natum quartum referenda fuerit. Sed quousque hoc admitti queat, luculenter exponit IO. CHRISTOPH. WOLFIUS l. c. sect. IV. §. III. pag. 1175. vbi & docet, paraphrasium, quae in hagiographa & megilloth exstant, plures esse auctores, atque hinc illam, quae tum in dictione, tum in ratione commentandi conspicitur, repetendam esse varietatem. Paraphrasis in libros chronicorum conscripta hactenus iacuit, donec anno 1680 & 83 eam in lucem protraheret, & cum versione latina ac notis

Augustae Vindelicorum ederet MATTH. FRID. BECKIUS. Nouam paraphraseos istius in libros chronicorum editionem in lucem emisit DAVID WILKINS, qui & nouam addidit versionem, praefationemque praemisit; Amstelodami 1715. 4. Inscribitur ea: paraphrasis chaldaica in librum priorem & posteriorem chronicorum, auctore R. Iosepho, rectore academiae in Syria, nunc demum manuscripto Cantabrigiae descripta, ac cum versione latina in lucem missa. Circa quam inscriptionem IOAN. CHRISTOPH. WOLFIUS l. c. pag. 1179. monet, R. IOSEPHO hanc paraphrasin non alio argumento adscribi, quam quod is vulgo auctor paraphraseos in hagiographa, quibus & libri chronicorum adnumerantur, dicatur. Deinde pro rectore academiae in Syria rectius editorem scripturum fuisse rectorem academiae Soranae, scilicet in Babylonia. In librum Danielis, Esrae & Nehemiae, nullam exstare paraphrasin, iamdudum viris doctis obseruatum est. Eiusque rei haec reddi ratio solet, quod in libro Danielis & Esrae nonnulla legantur chaldaice scripta, vt adco in iis interpretatio chaldaica minime necessaria fuerit. Praeterquam vero, quod in vtroque libro etiam quaedam ebraea occurrant; in libro Nehemiae haec ratio non procedit. Probabilius itaque aliis videtur, vt reliquorum veteris testamenti librorum, ita horum quoque olim paraphraseos exstitisse, quae tamen aut perierint, aut alieubi adhuc delitescant. Namque & de libris chronicorum olim dubitabatur, an in eos paraphrasis exstiterit, donec ea in lucem proferretur. Legendus praeter alios hac de re HVMPHREDVS PRIDEAUX loco antea citato part. II. lib. VIII. pag. 648.

De versionibus & editionibus paraphraseon chaldaicarum legendi AVEVST. PFEIFFERVS crit. sacr. cap. VIII. §. XV. p. 305. & IO. CHR. WOLFIUS biblioth. ebr. part.

part. II. lib. VI. cap. II. p. 1147. seqq. cum primis & IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra*, seu *syllabo omnium ferme sacrae scripturae editionum, ac versionum, cap. II. sect. II. pag. 157. seqq.* Exhiberi autem paraphrases chaldaicae etiam solent in *bibliis polyglottis*, itemque *rabbinicis*, de quibus supra dictum. Quae in *bibliis rabbinicis Basleensibus* IO. BVXTORFII conspiciuntur, id praecipui habent, quod punctis vocalibus, quantum fieri potuit, adcurate sint instructae. Nimirum paraphrases illas initio, ut alia scripta rabbinica, sine punctis vocalibus exaratas fuisse, constat, virisque doctis observatum est. Defectum istorum punctorum quodammodo suppleverunt litterae, quae *matres lectionis* vocari solent. Successu temporis ab incertis auctoribus puncta vocalia paraphrasis chaldaicis addita sunt; sed nulla nec analogiae, nec orthographiae habita ratione, relictaeque simul in textu sunt litterae istae vocalium indices; unde confusa, parumque exacta punctatio orta, quam Venetae, aliaeque biblicorum editiones retinuerunt. Huic malo etsi medela adhiberi coepta sit in editionibus biblicorum Complutensi & Antwerpensi; plurima tamen remanserunt, quae emendationem desiderarent. Quod itaque vix sperari poterat, tandem perfecit quodammodo IO. BVXTORFIVS, & paraphrases chaldaicas ad analogiam libri Danielis & Esrae, punctis vocalibus instructas, emendasque adeo & correctas, exhibuit. Institutum equidem hocce, textum chaldaicum punctis instruendi, valde displicuit RICH. SIMONI, eo quod primi isti, qui ex Iudaeis textui chaldaico puncta addiderunt, homines fuerint imperiti, eoque iam tempore vixerint, quo lingua chaldaica non amplius in usu erat. Omnium vero minime illi placet punctatio IO. BVXTORFII, etsi alii hanc ceu adcuratissimam reliquis omnibus praeferant, eo quod *per eam sensus textus nimium limitetur; hisior. crit.*

vet. testam. lib. II. cap. XVIII. p. 302. Quasi vero tum demum laudandae sint interpretationes, si sensum vagum, ambiguum, incertum fundant, qui a quolibet pro lubitu detorqueri possit. Talem quidem rotius scripturae sacrae sensum SIMON vellet. Regulas punctationis sibi formauerat BVXTORFIVS, secundum eam, quae in *libris Esrae & Danielis*, existat: quod recte fieri SIMON negat, ut iam supra observauimus. Sed errasse hac in re BVXTORFIVM, probari nequit. Est, discrimen aliquod inter linguam chaldaicam paraphraseon, & librorum Danielis ac Esrae intercedat; hoc tamen tantum esse, ut eadem utrobique punctatio locum non inueniat, id enimvero euincendum erat.

Sed missis hisce, de auctoritate & pretio istarum paraphrasium aliquid addendum est. Apud Iudaeos auctoritas paraphratarum, praesertim ONKELOSI & IO. NATHANIS, irrefragabilis & fere diuina est, adeo, ut eorum interpretationes textui sacro equiparare non dubitent. Hinc & miracula quaedam dum paraphrases istae consciebantur, contigisse, fingunt. Nec tamen ab illis interdum discedere, sibi religioni ducunt; quamvis non nisi summa quadam necessitate coacti hoc faciant; ut, quando locis istis, quae paraphraetae de Messia explicant, vrgentur. Passim hoc iam viris eruditissimis, BRIANO WALTONO, in *adparatu biblico, prolegom. XII. §. XVI. p. 386.* MICH. WALTHERO, in *officina biblica p. m. 256.* AVG. PEEIFFERO, *crit. sac. cap. VIII. sect. II. quae §. XVI. p. 371.* aliisque observatum est. Christiani doctores de pretio & usu istarum paraphraseon itidem interesse dissentiant. Disputatum ea de re fuit, cum iussu & auctoritate XIMENII cardinalis biblia polyglotta Complutensis imprimeretur, & deinceps iterum, cum sub Philippo II Hispaniae rege biblia Antwerpensia in lucem emitteretur.

rentur. Nonnulli namque impia & superstitiosa in hisce paraphrasis contineri, contendebant, dignasque adeo esse, quae aeternis tenebris conspeltuae iacerent, tantum abest, vt tam splendidis bibliorum editionibus deberent inferi. Bibliis itaque Complutensibus ONKELOSI tantum inserta est paraphrasis pentateuchi; reliquae in linguam latinam translatae, simulque correctae, effectis glossis, quae inutiles & superstitiosae videbantur, atque bibliothecae academiae Complutensis inclusae sunt; vti supra iam docuimus, cum de bibliis Antwerpensis verba faceremus. BENED. ARIAS tamen Montanus paraphrases chaldaicas, quas nancisci potuit, a fabulis tamen iudaicis repurgatas, bibliis Antwerpensibus inseruit; quamobrem non illi tantum, sed & doctoribus Louaniensibus, qui versionem latinam paraphraseon censura sua adprobauerant, controuersia mota est, ac si aliquid, quod in christianam religionem iniurium esset, admisissent. Ea re inductus FRANC. LVCAS Brugenfis, theologus Louanienfis, tractatum de chaldaica scripturae sacrae paraphrasi edidit, in quo theologos Louanienfes, contra eos, qui iudaicam ab illis superstitionem adprobata, clamitabant, defendit; vti RICH. SIMONI obseruatum *hisor. crit. vet. testam. lib. II. cap. XVIII. pag. 303.* Cum biblia polyglotta Parisiensis, curante GVID. MICH. LEIAT, imprimeretur; monachus quidam Hispanus, ANDR. DE LEON Zamorensis, ad illum epistolam scripsit, qua eum dehortatur, ne paraphrases chaldaicas ob impia & blasphema, quae contineant, operi huic insereret. Exiit ea epistola in AMELOTTI monumentis epistolicis virorum doctorum, qui scripsit de antiquitatibus ecclesiae orientalis num. III. pag. 131. seqq. & ob hominis inscitiam satis lepida est. Sed parum iste sua dehortatione profecit, paraphrasis chaldaicis omnino huic etiam operi insertis. Ex merito quidem. Quae

enim impia & superstitiosa in iis occurrunt, facile a perito lectore diiudicari possunt, nec cum noxiis statim reicienda sunt aut proferenda vitia. RICH. SIMONE iudice vtilitas, quae ad christianos ex hisce translationibus redundare potest, neutiquam tanta est, ac multi credunt; cum certum contra sit, in iudaeorum hoc commodum cedere, quod paraphrases istae nostris bibliis inferantur, eo quod sibi persuadeant, suas simul comprobari nugae, dum eodem loco has translationes a nobis haberi putant, quo veteres istae versiones habentur, quibus adiunctae conspiciuntur. Non equidem negat, PETRVM GALATI-NVM, aliosque harum paraphraseon auctoritate & testimonio, in quibusdam fidei articulis, speciatim in doctrina de Christo, contra iudaeos, vfos esse; quantumvis autem haec testimonia contra iudaeos efficacissima videantur, cum paraphraseon istarum magna apud eos sit auctoritas; exiguum tamen esse, quod ad religionem christianam redundet, commodum, si libri fabulis atque commentis referti in subsidium aduocentur; *hisor. crit. vet. testam. lib. II. cap. XVIII. pag. 304.* Verum, etsi concedatur, fabulis iudaicis refertas esse paraphrases istas; quod tamen de posterioribus potius, quam prioribus intelligendum: recte nihilosecius κατ' ἀποφωρον opponuntur iudaeis, apud quos maximam earum esse auctoritatem, antea obseruauimus, nec ipsemet SIMON hoc dissitetur. Rectius alii, iique doctissimi viri, insignem prorsusque egregium istarum paraphraseon esse vsum, agnoscunt. Non tantum enim textus ebraci, cui conformes sunt, integritatem confirmant, locisque obscurioribus passim lucem adfundunt, antiquitatumque ebracarum notitiae comparandae inseruiunt; sed in controuersis quoque iudaicis ingens nobis subinde contra iudaeos adferunt praesidium, dum loca varia veteris testamenti de Messia explicant, quae

quae recentiores Iudaei de eo intelligenda esse negant. Copiosius haec omnia edisserunt CHR. HELVICVS, in *tractatu historico & theologico de chaldaicis bibliorum paraphrasisibus* &c. cap. 13. *segg.* BRIANVS WALTONVS, in *adparatu biblico*, prolegom. XII. §. XVI. *segg.* pag. 387. *segg.* AVG. PFEIFFERVS *crit. sacr. cap. VIII. sect. II. qu. XVII. pag. 376. segg.* LVDOV. ELL. DV PIN, prolegom. *sur la bible lib. I. cap. VIII. §. I. p. 211.* PETR. AELIXIVS, in *dem Auspruch der alten iudischen Kirche wieder die Vnitarios* &c. passim, qui & ideo cap. VII. p. 66. *segg.* de auctoritate & antiquitate istarum paraphrasicon agit; HVMFREDVS PRIDEAVX, in *dem alien und neuen Testament in eine connexion mit der liden vnd benachbarten Voelcker Historie gebracht* &c. part. II. lib. VIII. pag. 666. Cum primis autem observatu digna est ista loquendi formula: *וְיָשׁוּעַ מִסְתָּרָא דְּמִיָּסְתָּרָא*, quae sapientissime in paraphrasisibus chaldaicis occurrit, ea quidem ratione, ut haud obscure *ἐνδύοντες* quamdam diuinam, speciatim eam, quam nos filium Dei vocamus, denotare videatur. Loca quae huc faciunt, exhibet PETR. AELIXIVS, in *dem Auspruch der alten iudischen Kirche wieder die Vnitarios* &c. cap. XVI. pag. 202. *segg.* Haud leue itaque in doctrina de mysterio trinitatis, deque Christo vero non tantum homine, sed & vero Deo, hic sibi praesidium viri docti inuenisse videntur, idque contra Iudaeos post RAYM. MARTINI, atque PETR. GALATINVM, virgent CHRIST. HELVICVS de *paraphrasisibus chaldaicis cap. V.* alique quamplurimi; conf. AVG. PFEIFFER *critica sacra cap. VIII. sect. II. quaeest. XVIII. p. 384. segg.* Magnopere contra non tantum Iudaeis, sed & Socinianis displicere, quilibet facile intelligit; unde hanc loquendi rationem in longe alium trahere sensum, simulque nobis persuadere adiuntur, nihil minus paraphrasis in mentem venisse, quam de filio Dei,

deu *ἐνδύοντες* quamdam diuinam, loqui. Quae hinc recentiori aetate ortae sint contentiones, postquam IONAS SCHLICHTINGIVS in *animaduersionibus*, Georgii Fechneri *concioni in Ioan. I.* oppositis, id agere coepit, iam exposui *instit. theol. dogmat. tom. I. lib. II. cap. I. ad §. LV. p. 430. segg.* Ex nostratis THEOD. HACKSPANIVS in eandem ingressus est sententiam, hanc loquendi formulam ex indole genioque linguae chaldaicae explicandam esse, adeoque nihil quod Iudaeos feriat, inde colligi posse, ad R. Lipmanni *nizzachon pag. 365. segg.* cui se praeter alios opposuit MICHAEL HAVEMANNVS, in *prolegomenis ad theognosiam antiquissimam* &c. IX. *segg.* RICH. SIMON illis itidem adnumerandus est, qui, christianos nullum in hac formula contra Iudaeos inuenire praesidium, existimant; *bislor. crit. vet. testam. lib. III. cap. XXIV. p. 507.* cui etiam in hoc capite suffragatur HVMFR. PRIDEAVX *loco supra citato part. II. lib. VIII. p. 67.* Verum etsi formula haec *וְיָשׁוּעַ מִסְתָּרָא* non eandem ubique obtineat significationem; quaedam tamen loca tam euidentia esse, ut non aliter, quam de *ἐνδύοντες* diuina, & quidem filio Dei explicari queant, intelligit, qui cuncta accurate, & animo a partium studio remoto, considerauerit. Conferenda IO. HENR. MICHAELIS, aut si mauis, IO. IOACH. LANGII *dissertatio de targumim, seu versionum ac paraphrasium veteris testam. chaldaicarum, vsu insigni anti-iudaico in doctrina de persona Christi* &c. Halae an. 1720. 4. Cum primis addenda, quae more suo erudite hac de re differit IOAN. CHR. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. VI. cap. III. §. IV. pag. 115. segg.* qui & §. V. *pag. 119. segg.* auctores, qui plura de paraphrasisibus chaldaicis dabunt, laudat.

** Chaldaicas paraphrases veteris testamenti merito excipiunt *versiones graecae*; quas inter primum locum occupat,
 E c c e c c c c 3 quae

quae LXX interpretum vulgo vocatur. Exstiterigne autem versio graeca adhuc antiquior, saltem pentateuchi, ante Alexandri magni tempora confecta, ex qua Graecorum philosophi Pythagoras, Plato, alique, gentis ebraeae mysteria hauserint, quod ARISTOBVLVS adserit, apud CLEMENTEM Alexandrinum *lib. I. Strom. p. 342. & EUSEBIUM praeparat. euangel. lib. XIII. cap. XII.* de eo acriter inter eruditos disputatur. Sunt, qui huc adfirmant, sunt, qui negant. Qui adfirmant, non tantum ad ARISTOBVLUM istud testimonium, sed & ad DEMETRIUM PHALEREI epistolam ad Ptolomaeum philadelphum prouocant, quae apud FL. IOSEPHVM exstat, *antiquitat. iud. lib. XII. cap. II.* Sed ARISTOBVLUM testimonium tanti non esse, vt fidem mereatur, dudum viri docti demonstrarunt. Legenda quae de ARISTOBULO hocce copiose disputat HVMFR. HODIUS, *de librorum textibus originalibus &c. lib. I. cap. IX. pag. 49. seqq.* DEMETRII PHALEREI hoc itidem non euincere verba, iam a me obseruatum in *bisfor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 1031.* PETR. DANIEL. HVETIUS, adlatis vtriusque partis argumentis, mediam quamdam sententiam amplecti voluit, scilicet non totum pentateuchum, sed partes tantum eius quasdam, ante Alexandrum graece redditas fuisse, contendens; *demonstrat. euangel. prop. IV. cap. XII. p. m. 239.* At eiusmodi pugnat rationibus, quae hoc vix euincunt. Graecorum philosophos, speciatim Platonem, ab Ebraeis quaedam accepisse, nondum probatum est. Etsi enim nonnulli, praeuocantibus IUSTINO martyre, CLEMENTE Alexandrino, aliisque patribus, hoc adserunt; non desunt tamen, qui hoc negant, vti supra *lib. I. cap. IV. ad §. XXII.* docuimus. Quodsi etiam hoc concedatur, nondum inde sequitur, versionem quamdam graecam codicis ebraei eo tempore existisse; cum nihil obset, quo

minus ex colloquiis cum Indacis, in Aegypto aut alibi, quaedam discere potuerint; quod speciatim de Pythagora nonnulli adfirmant. Plura de versionibus graecis, quae ante septuaginta-viralem contextae dicuntur, dabit BRIANVS WALTONVS in *adparatu biblico, prolegom. IX. §. VI. p. 313.*

Ad eam vero versionem, quae septuaginta interpretibus tribuitur, quod attinet, historia eius, prout vulgo traditur, satis nota est, & summatim exhibetur a FRIDER. SPANHEMIO in *bisfor. ecclesiast. vet. testamenti p. 425. seqq.* itemque a me ipso itidem in *bisfor. ecclesiast. vet. testamenti tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 1032.* Nitiur ea narratio maximam partem auctoritate ARISTEAE, qui se pro Ptolomaei philadelphi, Aegypti regis, ministro venditat, a quo cum Andrea, eiusdem regis *λεγειομετοβολαν*, ad Eleazarum pontificem, librorum sacrorum, interpretumque imperandorum causam, missus fuerit, cuiusue *bisforia* ista *septuaginta interpretum*, quae hodie adhuc exstat, esse dicitur. Ab hocce certe auctore eam profectam, magno consensu veteres pariter ac recentiores crediderunt, propugnante acriter hanc sententiam BRIANO WALTONO, loco antea citato, cum primis autem ISAACO VOSSIO, *de LXX interpretibus cap. IV.* alibique, itemque NIC. LE NOVRRI, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum tom. I. dissert. XI. p. 225. seqq.* Alii contra, non ab ARISTEA, qui tempore Ptolomaei philadelphi vixerit, sed a Iudaeo quodam Alexandrino, librum huncce-scriptum, contendunt, qui, ad auctoritatem, versioni graecae, quae inter Iudaeos hellenistas obtinebat, conciliandam, ARISTEA E nomine tegi voluerit. Iudaeos enim hellenistas, praefertim Alexandrinos, omnem mouisse lapidem, vt versio graeca, qua utebantur, non minoris fieret, quam codex ebraeus, quem Iudaei ebraizantes tantopere extollebant, viris doctis ob-

obseruatum est. Ex eorum itaque numero, qui apocrypha Tobiae, Iudith, aliaque, procudere aut sunt, huius quoque libri auctorem fuisse, ANT. VAN DALE coniicit, qui & illud addit, cum auctor gentilis videri velit, tam male tamen hancce sustinere personam, ut subinde talia admisceat, quae Iudaeam prodant; *dissertat. super Aristeae cap. I. p. 2.* Primum, qui de auctore hocce dubium mouit, LVDOV. VIVEM fuisse, constat, ad *Augustin. de ciuit. Dei lib. XI. cap. XLII.* quem praeter alios sequutus est IOSEPH. IVST. SCALIGER, ad *Ensebiu chron. num. MDCCXXXV. pag. 133.* cui licet IAC. VSSERIVM & ISAAC. CASAVBONVM opponat BRIANVS WALTÖNV, in *adparatu bibl. prolegom. IX. §. IV. pag. 312.* fuerunt tamen plurimi, qui SCALIGERO suffragarentur, quod ex ipsis quoque romanensibus RICH. SIMON fecit, *bist. crit. vet. testam. lib. II. cap. II. p. 187.* Cum vero ISAAC. VOSSIVS pseudo-Aristeae huius patrocinium magno conatu in se suscepisset; HVMFR. quidem HODIVS aduersus *hystoriam Aristeae* librum conscripsit; editum Oxonii anno 1684. Contra quem cum iterum VOSSIVS, in *adpendice obseruationum* in *Pomponium Melam*, in aciem produisset; HODIO hinc occasio enata fuit, adcuratori studio idem argumentum pertractandi; in *libris quatuor de biblorum textibus originalibus, versionibus graecis, & latina vulgata*, Oxonii an. 1705. fol. editis. Non minus vero in explendis pseudo-Aristeae huius fabulis atque commentis ingenii vires exercere voluit ANTON. VAN DALE, in *dissertatione super Aristeae septuaginta interpretibus*, Amstelodami 1705. 4. euulgata. Praecipuas rationes, quibus probari queat, librum huncce perperam tribui ARISTEAE, ipsemet exhibuit in *hystor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. pag. 1038.* Editiones varias *hystoriae* huius ARISTEAE versionesque recenset IO. ALB. FABRI-

civs biblioth. graec. lib. III. cap. XII. §. II. p. 317. seqq. Eminet inter eas, quae Oxonii anno 1691. 8. cura praecipue EDVARDI BERNHARDI proditi, quam sequuti sunt, ipsam ARISTEAE *hystoriam* hancce operibus, quibus spuriam & supposititiam eam esse, probare adgressi sunt, quacue iam laudauimus, inferendo, HVMFR. HODIVS, atque ANTON. VAN DALE.

Ceterum pseudo-ARISTEAE de LXX interpretibus commenta nouis deinde signis aucta sunt atque locupletata. Huc ista de diuino istorum interpretum adflatu persuasio spectat, quae, cum iam PHILO-NIS animo haeserit, vt ex *libro eius secundo de vita Moysi p. 510.* constat; non sine ratione viri docti inde colligunt, iam tum a Iudaeis Alexandrinis eiusmodi quid exco-gitatum fuisse, vt haberent, quod Iudaeis ebraizantibus, & diuinam ebraei codicis auctoritatem extollentibus, opponerent; conf. HVMFR. HODIVS *de librorum textibus original. &c. lib. II. cap. VI. pag. 136.* Eadem deinceps IRENAEO, CLEMENTI Alexandrino, aliisque veteris ecclesiae doctores, placuit sententia, quorum loca iam indicauimus in *bistor. eccles. vet. testam. l.c. pag. 1033.* a qua nec CAES. BARONIVM, ROB. BELLARMINVM, aliosque recentiorum, alienos esse, ibidem docui; quam tamen vel ipse refellit pseudo-ARISTEAS, dum interpretes hosce de singulis inter se contulisse, refert, & si consentirent, tum demum litteris ea signasse. Qua quidem collatione opus non fuisset, si diuino percussu fuissent adflatu. Nihil de eo dicam, quod versio haecce plurimis grauissimisque sca-teat erroribus; quod perperam irritoque plane conatu ab IS. VOSSIO negari, deinceps dicemus. Accessit alia, eaque satis famosa fabula, de 72 cellulis diuersis, in quibus interpretes a se inuicem separati, versionem singuli adornauerint, conspicientes amice inter se inuicem, nec in vno verbo

verbo aut apice discrepantes. Primus, qui istarum cellarum meminit, IVSTINVS martyr est, qui & vestigia earum in insula Pharo sibi monstrata fuisse, adfirmat: in *coboriat. ad Graecos p. m. 74.* editionis HVTCHINI. IVSTINI exemplo & auctoritate inducti idem adserunt IRENAEVS, *adu. haereses lib. III. cap. XXV.* cuius locum & EVSEBIVS exhibet, *bislor. eccles. lib. V. cap. VIII.* CYRILLVS Hierosolymitanus *catechesi IV. p. 37.* alique veterum pariter ac recentiorum. EPIPHANIVS areliquis in eo discedit, quod non singulis, sed binis, vnam cellulam adsignat; *de mensuris & ponderib. tom. II. oper. p. m. 161.* Sic & IVSTINIANVS imperator, ad singularem versioni huic conciliandam auctoritatem hoc pertinere, credit, quod interpretes isti *παρὰ δύο ἀντιστάσεις βινὶ numero inuncti, sicque ab inuicem & locis quoque discreti, tamen omnes eandem interpretationem reddiderint; nouel. CXLVI.* Ad Iudaeos quoque famam de cellulis istis transiisse, ostendunt ANT. VAN DALE & HVMFR. HODIVS, ille in *dissertat. super Aristeia cap. XVII. pag. 134.* hic autem *de biblor. textibus originalib. & c. lib. II. cap. VI. pag. 138. 139.* Praeterquam vero, quod nec ARISTEAS ipse, nec FLAVIVS IOSEPHVS, cellarum istarum vllam mentionem fecerint; aliae quoque obstant rationes grauiissimae, quo minus, quod de iis dicitur, admitti queat. Recte itaque ab HVMFR. HODIO atque ANT. VAN DALE cellulae istae inter fabulas inaniae referuntur commenta. Addenda iterum, quae de iisdem disputavi in *bislor. eccles. ver. testam. l. c. p. 1034. seqq.* Originem fabulae nonnulli indereperunt, quod versio codicis ebraei graeca a synedrio Iudaeorum Alexandrino, quod LXX constiterit membris, adprobata sit; qua de re deinceps dicemus. Hinc enim persuasio primum de sepeuaginta interpretibus, deinde & fabula de totidem cellulis, enata videtur. Addunt, qui de versione ista LXX in-

terpretum nihil nisi miracula nobis narrant, & hoc versionem istam LXXII dierum spatio confectam esse; quod pseudo-ARISTEAS, FLAVIVS IOSEPHVS, alique veterum tradunt, suffragantibus & recentioribus quibusdam cumprimis ARIANO WALTONE, in *adparatu bibl. prolegom. IX. §. X. pag. 316.* Sed non conueniunt inter se, qui hoc adserunt, num vniuersos libros, qui eo tempore in Iudaeorum canone exitabant, in Ptolomaei gratiam interpreter isti transtulerint, an tantum pentateuchum? Prius IRENAEVS, CLEMENS Alexandrinus, EPIPHANIVS, alique adfirmant; posterius praeter ipsum pseudo-ARISTEAM, atque FL. IOSEPHVM, PHILO lib. II. *de vita Mosi p. 510.* cui & pluri qui ex recentioribus suffragantur sententiae, VT IAC. VSSERIUS, IO. CROIVS, WILHELM. SCHICKARDVS, CLAVD. SALMASIVS, IO. LIGHTFOOTVS, alique, quos laudat HVMFR. HODIVS *de biblor. textibus originalibus lib. II. cap. VII. p. 159. seqq.* qui ipse quoque eandem tueretur, quod & ANT. VAN DALE facit, *dissertat. super Aristeia p. 179. seqq.* Eaque si admittatur, sine miraculo fieri potuisse videtur, vt 72 dierum spatio versio pentateuchi absolueretur. Totius tamen etiam codicis ebraei versionem si singuli partem eius aliquam transtulerint, 72 dierum spatio absolui potuisse, ostendit CHR. KORHOLTUS, *de variis scripturae editionib. cap. VI. pag. 53. seqq.* Sed non est, quod hac de re multum simus solliciti, cum tota ista narratio, de versione haec 72 dierum spatio confecta, fide nitatur pseudo-ARISTEAE, hoc est, admodum incerta, immo prorsus nulla.

Si autem quaeratur, quid ergo tandem de ista versione graeca, quae sub 70 interpretum nomine exstat, censendum sit? iam alibi, scilicet in *bislor. ecclesiast. ver. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. pag. 1039.* professus sum, illorum maxime mihi probari

bari sententiam, qui, reiecta absoua illa, de LXX interpretibus a Ptolomaeo philadelpho in Aegyptum arceffitis, fabula, veteris testamenti libros canonicos non ab vno eodemque auctore, sed a variis, non multum tamen diuerso tempore, Alexandriae in gratiam Iudaeorum, qui graeca lingua utebantur, translatos, statuunt. Quemadmodum porro iidem viri docti in eo fere consentiunt, sub Ptolomaeo philadelpho versionis istius factum initium; ita vtrum tota iam sub hocce rege, an paullo serius, an sub Ptolomaeo demum philometore, qui in agro Heliopolitano Iudaeis templum condere permisit, tempore Iudae Maccabaei, ad finem sit perducta, non conueniunt; videturque hoc eiusmodi esse, vt certo desiniri nequeat. Fufius haec edisserunt HVMFR. HODIVS & ANTON. VAN DALE, *locis saepe iam citatis*; summam rem omnem exponit IOAN. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. III. cap. XI. §. V. p. 324.* HVMFR. HODIVS probabiliter videtur, versionem hanc confectam eo tempore, quo simul regnarunt Ptolomaeus Lagi, & filius eius philadelphus; *lib. II. cap. II. p. 91. seqq.* Auctores praeterea versionis, librorum saltem plurimorum, Alexandrinos fuisse, ex dialecto Alexandrina, quae hinc inde deprehenditur, idem vir doctus probat *l. c. cap. IV. p. 10. seqq.* Sunt vero etiam nonnulli, qui, vt iam antea indicauimus, Alexandriae synedrium aliquod fuisse, contendunt, LXX constans membris, a quo cum versio ista adprobata sit, haud difficulter intelligi, putant, vnde opinio ista de LXX interpretibus orta sit, quae aliis deinde fabulis ac commentis occasionem praebuit. Ingressus in eam sententiam est FRANC. LEE, cuius opera & studio *tomus secundus LXX interpretum*, secundum codicem Alexandrinum, vt deinceps dicemus, prodijt, in *prolegomenis*; cui tamen, quod ad synedrium istud Alexandrinum attinet, dubia quaedam opponit IO. CLERICVS *biblioth.*

QVD. ISAGOGE.

anc. & mod. tom. XX. part. I. artic. II. p. 55. seqq. Eamdem sententiam, saltem in eo, quod caput causae est, calculo suo approbavit DAVID MILLIVS, in *praefatione*, editioni *LXX interpretum*, quae Vitraiecti anno 1725 duobus tomis in 8. prodijt, praemissa, ex qua illam repetit, vt non prorsus refragari videatur IO. CLERICVS *biblioth. anc. & mod. tom. XXIV. part. II. artic. IV. p. 395.*

Quidquid eius sit, magnam olim apud ipsos Iudaeos versionis huius fuisse auctoritatem, negari nequit; quam pseudo-ARISTEA S etiam iste, aliique, variis commentis, fictisque miraculis augere, conati sunt. Eos tamen partes primas detulisse textrui ebraico, & credidisse, versionem rum legis Mosaeicae, tum reliquorum librorum, ad illius dignitatem non adfurrexisse, sed verborum pondere & efficacia ei celsisse, patet ex prooemio *ecclesiastici*, vbi interpret se ipsum inde excusat; quod ipsa *lex, prophetae, & reliqui libri*, cum textu ebraico comparati habeant *ὡς μὲν ἐν διαφύκῃ non paruum diffarentiam*. Interim versionis huius apud Iudaeos ebraizantes non minorem, quam apud hellenistas, fuisse auctoritatem, ex eo videtur colligi posse, quod pseudo-ARISTEA E aliorumque de eadem commentis, ad dignitatem eius extollendam vnice comparatis, & ipsi fidem adhibuerint; vti supra obseruauimus. Ab aliis tamen nonnulla adferuntur, ex quibus colligas, Iudaeis ebraizantibus hancce versionem neutiquam probatam. Prouocant namque ad talmudicos doctores, qui in tractatu *sopherim cap. I. §. VII.* diem illum, quo lex translata fuit, Israel non minus grauem, ac Iustusum accidisse, testantur, ac illum, quo maiores eorum vitulum confarant. Addunt, commemorare Iudaeos, eamdem ob causam ieiunium anniuersarium institutum fuisse, cuius & IO. SELDENVS mentionem facit, *de anno civili Iudaeorum cap. VIII.* Mitto reliqua, quae eiusdem sunt

Fff fff ff

gene-

generis. Atque hinc robur accipere eorum sententia videtur, qui, ob istam versionem, simulatae, quae, inter Iudaeos ebraizantes & hellenistas intercedebant, auctas, existimant, quibus exemplum praeiuit IOSEPH. IVST. SCALIGER, ad *Euseb. num. MDCCXXXIV*. At refragatur hifce omnibus maximopere HVMFR. HODIVS, negans, eiusmodi ieiunium vmquam apud Iudaeos institutum fuisse, aut tantas inter Iudaeos illorum temporum, ob legem in aliam linguam translatam, fuisse similitudines; cum FL. IOSEPHVS, ipse Iudaeus Hierosolymitanus, vir magnus & eruditus, idemque sacerdos, de graeca hacce versione, totoque interpretandi negotio EXARISTEA tam magnifice loquatur. Haec aliaque eiusdem generis copiose edisserit *lib. III. part. I. cap. I. pag. 221. seqq.* vbi etiam hellenistas versionem graecam in synagogis lecitasse, contra IO. LIGHTFOOTVM prebat. Forte & quae Iudaeis ebraizantibus contra hancce versionem, & rursus in eius fauorem aut dicta, aut facta sunt, ita inter se conciliari possunt, si dicamus, eos initio aegre eam tulisse, deinceps autem in mitiore concessisse sententiam. Subsequenti autem aetate, & quidem sub initium secundi post natum mundi seruatiorem saeculi, ipsi quoque hellenistae versionis huius auctoritatem in dubium vocare coeperunt. Videbant namque Iudaei, christianos ex graeca hacce versione testimonia contra se depromere. Iis ergo vt obuiam irent, ad textum ebraeum prouocabant, immo, vt christianorum argumenta eluderent, ebraica aliter vertere & explicare conabantur. Qua quidem ratione, dum textum ebraeum ac versionem graecam inter se conferebant, magnamque vtriusque in plurimis deprehendebant discrepantiam; vilescebat tandem quodammodo interpretatio graeca, pristinaque amittebat auctoritatem. Luculento IVSTINI martyris, ex *dialogo eius cum Tryphone Iudaeo*, testimonio hoc com-

probat HVMFR. HODIVS, *lib. III. part. I. cap. I. pag. 234. seqq.* Immo fuerunt inter hellenistas, qui, reiecta LXX interpretum interpretatione, de nouis versionibus graecis concinnandis cogitationes susceperent, vt AQVILA Sinopenfis, alique, de quibus deinceps dicemus.

Non minorem olim apud christianos, quam initio apud Iudaeos, versionis huius fuisse auctoritatem, vel inde intelligitur, quod omnino quidam existimauerint, interpretes hosce diuino adflatu fuisse percussos, vt, de IRENAEO, CLEMENTE Alexandrino, aliisque, antea obseruauimus. Enimuero, cum plurimi ex Iudaeis hellenistis ad christianorum castra transiissent; qui ex his linguae ebraeae rudes erant, non poterant alia, quam hacce versione, vti. Accedebat, quod eadem subinde vti essent ipsi euangelistae & apostoli. Semper enim & vbique hanc eos sequutos versionem, dici nequit: licet magna fiducia adferat ISAAC. VOSSIVS, *Christum & apostolos eadem verba, & eosdem, quos LXX interpretes VBIQUE expressisse sensus; de orac. Sibyllinis cap. XIV. p. m. 277.* Equidem & IRENAEVS adfirmat, *apostolos consonare LXX seniorum interpretationi, & interpretationem consonare apostolorum traditioni &c. lib. III. cap. XXV.* Haec CAES. BARONIUS, ROB. BELLARMINVS, BRIANVS WALTONVS, alique, ita accipiunt, ac si dixisset, omnia quotquot ex veteri testamento ab apostolis & euangelistis proferruntur testimonia, ex graeca hacce versione petita esse. Sed recte alii monent, hoc solum sibi velle IRENAEVM, apostolorum de aduentu Christi doctrinam consentire cum prophetarum praedictionibus, quae in graeca ista versione legantur. Versione nimirum hacce ita vti sunt euangelistae & apostoli, vt ab ea interdum etiam discederent, & textum ebraeum sequerentur; qua in re reliqui ecclesiae christianae doctores siue patres eos sequuti sunt, vti cundo per omnia

omnia saecula copiose ostendit HVMFR. MODIVS L. c. lib. III. part. I. cap. II. seqq. p. 243. seqq.

Hodie viri docti, harumque rerum periti, in eo fere consentiunt, haud contemnendam, tum ob antiquitatem, tum quod ipsi viri *Septuaginta* eadem interdum vsi sunt, versionis huius LXX interpretum esse auctoritatem. Faudent etiam, vsum eius tum ad loca quaedam veteris testamenti rectius explicanda, tum ad priscorum Iudaeorum de vero nonnullorum sacri codicis oraculorum sensu ac interpretatione, mentem pernoscendam, patrum denique, siue veteris ecclesiae doctorum, qui ea vsi sint, scripta intelligenda, insignem esse, prorsusque egregium. Cum primis autem stilo scriptorum noui testamenti lucem pulcherrimam ex hacce versione adfundi, positum adeo est extra controuersiam, vt nemo hoc abnuat; hinc & vel ex hocce capite lectionem eius, ceu vtilem ac necessariam, omnes commendant. Ex instituto hoc egit theologus Halensis longe doctissimus IO. HENR. MICHAELIS, in *dissert. philolog. de vsu LXX interpretum in nouo testamento*, Halae 1715. 4. suntque huc etiam comparatae IOAN. CONR. SCHWARZII, viri clarissimi, *observationes quaedam de stilo septuaginta interpretum* quas IO. OLEARII libro *de stilo noui testamenti, animaduersionibus & notis illustrato* &c. & Coburgi 1721. 8. recuso, adiecit p. 294. seqq. vbi & varia doctorum quorundam virorum de hacce versione iudicia adfert. Addenda & quae de interpretum horum stilo erudite monet IO. GOTTL. CARPZOVIVS, *criticae sacrae codicis ebraei part. II. cap. II. siue dissertat. de versione LXX interpretum graeca* §. V. p. 514. seqq. Naeuorum interim, eorundemque interdum haud leuitem, eam neutiquam esse immunem, negari nequit, nec negant, qui animo praeiudicatis opinionibus non impedito, ad sententiam de ea ferendam

accedunt. Hoc certum, quod saepe mirum in modum a textu ebraeo dissentiant; cuius rei cum variae causae esse possunt, tum haud vltima est, quod codice non punctato vsi sunt. Atque hoc praeter alios recte obseruat, quem iam laudauimus, vir clarissimus IO. GOTTL. CARPZOVIVS, *dissert. cit. §. IV. p. 509. seqq.* vbi simul recte ostendit, interpretes hosce ipsum textum ebraeum; non autem, quae nonnullorum est sententia, paraphrasin chaldaicam, aut, quod alii volunt, codicem samaritanum, transtulisse. Caute equidem ac circumspecte hic incedendum esse, lubens largior; cum integra prorsus haecce versio ad nos non peruenerit, sed quibusdam in locis corrupta sit, & interpolata; id quod & PETR. DAN. HVETIVS monet *de interpretatione lib. I. p. 57.* fieri etiam queat, vt linguae graecae ignorantia interdum reprehendantur, quae reprehendenda non sint. Haec omnia vero, vti & reliqua, quae pro hacce versione dici possunt, etiamsi quam adcuratissime obseruentur; remanebunt tamen semper naeui plurimi grauissimique, qui non aliunde, quam ab ipsorum interpretum aut inscitia, aut incuria, proficisci potuerunt. Operam itaque prorsus, oleumque perdidit ISAACVS VOSSIVS, dum magno quidem, sed vano prorsus, irritoque conatu, sibi aliisque persuadere voluit, omnium prorsus naeuorum expertem hanc versionem, hinc & textui ebraeo non modo aequiparandam, sed omnino praefereendam, & tantum non *Septuaginta* esse. Id namque in *dissertationib. de septuaginta interpretibus, eorumque translatione & chronologia*; item in *dissertat. de vera mundi aetate*, praefertim cap. II. potro in *castigationibus ob obiecta Georgii Hornii*, & *responsione ad obiecta Christiani Schotani*, alibi quae egit; cum primis & in scriptis, quibus causam suam contra RICH. SIMONEM defendit, quae supra iam commemorauimus, cum

chen wieder die *Vnitarior*, cap. VII. p. 70. Praeter ONKELOSI, & eam, quae perperam IONATHANI tribuitur, & alia exstat *pentateuchi*, secundum dialectum Hierosolymitanam, vnde & *targum Hierosolymitanum* vocatur, cuius auctor incertus est. Immo cum targum hoc non continuum sit, sed interdum commata plura, aut omnino integra transiliat capita, subinde etiam ad vnum idemque comma duplicem adferat interpretationem; illud pro excerptis ex aliis targumim habendum esse, quae a variis auctoribus sint locupletata, ita vt collectionis quoque istius diuersa existerint exempla, tum pleniora, tum minus plena, non sine ratione contendit IO. CHRIST. WOLFIUS l.c. lib. VI. cap. II. sect. III. pag. 1169. Occurrere autem in hacce paraphrasi nonnulla, quae cum sententiis, formulisque quibusdam loquendi in nouo testamento conueniant, obseruat HVMFR. PRIDEAUX, in concordia veteris nouique testamenti cum Iudaeorum gentiumque vicinarum historia &c. part. II. lib. VIII. p. 657. editionis germanicae. Ceterum nulla paraphrasis antiquitatis notam fert genuinam, praeter illas IONATHANIS & ONKELOSI, quas antea memorauimus. Hinc &, quid de paraphrasi *hagiographorum* & *megilloth* censendum sit, patet. Plurimi paraphrastes *hagiographorum* auctorem R. IOSEPHVM luscum siue caecum esse ferunt; qua quidem ratione ad saeculum post Christum natum quartum referenda fuerit. Sed quousque hoc admitti queat, luculenter exponit IO. CHRISTOPH. WOLFIUS l.c. sect. IV. §. III. pag. 1175. vbi & docet, paraphrasim, quae in *hagiographa* & *megilloth* existant, plures esse auctores, atque hinc illam, quae tum in dictione, tum in ratione commentandi conspicitur, rependendam esse varietatem. Paraphrasis in *libros chronicorum* conscripta haecenus iacuit, donec anno 1680 & 83 eam in lucem protraheret, & cum versione latina ac notis

Augustae Vindelicorum ederet MATTH. FRID. BECKIUS. Nouam paraphrased istius in *libros chronicorum* editionem in lucem emisit DAVID WILKINS, qui & nouam addidit versionem, praefationemque praemisit; Amstelodami 1715. 4. Inscribitur ea: *paraphrasis chaldaica in librum priorem & posteriorem chronicorum, auctore R. Iosepho, rectore academiae in Syria, nunc demum manuscripto Cantabrigiae descripta, ac cum versione latina in lucem missa*. Circa quam inscriptionem IOAN. CHRISTOPH. WOLFIUS l.c. pag. 1179. monet, R. IOSEPHO hanc paraphrasin non alio argumento adscribi, quam quod is vulgo auctor paraphrased in *hagiographa*; quibus & *libri chronicorum* adnuerantur, dicatur. Deinde pro rectore academiae in Syria rectius editorem scripturum fuisse rectorem academiae Soranae, scilicet in Babylonia. In librum *Danielis*, *Esrae* & *Nebemiae*, nullam existare paraphrasin, iamdudum viris doctis obseruatum est. Eiusque rei haec reddi ratio solet, quod in libro *Danielis* & *Esrae* nonnulla legantur chaldaice scripta, vt adco in iis interpretatio chaldaica minime necessaria fuerit. Praeterquam vero, quod in vtroque libro etiam quaedam ebraea occurrant; in libro *Nebemiae* haec ratio non procedit. Probabilius itaque aliis videtur, vt reliquorum veteris testamenti librorum, ita horum quoque olim paraphrased existisse, quae tamen aut perierint, aut alicubi adhuc delitescant. Namque & de *libris chronicorum* olim dubitabatur, an in eos paraphrased existerit, donec ea in lucem proferretur. Legendus praeter alios hac de re HVMPHREDVS PRIDEAUX loco antea citato part. II. lib. VIII. pag. 648.

De versionibus & editionibus paraphraseon chaldaicarum legendi AVEYST. PFEIFFERVS *crit. sacr.* cap. VIII. §. XV. p. 305. & IO. CHR. WOLFIUS *biblioth. ebr.* part.

part. II. lib. VI. cap. II. p. 1147. seqq. cum primis & IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra*, seu *syllabo omnium ferme sacrae scripturae editionum, ac versionum, cap. II. sect. II. pag. 157. seqq.* Exhiberi autem paraphrases chaldaicas etiam solent in *bibliis polyglottis*, itemque *rabbinicis*, de quibus supra dictum. Quae in *bibliis rabbinicis Basleensibus* 10. BVXTORFII conspiciuntur, id praecipui habent, quod punctis vocalibus, quantum fieri potuit, adcurate sint instructae. Nimirum paraphrases illas initio, ut alia scripta rabbinica, sine punctis vocalibus exaratas fuisse, constat, virisque doctis observatum est. Defectum istorum punctorum quodammodo suppleverunt litterae, quae *matres lectionis* vocari solent. Successu temporis ab incertis auctoribus puncta vocalia paraphrasibus chaldaicis addita sunt; sed nulla nec analogiae, nec orthographiae habita ratione, relictasque simul in textu sunt litterae istae vocalium indices; unde confusa, parumque exacta punctatio orta, quam Venetae, aliaeque biblicorum editiones retinuerunt. Huic malo etsi medela adhiberi coepit sit in editionibus biblicorum Complutensi & Antwerpiae; plurima tamen remanserunt, quae emendationem desiderarent. Quod itaque vix sperari poterat, tandem perfecit quodammodo 10. BVXTORFIVS, & paraphrases chaldaicas ad analogiam libri Danielis & Esrae, punctis vocalibus instructas, emendatasque adeo & correctas, exhibuit. Institutum equidem hocce, textum chaldaicum punctis instruendi, valde displicuit RICH. SIMONI, eo quod primi isti, qui ex Iudaeis textui chaldaico puncta addiderunt, homines fuerint imperiti, eoque iam tempore vixerint, quo lingua chaldaica non amplius in usu erat. Omnium vero minime illi placet punctatio 10. BVXTORFII, etsi alii hanc ceu accuratissimam reliquis omnibus praeferant, eo quod *per eam sensus textus nimium limitetur; histor. crit.*

vet. testam. lib. II. cap. XVIII. p. 302. Quasi vero tum demum laudandae sint interpretationes, si sensum vagum, ambiguum, incertum fundant, qui a quolibet pro lubitu detorqueri possit. Talem quidem totius scripturae sacrae sensum SIMON vellet. Regulas punctationis sibi formauerat BVXTORFIVS, secundum eam, quae in *libris Esrae & Danielis*, exstat: quod recte fieri SIMON negat, vti iam supra observauimus. Sed errasse hac in re BVXTORFIVM, probari nequit. Esto, discrimen aliquod inter linguam chaldaicam paraphraseon, & librorum Danielis ac Esrae intercedat; hoc tamen tantum esse, ut eadem utrobique punctatio locum non inueniat, id enimvero euincendum erat.

Sed missis hisce, de auctoritate & pretio istarum paraphrasium aliquid addendum est. Apud Iudaeos auctoritas paraphrastarum, praesertim ONKELOS & IO-NATHANIS, irrefragabilis & fere diuina est, adeo, ut eorum interpretationes textui sacro equiparare non dubitent. Hinc & miracula quaedam dum paraphrases istae conscriebantur, contigisse, fingunt. Nec tamen ab illis interdum discedere, sibi religioni ducunt; quamvis non nisi summa quadam necessitate coacti hoc faciant; ut, quando locis istis, quae paraphraes de Messia explicant, vrgentur. Passim hoc iam viris eruditissimis, BRIANO WALTONO, in *adparatu biblico, prolegom. XII. §. XVI. p. 386.* MICH. WALTHERO, in *officina biblica p. m. 256.* AVG. FFEIFFERO, *crit. sac. cap. VIII. sect. II. quaeft. XVI. p. 371.* aliisque observatum est. Christiani doctores de pretio & usu istarum paraphraseon itidem inter se dissentiant. Disputatum ea de re fuit, cum iussu & auctoritate XIMENII cardinalis biblia polyglotta Complutensia imprimerentur, & deinceps iterum, cum sub Philippo II Hispaniae rege biblia Antwerpensia in lucem emitterentur.

E e e e e e e 2

rentur. Nonnulli namque impia & superstitionosa in hisce paraphrasibus contineri, contendebant, dignasque adeo esse, quae aeternis tenebris conspultae iacerent, tantum abest, ut tam splendidis bibliorum editionibus deberent inferi. Bibliis itaque Complutensibus ONKELOSI tantum inserta est paraphrasis pentateuchis; reliquae in linguam latinam translatae, simulque correctae, effectis glossis, quae inutiles & superstitionosae videbantur, atque bibliothecae academiae Complutensis inclusae sunt; vti supra iam docuimus, cum de bibliis Antwerpensibus verba faceremus. BENED. ARIAS tamen Montanus paraphrases chaldaicas, quas nancisci potuit, a fabulis tamen iudaicis repurgatas, bibliis Antwerpensibus inseruit; quamobrem non illi tantum, sed & doctoribus Louaniensibus, qui versionem latinam paraphraseon censura sua approbauerant, controuersia mota est, ac si aliquid, quod in christianam religionem iniurium esset, admisissent. Ea re inductus FRANC. LVCAS Brugensis, theologus Louaniensis, tractatum de chaldaica scripturae sacrae paraphrasi edidit, in quo theologos Louanienses, contra eos, qui iudaicam ab illis superstitionem adprobatam, clamitabant, defendit; vti RICH. SIMONI observatum *hisor. crit. vet. testam. lib. II. cap. XVIII. pag. 303.* Cum biblia polyglotta Parisiensia, curante GVID. MICH. LEIAY, imprimerentur; monachus quidam Hispanus, ANDR. DE LEON Zamorensis, ad illum epistolam scripsit, quae eum dehortatur, ne paraphrases chaldaicas ob impia & blasphemae, quae contineant, operi huic infereret. Exstat ea epistola in AMELOTI monumentis epistolicis virorum doctorum, qui scripserunt de antiquitatibus ecclesiae orientalis num. III. pag. 131. seqq. & ob hominis inscitiam satis lepida est. Sed parum iste sua dehortatione profecit, paraphrasibus chaldaicis omnino huic etiam operi insertis. Et merito quidem. Quae

enim impia & superstitionosa in iis occurrunt, facile a perito lectore diiudicari possunt, nec cum noxiis statim reicienda sunt aut proferibenda vitia. RICH. SIMONE iudice utilitas, quae ad christianos ex hisce translationibus redundare potest, ne utique tanta est, ac multi credunt; cum certum contra sit, in iudaeorum hoc commodum cedere, quod paraphrases istae nostris bibliis inferantur, eo quod sibi persuadeant, suas simul comprobari nugae, dum eodem loco has translationes a nobis haberi putant, quo veteres istae versiones habentur, quibus adiunctae conspiciuntur. Non equidem negat, PETRVM GALATI-NVM, aliosque harum paraphraseon auctoritate & testimonio, in quibusdam fidei articulis, speciatim in doctrina de Christo, contra iudaeos, vfos esse; quantumvis autem haec testimonio contra iudaeos efficacissimum videantur, cum paraphraseon istarum magna apud eos sit auctoritas; exiguum tamen esse, quod ad religionem christianam redundet, commodum, si libri fabulis atque commentis referti in subsidium aduocentur; *hisor. crit. vet. testam. lib. II. cap. XVIII. pag. 304.* Verum, etsi concedatur, fabulis iudaicis refertas esse paraphrases istas; quod tamen de posterioribus potius, quam prioribus intelligendum: recte nihilosecius *κατ' ἄνδρα* opponuntur iudaeis, apud quos maximam earum esse auctoritatem, antea observauimus, nec ipsemet SIMON hoc dissimulat. Rectius alii, iique doctissimi viri, insignem profusque egregium istarum paraphraseon esse vsum, agnoscunt. Non tantum enim textus ebraei, cui conformes sunt, integritatem confirmant, locisque obscurioribus passim lucem adfundunt, antiquitatumque ebraicarum notitiae comparandae inferuiunt; sed in controuersis quoque iudaicis ingens nobis subinde contra iudaeos adferunt praesidium, dum loca varia veteris testamenti de Messia explicant, quae

quae recentiores Iudaei de eo intelligenda esse negant. Copiosius haec omnia edisserunt CHR. HELVICVS, in *tractatu historico & theologico de chaldaicis biblicorum paraphrasis* &c. cap. 17. seqq. BRIANVS WALTONVS, in *apparatu biblico; prolegom.* XII. §. XVI. seqq. pag. 387. seqq. AVG. PFEIFFERVS *crit. sacr. cap. VIII. sect. II. qu. XVII. pag. 376. seqq.* LVD. ELL. DYPIN, *prolegom. sur la bible lib. I. cap. VIII. §. I. p. 211.* PETR. AELIXIVS, in *dem Ausbruch der alten iudischen Kirche wieder die Unitarios* &c. passim, qui & ideo cap. VII. p. 66. seqq. de auctoritate & antiquitate istarum paraphrascon agit; HVMFREDVS PRIDEAUX, in *dem alten und neuen Testament in eine connexion mit der alten und benachbarten Voelker Historie gebracht* &c. part. II. lib. VIII. pag. 666. Cum primis autem obseruatu digna est ista loquendi formula: *וְיַדְּוָה* *verbum domini*, quae saepissime in paraphrasis chaldaicis occurrit, ea quidem ratione, ut haud obscure *וְיַדְּוָה* quamdam diuinam, speciatim eam, quam nos filium Dei vocamus, denotare videatur. Loca quae huc faciunt, exhibet PETR. AELIXIVS, in *dem Ausbruch der alten iudischen Kirche wieder die Unitarios* &c. cap. XVI. pag. 202. seqq. Haud leue itaque in doctrina de mysterio trinitatis, deque Christo vero non tantum homine, sed & vero Deo, hic sibi praesidium viri docti inuenisse visi sunt, idque contra Iudaeos post RAYM. MARTINI, atque PETR. GALATINVM, vigent CHR. HELVICVS de *paraphrasis chaldaicis cap. V.* alique quamplurimi; conf. AVG. PFEIFFER *critica sacra cap. VIII. sect. II. quaeft. XVIII. p. 384. seqq.* Magnopere contra non tantum Iudaeis, sed & Socinianis displicere, quilibet facile intelligit; unde hanc loquendi rationem in longe alium trahere sensum, simulque nobis persuadere adnuntur, nihil minus paraphrasis in mentem venisse, quam de filio Dei,

ceu *וְיַדְּוָה* quadam diuina, loqui. Quae hinc recentiori aetate ortae sint contentiones, postquam IONAS SCHLICHTINGIVS in *animaduersionibus*, Georgii Vechneri concioni in Ioan. I. oppositis, id agere coepit, iam exposui *insinuat. theol. dogmat. tom. I. lib. II. cap. I. ad §. LV. p. 430. fqq.* Ex nostratibus THEOD. HACKSPANIVS in eandem ingressus est sententiam, hanc loquendi formulam ex indole genioque linguae chaldaicae explicandam esse, adcoque nihil quod Iudaeos feriat, inde colligi posse, ad R. Lipmanni *nizzachon pag. 365. seqq.* cui se praeter alios opposuit MICHAEL HAVEMANNVS, in *prolegomenis ad theognosiam antiquissimam §. IX. seqq.* RICH. SIMON illis itidem adnumerandus est, qui christianos nullum in hac formula contra Iudaeos inuenire praesidium, existimant; *bislor. crit. vet. testam. lib. III. cap. XXIV. p. 507.* cui etiam in hoc capite suffragatur HVMFR. PRIDEAUX *loco supra citato part. II. lib. VIII. p. 673.* Verum etsi formula haecce *וְיַדְּוָה* non eandem ubique obtineat significationem; quaedam tamen loca tam evidenter esse, ut non aliter, quam de *וְיַדְּוָה* diuina, & quidem filio Dei explicari queant, intelligit, qui cuncta adcurate, & animo a partium studio remoto, considerauerit. Conferenda IO. HENR. MICHAELIS, aut si mauis, IO. IOACH. LANGII *disseratio de targumim, seu versionum ac paraphrasium veteris testam. chaldaicarum, usu insigni anti-iudaico in doctrina de persona Christi* &c. Halae an. 1720. 4. Cum primis addenda, quae more suo erudite hac de re differit IOAN. CHR. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. VI. cap. III. §. IV. pag. 1185. seqq.* qui & §. V. pag. 1189. seqq. auctores, qui plura de paraphrasis chaldaicis dabunt, laudat.

** Chaldaicas paraphrases veteris testamenti merito excipiunt *versiones graecae*; quas inter primum locum occupat, *Εεεεεεε 3* quae

quae LXX interpretum vulgo vocatur. Exstiteritne autem versio graeca adhuc antiquior, saltem pentateuchi, ante Alexandri magni tempora confecta, ex qua Graecorum philosophi Pythagoras, Plato, alique, gentis ebraeae mysteria hauserint, quod ARISTOBVLVS adserit, apud CLEMENTEM Alexandrinum *lib. I. Strom. p. 342. & EVSEBIUM praeparat. euangel. lib. XIII. cap. XII.* de eo acriter inter eruditos disputatur. Sunt, qui huc adfirmant, sunt, qui negant. Qui adfirmant, non tantum ad ARISTOBVLUM istud testimonium, sed & ad DEMETRIUM PHALEREI epistolam ad Ptolomaeum philadelphum prouocant, quae apud FL. IOSEPHVM exstat, *antiquitat. iud. lib. XII. cap. II.* Sed ARISTOBVLUM testimonium tanti non esse, vt fidem mereatur, dudum viri docti demonstrarunt. Legenda quae de ARISTOBULO hocce copiose disputat HVMFR. HODIVS, *de biblicorum textibus originalibus &c. lib. I. cap. IX. pag. 49. seqq.* DEMETRII PHALEREI hoc itidem non euincere verba, iam a me obseruatum in *bisfor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 1031.* PETR. DANIEL. HVETIVS, adlatis vtriusque partis argumentis, mediam quamdam sententiam amplecti voluit, scilicet non totum pentateuchum, sed partes tantum eius quasdam, ante Alexandrum graece redditas fuisse, contendens; *demonstrat. euangel. prop. IV. cap. XII. p. m. 239.* At eiusmodi pugnat rationibus, quae hoc vix euincunt. Graecorum philosophos, speciatim Platonem, ab Ebraeis quaedam accepisse, nondum probatum est. Etsi enim nonnulli, praecedentibus IUSTINO martyre, CLEMENTE Alexandrino, aliisque patribus, hoc adferunt; non desunt tamen, qui hoc negant, vti supra *lib. I. cap. IV. ad §. XXII.* docuimus. Quodsi etiam hoc concedatur, nondum inde sequitur, versionem quamdam graecam codicis ebraei eo tempore existisse; cum nihil obstat, quo

minus ex colloquiis cum Indaeis, in Aegypto aut alibi, quaedam discere potuerint; quod speciatim de Pythagora nonnulli adfirmant. Plura de versionibus graecis, quae ante septuaginta-viralem confectae dicuntur, dabit BRIANVS WALTONVS in *adparatu biblico, prolegom. IX. §. VI. p. 313.*

Ad eam vero versionem, quae septuaginta interpretibus tribuitur, quod attinet, historia eius, prout vulgo traditur, satis nota est, & summatim exhibetur a FRIDER. SPANHEMIO in *bisfor. ecclesiast. vet. testamenti p. 425. seqq.* itemque a me ipso itidem in *bisfor. ecclesiast. vet. testamenti tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 1032.* Nitiur ea narratio maximam partem auctoritate ARISTEAE, qui se pro Ptolomaei philadelphi, Aegypti regis, ministro venditat, a quo cum Andrea, eiusdem regis *κεραυνωτοφάκης*, ad Eleazarum pontificem, librorum sacrorum, interpretumque impetratorum causa, missus fuerit, cuiusue *bisforia ista septuaginta interpretum*, quae hodie adhuc exstat, esse dicitur. Ab hocce certe auctore eam profectam, magno consensu veteres pariter ac recentiores crediderunt, propugnante acriter hanc sententiam BRIANO WALTONO, loco antea citato, cum primis autem ISAACO VOSSIO, *de LXX interpretibus cap. IV.* alibique, itemque NIC. LE NOVRRI, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum tom. I. dissert. XI. p. 225. seqq.* Alii contra, non ab ARISTEA, qui tempore Ptolomaei philadelphi vixerit, sed a Iudaeo quodam Alexandrino, librum huncce-scriptum, contendunt, qui, ad auctoritatem, versioni graecae, quae inter Iudaeos hellenistas obtinebat, conciliandam, ARISTEAE nomine regi voluerit. Iudaeos enim hellenistas, praesertim Alexandrinos, omnem mouisse lapidem, vt versio graeca, qua utebantur, non minoris fieret, quam codex ebraeus, quem Iudaei ebraizantes tantopere extollebant, viris doctis ob-

obseruatum est. Ex eorum itaque numero, qui apocrypha Tobiae, Iudith, aliaque, procudere aut sunt, huius quoque libri auctorem fuisse, ANT. VAN DALE coniicit, qui & illud addit, cum auctor gentilis videri velit, tam male tamen hanc sustinere personam, vt subinde talia admisceat, quae Iudaeum prodant; *dissertat. super Aristeae cap. I. p. 2.* Primum, qui de auctore hocce dubium mouit, LVD. VIVEM fuisse, constat, ad *Augustin. de ciuit. Dei lib. XI. cap. XLII.* quem praeter alios sequutus est IOSEPH. IVST. SCALIGER, ad *Eusebii chron. num. MDCCXXXV. pag. 133.* cui licet IAC. VSSERIVM & ISAAC. CASABONVM opponat BRIANVS WALTOMVS, in *adparatu bibl. prolegom. IX. §. IV. pag. 312.* fuerunt tamen plurimi, qui SCALIGERO suffragarentur, quod ex ipsis quoque romanensibus RICH. SIMON fecit, *hist. crit. vet. testam. lib. II. cap. II. p. 187.* Cum vero ISAAC. VOSSIVS pseudo-Aristeae huius patrociniu magno conatu in se suscepisset; HVMFR. quidem HODIVS aduersus *historiam Aristeae* librum conscripsit; editum Oxonii anno 1684. Contra quem cum iterum VOSSIVS, in *appendice obseruationum in Pomponium Melam*, in aciem produisset; HODIO hinc occasio enata fuit, adcuratori studio idem argumentum pertractandi; in *libris quatuor de biblorum textibus originalibus, versionibus graecis, & latina vulgata*, Oxonii an. 1705. fol. editis. Non minus vero in explendis pseudo-Aristeae huius fabulis atque commentis ingenii vires exercere voluit ANT. VAN DALE, in *dissertatione super Aristeae de septuaginta interpretibus*, Amstelodami 1705. 4. euulgata. Praecipuas rationes, quibus probari queat, librum huncce perperam tribui ARISTEAE, ipsemet exhibuit in *hist. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. pag. 1038.* Editiones varias *historiae* huius ARISTEAE versionesque recenset IO. ALB. FABRI-

CIVS *biblioth. graec. lib. III. cap. XII. §. II. p. 317. seqq.* Eminet inter eas, quae Oxonii anno 1691. 8. cura praecipue EDVARDI BERNHARDI prodit, quam sequuti sunt, ipsam ARISTEAE *historiam* hancce operibus, quibus spuriam & supposititiam eam esse, probare adgressi sunt; quaeue iam laudauimus, inferendo, HVMFR. HODIVS, atque ANT. VAN DALE.

Ceterum pseudo-ARISTEAE de LXX interpretibus commenta nouis deinde fgmentis aucta sunt atque locupletata. Huc ista de diuino istorum interpretum adflatu persuasio spectat, quae, cum iam PHILO-NIS animo haeserit, vt ex libro eius *secundo de vita Moysi p. 510.* constat; non sine ratione viri docti inde colligunt, iam tum a Iudaeis Alexandrinis eiusmodi quid exco-gitatum fuisse, vt haberent, quod Iudaeis ebraizantibus, & diuinam ebraei codicis auctoritatem extollentibus, opponerent; conf. HVMFR. HODIVS de *librorum textibus original. &c. lib. II. cap. VI. pag. 136.* Eadem deinceps IRENAEO, CLEMENTI Alexandrino, aliisque veteris ecclesiae doctoribus, placuit sententia, quorum loca iam indicaui in *hist. eccles. vet. testam. l. c. pag. 1033.* a qua nec CAES. BARONIVM, ROB. BELLARMINVM, aliosque recentiorum, alienos esse, ibidem docui; quam tamen vel ipse refellit pseudo-ARISTEAS, dum interpretes hosce de singulis inter se contulisse, refert, & si consentirent, tum demum litteris ea consignasse. Qua quidem collatione opus non fuisset, si diuino percussi fuissent adflatu. Nihil de eo dicam, quod versio haecce plurimis grauissimisque sca-tear erroribus; quod perperam-irritoque plane conatu ab IS. VOSSIO negari, deinceps dicemus. Accessit alia, eaque satis famosa fabula, de 72 cellulis diuersis, in quibus interpretes a se inuicem separati, versionem singuli adornauerint, conspicientes amice inter se inuicem, nec in vno verbo

verbo aut apice discrepantes. Primus, qui istarum cellularum meminit, IVSTINVS martyr est; qui & vestigia earum in insula Pharo sibi monstrata fuisse, adfirmat: in *cohortat. ad Graecos p. m. 74.* editionis HVTCHINI. IVSTINI exemplo & auctoritate inducti idem adserunt IRENAEVS, *adu. haereses lib. III. cap. XXV.* cuius locum & EVSEBIVS exhibet, *bislor. eccles. lib. V. cap. VIII.* CYRILLVS Hierosolymitanus *catechesi IV. p. 37.* alique veterum pariter ac recentiorum. EPIPHANIVS a reliquis in eo discedit, quod non singulis, sed binis, vnam cellulam assignat; *de mensuris & ponderib. tom. II. oper. p. m. 161.* Sic & IVSTINIANVS imperator, ad singularem versioni huic conciliandam auctoritatem hoc pertinere, credit, quod interpretes isti ^{κατὰ δύο ἀντιστοιχίας} *bini numero iuncti, sique ab inuicem & locis quoque discreti, tamen omnes eandem interpretationem reddiderint; nouel. CXLVI.* Ad Iudaeos quoque famam de cellulis istis transiisse, ostendunt ANT. VAN DALE & HVMFR. HODIVS, ille in *dissertat. super Aristea cap. XVII. pag. 134.* hic autem de *biblior. textibus originalib. & c. lib. II. cap. VI. pag. 138. 139.* Praeterquam vero, quod nec ARISTEAS ipse, nec FLAVIVS IOSEPHVS, cellularum istarum vllam mentionem fecerint; aliae quoque obstant rationes grauissimae, quo minus, quod de iis dicitur, admitti queat. Recte itaque ab HVMFR. HODIO atque ANT. VAN DALE cellulae istae inter fabulas inaniae referuntur commenta. Addenda iterum, quae de iisdem disputavi in *bislor. eccles. vet. testam. l. c. p. 1034. seqq.* Originem fabulae nonnulli indereperunt, quod versio codicis ebraei graeca a synedrio Iudaeorum Alexandrino, quod LXX constitueret membris, adprobata sit; quae de re ininceps dicemus. Hinc enim persuasio primum de septuaginta interpretibus, deinde & fabula de totidem cellulis, enata videtur. Addunt, qui de versione ista LXX in-

terpretum nihil nisi miracula nobis narrant, & hoc versionem istam LXXII dierum spatio consecratam esse; quod pseudo-ARISTEAS, FLAVIVS IOSEPHVS, alique veterum tradunt, suffragantibus & recentioribus quibusdam cumprimis BRIANO WALTONO, in *adparatu bibl. prolegom. IX. §. X. pag. 316.* Sed non conueniunt inter se, qui hoc adserunt, num vniversos libros, qui eo tempore in Iudaeorum canone exstabant, in Prolomaei gratiam interpretes isti transtulerint, an tantum pentateuchum? Prius IRENAEVS, CLEMENS Alexandrinus, EPIPHANIVS, alique adfirmant; posterius praeter ipsum pseudo-ARISTEAM, atque FL. IOSEPHVM, PHILO *lib. II. de vita Mosi p. 510.* cui & plurimi ex recentioribus suffragantur sententiae, vt IAC. VSSERIVS, IO. CROIVS, WILHELM. SCHICKARDVS, CLAVD. SALMASIVS, IO. LIGHTFOOTVS, alique, quos laudat HVMFR. HODIVS de *biblior. textibus originalibus lib. II. cap. VII. p. 139. seqq.* qui ipse quoque eandem tuetur, quod & ANT. VAN DALE facit, *dissertat. super Aristea p. 179. seqq.* Eaque si admittatur, sine miraculo fieri potuisse videtur, vt 72 dierum spatio versio pentateuchi absolueretur. Totius tamen etiam codicis ebraei versionem si singuli partem eius aliquam transtulerint, 72 dierum spatio absolui potuisse, ostendit CHR. KORHOLTVS, de *variis scripturae editionib. cap. VI. pag. 53. seqq.* Sed non est, quod hac de re multum simus solliciti, cum tota ista narratio, de versione haece 72 dierum spatio consecrata, fide nitatur pseudo-ARISTEAE, hoc est, admodum incerta, immo prorsus nulla.

Si autem quaeratur, quid ergo tandem de ista versione graeca, quae sub 70 interpretum nomine exstat, censendum sit? iam alibi, scilicet in *bislor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. pag. 1039.* processus sum, illorum maxime mihi probari

hari sententiam, qui, reiecta absona illa, de LXX interpretibus a Ptolomaeo philadelpho in Aegyptum arcessitis, fabula, veteris testamenti libros canonicos non ab vno eodemque auctore, sed a variis, non multum tamen diuerso tempore, Alexandriae in gratiam Iudaeorum, qui graeca lingua utebantur, translatos, statuunt. Quemadmodum porro iidem viri docti in eo fere consentiunt, sub Ptolomaeo philadelpho versionis istius factum initium; ita utrum tota iam sub hoc rege, an paullo serius, an sub Ptolomaeo demum philometore, qui in agro Heliopolitano Iudaeis templum condere permisit, tempore Iudae Maccabaei, ad finem sit perducta, non conueniunt; videturque hoc eiusmodi esse, vt certo definiri nequeat. Fulsus haec edisserunt HYMER. HODIUS & ANTON. VAN DALE, locis saepe iam citatis; summam rem omnem exponit IOAN. ALB. FABRICIUS *biblioth. graec. lib. III. cap. XI. §. V. p. 324.* HYMER. HODIO probabile videtur, versionem hanc confectam eo tempore, quo simul regnarunt Ptolomaeus Lagi, & filius eius philadelphus; *lib. II. cap. II. p. 91. sqq.* Auctores praeterea versionis, librorum saltem plurimorum, Alexandrinos fuisse, ex dialecto Alexandrina, quae hinc indeprehendatur, idem vir doctus probat *l. c. cap. IV. p. 10. seqq.* Sunt vero etiam nonnulli, qui, vt iam antea indicauimus, Alexandriae synedrium aliquod fuisse, contendunt, LXX constans membris, a quo cum versio ista adprobata sit, haud difficulter intelligi, quod, vnde opinio ista de LXX interpretibus orta sit, quae aliis deinde fabulis ac commentis occasione praebuit. Ingressus in eam sententiam est FRANC. LEE, cuius opera & studio *tomus secundus LXX interpretum*, secundum codicem Alexandrinum, vt deinceps dicemus, prodijt, in *prolegomenis*; cui tamen, quod ad synedrium istud Alexandrinum attinet, dubia quaedam opponit IO. CLERICVS *biblioth.*

anc. & mod. tom. XX. part. I. artic. II. p. 55. seqq. Eandem sententiam, saltem in eo, quod caput causae est, calculo suo adprobauit DAVID MILLIUS, in *praefatione*, editioni *LXX interpretum*, quae Vitraieci anno 1725 duobus tomis in 8. prodijt, praemissa, ex qua illam repetit, vt non prorsus refragari videatur IO. CLERICVS *biblioth. anc. & mod. tom. XXIV. part. II. artic. IV. p. 395.*

Quidquid eius sit, magnam olim apud ipsos Iudaeos versionis huius fuisse auctoritatem, negari nequit; quam pseudo-ARISTEAS etiam iste, aliique, variis commentis, fictisque miraculis augere, conati sunt. Eos tamen primas detulisse textui ebraico, & credidisse, versionem tum legis Mosaeicae, tum reliquorum librorum, ad illius dignitatem non adfurrexisse, sed verborum pondere & efficacia ei celsisse, patet ex prooemio *ecclesiastici*, ubi interpret se ipsum inde excusat; quod ipse *lex, prophetae, & reliqui libri*, cum textu ebraico comparati habeant *ἡ μὲν δὲ ἀποκάλυψις non paruum differentiam*. Interim versionis huius apud Iudaeos ebraizantes non minorem, quam apud hellenistas, fuisse auctoritatem, ex eo videtur colligi posse, quod pseudo-ARISTEAS aliorumque de eadem commentis, ad dignitatem eius extollendam vnice comparatis, & ipsi fidem adhibuerint; vt supra obseruauimus. Ab aliis tamen nonnulla adferuntur, ex quibus colligas, Iudaeis ebraizantibus hancce versionem neutiquam probatam. Prouocant namque ad talmudicos doctores; qui in tractatu *Sopherim cap. I. §. VII.* diem illum, quo lex translata fuit, Israel non minus grauem, ac Iuētiosum accidisse, testantur, ac illum, quo maiores eorum vitulum conlarant. Addunt, commemorare Iudaeos, eandem ob causam ieiunium anniuersarium institutum fuisse, cuius & IO. SELDENVS mentionem facit, *de anno ciuili Iudaeorum cap. VIII.* Mitto reliqua, quae eiusdem sunt

omnia saecula copiose ostendit HVMFR. MODIVS l. c. lib. III. part. I. cap. II. seqq. p. 243. seqq.

Hodie viri docti, harumque rerum periti, in eo fere consentiunt, haud conternendam, tum ob antiquitatem, tum quod ipsi viri *Septuaginta* eadem interdum vsi sunt, versionis huius LXX interpretum esse auctoritatem. Fatentur etiam, vsum eius tam ad loca quaedam veteris testamenti rectius explicanda, tum ad priscorum Iudaeorum de vero nonnullorum sacri codicis oraculorum sensu ac interpretatione, mentem pernoscendam, patrum denique, siue veteris ecclesiae doctorem, qui ea vsi sint, scripta intelligenda, insignem esse, prorsusque egregium. Cumprimis autem stilo scriptorum noui testamenti lucem pulcherrimam ex hac versione adfundi, positum adeo est extra controuersiam, vt nemo hoc abnuat; hinc & vel ex hocce capite lectionem eius, ceu vilem ac necessariam, omnes commendant. Ex instituto hoc egit theologus Halensis longe doctissimus IO. HENR. MICHAELIS, in *dissertat. philolog. de vsu LXX interpretum in nouo testamento*, Halae 1713. 4. suntque huc etiam comparatae IOAN. CONR. SCHWARZII, viri clarissimi, *observationes quaedam de stilo septuaginta interpretum* quas IO. OLEARIUS libro de stilo noui testamenti, animaduersionibus & notis illustra- ro &c. & Coburgi 1721. 8. reuuso, adiecit p. 294. seqq. vbi & varia doctorem quorundam virorum de hac versione iudicia adfert. Addenda & quae de interpretum horum stilo erudite monet IO. GOTTL. CARPZOVIVS, *criticae sacrae codicis ebraei part. II. cap. II. siue dissertat. de versione LXX interpretum graeca* §. V. p. 514. seqq. Naeuorum interim, eorundemque interdum haud leuim, eam neutiquam esse immunem, negari nequit, nec negant, qui animo praeiudicatis opinionibus non impedito, ad sententiam de ea ferendam

accedunt. Hoc certum, quod saepe mirum in modum a textu ebraeo dissentiant; cuius rei cum variae causae esse possint, tum haud vltima est, quod codice non punctato vsi sunt. Atque hoc praeter alios recte obseruat, quem iam laudauimus, vir clarissimus IO. GOTTL. CARPZOVIVS, *dissert. cit. §. IV. p. 509. seqq.* vbi simul recte ostendit, interpretes hosce ipsum textum ebraeum; non autem, quae nonnullorum est sententia, paraphrasin chaldaicam, aut, quod alii volunt, codicem samaritanum, transulisse. Caute equidem ac circumspecte hic incedendum esse, lubens largior; cum integra prorsus haec versio ad nos non peruenierit, sed quibusdam in locis corrupta sit, & interposita; id quod & PETR. DAN. HVETIVS monet de *interpretatione lib. I. p. 57.* fieri etiam queat, vt linguae graecae ignorantia interdum reprehendantur, quae reprehendenda non sint. Haec omnia vero, vti & reliqua, quae pro hac versione dici possunt, etiamsi quam adcuratissime obseruentur; remanebunt tamen semper naeui plurimi grauissimique, qui non aliunde, quam ab ipsorum interpretum, aut inscitia, aut incuria, proficisci potuerunt. Operam itaque prorsus, oleumque perdidit ISAACVS VOSSIUS, dum magno quidem, sed vano prorsus, irritoque conatu, sibi aliisque persuadere voluit, omnium prorsus naeuorum expertem hanc versionem, hinc & textui ebraeo non modo equiparandam, sed omnino praefarendam, & tantum non *Septuaginta* esse. Id namque in *dissertationib. de septuaginta interpretibus, eorumque translatione & chronologia*; item in *dissertat. de vera mundi aetate*, praefertim cap. II. porro in *castigationibus ob obiecta Georgii Hornii*, & *responsione ad obiecta Christiani Schotani*, alibique egit; cumprimis & in scriptis, quibus causam suam contra RICH. SIMONEM defendit, quae supra iam commemorauimus, cum

de ipso SIMONE verba faceremus. Cum vero, quantum versioni huic LXX interpretum tribuebat, tantum textui ebraeo detraheret; non modo RICH. SIMONEM, sed & CHRIST. SCHOTANVM, GEORG. HORNIVM, aliosque aduersarios expertus est; quos eundem iam indicauimus, cum VOSSIVM inter eos referremus, qui textum ebraeum corruptum atque deprauatum statuunt. Iungendus his omnino est HVMFR. HODIVS, in *libris quatuor de bibliorum textibus originalibus, versionibus graecis, & latina vulgata*, saepius iam a nobis laudatis, quippe in quibus non tantum de ARISTEA cum VOSSIO disputat, sed & per integrum *librum tertium* fuisse & magno eruditionis adparatu contra eundem probat, veteris ecclesiae doctores, textum ebraeum versioni LXX interpretum praetulisse. Ceterum de vero, quod versioni LXX interpretum statuendum est, pretio, lectu digna est IO. PEARSONII *praefatio paraenetica*, praemissa primum editioni versionis huius Cantabrigiensis, deinde vero & Oxoniensis, quam IO. ERN. GRABIVS dedit, & de qua mox plura dicemus.

Illud nimirum superest, vt de editionibus etiam versionis huius aliquid addamus. Diligenter eas recenset IACOB. LE LONG in *bibliotheca sacra* &c. cap. III. *secl. V. p. 402. seqq.* editionis, quae Lipsiae anno 1709. 8. prodiiit; eius vero, quae deinceps Parisiis an. 1723. fol. lucem adspexit, *tom. I. p. 185. seqq.* vbi adhuc recentiores quaedam editiones adduntur. Conferendi & IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. III. cap. XII. §. VI. p. 324. seqq.* itemque IO. ERN. GRABIVS, *prolegom. in LXX interpretum oblateuchum cap. III.* Nos de praecipuis tantum quaedam monemus. Praeter *Complutensium*, seu quae in *bibliis Complutensibus*, supra iam laudatis, exstat, itemque *Aldinam* Veneris anno 1518. ab ALDO primum e codice manu-

scripto editam, maxime memorabilis est *Romana*, ex codice manuscripto Vaticano antiquissimo, vtpote qui mille amplius annorum esse dicitur, auctoritate SIXTI V pontificis, cura ANT. CARAFFAE cardinalis, operam conferentibus & aliis viris doctis, praesertim FLAMIN. NOBILIO, cum variis lectionibus, itemque scholiis graecis ex antiquis codicibus, & veteribus interpretibus, Aquila, Symmacho, & Theodotione a PETR. MORINO collectis, Romae an. 1587. fol. luci publicae exposita. Conferendus de ea IAC. LE LONG *l. c. p. 409.* editionis Lipsiensis. Atque haec, cum integrior, multisque nominibus reliquis praestantior videretur editio, licet & ipsa naeuorum omnium expertus non esset; eam aliae deinceps quam plurimae sequutae sunt, interque ceteras, Londinensis, quae an. 1653. 8. prodiiit, quae tamen in ordine librorum, psalmorum numero, & aliis quibusdam a Romana ista discrepat; itemque Cantabrigiensis, an. 1565 duobus tomis in 12. cui IO. PEARSONIVS *praefationem* illam, antea laudatam, praemisit, quaecumque Londinensi plane conuenit; quod &, vt reliquas mittam, de Lipsiensi illa obseruandum, quae an. 1697 duobus tomis in 8. cum *parallelis scripturae locis, & variantibus lectionibus* e pluribus manuscriptis, & impressis codicibus, studiose collectis, lucem adspexit. *Variantes illae lectiones*, vna cum *scholiis*, libris apocryphis veteris testamenti subiectae sunt. Complectitur namque haec editio *libros apocryphos veteris testamenti*, itemque *nouum testamentum*, debeturque diligentiae viri doctissimi IO. FRICKII, qui & prolegomena lectu prorsus digna praemisit. Recentiori vero aetate IO. ERN. GRABIVS in animum induxit, LXX interpretum versionem, qualis ab ORIGENE recensita fuit, ex codice Alexandrino, ecclesiae restitueret, cuius consilii sui rationes in *epistola* ad HVMFREDVM HODIVM, quam hic lib.

II. de bibliorum textib. originalib. &c. cap. III. p. 639. exhibet; item in alia ad 10 AN. MILLIUM, Oxonii an. 1705 seorsim excusa, exposuit. Immo ipsa tandem sequuta est editio, & primus quidem tomus Oxonii an. 1707. fol. lucem adspexit, hac ratione inscriptus: *Septuaginta interpretum tomus I. continens octateuchum, quem ex antiquissimo codice Alexandrino accurate descriptum, & ope aliorum exemplarium ac prisorum scriptorum, praesertim vero hexaplaris editionis Origenianae, emendatum atque suppletum, additis saepe asteriscorum ac obelorum signis, summa cura edidit IO. ERN. GRABIVS.* Primum huncce tomum excepit quartus siue ultimus, continens psalmodum, Iobi, ac tres Salomonis libros, cum apocrypha eiusdem, nec non Siracidae sapientia, Oxonii an. 1709. fol. Rationibus enim quibusdam impeditus, librorum historicorum & prophetico-um editionem differre coactus est. *Secundus itaque tomus, continens veteris testamenti libros historicos omnes siue canonicos, siue apocryphos, lucem demum adspexit Oxonii an. 1719. fol.* Cum autem interea GRABIVS vitam cum morte commutasset; FRANC. LEE, vt tomus hucce prodiret, curauit, qui & eidem prolegomena praemisit. Tandem vero & tertius tomus accessit, continens veteris testamenti libros propheticos omnes, siue canonicos siue apocryphos &c. Oxonii 1720. fol. Vir quidam doctus, qui nomen suum ignorari voluit, curam tomum huncce in lucem proferendi, in se suscepit, eo quod FRANC. LEE itidem iam obisset. Omnes hosce quatuor tomos, integrumque adeo opus, recenset, vberioreque adeo eius notitiam suppeditat IO. CLERICVS *biblioth. anc. & mod. tom. XX. part. I. artie. I. & II. p. i. seqq. & part. II. num. I. & II. p. 137. seqq.* Ad codicem Alexandrinum, quem in hacce editione GRABIVS expressit, quod attinet, id nominis accepit, quod eundem Alexandria secum Constantino-

polin detulit CYRILLVS LVCARIS, primum in illa, post in hac vrbe graecae ecclesiae patriarcha, qui illum Carolo I Angliae regi, dono dedit, adiecta schedula, qua docet, *librum hunc scripturae veteris ac noui testamenti, prout ex traditione habeat, scriptum esse manu Theclae nobilis feminae aegyptiae, ante mille & trecentos annos circiter, paulo post concilium Nicaenum.* Ex instituto de codice hocce Alexandrino, eiusque praestantia prae editione Romana, disserit IO. ERN. GRABIVS *prolegom. cap. I.* Quantacumque autem codicis istius Alexandrini sit praestantia; nondum tamen viri docti in animum suum inducere poterant, vt Vaticanum prorsus negligerent, aut postponerent. Eum sane sibi sequendum duxit LAMB. BOS, cuius studio biblia graeca, seu vetus testamentum ex versione LXX interpretum secundum exemplar Vaticanum Romae editum, accuratissime denuo recognitum, vna cum scholiis eiusdem editionis, variis manuscriptorum codicum, veterumque exemplarium lectionibus, nec non fragmentis versionum Aquilae, Symmachi & Theodotionis, Franecqueriae prodierunt an. 1709. 4. Idem fuit institutum RAV. MILLII, viri doctissimi, quippe qui non tantum vetus testamentum ex versione LXX interpretum, secundum exemplar Vaticanum Romae editum, denuo recognitum, edidit, sed & praefationem vna cum variis lectionibus, & praestantissimis manuscriptis codicibus bibliothecae Leidensis descriptis, praemisit, Vltraiecti 1725; duobus voluminibus 8.

Quo pacto Iudaeis displicere tandem coeperit versio LXX interpretum, christianis tela sua erga eos inde depromentibus, antea obseruauimus. Factum inde, vt nonnulli in illorum gratiam de nouis versionibus graecis concinnandis cogitationes susciperent. Primum inter eos locum tenet A QVILA, natione ponticus, patria Si-

nopenfis, qui ex ethnico christianus factus, & baptizatus Hierosolymis, ad Iudaeos tandem defecit, quod christiani astrologicas eius superstitiones probare nollent. Plura de eo tradit EPIPHANIVS *de ponderib. & mensuris cap. XIV.* Num R. AKIBHAE fuerit discipulus, disputatur; hoc certum, eum, cum iam iudaicam amplexus esset superstitionem, ad nouam versionem graecam concinnandam animum adiecisse, idque eum in finem, vt versionis LXX interpretum auctoritatem immi-neret, & loca quaedam, quae fidem christianam confirmant, peruerteret. Conferendus HVMFREDVS HODIVS, *de bibliorum textibus originalib. lib. IV. cap. I. p. 576.* HIERONYMVS in suo de AQVILA iudicio non satis sibi constat, dum alibi eum laudat, alibi vituperat; in eo tamen tandem cum reliquis consensit, quod textum ebraeum maxime secundum litteram transulerit. Vnde & omnino factum, vt veteres ad hanc AQVILA versionem, ceu ad ipsum textum ebraeum, prouocauerint. Legenda, quae de interpretandi, quam AQVILA tenuit, ratione disserit PETR. DAN. HVETIVS, *de interpretatione lib. I. p. 60. & 83. & lib. II. p. 152.* Plura de AQVILA dici possent, sed instituti nostri memor, ea mitto. Dabunt illa LVD. CAPPELLVS, *crit. sacr. lib. V. cap. II. 10.* HENR. HOTTINGERVS, *thesaur. philolog. lib. I. cap. III. sect. III. p. 376. seqq.* ABR. CALOVIUS, *crit. sacr. diatrib. X. p. 467.* HVMFREDVS HODIVS, *de biblior. textib. originalib. lib. IV. cap. I. p. 573. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. cap. XII. p. 332. seqq.* IO. CHRIST. WOLFIUS, *biblioth. ebr. part. I. p. 958. seqq.* AQVILAM excipit THEODOTIO Ephesius, non, vt alii volunt, Ponticus. Error forte inde natus, quod Marcionis Pontici fuerit sectator; quamquam alii tradunt, cum Ebionitam, tandemque Iudaeorum profelytum fuisse. Cum in ORIGENIS

hexaplis SYMMACHVS ante THEODOTIONEM poneretur, nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, hunc quoque post illum vixisse; quos tamen falli, certum est. Enimvero licet, quo anno, & sub quonam imperatore aut THEODOTIO, aut SYMMACHVS versionem suam concinnauerit, definiri nequeat; ex eo tamen, quod IRENAEVS, AQVILAE & THEODOTTONIS, non autem SYMMACHI, mentionem facit, videtur colligi posse, THEODOTTONIS versionem iam exstitisse, cum IRENAEVS scriberet, SYMMACHI postea demum esse confectam. Conferendus HVMFREDVS HODIVS *l. c. p. 579. 580.* Ad ipsam illius versionem quod attinet, eam ad versionem LXX interpretum proxime accedere, veteres observant. Confirmat idem PETR. DAN. HVETIVS, *de interpretatione lib. I. p. 61. item p. 84. & 98.* Factum etiam inde, vt ORIGENES, cum versionem LXX interpretum cum textu ebraeo conferret, ex THEODOTIONE eam potissimum suppleret; immo integrum *librum Danielis*, plurimaeque loci loca, quae in versione LXX interpretum desiderabantur, ex THEODOTTONIS versione hodie in bibliis graecis legi, iam pridem viris doctis obseruatum est. Conferendus IAC. VSSERIVS, *syntagm. de LXX. interpretib. cap. VI.* Sunt, qui THEODOTIONEM primum libros apocryphos veteris testamenti collegisse, saltem omnia, quae Danieli obtruduntur, Ebraeis ignota, ei vel ceu auctori, vel ceu editori, accepta referenda; speciatim *historiam Susannae* foetum eius esse, contendunt; qua de re inter viros doctos disputatur. Sed tum de hac quaestione, tum de reliquis ad THEODOTIONEM spectantibus, plura dabunt, praeter alios, HVMFREDVS HODIVS, & IO. ALB. FABRICIVS, *locis antea citatis*, quibus, si placeat, iungi poterit dissertatio mea de Theodotione, quae in *parergis historico-theologicis* extat, p. 31. seqq. Sequitur

quitur SYMMACHVS, quem post opus ab IRENAEO *aduersus haereses* scriptum, adcoque post THEODOTIONEM, versionem suam in lucem emisisse, antea iam docuimus. Fuit SYMMACHVS gente & religione samaritanus, postea autem ad ludaeorum castra transit, tandemque inter christianos Ebionitarum partibus se addixit. Conferendus EPIPHANIVS *de mensuris & ponderib. cap. XVI.* Immo a SYMMACHO hocce Ebionitas *Symmachianos* dictos, quos tamen diuersos esse ab iis, quorum PHILASTRIVS *cap. LXIII. & LXIV.* meminit, HENR. VALESIVS aumat, ad EVSEBII *hisor. eccles. lib. VI. cap. XVII.* obseruante hoc THOM. ITTIGIO, *de haeresiaribus aeni apostolici scilicet. I. cap. VI. §. IX. p. 68.* Samaritanus porro cum fuerit SYMMACHVS: pentateuchum ex codice samaritano ab eo translatus, nonnulli sibi persuadent; quae inde quoque videtur confirmari sententia, quod veteres ecclesiae christinae doctores, quando *συμμετρίαν* laudant, ad SYMMACHIVIVS versionem respiciant; vti rationibus minime contemnendis ostendit IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. lib. III. cap. XII. p. 337.* Ad ipsam, quam SYMMACHVS tenuit, interpretandi rationem, quod attinet; in eo fere viri docti conueniunt, illum maiorem sensus, quam verbo rum, curam in se suscepisse; vti AQVILA contra omnem nauauit operam; vt verba verbis responderent. Quo nomine saepe SYMMACHVS ab HIERONYMO ceteris praefertur; a quo tamen & interdu notatur, quod nimis tum a textu ebraeo, tum a versione LXX interpretum, recesserit. Conferendus PETR. DAN. HVETIVS, *de interpretat. lib. I. p. 61. 84. & 98.* qui simul obseruat, quod & alias constat, eum in eadem interpretandas scripturae palaestra bis industriam suam nobilitasse; p. 61. Plura de hocce quoque interprete dabunt viri isti docti, quos antea laudauimus, cum-

primis HVMFR. HODIVS, *l. c. p. 588. & IO. ALB. FABRICIVS* itidem *l. c. p. 338. seqq.* Frequentissimum trium horum interpretum, AQVILAE, THEODOTI-
NIS & SYMMACHI apud veteres fuisse vsum, praesertim postquam ab ORIGENE in *tetraplis & hexaplis*, cum versione LXX interpretum, editi erant, neminem fugit. Vnde & subinde sub trium interpretum nomine commemorari solent. Vnum quoque eundemque omnibus constitutum fuisse finem, negari nequit. *Summam praeterea*, inquit PETR. DAN. HVETIVS, *interpretandis scripturis* vti *adhibuisse hanc haereticorum trigam, vno ore patres vniuersi clamant, & eleuandae LXX. senum auctoritati, has a Iudaeis adornatas editiones, & Christo fauoribus testimonis subdole corrumpendis, conqueruntur; de interpret. lib. I. p. 84. 85.* Qui in reliquiis harum versionum se aliquid inuenire posse, putant, quo probent, textum ebraeum eo tempore aliter fuisse comparatum, ac hodie est, eumque adeo, quem tenemus, corruptum esse, operam oleumque perdere, patet ex iis, quae supra de textu ebraei integritate disputauius. Nec praetermittendum, quod viri docti obseruarunt, horum interpretum versiones subinde cum versione LXX interpretum ita fuisse permixtas, vt quid LXX hisce interpretibus, quid AQVILAE, quid THEODOTI-
ONI, aut SYMMACHO tribuendum sit, difficulter discerni queat. Cum etiam versiones istae cum ORIGENIS *tetraplis & hexaplis* dudum perierint; hodie earum tantum fragmenta quaedam superunt, quae primum FLAMIN. NOBILIVS collegit, in *notis ad Sixtina biblia*, Romae an. 1588. fol. edita, & deinde IO. DRVSVS, vt pote qui veterum interpretum graecorum in *otum vetus testamentum fragmenta*, collecta, versa & *notis illustrata*, dedit, post eius obitum euulgata Arnhemiae an. 1622. 4. Sed vtriusque diligentiam vicit BERNH. DE MONT-
FAYCON,

FAVCON, dum hexaplorum Origenis, quae supersunt, multis partibus auctiora, quam a Flaminio Nobilio & Ioanne Drusio edita fuerint, ex manuscriptis & libris editis eruta & notis illustrata, in lucem emisit Parisiis an. 1713 duobus tomis in fol. Praeter hucusque memoratas versiones graecas aliae tres existerunt, quarum auctores ignorantur, quasue omnes aut ipse, aut aliorum studio, reperit ORIGENES, atque primus in lucem produxit. Non tamen eae fuerunt totius codicis ebraei, sed tantum quorundam librorum; vocanturque ab ordine *quinta, sexta, septima*. Quae de hisce scitu digna sunt, suppeditat HVMFR. HODIVS, *de biblicorum textibus originalibus &c. lib. IV. cap. IV.* Conferendus & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graecae lib. III. cap. XII. p. 341.*

*** Non tantum noui, sed & veteris testamenti, syriaca exstat versio. Et veteris quidem testamenti iterum duplex est, ex ebraeo altera, altera ex graeco codice LXX interpretum expressa; quarum illam *simplicem*, hanc *figuratam* dicere consueverunt. Duplicis huius versionis mentionem facit GREG. ABVLPHARAIVS, in *historia dynastiarum, dynast. VI. p. m. 64.* Praestantior est *simplex* illa, ex ebraeo expressa, qua sola etiam Maronitae vtuntur, quacumque in opere biblico Parisiensi & anglicano exstat. Huic tantum quidam antiquitatis tribuunt, vt, Hirami rogatu, qui Tyri regnum tenuit, si non ab ipso Salomone, certe tempore Salomonis, maximam eius partem confectam, arbitrentur, reliquam vero, nouumque ipsum foedus, ab apostolis, speciatim Thaddaeo, regnante apud Edessenos Agbaro. At ista omnia, quae de versionis istius antiquitate dicuntur, cum incerta sint, & lubrico admodum nitantur fundamento; merito a viris doctis reiciuntur, speciatim a PETR. DAN. HVETIO, *de interpretat. lib. I. p.*

105. & RICH. SIMONE, *bistor. crit. vet. testam. lib. II. cap. XV. p. 271.* Alteram istam, quae ex graeco expressa est, & *figurata* vulgo dicitur, vti aetate recentiorum, ita inferiorum auctoritate esse, agnoscunt omnes. Sed de veteris testamenti versione syriaca plura dabunt IO. HENR. HOTTINGERVS, *thesaur. philolog. lib. I. cap. III. p. 262.* BRIANVS WALTONVS, in *adparatu biblico prolegom. XIII. p. 394.* CHRIST. KORTHOLTVS, *de variis scripturae sacrae editionibus cap. IV. p. 41.* Nos de syriaca noui testamenti versione praecipue sumus solliciti, quam longe antiquissimam esse, omnes vno fatentur ore. Immo si non ab apostolo quodam, certe apostolico viro, eam confectam, nonnulli arbitrantur. Ita IMMAN. TREMELLIVS, in *epist. dedicat. noui testam. syriaci ad Elisabetham Angliae reginam*; IAC. MARTINI, *praefat. in nouum testam. syriac. Tresii*, AVG. PFEIFFERVS, *critic. sacr. cap. X. §. III. p. 393.* alique. Immo vltimus progressus est GVIDO FABRIC. BODERIANVS *praefat. noui testam. syr. tom. V. biblior. reg. adferens*, a Marco euangelista hanc versionem profectam, idque sibi narratum a Syris, aut potius a CIVIL. POSTELLO, qui, se a Syris hoc accepisse, adfirmaverit. Verum quantum Syrorum, aliarumque gentium orientalium traditionibus, tribuendum sit, nemini temere ignotum esse potest. In eo certe fallitur BODERIANVS, quod dialectum istam, qua nouum testamentum syriacum scriptum est, eam esse censet, qua Christus & apostoli vsi sint. Hos enim Hierosolymitana vsos esse, constat, qualis in targum & talmude Hierosolymitano conspicitur, cum nouum contra testamentum syriacum conscriptum sit dialecto Maronitica. Recte hoc obseruauit RICH. SIMON, *bistor. crit. version. noui testam. cap. XIII. p. 160.* conf. AVG. PFEIFFERVS, *crit. sacr. cap. III. quaest. XII. p. 90. seqq.* Ad ipsam versionem

sionem syriacam ut redeamus, recte omnino sentiunt, qui, eam antiquissimam esse, fatentur, licet non constet, a quibus auctoribus, aut quo tempore sit confecta. Ut vero antiquitas auctoritatem ei conciliat; ita hoc etiam nomine apud omnes merito in pretio est: quod textum graecum plurimis in locis optime declararet; uti subinde a viris doctis demonstratum est. Primum typis, iisque elegantissimis, versionem hanc syriacam excudi curauit IO. ALB. WIDMANSTADIVS, iure consultus, & prouinciarum Austriae orientalis cancellarius, Viennae anno 1562. 4. IGNA-TIVS scilicet, patriarcha Antiochenus, presbyterum quemdam MOSEN MEREDINAEVM ex Mesopotamia in Europam miserat, ut nouum testamentum syriacum ibi imprimi curaret, in vsum christianorum orientalium. Iste vero MOSES, cum frustra & Romae, & Venetiis, aliorum auxilia hac in re implorasset; Viennam tandem delatus WIDMANSTADIUM negotii istius promotorem promptissimum inuenit, Ferdinando I imperatore sumtus liberaliter subministrante. Cumque MOSES codex manuscriptus, quem secum attulerat, non magis quam reliqui, quos consulebant, posteriorem epistolam Petri, secundam & tertiam Ioannis, epistolam Iudae & apocalypsin, contineret; factum inde, ut isti libri in prima hac editione non compareant. WIDMANSTADIUM sequutus est IMMAN. TREMELLIVS, qui nouum testamentum syriacum caractere ebraeo, vna cum versione latina ad syriacam facta, addito etiam textu graeco & versione THEODORI BEZAE, typis Henrici Stephani, Geneuae an. 1569. in fol. edidit. Recusa etiam deinceps WIDMANSTADII est caractere ebraeo & syriaco, in *tomo V. biblior. polyglottor. Antuerpiensium*, cum versione latina GYD. FABR. BODERIANI, qui & nauos quosdam editionis Widmanstadianae ex antiquo codice manuscri-

BVD. ISAGOGE.

pto, quem ex oriente secum attulerat GVIL. POSTELLVS, correxit. Idem BODERIANVS seorsim etiam anno 1584 Parisiis nouum testamentum syriacum in lucem emisit caractere ebraeo, cum versione interlineari, versione vulgata e regione posita, subiecto in fine paginae textu graeco. Hinc MART. TROSTIVS an. 1621 Cothenis Anhaltinorum caractere syriaco hanc versionem edidit, subnexa singulis paginis interpretatione IMMAN. TREMELLII, & adiectis in calce quinque praecedentium editionum variantibus lectionibus. Exstat praeterea nouum testamentum syriacum in *bibliis polyglottis Parisiensibus & Londinensibus*, in quibus, ut & in editione omnium vrbis perquam adcommodata, quam AEGID. GVTBIERIUS an. 1663. 8. dedit, etiam *epistola posterior Petri, secunda & tertia Ioannis, Iudae porro & apocalypsis Ioannis*, conspiciuntur. Has epistolas, posteriorem scilicet Petri, secundam & tertiam Ioannis, itemque Iudae, primus edidit EDV. POCCOCKIVS, Lugduni Batavorum, 1630. 4. cum iam antea an. 1627 LVD. DE DIEV *apocalypsin Ioannis* ex codice manuscripto & caligariano, qui est in bibliotheca Lugdunensi, cum versione Latina, euulgasset. GVTBIERIUS non tantum textum punctis tam diacriticis, quam vocalibus, ornatum exhibuit, addita versione Matthaei latina, sed lexicon etiam breue, variantesque lectiones, adiecit. Commemoranda etiam est editio noui testamenti syriaci, quae Lugduni Batavorum an. 1709. 4. cura & studio IO. LEVSDENII & CAR. SCHAEFFII lucem adspexit; in cuius praefatione SCHAEFFIVS editiones, quae hucusque prodierunt, recenset. Ex iis autem maxime sibi profuisse fatetur Viennensem, Parisiensem maiorem, & anglicanam. Viennensem, cum sit omnium prima & originaria, instar normae sibi fuisse, dicit: Parisiensem maiorem & anglicanam, cum

Ggg ggg gg

genu-

genuinam Syrorum punctationem perfectissime plenissimeque expriment, eas quoque in punctis adponendis se esse sequutum. Omnes quoque noui testamenti libri, aequae ac in Gutbieriana, aliisque editionibus antea memoratis, in hac editione Lugdunensi exhibentur, adiuncta versione latina, ex omnibus versionibus latinis, maxime Tremelliana, composita, subinde tamen & plane noua concinnata; ne quid de variantibus lectionibus, quae ex reliquis editionibus diligenter collectae sistuntur, dicam. Cum etiam duplex sit noui testamenti syriaci punctatio, alia eorum qui in Syriacis-chaldaizant, alia eorum, qui purum syriacum obseruant; & vero initio LEVDENIVS & SCHAAFIIVS iunctis operis in editione hac laborarent, quorum ille priorem punctationem maxime probauit; factum est, vt quam diu LEVDENIVS vinceret, priorem illam punctationem sequerentur; at eo mortuo SCHAAFIIVS, sibi soli relictus, posteriorem adhibuit. Hinc prior punctatio ab initio noui testamenti vsque ad *Luc. XVIII. 27.* in reliquis posterior conspicitur. Lexicon denique etiam syriacum editioni huic additum est, in cuius praefatione lexica syrica, ab aliis concinnata, recensentur. In *bibliis sacris quadrilinguis noui testamenti graeci &c.* quae Lipsiae anno 1713. fol. opera & studio CHRIST. REINHOLDII prodierunt, *versionem* quoque *syriacam* exhiberi, supra iam commemorauimus. De reliquis versionis huius editionibus praeter CAR. SCHAAFIIVM, loco iam citato, conferendi IAC. LE LONG in *biblioth. sacr. &c. cap. II. sect. III. p. 192. seqq.* & IO. ALB. FABRICIUS, *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. p. 201.* Libros istos noui testamenti, qui in editione Widmanstadiana desunt, in antiquissimis etiam codicibus manuscriptis desesse, docet RICH. SIMON *bibl. crit. version. noui testam. cap. XIII. p. 165. seqq.* ubi & locum, de quo

tam acriter disputatur, de *tribus testibus in caelo I. Ioan. V. 7.* in versione syriaca, illis certe codicibus, qui nobis innotuerunt, non inueniri, monet; primumque fuisse IMMAN. TREMELLIIVM, qui huncce versiculum ex graeco in syriacum verterit, sed margini tantum adscripserit. Hinc AEG. GVTBIERIO irascitur, quod eundem in ipsum textum receperit. At cum aliunde constet, & a viris doctissimis euidenter demonstratum sit, huncce versiculum genuinum esse; nihil, quod reprehendi debeat, GVTBIERIVS fecit, dum eum textui ipsi inseruit. Quid vero de titulis & sectionibus capitum versionis huius syriacae, ex quibus varia in vsus suos colligunt pontificii, sentiendum sit, ex instituto ostendit CHRIST. KORTHOLTIVS, de *variis scripturae sacrae editionibus. cap. IV. §. IV. seqq. p. 43. seqq.* Iam & de aliis versionibus scripturae sacrae orientalibus, arabica, persica, aethiopica, reliquis, dicendum esset; sed cum hisce diutius immorari nobis non liceat, consulere de iis iuuabit BRIAN. WALTONVM, in *apparatu biblico prolegom. XIV. seqq. p. 401. seqq.* CHRIST. KORTHOLTIVM, de *variis scripturae sacrae editionib. cap. XVII. seqq.* PETR. DAN. HVETIVM, de *interpretat. lib. II. siue de claris interpretibus p. 169. seqq.* AVG. PFEIFFERVUM, *critic. sacr. cap. X. p. 392. seqq.* IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra cap. II. sect. V. seqq. p. 214. seqq.* LVD. ELL. DV PIN, *prolegom. sur la bible lib. I. cap. VIII. p. 211. seqq.* & speciatim, ad nouum testamentum quod attinet, IO. ALB. FABRICIIVM, *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. p. 198. seqq.* ad vetus autem IO. CHRISTOPH. WOLFIVM, *bibliothec. ebr. part. II. lib. II. sect. VI. p. 419. seqq.* vbi dum versiones codicis ebraei, quae a ludaeis vel ex ludaeis profectae sunt, recenset, etiam de arabica verba facit, p. 437. seqq.

§. VI. Latinae veteris nouique testamenti versiones cum sint plurimae; ea tamen, quae *vulgata* hodie dicitur; vel hoc nomine oſeruanda; quod de eius auctoritate, & cum textu originali conuenientia, ſaepe inter viros doctos diſputatur. Licet autem naeuorum non ſit expers; ideo tamen minime eſt contemnenda, ſed vſum interdum eximium praebet; quod & de reliquis adſiderendum eſt *

* Cum inter eccleſias priſcas non vltimum locum teneat *latina*, iam apoſtolorum tempore maxime effloreſcens, vt vel ex Pauli apoſtoli ad Romanos epiſtola patet; nullum eſt dubium, quin ſtatim etiam nonnulli ſcripturam ſacram in linguam conuertere latinam adgreſſi ſint. Cum etiam verſio LXX interpretum praecipue apud chriſtianos recepta fuerit, graecaeque linguae vſus in Italia eſſet frequentiffimus; verofimile admodum eſt, antiquas versiones latinas qua vetus testamentum ex verſione LXX interpretum expreſſas fuiſſe. Nec ratione illorum deſtituitur coniectura, qui, haud paucos eo tempore libertatem ſibi vindicaſſe, putant, verſionem latinam ad textum graecum emendandi, aut omnino nouam euidendi; vnde plures non tantum exſtiterint verſiones, ſed maxima etiam codicum vnus eiusdemque verſionis exorta ſit varietas. Teſtis eius rei eſt HIERONYMVS: *maxime cum apud Latinos tot ſint exemplaria, quot codices; & unusquisque pro arbitrio ſuo vel addiderit, vel ſubtraxerit, quod ei viſum eſt &c. praefat. in librum Iſaiae, operum eius tom. I. p. 247.* edit. IO. MARTIANAEI. AVGVSTINVS, tot exiſtiſſe verſiones latinas, adfirmat, vt numerari non poterint. Qui enim ſcripturas, inquit, ex ebraea lingua in graecam verterunt, numerari poſſunt, latini autem interpretes nullo modo. Vt enim cuique primis ſidei temporibus in manus venit codex graecus, & aliquantum facultatis ſibi priusque linguae habere videbatur, auſus eſt interpretari; de doctrina chriſtiana lib. II. cap. XI. p. m. 47. Prae-

ceteris tamen emiuit, quae *itala* dicebatur, iſem *vulgata*, vt & *vetus*, quod cum ipſa eccleſia latina nata videretur, cuius etiam auctor ignoratur. De ea iterum AVGVSTINVS: *in ipſis autem interpretationibus itala ceteris praefertur. Nam eſt verborum tenacior cum perſpicuitate ſententiae; l. c. lib. II. cap. XV. p. 52.* Cum dudum ea verſio perierit, reſtituere tamen eam conatus eſt FLAMINIVS NOBILIVS, omnia, quae potuit, ſcripturae loca ex patribus latinis colligendo, reliqua ſecundum LXX interpretes, ſtilo fragmentis illis, quantum fieri potuit, conformi, exprimendo. Edidit iſtam verſionem Romae an. 1588, quam vna cum textu graeco recudi curauit IO. MORINVS Pariſiis an. 1628. Verum vanum fuiſſe iſtum NOBILII conatum, recte iudicant viri docti. Incertum enim, an patres ſemper in ſuis adlegationibus verſionem iſtam vulgata ſequuti ſint; idque eo magis, quod vnus idemque locus interdum diuerſa ratione; non modo a diuerſis, ſed ab vno eodemque ſcriptore, reſeratur. In iſtis etiam, quae ſuppleuit NOBILIVS, ſcire proſecto non potuit, an eadem, qua ipſe, voce vſus ſit vetus interpres, vel eo modo ſenſum expreſſerit. Conſiderendi RICH. SIMON, *hiſtor. crit. vet. teſtam. lib. II. cap. XI. p. 243.* & LVD. ELL. DV PIN; *prolegom. ſur la bible lib. I. c. VII. p. 199.* Interim & IO. MARTIANAEVS verſionis huius ſpecimen, *euangelium ſcilicet Matthaei*, edidit Pariſiis an. 1695. 12. IOANNES quoque ALB. FABRICIVS, totius ſere noui teſtamenti verſionem, quae ante HIERONY-

MVM fuit, e codice antiquissimo THEOD. BEZAE, & altero regio Parisiensi vel Claramontano, restitui posse, existimat; *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. p. 198.* Sed & RICH. SIMON, versionem istam noui testamenti in quibusdam codicibus manuscriptis adhuc superesse, docet, *bislor. critic. version. noui testam. cap. IV. p. 29.* Idem etiam vir doctus, quid in ista versione reprehendum sit, more suo ostendit, tum *l.c.* tum in *bislor. critic. vet. testam. lib. II. cap. XI. p. 243. seqq.*

Iam quid HIERONYMVS circa versionem latinam praestiterit, paucis dispiciendum est. Iuuenis nimirum adhuc primum totum vetus testamentum latinum cum graecis hexaplorum codicibus collatum, emendauit, additis, ubi aliquid mutaret, notis & asteriscis. Quosdam etiam libros, & in his psalmos, e graeco adcurate conuertit; quae tamen iam pridem perierat versio. Quin & psalterium postea latinum a Damaso rogatus, ex Lucianea LXX interpretum editione bis correxit, quod ita a Romana ecclesia statim vsurpari coepit, & in bibliis vulgatis hodie adhuc extat. Praeterea ad graecam LXX interpretum versionem, ex melioris notae codicibus emendatam, edidit. Aetate prouectior in secessu Bethlehemitico, omnes veteris testamenti libros, qui in Iudaeorum canone exstant, ex ebraeo in latinum sermonem conuertit, quibus etiam addidit libros Iudithae & Tobiae ex lingua chaldaea translato. Ex hac versione hodie supersunt *liber psalmorum*, qui inter opera eius legitur, & *prophetiae*. Prophetarum enim versionem Hieronymianam in bibliis vulgatis, leuem admodum mutationem passam, inueniri, integram vero & puram inter commentarios eius in *prophetas* exstare, viris doctis obseruatum est. Conferendus GUIL. CAVEVS, in *bislor. litterar. scriptor. ecclesiastic. part. I. saec. IV. p. 156.* Ex hisce vero liquet, an & quousque HIE-

RONYMVS auctor versionis, quae hodie *vulgata* vocatur, & a pontificis pro authentica venditatur, censendus sit. Nimirum *psalterium* vulgatae editionis Latinae, non esse illud, quod HIERONYMVS ex ebraeo, neque illud, quod ex versione LXX interpretum transtulit, sed illud, quod ipse emendauit, vt antea dictum, fatetur ROBERT. BELLARMINVS, cuius sententiam expendit CHRISTIANVS KORT-HOLTVS, de *variis scripturae editionibus, cap. IX. pag. 94. seqq.* Fatetur idem LVD. ELLIES DV PIN, *prolegom. sur la bible lib. I. cap. VII. §. II. pag. 201.* Libros *sapientiae, ecclesiastici & Maccabaeorum*, non ex versione HIERONYMI, sed ex antiqua translatione, cuius auctor ignoratur, superesse, at reliqua omnia veteris testamenti ex HIERONYMI versione ex ebraeo in editione vulgata exhiberi, idem contendit BELLARMINVS, suffragante praeter alios LVD. ELL DV PIN *l.c. p. 203.* Hic tamen concedit, versionem vulgatam non esse in omnibus conformem genuinae versioni HIERONYMI; cuius rei causam ex editionum & codicum, quorum quidam corrupti sint, varietate deriuare admittit. Verum etsi non diffiteamur, in versione vulgata reliquorum librorum veteris testamenti, praesertim prophetarum, multa occurrere, quae HIERONYMVM auctorem agnoscunt; ipsam tamen horum librorum versionem vulgatam, eandem profus esse, ac versionem HIERONYMI, adseri nequit. Res enim ipsa docet, in vulgata ista horum librorum versione, multa aliter versa esse, ac HIERONYMVS ea vertit, aut vertenda censuit. Praeterea HIERONYMVS ipse testatur, se cuncta accurate ex fontibus ebraicis transtulisse, *lib. II. aduersus Rufinum tom. IV. operum part. II. p. m. 429.* idemque confirmat AVGVSTINVS *lib. XVIII. de ciuit. Dei cap. XXIII.* qui & Iudaeos ipsos hocce testimonium HIERONYMO perhibuisse, auctor est; quod vti-

que

que de versione vulgata, saltem plurimis in locis, adfirmare non licet. Quod vero hic post ROB. BELLARMINUM excipit LVD. ELL. DV PIN, libroriorum culpa accidisse, vt versio vulgata a textu ebraeo dissentire videatur, rem nondum conficit; vti iam pridem CHR. KORTHOLTVS demonstravit de *variis scripturae S. editionib. cap. IX. §. IX.* Scilicet etsi negandum non est, mendis libroriorum scatere versionem vulgatam, simul tamen fatendum, plurima in ea occurrere loca ab ebraeo textu discrepantia, quae in omnibus codicibus, antiquis, & recentioribus, eodem modo exstant, adeoque libroriorum tribui nequeunt incuriae. De *libris* equidem *prophetiis* antea iam obseruauimus, eorum, quae in bibliis vulgatis legitur, versionem pro Hieronymiana reputari posse, licet itidem variis in locis mutata sit; de reliquis vero veteris testamenti libris canonicis non sine ratione viri docti ita censent, quidquid in iis versionis Hieronymianae exstat, cum antiqua versione latina ita permixtum, atque confusum esse, vt quanam sint HIERONYMI, quanam antiquae versionis, vix dignosci queat. Ita GVIL. CAVEVS, *hisor. litterar. scriptor. eccles. part. I. saec. IV. p. 156.* Ad nouum testamentum quod attinet, versionem eius antiquam ab HIERONYMO ad fontes graecos emendatam, atque repurgatam esse, constat; eamque ipsam versionem, quam HIERONYMVS emendauit, in bibliis vulgatis hodie contineri, plurimi pontificiorum sibi persuadent. Nec tamen desuerunt, qui hac de re dubitarent. DESID. ERASMVVS Roterodamensis disertè negat, versionem, quae hodie exstat, noui testamenti vulgatam, eam esse, quam correxit & emendauit HIERONYMVS; in *schol. in epist. Augustini ad Hieronymum. l. c.* FABER Stapulensis peculiarem quoque scripsit *apologiam, quod verus interpretatio epistolarum beatissimi Pauli, quae passim legitur, non sit translatio Hieronymi*; in

qua plurima ex epistolis Pauli collegit loca, quae vt in versione vulgata exstant, cum emendationibus HIERONYMI non conueniunt. Quamobrem nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, versionem noui testamenti vulgatam ad minimum per omnia non esse eandem illam versionem, ab HIERONYMO ipso emendatam. Atque hisce dum RICH. SIMON, in *hisor. crit. version. nou. testam. cap. VII. p. 71.* ita respondet, vt contendat, si istae rationes aliquid probarent, eodem modo euinci posse, HIERONYMVM nec versionis latinae veteris testamenti auctorem esse; parum apud eos proficiet, qui & hoc in dubium vocant. Sed valeat hoc argumentum κατ' ἀδικοτον apud illos, qui versionem vulgatam veteris testamenti HIERONYMI esse, adfuerant. Vt reliquis etiam satisfaciatur SIMON, respondet porro, testari ipsum HIERONYMVM, se non omnia correxisse, quae corrigenda putauerit, ne nimis multa immutasse videretur. Hinc itaque fieri potuisse, vt in commentariis quaedam corrigeret, quae tamen non correxerit in versione. Iam ante SIMONEM eadem responsione vsus fuerat ROB. BELLARMINVS; hinc & eam iam, cur parum idoneam, reiecit CHR. KORTHOLTVS, de *variis scripturae editionib. cap. IX. §. IV. p. 95.* Tametsi enim HIERONYMVS dicat, se non omnia correxisse; simul tamen proficetur, se *correxisse ea, quae sensum videbantur mutare.* Iam vero in versione vulgata hodie omnino talia superesse, quae, ipso HIERONYMO iudice, sensum mutant, exemplis docet KORTHOLTVS *l. c.* BELLARMINI & SIMONIS vestigia premit LVD. ELL. DV PIN, nisi quod addat, cum libroriorum culpa valde corrupta sit versio vulgata; rationem inde itidem arcessendam, cur non in omnibus cum correctionibus, quae in commentariis HIERONYMI conspiciuntur, conueniat; *prolegom. sur la bible lib. II. cap. IV. §. I. p. 83.* At nec hac ratione du-

bium istud tolli, ex iis, quae antea disputauimus, intelligitur. Ceterum vt HIERONYMVS nouam veteris testamenti versionem cudere adgrederetur, grauissimas sibi habere videbatur rationes. Septuaginta interpretum versionem & corruptam pluribus in locis, & a textu ebraeo subindere cedere, intelligebat; reliquis versionibus graecis, maximam partem a Iudaeis, aut Iudaizantibus, profectis, non multum tribuendum iudicabat; latinas autem ad graecas, praesertim LXX interpretum, confectas, haud ignorabat; hinc non poterat non labor eius ecclesiae longe utilissimus censeretur. Non tamen defuerunt, qui eum hoc nomine reprehenderent, quia de re ipse in singulis fere praefationibus conqueritur. Quibusdam enim scripturae corruptor audiebat; alii aegre ferebant, eum Iudaeorum interpretationem praeferre versioni LXX interpretum in ecclesia iam receptae, & euangelistarum ac apostolorum calculo adprobatae; qui reliquis aequiores erant, versionem eius minime culpandam, fatebantur, non tamen consultum putabant, eam legi in ecclesiis, eo, quod hoc in versionis LXX interpretum, & vulgatae, contentum vergere videretur. Ipse AVGVSTINVS in ea fuit sententia; cumque initio reprehendisset HIERONYMVM, quod versionem a LXX interpretibus discrepantem fecisset; tandem agnoscat, utilem esse HIERONYMI versionem posse, etsi non legenda sit in ecclesia, ne inde praebeatur scandalum. Legenda, quae de oppugnationibus huius versionis differit IO. MARTIANAENS, in *prolegom. in diuinam Hieronymi bibliothecam*, siue *operum eius tommum I. prolegomeno* §. IV. Quemadmodum autem haud difficile HIERONYMO fuit, ad obiecta sibi respondere; ita mox recepta fuit eius versio, & quae vti sunt SALVIANVS, EVCHERIUS, PROSPER, EVLGENTIUS, IVNILIUS, PETR. CHRYSOLOGVS, GREGORIUS magnus, alique.

HIS AVGVSTINVM ipsum nonnulli addunt; quippe quem maxime in *speculo*, quod *operum eius tomo III. pag. 507. seqq.* editionis monachorum Benedictinorum, quae Antwerpiae 1700 prodit, existat, hac versione usum, post IO. MORINVM obseruat IO. MARTIANAENS l. c. *prolegomeno II. §. III.* In *speculo* isto, vt hoc *de i. p. p. p. moneam*, AVGVSTINVS ex veteri & nouo testamento summatim exhibet, quae ad vitam recte instituendam pertinent; quod & POSSIDIUS docet in *vita Augustini c. XXVIII.* At *speculum* hocce AVGVSTINI interpolatum esse, contendit RICH. SIMON in *critica siue censura bibliothecae Hieronymianae p. 26. seqq.* quod & iam antea mouerat GVIL. CAVEVS in *hisor. literar. scriptor. ecclesiast. part. I. saec. IV. pag. 170.* Vt autem de vertendi, quam HIERONYMVS tenuit, ratione aliquid dicamus; id maxime operam dedit, vt licet verba respondere quam maxime verbis velleret, quod inter graecos interpretes AQLILAM obseruasse, constat, sensum tamen ipsum, ea, qua posse, fide, exprimere adniteretur. Quod si etiam semper adsequutus non sit; ipse tamen conatus laude non caret. Praeterea, vt linguae latinae puritatem & nitorem, quantum res ipsa permittebat, seruaret, se omni studio elaborasse, ipsemet proficitur. *Hoc sequimur*, inquit, *vt ubi nulla est de sensu mutatio, latini sermonis elegantiam conseruemus; epist. CXXXV. siue ad Sunniam & Freielam, tomo II. operum eius p. 61.* Quo nomine & veteribus iam laudata est haec versio, vt AVGVSTINO, de ciuitate Dei lib. XVIII. c. XLII. GREGORIO magno, lib. XX. moral. cap. XXXII. quod & PETRO DAN. HVBIO obseruatum, de interpretat. lib. I. pag. 65. Conferendus & LVD. ELL. DV PIN, *prolegomen. sur la bible lib. I. cap. VII. pag. 201.* Versiones HIERONYMI & vetustissimis codicibus manuscriptis tomo I. operum eius edidit IO. MARTIANAENS, quem inscripsit:

pfit: diuina bibliotheca antehac inedita, complectens translationes latinas veteris ac noui testamenti, cum ex ebraeis, tum e graecis fontibus derivatas; innumera quoque scholia marginalia antiquissimi ebraei cuiusdam scriptoris anonymi, ebraicas voces praefius exprimentis &c. Parisiis 1693, fol. Quod institutum MARTIANAEI vt omni laude dignum; ita non defuerunt, qui in eo quaedam reprehenderent, quod & praeter alios IO. CLERICVS fecit, in quaestionibus Hieronymianis, quaeft. IX. p. 290. seqq.

Quenamodum autem ex iis, quae hucusque disputauimus, origo eius versio- nis, quae hodie *vulgata* vocatur, constat; Ita eandem non tantum in ecclesia romana receptam, sed maximam etiam in eadem obtinuiffe auctoritatem, neminem fugit. Immo licet versio ista a textu originali plurimis in locis discederet, variisque scateret erroribus hermeneuticis, theologicis, historicis, topographicis, chronologicis; quorum indicem post MART. CHEMNITIVM, IO. GERHARDVM, GVIL. WHITAKERVM, aliosque, exhibent MICH. WALTHERVS, in officina biblica §. CCCLXXXIII. seqq. & ABR. CALOVIUS, in critico sacro diatrib. IX. pag. 334. seqq. nihilominus in concilio Tridentino pro *authentica* declarata fuit; eo quod ad tuendos ecclesiae romanae errores hanc illi conciliari auctoritatem, maximopere pontificis & eius ad seclorum interesset. Quamquam quo sensu versio haecce vulgata in concilio Tridentino *authentica* declarata sit, inter ipsos romanenses non conveniat. Sunt enim, qui putant, mentem intentionemque concilii fuisse, versionem hanc, & quidem solam, ita esse *authenticam*, vt ipsi textui originali praeferenda sit; alii contra *authenticam* eam declaratam volunt, intuitu reliquarum versionum latinarum, quibus praeferenda sit vulgata, salua auctoritatis textus originalis; alii rursus, eam ideo *authen-*

ticam dictam, censent, quod omnium plane errorum sit expert; alii denique errores leuioris momenti in hac versione agnoscunt, qui secundum textum originalem ebraicum & graecum corrigendi sint, conciliumque hoc solum sibi voluisse, eiusmodi errorum, qui ad fidem bonosque mores pertineant, immunem esse hanc versionem. LVD. ELL. DV PIN, qui haec fidei suae sociorum de auctoritate vulgatae versionis retulit opiniones, cum porro, quoruplici ratione vox *authentica* sumatur, exposuisset; ipse tandem in eam ingreditur sententiam, *authenticam* ex mente concilii Tridentini dici versionem vulgaram, quod ex omnibus versionibus latinis sola publice in concionibus, disputationibus, & collationibus adheri debeat; inde vero non sequi, eam prorsus & vbique cum textu originali, illo quidem, qui a spiritu sancto fuit dictatus, conuenire aut errorum omnium expertem esse; satis esse, quod *moraliter*, vt auctori loqui placuit, textui conformis sit originali, meritoque eam aliis versionibus, tum ob antiquitatem, tum ob fidelitatem, praeferrere; *prolegom. sur la bible lib. I. cap. VII. §. III. p. 204.* Quae eius explicatio, an menti patrum concilii Tridentini respondeat, nunc non disquiram; nec de eo, an patres concilii istius iustas habuerint causas, versionem, tot vitiis scotentem, aliis praefereendi, disputabo; sufficit, quod inde intelligamus, multos hodie ex romanensibus sapientiores factos, dum sententiam illorum, qui versionem vulgaram textui originali praefereendam contendunt, ipsimet refutant, atque explodunt. Ceterum cum patres Tridentini intelligerent, versionis vulgatae editiones plurimis scatere vitiis typographicis, in eodem concilio decretum fuit, vt editio correctior concinnaretur. Quae constitutio cum an. 1546 fieret; exsequutioni tamen demum mandata fuit, cum pontificatum teneret Sixtus V, qui an. 1585 Romanae sedi praefecit

esse coepit. Licet enim sub Pio IV & v pontificibus in hoc instituto fuerit laboratum; sub Sixto tamen v demum istud ad finem perductum est, prodiitque emendata haec editio an. 1590. Methodum correctores hanc adhibuisse dicuntur, vt textum versionis vulgatae ad codices manuscriptos accurate reuiderent, & si quid dubii aut ambiguitatis in manuscriptis istis codicibus occurreret, ad textum ebraeum vel graecum se conferrent, & lectionem in textum recipiendam hac ratione determinarent. Praemissa etiam huic editioni bulla Sixtus v pontifex constituit, hanc editionem secundum decretum concilii Tridentini, seu authenticam, esse recipiendam. Vix autem lucem adspexerat, cum ea iterum supprimeretur; biennioque elapso, Clemens VIII pontifex aliam, multis in locis a priori diuersam, in lucem emitti iussit, quam itidem solam authenticam declarauit, bulla hunc in finem promulgata, die IX Nouembr. 1592. Hinc THOMAE IAMESIO enata occasio, librum edendi, quem *bellum papale* inscripsit, & in quo vtramque editionem inter se conferens, vltra bis mille loca notauit, in quibus editiones istae a se inuicem discrepent. Prodiit Londini an. 1600. 4. Neque in leuioris solum, sed interdum magni momenti rebus, discrepantiam deprehendi, facetur LVD. ELL. DV PIN, qui & hoc addit, Clementinam istam editionem magis ad textum ebraeum exactam, adeoque citra controuersiam correctiorem esse Sixtinam; *prolegom. sur la bible lib. I. cap. VII. §. III. p. 208.* Fuerunt autem, qui & latinitatem vulgatae versionis reprehenderent, quod ex nostratibus cumprimis AEGID. HVENIVS fecit, *de verbo Dei contra Bellarminum lib. II. cap. XIV.* Sed defendere contra in hoc capite istam versionem adgressus est ALB. GENTILIS, cuius *dissertatio, de latinitate veteris bibliorum versionis male aduersata*, cum duabus aliis eiusdem *disserta-*

tionibus, de libris iuris canonici & de libris iuris ciuilibus, recusa est Helmstadii anno 1674. 4. Non equidem diffisetur, occurrere in hac versione barbarismos & solecismos; plurimas tamen voces vt barbaras, parumque latinas reiici, contendit, quae omnino latinae sint, & melioris notae scriptoribus vsurpatae. Quidquid eius sit, cum in confesso esset apud viros doctos, harumque rerum peritos, multis scatere naevis versionem hanc vulgatam, ceteroquin minime contemnendam; in ea corrigenda ac emendanda studium suum atque laborem collocare, operae duxerunt esse pretium. Et ex romanae quidem ecclesiae additis hoc sibi datum creditur; SIDOR. CLARIUS, Brixianus, episcopus vulginas; quem acriter hoc nomine perstringit MELCH. CANVS; *de locis theologicis lib. II. cap. XIII. excusat contra PETRVS DAN. HVETIVS, de interpretat. lib. II. siue de claris interpretib. pag. 186.* Sed CANO subscribunt RICH. SIMON, *hisor. critic. vet. testament. lib. II. cap. XX.* & CLAVD. FRASSENIVS, *disquisit. biblicar. lib. II. c. VII.* Ex nostratibus LVC. OSIANDER vulgatam latinam & ipse emendauit, *sed ita, vt versionis Lutheri, quam ipsius textus ebraei, potiore interdum habuerit rationem*, iudice CHRIST. KORTHOLTO *de variis scripturae sacrae editionibus cap. XV. §. XXI. p. 278.* vbi & de PAVLI EBERI & CONR. PELLICANI, reformatae ecclesiae theologi, eodem spectantibus laboribus, verba facit. DE EBERI autem instituto confendus IO. FR. MAYERS, in *hisor. version. german. Lutheri cap. VI. §. IX. p. 73.* addenda tamen, quae de eodem monet IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis &c. §. XVII. p. 35. seqq.* Ad nouum testamentum speciatim quod attinet, in emendanda versione vulgata post L. VALLAM, & DESIDERASMV ROTCRODAMENSEM, suis in nouum testamentum *adnotationibus*, diligenter versati sunt, quorum

prae ceteris probandae sunt editiones, ROBERT. STEPHANVS, FRANC. LVCAS Brugensis, & theologi Louanienſes. IAC. FABER Stapulenſis vulgatam quatuor euangeliorum verſionem, aſteriſcis & obeliſcis diſtinctam, ad graeca exegit, epiſtolas autem Pauli ex duplici verſione, veteri & ſua recens elaborata, dedit, additis commentariis; quod & IO. ALF. FABRICIO obſeruatum, *biblioth. graec. lib. IV. cap. V. p. 199.* Varias verſiones vulgatae editiones diligenter recenſet IAC. LE LONG, in *biblioth. ſacr. cap. IV. ſect. III. & IV. p. 574.* editionis Lipſienſis. Nimirum ſect. III. exhibet *biblia latina vulgata a catholicis excuſa*; ſectio IV. autem *biblia latina vulgata, a proteſtantis aut cum illorum noſis edita.*

Inter eos, qui plane nouas verſiones latinae ſcripturae ſacrae concinnare adgreſſi ſunt, & quidem romanae eccleſiae addiſcos, primum ſe nobis offert SANCTVS PAGINVS, Lucenſis, ordinis Domini- canorum adſcriptus; de cuius verſione diuerſa exſtant virorum doctoꝝ iudicia, quae apud CHRIST. KORTHOLTVM legere licet, *de variis ſcripturae editionibus cap. XV. pag. 252. ſeqq.* In eo tamen conſentiunt plerique, eum religioſe textum premere, verbiſque ſtrictè inhaerere, vnde fieri non potuit, quin obſcura interdum & barbarà eius fieret interpretatio; conſ. PETR. DAN. HVETIVS, *de interpretat. lib. II. p. 185.* itemque LVD. ELL. DV PIN, *prolegom. ſur la bible lib. I. cap. VII. §. IV. p. 209.* Cum PAGINI verſio veteris teſtamenti an. 1561 in biblia regia tranſferenda eſſet; BENED. ARIAS Montanus eam correxit, idque egit, vt nulla aut ſenſus, aut perſpicuitatis habita ratione, voces latinae ebraeis vocibus reſponderent. Quo nomine cum praeter alios acerbè perſtringit RICH. SIMON, *correctiones eius rectius corruptiones dici*, cumque non *ſidiſſimum interpretem*, vt HVETIO audit, ſed *ineptiſ-*

BVD. ISAGOGE.

ſimum vocandum, contendens; *hiſt. critis. vet. teſtam. lib. II. cap. XX.* THOM. MALVENDAE, itemque THOMAE DE VIO, cardinalis Caietani, labores tanti non ſunt, vt eorum habere rationem debeamus. Legendi de iis CHRIST. KORTHOLTVS *l.c. cap. XV. §. XXIII. XXIV. p. 279.* RICH. SIMON *l.c. lib. II. cap. XX.* LVD. ELL. DV PIN *l.c. p. 209.* Ex reſormatae eccleſiae doctoꝝ hic cumprimis in cenſum venit SEBAST. MVNSTERVS, cuius verſionem Pagniniana vetuſtior non eſſe, docet KORTHOLTVS *l.c. cap. XV. §. VIII. p. 260.* De ea PETR. DAN. HVETIVS ita pronuntiat: *Sebaſtianus Munſterus, bibliorum interpres ſanè doctus, in ebraica ſemper ſtilum collineans, ad eaque numquam non ſe componens; nec ideo tamen latini coloris negligens, in eius quamvis linguae elegantis parum ſe corſerit. Quod ſi quando obſcuris explanandis, vnam alteramue diſtinctionem ex proprio penu adiecit, certis illam notis homo religioſus inſigniuir, quo adulterinis leſtor germana ſeponeret; de interpretat. lib. II. p. 184.* Quod HVETII iudicium calculo ſuo adprobat LVD. ELL. DV PIN *l.c. lib. I. cap. VIII. p. 210.* conſ. & RICH. SIMON *l.c. lib. II. cap. XXII.* Sequitur verſio Tigurina, a loco, vbi conſecta eſt, nomen adepta. Auspicatus eam eſt LEO IVDAE, non quidem gente ebraeus, vt nonnulli perperam tradiderunt, linguae tamen ebraicae notitia nec ipſis Iudaeis quidquam concedens. Cum morte praepeditus abſoluere totam verſionem non potuiſſet; quae reſtabant, THEOP. BIBLIANDER, theologus Tigurinus, adiecit, apocryphorum ex graeco translatione per PETR. CHOLINVM, Tugienſem, concinnata. Cur factum ſit, vt verſio haecce. FRANC. VATABLO tribueretur, ex iis, quae de ROB. STEPHANI opere biblico CHR. KORTHOLTVS, *de variis ſcripturae ſacrae editionibus. cap. XXXII. §. XII. p. 387.* monet, intelligere licet. IO. HENR. HOTTIN-

Hhh hhh hh

GE.

GERVS equid. in auctor est, quae VATABLI nomine vulgata est translatio, eam Tigurinae per omnia non respondere; saltem mixtam esse VATABLI istam editionem, adeoque pro Tigurina non habendam; *biblioth. theolog. siue bibliothecar. quadripartit. part. II. lib. I. cap. IV. p. 167.* Quod quo iure ab eo adferatur, disputat KORTHOLTUS *l. c. cap. XV. §. XI. p. 265.* Cur GENEBRARDVS tam acerbe hanc versionem pertrinxerit, scilicet vt Parisiensibus placeret theologis, exponit RICH. SIMON, *hist. crit. vet. testam. lib. II. c. XXI.* & in *disquis. crit. cap. XXI.* qui & longe modestius de ea pronuntiat. Laudatur vero ex ipsis romanae ecclesiae addictis PETR. DAN. HVELTO, *de interpretat. lib. II. p. 186.* aliisque, immo & hispanis quibusdam theologis. Quod cum aegre ferret IAC. GRETSERVS Iesuita; *admonitionem ad externos de bibliis Tigurinis* edidit, cui *vindicias pro translatione Tigurinorum latina* opposuit IO. IAC. HULDRICVS, quem & responsum ad oppositam sibi defensionem Gretserianam parasse, quod tamen lucem non adspexerit, docet KORTHOLTUS *l. c. pag. 265.* In eo autem viri eruditi, & a partium studio remoti, consentiunt, latinis quidem auribus LEONEM VIDAEM magis versionem suam attemptasse, quam PAGNINVM atque MYNSTERVM, nec verbis tam stricte inhaerere; ipsum tamen sensum summam eum exprimere perspicuitate, eumque interdum paraphrassen potius, quam interpretem, agere. Praeter HVELTIVM atque SIMONEM, *locis citatis*, adhuc conferendus LVD. V. ELL. DV PIN, *prolegom. &c. lib. I. cap. VII. p. 210.* Tigurinam excipiat versio SEB. CASTELLIONIS, quae circa medium saeculi decimi sexti prodit, & Francofurti quoque, seu potius Lipsiae, recusa est an. 1697. fol. Huic cum constitutum esset, non verbum verbo, sed sensum sensu transferre, puraue & eleganti dictione cuncta exprimere; eousque

interdum progressus est, vt longe nimis a textu discederet, & stilo saepe effeminato magis, quam eleganti, & hinc inde ethnicismum redolente, sanctitati maiestatique scripturae, sacrae, detrudere crederetur. Acerbiora hinc virorum doctorum, non modo pontificiorum, sed & reformatorum, expertus est iudicia, quae KORTHOLTVS refert *l. c. cap. XV. §. XII. seqq.* Accedit IISERIAM LVD. ELL. DV PIN, *calib. I. c. VII. p. 210.* Alii tamen hanc versionem laudant, aut excusant; quod cum primis SIMON EPISCOPIVS fecit, *instituit. theolog. lib. IV. sect. I. cap. XXI.* Media via qui & hic incedunt, mea opinione quam rectissime sapiunt. Quod nimio latinistae studio profanas & ethnicismum redolentes formulas loquendi adhibuerit, vitio non caret. Nec tamen rursus diffidentium, quod plurimis in locis recte non tantum & accurate, sed eleganter etiam atque perspicue, sensum expresserit, vt instar commentarii haec eiusdem versio esse queat. Hunc in modum MATTH. POLVS de eo pronuntiat, *praefat. in synopsis. critic.* cuius iudicium calculo suo adprobat AVGVST. PREIFFERVS, *crit. sacra. cap. XII. sect. I. §. XI. p. 461.* Ipsemet etiam CASTELLIO versionis suae *defensionem* contra THEOD. BEZAM scripsit, quae & editioni *bibliorum* eius Lipsiensi antea memoratae subiecta est, *pag. 424. seqq.* Pressius textum ebraeum sequitur versio Tremellio-Iuniana. Eam adornarunt IMMAN. TREMELLIVS, Ferrariae patre ebraeo natus, posteaque Heidelbergae linguae ebraeae professor, & FR. IVNIVS, celeberrimus reformatae ecclesiae theologus, ille socer, hic gener. Translatae autem solum vetus testamentum, cui, quod ad nouum attinet, iungi solet versio eius latina gemina, altera TREMELLII ex syro, altera THEOP. BEZAE ex graeco textu. Lucem haec interpretatio adspexit publicam anno 1574, sed postea defuncto TREMELLIO, quibusdam in locis

AVNIO mutata, & notarum adiectione apsecta, non semel recusa est. Diuersa, vt reliquae versiones, ita haec quoque doctorum virorum experta est iudicia, quae itidem apud CHRIST. KORTHOLVIVM legere licet de *variis scripturae sacrae editionibus cap. XV. §. XVIII. p. 274. seqq.* Laudat eam LVD. ELL. DV PIN, quod textui ebraeo exacte respondeat, vt tamen nec obscura sit, nec barbarismis referta: at hoc desiderat, quod auctores eius sibi religioni non duxerint, addere interdum quaedam, ad sensum, quem animo conceperant, determinandum, quae in textu non exstant; *prolegom. sur la bible lib. I. cap. VII. p. 210.* Et hoc est, quod iam antea in iisdem notauerat ABR. CALÖVIVS, quod voces plures supplendi sensus causa nimis audacter textui inseruerint; qui ceteroquin acerbiore aliorum in hanc versionem censuras improbat; *praefat. general. in biblia illustrata num. XIV.* Idem & ANDR. RIVETVS & PETR. DAN. HVETIVS sibi volunt, dum licentiam siue libertatem nimiam in hac versione carpunt, ille, in *isagoge ad scripturam S. cap. XII. p. 180.* hic autem, de *interpretat. lib. II. p. 190.* RICH. praeterea SIMON adfectati stili, quiae inusitatum latinum sapiat, versionem hancce arguit, *histor. crit. vet. testam. lib. II. cap. XXI.* De IO. CLERICI versione latina *pentateuchi*, itemque *librorum historicorum veteris testamenti*, cui, ad *pentateuchum* quod attinet, *paraphrasin & commentarium philologicum*, libros autem *historicos* si spectes, tumtum *commentarium philologicum* subiunxit, in sequentibus erit dicendi locus, cum ipsos hosce eius *commentarios* recensibimus. Ex nostratibus denique hic vel maxime commemorandus est SEB. SCHMIDIVS; qui, cum plurimis, usque exquisito studio elaboratis scriptis praeclare de theologia exegetica meritus esset, tandem & ad novam totius scripturae sacrae veteris ac noui testamenti versio-

nem concinnandam, manum admovit. Prodiit ista versio Argentorati anno 1696. 4. Cum nihil nisi egregium ab auctore expectaretur; spei huic non satisfecit modo, sed eam superavit. Prima illi cura fuit, summa fide & indefesso studio fontes exprimere; altera, perspicuitate, qua posset, maxima, sensum planum reddere. Vtrumque praeclare praestitit. Et prius quidem tanta animi contentione, vt nullis, quantumvis receptis opinionibus, ab hocce instituto se dimoueri pateretur, seque ab illorum indole, qui versionem quamdam certis hypothesebus adcommoant, prorsus alienum esse, demonstraret. Ad posterius autem quod attinet, ad sensum magis perspicuum reddendum, certas interdum voces, sed parenthesi inclusas, textui addere non dubitavit; paraphrasin ita quodammodo magis, quam versionem exhibens. Elogium versionis huius exstat in *actis erudit. Lipsiensib. an. 1696. mense Aug. p. 350. seqq.* Noua eius editio; priori emendatior, lucem adspexit Argentorati an. 1708. 4. De versionum autem istarum latinarum, quas hucusque commemorauimus, variis editionibus conferendus IACO. LE LONG, in *bibliotheca sacra &c. cap. IV. sect. V. pag. 680. seqq.*

Dicendum adhuc aliquid de iis est, qui speciatim in nouo testamento in linguam latinam transferendo, operam suam studiumque collocarunt. Hos inter familiam ducit DESID. ERASMVVS Rotodamensis, quippe qui primus omnium post litterarum *reformationem* integram noui testamenti versionem latinam concinnauit, cuius prima editio an. 1516 prodit, quam mox altera emendatior & variis accessionibus locupletior an. 1519 excepit, hinc saepius recusa. Multis eo tempore hocce ERASMI institutum displicuit, quod rem mali exempli esse crederent, in locum versionis vulgatae, omnium consensu receptae, aliam substituere. Interim cum Leo x

Hhh hhh hh 2

ponti-

pontifex, epistola ad ERASMVm data, versionem istam laudasset, & adprobasset; eo vsque hoc valuit, ne inquisitores hispanici in numerum librorum prohibitorum eam referrent: quamquam alii nobis persuadere velint, inquisitores istos nihil, quod arro lapillo notandum esset, in ea deprehendisse. Legenda, quae hac de re obseruat RICH. SIMON, *hisor. critic. version. noui testam. cap. XXI. p. 244.* Quaecumque vero demum ratione inquisitorum inclementiam haec versio effugerit; non desuerunt alii, qui vehementer contra eam insurgerent. MART. DORPVS, theologus Louaniensis, ERASMI atticus, omnem mouit lapidem, vt a proposito nouam versionem edendi ERASMVm dimoueret; sed vano irritoque prorsus conatu. Cumque DORPVS inter alia obiecisset, non defendendam esse versionem tot conciliis adprobatam; respondit ERASMVVS: *quod scribis, ab hac editione non esse recedendum; tot videlicet conciliis adprobata, more vulgariū theologorum facis: qui quidquid vllō modo in publicum vsum irrepsit, ecclesiasticae tribuere solent auctoritati; epist. ad Martin. Dorpiam lib. XXXI. ep. XLII.* Cessit tandem ERASMI rationibus DORPVS, & institutum eius probauit; sed non aequae faciles fuere alii, PETR. SVTOR, EDVARD. LEVS, IAC. LOPES STVNICA, de quibus praecet CHR. KORTHOLTVM, *de variis scripturae sacrae editionibus, cap. XV. §. XXVI. seqq. p. 282. seqq.* legendus RICH. SIMON *hisor. critic. vers. noui testam. cap. XXI. p. 246. seqq.* Idem etiam SIMON, *cap. XXII. p. 253. seqq.* fuisse sum de hac ERASMI versione exposuit iudicium, cuius summa eo reedit, quod saepius sine necessitate quaedam aliter transulerit, quam in *vulgata* translata erant: esse quaedam vocabula velut *consecrata*, eo quod per multa saecula in ecclesia occidentali recepta sint, quorum minime spernendus sit vsus; haec quidem studiosius, quam reliquos interpretes recen-

tiores, retinuisse ERASMVm, interdum tamen sine necessitate commutasse cum aliis e. g. cum *Matth. IV. 17.* pro: *poenitentiam agite*, ponat: *respiscite*. Atque hac occasione etiam laudat illud PHIL. MELANCHTHONIS: *Nos loquamur cum ecclesia. Ne pudeat nos materni sermonis. Ecclesia est mater nostra.* Sic autem loquitur ecclesia. PETR. DANIEL HVETIVS hanc ERASMI versionem, prout meretur, laudat; *de interpret. lib. II. p. 191. 192.* De MATH. FLACTO illyrico, qui ERASMI versionem emendare voluit, legendus iterum RICH. SIMON, *l. c. cap. XXII. p. 263. seqq.* Post ERASMVm eundem in se laborem suscepit THEOD. BEZA, peregrinis reformatae ecclesiae theologus. Eloigia, quibus DAN. CHAMIERVS, BALD. WALAEVS, alique, hanc versionem ornarunt, refert CHR. KORTHOLTVS, *de variis scripturae editionibus. cap. XV. §. XXIX. p. 285.* ANDR. RIVETVS, in praefat. in *biblia Tremellii & Iunii*, qua vetus testamentum versionem TREMELLII, & IUNII, qua nouum, autem BEZAE, relisquis omnibus praefert; quae etiam versiones, vt antea obseruauimus, iunctim edissent. IOANNES contra DRVSIVS, DAN. HEINSIVS, HVGO GROTIVS, alique, varia reprehensione digna, in ea inuenisse sibi visi sunt. Immo IO. BOISIVS, Angelus, an. 1656 librum in lucem emisit, inscriptum: *Veteris interpretis cum Beza aliisque recentioribus collatio, in quatuor euangelii & apostolorum actis, in qua,annon saepius absque iusta causa bi ab illo disceserint, disquiriunt, in quo id agit, vt vulgata versionem contra nouas translationes, praecipue contra BEZAM, defendat.* Conferenda, quae de hoc libro disserit RICH. SIMON, *hisor. critic. version. noui testam. cap. XXV. p. 296. & cap. XXVI. p. 297. seqq.* qui & ipse in ista BEZAE versione nonnulla desiderat; quauis alibi fateatur, doctissimos quosque interpretes romanos

BEZAM non infrequenter describere. Obseruatum id quoque IO. ALB. FABRICIO, qui & recte pronuntiat, etsi non immerito variis in locis reprehendatur BEZA, plurima tamen praeclare ab eo dicta & erudite illustrata esse; in eo autem illimali quiddam humani passum, quod acerbe nimis infectatus fuerit alterum sacrarum litterarum interpres, non minus eruditum, SEB. CASTELLIONEM, *bibliothec. graec. lib. IV. c. V. p. 189.* Prima editio versio- nis BEZAE, una cum eiusdem *adnotationibus* an. 1556 lucem adspexit; quam deinde aliae, subinde mutatae aut emenda- tae, exceperunt, quod cum primis de quin- ta, quae an. 1598 prodit, viri docti mon- nerit. Cum vero nec haecce versio omni- bus, ut dictum, placeret; eo facilius se induci passus est ERASM. SCHMIDIVS, vir graecae linguae peritissimus, & singu- lar quaedam Wittebergensis academiae

ornamentum, vt & ipse ad nouam versionem conficiendam animum adiceret, additis *notis ac animaduersionibus*, quibus, praeter alia monita necessaria, ratio redditur, cur subinde a translatione *BEZZAE* discesserit, notisque eius, sicuti a vero aberrant, & hypothesi inferiunt, occurratur. Quo nomine & subinde in scholis theologorum commendari solet. Prodiit ista *SCHMIDII* versio, vna cum *notis* eius *ac animaduersionibus*, itemque *textu graeco, & versione veteri*, post auctoris obitum, Norimbergae an. 1658, fol. De reliquis noui testamenti versionibus latinis, de quibus adhuc dici poterat, conferendus, quem saepe laudauimus, *KORTHOLTVS, l. c.* Earum autem, quas commemorauimus, editiones, indicat *LABCOEVS* *LE LONG*, in *bibliotheca sacra cap. IV. selt. VII. p. 750. seqq.* alibique.

§. VII. Ex reliquis versionibus in linguas hodie in Europa vsitatas proxime *germanicæ* nos tangunt, & inter has, quæ reliquis omnibus palmam præripit, beati MARTINI LUTHERI nostri. Huius enimvero & historiam, & fata, & editiones, & doctorum virorum de eâ iudicia, cognita perspectaque habere, nostra vel maxime refert.*

* Ad germanicas dum progredimur scripturae sacrae versiones; non absque fuerit, earum initio, quae ante LUTHERI versionem adornatae fuerunt, pauca mentionem iniicere. Vbi initio monendum, linguam veterem germanicam, seu theoticam, ut a franco-gallica, & anglo-saxonica, ita etiam a gothica, ex doctorum quorundam virorum sententia, dissentientibus tamen aliis, fuisse diversam. Quod si adfirmatur, sequetur, versionem gothicam VOLPHILAE ad germanicas referri non posse. Iuauit tamen obseruare, VOLPHILAM huncce, siue VAPHILAM vel WULFILAM, Gothorum saeculo quarto fuisse episcopum. PHILOSTORGIUS,

sub Constantino magno eum vixisse, & apud imperatorem huncce *ἡγεμόνως* magnoque in honore habitum fuisse, auditor est; *hystor. eccles. lib. II. c. V.* Sed ad Valentis tempora, annumque circiter 365, quo maxime claruerit, eum roferunt *ΣΟΚΡΑΤΗΣ, hyst. eccles. lib. IV. c. XXXIII. SOZOMENVS, lib. IV. c. XXXVII. THEODORETVS, lib. IV. c. XXXVII.* idque rectius, iudice *GVIL. CAVEO, hystor. litterar. scriptor. ecclesiast. part. I. saec. VI. p. 129.* ubi & exponit, qua ratione *VLPHILAS* hicce, ad haereticam Arianam amplectendam, inductus sit. Non tantum autem *VLPHILAS* hicce litteras gothicas inuenerit: sed vniuersam etiam

Hhh hhh hh 3 Scripta-

scripturam sacram in patrium sermonem transtulisse, dicitur, exceptis *libris regum*, quo nomine etiam *libri Samuelis & chronicorum* comprehenduntur, eo quod in iis bellorum historia contineatur, gens vero gothica belli amans esset, frenoque magis eorum ad pugnas impetus indigeret, quam incontinentia; ut *PHILOSTORGIVS* loquitur, *bislor. eccl'es. lib. II. c. V. p. 12.* Qui, gothica istam versionem apud Tartaros hodie adhuc exstare, narrant; apud paucos forte fidem inuenient. Superest tamen quatuor euangeliorum versio gothica, quam Viphiliana isti translationis partem esse, nonnulli existimant; quamquam aliis aliter videatur. Interim aliquot eius memorantur codices manuscripti, ex quibus celeberrimus est argenteus ille, qui in bibliotheca Upsalensi adseruatur, de quo legendus *CHR. KORT-HOLTVS, de variis scripturae sacrae editionibus, c. XXIX, §. X. XI. p. 366.* De editionibus autem, quae typis exscriptae sunt, conferendus *IO. ALB. FABRICIVS, bibliotb. graec. lib. IV. c. V. p. 196.* Sed ut ad germanicam redeamus linguam; iam saeculo quinto in plerarumque gentium linguas scripturam sacram conuersam fuisse, viri docti ex luculentis testimoniis *THEODORETI, graecar. affection. curat. serm. siue lib. V. tom. IV. oper. p. m. 555.* & *IO. CHRYSOSTOMI, homilia I. in Ioann. commentarior. in nou. testam. tom. II. p. m. 14.* probare solent. An vero inde colligi queat, etiam in germanicam, seu theotiscam linguam, iam tum scripturam sacram translata fuisse dubito. Parumque mea opinione ad rem facit, quod *THEODORETVS* disertus *Scytharum* & *Sauromatarum*, siue *Sarmatarum*, mentionem faciat, cum sub istis gentibus Germani comprehendi nequeant. Certe, quidquid de versione quadam scripturae germanicae ante Carolum magnum dicitur, incertum est, & ad meras coniecturas redit. De Carolo magno scripto-

res fide dignos referre, auctor est *IO. HENR. HOTTINGERVVS, eius siue cura, siue opera, nouum testamentum in linguam germanicam, fuisse translatum.* Et certe, ita pergit, siue *spellemus eiusdem per Paulum diaconum collectos textus LXXIIII. circulari anni cursu absoluedos, siue capitulare eius saxonicum, & in eo de verbo Dei audiendo singulis diebus solis strictum mandatum; a vero non abhorret, iam tum eo tempore Germanos sua lingua vel totam scripturam, vel certâ eius imemata legisse; bibliothecar. quadripart. part. II. lib. I. c. III. §. II. p. 146.* Quae *HOTTINGERI* verba cum etiam *CHRIST. KORTHOLTVS* retulisset; merito opat, ut nominasset auctores illos, a quibus, Caroli magni siue cura, siue opera, nouum testamentum in linguam germanicam fuisse translatum, didicerit; de variis scripturae sacrae editionibus. cap. XXV. §. II. p. 318. Non equidem difficile *IO. FRID. MAYERSVS*, celeberrimus quondam ecclesiae nostrae theologus, esse, putat, auctores, quos *HOTTINGERVS* sequutus sit, nominare; praefertim cum eos iam laudauerit *IAC. VSSERIVS, in historia dogmatica de scripturis vernaculis p. III.* *FRANCISCVM* scilicet *IVNIVM*, patrem, *VITVM AMMERBACHIVM, & CLAVD. ESPENCAEVVM*, qui tamen si recentiores sint, merito tamen fide digni ab *HOTTINGERO* dici potuerint; in *dissertat. de antiquissima germanica sacrae scripturae versione, eiusdem historiae versionis germanicae bibliorum Lutheri subnexa, §. VII. p. 151.* Verum, si fides illis hac in re habenda; inquirendum, ex quibus auctoribus antiquis hoc didicerint, aut num codices antiquae istius versionis viderint? quod cum ipse vir doctissimus adfirmare non audeat, etsi hoc verosimile putet; manifestum est; rem omnem ad meras redire coniecturas. Incertum itaque, an Caroli magni actate, aut noui testamenti, aut totius scripturae sacrae, vel exstiterit, vel concinnata fuerit,

rit, versio. Pericopas tamen istas euangelicas & epistolicas, quæ diebus festis & dominicis praelegi & explicari solent, in linguam germanicam iam tum conuersas fuisse, non est, quod dubitemus; cum ex concilii Tironensis, an. 1313 iussu Caroli magni celebrati, *can. XVII.* haud obscure hoc colligi queat. De origine equidem istarum pericoparum variae exstant virorum doctorum sententiae; id tamen certum, iussu Caroli magni *PAVLVM* diaconum, vel, ut alii volunt, *ALCVINVM*, istarum pericoparum explicationes ex patribus collegisse. Istae vero explicationes, siue homiliae, ut in *russicam romanam linguam*, hoc est, gallicam; ac *theoticam*, transferrentur, in laudato concilio Tironensis *canone* discrete sancitur; idque etiam finis istius collectionis, qui erat, ut pericopae istae cum explicationibus populo praelegerentur, requirere videbatur. De ipsis autem pericopis istis tum euangelicis, tum epistolicis, diligenter differit *IO. HEINR. THAMERVS*, in *schediasmate de origine & dignitate pericoparum, quae euangelia & epistolae vulgo vocantur &c.* Ienae an. 1716. 4. euulgato. Praeterea nonnulli ad Caroli magni aetatem referunt versionem theoticam monoteffari, siue harmoniae euangelicae, quae sub *TATIANI* nomine existat, & de qua in sequentibus erit dicendi locus. Ista sane sentiunt *FRANC. IVNIVS*, & *BONAVENT. VVLCANIVS*, qui versionem hanc eedere voluerunt; quam tandem *IO. PHIL. PALTENIVS*, cum aliis quibusdam monumentis, inscriptam: *Tatiani Alexandrini harmoniae euangelicae antiquissima versio theotica &c.* luci publicae exposuit Gryphis waldiae an. 1706. 4. Et hicce quidem vir doctissimus de aetate illius versionis in praefat. ad lectorem ita pronuntiat: *De aetate interpretis theotici accurate scire vix potest. Vulcanius certe, nullum teutonice lingua scriptum antiquius*

dari, statuit; id quod citra iniuriam Oisfridi dictum, interpretor, de quo Vulcanio non videtur innotuisse, quemue coaetani saltem nostro ex mente haud dubie Iunii amicissimus facit Vlitius. Quin octavi vel noni saeculi is focus sit, nemo harum rerum peritus facile, puto, dubitabit. De aliis quibusdam monumentis, quae ad hanc aetatem referri solent, conferendus *DAN. GE. MORHOEIVS*, in *dem Unterricht von der teutschen Sprache und Poesie, c. VII. p. 285.* Sub Ludouico pio imperatore, Caroli magni filio, scripturam sacram vniuersam in linguam germanicam translatam esse, multorum est sententia, prouocantium ad testimonium praefationis cuiusdam in librum antiquum, saxonica lingua scriptum, apud *ANDREAM DV CHESNE, idem. II. scriptor. francicor. p. 326.* Ex quo etiam intelligitur, metaphrasin potius fuisse, quam versionem. An eius quidquam hodie superlit, merito dubitatur: immo eam prorsus interisse, probabile putat *DAN. GE. MORHOEIVS, l.c. p. 286.* Tempore Lotharii I imperatoris & Ludouici II vixit *OTFRIEDVS*, monachus Weissenburgensis, in Alsatia, Rhabani Mauri discipulus, qui quatuor euangelia rhythmicè transtulit; eaque Luitberto archiepiscopo Moguntino inscripsit. Opus hocce, a *BEATO RHENANO* primum repertum, primus edidit *MATTH. FLACIVS* illyricus, Basileae an. 1571, inscriptum: *Oisfridi euangeliorum liber, veterum germanorum grammaticae, poeseos, theologiae praecellarum monumentum*; in qua tamen editione nonnulli quaedam desiderant. Legendus vero de eodem *IO. GE. ECCARDVS*, in *historia studii etymologici linguae germanicae haftenus impensè, c. IX. p. 86. seqq.* qui & in praefatione, incerti monachi Weissenburgensis catechesi theoticae praemissa, fusi de hocce *OTFRIEDO*, & scriptis, quae illi a *TRITHEMIO* tribuuntur, differit. Immo hunc ipsum *OTFRIEDVM* cateche-

hos istius theotiscæ, quam edidit, auctorem esse, existimat. Conferendus de hoc OTTFRIEDO etiam DAN. GE. MORHOFIVS, in dem *Vnterricht von der teutschen Sprache vnd Poësie*, c. VII. p. 288. Circa finem sæculi decimi vixit NOTKERV LABEO, abbas sancti Galli, qui *psalterium*, *librum lobi*, & forte alios quosdam scripturæ sacrae libros, in linguam germanicam conuertit. Legenda, quæ de eo collegit & obseruauit IO. FRID. MAYERVVS, in *dissertat. de versionibus germanicis librorum sacrorum ante Lutherum ineditis* &c. eiusdem *historiæ versionis germanicæ bibliorum Lutheri* &c. item subiuncta §. III. p. 158. qui & §. IV. de alia quadam, eaq; antiquissima, *psalterii* versione germanica verba facit. Nec prætermittendus hic est WILLERAMVS, Eberspergensis in Bavaria abbas, qui Henrici III & IV temporibus vixit cuiusue *paraphrasin geminam in canticum canticorum*, quarum prior rhythmis latinis, altera veteri lingua francica concepta est, PAVL. MERVLA in lucem protulit, & Lugduni Batavorum an. 1598 edidit. FRANC. quoque IVNIUS *observationes in Willeramii abbatii francicam paraphrasin cantici canticorum* euulgauit Amstelodami an. 1555. Legendus de hoc WILLERAMI opere, quem iam laudauimus, IO. GE. ECCARDVS, in *historia studii etymologici, linguæ germanicæ hactenus impensæ*, c. XIV. p. 125. seqq. addendus & MORHOFIVS, l. c. p. 291. Multo adhuc minus silentio inuoluendus RVD. AB HOHENEMS, qui circa annum 1250 rogatu & iussu Conradi regis, filii Friderici II imperatoris, integrum vetus testamentum versibus expressit germanicis, quam se legisse metaphrasin, restantur THEOD. BIBLIANDER, in *commentario de ratione linguarum* p. 49. & MELCH. GOLDASTVS, rerum *alamannicarum*, tom. I. part. I. p. 120. Vtriusque verba recitat IO. HENR. HOTTINGERVS,

bibliothecar. quadripart. part. II. lib. I. c. III. §. II. p. 147. qui & ipse loca quædam, quæ speciminis instar esse queunt, assert; quamuis dubitet, num huius, aut alterius non minus antiquæ versionis, an potius metaphræcos; germanicæ, sint. Sed huic ea tribuit IO. FRID. MAYERVVS, in *dissertat. cit. §. VI. p. 159.* qui & integram hancce metaphrasin non semel in bibliotheca Guelferbytana occurrere; HERM. CONRINGII & IOAN. SAVBERTI testimoniis comprobat. Specimina docent, auctorem eius magna libertate vsu, & pro lubitu interdum omisisse quædam, interdum adiecissee. De aliis quibusdam operibus, scripturæ, aut partium eius quarumdam, versionem germanicam exhibentibus, iis que ineditis, legendus IO. FRID. MAYERVVS, *dissertat. cit. §. VII. p. 160. seqq.*

Existisse vero etiam biblia germanica typis impressa, priusquam Lutheri versio prodiret, notum est. Inter quæ etsi nonnulla, quæ an. 1447 & 49 excusa sint, a quibusdam commemorantur; recte tamen viri eruditi censent, eas editiones inter fictitias referendas esse; cum artes typographicæ, cuius rudimenta circa annum 1440 coeperunt, vix circa annum 1450 ea potuerit esse perfectio, vt integra volumina prelis subiecta fuerint. Id quod multo magis de ea censendum, quæ an. 1433 per ANT. KOBVRGERVM iuris publici facta dicitur, & cuius, ex MICH. MAROLLESII *præfatione in gallicam suam bibliorum versionem*, meminit IO. HENR. HOTTINGERVS, in *analectis historico-theologicis*, p. 139. Dubium vero non est, quin, quod ad vltimam hanc editionem attinet, vitium sit in numeris, & pro 1433 scribendum sit 1483, quo tempore ANT. KOBVRGERVM, typographum Norimbergensem, vixisse, constat. WILH. ERN. TENZELIVS, vir harum rerum, si quis alius, petitiſſimus, primam bibliorum germani-

manicorum editionem an. 1467 lucem adspexisse, existimat, in *den monatlichen Vnserredungen*, an. 1693, p. 674. cuius sententiae subscribit IO. FRID. MAYERVS, in *differt. de versionibus scripturae sacrae ante Lutheri translationem impressis*, quae item eiusdem historiae versionis germanicae bibliorum Lutheri subiuncta est, §. V. p. 187. Nonnulla, quae speciminis loco esse possunt, ex hac editione adfert, qui & duo eius exempla Lipsiae in bibliotheca senatoria extare, testatur, vir eruditissimus CHRIST. FRID. BOERNERVS, in *additamentis* ad IAC. LE LONG *bibliothecam sacram* c. IX. *sect. II.* p. 186. Primam hancce deinceps & aliae sequutae, quas inter praecipua est Norimbergensis, quae anno 1477 lucem adspexit; quo anno & Augustae Vindelicorum sacrum codicem lingua germanica bis excusum, testatur GE. FRID. MAGNVS, in *diff. de antiquis scripturae versionibus germanicis*, Augustae excusis, ubi & de reliquis editionibus Augustanis erudite & diligenter differit; quas inter haud vltimum locum tenet, quae an. 1483 lucem adspexit. Eodem an. 1483 Norimbergae quoque biblia germanica excusa esse, ex antea dictis constat: in cuius fine haecce leguntur verba: *hoc illustrissimum opus totius sacrae scripturae, dictum biblia, prae omnibus antea impressis germanicis, purius, clarius, & verius, iuxta communem dialectum germanicam, cum summa cura & magna diligentia secundum latinum textum examinatum, & distincte punctatum, cum inscriptionibus plerorumque capitum & psalmorum, eorumque argumentis & occasione, & cum pulchris figuris, hic finit. Impressum per Antonium Koburger &c.* Ita verba germanica latine exprimit IACOB. LE LONG, l. c. p. 188. quae germanice exhibet IO. FRID. MAYERVS, *diff. cit.* §. II. p. 184. qui & editionem hancce, tum dictionis germanicae nitore, tum typorum elegantia, pro illa aetate commendabilem, EVD. ISAGOGE.

minimeque contemnendam, plerisque aliis multum antestare, iudicat, simul tamen vitia eius indicat. Missis autem reliquis, IAC. quoque LE LONG l. c. p. 189. laudatis, illius cumpriatis adhuc mentio facienda, quae Coloniae circa annum, vt videtur, 1490 prodiit. Tempus enim impressionis certo non constat. In ea vero textus biblicus dialecto saxonica vulgari, glossatus, glossis ex NIC. DE LYRA petitis, iisque continua serie textui intermixtis, vncisque dumtaxat & asteriscis ab eodem distinctis exhibetur; vti CHRIST. KORTHOLTO observatum, qui & cum monuisset, auctoris nomen ignotum esse, addit: *Quisquis autem ille, virum sane probum & pium fuisse, tum ex aliis indicis, tum inde licet colligere, quod ad sedulam scripturae lectionem doctos pariter & indoctos, clericos & laicos, tam serio fideliterque hortatur, &c. de variis scripturae sacrae editionibus.* c. XXV. §. XXXIV. p. 346. De editione Lubecensi, quae an. 1494 prodiit, in qua textus idiome Saxoniae inferioris, cum LYRANI, aliorumque glossis, sistitur, idem agit KORTHOLTVS, l. c. §. XXXIII. p. 345. de qua & conferendus IO. FRID. MAYERVS, *diff. cit.* §. VII. p. 190. *segg.* qui & ibidem de Augustana, quae an. 1518 excusa est, & aliis quibusdam, verba facit; §. VIII. p. 192. *segg.* Et hae quidem praecipuae sunt bibliorum germanicorum, quae, ante quam Lutheri versio lucem adspiceret, prodierunt, typisque exciprae sunt, editiones; de quibus tamen recte viri docti dudum pronuntiarunt, eas scripturam sacram lingua quidem germanica, sed tam obscure & barbare, exhibere, vt ab istius quoque aetatis hominibus vix intelligi potuerint. Id quod etiam exemplis quibusdam ex editione, quae an. 1483 Augustae Vindelicorum excusa est, petitis, & cum versione LUTHERI collatis, luculenter ostendit AVG. PFEIFFERVS, *crit. sacr.* c. XIII. *sect. II. quodest. I.* p. 474. *segg.* Iam si por-

si porro consideremus, hasce versiones non ad textum originale, sed ad latinam vulgatam, fuisse adornatas; grauiissimas LVTHERVVM habuisse causas, de noua versione germanica cogitationes suscipiendi, nemo non intelligit.

Ad tantum itaque opus cum B. LVTHERVVS animum adiecisset; praefidiaque ad illud necessaria, prout pro istorum temporum ratione poterat, praefertim haud vulgarem linguae ebraicae & graecae notitiam, comparasset: *novum* quidem *testamentum* an. 1522 in lucem emisit; tum ex veteri *pentateuchum* an. 1523 & an. sequenti 1524 reliquos *libros historicos* veteris testamenti. Eodem anno occupatus fuit in transferendo *libro Iobi*, sed & integrum *psalterium*, servatis strictius ebraicis, tum edidit, postquam iam an. 1517 *psalmos poenitentiales*, ex latina IO. REVELLINI versione primum germanice redditos, euulgauerat. Liberiori deinceps, & ad indolem linguae germanicae magis accommodata, versione *psalmos* interpretatus est, an. 1531 cum iam an. 1524 *proverbia, ecclesiastes, & canticum canticorum*, & an. 1529 *Esaias propheta*, lucem adspexissent. Sunt equidem, qui, *proverbia, ecclesiasten, & canticum canticorum* anno demum 1527 prodiisse, autumant; sed iam an. 1524 id factum, ostendit IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam in historia versionis germanicae bibliorum Martini Lutheri, Io. Frid. Mayeri &c. §. I. p. 8. seqq.* *Esaiam* reliqui *prophetas* an. 1531 & 32 exceperunt, *libri* autem *apocryphi* circa annum 1530 in lucem emissi sunt. Vniuersa denique biblia, per partes hucusque edita, in vnum corpus collecta, & hinc inde emendata, & ad dictionem quod attinet, magis perpoluta, an. 1534 a LVTHERO Wittebergae fuisse euulgata, virorum doctorum est sententia. Sed anno demum 1535 hoc fa-

ctum, praecedentibus IO. CLYVERO, CHR. KORTHOITO, IO. BURCH. MATO, aliisque, contendit, quem iam laudauimus, IO. MELCH. KRAFFTIVS, l. c. §. II. p. 10. *seqq.* Ceterum in ea editione, quaintegra biblia primum prodierunt, vt & insequentibus, psalmi non ex prioriversione, ebraismi obseruantiori, quam an. 1524 prodiisse, diximus, sed ex altera, genio linguae germanicae magis accommodata, quae an. 1531 lucem adspexit, inserti sunt. Priorem tamen quoque istam versionem psalmorum retineri voluit LVTHERVVS, lectuque & obseruatu digna sunt eius verba, quae in *praefatione* posterioris versionis, an. 1531 euulgatae, hac de re exstant. Quae cum etiam IO. FRIED. MAYERVVS recitasset; addit, dolendum non minus, quam mirandum, prioris istius interpretationis quod omnia fere euanuerint exempla, & incuria maiorum nostrorum intercederint; tandemque spem facit, se ex bibliotheca Rudolphi Augusti, ducis Brunsvicensis, eam propediem editurum; in *histor. versionis german. biblior. Lutheri* c. I. §. XI. p. II. Id tamen paullo post factum, quam MAYERVVS haec scripserat, in *supplemento tomorum Lutheri Altenburgensium*, quod Halaë 1702, fol. prodit, & cui ipsemet *praefationem* praemisit. Exstat ibi haecce versio p. 476. *seqq.* Post primam istam vniuersi codicis sacri editionem, quam an. 1534 aut potius 35 prodiisse docuimus, ipse beatus LVTHERVVS de alia nobis prospexit, quae an. 1541 Wittebergae excudi coepit, & an. 1542 absoluta est. Summo studio & diligentia alteram hanc editionem adornavit LVTHERVVS, a capite ad calcem codicem sacrum perlustrans, corrigens, emendans, perpoliens, vbi, elegantius, planius, accuratius; aliquid reddi posse, existimaret, symbolas etiam conferentibus IO. BVGENHAGIO, IVSTO IONA, CASP. CRVCIGERO, PHIL. MELANCHTHONE, MATTH.

MATTH. AVROGALLO, aliisque viris doctis; vt pluribus IO. MATHESIVS refert, in concionibus de vita Lutheri, concion. XIII. p. m. 151. Conferre etiam iuuabit PAULI CRELLII *Bericht von D. Lutheri teutschen Bibel. correctur, und unterschiedenen Druck derselben*, qui libellus, an. 1577 scriptus, postea insertus est tom. I. consiliorum theologicorum Wittebergensium, Francofurti an. 1664 editorum. Recognitae & emendatae huic editioni, post repetitum pristinum electoris priuilegium, accessit illa LVTHERI dehortatio, quae hodie quoque bibliis quibusdam germanicis praemitti solet, & in cuius fine monet, vt si quis sacri codicis exemplum sibi comparare velit, eam, quae an. 1541 aut potius 42 Wittebergae prodit, editionem, ceu diligenter recognitam, sibi comparet. Quae verba etsi ad illam, quae, vt diximus, an. 1541 prodit, editionem pertineant; leguntur tamen etiam in repetitis editionibus annorum sequentium 1543, 44 & 45 in quibus passim quaedam aliter, ac in priori, posita sunt. Post LVTHERI mortem autem ita repetuntur, vt anni 1541 mentio prorsus omittatur. Obseruauit haec MICH. WALTHERVS, in *officina biblica*, §. CCCCL. p. m. 168. Eodem equidem anno, quo recognita haec editio Wittebergae prodit, scilicet 1541 etiam Lipsiae, iussu Henrici Saxoniae ducis, editio quaedam lucem adlaxit; sed eam ad primam illam, quae an. 1534, aut potius 35 euulgata fuit, adornatam fuisse, obseruat IO. FRID. MAYERS, in *histor. versio. germ. biblior. Lutheri*, c. III. §. IV. p. 27. Vniuersa autem biblia LVTHERI, ipsius opera & cura, ad minimum octies, plene & perfecte prodixit, ostendit IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis* &c. §. III. p. 12. Idem etiam vir doctissimus, & harum rerum peritissimus, docet, editiones, quae an. 1545 & 46 prodierunt, ceu perfectiores, in recentioribus editionibus fundamen-

ti loco positas, meritoque ponendas; in *prodomo historiae versionis germanicae bibliorum*, das ist, vorlaeufiger Anzeige und Abhandlung der Historie von der in die teutsche Sprache übersetzten Bibel &c. c. III. §. IV. p. 48. segg. Quando autem LVTHERVS in editionibus, quae ipso viuente prodierunt, subinde quaedam mutauit; tantum abest, vt hoc vitio illi verti debeat, vt fidem potius, industriamque viri beati intelligere inde liceat, quodque non tam de sua gloria, quam de commodis potius, ad ecclesiam ex versione plana, perspicua, adcurata redundaturis, fuerit sollicitus. Vnde & aduersariorum exprobrationibus facile occurri potest; quos inter iam HIERON. EMSERVS, acerrimus LVTHERI hostis, integrum mutationum indicem ex noui testamenti editionibus, quae an. 1522 & 28 prodierunt, collegit, eundemque inscriptum: *Wiedereinanderstrebung Luthers Testamenten* edidit, quem & IO. FRID. MAYERS exhibet, in *historia version. german.* &c. cap. III. p. 32. segg. Interim loca quaedam esse, in quibus postremae emendationes prioribus interpretationibus non sint praefrendae, exemplis quibusdam docet IO. FRID. MAYERS, l. c. cap. III. p. 29. circa quae tamen nonnulla monet IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis* &c. §. IV. p. 15. segg. segg.

Ceterum, cum partitio scripturae sacrae in capita, tum in graecis, tum in ebraeis codicibus, beato LVTHERO non satis adcurata videretur; hunc quoque defectum in sua versione emendare voluit, vsus praecipue opera PHIL. MELANCHTHONIS, viri analyticae quoque artis peritissimi; quamquam ne sic quidem cuncta ita exhausta sint, quin quaedam a viris doctis in ista partitione desiderentur. LVTHERO autem hoc vitio verti nequit, cum nulla partitio, siue ebraeorum, siue graecorum codicum, diuinae sit originis & auctoritatis; & rece-

ptas partitiones multis magnisque laborare incommodis, positum in arcolit. Idem de diuisione in *versus*, praesertim quod ad nouum testamentum attinet, censendum. In veteri enim *silluk*, cum duobus punctis *soph pasuk*, versum finitum ostendunt; quamquam deistorum punctorum origine viri docti inter se non consentiant; 10. *BYXTORFIVS* autem existimet, a viris synagogae magnae ea addita fuisse; *Tiberiad. part. I. c. XI.* Qua de re quid sentiendum sit, ex iis, quae iam alibi, tum de punctorum vocalium antiquitate, tum de synagoga ista magna, cuius caput & praeses Esra fuisse dicitur, disputauimus, intelligere licet. Quidquid eius sit, *LVTHERVVS*, quem punctis vocalibus non multum tribuisse, constat, nullam sibi rationem esse, existimauit, cur & huic partitioni inhaereret: hinc interdu ab eadem, sed rari-
us, discedere sibi non duxit religioni. No-
uum autem si spectemus testamentum; distinctionem in versiculos a *ROB. STEPHANO* demum fuisse excogitatum, neminem fugit, primaque editio noui testam-
enti graeco-latina in versiculos distincta prodijt Parisiis an. 1551. 12. Legenda hac de re *HENR. STEPHANI*, filii, *prae-
fatio ad concordantias graecas noui testa-
menti.* Generatim autem de sacri codicis partitionibus conferendi auctores, quos magno numero laudat *AVG. PFEIFFERVS*, *crit. sac. c. I. sect. I. p. 17.* Post mortem itaque *LVTHERI* distinctio noui testam-
enti in versiculos in versione eius germanica recepta fuit. Nec praetermittenda hic sunt *glossae*, quae vocantur, *marginales.* Earum nonnullas, viuo adhuc *LVTHERO*, in editionibus, quae eo tem-
pore prodierunt, quarum quaelibet suas habuit glossas; quasdam paullo post eius obitum, curante *GE. RORARIO*, adpositas esse; viri docti obseruant, recteque ipsi *LVTHERO* eas tribui, docent, quia si non omnes, certe pleraeque, ex ore eius exce-

ptae, & ab ipso inspectae & adprobatae sint, saltem ad caput vsque quartum *posterioris ad Corinthios epistolae*, non quidem in editione, quae an. 1545 prodijt, vt nonnulli autumant, sed in ea, quae an. 1546 lucem publicam adspexit; quod 10. *MELCH. KRAFFTIVS* luculenter ostendit, in *emendandis ac corrigendis Ec. §. XII. p. 26.* Sed reliquas quoque ex mente sententiaeque *LVTHERI* adscriptas esse, testatur *GE. RORARIUS*; conferendusque hac de re *PAVL. CRELLIVS*, in *libello antea laudato.* Legenda vero etiam, quae, de *glossis* hisce *marginilibus* non temere re-
iciendis, aut mutandis, disserit *KRAFFTIVS*, in *prodomo historiae versionis germanicae bibliorum Ec. c. III. §. V. p. 50* seqq.

In editionibus praeterea, quae mortem *LVTHERI* insequutae sunt, accessisse quaedam, quae eum auctorem non agnoscent, negari nequit; quemadmodum &, quaedam immutata esse, constat. Eodem namque anno, quo *LVTHERVVS* obiit, editores non dubitasse, in centum & duodequingaginta locis mutationem admittere, & aliter expressa lectoribus exhibere, quam *LVTHERVVS* anno superiori in postrema sua recensione ediderat; ex *CHR. ZEISII* noua editione *concordantiarum Conradi Agricolae* refert 10. *FRID. MAY-
ERVS*, in *hisor. version. germ. biblior. Lutheri cap. IV. §. VII. p. 50.* Inter ea, quae accessere, maxime memorabilis est locus de *tribus rebus in caelo*, *I. Ioan. V. 7.* quem in editionibus versionis germanicae, quae viuo *LVTHERO* prodierunt, non exstare, certum est. Hinc vero non tantum anti-trinitarii praefidium petunt, vt demonstrent, locum istum suppositum esse; vt ex *CHRISTOPH. SANDII* *appendice interpretationum paradoxarum p. 377.* cognoscere licet, ubi editiones germanicas, in quibus hocce dictum non exstat, diligenter recenset: sed & pontificii occasionem inde

inde arripuerunt, Socinianismi labem LVTHERO adspargendi. Atque ex hisce quidem hoc sibi datum crediderunt GREG. DE VALENTIA, ROB. BELLARMINVS, IAC. GRETSERVS, & alique; quos in scenam producit, vt simul illorum commenta accurate refellat, PETRVS ZORNIVS, in libello, quem inscripsit: *Lutherus catholicus, das ist, gründlicher Beweis, daß Lutherus kein Arianer vnd Socinianer gewesen sey, wie ihm faelschlich Schuld geben die Pachtler, Antonius Possesinus, Gregorius Valentianus &c.* Liphiae, sine anni mentione, 4. Immo ANT. POSSEVINVS inter atheismos, quos fingit, Lutheri, secundo loco hunc ponit, quod dictum hocce ex epistola Ioannis sustulerit; in *bibliotheca selecta lib. VIII. cap. III. p. 385.* Ex recentioribus eandem tibiam inflat auctor *historiae Socinianismi*, quae gallicae Parisiis prodijt, anno 1723. 4. Dum enim in eo est, vt Socinianismi originem ab ecclesiae emendatione repetat; inter reliqua, quae LVTHERO obicit, & hoc est, quod locum istum *I. Ioan. V. 7.* in versione sua germanica omiserit; *part. I. cap. III. pag. 9.* Sed inania auctoris istius commenta explosi in *commentatione historico-theologica de origine Socinianismi ab ecclesiae emendatione non repetenda*, Ienae an. 1723. 4. euulgata. Enim vero LVTHERVVM destinato consilio, & quidem in gratiam Arianorum, hunc locum omisisse, incepta & plane puerilis est calumnia, auctorum istorum & malignitatem, & ignorantiam, prodens. Neminem enim fugit, in plurimis codicibus graecis itemque versionibus haud paucis, praesertim orientalibus, syriaca, arabica, hocce dictum non inueniri. Vitio itaque LVTHERO verti non potest, quod & ipse istud omiserit: praesertim cum eiusmodi noui testamenti graeci editione vteretur, in qua hoc itidem non exstabat. Perinde autem est, siue ERASMI illa editione, quae an. 1519 Basilicae prodijt, siue NIC. GERBELII, quae Hagenoae an.

1521 euulgata est, LVTHERVVS vsus sit; quae de re viros doctos disputare, supra ad §. IV. obseruauimus; cum in neutra locus ille exstet: quemadmodum nec in reliquis, quae eo tempore typis exscriptae erant, editionibus legebatur. Dictum ea de re in *commentat. citata, de origine Socinian. ab ecclesiae emendat. non repetenda, pag. 21. 22.* Facile hinc etiam patet, quid CHR. SANDIO respondendum sit, quando non tantum LVTHERVVM, sed & IO. BVGENHAGIVM, PHIL. MELANCHTHONEM, aliosque, in Arianismi trahere societatem admittit, eo, quod dictum hocce genuino non agnouerint; in *adpend. interpretation. paradoxar. p. 352. seqq.* Praeterea, ad PHIL. MELANCHTHONEM quod attinet, recte & erudite obseruat IO. MELEH. KRAFFTIVS, in primis locorum eius *theologicorum* editionibus, annor. 1521, 22, 23 & 24, eum, cuncta breuiter & parce tractantem, capita de Deo & trinitate praetergressum, adeoque hocce dictum adferre non potuisse; at in editionibus annorum 1535 & sequentium, omnino istud ad probandam personarum trinitatem adhibitum fuisse: vnde concludit, MELANCHTHONEM de canonica dicti huius veritate nunquam dubitasse; in emendandis & corrigendis quibusdam in *historia versionis germanicae bibl. Lutheri, Io. Frid. Mayeri &c. §. XIV. p. 29.* Quemadmodum autem LVTHERVVS reprehendi nequit, quod dictum hocce omiserit: ita recte deinceps versioni eius germanicae insertum fuit. Genuinum enim illud esse, hodie rationibus tam luculentis viri docti euicerunt, vt nihil aliud agant, quam vt pertinaciam suam, falsumque criticum, prodant, qui hoc admittere nolunt. Praeter IO. GERHARDVM nostrum in *disser. theol. bipartita ex dicto apostoli I. Ioan. V. 7. ex instituto*, magnaue diligentia hoc egit FRID. ERN. KETTERVS, in *vindicis nouis dicti vexatissimi de tribus in caelo testibus, oppositis Christoph. Sandii interpretationibus*

nibus paradoxis, Richardi Simonis historiae criticae noui testamenti, Stephani Curcellaei, Ioan. Clerici, & quibusdam monachorum Benediclinorum obiectiõibus recentissimis; Delitii sine anni mentione recufis; in quibus etiam p. 23. LVTHERVVM ab exprobrationibus aduersariorum vindicat; itemque in historia dicti Ioannei de sanctissima trinitate, per multa saecula omiffi, saeculo quinto restituti, & ex eunte saeculo decimo sexto in versionem vernaculam recepti, una cum apologia beati Lutheri, Francofurti & Lipsiae an. 1713. 4. edita. Idem hocce argumentum gallicana lingua tractauit DAV. MARTINI, in duabus dissertationibus criticis, quarum altera est in vers. 7. ep. I. Ioan. altera de testimonio Iosephi, Ultraiecti an. 1717. 8. Praecipua momenta & ipsemet attigi in institution. theol. dogm. rom. I. lib. II. cap. I. ad §. XLVI. p. 356. seqq. Quando autem, & a quonam, dictum hocce versioni germanicae LVTHERI inferum sit? id enim vero est, de quo inter viros doctos disceptatur. Eos, qui, ab ipso tandem LVTHERO illud suo loco inferum, putant, falli, positum est extra controuersiam. ALEONH. HVTTERO circa initium saeculi decimi septimi anno 1606 hoc factum, post GVIL. ERN. TENTZELIVM adserit 10. FRID. MAYERVS, in historia version. germ. biblior. Lutheri c. VI. §. VII. p. 51. Sed refellit hanc sententiam 10. MELCH. KRAFFTIVS, atque ostendit, iam in editionibus annorum 1605 & 1604 porro ea, quae ea, quae an. 1599 imprimi coepta, & 1600 ad finem perducta est, immo iam in editionibus annorum 1596 & 97, quae Wittebergae excusae sunt, hoc dictum legi; in emendandis & corrigendis &c. §. XIV. p. 27. Inter editiones Francofurtenses longe adhuc antiquiores esse, in quibus dictum hocce exstet, speciatim in ea, quae iam an. 1574 prodit, illud inueniri, idem vir doctissimus docet, in prodromo historiae versionis germanicae bibliorum &c.

cap. IV. p. 87. Recte itaque hac de re pronuntiat FRID. ERN. KETTNERVS, restitutum hocce dictum esse, dũ ante Leonbardum Hutterum, tacito vel expresso consensu theologorum, a multis theologis, ministris ecclesiae & typographis, non vno vbique tempore, sed per gradus & pedetentim variis in locis & scriptis &c. in historia dicti Ioannei &c. cap. XVI. p. 198. Sed, vt reliqua, quae versioni germanicae LVTHERI post mortem eius accesserunt, paucis persequamur; referenda huc etiam interpretatio germanica libri tertii & quarti Esrae, & tertii Maccabaeorum, quos LVTHERVVS indignos censuit, qui ab se in linguam germanicam verterentur, aut ceteris libris biblicis adiiicerentur. Nihilofecius, cum in editione versionis LVTHERI, quibusdam in locis interpolata, quae Tiguri prodit, horum librorum versio germanica, a LEONE IYDAE adornata, conspiceretur; & deinde DAV. WOLPERVS in polyglottis Hamburgensibus, eorumdem librorum versionem, incertum quo auctore, exhiberet: DANIEL tandem CRAMERVS eosdem libros transtulit, quae deinceps in plerisque editionibus, etiam diuerso caractere expressa, comparuit versio. Refertur denique huc etiam possent summaria illa, vt vocari solent, singulorum capitum synopsis exhibitentia, cuiusmodi LEONH. HVTTERVS concinnauit, quamvis alia deinceps ab aliis sint adornata. Sed de hisce omnibus legendus 10. FRID. MAYERVS, in hist. version. german. biblior. Lutheri, c. IV. §. X. XI. pag. 54.

Ordo nunc & instituti ratio postulat, vt de praecipuis etiam versionis LVTHERI editionibus, quae post mortem eius ad nostra vsque tempora prodierunt, aliquid commemoremus. Vbi initio dolendum, plerasque editiones tam negligenter fuisse curatas, vt mendis typographicis, iisque interdum non leuis momenti, scaterent, adeo quidem, vt theologi Wittebergenses, in
prae-

praefatione, bibliis an. 1661 praemissa, & postea *tomus I. consilior. Wittebergenf.* inserta, proficantur, se in editionibus, quae prae reliquis melioris notae censerentur, supra mille sphalmata obseruasse. Idem itaque theologi Wittebergenfes in eo studium suum operamque collocarunt, vt biblia germanica quam emendatissime prodirent; idque iam in ea egerunt editione, quae an. 1660 lucem adspexit, & multo magis in ea, quae an. 1661 recusa est. Similem deinde industriam in euulgandis bibliis germanicis demonstrauit IAC. WEL-
 LERS in illa editione, quae Luneburgi an. 1663 lucem adspexit. Hos non modo imitatus est; sed multis parafangis superauit IO. DIECMANNVS, in ducatu quondam Bremensi sacrorum antistes dignissimus, in bibliis germanicis, quae minori forma Stadac an. 1690 & 1698 prodierunt. Quid in hifce praestiterit, pluribus ipsemet exponit, in *praefationibus*, quas hifce editionibus praefixit, quae cum aliis eiusdem viri doctissimi scriptis an. 1709 iunctim editae sunt. Id namque operam dedit, vt errores typographicos, quantumuis inueteratos, tolleret, veramque lectionem, ad ductum praestantissimarum editionum; re-
 stitueret; nihil tamen, nisi aperte falsum & erroneum, mutaret. Vterius progressus est IO. PRETTENIVS, pastor quondam Numburgensis, in bibliis Schleusingae an. 1684 editis, & anno 1691. 4. iterumque Lipsiae, locis quibusdam mutatis, an. 1694. fol. reculis, quippe qui, cum varias discrepantesque editionum quarundam versiones germanicae lectiones deprehenderet; ad ipsos fontes sibi recurrendum censuit, ita vt seligeret, retineretque eas, quae ad textum propius illi accedere, videbantur. Diserte tamen in *praefatione* ipsemet proficitur, se *essentialem*, vt loquitur, versionis LVTHERI, quam emendauit, non temere inuasisse, iis solum exceptis, quae pridem alii, uique doctissimi theologi, neque inuito

doctore optimo LVTHERO, in scriptis suis passim obseruarint; ea tamen iterum lege, vt auctoritati ab ipso LVTHERO, aliisque, emendatae versionis germanicae quam diligentissime consuleretur. Legenda, quae de hoc PRETTENII instituto differit AVG. HERM. FRANKIUS, in *apologia obseruationum suarum biblicarum* siue *Anmerkungen über einige Oerter heiliger Schrift etc. opusculorum* eius quorundam, sine anni mentione, & infcio auctore, in 8. iunctim editorum, pag. 286. seqq. Laudanda hic porro diligentia, studiumque singulare NIC. HAASII, ecclesiae Budissinae pastoris & inspectoris, quod in editione versionis germanicae, quae Lipsiae an. 1704. 4. prodit, collocauit. In ea fundamenti loco posuit editionem Luneburgensem anni 1666, & Stadensem anni 1698. Vbi vero discrepantiam quamdam editionum deprehendit, qua diuisionem in capita & versiculos, qua verba ipsa textus; fontes in consilium adhibuit, & versiones latinas praestantiores, itemque editiones germanicas alias theologorum, quorum in hifce perspecta est *imperfectio*. Operam porro dedit, vt errata typographica quam plurima praecedentium editionum tolleret, glossasque LVTHERI marginales debito loco per certum aliquod signum restitueret, aliasque & ipse adnotationes, sed breuissimas, ad loca obscuriora illustranda, EXSEBASTIANI maxime SCHMIDII, aliorumque probatorum auctorum, interpretationibus haustas, adderet, indicatis auctorum nominibus, ex quibus eas desumfit. Praeterea noua, eaque adcuratiora, *summaria*, vt vocant, capitibus praefixit, loca parallela, tum phrasium, tum rerum, diligenter adnotauit, figuras aeneas, antiquitatibus illustrandis inseruientes, nitide sculptas, tabulasque geographicas, opera CHRISTOPH. CELLARII accurate adornatas, adiecit. *Praefationem* denique eruditam praemisit, quam ordinis theologorum

rum in academia Lipsiensi adprobatio ex-
cipit. Eodem an. 1704 prodit etiam no-
ua editio versionis germanicae LVTHERI
Stutgardiae, curante IO. REINH. HEDIN-
GERO, cum praefatione sacri, quod Stut-
gardiae est, tribunalis. Ea tamen mox
viri cuiusdam docti experta est censuram
in *den vnschuldigen Nachrichten von alten
und neuen theologischen Sachen*, ad annum
1705. part. VII. p. 432. seqq. vbi inter alia
auctori editionis huius vitio vertitur, quod
TOSSANT, reformatae ecclesiae doctoris,
praefationes quasdam eidem inferuerit.
Praeterea in iisdem relationibus ad eundem
annum part. X. p. 600. seqq. exhibetur *eines
vornehmen theologi erteiltes Bedencken von
der neuen Stutgardischen Bibel*; vbi editio
haec reprehenditur, quod eidem praemis-
sum sit beati IO. ARNDTII *informatiorum
biblicum*; quod auctor istius editionis praef-
ationibus LVTHERI suas adiunxerit, in
quibus Donatismi, enthusiasmi, & chiliasmi
vestigia occurrant; quod plurimis in locis
versionem LVTHERI correxerit & mut-
lauerit; & quae alia sunt eiusdem generis.
In mitiorem autem partem de hac editione
pronuntiavit IO. MELCH. KRAFFTIVS,
in *oſſeruatiōibus, ſine Anmerkungen über
das Bedencken von der Stutgardischen Bibel*
an. 1708. 4. editis; qui tamen & ipse hoc
nomine censuram incurrit, in iisdem *rela-
tionibus*, siue *vnschuldigen Nachrichten* ad
annum 1709. part. IX. p. 561. seqq. Sed ad
hanc quoque KRAFFTIVS respondit, in
*prodrōmo hīſtoriae verſionis germanicae bi-
blior. cap. IV. pag. 58. ſeqq.* Legenda &
quae pro Stutgardiana illa bibliorum edi-
tione diſſerit CHRISTOPH. MATTHAEVS
PFAFFIVS, in *aktis ſcriptisq; publicis ec-
cleſiae Wirtembergicae cap. IV. p. 93.* Haec
ipſa controuerſia & aliam in memoriam
mihi reuocat, quae eidem viro doctiſſimo
IO. MELCH. KRAFFTIO cum CHRIST.
REINECCIO, viro itidem clariffimo, in-
terceſſit. Huius namque opera ſtudioque

noua editio bibliorum germanicorum LV-
THERI Lipſiae lucem adipexit, cum praefa-
tione beati THOM. ITTIGII, & cenſura
ordinis theologorum in academia Lipſien-
ſi; an. 1708. 4. Circa hanc editionem
nonnulla monuit KRAFFTIVS, in *pro-
drōmo hiſtor. verſ. german. biblior. cap. III.
pag. 42. ſeqq.* Non diſſimulat, quae in ea
laudem promereantur, & cum primis com-
mendat praefationem eruditam THOM. IT-
TIGII, in qua varia, hiſtoriae bibliorum
germanicorum inferuentia, occurrant:
deinde etiam oſtendit, quae, ſua quidem
opinione, reprehentione digna ſint, inter
quae haud vltimum eſt, quod glosſae mar-
ginales LVTHERI non ita, vt decet, exhi-
beantur. Huic cenſurae cum REINEC-
CIVS, in *der kurtzen. I. gründlichen Ant-
wort*, occuriſſet; KRAFFTIVS iterum reſ-
pondit in *prodrōmo continuato hiſtoriae
verſionis bibliorum germanicae &c.* Ham-
burgi an. 1716. 4. edito, ſimulque multa,
ad hiſtoriam verſionis germanicae LVTHE-
RI, cuiusque editionum, facientia, adſpergit.
Nec deſuit ſibi REINECCIVS, ſed cauſam
ſuam egit, in *der Vertheidigung der teuſchen
Bibel, ſo anno 1708 zu Leipzig gedruckte iſt*,
Lipſiae an. 1718. 4. conf. *die vnschuldigen
Nachrichten &c.* ad ann. 1719. part. II. pag.
285. ſeqq. Commendandae vero hic etiam
ſunt editiones bibliorum germanicorum
Hallenſes, nec ſilentio inuoluendum ſin-
gulare ſtudio vtri, dum viueret, perillu-
ſtris CAROLI HILDEBRANDI liberi ba-
ronis DE CANSTEIN, nunc inter beatos
triumphantis, quod in eo poſuit, vt biblia
excuderentur, quae & exacte, ſineque men-
dis typographicis, quantum fieri poteſt,
verſionem B. LVTHERI exhiberent, & vi-
liori etiam pretio, quam hucusque factum,
vendi poſſent; vt ita pauperum quoque
commodis conſuleretur. Eum in finem
tantam typorum ſundi curauit copiam,
quae vniuerſo codici ſacro exſcribendo ſuf-
ficeret; vt ita typi iſti ſemper iuncti per-
ma-

manerent, nec denuo in ordinem disponendi essent, quoties noua biblicorum euulganda esset editio. Inde vero duplex sperare licebat commodum; alterum, quod viliori pretio vendi biblia possent, alterum, quod munda typographica, si qua irrepissent, in sequentibus editionibus ita emendari possent, vt nullum adesset periculum, noua aliaque admittendi, vt plerumque fieri adsolet. Variis magnisque hoc institutum initio premebatur difficultatibus; quæ tamen quo pacto tandem superatæ sint, euentusque votis responderit, ipsemet exponit illustris auctor in *der umfließendlichen Nachricht von dem neuen Testament und Bibeln, welche nach einem den ersten Martii 1710. publicirten ohnmanigebenden Vorschlage, wie Gottes Wo. um einen sehr wohlfeilen Preis den Armen in die Haende gebracht werden könnte, zu Glaucha vor Halle in Sachsen bis her ediret worden, und noch ferner ediret werden sollen, vom Anfang des Wercks bis zu Ende des Monats Octobris 1714. &c.* Halæ 1714.4. Cum itaque ei constitutum esset, in hisce editionibus genuinam versionem Lutheri ab omnibus vitiiis repurgatam, lectoribus offerre; cum editione IO. DIECMANNI, quæ Stadæ an. 1703. 8. prodiit, editiones quædam vt antiquissimæ, ita præstantissimæ, Wittebergenfis anni 1534 per Ioan. Luffium, anni 1535 item 1541 Lipsienfis anni 1543 per Nicol. Wollrabi-um, Wittebergenfis anni 1545 per Ioan. Luffium, comparatæ, lectionesque variantes adnotatæ sunt, & ex iis selectæ, quæ ad textum originale quam proxime accedere videbantur. Speciatim, ad nouum testamentum quod attinet, collatæ sunt editiones, Wittebergenfis, anni 1522, Basileensfis anni 1523, & Erfurtenfis an. 1530. Haec omnia, vt & reliqua, quæ ad instituti istius noticiam pertinent, ex scripto CANSTEINI iam laudato, vt & ex præfationibus, quæ quibusdam editionibus præmissæ sunt, consideamus. Quid præelli-

BVD. :SAGOGÆ.

tum hoc incepto in communem vsum sit, quidue porro inde sperari queat; vel inde iudicare licet, quod, obseruante HIERON. FREYERO, viro clarissimo, annis XI vix exactis, integri codicis 130 millia exempla, noui autem fœderis 144 millia excusa sint, in commentatione *de insigni biblicorum in linguis vulgaribus hoc saeculo prouentu*, Halæ an. 1723.4. edita. Reliquas editiones versionis germanicæ LUTHERI recensent IAC. LE LONG, & CHRIST. FRIDER. BOERNERVS, in *bibliotheca sacra* cap. IX. sect. III. p. 201. seqq. Plura etiam aliquando de editionibus biblicorum germanicorum LUTHERI, immo de tota versionis huius historia, dabit vir doctissimus, nec semel nobis iam laudatus, & in hocce argumento omnes alios vincens IO. MELCH. KRAFFTIVS, in historia, quam molitur, *versionis germanicæ biblicorum*, cuius prodromum iam commemorauimus, in quo historie illius delineationem, siue Grund-Riß, und Entwurf der ganzen reutsehen Bibel-Historie, exhibet.

Commemorandæ nunc speciatim & istæ germanicæ versionis LUTHERI editiones sunt, quæ textum perpetuis adnotationibus illustratum exhibent, & hinc glossatæ vocari solent. Has inter, si ordinem temporis sequi velimus, primum se nobis offert ea, quæ circa initium sæculi XVII ab an. 1600 ad 1610 septem tomis in fol. prodiit. Auctor eius est DAV. FÖRSTERVS, qui LVCAE OSIANDRI scholia latina in scripturam sacram, quæ iam non semel excusa fuerant, germanice expressit. Vnico deinceps volumine, etsi paullo grandiori, & minori charactere, hocce opus lucem adspexit Lüneburgi an. 1650. Ceterum arguuntur, inquit IO. FRID. MAYERS, hæc glossæ a multis, quod interdum superioribus phrasibus conceptæ sint; alii notarunt, Osiandrum, ubi Pelagianos errores impugnât, pæne in Caluianorum transire castra; quæ tamen in paræ excusandus nobis esse videtur, si ei idem, quod

Kkk kkkkk

olim

olim Augustino accidit; in *hiflor. version. german. biblior. Lutheri, cap. V. §. VI. p. 62.* Sequitur DAN. CRAMERVS, theologus ecclesiae nostrae, ex variis ingenii monumentis haud ignotus, qui an. 1619 versionem LVTHERI cum *exegefi* sua, seu *bibliſcher Auslegung*, tribus voluminibus in 4. Argentorati in lucem emisit; quae *exegeſis* deinde ſeorſim ſine verſione LVTHERI an. 1627 vno volumine in 4. prodijt. Sed horum labores ſplendore ſuo deinceps obſcurarunt *biblia*, vt vocantur, *Vinarienſia*. Ea & *Erneſtina* adpellantur, eo, quod auſpiciis ſummi principis Erneſti pii, ducis Saxoniae, lineae, quae hodie floret, Gothanae conditoris reſciſſimi, in lucem emerſit. Optimi huius principis elias, dignam vti-que, quae omnibus principibus rerumque dominis ad imitationem proponatur, eleganter & concinne ſcripſit ELIAS MART. EYRINGIVS, editam Lipſiae an. 1704. 8. in qua *cap. XVI. p. 78. ſeqq.* ex inſtituto de bibliis Vinarienſibus agit. *Vinarienſia* autem ea quoque dicuntur, ab oppido & ſede principum, qui auſpicem Erneſtum proxima cognatione attingebant; quemadmodum & *Norimbergenſia*, ob locum, vbi typis exſcripta ſunt, audiunt. Primum lucem adſpexerunt an. 1640. non ſemel deinceps denuo excuſa; nouiſſime autem an. 1692. Circa auctores, qui hunc vel illum ſacri codicis librum illuſtrarunt, viri docti non conſentiunt; quae inde forte orta eſt diuerſitas, quod elaboratio libri cuiusdam adſignata alicui fuit, quo vel morte, vel ſato quodam, praepedito, ea in alium fuit translata. Omnium accuratiſſime eos re- cenſet, quem iam laudauimus, EYRINGIVS, l.c. quem adeo conſulere eos oportet, qui erudiri hac de re cupiunt. Recte vero idem EYRINGIVS obſeruat, *biblia* haecce, iuſſu Erneſti ducis, ſimpliciſſimo modo, ad captum vulgi & quidem verſionis LVTHERI potius, quam ſontium habita ratione, explicari debuiſſe. Theologi Ienenſes, IO. GER-

HARDYS, IO. MAIOR, IO. HIMMELIVS, & IO. MICH. DILLHERRVS, ad relegendum & corrigendum opus conſtituti, regulas quasdam ſuppeditarunt, quas principes optimus etiam initio obſeruari voluit; qui tamen deinceps illis, quibus opus hocce reuidenti & emendandi demandata fuit prouincia, ſequentes leges praepreſcripſit: 1) *Singuli bene proſpiciant, vt expoſitio omnium locorum cum analogia fidei & confeſſionibus eccleſiae noſtrae conueniat*; quod non ita intelligendum, ac ſi confeſſiones ſint norma interpretandi ſcripturam, ſed quod analogia fidei, quae in illis confeſſionibus continetur, ex locis ſcripturae claris & perſpicuis ſit deſumpta, ad quam adeo loca obſcuriora merito ſunt exigenda; 11) *an ſenſui ſancti ſpiritus, eius ſcopo & verbis antecedentibus, in omnibus accedat?* 111) *num ea claris, puris & perſpicuis verbis concepta ſit?* 1V) *licet Lutheri verſio ſacri codicis mutari non debeat, explicatio tamen minus diſſentiat a textu originali, cum veteris, tum noui ſaederis*; V) *cum allegatum & locus parallelus non quadrat, mutetur & deleatur*; VI) *ſi pondus, aut menſura, aut tempus quodam in loco operis huius bibliis aliter atque alibi expoſitum ſit, adnotetur*; VII) *itemque cum explicationes inuicem ſibi contradicentes reperiantur*; VIII) *nullus relegendum cenſuramue auctoritate ſua & voluntate propria quidquam immuet, ſed vbi dubium ipſi relinquatur, calamo illud excipiat, & notet, quo in conuentu de eo agatur, quomodo & qua ratione tutius emendari poſſit, niſi aliquid inter deſcribendum erratum fuerit.* Nimirum, qui aliquid in hoc opere elaborarunt, penſa ſua iis, quibus, ea reuidenti ac emendandi, munus iniunctum erat, obtulerunt, qui illa inter ſe diuiſa priuatum ponderarunt, ac poſtea in conuentu, bis per hebdomada inſtituto, examini ſubmiſerunt, vt ex plurius ſententia, quid admittendum, quidue reiiciendum ſit, decerneretur. Conuenus iſtos per ſemeſtre

spatium usque ad mortem IO. GERHARDI durasse, EYRINGIVS docet, postea cessasse, donec aduentante SALOM. GLASSIO per quatuor hebdomades continuarentur; cum vero hic dissenfum collegarum ferre non posset, iterum desisse; atque tum initio IO. MAIOREM aliquot libros reuidisse; postea SAL. GLASSIVM, non inuito principio, solum hunc laborem suscepisse, eundem quoque GLASSIVM praefationem delineasse, quam collegae eius calculo suo adprobauerint; l. c. p. 85. vbi & reliqua, ad operis huius notitiam spectantia, legi possunt. Virulentas calumnias, quibus biblia haecce Vinariensia proscindere VITVS ERBERMANNVS suarum duxit esse partium, strenue repulit IO. MVSÆVS noster, in praefatione, tractatu suo theologico de conversione hominis peccatoris ad Deum praemissa, p. 31. seqq. Cumque ERBERMANNVS nondum conquiesceret; rursus, in biblis Ernestinis ab ierata Erbermanni maledictia vindicatis, illi obuiam iuit. BARTHOLOMÆVM autem NIHVSIVM apostatam, opus hocce itidem adlatrantem, castigavit SAL. GLASSIVS, in mantissa ad philologiae sacrae libros, p. m. 1491. seqq. THEODOR. DASSOVIVS de biblis hiscce Vinariensibus ita pronuntiat: Magni aestimatur iure meritoque labor, quem Vinarienses impenderunt sacro codici interpretes; ex veteri tamen historia ebraea multa erui possunt, quae viris doctissimis, eiusmodi discendi adminiculis carentibus, vel non obseruata, vel minus videntur fuisse cognita; in dissertat. de sacri codicis interpretib. Vinariensibus, §. I. Quod eius iudicium etiam repetit CHR. FRID. BOERNERS, in additamentis ad IAC. LE LONG bibliothecam sacram cap. IX. sect. III. p. 214. Sed vt absoluiamus, quae de biblis LVTHERI germanicis glossatis dicere incepimus; commemoranda adhuc cumprimis, quae cum expositione IO. OLEARII, qui Augusti ducis Saxoniae, & ducatus Magdebur-

gici administratoris, a concionibus sacris tuit, Lipsiae an. 1678. quinque voluminibus in fol. prodierunt, itemque quae an. 1682 Wittebergae, studio & opera ABR. CALOVII tribus voluminibus in fol. euulgata sunt; quae quid prae reliquis praecipui habeant, ipsa eorum inscriptio hunc in modum nos condocet: *die deutsche Bibel D. Martini Lutheri, aus der Grundsprache, dem context und parallel-Sprüchen mit Beyfügung der Auslegung, die in Lutheri Schrifften zu finden, also deut- und gründlich erkläret, daß naechst geziemender Einbeilung allenthalben der eigentliche buchstaebliche Verstand, guten theils auch der heilsame Gebrauch der heiligen Schrifft, sonderlich mit des theuren Mannes Gottes geistreichen Worten fürgestellt ist.* Habuerunt nimirum MICH. WALTHERVS, alique, in votis, vt biblia germanica LVTHERI, cum ipsius LVTHERI explicationibus adornata, eederentur. Hiscce vt CALOVIVS satisfaceret; monitis tamen etiam & benignitate Ioannis Georgii II electoris Saxoniae, inductus; hocce opus in se suscepit, idque ea ratione praestitit, vt suas interdum explicationes, praefertim vbi LVTHERI desissent, iungeret. Tandem & noni testamenti, itidem quodammodo glossati, a IO. REINH. HEDINGERO Stuttgartiae anno 1704. 8. euulgati, hic iniicienda est mentio. In eo namque rite adornando, & lectorum vsui adcommodando, summum studium industriamque collocavit. Operam namque primum dedit, vt textum germanicum versionis LVTHERI, non tantum ad praestantiorum exemplorum fidem, sed & ad ductum textus originalis, quam emendatissime & accuratissime exhiberet, sublati quamplurimis etiam inueteratis mendis, particularum etiam, connexionum, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Summaria quoque, vt vocant, noua, secundum sacrae analyseos regulas, adiecit, nouasque & accuratiores partitiones instituit; adnota-

tiones quasdam, seu glossas, vt loqui solent, tum LUTHERI, tum proprias, singulis fere versiculis addidit; praeterea porismata, ad fidei vitaeque praxin ducentia, non quidem singulis versiculis, quod PASCHAS. QVESNELLM, dans ses reflexions morales sur le nouveau testament fecisse, constat, nec tam fusc, vt SAL. GLASSIVS, in *enchiridio biblico*, sed breuiter quibusdam singulorum capitum locis subiunxit; in locis quoque parallelis summam industriam demonstrauit, ea, quibus eadem doctrina continetur, a reliquis, in quibus eadem loquutio occurrit, aut quae ceteroquin conuenientiam quamdam cum textu habent, per certa signa discernendo; singulis denique libris praefationem praemisit, in qua quae auctoris & libri historiam spectant, succincte exponuntur. Praemisit etiam beati IOAN. ARNDTII *informatorium biblicum*, & subiecit CASP. HERM. SANDHAGENII *harmoniam chronologicam quatuor euangelistarum & actuum apostolicorum*. Immo cum & amici quidam auctoris suas de hoc labore obseruationes cum eo communicassent, in quibus, quae in eo desiderantur, aut rectius clariusue ab eo exprimi potuisse, monent; & has cum responsionibus suis subiunxit. Quae omnia si quis secum expenderit; non dubitabit, praestantioribus noui testamenti editionibus hanc adnumerandam esse; saltem exemplum auctorem reliquisse, quo pacto editio, quae omnibus utilis esse queat, comparata esse debeat. Recusa fuit Breae an. 1707 & iterum, cum accessionibus & emendationibus quibusdam, an. 1711. 8. forma maiori. At non defuerunt etiam, qui varia in ea reprehenderent. Praeter eos enim, quorum obseruationes, cum responsionibus suis, editioni suae ipsum inferuisset HEDINGERVM, antea diximus; auctores quoque *innocuarum*, vt vocari solent, relationum, siue der *unselbigen Nachrichten*, errores quosdam in ea notarunt, ad an. 1706,

part. I. p. 43. seqq. Hos sequutus est IO. FRID. MAYERVS, qui primum, generatim adnotationes HEDINGERI *sanaticas* vocare, non dubitauit, in *dem kurtzen Bericht von Pietisten*, ad *quæst. V.* sed deinceps etiam sub eiusdem moderamine prodiit *disputatio de noui testamenti Hedingermani erroribus pietisticis*, Gryphiswaldiae an. 1707. 4. Ego equidem eorum, quae ab HEDINGERO forte minus recte, aut parum accurate dicta sunt, defensionem aut excusationem in me suscipere nolo; hoc tamen certum, si ab iis discedas, laborem eius huncce multis nominibus esse commendandum. GVST. GEO. ZELTNERVS, etsi, cum non omni ex parte perfectum, nec suis carere naeuis, agnoscit; *explicationes* tamen *maximam partem praestantissimas* esse, fatetur, in *diff. de nouis biblior. versionibus germanicis non temere vulgandis* &c. cap. IV. §. IX. p. 103.

Nec praeternittendum, fuisse etiam inter reformatae ecclesiae doctores, qui versionem germanicam LUTHERI recudendam curarent. Et initio quidem Neostadienses an. 1579 biblia LUTHERI, sed sine vllis summariis & glossis, ad reformatorum placita adcommodatis, ediderunt; cuiusmodi ramen deinceps accesserunt, cum an. 1588 denuo imprimerentur. Atque huius operis curatorem, non IOANNEM, vt IO. FRID. MAYERVS, in *bist. version. germanicae bibliorum Lutheri cap. V. §. IX. p. 62.* autumat, sed DAVIDEM PAREVM fuisse, monet IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam in historia versionis germanicae bibliorum Lutheri, Io. Frid. Mayeri, §. XV. p. 33.* Haud leue autem cum ex ista editione ecclesiae nostrae immineret periculum; eandem sub censuram vocare, suarum duxit esse partium IAC. ANDREAE, qui adeo edidit *christliche treubertzige Erinnerung, Vermahnung, und Warnung vor der zu Neustadt an der Harde nachgedruckten verfälschten und mit Caluinischer gotteslästerlicher Lehre beschmeis-*

schmeissten Bibel D. Martin Luthers, Tubingae 1588. 4. Cui ANDREAE libro cum PAREVS quaedam opposuisset; illius defensionem in se suscepit IOAN. GEORG. STEGWARTVS in *der nichtigen und kraftlosen Rettung Parei, betreffend die zu Neu- stadt 1587. nachgedruckte verschiedne, und mit Calvinischen Lehren beschmeisste teutsche Bibel D. Martin Luthers; samt notwendigen gründlichen Bericht von den Calvinischen Irthümern, so in erwähelter Bibel einlogiret sind*, Tubingae an. 1590. 4. Sequuntur in hoc genere biblia *Herbornensis*, an. 1595 euulgata, in quibus textum excudi fecerunt ex editione non *Wittebergensi*, sed *Francfurtiana*, quae per omnia calculum bonorum & scilicet non meretur; ut MICHAEL WALTHERVS loquitur, in *officina biblica*, §. DIX. p. 133. In eadem editione reformatos omisit varia, quae placitis suis aduersari intelligebant, alia contra, quibus ea propagari posse, credebant, addidisse, idem WALTHERVS copiosius docet. Occasio hinc data fuit theologis Wittebergensibus, edendi *treubertzige, notwendige, und erste Warnung an alle evangelische Kirchen vor der zu Hernborn nachgedruckten Bibel*; quae dehortatio anno demum 1598 prodit, cum iam ante triennium editio ista lucem adspexisset; uti GYST. GEO. ZELTNERVS obseruat, in *diff. de nouis biblior. versionib. germanicis non temere vulgandis*, cap. I. §. IX. pag. 10. qui & ibidem monet, biblia haec a PISCATORIS versione, paullo post ibidem concinnata, editae sedulo distinguenda esse. PAVLVS praeterea TOSSANVS, DANIELIS filius, Heidelbergae in confinio annorum 1617 & 18 biblia LVTHERI germanica in lucem prodire iussit, sed ita, ut aliquot viribus praefationibus & notationibus marginalibus ipsius Lutheri omisit, suas singulis libris praefixerit praefationes; ut MICHAEL WALTHERVS loquitur, in *officina biblica*, §. DX. pag. 184. Adnotationes quoque, seu *glossas*, ut vocant, addidit, non prorsus contemnendas,

& in quibus versionem LVTHERI secundum textum originale emendare additur; sed in quibus simul, quae palliandis reformatae ecclesiae dogmatibus inferuiant, haud raro adspersit. Detexit haec TOSSANI artes, atque errores refutauit IOAN. WINKELMANNVS, in *disputatione contra errores Calvinianorum, de baptismo, coena domini, persona Christi & electione*, quos Paulus Tossanus, theologus Heidelbergensis, germanicae bibliorum sacrorum versioni D. Lutheri, a se nuper editae, in margine, ad seducendum simplicem lectorem, assuit, & multa scripturae dicta deprauauit; quae tomo VII. *disputationum Giessensium* num. XVII. p. 417. seqq. extat. BALTH. MENTZERI de iisdem TOSSANI adnotationibus iudicium exhibet MICHAEL WALTHERVS l.c. Interim non semel biblia haec TOSSANI recusa esse, constat. Superfuit biblia crypto. Calvinianorum, inchoata quidem, sed ad finem non perducta, & deinceps prorsus suppressa: de quibus lectu digna, quae post CHR. SCHLEGELIVM, in *vita Theophili Glaseri, superintendentis Dreslensis*, p. 49. seqq. refert doctissimus GYST. GEORG. ZELTNERVS, in *diff. iam laudata* cap. I. §. IX. p. 10. seqq. Dici hic etiam posset de versionibus, ad LVTHERI versionem in aliis linguis adornatis, ut saxonica, scilicet secundum dialectum Saxoniae inferioris, belgica veteri (deinde enim ex decreto synodi Dordracenae alia secundum ipsos fontes concinnata fuit) wendica siue sorabica vel flauica, suecica, danica, finnica, lapponica, islandica, esthonica; sed conferre de hisce omnibus iuuabit CHR. KORTHOLTVM, de *uariis scripturae sacrae editionibus* cap. XXVI. XXVIII. & XXIX. itemque IO. FRID. MAYERVM, in *hisor. version. germ. bibliorum Lutheri* cap. VI. p. 46. seqq. cum primis & IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra* cap. XI. p. 287. seqq. Addenda istis, quas viri illi docti commemorarunt, versio noua lithuanica noui testamenti, in qua

cum textu graeco versio LVTHERI fundamenti loco ponitur; cuius notitia sup-
 peditatur in den neuen Zeitungen von ge-
 lehrten Sachen an. 1726. mense Maio num.
 XLIII. pag. 419. seqq.

Supereſt, vt diuerſa virorum docto-
 rum de verſione LVTHERI audiamus, &
 paucis expendamus, iudicia. Quanto
 ſtudio, quanta induſtria, & fide, in hocce
 negotio verſatus ſit beatus LVTHERVVS;
 partim ex dictis iam conſtat, partim ex IO.
 MATHESIO intelligere licet, *conc. XIII. de
 vita Lutheri p. m. 147. ſeqq.* itemque ex
 ipſius LVTHERI *epiſtola*, quam de ratione
interpretandi (vom dollmeſſen) ſcripſit.
 Pluribus hoc etiam euincunt MICH. WAL-
 THERVS, in *officina biblica* §. CCCCLI.
p. m. 108. ſeqq. & IOAN. FRID. MAYERVVS,
 in *hiſtor. verſion. german. biblior. Lutheri*,
cap. II. pag. 15. ſeqq. vbi ex inſtituto de-
 monſtrat, quanta adcuratone, fide & indu-
 ſtria in bibliis transferendis verſatus ſit, quo-
 rum ope adiutus ſit, quibus codicibus uſus
 fuerit Lutherus? Ego ſolum addo, ipſum
 RICH. SIMONEM, etſi non vbique ea-
 dem ratione de hacce verſione iudicat, non
 diſſiteri, ſummam hac in re a LVTHERO
 adhibitam fidem. Cum enim ex BAL-
 THAS. RATHII *indiciis verſionis germa-
 nicæ Lutheri, theſi XII.* hæcce verba:
*adſuerare non veremur, eam (verſionem
 Lutheri) inter optimas, quæ umquam ſolem
 viderunt, ponendam; cum nihil, quoad hu-
 manæ præſtari opera poterat, in ea concin-
 nanda fuerit omiſſum, voluntarie, ſcienter-
 que, adduxiſſet; addit, ſe libenter credere,
 Lutherum nihil eorum data opera omiſſiſſe,
 quæ inferuire illi poterant, vt verſionem
 accuratam exhiberet; de eo tamen quæ-
 ſtionem eſſe, an præſidiis, ad tantum opus
 necellariis, inſtructus fuerit? an linguæ
 græcæ & ebraeæ ſatis fuerit peritus, ſti-
 lique ſacri ſufficientem notitiam habuerit,
 vt verſionem exactam dare potuerit? biſt.*

critic. verſion. noui teſtam. c. XLIII. p. 521.
 At ſine ratione SIMON in dubium vocat,
 quæ ſatis ſunt comperta. Namque ebrae-
 ac pariter ac græcæ linguæ pro iſtorum
 temporum conditione haud mediocriter
 peritum fuiſſe LVTHERVVM, conſtat. No-
 tum præterea eſt, cum viros harum lin-
 guarum gnariſſimos in conſilium adhibuiſ-
 ſe; quos inter & PHIL. MELANCHTHON
 fuit, cui ipſe, ni fallor, SIMON, exqui-
 ſitam linguæ græcæ notitiam non dene-
 gabit. Hæc vero cum ita ſint, laudibus
 iuſtiſſimis hæcce verſionem proſequuti
 ſunt plurimi non modo ex noſtracibus, ſed
 & ex pontificiis, atque reformatis; quo-
 rum elogia diligenter collecta exhibet IO.
 FRID. MAYERVVS, *l. c. cap. VII. p. 74. ſeqq.*
 Addenda, quæ ad commendandam hancce
 verſionem diſſerit beatus IO. MVSÆVS
 noſter, in *præſatione, tractatu de conuer-
 ſione hominis peccatoris ad Deum præmiſ-
 ſa, p. 4. ſeqq.* vbi & illud PHIL. MELAN-
 CHTHONIS laudat: *hanc ſcripturarum in-
 terpretationem æquare vtilitate & labore
 cetera Lutheri opera omnia; in qua tanta
 ſit perſpicuitas, vt vice commentarii eſſe poſſit
 ipſa germanica lectio.* Atque hæcce ME-
 LANCHTHONIS verba cum & RICH. SI-
 MON recitaſſet; in verſionibus ſubinde
 contingere, ait, vt dum auctores perſpicui
 & plani eſſe ſtudent, ſua porius cogitata,
 quam mentem ſpiritus ſancti, proponant,
 idque generatim in verſione Lutheri re-
 prehendendum eſſe; *biſtor. critic. verſion.
 noui teſtam. c. XLIII. p. 250.* Conueniunt
 que fere in eo, qui modeſtiores inter pon-
 tificios videri volunt, vt dicant, ob dicti-
 onis elegantiam perſpicuitatemque, com-
 mendandam verſionem LVTHERI; ſed
 textum originale eam adcurate non ex-
 primere, ideoque & LVD. ELL. DVFIN,
 hæcce verſionem elegantem quidem, ſed
 parum litteralem, minusque exactam, vo-
 cat; *prolegom. ſur la bible lib. I. cap. IX.
 p. 223.* Eandem cantilenam iam pridem
 & alii

& alii cecinerunt, vt GE. WICELIVS, cuius scripta quaedam, in quibus versionem LVTHERI sub examen reuocat, recenset IO. FRID. MAYERSVS, l. c. cap. VIII. §. VII. p. 91. Ita autem WICELIVS versionem LVTHERI sub examen reuocauit, vt, quae in ea laudanda sint, non dissimularet; qua de re legenda HERM. VON DER HARDT oratio, de fontium ebraeorum interprete Luthero, Georgii Wicelii testimonio ornato; Helmstadii 1690, 4. Quod WICELII exemplum tantum abest, vt reliqui pontificii imitati sint; vt quidam omnem furorem potius in hanc versionem effuderint: quos inter referendi HIRON. EMSESVS, FLORIMVND. RAE-MYNDVS, FRID. STAPHILVS, ADAM. TANNERVS, alique, quos producit MAYERSVS, l. c. cap. VIII. §. IV. & V. p. 88. Atque horum nonnulli LVTHERVVM per summam impudentiam corrupti sacri codicis arguere non dubitarunt, a quo tamen crimine ipse eum absoluit RICH. SIMON, *hystor. critic. version. noui testam. c. XLIII. p. 523.* Praeterea ex instituto versionem LVTHERI impugnauit MELCH. ZANGERSVS, in *der wahrhaftigen vnd augenscheinlichen Erweisung, welchergestalt Martinus Luther die heilige Schrifft den Haupt-Sprachen, vnd der gantzen catholischen Kirchen theologischen Verstand zu wieder, an vnterschiedenen Orten vngleich verdolmetschet.* Quo quidem scripto, an. 1605 edito, iudice ABR. CALOVIO, Lutheri versionem exauctorare, suumque DIETENBERGERVM, quem ex pontificiis nouam scripturae versionem germanicam adornasse, deinceps dicemus, euehere voluit; in *praelequ. generali, tomo I. biblior. illustr. p. 6.* Obuiam autem ZANGERO iuit MICH. BERINGERVS, iuris vtriusque doctor, & ebraeae linguae in academia Tubingensi professor, in *der Rettung der teutschen biblischen Dolmetschung D. Martin Luthers &c.* Quae eius vindi-

ciae Francofurti an. 1613 lucem adspexerunt. Contra GE. HOLZHAIVM, Iesuitam, *disputationes pro versione Lutheri*, edidit GE. GROSSHAYN, theologus Erfurtensis, de quo videndus IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis &c. §. XVII. p. 37.* Fuerunt autem longe adhuc plures ex nostratibus, qui pontificiorum calumnias, quibus versionem LVTHERI proscindere conati sunt, repellerent; quos recenset IO. FRID. MAYERSVS, in *hystor. version. germ. biblior. Lutheri, c. X. §. VI. p. 123. seqq.* Eminet vero inter omnes, primumque merito sibi vindicat locum, BALTH. RAITHIVS theologus Tubingenensis, utpote cuius exstant vindiciae versionis sacrorum bibliorum germanicae, beati D. Martini Lutheri labore editae, a maleuola cersura & iniquis velleitationibus non pontificiorum solum, qui eam primitus ex pressio impugnarunt, sed etiam aliorum scio-orum temerariis correctionibus, passim hactenus obiter agendo factis, ope fontium ebraeorum, in veteri testamento, & graecorum in nouo paratae, collatis vt plurimum nobilioribus orientalis & occidentalis ecclesiarum versionibus, & interpretum super iisdem notationibus, candore debito, studio possibili, fide integra exhibitae; Tubingae 1676, 4. RICH. SIMONIS inquam in hanc versionem censuram profligauit IO. HENR. MAIVS, in *vindiciis versionis Lutheri ab iniqua censura Richardi Simonis*; quae inter scilicetiores eius dissertationes quatuor, de scriptura sacra, RICHARDO huic SIMONI, eiusque aduersariis, theologis batavis inprimis, oppositas, & iunctim Francofurti 1690, 8. editas, vltimum locum tenent, p. 105. & seqq. Cumpertis hic iterum commendandus IO. MELCH. KRAFFTIVS, vir de versione LVTHERI praeclare meritis, in libro, qui inscribitur: *das andere hundert-iaehrige Jubeljahr der euangelischen Kirchen von der 1517. angegangenen Reformation &c.* produ-

litque

itque Hamburgi an. 1717, 4. Etenim c. II. p. 106. seqq. ex instituto agit von denen theils gantz vnzulaenglichen, vnd vngereimten, theils gantz vnanstaendlichen, arglistig sündlichen Handgriffen vnd Mitteln, deren sich die Roemisch-catholisch-gefinde bishero in Anseindung der Dolmetschung Lutheri bedienet; hinc c. III. p. 130. seqq. calumnias PETR. ROESTII, Iesuitae, contra Lutherum, eiusque versionem germanicam, effusas, repellit. In praefatione autem erudita, lectuque digna, ostendit das eigene Verhalten der Roemisch-catholischen Kirchen wegen Uebersetzung vnd Lesung der Bibel in gemeinen Sprachen bis auf gegenwaertige Zeiten, adeoque historiam quamdam controuersiae, de lectione scripturae sacrae in lingua cuique vernacula omnibus concedenda, exhibet. Non solum autem pontificis versio LVTHERI displicuit; sed nec reformatae ecclesiae doctoribus vsque quaque satisfecit. Hoc satis testati sunt Belgae, dum, repudiata veteri translatione belgica, ad LVTHERI versionem confecta, nouam ex synodi Doradracinae praescripto concinnarunt. Significantes hac ratione, se LVTHERI versionem minime exactam censere. Quamquam, quod vetus belgica minus exacta sit; id sacpissime non tam versioni LVTHERI quam interpreti Belgae, qui Lutheri mentem non vbique recte expresse- rit, tribuendum esse, bene obseruet HENR. LYDOLPH. BENTHEMIVS, in dem hollaendischen Kirchen-vnd Schulen Staat, part. I. c. VII. p. 231. seqq. vbi versionis belgicae historiam diligenter tradit. Priusquam autem noua ista versio belgica conficeretur; viri quidam docti, scriptis nonnullis nouae versionis conficiendae, aut veteris emendandae, necessitatem demonstraturi, non potuerunt non hac occasione in LVTHERI ipsius versionem calamum stringere. Eoque pertinet WILH. BAVDARTII liber, belgica lingua scriptus, praeparatio

ad emendationem bibliorum belgicorum, Arnheimii 1606, 8. Cui quidem BAVDARTIO, cum IO. BOGERMANNO, & GERS. BVGERO, deinceps translatio veteris testamenti demandata fuit; VITHENR. LYDOLPH. BENTHEMIVS docet, l. c. ubi & reliquos, qui versionem hance belgicam concinnarunt, indicat. De SIXTINI AMANAE, IO. LEVSDENII, aliorumque eodem collineantibus iudiciis, conferendus IO. FRID. MAYERVS, in bist. version. germ. bibl. Lutheri c. VIII. §. IX. p. 93.

Fuerunt vero etiam ex nostratibus, qui, licet iustum versioni huic germanicae LVTHERI pretium statuerent, eamque non sine singulari Numinis benignitate nobis obtrigisse, agnoscerent; eam tamen in locis quibusdam a fontibus discrepare, profiteri & ostendere, non dubitarunt. Id post VAL. SCHINDLERVM, IO. TARNOVIVM, IO. GERHARDVM, WOLFG. FRANZIVM, MICH. WALTHERVM, aliosque, BALTH. RATHIVS fecit, in vindiciis istis versionis sacrorum bibliorum germanicae &c. quas antea laudauimus. Quem nuidem RATHIVM praestantissimis ecclesiae nostrae criticis adnumerat RICH. SIMON, bist. crit. version. noui testam. c. XLIII. p. 521. Fecit idem IO. SAVBERTVS, Helmstädiensis primum, deinde Aldorpinus theologus, de cuius instituto, nouam versionem germanicam cudendi, supra iam quaedam monuimus, l. b. I. cap. IV. ad §. VI. qui & ipse in operibus posthumis, quae IO. FABRICIVS an. 1694 Aldorffii in lucem emisit, in praefatione, varia huc spectantia monuit. Sed & alios iam ea in re exemplum SAVBERTO praeciuisse, docet socer eius HERM. CONRINGIVS, in epistola gratulatoriana-talis octagesimi octauis, ad Augustum ducem &c. cuius itidem iam l. c. mentionem iniecimus. Nihil nunc de MART. GEIERO, ABR. CALOVIO, SEBAST. SCHMIDIO, aliisque dicam; qui passim loca scripturae ita

BVD. ISAGOGE.

anica

antea nemorata; & duae quidem posteriores istae commentationes p. 439. seqq. itemque p. 506. seqq. Omnes quidem, quos hac in re expertus est FRANKIVS, aut aduersarios, aut censors, commemorare non lubet: praetermittendus tamen non est MICH. BECKIVS, ecclesiastes, & linguae ebraeae apud Vlmenses professor, qui cum *disquisitionibus hermeneuticis, observationibus* hisce, aut potius apologiae, quam pro iis FRANKIVS edidit, siue *dem wahrhaftigen Bericht &c.* cuius antea facta est mentio, edere coepisset; defensionem FRANKII in se suscepit IO. HENRIC. MICHAELIS, theologus hodie in academia Halensi clarissimus, edita per modum disputationum academiarum *inzeu philologica de Michaelis Beckii disquisitionibus LVII. distorum pentateuchi philologicis*, cuius pars generalis circa finem anni 1696, specialis, *examen philologicum quatuordecim distorum genesios* complectens, circa initium anni 1697 prodiiit. BECKIVS vero in instituto suo perrexit, tandemque dissertationes suas, huc spectantes, iunctim edidit, Vlmæ an. 1700 4. inscriptas: *versio Lutheri megalandri in CCCXL. distis veteris testamenti a censura Aug. Herm. Frankii, auctoris observationum biblicarum, in mensuris lunii & lulii pensis, disquisitionibus hermeneuticis, pro virili vindicata &c.* simulque *stricturas*, ut vocat, ad *epicrisin* Io. Henr. Michaelis, adiunxit; itemque ZACH. GRAPII *dissertationem*, sub moderamine IO. FECHTII Rostochii publicae luci expositam, de *controuersis quibusdam recentioribus*, in cuius *sest. I.* nonnulla, ad historiam huius certaminis facientia, occurrunt, quae & iis, quae hucusque commemorauimus, addi poterunt. Mirum est, tam eo animi seruiore nonnullos in hoc certamen descendisse, cum ipsi etiam FRANKII aduersarii fateantur, versionem LVTHERI non omnis naui expertem esse; nec vltatius

quidquam sit, quam ut interpretes ostendant, quo pacto sensus ad textum originalem accuratius exprimi queat, quam in versione LVTHERI factum. Lingua germanica quod *observationes* istas FRANKIVS scripsit, eo minus illi vitio verti potuit, quo sollemnius haecenus fuit, ut in concionibus ad populum versio LVTHERI ad fontes exigeretur. Quod equidem non omnino vituperandum censo, etsi caute & modeste ea in re versandum, existimem. Causam FRANKII praeter alios etiam egit IO. MELCH. KRAFFTIVS, qui speciatim & illud monet, multa, super quibus inter FRANKIVM & eius censors disputatum fuit, ex antiquioribus & probatis versionibus LVTHERI editionibus decidi posse; in *emendandis & corrigendis quibusdam in historia versionis germanicae &c.* Io. Fr. Mayeri §. XVII. p. 38. Ceterum cum in eo omnes harum rerum periti conueniant, versionem LVTHERI non ubique cum textu originali consentire; consultum autem non sit, nouam versionem cudere; quaeri solet, annon emendatio quaedam sit necessaria? cumque hoc negari nequeat, quo pacto ea instituenda, ne nouis dissensionibus occasio praebeatur, & hac ratione ecclesiae tranquillitas turbetur? Id vero est, quod accurate sibi discutiendum fuit GYST. GEO. ZELTNERVS, theologus Altdorffinus, celeberrimus, in *dissert. de nouis biblicis version. germ. non temere vulgandis c. IV. p. 95. seqq.* Et ita quidem praecipua momenta, quae de versione LVTHERI obseruatu digna sunt, me delibasse, existimo; de quaeplura dabunt viri isti docti, quos passim iam laudauimus, quibus & addendi, quos CHR. MATTH. PFAFFIVS commemorat, in *introd. in histor. theolog. literar. notis ampliss. illustrata, part. I. lib. I. ad §. VIII. p. 132.*

Cum multis, praesertim pontificiis, versio LVTHERI, ut antea dictum, displi-

pliceret; nec tamen impedire possent, quominus certatim ab omnibus legeretur: hoc tandem superesse, nonnulli crediderunt, vt nouas & ipsi versiones euderent. Id praeter ceteris egit HIERON. EMSERVS, inter Lutheri aduersarios haud vltimus, & ob infelicem versionis istius successum illi passim vapulans. Cum enim initio ad versionem Lutheri omni auctoritate exuendam, notis suis, an. 1523 Lipsiae editis, eam perstrinxisset: tandem & nouam omnino noui testamenti versionem in lucem emittere, consultum duxit, idque haud difficulter perfecit, quoniam suam, maximam partem, impudenti & ridiculo plagio, ex versione LVTHERI exscripsit, aut hanc potius pro sua venditauit. Prodiit ea Dresdae an. 1527. fol. moxque variis in locis mutata ac interpolata, recusa est Lipsiae, 8. Praemissae huic versioni litterae Georgii, ducis Saxoniae, instar praefationis, seu prologi galeati, quibus durissima quaeque in Lutherum ac eius adfelas pronuntiabat, eiusque versionem damnabat, quam tamen simul in versione EMSERI, vtpote maximam partem ex illa desumpta, commendabat. Sed legendi de hacce versione CHRIST. KORTHOLTVS, de variis script. sacr. editionibus c. XXV. §. XVII. XVIII. VITVS LVD. SECKENDORFVS, *bisfor. Lutheransini lib. I. sect. LII. §. CXXVII.* IO. FRID. MAYERVS, *bisf. vers. germ. bibl. Luth. c. VII. §. VII, p. 82. 83.* GYST. GE. ZELTNERVS, *de nouis bibl. vers. germ. non temere vulgandis, c. I. §. V. p. 4.* EMSERI vestigia sequutus est IO. ECKIUS, theologus Ingolstadtensis, famosus & ipse Lutheri hostis; cui licet nonnulli totius scripturae sacrae translationem tribuant; rectius tamen sentiunt, qui, vetus tantum testamentum ab eo in linguam germanicam conuersum, autumant. Ita sane RICH. SIMON in catalogo praecipuarum sacri codicis editionum, eiusdem *bisfor. crit. vet. testam. sub-*

iecto, p. m. 532. vbi diserte dicit, IOAN. ECKIUM vetus, & IO. EMSERUM nouum testamentum, vtrumque ex latina vulgata, in germanicam linguam transulisse. Hinc & in *bisfor. crit. vers. nou. testam.* nullam illius mentionem fecit. Sic & a IAC. LE LONG memoratur editio biblorum germanica, interprete, qua vetus testamentum, IO. ECKIO, qua nouum HIERON. EMSERO, quae an. 1537 prodierit; *bibloth. sacr. c. IX. sect. II. p. 192.* vbi & talia ex *epistola dedicatoria* adferuntur, ex quibus abunde intelligitur, ab ECKIO solum vetus testamentum in linguam germanicam conuersum. Conferendi & CHR. KORTHOLTVS, *l. c. §. XX. p. 333.* & GYST. GE. ZELTNERVS, *l. c. cap. I. §. VII. p. 6.* Vniuersam equidem scripturam sacram eodem circiter tempore in linguam germanicam transfudit IO. DIETEMBERGERVS; at aequae, a ECKIUS, non ex fontibus, sed ex versione latina vulgata. Linguae ebraeae enim se prorsus rudem fuisse, ipsemet non dissimulat in *epistola dedicata ad Albertum II. electorem & archiepiscopum Moguntinum.* Nouum testamentum cum ex EMSERI translatione fere retinuisse, obseruat IO. FRID. MAYERVS, *bisf. vers. german. bibl. Luth. cap. VII. §. VIII. p. 84.* Saltem Dietembergerianam ab Emseriana vix quidquam differre, etiam CHRIST. KORTHOLTVS monuit, *de variis scripturae sacrae editionibus, c. XXV. §. XXI.* Ipsum vero DIETEMBERGERVM nihil fere aliud fecisse, quam vt LVTHERI versionem optimam, horrido dicendi genere, erroribusque versionis vulgatae corrumpere, ac adulteraret; iudicant, qui vtramque inter se contrulerunt. Nec sine ratione de ea pronuntiat GYST. GE. ZELTNERVS: *Quanta vero fuit & huius in describendo Luthero audacia, tanta in eodem proterue exagitando adparet petulantia, quam in praefationibus adnotationibusque, libris Moisaicis praecipue adiectis, LII-III III 2 editio.*

vt stilus quoque romani sermonis indolem referat. Lucem primum adspexit Herbornae an. 1602 ad 3, tribus voluminibus in 4. Dogmatibus potro reformatorum dum multis in locis data opera adcommodata videretur; varia, quae in ea reprehenderent, inueherunt PAUL. ROEDERVS & PETR. PISCATOR, theologus lenensis, qui peculiaribus id egerunt scriptis, itemque BALTH. MENTZERVS, in *disputatione theologica de iustificacione hominis peccatoris coram Deo, & inprimis causis eius meritoria*, tomo III. *disputationum Giesensium* num. XV. p. 434. seqq. IO. HIMMELIUS, in *harmonia Galuino-papist. part. I.* p. 28. alique. Conferendi CHR. KORTHOLTUS, de *variis scripturae sacrae editionibus c. XXV. §. XXV. p. 336.* & GVST. GE. ZELTNERVS, l. c. §. VIII. p. 7. 8. Editiones indicantur in IACOBI LE LONG *bibliotheca sacra*, c. IX. *fol. VI. p. 237. seqq.* Fuerunt & ex eiusdem ecclesiae reformatae sacra sequentibus, qui speciatim nouum testamentum in linguam germanicam denuo transferrent. Id namque circa initium saeculi decimi septimi AMANDVM POLANVM A POLANSORF, Oppavia-Silesium, theologiae doctorem Basileensem, egisse, constat: de quo conferendus GVST. GE. ZELTNERVS, l. c. c. I. §. VIII. p. 8. Recentiori autem aetate hocce munus in se suscepit IO. HENR. REITZIVS, Bremenensis, & minister verbi diuini, aliquamdiu Berlenburgicus, in comitatu Saynensi; quo tamen deinceps se abdicauit munere. Reformatae ecclesiae sequebatur sacra, famamque eruditionis adnotationibus suis in THOM. GOODWINI librum, *Moses & Aaron* inscriptum, itemque *commentatione de prudentia ecclesiastica*, adeptus, deinde in fanaticissimi suspicionem venit, praefertim, cum librum: *Vortrag von der Geirichtigkeit, die wir aus und durch Iehoua durch den Glauben haben*, anno 1701 edidisset. Versio eius, inscripta: *das neue*

Testament vnser Herrs Iesu Christi, auff neue ausm Grund verteuetschet, vnd mit Anziehung der unterschiedenen Lesungen, vnd vieler übereinstimmenden Schrifti Oerter versehen, Offenbaci ad Moenum primum prodit, an. 1703, 8. recusa deinceps Erlangi an. 1706. Auctorem textui graeco ita inhaerere, vt linguae germanicae nullam habeat rationem, versionemque adeo hancce horridam, minusque perspicuam esse; viris doctis dudum obseruatum est. Idemque ex THOM. ITTIGII praefat. in *biblia germanica*, Lipsiae 1708 excusa, docet CHRIST. FRID. BOERNERVS, in *additamentis* ad IAC. LE LONG *bibliothecam sacram* c. IX. *fol. VI. p. 266.* In notulis & variantibus lectionibus, quas REITZIVS addidit, eum aliquid monstri alere, ostenditur in *den vnseibuldigen Nachrichten* ad an. 1710, *part. X. p. 616.* Eadem vero haecce versio REITZII cum etiam inserta sit *bibliis pentaplis* quae Wandesbeckii excusa sunt; de his vt aliquid addamus, ipsa instituti nostri postulat ratio. Primum nimirum prodit *nouum testamentum* siue *das neue Testament, oder der neue Bund welchen Gott durch Iesum Christum mit vns Menschen gemacht, vnd durch dessen Apostel und Lehriinger, erslich in griechischer Sprache schriftlich aufzeichnen lassen; ietzo nach den gebräuchlichsten 4 hochteutschen Vbersezungen, nebst der holländischen, da immer eine die andere erkläret, dem christlich teutschen Leser zu dienst zum Druck besördert &c. gedruckt vnd verlegt durch Hermann Heinrich Holle, Buchdrucker in Wandesbeck bey Hamburg*, an. 1710, 4. Nimirum ita opus hoc est dispositum, vt singulae paginae in quinque columnisistant primo versionem CASP. VLENBERGII, romanensibus probatam, tum beati LVTHERI nostri, potro IO. PISCATORIS, quae apud reformatos recepta est; quarto loco nouam, seu IO. HENR. REITZII, & tandem belgicam. Omnium quo-

que istorum interpretum hic exhibentur praefationes; toti autem operi velut introductionis loco praemittitur *kurtzer Begriff des neuen Bundes, welchen Gott durch Iesum Christum mit uns Menschen gemacht*; in appendice autem scripta quaedam apocrypha noui testamenti comparent, itidem in linguam germanicam translata, vt *epistola Pauli ad Laodicenses*; *epistola Barnabae*; *biniae epistolae Clementis ad Corinthios*; *epistola Polycarpi ad Philippenses*, *Smyrnenfis ecclesiae epistola de martyrio Polycarpi*; *Ignatii epistola ad Smyrnacos*, ad *Polycarpum*, ad *Ephesos*, ad *Magnesianos*, ad *Philadelphienfes*, ad *Trallianos*, ad *Romanos*; *Philonis & Agatopodis epistola de martyrio Ignatii*; porro *Ignatii epistola ad Tarsenses*, ad *Antiochenos*, ad *Heronem diaconum ecclesiae Antiochenae*, ad *Philippenses*. Nouum testamentum deinceps excepit vetus, in cuius columna prima versio itidem *CASP. VLENBERGII*, in secunda *B. MART. LVTHERI*, in tertia *IO. PISCATORIS*, in quarta iudaica, siue ebraeo - germanica *IOSEPHI ATHIAE* (de qua deinceps dicemus) & in quinta denique belgica, conspiciuntur. Pars prior, pentateuchum & libros historicos cum libro lobi continens, an. 1711; posterior autem, reliquos libros biblicos veteris testamenti complectens, an. 1712 lucem publicam adpexit. Accesserunt etiam *libri apocryphi veteris testamenti* ex diuersis interpretationibus. Subiunctum denique est germanice *MATTH. HILLERIONOMASTICON sacrum*, aliaeque quaedam, ad geographiam & chronologiam sacram spectantia, addita. Censuram hocce opus expertum est *MICH. BERNI*, pastoris Wandesebeckensis, vt pote qui edidit *Entdeckung des Greuel-Wesens, welches mit denen biblischen pentapolis die so genannte neue Christen vorhaben*, Hamburgi an. 1710, 4. Cuius scripti summa exhibetur in den *unschuldigen Nachrichten*, ad an. 1711, part. I.

p. 127. Legenda &, quae de istius operis nouo testamento monentur in iisdem *relationibus innocuis* ad an. 1710. part. X. p. 615. seqq.

Ex anabaptistarum grege *LVD. HETZERVVS*, gente Bauarus, & ob varia delicta capitali tandem supplicio adfectus, prophetarum veteris testamenti versionem, a *IO. DENCKIO* adiutus, adornauit *Wormatiae Vangionum* an. 1527, 8. impressam, & *Augustae Vindelicorum* an. 1528, fol. recusam. Industriam in ea adhibitam ipse laudat *LVTHERVVS*: licet, auctorem Iudaeorum commentis plus, quam decet, indulsisse, existimet; *tomo V. Ienens. german. fol. 143.* Integra deinceps biblia *Wormatiae* an. 1529 prodierunt, quae & ideo *Wormatiensis* vocari solent; ad quae procuranda eundem *LVD. HETZERVVM* & *IO. DENCKIVM* plurimum operae contulisse, nonnulli existimant. Ita sane auctores *innocuarum relationum*, siue *der unschuldigen Nachrichten*, ad an. 1706, part. VI. p. 329. Sed rem non plane contestam esse, temporumque obflare quodammodo rationes, ostendit *GVST. GE. ZELTNERVS*, *h. c. cap. III. §. III. p. 51.* Immo, biblia haecce *Wormatiensis*, neque auctores habere *HETZERVVM* atque *DENCKIVM*, nec catholicam esse versionem, ad vulgatam expressam, & ante *LVTHERVVM* conditam, vt *WILH. ERN. TENTZELVS* sibi persuasit; solide demonstrauit *THOM. ITTIGVS*, in praefatione, bibliis germanicis, Lipsiae an. 1708 excusis, praemissa; quod & *CHRIST. FRID. BOERNERO* obseruatum, in *additamentis* ad *IAC. LE LONG bibliothecam sacram c. IX. sect. VII. p. 267.* Portentosum autem, profusque incredibile est, *PAVLI FELGENHAVERI*, hominis fanatici, commentum, quo adfirmare ausus est, biblia haecce *Wormatiensis* genuinam *LVTHERI* exhibere versionem: cum enim haec prodidisset; a ciue quodam Lipsiensis, linguae ebraeae perito,

perito, versionem aliam LVTHERO sup-
 pediatam, ab eoque adoptatam, istamque,
 licet minus genuinam, in editionibus se-
 quentibus pro LVTHERI versione exhibi-
 tam. Sed vt fabulam hancce, longe ab-
 surdissimam, solide profligant 10. DIEC-
 MANNVS, in *praefatione* bibliis, Stadae
 an. 1702. fol. editis, praemissa, & THOM.
 ITTIGIVS, *l. c.* ita originem eius soller-
 ter detexit GVST. GEO. ZELTNERVS, *l. c.*
cap. III. §. III. p. 51. Fanaticorum dum
 inieciimus mentionem; facere nequeo,
 quin moneam, nouam illam versionem
 germanicam bibliorum, quae cum anota-
 tionibus Berlenburgi imprimitur, in suspi-
 cionem venisse, ac si quaedam, fanatico-
 rum opinionibus fauentia, adpersa sint;
 simul tamen spes facta, fore, vt ea iterum
 tollantur; atque, ne talia porro misceantur,
 prospiciatur. Quibus promissis an euen-
 tus reponsurus sit? dies docebit. Legen-
 da, quae de hoc opere biblico referuntur
 in *der fortgesetzten Sammlung von alten und
 neuen theologischen Sachen*, ad annum 1725
part. V. p. 819. Nec praetermittendi hic
 sunt Sociniani, quippe qui itidem versio-
 nem, placitis suis conformem, aptarunt.
 Saltem nouum testamentum, erroribus suis
 adcommodatum, in lucem emittere, con-
 sultum duxerunt; vtpote in quo errores
 suos luculenter nimis damnari, intelligen-
 bant, si versio textui conformis in omnium
 manibus versaretur. Laborem itaque huncce
 in se suscepserunt IOAN. CRELLIVS &
 IOACH. STEGMANNVS, homines in hac
 secta notissimi. Lucem haec versio ad-
 spexit Racouiae anno 1630. §. Praefatio
 eidem est addita, cuius vulgo GEO. ENIE-
 DINVS, vir haud obscuri apud eosdem
 homines nominis, auctor creditur. Sed
 cum dudum antea ille diem suum obierit,
 anno 1597; non sine ratione, praecunte
 CHRISTOPH. SANDIO, *bibliothec. anti-
 trinitar. p. 84.* de eo dubitat GVST. GEO.
 ZELTNERVS, *l. c. cap. I. §. XI. pag. 15.*

Hancce autem praefationem, cuiuscum-
 que demum sit, consilium scopumque istius
 versionis luculenter prodere; recte viris
 doctis obseruatum est. Conferenda, quae
 de versione illa movent CHRIST. KORTH-
 HOLTVS, de *variis scripturae sacrae edi-
 tionibus*, cap. XXV. §. XXVI. pag. 337. &
 THOM. ITTIGIVS, in *praefatione*, bibliis
 germanicis, an. 1708 Lipsiae editis, prae-
 missa. Eiusdem tere commatis est versio
 germanica noui testamenti, quam IEREM.
 FELBINGERVS, qui Arianorum resuscit-
 tare placita in animum induxit, concinna-
 uit, quaeue Amstelodami an. 1640. §. lu-
 cem adipexit. Non tantum enim, quid
 praepiudicatae valeant opiniones, in ea de-
 monstrauit; sed & vt eo facilius, quod
 sibi proposuerat, consequeretur, STEPH.
 CVRCELLAEI lectiones variantes institu-
 to suo adcommoauit, immo nouas inter-
 dum ipsemet excogitasse visus est. Plura
 & de hac versione viri isti doctissimi,
 quos saepe iam laudauimus, KORTHOL-
 TVS, ITTIGIVS, ZELTNERVS, da-
 bunt.

Ex nostratibus IOAN. SAVBERTVM
 iuniorem, circa an. 1665 consilium, de no-
 ua versione germanica conficienda, susce-
 pisse, sed eo successu, vt lucubrationes illae,
 grauissimis de causis, quamquam iam pre-
 lo paratae, principis iussu, in bibliothecae
 Guelserbytaeae scriniis absconderentur,
 obseruationibus melioris commatis *operi-
 bus SAVBERTI posthumis* insertis; supra
 iam libro I. cap. IV. ad §. VI. obser-
 uauimus. Laudauimus quoque ibidem
 GVST. GEO. ZELTNERVM, qui in *dissert.
 de nouis biblicorum version. germ. non teme-
 re vulgandis*, c. I. §. XIII. p. 16. idem refert.
 Ita autem vir iste doctissimus hac de re lo-
 quitur, vt dubitet, num SAVBERTVS
 sponte sua, an ex imperio Augusti ducis
 Brunsvicensis ac Luneburgensis, id negotii
 in se suscepit. Repetit id alibi additque:
*noluimus enim quidquam definire, cum te-
 stan-*

stantis de se Sauberti, sibi id imperatum esse aientis, aliorumque obloquentium & contraria adfirmantium; certe suspicatum, & ea tempestate virorum opiniones non ignoravimus; in vitis theolor. Aldorpinor. pag. 399. At non propria voluntate, sed auctoritate principis, SAUBERTVM ad hoc opus accessisse, acriter contendit HERM. CONRIGIVS: vt iidem supra l.c. monuimus. Adferit autem, quem iam laudauimus, vir clarissimus ZELTNERVS porro, SAUBERTVM laborem huncce inter multos sudores, & recognitiones diligentissime institutas ad XVII caput, libri I Samuelis perduxisse, in quo formis denique excuso prelo substituit. Cuius interrupti, ita pergit, atque subito cessantis operis finem non alia ex causa, quam quod ipse laudatissimus princeps hoc tempore anno 1660. inter mortales esse desineret, deriuandum esse, cum res ipsa docet, tum etiam temporum rationes comprobant; l.c. p. 399. Copiose etiam de hacce SAUBERTI versione disserit CHR. FRID. BOERNERVS, in additamentis ad IAC. LE LONG bibliothecam sacram c. IX. sect. III. p. 220. seqq. Specimen ibi aliquod eius exhibet, deque ipsa hacce versione ita pronuntiat: *Ac primo quidem de ipsa translatione notandum est, illam saepe quidem a verbis atque sententia Lutheri recedere, saepius autem Lutherum presse sequi, vt adeo non noua haec, sed versio Lutheri mutata passim atque interpolata esse videatur. In iis autem locis, quae a Lutheri versione discrepant, inter pretem, rabbinorum expositionibus plus nimium fauere, literamque textus ebraici contra indolem linguae germanicae superstitiose exprimere, theologus quidam Vitembergensis, cuius censurae specimen supra memoratum transmissum fuit, notauit. Singulis capitibus noua summaria praefixa sunt, loca parallela in margine addita, & loco glossarum Lutheri marginalium in fine cuiusque capituli noua scholia subiiciuntur, quae quidem theologi modo memorati iudi-*

cio partim sunt inutilia, partim iudaizantia &c. Nescio, an nostratibus adnumerare debeam CASP. ERN. TRILLERVM. Etsi enim initio ecclesiae nostrae doctrinam professus est; ab ea tamen in quibusdam haud exigui momenti capitibus se alienum esse, deinceps demonstrauit; hinc & munere rectoris, quo in schola Ilesfeldensiungebatur, exutus est. Mentem suam satis prodidit, cum inuestigationem locorum quorundam noui testamenti, siue Untersuchung erlicher Oerter des neuen Testaments, die wegen bisher übler Vbersetzung die Warheit auffgehaben haben, auff allergnaedigsten Befehl einer hohen person gedruckt; Dantisci 1699. 16. ederet. Sequuta est mox eiusdem inuestigationis continuatio, siue pars altera, inscripta: der andere Theil der Untersuchung erlicher Oerter des neuen Testaments, von behutsamer Anführung der heiligen Schrifft, sine loci mentione an. 1702. Vtraque pars, cum observationibus biblicis, aliisque scriptis AVG. HERM. FRANCKII, co infcio, & inuito, vt supra iam monuimus, iundim editis, recusa fuit. Quorsum ista TRILLERI inuestigatio tenderet, & quam intehiciter in hoc labore versatus sit; peculiari dissertatione, an. 1700 ostendit IO. RECHTVS, theologus quondam Rostochiensis longe celebrissimus. Sed TRILLERVS a suo instituto se deterreri passus non est; quin potius nouam tandem noui testamenti versionem dedit inscriptam: eine mit dem Grund-text genauer übereinsteffende Vbersetzung des neuen Testaments; Amstelodami, si inscriptioni credendum, an. 1703. 8. Id constitutum auctori fuisse, vt a versione LUTHERI etiam sine necessitate discederet; cuius, vel prima fronte hanc versionem intuenti, patet: quamquam ne sic quidem efficere poterit, quin pluribus in locis vel inuitis verba Lutheri retinuerit. Dum autem textum graecum adcurate exprimere adnititur; linguae germanicae nullam

nullam habet rationem. Perperam quidem; quidquid & ille, & alii, hac de re sentiant. Ut enim prima interpretis laus est, textum summa fide exprimere; ita non minor, perspicuo & plano hoc facere sermonis genere. Etenim hoc si negligatur; versionem non modo barbaram, sed & obscuram, & quae intelligi nequeat, inde oriri, necesse est. Nullus quoque inde ad lectores redundabit fructus, praesertim si idem sensus elegantius & magis perspicue exprimi possit. Deinde, an iis etiam in locis, ubi sensum textus originalis, rectius quam LUTHERVS expressisse, videri voluit TRILLERVS, rem acu tetigerit? adhuc quaeri possit. Certe non tetigisse, nec sensum textus graeci ubique eum adsequutum, exemplis probari possit, si hoc nunc agerem. Legenda de hisce *censura versionis novi testamenti Trillerianae*, quam observationibus suis sacris in euangelium Matthaei inseruit GOTTFR. OLEARIVS, observat. XV. ad *Matth. IV. 41. p. 149. seqq.* Maioris adhuc momenti est, quod & res ipsa docet, & THOMAS quoque ITTIGIVS, in praefatione, editioni *biblior. germ.* quae Lipsiae an. 1708 prodierunt, praemissa, observat, versionem hancce erroneam auctoris sententiam, circa doctrinam de satisfactione Christi, & iustificatione per solam fidem, in locis, quae huc pertinent, satis superque prodere. Hoc & repetit CHR. FRID. BOERNERVS, in additamentis ad IAC. LE LONG *bibliothecam sacram*, c. IX. *sess. III. p. 240.*

Prisquam autem a versionibus germanicis scripturae sacrae discadamus; de illis quoque, qui ebraeo-germanicas, lingua scilicet iudaicis inter Germanos vernacula, dederunt, aliquid dicendum est. Et primus quidem, qui totum vetus testamentum in linguam ebraeo-germanicam transtulit, fuit IOSEPH. IOSEL, filius ALEXANDRI, per compendium IOSEL WITZENHAVSEN adpellatus, mercede a IOSEPH. ATHIA, typographo Amstelodamensi, con-

BVD. ISAGOGE.

ductus. Prodiit haecce versio, cum interpretis & typographi praefatione, Amstelodami an. 1679. fol. & iterum anno 1687. Inserta quoque sub IOSEPH. ATHIAE (qui tamen typographi solum functus est munere) nomine fuit *bibliis pentaplis Wandesbeckensibus*, de quibus supra verba fecimus. Eodem fere tempore istiusmodi laborem in se suscepit R. IERVTHIEL BEN-ISAAC BLITZ, Vitmundensis, typographi munere fungente VRI VEIBSCH, filio AARONIS, Leuita, versionemque suam itidem Amstelodami an. 1679. fol. publicae luci exposuit. Solet a quibusdam VRI VEIBSCH auctor huius versionis ferri: quos tamen interpretem cum typographo confundere, certum est. Ex duabus hisce versionibus prior, & iudaeorum, & christianorum, iudicio, posteriori multum praefertur. Legendus de utraque IO. CHRIST. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. II. sess. VI. p. 453. seqq.* ubi & eos, qui partes quasdam veteris testamenti, itemque novum testamentum in linguam ebraeo-germanicam converterunt, enarrat.

De versionibus scripturae in reliquis linguis, hodie in Europa, alibique vsitatas, aliquid addere necesse non erit: cum pauci ex theologiae cultoribus istarum linguarum periti sint, ut inde commodum aliquod referre queant. Si quis earum noticiam sibi comparare cupit, adire poterit CHR. KORTHOLTVM, de *varijs scripturae sacrae editionib.* cap. XXII. *seqq.* ubi de versione italica, gallica, hispanica, ceterisque agit; AVG. PFEIFFERVM, in *critica sacra*, c. XIII. *p. 465. seqq.* IACOB. LE LONG, in *biblioth. sacra*, cap. V. VI. *seqq.* RICH. SIMONEM, in *hisor. critic. vet. testam. lib. II. cap. XXII. & seqq. p. 329. seqq.* LVD. ELL. DV PIN, *prolegom. sur la bible lib. I. cap. IX. p. 218. seqq.* & speciatim, ad novum testamentum quod attinet, RICH. SIMONEM, in *historia critica versionum novi testamenti*, itemque IO. ALB. FABRICIVM, *Mmmmmmm* *biblioth.*

biblioth. graec. lib. IV. cap. V. §. XXIII. p. 191. De gallicanis solum versionibus obferuamus, inter recentiores magnam eius esse celebratē, quae Montensis dicitur, quia Montium Hannoniae nomen pleraeque editiones in fronte gerunt: quamuis nonnulli adferant, nullam ibi prelo subiectam esse. Vocatur & versio lansienstarum, quoniam a viris doctis, qui haec partes sequuntur, concinnata est; immo si quibusdam credimus, variis in locis illorum placitis adcommodata; lucemque primum adspexit an. 1667 saepissimeque exinde, sed non sine mutationibus quibusdam recusa est. Auctores sunt ISAAC LVD. LE MAITRE, vulgo de SACI dictus (quod tamen nomen fictum est, ex transpositis vocis ISAAC litteris, formatum) & PETR. THOM. DY FOSSE; quibus & nonnulli ANTON. ARNALDVM, lansienstarum suo tempore antesignanum, addunt. Immo ANTON. LE MAITRE, primum quatuor euangelia transulisse, eamque versionem diligenter recognouisse; & reliquorum noui testamenti librorum translationem, viros istos doctos, quos laudauimus, & cum primis ANTON. ARNALDVM, cum aliis quibusdam, adiecisse; nonnulli tradunt. Legenda, quae hac de re refert IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. cap. V. p. 77. seqq.* Cum vero haec versio & lansienismo quauis occasione velificari, vulgataeque latinae versionis fidem labefactare, crederetur; praesulum quorundam ecclesiae gallicanae non exiguum experta est indignationem. Primus ei se opposuit Parisiensium eo tempore archi-episcopus, duabus promulgatis sanctionibus; cuius exemplum & alii sequuti sunt. Accessit an. 1667 auctoritas regii, vt vocant, *status consilii*; hinc & pontificum Romanorum Clementis IX & deinceps Innocentii XI, a quibus versio haecce damnata fuit, atroxque notata lapillo. Neque desuerunt, qui variis opusculis eandem perstringerent, quos

inter eminent MALLETVS, dioeceseos Rhotomagensis vicarius, & LVD. MAIMBURGIVS; quibus tamen rursus lansienstae istenue obuiam iuerunt, quorum quaedam huc spectantia scripta indicantur, in *actis eruditor. Lipsiensib.* ad ann. 1686 mense April. p. 201. In MALLETVM cum calammum strinxisset ANT. ARNALDVS, dans *la nouvelle defense de la version de Mons*: huic iterum obuiam itum dans les *observations sur la nouvelle defense de la version françoise du nouveau testament imprimee a Mons, pour iustifier la conduite des papes, des eueques, & du Roi a l'egard de cette version &c.* quarum obseruationum auctorem TELLERIVM, lesuitam notissimum, esse, ferunt. Summa earum exhibetur in *actis eruditor. Lipsiensib. l. c. pag. 201. seqq.* Inter acerrimos versionis huius censors etiam referendus RICH. SIMON, qui eam sub examen reuocat in *hist. crit. version. nou. testam. cap. XXXV. seqq. p. 396. seqq.* De eadem etiam verba facit in *bibliotheca critica tom. III. cap. XVI. p. 177. seqq.* vbi negat, solum ANTON. ARNALDVM, quod quibusdam persuasum fuit, versionis istius auctorem esse; immo illi vix quidquam aliud, quam confusionem, quae in ea regnat, tribui posse, contendit. Cum enim in ipsa versionis istius inscriptione dicatur, eam ad latinam vulgatam, adiectis discrepantiis graeci textus a latino, adornatam esse; haec discrepantias tamen seorsim non esse notatas, sed ipsam versionem interdum interpretem vulgatum, interdum textum graecum, quandoque & neutrum, sequi; idque ex consilio ARNALDI factum. Ceterum versionem hancce Montensem retinuit etiam PASCAS. QVESNELVS, in editione noui testamenti, qua istud obseruationibus moralibus illustratum, dedit. Id tamen egisse QVESNELVM, vt versionem hanc vulgatae latinae magis attemperaret, adeoque loca ista, in quibus textus graeci ratio potius habita,

quam

quam versionis vulgatae, mutaret; docet LVD. ELL. DV PIN, *prolegom. sur la bible lib. I. cap. IX. pag. 222.* Reliqua, quae de editione hacce QUESNELLI obseruatu digna sunt, tradit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *introd. in hystor. theologiae litterar. &c. part. I. lib. I. ad §. VII. p. 123.* Quod si ad eas, quae nostra aetate concinnatae sunt, versiones gallicas accedamus; cum primis ea se offert, quae RICH. SIMONEM auctorem agnoscit, & Treuoltii an. 1702 quatuor voluminibus in 8 prodit, annoque sequenti, Rothomagi recusa fuit. Eam secundum versionem vulgatam latinam confectam fuisse; ipsa quælibet condocere potest inscriptio: cuius instituti sui rationem auctor in *praefatione* reddidit. In *notis* tamén, quas adiecit, *criticis*, textum quoque originalem in subsidium vocat, & quo pacto ipsa vulgata ad eum emendari debeat, interdum ostendit. Elogium versionis huius legere licet in *actis eruditor. Lipsiensib.* ad an. 1704. *mens. Febr. pag. 80.* ubi inter alia dicitur *non perfunctorie scripta, sed singulari cum cura ad correctissimum editionis vulgatae exemplar confecta.* At non omnibus ideo placuit. Quin immo, cum NOALLIUS, cardinalis & archiepiscopus Parisiensis, quaedam reprehensione digna in ea occurrere, animaduertisset; decreto, an. 1702 promulgato, prohibuit, ne in Parisiensi dioecesi vulgaretur; sed & IAC. BENIGN. BOSSVETUS duplici *instructioe pastoralis*, an. 1702 & 1703 eandem acriter perstringit. Varia etiam in hacce versione reprehenduntur, in *epistola*, quae extat *dans les memoires de Trevoux ad annum 1702. mens. Maio pag. 383. seqq.* editionis Amstelodamensis. Nec minus strenue SIMON hancce versionem suam defendit, peculiari scripto, itemque *rom. 121. epistolar. selectar. siue lettres choisies p. 260. seqq.* cum primis & in *bibliotheca critica, tomo IV. ep. XXXV. seqq. p. 303. seqq.* Et in ultimo quidem lo-

co ad censuram IAC. BENIGNI BOSSVETI respondet, atque Socinianismi suspensionem, quam ista versione sua auxerat, a se amoliri admittit: a qua tamen an liberari prorsus queat, merito dubitaueris. Nec praetermittendus hic est IO. CLERICVS, cuius versio noui testamenti in lucem emissæ est, Amstelodami, anno 1703. 4. Ea ex ipso textu graeco expressa est, adiunctisque habet adnotationes vberiores, in quibus textus explicatur, aut versionis ratio redditur. Vt vero & alias vir doctissimus HVG. GROTII vestigiis insitit: ita in hacce quoque passim hoc conspiciere licet versione. Nec negandum, quod eam subinde hypothesebus suis, praeiudicatisque animi opinionibus, adcommodaauerit; certe in adnotationibus eas haud raro inculcat, atque defendit. Sic, licet *Ioan. I. 1.* vocem *λογος* reddat per *verbum* (*parole*) in adnotationibus tamen docet, eam rectius verbi per *rationem*, repetitque, quae de origine vocis, ex schola Platonis arcessenda, iam alibi in medium protulerat. Versionem hancce tam in Belgio federato, decreto ordinum generalium, & plurimarum synodorum, quam in ditione regis Borussiae, mandato sacri tribunalis Berolinensis, vt pote quae Sabellii Socinique erroribus faueat, damnatam proscriptamque esse PETR. BAELEVS autumat, in *colloquiis*, siue *entretiens de Maximo & de Themiste*, iis nimirum, in quibus IO. CLERICO respondet, *p. 67. seqq.* Exstant enim & *colloquia*, eadem ratione inscripta, opposita ISAACO IACQVELOTIO; viraque excusa Roterodami an. 1707. 8. De aliis versionis huius censoribus, itemque iis, quae CLERICVS pro eius defensione scripsit, conferendus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *introd. in hystor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata part. I. lib. I. ad §. VIII. p. 126.* Atque idem vir doctissimus etiam reliquas versiones gallicas ibidem enarrat, interque eas, quam clarissimi viri DE BEAUV.

SOBRE & L'ENFANT concinnarunt, quae Amstelodami anho 1718. 4. lucem adspexit. Nonnullas etiam a nobis prae-

termittas recenses IACOBVS LE LONG, in *bibliotheca sacra*, cap. V. sect. II. & III. pag. 36. seqq.

§. VIII. Qui ex trium priorum saeculorum patribus ad scripturam sacram explicandam aut illustrandam animum adiunxere suum; allegoricam fere interpretandi rationem, Iudaeis iam antea visitatam, sequuti sunt. * Omnium autem studium atque industriam saeculo tertio superavit ORIGENES; qui, licet itidem allegoriis valde delectaretur; de litterali tamen etiam sensu eruendo sollicitus fuit, diuersosque modos scripturam explicandi, adhibuit. ** Exstiterunt vero etiam in hocce temporis intervallo, qui de conciliandis scripturae locis, quae inter se pugnare videntur, praesertim de quatuor euangeliorum harmonia, demonstranda, essent solliciti. ***

* Postquam ipsum scripturae sacrae textum, & versiones praecipuas, considerauimus; superest, vt de illis etiam dicamus, qui eandem explicationibus suis aut commentariis illustrare, vsumque, quem olim Iudaeos in veteris testamenti explicatione versatos fuisse; suo tamen more, vt vel ex talmude perspicere licet. Nimirum mysticam, allegoricamque apud eos, certe apud Phariseos, atque rabbanitas, obtinuisse interpretandi scripturam rationem, adeo manifestum est, vt negari nequeat, pluribusque in sequentibus ad §. XI. comprobabitur. Atque hanc primitivae ecclesiae doctores quoque ab iis accepisse, recte contendit RICH. SIMON, in *histor. crit. commentat. noui testam. cap. I. p. 1. seqq.* Plurimum tamen etiam huc contulit philosophiae Platonicae studium, cui quosdam veteris ecclesiae doctores addictos fuisse, constat. Inter Iudaeos tempore apostolorum celeberrimus fuit PHILO, qui prae reliquis in allegorica hacce scripturae interpretatione excelluit, immo eousque progressus est, vt omnino fere in allegorias conuerteret: quem deinceps ORIGENES alii, quae sequuti sunt. Atque ORIGINEM

quidem primum fuisse, qui commentariis scripturam sacram illustrauerit; BEATVS RHENANVS; FRANC. SIXTVS Senensis, atque GILB. GENEBRARDVS, adserunt. Sed refellit eos PETR. DAN. HVERTIVS; qui cum GENEBRARDI verba: *Et sane omnium, quorum quidem in diuina scripta commentarii exsunt, fuit antiquissimus, retulisset; addit: Itane vero? antiquiorne Philone, qui tot scriptis hodieque supersitibus scripturas sacras explanauit? antiquiorne Theophilo Antiocheno, cuius exstant commentaria in quatuor euangelia? Vetustiores quoque fuerunt illo Melito Asianus, qui librum scripserat de apocalypsi Ioannis; & Rhodon, & Candidus & Appion, qui tractatus in hexaëmeron sigillatim composuerunt; & Iudas, qui de septuaginta apud Daniele hebdomadibus scripsit; Origenianor. lib. III. cap. II. sect. I. §. I. p. 236.* Conferenda &, quae contra eandem sententiam, ORIGINEM primum fuisse, qui commentarios in scripturam sacram scripserit, disserit SEB. NANVS TILLEMONTIVS, dans les *mémoires pour servir à l'histoire ecclesiastique, tom. III. part. III. in Origene, artic. XXVIII. p. 215.* Inter christianos itaque primo hic loco nobis commemorandus est THEOPHILVS Antiochenus. De COHYTERONYMVS: *Legi sub nomine eius in euangelium &*

in proverbia Salomonis commentarios; qui mihi cum superiorum voluminum elegantia & pbrafi non videntur congruere; in catalogo scriptor. ecclesiast. cap. XXV. p. m. 47. Exstant etiam hodie adhuc sub THEOPHILI nomine commentariorum, siue allegoriarum in sacra quatuor euangelia, libri quatuor, sed latine solum, in bibliotheca maxima patrum, tom. II. part. II. pag. 165. seqq. Nec tamen defunt, qui hosce libros latino cuidam scriptori recentioris aeni vindicant, qui eos ex genuinis THEOPHILI commentariis excerpserit. Ita GUIL. CAVE, in bistor. litterar. scriptor. ecclesiasticor. saec. II. p. 31. Sed conferenda, quae fuisse hac de re disputat IO. ERN. GRABIVS, in spicilegio patrum vi & haereticorum saeculi II. p. 221. seqq. ut & ibidem fragmentum commentariorum THEOPHILI in euangelia ex HIERONYMO, & aliud commentariorum eius in canticum canticorum, ex EVSEBIO exhibet. Interim tum ex commentariis THEOPHILI in quatuor euangelia, quae hodie exstant, tum ex iis, quae ex illis refert HIERONYMVS, constat, allegoricam eum sequutum esse scripturam interpretandi rationem. De IRENAEO, TERTULLIANO, CYPRIANO, aliisque idem dicendum; qui, licet ex instituto exegetica non scripserint; in libris tamen suis dogmaticis pariter ac polemici, ad scripturam sacram saepe prouocant, & e ratione illam explicant: quod exemplis demonstrat RICH. SIMON, bistor. critic. commentator. noui testam. c. I. pag. 8. seqq. His iungendus CLEMENS Alexandrinus, tum ob alia scripta, tum maxime ob *hypotyposion* libros VIII. in quibus vtriusque testamenti, veteris & noui, succinctam enarrationem instituit: vnde & eos rectius ad theologiam exegeticam, quam dogmaticam referri, supra iam libri huius II. cap. I. ad §. VI. obseruauimus, vbi & alia quaedam de iis monuimus. Periisse istos libros, notum est, si fragmenta quaedam excipias, quae apud EVSEBIUM

exstant, lib. I. bistor. eccles. c. XII. lib. II. c. I. IX. XV. lib. VI. c. XIV. Sunt tamen, qui putant, commentarios in epistolas canonicas, scilicet priorem Petri, Ioannis primam & secundam, itemque Iudae, qui sub CLEMENTIS Alexandrini nomine in bibliotheca maxima patrum, tom. III. p. 231. seqq. leguntur, partem huius operis esse. Certe CLEMENTEM in haec epistolas commentarios scripserit, testatur CASSIODORVS: quamuis pro epistola Iudae eam, quae Iacobi est, ponat. In epistolis, inquit, canonicis Clemens Alexandrinus presbyter, qui & stromatheus vocatur, id est, in epistola sancti Petri prima, sancti Ioannis prima & secunda, & Iacobi, Attico sermone declarauit. Vbi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute loquutus est; quae nos ita transferri fecimus in latinum, vt exclusis quibusdam offendiculis purificata doctrina eius securior posset hauriri; diuina. lectio. fuit de instituit. diuinar. scripturar. c. VIII. p. m. 454. An vero hi commentarii iidem sint, qui in bibliotheca maxima patrum exstant; nonnulli adhuc dubitant. PHOTIVS, qui CLEMENTIS hosce commentarios legit, plurimos in illis *καὶ τὰς ἑκατόμβας λόγους ἁγίους* & fabulosos sermones, immo blasphemiarum portenta, notauit; cod. CLX. p. m. 286. Suspiciatur tamen, haec ab alio quodam addita, fuisse, cod. CXI. p. 287. Refert etiam explicasse CLEMENTEM hac ratione summam *genesis*, *exodum*, *psalmos*, *epistolas Pauli*, & *canonicas*. EVSEBIUS autem auctor est, totius scripturae sacrae succinctam enarrationem hosce hypotyposion libros continuisse; bistor. eccles. lib. VI. c. XIV. vti iam loco antea citato obseruauimus. Si RICH. SIMON credimus, nihil aliud in hoc opere praestitit Alexandrinus CLEMENS, quam vt aliorum scriptorum ecclesiasticorum, orthodoxorum pariter ac heterodoxorum, explanationes colligeret. Atque hinc factum, putat, vt impie & blasphemie quaedam dicta in hisce hypotyposion

feon libris occurrerent, quae & PHOTIVS notauerit, & CASSIODORVS in iis commentariis, quos transferri in linguam latinam curauit, omiserit. Neutiquam itaque ea CLEMENTI probata, aut ipsi tribuenda; cum explicationes solum, sententiasque aliorum, retulerit. Atque hinc etiam intelligi posse, cuiusmodi fuerint isti commentarii, cum non tantum orthodoxi, sed & gnostici, & hi quidem praecipue, allegorizarum interpretationum fuerint studiosissimi: quod copiosius euincit, in *bislor. critic. commentator. noui testam. cap. II. p. 25. seqq.* Quae vtique non sine magna verosimilitudinis specie dicuntur. Commemorandus vero hic etiam est HIPPLYTVS, qui circa initium saeculi tertii vixit. Varios namque in scripturam sacram commentarios composuit, quorum apud veteres sit mentio; sed ad nos non peruenerunt, si fragmenta quaedam exceperis. Idem de *bomiliis* eius censendum. Recensent tum haecce, tum reliqua eius scripta, GVIL. CAVE, in *bislor. literar. scriptor. ecclesiasticor. part. I. saec. III. p. 49. seqq.* & IOAN. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. cap. I. p. 204. seqq.* Fuse etiam de HIPPLYTO hocce disserit STEPH. LE MOYNE, in *prolegomenis*, quae variis suis *sacris* praemisit.

* * . Omnium haud dubie saeculi secundum & tertii patrum industriam in studio exegetico superauit ORIGENES, non vna ratione praeclare eodem meritis. Nos primum de scriptis eius exegeticis, quibus varios scripturae sacrae libros illustrauit, dicemus; tum & de *tetraplis*, *hexaplis* & *octaplis* eius aliquid subiungemus. Obseruandum vero, ORIGINEM varios interpretandi scripturam modos adhibuisse. Nam vel diffusis commentariis, quidquid suppeditabat ingenium, & eruditio, congesti; vel breuibus tantum scholiis obscuriora quaeque illustrauit; vel denique ad

populi captum se demisit, & selectas quasdam scripturae pericopas per *bomilias* exposuit. Hoc iam HIERONYMVS nos docuit, in prologo suae interpretationis *bomiliarum*, quas in Ezechielem ORIGENES habuit. *Illud*, inquit, *breuiter admonens*, vt scias, *Origenes opuscula in omnem scripturam esse triplicia. Primum eius excerpta*, quae graece *exina* nuncupantur, in quibus ea, quae sibi videbantur obscura, atque habere aliquid difficultatis, summam breuiterque perstrinxit. Secundum, *bomiliaticum genus*, de quo & praesens interpretatio eius est. Tertium, quod ipse inscriptis *typhes*, nos volumina possumus nuncupare, in quo opere tota ingenii sui vela spirantibus ventis dedit, & recedens a terra in medium pelagus aufugit. Copiosius haec omnia edidit PETR. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. III. cap. II. scilicet I. p. 236. seqq.* In *bomiliis* quoque ORIGINIS distinguendis magnam adhibendam curam, nonnulli monent. Alias enim, meditate conscriptas, edidit; alias, ex tempore recitatas, calamo excipi a scribis permisit. Ex immenso autem scriptorum eius exegeticorum numero, pauca admodum ab iniuria temporum fuere seruata. Maxima enim commentationum illarum pars periit, adeo, vt per-paucae admodum vetustatis subterfugio inuidiam, & velut lacerae e naufragio tabulae ad nos transmissae sint. Namque vel truncatae, & magna sui parte mutilatae sunt, vel peruersis interpretationibus deformatae. Quidquid istorum *ἱερωνυμίου* graece reperiri potuit, summa industria collegit, & vna cum versione latina edidit, PETR. DAN. HVETIVS, Rothomagi an. 1667 duobus voluminibus in fol. additis insuper notis, & *Origenianorum libris tribus*, in quibus omnia, quae ad ORIGINEM eiusque scripta & dogmata pertinent, diligentiissime excussit. Reperita fuit haec editio Coloniae, aut potius Francofurti an. 1686 itidem duobus voluminibus in fol.

Sin-

Singula scripta ORIGENIS exegetica, tum quae perierunt, tum quae hodie exstant quorumque ad nos notitia peruenit, accurate enarrat ipse HVETIVS, *Origenianopr. lib. III. c. II. sect. I. & II. p. 239. seqq. & GVL. CAVE, in historia literar. scriptor. ecclesiasticor. p. 59. seqq.* Conferendus & de iisdem IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. I. p. 216. seqq.* item p. 226. *seqq.* Praetermittenda autem hic nobis non est ORIGENIS philocalia de obscuris sacrae scripturae locis, hoc est, ut epigraphae, huic libro praefigi solita, docet: *delectus quaestionum scripturae, ac solutionum, ex variis Origenis commentariis, ab illis diuinarum rerum consultijsimis Gregorio & Basilio conscriptus &c.* GREGORIUS nimirum Nazianzenus, hoc est, BASILIUS magnus, ex variis ORIGENIS scriptis quaedam, quae quaestionibus, ad sacras litteras spectantibus, lucem adducere poterant, collegerunt; eaque excerpta *philocaliae* nomine veniunt. Nihil aliud namque vox *Philocalia* significat, quam delectum eximiorum quorundam locorum e variis libris scriptoris cuiusdam. AVGVSTINVS equidem, ea rerum diuinarum, ex diuina reuelatione & verbo Dei cognitarum, studium denotari, auctor est; *lib. II. contra academ. c. I. & lib. I. retract. cap. I.* eoque sensu illam a GREGORIO atque BASILIO vsurpatam, GILB. GENEBRARDVS atque IO. TARINVS, sibi persuaferunt; quos magnopere falli, PET. DAN. HVETIVS ostendit *Origenian. lib. III. c. III. sect. II. p. 268.* Prodiit cum alias, tum & graece, cum versione latina, & notis IO. TARINI, subnexa libris VIII. ORIGENIS contra Celsum, a GVL. SPENCERO editis Cantabrigiae, 1658 & 1677, 4. Ipse quoque SPENCERVS adnotationes quasdam ad *philocaliam* addidit.

Ceterum, vt in interpretandis scripturis triplex *ἐκείνου* genus ORIGENIS adhibuit; vt antea dictum: ita triplicem

ex illis eruere ac inuestigare sensum consuevit, *historicum, quem & litterae sensum* adpellant, *mythicum, & moralem.* Nimirum quaedam ad dogmata, seu credenda, adcommo dabat, quaedam ad mores, seu agenda; hinc *sensus mythicus*, speciatim ita dictus, & *moralis*; ceteroquin enim omnis sensus allegoricus etiam *mysticus* vocari potest & solet. Conferendus PET. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. III. c. II. sect. I. p. 239.* vbi ex ORIGENIS *homil. XVII. in genes.* testimonium adfert, quo comprobari potest, eum triplicem huncce sensum in scriptura sacra inuestigare consueuisse. Nimirum vero allegoriarum studium iam pridem in ORIGENE notantur patres, alii que viri docti. Immo ORIGENI, cum adhuc viueret, hoc obiectum fuisse, ex *homilia XIII. in genesin* viderur colligi posse. Multi deinceps atro cum hoc nomine notantur lapillo, vt EPIPHANIVS, HIERONYMVS, BASILIUS, CHRYSOSTOMVS, AVGVSTINVS, alique, quos iam laudauimus, in *dissertat. de allegorijs Origenis*, quae exstat in *parergis historico-theologicis*, §. XXXIII. p. 183. Neque tamen ita hoc accipiendum, ac si ORIGENES sensum historicum ac litteralem prorsus repudiauisset. Contrarium enim non modo exemplis quam plurimis, sed & testimonijs ipsius ORIGENIS comprobari potest. Namque libro IV. *τῶν διζων* diserte testatur, multo plura esse, quae secundum historiam constant, quam ea, quae sensum continent spirituum. Et *homil. prior. in genes. I. primo omnium*, inquit, videamus, quae de ea secundum litteram referuntur, & quaestiones proponentes, quae obiecti a pluribus solent, etiam absolutiones earum, ex his, quae sunt a maioribus tradita, requiramus, vt cum huiusmodi fundamenta iecerimus, ab historiae textu possimus ascendere ad spiritualis intelligentiae mysticum & allegoricum sensum, & si quid in eis arcanum continetur, aperire. Addenda, quae hanc in rem dis-

ferit PET. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. II. cap. II. quæst. XIII. §. IV. p. 174.* Atque ita quidem recte ORIGENES; qui nec in eo reprehendi potest, quod quaedam ita comparata esse, pronungiauerit, ut nisi per allegoriam capiantur, vix possint ab homine sapiente admitti. Exempla attuli, *differt. cit. §. XXIX. p. 178.* Sed in eo peccauit ORIGENES, idque caput causæ est, cur merito apud multos male audiat, quod sæpius, allegoriarum studio, sensum historicum seu litteralem negligat, atque contemnat, seu, allegorice explicanda, contendat, quæ literaliter & historice sunt intelligenda, idque contra regulam hermeneuticam, ex ipsomet antea adlatam. Exempla congescit HVETIVS, *l. c. lib. II. c. II. quæst. XIII. §. II. p. 171.* Fieri hinc aliter non potuit, quam ut in errores grauissimos incideret; ut, cum historicam creationis in allegoriam conuerterit, hæc ita, ut a Mose narrantur, gesta esse, negans. Rursus tamen & in alterum extremum procurrit, literaliter interpretando, quæ metaphorice capienda erant. Idcirco, cum hac ratione verba Christi *Matth. XIX. 12.* perperam intellexisset, se cuiusdam dicitur: conferatur HVETIVS *l. c. cap. I. §. XIII. p. 8.* Sic & ab EUSTATHIO Antiocheno obiectum ORIGENI fuit, quod, cum cetera allegoriis peruertere solitus sit, deos tamen illos, quos de terra adscendentes videre se Sauli dicebat pythonissa *I. reg. XXVIII. 13.* ad litteram exposuerit: obseruante eodem HVETO *l. c. lib. II. cap. II. quæst. XIII. §. V. p. 175.* Quæ omnia luculenter demonstrant, ORIGENEM non satis sibi constitisse. Idque inde etiam evidens est, quod, cum alibi, ut antea docuimus, sensui litterali suam dignitatem seruare videatur, alibi tamen, allegoricum & litteralem inter se contentendos, præstantiorem longe illum ac augustiorem esse, arbitretur. In hisce itaque licet aberrauerit ORIGENES: diligentiae tamen & eru-

ditionis laudem, quam in scriptura sacra interpretanda consequutus est, nemo illi iure denegabit.

Idem etiam, editionibus scripturæ sacrae summo studio continnatis, praeclare admodum de theologia exegetica meritus est. Hinc multorum encomiis celebrantur eiusdem *tetrapla, hexapla, & octapla*, seu, ut graece vocabantur, τετραπλῆ, ἑξάπλῃ &c. Istud vero nomen, ut a quadruplici, & sextuplici scripturae textu, vno conspectu, per quatuor vel sex columnas posito, acceperunt; ita etiam graece τετραπλῆν quadruplex columna, ἑξάπλῃν sextuplex columna, οὐκτάπλῃν octuplex columna, interdum vocantur. Constitutum autem in hoc opere ORIGENI fuit, diuersas interpretationes lectorum oculis obicere, ut eo facilius illas inter se comparare, & verum & genuinum sensum inuestigare possent. Eum primum *hexapla*, deinde *tetrapla* concinnasse, recepta fere praestantissimorum virorum est sententia; in qua & PET. DAN. HVETIVS versatur, *Origenian. lib. III. c. II. sect. IV. p. 255.* Verum BERNH. DE MONTFAUCON, in opere deinceps laudando, *tom. I. p. 9.* ORIGENEM primum *tetraplis*, deinde *hexaplis*, manum admouisse, contendit, rationibusque minime contemnendis euincit. *Tetrapla* itaque ita disposita erant, ut prima columna exhiberet versionem AQUILAE, altera SYMMACHI, tertia septuaginta interpretum, & quarta denique THEODOTIONIS. Nimirum versionem LXX interpretum tertio loco posuit, ut ad eam, quam omnium existimabat esse accuratissimam, reliquæ facilius exigi & examinari possent. In *hexaplis* hæc ipsæ versiones eodem ordine erant collocatae; sed ut prima columna textum ebraicum, litteris, non samaritanis, ut nonnulli putant, sed ebraicis, sine punctis vocalibus; secunda, eundem textum ebraicum litteris graecis descri-

Specimen etiam aliquod, vel vt ipse vocat, *partem non minimam Origenis hexaplorum, graecæ & latine ex tomo II. operum Hieronymi collectam & adornatam*, exhibet IO. MARTIANAEVS, *tom. II. operum Hieronymi p. 830. seqq.* Quod autem ORIGENES etiam textui ebraeo locum in hexaplis suis concesserit; id non ideo factum, nonnulli putant, ac si illum versioni LXX interpretum praeferendum censuerit; quippe quam, vtpote ab ecclesiae receptam ac probatam, magna veneratione prosequutus sit; sed vt responderi iudaeis posset, quibus sollemne erat, ad textum ebraeum prouocare, versionemque LXX interpretum, vbi illis refragabatur, ceu falsum parumque textui ebraeo respondentem, reicere. Legenda, quae hanc in rem disserit SEBASTIANVS TILLEMONTIVS, *dans les memoires pour servir a l'histoire ecclesiastique des six premiers siecles, tom. III. part. III. in Origene artic. IX. p. 147.* editionis Bruxellensis. Cum tamen ORIGENES versionem LXX interpretum secundum textum ebraeum emendauerit, certe emendare voluerit; non est, quod dubitemus, quin primas textui ebraeo detulerit partes. Eum autem versionem istam ad textum ebraeum corrigere voluisse, sine vilo, vt puto, fundamento negatur. Quem enim alias in finem comparationem inter versionem istam & textum ebraeum instituisset, & vbi illa ab hoc discrepat, notasset? Praeterea, vbi versio a textu originali discrepat, responderi iudaeis, quando cum illis christianis res erat, aliter non poterat, quam concedendo, textum ebraeum praeferendum esse versioni septuaginta interpretum. Num autem ORIGENES linguae ebraeae adeo peritus fuerit, vt ipse collationem hanc instituere poterit; an vero hunc in finem versione AQUIVAE, quae litterae textus ebraici presse insitit, vsus sit? nunc non disputabo; cum parum hoc ad rem faciat. Sufficit enim,

credidisse ORIGENEM, versionem LXX interpretum ad textum ebraeum exigendam esse. Ceteroquin ORIGENEM linguae ebraeae non admodum, peritum fuisse, fateretur praeter alios PET. DAN. HUNETIVS, *Origenianor. lib. II. c. 1. §. II. p. 26.* copiosiusque demonstrat IO. CLERICVS, in *quaestionibus Hieronymianis, quaest. II. §. IV. p. 32.* vbi & contendit, eum in *conficiendis hexaplis, versionisque nominibus ebraicis, Iudaei cuiuspiam opera vsum fuisse, eiusque gentis homines interdum consuluisse, dein edidisse.* Addenda, quae de eruditione ebraica ORIGENIS supra iam disputauimus, *libri huius II. cap. III. ad §. IV.* De editionibus bibliorum Origenianis, de quibus hucusque verba fecimus, plura, praeter PET. DAN. HUNETIVM, non semel nobis iam laudatum, *Origenianor. lib. III. cap. II. sect. IV. p. 255. seqq.* dabunt BRIAN. WALTONVS, in *adparatu biblico, prolegom. IX. §. XXI. seqq. p. 327. seqq.* GVIL. CAVE, in *antiquitatibus patrum & ecclesiasticis, in vita Origenis §. XVII. p. 440. seqq.* editionis, quae lingua germanica Breae an. 1701, 4. prodit; HVMFR. HODIVS, de *bibliorum textibus originalibus, versionibus graecis, & latina vulgata &c. lib. IV. cap. II. p. 595. seqq.* LVDOV. ELL. DV PIN, *prolegom. sur la bible lib. I. c. VI. §. VI. p. 183. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. XII. §. XIII. p. 344. seqq.* vbi & alios, idem hocce argumentum tractantes, laudat.

*** Id nimirum adhuc obseruandum, existisse etiam in veteri ecclesia christiana, qui in locis scripturae sacrae, quae inter se pugnare videntur, conciliandis, adeoque consensu scripturae demonstrando, operam studiumque suum collocarent. Immo hanc sibi impositam viderunt necessitatem, postquam hostes christianae religionis, dissensum scriptorum sacrorum, contradicti-
onesque, quas in sacro codice se deprehen-

diffē putabant, christianis, ad sacrae scripturae auctoritatem labefactandam, obii- cere, consultum duxerunt. His enim uero ut occurrerent veteris ecclesiae doctores; non tantum in scriptis polemicis, quibus religionis christianae veritatem defendebant, loca scripturae, quae secum inuicem pugnare videbantur, conciliarunt; sed quidam etiam ex instituto scripta, eo spectantia, composuerunt. Speciatim de quatuor euangelistis, in harmoniam atque consensum redigendis, fuere solliciti; idque non sine ratione; cum christianae religionis veritas vel maxime testimonio, quod euangelistae de miraculis, ceterisque rebus gestis Christi ferebant, inniteretur. Testimonio autem isti euangelistarum nemo facile fidem adhibere posset, si ipsimet non satis inrer se conuenirent. In hocce, in quo nunc versamur, temporis intervallo, primus, qui eiusmodi quid suscepit, TATIANVS fuisse dicitur, Valentinianae haereseos sectator, idemque encratarum sectae conditor; vir ceteroquin eruditus, & ab ineunte aetate Graecorum disciplinis, artibusque liberalibus innutritus. Hic namque inter alia *catenam* quamdam & *collectionem euangeliorum* contexuit, quam *ὁ κειμένη*, hoc est, *euangelium ex quatuor euangelis compositum*, nominauit; vt EVSEBIUS auctor est, *hist. eccles. lib. IV. c. XXIX. p. 150.* Atque hancce *collectionem euangeliorum*, vt EVSEBIUS vocat, vulgo pro harmonia quadam euangelistarum habent, cum tamen, iudice IO. MILLIO, nihil minus fuerit, quam *harmonia*, sed tantum *breuicula historia rerum Christi*, propriis auctoris verbis expressa; in *prolegomenis*, nouo testamento graeco praemis- sis, num. DCLVIII. p. m. 62. Quidquid eius sit, cum in ista siue *harmonia*, siue *col- lectione euangeliorum*, TATIANO consti- tutum fuerit, vt humanam Christi natu- ram in dubium vocaret, eumque in finem genealogias, & reliqua omnia, quae, Chri-

stum ex semine, Davidis, secundum car- nem, natum, ostendunt, omiserit teste THEODORETO, *haereticar. fabular. lib. I. c. XX.* recte inde colligunt viri docti, eam, quae sub nomine TATIANI hodie extat, harmoniam euangelicam spuriam esse, nec illum auctorem agnoscere; cum in ea genealogia Christi exhibearur. Id quod non de ea tantum harmonia intelli- gendum, quam VICTOR Capuanus saeculo sexto latine vertit, eam TATIANO tri- buens, & in quam saeculo duodecimo ZA- CHARIA sepius Chrysopolitanus *qua- tuor libros commentariorum* composuit, qui in *bibliotheca maxima patrum tome XIX. p. 732. seqq.* extant; sed & de altera, quam latine vertit, & sub AMMONII Alex- andrini nomine edidit OTTOMARVS LV- SCINIVS, Augustae Vindelitorum anno 1523, quae & ipsa a CAES. BARONIO, in *annalib. ad annum CLXXIV. num. IX.* itemque in versione theotisca an. 1706 a IO. PHIL. PALTENIO edita, TATIA- NO tribuitur. Refragantur nimirum, ad vltimam quod attinet, BARONIO, HENR. VALESIVS, ad *Euseb. h. stor. eccles. lib. IV. cap. XXIX.* ANT. PAGI, in *critica anti-Baroniana* ad an. CLXXII. p. 167. WILH. ERN. TENZELIVS, in *dissertationib. sele- ctis part. I. p. 224.* NICOLAUS LENOVR- RY, *dissertat. in Tatian, cap. III. §. II. 10.* MILLIVS, in *prolegom. nouo testamento graeco praemissis, num. CCCLI. p. 38.* Ni- mirum, tamen si genealogiam Christi haec- ce harmonia omittat: hoc tamen parum ad rem facit; cum non semel in ea Chri- stus Davidis filius dicatur. Praeterea, hi- storiae euangelicae synopsis tradituro suf- ficiebat dixisse, Christum, *αἰώνος* aeternum, a quo conditus mundus, in tempore car- nem factum fuisse ex Maria virgine, cuius paronymus Ioseph; iudice IO. MILLIO *l. c.* Obiici equidem posset, quod in hac- ce harmonia Christus non semel filius Da- uidis vocetur, inde forte originem trahere, Nnn nnn nn 2 quod

quod harmonia haecce scripta sit, cum IVSTINVS adhuc in viuis, adeoque TATIANVS orthodoxus esset, aut se talem simularet: sed obstat tamen auctoritas THEODORETI, diserte adserentis, TATIANVM ex suo libro ea omnia amputasse, quae ad Christi ex Dauid ortum pertinebant. Quod autem alii vrgent, TATIANI harmoniam ipsis euangelistarum verbis conscriptam fuisse, frustra adseritur; cum nec EUSEBIUS, nec THEODORETUS, nec vllus veterum, hoc diserte confirmet; vti iam a me obseruatum in *diff. de haeresi Valentiniiana* ad §. XVIII. p. 709. Nonnulli & hoc addunt, quod TATIANVS in *harmonia* sua vsus etiam sit ebraeo Matthaei euangelio. Auctor namque est EPIPHANIVS, euangelicam TATIANI harmoniam a quibusdam euangelium secundum Ebraeos dictam fuisse; *haeresi XLVI. p. m. 391.* VICTOR autem Capuanus, in praefatione ad eam harmoniam, quam ipse TATIANO tribuit, refert, quod illam *dia* *netre* inscripserit, adiuncto scilicet, vt viri quidam docti existimant, quatuor euangelistis etiam euangelio ebraeo secundum Matthaeum. At alii pro *dia* *netre* legendum putant *dia* *netre*, vt indicetur, eum ex omnibus quatuor euangelistis harmoniam suam contexuisse. Ita quidem ISA. CASAVBONVS, *exercitat. XIII. ad annal. Baronii p. 211.* & THOM. ITTIGIVS, *de haeresiarchis aevi apostol. sect. II. cap. XII. p. 201.* Verum & hoc displicet viro doctissimo IO. ALB. FABRICIO, qui apud VICTOREM Capuanum pro *dia* *netre* legendum censet: *dia* *tesaron*; in *codice apocrypho noui testamenti part. I. p. 379.* Quidquid eius sit; illorum sententiam, qui, in harmonia TATIANI reliquis euangelistis euangelium secundum Ebraeos adiunctum fuisse, putant, omni destitui fundamento, certum est. Ceterum eam harmoniam, quam VICTOR Capuanus saeculo sexto latine vertit, perperamque TATIANO vin-

dicauit, rectius AMMONIO Alexandrino tribui, hodie viri eruditi fere consentiunt. Atque huncce AMMONIVM etiam primum fuisse, qui harmoniam quamdam euangelistarum condiderit, IO. MILLIVS pronuntiat. *Is omnium certe primus, inquit, contexit euangelium dia* *netre*, *siue proprie dictam euangeliorum harmoniam.* Tatianica nimirum, quae titulo isto fertur, breuicula erat historia verum Christi, propriis auctoris verbis expressa, ac nihil minus, quam harmonia. Sed Ammoniana haec exhibebat integram historiam euangelicam, ipsissimis euangelistarum verbis conceptam; adnexis ad marginem textus ceterorum euangelistarum locis *basileis*, seu parallelis, quae dicimus. Operis fundus erat euangelium Matthaei, vt ex Eusebio discimus, in epistola ad Carpianum &c. Addit deinde porro: Eandem (harmoniam) per multa saecula sepultam reperit forte in Erbacensis coenobii apud Moguntinos bibliotheca Michael Memlerius, viduque Moguntiae an. 1524. Et quidem cum harmonia haec concinna, atque artifice admodum digesta, nihil praeferat indignum Ammonii nomine; tum structura ipsius operis, & paullo post initium adposita euangelio Matthaei reliquorum loca *basileis* haud obscure sane arguunt, hanc harmoniam illam, ipsam esse, quam digessit Ammonius. Complectitur autem integrum, numerisque omnibus absolutum diatessaron, iniectis in euangelium Matthaei et reliquis tribus, quaecumque apud ipsum haud occurrerant, &c. in prolegomenis nouo testamento graeco praemissis, num. DCLX. p. 63. Vbi, quod inter alia dixit, harmoniam hancce eandem esse, ac quatuor euangeliorum consonantiam, quam MICH. MEMLERIVS Moguntiae edidit, recte se habet; quippe quod & THOM. ITTIGIVS confirmat, *de bibliothecis & catenis parum, in praefat. p. 31.* AMMONIVM autem huncce Alexandrinum, qui tertio post Christum natum saeculo

culo vixit, & harmoniae huius auctor est, diuersum esse ab AMMONIO, qui Saccas vocatur, atque PLOTINI praeceptor exstitit, docet IO. ALB. FABRICIUS, *bibl. graec. lib. IV. c. XXV. p. 172. & lib. V. cap. I. p. 83.* Confundi namque plerumque hi inter se solent; quod & a GVIL. CAVEO factum, in *bist. litterar. scriptor. ecclesiast. part. I. saec. III. p. 52.* itemque a IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra c. XIV. p. 378.* vbi & varias eius editiones indicat, sed vt hancee, de qua loquimur, harmoniam, ab ea, quam OTTOMARVS LVSCINIUS edidit, non satis distigat. AMMONIUS porro haece Alexandrinus alio adhuc nomine nobis commemorandus est. Scripsit enim etiam *de consensu Moysi & Iesu* opus, itemque *canones euangelicos*, harmoniae euangelistarum inferuientes. Ita namque HIERONYMVS: *inter multa ingenii sui & praeclara monumenta etiam de consonantia Moysi & Iesu elegans opus composuit, & euangelicos canones excogitauit, quos postea sequutus est Eusebius Caesariensis, in catalogo scriptor. ecclesiastic. c. LV.* Quemadmodum autem prius illud opus, *de consensu Moysi & Iesu*, non amplius extat; ita, ad *canones euangelicos* quod attinet, aut errare HIERONYMVM, aut non satis accurate loqui, viri docti arbitrantur, dum eos AMMONIO tribuere videntur; siquidem non tantum CASSIODORVS eos diserte EVSEBIO adscribat, *de institut. diuinar. scripturar. c. VII. p. m. 455.* sed & EVSEBIUS ipse in *epistola ad Carpianum*, *anonibus* hisce praefixa, testetur, *monitorem AMMONII* occasionem sibi dedisse, *canones hosce excogitandi.* EVSEBIO itaque, non AMMONIO, eos tribuendos, contendit RICH. SIMON, in *bist. crit. commentat. noui testam. c. VI. p. 90.* Alii autem existimant, *canones hosce* ab AMMONIO excogitatos, sed magis excultos & perpolitos ab EVSEBIO. A qua non alienus est sententia GVIL. CAVE, in *bist.*

litterar. scriptor. eccles. part. I. saec. III. p. 53. Interim *canones* isti, *harmonide* AMMONII praemitti aut subiungi solent, & alias quoque editi sunt; vt deinceps, cum de EVSEBIO verba facienda erunt, dicemus. Vt autem ex iis, quae hucusque disputauimus, abunde constat, eam *harmoniam*, quam VICTOR Capuanus latine vertit, & perperam TATIANO tribuit, rectius AMMONIO vindicari: ita de altera, quam OTTOM. LVSCINIUS edidit, quaerri adhuc posset, quemnam auctorem agnoscat? TATIANI non esse, quod CAESAR BARONIUS sibi persuasit, iam ostendimus. Sed non aequae facile dictu est, quis demum eius auctor sit. IO. MILLIUS ita hac de re pronuntiat: *Tractatus iste (de harmonia haece loquitur) nequitiam Tatiani harmonia est, sed epitome quaedam euangeliorum, ab Ammonio Alexandrino forsan (quod ferebat titulus in graecis Ottomari Lusitani) iunior illo scilicet, qui floruit circa annum 458, aut alio aliquo erudito ac probe catholico scriptore continnata; l. c. num. 353. p. 39.* Eodem, quo TATIANVS, saeculo secundo etiam vixit THEOPHILVS Antiochenus, qui quatuor euangelistarum in vnum opus dicta compingit, ingenii sui nobis monumenta dimisit, haec super hac parabola in suis commentariis est loquutus; vt ait HIERONYMVS in *epistola* siue libro *quaestionum ad Alagiam, tom. IV. operum part. I. p. 197.* edit. IO. MARTIANAEI. Ex quibus HIERONYMI verbis videtur colligi posse, THEOPHILVM quoque *harmoniam* quamdam euangelistarum scripsisse; nisi forte *harmoniam* cum *commentariis in euangelia*, de quibus antea diximus, confundat. Certe, si THEOPHILVS *harmoniam* quamdam scripsit; ea aequae ac TATIANI, quae ita vocatur, perit. Conferenda, quae tum de haece, tum de reliquis, de quibus hucusque verba fecimus, diligenter collegit vir doctissimus NIC. ALARDVS, in *bibliotheca harmoni-*

co-bſolica cap. II. p. 72. ſeqq. Locum denique hic ſibi concedi quodammodo poſtulat IVLIVS Africanus, qui ſaeculo poſt Chriſtum natum tertio floruit, ob *epiſtolam ad Ariſtidem, de diſſenſione, quae videtur eſſe inter Matthaeum & Lucam in ge-*

nealogia Chriſti enarranda. In ea namque id agit, vt ex traditione quadam, diſſenſum, qui inter hoſce euangelistas in genealogia Chriſti intercedere videtur, tollat. Partem quamdam huius *epiſtolae* exhibet EVSEBIVS, *biſt. eccleſ. lib. I. c. VII. p. 20. ſeqq.*

§. IX. Saeculo quarto, quinto, immo adhuc ſexto, magni praeſtantiſſimique in eccleſia floruerunt viri: qui ſi tanta linguae ebraeae, aliorumque ſublidiſſimum, quae ad ſcripturae interpretationem requiruntur, noticia fuiſſent inſtructi, quantam ingenii vim ad hocce ſtudioſum genus attulerunt; proſus eximii quid ab iis exſpectari potuiſſet. Vni fere HIERONYMO rerum ebraicarum graecarumque cognitio obtigit; vnde & reliquos omnes magno poſt ſe reliquit interuallo. In cenſum vero & illi veniunt, qui in hocce temporis ſpatio librorum, aut locorum quorundam ſcripturae; dederunt metaphraſes, verſionibusque, aut graecis, aut latinis, ea illuſtrare adgreſſi ſunt.**

* Inter quarti ſaeculi doctores eccleſiaſticos primus nobis occurrit EVSEBIVS Caefarienſis, qui exegeticis non minus, quam polemicis ac hiſtoricis, ſcriptis inclaruit. *Commentarios eius in ſalmos*, poſtquam diu ſatis tenebris conſepulti iacuerant, tandem in lucem protraxit, graeque cum latina verſione edidit BERNHARDVS DE MONTFAVCON, in *colleſtione noua patrum & ſcriptorum graecorum, Euſebii Caefarienſis, Arbanahii & Cosmae aegyptii*; Pariſiis an. 1706, duobus tomis in fol. Cuius quidem operis integrum totum priorem *commentarius* hiece implet. EVSEBIVS Vercellenſis, qui itidem ſaeculo quarto vixit, *commentarios* hoſce latine tranſtulit; ſed vt expurgaret, quae Arianam haereſin ſaperent. Ex HIERONYMO hoc obſeruat BERNH. DE MONTFAVCON, in *praeſemin. trib. in Euſebii commentar. in ſalmos cap. II. p. 4.* Iſta autem EVSEBIUS Vercellenſis interpretatio iamdudum periit; quemadmodum & graeca ipſa in ſalmos xxxi poſteriores deliderantur. Omnes enim ſalmos CL EVSEBIVM *commentariis* ſuis illuſtraſſe,

teſtatur HIERONYMVS, in *catalogo ſcriptor. eccleſiaſt. c. LXXXI.* Ad ipſum autem interpretandi genus, quo EVSEBIVS in hiſce *commentariis* vſus eſt, quod attinet; BERNHARDVS DE MONTFAVCON primum, obſeruaciones criticas egregiae notae in iis ſe deprehendiſſe, exiſtimat. *Obſeruaciones Euſebii, inquit, criticae, egregiae notae ſunt.* Nam praeter ea, quae in praefationibus ſeruntur, non ſpernenda ſane; multa expoſitionibus ſuis de ordine, & de auctore cuiusque ſalmi ſubinde praemittit, quae iudicium, peritiſſimae ſcriptoris arguant; qua in re ſane vix adcuratius, ſigaciusque diſputari poſſe, aſſimabunt periti; l.c. cap. II. p. 9. Laudandus praeterea EVSEBIVS, quod de ſenſu literalis fuerit ſollicitus; eſti linguae ebraeae ignorantia obſtiterit, quo minus ſemper rem acu tetigerit. Qua de re idem vir doctiſſimus ita loquitur: *Literalem ſalmorum mentem ubi explicat Euſebius; genuinum vulgo ſenſum attingit, neque ita frequenter aberrat a ſcopo, & a vera ſalmorum ſententia. Aderat quippe opima illa hexaplorum ſupellex, vnde & ebraicum le-*
ctionem,

tionem, & veterum interpretum versionem mutuari possit. Neque enim, ut ex his commentariis deprehendere licet, ebraice peritus fuit Eusebius; siquidem de ebraica ille lectione plerumque non ita docte edisserit; utpote qui ebraica graecis litteris expressa, qualia in hexaplis erant, tantum legerit; sed siquid de vocibus & litteris ebraicis hinc inde tradat, id ex Ebraeis mutuatus est. Et mirum sane, hominem, qui in Palaestina aetatem egit, cum iudaeis frequenter sermonem habuit, hexaplis & bibliothecae divinae cum Pampilo martyre digerendis operam dedit, ebraice inruditum fuisse? Doctores autem suis nimis credulum persaepe deprehendas; utpote qui nonnulla interdum adferat, ubi adcuratior notitia desideretur &c. Nec tamen mysticam interpretandi rationem, eo tempore vel maxime visitatam, EVSEBIUS neglexit. Mystagogicam explanandi viam, ita idem vir eruditus pergit, qua ad Christi personam, vel ecclesiam, siue ad fidelem animam, qui demum ad caelestem Sionem, omnia reducuntur, admodum frequentavit Eusebius. Obseruatu digna est causa, quam adfert, cur eo tempore christiani doctores hanc scripturam ingressi sint interpretandi rationem: quia illo aetate, cum iudaei perpetuo christianis obgnararent, atque ex prae dei toria scripturarum sententia, christiana de seruatore dogmata traducerent indies; scriptor ecclesiastici contra, ut perulanti & proteruo generi occurrerent, omnia ad Christum, & ad Christi ecclesiam, referebant; nec modo ea, quae de Christo, & de Christi fidelibus diserte & euidenter enuntiata fuerunt; sed etiam, quas, haud ita dilucide enarrata, possent in vitamuis partem deriuari. Immo mysticam hanc interpretandi sacras litteras rationem, adeo ista aetate receptam fuisse, adserit, ut vix tutum fuerit, ab ea discedere: Nec tutum erat illis temporibus, interpretandi aliam inire rationem: certe non impune fuit Theodoro Mopsuesteno, quod neglecta mystagogica illa, li-

terali solum adtenderet. Quae porro promystica ista interpretatione, cuius originem ex scriptura sacra deriuat, disputat; nunc non attingemus: cum suo loco exposituri simus, an, & quousque, admitti queat. Id recte monet, non EVSEBIUM modo, sed THEODORUM Heracleotem, CHRYSOSTOMUM, THEODORETUM, & alios plerosque, hanc in scriptura explicanda viam ingressos esse; qua in parte, inquit, si vnum noris, omnes noris. Denique & illud addit, EVSEBIUM expositiones Origenis haud obscure sectari, tam quod ad ipsam explanandi rationem, quam quod ad verborum seriem &c. l. c. pag. 10. Quae MONTFAUCONIS in iisdem praeliminaribus, c. V. seqq. de dogmatibus EVSEBII ex hocce eius commentario adfert, lectu prorsus digna; nonnulla quoque ita comparata sunt, ut adcuratorem discussionem promereantur; sed ea non sunt huius loci. Commentariorum EVSEBII in Esaiam magnam partem ex tenebris eruit, graeceque ac latine edidit, idem BERNH. DE MONTFAUCON, in operis iam laudati tomo II. p. 357. seqq. In praefatione, iis praemissa, docet, eandem interpretandi rationem hic tenere EVSEBIUM, qua in commentario in psalmos vltus sit; litteralem scilicet non solum, sed & mystagogicum ac allegoricum sensum, cum exquirere & adferre. Cumque porro monuisset, hanc disciplinam euangelistarum apostolorumque exemplo tenuisse patres; addit: Quamobrem Hieronymus non eo Eusebium carpit, quod Esaiam allegoricum subinde more interpretetur, sed quod promissorum immemor, qui se litteralem historicamque sententiam adlaturum professus erat, interdum ad allegoriam declinet; §. II. p. 351. Sic & in hocce non minus, quam priori in psalmos commentario, EVSEBIUM hexaplorum, & veterum interpretum lectiones, adferre, obseruat. Dum autem §. III. de dogmatibus EVSEBII, in hisce in Esaiam commentariis occurrentibus, verba facit; eum

cum de filio Dei parce & sobrie loqui, contra atheos & genethliacos subinde disputare, & apostolos quatuordecim numerare, docet. Ex *commentariis* EVSEBII in *canticum canticorum fragmenta* IOAN. MEVSIVM edidisse, refert IO. ALB. FABRICIVS; simulque, *commentarium* illum totum, sub EVSEBII nomine ex codice bibliothecae palatinae editum, eius non esse, pronuntiat; *biblioth. graec. volum. VI. siue lib. V. c. IV. p. 95.* De *canonibus evangeliorum*, quos HIER. AMMONIO Alexandrino tribuere videtur, alii autem EVSEBIO vindicant, iam supra dictum. Editi saepius sunt; praetertque alios etiam IO. MILLIVS eodem graece, cum EVSEBII *epistola ad Carpianum*, nouo suo *testamento graeco*, post *prolegomena*, praefixit. *Epistolam* EVSEBII ad *Carpianum* etiam exhibet FABRICIVS, l. c. p. 97. qui & plura de hisce canonibus tradit. Denique & *κατὰ τὴν τῶν διωγμάτων διὰ τῶν ἐκκλησιῶν, de evangeliorum disphonia*, scripsit EVSEBIUS, auctor est HIERONYMVS, in *catalogo scriptor. ecclesiastic. c. LXXXI.* Sed hocce opus non amplius exstat, aut alicubi in tenebris iacet.

ATHANASIVS, in Arianis, aliisque haereticis, debellandis, totus fuit: polemicis adeo potius, quam exegeticis scriptis inclauit. Nec tamen nullam in scriptura sacra explicanda operam posuit. *Expositiones* eius in *psalmos*, longe copiosiores, quam hucusque factum erat, ac non prorsus integras, euulgauit, BERNH. DE MONTFAVCON; in ista operum ATHANASII editione, cui ipse post IAC. LOPINVM, aut cum illo, manum admouit, *tomo II. siue tom. I. parte posteriori, p. 1009. seqq.* Deinde idem MONTFAVCONIVS *argumentum* ATHANASII in *psalmos*, itemque *supplementa*, dedit in *collectioe noua parum & scriptorum graecorum, tomo II. p. 69. seqq.* In eadem *collectioe* exhibentur *fragmenta commentariorum in euange-*

lium Matthaei, p. 24. seqq. item in *euangelium Lucae, p. 42. seqq.* Quae autem p. 49. *seqq.* sequitur *homilia in canticum canticorum*, ab ipsomet editore vt spuria & suppositicia reiecit. Mitto alia eiusdem generis & fragmenta, & homilias, quarum nonnullae genuinae, quaedam dubiae, aliae spuriae sunt, & partim in *operibus ATHANASII*, partim in *noua ista collectioe* exstant: cum, quae diximus, sufficiant, vt inde intelligatur, ATHANASIVM & ad scripturae explicationem accessisse. De *epistola ATHANASII festali*, quae est XXXIX. in qua libros sacri codicis, quos ecclesia ipsius aetatis, ceu canonicos, receperit, cuius adhuc fragmentum exstat; ad §. IV. huius capitis diximus. *Synopsis* autem *scripturae*, quae inter opera ATHANASII edi solet, perperam illi tribui; ibidem obseruauimus. Eamdẽque pluribus confirmat sententiam BERNH. DE MONTFAVCON, in *animaduersionibus in vitam & scripta Athanasii*, scriptis ATHANASII in *collectioe noua &c. tomo II. praemissis, animaduersione XV. p. 38. seqq.* vbi & contra SEB. NANVM TILLEMONTIVM, secus hic sentientem, disputat. Ad rationem, interpretandi scripturam, qua ATHANASIVS vsus est, quod attinet; ex scriptis eius, quae supersunt, exegeticis, patet, cum ab allegorica scripturam explicandi ratione non prorsus alienum fuisse. Huc facie videtur referri posse, quando verba: *si oculus tuus dexter scandalizat te &c. Matth. V. 29.* explicaturus, per *corpus*, ecclesiam, & per *oculos & manus*, ceu membra corporis, episcopos & diaconos intelligit, qui amputandi & reiciendi sunt, si quid, quod noxium ecclesiae esse queat, admittant. Cum ATHANASIVS contra aduersarios disputat; non tantum his scripturae dictis vitatur, quibus diserte id confinebatur, quod probandum erat; sed confectionibus quoque, rite inde derivatis, pugnat. Eumdeque morem cum etiam Ariani sequen-

gentur; RICH. SIMON nouam quamdam rationem, scripturam interpretandi, ea acate enatam, existimat; in *hiflor. crit. comment. noui testam. cap. VI. p. 91.* Felicius magnum huncce ecclesiae doctorem, & in scripturae explicatione, & in controuersis cum Arianis, versari potuisse, si linguae ebraeae fuisset peritus; iam supra obseruatum est, ad *cap. praeced. §. IV.*

BASILIVS magnus, qui eodem saeculo quarto vixit, in *homiliis* suis rhetoricam magis, quam adcuratum scripturae interpretet agat. Quauis enim arrepta occasione ad locos communes digreditur, eaque adfert, quae ad fidem instruendam, moresque formandos, comparata sunt; de sensu genuino scripturae sacrae inuestigando non adeo sollicitus. Huius tamen cumprimis loci sunt *homiliae* eius nouem in hexaëmeron tomo I. operum eius, quae Parisiis an. 1638 tribus tomis in fol. prodierunt. Lectu dignae sunt istae *homiliae*, quae & sacpiissime a veteribus non sine elogio commemorantur. Versiones earum latinas recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. cap. XIX. p. 70.* ubi simul & reliquos, qui in hexaëmeron, tum ante BASILIVM, tum post eum, scripserunt, laudat. Sequuntur in eodem opere eius tomo I. *p. 107. seqq. homiliae XVII.* in quosdam psalmos, quarum prima, quae est in psalmum I. prooemium aliquod in omnes psalmos Dauidicos continet. Psalmos hofce ibi ita commendat: *ἵνα γάρ, Φίλοι, καταπάνω ἀμαρτίας μεγάλας. ἄλλα μὲν ἐν προφῆταις ταῦδεσσι, καὶ ἄλλα ἱστορικῶς, καὶ ὁ ὕμνος ἕτερος, καὶ ἄλλα τὸ ἴδιος τῆς παροιμιᾶς παροιμίας· ἢ δὲ τῶν ψαλμῶν βίβλος τὸ ἐκ πάντων ἀφελίμων περιλήψε' προφῆταις τὰ μυστικά· ἱστορίας ὑπομνήσκ' νομοθετῶν τῶν βίβ' ἐπονομαστον τὰ πρακτικά·* Medicini enim, inquit, (scriptura) sedabit magna delicta. Alia proinde nos ipsi prophetae erudiunt, historici perdocent alia, alia item instruit lex. Rursus alia commonen-

dae ecclesiae species ex opere prouerbiorum eruitur. At hic vnus psalmodum liber quiduis ex omnibus; futura certissimis praecinit oraculis: historiam continet narrationem; leges sancti vitae sanctius instituendae: cuique agenda praescribit, & submonet. Plura eiusdem generis ibidem legere licet. Scholia in psalmos centum & quinquaginta, quae in latinis operum BASILII editionibus existant, graece autem nondum edita sunt, ex BASILIO, CHRYSOSTOMO AC THEOPHRETO collecta esse; praeceduntibus iam aliis, monet IO. ALB. FABRICIVS, *l. c. p. 91.* Conferendus & ANDR. RIVETVS, *critic. sacr. lib. III. cap. XX. p. 333. Enarratio (ἑρμηνεία) BASILII in Esaiam prophetam, sedecim scilicet priora capita, quae tomo II. operum eius p. 13. & seqq. exhibetur, DESID. ERASMO visa non est BASILII phrasin sapere, qui & in hac fuit sententia, eam aut alterius esse Basilii, aut inscriptionem hancce additam, vt magis commendaretur lectori. Grauius hinc irascitur ERASMO GODEFR. TILMANNVS, qui enarrationem hancce Romana ciuitate donauit, & pro ea apologiam scripsit, illi in editione operum BASILII, antea memorata, praefixam, in qua calumniosas, quas vocat, ERASMI suspensiones refellere adnititur. Rationes eius summatim repetit, simulque ad eas respondet, sententiamque ERASMI tuetur, ANDR. RIVETVS, *critic. sacr. lib. III. cap. XX. p. 332.* Contra RIVETVM rursus disputat, commentariumque huncce recte BASILIO tribui contendit NATALIS ALEXANDER, *bist. eccles. noui testam. saec. IV. c. VI. art. XIX. §. III. p. 140.* At non desse dubitandi rationes, an hicce commentarius BASILII sit? Graecisque hic suspensionem enatam, quod stilus commentarii huius Basiliano longe absimilis videatur; non dissimulat BERNH. DE MONTFAUCON, praefat. in comment. Eusebii in Esaiam; collectionis nouae tomo II. pag. 351.*

BVD. ISAGOGE.

Ooo ooo oo

De

DE BASILIO quod diximus, cum oratoribus potius factis, quam interpretibus scripturae adnumerandum esse; idem & de GREGORIO viroque, Nysseno, BASILII fratre, & Nazianzeno, est obseruandum. Interim ex illius commentationibus hic maxime in censum veniunt: ἀπολογητικὸς περὶ τῆς ἑξαμέρου, explicatio apologetica in hexaëmeron, tom. I. oper. p. 1. seqq. editionis Parisiensis anni 1615 duobus tomis in fol. in qua cum Mosi pariter, ac fratris sui BASILII, in cuius hexaëmero nonnulli, quod carperent, sibi inueniisse visi erant, causam agat, idcirco apologetica vocatur; tractatus duo in psalmorum inscriptiones, pag. 257. seqq. ἑξήγησις ἀπὸ βῆ: ἐν τὸν ἐκκλησιαστικὸν τὸν Σολομῶντος, adcurata expositio in ecclesiasten Salomonis, constans concionibus, siue homiliis octo, quarum vltima in cap. III. vers. 13. subsistit, p. 337. seqq. ἑξήγησις ἀπὸ βῆ: ἐν τὸν ἐκκλησιαστικὸν τὸν Σολομῶντος, adcurata expositio in canticum canticorum Salomonis, quae homiliis absoluitur quindecim, & vsque ad vers. 10. capit. VI. progreditur: p. 468. seqq.; ἐν τὸν περὶ οὐχὶν, in orationem dominicam, homiliae quinque, p. 712. seqq.; ἐν τῷ μακαρισμῷ, in octo beatitudines, Matth. V. 1. seqq. p. 762. seqq. Ex GREGORII autem Nazianzeni monumentis hic cumprimis commemoranda est μετὰφρασις ἐν τὸν ἐκκλησιαστικὸν, metaphrasis in ecclesiasten, quae tomo I. operum eius exstat, pag. 749. seqq. editionis, quae Coloniae, auct. Liptiae potius, an. 1690 duobus tomis in fol. prodit. μετὰφρασιν potius, quam μετὰφρασιν, hancce commentationem dicendam; monet DAN. HEINSIVS, Venerabile, inquit, antiquitatis monumentum, Gregorii Neocaesariensis (namque huic, non autem Nazianzeno, hanc metaphrasintribuendam, viri docti censent, vt mox dicemus) in ecclesiasten exstat paraphrasis; quam nunc μετὰφρασιν inscribunt. Multa tibi senſe ac potius explicantur; neque aliud tam illi curae fuit, quam quod proprium est pa-

raphrasiae, vt in scripto obscurissimo connectionem, seu τὴν ἀλληλουζίαν, demonstraret; quod & feliciter plerumque adaequatus est. Itaque inoffenso pede per bellettis remoras, quod nostro vel inprimis deest, & significanter graece, sequor hoc decurrit; ita vt lubentius nonnulla praetermittat (hanc enim, quod non probo, integre desiderantur) quam vt non connectat; cum tamen alibi nonnihil, quamuis nusquam extra leges paraphraseos, insinat. Veram breuitatem enim, vt iam dixi, in hoc genere amabant veteres. Scio, alibi non tantum ab Ebraeis, sed a suis etiam abire &c. in Aristarcho sicro cap. XI. p. 809. Docet deinde HEINSIVS, perperam hanc paraphrasin GREGORIO Nazianzeno tribui; quod & pluribus confirmat ANDR. RIVETVS, critic. sacr. lib. III. cap. XXII. p. 341. Nec dissentit NATALIS ALEXANDER, bist. eccles. nou. testam. facc. IV. artic. XXII. pag. 146. Consentiant hodie fere viri eruditi, GREGORIVM Neocaesariensem, seu thaumaturgum, paraphraseos istius auctorem esse: interim in antiquissimis codicibus eam inter scripta genuina Nazianzeni referri, monet IO. ALB. FABRICIVS, biblioth. graec. volum. VII. siue lib. V. cap. XIII. pag. 521. Exstat etiam inter opera GREGORII Nazianzeni σημείωσις ἐν τὸν ἐκκλησιαστικὸν, significatio in Ezechielem, in qua de quatuor apud Ezechielem animalibus differtur; tom. I. pag. 123. De ea, cum, Graecos, an GREGORIO huic tribuenda sit, dubitare, dixisset ANDR. RIVETVS; addit: Et sane hic ita inuoluta & intricata sunt omnia, immo ita inuersa atque confusa, atque adeo stilus ipse ita salubrosus & perturbatus, vt mihi hoc opusculum tamis auctoris nomen nullo modo sustinere posse, videatur. Plane scopas dissolutas esse, dixeris; critic. sacr. lib. III. cap. XXII. pag. 342.

Sed accedendum nobis ad IO. CHRYSOSTOMVM, qui tantam nominis consequutus est celebritatem, tantamque ob inter-

interpretandi: sacras litteras peritiam, auctoritatem, vt Graeci deinceps hunc vnum fere ducem & antesignanum, in sacri codicis libris interpretandis, sequerentur. Et licet, vt reliqui eius aetatis patres, rhetorem magis agat, quam scripturae interpretem; dum homilias, seu sermones ad populum, non commentarios proprie sic dictos, scripsit: subinde tamen in vero & genuino sensu eruendo haud contemnendam operam collocavit. Neque solum dicta quaedam, aut effata specialia, scripturae sacrae, explicauit; aut peculiare aliquod argumentum in homiliis suis sibi pertractandum fumsit: sed integros quoque libros publicos eadem ratione exponere adgressus est. Hosce vero eius commentarios spectatim indicare necesse non est; cum & ex operibus eius, iunctim editis, satis noti sint, & eosdem etiam iusta serie enarrat IO. ALB. FABRICIUS, *bibl. graec. vol. VII. siue lib. V. cap. XV. pag. 643. seqq. De homiliis LV. in aelia apostolorum, quae in commentariorum eius in nouum testamentum tom. III. editionis, quae Francofurti ad Moenum anno 1697 prodiiit, exstant, nonnulli equidem dubitant, an CHRYSOSTOMVM auctorem agnoscant; quos inter ipse DESID. ERASMVVS Roterodamensis est; qui nihil CHRYSOSTOMO dignum in iis reperire potuit. At PHOTIVS, qui quinquaginta istarum homiliarum legerat, eas, quae elegantiam sibi, praefert homilijs CHRYSOSTOMI in *genesis*; *cod. CLXXII. p. m. 387.* CASSIODORVS quoque testatur, se easdem homilias CHRYSOSTOMI ex graeco in latinum sermonem transferri curasse; *de institut. diuinar. scripturar. cap. IX. p. m. 456.* IACOBUS praeterea BILLIUS ad IO. DAMASCENVM prouocat, qui, *lib. III. de orthodoxa fide cap. XV.* ex hisce commentariis testimonium producens, diserte CHRYSOSTOMVM auctorem vocauerit; *lib. I. sicerar. obseruat. cap. IX.* Fatetur tamen idem BILLIUS, CHRYSOSTOMVM hic*

in interpretando scripturae contextu breuiorem aliquanto, minusque adcuratum, quam pro suo more, esse. Atque haec etiam RICH. SIMON obseruauit, qui licet ipsemet agnoscat, stilum methodumque tractandi minus adcuratam in hisce homiliis deprehendi; hoc tamen non obstat, putat, quo minus sint CHRYSOSTOMI; cum, ob labores alios, minorem ad homilias quasdam adferre diligentiam potuerit, quam ad alias; *hiflor. crit. commentator. noui testam. c. XI. pag. 162.* THEOPH. RAYNAVDVS adeo irascitur ERASMO, quod homilias haec CHRYSOSTOMO abiudicauerit, vt *stuporem pecunium illi obicere non dubitet; erotemat. de malis ac bonis libris, partit. I. erotem. IV. p. 24.* Nimirum in eo totus ibi est, vt omnem furorem in ERASMVVM effundat. *Homiliae XCI. CHRYSOSTOMI in Matthaeum exhibentur tomo I. commentariorum eius in nouum testamentum, editionis antea memoratae. Eas THOMAS AQUINATEM tantifecisse, vt tota ciuitate Parisiensi illas permutare noluerit, ex THOMAE BARTHOLOIN differtat. V. de legendis libris p. 148. refert IO. ALB. FABRICIUS, .biblioth. graec. volum. VII. siue lib. V. cap. XV. pag. 646.* De DIONYS. CARTHVSIANO simile quid idem vir eruditissimus obseruat, quod dixerit: *Mallem habere opus imperfectum Io Chrysostomi super Matthaeum perfectum, quam esse dominus ciuitatis Parisiensis: sed recte addit, opus hoc imperfectum in Matthaeum diuersum esse ab homilijs CHRYSOSTOMI in Matthaeum, antea memoratis. Nimirum opus hoc imperfectum in Matthaeum, quod latine tantum exstat, cuiusue haud infrequens apud viros eruditos est mentio, CHRYSOSTOMI non esse, ab omnibus hodie agnoscitur; videturque, iudice GVL. CAVEO, potius latini cuiusdam scriptoris, eiusque Ariano- rum semina spargentis, esse, saltem a quibusdam ex grege Arii, Montani, Manichaei &c. non leuiter interpolatum. Addit,*

O o o o o o o o 2

opus

opus non inruditum esse; & Chrysostomi acuo-
 certo certius scriptum, sed quod auctorem
 graecum vix agnoscat; ac proinde neuti-
 quam mirum videri debere, graeca hodie non
 reperiri; hislor. literar. scriptor. ecclesiast.
 part. I. saec. IV. pag. 183. Conferenda &
 quae de hoc opere differit ANDR. RIVETVS,
 crit. sac. lib. IV. cap. I. p. 377. Sub
 CHRYSOSTOMI nomine illud anno 1537
 edidit IO. MAHVIVS, monachus Franciscanus;
 qui & Chrysostomi illud esse credidit,
 at ab Ariano quodam interpolatum; hinc &
 detruncavit, quae Arianae sapere haeresin
 videbantur; quo nomine vulgatur RICH.
 SIMONI, qui de eodem varia observatu
 digna adfert, in hislor. crit. commentat. novi
 test. c. XIII. p. 191. seqq. Ceterum, multis &
 exquisitis ingenii dotibus eminere CHRYSO-
 STOMVM; etsi suis etiam naevius non careat;
 nemo negaverit. De eloquentia eius nunc
 non dicemus, quae, vt reliquorum patrum,
 praesertim graecorum, multum saepe osten-
 tationis & taediosae declamationis habet.
 Iam alibi hac de re verba fecimus. Ingenio
 cum esset florentissimus, in explicandis hi-
 storiis sacris, circumstantiisque, quae nos
 latent, euoluendis, coniecturis suis admo-
 dum indulget, & quo pacto res aliqua geri
 poterit, verosimili quadam ratione expo-
 nit; multosque deinceps sua auctoritate
 induxit, vt crederent, reuera eas ita gestas
 esse. Sensui litterali, cum textum expli-
 cat, magis inhaeret, quam vllus ferè eius
 aetatis commentatorum; nec tamen alle-
 gorias prorsus spernit. Subinde ORIGE-
 NEM sequitur, sed vt caute euiet, quae in
 eo reprehendi solent. In digressionibus fre-
 quens est, saepiusque ad locos communes
 theologicos & morales dilabitur; in qui-
 bus tamen vtilia ac profutura tractat. In-
 ter locos vero istos communes, quibus ma-
 xime delectatur, eminet doctrina de lectione
 scripturae sacrae, quam numquam non in-
 culcat, lectionemque istam omnibus omni-
 no hominibus, non sacri tantum ordinis,

sed & reliquis, vehementissime commen-
 dat: observante ipso RICH. SIMONE, li-
 stor. crit. commentat. novi testam. c. X. p. 149.
 Quod sibi dictum putent illi ex romanae
 ecclesiae additis, qui laicos, quos vocant,
 a scripturae sacrae lectione arcant. Ebraeae
 linguae rudis fuit CHRYSOSTOMVS; a lu-
 daeistamen, quae ad illorum ritus & cae-
 rimoniae pertinent, didicit; hinc talis in-
 terdum homiliis suis adspersit, subinde et-
 iam occasionem, iudaeos retutandi, captat.

Ex orientali ecclesia cum in occiden-
 talem progredimur; statim sese nobis of-
 fert HILARIVS, episcopus Pictauiensis, ali-
 bi quoque iam non sine laude nobis com-
 memoratus. Exstant namque eius & in
 psalmos, & in euangelium Matthaei, com-
 mentarii. Eum in omnes psalmos com-
 mentatum, probabile putant monachi Be-
 nedictini, qui opera eius ediderunt, Parisiis
 anno 1693 in admonitione, commentario
 huic praemissa, p. 168. Quod si verum est,
 ea, quae in hocce commentario desunt, ad-
 huc alicubi delitescere, necesse est; nisi prorsus
 perierint. De interpretandi ratione,
 quam HILARIVS in hocce commentario
 tenuit, iidem monachi ita pronuntiant: In
 his exponendis duo pariter cauit extrema.
 Neque enim eos probauit, qui in psalmis aut
 nihil praeter litteram sapiunt, aut nihil non
 ad Christum referri volunt. Laudat quidem
 in his propositi pietatem; sed vt in eo per-
 maneatur, veritati vim saepe faciendam
 agnoscit; cum in psalmis quandoque fides &
 vocatio gentium hincitur, quandoque iu-
 daici populi aut arguantur peccata, aut praedi-
 cetur vindicta; modo etiam ad timorem,
 modo ad laudem & confessionem Dei erudi-
 mur; l. c. Idem monachi de hocce com-
 mentario haec porro observant: in hoc la-
 bore etsi Origenis lubricationibus adiutus,
 earum tamen exscriptor aut interpres non
 fuit. Aliud enim egi imitari, aliud interpre-
 tari, aut exscribere. Nec interpretis officio
 fungitur, qui alia addit, refecat alia, & cetera
 pro-

proprium in stilum conuertit; l.c. pag. 172. Confirmant haec testimonio HIERONYMI, qui, de hoc HILARII in *psalmos* commentario verba faciens, in quo opere, inquit, imitatus Origenem, nonnulla etiam de suo addidit; in catalogo scriptor. ecclesiastic. cap. C. p. m. 92. Verum paullo aliter sentit RICH. SIMON. In hoc enim HILARII in *psalmos* commentario sensum quemdam spirituales, & ad mysteria nostra accommodatum, inueniri, ait, qui vtiq; cognoscendis christianae religionis veritatibus inferuiat; idem tamen cum saepe a sensu litterali longius discedat, methodum hanc minus exactam esse: accedere, quod sensum spirituales inuestigaturi, saepe vltra, quam par est, prouehantur, suaeque imaginationis lusus pro sensu spirituali, seu mystico, nobis obtrudant. Neque ipsum hac in re satis cautum fuisse HILARIUM. Et quamuis HIERONYMVS testetur, cum ORIGENIS commentariis non tamquam exscriptorem aut interpretem vsu, sed eos ad suas sententias accommodasse: quibusdam tamen in locis ipsos ORIGENIS sensus inueniri; in *hissor. crit. vet. testam. lib. III. c. X. p. 404.* Ad commentarium HILARII in *Matthaeum* quod attinet, qui in operibus eius p. 610. editionis antea memoratae, legitur; in eo paullo parcus illum, quam in priori, ORIGENEM sequi, magisque sensui litterali, quam mystico & allegorico, insistere, viris doctis obseruatum est. Benedictini monachi, eos, qui putant, HILARIUM, vt in *psalmos*, ita & hic in *Matthaeum*, scripturae sensus ex ORIGENE fuisse mutuatum, ex instituto refellunt; in *admonitione*, commentario huic praemissa, p. 598. Eum tamen etiam in hoc commentario sensum mysticum, seu allegoricum, sectari docent. Interim difficultates, circa capita doctrinae caelestis occurrentes, subinde tangit; sed breuiter. Copiosior est, cum ad mores digreditur, idque more plerorumque patrum,

cum primis exemplo ORIGENIS, quem HILARIUS haud dubie & hac in re praec oculis habuit. Ebraicae linguae cum rudem fuisse, constat: sed nec graecae linguae adeo peritum, contendit DES. ERASMVS, quem hoc nomine refellit RICH. SIMON, *bist. crit. comment. noui testam. c. IX. p. 129.* Dispectitur commentarius HILARII in *Matthaeum* vulgo XXXIII. canones, hoc est, capita, seu capitula. Ita enim canonis vocem vsurpari, RICH. SIMON putat, qui fufe de ea disputat, l.c. cap. IX. p. 126. At monachi Benedictini, recte hoc opus in canones diuidi, negant; siquidem in nullo codice manuscripto ea vox occurrat: adeoque pro illa capita posuerunt; idque edisserunt, l.c. p. 602. Tractatus HILARII in *Iobum*, de graeco ORIGENIS ad sensum translatus; itemque commentarius in *canticum canticorum*, temporum iniuria perierunt. Diuersus a Pictauiensi HILARIO est HILARIUS diaconus Romanus; qui tamen itidem saeculo quarto vixit, & commentarium in *epistolas Pauli* scripsit, qui inter AMBROSII opera edi solet. HILARIUS enim huius, non AMBROSII, istum commentarium esse, hodie constat inter omnes. Laudatur a quibusdam, quod breuitatem verborum sententiarum pondere compenset. Subinde quidem, more saeculi istius, occasionem, recepta ecclesiae dogmata confirmandi, & refutandi haereticos, captat: a longis tamen digressionibus, quibus graeci commentatores indulgebant, sibi temperat. In *epistolas* autem Pauli dum HILARIUM hunc commentatum, diximus: excipienda est epistola ad Ebraeos, quam nonnulli eo tempore, genuinam Pauli esse, abnebant. Existat equidem inter AMBROSII opera itidem commentarius in *epistolam ad Ebraeos*: eum vero nec AMBROSII, nec HILARII esse, iam pridem viri docti obseruarunt. Quaestiones vero in *vetus & nouum testamentum*, quae inter opera AVGVSTINI leguntur, HILARIUM huncce

huncce diaconum agnoscere auctorem, positum est extra controuersiam. Theologos Louanienſes, qui istarum *quaestionum* auctorem in Arianismi adducere suspicionem voluerunt, refutat RICH. SIMON: qui & contra eosdem theologos HILARIUM a Pelagianismi imputatione liberat; l. c. cap. IX. p. 144. seqq.

AMBROSII quanta inter occidentalis ecclesiae doctores fuerit auctoritas, neminem fugit; & ipse quoque testatur PELAGIVS, qui & purissimum eum in scripturis sensum laudat. *Beatus, inquit, Ambrosius, episcopus, in cuius praecipue libris Romana elucet fides, qui scriptorum inter Latinos flos quidam speciosus enituit, cuius fidem & purissimum in scripturis sensum ne inimicus quidem ausus est reprehendere; apud AVGVSTINVM, lib. de gratia Christi contra Pelagium & Caelestium, cap. XLIII. tom. X. operum AVGVSTINI pag. 167. editionis, quae Antwerpiae anno 1700 prodiiit. Scripsit autem AMBROSIVS hexaëmeron, seu de opere sex dierum, libros sex, ex BASILII opere eiusdem argumenti maximam partem deprimos. Sed HIERONYMVS, pleaque cum ORIGENI debere, innuere videtur, dum nuper, inquit, sanctus Ambrosius sic hexaëmeron istius (ORIGENIS) compilaui, ut magis Hippolyti sententiam Basilique sequeretur; epist. XLI. ad Pammachium & Oceanum de erroribus Origenis, tom. IV. operum part. II. p. m. 346. Plurimos porro in varia veteris testamenti loca tractatus scripsit AMBROSIVS; in quibus ad moralia potius digreditur, quam ut de eorumdem inuestigando sensu multum sit sollicitus. Hinc & de illis iam supra verba fecimus, libri huius II. cap. IV. ad §. V. Facile hinc conicere licet, cuiusmodi sint eiusdem enarrationes quorundam psalmorum; nihil scilicet aliud, quam sermones aut homiliae in psalmos istos, data occasione recitatae. Constitutum tamen*

illi fuisse, omnes psalmos explicare, ex praefatione eius in psalmum I. colligi posse, obseruat LVD. ELL. DV FIN, in *biblioth. nou. scriptor. eccles. tom. II. p. 256.* Cumprimis autem commendari solent *commentariorum* eius in *Lucam libri X.* eo, quod in iis sensui literali & historico magis insistit, quam in reliquis commentariis. In iis & ceterorum euangelistarum loca quaedam illustrat, & quae inter se pugnare videntur, in concordiam redigit. Quod si RVFFINO credimus, non admodum praeclare de iis sensit HIERONYMVS, adferens, in *verbis eum ludere, in sententiis dormitare.* Verba RVFFINI sunt: *Nam & sanctae memoriae Ambrosium episcopum, quolibet figuris laceret, quolibet obtreffationibus seceret, in his ipse, in quibus nihilominus laudat Origenem, similiter ex suis praefationibus edocebo.* Tum ex praefatione, quae homilii ORIGENIS in *Lucam*, ab HIERONYMO ex graeco in latinum sermonem translatis, praemissa est, haecce eius recitat verba: *Ante paucos dies quorundam in Mattheum & Lucam commentarios vos legisse dixistis, e quibus alter & sensibus bebes esset; & alter in verbis luderet, in sententiis dormitaret &c. inuestiguar. in Hieronym. lib. II. in operibus Hieronymi tom. IV. part. II. p. 432. editionis IO. MARTIANAEI.* Loquitur hic equidem HIERONYMVS ex aliorum mente, aut alios, scilicet PAVLAM & EVSTOCHIVM, ita loquentes introducit: simul tamen hoc adprobare iudicium videtur; vt ex verbis sequentibus colligitur. Obseruat hoc RICH. SIMON, qui & FRANC. SIXTVM Senensem, qui, HIERONYMV M eiusmodi quid de AMBROSIO pronuntiasse, sibi persuadere non potuit, refellit; *hisor. cris. commentat. noui testam. cap. XIV. pag. 207.* Quantumvis autem HIERONYMVS ceteroquin non adeo aequus ingeniorum censor sit: non proflus tamen a vero forte aberrauit, quando AMBROSII *commentariis* non adeo magnum pretium statuit.

Certe

Certe cuiusmodi sint, quae in *commentario* eius in *Lucam* subinde occurrunt; vel inde intelligere licet, quod, docente itidem *RICHARDO SIMONE*, l. c. in tribus putreis, quorum in veteri testamento fit mentio, imaginem sibi inuenisse visus est triplicis philosophiae, rationalis siue logicae, moralis, & naturalis.

Vt nullum doctrinae sacrae genus est, quod non scriptis variis ornavit *Hipponen* sium praeful *AVGVSTINVS*, mirificam vim ingenii ubique prodens: ita plurima etiam composuit, ad scripturae interpretationem ex instituto spectantia. Scripta eius exegetica iunctim exhibentur *tom. III. operum* eius quae studio & opera monachorum ordinis Benedicti prodierunt, & *Antwerpiae*, aut potius *Amstelodami*, an. 1700 recusa sunt. Hic post *libros IV. de doctrina christiana*, de quibus iam supra dictum est, & deinceps etiam quaedam monemus, primo comparat loco, de *genesis ad litteram liber imperfectus*; in quo scilicet primum tantum *caput geneleos* vsque ad *vers. 26.* explicatur. Constitutum illi fuerat, obuiam ire *Manichaeis*, veteris testamenti libros reiicientibus, eo quod, si litteraliter exponerentur, inepta quaedam atque absfona in iis occurrerent. Cum autem praesidiis ad hoc necessariis non instructus esset; tot ei se obtulerunt difficultates, ut ipsemet intelligeret, vires suas operi huic impares esse: ideoque illud abruptit, nec ad finem perduxit. "Atque hoc est, quod ipsemet *AVGVSTINVS*, lib. I. *retractation. cap. XVIII. tom. I. oper. pag. 20.* nos condocet. Cum de *genesis*, inquit, duos libros contra *Manichaeos* condidisset; quoniam secundum allegoricam significationem scripturae verba tractaueram, non ausus naturalium rerum tanta secreta ad litteram exponere, hoc est, quemadmodum possint, secundum historicam proprietatem, quae ibi dicta sunt, accipi: volui experiri in hoc quo.

que negotiosissimo, ac diffusissimo opere, quid valerem; sed in scripturis exponendis tyrocinium meum sub tantae sarcinae mole fucubuit. Et nondum perfectio vno libro, ab eo, quem sustinere non poteram, labore, conqueui. Obseruat autem, in hocce de *genesis ad litteram imperfecto libro c. II. p. 72.* quatuor iam tum vsitatos fuisse scripturam explicandi modos, secundum historiam, secundum allegoriam, secundum analogiam, secundum aetiologiam. Historia, inquit, est, cum siue diuinitus, siue humanitus res gesta commemoratur. Allegoria, cum figurate dicta intelliguntur. Analogia, cum veteris & noui testamenti congruentia demonstratur. Aetiologia, cum ditorum factorumque causae redduntur. Primus hicce conatus cum non adeo feliciter *AVGVSTINVS* cessisset; post aliquod temporis spatium ad eundem laborem rediit: indeque enati sunt de *genesis ad litteram libri XII.* qui exstant *tom. I. p. 90. seqq.* De hisce monachi *Benedictini*, in admonitione iis praemissa, *pag. 88.* ita pronuntiant: In iis historia *genesis* ab exordio ad eum vsque versiculum, quo *Adam* de paradiso dimissus fuit, enarrans, non praeterit vllum apicem, nihil quod non omni ratione verset, penitusque rimeretur, nisi quid mysteria figurarum inuolueris oblecta, explicare nequaquam studet; quippe qui nunc operae pretium in eo totum reponat, uti demonstret, nihil *genesis* historia contineri, quod ad litteram verum esse non possit, nihil quod rationi, aut naturae rerum aduersetur; ac si quid veluti superfluum, ac incongruum adpareat, id mysticum credi oportere, aliusque referri. Vbi quod vltimo loco dicunt, facile aliquem in eam inducere opinionem posset, *AVGVSTINVM*, dum difficultates, in sensu litterali se offerentes superare nequiret, ad sensum mysticum, vel allegoricum, ceu vltimum *apocryphorum*, se recepisse. Et sane, cum sensui litterali hic itidem non ita inhaesisset, ut par erat; aliis quoque obseruatum est. Plurimas praeterea, pro inni

argumentum: tantoque adcuratius tractandum, quo saepius ab ethnicis, ad christianae religionis veritatem labefactandam, euangelistarum dissensus obieciatur. Nec exiguum fuisse, quem in eo collocarit, lahorē, ipsemet existimauit Hipponensium praeful: unde hanc lucubrationem suam *laboriosas litteras* vocat, ac alibi, res ibi esse *operosissime disputatas*, dicit: vt monachi Benedictini in *admonitione*, operi huic praemissa, docent. Praeentes sane iam sibi in hocce argumento quosdam habuit AVGVSTINVS, sed Graecos: ex quorum tamen commentationibus non multum lucis capere potuit, eo, quod linguae graecae esset imperitus; nisi forte quaedam in linguam latinam fuerint conuersa, aut a scriptoribus latinis, qui linguam graecam callebant, relata. Mirum itaque non est, si non vbiq; rem acu tetigit. Inter alia vero, ad conciliandos inter se euangelistas, & hancce regulam ponit: *Quod alius alium verborum ordinem tenet, non est utique contrarium. Neque illud contrarium est, si alius dicit, quod alius praetermittit. Vt enim quisque meminerat, & vt cuique cordi erat, vel breuius, vel prolixius, eundem tamen explicare sententiam, ita eos explicasse, manifestum est; lib. II. de consensu euangelistar. cap. XII. p. 31.* Hac regula inspirationem scripturae sacrae, immediate a Deo profectam, saltem verborum, destrui, existimat RICH. SIMON; cum ea locum habere non videatur, vbi vnusquisque, vt meminerit, & vt cuique cordi est, vel breuius, vel longius eandem explicat sententiam; *hisi. crit. comment. noui testam. cap. XVIII. p. 262.* At excusari aut defendi AVGVSTINVS potest, si discrimen inter reuelationem & inspirationem probe teneatur; quod numquam fere non negligunt BENEDICTVS DE SPINOZA, RICH. SIMON, alique, qui inspirationem diuinam scripturae sacrae ferre nequeunt. Inspiratio enim cum modo loquendi, men-

BVD. ISAGOGE.

temque suam explicandi, cuiusvis ingenio & indoli proprio, consistere potest: quod vel stili diuersitas, quae in scriptoribus sacris conspiciunt, itemque ratiocinia, quibus Paulus apostolus vtitur, omnes condocere possunt. In hisce autem, quae ipsimet scriptores sacri cognoscebant, aut in quibus ingenii sui ductum sequebantur, licet reuelatione opus non esset: accedebat tamen inspiratio qua rerum pariter ac verborum conceptus, vt extra erroris periculum constituerentur. Sed hac de re alibi. Reliqua scripta AVGVSTINI exegetica in nouum testamentum sunt: *de sermone domini in monte libri duo; quaestionum euangeliorum libri duo; quaestionum septemdecim in euangelium secundum Mattheum libri vnus; in Ioannis euangelium tractatus CXXIV; in epistolam Ioannis ad Paribos tractatus decem; expositio quarundam propositionum ex epistola ad Romanos liber vnus; epistolae ad Romanos inchoata expositio, liber vnus; expositio epistolae ad Galatas, liber vnus.* Quae omnia operum eius tom. III. part. II. exstant. Inter haec libros duos *de sermone domini in monte* ceteris AVGVSTINI scriptis exegeticis, certe plerisque, praefert RICH. SIMON, eo, quod allegoriis digressionibusque in iis non adeo indulgeat, ac alias consuevit; *l. c. c. XVII. p. 246.* Nec tamen & hic mysteria in verbis captare intermittebat Hipponensium praeful; dum v. g. per *montem Matthei V. i. maiora praecepta iustitiae*, quae discipulis suis seruatim dederit, designari, existimat. Si quaeritur, inquit, quid significet *mons*; bene intelligitur, significare maiora praecepta iustitiae; quia *minora erant, quae Iudaeis data sunt; lib. I. cap. I. p. 119.* Dum autem RICH. SIMON, *l. c. AVGVSTINVM* reprehendit, quod per *pauperes spiritu*, humiles, ab omni ambitione alienos, Deumque timentes, intelligit; ipsemet reprehensionem incurrit, siquidem de paupertate, quae in saecula-

PPP PPP PP

tum

tum tenuitate confilit, Christum loqui, contendit, existimans, verba: *pauperes spiritu*, idem significare, ac *reuera pauperes*, quoniam admodum & per eos, qui *esuriunt & sitiunt iustitiam*, eos indicari credit, qui iustitiae causa fame & siti corporali laborant. Sed hoc *de deo patet*. AVGVSTINVS porro in hocce opere interdum ad textum originale prouocat, & fundamenti loco hancce regulam ponit, versionem latinam vulgatam ad textum graecum exigendam & corrigendam: quam tamen difficultatibus non carere, sibi persuadet RICH. SIMON; cum certum sit, illius quidem opinione, non aequae apud alios, codices graecos iam tum fuisse corruptos. In *tractatibus CXXIV in Ioannis euangelium* admodum ingenio suo frena laxat AVGVSTINVS, cum vel vnicui illi verbum sufficiat, vt in longas digressiones se distendat. Exquisitis iudicium, maioremque diligentiam, in *expositione quarundam propositionum ex epistola ad Romanos*, elucere, RICH. SIMON l. c. cap. XVII. p. 252. obseruat: quamquam ipse AVGVSTINVS varia deinceps in hocce opere retractauerit. Nimirum ante certamina Pelagiana liber hicce scriptus erat: hinc, cum in quorundam locorum expositione fauere causae Pelagianae videretur; mutata deinceps sententia, Hipponensium praeful aliter haec loca interpretatus est. In *expositione epistolae ad Galatas* se ipsum fere superat AVGVSTINVS, dum sensui litterali accurate inhaeret; quem tamen non vbique aequae feliciter adsequitur. Super sunt sermones AVGVSTINI ad populum, qui operum eius totum quintum constituent; & a monachis Benedictinis in quatuor classes distributi sunt, quarum prima sermones continet de scripturis veteris & noui testamenti; altera sermones de tempore; tertia sermones de sanctis; quarta sermones de diuersis, quibus denique quinta accedit, eos complectens, de quibus, num recte AVGVSTINO tribuantur, dubitatur.

Sed hisce non inmorabimur. Methodum interpretandi scripturam, qua AVGVSTINVS vsus est, si quis cognoscere cupiat; eam quam rectissime ex libris eius *quaenior de doctrina christiana* intelligit. Eos enim velut compendium aliquod theologiae exegeticae, & si vltimum librum species, etiam homileticae, exhibere; supra iam ad §. II. huius capituli, alibi, obseruauimus. Quae praecipuum in iis momentum trahunt, huc redeunt: scripturae scopum esse dilectionem Dei, & in ordine ad Deum, aliorum hominum; *lib. I. cap. XXXV.* recteque adeo intellectum iri scripturam, si ad dilectionem Dei aliorumque omnia referantur; *cap. XXXVI.* collationem variarum versionum vtilem esse; quamuis nonnulli interpretes interdum lapsi sint; *lib. II. cap. XII.* variantibus autem versionibus recurrendum esse ad fontes, vel certe ad versionem, quae stricte & accurate fontes exprimat, etiam si aliquando non sine sollocismo & barbarismo, quorum tum non tanta, quanta genuini sensus, habenda sit ratio; *cap. XIII.* inter versiones latinas italiam, inter graecas, quae LXX interpretum est, excellere; *cap. XV.* rerum praeterca physicarum, numerorum, musices, aliarumque disciplinarum notitiam, ad scripturae sacrae cognitionem plurimum conferre; quoniam scilicet haec omnia non modo ad sensum litteralem, sed cumprimis ad mysticum & allegoricum, ex mente veterum, plurimum faciant; *cap. XVI.* Atque hinc, qualis AVGVSTINI theologia exegetica sit, quidue in eius commentariis aut laudandum, aut vituperandum sit, haud difficile intelligitur. RICH. SIMON, quando praefulem huncce cum ORIGENE atque HIERONYMO comparat; illum, si eruditionem species, multum his fuisse inferiorem, defectum tamen huncce ingenii vi & soliditate iudicii compensasse, pronuntiat. Eum etiam in *libris de doctrina christiana*, alibi, quibus

bus doctibus scripturae interpretem instructum esse oportet, recte exposuisse, simul tamen, pro sua modestia, agnouisse, plurimas ex iis sibi deesse; mirumque ideo non esse; si in commentariis suis non adeo exactus deprehendatur; *hist. crit. vet. testam. lib. III. cap. IX. p. 397.*

Si orthodoxis ecclesiae doctoribus haereticos adiungere fas est; commemorandus hic omnino est PELAGIUS, cuius commentarii in epistolas Pauli apostoli tum HIERONYMI operibus subiuncti prostant, *tomo V. p. 926. seqq.* editionis IO. MARTIANAEI, tum & AVGVSTINI *tomo duodecimo*, qui adpendix Augustiniana inscribitur, editionis, quam non semel hucusque laudauimus. Meminerunt commentariorum PELAGII in epistolas Pauli AVGVSTINVS, *lib. III. de peccatorum meritis & remissionib. cap. I. & XII. & lib. de gestis Palaestinis c. XVI.* MARIUS MERCATOR, *communior. aduersus haeresin Pelagii & Caelestii &c. p. m. 2.* auctor praedestinati, *haeresi LXXXVIII.* CASSIODORVS, *diuinar. lectio. siue de institut. diuinar. scripturar. cap. VIII. p. m. 454.* Eosdem vero esse hosce commentarios, qui iam olim HIERONYMO fuere tributi, eiusque operibus inserti, & cum iisdem, ut antea diximus, vti & AVGVSTINI, editi sunt; luculenter ostendit GERH. IO. VOSSIVS, *hist. Pelagianae lib. I. cap. IV. p. m. 556.* Idemque apud viros harum rerum peritos hodie positum est extra controuersiam. Conferendus IO. GARNERIUS, in *adpendice ad dissertation. de scriptis pro haeresi Pelagiana, cap. II. tom. XII. operum Augustini, p. 358.* In aliam equidem sententiam ingressus est IAC. VSSERIVS, apud GVL. CAVE, *hist. literar. scriptor. ecclesiastic. part. I. sec. V. p. 208.* existimans, cum, quem hodie habemus sub HIERONYMI nomine, commentarium, quiue PELAGIO vulgo tribuitur, ex PELAGII, HIERONYMI & PRIMASII explicationibus con-

sarcinatum esse, adeo nullo cum iudicio, ut contraria dogmata, Pelagiana ex haeretico, & orthodoxa, ex HIERONYMO & PRIMASIO haulta, passim a se commixta esse, auctor non animaduertit. PHIL. LABBEVS itidem a ROB. BELLARMINO, commentarios hosce PELAGIO tribuente, dissentit; quoniam, quae AVGVSTINVS ex iis citat, in illis, qui hodie exstant, non inueniantur; in *dissert. de scriptorib. ecclesiastic. tom. I. p. 441.* Deinceps tamen in *addendis & corrigendis p. 794. seqq.* AVBERTINO suffragatur, adferenti, commentarios hosce PELAGII esse, sed prout a CASSIODORO ab erroribus Pelagianis purgati sint. Atque hoc est, quod & IO. GARNERIUS docet, qui & velut in tabula quadam hoc demonstrat, dum quae MARIUS MERCATOR ex PELAGII commentariis recitauit, cum iis, quae in codicibus a CASSIODORO emendatis, aut corruptis, exstant, confert, *l. c. p. 259.* CASSIODORVS, quod eiusmodi quid suscepit, ipsemet testatur: quamquam & alias hoc illi sollemne fuerit. Cum enim monuisset, hosce commentarios a quibusdam GELASIO papae tribui; se autem deprehendisse, *Pelagiani erroris venena illic esse seminata*: addit: *Et ut procul a nobis fieret error haereticus, primam epistolam ad Romanos qua potui curiositate purgaui; reliquas in chartaceo codice conscriptas vobis emendandas reliqui, quod facile subiacetis, quando praecedenti exemplo audacior redditur sequentis imitatio; l. c. p. m. 454.* Hoc si obseruetur, facile solui dubium potest, quod nonnulli mouent, non omnia, quae AVGVSTINVS ex PELAGII commentariis attulit, eo modo in iis exstare, quos hodie habemus. Id enim ex mutatione ista, quam per CASSIODORVM subierunt, provenire potuisse, manifestum est. Interim pleraque, quae AVGVSTINVS recitauit, in hisce, qui hodie exstant, commentariis legi, luculenter ostendit LVD.

ELL. DV PIN, in *nov. bibliorb. scriptor. ecclesiast. tom. III. p. 153.* RICH. SIMON illis itidem suffragatur, qui istos commentarios PELAGII esse, sed a CASSIODORO purgatos, seu castratos, agnoscunt: simulque eosdem inter praestantissimos, qui in nouum testamentum exsistent, si loca quaedam, quae secundum praedictas suas opiniones interpretatus sit, exceperis, referre, nullus dubitat. Addit, SEDVLIVM, PRIMASIVM, HAYMONEM, aliosque, ex hoc fonte sua irrigasse arua, & meliora quaeque inde in suos transtulisse commentarios. Cum etiam breuitati studeat PELAGIVS, sensuique litterali sine ambagibus inhaereat; habere hosce commentarios indolem *scholiorum*; quo nomine & CASSIODORO veniant; *bislor. crit. comment. novi testam. cap. XVI. p. 337. seqq.* vbi & alia lectu obseruatuque digna de iisdem adfert.

Tandem ad HIERONYMVM accedimus, quem nonnulli merito alterum ecclesiae ORIGENEM vocant, quod in scripturis interpretandis non minorem industriam, studiumque collocauerit, quam ORIGENES, cui etsi ingenii acumine cesserit, multum tamen linguae ebraeae cum superauerit peritia. Atque de versionibus quidem scripturae ab HIERONYMO aut concinnatis, aut emendatis, cum antea iam dictum sit; superest, ut tum de commentariis eius, tum de reliquis scriptis ad thelogiam exegeticam spectantibus, aliquid addamus. Inter commentarios in vetus testamentum primo equidem loco se nobis offerunt, de *determinationibus populi Israel in deserto*, epistola; in *canticum Deborahae* commentarius; in *libros regum*, itemque in *libros paralipomenon*, quaestiones ebraicae; *expositio interlinearis in librum Iob*; & denique *prologi & commentarii in psalms Davidis*: quae omnia in *appendice tomi II. operum HIERONYMI* exhibet IO. MARTIANAEVS. Verum cum ipsemet

editor doctissimus fateatur, haec omnia supposititia esse, perperamque HIERONYMO tribui; non est, quod us immoremur. Id solum praetermittere nequeo, quatuor priora ex hisce opuscula, *epistolam* scilicet *de decem tentationibus populi Israel in deserto*; *commentarium in canticum Deborahae*; & *quaestiones ebraicas*, tum in *regum* tum in *paralipomenon libros*; ex mente IOAN. MARTIANAEI, auctorem agnoscere Ebraeum quemdam; hoc est, aut christianuum, linguae ebraeae peritum, aut Iudaeum, qui christianam religionem amplexus est, qui tempore ALCVINI ac RHABANI MAGNENTII MAVRI floruit; cuius *scholia marginalia canonis ebraicae veritatis* ipse primus *tomo I. operum HIERONYMI* edidit, & de quo fusius verba facit in *prolegomenis*, *tomo huic I. praemissis, prolegom. III. §. IV.* Ex *scholiis* vero, quae edidit, istius Ebraei, insignem prorsus sibi vtilitatem promittit MARTIANAEVS; sed non magni ea momenti esse, ostendit IO. CLERICVS, in *quaestionibus Hieronymianis, quaest. X. p. 343. seqq.* Ad eos itaque commentarios, qui ipsum HIERONYMVM auctorem agnoscunt, quod attinet; in *primo operum eius tomo p. 714. seqq.* commentarius in *ecclesiasten* exstat, in cuius *praefatione* ipsemet, quam librum huncce explicandi rationem obseruauerit, ita nos condocet: *Hoc breuiter admonens, quod nullius auctoritatem sequutus sum; sed de ebraeo transferens, magis me septuaginta interpretum consuetudini coaptavi; in his dumtaxat, quae non multum ab ebraicis discrepabant. Interdum Aquilae quoque & Symmachii & Theodorionis recordatus sum; ut nec nouitate nimis, lectoris studium deterreuerem; nec rursus contra conscientiam meam, fonte veritatis omissis, opinionum riuulos conseruarem.* Censuram tamen & IO. CLERICI, & RICH. SIMONIS, hicce commentarius expertus est. Et IOANNES quidem CLERICVS, cum obseruasset, HI-

ERONYMUM per omnia, quae statim in libri huius initio *vana* esse dicuntur, perperam ipsas creaturas intelligere; cum ex totius libri, & speciatim primi capitis, consideratione pateat, minime de creaturis quibusvis hic agi, sed de laboribus, occupationibusque hominum, ad hanc vitam pertinentibus, vitaeque adeo ipsa humana, quibus omnibus magna molestia admixta est, & imminet de propinquo finis; idque ex *vers. 3.* confirmasset; addit: *Sed Hieronymus more veterum saepe tam exiguum rationem seriei orationis habet, ut singula commata quasi diuulsas, nec cohaerentes sententias, interpretetur: ex qua ratione interpretandi innumeri profluxerunt errores, verborumque ad rem nihil facientium taediosae atque inutiles profusiones; quod in hoc loco interpreti nostro contigit, qui caducum, & nihil vniuersitatis, ut loquitur, hic querit, ubi de rebus tantum humanis sermo est; in quaestionib. Hieronymianis, quaest. XV. p. 504.* Huius generis & alia adfert, RICHARDVS autem SIMON id agit, ut ostendat, HIERONYMUM methodi, quam sibi ipse in praefatione, vt antea memorauimus; praescripsit, leges non semper obseruasse; simulque subinde tum HIERONYMUM, tum versionis vulgatae auctorem, quod textum ebraeum non recte intellexerint, aut transulerint, reprehendit. Male admodum hoc habuit IO. MARTIANAEVS, qui id circo commentario isti HIERONYMI *notas prolixiores* subiecit, p. 790. seqq. quas hisce verbis claudit: *Has ego Simonis iniurias conqueri compulsi sum pro authentica ecclesiae romanae versione latina, ac pro maximo diuinarum scripturarum interprete Hieronymo: paratus alioquin, in gratiam redire cum illo scriptore critico, modo ipse ad ingenium suum noluit redire; p. 806.* Sequuntur commentarii in prophetas tum maiores tum minores: quibus inter reliquos eiusdem auctoris primum praecipuumque Io-

cum deberi, omnes istarum rerum periti fatentur. Integrum isti operum HIERONYMI *totum serium*, secundum editionem iam laudatam, constituunt. *Prolegomenis*, quae IO. MARTIANAEVS *tomohuie* praemisit, adpendicem subiunxit, in qua, quae LVD. CAPPELLVS in hisce HIERONYMI commentariis reprehendrat, diluere adnititur. Post commentarios autem in prophetas maiores MARTIANAEVS inseruit *eruditionis Hieronymianae defensionem aduersus Ioanem Clericum*, p. 1138. seqq. in cuius cap. I. de absoluta Hieronymi *eruditione*, deq; imperitia singulari Io. Clerici, c. II. de sinceritate & utilitate editionis nouae operum sancti Hieronymi, deque imperitia ac maleuolentia quaestionum Hieronymianarum Io. Clerici. RICH. SIMON methodum, qua in hisce commentariis in prophetas HIERONYMVS vsus est, vehementer laudat: siquidem primo antiquam versionem latinam, quae tum in vsu fuit, referat, cui aliam, quam ipse ad textum ebraeum adornauit, iungat; tum antiquas versiones graecae inter se conferat, vt ebraeum vocum, quae plures plerumque significationes habent, genuinam notionem eruat. Fatetur tamen, eum allegoricas subinde admiscere interpretationes, eo quod saeculi ita ferret consuetudo; nec vllam praetermittere occasionem, nouam suam versionem defendendi; iniuriam praeterea interdum esse in versionem LXX interpretum, nimioque seruire textum ebraeum & interpretationes tueri iudaicas; *hiss. crit. ver. testam. lib. III. cap. IX. p. 394. seqq.* Nauorum non expertes esse HIERONYMI commentarios, deinceps docebitur. At quod hic SIMON subinnuit, textum ebraeum ad versionem LXX interpretum, aliasque, exigendum & corrigendum esse; id inter ipsius referendum errores; neutiquam autem HIERONYMVS, secus quod existimauerit, reprehendendus est. Ad nouum testamentum quod attinet, CASSIODORVS equidem

dem innuit, HIERONYMVM in quatuor euangelistas commentatum esse; de *inscriptur. diuinar. scripturar. siue diuinar. lection. cap. l. II. p. m. 455.* Hodie solum exstant commentariorum eius in *Matthaeum libri II.* tomo *IV. operum part. I.* secundum eam, quam sequimur, editionem, statim ab initio. Atque hi insuper opinioni, quam de eruditione HIERONYMI multi animo conceperunt, doctorum quorundam virorum iudicio, non respondent. Festinanter etiam hos commentarios a se scriptos, ipsemet non diffitetur, vt precibus amici, Romam contenditis, satisfaceret. Certe nosti, inquit, & mendacii mei erubescerem te testem vocare, quod praesens opusculum tanta celeritate dictauerim, vt aliena magis legere, quam mea condere, me putaret. Nec hoc de arrogantia & fiducia ingenii dictum putes; sed quod ostendere tibi cupiam, quantum apud me valeas, qui periclitari magis apud doctos voluerim, quam tibi sedule posulanti quidquam negare; in prologo p. 6. Rationem, regulamque interpretandi, quam sequutus sit, hanc esse, in eodem prologo p. 3. ipsemet profiteretur: omnes legere, qui in euangelia scripserunt; deinde, adhibito iudicio; quae optima sunt, excerpte. *Commentarium in Marcum*, qui sub HIERONYMI nomine exstat, & inter opera eius edi solet, spurium ac supposititum esse, hodie in confesso est apud omnes. Sequuntur itaque commentariorum in *epistolam ad Galatas libri III. in epistolam ad Ephesios lib. III. explanatio in epistolam ad Titum; expositio in epistolam ad Philemonem*; iudem tomo *IV. operum, part. I. p. 210. seqq.* In hisce omnibus eruditionem singularem, lectionemque veterum scriptorum, sacrorum & profanorum, demonstrauit. Hoc namque & in his egit, vt ex ORIGENIS, DIDYMI, APOLLINARII, aliorumque, quorum nomina in praefationibus indicat, commentariis, optima quaeque seligeret, variasque

colligeret sententias, addito subinde iudicio, quae reliquis praeterenda esset. Hanc namque optimam esse commentandi rationem, qua & ipsemet vsus sit, non tantum *locis iam citatis*, alibique, sed & cum primis in praefatione commentariis in *epistolam ad Galat.* praemiissa, p. 222. docet. Cum enim ibi ORIGENIS, DIDYMI, APOLLINARII, ALEXANDRI veteris haeretici, EVSEBII Emeseni, & THEODORI Hieracleensis, commentarios in *epistolam ad Galatas* commemorasset; addit: *Legi haec omnia, & in mente mea plurima coaceruimus, accito notario, vel mea vel aliena dictavi, nec ordinis, nec verborum interdum, nec sensum memoriam retinens.* Quae quidem commentarios conficiendi ratio esse non prorsus reiicienda est, si cetera recte se se habeant: ex ipsis tamen HIERONYMI verbis videtur colligi posse, illam non eam, quam res ista postulabat, in aliorum sententiis & referendis, & expendendis, adhibuisse huiusmodi atque diligentiam. Idque pluribus confirmare additit censor HIERONYMI interdum nimis rigidus TOCLERICVS, in *quaestionib. Hieronymian. quae. XV. p. 495. seqq.*

Praeter commentarios & alia scripsit HIERONYMVS, quae ad theologiam exegeticam faciunt; de quibus vt aliquid dicamus, instituti nostri postulat ratio. Eminet autem inter ea *liber de interpretatione nominum ebraicorum*, qui primum in *opere* eius tomo secundo occupat locum. Primus PHILO Alexandrinus nomina propria veteris testamenti colliegerat, vt ipsemet in praefatione sua docet HIERONYMVS; deinde ORIGENES eam collectionem auxit; HIERONYMVS autem, cum diffonos inter se codices inuenisset, & confusum ordinem: denuo scriptores sacros percurrendo, plurima emendauit, & noui testamenti verba & nomina adiecit: quamquam & hac in re praecentem sibi habue-

fit ORIGENEM. IO. MARTIANAEVS libro huic commentarium amplissimum subiecit, p. 86. seqq. in quo inter alia graeca fragmenta libri nominum ebraicorum, ex regio codice manuscripto descripta, ac latine reddita, atque comparata cum Hieronymi contextu; item, lexicon graecum nominum ebraicorum, cum duplici interpretatione latina, Hieronymiana ac sua; porro, Origeniani lexici nominum ebraicorum aliud exemplar, ex manuscripto graeco codice Colbertino, cum duplici interpretatione latina &c. exhibet. Addidit etiam p. 290. seqq. apologiam eruditionis ebraicae Hieronymi, quae commentarii istius caput secundum constituit, in cuius §. II. p. 350. seqq. utilitatem libri huius Hieronymiani de nominibus ebraicis demonstrare satagit. Et sane laborem eiusmodi sua non carere utilitate, omnes facile concedent; HIERONYMVS tamen in eo ita versatum, ut plurimos admisit errores, itidem negari nequit: unde tot laudes opus hocce non mereri, quot istud euehit MARTIANAEVS, ostendit IO. CLERICVS, in quaestionibus Hieronymianis, quaest. XI. p. 384. seqq. Multa longe rectius de nominibus ebraicis tradidisse, quam ab HIERONYMO factum, exemplo suo demonstravit, qui recentiori aetate magna cum laude in hoc argumento versatus est, MATTH. HILLERVS, in onomastico sacro, in duas partes distincto, quod Tubingae prodit an. 1706. 4. Ad eandem scriptorum exegeticorum classem etiam referendus est HIERONYMI liber de locis ebraicis, siue de situ & nominibus locorum ebraicorum, ad geographiam sacram spectans, qui tomo II. operum eius p. 378. seqq. exstat; subiectaque est tabula geographica ex scriptis HIERONYMI collecta. Librum huncce graece primus edidit IAC. BONFRERIUS Lutetiae an. 1631 additis supplementis & notis minime spernendis: quas integras MARTIANAEVS suae editioni non inferuisse, aegre fert IO.

CLERICVS, loco mox citando. EVSEBIVS nimirum Caesariensis eum graece scripserat, convertitque postea HIERONYMVS latine, sed, ut ipsemet in praefatione ait, relinquens, quae memoria digna non videbantur, & pleraque (hoc est, observante IO. CLERICO, multa, nam multo plura sine mutatione transtulit) mutans; ita ut porro profiteatur, se vel interpretem esse, vel noui operis conditorem. Nec tamen in hocce opere ea, qua par erat, diligentia HIERONYMVS versatum, exemplis comprobatur IO. CLERICVS, quaestion. Hieronymian. quaest. III. §. IV. p. 63. seqq. & quaest. XII. §. I. seqq. p. 421. seqq. Idem etiam vir doctissimus opus hocce HIERONYMI, cum animaduersionibus suis, recudendum curauit Amstelodami an. 1707. fol. inscriptum: onomasticon vrbium & locorum sacrae scripturae, seu liber de locis ebraicis, graece primum ab Eusebio Caesariensi, deinde latine scriptus ab Hieronymo, in commodiorem vero ordinem redactus, variis additamentis auctus, notisque & tabula geographica Iudaeae illustratus, opera Iacobi Bonfrerii, Soc. Iesu, recensuit &c. Accessit in hac editione BROCARDI, monachi ex ordine praedicatorum, descriptio terrae sanctae. Inter scripta vero HIERONYMI, quae huius loci sunt, sequitur liber quaestionum ebraicarum in genesin, tomo II. operum p. 507. seqq. In eo id agit, ut versionem latinam cum textu ebraeo, & versionibus graecis, conferat, de quibus suam, subinde & Iudaeorum, profert sententiam. Haud vltimum inter opera sua locum ipse illi tribuit HIERONYMVS. In praefatione namque ad librum de nominibus ebraicis p. 1. libros, inquit, ebraicarum quaestionum nunc in manibus habeo, opus nouum, & tam Graecis, quam Latinis, usque ad id locorum inauditum. Non quo studium meum insolenter extollam, sed quod sudoris conscius, ad lectionem eorum prouocem nescientes. Si quis igitur & illos & praef-

Et praesens volumen (de nominibus ebraicis) *librum quoque locorum, quem ediuurus sum, habere voluerit, parui pendet rutilum Et nauſeam Iudaeorum.* IOANNES autem CLERICVS, scripta HIERONYMI inter se contendens, vtilissimum esse, iudicat, librum *de locis ebraicis*; minus viles *quaestiones ebraicas in genesin*; inuilem denique librum *de nominibus ebraicis*, praesertim qualis ad nos peruenit, certe exiguae utilitatis. Non itaque negat, viles quodammodo esse *quaestiones* hasce *ebraicas in genesin*, quin potius optat, vt in vniuersum vetus testamentum similes haberemus, praesertim propter antiquarum versionum fragmenta: eas tamen minime aequandas, censet, adcuratioribus recentiorum scriptis, qualia sint Drusiana, Grotiana, aliaque id genus, in quibus multo exquisitior eruditio, limatius iudicium, maiorque diligentia, vbique cluceant: id quod pluribus confirmat in *quaest. Hieronymian. quaest. XIII. p. 437. seqq.* RICH. SIMONI hicce HIERONYMI liber hoc nomine displicet, quod, cum ei constitutum esset, versionem LXX interpretum impugnare, atque ostendere, textum ebraicum illi praeterendum esse, eo vsque interdum abreptus sit, vt versionem istam LXX interpretum reprehenderet, vbi minime reprehendenda esset; *hist. crit. vet. testam. lib. III. cap. IX. p. 396.* Idem etiam, dum loca quaedam versionis vulgatae cum obseruationibus HIERONYMI in hisce *quaestionibus ebraicis in genesin* confert, *lib. II. c. XII. p. 249. seqq.* quaedam parum adcurate ab HIERONYMO dicta, notat. Quod cum IO. MARTIANAEVS aegre ferret: necessitatem HIERONYMUM defendendi sibi impositam, censuit: idque egit in *notis prolixioribus*, quas *quaestionibus* istis HIERONYMI *ebraicis* subiecit, *p. 550. seqq.* Superfunt denique *epistolae criticae*, vt IOAN. MARTIANAEVS vocat, aut si mauis, *exegeticae* HIERONYMI. Has ex reliquis eius *epistolis*

selectas, partim *secundo*, partim *tercio tome*, & *quarti parii priori*, MARTIANAEVS inseruit; reliquis autem in *tomi quarti parte posteriori* exhibet; quamquam inter has etiam quaedam occurrant, quae inter *criticas* seu *exegeticas* optimo iure referri possent. Huiusmodi est illa ad *Pamphacium de optimo genere interpretandi*, *pag. 248. seqq.* itemque ad *Paulinum presbyterum de studio scripturarum*, *p. 568.* & aliae quaedam. Inter eas, quae *tomo II.* leguntur, maxime obseruatu digna, quae *p. 626. seqq.* exstat, ad *Sunniam* siue *Sunniam Et Fretelam*, de variantibus lectionibus graecis ac latinis in psalterio Dauidis; quam longe adcuratius ac emendatius, quam haecenus factum, IO. MARTIANAEVS edidit. Is etiam ex codicibus manuscriptorum veram & genuinam inscriptionem restituit, quae haec est: *dilectissimis fratribus Sunniae Et Fretelae, Et ceteris, qui vobiscum dominum seruiunt, Hieronymus.* Vnde ridiculus RICH. SIMONIS error intelligitur, qui sibi persuasit, *SVNNIAM* & *FRETELAM* mulieres fuisse, graecae & ebraeae linguae peritas: quo nomine & MARTIANEO vapulat, in *notis*, quas singulis paginis subiecit, *p. 626.* Idem MARTIANAEVS vberiores quasdam *adnotationes epistolae* huic adiunxit, in quibus *p. 666.* pluribus confirmat, *SVNNIAM* & *FRETELAM* non feminas, sed viros fuisse. Quid in *epistolis criticis* HIERONYMI censura dignum sibi videatur, ostendit IO. CLERICVS, in *quaest. Hieron. quaest. XIV. p. 457. seqq.*

Iam si generatim de laboribus HIERONYMI exegeticis ferendum sit iudicium; id quidem negari nequit, recteque obseruat RICH. SIMON, cum iis omnibus, quae ad scripturae sacrae interpretationem rite instituendam necessaria sunt, melius, quam vllum alium ex patribus instructum fuisse. Linguarum namque, ebraeae, chaldaeae, graecae & latinae minime rudis fuit. Non
tan-

tantum legerat, sed & sub examen reuocauerat versiones graecas, quae in *hexaplis* ORIGENIS exstabant: immo & eruditos sui temporis Iudaeos consulere solebat; qui tamen eum non temere decipere poterant, eo, quod ipse linguae ebraeae peritus esset. Graecos insuper, latinosque scriptores, qui ante eum commentariis suis sacram scripturam illustrarunt, perlustrauerat; & in profanorum scriptorum lectione haud mediocriter versatus erat. Quae omnia, vt luculenter probant, eum reliquis patribus omnibus multum praeferendum esse: ita vbique rem acu tetigisse, aut naeuorum expertem esse, nondum efficiunt. Eum non semper adcuratum esse, agnoscit RICH. SIMON, *hystor. critic. vet. testam. lib. III. c. IX. p. 394.* cuius rei deinceps intelligemus rationes. IO, autem CLERICO haec omnia, quae ab aliis laudari in HIERONYMO solent, valde mediocria videntur. *Si separas, inquit, multam Graecorum, & praesertim Latinorum lectionem, coniunctam cum facilitate acriter declamandi, aut declamatorie scribendi, pro eius aevi palato; cetera omnia sunt mediocria. Non modo ebraicae, sed & graecae linguae modica cognitione fuit cinctus. Theologiam, ceterasque disciplinas, degustauerat potius, quam exhauserat. In inuentione quidem nihil propemodum habet exquisiti; in ordine nihil ferme adcurati. In ratiocinatione vero & collectione consiliorum, plus multo pompae rhetoricae atque exaggerationis inuenias, quam roboris & iudicii &c. in quaestionibus Hieronymianis. quaest. I. p. 7. Verum vt IO, MARTIANAEVS in extollenda & exaggeranda HIERONYMI eruditione nimius fuit: ita & CLERICVS nimius esse videtur in eadem extenuanda. Conferenda, quae tum de reliquorum patrum, tum speciatim HIERONYMI eruditione supra disputauimus, libri huius II. c. III. ad §. IV. Ad scripta HIERONYMI exegetica, speciatim commentarios eius, quod attinet; in iis multa laude di-*

RVD. ISAGOGE.

gna occurrere, speciatim illum in sensu scripturae litterali inuestigando, omnibus sui ac praecedentium saeculorum patribus palmam praeeruisse, nemo temere dubitauerit. Eam, qua in *commentariis in prophetas* vsus est, interpretandi rationem a RICH. SIMONE, *hyst. crit. vet. testam. lib. III. c. IX. p. 394.* vehementer laudari, antea iam diximus. Idem tamen vir doctus varia rursus in HIERONYMI interpretationibus desiderat, interque alia, quod non semper sibi consistet: vnde porro colligit, eum certa regula, quam sequeretur, destitutum fuisse; *l. c. lib. I. c. XVI. p. 96. conf. & lib. III. c. IX. p. 395.* Quod praeter sensum litteralem etiam allegoricum confectatur, eaque in re suo interdum nimis indulget ingenio; id saeculi potius, quo vixit, quam ipsius HIERONYMI est vitium. Exemplum IO. CLERICVS suppedirat, in *quaestionibus Hieronymianis, quaest. XV. p. 505.* Maioris adhuc momenti est, quod interdum singulas sententias ita explicat, vt, quid orationis series atque nexus postulet, parum perpenderit: vt supra ex eodem IO. CLERICO iam obseruauimus, cum de eius in *ecclesiasten* commentario loqueremur. Grauiussum hoc esse interpretis vitium, nemo negauerit. Quam ipsemet sibi constituerit rationem, commentarios conficiendi, ex *prologo* eius in *Matthaeum* p. 6. antea itidem iam docuimus. Sed cum in aliorum sententiis conferendis & expendendis non semper eam, quam debebat, adhibuerit diligentiam; vt etiam aliorum ita retulerit sententias, vt quanam reliquis praeferenda sit, non significauerit; cum summa saepius celeritate & festinatione sua effuderit; cum dictatos insuper, non sua manu scriptos commentarios, ipsemet fateatur; fieri vtique aliter non potuit, quam vt interdum *hystor. iure* in illis desideretur. Fusius haec omnia edisserit IO. CLERICVS, *quaest. Hieronymian. quaest. XV. p. 494. seqq.* Cum historia contro-

Q q q q q q q q

uct-

uersarium, quibus editio operum HIERONYMI, quam IO. MARTIANAEVS debemus, occasionem dedit, iis, quae hucusque diximus, lucem quamdam adfundere queat: obseruare iuuabit, edidisse MARTIANAEVM initio diui Hieronymi *prodromum*, an. 1690 in quo, quam necessaria sit noua *operum HIERONYMI* editio, ostendit, & eius quoque specimen aliquod, *epistolam* scilicet HIERONYMI *ad Sunniam & Freclam*, ad manuscriptos codices optimaе notae castigatam, exhibet. Sequutus hinc est an. 1693 *operum HIERONYMI tomus I.* seu *diuina bibliotheca, antehac inedita, completens translationes Latinas veteris & noui testamenti &c.* & anno 1699 *tomus secundus, completens libros editos & ineditos etymologicos, geographicos, quaestiones ebraicas, epistolas criticas, & commentarios &c. usque ad prophetas &c.* Tum IO. CLERICVS quaestiones suas Hieronymianas in lucem emisit, in quibus expenditur Hieronymi *nupera editio Parisina*, multaue, ad criticam *sacram & profanam* pertinentia, agitantur; Amstelodami anno 1700. 12. MARTIANAEVS autem, dum in instituto suo perrexit anno 1704 *tertium tomum* euulgauit, *commentarios in prophetas maiores & minores* completentem: cui post prophetas maiores, *eruditionis Hieronymianae definitionem* aduersus IO. Clericum inseruit. *Tomus* denique *quartus & quintus*, seu *ultimus*, an. 1706 simul orbi erudito se conspiciendos praebuerunt. Eodem vero an. 1699. quo *alter operum HIERONYMI tomus* prodit, in lucem etiam emerfit *critique du livre publié par les moines Benedictins de la congrégation de S. Maur, sous le titre de bibliothéque de diuini de S. Ierome*; cuius libelli siue epistolae auctor RICH. SIMONIS nepos quidam videri voluit, probareque conatus est, frustra HIERONYMO tribui, quae in *primo* operum eius *tomos* continentur. An MARTIANAEVS illi ex inscripto aliquid reposuerit, mihi non con-

stat. RICH. tamen SIMONEM ab illo hinc inde acriter refutatam, ex antea dictis intelligitur.

Ad saeculum quintum dum progredimur, primus nobis occurrit THEODORVS Mopsuellenus, qui circa eius initium floruit. Nomen eius minime ignotum est: nec semel alia occasione mentionem eius fecimus; licet non idem de eo sit, & iam olim fuerit, iudicium. A quibusdam enim grauissimorum arguitur errorum, & Nestorii pariter ac Pelagii praecursor dicitur: ab aliis autem aut excusatur, aut defenditur. In varios scripturae sacrae libros commentarios scripsit, quos, uti & reliqua eius scripta, diligenter recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. IX. siue lib. V. c. XXXIII. pag. 177. sqq.* Sed ex omnibus eius commentariis nihil amplius, praeter fragmenta quaedam hinc inde obuia, exstat. Idque mirum non est; cum LEONTIVS Byzantinus testetur, iam sua aetate scripta eius difficulter reperiri potuisse, eo quod, qui ab eius partibus stabant, omnem nauauerint operam, ne ad alios peruenirent. Si enim, inquit, facile esset scripta eius reperire, non pingeret nos, in omnibus capitibus, de quibus cum aduersauimus, ipsum illum testem producere. Quia vero nos vix & magno labore & multis cogitationibus vsi librum eius contra incarnationem reperire potuimus; vehementer enim obseruant & cauent, ne illius libros cum iis, qui non sunt in iis institui, communicent; ob hanc causam &c. lib. III. contra Eutychianos & Nestorianos, in *bibliotheca maxima patrum* *tomos IX. p. 699.* Ut autem THEODORVS hinc apud multos olim haereticos suspectus erat: ita nec deerant, qui in eius commentariis plurima reprehensione digna sibi deprehendere viderantur. Hoc ex eodem LEONTIO intelligere licet, qui inter alia, *inscriptiones*, inquit, *hymnorum & psalmorum, & canticorum prius eiecit, & omnes psalmos iudaice ad Zorobabelem, & Ezechiam* *restituit,*

retulit, tribus tantum ad dominum reiectis. Immo & sanctorum sanctissimum canticum canticorum ab omnibus diuinarum rerum peritis, & ab omnibus christianis laudatum, omnibus ecclesiis cuncti orbis notum, & a Iudaeis inimicis crucis Christi in admiratione habitum, libidinose pro sua & mente & lingua meretricia, interpretans, sua supra modum incredibili audacia ex libris sacris abscidit; l.c. p. 697. Sunt haec obseruata digna, quoniam inde cognoscitur, THEODORVM huncce Mopsuclenium exemplum praeiussisse iis, qui recentiori aetate luculentissima de Christo vaticinia ita detorquere ausi sunt, vt de quouis potius alio, quam de Christo, ea intelligere mallerent: id quod IO. CALVINVM, HVG. GROTIUM, aliosque, qui illorum vestigia premunt, fecisse, constat. Non minus vero & illis exemplum praeiuit, qui canticum canticorum, neglecta mystica interpretatione, quam res ipsa suadet, de impuro Salomonis erga mulierem quamdam, quam prae reliquis dilexerit, amore explicare non dubitarunt: quod praeter SEB. CASTELLIONEM, HVG. GROTIUM, & IO. CLERICVM, de quibus in *hisor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. IV. ad §. XXXIII. p. 645.* dixi, nostra quoque aetate fecit GUIL. WHISTONVS, in *supplemento tentaminis, ad restituendum verum textum veteris testamenti* &c. cuius summa exhibetur in ARMANDI DE LA CHAPELLE bibliothecae anglosae *tom. XI. part. I. artic. II. p. 74. seqq.* Sed & de reliquis THEODORI Mopsucleni scriptis eundem audire iuuabit LEONTIVM. Si quis vero, inquit, non adhibuerit fidem, & ei vacat, & est animus, quaerat quae vane elaborauit in *genesis*, & in *librum contra Iob*, & *prauam interpretationem in epistolam ad Ebraeos*, & in *epistolam ad Corinthios*, & ad *Galatas*, & quae contra *Magusaeos* (Persatum magos) scripsit, & *praemeditationem excaecantem in sacros psalmos*, & quae pro *Eunomio contra Basilium* scripsit &c. item

enarrationes turbidas & blasphemias in euangelium Matthaei, Ioannis & Lucae, & ipsorum sanctorum apostolorum euangelistarum superbas, quas ausus est, reprehensiones, & alia eius opera, ne singula enumerem &c. l.c. p. 699. Iam antea idem LEONTIVS dixerat: *Hunc aiunt non amplius quam decem & octo annos natum, in scripturas debacchatum esse; non enim nisi debacchationes scripturarum, interpretationes, quas in eas composuit, appellare possum; & quibusdam interiectis: Hic sceleratus in omni praua interpretatione scripturarum labores sanctorum doctorum, qui in eis laborarunt, numquam irridere & illudere desinebat* &c. Non omnia equidem in THEODORI commentariis laudari aut excusari potuissent, lubens concesserim; quamuis & hoc apertum sit, LEONTIVM suo erga illum odio nimis frena laxare. Fateor etiam, dum id vnicui THEODORVS egit, vt sensum literalem inuestigaret; eoque illum abripi potuisse, vt quae de Christo intelligenda erant, de aliis interpretaretur. Hoc enim facile fieri posse, magnorum virorum, vt antea monuimus, exempla docent. Id tamen laude dignum, quod praeceperit morem sacculi sui ab allegoriis alienior, in sensu literali scripturae sacrae inuestigando studium omne ac diligentiam collocauit. Cumque ea ratione plurimos commentarios scripserit: eum a Syris Nestorianis *pat. Alex. interpretem dictum, ex EVSEBII RENAUDOTII collectione liturgiar. oriental. tom. II. p. 622.* obseruat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. IX. lib. V. c. XXXIII. p. 156.* Verba autem RENAUDOTII haec sunt: *Theodorum maxime venerantur, & interpretem per excellentiam vocant, quia multis in sacras litteras commentariis inclauit, qui licet ab eo homine profecti, cuius fides corrupta erat opinionibus illis, quas Nestorius publicauit, ipsis orthodoxis non contemnendi visi sunt, adeo vt in catenis graecis multa illorum fragmenta*

occurrant. Non tantum autem eam interpretandi rationem, quae sensum litteralem euoluit, sequutus est THEODORVS; sed & *tomos quinque contra allegoricos* scripsit: indeque Origenianorum odia sibi conflauit. Legenda, quae de hisce *tomis* docet, quem iam laudauimus, IO. ALB. FABRICIVS, l. c. p. 164. Longe aliam itaque eum ingrederetur explicandi sacras litteras viam, quam reliqui isto tempore: mirum non est, quod commentarii eius nec *ipsis orthodoxis contemnendi visi sint*; vt RENAUDOTVS loquitur. Hinc & IO. GARNERIVS, cum monuisset, THEODORETVM aliquando equidem THEODORVM huncce Mopsuestenum sequutum; vt plurimum tamen, idque iustus de causis, deseruisse; eo quod multa, in psalmis de Christo dicta, alio detorqueat; quodue multorum sibi inuidiam conflauerit, quasi Iudaeis faueret, & quae alia sunt eiusdem generis; addit: *ingenue tamen fatendum, quod res est, ea nonnumquam in catenis legi ex Theodoro in psalmos, quae ostendunt, ab ipso litteralem sensum feliciter expositum fuisse, vt mirabile sit, in adolescente tantam scripturae intelligentiam existisse potuisse; disferat. de libris Theodoreti §. II. tom. V. oper. Theodoreti pag. 184.* RICH. SIMON, dum fusc de THEODORO hocce disputat, eos, qui illum variorum errorum postularunt, interdum paullo in eum fuisse iniquiores, contendit; quamquam a Pelagianismi suspitione purgari nequeat: interim, quod litteralem scripturae sensum sectatus sit, laudat, doletque, ex commentariis eius hodie nihil, praeter fragmenta quaedam, superesse. Addit, ex fragmentis commentarii eius in Ioannem patere, eum interdum nimis diffusum fuisse, nimisque subtilem; multas quoque ratiocinationes philosophicas, secundum morem sui temporis, admisuisse; eum sensum textus secundum regulas grammaticas & dialecticas explicare; inuicere autem principis theologicis, quae

animo suo infixis habuerit, vnde obscurior euadat; *bisur. crit. comment. noui testam. c. XXXI. pag. 443. seqq.* De POLYCHRONIO, fratre THEODORI Mopsuesteni, qui itidem in quosdam scripturae sacrae libros commentarios scripsit, vid. IO. ALB. FABRICIVS, l. c. pag. 165.

Inter orthodoxos orientalis ecclesiae doctores, qui saeculo quinto floruerunt, illustre maxime nomen est CYRILLI Alexandrini: cuius vt supra iam in theologiam polemicam celebrauimus merita; ita nec, quae ad exegeticam spectant, silentio sunt praetermittenda. Praecipua, secundum editionem operum eius, quae graecae & latine, cura & studio IO. AVBERTI, Parisiis an. 1638 septem voluminibus in fol. prodit, paucis indicabimus. In primo itaque *tomus* conspiciuntur *γραφαι*, hoc est, *scilicet elegantia commentaria in pentateuchum*, seu potius, selecta quaedam pentateuchi loca. Haec cuiusmodi sint, vel ex primo in *genesis libro* constat, in quo docet, *ὅτι διὰ πᾶσι τοῖς Μωϋσέως γραφαῖς, τὰ τοῦ Χριστοῦ νοήματα διηγεματὶδὲς ἐμφαίνεται*: quod per omnia Moyses scripta mysterium Christi figurate significetur. Sunt, qui putant, eum in vniuersos veteris testamenti libros eiusmodi *γραφαι* composuisse: quod si verum est, reliqua periiisse, oportet; cum hodie tantum, quae in pentateuchum concinnauit, existant. Alter operum CYRILLI *tomus commentarios eius in Esaiam prophetam* complectitur; qui *quinque libris* absoluitur; *tertius* autem eos, quos ipse *duodecim prophetas minores* conscripsit; & *quartus* denique *commentariorum in Ioannem libros XII.* Et ad vltimum quidem hocce opus quod attinet, in ea, quam nos hic sequi editione professi sumus, *liber quintus & sextus* primum lucem adspexerunt; ex *septimo* autem & *octauo* tantum fragmenta quaedam exhibentur. In praecedentibus quibusdam editionibus latinis *ΙΟΔΟΥΣ ΕΛΙΧΤΟ-*

VEVS quatuor hosce libros, *quintum, sextum, septimum & octavum*, ex ingenio suo suppleuit: vnde factum, vt viri quidam docti, in errorem induci, ceu CYRILLI effata laudarent, quae CLICHOTVEI erant. Legenda omnino, quae hac de re obseruat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. VIII. lib. V. c. XXVII. p. 562. Homiliae CYRILLI*, varii argumenti, si stantur *tomo VI. siue tomi V. parte II.* Agmen in *tomo VI.* seu potius *VII.* claudit συναγωγή τῶν ἀναγνώσεων ἐκ τῶν ἐνομήτων βιβλίων τῆς παλαιᾶς διακείας γραφῆς, collectio *differtim veteris testamenti anagogice explicatorum*: quam tamen non ex CYRILLI solum, sed & MAXIMI, aliorumque sacri codicis interpretum scriptis hautam, ipsa nos inscriptio condocet. Ad rationem exponendi scripturam sacram, qua CYRILLVS vsus est, quod attinet; in commentariis suis id potius agit, vt dogmata theologica explicet, quam vt sensum eruat scripturae sacrae. In *commentariis in pentateuchum* collationem veteris nouique testamenti diligenter instituit, fundamenti loco ponens, vetus testamentum continere figuram, & vmbra illorum, quae contingere debuerint in nouo. De sensu litterali non adeo sollicitus est, allegoriis, sensuique spirituali intentus; praesertim in quatuorvkinis pentateuchi libris. Cum ebraei sermonis ignarus esset; versionem LXX interpretum sequutus est; sed vt aliam quoque interdum versionem illi praeferreret, cum, eam magis principiis suis dogmatibusque conuenire, arbitratetur. In *commentariis suis in iohannem* iridem non id agit, vt textum explicet, sed vt contra haereticos sui temporis, praesertim Arianos, dogmata ecclesiae catholicae stabiliat atque confirmet. Variis itaque ratiociniis, immo & subtilitatibus dialecticis, cum refertum hocce opus sit: scholasticae theologiae quamdam prae se fert speciem. Summa fere haec est illorum, quae de CYRILLI com-

mentariis differit RICH. SIMON, *hiflor. crit. vet. testam. lib. III. c. X. p. 407. seqq. & hiflor. critic. commentat. noui testamenti cap. XXI. p. 300. seqq.*

THEODORETI itidem aequae ac CYRILLI non semel iam a nobis facta est mentio. Namque non in vno doctrinae theologicae genere praestantissima ingenii sui reliquit monumenta. Ea, ob quae hic locum sibi vindicat, recenscimus, prout in *operibus eius* existant, a IAC. SIRMUNDO Parisiis anno 1642 quatuor tomis in fol. editis, quibus deinceps quintus tomus accessit, cura & studio IO. GARNERII, Parisiis anno 1684. In *primo* itaque *tomo* statim se nobis offerunt *in τὰ ἀποκρίματα τῆς διόλεως γραφῆς κατ' ἑκλογὴν de selectis scripturae sacrae quaestionibus ambiguis*, seu *quaestiones in pentateuchum, librum ioseph, iudicum, Ruth, potro in librum Samuelis, regum & paralipomenon*. Methodum in hisce, ab ea, qua alii patres vsi sunt, diuersam sequitur. Non enim homilias, aut commentarios, sed *quaestiones* exhibet; in quibus etsi inutilia quaedam, longueque nimis perita, occurrant; theologiae tamen peritum, & in filo scripturae haud mediocriter versatum, in iis se THEODORETUS demonstravit: vnde ptae reliquis patribus graecis dignus videtur, quem ducem eligat, qui adcuratorem scripturae cognitionem sibi vult comparare. Allegoricas interdum interpretationes, at ornatus potius gratia, quam ad textum explicandum, adspersit; quae tamen a quaestionibus, in quibus dubia proponuntur & soluantur, abesse debebant. Eum reliquos patres graecos, cum primis ORIGENEM & CHRYSOSTOMVM, legisse, facileprehenditur: quemadmodum & ad antiquas interdum prouocat versiones, immo ipsum textum ebraicum laudat. Conferendus RICH. SIMON, *hiflor. crit. vet. testam. lib. III. cap. X. p. 408.* Sequitur in eodem *operum eius tomo primo*

το ἐρμηνεία ἐς τὰς δακτὺν πεντήκοντα ψαλμοὺς ἰν-
 terpretatio in centum quinquaginta psal-
 mos. Quam in iis tenuerit explicandi rati-
 onem, ipsemet nos THEODORETVS
 condocet. Demonstraturus enim, labo-
 rem suum minime superuacaneum esse,
 eo, quod & alii eamdem iam suscepissint
 provinciam: διαφέρεις γὰρ, inquit, ἐ-
 τυχαῖον ὑπονόημα, καὶ τὰς μὲν ἐς ἄλληγορίαν μετὰ πολλῆς
 χρηρίσας ἀπαλίας εὐραν. τὰς δὲ τισιν ἱεραῖς τὴν
 προφῆτιαν ἀρμυροῦσιν, ὡς Ἰουδαίοις μετὰ τὴν ἐρμηνείαν
 συνηγεῖν, ἢ τοῖς τροφίμοις τῆς πίστεως πα-
 νήρ, καὶ νεόφυτοι καὶ τὰς τὴν ἐκκλησίαν τὴν κλητήριαν φη-
 γῶν. ὅσα μὲν τὰς παλαιὰς προσηύον ἱερῶν, παύ-
 ταις ταῦτα προσαρμόσιν καὶ νῦν. τὰς δὲ περὶ τοῦ
 δεσπότου Χριστοῦ προφήσεις, καὶ τῆς ἐξ ἰδίου ἐκκλησίας,
 καὶ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας, καὶ τῶν ἀποστολικῶν
 κληρυμάτων, καὶ τῶν ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τισιν, ὅπως Ἰουδαίους
 φιλαν ποιῶν κακὴν γὰρ ἀνθρώποις, καὶ τῆς σφῶν ἀπιστίας
 ἀπολογία ὑφίστασιν. ἰαυὴ γὰρ καὶ τῶν πραγμάτων
 ἡ μαρτυρία ποτὶ ἡσθαί περὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἐρμηνείας
 τὰς πάντων ἱεραῖς εὐραν. ἢ δὲ χάριν καὶ λαὸν
 ἐκείνοιο ἡμῶν ἢ τῆς προφητείας ἐρ. ἡνία. ὁ δὲ γὰρ
 τὴν τὴν τοῦ τοῦ περὶ τὸν ἡνία. Cum enim
 in varios incidisset in commentarios, qui par-
 tem in allegoriam cum multa satietate abi-
 hant, partim vero prophetiam quibusdam
 historiis sic adaptabant, ut Iudaeis potius in-
 terpretatio suffragaretur, quam fidei alu-
 minis; solliciti esse putavi & horum & illo-
 rum immodicitatem fugere; quaecumque
 quidem prisca historiarum cohaerebant, his haec
 adcommodare etiam nunc; praedictiones
 autem de domino Christo, & de ecclesia e-
 gentibus constituenda, nec non de evangelica re-
 publica, deque apostolicis praedicationibus
 non aliis quibusdam adscribere, quod Iudaei
 facere solent, qui malitiae adiecti sunt, &
 suae incredulitatis excusationem rexiunt. Sa-
 tis enim est rerum ipsarum testimonium, ut
 ad veritatem interpretationis deducat eos,
 qui illum reperire desiderant. Unde non
 admodum laboriosa erit nobis praedictionis
 expositio; siquidem hanc dilucidam facit re-
 rum contemplatio; praefat. in psalmos, pag.

394. Atque haecce THEODORETI verba
 cum etiam IOAN. GARNERIUS recitasset:
 obseruat, eos, quos aut fastidiosae allego-
 riae, aut nimii in Iudaeos fauoris, aut tae-
 diofae prolixitatis arguit, expostitores, esse
 APOLLINARIUM, THEODORVM Mo-
 psuellenum, & CHRYSOSTOMVM; alle-
 goriis enim indulgisse APOLLINARIUM,
 Iudaicis expositionibus THEODORVM,
 CHRYSOSTOMVM prolixitati: abstinuisse
 autem ab his auctoribus nominatim ad-
 pellandis propter reuerentiam, utpote qui
 APOLLINARIJ famam suspexerit, reli-
 quos duos vt magistros coluerit; CHRYS-
 OSTOMVM tamen ita sequutum esse hae-
 c in parte, vt aliud nihil fere praestare videat-
 ur, quam quod effusam eius orationem
 contrahat; sententias certe expressisse saepe,
 immo & verba aliquando exscripsisse;
 THEODORI denique etsi interdum premat
 vestigia, hunc tamen vt plurimum, idque
 iustis de causis (de quibus antea dictum)
 deferere; differtat. de libris Theodoret. §. II.
 operum eius tomo V. p. 184. Vltimum in
 eodem tomo primo locum occupat ἐρμηνεία
 ἐς τὰ ὅσα τῶν ἱερῶν. explanatio in cantu-
 cum canticorum: de qua, an quae hodie
 sub THEODORETI nomine exstat, genuina
 sit? viri docti dubitant; siquidem aucto-
 ritas istius explanationis seu commentarii se
 innumerabilibus tum vrbanis, tum rusti-
 canis, tum militariis, tum ciuilibus, ad
 ecclesiam pariter ac rempublicam perti-
 nentibus occupationibus, distractum, pro-
 fitetur; quod in THEODORETVM non
 videtur quadrare; item, quod innuat, se,
 viuente adhuc CHRYSOSTOMO, scribere,
 & in THEODORVM Mopsuellenum, cuius
 venerabile fuisse THEODORETO nomen,
 constat, grauiter inuoluitur; & quae alia
 sunt eiusdem generis. Fusc hae de re in
 vitramque partem disputat IO. GARNE-
 RIUS, l. c. §. III. p. 184. & seqq. Confe-
 rendus & GUIL. CAVE, in histor. literar.
 scriptor. ecclesiast. part. I. saec. V. pag. 225.

CASIM. OVDINVS nihil aliud hic agit, quam vt repetat, quae iam GARNERIUS dixit, in *commentar. de scriptorib. ecclesiast. tom. I. saec. V. p. 1072. seqq.* LVD. CONTRA ELLIES DV PIN huncce commentarium THEODORETO vindicare non dubitat, & copiose ad rationes dissentientium responderet; *nou. bibliorb. scriptor. eccles. tom. IV. p. 90. seqq.* Tomus secundus operum THEODORETI continet interpretationis seu *commentariorum* eius in *Esaïam* excerpta, itemque interpretationem in *Ieremiam*, *Baruch*, *lamentationes*, *Ezechielem*, *Danielem*, & *duodecim prophetas minores*. Tertius operum eius tomus *commentarios* in *quatuordecim epistolas Pauli*, adeoque & in *epistolam ad Ebraeos* complectitur; in quibus dum breuiter, quae fusiuss *CHRYSOSTOMVS* scripserat, exhibet: paucis saepe verbis, quae obscurius dicta videri poterant, explicat. Ad dogmata quidem more graecorum commentatorum digreditur; nec occasionem vllam refutandi Arianos praetermittit: ea tamen id facit ratione, ne longius, quam par est, a textu discedat. Ita rursus *RICH. SIMON* de eo pronuntiat, in *hystor. crit. commentar. noui testam. cap. XXII. p. 314.* In quinto tomo, qui studio *IO. GARNERII* debetur, licet demum post eius obitum cura *IOAN. HARDVINI* lucem adspexerit, *prooemium* & *fragmenta commentariorum* in *psalmos* sistuntur, *p. I. seqq.* Sed haec omnia perperam THEODORETO tribui, contendit *LVDV. ELL. DV PIN*, *bibliorb. nou. scriptor. ecclesiastic. tom. IV. pag. 90.*

Sexto post Christum natum saeculo occidentalem ecclesiam ornauit *MARCVS AVREL. CASSIODORVS*, SENATOR dictus, cuius etiam quaedam hic sibi locum depoſcunt ingenii monumenta. Quam is de sacrarum litterarum tractatione diligenti sollicitus fuerit, abunde constat ex eiusdem libris duobus de *institutione diui-*

narum scripturarum: in quibus cum velut introductionem quamdam ad theologiam exegeticam, & notitiam veterum commentatorum, suppeditet: iam supra de eis dictum est. Scripturae sacrae studium primo loco commendat, quod per lectionem psalmorum inchoari cupit; tum vero lectionem patrum, de quorum in singulis libros biblicos commentariis, vt & aliis eorum scriptis, differt. Hinc postquam de quatuor conciliis oecumenicis verba fecit, diuersas codicis sacri partitiones tradit, textusque ebraei & versionum meminit: cum primis autem codices correctos & emendatos bibliorum (quod tamen de latinis praecipue intelligendum) valde commendat, *istudque genus emendationis valde pulcherrimum vocat, & doctissimum hominum negotium gloriosum*; *cap. XV. p. m. 460.* Scripsit vero etiam *CASSIODORVS* *commentarios* in *psalmos*, ex *AVGVSTINO* fere desumptos, quod ipsemet proficitur, *l. c. cap. IV. pag. 450.* *Expositiōnem* autem in *cantica canticorum*, quae sub eius nomine exstat, perperam illi tribui, viri docti dudum perspexerunt. *Complexiones* *CASSIODORI* in *epistolas* & *acta apostolorum*, & *apocalypsin*, quae hactenus tenebris conspultae iacerant, vt nonnullis plane deperditae viderentur, *et vetustissimis canonicorum Veronensium membranis nunc primum erutas*, in lucem produxit, ediditque illustris marchio *SCIPIO MAFFEIVS*, Veronensis, Florentiae anno 1721. 8. Cur adnotationes haece *complexiones* adpellit, ipsemet nos condocet *CASSIODORVS*: *Breues apostolorum, quos nos proprie complexiones possimus adpellare, sammatim dicendo, diuersa complectuntur, quae sibi tangenda esse proponunt; vt nec relatio indicetur effusor, nec aliquid breuitate confectum praetermissum esse videatur. Sit ergo nobis propositae rei breuis & absoluta narratio, summas rerum in paruitate complectens, non cuncta verba discutiens, sed ad intentiones suas*

suas summam dicta perducens &c. Inter breues autem & complexiones hoc interest, quod breues sint subsequentium rerum particularium diuisa communio, complexiones autem similium rerum iuncta copulatio; p. 1. 2. Nimirum argumenta seu lemmata, quae textibus praefigi solent, eo tempore breues vocabantur: innuitque adeo CASSIODORVS, obseruante illustri editore, potuisse explanationes hasce breues etiam adpellari, cum in ipsis non cuncta verba discuiat, sed summam rerum in paruitate complectatur: aptius tamen complexionum nomine donandas fuisse, quod praefigenda summaria non sint, sed veluti paraphrases quaedam textui sociandae, & quae continentur in textu complectentes: *apostolus*; in adnotationib. p. 231. Iam ad ipsam hanc expositionem quod attinet; idem illustris editor de ea non sine ratione ita pronuntiat: Nonnullis forte exsanguis, ac ieiuna, fere etiam quandoque mutila videri poterit, magisque in ea pietas spectanda, quam ingenii acumen, aut praestantia doctrinae: nemo tamen inficias ibit, praecleara etiam non pauca, variisque de causis plurimi facienda, in ea contineri. Ad operis huius utilitatem demonstrandam faciunt, quae idem vir doctissimus porro, quibusdam interiectis, subiicit: Quod etiam mores ac pietatem spectat, praecleara multa in his complexionibus reperias: verum ut a doctis cupide excipiantur, id satis superque sit, in sacris scilicet noui testamenti libris interpretandis versari, canonicasque etiam epistolas exponere, in quas veterum commentarii vix vnus, aut alter exstant. Quod si cetera absent, quibus ecclesiastici libri commendari solent, ad huius pretium mirum in modum augendum diuersae illae sacri textus lectiones, & antiquae versionis frustra, quae nobis exhibet, abunde sufficerent. Constas siquidem cum ex canone, tum ex hemistichiis, quae capitulis explanator praefixit, vulgata eum, siue Hieronymiana versione usum non esse, sed

vetari. Proinde discrepantias vel minimas, vulgata lectione margini adiecta, indicari; illae quidem studium atque operam in sacrum textum, inque eius interpretationem conferentes inuicem summopere, multisque, ac perutilibus animadversionibus ansam praebebunt. Antiquae autem versionis ab his complexionibus excerpta fragmenta copulis facienda sunt, quo nobis a Cassiodorio traduntur, viro scilicet in optimis sacrorum librorum exemplaribus deligendis, ut ex diuinis lectionibus intelligimus, accuratissimo, eorumque emendationem ex sententiam etiam inspectione acriter suadente; in praefat. de complexionum opere & codice; cui debentur, p. 40. seqq. Nec praetermittendum, quod ab eodem editore clarissimo obseruatum, constare ex hisce complexionibus, CASSIODORVM locum illum, de quo tantopere disputatur, 1. Ioan. V. 7. in codicibus suis, hoc est, antiquissimis praestantissimisque, inuenisse: quod sane ad illorum; qui eius *innotuit* in dubium vocant, temeritate compescendam, plurimum facit. Numquam, inquit, frustra laborare, qui sacris veterum lucubrationibus eruendis operam nauat, vel vnus harum complexionum de trinitate locus satis testatur: nondum enim ad hodiernos expugnandos unitarios, vel profigandos, tam inuidum, tamque ineluctabile testimonium emergerat. Clamant isti, scripturae versiculum, quo sanctissima trias perspicue docetur, sancti Ioannis ep. 1. cap. 5. in praeis codicibus ut plurimum non reperiri, & ab antiquis patribus lectum non esse, africanis quibusdam exceptis. At docet nos Cassiodorii interpretatio, lectum ab ipso fuisse; quo constat, & in Romanis exemplaribus existisse: quibusnam autem? nimirum selectissimis, & qui iam tunc haberentur antiqui: is enim, praeis & emendatos codices ad sacrae scripturae lectionem maxima cura deligendos, in diuinis lectionibus admonerat: quid putabimus ab ipso praestitum, cum non legendos

dos tantum, sed & interpretandos suscipere? vix autem puto Cassiodorii aetate vestris laude celebrari codicem potuisse, qui ad apostolica fere tempora, siue ab iis haud ita longo intervallo distita, non pertingeret; l. c. p. 42. 43. Denique, dum idem vir eruditissimus de codice antiquissimo, qui insigne hoc monumentum illi suppeditauit, disserit; quem haecenus CASSIODORVM vocauimus, rectius CASSIODORVM dici, ostendit, l. c. p. 45.

Ad reliquos vt progrediamur, eodem saeculo sexto etiam vixit PRIMASIVS, Adrumeti vrbis, quae Iustinianopolis etiam dicta est, in prouincia Byzacena, episcopus, & praeter alia, *commentaria* reliquit in *epistolas Pauli*, itemque in *apocalypsin Ioannis*. Vtraque & seorsim edita sunt, & in bibliotheca quoque maxima patrum exstant, tom. X. p. 142. seqq. Et ad priora quidem quod attinet; ea ex praecedentium patrum latinorum, HIERONYMI, AMBROSII, AVGVSTINI, immo & PELAGII commentariis, congestit. Hinc cum plurimis in locis AVGVSTINI doctrinam sequatur; simul tamen & varia ex PELAGII commentariis, vt etiam ipsa eius retineat verba, desumat: non semper, quae adiit, satis inter se consentiunt. Obseruat hoc RICH. SIMON, *bibl. crit. comment. noui testam. cap. XXIV. p. 337.* qui & addit, etiamsi gratiam Christi contra Pelagianos defendat; interdum tamen plus, quam decet, in doctrina de libero arbitrio & meritis, iis concedere: nec tamen ideo eum quidquam docuisse, quod non sit orthodoxum, nisi quis AVGVSTINI doctrinam pro regula fidei accipere velit. Nimis, vt alias, ita hic quoque, SIMON animum ad placita Pelagianam valde pronum prodit. PRIMASIO adhuc GREGORIVM magni in iungimus, qui circa eiusdem saeculi sexti finem sedi Romanae praefuit. In operum eius, quae studio &

labore monachorum ordinis Benedicti Parisiis an. 1705 quatuor tomis in fol. prodierunt, *tomus primo*, qui exegetica eius scripta continet, primo statim loco comparent libri eius XXXV *moralium*, siue *expositio in librum beati Iob*; in qua illum nihil minus agere, quam vt sensum libri huius edisserat; sed promtuarium velut aliquod rerum moralium exhibere, supra iam obseruauimus libri huius II. cap. IV. ad §. VI. Neglecto itaque sensu litterali, allegoricum confectatur, vt pote qui instituto eius inseruit, occasionemque, in locos communes se diffundendi, illi suppeditat. Sic, dum *capitis I. vers. 3.* vbi diuinae Iobi describuntur, explicat; quid cameli, quid boues, quid oves, quid asini, mystice & allegorice significant, fuisse edisserit: quae tamen nihil prorsus ad rem faciunt. Ex AVGVSTINI fontibus eum plurima in sua deriuasse atque, RICH. SIMON autumat; qui & hoc in eo laudat, quod pro antiqua versione latina, quae secundum LXX interpretes facta erat, haud raro versione HIERONYMI vsus sit, quae textum ebraeum exprimebat, in iis praesertim locis, vbi hanc illi praefendam iudicabat; *bibl. crit. vet. testam. lib. III. cap. X. p. 409. conf. & lib. III. cap. VIII. p. 387.* In eodem *tomus primo* p. 1174. sequuntur *homiliarum in Ezechielem prophetam libri duo*; in quibus quod itidem de sensu litterali parum fuerit sollicitus, vel ipsa homiliarum ratio quemlibet condocere potest. Documento etiam statim erit *homilia II.* in qua *quinque priores capituli I. versus, secundum multiplicem sensum allegorice, praesertim & moralem exponuntur*; vt ipsa inscriptio significat. Hinc & iudicare licet, quid de *quadragenta homiliarum in euangelia libris duobus*, qui in eodem *tomus p. 1443. seqq.* exstant, censendum; in quibus insuper neuitquam ipsos euangelistas iusta serie, sed textus hinc inde excerptos, explicat. Obseruatu tamen digni sunt eo, quod in-

de condiscipulis, plerasque pericopas, vt vocantur, euangelicas, quae singulis diebus dominicis & festis in Romana pariter ac nostra ecclesia explicari solent, iam tum fuisse receptas. Ad *commentarium* autem, siue *expositionem in librum I. regum*, siue *Samuelis*, itemque in *cantica canticorum*, porro in *septem psalmos poenitentiales*, & denique *concordiam quorundam testimoniorum sacrae scripturae*, quae omnia *tomi III. parte II.* exhibentur, quod attinet; de iis, an recte GREGORIO magno tribuantur, a viris doctis dubitatur. De *commentario in librum primum regum* monachi Benedictini, operum istorum editores, ita sentiunt, eum ex hominibus, a GREGORIO habitis *de libro I. regum*, collectum & confectum esse a CLAUDIO eius discipulo, postea monasterii Classensis abbate; in *praefatione* eidem praemissa p. 1. Qua in re praeter alios praecedentem sibi habuerunt LVD. ELL. DV PIN. *nou. biblioth. scriptor. eccles. tom. V. p. 142.* *Expositionem in cantica canticorum* licet PETRVS GYSSANVILLAEVS GREGORIO abiudicet: secus tamen monachi Benedictini sentiunt, eumque variis rationibus illi adferunt, in *admonitione* eidem praefixa, p. 393. vbi & praecipuos auctores, qui canticum canticorum exposuerunt, recensent. De *expositione in septem psalmos poenitentiales* iidem monachi ita disputant, vt haud obscure illis suffragentur, qui, & hanc GREGORII esse, existimant. Hoc in *commentario*, inquit, *praefixi tota est Gregoriana*; vnde *sancto doctore* potius, quam *alteri cuiquam*, tribuendus videtur; in *cenfura istius expositionis* p. 463. De *concordia quorundam testimoniorum sacrae scripturae*, in qua dicta quaedam scripturae sacrae, quae inter se pugnare videntur, conciliantur, dubitant, nec certi quid definire audent; in *monito* illi praemisso, p. 560.

** Dum in hocce versamur temporis

intervallo; illorum adhuc incipienda mentio, qui librorum quorundam scripturae sacrae dederunt metaphrases, seu expositiones suas carmine complecti, consultum duxerunt. Hos inter haud vltimum locum tenet NONNVS, qui saeculo post natum Christum quinto vixisse creditur. Genuit fuit Aegyptius, vrbe Panopolitana, & praeter *dis. v. v. libros XLVIII*, ab eo adhuc ethnico, vt nonnulli putant, repugnantibus tamen aliis, scriptos, *μεταφραστὴν τῶ κατὰ Ιωάννην εὐαγγελίου*, *metaphrasin epistolae euangelii sancti Iohannis*, reliquit. Conferendi de eo GERH. IO. VOSSIVS, de *poëtis graecis cap. IX. p. m. 222.* & LILIVS GIRALDVS de *poëtis dialog. V. p. 637.* Non vna autem eruditiorum virorum de NONNI *metaphrasi* est sententia: cum a quibusdam laudetur, vituperetur ab aliis. IVST. IOS. SCALIGER *fanaticum poetam* vocat, ep. CCLXXVI. & alibi, Nonni, inquit, *redundantiam excusaret materia, nisi in euangelii metaphrasi maiorem immodestiam, vt ita loquar, profusus esset. Eum ita soleo legere, quomodo mimos spectare solemus, qui nulla alia re magis nos oblectant, quam quod ridiculi sunt*; ep. CCXLVII. SCALIGERVM hac in re sequitur DAN. HEINSIVS, quoniam modo NONNUM sugillans, mox inscitiae arguens, mox Arianismi illi adspargens labem; in *exercitationib. ad Nonni in Iohannem metaphrasin*, quas Aristarchi sacri nomine ornavit, editis cum ipsa NONNI *metaphrasi* Lugduni Bataurorum an. 1627. 8. & sine illa, vna cum HEINSII *exercitationibus sacris ad novum testamentum*, ibidem an. 1639. fol. euulgatis. Idque tum alibi agit, tum maxime in *prolegomenis* p. 689. seqq. vbi plurima congerit, vt eum in Arianismi suspicionem deducat. Acres tamen ipse HEINSIVS hanc ob rem aliorum expertus est censuras: suntque, qui existimant, eum rectius famae suae consultum fuisse, si huncce *Aristarchum* non scripsisset. Certe, quod

ad Arianismi labem, quam in nonno sibi deprehendisse visus est, attinet, eam facile abstergi posse, nonnulli contendunt, etsi quaedam ambigue dicta occurrant, quae in sinistram accipi queant partem. Sic dum prima evangelistae verba sic nonno reddidit:

Ἀρχὸς ἦν, ἀρχὴτος, ἢ ἐκρίτου λόγος, ἀρχὴ
 vox ἀρχὸς Arianis fauere existimari poterat, si vertatur: *sine tempore*, ac si ex mente illorum dicere voluisset, λόγον creatum fuisse ante tempora; at alii observant, vocem ἀρχὸς idem significare ac ἀναρχος, hoc est, *sine initio*; indeque potius concludunt, nonnum prima statim hacce voce, Arianorum, filium aliquando non fuisse, contententium, errori, obuiam ire voluisset. Conferendus RICH. SIMON *hist. critiq. commentar. novi testam. cap. XXIII. p. 326.* Longe itaque benignius, quam & SCALIGER & HEINSIUS, de nonno iudicant alii, interque eos PHIL. MELANCHTHON, utpote qui, Nonni, inquit, eruditissimum carmen in Ioannis euangelium vice prolixi commentarii esse potest. Ego praedicare non dubito, multis locis me ab eo adiutum esse, speroque, fore, ut si alii legerint, fateantur, se quoque ex hoc meliores factos. Etenim, quamquam ita religiose non seruauerit Nonnus leges μεταφραστικῆς, tamen plerasque sententias mira felicitate illustrauit. Huius igitur aedificium putamus ex auro constare, qui proximè sequitur archetypum, nec procul ab ipsa historia euangelii discedat: tamen ut enarret & adferat lucem obscurioribus sententiis; in praefatione, editioni nonni, quae an. 1527 prodiit, praemissa. Recitat quoque haec MELANCHTHONIS verba IO. GE. NEWMANNVS, in *diff. de metaphrasis*, qui nouum testamentum graeco carmine expresserunt, quae in primitiis eius differunt. *academicae.* exstat, g. XIX. p. 267. ubi de nonni hacce metaphrasi itidem differit NIC. ABRAMVS, Iesuitarum societati adscriptus, qui Parisiis an. 1623 non-

ni metaphrasin cum notis recudi fecit, non minus praeclare de hocce poeta sentit, & inter alia p. 2. de eo ita pronuntiat: *observatis, id nostri scriptoris institutum fuisse, nihil ut euangelistae verbis superadderet, quod non videretur vel ad interpretationem necessarium, vel ad refutandas haereses vile, vel ad antiquitatis cognitionem eruditum.* CASP. VR-SINI, Islebientis, Nonnum rediuium, in quo apologiam metaphrasae Nonnianae aduersus HEINSIVM scripsit, singulaque ipsi obiecta breuiter diluere conatus est, Hamburgi an. 1667. 8. editum, memorat IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. volum. VII. lib. V. c. XVI. p. 639.* Antiquior nonno fuit APOLLINARIUS uterque, senior & iunior, seu pater & filius; quippe qui saeculo quarto vixerunt; & in metaphrasibus quoque condendis ingenii vires petelicitati sunt. Et ad patrem quidem, seu seniore, quod attinet, cum SOCRADES dixisset, eum artem grammaticam ad christianae religionis formam composuisse; addit: τὰς Μουσέας βιβλία, διὰ τῶ ἡρακλεῖ λεγόμενον μέγεθος καὶ ὅσα κατὰ τὴν παλαιὰν διαθήκην ἐν ἱστορίαις τέκην συγγράμματα· καὶ τὰ μὲν τῷ δακτυλικῷ μέτρῳ συντάττει· τὰ δὲ, καὶ τὰ ἱερὰ τραγῳδίας τέκην δραματικῶς ἕκαστος· ὁ Μωϋσῆς libros heroico carmine interpretatus est; alios praeterea veteris instrumenti libros, qui historiarum more conscripti sunt, partim daelylico carmine exposuit, partim ad formam tragicordiae personis adhibitis elaborauit; *histor. eccles. lib. III. cap. XVI. p. 187.* Vnde condiscimus, APOLLINARIUM tum Moysis, tum alios veteris testamenti libros, sed vario carminum genere, expressisse, & explicasse. Idem confirmat SOZOMENVS, *lib. V. hist. eccles. c. XVII. p. 63.* quamvis de APOLLINARIO iuniori loqui videatur. Quidquid eius sit; omnia ista temporum iniuria interdixisse, constat. Ad iuniorem autem istum APOLLINARIUM quod attinet; is ingenii itidem & doctrinae maximam sua aetate consequutus est laudem: quam

lib. VII. cap. XXI. p. 360. Praeter alia autem ingenii praestantissimi monumenta reliquit *metaphrasin oësteneubi*, heroico carmine conditam, libris octo; itemque *metaphrasin prophetiarum Zachariae & Danielis*. Atque de priori quidem opere PHOTIVS ita pronuntiat: *σαφές μὲν γὰρ ὁ πόνος ὡς ἐν ἡρώε μετρησ, ὡς τις ἄλλος, καὶ νόμοις δὲ τέχνης βαδύνεται: καὶ το μόνον τούτης ἑλλαίπων, ὁ μέγιστος ὅστις ἐκ ὅσων τῶν ἐγγύς ἡμεῖς βίβλους ἀξύνων, ὥς γὰρ ἐξουσία ποιητικῆς, μέθοις τῶν ἑλλήνων τρέπων ἡδύνει σπουδαζέει μερίμνῃ αὐτῶν ὥς ταῖς ἐκβολαῖς τὸν ἀκροφῶν διακτανῶ τῷ προκειμένῳ, ἀλλ' ὥς περὶ πᾶσα τὸ μέτρον ἴσται τοῖς λεηταίοις, ὡς μὲν δὲ δύνανται δεῖσθαι τὸν τάτοις ἐνομιλῶντα: τὰς μὲν γὰρ διανόειας ὥς παρὰ φύσιν, ὥς εὐσελλαν καὶ φυλάσσει κυρίας καὶ ταῖς λέξεισι δὲ, ὅπου δυνατόν, τὸν ἐγγύς τῶν καὶ ὁμοιότητι συνδιαφυλάσσει. Etenim illustris est hic labor, ut in heroico carmine, si quis alius. At dum artis legibus alius immergitur, in hoc uno (maximè τὸ μέτρον illo ad eorum laudem, qui proprius libros vertendos consent) ab arte deficit, quod neque poetica libertate, veritatem in fabulas commutando, adulescentium aures demulcere studeat, neque rursus digressionibus auditorem a re proposita abducatur, sed ad verbum aëteo veteribus illis scriptis suum metrum adaptes, ut iis nihil, qui haec verset, indigere videatur. Nam & sensum, nihil quidquam aut diffundendo qui contrahendo, proprietatem servat adhuc; & in verbis, quoad eius fieri potest, proxima quaeque atque simillima confirmat. Deinde, de altero opere EVDOXIAE, siue metaphrasin prophetiarum Zachariae & Danielis, verba faciens, ἡ ἐν τῷ δὲ χρίστῳ, inquit, τῷ τοχέτῳ δάσκαλῳ καὶ τῶν τάτοις. Eadem autem artisvis venustas haec quoque exornabat; cod. CLXXXIII. & CLXXXIV. p. 414. 415. Ex istis autem metaphrasis nihil ad nos peruenit. Exstant eiquidem adhuc, & EVDOXIAE vulgo tribuuntur, Homocrotenes, in quibus historia paradisiaca, lapsus primorum parentum, Deique de hominibus per Christum restituendis consilium, cumprimis autem vita atque*

res gestae Christi servatoris nostri, versibus hexametris, ex HOMERO desumptis, describuntur. Sed, an ab EVDOXIA haec profecti sint? non sine rationibus grauissimis viri doctissimi dubitant. Conferendus EVD. ELL. DV PIN, nou. bibliothec. scriptor. eccles. tom. III. part. II. p. xii. Quod GVIL. CAVEVS, in *hisor. liter. scriptor. ecclesiast. part. I. saec. V. p. 222.* dixit, centones hosce Homericos a Pelagio quodam Patricio inchoatos, ab Eudocia vero absolutos & digestos, ob temporum rationes admitti nequit: hinc & refutatur, sed acerbè nimis, a CAS. OVDINO, in *commentario de scriptoribus ecclesiasticis tom. I. p. 1259. seqq.* Adcuratiora de hisce Homero-centonibus tradit IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. tom. I. siue lib. II. c. VII. p. 357.* De reliquis autem metaphrasis graecis, vel qui tales esse videntur, legendus IO. GB. NEVMA NVS, theologus quondam Wittebergensis percelebris, in *dissertatione* non semel iam laudata, de *metaphrasis*, qui novum testamentum graeco carmine expresserunt, §. XX. Quam quidem dissertationem cum an. 1686 adeoque ante annos circiter quadraginta, more in academiis recepto, eruditorum examini exponeret; ego respondentis, ut vocari solet, munere functus sum.

Fuerunt etiam, qui latino idiomate idem tentarent, quod ex Graecis quosdam scississe, hucusque diximus; quos inter eminet C. VETTIVS A QVILINVS IUVENCVS, presbyter Hispanus, poeta sui temporis non ignobilis, qui saeculo quarto sub Constantino magno imperatore, eiusque filiis floruit. Nota vero fatis est eius *historia evangelica*, quam quatuor libris complexus est, & in qua paraphrasin pariter, ac harmoniam quamdam quatuor evangelistarum exhibuit. Textui accurate insistit, verbum fere ad verbum reddens; quod & HIERONYMVS testatur: *Inueniens, nobilissimi generis Hispanus, presbyter, quatuor evangelia*

*hexametris versibus pene ad verbum transferens, quatuor libros composuit; in catalogo scriptor. ecclesiast. cap. LXXXIV. p. 87. Item innuit PET. CRINITVS, dum, eum maiori diligentia vsu esse, ait, in seruanda rerum historia, quam in demonstranda ingenii sui elegantia; de poetis latinis lib. V. c. LXXXIX. p. 516. Sed plura de IUVENCO hocce dabit NIC. ANTONIVS, in bibliotheca hispana veteri tom. I. lib. II. c. IV. p. 126. Non semel equidem historia haec euangelica IUVENCI litteris excutâ, publicaeque luci exposta est: sed commendanda maxime editio illa, quam ERH. REVSCH dedit, cum notis integris Georgii Matthiae Koenigii, Magni Danielis Omeisii, & Christiani Schoettgenii; itemque Iodoci Badii Assensii, Georgii Fabricii; aliorumque selectioribus, Francofurti & Lipsiae an. 1710. 8. Sequenti saeculo quinto vixit COELIVS SEDVLIVS, gente Scotus, aut potius Hibernus: siquidem ea aetate Hibernia erat Scotia; vt CHRIST. CELLARIVS docet, in praefatione, operibus eius praefixa, p. 12. Si chronico, quod DEXTRI nomen praefert, habenda fides est, Oretanus in Hispania episcopus fuit: sed fabulam hancce explodit NIC. ANTONIVS, qui & omnino non episcopum, sed tantum presbyterum eum fuisse, cuincit; *biblioth. hisp. vet. tom. I. lib. III. c. V. p. 201.* De aetate equidem SEDVLII etiam dubitatur: sed medio saeculo quinto eum floruisse, vix dubitari potest. Ante FORTVNATVM & CASSIODORVM eum vixisse, certum est; siquidem ipsum SEDVLIVM tamquam priorem laudarunt. Eodem iam saeculo quinto poemata SEDVLII collegit atque edidit TVRCIVS RVFVS ASTERIVS, qui anno 449 consul fuit. Inter ista autem poemata primum locum tenet *carmen*, vt vocatur, *pascuale*, siue *mirabilem diuinorum libri quinque*: in quibus dum de miraculis Christi seruatoris agit, simul velut metaphrasin quamdam eorum, quae euangelistae de iis*

narrant, exhibet. Nec alieni ab hoc loco sunt eiusdem *hymni* duo, quorum alter *collationem veteris ac noui testamenti*, alter *vitam Christi* continet. Atque haec omnia ex manuscriptis codicibus recentius, ac annotationibus illustrata edidit, CHR. CELLARIVS, Halae Magdeburgicae an. 1704. 8. In eadem hacce editione etiam comparer SEDVLII *Aedicator ad Macedonium abbatem*, & TVRCII RVFI ASTERII, quem SEDVLII carmina post fata eius collegisse & edidisse, antea diximus, *epigramma ad eundem Macedonium*. Exstant vero etiam eiusdem operis *paschalis libri quinque*, soluta oratione descripti, vna cum altera epistola ad Macedonium presbyterum, qui SEDVLIO auctor fuerat, vt carmen paschale soluta oratione exprimeret: quos ex codice Pithoeano Parisiis euulgauit FRANC. IVRETIVS an. 1585. Nonnulli etiam SEDVLIO huic tribuunt *collethanensis*, seu *explicationem in omnes epistolas Pauli*, ex patrum scriptis confarcinatum: quam tamen alii euidam SEDVLIO, qui circa initium saeculi noni floruisse dicitur, vindicant. Legitur hocce *collethaneum* cum reliquis, quae hucusque commemorauimus, SEDVLII scriptis, in *bibliotheca maxima patrum*, tom. VI. p. 458. seqq. Id praetermittendum nobis non est, *pascuale* istud, quod memorauimus, *carmen*, inter scripta, in ecclesia romana recepta, a GELASIO papa hisce referri verbis: *venerabilis viri Seduli paschale opus, quod heroicis descriptis versibus, insigni laude proferimus*; apud GRATIANVM, *distincl. XV. c. III. §. XXV. p. m. 15.* Vbi quidem nonnulli obseruant, in codicibus vetustis canonum a GRATIANO digestorum pro: *heroicis*, legi: *haereticis*; indeque Adrianum vi papam omnium maxime odisse poetas doctos autem iam pridem monuisse, quod & res ipsa docet, legendum esse: *heroicis*. Conferenda, quae hac de re differit HENR. MYHLIVS, in *diff. de poetis episcopis*, p. 14. Saeculo sexto ARATOR

floruit,

floruit, natione Ligur, munere aduocatus, postea ab Athalarico rege domesticorum & priuatorum comes factus circa an. 534. Relicta tandem aula, sacris ordinibus initiatus, & in subdiaconorum ecclesiae romanae numerum receptus est. Locum hic sibi deposcit, ob *historiam apostolicam* ex Luca expressam, & duobus libris comprehensam, quae & alias edita est, & in bibliotheca quoque *maxima patrum* exstat, tom. X. p. 125. seqq. In hacce autem metaphrasi, iudice RICH. SIMONE, paulo hberior est IUVENCO, nec verbis tam stricte inhaeret; *hist. crit. comment. noui testam. cap. XXIII. p. 335*. Denique & PROBÆ FALCONIAE, feminae ingenio & eruditione praestantissimae, hic iniicienda est mentio, ob *centonem*, quem reliquit, *Virgilianum*. Id nimirum in eo epit, vt versibus EX VIRGILIO, quem totum memoria tenuisse dicitur, excerptis, varias vtriusque testamenti historias exprimeret: quemadmodum & alii *Homero-centonibus* eadem ratione versus HOMERI ad res sacras adcommodarunt; vt antea diximus, cum de EVDOXIA verba faceremus. Hieronymo hocce minime probari institutum, ex hisce eius intelligitur verbis: *Taceo de mei similibus, qui si forte ad scripturas sanctas poss*

*saeculares litteras venerint, & sermone composito aurem populi mulserint, quidquid dixerint, hoc legem Dei putant; nec seire dignantur, quid prophetae, quid apostoli senserint; sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia, quasi grande sit, & non vitiosissimum docendi genus, deprauare sententias, & ad voluntatem suam, scripturam trahere repugnantem. Quasi non legerimus Homero-centonas, & Virgilio-centonas; ac non sic etiam Maronem sine Christo possumus dicere christianum, quia scripserit: iam redit & virgo, redeunt Saturnia regna &c. epist. L. hinc secunda ad Paulinum tom. IV. operum, part. II. p. 571. editionis IO. MARTIANAEL. Ad aetatem PROBÆ FALCONIAE quod attinet; eam sub Honorio atque Arcadio imperatoribus floruisse, dubitari nequit: cum huius *centonem* suum dedicauerit. Quae autem PROBÆ ista FALCONIA fuerit, viri docti inter se non conueniunt: nec nostri ea de re disputare permittit instituti ratio. Inter editiones eminent, quam diligentiae & studio viri doctissimi IO. HENR. KROMAYERI debemus; qui & in praefatione plura de PROBÆ hacce FALCONIA suppeditabit. Prodiit ea Halae Magdeburgicae an. 1719. 8.*

§. X. Septimo, sequentibusque saeculis misera, vt in reliquis eruditionis partibus, ita & in theologia exegetica, ecclesiae fuit facies. Esti enim nonnullis non deesset ingenium; omnibus tamen ea defuit eruditio, qua idoneum scripturae interpretem instructum esse, decet. Hinc vt plurimum ad allegoricas interpretationes, & eas quidem interdum satis frigidas ac ieiunas, prolabebantur; plerique etiam, immo tantum non omnes, ex praecedentium saeculorum doctoribus conuectabant, quae librorum quorundam biblicorum explicationi inferuiebant: vnde *catenae patrum* enatae sunt. Nec *posillarum*, quas vocant, quae in hocce temporis interuallum cadit, hic praetermittenda est origo. Saeculo tandem decimo quarto NICOLAUS DE LYRA saniora melioraque proferre coepit: quamuis PAULI BVRGENSIS, qui saeculo decimo quinto vixit, censuram expertus sit.

* Qui

* Qui septimo, sequentibusque saeculis, in scripturam sacram commentati sunt, nihil fere aliud egerunt, quam vt patrum explicationes colligerent; quibus si quid ex suo fundo adiecerent, ad mysticas & allegoricas fere redibat interpretationes; de sensu litterali parum erant solliciti. Nec melius quid ab ista temporum infelicitate expectari poterat. Praecipui, qui hac ratione saeculo octavo ac nono aliquid in scripturam sacram dederunt, fuerunt BEDA, ALCVINVS, RHABANVS MAGN. MAVRVS, CLAVDIVS Taurinensis, HAYMO Halberstadiensis, CHRIST. DRYTHMARVS: quorum cum nota factis & nomina & monumenta sint; iis recensendis non immorabimur. Fatendum tamen, nonnullos ex iis supra saeculorum istorum captum sapuisse, & interdum ita protulisse, quae non prorsus sunt contemnenda. Nec praetermittendum, virum doctissimum diligentissimumque BERNH. PEZIVM, in thesauro suo anecdotorum nobilissimo, quaedam istorum saeculorum in lucem protulisse scripta, ad hunc locum spectantia, eaque minime indigna; quorum habeatur ratio. Sic primum statim in primo tomo, eiusque parte prima, locum occupat NOTKERI BALBVLII, San- Gallensis, ordinis sancti Benedicti, qui circa finem saeculi noni, & initium decimi floruit, annoque 912 obiit, notatio de illustribus viris, seu liber de interpretibus diuinarum scripturarum; p. 1. seqq. In eo tribus prioribus capitulis summam recenset eos, qui libros veteris testamenti, tum canonicos, tum apocryphos exposuerunt; cap. IV. eos, qui noui testamenti libros interpretati sunt; tum cap. V. eos indicat, qui ex occasione disputationis propriae quasdam sententias diuinae auctoritatis explanauerunt; potro cap. VI. de libris ornando sacerdotio necessariis disserit, & cap. VII. de metrorum, hyemum, epigrammatumque conditoribus; AVGVSTINI autem librum de consensu

quatuor euangelistarum magnis egijs expolliit, cap. VIII. Mitto reliqua. Speciminis loco esse possunt, quae statim ab initio cap. I. de iis, qui librum geneleos explicarunt, hunc in modum tradit: Si scire desideras, quid Ebraei de historica geneleos explanatione sentiant, scrutare librum Hieronymi, qui intitulat, ebraicarum quaestionum, iuxta septuaginta dumtaxat interpretationem translationem. Si vero moralitatem requiris, Origeni intende. Si disputationem, Augustini duodecim libros peragere non lasseris. Si defensionem creatoris & antiquorum patrum contra blasphemias calumniarum, lege eiusdem Augustini libros duos aduersus Manichaeos, & alios duos contra Faustum &c. Si creaturarum pulchritudine delectaris, hexaëmeron Ambrosii, vt iocularis es, pro ludo relegere consuecas &c. Sequitur in eadem tomi primi parte prima, p. 45. seqq. ANGELOM, monachi, & diaconi Luxouienis, ordinis sancti Benedicti, commentarius in genesim, de quo rectissime clarissimus editor adserit, in eo ex Hieronymo, Augustino, Isidoro, aliisque patribus, pro more illorum temporum, sacrum geneleos textum neruose ac breuiter exponi; dissertationis isagogicae parte altera pag. 59. Huius quoque loci est CANDIDI presbyteri, qui in Britannia primum, deinde in Francia pluribus annis ALCVINI auditor exstitit, expositio passionis domini nostri Iesu Christi; in qua, iudice iterum editore clarissimo, id praecipuum agit, vt patientis pro humano genere Dei hominis gesta, & illa fidelibus tamquam exemplar & amussim, ad quam mores suos exigant, proponat, id quod breuiter, perspicue, nec ineliganter praeflat; l. c. p. 59. Exstat p. 240. seqq. Quod autem p. 320. seqq. legitur, glossarium theoticum in sacra biblia, illis vsui esse potest, qui in linguae germanicae antiquitatibus inuestigandis studium operamque suam collocant, FLACCI ALCVINI seu ALBINI opusculum de comparatione noni & veteris,

ris testamenti a denario numero usque ad unum, deque mystico singulorum significatu, quod *tom. II. part. I. p. 1.* exhibentur, non magni est momenti. Reliqua ALCVINI scripta exegetica aliunde nota sunt. Dum autem PEZIVS in *dissertat. isagogica* ad *tomum* huncce secundum, *p. 2.* de ALCVINO verba facit; repetit de eo GVIL. CAVEI, BALEVM sequentes, iudicium, cum theologorum suae aetatis, immo omnium Anglorum ab initio post Bedam & Adbelmu longè eruditissimum, latine, graeco & ebraice peritum fuisse; *hystor. litterar. scriptor. ecclesiastic. saec. VIII. p. 349.* Pari ratione & ANDR. DV CHESNE, qui opera ALCVINI edidit, in praefat. de eo pronuntiavit: *latinae, graecae, ebraicaeque linguae peritus, ut eius scripta legentes passim deprehendunt.* Sed an hoc probari queat, dubitat RICH. SIMON, in *bist. crit. commentat. novi testam. cap. XXIV. pag. 348.* Occurrunt in eiusdem *tom. II. part. I. & alia*, ad scripturae explicationem spectantia: inter quae eminent varia HONORII Augustodunensis, qui tamen iam saeculo XII vixit, monumenta, ut *hexaëmeron*; de *decem plagis Aegypti*; in *psalmos selectos*, quae *p. 71. seqq.* exstant. Editor clarissimus, dum in *dissertat. isagogica* de HONORIO hocce agit; omnia eius scripta accurate recenset, *p. 5. seqq.* IRIMBERTI abbatis Admontensis, ordinis sancti Benedicti, qui saeculo XII vixit, *commentarius allegoricus in cantica canticorum* legitur *p. 369. seqq.* & THOMAE abbatis Vercellensis, *commentarius hierarchicus in cantica canticorum*, *p. 503. seqq.* HERVEI, monachi Dolensis, ordinis sancti Benedicti, qui circa finem saeculi XI, aut initium XII vixit, *commentariorum in Isaiam prophetam libri VIII. integram tom. III. partem I. constituunt.* Eiusdem autem HERVEI *commentarium in epistolas Pauli*, sub ANSELMI archiepiscopi Cantuariensis nomine perperam editum, idque hodie a viris harum rerum peritissimis agnoscitur, do-

BVD. ISAGOGE.

cet PEZIVS in *dissertat. isagog. p. 6.* Denique in *tom. IV. part. I.* comparat REMIGII Autissiodorensis, ordinis sancti Benedicti monachi, qui saeculo nono celebris fuit, *commentarius in genesin, pag. 1. seqq.* Eiusdem REMIGII *commentarius in omnes Davidis psalmos*, item enarratio in *posteriores XI minores prophetas*, exstant in *bibliotheca maxima patrum, tom. XVI. pag. 883. seqq.* De *commentario eius in epistolas Pauli* videndus GVIL. CAVEI, in *bist. litterar. scriptor. ecclesiast. part. I. saec. IX. p. 395.* In reliquis quoque eius *commentariis* in lucem proferendis doctos elaborare, PEZIVS nos conducet, in *dissertat. isagogica pag. 2.* ubi & de eius in *genesin commentario* ita pronuntiat: *Ceterum ipsum Remigii opus graue, succinctum, ac elegans est, omninoque ad eum modum compositum, quem in commentario Remigii in psalmos dudum Sixtus Senensis observavit, nempe in quod Remigius ita veterum patrum sensu transtulerit, ut tamen etiam quaedam de suo adiecerit, idque pro more saeculi sui, quo usus antiquiorum scriptorum commentaria expilandi laetè obtinebat.* Sequuntur IRIMBERTI, abbatis Admontensis, de quo antea dictum, *commentariorum in librum iudicum libri II. p. 127. seqq.* eiusdem *expositio libri Ruth p. 441. seqq.* Agmen claudit WALAFRIDI STRABONIS, abbatis Augiensis, *expositio XX primorum psalmorum p. 473. seqq.* Atque ad ultimum quidem hocce monumentum quod attinet, potuisset PEZIVS integram LXXV psalmorum expositionem, a WALAFRIDO STRABONE concinnatam, edere: cum tamen commentationis istius nucleus & medulla in *glossa ordinaria*, quae STRABONEM huncce auctorem agnoscit, iam continetur; hancce *XX psalmorum expositionem*, in specimen solum reliqui operis *thesauri* suo inferere voluit. Hoc nos conducet in *dissertat. isagog. p. 2. 3.*

Dum vero *glossae ordinariae* facta est
SSS SSS SS
men.

mentio; res ipsa atque instituti nostri postulatur ratio, ut de ea aliquid dicamus. Auctor nimirum eius est WALA FRIDVS iste, quem laudauimus, STRABO, siue, ut ab aliis vocatur, STRABVS, qui saeculo nono vixit. Discipulus RHAB. MAVRI, monachusque fuit Fuldenfis, ordinis sancti Benedicti; deinde ex decano coenobii sancti Galli, Reichenauensis in dioecesi Constantiensis factus abbas, anno 849 obiit. Hic ex patrum scriptis, praesertim ex RHAB. MAVRI commentariis, *glossam* illam compilauit, quae mox tantam apud homines meliorum litterarum rudes obtinuit auctoritatem, ut *ordinaria*, immo & *lingua scripturae* diceretur. PETR. LOMBARDVS, scholasticorum princeps, eam *vet. testam. auctoritatem* vocauit; allegaturus scilicet eam, dicere solebat: *auctoritas dicit*. THOMAS DE AQUINO, qui cum reliquo scholasticorum grege vnice ex glossa haec sapuit, non tantum saepius eam in *commentario* suo in *epistolas Pauli* laudat, sed eam subinde ut ipsum scripturae textum explicat. Vnde; quanam isto tempore theologiae exegerit fuerit facies, condiscere licet. RICH. SIMONE iudice, *glossa* haecce *ordinaria*, *commentarii* potius nomen, quam *glossae* meretur; siquidem explicandae textus litterae non satis inhaeret, ut in glossis fieri debebat. Addit, plerosque sensus, quos refert, a litterali recedere, nec alio, ut plurimum, fundamento, quam praeiudiciis theologiae scholasticae, niti, aut iis, quae apud patres legerat, & sine examine, an istae explanationes possint glossae vocari, arripuerat; nisiis, porro, eundem auctorem arguari, ac subtilitatis, quae nihil ad rem faciant, indulgere; quod equidem in hominibus, aut aliis sermonibus longioribus, non autem in glossis ferri queat; *bisfor. crit. vet. testam. lib. III. cap. XI. p. 414.* Accesserunt deinceps ad *glossam* hancce *ordinariam* alia quaedam, interque ea breuior quaedam *glossa*, locis

quibusdam obscurioribus illustrandis destinata; quae, quoniam inter textus lineas scribi solebat, *interlinearis* adpellatur, adeoque ab *ordinaria* probe distinguenda est. Auctor *glossae interlinearis* est ANSELMVVS, ecclesiae Laudunensis scholasticus & decanus, qui circa finem vndecimi, & initium duodecimi saeculi floruit. Conferendus IO. FRID. MAYERVS in *bibliotheca biblica dissertat. IV. §. II. p. 50.* RICH. SIMON de ea itidem pronuntiat, cum breuissima sit, & vocibus obscurioribus explicandis inferuire, adeoque quid voces istae significent, indicare debebat, auctorem nihilofecius sensibus mysticis immorari; cumque doctus ac eruditus videri vulerit, etymologias interdum plane pueriles atque ridiculas adferre; quod tamen istius aetatis homines, utpote meliorum litterarum ignari, fuerint admirati; *l. c. p. 414.* Editiones *glossae ordinariae*, variarumque eodem spectantium accessionum, recenset idem RICHARDVS SIMON, in *bisfor. crit. comment. noui testam. c. XXVII. p. 378.* Conferendus de iisdem IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra in binos syllabos distincta, tom. II. pag. 1010.*

Quid ab illis, qui saeculo vndecimo, duodecimo, ac decimo tertio, in scripturae sacrae interpretatione ingenii sui vires periclitati sunt, ut PETRO LOMBARDO, THOMA DE AQUINO, ALBERTO magno, aliisque expectandum sit, tum ex iis, quae hucusque diximus, tum ex istius temporis conditione, nemini obscurum esse potest. Ad orientalem autem si nos conuertamus ecclesiam, in hocce intervallo se nobis offert THEOPHYLACTVS, patriar Constantinoopolitanus, Achridiae, primariae Bulgarorum ecclesiae, archiepiscopus, qui saeculo vndecimo vixit, *commentarios*; reliquit, in *quatuor euangelistas*, in *acta apostolorum*, in *epistolas Pauli*, & in *quatuor prophetas minores*, scilicet Habacuc, Ionam, Nabum, & Hoseam. Patet inde, Graecos non

non aliam fere rationem, commentarios in scripturam sacram concinnandi, ea aetate obseruasse, quam quæ Latini vñ sunt; videlicet, vt ex patrum scriptis congererent quaedam ac conuectarent. Cumprimis autem THEOPHYLACTVS id sibi datum credidit, vt CHRYSOSTOMI commentarios in compendium mitteret. Hinc ROBERTVS BELLARMINVS cardinalis ita *Chrysostomum*, inquit, *sequutus est, vt Chrysostomi abbreviator dici possit; de scriptorib. ecclesiast. p. m. 165.* Nimirum, etsi in sensu litterali huncce ducem & antesignanum sequitur; allegoricas tamen subinde addit interpretationes, siue a semet ipso excogitatas, siue ex aliis depromptas. Quod si RICH. SIMONEM audiamus, THEOPHYLACTVS ita CHRYSOSTOMI vestigia premit, vt nec in dogmatibus ab eo discedat, quæ potius ita tractet, vt vniuersam graecorum patrum theologiam ex eo haurire liceat; de libero namque arbitrio, de fide, ac quibusdam aliis capitibus, eodem illum docere modo, ac CHRYSOSTOMVM; nec tamen ideo cum Pelagianismi adcusandum, cum graeci patres, praesertim ante certamina Pelagiana paullo liberius de eiusmodi dogmatibus loquuti sint. IOANNES equidem OECOLAMPADIVS, itidem in *prae-fat. commentariis THEOPHYLACTI in quatuor euangelia* praemissa, obseruat, quod THEOPHYLACTVS in doctrina de libero arbitrio, de fide, & quibusdam aliis CHRYSOSTOMVM sequatur; sed addit: *quod dixerit, vt in hoc tuum adhibeas iudicium, qui te solis canonicis scripturis additum nosis, non vt totum a lectione auocem, quorundam more, qui mox, cum vnum & alterum displicerit, toti libro abrenuntiant.* Displicet hoc RICH. SIMONI, qui, nouatoribus hoc sollemne esse, ait, vt iudicium suum particulare iudicio antiquitatis praeferant; *hist. crit. comment. noui testam. c. XXVIII. p. 395.* Sed rectius dici posset, sollemne esse RICH. SIMONI, nimio erga Pelagium

amore abrepto, vt iudicium suum particulare iudicio AVGVSTINI, & totius fere ecclesiae occidentalis, praeferat. Ceterum romanensibus hoc etiam nomine displicet THEOPHYLACTVS, quod graecae ecclesiae placita contra latinam defendit. Vnde ROB. BELLARMINVS, *schismaticum*, inquit, *fuisse Theophylactum, intelligi potest, ex commentario in cap. III. Ioannis, ubi Latinos reprehendit, quod credant spiritum sanctum a filio etiam procedere; de scriptorib. eccles. p. 165.* Saeculo duodecimo EUTH. ZIGABENVS floruit, supra nobis ob *panopliam dogmaticam orthodoxae fidei* laudatus; cuius vero etiam existant *commentaria in omnes psalmos Davidis, & in decem scripturas sacrae cantica*, haecenus latine solum edita, & quidem tum seorsim non semel, tum & in *bibliotheca maxima patrum* *tomo XIX. p. 235. seqq.* Praefationem autem EUTHYMII in *psalmos*, satis longam, graece atque latine lectorum oculis exposuit STERN. LE MOYNE, *parior. sacror. tom. I. p. 150. seqq.* In ea de natura, origine, vsu, scopo, multiplici psalmodum genere, obscuritate, variisque versionibus graecis, erudite & accurate disserit. Lacunas, quae in ea secundum editionem iam memoratam deprehenduntur, ex codicibus manuscriptis facile suppleri posse, viris doctis obseruatum est. *Commentaria EUTHYMII in quatuor euangelia*, ex CHRYSOSTOMO aliisque patribus, sed non sine iudicio, collecta itidem latine haecenus solum prodierunt, interprete IO. HENTENIO, & primum quidem Louanii an. 1644, non semel deinceps tum seorsim, tum & in *bibliotheca maxima patrum, tom. XIX. p. 475. seqq.* excusa. Codices duos eorum graecos manuscriptos commemorat RICH. SIMON, in *hist. crit. comment. noui testam. c. XXIX. p. 410.* qui & maximis laudibus ea extollit, paucosque admodum textum euangeliorum tam accurate, tantoque cum iudicio, quam EUTHYMIVM, interpretatos, pronu-

nuntiat. Hinc & prorsus suffragatur MALDONATO, qui in *cap. XVII. Matth. vers. 8. graecus*, inquit, *auctor Euthymius, & in verborum proprietatibus obseruandis diligentissimus.*

** Cum ergo in hocce temporis intervallo mos iste, ex patrum antiquorum scriptis colligendi, quae scripturae sacrae libris interpretandis inseruire possent, eaque secundum cuiusque libri seriem ordinemque disponendi, obtineret; ortae inde sunt, *catenae*, ut vocari solent, *patrum*: de quibus, ut aliquid commemoremus, uti ab hoc loco minime alienum; ita omnino instituti nostri postulat ratio. *Catenae* vocabulo primum hoc sensu ex Latinis THOM. DE AQUINO vsu, Graecis autem eiusmodi scripta, *ἐπιτομὴς ἑρμηνειῶν*, item *ἑρμηνειῶν συνῆψαντες*, vel *ἐκζητησάντων ἀπὸ τῶν πατέρων*, adpellari, erudite, more suo, docet IO. ALB. FABRICIVS. *Non absurde autem*, ita idem vir doctissimus pergit, *catenae* vocabulum hise scriptis adplicatur, quoniam ut catena ex pluribus constat annulis, inter se connexis, sic illae expositionem librorum sacrorum, ex plurium scriptorum cogitatis contextam, offrunt. Rectissime addit: *Foris etiam, ut apud Dionem Chrysostomum Charidemus vitam humanam confert cum catena, in qua prospera ex aduersis, & aduersa vicissim ex prosperis, suspensa connectuntur; ita etiam in hise αἰσῶν, αἰσῶν: non omnia semper aequae sunt selecta, sed praeclavis plerisque & obseruatu dignissimis adduntur interdum tria quaedam ac vulgatiore; bibloth. graec. vol. VII. siue lib. V. cap. XVII. pag. 728.* Nimirum ad vsu istarum *catenarum* & pretium, iis statuendum, quod attinet; eas non vnius esse generis, obseruandum est; cum quidam earum collectores maiorem industriam, maioremque vim ingenii, & doctrinae adparatum, ad eiusmodi collectiones instituendas, & digerendas, secum attulerint,

quam alii. Disfitendum etiam non est, in quibusdam catenis verba auctorum, ex quibus compilatae sunt, non integra, sed detruncata, mutilata, aut interpolata exhiberi; interdum rursus interpretationes ita recenseri, ut rationes earum, quas tamen scire vel maxime oportebat, praetermittantur; porro auctores inter se confundi, & quod vni debebatur, alteri tribui, aut ex diuerforum auctorum cogitatis vnam sententiam conflare; & quae alia sunt eiusdem generis, a viris doctis passim notata. Praeterea operae pretium facere non videntur, qui eiusmodi catenas edunt, in quibus plurima continentur ex istis patrum scriptis, quae integra ad nos peruenierunt, & omnium teruntur manibus, ex quibus adeo longe rectius illorum sententia hauritur, quam ex excerptis quibusdam, quae, qua ratione cum praecedentibus, aut sequentibus cohaereant, non perspicitur. Addenda, quae de *catenarum* vitiis atque naevis moner STEPH. LE MOYNE, in *prolegomenis ad varia sacra p. 33. seqq.* Interim tamen & catenae istae, praesertim si cum iudicio concinnatae sint, multiplici vsu se commendant. Iuvat interdum; quae praestantissimi veteris ecclesiae doctores de loco quodam scripturae sacrae dixerunt, velut in vnum cumulum congesta, intueri & perlustrare, ne tot euoluere volumina necesse sit. Cumque etiam auctorum vel librorum, ex quibus excerpta ista deprompta sunt, mentio iniiciatur; historiae litterariae scriptorum ecclesiasticorum lux quaedam inde adfundi potest. Praecipuus autem vsus in eo consistit, quod in *catenis* istis, fragmenta operum, quae dudum perierunt, exhibeantur, & quidem interdum ea ratione, ut pars eorum non contemnenda ab interitu vindicari queat. Agnoscuntque viri isti docti, qui in eiusmodi scriptis resituentis, aut eorum reliquiis colligendis, operam, studiumque suum ponunt, plurima, quae suo instituto

inferuiant, *catenas* istas suppeditare. Documento esse possunt, quae hac de re profert IO. ERNEST. GRABIVS in *praefat. ad tom. I. saeculi II. spicilegii patrum & haereticorum &c.* Copiosius autem, quae de *catenarum* commodis aut incommodis dici possunt, edisserit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, in *dissertat. de catenis patrum graecorum, iisque potissimum manuscriptis &c. §. IV. p. 7. seqq.* At ipsas vero eiusmodi *catenas* ut accedamus, primus huius instituti auctor OLYMPIODORVS videri potest, Alexadrinae ecclesiae diaconus, de cuius aetate, etsi haecenus viri docti dubitauerint, aliis ad saeculum quintum, aliis omnino ad vndecimum vel decimum eum referentibus; hodie tamen extra controuersiam fere positum, eum saeculo quinto vel sexto floruisse, eo, quod ANASTASIUS Antiochenus, quem sextum saeculum sibi vindicat, lib. *VI. contemplationum anagogicarum in hexameron*, eius mentionem facit. Obseruatum hoc IOAN. ERN. GRABIO, *tom. I. saec. II. spicilegii patrum &c. p. 245.* Huic namque OLYMPIODORO *catenam* illam in *lobum*, Lugduni primum an. 1586 editam, & mox anno 1587 Venetiis recusam, tribuit PAVLVS COMITOLVS, cuius cura studioque altera illa editio, seu Veneta, lucem adspexit; repugnantibus tamen aliis, & NICETAM, Heraclensem archiepiscopum, qui saeculo XI vixit, auctorem eius esse, contendentibus; quorum etiam rationes potiores esse videntur. Recenset haec *catenam* THOMAS ITTIGIVS, *de bibliothecis & catenis patrum, cap. X. §. II. p. 658.* de qua & conferendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VII. siue lib. V. c. XVII. p. 737.* De commentario OLYMPIODORI in *eclesiasten* vid. GVIL. CAVE, in *biss. litter. scriptor. eccles. part. I. saec. X. p. 414.* Quod si itaque hoc ita se habeat, OLYMPIODORVM *catenae* istius in *lobum* auctorem non esse; corruet etiam, quod dicitur, ab eo

instituti istius, *catenas* eiusmodi concinnandi, originem deriuandam esse. Rectius proinde hancce gloriam sibi vindicabit PROCOPIVS, ab vrbe, quam incoluit, Gazaetus dictus, cuius hodie adhuc existant *commentaria*, seu vt PHOTIVS *cod. CCVI. p. 527.* vocat, *scholae exegeticae in ostenenchum*, haecenus latine tantum edita, Tiguri an. 1555, *scholia in libros quatuor regum, & duos chronicorum*, graece & latine euulgata, a IO. MEYRSIO Lugduni Batauorum, an. 1620. 4. *variorum in Esaiam prophetam commentariorum epitome*, graece & latine a IO. CVRTERIO Parisiis anno 1580 luci publicae exposita. Reliqua, speciatim *ἐκκλησιῶν λαλῶν ἐν τοῖς λόγῳ* in *proverbia*, nondum typis exscripta sunt. Enimvero, licet haecae PROCOPII *commentaria* ex aliorum expositionibus ita collecta non sint, vt singulis excerptis nomina auctorum adposuerit: quoniam tamen ipsemet fateatur, ex antiquioribus se ea collegisse; quod & res ipsa, & quorundam inscriptiones docent: ea inter *catenas* referenda esse, inde colligit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VII. siue lib. V. c. XVII. p. 735. 736.* Summo interim iudicio haecae *commentaria* concinnata esse, farentur omnes, & idcirco valde laudantur PHOTIO l. c. Post PROCOPIVM hic merito in censum venit OECUMENIVS, sub cuius nomine *commentarii in acta apostolorum; in epistolas Pauli, itemque in septem canonicas*, tum alias, tum quoque Parisiis an. 1631 duobus tomis in fol. prodierunt. Dubitari tamen potest, an recte inter *catenas* referatur, cum ex aliorum equidem, praesertim CHRYSOSTOMI, scriptis & commentariis, plurima decerpserit, sed ita, vt haud raro suam quoque ipsemet exposuerit sententiam. Immo cum breuitati maximo pere studuerit, scholiorum potius, quam commentarii, certe plurimis in locis, speciem haecae eius explanatio referre videtur. Sed dubitatur etiam, an omnino OECUMENIVS siue ca-

consecit; labore quidem, si RICH. SIMONI credimus, non admodum vili, & quo facile supercedere potuisset; *bislor. crit. vet. test. lib. III. c. X. p. 412.* RICH. MONTA-CYTIO LIPOMANNVS homo nullius iudicii audit, *orig. eccles. tom. I. p. 37.* Magis adhuc iudicii defectum canonicum quidam regularis prodidit, qui, eodem RICH. SIMONE l.c. teste, catenam in caput primum *genesis*, duobus ingentibus voluminibus constantem, consecit, & *glossa magna in genesis*, inscriptam, edidit. Sed ad Graecos ut reuertamur, existant etiam *catenae* quaedam, quarum auctores ignorantur, quemadmodum tum ex his, tum ex illis, quarum auctores constant, quaedam iam euulgatae sunt, quaedam adhuc manuscriptae in bibliothecis latent. Ad eas rursus, quae euulgatae sunt, quod attinet, quaedam Latinae solum, quaedam vero simul graece prodierunt. Sic latine solum edita est *catena graecorum patrum in pentateuchum*, item in *cantica veteris ac noui testamenti*, interprete FRANC. ZEPHYRO Florentino, qua *pentateuchum*; qua *cantica* autem *veteris ac noui testamenti* ANT. CARAFFA. Inter bibliothecas & *catenas* patrum Colonienfes refertur a THOMA ITTIGIO l.c. cap. IV. p. 480. quoniam ibi an. 1573 recusa fuit. Eiusdem generis est *aurea in quinquaginta psalmos Davidis catena*, quae interprete DAN. BARBARO, Venetiis lucem adspexit, an. 1569, & de qua itidem ITTIGIVS agit, l.c. cap. X. p. 677. *segg.* Latine quoque solum edita est *catena graecorum patrum in promeria Salomonis*, quae interprete THEOD. PELTANO Antwerpiae prodit, an. 1614. Addita tamen est GREGORII thaumaturgi *metaphrasis in ecclesiasten graeco-latina*, & MICH. PSELLI *paraphrasis in canticum canticorum*, ex versione FRANCISCI ZINI. Conferendi THOM. ITTIGIVS l.c. c. VIII. p. 621. & IO. ALB. BABRICIVS l.c. p. 750. Ex iis, quos BALTH. CORDERIVS, societati Iesu adscriptus, cuius studium in cate-

nis eiusmodi in lucem proferendis vel maxime enituit, euulgavit, graece & latine exhibetur *catena graecorum patrum in psalmos vniuersos*, seu ut ab illo inferibitur: *expositio patrum graecorum in psalmos ex sacrae caesareae maiestatis & serenissimi Bauariae ducis manuscriptis codicibus theodoricis concinnata, in paraphrasin, commentarium, & catenam digesta, latinitate donata, & annotationibus illustrata*, Antwerpiae an. 1643 tribus voluminibus in fol. Vnum quodque nimirum volumen quinquaginta psalmos continet. Praecedit autem in singulos psalmos anonymi cuiusdam scholiastae *paraphrasis*; quam THEOD. HERACLEOTAE *commentarius* excipit; & tum demum sequitur *catena*, ex variis patribus contexta, vltimum vero locum CORDERII *adnotationes* occupant. Obseruatum quoque hoc THOM. ITTIGIO de *biblioth. & catenis patrum* c. VIII. p. 623. Sed graece quoque ac latine prodit anonymi *catena graecorum patrum in Ioannem*, quam eiusdem BALTH. CORDERII industriae debemus, Antwerpiae an. 1630 in fol. *Catena* vero sexaginta quinque *graeorum patrum in sanctam Lucam*, quae quatuor simul euangelistarum introducit *explicationem* &c. quam idem CORDERIVS dedit, Antwerpiae an. 1628. fol. textu graeco destituitur, quem in lucem proferre, si alii hoc desiderarent, paratus fuit. Sed haec de praecipuis *catenis* commemorasse satis erit. De reliquis consulendus, quem saepe iam laudauimus, THOM. ITTIGIVS, in *tractatu* luculento, de *bibliothecis & catenis patrum*, Lipsiae an. 1707. 8. edito, in quo secundum ordinem locorum, in quibus prodierunt, cum *bibliothecis & catenis patrum* recenset. De iisdem *patrum graecorum catenis*, sed potissimum *manuscriptis ex codicibus quibusdam anglicanis*, agit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFFIVS, in *peculiari dissertatione*, Wittebergae an. 1712 eruditorum examini exposita; qui & §. VIII.

pag. 14. nonnulla in opere Ittigiano emendat & supplet. Iungendus hūc cum primis vir summus IO. ALB. FABRICIVS, qui omnes patrum graecorum catenas, tum manuscriptas, tum editas, ordine librorum biblicorum observato, enarrat, *biblioth. gr. vol. VII. siue lib. V. c. XVII. p. 727. seqq.*

*** Dum fata theologiae exegeticae exponimus, nec *postillarum* silentio praetermittenda est origo, quam in hocce, in quo versamur, temporis incidere intervallum, dubio caret. Cum enim certi textus scripturae sacrae in ecclesia praelegerentur populo; his tandem explicationes ex scriptis patrum additae sunt; indeque vox *postilla* enata est, composita quippe ex praepositione *post*, & pronomine *illa*; vt significaretur, *post illa*, scilicet verba textus, legendam esse explicationem illi subiunctam. Textus loco autem plerumque, certe in diebus dominicis atque festis, adhibebantur *pericopae* istae *euangelicae* & *epistolicae*, quae hodie adhuc in vsu sunt, & de quarum adeo natalibus constare debet, vt de *postillarum* origine certi quid definire queamus. Enimuero, licet vox *postilla* medio aevo de cuiusvis textus explicatione adhiberetur: cum primis tamen pericoparum, quas vocant, euangelicarum & epistolicarum expositio ea designabatur, & adhuc designari solet. Ad pericopas itaque istas euangelicas quod attinet, quarum natales in synagoga iudaica sibi invenisse videntur, dubito an certo nitantur fundamento. Ita quidem praeter multos alios LAVR. FABRICIVS, in *part. codicis chr. cap. VIII. p. 31. seqq.* Enimuero, licet nemini temere ignotum sit, in synagogis Iudaeorum legem Mosaicam ita singulis sabbathis legi, prout in *num.* distributa est, quibus *num.* seu pericopae ex prophetis respondent; huc tamen respexisse pericoparum euangelicarum & epistolicarum auctores, nec probari vlla ratione po-

test, nec verosimile est; cum pericopae istae, vt deinceps ostendimus, vno eodemque tempore introductae non sint. Immo eo minus hoc est verosimile, quod primis ecclesiae christianae temporibus integri sacrarum scripturarum libri a principio ad finem praelegebantur; per partes scilicet, vt inde, cum iterum conveniebant, inciperent, ubi antea finierant. Haud obscure hoc innuit IVSTINVS martyr, in conven-
tibus, qui die solis, seu dominica instituebantur, legi adferens, τὰ ἀποκνηνίσματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ εὐαγγέλια τὰ προφητῶν, μέγας δὲ καὶ commentaria apostolorum, vel scripta prophetarum, prout tempus fert; addit, lectore quiescente, praesidem orationem, qua populum instruat, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortetur, habere; *apol. I. pro christianis p. 131. edit. 10. ERN. GRABII.* Confirmat idem AVGVSTINVS, hoc solum discrimine, iam eo tempore in diebus festis, vt paschatis, pentecostes, reliquis, vsu receptum fuisse, lectiones ordinarias seponere, & textus temporis praesenti convenientes seligere. *Memento, inquit, sanctitas vestra, euangelium secundum Iohannem ex ordine lectionum nos solere tractare. Sed quia nunc interposita est sollemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex euangelio lectiones oportet in ecclesia requiri, quae ita sunt annuae, vt aliae esse non possint, ordo ille, quem susceperamus, necessitate paululum intermissus est, non amissus; in proemio exposui: epist. Iohannis tom. III. operum, part. II. p. m. 602. conf. & 10. ANDR. QVENSIEDIVS in antiquit. bibl. & ecclesiast. cap. IV. sect. I. num. I. p. 297.* Atque haec cum ita se habebant, in errore versantur manifeste, qui ab ipsis apostolis, aut primis eorum successoribus, pericoparum istarum arcescere non dubitant originem. WALAFR. STRABONI hanc sententiam, praeferunt, sed locum STRABONIS aliter, & recte quidem, intelligente PHIL. MORNÆO, lib. I. de missa cap. III. tri-

tribuit IOACH. HILDEBRANDVS in *diff. de veterum concionib. c. III. §. XXXVI.* Ex verbis namque eius, hoc illum sibi voluisse, colligi nequit. Plurimi virorum doctorum, in saeculo quarto pericoparum istarum collocandam originem, existimant: nonnulli autem speciatim HIERONYMVS earum auctorem faciunt. Ita, vt alios taceam, IO. BONA cardinalis: *credibile est, Hieronymum suum lectionarium, per singulos dies distributum, ordinasse, iubente Damasi papa, qui ordinem illum in Romana ecclesia seruari praecepit, ex qua ad alias dimanauit; rer. liturgie, lib. II. c. VI. n. 2. p. m. 645.* Alii rursus ad saeculum quintum descendunt, & MVSÆVS Massiliensis ecclesiae presbyterum, textus certos, ex scriptura sacra excerptos, singulis hebdomadibus & diebus festis assignasse, contendunt, vt GENNADIUS Massiliensis auctor est, *de scriptor. eccles. c. LXXIX. p. m. 153.* Mitto nunc illos, qui, saeculo sexto GREGORIUM magnum pontificem, itemque eos, qui, saeculo nono Carolum magnum pericopas hasce introduxisse, adserunt: quorum posterius qui adfirmant, in eo rursus inter se dissentiunt, num Carolus imperator ALCVINI, an PAVLI diaconi, an vero vtriusque in hocce instituto vsus sit opera. Ordine omnes hasce sententias recenset, earumque auctores laudat IO. HEINR. THAMERVS, in *sebediasmate de origine & dignitate pericoparum, quae euangelia & epistolae vulgo vocantur, c. I. sect. I. §. III. seqq. p. 16. seqq.* Recte vero idem vir clarissimus docet, dissertim ali-quod inter pericopas euangeliorum, quae diebus festis assignatae sunt, & eas, quae in diebus dominicis leguntur & explicantur, constituendum esse. Illas enim cum ipsis diebus festis originem fuisse, adeoque non vnus eiusdemque esse aetatis, prout & ipsi dies festi diuersis temporibus sunt introducti, non est, quod dubitemus; praesertim, quando pericopae istae de eiusmodi

di beneficiis diuinis agunt, quae vt in memoriam nobis reuocemus, ipsa dici istius festi ratio postulat. Certe saeculo quarto diebus festis certas pericopas destinatas, verba AVGVSTINI, quae antea recitauimus, nos dubitare non sinunt. Cum vero & in praecedentibus saeculis Christiani dies quosdam festos celebrauerint; iam tum etiam certos iis textus, seu pericopas assignatas fuisse, vt credamus, par est. Ad illas, quae in diebus dominicis explicantur, quod attinet, earum saltem quasdam saeculo quarto receptas fuisse, ex hisce CHRYSOSTOMI nonnulli colligunt verbis: *τί ποτ' ὁν-ῆεν ὕπερ κήρυμαι ὑμᾶς; κατὰ μίαν καθάρτην; ἢ κατὰ εἰς ἑκάστην, τὴν μέλλουσαν ἐν ὑμῖν ἀπαγγεῖλαι τῶν ἀπαγγελίων περιτομήν, ταύτην πρὸ πάντων τῶν ἡμερῶν μετὰ χρίστος λαμβάνουσαν ἕκαστος ὁκοι καθήμενος ἀπαγγεῖναι συνήχας, καὶ πολλὰς περιστάσεις μετὰ ἀκριβείας τὰ ἐκείμηναι, καὶ βασανίζου ταῦτα καλῶς κ' τ' α'.* Quid igitur a vobis contendimus? vt vna dierum in hebdomade vel saltem sabbatho, curae vobis sit euangelicas legere lectiones, eas ante has conciones in manibus habere, domi frequenter repetere, earum diligenter sensum disquirere &c. *hom. X.* (quae in codicibus graecis est XI) in *Ioan. tom. II. in nouum testamentum p. m. 71.* Idem & alibi innuere videtur, dum ita loquitur: *ὁ γὰρ τις ἀκούει; ἀνταρῶν ἀκούοντο, καὶ οἱ ἀκούοντες ἀπαγγέλλουσιν τοῖς ἀνταρῶν λαομένοις, ἀκούει καὶ ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἐκπαίρειαν αὐτῶν καταθέσει πολλήν. ὁ γὰρ ὁν μὴ ταύτας, ὅστις δὲ ἴδεναι ἀπαγγεῖναι γραφῆς. ἀλλ' αὐτὰς ταύτας, καὶ διακρίνει.* Nam si quis attentionem huc ingressus adhibuerit, etiam sine domestica lectione, annuo spatio satis proficere poterit. Neque enim hodie vnum, cras aliud legimus, sed semper idem; *hom. LVII. in Ioan. p. 306.* Non disputabo nunc, quid ex hisce CHRYSOSTOMI locis colligi queat: certe, eas, quae in occidentali ecclesia receptae sunt, pericopas in diebus dominicis iam tum vsitatas fuisse, inde probari nequit; cum de ecclesia graeca loquatur, in qua alias ob-

BYD. ISAGOGE.

Ttt ttt tt

tinuisse

tinuiffē & adhuc obtinere pericopas, vel ex iis constat, quae hac de re LEO ALLATIVS docet, in *differt. de dominicis & hebdomadibus recentiorum Graecorum*, eiusdem operi de perpetua ecclesiae occidentalis & orientalis consensione subiuncta, praefertim §. XXXI. f. 1464. f. 99. Propius ad caput causae accedere videntur, qui ad librum, qui sub HIERONYMI nomine exstat, & comes inscribitur, quemue nonnulli antiquissimum ecclesiae occidentalis *lectionarium* esse censent, prouocant. Editus is est a IAC. PAMELIO tom. II. *liturgicor. p. 1. seqq.* Iuuat ea de re audire IO. BONAM cardinalem. *Seriem*, inquit, & *ordinem* *lectionum* atque *epistolarum & euangeliorum*, quae singulis diebus per annum in missae sacrificio legi debent, communis eruditioni sententia est, paucis licet negantibus, sanctum Hieronymum disposuisse in libro, quem comitem inscripsit, ediditque Pamelius tomo II. *liturgicorum*. Sed & Cornelius Schultingius initio suae bibliothecae ecclesiasticae se eundem comitem manuscriptum habuisse, adserit multo ampliore, quam sit editus a Pamelio, quem typis mandare non potuit, deficientibus ad id sumtibus necessariis. Citant hunc librum nomine *lectionarii* omnes antiqui sacrorum rituum scriptores, quidam sine nomine auctoris, alii expresso nomine sancti Hieronymi & titulo comitis &c. Testimonia haec cum recitasset, ita pergit: Vere autem huncce librum a Hieronymo conscriptum esse, ex eo quidem confirmant, quod patres eo antiquiores *lectionum* dumtaxat vtriusque testamenti generaliter mentionem faciunt; posteriores vero certas *lectiones* singulis diebus assignatas commemorant. Sed certas fuisse ante Hieronymum *lectiones*, ex Hippolyti martyris canone paschali euincitur, in quo statim *lectiones* in cellulis siue laterculis designantur &c. verum *liturgic. lib. II. c. VI. §. II. p. 643.* Non ergo dubitat BONA cardinalis, quin liber hicce genuinus HIERONYMI foetus sit; cui sen-

tentiae licet etiam suffragetur STEPH. LEMOYNE, *varior. sacror. tom. II. pag. 955.* (quamuis ibi ex instituto hanc quaestionem non tractet) non temere tamen hoc omnibus persuadebitur: certe rationes, a BONA adlatae, hoc non euincunt. Non equidem abnuo, *lectionarium* hocce tempore, ab aetate HIERONYMI non adeo remoto, confectum esse, idque deinceps interpolatum subinde ac auctum fuisse; ipsi autem HIERONYMO iam recte tribuatur, de eo valde adhuc dubito. Quemadmodum itaque lubrico admodum nituntur fundamentum, qui ad hocce *lectionarium* prouocant; ita commenta nobis prorsus atque fabulas narrant, qui, HIERONYMVM iussu Theodosii imperatoris, & Damasi episcopi romani sualu, haecce concinnasse pericopas, contendunt. Nullum enim, quo hoc probent, adierit possunt testimonium fide dignum. Interim non negauerim, plurimas euangeliorum pericopas, quae hodie vsu receptae sunt, saeculo quarto & quinto originem debere. Nec erant, qui ex ecclesiae, qui eo tempore fuit, hoc colligunt statum. Nimirum, cum Ariana tunc longe lateque grassaretur haeresis; periculum, in quo ecclesia versabatur, exigere videbatur, vt eiusmodi diligenter praelegerentur, & inculcarentur textus, ex quibus, Christum seruatore verum esse Deum, intelligi poterat, cuiusmodi ex euangelio isti erant, in quibus miracula Christi narrabantur. Vnde vix est, quod dubitemus, pericopas, ad huncce finem comparatas, quales haud paucae sunt, eo tempore introductas fuisse. Lectu digna, quae hac de re obseruat IO. HEINR. THAMERVS *differt. cir. c. I. sect. I. §. XXXVIII. p. 69. seqq.* Quod vero antea ex GENNADIO de scriptor. eccles. c. LXXIX. p. 153. commemorauimus, MVSÆVM Massiliensis ecclesiae presbyterum textus certos ex scriptura sacra excerptos singulis hebdomadibus & diebus festis assignasse, & quidem hortatu VENERII episcopi, vt

GENNADIUS addit; id vt ad ecclesiam gallicanam tantum spectat; ita inde condiscimus, non omnes vbique receptas fuisse pericopas, sed quasdam ecclesias peculiare sibi proprias habuisse: & licet occidentales ecclesiae vt in aliis, ita hac quoque in re, Romanae exemplum maxime sequerentur; non tamen sibi duxisse religioni, ab eius consuetudine discedere, nec receptis pericopis ac lectionibus ita inhaesisse, vt non integrum sibi esse putarent, alias introducere. Certe in ecclesia gallicana lectiones & pericopas vtitas fuisse, ab iis, quae in Romana receptae erant, & hodie quoque apud nos receptae sunt, diuersas, euidentissime patet ex *lectionario gallicano antiquissimo*, quod cum *notis & obseruationibus* edidit IO. MABILONIVS, de *liturgia gallicana lib. II. p. 106. seqq.* Saeculo sexto iam plerasque pericopas, quas hodie adhuc retinemus, in ecclesia Romana receptas fuisse, omni prorsus dubio caret, firmiterque ex GREGORII magni *quadragesima homiliarum in euangelia libris duobus*, de quibus supra diximus, colligitur. Estque admodum verosimile, in isto temporis intervallo, quod a Gregorio magno vsque ad Carolum magnum imperatorem effluxit, pericopas dominicales vt vocantur, ita ordinatas & dispositas fuisse, vt proxime ad istam, quam deinceps obtinuerunt, accederent faciem; praefertim cum ecclesiae occidentales magis magisque se ad Romanae exemplum componerent, Romani quoque pontifices, vt hoc fieret, omnem mouerent lapidem. Neque hoc ita intelligendum, ac si in hocce temporis intervallo, sequentibusque saeculis, nullam prorsus discrepantiam obseruare liceat. Secus enim se rem habere, ex BEDAE, qui venerabilis dicitur, *homiliis aestivalibus & hiemalibus*, tam de tempore, quam de sanctis; ex PAVLI diaconi *homiliario*, immo ex HAYMONIS, episcopi Halberstadensis, *homiliis*, viri docti demonstra-

runt. Et ex haecenus quidem dictis, quae *pericoparum euangelicorum* fuerit origo, vt cumque intelligitur. *Epistolicarum* eadem fere fuit ratio; quod copiosius demonstrare possemus, nisi id iam luculenter fecisset IO. HEINR. THAMERVS *diff. cit. cap. I. sect. II. p. 91. seqq.*

Iam vt ad *postillarum*, quas vocant, originem accedamus; illos quidem, qui, aut ab ALCVINO, aut PAVLO diacono, aut ab vtroque, pericopas dierum tum festorum, tum dominicalium in eam, qua hodie conspiciuntur, formam redactas, existimant, errare, manifestum est; cum Carolus, eiusque iussu PAVLVS diaconus, id praecipue egerit, vt pericopis istis explanationes ex patribus collectas adderet: quamquam non negauerim, quasdam pericopas, in diebus, qui sanctis quibusdam consecrati erant, legendas, eo tempore additas, aut seriem ordinemque istarum pericoparum paullisper immutatum; quemadmodum & illud constat, aliisque obseruatum est, textus illos, quos PAVLVS diaconus ex patrum scriptis explicauerat, Caroli iussu in Gallia atque Germania fuisse introductos. Id vero, quod diximus, PAVLVVM diaconum iussu Caroli imperatoris hoc praecipue egisse, vt ex patrum homiliis, quae textibus in diebus sollempnibus per totum annum receptis, explicandis, illustrandis inferuebant, exciperet, (qua quidem ratione *postillis*, quas vocant, originem dedit) discrete testatur SIGEBERTVS Gemblacensis, ita hac de re verba faciens: *Carolus imperator per manum Pauli diaconi sui decerpens optima quaeque de scriptis catholicorum patrum, lectiones, vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in ecclesia legendas, compilari fecit; in chronographia ad an. 807. apud IO. PISTORIUM in scriptor. rerum germ. tom. I. p. 559.* Atque hinc enatum est *homiliarium* istud PAVLI diaconi, cum textibus seu perico-

T t t t t

pis,

pis, quae legendae erant, explicationes ex AMBROSII, AVGVSTINI, HIERONYMI, ORIGENIS, LEONIS, GREGORII magni, aliorumque scriptis, collectas, exhibens, quod hodie adhuc existat, & prima fuisse *postilla* censetur. Prodiit primum Spirae an. 1482, & deinde non semel recusum est. Praemissa est ei epistola, seu praefatio Caroli magni imperatoris, in qua inter alia proficitur, se lectionum receptarum emendationem, & quae ad illarum illustrationem facere poterant, ex patribus collectionem PAVLO diacono iniunxisse: earundem lectionum in melius reformare tramitem, mentem in eandem, idque opus PAULO diacono, familiari clientulo nostro eligendum iniunximus, scilicet ut studiose catholicorum patrum dicta percurrere, veluti e florantissimis eorum pratis, certos quosque fasciculos ligeret, & in unum, quaeque essent vitia, quasi sertum aptaret. Qui nostrae celsitudini deuote parere desiderans, tractatus atque sermones diuersorum catholicorum patrum perlegens, & optima quaeque decerpens, in duobus voluminibus per totius anni circulum, congruentes cuique festiuitati, distinxit & abs vitii nobis obtulit, lectiones. Quantum pericoparum istarum, de quibus hucusque loquuti sumus, postillarumque introductio & vsus, commodi aut incommodi, theologiae exegeticae, aut ipsi ecclesiae attulerit, ut copiose edisseramus, necesse non est; cum nemini hoc obsecrum esse possit. Plurimum certe contulisse videntur, ut scripturae sacrae & lectio & tractatio negligenterur, cum successu temporis res eo deuenerit, ut multi existimarent, pericopis istis totam absolui scripturam sacram. Et quid ab iis, certe plebisque expectandum fuerit, qui in illo temporis intervallo pericopas istas exposuerunt, ignorantia ac foeda istorum saeculorum facies nos ignorare non finit. Post ecclesiae emendationem malis hisce atque incommodis equidem obuiam itum, ut ta-

men & pericopae istae, pariter ac postillae non solum retinerentur, sed harum simul mirum in modum augetur numerus; hinc & nota viris doctis & cordatis de harum abusu, immo & pericoparum istarum incommodis conquerendi darentur occasio. Sed hac de re dicendi, aut ipsas postillas enarrandi, hic locus non est. Praecipuos quosdam, qui ex nostratibus eiusmodi pericoparum istarum explicationes dederunt, recensent IO. FRID. MATERVS, in *musaeo ministri ecclesiae part. II. c. I. p. 186.* & IO. ERN. HAVSMANNVS, in *introductione ad notitiam scriptor. homilet. c. V. §. II. p. 86. seqq.* Sed hoc &c. &c. &c. &c.

* Ad ea nunc paullo propius accedimus tempora, quibus melior theologiae exegeticae facies adparere coepit. Licet vero post bonarum litterarum restitutionem & ecclesiae emendationem haec felicitas orbi christiano obtrigerit; saeculo tamen decimo quarto velut signum aliquod ad bene sperandum sublatum est. Eo namque NICOLAUS DE LYRA, seu LYRANVS vixit, non Anglus, ut TRITHEMIO & IO. BALAEVS visum, neque Batavus, aut Flander, vel Brabantinus, ut alii existimarunt apud VALERIVM ANDREAEM, *biblioth. belg. pag. 890.* sed Normannus, Lyrae in diocesi Ebroicensi natus. Hoc enim ex genuino eius epitaphio patet, quod praeter alios IO. MABILLONIVS exhibet, in *traité des erudes monastiques, p. 673.* editionis, quae Bruxellis an. 1692, 8. prodiit. LYRANVM gentem fuisse Iudaeum, qui christianorum sacra amplexus sit, communis fere atque recepta fuit sententia, cui post ROB. BELLARMINVM, FRANC. SIXTVM Seneflem, HENR. WHARTONVM, aliosque IAC. BASNAGIVS subscripsit, *bist. des Iuis. lib. VII. c. XVII. §. XV. tom. V. p. 189. seqq.* IO. HENR. HOTTINGERVS, licet & ipse eidem suffragetur sententiae, fuisse tamen, qui de ea dubitarent, innuit; *bist. eccles. saec. XIII. p.*

339. Immo sine vlllo fundamento hoc dicit, quod LYRANVS Iudaeus fuerit, & ad christianorum sacra accesserit, perspexit *cap. 10. IMBONATVS*, etsi, ex stirpe iudaica illum descendisse, arbitretur. *Iudaeum genere fuisse*, inquit, *constans fama est*; volunt alii, iudaicam fidem sequutum fuisse, deinde baptizatum, sed nulla auctoritate nixi; vnde potius est dicendum, ipsum statim baptizatum, ac natum, licet eius stirps a iudaica descendat; in bibliotheca latino-ebraica p. 167. Verum & illud, quod stirps eius a iudaica descendat, frustra adicitur. Quidquid namque de origine iudaica LYRANI dicitur, inter fabulas atque commenta referendum esse, idque ex epitaphio eius, cultus antea mentionem secimus, probari posse, obseruauit MATVRINVS VESSIERIVS LA CROZE dans ses entretiens sur divers saints d'histoire de litterature, de religion & de critique, p. 222. idque ex instituto etiam euicit MICH. HEINCK. REINHARDVS in pentade conatum sacrorum p. 147. seqq. cuius obseruationes huc spectantes exhibet GEO. SERPILIVS, in personarum, quae vocat, *Iobi*, part. 2. p. 292. seqq. Casculum suum porro his adiecit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, biblioth. ebr. part. I. p. 92. seqq. vbi inter alia ostendit, ex R. IS. ABARBANELIS testimonio, ad quod nonnulli prouocant, LYRANVM Iudaeum fuisse, probari non posse. Conferendus & HENR. SCHARBAV, in iudaismo detecto; in quo vindicatur & resuscitur, qui vel inlase inter Iudaeos relati, vel ex Iudaeorum numero immerito exclusi sunt, p. 80. seqq. Ordini minorum adscriptum fuisse LYRANVM, & theologiae magistrum in academia Parisiensi creatum, constat. Inter alia autem postillas perpetuas seu breuia commentaria in vniuersa biblia scripsit, & libru LXXXV complexus est. Quod opus multiplici eruditione repletum, inter reliquos eius temporis commentarios, aut scripturae expli-

cationes, principem tenere locum, omnes agnoscunt. Post varias editiones minus adcuratas emendatiorem dederunt FRANC. FEVARDENTIVS, IO. DADREVVS, & IACOBVS DE CVILLY, Lugduni 1590 quatuor voluminibus in fol. rectusque deinceps est in biblis glossatis Duacensibus, aliisque eiusdem generis collectionibus. Rectissime autem de LYRANO iam pridem pronuntiauit B. MART. LVTHERVVS noiter: *Ego Lyranum ideo amo, & inter optimos pono, quod vbique diligenter retinet & persequitur historiam, quamquam auctoritate patrum se vinci patitur, & nonnumquam eorum exemplo desecit a proprietate sententiae ad ineptas allegorias; in comment. ad gen. II. v. 9. p. m. 44.* Alibi autem eum bonum ebraistam & fidelem christianum vocat, eiusque explanationes laudat, hoc solum desiderans, quod interdum Iudaeorum, praesertim R. SALOMONIS IARCHI, auctoritate se abripi paratur, quamquam nihilofecius veteribus pariter ac recentioribus ebraistis multum sit praefendus; in commentat. de vltimis verbis Davidis rom. VIII. Altenburg. p. 305. MATTHIAS FLACIVS illyricus de LYRANO ita loquitur: *Nicolaus Lyranus, natus Iudaeus, postea christianus, ut commodius sacrarum scripturarum, quas adnotationibus explicare conatus est, lectioni vacare posset, ut eorum temporum opinio ferebat, Franciscanus monachus factus est.* Circa annum 1322 biblia scholis illustrare coepit, quod opus postea excusum absoluit intra septennium. In eo opere multa occurrunt, quae cum superstitionibus pontificiis non consentiunt, atque demonstrant, Lyranum multa commodius exprimere potuisse, si scilicet iori seculo natus fuisset. Symbolicam & allegoricam illam interpretandi rationem, a scholasticis & monachis inuectam minime probauit; quam etiam glossario illo labore resutasse videtur; in catalogo testium verit. lib. XVIII. p. 809. c. 51. SIM. GOVLARTII. In eo omnes

tenarum, siue *commentariorum* istorum auctor sit: quemadmodum nec de aetate OECYMENII viri docti inter se conveniunt; cum id solum certum sit, eum post annum a Christo nato 800 claruisse. Plura de eo dabit RICH. SIMON, *hiflor. crit. commentat. noui test. c. XXXII. p. 457. seqq.* NICETAM, Heracleensem archiepiscopum, aut potius metropolitam, qui saeculo vndecimo vixit, locum hic sibi vindicare, ex iis, quae antea diximus, intelligitur. Quae enim sub OLYMPIODORI nomine exstat, *catenam* rectius illi tribui, obseruauimus. Tribuitur vero illi etiam *catena* illa in *Matthaeum*, quam BALTH. CORDERIVS ex bibliotheca electorali bavarica edidit, quaeue Tolosae an. 1647 excusa est. Inscribitur ea: *symbolarum in Matthaeum tomus alter, quo continetur catena patrum graecorum triginta, collectore Niceta episcopo Serrarum; interprete Balphare Corderio &c.* Nimirum, iam antea, siue an. 1646, PETR. POSSINVS itidem *catenam* quamdam in *Matthaeum* ediderat, inscriptam: *symbolarum in Matthaeum tomus prior, exhibens catenam graecorum patrum vnius & viginti nunc primum editam, ex bibliotheca illustrisfimi D. Caroli de Montchal, archiepiscopi Tolosani &c.* quam cum deinceps Corderiana illa exceperit, quae tamen itidem cura studioque PETRI POSSINI Tolosae prodiiit; patet inde, cur, *symbolarum in Matthaeum tomus alter*, inscripta fuerit. Conferendus THOM. ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum*, c. XVII. p. 688. seqq. Perpetuam vero eam, quam CORDERIVS edidit, NICETAE tribui, & huius non minus, quam alterius auctorem ignotum esse, ostendunt RICH. SIMON, *hiflor. crit. commentat. noui test. c. XXX. p. 426.* & IOAN. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. vol. VII. siue lib. V. c. XVII. p. 765.* Vocatur NICETAS iste, vt hoc *de* *in* *παρὰ* *moncam*, *episcopus Serrarum* siue *Serrea*, in Macedonia prima, quippe quo munere functus

fuit, priusquam Heracleae Ponti in Thracia archiepiscopus fieret. Docet hoc, quem iam laudauimus, FABRICIVS, qui eum Serrarum archiepiscopum, & metropolitam Heracleensem adpellat, l. c. vol. VI. siue lib. V. cap. V. p. 432. De ANDREA presbytero, MACARIO, qui ob studium, *catenas* ex scriptis patrum colligendi, & *κενὰ κειμήλια* ex illis excerptendi, *chryscephalus* dictus est, itemque de ARETHA, quorum in eiusmodi *catenis* construendis innotuit industria, idem vir doctissimus conferendus l. c. vol. VII. siue lib. V. cap. XVII. p. 759. 771. seqq. & p. 791. De THEOPHYLACTO autem atque EUTHYMIO ZIGABENO, quos nonnulli itidem inter *catenarum* collectores referunt, iam antea verba fecimus. Inter latinae ecclesiae doctores idem institutum imitatus est THOM. DE AQUINO, vt pote qui *catenam auream* in quatuor euangelistas, latina quidem lingua, at ex graecis latinisque patribus, condidit: quamquam & reliqui, qui ex latinis commentarios suos ac glossas ex patribus collegerunt, quod tantum non omnes, qui in hocce temporis intervallo scripturam sacram interpretari adgressi sunt, fecisse, antea obseruauimus, huc quodammodo referri queant. Nimirum in recentioribus THOMAE operum editionibus haecce eius *quatuor euangeliorum* expositio ita inscribitur; in antiquioribus autem *glossa continua* vocatur. Quod cum & vir eruditissimus IO. ALB. FABRICIVS obseruasset; dubitari posset, ait, an THOMAS ipse *catenae* vocabulo vsus sit, quod ipse antea significauerat, & nos quoque supra retulimus; *biblioth. gr. l. c. siue lib. V. c. XVII. p. 787.* Ex recentioribus, methodus illa, *catenas* conficiendi, tum aliis, tum praecipue ALOYSIO LIPOMANNO placuit, Methonensis episcopo, & coadiutori Veronensi, quippe qui ex patribus scriptoribusque ecclesiasticis, tum graecis, tum latinis, *catenam* quamdam in *genesis* & *exodum*, itemque in *psalms*

con-

confecit; labore quidem, si RICH. SIMONI credimus, non admodum vtili, & quo facile superfedere potuisset, *bisitor. crit. vet. rest. lib. III. c. X. p. 412.* RICH. MONTA-
CVTIO LIPOMANNVS homo nullius iudicii audit, *orig. eccles. tom. I. p. 37.* Magis adhuc iudicii defectum canonicus quidam regularis prodidit, qui, eodem RICH. SIMONE l. c. teste, catenam in caput primum *genesis*, duobus ingentibus voluminibus constantem, confecit, & *glossa magna in genesis*, inscriptam, edidit. Sed ad Graecos vt reuertamur, existant etiam *catenae* quaedam, quarum auctores ignorantur, quemadmodum tum ex his, tum ex illis, quarum auctores constant, quaedam iam euulgatae sunt, quaedam adhuc manuscriptae in bibliothecis latent. Ad eas rursus, quae euulgatae sunt, quod atinet, quaedam latinae solum, quaedam vero simul graece prodierunt. Sic latine solum edita est *catena graecorum patrum in pentateuchum*, item in *cantica veteris ac novi testamenti*, interprete FRANC. ZEPHYRO Florentino, qua *pentateuchum*; qua *cantica* autem veteris ac novi testamenti ANT. CARAFFA. Inter bibliothecas & *catenas* patrum Colonienfes refertur a THOMA ITTIGIO l. c. cap. IV. p. 480. quoniam ibi an. 1573 recusa fuit. Eiusdem generis est *aurea in quinquaginta psalmos Davidis catena*, quae interprete DAN. BARBARO, Venetiis lucem adspexit, an. 1569, & de qua itidem ITTIGIVS agit, l. c. cap. X. p. 657. *seqq.* Latine quoque solum edita est *catena graecorum patrum in promerbia Salomonis*, quae interprete THEOD. PELTANO Antwerpiae prodit, an. 1614. Addita tamen est *GRACORUM thaumaturgi metaphrasis in ecclesiasten graeco-latina*, & MICH. PSELLI *paraphrasis in canticum canticorum*, ex versione FRANCISCI ZINI. Conferendi THOM. ITTIGIVS l. c. c. VIII. p. 621. & 10. ALB. BARRICIVS l. c. p. 750. Ex iis, quos BALTH. CORDERIVS, societati Iesu adscriptus, cuius studium in cate-

nis eiusmodi in lucem proferendis vel maxime enituit, euulgavit, graece & latine exhibetur *catena graecorum patrum in psalmos vniuersos*, seu vt ab illo inscribitur: *expositio patrum graecorum in psalmos ex facie caesareae metastatis & serenissimi Bavariae ducis manuscriptis codicibus hactenus concinnata, in paraphrasin, commentarium, & catenam digesta, latinitate donata, & adnotationibus illustrata*, Antwerpiae an. 1643 tribus voluminibus in fol. Vnum quodque nimirum volumen quinquaginta psalmos continet. Praecedit autem in singulos psalmos anonymi cuiusdam scholiasticae *paraphrasis*; quam THEOD. HERACLEOTAE *commentarius* excipit; & tum demum sequitur *catena*, ex variis patribus contexta, vltimum vero locum CORDERII *adnotationes* occupant. Obseruatum quoque hoc THOM. ITTIGIO de biblioth. & *catenis patrum c. VIII. p. 623.* Sed graece quoque ac latine prodit anonymi *catena graecorum patrum in Ioannem*, quam eiusdem BALTH. CORDERII industriae debemus, Antwerpiae an. 1630 in fol. *Catena* vero sexaginta quinque graecorum patrum in sanctam Lucam, quae quatuor simul euangelistarum introducit *explicationem &c.* quam idem CORDERIVS dedit, Antwerpiae an. 1628. fol. textu graeco destituitur, quem in lucem proferre, si alii hoc desiderarent, paratus fuit. Sed haec de praecipuis *catenis* commemorasse satis erit. De reliquis consulendus, quem saepe iam laudauimus, THOM. ITTIGIVS, in *tractatu* luculento, de *bibliothecis & catenis patrum*, Lipsiae an. 1707. 8. edito, in quo secundum ordinem locorum, in quibus prodierunt, cum *bibliothecis & catenis patrum* recenset. De iisdem *patrum graecorum catenis*, sed potissimum *manuscriptis ex codicibus quibusdam anglicanis*, agit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, in *peculiari dissertatione*, Wittebergae an. 1712 eruditum examini exposita; qui & *S. VIII.*

pag. 14. nonnulla in opere Ittigiano emendat & supplet. Iungendus hñce cum primis vir summus IO. ALB. FABRICIVS, qui omnes patrum graecorum catenas, cum manuscriptas, tum editas, ordine librorum bibliorum observato, enarrat, *biblioth. gr. vol. VII. siue lib. V. c. XVII. p. 727. seqq.*

*** Dum fata theologiae exegeticae exponimus, nec *postillarum* silentio praetermittenda est origo, quam in hocce, in quo versamur, temporis incidere interuallum, dubio caret. Cum enim certi textus scripturae sacrae in ecclesia praelegerentur populo; his tandem explicationes ex scriptis patrum additae sunt; indeque vox *postilla* enata est, composita quippe ex praepositione *post*, & pronomine *illa*; vt significaretur, *post illa*, scilicet verba textus, legendam esse explicationem illi subiunctam. Textus loco autem plerumque, certe in diebus dominicis atque festis, adhibebantur *pericopae* istae *euangelicae* & *epistolicae*, quae hodie adhuc in vsu sunt, & de quarum adeo natalibus constare debet, vt de *postillarum* origine certi quid definire queamus. Enimvero, licet vox *postilla* medio aevo de cuiusvis textus explicatione adhiberetur: cum primis tamen *pericoparum*, quas vocant, euangelicarum & epistolicarum expositio ea designabatur, & adhuc designari solet. Ad *pericopas* itaque istas euangelicas quod attinet, qui earum natales in synagoga iudaica sibi inuenisse videntur, dubito an certo nitantur fundamento. Ita quidem praeter multos alios LAVR. FABRICIVS, in *part. codicis ebr. cap. VIII. p. 31. seqq.* Enimvero, licet nemini temere ignotum sit, in synagoga Iudaeorum legem Mosaicam ita singulis sabbathis legi, prout in חומש distributa est, quibus שמעון seu *pericopae* ex prophetis respondent; huc tamen respexisse *pericoparum* euangelicarum & epistolicarum auctores, nec probari vlla ratione po-

test, nec verosimile est; cum *pericopae* istae, vt deinceps ostendemus, vno eodemque tempore introductae non sint. Immo eo minus hoc est verosimile, quod primis ecclesiae christianae temporibus integri sacrarum scripturarum libri a principibus ad finem praelegebantur, per partes scilicet, vt inde, cum iterum conueniebant, inciperent, vbi antea finiuerant. Haud obscure hoc innuit IVSTINVS martyr, in conuentibus, qui die solis, seu dominica instituebantur, legi adferens, τα αποκρυφισματα των ιεροσδων, ης ε ευαγγελια των προφητων μετρηται εκ χειρ, *commentaria apostolorum, vel scripta prophetarum, prout tempus fieri*; addit, lectore quiescente, praesidem orationem, qua populum instruat, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortetur, habere; *apol. I. pro christiano p. 131. edit. IO. ERN. GRABII.* Confirmat idem AVGVSTINVS, hoc solum discrimine, iam eo tempore in diebus festis, vt paschatos, pentecostes, reliquis, vsu receptum fuisse, lectiones ordinarias seponere, & textus temporis praesenti conuenientes seligere. *Meminit, inquit, sanctitas vestra, euangelium secundum Iohannem ex ordine lectionum nos solere tractare. Sed quia nunc interposita est sollemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex euangelio lectiones oportet in ecclesia recitari, quae ita sunt annuae, vt aliae esse non possint, ordo ille, quem susceperamus, necessitate paululum intermissus est, non amissus; in proemio exposit. epist. Iohannis tom. III. operum, part. II. p. m. 602. conf. & IO. ANDR. QVNSTEDIVS in antiquit. bibl. & ecclesiast. cap. IV. sect. I. num. I. p. 297.* Atque haec cum ita se habebant, in errore versantur manifeste, qui ab ipsis apostolis, aut primis eorum successoribus, *pericoparum* istarum arcescere non dubitant originem. WALAFR. STRABONI hanc sententiam, praeuente, sed locum STRABONIS aliter, & recte quidem, in intelligente PHIL. MORNAEO, lib. I. de missa cap. III. tri-

tribuit IOACH. HILDEBRANDVS in *diff. de veterum concionib. c. III. §. XXXVI.* Ex verbis namque eius, hoc illum sibi voluisse, colligi nequit. Plurimi virorum doctorum, in saeculo quarto pericoparum istarum collocandam originem, existimant: nonnulli autem speciatim HIERONYMVM earum auctorem faciunt. Ita, vt alios taceam, IO. BONA cardinalis: *credibile est Hieronymum suum lectionarium, per singulos dies distributum, ordinasse, iubente Damaso papa, qui ordinem illum in Romana ecclesia seruari praecepit, ex qua ad alias dimanauit; rer. liturgic. lib. II. c. VI. n. 2. p. m. 649.* Alii rursus ad saeculum quintum descendunt, & MVSÆVM, Massiliensis ecclesiae presbyterum, textus certos, ex scriptura sacra excerptos, singulis hebdomadibus & diebus festis adsignasse, contendunt, vt GENNADIUS Massiliensis auctor est, *de scriptor. eccles. c. LXXIX. p. m. 153.* Mitto nunc illos, qui, saeculo sexto GREGORIUM magnum pontificem, itemque eos, qui, saeculo nono Carolum magnum pericopas hasce introduxisse, adserunt: quorum posterius qui adfirmant, in eo rursus inter se dissentiunt, num Carolus imperator ALCVINI, an PAVLI diaconi, an vero vtriusque in hocce instituto vsus sit opera. Ordine omnes hasce sententias recenset, earumque auctores laudat IO. NEINR. THAMERVS, in *schediafmate de origine & dignitate pericoparum, quae euangelia & epistolae vulgo vocantur, c. I. sect. I. §. III. seqq. p. 16. seqq.* Recte vero idem vir clarissimus docet, discrimen ali- quod inter pericopas euangeliorum, quae diebus festis adsignatae sunt, & eas, quae in diebus dominicis leguntur & explicantur, constituendum esse. Illas enim cum ipsis diebus festis originem sumxisse, adeoque non vnus eiusdemque esse aetatis, prout & ipsi dies festi diuersis, temporibus sunt introducti, non est, quod dubitemus; praesertim, quando pericopae istae de eiusmodo

BYD. ISAGOGE.

di beneficiis diuinis agunt, quae vt in memoriam nobis reuocemus, ipsa diei istius festi ratio postulat. Certe saeculo quarto diebus festis certas pericopas destinatas, verba AVGVSTINI, quae antea recitauimus, nos dubitare non sinunt. Cum vero & in praecedentibus saeculis Christiani dies quosdam festos celebrauerint; iam tum etiam certos iis textus, seu pericopas adsignatas fuisse, vt credamus, par est. Ad illas, quae in diebus dominicis explicantur, quod attinet, earum saltem quasdam saeculo quarto receptas fuisse, ex hisce CHRYSOSTOMI nonnulli colligunt verbis: *τί ποτ' ὅν ἐστιν ὅτι ἐκ τῶν κειμένων ἡμῶν: κατὰ μὲν σαββάτων; ἢ καὶ κατὰ εὐαγγέλιον, τὴν μέλλουσαν ἐν ἡμῖν διαγινώσκεισθαι τὴν εὐαγγελίῳ περιεκομένην, ταύτην πρὸ πάντων τῶν ἡμερῶν μετὰ χρίστος λαμβάνον ἕκαστος ἕκαστος καὶ ἡμέρας διαγινώσκουσαν εὐαγγέλιον; καὶ ἡμετέρας περιεκομένης μετὰ ἡμετέρας τὰ δικαιοσύνη, καὶ βασιλείῃ ταύτης καλῶς κ' τ' α'* Quid igitur a vobis contendimus? vt una dierum in hebdomade vel saltem sabbato, curae vobis sit euangelicas legere lectiones, eas ante has conciones in manibus habere, domi frequenter repetere, earum diligenter sensum disquirere &c. *hom. X.* (quae in codicibus graecis est xi) in Ioan. tom. II. in nouum testamentum p. m. 71. Idem & alibi innuere videtur, dum ita loquitur: *ὅτι γὰρ τις ἐκ τῶν ἐκ τῶν εὐαγγέλιον, καὶ ἡμετέρας περιεκομένης μετὰ χρίστος λαμβάνον ἕκαστος ἕκαστος καὶ ἡμέρας διαγινώσκουσαν εὐαγγέλιον; καὶ ἡμετέρας περιεκομένης μετὰ ἡμετέρας τὰ δικαιοσύνη, καὶ βασιλείῃ ταύτης καλῶς κ' τ' α'* Nam si quis attentionem huc ingressus adhibuerit, etiam sine domestica lectione, annuo spatio satis proficere poterit. Neque enim hodie vnum, cras aliud legimus, sed semper idem; *hom. LVII. in Ioan. p. 366.* Non disputabo nunc, quid ex hisce CHRYSOSTOMI locis colligi queat: certe, eas, quae in occidentali ecclesia receptae sunt, pericopas in diebus dominicis iam tum visitatas fuisse, inde probari nequit; cum de ecclesia graeca loquatur, in qua alias obtinuisse

Ttt ttt tt

tinuisse

tinuiffe & adhuc obtinere pericopas, vel ex iis constat, quae hac de re LEO ALLATIVS docet, in *differt. de dominicis & hebdomadibus recentiorum Graecorum*, eiusdem operi de perpetua ecclesiae occidentalis & orientalis consensione subiuncta, praefertim §. XXXI. p. 1464. seqq. Propius ad caput causae accedere videntur, qui ad librum, qui sub HIERONYMI nomine exstat, & comes inscribitur, quemue nonnulli antiquissimum ecclesiae occidentalis *lectionarium* esse censent, prouocant. Editus is est a IAC. PAMELIO tom. II. *liturgicor. p. 1. seqq.* Iuuat ea dere audire IO. BONAM cardinalem. *Seriem*, inquit, & *ordinem* *lectionum atque epistolarum & euangeliorum, quae singulis diebus per annum in missae sacrificio legi debent, communis eruditorum sententia est, paucis licet negantibus, sanctum Hieronymum disposuisse in libro, quem comitem inscripsit, eaditque Pamelius tomo II. liturgicorum. Sed & Cornelius Schurlingius initio suae bibliothecae ecclesiasticae se eundem comitem manuscriptum habuisse, adferit multo ampliorem, quam sit editus a Pamelio, quem typis mandare non potuit, deficientibus ad id sumibus necessariis. Citant hunc librum nomine lectionarii omnes antiqui sacrorum rituum scriptores, quidam sine nomine auctoris, alii expresso nomine sancti Hieronymi & titulo comitis &c. Testimonia haec cum recitasset, ita pergit: Vere autem huncce librum a Hieronymo conscriptum esse, ex eo quidem confirmant, quod patres eo antiquiores lectionum dumtaxat utriusque testamenti generationi mentionem faciunt; posteriores vero certas lectiones singulis diebus assignatas commemorant. Sed certas fuisse ante Hieronymum lectiones, ex Hippolyti martyris canone patet euincitur, in quo statim lectiones in cellulis suae laterculis designantur &c. rerum liturgic. lib. II. c. VI. §. II. p. 643. Non ergo dubitat BONA cardinalis, quin liber hicce genuinus HIERONYMI factus sit; cui sen-*

tentiae licet etiam suffragetur STEPH. LE MOYNE, *varior. sacror. tom. II. pag. 955.* (quamuis ibi ex instituto hanc quaestionem non tractet) non temere tamen hoc omnibus persuadebitur: certe rationes, a BONA adlatae, hoc non euincunt. Non equidem abnuo, *lectionarium* hocce tempore, ab aetate HIERONYMI non adeo remoto, confectum esse, idque deinceps interpolatum subinde ac auctum fuisse; ipsi autem HIERONYMO an recte tribuatur, de eo valde adhuc dubito. Quemadmodum itaque lubrico admodum nituntur fundamento, qui ad hocce *lectionarium* prouocant; ita commenta nobis prorsus atque fabulas narrant, qui, HIERONYMVM iussu Theodosii imperatoris, & Damasi episcopi romani fualu, haecce concinasse pericopas, contendunt. Nullum enim, quo hoc probent, adferre possunt testimonium fide dignum. Interim non negauerim, plurimas euangeliorum pericopas, quae hodie vsu receptae sunt, saeculo quarto & quinto originem debere. Nec errant, qui ex ecclesiae, qui eo tempore fuit, hoc colligunt statum. Nimirum, cum Ariana tunc longe lateque grassaretur haeresis; periculum, in quo ecclesia versabatur, exigere videbatur, ut eiusmodi diligenter praelegerentur, & inculcarentur textus, ex quibus, Christum seruatorem verum esse Deum, intelligi poterat, cuiusmodi ex euangelio isti erant, in quibus miracula Christi narrabantur. Vnde vix est, quod dubitemus, pericopas, ad huncce finem comparatas, quales haud paucae sunt, eo tempore introductas fuisse. Lectu digna, quae hac de re obseruat IO. HEINR. THAMERVS *differt. cit. c. I. sect. I. §. XXXVIII. p. 69. seqq.* Quod vero antea ex GENNADIO de scriptor. eccles. c. LXXIX. p. 153. commemorauimus, MVSAEVM Massiliensis ecclesiae presbyterum textus certos ex scriptura sacra excerptos singulis hebdomadibus & diebus festis assignasse, & quidem hortatu VENERII episcopi, vt

GENNADIUS addit; id vt ad ecclesiam gallicanam tantum spectat; ita inde condiscimus, non omnes vbique receptas fuisse pericopas, sed quasdam ecclesias peculiare sibi habuisse: & licet occidentales ecclesiae vt in aliis, ita haec quoque in re, Romanae exemplum maxime sequerentur; non tamen sibi duxisse religioni, ab eius consuetudine discedere, nec receptis pericopis ac lectionibus ita inhaesisse, vt non integrum sibi esse putarent, alias introducere. Certe in ecclesia gallicana lectiones & pericopas vritatas fuisse, ab iis, quae in Romana receptae erant, & hodie quoque apud nos receptae sunt, diuersas, euidentissime patet ex *lectionario gallicano antiquissimo*, quod cum *notis & observationibus* edidit IO. MABILONIVS, de *liturgia gallicana lib. II. p. 106. seqq.* Saeculo sexto iam plerasque pericopas, quas hodie adhuc retinemus, in ecclesia Romana receptas fuisse, omni prorsus dubio caret, firmiterque ex GREGORII magni *quadraginta homiliarum in euangelia libri duobus*, de quibus supra diximus, colligitur. Estque admodum verosimile, in isto temporis intervallo, quod a Gregorio magno vsque ad Carolum magnum imperatorem effluxit, pericopas dominicales vt vocantur, ita ordinatas & dispositas fuisse, vt proxime ad istam, quam deinceps obtinuerunt, accederent faciem; praesertim cum ecclesiae occidentales magis magisque se ad Romanae exemplum componerent, Romani quoque pontifices, vt hoc fieret, omnem mouerent lapidem. Neque hoc ita intelligendum, ac si in hocce temporis intervallo, sequentibusque saeculis, nullam prorsus discrepantiam obseruare liceat. Secus enim se rem habere, ex BEDAE, qui venerabilis dicitur, *homiliis astivalibus & hibernicis*, tam de tempore, quam de sanctis; ex PAVLI diaconi *homiliario*, immo ex HAYMONIS, episcopi Halberstadensis, *homiliis*, viri docti demonstra-

runt. Et ex haecenus quidem dictis, quae *pericoparum euangelicorum* fuerit origo, vt cumque intelligitur. *Epistolicarum* eadem fere fuit ratio; quod copiosius demonstrare possemus, nisi id iam luculenter fecisset IO. HEINR. THAMMEVS *diff. cit. cap. I. sect. II. p. 91. seqq.*

Iam vt ad *posillarum*, quas vocant, originem accedamus; illos quidem, qui, aut ab ALCVINO, aut PAVLO diacono, aut ab utroque, pericopas dierum tum festorum, tum dominicalium in eam, qua hodie conspiciuntur, formam redactas, existimant, errare, manifestum est; cum Carolus, eiusque iussu PAVLVS diaconus, id praecipue egerit, vt pericopis istis explanationes ex patribus collectas adderet: quamquam non negauerim, quasdam pericopas, in diebus, qui sanctis quibusdam consecrati erant, legendas, eo tempore additas, aut seriem ordinemque istarum pericoparum paulisper immutatum; quemadmodum & illud constat, aliisque obseruatum est, textus illos, quos PAVLVS diaconus ex patrum scriptis explicauerat, Caroli iussu in Gallia atque Germania fuisse introductos. Id vero, quod diximus, PAVLVM diaconum iussu Caroli imperatoris hoc praecipue egisse, vt ex patrum homiliis, quae textibus in diebus sollempnibus per totum annum receptis, explicandis, illustrandis inferuebant, excerptet, (qua quidem ratione *posillii*, quas vocant, originem dedit) discrete testatur SIGEBERTVS Gemblacensis, ita hac de re verba faciens: *Carolus imperator per manum Pauli diaconi sui decerpens optima quaeque de scriptis catholicorum patrum, lectiones, vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in ecclesia legendas, compilari fecit; in chronographia ad an. 807. apud IO. PISTORIUM in scriptor. rerum germ. tom. I. p. 559.* Atque hinc enatum est *homiliarium* istud PAVLI diaconi, cum textibus seu perico-

T t t t t t 2

pis,

pis, quae legendae erant, explicationes ex AMBROSII, AVGVSTINI, HIERONYMI, ORIGENIS, LEONIS, GREGORII magni, aliorumque scriptis, collectas, exhibens, quod hodie adhuc extat, & prima fuisse *possilla* censetur. Prodiit primum Spirae an. 1482, & deinde non semel recusum est. Praemissa est ei epistola, seu praefatio Caroli magni imperatoris, in qua inter alia proficitur, se lectionum receptarum emendationem, & quae ad illarum illustrationem facere poterant, ex patribus collectionem PAVLO diacono iniunxisse: earundem lectionum in melius reformare tramitem, mentem incendimus, idque opus Paulo diacono, familiari clientulo nostro commendandum iniunximus, scilicet ut studiose catholicorum patrum dicta percurrere, veluti e florantissimis eorum pratis, certos quosque fasciculos legeret, & in vnum, quacque essent vitia, quasi sertum aptaret. Qui nostrae celsitudini deuote parere desiderans, tractatus atque sermones diuersorum catholicorum patrum perlegens, & optima quaeque decerpens, in duobus voluminibus per totius anni circulum, congruentes cuique festiuitati, distinxit & abs vitii nobis obtulit, lectiones. Quantum pericoparum istarum, de quibus hucusque loquuti sumus, postillarumque introductio & vñus, commodi aut incommodi, theologiae exegeticae, aut ipsi ecclesiae attulerit, vt copiose edisseramus, necesse non est; cum nemini hoc obscuro esse possit. Plurimum certe contulisse videntur, vt scripturae sacrae & lectio & tractatio negligenter; cum successu temporis res eo deuenerit, vt multi existimarent, pericopis istis totam absolui scripturam sacram. Et quid ab iis, certe plerisque expectandum fuerit, qui in illo temporis interuallo pericopas istas exposuerunt, ignorantia ac foeda istorum faeculorum facies nos ignorare non finit. Post ecclesiae emendationem malis hisce atque incommodis, equidem obuiam itum, vt ta-

men & pericopae istae, pariter ac postillae non solum retinerentur, sed harum simul mirum in modum augetur numerus; hinc & noua viris doctis & cordatis de harum abusu, immo & pericoparum istarum incommodis conquerendi darentur occasio. Sed hac de re dicendi, aut ipsas postillas enarrandi, hic locus non est. Praecipuos quosdam, qui ex nostratibus eiusmodi pericoparum istarum explicationes dederunt, recensent IO. FRID. MAYERS, in *musseo ministri ecclesiae part. II. c. I. p. 186.* & IO. ERN. HAYMANNVS, in *introductione ad notitiam scriptor. homilic. c. V. §. II. p. 86. seqq.* Sed hoc & c. *tragedy!*

* Ad ea nunc paullo propius accedimus tempora, quibus melior theologiae exegeticae facies adparere coepit. Licet vero post bonarum litterarum restitutionem & ecclesiae emendationem haec felicitas orbi christiano obrigerit, faeculo tamen decimo quarto velut signum aliquod ad bene sperandum sublatum est. Eo namque NICOLAUS DE LYRA, seu LYRANVS vixit, non Anglus, vt TRITHEMIO & IO. BALAEO visum, neque Batauus, aut Flander, vel Brabantinus, vt alii existimarunt apud VALERIVM ANDREAEM, *biblioth. belg. pag. 890.* sed Normannus, Lyrae in diocesi Ebroicensi natus. Hoc enim ex genuino eius epitaphio patet, quod praeter alios IO. MABILLONVS exhibet, in *traité des études monastiques*, p. 673. editionis, quae Bruxellis an. 1692, 8. prodiit. LYRANVM genre fuisse Iudaeum, qui christianorum sacra amplexus sit, communis fere atque recepta fuit sententia, cui post ROB. BELLARMINVM, FRANC. SIXTVM Senensem, HENR. WHARTONVM, aliosque IAC. BASNAGIVS subscripsit, *bibl. des lais. lib. VII. c. XVIII. §. XV. tom. V. p. 139. seqq.* IO. HENR. HOTTINGERVS, licet & ipse eidem suffragetur sententiae, fuisse tamen, qui de ea dubitarent, inhiuit; *bibl. eccles. saec. XIII. p.*

539. Immo sine ullo fundamento hoc dicit, quod LYRANVS Iudaeus fuerit, & ad christianorum sacra accesserit, perpexit *car. 10. IMBONATVS*, etsi, ex stirpe iudaica illum descendisse, arbitretur. *In iudaicum genere fuisse*, inquit, *constans fama est; volunt alii, iudaicam fidem sequutum fuisse, deinde baptizatum, sed nulla auctoritate nixi; vnde potius est dicendum, ipsum statim baptizatum, ac natum, licet eius stirps a iudaica descendat; in bibliotheca latino-hebraica p. 167.* Verum & illud, quod stirps eius a iudaica descendat, frustra adseritur. Quidquid namque de origine iudaica LYRANI dicitur, inter fabulas atque commenta referendum esse, idque ex *epitaphio* eius, cultus antea mentionem fecimus, probari posse, obseruauit MATVRINVS VEYSIERVS *la croze dans ses entretiens sur divers suiets d'histoire de litterature, de religion & de critique p. 222.* idque ex instituto etiam euicit MICH. HEINR. REINHARDVS *in pentade conatum sacrorum p. 147. seqq.* cuius obseruationes huic spectantes exhibet GEO. SERPILIVS, *in personarum libris*, quae vocat, *Iobi*, *part. 2. p. 292. seqq.* Calculum suum porro his adiecit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, *biblioth. ebr. part. I. p. 92. seqq.* ubi inter alia offendit, ex R. IS. ABARBANELIS testimonio, ad quod nonnulli prouocant, LYRANVM Iudaeum fuisse, probari non posse. Conferendus & HENR. SCHARBAV, *in iudaismo detecto; in quo vindicantur & restituntur, qui vel iniuste inter Iudaeos relati, vel ex Iudaeorum numero immérito exclusi sunt, p. 80. seqq.* Ordini minorum adscriptum fuisse LYRANVM, & theologiae magistrum in academia Parisiensi creatum, constat. Inter alia autem post illas perpetuas seu breuia commentaria in vniuersa biblia scripsit, & libris LXXXV complexus est. Quod opus multiplici eruditione repletum, inter reliquos eius temporis commentarios, aut scripturae expli-

cationes, principem tenere locum, omnes agnoscunt. Post varias editiones minus accuratas emendatiorem dederunt FRANC. FEVARDENTIVS, IO. DADREVS, & IACOBVS DE CVILLY, Lugduni 1590 quatuor voluminibus in fol. recusumque deinceps est in bibliis glossatis Duacensibus, aliisque eiusdem generis collectionibus. Rectissime autem de LYRANO iam pridem pronuntiauit B. MART. LVTHERVUS nosse: *Ego Lyranum ideo amo, & inter optimos pono, quod ubique diligenter retinet & persequitur historiam, quamquam auctoritate patrum se vinci patiatur, & nonnumquam eorum exemplo desectit a proprietate sententiae ad ineptas allegorias; in comment. ad gen. II. v. p. m. 44.* Alii autem eum bonum ebraistam & fidelem christianum vocat, eiusque explicationes laudat, hoc solum desiderans, quod inter dum Iudaeorum, praesertim R. SALOMONIS IARCHI, auctoritate se abripi patiatur, quamquam nihilofecius veteribus pariter ac recentioribus ebraistis multum sit praefendus; in *commentat. de vltimis verbis Davidis tom. VIII. Altenburg. p. 305.* MATTHIAS FLACIVS illyricus de LYRANO ita loquitur: *Nicolaus Lyranus, natus Iudaeus, postea christianus, ut commodius sacrarum scripturarum, quas adnotationibus explicare conatus est,lectioni vacare posset, ut eorum temporum opinio ferebat, Franciscanus monachus factus est. Circa annum 1322 biblia scholis illustrare coepit, quod opus postea excusum absoluit intra septennium. In eo opere multa occurrunt, quae cum superstitionibus pontificiis non consentiunt, atque demonstrant, Lyranum multa commodius exprimere potuisse, si s. l. iori saeculo natus fuisset. Symbolicam & allegoricam illam interpretandi rationem, a scholasticis & monachis inuictam minime probauit; quam etiam glossario illo labore refutasse videtur; in catalogo restium verit. lib. XVI. p. 809. edit. SIM. GOVLARTII. In eo omnes con-*

fentiunt, LYRANVM non tantum ebraei sermonis peritum, sed & in scriptis rabbinorum probe versatum fuisse; vnde haud dubie persuasio de eius iudaismo, quae multorum animos inuasit, orta est. Cum primis ex Iudaeorum doctoribus R. SAL. IARCHI, aut vt alii adpellare malunt, ISAAC sequitur, quem & subinde in suis *adnotationibus* laudat. Idem cum & RICH. SIMON obseruasset; addit, meliora adhuc a LYRANO profectura fuisse, nisi methodum philosophandi, eo tempore vsitatam, secundum principia Aristotelis sequutus fuisset; quamquam magis sobrius ea in re fuerit, quam plerique istius aetatis scriptores. Hanc interim laudem illi denegari non posse, quod nemo ante eum tam feliciter in sensum litteralem penetraverit: quamquam & plurima ex rabbinorum scriptis admiscuerit, quae nullius plane vsus sint; *bist. crit. vet. test. lib. III. c. XI. p. 414.* Idem alibi obseruat, LYRANVM maiorem ebraeae, quam graecae linguae habuisse notitiam; vnde *commentarii* eius seu *postillae* in nouum testamentum non adeo exactae sint; in quaestionibus, quas passim admisceat, theologicis, cum vestigia premere AVGVSTINI & THOMAE DE AQUINO; loca illa noui testamenti, quae ex antiquitate ebraica illustrari queant, specialiori quadam cura eum examinare, eaque in re, ob linguae ebraeae peritiam, reliquos superare; libere tamen subinde eum mentem suam, seposita patrum auctoritate, explicare; *bist. crit. comment. noui test. c. XXXIII. p. 477.* Interdum vero LYRANVM in quaestionibus theologicis a THOMA recessisse, notatumque propterea, a DIEGO DEZA, qui defensiones aduersus locos aliquot, in quibus LYRANVS THOMAE aduersetur, ediderit, ex FRANC. SIXTO Senensi *lib. IV. biblicor. sanct. p. 348.* docet IO. FRID. MAYERS, *biblior. bibl. diss. IV. §. V. p. 55.* vbi & idem vir doctissimus, pontificios, LYTHERO, ac si ex

LYRANO solum sapuisset, exprobrantes, resellit, & hoc longe rectius in illos retorqueri posse, docet.

Dum autem de LYRANO loquimur, PAVLVVS quoque Burgenfis, qui circa initium saeculi decimi quinti floruit, nobis commemorandus est, utpote qui *additiones notabiles ad postillas Nicolai de Lyra in totam scripturam* scripsit, cum iisdem *postillis*, Lugduni anno. 1690 & alias quoque editas. PAVLVVS hiece gente Iudaeus fuit, priusquam christianorum sacra amplecteretur, SAL. LEVITA dictus, deinde vero PAVLVVS DE SANCTA MARIA vocari voluit; a patria autem vrbe *Burgenfis* adpellatur. Cum generis nobilitate, doctrina, & opibus inter suos floreret, lectione operum THOMAE DE AQUINO ad fidem christianam amplectendam, inductum perhibent. NIC. ANTONIVS ita hac de re loquitur: *Filiorum iam aliquot parens (PAVLVS) egregieque in literis philosophorum ac theologorum instructus, eminentissimusque inter legis Mosaeae magistros habitus, lecto, vi fama est, sancti Thomae doctoris angelici de legibus tractatu, quae summae pars est theologiae, diuinoque illuminatus verae lucis radio, collegit prudens in tenebris sese, ad illum usque diem ambulasse &c. biblior. bist. vet. tom. II. lib. X. c. V. pag. 157.* De dignitatibus, quas deinceps, cum fidem christianam professus esset, consequutus est, idem NIC. ANTONIVS ita loquitur: *Natus interim in eadem Burgenfi ecclesia (in qua per baptismum in numerum christianorum receptus erat) eum quem de Treuinno vocant, archidiaconatum, Carthaginensi paulo post ecclesiae praefecit, (vnde a quibusdam PAVL. CARTHAGENA dicitur) indeque ad Burgensem translatus, in celsissimo dignitatis, & apud Henricum III & Ioannem II eius filium Castellae ac Legionis reges exsimationis & gratiae fastigio usque ad mortem positus, vixit; I. c. Addunt nonnulli, eum tandem Aquilaie patri-*

patriarcham constitutum esse; quod tamen de titulo solum intelligendum esse, cum in gratiam filii Alphonsi, qui illi successor datus est, Burgenſi episcopatu se abdicasset, idem NIC. ANTONIVS l. c. docet. Ceterum cum gente Iudaeus, linguaeque adeo ebraeae peritus esset, haud sine ratione ad scripturae sacrae studium animum adpulit, idque non sine omni successu. Hinc & varios in opere antea laudato NIC. LYRANI errores detexit & refutavit; nimio tamen contradicendi studio in deum & erronea ipse abreptus. Immo nec in iis errorum illum immunem esse, quidam obseruauerunt, in quibus ab eo, ceu Iudaeo, rerumque ebraearum gnaro, maior *explicatus* iure expectari poterat. Defensionem LYRANI contra PAVLVM Burgenſem in se suscepit MATTHIAS DORINGVS (RICH. SIMON eum DORNIC vocat) natione Saxo, seu ex Prignitia Marchiae Brandenburgicae territorio, & quidem oppidò Kyriz, vt nonnulli tradunt, oriundus, ordini minorum aequae ac LYRANVS adscriptus, utpote qui *reptas aduersus Paulum Burgenſem* edidit, quae cum

LYRANI *postillis*, & PAVLI BURGENSIS *additionibus* edi solent, De MATTHIA hocce (quem nonnulli MATTHAEVM vocant) DORINGO, siue DORINGKO, omnino legendus CASIMIRVS OVDINVS, in *comment. de scriptor. eccles. tom. III. saec. XV. p. 245. seqq.* Eum litibus istis componendis imparem fuisse, RICH. SIMON pronuntiat, qui & recte addit, ex eiusmodi contentionibus parum lucis scripturae sacrae adfundi, in *hist. crit. vet. test. lib. III. c. XI. p. 415.* Mentionem quoque DORINGI huius facit NIC. ANTONIVS. *Attamen*, inquit, *& simul prostant subiectae Paulinis additionibus portiones, ex defensorio Lyrani, quod Maithacus, alias Maithias Doringus, seu Toringus, eiusdem saeculi Franciscanus sodalis, prouinciaeque Saxoniae minister, pro Lyrano decertans contra Pauli Burgenſis additiones, composuit, parum modesto vsu titulo, & vt Auerrois contra Argazelum styllum imitaretur, correctioris corruptoris Burgenſis; l. c. p. 157.* De *scrutatio scripturarum*, quod idem hicce PAVLVVS Burgenſis edidit, iam supra dictum ad §. VII. huius capituli.

§. XI. Apud Iudaeos iam ab antiquissimis temporibus allegorica seu mystica scripturam interpretandi ratio in vsu fuit: quam cum & rabbanitae sequerentur, reiecta fuit & improbata a karaitis, sensum litteralem conſectantibus. Cum vero etiam saeculo decimo & vndecimo apud rabbanitas grammatices excitaretur studium, alia inde apud eos exstitit theologiae exegeticae facies; fueruntque ab eo tempore inter illos nonnulli, qui commentariis minime contemnendis scripturam sacram illustrarent.*

* Cum saeculo decimo & sequentibus theologia exegetica aliam apud Iudaeos acceperit faciem, virique ex eo tempore inter illos exstiterint praestantissimi, qui in libris sacris veteris testamenti illustrandis studium operamque suam collocarunt: occasio hinc nobis enascitur, summam de ratione interpretandi scripturam sacram, quae apud Iudaeos obtinuit, aliquid dicen-

di; adeoque theologiae exegeticae iudaicae historiam & fata paucis delineandi. A prima itaque vt rem istam repetamus origine; Iudaeos, postquam canon veteris testamenti clausus erat, de codicis sacri explicatione sollicitos fuisse, neminem fugit, disputationesque magistrorum, quae super variis legis Mosaeicae capitibus, in eorum scholis instituebantur, nos dubitare non sinunt.

finunt. Sed id quoque manifestum, postquam traditiones maiorum magnam apud eos obtinuerant auctoritatem, eos, certe Phariseos & rabbanitas, hasce, seu regulam ac normam interpretandi, sequutos, allegoricasque cumprimis & mysticas amplexos explicationes, sensum litteralem non curasse. Atque eius rei vt in ipso talumde luculenta exstant documenta; ita vel PHILONIS Iudaei comprobari exemplo potest, qui totam fere scripturam sacram allegorice interpretatus est; qui tamen etiam Platonicae philosophiae, quo tenebatur, studio, vt hoc faceret, induci potuit. Eiusdem vero commatis quoque est kabbalistica scripturam interpretandi methodus, cuius specimen videre licet in libro *sohar*, qui est commentarius kabbalisticus in quinque libros Moysi, cuius auctorem R. SCHIMBONEM filium IOCHAI esse, ferunt, discipulum AKIBAE, qui circa annum Christi cxx in bello Adriani imperatoris contra Iudaeos perisse dicitur. Vnde antiquitas huius libri intelligi potest, quam tamen alii in dubium vocant. Sed ex instituto iam de hocce libro dictum in *introduc.* ad *hist. philos.* Ebr. ad §. XXIX. p. 135. item ad §. XXXII. p. 185. Allegoricam quoque maxime interpretandi scripturam rationem conspiciere licet in libro qui inscribitur רבא, id est, *magna*, scilicet expositiones. Continet enim eiusmodi commentarium allegoricum, simul vero & historicum, atque varium, dialecto Hierosolymitana scriptum, in *quinque libros Moysi*, itemque במדבר *sive libros festivitatum*. Vnde commentarius in *genesis* a prima libri voce adpellatur רבא בראשית, in *exodum* רבא שמות &c. in *canticum canticorum* רבא שיר השירים &c. in *threnos* רבא יחזקיה &c. sic porro. Auctor istorum commentariorum est RABBA BAR NACHMANI, qui circa annum Christi 300 floruit, mortuusque dicitur an. 322. Id sane Ebraeorum historici aut chronographi magno consensu tradunt. Conferendus de

eo IYL. BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabb. magna tom. IV. p. 362.* At fuerunt ex christianis, qui librum huncce tantae esse antiquitatis sibi persuadere non potuerunt. Cumprimis id egit I. O. MORINVS, vt probaret, eum post integrum talmud confectum, hoc est, ex ipsius quidem sententia, post saeculum demum septimum, conuinatum fuisse, eo, quod & *miscbnae* & *gemarae* in illo iniiciatur mentio. Idem etiam non admodum praeclare de hocce opere sentit, dum de illo ita pronuntiat; *Modus interpretandi quem assecrunt (rabboth) est allegoricus & anagogicus; aliquando moralis, vix vquam litteralis. Si quando litteralis, tum saepe fabellarum monstra & portenta enarrat, ad quae scripturae sacrae verba vult referri. Vniuersum vero tota narratio & sermocinatio fabellis & diis de rabbimis suis & eorum gestis, velut luminibus & margaritis amplificatur & ornatur. Omnesque isti vix vquam de se & nomine suo aliquid proferunt, semper aliquem rabbinum antiquiorem inducunt, aut fingunt interpretationis monstrosae & fabellulae auctorem, in exercitationibus biblic. exercit. IX. cap. IX. p. 350.* Cum autem alii nihiloscius contendant, librum rabboth antiquiorem esse; vir clarissimus I. O. CHRISTOPH. WOLFFVS hasce ita inter se conciliat sententias, vt dicat, collectionis huius, quae rabboth vocatur, diuersos fuisse auctores, qui diuersis vixerint temporibus, quorum alii mischnicis, alii gematicis scriptoribus propiores, aut ab iis remotiores fuerint; quorumue observata in vnam farraginem congesta sint, vel saltem sensim magis magisque amplificata; *biblioth. ebr. part. II. libro VIII. qui de scriptis Ebraeorum anonymis agit, pag. 1425.* Editiones רבא rabboth idem vir doctissimus p. 1426. indicat, vt & commentatores, quos inter eminet R. ISSASCHAR BEHR filius NAPHTHALI in ספרות כהנים *donis sacerdotibus*; de quo etiam

etiam conferendus 10. BVXTORFIVS, in *bibl. orbica rabbinica* p. 327. Cumprimis vero & huius loci adhuc sunt מדרשים seu *allegoricae expositiones*, cuiusmodi in varios libros biblicos exstant, וז' מדרש רחוק *commentarij allegorici in legem*; מדרש חסד מנחם *commentarius allegoricus in psalmos*, & alij eiusdem generis, quos 10. BVXTORFIVS recenset, in *bibl. orbica rabbinica* p. 364. plenius autem & copiosius 10. CHRISTOPH. WOLFIVS *bibl. orb. ebr. part. II. lib. VIII. p. 1328. seqq.* Allegoricam vero istam interpretandi scripturam rationem, quae in מדרשים istis conspicitur, non omnibus Iudaeis placere, vel R. ABEN-ESRAE exemplo comprobari potest. In praefatione namque in *universam scripturam sacram* quinque is constituit modos, interpretandi scripturam sacram; primum illorum, qui omnia inter se miscent, atque confundunt, & reuera nullum certum modum observant; secundum eorum, qui litterae tantum insistant, quam Sadducæorum esse consuetudinem, dicit; tertium illorum, qui omnia in allegorias transformant, posthabito sensu literali, quorum commentandi rationem itidem auersatur; quartum eorum, qui ex apicibus & litteris in numeros resolutis aut transpositis arcanos sensus eliciunt, qui modus מדרש רך seu *kabbalisticus* vocari solat; & denique quintum eorum, qui sensum litteralem genuinum & grammaticum sequuntur; quod quidem interpretandi genus, seu optimum, reliquis omnibus praefert. Conferendus WILH. SCHICKARDVS in *bechinath happeruschim*, p. 143. & qui ad hunc quoque prouocat, IOAN. HENR. HOTTINGERV, in *thesauro philolog. lib. I. cap. II. sect. I. p. 74.* ubi & ex CAMERONE docet, quo pacto paullo adcuratius diuersi modi scripturam interpretandi, apud Iudaeos vsitati, ad quatuor classes reuocari queant, quarum pri-

BVD. MAGOG.

mam constituat מדרש רך *sensus literalis*, secundam מדרש רך *sensus allegoricus*, tertiam מדרש רך *sensus spiritalis*, seu allegoricus quidem, at latens, & absconditus, & quartam denique מדרש רך *sensus kabbalisticus*, quem ex litteris dictionum colligunt. Licet autem מדרשים seu *commentarii* isti *allegorici*, ad scripturae sacrae illustrationem parum aut nihil conferant; nonnullis tamen ideo in pretio sunt, quod quaedam in iis occurrant veritatis vestigia, quibus ad christianae religionis confirmationem contra Iudaeos vti queamus. Ad antiquissimos porro Iudaeorum commentarios referri possunt libri, qui inscribuntur, מדרש ספרי ספרי מנחם quorum primus velut commentarium quendam ad *Leuiticum*, alter ad libros *numerorum* & *deuteronomii*, tertius ad capita quaedam *exodi* continet. De auctoribus istorum librorum, praefertim vltimi, seu מנחם dissentiant inter se viri eruditi. Non est, quod his immoremur; id solum observantes, vltimi, seu מנחם auctorem a quibusdam statui R. ISMAELEM, qui inter doctores mischnicos refertur, & circa annum Christi 200. vixisse dicitur. Quorum licet magnis prematur sententia difficultatibus, memorabilis tamen est hicce R. ISMAEL, ob *tredecim modos interpretandi legem*, qui illi tribuuntur, & ex quibus rationem, interpretandi scripturam, talmudicis doctoribus vsitam, condiscere licet. Exstant autem *tredecim* isti *modi interpretandi legem*, in *halicboth olam* p. 117. f. 99. indeque repetuntur tum ab alijs, tum & cum adnotationibus quibusdam a 10. HENR. HOTTINGERO, in *thesauro philolog. lib. II. cap. III. sect. III. p. 560.* Explicarunt eos WILHELM. SCHICKARDVS, in *bechinath happeruschim* p. 159. seqq. PHIL. AQUINAS, cuius commentatio, *veterum rabbinorum in exponendo pentateucho modi tredecim* inscripta, in fasciculo quarto *opusculorum ad historiam & philologiam sacram* spe-

VVVVVVVV

finunt. Sed id quoque manifestum, postquam traditiones maiorum magnam apud eos obtinuerant auctoritatem, eos, certe Phariseos & rabbanitas, hæc, ceu regulam ac normam interpretandi, sequutos, allegoricasque cumprimis & mysticas amplexos explanationes, sensum litteralem non curasse. Atque eius rei vt in ipso talmude lueulenta exstant documenta; ita vel PHILONIS Iudæi comprobari exemplo potest, qui totam fere scripturam sacram allegorice interpretatus est; qui tamen etiam Platonice philosophiae, quo tenebatur, studio, vt hoc faceret, induci potuit. Eiusdem vero commatis quoque est kabbalistica scripturam interpretandi methodus, cuius speciem videre licet in libro *sohar*, qui est commentarius kabbalisticus in quinque libros Moysi, cuius auctorem R. SCHIMBONEM filium IOCHAI esse, ferunt, discipulum AKIBHAE, qui circa annum Christi cxx in bello Adriani imperatoris contra Iudæos periisse dicitur. Vnde antiquitas huius libri intelligi potest, quam tamen alii in dubium vocant. Sed ex instituto iam de hocce libro dictum in *introdut.* ad *hist. philof. Ebr.* ad §. XXIX. p. 135. item ad §. XXXII. p. 185. Allegoricam quoque maxime interpretandi scripturam rationem conspiciere licet in libro qui inscribitur רבתי, id est, *magnæ*, scilicet expositiones. Continet enim eiusmodi commentarium allegoricum, simul vero & historicum, atque varium, dialecto Hierosolymitana scriptum; in *quinque libros Moysi*, itemque מגלות siue *libros festiuorum*. Vnde commentarius in *genesis* a prima libri voce adpellatur כדאשר רבתי, in *exodum* כדאשר רבתי &c. in *canticum canticorum* כדאשר רבתי &c. in *threnos* כדאשר רבתי &c. sic porro. Auctor istorum commentariorum est RABBA BAR NACHMANI, qui circa annum Christi 300 floruit, mortuusque dicitur an. 322. Id sane Ebraeorum historici aut chronographi magno consensu tradunt. Conferendus de

eo IVL. BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabb. magna tom. IV. p. 362.* At fuerunt ex christianis, qui librum huncce tantæ esse antiquitatis libi persuadere non potuerunt. Cumprimis id egit I. MORINVS, vt probaret, eum post integrum talmud confectum, hoc est, ex ipsius quidem sententia, post sæculum demum septimum, concinnatum fuisse, eo, quod & *mischnæ* & *gemaræ* in illo iniiciatur mentio. Idem etiam non admodum præclare de hocce opere sentit, dum de illo ita pronuntiat: *Modus interpretandi quem affectant (rabboth) est allegoricus & anagogicus, aliquando moralis, vix vquam literalis. Si quando literalis, iam sæpe fabellarum monstra & portentia enarrat, ad quæ scripturæ sacræ verba vult referri. Vniuersim vero tota narratio & sermocinatio fabellis & delis de rabbinis suis & eorum gestis, velut luminibus & margaritis amplificatur & ornatur. Omnesque isti vix vquam de se & nomine suo aliquid proferunt; semper aliquem rabbinum antiquiorem inducunt, aut fingunt interpretationis monstrificæ & fabellulæ auctorem, in exercitationibus biblic. exercit. IX. cap. IX. p. 350.* Cum autem alii nihilofecius contendant, librum *rabboth* antiquiorem esse; vir clarissimus IO. CHRISTOPH. WOLFFVS hæc ira inter se conciliat sententias, vt dicat, collectionis huius, quæ *rabboth* vocatur, diuersos fuisse auctores, qui diuersis vixerint temporibus, quorum alii *mischnicis*, alii *gemaricis* scriptoribus propiores, aut ab iis remotiores fuerint; quorumue observata in vnam farraginem congesta sint, vel saltem sensim magis magisque amplificata; *biblioth. ebr. part. II. libro VIII. qui de scriptis Ebraeorum anonymis agit, pag. 1425.* Editiones רבתי *rabboth* idem vir doctissimus p. 1426. indicat, vt & commentatores, quos inter eminet R. ISSA-SCHAR BEHR filius NAPHTHALI in ספרות כהנים *donis sacerdotilibus*; de quo etiam

etiam conferendus 10. BYXTORFIVS, in *bibliotheca rabbinica* p. 327. Cum primis vero & huius loci adhuc sunt מדרשים seu *allegoricae expositiones*, cuiusmodi in varios libros biblicos exstant, ut מדרש רמב"ם *commentarij allegorici in legem*; מדרש חזקוני *commentarij allegorici in quinque libellos fysiuitatum*; מדרש חזקוני *commentarij allegorici in psalmos*, & alij eiusdem generis, quos 10. BYXTORFIVS recenset, in *bibliotheca rabbinica* p. 364. plenius autem & copiosius 10. CHRISTOPH. WOLFFIVS *biblioth. ebr. part. II. lib. VIII. p. 1328. seqq.* Allegoricam vero istam interpretandi scripturam rationem, quae in מדרשים istis conspicitur, non omnibus Iudaeis placere, vel R. ABEN-ESRAE exemplo comprobari potest. In praefatione namque in *universam scripturam sacram* quinque is constituit modos, interpretandi scripturam sacram; primum illorum, qui omnia inter se miscent, atque confundunt, & reuera nullum certum modum observant; secundum eorum, qui litterae tantum insunt, quam Sadducaeorum esse consuetudinem, dicit; tertium illorum, qui omnia in allegorias transformant, posthabito sensu litterali, quorum commentandi rationem itidem auersatur; quartum eorum, qui ex apicibus & litteris in numeros resolutis aut transpositis arcanos sensus eliciunt, qui modus דרך הקבלה seu *kabbalisticus* vocari solat; & denique quintum eorum, qui sensum litteralem genuinum & grammaticum sequuntur; quod quidem interpretandi genus, ceu optimum, reliquis omnibus praefert. Conferendus WILH. SCHICKARDVS in *bechinath happeruschim*, p. 143. & qui ad hunc quoque prouocat, IOAN. HENR. HOTTINGERVVS, in *thesauro philolog. lib. I. cap. II. sect. I. p. 74. vbi* & ex CAMERONE docet, quo pacto paullo accuratius diuersi modi scripturam interpretandi, apud Iudaeos vsitati, ad quatuor classes reuocari queant, quarum pri-

BVD. ISAGOGE.

mam constituat דרך המשפטים *sensus litteralis*, secundam דרך מדרש *sensus allegoricus*, tertiam דרך השכל *sensus spiritalis*, seu allegoricus quidem, at latens, & absconditus, & quartam denique דרך הקבלה *sensus kabbalisticus*, quem ex litteris dictionum colligunt. Licet autem מדרשים seu *commentarij isti allegorici*, ad scripturae sacrae illustrationem parum aut nihil conferant; nonnullis tamen ideo in pretio sunt, quod quaedam in iis occurrant veritatis vestigia, quibus ad christianae religionis confirmationem contra Iudaeos vri queamus. Ad antiquissimos porro Iudaeorum commentarios referri possunt libri, qui inscribuntur, ספרי item ספרי כתיבא & ספרי כתיבא quorum primus velut commentarium quemdam ad *Leuiticum*, alter ad libros *numerorum* & *deuteronomij*, tertius ad capita quaedam *exodi*, continet. De auctoribus istorum librorum, praefertim vltimi, seu כתיבא dissentiunt inter se viri eruditi. Non est, quod his immoremur; id solum obseruantes, vltimi, seu כתיבא auctorem a quibusdam statui R. ISMAELEM, qui inter doctores mischnicos refertur, & circa annum Christi 200 vixisse dicitur. Quorum licet magnis prematur sententia difficultatibus, memorabilis tamen est hicce R. ISMAEL, ob *tredecim modos interpretandi legem*, qui illi tribuuntur, & ex quibus rationem, interpretandi scripturam, talmudicis doctoribus vsitatum, condiscere licet. Exstant autem *tredecim isti modi interpretandi legem*, in *halicoth olam* p. 117. *sect. 99.* indeque repetuntur tum ab alijs, tum & cum adnotationibus quibusdam a 10. HENR. HOTTINGERO, in *thesauro philolog. lib. II. cap. III. sect. III. p. 500.* Explicarunt eos WILHELM. SCHICKARDVS, in *bechinath happeruschim* p. 159. *seqq.* PHIL. AQUINAS, cuius commentatio, *veterum rabbinorum in exponendo pentateucho modi tredecim* inscripta, in fasciculo quarto *opusculorum ad historiam & philologiam sacram* spe-

VVV VVV VV

spe-

ſpectantium, p. 419. ſeqq. recuſa, proſtat; 10. IVLIVS STRVVIVS in *rudimentis logicæ Ebraeorum*, qui *cap. l. p. 15. ſeqq.* eos pariter, ac R. ELIESERIS *regulas XXXII* recenset, c. II. autem p. 48. ſeqq. cum quibusdam ex regulis ELIESERIS eos comparat, atque illuſtrat. Sunt autem tredecim iſti modi ſequentes: I) *leue & græue*; II) *comma æquale*; III) *conſtitutio principii ex vno ſcripturæ loco, & conſtitutio principii ex duobus locis*; IV) *generale & ſpeciale*; V) *ſpeciale & generale*; VI) *generale & ſpecialiter, iterumque generale*; VII) *generale egens ſpeciali, & ſpeciale quod eget generali*; VIII) *eum aliquid ſub generali contentum excipitur a generali ad docendum aliquid (ſingulare) de iſto generali*; IX) *cum aliquid ſub generali contentum excipitur, ad imponendum aliud onus, quod conuenit cum ipſius ratione*; X) *quando (aliquid ſub generali contentum) excipitur ad imponendum aliud onus, quod cum ipſius ratione non conuenit*; XI) *(quando aliquid ſub generali contentum) excipitur ad arguendum de re plane noua*; XII) *res quæ diſcitur ex ſua ipſius ſignificatione, & res quæ diſcitur e ſine ſuo*; XIII) *duo loca ſcripturæ ſibi inuicem repugnantia*. Cuncta nimirum eo ſpectant, vt offendantur, quo pacto conſcluſiones quædam ex ſcriptura ſacra deriuari, & quæ pugnare ſecum videntur, inter ſe conciliari queant. Tanta autem cum regulæ iſtæ laborent obſcuritate, vt ipſæ luce indigeant; qualem ſcripturæ ſacræ lucem adfundere queant, intelligitur. Præterea non ad dogmata quæ momentum trahunt, ſed res friuolas, immo ſæpe nugæ & ineptias ex ſacra ſcriptura probandas, iſdem viſi ſunt. Interim, quali eo tempore apud Iudæos obtinuerit ſcripturam explicandi ratio, vtcumque inde cognoscere licet.

Allegoricam iſtam myſticamque ſcripturam interpretandi rationem, de qua hucusque verba fecimus, vna cum traditionibus reiecerunt, acriterque impugnarunt

karei, inde nomen adepti, quod ſoli textui ac litteræ inhaerent. Idcirco namque *litterales, ſcripturales ſeu textuales* adpellati ſunt. Quod cum origine honorificum nomen ſit; a reliquis tamen Iudæis, qui *rabbanitæ* audiunt, ad ignominiam illis inuendam iſis eſt impoſitum; a quibus etiam *Hierofolymitanorum, excommunicatorum, Sadducæorum, Baithofæorum, hæreticorum, Epicureorum*, ſimilibusque ad infamiam illis conſtandam comparatis nominibus, inſigniantur, vt ex libro karaitico *עם הרבנים חילוק הקראים* diſſenſus *karæorum cum rabbanitis* inſcripto, aliisque monumentis, docet IAC. TRIGLANDIVS, in *diatribæ de ſectâ karæorum cap. II. pag. 5.* Ad originem karæorum quod attinet, non vna omnium de ea eſt ſententia. IOSEPH. IVST. SCALIGER duplex apud Iudæos poſt captiuitatem babilonicam fuiſſe hominum genus, contendit; vnum, quod ſaceri codices præcepta ſimpliciter obſeruaret; alterum eorum, qui præter præcepta legis, amplius quid ſibi præſtandum, & voluntarias quasdam functiones, nullo rogante, ſubeundas, exiſtimabant. Illos קראים *karæos* nuncupat; hos autem סדרים *chafidæos* vocatos, cenſet: ex illis per optimæ hypotheſeos abuſum *Sadducæos* ortos eſſe; ex his impoſita traditiones obſeruandi neceſſitate, *Phariſæos*. Atque hinc porro concludit *karæos* tempore prioris fuiſſe, quam *Sadducæos*; *in elencho tribares*, c. XXII. Hanc SCALIGERI ſententiam acriter ſibi exagitantam ſumit IO. MORINVS, lib. II. exercit. VII. §. VII. & VIII. qui ſimul ſibi perſuadet, ſæculo demum poſt Chriſtum natum octauo ortam eſſe karæorum ſectam, auctore quodam R. ANANE, ex familia Dauidis, nouæ ſectæ conditore. MORINVM, vt alias, ita hæc quoque in re ſequitur RICH. SIMON, audacter pronuntians, rabbanitas, qui exactiſſime ſcripſerunt, ad ſæculum octauum karæorum retuliſſe originem; *biſtor. crit.*

vet. testam. lib. I. cap. XXIX. p. 161. Sed SCALIGER rursus sententiam defendendam in se suscepit IAC. TRIGLANDIVS, in *diatribe de secta karacorum, syntagmatrium scriptorum illustrium de tribus Iudaeorum sectis*, Delphis an. 1703. 4. edito, adiecta, c. III. & IV. p. 8. seqq. Nimirum, distincte hac in re, antiquitatem doctrinae, schismatis, & adpellationis, spectandam, docet. Doctrinam ipsam antiquissimam esse, non aliam quippe, quam scriptorum sacrorum atque prophetarum. Huic sensim opposita fuisse inuenta hominum, & varia superstitionis commenta; donec tandem, qui vnice scripturae sacrae adhaerebant, & qui traditiones amplectebantur, in partes scinderentur, & ita res illa in apertum schisma erumperet; quod circa Ioannis Hyrcani, eiusque filii Alexandri Iannaei tempora factum, ipsimet karaeorum scriptores tradant. Praecipuos tum doctores, qui signum velut extulerint, fuisse R. SIMEONEM BEN SCHETACH & R. IEHVAM BEN TABBAI, quorum ille noua instituta suae aetatis hominibus, tamquam a Mose per traditionem ad se delata, venditauerit, cui hic, seu IEHVDA BEN TABBAI; suscepta legis scriptae causa, restiterit. Nomen vero karaim quando ortum sit, certo definiri non posse, TRIGLANDIVS existimat. Ad antiquitatem karacorum comprobendam nonnulli hoc quoque vrgent, quod ex multorum tum Iudaeorum rabbanitarum scilicet, tum christianorum sententia iidem fuerint ac Sadducaei. & Iudaeorum quidem hac de re testimonia adfert IOAN. GOTTFR. SCHVARTVS, in *dissertationib. hist. philolog. de secta karaeorum, c. II. §. VI. in notis p. 32.* quorum tamen quaedam id solum euincunt, karacos a rabbanitis Sadducaeos vocatos; quod cum ex odio, vel ad ignominiam iis inurendam fieri poterit; nondum inde colligere licet, Sadducaeos ex illorum mente non fuisse a karacis distinctos. Distinctos certe fuisse,

dubitari nequit. Neque enim vnumquam karacae leguntur vel negasse, vel in dubium vocasse, aut resurrectionem mortuorum, aut praemia poenasque post hanc vitam, aut spirituum denique existentiam. Immo quae his contraria sunt, aperte & constanter docuerunt. Excipiunt equidem nonnulli, Sadducaeos, cum animaduertent, se non sine periculo omnes maiorum hypotheses retinere posse, vel etiam de eorum falsitate plane conuictos, quibusdam earum nuntium misisse, & in eo substituisse, vt traditiones reicerent; qua quidem ratione ex Sadducaeis facti sint karacae. Ita ex Iudaeis R. LEO DE MODENA, de *ritibus & caerim. Iudaeor. part. V. cap. I. ex christianis IO. BVXTORFIVS, lexico talm. fol. 215.* IOAN. HENR. HOTTINGERV, *theol. philolog. lib. I. c. I. sect. V. p. 41.* IO. BENED. CARPZOVIVS, *introd. in theolog. iud. c. III. §. VIII.* IULIVS BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabb. magna tom. I. p. 38.* quos iam laudaui in *hist. ret. test. tom. II. per. II. sect. VII. ad §. XVIII. pag. 120.* At haec omnia vt sine vllo fundamento, sineque teste idoneo dicuntur; ita ipsi karacae ista inter rabbanitarum calumnias & figmenta, ad inuidiam sibi faciendam excogitata, referre, nulli dubitant, quod pluribus IAC. TRIGLANDIVS comprobatur *l. c. cap. V. p. 41. seqq.* Ex instituto quoque hoc refellit MARDUCHAEVS, karacaeus recentior, cuius *tractatum* ad res karaeorum spectantem, cum versione latina & notis edidit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, c. II. p. II. seqq. Praeferenda itaque illorum sententia, qui primam karaeorum originem ad eam ante Christum natum tempora referunt, quibus traditionum inualefcere coepit auctoritas, iisque alii se opponebant, quod R. IEHVAM BEN TABBAI primum omnium fecisse constat; vnde & karacos initio *coetum Iebudae ben Tabbaï* dictos ex MARDUCHAEO *l. c. p. 14* colligere licet. Quemadmodum autem Pharisaei,

risaei, praecipui traditionum patroni erant; ita non tantum Sadducaei, grauissimis insuper erroribus imbuti, sed alii quoque illis se opponebant, aliamque in scriptura interpretanda methodum, reiectis traditionibus, sequebantur; qui non alii, quam karaei erant, quos in nouo testamento *ῥαββανῖται*, ebraice *רַבָּנִי* vocari, viro- rum doctorum minime contemnenda est sententia. Ita praeter IAC. TRIGLANDIVM l.c. cap. VI. p. 58. seqq. aliosque IAC. BASNAGIVS dans l'histoire de la religion des Juifs tom. I. lib. II. cap. IX. §. IV. seqq. p. 461. seqq. & tome VI. siue l'histoire des Juifs reclamée & rétablie &c. pag. 83. seqq. Conferendus & GOTTF. OLEARIVS in observationibus sacris ad Matth. XIII. 52. p. 417. vbi memorabilem ex *talmude Hierosolymitano* adfert locum, ex quo colligi potest, iam tum distinctas inter Iudaeos fuisse doctorum classes, qui legem scriptam, & qui legem oralem seu traditiones explicarent. Cum ergo, quae scribae seu karaei tradebant, propius ad sanctissima seruato- ris nostri dogmata accederent, quam quae Pharisei proferebant; ISAAC OROBIO, Iudaeus satis notus, in eam ingressus est sententiam, seruato-rem nostrum karaeco- rum sectae addictum fuisse; vti IACOBVS TRIGLANDIVS refert, l.c. cap. VI. pag. 66. Immo alium Iudaeum rabbanitam litteras, tamquam a karaeo scriptas, venditasse, quibus seruatoris sibi *ῥαββανῖται* caedes rabbaniti- tis imputatur, & a karaeis sollicitè remo- uerut, obseruat IO. CHRISTOPH. WOLFIUS in praefatione ad tractatum Mardochei p. 8. simulque monet, hasce litteras legi in IOAN. IACOB. HYLDRICI notis ad tol- dos *lefbu* pag. 82. seqq.

Certum itaque, positumque est extra controuersiam, iam tempore Christi duas apud Iudaeos existitisse sectas, alteram, quae traditionibus nitebatur, earumque tueba- tur auctoritatem, alteram eorum, qui soli scripturae inhaerebant, vt tamen a Saddu-

caeorum erroribus immunes essent, hoc est karaeorum. Haec vero tantum abest, vt deinceps cessauerint certamina, vt potius strenue fuerint continuata, ea tamen ra- tione, vt eorum, qui pro traditionibus pu- gnabant, maior semper numerus, maior- que apud Iudaeos fuerit auctoritas. Vix itaque rabbanitis se opponere audebant karaei, illorumque premebantur iugo, op- primebantur quauis ratione, & consen- nebantur, immo & grauissimas quandoque experiebantur vexationes, donec tandem saeculo VIII ANAN quidam filius Dauid adstrictas attritasque eorum res vtrumque restituere adgrederetur. Audire de hoc ANANE iuuat MARDOCHEVM, iam antea nobis laudatum. Anan, filius Da- uid, inquit, qui interpretatus est legem, fuit princeps strenuus, sapiens & magnus, expo- suitque legem publicè, & opposuit se rabba- nitibus & traditioni eorum, ac opiniones illo- rum argumentis certis euerit. Propterea odio eum habuerunt rabbanitae, eumque e medio tollere conati sunt, quod aliis etiam sapientibus ex coetu nostro fecerunt. Quia enim multi amplectebantur partes eorum, qui alleuabant praecepta, pauci vero seque- bantur maiores nostros, quoniam praecepta grauiora reddebant; propterea saepius rab- banitae nostro coetu superiores fuerunt. At nostrum illum principem tutum ab ipsorum manu praefecit Deus, neque illis tradidit. Propterea confirmatus fuit, & adfluxit interpretationes suas, docuimque adseclos suis, & doctrinam karaeorum latius, quam antea factum erat, propagauit. Praecepit etiam coetui suo, vt separarent se & distinguerent magis magisque a rabbaniti- tis, donec hi nefas esse pronuntiarent, com- edere cum iis (karaeis) aut coniugium in- ire. Ea de causa dicunt illi, aetate Ananis, qui post obsequium mischnam vixit, ortum esse schisma illud, id quod falsum est; c. VI. pag. 51. seqq. Alter equidem fecerunt istam ab ANANE factam, praefertim ad causam

causam & occasionem quod attinet, referunt rabbanitae; vt tamen, si adcuratius, quae dicunt, considerentur, inde probari nequeat, sectam karaeorum tum demum exortam esse. In *zemach David*, cuius auctor est R. DAVID GANZ, p. 50. res ita narratur, quod ANAN initio fuerit *sapiens magnus*; quia vero, inquit auctor iste, aliquid in eo desiderabatur, quo minus *geonaeus fieri potuerit*, ad praestitutum domus iudicii factus est senex rebellis, pariterque Sadducaeorum fulciuit. Attempore enim deuastati templi, usque ad Ananis aduentum, Sadducaei valde erant attriti, hic vero confirmauit eos. Nimirum Sadducaeorum nomine apud rabbanitas ipsos karaeos venire, constat, & supra iam obseruatum est. Auctor libri *iuchasin* p. 118. hoc solum dicit: in diebus illis Anan apostata factus est. Quod cum prima fronte fauere illorum sententiae videatur, qui, eo tempore karaeos demum exortos, existimant; addendum, quo pacto hoc explicetur a R. SAM. SCHVLLAM, cuius opera liber *iuchasin* primum Constantinopoli fuit editus. Hic enim ex libro *kabbalae* obferat, Ananem & Schaulem filium eius principes fuisse & semine familiae Davidis, diuinitus autem a *quodam* prohibuit, factum esse senem rebellem, decernente sic domo iudicii, fidemque karaeorum stabiluisse. Vbi notandum, quod dicit: *והוא הוה ראש הדיין ושיבתו ושיבתו ושיבתו* & confirmauit seu stabiliiuit fidem karaeorum. Si enim stabiliiuit aut confirmauit fidem karaeorum; dici nequit, quod primus eandem introduxerit. Idem luculenter etiam intelligitur, si ipse liber *kabbalae*, cuius auctor est R. ABR. BEN DOR, ad quem R. SAM. SCHVLLAM prouocat, consulatur, vtpote in quo p. 66. res omnis exponitur, & differte dicitur, ANANEM sectam Sadducaeorum, hoc est, karaeorum corroborasse. Patet itaque, quo loco habenda sint, quae IO. MORINVS & RICH. SIMON de origine karaeorum nobis narrant. Conferendi porro IO. HENR. HOT-

TINGERVS, *hist. eccles. nou. test. saeculo seu cap. VIII. sect. IV. p. 533.* & IO. GOTTFR. SCHVPARTVS, *de secta karaeorum c. III. p. 49. 50.* Quae rabbanitae de occasione istius scissionis ab ANANE factae referunt, pro mera calumnia habent karaei; quod fustus edidit IAC. TRIGLANDIVS, *de secta karaeorum cap. VIII. pag. 101. seqq.* Continuum quoque quamdam doctorum successionem karaeos non minus, quam rabbanitas ostendere posse, idem vir doctissimus ex R. IAPHET karaeo docet, p. 108. Inter successores autem ANANIS, & quidem sextus ab eo fuit R. SCHALMON BEN LEROVCHAM, qui saeculo nono vixisse dicitur, & testis IAC. TRIGLANDIO libellum doctissimum ac venustum scripsit, sed carmine, quo talmud, eiusque doctrinam acri censurae subiecit, simulque R. SAADIAM haggaon, suum olim discipulum, refutauit; *l. c. p. 110.* Addit idem TRIGLANDIVS, ex quo per ANANEM nouum vigorem & vitam quasi res & doctrina karaeorum receperit, locum non modo suum Hierosolymis, quorsum voluntario exilio cum adflectis suis ex Babylonia secesserat, tueri in hanc usque diem potuisse, sed etiam quaquam versum sese diffundere, vt nulla pars sit mundi veteribus cogniti, quo non haec secta, aequae ac Iudaei rabbanitae, penetraverit; variasque regiones atque vrbes incolat, etiam non tanto numero, diuitiis, & potentia. In Hispania saeculo XI hance sectam magno conatu instaurare adgressus est quidam מרדכי אבבאלפראגוס, vtpote qui composito libro talmudistarum nugae, traditionesque rabbanitarum, ceu vanas inutilisque exploisit; veramque synagogam apud karaeos reperiri, variis rationibus probare conatus est. Huic tum se opposuit R. ABRAH. BEN DOR, quem alii BEN DAVID vocant, edito libro *kabbalae seu traditionis* (ספר הקבלה) quo, obseruante IVLIO BARTOLOCCIO, veritatem suae synagogae ex duplici probare capite

voluit, ex successione seu traditione doctrinae maiorum ad posteros, & ex vniuersalitate, huc, quod omnes Ebraeorum synagogae idem sentiant: quae tamen longe rectius in ecclesiis romanis quadrare existimat; in *biblioth. rabb. magna tom. I. p. 19.* Nec sequentibus saeculis defuisse, qui karaeorum causam egerint, aut eorum doctrinam propagauerint, vel ex MARDUCHAEI tractatu non semel iam laudato patet, vbi plurimi eorum vsque ad saeculum xv commemorantur. Quantumvis autem exinde magis magisque karaei a rabbanitis oppressi, eorumque res imminutae ac labefactatae videantur; variis tamen in locis quidam eorum adhuc supersunt, praesertim in Polonia & Lithuania. Patet hoc ex *epistola G. PERINGERI ad lobum Ludolphum*, quam ex WILH. ERN. TENZELII *dialogis mensuris anni 1691 mens. Iul. p. 572.* integrum exhibet IOAN. GOTTF. SCHVPARTVS de *secta karaeor. c. II. p. 25.* Luculentius autem non tantum recentiorum karaeorum statum, sed & reliqua, quae ad res eorum adcuratius pernoscendas spectant, intelligere licet, ex MARDUCHAEI karaei commentatione ad IAC. TRIGLANDIVM, an. 1699 scripta. In ea enim, communibus suorum symbolis adiutus, responder ad quaestiones de rebus karaeorum, a TRIGLANDIO in epistola quadam ad karaeos in Polonia degentes, propositas. Quam dum IO. CHRISTOPH. WOLFFVS ebraice cum *versione latina, notis & praefatione*, luci publicae, vt antea diximus, exposuit, Hamburgi anno 1714. 4. historiae karaeorum lucem pulcherrimam adfudit.

Ad libros karaeorum quod attinet, de eorum paucitate & raritate passim conqueruntur viri eruditi. IO. BVXTORFVS se nullos hactenus karaeorum libros vidisse, SELDENVM autem duorum solum meminisse, quorum illi facta sit copia, testatur, in *notis ad librum Cosiri part. III. pag. 203.*

Idem & IO. HENR. CARPZOVIVS profitetur. In *Germania*, inquit, *Gallia, Italia, Hispania*, nullibi locorum vlli karaei viuunt, & ne librorum quidem copia nobis suppetie ab iis editorum, quibus illorum placita penitus perspicere liceret. Duos tantum vidit IO. SELDENVS & c. *introduc. in theol. iudaic. c. IV. §. II. p. 13.* Quorumdam vtique IO. SELDENVS meminit *lib. I. de vxore ebraica, cap. III. p. 7.* alibique. Sed hodie non amplius adeo rari sunt karaeorum libri, ac olim fuere, saltem plenior ac adcuratior eorum viris eruditissimis obtigit notitia. Hanc vero praeter IAC. TRIGLANDIVM in *diatriba de secta karaeorum*, in qua subinde ex eorum libris quaedam profert, suppeditabunt IO. GOTTF. SCHVPARTVS de *secta karaeorum, c. III. p. 59. seqq.* MARDUCHAEVS *c. XI. p. 134. seqq.* vbi ex instituto scripta karaeorum recenset, & IO. CHRISTOPH. WOLFFVS, tum in *notis ad huncce Mardochaei locum*, tum in *praefatione p. II. seqq.* vbi & typis excusos, & manuscriptos, qui hinc inde exstant, karaeorum libros enarrat. Conferendus & IVL. BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabb. magna, tom. I. p. 92. num. 156. p. 181. num. 212. p. 677. num. 347. tom. III. p. 32. num. 606. p. 70. num. 662. p. 821. num. 797. & alibi.* De quibusdam etiam dixi in *introduc. ad hist. philof. Ebraeor. ad §. XX. p. 93. 94.* De vsu si quaeras, quem ex karaeorum libris percipere possumus; cum non adeo eximium esse, olim viri docti existimarunt, IO. BENED. CARPZOVIVS, cum monuisset, librorum a karaeis scriptorum vix sperandam esse copiam; addit: *Neque, si concederetur, alium inde fructum perciperemus, quam pleniorum doctrinae & rituum karaeorum cognitionem, quae animum quidem ista nosse cupidum reficit, nihil vero vel ad eorum conuersionem, vel nostram aedificationem & confirmationem in fide, confert; L.c. c. IV. p. 14.* Sed hodie viri eruditi aliter sentiunt. Praeterquam enim, quod ad antiquitatum & lin-

& linguae ebraeae notitiam adcuratorem non minora, quam ex rabbanitarum scriptis, ex iis ad nos redundare queant comoda; in scripturae interpretatione karaci hoc praecipui habent, quod in sensu litterali inuestigando, missis traditionibus & allegoriis, summum studium diligentiamque collocent. Quo nomine eos rabbanitis multum praeferebimus RICH. SIMON pronuntiat, *bist. crit. vet. test. lib. III. c. II. p. 360.* alibique, qui & haud inepte protestantium interpretes cum karacis, romanensium cum rabbanitis comparare solet. Immo ex praestantissimis rabbanitarum interpretibus quosdam ex karaeorum scholis prodidisse, viris doctis obseruatum est; siquidem R. SAADIAS gaon, qui saeculo x vixit, praeceptorem habuerit R. SCHALMON ben IEROVCHAM karaeum, & R. ABRAHAM ben ESRA discipulus fuerit R. IAPHETI Leuitae, itidem karaci. Legenda, quae hanc in rem disserit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in *praefat. Mardochei tractatui* praemissa, p. 5. qui & p. 16. auctores, qui, praeter haecenus laudatos, de karacis agunt, magno numero indicat.

Cum saeculo x: apud rabbanitas studium grammaticae ebraeae excitaretur, maiorem quoque nonnulli diligentiam in sensu litterali scripturae sacrae inuestigando adhibuerunt. Saeculo equidem decimo iam floruit R. SAADIAS, cognomento *gaon*, seu *excellens*, quem EXR. SCHALMON ben IEROVCHAM disciplina prodidisse, antea diximus. Is, tum ob alia ingenii monumenta, tum maxime ob *commentarium in Daniele prophetam*, qui in bibliis rabbinicis, tum Venetis, tum Basilensibus exultat, hic commemorandus est. Scholae Soranae in Babylonia rector fuit, floruitque circa annum Christi 1427. Ex scriptis eius constat, cum artis grammaticae non plane rudem fuisse; immo ex instituto libros quosdam grammaticos, vt *ספר לשון עברי*

librum linguae ebraeae, item *ספר צורות* *librum elegantiae* composuit. Attamen non multum eum in re grammatica profecisse, probare adnuitur RICH. SIMON *bist. crit. vet. test. lib. I. c. XXX. p. 169.* Legendi de SAADIA hocce IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bist. eccles. noui test. part. I. cap. X. sect. IV. p. 134. seqq.* IVL. BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabbinica magna tomo IV. pag. 266.* IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. I. p. 932. seqq.* Nonnulla & ipse de eo dixi in *introd. ad bist. philof. Ebr. ad §. XXX. p. 144.* Ceterum cum eo tempore apud Arabes litterarum studia flourerent; Iudaei horum exemplo adducti, itidem animum ad ea adiungere, interque alia linguae ebraeae praecepta, concinnatis lexicis & libris grammaticis, in artis formam redigere coeperunt. Celebritatem cumprimis hoc nomine consequuti sunt R. CHANANEEL & RAF NISSIM, qui circa initium saeculi xi flourerunt, & grammaticum in hac gente excitasse studium dicuntur, licet nihil ex illorum scriptis supersit. Vixit etiam eodem saeculo IEHVDA ben DAVID PASSI cognomento *Ching* dictus, Fessanus, inter Arabes educatus, qui licet professione fuerit medicus, grammaticum tamen studium diligenter excoluit, quod & scripta eius, vt *ספר ריבוי* *liber quietis*, id est, de litteris quiescentibus *ספר סיוע*, *de litteris geminatis*, & alia testantur. R. DAVID KIMCHI in *praefatione libro michlol* praemissa, huncce R. IEHVDA Fessanum *ראש המורים ומשירי הלשון* *caput doctorum & linguam hanc rectificantium* vocat, additque: *qui reperit suo tempore (ebraismum) hominum ore detortum, & linguis eorum corruptum; composuit autem duos libros sapphiri instar lucidos &c.* Dum autem KIMCHIVS innuit, huncce R. IEHVDA primam fuisse grammaticorum; non absolute hoc intelligendum esse, cum iam alii ante eum ex Iudaeis de arte grammatica scripserint, sed comparate, quod scripta eius

eius primum publici facta fuerint usus, recepta in scholis, & a reliquis grammaticis adhibita, IOAN. HENR. HOTTINGERVS monet, qui & addit: *huius enim vitulo Kimchius, Ephodius, Aben-Esra, Balmesius, ararunt; in fmgmate orientali lib. I. cap. VII. p. 110. KIMCHIVS autem l.c. R. IEHVDAE adiungit R. IONAM. Eum, inquit, insequutus est sapiens rabbi Iona, qui implevit cor suum, vt proximus de subtilitatibus linguae, eiusque rebus, quam eius antecessores, scriberet.* Nimirum R. IONA hicce est BEN GANNACH, medicus hispanus, qui circa initium saeculi XII vixit, quemue & alii Iudaei ceu grammaticorum praestantissimum laudibus in caelum euehant. Atque duumuiros hosce, R. IEHVDAE & R. IONAM, grammaticorum apud Iudaeos, principes esse, ex quibus, ceu ex fontibus reliqui sua deriuarint, agnoscit etiam RICH. SIMON, qui & R. IEHVDAE hoc nomine recte primum grammaticorum dici, obseruat, quod reuera primus inter Iudaeos fuerit, qui certa methodo grammaticam tractauerit; in *hist. crit. vet. test. lib. I. c. XXX. p. 167.* Plurimi deinceps apud Iudaeos sequuti sunt, qui in grammatico studio excolendo operam, industriamque suam collocarunt; vti ex indice isto, *per catalogo מרקרי grammaticorum*, patet, ex quo quaedam IO. MORINVS profert, in *exercitat. bibl. lib. II. p. 431.* plura RICH. SIMON l.c. sed nec plene, nec adcurate; vnde IO. CHRISTOPH. WOLFIUS rectissime fecit, quod *catalogum* istum integrum & emendatum *bibliothecae suae ebraeae* inseruit, *part. I. p. 337. seqq.* Conferenda &, quae de origine, aut, vt ipse quidem putat, restauratione studii grammatici apud Ebraeos, disserit VAL. ERN. LOESCHERVS, de *causis linguae ebr. lib. I. c. VIII. p. 99. seqq.* qui & *cap. XI. p. 147. seqq.* historiam grammaticae ebraeae exhibet. Saeculo XI, quo studium grammaticum apud Iudaeos efflorescere coepit, fuisse, qui & de lexicis con-

cinnandis solliciti essent, R. NATHAN ben IECHIEL quoque exemplo suo comprobatur, vtpote qui auctor est lexicis istius talmudici & chaldaici satis noti, *aruch dicti*, vnde & ארוך *auchor aruch* vocari solet. Florere coepit anno Christi 1050 obiitque Romae anno 1106. Magis autem rerum apud Iudaeos circa medium saeculi istius vndecimi contigit mutatio, dum Babylonia expulsi, qui ibi hucusque commorati fuerant, scholisque eorum, euerfis, hinc inde disiecti sunt. Factum hoc anno Christi 1040. Conferendi ea de re R. DAVID GANZ in *zemach David* ad an. 4797. R. GEDALIA in *sephsebelet hakabbala p. 39.* & ex christianis IAC. BASNAGIVS *hist. des luifs lib. VII. c. IX. §. XIII. p. 1512.* Plurimum in Europam, praesertim Hispaniam se receperunt, numerum eorum, qui ibi iam viuebant, aucturi. Cumque isti literarum, praesertim grammaticae ebraeae studium, ad quod exemplo Arabum eos excitatos diximus, secum adferrent; & hinc nonnulli melioribus quibusdam subsidiis instructi ad sacrae scripturae interpretationem accederent: alia quoque exegeseos scripturae apud Iudaeos exorta est facies,

Praestantissimi hinc quidam exstiterunt in hacce gente celeberrimique viri, qui commentariis suis scripturam illustrarunt: quos inter primo se nobis offert loco R. SALOMO ben IZCHAC, sive ISAAC, per compendium RASCHI dictus; de cuius aetate certi quid definiti posse, viri doctissimi negant. Sunt enim, qui eum saeculo vndecimo adhuc floruisse dicunt, mortuum quippe sub initium saeculi XII anno 1105: cum alii contra eum anno 1105 natum, & anno 1180 mortuum contendunt: aliis rursus dubia, quae vtrique sententiae opponi queant, proferentibus. Natione fuit Gallus, patria Tricassinus, Trevisis quippe, seu Augustae Tricassinorum, quae Galliae in Campania vrbs est, natus:

non

non autem Treurenſis, ut alii perperam ſibi perſuaserunt. Pro IIZCHAC vulgo IARCHI dicitur: cuius nominis rationem nonnulli a *Lunello*, Galliae oppido, repetunt, ex quo oriundus fuerit; quam ſententiam tuetur CONSTANTINVS L' EMPEREVR, in *notis ad itinerar. Benjaminis Tudelenſis*, p. 149. alii autem, ex conſuſione cum R. SAM. IARCHINAE Oritum, contendunt; quod euincere conatur ANDR. ACOLVTHVS, de *aquis amaris* p. 3. ſeqq. Hoc certum, perperam R. SALOMONEM IIZCHAC diſtingui a R. SALOMONE IARCHI (vnde cumque etiam illi nomen IARCHI acceſſerit;) ut recte monet IO. MOLLEVS, in *homonymoſcripta*, p. 247. Scripſit autem RASCHI ירמיהו ſeu *commentarios* in totam ſcripturam ſacram veteris teſtamenti, qui in *bibliis rabbinicis* magnis exſtant, quidam etiam ſeorſim prodierunt: ne quid de verſionibus latinis, a viris quibuſdam doctis, ſpeciatim IO. FRID. BREITHAVPTO concinnatis, dicam. Idem R. SAL. IIZCHAC etiam in quosdam *gemarae traſſatus commentarios* compoſuit; magnamque tum ob hoſce, tum eos, quibus ſcripturam ſacram explicauit, apud ſuos conſequutus eſt exiſtimationem, adeo, ut paſſim ירמיהו מפרשן *legis interpres* audiat. Magna tamen laborat obſcuritate, ob ſtilum conciſum, aliumque interdum deſiderat interpretem. Hinc & exiſtiterunt, qui ירמיהו *explicationes ſuper perperam ſcripſerunt*. In libro *Iuchasin* R. ABRAHAM IZACVTHI p. 130. RASCHI vocatur *doctör pius, lumenque magnum*, doctriſnamque ſuam a R. GERSON accepit dicitur. Conferendus ANDR. ACOLVTHVS, de *aquis amaris* p. 3. Hic vero R. GERSON diuerſus eſt a R. LEVI BEN GERSON, qui ſaeculo XIV floruit, & inter celeberrimos ſcripturae commentatores locum ſuum occupat: quos tamen nonnulli confundere inter ſe videntur. Plura de hocce R. SALOMONE IIZCHAC dabit

BVD. ISAGOGE.

IO. CHRISTOPH. WOLFIUS; in *biblioth. ebr. part. I. p. 1057. ſeqq.* iungendique, quos p. 1069. laudat, HADRIANVS RELANDVS, in *prolegom. ad analecta rabbinica*, PETR. BARLIVS, in *diſſion. hyltor. & crit. voc. Iarchi*, p. 1630. & voc. *Iſaacides*, p. 1663. IAC. BASNAGIVS, *hiſt. der luſi tom. V. p. 1680.* alique. Saeculo duodecimo magnam prae reliquis celebratam conſequuti ſunt R. ABRAHAM aben ESRA; & R. DAV. KIMCHI. Et ad illum quidem, ſive R. ABRAHAMVM, filium MEIR, aben, ſive nepotem ESRAE, quod attinet; licet de anno, quo natus eſt, nihil certi conſtet, de eo quoque, quo mortuus eſt, Iudaeorum chronographi inter ſe diſſentiant: in eo tamen omnes conveniunt, eum circa medium ſaeculi poſt Chriſtum natum duodecimi floruiſſe. Quante apud ſuos auctoritatis ſit, vel inde conſtat, quod ירמיהו מפרשן *fapiens* vocetur: quod cum non ſufficeret R. DAVID GANZ, eum *magnum & mirabilem ſapientem* adpellavit, in *zemach David* ad an. 4934. R. DAVID KIMCHIO autem זרע דרור *doctör iuſtitiae* audit, ad *psalm XIX. 1.* Mitto reliqua elogia, quibus eum certatim cumulare ſolent. Et ſane, omni litterarum genere eum imbutum fuiſſe, ſcripta eius non exegetica modo, ſed & theologica, grammatica, philoſophica, aſtologica & mathematica, quae ab aliis enumerantur, oſtendunt. IVL. BARTOLOCCIO audit *philophus, aſtronomus, medicus, poëta, grammaticus, kabbaliſta, & ſacrae ſcripturae famoſus interpres*; in *biblioth. magna rabbinica, tom. I. pag. 36.* Idem arabicae quoque linguae ſunt peritiſſimus: ſaepiusque adeo in commentariis ſuis in Iobum voces obſcuras ex lingua arabica explicat, & SAADIAE verſionem arabicam caſtigat. Conferendus praeter BARTOLOCCIVM, I. C. IO. HENR. HOTTINGERVS, in *hiſtor. eccleſ. noui teſt. tom. III. cap. XII. ſect. IV. p. 261.* Ex ſcriptis eius huius praecipue loci ſunt ירמיהו *commentariis*

XXX XXX XX

tariis

tarii in totam scripturam sacram veteris testamenti, qui in *bibliis* magnis *rabbini-*
cis, & plenissime quidem in Buxtorfianis,
 exstant. De quinque modis, interpretan-
 di scripturam sacram, quos in *prae-*
saione adfert, supra iam diximus. RICH. SIMON
 principem illi inter Ebraeorum commen-
 tatores locum tribuit, adferitque, nullum
 Iudaeorum magis litteraliter, aut maiori
 cum iudicio, quam illum, scripturam sa-
 cram explicasse. Obscuritatem tamen sti-
 li in eo reprehendit, & quod grammaticis
 minutis interdum nimis indulgeat; in *bis-*
crit. vet. test. lib. III. c. V. p. 374. R. DA-
 VID KIMCHI, qui circa finem saeculi du-
 odecimi, & initium decimi terti vixit, tum
 ob planissimos luculentissimosque in scrip-
 turam sacram commentarios, tum ob alia
 scripta, vt *מגלי* seu *grammaticam*, itemque
ספר שריש seu *librum radicum*, hoc est,
 lexicon biblicum, longe est notissimus. To-
 ta Kimchiorum familia de ebraea gramma-
 tica optime merita est, vt post alios RICH.
 SIMON obseruauit, *bisf. crit. vet. test. lib.*
I. c. XXXI. p. 175. Namque & pater DA-
 VIDIS, IOSEPH KIMCHI, & frater eius
 MOSES, hoc nomine a Iudaeis celebran-
 tur. DAVID tamen KIMCHI omnes, prae-
 fertim facilitate, superauit, eiusque deinde
 vitulo ararunt, quicumque grammaticis
 conscribendis, cum aliqua successus spe,
 operam suam impenderunt. Ita IO. HENR.
 HOTTINGERVS pronuntiat, *bisf. ecclef.*
noui test. part. III. c. XII. sect. IV. p. 260. qui
 & alios harum rerum peritissimos viros si-
 bi suffragantes habet. *Commentarii* DAV.
 KIMCHI, qui exstant, quique editi sunt, in
bibliis rabbinicis magnis, praesertim Basi-
 leensibus, leguntur; in quibus tamen de-
 est *commentarius in psalmos*, qui in bibliis
 rabbinicis Venetis, an. 1518 excusis, tan-
 tum exhibetur, seorsim vero non semel
 prodit. *Commentarius* vero eius *בפרש*
super legem, hactenus lucem non adspexit,
 si modo adhuc exstat. Plura de celeberrimo

hocce scripturae interprete dabunt IUL.
 BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabb. ma-*
gna, tom. II. p. 25. seqq. & IO. CHRIST.
 WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. I. p. 299. seqq.*
 Inter eos, qui saeculo XIII commentariis
 scripturam sacram illustrare adgressi sunt,
 eminent R. MOSES BAR NA CHMAN, & R.
 BECHAI. Et R. MOSES quidem BAR NA CH-
 MAN, in *פנא על התורה* seu *expositione*
legis, & maiorum traditionibus insistit,
 & kabbalisticis subtilitatibus indulget; &
 licet litteralem sensum non prorsus negli-
 gat; in veterum tamen *medraschim*, seu
 expositionibus allegoricis referendis, copi-
 osus est. De disputatione eius cum PAV-
 LO CHRISTIANI, Dominicanorum or-
 dini adscripto, diximus ad §. VII. capi-
 tis praecedentis. Praeter *commentarium*
 istum in *legem*, plurima adhuc alia scrip-
 sit, quae huius loci non sunt. R. BECHAI
 BEN ASCHER, Caesaraugustanus Arrago-
 nensis, circa finem saeculi XIII floruit, &
 reliquit, *פנא על התורה elucidationem pentateuchi*
 reliquit, stilo satis puro, in qua & litte-
 ralem, & allegoricum, & kabbalisticum
 sensum refert, & ad varia theologiae iu-
 daicae capita digreditur, subinde & phi-
 losophorum placita admiscet. Ita RICH.
 SIMON; qui & addit, operae pretium fa-
 cturum qui ex hocce opere, quae maxime
 vtilia sunt, decerpit, ne tempus in eo per-
 legendo perdendum sit; *bisf. crit. vet. test.*
lib. III. c. VI. p. 380. Quadruplici modo
 auctorem huncce in sacrae scripturae in-
 terpretatione versari, sensumque & litera-
 lem, & allegoricum, & metaphysicum, &
 kabbalisticum consuetari; in expositione
 autem litterali cum priores superare, ex R.
 SCHABBATAEO obseruat IO. CHRISTOPH.
 WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. I. p. 231.*

Saeculo etiam duodecimo floruit R.
 MOSES BEN MAIMON, vtpote qui circa
 initium saeculi decimi terti obiit, natus
 Cordubae in Hispania, vnde *Corduben-*
sis dicitur; quemadmodum & a loco com-
 mora

morationis MOSES *aegyptius* vocari solet. Cum enim aduultior factus, praecleari ingenii, excellentisque doctrinae, tot documenta edidisset, ut omnes in sui admirationem raperet: aliorum mox expertus est inuidiam; ideoque ad maleuolorum hominum atque obtestatorum furorem declinandum, relicta Hispania, in Aegyptum concessit; ibique cum varios, ex Alexandria cumprimis & Damasco, nactus esset discipulos, scholam erexit, atque docendo eruditionis suae famam longe lateque per totum terrarum orbem diuulgauit. Vir fuit summo ingenio, excellentique doctrina praeditus; hinc & gentis suae maximum decus, de quo notum est illud Iudaeorum: *a Mose usque ad Moysen, non fuit sicut Moses*. Ex instituto equidem nullus in scripturam sacram commentarios scripsit: in libro tamen, quem מורה נבוכים *doctorem perplexorum* inscripsit, velut clauem & introductionem quandam ad scripturae sacrae interpretationem tradere voluit. Constitutum namque illi fuit, obscurioribus scripturae locis lucem adfundere, & quae ambigue dicta videri poterant, ad certum sensum reuocare. Obseruatum hoc iam est IO. BUXTORFIO, qui, in praefatione ad istum librum, argumentum & scopum eius esse, dicit, ut manu ductio & clauis veluti sit, ad rectam intelligentiam verborum, vocabulorum, phrasium, metaphorarum, parabolarum, omniumque adeo eorum rerum, quae in sacra scriptura aliquid alieni, heterodoxi, paradoxi, absurdi docere, vel exiguum aut nullam habere utilitatem, videntur. Vnde & ratio intelligitur, cur librum hunc מורה נבוכים *doctorem perplexorum* inscripserit. Composuit autem eum MAIMONIDES in gratiam discipuli sui R. IOSEPHI, & quidem lingua arabica; statim tamen in linguam ebraeam conuersus est a R. SAMUELE aben TIBBON, seu vt plenius vocatur, R. SAMUELE ben IYD AE, aben TIBBON,

Granatensi Hispano; consilium hocce eius ipso adprobante MAIMONIDE, & dubia quaedam, quae illi proposuerat, soluente. Aliam equidem versionem eodem tempore adornauit R. IEHVDA ben SALOMONIS CHARISI, sed non adeo feliciter: vnde & non aequae ac prior laudata, immo tandem neglecta fuit. Versionem operis huius latinam primum AVGVSTIN. INSTANTANVS edidit, Patisijs 1520. fol. quam tamen non ab ipso, sed a R. IAC. MANTINO profectam, viri quidam docti contendunt. Cum vero versio haecce plurimis erroribus scateret, mentemque auctoris saepe non recte exprimeret: meliorem accuratoremque IO. BUXTORFIVS, filius, concinnauit, eamque Basilcae an. 1629, 4, sed sine textu ebraeo, publicae luci exposuit. RICH. SIMON de hocce MAIMONIDIS opere ita pronuntiat: *Rabbi Moses, cognomine Maimonides, seu Maimonis filius, magnam sibi existimationem peperit, non solum apud Iudaeos, sed & apud christianos, qui ex reliquijs eius operibus librum, more nouo christiani inscriptum, frequenter citant. Huius auctoris praecipuus scopus est, quae in scripturis difficillima insunt, elucidare, omniaque aequiuoca in iisdem occurrentia tollere. Plurimi Iudaei in methodum eius illico insurrexerunt, & hocce opus damnarunt, quia suo ratiocinandi more gentis suae patrum traditionem euertere videbatur. Ac sane R. Moses philosophus censeri, nimis adfectauit, ac quoddam ex Aristotelis & scripturae principijs miscellaneum serculum parauit, quod omnium palato sapere non potest. Eius metaphysica nimis subtilis est, & in sua plurimarum ebraicarum vocum genuinae significationis inuestigatione, satis peritus grammaticus non videtur. Praeterea fere semper quaestiones detrahunt ex praecedijs proprijs, quae quidem religionis, quam profitebatur, axiomatibus quandoque conformia sunt; sed saepius etiam accidunt, vt Arabum philosophorum, quorum libros euolu-*

rat. opinionibus mens eius imbuta sit; bist. crit. vet. test. lib. III. cap. VI. p. 375. Vbi quidem, quod dicit, non omnibus Iudaeis hocce MAIMONIDES probatum fuisse opus, verissimum est; sed explicatione quadam indiget. Cum nimirum istud in linguam ebraeam ex arabica translatum, Iudaeis, Galliam inhabitantibus, innotuisset: quidam R. SALOMON Montispeulanus, cum duobus discipulis R. IONA, & R. DAVID, id omnibus egerunt viribus, vt MAIMONIDEM in haereticos adducerent suspicionem: cumque errores eius ex nimio philosophiae studio ortos existimarent; hanc simul proscribere, suarum ducebant esse partium. Quibus cum diuersorum locorum & synagogarum sapientes in Gallia Narbonensi se opponerent, eosque a communione sua remouerent: hi rursus reliquas Galliae synagogas variis artibus fraudibusque in suas pertraxerunt partes, vt idem excommunicationis fulmen in Galliae Narbonensis synagogas vibrarent, eosque, qui peregrinas artes aut linguas addiscerent, vel R. MOSIS MAIMONIDIS libros legerent, condemnarent. Opera vero R. DAVIDIS KIMCHII tandem effectum, vt omnes synagogae innocentiam MAIMONIDIS agnoscerent, eumque ab imputatis erroribus absolverent; renitente tamen praeter R. SALOMONEM, cum discipulis R. IONA, & R. DAVID, etiam R. IVDA BEN R. IOSEPH BEN ALPHCHAR, medico & archi-rabbino Toletano, qui zelum R. SALOMONIS, & discipulorum eius in conservanda legis Mosaeicae puritate & simplicitate, qua omnis humana & philosophica disciplina exploditur, magnopere laudavit. Conferenda, quae de hocce certamine dixi in *introduc. ad bist. philos. Ebr.* ad §. XXXI. p. 166. Quod RICH. SIMON loco antea citato dixit, MAIMONIDEM principia philosophiae Aristotelicae cum scripturae sacrae effatis commisisse; id iidem verissimum est, & exen-

plis a me l.c. comprobatum. Obseruatum cum primis dignum, quod *part. I. moreb. newuch. c. XXV. III. de loco Exod. XXIV. 10. & sub pedibus eius erat opus albedinis lapidis sapphiri*, verba faciens, de materia prima Aristotelicorum eum interpretari non dubitet. Praeternittendum denique non est, quod MAIMONIDES in hocce *doflore perplexorum lib. III. c. XXIX.* alibique, subinde Zabiorum mentionem faciat, eorumque ritus idololatricos & supersticiosos variis legibus Mosaicis occasionem dedisse, adferat. Qua in re, vt alios quosdam, ita cum primis IO. SPENCERVM sibi suffraganrem habuit, qui ad hypothesein hanc excolendam ornandamque omnes ingenii contulit vires; *de legibus Ebraeorum ritualibus, & earum rationibus lib. II. c. I. seqq. p. 351. seqq.* Verum, ex iis, quae MAIMONIDES, & scriptores quidam Arabes, iique recentiores, de Zabiiis referunt, iudicium de gentibus, quae tempore Mosi exsisterunt, ferri non posse, perperamque adeo ex illorum ritibus legum Mosaeicarum rationes deriuari, nemo non facile perspicit. Sed hac de re abunde dictum in *bist. eccles. vet. test. tom. I. per. I. sect. III. ad §. XXII. p. 417. seqq.* item *per. II. sect. I. ad §. XXXI. p. 669. seqq.*

Iam, vt ad reliquos pergamus, saeculo decimo quarto claruit R. LEVI BEN GERSON, cuius *commentarius in pentateuchum* Pisauri an. 1514. deinde Venetiis an. 1547. fol. prodit. In aliis autem libris publicos commentarii eius exstant in *libris rabbinicis magnis*: sed seorsim quoque prodierunt; vt ex IVL. BARTOLOCCIO condiscere licet, in *biblioth. rabb. magna, part. IV. p. 6. seqq.* itemque ex IO. CHRIST. WOLFFII *biblioth. ebr. part. I. p. 726. seqq.* Philosophiam graecanicam, speciatim Aristotelicam, cum GERSONIDES seclatus sit, aequae ac MAIMONIDES; vt vel ex libro *מלחמת בעלזת* *bellorum domini*, ab eo

con-

conscripto, patet, qui, obseruante 10. BVXTORPIO, *biblioth. rabb. p. 370.* plane metaphysicus est, ex scriptis Aristotelis, aliorumque philosophorum collectus: temperare sibi non potuit, quin & commentariis suis metaphysicas eiusmodi subtilitates adspiceret: in *commentario* vero suo in *pentateuchum* interdum ad moralia digreditur. Philosophicis suis speculationibus eo usque indulsit, ut ad impia quaedam prolapsus sit, dum mundi aeternitatem adferuit, & donum prophetiae, seu facultatem futura praedicendi, ex causis naturalibus deriuauit; egregium BENEDICTO DE SPINOZA, quod imitaretur, exemplum relinquens. In miraculis explicandis cum causis naturalibus plus, quam deebet, interdum tribuisse, exemplo eorum, quae de ruina murorum vrbis iericho differit, condocemur. Etsi enim ea in remiraculum agnoscit: soni tamen vehemenciam aliquid contere potuisse, existimat. Dictum a me hac de re in *diss. de ruina muror. Hierichunt. §. XIV. in parergis bist. theol. p. 256.* Ad idem saeculum decimum, quartum, quo GERSONIDES vixit, referendus R. MARDOCHAI, aut, ut alii pronuntiant, MORDECHAI, BEN ELIESER CONTINO, Iudaeus Constantinopolitanus, ob *commentarium in pentateuchum* ברוך מרדכי *corona legis* inscriptum, qui tamen hucusque typis excusus non est. Laudat eum, tamquam satis literalem, RICH. SIMON, & in quo ad verum sensum inueniendum nihil praetermittatur. Addit porro, MARDOCHAEVM huncce subinde ad melioris notae magistros, cum primis R. ABR. ABEN ESKA, prouocare; commodumque adeo aliquid ad scripturae sacrae intelligentiam promittere; *bist. crit. vet. test. lib. III. c. VI. p. 380.* De eodem hocce MARDOCHAEI commentario differt IO. GOTTF. SCHVFPARTVS, de *sesta karacorum, c. III. §. VI. p. 74. seqq.* vbi & auctorem huncce karacis adnumerat:

deinde tamen, re diligentius expensa, eum rabbanitam potius esse, agnouit; *cap. IV. §. XXXIX. p. 186.* Et sane inter rabbanitas eum referendum esse, aliis quoque viris doctis obseruatum est. De R. SAM. SARSA, siue SARSA, qui inter saeculi xv commentatores referri solet, eiusque scriptis, legendus 10. CHRISTOPH. WOLFFVS, *biblioth. ebr. part. I. p. 113. seqq.* vbi & obseruat, eum in explicanda scriptura sacra rationi & ingenio suo multum indulsisse (quod hocce & praecedenti saeculo Iudaeis admodum familiare fuisse, ex hac tenus dictis intelligere licet) hinc & cum nouas sententias sectaretur, aliorum sibi conlasse odia. Immo non tam librum eius מרחשית ספרה *mundatio sanctitatis* inscriptum, vt IUL. BARTOLOCCIVS aumat, quam ipsum huncce Iudaeum, ob aduertam in sermone familiari mundi aeternitatem, combustum fuisse, idem vir clarissimus ex libro *Iuchasin p. 134.* docet. Sed inter reliquos scripturae interpretes, quos saeculum xv tulit, cum primis commemorandus R. IIZCHAC BEN ARAMA, Hispanus Zamorensis, cuius existat *commentarius philothico-theologicus, in legem & quinque libros libellos festiuorum, פירוש הקדש ליסא* *legatio* *Isaaci* inscriptus; & ex aliorum gentis ebraeae magistrorum commentationibus collectus. Commentarium huncce *philosophico-theologicum* dixi, eo, quod subinde quaestiones philosophicas admisceat, & contra Aristotelem disputet, speciatim autem sententiam de aeternitate mundi reutet. 10. HENR. HOTTINGERVS, de saeculo hocce decimo quinto verba faciens, *certum est, inquit, scholasticum disputandi genus Arabes Iudaeis ita paulatim adftruisse, ut hoc saeculo in ipsas etiam peruenit, seu exhibitiones scripturae, irreperit. Testis est liber akidath lizchac, terminis scholasticis ita restructi, ut cum ne doctissimi quique Iudaeorum facile adsequantur; bistor. eccles. noui testam. saeculo seu cap. XV.*

sest. V. p. 955. Interim hicce liber 10. BVXTORFIO excellens, & multiplicis doctrinae audit; *biblioth. rabbin. p. 394.* R. LIPMAN, aut, vt integro nomine vocatur, R. IOM TOV LIPMAN, quem itidem ad saeculum xv referre solent, *זר נצחון* libro *viatoriae*, plurima scripturae sacrae loca non tam explicat, quam sophistica interpretatione pervertit. Cum tamen ad polemica potius, quam exegetica scripta spectet: iam alibi de eo dictum est. Conferendus 10. HENR. HOTTINGERVS, l. c. p. 953.

Sed missis reliquis, ad R. DON ISAAC ABBABANELEM properamus, qui itidem saeculo xv floruit, & omnes fere suae gentis doctores, recentiori aetate, nominis gloria & celebritate superavit. Se ex Davidis, regis sanctissimi, stirpe prognatum, non ipsemet modo testatur, sed alii quoque Iudaei idem nobis persuadere voluerunt, cum primis MENASSE BEN ISRAEL in *spe Israelis*, p. 91. alibique; fidem narrationi huic, quae reuera fidem omnem superat, denegantibus IVL. BAROLOCCIO, in *biblioth. rabb. mag. part. III. p. 586. seqq.* & PET. DAN. HYETIO, *demonstrat. euang. prop. IX. c. IV. §. XIV. p. 633.* Quidquid eius sit; vir fuit ABBABANEL ingenio & doctrina praestantissimus, magnumque gentis ebraeae decus, vt MAIMONIDI non acquiparetur modo, sed a nonnullis praeferatur. In aula primum Alphonsi v Lusitaniae regis (nam Vlyssipone natus erat ABBABANEL) vixit: deinde cum, rege isto mortuo, relicta Lusitania in Hispaniam se recipere coactus esset; Ferdinandi catholici grauissimis negotiis administrandis adhibitus, haud vulgaribus effulsit dignitatibus; immo ex Hispania etiam expulsus, & Neapolim delatus, Ferdinandi, & postea Alphonsi regis sibi conciliauit animum. Vnde singulari prorsus & eximia cum praeditum fuisse prudentia, colligere licet. De variis autem, quos ex-

perius est, fortunae casibus, vt aliquid dicamus, huius loci non est. Legendi de iis, qui vitam & fata eius descripserunt, NICOL. ANTONIVS, *biblioth. hisp. nona tom. I. p. 627.* qui tamen quaedam de eo narrat, quae aliter se habent; PET. BAE-LIVS, in *ditionar. hisp. & crit. voc. Abarbanel p. 29. seqq.* cum primis vero 10. HENR. MAIVS, in *diff. hisp. philolog. de origine, vita aique scriptis Don Isaaci Abarbanielis, §. IV. seqq.* qui & §. XII. *seqq.* elogia, quibus tum Iudaei, tum christiani, certatim ABBABANELEM ornarunt, diligenter collecta exhibet. Ad scripta eius quod attinet, licet quaedam ad theologiam Iudaeorum tum dogmaticam, tum polemica spectent: pleraque tamen, & potiora, ad scripturae sacrae illustrationem fuisse comparata; vt *commentarius in pentateuchum; in prophetas priores; in prophetas posteriores*, speciatim in *Danielem* (quem Iudaeos ex prophetarum ordine eiciere constat) quem inscripsit *מנחם מנחם מנחם* fontes salutis. Atque vt in hocce animum christianis admodum infensum luculenter prodidit: ita idem tum alibi, tum maxime in libro *מנחם מנחם מנחם* *praecepta salutis* inscripto, fecit; cuius versionem latinam vir doctissimus 10. HENR. MAIVS edidit, Francofurti ad Moenum an. 1711, 4. In eo namque id magno, sed vano proflus, conatu agit, vt vaticinia, quae de Christo seruatore nostro agunt, aliorum detorqueat, suauissimaeque de imminente adhuc quadam Iudaeorum redemptione in iis somnia confectetur; & hinc sibi, aliisque Iudaeis caliginem, ne lucem clarissimam perspicere queant, obfundat. Commentarios ceterosquin hosce ABBABANELES, quos indicauimus, inter optimos, praestantissimosque, quia Iudaeis profecti sunt, ob perspicuitatem, solidamque rerum difficilium evolutionem, haud vltimum promereri locum; nemo, nisi istarum rerum plane ignarus, dissitebitur. Recteque de eo pronuntiat

RICH.

RICH. SIMON, cum *prae ceteris Ebraeorum magistris optimum utilissimumque interpretem sibi visum*. Addit, *scripsisse eum pure nitideque, sed fuisse nimis, & rhetoricis in morem magis, quam interpretis; aliorum rabbinorum explicationes cum referre, interdum expendere, immo satis libere suam de iis sententiam proferre; tædium tamen aliquod methodum eius creare, ob multitudinem quaestionum &c.* Dum aliorum rabbinorum explicationes sub examen renocat, eum subinde nodum in scirpo quaerere, & plurimis in locis nimis subtilem esse &c. *bibl. crit. vet. test. lib. III. c. VI. p. 380.* De scriptis ABARBANELIS, tum a nobis laudatis, tum reliquis, plura dabunt NIC. ANTONIVS, l. c. IVL. BARTOLOCCIVS, *biblioth. rabb. mag. tom. III. p. 873. seqq.* CHRISTOPH. HENDREICH, in *pandectis Brandenburgicis, voc. Abarbanel, p. 4. seqq.* & qui editiones accurate indicat, IO. CHRISTOPH. WOLFFIUS, *biblioth. ebr. part. I. p. 627. seqq.* Ex saeculi XVI scriptoribus iudaicis commemorandus est R. SALOMO ben MELECH, Hispanus, ob breuem quidem, sed nervosum & praestantissimum, in totum veteris testamenti codicem sacrum, commentarium, qui *מלך מפרש פסוקי תורה* pulchritudinis inscriptus, tum alias, tum & Amstelodami an. 1661, item 1685, fol. prodit. Nucleum is quemdam optimorum, qui inter Iudaeos existerunt, commentatorem exhibet; cum primis R. DAVIDIS KIMCHII *grammatica & lexico* diligenter usus est; siquidem id sibi datum credidit, ut, propria & genuina vocum significatione explicata, sensum scripturae litteralem inuestigaret. In illorum itaque omnino numerum referendus est hicce commentarius, ex quibus plurimum utilitatis capere licet. R. IAC. ABENDANA *spicilegium* aliquod ad hunc R. SALOMONIS ben MELECH commentarium addidit, quod in editionibus antea laudatis conspicitur, in quo aliorum commentatorum diuersas ex-

plicationes, allegoricas interdum etiam & kabbalisticas, commemorat, & loca KIMCHII, ex quibus R. SALOMO sua desumit, profert. R. SALOMONI ben MELECH merito iungitur R. IAC. LOMBROSO, medicus Hispanus, quippe qui editioni suae codicis ebraei commentarium grammaticum, seu succinctas adnotationes, ad sensus litteralis illustrationem comparatas, adiecit, in quibus etiam interdum textum ebraicum hispanice explicat. Veriusque & R. SALOMONIS ben MELECH, & R. IACOB LOMBROSO commentarium, valde, nec sine ratione, laudat RICH. SIMON, *bibl. crit. vet. test. lib. III. c. VI. p. 381.* Addendus IO. CHRISTOPH. WOLFFIUS, *biblioth. ebr. part. I. p. 604. & 1074.*

Agmen denique claudat R. MENASSE ben ISRAEL, qui saeculo XVII variis, iisque praestantissimis scriptis, innotuit. Immo ob eruditionem singularem viris inter christianos doctissimis SIM. EPISCOPIO, GERH. IO. VOSSIO, HVG. GROTIUS, CASP. BARLAEO in pretio fuit. Et hic quidem inconsulto quodam erga Iudaei huius ingenium & doctrinam studio eo vsque abreptus est, ut parum abesset, quin, illi aequae ac christianis viam ad aeternam salutem patere, in carmine quodam adferreret; quo ipso grauissimas NIC. VEDELI, aliorumque censuras incurrit. Quae de re iam supra, ubi de controuersiis cum Iudaeis verba feci, me aliquid dixisse, meministi. Quae IVL. BARTOLOCCIVS, in *biblioth. rabb. mag. part. IV. p. 43. seqq.* Iudaeo huic obiicit, ac si turbatum per Oliverium Cromwellium Angliae statum in rem suam vertere, libertatemque, in Anglia sedes suas figendi, Iudaeis impetrare voluerit, itemque, quod sine censura & approbatione christianorum libros suos in lucem emisisset, diluit IAC. BASNAGIVS, *bibl. des Juifs, tom. V. lib. VII. cap. XXXII. §. IX. seqq. p. 2099. seqq.* Et de priori quidem capite BARTOLOCCIVS ita loquitur:
Videns

Videns haec (quod penes Cromwellium omnis in Anglia esset potestas, auctoritasque) *Menasse ben Israël*, ut erat novarum rerum cupidus, & viuendo ingenio praeditus, animum adplicuit, utcumque posset in Angliam suos contribules inuehere. Ad hunc finem Amstelodamò discedens in Angliam nauigat. Perquam benigne a Cromwellio regnida, & nouellae reipublicae anglicanae protectore excipitur; & honorifice tractatur a parlamento, ad quod suprema potestas translata fuerat, cui inscripsit librum מכתב מן ישראל &c. l.c. p. 44.

Nimirum ad librum istum, *spes Israël* inscriptum, cuius BARTOLOCCIVS meminit, quod attinet; in eo MENASSE ben ISRAEL euincere voluit, decem tribuum Israël, in captiuitatem assyriacam abductarum, reliquias apud Americanos inueniri, quae cum reliquis Israëlitis & Iudaeis, cum Messias ille, quem exspectant, aduenerit, in patriam sint reuersturae. Induci in eam se sententiam passus est ab ANT. MONTEZINO, Iudaeo Lusitano, alias AARON LEVI dicto, qui commenti istius auctor fuit, quod solide exposuit THEOPH. SPIZELIVS, in *elevatione relationis Montezinianae de reperitis in America tribubus Israëliticis* &c. Basilae an. 1661. 8. Addenda, quae hac de re dixi in *hist. eccles. vet. test. tom. II. per. II. sect. II.* ad §. XXI. p. 526. Cum eo, quo MENASSE ben ISRAEL vixit, tempore, controuersiae inter remonstrantes & contraremonstrantes agerentur: illorum eum amplexum partes, ut amicos & protectores hac ratione sibi conciliaret, nonnulli referunt. At eum hoc ex instituto non egisse, sed aliud velut agendo quaestiones hasce de gratia Dei, in libro de *fragilitate humana* p. 141. attigisse, monet IAC. BASNAGIVS, l.c. §. X. pag. 2100. seqq. ubi eius de hocce argumento sententiam copiosius edidit. Male quoque MENASSE ben ISRAEL audit, ob sententiam de משיח בן דוד seu transmigratione animarum, quam in

libro משיח בן דוד spiraculum vitae inscripto, proposuit, acriterque defendit, quae tamen ei cum aliis Iudaeis communis est. Dixi hac de re in intro. ad *hist. philos. Ebr.* ad §. XXXIII. p. 220. Sed ut ad ea accedamus, quae cum primis huius loci sunt; commemorandum hic insigne illud opus, quod inscribitur: *conciliator sive de conuenientia locorum sacrae scripturae, quae pugnare inter se videntur, opus ex vetustis & recentioribus omnibus rabbinis, magna industria ac fide congestum.* Lingua hispanica illud ab auctore conscriptum, quatuor absolutur partibus; quarum solum prima in linguam latinam conuersa est, proditque Amstelodami an. 1633. 4. Latinam illam versionem DIONYS. VOSSIVS concinnauit: qui tamen magna vsus est libertate, dum quaedam addidit, longe autem plura praetermisit, quae aliquando latine publicae luci se expositorum, IO. CHRISTOPH. WOLFFIVS promissit, *biblioth. ebr. part. I. pag. 780.* Quantumuis autem MENASSE ben ISRAEL nullam in hocce opere occasionem, Iudaeorum commenta contra christianos propugnandi, neglexerit: illud tamen in reliquis ob eruditionem, quam in eo demonstrat, laudandum, omnes consentiunt. IVLIO BARTOLOCCIO vocatur opus laude dignum, & variis eruditionibus repletum; l.c. pag. 42.

Supereff, ut de vsu & pretio scriptorum rabbinicorum aliquid addamus; de quo non vna eademque virorum doctorum est sententia. Sunt enim, qui ea prorsus reiciunt, tempusque, quod in iis euoluendis collocatur, perdi, statuunt: eo, quod nihil; aut exiguum bonae frugis ex iis ad scripturae sacrae explicationem, percipi queat. Cum in Hispania disputaretur, an lectio rabbinorum, eorum praecipue, qui in scripturam sacram commentati sunt, permittenda esset: plurimi exstiterunt, qui scriptorum rabbinicorum memoriam prorsus

sus delendam, existimarent; eo quod parum exiis ad nos redunt commodi; periculis contra gravissimis se exponant, qui ad eiusmodi libros, qui christianae religionis veritati e diametro oppositi sint, legendos accedant; siquidem & experientia doceat, eos, qui studio rabbinico dediti sunt, explicationes scripturae a patribus profectas contemnere. Refert hoc ex 10. MARIANAEE libro, pro editione vulgata sanctorum biblicorum, RICH. SIMON; qui & addit, lesuitam huncce alter censuisse, & illorum accessisse partibus, qui commentariorum rabbinicorum lectionem, ob insignem, quam inde ad scripturae sacrae explicationem referre possumus, utilitatem commendat; *hisor. crit. vet. test. lib. III. c. VII. p. 384.* Edidit eundem & CLAVD. CAPPELLANVS commentationem, *mare rabbinicum infidum* inscriptam, quae in fasciculo decimo opusculorum, quae ad historiam & philologiam sacram spectant, recusa prostat; p. 265. seqq. Sed cum in ea praecipue quaestionem, num tabnae suo aliter aliquando referantur sacrum contextum, quam nunc se habet in nostris exemplaribus ebraicis? & num sit fidendum rabbinis? tractet: ea huius loci non est. Rectius hic in censum venit IO. FORSTERVS, qui in praefatione, quam lexico suo ebraico praemittit, id ex instituto agit, ut ostendat, quam parum lucis ex rabbinorum commentariis sperare liceat. *Vidi, inquit, multis iam annis post institutionem euangelii doctrinam non minus regnare in scholis christianorum commenta rabbinorum, cum in versione tum etiam in narratione scripturae sacrae, quam in ipsis ludaeorum synagogis, atque ipsorum פירושים quasi sacro sancta mysteria Dei, omnibus summa reuerentia ac religione coli ac adorari. Hinc factum est, ut certum scripturae sensum nequaquam adsequi potueris.* Et iterum: *Saepe vehementer demeratus sum nostratum (ut patet ipsorum dicam) discordiam, qui absque ullo iudicio com-*

BVD. ISAGOGE.

mentaria ludaeorum, in quibus nulla lux, nulla notitia Dei, nullus spiritus, nulla vilius disciplinae seu artis vera ac solida scientia, nulla linguarum, ac ne quidem ebraicae linguae est cognitio, amplecti maluerunt, quam ut ipsi considerarent voces, ac earum significationes. Hinc cum de rabbinorum in rebus theologicis ignorantia copiosius diffusiisset: addit: *Nihil igitur profuerunt, nisi quod velut bibliothecarii libros tantum sacros (quos biblia vocamus) ac aliquot grammaticos nobis christianis suppeditarunt, at, quod ad sacrae scripturae intelligentiam (ut iam dixi) atque etiam linguae ebraicae cognitionem attinet, praestiterunt, quod laudem mereatur, omnino nihil &c.* Non omnibus ista FORSTERI *rajineta* placuit; certe non iis, qui magnam vitae partem in rabbinorum sine fructu consumsisse lectione videri noluerunt. Speciatim & WILH. SCHICKARDVS, & THOMAS CARTWRIGHTVS, ille in *bechinat happerushim*, p. 107. hic autem in *electis targumico-rabbinicis in genesin*, & quidem in praefatione, rabbinorum contra FORSTERVM agere causam, suarum duxerunt esse partium. Sed ABR. CALOVIUS, qui contra utrumque FORSTERI defensionem in se suscepit, de SCHICKARDO pronuntiat, quod nimio rabbinorum amore capius indignis modis tractauerit virum de literatura ebraica praeclare meritum, ut merito culpam deprecatus sit; *ignoscant mihi beati manes ipsius.* De CARTWRIGHTO cum observasset, quod fastum & insipientiam FORSTERO obieciisset, simul tamen professus esset, se labori & exificationi eius nihil detractum velle: subiicit: *Sed qua hile aduersus i-fam insurrexerit, & quomodo non fastui beati Forsteri, quem temere ipsi adtingit, sed eruditioni & peritiae ebraicae literaturae detrahere conatus sit, praefatio ista testabitur; in praefatione generali, biblia illustrata praemissa p. 16. & 17.* Contra eundem FORSTERVM etiam in aciem prodit, licet cum

Y y y y y y y non

non nomet, IO. MICH. DILHERRVS, in *lectionis rabbinorum adfertione*, quae *disputationum eius academicarum praecipue philologicarum tom. I. p. 335. seqq.* extat. Cumprius autem pro vtilitate & necessitate scriptorum rabbinicorum militauit THEOD. HACKSPANIVS, in *tractatu de scriptorum iudaicorum in theologia vsu vario & multiplici*, quem libro *nizzachon r. LIPMANNI* Norimbergae anno 1644 a se edito, subiecit. Notatur tamen hic rursus ab ABR. CALOVIO, ac si interdum plus, quam decet, iudaicorum doctoribus tribuerit; *l.c. p. 16. & 17.* Vt paucis & meam hac de re exponam sententiam; nunc quidem de illorum gentis ebraeae doctorum, qui commentariis suis scripturam sacram explicare adgressi sunt, monumentis sermonem esse, moneo. De ea enim quae ex talmudis, scriptorumque talmudicorum lectione, hauriri potest, vtilitate, iam supra diximus, *lib. I. cap. IV. ad §. VI.* Sed & de kabbalisticorum scriptorum vsu ibidem verba fecimus. Potestque generatim de omnibus scriptis iudaicorum, praesertim tamen veterum, adferri, praecipuum, quem ex iis capere licet, in eo consistere vsu, quod interdum antiquitatibus gentis suae lucem quamdam adfundant; quamquam caute hac in re incedendum, nec omnibus eorum effatis sine adcuratori diiudicatione adhibenda fides; & quod subinde testimonia quaedam veritatis vel inuiti nobis suppedient, quae aliis, quoties in certamen nobiscum descendunt, haud infeliciter opponimus. Praeterea eos, qui cum iudaeis congrederentur, illosque ad veritatis agnitionem perducere cupiunt, ipsa quoque illorum, quae pro erroribus suis confirmandis stabilendisque concinnarunt, scripta, legere oportere, positum apud omnes, vt puto, est extra controuersiam. Aërem enim, si hoc non fecerint, verberabunt, omniumque se exponunt ludibrio. Ad scripturae vero quod attinet explica-

tionem; nucleum iterum, seu dogmata, quibus mortalibus vera ad salutem via monstratur, diligenter distinguere oportet, a cortice, seu verbis formulisque, ceterisque praefidiis, quibus ad sensum litteralem inuestigandum erudendumque opus est. Qui in dogmatibus, viam ad salutem monstrantibus, nucleumque scripturae sacrae constituentibus, praesertim mysteria nobis pandentibus, itemque prophetarum de Christo vaticiniis, lucem quamdam ex iudaicorum commentariis sibi pollicetur; eum luce omni orbatum, & tenebris prorsus immersum esse, adfirmare non dubito. Summae certe caecitatis indicium est, caecos eligere duces, quos in maximi momenti rebus sequamur. A dogmatibus autem eiusmodi si discedas, praesidiaque, quibus sensus litteralis inuestigari possit, quaeras; recordandum iterum, commentarios iudaicorum non esse vnus generis. Nonnullos *שם רי* seu *expositiones allegoricas* scripisse, alios traditionibus maiorum inhaerere, quosdam kabbalisticis explanationibus, aut reuera nugis, delectari, supra obseruauimus. Ex hisce omnibus parum aut nihil capias, quod in scripturae explanatione prosit. Aliter equidem de iis censendum, qui de sensu litterali sunt solliciti, grammaticaeque ebraeae notitia instructi, ad scripturae interpretationem accedunt. Hi enim vt lucem interdum minime contemnendam locis quibusdam obscurioribus adfundunt: ita digni sunt, qui legantur, euoluanturque. Nec tamen plus, quam decet, & hisce tribuendum. Quantumvis enim christiani grammaticae ebraeae studium a iudaeis acceperint; quantumvis etiam *R. DAVID KIMCHI* in eo exemplum reliquerit, quod plerique, qui ingenii vires in eo periclitari voluerunt, deinceps sequuti sunt: hodie tamen christianos ad maiorem illud deduxisse perfectionem, iudaeosque ab iis multum in adcuratori linguae ebraeae notitia vinci; nemo,

nemo, nisi harum rerum plane ignarus, negauerit. Ipsos Iudaeos, se linguae ebraeae non adeo peritos esse, fateri, R. MOSIS MAIMONIDIS testimonio, *more neuochim part. II. cap. LXVII.* itemque R. GEDALIAE, in *sehalſcheleib hakkabbala, pag. 91.* viri docti dudum comprobant. IOAN. CHRISTOPH. WAGENSELIVM *recensionum Iudaeos concernentium*, quas germanice edidit, *part. I. p. 41.* christianis in peritia linguae ebraeae, variisque grammaticae capitibus, palmam prae Iudaeis concedere, notum, & a VALENTINO quoque ERN. LOESCHERO observatum est, qui & idem calculo suo comprobat, *de causis linguae ebraeae lib. I. cap. IX. §. XVIII. p. 124.* Conferendus & RICH. SIMON, *hist. crit.*

vet. test. lib. III. cap. II. p. 358. & 359. vbi docet, grammaticam Iudaeorum ad adcuram linguae ebraeae notitiam comparandam non sufficere. Tam si porro consideretur, reliquis etiam subsidii, quae ars critica, historia, chronologia, geographia, & aliae humanae eruditionis partes, suppeditant, christianos longe melius hodie instructos esse, quam Iudaeos illos, quorum in scripturam sacram commentarios teneamus: falli magnopere eos, manifestum fiet, qui tantum ex horum scriptis sapere cupiunt, aut haec ita laudant, ut christianorum labores exegeticos contemnant, vel nihil boni ac egregii ab his proficisci possent, existimant, quod non ex Iudaeorum fontibus haustum sit.

§. XII. Post bonarum litterarum restitutionem, & quae cum ea coniuncta fuit, ecclesiae emendationem, plurimi, quidquid aut linguarum peritia, aut notitia antiquitatum, omnisque artis hermeneuticae adparatus, suppeditare poterat, ad sacrarum litterarum secum attulerunt explicationem. Hinc & multum lucis illis accessit: licet amplius quid accedere potuisset, nisi simul ortae in religione disensiones maximae gratissimaeque multorum animos partium studio infecissent, quo praepediti, veritatem illis se offerentem videre, aut noluerunt, aut non potuerunt. Luculentam interim ad studium exegeticum, idque non vna ratione, factam accessionem, negari nequit. *

* Dum ad eos accedimus, qui post ecclesiae emendationem, a beato LUTHERO susceptam, scripturam sacram commentariis illustrare adgressi sunt: distincte incedendum; & qui tum ex nostratibus, tum ex romane ecclesiae addictis, aut reformatis etiam, ac Socinianis hoc munere functi sunt, enarrandi. Tamen si enim partium studium vel maxime a scripturae explicatione abesse debeat: nullibi tamen fere frequentius illud conspicitur; cum quilibet partis, aut sectae suae, placita in scriptura sacra sibi inuenire videatur, aut certe eius ad illa adcommode sensum. At-

que hinc omnino contigit, ut, licet plurimis praesidiis hermeneuticis recentior aeras instructa sit, quibus praecedentia saecula fuerunt destituta: nonnulli tamen interpretes hinc inde scripturam sacram multis in locis obsecraverint potius quam illustraverint, sensumque verum & genuinum peruerterint, tantum abest, ut eundem adsequuti sint. Nec tamen hoc obstat, quo minus & in plerisque aliquid bonae frugis inueniatur. Vnde & praecipuorum auctorum, qui commentarios in scripturam sacram in hocce temporis intervallo dederunt, suppeditare notitiam, nostrarum ducimus esse

Yyyyyyyy 2 par-

partium. Quod & eo magis nostri est officii, quoniam ceteroquin historia, quam tradimus, theologiae exegerit sibi non constaret.

Inter nostrates itaque primo iterum se nobis offert loco beatus MART. LVTHERVVS, vir, si quis alius, diuinarum litterarum peritissimus. Commentarios is scripsit, enarrationesque quam plurimas, quasdam longiores, quasdam breuiores, in genesin, deuteronomium, psalms haud paucos, ecclesiasten, canticum canticorum, Esaiam, aliosque veteris ac noui testamenti libros; aut librorum partes & capita. Quorum quidem commentationum indicem, secundum seriem librorum biblicorum dispositum, indicatis in *tomis operum LVTHERI* locis, ubi exstant, exhibet ABR. CALOVIVS, in *paedia theologica, de methodo studii theologi*, & quidem in *appendice p. 390. seqq.* Recte hinc etiam iudicauit CONR. PORTA, haud difficulter ex scriptis LVTHERI integrum in vniuersam scripturam sacram commentarium, seu, vt ipse loquitur, *glossam* quamdam *ordinariam* confici posse; immo & ipse loca ex scriptis LVTHERI, quae huic instituto inservire queant, indicauit: in *pastorali Lutheri p. m. 62. seqq.* Optauit eiusmodi opus MICH. WALTHERVS, in *praefatione*, quam *officinae* suae *biblicae* praemisit; cuius etiam voto satisfacere voluit ABR. CALOVIVS, in *bibliis germanicis glossatis*, quae anno 1682 tribus *tomis* in folio prodierunt, & in quibus explanationes ex scriptis LVTHERI desumit, vt tamen suas interdum adderet. Inter eos commentarios, quibus integros libros biblicos LVTHERVVS explicauit, nonnullis magno in pretio est ille in *genesin*, ex praelectionibus eius academicis in huncce librum, quas an. 1545 tertio ante mortem suam mense absoluit, concinnatus. Historiam operis huius refert VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi, lib. III. §. CXXXIX. p. 669. seqq.* Licet autem recitationes haec LVTHERVVS

non instituerit, vt aliquando eederent, vt ipsemet proficetur; ita tamen comparatae sunt, vt quid ille in *Solida scripturae sacrae* explicatione praestare potuerit, satis superque doceant. Recteque, quem iam laudauimus, SECKENDORFIVS pronuntiat: *interim admirari licet incredibilem viri in scripturis sacris, extemporali sermone explendis, soliditatem & facilitatem, & videre Pallauicini, Maimburgi, aliorumque ineptas censuras, quibus Lutheri doctores, quas inter suos minime inueniunt, subsannant, aut alio contemnunt supercilio.* Praemeditatus sane ad lectiones suas accedebat, consultis interpretibus, quorum opera tunc exstant, celeberrimis, vt ex toto opere patet, idque omnino requirebat materiae sublimitas & dignitas, quam in *allegata praefatione* agnoscit &c. sed de verbis & phrasibus parum sollicitus erat, nec quidquam distabat ad *calamum*; l. c. p. 670. Exstat commentarius iste germanice *tomum IX.* Altenburgensium, immo totum huncce *tomum*, paucis quibusdam exceptis, implet. Quae in eo maxime obseruatu digna occurrunt, SECKENDORFIVS l. c. summam exhibet. *Commentarius in canticum canticorum*, qui *tomum IV.* Ienensium latinorum, p. 268. *seqq.* exstat, hic praetermittendus non est, tamen si eo *canticum* hocce paullo aliter interpretetur, quam vulgo fieri solet. Audire hac de re iterum iuuabit SECKENDORFIVM: *Fateatur autem Lutherus; se nouam viam in huius explicatione inijss; discedit enim non solum a profana interpretatione, quasi Salomon suos cum filia Pharaonis amores descripsit, sed & ab illa, qua coniunctio Dei cum synagoga, aut Christi cum anima fidei representari in hoc canico putatur, suamque sententiam hanc esse dicit, quod sit encomium poliziae iudaicae tunc florentissimae, & thesauro verbi diuini prae aliis omnibus gentibus ornatae; itaque plurima dicta de efficacia verbi, & inde in ecclesiam redundantibus beneficiis, exponit; l. c. lib. III. §. LXVII.*

p. 136. Inter ea, quae LVTHERVS in nouum testamentum scripsit, eminet *commentarius* eius in epistolam ad Galatas, quem primum an. 1519, deinde recognitum an. 1524, & iterum an. 1535 edidit. Exstat is latine in *tomis latinis Ienenfis*, & quidem prima editio *tomo I. p. 368. seqq.* secunda *tomo III. p. 1. seqq.* tertia *tomo IV. p. 1. seqq.* Collectus is itidem est ex recitationibus eius academicis, & a IVSTO MENTIO in linguam germanicam conuersus; qua quidem ratione *tomo VI. Altenburgens.* exstat p. 509. *seqq.* Quae ad historiam eius spectant, refert VI-TVS LVD. SECKENDORFIVS l.c. lib. III. §. XLII. p. 116. *seqq.* vbi & more suo excerpta ex eodem exhibet. *Præfationem*, vltimae editioni præfixam, his orditur verbis: *Vix ipse credo tam verbosum fuisse me, cum enarrarem publice hanc sancti Pauli ad Galatas epistolam, quam bicce libellus exhibet. Et tamen sentio, meas cogitationes esse omnes, quæ in hoc scripto per fratres tanta diligentia signatas reperio, ut fateri cogar, vel omnia, vel etiam plura fortasse, in ista publica tractatione a me esse dista. Nam in corde meo iste vnus regnat articulus, scilicet fides Christi. Ex quo, per quem, & in quem, omnes meae diu nocturnæ, fluunt, & resiliunt, theologicae cogitationes. Nec tamen comprehendi me ex prior de tantæ altitudinis, latitudinis, profunditatis sapientia, nisi infirmas, & pauperes quasdam primitias, & velut fragmenta. Vnde & me pudet, in tantum apostolum, & organum electum Dei, meas tam egenas & frigidas commentationes edi. Nisi quod ipsum pudorem depudere cogit & impudenter audacem esse, infinita & horribilis profanatio & abominatio, quæ in ecclesia Dei semper saeuit, & facere hodie non cessat, aduersus unicam hanc & solidam petram, quam nos insistentium locum dicimus. Atque hinc etiam intelligere licet, cur LVTHERVS cum primis epistolam ad Galatas tam copiose, tamque diligenter sibi enarrandam sumferit.*

Pulcherrimam enim ea illi praebebat occasionem, doctrinam de iustificatione hominis peccatoris coram Deo explicandi & confirmandi. *Elogia*, quibus nonnulli hunc *commentarium* ornarunt, legere licet apud CAR. ARNDIVM, in *bibliotheca Io. Frid. Mayeri biblica continuata, cap. II. §. XLI. p. 134.* *Commentarius LVTHERI in primam Ioannis epistolam* diu in tenebris iacuit, donec in lucem protraheretur, edereturque a IO. GEO. NEVMANNO, Wittebergæ an. 1708. 8. Iam si, quid generatim de commentariis & explicationibus LVTHERI censendum sit, quaeras; omnes, qui sine præiudicatis animi opinionibus ad earum lectionem accedunt, præter profundam rerum theologiarum cognitionem, vitam & spiritum in iis se deprehendere, adeo, ut aliorum expositiones cum iis comparatae, velut mortuae sint, fateri oportet. Multorum idem sentientium testimonii illud comprobari posset, si opus esset. Nonnulla CONR. PORTA refert, in *pastorali Lutheri p. 62. seqq.* ex quibus illud solum PHIL. MELANCHTHONIS exprecatur. *tomo III. latin. operum Lutheri* repetere placet: Scio Erasmus solitum dicere neminem esse interpretem dexteriorem omnium, quorum exstant literae, post apostolos. Et audiui ipse sapientes & graues viros, & doctrinam ecclesiae intelligentes, idem de Luthero prædicare, nec obscura res est, iudicium & candorem in lectione adhibenti. RICHARDVS tamen SIMON nonnulla, quae in commentariis LVTHERI carperet, sibi inuenisse visus est; in *hisor. crit. vet. test. lib. III. cap. XIV. p. 432. seqq.* Vitio namque evertit, quod non tam textui explicando inhaereat, quam ad argumenta & quaestiones theologicas & morales digrediat, & in eas ita se diffundat, simulque a se dissentientes refutet, ut controversias potius tractare, quam scripturam sacram exponere videatur. Deinde & hoc SIMONI displicet, quod LVTHERVS rabbinorum

Yyyyyyyy 3

scita,

scita, & decreta grammaticorum, insuper habeat, nec iis se teneri, profiteatur. Verum, quod ad prius attinet, LVTHERVVS in hacce commentandi ratione morem saeculi sui, immo ipsos patres, sequutus est. Nec ea contemnenda aut improbanda est: quoniam ita nucleus scripturae sacrae simul exhibetur, cum criticorum ieiunae & steriles commentationes haud raro circa corticem ita haereant, vt nucleum non adsequantur, aut eum amittant. Modus vbique seruandus est, si eximium quid atque praestans ex eiusmodi labore resultare debet. Grammaticorum leges ac regulas non prorsus neglexit, aut negligendas docuit, LVTHERVVS, immo earum necessitatem ipsemet agnouit. Contemnim autem cum de iis loqui videtur; mens eius est, in scripturae interpretatione non ita grammaticorum regulis standum, vt rerum ipsarum negligatur consideratio. Hoc verba eius, quae ipse recitat SIMON, eum conducere possent: *grammatica quidem necessaria est & vera, sed ea non debet regere res, sed seruire rebus.* Quod LVTHERI principium nec ipse improbare audet SIMON: etsi contendat, eum illud obtentui fuisse, vt sua placita eo tutius pro scripturae sacrae venditare posset sensu: quod tamen probandum erat. Linguae ebraeae LVTHERVVS minime rudem fuisse, & versio eius scripturae germanica, & commentarii abunde testantur. Eius etiam vtilitatem & necessitatem cum probe intelligeret; auctor sualorque theologiae cultoribus exstitit, vt eam diligenter condiscerent. *Quare saepe monui, inquit, vt ebraeam linguam disceretis, nec eam ita negligeretis. Esi enim eius linguae nullus alius esset vsus, tamen pro gratiarum actione discenda erat, quod pars quaedam religionis, & cultus Dei est, eam linguam docere, vel discere, quae sola, quidquid vsquam diuini est, docet. Auditur enim in ea Deus loqui, audiuntur sancti invocantes, & maximas res gerentes, vt flu-*

dium, quod in hanc linguam discendam col-locatur, missi quaedam, seu cultus Dei merito vocari possent. Quare serio vos hortor, ne eam negligatis; in enarrat. psalmi XLV. tomo III. latin. lenens. p. 444. col. 2. Acriter etiam, vehementerque RICH. SIMON in LVTHERVVM inuehitur, vbi commentarium eius in epistolam ad Galatas recenset; *bist. crit. commentar. noui testam. c. XLVI. p. 684.* Sed nihil aliud agit, quam vt adfectum malignum prodat; cumprimis eum male habet, quod LVTHERVVS patribus graecis AVGVSTINVM praetulerit. Quod mirum non est, cum animura, ad Pelagianos errores pronum SIMON vbique tere demonstret, hinc & patrum graecorum, quos Pelagianis fauere, sibi persuadet, explicationes numquam non laudat, reiectis iis, quae ab AVGVSTINO, aut gratiae diuinae contra pelagianos adsertoribus, sunt profectae.

PHIL. MELANCHTHONIS nonnulli, qui ecclesiae nostrae commentatores, & scripturae interpretes recensent, nullam faciunt mentionem: cum tamen plurima viri huius doctissimi extent argumenta, commentarii, enarrationes in varios scripturae sacrae libros, vt *commentarius in genesin, in psalmos, in Danielem, in Zachariam; explicatio prouerborum Salomonis; enarratio libri Salomonis, cui titulus, ecclesiastes; enarratio euangelii secundum Matthaeum; item secundum Ioannem;* porro *epistolarum Pauli ad Romanos, ad Corinthis, ad Colossenses &c.* In hisce etsi tantus eruditionis longe quae sit, & saepe ad ostentationem tantum comparatae, adparatus non conspiciatur, commentariis, quantus in recentiorum quorundam deprehenditur: minime tamen contemnendi sunt. Textum namque adcurate sequitur, sensumque plane & perspicue edidit, & ad dogmata ita digreditur, vt non longius, quam par est, sese diffundat. RICH. SIMON, de commentariis MELANCHTHONIS

NIS in quasdam Pauli *epistolas* verba faciens, agnoscit, quod textui inhaereat: & nihilo secius ingenium rhetoris & declamatoris, quod in omnibus eius libris compareat, in iis quoque deprehendere sibi videtur. Operosum enim eum esse in analysibus; epistolasque adeo hasce exponere, vt in schois orationes Ciceronis, plane ac si apostolus regulas rhetorices sequutus esset; *b. st. crit. comment. noui test. c. XLVI. p. 695.* Verum, etiamsi apostolus regulas rhetorices sequutus non sit: ita tamen loquutus est, vt verba eius, atque adeo cogitationes, concinne cohaereant. Istumque qui per analysin ostendunt nexum, nihil quod reprehendi debeat, faciunt; immo interdum, vt locis obscurioribus lux adfundatur, hoc prorsus est necessarium. Interim lubens fateor, quosdam in analysi librorum biblicorum nimis anxios esse, nimisque scrupulosos. Quae ipse MELANCHTHON pro defensione methodi suae adfert, ita comparata sunt, vt ad ea nihil solidi RICH. SIMON respondeat. Id autem porro desiderat, quod MELANCHTHON vbique nimis diffusus sit, & nihil fere aliud, quam controuersias theologicas, tractet, doctorisque potius, quam interpretis munere fungatur. Quemadmodum vero prius perperam dici, ipsa commentariorum istorum quemlibet condoccebit lectio; ita, dogmaticam explicandi scripturam rationem, modo in ea veri quoque & genuini sensus habeatur ratio, minime contemnendam esse, antea iam obseruauimus. Ipse vero etiam SIMON diffiteri nequit, MELANCHTHONEM plurimis in locis sensum literalem Pauli apostoli optime explicare, iuuenesque, quos in recitationibus suis erudiebat, adhortari, vt diligenter ad verborum proprietatem attenderent: quamuis simul addat, controuersias, quae eo tempore agitabantur, animum eius ita occupasse, vt numquam non in commentariis suis eas attigerit; *l. c. p. 698.* Prae-

terea id RICH. SIMONI placet, quod in doctrina de gratia, capitibusque connexis MELANCHTHON ad graecorum patrum propius, quam ad AVGUSTINI accedat sententiam; qua in re vt a LVTHERO dissenserit, ita plerosque nostrae ecclesiae doctores illum fuisse sequutos, vtpote qui gratiam vniuersalem agnoscant, & atrociam CALVINI placita detestentur; *l. c. p. 696.* Nimirum, agit hic iterum SIMON, quod agere solet, vt graecos patres AVGUSTINO praeferat; cuius rei iam antea indicauimus causam. Ad MELANCHTHONIS autem in hocce capite sententiam quod attingit, eum non satis in hacce doctrina sibi constituisse, tandemque a LVTHERO quoque dissensisse, notum est; adeo, vt ad alterum, quod hac in re non minus cuitandum est, extremum paullisper deflecteret, & hominis viribus in conuersione plus, quam decet, tribueret. Quare licet recte SIMON dicat, plerosque (immo omnes genuinos) ecclesiae nostrae theologos, gratiam vniuersalem adserere, & CALVINI absolutum decretum detestari: non tamen inde sequitur, MELANCHTHONIS placita prorsus eos adprobare, vtpote, quae in synergistis, quos vocant, potius reiecerunt. Quando denique RICH. SIMON, cum de MELANCHTHONE verba facere incipit, hac occasione duriora quaedam & eius, & LVTHERI contra theologos Parisienses effata, diligenter recitat; non sine intima quadam delectatione, ac tacita approbatione illum hoc facere, existimo; cum aliunde constet, nec ipsi hoste magnopere placere theologos.

LVTHERI atque MELANCHTHONIS *ἐκζητοῦντες* fuit IO. BRENTIVS, Struttgardienfis in ducatu Würtembergico praepositus, isque multis atque egregiis in ecclesiam nostram meritis insignis. Immortale autem cum primis sibi peperit nominis decus, commentariis, quibus plerosque scri-

scripturae libros illustravit, quive maximam operum eius iunctim editorum partem constituunt. *Octo* nimirum haecce eius opera absoluntur *tomis*, quorum septem scripta eius exegetica continent, vltimus autem, siue octavus, polemica. Quid in singulis inveniatur, indicat **LYDOV. MELCH. FISCHLINVS**, in *memoria theologorum Wirtembergensium bipartita, part. I. p. 34. seqq.* Dogmaticam equidem itidem praecipue sequitur commentandi rationem; sed vt nihil quoque eorum praetermittat, quae ad sensum litteralem inuestigandum pertinent. Hinc recte de eo **SAL. GLASSIVS** noster pronuntiat: *Dignissima profecto sunt huius insignis theologi scripta exegetica, praesertim in veteris testamenti libros, quae diligenter evolvantur ab omnibus, qui theologiae & philologiae sacrae etiam studio addicti sunt; quippe doctrinae caelestis omnigenae, & observationum variarum ex ebraeo textu plena; philolog. sacr. lib. IV. tract. I. observat. V. not. II. p. m. 865.* **ABR. CALOVIVS** inter commentatores scripturae proximum a **LVTHERO** locum **BRENTIO** tribuit, variaque in eius laudem addit. Nec praeter meritum, inquit, facultas theologica *Tubingensis*, in editione operum beati **Brentii**, beatum **Lutherum** cum **Elia**, **Brentium** cum **Elisaeo** comparans, certa ratione horum commentationes patrum scriptis & expositionibus praefereudas censuit; in praefatio generali ad *biblia illustrata*, p. II. **LYDOV. MELCH. FISCHLINVS** auctor est, **SEB. SCHMIDIVM** ad quemdam sacrarum litterarum cultorem dixisse: *si in studio exegetico laudabiles facere cupis progressus, lege Brentium; absque illo, si rem tractaveris, nihil solidi praestabis; l. c. pag. 30.* Quae **BRENTIVS** pariter ac **LVTHERVVS** fusius copiosiusque scripserunt; ea breviter atque summarim fere exhibuit **LYC. OSIANDER**, in paraphrasi sua perpetua in vniuersam scripturam sacram. Quae operis

istius sit ratio, indolesque, ex inscriptione eius intelligitur: *sacra biblia, secundum veterem, seu vulgatam translationem, ad fontes ebraici textus emendata, & breui, ac perspicua explicatione illustrata, insertis etiam praecipuis locis communibus, in lectione sacra observandis.* Tria itaque praestitit **OSIANDER**: versionem vulgatam, quam fundamenti loco ponit, emendavit; textum paraphrasi illustravit; & dogmata, seu locos communes indicavit. Quam sane minime contemnendam esse methodum, nemo non intelligit. Prodiit hocce opus *Tubingae*, tum alias, tum & an. 1597 tribus tomis in fol. In praefatione, *tomio primo* praemissa, causam indicat, qua permotus, opus hocce adgressus sit: quia scilicet versio vulgata theologiae cultorum manibus quotidie teratur, & magnam obtineat auctoritatem. **LVTHERI** tamen & **BRENTII** laboribus multum se adiutum, proficitur. *Libenter*, inquit, *sciteor, me in hoc suscepto labore ita adiutum clarissimorum virorum D. Lutheri, & D. Brentii, sanctae memoriae, commentariis, ut absque illis hoc iter ingredi nequaquam ausus fuissim; & lector attentus illorum res & verba passim agnoscat.* Commendat itaque etiam hocce **OSIANDRI** opus **ABR. CALOVIVS**. *Beatum Lutherum*, inquit, *& Brentium, feliciter seclatus est beatus Lucas Osiander, in paraphrasi sua, numquam satis laudata, qua iuxta cum enucleatione vulgatae versionis e textu originali instituta, sensum litteralem vbiuis fere expressit, & nervosa breuitate exhibuit, insertis etiam, sed succincte, praecipuis locis communibus; vnde frequenter hac eius opera in hisce adnotatis, non sine insigni fructu vsi sumus; in praefatio generali ad biblia illustrata pag. 12.* Conferendus & **LYD. MELCH. FISCHLINVS**, in *memoria theologorum Wirtembergensium bipartita, part. I. p. 149.* Institutum **OSIANDRI**, quod versionem vulgatam retinuerit, & in paraphrasi, vbi forte ad textum ebraicum

aut graecum emendari debeat, ostenderit, laudat RICH. SIMON; maiorem tamen linguae ebraeae peritiam in eo desiderat; *bist. crit. vet. test. lib. II. c. XXXI. p. 327. 328.* Addenda, quae supra ad §. VI. obseruauimus, cum de iis loqueremur, qui versionem vulgatam emendare vulerunt. De versione operis istius germanica ad §. VII. dictum. Inter fidos LUTHERI parastatas, qui ecclesiae emendationem promouerunt, haud vltimus quoque fuit IO. BVGENHAGIVS, a patria Pomeranus dictus; cuius vt in aliis theologiae partibus, ita & exegetica, haud pauca existant ingenii monumenta. Commentarios eius in varios scripturae sacrae veteris & noui testamenti libros recenset IACOBVS LE LONG, *bibliothecae sacrae tom. II. p. 656.* sed longe adhuc accuratius CHRISTOPH. FRID. LAEMMELIUS, in *catalogo scriptorum Bugenbaganorum*, quem *epistolae BVGENHAGII apologeticae, contra scriptores adia phoristicos &c.* Hamburgi an. 1709. 4. in lucem publicam reducit, subiecit. Eminent autem inter reliqua eius scripta exegetica *commentarius in psalmos*, Basileae an. 1524 editus, & deinde saepius recusus; & in linguam quoque germanicam translatus. *Scholias BVGENHAGII in Iobum breuissima quidem*, sed *admodum erudita*, quamuis a plerisque, qui scripturae interpretes enarrant, praetermittitur, vocat THOM. CRENIUS, in *notis ad Is. Vortii cogitata, de stilo noui testamenti, fascic. I. exercitatio. philologico-historica. p. 35.* Adnotationes BVGENHAGII in decem epistolas Pauli, ad Ephesios, Philippenses, Colossenses, viramque ad Thesolonicensis, viramque ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem, ad Ebraeos, Basileae an. 1524 editas, sub examen reuocat RICH. SIMON, *bist. crit. comment. noui test. cap. XLVII. p. 713.* Sed id reprehendit, quod in nostratibus, istius praefertim aetatis, reprehendere solet, scilicet, quod loco exegetico dogmata tractet, & sectae, quam

BV D. ISAGOGE.

vocat, Lutheranae placita vbique ingerat.

MATTHIAM quoque FLACIUM illyricum non vno nomine de theologiae exegeticae studio praeclare meritum esse, neminem fugit. De *clauae eius scripturae*, opere prorsus insigni, iam supra ad §. II. ex instituto dictum est. Edidit vero etiam *glossam*, quam vocat, *compendiarium*, hoc est, breuem & succinctum commentarium in nouum testamentum; Basileae an. 1570 fol. Quam quidem qui sine partium studio, & praedudicatis animi opinionibus, legerit, deprehendit, non sine ratione FLACIUM a SAL. GLASSIO *scripturae explanatorem dexterimum* vocari, in *philol. sacr. lib. I. tractat. III. p. m. 186.* Ad methodum, qua vsus est, quod attinet; in illis, qui ante cum in scripturam sacram commentati sunt, desiderat, quod citra necessitatem copiosi fuerint, & in digressiones ac excursus sese diffuderint plane inutiles, textus nulla interdum habita ratione. Hanc itaque laudat interpretandi scripturam methodum, in qua nihil aliud, quam quod ad textum illustrandum pertinet, adiecit. In idem tamen, quod in aliis reprehendit, si RICH. SIMON credimus, incidit vitium, ad dogmata & controuersias theologicas subinde digrediendo; cum scholia tantum textum illustratura, promississet. Adfectum quoque vehementiorem erga eos, a quibus dissentit, aut quos resutandos sibi sumit, in eo notat SIMON: cuius vitii virum cetera doctissimum non immunem fuisse, negari nequit. Doctrinam de praesentia reali corporis & sanguinis Christi in sacra caena, egregie a FLACIO confirmari, idem SIMON agnoscit, in *bist. crit. comment. noui test. c. XLVII. p. 703.* Constitutum FLACIO fuisse, similem *glossam* in vetus testamentum adornare, immo partem eius quamdam iam confecisse, dicimus ex *epistola* pastorum quorundam Langenauiae in Silesia congregatorum, quae subiuncta est *historiae disputationis, seu potius collo-* qui,

Zzz zzz zz

quii, inter Iacob. Colerum, & Matthiam Flacium illyricum, de peccato originis habitae in arce Langenau Sileforum, die XII Maii 1574 cura & studio viri doctissimi GREG. LANGEMACK recusae Sundii 1726, 8. p. 93. Idem etiam obseruat IO. BALTH. RITERS in vita Matthiae Flacii, germanice scripta, not. ad §. XXX. p. 196. Aliam, quam illi, quos hucusque commemorauimus, explicandi scripturam rationem ingressus est IOACH. CAMERARIUS, vir utique doctissimus, PHIL. MELANCHTHONIS discipulus, & cum eo, tum ob eruditionem, tum ob morum similitudinem, comparandus. Commentarium is scripsit in nouum testamentum, in quo id agit, vt sensum litteralem, secundum grammaticorum leges & regulas exponat, sepositis dogmatibus, controuersisque theologorum. Hoc sibi constitutum fuisse, ipse in praefatione indicat, dum, secundum suae, vt loquitur, professionis, quae grammatica fuit, rationem & modum se scripsisse, adserit. Hinc & de sensu litterali tantum est sollicitus, illorumque institutum improbat, qui, hoc neglecto, allegorias & tropologias confectant. Nonnumquam tamen & theologica attingit, & MATTHIAM FLACIUM, acerrimum PHIL. MELANCHTHONIS hostem, perstringit, suam quoque contra eos tueretur innocentiam, qui illi imputabant, ac si docuisset, quae symbolo Athanasiani aduersantur. De hinc omnibus, & aliis, quae ad commentarii istius, immo ipsius CAMERARII commentationem pertinent, copiosius disserit RICH. SIMON, qui FLACIUM cum CAMERARIO ita contendit, vt hunc illi longe praeferat, eumque ob methodum, quam obseruauerit, linguae graecae peritiam, & ingenium mansuetum ac moderatum, vehementer laudet; *hiss. crit. comment. noui test. cap. XLVII. p. 703. seqq.* Adnotationes eiusdem CAMERARII in sententias Siracidae, seu ecclesiasticum, itidem viris doctis in pteio

sunt, aliorumque in huncce librum commentationibus praeferuntur. Legendus de iis THOM. CRENIVS, animaduers. philolog. & *hiss. part. II. p. 24. & part. VI. p. 183.*

Celeberrimum porro inter saeculi XVI theologos fuit DAV. CHYTRAEI nomen, qui & tum aliis, tum exegeticis quoque scriptis, de ecclesia nostra praeclare meritus est. Commentarios namque in *genesis, exodum*, aliosque veteris ac noui testamenti libros, reliquit; quos dum OTTO FRID. SCHVETZIVS accurate & diligenter in commentariorum de vita Davidis Chytraei libris quatuor enarrat: varia simul, scitu haud indigna, & historiae theologiae exegeticae lucem adiudentia, admiscet. Nimirum, dum commentarium CHYTRAEI in Matthaeum recenset: quam is, alique istius aetatis theologi, generatim explicandi scripturam obseruauerint rationem, hunc in modum edisserit: *De vniuersa autem Chytraei in libros scripturae commentandi ratione id quidem ante omnia tenendum, illum, praemissa capituli diuisione, singulas eius partes veterum more ad locos communes referre, quibus breues ex philologia ad verba & phrasas difficiliore subiungit adnotationes, nec non historica quaedam, quae ad dilucidationem capituli spectant. In quibus postremis saepe iusto breuior, in locis vero diducendis, prolixior est, vt vel integros interdum locos, quae omnes sui partes explicatos, inserat, quales in commentariis locum non habere debebant. Sed quod institutum quam maxime adristi saeculo illi, quod neglecta profana literatura, quae recentiorum criticorum libri commentarii, eorum imprimis, qui in Belgio produnt, nimis abundant; ad usum potius iuuenum, qui pro conione aliquando sacros libros explicaturi erant, singula directe retulit, sensumque litteralem paucis indicauit, omissi, quae ex uoculis apicalisque pendebant, difficultatibus. Quamquam id merito dandum nostri saeculi*

laudibus est, quod multi scriptores hac in parte veterum industrias longe vicerint, ii praefertim, qui quoddam temperamentum inter textus explanationem solidam, & illius usum hodie instituerunt; lib. I. §. XXVI. p. 124. Ita utique se res habet: si primi, veteresque nostrae ecclesiae theologi, in vocibus, phrasibusque secundum indolem linguae, legesque grammaticorum explicandis, nimis parci, nimisque fuerunt steriles, nimis rursus copiosi in dogmatibus: recentiori contra aetate quidam in deliciis, quas ars critica, linguarumque & antiquitatis sacrae ac profanae notitia suppeditat, cumulandis, nimis profusi sunt, atque liberales, eiusque quod caput causae erat, aut nullam, aut exiguam habent rationem. Recta contra incedunt via, qui & veterum & recentiorum vitia atque naeuos euitant, & quod in utrisque laude dignum, sobrie coniungunt. Sed de eo, quod in theologia exegetica, aut iis porius, qui scripturam sacram commentariis suis explicare adgrediuntur, aut laudandum, aut vituperandum sit, in sequentibus suo loco dicemus. Idem, quem laudauimus, vir clarissimus, de CHYTRAEI commentario in apocalypsin Ioannis verba faciens, veterum recentiorumque in huncce librum commentatorum haud inepte instituit comparisonem. De illo enim, quem CHYTAEVS reliquit, cum obiter uallet, quod & breuissimus sit, nec alia habeat, nisi in vulgus nota atque proterita, praefertim cum in explicatione apocalypsicis, quo recentiores sint interpretes, ecclesiaeque fata melius perspecta habuerint, hoc priori loco ponendi sint; addit: Quia tamen sententia, nec veterum studiis quidquam detrabere, nec recentioribus nimis tribuere velim. Habent utrique, quod laudandum est, & quod minus. In illis commendatur modestia, quia in generatioribus subsistere maluerunt, ne temere innolare in arcana prophetica viderentur. In his curatior cum veteri testamento collatio (quamquam nec haec ab omnibus ve-

terum praetermissa) enotatio symbolorum atque figurarum prophetiarum exactior, & uberior lux ex fatis ecclesiae, quae ex historia, rerum magistra, ad finem usque saeculi maior indes futura est. Contra illi sua modestia nimis seci in rebus sunt, & ad locos communes digrediuntur, cum illorum fundamentum, literalis sensus, vix ex abyssu prophetiarum erui sit. Hi nimium perspicaces sunt in recludendis prophetiae arcanis, quae ad cerebri sui ideas detorquent; ubi alter certas temporum periodos fingit, & quod maius est, ipsos annorum numeros determinare audet; alter fata singularia cuiusdam principis, aut regni, v. g. regicidium anglicanum, furorem exercitus ligistici, caedem Gustavi Adolphi, Sueci, inuenisse in apocalypsi summat. Inde tot apocalypses reuerat, tot chronotaxos apocalypsicæ prostant, laud fens, ac si illis clausis scientiae, quam olim domus Davidis habuit, aut abacus providentiae diuinæ, monstratus esset; l. c. part. I. §. LIII. p. 262. Ad scripta CHYTRAEI, quae theologiae exegeticae studio inseruiunt, referri etiam potest eius onomasticon theologicum, in quo praeter nomina propria, quae in biblis exstant, omnium sanctorum, qui calendario inferibuntur, item martyrum, haeticorum, synodorum &c. nomina, & historiae breuiter adnotatae sunt; quo velut lexicon aliquid biblicum & ecclesiasticum exhibetur. Dum istud OTTO ERID. SCHVITZVS l. c. §. XXXII. p. 155. seqq. commemorat: de aliis etiam, qui aut biblica, aut historica lexica, recentiori praefertim aetate, considerunt, disserit. Ad eos, qui biblica concinnarunt, ea ratione, ut nomina propria, in sacra scriptura occurrentia, exhiberent & explicarent, quod attinet; MATTH. HILLERVM, in onomastico sacro, omnibus dubiam reddere palmam, supra iam obseruauimus, cum de HIERONYMO verba faceremus.

MART. CHEMNITIVS, theologus summus, & alibi nobis iam ex merito commendatus
Zzz zzz zz z men-

mendatus, locum hic sibi vindicat ob *harmoniam quatuor euangelistarum*, ab eo quidem inchoatam, sed a POLY. LYSERO continuatam, & a IO. GERHARDO nostro ad finem perductam. LYSERVS incepit a capite LII. GERHARDVS autem a capite CXLI. Prodit hocce opus primum per partes singulas, donec tandem integrum & Geneuae, & Roterodami excuderetur; quibus tamen editionibus ceu plenior & adcuratior praefenda Hamburgensis, quae an. 1652 prodit, vt THOM. CRENIVS monet, *animaduersion. historiar. & philologicar. part. IV. p. 218.* Conferendus CAR. ARNDIVS, in *bibliotheca Ioan. F. id. Mayeri biblica, eaque continuata, cap. II. p. 110.* Nonnullas quoque editiones indicat NICOL. ALARDVS, in *bibliotheca harmonico-biblica scél. III. c. II. p. 91.* In *prolegomenis*, & quidem cap. II. CHEMNITIVS, de praecipuis scriptoribus, qui ad inuestigandam & constituendam harmoniam historiae euangelicae, viliter aliquid contulerunt, & quam quisque rationem contextendae harmoniae sequutus sit, disserit. Hinc de TATIANO, AMMONIO Alexandrino, EVSEBIO Caesariensi, & AVGVSTINO copiose verba facit; de quibus & nos supra egimus. Ex sequioris aevi scriptoribus PET. COMESTOREM, & alios quosdam commemorat; cumque quid circa initium saeculi decimi quinti IO. CHARLIERIVS GERSON exemplo AVGVSTINI in hocce genere praestiterit, euarasset: post Gersonem, inquit, multi argumentum illud tractandum suscepunt, cum viderent in monitoiario Gersonis quaedam nulla consequentiae ratione cohaerere; quaedam loco alieno inserta, quaedam citra necessitatem distracta, & aliis locis repetita. A variis igitur auctoribus & anti, & nostro etiam tempore conscripta sunt *pouoitteaux, terphus, & conciliationes & concordantiae euangelistarum &c.* Sed cum nouam, planeque singularem viam, euangelistas inter se conciliandi, ingressus esset ANDR. OSIANDER:

hanc quidem laudat CHEMNITIVS, at sequi non audet. Et in hoc genere, inquit, primus occurrit Andreas Osiander, qui maximo labore, & singulari ingenii acumine, noua prorsus ratione harmoniam historiae euangelicae contexit, ita, vt nullam historiam (exceptis duabus, Matthaei de euulsis spiciis, & sanata manu arida) extra contextum, quo in singulis euangelistis descriptae sunt, loco mouere & transponere cogatur. Sentit enim contra totam antiquitatem, euangelistas nihil vel per anticipationem, vel per recapitulationem narrasse: sed singulos in suo contextu & ordine temporis, & seriem rerum gestarum seruasse; ita vt, exempli gratia, seruato ordine Matthaei, ex Marco, Luca & Ioanne, cuiusque ordine seruato, historiae, quae vel eadem, vel diuersae sunt, suis certis locis, vel praemittantur, vel inseruantur; atque hoc modo, seruato cuiusque euangelistae ordine progressus fuit. Et valde concinna videtur haec ratio, quod nullius euangelistae contextus turbatur, nec transpositione historiarum sursum deorsum quasi desultare cogitur; sicut fit in aliis harmoniis. Vnum tantum incommodum habet, quod historiae, quae consensu totius antiquitatis, & circumstantiis hoc manifeste testantibus, apud diuersos euangelistas eadem sunt, ipse cogitur alias, seu diuersas facere, & longo temporis intervallo diuellere; qua ratione ferme perit illa collatio euangelistarum, quomodo eadem historiae, a diuersis euangelistis descriptae, additione plurimum, & aliarum circumstantiarum, & mutatione quorundam verborum illustretur &c. l. c. p. 8. Eundem in modum de OSIANDRO, eiusque noua hypothesis harmonica, disserit cap. IV. p. 18. 19. Quid enim in ea praecipue desideret, ita exprimit: Quando vero praesumitur, nullum euangelistam aliquid extra ordinem vel per anticipationem, vel per recapitulationem narrasse, sed singulos ubique & in omnibus seruasse & ordinem temporum, & seriem historiarum, videtur sane compendiosa esse conuincitas. Sed diligens

diligens confideratio & collatio circumstantiarum saepe diuersim clumant. Ratio enim professionum, seu peregrinationum Christi; & reliquae circumstantiae, saepe hoc non admittunt; quae postea in harmonia patebunt. Accedit & hoc, cum euangelistae in plerisque eandem historias describere, & illas sua repetitione confirmare & illustrare voluerint, Ostendit ratio cogit illa, quae res ipsa testatur; & tota antiquitas semper sensit, eadem esse; distinguere, & diuersa facere. Verum haecce omnia, quae vir summus contra OSIANDRI sententiam, in qua ipsemet ingenii acumen agnoscit, in medium adfert, non magni sunt momenti. Etenim ad incommodum illud, quod ex ea fluere, in priori loco p. 8. existimat, quod attinet; ipsemet statim subicit, habere OSIANDRVM responsum admodum verosimilem, scilicet non esse absurdum, finire, quod Christus similia miracula mutatis paucis circumstantiis saepius vel in iisdem, vel aliis locis, diuersis temporibus, in aliis atque aliis personis ediderit, quodue eandem doctrinae vocem verbis vel iisdem, vel similibus, saepius inculcando, diuersis temporibus repetiuerit. Et in loco posteriori p. 29. idem vir doctissimus diserte, non dubium sine, inquit, est, easdem conciones saepius a Christo repetitas, & varia miracula, quae similia fuerunt, saepius ab ipso facta. Quo ipso, quod vel maxime ad confirmandam OSIANDRI hypothesein facit, largitur. Eandem vero etiam hypothesein iis in locis procedere, vbi, eant locum non inuenire, CHEMNITIVS putat, demonstrari facili negotio posset: sed ad specialia descendere, huius loci non est. Antiquitatis testimonium, quod OSIANDRO opponit, parum hic ad rem facit; cum nulla adferri ratio queat, cur ea, quae nihil aliud, quam ingenium & industriam requirunt, non recentioribus potius, quam veteribus, innouescere potuerint. Mirum itaque non est, existitisse in ceptis viros doctos, qui OSIANDRI calculo suo adpro-

bauerint, eamque sequuti sint sententiam. Hos inter fuerunt CAR. MOLINAEVS, atque LAVR. CODOMANNVS, ille iureconsultus, hic theologus clarissimus. Vtriusque ipse CHEMNITIVS mentionem facit, in prolegom. c. 11. p. 8. De reliquis, qui eandem amplexi sunt hypothesein, in sequentibus suo loco dicemus. Laudatur porro in iisdem prolegomenis l. c. 10. BYGÉNTHAGIVS, quod inter eos, qui virtutis vestigia in contexenda harmonia euangelica sequuti sunt, egregium specimen ediderit, in historia passionis & resurrectionis Christi; additurque, constitutum illi fuisse, totam historiam euangelicam in talem ordinem redigere, & ad Marci potissimum contextum adcommode; cum vero senectute praepeditus, & morte praeventus, opus hoc vix inchoare potuerit; ex eius delineatione PAVL. CRELLIVM, quod ipsemet profiteatur, suam extruxisse harmoniam. Laudatur denique & CORN. IANSENII harmonia, quae inscripta: commentarii in concordiam, & totam historiam euangelicam, an. 1571 lucem adspexit. Et in hoc genere, inquit CHEMNITIVS, bonam & diligentem operam nauauit Cornelius Iansenius in ordinem continuae narrationis redactis, & suo loco positis, quae euangelistae non seruata vel temporum, vel rerum gestarum serie recensent; expositis etiam rationibus ordinis, quae ex circumstantiis vel manifestis, vel probabilibus, sumae sunt. Ad 10. CALVINI autem harmoniam, quae an. 1555 lucem adspexit, & eius commentario in Ioannem addita est, quod attinet; de ea ita pronuntiat: Sicut huc etiam non pertinet, quod Calvinus disputat, euangelistas non habuisse magnam rationem ordinis, atque ideo saepe ea, quae quomodocumque similia sunt, licet diuersis vel locis, vel temporibus acciderunt, in harmonia coniungit, omissa, & seorsim posita historia Ioannis. Quemadmodum autem ex iis, quae hucusque diximus, de methodo, quae in hacce

euangelistarum harmonia obscuratur, constare potest: ita cum primis opus hocce commendandum, ob commentarium amplissimum, in quo textus euangelistarum accurate, & summo studio explicatur, variae quaestiones, eius illustrationi interuenientes, solide deciduntur, dogmata denique, quae ad rem faciunt, perspicue & diligenter tractantur. Quanti hocce opus faciendum sit, vel inde intelligitur, quod acerrimus eiusmodi scriptorum censor RICH. SIMON nihil, quod in eo reprehenderet, inuenit, varia contra, quae laudaret; *bist. crit. comment. noui test. c. XLVIII. p. 717.* CALOVIVS cum multa honorifice de *harmonia* haecce, eiusque auctoribus, disseruisset; tandem concludit: *adeoque opus illud omnibus verbis Dei cultoribus, sacrosanctae theologiae, & ministerii candidatis, seu thesaurum euangelicum, auro & gemmis contra pretiosum iterum iterumque serio commendamus; in prolegomenis, bibliis illustratis noui testamenti praemissis, p. 13.* A horum elogia refert CAR. ARNDIVS, in *bibliotheca lo. Frid. Mayeri publica continuata, c. II. §. XXXIII. p. 109. seqq.* Cum autem IO. CLERICVS in harmoniis, quae hucusque prodierant, inter alia hoc desiderat, quod nonnullae aut ieiunus, aut operosissimis commentariis fuerint illustratae, in praef. quam *harmoniae* suae *euangelicae* praemissit: aut me omnia fallunt, aut posteriori voce harmoniam CHEMNITII, LYSERI, & GERHARDI perstringere voluit. At, qui finem, scopumque, quem viri isti doctissimi sibi constitutum habuerunt, ponderauerit: facile deprehendet, nihil eos, quod non maximam promeretur laudem, fecisse.

Ceterum, quoniam *harmoniae* ab ANDR. OSIANDRO, pastore primum ecclesiae Norimbergensis, deinde theologiae in academia Regiomontana professore, & alias quoque satis noto, conditae, facta est mentio: non abs re fuerit, de ea aliquid ad-

huc addere. Cum fundamenti loco poneret, ut antea diximus, omnes quatuor euangelistas temporis ordinem obscurare; ita eam contexit, ut nullius euangelistae verbum omitteret, nullam alienum immisceret, nullius ordinem turbaret, nihil non suo loco poneret, omnia vero litteris & notis ita distingueret, ut quid cuiusque euangelistae proprium, quid cum aliis & cum quibusdam commune sit, primo statim ad speciem deprehendi posset. Hoc enim ipsa inscriptio nos docet. Prodiit, in *quatuor distributa libros*, primum, & quidem graece ac latine, vna cum libro *annotationum* Basileae an. 1537 fol. saepiusque deinceps recusa est. Eruditus autem maxime in pretio est editio ROB. STEPHANI, quae Parisiis an. 1545, 12. lucem adfexit. In linguam germanicam a IO. SCHWEINZERO versa, excusa est Francofurti an. 1540, 8. Conferantur THO. GRENIUS, *animaduers. bist. & philolog. part. IV. p. 215.* & NIC. ALARDVS, in *biblioth. harmonico-bibl. sect. III. c. II. p. 108.* Historiam *harmoniae* istius tradit auctor *differtationis prooemialis de potioribus harmoniarum euangelicarum scriptoribus*, quae editioni *harmoniae euangelicae* IO. CLERICI, quae Lugduni, aut potius Aldorffii an. 1700, 4. prodiit, praemissa est, hoc est, IO. MICH. LANGIVS, vir doctissimus, §. IX. Magnam non apud protestantes modo, sed & apud romanenses, nominis existimationem haecce *harmonia* sua OSIANDRYM consequutum esse, adserit RICH. SIMON, *bist. crit. comment. noui test. c. XLVIII. p. 714.* Interim pauci fuerunt, qui vestigia eius premerent; quod inde forte contigit, quoniam placitis quibusdam heterodoxis famae suae OSIANDER labem adfuderat; ut IO. MICH. LANGIVS l. c. conicit. CAROLVM tamen MOLINAEVM, atque LAVR. CODOMANVM, hancce eius hypothesin calculo suo adprobasse, antea iam significauimus. Deinde autem ex nostratibus praeter alios cum-

cumprimis ABR. CALOVIVS, & CASP. HERM. SANDHAGENIVS, methodum hanc ornarunt, & prouexerunt, difficultatesque quasdam, quas superare OSIANDER non potuit, feliciter remouerunt; de quibus suo loco dicemus. Ex Gallis autem eadem via incesit ABRAHAM COVET DV VIVIER dans l'histoire euangelique dans son ordre naturel &c. hoc est, *historia euangelica, ordine natiuo repraesentata, siue noua harmonia quatuor euangelistarum*, Hagae Comitum, an. 1706. 4. edita. Plura de OSIANDRI harmonia praetereos, quos iam laudauimus, dabunt IO. GEO. PRITIVS, in *introduc. in lectiōem noui test. cap. XV. §. VIII. p. 146. seqq.* PETR. LAMBERG, in *harmonia euangelica omnium discipulorum & factorum domini nostri Iesu Christi, noua prorsus & succincta methodo &c. concinnata*, in *prolegomenis §. V. p. 9.* CAR. ARNDIVS, in *bibliotheca Io. Frid. Mayeri biblica continuata, cap. II. §. XXXIII. p. 113. seq.*

Post MART. CHEMNITIVM hic merito in censum venit AEGID. HVNNIVS, exegeticis non minus, quam polemicis scriptis, longe clarissimus. Operaeque fecit pretium IO. HENR. FEVSTRINGIVS, dum, exegetica Hunniana iunctim edendo, ea velut ab interitu & obliuione vindicauit. Publicae namque luci is exposuit Aegidii Hunnii thesaurum apostolicum, completentem commentarios in omnes noui testamenti epistolas & apocalypsin Ioannis, Witebergae an. 1705 fol. Cum vero HVNNIVS solum in epistolas Pauli ad Romanos, Corinthios, Galatas, Ephesos, Philippenses, Colossenses, Thessalonicenses, priorem ad Timotheum, ad Titum, ad Ebraeos, ac in primam Ioannis, lucubrationes adcurate elaboratas reliquisset, reliquas autem noui testamenti epistolas, hoc mortem repentinam pari studio & labore enucleare haud potuisset: editor, ut defectum illum suppleret, in Iacobi, & veramque Petri epistolam, nec

non Ioannis apocalypsin, breues quidem, sed solidas ac perspicuas IO. WINCKELMANNI, discipuli Hunniani, eiusdemque in academia Marpurgeni successoris, commentationes, supplementi loco adiecit; posteriorem denique ad Timotheum, secundam & tertiam Ioannis, & Iudae epistolas, sua interpretatione ipsemet illustrauit, ac praemissis prolegomenis, cuiuslibet capituli argumentum & dispositionem, analysin, seu sensum, atque locos communes, HVNNII, & WINCKELMANNI methodum sequutus, tradidit. Thesaurum huncce HVNNII apostolicum mox excepit eiusdem thesaurus euangelicus, ab eodem FEVSTRINGIO an. 1706 luci publicae expositus. Complectitur is commentarios in quatuor euangelistas, & acta apostolorum. Sed non omnes isti HVNNIVM auctorem agnoscunt; quippe qui MATTHAEVUM solum, atque Ioannem hac ratione explicauit; morte praepeditus, quo minus Marcum, & Lucam, & huius etiam acta apostolorum commentario illustraret. Ne quid itaque deesset, editor, IO. WINCKELMANNI, & DAN. ARCVLARIJ perspicuos, & plane Hunniana, hoc est, paraphrastica methodo concinnatos, in haecce noui testamenti scripta commentarios adiunxit. Praemisit vero operi, HVNNII de maiestate, auctoritate, fide, & constantia sacrarum litterarum librum, nobis iam alibi, ut par erat, commendatum. Subiuncta est vita HVNNII, a LEONH. HYTTERO scripta. RICH. SIMON in scriptis exegeticis HVNNII more suo hoc solum desiderat, quod dogmata potius, & controuersias tractet, quam scripturam sacram explicet; *hist. crit. commentat. noui test. c. XLVII. p. 708.* Nescio autem, quid sibi velit, quando speciminis loco verba HVNNII, de voce *Myes*, ex comment. eius in cap. I. Ioan. adfert: Porro Ioannes hanc appellationem non iam primum excogitauit, sed eam ex veteri testamento est mutuatus. Nam & Moses & Dauid

ad secundam personam trinitatis deo adpellant, Moses quidem *genesis* I. describens historiam creationis mundi, singulis operibus praemittit, & dixit Deus, fiat lux &c. Ita *psalm.* XXXIII. verbo Domini caeli firmati sunt; & hinc porro subiicit, talia romano-catholicum interpretem, qui scripturae traditionem veteris ecclesiae doctorum iungat, potius decere, quam doctorem ecclesiae protestantium, qui magnis prematur difficultatibus, cum Socinianis, interpretationes veterum scriptorum non recipientibus, respondendum sit. HVMNVS namque non ad traditionem, sed ad scripturam sacram veteris testamenti prouocat: quam cum Sociniani non repudient; non potest quis aptius contra eos disputare, quam cum hac methodo incedit. Traditionem autem cum isti homines non admittant, & recte quidem: romanensium est, dispicere, quo pacto eos convincere queant. Fateatur interim SIMON, *commentarios* HVMNII theologiae cultoribus vsui esse posse, ob varias quaestiones, quae separatim in iis tractentur.

POLYCARPVM LYSERVVM, magni iidem nominis inter nostrates theologum, ob MART. CHEMNITII *harmoniam euangelicam* continuatam, iam antea commendauimus. Idem vero etiam praeter *commentarium in genesin*, a IO. GOTTL. CARPZOVIO, introd. ad libros canonic. *vet. test. part. I. p. 78.* cumprimis laudatum, & alia quaedam, a IAC. LE LONG commemorata. *bibl. orb. sac. tom. II. p. 388.* reliquit praelectione: academicae in prophetas minores, quas eiusdem pronepos POLYC. LYSERVS, Cellensium ecclesiarum antistes, an. 1709 ab interitu vindicatas, in publicam lucem emisit, qui & de suo *commentationes in Haggaem* addidit, ac suppleuit, ut ipsa inscriptio docet. Ut autem aulam saxonicae electoralem LYSERVS, ita-academiam Wittebergensem do-

ctrina sua illustrauit FRID. BALDVINVS, haud infimi ordinis inter eos quoque, qui scripturam sacram explicarunt, theologus. De *commentariis* eius in *librum Iosuae*, *librum iudicum*, & *librum Ruth*, qui a nonnullis valde laudantur, nunc nihil dicam: siquidem concionibus, seu sermonibus sacris absoluntur, linguaque adeo germanica scripti sunt. Rectius huc referuntur *commentarii* eius in *psalmos poenitenciales*, cum textu ebraco, graeco & latino, Wittebergae an. 1599, & deinde aliquoties excusi. *Commentarios* eius in *Haggaem*, *Zachariam* & *Malachiam*, Wittebergae primum an. 1610 editos, deinde a BALTH. FRID. SALTZMANNO *commentario* IO. SCHMIDTI in nouum priores prophetas minores subiunctos esse, deinceps monerimus. Nec aliena ab hoc loco est eiusdem *passio typica*, complectens personas, res, historias veteris testamenti, in quibus passio & mors Iesu Christi praefigurabatur; Wittebergae an. 1616. 8. Cumprimis hodie adhuc erudit in pretio est *commentarius* in omnes epistolae Pauli, in quo praeter *analysisin*, *explicationem*, & *paraphrasin* textus, multiplices *commonefactiones* eruantur &c. per partes primum ab an. 1611 ad 1630 editus, quae iunctim deinceps tum alias, tum & Francofurti 1710 fol. recusae sunt. Legendus de eo CAR. ARNDIVS, in *bibliotheca Io. Fr. Mayeri biblica continuata c. II. §. XXXIX. p. 129.* itemque THEOPH. ALETHAEVS, in *dem ausföhr. Bericht von denen alten und neuen commentariis*, &c. ad tom. II. der gründl. Erläuterung pag. 242. seqq.

Sed hisce, aliisque, missis, ad beatum IO. GERHARDVM nostrum potius accedimus, qui non tantum *harmoniae euangelicae* CHEMNITII colophonem imposuit, ut antea diximus, sed aliis quoque monumentis exegeticis memoriam suam ad posteris propagauit. Ad ipsam equidem

harmoniam istam, ab eo ad finem perductam, quod attinet; obseruatu adhuc dignum, eum non sponte sua ad laborem istum accessisse, sed praestantissimorum theologorum, qui an. 1621 lenae conuenerant, precibus, & velut decreto quodam, inductum, cum suscepisse; quemadmodum ERDM. RVD. FISCHERVS docet, in *vita Gerhardi c. XIX. p. 427.* vbi & alia, ad historiam huius operis spectantia, lectuque non indigna, refert. Iam antea GERHARDVS in *harmoniam historiae euangelicae de passione, morte & sepultura Christi &c.* item in *harmoniam historiae euangelicae, de resurrectione & ascensione Christi &c. commentarium* ediderat. Vterque lenae anno 1617. 4. prodiiit. Reliqua GERHARDI scripta exegetica sunt: *commentarius super genesis*, in quo textus declaratur, quaestiones dubiae soluntur, observationes eruuntur, & loca in speciem pugnantia conciliantur; qui post auctoris obitum an. 1637. 4. primum lenae prodiiit, ab eo tamen elaboratus, & ad finem productus; quem & merito laudat, simulque specimina quaedam ex eo exhibet THEOPH. ALETHAEVS l.c. ad tom. II. p. 145. seqq. *commentarius super deuteronomium*, in quo textus declaratur, quaestiones dubiae euoluuntur, observationes eruuntur &c. lenae 1657. 4. in quo auctor in commate VIII. capitis XXVII. subsistit, morte quippe prohibitus, quo minus vltius progredi posset; laudatur vero prae reliquis a IO. GOTTL. CARPZOVIO, introd. ad libros canonicos vet. test. part. I. pag. 144. *adnotationes posthumae in psalmos quinque priores, item in prophetas Amos & Ionam*, lenae an. 1663. 4. *adnotationes posthumae in euangelium Matthaei*, quas IOAN. ERN. GERHARDVS *analectis* auxit; praemissus iis est tractatus de interpretatione scripturae sacrae, lenae an. 1663. 4. *aphorismi ex euangelio Ioanne, seu collegium aphoristicum Ioanneum*, lenae an. 1631. 4. *adnotationes posthumae in acta apostolorum*,

BVD. ISAGOGAE,

analectis IO. ERN. GERHARDI auctae, lenae 1669. 4. recusat deinceps cum DAN. ARCVLARI & IO. CANVTI LENAEI, in eadem *apostolorum acta commentariis & praefatione* IO. FECHTII Hamburgi 1713. 4. *adnotationes posthumae in epistolam ad Colossenses*, item cum IO. ERN. GERHARDI *analectis* lenae an. 1660. 4. *adnotationes ad utramque Pauli ad Timotheum epistolam*, in quibus textus declaratur, quaestiones dubiae soluntur, observationes eruuntur &c. lenae 1643. 4. quas quidem in epistolam ad Romanos, ad Colossenses & in utramque ad Timotheum adnotationes recenset, ut more suo quaedam obseruatu digna ex iis delibet, THEOPH. ALETHAEVS, l.c. ad tom. V. p. 362. seqq. *commentarius super epistolam ad Ebraeos*, in quo textus declaratur &c. lenae 1641. 4. *commentarius super priorem ac posteriorem Petri epistolam*, in quo textus declaratur, quaestiones dubiae soluntur &c. lenae 1641. 4. etiam Hamburgi 1692. & 1709 cum praefatione IO. FRID. MAYERI; qui quidem commentarius, utpote summo studio elaboratus, inter reliqua GERHARDI scripta exegetica posthuma primum praecipuumque locum tenere censetur; *adnotationes posthumae in epistolam Iudae*, cum *analectis* IOAN. ERN. GERHARDI, lenae 1641. 4. *adnotationes in apocalypsin Ioannis*, in quibus textus declaratur &c. lenae an. 1643. 4. In bibliis denique *Vinariensibus*, de quibus supra dictum, GERHARDVS noster *genesis*, prophetiam *Danielis*, (cuius tamen explicatio ab aliis ANDREAE KESLERO tribuitur) & *apocalypsin Ioannis*, illustrauit; immo & in toto hocce opere recognoscendo, praecipuae eius partes fuerunt. Legenda, quae de hisce omnibus diligenter disserit, quem iam laudauimus, ERDM. RVD. FISCHERVS, in *vita Io. Gerhardi, c. XIX. p. 426. seqq.*

Aaa aaa aaa

Eo-

Eodem circiter tempore, quo IOAN. GERHARDVS Ienae docuit, Rostochiensē ornavit academiā IO. TARNOVIVS, optimis & solidissimis, quos ecclesia nostra tulit, scripturae interpretibus citra controverſiam adnumerandus. Teſtantur id commentarii eius in psalms poenitentiales, in psalms passionales, in psalms graduum, & alios quosdam; porro in caput nonum & quinquagesimum tertium Iſaiae; in epistolā Pauli ad Ephesios, ad Philippenſes, ad Colossenses, ad Theſſalonicenſes; ne quid de exercitationibus eius biblicis dicam. Maximum autem cumprimis illi peperit nominis decus commentarius in prophetas minores, in quo textus analyſi perſpicua illuſtratur, ex fonte ebraeo explicatur, locis ſacrae ſcripturae parallelis confirmatur, a praeis expoſitionibus vindicatur, & ad uſum doctis locis communibus in ſcriptura fundatis, applicatur; reſcuſus, & cum antea per partes prodiſſet, iunctim editus cum praefatione IO. BENED. CARPZOVII, Lipſiae an. 1706. 4. Atque idem hūc theologus praefantiſſimus, rerumque iſtarum peritiſſimus, CARPZOVIVS, quo loco iſte TARNOVII commentarius habendus ſit, hunc in modum exponit: *Iam quod ad hos viri celeberrimi commentarios in prophetas minores attinet, habuit equidem antecēſſores non paucos, & eos inter celebriores illos erimuiros Ieſuitas, Franciſcum Riberam, Chriſtophorum a Caſtro, & Caſparem Sanctium, quorum in eoſdem lucubrations aliquoties excuſae fuerunt; ſed tantum abeſt, ut a ſuis meditationibus iſtrum retraxerint, ut animaverint potius animadvertentem, quantum illi ex ignorantia fontium, eſſi perpetuo ad eos provocent, a ſcopo & ſenſu genuino prophetarum abeant. Ipſe ergo ſubſidiis hermeneuticis longe melius inſtructus, illorum non minus, quam ceterorum omnium, qui vadam hoc tentarunt, conatus viciit, remque ea conſecit ſincritate, ut adplauſum bonorum omnium atque admirationem ſuo iure me-*

ruerit. Unus ſerē Ioan. Mercerus, regius ebraeae linguae in academiā Pariſienſi olim profeſſor, contendere cum ipſo de palma poſſet, ſi & commentarios, quos Petrus Cevalle-rius poſthumos edidit, abſoluſſet, & praeter linguarum, quas perſeſſe callebat, maiorem rerum quoque theologicarum cognitionem attuliſſet. Et quamquam ex noſtris etiam grauiſſimus theologus Ioan. Winckelmannus, poſt Wigandum, explicationes ſuas anti-Tarnouium emiſerat: pro abſolutis tamen commentariis venditare eas ipſo noluit; quales quidem hos Tarnouianos laudare non veremur. Nec ſine ratione idem vir eruditifſimus obſervat, cauſam, cur RICH. SIMON nullam TARNOVII mentionem iniecerit, hanc forte fuiſſe, quod nihil cenſura aut reprehentione dignum in eius commentariis inueniret; immo, eandem hanc cauſam quoque eſſe, coniciit, cur idem Ariſtarchus MART. GEIERVM atque SEB. SCHMIDIVM ſilentio praeterierit. Quo loco, inquit, in mentem venit Richardi Simonis, qui cum in libro tertio hiſtoriae criticae veteris teſtamenti in proteſtantium praecipuos, qui ſive commentariis, ſive notiis, ſcripturam illuſtrarunt, criſin ſuo more exceceret; nullam prorſus Tarnouii noſtri mentionem facit; cuius tamen, ſi non celebritate nominis ad eius lectionem moveri, inuitari certe poterat a Matthaeo Polo, qui illum diligenti & veridicum & rerum inueſtigatione, perplexis atque obſcuris locis (quae hic plurima occurrunt) lucem non exiguam inferre, in praeloquio voluminis III. ſynopſeos criticorum ſacrorum docuerat. Hanc ego recitentiam inde natam, hariolationem non vana conicio, quod mihi in ipſo reprehentione dignum offenderat, qui carpere omnes atque inſectari cupiebat; eandemque reor cauſam eſſe, cur & Geierum noſtrum, & Seb. Schmidium, interpretes acutiſſimos, pari ſilentio praeterierit. Scriptis TARNOVII exegeticis, quae commemorauimus, addendus adhuc commentarius eius in theſoros Iere-
miae,

miæ, in quo textus ex fonte ebraeo explicatur, locis scripturæ sacræ parallelis confirmatur &c. qui recusus cum præfatione 10. FECTHII lucem adspexit Hamburgi anno 1707. 4. In præfatione ista celeberrimus hicce Rostochienensis theologus multa in laudem TARNOVII differtit, interque alia obseruat, primum eum fuisse, qui veteris testamenti libros, non ex versionum rinulis, aut eorum interpretationibus, qui fontes ipsi neque consulere, neque vim verborum phrasum, que penetrare potuerunt, linguarum quippe adminiculis destituti, sed ex ipso intimo linguae genio & argumentis, ex curatissima totius contextus consideratione ortis, exposuerit. Non dissimulat idem vir doctissimus, methodum illam, qua TARNOVIVS in scripturæ interpretatione vsus est, nonnullis eo tempore nouitatis nomine fuisse suspectam; id quoque illi vitio datum, quod loca quaedam scripturæ, quae reliqui interpretes de Christo intellexerint, aliter explicauerit: simul tamen, quid ad hæc TARNOVIVS responderit, nos conducet. Negari equidem nequit, inquit, nouum hoc Tarnouii enucleandi emedullandique sacrum textum institutum, vi quæ recentior exoritur, vniuersa, in sollicitudinem quamdam nonnullos, non alibi tantum, sed in ipsa quoque academia nostra, theologos adduxisse, ne in nouitatis quacumque suspensionem theologiae hic facultatis collegium apud exteros deueniret. Qui & nonnumquam Tarnouium ipsam, ne liberiori sensuum diuinorum in textibus sacris electione, si præcipue bene de ecclesia nostra meritos interpretes gratiori silo reselleret, offendiculum aliis crearet, commouerint. Videbatur quoque ea nonnumquam loca, quae quodam quasi christianorum doctorum consensu Christum, omnis scripturæ nucleum, præferebant, de quibuscumque rebus aliis, quam de Christo interpretari. Quod quam periculosum sit, Grotii postea exemplum docuit, quem vi vasis voluminibus erroris conuinceret, memorabilem ope-

ram impendit Abrahamus Calouius. Respondit vero ad hæc singula biennio ante, quam ex hac vita decederet Tarnouius, in præfatione, quam executionibus biblicis præfixit, testatus, si quid recte præmonstratum ab amicis viderit, grata id mente se arripuisse, non vero ad silentium, nisi fusque deque habere proprii nominis famam vellet, aliis fuisse obstrictum in iis, quæ ex liuore in se & odio profecta fuerint, laeserintque veritatem. Quæ tamen & ipsa candide iudicantium censuræ libentissime subiiciat. Christum se vero non minus, ubicumque id, textu eiusque circumstantiis saluis, fieri possit, quaerere, tanquam salutis nostræ proram puppimque, quamquam non eodem modo oculis mentis eundem adspiciat; hic nempe directo, ibi vero per consequentiam, & velut oblique, memor, non angelum tantum, sed & legem inculcare scripturam, & vilem eandem esse, non ad doctrinam tantum & redargutionem, sed & ad morum vitiorumque correctionem.

ERASMI SCHMIDII, viri graecarum litterarum peritissimi, qui circa initium saeculi decimi septimi academiae Wittebergensis decus & ornamentum singulare fuit, iam mentionem fecimus, cum ad §. VI. versionem eius latinam noui testamenti commemorarem. Iterum autem nobis laudandus est ob notas ac animaduersiones, quas cum versione ista, itemque textu graeco & versione veteri, Norimbergae anno 1658, auctore iam an. 1637 mortuo, prodidisse, ibidem diximus. Licet enim in notis istis ac animaduersionibus id subinde agat, vt mutatae alicubi versionis rationem reddat; præsertim, vt ostendat, cur haud raro a THEOD. BEZAE versione & sententia discesserit: ad verum tamen & genuinum sensum eruendum plurimum faciunt. Idque cum vnice auctori huic constitutum fuerit: ad dogmata & controuersias theologicas non digreditur, sed harum tractationem aliis relinquit. Cumque veri & genuini sensus inuestigatio præcipuum in

scripturae sacrae interpretatione momentum trahat : inter eos, qui integrum novum testamentum explicarunt, quorum praecipuos, tum veteres, tum recentiores, ABR. CALOVIVS, in *prolegomenis biblior. illustr. noui test. p. 6.* laudat, haud ultimum promeretur locum. IAC. WELLERVS, in praefatione, operi huic praemissa, SCHMIDIVM laudat, quod profunda sua in graecis litteris eruditione usus non sit ad inuicenda schismata, aut in praediciendum rerum theologicarum, qui malefannus ingeniorum quorundam mos sit, sed id potius egerit, ut talentum suum vnicuique & perpetuo referret ad Dei honorem, sancti cumprimis spiritus, auctoris linguarum, ansq̃ue praebere subinde cogitandi ac inquirendi vterius in sensum diversorum locorum sacrorum. Conferendus quoque de eo THEOPH. ALETHAEVS, in dem ausführlichen Bericht von denen alten und neuen commentariis &c. ad tom. I. der gründlichen Erleuterung &c. p. 59. seqq. A philologo autem hocce ad theologum saxonum nos conuertimus, MATTHIAM HOEVM AB HOENEGG, non minus celebrem. Etsi enim scriptis polemicis cumprimis inclaruit : nonnulla tamen etiam in exegeticis reliquit ingenii sui monumenta; ut explicationem, seu commentarium in psalmos XXII. & alias quasdam conciones in Ioëlem, vt & commentarium, seu conciones in epistolam ad Galatas, quae omnia, vt & reliqua, enarrat IACOBVS LE LONGE, *biblioth. sacr. tomo II. p. 779.* Conciones equidem, seu sermones sacri, huius loci non sunt : eos tamen, quos HOEVS in libros quosdam biblicos scripsit, ita comparatos esse, ut commentariorum loco haberi queant, nonnulli existimant. Saltem conciones istae, quas commemorauimus, ostendunt super prophetiam Ioëlis, quae Lipsiae an. 1605. 4. prodierunt, CAR. ARNDIO ita placuerunt, ut HOEVM interpretem in prophetiam Ioëlis, ac commentatorem optimum pariter ac selectissimum Lutheram

norum, vocare nullus dubitet ; in *bibliotheca Io. Frid. Mayeri biblica continuata, c. II. §. XVIII. p. 90.* Quidquid eius sit; si vel maxime alia deessent monumenta, cur locum hic sibi vindicare HOEVS posset: eundem tamen iure optimo occuparet ob commentarium in apocalypsin Ioannis, qui Lipsiae an. 1610 & sequentibus in 4. primum per partes prodit, & deinceps recusus est Francofurti 1671. fol. Quaedam de hocce commentario observatu digna commemorauimus, cum de scriptis HOEI polemicis verba faceremus, cap. praeced. ad §. VIII. Singulari in eo conficiendo vsu diligentia HOEVM, negari nequit, suae nequitiam defraudandus est laude: etsi deinceps non defuerint, qui maiorem adhuc libro huic adiungere lucem adgressi sunt, quod ex nostratibus praeter reliquos HIERON. KROMAYERVS, BRANDANVS HENR. GEBHARD, theologus Gryphiswaldensis longe clarissimus, MELCH. KROMAYERVS, IOAN. BRUNSMANNVS, fecerunt, quorum labores, huc spectantes, recenset, & alia quaedam de libro hocce & eius interpretibus lectu haud indigna adfert CAROL. ARNDIVS, in *bibliotheca Io. Frid. Mayeri biblica continuata, c. II. §. L. p. 156. seqq.* ABR. CALOVIVS, ut hoc de libro moncam, cum commentariorum in apocalypsin Ioannis magnum numerum protulisset; principem inter omnes locum post LUTHEKVM, IO. CLYVERO, cuius exstat diluculum apocalypticum, tribuit; in *prolegomenis in apocalypsin p. 17. 26.*

Dum vterius in saeculo decimo septimo prouehimur, IO. GEO. DORSCHEVVS se nobis offert, Argentoratensis primum, tum & Rostochiensis theologus, non vno nomine de ecclesia nostra praeclare meritus, nec semel nobis iam laudatus. De scripturae sacrae studio cum vel maxime sollicitum fuisse, vel index ille scriptorum in

in scripturam sacram testatur, qui post auctoris obitum a IO. GRAMBSIO in lucem emissus, inscribitur: *biblia numerata seu index specialis, in omnes veteris ac novi testamenti libros ad singula omnium librorum capita & commata*, Francofurti 1674. 4. In eo namque secundum ordinem librorum biblicorum, loca auctorum, patrum cum primis, aliorumque, qui capitibus, vel commatibus singulis, non quidem in commentariis suis ad ista loca, sed in aliis scriptis, lucem quamdam adfuderunt, indicantur. Dum autem IO. GRAMBSIVS opus hocce posthumum non tantum edidit, sed & accessionebus suis auxit: non omnibus suam probavit industriam. Sunt enim, qui optant, ut accessiones suas aut omisisset, aut seorsim edidisset: vtpote in quibus maiorem numeri, quam selectus rationem habuisse videatur. Conferendus IO. FRID. MAYERVS, in *bibliotheca biblica, dissertat. III. c. II. §. IX. p. 44.* Et sane, utilitate sua eiusmodi labor non caret; modo iudicium adhibeant, qui eum in se suscipiunt, & profutura ab inutilibus discernere didicerint. Fueruntque adeo, qui deinceps simile quid tentarent, ut TOB. PFANNERVS, in *amoenitatibus scripturae a patribus aliisque explicatae, vindicatae, illustratae*, Francofurti & Lipsiae an. 1698. 8. in quibus tamen itidem interdum selectum, interdum rursus maiorem copiam desideres. Comparata huc etiam quodammodo est IAC. FRID. WILDESCHAVSEN *bibliotheca dissertationum theologicarum philologicarum in vet. & nou. testam.* Hamburgi 1702 & 1710. 4. Sed ut ad DORSCHIVM reuertamur, is aliis quoque ingenii monumentis theologiam exegeticam locupletavit. Exstant namque & eius ad *entheas sancti Iesaeae prophetias, earumque singula capita, analysis, ex operose collocatis pene multis, optimisque tam ebraicis, quam christianis interpretibus, adeo, ut commentarii vicem praestare possit, praemissa ubique apo-*

dixi, poenitentiam urgente, instituta, Hamburgi an. 1703. 4. cum praefatione IOAN. FECHTII; cui postea accessit *selectiorum Iesaeae locorum a cap. I. ad XXV. illustratio, duabus partibus comprehensa*, cui itidem FECHTIVS praefationem praemisit, in qua de recentioribus in Iesaiam commentariis, deque instituto auctoris, disseritur; *Quarta in epistolas I. & II. Ioannis, quae in lucem produxit, ediditque IO. NIC. QVISTORPVS*, Rostochii an. 1697. 4. qui tamen in praefatione dubitare adhuc videtur, an ea DORSCHIVM auctorem agnoscat; interim nomine Dorsicheano non indigna esse, & ob elegantissimam, facilemque methodum non sine insigni utilitate legi posse, existimat; *fragmentum commentarii in epistolam Iudae, quo (ita inscriptio se habet) repraesentari potuisset specimen absolutissimi in scripturas commentarii, si ultimam operi manum auctor imposuisset; ex manuscripto edidit cum graecorum testimoniorum interpretatione, quibusdam observationibus & praefatione IO. FECHTIVS, qui & BRANDANI HENR. GEBHARDI, theologi Gryphiswaldensis doctissimi, integram in epistolam Iudae commentationem, in qua praecipue orientales epistolae versiones examinantur, adiecit; Francofurti & Lipsiae an. 1700. 4. Ex hoc ipso autem fragmento elucere, IO. FECHTIVS existimat, summum saeculi sui polyhistorum fuisse DORSCHIVM, quippe in quo, quidquid sacrarum profanarumque antiquitatum fuit, quibus epistolam, iunctis sacris digressionibus, illustrare se posse putavit, non tantum comportaverit, sed & iudicio ubique interposito, eoque limatissimo, reapse ostenderit, quanti doctrinarum thesauri vndique totis agminibus in foveam confluxerint. Prodierrat iam an. 1696. D. Iudae epistolae catholicae, in qua certaminis fidei adversus impietatem idea repraesentatur, simulque recentissimorum scriptorum circa interpretationem epistolae errores deteguntur & confutantur, exegetica expositio,*

quam per modum disputationis academicae, sub moderamine FECHTII, eruditorum examini submisit MATTH. HENR. BVRCHARDVS: sed ei commentarium GEBHARDI, quem fragmento DORSCHII adiecit, utpote *longe solidiorem & accuratorem*, praeficiendum esse, ipsemet FECHTIVS iudicavit. Inter omnia autem DORSCHII scripta exegetica praecipuum tenet locum commentarius eius in quatuor evangelistis, per solidam apodixin, analysin, exegesein, harmoniam item ac parallelismum, verum sensum exhibens, falsum refutans, qui cum eiusdem auctoris *chronotaxi actorum apostolicorum* proditit Hamburgi an. 1706. Praefationem admodum luculentam, qua & vita, & merita, & scripta Dorschei fuisse, curioseque recensentur, praemisit celeberrimus ille, & de Dorscheanis commentationibus praeclare meritis, nobisque iam laudatus, Rostochiensium theologus, IOAN. FECHTIVS: quam tamen cum ipse ad finem perducere non posset; filius eius GVSTAV. FRID. FECHTIVS hoc fecit. Licet autem post DORSCHIVM non defuerint, qui in praecipuis hisce novi testamenti libris illustrandis studium operamque suam collocarent; maioremque in quibusdam illis adfunderent lucem potuerint, pluribus quippe, quae recentior aetas suppeditavit, praedictis instructi: minime tamen ideo commentarius huius, praestantissimis suo iure adnumerandus, est contemnendus. Nervose breviterque auctor multa complexus est, taliaque simul subministrat, quae apud alios inter longas verborum ambages frustra requiras. Recte in praefatione IO. FECHTIVS: *Et quamquam dubium non est, post Dorscheum, iam ante tres & quadraginta annos vita sanctum, plurima scripturae sacrae, maiorem, quam antea, lucem doctorum hominum accepisse; nec hodie desse, qui subinde magis magisque in secreta bibliorum latissimata, ut huius antiquissimi libri, penetrent; cum hauriri ex diuino hoc libro perpetuo pos-*

sit, quod sufficit, quod prodest, quod deletur, exhauriri tamen ille nunquam possit; quorum omnium conatus recte sententium iudicio gloriam parit auctoribus immortalem: nec in consilium tamen est, nec instructuosum, & aliorum tamen deo inspiratorum, qui non minus alii intra suam mensuram modumque fuerunt, ut per quatuor evangelia quaeque, sententias audire, quidque a Dei spiritu ipsis fuerit revelatum, cognoscere. Quomobrem & hac Dorscheana opera utamur, non ad fugiendos, si qui in usdem deprehensi fuerint, defectus, quod destitutum sycopbantarum est, sed ad diuini sensus arcana eo curatius indaganda &c. Nec praetermittendus est DORSCHII commentarius in epistolam ad Ebraeos, pluribus hypomnematum, apodictico-analytico-exegetico, iuxta seriem capitum commatunumque feliciter coepius, & ad dimidium cap. X. perductus; & a IO. CHR. PFAFFIO, theologo Tubingensi, absolutus, editusque Francofurti & Lipsiae an. 1717. 4. Eum ita comparatum esse, ut iusti simul systematis theologiae harmonicae veteris ac novi testamenti, ac demonstrationis evangelicae contra atheos & Iudaeos, vicem subire possit, ipsa nos inscriptio condocer. Praefixa ei est praefatio ordinis theologici in academia Tubingensi, in qua varia ad eius commendationem adferuntur. Plura de hoc commentario dabit THEOPH. ALETHAEVS l.c. ad rom. III. p. 321. seqq. Superfunt & aliae commentationes, dissertationesque DORSCHII quam plurimae, interque eas quaedam selectissimae, quae sacrae scripturae interpretationi inferuntur; quas IAC. LE LONG recenset, *bibliorb. sacr. tom. II. p. 703. seqq.* Adeurate etiam de plerisque disserit IO. FECHTIVS, in praefatione, commentario DORSCHII in quatuor evangelistas praemissa, anteaque nobis iam laudata. Ex Rostochiensium, quam DORSCHIVS ornavit, priusquam discedamus academia; AVG. VARENI adhuc iniicienda est mentio, viri doctissimi, & ebraeae cumprimis lin-

linguae peritissimi; qui, quantum in scripturae sacrae interpretatione posset, variis speciminibus, magna eruditorum approbatione exceptis, demonstravit; cuiusmodi sunt: *decades Moisaicae illustrum* l. corum in *genesis* & *exodum*, item in *libros leuitici*, *numerorum*, & *deuteronomii*; *triumphus Dauidis in Israelis fontibus incorrupti*, siue in varia psalmorum loca commentarii, in quibus subinde naevi atque errores versionis vulgatae notantur; *gemmae Salomonis*, siue liber koheleth explicatus; *commentarius in Esaiam*, ex recensione IO. FECHTII; *collegium canonicum quatuor nouissimorum veteris testamenti prophetarum*, *Danielis*, *Haggaei*, *Zachariae*, & *Malachiae*; & alia, indicata a IACOBO LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 998*. Conferendus & CAR. ARNDIVS, in *bibliotheca Io. Frid. Mayeri biblica continuata*, cap. I. §. IX. p. 38. Id VARENIUM proprium, quod accentuum in lingua ebraea diligentissime rationem habeat: maiorem tamen in eius commentationibus nonnulli desiderant perspicuitatem. *Commentarii Varenii*, inquit THOM. CRENIVS, *si tam perspicue scripti essent, quam erudite sunt, plures haberent lectores maiorem emolumento; in exercitiis sacris priora quaedam Moysi tractantibus, cap. IV. §. VII. p. 174*. Commentarium siue analysis & exegetica VARENI in epistolam ad Romanos recensit THEOPH. ALETHAEVS l. c. ad romum III. der gründlichen Erläuterung, pag. 143. seqq.

MART. GEIERVM inter praestantissimos ecclesiae nostrae theologos, eos praecipue, qui commentariis scripturam sacram illustrarunt, haud vltimum tenere locum; nemini, nisi qui hospitem ex hisce litteris retulit animum, ignotum esse potest. *Commentarii eius in psalmos*, in *proverbia*, & *ecclesiasten Salomonis*, itemque in *Danilem prophetaem*, saepius editi, multorum teneantur manibus, & reliquis omnibus, qui

in hosce libros editi sunt, dubiam reddunt palmam. Methodus, qua vtitur, maximo perere commendanda. Primum enim cuiusque psalmi aut capituli argumentum nunoque exprimit; deinde in singulis commatibus voces omnes formulasque loquendi ex fontibus diligenter expendit, vtrumque omnium genuinum significationem, atque emphasin, adductis copiose locis parallelis, collatis quoque subinde versionibus, & aliorum interpretum sententiis, euoluit, verumque ac genuinum sensum ita explicat, vt reiectis falsis interpretationibus, confirmet; dogmata, & controuersias, non nisi necessarias, & plane ad rem facientes, admiscet; vsus denique, quos vocant, seu porismata, selecta, & sponte sua ex textu fluentia, subnequit. Recteque iudicant viri doctissimi, vel ex solo GEIERI in *psalmos commentario* lexicon aliquod linguae ebraeae emphaticum confici posse, quod in totius scripturae sacrae interpretatione vsum minime contemnendum praebeat. THOMAS equidem CRENIVS adserit, GEIERI commentarios in *psalmos* & *ecclesiasten* tam diligenter elaboratos non esse, quam illum, quo *proverbia Salomonis*, illustrat. Ad praelectiones in *psalmos*, inquit, tantum optimus Martinus Geierus noster adhibuit minime diligentiam, nec ad commentarium in *ecclesiasten*, quantum ad notas in *proverbia*, in quibus sedulus est; in exercitati. de libris scriptor. optimis & vtilissimis, p. 32. Quod quo iure dicatur, aliis accuratius diiudicandum relinquo: in eo tamen, idoneos harum rerum arbitros facile consensuros, existimo, quantumuis magnus sit illorum numerus, qui psalmos sibi explicandos sumserunt, quos diligenter IO. GOTTLÖB CARPZOVIVS recenset, in *introductione ad libros canonicos veteris testamenti*. part. II. p. 145. seqq. GEIERVM tamen, ad genuinum sensum investigationem quod attinet, iure meritoque omnibus praeferri. Elogia & iudicia quaedam de *commentariis* GEIERI

GEIERI exhibet CAROL. ARNDIVS, in bibliotheca Io. Frid. Mayeri biblica continuata, c. II. §. IX. p. 66. seqq. & §. XV. p. 82. Commentarios quoque eius in ecclesiasten, prouerbia Salomonis, & psalmos, recenset THEOPH. ALETHAEVS, in dem ausführlichen Bericht von denen vornehmsten Commentariis vnd Auslegern der heiligen Schrift, ad tom. I. eiusdem gründlicher Erleuterung der dunckelsten Oerter &c. p. 86. item p. 243. seqq. praelectiones autem eius in Danielem prophetam ad tom. V. pag. 311. seqq. vbi & reliqua eius scripta enarrat. Legendus praeterea de GEIERO, eiusque scriptis IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, de praecipuorum quorundam saeculi XVI. & XVII. theologorum Lutheranorum &c. eruditione, in ecclesiam meritis, & scriptis, cap. VII. p. 161. seqq.

GEIERO alium statim theologum saxonicum iungimus, ABR. CALOVIUM, cuius non minora, vt in vniuersam theologiam, ita speciatim exegeticam, sunt merita. De bibliis eius glossatis, lingua germanica editis, iam supra diximus. Nunc biblia eius illustrata adhuc in censum veniunt, in quibus, vt inscriptio docet, *emphasis vocum ac mens dictorum genuina e fontibus, contextu, & analogia scripturae eruuntur*; versiones praecipuae cum ebraeo textu (in nouo testamento cum graeco) vindicatae vbiq; huius sinceritate, conferuntur; expositiones cum veterum, tum recentiorum interpretum, expenduntur; veriores patrum ipsorummet, beati Lutheri, & aliorum theologorum, propriis verbis stabilimur; loca difficiliora & dubia textualia, historica, chronologica, topographica, & alia, expediuntur; contradictiones adparentes discutuntur; quaestiones variae theoreticae & practicae solvuntur; oracula prophetica de Christo, eiusque regno, & quaecumque omnino ad fidei euangelicae confirmationem faciunt, ex instituto adseruntur; corruptelae Indaeorum & haeticorum, maxime mo-

dernorum, luculenter retunduntur; Grotianae deprauationes & *Verderbungen* iusto examini sistantur, & exploduntur. Hanc ideo integram recitare visum fuit inscriptionem, vt, quid in hoc opere contineatur, omnibus pateat. Initio constitutum tantum CALOVIO fuit, HYG. GROTII sub examen reuocare adnotationes: vnde & per modum disputationum academicarum suas in illas animaduersiones proposuit: sed deinceps, cum multi hoc postularent, ea addidit, quae iusti commentarii speciem huic eius labori conciliare poterant. Pretium operis huius inde augetur, quod in eodem ipsius quoque GROTII adnotationes compareant, minime vtique contemnendae, vbi rem acu tangit; at vbi a recto tramite aberrat, meliora sanioraque CALOVIUS suppeditat, qui tamen simul & alios, vt romanenses, reformatos, cumprimis autem Socinianos illi adiungit, horumque falsas interpretationes sollester detegit, & solide refellit. Nihil equidem eorum, quae ad textus sacri integritatem adferendam, dubia, cumprimis chronologica, similiaque dissoluenda, & sensum litteralem, in locis praesertim obscurioribus, luculentem erudendum, pertinent, CALOVIUS praetermissit: hoc tamen praecipue nomine commendandus est, quod Christum in scriptura sacra, vt decet, quaerat, & prophetarum, quae de eo agunt, vaticinia, ad quae peruertenda & detorquenda, exemplo ludaeorum & Socinianorum, omnes ingenii vires GROTIVS intenderat, egregie vindicet, solidissimeque, vt verus ac genuinus eorum sensus postulat, explicet. Digressiones hinc subinde in hoc opere occurrunt; quae, licet interdum nimis longae videri queant; vtilitate tamen, immo necessitate, si quod inde oriatur taedium, compensabitur. In praeloquis, quae singulis libris biblicis praemisit, de eorum scopo, argumento, partitione, auctore, interpretibus, similibusque erudite disserit: quemadmodum

dum in *praeloquio* generali de versionibus scripturae latinis & germanicis, de auctoribus, qui totum codicem sacrum commentariis, aut adnotationibus suis illustrarunt, itemque de causis falsarum interpretationum; in *praeloquio* autem in libros *veteris testamenti* de lingua ebraeae in familia Eberi conseruatione, aliisque eiusdem generis, copiose verba facit. Post haec *praeloquia* sequitur *chronicon* eius *biblicum* de epochis & annis *veteris testamenti* a mundi conditu ad finem LXX hebdomadam *Danielis*, egregium prorsus, dignumque, quod in gratiam theologiae cultorum seorsim excudatur. *Noui testamenti* libris, praeter *prolegomena*, ad totum nouum testamentum spectantia, praefixa est *harmonia euangelica*, ad concinnandum nouum *monotestaron*; in cuius *prolegomenis*, de scriptoribus *harmonicis*, & quibusdam in *harmonia* obseruandis, agit. Quatuor opus hocce constat tomis, quorum duo priores *vetus testamentum* complectentes, anno 1672, duo posteriores, nouum testamentum exhibentes, an. 1676 prodierunt. Ad commendationem eius sufficit, quod ab ipso RICH. SIMONE, censore acerrimo, & subinde, praesertim ad protestantium theologos quod attinet, parum aequo, laudetur; in *bibl. crit. comment. noui test. cap. XLVIII. p. 724. seqq.* Nimirum, de *bibliis illustratis noui testamenti* verba faciens, ea omnia, quae a nostra ecclesiae commentatoribus dicta sint, completi, adserit, adeo, ut *catenam* potius, quam *commentarium* exhibeant. Sed audire hac de re ipsum CALOVIUM iuuabit, qui in *epistola ad lectorem*, tomo I. praefixa, ceterum, inquit, cum apostolo monente I. Thesal. V. 20. non spernendae sint prophetiae, vel interpretationes aliorum, qui mediis hermeneuticis recte vsi sunt: in *literali sensu* indagando in *vsu* non raro vocauimus venerandam patrum *canonicam*, & beati Lutheri, aliorumque nostratium theologorum *veritas*, easque ob causas

BVD. ISAGOGE.

iam dictas propriis ipsorum verbis, esse aliquando *prolixiuscula* sint, adducere minime piguit; unde in locis pluribus *catena* veluti aliqua *interpretum enata*; sed cum auctorum *delectu*, qui ad illustrandas, non obscurandas scripturas requirebatur. In locis autem *classicis*, quae vocantur, quae ad *fi dei euangelicae confirmationem* faciunt, & in *uaticiniis* de Christo, eiusque regno & beneficiis, exquisitus tum ob alios, tum maxime ob Grotium, alios omnes, qui *testamentis* *reptant*, longo post se *interuallo* *relinquentem*, laborandum fuit, ut ea *solide* adsererentur. Maximum porro operi huic Calouiano inde conciliari pretium, RICH. SIMON pronuntiat, quod errores, qui in HVG. GROTII adnotationibus occurrant, refutet: quod licet CALOVIUS ita interdum faciat, ut in GROTIUM sit iniquior, suisque opinionibus praedictatis nimis indulgeat; satendum tamen, cum plurimis in locis, quae minus recte a GROTIO dicta sunt, quam optime refellere. Haec, & alia quaedam eiusdem generis cum obseruasset, tandem concludit, paucos esse commentatores, praesertim apud Lutheranos, in quibus iudicium exquisitus conspiciatur, quam in CALOVIIO; satis adparere, cum rerum, de quibus agit, peritum fuisse: quod si alicubi erret, id maximam partem ex nimio erga sectam suam amore zeloque provenire. Immo, quibusdam interiectis, addit, extare & alia CALOVIIO scripta, in quibus eadem ex instituto libros noui testamenti non explicet, quae tamen sua non destituantur utilitate: siquidem non sine iudicio plurima scripturae sacrae dicta sub examen reuocet, ea praesertim, quae ad controuersias cum Socinianis spectant. Aliorum de *bibliis* hisce *illustratis* CALOVIIO iudicia, & elogia, quibus ea ornarunt, refert CAR. ARNDIUS, in *bibliotheca Io. Frid. Mayeri biblica continuata*, c. I. §. II. p. 19. seqq. inter quae illud cum primis obseruatu dignum, quod ex

Bbb bbb bbb

10.

10. FECHTII, theologi Rostochienſis celeberrimi, collegio quodam *manuſcripto* recitat. Adſerit enim FECHTIVS, cum CALQVIVS dicta plurima veteris teſtamenti argumentis, vel apodicticis, vel probabilibus certe, Chriſto vindicauerit: dubitare nonnullos ex theologis, inprimis la-rioribus, coeſiſſe, an opera illa laudem mereretur; cum, quod argumentis infirmis praebetur, ludibrium potius aduerſariis praebeat, & veritatem prodatur, quam confirmet. Cui tamen ſiniſtro, vt vocat, de opere illo iudicio, ſequentia opponit: 1) quod de Chriſto omnes prophetiae teſtentur, *act. X. 43.* quod per argumenta plane continencia probari non poteſt, niſi & probabilisſima in ſubſidium vocentur; 2) nec Chriſtus ipſe & apoſtoli ſemper uſi ſunt argumentis apodicticis; 3) ubi in alijs locis iam apodictica comparuerunt argumenta, non impedit, quo minus & probabilia adhibeantur; 4) argumenta probabilia non ſunt iudicanda abſolute, ſed comparate intra contextum & oeconomiam eius, & exinde inferendum, cui maxime conſpiciant; 5) probabilia argumenta ſunt diuerſi generis, & alia generant opinionem incertam, alia fidem certioram, alia ad apodicticam certitudinem quam proxime aſſurgunt. Omnibus iuſto ſuo titulo theologus utitur in interpretando, quia non opus eſt, vt certitudinem apodicticam in omnibus habeat. Praeter iam laudatos de bibliis CALOVII illuſtratis conferendus etiam THEOPH. ALERTHAEVVS, in *dem auſführlichen Bericht von denen alten und neuen commentariis &c.* ad *tom. I. der gründlichen Erleuterung &c.* p. 289. 321. & 353. ſeqq.

THEODORICVM HACKSPANIVM, virum litterarum ebraearum, aliarumque orientalium peritiſſimum, varias commentationes, diſſertationesque, quae in ſacrarum litterarum interpretatione uſum praebere poſſunt, reliquiſſe, non temere quemquam fugit. Recenſent eas IAC. LE LONG,

biblioth. ſacr. tom. II. p. 760. 761. & vſt. GE. ZELTNERVS, in vitis theologorum Altdorphinor. p. 319. ſeqq. Cum primis autem huius loci ſunt notae eius philologico-theologicae in varia & diſſilia ſcripturae loca, ſecundum ordinem librorum publicorum veteris & noui teſtamenti; quarum exſtant partes III. ita quidem, vt pars III. in euangelio Ioannis ſubſiſtat; ſiquidem auctor, morte praepeditus, reliqua adicere non potuit; editae itaque etiam ſunt poſt eius obitum anno 1664, 8. ZELTNERO, viro doctiſſimo notae iſtae audiunt opus auro contra carum, philologiae ſacrae ſtudioſis, ſi quod umquam lucem vidit, in pretio habendum, & polemici quoque uſibus, ac variorum aduerſariorum, inprimis Socinianorum, obiectionibus, dilucendis perquam idoneum. Addit porro: in quo tamen, vt videtur, beati Tarnovii exercitationes auctor paſſim carpere adgreſſus & M. Andr. Dan. Habichborſium, quantum ad notiſſimum locum *Ier. XXXI. 22.* deſenſorem quoque natus eſt; cuius diſſertat. de foemina circumdante virum an. 1670 & 1677 iterum prodiit. Ex quo loco etiam, non fuiſſe Hackſpanium novarum ſententiarum ſtudioſum, patet. Vbi vltimis quidem iſtis verbis forte obuiam ire voluit ABR. CALOVIO, de notis philologico-theologicis HACKSPANII ita pronuntianti: Theodori Hackſpanii notae philologico-theologicae laudem merentur, ubi non ſingularitatis, vel nouitatis Calixtinae ſtudio abripiuntur; in praeloquio generali ad biblia illuſtrata, pag. 14. Quidquid eius ſit; iam antea ZELTNERVS HACKSPANIVM cum GLASSIO, TARNOVIO, SCHICKARDO, aliisque philologis ita comparauerat, vt illi palmam tribueret. Solus, inquit, *uti mihi quidem videtur*, Hackſpanius liberali mente in profundiora harum linguarum, ceterarum praefertim matris ebraeae, myſteria penetrabat, omnique procul oſtentatione & verſificatione taediola ſulertiam noſtiſſamque, ſibi diſimi-

ius datam, ad exegesis sacram perspicacissime applicabat. Et, quibusdam in reiectis: *Eaque in re non dubitamus, quin magnopere cum adiuverit liberior, & a iugo auctoritatis praeceptorum immunitis, solique verbo Dei adfixa, theologiam ac philologiam olim discendi ratio, quam in lenensibus & Helmstedtensibus scholis, ex Calixti praefertim disciplina, sine sectae studio, erat addoctrinatus confectari.* Sic enim fiebat, ut, glaucomate nullo obiecto, in ipsum sacrae orationis tenorem inquirere posset rectius oculata, quod aiunt, *εὐωχία*, tantoque felicius, quo maiori acumen ingenii & iudicii auxilio, quae rara est cum memoria insigni coniunctio, polleret, & a praepreporibus etiam, si quando opus esset, dissentire, religioni haud sibi duceret; l. c. p. 315. Obseruat deinde idem vir clarissimus, HACKSPANIVM in ea fuisse haerese, at ingenuae, ut loquitur, Lutherana, qua puncta cum accentibus, non esse aequalia, parisque antiquitatis & auctoritatis, vti litteras, existimavit. Eamque sententiam, ita pergit, constanter non solum defendit, sed contrariam quoque solide discussit, ex animi praesentia ac certitudine, ut periculum etiam grande, qui aliter sentiunt, ex litterarum quarundam, quibus vocales alicubi destituuntur, absentia scripturae veteris testamenti integritati contrabere monuerit, omnesque ceteras difficultates, quas ebraicae linguae minus gnari moueant, ex sola rabbinorum, (lectione) & linguarum aliarum, quae punctis etiam nunc careant, rationibus tolli posse, ad oculum ostenderit. Quod vero HACKSPANIVS codicem sacrum veteris testamenti quibusdam in locis a Iudaeis corruptum statuit, id nec ipsi ZELTNER o placet. Miramur vero, inquit, virum sagacissimum eo abiisse, ut, in quibusdam scripturam sacram veteris testamenti a Iudaeis corruptam, seu contaminatam esse, suspicatus fuerit; idque praecipue de loco psalm. XXII. 17. existimauerit necessario concedendum, cum vel Paulus explicationem Gal. III. de *κατά* submi-

nistrari; l. c. p. 317. RICH. SIMON, cum obseruasset, HACKSPANIVM in huius notis suis controuersias, intuitu grammaticae, tractare, idque praecipue agere, ut propriam verborum significationem explicet; addit, pauca admodum cum ex suo adferre ingenio, utpote qui plerumque ad argumenta, quae traçet, adplicet, quae apud alios legerit. Hinc, cum porro monuisset, illum verba orationis, dominicae: *ne inducas nos in tentationem*, per ebraismum de nuda permissione explicasse; rursus subnectit, HACKSPANIVM in suis super ebraismis considerationibus non semper felicem esse; *bist. crit. comment. noui test. XLVIII. p. 721.* Sed hoc a SIMONE solum dici, ne nihil, quod carperet, habere videretur, intelligit, qui exemplum, quo hoc probare voluit, rite ponderauerit. Conferendus porro de HACKSPANIO THEOPH. ALETHAEVS, in dem *ausführlichen Bericht &c. ad tomum II. der Erläuterung &c. p. 321. seqq.*

Ex Altdorffina si nos in Argentoratensem conferamus academiam, IO. SCHMIDIVS sese nobis offert, theologus praestantissimus, cuius varia existant ingenii monumenta, ab hoc loco non aliena, indicata a TAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tomo II. p. 951.* Eminent inter ea *commentarius in prophetas minores*, post auctoris obitum a BALTH. FRID. SALTZMANNO in lucem productus, editusque Lipsiae an. 1687, 4. Sed cum nouem solum priorum ex minoribus prophetarum libros commentariis suis SCHMIDIVS illustrasset, morteque praepeditus laborem huncce ad finem non perduxisset; placuit editori, FRID. BALDWINI in tres vltimos prophetas, *Haggaeum, Zachariam & Malachiam*, Schmidianis subiungere; add. THEOPH. ALETHAEVS l. c. ad tom. IV. p. 145. seqq. Sed tum huncce IO. SCHMIDIVM, tum plerosque alios nostrae ecclesiae interpretes ac commentatores, longo post se reliquit interuallo.

lo eiusdem academiae Argentoratensis theologus celeberrimus SEBAST. SCHMIDTVS, cuius singularia in theologiam exegeticam merita nemo temere ignorat. Praeter *versionem* enim scripturae sacrae *latinae*, de qua iam suo loco dictum, adnotationes vel commentarios in plerosque sacri codicis libros reliquit; nimirum *adnotationes super Moysi librum primum, genesis dictum; praelectiones in libri Iosuae priora VIII capita; commentarium in librum iudicum; adnotationes in libellum Ruth; commentarium in libros Samuelis; adnotationes in libros regum; commentarium in Iobum; resolutionem breuium, cum paraphrasi verborum, ac notis psalmsorum propheticonum de Christo; commentarium in librum Salomonis, ebraice kobereth, graece & latine ecclesiastes dictum; commentarium super illustriora prophetae Esaiiae, in quo singula capita resoluuntur, & adnotationibus ad singulos versus illustrantur; commentarium super librum prophetiarum Ieremiae; item in Hoseam; resolutionem breuiem, cum paraphrasi verborum euangelii Ioannis; praelectiones academicae in sex priora epistolae ad Romanos capita, cum aliquot subsequentium capitum paraphrasis; commentarium in priorem epistolam ad Corinthios; item ad Galatas; ad Colossenses; utramque ad Thessalonicenses; priorem ad Timotheum; ad Philimonem; & denique in epistolam ad Hebraeos; ne quid nunc de aliis eiusdem generis commentationibus, aut dissertationibus, ad varia scripturae sacrae loca spectantibus, cum primis de collegio biblico, priori & posteriori, dicam. Haec omnia accurate recenset, & editiones quoque indicat, HENR. PIPPINGVS, in *memoria theologorum nostrae aetate clarissimorum*, num. XLVI. p. 637. seqq. Iungendus & THEOPH. ALETHAEVS in *dem ausführlichen Bericht von denen alten und neuen commentariis*, ad tom. II. p. 275. seqq. item ad tom. III. p. 91. seqq. Elogia, quibus viri doctissimi commentarios*

SEB. SCHMIDTVI passim ornavunt, recenset CAR. ARNDIVS, in *bibliotheca Ioan. Frid. Meyeri biblica continuata*, c. I. §. X. p. 43. seqq. alibi. Et sane, nihil de plebisque tam praeclare dici potest, quod non superent. Siue analysin adcuratam, siue exquisitam singulorum verborum & phrasium explicationem, siue nexus demonstrationem, siue dogmatum ex textu derivationem species, ita in his omnibus eminet SCHMIDTVS, vt dubitem, an aliquis, qui iure ei praefertur queat, inueniatur. Interdum autem in minutis confectandis nimius esse videtur: etsi non ignorem, illud ab aliis ceu *hypothesis* laudari; quemadmodum & subinde sine necessitate a recepta quorundam locorum interpretatione recedit. Sed nec id praetermittendum, non omnes viri huius summi commentarios vno eodemque habendos loco: cum in quibusdam minor conficiatur industria, quam in aliis. Atque illud speciatim de iis observandum, qui post eius obitum prodierunt, & quibus adeo ultimam non licuit illi imponere manum.

Iam si & reliquos ex nostratibus, qui de scripturae sacrae interpretatione praeclare meriti sunt, quorumque commentationes exegeticae cineres haud quaeritant, enarrare vellem; commemorandi adhuc essent, IVST. CHRISTOPH. SCHOMERVS, ob *exegesin in epistolas Pauli itemque Iacobi, & partem prioris Petri*, a IO. FECHTIO in lucem productas; CASP. HERM. SANDHAGENIVS, non tantum ob *introductionem in harmoniam quatuor euangelistarum*, de qua deinceps dicemus, sed & ob alias commentationes, quae inscriptae: *ausersene und sehr gelehrte Gedanken, über viele schwere Stellen beüger Schrifti &c.* iunctim prodierunt Icnae 1725, 4. PHIL. IAC. SPENERVS, ob scripta quam plurima, in quibus, occasione oblata, varia scripturae dicta, solide explicauit, speciatim

ciatim ob *commentarios*, lingua germanica editos in *epistolam ad Galatas*, ad *Ephefos*, ad *Colossenses*, in *primam Ioannis*, itemque ob *Pauli epistolas ad Romanos, & Corinthios, homiletica paraphrasi illustratas*; quae paraphrasis in latinam quoque linguam conuersa, prostat; cumprimis autem ob libellum plane aureum, quo, instructo vtilissimo, saluberrimoque dicta quaedam scripturae sacrae ab usu hominum profanorum vindicat, eaque simul diligenter & perspicue explicat, quae inscribitur: *Sprüche beiliger Schrift, welche von Welt-Leuten mehrmahl zur Hegung der Sicherheit &c. misbraucht zu werden pflegen, kürzlich aber gründlich gerettet*; IO. BENED. CARPZOVIVS; vir linguae, rerumque ebraicarum callentissimus, ob dissertationes varias, easque egregias, ad scripturae sacrae quaedam dicta illustranda, ex instituto comparatas; itemque ob *commentationes nonnullas*, lingua germanica editas, vti sunt: *auserlesene Tugend-Sprüche aus der beiligen Schrift zusammen gesacht, vnd gründlich erkläret*; immo & ob *commentationem in epistolam Ioannis de charitate & veritate*; vt &, in *Ioannis apostoli epistolam tertiam, breuem enarrationem*; quae duo vltima scripta subiuncta sunt FRID. RAPPOLTI theologiae aphoristicae *Ioannis ex epistola prima catholica*, & in eiusdem *operibus theologicis*, cura & studio CARPZOVII iunctim editis, exstant; IO. HENR. MAIVS, ob dissertationes philologicas & exeteticas haud paucas, quarum etiam, praefertim selectiorum, iunctim editarum, aliquot exstant volumina; itemque ob *theologiam prophetiam ex selectioribus veteris testamenti oraculis, secundum seriem locorum theologicorum dispositis*; ob *oeconomiam temporum veteris testamenti*; vt & *temporum noui testamenti*; porro, ob *oeconomiam iudiciorum diuinorum, per omnes sacri codicis libros, secundum seriem saeculorum, & similitudinem rerum adornatus, atque digestus*; ob *syno-*

pfin theologiae christianae, ex folis verbis Christi, relatis ab evangelistis, erutam atque monstratam; cumprimis vero etiam ob harmoniam euangelicam omnium dictorum & factorum domini nostri Iesu Christi, vique ad pascha suscitatorum, quinque partibus comprehensam, itaque continuatam, vt monitresson, siue vnum continuum euangelium ex quatuor euangelistis, perpetua parabrapha fissatur, ac illustratur; BRANDANVS HENR. GEBHARDI, non solum ob commentarium in epistolam Iudae, supra nobis iam laudatum, sed & ob Hofiam enucleatum, Obadiam enucleatum, Amosum enucleatum, seu commentarios in hosce prophetas, lingua germanica, diligenter & erudite scriptos; cumprimis vero & ob Zephaniam a pseudheremia Aarabaelis, aliorumque, vindicatam, & ad oppugnamdam partem priorum munimins fidei R. Isaac ben Abraham adhibiturum; IOACH. LANGVIG, theologus Hallensis celeberrimus, ob exegetin epistolarum Petri, vt & epistolarum apostoli Ioannis, item ob commentationem historico-hermeneuticam, de vita & epistolis apostoli Pauli ita adornatam, vt usagogen generalem & specialem historico-exegeticam praebet in cetera apostolorum, & Pauli epistolas &c. & denique ob mysterium Christi ac christianismi in fideis typicis antiquitatum biblicarum veteris testamenti, quo ritus Ebraeorum ecclesiastici circa loca, personas &c. ita explicantur, vt praeter ipsum hermeneuticum inde redundantem, nucleus euangelicus, seu veritas, quae in Christo est, ac in christianismi praxi vigere debet, euoluta commendetur; GEO. MICH. LAVRENTII, ob epistolarum quarundam, Pauli praefectim, explicaciones, propter exquisitam analysin commendandas, quam in tabula quadam exhibet; cuiusmodi est: kurze Erklärung der Briefe Pauli an die Römer, in Tabellen verfaßt, worinnen der Inhalt, Ordnung und Zusammenhang desselben vorgestellt ist, die Worte erklärt, und einige aus solchen stief-

Bbb bbb bbb 3 finde

sente Lehren gezeigt werden, summt angehenger kurtzen paraphrasi; qua quidem methodo idem vir diligentissimus etiam utramque ad Corinthios epistolam, ad Ebraeos, ad Philemonem, itemque tres epistolas Ioannis, exposuit; IO. CHRISTOPH. WOLFFIUS, vir doctissimus, & saepe nobis laudatus, ob curas philologicas & criticas, in quatuor sacro sanctis euangelia & actus apostolicos, quibus integritati contextus graeci consiluitur, sensus verborum ex praefidis philologicis illustratur, diuersae interpretationis sententiae summam enarrantur, & modesto examini subiectae, vel adprobantur, vel repelluntur; quod quidem opus, omnigena eruditione refectum, & ex praestantissimis scriptoribus magno labore, sed non minori iudicio, collectum, effecit, ut eiusdem auctoris & in reliquis noui testamenti libros labores auide expectentur; HENR. BENED. STARKIUS, ob notas selectas criticas, philologicas, exegeticas, in loca dubia & difficiliora pentateuchi, ceterorumque veteris testamenti librorum; itemque ob notas selectas criticas &c. in epistolam ad Ebraeos, ut & in loca selecta epistolae ad Romanos; quibus denique & eiusdem generis notae, in reliquorum noui testamenti librorum loca dubia & difficiliora, accesserunt. Atque hi, quos indicaui, alique ex nostratibus viri praestantissimi, ita commemorari possent, ut de illorum commentationibus exegeticis paulo copiosius dicerem; prout in praecedentibus factum: sed cum cauendum nobis sit, ne in immensum nostra excreseat tractatio; vela paulisper contrahenda sunt; praesertim cum ea, quae dicta sunt, sufficere queant. Quanta enim nostrae ecclesiae doctorum in theologia exegetica sint merita, abunde inde intelligitur: sed & quanam theologia exegetica apud nos fuerint fata, perspiciet, qui ea, quae de veterum, recentiorumque theologorum methodo interpretandi scripturam subinde obseruauimus,

*inter se comparare operas duxerit esse prae-
tium. Si quis autem eos, qui a nobis prae-
termissi sunt, nosse aueat, is CHRISTOPH.
MATTH. PFAFFII adeat introductionem
in hist. theolog. litter. notis ampliff. illustra-
tam, part. I. lib. I. ad §. XLII. p. 159. seqq.*

Ad pontificios itaque dum accedimus; haud exiguum etiam apud eos illorum deprehendimus numerum, qui ad scripturam explicandam illustrandamque animum adiecerunt suum. Exemplo nimirum LUTHERI & protestantium, ut ad catechismum diligentius tractandum (quod supra iam obseruauimus) ita & ad scripturam sacram maiori studio euoluendam perscrutandamque, eos inductos & excitatos, non est, quod dubitemus: praesertim cum intelligerent, telis ex scriptura sacra deproratis vel maxime se vrgeri, quae repellere non possent, nisi & scripturam consulerent, adeoque iisdem, quibus protestantes instructi erant, armis pugnarent. Mirum itaque non est, certam eos ad scripturam sacram elucidandam accessisse, magnamque commentariorum protrussisse copiam, adeo, ut, obseruante IO. FRID. MAYERO, loco deinceps citando, SOTWELLES centenos ex solis Iesuitis commemoret, qui illud fecerint, ex solis Hispanis autem nungentos eiusmodi quid suscepisse, ex NIC. ANTONII bibliotheca hispana colligi queat. Ingenue hoc agnoscit ALPHONSVS A CASTRO, dum, & hanc, inquit, prob! dolor, hodie incursionem a Lutheranis patimur, quibus adeo frequens est euangelium & Paulinae epistolae, ut nihil aliud spirare videantur. Verum Deo immensae agendaе sunt gratiae, qui omnes has ecclesiae infestationes ad suam & ecclesiae gloriam vertit, quae illi-
bus percussa ad meliora prouehi cogitur. Nam huiusmodi haereticorum causa factum est, ut relictis quibusdam nugis, quibus a recentis annis bucusque homines sese dedere, ad meliora studia se transulerint. Quo fit, ut multo

multo plures viros doctos nunc ecclesia possideat, quam a quadringentis retro actis annis usque habuerit; lib. I. aduersus haeresi. cap. IV. Plura hic de re dabit IO. FRID. MAYERS, in ecclesia papae Lutheranae reformationis patrona & cliente, dissertat. II. cap. II. p. 76. seqq.

Priusquam autem ad eos, qui tempore reformationis ecclesiae, aut postea vixerunt, descendam; ex saeculo decimo quinto adhuc commemorandus est ALPH. TOSTATVS, episcopus Abulensis, vir summo ingenio & diligentia incredibili praeditus. Nullum enim est litterarum genus, in quo non, si nonnullis credimus, ad miracula usque eruditus fuerit: vnde & sequenti ab Hispanis ornatur elogio: hic stupor est mundi, qui scibile discunt omne. Sed rem nimis exaggerat, quita de TOSTATO sentiunt: quod & agnoscere videtur NICOL. ANTONIVS, dum FERD. PVLGARIS iudicium, quod sobrium & prudentiae plenum, modestionisque, vocat, de eo huic in modum refert: In quo (elogio de TOSTATO) gnarus ille (PVLGARIS) humanae debilitatis, vix audet eo niti, ut contendat, Alphonsum nostrum omnium scientiarum perfectam cognitionem consequutum: credere se tamen, ait, in artium ac theologiae, nec non philosophiae veriusque, naturalis atque moralis, astronomiae insuper & astrologiae doctrina nusquam gentium tempore suo aequalem habuisse; in biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. X. c. VII. p. 168. Mortuus est TOSTATVS AN. 1455, aetatis non quadragesimo, ut nonnulli autumant, sed quinquagesimo quinto; ut NIC. ANTONIVS l. c. adserit. Praeter multa alia commentarios in omnes scripturae sacrae libros scripsit, stupendam viri industriam demonstrantes. Tot enim, inquit AVBERTVS MIRAEVS, tantaeque sunt eius in sacram scripturam commentaria, ut si vel a primo natali dies numerando, terna cuique solia attribuas, plu-

ra scripsisse comperias; de scriptorib. ecclesiastic. p. m. 87. Simile quid obseruat NIC. ANTONIVS, l. c. Opera eius saepe excussa sunt, & secundum eam editionem, quae Coloniae AN. 1612 prodiiit, xxvii constant voluminibus, ex quibus xxiv priora commentarios eius in scripturam sacram complectuntur. Sunt tamen adhuc alia quaedam eius scripta, quae in haec collectione non comparent. Conferendus LVD. ELL. DV PIN, in nou. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. XII. p. 92. RICH. SIMON de commentariis TOSTATI in scripturam sacram ita pronuntiat: Quamuis in commentariis suis in scripturam sacram valde diffusus sit, & de illo dici solet: qui scibile discunt omne: sibi tamen est in suis digressionibus, adeo, vt eius lectio vtilis esse possit, quia doctus est, & in stilo biblico exercitatus. Quaestionum ferax est, quas textus sui occasione mouet. Sed argumentum saepe longe nimis protrahit, bonaeque interdum pars commentariorum eius praescindi posset, licet idcirco minus adcurati non essent remansuri, quia nimium multis inutilibus reserti sunt; bistor. crit. vet. testam. lib. III. c. XII. p. 425. Recte omnino dicitur, plurima inutilia, & ad rem nihil facientia, in hisce commentariis occurrere: alii vero etiam linguae ebraeae ignorantiam in TOSTATO notant, quamuis NIC. ANTONIVS praeter alia linguarum ebraicae graecaeque notitiam illi tribuat; l. c. p. 168. Quidquid eius sit, id res ipsa docet, eum locos potius communes rerum variarum in scripturam sacram concessisse, quam scripturam rite explicasse.

Saeculo decimo quinto vixit THOM. DE VIO, cardinalis Caietanus, ex colloquio, cum beato LVTHERO nostro instituto, longe notissimus. Hic praeter reliqua ingenii praestantissimi monumenta, praesertim commentarios in summam theologicam THOMAE DE AQVINO, aliaque, ad theologiam scholasticam spectantia,

com-

commentarios reliquit in vniuersum codicem sacrum, exceptis *cantico canticorum*, prophetis, (nisi quod tria priora capita *Esaiae* illustrauit) & *apocalypsi*, ad quam, cum post expositos reliquos noui testamenti libros peruenisset, dixisse perhibetur: *explicit, cui Deus concesserit*. Licet autem cardinalis huius linguae ebraeae rudis esset, aliorumque, in significatione vocum ebraearum cognoscenda, vteretur opera; licet quoque nec graecae, vt nonnulli contendunt, satis gnarus esset: cum tamen excellenti praeditus esset ingenio; non contemnendum esse huiusmodi eius laborem; viri docti iudicarunt. Cumque etiam in sensu litterali inuestigando omne studium industriamque poneret, patrumque & aliorum interpretum parum curaret auctoritatem: acres suorum ob nouam hanc methodum incurrit censuras, parumque abfuit, quin in haereticorum numerum referretur. Inter eos, qui CAIETANVM reprehenderunt, haud vltimus est MELCH. CANVS, qui de eo ita pronuntiat: *Ego virum hunc, vt saepe alius testatus sum, semper feci maximum. Plurimum enim ecclesiam Christi suis literis inuit. Longum est autem hominis commendare suae eruditionem, suae ingenium; molestum etiam, vniuersi ipsius opera commemorare. Illud breuiter dici potest, Caietanum summis aedificatoribus ecclesiae parem esse potuisse, nisi quibusdam erroribus doctrinam suam, quasi cuiusdam leprae admixtione, fudasset, & vel curiositatis libidine adfectus, vel certe ingenii dexteritate confusus, litteras deum sacras suo arbitrata exposuisset, felicissime quidem fere, sed in paucis quibusdam locis, acutius sane multo, quam felicius. Nam & vetustae traditionis parum tenax, & in sanctorum quoque lectione parum versatus, libri signati mysteria ab his noluit discere, qui non suo sensu illa, sed maiorum traditione, vera scilicet verbi Dei clauem aperuerunt. Ita cum plurima scripisset egregie, venit ad extre-*

*um omnia, & nouis quibusdam scripturae expositionibus aliorum, quae vel grauis sine dixerat, aut eleuauit, aut imminuit certe, auctoritatem. Inuitus quidem facio, vt doctissimum virum, nomine etiam expresso, reprehendam; sed cum nominis ac gloriae celebritas hoc loco a Lutheranis obieceretur; notandam temeritatem putavi; de locis theologicis lib. VII. c. III. p. 212. Cum primis autem AMBROSIVS CATHARINVS, eidem Dominicanorum ordini, cui & CAIETANVS adscriptus fuit, addictus, plurima, quae in eius commentariis atro notaret lapsillo, inuenisse sibi visus est. Audire hac de re inquit IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD: *Has (CAIETANI) in sacram scripturam expositiones, Ambrosius Catharinus noster, cum in multis erroneas, vel etiam haereticas, & saltem haereticis fauentes, facultati theologiae Parisiensi denuntiavit, & vt, quae in euangelia sunt, censura notarentur, obtinuit; & licet articulos XVI specialiter notatos explicasset Caietanus, vel non suos agnoscens, vel aliter, quam ipse protulerat, acceptos, ostendens: ipse Catharinus mox a morte Caietani aduersus eius commentarios libros inuestigatorum sex valde acres edidit &c. in scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis &c. tom. II. p. 17. Prodiit istud CATHARINOPUS, inscriptum: adnotationes in excerpta quaedam de commentariis cardinalis Caietani dogmata, Parisiis an. 1535. 8. de quo, vt & reliquis CATHARINI scriptis, videm IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD conferendi, l. c. p. 145. qui &, dum eos laudant, qui CAIETANVM defenderunt, haud obscure horum subscribunt sententiae. NATALIS ALEXANDER reprehendit equidem ALPHONSYM A CASTRO, & GABR. PRATEOLVM, quod CAIETANVM inconsiderate inter haereticos recensent; cum noua illa dogmata pertinaci animositate non defenderit, sed corrigere paratus fuerit, si inueniret veritatem, scriptraque sua ecclesiae iudicio**

subic.

subiecerit: ab erroribus tamen eum absol-
uere non audeat; immo dilerte pronuntiat;
in theologicis & moralibus felicius, quam in
sacrae scripturae interpretatione versatus est;
bist. eccl. vet. test. saec. XV. & XVI. c. V.
artic. II. p. 290. Nec defuerunt, qui CA-
JETANI cardinalis causam agerent, &
eius in se suscipere defensionem; quod &
speciatim contra AMEROSIVM CATHARINVM
FRANCISCVS SIXTVS Senensis fecit, *bi-*
blioth. sancti. lib. V. adnotat. l. Non tan-
tum a CATHARINI, sed & a SFORTIAE
PALLAVICINI *bist. concil. Trid. lib. VI.*
c. XVIII. & IAC. GRETSERI *tract. de no-*
vis translat. c. II. insulubus eum vindica-
uit RICH. SIMON, *bist. crit. vet. test. lib.*
III. cap. XII. p. 49. seqq. qui & de eodem
differit in *bist. crit. comment. noui testam.*
cap. XXXVII. p. 537. seqq. De AMEROS.
CATHARINO in loco priori pronuntiat, si
tanto studio sacras litteras tractasset, quan-
to id fecerit CAJETANVS; eum tam in-
tempestiuo zelo contra illum exarsurum
non fuisse. Et sane, quod CAJETANVS
sibi religioni non duxit, a patrum auctori-
tate, & traditione, in scripturae sacrae in-
terpretatione discedere; id eiusmodi est,
vt omnes, rationis vltu non plane destitu-
tos, non possint non sibi suffragantes habere.
Certe nihil ineptius cogitari potest, quam
quod MELCH. CANVS, vir cetera doctus,
& omni laude dignus, loco antea citato di-
xit: *maiorum traditionem veram esse verbi*
diuini clauem. Conferendus porro de CA-
JETANI *commentariis* IO. FRID. MATERVVS,
in *bibliotheca publica, diff. IV. §. IX. p. 60.*
Editiones indicant IAC. QVETIF, & IAC.
ECHARP, *l.c.* Ceterum & ipse, cuius
mentionem fecimus, AMEROSIVS CA-
THARINVS *commentarium in omnes epi-*
stolas Pauli reliquit, in quo meliori iure
nonnulla reprehendi possint, quam quo
ipse in CAJETANI expositionibus quae-
dam, ceu erronea & haeretica, traduxit.
Et licet id vnice egerit, vt haeticis, quos

BYD. ISAGOGE.

vocat, se opponeret: suorum tamen nec
ipse effugere censuras potuit. Lectu di-
gna, quae hac de re, vti & de ipso eius *com-*
mentario, obseruat RICH. SIMON, *bist.*
critic. comment. noui testam. cap. XXXVII.
p. 544. seqq.

Notiores prae reliquis, qui scripturam
sacram inter pontificios illustrarunt; sunt
GVIL. ESTIVS, EMANVEL SA, IOAN.
STEPH. MENOCHIVS, & IAC. TIRINVS,
quorum *adnotationes* insertae etiam sunt
bibliis magnis & maximis Parisiensibus IO.
DE LA HAYE, de quibus alibi dictum.
Et GVILIELMVVS quidem ESTIVS, Gor-
comensis Batauus, theologus & cancellarius
academiae Duacensis, praeter *commentarios*
in *epistolas Pauli & reliquorum apostolorum,*
adnotationes scripsit in *difficiliora loca to-*
tius scripturae, (exceptis *epistolis* illis apo-
stolicis, quas *commentario* illustrauerat)
quas vt diximus, *bibliis suis magnis & ma-*
ximis IO. DE LA HAYE inseruit, & in *syn-*
opsi sua critica MATTH. POLVS excerptis.
In eo praecipue est ESTIVS, vt explicatio-
nes litterales ex patribus colligat, admix-
tis subinde quaestionibus theologicis. Ma-
iorem criticae artis peritiam, notitiamque
linguae ebraeae & graecae in eo desiderat
RICH. SIMON; *bist. crit. vet. test. lib. III.*
c. XI. p. 416. Speciatim vero ad *commen-*
tarium eius in *epistolas Pauli* quod attinet;
cum quidem, ceu prorsus egregium, idem
RICH. SIMON laudat: ne tamen nihil sit,
quod in eo reprehendat; eum interdum
nimis longum esse, & multa superflua con-
tinere, conqueritur. Porro, cum in AV-
GVSTINI & THOMAE DE AQUINO cas-
stris in doctrina de praedestinatione, ESTIVS
millet; istorum cum saepius doctorum,
quam Pauli proponere theologiam; ab
hocce autem capite, & aliis quibusdam, si
discedas, non semper eum cum AVGVSTI-
NO facere. Addit, etiamsi ESTIVS artis
criticae non fuerit peritus: consuluisset ta-
men

men cum notas VALLAE, ERASMI, IAC. FABRI, immo & THEOD. BEZAE, atque huius cumprimis magnam praereliquis illi attulisse utilitatem. Refert denique iudicia ESTII de quibusdam, qui ante eum easdem epistolas illustrarunt, adferitque, quod subinde IANSENII episcopi Gandauensis, & IO. HESSELI, doctorum Louanensium celeberrimorum, mentionem faciat, eosque cœu magistros suos laudet; additque cum doctores Flandriae scripturae sacrae neutiquam neglexerint tractationem; hinc in illorum scriptis plus soliditatis, quam subtilitatis scholasticae, inueniri. Nimirum follemine est SIMONI, Louanenses Duacensesque theologos multum praeferre Parisiensibus, vt supra quoque iam obseruauimus; lib. II. cap. I. ad §. XVI. Mitto reliqua, quae de hoc ESTII commentario disserit, *bibl. crit. comment. noui test. cap. XLIII. p. 640. seqq.* EMANVEL SA, Lusitanus, societati Iesu adscriptus, circa finem saeculi decimi sexti obiit, & praeter *apherismos confessionariorum*, & *scholia in quatuor euangelistas, ex selectis veterum patrum sententiis collecta, breues notationes scriptis in totam scripturam*, non semel seorsim, sed & in IO. DE LA HAYE opere biblico, antea memorato, excusas. Ob iudicium exquisitum, magnamque etuditionem, passim laudatur; nec inuito RICH. SIMONE, qui & EMANVELIS huius SA, & MENOCHII & TIRINI, medioeum solum linguae graecae & ebraeae notitiam fuisse, contendit: certe ebraeae non tantam, vt Iudaeorum legere commentarios potuerint, quod tamen & ad scripturae explicationem, & ad errores varios euitandam, illis utile fuisse. Atque ad EMANVELEM SA speciatim quod attinet; eum ad versionem vulgatam, quae *genes. III. 15.* habet: *ipsa conteret*, defendendam, tam audacter adfirmatum non fuisse, ait, in quibusdam codicibus ebraeis legi *וְהָאִשָּׁה* ipsa si rerum ebraicarum fuisset peritior: hoc

enim longe esse falsissimum; cum nullus exstet codex, in quo ita legatur: *bibl. crit. vet. test. lib. III. cap. XI. p. 416.* Nimirum quoque breuitatem in eo notat, in *bisfor. crit. commentat. noui test. c. XLII. p. 636.* quod & alii faciunt, qui, etsi adnotationes istae minime contempnendae sint; hancce tamen ob causam non nisi doctioribus vsui esse, contendunt. Ita cum CORNELIO A LAPIDE censet THEOPH. RAYNAUDVS, cuius haec de re verba, lectu digna, recitat IO. FRID. MAYERS, in *biblioth. bibl. diff. V. §. XVII. p. 70.* IO. STEPH. MENOCHIVS, IAC. MENOCHII, iure consulti celeberrimi, filius, patria Mediolanensis, professione Iesuita, circa medium circiter saeculi decimi septimi floruit, & praeter libros VIII. de republica Ebraeorum, aliaque ingenti monumenta, *scholia concinnauit, siue breuem explicationem sensus litteralis in vtriusque testamentum*, tum seorsim subinde excusa, tum & a IO. DE LA HAYE operi biblico Parisiensi inserta, & a MATTH. POLO in *synopsi criticorum* excerpta. Nouissima editio, eaque praecedentibus longe accuratior emendatioque est, quae opera & studio viri celeberrimi RENATI IQS. TOURNEMINI Parisiis an. 1719 duobus tomis in fol. prodiiit, cui & *supplementum* ab editore additum est, in quo variae doctorum virorum commentationes, scripturae sacrae interpretationi inseruientes; IACOBI scilicet BONFRERII *praetiquia in totam scripturam sacram*; IO. MARIANAE *dissertatio pro editione vulgata*; IO. A COSTAE *de vera scripturas interpretandi ratione, ac de Christo in scripturis reuelato, libri tres*; FRANC. RIBERAE *problema quatuor, in quibus disquiritur, quinam sacrae scripturae interpretes ceteris praefereendi sint*; porro: *quaestiones quatuor expositivae, vt vocant, id est, de scriptura sacra exponenda, selectae*; nimirum EX BASILII PŒNCII DE LEON *quaestionibus variis ex vtriusque theologia scholastica*

*Et expositiva quatuor istae quaestiones excerptae sunt; ANTONII DE ESCOBAR & MENDOZA praeloquium (ex reliquis eius praeloquiis decerptum) de sacrae scripturae stilo & obscuritate, exhibentur, quas & aliae ad geographiam itemque chronologiam sacram spectantes, & has inter, quaedam ipsius TOURNEMINI; praeterea IO. MARIANAE de ponderibus & mensuris tractatus, CAROLI SIGONII de republica Ebraeorum dissertatio, & IOAN. FILESACI versio sanctae scripturae latina vulgata defensa, excipiunt, agmen denique claudunt ROB. DE SORBONA glossae diuinorum librorum ex codice quodam manuscripto bibliothecae Sorbonnicae primum publicae luci expositae. Sed ad ipsum MENOCHIVM quod attinet, HVG. GROTIUS in praefatione adnotationum suarum in veteri testam. cum inter illos refert, ex quibus plurimum profecerit. Sed & secundum RICH. SIMONEM, inter commentatores, qui iudicio pollent, haud vltimum tenet locum; cui tamen hoc displicet, quod nimis brevis sit, nec tantum dicat, quantum ad cognitionem paulo adcuratorem inde hauriendam sufficiat. Addit, quod certis locis communibus theologicis aut controuersis non immoretur, plurima autem ex MALDONATI & TOLETI commentariis acceperit, ad quos & subinde lectores suos ablegat. Nec dissimulat, eum interdum in eiusmodi rebus errasse, quas ignorare non debuerit, vt, cum Arianos in Transylvania adfuerit, quod primam iohannis epistolam, ob testimonium illud de tribus testibus in coelo, reiiciant; *hiss. crit. comment. nou. test. c. XLIV. p. 651. seqq.* Sed & idem criticus, in *hiss. crit. vet. test. lib. III. c. XI. p. 416.* maiorem linguae graecae & ebraeae notitiam in eo desiderat. Iungendus IO. FRID. MAYERVS, in *bibliotheca biblica, diss. pr. V. §. XVIII. pag. 71.* Eadem, quam ESTIVS, SA, MENOCHIVS, adhibuerunt, methodo interpretandi scriptu-*

ram, vsus quoque est IAC. TIRINVS, Antwerpensis, ex Iesuitarum societate, qui an. 1636 obiit. Breuitati namque & ipse studuit, immo maximo opere sibi eos displicere, qui in commentariis suis in scripturam nimis fusi & copiosi sunt, testatus est, eoque nomine PERERIVM reprehendit, quatuor tomos in *genesis* scribentem, & TOSTATVM, totidem in *pentateuchum*, & VILLALPANDVM, tres in *Ezechielem*, & MENDOZAM, in octo priora libri primi regum capitula duos tomos in *fol.* Quis denique, inquit, *Pinedae, Deltrionis, Ludouici de la Fuente, & aliorum crassissima volumina euoluat, quo sensum genuinum hauriat vnus, & non proluxi cantici Salomonis.* Obseruauit haec IO. FRID. MAYERVS, *l. c. dissert. V. §. XX. p. 80.* Atque negari nequit, plurimorum hoc, praefertim pontificiorum, vitium esse, vt, tum demum suo se satisfecisse muneri, existiment, si ingentia in scripturam sacram conuectent volumina, in quibus saepe, si quid bonae frugis est, ab alienis, superfluis, & inutilibus discerni nequit, vt adeo nullum aut exiguum lectores inde referant fructum. Breuitati autem ita studet TIRINVS, vt tamen non nimis ieiunus sit, ideoque melioribus, quos romaneses habent, commentatoribus a nonnullis adnumeratur. Eum CORNELII LAPIDE maxime premeret vestigia, viris doctis obseruatum est; vnde IO. ADAMSCHERZERI iudicio, *Tirini commentarios nihil aliud esse, quam Cornelium a Lapide contractum*, refert IO. FRID. MAYERVS, *l. c. p. 81.* Quod si RICH. SIMONEM audiamus, TIRINVS plerisque romanae ecclesiae theologis placet, eo, quod meliora quaeque ex aliorum commentariis summam exhibeat, & in scripturae sacrae explicatione opinionum quoque theologiae scholasticae habeat rationem. Grammaticis & criticis eum non admodum immolari obseruationibus, ait; quippe quas ad inutiles minutias referat, quamquam eodem

dem SIMONE iudice, rectius fecisset, si tot controuersias non admisisset. Obseruat porro, TIRINVM de neglectu studii biblici conqueri; sed simul monet, ex eius commentario malo huic remedio parari non posse. Vt enim prorsus hoc tollatur, ad ipsum eius fontem eundum, & theologiae scholasticae corrigendum esse studium, cuius praeiudicatas opiniones plurimis in locis ipsemet confirmet TIRINVS: si quis non solidiori instructus sit eruditione, quam quae ex operibus eius cluceat, eum in refutandis protestantibus & Socinianis, parum ad rei summam profecturum; *bibl. crit. commentat. noui test. cap. XLIV. p. 653.* Commentarii TIRINI itidem inserti sunt bibliis magnis & maximis IOAN. DE LA HAYE, & a MATTH. POLO, in *synopsi criticorum* excerpti.

Commemorari porro inter scripturae interpretes, quos romana ecclesia tulit, solent ANT. DE ESCOBAR & MENDOZA, FRANC. HARAEVS, IAC. GORDONIVS, IO. MARIANA, alique: sed cum nobis constitutum sit, solum de praecipuis verba facere; hisce missis, ad CORN. A LAPIDE, vel, vt plenius vocatur, CORNELIUM CORNELII A LAPIDE, qui hosce omnes celebritate multum vincit, progredimur. Gente is fuit Belga, ex dioecesi Leodiensi, pusillus quidem corpore, at ingenio magnus, & disciplinarum tapax; vt VALER. ANDRAE loquitur, in *bibliotheca belgica* p. 145. Adolefcent adhuc societati Iesuitarum nomen dedit, anno 1592. Ebraeam deinde linguam Louanii, & sacrae litterae vltima annos xx publice doquit: vnde Romam vocatus, easdem ibi per annos complures, summa cum nominis celebritate, interpretatus est, donec, labori cedens, totum se ad priuatam scriptionem conuerteret. Cum annos aetatis septuaginta transegiisset, viram cum morte commutauit an. 1637. A pontificiis plerisque, ob summam, quam illi tribuunt, eruditio-

nem, laudibus in coelum euehitur. VALER. ANDRAE audit orator, philosophus, theologus, historicus, linguarum graecae atque ebraicae peritus; cuius in scribendo, commentando, scribendo, in legendis euoluendisque sanctorum patrum, atque interpretum variorum scriptis, studium continuum & indefessum merito omnibus admirari esse debeat; l. c. At non aequae praeclare de eo sentiunt alii. In philologicis sacris hospes est, inquit GISE. VOETIVS, & consequenter admodum parcus; desunt enim ei eruditio in lingua graeca, in primis etiam in ebraica, ceterisque orientalibus, & consequenter in istarum linguarum idiotismi, elegantis, antiquitatibus; in exercitiis & bibliotheca studiosi theologiae, lib. II. fess. II. c. IV. p. m. 653. Nec aliter fere de eo sentit THEOD. HACKSPANIVS in prolegom. part. I. notarum philologico - theolog. in script. sac. p. 7. qui & alibi eum nullius iudicii Iesumam vocat. Ad rem ipsam vt veniamus, copiosis & amplis commentariis vniuersam scripturam sacram explicauit, excerptis lobo atque psalmis. Quos enim & in hosce libros inchoauerat, morte praepeditus, absolueri non potuit. Initium vero laboris fecit ab epistolis Pauli, cuius instituti sui rationes ipsemet in praefatione adiit: Orsus sum ab epistolis sancti Pauli, tum quod illae grauissimae sint, uti & difficillimae, tum quod eas terio, & exacte prae aliis scripturae libris docuissim, tum quod antagonistaе sectarii nostri Paulum assidue crepient, cumque a se suisque sellis stare, apud impericum vulgus clamitent &c. Saepius illi CORNELII commentarii excusi sunt Antwerpiae, Coloniae, Parisiis, Lugduni XII tomis in fol. quas editiones diligenter recenset IAC. LE LONG, *biblioth. sac. tom. II. p. 821.* Obseruant nonnulli ex ipsis romanensibus, quos primum edidit, in epistolas scilicet Pauli & pentateuchum, eruditione praestare reliquis. Varia autem commentarii isti eruditorum experti sunt iudicia

MICH. WALTHERVS perspicuitatis & neruositatis laudem illis tribuit, in officina biblica, §. DLXXIX. p. m. 199. cuius verba cum THOM. CRENIVS recitasset, addit, se CORNELIO hanc laudem non inuisurum, si modo aniles & legenda ferrea, ludio Surio, & ceteris huius generis futilibus, & ridiculis scriptoribus, excerptas fabulas, ad demendam solidam plebeculam, & perterrendos pueros confectas, omisset; animaduersion. hist. & philolog. part. I. p. 57. ABR. CALOVIUS noster de eo ita pronuntiat: Cornelius Cornelii a Lapide hoc saeculo plebique libris biblicis luculenter commentariis suo modo illustrauit; suo, inquam, modo. Nam ob hypothesein variorum sensuum scripturae saepe magis obscuratus est verus sensus literalis, & in graviam aubenias vulgatae latinae multa falso, & contra textum originalem adserta; in moralibus frequenter historici veris fabulosa, quibus admodum statet papatus, admixtae sunt; in praeloquio generali ad biblia illustrata, p. 20. Plura adhuc in eo desiderat GISE. VORTIUS; speciatim vero & hoc, quod in moralibus & practicis postillisticis quisquiliis & carbones pro thesauris, ex Cantipratensi, discipulo de tempore, legendis, vitis patrum, & similibus fabularum promissis conditis pleburaque obrudat; immo & addit: breuiter, ingenium & adu. adu. subtilitas & iudicium subactum non ita adfuisse illi videtur, ut cum Tostato Abulenſi, Thoma, Lyra, Caetano, Estio, Sanchez; nec multiplex eruditio & lectio, ut cum Abulenſi, Aria Montano, Masio, & nostris Mercero, Caluino, Beza, Bucerio, Musculo, Willetto &c. comparari possit. Quia tamen, ita pergit, ex suis pleuraque laboriose collegit, & subinde ad alios auctores digitem intendit, insuper bodernas scholae & synagoga Romanae interpretationes exponit & inuenit, non inutiliter eum comparabunt theologi; l.c. p. 654. Paullo mitius de hoc auctore sentiunt alii: mihi autem rectissime de eo pronuntiasse vi-

detur RICH. SIMON. Cum enim, de IACOBO BONFERRIO verba faciens, dixisset: Familiare est iis, qui commentantur in biblia, ut erudita quaedam admisceant, & quaestiones a textu longe abhorrentes, statim subiicit: Commentaria Cornelii a Lapide eodem vitio laborant, quamuis auctor iste, ab initio operis se breuitatis amantissimum esse, ac paucis complecti velle, quod ab aliis prolixè antea expositum esset, proficatur. Scio equidem, eiusmodi commentaria eruditione referta, multis placere, concionatoribus quam maxime, sed minime ad palatum esse quentur eorum, qui iudicio pollent, & qui singula separatim, suoque loco tractari cupiunt; histor. crit. vet. test. lib. III. c. XII. p. 423. Eundem fere etiam in modum de eo verba facit in histor. crit. comment. noui test. cap. XLIV. p. 655. Sed & hoc ibidem adiungit, etiam si CORNELIVS insignem quendam linguarum orientalium prae se ferat notitiam; ex commentariis tamen eius in euangelistas patere, eam tam exiguam, tamque parum exactam esse, ut facile palam fiat, cum res, de quibus agit, non satis intelligere. Plura de hoc auctore dabunt GEO. HENR. GOETIUS, sacrorum hodie apud Lubecenses antistes doctissimus, in dissertatione de Cornelii a Lapide commentariis in scripturam sacram; quae inserta est eiusdem meletematibus Annaebergensibus varii argumenti, Lubecae & Lipsiae an. 1707. 8. editis; & IO. FRIDER. MAYERVS, in bibliotheca biblica diff. V. §. XIX. p. 73. seqq. ubi & inter alia obseruat, CORNELIVM plagii subinde reum esse, & ex ipsius LVTHERI scriptis nonnulla in suos deriuasse commentarios. Conferendus & THEOPH. ALERTHAËVS, in dem ausführlichen Bericht von denen alten und neuen commentariis, ad tom. I. der gründlichen Erklerung &c. p. 91. seqq.

Ex recentioribus, illis, qui vniuersam scripturam sacram explicauerunt, adhuc iung-

CCCCCCCC 3

gen-

gendus AVGVST. CALMET, quippe qui lingua gallicana *commentarium litteralem in vniuersam scripturam sacram* dedit, Parisiis, voluminibus XXI. 4. ab an. 1707 ad 1716 euulgatis, singulisque voluminibus dissertationes quaedam praefixae sunt, quae seorsum deinceps prodierunt Parisiis, tribus voluminibus in 4. Laudat CALMETVM LVD. ELL. DV PIN, quod, missis allegorijs, de sensu literali sit sollicitus; quodue obseruet diffensum versionum graecae, latinae, aliarumque, & textus ebraei; porro, quod in explicationibus suis difficultates historicas, chronologicas, geographicas, criticas, tollere, nitatur; additque, quod auctor iste ex melioris notae interpretum, tum veterum, tum recentiorum, horumque cumprimis, & quidem protestantium non minus, quam romanensium scriptis sua collegerit; in *biblioth. noua scriptor. ecclesiastic. tom. XIX. p. 381*. Mirifice etiam hosce CALMETI commentarios commendat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, dum, notae, inquit, sunt *literales, caeque eruditissimae, magna cum elegantia conscriptae, adiunctis praestantissimis dissertationibus, quae difficultiora & singularem enucleantur; introduct. in bistor. theolog. literar. notis amplissimis illustrata, part. I. lib. I. ad §. XIII. p. 158*. Nec, laude sua opus hocce defraudandum, existimo. An vbiq; recto incesserit tramite, merito dubitabit, qui regulas interpretandi scripturam sacram, quas ipsemet sibi constituit, certe quasdam, considerauerit. Recitat eas, vt simul sub examen reuocet, IO. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XIX. part. I. artic. II. pag. 120. seqq.* Ipse etiam quaedam de iis obseruari, in praefat. IO. IAC. RAMBACHII, viri doctissimi, *institutionibus hermeneuticae sacrae* praemissa. Sunt tamen haec, quae in iis reprehendi possunt, CALMETO cum aliis romanensibus fere communia. Existat quoque eiusdem auctoris *dictionarium historico-criti-*

co-chronologico-biblicum, gallice concinatum, editumque Parisiis an. 1722 duobus voluminibus in fol. In linguam latinam a DOMINICO MANSI conuersum idem producit Lucae an. 1725 itidem duobus tomis in 4. Scripta haecce CALMETI recenset IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 661*.

Illi, quos huc vsque enarrauimus, aut omnes, aut plerosque sacrae scripturae libros, commentariis suis illustrarunt. Superfunt vero adhuc ex romanae ecclesiae addictis plurimi, qui vnum alterumque, aut aliquot sacri codicis libros, explicarunt; quorum praecipuos summatim indicabimus. HIER. AB OLEASTRO, Lusitanus, qui an. 1563 obiit, *commentarios* in pentateuchum, & alios quosdam libros biblicos, reliquit, in quibus ex ipsis fontibus sensum litteralem erudere adnititur, & in vera vocum ebraearum significatione enucleanda operosus est. FRANC. TITELMANNVS ordini Franciscanorum adscriptus, qui itidem saeculo decimo sexto vixit, & anno 1553 mortuus est, notus est tum ob quosdam, quibus scripturae sacrae libros explicauit, commentarios, a IAC. LE LONG indicatos, *biblioth. sacr. tom. II. pag. 990*. tum maxime ob elucidationes in omnes Davidicos psalmos, cum amplioribus adnotationibus, quibus quid in vnoquoque psalmo distet originalis lectio ebraea a nostra vulgata latina, demonstratur; diuersorum quoque ex ebraeo interpretum variae versiones explanantur; Antwerpiae 1531. fol. editas, saepiusque reusas. In iis methodum patrum, cum methodo recentiorum, sensum litteralem tantum inuestigantium, coniunxit, nec experts est obseruationum criticarum. Scripsit vero etiam collationes quinque super epistolam ad Romanos, quibus loca difficultiora diligentissime explicauit, simul & ecclesiastica noui testamenti latina editio rationabiliter defenditur, scilicet aduersus DESID. ERASMVVM, & IAC. FABRYM Sta-

Stapulensem; item *epistolam apologeticam pro opere suarum collationum in nouum testamentum ad Erasmus &c.* 1 A C. BONFRERII, Iesuita, qui an. 1643 mortuus est, *commentarius in pentateuchum*, siue *pentateuchus Moysi commentario illustratus*, inter eos, qui melioris notae sunt, omnino referendus est. Praemissa illi sunt *praefatio in totam scripturam sacram*, in quibus generatim praecipua de interpretatione scripturae sacrae capita pertractat, sed secundum hypotheses romanae ecclesiae proprias. Ea cum IO. STEPH. MENOCHII *commentariis totius scripturae sacrae*, opera & studio RENATI IOSEPHI TOURNEMINI recusa esse, iam antea diximus; quemadmodum & iam supra eorum facta est mentio. In ipso commentario non tantum textus ebraei rationem habet, sed versiones quoque veteres cum recentioribus confert, nec rudis est earum rerum, quae ad sensum litteralem erudum sunt necessariae. Exquisitiorem tamen linguarum orientalium notitiam nonnulli in eo requirunt. Ad quaestiones theologicas, easque interdum a textu remotiores, subinde digreditur: quod in eo, pariter ac CORN. A LAPIDE, notat RICH. SIMON, *hist. crit. vet. test. lib. III. cap. XII. p. 423*. Multo vero magis hoc nomine reprehendendus BENED. PERERIVS, Iesuita, cuius *commentariorum & disputationum in genesin tom. quatuor* Romae ab an. 1589 ad an. 1597 editi, saepius deinceps recusi sunt. Idque & agnoscit RICH. SIMON: quamvis simul, huncce eius laborem minime inutilem esse, iudicat, eo, quod propositas quaestiones cum iudicio resoluat, ac difficultates hinc inde in scriptura sacra occurrentes illustret. Monet porro, id praecipue agere PERERIVM, ut sententias patrum referat; qui, cum non semper de sensu literali fuerint solliciti; maximam operis huius partem non posse non inutilem censeri intuitu illorum, qui nihil aliud,

quam sensum litteralem in scriptura sacra quaerant; *hist. crit. vet. test. lib. III. c. XII. p. 423. seqq.* Reliqua scripta exegetica PERERII recenset 1 A C. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 898*. Conferendus & NIC. ANTONIVS, *biblioth. hist. noua, tom. I. p. 161*. MARINI MERSENNI hic mentem subit recordatio, utpote cuius *commentarius in genesin*, aut potius *sex priora geneseos capita*, digressiones itidem amplissimas continet, eas quidem eruditas, sed parum ad rem facientes. Inscríbítur: *quaestiones in genesin, cum adcurata textus explicatione; item observationes & emendationes ad Francisci Georgii Veneti problemata in genesin*, Parisiis an. 1623. fol. Hoc me 1 A C. LE LONG docuit, *biblioth. sacr. tom. II. p. 899*. Opus enim hocce rarissimum esse, constat. Atque ex eodem etiam auctore didici, curae quaestiones solum in sex priora capita geneseos editae sint, in reliqua seruari Parisiis in bibliotheca minimorum, quorum ordini MERSENNVS adscriptus fuit. Praetermittere autem nequeo, quod DAN. GEORGHIOVS obseruat. Cum enim monuisset, auctorem libri: *cymbalum mundi* inscripti, a MERSENNO in *genesin p. 609*. DE PEREZ, vocari; addit: *Qui & ipse Mersennus in illo commentario satis curiosus est, in rimandis illis, quae videntur aduersus auctoritatem textus sacri adduci posse. Magna certe diligentia conquisitae apud illum sunt obiectiones, quae a profanis hominibus adferri saepe solent. Neque tantum subsistit in iis, quae genesi Mosaeica continentur, sed per tota biblia se diffundit; polyhist. tom. III. lib. V. §. XI. p. 50*. Obiit MERSENNVS an. 1648. Eo itaque antiquior fuit NIC. SERARIUS, Iesuita, ob varia scripta, quae, haud vulgari eruditione praeditum fuisse, arguunt; percelebris, qui iam anno 1609 vitam cum morte commutauit, postquam Moguntiae & Heribipoli sacras litteras docuisset. Linguarum & sacrae antiquitatis haud rudem fuisse, scripta testantur, praeser-

sertim quae de *tribus Iudaeorum sectis* contra JOSEPHVM IVST. SCALIGERVM, & IO. DRVSIVM, in lucem emisit. Reliqui autem *commentarios in librum Iosuae*, in *libros Iudicum & Ruth*; postro *commentarios posthumos in libros regum & paralipomenon*; praeterea in *libros quosdam apocryphos*, vt & in *epistolis canonicas*: quorum omnium editiones indicat IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. pag. 960*. RICH. SIMONEM si audiamus, SERARIVS omnibus iis, quae scripturae sacrae interpretationem scire decet, abunde instructus fuit, utpote qui linguae graecae atque ebraeae longe peritior, quam vulgo esse solent, qui ad scripturae sacrae interpretationem accedunt, non minus vero & in stilo scripturae sacrae exercitatus fuerit; methodum autem eius ab ea, quae criticorum est, dissentire, multaque eum & in quaestionibus, & in commentariis, quae superuacanea sint, & vsu careant, admiscere; paucis: auctorem eruditum quidem esse, sed parum adcuratum; in *prolegomenis* tamen suis *super biblia* (quae seorsim prodierunt) maiorem eum vim iudicii prodere; *bist. crit. vet. test. lib. III. c. XII. p. 423*. SIMEONIS DE MVIS iam supra ad *s. III.* huius capituli a nobis facta est mentio, cum eos, qui IO. MORINO se opposuerunt, recensere mus. Commemorandus autem hic etiam est, tum ob alia quaedam, tum maxime ob *commentarium in omnes psalmos, & selecta veteris testamenti cantica, cum versione noua ex ebraeo*, Parisiis anno 1630. fol. editum; in quo id agit, vt non tantum sensum secundum regulas grammaticae, & indolem linguae ebraeae, inuestiget, sed Iudaeorum quoque explanationes referat, & interdum sub examen reuocet; in eo cum primis audandus, quod plurimos psalmos, etiam secundum sensum literalem, de Christo seruatore nostro explicet. De reliquis, de quibus adhuc dici posset, LEONE A CASTRO, FRANC. DE RIBERA, AVGVST.

STEVCHO Eugubino, ROB. BELLARMINO, GILB. GENEBRARDO, THOMA MALVENDA, aliisque, qui libros quosdam veteris testamenti illustrarunt, conferendus RICH. SIMON; *bist. crit. vet. test. lib. III. c. XII. p. 423. seqq.* Addendus vero etiam CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introduc. in histor. theolog. literar. notis ampliss. illustrata, part. I. lib. I. ad s. XIII. p. 152. & seqq.* vbi plurimos a nobis praetermissos, eos praesertim, qui recentiori aetate lingua gallicana commentarios, aut adnotationes, ad libros quosdam biblicos ediderunt; indicat,

Dicendum vero adhuc de nonnullis est, qui speciatim noui testamenti libris, aut omnibus, aut quibusdam, lucem adfundere adgressi sunt. Primus equeidem, qui melioribus, quam scholastici, instructus praefidiis, eiusmodi quid suscepit, EVAE. VALLA fuit, qui tamen ante ecclesiae emendationem circa medium saeculi decimi quinti, vixit. Adnotationes eius in *nouum testamentum, ex diuersorum vtriusque linguae graecae & latinae codicum collatione*, Parisiis prodierunt an. 1505. 8. alibique, & *criticorum sacrorum* commentationibus, iunctim editis, (de quibus deinceps dicemus) insertae sunt. Id vero praecipue agit VALLA, vt interpretem vulgatum castiger, simulque textum graecum emendet; quamquam etiam subinde commentatorum, quos sequitur aetas tulit, praesertim THOMAE DE AQVINO, errores, ex ignorantia graecae linguae profectos, redarguat. Quod nonnulli adseruerunt, Paulum apostolum THOMAE AQVINATI adparuisse, eique adfirmasse, neminem rectius quam illum, epistolas suas intellexisse; inter lepida merito refert commenta. *Peream, inquit, nisi id commentitium; nam cur Paulus cum non admonuit erratum suorum; in not. ad I. Cor. IX. 23.* Non tamen criticis & grammaticis obseruationibus

bus ita institutum suum circumscripsit, quin interdum quaestiones theologicas attingeret. Cumque B. LUTHERVS ad eum aliquando prouocauerit: mirum non est, eum a romanensibus praecursum Lutheranorum vocari. Plura de eo suppeditabit RICH. SIMON in *hisl. crit. vers. nou. test. c. XXI. p. 237. seqq.* item in *hisl. crit. comment. noui test. c. XXI. p. 236. seqq.* IAC. FABER, Stapulensis, nonnulla equidem, quae ad vetus testamentum pertinent, scripsit; sed cum primis tamen ob ea, quae in *quatuor euangelia*, in *epistolas Pauli*, vt & *epistolas canonicas* commentatus est, celebratur. Editiones indicat IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 729.* Ex primis cum esset, qui in academia Parisiensi, expulsa barbarie, meliores restituere litteras conati sunt; ipseque in graecis litteris addiscendis, operam studiumque collocaisset: eo facilius famam nominisque eo tempore consequi perouit celebritatem. In suspensionem autem adductus, ac si doctrinae LUTHERI faueret, varia subiit fata: de quibus legendus LVD. ELL. DV PIN, in *noua biblioth. scriptor. eccles. tom. XIV. p. 157.* Quantumvis autem eruditione haud vulgari instructus ad scripturae sacrae interpretationem accederet, & a barbarie theologorum sui temporis se remouere quam longissime adniteretur: naeuorum tamen, tum intuitu interpretationis, tam intuitu latini sermonis, cum non expertem fuisse, DES. ERASMVVS atque STVNICA, quos censores nactus est, demonstrarunt. NATALIS vero EEDA, siue vt alii vocant, BEDDA, & FABRVV, & ERASMVV, variorum in theologicis postulare errorum, non dubitauit: de quo conferendus LVD. ELL. DV PIN, *l. c. p. 157.* De controuersis FABRICIVM ERASMO copiose disserit RICH. SIMON, qui & cum in HIERONYMVV paullo iniquiorem fuisse, certe acerbiori illum perstrinxisse censura, obseruat in *hisl. crit. comment. noui test. c. XXXIV. p. 489. seqq.* DESID.

BYD. HAGOGÉ.

ERASMVVS Roterodamensis, quem IAC. FABER censorem expertus est, hic vel maxime in censum venit. Non tantum enim nouam versionem latinam noui testamenti, de qua iam supra ad §. VI. huius capituli dictum, concinnauit, sed & *adnotationes*, in quibus cum primis veteris editionis seu versionis vulgatae, aliquot locis immutatae, rationem reddere voluit, itemque *paraphrasin in nouum testamentum*, excepta apocalypsi, euulgauit. Editiones tum *adnotationum*, tum *paraphrasos*, indicat IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 714.* vbi & obseruat paraphrasin istam in linguam gallicam & anglicanam, eam vero, quam in *epistolas apostolorum* dedit, etiam in germanicam conuersam esse. Quem admodum autem versionem suam latinam contra censuras PETRI SVTORIS, EDVARDI LEI, IAC. LOPEZII STVNICAE; ita & tum *adnotationes*, tum *paraphrasin suam* partim contra eosdem, partim contra NAT. BEDAM, aliosque, defendere, opus habuit. *Adnotationes* ERASMI non solum eruditionem auctoris, artisque criticae peritiam, demonstrare; sed theologiae quoque minime rudem fuisse, ostendere, LVD. ELL. DV PIN pronuntiat; qui & addit, LAVR. VALLAE hoc nomine praefendum ERASMVV, quod cum linguarum studio lectionem patrum coniunxerit: & quamuis in hisce eius *adnotationibus* quaedam occurrant, quae non sine ratione reprehendantur: negari tamen non posse, illas, si summatim de iis sententia ferenda sit, prorsus esse egregias; in *paraphrasibus* cum interdum ab officio paraphraetae discedere, sensumque exprimere, qui, suo potius tempori, quam aetati, qua Christus & apostoli vixerunt, conueniat; in *noua biblioth. scriptor. eccles. tom. XIV. p. 91.* RICH. SIMON in examine *adnotationum* & *paraphrasos* ERASMI admodum copiosus est, summoque studio conquiri, quae reprehendere queat; *hisl. crit. com-*

Ddd ddd ddd

ment.

ment. noui testam. cap. XXXV. p. 404. N. mirum initio id ERASMO vitio vertit, quod quauis data, immo arrepta occasione, theologos scholasticos, & monachos perstringat, & ita declamatorem potius agat, quam interpretem. Certatim equidem eiusmodi homines famam & existimationem ERASMI lacerasse; quam tamen si contra eos defendere consultum duxerit, alio id eum potuisse facere loco, nec ideo *adnotationibus* eius digressiones eiusmodi inutiles, parumque ad rem facientes, fuisse inferendas. Quemadmodum autem ipse SIMON non negat, verissima esse, quae ERASMVVS de isto hominum genere dixit; ita ipsa, quae adfert, exempla docent, quae hunc in modum ERASMVVS disputauit, non semper a locis, quae explicauit, aliena fuisse. Agnoscit SIMON, cum ERASMVVS verba Dei patris de filio suo: *ipsum audite, Matth. XVII. p. exponeret; addere eum potuisse: hoc auctoritatis nulli theologorum, nulli episcoporum, nulli pontificum aut principum tributum est:* sed non video, cur non eodem iure & sequentia adnectere potuerit: *Pluris fieri inter monachos, quid statueret Benedictus, aut Bernardus, aut Franciscus, quam quod is docuerit, de quo vno vox patris audita est: ipsum audite.* Vt enim adicerentur; res ipsa, & istorum temporum postulabat ratio. Reprehendit porro SIMON ERASMVVS, quod, cum lingua ebraeae fuerit rudis, versionem tamen LXX interpretum cum textu ebraeo conciliare, & rationem, cur euangelistae & apostoli vteris testamenti dicta aliter, quam in codice ebraeo leguntur, protulerint, reddere voluerit. Et quamuis ERASMVVS fateatur, se tum opera IO. OECOLAMPADII vsu; commisisse tamen eum, quod in alijs, qui alienis in eiusmodi rebus viderint oculos, condemnauerit. In eo quidem ERASMVVS plerosque, qui ante illum ad scripturae sacrae explicationem accesserant, vincere, quod ipsemet scripta patrum

legerit: eius tamen citationes non semper tam exactas esse, vt tuto fides iis adhiberi queat. Interim fatetur SIMON, etiam si plurima ab aduersariis ERASMI illi obiecta fuerint; haec tamen maximam partem ita fuisse comparata, vt illorum solum demonstrauerint ignorantiam. Praecipuum momentum inter ea, quae reprehensione digna existimauerint, trahere ad causationem, quod in suis *adnotationibus* Arianismo & Pelagianismo frigidam suffunderet. Equidem, ad Pelagianismum quod attinet, haud difficulter ERASMVVS excusari, aut defendi posse, existimat SIMON; scilicet quoniam & ipse ab eo non adeo alieno est animo: ab Arianismi autem eum purgare suspicione, haud exigui laboris fore; siquidem plurima loca noui testamenti eum in modum interpretatus sit, quo id cupiunt antitrinitarii. Scio vtique, & ab alijs non sine specie quadam hoc ERASMO exprobrari; ipsosque antitrinitarios omni conatu id agere, vt eum sibi vindicent: at, Arianorum impietatem neutiquam ERASMO probatam, contendunt alii; etsi loca quaedam, quae vulgo Arianis opponuntur, ita interpretatus sit, vt nihil inde contra eos colligi queat.

Iam vt ad reliquos progrediamur, occurrit nobis CLAVDIVS ESPENCAEVS, theologus Parisiensis, cuius praeter alia extant *commentarii & digressiones in priorem epistolam ad Timotheum*, iteque in *posteriorem*, vt & in *epistolam ad Titum*, serorsim primum editae, deinceps innotum recusae, Parisijs an. 1619 fol. Ad textus equidem explicationem *commentarii* isti parum faciunt: memorabiles tamen sunt ob amplissimas *digressiones*, in quibus de varijs disciplinae ecclesiasticae capitibus copiose & erudite disserit. Cumque passim curiae & ecclesiae romanae nauos cordate deregat, & acriter perstringat: inter testes veritatis locum promeretur. Plurima equidem ex patribus adfert: quae tamen maximam partem

tem ex GRATIANO, similibusque compilatoribus, depromsisse, videtur. In IAC. SADOLETI, cardinalis longe celeberrimi, *commentariorum in epistolam ad Romanos libris tribus*, tum alias, tum & cum reliquis eius operibus Moguntiae an. 1607. 8. editis, stili quidem elegantiam merito admirantur omnes: cetera non magni momenti sunt. Atque hinc etiam, quid de commentariis eius in *psalmum L. & XCIII.* censendum sit, cognoscere licet. Stili elegantia istud non est, quod in eiusmodi scriptis quaerere solemus: quamquam si cetera recte se habeant, sique minime sit coacta, ingens decus iis adferat, atque ornamentum. CORNEL. IANSENIUS, episcopus Gandauensis, *commentarium* equidem in *prophetia, paraphrasin & adnotationes in psalmos*, & alia quaedam ad vetus testamentum spectantia, reliquit: sed praecipuum tamen laudem consequutus est ob *commentarium in concordiam, & totam historiam evangelicam*, Louanii an. 1572. fol. & deinde saepius editum. MART. CHEMNITII sententiam de eo supra retulimus; estque is & hodie viris doctis in pretio. Diuersus ab hocce Gandauensi episcopo est Yprensis, cui idem CORN. IANSENI nomen fuit, & a quo deinceps Iansenistae, quos vocant, appellacionem sortiti sunt; non minus tamen & hic commemorandus. Namque & is praeter *commentarium in quinque libros Moysi* & alia quaedam, *terateuchum*, seu *commentarium in quatuor evangelia*, edidit, Louanii an. 1639. 4. non semel deinde recusum, in quo breuiter quidem, sed accurate, & exquisito studio, sensum textus exhibet: quamuis nullam occasionem, sua de gratia irresistibili, capiribus cum hac sententia coniunctis, placita, quae ex AVGVSTINO sibi haurisse visus est, & quae tantos in ecclesia romana excitant motus, ingerendi, praetermittat. IO. MALDONATVS, gente Hispanus, professione Iesuita, ingenio & eruditione

clarus, qui saeculo decimo sexto floruit, viuendique finem an. 1583 fecit, in varios equidem veteris quoque testamenti libros commentarios composuit; sed notissimus itidem ob eos est, quos in *quatuor evangelias* concinnauit, qui post auctoris obitum Mussiponti primum an. 1596 duobus voluminibus in fol. & postea saepius euulgati, principem inter reliqua eius scripta tenent locum; quo nomine & inter eos, qui noui testamenti praecipue libros illustrarunt, eius mentionem facere volumus. Id quod & de nonnullis aliis, de quibus diximus, obseruandum. Maximopere hocce commentarios commendat RICH. SIMON, in *bist. crit. commentator. noui test. cap. XLII. p. 618. seqq.* quem magnum MALDONATI admiratorem esse, aliunde quoque constat; licet nonnulla, quae tamen non magni momenti sunt, in eo reprehendat. Quo pacto MALDONATVS in haereseos adductus sit suspicionem, quod adseruisset, non esse de fide, beatam virginem sine peccato originali esse conceptam, a qua tamen absolutus fuerit; idem RICH. SIMON l. c. exponit. Conferendus & PETR. BAEIIVS, in *distion. bist. & crit. voc. Maldonatus, p. 201.* MALDONATVM in explicatione verborum, *LUC. I. 35.* animum antitrinitariorum erroribus fauentem non demonstrasse, contendit, eiusque adeo in hocce etiam capite causam agit, RICH. SIMON, *biblioth. crit. tom. I. cap. XXVII. p. 379. seqq.* Hoc & supra iam obseruauimus, *cap. I. libri huius, ad s. XV.* vbi plura de MALDONATO diximus. Mirum autem non est, MALDONATVM, eiusque commentarios, tantopere placere SIMONI: cum ipse non dissimulet, etiam in dogmaticis MALDONATVM ab auctoritate AVGVSTINI discedere, quae in ecclesia romana illis maximopere obstat, qui Pelagiana calculo suo adprobant placita; quos inter & SIMONEM referendum esse, non dubitauerit, qui scripta eius paullo ad-

curatus legerit. Haftenus enumeratis addi ex recentioribus adhuc posset NATAL. ALEXANDER, ob *commentarium*, siue *expositionem litteralem & moralem in quatuor euangelia*, Parisiis 1703. fol. item *commentarium in omnes epistolas Pauli & catholicas*, Rothomagi 1710. fol. Sed viri huius docti scripta ob diligentiam potius, quam ingenii acumen, aut iudicii ^{honestum}, laudanda, notum est. PASCHASII QUESNELLII *observationes morales*, versioni eius gallicae noui testamenti additas, supra iam commemorauimus, cum de ista versione loqueremur. Laudantur merito, si demas errores, aut auctori cum aliis romanae ecclesiae addictis communes, aut IANSENII discipulis proprios. Legendus de iis CHRIST. MATTH. PFAFFIUS, *introd. in histor. theolog. literar. notis amplissimis illustratae*, part. I. lib. I. ad §. VIII. p. 123. qui & ad §. XIII. p. 155. LALLEMANTII Iesuitae *observationes morales ad nouum testamentum*, Quesnellianis oppositas, indicat.

Sequuntur nunc reformatae ecclesiae doctores, quorum nonnullos ad theologiae exegeticae incrementa plurimum contulisse, negari nequit. Missis autem HULD. ZWINGLIO, IOAN. OECOLAMPADIO, MART. BVCERO, CONR. PELLICANO, aliisque, quorum scripta exegetica hodie non adeo in censum veniunt; ad ipsum statim nos conuertimus IO. CALVINVM, quippe qui praeter scripta quam plurima dogmatica, & polemica, etiam commentarios in plerosque sacri codicis libros, in lucem emisit. Recenset eos, indicatis editionibus, & quorundam in linguam gallicam, anglicam, germanicam, versionibus, IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 663*. Exstant vero etiam inter opera CALVINI, Amstelodami an. 1667 nonem tomi in fol. excusa, immo istorum septem fere tomos priores constituunt. Inter libros, quos commentariis suis non illustra-

uit, est *apocalypsis Ioannis*; laudaturque eo nomine a IOSEPHO IVSTO SCALIGERO, quod eam sibi illustrandam non sumferit. Nota enim eius vox est: *Caluinus sapit, quod in apocalypsin non scripsit; in Scaligerianis secundis, p. 15*. Ingenii acumen, & iudicium singulare, vt in reliquis CALVINI scriptis, ita & in eius *commentariis* elucere, agnoscunt omnes; nec diffitetur RICH. SIMON, qui & de iis ita pronuntiat: *Cum Caluinus sublimi ingenio polleteret, in eius commentariis statim occurrit quiddam, quo animus rapiatur, cumque hominem intus & in cute pernosset, et bicam exhibet mire placentem, quam & ille, quantum potest, textui sacro conformem reddit. Si minus praecudiciis laborasset, nec haereticarum partium dux voluisset esse, ac signifer; vltimae ecclesiae catholicae operam nauare potuisset; histor. crit. vet. test. lib. III. c. XIV. p. 435*. Subiicit deinde alia, ob quae reprehendendum CALVINVM existimat, vt, quod textum ingeniose, aut maligne potius, ad praecudicia sua accommodet; quodue nullam occasionem, in ecclesiam romanam inuehendi, praetermittat, & quae reliqua sunt eiusdem generis. Agnoscit rursum, non esse temere quemquam, qui vanitatem rerum creaturarum, seu quam omnino post lapsum nihil sint, rectius intellexerit, quam CALVINVS; cumque in vitis ac defectibus hominum adcurate pernoscendis, studium haud vulgare posuerit; hinc animos eum commouere potuisse. Nimirum ita res est comparata, ad litteras sacras recte explicandas, & ea, quae vest maxime profunt, inde eruenta, plurimum omnino facit, intimam humanae naturae per peccatum corruptionem, summamque deprauationem cognitam perspectamque habere. Ita enim, quorsum omnia tendant, vt ab ista labe per Christum seruatorem liberemur, eo facilius cognoscemus. Atque haftenus laudem haud exigua meretur CALVINVS. Dum vero RICH. SIMON

cum

cum in hoc capite LVTHERO ita praefert, vt huius considerationes pro *vanis speculationibus*, & *ridiculis disputationibus* venditet; maximopere fallitur, & aut ignorantiam suam, aut malignitatem prodit. Quidquid enim CALVINVS de corruptione naturae humanae dicit; nulla ratione comparari cum iis potest, quae subinde LVTHERVS grauissime de hoc argumento disputat; in quo cautissime insuper versandum, ne eousque naturae humanae corruptionem exaggeremus, vt, facultatem, gratiam diuinam aut admittendi aut repudiandi, homini adimentes, ad absolutam tandem quamdam prolabamur praedestinationem; quod facile contingere potest, & CALVINO contigisse, certum est. Vt vero in hoc capite CALVINVM LVTHERO praetulit SIMON: ita rursus maiorem LVTHERO linguae ebraeae notitiam tribuit, quam CALVINO; immo, hunc linguae ebraeae adeo rudem fuisse, adserit, vt vix characteres eius nosset; quod meram calumniam esse, recte IO. FRID. MAYERVS pronuntiat, simulque obseruat, commentarios CALVINI non mediocrem ebraearum litterarum notitiam spirare; in *biblioth. bibl. dissertat. VI. §. I. p. 87.* Notum ceteroquin est, in commentariis suis in libros quosdam veteris testamenti id passim agere CALVINVM, vt oracula atque effata, quae de Christo atque mysterio trinitatis agunt, ad mentem Iudaeorum ac Socinianorum interpretetur; quo ipso tum aliis, tum maxime HVGONI GROTIO, exemplum. quod imitarentur, reliquit. Occasione hinc enata fuit AEGID. HVNIO, celeberrimo ecclesiae nostrae theologo, librum edendi, quem *Caluinum iudaizantem* &c. inscripsit, de quo, cum iam ad *cap. praeced. §. VIII.* dictum sit; nunc nihil addimus. Habent equidem, quod obtendant, qui CALVINVM defendunt; committere scilicet eum noluisse, vt dogmata de trinitate & de Christo leuibus ar-

gumentis contra Iudaeos & antitrinitarios comprobasse videretur: sed parum hac ratione ad summam rei proficiunt. Fieri enim potuit, vt pro leuibus, aut nullius momenti, CALVINVS haberet, quae grauissima sunt, maximumque pondus secum veltunt. Praeterea, quod vero ac genuino sensui scriptorum sacrorum conuenit, minime leue, aut nullius momenti, censi debet. Hinc RICH. MONTACVTII iudicio *tela de manibus abiletarum pro diuinitate Christi, expositionibus suis excutere, non iniuria interdum dicitur; commentation. de originib. ecclesiasticis tom. I. p. 310.* Quae MONTACVTII verba etiam recitat IOAN. FRID. MAYERVS, l. c. p. 88. De commentariis CALVINI in libros noui testamenti RICH. SIMON itidem ita disserit, vt quaedam in iis laudet, quaedam more suo vituperet; in *hist. crit. comment. noui testam. cap. L. p. 745. seqq.*

Eodem, quo CALVINVS, tempore etiam floruit WOLFG. MVSCVLVVS, vir eruditissimus, & linguarum latinae, graecae, & ebraeae peritissimus. Commentarii eius in *genesim, psalmos, Esaiam*, & plerosque noui testamenti libros, quos, indicatis eorum editionibus, recenset IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 873.* praestantioribus omnino sunt adnumerandi. Textum enim originale accurate perferretur, adhibitis quoque in subsidium versionibus veteribus ac recentioribus; sensusque litterali rite inuestigato, quae in vita recte instituenda vsui esse possunt, inde deriuat. Veram methodum, explicandi scripturam, auctori huic perspectam fuisse, non dissiterit RICH. SIMON: simul tamen addit, in linguis & arte critica non satis exercitatum fuisse; in *hist. crit. vet. testam. lib. III. cap. XIV. p. 439.* At sollemne hoc est SIMONI, in viris linguae ebraeae peritissimis adcuratorem istius linguae notitiam desiderare. Conferendus etiam est SIMON, in *hist. crit. comment. noui testam.*

cap. L. p. 749. *MVS CVLO* iungimus *IO. MERCERVM*, quippe cui icidem inter eruditissimos saeculi decimi sexti viros haud vltimus locus debetur. Linguae ebraeae professor regius fuit Parisiis, & *FRANC. VATABLI* in eodem munere successsor. Commentarios reliquit in *genesin*, in *librum Iobi*, in *proverbia Salomonis*, in *ecclesiasten*, in *canticum canticorum*, & denique in prophetas aliquot minores; quos recenset *IAC. LE LONG*, *biblioth. sacr. tom. II. p. 859.* ex quibus reliquis praestantiores esse censentur, in *Iobum*, *proverbia Salomonis*, *ecclesiasten*, & *canticum canticorum*. Senfum litteralem, propriamque vocum significationem, diligentissime inuestigat, collatis quoque antiquis versionibus, & doctorem gentis ebraeae commentariis: quod eo faciliiori successu facere potuit, quo exquisitiori linguae ebraeae notitia fuit instructus, quoque in scriptis quoque rabbinicis fuit exercitior. Non sine ratione commentarii eius hodie adhuc eruditus sunt in pretio. *FRANC. IVNIVM*, versioni latinae veteris testamenti, a se & *IMMAN. TREMELLIO* confectae, post huius mortem notas addidisse, & in ipsa quoque versione ista quaedam mutasse, supra iam docuimus. Nunc illud adhuc monemus, biblia Tremellio Iuniana, tum alias, tum & Geneuae an. 1630. fol. excusa esse, adiecto locupletissimo indice *PAVLI TOSSANI*; in qua quidem editione scholii *IVNII* alia quoque admixta sunt, praesertim in novi testamenti libris, ex *BEZA*, *CAMERARIO*, aliisque. Obseruat hoc *IO. FRID. MAYERVS*, in *biblioth. bibl. dissert. VI. §. III. p. 91.* vbi & insigne elogium, quo *MATTH. FOLVS IVNIVM* ornauit, recitat. Idem vero *IVNIVS* & *pentateuchi explicationes analyticas*, commentarium in *Ezechielem*, aliosque libros biblicos, similiaque, quae huius omnino loci sunt, scripsit, quae *IAC. LE LONG* enarrat, *biblioth. sacr. tom. II. p. 810.* Cum primis tamen commendari so-

lent eius *parallela sacra*, seu *sacrorum parallelorum libri tres*, id est, *comparatio locorum sacrae scripturae, quae ex veteri testamento in nouo adducuntur*; in quibus dum loca veteris testamenti, prout in nouo adducuntur, diligenter considerat, & difficultates, quae hic occurrunt, tollit, locis quam plurimis lucem prorsus egre-giam adfundit. Conferendus de *IVNIO PAVL. COLOMESIVS*, in *Gallia orientali*, p. m. 95. vbi virorum doctorum de illo eiusque scriptis testimonia, atque elogia exhibet. *IVNIVM* subinde corrigit atque emendat *IO. PISCATOR*, qui magna nominis celebritate Herbornae docuit, ibique an. 1625 obiit. Praeter versionem germanicam scripturae sacrae, de qua iam supra dictum, etiam commentaria in omnes veteris ac noui testamenti libros, cum *analyt. logica*, & *observationibus locorum communium*, & *duplici versione latina*, una *Iunii* & *Tremellii*, altera ipsius *Piscatoris*, reliquit, quae per partes primum Herbornae ab an. 1601 ad 1616 edita, deinde ibidem ab an. 1643 ad 45 aliquot voluminibus in fol. recusa sunt. Conferendus *IAC. LE LONG*, *biblioth. sacr. tom. II. p. 907.* itemque *IO. FRID. MAYERVS*, in *biblioth. bibl. dissertat. VII. §. I. p. 99. seqq.* *ABR. CALLOVIVS*, & *IVNIVM* & *PISCATOREM* vtiliter adhiberi & conferri posse, censet, modo cum iudicio id fiat, & in *Piscatore* imprimis heterodoxiae *Caluimianae* fugiantur; in praeloquio generali ad biblia illustrata p. 20. *RICH. SIMON*, de commentariis *PISCATORIS* in nouum testamentum verba faciens, obseruat, cum tum in versione sua, tum in notis, plerumque *THEOD. BEZAM* sequi, quin & subinde nihil aliud agere, quam vt ab eo dicta, in compendium mittat; interdum tamen, & quidem in haud exigui momenti rebus, ab illo dissentire; *hist. crit. commentat. noui testamenti cap. LI. p. 761.* Antiquior nimirum *PISCATORE* fuit *THEOD. BEZA*, vtpote qui an.

1605 inter mortales esse desiit. Hunc vero non tantum versionem latinam noui testamenti, supra iam commemoratam, concinnasse, sed adnotationes etiam adieciſſe, notum est; quae vna cum textu graeco & versione eius latinae Geneuae primum prodierunt an. 1556. fol. & saepius deinde reculae sunt. Eas prorsus egregias esse, fatentur omnes: nec aliae a BEZA expectandae erant, vtpote qui & grammaticae, & artis criticae peritus erat, & ingenio pollebat longe praestantissimo. Accedebat, quod & codicibus quibusdam manuscriptis melioris notae instructus erat, iisque etiam recte vti didicerat. Vnde mirum non est, quod omnibus, qui eiusmodi quid ante eum tentarunt, dubiam reddiderit palmam. Quemadmodum itaque praecedentes sibi habuit LAVR. VALLAM, DES. ERASMVVM, & IAC. FABRVM: ita ex iis, qui eum sequuti sunt, plerique eius quoque vti sunt labore. Vnicum hoc viris doctis, & quidem non sine ratione, displicet, quod nullam occasionem, placita sua atque hypothefes ingerendi, easque propagandi, praetermittat. Versionem BEZAE hoc nomine praeter alios reprehenderunt IO. PEARSONIVS, & STEPH. CVRCCELLAEVS, ille in *praefat. LXX interpretum editioni Cantabrigiae anno 1605. praemissa*; hic autem *instit. relig. christ. lib. VI. cap. V.* Hoc vero vt in ipsas etiam adnotationes redundat, ad versionis defensionem cum primis comparatas; ita & easdem eam ob causam ab ERASMO SCHMIDIO sub examen reuocatas, supra iam diximus. Conferendus & RICH. SIMON, *bibl. crit. comment. noui testam. c. L. p. 751.* Diversa quoque doctorum virorum de versione hac BEZAE, eique adiectis adnotationibus iudicia, exhibet THEOPH. ALETHAEVS, in *dem ausführlichen Bericht von denen alten und neuen commentariis, ad tom. II. der gründlichen Erleuterung p. 355. seqq.* vbi & obliquit, BEZAM subinde a IO. FRID. HOM-

BERGK ZV VACH, in *parergis eius sacris* reprehendi. Reliqua scripta BEZAE exegetica, cuiusmodi sunt: *commentarii ingenefin*; *Iobus commentario & paraphrasi illustratus*; *psalmi Davidis vario carminum genere expressi, & paraphrasi illustrati &c.* recenset IACOB. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 637.* SEB. CASTELLONIS, certaminisque, quod illi cum THEODORO BEZA intercessit, supra mentionem fecimus, cum de versione eius latinae scripturae sacrae verba faceremus. Huic ipsi vero versionis suae adnotationes addidit, quae cum ea edi solent, paucas eas quidem atque breues, at minime contemnendas, quippe quae elegantia & perspicuitate omnibus se commendant. Copiosior tamen est ad *Rom. IX. 12.* vbi suam de electione & reprobatione sententiam fuisse explicat. Dignae vtiq; istae adnotationes Anglis visae, quae *bibliis criticis*, de quibus deinceps dicemus, infererentur.

Quemadmodum in profanorum scriptorum lectione admodum versatus fuit CASTELLIO: ita ob singularem contrarum ebraicarum peritiam commendandus venit IO. DRVSIVS, alias VAN DER DRISCHE dictus, primum in Lugdunensi, tum in Franequerana academia linguae ebraeae professor longe clarissimus. De controuersis, quae illi a nonnullis motae sunt, qui eum in Socinianismi adducere suspensionem volebant, legisse iuuabit *hiftoire abrégée de la reformation des pais - bas traduite du hollandois de Gerard Brand, tom. I. pag. 439.* Praeter alia autem, studio exegetico inferuentia, commentarios, aut adnotationes in plerosque sacri codicis libros edidit, & seorsim excusas, & cum aliis quibusdam eius scriptis, *bibliis quoque criticis* inferatas: vnde in sequentibus de iis dicemus. Praeteritorum eius libri, anno 1612. 4. euulgati, adnotationes in totum novum testamentum complectuntur: quas ita appellauit, quod priori-

prioribus interpretibus ERASMO, BEZAE, CAMERARIO, aliisque haud obseruata, & veluti praeterita, contineant. Mitto nunc eiusdem *parallela sacra, seu locorum veteris testamenti cum iis, quae in nouo citantur, coniunctam commemorationem, cum notis; obseruationum sacrarum libros XVI; pro- uerbiorum sacrarum classes duas; quaestio- num ebraicarum libros tres, & alia eiusdem generis, ad loca plurima scripturae sacrae noua luce perfundenda, comparata. Cuncta DRYSI scripta eruditis in pretio sunt, recteque de iis IO. FRID. MAYERVS pronuntiat: Scripta tanti viri merito suo maximi sunt a viris doctissimis, & commendanda omnibus, qui serio proficere cupiunt, in studio sacrarum litterarum; immo prae- stantissimos ecclesiae nostrae theologos, MART. GEIERVM, SALOM. GLASSIVM, aliosque, grata mente proferi, ait, non mediocriter se ex DRYSI scriptis profecisse; in *biblioth. bibl. dissert. VI. §. V. p. 97.* RICH. SIMON inter viros illos doctos, quorum *adnotationes in bibliis criticis* exhibentur, primum locum tribuit DRY- SIO, eumque reliquis praefarendum, cen- set; in *bislor. crit. vet. testam. lib. III. c. XV. p. 443.* Eum tamen interdum minutis grammaticis nimis indulgere, contendit in *bisl. crit. commentat. noui testam. cap. LII. p. 777.* In bibliis istis criticis exstant etiam IOS. IVSTI SCALIGERI & IS. CASAV- BONI *adnotationes ad loca quaedam noui testamenti.* Ac SCALIGERI quidem & numero paucae, & pondere leues sunt, vix- que nomini SCALIGERI, eiusque cele- britati respondent. Nec tamen ipse eas euulgauit SCALIGER, cuius nota satis, atque perspecta est eruditio. Eiusdem SCALIGERI *animaduersiones manuscriptorum in Bezae nouum testamentum*, in quibus sub- inde BEZA corrigitur, aut refellitur, in lu- cem protraxit HENR. LEONH. SCHVRTZ- FLEISCHIVS, in *actis litterariis, quibus anecdota animaduersionum spicilegia, & co-**

dicibus manuscriptis quorundam eruta, com- prebenduntur, p. 23. seqq. Specimen ex iis dedit THEOPH. ALETHAEVS, in *dem ausführlichen Berichte, von denen alten vnd neuern commentariis &c. ad tom. I. der gründlichen Erleuterung &c. p. 284. seqq.* Maius momentum trahunt *adnotationes CASAVBONI*, quamquam ipse eas tantum, quibus *euangeliorum & actuum apostolico- rum* loca quaedam illustrantur, euulgarit; eas autem, quae ad *epistolas Pauli & cano- nicas* pertinent, quas manu sua scriptas reliquit, in lucem emisit filius eius, & hinc itidem *bibliis criticis* cum reliquis sunt in- fertae. Lectu autem dignae sunt, praefertim priores, quas ipse edidit: cum ex antiquitate, & genuina graecae linguae indole, locis variis lucem egregiam conciliet. Eamdem sibi laudem vindicat IO. CAMERONIS *myrothecium euangelicum, hoc est, noui testamenti loca quam plurima ab eo, post aliorum labores, apte & commode vel illus- trata, vel explicata, vel vindicata.* Exstat idem in *bibliis criticis*, sed seorsim primum prodit Salmurii, an. 1628, recusumque fuit Geneuae an. 1632 & iterum Salmurii an. 1677. Vt lucem publicam adspiceret hie- ce CAMERONIS, qui iam an. 1625 rebus mortalium creptus est, foetus, opera & stu- dio LVDOV. CAPPELLI factum, cuius *spicilegium notarum in libros noui testamenti*, initio CAMERONIS *myrothecio* iunctum, deinde, postquam idem cum IAC. CAPPELLI *obseruationibus in nouum testamen- tum* prodierat, in editione *myrothecii*, quae anno 1677 lucem adspexit, omisum, eius- que loco ALEX. MORI *notae in nouum testamen- tum*, quae tamen itidem iam excusae fue- rant, & alia quaedam eiusdem auctoris, adiecta sunt. Et sane ALEX. MORI istae notae cum CAMERONIS dubia forte pos- sunt contendere palma; certe haud vulga- res sunt, taliaque suppeditant, quae non temere alibi sunt obuia. Dignas itaque eas iudicauit IO. ALB. FABRICIVS, quas

CUM

cum LAVR. RAMIRESII DE PRADO
 pentecontarcho, & PETRI POSSINI spi-
 ciclegio euangelico, in observationibus selectis
 in varia loca noui testamenti iterum prelo
 subiceret, Hamburgian. 1712. 8. De LV-
 DOVICO autem isto CAPPELLO, cuius
 facta est mentio, paullo copiosius nobis di-
 cendum est. Criticam equidem eius sa-
 eram, itemque arcanam punctuationis rene-
 latum, vt & de antiquis Ebraeorum literis
 dissertationem, certaminaque inde orta, su-
 pra iam ad §. III. huius capitis commemo-
 rauimus. Hic vero locum sibi vindicat ob
 notas criticas in plerosque libros veteris tes-
 tamenti, in quibus versio praecipue LXX
 interpretum cum textu ebraeo confertur;
 item ob notas criticas in plerosque libros
 apocryphos, in quibus subinde versionem
 latinam vulgatam castigat; porro ob adno-
 tata in cap. LIII. Esaiæ; in Abdiam, Mi-
 chaëum, Nahum, Habacuc, Sophoniam, Ag-
 gaeum, Zachariam, Malachiam; vt & ob
 commentarium in octo capita geneseos, a se-
 cundo ad nonum. Haec omnia cum alijs
 quibusdam eiusdem auctoris commenta-
 tionibus, vt & IAC. CAPPELLI, qui fuit
 LVDOVICI frater natu maior, observationi-
 bus in libros veteris testamenti, itemque
 LVDOV. CAPPELLI arcano punctuationis
 auctiori & emendatiori; vindictis denique
 eius operis contra Io. Buxtorfium numquam
 antehac editis, iunctim euulgata sunt a IAC.
 CAPPELLO, LVDOVICI filio, Amstelodami
 anno 1689. fol. IACOBI praeterea
 CAPPELLI, qui LVDOVICI frater fuit,
 existant etiam observationes in nouum testa-
 mentum, quas post eius obitum frater eius
 LVDOVICVS in lucem emisit, Amstelodami
 an. 1657. 4. iisque spicilegium suum
 notarum in libros noui testamenti adiunxit,
 quod antea CAMERONIS myrothecio, vti
 diximus, additum erat. Observationes istae
 IAC. CAPPELLI vna cum LVDOVICI
 spicilegio insertae sunt bibliis criticis, recen-
 setque eas THEOPH. ALETHAEVS, in

BVD. ISAGOGE.

dem ausführlichen Beticht &c. ad tom. II.
 der gründlichen Erleuterung, pag. 131. seqq.
 Reliqua vtriusque CAPPELLI & IACOBI
 & LVDOVICI scripta recenset IO. FRID.
 MAYERS in biblioth. bibl. dissertat. VII.
 §. VII. & VIII. p. 101. seqq. Cum vterque
 & IACOBVS & LVDOVICVS CAPPEL-
 LVs linguae ebraeae haud mediocriter pe-
 ritus, vterque etiam criticae artis minime
 rudis fuerit; eximia quaeue ab iis expec-
 tari possent, nisi LVDOVICVM nimia in
 rebus criticis sentiendi libertas, & praeci-
 dicatis, quas mente conceperat, opinionio-
 nibus indulgendi libido, interdum in trans-
 uorsum egisset. Observationes suas in nouum
 testamentum IAC. CAPPELLVS ipse
 non edidit, nec vltimam iis imposuit ma-
 num. Interim integram iis contineatur
 commentarius in epistolam ad Ebraeos, eru-
 ditionem & diligentiam auctoris demon-
 strans. LVDOV. CAPPELLVS in spicile-
 gio suo id operam dedit, vt nouum testa-
 mentum ex formulis loquendi, apud Ebraeos
 vsitatis, illustraret, cum non dubitet,
 quin stilus scriptorum noui testamenti
 ebraismis scateat, & Christus pariter, atque
 apostoli, modum loquendi & docendi apud
 Iudaeos vsitatum vsurpauerint, cum ipsi
 met Iudaei essent; & inter Iudaeos viue-
 rent. Qua in re, vt praeeunte sibi ha-
 buit IO. DEYSSIVM: ita eandem viam
 cumprimis ingressus est IOAN. LIGHT-
 FOOTVS, vt deinceps dicemus. Nec
 vllum est dubium, quin hac ratione multa
 egregie illustrari queant, si modo auctores
 isti modum teneant, nec sine necessitate
 cuncta dictis atque effatis rabbinicis obri-
 ant, & hac ratione saepe loca illustrare
 velint, quae nulla luce indigent, aut omni-
 no magis ab iis obscurantur, quam illu-
 strantur. Conferendus RICH. SIMON, in
 bist. crit. commentat. noui test. c. LII. p. 789.
 Cum CAPPELLI dubia poterat eru-
 ditionis palma contendere LVDOV. DE DIEV,
 Flissinganus Belga, & in Lugdunensi acade-
 mia

Ecc ecc ecc

nia sacrarum litterarum professor. Scorsim primum prodierunt *animaduersiones* eius in *euangelistas*, in *acta apostolorum*, in *epistolas Pauli*, itemque *canonicas* & *apocalypsin*; & denique post illius obitum in *omnes veteris testamenti libros*. Tandem vero iunctim haec omnia edita sunt Amstelodami an. 1693. fol. *Historia Christi ac Petri*, perſice a XAVIERIO scripta, & a LVDOV. DE DIEV, cum versione latina; & animaduersionibus edita, hisce eius operibus addita non est: haud dubie, quod Xaueriana ista commenta indigna censeferret, quae notis in scripturam sacram adiungeretur. Ceterum cum LVDOV. DE DIEV non ebraeae modo, sed aliarum quoque linguarum orientalium, syriacae, arabicae, persicae, aethiopicae peritissimus esset: harum praesidio feliciter subinde vsus est, siue ebraearum vocum obscuras significationes indagaret, siue versiones orientales cum textu originali, aut inter se, conferret. Quo nomine & vnanimi fere consensu a viris doctis laudatur. RICH. vero SIMON & in eo sibi inuenisse visus est, quod censuram mereatur, scilicet, quod minutias grammaticas passim confectetur, quodue nouae eius, quas adfert, interpretationes, plus interdum subtilitatis habeant, quam soliditatis; quod porro *idcirco*, & ad rem parum facientia, admisceat, & quae alia sunt eiusdem generis; in *hystor. critic. vet. testam. lib. III. cap. XIV. p. 440*. Rursus tamen in *hystor. crit. comment. noui testam. cap. LIII. p. 787*. eum laudat, quod religioni sibi non duxerit, in *animaduersionibus* suis in *nouum testamentum* versionem latinam vulgatam quibusdam in locis descendere eamque versioni THEOD. BEZAE praeferre. IO. PRICAEI, Angli, viri doctissimi, *commentarii* in *varios noui testamenti libros*, videlicet *euangelium Matthaei*, *Lucae*, *caput X & XI Ioannis*, *acta apostolorum*, *epistolas Pauli I. Cor. XII. etiamque ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem*, porro in *epistolas Iacobi, Ioannis,*

Iudae & apocalypsin, & scorsim editi sunt, & in *bibliis* quoque *criticis* leguntur, *tom. V. p. 220. seqq.* secundum editionem Francfortensem, *commentarius* autem eius in *psalmorum librum*, cum aliorum in eundem *adnotationibus*, *tom. II.* exhibetur, *p. 119. seqq.* Inter eruditissimos vtique interpretes locum sibi vindicat PRICAEVS, vir in lectione veterum, praesertim profanorum scriptorum, haud perfunctorie versatus. At hoc ipsum quoque est, quod in illo nonnulli desiderant, quod profanorum scriptorum loca nimis, & saepe sine vlla necessitate accumulauerit. Idque ipse agnouisse, & obiectioni huic quodammodo occurrere voluisse, videtur, quando *haec*, inquit, *non ex florilegiis desumpta in vnum reportauimus, sed ex auctorum iungi & assidue lectione, quae dum bonus & cordatus lector vilia inuenerit, semidocti maleque ferriati homines locos communes vocent*. Quae eius verba ex initio *adnotation. in epist. Iacobi* (vbi tamen ego ea inuenire non potui) recitat RICH. SIMON, in *hyst. critic. comment. noui testam. cap. LIII. pag. 792*. Caute vtique in ista profanorum auctorum cum scriptura sacra, eiusque effatis, comparatione incedendum. Praeterquam enim, quod ea res saepe plus habeat ostentationis, quam vtilitatis; praesertim si gentilium scriptorum sine necessitate cumulentur testimonia: saepissime etiam contingit, vt eiusmodi auctores iisdem quidem, quibus scriptura sacra, vtantur verbis, formulisque, sed sensu plane diuerso; vt porro quem haud raro secundum philosophiae, cui addicti fuerunt, placita, aut notiones de rebus diuinis, quas animo fouent, plane erroneas, illis tribuunt. Vnde comparatio ista cum scripturae sacrae dictis non modo inutilis est & superuacanea, sed inepta etiam prorsus & absorta. Rectissime hoc obseruat IO. CLERICVS, qui & IO. PRICAEVM pariter, ac HVG. GROTIUM notat, quod non satis ad hoc attenderint. Hinc colligere est, inquit, vt hoc obiter dica-

mus,

mus, non esse temere conferenda ethnicorum dicta cum sacrorum scriptorum sermone; quandoquidem saepe, ubi videntur eadem dicere, diuersa proferunt. Atque hac in re passim peccauit Ioannes Pricaeus, qui immensam sarraginem, etiam in rebus clavis, locorum veterum ad nouum testamentum illustrandum, congeffit. Nec tamen Hugo Grotius eius culpa proorsus immunis est, ut ex loco laudato satis liquet. Videndum est prius quam diligentissime, quem sensum praefatus suis subiecerint scriptores ethnici, quem Ebraei ac Christiani suis; quo demum peracto, possunt inuicem conferri; *art. critic. tom. I. part. II. sect. I. cap. XIV. S. V. p. 420.*

Cum saepe hucusque *bibliorum criticorum* facta sit mentio: res ipsa postulat, ut de iis aliquid ex instituto dicamus. Cum an. 1657 *biblia polyglotta Londinensis*, seu *anglicana*, de quibus supra dictum, opera & studio praecipue BRIANI WALTONI prodiiissent: viri quidam docti in Anglia consultum duxerunt, praestantissimos auctores, qui adnotationibus & observationibus criticis scripturam sacram illustrarunt, in vnum corpus cogere, atque iunctim edere. Quam quidem collectionem prioris operis continuationem quamdam esse voluerunt, quae & an. 1660 nouem tomis in fol. prodit. Continet autem praeter doctissimorum virorum in vetus ac nouum testamentum adnotata, tractatus varios theologicos-philologicos; in quibus omnibus colligendis, atque recensendis operam studiumque suum collocarunt IO. PEARSONVS, cuius haud ignotum in orbe literato nomen est, ANTON. SCATTERGOODVS, FRANC. GOULDMANVS, & RICH. PEARSONVS. Recusum deinceps hocce opus est *Francofurti ad Moenum* an. 1697. Quae editio licet VII so- lum tomis constet: omnia tamen ea, quae in anglicana continentur, exhibet. Immo duo deinceps an. 1700 & 701 accesserunt

tomis supplementorum. Eodem enim saepe tempore, quo *Francofurtensis* editio prodierat, opus istud Belgae recuderunt, atque ut emtores allicerent, nouis quibusdam accessionibus illud locupletarunt. Quod cum in *Francofurtensis* editionis damnum cedere videtur: huius curatores id ceperunt consilii, ut forisim, quae in editione belgica accesserant, in duobus supplementorum tomis exhiberent. Addiderunt etiam NORTONI KNATCHBULLII *animaduersiones in libros noui testamenti*, quae in belgica editione non exstant. Inueniuntur autem in hocce opere, & quidem ad vetus testamentum quod attinet, SEB. MYNSTERI, FRANC. VATABLI, SEB. CASTELLIONIS, ISIDORI CLARII, IO. DRVSII, HVG. GROTHII, adnotata in omnes aut pterosque veteris testamenti libros; PAULI FAGII in *paraphrasin chaldaicam pentateuchi* succinctae adnotationes; eiusdem *fusior expositio quatuor priorum capitum genesios*; ANDR. MASHII *adnotationes & commentaria in Iosuum*; PHIL. CODVRICI *adnotationes in Iobam*; IOAN. PRICAEI in *psalmos*; ROD. BAYNI in *prouerbia Salomonis*, FRANC. FORERII *commentarius in Esaiam*; EDV. LIVELAEI *adnotationes in Oseam, Iosiem, Amosum, Abdiam, Ionam*; CLAVDII BADVELLII *adnotationes in libros apocryphos*; DAV. HOESCHELII *notae in ecclesiasticum*; mitto nunc tractatus varios de argumentis specialibus, qui hinc inde inserti sunt. Atque haec omnia in tribus prioribus operis huius tomis continentur. Quartus & quintus nouo testamento destinati sunt, in quibus adeo conspiciuntur LAVR. VALLAE *collationes ad nouum testamentum*, cum *animaduersionibus* IAC. REVII, DES. ERASMI *Roterodamensis*, FRANC. VATABLI, SEB. CASTELLIONIS, ISIDORI CLARII, NIC. ZEGERI, HVG. GROTHII *adnotationes in nouum testamentum*, SEB. MYNSTERI *adnotationes in Matthei euangelium*

lium ebraicum; 10. DRVSII praeteritorum libri X, aliaque, in vnum corpus collecta, & ita disposita, vt instar perpetui commentarii sint; 103. SCALIGERI & ISAACI CASAUBONI ad quaedam noui testamenti loca adnotationes; 10. CAMERONIS myrothecium; 146. CAPPELLI adnotationes in nouum testamentum; LVDOV. CAPPELLI spicilegium; OTHONIS GVALTERRII sylloge vocum exoticarum noui testamenti; ABRAH. SCVLTI adnotationes in epistolas ad Timotheum, Titum, & Philemonem, itemque exercitationes euangelicae, denique 10. PRICAEI commentarii ad varios noui testamenti libros, quos supra iam indicauimus. Inserti hic itidem sunt varii tractatus theologico-philologici, cuiusmodi & duo sequentes tomi sextus & septimus complectuntur. In septimo tamen etiam exstant 10. GREGORII in aliquot scripturae sacrae loca notae & observationes ex antiquior. Ebraeor. monumentis desumptae. In duobus autem postremis, qui secundum editionem Francofurtensem, quam hic sequimur, supplementum aliquod operis huius, vt antea diximus, constituunt, praeter alia, & commentarii quidam & adnotationes 10. DRVSII, CHRISTOPH. CARTWRIGHTI, SIXTINI AMATAE, & ANDR. MASTII, in libros nonnullos biblicos exhibentur. Ceterum opus istud, quod paucis delineauimus, suo non carere vfu, adeoque nec laude sua defraudandum esse, nemo temere diffitebitur: cum in eo praestantissimorum virorum commentationes iunctim lectoribus offerantur. Nec desunt tamen rursus, quae in eo desiderari queant. Optant namque nonnulli, vt collectores istius operis maiorem adhibuissent selectum. Non enim auctores, quorum hic exhibentur in scripturam sacram apti commentarii, aut

adnotationes, sunt vnius generis. Quidam prorsus indigni sunt, qui in tam illustri criticorum confesso compareant, & sententiam ferant. In horum numerum ISIDORVM CLARIVM referre licet, de quo MATTH. POLVS, in praefatione suae synopsi criticorum praemissa, hunc in modum pronuntiat: Ignauum illum, manifestumque plagiarium Isidorum Clarium lubens praeterco, qui ex Mansiero plerumque non modo sententias, sed & verba fere singula descripsit: qui, si in illa republica vixisset, ubi, ingeniosis scribibus impunitate concessa, imperitis tantum & segnibus, poena capitis statuebatur, ad furcam procul dubie damnatus fuisset. Sed eorum quoque auctorum, quorum magna est celebritas, non eodem loco habenda sunt omnia. Plurimae hinc inde exstant adnotationes, quae nisi a viris, quorum fama per orbem volitat, profectae fuissent, ab omnibus, ceu nullius momenti, contemnerentur. Cumque saepius duo aut tres, qui in librum quendam adnotationes scripserunt, vnum idemque dixerint: fieri aliter non potuit, quam vt plurima hic occurrant superflua, inania, & ex quibus lector nullum capere queat commodum. Hinc iterum MATTH. POLVS, de hisce sacrorum criticorum voluminibus verba faciens, in quibus, inquit, inter multas minutias, quas sine ulla dispensatione ignorare licet, & inuiles non modo eiusdem rei, sed & eorundem verborum, repetitiones, plurima sunt & praeclara doctissimorum virorum cogitata, ad explicationem sacrarum litterarum spectantia &c. Praeterea cum adnotationes, quae in isto opere leguntur, criticae solum sint, certe maximam partem, atque grammaticae, adeoque ad corticem tantum scripturae sacrae spectent: nucleum inde non referet, qui in iis subliterit, quod haud paucis contingere, negandum non est. Atque hoc intuitu IOACH. LANGIVS, theologus Hallensis clarissimus, de eo adferere non dubita-

uit: *Ipsa opera critica plurimis inaccessa, usum quidem praestare possunt non spernendum; non tamen erravit vir quidam doctus ac sapiens; qui illa septem volumina cum septem macro Aegypti vaccis comparavit; in oratoria sacra ab artis homileticae vanitate repurgata, part. I. cap. III. membr. I. §. VII. p. 48.* Ex tractatibus quoque theologicophilosophicis, operi huic partim insertis, partim subiunctis, plurimi abesse possent, eo, quod alii ad scripturae sacrae illustrationem parum aut nihil faciant, alii autem satis obuii sint, saepiusque recudi soleant. Documento esse possunt HVG. GROTII de *veritate christianae religionis libri sex*, qui omnium teruntur manibus, atque vbique prostant, vt rationem, cur & iis locum in hocce opere conceperint, vix adsequi liceat. Idem & de aliis censendum. De auctoribus ipsis, quorum adnotationes in isto opere sistuntur, aliquid addere, necesse non est, cum de praecipuis iam supra ex instituto actum sit; de reliquis autem conferendus RICH. SIMON, in *bis. crit. vet. test. lib. III. cap. XV. p. 441. seqq.*

Cum opus istud sacrorum criticorum, de quo hucusque verba fecimus, mole sua lectores, & pretio emtores deterret; plurima porro, quorum nullus est usus, complecteretur, multa contra, ex quibus lux egregia scripturae sacrae adfundi possit, in eo omissa essent: medelam incommodis hisce adlaturus MATTH. POLVS, Londinensis, illud velut in compendium mittere, in quo, reiectis superfluis, quae dectant, adderentur, suarum duxit esse partium. Atque hinc *synopsis* illa criticorum, aliorumque scripturae sacrae interpretum & commentatorum, enata, quae Londini primum anno 1669, & sequentibus, quinque tomis in fol. prodijt, tum vero Francofurti an. 1679, & Vltraiecti, recensente IO. LEYDENIO, & iterum Francofurti tum alias, tum & an. 1712 quinque voluminibus in fol. recusa est; cui vltimae editioni vir eruditissimus IO. GEO. FRITIVS praefatio-

nem praemisit. Non tantum autem POLVS ex auctoribus, quorum commentationes in *bibliis criticis* exstant, sed & ex aliorum, cum primis eorum, qui in *bibliis maximis* IOANNIS DE LA HAYE continentur, itemque ex FRANC. IVNII, IO. PISCATORIS, eiusdemque generis plurium scholiis & adnotationibus, immo & CORNELII LAPIDE *commentariis*, & ALPHONSI TOSTATI vastis voluminibus, meliora quaeque excerptit: nec nostros, VI. MART. GEIERVM, IO. GERHARDVM, ERASMVVM SCHMIDIVM praetermisit. Quae SAM. BOCHARTVS, in *geographia sacra*, itemque in *hierozoico*, IO. BVXTORFIVS, in *anticritica*; SAL. GLASSIVS, in *philologia sacra*, alique eiusdem generis auctores, sparsim attulerunt, ad locorum quorundam scripturae illustrationem facientia, POLVS ad proprias sedes retulit. Arque hosce, ceterosque auctores, quorum scriptis in *synopsi* ista concinnanda vsus est, ipsemet POLVS in praefatione recenset. Facere nequeo, quin hic referam, quae hac occasione de IO. CALVINO monet. Mirentur forsitan nonnulli, inquit, in auctorum catalogo non comparere Ioannem Calvinum, interpretem, vel aduersarium iudicio, acutum, dolum & subdum. Sunt, qui hoc mihi vitio vertent, & dicam mihi scribent in iuriarum tanto nomini illatae: alii gratulabuntur, quod illum praeterierim, quem tunc prius & angue oderint. Hoc ergo utrique sciant, velim, me nec vt quorumvis gratiam caperem, quemquam huic operi scriptorem inseruisse, nec vt aliorum odium vitarem, quemquam declinasse; sed iudicium meum, qualequale sit, ab omni partium studio, quam maxime potui, defaecatum adhibuisse. Interim addit 1) se omnino quaedam ex CALVINO delibasse; 2) CALVINI commentaria non tam critica, quam dogmatica esse; 3) qui post CALVINVM scripterunt, pleraque ex eo decerpisse, ita, vt eius inuentis aliquid adderent; illorum

Ecc ecc ecc 3

itaque

itaque dum retulerit explicationes, perinde hoc esse, ac si ipsius CALVINI interpretationes aliorum auctariis amplificatas & illustratas, produxisset. Vt vero instituti sui porro reddat rationem, varias quoque versiones seu translationes se consuluisse, adserit, atque adposuisse, idque longe maiori studio, quam a IOANNE DE LA HAYE in *bibliis maximis* factum. In auctorum autem, quos adhibuit, commentariis & adnotationibus excerpendis, ita se versatum, profitetur, vt praetermitteret i) *inanes & infructuosas* eiuſdem rei repetitiones, ii) *fabulas iudaicas*; iii) *vulgaria quaeque, se textum legentibus offerentia*, qualia VATABLVS & alii saepe non sine fastidio ingerant; iv) *privata doctorum litigia, & de lana caprina altercationes*, v) *non vniuersa quaeque sine titiuitia nullius ponderis vel vsus, cuiusmodi plurima in IO. BRVSSII operibus occurrere putat, etsi etiam non paucas observationes minime spernendas, iis admixtas esse, fateatur.* Atque haec cum operis istius sit ratio: nemo quidem negauerit, diligentia stupenda & immenso labore istud ab auctore concinnatum esse. Sua quoque illud non carere vtilitate, certum est; nec indignum prorsus laudibus illis est, quibus viri docti subinde istud ornarunt. Quemadmodum autem nihil ex omni parte perfectum est, atque consummatum: ita in hacce eius synopsi nonnulli quaedam quae censuram atque reprehensionem mereantur, inuenisse, sibi visi sunt. Atque RICHARDO quidem SIMON primum illud displicet, quod, etsi POLVS IO. DE LA HAYE in versionibus adducendis corrigere & emendare voluerit, ipse non minus ea in re peccauerit. Cum enim versiones orientales, samaritanam, chaldaicam, syriacam, ipse non consulerit, sed earum translationes latinas praeferat saepe accuratas, retulerit: fieri aliter non potuisse, quam, vt infinitis erroribus opus suum impleret. Deinde & nimiam variarum sententiarum ad vnam eandemque vocem adcumulatio-

nem improbat SIMON, vt pote quae & confusionem pariat, & impediatur, quo minus voces per tot sententiarum recitationem a se inuicem separatas, commodè coniungere, atque ita sensum adsequi queamus. Porro & illud notat, quod aliorum equidem sententias atque explicationes auctor refert, sed non ostendat, quaenam reliquis sit praefenda, idque tum esse difficile, quando nullae praesto sunt rationes, cur hanc eligere, aut reicere aliam, debeamus. Denique & hoc addit, non omnes inutiles repetitiones & hinc euitatas esse. Fufius haec edisserit in *bist. crit. vet. testam. lib. III. cap. XV. p. 446. seqq.* Non admodum quoque praclare de POLI ista synopsi sentit THOM. CRENIVS, vt pote qui de ea hunc in modum verba facit: *Quicumque theologiae studiosus, aut pastor, vel saltem de vno, super vnumquemque librum biblicum docto ac solido sibi prospexit interprete; facile Matth. Poli synopsi criticorum IV. voluminib. principio 1666. Londini, postea, non tamen aequè bene, V. voluminibus Vtraiekti & Francofurti, excusae, carere poterit. Notae illo in opere saepe sunt nullae, breues, sine iudicio ex aliis excerptae (quia forte aliae non erant ad manus, & tamen numerus erat complendus) minimeque perpetuae in singulos versus & verba, quas ego in interprete maxime attendo. Hinc & non raro multos se locos, quorum explicationes desiderant, euoluere frustra studiosi conuertuntur. Sane, qui librum biblicum vel auctorem scriptim exponunt, & ex eo mox hoc, mox illud seligentes, plurima praetereunt, comparari plane cum iis nequeunt, qui verborum textum explicant, commentarioque perpetuo, ne minimam quidem particulam relinquentes, illustrant. Faciunt hoc plerumque Mercorus, Io. Gerbardus, Rinetus, vterque Tarnovius Paulus & Ioannes, Abrahamus Caionius, Sanctius, Lorinus, Estius, Geierus, Cocceius, Augustus Varenius, & qui omnes fere superat, solidissimus Sebaſt. Schmi-*

Schmidius; animaduers. philologic. & bist. part. I. cap. III. §. IX. p. 46. Refert deinde CRENIUS iudicium MARCI MEIBOMII de POLO ^{ἐπιβλητόν}, ex praefatione, secundo eius specimini praemissa, quod eo redit: eum non tantum de variis interpretationibus & explicationibus, nihil monuisse, verae ne sint, an falsae, sed interdum etiam aperte falsas, non quidem data opera, sed ex ignorantia interuisse. Hinc post alia quaedam MEIBOMIVS ita pergit: Praeterea promissus synopsis illius vsus etiam pagorum minorum instruet, ut targum Onkeli & Ionathanis, & sesquipedalia rabbinorum vocabula, subinde hominibus suis inferant; & praeter LXX, Aquilum quoque & Symmachum, ac Theodotionem crepent. Quae omnia cum ante hac cathedraticis dumtaxat doctioribus, tamquam mysteria paterent, nunc vulgo & ambiciosius iuuenibus exposita sunt. Quid ergo, dicit aliquis (ita porro MEIBOMIVS) nullamne tam immensis operis utilitatem reperis? Nullam equidem aliam reperio, quam quae ex largissimo indice percipiat, praesertim quod ad vetus testamentum attinet. Scire enim curiosus inquisitor pauca lectione poteris, quae nam plerorumque commentatorum & interpretum, de difficili loco sententia sit. Nam qui rationis auctorum cognoscere volet, cur ita verterint aut explicarint; integra eorum commentaria adibit. Synopsis enim dumtaxat dedit Polus. Offa plerumque carne plenioris explanationis, & nervis rationum, nudata. THOM. CRENIUS sententiae se subscribere posse, negat IO. FRID. MAYERVS, immo iudicium eius de hocce opere durum & inclementissimum vocat. Et quamvis CRENIUS exemplo quodam probauerit, pluribusque se ostendere posse, proficitur, POLVM non semper optima fide auctorum sententias adducere; MAYERVS tamen, rarissime id contigisse, contendit. Interim non negat idem vir doctissimus, naevos quosdam in synopsis ista POLI deprehendi: quos inter

haud obscure refert, quod plurimis prolatis sententiis non indicet, quanam reliquis sit praefrenda, quodue interpretationes quidem varias, sed non earum rationes, ad quarum ductum aliquis meliorem eligere queat, arduerit. Moner etiam, THILONEM, ecclesiasticum Liphentem, de POLO hoc desiderasse, quod suum de variis istis sententiis non interposuerit iudicium, ideoque ex ista POLI synopsis colligisse medullam theologiae veteris testamenti exegeticae, thetico-polemicae ac homileticae, seu epitomen biblicorum regionum, criticorum, exegeticorum, & vindicatorum, quantum ad dicta veteris testamenti classica numero CCCXXV. Lipsiae an. 1683. 4. Idem etiam in dicta novi testamenti eundem auctorem molitum, refert, sed, morte praeventum, non perficisse; in biblioth. bibl. dissertat. X. p. 161. Conferendus & THEOPH. ALBTHAEVS in dem ausführlichen Berichte &c. ad tomum IV. der gründlichen Erläuterung &c. p. 114. seqq. Respondet vero etiam ad hanc quorundam in POLI synopsis censuram, quod lectorem veluti in dubio relinquit, quam amplecti debeat sententiam, IO. GEO. FRITIVS, in praefatione, synopsis ista praemissa. Sed miratus sum, inquit, semper, id ab ipso postulatum esse. Quid enim? si & istud praestitisset, an aliud fecisset, quam quod vnus ad lectionem sententiae librum fecisset grandiore, & magis augmentum? Nonne vero & tum erat petes lectionem, interpretationem eligere, quae rationibus videbatur niti firmitioribus? Nonne & eius in libertate positum erat, tantisper seponere mentem auctoris, si alius interpretis cogitationes sibi videbantur esse magis probabiles. Addit deinde idem vir doctissimus, POLVM ipsum quoque laborem, codicem sacrum suis adnotationibus illustrandi, adgressum esse, & quidem lingua anglicana, iamque ad caput Esaeiae prophetae quinquagesimum octauum peruenisse, cum, rebus mortalium creptis pergere in insti-

prioribus interpretibus ERASMO, BEZAE, CAMERARIO, aliisque haud obferuata, & veluti praeterita, contineant. Mitto nunc eiusdem *parallela sacra, seu locorum veteris testamenti cum iis, quae in nouo citantur, coniunctam commemorationem, cum notis; obseruationum sacrarum libros XVI; pro- uerbiorum sacrarum classes duas; quaestio- num ebraicarum libros tres, & alia eiusdem generis, ad loca plurima scripturae sacrae noua luce perfundenda, comparata. Cuncta DVSII scripta eruditis in pretio sunt, recteque de iis IO. FRID. MATERVSN pronuntiat: *Scripta tanti viri merito suo maximi sunt a viris doctissimis, & commendanda omnibus, qui serio proficere cupiunt, in studio sacrarum litterarum; immo prae- stantissimos ecclesiae nostrae theologos, MART. GEIERVM, SALOM. GLASSIVM, aliosque, grata mente profiteri, aut non mediocriter se ex DVSII scriptis profecisse; in biblioth. bibl. dissert. VI. §. V. p. 97.* RICH. SIMON inter viros istos doctos, quorum *adnotationes in bibliis criticis* exhibentur, primum locum tribuit DVSIO, eumque reliquis praefarendum, censet; in *hisor. crit. vet. testam. lib. III. c. XV. p. 443.* Eum tamen interdum minutis grammaticis nimis indulgere, contendit in *bibl. crit. commentat. noui testam. cap. LII. p. 777.* In bibliis istis criticis exstant etiam IOS. IVSTI SCALIGERI & IS. CASAVBONI *adnotationes ad loca quaedam noui testamenti.* AC SCALIGERI quidem & numero paucae, & pondere leues sunt, vixque nomini SCALIGERI, eiusque celebritati respondent. Nec tamen ipse eas euulgauit SCALIGER, cuius nota satis, atque perspecta est eruditio. Eiusdem SCALIGERI *animaduersiones manuscriptas in Bezae nouum testamentum, in quibus subinde BEZA corrigitur, aut refellitur, in lucem protraxit HENR. LEONH. SCHVRTZFLEISCHIVS, in actis literariis, quibus anecdota animaduersionum spicilegia, & co-**

dicibus manuscriptis quorundam cruta, com- prebenduntur, p. 23. seqq. Specimen ex iis dedit THEOPH. ALETHAEVS, in *dem ausführlichen Bericht, von denen alten vnd neuern commentariis &c. ad rom. I. der gründlichen Erleuterung &c. p. 284. seqq.* Maius momentum trahunt *adnotationes CASAVBONI*, quamquam ipse eas tantum, quibus *euangeliorum & actuum apostolicorum* loca quaedam illustrantur, euulgarit; eas autem, quae ad *epistolas Pauli & cano- nicas* pertinent, quas manu sua scriptas reliquit, in lucem emisit filius eius, & hinc itidem *bibliis criticis* cum reliquis sunt insertae. Lectu autem dignae sunt, praeterim priores, quae ipse edidit: cum ex antiquitate, & quia graecae linguae indole, locis variis lucem egregiam conciliat. Eamdem sibi laudem vindicat IO. CAMERONIS *myrothecium euangelicum, hoc est, noui testamenti loca quam plurima ab eo, post aliorum labores, apte & commode vel illustrata, vel explicata, vel vindicata.* Exstat idem in *bibliis criticis*, sed seorsim primum prodit Salmurii, an. 1628, recusumque fuit Geneuae an. 1632 & iterum Salmurii an. 1677. Vt lucem publicam adspiceret hicc CAMERONIS, qui iam an. 1625 rebus mortalium creptus est, foetus, opera & studio LVDOV. CAPPELLI factum, cuius *spicilegium notarum in libros noui testamenti, initio CAMERONIS myrothecio iunctum, deinde, postquam idem cum IAC. CAPPELLI obseruationibus in nouum testamentum prodierat, in editione myrothecii, quae anno 1677 lucem adspexit, omisum, eiusque loco ALEX. MORI notae in nouum foedus, quae tamen itidem iam excusae fuerant, & alia quaedam eiusdem auctoris, adiecta sunt. Et sane ALEX. MORI istae notae cum CAMERONIS dubia forte possunt contendere palma; certe haud vulgares sunt, taliaque fuppeditant, quae non temere alibi sunt obuia. Dignas itaque eas iudicauit IO. ALB. FABRICIVS, quas cum*

cum LAVR. RAMIREZII DE PRADO *pentecontarchos*, & PETRI POSSINI *specilegio euangelico*, in *observationibus selectis in varia loca novi testamenti iterum prelo subiiceret*, Hamburgi an. 1712. 8. De LVDOVICO autem isto CAPPELLO, cuius facta est mentio, paullo copiosius nobis dicendum est. Criticam equidem eius *faceram*, itemque *arcanum punitionis rehelatum*, vt & *de antiquis Ebraeorum literis dissertationem*, certaminaque inde orta, supra iam ad §. III. huius capitis commemorauimus. Hic vero locum sibi vindicat ob *notas criticas in plerosque libros veteris testamenti*, in quibus versio praecipue LXX interpretum cum textu ebraeo confertur; item ob *notas criticas in plerosque libros apocryphos*, in quibus subinde versionem latinam vulgatam castigat; porro ob *adnotata in cap. LIII. Esaiæ; in Abdiām, Micheaem, Nabum, Habacuc, Sophoniam, Aggaeum, Zachariam, Malachiam*; vt & ob *commentarium in p̄sto capita gēseos, a secundo ad nonum*. Haec omnia cum aliis quibusdam eiusdem auctoris commentationibus, vt & IAC. CAPPELLI, qui fuit LVDOVICI frater natu maior, *observationibus in libros veteris testamenti*, itemque LVDOV. CAPPELLI *arcano punitionis auctiori & emendatori*; *vindicis denique eius operis contra Io. Buxtorfium numquam antehac editis*, iunctim euulgata sunt a IAC. CAPPELLO, LVDOVICI filio, Amstelodami anno 1689. fol. IACOBI praeterea CAPPELLI, qui LVDOVICI frater fuit, *exstant etiam observationes in nouum testamentum*, quas post eius obitum frater eius LVDOVICVS in lucem emisit, Amstelodami an. 1657. 4. iisque *specilegium suum notarum in libros novi testamenti adiunxit*, quod antea CAMERONI *myrothecio*, vt diximus, additum erat. *Observationes istae IAC. CAPPELLI vna cum LVDOVICI specilegio insertae sunt bibliis criticis*, recensetque eas THEOPH. ALETHAEVS, in

BVD. ISAGOGE.

dem ausführlichen Bericht &c. ad tom. II. der gründlichen Erleuterung, pag. 131. seqq. Reliqua viriusque CAPPELLI & IACOBI & LVDOVICI scripta recenset IO. FRID. MATHERVS in *biblioth. bibl. dissertat. VII. §. VII. & VIII. p. 101. seqq.* Cum uterque & IACOBVS & LVDOVICVS CAPPELLVS linguae ebraeae haud mediocriter peritus, uterque etiam criticae artis minime rudis fuerit; eximia quaeue ab iis expectari possent, nisi LVDOVICVM nimia in rebus criticis sentiendi libertas, & praedicatis, quas mente conceperat, opinionibus indulgenti libido, interdum in transuorsum egisset. *Observationes suas in nouum testamentum IAC. CAPPELLVS ipse non edidit, nec vltimam iis imposuit manum.* Interim integer in iis continetur *commentarius in epistolam ad Ebraeos*, eruditionem & diligentiam auctoris demonstrans. LVDOV. CAPPELLVS in *specilegio suo* id operam dedit, vt nouum testamentum ex formulis loquentibus apud Ebraeos vsitatis, illustraret, cum non dubiter, quin stilus scriptorum noui testamenti ebraïsmis scateat, & Christus pariter atque apostoli, modum loquendi & docendi apud Iudaeos vsitatum vsurpauerint, cum ipsi met Iudaei essent; & inter Iudaeos viverent. Qua in re, vt praecuntem sibi habuit IO. DEYSSVM: ita eandem viam cumprimis ingressus est IOAN. LIGHTFOOTVS, vt deinceps dicemus. Nec vllum est dubium, quin hac ratione multa egregie illustrari queant, si modo auctores isti modum teneant, nec sine necessitate cuncta dictis atque effatis rabbinicis obruant, & hac ratione saepe loca illustrare velint, quae nulla luce indigent, aut omnino magis ab iis obscurantur, quam illustrantur. Conferendos RICH. SIMON, in *bibl. crit. commentat. noui test. t. LII. p. 785.* Cum CAPPELLI dubia poterat eruditionis palma contendere LVDOV. DE DIRV, Flisinganus Belga, & in Lugdunensi acade-

Ecc ecc ecc

mia

nia sacrarum litterarum professor. Scorsim primum prodierunt *animaduersiones* eius in *euangelistas*, in *acta apostolorum*, in *epistolas Pauli*, itemque *canonicas* & *apocalypsin*; & denique post illius obitum in *omnes veteris testamenti libros*. Tandem vero iunctim haec omnia edita sunt Amstelodami an. 1693. fol. *Historia Christi ac Petri*, perſice a XAVIERIO scripta, & a LVDOV. DE DIEV, cum versione latina; & animaduersionibus edita, hisce eius operibus addita non est: haud dubie, quod Xaueriana ista commenta indigna censeantur, quae notis in scripturam sacram adiungerentur. Ceterum cum LVDOV. DE DIEV non ebraeae modo, sed aliarum quoque linguarum orientalium, syriacae, arabicae, perſicae, aethiopicae peritissimus esset: harum praesidio feliciter subinde vsus est, siue ebraearum vocum obscuras significationes indagaret, siue versiones orientales cum textu originali, aut inter se, conferret. Quo nomine & vnanimi fere consensu a viris doctis laudatur. RICH. vero SIMON & in eo sibi inuenisse visus est, quod censuram mereatur, scilicet, quod minutias grammaticas passim confectetur, quodue nouae eius, quas adfert, interpretationes, plus interdum subtilitatis habeant, quam soliditatis; quod porro *idcirco*, & ad rem parum facientia, admisceat, & quae alia sunt eiusdem generis; in *hystor. critic. vet. testam. lib. III. cap. XIV. p. 440.* Rufus tamen in *hystor. crit. comment. noui testam. cap. LIII. p. 787.* cum laudat, quod religioni sibi non duxerit, in *animaduersionibus* suis in *nouum testamentum* versionem latinam vulgatam quibusdam in locis defendere eamque versionem THEOD. BEZAE praeferre. IO. PRICAEI, Angli, viri doctissimi, *commentarii in varios noui testamenti libros*, videlicet *euangelium Matthaei*, *Lucae*, *caput X & XI Ioannis*, *acta apostolorum*, *epistolas Pauli I. Cor. XII. viamque ad Timotheum*, *ad Titum*, *ad Philemonem*, porro in *epistolas Iacobi*, *Ioannis*,

Iudae & *apocalypsin*, & scorsim editi sunt, & in *bibliis* quoque *criticis* leguntur, *tom. V. p. 2210. seqq.* secundum editionem Francfurtensem, *commentarius* autem eius in *psalmodum librum*, cum aliorum in eundem adnotationibus, *tom. II. exhibetur, p. 119. seqq.* Inter eruditissimos vtique interpretes locum sibi vindicat PRICAEVS, vir in lectione veterum, praefertim profanorum scriptorum, haud perfunctorie versatus. At hoc ipsum quoque est, quod in illo nonnulli desiderant, quod profanorum scriptorum loca nimis, & saepe sine vlla necessitate accumulauerit. Idque ipse agnouisse, & obiectioni huic quodammodo occurrere voluisse, videtur, quando haec, inquit, *non ex florilegiis desumpta in vnum reportauimus, sed ex auctorum iungi & assidue lectione, quae dum bonus & cordatus lector vitia inuenit, semidocti maleque ferriati homines locos communes vocant.* Quae eius verba ex initio adnotation. in *epist. Iacobi* (vbi tamen ego ea inuenire non potui) recitat RICH. SIMON, in *hyst. critic. comment. noui testam. cap. LIII. pag. 792.* Caute vtique in ista profanorum auctorum cum scriptura sacra, eiusque effatis, comparatione incedendum. Praeterquam enim, quod ea res saepe plus habeat ostentationis, quam vtilitatis; praefertim si gentilium scriptorum sine necessitate cumulentur testimonia: saepissime etiam contingit, vt eiusmodi auctores iisdem quidem, quibus scriptura sacra, vtantur verbis, formulisque, sed sensu plane diuerso; vt pote quem haud raro secundum philosophiae, cui additi fuerunt, placita, aut notiones de rebus diuinis, quas animo fouent, plane erroneas, illis tribuunt. Vnde comparatio ista cum scripturae sacrae dictis non modo inutilis est & superuacanea, sed inepta etiam proflus & absconsa. Rectissime hoc obseruat IO. CLERICVS, qui & IO. PRICAEVM pariter, ac HVG. GROTIUM notat, quod non satis ad hoc attenderint. Hinc colligere est, inquit, vt hoc obiter dica-

mus, non esse temere conferenda ethnicorum dicta cum sacrorum scriptorum sermone; quandoquidem saepe, ubi videntur eadem dicere, diuersa proferunt. Atque hac in re passim peccauit Ioannes Pricaeus, qui immensam sarraginem, etiam in rebus claris, locorum veterum ad nouum testamentum illustrandum, concessit. Nec tamen Hugo Grotius eius culpae prorsus immunis est, ut ex loco laudato satis liquet. Videndum est prius quam diligentissime, quem sensum praestibus suis subiecerint scriptores ethnici, quem Ebraei ac Christiani suis; quo demum peracto, possunt inuicem conferri; *art. critic. tom. I. part. II. sect. I. cap. XIV. §. V. p. 420.*

Cum saepe hucusque bibliorum criticorum facta sit mentio: res ipsa postulat, ut de his aliquid ex instituto dicamus. Cum an. 1657 *biblia polyglotta Londinensis*, seu *anglicana*, de quibus supra dictum, opera & studio praecipue BRIANI WALTONI prodissent: viri quidam docti in Anglia consultum duxerunt, praestantissimos auctores, qui adnotationibus & observationibus criticis scripturam sacram illustrarunt, in vnum corpus cogere, atque iunctim edere. Quam quidem collectionem prioris operis continuationem quamdam esse voluerunt, quae & an. 1660 nouum tomis in fol. prodit. Continet autem praeter doctissimorum virorum in vetus ac nouum testamentum adnotata, tractatus varios theologico-philologicos; in quibus omnibus colligendis, atque recensendis operam studiumque suum collocarunt IO. PEARSONIVS, cuius haud ignotum in orbe literato nomen est, ANTON. SCATTERGOODVS, FRANC. GOULDMANVS, & RICH. PEARSONIVS. Recusum deinceps hocce opus est Francofurti ad Moenum an. 1697. Quae editio licet VII so- lum tomis constet: omnia tamen ea, quae in anglicana continentur, exhibet. Immo duo deinceps an. 1700 & 701 accesserunt

tomii supplementorum. Eodem enim fere tempore, quo Francofurtensis editio prodierat, opus istud Belgae recuderunt, atque ut emtores allicerent, nouis quibusdam accessionibus illud locupletarunt. Quod cum in Francofurtensis editionis damnum cedere videtur: huius curatores id ceperunt consilii, ut seorsim, quae in editione belgica accesserant, in duobus supplementorum tomis exhiberent. Addiderunt etiam NORTONI KNATCHBULLII adinaduersiones in libros noui testamenti, quae in belgica editione non exstant. Inueniuntur autem in hocce opere, & quidem ad vetus testamentum quod attinet, SEB. MYNSTERI, FRANC. VATABLI, SEB. CASTELLIONIS, ISIDORI CLARII, IO. DRVSII, HVG. GROTIJ, adnotata in omnes aut plerosque veteris testamenti libros; PAVLI FAGII in *paraphrasin chaldaicam pentateuchi* succinctae adnotationes; eiusdem *fusior expositio quatuor priorum capium genesijs*; ANDR. MASII adnotationes & commentaria in *Iosuum*; PHIL. CODVRCI adnotationes in *Iobum*; IOAN. PRICAEI in *psalmos*; ROD. BAYNI in *proverbia Salomonis*; FRANC. ROBERTII *commentarius in Esaiam*; EDV. LIVELAEI adnotationes in *Oseam*, *Ioslem*, *Amosum*, *Abdiam*, *Ionam*; CLAVDII BADVELLII adnotationes in libros *apocryphos*; DAV. HOESCHELII *notae in ecclesiasticum*; mitto nunc tractatus varios de argumentis specialibus, qui hinc inde inserti sunt. Atque haec omnia in tribus prioribus operis huius tomis continentur. Quartus & quintus nouo testamento destinati sunt, in quibus adeo conspiciuntur LAVR. VALLAE *collationes ad nouum testamentum*, cum *adinaduersionibus* IAC. REVII, DES. ERASMI Roterodamensis, FRANC. VATABLI, SEB. CASTELLIONIS, ISIDORI CLARII, NIC. ZEGERI, HVG. GROTIJ adnotationes in nouum testamentum, SEB. MYNSTERI adnotationes in *Matthaei euangelium*

EEEEEEEE 2

lium ebraicum; 10. DRVSII praetëritorum libri X, aliaque, in vnum corpus collecta, & ita disposita, vt insit perperui commentarii sint; 103. SCALIGERI & ISAACI CASAUBONI ad quaedam noui testamenti loca adnotationes; 10. CAMERONIS myrotheciam; 146. GAPPPELLI adnotationes in nouum testamentum; LVD. CAPPELLI spicilegium; OTHONIS GUALTERRII sylloge vocum exoticarum noui testamenti; ABRAH. SCVLTTETI adnotationes in epistolas ad Timotheum, Titum, & Philemonem, itemque exercitationes euangelicae, denique 10. PRICAEI commentarii ad varios noui testamenti libros, quos supra iam indicauimus. Inferi hic itidem sunt varii tractatus theologico-philologici, cuiusmodi & duo sequentes tomî sextus & septimus complectuntur. In septimo tamen etiam exstant 10. GREGORII in aliquos scripturae sacrae loca notae & observationes; PAULI FAGII translationum praecipuar. vet. testam. collatio; CHR. CARTWRIGHTI melisicium ebraicum, siue observationes ex antiquior. Ebraeor. monumentis desumptae. In duobus autem postremis, qui secundum editionem Francofurtensem, quam hic sequimur, supplementum aliquod operis huius, vt antea diximus, constituunt, praeter alia, & commentarii quidam & adnotationes 10. DRVSII, CHRISTOPH. CARTWRIGHTI, SIXTINI AMAMAE, & ANDR. MASII, in libros nonnullos biblicos exhibentur. Ceterum opus istud, quod paucis delineauimus, suo non carere vîs, adeoque nec laude sua defraudandum esse, nemo temere diffitebitur: cum in eo praestantissimorum virorum commentationes iunctim lectoribus offerantur. Nec desunt tamen rursus, quae in eo desiderari queant. Oprant namque nonnulli, vt collectores istius operis maiorem adhibuissent selectum. Non enim auctores, quorum hic exhibentur in scripturam sacram apt commentarii, aut

adnotationes, sunt vnus generis. Quidam prorsus indigni sunt, qui in tam illustri criticorum confesso compareant, & sententiam ferant. In horum numerum ISIDORVM CLARIVM referre licet, de quo MATTH. POLVS, in praefatione suae synopsi criticorum praemissa, hunc in modum pronuntiat: Ignauum illum, manifestumque plagiarium Isidorum Clarium lubens praetereo, qui ex Munsterò plerumque non modo sententias, sed & verba fere singula descripsit: qui, si in illa republica vixisset, vbi, ingeniosis furibus impunitate concessa, imperitis tantum & signibus, poena capitis statuebatur, ad furcam procul dubie damnatus fuisset. Sed eorum quoque auctorum, quorum magna est celebritas, non eodem loco habenda sunt omnia. Plurimae hinc inde exstant adnotationes, quae nisi a viris, quorum fama per orbem volitat, profectae fuissent, ab omnibus, seu nullius momenti, contemnerentur. Cumque saepius duo aut tres, qui in librum quendam adnotationes scripserunt, vnum idemque dixerint: fieri aliter non potuit, quam vt plurima hic occurrant superflua, inania, & ex quibus lector nullum capere queat commodum. Hinc iterum MATTH. POLVS, de hisce sacrorum criticorum voluminibus verba faciens, in quibus, inquit, inter multas minutias, quas sine vilo dispendio ignorare licet, & inuiles non modo eiusdem rei, sed & eorumdem verborum, repetitiones, plurima sunt & praeterea doctissimorum virorum cogitata, ad explicationem sacrarum litterarum spellanantia &c. Praeterea cum adnotationes, quae in isto opere leguntur, criticae solum sint, certe maximam partem, atque grammaticae, adeoque ad corticem tantum scripturae sacrae spectent: nucleum inde non referet, qui in iis subliterit, quod haud paucis contingere, negandum non est. Acque hoc intuitu IOACH. LANGIVS, theologus Hallensis clarissimus, de eo adserere non dubitauit:

uit: *Ipsa opera critica plurimis inaccessa, usum quidem praestare possunt non spernendum; non tamen erravit vir quidam doctus ac sapiens, qui illa septem volumina cum septem macro Aegypti vacis comparavit; in oratoria sacra ab artis homileticae vanitate repurgata, part. I. cap. III. membr. I. §. VII. p. 48.* Ex tractatibus quoque theologicophilologicis, operi huic partim insertis, partim subiunctis, plurimi abesse possent, eo, quod alia ad scripturae sacrae illustrationem parum aut nihil faciant, alii autem satis obuii sint, saepiusque recudi soleant. Documento esse possunt HVG. GROTIJ de *veritate christiana religionis libri sex*, qui omnium teruntur manibus, atque ubique prostant, ut rationem, cur & iis locum in hocce opere concesserint, vix asequi liceat. Idem & de aliis censendum. De auctoribus ipsis, quorum adnotationes in isto opere sistuntur, aliquid addere, necesse non est, cum de praecipuis iam supra ex instituto actum sit; de reliquis autem conferendus RICH. SIMON, in *bibl. crit. vet. test. lib. III. cap. XV. p. 441. seqq.*

Cum opus istud *sacrorum criticorum*, de quo hucusque verba fecimus, mole sua lectoris, & pretio emtores deterretet; plurima porro, quorum nullus est usus, complecteretur, multa contra, ex quibus lux egregia scripturae sacrae adfundi possit, in eo omissa essent: medelam incommodis hisce adlaturus MATTH. POLVS, Londinensis, illud velut in compendium mittere, in quo, reiectis superfluis, quae decrant, adlerentur, suarum duxit esse partium. Atque hinc *synopsis illa criticorum, aliorumque scripturae sacrae interpretum & commentatorum*, enata, quae Londini primum anno 1669, & sequentibus, quinque tomis in fol. prodit, tum vero Francofurti an. 1679, & Ultraiechi, recedente IO. LEYDENIO, & iterum Francofurti tum alias, tum & an. 1712 quinque voluminibus in fol. recusa est; cuius ultimae editioni vir eruditissimus IO. GEO. FRITIVS praefatio-

nem praemisit. Non tantum autem POLVS ex auctoribus, quorum commentationes in *bibliis criticis* exstant, sed & ex aliorum, cum primis eorum, qui in *bibliis maximis* IOANNIS DE LA HAYE continentur, itemque ex FRANC. IVNIJ, IO. PISCATORIS, eiusdemque generis plurimum scholiis & adnotationibus, immo & CORNELII LAPIDE *commentariis*, & ALPHONSI TOSTATI vastis voluminibus, meliora quaeque excerptit: nec nostros, VI. MART. GEIERVM, IO. GERHARDVM, ERASMV M SCHMIDIV M praetermisit. Quae SAM. BOCHARTVS, in *geographia sacra*, itemque in *hierozoico*, IO. BVXTORFIVS, in *anticritica*; SAL. GLASSIVS, in *philologia sacra*, alique eiusdem generis auctores, sparsim attulerunt, ad locorum quorundam scripturae illustrationem facientia, POLVS ad proprias sedes retulit. Atque hocce, ceterosque auctores, quorum scriptis in *synopsi* ista concinnanda usus est, ipsemet POLVS in *praefatione* recenset. Facere nequ coast, quin hic referam, quae hac occasione de IO. CALVINO monet. *Mirentur forsitan nonnulli, inquit, in auctorum catalogo non comparere Ioannem Calvinum, interpretem, vel aduersarium indicio, acutum, doctum & solidum. Sunt, qui hoc mihi vitio vertent, & dicant mihi scribent in iuriarum tanto nomini illarum: alii gratulabuntur, quod illum praeterierim, quem cane prius & angue oderint. Hoc ergo verique sciant, velim, me nec ut quorumvis gratiam capterem, quemquam huic operi scriptorem inseruisse, nec ut aliorum odium vitarem, quemquam declinasse; sed iudicium meum, qualequale sit, ab omni partium studio, quam maxime potui, defaecatum adhibuisse. Interim addit 1) se omnino quaedam ex CALVINO delibasse; 2) CALVINI commentaria non tam critica, quam dogmatica esse; 3) qui post CALVINVM scripserunt, pleraque ex eo decerpisse, ita, ut eius inventis aliquid adderent; illorum*

Ecc ecc ecc 3 itaque

itaque dum retulerit explicationes, perinde hoc esse, ac si ipsius CALVINI interpretationes aliorum auctariis amplificatas & illustratas, produxisset. Vt vero instituti sui porro reddat rationem, varias quoque versiones seu translationes se consuluisse, adserit, atque adposuisse, idque longe maiori studio, quam a IOANNE DE LA HAYE in *bibliis maximis* factum. In auctorum autem, quos adhibuit, commentariis & annotationibus excerptendis, ita se versatum, proficitur, vt praetermitteret 1) *inanes & infructuosas eiusdem rei repetitiones*, 11) *fabulas iudaicas*; 111) *vulgaria quaeque, se textum legentibus offerentia*, qualia VATABLVS & alii saepe non sine fastidio ingerant; 1v) *pruata doctorum litigia*, & *de lana caprina alterationes*, v) *kuivonoglozara* siue titiulitria nullius ponderis vel vsus, cuiusmodi plurima in IO. DRVSII operibus occurrere putat, etsi etiam non paucas obseruationes minime spernendas, iis admixtas esse, fateatur. Atque haec cum operis istius sit ratio: nemo quidem negauerit, diligentia stupenda & immenso labore istud ab auctore concinnatum esse. Sua quoque illud non carere vtilitate, certum est; nec indignum prorsus laudibus illis est, quibus viri docti subinde istud ornarunt. Quemadmodum autem nihil ex omni parte perfectum est, atque consummatum: ita in hacce eius synopsi nonnulli quaedam quae censuram atque reprehensionem mereantur, inuenisse, sibi visi sunt. Atque RICHARDO quidem SIMONI primum illud displicet, quod, etsi POLVS IO. DE LA HAYE in versionibus adducendis corrigere & emendare voluerit, ipse non minus ea in re peccauerit. Cum enim versiones orientales, samaritanam, chaldaicam, syriacam, ipse non consulerit, sed earum translationes latinas parum saepe adcuratas, retulerit: fieri aliter non potuisse, quam, vt infinitis erroribus opus suum impleat. Deinde & nimiam variarum sententiarum ad vnam eandemque vocem accumulationo-

nem improbat SIMON, vt pote quae & confusionem pariat, & impediat, quo minus voces per tot sententiarum recitationem a se inuicem separatas, commodè coniungere, atque ita sensum adsequi queamus. Porro & illud notat, quod aliorum equidem sententias atque explicationes auctor referat, sed non ostendat, quanam reliquis sit praeferrenda, idque tum esse difficilius, quando nullae praesto sunt rationes, cur hanc eligere, aut reicere aliam, debeamus. Denique & hoc addit, non omnes inuitiles repetitiones & hinc euitatas esse. Fufius haec edisserit in *bist. crit. vet. testam. lib. III. cap. XV. p. 446. segg.* Non admodum quoque praeculare de POLI ista synopsi sentit THOM. CRENIVS, vt pote qui de ea hunc in modum verba facit: *Quicumque theologiae studiosus, aut pastor, vel saltem de vno, super unumquemque librum biblicum docto ac solido sibi prospexit interprete; facile Matth. Poli synopsi criticorum IV. voluminib. principio 1660. Londini, postea, non tamen aeque bene, V. voluminibus Ultraie-Eti & Francofurti, excusa, carere poterit. Notae illo in opere saepe sunt nullae, breues, sine iudicio ex aliis excerptae (quia forte aliae non erant ad manus, & tamen numerus erat complendus) minimeque perpetuae in singulos versus & verba, quas ego in interprete maxime attendo. Hinc & non raro multos se locos, quorum explicationes considerant, euoluere frustra studiosi conueruntur. Sane, qui librum biblicum vel auctorem scriptim exponunt, & ex eo mox hoc, mox illud seligentes, plurima praetercunt, comparari plane cum iis nequeunt, qui verborum textum explicant, commentarioque perpetuo, ne minimam quidem particulam relinquentes, illustrant. Faciunt hoc plerumque Mercorus, Io. Gerhardus, Riuetus, vterque Tarnovius Paulus & Ioannes, Abrahamus Calouius, Sanctius, Lorinus, Eslius, Geierus, Cocceius, Augustus Varenius, & qui omnes fere superat, solidissimus Sebast. Schmi-*

Schmidius; animaduers. philologic. & bist. part. I. cap. III. §. IX. p. 46. Refert deinde CRENIUS iudicium MARCI MEIBOMII de POLO *ἐκδοκῶν, ex praefatione, secundo eius specimini praemissa*, quod eo redit: eum non tantum de variis interpretationibus & explicationibus, nihil monuisse, verae sint, an falsae, sed interdum etiam aperte falsas, non quidem data opera, sed ex ignorantia interuisse. Hinc post alia quaedam MEIBOMIVS ita pergit: *Praeterea promiscuus synopsis illius usus etiam pagorum ministros instruet, ut largum Onkeli & Ionathanis, & sesquipedalia rabbinorum vocabula, subinde hominibus suis inferant; & praeter LXX, Aquilum quoque & Symmachum, ac Theodotionem crepent. Quae omnia cum ante hac cathedraticis dumtaxat doctis, tamquam mysteria paterent, nunc vulgo & ambitiosis iuuenibus exposita sunt. Quid ergo, dicit aliquis (ita porro MEIBOMIVS) nullamne tam immensi operis utilitatem reperis? Nullam equidem aliam reperio, quam quae ex largissimo indice percipitur, praesertim quod ad vetus testamentum attinet. Scire enim curiosus inquisitor pauca lectione poteris, quatenam plerorumque commentatorum & interpretum, de difficili loco sententia sit. Nam qui rationes auctorum cognoscere velis, cur ita verterint aut explicarint; integra eorum commentaria adibis. Synopsis enim dumtaxat dedit Polus. Offa plerumque carne plenioris explanationis, & nervis rationum, nudata. THOM. CRENIUS sententiae se subscribere posse, negat IO. FRID. MAYERVS, immo iudicium eius de hoc opere durum & inclementissimum vocat. Et quamvis CRENIUS exemplo quodam probauerit, pluribusque se ostendere posse, profiteatur, POLVM non semper optima fide auctorum sententias adducere: MAYERVS tamen, rarissime id contigisse, contendit. Interim non negat idem vir doctissimus, naevos quosdam in synopsis ista POLI deprehendi: quos inter*

haud obscure refert, quod plurimis prolatis sententiis non indicet, quatenam reliquis sit praefenda, quodue interpretationes quidem varias, sed non earum rationes, ad quarum ductum aliquis meliorem eligere queat, attulerit. Monet etiam, IO. THILONEM, ecclesiasten Lipsiensem, in POLO hoc desiderasse, quod sum de variis istius sententiarum non interposuerit iudicium, ideoque ex ista POLI synopsis collegisse medullam theologiae veteris testamenti exegeticae, rhetico-polemicae ac homileticae, seu epitomen biblicorum regionum, criticorum, exegeticorum, & vindicatorum, quantum ad dicta veteris testamenti classica numero CCCXXV. Lipsiae an. 1683. 4. Idem etiam in dicta noui testamenti eundem auctorem molitum, refert, sed, morte praeventum, non perfecisse; in *biblioth. bibl. dissertat. X. p. 161.* Conferendus & THEOPH. ALBETHAEVS in *dem ausführlichen Bericht &c. ad tomum IV. der gründlichen Erläuterung &c. p. 114. seqq.* Respondet vero etiam ad hanc quorundam in POLI synopsis censuram, quod lectorem veluti in dubio relinquat, quam amplecti debeat sententiam, IO. GEO. FRITIVS, in praefatione, synopsisi praemissa. Sed miratus sum, inquit, semper, id ab ipso postulatum esse. Quid enim? si & istud praestitisset, an aliud fecisset, quam quod vnus adiectione sententiae librum fecisset grandiorum, & magis augmentum? Nonne vero & tum erat penes lectorem, interpretationem eligere, quae rationibus videbatur nisi firmitioribus? Nonne & eius in libertate positum erat, tantisper seponere mentem auctoris, si alius interpretis cogitationes sibi videbantur esse magis probabiles. Addit deinde idem vir doctissimus, POLVM ipsum quoque laborem, codicem sacrum suis adnotationibus illustrandi, adgressum esse, & quidem lingua anglicana, iamque ad caput Esaiæ prophetae quinquagesimum octauum peruenisse, cum, rebus mortalium erectus pergere in infini-

instituto isto prohiberetur, quod tamen ab aliis quibusdam viris erudit in Anglia ad finem perductum sit. Denique nec illud praetermittendum, THEOD. DASSOVIVM, aut, si mauis, sub eius moderamine PAVL. FRID. OPTIVM, dissertationem edidisse, inscriptam: *Scholia criticorum in Lenticum, in Anglia & Belgio edita, ad veterem historiam ebraeam reuocata*, Wittebergae 1707. 4. Ad POLI *synopsin* tam spectare, vel inde constare, quod in illa auctoribus quidam, quorum commentarii in *bibliis criticis* non exstant, quibus tamen in *synopsi* sua vsus est POLVS, sub examen reuocantur. Ad rem ipsam autem quod attinet, auctor dissertationis istius IACOB. BONERERII, SEB. MYNSTERI, FRANC. VATABLI, CORNELII A LAPIDE, aliorumque lapsus & errores, circa ritus quosdam atque antiquitates gentis ebraeae, indicat. Auctoribus, qui de POLI *synopsi* agunt, iam laudatis, addendus THEOPH. ALETHAEVS, in *dem ausführlichem Bericht von denen alten vnd neuen commentariis &c. ad tom. I. der gründlichen Erleuterung &c. p. 1. seqq.*

Quantum Angli ad criticam philologicamque scripturae sacrae explicationem, insignibus aliquot auctoribus, huc facientium, collectionibus, consulerint; ex iis, quae diximus, nemini obscurum esse potest. Ex eadem vero gente IO. LIGHTFOOTVS adhuc commemorandus est, qui non tantum MATTH. POLI in conficienda *synopsi* adiutor existit, sed & ipsemet, in scriptura sacra selectis ac exquisitis observationibus illustranda, omne studium, omnemque collocavit industriam. Cum enim intelligeret, ex Iudaeorum veterum scriptis lucem maximam adfundi sacro codici, noui praefertim testamenti libris, posset; eo, quod scriptores sacri & gente Iudaei essent, & de rebus Iudaeorum frequentissime verba facerent, subinde quoque ad ritus, consuetudines & opiniones Iudaeorum re-

spicerent, loquendi etiam formulas adhiberent, ex Iudaeorum vsu quam rectissime explicandas: hoc sibi datum credidit, vt, quam sibi comparauerat rerum Iudaicarum & talmudicarum notitiam, ad scripturae sacrae, noui praefertim testamenti, explicationem conferret. Scripta eius initio seorsim, deinde iunctim edita sunt; primum quidem angliae, an. 1684, mox & latine an. 1686, Roterodami duobus tomis in fol. in quorum priori post vitam LIGHTFOOTI exhibentur; *chronica temporum & ordo textuum veteris testamenti*, vbi id agitur praecipue, vt libri, capita, historiae, prophetiae &c. in illum redacta ordinem & locum compareant, quem naturalis methodus & genuina chronologiae series requirit; *pancae ac nouae observationes super librum genesios; manipulus spicilegiorum e libro exodi; harmonia quatuor euangelistarum, cum inter se tum cum veteri testamento; descriptio templi Hierosolymitani, praefertim quale erat tempore seruatoris nostri; ministerium templi, quale erat tempore seruatoris nostri, & alia quaedam*. In posteriori autem tomo continentur: *harmonia, chronica & ordo noui testamenti, quibus subiungitur dissertatio de Hierosolymorum excidio, & sequente Iudaeorum statu; horae ebraicae & talmudicae in quatuor euangelistas, in acta apostolorum, in capita quaedam epistolae Pauli ad Romanos, & in epistolam primam ad Corinthios*, singulis autem euangelistis praemisae *observationes quaedam chorographicae; commentarius chronologicus & criticus in acta apostolorum. Horae ebraicae & talmudicae* Liphiae etiam recusae sunt, opera & studio IO. BENED. CARPZOVII, theologi celeberrimi. Ad duos post illos, quos recensuimus, operum LIGHTFOOTII tomos, etiam tertius deinceps accessit, seu opera eius posthuma, antebac inedita, Francquerae an. 1699. fol. In iis praeter alia, ab hoc loco non aliena, occurrunt *additiones de rebus ad LXX interpretum versionem graec-*

græcam spectantibus; versiones prophetarum minorum, græca & vulgaris, nec non eargum, cum ebraeo fonte collatae; item dilucida expositio quatuor priorum capitum Hoseae &c. Scripta hæc LIGHTFOOTI multa, eaque recondita eruditione, referta esse, & locis quibusdam obscurioribus lucem insignem ex antiquitate iudaica adferre; nemo, nisi iniquus harum rerum existimator, negauerit. Quo nomine etiam laudantur RICH. SIMONI, *hiflor. crit. commentat. noui test. cap. LIII. p. 793.* Adit tamen, si a ritibus veterum, limilibusque rebus discefferis, rabbinorum lectionem non multum prodesse; ad stilum noui testamenti pernoscendum magis conducere diligentem lectionem versionis LXX interpretum, cui si vel mediocri lingua ebraeae & syriacae notitia accesserit, magis inde nos iuari, quam magno illo rabbinismi apparatu. Conferenda &, quae in responsione ad iudicia theologorum quorundam batarum super *bis. crit. vet. test. cap. XVIII. p. 213.* eundem in modum de LIGHTFOOTO disserit. In iudiciis equidem istis theologorum batarum, quorum auctorem praecipuum IO. CLERICVM esse, constat, laudatur LIGHTFOOTVS, p. 377. In arte autem sua critica, tom. II. part. III. *sect. I. cap. XI. §. XII. p. 217.* CLERICVS de eo ita pronuntiat: *diligens quidem rabbinicorum scriptorum lector, atque excerptor, sed qui magis illis saepe multo acutior non est.* Praeclare admodum contra de illo sentit IO. FRID. MAYERVS, qui & cum reliquis omnibus, qui aut ante, aut post illum, ex Ebraeorum scriptis noui testamenti libros illustrare conati sunt, vt IO. DEVSIO, CHRISTOPH. CARTWRIGHTO, LVDOVICO & IAC. CAPPELLIS, IO. HENR. HOTTINGERO, IO. SELDENO, LVD. DE DIEV, ceterisque, quos longa serie recenset, in hoc scribendi genere palmam praeripere, contendit; in *bibliob. bibl. dissertat. VII. §. IX.*

BYD. ISAGOGE.

p. 116. Nec sane laude sua LIGHTFOOTVS defraudandus est: quamquam & hoc certum sit, eum saepe sine necessitate, rabbinica, speciatim talmudica, adferre testimonia, & quaedam inde illustrare velle, quae & sine ista illustratione satis clara sunt. Praeterea id quoque certum, eum de vsu, quem ex talmudicorum scriptorum lectione capere queamus, nimis magnifice sentire. Sed hoc iam supra obseruatum, *lib. I. c. IV. ad §. VI. p. 135.* Summam operum LIGHTFOOTI exhibet THEOPH. ALTHAEVS, in dem *ausführlichen Bericht von denen alten und neuen commentariis*, ad tom. I. der gründlichen Erleuterung &c. p. 123. *segg.*

Plerique illorum, quos commemorauimus, interpretes, in eo studium suum posuerunt, vt, quidquid grammatica aut critica ars, aut ebraeae graecaeque, & aliarum linguarum notitia suppeditat, ad scripturae sacrae adhibent explicationem; ea quidem ratione, vt, vocibus formulisque inhaerentes, de rebus ipsis, adcuratorique earum notitia ex scriptura sacra haurienda, parum essent solliciti. Quo ipso fere contigit, vt, cum olim linguarum & philologiae ignorantia obstaret, quo minus eximii quid ab illis, qui eo tempore ad sacrarum litterarum explicationem accedebant, expectare liceret; deinceps viri docti, linguarumque & bonarum artium notitia florentes, ad alterum extremum prolaberentur, & in limine velut aut atrio subsistentes, ad id, quod caput causae est, non pertingerent. Aliam itaque viam ingressus est IO. COCCHEIVS, praestantissimis vtique reformatae ecclesiae doctoribus adnumerandus. Cum enim nihil eorum, quibus scripturae interpretem instructum esse decet, illi deesset; cumprimis vero linguae ebraeae haud vulgarem notitiam sibi comparasset: hisce ita vsus est praesidiis, vt, minutis procul facessere iussis, ea vbique quaereret & inuestigaret, quibus rerum di-

Fff fff fff

uina-

uinarum, & salutis mortalium inferuentium, intelligentia augeri posset. Vnde & per illum theologia exeretica apud reformatos, certe in Belgio, nouam velut accepit faciem, nouamque quamdam eius accessere inde licet periodum. De vita fatisque viri huius doctissimi nihil dicemus. Constant ea aliunde, praesertim ex HENR. LDOLPHI BENTHEMI *hollaendischem Kirchen- und Schulen- Staat, part. II. cap. III. p. 118. seqq.* itemque ex descriptione vitae eius, quam IO. HENR. COCCIEVS, filius, operibus illius praemisit. Nimirum, ad scripta eius quod attinet; ea seorsim primum, deinde & cura filii eius, iam laudati, iunctim prodierunt Amstelodami anno 1675 octo voluminibus in fol. recusa deinceps Francofurti an. 1689 & iterum Amstelodami an. 1701. Accesserunt deinceps *opera auctoris theologiae & philologicae*, Amstelodami an. 1706 duobus voluminibus in fol. Singula recenset IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 680. seqq.* Diuersa autem doctorum virorum COCCIEVS expertus est iudicia. A nonnullis vel hoc nomine maxime laudatur, quod summa diligentia Christum in veteri testamento quaesierit: etsi non vbique inuenierit. Passimque celebratur illud quorundam iudicium: *Grotium nusquam in sacris litteris inuenire Christum, Cocceium vbique.* Aliis contra displicent hypotheses istae hermeneuticae, COCCIEO propriae & peculiariae, de federibus diuinis, eorumque oeconomia, & quod fideles veteris testamenti, quo nomine periodum Mosaicam, siue a Mose ad Christum, intelligit, nullas habuerint promissiones spirituales, quodue eo modo, quo fideles noui testamenti, non fuerint iustificati; porro de septem periodis ecclesiae noui testamenti, per septem ecclesias apocalypticas designatis, ad quas adeo pleraque veteris testamenti vaticinia cum speciali determinatione refert, adeo, vt *Es. XIX. 2.* lites familiae & successorum Constantiniani magni; *c. XXIII.* magnam partem

historia Caroli v. imperatoris, *c. XXXIII.* mortem Gustavi Adolphi, Suecorum regis, sibi inuenisse videatur; & denique de verborum scripturae significatione eoque extendenda, vt significare credantur, quidquid significare possunt; quam quidem excogitasse regulam censetur, vt eo facilius, quae de certis euentibus in nouo testamento illi in mentem venerunt, ex typis & vaticiniis veteris testamenti elicere possent. Typos namque eiusmodi atque imagines vbique sibi inuenire videtur; immo totum in vetus testamentum & ecclesiam Iudaeicam, speculum ac typum esse, contendit in quo propheticæ facies ecclesiae noui testamenti exhibeatur. Certeamina, quae super hisce, aliisque quibusdam COCCIEI placitis, in Belgio exorta sunt, enarrare, huius loci non est. Quid in iis desideratum sit ab illis, qui COCCIEO se opposuerunt, intelligere licet ex ANT. HVLSI *specimine theologiae hypotheticae*, MELCH. LEYDECKERI *synopsi controuersiarum de federe & testamento Dei, quae hodie in Belgio mouentur*, aliisque scriptis, FRID. SPANHEMI *epistola de nouissimis in Belgio dissidiis*; quibus ex nostratibus addendus VALENTINVS ALBERTI, in *Cartesianismo, & Cocceianismo*. Conferenda &, quae IO. GE. WALCHIVS de hisce controuersiis diffinit, in *der historischen und theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten, cap. IV. §. VII. p. 459. seqq.* In commentariis itaque etiam suis, atque scriptis exegeticis, cum sapissime hisce placitis suis COCCIEVS locum concedat, & iis suas interpretationes superstruat: non potest non a recto subinde aberrare tramite, & talia proferre, quae a vero & genuino scriptorum sacrorum sensu abhorrent. Cumprimis in vaticiniis ad euentus speciales in nouo testamento adplicatione, itemque in typorum & imaginum multiplicatione, ita vir ille doctus ingenio suo indulget, vt quae ille pro explicationibus,

nibus certis venditat, aliis non possint non inanes, vanillimique imaginationis lusus, qui ne speciem quidem verosimilitudinis habeant, videri. Nec tamen ideo omnia eius cogitata contemnenda sunt. Quin potius lubens fateor, multa praeclare egregieque ab eo dicta, dignosque esse eius commentarios, qui ab omnibus legantur.

Prodierunt etiam ex eius disciplina viri longe praestantissimi, qui summa diligentia studium exegeticum in Belgio resuscitarunt, & ad eius ductum methodumque scripturam sacram explicarunt: licet non omnia eius placita calculo suo adprobarent, saltem cautius iis uterentur, hinc & in quibusdam, immo interdum in plurimis, ab eo dissentirent. Inter hos maxime celebrantur FRANC. BYRMANNVS, cuius existat explicatio pentateuchi, ceterorumque librorum veteris testamenti, usque ad librum Iobi, belgice scripta, & in linguam quoque germanicam translata, & alia quaedam, laudata IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 658.* IO. BRAVNIVS nemini temere ignotus, & hic commemorandus, ob *selecta sacra*, itemque ob *commentarium in epistolam ad Ebræos*, ne quid de opere eius, de vestitu Ebraeorum, dicam, quippe quod *commentarium amplissimum in exod. cap. XXVIII. ac XXIX. & Levit. cap. XVI. aliaque loca sacrae scripturae quam plurima*, ut ipsa nos docet inscriptio, continet; HERM. WITSIVS, ob *miscellaneorum sacrorum tomus duos*, in quibus plurima ad sacrae scripturae, variorumque in ea locorum illustrationem facientia, occurrunt; cum primis vero observatu digna, quae in priori tomo de prophetis & prophetia, de tabernaculi Levitici mysteriis, de *collatione sa. erdotii Aarons & Christi*, itemque de sensu epistolarum apocalypticarum, dillert; ubi quidem ad vltimum istud caput quod attinet, dum reiecto epistolarum istarum sensu prophetico, historicum adstruit, praecipuum aliquod systematis

Cocceiani fundamentum labefactat; porro ob *meltemata Leidensia*, in quibus *praeflectiones de vita & rebus gestis Pauli apostoli*, nec non *dissertationum exegeticarum duodecas*; ut & *commentarius in epistolam Iudae apostoli*, continentur; aliaque; CAM-PEGIVS VITRINGA, ob *sacrarum observationum*, in quibus de rebus varii argumenti, & vtilissimae inuestigationis, critique ac theologicæ dillertur; *sacrorum inprimis librorum loca multa obscuriora, noua vel clariore luce perfunduntur*, libros sex, exquisita eruditione refertos; item ob *lexicon apocalypses Ioannis apostoli*, qua in veras interpretandas eius hypotbeses diligenter inquiriuntur, & ex iisdem interpretatio facta, certis historiæ monumentis confirmatur, atque illustratur; in qua auctor sensum epistolarum apocalypticarum mysticum, vel propheticum descendit, aut potius cum historico & literali coniungit, a qua sententia & IO. COCCIVM minime alienum fuisse, contendit, ad *cap. I. v. 20. p. 42.* cum primis ob *commentarium in librum prophetiarum Iesaiæ*, quem merito specimen commentarii omnibus numeris absoluti dixeris; in cuius praefatione p. 23. suum de COCCII methodo iudicium exponit, & cur ei non plane subscribere queat, indicat; IOANNES VAN DER WAYEN, ob *varia sacra*, in quibus *analysis epistolae ad Galatas*; *dissertatio de hirco Azazel*; *Ioannis Spencers dissertatio de hirco Azazel excussa*; *oratio de ecclesiæ ex vitraque Babilone exitu*, aliaque eiusdem generis, continentur; SAL. VAN TIL, theologus Lugdunensis, & inter Cocceianos haud vltimus, ob *commentarium literalem, de tabernaculo Moysi, seu in caput XXV. ad XXX. exodi, & zoologiam, seu de quadrupedibus sacrae scripturae*; ob *phosphorum propheticum, seu Moysi & Habacuci vaticinia, nouo commentario illustrata &c.* ob *psalmorum Davidis explicationem*, belgice pariter ac germanice editam; porro ob *Malachiam illustra-*

illustratum, seu nouo commentario analytico & exegetico elucidatum, cum dissertatione geographica de situ paradisi terrestri, item ob explicationem Matthaei belgice scriptam, & in linguam germanicam translata; ne quid de reliquis eius commentationibus, huc itidem comparatis, cum primis de poësi & musica veterum, praesertim Ebraeorum, belgice & germanice edita, in qua variis scripturae locis lux quaedam adfunditur, dicam; IOANNES denique D' OVTREINVS, cuius plurima prostant scripta, belgica lingua composita, quorum nonnulla etiam in germanicam conuersa sunt, quae omnia diligenter recensentur in bibliotheca historico-philologico-theologica Bremensi, classe I. fascic. II. num. VIII. p. 181. seqq. latine autem idem vir doctus edidit dissertationem philologico-theologicam de Melchizedeco non Henoch, (contra hypothesin HENR. HVLSII) & observationes miscellaneas in selecta sacri codicis loca; Amstelodami an. 1713. 8. Mitto reliquos, qui adhuc commemorari poterant. De quibusdam ex iis, quos commemorauimus, vt, IO. COCCIO, FRANC. BURMANNO, IO. BRAUNIO, CAMPEGIO VITRINGA, conferendus THEOPH. ALTHAEVS, in dem ausführlichen Bericht, von denen alten vnd neuen commentariis &c. ad tom. II. der gründlichen Erleuterung, p. 257. seqq. & 313. seqq. ad tom. I. p. 225. seqq. ad tom. V. p. 33. seqq. rursus ad tom. II. p. 99. seqq. & ad tom. V. p. 127. seqq.

Quoniam autem IOAN. COCCIIVS, eiusque sectatores, in prophetarum vaticiniis explicandis illustrandisque maximum studium posuerunt, & alii quoque illorum exemplum sequebantur: factum est hac ratione, vt ea theologiae exegeticae pars, quae circa vaticiniorum interpretationem versatur, quamue nonnulli theologiam propheticam vocare solent, haud contemnenda inde caperet incrementa. Prodiierunt

que ex eo tempore libri haud pauci, in quibus aut de natura indoleque prophetiae, deque vita, fati, & historia prophetarum agitur, aut de ratione, vaticinia prophetarum interpretandi, tractatur, aut alia quaedam eiusdem generis, ad theologiam propheticam spectantia, adferuntur. HERM. WITSII commentationem de prophetis & prophetia in miscellaneorum eius sacrorum tomo priori existare, antea significauimus, sed & supra commendauimus, cum de iis, qui vitas prophetarum descripserunt, quaedam moneremus ad §. III. huius capitis, vbi & alios quosdam laudauimus, quorum, vt instituti nostri sibi constet ratio, nunc iterum iniicienda est mentio. SAL. VAN TIL scriptis iam laudatis addenda omnino eiusdem isagoge ad scripta prophetica, belgice edita, an. 1685. 4. & in linguam quoque germanicam translata, atque excusa Francofurti an. 1699. 4. in qua non tantum vtilitatem & necessitatem studii prophetici valde commendat, sed & regulas eidem inferuientes tradit, cum primis Cocceianam de septem ecclesiae periodis hypothesin acriter defendit. DAVIDS KNIBBII historia prophetarum, belgice scripta, at a GEROLDO FREYTAGIO in linguam germanicam translata, editaque Bernae an. 1709. 4. non tantum de veris, sed & de falsis prophetis, immo & de variis diuinationum generibus, apud ethnicos vsitata, agit. Integrum autem aliquod corpus theologiae propheticae dare voluit NIC. GÜRTLERVS, in systemate theologiae propheticae, Amstelodami 1702. 4. edito, in quo ecclesiae verae falsaeque fata generalia & specialia, a primorum parentum lapsu, vsque ad finem mundi, per vaticinia repraesentata, continua serie exhibet, & quod ad statum ecclesiae sub nouo testamento attinet, septem periodis secundum methodum COCCII inssistit; nonnulla etiam cap. I. & seqq. generatim de prophetia & prophetis praemisit. ANT. HVLSIUS

nucleum

nucleum propheticae veteris testamenti de-
dit, Lugduni Batauorum 1683. 4. HEN-
RICVS autem HVLSIVS tum ob alia in-
genii monumenta, ad theologiam exegeti-
cam spectantia, tum maxime ob librum,
de vallibus prophetarum sacris, Lugduni Ba-
tauorum 1693. 4. euulgatum, norus est;
in quo non tam de vallibus ipsis sollicitus
est, vt earum naturam & situm explicet,
quam de visionibus, reuelationibusque,
quae circa eas prophetis obtigerunt, deque
rebus, hac ratione iis patefactis. Qua in
tractatione ita versatur, vt multa, historiae
prophetarum, & theologiae propheticae
lucem adfundentia, admisceat. Summa-
tim, simulque elegantissime omnia, quae
ad theologiam prophetica spectant, com-
plexus est CAMPEGIVS VITRINGA, in
*typo doctrinae propheticae, in quo de pro-
phetis & prophetiis agitur, huiusque scien-
tiae praecepta traduntur*; qui subnexus est
eiusdem hypotyposi historiae & chronologiae
sacrae, editae Francquerae anno 1708. 8.
Nimirum tribus libellis hicce prorsus egre-
gius absolvitur partibus; in quarum prima
auctor generatim de prophetiis, deque pro-
phetis, porro de oraculis veris, falsis, ve-
rorum ac falsorum criteriis, eorum reue-
landorum modis, studii denique propheti-
ci utilitate & necessitate, agit; in secunda
de prophetiis ipsis, pro variis suis obiectis
in certum quemdam ordinem digerendis,
verba facit; in parte denique tertia de in-
terpretatione prophetiarum loquitur, &
canones eidem inferuientes tradit. Adsum-
it autem & hic vir doctissimus hypothe-
sin COCCII de septem periodis noui te-
stamenti, septem epistolis apocalypticas
superstructam; est septem istas periodos
paullo aliter, quam COCCIVS, digerat;
part. II. cap. VII. p. 163. Ad studii denique
prophetici commendationem spectat dis-
sertatio, quam TACO HAIIO VAN DEN
HONERT edidit, *de theologiae propheticae
necessitate, eiusque perpetuo in ecclesia usu,*

Lugduni Batauorum an. 1720. 4. Ex no-
stratibus equidem & IO. HENR. MAIVS
theologiam prophetica edidit, Francofurti
an. 1710. 4. sed in ea id agit, vt selectiora
veteris testamenti oracula, secundum seri-
em locorum theologicorum disposita, ex-
plicet.

Referre autem huc etiam licet doctri-
nam de typis, seu imaginibus, quibus res
futurae repraesentatae sunt, & adumbra-
tae; quaeque adeo haud vltimam theolo-
giae propheticae partem constituit. Ea
minime equidem neglecta fuit a nostrati-
bus. FRID. BALDVINI *passionem Christi
typicam* supra iam laudauimus, cum theo-
logi huius merita in theologiam exegeti-
cam commemoraremus. Nunc & eius-
dem *aduentum Christi typicum* addimus,
excusum Wittebergae an. 1621. 8. Iungi
huic porro possunt LVC. BACMEISTE-
RVS, in *explicatione typorum veteris testa-
menti, Christum adumbrantium*, MICH.
BAVMANNVS, in *analeis typicis sacris*,
DAN. FESSELIVS, in *Christo mystico*, item
in *regno Christi mystico, & regno diaboli my-
stico*; & cumprimis, qui nostra aetate hoc
argumentum sibi pertractandum sumsit,
IOACH. LANGIVS, in *mysterio Christi &
christianismi in fascis typicis antiquitatum
biblicarum veteris testamenti &c.* Ex An-
glicis cumprimis THOM. TAYLORIVS hic
in censum venit, ob librum, qui inscribitur:
*Christus reuelatus, id est, vetus testa-
mentum expositum, siue tractatus de typis
ac figuris, seu umbris seruatoris nostri Iesu
Christi, quorquot in veteris testamenti codi-
ce comparant insigniores, perspicue explicatis
&c.* quique ex anglicana in latinam conuer-
sus, tum alias, tum & Francquerae anno
1708. 8. excusus est. Nec alii ex veteri-
bus reformatae ecclesiae doctoribus defue-
runt, qui hocce argumentum attingerent:
ad quod tamen diligentius excolendum re-
centiori aetate longe plures animum suum
adiecerunt, postquam IO. COCCIVS eos,

vt id facerent, exemplo suo excitauit. Et plerique sane ex eius sectatoribus, quos commemorauimus, illud simul attingunt, aut exempla theologiae typicae suppeditant, praesertim qui de theologia prophetica ex instituto commentantur. Speciatim HENR. HVLIVS libro suo *de vallibus prophetarum sacris*, antea laudato, commentationem de figuris temporum, seu *secunda triplicis prophetiae*, adiecit, in qua varia typorum exempla adfert. Tum vero in hoc campo ingenii vires periclitati sunt IO. BIERMANNVS, in *Mose & Christo*, cuius libri versio germanica Offenbaci prodiiit, an. 1706. A. HERM. DEVSINGIVS, in *demonstrationibus allegoriae historicae, seu historiae allegoricae veteris testamenti*, Franecquerae an. 1701. 4. item in libro, qui inscribitur: *Moses euangelizans, seu explicatio allegorico-prophetica historiarum Mosaeicarum complurium atque insignium &c.* Traiecti ad Rhenum anno 1719. 4. quae recensetur in *bibliotheca historico-philologico-theologica, Bremensi class. II. fascic. IV. p. 752. seqq.* aliisque scriptis A. IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. II. p. 699.* laudatis; nimio typorum & allegoriarum studio eousque abreptus, vt ipsum mysterium trinitatis in allegoriam quamdam conuerteret, omniaque scripturae sacrae loca, quae de patre & filio agunt, ita explicaret, vt neutiquam personas diuinas, sed per patrem praedictiones rerum futurarum, per filium veritatem clare reuelatam, intelligeret; quam quidem mentem suam in commentatione, *mysterium sacro-sanctae triadis* inscripta, & *demonstrationibus allegoriae historicae* adiecta, luculenter satis prodidit; IO. GEORG. BELERSHEIMIVS, in *exercitationibus typico-prophetis de satis Christi insignioribus, mysticis in suis ecclesiae & vnoquoque fidei &c.* Herbornae Nassouiorum an. 1718. 4. quae recensentur in *bibliotheca historico-philologico-theologica Bremensi class. I. fascic.*

VI. p. 879. seqq. BERNH. SEB. CREMER, in *prodomo typico* Amstelodami 1720. 4. cuius summa in eadem *bibliotheca Bremensi* exhibetur, *class. IV. fascic. I. p. 175. seqq.* ne quid nunc de ANT. DRIESSEN *diatribae de principiis theologiae emblematicae*, aliisque eiusdem generis scriptis, dicam, quae magno numero adducit CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIVS, in *commentatione academica de recta theologiae typicae conformatione*, p. 4. seqq. itemque in *introduss. in bistor. theolog. literar. notis amplissimis illustrata, part. I. lib. I. ad §. V. p. 94. seqq.*

Ceterum Cocceianos, certe quosdam, modum hac in re excessisse, negari vtique nequit. Praeterquam enim, quod vbique imagines rerum futurarum typosque deprehendere sibi videantur, vbi alii nullos conspiciunt: cum in adplicatione ad antitypum versantur, haud raro ad minutias, immo ad ineptias prolabuntur, ludicraque & friuola proferunt, quibus scriptura sacra profanorum hominum ludibrio exponitur. Obseruare hic exegeticae theologiae fata iuuabit: dum intempestium illud allegoriarum studium, in ORIGENE aliisque patribus, cum primis scholasticis iam pridem damnatum, postliminio iterum in scenam, sub alio licet schemate, productum est. Typica enim ista scripturae interpretatio ab allegorica in eo solum differt, quod in illa rerum futurarum habeatur ratio, quae per typos adumbrentur; potestque adeo typica, seu species quaedam allegoricae interpretationis, considerari. Vtrobique autem luxurianti imaginationi, & variis ingenii lussibus, amplissimus sese aperit campus. Mirandum itaque non est, fuisse, qui hancce methodum interpretandi scripturam, acriter perstrinxerint; quod & praeter alios IONCVRTIVS, ecclesiae gallicanae, quae Hagae Comitum est, miniister, fecit, quippe qui librum edidit, inscriptum: *Entretiens sur les dis-*

differentes methodos d'expliquer l'Ecriture & de precher de ceux qu'on appelle Cocceiens & Voëtiens, dans les provinces unies &c. Amstelodami an. 1707. in 8. Quo in libello etsi auctor modestiae & prudentiae leges migravit, & in quosdam magni nominis viros iniquus fuit; quod non laudandum: naeuos tamen quosdam atque abusus theologiae propheticae & typicae Cocceianorum euri interdum non sine ratione reprehendisse, negari nequit. Multorum itaque animos cum **IONCVRTIVS** irritasset; varios quoque nactus est censors, interque eos **SAL. VAN TIL**, quippe qui *antidotum, viperinis moribus D. I. opo-* *positum*, edidit, Amstelodamian. 1708. in 8. itemque **IO. BRAVNIVM**, cuius exstat *avertissement necessaire aux Eglises touchant le genie de l'oncours ministre a la Haye &c.* Amstelodami anno 1708. 12. cui editioni praemissa est praefatio, qua respondetur ad epistolam, qua **IONCVRTIVS**, quae scripserat, retractare voluit. Sed **IOANNES** quoque **D'OVTREINIVS**, in epistola quadam ad amicum, belgica lingua scripta, **IONCVRTIO** obuiam iuit, Cocceianorumque contra eum causam egit. **IONCVRTIVS** contra ad sui defensionem in lucem emisit *nouveaux entretiens sur les differentes methodes d'expliquer l'Ecriture & de precher de ceux qu'on appelle Cocceiens & Voëtiens dans les provinces unies &c.* Amstelodami 1707. 12. Quibus in colloquiis ad ea, quae sibi obiecta fuerant, respondere, & rationem, momentumque istius controuersiae exponere voluit. Idem certamen & aliis scriptis, partim belgica, partim gallica lingua editis, occasionem dedit, quae **CHRIST. MATTH. PFAFFIVS** recenset, in *commentatione academica de re-ela theologiae typicae conformatione*, ad **g. VII. p. 31.** Nos equidem illorum, etiam Cocceianorum quorundam, qui typos, in scriptura sacra occurrentes, sibi euoluendos sumunt, studium atque laborem neu-

tiquam damnamus, sed omni potius laude dignum censemus, si modo caute atque sobrie ea in re versentur. Nimirum duo hic sedulo euitanda sunt extrema. Alterum illorum est, qui nullos prorsus typos, nullasque rerum futurarum adumbrationes admittunt. Quae Socinianis tribui solet sententia; qui tamen non omnes typos reiciunt, sed quosdam admittunt; quamquam ita admittant, ne quid inde, quod suae sententiae aduersetur, colligi queat. Qui typos solum pro adplicationibus quibusdam venditant, quae ex recepta apud Iudaeos scripturam ita explicandi consuetudine vim omnem probandi acceperint, reuera omnes typos negant. In eam vero haud obscure ingreditur sententiam **IO. CLERICVS** in *notis ad Henrici Hammondi paraphrasin noui testamenti*, ad **Matth. I. 2. 15. & Gal. IV. 25.** alibique. Enimvero licet typica & allegorica scripturae explicatio iam pridem apud Iudaeos in usu fuerit; ut supra iam obseruauimus: licet etiam apostoli in modo allegandi & interpretandi libros veteris testamenti morem Iudaeorum sequuti sint; quod ex instituto **GVIT. SVRENHVSIVS**, in opere: **מספר השו"ס** siue **βιβλος καταλλήγης**, in quo secundum veterum theologorum ebraeorum formulas allegandi, & modos interpretandi, conciliantur loca ex veteri in nouo allegata, probauit; licet denique Iudaei eo minus eiusmodi demonstrationes reicere potuerint, quod apud se receptae essent; ex eo tamen minime sequitur, nulla in veteri testamento exsistere facta aut ritus, qui ex intentione spiritus sancti aliud quid significent. Certe ad ritus & caerimonias, quas Moses, aut Deus per Mosem, in cultu Leuitico praefixit, quod attinet, sublimiores iis subfuisse rationes, resque futuras ac spirituales per eas representatas, eo minus dubitare licet, quo luculentius hoc Paulus apostolus docet **Col. II. 17. & Ebr. VIII. 5.** Meritoque hoc nomine vapulat **IO. SPENCERVS**, dum

dum in opere notissimo *de legibus Ebraeorum ritualibus earumque rationibus*, praecunte in *canone chronico* IO. MARSHAMO, id egit, vt longe alias, quam typicas aut mysticas legum cerimonialium comminisceretur causas, quamquam nec has prorsus reicere videri velit, siquidem *lib. I. cap. XI.* mysteriorum adumbrationem finem secundarium legum Mosaicarum fuisse, contendit; vti iam a me obseruatum in *hystor. eccles. vet. test. tom. I. per. II. selt. I. ad §. XXXI. p. 669.* vbicuius placita ex instituto sub examen reuocaui. Disputant vero etiam contra SPENCERVM IACOB. TRIGLANDIVS, in *dissertat. de origine & causis rituum Mosaicorum*, HERM. WITSIUS, in *aegyptiacis*, MELCH. LEYDECKERVS, de *republica Ebraeorum*, & ex nostratibus SAL. DEYLINGIVS, vir doctissimus, in *obseruationibus sacris*, alique, quos longo agmine producit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introductione in hystoriam theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, part. I. lib. I. ad §. V. p. 98. & 99.* Qui quidem, dum rationes legum Mosaicarum, ab eo excogitatas, profigant; typicas aut mysticas locum habere, innuunt, aut etiam aperte docent. Atque ita illos considerauimus, qui typis atque imaginibus rerum futurarum minime fauent. Alterum extremum illorum est, qui plus, quam decet, in eiusmodi typis inueniendis, aut ad antitypum adplicandis, ingenio suo aut imaginationi indulgent. Nimirum discrimen, quod inter typos intercedit, probe obseruandum. Alii enim sunt, quorum antitypi in scriptura sacra indicantur, quique ideo *innati* a quibusdam vocantur; alii rursus, qui ex rituum quorundam aut factorum cum futuris euentibus comparatione eruuntur, & *illati* adpellari solent. Ad illos quod attinet, si antitypus discrete in scriptura indicetur, res dubio caret, eosque vere ac proprie dictos typos esse, nemo negauit. Refert etiam

ad hanc classem ea licet, quorum antitypi discrete eundem non indicantur, quae tamen itidem significationem quamdam rerum spiritualium & futurarum habere, ex certis characteribus, aut alio quodam fundamento, constat. Sic licet omnium legum caerimonialium antitypi speciatim in nouo testamento non tradantur; eas tamen typicas esse, ex ratione generali, a Paulo *Col. II. 17. & Ebr. VIII. 5.* suppeditata, colligitur; adeoque non errant, qui antitypos ibi quacunque, typosque illos euoluunt, modo caute & sobrie ea in re versentur. Reliquae vero comparationes, quae in scriptura sacra fundamentum non habent, vt non, nisi in latiori sensu typi dici possunt; ita, si accurate loqui velimus, adcommodationes solum aut adplicationes sunt, quae vsu suo non carent, eodem tamen, quo typi proprie dicti loco haberi nequeunt; simul vero & in hisce magna opus est cautione, ne imaginationi habenas nimis laxemus, ingenique nostri commenta pro verbi diuini vendicemus effatis. In vtrisque etiam typis, tum *innatis*, tum *illatis*, ita versandum, ne comparationem vltra, quam decet, extendamus; cum, qui illud faciunt, non solum in maxima se coniciant incommoda, sed talia facile proferant, quae non solum a veritate aliena sunt, sed venerationem quoque, qua verbum diuinum, & religionis christianae dogmata, prosequi homines debebant, eorum animis eximunt. Atque hoc vt generatim de typis quibusuis; ita speciatim de *peccatis*, quae vocantur, *typicis*, hoc est actionibus malis, quibus res futurae simul significabantur, obseruandum. Dari enim eiusmodi peccata typica, negari nequit; idque a me demonstratum est in *dissertatione de peccatis typicis*, quae in *synagmate dissertationum theologicarum p. 289. seqq.* existat; vbi & PETRI IVRII de iis sententiam sub examen reuocaui, & quae in iis rite diiudicandis aut admit-

admittenda, aut euitanda sint, exposui. Generatim vero de typorum veteris testamenti usu & abusu in peculiari *exercitatione* differit GVIL. Saldénvs, quae in *otii* eius *theologicis* legitur *lib. II. num. III. p. 237. seqq.* in qua tamen itidem quaedam occurrunt, quae censuram promerentur. Sed hoc nunc non agimus.

Si omnes, qui ex reformatae ecclesiae doctoribus aut commentariis in scripturam sacram editis, aut aliis scriptis, de theologia exegetica praeclare meriti sunt, recensere vellem; magnus adhuc superesset illorum numerus, praesertim ex Anglis, quorum adhuc iniicienda esset mentio. Cum vero nostri hoc nec possulet, nec permitat, instituti ratio, vt saepe iam professi sumus; IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacrae tomo posteriori*, aliosque, consulere possunt, qui eorum, quos praetermisimus, sibi comparare notitiam cupiunt. Ex iis namque, quae in medium attulimus, abunde liquet, quanam theologiae exegeticae apud reformatos fuerint fata; intelligitur etiam, fuisse apud eos viros longe praestantissimos, qui, vt meliorem indueret faciem, atque incrementa minime contemnenda caperet, plurimum contulerunt. Et sane nec nostra aetate inter eos defuisse, qui ad scripturam sacram, noua semper luce perfundendam, operam suam studiumque conferrent, non tantum ex dictis constat, sed & *bibliotheca ista historico-philologico-theologica*, quae Breae editur, documento esse potest. Etsi enim alia quoque continet; praecipue tamen commentationes, quae ad varia scripturae sacrae loca illustranda spectant, complectitur. In eanimur virorum doctissimorum, IOANNIS D'OVTREINII, IAC. HASAEI, THEOD. HASAEI, FRID. ADOLPH. LAMPPII, ANT. DRIESSENI, HERM. DEVSINGII, GERH. OVTHOVII, HADR. RELANDI, CAMP. VITRINGAE filii, GERH. CROE-
BYD. IIAGOGE.

SII, IO. BAPT. OTTII, LVD. CHRIST. MIEGII, MICH. ROSSALLI, HERMANNI VAN DE WALL, THEOD. IANSONII AB ALMELOVEEN, IO. GEO. MICHAELIS, IAC. ELSNERI, BERNH. PETR. KARLII, LVD. GEORG. TREVIRANI, FRANC. BYRMANNI, aliorumque, tam reformatorum, quam nostratium quorundam meditationes, dissertationesque, explicandis scripturae sacrae locis variis destinatae, conspiciuntur. Quae licet non omnes vnius generis, aut eiusdem ponderis sint; quasdam tamen auctorum, a quibus profectae sunt, ingenium haud vulgare, eruditionemque solidam, prodere, negari nequit. Collecta est haec *bibliotheca* initio a viris doctissimis FRID. ADOLPHO LAMPPIO, & THEOD. HASAEO, prodieruntque ab an. 1720 ad hocce tempus vsque *classes VI.* quarum quaelibet *sex* constat *fasciulis*. FRIDERICVS autem iste ADOLPH. LAMPPIVS alio quoque nomine hic commemorandus est. *Commentarium* enim *analytico-exegeticum, tam litteralem quam reale* euangelii secundum Ioannem, quo non tantum singulis vocibus ac pbrastibus lux adfunditur, veritatesque in iis latentes eruuntur atque vindicantur, sed etiam ordo ac scopus omnium ac singularum partium eius, accurate ostenditur, edere coepit, cuius *tomus I. praeter amplissima prolegomena, quatuor priorum capitum explanationem continens*, Amstelodami prodit, an. 1724. 4. *tomus* autem II. & III. ibidem an. 1726. Luculentus is admodum est, variaeque eruditione refertus, meritorique, si a placitis, reformatae ecclesiae propriis, quae auctor passim, vt *Ioan. III. 16.* alibique, acriter defendit, discedas, omnibus, qui ante eum euangelistam huncce illustrandum sumserunt, dubiam reddere censetur palmam. Camprius *prolegomena*, quae haud exiguum *tomi I.* partem implent, lectu digna, vtpote in quibus, quidquid de Ioannis euangelistae & apostoli vita, rebus gestis;

ac scriptis scitu dignum, summa diligentia collegit, & non minore sollicitudine diiudicauit, simulque varia antiquitatis ecclesiasticae capita attigit, quae ibi non temere quaefueris.

Arminianorum, seu remonstrantium, vel ideo hic iniicienda est mentio, quod nonnulli illorum, vt in dogmatibus, ita & in scripturae sacrae explicatione, a recepta ecclesiae reformatae sententia discesserunt, longeque maiori vsi sunt libertate. Idque, cum iidem ad fata theologiae exegeticae spectet, observare, non abs re fuerit. Ipse quidem IAC. ARMINIVS nihil, quod huius loci sit, reliquit, praeter *dissertationem de vero & genuino sensu capituli VII. epistolae ad Romanos*; & *analysis capituli IX. eiusdem epistolae*. Vtraque commentatio haecce & seorsim prodit, & in operibus quoque eius, Amstelodami anno 1629. 4. editis, exstat; vtraque observatu digna. Posterior quidem, quod in ea argumentum tractat, de quo vel maxime inter remonstrantes & contraremonstrantes disputatum fuit; prior autem, quod sententia, quam in illa propugnauit, acerrimas illi itidem peperit lites. Nimirum, cum in *capituli VII. epistolae huius ad Romanos explicatione ad comma XIV.* peruenisset, palam docuit atque professus est: *Paulum hic loci non de se ipso, qualis tunc erat, neque de homine, sub gratia euangelica existente, loqui, sed personam in se transuisse hominis sub lege constituti, in quo lex Moisaica officio suo desinere esset; qui proinde sancti Spiritus auxilio contritus propter peccata, deque impotentia legis ad salutem acquirendam conuictus, liberatorem quaereret, essetque non quidem regentis, sed in proximo ad regenerationem gradu.* Hanc vero, vt CASP. BRANTIVS nos docet, in *historia vitae Iacobi Arminii p. 47.* ARMINIVS eo facilius adprobauit explicationem, quod se cum reputaret, *receptam a multis huius loci, de homine vere pleneque per gratiam euangelicam renato, interpretationem, regene-*

rationis christianae efficaciam, studiumque germanae pietatis, quam maxime infringere, utpote qua totum diuini cultus exercitium, tota obedientia euangelica, & noua illa creatura, quam euangelici scriptores tam acriter totiesque inculcant, ad has angustias redigeretur, vt non in effectus, sed in adfectus solummodo consisteret. Interim hoc ipso magnam sibi confluxit inuidiam, & multorum in se concitauit animos. *Eo nomine, ita pergit BRANTIVS l.c. p. 49. impatiens ipsi a quibusdam Pelagianismi crimen; utpote qui homini irrogenito boni nimium tribuisset. Alii sententiam ipsius haereticos labe adspargere, non aliam ob causam, quam quod eodem fere modo caput hocce Paulinum Faustus Socinus exposuisset sub nomine Prosperti Dysidaci.* Et sane sub isto nomine FAUSTVS SOCINVS *disputationem de hocce in epistola ad Romanos loco edidit, quae tomo I. operum in bibliotheca fratrum Polonorum p. 87. seqq. exstat; quam ibidem p. 115. seqq. defensio eius excipit.* Sed reliqua, quae eam ob causam ARMINIO obiecta fuerunt, quaeue ideo subiit certamina, apud eundem BRANTIVM l.c. legi possunt. SIM. EPISCOPII *plura polemica, quam exegetica, habemus scripta, eo quod remonstrantium contra plures aduersarios illi agenda esset causa.* Reliquit tamen *paraphrasin & obseruationes in caput VIII. IX. X. & XI. epistolae ad Romanos, in quibus amplissimum campum, controuersias, quae Arminianis cum contra-remonstrantibus intercedunt, pertractandi, inuenit.* Reliquit etiam *notas breues in XXIV. priora capita Matthaei; itemque lectiones sacras in primam epistolam S. Ioannis, & in caput II. & III. apocalypses.* Omnia haecce in operibus eius, iunctim Londini, aut potius Amstelodami, an. 1678 duobus tomis in fol. editis, exhibentur. Sed principem citra controuersiam inter remonstrantes, qui ad scripturae sacrae illustrationem aliquid contulerunt, locum tenet HUGO

GROTIUS, qui cum aliis scriptis, tum & adnotatis suis in *scripturam sacram* magnam sibi comparauit ingenii & eruditionis gloriam. Non tantum seorsum ista prodierunt, sed & in *operibus* GROTII, iunctim editis, item in *bibliis criticis*, exstant, vt & in *bibliis illustratis* ABRAHAM CALOVI, qui & ex instituto, quae perperam ab eo dicta sunt, sibi refutanda sumisit, vti iam supra obseruauimus. Quemadmodum autem omnes in eo consentiunt, plurima prorsus egregia, & exquisita auctoris eruditionem demonstrantia, in hisce *adnotatis* occurrere; ita nec illud negandum quod in poetarum, aliorumque scriptorum profanorum, testimoniis adferendis nimis, & citra necessitatem copiosius sit. Tum IO. PRICAEVM, tum HVG. GROTIUM hoc nomine a IO. CLERICO *art. crit. tom. I. part. II. sect. I. cap. XIV. §. V. p. 420.* reprehendi, iam monuimus, cum de PRICAEO verba faceremus. Idem in GROTIO desiderat LVD. ELL. DV PIN, qui tamen addit, eum excusari posse, siquidem regula ista iuris, *quod abundat, non vitiat*, hic quoque locum inueniat; *bibliothèque des auteurs séparés de la communion de l'Eglise romaine* &c. *tom. II. part. II. p. 501.* Eadem est sententia RICH. SIMONIS, qui rursus, *adnotata* ista GROTII merito omnibus in pretio esse, adserit, quod veteres bibliorum, & quidem graecos, interpretes cum textu ebraeo in veteri testamento conferat, ne maiora nimia existimatione imbutus sit; (quod quid sibi secundum mentem SIMONIS velit, nemini obscurum esse potest) varias tamen eum, vt eidem critico videtur, sine necessitate interdum multiplicare lectiones, & quamuis vt plurimum meliorem textus explicationem eligat; subinde tamen, quod praecudicatis Socinianorum & Arminianorum opinionibus plenus esset, haud raro vtriusque sectae hypothesebus patrocinari. Ita SIMON in *bistor. critic. vet. test. lib. III. c. XV. p. 443.* Eundem fere in modum, de eo pronuntiat

in *bistor. crit. commentat. noui test. cap. LIV. p. 803. seqq.* Reprehendit eum namque, quod Socinianorum se abripi passus sit commentis; quamuis non omnia istorum hominum placita adprobet, & quaedam etiam scripturae effata aliter, ac illi, interpretetur; immo subinde Arianis magis faueat, quam Socinianis. At hoc non ob stare, porro contendit, quo minus, siue eruditionem, siue iudicium spectes, reliquos, qui ante eum nouum testamentum commentariis suis illustrare adgressi sunt, longo post se intervallo relinquat. Sollicite namque illum sensum litteralem inuestigare, eumque vt eo rectius adsequatur, in singularum vocum inquirere origines; explicare ebraismos, & vt sermoni, quo apostoli & euangelistae vsi sunt, lucem adfundat, versionem LXX interpretum vocare in subsidium; immo nec rabbinicas negligere loquendi formulas; & quamuis ex instituto controuersias non tractet, dissertatiunculas tamen quasdam hinc inde inferere, quibus veterum theologia illustretur; & quae alia sunt eiusdem generis. Quam vero in *adnotatis* suis conficiendis ingressus sit viam, ipsemet in prooemio ad nouum testamentum HVG. GROTIUS proficitur. Si quis, inquit, dicat, me, quae ad euangelia scripsi, debere aliis, qui se in eodem argumento exercuerunt, is neque penitus mentietur, neque penitus verum dicit. Ego, per omnes eos, qui scripsere antehac, profecisse me, non diffiteor; quin gaudeo etiam gloriores. Hinc, paucis quibusdam interiectis, pergit: *Mibi autem, cum ista adnotarem, propositum semper fuit, non alicui earum inferuire partium, in quas, ingenti nostri saeculi malo, diuisi sumus christiani, sed christianis plane omnibus, meaque dirigere ad notitiam euangelicae veritatis, & incrementum pietatis eius, ad quam omni studio debemus contendere, si ex tanto nomine censeretur volumus.* Nimium, dum ecclesiasticus in theologia esse voluit GROTIUS; in gra-

uissimos haud raro prolapsus est errores, cumprimis autem, quod ex RICH. SIMONE iam obseruauimus, in Socinianorum saepe transit caltra, & ad illorum mentem scripturam non tam interpretatus est, quam peruerit. Quod ex Socinianorum scriptis profecerit, adeo non dissimulat HVG. GROTIUS, vt aperte potius fateatur, & velut laudi sibi ducat. Nec mirabitur hoc, qui secum cogitauerit, quantum alias quoque Socinianis tribuat. Ad 10. CRELLIUM dum scribit, gratias ei agit, quod multa se docuerit, partim vitia, partim incunda scitu, immo, eius se excitatum exemplo, proficitur, ad penitus expendendum sensus sacrorum librorum; *epist. CCLXXX. p. 104.* In alia ad eundem CRELLIUM epistola, quae inter Grotianas est CCXCVII. p. 107. ita loquitur: *constitui & legere, & relegere diligenter, quaecumque a te proficiscuntur, expertus, quocum fructu id antehac fecerim. Eo ipso tempore, quo litteras tuas accepi, versabar in lectione tuae interpretationis in epistolam ad Galatas. Quantum iudicare possum, & scripti occasionem, & propositum, & totam seriem dictionis, vt magna cum cura indagasti, ita feliciter admodum adsequutus es. Quare Deum precor, vt & tibi, & similibus, vitam det, & quae alia ad eiusmodi labores necessaria. Atque haec quidem documento sunt luculentissimo, propenso nimis in Socinianos animo HVG. GROTIUM fuisse, quod & annotata eius abunde testantur. ABRAHAMVS equidem CALOVIUS omnino atheismum ei obicit. Theologiam eius, inquit, mere elethinam, & vere *ἠθεϊστικὴν* esse, merito dixeris, nisi quod atheismus quandoque in ea se prodatur, haeresi quavis peior; in epistola ad proemium GROTII in nouum testamentum p. 1. At, hoc durum nimis videtur. Atheum enim fuisse GROTIUM, nemo dixerit, nec probari potest. Alibi tamen, scilicet in epistola ad lectorem, biblis illustratis in vetus testamentum praemissa, CALOVIUS*

ingenue satis atque cordate de GROTIIO iudicat. Cum enim, eum *virum sui nominis*, id est, *magnum*, vel SAM. MARESSIO, acri eius aduersario, iudice, recte vocari, monuisset; de eo vsurpari posse, porro adserit, quod de ORIGENE dictum olim fuit: *vbi bene, nemo melius, vbi male, nemo peius*. Refert inde eundem MARESSIO de GROTIO effatum: *poterat & theologus censeri, si nihil ad theologiam scripisset, memorque fuisset moniti illius Epistoli: ἰδὼν ὅτι δόκιμον καταλέγει τὸ πρόσωπον, καὶ ἐν τούτῳ ἡσυχίασας, καὶ ὁ ἰδόντος διακρίσας, περιλαβὼν*. Sē quam personam, quae vires tuas superet, indueris, tum eam indecore gerēs, tum eam, quam sustinere posses, negliges; sed recte addit: Non inde credo Grotium tam frequenter lapsum, quod eam personam induerit, quae vires eius superarit; siquidem ex ingenii illa eruditionis multitudine supellestile vir magni iudicii, & ingenii capacissimi, multa conferre potuerit ad ipsarum etiam sacrarum litterarum interpretationem, & contuleris etiam nonnulla; tamen si aliorum non raro in iis, quae boni adhuc commatis sunt, ararit vitulo, sed quod amplae nimis, vel potius nullius esset religionis, omnesque prope modum scilicet conciliare satageret &c.

Post HVG. GROTIUM hic maxime in censum venit IO. CLERICVS, qui & ipse in hoc studiorum genere industriam suam collocauit. Cumprimis autem commentarii eius, similiaque scripta, quibus scripturam sacram illustrare adgressus est, locum hic sibi vindicant. Et *genesis* quidem, *sue Moysi prophetae liber primus ex translatione eius*, cum eiusdem paraphrasi perpetua, commentario philologico, dissertationibus criticis quinque, & tabulis chronologicis, lucem adpexit Amstelodami, anno 1693. fol. Ad *dissertationes criticas*, operi huic additas, quod attinet, earum tres decem praemissae sunt, & prolegomena constituunt, quas inter prima, de lingua ebraica,

ca, altera, de optimo genere interpretum scripturae, tertia autem, de scriptore pentateuchi Moſe, agit. Quod enim antea inſiciatus fuerat, Moſen pentateuchi auctorem eſſe, poſtea agnouit, & in vltima hac diſſertatione ex inſtituto comprobatur. Reliquae duae diſſertationes per modum adpendicis adiunctae ſunt, earumque altera de Sodoma, finitimarumque urbium, ſubuerſione, altera de ſtatua ſalis tractat. Sequuti mox ſunt reliqui libri Moſis, eadem ratione explicati, atque inſcripti: *Moſis prophetae libri quatuor, exodus, Leuiticus, numeri, & deuteronomium ex translatione Ioannis Clerici, cum eiusdem paraphraſi perpetua, commentario philologico, diſſertationibus criticis, & tabulis chronologicis ac geographiis*, Amſteldami 1696. fol. Diſſertationum, quarum in inſcriptione mentio iniicitur, criticarum altera ipſius auctoris eſt, agitur de *maris Idumaei traiectione*, in qua maris iſtus diuiſionem, cum Iſraelitae transirent, factam, ex cauſſis naturalibus explicare ſtatuit; altera vero IO. SELDENI eſt, & de *decimis* tractat, quam IO. CLERICVS ex lingua anglicana in latinam tranſtulit, notisque illuſtravit. Praemiſſa etiam eſt huic operi ipſius CLERICI *paraphraſis oſtodecim priorum commentum capituli primi euangelii Ioannis, cum eiusdem animaduerſionibus, ubi demonſtratur contra alios, euangelium hoc eſſe ſcriptum Ioannis apoſtoli, & euerſitur ſententia Fauſti Socini, de ſenſu primorum eius euangelii commentum*. Seorſim iam iſta CLERICI commentatiuncula prodierat; ſed ne paruitate ſua periret, eam adiungere huic quatuor vltimorum librorum Moſis explicationi, illi viſum fuit. Varios autem haec ipſa commentatiuncula experta eſt cenſores. Speciatim multis diſplicuit, quod prima euangelii Ioannis verba ita tranſtulit: *Initio erat ratio, eaque ratio erat apud Deum, & Deus erat ea ratio*; itemque, quod in *animaduerſionibus* adſeruiſſet, ex ſchola

Platonica hanc vocem tranſſumptam, cuius rectum & genuinum uſum docere voluerit Ioannes. Inter hos & IOANNES VAN DER WAYEN fuit, qui calamum contra CLERICVM ſtrinxit, in *diſſertatione de Moſe*, cum STEPH. RITTANGELII *libra veritatis & de paſchate tractatu*, Francquerae an. 1698 edita, itemque in praefatione, quam eidem diſſertationi praemiſit. Idem fecit ELIAS BENOIST, verbi diuini eo tempore in gallicana Delfenſi eccleſia miniſter, cuius tres diſſertationes episcopicae in priores oſtodecim primi capituli euangelii ſecundum Ioannem verſculos Roterodami prodierunt an. 1697, 8. Rationes, cur, hiſce aduerſariis reſpondendum non eſſe, exiſtimauerit, exponit CLERICVS in *paraphraſis, tom. I. p. 434. ſeqq.* Sed ut ad reliqua ſcripta exegetica viri huius doctiſſimi reuertamur, poſt pentateuchum, ad libros hiſtoricos veteris teſtamenti illuſtrandos ſe contulit, licet aliis negotiis praepeditus anno demum 1708 promiſſorum exſoluere fidem potuerit. Lucem enim tum adſpexerunt veteris teſtamenti libri hiſtorici, *Ioſua, iudices, Rutba, Samuel, reges, paralipomena, Eſdras, Nehemia, & Eſther*, ex translatione Ioannis Clerici, cum eiusdem commentario philologico, diſſertationibus criticis, & tabulis chronologicis, Amſteldami in fol. Eandem & hic, qua in pentateucho rſus fuerat, obſeruat methodum, niſi quod paraphraſin omiſit, quoniam hiſtoriae ſolum in hoc volumine habeantur, ſimplici & facili ſtilo ſcriptae, ſi cantica quaedam & orationes excipias, nec rerum nexus obſcurus ſit, ita, ut opus ſit, cum paraphraſi explicari. In reliquis autem veteris teſtamenti libris ſe eam iterum exhibiturum, promiſit. Praefixa eſt huic volumini diſſertatio de ſcriptis librorum hiſtoricorum veteris teſtamenti; ſubiunctae autem ſunt duae; altera de *LXXII. virorum in republica populi ebraei ſynedrio*; altera de *lepra Moſaica ex litteris Danielis Clerici*. In reliquos

veteris testamenti libros viri istius celeberrimi commentarii & paraphrasés adhuc expectantur. Ad nouum testamentum quod attinet, opera eius studioque prodiit *no-uum testamentum ex versione vulgata cum paraphrasi & adnotationibus Henrici Hammondi*, Amstelodami an. 1698. fol. HENRICI nimirum HAMMONDI paraphrasin & adnotationes ex anglicana lingua in latinam transtulit, suisque animaduersionibus illustrauit, castigauit, auxit. Multis namque viris eruditis cum scripta HAMMONDI placerent; operae se facturum pretium, CLERICVS putauit, si in gratiam eorum, qui linguae anglicanae rudes sunt, HAMMONDI hancce *paraphrasin & adnotationes* in linguam latinam conuerteret. Eo libentius etiam se hoc fecisse, profestetur, quod Arminiani HAMMONDVm suis quodammodo adnumerare queant; certe a nemine eum plura mutuatum esse, adferit, in interpretatione noui testamenti, vniuersisque adeo theologicis scriptis, quam ab HVG. GROTTIO & SIM. EPISCOPIO. Et sane, GROTTII vestigijs passim insistere HAMMONDVm, res ipsa docet. Quo nomine etsi vel maxime a CLERICO commendatur, hoc ipsum tamen esse, quod iure in illo reprehendi queat, alii existimant. Nec hoc solum, sed illud quoque nonnullis displicet, quod plurima noui testamenti loca obtorto velut collo ad gnosticos trahat, immo vbique gnosticos sibi inuenire videatur; itemque quod episcopatum, quos vocant, in Anglia partibus addictus, eorumdem de diuina episcopatus origine sententiam defendat. Certe, ad gnosticos quod attinet, licet negandum non sit, hinc inde, praesertim in epistolis apostolicis, ad veteris aevi haereticos respici, multumque lucis plurimis locis accedere, si horum opiniones & dogmata perspecta habeamus; HAMMONDVm tamen, vbique gnosticos suos quaerens, multorum scripturae sacrae effatorum sensum mirum

in modum peruertit, ideoque ab ipso subinde castigatur CLERICO. Ethic quidem nouo industriae suae monumento de hocce studiorum genere bene mereri voluit, edita *harmonia euangelica*, cui subiecta est *hystoria Christi ex quatuor euangelistis concinnata*; accesserunt tres dissertationes, de *annis Christi deque concordia & auctoritate euangeliorum*; Amstelodami an. 1699, fol. Quibus inductus fuerit rationibus ad hancce harmoniam concinnandam, ipse in praefatione ad lectorem exponit. Plurimas enim, ait, prodiisse harmonias, sed nullam se vidisse, quae non laboraret duobus grauissimis incommotis; primum enim ordinis temporum & euangelistarum exiguum in iis habitam fuisse rationem; deinde aut ieiunis, aut operosissimis commentariis eas fuisse illustratas. Vbi vltimis istis verbis *harmoniam euangelistarum*, a MART. CHEMNITIO inchoatam, a POLYC. LYSERO continuatam, & a IO. GERHARDO ad finem perductam, pungere videtur. Sed sine ratione istud ab eo factum, supra iam obseruauimus, cum de CHEMNITIO loqueremur. Pergit autem porro: *Igitur nihil occurrebat, quod studiosorum vsui satis accommodatum videretur, optabamque, doctum quempiam virum manum huic operi admo-vere. Ac sane commodum audiebam, aliquot eruditos homines in Gallia eiusmodi operibus dudum insudare. Sed postquam aliquamdiu frustra expectassem, cumque nescirem, an esset id, quod potissimum spectabam, praestituri; volui & ipse experiri &c.* Hinc dum doctorem quorundam in Gallia viro- rum mentionem facit, qui eiusmodi operibus dudum insudarint; aut me omnia fallunt, aut ad NIC. TOINARDVM respicit, cuius *harmonia graeco-latina* in quibusdam, si methodum & dispositionem spectes, cum *harmonia* IO. CLERICI conuenit, & Parisijs an. 1707 in folio excusa, publici iuris facta est. Dudum equidem antea typis commissa fuit; sed, cum eam auctor

auctor in vsum priuatum concinnasset, quinque vel sex tantum exempla exscripta sunt, amicis auctoris distribuenda. Nec enim induci TOINARDVS poterat, vt eam in omnium vsum in lucem publicam proferret; quam demum post eius mortem adspexit. Plura de hacce TOINARDI *harmonia* ipse dabit CLERICVS, *bibliothèque eboisic tom. XV. p. 247. seqq.* itemque LVD. ELL. DUPIN, *nouv. biblioth. des auteurs ecclesiast. tom. XIX. p. 395.* Ad ipsius CLERICI harmoniam vt redeamus, methodus ista, qua singulorum euangelistarum verba ita disponuntur, vt quid quisque dixerit, aut non dixerit, statim omnium conspectui se offerat, satis concinna est. Recteque omnino factum, vt ipse textus graecus, cum versione latina, hac ratione exhiberetur: Paraphrasis etiam subiecta elegantia & perspicuitate se commendat; caute tamen legenda, cum in ea auctor suis passim inseruiat hypothesibus. In ordinereum & temporum se 10. RICHARDSONI prellisse vestigia, ipsemet fatetur CLERICVS. *Sed quamvis tacuisset Lucas, inquit, res ipsa nunc ostendit, posse commodissime ad eius ordinem referri ceteros euangelistas, quod & ante nos iudicauit vir eruditus Ioannes Richardsonus, Ardachadensis olim in Hibernia episcopus, cuius harmoniam potissimum sequuti sumus, ad summam rei quod attinet, qualem eam nobis praebet in annalibus noui testamenti Iacobus Vsserus; diss. II. harmoniae eius subiecta, ad can. I. p. 516.* Nimirum cum Lucas & Ioannes, imo & Marcus, ordinis obseruantiores fuerint, quam Matthaeus; horum etiam praecipue in temporum rationibus digerendis sequendum esse ductum, existimat. Ex quo patet, eum ab illorum sententia, qui, singulos euangelistas temporum ordinem accurate obseruare, contendunt, cuius primum ac praecipuum auctorem ANDR. OSIANDRVM fuisse, antea diximus, alienum esse. Recusa est CLERICI *harmoni-*

nia, sed latine tantum, Altorsii an. 1700. 4. cum *dissertatione de harmoniae euangelicae potioribus scriptoribus*, cuius auctorem 10. MICH. LANGIVM, virum doctissimum, esse, constat. Eandem quoque praecipue sequutus est, vt tamen interdum a sententia CLERICI discederet, PETR. BVTINI, in *historia vitae Christi, siue paraphrasi harmonica quatuor euangeliorum*, gallice scripta & litaeque Geneuae, an. 1710, in 4. Scriptis istis 10. CLERICI, quae hucusque commemorauimus, addi adhuc posset *versio gallica noui testamenti*; sed eius iam suo loco facta est mentio. Quantumvis autem in hisce omnibus plurima occurrant, quae viris eruditis non placere nequeunt; deprehenduntur tamen etiam, quae nonnullis non probantur. In commentariis in pentateuchum 10. VAN DER WAYEN, acris CLERICI censor, multa desiderat; speciatim & hoc, quod Christum in Moais scriptis nusquam reperiat, quodue loca ad conuincendam Iudaeorum contumaciam, & resutandos, qui filium Dei verum esse Deum negant, vel maxime facientia, alioquin detorqueat, & ita eneruet, vt omnis eorum vis euanescat, nihilque vsquam adpareat mysterii; in *dissertat. de xpo p. 4.* Displicet eidem auctori, quod mylticis interpretationibus nullum relinquat locum; quod nec vere, nec candide de ritibus Moaisicis sentiat; quod, in cherubinibus mysterium quaerere, illi sit *opereose nugari*; quod ne in paschate quidem vllam Christi imaginem, aut vmbra deprehenderit; & quae alia sunt eiusdem generis, in eadem *dissertat. p. 5. 6. seqq.* Aliis rursum minime probatur viri istius doctissimi sententia de *Schilo Genes. XLIX. 10.* non alium in finem, ut videtur, excogitata, quam vt argumentum, quod inde contra Iudaeos petitur, omni robore spoliatur; quod & a me obseruatum in *bislor. eccles. vet. testam. tom. I. sect. III. ad s. XIV. p. 349. seqq.* Nonnulla equidem ad haec, aliaque,

aliaque, passim sibi obiecta, reponit **CLERICVS** in *paraphrasis*, tom. I. p. 398. seqq. sed ita, vt contemnat potius istos aduersarios suos, quam ut speciatim ad ea, quae illi opposuerunt, quidquam regerat. Nec ego dixerim, omnia, quae nonnulli reprehenderunt, recte reprehensa esse: hoc tamen, ni fallor, nimis manifestum est, virum doctissimum subinde vaticinia luculentissima de Christo ita explicare, ut nihil iis, quod Iudaeis ac Socinianis opponi queat, relinquatur: miracula etiam quaeuis, quantum potest, euertere aut extenuare, dum ex causis naturalibus, irritum quamuis conatu, cuncta deriuare, adnititur. Documento esse potest sententia eius de *transitu populi israelitici per mare rubrum*, quam peculiari dissertatione, antea memorata, tuetur, & in qua hoc agit, vt probet, transitum istum factum eo tempore, quo maris refluxus esset, ventumque, qui simul ortus sit, aestum maris in oceanum refluui auxisse, vt ita commode Israelitae transire potuerint. Quod quam parum cum clarissimis Moysi verbis conueniat, a me ostensum in *histor. eccles. vet. testam. tom. I. per. II. sect. III. p. 583. seqq.* Sed & alia eiusdem generis in eadem *veteris testamenti historia ecclesiastica* passim a me sunt notata. Sunt equidem neutiquam augenda miracula, aut omnino fingenda, vbi nulla inueniuntur: vera tamen miracula pro talibus omnino sunt agnoscenda. Obiectum ab aliis **CLERICO** fuit, quod in *commentario in pentateuchum*, IO. SPENCERI, & SAM. BOCHARTI vitulo araris, & ex illorum riuus sua irrigarit arua: parumque abest, quin a nonnullis, nimio adfectuum impetu contra illum irritatis, plagii reus agatur. Qua in re tamen quin magna viro doctissimo fiat iniuria, non est, quod dubitemus. Et si enim SPENCERO pariter atque BOCHARTO quaedam debeant, & illum subinde in legum Mosiacarum explicatione sequatur; ideo tamen plagii crimen illi ob-

ici nequit, cum & plerumque fontes indicauerit, ex quibus sua hauserit, nec caeco impetu hos duces sequatur, sed interdum ab iis dissentiat; quod ipsemet exemplis quibusdam comprobat *dans la biblioth. choise*, tom. XVI. artic. II. p. 91. 92. Idem de HVG. GROTIO censendum, cuius eum, praesertim in *notis* ad HENR. HAMMONDVM, vt & in *adnotationibus ad versionem gallicam noui testamenti*, diligenter premere vestigia, distitendum non est. Principia IO. CLERICI hermeneutica, quibus in *commentariis* suis insitit, ex *dissertatione* eius, de *optimo genere interpretum scripturae*, quam cum aliis quibusdam *commentario* eius in *pentateuchum* praemissam, diximus, itemque ex *arte* eius *critica*, satis nota sunt. In vocum ebraearum vera & genuina significatione inuestiganda, parallelismo & collationi scripturae tantum non omnia tribuit. Ebraeorum magistros negligit, nec multum lucis ex illorum scriptis interpretationi sacrarum litterarum adferri posse, credit. Nec adeo magnum pretium antiquis versionibus statuit; siquidem earum auctores regulas hermeneuticas non obseruauerint; vnde & bibliothecarum polyglottorum exiguum admodum vsum esse, contendit. Paucis parallelismus scripturae, vocum ebraearum significationi eruendae inseruiens, & regulae hermeneuticae, quas sana ratio tradit, vtramque apud illum faciunt paginam. De textu ebraei integritate quatenam eius sit sententia, iam exposuimus ad §. III. huius *capitis*. Dum itaque secundum suam methodum incedit, multa quidem inutilia & superuacanea euitat vir sane insigni iudicio & excellenti eruditione praeditus, multa quoque praeclare & egregie docet; sed maiorem adhuc laudem consequi potuisset, nisi, praedudicatis opinionibus, & nimia ingenii fiducia, abreptus, a recto subinde aberrasset tramite. Pari ratione etiam de *arte* eius *critica*, omnibus

fatis

fatīs nota, alibi quē nobīs iam ex instituto laudata, censendū. In ea de ratione interpretandi multa recte & eleganter praecipit: variā tamen, praesertim in exemplis, quibus regulas illustrat, adfert, quae ne utiquam omnium obtinebunt calculum. Hinc & censuram quorundam ars haecce critica subit; vt anonymi cuiusdam Angli, itemque IOANNIS VAN DER WAYEN, quibus tamen ipse CLERICVS nonnulla opponit, in *parrhasianis tom. I. p. 425. seqq.* Ex instituto eam quoque sub examon reuocauit IO. HENR. MAIVS, in *introduc.* ad studium philologicū, criticū, & exegeticū, quae eiusdem repetito examini historiae criticae textus noui testamenti Rich. Simonis subiuncta est, Francofurti an. 1699 in 4.

IO. CLERICO merito adhuc ex eodem remonstrantium coetu iungimus PHILIPPVM A LIMBORCH, vtpote cuius praeter alia ingenii monumenta existat *commentarius in acta apostolorum*, & in *epistolas ad Romanos & ad Ebraeos*, Rotodami an. 1711, in fol. In eo vt de sensu litterali vnicē fuit sollicitus; ita in praefatione allegoricas, seu typicas, vt vocant, Cocceianorum interpretationes vehementer improbat. De fonte enim, ex quo allegorica scripturas interpretandi ratio manauerit, cum disputasset; cumque monuisset, viros illos eximios, qui ecclesiae, a variis erroribus ac superstitionibus reformandae, laudabilem impenderunt operam, etiam hunc, scripturas mystice interpretandi, & ad quacūq; commenta adplicandi, modum in pontificiis reprehendisse, & ex ecclesia eliminandum docuisse; ita pergit: *Quis credidisset, semel illa allegorizandi pruriginē reiecta, quae scriptura, tamquam regula lesbica, ac cereo nasu abiuitur, & cultus homini otioso quacuq; somnia, cuiusque ingenio, indoli, ac temperamento, quin & opinionibus, quibus imbutus est, accommodata, pro diuinis oraculis venditandi, ansa*

EVD. ISAGOGÆ.

datur, eandem de nouo in ecclesiam reformatam inuehi, & maximo plurium applausu recipi ac praeualere potuisse? &c. Reiciitur quidem nomen allegoriae, sed ipsa nihilominus sub alio nomine retinetur, & sensus, qui mera constat allegoria, litteralis scripturae sensus, adpellatur, ampla atque latissima interpretandi excogitata clauē, verba scripturae hoc omne significare, quod significare possunt. Verum quidem est, ne illius absurditas primo statim adspēctū sese prodāt, restrictionem quamdam addi solere; quod hoc intelligendum sit de verbis textus originalis *greci*, atque iis non separatim sumtis, sed prout in contextu integro occurrunt. At tamen praxis ostendit, huius restrictionis exiguam haberi rationem & vnumquemque sub praetextu sensus litteralis quacuq; per vanam imaginationem commenta effingendi, non minorem, si non maiorem, quam vnam pontificios, per allegorias, licentiam arrogare, & tamquam genuinum scripturae sacrae sensum magna cum confidentia obtrudere. Inde enatae tot adplicationes singularum, etiam minutissimarum particularum tabernaculi & templi, vestimentorum pontificalium, & diuersarum non tantum victimarum & oblationum, sed & circumstantiarum, in singulis praescriptarum, ad ecclesiam noui testamenti, & quid per singula significetur, sollicita inuestigatio, & temeraria determinatio. Legenda & reliqua, quae ita comparata sunt, vt iis, quae supra de Cocceianorum illa ratione, interpretandi scripturam sacram, attulimus, lucem adfuerant. LIMBORCHVS itaque non tantum alia via intedit; sed criticorum quoque ac grammaticorum minutius non immoratur, rebus ipsis vnicē intentus, sensumque luculenter exponit, vt quilibet statim, quae inde fluant, dogmata perspiciat quae tamen interdu, pro re nata, fusiū explicat. Vestigia doctrinae, quae remonstrantibus propria est, in hocce commentario occurrere, monere, necesse non est.

Hhh hhh hhh

Agmen

Agmen claudant Sociniani, qui, quidquid habent ingenii aut eruditionis, ad pervertendum scripturæ sacrae sensum conferre solent, vt, proscriptis ex orbe christiano, quae ipsi non admittunt, dogmatibus, suos eo felicius propagare errores queant. De veteri testamento non adeo fuere solliciti; eo quod, in nouo praecipue talia contineri, crederent, quae suis aduersentur erroribus. Solus fere DAN. BRENIUS, HARLEMO. BATAIUS, SIM. EPISCOPII, si CHRISTOPH. SANDIÖ, in *bibliotheca antitrinitar.* p. 135. credimus, discipulus, in vetus testamentum aliquid dedit. Exstant namque *adnotationes eius breues in vetus & nouum testamentum*, in operibus eius, iunctim an. 1664 Amstelodami in fol. editis. Praemissa est hisce BRENI *adnotationibus introductio breuis ad intellectum sacrarum litterarum*, ex qua methodum, quam Sociniani in scripturae sacrae interpretatione tenent, conficere licet. Summa eius eo redit: nullum scripturae sacrae sensum, ceu verum, admittendum esse, qui vel sanae rationi, vel sibi ipsi, vel euidenti sensuum externorum experientiae, repugnet. Exegeritis; in varios noui testamenti libros, scriptis, inclauere FAVSTVS SOCINVS ipse, IOAN. CRELLIVS, IONAS SCHLICHTINGIVS DE BYCOWIEC, & IO. LVD. WOLZOGENIVS, quae omnia iunctim noui testamenti explicationem complectuntur, & in *bibliotheca fratrum Polonorum*, quos *unitarios vocant*, exhibentur; quod & de SAM. PRZICOVIO obseruandum, vt deinceps dicemus. Nimirum in primo operis istius *romo* comparent FAVSTI SOCINI *explicatio Matthaei cap. V. & partis VI; initii cap. I. euangelii Ioannis; cap. VII. epistolae ad Romanos; explicationis istius defensio; explicatio variorum scripturae locorum; & denique commentarius in epistolam Ioannis primam*. Atque ex hisce perspicere licet, nec ingenium, nec eruditionem, auctori huic defuif-

se; verumque plurimorum locorum non aliam ob causam cum non adsequutum sensum, quam quod animum, ad reicienda & impugnanda dogmata quaedam mahifestissima, obfirmasset. Ad linguas originales subinde prouocat, etsi, *gracos fuit se leuiter admodum deguasse*, ebraeos vix dum attigisse, profiteatur. Quantum autem SOCINVS ingenio suo indulsit, aut potius, quanta fuerit, in scriptura ad suas opinionones adcommodanda, temeritate ac impudentia, vel ex explicatione *partis primae c. I. euangelii Ioannis*, quae p. 77. seqq. extat, cognoscitur. Cum enim c. I. v. I. dicitur: *in principio erat verbum*, per *principium* initium noui testamenti, seu earum rerum, de quibus loqui volebat Ioannes, intelligit; per *verbum* autem Iesum Christum, Dei filium, hominem scilicet illum, qui Augusto imperante ex virgine Maria natus est, eumque ita vocari, non ob aliquam eius naturam noui testamenti, sed muneris tantum causam, quo ipse Dei filius functus est. dum euangelicum patris sui verbum exponeret; hocce verbum erat apud Deum, inquit, quatenus Iesus Dei verbum, antequam baptistae praedicatione paterficeret, soli Deo notus erat; cum denique Ioannes addit, & Deus erat verbum; Christum, seu verbum, Deum dici, contendit, non natura, sed potentia & auctoritate, qua a Deo praeditus fuerit. Speciminis instar haec esse possunt, vt inde constet, quales sint Socinianorum interpretationes. De *explicatione cap. VII. epistolae ad Romanos* iam supra aliquid monuimus, cum de IAC. ARMENTIO verba faceremus. In *commentario in primam Ioannis epistolam*, vbi ad cap. V. p. 7. peruenit, comma hoc de tribus testibus in caelo spurium equidem & adulterinum esse, contendit; id tamen ita explicat, vt, si vel maxime, genuinum esse, concedatur, sententiae tamen Socinianorum non obstat. Per *testimonium enim patris*, vocem ex caelo delapsam: *hic est filius meus dilectus Matth.*

III. 17. intelligit; per *testimonium* autem *verbi*, seu Christi, adparitiones, visiones, sermones, habitos ab ipso, postquam iam in caelum ascendenderat; & denique per *testimonium spiritus sancti* adparitiones angelorum, voces auditas, visiones, monitiones, similesque res; p. 222. Quae omnia nihil aliud; quam somnia sunt, hominis vigilantis, indigna, quae resistentur. Longe plura, quam aucto-*OCINVS* ipse, aut alius quispiam, eidem coetui addictus, in exegeticis reliquit *IO. CRELLIVS*, quae *bibliothecae fratrum Polonorum* volumen tertium implent, ita quidem, vt in tres iterum *tomos* distribuatur; quorum primus *commentarium in quatuor capita priora, & partem quinti, Matthaei; commentarium itemq; paraphrasin in epistolam ad Romanos; commentarium in decem priora capita prioris ad Corinthios; vt & in capite decimum quintum; etusdem epistolae; commentarium, itemq; paraphrasin in epistolam ad Galatas, ad Ephesos, ad Philippenses, ad Colossenses; commentarium in veramque ad Thessalonicenses, complectitur; secundus commentarium in priorem ad Timotheum; in epistolam ad Titum & Philemonem; commentarium & paraphrasin in epistolam ad Ebraeos; commentarium in prioris epistolae Petri duo priora capita; & denique explanationes locorum difficultiorum noui testamenti; tertius commentarium in varia loca euangeliorum Matthaei, Marci, & Lucae; in magnam partem euangelii Ioannis, vt & actuum apostolicorum; in plurima capita & loca epistolarum Pauli apostoli; in posteriorem ad Timotheum epistolam; in multa loca epistolarum catholicarum; in maximam partem apocalypsoe Ioannis; itemque synopses aliquot concionum, continet. Ex hisce commentariis *CRELLIVS* quosdam auditoribus suis dictauit, quosdam ipse litteris consignauit, alios vero nonnulli ex praelectionibus eius collegerunt; vt adeo non sint vnus generis. Praemissa hisce, *CRELLII* *commentariis* est praefatio seu epistola liminaris *IO. STOIN-**

KI, coetus Racouienfis ministri, in qua generatim de iis dicitur: *immaturus est hic foetus, & vt vides, magna sui parte truncatus, vt e matris utero excisus potius, quam natus, videri possit.* Rationes, cur *CRELLIVS* integrum nouum testamentum, quod illi constitutum fuerat, illustrare (si non obscurare) non potuerit, idem auctor exponit. Omni autem conatu hoc agere *CRELLIVM*, vt scriptoribus sacris sensum, qui Socinianis placet, adstringat, vel me non monente quilibet intelligit. Criticis observationibus non multum immoratur, grammaticas saepius in subsidium vocat, vt sensum, quem cupit, inueniat, rationationes tamen simul adducit, vt eo facilius lectorem in suam pertrahat sententiam; hinc iudice *RICH. SIMONE*, vno eodemque tempore & grammaticus est, & philosophus, & theologus; in *hisor. crit. commentator. nou. test. c. LVI. p. 840.* Sequitur *IOHANNAS SCHLICHTINGIVS DE BOWLE*, cuius *commentaria postuma in plerisque noui testamenti libros* quintum *bibliothecae fratrum Polonorum* volumen constituunt, & in duos distributa sunt *tomos*, quorum prior *commentarium in euangelium Ioannis*; *paraphrasin in initium eiusdem euangelii*; & *commentarium in epistolam Pauli ad Romanos*; posterior autem *commentarium in epistolam veramque ad Corinthios, ad Ephesos, ad Colossenses, ad Philippenses, in veramque ad Thessalonicenses, ad Timotheum, in epistolam ad Titum, ad Philemonem, porro in veramque Petri, in res Ioannis, cum fragmento in epistolam Iudae, exhibet.* Sequitur in plerisque *FAVSTVM SOCINVM*, etiam in *explicatione cap. I. vers. 1. & seqq. euangelii Ioannis.* Interdum & *HVG. GROTIJ* *adnotatis* vsus est. Difficile quoque fuit illi, noui quid proferre; cum *SOCINVS* & *CRELLIVS* in peruertendis noui testamenti locis, quae illorum impietati obstat, videbantur, tanta iam vsi sunt diligentia, vt vix quidquam

Hhh hhh hhh 2

alii,

aliis, quod adicere possent, reliquerint. Idem de IO. LVD. WOLZOGENIO obseruandum, cuius opera duobus constant *romis*, quorum prior *commentarium eius in quatuor euangelistas*, posterior A: W. id est, ANDR. WISSOWATII *commentarium in acta apostolorum*, WOLZOGENII *prooemium in epistolam ad Romanos*, vitam Pauli apostoli continens, & rursus WISSOWATII *adnotationes in epistolam Iacobi & Iudae*, & WOLZOGENII reliqua scripta didactica & polemica complectitur. *Commentarii eius in quatuor euangelistas germanice ab eo scripti sunt*, sed a IOACH. STEGMANNO iuniore in linguam latinam translati, qui & in euangelio Ioannis cap. VI. VII. VIII. IX. & X. vtpote quae in autographo decrant, supplēuit. Docet hoc CHRISTOPH. SANDIVS in *bibliotheca anti-trinitar. p. 139.* WOLZOGENIVM diligenter socini vestigia premere, iterum vel ex his, quae ad Ioann. cap. I. v. 1. p. 704. differit, patet, ubi nihil fere aliud dicit, quam quod dixerat SOCINVS. Qui ergo vnum, ex hisce nouit, omnes nouit. Superest SAM. PRZIECOVVS, cuius *cogitationes sacrae in initium euangelii Matthaei, & omnes epistolas apostolicas, nec non tractatus varii argumenti*, an. 1692 in fol. edita, *bibliothecae fratrum Polonorum* iungi solent. Cur commentarios illos suos, siue explicationes, *cogitationes* inscripserit, rationem ipse, in *responsione ad notas amicas* (ANDR. WISSOWATII) in *sacras ad epistolam Pauli ad Colossenses cogitationes p. 205.* hanc reddit: *scripto huic nostro titulum cogitationum eo consilio dedimus, ne quis lektorum putaret, nos in iis plenam, & cui nihil addi posset, sacrorum librorum explicationem, polliceri.* Proinde iniquum est, tanties *construere animaduersionem in nos extendi, quoties forte vspiam, quod dici poterat, omisimus.* Quae verba cum & auctor praefationis operum PRZIECOVII recitasset; addit: *vnde liquido constat, auctori scopum*

non fuisse, quae a Crellio, Slichtingio, aliisque enucleata sicut, pertractare; atque saltem in alienam messem immittere, sed quae sacras litteras euoluenti inciderebant, charis illicuisse. Verum, quantumvis illi constitutum non fuerit, quae a CRELLIO, SCHLICHTINGIO, aliisque enucleata sunt, pertractare; reuera tamen nihil aliud profert, quam quod in Socinianorum scholis didicit. Documentum esse potest, quod statim ab initio ad Matthaei cap. I. v. 1. p. 1. profert: *Duae generationes filii Dei describuntur in sacris litteris, quarum altera est secundum carnem, per quam humanam naturam imbecillam & mortalem; altera est secundum spiritum sanctitatis ex resurrectione mortuorum, per quam diuinam naturam, potentem & immortalem consequutus est, factus filius Dei in potentia &c.* Magnifice admodum idem auctor praefationis de PRZIECOVIO sentit, dum inter alia ita de eo loquitur: *Quisquis a limine scripta magni Przipeusius intraspexerit, protinus admirandam rerum maiestatem, veracis sapientiae medullam, entheos animi sensus, & profundam eruditionem; adprime in agenda vita vilem, oculis habebit expositam, adquam frigeni, torpent, languent, vulgaris notae theologi, in quorum scriptis vix micam salis, aut bonae mentis reperias; sed omnia rancida, insulsa, putida ex locis suis communibus, tanquam penaria cella, deprompta.* Sed eiusmodi iactantia veras etiam iustasque laudes suspectas reddere solet. De methodo, quam Sociniani in scripturae sacrae explicatione obseruent, generatim iam antea diximus. Nunc illud addendum, falli magnopere RICH. SIMONEM, quando Sociniani & protestantibus vnum idemque religionis principium tribuit, scilicet scripturam sacram, quae non alibi, quam in veteri nouoque testamento quaerenda sit, minime autem in patribus aut traditionibus; cumque nihil secius in quaestionum, ad fundamentum fidei spectantium, decisione, magnopere

pere iidem a se inuicem dissentiant; inde concludit, principium, quo utrique utuntur, ad fidei controuersias decidendas non sufficere, sed aliud, traditionem scilicet, cum romanensibus adsumendum esse. Adferit etiam, paucos theologorum protestantium Socinianorum obiectionibus satisfecisse, utpote qui contendunt, inter suam & romanensium religionem non dari mediam; siquidem, qui scripturam & rationem sequatur, non possit non suis partibus accedere: ad traditionem autem si quis se recipiat, cum statim ad romanensium castra descendere; in *hist. crit. vet. test. lib. III. cap. XVI. p. 448. & 452.* Verum, quantumvis Sociniani, aequae ac nos, ad solam scripturam sacram prouideant, ecclesiaeque decisionibus & traditionibus in quaestionibus fidei locum non concedant; nos tamen & illos ynum idemque agnoscere religionis principium, nullo modo dici potest. Longe aliam enim Sociniani sequuntur methodum, scripturam sacram interpretandi, quam nos. Illi enim scripturam sacram ita interpretantur, ut in ea nihil admittant, quod ratio capere nequit; adeoque omnia mysteria explodunt; cum nos contra, scripturam ex scriptura interpretandam, doceamus, & principii loco ponamus analogiam fidei. Haec vero licet itidem ex scriptura sacra desumatur, non tamen ideo res in circulum redit, quod nonnulli nobis obiciunt; cum haecce analogia fidei ex locis clavis & perspicuis, nihilque difficultatis habentibus, desumatur, & deinde locis obscurioribus illustrandis explicandisque inseruiat. Rationis itaque vsum, qui praecipue in regularum hermeneuticarum legitima adplicatione consistit, neutiquam contemnimus, sed haecenus admittimus: at, rationem primum ac vnicum interpretandi scripturam principium esse, negamus. Sociniani contra, cum omnia ad rationis capum exigant, in longa alia abeunt, & non tantum in quaestio-

num, ad fundamentum fidei spectantium, decisione; sed & in ipso principio religionis a nobis dissentiunt. Nobis enim vnicum religionis principium est scriptura sacra, ex ipsa scriptura recte explicata; Socinianis autem, si dicendum quod res est, non scriptura sacra, sed sola ratio, aut scriptura ad ductum rationis non tam explicata, quam deprauata. Vt itaque libenter concedimus, principium istud Socinianorum ad decidendas fidei controuersias non sufficere; immo ad evertenda fidei dogmata vnicum comparatum esse; ita de nostro hoc adferi nequit, quod eiusmodi est, ut nec ecclesiae decisionibus, nec traditionibus, indigeamus. Abunde etiam a nostratibus satisfactum Socinianis, non negabit, qui scripta, iis opposita, sine partium studio legerit. Hoc vero si RICH. SIMON sibi persuadere nequit, inde forte prouenit, quod propenso nimis in Socinianos est animo, quem & alias haud obscure prodit. Si denique Sociniani credunt, inter suam & romanensium sententiam, aut rationem etiam, scripturam sacram interpretandi, non dari mediam, adeo, ut, qui cum ipsis non faciat; ei ad horum deslendum sit castra; vehementer errant, erratque cum iis RICH. SIMON, qui tamen hoc ex sua potius, quam illorum, mente dicere videtur. Socinianis sola ratio principium est; & religionis, & interpretandi scripturam sacram; romanensibus ecclesiae auctoritas atque traditio: nobis autem scriptura, quam ex ipsa scriptura sacra rite interpretamur. Sed plura hac de re dixi, simulque SIMONIS ista commenta profigant, in praefatione SAL. GLASSII *philologiae sacrae*, & quidem editioni, quae Lipsiae an. 1713. prodit, praemissa.

Socinianis merito adhuc iungimus Arianæ sectae restauratorem CHRIS. SANDIVM, ob *interpretationes paradoxas quatuor euangeliorum*, Cosmopoli an. 1669 in 8.

Hhh hhh hhh 3

editas.

editas. Cur eas ita inscripserit, ipsemet in praefatione nos conducet. Paradoxas, inquit, euangeliorum interpretationes tibi hoc opere exhibeo, quas tum ex patribus, recentioribusque, catholico titulo gloriantibus, tum haeticorum sententiis excerpti: neque primus tale opus aggressus videri debeo. Idem fecit seculo proxime elapso Sixtus Senensis pontificius, & hoc saeculo Dorscheus Luthenianus; quorum ille in bibliotheca sancta; hic in detractione malae fidei papalis: ille ex patrum potissimum, hic ex pontificiorum scriptis; ille paradoxas quascumque, hic Arianis tantum Socinianisque fauentes, in vnum collegit sacrae scripturae explanationes. Et sunt sane explanationes istae ex variis auctoribus, praecipue ex patribus, congestae; longe alium tamen in finem, quam FRANC. SIXTVS Senensis, & IO. GE. DORSCHEVVS, ad quos SANDBIVS prouocat, eiusmodi quid fecerunt. Arianorum enim hac ratione postliminio reuocare commenta; & lectoribus propinare, voluit. Eum in finem (quod specimen loco esse potest) Ioan. I. I. vocem *ἀγνός* ea significatione accipiendam, contendit, qua eam intellexerint rabbini & philosophi Platonicici; ad euangelium Ioannis p. 151. Immo peculiarem *πρὸ τοῦ ἀγνός* dissertationem subiecit p. 259. seqq. in qua, quid PHILO Iudaeus & Platonicici per *ἀγνός* intellexerint, explicare voluit. Addidit etiam adpendicem interpretationum paradoxarum, in qua loca quaedam scripturae sacrae, ad causam praecipue Arianorum spectantia, suo more explicat.

Ex iis, quae fusc satis atque copiose per integrum hocce caput differuimus, historiam atque fata theologiae exegeticae intelligere licet. Cumprimis autem, quanto conatu, sed & quam diuerso successu, post bonarum litterarum restitutionem, viri doctissimi in haec theologiae parte, oranda, illustranda, amplificanda, elaborauerint, omnibus inde palam erit. Ne-

que tamen omnia diximus, quae dici poterant, aut debebant; praesertim quid recentior aetas, vt noua huic studiorum generi incrementa daret; praestiterit. Historiam textus originalis summam exhibuimus; versiones maxime memorabiles indicauimus; commentatores praecipuos ita enarrauimus, vt, quantum ex iis aut commodi, aut incommodi, ad ipsam theologiam exegeticam redundauerit, non dissimularemus. Praeter eos vero, qui scripturam sacram, aut singulos eius libros, commentariis suis illustrarunt, alii adhuc supersunt, & quidem quamplurimi, qui alia quadam ratione ad sacrarum litterarum intelligentiam aliquid contulerunt. Nihil nunc de iis dicam, qui de geographia sacra, chronologia sacra, physica sacra, rebusque aliis, quarum in scriptura sacra mentio iniicitur, commentati sunt. Multo minus eos, qui grammaticas aut lexica, sacrarum litterarum studio inseruientia, condiderunt, commemorabo. De hisce enim omnibus iam quaedam in medium prolata sunt, cum de *propaedeumatis* verba faceremus; saltem fontes ibi indicati, ex quibus vberior eiusmodi scriptorum, ingens illis praesidium, qui se in hocce dare studiorum genus cupiunt, adferentium notitia hauriri potest. Omnium quoque instar, si quis solum nomina eiusmodi auctorum quaeat, esse potest IAC. LE LONG; *biblioth. sacr. rom. II. part. II. artic. IX. p. 1045. seqq.* At triplex adhuc superest scriptorum genus, de quibus adhuc aliquid dicendum est, ne nostra quidquam tractationi desit, immo vt historia theologiae exegeticae sibi constet, simulque innotescat, quantum hic virorum doctorum industriae debeamus; primum eorum, qui oracula quaedam, aut dicta scripturae sacrae, speciatim sibi illustranda sumserunt; alterum eorum, qui ea, quae in scriptura sacra inter se pugnare videntur, conciliare, atque in concordiam redigere adgressi sunt; tertium eorum, qui

cuius-

eiusmodi indices scripturae sacrae, quos *concordantias* vocamus, considerunt.

Ad eos itaque quod attinet, qui non integros scripturae sacrae libros, sed dicta solum quaedam illustrarunt; tantus illorum est numerus, ut omnes recensere tam difficile foret, quam illud est superuacaneum; praesertim si & illi intelligantur, qui in vnum aliquod dictum, aut oraculum, peculiarem aut dissertationem, aut commentationem ediderunt. Commendandus interim illorum labor est, qui eiusmodi dissertationum aut commentationum, secundum ordinem librorum biblicorum, indices dederunt; quorum IO. GE. DORSCHII *biblia numerata*, similiaque aliorum scripta, spectant, quae supra iam indicauimus, cum de DORSCHIO verba faceremus. Nobis illi nunc in censum veniunt, qui aut suas de variis dictis scripturae observationes commentationesue ipsimet iunctim ediderunt, aut ab aliis conscriptas collegerunt; & ita, in lucem publicam eas emittendo, ab interitu vindicant. Prioris generis sunt SEB. SCHMIDII *collegium biblicum prius & posterius*, CAMPEGII *VITRINGAE sacrarum observationum libri sex*, HERM. WITSII *miscellanea sacra*, IO. BRAVNI *selecta sacra*, & quae alia sunt eiusdem generis, a nobis iam commemorata, cum de ipsis auctoribus, eorumque in theologiam exegeticam meritis, loqueremur. Sunt autem longe plura, quae iis adhuc addi possunt, ut ALOYSII NOVARI *selecta sacra*, in quibus, quae ex latino, graeco, ebraico, & chaldaico fonte, quae ex antiquis Ebraeorum, Persarum, Graecorum, Romanorum, aliarumque gentium ritibus quaedam diuinæ scripturae loca nauiter explicantur, & illustrantur; MARTINI DE ROA *singularia locorum & rerum scripturae sacrae*; THOM. GATAKERI *cinnus, sive aduersaria miscellanea*; IO. DOVGHTII *analecta sacra veteris & noui testamen-*

ti; quae cum NORTONI KNATCHBULLI *animaduersionibus in libros noui testamenti* recusa sunt Amstelodami 1694, 8. GVIL. SALDENI *otia theologica, sive exercitationum subciliarum varii argumenti libri quatuor*, IO. MARCKII *exercitationes iuueniles, sive selectarum disputationum textualium, atque orationum, in academia Franecquerana olim habitarum, fasciculus*; eiusdem exegeticae exercitationes ad quinquaginta selecta loca veteris & noui testamenti, in quibus argumenta quaedam praecipua de diluuii vniuersalis modo, transitu Israelitarum per mare miraculoso, teraphim, propinquitate iudicii tempore apostolorum, dominio angelorum & hominum in ecclesiam veteris testamenti &c. paulo plenius exponuntur, & quorundam textuum analyses exegeticae miscentur; item exercitationes biblicae, in quibus argumenta quaedam praecipua, de ordine natiuitatis filiorum Noachi anno natiuitatis Abrahami &c. exponuntur; porro exercitationes scripturae ad quinque & viginti selecta loca veteris testamenti, in quibus argumenta quaedam praecipua, de Chami culpa, & Canaanis maledictione, Esau seruitute sub Iacobo &c. plenius exponuntur; CORN. ADAMI *observationes theologicæ philologicae, item exercitationes exegeticae de Israelis in Aegypto multiplicatione & oppressione; nativitate & institutione Moysi in sapientia Aegyptiorum &c. vesperae Groeninganae, (quarum auctor IAC. GOVSETIVS esse dicitur) sive auctora de rebus sacris collatio, ubi varia scripturae loca selecta, difficulta, ac magni momenti, accurate tractantur, & egregie explanantur*; IO. FRID. HOMBERG ZV VACH *parerga sacra, seu observationes quaedam ad nouum testamentum domini nostri Iesu Christi*; LAMB. BOS *exercitationes philologicae in nouum foedus; itemque observationes miscellaneae in loca quaedam noui testamenti, cum HORATII VITRINGAE animaduersionibus ad Io. Vorstii philologiam sacram; porro,*

porro, si, quae a nostratibus profecta sunt, spectes, IO. HENR. VRSINI *analecta sacra*, & alia, IO. MICH. DILHERRI *disputationes academicae, praecipue philologicae*, iunctim duobus tomis in 4. editae; THEODORICI HACKSPANII *miscellaneorum sacrorum libri duo*; item *sylloge disputationum philologicarum & theologicarum*; AVG. PFEIFFERI *libria vetatae scripturae sacrae, sine loca difficiliora veteris testamenti, circa quae auctores dissident vel haerent &c. succincte decisa &c.* IO. SAYBERTI *opera posthuma*, quippe in quibus tum *selectiorum scripturae sacrae dictorum solida & adcurata explicatio*; tum *de sacerdotibus & sacris Ebraeorum personis commentarius singularis*, continentur; IO. BENED. CARPZOVII *disputationes academicae, philologicae, exegeticae, polemicae*, in vnum volumen collectae, & cum praefatione SAM. BENED. CARPZOVII editae; SAL. DEYLTNGII *observationum sacrarum partes tres*; GOTTFRIDI OLEARII *observationes sacrae in euangelium Matthaei*; IO. HENR. MAII, filii, *observationes sacrae, quibus diuersa vtriusque testamenti loca ex linguarum indole & antiquitatibus possimum illustrantur*; ALB. SCHULTENS *animaduersiones philologicae & criticae ad varia loca veteris testamenti*; IAC. ELSNERI *observationes sacrae, in noui foederis libris, quibus plura illorum librorum loca ex auctoribus potissimum graecis & antiquitate exponuntur & illustrantur*. Sed mirto reliqua; tantus enim est eiusmodi librorum numerus, vt omnes enumerare, longum nimis foret. Iis, quos laudauimus, qui vtique paucissimi sunt, longe plures addi possunt, ex iis, quos IAC. LE LONG, qui copiosissimum eorum indicem exhibet *biblioth. sacr. tom. II. part. II. c. II. p. 1074. seqq.* CHRIST. MATTH. PRAEFFIUS, *introducit. in histor. theolog. literar. notis ampliss. illustrata, part. I. lib. I. ad §. XV. p. 181. seqq.* itemque IO. ACH. LANGVVS in *institutionibus studi*

theologici literariis, sect. V. c. VIII. §. VII. seqq. p. 558. seqq. commemorant. Inter recentissimos, qui hoc scribendi genus sequuti sunt, referendus etiam celeberrimus Helmstadiensium theologus IOAN. LAVR. MOSHEMVS, cuius *cogitationum in noui foederis locis selectiores liber primus* lucem adspexit Hannequetae an. 1726, in 8. In eadem quoque academia Helmstadiensi IO. GOTHFR. LAKEMACHERVS *observationes philologicas, quibus varia antiquitatis ebraicae atque graecae capita, & nonnulla sacri codicis loca nona luce collustrantur*, in lucem emisit Helmstadii an. 1725, 8. Nec praetermittendus hic PETR. ZORNIVS, vir doctissimus, quippe a quo profecta est *bibliotheca antiquaria & exegetica in vniuersam scripturam sacram veteris & noui testamenti, omnium alibus locupletissima, nec in lucem hac ratione edita, nec visa vnuquam; doctissimi rarissimique ex Hispanis, Italici, Gallici, Angli, Belgici, Germanici, &c. antiquariis, quatenus theologorum vsui, & sacri codicis lectioni inserviunt, optima fide recensentur, emendantur, & variis auctoris observationibus adaugentur. Prodiit hucusque solum, quantum quidem mihi constat, tomus primus, duodecim constans partibus, Francofurti & Lipsiae an. 1724, in 8. Ex praestantissimis nimirum, & non vbiuis obuiis, antiquitatum scriptoribus, auctor ex excerptis, quae variis scripturae sacrae locis illustrandis inserviunt. Idem etiam vir clarissimus, sub nomine THEOPH. AMELII latitare dicitur, qui lingua germanica edidit: *Eroterung der dunkelsten und schweresten Schrift-Stellen im neuen Testament*, quod opus ab an. 1711 Coloniae, vt inscriptio praefert, reuera autem Hamburgi, per partes edi coepit in 8. eidemque CHRIST. GABR. FISCHERVS *examen noui laboris mensuri opposuit* Lipsiae an. 1712, in 4. Simile est institutum THEOPH. ALETHAEI, vt alius vir doctus vocari voluit, in *der gründlichen Erleu-**

Erleuterung der dunkelsten Oerter und Steine des Anstosses altes und neues Testaments; cui commentationi cum etiam adiunxerit einen ausführlichen Bericht von denen commentariis und Auslegern der heiligen Schrift, iam supra eius facta est mentio. Primus autem, qui sub THEOPH. ALETHAEI nomine huncce laborem inchoauit, LAUR. MÜLLERVS, diaconus Suhlensis, fuit, qui & in eo vsque ad partem XXXVII, seu totum quantum progressus est, quem deinceps IER. FRIDERICI, cum MÜLLERVS mortalium rebus cretus esset, continuauit. Huius vero etiam loci sunt, qui dum dicta quaedam scripturae sacrae a dissentientium corruptelis, & prauis interpretationibus, vindicant, ea simul solide ut plurimum explicant; quod IO. HVLSEMANNVM, in vindiciis scripturae sacrae &c. quae in operibus eius posthumis a IOAN. ADAMO SCHERZERO, Lipsiae an. 1679, in 4. euulgatis, exhibentur, GE. KOENIGIUM, in vindiciis sacris, Norimbergae 1651, in 4. quae editio priori, quae Altdorffii an. 1628 lucem adspexit, est locupletior; & nostra aetate IO. GUIL. BAIERVM, theologum Altdorffensem celeberrimum, in analysi & vindicatione illustrium scripturae sacrae doctorum, Altdorffii 1719, in 4. ex reformatae autem ecclesiae doctoribus FRID. SPANHEMIVM, in euangelicarum vindiciarum, seu locorum illustrium ex euangelis, ac praecipue illo Matthaei, a falsis sensibus quorumvis interpretationis, exceptionibus, instantiis, vindicatorum, varietate illustratorum, libris tribus, qui tomo III. operum eius, iunctim editorum, exstant, p. i. seqq. aliosque fecisse, constat. De ANDR. BRÜCKNERI vindiciis biblicis deinceps dicemus, cum de scriptoribus harmonicis nobis verba facienda erunt. Atque haec de illis, qui suas ipsimet observationes, aut dissertationes ediderunt, sufficiant. Dici nunc & de illis adhuc potuisset, qui non quidem ex insti-

BVD. ISAGOGE.

ruto, sed aliud velut agendo, egregie tamen scripturae sacrae dicta quaedam explicant, & ex antiquitate illustant, vt ISAACO CASAVBONO, in exercitationibus aduersus Baronium, SAMVELE BASNAGIO FLOTTEMANVILLAE, iidem in exercitationibus historico-criticis, quas Baronio maxime opposuit, STEPH. LE MOYNE, in notis ad varia sacra, aliisque; sed pergendum nobis est ad alteram scriptorum classem, de qua nos acturos antea significauimus.

Non minus enim & illorum laudandum est institutum, qui aliorum dissertationes, commentationesue, quibus variis scripturae locis lux adfunditur, colligunt, atque in vnum velut corpus coire iubent, vt eo facilius ab interitu vindicentur, & ad posteros propagentur. In biblis istis criticis, de quibus supra copiose diximus, praesertim vero quatuor vltimis eorum tomis, secundum editionem Francofurtensem, plurimos istius generis tractatus, & commentationes, contineri, constat. Deinde & THOM. CRENIJS in eiusmodi scriptis colligendis & edendis studium & diligentiam singularem demonstrauit. *Exercitationum* namque *philologiae . historiarum* fascis quinque dedit, quorum primus Lugduni Batavorum an. 1697 quartus & quintus an. 1700, in 8. prodierunt. Singulis fascibus praefationem praemisit, & notas subinde, multiplicem viri lectionem ostendentes, adspersit. Diuersi ab hisce fascibus sunt fasciculi decem opusculorum, quae ad historiam & philologiam sacram spectant, quibus Roterodami an. 1693, & seqq. vsque ad annum 1700 prodierunt. Fama equidem ruit, hoc falsum esse, aliunde quoque constat. Selectus equidem in hisce fasciculis tanto studio adhibitus non est, quanto id factum in fascibus THOM. CRENIJ; quaedam tamen, quae in lis exhibentur, docto-

Iii iiii iiii

rum

rum virorum monumenta, non indigna fuerunt, quae hac ratione obliuioni eriperentur. Ipsè rursus THOM. CRENIUS *thesaurum librorum philologicorum & historicorum* in lucem emisit, duobus voluminibus in 8. quorum prius an. 1700, postèrius an. 1701 vtrumque Lugdunì Bataurum, prodijt. Quae in iis exhibentur, BONAVENTURAE CORNELII BERTRAMI *lucubraciones Franktallenses*, THEOD. HACKSPANNI *interpres errabundus*, & reliqua, prorsus ad nostrum institutum spectant. Eiusdem porro auctoris prostant *analecta critico-historica*, Amstelodami an. 1699, in 8. edita, in quibus et si non eiusmodi commentationes inveniuntur, quae locis quibusdam scripturae illustrandis destinatae sint; philologiae tamen sacrae studio inferiunt THOM. HAYNE *dissertatio de linguarum cognatione, seu de variarum linguarum harmonia*; MERICI CASAVBONI *de verborum usu diatribe*, CHRISTOPH. CRINESII *de confusione linguarum disputatio*, & alia. Quae autem idem vir doctus in museo philologico & historico iterum in scenam produxit, ab hoc loco remotiora sunt. Non tantum autem, aliena scripta colligendo, harum litterarum cultoribus prodesse voluisse CRENIUM; sed ex suo quaedam depromendo ingenio, exercitia eius sacra, priora quaedam *Mosis tractantia*, Lipsiae an. 1704, in 8. edita, testantur. Sed vt ad reliquos pergamus, qui in eiusmodi scriptis colligendis studium operamque posuerunt; commemorandus nunc etiam nobis est GODEFR. MENTHENIUS, vt pote qui *thesaurum philologico-theologicum, seu syllogen dissertationum elegantiorum ad selectiora & illustriora veteris & noui testamenti loca a theologis protestantibus in Germania separatim diuersis temporibus conscriptarum*, orbi erudito obtulit Amstelodami 1701, & 1702, in fol. Locum quoque hic inueniret *bibliotheca historico-philologico-theologica* Bremensis, in qua haud paucae doctorum virorum in di-

cta quaedam scripturae sacrae obseruationes sistuntur, nisi de ea iam supra dictum esset, cum reformatae ecclesiae doctorum in theologiam exegeticam merita exponeremus. Sed & IO. ALB. FABRICII, viri summi, collectionem, qua LAVR. RAMIRESI DE PRADO *pentecontarchum*, ALEX. MORI in *nouum foedus notas*, & PETR. POSSINI *specilegium euangelicum*, complexus est, supra iam laudauimus. Germanica denique lingua eiusmodi in loca varia scripturae sacrae obseruationes exhibentur in opere, quod per partes Berolini an. 1715 edi coepit, & hucusque continuatum est, adeo vt partes eius quadraginta prodierint, quodue *freywilliges Hebpffer* inscribitur.

Sequuntur nunc inter illos, de quibus secundum tractationis nostrae, quam antea constituimus, legem, nobis dicendum est, illi, qui ea, quae in scriptura sacra inter se pugnare videntur, conciliare, & in concordiam redigere, adgressi sunt. Et si enim nonnullos eorum cum occasio se offerret, & instituti nostri ratio hoc requirere videretur, iam commemorauimus; res tamen tanti in theologia exegetica momenti est, vt nimis incurii atque negligentis merito videri possemus, nisi & reliqua, quae de eadem monenda sunt, adderemus. Causam praecipuam, cur in scriptura quaedam occurrant, quae inter se pugnare videntur, in hominum ignorantia & imbecillitate quaerendum esse, nemo, qui paullo accuratius cuncta ponderauerit, dubitabit. Omnia enim si nobis satis cognita atque perspecta essent; nullam vsquam pugnam, nullam deprehensuri essemus contradictionem. Accedit tamen, quod ea, quae in scriptura sacra narrantur, tempore, a nostro longe remotissimo, contigerint, quodue saepissime de gentibus, quarum longe alia fuit viuendi ratio, alii mores, aliae de rebus varijs opiniones, alia instituta, quam apud nos obtinent, loquatur; vnde non possunt

non multa nobis obscura, aut omnino se-
cum pugnantia, videri, quae plana, per-
spicua, euidencia forent, si aut eodem tem-
pore vixissemus, aut scriptura de rebus no-
bis magis perspectis & exploratis, loque-
retur. Qui autem, vt hinc se expediant,
& pugnam omnem & contradictionem tol-
lant, textum originale scripturae sacrae
corruptum ac deprauatum esse, clamitant,
aut, versionem quamdam ei praefendam,
contendunt; nihil aliud agunt, quam vt
in Scyllam incident, dum euitare volunt
Charybdim. Rectiorem tutioremque vi-
am ingressi sunt alii, dum de certis regulis
fuere solliciti, secundum quas conciliatio
locorum, quae inter se pugnare videntur,
institui possit, vt salua & illibata maneant
sacri textus integritas. Quorum etiam eo
vehementius commendandus est labor,
quo maior omni tempore eiusmodi homi-
num exstitit numerus, qui, pugnas & con-
tradictiones scripturae sacrae exprobran-
do, diuinam eius euertere ac labefactare
auctoritatem, suarum duxerunt esse parti-
um. PORPHYRIUM, CELSUM, IULI-
ANVM, aliosque gentilium philosopho-
rum, qui se iuratos christianorum profite-
bantur hostes, id egisse, simulque eam ob
causam veteris ecclesiae doctores, vt de
harmonia scripturae sacrae, praesertim
quatuor euangelistarum, demonstranda,
essent solliciti, inductos fuisse, supra iam
obseruauimus. Haeretici quidam veteres
eamdem cum gentilium philosophis infla-
runt tibiam; quamquam nonnulli peculi-
ari quadam, vt hoc facerent, impulsu sint
ratione. Marcionitae enim, Manichaei,
atque alii, qui duplex aliquod principium
aderebant, dum vetus testamentum, seu
Mosen, & prophetas, a principio malo,
nouum autem, seu euangelistas, & aposto-
los, a principio bono deriuabant; non pot-
erant non nouum testamentum cum ve-
teri committere; adeoque omnes ingenii
vires intendebant, vt ex nouo testamento

colligerent, quae veteri repugnare vide-
bantur. Ex horum numero ADIMAN-
TVS fuit, homo Manichaeus, cui peculi-
arem librum AVGVSTINVS opposuit, qui
operum eius tomo VIII. p. 82. seqq. exstat, in
quo conciliantur inter se scripturarum sen-
tentiae, quas de testamento veteri & nouo,
velut inuicem contrarias, ADIMANTVS,
vtrumque testamentum ab yno eodemque
Deo esse non posse, contendens, corrasce-
rat. Comparati huc quoque sunt eius-
dem AVGVSTINI *contra aduersarium legis
& prophetarum libri duo*, qui ibidem ex-
hibentur, p. 389. seqq. Recentiori aetate
inter pontificios, Socinianos, fanaticos,
nonnullos fuisse, qui non adeo praeclare
de scriptura facia sentirent, notum est. Hi
vero, dum talia adferebant, quibuscum
diuinitus scripturae sacrae consistere nequit;
si contradictiones apertas in scriptura non
statuerunt, certe haud difficulter eas ad-
mittere potuerunt; saltem nullam, cur ad-
mitti non possent, habuerunt causam. Vni-
ca enim, cur nullae pugnae, nullae contra-
dictiones, in sacris litteris admitti queant,
haec est, quod ab auctoribus, a Deo inspi-
ratis, sint profectae. Repetenda hic, quae
de RICH. SIMONE, aliisque, supra ex in-
stituto disputauimus. Omnium tandem
impudentiam & impietatem superarunt
BENEDICTVS DE SPINOZA, THOMAS
HOBBSIUS, ISAACVS PEIRERIUS,
ceterique ex profana atheorum cohorte,
quos, dum, quidquid habuerunt virium,
eo contulerunt, vt diuinam scripturae sa-
crae imminerent ac labefactarent aucto-
ritatem, pugnas quoque ac contradic-
tiones eidem obiecis-
se, certe quod in ea tales
inuenerint, sibi persuasisse, monere, neces-
se non est. Grauiissimas itaque omni tem-
pore verae ecclesiae doctores habuerunt
rationes, vt, ad istos profanorum hominum
insultus repellendos, harmoniam scriptu-
rae sacrae constantem, perpetuumque &
pulcherrimum consensum, ostenderent ac

demonstrarent. Idque sane factum est a quam plurimis, quos IOACH. LANGIVS, in institutionibus studii theologici literariis *sect. V. cap. VIII. §. XIII. seqq. p. 565. seqq.* CHRISTOPH. MATT. PFAFFIVS, in introductione in historiam theologiae literariam, notis amplissimis illustrata, *part. I. lib. I. ad §. X. p. 137. seqq.* IAC. LE LONG, bibliothecae sacrae tom. II. *pari. II. c. II. p. 1076. seqq.* alique, laudarunt. Omnium autem diligentiam superavit NIC. ALARDVS, in *bibliotheca harmonico-biblica, quae praeter historiam harmonicam, tradit notitiam scriptorum harmonicorum, cuiuscumque aetatis & religionis &c.* Hamburgi edita an. 1725, in 8°. In ea auctor doctissimus non tantum notitiam scriptorum harmonicorum suppledit; sed & *sect. I. c. II. seqq.* de origine & causis antilogiarum, de auctoribus, qui scripturae sacrae antilogias, seu contradictiones obiecerunt, de remediis, tum spurii, tum genuinis, similibusque, erudite differit. Nobis id solum relictum est, vt de praecipuis quibusdam scriptoribus harmonicis aliquid moneamus.

Atque initio quidem nonnulli ex ipsis quoque Iudaeis hic in censum veniunt. Sunt enim ex iis, qui in commentariis suis id diligenter agunt, vt, quae in veteri testamento occurrunt, contradictiones apparentes, solvant. Quo nomine R. DAV. KIMCHI, R. SAL. IARCHI, R. SAMVEL LANIADO, & MOSES BAR NACHMAN, maxime laudantur. Ideoque ad huncce, praeter alia, vsum eiusmodi scriptores legendos, censet AVG. PFEIFFERV, in *hermeneutica sacra t. XIV. §. XIII. p. 190.* Sed omnibus citra controversiam dubiam hic reddidit palmam MENASSE BEN ISRAEL, inter cuius scripta eminet eius *concordator, siue de convenientia locorum sacrae scripturae, quae pugnare inter se videntur*; de quo tamen opere quoniam supra iam, eum & reliqua Iudaei huius scripta recen-

feremur, dictum est, nihil nunc addimus. Ex patribus, mediisque acui scriptoribus, iidem praecipuos quosdam praesertim eos, qui quatuor euangelistarum harmonias condiderunt, commemorauimus, cum generatim eorum in theologiam exegeticam merita laudaremus; reliquos, qui a nobis praetermissi sunt, condiscere licebit ex NIC. ALARDI *bibliotheca harmonico-biblica, sect. II. c. III. p. 44. seqq.* Idem etiam vir doctus *cap. IV. p. 51. seqq.* eos enarrat, qui ex pontificiis hoc labore perfuncti sunt; ex quibus tamen pauci obseruatu digni, vt MART. BECANVS, in *analogia veteris nouique testamenti*, Parisiis an. 1620, 8°, alibique edita; DOMINICVS MACER, seu, vt alii vocant, MACRINVS, in *contradictionibus apparentibus & conciliantibus sacrae scripturae*, saepe seorsim, & etiam cum eiusdem, vt & fratris eius, *hierolexico*, Romae an. 1677, in fol. & iterum seorsim cum accessionibus, opera & studio IAC. LE FEVRE, Parisiis an. 1683, & 85, in 12, editis; & IO. PONTASIVS, in *scriptura sacra semper sibi constante, seu difficultatibus sacrae scripturae locis, in speciem secum pugnantibus, iuxta sanctorum patrum, celeberrimorumque theologorum, sententiam conciliatis*, cuius operis tomus I. qui pentateuchum complectitur, Parisiis an. 1698, 4°, euulgatus, recensetur in *actis eruditum Lipsiensibus, an. 1700 mense Ianuario p. 18. seqq.* Ex reformatae ecclesiae theologis maxime celebrantur NICOL. ARNOLDVS, cuius *lux in tenebris, seu brevis & succincta vindictio, simul & conciliatio locorum veteris & noui testamenti*, Francquetae an. 1662 in 4°, prodiit, & deinde non semel reusa est; HVG. BROUGHTONVS, cuius *concordans scripturae sacrae*, anglie scriptus, sed in linguam latinam translatus, cum *chronico* BEROALDI, Haenouiae an. 1602 in 4°. & alias quoque excusus est; & FRANC. RIDDERVS, qui belgica lingua edidit *Schrijfs - Liebt vber*

ſchein-ſtreitende; dunckele vnd miſdeutige
Texte der heiligen Schrift, Roterodami an.
1675, ſeqq. in 4. IO. SCHARPIVS; Sco-
tus, cuius ſymphonia prophetarum & apo-
ſtolorum, in qua, ordine temporum ſeruato,
ſacrae ſcripturae ad ſpeciem pugnaſtes concili-
antur, nec non ad quaſſiones chronolo-
gicas, aliasque veteris teſtamenti, reſponde-
tur, lucem adſpexit Geneuae an. 1625. 4.
IO. LIGHTFOOT; chronica temporum;
& ordinem textuum veteris vt & noui teſta-
menti, item harmoniam quatuor euangeli-
ſtarum, aequae ac GVIL. SVRENHYUSII
ספר חמשה, ſive סיפור האלף, in quo ſe-
cundum veterum theologorum formulas alle-
gandi, & modos interpretandi, conciliantur
loca ex veteri in nouo teſtamento allegata,
ſupra iam, cum alia hoc poſtularet occa-
ſio, laudauimus. Nimirum & illi hic in
cenſum veniunt, qui dicta veteris teſtamen-
ti, quae in nouo allegantur, ita conſide-
rant, vt diſſenſum, qui interdum hic ſe
offerre videtur, tollant. Hinc & FRANC.
IVNII, itemque IO. DRYSI parallela ſa-
cra commemoranda eſſent, niſi vtrorum-
que itidem iam ſupra facta eſſet mentio.
Ad noſtrates denique quod attinet, com-
mendari prae reliquis ſolent ANDR. ALT-
HAMMERI conciliationes locorum ſcriptu-
rae ſpecietenus inter ſe pugnantium, Norim-
bergae an. 1528 editae, & ſaepius reuſae;
CHRIST. MATTHIAE antiologiae biblicae,
ſeu conciliationes diſtorum ſcripturae ſacrae
in ſpeciem inter ſe pugnantium, ſecundum ſe-
rentem locorum theologicorum &c. a IOAN.
SCHELHAMMERO euulgatae, Hamburgi
an. 1700. 4. & denique MICH. WALTHERI
harmonia biblica, ſue brevis & plana
conciliatio locorum veteris & noui teſtamen-
ti, apparent ſibi contradicentium; cuius
ultima editio, quae Norimbergae an. 1696
ſol. lucem adſpexit, prioribus, ſi inſcripti-
oni fides habenda, locupletior eſt & emen-
datur. Diligentia equidem WALTHERVS
omnes ſuperat; ſed cum numerum

locorum, pugnantium inter ſe, praeter ne-
 ceſſitatem multiplicare, & pugnam ſtatue-
 re apparentem, vbi nullum eius veſtigium
 deprehenditur, viris doctis obſeruatum eſt.
 Id quod & de aliis quibusdam eius generis
 ſcriptoris obſeruandum. Ad ſcriptores
 harmonicos referri etiam poteſt IACO-
 B. DORNKRELLIUS AB EBERHERTZ, ob
 biblia hiſtorico-harmonica, ſeu vniuerſae
 ſcripturae tam veteris quam noui teſtamenti
 ſeriem & ordinem conſenſum & concordiam;
 quam vna cum filiis HENR. GEORGIO,
 & CHRIST. LVDOVICO composuit, tan-
 demque in lucem emiſit Luneburgi an. 1683
 ad 86, in ſol. Nimirum totam ſcripturam
 ſacram, ordine chronologico diſpoſitam,
 exhibet, vt ſtatim, quo tempore quilibet
 aut dictum aut ſcriptum ſit, adpareat. Quod
 quidem inſtitutum, vt vſu ſuo non caret;
 eoque etiam comparatum eſt, vt harmonia
 & conſenſus ſcripturae ſacrae eo facilius
 perſpiciatur; ita non deſuerunt, qui bre-
 uiori via ad eundem progreſſi ſunt ſco-
 pum. PHIL. HENR. FRIEDLIEBII the-
 ologia exegetica, ſeu obſervationes in vetus
 ac nouum teſtamentum, quae cum alias,
 tum & Francofurti an. 1660 duobus volu-
 minibus in ſol. prodit, hoc nomine qui-
 buſdam in pretio eſt, quod in conciliandis
 inter ſe, quae pugnare videntur, magnam
 adhibeat diligentiam. Idem & de ANDR.
 PRUCKNERI iudicii biblici, ſeu
 commentario philologico-theologico in omnes ve-
 teris ac noui teſtamenti libros, in quinque
 partes diſtributo &c. Francofurti an. 1663
 ſol. duobus tomis edito, cenſendum. Iſ
 autem, qui de diſtorum veteris teſtamen-
 ti in nouo allegatione egerunt, quos huius
 itidem loci eſſe antea diximus, ex noſtra-
 tibus addendus ANDR. KESLERVS, cuius
 de diſtorum veteris teſtamenti allegatione in
 nouo, diſſertatio theologica, reſuſa proſtat in
 IAC. RHENFERTII ſynagmate diſſertatio-
 num philologico-theologicarum de ſilo noui
 teſtamenti p. 543. ſeqq.

Atque hi quidem, quos hucusque commemorauimus, scriptores harmonici, aut generatim ad scripturam sacram, aut speciatim ad vetus testamentum spectant. Ad nouum testamentum quod attinet, illi se nobis offerunt, qui quatuor euangelistarum harmoniam condiderunt, quorum notitiam suppeditant IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. tom. I. cap. seu artic. IX. p. 448. seqq.* secundum editionem Parisiensem recentiore, aut secundum Lipsiensem *cap. XIV. p. 376. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV. c. V. §. XX. p. 212. seqq.* GEO. SERPILIUS, in praefatione, quam ABR. COVET DV VIVIER historiae euangelicae, ordine naturali digestae, *sive nouae harmoniae quatuor euangelistarum*, ab HECTORE MAXIMILIANO DE GEYERSBERG & OSTERBERG, sacri romani imperii comite, ex lingua gallicana in germanicam conuerſae, & Ratisbonae an. 1711, in 4. editae, praemisit; IO. MICH. LANGIVS, in dissertatione prooemiali de potioribus harmoniarum euangelicarum scriptoribus, editioni harmoniae euangelicae IO. CLERICI, quae Altdorffii an. 1700, 4. prodit, praefixa; IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittariae introductionis in bist. ecclesiast. tom. II. sect. I. p. 3. seqq.* IO. GE. PRITIVS, in *introduc. in lectionem noui testam. c. XV. p. 136. seqq.* IOACH. LANGIVS, in *instit. studii theologici literariis, sect. V. c. VI. §. VII. f. qq. p. 488. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *selectis capitibus bist. eccles. primi a Christo nato saeculi, c. VII. sect. I. §. XXXVIII. p. 379. seqq.* CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introduc. in bist. theologiae literariam notis ampliss. illustrata, part. I. lib. I. ad §. X. p. 137. f. qq.* NIC. ALARDVS, in *bibliotheca harmonico-biblica, sect. III. c. II. p. 71. f. qq.* De veteribus, qui quatuor euangelistas in harmoniam redegerunt, certe praecipuis, immo & de quibusdam recentioribus, suo iam loco diximus. Superſunt tamen nonnulli ob-

seruatu digni, quos nondum commemorauimus, & de quibus pauca quaedam addere, operae pretium fuit. Inter pontificios in hocce scriptorum genere haud vltimum locum tenet CORN. IANSENIUS vterque, Gandauensis & Yprenſis episcopus; sed eos iam supra laudauimus. De NIC. TOINARDO itidem iam diximus, tum de IO. CLERICO *harmonia loquimur.* Reliquis dubiam facere palmam videtur BERNARDVS LAMY, cuius, ob varia ingenii monumenta, haud ignotum eruditus nomen est. Initio is *harmoniam* quamdam, seu *concordiam quatuor euangelistarum*, in lucem emisit, Parisiis an. 1689, 12. Tum vero scripta quaedam, ad quaestionem de vltimo, quod Christus ante mortem suam celebrauit, paschae, spectantia, an. 1692. seqq. edidit. Cuius controuersiae historiam apud LVD. ELL. DV PIN, in *bibliotheca noua scriptorum ecclesiast. tom. XIX. p. 118. f. qq.* legisse, poenitebit neminem. Tandem commentarius eius in *concordiam euangelicam, cum apparatus chronologico & geographico*, prodit Parisiis an. 1699 in 4. Harmoniam nimirum non solum exhibet, sed eandem etiam commentariis, quos singulis capitibus subiunxit, illustrauit, quibus interdum adnotationes, ac dissertationes paullo fusiores, inseruit. Ipsa autem harmonia hoc peculiare habet, quod auctor, Matthaeum ac Ioannem, seu testes oculos, praecipue sibi sequendos, duxerit. Marcum enim & Lucam cum e numero discipulorum Christi fuisse, sibi persuadere nequeat; rerum gestarum ordinem adeo adcuratum ac concinnum apud hos non aequae, ac apud istos, reperiri, contendit. Quae eius non omnibus sese probabit sententia. Eodem an. 1699 etiam prodit SEBASTIANI LE ROUX *concordia quatuor euangelistarum*, Parisiis 8. qua, si ipsi auctori credimus, nihil adcuratius, nihil perfectius vmquam orbis eruditus vidit. *Singularis artis opus*

appellat auctor hanc euangelistarum concordiam abs se adornatam, qua una decem annorum spatium se totum detentum fuisse, innuit, & eandem nunc demum absolutam, operae industriaeque omnium, quotquot umquam in simili labore occupatos sese gesserint, antefereendam venire, totius sibi persuadet. Ita de eo pronuntiatur in *actis eruditor. Lipsiensibus an. 1700 mens. Febr. p. 82.* Refertur ibidem, quidnam auctor iste prae aliis peculiare sibi habere videatur, & tum porro additur: In huius autem inuenti commendatione ut multus auctor ipse est, ita nec a nobis inuitis industriae prorsus singularis, & interdum usque ad superstitionem propemodum adcuratae, laudem impetrabit &c. Interim minime ferendum, quod, euangelistas de ordine seruando non adeo sollicitos fuisse, putat, vitio quorum praecipua cura fuerit, ut vera, libique comperitissima narrarent; eamque ob causam eos multa, quae inter se non cohaereant, & extra proprium locum, referre, saepe etiam continua narratione coniungere, quae longo intervallo disiuncta sint, adserere nullus dubitat.

Inter reformatae quoque ecclesiae doctores non defuisse, qui in euangelistis, inter se conciliandis, studium operamque suam collocarent; ex auctoribus, antea laudatis, abunde intelligitur. 10. GE. PRATIVS harmoniae, inter IAC. VSSERII schedas repertae, itemque 10. LIGHTFOOTI harmoniae quatuor euangelistarum, principem haud obscure tribuit locum; introducti, in *lection. noui testam. c. Xc. s. VI. p. 142.* De posteriori cum supra iam dictum sit; nunc de priori eundem virum doctissimum audire iuuabit. Prodierunt tamen, inquit, deinde & harmoniae aliae, quae nequaquam videntur aspernandae; ubi illius euangeliorum harmoniae mentionem fieri haud abs re iudicauimus, quam in schedis Iacobi Vsserii, archiepiscopi Armachani, receptam, & ex anglico idiomate in germani-

cam linguam conuersam, edidere primum Francofurti, quamque nuper sua praefatione ornatam Halaë Saxonom recudi fecit Augustus Hermannus Franckius, sacrarum in illa academia litterarum professor celeberrimus. In qua harmonia cum illud sit laudandum, quod chronologiam habeat praefixam, & in translatione germanica non textus saltem adhibeatur ex versione Lutheri; sed & anglicana versio in nostrum idioma conuersa, aliis tamen litteris repraesentetur; tum & illa propterea magni videtur esse faciendae, quod eruditissimae ad textum sacrum adiectae sint adnotationes, eundem multis in locis insigniter elucidantes; quamquam diffidendum non est, ipsas se per omnia omnibus vix esse adprobaturas. Sunt equidem, qui, harmoniam hanc a CHRIST. KNORRIO a ROSENROTH, viro doctissimo, & ob kabbalae, cui se totum tradidit, studium notissimo, ex anglicana lingua in germanicam, conuersam, aurumant; sed alii, cum non tam versionis, quam ipsius potius harmoniae, auctorem esse, contendunt. Mysterium omne ex fide HERMANNI VON DER HARDT hunc in modum detexit IO. ANDR. SCHMIDIVS: Diu satis hic anonymus eruditus habuit dubios, tuinam parenti hic foetus sit adscribendus. Primus quantum ego quidem scio, illustris vir Gerhardus a Mastricht, publice monuit, huius si non operis, saltem editionis & notarum auctorem esse nobilem Knorr von Rosenroth, sibi a fide dignis relatum esse. Ut vero post haec omnis dubitatio cesser, sciendum est, dominum Knorr a Rosenroth reuera esse huius harmoniae auctorem, Ioannem Ludouicum Fabricium vero, theologum Heidelbergensem, illam consensu auctoris castrasse (delectando, quae auctor hinc inde ex kabbalistarum placitis inseruerat) Helmontium iuniorum Francofurti, cum praefatione D. Sculzii, in e consulti edidisse, & segmenta operis copiosa (quae ex opere hocce remouerat FABRICIVS) ad Batavos iam delata, ex manu

manu Hebmontii tandem accepisse virum summe venerabilem Hermannum ab Hardt &c. in *Sagittarianae* introducti ad *hist. eccles. tom. II. sect. I. p. 14. seqq.* Nimirum, cum auctor latere vellet, orbi persuasum fuit, *harmoniam* hanc in bibliotheca R. A. C. vsserii repertam; & ex lingua anglicana in germanicam translata esse. Prodiit ista *harmonia* primum Francofurti, anno 1672, 8. deinde cum *praefatione* A. V. G. HERM. FRANKII recusa est Halae Saxoniae an. 1700, 8. Ad reformatam autem ecclesiae doctores vt reuertantur, commemorandus ex iis adhuc esset ABR. COVETVS DV VIVIER, ob *historiam euangelicam ordine naturali digestam* &c. Sed eam supra iam laudauimus, cum de ANDR. OSIANDRO verba faceremus, vtpote cuius methodum auctor iste sequitur. Lucem adspexit gallice Hagae Comitum an. 1706 in 4. Versio autem germanica, ab HECTORE MAXIMILIANO comite DE GEYERSBERG & OSTERBURG adornata, Ratisbonae 1611, 4.

Ex nostratibus denique, qui in hocce harmonici studii genere ingenii periclitati sunt vires, praecipuos quosdam iam supra laudauimus. Speciatim de opere isto praestantissimo, quod MART. CHEMNITIVS inchoauit, POLYC. LYSERVS continuauit, & IO. GERHARDVS ad finem perduxit, copiose verba fecimus, cum CHEMNITII in theologiam exgeticam merita recenseremus. Ibidem & ex instituto iam de ANDR. OSIANDRO commentati sumus, cui haecce gloria propria est, quod primus euangelistas ita inter se componere adgressus est, vt in singulis ordo temporis retineatur. Addenda, quae de haecce ipsa methodo Osiandristica breuiter quidem, sed erudite, disserit, DAV. SOLBRIGIVS, in *dissertatione de methodo harmoniae euangelicae* *hwaradri* sine Osiandrina, eiusque fati, eiusdem harmoniae sanctorum euangelistarum *debetur* praemissa. Ob-

seruat inter alia, inter pontificios neminem fuisse, qui hancee methodum aut sequutus sit, aut calculo suo approbauerit, praeter vnicum CAR. MOLINAEVM, iureconsultum, idque non solum ex partium studio profectum, putat, sed & inde, quod methodus haecce traditionibus quibusdam, in ecclesia romana receptis, e diametro aduersetur, §. *XP. III.* Ex reformationis quoque diu neminem fuisse, qui hanc, conciliandae harmoniae, viam ingrederetur, docet; forte, quod IO. CALVINI obstitit auctoritas, cui persuasum fuisse, constat, euangelistas ordinem temporis parum curasse; proxime tamen ad sententiam, quae, ordinem euangelistarum nusquam mutandum, censet, accessisse IOAN. CHRISTIANVM, pastorem Muntingensem, in *harmonia sancta quatuor euangelistarum*, an. 1684 edita; tandem vero ABR. COVETVM DV VIVIER methodum hancee elegisse, sibi que excolendam ornandamque summis, §. *XIX. XX.* In nostra ecclesia quod haec, conciliandi euangelistas ratio diu neglecta iacuerit, & praeter LAVR. CODOMANNVM, nemo fuerit, qui eam sequutus sit; id auctor ob MART. CHEMNITII, POLYC. LYSERI, & IO. GERHARDI, vtpote qui ab OSIANDRO hic dissenferint, auctoritatem, factum, existimat; §. *IX.* Accedere tamen & hoc potuit, quod OSIANDR., ob praua quaedam, quae sparsit, dogmata, inuisum apud nostrates nomen esset; vt supra iam obseruauimus. De IO. CLAUERII *harmonia accuratius secundum paschata & itineraria domini digesta* Rostochii an. 1628, 4. edita, & deinde non semel recusa, ABR. CALOVIVS in *prolegomenis ad bibl. illustrata noui testam. p. 13.* iudicat, eam neruosa ac solide concinnatam omnibus palmam facile praeripere; at SOLBRIGIVS de ea ita pronuntiat; sed quia ea & exiguae molis erat, (tribus tantum quaternionibus constans) & capita historiae tantum breuissime delineabat,

bat, non addita vlla servati ordinis confirmatione; placuit illa sane quidem, & laudata est multis; sed opinionem vulgatam, de necessaria in conficienda harmonia ordinis evangelistarum translocatione, quae opinio & antiquitus inoleverat, & consensu triumvirorum clarissimorum, Chemnitii, Lyseri & Gerhardi, dubitationis quasi alcae exempta erat, vincere aut conuellere in plurimorum animis non potuit; l. c. §. X. Maius deinde aliquod momentum ad rem hanc attulit ABR. CALOVIVS, quippe qui in harmonia ista evangelica, quae in bibliis eius illustratis novi testamenti p. 18. seqq. exstat, concinnanda, eandem viam, qua transpositiones textuum evangelicorum evitantur, ingressus est; quamquam profiteatur, se, cum isto iam labore perfunctus esset, deprehendisse, eandem OSIANDRI, MOLINAEI & CODOMANNI fuisse sententiam. Excitatus hac ratione CASP. HERM. SANDHAGENIVS, cuius peritiam, interpretandi sacras litteras, supra iam commendauimus, diligentius adhuc eandem excoluit, proposuitque, edito an. 1684 libello, qui inscribitur: *kurze Einleitung zu der Geschichte Jesu Christi vnd seiner Apostel*, in quo harmoniam, seruato evangelistarum ordine vbique illibato, exhibet, & in praefatione, seu dissertatione praeliminari, instituti sui rationes edisserit, methodumque istam, qua ANDR. OSIANDER primus vsus est, quam copiosissime confirmat. Quanta is eruditorum virorum exceptus sit adprobatione, elogia, quibus ornatus est, quaeue IO. GE. BERTRAMVS, in der *Reformation vnd Kirchen-Historie der Stadt Lüneburg part. II. c. XII. p. 251.* recitat, testantur. Immo testantur illud editiones, non semel repetitae: quas inter eminet ea, quae Berolini an. 1724 in 8. cum praefatione mea prodit, & inscribitur: *kurze Einleitung zur Harmonie der vier Evangelisten vnd der Geschichte der A.* BYD. ISAGOGE.

postel, mit noethigen Anmerkungen, auch einem Anbange von des seel. Auctoris Einleitung in die hohe Offenbabrung, vnd kurzem Entwurff des Landes Canaan. Praeter alia adnotationes accesserunt, in quibus causae ordinis exponuntur, & vbi rem auctor acu non tetigit, melior ordo suppediat, & rationibus confirmatur; subinde etiam, quo pacto euangelistae, quando inter se pugnare videntur, conciliari queant, ostenditur; cum primis autem ex recentioribus, quae ad opusculi huius aut emendationem, aut illustrationem, faciunt, adducuntur. Harmoniam hanc SANDHAGENII, in breuissima lemmata contractam, isti harmoniae, quae in IAC. VSSERII schedis reperta ferebatur, quam nonnulli KNORRIO A ROSENROTH vindicant, cum recuderetur, adiunxit AVG. HERM. FRANCKIVS, eo, quod in alterius distributione harmonica non omnia illi prebentur. Pari ratione & lemmata istius harmoniae Sandhagenianae, latino habitu induta, exhibet vir eruditissimus IO. GE. PRITIVS, in *introd. in lectio-nem novi testamenti c. XV. p. 150. seqq.* De IAC. DORNKRELLIO AB EBERHERTZ, haesitante, num OSIANDRI methodum, a SANDHAGENIO restauratam, an receptam illam, amplecti deberet, legenda, quae DAVID SOLBRIGIVS disserit, *diff. cit. §. XVI.* Certe ante SANDHAGENIUM reliqui omnes, qui harmonias euangelicas condiderunt, paucis illis, quos laudauimus, exceptis, ab OSIANDRI methodo alieni erant; licet ideo illorum non plane contemnendi sint labores harmonici. Haud omnino vltimum inter hosce locum tenet GE. CALIXTVS, Helmstädtensium theologus percelebris, cuius *quatuor euangelicorum scriptorum concordia*, ex eius recitationibus academicis, inscio auctore, edita est Halberstädi, an. 1624, in 4. & non semel deinceps recusa. ABRA-

Kkk kkk kkk

HAMVS

HAMVS equidem CALOVIVS, eam, ob varios errores, tum in harmoniam & hystoriam, tum in dogmata fidei, impingentes, in censum vix venire, pronuntiat; in prolegomenis, quae harmoniae suae evangelicae praemittit, p. 13. Verum alii de ea longe aliter iudicant. Interim CALIXTVM cum illis, qui, ab omnibus evangelistis ordinem temporum observatum, contendunt, non facere, & res ipsa docet, & diserte proficitur, quando, iam pridem, inquit, monuimus, evangelistas non omnia facta aut dicta Christi recensere eo, quo facta & dicta sunt, ordine, sed multa, pro re nata, & ex occasione, ut vicinae materiae coningerentur, quemadmodum illae in memoriam veniebant, aut potius, ut illas suggestu ac digesserit spiritus sanctus; lib. IV. cap. VII. Recentiori aetate IO. HENR. MAIVS, vir doctissimus, & ad theologiae exegeticae studium orandum & promouendum natus, itidem harmoniam evangelicam omnium dictorum & factorum domini nostri Iesu Christi, usque ad pascha *καταρτισμένην*, quinque partibus comprehensam, itaque concinnatam, ut monoteffaron, siue vnum continuum evangelium ex quatuor evangelistis, perpetua paraphrasi flectatur, ac illustretur, & ex singulis capitibus atque commentibus, cognitio veritatis & praxis pietatis, ostendatur, in lucem emisit Francofurti, an. 1707, in 4. In praefatione, cum de IO. CLERICI, & BERNH. LAMY laboribus harmonicis sententiam suam exposuisset; de ANDR. OSIANDRO adserit, eum vulgarem opinionem, historias ab evangelistis, vel citius, vel tardius, quam evenissent, recensitas fuisse, solide subruere ausum esse; huius autem cum deinceps ABRA. CALOVIVS, atque CASP. HERM. SANDHAGENIVS, veltigia presserint, saltem eandem viam ingressi sunt; istos quoque duces, non sane cacos, se sequutum, proficitur: quamquam, ita pergit, nec im-

providere, nec semper id fecerim, sed subinde etiam meo iudicio usus sum. Ex ipsa vero tractatione patet, virum huncce beatum Ioannis, atque plerisque in locis Lucae, ordinem integrum reliquisse, in Matthaeo autem atque Marco subinde transpositiones quasdam admisisse, forte, quod non videret, quo pacto istae euitari possent. Id quod & DAVIDI SOLBRIGIO observatum, differt. cit. §. XX. Merito tamen haecce harmonia, tum ob paraphrasin perspicuam, & admodum luculentam, tum ob porismata prorsus egregia, commendatur. Omisit autem MAIVS harmoniam passionis, mortis, & resurrectionis Christi, eaque tanto facilius sacrarum litterarum cultores carere posse, existimavit, quanto magis constet, eam a GERH. IO. VOSSIO, atque CASP. SAGITTARIO, ex instituto conscriptam esse. Et VOSSIVS sane harmoniae evangelicae de passione, morte, resurrectione & ascensione Iesu Christi servatoris nostri libros tres: composuit, qui & seorsim editi sunt, & in operibus quoque eius exstant, tom. VI. num. III. Idem praeterea vir praestantissimus, ut hoc & in *κατά* moncam, geminam conscripsit dissertationem, vnam de Iesu Christi genealogia, alteram de annis, quibus natus, baptizatus, mortuus; quae ibidem num. II. exhibentur, & ab hoc loco non sunt alienae. CASPARIS autem SAGITTARII harmoniae hystoriae passionis Iesu Christi libri tres, variis observationibus, theologicis pariter, ac philologicis, historicisque, referti, prodierunt lenae an. 1684, in 4. Ceterum ista, de qua loquuti sumus, IO. HENR. MAII harmonia, in memoriam nobis revocat PETRI LAMBERGII, Sueci, harmoniam evangelicam omnium dictorum & factorum domini nostri Iesu Christi, noua prorsus & succincta methode, ex quatuor evangelistis concinnatam, additis canonibus, quibus harmonia haec fulcitur, cuiusque

eiusque usu, quippe quae cum praefatione MAII Giesiae an. 1719. in 4. euulgata est. In *prolegomenis* auctor, cum nonnulla, ad harmoniam euangelistarum spectantia, attigisset; praecipuum inter scriptores harmonicos SANDHAGENIO tribuit locum; vt tamen non dissimulet, non vbi-que eum rem acu tetigisse. Verum, cum Sandhagenius, inquit, in quibusdam locis ipse dubius haereat de ordine certo, & quibusdam locis ordinem interrupit, alibi etiam suo utatur ingenio; non puto veritati caelesti inconsulte factum, quod & latino idiomate, & notis cuique periodo adposuit, rationes ordinis historici, quae in Sandhagenio desiderantur, monstrantibus, & serie historiae attentius obseruata, sequentem harmoniam emiserim; §. VI. p. 10. Praecipue id agit LAMBERGIVS, vt, quae ab aliis, speciatim IOAN. CLERICO, GVIL. WHISTONO, & DANIELE WITHBY, minus recte dicta sunt, sub examen reuocet. Nimirum, ad GVIL. WHISTONVM quod attinet, is in *chronologia veteris testamenti*, & harmonia euangelistarum noui testamenti, anglice scripta editaque Cantabrigiae an. 1702, 4. eo prolapsus est, vt adfereret, Matthaei euangelium corruptum plane ad nos peruenisse, eiusque ordinem a cap. IV. ad cap. XIV. mirum in modum perturbatum esse; cuius rei in eo causam quaerit, quod prior pars huius euangelii scripta fuerit in schedis quibusdam separatim, ex quibus deinceps a quibusdam, qui temporis ac ordinis nullam habuerint rationem, compositum fuerit atque conflatum. Quae sententia, vt ingenio WHISTONI, ad paradoxa prono, plane est conueniens; ita solide refutatur a LAMBERGIO, in *prolegomenis* §. VIII. p. 12. seqq. Conferenda vero etiam, quae contra eundem erudite disputat GOTTFR. OLEARIUS, in *obseruationibus sacris in euangelium Matthaei*, obseruat. II. p. 7. seqq. A WHI-

STONO etiam non tantum hac in re, sed & in aliis quibusdam, licet interdum a LAMBERGIO itidem notatus, dissentit DAN. WITHBY, cuius *commentarius & paraphrasis in nouum testamentum*, duobus voluminibus constans, quorum primum quatuor euangelia, & apostolorum acta, secundum vero omnes epistolas, nec non dissertationem de millennio completitur, anglice scriptus, publicae luci expositus est Londini, an. 1703. in fol. Omnium vero, qui in hoc studiorum genere industriam suam demonstrarunt, ingeniumque exercuerunt, conatus multum superauit, longoque post se reliquit intervallo, vir pietate non minus, & eruditione, quam natalium splendore, illustris, CAR. HILDEBRANDVS, liber baro DE CANSTEIN. Magno enim studio harmoniam euangelicam concinnauit, quae Halae 1708 in fol. prodit, atque inscribitur: *Harmonie vnd Auslegung der beiligen vier Euangelisten, oder die Schrifften der Euangelisten in eine Zusammenfügung gebracht, vnd nach ihrem Wort-Verstande von Versicul zu Versicul erkläret, samt daraus gezogenen Lehren vnd erbaulichen Anmerkungen* &c. Praeter praefationem, in qua de scopo, indole, vfu, & necessitate huius operis disseritur, praemissa est praeparatio quaedam generalis, seu introductio ad quatuor euangelistas (*allgemeine Vorbereitung vnd Einleitung zu denen vier Euangelisten*) in qua per xvii capita multa de quatuor euangelistis, ad historiam pariter, ac interpretationem eorum spectantia, copiose, erudite, & accurate disputat, cumprimis autem & cap. XIII. p. 84. seqq. de harmonia eorumdem verba facit, & praecipuos quoque scriptores harmonicos laudat, vt simul proficiatur, ANDR. OSIANDRI, & eorum, qui illum sequuntur, sententiam, omnes euangelistas ordinem temporis diligenter obseruare, sibi vel maxime probari; quam

adeo & §. VIII. p. 88. rationibus luculentis confirmat; quemadmodum & §. IX. p. 89. ad argumenta, quae eidem opponi possunt, respondet; immo & tabulam quamdam, seu synopsis rerum omnium, quae ab euangelistis narrantur, iuxta serie dispositarum §. XII. p. 91. fgg. exhibet. Mitto reliqua, quae in laudem huius operis dici possent, de quo fatendum, nihil in eo praetermissum esse, quod ad harmoniam euangelistarum illustrandam, & ita instruendam, vt plurima inde ad omnes redundare commoda queant, quacumque ratione facere potest. Id solum addo, eadem fere, qua CANSTEINIVM, methodo IO. LVD. LINDHAMMERV commentarium concinnasse in *acta apostolorum*, qui adeo vt ut continuatio quaedam operis istius harmonici censeri debet. Prodiit in Halae, an. 1725, atque inscribitur: *der von dem heil. Euangelisten Luca beschriebenen Apostel-Geschichte ausführliche Erklärung und Anwendung, darinn der Text von Stück zu Stück ausgelegt, darauf in erbaulichen Anmerkungen zum geistlichen Nutzen angewendet, vnd hiernächst mit vnten gesetzten philologischen vnd critischen Noten erläutert wird &c.* Ultimo tandem loco etiam de DAV. SOLBRIGII instituto aliquid dicendum est. Commentationem namque in quamdam edidit, quae inscribitur: *harmonia sanctorum euangelistarum ἐξδοξαίνε, hoc est, summa capita omnium, quae Iesus Christus filius Dei & saluator mundi, in his terris egit, dixit, & perpessus est; ex sanctorum euangelistarum monumentis ἱερουργε, seruatō cuiuslibet euangelistae ordine, & sacro textu nusquam transposito, perpetua serie concinnata, maioris operis ἡγεμονία &c.* Lipsiae & Gardelebiae, an. 1716, 4. Praemissa est *differentiuncula* ista, non semel nobis iam laudata, de *methodo harmoniae euangelicae* ἀπερὶ τῆς *sive Osiandrina*, in qua fata eius

exponit, quamue & ipse calculo suo adprobat, immo de qua pronuntiat, fore, vt indies pluribus se sit probatura, cum maior hodie religio, ab ordine euangelistarum recedendi, quam olim, multorum occupauerit animos. Ad maius autem illud opus, cuius hancce commentationem ἐξδοξαίνε esse voluit, quod attinet; constitutum sibi esse, proficetur, *παναρμονίαν euangelicam* condere, quod ipse diff. cit. §. XXIII. ita explicat: *Omnium harmoniarum euangelicarum classis, prout illae secundum diuersum paschatum, in tempus ministerii Christi incidentium, numerum, concinnatae sunt, synoptico obtinui exponere, & in quibus conueniant, quibusue dissonent, non iniucundo, vt spero, rei intelligentibus, spectaculo, ostendere, paro.* Accedet ipse textus euangelistarum sacer graecus & latinus, harmonice, per columnas dispositus, & mutua opera sacrae historiam complens, cum rationibus, ordinem, quem sequar, fulcientibus, nec non notis exegeticis &c. Sed hucusque, quantum mihi quidem constat, opus illud lucem non adspexit. Quid autem prodromus hicce, siue *harmonia euangelistarum ἐξδοξαίνε*, sibi velit, ipse iterum, hunc in modum §. XXIV. edidit: *ἐξδοξαίνε huius harmoniae epiteton dedi, non quod hunc ordinem, quo ea per texta est, solum rectum, & nusquam mutandum, censam; sed quod ille manu ducentibus, qui in methodo hac Osiandrina praeuere, euangelistarum recto quasi gressu procedendum, vestigia curate sequitur.* Beatum Sandbagenium me plerisque in locis ante oculos habuisse, non nego. Est tamen, vbi ab illius ordine nonnumquam discedo. Sicuti nec semina chiliastri subtilioris, quae ille quibusdam locis sparsit, mea facere, pensi habui. Fatetur deinde, in ista, quam sequitur, methodo harmonica, nondum omnes, qui ex adparente euangelistarum discrepantia, oriri possunt, scrupu-

serupulos sublato; sperat tamen, si viri docti consilia & operam suam coniungant, eo tandem rem deductum iri, vt, qui acquiritatis sunt amantes, & a contentionis studio alieni, adquiescere in ista euangelistas conciliandi ratione queant.

Supereſt, vt de tertio capite, de quo nos aliquid dicturos, ſupra promiſimus, aliquid addamus. Iſtud vero ad indices iſtos ſcripturae ſacrae, quos *concordantias* vocare ſolent, ſpectat. Hocce nimirum nomine nobis veniunt indices locorum ſcripturae parallelorum, ſive eorum, vbi eadem vox occurrit, ordine alphabetico concinnati, vt vel vnus vocis inueſtigati-
one, vbi quodlibet dictum eſt, inueniri queat. De origine eiusmodi concordantiarum non vna omnium eſt ſententia. Hoc tamen certum, concordantias omnium primas fuiſſe latinas; a quibus adeo reliquae omnes originem ſuam acceperunt. Quatuor autem nominantur auctores, qui de inuentu huius velut inter ſe dimicant gloria. Primus eſt ANTONIVS DE PADVA, patria Vlyſſiponenſis Luſitanus, DE PADVA autem, ſive Patauinus dictus, quod Patauii per aliquod temporis ſpatium docuiſſet; idemque Franciſcanorum ordini ſe adiunxit. Floruiſſe dicitur ſaeculo decimo tertio, ſub Friderico II imperatore, & Gregorio IX pontifice, qui eum, ob inſignem promtitudinem in citandis, & memoriam incredibilem in recitandis quibuſvis ſcripturae ſacrae dictis, *arcam teſtamenti* adpellitare conſueverit. IO. BVXTORFIVS, cum obſeruaſſet, ANTONII huius meminiſſe TRITHEMIUM, GESNERVM, GENEBRARDVM alioſque; addit: ſed quod concordantiarum fuerit auctor, nihil produnt. Laudatur autem a conſcriptis ſermonibus ardentiffimis de tempore, & de ſanctis; in praefatione, concordantiis ebraicis praemiſſa, p. 3. At

ſcripſiſſe etiam ANTONIVM concordantias morales ſacrae ſcripturae, praedicatoribus, ad virtutes commendandas, & vitia condemnanda, *vtiſſimas*; certum eſt; quippe quas LVCAS WADDINGVS anno 1624 Romae edidit, vt ex NIC. ANTONII *bibliotheca hispana veteri* conſtat, *tomo II. lib. VIII. cap. II. p. 33.* Eaſdem concordantias morales ANTONII memorant GVIL. CAVE, in *hiſt. literar. ſcriptor. eccleſiaſt. part. I. ſec. XIII. p. 493.* LVDOV. ELLDV PIN; *biblioth. noua ſcriptor. eccleſiaſt. tom. X. p. 94.* cum primis autem, qui paulo fuſius de ſcriptis ANTONII agit, EHRIſTOPH. HENDREICH, in *pandectis Brandenburgicis*, voc. *Antonius Vlyſſiponenſis* p. 216. Licet vero concordantiae iſtae, ANTONII, cum iis, quas hodie ita vocamus, proſus non conueniant; quippe quae non indicem vocabulorum, ordine alphabetico diſpoſitum, ſed collectionem dictorum ſcripturae, ſecundum virtutes & vitia digeſtorum, continebant; nomen tamen concordantiarum ab eo uſurpatum, dubitari nequit. Alter, qui hic in cenſum venit, eſt HVG O Garenſis vel de ſancto Carro, aut potius Charo, qui itidem ſaeculo decimo tertio floruit, & Dominicanorum adſcriptus fuit familiae, poſtea ab Innocentio IV in cardinalium numerum coopatus, vulgo HVG O cardinalis ſalutatur. Plurimi huic concordantiarum inuentarum gloriam vindicant; nemo tamen maiori ſtudio & animi contentione hoc fecit, quam IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in ſcriptis ordinis praedicatorum reſenſitis, *tom. I. ſaec. XIII. p. 203. ſeqq.* vbi quam copioſiſſime hac de re diſſerunt, ſimulque, quales primae concordantiae fuerint, & quid ſucceſſu temporis in iis acceſſerit, aut mutatum ſit, erudite oſtendunt. Summam eorum, quae fuſiſſime diſputantur, ipſi tandem hunc in modum complectuntur: Haec eſt igitur tota & certa concordantia-

rum sacrae bibliothecae historia. Hugo de sancto Choro primus aggressus est, & ope suorum sodalium perfecti locis (scripturae sacrae) tantum indicatis; Ioannes de Derlingtonia, & Ricardus de Strauensby, & alii Angli sodales, auxerunt, ad loca indicata adiectis sacrae scripturae sententiis, sed plerumque longioribus; hae dant priores editiones distae sunt concordantiae sancti Iacobi; (a domo sancti Iacobi, quam Dominicani Parisiis possident) Conradus de Halberstadt tertiam suscepit, brevioribus capitibus per quatuor tantum litteras distinctis, & sententis scripturae ex parte recisis, sicque commodiorem & leniorem reddidit. Haec saeculo decimo tertio, & sequenti ineunte, confecta; saeculo vero decimo quinto circiter medio Ioannes de Ragusio particularum indeclinabilium in prioribus omissarum alteras concordantias tentavit, & ope amanuensium perfecit; adeo ut si quae utilitas ex hoc opere, quae quidem fuit maxima, tota ordini praedicatorum debeatur; l. c. p. 207. Ceterum HUGO iste cardinalis, de quo loquuti sumus, dictus est a quibusdam pater concordantiarum; adduntque nonnulli, eum trecentorum, aut, ut alii volunt, quingentorum monachorum opera usum, cuius rei etiam NICOL. ANTONIVS meminit, in *biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. X. cap. IV. p. 149*. Tertius, cui a nonnullis concordantiarum inuentio tribuitur, est ARLOTTVS DE PRATO, Tuscus, ordinis minorum magister generalis, qui circa finem saeculi decimi tertii floruit. Huic non tantum TRITHEMIUS, CONR. GESNERVS, & FRANC. SIXTVS Senensis hanc gloriam vindicant; sed & R. GEDALIA in *sebascheleth hakkab. fol. 59*. auctor est, R. ISAACVM NATHANEM concordantias, ab ARLOTTO concinnatas, ex lingua latina in ebraeam transulisse. Refert hoc IO. BUXTORFIVS, l. c. p. 3. sed resistantur prorsus IACOB.

QVETIF, & IAC. ECHARD, &, idoneo hanc sententiam aut testimonio, aut argumento, comprobari posse, negant; l. c. p. 207. Quartus denique, a quo concordantiae inuentae perhibentur, est CONRADVS Halberstadiensis, qui circa finem saeculi decimi tertii, & initium decimi quarti, claruit, pariterque Dominicanorum ordini adscriptus fuit. De eo disertè IO. TRITHEMIUS: *Hic etiam fertur concordantias totius bibliae noui & veteris testamenti primus ordinasse; de scriptorib. ecclesiast. num. DII. p. 124*. Idem & repetit, in *chronico Hirsaugensi tom. II. p. 65*. Sed non aliter hoc intelligendum, quam quod primus auctor fuerit concordantiarum, in quibus capita breuiora a longioribus secreta sunt, quaeque deinde communiores, magisque receptae, fuerunt, ostendunt IACOBVS QVETIF, & IAC. ECHARD; l. c. p. 206. Sunt eadem, qui auctores, HUGONI Cardinali concordantiarum inuentionem tribuentes, cum illis, qui eam CONRADO Halberstadiensi vindicant, ita conciliare volunt, ut dicant, HVGONEM & CONRADVM iunctis operis concordantias concinnasse: quibus tamen temporum obstant rationes, cum triginta, & quod excedit, annorum spatio a se inuicem fuerint seiuncti. Immo, secundum IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, HUGO cardinalis an. 1262 vel 63 mortuus est; cum CONRADVS an. 1321 quamvis iam senex, adhuc viueret. Alii putant, de CONRADO quod dicitur, ita intelligendum, primum eum fuisse, qui particularum indeclinabilium concordantias concinnauerit. At vero & hosce falli, certum. Istud enim consilium, particularum indeclinabilium concordantias conficiendi, IOANNEM DE BAGVSTO, siue Ragusium, primum suscepisse, quos saepe iam laudauimus, IAC. QVETIF & IAC. ECHARD contendunt, l. c. p. 207. & deinde

inde p. 797. vbi ex instituto de eo verba faciunt. Vixit autem iste IOANNES DE RAGVSIO saeculo decimo quinto; ordinisque Dominicanorum monachus, & procurator generalis; fuit; hoc etiam nomine ad concilium Basileense legatus, acriter ibidem contra Hussitas pugnavit, sed ut ignorantiae & stultitiae suae non vnum ederet specimen. Dictum ea de re *cap. praeced. ad §. VII. p. 1172.* Alii rursus non IOANNI DE RAGVSIO, sed IOANNI DE SEGOVIA, vel Segouienſi, hoc tribuunt, quod primus particularum indeclinabilium concordantias concinnare adgressus sit. Nazione is fuit Hispanus, theologus Salmanticensis, cumque itidem concilio Basileensi interesset, magna ibi polluit auctoritate. Ut autem animum ad eiusmodi concordantias conficiendas adiungeret, id ob controuersias istas factum, aiunt, quae inter ecclesiam graecam & latinam, de processione spiritus sancti a patre & filio, agitabantur. A synodo enim IOANNI huic DE SEGOVIA demandatum, ut cum Graecis, si aduenirent, in certamen descenderet. Cum itaque intelligeret, praecipuum controuersiae momentum in genuina particularum *ex & per* significatione consistere, eamque non aliunde rectius, quam ex scriptura sacra, peti posse; haud abs re fore, credidit, si omnia & singula scripturae loca colligeret, in quibus particulae illae occurrunt, & ex locorum collatione veritatem inuestigaret. Sed aliae quoque se offerebant controuersiae, quae illi e vero particularum quarundam sensu pendere videbantur. Hinc ad indicem adcuratum particularum conficiendum se accinxit, adiutus a capellano suo GVALTERO LONAV, Scoto, theologiae magistro. Ita IO. BVXTORFIVS, *praefat. cit. p. 4.* Pari ratione & NIC. ANTONIVS concordantiarum istarum, quae particulas indeclinabiles exhibent, auctorem

facit IOANNEM istum DE SEGOVIA. *Collegit hic, inquit, concordantias biblicas vocum indeclinabilium, quas post antiquiores Hugonis cardinalis, qui ad id opera vsus dicitur quingentorum monachorum, grammaticas, & sancti Antonii Patuini morales concordantias, quod haec indeclinabilium pars deesset, a nostro elaboratas, in Germania a Petro de Langendorf & Ioanne Frobenio de Hamelburg, praemissa dedicatione Ioannis Brant ad Ioannem Gcyler & Keyserperg, editas vidit Ioannes Henricus Hottingerus; in biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. X. cap. IV. p. 150.* vbi plura de hisce concordantiis. Conferendus & GVL. CAVE, in *hisor. litter. scriptor. ecclesiast. part. II. saec. XV. p. 307.* Dubium itaque hinc oritur, num illorum, qui IOANNEM DE RAGVSIO, an eorum, qui IOANNEM DE SEGOVIA, pro istarum, quae particulas indeclinabiles complectuntur, concordantiarum, auctore venditant, standum sit auctoritate. Vt cumque tamen hoc tollere videtur IO. TRITHEMIUS, dum in *chronico Hirsaugiensi tom. II. p. 65.* IOANNEM DE RAGVSIO, & IOANNEM DE SEGOVIA, immo & GVALTERVM LONAV in hocce labore inter se coniungit. Cum enim de CONRADO Halberstadiensi dixisset: *concordantias bibliae veteris & noui testamenti, quas reparatorum haud improprie nuncupamus, primus iuxta ordinem alphabeti excogitasse, dicitur; postea addit: post plures annos, hoc ipsum bibliae reparatorum per multos viros eruditos fuit ampliatum, & maxime tempore concilii Basileensis per Ioannem de Ragvſio, deinde Gualterum Scotum, ac postremo per Ioannem de Secubia, sacrae theologiae doctorem studiosissime consummatum est, & in ea forma, qua nunc impressum cernitur, perfectum.* Deinceps vero & alii in concordantiis latinis perficiendis elaborarunt, praesertim cum typis mandarentur, primum

primum quidem Basileae a FROBENIO, tum & Parisiis a ROB. STEPHANO. Magnusque hinc concordantiarum latinarum, typis excipitarum, existit numerus; quas diligenter recenset IACOBVS LONG, *biblioth. sacr. cap. XV. p. 403. seqq.* secundum editionem Lipsiensem. Nonnullas quoque editiones indicat ANDREAS GLAVCHIVS, de *concordantiarum biblicarum usu, cap. I. §. XIV. p. 13.*

Ex latinis concordantiis tum graecae, tum ebraicae originem duxerunt. Et ad graecas quidem quod attinet, de EUTHALIO Rhodio, monacho sancti Basilii, narratur, quod ad imitationem HYGONIS cardinalis, graeco sermone an. 1300 concordantiarum opus in vniuersa biblia collegit. Auctoris huius a FRANC. SIXTO Senensi, & GILBERTO GENEBRARDO, mentionem fieri, obseruat IO. BYXTORFIVS, *l. c. p. 4.* Conferendus & IO. ALB. FABRICIVS *biblioth. graec. volum. VIII. sine lib. V. cap. XXIV. p. 369.* Sed cum istae concordantiae numquam lucem adspexerint, non est, quod nos morentur. Ad veteris testamenti concordantias graecas concinnandas deinde animum adiecit CONR. KIRCHERVS, Augustanus. Proderunt istae Francofurti an. 1607 duobus voluminibus in 4. atque ita inscribuntur: *concordantiae veteris testamenti graecae, ebraeis vocibus respondentes vocibusque simul enim lexicon ebraico-latinum, ebraico-graecum, graeco-ebraicum, genuinam significationem vocabulorum ex LXXII, ut vulgo volunt, interpretum (vel ipsis pro tempore deficientibus, ex Aquilae nonnunquam vel Symmachi, vel Theodotionis) translatione petita; homonymiam ac synonymiam graecam & ebraicam; quin & ebraismorum rariorum explanationem graecam; graecismorum eloquutionem ebraicam, & sic inter se veteris & noui testamenti, collatione lin-*

guarum utrobique facta, suauissima eussent, lectoribus exhibens. Ex qua quidem inscriptione methodus auctoris intelligitur, quam & copiosius edisserit IO. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. X. part. II. artic. V. p. 365. seqq.* Cum autem in hisce KIRCHERI concordantiis ABR. TROMMIVS varia desideraret, cum primis & ipsa illi displiceret methodus; ad nouas concinnandas sese accinxit, quae & Amstelodami ac Vltraieci an. 1718 duobus voluminibus in fol. prodierunt, & sequenti inscriptione gaudent: *concordantiae graecae versionis vulgo dictae LXX interpretum, cuius voces secundum ordinem elementorum sermonis graeci digestae recensentur, contra atque in opere Kircheriano factum fuerat; leguntur hic praeterea voces graecae pro ebraicis redditae ab antiquis omnibus veteris testamenti interpretibus, quorum non nisi fragmenta extant, Aquila, Symmacho, Theodotione & aliis, quorum maximam partem nuper in lucem edidit D. Bernardus de Montfaucon. Aduersarium TROMMIVS nactus est IO. GAGNIERIVM; cui & ipsi constitutum fuit concordantias graecas, ab HENR. SAVILIO olim inchoatas, sed a se locupletatas, itaque ornatas, ut lucem adspicere possent, euulgare. Profectae itaque ab eo sunt vindiciae Kircherianae siue animaduersiones in nouas Abrahami Trommii concordantias graecas versionis vulgo dictae LXX interpretum; I) defenduntur & vindicantur Conradi Kircheri concordantiae graecae, aduersus Abrahami Trommii iniustas accusationes; II) ostenditur, nouam editionem Trommianam ad hoc grauissimis defectibus & vitii laborare; III) proponitur vera & genuina methodus, qua meliores, accuratiores, & commodiores concordantiae graecae versionis LXX interpretum, de nouo & facilius condentur; Oxoniae 1718, fol. 8. & 8. ATTROMMIVS hisce vindiciis iterum opposuit epistolam apologeticam*

tam ad doctissimum virum Ioan. Gagnierium, qua se suasque concordantias graecas in LXX. interpretes nuper a se editas, modeste tuetur, contra animadversiones huiusce viri doctissimi, recens Oxonii impressas ac publici iuris factas, Amstelodami an. 1718 4. Legendus de hisce omnibus IO. CLEVICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. X. part. II. artic. V. p. 380. seqq.* Ceterum CONR. KIRCHERVS, cuius iam facta est mentio, etiam concordantiarum biblicarum, maxime veteris testamenti graecarum, ebraeis vocibus respondentium, vario ac multiplici in sacro-sancta theologia vsu, plenam ac perspicuam dictionem edidit, Wittebergae anno 1622. Ad nouum testamentum quod attinet, XISTVS primum BETVLEIVS *symphoniam, siue noui testamenti concordantias graecas*, in lucem emisit, Basileae an. 1546, fol. Deinde autem HENR. STEPHANVS maiori industria expolitas ac locupletatas concordantias noui testamenti graecas dedit, tum alibi, tum & Geneuae an. 1600 in fol. euulgatas; in quibus cum ERASMVVS SCHMIDIVS tot nauos dephthenderet, vt, eas ab ipso HENR. STEPHANO, viro utique doctissimo, perfectas, sibi persuadere non posset; quod diserte in praefatione proficitur; ipsemet aliis concinnandis manum admouit, quae cum magna eruditorum adprobatione sunt exceptae. Nouissima editio, quae & reliquis praefenda, eo quod singulari studio, vt inscriptio docet, reuisa, atque ab innumeris mendis repurgata est, cuius praefatione viri celeberrimi ERN. SAL. CYPRIANI proditi Gothae & Lipsiae an. 1717. fol. atque inscribitur: *Noui testamenti Iesu Christi, graeci hoc est originalis linguae, quae, aliis concordantiae, iam dudum a pluribus desideratum; ita concinnatum, vt & loca rependi, & vocum veras significationes, & significationum diuersitates per collationem inuestigandi, ducis instar esse possit.*

BYD. ISAGOGE.

A concordantiis graecis ad ebraeas progredimur; quarum primus auctor R. ISAAC NATHAN esse dicitur, qui & alias R. MORDECHAI NATHAN vocatur; qua de re legendus IO. BVXTORFIVS, *praef. cit. p. 5.* Hunc circa annum Christi 1438 ARLOTTI DE PRATO concordantias in linguam ebraeam transtulisse perhibent; vii iam antea obseruauimus. Id ex ipso auctore constare, cum solum ad exemplum concordantiarum latinarum, nouo prorsus labore, suas confecisse, eadem tamen, qua ARLOTTVS, vsu capitum diuisione, additis de suo commatibus; docet IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. I. p. 681.* Praeterea, si verum est, cum ARLOTTI exemplum sequutum; sub huius nomine concordantias latinas existisse, necesse est; quod tamen IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, admittere non videntur, dum strenue negant, ARLOTTO huic inuenturam concordantiarum laudem tribui posse. Qua de re itidem antea dictum. Quidquid eius sit, concordantiae istae R. NATHANIS typis primum exscriptae sunt Venetiis a DAN. BOMBERGIO, anno 1523, & iterum an. 1564, porro Basileae apud AMBROSIVM FROBENIVM, an. 1581, mendis quibusdam & prioribus editionibus sublati. Tunc vero MARIVS A CALASIO, Romae an. 1621 nouas concordantias ebraeas, quatuor voluminibus in fol. in lucem emisit, in quibus textus ebraeus ex R. NATHANIS concordantiis est desumptus, ordo quoque idem atque methodus retenta; in mendis autem, quae in numeris, itemque vocibus occurrebant, corrigendis, summa adhibita est industria; chaldaica porro ex Daniele & Esra suis locis maximam partem inserta; & radicum expositionibus ebraicis R. NATHANIS, latina illarum interpretatio subiuncta; &, quae reliqua sunt eiusdem generis, fusius exposita a IOAN.

LII III III

BVX.

BVXTORFIO, *praef. cit. p. 8.* Conferendus etiam tum de auctore hocce, tum de ipso *concordantiarum* istarum opere, CAR. IOSEPHVS IMBONATVS, in *bibliotheca latino-hebraica p. 156.* Enimuero, cum ne sic quidem concordantiae ebraicae, omnibus numeris absolutae, exstarent; eundem laborem in se suscepit IO. BVXTORFIVS pater, qui quid praestiterit, abunde & copiose docet IOAN. BVXTORFIVS filius, cuius opera & studio concordantiae istae prodierunt Basileae an. 1632, fol. in *praefatione* lectu digna, vtpote in qua historiam quamdam concordantiarum exhibet, ideoque non semel nobis iam laudata. Inscribitur hocce opus: *concordantiae biblicorum ebraicae, nouae & artificiosae methodo dispositae, in locis innumeris deprauatis emendatae, deficientibus plurimis expletae, radicibus antea confusis distinctae, & significatione vocum omnium latina illustratae &c. accesserunt nouae concordantiae chaldaicae omnium vocum, quae corpore biblicorum ebraico continentur.* Quantumvis autem BVXTORFIVS eorum, qui ante eum in hoc labore occupati fuerunt, industriam superarit; non ita tamen omnia exhaustit, quin a nonnullis quaedam desidererentur, cuiusmodi sunt 1) quod non tantum nomina propria, sed etiam particulae indeclinabiles, quarum ingens in scripturae sacrae interpretatione vsus est, in hisce concordantiis deficient; 11) quod allegationes capitum & versiculorum, non vltimatis numerorum notis, sed, in vsum & gratiam Iudaeorum, litteris ebraicis expressae sint; 111) quod puncta sint omissa, cum non cuiusvis sit, textum ebraicum sine punctis legere; 1v) quod formae vocabulorum distinctae non semper distincte sint dispositae; v) quod non raro metaphorica vocis significatio ante propriam fuerit posita; vi) quod diuersae constructionis, ex qua ta-

men interdum diuersa dritur significatio, non semper habita fuerit ratio. Ex his tamen, quod primo positum est loco, praecipuum momentum trahit, cum de particularum, quas vocant, indeclinabilium genuina significatione, scripturae interpretem, vel maxime sollicitum esse oporteat. Huic tamen defectum deinde suppleuit CHRISTIANVS NOLDIVS, theologus Hassnienfis, ob alia quoque ingenii monumenta orbi erudito haud ignota, cuius *concordantiae particularum ebraico-chaldaicarum veteris testamenti, in quibus partium indeclinabilium, quae in fontibus occurrunt, & hactenus in lexicis & concordantiis non sunt expositae, natura & sensuum varietas ostenditur*, Hassniae an. 1679, 4. De quo quidem opere IO. MOLLERVS pronuntiat, istud a IOAN. BVXTORFIO, MART. TROSTIO, THOMA BANGIO, IO. SVANINGIO, aliisque frustra expectatum, a NOLDIO autem orbi erudito insigni cum adplausu *abv. Philoſophorum* tandem exhibitum esse, in *hypomnematibus* ad ALB. BARTHOLINI librum de scriptis *Danorum* p. 190. IO. CLERICVS illud, ceu vtile & doctum laudat, licet simul existimet, NOLDIVM particularum significationes ex linguae latinae conditione nimis multiplicasse, in *dissert. de optimo genere interpretum scripturae*, quae inter proemiales, quas *commentario in genefin* praemiit, secunda est, §. VI. Nonnullos, qui *concordantias ebraicas BVXTORFII* in compendium miserunt, recenset IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. cap. XV. p. 401.* Conferendus & IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. I. p. 682.*

Tandem & de concordantiis germanicis aliquid dicendum est. In his vero ad ductum versionis germanicae beati LUTHERI concinnandis singularem industriam collocauit CONR. AGRICOLA, typographus Norimbergensis, cuius *concordantiae*

ciae an. 1610 lucem adspexerunt publicam, & tum alias, tum & studio & opera CHRIST. ZEISSII recusae sunt Francofurti an. 1653, fol. cuius & supplementum concordantiarum biblicarum Conradi Agricolae seorsum prodiiit Francofurti an. 1664, 4. Idem in praefatione historiam quamdam concordantiarum germanicarum suppeditat, &, quid PETR. PATIENS, IO. NIEDLINGIVS, MART. GVMPRECHTVS, alique hac in re praestiterint, exponit. Recenset etiam hosce aliosque IAC. LE LONG, *biblioth. sacr. cap. XV. p. 409, seqq.* secundum editionem Lipsiensem. Omnium denique industriam multis modis superavit FRID. LANCKISCHIVS, in concordantiis biblicarum germanico ebraico-graecis, siue *deutscher, hebraischer, vnd griechischer Concordantz-Büchel*, opere laboriosissimo & exquisitissimo, quod primum an. 1677, auspiciis Ernesti pii, Saxoniae ducis, prodiiit, & an. 1688, 96, & 1705 recusum est. Ita vero concordantiae istae concinnatae sunt, ut primum voces germanicae ordine alphabetico exhibeantur, tum vocabula ebraica & graeca, quae in textu originali illis respondent, subiiciantur, & per certa signa, ad quamnam vocem germanicam in subsequenter dictis quodlibet eorum referendum sit, indicetur. Constitutum LANCKISCHIO fuerat, tria concordantiarum volumina dare, quorum primum germanicis, alterum ebraeo-chaldaicis, tertium graecis vocabulis euoluendis inseruiret; attamen non nisi primum illorum, anno, ut dictum, 1677 publicam in lucem prodiiit. Ad alterum & tertium quod attinet, cum moles operis multos detertere potuisset, si eadem ratione ederentur; vtrumque, suafere beato MART. GEIERO, in epitomen bipartitam coactum, & an. 1680

in forma quadripartita maiori euulgatum est. Instituti rationem vel ex inscriptione intelligere licet, quae haec est: *concordantiae biblicarum ebraico- & graeco-germanicae, duabus partibus absolutae, quarum prior voces omnes ebraicas & chaldaicas veteris testamenti, posterior vero omnes graecas, tum noui testamenti authenticas, tum in apocryphis usurpatas, & quae in versione LXX leguntur, utrobique cum significatis germanicis e versione beati Lutheri ordine alphabetico recenset: magni concordantiarum operis, a M. Friderico Lanckisch conscripti, epitome.* Atque istae sunt praecipuae, quarum quidem mentionem faciendam esse duximus, concordantiae; de quarum vsu ex instituto commentatus est ANDR. GLAVCHIVS, in *schediasmate de concordantiarum biblicarum vsu*, tertium edito Lipsiae an. 1694, 8. vbi & speciatim de concordantiis Lanckischianis earumque vsu agit, *cap. VI. p. 126. seqq.* Conferre etiam iuuabit IO. HENR. FEVSTINGII *hodegeticum concordantiale, siue de recondito concordantiarum Lanckischianarum vsu in homiliis sacris, hypomnemata &c.* Lipsiae an. 1699, 8. Insignem utique atque multiplicem concordantiarum esse vsum, negari nequit; non minorem tamen etiam earum esse abusum, certum est; qua de re multa dici possent, si id huius loci esset. A concordantiis hisce, de quibus hucusque loquuti sumus, quas nonnulli *verbales* vocant, distinguuntur *reales*, seu indices & promtuaria rerum, aut vocum & rerum simul, quae in scriptura sacra continentur. Quarum cum in homileticis vsus praecipuus sit; ut iis recensendis immoremur, necesse non est. Quasdam indicat ANDR. GLAVCHIVS *l. c. cap. I. §. XXII. p. 20.*

§. XIII. Quantumvis vero magnus & infinitus fere numerus illorum sit, qui ab initio ecclesiae ad nostra vsque tempora in ornanda excolenda-

lendaque theologia exegetica studium operamque collocarunt; plurimos tamen etiam ea id fecisse ratione, negari nequit, vt fructum, quem ex sacrarum litterarum tractatione omnes merito expectant, impediuerint, tantum abest, vt aut ipsi eundem perceperint, aut, vt alij percipere possent, aliquid contulerint. Quorum quidem exemplum cautiore nos reddere debet, vt & hic circumspice incedamus, ac, scopolos, ad quos alij naufragium fecerunt, diligenter euitantes, in sacrarum litterarum tractatione ita versemur, ne sine, quem omnibus constitutum esse decet, excidamus.

* Quam multos a primo ecclesiae initio ad nostra vsque tempora scripturae sacrae interpretatio occupatos tenuerit; quantam ingenii vim, quantam industriam, quantum eruditionis adparatum nonnulli, dum ad eam accesserint, secum attulerint; ex iis, quae hucusque copiose satis disseruimus, abunde liquet. Tot tamen hominum, praestantissimorum etiam doctissimorumque, quales haud paucos fuisse, negari nequit, labori & diligentiae non semper respondisse fructus & commoda, quae inde sperari poterant, non minus longe est certissimum. Cuius rei cum non alia reddi ratio queat, quam quod non omnes eo, quo decet, modo isthoc in negotio versati sint: horum pariter ac eorum, qui rectam viam ingressi sunt, nobis proponere exempla iuuabit; illorum quidem, vt euitemus, quae noxia sunt; horum autem, vt vtilia & profutura consecretur. Quod vt eo rectius fiat, & vt simul eorum, quae per integrum hocce caput fuisse tradidimus, vsus eo magis innotescat: summam naeuos, qui hinc inde in istius generis scriptoribus deprehenduntur, & quae hinc fluunt incommoda, indicabimus; & quanta circumspeditione & prudentia opus sit, ne sine, quem quisque sibi in scripturae interpretatione constitutum habere debet, excidamus, commonstrabimus.

Hic vero vt ab ipso codice sacro, eiusque textu originali incipiamus; primo sta-

tim se offerunt loco critici isti atque profani homines, qui intempestiua sua diligentia aut diuinam scripturae sacrae labefactare auctoritatem, aut librorum sacrarum in dubium vocare *γυμνάζειν*, aut textus sacri sollicitare integritatem, eumque corruptum ac deprauatum; contendere, suarum duxerunt esse partium. Quorum & illi cumprimis pertinent, qui variantium in nouo testamento lectionum ita auxerunt numerum; vt nihil tandem in eo relinquatur certi, aut quibusuis interpretationibus fenestra aperiatur. Isti vero omnes, vt se iuratos potius scripturae sacrae hostes profitentur, quam vt ad eius aut interpretationem, aut illustrationem aliquid conferant: ita laudandum equidem contra illorum institutum, & vehementer commendandum, qui iis se opponunt, & ineptias illorum ac sophismata profligant: simul tamen dolendum, quod plurimi hisce controuersijs ita immorentur, vt ad id, quod caput causae est, non perueniant; immo & alijs hac ratione aditus ad scripturam sacram tot difficultatibus circumseptus videatur, vt in ipso statim subsistant limine, nec ulterius progredi audeant. Idem & de illis censendum, qui versionem quamdam ita extollunt, vt non tantum eodem, ac textum originalem, eam habeant loco, sed illi omnino praeférant. Nihil enim aliud agunt, quam vt pro certis incerta nobis obtrudant, controuersisque & certaminibus, finem non habi-

habituris, cuncta impleant, & ita iterum impedimenta quam plurima aliis obiciant, quo minus ad id, quod in scripturae sacrae tractatione praecipuum est, pertingere queant. Documento esse possunt, quae de versione graeca LXX interpretum, occasionem praebente 1SA. Vossio, itemque de latina vulgata cum romanensibus disputantur; de quibus omnibus supra ex instituto dictum. Qui autem novas ipsimet versiones condunt; multorum equidem commodis praeclare consulunt, si suo recte fungantur officio: non minus tamen & quam plurimos saepe in errorem inducunt, & ut a recto veritatis aberrent tramite, efficiunt, si in versione, quam concinnarunt, non spiritus sancti, sed suum sensum exprimant, scriptoresque sacros loqui iubeant, non quod loqui voluerunt, sed quod interpreti placet. Quam late, quae hinc oriuntur, incommoda pateant, cum omnes facile intelligant, pluribus exponi, necesse non est. De iis interpretum erroribus, quos ex ignorantia commiserunt, nunc nihil dicam.

Ad illos itaque, qui scripturam sacram commentariis aut adnotationibus, vel alia ratione explicarunt, nos conuertimus, de quibus paullo copiosius dicendum est. Vbi quidem si scopum & finem, quem sibi constituere solent, spectes, triplex fere inter eos intercedit discrimen. Nonnulli ad usum moralem aut doctrinalem omnia ita referunt, ut de sensu literali non adeo sint solliciti; quod plerorumque ecclesiae patrum, mysticas, & allegoricas scripturae interpretationes studiose consecrantium, fuisse vitium, constat. Alii, dum ad sensum litteralem inueiligandum omnes ingenii vires conferunt, vitius non progrediuntur, sed ibi subsistunt, de usu, quem ad fidem confirmandam, vitamque recte instituendam, aut pios animi motus excitandos ex scripturae tractatione referre possent, pa-

rum solliciti. Hoc plurimis ex recentioribus contigit, iis praesertim, qui, artem criticam & grammaticam, linguarumque originalium notitiam, utramque in scripturae sacrae explicatione facere paginam, sibi persuadent; suisque hinc ita saepe delectantur inuentis, atque obseruationibus, ut cetera non curent, immo in minimis ponant. Alii denique media velut via incedunt, & sensum praecipue litteralem per subsidia hermeneutica eruunt, ut tamen ad dogmata simul attendant, & cuncta ad vitae christianae praxin diligenter referant.

Quod ad primam classem, eorum scilicet, qui insuper habita litteralis sensus inuestigatione, allegorias vbique, aut mysticas interpretationes, quaerunt, attinet; negandum equidem non est, atque ex supra quoque dictis patet, hancce explicandi scripturam rationem longe esse antiquissimam, & a iudaeis ad christianos primum derivatam. Eos etiam, qui illam primum aut introduxerunt, aut sequuti sunt, scopo & consilio neutiquam vituperando hoc fecisse, longe est certissimum. Demonstrare enim hac ratione volebant, scripturam sacram non ideo littetis consignatam, ut vanae mortalium curiositati inseruiret, sed ut inde numquam non depromerent, quae illos & sapientiores, & meliores reddere possent. Cumque olim iudaeis in libris sacris veteris testamenti, ad prophetas saltem historicas quod attinet, multa magis clara & perspicua essent, quam hodie nobis sunt, aut illis, qui sequenti vix erunt aetate, fuerunt: necesse quoque non erat, ut sensui litterali inuestigando tantopere immorarentur. Eo minus vero mirandum, quod veteris ecclesiae doctoribus haec ipsa scripturam explicandi ratio placuerit; quod & illi crederent, in scripturae lectione vnicui hoc agendum, ut quae fidem alere ac fouere, vitamque instruere possunt,

inde hauriamus, reliqua non magnopere ad nos pertinere. Quantumvis autem nec deessent, qui sensum litteralem inuestigare adgrederentur; quod & eo magis necessarium erat, quo plures, quoque grauiores successu temporis circa eum oriri poterant difficultates: praeualuit tamen fere mystica illa & allegorica interpretandi ratio, pluribusque ob insignem, quem in vitae fideique praxi habere videbatur, vsum, se commendabat. Qui deinde, cum, litteris melioribus fere extinctis, summa barbaries atque ignorantia orbem christianum occupasset, ad scripturam sacram explicandam accedebant, ad sensum mysticum & allegoricum amplectendum eo erant proniores, quo minus ad litteralem inuestigandum, omnibus quippe praesidiis destituti, erant idonei. Atque ita etiam se res habuit, cum scholasticorum regnum exortum esset. Tamen enim inter eos inueniebantur, qui sensum litteralem recte aestimabant; hi ipsi tamen viribus, ad aliquid laudem dignum efficiendum, destituebantur: plerique contra non modo mysticum allegoricumque vnice consectabantur sensum, sed ad ineptias simul futes, prorsusque pueriles prolabebantur. Cum autem tandem, pulsus ignorantiae & barbariei tenebris, bonarum litterarum lux iterum exoriretur, & mox ecclesiae sequeretur emendatio: ad scripturae sacrae interpretationem, simulque sensum litterarum, magnis tenebris inuolutum, & tantum non consepultum, postliminio restituendum, certatim studia sua contulerunt viri doctissimi, iisque praesidiis affatim instructi, quae non poterant non felicem polliceri euentum. Parumque abfuit, quin allegorica scripturae sacrae prorsus proscripta & eliminata fuisset interpretatio, nisi romanensium interfuisset, sententiam de multiplici scripturae sensu retinere, vt illam eo facilius obscuritatis cuiusdam ac ambiguitatis

arguere, & ita traditionibus suis locum facere possent. Fuerunt tamen inter eos, qui, litteralem sensum cum mystico seu allegorico coniungentes, in illo inuestigando & illustrando laudabilem operam collocarent. Immo eos, qui, litterali insuper habito, solum mysticum sensum consectantur, ipsemet reprehendit, CORNELIVS A LAPIDE, *proem. in prophetas minores*, p. 7. acrius autem passim RICH. SIMON eosdem perstringit. Beatum MART. LUTHERVM nostrum sensui allegorico non multum tribuisse, commentationes eius in scripturam sacram satis testantur. Immo diserte profitetur, ab eo tempore, quo sensum litteralem, seu, vt ipse loquitur, sententiam historicam amplexus sit, se ab allegoriis abhoruisse, nec iis vsum, nisi vel ipse textus eas ostenderet, vel interpretationes ex nouo testamento possent sumi. Effata quaedam eius huc spectantia exhibet WOLFG. FRANZIVS, in *praefatione, tractatu de interpretatione sacrarum scripturarum maxime legitima praemissa*, p. 18. seqq. DESIDERIVS contra ERASMV Soterodamensis mysticam, seu allegoricam interpretationem, vt pote ad alendam fouendamque pietatem vel maxime comparatam, vehementer commendat; in *enchiridio militis christiani*, cap. II. §. XVII. seqq. p. 18. seqq. Ex interpretibus, inquit, diuinae scripturae eos potissimum delige, qui a littera quam maxime recedunt; cuiusmodi sunt in primis post Paulinum, Origenes, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus. Video enim neotericos theologos litterae nimium libenter inhaerere, captiosis quibusdam argutis magis, quam eruendis mysteriis operam dare, quasi vero non vere dixerit Paulus, legem nostram spiritualem esse. Et iterum, quibusdam interiectis: Magis sapiet, magis pascet vnus versiculi meditatio, si rupta siliqua medullam erueris, quam vniuersum psalterium ad litteram decantatum.

Quod

Quod quidem ego, ita pergit, *huc diligentius admoneo, quod re ipsa cognitum habeam, errorem hunc non vulgi modo animos passim occupasse, sed & eorum, qui vestitu & nomine perfectam religionem proficuntur, ut putent, summam pietatem hac una in re sitam, si quam plurimum psalmorum, vix etiam ad litteram intellectorum, quotidie percenseant. Neque aliud in causa esse iudico (quod videmus) monasticam pietatem sic ubique frigere, languere, evanescere, quam quod in littera consensunt, neque ad spiritualem scripturarum cognitionem elaborant. Neque audiunt Christum in euangelio clamantem: caro non prodest quicquam, spiritus est qui vivificat; non Paulum magistrum adstruendum: littera occidit, spiritus est qui vivificat; & scimus, quoniam lex spiritualis est, non carnalis; & spiritualia spiritualibus comparanda. Olim in monte, nunc in spiritu vult adorari pater spirituum. Quae quidem non sine grano salis accipienda sunt. Enimvero, si comparate intelligantur: commentarios eorum, qui cuncta ad vitae usum referunt, illorum, qui tricis & sterilibus argutiis immorantur, praeferendos esse; longe sunt verissima. At, si ita capiuntur, ac si allegoricae interpretationes *ἀπαλλοτρίωται*, & sine exceptione, praeferendae sint litteralibus; prudentiorum ad sensum non impetrabunt. Nec etiam id voluisse, aut sibi persuasisse ERASMVVM, existimo. Nimirum, quemadmodum citra controversiam peccant, qui, missō sensu litterali, ad mysticas & allegoricas accommodationes prolabantur; ita rursus nec illi excusandi sunt, qui in sensu litterali inuestigando subsistunt, nec ad usum, quem ad fidem confirmandam, aut vitam recte instituendam, inde haurire decet, respiciunt. Hi namque scripturam sacram non alio loco habere videntur, quam scriptores profanos, quorum intellexisse mentem satis est, ut de iis, quae dicunt, ad usum transferen-*

dis nos minime sollicitos esse, necesse sit. Atque nihil sane frequentius fuit, postquam viri quidam, cetera doctissimi praestantissimique, non tantum linguarum, qua instructi fuerunt, notitiam, grammaticaeque & criticae artis peritiam, ad sensum litteralem eruendum, magna diligentia adhibuerunt; sed in scripturae quoque simul interpretatione se solos sapere, & apertis videre oculis, reliquos omnes aut desipere, aut caecutire, sibi aliisque persuadere voluerunt. Quae quidem ratione commentarii quam plurimi prodierunt, magno criticae ac philologicae eruditionis apparatu turgidi; aut potius magna rerum inanum, & ad rem parum facientium, copia repleti; simul tamen, intuitu rerum, ad quas vel maxime in scripturae sacrae nos attendere decet explicatione, steriles atque prorsus ieiunii. Exemplis hoc comprobare, necesse non est; cum ea ex supra commemoratis petere liceat. Quod vitium dum evitare deinceps voluerunt alii, in alterum iterum prolapsi sunt extremum, & allegoricam mysticamque scripturam interpretandi rationem postliminio in scenam produxerunt. Nihil nunc de IO. COCCIO dicam, eiusque sectatoribus, quorum iam supra facta est mentio. Laudandi quidem isti maximopere, quod a vocibus formulisque ad sublimius quid ac excelsius, rerum nimirum ipsarum considerationem, in scripturae sacrae explicatione studia sua converterint, ipsumque Christum, de quo & Moses omnesque prophetae testantur, in sacris litteris quaesiverint; id vero dum egerunt, dumque suo nimis frena laxarunt ingenio, typosque & imagines ubique inuenisse sibi visi sunt, contempulam pridem resuscitarunt allegoricam mysticamque scripturae interpretationem. Idem & cum primis illis contigit, qui fanaticorum nomine veniunt. Huic enim hominum generi cum critica philologicaque studia alias quoque

quoque fordeant: eo minus eiusmodi illis placere poterunt commentarii, in quibus eorum ad excessum vsque abusus deprehenditur. Quo magis contra allegorica mysticae interpretandi ratio pietatem alere, fouere, excitare videtur: eo audius ab iis accepta, eo diligentius frequentata; praesertim cum ad paradoxa quaeuis, sub scripturae sacrae inuolucro proponenda, perquam admodum esset. Quo in genere nescio an illustrius exemplum inueniatur, quam illud, quod I. A. C. BOEHMIVS dedit, in *myserio magno oder Erklarung über das erste Buch Moses, von der Offenbarung goettlichen Worts durch die drey principia goetlichen Wesens, auch vom Vrsprung der Welt und der Schoepfung* &c. cum reliquis eius operibus Amstelodami an. 1682, 8. edito. An auctor omnia, quae in hocce commentario scripti, ipse intellexerit, nescio: hoc certum est, plurima in eo occurrere, de quibus, an ab vilo mortalium clare & perspicue intelligi queant, merito dubites. Placuit vero etiam allegorica scripturae interpretatio, quod miretur, recentiori aetate, philosophis quibusdam, quibus ad eam se recipere commodum visum, quoniam sensum scripturae litteralem commentis suis obstat intelligebant. Ad THOM. BURNETIVM hic prouoco, qui cum narrationem Mosaicam de prima rerum origine cum sua orbis theoria pugnare, videret, veritatemque adeo narrationis Mosaeicae euertere vellet: mysticam seu parabolicam explicationem in subsidium vocauit; in *archaeologia philosophica, lib. II. c. VII. p. 449. seqq.* Quo nomine dum eum auctor libri: *Moses vindicatus, siue aduersa historiae creationis mundi, aliarumque, quales a Mose narrantur, veritas* &c. inscripti, qui Amstelodami an. 1694, 12. proditi, reprehendit; summam, quae de mysticae & allegoricae interpretationis sectatoribus dici possunt, hunc in

modum complectitur: *in illa otiosorum hominum arte suum olim ingenium Esseni exercuere, suamque illa solitudinem monachi, infausta Essenorum propago, iam pridem exbilarant. Monachos sequuti sunt Weigelii, Stifelii, Boehmii, alique fanatici, gens omnino infecta, & malis auidius nata, quippe quae vna cum bonis litteris, sensum communem extinguere velle inerti ac stolta coniuratione videntur. Iudaeorum doctores hic praetereo, qui stupendum in modum in hoc genere luxuriarunt. Gnosticos sileo, haereticorum pessimos, qui impietatem suam istiusmodi integumentis cooperiebant. Origenem mitto, quem etiam in illam allegoriarum saecum nimium forte philosophiae studium, haud secus ac Burnetium, teste vniuersa Christi ecclesia, destruxit. Nihil hic de Maximo loquor, sancti Dionysii scholasta, quem suis viri docti virutibus exornant; nihil de Hugone de sancto Victore, cuius de allegoriis veteris ac noui testamenti libros vel omnium maxime patienti excutiant ineptiae, quibus referti sunt; &c. cap. VI. p. 115. seqq.* Atque istud quidem intempestiuum, immo insanum allegoriarum in scripturae sacrae interpretatione studium, vt iure meritoque damnatur: ita rursus cauendum, ne omnes simul expositiones mysticas reiiciamus. In quibusdam enim scripturae locis sensum mysticum, quem alii adcommotationem, ex intentione spiritus sancti profectam, vocant, obtinere, negari nequit. Idque cum ex ipsius scripturae sacrae indicio quodam constat: recte omnino atque praeclare agunt, qui in sensu mystico eruendo studium operamque suam collocant. Ad istam vero adcommotationem, quam spiritum sanctum intendisse, certis indiciis probari nequit, quod attinet; licet pro sensu quodam scripturae perperam venditur, omnique ad aliquid probandum robore, & efficacia destituatur; non prorsus tamen improbanda, si caute

ac sobrie instituitur; cum ad pios animi motus excitandos, fouendos, alendosque interdum plurimum valeat. Cautè vero sobrieque instituitur, si caueamus, ne sensus literalis, qui tum vnicus sensus est, negligatur aut postponatur; neue veritati historicae aliquid derogeretur; porro si nihil adieratur, quod analogiae fidei aduerferetur, vel alia quacumque ratione menti spiritus sancti repugnet; denique, si vanis ineptisque speculationibus omnibus procul facessere iussis, ad fidem confirmandam, vitamque rectè instituendam, cuncta referantur. Sed hæc iam obseruari in *instit. theol. dogmat. tom. I. lib. I. cap. II. ad §. XXV. p. 105.* Adde solum, quæ eundem fere in modum hac de re *IO. CONR. DANHAVERVS* distulit. *Abhorreo, inquit, ab allegorimania. Influit allegoria in animos hominum, mouet, illustrat, suumque meretur & locum & elogium, præsertim si scripturis sacris sit innata, non e proprio cerebro illata; si manu, non culeo feratur, post fundamenta fidei rectè posita &c. Sed censoria virgula digna est allegorizandi prurigo, cum vetustissima ille Origenica, tum scholastica, ac barbarica vetus in hominibus passim deprehensa, cuius matrem fuisse literalis sensus difficultatem, nutriticem pigritiam clericorum, rectè censet Sixtinus Amama &c. theol. conscientiar. tom. I. part. II. dial. III. artic. VII. quæst. XV. p. 1017. & 1018.*

Laudandi itaque cum primis, & velut in exemplum, quod imitari decet, constituendi, qui media quadam via in scripturae explicatione incedunt, & primum de sensu literali rite inuestigando sunt solliciti, linguarumque ac antiquitatum notitia, criticaeque artis & hermeneutices præceptis ac regulis, hunc in finem, non autem ad vanam & inanem ostentationem vtuntur, tum vero operam nauant, quod & in scripturae interpretatione præcipuum esse debet, vt ad doctrinam & mores instruendos, seu ad

fidei ac vitæ praxin, cuncta referant. *RICH. SIMON*, etsi illis plerumque palmam tribuere videatur, qui secundum regulas artis criticae & grammaticae scripturam sacram exponunt, & eos reprehendat, qui dogmata admiscunt; diffiteri tamen nequit, optimam & perfectissimam interpretandi scripturam rationem hanc esse, si sensu literali inuestigato, statim dogmata, quæ in fide & vitæ nobis prodesse possunt, subiiciantur. Certe hoc nomine *WOLFG. MVS CVLVM* laudat, in *hist. crit. vet. test. lib. III. c. XIV. p. 439.* Interim & eos, qui quauis oblata occasione controuersias tractant, & subinde verba scripturae violenta quadam ratione, ad placita, quæ defendenda susceperunt, detorquent, idem auctor rectè perstringit. Nimirum, cum scriptura sacra

περὶ ἐλεγχον data sit, *II. Tim. III. 16.* rectè omnino faciunt, qui eadem ad dissentientium errores refutandosque vtuntur; sed eosdem simul meminisse oportebat, eodem apostolo Paulo teste, non solum ad *ἐλεγχον*, sed & *πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἐκπαίδευσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ*, scripturam sacram vtilem esse. Præterea facile contingit, vt qui vnice controuersias & dissentientium refutationes in scripturae explicatione quaerunt, ad easdem properent, priusquam verum & genuinum sensum satis expendunt. Immo illud ipsum controuersiarum studium, si modum excedat, caligine quadam animum replet, obstatque adeo sapientissime, quo mirus, qui eo infecti sunt, verum ac genuinum sensum adsequi possint; dumque, verbis scripturae non rectè explicatis, aut intellectis, pugnant; aërem verberant, magnoque conatu nihil agunt.

Qui in sensu literali inuestigando versantur, iidem non vna incedunt via, sed diuersa vtuntur methodo. Nonnulli namque in artis analyticae præceptis maximum praesidium quaerunt, & accurata textus

resolutione lucem egregiam scripturae sacrae se adiungere posse, existimant. Apud alios contra linguarum originalium & earum, quae cum iis affinitatem quamdam habent, notitia vtramque facit paginam; hinc in vocum ebraearum & graecarum significatione inuestiganda, & aliorum locorum, in quibus occurrunt, parallelismo, variarumque versionum, orientalium praecipue, collatione, studium omne atque industriam collocant. Alii rursus, ex rabbinorum plurimum se proficere posse commentationibus exultant, simulque in ritibus, & antiquitatibus iudaicis perscrutandis toti sunt, vt inde aliquid lucis scripturae sacrae foenerentur. Alii denique in alio quodam litterarum genere, cui se tradiderunt, aliquid inuenisse sibi visi sunt, quod scripturae sacrae cum primis inseruiat explanationi. Vt enim quisque scientiam, aut artem, quam didicit, maxime extollat; sine ea scripturae sacrae non recte procedere interpretationem, sibi aliisque persuadere adnititur. Sed in hisce omnibus modum tenendum, res ipsa docet. Qui enim vnum ex hisce praesidiis hermeneuticis auide nimis arripiunt, saltem plus, quam decet, illi tribuunt, praesertim si & reliqua negligant; quam longissime saepe in scripturae interpretatione a recto tramite discedunt, & pro lunone, quod aiunt, nubem & inania prestant. Non abnuo, quosdam nostratium interdum hac in re peccasse: sed qui, omnium hoc vitium esse, aut, reliquos, qui ex nostratium numero non sunt, eius plane immunes esse, dixerit; nihil aliud ager, quam vt aut ignorantiam, aut animi malignitatem, prodatur. Idque velim sibi dictum putent auctores *commentariorum historiae fientiarum & bonarum artium*, qui *Triuolii* produunt, (*mémoires pour l'histoire des sciences & des beaux arts*) dum de commentariis nostratium in scripturam sacram, velut dictatoria quadam potestate ita pronun-

tiant: *les interpretes de cette communion suivent, en expliquant l'écriture, vne methode quin' a ni beaucoup d'agrement, ni beaucoup d'utilité; ils s'attachent a faire des analyses metaphysiques de chaque verset qu'ils expliquent; leur morale est froide, vague, & commune; ils chargent leurs notes d'une erudition confuse, & le gout, qu'ont la plupart d'entre eux pour le rabbinage ne leur permet pas de separer le peu d'observations utiles qu'on trouve dans les docteurs luifs, du nombre prodigieux de fables & de fautes, dont les auteurs infidelles sont pleins. Les Lutheriens sont pour l'ordinaire les plus ennuyeux & les moins instruisifs de tous le commentateurs de l'écriture &c. mensé Febr. an. 1707. p. 365.* Nimirum, quoniam leuitis in Gallia nostratium commentarii non ad palatum sunt, ideo nihil, quod placere queat, continent. Sed bene est, quod aliis placeant: quemadmodum nec omnes *RICH. SIMON* displicuerit, qui in romanensium non minus, quam nostratium scriptis, quae reprehenderet, inuenit. Non multum utilitatis nostratum commentarios adferre, non sine impudentia dicitur, nisi forte parum viles censiendi, in quibus sensus litteralis summa diligentia eruitur & inuestigatur: qua in re nostrates pontificis palmam praeripere, adeo manifestum est, vt cum ipsa veritate certamen inire videatur, qui hoc negare velit. Certe maiorinde ad omnes redundat utilitas, quam ex ineptiis & puerilibus ingenii lufibus, qui in allegoricis interpretationibus, quae plurimis pontificiorum tantopere sunt in deliciis, conspiciuntur. Analyses, si recte instituantur, & reliqua praesidia hermeneutica coniungantur, neutiquam suat contemnendae. Quae ad formando instruendosque mores nostrates adferre solent, vt ex ipsis sacrarum litterarum fontibus hausta sunt (nec enim aliam doctrinam moralem admittimus) ita ceu frigida, vaga, communia

munia reici nequeunt, nisi eodem loco, quae scriptura sacra tradit, habere velis. Quod si magis Iesuiticae aequiuocationes, aut reservationes mentales, similique commenta, seu rationa placeant; aut si censores nostri ex Pelagii fontibus sua irrigare arua malint; istam quidem nos his non inuidebimus felicitatem. Reliqua eadem facilitate, & meliori iure, in plurimos pontificiorum retorqueri possent, quo in nostros sunt coniecta; si illud excipias, quod de rabbinorum usu nostratibus improbrarunt. Cum enim pauci inter pontificios sint, qui linguam hebraeam exacte calleant; pauciores, qui rabbinica legere aut intelligere queant: his sane nec vi nec abuti possunt. Quod si concedamus, in quorundam ex nostratibus commentariis eiusmodi naeuos deprehendi; imprudentiae tamen, animique parum considerati notam, ne quid grauius dicam, auctores isti, vel quisquis ista scripsit, non effugient, dum statim de omnibus Lutheranorum commentariis tam abiecte, simulque tam imperite iudicant. Certe ipsi illi nostratium commentarii, quorum indicem quendam ibi subiiciunt, vt IO. GE. DORSCHER in *quatuor euangelistis*, AEG. HUNNII in *quatuor euangelistis & aliis apostolorum*, SEB. SCHMIDII in *Ieremiam*, & reliqui, rectiora eos condocere potuissent, nisi animam ad oblectandum obfirmassent.

Sed vt eo redeamus, vnde digressi sumus; praefidia ista, quae commemorauimus, hermeneutica, vsum in scripturae sacrae interpretatione habent longe maximum, si caute sobrieque ea vsurpemus. Adcurata textus analysi commendatur merito: sed saepe contingit, vt aliquis, suis regulis nimis exacte insistendo, ordinem & connexionem scriptoribus sacris adingat, quae numquam illis in mentem venit. Qua in re tum vel maxime interpres peccant, cum ad adfectum loquentis, aut scribentis,

non attendunt. Linguarum originalium, & earum, quae adfinitate quadam cum illis coniunctae sunt, notitiam, ad scripturae sacrae interpretationem partim necessariam, partim vtilem esse, nemo itidem sanae mentis negauerit. Hoc autem solo praesidio instructus si quis ad scripturae sacrae interpretationem accesserit, reliquis administriculis hermeneuticis, speciatim rerum diuinarum intelligentia destitutus; parum ad rei summam proficiet. Immo in grammaticas & criticas minutias omnis tandem istorum hominum exit labor, dumque operose circa corticem versantur, nucleum non attingunt. Idem & de illis censendum, qui in rabbinicis ac talmudicis scriptis excutiendis acetem confumunt, inde vt aliquid eruant, quod locis quibusdam scripturae obscurioribus illustrandis inserviat. Quemadmodum enim hoc interdum non infelicitate faciunt, omnique ideo laude digni sunt: ita dum subinde Iudaeorum commentis nimis delectantur, & quae illi de gentis suae ritibus & antiquitatibus tradunt, oborto veluti collo ad scripturae dicta ex suo ingenio explicanda rapiunt: saepius, quae clara & perspicua sunt, obscura & impedita reddunt, aut ad minimum magno labore quaedam congerunt, ex quibus nihil prorsus lucis sacris litteris accedit. Immo, cum maior haud raro, quam decebat, apud eos Iudaeorum sit auctoritas: eadem eosque abripiuntur, vt veteris testamenti effata & otacula, quae de Christo, aut mysterio trinitatis, agunt, more Iudaico peruertant, & ad quaeuis alia detorqueant adeoque cum gente infelicissima despere, & in tenebris ambulare, quam sapere cum christianis, & lucem clarissimam admittere, malint. Ex profanorum scriptorum, & quidem veterum, graecorum pariter ac latinorum, lectione, varia, quae interpreti scripturae sacrae vsui esse queant, capi posse; iidem manifestum est, & viri doctissimi exemplo

suo comprobantur. At vero & illud euidentius est, nonnullos, hic quoque in deua abreptos, intempestiua sua diligentia effecisse, vt pro laude reprehensionem iustissimamque aliorum referrent castigatiorem. Nec vna ratione peccant, qui voces, aut phrasas formulasque, aut dicta & effata scriptorum gentilium, congerunt, dum scripturam sacram explicare volunt. Nonnulli enim eruditionis, aut si maioris memoriae ostentandae causa id faciunt, variaeque ex poetis, historicis, philosophis sine discrimine colligunt, quae, vt nihil vel parum lucis scripturae sacrae adferunt, ita ad aliud quidquam non prosunt, quam vt commentarii molem augeant. Alii equidem maius iudicium, atque selectum quemdam adhibent; sed non expendunt, voces quasdam aut formulas loquendi apud veteres scriptores graecos, siue historici, siue poetae, siue philosophi fuerint, longe aliud quid significare, quam apud scriptores sacros. Vnde aut aliquid magno conatu agunt, quod iterum nihil ad rem faciat, aut omnino lectores in errorem inducunt, efficiuntque, vt aut verba scripturae, aut effata scriptorum gentilium, perperam intelligant, si aut haec in illius, aut illa in horum sensu, accipiant. Copiosius hocce eruditorum quorundam virorum vitium edisseruit vir doctissimus IO. LAUR. MOSHEMIVS, in cogitationibus de eo, quod iustum est, circa sacrarum litterarum ex graecis & latinis scriptoribus interpretationem & emendationem, quae in eiusdem observationum sacrarum & historico-criticarum libro primo, Amstelodami an. 1721, 8. edito, existant, cap. 1. p. 1. seqq. IO. PRICAEVM, immo & ipsum HVG. GROTIVM, hac in re peccasse, supra iam obseruauimus. MOSHEMIVS autem PRICAEVO etiam addit THOM. GATAKERVM, atque ALEX. MORVM, atque de hoc ita pronuntiat: *Nec in Alexandri Mori eruditiss aliis observationibus huius generis non-*

nulla defunt. Qui si Medicis in Membranis aliquid sacrarum litterarum non dissimile vidit, sine mora veluti cedro dignum descripsit, inuitoque scriptori sacro alligauit. Vtilitatem horum laborum si quaeras, nullam me scire, fateor. Equidem illud saepe ex iis confirmatum sensi, sapientiam & diligentiam non semper in vna sede morari, magnumque interdum laboris & ineptiarum esse vinculum; aut hoc etiam, non raro qui prodesse volunt, potius obesse. Sed haec monita aliunde sine negotio discuntur; l. c. §. VII. p. 27. Eos cumprimis, qui obseruationes in loca quaedam scripturae sacrae seorsim edunt, quorum haud paucos supra commemorauimus, hoc sibi datum credere, videas, vt aut ex ebraeorum, aut profanorum scriptorum, monumentis, nouam quamdam lucem scripturae sacrae accendant. Qua in re dum ita versantur, vt aliquid proferre satagant, quod hucusque nemini in mentem venit: subinde a veritate longissime aberrant. Tritam enim, etiam si relictissima sit, non aliam ob causam deferunt, viam, quam quia, quae vrsitata, quaeque quotidiana sunt, non placent. Dumque adeo dicere volunt, quae ab aliis dicta non sunt; dicunt aliquid, quod silentio premere satius foret, quam in lucem proferre. Exemplis, cum ea se quotidie offerant, hoc a nobis confirmari, necesse non est.

Vltimo tandem loco & de discrimine, quod intuitu primi principii hermeneutici inter interpretes scripturae sacrae intercedit, aliquid dicendum est. Nonnulli namque non aliud principium agnoscunt, quam rationem: hinc etiam eum solum scripturae sensum admittunt, quem ratio capere potest; eum contra, qui rationis vim superat, seu spurium falsumque reiciunt. Alii autem ad traditionem prouocant, eumque tantum sensum verum ac genuinum credunt, qui cum traditione, in ecclesia, cuius sacra sequuntur, recepta, conuenit. Ab

vtri-

vtrisque dissentiunt, qui, scripturam ex scriptura interpretandam, adferunt, indeque analogiam fidei verum ac vnicum principium hermeneuticum esse, statuunt, ad quam, ceu normam & regulam, interpretatio omnis sit instituenda, adeo, vt is sensus, qui cum ista analogia pugnat, ceu spurius minusque genuinus, sit reiciendus. Ad primam classem Socinianis referendos esse, eosque, qui cum iis faciunt, iam constare potest ex iis, quae diximus, cum de illorum commentariis verba faceremus. Sunt vero & alii, qui in eundem scopulum impingunt, &, si non in omnibus, saltem in quibusdam, idem interpretandi scripturam principium sequuntur, a vero quorumdam locorum sensu non aliam ob causam discedentes, quam quod ratio, quae ceteroquin inde sequutura essent, capere nequeat. Ipsoque adeo facto testantur, quod in scripturae interpretatione rationi plus, quam decebat, tribuant: essi eam quouis modo a se amoliri adnituntur suspicionem. Nonnulli tamen id aperte satis prodiderunt, vt auctor *exercitationis paradoxae, de philosophia scripturae interprete*; quem LVD. MEIERVM, medicum Amstelodamensem, esse ferunt, certatim ideo refutatus a GISBERTO VOETIO, SAM. MARESCO, aliisque, cum primis a LVD. WOLZOGENTIO, in *libris II. de interprete scripturae contra exercitationem paradoxam*. Sed ipse WOLZOGENTIVS in suspicionem mox adductus est, ac si rem serio non egisset, & eandem potius cum auctore, quem refutasse videri volebat, inflasset tibiam; vnde & contra illum alii calumiam strinxerunt, quos inter eminet IO. VAN DER WAYEN, in *libris tribus de genuina reformatorum sententia in negotio de scripturarum interprete*; quibus WOLZOGENTIVS iterum apologiam, *orthodoxa fides* inscriptam, opposuit; in qua tamen aduersariis suis non satisfecit, siquidem ab opinione, quam animo semel con-

ceperat, non discederet. Conferendus de hisce omnibus HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. II. §. IV. seqq. p. 59. seqq.* Eousque autem qui rationem extollunt, vt ad eius vnice ductum scripturam sacram interpretari, nihilque, quod ea capere nequeat, admittere velint; ostendunt, se nondum didicisse, quo pacto ratione recte uti debeant. Hoc enim ab illis demum sperandum est, qui limites, quibus vires eius circumscriptae sunt, probe exploratos perspectosque habent; hinc & cognoscunt, multa supra rationem posita esse, quae sine insigni stoliditate, ideo, quia ea ratio capere non potest, negari aut reici nequeant. Non minus tamen & illi decipiuntur, seque misere traducunt, qui traditiones suas nobis obtrudunt, & ex iis regulam petunt, ad quam scripturae sacrae interpretatio sit exigenda. Romanae ecclesiae addictos hoc facere, notum est, quorum causam pro viribus tuetur RICH. SIMON, in *historia critica veteris & noui testamenti*, non semel nobis laudata: sed quum quilibet facile, quam infirmum, quamue lubricum hocce principium sit, percipiat; vt copiose hoc ostendamus necesse non est. Fecit hoc etiam ANT. COVLAN, in *examine bist. crit. noui testam. cp. IV. p. 78. seqq.* Maximo pere autem idem RICH. SIMON fallitur, dum protestantes cum Socinianis coniungit, &, inter rationem interpretandi, quae illi vtuntur, ad eam, quae pontificiis propria est, medium non dari, existimat, adeo vt, qui cum Socinianis facere nolit, illi ad pontificiorum defectendum sit castra, vti iam ad §. praecedentem, cum de Socinianis loqueremur, obseruauimus. Etenim a Socinianis non minus, quam romanensibus, discedimus, dum nec rationem, nec traditiones, aut ecclesiae auctoritatem, pro regula & norma interpretandi scripturam agnoscimus: sed scripturam ex scriptura,

secundum analogiam fidei, explicandam, contendimus. Quam quidem viam & rectissimam, & tutissimam esse, res ipsa ostendit, & facile perspiciet, qui cuncta rite secum ponderauerit. Certe ratio quoque docet, auctorem quemlibet ab illis demum quam rectissime intelligi & explicari, quibus principia illi propria, ex diligenti eius tractatione cognoscenda, quam maxime sunt explorata. Nec tamen ideo reliqua subsidia hermeneutica contemnimus, aut vsum rationis instrumentalem respuimus; diligentem solum ad analogiam fidei scripturae sacrae cum scriptura collationem vtramque hic facere paginam, adserimus; ea quidem ratione, vt sensus, qui cum analogia fidei pugnat, seu spurius & falsus reiiciatur, admitatur autem, seu verus, qui non repugnat, quemque simul reliqua praecepta hermeneutica admittendum suadent. Per fidei autem analogiam non cuiuslibet hominis, quae ipse sibi fingit, commenta, sed dogmatum ad salutem necessariorum ex claris, perspicuis, & evidentibus scripturae sacrae locis, exstructum, aut potius sponte enatum, systema intelligimus. Quod cum per totam scripturam sacram, seu fundamentum omnis doctrinae salutaris, diffusum sit, fieri plane nequit, vt aliquid ei contrarium in scriptura sacra deprehendatur. Hoc

enim si esset, dicendum quoque, scripturam sacram pugnancia secum continere: quod non minus absonum, quam impium foret. Corruit hinc etiam, quod nonnulli obuertunt, posse quemlibet in qualibet secta sibi eiusmodi systema constituere, omnemque adeo sensum, qui sibi repugnet, reiicere. Non enim statim pro analogia fidei amplectendum, quidquid homines impii aut petulantes pro ea venditant, sed quod ipsa scriptura sacra certa quadam & indubitata ratione commonstrat. Nec periculum est, ne res hoc pacto in circulum redeat, dum scripturam secundum fidei analogiam interpretandam, & hancce analogiam iterum ex scriptura desumendam, adfirmamus. Prius enim de obscurioribus; de perspicuis autem, claris, & nihil difficultatis habentibus, posterius intelligendum est. Sed susius cuncta, quae de genuino principio hermeneutico disputari solent, edisserui in praefatione, SAL. GLASSII philologiae sacrae, & quidem editionis, quae Lipsiae an. 1713 prodiiit, praemissa. Atque sunt haec omnia, de quibus hucusque verba feci, ita comparata, vt quisque facili negotio, quae in scripturae interpretatione, & theologiae exegeticae studio, fugere, quaeue consistari debeat, inde condiscere possit.

IOAN. FRANCISCI BVDDEI

THEOL. D. ET P. P.

HISTORIA THEOLOGIAE
LITTERARIA CONTINUATA

ET

NOVIS ACCESSIONIBVS

ILLVSTRATA

SIVE

ISAGOGES HISTORICO-THEOLOGICAE

AD THEOLOGIAM VNIVERSAM

SINGVLASQUE EIVS PARTES

ADPENDIX

SUPPLEMENTA TVM VETERA; TVM NOVA,

ITEMQVE CONSPECTVM SPECIALEM TOTIVS OPERIS

VT ET INDICES

CONTINENS.

ADDENDA QVAEDAM ATQVE SVPPLEND.

AD LIBRI I. CAP. I.

PAg. 4. hinc vero inscriptum Halae &c. recussum est.) Prodiit etiam deinceps Wiitebergae, an. 1727. 8. sequenti ratione inscriptum: *B. Martini Lutheri methodus studii theologici interprete Hieronymo Wellero; subiectae sunt notae & appendix de studio biblico acui apostolici, curante IOAN. GEORGIO IOCHTO.* Quid in noua hac editione, quae plagulis duabus & dimidia constat, accesserit, ex inscriptione constat. In praefatione vita Welleri summam exhibetur, & elogia, quibus DAVID CHYTRAEVS, CONRADVS PORTA, LVCAS OSIANDER, & NIC. SELNECCERVS, Wellerum ornarunt, recitantur; Hallensis autem, aut aliarum editionum, nulla fit mentio. Beato Luthero haecce methodus tribuitur, quia Wellerus, quae ex ore eius acceperat, litteris consignauit.

p. 5. cumprimis tamen beatus Ioan. Gerhardus) Cum GERHARDVS in eo esset, vt studio theologico se daret, consilium, quo pacto rite in eo versari deberet, a beato IOAN. ARNDIO expetiit,

qui & methodum ei praescripsit, in epistola quadam, quam primus in lucem protulit GVIL. ERNESTVS TENTZELIVS in *denen monatlichen Unterredungen anno MDCXC. mense Iul. p. 623. seqq.* Deinde quoque eam exhibuit ERDMANNVS RYDOLPHVS FISCHERVS in *vita Ioan. Gerhardi cap. III. p. 23. seqq.* cumque in ea nonnulla obseruatu digna occurrant, illam hic quoque legisse poenitebit neminem: *Binus pro vnis accipe ad tuas geminas, quae ad me aduolarunt. Priores meas volante calamo fusas potius, quam scriptas, vercor, ut possis legere, nec enim occasionem tabellariorum negligendam ducebam. Ad illa, quae in superioribus non attigi, pauca respondeo. Primum de libris theologicis comparandis. Biblia Vatabli ebraeo-latina; lexicon ebraeum vel Pagnini; vel Auenarii, consilio professoris ebraicae linguae; pro incipientibus sufficit Auenarius. Extat biblicum opus illud Complutense editionis regiae Antuerpianae; in numero illorum tomorum vnus est, qui tex-*

tum biblicum continet cum inserta versione latina interlineari; ad marginem vero omnes radices hebraicas auctoritas habet. Si hunc totum foris nancisci potes, quemalmodum puto, sine mora tibi comparato. Interpretes sacrorum librorum, & commentatores, nescio sane quos tibi commendare debeam; quidam sunt adeo populares, ut nihil rerum habeant; quidam tantum in cortice haerent; plurimi, quod pace aliorum dixerim, non ex spiritu, sed ex carne scribunt. Regulam igitur hic hanc habe: in libris seligendis, antequam emas, aliquot pagellas euoluato, & attende, an ex corde & conscientia tua loquatur auctor. Si percellit animum, & penetrat sermo, viuis est & ex spiritu; sin minus, spiritus carnis ibi dominatur. Rone (Deus) quanti hoc mihi constitit? antequam didici discernere libros illos, qui ex spiritu & qui ex carne scripti sunt. Enthusiasmus, avaritia, contentio, origo plurimorum librorum; carnales hi sunt. Bernhardus ex spiritu scripsit, & Kempfius, & Macarius; Spinacius; & quidam Granatensis; sed postillam eius non magni ficio, & Angustini quaedam. Inter omnes philosophos neminem scio, qui ex spiritu scripserit (qui ubi vult spirat) praeter vnum Senecam, quem si nec dum legisti, per otium quaeso legito; emas autem Godefredi editionem. R. Gypaltheri commentarios, vti & Anetii, nescio sane an tibi debeam commendare: cogitabo de his aliis. Epitomen bistoriae ecclesiasticae Oslandri, vsque ad nonum totum dedulam (nuper etiam decimum sextum saeculum prokist) vt emas & euoluas, auctor sum. Hebraeae linguae cognitionem tibi commendo; & vt veram pronunciationem adsequare, emas psalterium Hutteri harmonicum; sed vide, ne nimis scrupulosus sis in illa lingua, sufficit fundamentum iecisse. Sufficit etiam, si satis familiarem tibi reddidisse rex-

tum biblicum. Meditationibus ego sacris plurimum laudis tribuo, praesertim si ex intimo Dei amore & seria poenitentia proficiuntur; hic est meus liber praecipuus; de quo aliquando oretenus. Vale iterum & salue; 15. Mart. Brunsvigae 1605. Hancce epistolam, cum lucem adipexisset, si non totam suppositam, certe aliquot periodos ab aliena manu illi insertas, contendebat, atque adeo TENTZELIO, qui eam primus, vt diximus, ceu genuinam ediderat, non suffragabatur IOAN. CHRISTOPHORVS HOLTZHAUSENIVS in dem teutschen Anti-Barclao adpend. II. p. 1203. TENTZELIVS contra in sua persistebat sententia, seque eam ex autographo beati ARNDII, cuius litteras pingendi ratio in aliis eius epistolis obuia, hic quoque conspiciatur, sancte testabatur. I. c. mense Nouembr. p. 976. aliaque adhuc, quibus idem confirmari quear, adfert, mense Decembr. p. 1130. GOTTFR. BALTIASAR SCHARFFIVS ea, quae HOLTZHAUSENIVM permouerint, quo minus epistolam hancce, certe integram ARNDIO tribueret, summam ita complectitur; quod theologos nostrates, qui ante Arndii etiam tempora in illustrando codice sacro multam laudabilemque operam praestiterant, vilipendat; libros ex fallaci gustu motusque animi perceptione diiudicari velit, & Senecam ipsius spiritus sancti adflatu scripsisse perhibear, quae communibus viri in scriptis suis sententiis e diametro repugnent. Cumque & alia quaedam, idem vir doctus, huc spectantia commemorasset, tandem subiicit. Res haec, fateor, ad liquidum deducta non est, suspectae tamen valde nobis etiam hae litterae videntur; in supplemento bistoriae litrisque Arndianae &c. §. V. p. 68. Quemadmodum autem haecce epistola a genio beati ARNDII prorsus abhorret, ita non deerunt forte

iis,

iis, qui eam genuinam existimant, quae ad rationes fecus sentientium respondeant. Quando dicitur: *interpretes sacrorum biblicorum, & commentatores, nescio sane quos tibi commendare debeam; quidam adeo sunt populares, ut nihil rerum habeant; quidam tantum in cortice haerent, plurimi, quod pace aliorum dixerim, non ex spiritu, sed ex carne sribunt*, nequitiam eos, qui ante sua tempora in illustrando codice sacro operam studiumque suum collocarunt, contemnit; sed tantum ens non vnus eiusdemque generis esse docet. Idque si recte intelligatur, de nostra quoque aetate longe est verissimum, qua magna commentatorum laborum copia, quorum tamen paucissimi id, quod praecipuum esse debebat, ea, qua par est, ratione agunt. Regulam, quam porro de selectu librorum instituendo ponit, vtique non sine grano salis admittenda. Videretur autem praecipue de eiusmodi libris, qui ad fouendum & excitandum pietatis & virtutis christianae studium comparati sunt, loqui. Inter hos enim, qui animum percellunt & mouent, si ceteroquin sani sunt. & cum scriptura exacte conueniunt, ceteris vtique sunt meliores. SPINAEVS, cuius hic ARNDIVS, vel quisquis epistolae huius auctor est, mentionem facit, haud dubie IOANNES SPINAEVS, siue DE SPINA, Andegauensis est, cuius tractatum de *providentia Dei ad fidclium conscientias aspersis temporibus confirmandas & tranquillandas* ad Henricum IV. Galliarum regem, itemque opus de *tranquillitate animi*, praeter alios laudat THOMAS CRENIUS in *notis* ad ARNOLDI CLAPMARIJ *nobile triennium* in libellis de *eruditione comparanda* &c. p. 349. De Granatensi, siue LYDOVICO illo Granatensi conferendus NICOLAVS ANTONIVS in *bibliotheca hispana noua*, tom.

II. p. 30. qui & p. 32. iudicium FREDERICI BORRHOMEI, cardinalis, de concionibus eius refert, quo confirmari quodammodo potest, quod in hac epistola dicitur: *sed possillam eius non magni facio*. Grauiissimum, quod circa hanc epistolam moueri dubium potest, illud est, quod in ea de Seneca dicitur. Quod, si auctor voce *spiritus*, generatim bona etiam naturalia Numinis intelligeret, inter quae & illud referendum, quod & ethnici interdum, non SENECA tantum, sed & EPICTETVS, M. AVRELIVS ANTONINVS, alique singulari quadam vi & efficacia de virtutis studio loquuntur; tolerari vticumque posset. Sin de spiritu sancto, donisque adeo gratiae accipiat, admitti nequit, & non tantum reliquis ARNDII scriptis aduersatur, sed & eo plane indignum est. Rectiusque adeo mea opinione existimationi viri huius consulunt, qui dubitant, an epistola, aut certe haecce eius pars ab eo profecta sit, quam qui eiusmodi quid illi tribuunt, quod illi in mentem venisse, parum est verosimile. Ceterum si auctor eius epistolae sit, eam non anno 1605. sed 1603. ad GERHARDVM non VVittebergae, sed Ienae tum commorantem scriptam esse docet ERDMANNVS RVDOLPHVS FISCHERVS l. c. p. 24.

Pag. 7. Huius enim exstat Libellus hicce DESID. ERASMI, *ratio seu methodus compendio perueniendi ad veram theologiam*, in scriptus, seorsim etiam excusus est Ienae, an. 1724. in 8. opera & studio viri clarissimi FRID. ANDREAE HALLAVERI; qui & illi eiusdem ERASMI *adhortationem ad sanctissimum ac saluberrimum christianae philosophiae studium* adiunxit, & *dissertationem de scriptoribus methodorum, theologiam tractandi*, quae iridem huius loci est, praemissit. Quatuor is absoluitur capitibus, quorum primum prologum continet; altero de tribus

tribus linguis ad theologiam addiscendam necessariis; *tertio* de necessariis reliquis ad theologiam addiscendam disciplinis, praecipit; *quarto* autem de ipsa ratione, ex scripturae fontibus perueniendi ad veram theologiam, copiosissime & elegantissime differit. Commematio haecce, optimis praestantissimisque praeceptionibus abundans, dignissima est, quae non semel, sed saepius a theologiae cultoribus legatur.

p. 10. *Stephani Gausseii, Salmuricensis theologi*) *Dissertationes GAUSSEII theologiae, de studii theologici ratione; de natura theologiae; de ratione concionandi; de utilitate philosophiae in theologia; de recto usu clauum, vna cum thesibus theologicis de verbo Dei, tum alias prodierunt, tum & cum praefatione viri clarissimi IOANNIS IACOBI RAMBACHII reculae sunt Halae an. 1726. 8. Nec sine ratione passim a viris doctis commendantur; cum multum bonae frugis ex iis capere liceat. Merito itaque eas in praefatione laudat RAMBACHIVS, & de prima, quae studii theologici rationem delineat, adserit, quod in ea aurea prorsus monita, de historia sacra & ecclesiastica rite tractanda, de excolendo antiquitatum iudaicarum studio, de solida controuersiarum intelligentia comparanda, de auditorum profanorum lectione, litterarumque humaniorum cultura, de theologia sub ingum philosophiae infelicitate missa, aliisque rebus quamplurimis, passim interspergantur.*

De reliquis, quorum iniicere mentionem non sinit) Facere tamen nequeo, quin commemoratis THOMAM BENNETVM adhuc addam, cuius *introducilio in studium I) theologiae systematicae, II) articulorum XXXIX normalium ecclesiae anglicanae, anglicana lingua scripta, Londini prodit anno 1715. in 8. Licet enim inscriptio intro-*

*ductionem solum in theologiae systematicae studium polliceatur; hisce tamen auditor se non circumscribit limitibus, sed multa praecipit, quae generatim studio theologico inferuiunt, iisque, qui huncce campum ingrediuntur, vt per omnes eius partes animum circumferant, vsui esse queunt. Varia in hocce libello occurrunt, obseruatu haud indigna, quaeue cumprimis illis placebunt, qui scire cupiunt, quae in Anglia hodie viris quibusdam doctis probetur theologiam tractandi ratio. Laudat ceteroquin BENNETVS maxime HIERONYMI epistolam ad Nepotianum de vita clericorum, iisque, qui rectam in studio theologico ingredi viam cupiunt, commendat quam ideo & integram suae introductioni subiunxit. Recensetur liber hicce in *actis eruditior. Lipsiens. anno MDCCXVI. mense Maio, p. 206. seqq.**

p. 17. *Certe haec etiam causa fuisse videtur*) Certaminis istius, quod IOANNI MABILLONIO cum ARMANDO IOANNE ROVTHILIERIO RANCEO, abbate Trappensi, de litterarum studiis, an monachis conueniant? intercessit, quodue longe acerrimum fuit, historiam ex instituto tradit, vt tamen simul MABILLONII causam agat VINCENTIVS THVILLIERVS, in operibus posthumis Ioannis Mabillonii & Theodorici Ruinarti, tom. I. Lib. IV. p. 365. seqq. Constat inde, primum certaminis istius auctorem fuisse abbatem Trappensem, cui ideo MABILLONIVS librum suum de studiis monasticis opposuerit. Constat quoque librum huncce non omnibus praesertim in Italia placuisse. Aegre namque ferebant, librorum ab haereticis scriptorum, eum suasse lectionem; quantumvis non sine cautione quadam id fecisset; IACOBI VSSERII *annales* quod prae reliquis in chronologicis commendasset, vitio vertebatur, eo, quod

VSSERIVS esset haereticus; multas quæstiones scholasticas, quæ circa 7° quomodo versantur, ab eo reiectas, reprehensione itidem dignum videbatur; quemadmodum &, laudando THEODORETUM, reliquos patres graecos magna adfecisse iniuria credebatur; & quæ reliqua erant eiusdem generis, a THVILLIERIO commemorata, l. c. p. 367. Priusquam MABILLONII *considerationes super responsione abbatis Trappensis (relexions sur la reponse de Mr. l'abbé de la Trappe)* prodirent; lucem adpexerunt epistolæ ad abbatem Trappensem (*lettres a Mr. l'abbé de la Trappe*) Amstelodami, si inscriptioni credendum, an. 1692. in 12. Quatuor fuisse istas epistolæ, quibus deinceps quinta accessit; vt auctor est PHILIPPVS LE CERF DE LA VIEVILLE, dans la bibliothéque historique & critique des auteurs de la congregation de saint Maur p. 464. In iis acriter abbas ille Trappensis perstringitur; multaque narrantur, quæ illi parum sunt honorifica, quæue famam illam sanctitatis haud vulgaris, quam seuerioris vitæ instituto sibi suisque comparauerat, labefactare poterant. Auctor autem istarum epistolarum esse fertur DIONYSIVS SAMMARTHANVS, ex congregatione sancti Mauri monachus Benedictinus, vir doctissimus, & multis ingenii monumentis clarus, cui & eadem tribuit PHILIPPVS LE CERF l. c. Cum autem iterum *apologia* pro abbate Trappensi edita esset, cuius auctor a PHILIPPO LE CERF, TIERS vocatur, cui & *apologia* ista libelli *famosi* nomine venit; SAMMARTHANVS in lucem emisit *recueil de quelques pieces, qui concernent quelques lettres écrites a Mr. l'abbé de la Trappe*; ex qua quidem collectione iterum patet, quanta animorum vehementia, quantaue acerbitate, bellum hocce gestum sit. MABILLONII *considerationibus*, antea memo-

ratis, abbas Trappensis nihil reposuit. Etsi enim a quibusdam memoratur: *Examen des Reflexions du P. Mabillon sur la reponse au traité des études monastiques*: dubitat tamen THVILLIERIVS, an scriptum hocce typis excusum sit. Ipse autem THVILLIERIVS, quem MABILLONII causam egisse diximus, aduersarium acerrimum nactus est, GERVASIVM, (GÉRAISE) qui & ipse abbas Trappensis fuit, & ex variis ingenii monumentis, cumprimis ex *vita Ruffini*, gallice scripta, editaque Parisiis an. 1724. duobus voluminibus in 12. celebritatem nominis consequutus est. Huius enim deinde prodit *defence de la nouvelle histoire de l'abbé Sager, avec l'apologie pour feu M. l'abbé de la Trappe, dom Armand Jean Bouthillier de Rancé, contre les calomnies & les invectives de D. Vincent Thuillier, religieux Benedictin de la congregation de Saint Maur, repandues dans son histoire des contestations sur les études monastiques insérée dans son premier tome des oeuvres posthumes de dom Mabillon*, Parisiis an. 1725. in 12. Contendit autem GERVASIVS, MABILLONIVM tandem errorem suum agnovisse, atque sententiam abbatis Trappensis calculo suo adprobasse: idque ex schediasmate illo: *de monasticorum studiorum ratione ad iuniores studiososque congregationis sancti Mauri monachos*, quod THVILLIERIVS operibus MABILLONII posthumis inseruit, quodue l. c. p. 419. & seqq. exstat, euincere voluit. At vero THVILLIERIVS iam in *praefatione* p. 7. monuit, schediasma hocce a MABILLONIO compositum fuisse, vt nouae editioni SVLPITII SEVERI prae-mitteretur, incertumque esse, num ante *librum de studiis monasticis*, an postea ab eo conscriptum sit. Quod si ita se habet; colligi inde nequit, MABILLONIVM in hacce causa sententiam suam mutasse.

mutasse. Quidquid eius sit, schediasma hocce MABILLONII lectu dignum est, atque praecepta de ratione studiorum salutaria continet, quae iis etiam, qui monachi non sunt, prodesse possunt. Tria in eo pertractat capita, primum, cuius rei gratia studendum sit; alterum, quatenus studiorum intentio promouenda; tertium, quodnam studiorum genus religiosi viri maxime persequendum. Ad ipsam vero hanc controuersiam quod attinet; ea maximam partem ad *λογισμολογία*, quamdam redire videtur. Nostra equidem parum refert, quae monachi studiorum suorum inire rationem velint, aut debeant. Vtilitate interim sua non destituitur haecce quaestio; cum longe certissimum, & quotidianam experientia comprobatum sit, literarum studia, si incaute, intempeliue, & sine delectu tractentur, maximum vitae sanctae studio adferre impedimentum, plusque multo mortalium damni, quam emolumentum, inde accipere. Plurimi forte non periiissent, nisi docti fuissent, aut tales esse voluissent. Dispicere itaque omni-

no, & adcurate considerare iuuat, quis hac in re tenendus sit modus. Historiam vitae celeberrimi istius abbatis Trapensis praeter alios scripsit PETRVS LÉ NAIN, & quidem gallice, quae Parisiis prodit an. 1719. 12. atque recensetur dans le *journal des sçavans* anno M DCC XIX. mense Iulio, p. 90. seq. MABILLONII autem vitam dedit THEODORICVS RVINARTVS Parisiis 1709. 12. Conferendus & praeter BERNARDVM PEZIVM in *bibliotheca Benedictino-Mauriana*, & PHIL. LÉ CERF in *bibliotheca scriptorum ex congregat. sancti Mauri*, NICERONIVS dans les *memoires pour servir a l'hist. des hommes illustres &c.* tom. VII. p. 336. seqq.

p. 17. Cuius generis Henrici Cornelii Agrippae liber est) Legenda omnino, quae de hocce AGRIPPAE libro diligenter & erudite differit IOANNES GEORGIVS SCHELHORNIVS, in *amoenitatibus litterariis tom. II. obseruat. V. p. 513. seqq.* qui & obseruat. VII. p. 553. seqq. *analecta de vita, fatis, moribus & scriptis Agrippae exhibet.*

AD LIBRI I. CAP. II.

P. 29. aut iis animi corporisque dotibus &c.) De hisce omnibus, vt & providentiae diuinae documentis, ex quibus interdum quidam se studio theologico destinatos esse, intelligere potuerunt, multa dici, multa ex patrum quoque; seu veteris ecclesiae doctorem scriptis colligi possent; sed hoc iam diligenter praefecit IOAN. ANDREAS SCHMIDIVS in *commentatione seu programma de studiosi theologi fatis, vita & studiis, per exempla patrum illustratis*, Helmstädi an. 1704. 4. Sed magis ad vsum accommodata sunt, quae hac de re tradunt PHILIPPVS IACOBVS SPENERVS, in *dem Lehr-reichen*

Zeugnis von der Gestalt eines würdigen studiosi theologiae, quem quidem libellum omnibus, qui rebus suis recte consulere cupiunt, vehementer commendandum, adnotationibus quibusdam & praefatione, de *fructu scriptorum Spenerianorum* auctum recudi curauit IOAN. SIGISMUNDVS, Lipsiae 1728. 8. itemque AVGVSTVS HERMANNVS FRANKIVS, in libello germanice scripto: *Timotheus zum Fürbilde denen studiosi theologiae*; vt & in *idea studiosi theologiae*, quae vna cum *monitiis eius pastoralibus theologicis*, in linguam latinam conuersa prodit Halae Magdeburgicae an. 1723. 8.

p. 37. si quis spretis minutis, magna, sublimia, excelsa conficietur &c.) Si theologia rite ac, prout decet, ad ductum scripturae sacrae tractetur, nihil nisi quod magnum, excelsum, sublime sit, in ea occurrit. Omnia enim eo redeunt, ut, quae Deus de via ac ratione salutem aeternam consequendi nobis reuelavit, recte explicentur, confirmentur, & contra eos, qui veritatem erroribus obscurare audent, defendantur. Semper itaque illis, qui ad theologiam accedunt, cogitandum esset, de re omnium maxima, longeque grauissima, aeterna hominum salute, ibi agi. Sed non omnes illud obseruant. Immo haud pauci, immemores velut eius, quod caput causae esse debebat, ad superflua, noua, inania, immo minutias, ac ineptias prolantur; quod vel scholasticorum exemplo, si quis hac de re dubitaret, ne

quid de aliis dicam, comprobari posset. Dum ergo eos, qui minutis eiusmodi atque ineptiis delectantur, parum ad theologiam aptos esse dixi, metuendum non erat, ut viro cuidam doctissimo visum, ac si occasionem aliis praeberem leui tantum brachio theologiam tractandi. Quo magis enim quis intelligit, minutias eiusmodi ac ineptias, omniaque ista, quae ad finem theologiae parum faciunt, saepissime contra, quo minus ad eum perueniamus, obstant, procul hinc remouendas esse, eo quod de rebus longe grauissimis, maximique omnino momenti sit sollicita; eo clarius etiam cognoscet, summum studium summamque hic adhibendam industriam, immo numquam tantum studium tantamque adhiberi industriam posse, ut non maior semper acriorque requiratur.

AD LIBRI I. CAP. III.

p. 64. Sed obseruare inuau, illum de eo tantum disputare &c.) Auctorem istarum obseruationum CHRISTIANVM THOMASIVM, virum, dum viueret, celeberrimum, esse constat; qui & hoc nomine varios nactus est censores. Legenda cumprimis, quae contra eum disputat vir doctissimus MICHAEL LIENTHALIVS in consultatione de historia literaria ecclesiae cuiusdam gentis scribenda, febr. II. cap. II. §. II. p. 48. seqq. Quae ego hac de re monui, eo tantum spectant, ut ostenderem, quoniam hic quaestionis; seu controuersiae status sit, quem si non obseruant, qui contra THOMASIVM disputant, aërem verberant, seque ipsos traducunt turpiter. Quemadmodum autem neuiquam omnia, quae a THOMASIO in hac causa dicta sunt, mea facio; meque adeo eius suscipere voluisse defensionem, dici

nequit; ita & ut ea, quae probari nequeunt, refutarem, a me postulari non poterat, quum id instituti mei nec pateretur, nec requireret ratio, & ab aliis insuper factum esset. Quodsi insuper, quis quaestionis status sit, rite perpendatur, quilibet facile, quousque eius aut admittenda; aut reiicienda adserta sint, perspiciet. Quare qui hic aliquid, quod reprehenderent, inuenisse sibi visi sunt, aut mentis imbecillitatem, aut animi malignitatem produunt. Quemadmodum autem, quae mea de scholarum publicarum & necessitate & vtilitate sententia sit, luculenter facis exposui; ita plurimas hodie esse, in quibus adolescentes ne quidem in litteris recte instituuntur, multo minus ad sapientiam, quae sine vera pietate esse nequit, ita, ut decet, erudiantur, & ipsa experientia doceat, & tot doctorum virorum querelae testan-

tur, ut qui hoc negare vellet, se solum sapientem, ceteros omnes caecos esse, existimare necesse sit, quae summa est stultitia. Atque recte hoc vir clarissimus, anteaque nobis commendatus MICHAEL LILIENTHALIUS agnoscit: *quamvis negari non possit, magnam scholarum hinc inde esse corruptionem, peruersamque multis in locis studendi rationem &c.* vbi & AHASVERVM FRITSCHIVM in *scholari peccante*, & VITVM LVDOVICVM SECKENDORFFIVM de *statu christianismi* lib. III. cap. IX. §. III. seqq. laudat, qui istam scholarum corruptionem deplorarint. Esse tamen etiam hinc inde in scholis viros doctos & pios, qui suo officio egregie satisficiant, nemo sanae mentis negauerit.

p. 76. *Sixtus Senensis saeculi decimi fuit scriptor &c.* Quid ISAACVS CASAVBONVS de FRANCISCO SIXTO Senensis existimauerit, ex hisce eius verbis liquet: *Postquam legi in Sixti Senensis praefatione, Oecolampadium finxisse volumen Bertrami de coena domini; Carolostadium opus contra imagines sub nomine Caroli magni, & id genus alia, non dubitavi, Sixtum hunc aut stultissimum esse morionem, qui criticum agere institueret, adeo apud laicos aequum, aut metu praecuaricari, & dare verba Romano pontifici. At Possuino fatuo fatuus ipse persuasit, indolito doctus. Nam Sixtum alioquin fuisse virum eruditissimum, lectio operis me docuit. Fuit & litterarum ebraicarum peritus. Lectum sibi talmud ait p. 97. indicia eius non temere sequenda, ut paucis exemplis patebit &c.* Graecae linguae fuit admodum imperitus &c. *Libri quinti praefatio, si pauca excipias, docta plane & eximia est; scopus est, ostendere, in scriptis patrum multa occurrere aut caute accipienda, & cum vena scriptorum legenda, aut plane etiam damnanda; ita tamen, ut nihil pro-*

pterea decedat existimationi & gloriae piorum patrum. Omnino lectu dignissima praefatio. Eiusdem generis & alia adhuc idem vir doctissimus addit, in Casaubonianis p. 27. Conferenda & quae de eodem hocce auctore diximus lib. II. cap. VIII. ad §. II. p. 1436.

p. 77. *Iungenda his, quae de Possuino &c.* Nec praetermittendum iudicium ISAACI CASAVBONI de POSSEVINO ita pronuntiantis: *Apparet, multae diligentiae hominem esse, eruditionis mediocri, iudicii oppido exigui (ita enim haud dubie legendum pro: eximii.) Videtur enim id inprimis spectasse, ut molem libri auerget; adeo multa inseruntur inutilia, & plane mox tollenda, nisi insinuat, ut in tot libros emendationes leuissimorum mendorum typographicorum, quae multis paginis persequitur. Ex vno auctore duos facit, ut in Nicolao de Clemangis. Saepè eadem reperit, (cum) de iisdem libris tamquam de diuersis loquatur, ut in Nicol. Cabasila. Omitto iniquitatem erga omnes a papa quoquo modo dissentientes. Est tamen propter duas res auctor ille & hoc opus utilissimum; primum est, quod de editis & ineditis scriptoribus multa utiliter obseruat, non passim omnibus nota; alterum est, quod multa obiter inserit situ necessaria; in Casaubonianis p. 6. Non dissimilia aliorum de POSSEVINO iudicia a THOMA CRENIO dissertat. I. de suribus librariis p. 94. alibique collecta, obseruat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIUS ad h. l. p. 208. qui & cum monuisset, POSSEVINVM a STEPHANO LE MOYNE in prolegomenis ad varia sacra, p. 129. virum diligentiae non vulgaris vocari, subiicit; at quod idem (STEPHANVS LE MOYNE) p. 124. virum emunctae & exercitatae naris appellat, erunt forte, qui cum Casaubono minus ex vero dictum putent. RICHARDVM SIMONEM in POSSEVINI adparatu id nomi-*

nominatim reprehendere, quod multorum librorum titulos ibi legas, qui numquam prodierunt, ex eiusdem *epistolis selectis* *epist. XVI.* docet.

p. 81. *Cuius tamen prima tantum pars* Sequuta deinceps est *pars secunda*, an. 1725. & *pars tertia* seu *ultima* an. 1726.

p. 83. *Sed plura qui de raritate librorum* *(scire auct)* Laudatis a nobis auctoribus addendus IOANNES GEORGIUS SCHELHORNIVS de *libris rarioribus*, & *variis raritatis eorum causis*, in *amoenitatibus eius litterariis tom. II.* p. 321. *seqq.* Speciatim ibidem de *libris sub ipsis typographiae primordiis excusis*; de *libris paullo post typographiam inuentam impressis*; de *libris a celebrioribus saeculi XVI. typographis exscriptis*; de *libris publica auctoritate suppressis*; de *libris, qui a priuatis suppressi sunt*; de *libris, quorum pauca exempla impressa sunt*, & reliquis eiusdem generis raritatis causis fuse disserit. Continuatio dissertationis istius de *libris rarioribus* exhibetur *tom. V.* eadem *amoenitatum litterariorum* p. 239. *seqq.*

p. 84. *Iungantur hisce, qui iidem de raritate librorum* *(Sc.)* Existat & IOACHIMI ERNESTI BERGERI *diatribae*, de *libris rarioribus bornaeque notis diagnosticis*; cuius editio *secunda* priori auctior prodit Berolini, 1729. 4. Sequentes autem is rariorum librorum notas diagnosticas ponit: I) *libri non diu, aut statim post inuentam typographiam exscripti typis*, merito rarioribus adnumerantur; II) *accensentur rarioribus libris illi, qui manu virorum illustrium notati sunt & illustrati*; III) *librum rariorem facit eiusdem rara & non facile obuia editio*; *in primis maximi aestimantur primae omnium editiones*; IV) *rariora opera biblica*, inter *rariores libros principem tunc locum*; V) *libri cari*, omnino reputantur *rari*; VI) *libri damnati & prohibiti alii*

rariores habentur, sed ex opinione vulgi. Subiicit hinc quoniam prouida magistratus cura, iure prohibeantur atque damnentur, libri scilicet atheistici, magici, obsceni, famosi, seditiosi, blasphemii. Ita auctor iste cuncta, quae de libris rarioribus summam dici possunt, concinne satis complectitur, & quas dedit regulas, exemplis illustrat; in quibus num omnia acu tetigerit, non dixerim. Mihi stae sententia, in libris aestimandis non ad raritatem, sed ad utilitatem respiciendum esse.

p. 85. *Qua de quaestione ut recte statuatur* *(Sc.)* Conferenda hic omnino viri illustres IVSTI HENNINGI BOEHMERI *dissertatio iuridica de iure circa libros improbatos lectionis*, Halae an. 1726. edita. In ea dum auctores, qui hocco argumentum attigerint, recenset, THEOPHILO RAYNAUDO & IACOBO GRETSERO, a nobis iam laudatis, addit GABRIELEM PYTHERBEVM, qui Parisiis an. 1549. ediderit *Theotimum*, seu *tres libros de expurgandis malis libris*, qui eo circiter tempore scripti sint, quo de *indiciis prohibitorii* edendis cogitatum fuit; quem in finem & THEOPHILVS RAYNAVDVS *erotemata sua de bonis & malis libris* composuerit. Obseruat quoque inter alia IOAN. HVSSVM de *prohibitione librorum haeticorum* librum conscripisse. Existatque omnino inter opera IOANNIS HVSSI & HIERONYMI Pragensis, Norimbergae an. 1715. recusa, p. 127. *seqq.* de *libris haeticorum legendis*, libellus seu *dissertatio*, in qua haeticorum legendos, non comburendos esse libros, contendit, dum in ipsis veritas contineatur, idque auctoritate AVGVSTINI, HIERONYMI, AMBROSII, BEDAE, THEODORI, LIBERATI, CYRILLI, GELASII papae, canonibus item & ratione comprobatur. Recte autem BOEHMERVS monet, in eo quidem omnes facile conuenire,

uenire, libros noxios non tolerandos, atque corruptores morum vitandos esse: maximam contra hanc supereffe difficultatem, quinam libri impii atque periculosi censendi sint, cum pro diuerso sectarum studio haereticum subinde atque noxium censeatur, quod cum veritate prorsus consentit, quemadmodum contra quod impium & quauis ratione detestandum ac reiciendum est, pro veritate diuina, orbi obtrudatur, §. III. p. 5. Morem autem comburendi libros sanioribus gentiliū displicuisse docet: quem ambabus contra manibus romanae ecclesiae additi arripuerint, qui & dum eundem defendere velint, lubricis admodum innitantur fundamentis. Cum autem non vna eademque ratione malae notae libri improbari soleant, aliterque hoc fiat a doctoribus, aliter ab imperantibus, & ab his iterum non vno eodemque modo, haec omnia distincte edisserere suarum duxit esse partium; expurgationem autem quam vocant, hoc est castrationem ac corruptionem librorum iure meritoque vehementer detestatur, cum maxima inde in veritatem historicam & rem litterariam, addo & ecclesiasticam, non possint non redundare incommoda. Libros hinc, qui pro noxiis haberi, adeoque improbari solent, recenset, quales sunt: magici, in religionem christianam iniurii, libelli famosi, haeretici, obsceni & laesui, athei & seditiosi; quibus haecenus ipsa scriptura sacra addi possit, prout PIVS IV. pontifex eius lectionem in lingua vulgari non omnibus concedere voluit; de quibus omnibus varia lectu digna obseruat. Qui movent lectionem librorum noxiorum delendam, ad exempla populorum, qui idem fecerint, promouere solent, Iudaeorum scilicet & gentiliū, speciatim Graecorum pariter ac Romanorum; quod postquam commemorauit, trium primorum saeculorum christi-

anios a more exurendi libros abhorruisse contendit; quod & mirum non est, cum apud eos non essent, qui imperantium fungerentur munere, quorumue adeo hoc fieri potuisset auctoritate; a lectione librorum, qui religioni & veritati christianae damnum aliquod adferre poterant, istius temporis doctores, suos dehortatos fuisse, ipsemet vir doctissimus non abnuit. Saeculo quarto morem comburendi haeticorum libros ortum esse constat, & vel Constantini magni imperatoris exemplo comprobari potest, qui non tantum, vt Arii libri flammis traderentur, praecepit, sed in eos etiam, qui eos occultassent, nec ablatos statim igne combussissent, capitis poenam constituit, teste SOCRATE *hisor. eccles. lib. I. cap. IX.* & SOZOMENO *hisor. eccles. lib. I. cap. XXI.* Quod quidem illultri viro adeo displicet, vt concilii Nicaeni patribus *zelum plus; quam carnalem & ebrium* tribuere non dubitet; quae eius, annon quibusdam paullo durior videri sententia queat, aliis diiudicandum relinquo. Constantini exemplum alii deinceps sequuti sunt imperatores; donec tandem episcopi & inter hos romani maxime pontifices potestatem decernendi, vt haeticorum libri comburerentur, sibi vindicarent. Quae omnia dum auctor doctissimus copiosius edisserit, historiam quamdam moris huius atque instituti tradit, quam vt summatim & hic exhiberem, operae pretium me fecisse existimo. Ad caput causae, seu quaestionem: an & quousque omnibus potestas libros suos pro lubitu per typos euulgandi atque in lucem proferendi, concedenda sit, quod attinet, cum idem vir doctissimus rationes eorum, qui hancce libertatem quouscumque libros in publicum emittendi, nullis limitibus, nullisque legibus circumscriptam defendunt, retulisset, recte omnino pronuntiat: *Non quidem negari potest,*

potest, censuras librorum variis obnoxias esse abusibus, graviora tamen metuenda sunt incommoda & mala ex omnimoda preli libertate, praesertim, quum censurae quoque suos limites apud nos habeant, quos si excesserint censors, recursus ad superiorem superest, qui iniquitatem censurae corrigere valet. Media ergo via in hac quaestione praecudiciali amplectenda videtur, tum ne nimius rigor, more curiae Romanae, in improbanda lectione librorum prohibitorum exerceatur, tum etiam ne licentia preli ita extendatur, ut omnes excludat limites, & in noxiam degeneret publicam. Neque enim tantum is peccat & delinquit, qui pessimos libros & in republica non tolerandos, divulgat, sed etiam qui ope typographiae suae in causam est, ut a quibuscumque hominibus libere legi queant; cap. II. §. III. p. 48. Ceterum de libris publica auctoritate combustis legenda etiam, quae diligenter collegit IO. GEORGIVS SCHELHORNIVS in dissertatione *historica de libris combustis*, quae in *amoenitatibus eius litterariis tomo septimo* exstat, §. IV. seqq. p. 84. seqq. ubi & speciem lectu digna, quae de beati LUTHERI eiusque *scriptis* scriptis, magno numero non publice tantum; sed & privatum combustis observat §. IX. p. 95. seqq. Societati Ignatianae adscriptos id sibi cum primis datum credere, singularemque capere gloriam, quod in haereticis, quos vocant, libris abolendis, & in fauillas vertendis studium omne atque industriam collocent, copiosius ediderit §. XV. p. 114. seqq. Ceterum de libris damnatis & prohibitis ex instituto etiam agit BURCARDVS GOTTHELFIVS STRUVIUS in introd. ad *notitiam rei litterariae* cap. IX. p. 787. seqq. Quaedam non vbiuis obuia de libris publica auctoritate suppressis suppediat, quem iam laudauimus SCHELHORNIVS *amoenit. litterar. tom. II. p. 341. seqq.* Quod ex veterum haereticorum

rum monumentis pauca ad nos peruenerint, id inter alia inde prouenisse, quod libri eorum ab imperatoribus christianis prohibiti sint ignique adiudicati, poena quoque in eos, qui illos retinerent, statuta, iam a nobis obseruatum est, *lib. II. cap. VII. ad §. IV. p. 1043.*

ibid. quid de romanensium indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum &c.) Nimirum cum iam pridem pontificibus romanis in more positum fuisset, lectionem librorum haereticorum prohibere, immo ipsos hosce libros flammis ad iudicare; hoc etiam sibi agendum censuerunt, cum LUTHERI aliorumque, qui ecclesiae emendationem promouebant, scriptis orbis christianus inundaretur. Leo X. enim pontifex non tantum omnia LUTHERI scripta damnauit, sed excommunicationis fulmen in eos, qui illa lecturi essent, se vibraturum comminatus est; quod eius exemplum, qui illum in romana sede exceperunt, speciatim Hadrianus VI. & Clemens VII. ita sequuti sunt, ut omnium sine discrimine haereticorum libros legere quam seuerissime prohiberent. Cum vero non omnibus statim pateret, quinam libri dogmata haeretica continerent, necessitatem, quae ecclesiae romanae consultum cupiebat saluti, sibi impositam viderunt, certos librorum indices conficiendi, in quibus designarentur, quinam ceu noxii fugiendi essent & euitandi. Cum primis suarum hoc esse partium existimauerunt theologi Parisienses, dum iam anno 1551. eiusmodi indicem consecrerunt; quem in lucem iterum produxit CAROLVS DV PLESSIS D'ARGENTRE, doctor Sorbonicus, in *collectione iudiciorum de nouis erroribus, qui ab initio duodecimi saeculi post incarnationem verbi, usque ad annum 1713. in ecclesia proscripti sunt & notati, &c. tom. secundo p. 164. seqq.* Inscriptio indicis huius prout hic exhibetur, ita se habet: *catalogus librorum ab anno*

1544. usque ad annum 1551. censura notatorum a facultate theologiae Parisiensi, & olim in lucem editus anno 1551. cum hac praefatione. Sequitur tum praefatio satis longa, in qua necessitatem eiusmodi indices conficiendi doctores isti vrgent, & de haereticorum dogmatum propagatione multum conqueruntur, tandemque instituti sui hunc in modum exponunt rationem: *Verum quia difficile est admodum simplicibus viris & non satis in scriptura exercitatis, adulterinos libros & pestiferos a salubribus distinguere; ob idque saepius obruduntur impii pro orthodoxis; multorum precibus & quotidianis efflagitationibus obsecrantes, aequum duximus, & veris christianis (quibus neque fas est, neque tutum, horum lectioni incumbere) apprime conducibile, libros omnes, qui in manus nostras venerint, in alterum catalogum redigendos curabimus) suis nominibus designare. Ut compertum habeant & intelligant, siue ecclesiarum praefecti & praesules, siue magnates & principes, siue senatores & prouinciarum praesides, a quorum lectione librorum subditam sibi plebem arcere debeant. Sunt autem ex eorum numero quidam plane haeretici flammisque digni. Sunt & qui suspitione haereticos vehementer laborant. Sunt, qui offensiculum & scandalum praebent. Sunt, qui blasphemias suboleant. Sunt & quos non expedit reipublicae christianae in lucem & vulgus emitti. Sunt & alii permulti, quos ad plenum discussos, execrandis sceleribus deprehendimus; atque tandem, vna (pro more) congregati, coeuntibus omnium in vnam sententiam iudicii, in catalogum redegitimus. Praefationem excipit ipse catalogus ordine litterarum secundum auctorum cognomina dispositus. Sic, sub littera A conspicitur GEORGI*

AEMILII historiarum, seu lectionum euangelicarum, quae veteri more dominicis atque festis diebus in ecclesia tractari solent, explicatio: ANDREAE ALTHAMERI commentaria Germaniae in P. Cornelii Taciti libellum de situ, moribus & populis Germanorum; in quibus quidem commentariis, dubito an quis alius temere, quam theologi isti Parisienses, quod censura dignum sit, inuenisset; sub littera B. biblia ROBERTI STEPHANI exstant, itemque scripta varia IO. BRENTII, THEODORI BIBLIANDRI &c. Exemplum hocce theologorum Parisiensium haud dubie aliis placuit, siquidem iussu Philippi II. Hispaniae regis anno 1558. index librorum a tribunali inquisitionis in Belgio prohibitorum euulgatus est; quemadmodum & Paulus IV. eiusmodi indicem confici voluit. De quo quidem indice, quae PETRUS SVAVIS POLANVS, aut potius PAVLVS SARPVS Venetus pronuntiauit, prorsus obseruatu digna sunt. In eo, inquit, multis parasangis longius itum est, quam superioribus saeculis, iactaque fundamenta tuendae magnoque opere amplificandae auctoritati curiae romanae, adempta hominibus ex cognitione, quae necessario requiritur ad vnum quemque ab iniustis usurpationibus defendendum. Nam ad eum usque diem librorum prohibitiones numquam exercebant terminos librorum haeticorum; neque quisquam liber legi prohibitus, nisi cuius auctor esset damnatus. Recenset hinc tres istas classes, in quas index huius distributus fuit, atque ita pergit: Quo nomine multi auctores & libri damnantur, quos totis trecentis, ducentis & centum annis literati omnes in ecclesia romana manibus versarunt, pontificibus romanis consensu, nec contradicentibus tanti temporis spatio. E nouitiis etiam damnati nonnulli in Italia ipsa, immo Romae excusi, inquisitione approbante, immo per diploma suum pontifice; quo ex genere sunt Erasmi adno.

adnotationes in nouum testamentum, ab Leone decimo, postquam eas euoluisset, approbatæ diplomate dato Romæ X. Septembr. anno MDXVIII. Illud uero supra omnia notabile, quod fidei ac religionis prætextu pari fœueritate interdiciuntur damnanturque auctores librorum, quibus auctoritas principum & magistratus ciuilibus contra illicitas ecclesiasticorum usurpationes defenditur; aut potestas conciliorum & episcoporum curiæ romanæ iniustus occupationibus vindicatur, aut denique illorum hypocritis & tyrannibus, quibus fūco religionis imponitur populo, aut vis adfertur, li- quido dereguntur. In summa, nunquam arcano tam præcellenti religio ad demen- tandos homines adhibita: in hislor. concil. Trid. lib. VI. p. 83. Copiosius deinde quid in isto concilio Tridentino hac in re actum sit, idem auctor edisserit. Ex ipsius autem concilii huius decretis patet, constitutos fuisse quosdam ex patribus, qui de variis censuris ac libris, vel suspectis vel perniciosius, quid factu opus esset, considerarent, atque ad ipsam syno- dum referrent; cui quidem operi etiam extrema manus, (vt uerba decreti se ha- bent) imposita esset; nec tamen, ob li- brorum varietatem & multitudinem di- stincte & commode a synodo diiudicari posset; præcepit eadem synodus, vt, quidquid ab illis præstitum esset, romano pontifici exhiberetur, vt eius iudicio & auctoritate terminaretur & euulgaretur; conf. canones & decreta concilii Tridentini sess. XXV. die IV. Decembr. p. m. 222. Atque ita index ille romanus concilii quidem Tri- dentini nomine euulgatus est, licet Pii IV.

pontificis præcipuae in eo partes fuerint. Auctus hinc subinde atque recognitus sub aliis pontificibus index hicce librorum pro- hibitorum prodijt. Historiæ indicum li- brorum prohibitorum & expurgandorum præter DANIELEM FRANCVM & THO- MAM ITTIGIVM, quos iam laudauimus, lucem adfundet ADRIANVS BAIL- LETVS, qui eam summam tradit dans les ingemens des sc̄avans sur les principaux ouvrages des auteurs tom. II. part. I. p. 43. seqq. Index librorum prohibitorum Innocentii XI. pontificis maximi iussu edi- tus, vsque ad annum 1681. recusatus est Pra- gae an. 1726. 8. vna cum adpendice ab anno 1681. vsque ad mensem Iunii inclusue 1704. Immo accessit adpendix nouissima ad indicem librorum prohibitorum ab anno 1704. vsque ad totum mensem Martii 1716. In his autem cum etiam comprehendantur, qui vsque ad istud temporis spaciū sub Clemente XI. prodierunt, facere ne- queo, quin hic repetam, quæ de iis pronuntiauit GEORGIUS SERPILIVS. Il- lud tamen, inquit, mirari subit, sub nomi- ne tanti pontificis, cuius eruditionem & prudentiam omnes suspicantur, indicem li- brorum prohibitorum prodijisse; qui nec genuina semper auctorum nomina, nec libro- rum titulos fideliter recenset; sed supinam ignorantiam eorum, quæ damnata sunt, indicat; atque adeo errores ex uetustis in- dicibus congestos erroribus nouis cumulat. Oculorum fides rei ueritatem cuiuslibet de- monstrat &c. in commentatione de Ioan. Launoi opusculis inuicim edendis &c. p. 11.

AD LIBRI I. CAP. IV.

p. 97. vt alios eiusdem generis) Spe- ctant huc etiam, qui generatim de littera-

rum studiis monita salutaria suppeditant, quos inter haud vltimum locum sibi vin- dicat

dicat IACOBVS FACCIOLATVS, non academicae solum Patainae, sed totius Italiae decus ac ornamentum singulare. Notae enim omnibus, qui, quid a viris eruditissimis nostrae aetate agatur, non ignorant, sunt orationes eius decem de optimis studiis, Patauii an. 1723. 8. editae, & curante SIGISMUNDO IACOBO APINNO, professore Norico, Lipsiae an. 1725. 8. recusae. In iis vero iudicium grauissimum de scientiis istis, de quibus verba facit, vt grammatica, rhetorica, philosophia, ceterisque, cum sermonis elegantia atque nitore, dubia certat palma. Cum primis obseruatu digna oratio quinta ad theologiam, quippe in qua id agit, vt, theologiae neminem dici posse, euincat, nisi qui pius ipse supremi Numinis cultor sit; quique ad modum Socraticorum, qui ita omnino vivebant, quemadmodum docebant, magis suo exemplo, quam doctrina, ad virtutem & Dei reuerentiam alios concit.

ibid. Et a linguis quidem, iisque, quae eruditissimis quodammodo propriae censentur) Hoc nomine linguam latinam, graecam, & ebraeam, venire, notum est. Certe, ebraeam, intuitu theologiae cultorum, ex hoc numero non eximendam esse, nemo temere diffitebitur. Cum, quid de singulis obseruatu dignum sit, ordine exposuerimus; nunc illud solum addimus, trium istarum linguarum vtilitatem necessitatemque ex instituto, & cum vario eruditionis adparatu, commendasse, GERHARDVM OVTHOVIVM, in oratione auspicali de necessitate studii linguarum, praesertim ebraeae, graecae & latinae, earumque scientiarum huc pertinentium &c. Amstelodami an. 1725. 4.

p. 98. qui historiam linguae latinae dederunt) Iungendus adhuc IOANNES NICOLAUS FVNCIVS, qui cum tractatum de origine linguae latinae, quo Germaniae, cen. matri, primos Italiae in-

colis, ac proinde Romanos, suum & gentis & linguam debere, ex viriusque gentis antiquitatibus, & ipsa populorum migratione, demonstratur, Giesiae an. 1720. 4. & deinde alium, de pueritia latinae linguae, quo praeus sermonis Romani, ad vsque bellum Punicum secundum, examinatur status, & diuersa veteris Latii monumenta illustrantur, Marburgi Cattorum, itidem an. 1720. 4. edidisset: in programme de variis latinae linguae aetatibus atque fati, singulis tractatibus exhibendis, in cuius §. VIII. p. 9. seqq. auctores, qui linguae latinae historiam descripserunt, recenset, an. 1722. euulgato, consilium suum de linguae latinae historia, per singulas aetates continuanda, exposuit, & praeter duos istos tractatus, quos iam commemorauimus, septem adhuc de hocce argumento promissit, ex quibus primus, seu, intuitu praecedentium, tertius, de adolescentia linguae latinae, quo iuuenilis & crescens eius in variis scientiis vigor & fatus, inde a bello Punico secundo, vsque ad Ciceronis aetatem, demonstratur; Marburgi Cattorum 1723. 4. lucem publicam adspexit. Plures an prodierint, mihi non constat.

ibid. qui & ipse diligenter in hocce argumento versatus est &c.) Historia haec critica latinae linguae multis accessibus auctior iterum prodiiit Lipsiae an. 1729. 8.

ibid. quatenus latini sermonis in Germania nostra fuerint fata &c.) Ad latini sermonis simulque reliquarum, quae ab humanitate nomen habent, litterarum in Germania restorationem, plurimum contulit Maximilianus I. imperator, cuius adhuc exstat diploma de inflaurandis studiis humanitatis. Licet hoc apud MARQUARDVM FREHERVM tom. II. scriptor. rerum Germ. p. 237. priuilegium erectionis collegii poetarum & mathematicorum in Viennae; & apud MELCHIOREM

GOLDA-

GOLDASTVM *constitution. imperial. tom. III. p. 482. constitutio de honore & priuilegiis poetarum*, inscribatur; latius tamen illud patere, & non poem solum, verum alia etiam humanitatis studia spectare, res ipsa docet, & recte quoque viris doctis obseruatum est. Hinc & vir doctissimus, quem iam laudauimus, IACOBVS BVRRKHARDVS illud *commentariis suis de linguae latinae in Germania fati*, inseruit, *part. II. cap. IV. p. 188. seqq.* Idem etiam *notis & obseruationibus instructum* exhibet IO. HENRICVS A SEELÉN in *selectis litterariis num. XIV. p. 488. seqq.* Primus qui istud diploma publici iuris fecit, CONRADVS CELTES fuit, inter summos istius aetatis viros referendus, cui & meliores in Germania litterae multum debent. Hinc & de eo quaedam obseruauit, aliosque qui de eo egerunt, laudauit SEELÉNVS l. c. p. 506. Cum primus de eo conferendus NICOL. HIERONYMVS GYNDLINGVS *obseruation. selectar. tom. I. p. 1. seqq.*

ibid. non sine, ut eos, a Lactantio si discedas &c.) Recte hac de re pronuntiat IO. GEORGIUS WALCHIVS: ecclesia quoque inuexit vocabula, quae ante tempora christianorum in Latio inaudita fuerunt, saltem alio sensu. Multa illorum ex graecis scripturis veteris & noui testamenti desumpta sunt; alia ad consuetudinem ecclesiae conformata. Attamen sunt inter illos, quorum dictio castitate, elegantia & suauitate n'et & commendabilis est, quae offendunt, s'uiolam esse obiectiōnem vulgarem, theologia non posse latine satis ac eleganter in medium proferri. Omnino singula recte ac bene cum aliis per latinam linguam communicari possunt; quamuis id sine adfido studio summaque industria fieri nequeat. Ex his christianis auctoribus eminent Minutius Felix, L. C. Lactantius, & Sulpicius Seuerus, qui latine atque eleganter scripserunt, merito ad lectionem at-

que imitationem, praesertim in argumentis sacris commendandi; in historia critica linguae Latinae cap. XI. §. I. p. 639. Non sine ratione LACTANTIO iungit MINVTIVM FELICEM & SVLPITIVM SEVERVM, cum & in his sermonis latini nitore & singularis elegantiae conspiciatur; vnde & de tribus hisce l. c. copiosius commentatur; de LACTANTIO autem eiusque stilo ex instituto etiam differit in *diatriba de Lactantio eiusque stilo*, editioni operum eius a se curatae, praemissa.

p. 103. *Et Philippum quidem Melancthonem*) Non eximendus hic est ipse MARTINVS LVTHERVVS, quem litterarum, quae ab humanitate nomen sortitae sunt, sermonisque latini non prorsus rudem fuisse, tum aliunde, tum & ex iis, quae IOAN. IACOBVS RAMBACHIVS, theologus Hallensis clarissimus, de *latina Lutheri dictione* erudite commentatur, patet, in praefatione, quam *commentario LVTHERI in psalmum secundum*, Halae Magdeburgicae an. 1728. ipsius cura recluso, praemisit. Et profecto, inquit, Lutheri dictionem latinam, quamuis non omnibus numeris absolutam, praestantem tamen atque eximiam esse, facile concedet, qui excellentes, quas a natura acceperat, ingeni iudicique dotes perspetas atque exploratas habuerit; &c. Illustres illas animi dotes indefesso studio Lutherus excoluerat, fertilissimumque ingeni agrum optimorum auctorum irrigauerat lectione. Teste enim Philippo Melancthone, Ciceronem, Virgilium, Linium, aliosque latinis antiquos, legendo sibi familiarissimos reddiderat. Quod vero historicos insuper graecos ac latinos, quod Platonem, Aristotelem aliosque prisci aevi philosophos exploratos habuerit; id vero frequentiores sententiae, quas ex illis decerpas scriptis suis passim inspergit, abunde testantur, &c. §. IV. p. II. seqq. Et iterum: Quodsi igitur vir magnus praeclaram illam vim ingeni,

humana-

humanioribus litteris haud leuiter tincti, & grammaticis rhetoricisque praefidiis suffulti, ad latinam linguam excolendam conuertere aut voluissent, aut potuissent, factum sine controversia fuisse, ut in hac lingua eundem perfectionis gradum attigisset, quem in lingua germanica attigit, in qua inimitabilem copiam, cum singulari gratia coniunctam, sibi comparauit. Verum lectio doctorum scholasticorum, cui, monasterio mancipatus, vacare iussus fuit; certamina, quibus deinceps fuit inuolutus &c. ista, inquam, & alia impenduerunt, quo minus ampliores in stili latini elegantia facere progressus posset, facile alioquin & Erasmus superatus, & Philippum Melancthonem, cuius planum dicendi genus naturali quadam simplicitate & pulchritudine cunctis sese probat. Interim non solum de venustate latini sermonis haud spernenda monita dedit, sed quando animum etiam aduercebat, atque plus otii aliquando nactus, ad viros doctos scribebat, satis etiam, quid in politiciori litteratura posset, ostendit. Testis est liber de seruo arbitrio Erasmo oppositus, & anno MDXXV. scriptus. Quamuis enim in eius exordio Lutherus suam infantiam excuset, atque Erasmo ingenii & eloquentiae palmam libens concedat; ipse tamen Erasmus, nitidioris libri stilo deceptus, primum suspicabatur, Melancthonem ipsum, cum omnibus, quotquot Wittenbergae agerent, eruditiss, Lutheri calumum reuixisse; §. V. & VI. p. 15. seqq. Eadem fere ratione de stilo Lutheri latino iudicat vir summus IO. ALB. FABRICIUS: Sicut germanicam Lutheri dictionem pro heroica agnoscebat laudatque illustris vir Io. Ludouicus Præschius (in praecipis styli latini p. 101.) sic latinae perspicuitatem, & vbi non de industria scholasticis, aut monachis, puritatem quoque ac nitorem pro illorum temporum rationibus, lector peritus & aequus facile agnosceat; ingenium vero, propria-

tem, vim ac pondus etiam mirabitur; in centisilio Luthero, siue notitia litteraria scriptorum omnis generis de beato D. Luthero, eiusque vita, scriptis &c. cap. CXIII. p. 270. vbi & alios idem hocce argumentum attingentes laudat, quemadmodum & eos, qui de meritis ac beneficiis Lutheri in scholas & litteras vniuersae, speciatim humaniores commentati sunt, ibidem commemorat.

p. 109. cuius haftenus duodecim prodierunt volumina.) Accessit postea decimum tertium, quo continetur clenchus medicorum veterum, & notitia collectionum ac scriptorum graecorum iunilim editorum, liturgicorumque, Hamburgi 1726. 4. tandemque & decimum quartum vltimumque, quo continentur paralipomena quaedam & de scriptis pseudonymis atque supposititiis diatriba; postremo ad vniuersa quatuordecim volumina index generalis; Hamburgi 1728. 4. Accedunt in hocce volumine praeter alia GEMESTI PLETHONIS compendium Zoroastreorum & Platoniceorum dogmatum, graece & latine, & genuini BEROSI chaldaei fragmenta, nec non cysistolae, quae feruntur sub falso DIODORI SICVLII nomine.

p. 111. Inuendi & qui de linguae ebraeae antiquitate &c.) Cumprimis hic addendus IO. GOTTLBO CARPZOVIVS in critica sacra veter. testam. part. I. cap. V. scil. I. seqq. p. 165. seqq. vbi de linguae ebraeae adpellationibus, primaeua antiquitate, ratione & indole &c. fuse ac erudite disserit.

p. 113. Mirum itaque non est, Conringio se opposuisse Mathiam Wasmuthum &c.) CONRINGII hic partes contra WASMVTHVM amplexus est CONRADVS SAMVEL SCHVRZFLEISCHVVS, parum idoneus in hacce coniuueria iudex; dum minus, ait, feliciter cum Conringio luctatus est (Wasmuthus) in ipsa quoque arena Ebraeorum, vbi parum ab-

suit,

fuit, quin succumberet; *epist. arcan. tom. II. p. 197.* vapulans ideo IOANNI HENRICO A SEELEN in *praefatione*, quam *deliciis* suis *epistoliciis* praemisit, qui & nonnulla ad hutoriam huius controuersiae spectantia suppeditat in *iisdem deliciis* & quidem in *notis ad epistol. LXIV. p. 291. seqq.*

p. 114. *Inter eos qui minus praecellere &c.*) Adnumerandus his etiam vir cetera doctissimus CONRADVS SAMVEL SCHVRZFLEISCHIVS; saltem graecam linguam, singulari eius captus amore, ebraeae multum praefert, *epist. arcan. tom. I. p. 456.* reprehensus ideo & refutatus a IOAN. HENRICO A SEELEN in *praefatione*, quam *deliciis* suis *epistoliciis* praemisit.

p. 117. *certo tamen fundamento destitui, non sine ratione iudicarunt alii &c.*) Inter hos etiam est vir doctissimus, & idoneus harum rerum arbiter IOAN. GOTTLÖB CARPZOVIVS in *critica sacra vet. testam. part. I. cap. V. sect. III. p. 186. seqq.* Sententiam namque eorum, qui naturalem quamdam vim significandi litteris Ebraeorum tribuunt, cum accurate exposuisset, eam sub examen reuocaturus, *quam autem*, inquit, *ingeniose haec sint excogitata, quantaeque cum nouitatis, tum probabilitatis gratia se commendent, tantum tamen abest, ut omnino tulerint calculum, ut potius contra hanc sententiam vnus vel alter insurrexerit*; l. c. p. 192. Laudat deinde in *notis ad h. l.* eos, quibus haec sententia displicuit, interque eos SOVCIETVM in *collectione dissertation. critic. p. 459.* itemque auctores *diarii Trioliti. an. M D C C X. mense Aug. p. 1369. seqq.* Rectissime deinceps, quando de interno litterarum valore ac vi significandi differit, pronuntiat: I) Sententiam hancce vix satis per omnia videri demonstrabilem; siquidem complurimum litterarum significatio vel gratis adsumatur, vel ex ingenio supponatur, vn-

de nec inter sententiae istius patronos semper conueniat &c. II) Lubrico eam niti fundamento, eo quod & litterarum figura externa mere sit technica, non significatiua, id quod aliarum quarumcumque linguarum doceat collatio; & adpellationem non ex valore interno, sed vt plurimum a figura quadam similitudine desumptam res ipsa loquatur, &c. III) Nimis eam esse ambiguam; siquidem tam ampla, tam lubrica & anceps, litteris tribuatur significatio, vt in compositione vnus cum altera, vix definiri satis ac determinari queat vis illa & notio, quae hic & nunc praecise habeat locum; tam latus porro luxuriantibus ingeniis hic pandatur campus, in quem excurrentia, quilibet fingendi aequam sibi potestatem nacta queant videri &c. l. c. p. 195.

p. 126. *pars autem posterior &c.*) Accessit etiam *pars tertia siue volumina tertium completens accessiones & emendationes ad volumen primum totum, & partem secundi, quoad de scriptis anonymis exponit, pertinentes*; Hamburgi & Lipsiae an. 1727. 4. Cum enim auctor doctissimus nouis quibusdam subsidiis, ad ampliorem librorum ebraicorum notitiam sibi comparandam instructus fuisset, ad tertium hocce bibliothecae ebraeae volumen edendum inde inductus fuit: Pluribus hoc in *praefatione* exponit. R. SAMVELIS, filii DAVIDIS IEMSEL, Iudaei Karacii itinerarium insertum legitur p. 1081. *seqq.* Specimen autem versionis pentateuchi graeco-barbarae a Iudaeis factae, itemque supplementum lacunae libri חומק אמרה in *adpendice* conspicitur. Multa ceteroquin lectu digna non minus in hocce, quam prioribus, volumine, occurrunt; vt quae de R. ELIA LEVITA disserit p. 97. *seqq.* de R. IEHVDA, filio ISAACI ABARBANELIS p. 317. *seqq.* de R. IACOB, filio ASCHER, filii IECHIEL p. 443. *seqq.* de R. IACOB IE-

HYDA ARIE siue LEONE & versione germanica libri eius de *structura templi Salomonis* p. 460. seqq. vbi & IOANNIS SAVBERTI *solida narratio de versione germanica* huius libri, inferitur; &c. Compendium aliquod bibliothecae rabbinicae deinceps edidit FRIDERICVS OFFERGELT, coenobii beatae virginis, quod Magdeburgi est, praepositus, in qua summam ea scripta rabbinica recenset, quae in antiquitatum ebraicarum studio & Scripturae sacrae explicatione vsum quemdam praebere possunt. Inferibitur: *Aufrichtige Nachricht von den iüdischen Lehrern und ihren zur exegesi und antiquität gehörigen Schrifften, auch wie man mit ihnen von Glaubens-Sachen zu handeln, nebst einer kleinen bibliotheca rabbinica; imgleichen von denen radicibus der ebraischen Sprache, vnd einem ordentlichen alphabeto literaturae ebraicae hieroglyphico, zu einer Probe von des auctoris noch nicht edirten exegetischen Lexico an den Tag gelegt*, Halae an. 1730. 8. In praefatione auctor de scriptis rabbinicis ita disserit, vt, licet non adeo magnum iis statuat pretium; non tamen etiam prorsus reiicienda aut contemnenda censet.

ibid. Maior equidem *linguae arabicae est difficultas*) Conferenda hic omnino CHRISTIANI BENEDICTI MICHAELIS *dissertatio philologica de historia linguae arabicae*, Halae Magdeburgicae an. 1706. eruditorum examini exposita; in cuius §. XIX. & seqq. difficultatem, §. XXIX. seq. vsum istius linguae edisserit.

p. 127. quod plurima linguis orientalibus consignata extent scripta &c.) Conferendi hic etiam, qui generatim scriptorum orientalium notitiam tradunt, quippe qui & ea, quae historiae ecclesiasticae inferuiunt, attingere solent; quamquam inde simul, quem in aliis quoque eruditionis partibus linguae istae vsum habeant,

pateat, vt IO. HENRICVS HOTTINGERVS in *bibliothecario quadripartito* lb. II. cap. II. p. 222. seqq. vbi de scriptoribus syriacis agit, & cap. III. p. 234. seqq. vbi de scriptoribus arabicis verba facit, cui & IOANNIS LEONIS' *africani librum de viris quibusdam illustribus apud Arabes*, ex lingua arabica in latinam conuersum, subiunxit; de quo alibi plura dicemus; itemque BARTHOLOMAEVS HERBELOTIVS, siue D' HERBELOT in *bibliotheca orientali*, siue vt gallice inscriptio se habet: *bibliothèque orientale, ou dictionnaire universel, contenant généralement tout ce qui regarde la connoissance des peuples de l'orient; leurs historiens & traditions véritables ou fabuleuses &c. leurs sciences & leurs arts, leurs théologie, mythologie, magie, physique &c. les vies & actions remarquables de tous leurs saints, docteurs, philosophes, historiens, poètes &c. des jugemens critiques, & des extraits de tous leurs ouvrages, de leurs traités, traductions, commentaires &c.* Parisiis an. 1697. fol. Quam operis, non vbiuis, vt credo, obuii, inscriptionem ideo hunc in modum recitavi, vt pateret, insignem inde orientalium scriptorum notitiam comparari posse; quamuis hoc praecipue de arabicis, persicis, & turcicis sit intelligendum. Historiae quoque ecclesiae orientalis inde lucem adiundi posse, quilibet facile perspiciet. Vitam HERBELOTII exhibet NICERONIVS *dans les mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres tom. IV. p. 410. seqq.*

p. 129. immo passim querelas quorundam hominum doctissimorum &c.) Qui hisce litteris se totos consecraverunt, plerumque etiam non aptius se inuenire argumentum posse putant, in quo ingenii vires periclitentur, quam istud de literarum humaniorum neglectu atque contemptu. Hisce itaque, quos laudavi, qui de immi-

imminenti bonarum litterarum interitu conqueſti ſunt, plures adhuc addi potuiſſent. Sed ex recentiſſimis vnicum tantum, PAVLINVM A. S. IOSEPHO commemorare iuuabit, cuius *orationes in archigymnaſio Romano habitas*, recudi curauit vir doctiſſimus & de hiſce litteris praeclare meritis IOANNES ERHARDVS KAPPIVS, Lipſiae 1728. qui & praeter *praefationem, programma de cauſis corruptae hoc aetate eloquentiae Romanae*, adiecit. Inter iſſas autem orationes, quae primum tenet locum, de *negleſtu litterarum humaniorum & earum corruptela*, agit. Mirari plerique ſolent, inquit orator ille Romanus, quoniam improbo litterarum ſacro contigerit, quod, tametsi hoc aetate hominum ingenia nihilo, quam antiquitus, deteriora ſint, immo ſaepe & in multis praefantiora eſſe videantur; nemo tamen exiſtat, qui cum ſapientiſſimis illis litterarum parentibus, qui olim floruerunt, de ingenio doctriinaeque laude contendere audeat. Nomen, inquiunt, in gravioribus magisque arduis diſciplinis ſolentiam veterum ingeniemque aetas noſtra non acquauit modo, verum etiam longe lateque ſuperauit? Recentiorum percurrite philoſophiam &c. Enarrat hinc, quibus incrementis ſingulae fere eruditionis partes noſtra aetate auctae ſint, tumque ita pergit: Adeone deterior litterarum conditio, vt in tanta ingeniorum vberitate ceterarumque ſcientiarum progreſſu, illae propenſius deſituae iaceant, ac ne paſſim quidem progrediuntur? p. 7. 8. Et iterum nonnullis interiectionibus: Sed relinquit iam pridem, relinquit in plerisque hominum amor optatus diſciplinæ. Reſtriſtus eſt omnino vetus ille ad boreſſas artes ardor animorum atque contentio. Inuenerant enim iam opinio quaedam, non modo litteris humanioribus pernicioſa; verum etiam ſcientiarum omnium ordini maxime periculofa, in hoc ſtudiorum genere nihil gloriae, nihil diuitiarum eſſe

ſperandum; &c. p. 15. Quae auctoris verba qui paullo accuratius conſiderauerit, intelliget, veriſſimum eſſe, quod deinceps dixi, ab iis, qui humaniorum litterarum cauſam agunt, ac de illarum contentu conqueſtuntur, in eo peccari, quod ea, quae dicunt, nimis exaggerent.

p. 130. Hinc cum negare nequeant, praefantiſſimos noſtra aetate exiſtiſſe &c.) Exiſtunt itaque viri docti, qui ſingulari ſaeculi noſtri, ob iſta litterarum ac ſcientiarum incrementa, praedicare non dubitarunt felicitatem. Lectu cumprimis digna eſt HERMANNI WITSI oratio de ſilici; an iſtici reipublicae litterariae hoc ſaeculo ſtatu, quae in miſcellaneis eius ſacris tom. II. p. 937. ſeqq. exiſtat. Eleganter ibi, quatenus noſtri temporis ſuae philoſophiam, ſuae philologiam, ſuae artem medicam, ſuae iuriſprudentiam ſpectes, felicitas ſit, ediſſerit; cuius etiam nec ipſa expers ſit theologia. Neque, inquit, proſecto officio hic ſuo deſerunt illuſtres animae; quae, quicquid in philoſophia inuenerant ſolidi, quicquid in antiquitate ebraea, graeca, romana, eruditi; quicquid in arte Hippocratica, aut iuris ciuilis prudentia, quod aliqua ſe cum ſacris noſtris litteris aſſinitate commendaret, id omne ad eas illuſtrandas inſigni dexternitate contulerunt. Atque ita uſu venit, vt theologia ſuis ceteroquin opibus contenta, nunc exoticis quoque diuitiis, & lut optimis ſpoliis lecupertata, cultius quam unquam in publicum prodierit, maieſtatiſque ſuae conſiſſionem acmulis etiam atque inuitis extorſerit. Proh! ſanctiſſimum optimamque Numen! quanto intervallo diuinæ iſtius tuae, caeleſtisque reuelatae doctrinae peritia, non modo a praeteritorum nuper ſeculorum pudenda & plus quam ſybica ignorantia, ſed & ab eius aetate quae apoſtolicam proxime ſequuta eſt luminibus determinatur? Numquam caeleſtes veritates purius enucleatae, nunquam ſapientiſſima

tissima earum connexio clarius demonstrata; numquam diuinorum cum hominibus foederum ratio, eorumdemque diuersa dispensatio, illuminatiuss exposita; numquam errores solidius confutati; numquam veri scripturarum sensus diligentius indagati, feliciusque in lucem producti, quam hoc saeculo sunt. Quibus quidem in verbis, annon aliquid, quod nimium sit, deprehendatur, non disquiram. Ornamentum ex aliarum disciplinarum incrementis, cultiorique, quae nostra aetate obtinet, tractandi ratione, atque decus theologiae acceperit, negari nequit; quamquam & id consistit, simulque dolendum sit, nonnullos externis illis ita adhaerere, vt haud raro id, quod praecipuum est, seu nucleum amittant. Nec etiam idem vir doctus dissimulat, quantumque etiam saeculi nostri ob omnia litterarum genera diligentius exulta sit felicitas; ex earumdem tamen, maxime critices & philosophiae abusu incommoda longe maxima oriri & in ipsam redundare theologiam. Quae disciplinae, inquit, si in homines modestos inciderint, ac suis se contineant terminis, dici satis non potest, quam salubriter lucem suam per omnem rem litterariam diffundant: sed si arrogantium ingeniorum morositati famulari cogantur, tum nefando earum abusu non cacteris modo facultatibus ad ciuilem vitam pertinentibus, sed & sacratissimis oraculis nostris, totique adeo religioni, praesentissimum creatur discrimen; l. c. p. 946. Idem hocce argumentum de saeculi nostri, qua litterarum studia felicitate, petraclauit vir longe celeberrimus CHRISTOPHORVS AVGVSTVS HEYMANNVS, in oratione, qua docetur, inde a tempore Lutheri ad nostram vsque aetatem in Germania argenteum fluxisse litterarum saeculum, nostro autem aeuo plane aureum decurrere coepisse; quae aurea litterariorum studiorum aetas quamdiu duratura sit, coniectura subiungitur haud im-

*probabilis; quam vt in lucem emitteret, in poeciles tom. I. lib. IV. epist. II. p. 51. vir doctissimus IO. CHRISTOPHORVS COLERVS illi occasionem praebuit, vt-pote qui in dissertatione sua de praesenti rei literariae statu, vitio illi verterat, quod saeculum nostrum, qua litterarium studium spectatum, aureum dixisset. Cui dum primum respondet, simul nonnullos, qui praecclare de nostrae aetatis studiis senserunt, vt LVDOVICVM ELL. DV PIN, IO. HENRICVM HOTTINGERVM, IO. CLERICVM, & IO. ALPHONSVM TVRRETINVM, laudat. In ipsa oratione, quae in saeculo decimo sexto, quo optimis litterarum studiis vita quasi in Germania reddita fuit, laudanda, quaeue desideranda sint, exponit, eaeque ea aetas argentea vocanda sit, ostendit. De nostro vero deinceps saeculo ita pronuntiat: *Paucis vt complectar omnia, floret nostro aeuo & eximie exulta est philosophia, eiusque partes praecipuae, logica & ethica, politica, theologia pariter ac iurisprudentia naturalis. Floret quoque aeuo hoc nostro eloquentia patria, nec aut oratores aut poetae Germani amplius desiderantur. Floret studium exegeticos biblicae, & subinde noua lux accenditur obscurioribus viriisque testamenti locis. Floret ars critica, eius pars maxime realis, nec quidquam hodie pia scilicet credulitate admittitur, sed omnia sub rigidissimum reuocantur examen; vt & factum, vt historia etiam ecclesiastica nouum his temporibus inducitur habitum, & singulari plane ratione sit emendata. Floret etiam historia litteraria, & quotidie maiora capit incrementa, postquam tot nouorum librorum recensentes in publicum prodire, quid? nouellae etiam litterariae a diligentissimis scriptoribus emitti coeperunt. O! magnam & numquam non praedicandam saeculi nostri felicitatem! O! saeculum ipso auro magis aureum! O! ingratisimos nos, nisi & concessis**

concessis diuinitus bonis vramur, fruamur, & tanta Numinis beneficia gratissimis prosequamur recordationibus; l. c. p. 526. Bene tamen est, quod vir ille doctissimus agnoscat, non omnia in auro haec saeculo esse aurea, sed multum aeris, immo ferrei saeculi multa subesse vestigia. Nec sine ratione criticae artis atque philosophiae huc refert abusum, recteque pronuntiat: *Fuere sane critici, suere philosophi, idque recentiori tempore, qui ingenio suo ad conuellendam ipsius sacri codicis auctoritatem & ad labefaciendam christianae religionis fundamenta, turpiter abusi sunt;* p. 528. Non aliunde denique maius bonis litteris, quam a superstitione romano-catholica imminere periculum, recte obseruat. Idque a me ipso etiam in oratione de bonarum litterarum decremento nostra aetate non temere metuendo, pluribus est euictum. Addunt nonnulli fanaticismum; quem quidem, si, qui vere talis est, hoc nomine intelligatur, bonis litteris inimicum esse, haud abnuo: quamquam & difficulter eidem obuiam iri queat, cum is inter homines, quorum non magna est auctoritas, fere serpere soleat; imperantium autem, eorumque, a quorum nutu fata litterarum pendent, eo infectum iri animos, parum sit credibile. Qui autem sincerum pietatis studium, ut hodie interdum fieri solet, hocce nomine designant, vti aut inficitiam, aut summam animi malignitatem produnt, ita & maximopere falluntur. Hoc enim qui serio amplectuntur, noua equidem, inania & inutilia, tum in aliis, tum etiam in humanioribus litteris caute & sollicite euitant; ipsas istas litteras, si recte & sobrie tractentur, adeo non contemnunt, ut iustum potius iis statuant pretium.

p. 133. *conqueritur Desiderius Erasmus &c.*) Alibi idem vir doctus rectissime scribit: *omnem litteraturam delibare profuerit, si modo id fiat & annis idoneis*

& modice; tum & caute, & cum delictu; deinde cursim & peregrinantibus, non habitantis more; postremo quod est praecipuum: si omnia ad Christum referantur; in enchiridio militis christiani p. 63. Copiosius autem & prorsus eleganter hoc, litteraturam omnem, etiam ethnicam ad Christum referri oportere, edidit MATTHIAS BELIVS in praefati ad studiosam inuentum, quam SEB. CASTALIONIS versionis noui testamenti praemisit.

p. 135. *Recensere omnes &c.*) Licet non desint, qui de re critica veterum disseruerunt, vt IO. WOWERIVS in *polymarbia cap. XVI. & seqq.* HENRICVS STEPHANVS in *dissertat. de criticis veteribus graecis & latinis, eorumque variis apud poetas potissimum reprehensionibus*, DANIEL HEINSIVS in *dissertat. de verae criticae apud veteres ortu, progressu vsuque cum in disciplinis ceteris, tum in sacris*, PHILIPPVS IACOBY MAVSACVS in *dissertatione critica, a nobis iam commemorata, de Harpocrate eiusque scriptis*, alique laudati IO. GEORGIO WALCHIO in *historia critica linguae latinae cap. VIII. §. VIII. p. 314.* neminem tamen historiam huius artis iusta ac pleniori ratione tradidisse, eidem viro docto recte obseruatum est. Praecipuos ex criticis latinis ipsemet recenset l. c. §. XVII. *seqq. p. 527. seqq.*

ibid. Atque huc illi comparati sunt, qui ex instituto &c.) De hisce copiosius agit IOAN. GEORGIVS WALCHIVS, in *historia critica linguae latinae cap. VIII. §. II. p. 505.* vbi cum primis legenda, quae de IOAN. CLERICI *arte critica* variisque eius editionibus monet.

p. 136. *ita & artis criticae grauissimus (st abusus &c.)* Hinc & non defuerunt, qui abusum hunc demonstrare, aut reprehendere potius suum duxerunt esse partium. Quanta inde in ipsam religionem

nem redundant incommoda, ostendere voluit IGNATIVS DE LAVBRYSSEL, Iesuitarum societati adscriptus, in lingua gallicana scripto, & Parisiis anno 1710. edito, de *abuso criticae in rebus ad religionem spectantibus*. Eodem fere tempore IACOBVS LADERCHIVS, congregationis oratorii Romanae sacerdos & ob varia ingenii monumenta ad historiam ecclesiasticam spectantia, haud ignotus, *dissertationem de abusu criticae hodiernae* lingua italica composuit, quae tamen anno demum 1726. Romae publicam lucem adspexit. In ea nequaquam id sibi constitutum esse proficitur, ut omnem artis criticae vim reiciat, sed tantum, ut lectoribus genuinum criticum, qualis quidem nostris temporibus exerceri ut plurimum consueverit, faciem repraesentet, & quantum in modo, quantum in tempore, quantum etiam in personis, quod nimium est, plerumque committi soleat, ostendat; nec tamen morem istum data opera impugnet, & quae in causae suae defensionem obtinendi a criticis soleant, operose diluat; utpote quod maioris molis & industriae opus sit; conf. *acta crud. Lipsf. an. MDCCXXVII. mense Maio p. 239.* Possent huc etiam referri HONORII DE SANCTA MARIA animaduersiones super regulis & usum artis criticae, spectantes ad histor. ecclesiast. &c. sed de his iam ex instituto dictum est lib. II. cap. III. §. XI. p. 534.

ibid. Ineptos porro istos criticos (&c.) Conferendus & de istius generis scriptoribus IO. GEORGIUS WALCHIVS in *historia critica linguae latinae cap. VIII. §. VII. p. 513.*

p. 153. Ex iis, quae de hymnis diximus, nemo non intelligit, fuisse inter christianos poetas) De poetis sanctorum patrum graecorum ac latinorum, peculiaris exstat SEBASTIANI PAULI dissertatio italice scripta editaque an. 1714. in 8. cuius summa exhibetur in *actis eruditio-*

rum Lipsiensibus supplementor. tom. VII. sect. II. p. 60. seqq.

p. 154. & pars tertia an. 1724.) Accessit deinceps pars quarta an. 1728.

p. 155. *Historia naturalis totum hocce vniversum &c.*) Ad notitiam scriptorum, qui in historia naturali excolenda studium operamque collocarunt, comparandam, spectat IOANNIS IACOBI SCHEVCHZERI bibliotheca scriptorum historiae naturali omnium terrae regionum instructum; quam historiae naturalis Helvetiae prodromum esse voluit, & cui IACOBI LE LONG commentationem de scriptoribus historiae naturalis Galliae, adiunxit. Quid de opere hocce, quod Tiguri an. 1716. 8. prodit, censendum sit, intelligere licet ex *actis eruditio- rum Lipsiens. an. MDCCXVII. mense April. p. 160. 161.*

p. 160. Omnium vero instar esse potest) Quod LANGLETVS DV FRESNOY part. I. cap. XVI. p. 265. secundum editionem Bruxellensem, aut p. 356. secundum versionem germanicam, quae Lipsiae an. 1718. prodit, scripsit, GRANCOLASIVS memoriae prodidisse, Innocentium XI. pontificem in suspensionem quietismi venisse; id GRANCOLASIVS fateri noluit: suamque hinc causam egit in epistola quadam, quae exstat dans le *journal des sçavans an. MDCCXX. mense Maio p. 506. seqq.*

p. 161. tum & in bibliotheca Menckiana, quae hoc ipso anno &c.) Bibliothecae huius Menckianae, quae auctores praecipue veteres, graecos & latinos, historiae nem litterariae, ecclesiasticae & ciuilibus, antiquitatum ac rei nummariae scriptores, philologos, oratores, poetas ac codices manuscriptorum complectitur, ab OTTONE & IO. BURCHARDO MENCKENIIS, patre & filio, multorum annorum spatio studiose collectae, & iusto ordine dispositae, editio altera, longe emendatior

dacior ordinatiorque, quarta nunc parte aucta, & notulis raritatis adpositis, magis ad vsum accommodata prodiit Lipliae 1727. 8. Eam vero non tantum scriptorum historiarum civilis, sed & ecclesiasticae & litterariae notitiae comparandae inferuire, vel ipsa, quam recitauimus, inscriptio docet. Obseruatu cumprimis dignae sunt variorum auctorum collectiones miscellaneae & opera iunctim edita, p. 793. seqq.

ibid. cui merito iungenda Hermannii Dieterici Meibomii &c.) Prodiit deinceps breuis introductio in historiam rerum germanicarum litterariam, ubi maximo triumviri rescindendis rebus Germanorum Conringius, Sagittarius, Meibomius, eorumque de geninīs historiae germanicae fontibus dissertationes & iudicia recensentur, cum analektis & accessionibus quibusdam, Lipsiae an. 1727. 4. Exhibentur nimirum in hacce collectione primo HERMANNII DIETERICI MEIBOMII oratio inauguralis iam laudata de genuinis historiae germanicae fontibus p. 1. seqq. deinde CASPARIS SAGITTARII dissertatiuncula de praecipuis scriptoribus historiae germanicae p. 73. seqq. porro Conringiana de fontibus rerum germanicarum p. 85. seqq. tandem, analekta, breuem ad historiam litterariam rerum germanicarum introductionem, itemque accessiones & supplementa ad Meibomii inauguralem, complexa, p. 103. seqq. Inter eos, qui ex instituto historiam Germaniae litteris consignare adgressi sunt, auctor analektorum maxime laudat IO. IACOBVM MASCOVIVM, cuius exstant *Geschichte der Teutschen bis zu Anfang der Franckischen monarchie*, Lipsiae 1726. 4. Verbis, inquit, quid opus est, res ipsa loquitur. Vnum dico, satius fore, infinita noui huius operis de Germanorum rebus merita tacere, quam parce, vel incommode dictis tanti laboris gloriā derogare. Siue enim iudicium,

sive ordinem spectes, siue sili elegantiam, reliquos omnes infinitis modis superat. Testes ubique scriptores aequales & coaeuos euoluit. Nummō quoque, inscriptiones aliae monumenta, quae quidem illustrationi, aut confirmationi inferuire possint, contulit, ipsisq; auctorum verbis omnia legentium oculis approbavit. Primus vernacula res Germanorum veteres ita descripsit, ut dubites, an liber stilo; an rerum pondere selectiusque se magis commendat; p. iii.

p. 162. De Pyrrbonismo historico commentandi) Praeter alios id etiam fecit FRIDER. GVIL. BIERLINGIVS, cuius commentatio de Pyrrbonismo historico vna cum dissertatione de iudicio historico recusa est Lipsiae an. 1724. 8. In ista commentatione etiam auctor doctissimus de virtutibus historicorum, de impedimentis veritatis historicae, de fide monumentorum, ex quibus historia depromitur, aliisque eiusdem generis capitulis, quae & huius loci sunt, differt.

p. 164. Initium itaque a quodam bonae notae compendio faciet) Cum instituti nostri nec postularerit, nec permiserit ratio, omnes istos, qui historiam vniuersalem compendio quodam complexi sunt, recensere: praecipuos indicasse, satis nobis fuit. Facere tamen nequeo, quin adhuc IACOBI BENIGNI BOSSVETI mentionem faciam, cuius inter Galliae episcopos haud ignotum nomen est. Plurimis enim maximopere placuit eiusdem *discours sur l'histoire universelle, a Monseigneur le Dauphin; pour expliquer la suite de la religion & les changemens des Empires &c.* cuius editio quinta, quae mihi ad manus est, Hagae comitum prodiit an. 1696. in 8. Tribus commentatio haecce absoluitur partibus, quarum prima rerum gestarum seriem a mundo condito vsque ad Carolum magnum per octo epochas exhibet; altera

D

religio.

religionis fata; & tertia imperiorum reuolutiones sistit. Omnia autem ista auctor ita edidit, vt, si a placitis ecclesiae romanae, quorum hinc inde deprehenduntur vestigia, discedas, multa prorsus egregia moneat. Religionis omnino, quod ille rectissime fecit, in historia vniuersali habenda ratio. Causae quoque, vnde tot mutationes reuolutionesque imperiorum existunt, minime praetermittendae. *Continuatio historiae huius vniuersalis BOSSVETI*, ab alio quodam auctore concinnata gallicae itidem scripta, ab anno Christi 800 vsque ad annum 1700 prodiit Amstelodami an. 1704. in 8.

p. 170. *His nuper accessit &c.*) Commemorandus hic etiam vir illustris, idemque non semel nobis iam laudatus IOANNES BURCHARDVS MCKENIS, quippe qui itidem non ita pridem eiusmodi scriptorum rerum germanicarum collectionem publicae exponere luci coepit; cuius quidem operis duo hucusque prodierunt tomi, Lipsiae an. 1728. fol. Constitutum quidem auctori doctissimo fuerat, speciatim scriptorum Saxoniorum, Misnensium & Thuringicorum collectionem dare; sed cum codices manuscripti haud pauci, ad Germaniae vniuersae historiam spectantes, ad eum perlati essent, mutato consilio, suam ita instruere collectionem voluit, vt, qui historiam Saxoniam illustrant, praecipuum in ea locum occuparent: non tamen & alii, generatim historiae germanicae inferuientes ibi comparerent. Quae praecleari huius operis ratio sit, ipsa nos inscriptio docet, quae ita se habet: *Scriptores rerum germanicarum praecipue Saxoniarum, in quibus scripta & monumenta illustra pleraque hactenus inedita, tum ad historiam Germaniae generatim, tum speciatim Saxoniae superioris, Misniae, Thuringiae, & Variisae spectantia, vel nunc primum in lucem protrahuntur, vel cum codicibus manuscriptis collata notulis illustrantur.*

De scriptis ipsis, quae in hoc opere continentur, ipse editor in praefationibus vtrique tomo praemisit, copiosius disserit. Non tantum autem ciuili, sed ecclesiasticae quoque historiae cultor multa hic inueniet, quae sibi vsui esse queant. Ceterum, si quae aliarum quoque gentium historicos iunctim ediderunt, hic locum inuenirent, de LEODOVICO ANTONIO MYRATORIO, rerumque italicarum scriptoribus ab anno aerae christianae D ad MD eius cura studioque hucusque editis, cum primis aliquid dicendum esset. Idque eo magis, quod in hac collectione plurima occurrant, quae historiae ecclesiasticae non minus, quam ciuili lucem egregiam adfunderent. Sed cum hodie opus hocce splendidissimum omnibus satis notum sit, hoc solum obseruamus, *primum, secundum, tertium & quartum eius totum lucem adspexisse Mediolani an. 1723. fol. quintum an. 1724. tomi primi partem secundam, itemque totum sextum vt & septimum an. 1725. octauum itemque tomi secundi partem alteram, nec non totum nonum an. 1726. decimum an. 1726.* Recensentur passim in ephemeridibus eruditorum praesertim *actis eruditorum Lipsiensib. anno M DCC XXXIV. mense Ianuar. p. 1. seqq. mense Februar. p. 49. seqq. mense Septembr. p. 377. seqq. anno M DCC XXXV. mense Octobr. p. 433. seqq. item 437. seqq. anno M DCC XXXVI. mense Febr. p. 49. seqq. supplementor. tom. IX. f. VI. p. 233. seqq. porro anno M DCC XXXVI. mense Maio p. 208. seqq. & mense Nouembr. p. 481. seqq. supplementor. tom. IX. f. XI. p. 433. seqq. & denique anno M DCC XXXVIII. mense Decembr. p. 535. seqq.* Cum autem opus hocce ex typographia societatis Palatinae prodisse dicatur, quatenam societatis istius Palatinae sit ratio, docetur in *bibliotheca italica; seu historiae litterariae Italiae, quae* Geneuae

Genevæ an. 1728. edi coepit, *tom. I. artic. I. p. 3. seqq.*

p. 171. qui præcipuos quosdam ex iis, qui ad eius historiam &c.) Exlitterunt utique nonnulli, qui historiam Germaniæ generatim describere adlaborarunt. Inter præcipuos non tantum, sed & primos referendus est FRANCISCVS IRENICVS, Eslingacensis, cuius *exceßis historiae Germaniæ, seu totius Germaniæ descriptio* pulcherrima & iucundissima in duodecim volumina diuisa nunc denno recognita notisque illustrata, vna cum CONRADII CELTIS descriptione *urbis Norimbergæ*, curante IOAN. ADAMO BERNARD, recusa est Hanoviae an. 1728. fol. Laudatur passim IRENICVS hicce. *Non indiligenter*, inquit HERMANNVS DIETELICVS MEIBOMIVS, *quoque in vetustioribus versatus est Franciscus Irenicus; in notis addit: quamquam & sui temporis insuper Germaniæ descriptionem continet; orat. de genuinis histor. german. fontibus p. 9. confer. & analecta, breui introductioni in historiam rerum germanicarum litterariam subiuncta, p. 108.* Fuit autem FRANCISCVS IRENICVS Eslinga oriundus, docuitque Heidelbergæ in ludo litterario; postea autem in patriam rediit, & cum ibi euangelicæ doctrinæ veritatem, quam amplexus fuerat, profiteri non liceret, Gemmingam concessit. Floruit circa tempora reformationis; seu initium sæculi decimi sexti. Liber hicce rarissimus hucusque fuit, siquidem duæ tantum eius prostant editiones, quibus nunc tertia accessit, quam IOAN. ADAMVS BERNARD, scholæ Hanouienfis rector, dedit, qui & in præfatione vitam IRENICI, de qua tamen non adeo multa constant, descripsit, nec naeuos, temporis tamen, quo vixit, maximam partem tribuendos, dissimulauit. Idem etiam notas quasdam partim illustrando, partim suppleendo addit. Ad eos, quod attinget, qui no-

stra ætate in ornanda amplificandaque Germaniæ historia studium industriamque suam collocarunt, IOAN. IACOBI MASCOVIT iam antea mentionem fecimus. Nefas autem prorsus esset, silentio prætermittere virum generis claritate munerumque non minus splendore, quam ingenii & eruditionis gloria illustrissimum HENRICVM DE BYNAV, qui vt reliquis omnibus in hoc genere dubiam palmam reddidit; ita exemplo suo demonstrauit, consilii Germaniæ historiam posse, quæ & summo perfectionis fastigio prope absit. Præstitit illud in *der gnauen vndymständlichen teutschen Kaiser- und Reichs-historie &c.* cuius pars prima 1728. 4. edita, quid de reliquis sperandum sit, satis demonstrat.

p. 172. Paulo Pezronio &c.) In libro, quem inscripsit: *L'antiquité des temps rétablie & défendue contre le Juifs & les nouveaux chronologistes*, Parisiis 1687. 4. Cum autem censores varios, interque eos IO. MARTIANAEVM & MICHAELM LEQVIEN nactus esset, edidit porro: *déponse de l'antiquité des temps au l'on soutient la tradition des peres & des eglises contre celle du talmud & au l'on fait voir la corruption de l'ebreu des Juifs*; Parisiis 1691. 4. Conferendus de hisce, vt & reliquis PEZRONII scriptis NICERONIVS dans les *memoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres*, *tom. 1. p. 181. seqq.*

ibid. Præcipuos utriusque generis) Viris illis doctissimis, qui speciatim de chronologia sacra præclare meriti sunt, quosue ibi laudauimus, addendus adhuc GOTTFRIDVS KOHLREIFFIVS, cuius *chronologia sacra a mundo condito vsque ad ipsius interitum, noua, facilis, & iucunda, ex interioribus fontium recessibus eruta, & maiori ex parte apodictica, nullo biatu, ex scriptis humanis redintegrando,*
D 2 labo-

laborans, praecipuorum tamen antiquitatis monumentorum consensu stipata, integritatis atque eminentiae diuinae, qua scriptura sacra ubique sibi constat ac sufficit, testis ac vindex, plurimorumque locorum biblicorum, pro difficillimis adhuc habitorum, interpres, Hamburgi prodit an. 1724. 8. Id enim uero auctor doctissimus agit, vt, codicis sacri integritate vindicata, eo accentuationis inprimis praesidiis adhibitis, adcuratus, quam adhuc a plerisque factum est, vniuersam chronologiae rationem exhibeat. In praefatione etiam praecipuos chronologiae sacrae scriptores recenset. Nonnulla tamen illi opposuit DES VIGNOLES, quippe quem KOHLREIFFIUS perstrinxerat dans la bibliothéque germanique tom. XIV. art. V. p. 122. seqq. Cum vero etiam GUSTAVVS CHRISTOPHORVS HOSMANNVS, vir doctissimus, in hypotyposi chronologiae sacrae historiam populi Israelitici a morte Isaaci vsque ad captiuitatem Babylonicam illustrante, elegantis & lectu digna, quae Hamburgi 1726. prodit, in nonnullis a KOHLREIFFIO dissensisset, hic iterum defensionem restitutae antiquitatis temporum religiosam & euangelicam, qua plurimorum scripturae sacrae locorum peruersae interpretationes repelluntur, accentus codicis ebraei vindicantur, & chronologia, quae temporum לפרט נתינת notis innotuit, supra omnem reliquum posita esse, aperitur; inspersis ea occasione multis nouis in historia sacra obseruationibus, locorum scripturae sacrae in speciem difficillimorum explanationibus, aliisque rebus consideratione dignissimis; accedit vis ingens testimoniorum ex monumentis vetustissimis, vt & defensio contra dominum Des Vignoles; inserecitur quoque dissertatio contra Theophilum Alethaeum de nuptiis incestis; edidit, Hamburgi 1728. 8. Neque vero praetermittendus est RENATVS IOSEPHVS TOVRNEMINIUS, vir clarissimus, vt po-

te qui nostra aetate variis scriptis chronologiam sacram ornandam sibi sumit. Inter haec primum principemque locum tenent tabulae chronologiae sacrae veteris & noui testamenti; noua methodo dispositae, quae bibliis latinis IOANNIS BAPTISTAE DV HAMEL, Parisiis an. 1706. in fol. euulgatis, additae sunt; non minus tamen etiam in *supplemento commentariorum* IOANN. STEPHANI MENOCHII, quod editioni, a se curatae (de qua suo loco diximus) TOVRNEMINIUS subiunxit, comparent. Atque in eodem supplemento variae etiam viri istius doctissimi constant dissertationes, ad chronologiam sacram spectantes, in quibus de annis patriarcharum, de aetate Sesostris, regis istius Aegyptii celeberrimi, de ratione, annos regum iudaicorum cum annis regum israeliticorum conciliandi, de chronologia regum Assyriae & Mediae, aliisque eiusdem generis capitibus, disserit. Nec consueta, aut usitata hic incedit via; quin potius id numquam fere non agit, vt nouam quamdam rationem, difficultates chronologicas tollendi, adferat. Cum primis singulare quid circa annos patriarcharum commentus est. Ad istud equidem temporis spatium, quod a condito mundo vsque ad diluuium effluxit, quod attinet, in supputandis patriarcharum annis cum illis consentit, qui textum ebraeum sequuntur. Sed deinceps longe aliter incedit. Cum enim secundum receptam sententiam eorum, qui codicis ebraei vestigia premunt, a condito mundo vsque ad natiuitatem Abrahami, elapsi sint anni 2008, secundum TOVRNEMINIUM contra effluxerunt anni 2639. Cui eius sententiae cum codex ebraeus pariter, ac versio vulgata, refragentur: ita hinc se expedire conatur, vt contendat, in annis patriarcharum, qui post diluuium ad Abrahamum vsque vixerunt, numeros minores ita accipiendos, vt simul centum anni, quos Moses breui-

tatis

tatis studio omiserit, subintelligantur. Sic, cum *Gen. XI. 10.* Arphachſadus triginta quinque annos natus dicitur, cum gigneret Salachum; ſenſum eſſe, Arphachſadum eo tempore centum & triginta quinque annos natum fuiſſe; & ſic porro. Haec vero ſi admittitur ſententia, *apud* merito in Moſe, ſcriptore *ſanctius*, deſiderabitur: quod, qua ratione cum diuina ſcripturae ſacrae conciliari auctoritate queat, non video. Atque hoc etiam, & alia quaedam, TOURNEMINIO a viris doctis obiecta ſunt. Propoſuit iſ primū hanc ſuam ſententiam in *conieſtura circa originem variantium calculorum textus ebraei, editionis Samaritanorum, & verſionis LXX. interpretum, in ſupputandis patriarcharum annis*, quae gallice exhibetur dans les *memoires* de Trev. an. MDCCIV. *menſ. Ian. artic. VIII. p. 41. ſeq.* ex editione Amſtelodamenſi. Cumque non nemo examen *conieſturae* Tourneminii circa originem variantium calculorum &c. iisdem commentariis *menſ. Aug. anni MDCCIV. artic. II. p. 85.* inferuiſſet: TOURNEMINIVS ſtatim reſponſionem dedit, quae ibidem legitur *artic. III. p. 95. ſeqq.* Dum *tabulae* eius chronologicae, antea memoratae, anno MDCCVI. *menſe Maio, artic. LXI. p. 807. ſeq.* recensentur; nouum hoc ſyſtema chronologiae ſacrae itidem ſummatim enarratur. Sed & *deſenſio* noui iſtius ſyſtematis exſtat *menſe Aug. eiſdem anni artic. CXII. p. 1396. ſeqq.* quae tamen praecipue ad locum *Eſaiæ VII. 8.* ſpectat.

ibid. utramque facit paginam Iacobus Vſſerius) Plura de Vſſerii *annalibus* dicta ſunt *lib. II. cap. VI. ad §. III. p. 775.* vbi & editiones indicatae.

ibid. Cum ex *varia, menſes* annosque computandi *ratione*) Cumprimis obſeruandi, qui de aera chriſtiana, quae & celeberrima eſt, & de qua nos maxime ſolliciti eſſe oportet, commentati ſunt.

Quo nomine hic laudandus IOANNES GVILIELMVS IANVS, cuius *hiſtoria aerae chriſtianae cum ſchediaſmate de veritate hiſtorica, & oratione de vero hiſtoriae uſu* lucem adſpexit Wittebergae an. 1715. 4. Non minus vero huc comparata eſt eiſdem *hiſtoria cycli Dionyſiani, cum argumentis paſchalibus, & aliis eo ſpectantibus, nunc primum ex manuſcripto integre editi*, quae, per modum diſputationis academicae propoſita, Wittebergae an. 1718 prodiiit.

p. 178. Nec tamen omnes in ſuam ita pertrahere ſententiam potuit &c.) Hiſtoriam huius controuerſiae reſert, ſcriptaque ad eam ſpectantia reſcenſet NICERONIVS dans les *memoires pour ſeruir a l'hiſtoire des hommes illuſtres dans la republique des lettres &c. tom. VII. p. 351. ſeqq.* vbi varia ſuppeditat, quae a nobis dictis addi poſſunt. Ceterum ad ſcripta de re diplomatica etiam referenda SCIPIONIS MAFſEE *hiſtoria diplomatica, quae introductionis loco eſſe queat ad artem criticam in hocce argumento (hiſtoria diplomatica, ebe ſerue d' introduzione all' arte critica in tal materia &c.)* Mantuae an. 1727. 4. cuius ſumma exhibetur in *bibliotheca italica tom. II. artic. VII. p. 197. ſeqq.*

p. 179. qui reliquias manuſcriptorum quinque baſſenſis tomis dedit) Acceſſit deinceps tomus ſextus & ſeptimus, immo & octauus. Fuerunt: vero & alii, qui noſtra aetate in eiſmodi monumentis in lucem producendis operam ſuam diligentiamque collocarent. Immo hodie adeo hocce ſtudio multorum animos occupauit, vt certatim hoc viri eruditi agant. Laudandique adhuc hoc nomine IOANNES FRIDERICVS SCHANNAT ob *vindemias litterarias, hoc eſt veterum monumentorum, ad Germaniam ſacram praecipue ſpectantium, duplicem collectionem*, quarum prior an. 1723, poſterior an. 1724, utraque Fuldae & Lipſiae in fol. prodiiit;

prodiit; item & corpus traditionum Fuldensium, siue donationum in ecclesiam Fuldensensem collatarum ab anno DCCCLIV. ad finem saeculi XIII. Lipsiae 1724 in fol. vt & ob collectionem, quam lingua germanica edere coepit, siue *Sammlung alter historischer Schriften und documenten, aus unterschiedenen Archiven, wie auch raren manuskripten*, cuius pars I. Fuldae lucem adspexit an. 1725 in 4. SIMON FRIDERICVS HAHNIVS ob collectionem monumentorum veterum & recentiorum ineditorum, ad codicum fidem institutorum, selectorum & rariorum, duobus hactenus constantem tomis, quorum prior an. 1724, posterior an. 1726, uterque Brunsvigae in 8. editus est; GEORGIUS CHRISTIANVS IOANNES, ob tabularum litterarumque veterum, usque hac nondum editarum spicilegium, idque primum, Francofurti ad Moenum M DCC XXIV. in 8. Conferenda, quae lib. II. cap. III. ad §. X. p. 593. dicta sunt, & ad istum locum porro dicentur.

ibid. Scriptores, qui ad vnamquamque historiae litterariae speciem &c.) Praemitti adhuc generatim quaedam de insigni historiae litterariae utilitate possent. Legenda autem, quae hac de re differt DANIEL GEORGIUS MORHOFIVS polyhist. lib. I. cap. II. num. X. seqq. p. 16. seqq. Cum primis autem conferenda GOTTLIEB STOLLII dissertatio de utilitate historiae & notitiae litterariae, eiusdem manu ductioni ad historiam eruditionis, subnexa. Utilitas autem ista; immo necessitas historiae litterariae vel ex ineptis istis ac ridiculis quorundam erroribus, ex rei litterariae ignorantia profectis, intelligitur; quorum exempla diligenter collegit MICHAEL LILIENTHALIVS in obseruat. de solocismo litterario, quae in selectis eius historicis & literariis exstat num. X. p. 315. seqq.

p. 180. in introductione ad notitiam

rei litterariae &c.) Quinta introductio- nis huius editio prodit an. 1729. in qua praeter ipsius auctoris supplementa, & IO. CHRISTOPHORI COLERI analeceta, multis locis, vt in praefatione dicitur, perpolitae nouisque rei litterariae momentis adaucta, MICHAELIS LILIENTHALII adnotationes ad cap. I. & II. accessere. Ne enim in nimiam molem liber iste cresceret, eiusdem LILIENTHALII adnotationes in reliqua capita, vna cum IOAN. BYRCHARDI MENCKENII obseruationibus in hunc librum, itemque STRVII dissertat. de doctis impostoribus, & orat. de meritis Germanorum in historiam, vt & COLERI dissertat. de praesenti rei litterariae statu, peculiari volumine, quod tamen nondum lucem adspexit, completi bibliopolae placuit. Adornata haec editio est cura & studio IO. CHRIST. KOECHER, qui & hinc inde notulas quasdam adspersit.

ibid. Christophorus Augustus Heumannus ob conspectum, quem edidit &c.) Noua libelli huius elegantissimi utilissimique editio, eaque locupletior prodit Hannoverae 1726. in 8.

p. 181. Restius Ludolpho Kustero &c.) Huic etiam librum huncce tribuit NICERONIVS dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres tom. I. p. 307. vbi vitam & scripta KYSTERI recenset.

ibid. Adieci deinde ipse reliquas &c.) Epistolae doctorum virorum non tantum in re litteraria, sed & theologica ac ecclesiastica vsum prorsus insignem praebent. Qua de re quo minus dubitare liceat, vel supplementum istud historiae ecclesiasticae saeculi XVI. ex plurimorum celeberrimorumque ex illo acuo theologorum, ad Ioannem, Erasmus & Philippum Marbachios, epistolis a IOANNE FECHTIO editum, itemque epistolae ecclesiasticae & theologicae remonstrantium, aliaeque eiusdem ge-

neris

neris collectiones, prohibent. Ceterum
 iis, quas post DANIELEM GEORGIVM
 MORHOFFVM, in praefatione *supplemen-*
to epistolarum Lutheri, praemissa, recen-
 sui, alias adhuc addidit vir clarissimus
 IOANNES HENRICVS A SEELEN, in
 praefatione, quam *philocaliae* suae *episto-*
licae praefixit; *centuriam* scilicet *epistola-*
rum theologicarum ad Ioannem Schwebe-
lium; CONRADII SCHLVSSELBVRGII
studium ecclesiae filii Dei inferuendi post-
humum; hoc est, *epistolarum clarissimorum*
quorundam theologorum &c. volumen;
 IO. GOTTFRIDI OLEARII *serinium an-*
tiquarium; IANI BRANTII *epistolas*;
 HENRICI BRAKERI *decades quinque*
epistolarum de syncretismo hodierno da-
mnabili & noxio; GEORGI CHRISTIA-
 NI IOANNIS *epistolas Martini Chemnitii*
ad Mattheum Rutterum, & alias quasdam.
 Ipse autem vir doctissimus, in *philocalia*
 ista, Lubecae an. 1728. 8. edita, non tan-
 tum centum epistolas varia notatu digna,
 in primis ad sanctiorem doctrinam atque
 historiam ecclesiasticam spectantia, conti-
 nentes, e manuscriptis in lucem protra-
 xit, sed & notis illustrauit, & praefatione,
 in qua de similibus nonnullis *epistolarum*
collectionibus discitur &c. auxit. Eius-
 dem etiam auctoris *deliciae epistolicae, siue*
centuria epistolarum, memorabilia tum
alia, tum inprimis theologica ac historico-
ecclesiastica completentium; praefatione,
 notis & indicibus instructa prodiit Ratze-
 burgi an. 1729. & in praefatione quidem
 iudicia nonnulla, ad rem sacram spectantia,
 quae in epistolis Schurzleischianis occur-
 runt, expendit. Cum autem epistolae
 beati LVTHERI nostri iure meritoque
 omnibus maxime in pretio sint, de earum
 quidem collectionibus nonnulla iam dixi
 in praefatione antea memorata, quam *sup-*
plemento epistolarum Lutheri praemisi; ad-
 denda autem, quae de iisdem obseruat
 IOANNES ALBERTVS FABRICIVS IN

centis folio Lutherano, siue notitia litteraria
scriptorum omnis generis de beato D. Lu-
thero &c. cap. LXXIV. p. 207. seqq.

ibid. Eiusdem etiam generis sunt mi-
scellanea aliaeque scripta) Huius itaque
 etiam loci sunt IOANNIS GEORGI
 SCHELLHORNII *amoenitates litterariae*,
 (optimo iure ita dictae) quibus *variae*
obseruationes, scripta item quaedam anec-
dota & varia opuscula exhibentur; qua-
 rum hucusque Francofurti & Lipsiae decem
 prodierunt tomi in 8. quatuor prio-
 res an. 1725, quintus an. 1726, sextus &
 septimus 1727, octauus & nonus 1728,
 decimus denique 1729. CHRISTOPHO-
 RVS AVGVSTVS HEVMANNVS, in *poe-*
cile; siue epistolis miscellaneis, ad litteratis-
simos aevi nostri viros, philologicae equi-
dem & criticae, aliaeque tractat; subinde
 tamen obseruationes quasdam, quae histo-
 riam litterariam illustrare possunt, admi-
 scet. *Tomi primi liber primus* an. 1722,
secundus 1723, *tertius* 1724, *quartus*
 1725, & *tomi secundi liber primus* itidem
 1725, *secundus* 1726 Halae in 8. publi-
 cam adspexerunt lucem. Nec praetermit-
 tendus ADAMVS HENRICVS LACK-
 MANNVS, cuius *miscellanea litteraria*,
 quibus *mantissae loco ex editione Lugdunen-*
si Batavae Thomae Erpenii de peregrinatione
gallica vtiliter instituenda tractatus,
item brevis admodum totius Galliae descri-
ptio, & Iusti Lipsii epistola de peregrina-
tionem italiana, accesserunt, Hamburgi edita
 sunt an. 1721. 8. Cum primis autem hic
 commemorandus IOANNES CHRISTO-
 PHORVS COLERV, ob *anthologiam; siue*
epistolas varii argumenti ad illustrandam
potissimum historiam ecclesiasticam & lit-
terariam comparatas, vt pote in qua non-
 nulla singulari studio selecta, exhibentur.
Tomi primi fasciculus primus Lipsiae an.
 1725 in 8. conspectui orbis eruditii obla-
 tus est, quem deinde secundus & tertius
 sequuti sunt.

Melanges d'histoire & de littérature)
Quarta editio prioribus & auctor & emenda-
toris prodit Parisiis an. 1725, tribus
tomis in 12.

p. 182. *qui quorundam prae reliquis eminentium &c.*) Inter hosce omnino commemorandus est auctor, qui *commentarios historiae virorum in republica litteraria illustrium inferuientes*, sive ut gallice inscriptio se habet: *memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres, avec un catalogue raisonne de leurs ouvrages*, edere coepit; quemue NICERONIVM esse accepi. Septem huius operis hucusque prodierunt tomi, & plures adhuc expectantur. Primus & secundus Parisiis lucem adspexerunt an. 1727. 8. tertius, quartus, quintus & sextus an. 1728, septimus an. 1729. In praefatione primo tomo praefixa auctor instituti sui rationem exponit & Gallos incuriae cuiusdam ac negligentiae in doctorum virorum memoria conservanda & ad posteros propaganda accusat. Licet enim quorundam aut elogia; aut vitae diligenter conscriptae seorsim existant; non adeo multis tamen hanc contigisse felicitatem, cumque in diuersis voluminibus reperiantur, integra illi opus esse bibliotheca, qui hac ratione notitiam virorum doctorum sibi comparare velit. Non deesse equidem, qui certi generis, aut provinciae cuiusdam ac regionis viros doctos exhibeant; sed hos non sufficere, ut incommodo huic medela adferatur. Germanos maiorem equidem in doctorum suae gentis virorum conservanda memoria adhibere industriam; sed ad alterum eos prolabi extremum, cum nulla fere vrbs, schola nulla aut societas sit, cuius non bibliotheca quaedam confecta sit; eorum etiam, qui speciatim viri cuiusdam docti vitam descripserunt, ingentem esse numerum; siquidem, ut quis inter eruditos hoc pacto referatur, sufficiat, si publica in schola qua-

dam fungatur munere, aut non adeo magni momenti schediasma ediderit. Longe aliter rursus hac in re se gerere Italos. Eorum enim, in quibus de viris doctis agant, scripta ieiuna admodum atque siccata esse, nec aliud fere quam indicem operum a provincia cuiusdam; aut vrbs viris eruditissimis editorum continere; de auctoribus ipsis non nisi communia quaedam atque generalia tradere, iis plerumque praetermissis, quae scitu maxime erant necessaria & praecipuum adferre utilitatem poterant. Vberiores copiosioresque esse, quae ab Anglis proficiuntur virarum descriptiones; apud quos etiam non temere quis existat meritis in rem litterariam clarus, cuius non diligenter enarretur vita, scriptorumque singulorum summa exhibeatur; hanc vero qui in vitis multorum virorum doctrina praestantium iunctim tradendis, sequi vellet methodum, illum immensae molis suscepturum esse laborem. Atque haecce, quae in aliis auctor notavit, cum illi constitutum sit evitare vitia, quam ipsemet sibi praescripserit tractandi rationem intelligere inde licet. Non Gallorum tantum, sed aliarum quoque gentium viros doctos exhibet, eos scilicet, qui prae reliquis eminent, & ingenii ac eruditionis laudem consequuti sunt. Immo nec religionis discrimen observat, cum non minus ex protestantibus, quam romanae ecclesiae addictis, hic quidam compareant. Ordo certus cum in istius generis scriptis observari nequeat, incommodo, quod inde oriri potest, per indicem, nomina auctorum secundum ordinem litterarum sitentem, obuiam ire voluit. Quaecumque de viris istis doctis, quos commemorat, inuenire potuit, diligenter congescit. Iudicia aliorum de viris doctis tum demum calculo suo approbavit, cum ea communi orbis eruditi sententiae conformia esse vidit. Generalem certissimamque in hoc genere hanc esse regulam,

regulam, quam & ipſemet ſequutus ſit, quae etiam inimici viri cuiuſdam docti in ſcriptis eius laudent, laude digna eſſe; cenſuram contra promereri, quae nec amici eius laudare aut defendere audeant. De ſcriptis autem doctorum virorum cum maxime ſollicitus ſit NICERONIVS, nihil eorum, quae ad accuratam illorum notitiam ſuppeditandam faciunt, ſe praetermiſiſſe proſtitetur. De omnibus autem eadem ratione ſe non egſſe, lubens agnoſcit, cum & ob ingentem illorum hoc fieri non potuerit numerum, &, ſi minoris momenti ſcripta ſpectes, nec vtile hoc futurum fuiſſet, nec neceſſarium. Atque hinc, cum, quatenus operis huius ratio ſit, conſtet, operae pretium eſt, nonnullos ex illorum, quorum vitas exhibet, numero, quique prae reliquis obſervatu digni videntur, indicare. In *primo* itaque *tomo* occurrunt STEPHANVS BALVZIVS, IACOBVS BERNARDVS, GEORGIVS BVLVS, HENRICVS DODWELLVS, IO. BAPTISTA DV HAMEL, PETRVS HEYLINVS, PETRVS DANIEL HVIETIVS, LVDOLPHVS KVSTERVS, IACOBVS LE LONG, IO. LOCKIVS, IO. MARTIANAEVS, AEGIDIVS MENAGIVS, NICOLAVS LE NOVRRY, CASIMIRVS OVDINVS, ANTONIVS PAGI, IACOBVS PERIZONIVS, PAVLVS PEZRONIVS, BENEDICTVS PICTETVS, VINCENTIVS PLACCVS, ADRIANVS RELANDVS, IAC. RHENFERDIVS, CONRADVS SAMVEL SCHVRZFLEIſCHIVS, RICHARD SIMON, IOAN. TOLANDVS; in *altero tomo*: IACOBVS BENIGNVS BOSSVETVS, DOMINICVS BOVHOVRS, IOANNES DEZ, IACOBVS GOVſſETIVS, IOAN. GEORGIVS GRAEVIUS, IACOBVS GRONOVIVS, CHRISTIANVS GRYPHIVS, GODEFREDVS GVIELLMVS LEIBNITIVS, NICOLAVS MALEBRANCHE, IOANNES MILTON, DAN. GEORGIVS MORHOIVS,

DANIEL PAPEBROCHIVS, PAVLVS PELISSON DE FONTANIER, IOANNES LA PLACETTE, THEODORICVS RVINARTVS, EZECHIEL SPANHEIMIVS. *Tomo* tertio noua praefixa eſt praefatio, in qua auctor ad diuerſa aliorum de hocce opere reſponder iudicia, atque TOVRNEMINVM laudat, a quo in quibusdam rectiora edoctus fuit. Inter eos autem, quorum vitae in hocce tomo exhibentur, eminent IOSEPHVS SAENZ E' AGVIRRE, cardinalis, NATALIS ALEXANDER, ADRIANVS BAILLETVS, IOAN. BONA, cardinalis, GVILIEL. CHILLINGWORTH, NIC. COEFFE-TEAV, IOAN. DALLAEVS, SIMON EPISCOPIVS, FRANCISCVS LAMY, HVBERTVS LANGVETVS, IOBVS LVDOLPHVS, HENRICVS NORISIUS, cardinalis, ISAACVS PAPINVS, GVIL. ERNESTVS TENTZELIVS, LVDOVICVS THOMASSINVS, IOSEPHVS MARIA TOMMAſI, cardinalis. In *quarto tomo* prae reliquis obſervatu digni PETRVS ABAELARDVS, IACOBVS BASNAGIVS, BARTHOLOMAEVS CARRANZA, IOAN. IVSTINVS CIAMPINI, IOAN. CLAVDIVS, CAROLVS LE COINTE, IOAN. BAPTISTA COTELE-RIVS, THOMAS HOBBSIVS, PETRVS POIRET, CASP. SAGITTARIVS, SAMVEL SORBIERIVS, IOAN. WILKINS. In *tomo quinto*: IOSEPH. ANTELMIVS, CHRISTOPHORVS CELLARIVS, RICHARDVS CVMBERLANDIVS, THOMAS ERPENIVS, PAPIRIVS MASSONVS, PETRVS PITHOEVS, DIONYSIVS SAN-MARTHANVS, IO. SELDENVS, ANTONIVS TEIſſIERIVS, HENRICVS VALESIUS, ANTONIVS VARILLASIVS, IACOBVS VSSERIVS. In *ſexto*: PETRVS BAEIVS, GILBERTVS BVRNETVS, GERARDVS CROESIVS, ISAACVS IAQVELOT, IOAN. LIGHTFOOTVS. In *ſeptimo* denique: CARO-

LVS ANCILLONIVS, DAVID ANCILLONIVS, ANTONIVS BYNAEVS, THOMAS CAMPANELLA, PAVLVS COLOMESIVS, ADRIANVS IVNIUS, CHRISTIANVS LVPIVS, IOAN. MAEILLONIVS, GOTTFRIEDVS OLEARIVS, FRANCISCVS PAGI, GEORGIVS PASCHIVS.

ibid. Scæuolæ Sammarthani elogia) Commendanda maxime editio, quæ cum præfatione & notis CHRISTOPH. AVGVST. HEVMANNI Ifenaci prodijt an. 1722. in 8. cui & subiunctum est *elogium Thomæ Stantæii*, a GVILIELMO WOTTONO scriptum.

ibid. Pet. Bælii dictionarium historico-criticum) Multa de hocce dictionario, quod tantum in orbe erudito strepitum dedit, adferri in medium possent, si instituti nostri hoc permetteret ratio. Num plus inde damni, an emolumenti, ad lectores incautos, rerumque, de quibus agitur, non satis peritos, vel ea solum, quæ voluptatem adferre possunt, captantes, reundare queat, merito dubitaueris. Sed hæc de re disceptare; aut impia, quibus species quædam conciliatur, indicare dogmata, huius loci non est. Editiones indicat GOTTLIEB STOLLIVS, in *der Anleitung zur Historie der Gelehrtheit part. I. cap. VI. ad §. IX. p. 252.* editionis, quæ an. 1724. 4. prodijt. Vltimæ editioni, quam PROSPER MARCHAND dedit Roterodami 1720. quatuor tomis in fol. nonnulli, priusquam excuderetur, acriter se opposuerunt; contententes, cum multa inferendum, quæ a BÆLIO profecta non essent; multa etiam præter mentem eius mutaturum. Intelligit ista licet ex DE LA MONNOYE (qui tamen negavit, se libri istius auctorem esse) *histoire de Mr. Bayle & de ses ouvrages p. 536. seqq.* Nec defuit sibi PROSPER MARCHAND, quin potius, ut hanc a se amoliretur suspicionem, omnem mouit lapidem; conf. *journal littéraire tom. VIII. part. I. artic. VII.*

p. 90. seq. & IOAN. CLERICI biblioth. anc. & modern. tom. VI. part. I. p. 233. seq. & tom. XII. part. II. p. 383. Ceterum de vita reliquisque scriptis PETRI BÆLII præter auctorem libri iam laudati: *histoire de Mr. Bayle & de ses ouvrages &c.* qui Amstelodami an. 1716. 8. prodijt; conferendus NICERONIVS dans les *memoires pour servir a l'hist. des hommes illustres &c. tom. VI. p. 251. seqq.*

p. 183. das compendieuse Gelehrten-Lexicon) Noua eius editio prodijt Lipsiæ an. 1726 in 8. quæ priori non vno nomine est præferenda; conf. *die deutsche Acta cruditor. part. CIX. num. V. p. 70. seq.*

ibid. præcipue nobis illorum habenda est ratio, qui theologorum &c.) commemorandus hic cumprimis est IO. ANTONIVS STRUBBERGIVS, cuius index *theologorum euangelico - Lutheranorum chronologicus, sifens a tempore reformationis ad nostra vsque tempora illorum nomina, patriam, officia & annos emendatiles, prodromi loco bibliothecæ vniuersalis theologorum ecclesiæ Lutheranæ, suo tempore diuinis auspiciis luci donandæ publicæ, ita concinnatus, &c.* Lemgouiae prodijt an. 1727. 8. Ex qua inscriptione patet, constitutum auctori esse, *bibliothecam vniuersalem theologorum ecclesiæ Lutheranæ* edere, cui indicem huncce *chronologicum*, ceu prodromum quemdam, præmiserit. In *discursu præliminari de vitis theologorum Lutheranorum*, qui ante huncce indicem conspiciunt, diligenter eos indicat, qui tum generatim ecclesiæ nostræ theologorum, tum speciatim certæ cuiusdam academiciæ, vitas descripserunt, & quibus haud pauci a nobis laudati addi possunt.

ibid. qui locorum simul habita ratione nostræ ecclesiæ theologos &c.) Iis, quos commemorauimus, addendus IOANNES TILMANNVS dictus SCHENCK, in *vitis professorum theologiciæ, qui in illustri academia Marburgensi a sua fundatione ad nostra*

nostra usque tempora docuerunt; Marburgi Catorum an. 1727. 4. quamvis reformatæ simul ecclesiæ theologorum, illorum scilicet, qui in academia ista in nostrorum locum successerunt, vitas exhibeat. Dum in *præfatione* illos commemorat, qui virorum illustrium & eruditione præstantium memoriam conferuarunt & ad posteros propagarunt, (quod non vna ratione factum docet) huc etiam refert AMBROSII *catalogum virorum illustrium & ecclesiasticorum*. Sine dubio HIERONYMUM dicere voluit. AMBROSIVM enim eiusmodi librum scripsisse non constat. HIERONYMUM vero eum in animo habuisse, vel inde constat, quod addit, quo (catalogo virorum illustrium) & eorum memoriam ab interitu conservare, & rabidis christianorum hostibus, Celsus, Porphyrio, Iuliano, ethnicis philosophos celebrantibus, & ecclesiæ nullos philosophos aliosque eruditos adscelas habuisse, nugantibus, os obturare voluit. Id enim uero est, quod HIERONYMVS de se proficitur: *Disant igitur Celsus, Porphyrius, Iulianus, rabidi aduersus Christum canes, disant eorum sectatores, qui putant, ecclesiæ nullos philosophos & eloquentes, nullos habuisse doctores, quanti & quales viri eam fundauerint, exstruxerint, ornaverint; & desinant fidem nostram rusticæ tantum simplicitatis arguere, suamque potius imperitiam agnoscat; in proemio catalogi scriptor. ecclesiastic. p. m. 20.* Inter eos, quorum vitæ hic describuntur, maxime memorabiles sunt FRANCISCVS LAMBERTI, Auverniensis, p. 1. seqq. ERHARDVS SNEPIVS p. 27. seqq. ANDREAS GERARDVS HYPERIVS, cuius non semel a nobis facta est mentio p. 54. AEGIDIUS HUNNIUS p. 149. seqq. in quem tamen auctor paullo iniquior esse videtur, dum inter alia ita scribit: *Multa cum moliretur noua, quæ omnia hic explicare instituti ratio non permittit, a serenissimis*

Landgrauis dimissus fuit: simulque litteras Wilhelmi Landgrauii, ad Ludouicum seniore, ad dimissionem hanc spectantes, subiicit: IOANNES WINCKELMANNVS p. 161. seqq. & BALTHASAR MENTZERVS p. 174. seqq. In hisce omnibus maiorem, ni fallor, auctor adhibere potuisset diligentiam.

p. 184. sed ex Socinianis pariter ac Arminianis &c.) Sunt & qui ex instituto tum Socinianorum, immo omnium antitrinitariorum, tum Arminianorum, qui ingenii & doctrinæ monumentis inclauerunt, vitas & scripta recensuerunt, & Socinianorum quidem, aut potius omnium antitrinitariorum CHRISTOPHORVS SANDIVS in *bibliotheca antitrinitariorum, sive catalogo scriptorum & succincta narratione de vita eorum auctorum, qui præterito & hoc sæculo, vulgo receptum dogma de tribus in unico Deo per omnia æqualibus personis vel impugnauerunt, vel docuerunt solum patrem domini nostri Iesu Christi esse illum verum; seu altissimum Deum; quod quidem opus posthumum Freyftadii, ut inscriptio se habet, prodit an. 1634. 8.* itemque auctor *historiæ Socinianismi*, quæ lingua gallica Parisiis prodit an. 1723. 4. & de qua plura dixi lib. II. cap. VII. ad §. X. p. 1347. remonstrantium autem; seu Arminianorum ADRIANVS CATTENBURGH in *bibliotheca scriptorum remonstrantium*, quæ Amstelodami an. 1728. 8. lucem adspexit.

ibid. Eos vero, qui speciatim huius; aut illius theologi &c.) Illis, quos viri illi docti laudauerunt, addi adhuc alii possent, qui idem nostra præfiterentur ætate. Sic *vita Erasmi, ea præcipue ipsius pars, quæ in Angliā transiit; ubi simul refertur, quibus tam inter eruditos amicis usus est; statum itidem qualis tum fuerit & religionis & litterarum in utraque academia, Oxoniensi scilicet atque Cantabrigiensi, edocetur, addita appendice, varia monumenta inedita*

complexa, lingua anglicana a SAMVELE KNIGHT scripta, prodit Cantabrigiae an. 1726. 8. Enimvero licet iam alii in vita ERASMI describenda operam studiumque suum collocauerint, vt post RHENANVM, SCRIVERIVM, BATESIVM ceterosque, cumprimis IOAN. CLERICVS, qui ex epistolis eius, quae ad vitam & facta viri huius doctissimi spectant, colligere adgressus est; haud pauca tamen adhuc de ea dici posse, vel illius, quod ERASMVVS in Anglia transegit, vitae spatii exemplo auctor luculenter comprobauit. Ita vero in hac descriptione versatus est, vt historiam Angliae litterariam, immo & ecclesiasticam, in memorabili illa temporis istius periodo egregie illustraret, quorsum & *vita* IOANNIS COLETI ab eodem auctore descripta, comparata est. Eaque ratione si vitae eruditum describantur, tum demum, quantum adferant utilitatem, perspicere licet. Idem fere, quod scilicet insigne historiae sub Henrico VIII. Angliae rege partem complectatur, dicendum de *vita Thomae Mori, equitis & supremi Angliae cancellarii*, a THOMAS MORO, THOMAE abnepote, scripta, & Londini an. 1726. 8. recusa; de qua conferenda, quae obseruantur in *actis eruditor. Lipsiensib. an. MDCCXXVII. mense Ianuar. p. 31. seqq.* cumprimis autem ab ARMANDO DE LA CHAPELLE dans la *bibliothèque angloise tom. XIV. part. I. artic. I. p. 1. seqq.* Licet autem THOMAS MORVS theologus non fuerit, plurima tamen in vita eius occurrunt, quae theologiae cultorem ignorare non decet; vnde, vt descriptionis vitae eius hic mentionem faceremus, ab hoc loco alienum non fuit. Multo magis de HVGONE GROTIO ita censendum, de quo praeclare admodum meritis vir ille doctissimus, qui *Hugonis Grotii, Belgarum phoenicis mores, ab iniquis obrectationibus vindicatos* edidit, Delphis Batavorum, aut potius Lipsiae,

an. 1727. 8. Quantumvis enim ei praecipue constitutum sit, a sinistris quorundam iudicii HVGONEM GROTIUM vindicare; vitam tamen eius simul per omnia interualla describit, istorumque temporum historiae tum ciuili tum litterariae lucem prorsus egregiam adfundit. Siue rerum selectum, siue iudicii *angelicarum & sobrietatem*, siue sermonis elegantiam spectes, omnibus in hoc scribendi genere dubiam reddit palmam. Non semel itaque in hisce a nobis laudabitur adnotationibus. Nec praetermittendum hic est OTTO FRIDERICVS SCHVTZIVS, vt pote qui in vita DAVIDIS CHYTRAEI describenda singulari prorsus diligentia versatus est. Exstant namque eius de *vita Davidis Chytraei, theologi, historici & polyhistoris Rossobienfis commentariorum libri quatuor, ex editis & ineditis monumentis ut concinnati, vt sint annalium instar & supplementorum historiae ecclesiasticae saeculi decimi sexti, speciatim rerum in Lutherana ecclesia & academia Rossobienfis gestarum*; quorum liber primus Hamburgi an. 1720, secundus ibidem 1722, tertius autem & quartus iunctim, cum noua totius operis inscriptione: *supplementa historiae ecclesiasticae inprimis Lutheranae ad dimidium saeculi decimi sexti quatuor libris exposita &c.* an. 1727. prodierunt. Ita vitae tam CHYTRAEI enarrat, vt res totius ecclesiae Lutheranae attingat, prout ad istud temporis interuallum pertinent, de quibus multa omnino alibi haud obuia obseruat. Addere vero etiam his iuuabit *vitam Ioan. Georgii Leuckfeldi, pastoris quondam Gröningensis*, a TOBIA ECKARDO lingua germanica descriptam, editamque Quedlimburgi an. 1727. 4. Dignus namque LEUCKFELDVS fuit, cuius memoria ab obliuione vindicaretur ob scripta egregia, quibus historiam ecclesiasticam Germaniae illustrauit. Dignus vero & hoc nomine fuit, quod & ipsemet in aliorum theologorum

gorum vitis describendis diligentiam haud vulgarem collocavit. Prostant enim eius *historia Spangenbergensis, oder historische Nachricht von dem Leben, Lebre und Schrifften Cyriaci Spangenberg's*; quo in libro controuersis, quibus MATTHIAS FLACIUS, Illyricus, occasionem dedit, lux adfunditur; *historische Nachricht von dem Leben vnd Schrifften M. Iohann Spangenberg's, ersten euangelischen Predigers zu sancti Blasii in Nordhausen &c.* *Historia Heshusiana, oder historische Nachricht von dem Leben, Bedienungen vnd Schrifften T. Iohanni Heshusii &c.* *Historia Hamelmanni, oder historische Nachricht von dem Leben, Bedienungen vnd Schrifften Hamelmanni, gewesenen euangelischen Superintendenten im Oldenburgischen und berühmten historici &c.* de quibus omnibus multa lectu digna ECKARDVS in medium profert.

ibid. Sunt vero rursus, qui ad gentium diuersitatem respiciunt &c.) Immo & ad vrbium diuersitatem. Nonnulli enim certae cuiusdam vrbis viros doctos describere, suarum duxerunt esse partium. Sic IO. CHRISTOPHORI WENDLERI exstat *Augusta literata*, HABICHHORSTII *Rostochium litteratum*, IOAN. HENRICI VON SEELEN, *Stada literata*, ANDREAE CHARITII *commentarius de viris eruditis Gedano ortis*, ne quid de reliquis dicam, quorum noticiam suppeditabit *bibliotheca Menckeniana p. 34. seqq.* vbi magno numero scriptores, qui de certae nationis, prouinciae, aut vrbis erudiis egerunt, adferuntur. Conferenda & quae de eiusmodi scriptoribus tradidit BURCARDVS GOTTHELFIVS STRVVIUS in *introductione in noticiam rei literariae cap. VII. §. X. seqq. p. 590. seqq.* & quae IO. CHRISTOPHORVS COLERVS, in *analektis & adnotationib. ad b. l. praesertim ad §. XXIII. p. 639.* obseruauit. Inter recentissimos scriptores, qui de vrbis cuiusdam viros eruditissimos egerunt, commemorandus

est IOAN. MARTINVS SCHAMELIUS, cuius quippe *Numburgum literatum, in quo viros, quos vel procul Numburgum, vrbs ad Salam episcopalis, vel fons ac aluit, eruditione aut scriptis praestantes, secundum temporum seriem breuiter recenset*; Lipsiae prodit an. 1727. 4. Additae sunt variae epistolae PFLVGII, LUTHERI, MELANCHTHONIS, REINESII, DAVMII, SAGITTARII, SPENERI, PETRI ALBINI, & FRANCISCI A FRANKENAV, nondum hucusque editae. Potestque vel hicce liber documentum esse, in eiusmodi scriptis de vrbis cuiusdam viros eruditissimos subinde occurrere, quae omnium theologiae cultorum scire interest. Talia sunt, quae de WALRAMO, episcopo Numburgensi, qui circa finem saeculi vndecimi & initium duodecimi vixit, & in celeberrima Henrici IV. imperatoris & Gregorii VII. pontificis contentione pro illo stetit, immo causam eius scriptis quibusdam egit; *p. 1. seqq.* de DIETERICO; siue THEODORICO III. A BYRGSDORFF, qui *concordantias in ius Saxonicum, vulgo Sachsen-Spiegel dictum, scripsit, p. 7. seqq.* de NIC. MEDLERO, qui inter eos, qui se libello *interim* opposuerunt, eminet, *p. 17. seqq.* de NIC. AMSDORFFIO, celeberrimo ecclesiae nostrae theologo, *p. 41. seqq.* de IVLIO PFLVGIO, episcopo Numburgensi, cuius in historia ecclesiastica praesertim intermista notissimum nomen est, *p. 44. seqq.* de GEORGIO ARNOLDO, episcopatus Numburgensis cancellario, qui vitam Mauritii Saxoniae electoris scripsit, *p. 56.* de IO. ROSINO, cuius *antiquitates Romanas* nemo ignorat, *p. 71. seqq.* de maximo Germaniae & Belgii ornamento IO. GEORGIO GRAEUIO *p. 81. seqq.* commentatur.

ibid. Galliae viros eruditissimos) *Bibliothecam generalem scriptorum Galliae eedere secum constituit IOANNES LIRONIVS, ex congregatione sancti Mauri monachus*

nachus Benedictinus, eiusque iam *specimen* aliquod; seu *librum primum*, *bibliothecam* scilicet *Carnutensem*, *sive* *commentationem* de *auctoribus* *virisque* *illustribus* *antiquae* *dioceseos* *Carnutenfis*, qui *aliquod* *ingenii* *sui* *monumentum* *posteritati* *reliquerunt*, *gallicana* *lingua* *in* *lucem* *emisit* *Parisis* *1719.* *4.* At acri censura hoc *specimen* perstringit PHILIPPVS LE CERF dans la *bibliothèque* *historique* & *critique* *des* *auteurs* *de* *la* *congregation* *de* *Saint* *Maur* *p.* *201.* *seqq.*

ibid. *eminet* *Nicolaus* *Antonius* *in* *bibliotheca* *hispana* &c.) *Pleniorem* *bibliothecae* *huius* *hispanae* *notitiam* *suppeditat* *IOAN.* *HENRICVS* *A* *SEELIN* *in* *selectis* *litterariis* *num.* *I.* *p.* *1.* *seqq.* & inter alia obferuat, quod cum in *ind* *cibus* ei *subie-*
ctis *magno* *numero* *adducantur*, *qui* *de* *beata* *virgine* *Maria*, *eiusque* *parentibus*, & *Iosepho* *scripserint*, *speciatim* *centum* & *sexaginta* *scriptores* *commemorentur*, *qui* *de* *sola* *conceptione*, *quam* *vocant*, *immaculata* *commentati* *sint*, *p.* *30.* In *protestantes* *interdum* *NIC.* *ANTONIUM* *iniurium* *esse*, *docet* *p.* *43.* *simul* *tamen* *addit*: *cum* *ante* *hoc* *raro* *fiat*, *ipsi*, *tamquam* *Hispano*, *est* *aliquid* *condonandum*, *neque* *inuidenda* *sunt* *ideo* *magnifica* *elogia*, *quibus* *ob* *eruditionem*, *industriam*, *et* *alias* *boni* *scriptoris* *virtutes* *merito* *sunt* *ornatus*. *Recitat* *deinde* *haud* *paucos*, *qui* *NIC.* *ANTONIUM* *eiusque* *bibliothecam* *hispanam* *laudant*; *p.* *43.* *seqq.* *1.* *H.* *SCHULTZIUM* *porro* *in* *bibliotheca* *no-*
nissaei. *II.* *p.* *58.* *ostendere* *voluisse*, *transit*, *bibliothecam* *istam* *hispanam* *defectibus* *laborare* & *passim* *truncatam* *esse* *ac* *depru-*
atam; *ipsi* *quidem* *ANTONIO* *vir* *cordati* *eum* *tribuere* *laudem*, *non* *autem* *omnibus* *iis*, *qui* *post* *ANTONII* *mortem*, *eius* *bibliothecam* *ediderunt*, *quippe* *qui* *magnam* *illi* *intulerint* *iniuriam*; *defectibus* *eum* *inter* *alia* *adnumerare*, *quod* *nul-*
la *ab* *ANTONIO* *mentio* *facta* *sit* *MI-*

CHAEELIS SERVETI, hominis pessimi quidem, sed medici tamen, vel ideo commemorandi, quoniam primus fuisse credatur, a quo sanguinis circulatio, fufius deinceps demonstrata a GVL. HARVÆO, inuenta; p. 49. VINCENTIUS equidem PLACCIVS lectorem suum ad NIC. ANTONIVM ablegat, vt inde vitam SERVETI hauriat, in *theatro* *anym.* & *pseudonym.* *num.* *2308.* *p.* *536.* sed falli eum iam obferuauit IO. LAURENTIVS MOSHEMIVS, aut si mauis, HENRICVS AB ALLWOERDEN, vt pote qui in inscriptione dissertationis, mox laudandae, tamquam auctor eius laudatur, atque docuit, meminisse quidem ANTONIVM MICHAELIS SERVETI, dum ANDREAE SERVETI scripta recensens, his vtatur verbis: *diuersus est Michael Seruetus, Hispaniae haud minus poenitendus ob impietatem, quam Priscillianus olim fuit; bibliothec. hisp. nou. tom. I. p. 69.* at vitam eius haud descripsisse, certe in *bibliotheca* eius eam non exstare, cum verosimile sit, censores Romanos, qui librum ANTONII ediderint, misereque castrarint, omisiss omnibus a fide romano-catholica dissentientibus, hanc quoque historiam tamquam periculosam resecasse; id quod vel inde pateat, quod ANTONIVS in *praefatione*, se haereticorum quoque vitas enarraturum esse, diserte profiteatur, in *historia Michaelis Serueti*, per modum dissertationis academicae Helmstadii an. 1727. edita, *prooem.* §. VI.

p. *185.* *Italorum quorundam*) Generatim historiam Italiae litterariam condere adgressus est HYACINTHVS GIMMA, in *idea* *historiae* *litterariae* *Italiae*, *ordine* *chronologico* *a* *suis* *primordiis* *vsque* *ad* *saeculum* *XVII.* *exposita*, *accessit* (vt inscriptio porro docet) *historia* *particularis* *scientiarum*, *artiumque* *nobiliorum*, *inuentorum*, *scriptorum* *maxime* *celebrum*, & *librorum* *ab* *iis* *editorum*, *monumento-*
rum

rum item nonnullorum historiae civilis & ecclesiasticae, religionum, academiarum, & denique controuersiarum, variis temporibus exortarum, cum defensione contra censuras iniquiores exteriorum quorundam, italice scripta editaque Neapoli an. 1723. duobus tomis in 4. Recensetur hocce opus atque laudatur, vt tamen etiam quaedam perperam dicta reprehendantur, in *actis erudit.* Lipsiensibus anno M D C C X X V. mense Febr. p. 57. seqq. Auctor recensio- nis istius cum etiam alia GIMMAE scri- pta, vt elogia academicorum, itemque commentarios de hominibus pariter ac ani- malibus fabulosos commemorasset; de idea haec ita pronuntiat: in ea quidem scien- tiarum Italiae natales ac incrementa tam docte atque accurate exposuit, vt in omni- bus aequae illud dicas excellere, nisi forte theologia exceptis, in quibus explicandis non adeo folliiter versatus videtur. Re- censetur etiam opus hocce in *bibliotheca italica*, quae gallice Geneuae edi coepit, tom. II. artic. I. p. 1. seqq. atque obseruatur, multa superflua & nihil prorsus ad rem facientia ab auctore inserta esse. Ibidem quoque p. 14. seqq. exhibetur *idée generale de l'état des sciences en Italie depuis le XVme siècle*, summam historiam littera- riam Italiae ab isto tempore ad nostram vsque aetatem exponens. Ad eos autem, qui vrbis cuiusdam aut prouinciae in Ita- lia viros eruditos descriperunt, quod atti- net; illis, quos enarrauimus, adhuc ad- dendus IULIVS NEGRVVS, Ferrariensis, societati Iesu adscriptus, qui italica lingua *historiam scriptorum Florentinorum* con- cinnavit, quae post auctoris obitum lu- cem adpexit Ferrariae an. 1722. in fol. Recensetur itidem in *actis erudit.* Lipsi- ens. anno M D C C X X I I. mense Iulio p. 251. seqq. Cumque etiam plurimae arti- um & scientiarum in Italia sint acade- miae; per adcuratorem earum notitiam quin historia litteraria singulare acceptu-

ra sit incrementum, nemo dubitauerit. Hanc vero dum ex instituto tradere secum constituit IOANNES IARRVVS; consul- tum duxit, specimen aliquod historiae ac- ademiarum eruditatum Italiae praemittere; cui indicem academiarum Italiae omnium adiecit. Prodiit hoc specimen Lipsiae an. 1725 in 8. & duobus absoluitur capitibus, quorum prius de *academiis eruditatum Pedemontanis & Montisferratensibus*; poste- rius de *artium & scientiarum academiis Mediolanensibus* agit. Conferenda etiam, quae de hisce Italiae academiis in medium adferuntur in *idea ista generali* iam lauda- ta p. 29. seqq. Sed haec dum scribo, offert se mihi viri summi IO. ALB. FABRICII conspectus thesauri litterarii Italiae, prae- missam habens praeter alia notitiam dia- riorum Italiae litterariorum, thesaurorum- que ac corporum historicorum & academi- corum, subiecto populo Italiae IOAN. MATTHAEI TOSCANI, Hamburgi an. 1730. 8. Continentur in hoc volumine notitia epimeridum; sive diariorum erudi- torum Italiae; de historicis rerum Italica- rum; LVDOVICI ANTONII MYRATO- RII ac Mediolanensium palatinorum so- ciorum corpus historicum Mediolanense & c. indiculus anecdotorum a FERDINAND VGHELLO in Italia sacra editorum; Si- cularum rerum scriptores in nouum corpus redacti; IO. BAPTISTAE CARVSI bi- bliotheca historica regni Siciliae; thesau- rus antiquitatum & historiarum Italiae, mari Ligustico & Alpibus vicinae, collectus a IO. GEORGIO GRAEVIO; thesaurus scriptorum Italiae ex consilio PETRI BUR- MANNI continuatus; thesaurus scripto- rum atque antiquitatum Siciliae; fragmen- tum de originibus Longobardicis illustra- tum a IO. FRID. CHRISTIO; thesaurus antiquitatum romanarum congestus a IO. GEORGIO GRAEVIO; nouus thesaurus antiquitatum romanarum congestus ab ALBERTO HENRICO SALLENGREJ thesaurus

thesaurus antiquitatum graecarum a IACOBO GRONOVIO; notitia academiarum Italiae geographica & alphabetica; conspectus thesauri litterarii Italiae, scilicet de eruditis Italii uniuerse, eorumque scriptis; de argumentis quibusdam specialibus, ut de scriptis pontificum romanorum, de scriptis cardinalium; de episcopis Italiae; de Italii ebraicae & aliarum linguarum orientalium peritis celebribus; de Italii, qui praece scripserunt; de poetis Italii; de academicis Italiae; de historicis Italii; de satyricis; de interpretibus Italii; de elogiorum scriptoribus, tum qui italica, tum qui latina lingua vsi sunt; de eruditis certarum nationum vel ciuitatum Italiae vel Siciliae; de Aquilunensibus & Aquileiensibus. Subiunctus est, ut iam significauimus, IO. MATTHAEI TOSCANI *peplus Italiae*, opus, ut ipsa nos porro inscriptio docet, in quo illustres *uiri, grammatici, oratores, historici, poetae, mathematici, philosophi, medici, iurisperiti* (quotquot recentis ab hinc annis tota Italia floruerunt) eorumque patriae, professiones, & litterarum monumenta, tum carmine, tum soluta oratione recensentur &c.

ibid. Ad Polonos quod attinet) Referre huc etiam licet DAVIDIS BRAUNII opus, quod inscribitur: *De scriptorum Poloniae & Prussiae historicorum, politicorum, typis impressorum, ac manuscriptorum, in bibliotheca Brauniana collectorum, virtutibus & vitiis, catalogus & iudicium, post evolutionem exactam sine odio & studio, limatissimum;* Coloniae an. 1723. in 4.

p. 186. *Ab ipsis pontificibus atque cardinalibus &c.) Commemorandus hic etiam GEORGIVS IOSEPHVS AB EGGS, cuius quippe exstat liber, quem inscripsit: pontificum doctum, seu vitae, res gestae, obitus, aliaque scitu & memoratu digna &c. eorum summorum pontificum romanorum, eorum praecipue, qui ingenio, doctrina & erudi-*

tionem, scriptis, libris editis & lucubrationibus quibuscumque ab initio nascentis ecclesiae, id est a sancto Petro apostolo, romanorum pontificum primo, vsque ad Clementem XI. hodie feliciter & gloriose regnantem orbi christiano inclaruere; desumptum ex variis, iisque probatissimis, veteribus, mediis, recentioribus ac nouissimis sacrae profanaeque historiae scriptoribus, item genealogiis, chroniciis &c. in vnum volumen digestum ac in lucem editum per GEORGIVM IOSEPHVM AB EGGS, sacrosanctae theologiae doct. caesareo-archiducalis ecclesiae ad sanctum Martinum Rheinfeldae custodem & canonicum seniore, Coloniae 1718. fol. Fatetur auctor, inter pontifices, in hoc opere commemoratos, esse nonnullos, qui forte haud satis digni (rectius fecisset, si scripsisset, qui prorsus indigni sunt) criticorum iudicio reputentur, qui inter doctos locum sortiantur; cum tamen comparati cum reliquis pauci admodum sint, se eos omittere noluisse, cumque a potiori fiat denominatio, recte nihilo secius opus suum inscribi potuisse *pontificum doctum.* Quae quorsum spectet excusatio, nemini temere obscurum esse potest. Putat autem auctor, se etiam hocce opere haereticis, quos vocat, obuiam iussisse, quippe qui mille, ut loquitur, conuiciis infectam romanis pontificibus obiectare consueverint. Quod an ita praestiterit, ut non desint, quae regei queant, forte non sine ratione nonnulli dubitabunt. Idem auctor etiam de cardinalibus, qui eruditionis laudem consequuti sint, agit in *purpura docta*, Francofurti an. 1714. tribus voluminibus in fol. edita: cuius quidem operis etiam exstare voluit *supplementum nouum, seu vitae, legationes, res gestae, obitus, aliaque scitu & memoratu digna &c. eorum S. R. E. cardinalium, qui in tribus purpurae doctae voluminibus, hinc inde desiderati, nunc vero suo quisque loco (seruato ordine & tempore) restituti sunt, numero prope*

prope CCCC. in libros quatuor diuisi, ac uno volumine collecti, cum vberimis notis marginalibus, ac duplici indice personarum & rerum &c. Augustae Vindelicorum & Graezii an. 1729. fol. Sed in hocce pariter ac praecedentibus operibus auctor non nisi protrita & vulgaria adfert, spemque & expectationem lectorum mirum in modum fallit: paucissimi porro ex illis, quos commemorat, ingenii monumenta reliquerunt, vnde & nec historia litteraria incrementum aliquid inde accipiet; ieiune denique admodum in vitis cardinalium describendis versatur, quod vel exemplo eorum, quae de LVDOVICO ANTONIO DE NOAILLES, celeberrimo isto cardinali & archiepiscopo Parisiensi p. 619. f. 99. refert, comprobari potest. Ceterum cum hic de istis pontificibus ac cardinalibus, qui inter viros doctos locum promerentur, ac ingenii monumenta reliquerunt, sermo sit, eos scriptores, qui generatim de pontificibus aut cardinalibus egerunt, aut res illorum in ecclesia gestas exposuerunt, hic in censum non venire, manifestum est. Monendum hoc duxi, cum ab aliis, qui in hoc argumento versantur, hoc non obseruatum videam.

ibid. De scriptoribus itaque huius *Orbis seu societatis* &c.) Sunt quidem alii, qui historiam societatis istius celeberrimae condiderunt, qui tamen cum huius loci non sint, eos etiam indicare nolui, quamuis nonnulli etiam quaedam, quae ad historiam eius litterariam spectant, attingant. Istius generis sunt IOANNIS DREWS, societatis Iesu, Puntero-Varmiensis, *fassi societatis Iesu res & personas memorabiles eiusdem societatis per singulos anni dies repraesentantes* post auctoris obitum editi Brunsbergae an. 1723. 4. In iis secundum ordinem dierum res istius societatis maxime memorabiles breuiter enarrat, simulque viros, quos habuit ingenii & eruditionis gloria florentes, memorat, &

quaedam de iis obseruat. De IACOBO GRETSERO verba faciens, cum fortissimum pro fide catholica athletam vocat, haereticorum domitorem & malleum, quos mira diligentia & constantia per omnem vitam acerrime instilatus sit plurimis & eruditissimis scriptis. Vt autem probet, eum non minori modestia, quam eruditione fuisse praeditum, eum ciues suos repulisse, ait, optantes eius effigiem, quam in curia sua ad posterorum venerationem reseruarent; nec sine stomacho reposuisse GRETSERVM: tum demum illos suam habituros imaginem, si pictum in tabula asinum haberent; p. 39. IODOCVM REDDIDVM nouam (contra haereticos) bellandi methodum elegerit, dicit, per minores libellos, qui vt facili sumptu parerent & comparerent, ita sine caedio, & a pluribus legantur; p. 118. De IOANNE TOLLERNARIO, Belga, qui Antwerpiae an. 1643. mortuus est, obseruat, quod auctor praecipuus fuerit libri: *imago primi saeculi societatis*, inscripti. Eundem etiam sequenti ratione laudat: erga aegros pauperes tenera & forti erat charitatis. Mortui pauperis cadauer, in humeros sublatum, e superiori aedium parte deorsum deportauit, cum feretrum per angustos gradus ferri sursum non posset. Aegri, qui viaticum acceperat, vomitum generose ipse hauit, in reuerentiam eucharistici Iesu. Alias e pauperis vlcibus horridi scutella bibit, vt se peruinceret &c. p. 127. De MARTINO BECANO, celebri illo controversiarum scriptore, adserit, quod cum Ferdinando imperatori a concionibus aulicis esset, & Caesari & aulae, immo nobilitati toti, etiam heterodoxae satisfecerit, quod nihil attingeret negotiorum politicorum, p. 33. HENRICVM GARNETVM, Iesuitam, tanti nominis in Anglia fuisse, dicit, vt ab heterodoxis etiam magnus Iesuica, & paruus papa adpellaretur. Eundem etiam ob conspirationem puluerariam accusatum,

tum, ita rem suam in senatu egisse, nobis persuadere admittitur, ut palam omnes innocentem faterentur. *Damnatus tamen est, inquit, quod secretum in confessione auditum non reuelasset, quod sacerdos, quod Jesuita esset; p. 169.* DE DIDACO RVIZ postquam observauerat, quod theologiam edidit sex tomis illustrasset, addit: *culinam autem domesticam, aliaque viliora loca suspendit humilitatis exemplis exornavit.* Adserit etiam, cum flexis genibus studuisse, humili seu se disponentem ad coelestia lumina recipiendi; p. 201. FRANCISCI quoque TVRRIANI, ADAMI TANNE-RI, DIONYSII PETAVII, aliorumque, quorum inter eruditos nota sunt nomina, mentionem iniicit. Quae de FRANCISCO SVAREZIO & ROBERTO BELLARMINO, cardinali, tradidit, alibi commemorabimus. Atque haec sufficere possunt, ut intelligatur, quemnam liber hicce vsum praebere queat, qui reuera exiguus est, cum totus fere commentis, fictis miraculis, similibusque ineptiis fcaeatur. Ceterum quanto studio Iesuitae in societatis suae historia perficienda laborent, ex IGNATII AGRICOLAE historia provinciae soc. Iesu Germaniae superioris, quinque primas annorum complexa decades, patet, quae Ratisbonae prodit an. 1727. fol.

ibid. Sed omnium industriam superavit Iacobus Quetif & Iacobus Echarid (&c.) Conferenda hic omnino viri eruditissimi IOANNIS ERHARDI KAPPII observatio in P. Quetifi & P. Echaridi scriptores ordinis praedicatorum, quae in actis eruditum Lipsiensibus existat, anno MDCCXX. mens. Octobr. p. 441. seqq. Nimirum cum ingenuae, quae in opere hocce laudanda sunt, indicasset; non dissimulat quoque, quae in eodem censuram promerentur. Reprehendit namque, & quidem merito, Lutheranis insultandi libidinem, quam in priori etiam tomo aliquoties auctores prodiderint, quo tamen, inquit, Lutheri quip-

pe reformationem nondum attingente, commodam ipsis occasionem calumniandi fere defuisse, existimari possit, ut nonnum adco Dominicani immane, quo per ducentos annos in beatus Latheum flagrant, odium deposuerint. Reprehendit etiam studium Germanos pungendi, quod passim in hocce opere sese prodit, variaeque indicat *παρορμηται* ab auctoribus admittit. Tandem vero & supplementa quaedam ad priorem operis huius tomum addit, lectu digna, in quibus haud pauca, ab auctoribus istis praetermissa, indicat.

ibid. in actis sanctorum ordinis sancti Benedicti (&c.) Acta haecce sanctorum ordinis sancti Benedicti in saeculorum classes distributa sunt. Primum volumen ab anno D ad DC prodit Parisiis 1668. fol. Sextum seu ultimum ab anno M ad MC ibidem an. 1701 & 1702 duobus tomis in fol. *Annalium ordinis sancti Benedicti* tomus primus ab ortu sancti Benedicti ad an. DCC prodit Parisiis 1703. fol. Quintus seu ultimus ab an. DCCC LXXXI ad MLXVI ib. 1713. fol. Acta sanctorum non omnibus ordinis eius sociis placuisse constat; conf. NICERONIVS *mem. pour servir a l'hist. des hommes illustres tom. VII. p. 347.*

ibid. Cum primis autem hic commendanda Bernardi Pezii bibliotheca Benedictino Mauriana (&c.) Nec praetermittenda hic sunt eiusdem BERNARDI PEZII epistolae apologeticae pro ordine sancti Benedicti, quas edidit, notisque & observationibus illustravit R. D. P. MELLIVS ORATIVS, eiusdem ordinis (Benedictini) theologus, Campoduni an. 1715. 8. Quidam namque ex Iesuitarum numero librum cura salutis inscriptum an. 1714. Viennae euulgauerat; in quo societatem Iesu cum ordine Benedictinorum ita comparavit, ut, quae huic parum honorifica aut decora essent, adspiceret. Sui ergo ordinis causam dum in hisce epistolis

PEZIVS agit, criminationem quoque le-
suitae de Benedictinorum *mundici*, &c. ac si
nulla eorum in litteratura studia sint me-
rita, repellit; idque ut eo rectius faciat,
duos adfert indices, quorum priore scrip-
tores Benedictinorum, qui prae reliquis
celebritatem consequuti sunt, inde ab an-
no 1600 vsque ad an. 1714 vna cum prae-
cipuis eorum operibus, recenset; poste-
riore reliquos eiusdem ordinis scriptores,
qui cum prioribus non pari passu ambu-
lant, exhibet; simulque spem facit *biblio-
thecae Benedictinae generalis*, a se edenda-
e, quae vitas Benedictinorum scripto-
rum, & adcuratam operum, ab iis profe-
ctorum editorumque, enartationem sit
complexura. *Conspectum istius bibliothecae
Benedictinae generalis*, quam PEZIVS
promisit, legere licet in *Actis erudit. Lips.
anno M DCCXXI. mens. Septembr. p. 403.
segg.* vbi & epistolae istae, iam memoratae,
recensentur. Ceterum, quod ad bi-
bliothecam istam BERNARDI PEZII Be-
nedictino-Maurianam, quam laudauimus,
attinet; maiori deinceps diligentia & *vis
argutius* laude, eodem in argumento ver-
satus est PHILIPPVS LE CERF DE LA
VIEVILLE dans la *bibliothèque historique
& critique des auteurs de la congrégation
de saint Maure; ou l'on fait voir, quel
a été leur caractère particulier, & ce qu'ils
ont fait de plus remarquable; & on l'on
donne un catalogue exact de leurs ouvrages,
& une idée générale de ce qu'ils contiennent.*
Prodiit haecce *bibliotheca* Hagae Comitum
an. 1726 in 8. Praefertur a quibusdam
illi, quam PEZIVS dedit, hoc nomine,
quod non tantum pleniorē notitiā
operum, a scriptoribus Benedictino-Mau-
rianis editorum, suppeditet, eandemque
adcuratius tradat; sed &, quod naeuos ac
vitia auctorum, quos commemorat, non
dissimulet, quin potius interdum acriter
perstringat; cum PEZIVS contra omnes
promiscue laudet. Interim & hoc certum,

aliisque iam obseruatum, nec hocce opus
PHILIPPI LE CERF omnis expert esse
nacui. Immo ex instituto hoc probare
voluit PETRVS LE RICHOUX DE NOR-
LAS, cuius quippe exstat *lettre à un de ses
confreres sur la bibliothèque historique &
critique des auteurs de la congrégation de
saint Maur, composée par Dom Philippe le
Cerf de la Vieville, Aureliac 1727. 12.
conf. journal de sçavans M DCC XXVII.
mens. Aug. p. 545-seqq.* Fuit tamen etiam,
qui PHILIPPI LE CERF defensionem in
se susciperet. Prodiit namque *défense du
livre, qui a pour titre: bibliothèque histori-
que & critique &c.* Parisiis 1727. 4.
Licet autem forte quaedam in hacce bi-
bliotheca desiderari queant; eam tamen
plurima continere, quae non modo vtilia
in re litteraria, sed omnino necessaria
sunt, negari nequit.

*ibid. de quibus, ut & reliquis, a no-
bis praetermissis &c.)* confenda & ALEX-
CARDI GOTTHELFII STRYVII intro-
ductio in notitiā rei litterariae &c. cap.
VII. §. XXV. segg. p. 642. segg. Repeten-
dum tamen, quod antea iam monuimus,
non omnes, qui de ordinibus religio-
sis commentati sunt, hic in censum
venire, quippe qui alterius loci sunt; sed
eos tantum, qui viros ex istis ordini-
bus doctos, eorundemque scripta recen-
sent.

p. 187. *Sunt, qui in vitis eruditorum
singularia quaedam &c.)* Spectant itaque
huc etiam VINCENTII PARAVICINI
singularia de viris eruditione claris, Ba-
sileae an. 1713. 8. edita. Ea maioris ope-
ris, aliquot centuriis absolendi, quod
auctor molitur, solum partem quamdam,
seu centurias tres, continent. Cum au-
tem ad singularia virorum doctorum &
hoc pertineat, quod nonnulli typographi
in emendandis, quos imprimebant, libris
operam nauauerunt: non abs re fuerit,
F 2

comme-

commemorare hic IOANNEM CONRADUM ZELTNERUM, qui de illis ex instituto commentatus est in *theatro virorum eruditiorum, qui speciatim typographis laudabilem operam praestiterunt*, Norimbergae 1720. 12.

ibid. Multa eiusmodi singularia eruditiorum &c.) Prodiere etiam deinceps singularia de viris eruditione florentibus, ex scriptis tam Latinis, quam externis collecta &c. ab ANTONIO MUSA, Wittebergae an. 1728. 8. Spectant huc etiam GRATIANI ASCHPANI, ut nonnemo vocari voluit, de *superstitione erudita & litteraria libellus*, Coloniae (Ienae potius) an. 1728. 8. editus, quo illos perstringit, qui in sua erga viros quosdam eruditos veneratione modum excedunt. Cum primis autem hic merito in censum veniunt, qui de religione eruditiorum quaedam observant. Cum enim haud raro viri eruditi non ea, qua decebat, cura circa eam versentur, hinc & in praecipitia ruant, quibus summam sibi ipsi conciliant misericordiam, exempla ista alios commonefacere possunt, ut cautius incedant, nec id, quod praecipuum esse debebat, negligant, aut praeponant. Nonnulla, quae huc spectant, collegit IO. HENRICVS A SEELLEN in *selectis litterariis num. VIII. p. 301. seqq.* ubi ex instituto de ADRIANI TURNERI religione disquisitionem instituit. Observatu cumprimis in eruditis digna est religionis mutatio; ea quidem, si ab errore ad veritatis cognitionem transcant, vehementer laudanda; improbanda contra & vituperanda, si reiecta veritate, errorem amplectantur. Saeculi decimi sexti & decimi septimi eruditores LIX, qui suam commutarunt religionem, *dissertatione historico-litteraria* sistit ANDREAS WESTPHAL, Gryphiswaldiae an. 1710. 4. GEORGIUS HENRICVS GOETZIVS autem *sebediasma historico-theologicum* dedit de conuersis pontificiis ex lectione li-

brorum Lutheri *Lutheranorumque doctorem*, Lipsiae an. 1705. 4.

ibid. qui de viriis eruditiorum ex instituto commentati sunt &c.) Addendi etiam, qui de virtutibus eruditiorum egerunt. Quod quidem duplici fieri potest ratione; primum quidem, ut virtutes, quibus viri quidam docti efusulerunt, speciatim celebrentur; quod quidem a scriptoribus elogiorum fieri solet, sed tum deum usum praebet, si adulatio omnis atque fucus absit, veritatisque tantum habeatur ratio; tum vero, ut de iis virtutibus, quae viris eruditis maximum decus & ornamentum conciliant, generatim agatur. Sic *ideam eruditi modesti* exhibuit MICHAEL LILIENTHALIVS in *selectis historicis & litterariis observat. III. p. 53. seqq.* Pari ratione & de *theologo-modesto orationem* scripsit HERMANNVS WITSIVS, quae in *miscellaneor. eius sacror. tom. II.* exstat, p. 904. seqq. Mitto reliqua eiusdem generis.

p. 188. *commentarius de scriptoribus sedecim post Christum natorum saeculorum &c.*) Noua libri huius editio prodiit Vratislaviae an. 1727. 4. in qua accesserunt notae perpetuae, in quibus auctores praecipue indicantur, qui de scriptoribus, in hoc *commentario* laudatis, ex instituto agunt; eaeque satis copiosae sunt, licet eas auctor modestiae causa ieiunas in plurimis & imperfectas, adpellit. Plura ad historiam huius libri spectantia, suppeditant BURCARDVS GOTTHELFIVS STRVIVS in *introduc. in notit. rei litterar. cap. I. §. XI. p. 34. seqq.* itemque LILIENTHALIVS, COLERVS, & KOECHERS in *annotationibus ad b. l.*

p. 189. Inter eos, qui recentiori aetate prodierunt &c.) Cumprimis tum ob librorum selectum, tum ob concinnum ordinem, commendanda bibliotheca Cypriana, siue catalogus librorum historico-theologicorum, quos Ernestus Salomo Cyprianus,

prianus, theologiae doctor, consiliarius confistorialis & ecclesiasticus Gotthaus, sibi undecumque conquisiuit; accedunt indices 1) theologicus, 2) historicus, 3) antiquarius & literarius, Gotthae 1726. 8.

ibid. Scaliger tamen opiat &c.) Legenda de PHOTII scriptis PAVLI COLMESII dissertatio, eiusdem paralipomenis ad GVIL. CAVEI chartophylacem ecclesiastic. addita, p. 29. seqq. In ea de bibliotheca hacce PHOTII primo loco verba faciens, & DANIELIS HEINSII in prolegomenis in *Aristarchum sacrum*, calculo suo adprobans iudicium, in qua, inquit, de summis christianis simul profanisque auctoribus ita accurate ac exquisite indicat, ut vnus eruditione varia cum omnibus, quos ligit, legendi diligentia cum maximis, qui ante existerant, committi posse videatur. Nonnulla quoque de versionibus ac editionibus bibliothecae istius monet p. 30. 31. Interim praeter SCALIGERVM & alii varia in bibliotheca ista PHOTII desiderant. De bibliotheca Photii miror, inquit ISAACVS CASABONVS, quod vir tantus omnem adeo lateo insuper habuerit; nam, ut taceam, quod auctores non distinguit, sed confundit in vnum; ut non dicam, artium & scientiarum auctores miseri & historicos diuersissimorum temporum; at illud sine quam mirum, eiusdem scriptoris scripta eiusdem saepe argumentis locis adeo diuersis commemorari, ut Arriani, Io. Philoponi, aliorum. Quid quod eiusdem libri eadem excerpta vix paucissimis mutatis verbis proponit bis, ut p. 217 & 278. Apparet, virum doctum, ut quemcumque librum fors ei obtulisset, solum deponere, ac statim in codicem suorum excerptorum aliquid sibi ex eo adnotasse. Solet Photius iia res excerptare, ut verborum elegantias; aut proprietatem non negligat. Solet etiam, ubi rerum summam, quas auctores tractarunt, exposuit, de genere scribendi & charactere aliquid notare. Atque

id maxime cum auctorem nobis commendare debet. Est enim in ea parte eximius, ut non parum profecturus videatur, qui eius elogia compararit cum similibus iudiciis Dionysii Halicarnassensis & aliorum; in Casaubonianis p. 11. 12. Non tantum CASABONVM; sed & alios in PHOTIO hoc desiderare, quod omnia promissae, nullo habito defectu, legerit & in commentarios retulerit, obseruat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, simul tamen monet, huius rei culpam forte non tam in PHOTIVM, quam in operis Photiani audaces interpolatores referendam esse; id quod & LVDOLPHO KVSTERO in notis ad SVIDAE lexicon tom. II. p. 68, in mentem venerit; in notis ad Casaubonianam p. 218.

p. 190. cuius bibliothecae partes septem hactenus prodierunt &c.) Immo iam partes quadraginta prodierunt, & adhuc continuatur. Edi deinceps etiam coeperunt: *Monatliche Nachrichten von gelehrten Leuten vnd Schrifften, besonders dem gegenwaertigen Zuustand der Vniuersitaet Lena*; iamque itidem partes duodecim, seu tomus primus ad an. M DCC XXVI. spectans item tomus secundus ad an. 1727, cumque anno 1728. labor iste interruptus fuisset, anno deinceps praesenti seu 1729 aliquot iterum menses lucem adspexerunt. In hisce vero relationibus eorum, quae in nostra academia geruntur, ita habetur ratio, ut non minus alia quoque scripta, eaque selectiora, diligenter recenscantur. Vfu enim fere iam obtinet, ut singulae academiae suas habeant ephemerides literarias. Huiusmodi sunt *Acta Lipsienſium a dē mica*, quae germanice edebantur, & in quorum locum quodammodo successit *Lipsia litteraria*; vel *relationes dissertationum*, in academia Lipsienſi euulgaratarum, quae lingua latina conscribuntur; *acta academiae Wittebergenſis*; *annales academiae Iuliae* &c. Eadem ratione in linguarum

larum quarundam prouinciarum re litteraria describenda hodie nonnulli versantur. Quorum spectant GEORGII PETRI SCHVLZII *celebrates Preussen*; item *erlautertes Preussen*, auctore praecipuo, vti ferunt, MICHAELE LILIENHALIO; *nova litteraria circuli Franco-niae*, quae deinceps continuata sunt in *denen Erschenischen Atlas eruditus & curiosi*, quae lingua germanica vulgari coeperunt, & quae alia sunt eiusdem generis.

ibid. de *ephemeridibus*, quae in Gallia hodie vulgantur &c.) Inter eas eminent, quae & hodie adhuc continuantur, *iournal des sçavans*, siue *diarium eruditorum*, & *memoires pour l'histoire des sciences & des beaux arts*, siue *commentarii historiae scientiarum & bonarum artium inservientes*; qui Treuoltii prodeunt, & hinc quoque *memoires de Trevoux* vocari solent. De vtrisque iudicia eruditorum satis nota sunt. Speciatim ad *commentarios Treuoltinos* quod attinet, quod eorum auctores vbiq; fere partium studium, quod tamen ab eiusmodi instituto quam longissime remotum esse debebat, prodant, omnes vnanimi fere consensu conqueruntur. Eoque grauius illos hac in re peccare nonnulli monent, quod iureiurando se obstrinxerant, se istud euitare velle. Certe hoc iis obicitur in praefatione *tomo primo bibliothecae italicae* praemissa p. 21. Ad reliquas ephemerides, quae lingua gallica prodeunt, haud exiguus earum hodie est numerus. Consultum namque quibusdam visum, certae cuiusdam gentis historiam litterariam recentissimam cum orbe literato communicare. Sic eam, quae speciatim ad Gallos spectat, exhibet *bibliotheca gallica, siue historia litteraria Galliae* (*bibliothèque françoise ou histoire littéraire de la France*) quae an. 1723 vulgari coepit; Germaniae autem historiam litterariam sistit *bibliotheca germanica, siue histo-*

ria litteraria Germaniae & regionum septentrionalium (*bibliothèque germanique ou histoire littéraire de l'Allemagne & des pays du Nord*, quae an. 1720 initium sumit, in qua tamen pauca admodum ex Germanorum scriptis recensentur; Angliae, *bibliotheca anglica, siue historia litteraria magnae Britanniae* (*bibliothèque angloise, ou histoire littéraire de la grande Bretagne*, a DE LA ROCHE an. 1717 inchoata, & vsque ad tomum VI. a tomo sexto autem ad nonum a quodam A. B. D. M. T. a tomo nono denique vsque ad hanc aetatem ab ARMANDO DE LA CHAPELLE continuata. Sequita tandem est *bibliotheca italica* (*bibliothèque italique, ou histoire littéraire de l'Italie*) cuius hucusque duo exstant tomi Geneuae an. 1728 editi. Atque habet sane hocce institutum historiam litterariam certae gentis in ephemeridibus eiusmodi exhibendi, sua commoda; nec tamen suis rursus destituitur incommodis. Vnde rursus exstiterunt, qui totius Europae historiam litterariam in suis complecti ephemeridibus, suarum duxerunt esse partium. Ne quid enim de *historia litteraria Europae* (*histoire littéraire de l'Europe*) dicam, haud ita pridem *bibliothèque raisonnée des ouvrages des sçavans de l'Europe*, edi coepit; cuius etiam *bibliothecae romae primus*, & *secundi pars prima* Amstelodami an. 1728 & 1729 prodiit. Successit ea quodammodo in locum *bibliothecae antiquae & modernae* IO. CLERICI, cui etiam dubiam reddere videtur palmam; certe siue copiam & selectum librorum, siue accuratam recensionem, siue exquisitum iudicium species, non est, quod iure in ea desiderari queat. Theologiae porro cultoribus vel hoc nomine commendanda, quod libros huic studio inferuentes, neutiquam praetermittat, quoniam admodum alii quidam ex eiusdem generis scriptoribus facere solent. De reliquis ephemeridibus

dibus litterariis recentissimis, iisque gallicis conf. 10. CHRISTOPHORVS COLETVS, in *analectis* ad BVRGARDI GOTTHELFII STRVVI *introductionem in notitiam rei litterariae*, & quidem ad cap. VI. §. L. p. 564. qui & in praecedentibus alias ephemerides recentiores commemorat.

ibid. Adrianus Bailletus ob *iudicia eruditorum* &c.) Noua editio, eaque multis accessibus auctior studio & opera viri celeberrimi DE LA MONNOYE prodit Amstelodami an. 1725 septemdecim voluminibus in 12. & octo voluminibus in 4. conf. NICERONIVS dans les *memoires pour servir a l'hist. des hommes illustres* &c. tom. III. p. 32. vbi & reliqua BAILLETI scripta recenset.

p. 191. qui de *bibliothecis* & re *bibliothecaria* egerunt &c.) Spectant huc etiam illi, qui de bene ordinanda & disponenda bibliotheca commentati sunt; quorum praecipuos quosdam iunctim edidit IOAN. DAVID KOELERVS, in *sylloge aliquot scriptorum de bene ordinanda & ornanda bibliotheca*. Francofurti an. 1728. 4. Nimirum licet non desint, qui de bene ordinanda & ornanda bibliotheca scripserunt, KOELERO tamen iudice, non omnium promeruerunt suffragia. Nonnullis hinc in *praefatione* indicatis, IOANNIS CHRISTIANI KOCHII, pastoris in pago Lenz, *schediasma de ordinanda bibliotheca*, Lipsiae an. 1713. 8. editum, commemorat, deque eo pronuntiat, quod nihil praeter vulgaria & ab aliis iam ad nauseam dicta, referat, additque: *Quid enim Saulus inter prophetas, & pastor pagani, inter bibliothecarios?* &c. In hacce autem *sylloge* primum tenet locum IOANNIS GARNERII S. I. *systema bibliothecae collegii Parisiensis*, quod Parisiis exscriptum est typis an. 1678. 4. Vitam & scripta GARNERII in *praefatione* breuiter enarrat, interque alia obseruat, BASNAGIVM in *hist. de l'eglise* tom. I.

p. 685. notasse & variis exemplis comprobasse, Norisium & Garnerium in *historia Pelagiana* optimis ingeniis suis ita conspiciasse, ut habeant quam saepissime easdem *obseruationes*, absque ulla facta scriptorum suorum *mutua communicatione*. Ceterum ipsum hocce GARNERII *systema* auctor ita laudat, ut tamen etiam varia in eo desideret, inter quae & illud est, quod absque ulla ratione adlata Zwinglianos a Calvinianis distinxerit. Sed mea opinione discrimen aliquid inter eos constitui potest, cum Zwingliani, antequam CALVINVS accederet, tantum in doctrina de sacra coena & capitibus connexis, differant, Calviniani autem deinceps errorem de absoluto decreto adiecerint. Secundum in hac *sylloge* locum occupat FRIDERICI ROSTGAARD, domini de Kraagenop, Daniae regis quondam consilarii status & iustitiae atque archiuarii intimi (cuius fata infelicia satis nota sunt) *designatio nouae methodi ad conficiendum catalogum bibliothecae secundum materias cum eiusdem schemate*, gallice scripta, qua lingua & hic exhibetur, & quidem ex editione Parisina altera, a suo auctore aucta aliquot articulis & recognita an. 1698. fol. De qua quidem *designatione* plura KOELERVS in *praefatione*, vbi nec eam in omnibus sibi fecisse sitis, significat. Sequitur in hacce *sylloge* IUSTI FONTANINI, archiepiscopi nunc Aneyrani, *dispositio catalogi bibliothecae Iosephi Renati imperialis sac. roman. ecclesiae diaconi cardinalis sancti Georgii, secundum scientiarum, facultatum, artium & rerum classes*. Subiecta ea est *catalogus alphabetico auctorum bibliothecae cardinalis imperialis*, qui recensetur in *actis eruditor.* Lips. anno MDCCLXIV. mensis maio p. 218. siqq. Agmen denique in hac collectione claudit DANIELIS EVILJEEMI MOLLERI *commentatio de technophysiologicis*. Addita eadem & conspiciunt 10. 1A.

COB. MOSERI *bibliotheca manuscriptorum maxime anecdotorum*, sed ipsa illa editio, quae Norimbergae an. 1722. 4. prodit. Vix itaque dubitari potest, quin consilio bibliopolae hoc factum sit; siquidem a KOELERO nulla *bibliothecae* istius in praefatione sit mentio.

p. 192. *Ad codicum manuscriptorum theologicorum cognitionem* (Ec.) Referre huc etiam licet *catalogum codicum manuscriptorum bibliothecae Gothanae*, qui auctore viro eruditissimo celeberrimoque ERNESTO SALOMONE CYPRIANO lucem adspexit Lipsiae an. 1714. 4. Istiusmodi enim praeceptis codicibus *bibliotheca* haecce praestantissima instructa est, qui in theologia, praesertim autem historia ecclesiastica vsum pulcherrimum praebent. Idem fere dicendum de tribus *catalogis codicum manuscriptorum graecorum*, quos Moscuæ repertos in lucem protulit ATHANASIUS SCHIADA, quosque sequenti ratione: *arcana bibliothecae synodalis & typographicae Moscuensis sacra, tribus catalogis codicum manuscriptorum graecorum, superiore anno Moscuæ relictis ab Athanasio Schiada inscriptos*, recudi curavit IO. ERHARDVS KAPPIVS, Lipsiae an. 1724. in 8. Etsi enim in hisce quoque *catalogis codices profanorum auctorum* haud pauci occurrunt; eminent tamen, qui partem quandam scripturae sacrae, aut scripta quaedam ecclesiastica, exhibent. Conferre iuuabit, quae de hisce *catalogis* dissevit IO. CHRISTOPHORVS COLERVS, in *der auserlesenen theologischen bibliothek* part. X. num. V. p. 931.

ibid. *Historiam typographiae breuiter quidem* (Ec.) Omnibus hic dubiam facit palmam MICHAEL MAITTAIRE, in *annalibus typographicis*, quorum tomus primus, *ab artis inuentae origine ad annum MD* progrediens, Hagae Comitum an. 1719. 4. secundus, siue *annales typographici*

ab anno MD ad annum MDXXXVI continuati, & in duo volumina distincti, ibidem an. 1722, tertius denique, siue *annales typographici ab anno MDXXXVI ad annum MDLVII continuati, cum appendice*, & quidem pars prior pariter ac posterior Amstelodami an. 1726 prodierunt. Nimirum non tantum originem & progressum artis typographicae auctor doctissimus accurate tradit; sed & editiones librorum, praesertim veterum, quae in primo hocce post inuentam artem typographicam intervallo prodierunt, quaeque hodie multis in pretio sunt, diligenter recenset; vitam quoque & fata celebriorum typographorum, & scripta, quae illorum studio & labore publicae luci exposita fuerunt, enarrat, aliaque admiscet, quae non vna ratione historiam litterariam illustrare possunt. Conferendus IOANNES CLERICVS *biblioth. anc. & mod. tom. XI. part. II. art. V. p. 352. seqq. tom. XVIII. art. VII. p. 393. seqq. tom. XXV. part. I. art. II. p. 72. seqq.*

ibid. quod nonnulli impia, obscena (Ec.) Cum autem, qui talia, vel etiam similia, quibus aliorum erga se irriter animos, scribunt, interdum grauissima sibi attrahant incommoda, occasio hinc enata est IO. CHRISTIANO KLOZIO dissertationem edendi de libris auctoribus suis fatalibus, Wittebergae 1728. 4.

p. 193. *Iungendi his porro* (Ec.) Cum primis hic etiam commemoranda est viri summi IO. ALB. FABRICII *diatriba de scriptis graecis suppositis*, quae sub falso aut commentitio auctoris nomine circumferuntur; quae in *bibliotheca* eius graeca, & quidem volumine decimo quarto, siue libro VI. cap. VII. p. 125. seqq. extat. In ea enim cum critices partem vtilem minimeque contemnendam in auctorum scriptis genuinis atque pseudonymis; siue hypobolimaicis distinguendis versari monuisset, vberimam illi iam ab antiquissimis

quissimis temporibus scripta graeca omnis generis praebere docet, simulque contra PHILIPPVM IACOBVM MAYSSACVM disputat, in *differt. crit.* HARPOCRATIONI adiuncta, p. 97. adfirmantem, ante tempora Ptolemaeorum regum Alexandriae & Attalorum regum Pergami magnas ceratim instruentium bibliothecas, nullum opus falsò inscriptum fuisse, immò ab ipsorum temporum eiusmodi viguisse corrumpendorum in *επιγραφαίς* librorum libidinem ob *φαιδισμίας*, quae inter illos erat, coemendorum maiori pretio librorum, quos vetustiorum & nobilium auctorum nomina commendabant. Etenim iam diu ante haec tempora causas exstistisse, quae nonnullos inducere poterant, vt scriptis quibusdam aliena praefigerent nomina, idque & subinde reuera contigisse, erudite ostendit, §. II. p. 127. seqq. Causas hinc, quibus homines, vt ingenii vel suos, vel aliorum fuerus magnis nominibus, aut alienis certe inscriberent, permoti fuerint, varias fuisse docet; criteria etiam siue regulas, quibus genuina a spuris scriptis distingui queant, tradit, atque elenchum auctorum, qui de hac artis criticae parte praeceperunt, aut criteria discernendorum a germanis suppositorum scriptorum exposuerunt, exhibet, §. III. p. 131. seqq. Atque hisce praemissis ad ipsa scripta graeca suppositicia progreditur, multaque lectu digna de iis in medium addert.

p. 194. *Sed qui plene omnium ac singularum artium & scientiarum historiam* (Ec.) Specimen aliquod eiusmodi historiae dedit MARTINVS SCHMEITZELIUS in *dem Versuch zu einer historie der Gelehrtheit, darinnen überhaupt von dem ganzen körper der Gelehrtheit, vnd denn von allen dessen Theilen, auch derselben Verbindung insonderheit, hinlängliche Nachrichten gegeben wird*; Iena 1728. 8. Se historiam non librorum; sed ipsius eruditionis, seu artium & scientiarum, quae eru-

ditionis circulum absolunt, dare, auctor doctissimus in *praefatione* testatur, simulque confirmat, quod diximus, neminem hucusque exstistisse, qui totum eruditionis ambitum historia quadam fuerit complexus, licet non desint, qui singularum eius partium originem, fata, progressus, & reliqua descripserint; sibi autem primas tantum eiusmodi historiae eruditionis vniuersalis ducere lineas, seu specimen tantum atque tentamen exhibere, constitutum fuisse. Cum etiam auctor id sollicitè agat, vt nexum omnium eruditionis partium ostendat, ad eos etiam referri potest, quos simile quid suscepisse, supra ad *capitis* huius §. II. p. 95. & 97. obseruauimus.

ibid. lucem egregiam adfundit Gottlieb Stollius in libro elegantissimo (Ec.) Noua eius editio non solum emendatior, sed & variis, iisque egregiis accessionibus auctior, lucem adspexit Ienae an. 1724. 4. Haec vero cum nondum prodidisset, quando in *capite* hocce *quarto* versabamur: de priori editione, quoties ad librum hunc prouocauimus, intelligendum est. Tertia deinceps editio nouis iterum accessionibus locupletata an. 1727. & versio latina a CAROLO HENRICO LANGIO adornata an. 1728. prodit.

p. 195. *de scriptoribus quibusdam, qui scholarum & academiarum historiam* (Ec.) Referenda itaque huc etiam NICOLAI COMENI PAPADOPOLI *historia gymnasii Patauini*, Venetiis an. 1726. tomis duobus in fol. edita. Certe dum *terti* *primo libro* *tertio* professorem, qui nobilissimum istud athenaeum ornauit, non tantum elogia, sed & vita, fama atque praeclara, tum in vniuersam litterarum rem, tum in Patauinum praecipue hocce gymnasium merita enarrantur, scriptorumque, quae quisque edidit, notitia suppedatur; dumque *tom* *secundo* gymnasii alumni, qui siue iurium doctrinae, siue liberalibus

beralibus disciplinis ibidem operam dederunt, exteri pariter ac indigenae, quique splendidis, quois postea admoti sunt, muneribus, celebre adepti fuerunt nomen, recensentur, historiae, si non ipsius eruditionis; siue artium & scientiarum, attamen virorum eruditorum, lucem egregiam adfundi, nemo non perspicit. Plura de hocce opere obseruantur in *actis eruditorum Lipsiensib. an. 1727. mense Febr. p. 49.*

ibid. illi primum consulendi, qui scriptorum huc facientium notitiam &c.) Spectat huc etiam BURCARDI GOTTFELFII STRVVI *libl obitica philosophica in suas classes distributa, quam largissimis accessionibus instructam iterum edidit IOAN. GEORGIUS LOTTERVS, Ienae 1728. 8.* Cum primis tria priora capita huius loci sunt, quippe in quibus de scriptoribus, qui bibliothecam philosophicam, & vitas philosophorum literis consignarunt; de fontibus philosophiae, itemque iis, qui historiam philosophicam tradiderunt, agit. In reliquis enim capitibus ad specialia progreditur.

p. 196. Ad recentiores quod attinet &c.) Iis, quos commemorauimus, adhuc iungendus auctor *compendi, in quo vitae veterum philosophorum delineantur; siue, vt gallice inscribitur: abrégé des vies des anciens philosophes, avec un recueil de leurs plus belles maximes, quod Parisiis an. 1726. 12. prodit.* Illud quidem initio sub nomine FRANCISCI SALIGNAC DE LA MOTTE-FENELON, celeberrimi istius archiepiscopi Cameracensis, orbi erudito obtrusum fuit. Idque eo minus a vero abhorere videbatur, quod nonnulla in compendio hocce occurrunt, quae cum propriis, satisque notis, illustrissimi illius praesulis, de amore puro, placitis consentiunt. In ipsa enim Epicuri philosophia auctor aliquid inuenit, quod ad istam de amore Dei puro sententiam proxime accederet. Nimirum cum Epicurus prouidem-

tiam Dei negaret; ne omnem religionem, Numinisque cultum, continere censetur, non poterat non adferere, Deum ob naturae suae praestantiam cultu ac veneratione dignum esse, quantumuis nulla inde ad mortales redundarent commoda. Hoc tandem perinde esse videtur, ac si dixisset, Deum sine vilo ad nostram beatitatem intuitu, adeoque amore purissimo, amandum esse. Et ita Epicurus haud difficulter theologorum mysticorum princeps euadet. Verum libellum huncce perperam Cameracensis isti archiepiscopo tribui, in *epistola* quadam RAMSAEI adseritur, quae infera *est diario eruditorum Parisiensi, an. M DCC XXVI. mense Nouembr. p. 419.* Fallitur etiam, qui, in eo iustum aliquod historiae philosophicae systema inueniri, existimauerit; quemadmodum & alii *exigebant* in eo desiderant. Legenda, quae de hocce libro mouentur in *den deutschen actis eruditorum, part. CXVIII. num. I. p. 665. seqq.* Prodit equidem & *bisloire de la philosophie payenne, ou sentiment des philosophes & des peuples payens, les plus celebres sur Dieu, sur l'ame, & sur les devoirs de l'homme, Hagae Comitum an. 1724. duobus voluminibus in 12.* Sed eo in opere gentium solum de Deo, de anima, & officiis hominum, sententiae recensentur: adeoque auctor partem tantum quamdam, eamque ab illis, qui de theologia gentili-um commentati sunt, cumprimis a TOBIA PFANNERO in *systemate theologiae gentilis purioris*, aliisque, dudum pertractatam, attingit. Recensetur a IOANNE CLERICO *biblioth. anc. & mod. tom. XXII. part. I. art. IV. p. 115. seqq. & tom. XXIII. part. II. num. V. p. 365. seqq.* Potiori iure hic locum sibi vindicat, qui summam praecipua historiae philosophicae momenta complexus est, FRIDERICVS GENTZENIVS, in *historia philosophiae, in qua philosophorum celebrium vitae,*

vitae, eorumque hypobtheses notabiliores, ac sectarum fidei, a longa verum memoria ad nostra usque tempora, succincte & ordine sistuntur, Hamburgi 1724. 8. Alios adhuc quosdam, qui compendia historiae philosophicae dederunt, a nobis non memoratos, ut DANIEL HEINSII *proplum philosophorum*, BARTHOLDI FEINDII *theatrum philosophorum*, versibus germanicis scriptum, HENNINGI WITTENI *compendium historiae philosophiae*, THEOPHILI GALEI *historiam philosophicam*, recenset CHRISTOPHORUS AVGVSTVS HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. XVII. num. VIII. seqq. p. 789. f. qq.*

p. 200. *Intelligere hoc licet*) Iungenda, quae nuper se mihi obtulit, WILHELMII SLVITERI *idea theologiae Stoicae, seu brevis disquisitio de praecipuis quibusdam philosophiae Stoicae placitis, quae agunt de Deo eiusque operibus, seu diis & rebus diuinis; hominis officiis erga Deum & proximum, eiusque summo bono; ubi ostenditur, Stoicos ex ratione & philosophia naturali, nec verum Deum cognovisse, nec veram coluisse virtutem; annexa est commendatio theologiae christianae prae gentili; Lugduni Bataurorum 1726. 8.*

p. 201. *Sic, cum de fato, omnis reuera impietatis radice &c.*) Non tantum IVSTVS LIPSIVS sententiam Stoicorum de fato emollire & in mitiorem interpretari partem conatus est; sed idem etiam egerunt alii. Cumprimis autem hoc sibi nuper datum credidit IACOBVS ZIMMERMANNVS, vir doctissimus, in *exercitatione de fato Stoicorum, quae in museo historico-philologico-theologico, quod Breae editur, exstat, volum. I. part. I. p. 1. seqq.* Statum, quem vocant, quaestionis ita format: *utrum Stoici philosophi professi fuerint fatum, id est, caecum aliquem & inexcusabilem Dei & creaturae nexum, quo omnia necessario, Deus & materia, mentes & corpora, inexorabili vinculo ita*

agantur, ut omnis poena & praemium, omnis cultus Dei & legum reverentia tolerantur? vel utrum nomine fati intellexerint pronidam Dei curam in gubernandis & conservandis rebus omnibus, convenienter voluntati humanae & rebus creatis, agentem? Prius dogma licet a plerisque Stoicis tribuatur; auctori tamen posterius eos statuisse, adscribere atque defendere placuit. Id ergo ut euincat, Stoicos veritatem de existentia Numinis pro iuris, omnisque felicitatis principio habuisse, Deumque summa intelligendi vi praeditum adseruisse; eosdem Deum a mundo distinxisse, Deumque rebus omnibus prospicere, statuisse; hanc providam Dei curam ad omnia, scilicet mentes pariter ac corpora extendisse, singularem autem ratione Deum homini prospexisse atque quam maxime beneficium esse, fuisse professos &c. probare adnuitur. Cumprimis autem ex doctrina illorum de libertate probare contendit, eos necessitatem fatalem non admisisse. Quae omnia licet vir doctissimus diligenter exsequutus sit; valde tamen dubito, an omnibus, certe illis, qui animum non plane hospitem ex historia reulerunt philosophica, ista sit persuasurus. Occurrunt sane in Stoicorum scriptis effata haud pauca, quae viri clarissimi adsertis favere videntur; cuiusmodi nonnulla & ipsemet exhibui in *introductione ad philosophiam Stoicam ex mente Marci Aurelii Antonini imperatoris, quae imperatoris huius libris XII. de se ipso ad seipsum, & quidem in editione, quae Lipsiae an. 1729. 8. prodit, praemissa est.* Sed longe plura occurrunt, quae iis e diametro adversantur. Ita nimirum res sese habet, prout iam monui, & etiam in *introductione* illa observavi, duplici ratione effata Stoicorum considerari posse, vel in se, seu extra systema philosophiae Stoicae spectata; vel prout ex propriis & domesticis philosophiae istius principiiis fluunt ac originem trahunt.

ais conciliarent. Rursus tamen & illud scio, tam aperta, tam euidentia illorum de ineluctabili quodam fato esse adserta, ut solem ipsum luce sua priuare velle videatur, qui ista de providentia diuina explicare velit. Ex iis, quae magno numero proferri possent, vnicum tantum, licet iam a me de errorib. *Stoicor. in philosophia moralis exercitatus*. III. §. VII. p. 178. laudatum, M. AVRELII ANTONINI, imperatoris, recitabo, quippe quod ita comparatum est, ut nullam prorsus exceptionem admittat: πάντα ἀλλήλοις ἐκπλέκονται, καὶ ἡ συνιδεῖσις ἑαυτῶ, καὶ σχεδόν τι ἕδιν ἀλλήλοισιν ἄλλα ἄλλα, συγκαταλέγονται γὰρ, καὶ συγκοσμοῦνται τοὶ αὐτοὶ κόσμοι. κόσμος γὰρ ἕς διὰ πάντων, καὶ θεὸς ἕς διὰ πάντων, καὶ ὅτι μίαν, καὶ νόμος ἕς, λόγος κοινὸς πάντων τῶν νοεῶν ζῶν καὶ ἀλλήθεν μία, εἶναι καὶ ἰδιότης μία τῶν ὁμογενῶν, καὶ τὰ αὐτῶν λόγῳ μετεχόντων ζῶναι. Omnia sunt sibi inuicem implexa, & vinculo quodam sacro sibi inuicem se deuincta, ut nihil alterum ab altero sit alienum. Coordinantur enim simul, eundemque mundum cohæstant; etenim & mundus vnus & Deus vnus est in omnibus, & essentia vna & lex vna; ratio nempe animantium intelligentium omnium communis & veritas vna; siquidem & perfectio vna animantium sibi inuicem congenerum, eiusdemque rationis participum; lib. VII. §. IX. p. 134. Hic fati immutabilem & indeclinabilem necessitatem *sacri nodi* nomine, referendo se forte ad nodum Herculis, aut louis catenam, HOMERO memoratam, designat, quo omnia ita inter se implexa & concatenata sint, ut alterum sine altero esse nequeat; seu ut posito altero, non possit non alterum consequi. Idque tam firmiter ANTONINO persuasum fuit, ut sæpiissime repetat, & nunquam non inculcet. πολλὰκις, iterum inquit, ἰδοὺν τὴν ἐκτεταμένην πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ σχεῖται πρὸς ἀλλήλας. ἴστέον γὰρ τὴν πάντων ἀλλήλοις ἐκπλέκωσιν, καὶ πάντων

καθὼ τὸ το φάλα ἀλλήλους ἐστὶ, καὶ γὰρ ἄλλοι ἐξ ἑς ἐστὶ τὸ το, διὰ τὴν τοπικὴν κοίτην, καὶ συμπτωτικὰ καὶ τὴν ἰνυσὶν τῆς ὕλης. *Perpente tecum iugiter rerum omnium, quæ in mundo sunt, connexionem mutuam, quamque ad se inuicem adfectionem habeant. Sunt enim omnia quodammodo sibi inuicem implexa, atque ea ratione sibi inuicem amica. Alterum enim alterius consequens est & per connexionem localem, & per conspirationem mutuam & per naturæ continuitatem; lib. VI. §. XXVIII. p. 122.* Vbi dum πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, omnium, quæ in mundo sunt, inuicem connexionem mutuam adserit, non potest non eodem vinculo, seu sacro nodo, Mundum ipsum constringere, quippe qui pars mundi est, ut ipsimet Stoici docent. Hinc & in priori loco non tantum rerum omnium implexam & concatenatam coniunctionem, ceu sacram aliquem *cosmum*, adserit, sed inde quoque hoc probat, quod *mundus vnus & Deus vnus in omnibus*, καὶ ὅτι μία & essentia vna sit. Quæ qui paullo accuratius considerauerit, facile perspiciet, Stoicos per providentiam nihil aliud, quam necessariam rerum omnium consequutionem, a Deo isto cum rebus omnibus, ceu anima quadam mundi, arctissimo vinculo coniuncto & omnia permeante, & nihil aliud, quam quod secundum naturæ ordinem necessario agere debet, efficiente, ortam, intelligere, aut intelligere posse. Nemini quoque obscurum esse potest, quid ANTONINVS sibi velit, quando dicit: καὶ νόμος ἕς, λόγος κοινὸς πάντων τῶν νοεῶν ζῶναι. Omnia scilicet ad Deum illum, omnia permeantem, & ex necessitate naturæ efficientem redeunt, a quo quidquid secundum istam naturæ necessitatem peragitur, id omne legis, rationis, providentiæ nomine Stoici veniunt. Recte quoque hoc obseruatum viro doctissimo & historicæ philosophicæ callentissimo IACOBO BAYCKERO, in epistola de providentiæ

Stoica ad Io. Georgium Schelhornium, quae in huius amoenitatibus litterariis exstat tom. VIII. num. IV. p. 443. seqq. ubi ex iisdem, quae recitauimus, ANTONINI locis, quamquam a me iam antea de erroribus Stoicorum in philosophia morali exercit. III. §. VII. productis, Stoici facit malignitatem euidenter demonstrat.

p. 202. *Fuerunt praeterea, qui, ut variarum haereseon &c.)* Cum primis haereseon, quae prioribus post natum Christum saeculis, ecclesiam turbauerunt, originem ex philosophia Platonica deriuare nonnulli adgressi sunt. Idque itidem is, quem iam laudauimus, EHREGOTT DANIEL COLBERGIVS egit, in *specimine historico de orig. ne & progressu haeresium & errorum in ecclesia, in quo ostenditur, quod haereseis in primitiua ecclesia, imprimis saeculis prioribus natae, pleraeque philosophiae Platonicae originem debeant, & cum modernorum fanaticorum deliriis in multis conspirent*; anno 1694 edito. An ubique vir iste doctus rem acu tetigerit, inquirere, huius loci non est. Id solum monemus, tempore Christi & apostolorum in Syria, Palaestina, aliisque orientis regionibus genus aliquod philosophiae, ex Chaldaeorum, Persarum, Aegyptiorumque placitis conflatum, floruisse, quod orientale dici potest. Illud qui sequebantur, multa de orbis, rerumque omnium, quae in eo conspiciuntur, mali cumprimis, tum physici, tum moralis origine, certis porro deorum geniorumque & aliarum rerum ordinibus clausisque tradebant, mala cumprimis a materia, certe alio quodam principio, quod bono Deo oppositum putabant, deriuabant & alia quaedam, quae eiusdem erant generis, docebant; nec tamen in omnibus inter se prorsus consentiebant. Atque ex horum schola Simonem magum, aliosque haereticos haud paucos, praesertim eos, qui Gnosticonum nomine veniebant, pro-

duisse, non est, quod dubitemus. Cum autem Pythagoras pariter ac Plato multa ab Aegyptiis & Chaldaeis acceperint; eorumque adeo philosophia in nonnullis cum orientali ista conueniat, mirum non est, quosdam haereticorum istorum speciatim Gnosticonum commenta ab Aegyptiis, quosdam a Pythagora, alios a Platone deriuare voluisse. Reuera enim illi non dissentiant, sed facile inter se conciliari possunt; etsi accuratius loquantur, qui istam philosophiam orientalem a Pythagorica & Platonica distinguunt, ne Pythagorae, aut Platoni, aut aliis philosophis aliquid tribuere cogantur, quod non statuerunt. Conferenda, quae hac de re dixi in *commentat. historico-dogm. de ecclesiis apostolicis cap. V. ad §. III. p. 320.* Atque ipsi quoque isti haeretici neutiquam Platonici videri volebant, sed ex antiquiori longe philosophia Chaldaeorum atque Aegyptiorum sua se accepisse alius persuasum cupiebant, eumque in finem, ut placitis suis auctoritatem conciliarent, sub ZORASTRIS, HERMETIS trismegisti, similiumque philosophorum nominibus varia scripta confingebant, aut ab aliis conficta auide arripiebant. Mirifice hoc confirmant verba PORPHYRII, quae etsi ab aliis iam allata, facere nequeo, quin hic repetam: *γενναται δὲ καὶ αὐτοὶ τῶν χριστιανῶν πολλοὶ μὴ καὶ ἄλλοι, ἱερεῖς δὲ ἐκ τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας ἀνηγμένοι οἱ περὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἀκουῶσι, οἱ τὰ ἀληθέα δὲ τῶ λῆθους καὶ φλοκόμεν, καὶ ἀποστρέφου καὶ λῆθι συγχεύματα πλείστα κατὰμνησιν, ἀποκαλύψας τὰ προφητοῦς Ζωροάστρου καὶ Ζεφρανῶ καὶ Νικαδόρου καὶ Ἀλλογύου, Μίσου καὶ ἄλλων τοιούτων πολλῶν ἱερῶν καὶ αὐτοὶ ὑπαλέμμενοι, ὥς δὲ τῶ Πλάτωνος ἐκ τῶ βῆθος τῆς κατὰς νείας ἡ παλαιότητος. Erant christiani eo tempore multi, tum alii, tum ex antiqua philosophia egressi haeretici Adelphii Aquilinique sectatores, qui Alexandri Libyici, Philocomi, Demostrati, Lydi, plurimos libros circumfere-*
banc

bant & reuelationes quasdam Zoroastris, Zostriani, Nicotbei, Allogenis, Maci, aliorumque eiusmodi palam ostendentes & deceperunt multos, & ipsi decepti iam fuerant adferentes, Platonem intelligibilis essentiae fundum minime penetrasse; in vita Plotini cap. XVI. p. 118. Duo nimirum hinc condiscipulis; primo, haereticos istos noluisse Platonicos videri, eo quod diserte adfirmarent, PLATONEM se ad istas res non pertransisse profundum essentiae intelligibilis minime penetrasse; deinde eosdem varia veterum ipsiusque ZOROASTRIS scripta circumtulisse, iisque alios decessisse. Et sane ad prius quod attinet, ipsa dogmata, quae istis hominibus propria fuerunt, atque genuinae philosophiae Platonicae collatio vnumquemque facile condoceret, eos ex aliis quoque, quam PLATONE, fontibus sua hausisse. Nec mouebit temere quemquam, quod TERTULLIANVS Valentinianam haeresin, in qua pseudo-theologia Gnosticorum summum consequuta est fastigium, ex Platonica deriuat philosophia, dum ubi Valentinus inquit, Platonicae (philosophiae) sectator? de praeser. prionibus contra haereticos, cap. XXX. p. m. 476. qui & iam antea dixerat: Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inde acones, & formae nescio quae, & trinitas hominis apud Valentinum; Platonicae fuerat, cap. VII. p. 104. Praeterquam enim quod TERTULLIANVS nullam orientalis istius philosophiae notitiam habuit, cum videret dogmata istorum haeticorum in quibusdam cum scitis Platonicae philosophiae, quae tamen & ipsa ex orientali ista philosophia deriuari poterant, conuenire haud difficulter sibi persuadere potuit, omnia istorum hominum commenta philosophiae Platonicae tribuenda esse. Id vero etiam deinceps aliis recentiori aetate contigit. Sed & posterius, quod PORPHYRIUS docet, eosdem homines sub veterum philosopho-

rum, PLATONE longe antiquiorum, nominibus varia circumtulisse, vix a quodam in dubium vocari poterit, quamquam & fieri potuerit, vt nonnulla ex libris, qui iam tum sub ZOROASTRIS similibusque nominibus exstabant, depromferint. Suntque viri doctissimi, qui ex eadem haec veterum haeticorum, speciatim Gnosticorum officina magnam partem oraculorum Sybillae, Orphei, Hydaspi, Hermetis trismegisti, & aliorum, quibus deinceps veteris ecclesiae doctores in suis cum gentilibus non satis caute vsi fuerint disputationibus, produisse contendunt. Cum vero iidem haeretici hoc agerent, vt placita sua philosophica cum christianae religionis dogmatibus coniungerent, non minus sub Christi & apostolorum nominibus libros comminifcebantur eo comparatos, vt alios eo facilius in suam pertraherent sententiam, iisque nihil se, quod non cum seruatoris nostri doctrina conueniret, tradere, persuaderent. Ipsum iam Simonem magum, haeticorum istius aetatis principem, sub nomine Christi & discipulorum eius libros composuisse, atque ad alios decipiendos circumtulisse, in constitutionibus, quae vocantur, apostolicis lib. VI. cap. XVI. adseritur; id quod & a me obseruatum in commentat. historico-dogmat. de ecclesia apost. cap. V. ad §. III. p. 323. De aliis eiusdem generis hominibus ideam confirmat IRENAEVS lib. I. contra haereses cap. XVII. p. 86. cui & EPIPHANIVM haeresi XXI. §. XII. aliosque, si opus esset, iungere possem. Atque hinc fontem istum perspicere licet, ex quo tam immensi librorum suppositorum in primitiua ecclesia prodierit copia. Recte hoc etiam intellexit & copiosius enarrauit vir eruditissimus IOAN. LAVRENTIVS MOSHEMIVS in assertat. de causis suppositorum librorum inter christianos saeculi primi & secundi, Helmstadt anno 1725 edita, qui & §. IX. seqq. pluribus ostendit.

ostendit, nihil istos homines hac in re egisse, quod non placitis eorum, quae defendebant, moribusque fuerit conueniens. Quemadmodum autem isti, quos commemorauimus haeretici, speciatim Gnostici non minus pseudo-Platonici, orientalem potius, quam Platoniam philosophiam consueverant, erant, quam pseudo-christiani; ita mirum non est, eos, qui deinceps existerunt, Platonicos ab iis in quibusdam dissensisse; quamquam & hi nomine potius, quam re ipsa Platonici fuerint. Nimirum cum eclectica philosophandi ratio auctore POTAMONE Alexandrino orta esset, existerunt Alexandriae, qui eandem sequerentur, quos inter primas tulisse videtur AMMONIVS, Saccas cognomento, quod meritis ex portu Alexandrino comportandis victum tibi quaesiuisset; qui circa Commodi imperatoris tempora in primis floruit & Alexandriae docuit. Licet autem AMMONIVS hicce christianus esset; in hacce tamen philosophandi ratione non tantum christiani, sed & pagani exemplum eius atque ductum sequuti sunt; quos inter eminentes atque illustres maxime fuerunt PLOTINVS, HERENNIVS atque ORIGENES, a celebri isto ecclesiae doctore, cui idem nomen fuit, eruditissimorum virorum iudicio probe distinguendus. PLOTINVS iterum haud paucos discipulos habuit, ex quibus PORPHYRIVS maximam consequutus est celebritatem, vti inter eos, qui ex huius disciplina prodierunt, IAMBELICHVS. De hisce omnibus, vti & reliquis, qui iis adhuc addi poterant, conferendus GOTTFRIEDVS OLEARIVS, in *dissertat. de philosophia ecclētica*, quae THOMAE STANLEII *historiae philosophiae* subiuncta est, cap. III. p. 1210. seqq. Atque hi omnes licet eclectici essent, & non tantum ex PLATONE, sed & ARISTOTELE, aliisque philosophis, quae veritati consentanea esse existimabant, adsumerent,

Platoniorum tamen; aut Pythagoraeorum adpellationem adsciscere maluisse, nonnullis obseruatum est, eo quod nullam sapientiae partem praestantiorē esse opinarentur ea, quae de rebus, quae sub aspectum haud cadunt, de Deo, de genitiis, de mente, de anima, aliisque eius generis agit; hinc & cum quatuor virtutum constituerent classes; *theurgicas* tamen primo collocasse gradu, quarum compotem Deura daemonumque naturam mirabili modo speculati, resque viribus omnium superiores efficere posse praedicauerint; scientiae autem huius, harumque virtutum HERMETEM trismegistum, primum eos credidisse magistrum fuisse, a quo ad ORPHEVM, ZOROASTREM aliosque orientalium philosophos manauerit, quorum omnium varios circumtulissent & laudauerint libros; Graecorum autem philosophorum neminem existimasse, tunc vere consequutum doctrinam praeter PLATONEM & PYTHAGORAM, quorum uterque Aegyptum adierit & columnas HERMETIS inspexerit. Ita rem omnem summatim exprimit IOAN. LAYRENTIVS MOSHEMIVS in *dissertatione* lectu digna *de turbata per recentiores Platonicos ecclesia*, §. III. p. 4. 5. Et sane istius generis philosophos, quantumvis Platonici videri vellent, multum tamen philosophiae orientali tribuisse, SYRIANETIAM, qui PROCLI fuit magister, exemplo comprobari potest. Hunc inter optimos IAMBELICHI discipulos & sectatores, iudice ISIDORO, qui ei propterea maxime adhaesit, fuisse, ex DAMASCIO refert SVIDAS *voc. Syriani*, p. 410. edit. KYSTERI. Hic vero etiam Platonicae philosophiae deditus esset; eam tamen cum ORPHEI & PYTHAGORAE philosophia componebat; immo & ex chaldaicis oraculis, diligentius, quam antea factum, petiisse dicitur, quae ad sublimiorem sapientiam spectarent. Hinc &

SVIDAS

SVIDAS scripta eius recensens, in *Orphici theologia* libros duos; *consensum Orphci, Pythagorae & Platonis*; de oraculis libros decem, commemorat. Quantumvis itaque isti, de quibus loquimur, philosophi orientalis philosophiae essent studiosissimi; haereticorum tamen istorum, speciatim Gnosticorum, neutiquam adprobabant placita. Quod cum antea iam obseruatum sit, nunc addendum, vel PLOTINI hoc comprobati exemplo posse, cum is ex instituto Gnosticos refutauerit. Audire hac de re PORPHYRIUM iuuat, qui post ea, quae iam recitauimus, verba, ita pergit: ἔδει αὖτος μὴ πολλὰς ἐλέγχους ποιήσας ἐν ταῖς συνήταις, γράψας δὲ καὶ βιβλίον, περὶ τῶν Γνωστικῶν ἐπεγράψαι, ἥτις τὰ λοιπὰ κριθεὶς καθάλοιπον. Αὐτίκως δὲ ἀπὸ τῶν συγγράμματα βιβλίον προεχέμεθα, περὶ τῶν Ζωροάστρου βιβλίου ἀπογράφει. Πορφύριος δὲ ἐν τῷ περὶ τῶν Ζωροάστρου συγγράμματος ἐλέγχους, ὅπως ἴσθαι τὸ καὶ τὸν τῶν βιβλίων παραδεικνύει, πεπλάσμενον τὸ δὲ ὑπὸ τῶν τῶν αἰρέσεων συνηταίμων, εἰς δεκάς εἶναι τῷ παλαιῷ Ζωροάστρῳ τῶν δόγματα ἀ ἀσθεὶς ἔκδοσις παραβίων. Quamobrem Plotinus multas in disputationibus suis in eos (haereticos, qui inter christianos erant) argumentationes intulit, scripsitque contra eos librum, quem contra Gnosticos nos inscripsimus, nobisque reliqua discentere & indicare commisit. Amelius autem libros quadraginta composuit contra librum Zostriani. Ego vero Porphyrius argumentationibus multis ostendi, librum Zoroastri ab illis inscriptum, adulterinum nomenque esse, & ab eis conscriptum, qui struebant haeresin, ut institutionis suae esse Zoroastri veteris crederentur; in vita Plotini cap. XVI. p. 119. Atque hinc rationem perspicere licet, cur illi, qui ex AMMONII disciplina prodierunt philosophi, etsi orientali philosophiae magnum statuerent pretium, PLATONIS tamen potius, quam HERMETIS; aut ZOROASTRIS sectatores videri vulerint. Non aliam enim ob causam hoc factum

videtur, quam ut a Gnosticis haereticisque illis, qui sua itidem ex orientali philosophia desumerant, se distinguerent. Atque haec ideo hoc loco obseruare volui, cum inde pateat, quid de illorum sentendum sit instituto, qui Platonicam philosophiam fontem & scaturiginem variarum haeresium, cum primis veteris & recentioris fanaticismi esse contendunt. Non enim semper accurate satis atque distincte incedunt. Gnosticos enim similesque haereticos veteres, cum philosophis istis ecclesiasticis, qui Platonici videri vulerunt, coniungunt; cum tamen hi cum illis non in omnibus consentiant, etsi utrique ex vno eodemque philosophiae orientalis fonte multa hauserint. Deinde ex PLATONE omnia fluxisse, quae tum haeretici isti, praesertim Gnostici, tum philosophi, qui hic in censum veniunt, docuerunt, perpetram dicitur, cum utriusque multa aliunde acceperint, philosophi etiam isti reuera fuerint ecclesiastici. Recte vero IO. LAURENTIUS MOSHEMIS obseruat, etiamsi philosophi isti nonnihil commodi rei christianae in profigandis Gnosticis attulerint, multo plus tamen eos attulisse damni; idque tum exterius, meliorem quamdam faciem philosophiae conciliando, ut hac ratione reprehensionibus & obiectionibus christianorum occurrerent, doctrinam porro de Deo rebusque diuinis magis illustrando, miraculorum vim theurgia & exemplis eneruando, vitae sanctae exemplis alia opponendo, fabulas de gentiliis diis, quos omnes reueriti fuerint, in allegorias conuertendo, eaque ratione multos, interque eos Iulianum, imperatorem, ad defectionem permouendo, aliis occasionem praebendo, nouum quoddam genus religionis ex ethnica & christiana comminiscendi, quod auctor exemplo AMMIANI MARCELLINI & CHALCIDII comprobatur; tum & interius, dum, qui ex hisce philosophis ad sacra christiana

christiana se contulerunt, nouam & singularem sibi religionem ingenio effinierint, quae nec speciem amiserit prorsus sapientiae, quam deferuerant, nec omnia habuerit, quae a Christo discipuli eius, ut creditur necessaria acceperant; id quod SYNESIUS, cum primis autem auctoris *Clementinorum* exemplo illustrat; atque haec omnia in elegantissima anteaquam iam laudata de turbata per recentiores *Platonicos ecclesia, dissertatione* copiosissime edidit. Ceterum cum AMMONIUS, uti antea dictum, christianus fuerit, & ex eius schola non tantum gentilium philosophi, sed & ecclesiae christianae doctores, quos inter ORIGENES eminet, prodierint, qualis et horum philosophia fuerit, inde intelligere licet. Haud difficile etiam eos, qui patres istos Platonice philosophiam amplexos dicunt, cum illis, qui eos eclecticis adnumerant, conciliari posse, ex dictis luculenter patet. Atque haec lucem eis adfundere queunt, quae de philosophia patrum *lib. II. cap. III. ad §. V. p. 499.* disputauimus.

p. 203. Denuo tamen sententiam suam propugnauit &c.) Platonis contra causam rursus egit IACOBUS ZIMMERMANNUS in exercit. de atheismo Platonis, quae in IO. GEORGII SCHELHORNII amonit. lib. I. p. 827. seqq. Quinque ibi tum aliorum; tum ipsius PLATONIS testimoniis sibi probanda sumit capita: I) Platonem ens aliquod aeternum, sapientissimum, quod Deum vocamus, agnouisse; II) eum soliter Numen illud a materia distinxisse; III) nullo necessario vinculo cum materia coniunxisse; IV) summam libertatem & imperium in materiam Deo tribuisse; V) tandem prouidam Dei sapientissimi in omnia curam profectum esse.

p. 206. Illi namque vir ille doctissimus sibi datum credidit &c.) De vita & mo-

ribus Petri Gassendi dissertationem scripsit SAMUEL SORBERIUS, quae operibus GASSENDI praemitti solet. Ipse autem SORBERIUS non tantum admirator, sed & sectator GASSENDI, aut si mauis, EPICURI fuit. Hinc & non tantum GASSENDI & MERSENNI inductus precibus THOMAE HOBBSII *elementa de ciue* recudi curauit, sed gallicam etiam eorumdem *elementorum* versionem confecit, ediditque, quamuis simul apologeticam addiderit dissertationem, qua illis obuiam ire voluit, qui vitio ei vertere poterant, quod librum, qui principia continebat non omnibus probata, in linguam gallicam transtulisset; conf. NICERONIUS dans les memoirs pour seruir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. IV. p. 71. ubi & vita SORBERII exhibetur, & scripta accurate recensentur.

p. 207. Idem quoque Petrus Daniel Hueius fecit &c.) Sunt quidem, qui HVETIUM libelli istius auctorem esse negant; quod & epimeridum Treuoltienfium auctores faciunt an. M DCC XXV. mense Ian. artic. XLVII. p. 989. seqq. At negari illud non posse contendunt alii, rationibusque luculentissimis illud euincunt; conf. la bibliotheque françoise, an. M DCC XXVI. mense Septembr. p. 73. seqq. Nec dubitabit hac de re, qui ingenium HVETII, quod ex reliquis eius scriptis elucet, paullo accuratius considerauerit.

ibid. qui cum ab Arabibus praecipue &c.) Arabum itaque istorum philosophorum historia lucem quoque conciliabit historiae scholasticorum. Ad illam vero cum primis facit IOANNIS LEONIS, africanus, libellus de viris quibusdam illustribus apud Arabes, quem ex lingua arabica in latinam conuersum exhibet IOANNES HENRICUS HOTTINGERUS in bibliothecario quadrupartito lib. II. cap. III.

p. 246. seqq. deinde autem eundem adnotationibus quibusdam illustratum *bibliothecae suae graecae*, & quidem volumini *decimo tertio* p. 259. seqq. inseruit IO. ALBERTVS FABRICIVS. Quorundam etiam philosophorum istorum Arabum notitiam dabit NIC. ANTONIVS in *bibliotheca arabico-hispana*, quam *bibliothec. his. vet. tom. II.* subiecit; immo & cum nonnullorum in linguam ebraeam translatae sint commentationes, IO. CHRISTOPHORO WOLFIO de iis in *bibliotheca ebraea* verba faciendi, enata est occasio. Celebriores prae reliquis sunt AVICENNA & AVERROES; de vtroque IOANNES LEO agit, *cap. IX. p. 268.* & *cap. XX. p. 282. seqq.* itemque NIC. ANTONIVS *biblioth. hisp. vet. tom. II. p. 240.* item p. 247. seqq. De AVERROE etiam legendus PETRVS BAEIVS in *diffion. hist. & crit. voc. Averroes p. m. 414. seqq.* cumprimis & IO. CHRIST. CLODIUS in *der historie der Gelehrsamkeit unserer Zeiten p. 17. seqq.* Prae reliquis etiam inter Arabes hosce philosophos observatu dignus est ABV IAA FAR EBN TOPHAIL, gente Arabs, patria Hispanus, qui saeculo duodecimo floruit; cuius quippe exstat *philosophus autodidactus; siue epistola de HAI EBN YOCKDAH, in qua ostenditur, quomodo ex inferiorum contemplatione ad superiorum novitiam ratio humana ascendere possit*; quam arabice cum versione latina edidit EDVARDVS POCOCKIVS Oxonii an. 1671. 4. Editio secunda priori emendatior prodiit Oxonii anno 1700. 4. Versio quoque germanica, cuius ita se habet inscriptio: *der von sich selbst gelehrte Weltweise, das ist, eine angenehme und sinnreiche Erzählung der wunderbaren Begebenheiten des HAI Ebn Yockdahn, darinnen vorgestellt wird, wie derselbe durch das Licht der Natur zur Erkenntnis natürlicher vnd übernatürlicher Dinge, absonderlich Gottes,*

der Unsterblichkeit der Seele vnd des andern Lebens gelanget sey; anfängl. b. im arabischen geschrieben von Abu Iansfar Ebn Tophail &c. auctore viro doctissimo IOAN. GEORGIO PRITIO lucem adspexit Francofurti anno 1726. 8. Delectat equidem lectorem hicce libellus non minus, quam instruit, prout eiusmodi fictiones solent; non sine ratione tamen PETRVS DANIEL HVETIVS *de origine fabular. romanens. p. 12.* & auctor *versionis germanicae in praefatione* in eo desiderant, quod nulla prorsus verosimilitudinis in eo habita fuerit ratio. Nec sane, vt reliqua mittam, credibile est, fieri posse, vt aliquis per solam meditationem, non tam philosophus, quam Aristotelicus eueadat, & hinc porro ad intimos theologiae mysticae recessus deducatur. Sed plura de hocce libro dabunt NIC. ANTONIVS in *biblioth. arabico-hispana*, p. 202. & IO. CHRISTOPH. WOLFIVS *biblioth. ebr. part. I. p. 15. seqq.*

p. 209. *Petrus Sylvanus Regis &c.*) Addendus illis est, qui CARTESIVM contra censuram PETRI DANIELIS HVETII defenderant. Controversiae quoque cum NIC. MALEBRANCHIO & IO. BAPTISTA DV HAMEL illi intercesserunt. Conferendus omnino NICERONIVS *dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. VI. p. 408.* vbi scripta eius recenset.

p. 210. *philosophos aut inter se, aut cum scriptura sacra conciliandi &c.*) aut etiam cum christianae religionis dogmatibus. Conferenda omnino, quae deinceps ad capitula huius §. XXX. p. 258. dicuntur.

p. 216. *Ad singulas philosophiae partes si descendamus &c.*) Praemitti adhuc quaedam potuissent de iis, qui lexica philosophica condiderunt: quippe qui per totum philosophiae ambitum, omnes

que eius partes, se diffundunt. Sed diligenter hosce recenset IOAN. GEORG. WALCHIVS, in *praefatione*, quam *lexico suo philosophico*, germanica lingua scripto, & Lipsiae an. 1726. 8. edito, praefixit. Nihilque meo erga illum amoris dedisse iure censei potero, si dixerim, eum primum praecipuumque inter istos, qui eiusmodi quid susceperunt, tenere locum. Neque de vocibus solum, in philosophorum scholis usitatis, earumque significatione, ut plerisque, qui ante eum in hoc campo ingenii vires periclitati sunt, in more positum fuit, tractationem instituit; sed rerum ipsarum, in omnibus philosophiae partibus occurrentium, luculentam & copiosam explicationem suppeditat. Quae nonnulli contra usum eiusmodi lexicorum disputant, in *praefatione* iam laudata, diluit.

p. 221. *Nicolaus Malebranchius &c.*) Vitam & scripta MALEBRANCHII recenset NICERONIVS *dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. II. p. 122. seqq.* vbi &, dum de opere eius de inquirenda veritate verba facit, observat, cum vir quidem doctus in Anglia placita MALEBRANCHII adoptasset, eaque perspicue non minus, quam ornate exposuisset, idque Quakeri in rem suam vertissent, illi hoc agendum fuisse, ut scripta apologia suspensionem, ac si ad partes Quakerorum transisset, a se amoliretur; simul tamen falsum esse, si Quakeri suam recte intelligenter doctrinam, sique systematis illi conciliare formam apti essent, eos non procul admodum a sua adeoque & MALEBRANCHII discessuros sententia.

p. 222. *haud ultimum locum tenet Ioan. Lockius &c.*) Observatu omnino dignus est LOCKIUS, non tantum ob nominis, quam inter philosophos consequutus est celebritatem, sed & ob contro-

versas theologicas, quae illi cum aliis intercesserunt, & de quibus suo loco verba fecimus. Vitam & scripta eius recenset NICERONIVS *dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres, tom. I. p. 37. seqq.* Non minus vero & CHRISTOPH. AUGUSTVS HEVMANNVS vitam philosophi huius exhibet in *actis philosophorum tom. I. part. VI. num. III. p. 973. seqq.*

p. 236. *Historiam doctrinae physicae &c.*) Neminem quoque legisse poenitebit IO. PET. DE CROSA, praestantissimi celeberrimique nostra aetate philosophi, *praelectionem philosophicam de physicae origine, progressibus eiusque tractandi methodo, & de corporis essentia in specie*; breuem eam quidem, sed paucis multa complectentem. Excusa est Groeningae anno 1724. 4. Conferendus & IOANNES CLERICVS *biblioth. anc. & mod. tom. XXIV. part. I. artic. VIII. p. 187. seqq.* vbi & reliqua viri huius doctissimi scripta recenset.

p. 242. *Euerunt etiam ex Anglis praecipue &c.*) Non omnibus tamen Anglis principia mathematica NEWTONI placuisse, exemplo suo ROBERTVS GREEN comprobat, quippe qui lingua anglicana *principia philosophiae de vi expansivae & contractivae; siue examen principiorum philosophiae modernae* edidit Cantabrigiae anno 1727. fol. Recensetur hocce opus in *actis erudit. Lipsiensib. anno M DCC XXXIX. mense Ian. p. 241. seqq.* atque refertur, monere auctorem in praefatione, notiones philosophorum recentiorum, si excipias, quas de gravitatione vniuersali NEWTONVS a KEPLERO Germano mutuatus sit, derivatas esse a GALILAEO, ITALO, & CARTESTO, GALLO, adeoque vel hoc nomine suspectas, quod in Angliam venerint ex terris, vbi superstitio & nugae in religione principatum teneant, atheismi vel deismi labe philosophiam

phiam necessario inficientes; se vero proponere philosophiam Anglicanam &c. Obseruatur porro, cum opus hocce in septem libros diuisum sit, auctorem in primo principia mechanica GALILAEI, NEWTONI & IOANNIS KEILL; in secundo physicam astronomiam KEPLERI, NEWTONI & GREGORII, & sic porro; in quinto metaphysica & logica LOCKII; in sexto moralia & theologiam naturalem LOCKII, CARTESII, CLARCKII & WOLLASTONII sub examen reuocare. Ceterum ipsius ISAACI NEWTONI philosophiae naturalis principiorum mathematicorum editio tertia, eaque aucta & emendata, prodit Londini 1726. 4.

ibid. Guil. Iacobus s' Grauesande physices elementa mathematica &c.) Tomus secundus lucem adspexit Lugduni Batavorum, anno 1711. Immo & supplementum physicum dedit, in quo etiam nonnulla in primo elementorum eius tomoe emendantur, Lugduni Batavorum 1725. 4.

p. 245. Ecclesiasticam philosophandi rationem &c.) Eandem etiam sequutus est IOANNES FRIDERICVS WUCHERERVS, cuius institutiones philosophiae naturalis ecclesiae Ienae 1725. in 8. editae, melioris notae compendiis adnumerandae sunt.

p. 246. Illorum vero institutum, qui physicam ita tractant &c.) Eiusmodi scriptores haud vltimum, immo primum praecipuumque inter eos, qui contra atheos disputant, promerentur locum. Quae enim a conditione & structura corporum, ad certum finem comparata, summamque adeo conditoris sapientiam arguente, desumitur demonstratio, ut luculenta admodum est; ita & atheorum stultitiam omnium oculis exponit. Hinc & de eiusmodi scriptoribus dictum lib. II. cap. VII. ad §. X. Commemorari autem, praeter iam laudata doctorum virorum scripta, adhuc

possent GVILIELMI DERHAM theologiae physicae, ou demonstration de l'existence & des attributs de Dieu, tirées des oeuvres de la creation, Roterodami 1726.

8. BERNHARDI NIEWENTYT l'existence de Dieu, démontrée par les merveilles de la nature & alia eiusdem generis longe plurima; sed otium hic nobis fecit vir longe celeberrimus IOANNES ALBERTVS FABRICIVS, qui omnia eiusmodi scripta diligenter recenset, in delectu argumentorum & syllabo scriptorum, qui veritatem religionis christianae aduersus atheos &c. adseruerunt, cap. VII. p. 287. seqq. GVIL. DERHAMI, quod memorauimus, opus ex lingua anglicana in gallicanam; BERNARDI NIEWENTYT ex belgica in anglicanam, & hinc in gallicanam conuersum est.

p. 248. De arboribus, herbis &c.) Cum primis hic laudandum MATTH. HILLERI biophyton; sine commentarius in loca sacrae scripturae, quae plantarum faciunt mentionem; Ultraiecti anno 1725. 4.

p. 254. Plures qui eidem Beckero se opposuerunt &c.) De ipso BALTHASARE BECKERO, & motibus ab eo excitatis, peculiariter exstat obseruatio MICHAELIS LILIENTHALII in selectis eius historicis & literariis num. II. p. 17. seqq. ubi vitam eius, & controuersiae, quae illi ob commentarium in catechismum Palatinum cum SAM. MARELIO aliisque intercessit, historiam diligenter enarrat; motuum autem, quos mandus eius fascinatus excitauit, recensionem nouae cuidam se reseruasse obseruationi, indicat. Haec autem obseruatio in isto quidem fasciculo non legitur, an alibi exstet, mihi notum non est.

p. 255. Ad hanc itaque de Deo verbusque diuinis doctrinam &c.) Ad historiam theologiae naturalis, de qua hic verba facimus, praeter alia spectat liber iste,

gallicana lingua editus, cuius iam antea mentionem fecimus, quive inscribitur: *historia philosophiae gentilis, siue opinionis philosophorum & popularum gentium celeberrimorum de Deo, anima & officiis hominum*, ac Hagae Comitum anno 1724 prodit. *Observationibus criticis* dum eum illustravit IACOBUS BRUCKERUS, quae in otio eius *Vindelicis*; siue *metematum historico-philosophicorum triga*, Augustae Vindelicorum anno 1729. 8. edita, p. 127. seqq. existant, multa quoque in medium attulit, quae in quibusdam lucem minime contemnendam dabant.

p. 257. *Nec dissimulandum quod praestantissima eorum dicta &c.*) Conferenda quae hac de re supra observauimus ad capitulum huius §. XXII. p. 201.

p. 258. *De quo eius quid sentiendum sit instituto supra iam indicauimus*) ad §. XXII. huius capituli p. 202. cum de illis agerem, qui philosophiae Platonicae cum religione christiana consensum ostendere conati sunt. De illis autem, qui generatim de scriptorum gentium, praesertim philosophorum aut inter se, aut cum scriptura sacra vel religione christiana conciliatione egerunt, quaedam iam monui supra ad §. XXII. p. 210. quae cum hisce coniungenda sunt. Omnino autem huc referenda IACOBI BRUCKERI erudita & elegans commentatio de *comparatione philosophiae gentilis cum scriptura sacra & religionis christianae dogmatibus caute instituenda*, quae in eiusdem otio *Vindelicis*; siue *metematum historico-philosophicorum triga*, Augustae Vindelicorum anno 1729. 8. edita, exstat, p. 1. seqq. Recte autem vir iste doctus monet, philosophiae gentilis cum scripturae sacrae oraculis aut fidei christianae capitibus comparationem non esse improbandam, modo sobria prudentique ratione fuerit suscepta. Rite autem atque caute ut instituat, sequentes regulas ponit: 1) *Caue, ne dubia*

& incerta sumas pro certis & indubiis, supposititia pro genuinis; II) *Caue, ne linguam sectarum confusas perperamque intelligas*; III) *Caue, ne ideas, dogmata, opiniones tuas gentilibus philosophis imputes, nimisque conciliandi studio ea te videre putes, quae auctoribus suis nunquam in mentem venerunt, alique isto praesudicio non occitati videri non possunt*; IV) *Caue, ne ea, quae obscure dicta sunt a philosophis, tibi imponant*; V) *Caue, ne omnia philosophorum esse putes, quae in scriptis suis traduntur*; VI) *Caue, ne leges fidei historicae transgredaris, id quod sit, si scriptori fides adhibetur, qui vel non potuit, vel noluit veritatem profiteri; vel scribere*. Quae omnia luculenter edidit, & variis exemplis copiose illustrat, §. VI. seqq. p. 74. seqq.

p. 259. *Saeculo decimo quinto Raymundus de Sabunde &c.*) Plura de hoc auctore dabit IOANNES ALBERTVS FABRICIVS, L. c. cap. XX. p. 454. seqq. vbi & reliquos scriptores theologiae naturalis, a nobis praetermissos, laudat. Addimus vnum, eundemque recentissimum, GUILIELMUM WOLLASTONVM, cuius *Ebauche de la religion naturelle*, traduite de l'anglais avec un supplement, & autres additions considerables, lucem adspexit Hagae Comitum anno 1726 in 4. Recensetur hiece liber in *Actis eruditor. Lips.* M DCC XXVII. mens. Aug. p. 359. seqq. simulque p. 348. nonnulla, quae ad historiam eius spectant, obseruantur. Refutauit autem eundem & satis quoque acriter perstrinxit IOANNES CLARCVS, in peculiari libro, cuius summa exhibetur in *historia litteraria Europae* M DCC XXVII. mens. Iul. num. III. ex qua ea repetitur in *nouellis rei litterariae* M DCC XXVII. num. XCV. p. 946.

p. 269. *& compendium tantum eorum, quae Iustus Lipsius susius disseruerat, continent &c.*) *Addenda & introductio nostra*

stra ad philosophiam Stoicam ex mente M. AVRELIJ ANTONINI, imperatoris & philosophi libri XII. eorum, quae de se ipso ad se ipsum scripsit, & quidem in editione, quae Lipsiae an. 1729. 8. prodit, praemissa, vtpote in qua doctrinam moralem Stoicorum ANTONINI, imperatoris, testimoniis copiose confirmatam ac illustratam exhibuit.

p. 270. Quenam moralis doctrinae; seu ethicæ apud ethnicos &c.) Dicit hic aliquid posset de vitiis; seu naevis doctrinae moralis ethicae in omnibus sectis; sed legenda, quae diligenter & ex instituto hac de re disserit MATTHIAS BELIVS in praefatione versionis latinae scripturae sacrae SEB. CASTALIONIS & quidem tom. II. librorum veteris testamenti praemissa.

p. 276. Iungere hisce licebit &c.) Immo etiam GEORGIVM ANDREAM VINHOLDVM, ob notitiam scriptorum iuris naturalis, ob notitiam scriptorum iuris naturae, quorumdam elogius condecoratam, quae cum eiusdem iuris omnium principiorum, quae scriptores diuersi fouent, inter se collatione, & ex parte conciliatione, instituta, Lipsiae prodit anno 1723. 8.

p. 279. statim sese nobis offert H. Grotius &c.) Vitam & facta viri huius, cui inter principes virorum doctorum haud vltimus locus debetur, exhibet, & scripta tum edita, tum inedita accurate summoque cum studio indicat auctor libri elegantissimi lectuque dignissimi, ideoque supra iam a nobis laudati, qui inscribitur: Hugonis Grotii Belgarum phoenicis mors ab iniquis obsecrationibus vindicati, & Delphis Bataurorum (aut potius Lipsiae) prodit anno 1727. 8. Quae speciatim ad notitiam & historiam operis de iure belli & pacis spectant, diligenter edisserit part. I. p. 266. seqq. & part. II. p. 618. seqq. Cumque in posteriori loco velut summam quandam historiae iuris naturalis tradat,

simulque quaedam non vbiuis obuia, obseruet, nonnulla ex eo commemorare, operae pretium fuerit. Ac principem quidem, inquit, curam Grotius noster, si recte calculum ducio, posuit in limatissimo huc celebratissimoque de iure belli & pacis opere, quippe de quo dirigendo & in ordinem redigendo pauci cogitauerunt, rem certe ipsam, propter difficultatem tentauit nemo. Vnus ante alios Grotius, vnus post Grotium Pufendorfius, viri, vel hoc nomine, immortaliter meriti, difficillimam rem eo ausu, ea felicitate sunt adgressi, vt no tempore, & nata pars haec iuris, & virile decus acatemque, raro sane exemplo consequita videatur; ac sicut in opere hoc Grotiano magna omnia & omnia solida sunt, ita fundamenta ibi iuris posita inuenias, frustra alibi quaerenda; &c. Ante Grotii tempora Philippus Melancthon, communis ille Germaniae doctor, & Franciscus Baconus Verulamius, eques Britannicus, viam reformandae philosophiae, in ethicis suis feliciter ostenderunt; Benedictus item Winklerus in libro suo de principiis iuris, anno M DC XF. rados quosdam clarioris luminis sparsit. Scripserat etiam, ante Grotium, Albericus Gentilis, Italus, de iure belli libros tres, duosque de iure armorum Romanorum, doctos quidem & eruditos, nec e ciuili solum iure, sed moralique & ciuili prudentia illustratos. Quibus tamen omnibus palmam praeripit, re & nomine magnus ille noster Batauus, Hugo Grotius, in vere palmario suo de iure belli & pacis opere, qui Gentilem & imitatus est, & castigauit, & suppleuit, & superauit, acutus disputans, atque altioribus e principiis eruens sua, explicatis quoque omnia proponens; &c. Sunt, qui, libris religionum Francisci Victoriae, Hispani, psim fuisse Grotium, existimant, quamquam illae raro ab eo laudantur, quarumque nisi memoria me fallit mentio vel semel est facta, in prolegomenis de iure belli

belli & pacis. Exstat liber iste relectionum, & theologis pariter ac iure-consultis, maximo esse vsui potest, adeo quippe accurate & subtiliter differens de rebus morum, ut sine admiratione legi non possit. Occurrunt dissertationes de bello, de vsuris, aliisque in his relectionibus, editis & Antwerpiae & Ingolstadtii anno cl. 15 XXX. Lugd. Gall. cl. 15 LVII. & cl. 15 LXXXVI. 8. Rarissimae sunt & magno saepe pretio venditae. Magna illis elogia tribuuntur a Medina. Quare non miratus sum, Hagenem Grotium tantum ex hoc scriptore profecisse &c. Discipuli Francisci Victoriae fuerunt, Ferdinandus Vasquius & Didacus Conarrubias, ambo Hispani, quos diligentissime Grotius legit. Neque vero minus in eodem opere quaestionibus est vsus Francisci Hotomanni illustribus controuersiarum. Quae circa quaestionem illam habet, an iusta sit belli causa pro sulditis, ut ab eis arceatur imperantis iniuria? Grotius haussit e Stephani Lunii Bruti vindictis contra tyrannos, cuius libri haud alius auctor, quam Hubertus Langretus fuit; quae vero de Iudaeorum doctrina, in libris de iure belli & pacis adferuntur, e Guiljelmi Schickardi Mischpat deprompsisse videtur. KORMARTY deinde commemorat, in libello: *abrégé des memoires illustres*, adserentem HVGONEM GROTIUM MICHAELIS MONTANI doctrinam in multis & saepius de verbo ad verbum adnotasse. Nec THOMAM CRENIVM praetermittit, adfirmantem, GROTIUM in hocce opere, DIONIS CHRYSOSTOMI, LEONHARDI LESSII, aliorumque Iesuitarum scriptis fuisse vsu, tumque subiecit: Verum ne hoc quidem gloriae illi Grotianae caliginem inducit, splendorique vel operis, vel ipsius scriptoris detrabit quidquam; satis est, optima quaecumque & cum iudicio dilectuque delibata ab ipso quaeque recocta, & incomparabili huic volumini fuisse inserta

&c. Hinc cum de IO, SELDENO, deque THOMA HOBBSIO quaedam monuisset, interpretes operis Grotiani de iure belli & pacis, seu eos, qui adnotationibus & obseruationibus suis illud illustrarunt, recenset, cumprimis & de SAM. PVFENDORFIO verba facit, p. 639. seqq. Praeterea in bibliotheca scriptorum Hugonis Grotii, tum editorum, tum ineditorum ab iniuria temporum & hominum obliuione vindicata, quam vindictis hisce Grotianis subiunxit, omnes Grotiani operis editiones, versiones, commentationes, horumque iterum editiones, versionesque, operis porro Grotiani epitomatores, horumque editiones, ita recenset, ut veluti bibliothecam quamdam iuris naturalis exhibeat, p. 739. seqq. eaque in re diligentiam haud vulgarem demonstrat.

ibid. vnde & initio eodem iuris gentium nomine adpellare voluit. Ipsi HVG. GROTII testimonio hoc confirmat auctor, quem iam laudauimus, vindictiarum Grotianarum part. I. p. 267. recteque addit: Neque vero haec operis Grotiani adpellatio videtur minus congrua tum veritati, tum rationi loquendi praesae. Bellum enim & pax, sunt illi cardines, in quibus res omnes & omnia negotia voluntur humana. Ad illa duo referri omnia possunt, quaecumque in vita nostra geruntur, &c. Addit tamen deinceps: Haud improbabilis quoque sit coniectura, Grotium titulo de iure belli & pacis suum opus hac etiam de causa inscripsisse, ut principes ac nobiles, vel ipsa inscriptionis nouitate, ad hoc volumen euoluendum adlicerentur, idque adplausu tanto maiori exciperetur.

p. 280. Grotio iungimus Ioannem Seldenum) Auctor vindictiarum Grotianarum de SELDENO ita pronuntiat: Seldenus certe nimis philosophice tractare videtur ius naturale, non contentendus ille quidem, sed dialogis suis inuoluit sententias & abscondit,

scendit, ac nescio quid, interdum Platonizare videtur. Hinc imperfectum omnino istud habetur systema, tum propter omiffa iuris naturalis praecognita, tum propter obscurum quoque, incertum, & minus domesticum fundamentum; part. II. p. 625. Scripta ad controuersiam, quae HUGONI GROTIO cum IO. SELDENO de dominio maris intercessit, spectantia idem vir doctissimus accurate recenset p. 727. seqq. Conferendus vero etiam de SELDENO eiusque scriptis auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae &c. cap. I. post. VII. p. 67. seqq.

p. 281. ubi & eos, qui Hobbesum refutarunt &c.) Hoc praeter RICHARDVM CYMBERLANDIVM, & GISEBERTVM COCQVIVM, quos iam laudavi, fecerunt ROBERTVS FELMERVS, SETHVS WARDVS, IOANN. BRAMMHALL, ROBERTVS SCHARROCKIVS, alique, quorum scripta, editionibus eorum indicatis, accurate recenset auctor vindiciarum Grotianar. part. II. p. 784. seqq. Sed ipsius quoque HOBBESTI scripta, eorumque editiones & versiones non minori diligentia enarrat p. 781. seqq. Lectu quoque haud indigna, quae idem vir doctissimus de auctore hocce pronuntiat p. 626. ubi itidem praecipuos, qui eum refutarunt, commemorat. Addenda porro, quae de HOBBESTO eiusque scriptis, aduersariis, propugnatoribus copiose differt, auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. I. post. VII. §. II. seqq. p. 70. seqq. Atque hicce quidem vir doctissimus, ex omnibus Hobbesii scriptis oporere, ait, cum vsque ad coeli & terrae offensionem nouitatis captanda fuisse autum, neque iniuria eum reprehendi ab aduersariis. Laudandus omnino, ita pergit, est Anglorum candor, qui, nulla ciuis sui ratione habita, plus in eo consultando laborarunt, quam reliquae nationes omnes. Ipsa Oxoniensis academia peculiare contra

Hobbesii libros promulgauit decretum, anno M DC LXXXIII. l. c. p. 72. Deinceps autem, cum adflectas & defensores HOBBESTI recensueris, haec subiicit: Si tamen dicendum quod res est, neque dum famae & exificationi Hobbianae satisfactum, & omnino operae pretium foret, eiusdem finiora, licet forsitan primo intuitu paradoxa dogmata, ulterius vindictum ire, ne cum exoso Hobbesii nomine, cuncta eius, siue bona, siue mala sint, proscripta cupiamus; l. c. p. 76. Ego vero valde dubito, an multum sani apud eum inueniatur, qui id vnice agit, vt omne ius naturae tollat prorsusque euertat, adeoque cum religione omne honesti & turpis discrimen proferbat. Id enim uero agere HOBBESTVM, ex iis, quae de illo obseruimus, nemini obicuri esse potest. Recte etiam de eodem auctor vindiciarum Grotianarum pronuntiauit: Nam etsi interdum acutius forsitan cernat Hobbesius, vir in recondita hac lateque patente disciplina ceteroquin apprimè versatus, pleraque tamen eius chimerae sunt, & contemplationi magis, quam vsui inserviunt, vt optimum hic consilium sit Conringii, dissuadentis nimiam Hobbesii admirationem, ac multum praeponeantis Grotii doctrinas, quae non magis ad philosophiam, quam ad omnes bonas litteras, & ad ius quodlibet erudiunt. Qui HOBBESTI in se susceptum defensionem, de gloria ingenii potius sui, quod hac ratione ostendere uoluerunt, quam de veritate, solliciti fuisse videntur.

p. 282. consulere iuuabit &c.) Nonnulla quoque, ad historiam istorum certaminum spectantia, suppeditat CHRISTOPHORVS AVG. HEYMANNVS, in actis philosophorum part. XVI. num. VII. p. 770. seqq.

ibid. consulere iuuabit, &c.) Iungendus hisce omnino auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae, qui itidem de
I
vita,

vita, fatis, scriptis, cumprimis autem de aduersariis PVFENDORFII *cap. I. post. V. §. I. seqq. p. 29. seqq.* copiose disserit. Scripta PVFENDORFII, eorundemque editiones & versiones accurate, more suo, recenset auctor *vindiciarum Grotianarum part. II. p. 754. seqq.*

p. 283. de quibus ceterisque huc spectantibus &c.) Ipse etiam GOTTLIEB SAMUEL TREVERVS, cuius *adnotationes* in huncce PVFENDORFII libellum, quibus principia iusti ab honesti & decori regulis sollicitè distinguuntur, & recentiorum circa hanc disciplinam placita expenduntur, anno M DCC XXVI. Lipsiae & Wolfenbottelii iterum excusae sunt, in praefatione iis praemissa, reliquos, qui in libello hocce PVFENDORFII illustrando studium operamque suam collocarunt, recenset sententiamque de iis pronuntiat.

p. 284. sese nobis offert Christianus Thomaeus &c.) Scripta THOMASII tum reliqua, tum & quae speciatim ad iuris naturalis doctrinam spectant, recenset auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae *cap. I. post. V. l. p. 47. seqq.* qui & de fundamentis eius iuris naturae & gentium ex sensu communi deductis ita pronuntiat: in hoc libro Thomaeus pro more ipsi solenni, multa, quae in priori libro (institutionibus iurisprudentiae divinae) posuerat, reuocare & resutare baud dubitat; qua in re verum gloriam quaeerat, an praesidium, aliis diiudicandum linquimus. Minimus ipse in pleniori sua historia iuris naturae gloriatur, se legem divinam positivam vniuersalem stabilivisse primum, & destruxisse iterum; l. c. p. 49.

p. 285. alibique id facere mecum constitucrim &c.) Nihil tamen obstat, quo minus hic nonnulla obseruem, quae diluendis viri doctissimi dubiis, meaeque sententiae confirmandae & stabilendae inservire queant. I) Si alii in hacce hypothesi mea facilitatem & perspicuitatem

inuenire non potuerunt, ideo facilis & perspicue esse non desinet. Praejudicatae namque, quae animum occupant, opinionones haud raro efficiunt, ut obscura videantur, quae sunt evidentissima, & rursus evidentia, quae sunt obscurissima. II) SAM. PVFENDORFIVM equidem distinctione ista inter leges *hypotheticas* & *absolutas* usum fuisse constat; sed ut tantum leges, quae circa officia erga alios versantur, vel *absolutas*, vel *hypotheticas* esse contenderet, adeoque de institutis humanis tantum loquutus est. Ego vero vterius progressus sum & instituta insuper diuina, hoc est, quae immediate originem a Deo ducunt, admisi, & ex iis praeter alia leges matrimoniales derivaui. Cumque hac ratione variae, quae hic se offerunt difficultates, superari queant, quin usum omnino haec distinctio habeat, dubitari non poterit. An aliquis ante me hac distinctione ita usus sit, mihi non constat. III) Instituta humana, hoc est, ab hominibus quidem introducta, sed a Deo adprobata, citra omnem controversiam ad hominum salutem seu utilitatem sunt comparata. Hinc & sequitur, postquam introducta fuerunt, homines etiam ad ea obseruanda fuisse obligatos. Librum equidem haecenus hominibus fuit, an eiusmodi instituta introducere vellent, cum non tam lex hoc iuberet, quam utilitas suaderet, & humani generis felicitas postularet; postquam autem introducta fuerunt, non amplius integrum fuit, ab iis discedere, sed ad ea obseruanda, actionesque suas ad illa componendas omnino fuisse obligati; secus enim si se gererent, publicam turbarent omnium tranquillitatem. Cum ergo quaeritur, an homines, qui in communione viuunt, aut qui scientes a communione rerum pretio discedunt, peccent contra ius naturae hypotheticum? respondeo, ad prius quod attinet, cum haud dubio de communione priuatiua sermo

mo sit, siquidem positiva cum rerum dominio coniuncta est, non peccare homines, si in tali communione vivant, si talis communio detur, eo quod nondum institutum illud, siue dominium rerum adest. Postquam autem ista communio sublata, rerumque dominia introducta sunt, peccat omnino homo, quando institutum humanum equidem, sed a Deo adprobatum, non observat. Vnde &, quod instituta eiusmodi in recensendis praeceptis iuris naturalis recte attulerimus, patet. IV) Matrimonium ad instituta divina referendum esse, res ipsa docet, nec opponi nobis potest, quod, satente beato LUTHERO, matrimonium sit negotium aequae humanum ac dominium. Possit enim matrimonium certa quadam ratione negotium civile dici, non nego. At non mere civile negotium esse, institutum immediate a Deo profecta, formamque simul & modum eidem praescribens *Gen. II. 24.* luculentissime docet; quod & pluribus a me demonstratum in *institutionibus theolog. dogm. lib. V. cap. IV. ad §. XXXI.* V) Matrimonium non ob benedictionem divinam, sed quod immediate a Deo institutum sit, inter instituta divina retuli. Dominium autem proprie & stricte sic dictum, quod alii *dominium particulare* vocant; ad instituta humana, sed a Deo adprobata pertinet, adeoque inter divina; seu quae immediate a Deo originem ducunt, a me commemorari non debuit. Deus equidem hominibus primis dedit facultatem rebus creatis utendi, *Gen. I. 28. 29.* At haec facultas nondum est dominium proprie & stricte sic dictum, quamvis nonnulli, vocem *dominii* in generaliori significatione usurpantes, eam ita adpellent. Vt ergo dominia proprie sic dicta introducerentur, factum aliquod humanum, divisio secundum quosdam, secundum alios occupatio accedere debuit, & hoc pacto recte inter instituta humana

referuntur; vt matrimonium contra inter divina, quoniam immediate a Deo institutum fuit. Cum autem lex ista, quae matrimonii institutionem supponit, ex numero adfirmantium, seu aliquid praecipientium sit, eos, qui ad illud ineundum non sunt idonei, aut grauiori quadam causa, vt ab se abstinent, inducuntur, ad illud non obligari, manifestum est. Vnde haec quorundam exceptio non obstat, quo minus recte pro instituto quodam diuino habeatur. Ceterum cum in omnibus elementorum *philosophiae practicae* editionibus, vna eademque ratione docuerim, atque luculenter, quae iuris naturalis, quaeque iuris diuini positui vniuersalis sint, ostenderim, quo iure hic mihi a viro doctissimo variatio quaedam exprobretur, nescio. In *institutionibus* autem *theologiae moralis* pro legibus posituius vniuersalibus hypotheticas posui; quod an recte a me factum, id quidem est, de quo nunc discipatur. Siue autem leges posituias, siue hypotheticas admittas, certum ratumque est, matrimonium esse institutum aliquod vniuersale, idque cum ex ipso seruatoris essato *Matth. XIX. 4. seqq.* pateat, durum profecto nimis est, hanc doctrinam pro *nugis rabbinicis* venditare. VI) Inter magistratum civilem & matrimonium hoc intercedit discrimen, quod ille a Deo quidem institutus sit, sed mediate; hoc autem immediate. Quare cum de institutis, immediate a Deo profectis, sermo est, magistratus civilis inter ea referri nequit. Quo ipso tamen auctoritati ac dignitati eius nihil decessit, vt alibi iam est demonstratum. VII) Quando in *institutionib. theolog. mor. part. II. cap. I. ad §. XI.* generatim de institutis tum diuinis, tum humanis dixi, quod ad hominum salutem sint comparata, hoc de salute tum aeterna, tum temporali, pro diuersitate institutorum, intelligi potest. Nec sane quidquam obstat, quo minus quaedam

quaedam instituta ad aeternam, alia ad temporalem hominum salutem comparata sint. Ius naturae versari circa ea, quae ad salutem hominum aeternam spectant, perperam negatur. Secus enim se rem habere, demonstratum a me est in *institutionib. theologiae moral. part. II. prolegomen. §. VII. seqq. & cap. II. §. XI.* Porro si per *ius naturae* illud intelligatur, quod tantum ex lumine rationis innotescit, dici vtiq; nequit, quod versetur circa ea, quae a reuelatione diuina dependent; nec hoc dixi vnquam. Sin eo nomine leges vniuersales, prout ex reuelatione diuina constant, veniant; aliter censendum esse, res ipsa docet. VIII) Eum, qui institutum aliquod ex reuelatione diuina constare ait, obligationem autem ad hocce institutum obseruandum ex iure naturae deriuat, *ens aliquod contradictorium iuris simul naturalis & positui* fingere, perperam & sine ratione dicitur. Ipse potius vir doctissimus institutum & obligationem, quae cum eo coniuncta est, confundit, quae tamen accurate erant distinguenda. Fateor, institutionem esse aliquid positui, sed inde non sequitur, obligationem, quae cum ea coniuncta est, esse iuris positui. Cumque dicitur omne institutum diuinum instar legis esse, seu vim legis habere, hoc non aliter intelligendum, quam cum institutis diuinis semper coniunctam esse obligationem, quae ex ipso iure naturae oritur. Cum etiam dicitur, ius naturae siue hypotheticum, siue absolutum ex solo rationis lumine deduci, ita vt reuelatione opus non habeat, id quidem verum est de obligatione, adeoque hoc pacto mihi non aduersatur; de ipsis institutis, quibus ius hypotheticum innititur, admitti nequit. IX) Ea, quae ex isto principio: *quae Deus ad hominum salutem instituit, summa cum diligentia sunt obseruanda*, fluunt, iuris naturalis esse rectissime dicitur. Hinc & omnia, quae Deus in lege qua-

dam positiua instituit, omnia quoque praeccepta religionis christianae, certa quaedam ratione iuris naturalis esse, adserere nullus dubito. In hisce omnibus enim obligatio quaedam generalis ad ea omnia facienda & obseruanda, quae ad hominum salutem faciunt, fundamenti loco ponitur. Interim institutorum alia est ratio, quam legum positiuarum. Has enim & per se obligare, nemo non intelligit, adeoque necesse non est, vt earum obligatio ex vniuersali quadam iuris diuini principio arceatur. In illis autem cum beneficium potius hominibus offeratur, obligatio ad ea obseruanda non aliunde, quam ex principio iuris vniuersali, deriuari potest. X) Cum dicitur, ad ius naturae requiri, vt non tantum maior, sed & minor propositio ex lumine rectae rationis constet; id quidem de iure naturae absoluto concedimus, neutiquam autem de hypothetico. Ad hoc enim sufficit, si maior propositio ex lumine rationis nota sit. XI) Primum iuris diuini principium esse, Deo esse parendum, haud abnuo. Cum autem potro quaeritur, quibusnam in rebus illi parendum sit, nihil obstat, quo minus alia illi principia adiungantur, speciatim & hoc, in omnibus iis, quae ad nostram salutem & felicitatem constituit, illi parendum esse. XII) Cur principium hocce, *omnem institutionem diuinam habere vim legis*, admitti nequeat, nullam hucusque praegnantem adlatam vidi rationem. Equis enim dubitet, quin Deus per summam suam & infinitam bonitatem serio velit, adeoque praecipiat, vt homines ea omnia faciant & obseruent, quibus eorum salus promoueri potest. Instituta autem diuina huc comparata esse, cum res ipsa doceat, vt hoc probemus, necesse non est. Quodsi quidam hocce effato, *institutionem diuinam habere vim legis*, abusi sunt, hoc ad me non spectat, & propter abusum rectus legitimusque eius vsus minime est tollen-

tollendus. Atque ex hisce omnes rerum istarum periti intelligunt, meam de legibus diuinis hypotheticis sententiam rationibus viri doctissimi adeo labefactam non esse, vt salua potius atque firma persistat; quam etiam doctissimo viro GOTTLIEB SAMVELI TREVERO se probasse vidi in *annotationib.* ad *Sam. Pufendorffii libr. de officio hominis & ciuis lib. II. cap. II. §. XVI. p. 72.* Non aliam autem ob causam mea haecce de legibus hypotheticis sententia viro doctissimo tam vehementer displicuit, quam quod hypothesin eius, cui nouum illud, quod exstruxit, iurisprudentiae, quam vocat, naturalis systema innititur, leges scilicet naturales non esse proprie sic dictas leges, sed tantum consilia, calculo meo non approbauerim. Idque non eas ob rationes, quas suspicio viro doctissimo dictauit, sed ob longe alias, easque grauissimas me fecisse profiteor. Mirorque omnino, eum prae se tulisse, ac si *fundamenta iuris naturae ac gentium* scriberet, cum tota ista eo comparata sit commentatio, vt leges diuinas in consilia conuerteret, hoc est, eas prorsus tolleret euerteretque. Quam quidem eius sententiam ipsi quoque rectae rationis lumini repugnare, demonstrari haud difficulter potest. Ex hoc quippe Deum non tantum benignissimum sapientissimumque, sed & iustissimum esse, euidenter constat. Iustitia autem eius salua esse nequit, nisi peccata hominum puniat, poenis scilicet posituiis, prout naturalibus opponuntur, proprieque sic dictis. Iam vero vbi poenae positivae proprieque sic dictae violationem legis consequuntur, ipsam quoque legem pro lege proprie sic dicta, non autem tantum pro consilio quodam habendam tam manifestum est, vt a nemine negari queat. Iustitiam autem diuinam exigere, vt eiusmodi poenas proprie sic dictas admittamus, vel inde patet, quod

ceteroquin sequeretur, Deum peccata omnino non punire. Poenae enim naturales cum improprie sic dictae poenae sint, reuera pro poenis reputari nequeunt. Immo cum poenae naturales locum haberent, si vel maxime poneremus, non esse Deum, non possunt iustitiae diuinae firmum praebere argumentum. Hinc & cum hypothesi viri doctissimi prorsus consentit, quod adserit, si per ius naturae ius proprie & stricte sic dictum intelligatur, absolum esse, statuere eiusmodi ius sine Deo; sin vero leges naturales tantum sint consilia, eas locum habere, si vel maxime ponatur, non esse Deum, aut eum res humanas non curare; *fundament. iur. nat. & gent. lib. I. cap. VI. §. VI.* Ex quo & illud omnino consequitur, poenas quoque naturales locum habere, si itidem ponatur, nullum esse Deum. Quare & iustitiam diuinam cotruere necesse est, si nulla ratione hominum peccata puniat. Poenae enim positivae, ex hypothesi viri doctissimi non dantur; naturales autem iustitiae diuinae tribui nequeunt, cum locum habere possint, etiam si ponatur, non dari Deum. Quod si etiam concedamus, (quod tamen concedi nequit) poenas naturales veras poenas esse, ne tamen quidem diuina salua erit iustitia. Plurima enim tum committi peccata possent, quae non punirentur. Potest quis grauissima quandoque scelera committere, sed tam caute, tamque feliciter, vt nec sanitati, nec famae eius, aut existimationi damnum aliquod inde inferatur, immo vt nec vllus inde sentiat conscientiae morsus, siue ex ignorantia, siue ex falsa quadam persuasione, haec omnia in minimis ponat. Si ad statum animae post hanc vitam recurrere velint, qui solas poenas naturales admittunt, vix dicere poterunt, quales illae futurae sint, multo minus euincere, eiusmodi eas fore, quae magnitudini delictorum respondeant. Iam si a lumine ratio-

nis ad lumen reuelationis tranſcamus, videtur equidem vir doctiſſimus interdum ita loqui, ac ſi ſuam hypotheſin tantum de illo intellectana velit. Ratio ſibi reliſta, inquit, neſcit, quod Deum concipere debeat, vt regem & dominum, qui poenas externas arbitrarías velit inferre iis, qui contra praecepta iuris naturae faciunt, &c. Idque ſtatim ita explicat: non negat, adeoque non contradicit theologis, ſi ex ſcriptura multa de Deo, ſe vt regem; vel dominum manifeſtante, doceant; in fundament. iuris nat. & gentium lib. I. cap. V. §. XXXVIII. Hoc ergo videtur vir doctiſſimus adſerere, rationem equidem non repugnare, quo minus Deus vt rex concipi queat, adeoque & leges naturales ſunt propriae ſic dictae leges, hoc tamen eam neſcire. Cumque & concedere videatur, aliter hac de re docere ſcripturam ſacram, ſequetur, quae ratio, vtpote lumen imperfectius, hac de re docet, emendanda, aut, ſi mauis, ſupplenda eſſe ex ſcriptura ſacra, ceu lumine perfectiore. Quae ſi mens eius ſententiaeque ſit, aliter eum ſenſiſſe oportet, cum obſervationem illam de natura legis tam diuinæ, quam humanæ ſcriberet; quae obſervationum ſelectarum ad rem litterariam ſpectantium tom. VI. exſtat, num. XXVII. p. 255. ſeqq. In ea enim id agit, vt oſtendat, Deum in ſcriptura ſacra non tam vt regem ſeu iudicem ac legiſlatorem, ſed potius vt patrem benigniſſimum, non leges proprie ſic dictas ferentem, ſed conſiliis & monitis paternis mortalium ſaluti conſulentem, repraeſentari. Quod qua ratione vir doctiſſimus ſibi perſuadere potuerit, vix capio, cum non tantum innumera fere exſtente ſcripturae ſacrae loca, in quibus Deus vt rex, vt iudex, vt legiſlator, immo vt vnicus ille legiſlator, qui poteſt ſeruare & perdere, Iacob. IV. 12. deſcribitur, ſed & vbi legum diuinarum vniuerſalium mentio iniicitur, ea id plerumque fiat ratione, vt non

aliae, quam leges proprie ſic dictae intelligi queant. Et quis quaeſo conſilium, ſeu legem improprie dictam intelligeret, cum Chriſtus nos liberaſſe dicitur a maleditione legis? Gal. III. 13. Et quid de proceſſu extremi iudicii dicam, nonne hic aperte ſatis leges diuinæ proprie ſic dictae leges, & quae damnatos manent, poenas poſitiuas eſſe, euincit? Sed miſſis hiſce ceteriſque, quae neminem fugere poſſunt, obſeruaciones tantum quasdam, quae dubiis viri doctiſſimi diſſoluendis inſeruire poſſunt, adiciemus. I) Cum Deus mox vt pater, mox vt rex, aut iudex repraeſentatur, attributa diuina, quorum ex obiectis dependet diuerſitas, vt amor, potentia, iuſtitia, indicantur; quae quidem vt inter ſe ſunt coniunctiſſima, ita vnum alteri opponi nequit. II) Quando itaque Deus, ceu pater benigniſſimus, deſcribitur, idem etiam, quamuis alio intuitu, vt rex ac legiſlator proprie ſic dictus concipi poteſt. Ita namque & in rebus humanis ſefe res habet, vt principes rerumque domini reges & legumlatores eſſe non deſinant, etiamſi ſubinde patres patriae ſalutentur. Quare licet Deus ſe ſubinde vt patrem reuelauerit; reuelauit tamen ſe ſimul vt regem & legumlatorem. III) Patriarchis Deus equidem ſe vt patrem reuelauit, ſed eum illis etiam vt iudicem adeoque & legumlatorem cognitum fuiſſe vel ex Gen. XVIII. 25. & epiſt. Iudaee perſ. 14. conſtat. IV) Iſraëlitis equidem Deus ſe ſpeciali quadam ratione vt legiſlatorem reuelauit, ob leges particulares, quas iis dedit. Hoc tamen non obſtat, quo minus etiam intuitu totius generis humani tamquam legiſlatori conſiderari queat. Praeterea non tantum tamquam regem ac legiſlatorem, ſed & tamquam patrem benigniſſimum, per beneficia innumera & luculentiſſima, amoris documenta, ſe Iſraëlitis manifeſtauit; conſ. Deut. XXXII. 10. ſeqq. Vnde manifeſtum eſt, conceptus

patri

patriſ & legiſlatoriſ inter ſe coniungendos, non autem ſibi inuicem oppoſendos eſſe. V) In nouo teſtamento cum, cultu Leuitico ſublato, deſtructaque republica iudaica, leges Iſraelitarum particulares ceſſarent, Deus hac quidem ratione non amplius tamquam legiſlator conſiderari poterat; manebat tamen legiſlator intuitu totius generis humani, legumque vniuerſalium; vnde & a Iacobo apoſtolo, vt antea quoque obſeruauimus, *unicus ille legiſlator vocatur, qui poſſeſt ſeruare & perdere, cap. IV. 12.* VI) In ſtatu integritatiſ leges diuinae vel naturalis fuere, vel poſitiuae, vt loqui ſolent: quamquam quae poſitiuae dicuntur, ſecundum meam ſententiam rectius adpellentur *hypotheticae*. Naturales perperam pro conſiliis aut legibus improprie ſic dictis venditari, ex iis, quae antea diſputauimus, patet, vt illa repetere neceſſe non ſit. Ad poſitiuas, ſeu hypotheticas, quod attinet, quorſum cumprimis ea de fructu arboriſ vetitae non comedendo pertinet, eas vt leges proprie ſic dictas non eſſe diſſentientes euincant, poenam in earum transgreſſionem conſtitutam, non poſitiuam, ſed naturalem tantum fuiſſe contendunt. Quod quam ſine omni ratione dicatur, vel ipſius de fructu arboriſ vetitae non comedendo, exemplo demonſtrari poſſeſt. Enimvero quando *Gen. II. 17.* dicitur: *moriendo morieris*, hoc neutiquam eſſe indicationem rei per cauſas naturales conſequuturæ, ſed comminationem poenalem res ipſa pariter atque euentus docuerunt. Ebraeiſ namque in more poſitum eſt, leges aequae ac comminationes poenales per verba futuri temporis exprimere. Sic cum dicitur, *non furaberis*, ſenſus non eſt, non fore, vt aliquis furetur, ſed prohibetur, ne quiſ furtum committat. Pari igitur ratione cum dicitur: *moriendo morieris*, non euentus ſignificatur, ſed poena conſtituitur, & quidem eiusmodi poena, quae cum actu transgreſ-

ſionis nullo nexu naturali coniuncta erat. Per mortem namque, vt ex aliis ſcripturae dictis euidenter patet, non tantum mors naturalis, ſed & ſpiritualis atque aeterna intelligitur. Si vero non alia, quam naturalis poena legiſ iſtam transgreſſionem ſequuta fuiſſet, aut ſe qui debuiffet, in ipſa quoque transgreſſione actus tantum phyſicus comeltionis poſſeſt in cenſum venire. Hinc autem ſi conſideres, & poenam inde naturalem deriuari veliſ, dicendum, fructum iſtiſ arboriſ fuiſſe quodammodo venenatum, qui adeo vim naturalem habuerit corrumpendi humanam naturam. Id vero vt ſine omni ratione adſeritur, & ad vanam inanemque coniecturam redit; ita & transgreſſionem in actu iſto mere phyſico conſiſtiſſe, fruſtra adſeritur. Idque inde etiam manifeſtum eſt, quod effectus praecipui fuerint morales, qui ex actu illo phyſico fluere non poterunt. Praeter mortem enim temporalem, ſpiritualē etiam & aeternam inde ortam & in omnes Adami poſteros deriuatam ſcriptura teſtatur. Praeterea terra maledictioni diuinae fuit ſubiecta, mulierique poenae loco inſiſctum, vt cum dolore liberos pareret, quae omnia quo pacto per naturalem conſequentiam ex iſto transgreſſionis actu deduci queant, me non capere, lubens profiteor. Sed haec ſufficere poſſunt, vt omnibus conſtet, quam lubrico fundamento ſententia iſta, leges diuinas, non leges proprie ſic dictas, ſed conſilia eſſe, immititur; quam etiam impugnandam ſibi ſumpſit ALBERTVS ZVM FELDE in *politica ſacra; ſive de imperio Dei cuiusque iuribus ſect. I. cap. I. §. XII. ſeqq. p. 10. ſeqq. & ſect. II. cap. I. §. VII. ſeqq. p. 145.*

p. 289. qui prudentiae etiam ciuiliſ praeepta ex ſacro codice &c.) Sunt quoque huius loci LAMBERTI DANAEI *politica chriſtiana; IOANNIS STEPHANI MENOCHII inſtitutiones politicae ex ſacris*

saecris litteris; SAMVELIS STVRMI *politica christiana* & alia quaedam eiusdem generis, quae recenset BYRCARDVS GOTTHELFF STRVVIVS in *bibliotheca philosophica cap. VII. §. VII. p. 278.* Scripta etiam & ALBERTVS ZVM FELDE *politica sacra* Kiliae anno 1720. 8. editam; sed cum in ea de imperio Dei eiusque iuribus agat, rectius ad scripta, in quibus iurisprudentia diuina traditur, refertur; vti iam obseruatum in *addendis ad lib. II. cap. IV. §. X.*

p. 292. *sed praecipua quae de vtraque dici possunt &c.*) Diligenter etiam vtrosque, tum Machiauellistas, tum monarchomachos, pariter accos, qui vtisque se opposuerunt, recenset auctor *bibliothecae iuris imperantium quidripraeitiae &c. cap. II. posr. III. & IV. p. 109. seqq.* Nos de monarchomachis, iisque, qui illos refutarunt, quaedam obseruabimus, cum eiusmodi etiam ad scholas theologorum spectent controuersiae, & subinde a theologis argumentis quoque non philosophicis tantum, sed & theologicis tractari soleant. Accedit quod haud raro motus in regnis quibusdam aut rebuspublicis religionis caussa, certe sub eius *προσέχειν* excitati, eiusmodi scriptis occasionem praeberint, Statim autem hic se nobis offert GEORGIVS BYCHANANVS, ingenii & eruditionis gloria illustis, & ob scripta, quae reliquit, praesertim *rerum Scotticarum historiam* percelebris, inter poetas quoque haud vltimo loco collocandus. Is turbis istis in Scotia, imperium tenente Maria Stuarta, Scotiae regina, exortis, inductus *dialogus de iure regni apud Scotos* scripsit, latine editum Edinburgi anno 1580, & deinceps non semel recusum, in linguam quoque anglicanam & belgicam translatum. In quo licet speciatim ad regnum Scotiae respiciat, eiusmodi tamen sua superfluit fundamentis & principiis, quae omnium imperantium summorum, in

regnis praecipue monarchicis, non possunt non conuellere auctoritatem, securitatemque in discrimen adducere. Atque idem sibi datum credidit STEPHANVS ille IVNIVS BRVTVS, in *vindictis contra tyrannos; siue de principis in populum, populi in principem legitima potestate*, anno 1580. 8. (an enim antiquior editio exstet, a viris doctis dubitatur) sine loci mentione euulgatis, ac deinceps subinde recusis; in quibus auctor, quod BYCHANANVS ex summi imperii origine atque natura deriuauerat, scripturae quoque sacrae auctoritate adstruere atque confirmare adgressus est. PETRVM BAEIIVM in peculiari dissertatione in auctorem, qui sub isto nomine latet, inquisiuisse, iam obseruauimus. Nonnulli FRANCISCO HOTTOMANNO, alii PHILIPPO MORNAEO, alii aliis librum istum tribuunt. Nec defuerunt, qui cum a THEODORO BEZA profectum contenderent, sub cuius etiam nomine Amstelodami anno 1660 12. prodiiit. GISEBERTVS autem VOETIVS peculiarem de auctore *vindictarum contra tyrannos disquisitionem* in lucem emisit Amstelodami 1661. 12. in qua id praecipue agit, vt ostendat BEZAM libri huius auctorem non esse. Qui HYBERTO LANGVETO librum istum vindicant, quod haud pauci faciunt, rationibus minime contemnendis niti videntur. BYCHANANO atque BRVTO addendus IOANNES BOVCHERIVS, doctor Sorbonicus, qui de *iusta Henrici III. abdicatione e Francorum regno libros IV.* scripsit, Lugduni Gallorum 1591. 8. excusos, in quibus in auctoritatem sanctitatemque summorum imperantium se iniuriis demonstrauit. Nec id mirum, cum deinceps excreandum illud IOANNIS CASTELLÆ facinus defendere, sibi non duxerit reigionem, in *apologia pro Ioanne Castello Parisiensi, mortis supplicio adflicto, & pro patribus ac scholasticis, e Gallia olim exterminatis*,

minatis, contra edictum parlamenti Parisiis in illos latum, gallice scripta editaque anno 1610. 8. & latine Lugduni 1611. 8. Sub FRANCISCI enim VERONENSIS CONSTANTINI, quo ea edita est nomine, BOUCHERIVM huncce latitare ex GVILIELMO BARCLAI0 docet auctor *bibliothecae iuris imperantium &c. cap. II. Posit. IV. §. V. p. 123.* Triumviris hisce, qui inter monarchomachos principatum quemdam tenere videntur, BVCHANANO, BRVTO & BOUCHERIO se opposuit GVILIELMVS BARCLAVS, ex nobili in Scotia genere oriundus, sed ingenii monumentis longe clarior. Romanae autem ecclesiae sacris licet esset addictus; non tantum tamen in hocce capite, sed & in illo de potestate, quam Romani pontifices in reges summosque imperantes sibi vindicant, longe saniora amplexus est dogmata, quam haud pauci illorum, qui eidem ecclesiae sunt addicti. Id quod huius loci est, quodcumque Lotharingiae ducis consiliarius, supplicumque libellorum magister, atque in academia Pontificia iuris professor esset, composuit opus, inscribitur: *de regno & regali potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium & reliquos monarchomachos, libri VI.* quorum primum & secundum BVCHANANO, tertium & quartum BRVTO, quintum & sextum BOUCHERIO opposuit. Prodiit Parisiis anno 1600. 4. & cum eiusdem BARCLAVI libro de potestate papae, Hanoviae anno 1617. 8. Reliquis, qui speciatim contra BVCHANANVM, BRVTVM & BOUCHERIVM scripserunt, indicat auctor *bibliothecae iuris imperantium cap. II. posit. IV. §. XV. & XVI. p. 130. & 131.* Ad monarchomachos ut redeam, GVILIELMI RAYNOLDI; siue REGINALDI, qui sub GVILIELMI ROSSAEI nomine latitat, de iusta reipublicae christianae in reges impios & haereticos auctoritate, animaduer-

sione, iustissimaeque catholicorum ad Henricum Navarracum & quicumque haereticum a regno Galliae repellendum, consideratione librum, Antwerpiae anno 1592. 8. editum, itemque WILLIAM ALLEN; siue GVILIELMI ALANI, principalis seminarii anglicani apud Remenses, & postea cardinalis, *traité politique, ou il est prouvé par l'exemple de Moysé & par d'autres, tirés hors de l'écriture, que tuer un tyran, titulu vel exercitio, n'est pas un meurtre*, Lugduni 1658. 12. idem, quem laudauimus, auctor recenset l. c. §. VII. & VIII. p. 124. & 125. Sed ad posteriorem quod attinet, licet is ab aliis, iisque doctissimis viris inter scripta, quibus notissimum illud regicidium anglicanum defenditur, referatur; perperam tamen id fieri obseruat. Ex ipsa enim, inquit, *lectione adparet, eam (scriptionem) nonnisi inuictiuiam esse in Oliuierum Cromwellum, Angliae protectorem, stylo satyrico conscriptam, ipsique Cromwello per iocum dicatam.* Labitur igitur Struuius, dum in bibliotheca philosophica pariter ac historica adserit, defendi hoc scripto regicidium Caroli I. Anglorum regis. Tantum enim abest, ut auctor Caroli interfectoribus saueat, quin potius a Caroli regis ster paribus, ipsiusque hostem Cromwellum, tamquam tyrannum, e medio tollendum suadeat, iis quidem argumentis, quae haud obscure auctorem veneno monarchomachico infusum prodant. Quale vero & cuius sit scriptum illud Alanianum, de eadem materia, regibus nimirum impune occidendis, conscriptum (cuius auctor antea mentionem fecerat) atque ab Arnaldo diu ante regicidium anglicani vel Cromwelli tempora memoratum, quidve de eodem sentiendum sit, hucdum nos ignorare ingenuè lubenterque fateamur. Praeter eos, quos hucusque commemorauimus, illustre inter monarchomachos nomen adepti sunt, qui Ignatii Loiolae disciplinam sequuntur, quosue Iesuitas

Iesuitas vocare moris est. Cum enim hoc sibi datum credant, vt romani pontificis dilarent atque amplificent imperium, eiusdem quoque potestati reges summosque imperantes subiicere non dubitant; adeo vt illi fas sit, reluctantes imperio bonis ipsaque vita priuare; immo si aliter quod cupiunt, obtineri nequeant, omnibus, qui ad iussa pontificis exsequenda parati sunt, facultatem reges principesque non modo haereticos, sed & haereseos suspectos, vi fraudibusque, gladio, veneno, quacumque ratione possunt, e medio tollendi, concedant. Hoc in IOAN. MARIANAE libris tribus de rege & regis institutione ad Philippum III. Hispaniae regem scriptis, & Toleti anno 1599. alibi-que editis tam aperte docetur, vt hac de re dubitare non liceat. Et quis quæso dubitet, cum eam ob causam liber hicce MARIANAE iussu supremæ curiæ Parisiensis anno 1610. manu carnificis combustus fuerit. Legenda quæ copiose de hocce MARIANAE libro differit PETRVS EAEIVS in *dist. histor. & crit. voc. Mariana p. m. 2050. seqq.* Eiusdem commatit fuit, simileque prorsus satum expertus est FRANCISCVS SVAREZII liber, quem *defensio fidei catholicae & apostolicae aduersus errores sectæ anglicanae* inscripsit, quiue tum alias, tum & cum eiusdem *response ad Iacobi regis apologiam pro iuramento fidelitatis*, Moguntiae anno 1619. prodit. Namque & is iussu supremæ curiæ Parisiensis a carnifice flammis traditus fuit. Hoc ex recentioribus societatis Iesu historicis IOANNES DREWS ita narrat, vt non praetermittat, quæ eidem societati addictis iterum solatium aliquod adferre possint. De libro enim isto verba faciens, *in hunc*, inquit, *ita exarsit Iacobus rex, vt Londini publice per carnificem iussu flammis absumi, incitavitque regem Hispaniae ad similem in cum librum aduersum.* At ille traditum examini

doctorem ac prolixè laudatum, merito elogio ornavit, monuitque per litteras Anglum, vt ipsi potius saniora caperet consilia & ad auitam rediret religionem. Quod sectarii non impetrarunt in Hispania, conati sunt euincere in Gallia; tantumque profecerunt, vt liber Suarezii infami manu Parisiis sit crematus. Indignissima res visæ pontifici Paulo V. (adeoque ipsi pontifices nefanda monarchomachorum placita probant) nec moratus est, conqueri per litteras coram rege Ludouico XIII. & eius parente Medicæ, de insolenti factò, & illo probro doctori celeberrimo integerri-
moque. Rex adulescens & regina mater, sanctè testati sunt pontifici, se infans & Lucretia tunc absentibus, rem gestam esse. Consistim igitur curiæ decretum abrogarant, plenamque omnibus fœcerant potestatem, prædictum librum retinendi, legendi & imprimendi. Illud non iniucundum, quod cum fama libri in Anglia combusti, peruenisset Conimbricam in Lusitania ad aures Suarezii, is oculis in coelum sublatis, vtinam aiebat concessa meo volumini fors, mihi etiam Dei beneficio contingat; in factis societatis Iesu p. 242. Sed haec ab homine Iesuita profecta esse, meminisse oportet. Hoc sufficit. Praeter IOANNEM MARIANAM & FRANCISCVM SVAREZIVM locum quoque hic sibi vindicat CAROLVS SCRIBANIVS, vir erecti, si IOANNI DREWS l. c. p. 239. credimus, ad magna (quorsum haud dubie ex mente Iesuitarum consilia monarchomachica pertinent) liberalis & religiosissimi animi; vt pote qui sub ficto CLARI BONARSII nomine, amphitheatrum honoris, in quo Caluinistarum in societatem Iesu criminationes iugulatae, libris tribus edidit, in quo similia in lucem proferre non dubitauit placita, quæ quantum societatis istius commodis profunt, tantum securitati summorum imperantium nocent. Conferendus de hocce auctore omnino VINCENTIVS
PLAC-

PLACCVS in *theatro anonymor. & pseudonymor. part. II. siue de scriptorib. pseudonymis p. 133.* Quod autem quidam ex ista societate in scriptis suis palam profitentur, hoc longe plures ex illorum numero reipsa demonstrarunt. Hinc seditionis istorum hominum in sermonibus sacris audita sunt voces, hinc molitiones machinationesque variae, contra regum, in Anglia cumprimis & Gallia, capita, Iesuitis praecipue auctoribus, aut consilio- rum istorum promotoribus, certe eorum confectis. Quas Elisabethae Angliae reginae insidias intruxerint, neminem, nisi rerum eo tempore in Anglia gestarum prorsus ignarum, fugere potest. Ob conspirationem puluerariam contra Iacobum regem regnique proceres, nostra adhuc obitupescit aetas; Iesuitarum vero quae- nam in ea fuerint partes, vel promeritum istud HENRICI GARNETI supplicium testatur. Conferenda hic, *proditio sulphurea a Iesuitis in Iacobum Britanniae regem & regni proceres intentata*, Lugduni Bataurorum anno 1607. 4. item, *actio in Henricum Garnetum, societatis Iesuiticae in Anglia superiorem, & ceteros proditores*, auctore praecipue EDVARDO COQVO, anglie Londini anno 1607. 4. quae & in latinam deinceps conuersa est linguam; cui equidem ANDREAS EV- DAEMON IOANNES, ex Iesuitarum so- cietate, alias quoque nobis commemoratus, ad actionem proditoriam Eduardi Coqui apologiam pro R. P. Henrico Gar- neto, Anglo, eiusdem societatis sacerdote, opposuit, Coloniae Agrippinae anno 1610 8. sed eam iterum repulit ROBERTVS ABBOT, episcopus Sarisburiensis, in *an- tilogia contra apologiam Andrae Eudae- mon- Ioannis pro Henrico Garneto, Iesuita*, Londini 1613. Atque haec etiam auctor bibliothecae iuris imperantium quadripa- ritae cap. II. post. IV. §. XXI. p. 136. memorat, vbi & alia huc spectantia lau-

dat, speciatim & obseruat, GVIL. CAMB- DENVM peculiari de hacce conspiratio- ne pulueraria scripsisse librum; postea Romae in librorum prohibitorum indicem relatum, id quod ex vita Cambdeni, ipsius *Britanniae* anglie Londini 1695. fol. edi- tae praefixa, patcat. IOANNEM CA- STELLVM, qui Henricum IV. Galliae regem vulneravit, dum eum occidere vo- luit, euentu consilio non respondente, ex Iesuitarum proditiis disciplina notum fa- tis est. Atque id etiam ex ANTONII ARNALDI, curiae supremae Parisiensis ad- uocati, peculiari scripto, quo Iesuitas eam ob rem accusavit, patet; cui licet FRANCISCVS MONTANVS *apologiam pro societate Iesu in Gallia, (contra An- tonii Arnaldi, advocati Parisiensis, philip- picam)* quae ex gallico in latinam trans- lata, vna cum *appendice ex historia de sa- cto Ioannis Schottelii (Castelli) studiosi Parisiensis*, Augustae Vindelicorum anno 1595 edita, Ingolstadtii anno 1596. 8. proditi, opponeret; parum tamen hoc Ie- suitis profuit. Eiecti enim ex Gallia sunt, tamquam homines ad turbanda omnia, & seditiones excitandas nati, anno 1595; recipiendi tamen iterum anno 1604, vt, sublato anno 1610 per Rauillacum Hen- rico IV. rege, nouum fidelitatis suae aut perfidiae potius, doctrinaeque monarcho- machicae specimen darent. Qua quidem re cum magnam omnium sibi conflasset inuidiam, tum quidem PETRVS COT- TONVS, cuius magna in hac societate fuit auctoritas, celebritasque, vt eam de- pelleret, omnem mouit lapidem, eumque in finem *lettre declaratoire de la doctrine des Iesuites* &c. Parisiis anno 1610. 3. in lucem emisit. Eum vero nihil aliud egisse, quam vt incautis rerumque imperitis caliginem obsunderet, ostendit PETRVS DV COIGNET, vrpote quem auctorem libri, qui *anti-Cotton, ou refutation de la lettre declaratoire* &c. inscribitur, &

sine auctoris nomine Ponti-Mussoni 1610. 8. prodiit, esse ferunt; qua de re tamen conferenda, quae ADRIANVS BAILLETVS disputat, *des sutyres personelles &c. tom. I. p. 130. seqq.* Liber vero hicce cum Iesuitas male haberet, varia scripta pro defensione COTTONI in lucem emissa fuerunt; vt *responsio apologetica contra aucti Cottoni & sociorum criminationes*, Lugduni 1611. 8. ANDREAE EVDAEMO-IOANNIS, *confutatio anti-Cottoni, de caede regis christianissimi*, Moguntiae 1611. 8. & alia, quae auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae* recenset, cap. II. post. IV. §. XIX. p. 134. Eodem circiter tempore, quo COTTONVS societatis suae causam egit, idem etiam praestitit CLAVDIVS AQUAVIVA, praepositus Iesuitarum generalis, edito anno 1610 decreto, quo Iesuitis talia, quae auctoritati ac securitati summorum imperantium aduersantur, docere aut proponere interdicitur. Ipsi quoque Iesuitae Parisienses anno 1612 in suprema curia Parisiensi solenni declaratione, se sententiam Sorbonnae, de regum auctoritate et sanctitate calculo suo adprobare profitebantur. Sed & cum ANTONII SANCTARELLI, qui ex eadem societate erat, *tractatus de haeresi, schismate, apostasia*, de quo lib. II. cap. VII. ad §. X. dictum, anno 1625. Romae prodidisset, in quo multa regum summorumque imperantium auctoritati noxia continebantur; se eius sua non facere placita, sed ab iis potius dissentire, testari coacti sunt. Eoque spectat scriptum anno 1626 editum: *la doctrine des reverends peres de la compagnie de Iesus, touchant le temporel des Rois, conforme aux saints conciles & decretis des papes*; quod gallicino in aliquot falsas damnatasque Sanctarelli adserciones pro rege christianissimo, Parisiis anno 1626 a BOVTERAIO (BOVTERAIE) pro Iesuitis edito insertum legitur. Hoc itidem obseruat auctor *biblio-*

thecae iuris imperantium quadripartitae l. c. §. XX. p. 135. qui & addit, tria antea memorata scripta Iesuitica captiosis ambiguisque aequiuocationibus scaterere, BOVTERAIVM autem Iesuitarum artibus fuisse deceptum, idque ostendi dans *l'examen de quatre actes publiez de la part des Iesuites 1610, 1612, 1626 contenant la declaration de leur doctrine, touchant le temporel des Rois*; quod cum quinto & ultimo exhibetur dans les *traitez pour la defense de vniuersité de Paris contre les Iesuites*, Parisiis 1643. 8. Solet vero etiam reformatae ecclesiae doctoribus tribui, quod placita a monarchomachorum erroribus non multum dissidentia foueant. Certe per nostrae ecclesiae doctrinam securitati summorum imperantium rectius, quam per illorum, consuli adferere non dubitauit HECTOR GOTTFRIEDVS MASIVS in libro, quem inseripxit: *increffe principum circa religionem euangelicam*, Haflniae anno 1687. 4. edito. Cui cum IO. CHRISTOPHORVS BECMANNVS opposuisset *Bericht von der reformirten Lehre von der weltlichen Obrigkeit, samt einer Ablehnung der in Herrn Heft. Gottfridi Massi Buche von dem interesse der Fürsten bey der euangelischen religion, inbuen desfalls aufgetürdten Nachreden*, Francofurti ad Viadrum 1690. 4. varia hinc sequuta sunt scripta eristica, vtriusque in lucem emissa, quorum nonnulla indicaui lib. II. cap. VII. ad §. IX. quibus addi possunt, quae auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae* memorat, l. c. §. XXII. p. 137. Et quosdam sane ex reformatae ecclesiae doctoribus talia interdum protulisse, quae monarchomachorum patrocinari sententiae videntur, negari nequit. Idque vel DAVIDIS PAREI comprobari exemplo potest, cuius *commentarium in epistolam ad Romanos* eam ob causam Iacobus I. Angliae rex manu carnificis comburi iussit. Immo & DAVID OWENVS,

NVS, Angliae theologus, *anti. Pareum* scripsit; seu *determinationem de iure regio contra Dauidem Pareum*, Cantabrigiae anno 1622, cui tamen PHILIPPVS PAREVS, patris defensionem in se suscipiens, responsum opposuit. Sed hoc iam a me observatum *lib. II. cap. VII. ad §. IX.* Quemadmodum autem numquam apertius, quorsum tandem dogmata monarchomachica tendant, quam in regicidio isto anglicano, quo Carolus I. rex vita priuatus fuit, patuit; ita qui istud defendere adgressi sunt, inter monarchomachos primum praecipuumque iure merito tenere censentur locum. Princeps eorum iterum fuit IOANNES MILTONVS, cui ingenii & eruditionis non temere quis denegabit laudem, quod & varia, quae reliquit, abunde testantur scripta; licet nemo quoque non summam eius in defendendo facinore execrando improbaturus sit impudentiam. Vitam eius IOANNES ille TOLANDVS dedit, anglie anno 1699 Londini 8. excusam; quam etiam vna cum scriptis eius recenset NICERONIVS *dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres, tom. II. p. 145. seqq. add. & PETRVS BAEIVS diction. hist. & crit. voc. Milton p. 212. f. 99.* Primum impietatis suae specimen dedit in libro *de iure regum & magistratum, ubi probatur, posse tyrannum accusari, dignitate sua priuari & capitali supplicio adisci*, anglie edito Londini anno 1649 & 1650. 4. Cum autem eodem tempore liber: *imago regis Caroli in acriminis suis & sollicitudine*, Hagae anno 1649 prodisset, & per eum quorundam, qui Carolo regi se opposuerunt, animi in Anglia commouerentur, MILTONVS iussu Cromwelli resolutionem in se suscepit, librumque: *iconoclastes; sive refutatio libri, cui titulus: icon regia*, inscriptum edidit, anglie Londini 1649. 4. Sunt, qui scriptum istud: *icon*

regia dictum, ab ipso rege confectum adserunt; ab aliis tamen IOANNES EARLES, qui a sacris regis fuit, auctor eius esse perhibetur; sed D. GAVDEN verum eius auctorem esse, ex GILBERTI BURNETI *commentariis historiae magnae Britanniae* inscriptis refert ARMANDVS DE LA CHAPELLE *biblioth. angloise tom. XI. part. I. p. 150.* MILTONI autem *iconoclastes* plurimis in Anglia etiam ex presbyterianis displicuit: nec desuerunt, qui illi iterum responderent, quod & ab auctore libri: *icon anastas; seu imago illastis*, factum. Spectant huc etiam *memoires du Roy d'Angleterre Charles I. au il est montré, que le livre intitulé: portrait du Roy de la grande Bretagne, est un livre apporté & dissimulé*, Parisiis 1649. 4. Pro rege porro Caro I. calumum strinxit CLAVDIVS SALMASIVS, in *defensione regia pro Carolo I. ad fercissimum magnae Britanniae reg. m. Carolum II. filium natu maiorem, haeredem & successorum legitimum*; sumptibus regis anno 1649. 12. non semel deinceps recusa, & in gallicam quoque linguam conuersa. Sed spei & expectationi, quam omnes animo de eo conceperant, non satisfecit SALMASIVS. Hinc cum MILTONVS illi *defensionem pro populo anglicano* Londini anno 1651. fol. opposuisset, communis eruditorum sententia fuit, SALMASIVM causam regis optimam pessime egisse, MILTONVM causam populi pessimam optime. Non sine ratione auctor bibliothecae imperantissimae quadruparatae hac de re ita pronuntiat: *Quanta quanta enim, quamque erudita sint, quae profert Salmasius, inuenit in iis, quae merito reprehenderet Miltonius, vir Salmasio certe, si argutum ac maledicum species dicendi genus, multo superior, adeoque nostrum quidam iudicio, in Salmasio consultando, quam populi iure adserendo, s. f. i. c. §. XXIV. p. 138.* CASPARIS ZIEGLERI deinceps calculo

fuo adprobat effatum, quo *Milfonum etiam in diſtis ſcripturae ſacrae interpolandis & emendandis, ipſis Inſuitis feliciter, diabolo audaciorum, indicat.* Interim non defuit ſibi SALMASIVS, ſed ad MILTONI deſenſionem reſponſionem ſcripſit, Diuion. 1660. 4. eodemque anno Londini editam. Praeterea & PETRVS MOLINAEVS, iunior, contra MILTONVM in aciem prodiit, in libro compoſito, quem inſcripſit: *clamor regii ſanguinis ad coelum*; quem cum in Anglia illi non liceret in lucem proferre, eum ad ALEXANDRV MORMVM miſit, qui & addita praefatione illum excudi curauit Hagae Comitum anno 1652. 4. Atque hinc factum, vt nonnulli crederent, ALEXANDRV MORMVM libri iſtius auctorem eſſe, quod & ipſe MILTONVS ſibi perſuaſit, qui & ideo in deſenſione ſecunda pro populo anglicano contra infamem libellum anonymum, cui titulus: *regii ſanguinis clamor*, Londini & Hagae Comitum anno 1654. 12. edita, MORMVM conuictiſis atrociffimis adgreſſus eſt. Hic autem ea re permotus, iterum contra MILTONVM librum, *fides publica* inſcriptum, edidit Hagae Comitum 1654. 8. cui MILTONVS deſenſionem pro ſe contra *Alexandrum Mormum* oppoſuit; conſ. NIGERONIVS l.c. p. 155. & 156. MILTONO autem ſe etiam oppoſuit IOAN. BRAMMALVS, cuius pro rege & populo anglicano apologia contra Ioannis Miltonii deſenſionem, ſine auctoris nomine, Antwerpiae lucem adſpexit anno 1651. 12. At cenſorem naſtus eſt IOANNEM PHILIPPI, Anglum, in reſponſione ad apologiam anonymi cuiusdam tenebrionis pro populo anglicano, Londini 1652. 8. & 12. quam quidem reſponſionem, ſi non ab ipſo MILTONO, certe eius conſilio & inſtitu ſcriptam fuiſſe, viri docti arbitrantur. Sunt & alii, qui MILTONVM reſutarunt, quemadmodum & ingens adhuc illorum ſuperreſt numerus, qui regicidium illud

anglicanum improbando, principia ſimul & fundamenta monarchomachorum, quamquam non pari omnes ſucceſſu, labefactarunt: quos cum auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae*, ſaepe nobis iam laudatus l.c. §. XXXI. p. 140. ſeqq. recenſeat, vt de iis aliquid dicamus, neceſſe non eſt, cum praecipuorum tantum nobis conſtitutum fuerit mentionem facere. Dignus tamen prae reliquis eſt CASPAR ZIEGLERVS, qui adhuc commemoretur, ob diſſertationes octo circa regicidium Anglorum, Lipſiae anno 1652. 12. editas, & deinceps tum Lugduni Batavorum, tum Amſtelodami recuſas. Is enim fuit ZIEGLERVS, a quo nihil, niſi exitium atque egreſſum, proficiſci potuerit.

p. 299. qui *matheſeos in theologia, ſpectatum ſcripturae ſacrae explicatione &c.*) Prae reliquis adhuc commendandus vir doctiſſimus IOANNES BERNARDVS WIDEBVRGIVS noſter, qui haud ita pridem laudabili inſtituto *matheſin biblicam* edere coepit, cuius *ſpecimen primum, exhibens explicationes locorum mathematicorum, quae in geneſi occurrunt*, Tenae anno 1727. 4. prodiit; quod deinceps *ſpecimen ſecundum, exhibens explicationes locorum mathematicorum, quae in quatuor poſterioribus pentateuchi libris occurrunt*, eodem anno excepit, itemque *ſpecimen tertium, exhibens explicationes locorum mathematicorum, quae in libris Iſitae, Ruth, Samuelis & regum occurrunt*, anno 1728. porro *ſpecimen quartum, exhibens explicationes locorum mathematicorum, quae in libris chroniconum, Eſdrae, Nehemiae & Iobi occurrunt*; eodem anno; & denique *ſpecimen quintum, exhibens explicationes locorum mathematicorum, quae in bagio-graphis & apocryphis ſcripturae libris occurrunt*; anno 1729.

p. 303. *Exotericam etiam reſte catechetica &c.*) Cum itaque catecheticae theologiae omnino hic habenda ſit ratio, quem-

quemadmodum & in sequentibus habita fuit; non abs re fuerit, eos hic indicare, qui eius concinnare historiam adgressi sunt. Id namque nostra aetate viri quidam docti diligenter praestiterunt; quos inter primum nobis commemorandus est CHRISTIANVS FRIDERICVS WILTSCHIVS, cuius extat *dissertatio historico-theologica, historiam catecheticae breuiter delineans*, Altenburgi anno 1713. 4. In ea *cap. I. de catechismo eiusque historia generatim disserit*, simulque scriptores, qui nomen & methodum catecheticae ad alia argumenta transtulerunt, itemque qui *catechismos historicos* dederunt, recenset; *cap. II. de catechismis ante Lutherum*, *cap. III. de catechismo Lutheri*; *cap. IV. de catechismo Tridentino* aliisque pontificiorum post Lutherum; *cap. V. de catechismo Heidelbergensi*; *sive Palatino*, aliisque, qui sunt *Caluinianorum*; *sive reformationum*; *cap. VI. de catechismo Racouicensi*, qui est Photiniano - Socinianorum, verba facit; *synlogen* praeterea auctorum catechetico-*rum ad pleniorum aliquando historiam catecheticae facientium*, subiunxit. Sequutus deinde est CHRISTOPHORVS HEINRICVS ZEIBICHIVS, germanicaque lingua scripsit: *Weimarische Catechismus-Historie*, Vinariae anno 1727. 8. qua in commemoratione licet speciatim ad historiam catechismi Vinariensis respiciat; simul tamen

originem & fata catechismi generatim spectati per omnia fere saecula exponit. His denique accessit GREGORIUS LANGEMACK, Sundenfium antistes doctissimus, qui & omnium superauit diligentiam. *Historiae eius catecheticae, oder gesammelter Nachrichten zu einer catechetischen historie, pars prima* prodit Sundii anno 1729. 8. in qua catecheses a primo christianae ecclesiae initio vsque ad tempora reformationis per omnia saecula diligenter recenset, simulque de falso sic dictis catechismis, de schola catechetica Alexandrina, de catechesibus CYRILLI, Waldensium, Wiclefitarum, Hussitarum, fratrum Bohemorum, antiquis Germanorum monumentis catecheticis, copiose disserit. In *parte secunda* de catechismo LUTHERI, eiusque elogiis & versionibus, item, quo pacto tum a pontificiis, tum a reformationis, speciatim crypto-Caluinianis corruptus sit, porro de ERASMI MONHEIMI, aliisque saeculi decimi sexti, decimi septimi, & decimi octauae catechismis, aliisque eiusdem generis capitibus verba faciet. In *parte denique tertia* de catechismis pontificiorum, speciatim romano & Canisii, reformationum, speciatim Palatino, Ruthenorum, Mennonitarum, Quackero-*rum, Socinianorum, indifferentiarum, millianariorum &c. agit.*

AD LIBRI II. CAP. I.

P. 305. Consulare etiam hac de re iuuabit Ioannem Benedictum Carpozium &c.) aut, si mauis, IOANNEM HENRICVM WOLFFIVM, qui respondentis munere, cum ista disputatio eruditorum examini submitteretur, functus est. Idem etiam vir clarissimus librum R. DAVIDIS VIDAL, מנחם דוד, *aurum carmen Davidis* inscriptum, in quo itidem de tredecim istis articulis fidei iudaicae praeci-

pit, cum versione latina & adnotationibus edere, secum constituit; immo versionem praefationis, cum annotationibus, ut specimen sui laboris daret, iam edidit: quae inserta est *actis germanicis eruditorum, part. CXV. num. II. p. 458. seqq.* In adnotationibus ad istam praefationem auctor reliquos etiam, qui ex Iudaeis de tredecim istis articulis commentati sunt, indicat.

p. 306. Neque tamen in hisce verbis com-

compendium aliquod catecheticum &c.) Verba haecce apostoli de institutione catechetica intelligenda esse, omnes inter se conueniunt. At de ipsis, quae hic indicantur, doctrinae catecheticae capitibus, non vna eademque omnium est sententia. Dogmata de *poenitentia ab operibus mortuis*, & de *fide in Deum*; itemque de *resurrectione a mortuis*, & *supplicio aeterno*, inter capita catechetica referenda esse, nemo temere dubitauerit. Ad reliqua autem quod attinet, primum obseruandum, esse nonnullos, qui ea ita distinguunt: βαπτισμῶς, διδασκῆς, ἐκδόσεως τοῦ χριστοῦ, vt adeo tria hic indicuntur capita, *baptismi, doctrinae, & impositio manuum*. Deinde, cum tria haecce capita ad dogmata catechetica referri non posse existiment, ea ideo tantum hic commemorari contendunt, quod per ea Iudaei & ethnici, qui religionem christianam amplectebantur, veluti initiati ac in ecclesiam christianam recepti sunt; vnde & parenthesi sint includenda: hunc in modum: *non iacentes fundamentum resipiscentiae ab operibus mortuis & fidei in Deum (baptismis, doctrina & manuum impositione) & resurrectionis mortuorum, & iudicii aeterni*. Nimirum cum quis ex Iudaeis aut ethnicis ad christianorum sacra accedere volebat, is primum instituendus; seu erudiendus erat, idque per διδάξαι Paulum significasse putant; tum baptizandus erat; cum baptismo autem coniuncta erat manuum impositio. Itā GEBHARDVS THEODORVS MEIERVS de tribus nouellarum nascentis ecclesiae initamentis §. XIII. seqq. cui etiam suffragatur GREGORIUS LANGEMACK in *historia catechetica part. I. cap. III. p. 48*. Alii autem vocem διδάξαι cum βαπτισμῶς & sequentibus iungunt, manuumque impositionem de ministerio ecclesiastico intelligunt, adeoque & hoc inter doctrinae catecheticae capita referunt; qua quidem ratione

& nulla opus fuerit *αγορίαν*. Sex itaque ab apostolo contendunt hic commemorari doctrinae catecheticae capita, quorum duo priora, *poenitentia & fides in Deum*; seu *Christum*, ipsas veri christianismi partes, constituant, quum nemo ius ac priuilegium societatis christianae sibi attribueret possit, nisi per regenerationem conuersionemque ac poenitentiam liberatus sit a studiis rerum saeculi, hisque remiserit nuntium; hoc autem facto se vnice ad Christum, seruatorem generis humani, conrulerit, eiusque merita summa fiducia sit amplexus ac propter haec ad pristinam Dei gratiam redierit; duo, quae subsequuntur capita, de *baptismo* atque *impositione manuum* seu ministerio ecclesiastico ad media pertineant, quae Deus cum in finem praescripserit ac constituerit, vt vsu illorum homines fidem adsequi, hocque nomine earum rerum participes fieri possint, quae ad veram hominis christianam indolem comparandam sunt necessariae; reliqua denique respiciant ad ipsum finem, siue metam christianis positam, seu sempiternam felicitatem; ad quam tamen cum tum demum perueniant, quando mortui ad pristinam a Christo reuocati sunt vitam, extremumque institutum est iudicium, *resurrectionis* quoque *mortuorum* & *supplicii aeterni* apostolum mentionem facere. Hunc in modum nexum capitum istorum praecipuorum doctrinae catecheticae exhibet IOAN. GEORGIVS VVALCHIVS in *dissertat. de apostolorum institutione catechetica*, in qua tum reliqua ad catechetica doctrinam apostolorum spectantia persequitur, tum speciatim de hoc loco copiose disserit, praesertim §. IV. seqq. Conferenda & IOANNIS FECHTII exercitatio *exegetico-historico-polemica de forma catecheseos Paulinae* ad locum Ebr. VI. 1. 2. Non autem existimandum, ac si sex istis capitibus tota institutio catechetica absoluta fuerit.

Præter-

Praeterquam enim quod Paulus quaedam tantum, non omnia doctrinae catecheticae capita indicare voluerit; haec ipsa etiam, quae commemoravit, cum aliis pluribus tam arcto vinculo coniuncta sunt & colligata, ut neutquam aut ab auditoribus recte intelligi, aut ab apostolo rite explicari potuissent, nisi istorum quoque pleniorum tradidisset notitiam. Illustrari haec quodammodo possunt ex constitutionibus apostolicis, in quibus lib. VII. cap. XXXIX. p. m. 352. edit. 10. BAPT. COTELERII, quo pacto catechumeni institui debeant, hunc in modum docetur: ὁ μίλλων λαῖνον καὶ ληξάνοντα ἴδιον λόγον τῆς ἐκκλησίας, παιδευόμενον πρὸς τὴν βαπτισμῶς ἵνα περὶ τῆς ἀγνότητος γινώσκῃ, ἵνα περὶ τοῦ μοιγεῖν ἐπιγινώσκῃ, ἵνα περὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος πληροφῇται, μετὰ πάντων δυνάμεως διαφέρειν ἴδῃται, προοίσιος ἡμῶν, νομοθεσίας διαφέρειν δικαιοσύνης. παιδευόμενον διατὶ κόσμος γέγονε, καὶ δι' ὃ κακοπολεῖται ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὴν ἐπιγνωστικὴν τὴν ἐκ τῆς διὰ τοῦ ὑπαρχόντος παιδευόμενον ὅπως ὁ θεὸς τὰς ποικίλως ἐκλάσκει ὁδοὺς καὶ ποταμούς, τὴν δ' ἀγνοίαν ἰδοῦναι καὶ ἐκαστὸν γινώσκειν. λίγων δὲ ἴδιον Σὺ δὲ κ. ἡ. λ. προσκυνοῦνται δὲ ὁ χειροθετοῦν αὐτοὺς, τοὺς θεοὺς τοὺς ἑλῶν διακονοῦντες ἰσχυροῦνται ὑπὲρ τῆς πλάσεως, ὅτι κατεπεψότες οὖν αὐτοὶ αὐτοὺς τοὺς μοιγεῖν χριστοῦ, ἵνα σωθῇ τοὺς ἀνθρώπους ἐκλαλέντας τὰς ἀνομίαις καὶ ἵνα ἀφ' ἧς ἀπεθείας καὶ τῆς ἀμαρτίας, καὶ κατὰ τὴν ἀπὸ πάντων μελῶν τοῦ σώματος καὶ πνεύματος, κ. ἡ. λ. καὶ μετὰ τῆς ἰσχυροῦς λαῖνον παιδεύσας αὐτοὺς ἵνα περὶ τῆς τῆς κυρίου ἐκδομῆς γινώσκῃ, ἵνα ἡ περὶ τῆς πάσης αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν αἰσθητικῆς καὶ ἀλάλῃται. Qui ergo ad doctrinam pietatis instruendus est, eruditur ante baptismum, in scientia de ingenio, in cognitione de filio unigenito, in persuasione certa de spiritu sancto. Discat creationis diversae ordinem, providentiae seriem, variae legislationis tribunalia. Erudiatur, quare mundus sit factus, & cur mundi civis homo constitutus sit. Agnoscat naturam suam quatenus sit. Doceatur, quomodo Deus improbos aqua & igne

punierit; sanctos vero per singulas aetates honore & gloria decoraverit, Serbum dico &c. Qui autem manus ei imponit, adoret Deum, uniusverforum dominum, gratias agens pro creatura eius; quod miserit filium suum unigenitum Christum, ut solvet hominem, deleat iniquitates, utque remittat impietates ac peccata, & purget ab omni inquinamento carnis & spiritus &c. Post vero gratiarum actionem hanc, doceatur de domini incarnatione, & de passione eius, resurrectione ex mortuis, & assumptione. Quae quidem eo lubentius recitavimus verba, quoniam exemplum catechesos in veteri ecclesia receptae, praebent.

p. 309. cum praecipuum eius scopus sit, resutare gentiles &c.) Hinc & inter scriptores, qui veritatem christianae religionis adseruerunt, referri solet; quod & HENRICVS LVDOLPHVS BENTHEMIVS fecit, qui ex instituto de eo disserit, & trium istorum ad Autolycum librorum summam exhibet in der Vorstellung und Betrachtung der alten Kirchen-Lehrer von der Wahrheit und Göttlichkeit christlicher religion, part. II. cap. III. p. 184. add. 10. ALB. FABRICIVS in delectu argumentor. & syllabo scriptor. qui veritatem religionis christi. adversus atheos &c. adseruerunt, cap. X. §. 55. seqq. Versionem germanicam trium istorum THEOPHILI ad Autolycum librorum haud ita pridem dedit GUSTAVVS CHRISTOPHORVS HOSMANNVS; qui & praeter praefationem adnotationes quasdam addidit. Inferibitur: des heiligen Theophili, sechsten Bischoffs zu Antiochia, drey Bücher an Autolycum, einen gelehrten Heyden, darin der Aberglaube beschämnet, und die christliche religion beschüzet wird, aus dem griechischen überfetzt, und mit einer Vorrede und Anmerkungen vermehret &c. Hamburgi anno 1729. 8.

p. 310. Naeuorum cum non expertem esse,

esse, ostendunt &c.) Iungendus his IOAN. CLERICVS, qui animaduersiones quasdam ad hocce THEOPHILI opus exhibet in *hisor. ecclēs. duorum primorum a Christo nato saeculor.* ad an. CLXVIII. §. II. seqq. p. 717. seqq. Adspersit autem nonnulla vir doctissimus, quae accuratius examen promerentur, quod tamen instituere huius loci non est.

p. 313. *Inter quarti saeculi scriptores &c.*) Praetermittenda quoque hic non sunt & alia quaedam doctorum quarti saeculi scripta catechetica, quae a nonnullis commemorari solent. Sic GREGORII Nysseni extat λόγος κατηχητικός ὁ μέγας, *sermo catecheticus magnus*, in quadraginta diuisi capitula, *tom. II.* operum eius p. 475. seqq. In quo tamen ea praecipue tractat capita, quae Iudaeis, gentilibus, cumprimis autem istius temporis haereticis opponenda erant. Ad eos namque, qui a Iudaeis, aut gentilibus, aut haereticis ad ecclesiae christianae transibant castra, & verae doctrinae elementis imbuendi erant, se respexisse, ipsemet indicat. Hinc cum monuisset aliis opinionibus anticipatum esse, qui stat a partibus Iudaeorum, aliis, qui fauet Graecis, anomaeumque & Marcionaeum, & Basilidianis, subiicit: κατὰ γὰρ τὸ εἶδος τῆς ἰδέας καὶ τὸν τρόπον τῆς διακρίσεως προσεμαρτυρίαι, ἢ τῆς αὐτοῦ διακρίσεως, τῷ Ἑλλήνισι τῇ παιδευσίᾳ, καὶ τῷ Ἰουδαίῳ τῇ περὶ τοῦ μονογενεῖς θεοῦ ἀπίστῳ, ὅθεν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τῆς κατὰ τῆς αἰρέσεως πεπλανημένοις ἀναλύειν τὰς πάλαιους περὶ τοῦ θεοῦ μαρτυρίας. Nam conuenienter generi morbi medicina adhibenda est. Non eodem modo medebis & Graeco, qui multos esse Deos opinatur, & Iudaeo, qui non credit Deo vnigenito. Neque in iis, qui decepti sunt per haereseis, iisdem resiles & euerles falsas & confictas de dogmatibus fabulas. Vnde, cuiusmodi illa oratio catechetica sit, haud difficulter intelligitur. Praeter GREGORIUM Nyss-

senum hic etiam commemorandus BASILEIVS magnus, idque praecipue ob *libros duos de baptismo*, qui extant *tom. I.* operum eius p. m. 548. f. seqq. in quibus, quo pacto instruendi ac commoneficienti sint, qui ad baptismum accedebant, aut eum iam acceperant, condocet; quamuis ad vitae potius rationem recte instituendam, quam ad dogmata respiciat. Prior liber tribus constat capitibus, posterior autem quaestionibus quibusdam ac responsionibus absoluitur. Refertur huc etiam a nonnullis, quae sub eiusdem BASILII nomine extat ἡ διδασκαλία πέντε ἰσὺν ἐκπαιδισμῷ *fidei in compendio*, in STEPHANI LE MOYNE variis sacris *tom. I. p. 147. f. seqq.* Diuersa omnino est ab eiusdem sermone de *fidei confessione*; seu de vera ac pia fide, qui *tom. II.* operum eius extat p. 384. f. seqq. de quo & dictum libri huius *II. cap. II.* ad §. V. p. 418. Nec vero ἡ διδασκαλία illa omnia doctrinae catecheticae capita continet, sed tantum quaedam de sacro-sancta trinitate, & de Christo. Cumque admodum brevis sit, nihil obstat, quo minus eam hic integram repetamus: Εὐχάρισται. πῶτας φύσεις ὁμολογῶντες ἰπὶ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀλλοῦ ἱεράτους ἀπακριστῶς μίαν φύσιν ὁμολογῶν. *Interrogatio: quot naturas confiteris in sanctis, consubstantiali, & increata trinitate?* *responsio: vnā naturam confiteor.* Εἰ. πῶτας ἁγίας; ἀπακριστῶς μίαν ἁγίαν. *Inter. Quot essentias?* *resp. vnā essentiam.* Εἰ. πῶτας μορφάς; ἀπ. μίαν μορφὴν. *Int. Quot formas?* *resp. vnā formam.* Εἰ. πῶσα θελήματα; ἀπ. ἓν θελημα. *Int. Quot voluntates?* *resp. vnā voluntatem.* Εἰ. πῶτας ὑποστάσεις ἡγῶν προσώπων; ἀπ. τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογῶ πάτρῳ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι. *Int. Quot hypostases seu personas?* *resp. tres personas confiteor, patrem, filium, & spiritum sanctum.* Εἰ. τίς τῶν ἁγίων ἱερέδων ἰνδοκύπτει; ἀπ. ὁ υἱὸς καὶ λόγος. *Int. Quāenam persona sanctae trinitatis est incarnata?* *resp. filius suae verbum.* Εἰ. αἰσας

πόσας φύσεις ὁμολογῶς ἐπὶ τῷ ὄντι τῷ θεῷ τῷ
 δι' ἡμᾶς ἐκδηλωθέντι; ἀπ. δύο φύσεις ὁμολο-
 γῶ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. *Int. Quot na-
 turas confiteor in filio Dei, qui pro nobis
 natus? resp. duas naturas confi-
 teor, divinam & humanam.* Εἰ. πόσας
 φύσεις; ἀπ. δύο φύσεις ὁμολογῶ ἐμὲν τῷ πατρὶ
 κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ἀμείνω τῇ μητρὶ καὶ
 ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. *Int. Quot essen-
 tias? resp. duas essentias confiteor; est
 quippe consubstantialis & coessentialis patri
 ratione divinitatis; est vero essentialis &
 consubstantialis matri & nobis omnibus,
 ratione humanitatis.* Εἰ. πόσα θελήματα;
 ἀπ. δύο θελήματα ὁμολογῶ, θεοῦ καὶ ἀν-
 θρώπου. *Int. Quot sunt in illo volunta-
 tes? resp. duas voluntates agnosco, unam
 divinitatis, alteram humanitatis.* Εἰ.
 πόσας ἐνεργείας; ἀπ. δύο ἐνεργείας ὁμολογῶ
*Int. Quot operationes? resp. duas opera-
 tiones confiteor.* Εἰ. πόσας ὑποστάσεις; ἀπ. μίαν
 ὑπόστασιν ὁμολογῶ τῷ θεῷ λόγῳ. *Int. Quot hypo-
 stases? resp. unam hypostasim confiteor, verbi
 Dei.* Εἰ. πόσας γενεάς; ἀπ. δύο γενεάς
 ὁμολογῶ, τὴν προαιώνιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἁγίας
 καὶ ἀσώματον, ἐξελαμψὲ γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς ὅς
 ἐξ ἡμῶν τὸ φῶς, καὶ τὸν ἰπ' ἰσχύϊον ἐκ τῆς
 ἁγίας παρθένης Μαρίας τῆς θεοτόκου θεὸς μέγας
 αἰσώμενος, ἀόρατος, ἀκατάληκτος, ἀπερίγραπτος,
 ἀπείρητος, γινώσκων καρδίας πάντων ἀνθρώπων.
 ὅφ' ἐν δὲ καὶ ἐν αὐτῇ ἀρετῇ τῷ τῷ θεῷ
 ὡς γινώσκων, ἀλλ' ὅπως ὅπως ἰσχυρὸς ἐν ᾧ δόλος
 οὐκ ἐστίν. *Int. Quot generationes? resp. du-
 as generationes confiteor, unam aeternam
 sine tempore & corpore; emanavit enim,
 ut splendor a patre, sicut lumen a sole; ali-
 am vero, quae contigit ultimis temporibus,
 cum ex sancta virgine Maria, Deipara, na-
 tus est Deus magnus, inprincipiatus, inui-
 sibilis, incomprehensibilis, incircumscrip-
 tus, interminabilis, scrutator cordium omnium
 hominum. Qui cognosce & non per partes,
 hanc expositionem cognoscit & proficitur,
 ille reuera est Israëlita, in quo nullus est
 dolus.* Eiusdem generis sunt & alia quae-

dam monumenta, ab eodem STEPHANO
 LE MOYNE l. c. p. 124. seqq. producta,
 non quidem totam doctrinam catecheti-
 cam, sed tantum capita quaedam de tri-
 nitate personarum & de Christo exhiben-
 tia, ut σύνομος καὶ ἀληθινὴ πίστις ἡμῶν τῷ
 χριστιανῶν, *compendiosa & vera fides nostra
 christiana*, item σύνομος καὶ σαφὴς διήγη-
 σις τῆς πίστεως ἡμῶν τῶν χριστιανῶν, *breviis elu-
 cidatio, qua fides nostra christiana digno-
 scitur*; porro: διδασκαλία σύνομος περὶ φύ-
 σεως καὶ πῶς πείσων ὀφείλομαι, *breviis instru-
 ctio de natura & quomodo credere debeamus.*
 Quae quousque hic locum inveni-
 ant, facile diiudicare licet. GREGORIVS
 Nazianzenus commemorandus hic ite-
 dem videtur ob orationem ἐκ τοῦ αἵματος
 βαπτισμα in sanctum baptismum; quae est
 quadragesima & tomo I. operum eius p.
 637. seqq. exstat, non aliam tamen ob
 causam, quam quod circa finem capita
 quaedam fidei recensit, quae credi ab il-
 lis debeant, qui baptismum iniciandi essent.
 Totam ergo doctrinam catechetica hic
 frustra quaesiveris. In iis etiam, quae
 profert, ad haereses praecipue sui tempo-
 ris respicit. Incipit a rerum huius vni-
 versae creatione, atque tum πείσων, inquit,
 μὴ ὡς τὰ ἰνα τῷ κακῷ ὄντι, μὴ βασιλείᾳ, ἢ
 αἰσώμενος, ἢ παρ' αὐτοῦ ὑπόστασις, ἢ παρ' αὐ-
 τοῦ θεοῦ γινώσκων, ἀλλ' ἡμεῖς τὸν ἔργον ὅτι τὸ καὶ
 τῷ ποιεῖ. ἐκ τῆς ἀπεριεργίας ἐπιστολῆς ἡμῶν,
 ἀλλ' ἐπὶ τῷ κτιστοῦ. *Crede nullam mali
 essentiam esse, nec regnum, aut principii ex-
 pers, aut a se ipso subsistens, aut a Deo
 creatum; sed nostrum opus hoc esse & pra-
 ui illius; ipsum enim ex incuria & socor-
 dia ad nos irrepisse, non autem a creato-
 re; p. 671.* Manichaeis enim haec opo-
 sita esse, nemo non perspicit. Atque
 eiusdem quoque generis sunt IOAN.
 CHRYSOSTOMI quaedam homiliae, in
 quibus de baptismo agit. Solemne nam-
 que erat veteris ecclesiae doctoribus ad
 sermonibus suis, quibus catechumenos ad

baptismum praeparabant, summa quaedam doctrinae christianae capita attingere, in quibus adeo vestigia quaedam institutionis catecheticae adparent. Ex haereticorum vero etiam numero hic commemorandus est EUNOMIUS, Arianæ factionis homo, & quidem sectæ anomaeorum post Aetium princeps. Namque & hic, si nonnullis credimus, catechesin scripsit, quæ hodie adhuc extat. SAMUEL MÆRESIUS in *epistola ad BALTHASAREM BECKERVM*, *vinam*, inquit, *missis his catecheticis, ex quibus novas rixas methuo, bonas tuas horas impendisses in latinum transferendæ & refutandæ catechesi Eunomii, quam manuscriptam græcè adferuat illustri noster Vossius; id fecisses minori tuo periculo & maiori cum gloria;* apud MICHAËLEM LILIENTHALIVM, qui integram MÆRESII epistolam exhibet in *selectis historicis & literariis obseruat. II. p. 32. seqq.* Sed hancce EUNOMII catechesin nihil aliud esse, quam eiusdem ἀπολογητικόν; siue *defensionem doctrinae suæ*, cui BASILIUS magnus ἀντιρρητικὸν καὶ δυσσεβεῖς Εὐνομίῃ αντιρρητικὸν adversus impiam Eunomium libris quinque opposuit, & de qua iam ex instituto verba fecimus *lib. II. cap. VII.* ad §. IV. viris doctis obseruatum est. Catecheseos autem ideo forte hoc opus insignium est nomine, quod EUNOMIUS in eo id præcipue agat, vt doctrinam suam exponat. Idque vt eo maiori cum specie facere posset, apologiam quamdam doctrinae suæ se scribere, prae se tulit. Idque etiam recte ipsi obseruatum est BASILIO: πῶτον μὲν γὰρ αὐτῷ πάλιν κηρύγμα, τὸ σχῆμα τοῦ τοῦ λόγου ἱκανοῦς, ἢ ἀπολογίας αὐτοῦ τῷ διδασκαλίῳ συνδίδωμι, ἢ μὴ δόξῃ προσημαίνων ποιῶναι τῷ δογματῇ τῆς ἀσθενείας τῆς ἐκείνου, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ τοῦ λόγου ἵπταν ἐκλυθεῖναι. ἰσχυρὸν μὲν γὰρ ἐν πάλιν τῷ οὐκ ἰσχυρὸν τῷ λόγῳ περιεργαζόμενον κηρύγμα, καὶ εἰς μέγα ἐμμένον ἢ πάλιν συνίσταται καὶ ὡς πλεονάζον

Prima enim ipsi versutissime simulatio hæc scribendi excogitata est, vt in speciem apologiæ ac defensionis doctrinam suam componat, ne sponte impia dogmata exponere, sed coactus ad huiusmodi orationem peruenisse videatur. Nam omni pacto præter hanc & sine aliqua religione prædicationem edere, ac in medium adferre, quam olim concepit & peperit iniquitatem, cupiebat; adversus Eunomium lib. I. tom. I. operum p. m. 696.

ibid. cum, vt alia taceam, nexius ac ordo systematicus &c.) Ordinem quemdam atque nexum in catechesi ipsemet desiderat CYRILLVS, quando ὁμοίαι μοι, inquit, οἰκοδομὴν εἶναι τῶν κατήχησιν. εἰς μὴ κατὰ ἀκολουθίαν δυνάμει οἰκοδομῆς ἀκολουγεῖται μὲν τῶν δόμων, ἢ μὴ ἐνδεχθῇ τῇ χυτοῦ, καὶ σαθρὰ γίνηται ἢ οἰκοδομῇ. ἀλλὰ θεὸς κατὰ ἀκολουθίαν λέγει μὲν λέγων ἀκολουθεῖν, καὶ γὰρ οὗτοι γινώσκοντες ἀποδείκνυν διὰ περιστά, ὅτι δὲ οἱ οἰκοδομῇ ἀναβαίνει. Ad sciendum quoddam esse intelligas catechesin, ac nisi ordine vinculis confiringamur structuram, ne quid laxum & hians reperiatur, debile fiet ædificium. Sed oportet lapidi lapidem opponi, & angulum angulo coniungi, atque superfluis alacris, perfectas aedes conficere, in præf. §. VI. p. 9. Sed qualem ordinem & nexum intelligat, CYRILLVS ipsemet nos conducet, dum statim subiungit: ὅτι προσημαίνει οὐ μόνον ὡς πρὸς γινώσκοντες, δὲ ἀκέραια τὰ περὶ θεοῦ ἔκλειπται, δὲ ἀκέραια τὰ περὶ κρίσεως, δὲ ἀκέραια τὰ περὶ Χριστοῦ, δὲ ἀκέραια τὰ περὶ ἀναστάσεως, καὶ πολλὰ ἐστὶ ἀκολουθεῖν λεγόμενα, οὗ μὴ ἐπαράδειγμα ἐπαινεῖται, τότε δὲ κατὰ ἀκρίβειαν προσημαίνονται. Ad eundem modum, adscribis tibi tamquam lapides cognitionis. Audire oportet de Deo viuente; audire opus est de iudicio; audire oportet de Christo; audire necesse est de resurrectione, & alia permulta ex ordine dicenda sunt, quæ nunc tantum summam recensentur, deinceps vero suo loco satis explicabuntur. Nihil minus hic, quam ordinem

dinem & nexum systematicum inuenias.

ibid. ut credam, hasce catecheses a Cyrillo isto Hierosolymitano non esse profectas &c.) Non tantum ANDREAS RIVETVS, sed & ROBERTVS COCVS, EDMVNDVS ALBERTINVS, IOAN. HENRIC. HOTTINGERVS, PETRVS MOLINAEVS, alique ex reformatis; ex nostratibus autem IOANNES GEORGIVS DORSCHERVS & IOANNES HYLSEMANNVS, *πρωτότυπα*, antiquitatem, & integritatem catecheseos CYRILLI in dubium vocarunt. Id quod pontificii, vt argumentum desperatae protestantium causae, eo, quod viderent, CYRILLVM nimis aperte ipsorum refragari dogmatibus, interpretati sunt. Et ad reformatos quidem quod attinet; mirum non est, quod catecheses hae illis displiceant: cum in iis praesentia realis corporis & sanguinis Christi in sacra coena tam luculenter adferatur, vt, quod ad istud testimonium excipere queant, nihil eis sit relictum. Conferenda, quae dixi *institut. theol. dogm. tom. II. lib. V. cap. I. ad §. XXIII. p. 1586.* Interim ex iisdem GERHARDVS IOANNES VOSSIVS, GEORGIVS BVLLVS, GVILIELMVS CAVEVS, THOMAS MILLES, alique *πρωτότυπα* istarum catecheseon agnouerunt: quod & nostrates hodie facere, constat. Nec vllam nobis rationem esse, eas repudiandi, cum in omnibus doctrinae sacrae capitibus, certe iis, super quibus cum pontificiis nobis controuerfia intercedit, CYRILLVS, in catechesibus istis, pulcherrime nobiscum consentiat; secus ac ANTONIVS AVGVSTINVS TOVTTAEVS orbi persuadere voluit; euidenter & erudite demonstravit SALOMO DEYLINGIVS in *dissertatione, qua sanctum Cyrillum Hierosolymitanum a corruptelis pontificis, quas recentissimus eius elucidator Antonius Augustinus Tournaeus alique ei adfinxerunt, purgavit &*

vindicauit, Lipsiae anno 1726. 4. Ceterum cum CYRILLVS in suspitionem, ac si Arianis fuisset suffragatus, venisset, praeter alios & TOVTTAEVS defensionem eius in se suscepit; eumque in finem adferit, controuerfiam *πρὸς τὸν εὐσεβίαν* & de tribus hypostasibus eo tempore fuisse meras *λογουματίας*; Eusebianos, pariter ac eos, qui cum ATHANASIO faciebant, CYRILLO aequae suspectos fuisse; vt pore adfectui suo nimium indulgentes, & in errore versantes; potuisse CYRILLVM ab Acacio Caesariensi in ordinem sacrum recipi, cum hic eo tempore aperte Arianismum nondum professus esset. Quae eius adferta cum non sine censura dimittenda putarent auctores *des memoires de Trevoux, anno MDCCXXI. mens. Decembr. art. CII. p. 2352.* anonymus quidam, vt TOVTTAEI causam ageret, edidit *dissertation sur les semi-Ariens, dans laquelle on defend la nouvelle édition de saint Cyrille de Jerusalem contre les auteurs des memoires de Trevoux, Parisiis 1722. in 12. vid. iournal des sçavans MDCCXXIII. mens. Ianuar. p. 76. seqq.* Conferendus etiam PHILIPPVS LE CERF, dans la *bibliothèque historique & critique des auteurs de la congregation de Saint Maur, p. 294.* vbi nos condocet, dissertationis istius auctorem esse PRUDENTIVM MARANVM, eiusdem congregationis sancti Mauri monachum.

p. 315. qui erat, impugnare gentiles &c.) Hinc & libri isti septem diuinarum institutionum, inter scripta, quibus christianae religionis veritas demonstratur, referri solent; conf. HENRICVS LVDOLPHVS BENTHEMIVS in der *Vorstellung vnd Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer von der Wahrheit vnd Gottlichkeit christlicher religion part. IV. cap. I. p. 441. seqq.* vbi & librorum istorum LACTANTII summam exhibet; item IOAN. ALBERTVS FABRICIVS in

delectu argumentor. & syllabu scripser. qui veritat. christinae relig. aduersus asbeos &c. adseruerunt, cap. V. §. VIII. p. 230. seqq.

ibid. Granissimos quosdam errores (&c.). HIERONYMVS scilicet, Lactantius, inquit, in libris suis & maxime in epistolis ad Demetrianum, spiritus sancti negat substantiam, & errore iudaico dicit, eum vel ad patrem referri, vel ad filium, & sanctificationem utriusque personae sub eius nomine demonstrari; epist. XLI. ad Pommachium & Oceanum tom. IV. operum part. II. p. 343. edit. 10. MARTIANAEL. HIERONYMVM praeter alios sequitur ROBERTVS BELLARMINVS: Quemadmodum omnia Lactantii opera ad eloquentiam Tullianam proxime accedunt, ita erroribus sic deformata sunt, ut non sine causa Gelasius papa in concilio Romano apocrypha censeri voluerit, de scriptorib. ecclesiast. p. 53. Et alibi: Lactantius in plures errores lapsus est, praesertim circa futurum saeculum, cum esset magis librorum Ciceronis, quam scripturarum sacrarum peritus; de sanctorum beatitudine lib. I. cap. I. p. m. 62. Eadem ratione & ABRAHAMVS SCVLTVS, GVIL. CAVEVS, LVDOV. ELLIES DV PIN, alique de LACTANTIO pronuntiant. Speciatim autem cum de Christo seruatore nostro incaute admodum loquutus sit, mirum non est, quod a CHRISTOPHORO SANDIO dans le Platonisme dévoilé p. 94. 133. &c. aliisque in patribus illis ante-Nicaenis numeretur, qui eadem docuerint, quae postea professus est Arius. Defendere nihil fecius LACTANTIVM & ab accusatione liberare conati sunt GEORGIVS BVLLVS in defensione sulci Nicaenae sect. II. cap. XIV. §. IV. p. 170. & SAMVEL GARDINERVS in responsione ad Christoph. Sandii nucleum histor. ecclesiast. cap. XII. p. 220. Atque ille quidem, postquam verba ista, quae iam recitavi-

mus, protulerat, immo falsus erat, LACTANTIVM ex imperitia sacrarum litterarum, de modo generationis filii, perabsurda & prorsus ridicula tradidisse; quamquam addat: si modo Lactantius sit, qui ista tradidit; cum tamen dogmatis huius (de Christi diuinitate) ⁷⁰ ~~70~~ non ignorasse, eaque adeo scriptis suis docuisse, contendit, quae apprimè catholicae sunt, & Arianae haeresi ex diametro repugnant. Atque istud cum productis variis ex LACTANTIO testimoniis copiosius edisseruisset, concludit tandem: Nihil igitur diminutum aut imperfectum in filio Dei somnauit Lactantius, l. c. p. 171. Quae quidem quo pacto inter se consentiant, me non capere, lubens fateor; praesertim cum idem vir doctissimus alibi iterum hunc in modum de LACTANTIO loquatur: Vnde non modo in hac quaestione (de diuinitate seruatoris nostri) sed & in aliis religionis nostrae primariis capitibus, in grauissimos & absurdissimos errores, catechumeno vix condonandos, prolapsus fuit; quorum catalogum hic recensere, longum sit. Nihil itaque mirum est, si ipse metaphoricam filii generationem, quae ex patre progressus, & quasi natus fuit, ad constituendam hanc rerum vniuersitatem (de qua scilicet nonnihil apud christianos auctores legerat) pro vera eiusdem productione & procreatione perperam accepit. Ne tamen prorsus desereret LACTANTIVM videatur, statim addit: Praeterea mihi dicendum videtur, aut loca illa Lactantii de filii generatione lib. II. cap. IX. & lib. IV. cap. VIII. quae imprimis tamquam absurda & impia Petauius & alii viri eruditi merito reprehenderant, ab haereticis adulterata esse, aut certe ipsum Lactantium ab haeretico aliquo deceptum fuisse; l. c. sect. III. cap. X. §. XX. p. 247. Commodissima etiam aliis LACTANTIVM defendendi ratio visa est, si dicerent, loca illa, quae nulla ratione in meliorem sensum trahi poss-

possunt, ab aliena manu inserta esse; quæ quidem ratione etiam manichæismi labem, cuius hinc inde haud obscura vestigia adparent, ab hisce eius libris abstergeri posse existimant. Atque hanc etiam viam ingressus est NICOLAUS LE NOUVEAU, qui, ut LACTANTIUM ab obiectis erroribus purget, omnem mouet lapidem. Hinc de fragmentis pluribus, quæ spuria videntur, & Lactantii textui præposere inserta, ex instituto disserit in *adparatu ad bibliothecam maximam parum*, tom. II. disserat. III. cap. IV. artic. III. p. 635. Sententiam autem LACTANTII de filio Dei eiusque diuinitate sanam & orthodoxam fuisse, ostendere conatur cap. XVI. artic. V. p. 791. seqq. sed & ab HIERONYMI accusatione, ac si de spiritu sancto non recte docuerit, cum vindicat, artic. VII. p. 800. Fieri utique potuisse, ut loca quædam ab aliena manu hisce LACTANTII libris infererentur, non abnuo; quod speciatim de duobus illis, quæ aperte manichæismum redolent, lib. II. diuinar. insit. cap. VIII. p. 206. & de officio Dei cap. XIX. p. 1053. ex editione IO. GEORGII WALCHII, vbique in annotationibus exhibetur, magno fere consensu viri docti asserunt. An autem vbique hæc LACTANTIUM defendendi; aut excusandi ratio procedat, dubito. Certe verba ista, quæ lib. II. cap. VIII. extant: *Quum quæsit Deus ad exogitandum prudentissimus* &c. in omnibus codicibus manuscriptis extant, a NIC. LE NOUVEAU pro genuinis habentur, & nihilo secius talia, quæ iudice GEORGIO VILLO a Manichæismo haud ita longe, a catholice vero ecclesiæ doctrina quam longissime recedant, continent; id quod & luculenter ostendit l.c. p. 248. Vnde & suspicio oriri posset, an duo ista, quorum antea mentionem fecimus, ceu spuria, reicienda sint loca, licet in pluribus codicibus manuscriptis non inueniantur. Cum enim

nimis aperte manichæismo faueant, fieri potuit, ut a librariis omitterentur, ne alii eisdem offenderentur. Sed multa adhuc alia in LACTANTIO desiderari solent. Nec vllum veteris ecclesiæ doctorem esse credo, qui tot censuris vexatus sit, quam ille. PETRVS BÆLIVS cum passim reprehendit, quod sententias gentilium non recte proposuerit, aut eorum non adsequutus sit mentem, quod ad eorum argumenta aut obiectiones solide non responderit, quod interdum perperam eos contradictionis arguerit, & quæ reliqua sint eiusdem generis, quæ diligentem promerentur discussionem. Acerbe admodum etiam LACTANTIUM perstringit CHRISTIANVS THOMASIVS, alias quoque in veteris ecclesiæ doctores non satis æquus. *Quamuis autem*, inquit, *& hodie obmodum istum disputandi rhetoricum maxime aelimentum a falsæ sapientiæ amatoribus patres isti, in tantum, ut Lactantius, christianorum Cicero, & latius eloquentiæ pater audiat; tamen quod methodum inquirendi veritatem & defendendi attinet, si reliqui iam memorati patres (quos euoluere nunc non vacat) non meliori ratione vti fuerunt, quam Lactantius, sane iam cum satis misera sit ecclesiæ. Tot enim fuci rhetorici, tot erroneæ opiniones, tot male coherentes sententiæ, tot calumniantes expositiones doctrinæ aduersariorum, tot vestigia odii & amoris in scriptis Lactantii latent, ut dubium sit, verum veritates ibi contentæ nactus eiusmodi sint superaturæ; obseruation. selectar. ad rem litterariam spectant. tom. II. obseruat. VIII. s. XL. p. 141. In initio enim autem partem de LACTANTIO pronuntiauit, causamque eius egit, ita ut præcipue, quæ GOTTFRIEDVS ARNOLDVS illi itidem obiecerat, dilueret, CHRISTIANVS EBERHARDVS WEISMANVS in introducl. in memorabilia ecclesiast. historiæ sacræ noni testam. sæculo IV. p. 233. seqq.*

p. 318. fuisse iam saeculo sexto &c.) Inter texti huius saeculi scriptores referendus etiam FVLGENTIVS, Ruspensis episcopus, in cuius operibus, Parisiis anno 1684. iunctim editis, exstat de fide; seu de regula verae fidei ad Petrum liber vnus p. 500. seqq. in quo itidem nonnulli systema aliquod, seu compendium theologicum, sibi inuenisse videntur. Arque omnino praecipua quaedam fidei capita ibi pertrahat, cum primis, quid de trinitate & incarnatione Christi credendum sit, diligenter exponit. Nec tamen ideo pro compendio quodam, aut systemate theologico hucce liber habendus est; csi minime sit con-temnendus. Auctor praefationis, quae editioni operum FVLGENTII antea laudatae est praemissa, est quidem, inquit, *Augustini stylus aliquanto cultior, & a saeculi sui viris intractior, cum Fulgentio numquam curae fuerit, abstergere saeculi sui stum; at idem in virisque mentis vigor, idem acumen, idem sententiarum pondus, eadem ingenii felicitas &c.* IOANNES BONA, cardinalis, FVLGENTIVM stylo clarum, doctrina profundum vocat in notitia auctorum, psalmodiae divinae praefixa. Stilus sane impurus & inquinatus est; ingenium tamen & rerum theologicarum, pro istius temporis conditione, ei non de- fuisse cognitionem, tum ex reliquis eius scriptis, in quibus haud pauca dogmatica occurrunt, tum ex hocce, de quo nobis nunc sermo est, libro patet. Quod au- tem de hocce libro diximus, in eo com- pendium aliquod; aut systema theologi- cum frustra quaeri, id multo magis de li- bro eius ad Donatum de fide orthodoxa & diversis erroribus haereticorum, qui inter epistolas, octava est, & p. 197. f. 99. legitur, adferendum, quippe in quo tantum de my- sterio trinitatis & incarnationis Christi agit, & errores ei oppositos breuiter re- censet. Solet etiam FVLGENTIVS inter eos referri, qui symbolum apostolicum

explicarunt, scilicet ob librum decimum operis aduersus FABIANVM, Arianae factionis hominem, ex quo tantum frag- menta quaedam supersunt. Quae ad li- brum istum decimum spectant, & in qui- bus defensio quaedam istius symboli con- tra Arianos, simulque enarratio contine- tur, exstant p. 652. seqq.

p. 328. Ioannes Georgius Dorscheus, in Thoma Aquinate, confessor veritatis &c.) Plenior operis huius inscriptio haec est: *Thomas Aquinas, dictus doctor angelicus, exhibitus confessor veritatis euangelicae, Augustana confessione repetitae, iuxta se- rriem controuersiarum tomis quatuor Rob. Bellarmini cardinalis examinatus*, Franco- furti 1656. 4. Huncce vero DORSCHII librum, a THOMA LEONARDO, profes- sore Louanienli, impugnatum, defendit ANTONIVS REISERVS, in vindiciis eu- angelico-Thomisticis, Vlmæ 1669. 4.

p. 333. Doctrinae catecheticae, qualis medio aeno fuit) Nonnulla quoque eius generis monumenta catechetica exhibentur in IOANNIS SCHILTNER thesauro anti- quit. teutonic. tom. I. part. II. p. 75. seqq.

p. 335. Quod qua ratione factum) Addenda omnino, quae hac de re monet IO. MARTINVS SCHAMELIVS, in vin- diciis catecheticis, p. 122. seqq.

p. 359. Sequitur autem auctor est in eo vestigia beati Ioan. Musaci &c.) Ipsi IOANNI MVSÆO constitutum fuisse sy- stemam aliquod; siue locos theologicos e- dere, refert IOANN. IACOBVS MÜLLE- RVS in epistola ad BALTHASAREM BE- BELIVM, quam exhibet IOAN. HENRI- CVS A SEELÉN in deliciis suis epistolicis num. LXXXI. p. 366. seqq. qui & in notis p. 368. se exemplar aliquod istorum loco- rum manuscriptum, possidere testatur, eiusque εκινυγεφινι lectorum oculis sub- iicit.

p. 370. quibus tomus decimus septimus accessit) Immo & decimus octauus, & decimus nonus, quorum uterque adhuc de sacramentis agit; conf. *journal des sçavans* anno M DCC XXVI. mens. Octobr. p. 207. seqq. & mens. Novembr. p. 388. seqq. Auctoribus autem hic laudatis addi adhuc posset CAROLVS WITASSIVS, cuius haud ignotum apud Gallos nomen est. Sex enim hic reliquit tractatus theologicos, de attributis diuinis, de trinitate, de incarnatione, de eucharistia, de poenitentia, & de sacramento ordinis: qui, cum multorum adprobatione excepti essent; reliqua etiam eadem ratione pertractare theologiae capita, anonymo cuidam visum, vt integrum aliquod inde exurgeret theologiae corpus. Huc namque spectat *continuatio theologiae Caroli Witasse &c. tractatus de sacramento confirmationis*, Parisiis 1722, duobus voluminibus in 12. conf. *journal des sçavans* M DCC XXIII. mens. Febr. p. 123. seqq. Specimen etiam aliquod theologiae systematicae, methodo scholastica tractatae, dedit HONORATVS TOVRNELY, tum in *praelectionibus theologicis de gratia Christi*, Parisiis 1725. duobus voluminibus in 8. tum in *praelectionibus theologicis de Deo & attributis diuinis*, itidem Parisiis anno 1725. duobus voluminibus in 8. euulgatis; conf. *journal des sçavans* M DCC XXV. mens. Aug. p. 152. seqq. & M DCC XXVI. mens. Maio p. 86. seqq. Et in vltimo quidem tractatu TOVRNELY etiam quaestiones, quae de theologia generatim spectata agitari solent, attingit; vnde colligas, constitutum illi pariter esse, integrum aliquod systema successu temporis in lucem emittere. Cuius rei dum auctores diarii eruditores. *Parisiensis* l. c. mentionem iniiciunt; simul contendunt, quae LV THERVS, CALVINVS, ERASMVVS, CORNELIVS IANSENIVS, contra theologiam scholasticam acriter dixerunt, eam, quae hodie

in celeberrimis academiis docetur, non scire. Et sane, in Gallia theologiam scholasticam paullo cultiori interdum prodire facie, ipsimet antea obseruauimus.

p. 378. Eos, quos - - praetermissimus) Ex recentissimis adhuc addendus CAESAR PEGORIER, cuius exstat *theologie chretienne, qu'on explique en forme d'entretiens, pour la rendre plus claire & plus sensible*. Altera editio emendatior & auctior prodijt Amstelodami anno 1726. 4. In praefatione, editioni huic praemissa, auctor profitetur, id sibi maxime constitutum fuisse, vt principia religionis christianae euidenter demonstraret, & Pyrrhismum refutaret, qui vltimum sit atheorum refugium; cumprimis & se operam dedisse, vt ad difficultates, a PETRO BAE-LIO motas, responderet.

ibid. licet compendiorum ac systematum theologicorum in hac gente tantum inueniatur numerus &c.) Confirmat hoc THOMAS BENNETVS, in *introductione in studium theologiae systematicae &c.* quam supra iam, ad libri I. cap. I. laudauimus. Dum enim theologiae cultoribus auctor est, vt summam quamdam doctrinae sacrae sibi familiarem reddant; simul fatetur, talem summam in ecclesia anglicana vix obuiam esse; vnde & exterorum, speciatim FRANCISCI TYRRETINI, & PHILIPPI LIMBORCHII, in hoc genere scripta commendat.

p. 379. Et his ipse tandem Limborchius consequutus est &c.) Cum autem LIMBORCHIVS quaedam, scitu non indigna, praetermisisset, quaedam autem nimis breuiter attigisset; successor eius ADRIANVS A GATTENBURGH, vt illa suppleret, haec latius deduceret, *specilegium* edidit theologiae christianae Philippi a Limborch, variis dissertationibus historico-ecclesiasticis, multisque ad praxin pietatis promouendam pertinentibus, refertum, Amstelodami anno 1726. in fol.

p. 386. *Quod an fecerit, ignoro, nisi huc referre velis &c.*) Methodum tamen etiam foederalem in compendio suo theologiae sequitur, cuius editio tertia Tubingae prodit anno 1717. 8.

ibid. de reliquis, qui adhuc commemorari hic poterant &c.) Singulari studio doctrinam foederalem ex notatibus sibi excolendam sumsit IOANNES ANDREAS RAMLICHIVS, utpote qui non tantum tractatum edidit theoretico practicum de foederibus diuinis in genere, ubi tum omnes hac de re auctoris, laboriose vindiquaeque conquesti, recensentur & in partes vocantur, tum nouae ubique accessiones adduntur, ut & compendium sit, & complementum; cum adpendice, quae per tabulas analyticas in synopsi repraesentat foedera diuina, doctrinamque foederalem per vniuersum sacrum codicem exsequitur, & locos theologicos omnes foederali methodo dispositos, complectitur, euulgatum cum praefatione IOANNIS MARCKII, Lugduni Batavorum 1715 in 8. sed & hunc ipsum tractatum operis maioris, quod tamen, quantum mihi constat, lucem nondum vidit, prodromum esse voluit.

ibid. sed caute tamen hac in re incedendum &c.) Inmo omni fundamento destitui, quae vulgo de foederibus Dei hominumque dicuntur, acriter contendit, ipsamque methodum foederalem, prout eiusmodi foedera, & quidem proprie sic dicta, supponit, impugnat vir doctissimus MICHAEL CHRISTIANVS RVSMEYERVS, theologus Gryphiswaldensis celeberrimus, in *disquisitione theologica de foederibus Dei cum hominibus*, Gryphiswaldiae anno 1725. publicae luci exposita. Dignae sunt rationes eius, quae diligenter expendantur: quod tamen huius loci non est.

p. 300. *cum elegerunt methodum, quae vnicui ad fidei vitaeque praxin &c.*) Hancce methodum beatus IOAN. ERNESTVS

GERHARDVS, theologus Gieffenfis, magni nostri IO. GERHARDI nepos, *ecclesiasticam* vocat, eamque ita commendat, vt systematicam etiam retinendam, contendat. Id namque ex instituto agit in *scholasticismo problematico de theologia systematica*, quo, vindicato receptorum systematum vsu genuino, institutum suum, theologiam ecclesiasticam methodo tractandi, vni cum conaminibus, circa systemata per reliquas theologiae partes, aut constituenda aut perficienda, theologorum iudicio exponit &c. Giesae Hassorum anno 1705. 4. edito. Lectu prorsus digna, quae vir pietate & eruditione conspicuus, mihi quae, dum viveret, amicissimus, hac de re praecipit. Nimirum cum reformationis tempore ecclesia non adeo multis controuersis onerata esset, licuisse piis doctoribus, ait, veritatem simplicissima ratione proponere, & eorum maxime rationem habere, quae ad christianam praxin pertinent; auctis autem passim controuersis, cum systematibus inferenda essent, quae temporum ratio maxime postulabat, & quibus aduersariis obuiam eundum erat, factum esse, vt ea, quae ad christianismum practicum spectant, ex systematibus didacticis magis magisque euauerint, omnisque neruus in fidei mysteriis inculcandis eo directus fuerit, vt thesis antithesin excluderet, & animi aduersus errores graffantes munitur. *Euoluat*, inquit, *qui vult, antiquiorum, Ph. Lippi, Chemnitii, Andrae Musculi, aliorumque antiquiorum locos theologicos & conferat cum scriptis recentiorum, assuetum ibi deprehendet, ex his magis magisque eliminatos articulos istos practicos. qui in illorum scriptis alias affatim inueniuntur. Sique etiam in reliquis articulis modum tractandi spectes, omnia ad vsum polemicum directa deprehendes, & accipies academicam ita obseruatam, vt quo communius scriptum aliquod aduersariorum hypothses excludit aut stringit, eo aptius*

aptius ad vsum lectionum academicarum habeatur. Quod institutum etsi omnino egregium vir doctissimus esse censeat, laudique sua merito maudandum, negari tamen non posse, fatetur, quod mala quaedam pedissequa habuerit, quae non exigua incommoda ecclesiae populerant. Dum enim, sic pergit, ita in academiis academica *exercitia* scilicet sicut, id omnino cuenit, ut ea, quae in ecclesiasticis tractationibus potissimum vsui esse solent, & utramque quasi paginam faciunt, aut parcius saltem, aut si etiam sese obtulerint, non tamen eo modo tractare licuerit, qui ecclesiastico vsui accommodatus est. Et ipsi experientia quotidianus testis est, multos, qui in academiis methodo confecta theologia edocili sunt, sui promptos, si in cathedra thesibus ventilanda, aut de huiusmodi argumentis disserendum sit, quae in systemate academico tractari solent. Quodsi vero de practiciis, e. g. de abnegatione sui ipsius, de variis tentationum generibus, de mortificatione veteris *Alami*, aliisque huius generis argumentis verba facienda fuerint, in hisce plerosque hospites deprehendi & incertos. Ma-
lus ergo hoc dum institutioni academicae

debetur, vix etiam rectius eidem remedium parari aut expectari poterit, atque ab eadem. Etsi enim videri multis possit, & etiam visum sit, popularia haec & elementaria sublimitate academica inferiora esse, & ex trivialibus aut homileticis institutionibus petenda; nemo tamen non intelliget, id quicquid est, in academiis denuo recidere, cum experientia testis est, remedium hoc malo nec adaequatum esse, nec sufficiens. Haec & reliqua, quae hunc in modum vir beatus egregie ista de re disserit, rarissima esse, nemo nisi eorum omnium, de quibus hic agitur, ignarus, negauerit. Nec ipsum, quod tantopere urget ac commendat institutum contemnendum aut improbandum censeo, quamuis & non vileam, si polemica & moralis theologia seorsim, ut hodie fieri solet, tractetur, & superflua minusque necessaria in systematica; seu dogmatica rescindantur, quo minus haec ita tradi queat, ut & *exercitia*, quantum necesse est, obseruetur, & cuncta etiam ad fidei vitaeque christianae praxin dirigantur; quae sane utramque ubique facere paginam debet.

AD LIBRI II. CAP. II.

P. 408. *Plura de hocce symbolo (Athanasiano) dabunt &c.*) Addendus adhuc DANIEL WATERLANDVS, qui lingua anglicana *historiam criticam symboli Athanasiani* edidit, Cantabrigiae anno 1724. 4. Non tantum autem WATERLANDVS veterum pariter ac recentiorum de hocce symbolo testimonia refert; sed & eos, qui commentariis suis illud illustrarunt, codices, qui supersunt, manuscriptos, itemque versiones antiquas, recenset. Inquirat etiam in tempus, quando istud symbolum in ecclesia christiana receptum fuerit, eiusque originem ad saeculum quintum refert; immo, HILARIUM, episco-

scopum Arelatensem, eius auctorem esse, conicit. Exhibet deinde ipsum hocce symbolum lingua latina, cum variantibus lectionibus ex codicibus manuscriptis, & *commentarium* in illud, anglice scriptum; tandemque ecclesiam anglicanam, quod symbolum hocce, quantumvis ATHANASII non sit, receperit, defendit. Conferendus IOANNES CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XXXI. part. II. art. XI. p. 448. seqq.*

p. 428. *post eius pralectionem a Christiano Pontano &c.*) Corrigenenda haec sunt. A Christiano Baiero enim, non autem a Gregorio Pontano confessio Augustiana

stana praelecta fuit. Rem ita describit
VITVS LYDOVICVS SECKENDORF-
VS: *Et stare quidem, dum legeretur, vole-
bant Saxoniae elector & consortes, sed con-
sidere ab imperatore moniti sunt: prode-
runt autem in medium, Pontanus, latinum
exemplar manu gerens, & Christianus Ba-
tierus, cancellarius, germanicum tenens.
Caesar latinum praelegi volebat, sed cum
elector dixisset, quia in Germania sumus
(auf teutschen Boden) spero maiestatem
vestram permissuram esse, ut germanice lo-
quamur; facile adiecit caesar. Legit ita-
que Bai rus tam clare, ut extratriclinium,
& in arca inferiori episcopalis palatii (die
Pfaltz) exaudiri vox eius posset, duasque
sepe horas legendo consumpsit; in historia
Lutheranismi lib. II. §. LXV. p. 170. add.
HENRICVS PIPPINGIVS in der histo-
rischen theologischen Einleitung &c. cap. IV.
§. XV. p. 61.*

p. 432. cum primis autem crypto-Cal-
uinianorum &c.) Notitiam scriptorum
quorundam, ad historiam crypto-cal-
uinianismi spectantium, quae in bibliotheca
Vinariensi exstant, suppeditat IOANNES
CHRISTOPHORVS COLERVS in der
auserlesenen theologischen Bibliothec part.
IV. num. II. p. 307. seqq.

ibid. qui certamen Philippistarum &
Flacianorum &c.) Conferenda & quae
hac de re obseruauit IO. HENRICVS A
SEELLEN in philocalia epistolica in notis
ad epist. XIV. p. 65.

p. 436. quod tamen non sine ratione
ab aliis in dubium vocatur &c.) Librum
concordiae a Friderico II. Daniae rege om-
nino in ignem coniectum atque combu-
stum fuisse, contra IOANNEM HERMAN-
NYM AB ELSWICH rationibus admo-
dum luculentis euicit ANDREAS HOIE-
RVS, in den kurtzgefaßten Daennemaercki-
schen Geschichten vom Anfang dieses
mächttigen Reichs bis zum Ausgang des
XVII. saeculi; in Friderico II. p. 292. seqq.

p. 438. qui & scripta, occasione libelli huius
edita, diligenter recenset.) Nonnulla etiam,
& in his quaedam BIECKIO non memora-
ta, non solum indicantur in den monat-
lichen Nachrichten von gelehrten Leuten
vnd Schrifften &c. anno MDCCXXVI.
mens. Februar. num. VIII. p. 164. seqq. sed
& appendix ipsius libelli Interim, a
BIECKIO praetermissa, exhibetur ibidem
mens. Sept. num. VII. p. 791. seqq. Alia
quaedam adhuc adduntur mense Decembr.
num. III. p. 1016. seqq.

p. 439. bellum istud adiaphoristicum
summo studio &c.) Conferenda, & quae
de controuersiis intermiscicis & adiapho-
risticis dicta sunt cap. VII. huius libri ad
§. X. & in addendis ad b. l.

p. 440. notissimae illae Tubingensium
Giesensiumque theologorum controuersiae
&c.) Varia eaque haud contemnenda,
quae ad historiam praesertim litterariam
huius controuersiae spectant, suppeditat
IOANNES HENRICVS A SEELLEN in
deliciis epistolicis not. ad. epist. V. p. 56.
seqq.

p. 442. Nonnullos ex iis indicat &c.)
Ordine quoque ista scripta vna cum iis,
quae illis opposita fuerunt, recensentur in
ipsa iterata pupillae euangelicae apologia
cap. I. p. 10. seqq. Eminent inter ea, spe-
ciemque quamdam eruditionis prae se fert
illud, quod inscribitur: pacis compositio
inter principes & ordines imperii Romani
catholicos atque Augustanae confessioni ad-
haerentes, in comitiis Augustae anno
MDLV. edita, quam iureconsulti quidam
catholici ex publicis comitorum altis &
decretis aduersus complurium catholicorum
scriptorum commenta, quaestionesibus
illustrarunt anno M DC XXXIX. iussu
& auctoritate superiorum. In ea, qua
ego vtor, editione additur: editio altera,
in qua priores quaestiones auctae & aliae
adiectae sunt; nec tamen anni, quo altera
haecce editio prodierit, iniicitur mentio:
locus

locus autem indicatur *Dillingae*. Multis hoc opus magno in pretio fuisse, adeo ut existimauerint, ex eo solo omnes de pace religiosa controuersias decidi posse, in *iterata pupillae euangelicae apologia* l. c. p. 14. significatur additurque, Iesuitarum societati adscriptos pluris hoc facere, quam scripturam sacram aut auream bulam; & quamuis directe *pupillae euangelicae* oppositum non sit, subinde tamen hanc in eo perstringi, simulque talia tradi, quae illi aduersentur; scopum interim praecipuum esse, labefactare pacem religiosam & plurimos ordines euangelicos ab ea excludere. Auct. r. eius LAVRENTIVS FORERVS esse dicitur, qui & aliis eiusdem generis scriptis eodem tempore innotuit, quamquam nonnulli illi PAVLVM LAYMANNVM, ex eadem Iesuitarum societate, iungant, conf. 10. BENEDICTVS CARPZOVIVS in *isagoge in libros ecclesiast. Lutheranae. symbolicos* p. 127. & VINCENTIVS PLACIVS in *theatro anonymorum & pseudonymorum part. I.* siue de *anonymis num.* DCCX. p. 108. Quid autem iureconsulti isti Dillingenses, ut videri volunt, sibi velint, & quorsum tendant, in ipsa statim praefatione indicant. Negant enim statim ab initio, pacem religiosam ad eos, qui ordinum Romanae ecclesiae sacris addictorum imperio subiecti sunt, pertinere, ea quidem ratione, ut iis doctrinam Lutheri amplecti liceat; acerbè in eos inuehantur, qui ex ipsa *litera pacis*, ut loquuntur, impudenter demonstrare conantur, quibuscumque catholicorum subditis & regionum incolis, licentiam factam esse, ut Augustanae confessionis exercitia in priuatis aedibus instituerent; putantque eiusmodi adserta dudum profligata esse ab *anonimae* auctore, FRANCISCO BURCKARDO, Colonienfì cancellario, cuius scripta, inquit, *nouatores isti plurimis falsationibus de criminationibus commaculant, cum ipse, quippe*

dudum mortuus, se ipsum defendere non possit, nemo autem alius appareat, qui eum defensurus videatur. Et sane FRANCISCVS ille BURCKARDVS primus fuit, qui libro, hanc in rem edito, atque *autonomi*; siue *von Feyerstellung der religion* inscripto, qui Monachii 1601. 4. prodiiit, pacem religiosam conuellere atque labefactare conatus est. Quis vero sub isto FRANCISCI BURCKARDI nomine latet, num ANDREAS ERSTENBERGERVS, an ANDREAS GAILIVS, aut omnino Iesuitae Colonienfès, viri docti inter se non conueniunt; vid. VINCENTII PLACII *theatrum anonymorum. & pseudonymorum. part. II.* siue de *pseudonymis num.* 495. p. 145. Reuertitur autem ista BURCKARDI commenta IVSTVS SPRINGERVS, utpote, qui sub nomine PETRI SYRINGII, de *pace religiosa* scripsit, Wittebergae 1607. 4. & addito vero nomine Francofurti 1613. 8. in quem adeo fauorem suum iureconsulti nostri Dillingenses effundunt. Cum enim dixissent, eum egregie in hoc calumniarum studio se exercuisse; addunt: nouitius iste iureconsultus, cum nondum ex scholis emerisset, nullamque rerum experientiam haberet, sed neque acta; seu protocolli comitiorum inspexisset, contra Burckardum, Colonienfem cancellarium, qui comitiis anni 1555. ipsemet interfuerat, in lausis suis pueriliter & imperite inuehatur, quasi id vincere sit, si conuicia libere & impune inferantur. Ex quibus verbis colligas, eos credidisse, ipsum BURCKARDVM *autonomiae* auctorem esse, nec alium quemdam hocce tegi nomine. Ex iis, quae in eadem praefatione in medium adferunt, abunde perspicitur, eos id egisse, ut non tantum archioribus limitibus pax religiosa circumscribatur; sed ut ea prorsus tollatur; quod & ipsa tractatio adhuc luculentius docet. Absoluitur ea duodecim capitibus, in quibus de nomine Augustanae confessionis; de eiusdem origine; de

actis post confessionem, Carol^o caesari Augu-
stae exhibitam, & de bello Smalkaldi-
co; de statu confessionis Augustanae post
bellum Smalkaldicum; de religione inter-
mistica, & Passaviaensi transactione; de
obligatione federis pacificatorii inter or-
dines imperii catholicos & Augustanae
confessioni adherentes; de libertate reli-
gionis in imperio Romano concessa; de
libertate religionis ecclesiasticis personis
denegata; de bonis ecclesiasticis, quae a
confessionistis, ut loquuntur, occupata,
restitui debent; de bonis ecclesiasticis,
quae secundum pacem religionis, repeti
non possunt a confessionis Augustanae
statibus; de iudice controuersiarum, quae
circa pacem religionis mouentur; de re-
bus ac personis, quae sub pace religionis
non comprehenduntur; de obligatione
iuramenti, quod caesarea maiestas, & sta-
tus quidam in imperio edere solent; de
pace religionis seruanda, tuenda; fuisse &
copiose, sed ita simul, ut cuncta ad finem,
quem sibi constitutum habent, dirigant,
tractant; animi ubique malignitatem, sub-
inde & iudicii imbecillitatem prodentes.
Sic cum cap. I. quaest. II. p. 3. probare
volunt, dogmata Lutheri plane noua &
hucusque inaudita fuisse, ad verba eius
prouocant, quibus testatur, fuisse se solum,
cum controuersiae istae primum orientur.
Quis vero inde colligat, dogmata eius no-
ua fuisse ac inaudita? cum id solum age-
ret, ut vera & genuina ecclesiae dogmata
iterum produceret, & tenebras, quibus in-
uoluta erant, ab iis dispelleret. Sed prae-
cipua, quae in ista *pacis compositione*,
quam rectius *pacis euersionem* dixeris, mo-
mentum aliquod trahere videntur, solide
& erudite discussa sunt, in *iterata ista pu-
pillae euangelicae apologia*. Sic cum Dil-
lingenses isti omnem mouerent lapidem,
ut probarent, pacem religionis non habe-
re indolem constitutionis; seu sanctionis
pragmaticae, sed tantum transactionis cu-

iusdam atque federis, inde ut colligerent,
eam facillimo negotio tolli posse, cum
haereticis non sit seruanda fides; *cap. I.
quaest. XXV. p. 119. seqq.* recte theologi
Saxonici probant, si vel maxime conce-
datur, eam se instar federis habere; absur-
dissimum tamen falsissimumque esse, quod
Romanae ecclesiae addicti contendunt,
haereticis fidem seruandam non esse; in-
terim pacem istam non solum indolem
federis, sed simul sanctionis pragmaticae
habere, firmissimis rationibus euincunt *l. c.
cap. XII. p. 70. seqq.* Cumprimis autem
Dillingenses nostri cum sociis acriter con-
tendunt, Lutheranos fouere dogmata, quae
in Augustana confessione non continean-
tur, & nihilofecius doctrinae ecclesiae Ro-
manae repugnent; eamque ob causam
pace religionis excidisse, cuius quippe
hicce sensus sit, quod nihil plane aliud in
eiusmodi controuersis docere debeant,
quam quod diserte in confessione ista ex-
primitur; praeterea non semel confes-
sionem istam a nobis mutatam cla-
mitant, vnde quod eidem secundum sen-
sum pacis religiosae adhuc addicti simus,
dici nequeat; & quae reliqua sunt eius-
dem generis, in quibus congerendis ope-
rosi sunt *cap. II. quaest. XIII. p. 35. seqq.*
quae omnia accurate diluuntur a theolo-
gis Saxonis *l. c. cap. XVIII. p. 151. seqq.*
& *cap. XX. ad XXXIV. p. 330. seqq.* Spe-
ciatim Dillingenses, vna cum reliquis do-
ctrinam de omnipraesentia diuina, huma-
nae Christi naturae per vnionem persona-
lem communicata, & in *formula concor-
diae* adserta, in Augustana confessione
contineri, aut ex ea per legitimam conse-
quutionem deriuari posse negant *cap. II.
quaest. XIII. p. 44.* simul tamen theologis
Saxonis occasionem praebuerunt, hanc-
ce quaestionem fuisse admodum & summa
cum cura pertractandi *cap. XXXIX. f. 99.
p. 518. seqq.* Omnia tandem eo fere re-
deunt, quod Dillingenses persuadere orbi
volue-

voluerunt, ecclesiae nostrae doctores ab Augustana confessione defecisse, cum talia doceant, quae in confessione ista non continentur, immo eidem repugnent: id quod & diserte profitentur, & multis rationibus probare litagunt *cap. XI. quaest. LXXXII. p. 581. seqq.* quam tamen calumniam strenue & ex instituto repellunt theologi Saxonici *cap. LXXXIV. p. 864. seqq.* Sed mitto reliqua. Obseruare autem haecce volui, cum non omnibus, quid in ista *compositione pacis* contineatur, constet; simul vero ut omnes inde intelligerent, quantam iterata ista *pupillae euangelicae apologia* in grauissimis controuersis, quae nobis cum pontificiis intercedunt, omnibus adferat utilitatem.

p. 445. *Post Paulum Sarpinm alii quoque &c.*) Scriptis istis, antea memoratis, quibus PAULI SARPII historia confirmari; aut illustrari potest, addendus: *rerum in sacra & oecumenica Tridentina synodo feliciter gestarum epilogus*, per LAURENTIUM PRATANVM NERVIVM nunc primum editus, insertusque cum versione gallicana *bibliothecae gallicanae (bibliothèque française, ou histoire littéraire de la France) anno MDCCXXV. tom. V. part. I. p. 72. seqq. & part. II. p. 279. seqq.* Cum auctor ipse concilio Tridentino interfuerit, fidem haecenus mereri videtur; tradere etiam quaedam potuit, aliis nondum obseruata. Sed priores tantum septem sessiones, anno 1547 institutas, descripsit. De NICOLAI PSALMAEI *collectione actorum & decretorum sacri oecumenici concilii Tridentini* deinceps dicemus ad lib. II. cap. III. p. 529.

p. 445. *Notae hinc sunt plures concilii ipsius editiones &c.*) Inter recentissimas obseruatu digna, quae ita inscribitur: *sacro-sanctum oecumenicum concilium Tridentinum, additis declarationibus cardinalium concilii interpretum, ex vltima reco-*

gnitione Ioannis Gallemart, & citationibus Ioannis Goicalli, theologi, & Horatii Lucii, iureconsulti, nec non remissionibus D. Augustini Barbosae, quibus recens accesserunt vtilissimae additiones Balthasaris Andreae, iureconsulti Caesar Augustani, cum decisionibus variis Rotae Romanae eodem spectantibus, & bibliotheca Prosperi Farinacii, iureconsulti; nunc demum hac postrema editione vtilissimis adnotationibus practicis, reformationem & forensia concernentibus, cardinalis de Luca illustratum; editio reformatata, & supra omnes superiores gallicas & belgicas locupletata, item per multis pontificum, Clementis VIII. Pauli V. & Urbani VIII. insertis ad varia concilii capita constitutionibus; cum indice librorum prohibitorum ex praescripto concilii, nec non propositionibus, a variis pontificibus hucusque damnatis; Coloniae Agrippinae an. 1722. 4.

p. 459. *Quae cum scorsim primum prodissent, in vnum tandem corpus &c.*) In ista confessionum collectione desideratur confessio hispanica, vel ut plenius inscribitur: *confessio christianae fidei edita a quibusdam fidelibus Hispanis, qui propter ecclesiae Romanae abusus & tyrannidem hispanicae inquisitionis, patriam suam reliquerunt, hunc in finem adornata, ut ab ecclesia orthodoxa pro fratribus in Christo agnoscantur.* Nimirum cum nonnulli religionis causa ex Hispania profugi in Angliam circa primordia regni Elisabethae se receperant, confessionem hanc Londini anno 1559. ediderunt. Lectu digna, quae de illa obseruauit IO GODOFREDVS LESSINGIVS in *specimine brevis disquisitionis historicae ex theologia symbolica de insigni fidei confessione, quam protestantes Hispania eieci Londini anno MDLIX. ediderunt; quod exstat in anecdotis ex omni meliorum literarum genere, sacro, historico, philologico, mathematico, antiquario &c. quae collatis operis ad publicos usus*

vsus euulgat societas caritatis & scientiarum tom. II. p. 632. seqq. Ibi enim confessionis istius inscriptionem, locum, tempus, confessores, eorum antesignanos in Hispania, & martyria, auctores, contenta, versiones, auctoritatem, puritatem, vestigia Augustanae confessionis in ea deprehensa, vñ denique insignem ordine describit. Et ad puritatem quidem quod attinet, licet haec confessio inter reformatorum confessiones referatur, eo quod Londini edita est; doctrinae tamen, in qua reformati a nobis discedunt, nulla in ea deprehendi vestigia, auctor obseruat; immo confessores istos pro inuariatae Augustanae confessioni addictis recte haberi, pronuntiat; l.c. §. XV. p. 638.

p. 451. *Legendi de hac synodo*) Fufissime historiam synodi Dordracenae describit GERHARDVS BRANDT, in *historia reformationis Belgii*, quae in compendium missa, & in linguam gallicanam translata, inscriptaque: *histoire abrégée de la reformation des pais-bas, traduite du bollandois de Gerard Brandt*, prodit Hagae Comitum anno 1726. tribus tomis in 8. Per integrum enim *tomum secundum* historia synodi istius traditur; quemadmodum *tomus tertius* *confessionem fidei remonstrantium* exhibet; cui & praemissus est *discursus pracliminaris de vsu & abusu confessionum fidei, & de fine, quem remonstrantes in sua confessione sibi propositum habuerunt*. Cum autem auctor iste in historia synodi Dordracenae animum in partes remonstrantium propensum haud obicure prodar: audiendi omnino & illi sunt, qui ex contraremonstrantium numero de hac synodo commentati sunt. Quod cum a plurimis factum sit; nunc tamen solum obseruamus, huc etiam spectare IOANNIS IACOBI BREITINGERI *epistolam ad ministros ecclesiae Tigurinae, de rebus in synodo Dordracena actis, quae in bibliotheca historico-philologico-*

theologica Bremensi exstat, classe III. fasc. III. num. IX. p. 574. seqq. itemque 10. ANNIS HOTTINGERI *memoriam saecularem maxime venerabilis & sacrae synodi Dordrechtanae, solenni oratione celebratam, quae in eadem bibliotheca exhibetur classe IV. fasc. III. p. 417. seqq.*

ibid. cum consultatione de auctoritate concilii Dordraceni &c.) In hac ipsa etiam *dissertatione* auctor doctissimus varia adfert, ad historiam istius concilii spectantia, etsi reformatae ecclesiae doctoribus, conciliisque istius defensoribus, parum grata. Hinc STEPHANVS VITVS synodi istius, simulque reformatorum, agere causam, suarum duxit esse partium, edita *apologia, in qua synodus Dordracena & reformatata fides, ab iniquis criminationibus, quibus cum alii, tum vero maxime doctissimus celeberrimus Ioannes Laurentius Mosheimius, in eruditissima consultatione, quam Ioan. Halesii epistolis praemissit, pio sacrae inter protestantes pacis negotio temere intercesserunt, vindicatur*; Castellis anno 1726. 8. Quo in scripto cum maiorem omnes desiderent modestiam; mirum non est, auctorem aliorum iterum expertum esse censuras: iustam autem responsum MOSHEMIVS dabit: conf. 10. CHRITOPH. COLERI *auerslefsche theologische Bibliothek part. XIX. num. I. p. 578. seqq.* item *monatliche Nachrichten von gelehrten Leuten vnd Schrifften &c. anno MDCCXXVI. mens. Septembr. num. IV. p. 750. seqq.*

p. 452. *Expositionem istorum articulorum &c.*) Spectat huc etiam THOMAE BENNETI *introducio in studium I) theologiae systematicae, II) articulorum XXXIX. normalium ecclesiae anglicanae &c.* quam supra iam ad lib. I. cap. I. commemorauimus. Nimirum non tantum articulos hosce XXXIX. normales ecclesiae anglicanae recenset; sed & illustrat praecipuis in illos theologorum Anglorum adnotatis

adnotatis commentationibus. Idem vero BENNETVS etiam lingua anglicana edidit: *tentamen in triginta nouem articulos religionis compositos anno MDLXII. & reuifos anno MDLXXI. in quo, textu latine & anglice exhibitio, & minutissimis variationibus octodecim antiquissimorum & authenticorum exemplarium adcurate notatis, refertur, quomodo synodus ecclesiastica processerit in formando & constituendo textu, controuersa clausula vigesimi articuli demonstratur esse genuina, & causfa subfcribendi articulis iuxta legem, hiftoriam & conscientiam expenditur &c.* Londini anno 1715 in 8. cuius summam legere licet in *actis eruditor. Lipsiensibus anno M DCC XVI. mense Nouembr. p. 491. seqq.*

p. 455. *Quae ad formulae istius hiftoriam spectant &c.*) Postquam ista scripteram, prodierunt etiam *memoires pour servir a l'hiftoire des troubles arrivés en Suisse, a l'occasion du consensus*, Amstelodami anno 1726. 8. Quorum quidem commentariorum auctor, licet suum subinde interponat iudicium; ab omni tamen partium studio se alienum esse, proficetur. Immo prodit eodem tempore ipsa formula consensus, siue *formulaire de consentement des eglises reformées de Suisse, sur la doctrine de la grace universelle, & les matieres, qui s'y rapportent, comme aussi sur quelques autres articles; traduit en françois, avec des remarques*, Amstelodami in 8. Exhibetur ibi formula haecce latine, cum versione gallica; cuius versionis auctor &

adnotationes quasdam addidit, in quibus formulae istius conditores passim perstringit, iisque obiicit, quod sententiam eorum, quos damnarunt, non recte retulerint; quod scripturae effata adduxerint, quae nihil ad rem faciant; quod in ratiociniis suis peccauerint, in quo quod sibi ipsi contradixerint; opponit illis contra non tantum dicta scripturae, eorum adsertis discrepantia; sed & testimonia veterum Helvetiae theologorum, qui de hisce capitibus longe aliter docuerint.

p. 462. *aduersus D. Boribonium, hoc est, Ioan. Reinbothium &c.*) De controuersia, quae inter Ioannem Reinbothium, theologum Holsatium, praesulemque Slesuicensem, & Io. Conradum Danhauerum intercessit, quaeue ad syncretisticas, eo tempore agitatae, spectat, conferendus IOANNES MOLLERVS in *isagoge ad hiftor. cherson. Cimbr. part. II. cap. VII. p. 190. seqq.* Addendi, quos laudat IOAN. HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistolica in notis ad epist. XXVI. p. 122. seqq.*

p. 467. *Hunc vero non tantum &c.*) Plures, qui IO. DEEZIVM refutarunt, commemoravi *lib. II. cap. VII. ad §. IX.* Eos, qui ex nostratibus hoc praestiterunt, recenset IOAN. FABRICIVS in *historia bibliothecae suae part. VI. p. 512. seqq.* Nonnulla etiam, ad historiam huius certaminis spectantia, obseruat IOAN. HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistol. not. ad epistol. XCIV. p. 397. seqq.*

AD LIBRI II. CAP. III.

P. 481. *Exsisterunt deinceps & alii &c.*) Libris hisce auctorum pontificio- rum, de scriptoribus ecclesiasticis agentium, quos commemorauimus, addendum adhuc breuiarium criticum de scriptoribus ecclesiasticis; seu critique abrégé des *ouura-*

ges des auteurs ecclesiastiques, auctore I. G. theologiae doctore in facultate Parisiensis, Parisiis 1716. duobus tomis in 12. editum. In *actis eruditorum Lipsiensibus*, ubi liber hicce recensetur, ita de eo pronuntiatur: auctorem equidem profiteri, con-

constitutum sibi fuisse, *omissis digressionibus breuiter repraesentare cuiusvis auctoris ecclesiastici genuinos libros, ab iisque supposititios discernere, adiectis causis, cur quisque pro libro genuino vel substituto sit habendus; verum in progressu libri videri cum scopi sui oblitum esse, siquidem ad recentiora delatus tempora sine ulla merum exhibeat, cumque satis indiligenter compositum, catalogum scriptorum ecclesiasticorum ad nostra usque tempora; anno MDCCXVII. mens. Iun. p. 255. vbi & varia eius notae indicantur.*

p. 488. *Sed quosdam, aut certi generis patres & scriptores ecclesiasticos recenset &c.* Locum hic omnino sibi adhuc vindicat IOSEPHVS SIMONIS ASSEMANVS, ob bibliothecam orientalem Clementino-Vaticanam, quam recensuit, digessit, & genuina scripta a spuris seuerit, addita singulorum auctorum vita; cuius & hucusque duo, quantum mihi constat, prodierunt tomi; prior Romae anno 1719. posterior ibidem anno 1721. vterque in fol. De plurimorum nimirum orientalis ecclesiae doctorum vita & scriptis parum aut nihil nobis constat, eo, quod ex scriptoribus orientalibus eorum haurienda est notitia. At horum, quae fidem mereantur, pauca supersunt monumenta, & quae supersunt, non in omnium versantur manibus, aut ab omnibus intelligi possunt. Chaldaeorum equidem librorum catalogum edidit HERBED IESV, quem in linguam latinam conuersum, cum praefatione ac notis euulgauit ABRAHAMVS ECHELLENSIS, recudi autem in concordia, quam vocat, *nationum christianarum &c.* curauit BARTHOLDVS NIEVSVS, Moguntiae 1655 8. At auctorum solum nomina & titulos librorum recenset, adeoque satis ieiunat, vt ABRAH. ECHELLENSIS ipse in praefat. p. 9. pronuntiat, de istis scriptoribus egit. Plenius equidem, maioriique studio, opus idem iste ABRAHAMVS EC-

HELLENSIS l. c. promisit. Quamobrem, inquit, in studioforum gratiam, breui, Deo fauente, sequetur nostra orientalis bibliotheca, quae ad umbilicum usque iam perducta est; vbi non solum chaldaei, syrique perconsuntur scriptores, sed ingenti quoque numero arabes; nec ecclesiastici tantum, sed & profani. Nec ita ieiune agimus de nostris scriptoribus, vt de suis egi HERBED IESV, verum singulorum, quantum datur, describimus chronologiam, patriam indicamus, referimus apophibegmata, proferimus peculiare opinionem & sectas &c. Verum haecce bibliotheca orientalis cum ipso auctore exspirasse videtur, cum breuis solum scriptorum ecclesiasticorum & profanorum index in calce Eutyebii vindicati adpareat. FAVSTVS NAIKONVS in praefatione euopiae fidei catholicae romanae historico-dogmaticae, ex vetustissimis Syrorum seu Chaldaeorum monumentis, erutae, Romae anno 1694. 8. nonnullos scriptores orientales recenset; sed argumentum hoc itidem non exhaustit, quod nec IO. HENRICVM HOTTINGERVM in bibliotheca sua orientali fecisse, constat. HERBELOTVS autem in sua bibliotheca orientali, gallice scripta, de arabicis solum, persicis, ac turcicis scriptoribus sollicitus fuit. ASSEMANO itaque hoc relictum fuit, vt ex bibliothecae Vaticanae codicibus, partim magno numero iam pridem ibi exstantibus, partim itineris sui, sumptibus Clementis XI. pontificis Romani, in Syriam & Aegyptum suscepti, ope aduectis, nouam ac pleniorē bibliothecam orientalem conderet. Hanc vero in quatuor diuisit classes; quarum prima auctores Syros orthodoxos, Iacobitas & Nestorianos, siue ii primum syriace scripserint, siue ex aliis linguis in syriacam translati fuerint, continebit; altera Arabes, tum christianos, tum Mohammedanos; tertia Coptorum & Aethiopum monumenta; quarta sacros Syrorum codices, syria-

syriace vel arabice scriptos, vt biblia sacra, rituales libros, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ad rem ecclesiasticam spectantia, complectetur. Primae classis, vt pote admodum diffusae, quatuor rursus tomos constituit, quorum *primus* scriptores syriacos orthodoxos, *secundus* Iacobitas; seu monophysitas, *tertius* Nestorianos, *quartus* graecos, latinos, aliarumque gentium scriptores, in syriacam linguam conuersos, sistet. Subnectet & *catalogum* *HEBED* *IESV*, de quo antea dictum, sed ex syriaco recusum & ad codices Vaticanos emendatum, patriarcharum quoque syrorum, Maronitarum scilicet, Melchitarum, Iacobitarum & Nestorianorum feriem adiunget. Primus itaque atque secundus tomus tam ampli operis, in quo non tantum scriptorum orientalium nomina, aetas, acta, referuntur, sed libri quoque eorumque auctoritas, antiquitas, argumentum, vsus indicantur, hucusque lucem adspexerunt publicam, reliqui, pariter ac pars secunda, tertia, & quarta adhuc exspectantur. Vterque *tomus* recensetur in *actis eruditiorum Lipsiensibus*, prior supplementor. *tomo VIII. scilicet. I. p. i. seqq.* posterior *anno MDCCXXIII. mens. Ianuar. p. 5. seqq.*

ibid. quae de praecipuis orientalis ecclesiae scriptoribus &c.) In *primo tomo* exhibetur vita Dionysii, vt vulgo vocatur, areopagitae, Ignatii, Polycarpi, Hierothei, Papiac, Quadrati, in *secundo*, Abercii, Hierapoleos, in Phrygia episcopi, Iustini, philosophi & martyris, Irenaei, Hegesippi, Theophili Antiocheni, Dionysii, Corinthiorum episcopi, Pinyti, Cressiorum episcopi, Philippi, Gortynae episcopi, Apollinaris, Hierapoleos episcopi, Melitonis, Sardiniae episcopi, Pantaeni, gymnasiarchae Alexandrini, Serapionis, episcopi Antiocheni. Adiuncta sunt e Graecorum menaeo, de iisdem sanctis viris *elogia graeco-latina*, ex eiusdem auctoris

versione, item *notationes & quaestiones quaedam ad vitarum confirmationem & illustrationem pertinentes*. In hisce *notationibus & quaestionibus* auctor non tantum historica, sed & theologica tractat. Sic ad *vitam Abercii, Hierapoleos in Phrygia episcopi*, quaestio historica est, *an M. Aurel. Antoninus & L. Verus imperatores edictum aduersus christianos ediderint?* theologica: *cur Deus, cum bonus sit, supplicia inferat? & utrum inferre possit, praesertim aeterna?* item: *utrum Deus talem creare debuerit hominem, vt bene quidem agere posset, male autem non posset?* Hinc cuiusmodi reliqua sint, quam auctor obseruet tractandi rationem, diiudicare licet.

p. 489. eruditionis laudem patribus non posse denegari, sed eam &c.) Eadem est sententia HERMANNI WITSII, cuius digna sunt, quae hic legantur, verba. Cum enim dixisset, aegerime semper eorum se tulisse institutum, qui quauis non data solum, sed & quaesita occasione, in patrum naevis detegendis, ingloriam diligentiam exercuerunt, ita pergit: *At ignorent mihi sanctorum heroum calidissimae animae, si nostro huic saeculo quemdam, quo carendum ipsis fuit, felicitatis gradum diuina munificentia obtigisse pronuntiem.* Taceant illi eruditionis theologiae fundamenta; non abnuo. Viam strauerim accuratori indagatori; non repugno. Poluerint ingenio atque industria; ipse ego laudibus ista meis maiora esse praedico. At certe non pauca esse, aeque exigua, quae nostris nunc theologis, ex omnibus antiquitatis, praecipue orientalis, recessibus, incredibili labore eruta, & ad oraculorum nostrorum mentem exponendam feliciter adhibita sunt, prisca autem illis ne fando quidem audita erant, nemo, nisi inexperius, aut oppido ceruicofus, inficias iuerit. O! quam beatos sese ipsi illi veteres praedicauissent, quanto exultauissent gaudio, in

quas immortalī Deo gratias se effudissent, si ex omnibus illis, quibus nos nunc abundamus, christianae religionis institutionibus, haereticorum refutationibus, in sacras literas commentationibus, pauculas quasdam, sed insigniores, percurrere datum iis fuisset. Orat. de felici an infelici reipubl. literariae, hoc saeculo, statu, miscellaneor. Sacror. tom. II. p. 944.

p. 500. ecclētica philosophandi ratio auctore Potamone Alexandrino orta &c.) Inter eos, qui hanc philosophandi rationem sequuti sunt, primum fere praecipuumque locum tenet AMMONIVS, cognomento SACCAS, qui Alexandriae docuit, cumque is circa Commodi, imperatoris, tempora imprimis floruerit, fieri potuit, ut aliquem ex POLEMONIS discipulis audiret; certe scripta eius quin legerit, non est, quod dubitemus. Ex huius schola plurimi non tantum gentilium philosophi, sed & christiani prodierunt, qui hanc philosophandi rationem longe lateque propagarunt. Licet autem ecclēstici essent, plurimum tamen philosophiae orientali, quae ex HERMETIS, ZOROASTRI, similiumque fontibus fluxerat, tribuebant; interim tamen Platonici videri volebant, quemadmodum & inter graecos philosophos PLATONEM maximi faciebant. Atque hinc quanam patrum ecclēstiae, qui ex eadem AMMONII schola prodierunt, quos inter ORIGENES eminet, philosophia fuerit, intelligere licet. Non minus vero & inde perspicitur, quo sensu patres isti & Platonici, & ecclēstici vocari queant. Lucem hic vberiore dabunt, quae hanc in rem ad lib. I. cap. IV. §. XXII. p. 202. copiosius dixi:

p. 513. Irenaeum euangelicāe veritatis confessorē -- exhibuit Salomo Deylingius) Idem vir eruditissimus etiam sanctum Cyrillum Hierosolymitanum, a corruptis pontificiis, quas recentissimus eius elucidator Antonius Augustinus Toutaens,

alique ei adfinxerunt, purgatum & vindicatum, peculiari dissertatione, nobis supra iam laudata, dedit, Lipsiae anno 1726. 4.

p. 515. laudandum institutum viri doctissimi Caroli Gottofredi Engelshallii &c.) Edidit deinde idem vir doctissimus, iterum ad eruditos alloquium, de operibus doctissimi Ioan. Dallaei in lucem propediem edendis, Dresdae 1728. 4. in quo rationem indicat; cur hucusque ista operum DALLAEI editio, cuius spem fecit, lucem non adspexerit, simulque vitam DALLAEI propediem se editurum pollicetur, & varia doctorum virorum elogia de eo exhibet. Conferendus interim de vita & scriptis DALLAEI, NICERONIVS dans les mémoires pour servir à l'hist. des hommes illustres dans la république des lettres &c. tom. III. p. 66. seqq.

p. 523. Sed alia adhuc &c.) Nonnulla, quae huc faciunt, obseruat IOAN. HENRICVS A SEELÉN in philocalia epistolica not. ad epist. LXXVI. p. 309.

ibid. Nos vero priusquam hinc discamus) Nonnullos, qui commemoratis addi possunt, laudat CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFIUS, in introduct. in bistor. theol. liter. notis amplissimis illustrata, part. III. lib. IV. §. IV. p. 185. seqq.

ibid. Ingentem librorum suppositiorum &c.) Nec tamen ideo aut omnia aut pleraque patrum scripta in dubium vocanda, quod IO. HARDVINVM fecisse constat, cuius παρὰ δόξαν, aut impium potius & ineptum commentum detexit ac profligavit doctissimus vir MATVRINVS VEYSSIERIVS LA CROZE in vindiciis veterum scriptorum contra Io. Harduinum p. 17. alibique. Conferenda etiam epistola cuiusdam ex -- Iesuitae de operibus, patribus ecclēstiae falso tributis, & famoso hac in re Harduini systemate, quae extat dans la bibliothèque raisonnée des ouvrages

ges des sçavans de l' Europe tomo I. artic. VI. p. 71. s. qq.

ibid. ubi & de variis suppositionum causis differit.) Conferenda hic etiam IO. LAVRENTII MOSHEMII dissertatio de causis suppositorum librorum inter christianos saeculi I. & II. Helmstadii an. 1725. 4. Addenda omnino, quae supra ad lib. I. cap. IV. p. 182. diximus.

p. 524. Quanta olim in Romana ecclesia &c.) Si pluribus exemplis, quantum rei theologiae & ecclesiasticae interest, ut scripta patrum genuina a spuris discernantur, comprobare vellem, commemorandae cumprimis essent epistolae IGNATII. De hisce enim, praesertim quoniam ex iis genuinae sint, quanta animorum contentione inter viros doctos disceptatum sit, neminem fugit. Historiam istius certaminis accurate & diligenter edidit CHRISTOPHORVS BEYERVS, in dissertatione historico-critica, eaque posteriori, de Ignatio veritatis confessore & martyre, Lipsiae 1722. 4. evulgata.

p. 526. iure meritoque iis exprobrari &c.) Immo non desunt inter eos, qui adeo hoc non dissentiant, ut defendant quoque, idque sibi ius fasque esse contendunt. Omnium instar sit IACOBUS GRETSERVS, qui diserte, ius, inquit, hoc semper & est, & fuit, & erit penes ecclesiam, ut quae gregi detrimentum adferunt, sollicitè amoliantur. Et si integrum librum proscribere fas est, fas etiam erit, proscribere partem libri, seu magnam, seu parvam, eam existimando, delendo, obliterando, vel simpliciter omitendo, idque ob lektoris utilitatem. Probat id quoque exemplo CASSIODORI, qui hoc sibi neutiquam duxerit religioni. Fecit, inquit, hoc iam olim magnus ille Cassiodorus, cui nihil magis curae cordique erat, quam ut monachis bibliothecam, ab omni labe puram intactamque compararet, & post se quasi testamento relinqueret. Quare non

contentus latinis scriptores undique condixisse & collegisse; Graecos itidem non paucos in latinam linguam transferri curavit, ita tamen ut si quid dogmatum sinceritati adversari videretur, id latinis auribus inferendum minime arbitraretur; id quod prolatis ipsius CASSIODORI verbis confirmat, de iure & more prohibendi, expurgandi, & abolendi libros haereticos & noxios &c. lib. II. cap. X. p. 329. Et sane in more positum fuisse CASSIODORO, ut remouendo a codicibus, quos describi curabat, quae ipsi noxia videbantur, eos non tam emendaret, quam corrumperet, negari nequit, & nobis quoque observatum est lib. II. cap. VIII. ad §. IX. Sed hoc ipsum iure meritoque in CASSIODORO reprehenditur; nec is ille est, qui exemplo suo efficere queat, ut iustum rectumque censeatur, quod iniquissimum esse, ipsa omnes conducit ratio. Efficitur enim hoc pacto, ut numquam posterius intelligere queant, quid veteres senserint aut dixerint, sed quid intempestivi isti correctores aut corruptores potius eos dicere voluerint. Cumque eodem iure haeretici hoc facere potuissent, (quod & interdum eos fecisse constat) quo catholici seu orthodoxi se hoc facere posse arbitrati sunt, vitio illis verti non potuisset, si omnia veterum loca, quae illorum erroribus adversantur, sustulissent. Vnde tandem, si mos hicce adprobetur, nihil certi firmique in omni antiquitate relinqui necesse est. Quando itaque GRETSERVS quaerit: Quomodo hoc Cassiodori saltum praedicantibus arridet? Num & hic crimen falsi intonabunt? responsum nostram facile perspicere potest. Citra omnem haesitationem dicimus, pessima fide hic egisse CASSIODORVM, & a crimine falsi absolui non posse. Atque hinc quid de reliquis, quae producit, exemplis sentiamus, manifestum est. Prouocat namque ad EVSEBIVM, Vercellensem, de quo HIERONY-

ANONYMVS dicat: qui omnium psalmorum commentarios haereticus hominis vertit in nostrum eloquium, luce haeretica praetermittens, optima quacque transtulerit; prouocat ad exemplum ipsius MIERONYMI, qui ex ORIGENE, quae bona sunt, transtulerit, mala vel amputauerit, vel correxerit, vel tacerit; l. c. p. 331. Quantumvis enim isti consilio non malo hoc fecerint; laudandi tamen non sunt, cum, vt in describendis aliorum codicibus, aut libris eorum vendendis, veram & genuinam eorum exhibeamus sententiam, fidei & sinceritatis ratio postulet, quam qui insuper habent, a crimine absolui nequeunt. Ceterum quod Romanae ecclesiae additis recte obiciatur, scripta patrum ab iis interdum corrumpi ac deprauari, ex instituto demonstrant theologi Saxonici in *der nochmaligen haupt-vertheidigung des euangelischen Aug-apfels &c.* cap. XXXV. p. 491. seqq.

p. 527. Notitiam enim hinc adcuratorem haurire licet &c.) Addendus omnino PHILIPPVS LE CERF, quem in bibliotheca sua *historica & critica auctorum congregationis sancti Mauri*, gallice, Hagae Comitum anno 1726. 8. edita, quaedam adcuratius tradere, quam ABERNARDO PEZIO factum, nactus etiam & errores auctorum, quorum vitam & scripta recenset, non dissimulare, supra iam obseruauimus. Subiunctus etiam bibliothecae eius est *catalogus operum a patribus professorum, & studio atque cura Benedictionum ex congregatione sancti Mauri editorum.*

p. 529. vel operum Augustini editionis exemplo constet) Plenus historiam istius certaminis ob editionem operum AVGVSTINI enarrat PHILIPPVS LE CERF, l. c. p. 23. seqq. vbi & reliqua scripta in hac causa edita, & a nobis praetermissa recenset.

p. 530. Cum autem post editam banc commentationem &c.) Colle-

ctionibus hisce patrum, aliorumque scriptorum ecclesiasticorum, quae post THOMAE ITTIGII tractatum de bibliothecis & catenis patrum prodierunt, quas commemorauimus, aliae adhuc addi possunt. Refert namque huc licet *sacrae antiquitatis monumenta historica, dogmatica, diplomatica, notis illustrata* a CAROLO LVDOVICO HVGO, abbate Stiugii &c. quorum tomus I. Stiugii anno 1725 fol. prodiit. Licet enim medii, partim & recentioris aevi, ista sint monumenta; quaedam tamen lucem aliquam historiae ecclesiasticae conciliare possunt. Cum primis obseruatu digna est, quae in iis existat, NICOLAI PSALMAEI *collectio actorum & decretorum sacri oecumenici concilii Tridentini*; quae duabus constat partibus; quarum prior acta & canones istius concilii ab anno 1551 ad 52; posterior autem, quae & speciatim: *medulla votorum & sententiarum patrum concilii Tridentini*, super praecipuis materiis propositis in congregationibus, ab aduentu eminentissimi cardinalis Lotharingici cum episcopis gallicis, ad consensus solutionem, inscribitur, reliqua, quae ab anno 1552 vsque ad finem concilii contigerunt, continet. Adiunctae etiam hisce sunt eiusdem PSALMAEI *elucidationes nonnullorum locorum sacri concilii Tridentini, a sanctae Romanae ecclesiae cardinalibus, dicti concilii interpretibus, nonnullis praefatis & aliis concessae.* Recensetur hocce opus in *actis erud. Lips. an. MDCCXXVI. mens. Mart. p. 97. seqq.* Nec alienus ab hoc loco est IOANNIS SCHILTERI *thesaurus antiquitatum teutonicarum, ecclesiasticarum, civilium, litterariorum, tomus primus, exhibens monumenta ecclesiastica christiana veterum Francorum & Alemannorum vernacula; edita, inedita; Otfriidi monachi Weissenb. opus euangelicum; Notkeri psalterium &c. post sedulas beati Schilteri curas* (ita inscriptio porro se habet) Otfri-
dum

dum ad vetustissimos codices manuscriptos castigavit emendavitque, Willeramum & Keronem plane ineditum novus e manuscriptis dedit, notas & aliorum, & suas plurimas addidit IOAN. GEORGIVS SCHERTZIVS &c. *praefationem generalem praemisit* IOAN. FRICKIVS, Vlmæ 1727. Varia enim & in eo theologiae patristicae, cumprimis exegeticae, inferuentia, continentur. Conferenda quoque, quae supra lib. I. cap. IV. p. 178. & in addendis ad istum locum, de iis, qui veterum monumenta, nondum edita, collegerunt, diximus.

p. 534. *thesaurum ecclesiasticum e patribus graecis &c.*) Noua praestantissimi huius operis editio eaque, vt inscriptio docet, priori emendatior, elegantior, & longe auctior, prodit, si iterum inscriptioni fides habenda, Amstelædami anno 1728. fol. In praefatione significatur, in hac editione plurima errata typographica, quaedam etiam ipsius auctoris, & inter haec ista, quae exinde orta erant, quod versiones scriptorum graecorum latinas parum accuratas sequutus esset, sublata esse. *Supplementa & additiones*, quae operi huic subnectuntur, & IO. HENRICVM SVICERVM, filium, auctorem agnoscunt, quamvis & quaedam IO. CASP. ESCHERO debeantur, non equidem adeo multae sunt, nec omnes ad praecipuum operis huius scopum faciunt; lectu tamen non indignae, minimeque contemnendae sunt.

ibid. Parisiis duobus tomis &c.) Accessit & tertius tomus Lugduni anno 1720. 4. in quo vt ea, quae in *tomo secundò* de ratione, veras traditiones a falsis discernendi, dixerat, exemplis vltius illustrare pergit; ita varias traditiones ab aliis, per abusum, vt putat, artis criticae reiectas, in pristinum restituere locum omni conatu satagit. Hinc *dissert. I.* de anno, mense, & die, quo mortuus est

mundi seruator, agens, ex principiis astro-nomicis & chronologicis certi quid hac de re definiri posse, negat, adeoque tutius esse, si ad traditionem, veterumque quorundam scriptorum auctoritatem hîc nos recipiamus. Cui eius sententiae etsi dissensus patrum circa annos Christi, eorumque in temporum rationibus ignorantia, & alia, ipso non dissidente, opponi queant: ab ea tamen se dimoueri non patitur. De ritibus quibusdam paschalibus, more suo, *dissert. II.* verba facit; & de antiquis liturgiis *dissert. III.* Vbi quidem fatetur, initio, seu in ipso nascentis ecclesiae christiana primordio, liturgiam oratione dominica, & verbis institutionis, constituisse. Simul tamen putat, Paulum nobis exemplum aliquod liturgiae reliquisse *I. Tim. II. 1. 2.* Quae autem sub Iacobi nomine existat, fundamentum esse omnium liturgiarum, quae in ecclesia orientali fuisse receptae. De *missa* quoque *latina*, a MATTHIA FLACIO, illyrico, olim edita, copiose disputat. De lingua, qua vetus ecclesia in celebratione mysteriorum & cultu publico vsa sit, disquirat *dissertat. IV.* atque ex titulo seu inscriptione crucis Christi probare admittitur, sola lingua ebraica, graeca & latina cultum publicum peragendum esse. In prioribus quatuor saeculis nouum testamentum ea lingua exstitisse, vt promiscue ab omnibus legi potuisset, satis impudenter contra RICHARDVM SIMONEM negat. *Dissertatione V. & VI.* de reliquiis Christi & sanctorum; & denique *dissertatione VII.* de testimoniis quibusdam scriptorum profanorum, in quibus Christi, seruatoris nostri, mentio inicitur, tractat. Vbi quae autem id strenue agit, vt traditionum, quantumvis omni specie veri destitutarum, fabularumque dudum explosarum, pariter ac grauissimorum Romanae ecclesiae errorum, acerrimum vindicem ac adfertorem se demonstret. Ad ea, quae circa

tomum secundum illi a quibusdam obiecta fuerunt, inter quae primum est, *principia eius ad nimiam ducere credulitatem*, in *praefatione* respondere adnititur. Mitto reliqua, quae de hoc opere moneri possent.

p. 539. *Nova denique editio hoc ipso, quo haec scribo, anno &c.*) In ea non tantum eadem, quae in priori, continentur, sed accesserunt etiam HENRICI BVRTONI, & IOAN. DAVISI notae in *epistolas Clementis Romani*, itemque BOYSII quaedam. BVRTONI notas ex anglicana lingua in latinam transtulit IO. CLERICVS, qui & duas dissertationes adiecit, GVIL. WHISTONI oppositas, de *constitutionibus apostolorum* alteram, de *Ignatii* epistolis. In priori, *constitutiones* istas non esse apostolorum, sed hominis cuiusdam Ariani, euincit; immo, nemini eas rectius tribui posse, existimat, quam LEONTIO, Tripolitano in Lydia episcopo, qui tempore Constantis imperatoris vixerit, & acerrimus disciplinae ecclesiasticae defensor, simul vero partibus Arianorum addictus fuerit. In posteriori autem breuiores illas IGNATII *epistolas* sinceram & genuinam, longiores autem ab Ariani interpolatas esse, demonstrat, profligatis WHISTONI rationibus, quibus, secus se rem habere, probare voluit. Conferendus CLERICVS ipse, non tantum l.c. sed & tom. XXII. part. II. artic. I. p. 237. seqq.

p. 540. *quorum alterum illorum est, qui plus &c.*) Ipsos etiam patres sibi inuicem olim nimium tribuisse recte obseruat ISAACVS CASAVBONVS. *Veteres illi christiani*, inquit, *ex modestia quadam, ut suspicor, minus ordinata sibi inuicem tribuebant nimium. Quis feret, quod Gregorius Nyssenus fratrem Basilium comparat, vel etiam praefert Mosi in historia creationis. Iam de Paulino Nolano ad monachismum conuerso quanta fuit vete-*

rum admiratio. Itaque Africani episcopi optarunt, illum ceu alterum solem suae terrae illucescere. At enimvero Paulino detractum nihil volumus, viro pio & sancto. Fatendum tamen est, cum ipsius poemata legas, dubitare te posse, an satis bonus christianus fuerit; tantum enim fere sanctis tribuit, quantum 17. eorum, quod nobis quidem non probatur; in Casaubonianis p. 146.

ibid. quam rursus imminuere & extenuare quavis ratione laborent &c.) Hoc vel NATALIS ALEXANDRI comprobare exemplo potest; qui, cum omnia fere adserta sua patrum testimoniis probet, quoties tamen eos sententiae suae refragari videt, parum illorum curat auctoritatem. Sic de liberatione commentitia Traiani imperatoris ab inferis, disputans, cum inter reliquis obiectiones hanc quoque proposuisset, quod IOANNES DAMASCENVS in *oratione de fidelibus defunctis*, Traianum sancti Gregorii precibus ab inferis liberatum adfirmet, istudque miraculum totius orientis & occidentis testimonio comprobet, primo quidem orationem istam ipsius IOANNIS DAMASCENI esse, negat. Deinde ita pergit: *respondeo secundo: quod etsi haec oratio genuinus esset sancti Ioannis Damasceni factus, maior ipsi non esset adhibenda fides; quin tot argumentis probaretur, illum fuisse in hac sancti quaestione deceptum, quot momentis propositionem nostram probauimus. Nec vero cedit in sanctorum patrum iniuriam, asserere, quod in rebus praefertur historici aliquando decepti fuerint, cum & in dogmatibus errasse nonnulli nemo neget. Fatetur ergo, quod non tantum in rebus historicis interdum decepti sint patres, sed & quod nonnulli in dogmatibus errauerint. Certe, ita pergit, sanctus Gregorius, Nazianzenus, Damascenus maior & doctior theologus a Graecis anonomastice nuncupatus, cuius dictis nullus unquam inferre ausus*

est calumniam (ut vir sanctus Thomas) duos Cyprianos, Antiochenum & Carthaginensem, in vnum constituit, ea in oratione, quam habuit in laudem sancti Cypriani. An idem propterea adferendum est? Sanctus Augustinus antipodes exflare negavit. An hac in re sequendus? Cur ergo sequemur sanctum Ioannem Damasenum, fubulam de Traiani liberatione obrudentem? Tam immutabilis veritas est, ut cuiusvis patris auctoritas efficere non possit, ut verum sit id quod falsum est, & falsum esse, quod certissimis monumentis comprobatur, ut factum sit, quod factum non esse ipsis, ut ita loquar, solis radiis demonstratur; histor. ecclesiast. fasc. II. dissertat. I. p. 317. & 318. Plura eiusdem generis ex eodem auctore collegit ELIAS VEIELIUS in dissertat. isagogica in selecta historiae ecclesiast. capita Natalis Alexandri artic. II. p. 22. seqq. Generatim autem, quod Romanae ecclesiae addidit exiguum pretium statuunt, eosque erroris argui, & quod haeretica admiserint dogmata accusari, ostendunt theologo Saxonici in der nochmaligen haupt-

verteidigung des euangelischen Aug-apfels cap. XXXV. p. 495.

ibid. facile fieri potuit, ut ad alterum prolaberentur, certe prolabi viderentur &c.) Non procul ab hocce extremo abesse videtur DANIEL WITHEY, in dissertatione de sacrarum scripturarum interpretatione secundum patrum commentarios, in qua probatur; I) sacram scripturam esse regulam fidei unicam, ex qua de omnibus articulis fidei, creditu necessariis ad salutem, iudicium ferendum est; II) patres, siue primarios, siue subsequentes, non esse idoneos sacrae scripturae interpretes; III) non posse controuersias, de sacra trinitate motas, ex patribus, conciliis, aut traditione vere catholica, certo desiniri; Londini 1714. 8. Recenset hancce dissertationem IOAN. CLERICVS biblioth. anc. & mod. tom. VI. part. I. art. III. p. 128. seqq.

ibid. Ex instituto quoque Lutheri causam &c.) Idem fecerunt theologi Saxonici in der nochmaligen haupt-verteidigung des euangelischen Aug-apfels &c. cap. XXXV. p. 496.

AD LIBRI II. CAP. IV.

P. 563. Syriaca enim licet vsus sit: lingua &c.) Hoc non verosimile modo, sed plane exploratum esse viri docti iudicant, cum linguae graecae non esset gnarus, certe non ita peritus, ut ea, cum loqueretur aut scriberet, vti potuisset; quamuis iterum non desint, qui, secus rem se habuisse, nobis persuadere adnuntur, quos inter haud vltimum locum tenet IOSEPHVS SIMONIUS ASSEMANNVS in bibliotheca orientali Clementino. Vaticana &c. part. I. p. 55. & 71. Cumque his THEODORETVS maxime obstat, utpote qui de EPHRAEMO dicit, eum παιδείας ἡ γερμανικὴν ἰδιότητα, litteras graecas non degustasse, lib. IV. hist. eccles. cap. XXVI. p. m. 700. non de lingua, sed disciplinis

tantummodo Graecorum, quarum EPHRAEMVS rudis fuerit, haecce verba intelligenda contendit. Sed cum paullo antea idem THEODORETVS de eodem EPHRAEMO adserat: καὶ ὅλος μὲν τῇ Σόφῳ καὶ χαρμῶν φωνῇ, τῶν προφητικῶν χαρίων ἀνίπτος &c. ille quidem syriaca vicens lingua, spiritalis gratiae radios diffundeat; haud obscure innuit, eum graecae quoque linguae ignarum fuisse. Quicquid eius sit, EPHRAEMVM in monumentis ingenii sui literis consignandis lingua syriaca vltum, positum est extra controuersiam. Hinc & quo maius syriacis eius scriptis, utpote authenticis statuendum est pretium, eo molestius viri docti ferunt, pleraque ex illis, hominum incuria, syriacaeque litte-

raturae

raturae neglectu, ut & temporum iniuria intercidisse. Interim in iis colligendis, diligenterque recensendis, prae reliquis studiū singulare posuit, quem iam laudauimus, IOSEPHVS SIMONIS ASSEMANVS, in *bibliotheca orientali Clementino-Vaticana* &c. de quo eius opere alibi iam a nobis dictum est. Ceterum de EPHRAEMO, hocce Syro, eiusque scriptis, & horum editionibus versionibusque diligenter quidem agit GVIL. ERNESTVS TENTZELIVS in *exercitationibus selectis part. I. exercitat. VII. p. 273. seqq.* addenda tamen, quae non minori studio de hisce omnibus disserit IOAN. PETRVS KOHLIVS in *introductione in historiam Syriam litterariam Sclauorum* &c. in cuius quippe libro *II. historiam versionum Ephraemi Syri, imprimisque versionis Sclauonicae*, ex instituto tradit. Duobus nimirum haecce eius tractatio absoluitur capitibus, in quorum priori, cum contra GVIL. ERNESTVM TENTZELIVM ostendisset, Sclauonicam operum EPHRAEMI, Syri, versionem neutiquam continendam, de scriptis EPHRAEMI syriacis, authentica lingua consignatis, de versionibus eorundem, graeca, latinis, cum veteribus, tum recentioribus, arabica, aethiopica, gallica, germanica, copiose verba facit, p. 219. seqq. Dum graecas operum EPHRAEMI editiones enarrat, de Oxoniensi illa, quam EDWARDVS THWAITES dedit, hunc in modum pronuntiat; *Digna certe tam splendide, quo comparet, habitu: tantaque & chartarum & typorum munditie. Nam & in digerendis Ephraemi scriptis non inconcinnus ordo, & in discernendis iis iudicium, & in restituendis corrigendisque industria non postrema deprehenditur. Nihilque plane laboris studique intermisit auctor, quin ea omnia, quae reperiri possent, manuscripta, ex bibliothecarum latebris prolata, sedulo inter se conferret, lacunas suppleret, variasque lectiones partim in mar-*

*gine, partim ad calcem operis notatas fideliter summaque cum diligentia in lectoris usum adduceret; ea denique omnia, quae subinde occurrunt sacrae scripturae loca ubique adnotaret. At nimis iusto tamen diligens fuisse videtur in sermonibus quibuscumque, Ephraemi nomen praefertentibus, inque codicibus a se repertis, diuulgandis; quo factum est, ut inter plurimos germanos Ephraemi foetus, adulterini quoque & pseudonymi alioqui, uti c. g. sermo, qui inscribitur, κατὰ ὑλατον τοῦ πατριάρχου, sermo item ἐκ παλαιοῦ ἰεροσολυμίτου, testamentum Ephraemi &c. intermissi passim reperiantur. Errata quoque varia in hac editione irrepsisse obseruat, quae & haud paucis nondum editis EPHRAEMI scriptis augeri ac locupletari queat, §. III. p. 235. seqq. In posteriori capite de versione Ephraemi, Syri, Sclauonica agit, deque ea multa obseruata digna in medium adfert, tandemque & duos ex ista versione EPHRAEMI sermones, qui nec in graeco Oxoniensi codice, nec in operibus latinis Vossianis reperiuntur, cum versione latina, subiicit. Eorum alter de *sanctissimis & viuificantibus christianis sacramentis* agit, in quo singulare aliquod pro ecclesiae nostrae de vera ac reali corporis ac sanguinis Christi in sacra coena praesentia absque transmutatione, sententia testimonium inuenitur, quod auctor maioris adhuc ponderis, quam illud, quod in CHRYSOSTOMI *epistola ad Caesarium* existat, esse existimat, p. 368. seqq. in altero autem de *oblatione; siue προσφορῇ sanctissimi panis*, disserit,*

p. 576. *Scholasticos, quos vocant, doctores &c.) PETRVM ABAELARDVM inter principes istius aetatis doctores scholasticos referendum esse, constat; vnde & alibi de eo copiosius dictum. Hic autem locum sibi vindicat ob ethicam; seu librum, scito te ipsam dictum, qui rectius theologia quaedam moralis adpellatur. Eum tenebris hucusque confectum in lucem pro-*

protraxit, ediditque vir doctissimus, & non semel nobis iam laudatus, BERNARDVS PEZIVS, in *thesauro anecdotorum nouissimo*, tom. III. part. II. p. 627. seqq. In eo autem praecipue de peccato & poenitentia agit, ita quidem, vt non tantum subtilius, quam necesse erat, more scholastico, de quibusdam quaestionibus disputet, sed & *περίεργα* varia admisceat. Interim vel hoc nomine obseruatu dignus est iste ABAELARDI liber, quod BERNARDO vel maxime inuifus fuit, qui & ex eodem grauissimos, quos ABAELARDO exprobraret, adducit errores. *Legite, inquit, & alium* (ABAELARDI librum) *quem dicunt sententiarum eius; nec non & illum, qui inscribitur: scito te ipsum; & animaduerte, quanta & ipsi siluescant fegete sacrilegiorum & errorum; quid sentiat de anima Christi, de persona Christi, de sensu Christi ad inferos, de sacramento altaris, de potestate ligandi atque soluendi, de originali peccato, de concupiscentia, de peccato delectationis, de peccato infirmitatis, de peccato ignorantiae, de opere peccati, de voluntate peccandi. Et si quidem indicatis, me iuste moueri, mouemini & vos &c.* in *epist. ad episcopos & cardinales*, quae est CLXXXIIX. p. 182. edit. quae Parisiis 1719. prodiiit. Conferenda & *epistola CXCII. p. 185.* Eiusmodi autem adferta, quae BERNARDVS hic reprehendit, cum in hocce ABAELARDI libro, postquam eum luci publicae PEZIVS exposuit, hodie ab omnibus legi queant; occurri illis eo facilius potest, qui putant, BERNARDVM errores quosdam tribuisse ABAELARDO, a quibus prorsus alienus fuerit; quamquam idem & ex aliis ABAELARDI monumentis, nostra demum actate editis, pateat. Atque idem etiam BERNARDO PEZIO obseruatum, qui & monet, *capitula errorum, Abaelardo imputatorum, qui in aliis eius operibus desiderantur, & mores spectant, totidem*

fere verbis in libro: scito te ipsum, contineri; in diss. isagogic. tom. III. thesaur. &c. praemissa p. 20. Addit tamen idem vir doctissimus: *Ceterum num ad eo male Abaelardus de peccato ignorantiae, de suggestionem, delectationem & consensu &c. docuerit, vt sancto Bernardo visum fuit, aliis diiudicandum relinquitur. Certe passim in hodiernis scholis traditur, inaduentionem malitiae, ac ignorantiam inuincibilem a formali peccato excusare, quo amplius forte Abaelardus noluit. Passim vtique in scholis quibusdam romanensium talia tradi, non ignoramus. Sed quo iure tradantur, quaeri posset. Certe cordatoribus in eadem ecclesia displicere, notum est. Licet autem idem PEZIVS errores ABAELARDI defendere aut excusare nolit; eum tamen haereticum fuisse, negat, eo, quod animum ad placita sua propugnanda non obfirmauerit. Sed hac de re disputare, huius loci non est.*

p. 582. quos plures adhuc excipiens &c.) Immo iam sequuti sunt *tomus VII. & VIII.* vterque Ratisbonae anno 1725. 8. quos & *tomus IX.* excepit, ibidem anno 1726. quo auctor collectionem hancce claudere voluit.

p. 586. *Supereſt, vt illos tantum adiiciamus &c.*) Iis tamen, qui compendia theologiae moralis dederunt, adhuc addendus MARTINVS CHLADENIVS, theologus quondam Wittebergenſis celeberrimus, cuius institutiones theologiae moralis, regulis & obseruationibus luculentissimis instructae, cum praefatione GOTTLIEB WERNSDORFII, prodierunt Wittebergae anno 1726. 8.

p. 594. *Legendus &c.*) Conferenda & omnino, quae de hocce auctore obseruat IOAN. HENRICVS A SEELEN in *deliciis epistolae. not. ad epistol. XXXVIII. p. 181.* vbi & scripta eius recenset.

p. 595. *Campegius Vitringa in typo theologiae practicae &c.*) Prima editio prodiiit

prodiit Franecquerac anno 1716. 8. Versio eius gallica, quam de LIMIERS adornauit, Amstelodami excusa est, anno 1721. 8. Praefatio historiam quamdam theologiae moralis continet, certe lucem quamdam illi adfundit, dum, qua ratione per disciplinam monasticam genuina vitae spiritualis ratio obscurata ac labefactata sit, exponit.

p. 611. De auctore tamen libri huius praesentissimi dubitatur &c.) Historiam huius certaminis etiam refert VINCENTIUS THVILLIERIVS, in operibus posthumis Io. Mabillonii & Theodorici Ruinanti, tom. I. lib. I. p. 1. seqq. Nimirum, cum primis inter canonicos, quos vocant, regulares, & monachos ordinis Benedictini, acerrime hac super re dimicatum fuit, illis pro THOMA A KEMPIS, his autem pro IO. GERSEN; siue DE GERSEN, abbate Vercellensi, militantibus. Cum itaque post alia scripta quam plurima, in hac causa edita, FRANCISCUS DELFAVIUS, ex congregatione sancti Mauri monachus Benedictinus, instrumentum, in quo manuscripti codices librorum de imitatione Christi coram illustriissimo archiepiscopo Parisiensi ventilati atque discussi indicantur: item ex praemisso instrumento eruta argumenta, quibus demonstratur, non Thomam Kempensem, sed Ioannem Gersensem, libri controuersi esse auctorem, & non Iohannem edidisset; post aliquot annorum intervallum PHILIBERTVS TBSTELETTE, cancellarius sanctae Genouetae, vindicias Kempenses aduersus Franciscum Delfau monachum & presbyterum congregationis sancti Mauri, Parisiis anno 1677. in lucem emisit; quibus IOANNES MABILLONIVS, cum interea DELFAVIUS mortuus fuisset; animaduersiones in vindicias Kempenses &c. opposuit. Atque hasce animaduersiones dum VINCENTIUS THVILLIERIVS *tom. primo posthumorum Mabillonii* inseruit; occasio hinc ei data fuit, historiam istius

controuersiae iis praemittendi. Huic autem indicem librorum, in hac causa editorum, subnectit p. 48. seqq. ex quo ingentem illorum numerum non sine admiratione intelligere licet. De FRANCISCO DELFAVII & IO. MABILLONII in hac causa editis scriptis conferendus etiam PHILIPPVS LE CERF, *bibliothecq. historique & crit. des auteurs de la congregation de Saint Maur* p. 93. seqq. Quemadmodum autem IOAN. MABILLONIVS a partibus Benedictinorum stetit, & pro IOANNE GERSEN pugnauit; ita rursus non ita pridem EVSEBIUS AMORT huncce de imitatione Christi librum THOMAE A KEMPIS vindicauit. Cum enim THOMAS ERHARDVS, monachus Benedictinus, librum euulgasset inscriptum: *Iohannis Gersen de Canabaco, ordinis sancti Benedicti, liber de imitatione Christi*, simulque ad codicem quemdam; iam saeculo decimo quarto ante natum THOMAM A KEMPIS scriptum, prouocasset; opposuit se ei AMORT, in plena & succincta informatione de statu totius controuersiae, quae de auctore libelli de imitatione Christi inter Thomam Kempensem, canonici regularis, & Ioannis Gersen, ordinis sancti Benedicti abbatis, patronos iam a centum annis agitur, ubi simul virisque partis argumenta iuxta leges artis criticae expenduntur; Augustae Vindelicorum anno 1725. 8. Non tantum, quod ERHARDVS de codice isto antiquo dixerat, inter figmenta refert, ceteraque eius argumenta refellit; sed & totam hanc causam solide & diligenter tractat, & VI THOMAM A KEMPIS libelli istius auctorem euincat, testimonia duodecim virorum celebrium, qui ipsius aetate vixerunt, profert; porro ad triginta codices manuscriptos, THOMAE A KEMPIS libellum huncce tribuentes, item ad editiones centum & tres, quae vsque ad annum 1616 prodierunt, stilum quoque singularem, & auctores denique centum

centum & octoginta, qui huic sententiae faueant, prouocat. Ceterum editio libelli huius praestantissimi germanica nouissima, eaque elegantissima, meritoque commendanda prodiit Lipsiae 1727. 12.

p. 617. *Nec praetermittenda hic est apologia ista theologicae mysticae &c.* Auctorem apologiae istius liberum baronem DE METTERNICH esse, CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFVS nos condocet; *introd. in histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrat. part. III. libr. V. ad §. V. p. 374.* cuius quidem viri perillustri & alia quaedam, ad theologiam mysticam spectantia, exstant scripta, ut: *Wahre Volkommenheit vnd Glückseligkeit in dieser Welt*; cui commentationi praeter alia etiam addita est defensio theologicae mysticae contra PHILIPPVM NAUDAEVM; *kurze Anleitung zum rechten besaendigen vnd sichern Grund des innern Lebens; die wahre allein seligmachende religion; vnpartheysische Gedancken von der wahren Religion vnd Kirche, was vnd wo sie sey*; quae idem PFAFFVS l.c. commemorat, vbi & plures scriptores mysticos laudat, ex quibus, qui a nobis praetermissi sunt, suppleri possunt.

p. 623. *Interim haec ipsa certamina &c.* Commemorari tamen adhuc posset abbas DE BRION, qui nostra aetate adfectiones quietistarum mysticas in Gallia reuocasse censetur. Prodiit namque contra *un examen des oueures de M. l'abbé de Brion; ouvrage en forme de catechisme dans lequel on decouvre le vrai systéme de cet auteur*; Parisiis 1725. 12. conf. *iour nal des sçavans MDCCXXVI. mensé Ianuar. p. 33.* vbi & scripta abbatis DE BRION indicantur.

p. 638. *Specialiori quadam ratione id fecit &c.* Referre huc etiam quodammodo licet ALBERTI VON FELDE politicam sacram, siue de imperio Dei eiusque iuribus commentarium, Lubecae anno 1720.

8. editum. Dum enim Deo imperium aliquod proprie sic dictum in res creatas, rationis vsu praeditas, contra THOMAM HOBBSIVM, aliosque, adserit, legesque diuinas leges proprie sic dictas esse, ostendit; genuina iurisprudentiae diuinæ fundamenta suppeditat. Locum vero praecipue hic sibi deposcunt, qui leges diuinas posituius vniuersales exponunt. Hae enim cum non tam ex rationis, quam reuelationis lumine, innotescant, tractatio, quae de iis instituitur, ad theologiam potius, quam philosophiam pertinet. Pierumque tamen sub iurisprudentiae diuinæ nomine leges diuinæ tum naturales, tum positivæ, coniungi solent, quod & CHRISTIANVM THOMASIVM fecisse, constat, & supra nobis obseruatum est, *lib. I. cap. IV. ad §. XXXIII. p. 284.* Scorsim autem de legibus istis diuinis posituius vniuersalibus commentatus est FRIDERICVS GENTZENIVS, in *iuris diuini positui prudentia, in qua legis diuinæ positiones vniuersales in iusta serie & nexu traduntur, ac controuersiae ibidem occurrentes, qua fieri potuit, perspicuitate & breuitate, enucleantur, &c.* Hamburgi 1725. 8.

p. 639. *Sunt vero & huius loci omnes illi, qui de casibus conscientiae praeceperunt &c.* Plures adhuc, qui de conscientia eiusque casibus scripserunt, suppeditat CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFVS, in *introduc. in histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrat. part. III. lib. V. §. III. p. 353. seqq.*

p. 644. *& scorsim quoque excusi sunt &c.* Immo deinceps iterum graecæ & latine, virimque recogniti, & notis indicibusque aucti, prodierunt opera IOAN. ALBERTI EUGELII, Sturgardiae anno 1725. 8. Quae editio, ut summo studio adornata; ita & ob *notas variorum selectas, ac complures nouas*, Cantabrigiensis est praeferenda. In praefatione multa veterum recentiorumque testimonia ad com-

mendandum hocce CHRYSOSTOMI opus diligenter collecta adferuntur.

p. 645. *Ad recentiores itaque si progredimur &c.*) Addi adhuc quidam posunt ex iis, quos laudat CHRISTOPH. RV. MATTHAEVS PFAFFVS, in *introductione*, *ad histor. theolog. litterar. not. ampliss. illustrata part. III. lib. V. §. II. P. 352.*

ibid. pastor. *de Lutheri concinnatiz, tum alias &c.*) Nouam libri huius lon-

ge vtilissimi editionem, Ienae anno 1729. 8. excusam dedit IOAN. CHRISTOPH. RV. CRAMERVS, qui & praefationem praemisit, in qua elogia, quibus viri quidam docti hunc librum ornarunt, collegit, & hinc inde notas quasdam, eas quidem non adeo multas, selectas tamen & ad rem facientes adiecit. Non rectius vir ille praestantissimus operam suam studiumque collocare potuisset.

AD LIBRI II. CAP. V.

P. 653. *Scorsim vero & ex instituto hoc egit &c.*) Non praetermittendus hic est LANGLETVS DV FRESNOY, a quoque nobis iam laudatus. Dum enim PETRI PYTEANI *commentarium in PITHOEI librum de libertatibus ecclesiae gallicanae*, cum praefatione historica & adnotationibus, recudi curauit; priori volumini; siue tomo, indicem satis amplum scriptorum iuris canonici subiunxit, additis itidem adnotationibus, in quibus tum de libris ipsis, tum de eorum editionibus, sententiam suam pronuntiat. InscrIBitur hocce opus: *commentaire de M. du Puy sur le traité de libertés de l'Eglise gallicane de M. Pierre Pithou, advocat en la cour de parlement, nouvelle édition, revüe, corrigée & augmentée des notes & d'une préface historique &c.* Parisiis 1715. duobus tomis 4.

p. 654. Ipse etiam Ioan. Donatus) Postea etiam prodit *histoire du droit canonique & du gouvernement de l'Eglise par M. **.* advocat au parlement, Parisiis anno 1720. 12. Qui quidem auctor cum DOVIATIO fere convenit, nisi quod magis ad ius canonicum Galliae & libertatem ecclesiae gallicanae, respiciat, cons. iourn. des savans an. M D C C X X. mens. Iun. p. 669. seqq.

ibid. Ad nostrates ut reueriamur &c.) Inter hosce etiam commemorandus est

CHRIST. GODOFREDVS HOFFMANVS, iureconsultus celeberrimus, qui *introductioni* suae in *iurisprudentiam canonicam & pontificiam &c. consensam historiae iuris canonico. ecclesiastici delineationem* praemisit.

p. 687. Saepe errasse Grotianum fatentur etiam &c.) Iuvat hic addere ISAACI CASAVBONI observationem, quae in *Casaubonianis*, a IO. CHRISTOPHORO WOLFIO editis, p. 177. legitur. Audini, inquit, Ferronium saepe mihi adfirmantem, falso suspectam esse fidem Grotiani, cum duo ad summum possint loca reperiri, suspecta merito, de quibus tamen iure possit dubitari. Nos scimus, multa in ea collectione falso laudita, multa perperam scripta, & Baronius ipse quaedam agnoscat, velut in tom. II. annal. p. 21. seqq. Super canonibus apostolorum, ubi Grotianus tamquam ex Isidoro mercatore, non Hispalensi. Atque Baronius locum illum perperam lectum a Grotiano vult &c. Ad exagilandum Grotianum satis sit, ipsum multa descripsisse nullo iudicio, fuisse prorsus ex epistolis Clementis papae & aliorum primorum paparum, quae sunt falsa prorsus.

p. 693. Recudi haec aëla combustionis iuris canonici curauit &c.) Diversa ab his sunt aëla exustionis anti-christianorum decreta-

decretalium, quae BYRCARDVS GOTT-HELFF STRVVIVS exhibet, in *bibliotheca librorum rariorum, theca I. num. VI. p. 135. seqq.* quae & ab ipso LVTHERO non sunt protecta.

p. 693. *Inter nostrates &c.*) Romanensibus, quibus primum locum dedimus, iungendus porro est IOAN. PETRVS GIBERTVS, cuius *institutions ecclesiastiques & beneficiales, suivant les principes du droit commun & les usages de France*, Parisiis prodierunt, anno 1720. 4. Praemissit hisce *institutionibus* praeparationem quamdam ad studium iuris canonici, in qua de ratione illud tractandi differit, aliaque, quae de eo generatim scire oportet, adfert.

p. 703. *quod sbediasma integrum introductioni suae &c.*) In noua editione; seu notis amplissimis illustrata, existat, *part. III. lib. IV. §. V. p. 193. seqq.* ubi & idem vir doctissimus alios quosdam laudat, qui collectiones conciliorum dederunt, aut scripta quaedam, eo spectantia, euulgarunt.

ibid. Si quid autem a viris hisce doctissimis praetermissum, id supplebit Salmonius &c.) Magna doctorum virorum adprobatione, & quidem non immerito, exceptum est hocce FRANCISCI SALMONII opus, multisque passim ornatum est elogiis, recusum quoque Lipsiae anno 1726. 2. Tribus autem istud absoluitur partibus, in quarum prima auctor de utilitate conciliorum, & collectionum, quae ea exhibent, differit, ea quidem ratione, ut eam intuitu tum dogmatum fidei, tum doctrinae morales, tum disciplinae ecclesiasticae, & denique historiae, demonstret. De collectionibus conciliorum in altera parte verba faciens, veteres pariter ac recentiores, vniuersales & particulares, diligenter magnoque studio enarrat; nec eos praetermittit, qui *summas* aut *compendia conciliorum* dederunt. Hic vero etiam,

quaenam sit incunda via, ostendit, ut perfecta quaedam omnibusque numeris absoluta conciliorum collectio in lucem proferatur; & ut difficultates, quae hic se oblaturae sint, non disimulat; ita & dotes, quibus ornati esse debeant, qui eiusmodi quid suscipere volunt, enarrat. Vtque eo minus de necessitate eiusmodi operis dubitari queat; naeuos atque defectus collectionum, quae hucusque prodierunt, libere & cordate indicat. Agit hoc *cap. VI. p. 474. seqq.* speciatim autem de SEVERINI VINII collectionibus mentem suam aperit, *artic. IX. p. 500.* de regia, quae auspiciis RICHELII, cardinalis, prodiiit, *artic. X. p. 505.* de LABBEI & COSSARTII, *artic. XI. p. 506.* de BALVZII, *artic. XII. p. 515.* cumprimis & de IO. HARDVNI collectione, *artic. XIII. p. 516. seqq.* editionis Parisiensis. In *tertia* denique parte de ratione, studium conciliorum tractandi, praecipit. Subiunctus autem est *catalogus auctorum praecipuorum, qui collectiones conciliorum dederunt, aut alia huc spectantia scripta continerunt, cum observationibus, tum de libris ipsis, tum de eorum editionibus*; qui egregie illis inferuiet, qui adcuratorem eiusmodi scriptorum sibi comparare cupiunt notitiam.

p. 707. *quod & ab aliis iam factum est*) Cumprimis a FRANCISCO SALMONIO, quem iam laudauimus, tum in opere ipso, ubi *part. II. cap. II. artic. III. p. 264.* de iis agit, qui *summas & compendia conciliorum* dederunt; tum in *catalogo auctorum praecipuorum*, eidem subiuncto, in quo *num. IV. p. 614.* itidem *summas & compendia conciliorum*; *num. V. p. 617.* eos, qui commentarios aut scholia in concilia & eorum canones ediderunt; *num. VI. p. 619.* eos, qui historiam conciliorum aut omnium, aut quorundam scripserunt, recenset.

p. 710. *Nemo autem maiori animi impetu causam romanorum pontificum &c.*)
Opera

Opera CHRISTIANI LVPI omnia iunctim edita sunt Venetiis anno 1724. tribus tomis in fol. Varia in iis occurrunt, ad historiam ecclesiasticam, speciatim notitiam conciliorum, & canonum quorundam illustrationem spectantia. Recensentur in den Deutschen altis cruditoren part. CIX. num. I. p. 1. seqq. Inter iurium pontificis in hac caussa defensores strenuos post CHRISTIANVM LVPVM etiam referendus est FRANCISCVS ANTONIVS DE SIMEONIBVS, cuius de Romani pontificis iudicaria potestate tomus primus ad sanctissimum patrem Clementem XI pontificem maximum, Romae prodit anno 1717. 4. In praefatione praecipuos scriptores, qui ex romanensibus ius illud prouocationis, quod pontifices sibi vindicant, aut impugnarunt, aut propugnarunt, recenset, suamque de iis fert sententiam. Et de CHRISTIANO quidem LVPO, quem inter posteriores haud vltimum locum tenere diximus, iudicat, quod non adeo corruptum dicendi genus sequens, haud expedito satis ordine praecesserit, nec arte omni scripta, quae magna eruditione sunt referta, limauit. Inter eos autem, qui ad priorem classem pertinent, cum primis LVDOVICVM ELL. DV PIN sibi resutandum sumit, quem & ob librum de antiqua ecclesiae disciplina, tamquam constipatam eorum omnium farraginem, quae EDMVNDVS RICHERIVS, IO. LAVNOIVS, PASCHASIVS QVESNELLIVS, LVDOVICVS MAIMBURGIUS, & similes proposuerant, & ob alia scripta, haeceseos acerrime postulat, & vehementius perfricat. Legere ista & reliqua licet in altis cruditoren Lipsiensibus supplement. tom. VII. sect. IX. p. 377. seqq.

p. 711. Nec praetermittenda hic est Marci Antonii Cappelii &c. dissertatio. Quam integram, sed adnotationibus quibusdam, in quibus auctor subinde refellitur, illustratam, CHRISTOPHORVS MAT-

THAEVS PFAFFIVS introductioni suae in historiam theologiae literariam notis amplissimis illustratae inseruit, part. III. lib. IV. p. 41. seqq.

p. 714. Nec silentio hic praetermittenda bullaria &c.) Recentissimum est Clementis XI. pontificis maximi bullarium, quod iussu cardinalis ALBANI lucem adspexit Romae anno 1723. fol. Varia inde quoque, ad historiam pontificis huius valde memorabilem, spectantia, condiscere licet; conf. journal des sçavans anno M DCC XXV. mens. Nouembr. p. 491. seqq.

p. 720. Singulari namque studio magno sumtu &c.) Indicem collectionis huius, adnotationibus quibusdam illustratum, publicae luci exposuit HERMANNVS CASPAR KOENIGIVS, sequenti ratione inscriptum: bibliotheca agendorum, bestehend aus einem vollständigen catalogo derer Kirchen-Ordnen, agenden, und anderer dergleichen Schrifften, welche Herr Julius Bockelmann, durch mehr als dreyszig iähriges Bemühen gesammelt &c. mit einer kurtzen Vorrede und hinzugefügten Anmerkungen zum Druck ausgefertiget &c. Cellis anno 1726. 4.

p. 721. dam alii pro imperio &c.) Copiose & diligenter scriptores huc spectantes recenset auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VII. p. 156. seqq.

p. 723. quorundam animos commouit, ut maiori studio &c.) Inter hos, qui eo tempore imperatoris HENRICI IV. causam contra pontificem egerunt, haud vltimus fuit WALRAMVS, episcopus Numburgensis, qui episcopatu huic ab anno M LXXXIX. ad M CXI. praefuit. Scripta eius, huc spectantia, recenset, variaque lectu digna de iis obseruat IOAN. MARTINVS SCHAMELIVS in Numburgo literato p. 1. seqq.

p. 724. *summamque illorum in reges ac principes qua temporalia &c.*) Magnus illorum, qui hoc sibi datum crediderunt, ut supremam hac ratione pontificis in omnes totius orbis imperantes & principes stabilirent potestatem, est numerus. Praecipui sunt NICOLAUS SANDERVS seu SAYNDER, *de visibili monarchia libris octo*; in quibus cum in Elisabetham, Angliae reginam, iniurius fuisset, GEORGIVS ACKWORTH, BARTHOLOMAEVS CLERCKE, aliique ex Anglis se ei opposuerunt; ALEXANDER CARERIVS, iureconsultus Patavinus, in *libris duobus de potestate papae*; THOMAS BOZIVS, Eugubinus, *de iure diuino & naturali ecclesiasticae libertatis & potestatis*; ABRAHAMVS BZOVIIVS *de rebus gestis, officio, auctoritate, virtutibus &c. summorum pontificum*, & cui ob impudentiam primus inter omnes locus debetur, ANTONIVS SANCTARELLVS, Iesuita, in *tractatu de haeresi, schismate, apostasia, sollicitatione in sacramento poenitentiae & de potestate summi pontificis in his delictis puniendis*, Romae anno 1625. edito, in quo pontifici directiuam & correctiuam in principes potestatem ita tribuit, ut eos deponere quoque & morti addicere queat; quamobrem & a Sorbonna pariter ac suprema curia Parisiensis liber huius anno 1626. damnatus & manu carnificis combustus est. Conferenda, quae de *sententia facultatis Parisiensis* in hunc SANCTARELLI librum, quomodo IO. ADAMVS SCHERZERVVS *bibliothecae suae pontificiae* inseruit, diximus *cap. VII. huius libri ad §. X.* Ad ROBERTUM BELLARMINVM quod attinet, cuius hic mentionem inieciimus; is tum alibi, tum maxime in *libris quinque de Romano pontifice*, causam eius egit, cumque cautior reliquis esse, & media quadam via incedere vellet, adeoque potestatem tantum quamdam *indirectam* pontifici in temporalibus regum principumque christiano-

rum tribueret, utramque partem offendit, statumque idcirco, quod mediam viam eligentibus commune esse solet, expertus est, uti iam obseruauimus *cap. VII. huius libri ad §. IX.* Censores interim & aduersarios in hocce argumento nactus est SIBRANDVM LVBBERTVM, MATTHAEVM SVTCLIFFIVM, DANIELEM CHAMIERVM, PHILIPPVM MARNIXIVM, GVIL. WHITARERVVM, ANDREAM DV VAL, ROBERTVM ABBOT, aliosque, quorum scripta recenset auctor *bibliothecae imperantium quadrupart. cap. II. posita. VIII. §. IV. p. 180.* Inter reliquos autem, qui BELLARMINO in hocce capite se opposuerunt, eminet GVIL. BARCLAVS; cuius licet iam facta sit mentio; nonnulla tamen obseruatu digna de eo addere iuuabit. Romanae enim licet in ecclesiae sacra sequebatur; in libro tamen iam laudato *de potestate papae, an & quatenus in reges & principes saeculares ius & imperium habeat*, non tantum BELLARMINVM refutauit; sed & ipsi pontifici Clementi VIII. eum dicere decreuerat; sed morte praepeditus hoc facere non potuit. Eandem etiam *ob causam* opus hocce ad finem perducere non potuit, nec ultra *cap. XLI. progressus est*; interim nondum perfectum licet, lucem adspexit anno 1609. 8. nec semel deinceps, etiam cum libris eius *de regno & regali potestate*, recusum est. Nec defuit sibi BELLARMINVS, cardinalis; quin potius in *tractatu*, itidem iam memorato, *de summi pontificis in rebus temporalibus potestate* contra BARCLAVM in aciem prodiiit; huius contra praeter IOANNEM, episcopum Rossensem, (hoc est, IOANNEM BVCKERIDGE, episcopum Rossensem, non autem IOANNEM FISCHERVVM, itidem Rossensem episcopum, ut falso nonnulli tradiderant, utpote qui tempore HENRICI VIII. Angliae regis, vixit) a nobis iam laudatum, defensionem in se suscipiente IOANNE

BARCLAI0, GVILIELMI filio, Romanae ecclesiae sacris itidem addicto, & ob *Euphormionem*, itidemque iconem animorum satis noto; cuius quippe exstat pietas seu publicae pro regibus ac principibus, & priuatae pro Guilielmo Barclai0 parente vindictae contra Bellarminum; Parisiis an. 1612. ad quam iterum respondit ANDREAS EYDAEMON IOANNES, ex Iesuitarum societate, in epistola monitoria ad Ioannem Barclaium de libro ab eo pro patre suo, contra Bellarminum scripto, Coloniae Agrippinae anno 1613. 8. Addenda quae de hisce differit auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VIII. §. V. p. 181.

ibid. cumque Iacobus rex iuramentum fidelitatis &c.) Plura de hacce inter IACOBVM, Angliae regem, & ROV. BELLARMINVM controuersia diximus cap. VII. huius libri ad §. IX. & in addendis ad istum locum; quae hic omnino conferenda. Addenda quae hac de re suppeditat auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VIII. §. VI. seqq. p. 182. seqq. ubi inter regis defensores praeter LANCELOTTVM ANDREAM, a nobis laudatum, ROGERVM quoque WIDDINGTONVM & DAVIDEM PAREVM; inter eos autem, qui LANCELLOTO ANDREA, adeoque & regi se opposuerunt, praeter MARTINVM BECANVM, IACOBVM GRETERVM & ANDREAM EYDAEMONEM IOANNEM refert, eorumque scripta recenset, & alia, quae huius loci sunt, obseruat; speciatim & §. X. p. 186. alios adhuc, qui pro pontifice & BELLARMINO contra regem pugnarunt, commentor.

p. 725. Petrus Puteanus) conf. quae antea ad p. 653. diximus.

ibid. Inter impugnatores libertatis ecclesiae gallicanae eminenti &c.) Nomen suum inter hosce etiam professus est ANTONIVS CHARLAS, cuius tractatus de libertatibus

ecclesiae gallicanae, & quidem editio tertia ex autographo auctoris locupletior & emendatior, vna cum eiusdem opusculis quatuor, antebac seorsim diuulgatis, prodijt Romae anno 1720. tribus tomis in 4. In eo de origine, progressu, iustitia, antiquitate, libertatum ecclesiae gallicanae ita tractat, vt, earum defensores, quid isto nomine sibi velint, intelligere, neget, & quidquid de iis dicant, omni destitui fundamento, contendat. Dum decreta cleri gallicani, anno 1682. congregati, sub examen reuocat, pontifici Romano indirectam, quam vocat, in temporalia regum potestatem vindicat, eumque supra concilia oecumenica, immo in omnibus, quae ad fidem spectant, infallibilem, eiusque decretis ac decisionibus omnes, qui ecclesiae, cui praest, addicti sunt, obligari, etiamsi consensus ecclesiae vniuersalis non accesserit, adserit. Vnde, cuiusmodi reliqua sint, intelligere licet. Inter opuscula, tractatui huic adiecta, primum inscribitur: *primatus iurisdictionis romano pontifici adsertus*; estque LVDOVICI ELLDV PIN dissertationi de primatu papae, quae inter dissertationes de antiqua ecclesiae disciplina, quartum locum tenet, oppositum. Plura de opere hocce dicuntur dans le journal des sçavans M D C C X X V. mensi Nouen. br. p. 521.

p. 732. Nimirum Paulus hicce Sarpius &c. iudicium suum considerationum nomine subiecit &c.) Laudat huncce PAULI SARPII librum ISAACVS CASAVBONVS, dum non tantum in Casaubonianis eum optimum librum vocat, p. 20. sed & deinceps, in Pauli monachi Seruiciae, inquit, scriptis super controuersia inter serenissimam Vencorum rempublicam & Paulum V. Romanum pontificem, singularem agnosco auctoris pietatem, doctrinam, probitatem & modestiam. Initio controuersiae huius paulo post cum excommunicati essent Veneti, tum alia quaedam scripta publicata Venetiis,

Venetis, tum duo tractatus Gersonis super inualiditate (vt loquuntur) excommunicationum. His Gersonis libris senatus in officio continere populos suos volebat, qui adeo italice versi cum epistola eiusdem argumenti prodierunt. Hinc Bellarminus Atlas ille tyrannidis pontificiae, & praesertionem illam, quam suspicor esse Pauli, & librum ipsum confutauit. Vidimus illum Bellarmini librum, & detestati sumus. At Paulus ei mox respondit, doctissimis, solidissimis & grauissimis rationibus vsus, vt, cum legerem, mirarer, tanta cum libertate responderi in Italia pontifici, quem pro suo nomine colant pierique pontificiorum πατριάρχης; p. 31. Sed de scriptis PAULI SARPII, ad hanc controuerſiam spectantibus, legenda historia interdicti Veneti, quam a SARPIO compositam GVIL. BELLEVS, episcopus Kilmorienſis, post eius obitum anno 1626. Cantabrigiae edidit; quamue recte etiam hanc ob causam commendat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS in notis ad Casauboniana p. 243. qui alios simul huc facientes scriptores laudat. Nec praetermittendum, ipsum quoque ISAACVM CASAVBONVM ad hocce certamen accessisse, atque de libertate ecclesiastica librum edere voluisse, qui & vsque ad p. 264. excusus est, & hacce inscriptione ornatus: *de libertate ecclesiastica liber singularis ad viros politicos, qui de controuerſia inter Paalum V. pontificem maximum, & rempublicam Venetam edoceri cupiunt; 1607.* sine mentione loci aut typographi. Integer autem cur typis exscriptus non sit, hanc ex IAC. CAPPELLI adſcriptione bonae fidei aduersus Herib. Roswycium p. 17. rationem adfert, quem iam laudauimus, IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS, quod Galliae rex, Henricus IV. compositis iam Venetorum cum pontifice Romano controuerſiis, vetuerit vltra progredi, & hoc ipsum, quod fuerat inchoatum, ſupprimi volue-

rit, vnde factum, vt eius pauca nunc exſtent exempla; l. c. p. 246. vbi & alia adhuc lectu digna de hocce libro commemorat. Quantumvis autem imperfectum eſſet hoc CASAVBONI opus; MELCHIOR tamen GOLDASTVS illud *tomus I. monarchiae imperii* recudi curauit. Praefationem autem integram exhibet WOLFIVS l. c. p. 149. ex qua patet, cur CASAVBONVS librum hunc de libertate ecclesiastica inscribi voluerit. Qui enim Romani pontificis causam contra Venetos agebant, ab his libertatem ecclesiasticam violatam, clamitabant. Sed recte CASAVBONVS: Fidem Dei atque hominum! quatenam ista, obsecro, libertas est, cuius contemtus tam illisris capitis, tam bene meriti de ecclesia vniuersa ſenatus, tot innocentium ciuitatum ac populorum damnatione aeterna sit expandus? Sed cur nomina, quae rerum signa sunt, commutantur? Neque enim de ecclesiae libertate in hac causa agitur, verum de paucorum commodis, quae loquendi vsu quodam; an abusu ecclesiae nomine consentur. De impunitate item ecclesiasticorum agitur, & licentia quidvis specie religionis audendi; non de electionum libertate &c. Dignum hoc obseruatu existimo, cum & alias Romanae ecclesiae additis haud insolens sit, veras vocum significationes immutare, quod *simoniae* exemplo comprobare possem, si hoc nunc agerem. Addenda & quae de CASAVBONI, quem commemorauimus, libro de libertate ecclesiastica obseruat, atque monet CHRISTIANVS THOMASIVS in historia contentions inter imperium & sacerdotium, adpend. cap. II. §. XCVI. p. 615.

p. 734. cum Thomas Erasmus &c.) Thomae Erasmi de excommunicatione liber, inquit ISAACVS CASAVBONVS, qui Heidelbergae scriptus, sed in Anglia in lucem editus est, sane doctus est, & quem legiſſe neminem poeniteat. Et quibusdam

interiectis: porro cum adversus Erasii sententiam Beza scripsisset, Erasmus sex libros composuit hoc titulo: *theſium*, quae de excommunicatione (ita enim pro confirmatione legendum puto) posita fuerunt, confirmatio; & *theſis*, & hi sex libri saepe eruditi & aculeati editi sunt Pestinae in Anglia 1587. in Casaubonianis p. 21. PAVLYS COLOMESIVS, ubi in icona theologorum presbyterianorum, de theologis illis agit, qui theologica nolunt ab aliis tractari, ERASTI quoque mentionem facit, eumque doctorem medicum, sed in theologicis, quod in illo ordine rarius, haud leuiter versatum vocat, p. 31. aut in operibus eius, iunctim editis p. 785. Obseruandum hoc quoque IO. CHRISTOPHORO WOLFIO in notis ad Casauboniana p. 229. ubi & plures, qui de ERASTO egerunt, laudat.

p. 736. scripsitque Ioannes Vytenbogardus &c.) Cum VYTENBOGARDVS librum, istum a se scriptum, in Angliam misisset, inter alios illi respondit HADRIANVS SARAVIA, cuius epistolam lectu dignam, in qua VYTENBOGARDI sententiam calculo suo adprobat, exhibet IOAN. WOLFGANGVS IAEGERVS in *historia ecclesiastica & polit. saeculi decimi septimi*, decennio II. lib. II. cap. IX. p. 196.

p. 737. *pietas ordinum Hollandiae, inscriptum*) Conferendus & de historia huius libri GERARDVS BRANDT dans l'histoire abrégé de la reformation des Pais-Bas, tom. I. lib. XXI. p. 426. seqq. cumprimis auctor vindictiarum Grotianarum, quae Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt, part. I. p. 41. qui & p. 705. seqq. omnia, quae huc spectant scripta, eorumdemque versiones & editiones accurate recenset. Nimirum refutare huncce HVGONIS GROTHII librum conatus est SIBRANDVS LVBERTVS in *responsione ad pietatem Hugonis Grotii*, cui GRO-

TIVS opposuit bonam fidem Lubberti; seu vindicationem pietatis contra Lubbertum; sed & IOAN. BOGERMANNVS, adnotationes ad Hugonis Grotii pietatem, edidit, in quibus scriptum istud perstrinxit. Defensionem contra GROTHII in se suscepunt CASPAR BARLAEVS in *Bogermanno clenchemeno*, seu examine epistolae eius, quam suis in Grotii pietatem notis praefixit; & IOAN. ARNOLDVS CORVINVS in *responsione ad Bogermanni adnotationes*. Immo ipse GROTHIVS, in libertate iam constitutus, apologeticum edidit eorum, qui Hollandiae Westfrisiaeque & vicinis quibusdam nationibus ex legibus praeserunt ante mutationem anni MDCXVIII. &c. Post mortem vero GROTHII, vii iam diximus, liber eius de imperio summam potestatum circa sacra, lucem adspexit, cum scholiis DAVIDIS BLONDELLI non semel recusus. Legendus quoque de hisce auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VII. §. III. p. 159.*

ibid. de quibus vii & reliquis &c.) Conferendus etiam de hisce auctor iam laudatus *bibliothecae iuris imperantium &c. l. c. §. IV. p. 160.* ubi speciatim de NIC. VEDELIO eiusque antagonists agit.

p. 739. *de origine excommunicationis &c.)* Addenda omnino, quae hac de re disputaui in *commentat. historico-dogmat. de ecclesia apostolica; seu de statu ecclesiae christianae sub apostolis cap. VII. ad §. III. p. 803. seqq.*

p. 740. *in notissimo de republ. ecclesiastica opere &c.)* Magna namque multorum approbatione hocce opus exceptum est, in quo & eruditionem haud vulgarem demonstravit, licet non desint quoque, qui quaedam in eo desiderant. Cumprimis autem monarchiae papalis defensoribus valde displicuit, quod de regimine ecclesiae non ita scripsit, ut illi opta-

optabant. Ecclesiam enim sub Christo, hoc est proprie sic dictam illam & inuisibilem, perfectissimam monarchiam esse contendit; Christi autem ministros, qui in terris sunt, a monarchia terrena alienissimos, ipsi Christi institutione, aristocratie, nec tamen sine aliqua democratiae admixtione ecclesiam gubernare, primumque adeo Petri; seu papatum cum euangelio & Christi institutione pugnare plurimum. Idque in *primo* operis istius libro ex instituto agit. Sic & in *libro tertio* inter episcopos iure diuino nullam esse praelationem docet, nullam subiectionem, sed solo iure ecclesiastico locorum gradus inter episcopos distingui; quemadmodum &, dum *libro quarto* in eo est, ut in Romanae ecclesiae priuilegia inquirat, eam neque in se, neque in suo episcopo, neque in suo clero ullam habuisse a Christo supra ceteros praereminentiam, sed, si quam habuit, vel habet, eam ex humanis ipsam praesidiis accepisse, ostendit. Potestatem porro ecclesiae mere spiritualesse *libro quinto* euincit, adeoque iurisdictionem omnem ab ecclesia remouet. Laicam autem potestatem cum ecclesiastica comparans, principes christianos multa posse in ecclesia, ecclesiam vero nihil in temporalibus, nedum erga reges. Haec & alia eiusdem generis, cum vehementer ab illorum, qui summam in omnia Romano pontifici potestatem tribuunt, dissentiant, mirum non est, existisse haud paucos, qui calumum contra M. ANTONIUM DE DOMINIS stringere, suarum duxerunt esse partium. Eminent inter eos, MARTINVS BECANVS in *libris quatuor de republica ecclesiastica contra Marcum Antonium de Dominis*; ANDREAS EVAEMON IOANNES in *admonitione ad lectores librorum M.wei Antonii de Dominis*; ZACHARIAS BOVERIVS in *ensura paraenetica in Marci Antonii de Dominis quatuor libros de republica ecclesiastica*;

FIDELIS ANNOSVS VEREMONTANVS, hoc est, IOANNES FLOYDVVS, in *ensura in libros Marci Antonii de Dominis de republica ecclesiastica*; NICOLAVS COEFFETEAV; siue COEFFETELLVS in *libris quatuor pro monarchia ecclesiae Romanae contra rempublicam Marci Antonii de Dominis*. Mitto reliquos, quos laudat IOANNES FABRICIVS, qui & de hoece opere diligenter agit, eiusque editiones indicat, summamque exhibet, & ipsius quoque MARCI ANTONII DE DOMINIS vitam & fata enarrat, auctoresque, qui copiosius ista exponunt, indicat, in *historia bibliothecae Fabricianae part. II. p. 131. seqq.* Conferendus etiam IO. FRIDERICVS MAYERVS in *syllabo scriptorum praecipuorum, qui Romam reconciliabilem voluerunt*, IOSEPHI HALLI *Romae irreconciliabili subiecto*, p. 38. *seqq.* vbi & IOSEPHI HALLI epistolam ad MARCVM ANTONIVM DE DOMINIS, qua illi reditum ad Romanum pontificem dissuasit, lectu dignissimam, exhibet; item DAVID CZVITTINGERVS in *specimine Hungariae litteratae p. 121. seqq.*

P. 743. qui aut pro primatu romani pontificis, aut contra eundem &c.) Inter recentiores, qui contra primatum Romani pontificis pugnarunt, eminet, adeoque silentio hic praetermittendus non est ISAACVS BARROW, cuius *tractatum de suprema, quam papa sibi vindicat, potestate ecclesiastica*, ex lingua anglicana in germanicam transtulit, & cum praefatione amplissima edidit AVGVSTVS TITTELIVS, Lipsiae anno 1723. 4. Post introductionem quamdam BARROWIVS sequentia, quibus primatus pontificis innititur, fundamenta discutienda sibi sumpsit: Petrum apostolorum fuisse principem; primatum istum Petri, vna cum iuribus & praerogatiuis cum eo connexis, non ipsi fuisse proprium, sed ita comparatum, ut ad omnes eius successores debuerit propagari; Petrum

trum episcopum fuisse romanum; Petrum, cum Roma discessisset, mansisse tamen vrbis illius episcopum, & quidem ad vitae vsque finem; episcopos romanos, ex institutione diuina, adeoque & iure, quod inde oriatur, diuino, primatu quodam vniuersali & iurisdictione in totam ecclesiam christianam gaudere; penes episcopos romanos inde a Petro semper supremam hanc potestatem reuera fuisse, illosque eandem exercuisse; potestate hacce suprema numquam eos posse priuari, quae & mutationi nulli sit obnoxia. In quibus quidem omnibus examinandis auctor ingenium pariter ac peritiam antiquitatis haud vulgare demonstrat; nec indignum est opus hocce elogio isto, quo IO. TILLOTSONVS in praefatione istud ornavit, dum inter alia auctorem multa dixisse, pronuntiat, quae toti huic controuersiae finem imponere queant. Placuit autem interpreti AVGVSTO TITTELIO alium eiusdem fere generis librum, LVDOVICI scilicet MAIMBURGII *tractatum historicum de institutione & prerogatiuis ecclesiae Romanae eiusque episcoporum*, ex lingua gallicana in germanicam translatum & adnotationibus illustratum, illi adiungere. Dignusque est iste MAIMBURGII liber, qui primum anno 1685. deinde accessionibus quibusdam auctus anno 1688. prodit, cuius prae reliquis in hoc genere habeatur ratio; quamquam dubitari fere queat, num inter eos, qui primatum pontificis defendunt, an inter eos, qui illum impugnant, referendus sit. Licet enim in quinque prioribus capitulis id agat, vt primatum Petri euincat illique ac successoribus eius non tantum ¹²⁰⁰ ~~1200~~ prae reliquis episcopis, sed & iurisdictionem in vniuersam ecclesiam vindicet simulque christianorum totius orbis cum visibili ecclesiae capite, hoc est, pontifice Romano, vnionis necessitatem inculcet, adeo, vt si vel maxime aliquis cum confessione

Petri *Matth. XVI. 16.* consentiat; si tamen primatum & iurisdictionem capitis illius visibilis in ecclesiam non agnoscat, non possit non in haeticorum referri numerum: nihilofecius, quando insequentibus ad controuersias, quae in ipsa ecclesia romana agitari solent, progreditur, pontificem, cum sine concilio vniuersali, aut ecclesiae consensu sententiam pronuntiat, falli omnino & errare posse, concedit, eum supra concilia esse negat, potestatem regendi ecclesiam, non aliam, quam quae canonibus circumscripta sit, tribuit, nullaque omnino in temporalibus potestate, siue directa ea sit, siue indirecta, gaudere contendit; inque hisce omnibus ita se gerit, vt non tam ipsemet controuersias istas decidere, sed aliorum tantum; qui talia docuerunt, insistere vestigiis, videri velit. Et pontifices quidem saepissime sententiam pronuntiando errasse, multis exemplis probat *cap. VII. ad XVI. p. 661. seqq.* Dumque *cap. XVII. seqq. p. 721. seqq.* fuisse probat, pontifices conciliis vniuersalibus eorumque sanctionibus subiectos esse, simul *cap. XXII. seqq. p. 755. seqq.* Constantiensis concilii hac de re decreta contra EMANUELEM SCHELSTRATENVM vindicat, id quod & supra iam a nobis obseruatum ad §. X. p. 726. Conferenda quae de hocce MAIMBURGII libro obseruat VITVS LVDOVICVS SECKENDORFVS in *dem Christen-Stat.* & quidem in *additionibus ad lib. III. cap. XII. p. 108. seqq.* Non omnibus romanae ecclesiae addictis eum placuisse, ex dictis facile intelligitur. Censuram itaque hinc expertus est auctor, qui edidit: *considerations sur le traité historique de l'établissement & des prerogatives de l'Eglise de Rome & de ses Evêques par M. Maimbourg &c Coloniae 1686. 12.* add. PETRVS BAEIVS dans les *nouvelles de la republique des lettres, M DC LXXXVI. mense April. num. III. p. 461. seqq. ibid.*

ibid. Claudii Salmasii tractatus de primatu papae &c.) Prodiit Lugduni Batavorum anno 1645. 4. Adiunxit illi NILI, archiepiscopi Thessalonicensis, & BARLAAMI argumenti eiusdem libellos, iam antea a se editos. De NILO isto vid. LEONIS ALLATII diatriba de Nilo & eorum scriptis, in IO. ALB. FABRICII bibliotheca graeca volum. V. p. 59. seqq. de BARLAAMO autem FABRICIVS ipse eiusdem bibliothecae volum. X. suae lib. V. cap. XLIII. p. 427. seqq. Libro SALMASII de primatu papae IOANNES DARTES, iureconsultus Parisinus, iterum libros tres de ordinibus & dignitatibus ecclesiasticis opposuit, sed quos responsione minime dignos iudicavit SALMASIVS.

p. 747. recentissimae istius splendidissimaeque &c.) Eodem fere tempore, quo alter operis huius tomus Romae lucem adspexit, anno scilicet 1724. ibidem prodiiit liber pontificalis; seu de gestis Romanorum pontificum, opera & studio IOANNIS VIGNOLII, in 4. quae licet notis longe paucioribus gaudeat editio, quam FRANCISCI BLANCHINI illa, a nobis laudata; ad codices tamen manuscriptos Vaticanos castigata est, variis lectionibus & animaduersionibus instructa. ANASTASII autem nomen omissum, ne typographo editionis, quam BLANCHINO debemus, conquerendi causa daretur, qui aegre ferre poterat, eundem librum in eadem vrbe tam facili sumtu recudi; conf. acta erudit. Lips. MDCCXXVII. mense Febr. p. 52. seqq.

p. 756. Hosce, qui sequuntur fuerit duces, haud dissimulter &c.) Consulendi tamen etiam, qui liturgiarum aut scriptorum liturgicorum collectiones dederunt, quorum notitiam suppeditat IO. ALB.

FABRICIVS, bibliothec. graec. volum. XIII. suae lib. VI. cap. X. p. 814. seqq. Addendus illis THOMAS BRETT, qui lingua anglicana collectionem praecipuarum liturgiarum ecclesiae christianae, in celebratione sacrae eucharistiae vsitatarum, imprimis veterum, videlicet Clementinae, qualis exstat in constitutionibus apostolicis, liturgiarum sancti Iacobi, sancti Marci, sancti Chrysostomi, sancti Basilii &c. a diuersis auctoribus angliae versarum; cum dissertatione de illarum vtilitate & auctoritate, in qua simul diuersae illarum corruptiones, & interpretationes notantur, in lucem emisit, Londini 1720. 8. conf. acta erudit. Lips. MDCCXXII. mense Iul. p. 333.

p. 761. Inter latinae ecclesiae libros ecclesiasticos eminet ordo romanus &c.) Ordinem romanum de missa pontificali, qualis a GEORGIO CASSANDRO, & deinde a MELCHIORE HITTORPIO, fuit vulgatus, sed amplius, quam dimidia parte auctiorem, exhibet IOAN. MABILLONIVS tom. II. musci italici, Parisiis anno 1689. 4. editi; vbi & alios eiusmodi ordines; siue libros rituales ecclesiae romanae, luci publicae exposuit; conf. IO. ALB. FABRICIVS, biblioth. graec. volum. XIII. suae lib. VI. cap. X. p. 828. Ad accuratorem autem librorum ecclesiasticorum ecclesiae latinae comparandam notitiam, plurimum praeter eos, quos iam laudauimus, conferet syllabus librorum sacramentorum, missalium, pontificalium, ritualium; seu manualium, ordinariorum tam manuscriptorum, quam editorum, quem libris quatuor de antiquis ecclesiae ritibus, Rothomagi anno 1700. editis, & quidem libro primo, EDMYNDVS MARTENE praemisit.

AD LIBRI II. CAP. VI.

P. 768. In iurispudentia ecclesiastica neminem sine historiae ecclesiasticae notitia recte versari Sc.) Idem etiam demonstrauit IOAN. SALOMO BRUNN-QUELL in dissertat. de utilitate ex historia atque antiquitatibus sacris in iurispudentiae ecclesiasticae studio capiendis, quam INNOCENTII CIRONT observationibus iuris canonici, Ienae anno 1726. 4. recu-
fis, praemissit.

p. 772. addenda nunc omnino est, quam Ioannes Hudfonus dedit) Recula ea est Amstelodami anno 1726. duobus to-
mis in fol. opera & studio SIGEBERTI HAVERCAMP. Qua in editione quid accesserit, ex ipsa inscriptione condisce-
re licet, quae ita se habet: *Flauii Iosephi* quae reperiri potuerunt opera omnia, grae-
ce & latine, cum notis & noua versione
Ioannis Hudsoni; accedunt nunc primum
notae integrae ad graeca Iosephi & varios
eiusdem libros Eduardi Bernardi, Iacobi
Gronouii, Francisci Combessii, Ioannis
Sibrandae, Henrici Aldrichii, vt & inedi-
tae in vniuersa Iosephi opera Ioan. Cocceii,
Ezechielis Spanhemii, Hadriani Relandi
selectae aliorum; adiunguntur in fine Caroli
Daubus libri duo pro testimonio Flauii Iose-
phi de Iesu Christo, & eiusdem argumen-
ti epistolae XXX. virorum doctiorum, vt
Reinesii, Snellii, Ioan. Frid. Gronouii, alio-
rumque philologicae & historicae; vt &
Petri Brinck examen chronologicae & histo-
riae Iosephicae; Ioan. Bapt. Ottii animad-
ueriones ad Iosephum & specimen lexici
Flauiani; Christ. Noldii historia Idumaeae;
seu de vita & gestis Herodum; quorum syllab-
bus exstat ante initium lib. I. antiquitatum:
omnia collegit, disposuit, & post Ioan. Hud-
ferum ad codices fere omnes cum impressis,
tum manuscriptor, praecipue Lugdano-
Batavos diligenter recensuit, notasque pas-
sim suas, & quinque in fine indices adiecit

SIGEBERTVS HAVERCAMPVS. Recen-
set hanc editionem, & quaedam de ea-
dem obseruat, IOAN. CLERICVS, bi-
blioth. anc. & mod. tom. XVI. part. I.
artic. VIII. p. 192. seqq.

p. 776. ad illos progredimur, qui ex
instituto historiam ecclesiasticam Sc.) Prae-
ter eos, quos hic laudauimus, quosue alii
iam commemorarunt, adhuc obseruatu
dignus AVGVSTINVS CALMETVS, cuius
histoire de l'ancien & du nouveau testa-
ment, Parisiis lucem adpexit anno 1718.
duobus voluminibus in 4. Licet autem
inscriptio noni quoque testamenti histo-
riam posliceatur; hoc tamen nomine il-
lud solum intelligit temporis interualum,
quod ab adfensione Christi in caelum, vs-
que ad destructum urbem Hierosolymam,
effluxit. Namque eo vsque, ceu ad finem
vaticiniurum veteris testamenti, progredi-
tur. Cum vero hocce opus introductio-
nis loco ad *historiam ecclesiasticam* FLEY-
RII (de qua deinceps dicemus) esse vo-
luerit; eandem quoque obseruauit tra-
dendi rationem. Dissertationem praemi-
sit de praestantia historiae Ebraeorum, praet
historia aliarum gentium; conf. *journal*
des sçavans anno MDCC XIX. mens.
Iannar. p. 77. seqq. Non alieni ab hoc
loco sunt, qui certa historiae ecclesiasticae
veteris testamenti capita illustrarunt, vt
IACOBVS SAVRINVS, in dissertationibus
historicis, criticis, theologicis, moralibus
ad praecipuas veteris & noui testamenti
historias, gallice scriptis, quarum tomus I.
& II. ad pentateuchum, Amstelodami pro-
diit anno 1720. 8. deinceps autem dis-
sertationes istae SAVRINI Hagae Comitum
excusae sunt anno 1728. duobus tomis in
fol. Recensentur, sed non sine acri cen-
sura dans la bibliotheque raisonnée des
ouvrages des sçavans de l'Europe tom. I.
part. II. artic. IX. p. 400. seqq. & tom. II.
part. I.

part. I. artic. VII. p. 177. f. 99. vindicantur autem dans les lettres frivoles & badines sur un livre intitulé, *Etat présent de la république des provinces unies &c.* epist. VII. p. 138. seqq. Huius quoque generis sunt IOSEPHI PASINI decem dissertationes selectae in pentateuchum, Augustae Taurinorum anno 1722. 4. editae. Immo omnes illi huc quodammodo spectant, qui observationes aut dissertationes criticas, philologicas, exegeticas, in loca quaedam librorum veteris testamenti (ne quid de commentariis dicam) ediderunt, quorum praecipuos laudauimus, cum de theologia exegetica verba fecimus.

p. 781. Augustinus Cabnet in dictionario &c.) *Dictionarium* hocce CALMETI & gallico in latinum translatus & nonnihil expurgatus a IO. DOMINICO MANSI, Lucensi, proditit Lucae, & recusum est Augustae Vindellicorum anno 1729. duobus tomis in fol. Dum nonnihil expurgatum dicitur, hoc ita intelligendum, quod interpres, cum nonnulla plane falsa, seu vitio typographi, seu auctoris lapsu, aut certe praepostere descripta ex aliis libris deprehendisset, ea in notis diligenter emendauerit. Lucem etiam adspexit supplementum huius dictionarii, auctore ipsomet AVGVSTINO CALMETO, Parisiis anno 1728. duobus tomis in fol. qui adeo operis huius totum tertium & quartum constituunt. In hisce plurima dictionarii huius loca supplentur, noui quoque articuli non pauci adduntur, & multa praefertim, quae ad militiam veterum Ebraeorum spectant, passim inserta & figuris illustrata. Equiri DE FOLLARD se debere auctor proficetur, cuius etiam singularis de *tactica Ebraeorum* dissertatio, supplemento huic praemissa est. Sunt porro huius loci & alia quaedam *lexica biblica*, de quibus tamen deinceps ad libri II. cap. VIII. §. XII. verba faciemus.

p. 783. De tabernaculo Mosaeico &c.)

Cumprimis adhuc commemorandus est BERNARDVS LAMY, ob libros septem de tabernaculo foederis, de sancta ciuitate Ierusalem, & de templo eius, Parisiis editos anno 1720. fol. conf. *journal des sçavans* anno M D C C X X I. mens. Iun. p. 673. seqq. ubi & auctoris istius vita & scripta recensentur; it. mens. Iul. p. 49. seqq.

p. 784. commendandi vel maxime Ioan. Seldeni &c.) Iunctim omnia SELDENI opera, tam edita, quam inedita, cura & studio DAVIDIS WILKINS prodierunt, qui & vitam auctoris, praefationes, & indices adiecit, Londini anno M D C C X X V I. tribus voluminibus in fol. conf. IOAN. CLERICVS, *biblioth. ant. & mod. tom. XXV. part. II. artic. III. p. 331.*

p. 799. Antonius Godeau; siue Godellus) Quo pacto GODELLVS admonitus a CAROLO LE COINTE nonnulla in altera historiae suae ecclesiasticae editione emendauerit, exponit NICERONVS dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. IV. p. 277. Non indigna sunt, quae legantur.

p. 800. itemque abbas de Choisy, vt & abbas Fleury &c.) Illius, siue abbatis DE CHOISY, tres solum tomos recenset THOMAS ITTIGIVS, l. c. Sed plures deinceps prodierunt; & vndecimus quidem; siue vltimus Parisiis lucem vidit anno 1723. Pari ratione & abbatis FLEURY vndecim tomos memorat ITTIGIVS, sed deinceps itidem plures accesserunt, adeo vt ipse quidem auctor totum vigesimum, qui ab anno 1339. vsque ad annum 1714. progreditur, luci publicae exponeret; postea vero ab alio quodam idem opus fuit continuatum, prodititque tomus XXI. pariter ac XXII. in quo historia ecclesiastica vsque ad annum 1455. deducitur, Bruxellis anno 1726. 8. Dissertationes quoque, operi huic passim in-

sertae

fertae, in quibus varia monita, historiae ecclesiasticae studio inferuentia, eaque neutiquam contemnenda, continentur, seorsim euulgatae sunt Parisiis anno 1724. duobus tomis in 8. Inscríbuntur: *discours sur l'histoire ecclesiastique par Mr. l'abbé Fleury.*

p. 801. *Præcipui & prae reliquis ob-
seruatu digni &c.)* Laude sua hic neuti-
quam defraudandus est IOAN. GEOR-
GIVS HEINSIVS; qui lingua germanica
edidit *kurtze Fragen aus der Kirchen-Hi-
storia des neuen Testaments, nach der methode
Hrnn Johann Hübners bis auf ge-
genwärtige Zeit continuirt*; Ienae anno
1725. quinque partibus in 12. Pars
quinta anno 1726. prodit, & saeculum
decimum sextum complectitur. Com-
mendandum hocce opus ob perspicuita-
tem & concinnum ordinem. Cumprimis
autem adhuc commemorandus est vir eru-
ditissimus celeberrimusque IO. LAVREN-
TIVS MOSHEMIVS, ob institutiones hi-
storiae ecclesiasticae noui testamenti, Ienae
anno 1726. 8. excusas, quae omnino ele-
gantioribus compendiis adnumerandae
sunt, aliisque dubiam reddere palmam pos-
sunt. Progreßus autem in iis est vsque
ad saeculum XVI. vt tamen reliquorum
etiam, quae restant, saeculorum nobis
spem fecerit.

p. 804. *De codice syriaco historiam
martyrum &c.)* De codice hocce syriaco
EVSEBII, *acta martyrum orientalium &
occidentalium* complectente, quem IOSE-
PHVS SIMONIS ASSEMANVS, su-
pra quoque nobis iam laudatus, ex orien-
te secum attulit, legenda omnino, quae
referuntur in *den neuen Zeitungen von ge-
lehrten Sachen* anno MDCCXIX. num.
LXXXVII. p. 689.

p. 806. *cujus martyrologium saepe
editum &c.)* In edendo hocce martyro-
logio industriam singularem posuerat IO-
ANNES BAPTISTA SOLLERIVS, socie-

tatis Iesu theologus, cuius quippe opera
& studio *martyrologium Vsuardi, monachi,
hac noua editione ad excusa exemplaria
XIV. ad codices manuscriptos integros
XVII. atque ad alios sermo L. collatum,
ab additamentis expurgatum, castigatum,
& quotidianis obseruationibus illustratum,
Antwerpiae prodit anno 1714. fol.* In
cuius quidem editionis praefatione prae-
ter alia etiam de martyrologiis copiose &
erudite disserit. *Legenda acta crudit. Lips.
MDCCXV. mens. Nou. p. 473. seqq.*
Verum exstitit deinceps quidam ex con-
gregatione sancti Mauri, monachus Bene-
dictinus, qui huncce SOLLERII laborem
irritum fuisse, contendit, eo, quod auto-
graphum VSUARDI illi ad manus non
fuerit. Publicae itaque luci exposuit
*Vsuardi San-Germanensis, monachi, mar-
tyrologium sincerum, ad autographi in San-
Germanensi abbazia seruati, fidem editum,
& ab obseruationibus Sollerii societatis Ie-
su vindicatum*, Parisiis 1718. conf. *journal
des sçavans MDCCXIX. mense Febr.
p. 183. seqq.*

p. 807. *Plura, qui de martyrologiis
scire auct &c.)* Conferendus & CHRIS-
TOPHORVS MATTHAEVS PPAFFIVS
*introducit. in hist. theol. literar. notis am-
plissimis illustrata, part. III. lib. IV. §. X.
p. 296. seqq.*

p. 808. *Doctrinae sacrae conseruatio
&c.)* Historia dogmatum, tum verorum,
tum falsorum, partim ad theologiam pa-
tristicam, partim ad haeresiologiam spe-
ctat. Sunt tamen, qui vtraque comple-
ctuntur, vt qui religiones huius vniuersi
describunt. Hi equidem, cum & de cae-
rimoniiis, quibus cultus Numinis peragi-
tur, exponere soleant; ab aliis ad scrip-
tores, qui de ritibus & moribus gentium
praecipunde referuntur. Quoniam vero
& subinde dogmata, tum vera, tum falsa,
recensent; nihil obstat, quo minus iis &
hic locus concedatur. Huc ergo spectant

EDVAR.

EDVARDVS BREREWOODIVS, in *serutinio religionum*, anglie scripto, & in linguam tum gallicam, tum latinam; & in hanc quidem a IO. IONSTONO conuerso; ALEXANDER ROSSAEVS, cuius liber, ex anglicana lingua in germanicam ab ALBERTO REIMARO translatus, inscribitur: *der ganzen Welt Religionen &c.* deinceps autem iterum, variis accessionibus auctus, germanice a DAVIDE NERRETERO editus, hac se inscriptione commendat: *Schauplatz der freitenden; doch vnüberwindlioben christlichen Kirchen*, Norimbergae anno 1707. tribus tomis in 8. HIERONYMVS KROMAYERVS, in *serutinio religionum*, Francofurti & Lipsiae anno 1631. 4. GEBHARDVS THEODORVS MEIERVS, in *historia religionum, christianae, iudaicae, gentilis & Mahomedanae a condito mundo ad nostra usque tempora*, Helmstadii anno 1697. 4. aliique, quos IOAN. CHRISTOPHORVS DORNIVS laudat, in *bibliotheca theologica critica &c. lib. III. cap. I. p. 261. seqq.* conf. & CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFIVS in *introduc. in histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrata part. III. lib. IV. §. XV. p. 320.* Cum autem, qui totius mundi religiones sibi describendas sumunt, nimis multa completantur; mirum non est, quod haud raro *excessum* in iis desideretur. Idque vel maxime exemplo suo non ita pridem demonstravit IOETVS, cuius *l'histoire des religions de tous les royaumes du monde*, Parisiis prodit anno 1724. sex tomis in 12. Quam enim turpiter is in plurimis errauerit, ostendit IO. CHRISTOPHORVS COLERVS, in *der auserlesenen theologischen bibliothecque part. VIII. num. II. p. 676. seqq.*

p. 818. qui *historiam conciliorum scripserunt &c.* Horum praecipuos, praeterim prout eorum notitia iurisprudentiae ecclesiasticae inseruit, commemoravi.

mus *cap. praeced. ad §. VIII. p. 702. seqq.* Ex quibus licet nonnulli simul colloquia inter theologos partium dissentientium, post emendationem ecclesiae, subinde instituta exhibeant; quamquam omnino ingens discrimen inter concilia, & eiusmodi colloquia intercedat; eos tamen, qui de his speciatim egerunt, obseruare iuuabit, cum insignem historiae ecclesiasticae partem constituent, & theologiae polemicae quoque inseruiant. Hinc quosdam equeidem, qui notitiam eiusmodi colloquiorum suppeditant, vt IOANNEM LVDOVICVM HARTMANNVN *concilior. illustrator. tom. IV. p. 450. seqq.* IOANNEM ANDREAM SCHMIDIVM in *Sagittariae introductionis supplementi & continuat. p. 1495. seqq.* HENRICVM CONRADVM AREND in *diffinit. historico-theologicae*, sub meo moderamine in hac academia habita, de colloquiis charitatis saeculo decimo sexto per Germaniam irritu euentu institutis; CHRISTOPHORVM MATTHAEVM PFAFFIVM in *introduc. in histor. theol. litterar. part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 175. seqq.* aliud velut agendo & in loco alieno indicaui infra *cap. VII. ad §. X. p. 1164.* Addi vero his & alii possunt. Et summatim quidem historiarum colloquiorum praeter HIERONYMVM KROMAYERVM, CHRISTIANVM KORTHOLTVM, GOTTFRIEDVM ARNOLDVM, aliosque historiae ecclesiasticae scriptores, sistit ADAMVS RECHENBERGIUS in *notitia conciliorum & colloquiorum religionis causa habitorum*, eiusdem adpendici *tripartitae* ad libros symbolicos ecclesiae nostrae subiecta, *cap. III. p. 296. seqq.* Ex reformatae ecclesiae doctoribus hic quoque consilere iuuabit IO. HOORNBECKIVM in *summa controuersiar. lib. IX. p. 664. seqq.* IO. HENRICVM HOTTINGERVN in *bibliothecario quadrupartito, bibliothec. theol. lib. III. cap. I §. IX. p. 350. seqq.* cumprimis OTIS-

BERTVM VOETIVM in politica ecclesiastica part. III. lib. III. tractat. IV. sect. I. cap. I. p. 652. seqq. Ea, quae speciatim inter nostrae & reformatae ecclesiae theologos instituta fuerunt, recenset atque describit PETRVS ZORNIVS in historia *der zwischen den Lutherischen und reformirten theologis gehaltenen colloquiorum*, Hamburgi 1705. 8. eoque etiam pertinet eiusdem auctoris *Bedenken von Sam. Sirmesi wichtigen Anmerkungen über die fürnehmste colloquia zur Erläuterung seiner historiæ colloquiorum*; quod quidem scriptum subnexum est alteri, quod vocatur: *gründliche Ausführung, daß die Lutherische Wahrheit einige Resourte so weit überwunden &c.* Hamburgi 1705. 8. add. CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFÄFFIVS l. c. p. 175. vbi de colloquiis inter nostros & reformatos agit; quemadmodum de colloquiis inter nostros & pontificios quaedam monet ad §. VII. p. 156. De colloquiis inter nostros & anabaptistas legendus auctor libri *gründliche historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten &c. so unter denen Tauffgesinnnten &c. vorgegangen*, quem in linguam germanicam transtulit IOACHIMVS CHRISTIANVS FEHRINGIVS §. LXII. seqq. p. 170. seqq. Dudum autem viri docti optarunt, vt colloquiorum, si non omnium, saltem praecipuorum acta iunctim eederentur; cuiusmodi quid olim IO. ANDREAS SCHMIDTIVS, theologus Helmstädiensis, molitus est; cum autem alii negotiis praepeditus institutum hocce perficere non posset, istud in se suscepit IOAN. MICHAEL HEINECCIUS, qui & sbediasmate de colloquiis religiosis publice & priuatum, intra bina haec saecula, habuit, eorumque utilitate egregia, quo ad editionem istorum, eruditiorum symbolae effugantur, Halaë Magdeburgicae 1719. edito, istud significauit. Istorum nimirum colloquiorum exhibere acta voluit, in quibus nostrae ec-

clesiae theologorum partes quaedam fuerunt; siue cum pontificiis, siue cum reformatis, siue cum ipsis a communi confessione dissentientibus theologis, siue denique cum Socinianis, anabaptistis & fanaticis fuerint instituta. Enimvero licet eiusmodi colloquia vtr plurimum fructu, qui inde sperabatur, fuerint destituta; ipsa tamen illorum acta historiamque multum adierre utilitatis, negari nequit, cum in iis plerumque de rebus grauissimis inter viros doctissimos, ingenioque & doctrina praestantissimos, fuerit disputatum. Nec sine ratione HEINECCIIVM pronuntiasse arbitror: *Quantacumque sit conciliorum auctoritas, & quantacumque inde utilitas speranda sit; adfirmare tamen non dubitarem, multo vteriores fructum ex colloquiorum ecclesiasticorum historia atque actis esse expectandum.* Eo magis dolendum, per mortem viri huius docti istam quoque, quam nobis fecit spem, euauuisse.

p. 825. sed ex iis nihil aliud superest) De fide insuper & auctoritate HEGESIPPI, viri docti, multa disputant. Certe in historia martyrii Iacobi, fratris domini, apud EVSEBIVM l. c. talia de apostolo hocce tradit, quae parum sunt credibilia. Conferenda quae hac de re dixi in commentatione historico-dogmatica de ecclesia apostolica cap. IV. ad §. III. p. 232. seqq.

ibid. At vero nec hocce opus integrum &c.) Habuit hocce IULII, africani, de chronographia libros V. EVSEBIVS, qui & eos in ἀρχαίς πικροῦντα συνδιδασκαλά accuratissime compositos adpellitat; hist. ecclesiast. lib. VI. cap. XXXI. p. 230. Vidit eosdem HIERONYMVVS, idque indicat, quando IULIO huic quinque de temporibus volumina tribuit, de scriptorib. ecclesiast. cap. LXIII. PHOTIVS illos itidem legit, atque ita de auctore pronuntiat: ἵνα δι' εὐλογίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἀποκαταστάσεων ἐκρηθῇ τὸ

ισορροπία παραλειπόμενα. *Conciscus quidem est, nihil tamen cognitum necessarium omitit; cod. XXXIV. p. 19.* GEORGIVM quoque SYNCCELLVM libros hosce habuisse, dubitari fere nequit, cum ea, quae is EVLIO, africano, laudat, non omnia ex EVSEBIO desumpta videantur. Temporum autem iniuria factum, ut hodie non amplius opus istud existeret. HEBED IE-SV equidem, VIIIO. ANDREAE SCHMIDIO obseruatum, chronicon africanum apud Chaldaeos etiam nunc exstare auctor est; VT GER. IOANNES VOSSIVS, ut idem vir doctus monet, indicat, primum librum collectaneorum chronologicorum, quorum sex Gallus quidam Caroli magni aetate dedit, esse IVLII, africanum, cum inscriptio praeferat incerti nominis scriptorem, qui sub Alexandro Seuero floruit, quo etiam tempore africanus vixit; *sed nec illius, inquit SCHMIDIVS, nec huius auctoritas nos mouebit, nisi certiora fuerint adducta argumenta; id autem certo certius nobis constat, integrum hoc opus in priorem chronici sui partem secure transfudisse Eusebium, haud vlla africana mentione saluta, & nunc deperditis tum africanum, tum Eusebii graecis, nihil restare nisi, quae Georgius Syncellus in chronographia sua conseruauit; in programme de scriptis ad historiam sacram facientibus deperditis, Helmstadii anno 1708. 4. excuso, in quo, ubi fragmenta operis huius deperditi exsunt, indicat, & de ipso EVLIO, africano, ceterisque eius scriptis diligenter disserit.* EVSEBIVM in chronico, *παλειότατη βιβλία dicto, sua fere ex EVLIO africano desumpsisse, supra quoque iam indicatum part. I. cap. IV. ad §. XVII. p. 172.*

p. 830. qui ex recentioribus hocce speciatim interuallum (C.) Referenda huc etiam est IOAN. CONRADI DANHABERII *Christeis; siue drama sacrum, in quo ecclesiae militia a Iesu Christo ad thronum coelestem exaltato, ad nouissimum usque ac*

praesens saeculum deducitur, aenigmatice primum, post aperto commentario. Eius enim duo solum hucusque lucem adfexerunt actus; & primum quidem *trifacularem ecclesiae sortem a Christo in coelos sublimato, usque ad Constantinum magnum in throno viſtoriae terrestri considentem, exhibens, primum Argentorati prodit anno 1646. 4. deinceps Wittebergae anno 1696. 4. secundus autem actus, alteram trifacularem ecclesiae sortem a Constantino magno usque ad Heraclium imperatorem exhibens, cura & studio IOANNIS FRIDERICI WANDALINI, theologi Hassnienſis, e manuscripto codice editus est Hassniae anno 1708. 4.* De CONRADO HORNEIO, IOANNE HENICHIO, aliisque, qui hancce historiae ecclesiasticae partem illustrarunt, conferendus THOMAS ITTIGIVS in praefatione selectis capitibus historiae ecclesiasticae saeculi primi praemissa, §. LXXXV. seqq. p. 95. seqq. De BALTHASARIS BEBELII antiquitatibus ecclesiae in quatuor prioribus post Christum natum saeculis euangelicae &c. quae huc etiam quodammodo spectare videntur, iam supra dictum cap. III. libri huius ad §. IX. p. 512.*

p. 839. Reliquos, qui breviores hic duxerunt lineas (&c.) Illi, quos commemorauimus, praecipue historiam reformationis ecclesiae in Germania tradunt. Ad di itaque potuissent, qui ecclesiae in aliis quoque regnis ac rebus publicis emendationem describunt; nisi ad scriptores historiae ecclesiasticae particulares nobis descendendum esset, de quibus deinceps ad §. IX. p. 849. verba faciemus. Interim conferre iuuabit CHRISTOPHORVM MATTHAEVM PFAFFVM, introduct. in *hist. theol. litter. notis amplissimis illustrata part. III. lib. IV. §. XI. p. 313. seqq.*

p. 842. qui septemdecim concionibus
Q3 vitam

vitam Lutheri enarrauit &c. Recusae etiam sunt Francofurti & Lipsiae anno 1724. 8. atque inscriptae: *das Leben Martin Luthers beschrieben von M. Joh. Matthiesio.* Ceterum scriptis hisce, quae memorauimus de vita Lutheri, addere adhuc iuabit IO. QVODVVLTV DEI BVRGRI *historische Nachrichten von des seel. Herrn Martini Lutheri Munchs - Stand und*

Kloster - Leben, Lipsiae & Martisburgi 1717. 8.

p. 849. *Diligenter eos enarrant &c.)* Conferendus omnino & CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFIUS, *introduit. in hist. theol. literar. nor. amplif. finis illustrat. part. III. lib. IV. §. III. p. 31. seqq.*

AD LIB. II. CAP. VII.

P. 857. *Summatim de conuersionis tempore apostolorum &c.)* Copiosius cuncta edisserui in *commentat. historico-dogmat. de ecclesia apostolica; siue de statu ecclesiae christianae sub apostolis*, quae anno 1729. 8. prodijt, cap. I. II. & III. itemque cap. IV.

p. 858. *Hos inter commemorandos &c.)* Posset & CLEMENTI Romano hic locus concedi, si libri *decem recognitionum, & Clementina*, quorum illi latine, haec autem graecae & latine, in IO. BAPTISTAE COTELERII *operibus patrum apostolicorum tom. I. p. 491. seqq.* exstant, genuina essent. In vtrisque enim nonnulla ad veritatem religionis christianae contra dissentientes demonstrandam, occurrere obseruat IOAN. ALBERTVS FABRICIVS in *delectu argumentorum & syllabo scriptor. &c. cap. II. §. VI. p. 41.* Nec dissentit, praesertim ad *Clementina* quod attinet, vir doctissimus IO. LAVRENTIVS MOSHEMIVS; simul tamen auctorem istorum *Clementinorum* longe alia, quam reliqui, in hoc argumento versatum ratione, contendit. Qua de re cum singularia quaedam, & obseruata digna, ab hoc loco etiam non aliena proferat, paucis ea commemorare non abs re fuerit. Librum hunc circa exordium saeculi tertii prodijisse, rationibus minime contemnendis euincit. Auctorem autem Iudaeum fuisse contendit, eumque Alexandriae

genitum & educatum; quorum hoc, praeter alia quaedam, ipsa testetur dictio, Alexandrini sermonis indolem referens; illud autem ex fabularum & opinionum iudaicarum copia, quibus cogitata sua scriptor distinguat, perspicuum sit. Nec dubitat, quin exemplo aliorum Iudaeorum Alexandrinorum, philosophiam, tum temporis Alexandriae florentem, animo imbibere; id quod cum alia, tum doctrina eius de daemoniis & geniis, similibusque capitibus, cum IAMLICH, PLOTINI, PORPHYRII placitis consentiens, testetur. Iam ad rem ipsam quod attinet, opus hocce idcirco ab auctore compositum esse, vir eruditissimus existimat, vt refellerentur illi, quibus tum temporis aduersariis utebatur christiana religio; etiamsi enim hoc laboris genus antea haud paucos ex praestantissimis christianorum doctoribus excruiisset; sine dubio tamen philosophum hunc sibi persuasisse, neminem eorum hoc officium ita esse exsequutum, quemadmodum decuiisset, resque flagitasset; ideoque nouam eum inire voluisse viam, quae vniuersum hoc negotium exhaustiret, omniumque ingenio & captui esset accommodata. Seriam scilicet grauemque orationem & disputationem, impeditam etiam ac parum exornatam, quae plerique, qui ad illud vsque tempus pro christiana religione verba fecerant, vsi fuerant, cum paucis probari animaduerte-

ret, ipsummet eiusmodi commentandi modum delegisse, qui cum dictionis amoenitate & dulcedine lectoris alliceret, tum narrationis varietate animum legentis suauiter adliceret; fabulas itaque iucundas, nec inlicitas prorsus, formam; siue *εχρημα* optimum existimasse fore coelestis doctrinae condimentum. Cum porro, qui tum exstabant religionis christianae adsertores & vindices, non omnes coniunctim ex vno volumine adorti essent hostes, sed velut viritum pugnaissent, alio quidem religionem vulgi absurditatis arguente, & cultum plurium deorum deficiente, alio Iudaeorum argutias & somnia excutiente, nonnullis haereticorum castigantibus delicatioribus & ineptias; philosophum nostrum pendente, molestum haud dubie plerisque esse, ex multis libris, inuentu fortassis praeterea, vt tunc erant tempora, difficilioribus proficere, omnes vno volumine conficere decreuisse aduersarios, quotquot tum sacris christianis infensi erant, indeque adeo disputationum in hoc opere manasse varietatem, quibus modo simulacrorum, deorumque religio, qualis tum multitudinis recepta erat, euertatur; modo Iudaeorum captiones funditus, quamquam peruersa ratione, disiiciantur; modo philosophorum ratiocinationibus occurrat; modo denique antiquiorum haereticorum copiae, quorum princeps Simon ille magus ferebatur, profligantur; neque rationem reddi posse aliam tot, tamque variorum sermonum, mutationum, itinerum Petri & aliorum, quos in scenam homo philosophus immittat, nisi ex hoc principio. Sed & cum multi propugnatorum christianae religionis in eo naeum admisisse, quod fuisse & copiose confutatis vulgi religionibus, fabulisque poetarum de diis & heroibus explosis, longe parcius attigerint philosophorum, quibus vel multitudinis sacris mederi, vel suis etiam consulere studuerint rationibus,

effugia; huius quoque maculae correctionem auctorem *Clementinorum* sibi datam credidisse; eamque ob causam egregie quidem passim multitudinem deorum & simulacra prostrernere atque euertere; at multo etiam fusius, & quod minime negari debeat, solide & accurate cum philosophis congredi; nec enim eos tantum eleganter & scite illum refellere, qui stoliditatem fabularum allegoriis obtegebant; verum etiam in aliorum de fato, iusto & iniusto, naturali iustitia, aliisque opinionibus configendis, non contemnendam collocare industriam. *Falluntur*, inquit vir doctissimus, *profecto, qui nauci hunc hominem fuisse credunt, neque praeter otiosi nugatoris vestigia in eo sani aliquid deprehendi adieuerint; habet enim non pauca, quae virum resstantur non puerorum more institutum, sed ratione & perspicuitate multos aetatis suae antegressum, etsi nec alia desint Sabinorum somniis, quam sapientum monitis similia*. Cum denique, qui ex antiquis haereticos sigillatim sibi oppugnandos sumserant, sacrarum cumprimis litterarum niterentur praesidio; ea autem ratione aduersus eos, qui plane sibi aliquid cum sacris litteris rei esse negabant, vel integris sanisque libris alios corruptos a se & adulteros vel suppositos opponebant, nihil efficerent, nouum hunc rei christianae defensorem a philosophia potius & ratione, quam e sacro codice petiisse *MOSHEM* observat, quibus hanc turbam compesceret ac obrueret; cumque simul in eam ingressus esset opinionem, illos, qui consueto more christianam religionem explicabant, sic vt ea libris continetur sacris, impares semper fore hostium incursionibus, nouo prorsus modo sanctissimam sibi religionem disponendam esse, nouumque eius & philosophicum veluti habitum effingendum statuisse, quo quicquid proferret vel philosophi, vel haeretici, ea nihiloscilicet vin-

ceret

ceret ac triumpharet; quod tamen propositum pessime cesserit homini alioquin ingenioso, nec feliciter cedere potuerit. Hinc enim adserta eius quaedam non tantum paradoxa, sed & absfona plane atque impia fluxisse; quorum exempla quaedam adfert, inter quae primum quæstio illa, quam vexatissimam vocat, inter philosophos & christianos occurrit: quare Christus, si nulla esset, nisi eo duce, ad coelum via, non maturius in has terras descenderit? in hac enim diluenda cum mirifice christiani desudauerint, quod vel ARNOBIVS docere queat, qui ad ignorantiam demum hominum tamquam ad asylum sese recipiat, auctorem *Clementinorum* ignorantiae exprobrationem non ferentem, vt hinc se expediret, eo prolapsum esse, vt adsereret: Christum & Adamum non differre; hunc aeternam legem ab initio statim tradidisse hominibus, quam deinceps illi deseruerint, *ab initioque saeculi, formas vna cum nominibus mutantem, percurrisse saeculum, donec natus sua tempora, Dei misericordia vnctus, requiem in aeternum possideat*; ex quo & perspicitur, quam exilem de Christo, eiusque natura sententiam fouerit. Eiusdem generis & alia adfert. Quod vero auctor iste *Clementinorum* Paulum apostolum tanto tamque exquisito prosequutus sit odio, non tam inde factum putat, quod ex genere Ebionitarum fuerat, quos Pauli doctrinam vehementer auersatos fuisse EPIPHANIVS doceat, quam potius, quod Pauli scripta, sententiae, quam de libera hominum voluntate fouerit, prorsus aduersari, iudicauerit; imbutum namque fuisse principiis AMMONII, PLOTINI, & reliquorum, quibus tamquam firmamentis & fulcris istius aetatis philosophia nixa fuerit, quibusue nulli fere acrius contra fatum & necessitatem dimicauerint, nulli libertati hominum, quod PROCLI & PLOTINI scripta testentur, ampliorem

potestatem dederint; hisque omnino se consentire, passim auctorem istum ostendere; cui etiam cum constitutum esset veteres haereticos, sati prope omnia legibus subiicientes, refutare atque conficere, fieri hoc non posse sibi persuasisse, si quae Paulus de hominum impotentia, Deique ad bonam hominum voluntatem, actiones & cogitationes concursione praecipit, vera essent. Paulum itaque, quem philosophiae suae non concinere senserit, suo relinquendum esse loco, censuisse, nec prae Petrum quemquam fere sibi induendum indicasse. Denique cur sub CLEMENTIS nomine impostor hiece latitare voluerit, exponit; simulque obseruat, locis aliquot, persuasum sibi fuisse, quamquam obscurius, indicare, licere veritatis causa mentiri, quodue rationibus & arte nequeas efficere, id dolis & fallacis tentare. Quod dum copiosius edisserit, eandem fuisse primo Aegyptiorum doctrinam ostendit, postea PYTHAGORAE, tum PLATONIS, ab his ad philosophos istos manasse, qui cum ecclesiis essent, Platonici tamen videri voluerint, & ab AMMONIO originem duxerint, per quos & christianorum non vltima pars fuerit infecta, quod tum ex fabulis de Simone mago, saeculo tertio natis, quas christiani Platonici excogitauerint, probat, tum ORIGENIS & CHRYSOSTOMI testimonio confirmat. Atque haec summa est illorum, quae MOSHEMIVS non minus eleganter, quam erudite hac de re disputat in *differtat. de turbata per recentiores Platonicos ecclesia*, praefertim §. VIII. seqq. quaeue paullo copiosius exhibere vidum fuit, vt genuina viri doctissimi eo rectius intelligeretur sententia. Quae quidem & vel hoc nomine multis se probabit, quod cuncta ingeniose sint excogitata, quodue per eam quorundam, quae obscura ceteroquin sunt, satisque impedita, haud inconcinne ratio reddi queat. Interim haud diffidentem,

dum, quaedam ad meras hic redire coniecturas; quemadmodum & forte quibusdam vir doctissimus nimis praeclare de auctore *Clementinorum* eiusque doctrina & ingenio sensisse videbitur. Non vtrique negandum, quaedam in hocce *Clementinorum* opere occurrere, quae minime sunt contemnenda, auctoremque nonnullis dubiis haud inepte occurrisse; dum autem subinde ad dubium aliquod remouendum sententiam longe absurdissimam admittit, ipsamque scripturam sacram, quando aliter ex obiectione quadam se expedire nequit, erroris & mendacii arguere non erubescit, maiorem, ni fallor, impudentiam, quam vim ingenii demonstrat. Vera autem falsis mixta in scriptura exstare, diferte adserit, certe Petrum hoc adserentem introducit, *homilia III. §. L. p. 652.* Idem etiam, dum libros Mosis non a Mose ipso, sed ab aliquo post eius adsumptionem scriptos affirmat, idque inde probat, quod in iis mors Mosis describitur *l. c. §. XLVII. p. 651.* exemplum egregium reliquit, quod nostra aetate impietatis magistri imitarentur. Haec & alia cum considero, vix mihi persuadere possum, auctorem istorum *Clementinorum* christianum fuisse, philosophum autem fuisse, aut Iudaeum philosophiae, prout eo tempore vsitata erat, principiis imbutum, lubens largior; cumque christianam religionem, vt genus aliquod philosophiae considerauerit, mirum non est, quod quaedam ex ea adsumserit, vt nouum aliquid inde more ecclesiae extrueret systema, hinc & dogmata quaedam christianorum contra alios propugnaret. Hinc qualis ista, quam pro veritate christianae religionis instituisse videtur, comparata sit defensio, haud difficulter diiudicare licebit.

p. 861. Huius varia exstant scripta *polemica* &c.) Praeter ea, quae commemorauimus, huius etiam loci est: *epistola ad Diognetum*, quae in operibus eius, Co-

loniae, aut, si mauis, Lipsiae anno 1686. fol. editis *p. 494. seqq.* legitur, & ad veritatem religionis christianae contra ethnicos & Iudaeos demonstrandam est comparata. Licet autem viri quidam docti, eam IUSTINI esse, negent; repugnat tamen GVIL. CAVEYS, in *hiflor. litterar. script. ecclesiast. part. I. saec. II. p. 28.* Dignam interim eam vir quidam doctus censuit, quam in linguam gallicam transferret, inscriptamque: *Epître a Diognete, dans laquelle l'auteur sur les ruines de l'idolatrie & du Judaïsme, établit les plus solides fondemens de la religion chrétienne* &c. ederet Parisiis anno 1725. 12. Nimirum auctor illis equidem itidem suffragatur, qui, hancce epistolam IUSTINI esse, abnuunt; eam tamen admodum antiquam esse, agnoscit; conf. *journal des sçavans* anno MDCCXXVI. mens. Aug. *p. 519. seqq.*

ibid. Oratio ad Graecos) siue λόγος πρὸς ἑλλήνας. Sunt, qui orationem hancce IUSTINO recte tribui negant, eo quod disputatio de daemonibus, quam in ea TATIANVS, EVSEBIVS, HIERONYMVS, ac PHOTIVS legerunt, ibi non reperitur, & verba quoque quaedam, quae ex ea LEONTIVS, Byzantinus, recitat, in ea non exstent. Atque his, qui ita sentiunt, HENRICVS LYDOLPHVS BENTHEMIVS etiam THOMAS ITTIGIVM adnumerat, in *der Vorstellung und Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer, von der Wahrheit und Gottlichkeit christlicher religion part. II. cap. §. VI. p. 145.* Verum ITTIGIVS hanc IUSTINI orationem aliam quidem ab ea, cuius EVSEBIVS meminit, esse existimat, suppositiciam autem esse, aut perperam IUSTINO tribui, adeo non adserit, vt IO. ERNESTO GRABIO, hoc affirmanti, potius refragetur. Verba eius haec sunt: Oratio ad Graecos, quae λόγος πρὸς ἑλλήνας inscribitur, non est ille λόγος πρὸς ἑλλήνας, qui ab Eusebio l. c.

memoratur, & in quo suam de daemioniorum natura sententiam Iustinus exposuisse dicitur. Nam in ea, quae hodie superest, oratione ad Graecos, nihil de daemioniorum natura legitur. Vnde Grabe in spicilegio patrum sec. II. tom. I. hanc orationem vel mutilam, vel Iustino suppositam esse pronuntiat; quorum tamen neutrum sufficienter probari posse, puto; in selectis capitib. hist. eccl. saeculi II. cap. I. §. IX. Interea non video, cur necesse sit, ut hanc orationem ab ea, cuius meminit EUSEBIUS aliqui, diuersam statuamus, cum omnino in quibusdam mutila esse queat. Ceterum de scriptis IUSTINI, martyris, ad christianae religionis defensionem spectantibus, quae commemorauimus, conferendus & IO. ALB. FABRICIUS, in *delectu argumentorum & syllabo scriptorum Eccl. cap. II. §. VII. p. 42. seqq.* qui & reliqua, quae vulgo pro supposititiis habentur, ut, Aristotelicorum quorundam dogmatum euersionem; quaestiones quinque christianas ad Graecos; quaestiones graecanicas de incorporeo, de Deo, de resurrectione; solutiones quaestionum CXLVI. ad orthodoxos; huc refert; p. 47. seqq.

ibid. apologia prima pro christianis &c.) Naeus hancce IUSTINI apologiam, aequae ac reliqua eius scripta non cedere, negari nequit; idque ex instituto ostendit IOANNES CLERICUS in *historia ecclesiastica duorum primorum a Christo nato saeculorum*; ad annum CXXXIX. p. 614. seqq. ubi epitomen huius apologiae cum animaduersionibus quibusdam exhibet. An omnia, quae vir iste doctus in hac apologia reprehendit, recte se habeant, disquirere, animus non est; cum id non sit huius loci. Id potius obseruandum, naeuos istos capiti caussae, de qua hic agebatur, nocere non potuisse. Existimat etiam idem vir praestantissimus, non sine prouidentia diuina factum fuisse, ut horum temporum christiani nec accurate

ratiocinandi, nec recte disponendi, quae cogitabant, nec admodum diserte exprimendi arte pollerent. Si res aliter, inquit, habuisset, potuissent suspicaces ethnicis addubitare, annon eiusmodi homines, philosophorum instar, essent dogmatum christianorum auctores, aut certe ea perfectissent, aut expolissent, & ingenio atque eloquentia felam illam suam inuerentur, auferent, & ad posteros propagaturi essent, praesertim accedente morum probitate; quamuis ceteroquin omnia haec humanis consiliis ferent; l. c. p. 630. Quae tamen non sine grano quodam salis admittenda esse, quilibet facile perspicit.

ibid. in quo poetarum testimoniis comprobatur &c.) Sed & alias haud raro ethnicorum testimoniis contra ipsos ethnicos vitur; qua in re exemplum eius sequuti sunt TATIANVS, HERMIAS, ATHENAGORAS, CLEMENS Alexandrinus, alique. Legenda, quae hac de re obseruat IACOBVS BRUCKERVS, in commentatione de philosophiae gentilis cum scriptura sacra & religionis christianae dogmatibus caute instituenda comparatione, quae in eiusdem otio Vindelicis; siue miscelaeum historico-philosophicorum trig. §. V. p. 53. seqq. exstat.

p. 863. Non abs re fuerit de reliquis, qui idem fecerunt &c.) Conferendus hic omnino HENRICI LVDOLPHI BENTHEMIT liber, qui inscribitur: *Vorstellung und Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer von der Wahrheit und Göttlichkeit christlicher religion*; & post auctoris obitum cum praefatione viri summi IO. ALBERTI FABRICII lucem adspexit Hamburgi anno 1727. 8. Constitutum auctori fuit, primum de illis agere, quorum monumenta aut prorsus deperdita sunt, aut ex quibus tantum fragmenta existant; deinde illorum, quorum monumenta supersunt, nonnullos ita recensere, ut summatum, quae ab iis dicta sunt, lectori

lectorī propinaret; aliorum autem integros libros, ex lingua aut graeca, aut latina in germanicam translatos exhibere; tum & eos, qui tempore Constantini magni, & deinceps vixerunt, commemorare; tandem & de illis, qui post ecclesiae emendationem, ad nostra vsque tempora vixerunt, verba facere. At mors viri doctissimi obstitit, quo minus destinata exsequi posset. Ea autem, quae perfecit, litterisque consignata reliquit, in hocce exhibentur libro, qui quatuor absoluitur partibus. In *prima* recte quidem euangelistis & apostolis primum praecipuumque locum inter eos, qui in christianae religionis veritate demonstranda elaborarunt, concedit; deinde autem eos, quorum monumenta aut prorsus perierunt, aut non integra ad nos perueniunt, recenset. In *altera parte* enarrat scripta IUSTINI, martyris, TATIANI, THEOPHILI, Antiocheni, & ATHENAGORAE; in *tertia* CLEMENTIS, Alexandrini, CAECILII, CYPRIANI, ARNOBII; in *quarta* denique, de LACTANTIO & EUSEBIO, huiusque tum *praeparatione*, tum *demonstratione euangelica* ita agit, ut summam omnium istorum scriptorum exhibeat. Singulis partibus praemissa est praefatio. In ea, qua primam ornauit, quod omnino de veritate christianae religionis, nostra praefertim aetate, solliciti esse debeamus, ostendit, cumque ingens scriptorum, qui in hocce argumento versati sunt, exisset numerus, patres autem, qui ideum praestiterunt, non omnibus noti sint, occasionem hinc instituti sui rationem exponendi arripit. In *praefatione*, qua lectoribus ad alteram partem adiutum munit, sententiam suam de oraculis Sybillinis exponit, ea, non quidem omnia, quae hodie collecta exstant, sed quae a secundi, tertii & quarti saeculi patribus produciuntur, genuina esse, contendens; simulque id agens, ut rationes IO. ALBERTI FABRICII & IO. CLERICI, secus hic

sentientium, refellat. Nata hinc FABRICIO occasio, sententiam suam in *praefatione*, libro huic praefixa, tuendi; idque tanta non minus modestia, quam eruditione, ut utramque dubia in hocce viro inter se contendere palma, omnes inde sint intellecturi. De re ipsa ut plura addamus, necesse non est, cum id alia occasione fieri queat. In *praefatione*, tertiae parti praefixa, auctor fuisse admodum contra ANTONIUM VAN DALE disputat, eiusque sententiam, qua oracula gentilium fraudibus sacerdotum ita tribuit, ut dialoli in iis intercessisse operam, prorsus neget, ex instituto refellat. Duas autem proponit quaestiones: I) num oracula gentilium ab infernali genio fuerint edita, an vero a sacerdotibus vnice conficta, ut adeo mera in iis hominum fuerit impostura? II) num silentium oraculorum aduentui Christi in carnem, & euangelii propagationi, an aliis caussis tribuendum sit? De priori quaestione in hac *praefatione* disputat; de posteriori in ea, qua partem quartam condecorauit. Sed ut ad ea accedamus, quae huius loci sunt, IOANNES quidem ALBERTVS FABRICIVS in *praefatione* sua, vsum, quem hodie adhuc scripta haecce apologetica patrum praebant, luculenter edisseruit. BENTHEMVS autem ea, quae hisce scriptis obici queant, proponit, simulque ad ea respondet *part. I. cap. III. p. 13. seqq.* Desumit obiectiones istas, ut ipsemet fatetur, ex IO. DALLAEI opere de *usu patrum*, vnde ita comparatae sunt, ut non tantum illis, qui pro veritate religionis christianae dimicarunt, sed & generatim omnibus, aut potius iis, qui in quibusvis saeculae doctrinae capitibus ad patres prouocant, opponi queant & soleant; e. g. multa patrum scripta esse deperdita, aut integra ad nos non peruenisse, adeoque nos certos esse non posse, an non in iis, quae non amplius exstant, quaedam docuerint aut ad-

seruerint, illis, quae in scriptis eorum, quibus vitur, leguntur, repugnantia; porro incertum esse, num genuina sint haec scripta, an spuria ac supposititia; aut si genuina sint, annon corrupta sint ac interpolata; & quae reliqua sunt eiusdem generis. Dubium vero non est, quin profani homines habeant, quae speciatim in illis patribus, qui religionis christianae causam egerunt, desiderent, quae tamen ut conquiramus; aut discutiamus, huius loci non est. De usu eiusmodi scriptorum, de quo IO. ALBERTUM FABRICIUM verba fecisse diximus, etiam BENTHEMIVS differit l. c. §. XVII. seqq. p. 32. seqq.

ibid. De *Quadrato* &c.) De QVADRATO isto pariter ac MELITONE, Sardenſi, copiose agit HENRICVS LVDOLPHVS BENTHEMIVS, qui & de reliquis, quorum in monumenta ad nos non perueniunt, ARISTIDE scilicet, ARISTONE Pellaeo, CLAVDIO APOLLINARI, MILTIADAE & APOLLONIO verba facit in *der Vorstellung vnd Betrachtung der Schriften der alten Kirchen Lehrer von der Wahrheit vnd Göttlichkeit christl. cher religion part. I. cap. IV. & V. p. 39. seqq.* quibus longe adhuc plures addit IO. ALB. FABRICIVS in *delectu argumentorum & syllabo scriptorum, qui veritatem religionis christianae aduersus atheos &c. adseruerunt, cap. III. & IV. p. 151. seqq.* ubi item ex instituto de scriptis deperditis tum graecis, tum latinis, ad veritatem religionis adserendam facientibus, agit. Ex QVADRATO pariter ac MELITONIS apologia fragmentum aliquod nobis conseruauit EVSEBIVS, *hisor. ecclesiast. lib. IV. cap. III. & XXV.* Vtrotque in linguam germanicam conuersum exhibet BENTHEMIVS l. c. cap. IV. §. VIII. p. 47. & cap. V. §. XVII. p. 71. seqq. qui & in tempus, quando MELITONIS apologia imperatori oblata sit, diligenter inquit §.

XII. p. 69. Eodem, quo QVADRATVS, etiam ARISTIDES apologiam suam exhibuit tempore. *Aristides*, inquit HIERONYMVS, *Atheniensis philosophus eloquentissimus, & sub pristino habitu discipulus Christi volumen nostri dogmatis rationem continens eodem tempore, quo & QVADRATVS Hadriano principi dedit, id est, apologeticum pro christianis, quod usque hodie perſeuerans apud philologos ingenii eius indicium est; de scriptorib. ecclesiast. cap. XX.* Ex quibus, HIERONYMI verbis quoque disciscimus, ARISTIDEM fuisse philosophum Atheniensem, & quidem eloquentissimum; deinde eum sub pristino habitu fuisse discipulum Christi, id est, eum istud vestimenti genus, seu pallium, quo vi philosophus vsus erat, etiam retinuisse, postquam christianorum sacra amplexus erat. Denique quando HIERONYMVS dicit, apologeticum eius apud philologos ingenii eius fuisse indicium, singularem eius haud dubie significare voluit eruditionem. Forte & speciatim eo respexit, quod alibi obseruauit, hocce eius apologeticum magnam partem contextum fuisse sententiis philosophorum; qua in re illum IVSTINVS, martyr, imitatus fuerit; nec tamen solus IVSTINVS, sed alii quoque eandem disputandi rationem sequuti sunt, uti supra iam obseruauimus. An ARISTIDIS illa apologia, aut aliquid ex ea hodie superſit, quod nonnulli contenderunt, disquiri BENTHEMIVS l. c. part. I. cap. IV. §. XIV. seqq. p. 53. seqq. Ad ARISTONEM Pellaeum quod attinet, ex Pella Palaestinae oppido oriundum, adeoque gentem Iudaeam, sed fidei professione christianum, is sub Hadriano & Antonino pio, imperatoribus, floruit, & *παλῆν Πατριῶν καὶ Ιασηνῶν* edidit, in qua disputationem inter Iasonem, gentem Iudaeam, sed ad christianorum sacra conuersum, & Papiſcum Iudaeum Alexandrinum, litteris consignauit, de qua contem-

contempnim admodum loquitur CELSVS, iuratus ille nominis christiani hostis, quod hoc nomine perstringit ORIGENES *lib. IV. contra Celsum p. 199.* Interim alius quidam CELSVS, homo christianus, librum huncce ARISTONIS Pellaei in linguam latinam transtulit; sed vti ex opere ipso, ita nec ex hacce versione quidquam hodie superest, praeter interpretis praefationem, quae operibus CYPRIANI addi solet, & exigua quaedam fragmenta, quae IO. ERNESTVS GRABIVS exhibet *spicileg. patr. Sc. tom. II. p. 131. seqq.* Conferendus & GVIL. SPENCERVS ad *Origenis l. c.* & THOMAS ITTIGIVS *dissertat. de patrib. apostolic. p. 91. seqq.* De CLAVDIO APOLLINARI, qui iidem haud vltimum locum inter huius generis scriptores obtinet, HIERONYMVVS dicit: *Apollinaris, Asiae Hieropolitanus episcopus, sub imperatore M. Antonino Vero florens, cui & insigne volumen pro fide christiano- rum dedit. Exstant eius & alii quinque aduersum gentes libri, & de veritate duo Sc. de scriptorib. ecclesiastic. cap. XXVI.* Apologiae eius pro christianis scriptae & imperatori exhibitae etiam mentionem facit EVSEBIVS *hist. eccl. lib. IV. cap. XXVII.* ex qua tamen hodie nihil superest. MILTIADVM christianae religionis causam tum aduersus ethnicos, tum aduersus Iudaeos egisse, & *ἡμεῖς τὸν αὐτὸν φιλοσοφίας, pro christiana, quam ipse profectabatur philosophia,* doctrinam christianam haud dubie philosophiae nomine, quod & alias haud insolens est, indicans, conscripisse, auctor est EVSEBIVS, *hist. eccl. lib. V. cap. XVII.* Scripsit autem hanc apologiam suam *πρὸς τὸς κοινὸν ἀρχιεπίσκοπον,* vt idem EVSEBIVS loquitur, quo nomine praefides prouinciarum designari existimat HENRICVS VALESIVS ad *Eusebii l. c. p. 99.* rectius tamen alii de Marco Aurelio imp. & Lucio Vero, aut de Marco & filio eius Commodo hoc

intelligunt. Conferendus & de MILTIADE HIERONYMVVS in *catalogo scriptor. ecclesiasticor. cap. XXXIX.* TERTVLLIANVS MILTIADVM huncce *ecclesiae sapientiam* adpellat, non tam rhetorem, quam philosophum christianum, hoc est, doctrina christiana imbutum, aut, quod magis placet, talem significans, qui christianorum causam contra eorum hostes, tamquam in foro egerit. Hoc & IO. ALB. FABRICIO obseruatum in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. Sc. cap. III. §. XVII. p. 161.* Nec praetermittendus hic est APOLLONIVS, illustri mar- tyr, idemque vir doctus, litteris quippe humanioribus & philosophiae studiis excultus. Hic, quod e christianorum numero esset, religionis causa ab homine perditio, sed eiusmodi flagitiis idoneo in ius vocabatur. Auditus ergo est accusator, comprehensusque APOLLONIVS; cuique edicto M. Aurelii, in eos, qui christianos detulissent, poena capitis esset constituta, accusator ex templo fractis cruribus iussu Perennis praefecti praetorio est occisus. APOLLONIVS vero spreis Perennis non imperio tantum, sed & precibus, quibus se a christiana religione abducere conabatur, ab eo petiit, vt coram senatu fidei suae rationem reddere liberi liceret. Quo imperato, eleganti oratione, coram omnibus, fidem christianam defendit, nec eo secius capitis a senatu damnatus est; siquidem *veteri apud eos lege sancitum erat, vt christiani, qui semel in ius vocati fue- rant, nisi a proposito suo discederent, nequaquam dimitterentur.* Ita EVSEBIVS *hist. eccl. lib. V. cap. XXI.* HIERONYMVVS autem hac de re eum in modum loquitur, vt quaedam addat, quae EVSEBIVS non commemorauit. *Apollonius, inquit, Romanae urbis senator, sub Com- modo principe a seruo Scuero proditus, quod christianus esset, imperato, vt ratio- nem fidei suae redderet, insigne volumen composuit,*

composuit, quod in senatu legit; & nihilominus sententia senatus, pro Christo capite truncatus est; veteri apud eos obtinente lege, absque negatione non dimitti christianos, qui semel ad eorum iudicium pertracti essent; in catalogo scriptor. ecclesiasticor. cap. XLII. Nimirum, Apollonium Romanæ urbis senatorem vocat, quod apud EVSEBIUM non legitur. Hinc & a IOSEPHO IVSTO SCALIGERO animadversionib. in chron. Eusebii p. 208. STEPHANO LE MOYNE in prolegomenis ad varia sacra p. 126. SAMVELE BASNAGIO in annalib. politico - ecclesiast. ad annum CLXXXIV. §. VIII. IOANNE CLERICUM in historia ecclesiast. duorum primor. a Christo nato saeculorum ad annum CLXXXIV. p. 788. aliisque hoc in dubium vocatur. Refragatur tamen, & licet EVSEBIUS hoc non adserat, HIERONYMUM tamen aliunde, immo ex ipsius EVSEBII antiquorum marty. collectione, quae hodie non amplius extat, & in qua fusus de Apollonii martyrio egerit, istud accipere potuisse contendunt SEB. NANVS TILLEMONTIVS in commentariis historiae ecclesiast. sex primorum saeculorum inscriuentibus tom. III. part. I. not. I. ad Apollon. p. 436. & HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS l. c. cap. V. p. 86. Praeterea HIERONYMVS accusatorem Apollonii seruum eius nomine Seuerum fuisse, ait, cum EVSEBIUS eum tantum hominem quemdam perditissimum adpellet, & ministrum daemonis, qui ad huiusmodi flagitia inprimis idoneus visus fuerit. Vbi quod ad vocem *Seuerus* attinet, dubio fere caret, recteque viris doctis obseruatum, eam non ipsius HIERONYMI, sed ab aliena manu esse. Veroque prorsus similis est eorum ratio, qui vocem *seruus* initio per errorem bis scriptam, hinc ab alio errore non aduertente, alteram in *Seuerus* mutatam, qui adeo errorem correcturus, nouum, vt fieri

solet, adiecerit. Interim tamen HIERONYMVS in eo errauit, certe aliquid, quod EVSEBIUS non habet, dixit, dum accusatorem illum Apollonii seruum fuisse adfirmavit, quamuis a verosimilitudine hoc non abhorreat. Legendi iterum, quos antea laudauimus, & qui hac quoque de re disputant TILLEMONTIVS & BENTHEMIVS locis citatis. Atque hic, BENTHEMIVS, reprehendit etiam IOANNE CLERICUM, parum credibile esse existimantem, Marcum Aurelium imperatorem, cuius omnibus & virtus & eruditio perspecta est, legem de christianis supplicio capitali addicendis dedisse, & alia rursus lege sanxisse, vt eorum ad accusatores atrociori adhuc mortis genere adficerentur. Respondet enim, nihil insolens esse, vt maxime praestantissimi inter huius saeculi homines ea admittant, quae aliis non possint non ab omni ratione aliena videri l. c. p. 83. Sed audire hac de re ipsum IOAN. CLERICUM iuuabit. Permirum, inquit, videtur editum, quo christiani fauentes morti damnabantur, cum delatores reterius supplicium, ob delationem, patiebantur. Si scelus christiana religio etiamnum habebatur, quod non nisi morte reorum plari posset, difficile est intellexim. eius delatores eodem, aut maiore etiam supplicio fuisse adfectos; aut si posteriores capite poenas lucrent, priores non fuisse dimissos. Pugnare haec inter se, nec editum eiusmodi sine omnium ludibrio proponi a M. Aurelio potuisset. Multo conuenientius fuisset, Tristani rescriptum, quo delicti christiani morti damnabantur, abrogare; l. c. p. 787. Verum maiores forte viri docti hic se inuenire difficultates putant, quam reuera sunt. Enimvero senatum Romanum, dum Apollonium capitis damnauit, legem quamdam Marci Aurelii imperatoris sequutum esse, nec EVSEBIUS dicit, nec HIERONYMVS. Vterque tantum veteris legis mentionem facit. HENRICVS VALESIVS hoc

hoc explicaturus, *lex*, inquit, *pro more & consuetudine hic sumi videtur. Quamquam interpretes de lege scripta haec accepisse video. Legem igitur seu rescriptum Traiani ad Plinium Secundum intelligo, in quo cauetur, christianos quidem inquirendos non esse, oblatos vero puniri oportere; in adnotationib. ad Eusebii l. c. p. 102.* Pari ratione & FRANCISCUS BALDVINVS, Marcum Aurelium eiusmodi legem, quae christianis capitis poenam irrogaret, tulisse, negat. *Eusebius, inquit, & Hieronymus significant, senatum ad sententiam tam crudelem adductum fuisse veteri quadam lege, quae christiani nominis reum absolui non pateretur. Quae tandem lex ista fuit? cuius vel auctoris vel temporis? Nimirum edictum Traiani contra christianos a Marco Aurelio sublatum esse existimat. Qua in re tamen vir ille doctissimus fallitur, cum non alio nictatur fundamento, quam epistola imperatoris huius Marci Aurelii ad senatum, qua christianis victoriam ab hostibus suis reportatam tribui, quaeue IVSTINI, martyris, apologiae primae subiici solet. Hanc enim spuriam atque confictam esse, IOSEPHVS IVSTVS SCALIGER, CLAVDIVS SALMASIVS, PETRVS DANIEL HVETIVS, aliiqve euicerunt; conf. HERMANNI WITSII diatribe de legione fulminatrice christianorum, eiusdem aegyptiacis subiuncta §. LIX. Ad poenam vero, qua accusator Apollonii adfectus est, quod attinet, de ea BALDVINVS ita loquitur: *Indici huic seruo senatus pro praemio crura confringi iussit. Fuisse hanc veterem calumniarum poenam, Cicero scribit. Et in hoc supplicio irrogando senatus sequutus videtur iudicium Tiberii, Adriani & Antoninorum; quibus, ut dictum est, placuit christianorum accusatores puniri; in commentar. ad edicta veterum principum Romanorum de christianis p. m. 97. Et sane Marcum Aurelium imperatorem constituisse,**

vt delatores punirentur, ex eiusdem epistola ad commune Asiae, constat apud EVSEBIUM hist. eccles. lib. IV. cap. XIII. Atque haec cum ita se habeant, manifestum, quidquid in hoc negotio absonum videtur, non in Marcum Aurelium imperatorem, sed in senatum Romanum recidere, qui cum diuersorum imperatorum edicta, quorum alia christianos, alia eorum accusatores punire iubebant, simul obseruare vellet, non aliter hac in re se gerere poterat. Rescriptum Veri imperatoris, ad Galliae praesidem, vt confictes quidem (christiani) igladio caederentur, hi vero, qui negarent, incolumes dimitterentur, cuius EVSEBIVS mentionem facit, hist. ecclesiast. lib. V. cap. I. p. 162. & ad quod TILLEMONTIVS l. c. prouocat, nobis non obstat, quilibet, qui paullo accuratius cuncta considerauerit, facile perspiciet. Ad apologiam itaque APOLLONII huius, de quo hucusque verba fecimus, quod attinet, eum λογιστῆρι ὄντι τῆς ἡμετέρας, πλείους ἐπὶ πάντων ἀπολογίας, elegantissimam orationem pro defensione fidei suae coram omnibus pronuntiasse, testatur EVSEBIVS l. c. Idque quin lingua latina fecerit, non est, quod dubitemus. EVSEBIVS autem eandem in graecam linguam translatae suae antiquorum marty. collectioni, inseruit. Qui liber cum dudum perierit, ipsa quoque haecce simul intercidit. Atque haec quidem de praecipuis istius aevi christianae religionis defensoribus, quorum scripta non amplius exstant, commemorare visum fuit. De reliquis vt aliquid addamus, necesse non est.

ibid. orationem ad Graecos composuit &c.) Idem TATIANNVS & alium librum, ad veritatem christianae religionis demonstrandam spectantem, se daturum promissit. Πρὶν μὲν οὖν, inquit, τῆς κατὰ κηρύσ πολλῆς, ἰσοείας τῆς τῆς κατὰ τῆς ἡμετέρας ἰσότητος ὅτις τῆς ἐκείνου οἱ παρὰ τοῖς ἰλλοῦσι λόγους,

γινῆς, καὶ πόροι καὶ τίς ἐστὶ μνημονεύσεις, ἢ τῷ πρὸς τοὺς ἀπεσταμένους τὰ πρὸς τοὺς δευτέρους. Sed de administratione nostra & religionis nostrae historia, quaecumque dicta sunt ab eruditissimis Græcorum, & qui quoties numero eius meminerint, in libro ad eos, qui rebus divinis simplicem fidem dederunt, demonstrabitur, cap. LXII. p. m. 135. Quod si librum istum conscripsit, eum intercidisse necesse est. Nihil enim eius hodie superest.

p. 864. contra quem disputat Guil. CAVE &c.) TENTZELIUS tamen iterum causam suam egit, & ad argumenta CAVEI respondit in der curiensen bibliothec, oder Fortsetzung der monatlichen Unterredungen &c. p. 232. seqq. Quod, cum & IO. ALB. FABRICIUS observasset, addit: fateor tamen, præter nominis congruentiam, nihil valde esse in illa Lambecii divinatione, quod eam verisimilem reddat. Quod si sola nominis similitudo sufficit ad variolandum, non desunt alii Hermiae, quibus non minori specie libellus iste tribui possit, &c. in delectu argumentor. & syllabo scriptor. cap. II. §. XI. p. 57.

ibid. ad Marcum Aurelium Antoninum &c.) De actate, quando apologia hæc ATHENAGORAE scripta, & imperatori exhibita sit, quantopere viri docti inter se dissentiant disputentur, NICOLAVS LE NOVRRY in apparatu ad biblioth. maxim. patrum, dissertat. III. cap. II. §. II. SAMUEL BASNAGIUS in annalib. politico-ecclésiast. tom. II. ad annum CLXXXVI. p. 161. PETRVS BAEIVS in dictionar. historico crit. voc. Athenagoras p. 405. alique nos conducere possunt. Ex instituto quoque hocce argumentum sibi pertractandum sumit IOAN. LAVRENTIUS MOSHEMIUS, observation. sacrar. & historico-criticar. lib. I. cap. IV. p. 193. seqq. ubi cum ostendisset, omnes eos errare, qui apologiam hanc ante annum CLXXVII. conscriptam esse docue-

runt, concludit atque contendit, eam anno CLXXVII. fuisse litteris consignatam. Intra annum CLXXVII. & CLXXX. eam scriptam & Marco Aurelio Antonino ac L. Commodio oblatam adferit IO. ALBERTVS FABRICIUS, qui & editiones eius recenset, in delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c. cap. II. §. IX. p. 52. seqq. Plura de ATHENAGORA præter PETRVM BAEIVM l. c. dabit HENRICVS LVDOLPHVS BENTHEMIUS in der Vorstellung vnd Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer &c. part. II. cap. IV. p. 206. seqq. ubi & summam eius exhibet.

ibid. nacuorum autem quorundam &c.) Addenda, quae de hisce IOAN. CLERICVS observat, in histor. eccles. duor. primor. saeculor. ad annum Christi CLXXVI. p. 702. ubi epitomen huius apologiae cum quibusdam in eam observationibus exhibet. Cumprimis sententiam ATHENAGORAE de patre, filio & spiritu sancto paullo copiosius edisserit; ita tamen, ut quaedam adspersat, quae accuratius exainen promerentur. Nonnulla quoque de naciis ATHENAGORAE monet BENTHEMIUS l. c. p. 217.

ibid. ob λόγον προσηλυτιστὸς πρὸς Ἰδιαν) siue librum adhortatorium ad gentes, de amplectenda scilicet religione christiana. Copiose de eo agit HENRICVS LVDOLPHVS BENTHEMIUS, simulque cur illi, qui eo tempore christiane religionis causam egerunt, necessitatem contra idolatriam gentiliū disputandi sibi impositam intellexerint, edisserit, in der Vorstellung vnd Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer &c. part. III. cap. I. p. 275. seqq. Idem vir doctus licet huncce CLEMENTIS librum ob argumenta solida, probationes aptas, quae consensum impetrent, pias ac ingeniosas cogitationes, dictionem elegantem, laudandum censcat; non tamen negat, eum & ob ordinis ac partitionis

partitionis neglectum, ob crebras vnus eiusdemque rei repetitiones, allegoricas & obscuras loquendi formulas, & quod siepiissime ad ea, quae nobis hodie non satis nota sunt, respiciat, non ab omnibus, & vix sine taedio legi posse. Summam eius; siue analysin potius exhibet praeter alios NICOLAUS LE NOUVEY in *apparatu ad bibliothec. maximam patrum tom. I. lib. III. dissert. I. p. 624. seqq.* quem ita sequitur BENTHEMUS, vt in quibusdam ab eo discedere sibi religioni non ducat, l. c. cap. II. p. 252. seqq.

p. 865. atque ipsi plerumque verba a Tertulliano sumit.) Audire hac de re iuuabit ipsum RIGALTIVM: Etenim si Tertullianensis comparentur Minuciana, statim apparebit, Minucium ab Tertulliano & argumenta & disserendi ordinem, atque ipsa plerumque verba sumpsisse; Cyprianum vero, in illo praesertim opere, quo vanitatem idolorum arguit, Minucianis & verbis & sententiis vsum esse, tanquam suos, vt gloriari tamen debeat Minucius, ea sibi in mentem venisse, quae Cyprianus vsurpando sanxerit. Hoc amplius; ne quidem semel a Cypriano Minucium esse nominatum, neque a Minucio Septimium; rationibus virimque, vt par est credere, haud improbandis; l. c.

ibid. Errorum quoque non immunis fuit Minucius &c.) Eum omnino ab illorum errore, qui immortalitatem animae negant, non prorsus alienum videri, LUDOVICVS ELLIES DV PIN adserit in noua biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. I. p. 119. Verba MINVCII, ex quibus hoc colligit, quaeue cap. XXXIV. p. m. 355. exstant, haec sunt: Ceterum, quis iam stultus aut brutus est, vt audeat repugnare, hominem a Deo, vt primum potuisse fingi, ita posse denno reformari? nihil esse post obitum & ante obitum nihil fuisse? sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere reparari? Nimirum si vltima haec

ce: ita de nihilo licere reparari, ad animam referatur, tum quidem aliquid, quod eius immortalitati repugnaret, contingerent. Sed manifestum est, MINVCIVM hoc de corpore eiusque corruptione; seu destructione intelligere. Idque & ea, quae statim sequuntur, confirmant: Tu perire & Deo credis, si quid oculis nostris hebetibus subtrahitur? Corpus omne siue arescit in puluerem, siue in humorem soluitur, vel in cinerem comprimitur, vel in nidorem tenuatur, subducitur nobis; sed Deo, elementorum custodi, reseruatur.

ibid. Recusus deinde saepius &c.) Eminent inter reliquas editiones, quae cum integris WOWERI, ELMENHORSTII, HERALDI & RIGALTII notis, aliorumque hinc inde collectis, ex recensione IACOBI GRONOVII, qui emendationes & explicationes suas adiecit, Lugduni Batavorum prodit anno 1709. 8. Accedunt in ea CAECILIUS CYPRIANVS de idolorum vanitate, & IVLIVS FIRMICVS MATERNVS de errore profanarum religionum.

p. 866. Vnde nonnulli coniciunt &c.) Ita PETRVS ALLIXIVS: Cum in libris ad nationes duobus idem voluat argumentum Tertullianus, quod in apologetico tractauerat, eodem circiter tempore exaratos fuisse oportet. Eadem in vtroque opere rationum momenta, immo eadem plerumque verba, ab vno opere in aliud ab auctore transfusa diiudicare vix sinunt, quodnam prius fuerit editum. Et libri ad nationes forma & ratione ab apologetico differunt, probabile sit, vno eodemque temporis articulo lucem vidisse, accurate Tertulliano, vt quae iudices nosse intererat, eadem etiam plebi non manerent incognita; in dissertat. de Tertulliani vita & scriptis, quae cum duabus aliis eiusdem auctoris dissertationibus, de sanguine scilicet domini nostri Iesu Christi, ad epist. CXVI. Augustini; & de conciliorum quorumvis definiti-

tionibus expendendis, Lutetiae Parisiorum anno 1630. 8. prodit, *cap. IX. p. 79. & 80.* Ceterum IACOBI BERNARDI, in *novellis republ. litter. an. MDCCI. p. 41.* existimantis, TERTULLIANVM in apologia sua, non prudenter satis causam christianorum egisse, vt pote quae ad gentiliū magistratuum animos contra christianos potius concitandos, quam placandos aut flectendos, fuerit comparata, sententiam refellit IO. ALB. FABRICIVS. *Non male*, inquit, *iudicat vir doctissimus*, si *ē. o. i. o. dei*, quales res nunc sunt homines, ita de Tertulliano etiam & eius aequalibus sententiam quis toleret. Sed si idem cogitet, primos illos christianos recentē calentes Christi sanguine & toto illo plenos ac quotidie paratos ad martyrium, aliter de illorum scriptis & melius futuri; si vero quis effectum etiam & euentus inspectos expendit, non modo fuisse prudenter; sed melius etiam partibus suis consilire non potuisse, fatebitur. Similiter non adfinitio eidem viro docto & Bactro, suscitantibus, apologias haec non suo nomine ausos publicare; vel offerre Tertullianum, Arbena-goram, alios. Quid enim tuerent, qui mortem in lucro ponebant? in delectu argumentor. & syllabo scriptor. *cap. V. §. III. p. 208.* Idem vir doctissimus etiam TERTULLIANI libros de idololatria; de resurrectione carnis; de anima; de testimonio; aduersus Marcionem; & alios eiusdem generis ad eos refert, in quibus christianae religionis veritas demonstratur.

ibidem. Tandem contra ipsos catholicos &c.) Quatuor hisce, quos nominauimus, libris, quosue ex instituto contra catholicos scripti HIERONYMVS, adhuc addit de *celesti* libros sex, & septimum, quem aduersus Apollonium composuit; in catalogo scriptor. ecclesiasticor. *cap. LIII. p. n. 61.* Sed hi non amplius existant. Ceterum, quo tempore & qua occasione

singuli isti, quos commemorauimus, libri editi sint, inquit PETRVS ALLIXIVS, qui & de iis libris, quibus Tertullianus iam Montanista disciplinam a contemptu vindicauit; itemque de scriptis, quae Tertullianus eidem Montanista aduersus varios haereticos edidit; vt & de ipso Tertulliani in Montani errores lapsu, diligenter disserit, in *dissertat. de Tertulliani vita & scriptis*, antea laudata, *cap. V. seqq. p. 36. seqq.*

p. 869. Naeuorum tamen non est expers &c.) Hos praeter alios etiam notauit IOAN. CLERICVS in *histor. ecclesiast. duor. primor. a Christo nato saeculor. ad annum Christi CLXXX. §. VI. seqq. p. 760. seqq.* Ad hos etiam referendum est, quod in haereticis recensendis temporis ordinem non obseruet, quod tamen fieri oportebat. Causam tamen istius rei, eamque admodum verosimilem exposuit IOAN. LAURENTIVS MOSHEMVS in *demonstrat. fidei Nicolaitar.* quae exstat in *bibliothec. historico-theologico-philologica Bremensi, class. I. fascic. IV. num. I. p. 404.* Addenda, quae hac de re dixi in *ecclesia apostolica; siue de statu ecclesiae christianae sub apostolis cap. V. ad §. V. p. 416.*

p. 870. Ex saeculi tertii patribus &c.) Inter saeculi tertii scriptores polemicos haud vltimus quoque locus debetur HIEROPOLYTO, de quo copiose & accurate disputat STEPHANVS LE MOYNE, in *prolegomenis*, quae variis suis sacris praemittit. Eum aduersus omnes haereticos scripsisse, testatur EVSEBIUS *hist. eccles. lib. VI. cap. XXII.* & HIERONYMVS in *catalogo scriptor. ecclesiast. cap. LXI.* Idem confirmat PHOTIVS: *ἀντιπρόθετος βιβλιοθήκης ἱερπολύτου. Μαθητὴς δὲ Εὐρυπίου ὁ ἱεροπολίτης. ὃς διὰ τὸ οὐσίωμα κατὰ αἰγίον, ἀδ, ἀρχὴν πνεύματος Ἀποστόλους καὶ μέγην Νουὰ καὶ Νου-Ἰωάννη διαλαμβανόμενος. Ταύτας δὲ φασὶν ἐλέγχους ὑπερβαίνειν ὁμιλίους Εὐρυπίου, ὃς καὶ οὐσίον ὁ ἱερο-*

ὁ Ἰππόλυτος ποιῶντος τοῦτο τὸ βιβλίον φασὶν συ-
γγραψάμεν. Τῇ δὲ φράσει σαφές ἐστὶ καὶ ὑπό-
σευος, καὶ ἀπίστος, εἰ καὶ πρὸς τὸν Ἀλκίνοον
ὡς ἐπιτελείμεν λόγους. *Leellus est Hippolyti*
libellus, qui Irenaei discipulus fuit. Est
hoc volumen adversus haereticos duas & tri-
ginta, faciens incitum a Dositheanis, & in
Noëto ac Noëtianis definitus. Harum, ait,
confutationem se suscepisse ex sermonibus
Irenaei, quorum compendium hoc se libro
complexum refert. Dictio perspicua &
concinna, nec abundans, licet Atticisimi
rationes non adeo curet; cod. CXXI. p.
m. 302. Quaedam autem minus accurate
ab HIPPOLYTO dicta, idem PHOTIVS
observat, inter quae illud refert, quod,
Paulum epistolae ad Ebraeos auctorem
esse, neget. Interim opus hocce dudum
peritit; loca autem veterum, in quibus
mentionem eius faciunt, aut quaedam ex
co adferunt, collegit IO. ALB. FABRI-
CIVS, tom. I. operum Hippolyti p. 223.
seqq. Demonstrationem HIPPOLYTI ad-
versus Iudaeos ex versione FRANCISCI
TYRRIANI idem vir doctissimus exhibet
L. c. p. 218. graece autem ex codice Vati-
cano, cum eiusdem TYRRIANI versione
tom. II. p. 2. Ex libro HIPPOLYTI ad-
versus Graecos, qui inscribitur adversus
Platonem de causa universi, quae exstant,
graece cum versione STEPHANI LE-
MOYNE, sinitit tom. I. p. 220. sed, an iste
liber recte HIPPOLYTO tribuatur, non-
dum prorsus euicium est, vt eadem vir
celeberrimo obscuratum, in delectu argu-
mentor. & syllabo scriptor. &c. cap. II.
§. XIII. p. 62. Sequuntur inter scripta
HIPPOLYTI polemica, sermones de theo-
logia & incarnatione contra Beronem &
Helicem, cuius fragmenta itidem adferun-
tur tom. I. p. 225. Pro Ἡλικος autem vir
doctissimus legendum censet: Ἡλικιστὸς
αἰρητικὸς, vt sensus sit: adversus Beronem
& haereticos alios eius aequales. Quod
si recepta lectio retineatur, Helicem ea-

dem haeresi, cui Bero addictus fuit, in-
fectum fuisse necesse est. Quis autem Be-
ro fuerit, ipse HIPPOLYTUS hunc in mo-
dum nos conducit: Βήρων γὰρ ἦς ἑκαχόμε-
μας ἔτιμον ἰσὺν, τὸν Βασιλίστου Φωλακῆαν ἀφῆκεν,
χείρην κακῇ καὶ πάρεσσαι, διγυλῆς, τὸν μὲν προσ-
λαφθεύσαν; τὸν λόγον σάρκα γενέσθαι τῆς
θεότητος, διὰ τὸν πρόσλαψιν. τὸν θεότητα δὲ γε-
νέσθαι τῆς τοιαύτης ἧς σαρκὶ διὰ κτίσιν. Ἰωαν-
νὴν ἑμῷ, καὶ φέρειν, καὶ σύγχυσιν, καὶ τὰς εἰς ἀλ-
λόλους ἀμφοτέρων μὴ λαβὼν δογματικῶν. Bero
enim quidam nuper, & alii quidam, Val-
entiniani phantasia deferta, deteriori irreciti-
sunt pravitate, dicentes, assumptam a verbo
carnem fuisse eadem, quae diuinitus opera-
ta est, operatam. Diuinitatem vero com-
passibilem carni propter exinanitionem;
conneclibilitatem simul & commixtionem;
seu confusionem, atque viriusque inini-
cem mutationem dogmatizantes; fragment.
ex sermone V. p. 228. Quae HIPPOLYTI
verba, qui paullo accuratius consideraue-
rit, facile perspiciet Beronem ex Valentini
equidem schola prodixisse, sed in deteriori
prolapsum esse, hoc est errorem de dua-
rum naturarum in Christo confusione, qui
deinceps Eutychnianismi nomine venit,
adhuc crassiori quadam ratione docuisset.
Confirmatur hoc porro ex iis, quae contra
eundem Beronem HIPPOLYTUS dispu-
tat, docens, ex sententia de vna in Christo
operatione non posse non dogma sequi de
vna eiusdem natura. Εἰ γὰρ κατὰ Βήρωνα
τῆς αὐτῆς αὐτῇ προσλαφθεύσαν φωνῆς ἐκτρέφας γί-
γναιτο ὁ σὰρξ, θεολόγος καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῇ γίγναιτο
φύσεως μετ' ὅσων ἡ φύσις, ἀναρχίας, ἀγεννησίας,
ἀπειρίας, ἀιδιότητος, ἀκατάληψις, καὶ τῶν ὅσα
τῶν κατ' ὑπεροχὴν ὁ θεολογικὸς ὑπερφῶς ἐνοεῖται
τῇ θεότητι λόγος κ. τ. δ. Si igitur secundum
Beronem assumpta sibi caro eiusdem opera-
tionis effecta est, haud dubium, quin & eius-
dem facta est sibi naturae, cum quotquot est
natura, id est, inprincipialitate, insinfectione,
insinfectione, sempiternitate, incomprehensibi-
litate, & quaecumque b. n. secundum ma-
gnitudi-

lenciam homini isti exprobat. Enimue-
ro HIPPOLYTVM hoc ex instituto agere,
vt Eutyichianorum errorem in Berone &
Helice refellat, antea iam obseruauimus.
Practerea si integrum locum, ex quo verba
ista SANDIVS desumpsit, consideres, eum
nihil minus, quam quod iste illi tribuit,
dicere, patebit. Ita vero se habet: Ἡρώδης
ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ τοῦτο ἐν τῷ
πατρὶ, γινόμενος τῶν τῶν σαρκὶ διὰ τῆς κτίσεως.
ἀλλ' ὡς περὶ τὸ δῆχα σαρκὸς, πάσης ἔξω περιγραφεὶς
μερίμνης. *Mutationem non passus est* (fili-
us Dei) *nec in villo prorsus, in quo idem*
est cum patre, factus est idem cum carne,
propter exinamitionem; sed cuiusmodi erat
absque carne, ita mansit extra omnem cir-
cumscriptionem; fragm. ex sermone I. p.
226. Manifestum est, auctorem istum; si-
ue HIPPOLYTVM, non adfirmare, sed
diserte negare, filium Dei post incarnatio-
nem in villo prorsus idem factum cum
carne. Ad vocem ἀγίνωσκει autem quod
attinet, recte itidem GEORGIVS BVLLVS
docet, voces ἀγίνωσκει & ἀγίνωσκει a scriptori-
bus ecclesiasticis, praesertim qui Nicaena
synodo anteriores fuerunt, promiscue vsur-
pari, ita vt tam ἀγίνωσκει, quam ἀγίνωσκει signi-
ficaret id, quod increatum vel non factum
sit, quo sensu filium ἀγίνωσκει diserte dixerit
verus IGNATIVS, in descriptione fidei Ni-
caenae scilicet. II. cap. VIII. §. III. p. 99.
Maioris momenti quaestio est, an opus
hocce, de quo nobis sermo est, reuera
HIPPOLYTVM auctorem agnoscat; quip-
pe quod non tantum CHRISTOPHORVS
SANDIVS, sed & alii negant. Idquidem
EXANASTASIO, Romanae ecclesiae pres-
bytero & apocryphario, qui saeculo septi-
mo vixit, & fragmenta haecce in lingua
latinam transtulit, constat, creditum eo tem-
pore fuisse, librum huncce contra Beronem
Helicem, Hippolyti esse. Cum vero non
vnus ex ecclesiae doctoribus fuerit, cu-
i HIPPOLYTI nomen haesit, vti praeter
alios THEODORICVS RVINARIVS do-

cet in *actis primorum martyrum sinceris*
& *selectis*, p. 168. seqq. quisnam ex iis in-
telligendus sit, dubitari poterat. Portren-
sem illum episcopum, qui saeculo tertio
vixit, & de quo hic nobis sermo est, ser-
monum istorum auctorem esse, quo mi-
nus adfirmari queat, nonnulla obstat viri
quidam doctissimi existimant. Hos inter
& IACOBVS BASNAGIVS est, qui &
ipse excerpta haecce ex libro HIPPOLYTI
de theologia & incarnatione contra Beronem
& Helicem exhibet in thesauro monu-
mentor. ecclesiasticor. & historicor. tom. I.
p. 13. seqq. De operibus enim, quae tri-
buuntur HIPPOLYTO, quaeue suspicio-
ne laborant, verba faciens, dubia, inquit,
sunt fragmenta aduersus Beronem & Heli-
cem, quippe ea fragmenta nec laudavit,
nec indicauit Theodoretus, qui tot testimo-
nia veterum & ipsiusmet Hippolyti aduer-
sus synsistas congesti. Vix nati erant
illi haeretici, vel potius haeresarchae, mono-
thelitarum atqui, ineunte tertio saeculo,
quo floruit adhuc scilicet Valentinianorum.
Et iterum: Et reuera vno diuinitatis cum
humanitate absque vlla confusione natura-
rum accuratius hic explicatur, plurimisque
argumentis est ibi probata, quam patiuntur
Hippolyti tempora; hocque scriptum
post Eutychem editum videtur. Et rur-
sus quibusdam interiectis: Sunt, qui illud
opus tanquam Hippolyti factum ambabus
vbi recipiant, indeque valida satis argu-
menta eliciant ad probandum his etiam
temporibus patres distincte & accurate do-
cuisse, Christum fuisse quodcumque patri, aeter-
namque habuisse cum eo essentiam. Nos,
an illa fragmenta sint Hippolyti, ore rotun-
do proferre non audemus; immo potius
alia plane mens nobis est. Reiciunt tamen non
possunt, vt superrime supposita; nam le-
guntur in excerptis Anastasi, qui iam ante
octingentos annos vixit. Deinde laudan-
tur apud Theodoretum excerpta plurima
Hippolyti, quae cum fragmentis aliquate-
nus

nus conueniunt; in animaduersionib. de vita, morte & scriptis Hippolyti, quas fragmentis hisce praemisit, §. VII. p. 10. Praeuentem BASNAGIVS quodammodo sibi habuit DIONYSIVM PETAVIVM, qui Hippolyti, inquit, argumenta aduersus longe recentiorum haeresin adeo diserta sunt, ut mirum sit, tanto ante, venturae isti haeresi occurrisse sanctissimum martyrem, & ea scripsisse, cuiusmodi si post ortum istius existisset, opponere debuit; dogmat. theol. de incarnat. lib. VIII. cap. VIII. p. 389. Quantumvis autem ista speciem quamdam habeant; nondum tamen rem prorsus conficiunt atque euincunt, HIPPOLYTVM istorum sermonum auctorem non esse. Si enim Hero & alii, qui cum eo fecerunt, eadem docuerunt, quae postea tradidit Eutyches, quid quaeso obstat, quo minus HIPPOLYTUS, cui nec ingenium, nec eruditio defuit, vt ex aliis eius monumentis constat, eadem illis opponeret, quae deinceps alii his opposuerunt? Nec a vero vtique abhorret, ex Valentinianorum schola prodiiisse, qui ea commisererunt, quae Heroni eiusque tribuuntur adscelsis. Obiicit equidem SANDIVS, nec EVSEBIVM, nec HIERONYMVM tractatus eiusmodi meminisse; sed recte respondet GEORGIVS BVLLVS: Quasi scilicet omnia omnium veterum doctorum scripta Eusebius & Hieronymus commemorauerint. Sed & Eusebius diserte profiteatur (hist. eccl. lib. VI. cap. XXII.) se plenum opus Hippolyti catalogum neutiquam exhibuisse, dum post recensita quaedam eius scripta, haec subiungit: πολλὰ δὲ ἄλλα καὶ παρὰ πολλοῖς τοῖς αἰσιν εὐχόμεθα, i. e. & alia plurima apud multos adseruata licet reperire. Eusebii autem catalogo paucissima Hippolyti scripta addidit Hieronymus; l. c. scilicet II. cap. VIII. §. III. p. 99. Ad THEODORETVM quod attinet, quem BASNAGIVS fragmenta haec HIPPOLYTI nec indicasse, nec laudasse, ait, cum ta-

men tot testimonia veterum & ipsiusmet HIPPOLYTI aduersus synusistas concesserit, bene est, quod idem vir doctissimus deinceps fatetur, laudari apud THEODORETVM excerpta plurima HIPPOLYTI, quae cum fragmentis aliquatenus conueniant. Hinc enim fragmenta haecce THEODORETO haud incognita fuisse, certe HIPPOLYTVM eadem docuisse, ac quae in fragmentis hisce occurrit, consequitur. Sed missis hisce, ad reliqua HIPPOLYTI scripta polemica progredimur. Namque & aduersus haeresin Noëti librum scripsisse constat. Noëtum vero istum eadem professum esse, quae postea Sabelius, a quo & error iste nomen accepit, docuit, neminem fugit; conf. CHRISTIANVS WORMIVS in historia Sabeliana cap. I. §. XVI. p. 84. Liber equidem iste HIPPOLYTI perit; sed insigne tamen eius adhuc superest fragmentum, quod latine ex versione FRANCISCVRIANI exhibet IO. ALB. FABRICIVS tom. I. p. 235. seqq. graece autem ex codice manuscripto Vaticano, vna cum eiusdem TVRRIANI versione tom. I. p. 5. seqq. Non sine ratione idem vir eruditissimus existimat, ἀποσπασμάτων hocce extremam partem esse libri, quem HIPPOLYTUS aduersus haereticos scripsit, & cuius antea mentionem fecimus.

p. 881. Quod quam parum verosimile sit &c.) Idem etiam ostendunt LVCAS HOLSTENIVS de vita & scriptis Porphyrii cap. III. p. 222. & NICOLAUS LE NOVERRY in apparatu ad bibliothecam maximam patrum tom. II. dissertat. III. cap. III. artic. III. p. 627. add. HENRICVS LVDOLPHVS BENTHEMIVS in der Vorstellung und Betrachtung der Schriften der alten Kirchen Lehrer von der Wahrheit und Göttlichkeit christl. religion part. IV. cap. I. §. IV. & V. p. 444.

p. 885. in libro de idolorum vanitate &c.) In editione MINVCII FELICIS, quae

quae ex recensione IACOBI GRONOVII, Lugduni Bataurorum anno 1709. 8. prodit, huncce CYPRIANI de idolorum vanitate librum, itidem exhiberi, supra iam obferuauimus.

ibid. desumptum, alii obseruant &c.) Conferenda, quae supra ad p. 865. vbi de MINVCIO FELICE verba fecimus, ex NICOLAO RIGALTIO atulimus.

ibid. patet ex iis, quae ex Laetantio &c.) NICOLAVS LE NOVERRY ita hac de re loquitur: *At Laetantius, non modo libere, sed satis aspere Cyprianum propterea redarguit, quod Demetrianum bis tantum resillat & oppugnet testimoniiis sacrae scripturae, quam gentilis ille homo vanam, fictam, commentitiamque putabat. Quamobrem haud dubitanter adseruit, illum in ea, sicut loquitur, oratione nec plane, nec rite suscepit explensse defensionis christianae religionis munus. Non aliter igitur illum excusari posse opinatur, nisi quia raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut iis suis contentus esset, quibus fides constaret. Quod utique specie quadam, immo robore non destituit argumentum. Vanam enim & inanem operam suscipere videtur, qui ex scriptura sacra cum hominibus disputat, qui scripturae sacrae non admittunt auctoritatem. Defendere tamen CYPRIANVM adnuitur, & quod recte ad propulsandas Demerriani iniquas criminationes ad scripturae prouocauit testimonia, probare NICOLAVS LE NOVERRY in apparatus ad bibliothecam maximam patrum tom. II. diffinit. V. cap. II. artic. I. p. 1002. seqq. vbi & multa alia tum de hocce, tum de priori CYPRIANI; siue de vanitate idolorum, libello, lectu haud indigna in medium adfert. Ceterum praeter ea, quae indicauimus, etiam alia adhuc quaedam CYPRIANI scripta, ut libellum ad Donatum; epistolas varias ad confessores & martyres; &c. ad illa,*

quae ad probandam christianae religionis veritatem spectant, refert IO. ALB. FABRICIVS in delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c. cap. V. §. IV. p. 218. qui & p. 219. eos laudat, qui vitam CYPRIANI scripturunt.

p. 887. Praeterea ante schisma &c.) De scriptis NOVATIANI ita loquitur HIERONYMVS: *Scripti autem de pascha, de sabbato, de circumfione, de sacerdote, de cibis iudaicis, de infantia, de Attalo, multaque alia. & de trinitate grande volumen, quasi in totum operis Tertulliani faciens; quod plerique nescientes, Cypriani existimant; in catalog. scriptor. ecclesiasticor. cap. LXX. p. m. 77.* Ex hisce vero omnibus nihil amplius exstat, quam epistola illa, quam cleri Romani nomine ad Cyprianum scripsit, quaeue inter Cyprianicas est trigesima; itemque liber de cibis iudaicis, ut & de regula fidei; siue de trinitate, qui cum operibus TERTULLIANI edi solent. Seorsim autem scripta NOVATIANI, quae supersunt, secundum editionem IACOBI PAMELII recudi curauit GVIL. WHISTONVS Londini anno 1709. 8. eo quod sibi persuaderet, NOVATIANVM aperte illorum fauere sententiae, qui filium patri ~~enemum~~ esse negant. Qua in re cum alii illi non suffragarentur, WELCHMANVS postea eadem NOVATIANI opera euulgauit secundum editionem Frobenianam, eam dogmatibus orthodoxorum melius respondere existimans, simulque & notas quasdam addidit, eo comparatas, ut doceret, orthodoxos potius, quam Arianos causae suae aliquid in hocce auctore inuenire praesidium. Quod cum recentioribus Arianismi in Anglia restauratoribus displiceret, IOANNES rursus JACKSON, ecclesiae Anglicanae presbyter, nouam editionem dedit, in qua quid praefecerit, inscriptio nos condocet, quae ita se habet: *Novariani, praescripti Romani, opera, quae supersunt omnia, post Iacobi Pamelii Bra-*

gensis

gensis recensitionem, ad antiquiores editiones castigata, & a multis mendis expurgata; illustrata etiam copiosissimis observationibus & notis, in quibus totum argumentum auctoris, de regula fidei, ex veterum patrum monumentis late discuntur; praemittitur dissertatio de filii Dei hominifio; siue coessentialitate vni Deo patri; Londini 1728. 8. Cum autem res praecipue ad librum de regula fidei; siue de trinitate redeat, non vni eandemque de eo viro- rum doctorum esse sententiam, mirum non est. Sunt enim, qui NOVATIANVM libri huius auctorem esse negant. Ita DIONYSIVS PETAVIVS: *Novatianus hunc (Tertullianum) sequitur: est falso id ei libro nomen tribuitur, qui de trinitate est & inter op. r. Tertulliani legitur. Cuius quicumque est auctor, de hoc mysterio non satis accurate est loquutus, immo absurde plerumque tradidit; dogmat. theologicor. tom. II. de trinit. lib. I. cap. V. §. V. p. 30.* Verum quo minus dubitare queamus, quin omnino liber hicce NOVATIANI sit, vel sola HIERONYMI efficit auctoritas. Hic enim non tantum eiusmodi librum a NOVATIANO scriptum l. c. testatur; sed alibi quoque contra RVFINVM disputans, transiit, inquit, ad inclytum martyrem Cyprianum, & dicit Tertulliani librum, cui titulus est, de trinitate, sub nomine eius Constantinopoli a Macedonianae partis haereticis lectitari. In quo crimine mentitur duo. Nam nec Tertulliani liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cuius & inscribitur titulo, & auctoris eloquium, styli proprietates demonstrat; apolog. adversus Rufinum lib. II. tom. IV. operum part. II. p. 415. edit. 10. MARTIANAEI. Omnia nimirum ista, quae HIERONYMVS tradidit, in librum istum, de quo nobis sermo est, quadrant. Inscriptio convenit: respondet stilus elegans vtiq; satisque purus. Imitatur TERTVLLIANVM eiusque ratioci-

naudi modo vtitur. Cumque eum a Macedonianae partis haereticis lectitatum ex RVFINO referat HIERONYMVS, verosimile admodum, ab istis haereticis illum quibusdam in locis corruptum fuisse atque depravatam. Hinc nonnulla contra diuinitatem spiritus sancti dicta in eo viri docti deprehenderunt. Quod autem HIERONYMVS in catalog. scriptor. ecclesiastic. l. c. adserit, NOVATIANVM de trinitate grande volumen quasi incolumiter operis Tertulliani fuisse, non ita accipiendum, ac si TERTVLLIANVS librum quemdam de trinitate scripserit, sed quod NOVATIANVS ex scriptis TERTVLLIANI collegerit, quae de trinitate disputavit; conf. LVDOVICVS ELLIES DV PIN bibliothec. scriptor. ecclesiastic. tom. I. p. 181. fqq. Praeterea & de tempore, num ante, an post schisma liber hicce a NOVATIANO scriptus sit, viri docti inter se non conveniunt. Qui enim causae Arianae aliquod in eo praesidium quaerunt, eum ante schisma editum contendunt; indeque inferunt, dogmata eius omnia de trinitate, quantumvis Arianismo fauentia, omnibus fuisse probata; siquidem deinceps ab eius aduersariis, quod in hisce errasset, aut a recepta ecclesiae doctrina discessisset, ei non fuerit obiectum, quod intermissuri non fuissent, si res se aliter habuisset. GVIL. CAVE equidem librum huncce post schisma scriptum inde euincit, quod in eo iam haereseos Sabellianae fiat mentio, in histor. litterar. scriptor. ecclesiasticor. part. I. saec. III. p. 66. Verum temporum non oblatte rationes, quo minus ante schisma liber hicce scriptus dicatur, etiamsi Sabellianae haereseos in eo fiat mentio, contendunt alii. Quod tamen si vel maxime concedatur, hoc solum inde consequitur, fieri potuisse, vt liber iste ante schisma scriberetur; non autem, eum illo tempore scriptum esse. Equidem vt hoc quoque euincam, nonnulli ita rationes subducunt:

ducunt: verosimile non esse, NOVATIANVM tam egregium librum, catholicae doctrinae in omnibus consonum, scripsisse, postquam iam in detestandum istud schisma prolapsus erat. Quod ineptum plane est, atque lubricum. Cum enim schisma illud Novatianum cum doctrina de mysterio trinitatis & diuinitate nihil commune haberet, nihil vtrique obstabat, quo minus NOVATIANVS de ea, etiam post schisma praeclare admodum atque egregie scriberet. De doctrina nimirum vere catholica hoc intellige, non autem de Arianorum erroribus, quos perperam illi, contra quos hic disputo, catholicae doctrinae nomine insigniunt. Interim hoc ipsum caput illud causae est, de quo vel maxime disceptatur, an NOVATIANVS, vel quisquis libri huius auctor est, talia de mysterio trinitatis tradat, quae a recepta ecclesiae doctrina dissentiant, speciatim quae faueant Arianis. Quae DIONYSII PETAVII hac de re sit sententia, verba eius, quae antea recitauimus, docent. *Non satis accurate auctorem hunc loqui, immo absurde plerique tradere, diserte pronuntiat. Alibi tamen & librum hunc NOVATIANO tribuit, & defensionem eius contra IACOBVM PAMELIVM in se suscipit lib. I. de Deo, cap. XI. §. X. p. 76. CHRISTOPHORVS SANDIVS auctorem libri huius de trinitate, quem NOVATIANVM esse negat, incaute loquutum adfirmat. Novatianum, inquit, presbyterum Romanum, catholicum in doctrina de trinitate fuisse volunt historici; nec meo quidem iudicio sine ratione id adferre videntur. At enim si is ipse auctor est, quod multi volunt, libri de trinitate, incaute ecrie in co loquitur, dicens &c. Addit tandem: Itaque Petavius auctorem scripti (antiquum certe, siue is fuerit Tertullianus, siue Novatianus, siue Cyprianus, siue alius Sabellio recentior) accenset iis, qui idem, quod Arius, antea tradiderunt; in nucleo histor.*

*ecclesiast. lib. I. p. 110. Quancum GUILIELMI WHISTONI & IOANNIS JACKSONI hac de re sit sententia, ex iis, quae antea diximus, nemini obscurum esse potest. Quantumvis autem incommode loquutus sit NOVATIANVS, (quem libri istius auctorem esse antea euicimus) illum tamen in eo, quod caput causae est, a doctrina ecclesiae catholicae non dissentire contendunt GEORGIUS BVLLVS in *defensione fidei Nicaenae sect. III. cap. VIII. §. VI. seqq. p. 221. seqq. STEPHANVS LE MOYNE in notis ad varia sacra p. 229. seqq. SAMVEL SARDINERVS in hypotyposei doctrinae patrum ante-Nicaenar. de sacro-sancta trinitate, p. 105. seqq. LVDOVICVS ELLIES DV PIN in noua bibliotheca scriptor. ecclesiasticor. tom. I. p. 182. NATALIS ALEXANDER, histor. eccles. saec. II. dissert. IX. artic. IV. p. 411. aliique. Ceterum cum L. M. ARTEMONIVS, hoc est, SAMVEL CRELLIVS in initio euangelii sancti Ioannis, apostoli, ex antiquitate ecclesiastica restituto, iudicet noua ratione illustrato, id omni nisu agat, vt alii persuadeat, Ioan. I. i. pro: & Deus erat verbum, legendum esse: & Dei erat verbum; vt ex NOVATIANO quoque hanc suam sententiam confirmet, omnem mouet lapidem. Hinc omnia libri eius loca, in quibus legitur: & Deus erat verbum, fraude falsariorum corrupta & aliam lectionem substitutam esse audacter pronuntiat, part. I. cap. XIX. p. 89. seqq. Praeterea ex verbis quibusdam NOVATIANI colligit, Artemonitas statuisse, Christum hominem in principio euangelii in coelo fuisse, & inde localiter descendisse cap. XX. p. 92. seqq. Ex aliis rursus NOVATIANI locis euidenter se probaturum pollicetur, eum legisse: & Dei erat verbum cap. XXI. p. 102. seqq. Tandem cum NOVATIANVS probare contendat, principium euangelii Ioannis de principio creationis, a Mose descriptae, intelligendum**

dum esse, apparere inde putat, Artemonitas contrarium sensisse, & eandem quoque veterum ab EVSEBIO allegatorum fuisse sententiam, adferit *cap. XXII. p. 106. seqq.* Quae omnia magna temeritate a viro isto docto adferuntur; quod facili negotio ostendi posset, si hoc nunc agerem. Interim cum quaedam eius emendationes nec ipsi IO. JACKSONO probarentur, ut in suis ad NOVATIANVM notis, ostendit, occasio hinc data est ARTEMONIO; siue CRELLIO edendi *defensionem emendationum in Nouatiano scriptarum contra virum clarissimum Ioan. Jacksonum* anno 1729. 8. sine loci mentione.

p. 900. adfectum vehementiam cum inierdum abreptum &c.) Non desunt, qui non tantum adfectum vehementiam, nimium & intempestium zelum, sed & alia eaque grauiora vitia, ut ambitionem, contendendi & altercandi libidinem, tyrannidem aliaque ATHANASIO obiciunt. Atque Arianos quidem tum veteres, tum recentiores id egisse, & adhuc agere, ut, quicquid conuictorum ac contumeliarum excogitare possunt, in eum coniciant, mirandum non est, cum in illorum erroribus debellandis tantum is collocaverit studium. GOTHOFREDVS quoque ARNOLDVS haud obscure significat, persuasum sibi fuisse, ATHANASIVM eorum, quae illi obiciebantur, vitiolorum non immunem fuisse; quibus & errores quosdam dogmaticos addit, in *bislor. eccles. & hae. resolut. part. I. lib. IV. cap. IV. §. XI. seqq. p. 150. seqq.* Errores quosdam & naeuos dogmaticos in eo quoque notauit ABRAHAMVS SCVLTTETVS in *medulla patrum part. II. de Athanasio lib. II. cap. XVII. p. 146. seqq.* Sed defendere ATHANASIVM adgressus est HENRICVS KLAUSINGVS; aut, si mauis, FRID. CAROLVS ZINCKIUS in *dissertat. quae Athanasium vindicantur* sicut, Lipsiae 1724. 4.

p. 912. Contra gentiles pugnavit &c.) POSSIDIVS in indiculo scriptorum Augustini longe pura AVGUSTINI scripta, paganis opposita, enarrat, quae ex eo commemorat IOAN. ALB. FABRICIVS in *delictu argumentorum. & syllabo scriptor. &c. cap. V. §. XII. p. 242. figg.*

p. 922. Adcuratam operis huius analysin &c.) Non tantum analysin operis huius tradit, sed & argumenta, quibus ARNOBIUS veritatem christianae religionis probare voluit, expendit, multaque alia lectu digna in medium adfert. Cum observasset, non alium in libris hisce describendis ARNOBII scopum finemque fuisse, nisi vt & falsam gentilitium, & christianorum veram esse religionem demonstraret, subiicit: *Quidam vero vitrumque non pari successu ab Arnobio factum opinantur. Longe enim felicius, inquit, atque efficacius ethnicae religionis falsitatem, quam christianae veritatem ostendit. Cuius quidem hanc putant esse rationem (quam ego quoque non contemnendam esse existimo) quia Arnobio aliisque gentilibus, ad christianam fidem nouissime adductis, multo facilius fuit, impios absurdosque, quos perficere nouerant, ritus & errores funditus euertere, quam christianae doctrinae, cuius mysteria nondum satis comperta habebant, demonstrare veritatem.* Ab his tamen auctor ille dissentit, putatque nihil obflare, quo minus ab iis etiam, quibus sacra nostra mysteria nondum reuelata sunt, argumentis generalibus; seu, ut scholastici loquuntur, *credibilitatis* motiuis veritas christianae religionis inuictissime demonstretur. Quod licet non prorsus abnuam; vix tamen fieri posse existimo, vt eiusmodi homines de religionis christianae capitibus tam caute tamque circumspicte loquantur, prout ab illis fieri oportet, qui eius causam contra homines profanos agunt. Interim NOVARIYS porro se demonstrasse existimat christia-

christianam religionem ab ARNOBIO validissimis rationum momentis, quae ex veris Christi discipulorumque eius miraculis, ex admirabili sane ac pene incredibili martyrum innumerabilium constantia, atque ex celerrima religionis christianae, quae diu antea ab sacris vatribus promissa fuerat, per uniuersum orbem propagatione, ab eo ducantur, fuisse vindicatam; *l. c. dissertat. II. cap. II. artic. II. p. 286.* Sed, an ARNOBIUS in hisce omnibus ita, ut decebat, sese gesserit, dubitari forte adhuc potest. Certe non desunt, qui varia in eo desiderant. *Arnobius*, inquit *HIERONYMVS*, *inaequalis est, & nimius, & absque operis sui partitione confusus; epist. XLIX. ad Paulinum, tom. IV. operum part. II. p. 567. edit. IO. MARTIANAEI.* Sed maioris adhuc momenti est, quod alibi de eo pronuntiat; *ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, & nonnullos ecclesiasticos scriptores graecos pariter ac latinos, ut bona eorum eligamus, vitemus; quae contraria iuxta apostolum dicentem: omnia probate, quod bonum est retinete; epist. LVI. ad Tranquillum p. 589.* Ea-que in re *HIERONYMVS* & alios secum consentientes habet. Quantumvis itaque illorum minime vituperandum sit studium, qui quaedam ab ARNOBIO minus bene dicta emollire adiuntur; omnia autem qui defendere aut excusare satagunt, operam, ni fallor, perdunt, & aliquid, quod minus necessarium sit, suscipiunt. Patres enim suos habuisse naeuos, neminem fugit. Quales si & in hocce ARNOBII opere admittamus, hoc tamen non obstat, quo minus egregium prorsus, multaque eruditione repleto censetur. Addenda, quae de ARNOBIO differt *HENRICVS LVDOLPHVS BENTHEMVS* in *der Vorstellung vnd Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer von*

der Wahrheit vnd Gottlichkeit christlicher religion part. III. cap. IV. p. 319. seqq. qui & summam librorum istorum ARNOBII exhibet *cap. V. p. 327. seqq.*

p. 923. rectius huc referri (&c.) Praeter libros septem diuinarum institutionum, de quibus loco citato dictum, huc etiam alia adhuc LACTANTII scripta spectant. Commemorandus scilicet hic est liber *de officio Dei*, ad Demetrianum, LACTANTII auditorem. Non alium enim in eo scopum habuit, quam ut ex mundi, praesertim hominis creatione, ac totius corporis eius miranda structura, ipsius quoque animae inspiratione ac natura prouidentiam Dei demonstraret. Hinc, *quid est tandem*, inquit, *cur nobis inuidiosum quisquam putet, si rationem corporis nostri inspicere & contemplari velimus? Quae plane obscura non est, quia ex ipsis membrorum officiis, & visibus partium singularum, quanta vi prouidentiae quisque factus sit, intelligere nobis licet; cap. I. p. 92.* Speciatim & quae Epicuraei contra prouidentiam adferebant, quique querebantur, hominem nimis imbecillum & fragilem nasci, eundemque morbis & immaturae morti esse subiectum, diluit *cap. II. seqq.* Non minus vero huius quoque loci est liber LACTANTII *de ira Dei*, philosophis quippe illis oppositus, qui Deum irasci negabant, vel quod benefica eius tantum natura esset, vel quod res mortalium haud curaret. Posterior Epicuraeorum, prius Stoicorum scitum erat. Sublata autem ira Dei, hoc est, eius iustitia, simulque prouidentia, ipsam collahi religionem, funditusque euerti, non sine ratione LACTANTIVS censabat. Ad hanc itaque adferendam Dei iram, omnes eum intendisse ingenii neruos, omnem adhibuisse operam, laborem, industriad, ac integrum tandem ad eam demonstrandam librum edidisse ac publicasse, recte monet *NICOLAVS LE NOVRKY*: nec tamen, quantumvis ad defenden-

dos & excusandos patres pronissimus, insigni quodam librum huncce deformatum naevo, dissimulare potest. *Verum longe dispar, inquit, & minus felix fuit huius secundae, quam primae disputationis exitus. A quibusdam enim numero eiusdem ille ac Tertullianus, erroris propterea accusatur, quod iram Deo tribuat, non signo & effectu tantum, ut agunt theologi; sed etiam re ipsa atque adfectu; ita ut docere videatur, in Deo non modo esse effectum irae, quo ab impiis & peccatoribus poenas repetit, sed irae quoque adfectum & motum, quo adversus illos incitatur. Qui autem hunc irae motum & adfectum in Deo esse censet, is tota procul dubio via errat, &c. in adparatu ad bibliothecam maximam patrum tom. II. differat. III. cap. XV. artic. 1. p. 770. Nec praetermittendus his est liber de moribus persecutorum ad Donatum confessorum; eo quippe vnice comparatus, ut ostendat, quales quantasque christiani nominis hostes poenas praepotenti Deo & scelerum ultori dederint, & quam admirabilem religio nostra de impiis gentilium superstitionibus triumphum egerit. Nonnullis itaque de Christo servatore, eiusque morte ac resurrectione, ut & ecclesia, per apostolos plantata, praemissis de Nerone, Domitiano, Decio, Valeriano & Aureliano verba facit, horumque tyrannorum mortem funestam enarrat. De Nerone loquens, decessus, inquit, sanguis imperii ac devolutus a summo tyrannus impotens, nusquam repente comparuit, ut ne suspituae quidem locus in terra tam malae bestiae appareret. Unde illum quidam deliri credunt esse translatum ac vivum reseratum, Sibylla d'cente, matricidam profugum a sinibus esse venturum, & qui primus persequutus esset, idem etiam novissimus persequatur, & antichristi praecedat adventum &c. cap. II. p. m. 1061. Atque hinc leuter perstrictis, LACTANTIVS ad Diocletianum venit, deque illo ceterisque ad*

Constantinum vsque magnum ac Licinium imperatoribus longe copiosius fusiisque diserit, id cumprimis agens, ut, quanta saevitia in christianos grassati sint, & quam misere deinceps omnes iusto Dei iudicio perierint, ostendat. Ratio haecce, veritatem christianae religionis demonstrandi, ut minime contemnenda, cum non luculentius, quod Deum auctorem habeat, comprobari queat, quam si omnes eos, qui illam opprimere adjuvantur, vindictam Numinis iustissimam certissimamque experiri omnibus innoscescat; ita & si argumentum hocce, quod LACTANTIVS inceptit, continuaretur, id non sine fructu quodam atque insigni utilitate fore, existimarem. Dubium enim non est, quin sequentia quoque saecula similia iustitiae divinae erga eos, qui hostili animo veros Numinis cultores irrodunt, exempla memoratu digna suppeditent. Caute tamen & circumspecte hac in re versandum fateor; ne scilicet aliquid admittamus, quod non certum plane sit & exploratum; tum vero ne statim immediate Deo id tribuamus, quod, ut ex causis aut naturalibus aut moralibus originem trahens, alias quoque, immo & in hominibus piis locum invenire poterat. Hoc enim si fiat, non deerunt profanis hominibus, quae excipiant, aut omnino occasionem hocce argumentum aliorum ludibrio exponendi sumant. Sed ut ad ipsum *de moribus persecutorum* librum revertamur, is cum diu admodum in tenebris iacisset, reliquis LACTANTII scriptis dudum editis, ex codice tandem bibliothecae Colbertinae illum in lucem prostraxit STEPHANVS BALVZIVS atque *tom. secundo miscellaneorum*, Parisiis anno 1679. 8. editorum, inseruit. Hanc editionem mox aliae insequutae sunt, quas inter eminet, quam cum notis STEPHANI BALVZII, & animadversionibus GISEBERTI CYPRI, IO. COLVMBI, THOMAE SPARCK, NICO-

LAI TOINARDI, IO. GEORGII GRAEVII, THOMAE GALE, ELIAE BOHELLI, aliorumque immo & suis auctam & cum versionibus collatam dedit PAVLVS BAVLDRI, Traiecti ad Rhenum 1692. 8. Licet autem STEPHANVS BALVZVS non dubitauerit, quin liber hicc LACTANTII auctorem agnoscat, idque variis etiam rationibus confirmanerit, virosque eruditos tantum non omnes secum hac in re consentientes habuerit; NICOLAUS tamen LE NOURRY, cum in eo esset, vt partem alteram *adparatus ad bibliothecam maximam veterum patrum* ederet, suarumque duceret esse partium, sollicito in auctorem libri istius inquirere, in eam ingressus est sententiam, LACTANTIO eum adscribendum non esse, sed nescio, cui Caecilio. Eamque vt aliis persuaderet, tum in noua libri huius, quam cum obseruationibus in lucem emisit Parisiis anno 1710. 8. editione, tum & deinceps in *adparatu ad biblioth. maxim. patr. tom. II. dissertat. VI. cap. II. p. 1658. seqq.* omnem nauauit operam. Verum cum & stilus cum eo, quo LACTANTIUS vsus est, conueniat; liber etiam hicc Donato confessori consecratus sit, ad quem de ira Dei liber est inscriptus; HIERONYMVS porro testetur, LACTANTIVM scripsisse de persecutione librum vnum, in catalogo scriptor. ecclesiasticor. *cap. LXXX. p. m. 83.* quem FREVLPHVS, HONORIVS, Augustodunensis, TRITHEMIUS, alii sequuntur, vt cetera mittam, a nemine, quantum quidem scio, istarum rerum perito, adsensum hucusque impetrauit, aut tenere impetrabit. Et quamuis iterum NOURRY non desint, quae aut pro sua sententia stabilienda, aut ad dissentientium argumenta infringenda, in medium adferat; ea tamen non magis admodum momenti, certe ita non comparata esse, vt rem conficiant, intelliget, qui cuncta paullo accuratius ponderauerit.

Praecipuum hoc est, quod in codice isto, ex quo librum huncce BALVZVS euulgauit, omisso LACTANTII nomine illud LVCII CAECILII tantum adparcat. Quae vi minime contemnenda equidem polleret ratio, si nullae aliae adessent, quae suaderent, LACTANTIO librum istum tribuendum esse, cum omnino LVCIVS aliquis CAECILIUS, quicumque demum fuerit, auctor istius potuerit esse libri. At in tanta argumentorum, pro LACTANTIO militantium, euidencia, nihil prorsus efficit; prorsus est verosimile, id incuria aut oscitantia librarii contigisse. Cuius licet vir ille doctissimus mirum in modum laudet diligentiam; dum tamen alibi, sui ipsius velut oblitus, eiusdem imperitiam & negligentiam accusat, coniecturam hancce confirmat, eamque adeo eo minus reiciere potest. Ex instituto hanc NOURRY sententiam sub examen praeter alios reuocarunt DANIEL MATCHELIVS in *introductione ad bist. litterar. de praecipuis bibliothecis Parisiensib. part. II. cap. IV. p. 178. seqq.* & MATVRINVS VEYSSIERVS LA CROZE, quippe quem auctorem esse accepi obseruationum (reflexions) *super noua editione tractatus de mortibus persecutorum cum dissertatione Nicolai le Nourry*, quae exstat dans le journal litteraire tom. VII. part. I. p. i. seqq. cui tamen reponere quatenam conatus est NOURRY dans le journal des sçavans an. M DCC XVI. *mois de Jun. p. 698. seqq.* Conferenda & quae hac de re monet IO. GEORGIUS WALCHIVS in *diatribis de Lactantio eiusdemque stilo, editioni operum Lactantii* ab eo curatae, praefixa *c. p. V. p. 37.*

ibid. & cum eruditis Ioan. Wowerii notis editus &c.) ex bibliopolio Froberiano anno 1603. 8. cum MINVCIO FELICE. Prodiit etiam, vt alias editiones mittam, cum MINVCII FELICIS *Octauio*, & CAECILII CYPRIANI de idololorum

idolorum vanitate libro, cura & studio IACOBI GRONOVII Lugduni Batavor. 1709. 8.

ibid. & imperatores, ut prorsus gentium sacra extirpent. &c.) Constantium atque Constantem Augustus, ad quos librum suum scripsit, ita adloquitur: Vos nunc Constanti & Constanti, sacratissimi imperatores, & venerandae fidei vestrae imploranda virtus est, quae supra homines erigitur, & a terrena fragilitate separatur, coelestiumque se rerum societate coniungit, quae in omnibus actibus suis, prout potest, Dei summi sequitur voluntatem. Molicum tantum superest, ut legibus vestris funditus prostratus diabolus laceat, ut extinctae idololatriae pereat funesta contagio. Veneni huius virus enauit, & per dies singulos substantia profanae cupiditatis exspirat. Erigite vexillum fidei, vobis hoc diuinitas referuauit &c. Felices vos quoque gloriae ac voluntatis suae Deus fecit esse participes, idololatriae excidium, & profanarum aedium ruinas propitius Christus populo vestris moribus referuauit. p. m. 446.

ibid. accessit Commodianus) Commodianus, inquit GENNADIVS, Massiliensis, dum inter seculares litteras etiam nostras legit, occasionem accepit fidei. Facilius itaque christianus & volens aliquid studiorum suorum muneri offerre Christo, suae salutis auctori, scripsit mediocri sermone, quasi versus librum aduersus paganos. Et quia parum nostrarum attigerat litterarum, magis illorum destruere potuit dogmata, quam nostra firmare. Vnde & de diuinis reppromissionibus aduersum illos vili satis & crasso, ut ita dixerim, sensu, differuit, illis superem & nobis desperationem incutiens, Tertullianum & Lactantium & Papiam auctores sequutus. Moralem sane illorinam, & maxime voluntariae paupertatis amorem optime prosequutus; studentibus inculcavit; de scriptoribus ecclesiasticis. cap.

XV. p. m. 90. Vbi, quo pacto, quod dicit: quasi versus intelligendum sit, hunc in modum explicat IO. ALB. FABRICIVS: est quippe (liber COMMODIANI) in octoginta capita; siue instructiones, vt appellat, diuisus, quarum singulae per acrostichidem, siue litteras versusum primas vocabulum aliquod referant: versus autem ita sunt comparati, vt numerus hexametri carminis vtrumque seruetur, neglecta syllabarum quantitate, sicut in carminibus politicis recentis Graeciae solent fieri; in delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c. cap. V. §. VII. p. 227. conf. & LVDVICVS ELLIES DV PIN in noua biblioth. scriptor. ecclesiastic. tom. I. p. 210. Cum autem GENNADIVS dicit, COMMODIANVM de diuinis reppromissionibus vili satis & crasso sensu differuisset, significat, eum sententiae de regno Christi millenario additum fuisse, atque in ea PAPIAM, TERTULLIANVM atque LACTANTIVM sequatur. Et sane praeter PAPIAM, TERTULLIANVM quoque atque LACTANTIUM, opinionem hancce, quae & multorum veteris ecclesiae doctorum fuit, fouisse, notum est; hinc & IO. GUIL. PETERSENIUS eos non praetermisit in nube sua testium veritatis lib. II. §. XX. p. 106. seqq. & §. XXVI. p. 122. seqq. Num autem TERTULLIANO recte GENNADIVS hic LACTANTIUM iunxerit, dubitari merito potest, cum temporum obstant rationes, vt & FABRICIO obseruatum l. c. p. 229. Quod denique GENNADIVS adserit, COMMODIANVM, cum parum nostrarum attigisset litterarum, magis gentiliu destruere potuisse dogmata, quam nostra firmare, id vtiq; cum ARNOBIO, LACTANTIO, aliisque, qui eo tempore christianae religionis in se susceperunt defensionem, illi commune fuit, vi iam non semel monuimus. Ad editionem HENRICI LEONHARDI SCHVRFLEISCHII, quam commemorauimus,

raimus, quod attinet, adhuc addendum, supplementum notarum in COMMODIANVM ex bibliotheca EZECH. SPANHEMII, cum eiusdem SZYRZFLEISCHII glossario & indice, prodiiſſe Wittebergae anno 1709. 4.

ibid. Sed & *Paulinus Nolanus &c.*) Non PAVLINVM, sed ANTONIVM quemdam, ex ethnicismo ad Christi nomen conuersum, carminis huius auctorem esse, IO. ALB. FABRICIVS docet, qui illud cum praefatione & notis MYRATORII integrum exhibet in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c. cap. IV. p. 176. seqq.*

ibid. Et hi quidem, ni fallor, praecipui sunt &c.) Reliquos, qui adhuc addi potuissent, suppeditabit vir summus, saepiusque iam nobis laudatus IO. ALB. FABRICIVS, l. c. cap. II. p. 34. seqq. & cap. V. p. 206. seqq.

p. 935. Ita ex recentioribus *Dominicani &c.*) Hi namque AVEVSTINVM, seu sententiae suae de praemotione physica fauentem, totum sibi vindicant. Quorsum praeter alia spectat IACOBI HYACINTHI SERRII Augustinus Thomae eiusque scholae conciliatus, in quaestione de gratia primi hominis & angelorum, Patavii anno 1723. 8. Acriter enim inter Dominicanos & eos, qui illis se opponunt, disputatur, ANTHOMAS in hisce sacrae doctrinae capitibus prorsus cum AVEVSTINO consentiat?

p. 942. *Summa eius exhibetur &c.*) Continuatur recensio anno MDCCXXVI. mense Maio p. 293. seqq.

p. 959. Conferenda, quae copiosi & erudite &c.) Addendae omnino V.B.S. animadversiones de Carolinis contra imaginum cultum libris & ELI. PHILL. primo eorum editore, in bibliotheca historico-philologico-theologica Bremensi classe VI. fasc. III. num. VI. p. 520. seqq.

p. 990. *Summam catholicae fidei contra*

gentiles &c.) Non tantum liber hicce THOMAE DE AQUINO saepissime tum seorsim tum cum reliquis eius operibus editus, sed & in varias linguas conuersus fuit. Graece ex DEMETRII CYDONII versione cum Parisiis in bibliotheca regia exstare, viris doctis observatum est. IOSEPHVM CIANTES Romanum, episcopum Marsicensem, *summae huius contra gentiles* libros tres priores, ebraice interpretatum esse, Romae editos anno 1657 ex IVL. BARTOLOCCIO refert IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS *biblioth. ebr. part. I. p. 396.* qui & summam hancce AR. IAC. filio ISAACI TZAHALON ebraice in compendium redactam inmemorat. Quod quidem mirandum non est, si verum est, quod F. I. Cremonensis, adferit, volumina THOMAE a Graecis, Chaldaeis, Armenis, atque ipsis etiam Indis fuisse translata. Verba eius, quae IAC. QVETIF & IAC. ECHARD, in scriptorib. ordinis praedicator. recensitis tom. II. p. 43. recitant, ita se habent: tu, qui Thomissas digito notas, mordes Thomam, sanctum enim virum vocitas, sed falsa sapcius meditatam. Thomissas mutuo aduersus venis, quibus unicum in sequentibus praestabo responsum, enumerans, quos praefet auctoritatibus angelicis dogma sancti Thomae Aquinatis, quod Iudaei etiam, quod philosophi venerantur, cuius volumina a Graecis, Chaldaeis, Armenis, atque ipsis etiam Indis fuisse translata. Forte speciatim ad summam theologiae respicit, quam & Arabes & Sineses, lingua sua legere, a nonnullis adferit, supra observauimus lib. II. cap. I. ad §. X. p. 326. Quicquid eius sit, mihi dubium adhuc plane atque incertum videtur, an haec ita se habeant. Nihil aut facilius; aut frequentius, quam vt talia homines, ad alterius existimationem ac auctoritatem augendam amplificandamque comminiscantur. Interim summam hancce catholicam fidei

fidei contra gentiles, laude sua, quam promeretur, defraudare nolo; quemadmodum etiam ipsum THOMAM ingenio haud vulgari praeditum fuisse, nemo diffitebitur. GABRIEL NAVDAEVS, cum inter eos, qui veritatem religionis christianae contra paganos defenderunt, LACTANTIUM, TERTULLIANVM, MINVICIUM FELICEM, ARNOBIUM, THEODORETUM, SALVIANVM commemorasset, de *summa* THOMAE contra gentes, addit: *quae omnium instar iure merito haberi possit; adeo ferox est sensuum, rationum, subtilitatis & doctrinae; in bibliotheca politica p. 53.* Obseruatum hoc quoque IO. ALB. FABRICIO, & plura de hocce THOMAE opere adfert, & methodum, qua vsus est, exhibet in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. cap. V. §. XLIX. p. 270. seqq.*

p. 1027. *supra iam obseruauimus &c.)* ad eandem hancce §. p. 996. Conferenda autem, quae in *supplementis* ad istum locum fusius de hocce opere diximus.

p. 1037. *Lutherum in doctrina de gratia & praedestinatione &c.)* Non tantum LUTHERVM; sed & alios quosdam ecclesiae nostrae theologos, qui aut tempore LUTHERI vixerunt, aut non magno admodum ab illo remoti fuerunt intervallo, eadem de praedestinatione capitibusque connexis docuissē, quae reformatione ecclesiae doctores, qui IOAN. CALVINUM sequuntur, professi sunt, non tantum nonnulli, qui ex horum sunt numero, sed & qui in eorum castris militant, aut illorum cum nostra ecclesia vnionem optarunt, nobis persuadere voluerunt. Et saeculo quidem decimo sexto hoc iam egit IOANNES PANDOCHEVS, ex cuius consensu orthodoxo ecclesiae Lutheranae in doctrina de praedestinatione, excerpta illustriora quaedam Lutheranae ecclesiae domestica testimonia, dedit, atque apologiae suae pro synodo Dordracena & reformatae fide

subiunxit STEPHANVS VITVS. Idem etiam, quis IOANNES iste PANDOCHEVS fuerit, nos ignorare noluit. Hunc, inquit, Ioan. Pandocheum Olcarius rerum Thuringicar. syntagma. part. II. p. 194. & 196. refert Wibae comitatus Berchlingensis oppido (*vbi se ipse Pandocheus in dedicatione septedecim annis euangelii doctrinam pure & sincere tradidisse docet*) verbi diuini ministrum fuisse; Nordhusum vero anno M D XC. vocatum, tandem cum anno M DC. munere Nordhusano pelle-retur, Sangerhusii Superintendentis partibus esse functum. In dedicatione, ita pergit, Pandocheus conqueritur, quod fuerint, qui ipsum a vere Lutherana doctrina ad noxiam & longe lateque se diffundentem Caluinistarum sectam defecisse calumniarentur. Hac calumnia adductum se dicit, vt multo labore hunc libellum colligeret. In praefatione docet, suo tempore doctrinam de praedestinatione in grauissimum certamen adductam fuisse. Laudat Vrban Regii libellum de formulis caute loquendi. Tantum vero abest, vt nobis saueat, vt potius Caluinistarum doctrinam cum magna multorum offensione coniunctam esse dic-tet. In noxiis vero Caluinistarum erroribus refutandis caeco quodam zelo Lutheranos ita infelicititer versari, vt etiam vere & vniu. Lutherana de praedestinatione doctrina in odium adducatur. Multos ex Lutheranis a praedestinatione tamquam Gorgonis capite imperite abhorrere; &c. in praefat. hisce testimoniis praemissa p. 520. Non tantum autem ipsius LUTHERI, sed & IO. BVGENHAGII, IO. BRENTII, NIC. AMSDORFII, VRBANI REGII, MARTINI CHEMNITII, NIC. SELNECCERI, TIM. KIRCHNERI, TIELEMANNI HESHVSII, aliorumque effata exhibet, immo ex Augustana confessione, articulis Smalkaldicis, apologia formulae concordiae, & confessionibus quibusdam particularibus quaedam adfert,

adfert, inde vt euincat, istius temporis theologos eadem, quae CALVINVS, eiusque sectatores, de praedestinatione docuisse. Ad hosce aliosque theologos cum pariter recentiori aetate prouocassent, qui nostrae & reformatae ecclesiae vnionem in votis habebant, non desuerunt, qui illorum causam agerent, & a sententia CALVINI eiusque sectatorum prorsus alienos fuisse contenderent. Id namque sibi datum credidit GYSTAVVS LISSEVS, vt nonnemo vocari voluit, cuius quippe exstat *defensio pro theologis euangelicis seculi reformationis, sigillatim Lutherò, Melancthone, Bugenhagio, Sarcerio, Regio, Althammero, Coruino, Flacio, Heshusio, Simone Pauli, Iacobo Andreae, Brennio, Heerbrando, Baltsaf. Bideimbachio, Luca Asandro, seniore, Chemnitio, Cornero, Musculo, Kirchnero; aduersus dicam particularismi, ipsi ab auctore litterarum de statu negotii irenici apud Tubingenses iniquissime impactam*; anno 1724. 4. sine loci mentione. Eodem deinceps labore perfunctus est ERNESTVS LEOPOLDVS FRIDERICVS BEHMIVS, cuius interpretatio locorum quorundam, quae in beato Luthero aliisque theologis saeculi reformationis nonnullis difficultatem in articulo de praedestinatione habere videntur, cum praefatione IOAN. LAVRENTII MOSHEMII, theologi Helmstadiensis celeberrimi, prodiit Helmstadii anno 1729. 4. In ea primum ipse LUTHERI quaedam, praesertim ex libro eius de arbitrio seruo petita, tum & IO. BVGENHAGII, VRBANI REGII, IO. BRENTII, ANDRAEAE ALTHAMMERI, ANTONII CORVINI, IO. AGRICOLAE, quem tamen minime dignum censet, qui inter theologos Lutheranos referatur, IACOBI HEERBRANDI, TILEMANNI HESHVSII, SIMONIS PAVLI, CHRISTOPHORI CORNERI, TIMOTHEI KIRCHNERI, MARTINI CHEMNITII

effata, in quibus gratiae particularis defensores praesidium aliquod inuenire sibi videntur, vindicat, eaque in alienum sensum detorqueri offendere adnuitur. Ad IOANNEM PANDOCHEVM nimirum, cuius antea facta est mentio, BEHMIVS respicere, IO. LAVRENTIVS MOSHEMIVS in praefatione nos conducet, idque adeo agere, vt veterum theologorum loca, quae in partes suas PANDOCHEVS traxerat, per interpretationem legitimam illi iterum eripiat. Addit idem vir doctissimus: *Reste an secus vbiq; de mente & sententia veterum doctorum iudicauerit, non mihi licuit, cui parum suppetit otii exquirere; institutum vero ipsum laudandum esse, illud vero etiam multo laudabilius, quod relictis omnibus ambagibus, rem ipsam placide tractauerit, & seruatores nostri memor, modestiae & pacis amori omnia dederit, necum fatebuntur omnes, qui sapient. Mea quidem opinione id maxime considerandum, LUTHERO aliisque eiusdem temporis theologis rem fuisse cum Romanae ecclesiae addictis, qui, naturae viribus plus, quam decet, in spiritualibus tribuentes, Pelagii premebant vestigia, quod & speciatim DESIDERIVM ERASMVm, Roterodamensem, quocum speciatim LUTHERO pugnandum fuit, fecisse constat. Quid itaque mirum, si idem illis interdum contigerit, quod AVGVSTINO, cum Pelagianis disputanti, vt ad alterum paulisper extremum declinantes parum commode loquuti sint? Idem & de illis, qui cum MATTHIA FLACIO, synergistis, naturae viribus itidem plus, quam decet, dantibus, se opponebant, censendum.*

p. 1048. *Legendus quoque de eo &c.) Iungenda, quae in addendis ad capitulum huius §. X. p. 1230. dicta sunt.*

p. 1070. *Eo nimirum Gerhardus disputandi vsus est genere) De eo plura diximus ad §. X. huius capituli p. 1161.*

p. 1078. *contra Ioannem Vorſium*) Vir hicc cetera doctiſſimus & ob varia ingenii monumenta in philologicis, criticis, hiftoricis, edita, & nobis quoque ſubinde laudata celeberrimus, a noſtrati- bus ad reſormatorum caſtra tranſiit. Le- genda, quae de eo obſeruauit IOAN. HEN- RICVS A SEELIN in *philocalia epistolica*, in notis ad *epiſt.* XL. p. 174.

p. 1083. *aperte & cordate more ſuo Bellarminum &c. redarguit Ioan. Launo- ius*) IO. LAVNOIVS, Conſtantiensis, theologus Pariſienſis, inter maximos, quos eccleſia Romana contra ſe ipſum habuit, veritatis teſtes referendus eſt. Dignaque proſus eius tum ob cruditionem, antiquita- tis cumprimis eccleſiaſticae exquiſitam no- titiam, tum ob candorem, qui in illis elu- cet, & ſingulare veritatis ſtudium, quae euoluantur, diligenterque legantur ab omnibus. Recte ANTONIVS REISERVS, in praefatione iam laudati operis cum theologum Pariſienſem & ſublimiſſum in- ter ſuos iure ac merito celeberrimum, cu- riae Romanenſis & eorum, quae ibi ad- uerſus ſcripturam & antiquitatem ortho- doxam publice docentur, & abſque ullo rubore agantur, hoſtem curatum & irre- conciliabilem, adpellat. Exſtat elogium eius, vna cum eiusdem notationibus in cen- ſuram duarum propoſitionum A. A. D. S. Londini anno 1685. 8. Encomia, qui- bus alii viri docti LAVNOIVM ornarunt, diligenter collegit GEORGIUS SERPI- LIVS, in commentatione, qua ad rariſſi- morum Ioannis Launvii, Pariſienſis theo- logi, opusculorum editionem nitidiſſimam, ſubſcriptionibus ſuis promouendam aequos hiſtoriae eccleſiaſticae & teſtimii veritatis aſſimatores inuitat, Ratisbonae edita an- no 1719. 4. Fieri autem aliter non po- tuit, quin iſto candore ſuo multorum odi- um & inuidiam ſibi conciliaret, vnde & variorum cenſuras atque ſiniſtra expertus eſt iudicia. Et ANTONIVS quidem REI-

SERVS, dum eum, ceu teſtem & confeſ- ſorem veritatis euangelico-catholicae, ſi- ſtit, ſimul contra CHRISTIANVM LV- PVM, Louaniensem, IMMANVELEM A SCHELSTRATE, Antwerpienſem, NA- TALEM ALEXANDRVN, Pariſienſem, DOMINICVM GALESIVM & FRANCI- SCVM MARCHESIUM, Romanos, vindicat. Quae NATALIS ALEXANDER re- prehensione, immo ſeueriori caſtigatione digna in LAVNOIO cenſuit, collegit & exhibuit ELIAS VEELIVS in *diſſertat. iſagogica in ſelecta hiſtoria eccleſiaſt. ca- pita Natalis Alexandri &c. artic. III. §. XXX. p. 99. ſeqq.* Addi his merentur, quae ADRIANVS BAILLEVS, IO. MABILLONIVS, IUSTVS FONTANIVS, IO. CIAMPINVS, non aequè omnia illi honorifica de eo pronuntiarunt, quae GEORGIUS SERPILIVS reſert l. c. p. 9. Immo THEOPHILVS RAYNAVDVS eo vsque progreſſus eſt, vt eum impiis atheis- que adiungere non dubitauerit, in *ante- murali aduerſus fortia ingenia tom. VIII. operum p. 142.* Nec mitius haud dubie de eo cenſuerunt alii. Eo certe reſpicere vi- detur auctor elogii eius, quod Londini produiſſe, antea diximus, quando ſcribit: *credi vix poteſt, quantam initio inuidiam hiſ ſcriptis, quibus fabulas quasdam, in ec- cleſia Romana receptas, proſcripſerat*) in ſe conſlaucrit. Licet enim antiquam atque adeo genuinam traditionem propugnaret, cuiusque fidem, vt ipſe ſaepe ad locum Ter- tulliani alludens dicere ſolebat, ex tempori- bus adſereret; tamen qui hiſtorias, quas expungebat a tenebris annis imbibebant, quine illas credulae plebi non ſine aliquo commodo ſuo ingerebant, eas ſibi cripi ac- cere patiebantur, nec cui id tentaret, mitius incuſabant, qua iſſima religionis fun- damenta conuellere decreuiſſet. Addit au- tem: *Vicit autem inexpugnabili conſtantia Launoius hominum imperitorum & male- feriatum importunas inofficioſasque que- relas*

relas, & aniles eorum fabellas ita reuicit, ut nullum iam patronum inueniant inter eos, qui aliqua cura veritatem indagant, multo pauciores, quam antea apud vulgum, & apud eos, qui ne litteras quidem norunt; p. 10. Scriptorum, a LAVNOIO editorum, indicem exhibet IO. ALB. FABRICIVS in praefatione, IO. MABILLONII itineri germanico, & IO. LAVNOII de scholis celebrioribus a Carolo magno &c. insinuat, libro, ipsius cura studioque reclusis, praemissa, sed plenius GEORGIVS SERPILIVS l. c. p. 12. seqq. Ea autem, quae LAVNOIO opposita fuerunt, recenset IO. HENRICVS A SEELEN in philocalia epistolica ad epist. LXXVI. p. 311. Quae eo magis obseruatu digna sunt, quo luculentius inde patet, quantopere candor eius nonnullis Romanae ecclesiae adiectis displicuerit. Dudum viri docti optarunt, ut omnia LAVNOII scripta iunctim eederentur; sed voto huic hucusque euentus non respondit. GVIL. ERNESTVS TENTZELIVS equidem spera orbi litterato fecit, ea Francofurti excusum iri, in denen monatl. Vnterredungen M DC XCIV. mense Ianuar. p. 86. quod cum factum non esset, curam eius rei GEORGIVS SERPILIVS in se suscepit, eumque in finem commentationem istam non semel nobis laudatam euulgauit. Quem admodum autem & ista, quantum mihi constat, editio lucem non adiecit, ita an adspectura sit, postquam rebus mortalium auctor creptus est, dies docebit. Si enim eiusmodi quid ei contingeret, a reuerendo ecclesiae euangelicae Ratisponensis ministerio inchoata perfici voluit. Interim ex epistola quadam bibliothecae italicae (quae lingua Gallica Geneuae haud ita pridem edi coepit) tomo II. artic. VIII. p. 265. seqq. inserta didici, opera LAVNOII Geneuae imprimi; cuius editionis prospectum, priusquam prodeat, se datum, epistolae istius auctor promisit. Ex

isto autem prospectu, haec ibidem de LAVNOIO recitat verba: Non nescimus Launoium audire petulantem criticum sanctorum euerfocem. Audaciori criticas quandoque indulsisse, nec semper iuisse medio tutissimum, concedimus. Qui fieri poterat, ut in aeterna fere argumenta pertrahatur nusquam a veri tramite discederet? Illud eo magis ignoscendum, quod rigido potius austeroque nimis veritatis amore, quam superba carpendi quaecumque prurigine peccasse videatur. Quamobrem tantum abest, ut hic Launoio succenseamus, non improbanda aliorum exempla alibi aemulaturi, ut potius gratulemur ei audaciam suam, dum scilicet natam hinc vilitatem attendimus. Si timidi critici partes egisset Launoius, torperet etiamnum eiusmodi quaestiones perscrutandi studium. Eminent autem inter scripta LAVNOII epistolae eius (quae rectius dissertationes dici poterant) ad amicos de variis capitibus, ad antiquitates praecipue ecclesiasticas spectantibus, primum Parisiis anno 1664. octo voluminibus 8. editae; deinceps vnico volumine recusae Cantabrigiae 1689. fol. Praeter indices quatuor in hac editione accessit praefatio apologetica pro reformatione ecclesiae anglicanae a viro admodum reuerendo (GVIL. SAYWELL) conscripta, in qua agitur de auctoritate & vsu catholicae traditionis & oecumenicorum conciliorum, eorumque cum sacris scripturis consensu, prout in epistolis Launoii fusijs explicatur. Ad ANTONII REISERI opus, quo IO. LAVNOIUM testem & confessorem veritatis euangelico-catholicae exhibet, id adhuc addendum, editionem istam, quam laudauimus, Amstelodamensem, tot vitiiis typographicis contaminatam esse, ut lectoribus etiam harum rerum non prorsus imperitis inde impedimentum aliquod adierri queat. Hoc iam obseruatum GVIL. ERN. TENTZELIO l. c. M DC XCIV. mense Febr.

p. 162. ex quo & hoc repetit GEORGIVS SERPILIVS l. c. p. 19. Auctores, qui vitam REISERI dederunt, indicat, & alia quaedam de eo obseruat IOAN. HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistol.* in *notis ad epist.* LXIX. p. 275. Conferenda & quae ad sequentes REISERI epistolas idem vir doctus subinde adnotauit.

p. 1083. *Magis adhuc irritauit Gallos &c.*) De controuersia, quae BELLARMINO cum GVIL. BARCLIAIO intercessit, scriptisque eo spectantibus conferenda, quae ex instituto supra diximus ad *libri huius cap. V. §. X. p. 724.* & in *addendis ad istum locum.*

p. 1085. *huncce Rainoldi librum inter scripta eruditissima refert &c.*) Consentunt & alii. Hoc opus omnium recte sententium adplausu exceptum fuisse, quibus singularis viri eruditio non probari non potuerit, recte pronuntiat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIUS in *notis ad Casauboniana* p. 214. ubi plura de eodem, vt & certamine IO. RAINOLDI cum fratre WILHELMO lectu non indigna.

p. 1104. *cum & ille pacis & concordiae ecclesiasticae studium &c.*) De hocce pacis & concordiae ecclesiasticae studio, quo HVGGO GROTIVS flagrauit, copiose differit, ita vt istud simul laudet, eiusque hac in re defensionem in se suscepit auctor *vindictarum Grotianarum*, quae Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt *part. II. p. 530. seqq.* Nimirum non posse istud pacis ac concordiae ecclesiasticae a quoquam vituperari studium existimat, eo, quod I) ipsum hoc siuadeat naturale lumen, quod ad societatem colendam hominem natum esse doceat; II) theologia quoque naturalis hoc commendat; quod dum ex mente GROTIJ edidit, indicabat, inquit, *quamuis essent variantes de Deo sententiae, Deum tamen tam diuersa ac dispari opinionum ratione suam velle gloriam illustrare, quo singuli diui-*

nam maiestatem magis reuercantur, &c. III) Scriptura porro sacra veteris ac noui testamenti, ipsius Dei exemplo ad lenitatem erga dissentientes humanitatemque ac fraternum amorem homines adducere adnitatur; id quod & IV) ex veteribus ATHANASIVS, ARNOBIUS, AMBROSIVS, AVGVSTINVS, VINCENTIVS, LERINENSIS; ex recentioribus IO. CALVINVS, GVIL. PERKINSVS, IACOBVS AVGVSTVS THYANVS, HIERONYMVS OSORIVS, PETRVS DANIEL HVETIVS, alique agnoscant. Haec auctor iste doctissimus tam eleganter pronunt, vt lectu omnino digna sint. Facileque in eo omnium consensum impetrabit, pacis & concordiae studium satis commendari non posse; sed tum demum, quando nulla cum eo coniuncta est veritatis iactura. Ad HVGONEM GROTIVM equidem quod attinet, de eo auctor ita pronuntiat: *Laudabilem ergo sese operam suscipere, noster etiam, pacis & concordiae christianae longe amantissimus, Grotius existimauit, vt ad vnienda conspiciendaque religionum dissidia cogitationes suas leniores, studique sua humanitatis plena conferret, prout ipse hoc innuit, IL. LAESA TAMEN VERITATE addens; p. 545. 546.* At hoc ipsum forte vir ille doctissimus non omnibus persuadebit, consilia ista aut placita GROTIJ *illaela veritate* locum inuenire potuisse. Ceterum scripta occasione *adnotatorum GROTIJ* in consultationem GEORGII CASANDRI vtrunque in lucem emissis, eorumque editiones accurate recenset idem auctor p. 826. *seqq.*

p. 1107. *Refutarunt cum &c.*) Conferenda & quae hac de re dicta sunt *lib. II. cap. II. ad §. XI. p. 467.* & in *addendis ad h. l.*

ibid. Reliqua, quae de eiusmodi scriptoribus &c.) Prae reliquis adhuc commemorari potuisset ROCCVS DE SPINOLA,

NOLA, episcopus Tirenſis & primas Croatiae, qui haud leuē ſtrepitum dedit, cum itinere, anno 1682. per aulas principum proteſtantium ſuſcepto, noua concordiae eccleſiaſticae inter proteſtantes ac pontificios ſanciendae conſilia propoſuit; quae ita comparata erant, vt nec proteſtantibus placerent, nec ipſi pontifici probari inquam poſſe prudentiores iudicarent; vnde mirum non eſt, iſtos in fumum abiſſe conatus. Data interim nonnullis occaſio fuit iſta conſilia ſub examen reuocandi, magno labore nihil eos agere, qui Romanenſes cum proteſtantibus, hoc eſt, tenebras cum luce in concordiam redigere volunt; conſ. ANDREAS CAROLI in *memorabilib. eccleſiaſt. ſaeculi XVII. lib. IX. cap. XVI. p. 297. ſeqq.* IO. FRID. MAYERVUS in *ſyllabo ſcriptor. praecipuor. qui Romam reconciliabilem voluerunt p. 59.* PHILIPPVS IACOBVS SPENERS in *denen theologischen Bedencken part. III. cap. VI. artic. I. diſt. IV. ſect. XV. p. 570.* cumprimis autem *part. IV. cap. VII. artic. I. ſect. XXXI. p. 131. ſeqq.* IO. GEORGIUS WALCHIVS in *der hiſtoriſch vnd theologischen Einleitung &c. cap. III. ſect. I. ad §. XV. p. 216.* vbi & obſeruat, reſpicere huc SAMVELEM PVFENDORFIVM in *iure ſeciali diuino §. XIII. p. 52. ſeqq.*

p. 110. *Nec omittendus hic Valerianus Magnus &c.*) Addenda hic omnino, quae de hocce auctore obſeruat IOAN. HENRICVS A SEELEN in *deliciis episto-licis not. ad epist. LXIII. p. 286.*

p. 113. *vir vtiq; doctus & linguae latinae pariter ac graecae peritus &c.*) Laudat quoque hoc nomine OECOLAMPADIVM ISAACVS CASAVBONVS. *Hodie, inquit, Oecolampadii dialogum de ſacramento eucharistiae, & miratus ſum hominis doctrinam ac peritiam patrum graecorum; in Caſaubonianis p. 10.* Alios adhuc, qui eruditionem in OECOLAMPAD-

DIO agnouerint, & promeritis ornauerint laudibus, interque eos GEORGIVM SPALATINVM, commemorat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *notis ad Caſaubonianam p. 215.* vbi & LVTHERVVM ſcripſiſſe obſeruat, *ſc. ex corde dolere tantum virum captum friuolis & nibili argumentis.*

p. 118. *Sed & cum Hadriano Sarraui &c.*) HADRIANVM huncce SARRAVIAM, Caluini coetui primum additum, muneribus publicis in variis Belgii eccleſiis deſunctum fuiſſe, quarum doctrinam ſcriptis etiam propugnauerit; deinde factu in Angliam tranſitu, Caluino & Bezae non admodum fauiſſe, obſeruat IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *notis ad Caſaubonianam p. 251.* Ipſimet CASAVBONO SARAVIAS non obſcuri nominis vir in Anglia; porro homo admodum eruditus publicae pacis & concordiae in eccleſia Dei cumprimis ſtudioſus, audit, in Caſaubonianis p. 43. vbi & quaedam eius de THEODORO BEZA effata obſeruatu digna reſert.

p. 1122. *Et initio quidem cum ipſo Roberto Bellarmino &c.*) Hiſtoriam controuerſiae huius inter IACOBVM, Angliae regem & ROB. BELLARMINVM, cardinalem, diligenter quoque enarrat IOAN. WOLFGANGVS IAEGERVS in *hiſtoria eccleſiaſt. & polit. ſaeculi decimi ſeptimi, decennio I. lib. IX. cap. V. p. 126. ſeqq.* Iungenda & quae ipſimet ſupra diximus *cap. V. huius libri ad §. X. p. 724. praefertim & in addendis ad b. l.*

ibid. in tortura Torti &c.) De hocce LANCELOTTI ANDRAEAE libro ISAACVS CASAVBONVS ita pronuntiat: *Mira elegantia vir doctiſſimus quiſquilias, naenias & ineptias, immo aliquando impias blaſphemias Bellarmini conſutat, &c. in Caſaubonianis p. 6.* MARTINVM BECANVM, quem contra LANCELOTTVM ANDREAM ſcripſiſſe diximus,

diximus, iterum a RICHARDO THOMSONIO & ROBERTO BYRHILLO refutatum obseruat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *notis ad Casaubonianam* p. 208. De libro, quem NIC. COEFFETEAV; siue COEFFETELLVS Angliae regi IACOBO opposuit, vid. IO. WOLFGANGVS IAEGERVS l. c. p. 130.

p. 1140. Peculiare etiam Murefo certamen fuit cum Hugone Grotio &c.) Historiam literariam huius controuersiae accurate exhibet PETRVS ZORNIVS, in *opusculis sacris*, tom. I. p. 619. Scripta quoque huc spectantia recenset auctor doctissimus vindictiarum Grotianarum, quae Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt p. 824. 4cqq.

p. 1156. nemo tamen maiori id egit conatu, quam Iohannes Duracus &c.) Historia ad historiam literariam conatum irenicorum IO. DVRAEI spectantia exhibet IOANNES HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistolica in notis ad epist. XXXVIII*. p. 170. vbi & de IOANNE MELLETO, DVRAEI in negotio irenico socio, quaedam obseruat. Addenda & quae iam supra diximus, cum de IO. HYLSEMANNO verba faceremus ad §. VIII. huius capituli p. 1072. seqq.

p. 1157. Cum autem magnus adhuc superest eorum numerus, qui speciatim cum certo hostium &c.) Cum in praecedentibus viros eruditione & celebritate conspicuos, qui scriptis polemicis cuiuscumque generis inclarauerunt, enarrauerimus; hic vero ad ipsas controuersias accedamus, libros quosdam, quorum in iis vsus praecipue esse potest, indicaturi; praemitti illis potuissent, qui generatim de controuersis theologicis praecipiant, atque aut omnes aut plerasque, quae nobis cum iis, qui ab ecclesiae nostrae dissentiant sacris, intercedunt, complectuntur. Ersi enim in systematibus theologicis, praesertim maioribus, vt IOAN. GER-

HARDI, ABRAHAMI CALOVII, aliorumque, controuersiarum omnium quoque ratio haberi solet: nonnulli tamen, missa dogmatum explicatione, controuersias tantum tractant, vt beatus FRIDEMANNVS BECHMANNVS, in *theologia polemica*, ZACHARIAS GRAPIVS, in *theologia recens controuersa*, eiusque continuatione, IO. FABRICIVS, in *consideratione controuersiarum, quae euangelicos inter & romano-catholicos, reformatosque agitantur*; & reliqui, quos laudat IO. GEORG. WALCHIVS, in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten cap. I. ad §. XIV. p. 24. seqq.* Addere iis licebit CHRISTIANI AVGVSTI HAVSENI *Religions-Prüfung, welche von der natürlichen Religion leitet zu der christlichen &c.* Dresdae anno 1724. 4. Eo enim in opere auctor non tantum de christianae, speciatim euangelicae, religionis veritate agit; sed & de erroribus, eidem oppositis, fuse differt.

p. 1158. Nonnullos enim ex iis - - - non infeliciter contra Romanenses pugnasse &c.) Eorum praesertim, qui lingua gallicana hoc fecerunt, haud exiguus est numerus. Laudat plerosque CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFIVS, in *introduit. in histor. theolog. literar. notis amplissimis illustr. part. II. lib. III. p. 100. seqq.* Iungendus iis vir ingenio & doctrina hodie florentissimus IACOBVS SAVRINVS, ob librum, quem inscripsit: *L'etat du christianisme en France divisée en trois parties, ou lettres, adressées aux catholiques Romains, aux protestans temporis, & aux deistes*; in cuius parte prima, quae Hagae Comitum anno 1725. 8. prodit, ex instituto contra romanenses disputat, speciatim autem, in quantas ipsa se coniciunt difficultates, dum viam auctoritatis viae examinis praefertunt, luculenter & egregie ostendit.

p. 1161. in *Ioanne Lannoio, teste & confessore veritatis &c.*) Repetenda, quae supra ad §. IX. p. 1083. de IOANNE hocce LAVNOIO ex instituto diximus. Plures eiusmodi testes veritatis Gallia suppeditat. Omnes enim gallicanae libertatis defensores, de quibus cap. V. huius libri ad §. X. p. 725. diximus, huc quodammodo referri possunt. Pauci tamen, siue eruditionem, siue animi candorem spectes, cum LAVNOIO sunt comparandi. Locum etiam praeter alios hic sibi vindicat VALERIANVS MAGNVS; de quo equidem supra dictum ad §. IX. huius capituli p. 110. Sed copiosius, quae huius loci sunt, edisserit IOAN. HENRICVS A SEELEN in *delic. epistolic. not. ad §. LXXII. p. 286. seqq.*

ibid. cum de Ioanne Gerardo verba faceremus) ad §. VIII. p. 1070. Spectant huc etiam testimonia illa veritatis, quae ius canonicum suppeditat, de quibus dictum cap. V. libri huius ad §. III. p. 754.

p. 1162. *Longe autem plura theologus hucce &c.*) Huc & praeter alia ea adhuc pertinent, quae IOANNI SCHEFFLERO, qui sub nomine CHRISTIANI CONSCIENTIOSI, emisit *Send-Schreiben an alle evangelische Universitäten, in welchen er seine Gewissens-scrupel proponiret, und zu erörtern bittet* 1) ob er in der Lutherischen Religion könne selig werden, weil sie nicht die catholische ist, in der allein secundum omnes doctores die Seligkeit zu hoffen? 2) ob diejenige die catholische sey, die so genennet wird, oder so es die nicht ist, welche es dan sey? &c. opposuit, de quibus vid. IOAN. HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistolica not. ad epist. LXXXII. p. 348.*

p. 1164. *legenti Sinceri Evangelici, ut vir quidam doctus vocari voluit &c.*) Postea idem SINCERVS EVANGELICVS, aut potius, qui sub hocce nomine laet,

HENR. WOLFGANGVS FRATSCHERVS, pro defensione libelli memorati, itidem cum praefatione mea edidit *Sieg der evangelischen Wahrheit, in abgenöthigter Rettung der Schriftmaessigen Prüfung des Roemisch-catholischen Glaubens-Bekanntnisses &c.* Ienae 1725. 8.

p. 1166. *Auctores, qui historiam istarum litium tradiderunt &c.*) Spectant huc etiam isti, qui notitiam scriptorum, a remonstrantibus editorum, suppeditant, quod non ita pridem ADRIANVS A CATTENBURGH praestitit, in *bibliotheca scriptorum remonstrantium*, Amstelodami anno 1728. 8. edita. Atque is quidem in praefatione instituit sui rationem, minime contemnendam, exponit. Cum enim quosdam, qui eiusdem generis bibliothecas condiderunt, & de quibus a nobis quoque supra suo loco dictum est, commemorasset, verum, inquit, cum remonstrantium libris hoc saluum contingat, ut in exteris oris non exiguum benevolentiam experiantur, me non ingratis operam praestitutum confisus sum, si indicem scriptorum societatis nostrae, in studiosae nostrae iuuentutis commoda concinnatum, in apertum producerem. Dum maiores nostri nihil antiquius duxerint, quam popularium florum, inprimis gregis suae curae commissi aedificationem promovere, plurimas suascriptiones lingua nostra vernacula promulgarunt, nec male librorum lectores suos obnuere studuerunt, sed dilucide & breuiter sententias suas illis proponere. Hinc varia scripta, egregio licet acumine & solidissimo iudicio exarata, ad illorum notitiam, qui Batavorum linguam non callent, minus potuerunt peruenire, & deferuente disputandi studio, etiam in ipsa patria nostra obliuioni tradi coeperunt. Hinc cum indicasset, quam enixe scriptorum IOANNIS VTENBOGARDI editionem & in vnum aliquod corpus collectionem HYGO GROTIUS efflagitasset, subiicit:

iicit: *verum cum optatus ille successus Grotianis illis posterioribus votis non responderit, vel sola scripta huius viri exposulant indicem, quo illorum recordatio excitata in posterorum grata memoria vigeat, atque extraneis etiam commendetur. Atque ita omnino se res habet, quod illorum, qui belgica lingua scripserunt, notitia ad paucos, qui extra Belgium viuunt, peruenierit. Licet itaque auctor id tantum agat, vt indicem librorum a praestantibus inter remonstrantes viris conscriptorum, exhibear; vsu tamen suo haecce eius bibliotheca non destituitur.*

ibid. Vitam & Scripta Arminii &c.) Scripta recenset quoque ADRIANVS A CATTENBURGH in bibliotheca scriptor. remonstrant. p. 4.

p. 1167. Alter inter remonstrantes locus debetur Simoni Episcopo &c.) Scripta eius diligenter quoque recenset ADRIANVS A CATTENBURGH in bibliotheca scriptor. remonstrant. p. 60. seqq. Non minoris tum auctoritatis tum celebritatis, quam EPISCOPVS inter remonstrantes fuit IOANNES VTENBOGARDVS, etsi libri eius, belgica quippe lingua scripti, non adeo noti sint. Conferendus autem de iis omnino CATTENBURGHIVS l. c. p. 60. seqq.

ibid. Nec tamen solus Bodecherus consensum cum Socinianis &c.) Hunc autem consensum vt a se amoliantur remonstrantes, omnem mouent lapidem. Cum primis hoc etiam non ita pridem egit ADRIANVS A CATTENBURGH, vt pote qui bibliothecae suae scriptorum remonstrantium, antea memoratae, subiunxit specimen controuersiarum inter remonstrantes & Socinum eiusque adscelas, exhibitum ipsissimis scriptorum verbis. In praecipuis enim, quae hic in censum veniunt, controuersis, dissensum remonstrantium & Socinianorum, ipsis praecipuorum vtriusque partis prolatis verbis

demonstrat. In praefatione quoque multa, quae huc spectant, disserit, & scripta remonstrantium, quibus hancce, quam vocat, calumniam a se depellere voluerunt, laudat. Illis quoque acriter se opponit, qui discrimen inter veteres & novos remonstrantes constituunt. Sed sic eadem, inquit, fabula luditur, quae fuit acta paucis post synodum annis. Ante conuentum remonstrantibus crimen impingebatur, quod placita Socini de trinitate, diuinitate filii, satisfactione Christi, magistratus officio &c. viroque pollice probarent. Quicquid illi in contrarium dicerent, scriberent, orarent, surdis narrabatur. Cum se sissent parati de hisce coram synodo se purgare, nemo de crimine illo vel bisere effausus. Patres iudicium tulerunt de solis quinque articulis controuersis. Sed vix triennium effluerat, quin audita fuerit eadem cantilena, Socinum totum sub quinque articulis abscondi. Haec continue repetitur. Meram illam fuisse calumniam, qua obrectatores maiorum nostrorum fidem ac probitatem laceſcebant, nemo non videt illos aperto ore confiteri, qui illud discrimen iactant inter veteres ac novos remonstrantes. Sed cum hoc ipsum nullo fundamento nitatur, idque discrimen plane sit fictitium, parum cum maioribus iniuriis nobis inferri merito conquirimus. Ac vero esse inter remonstrantes, qui paullo propius ad Socinianos accedant, quam alios, frustra negatur.

p. 1168. merito excipit Stephanus Cellaeus &c.) Et huius scripta recenset ADRIANVS A CATTENBURGH in bibliotheca scriptor. remonstrant. p. 48. seqq.

ibid. Addendus denique Hise PHILIPVS A LIMBORCH &c.) Dum ADRIANVS A CATTENBURGH scripta LIMBORCHII recenset, inter alia obseruat, relationem istam historicam de origine & progressu controuersiarum in foederato

federato Belgio, de praedestinatione, quae ultimae editioni theologiae eius christianae accessit, in linguam quoque belgicam translata, atque Amstelodami anno 1715. 8. excusam esse cum amplissima praefatione in defensionem remonstrantium contra calumnias, ut loquitur, D. IACOBI FRUITIER in libro eius, cui titulus: *Sions Warselingen*, hoc est, *lutherae Sionis*. Celebriores adhuc, praeter eos, quos commemorauimus, inter remonstrantes, qui & scriptis huc spectantibus inclauerunt, sunt GERARDVS BRANDT, cum tribus filiis, CASPARO, GERARDO & IOANNE, NICOLAUS GREVINCHOVIUS, ARNOLDVS POELNBVRGIUS, DANIEL TILLENVS, quorum scripta itidem commemorat, quem iam laudauimus, ADRIANVS CATTENBVRGHIVS, l. c. p. 19. seqq. p. 75. seqq. p. 115. seqq. p. 130. seqq. Atque TILLENVS quidem initio haud ultimus inter eos fuit, qui se Arminio opposuerunt; quo tempore & syntagma suum *disputationum theologicarum in academia Sedanensi habitatum* euulgauit, cuius editio quarta, quae reliquis praestantior iudicatur, Harderuici anno 1656. prodiiit. Deinceps autem, in praefatione, quam controuersiarum in belgicis ecclesiis hodie seruentium hypotyposi dialogisticae, praemissit, quicquid in isto syntagmate in gratiam contraremonstrantium dixerat, retractauit, immo ipsum istud syntagma totum fere, hisce reiecit verbis: *Edium est a me ante annos viginxi sex, & quod excurrit syntagma theologicum ab illo tempore diuersis in locis me infcio recusum; in cuius plerisque paginis non pauca occurrunt, quae Stoicorum & Manichaeorum potius, quam Christi & apostolorum disciplinam redolere certum sunt. Erat animus, opus illud incudi reddere, auerruncatisque Geneuensis scholae placitis ad antiquae veritatis obrussam omnia exigere; quod consilium, quo-*

*niam adfecta iam aetate, & valetudine ex animi mei sententia exequi non licet, idcirco totum illud opus vna iam litura induco, ac tamquam infelicem factum abdicō & abicio; haud ignarus iuuentutem non tam erudiri iis, quae bene dicta, quam infici sequioribus. Haud ignotum ceteroquin in controuersis remonstrantium est CONRADIVS VORSTII nomen, cuius tamen CATTENBVRGHIVS nullam in *bibliotheca* sua mentionem fecit, etsi duos eius filios GVERNERVM & GVILIELMVM commemorat p. 135. Haud dubie locum illi inter remonstrantes concedere noluit, quem inter antitrinitarios ei dedit CHRISTOPHORVS SANDIVS in *bibliotheca antitrinitariorum* p. 98.*

p. 1169. Ioan. Arnoldus Cornutus &c.) Lugdunensis Barauius, in vrbe patria concionator, ex illorum numero fuit, qui coram synodo Dordracena comparere iussi sunt; postea iurisprudentiae operam dedit, scriptisque quibusdam eo spectantibus itidem innotuit; conf. ADRIANVS A CATTENBVRGH l. c. p. 45.

p. 1172. *Ad vitam & fata Serueti quod attinet &c.*) Nemo in rebus & factis MICHAELIS SERVETI enarrandis maiori cura & diligentia versatus est, quam IO. LAVRENTIVS MOSHEMIVS, aut, si mauis, HENRICVS AB ALLWOERDEN, quippe qui illo praeside *bissloriam Michaelis Serueti*, per modum disputationis academicae, Helmstadii 1727. publicae luci exposuit. Ex ea si quaedam, quae mihi maxime obseruatu digna visa sunt, adferam; nonnulla etiam adiciam, non abs re id fore, nec ab instituto nostro alienum existimo. In prooemio eos commemorat, qui in historia SERVETI conscribenda industriam suam collocarunt, aut ei aliqui lucis adfundere possunt. PETRI HYPERPHROGENI, Gandauensis, *bissloriam manuscriptam de Serueti & eius morte* CHRISTOPHORVS SANDIVS

SANDIVS commemorat in *bibliotheca anti trinitariorum* p. 7. in quam ANDREAM VOODOVIVM notas scripsisse, idem SANDIVS auctor est p. 92. IO. CALVINVS in *fidei expositione errorum Serveti*, ita de dogmatibus SERVETI agit, vt multa etiam de vita, morte & moribus eius adspargat. *Cuius tamen narrationibus*, inquit auctor, *quum ab insensissimis Serveti adversario profectae sint, fides fortassis non semper habenda erit.* Hinc cum & in *epistolis* CALVINI itemque *vita* eius, a THEODORO BEZA scripta, nonnulla, quae huc faciant, inueniri, velut in transitu monuisset, CONRADVM SCHLVSSSELVVRGIVM toto libro *XI. catalogi haereticorum*, copiosissime de SERVETO eiusque doctrina exposuisse, obseruat, sed ita vt multa admisceat aliena, nec tam vitam describat hominis, quam dogmata, Caluino potissimum duce, exponat ac refellat. Iungendum hisce censet HIERONYMV M BOLSECV M, qui in *vita Caluini*, quam huic *parum honorificam* vocat, simulque adeo, quantum hac in re illi tribuendum sit, significat, singularia quaedam de SERVETO memorat; quam quidem CALVINI *vitam* a BOLSECO scriptam IOANNES ENGERDVS, professor Ingolstadtensis, cum aliis eius generis libellis germanice verterit, & ineptiis non paucis auxerit, qua de re plura in *notis* suppeditat. Ad saeculum XVII. dum progreditur, recte docet, eo inuente, cum in Belgio Arminianae lites feruere inciperent, multos in historiam eius accuratori, quam antea factum, studio inquisuisse. His enim, qui IO. CALVINI doctrinam de praedestinatione odio habebant, nihil fuisse antiquius, quam vt omnibus eum modis infamarent; quumque nihil famae eius magis nocere posse intelligerent, quam facinus illud, quod in SERVETO admisit. in eo exaggerando valde fuisse laboriosos; acuisse studium

hominum IOANNEM CVCHLINVM, qui Leydae doctrinam CALVINI de haereticis capitibus supplicio adiudicandis publice defenderit, IOANNEM BOGERMANVM, qui librum THEODORI BEZAE *de haereticis puniendis*, belgice verterit, & multos, qui tum publice contenderint, exurendos, & securi percutiendos esse haereticos, immo fuisse ex horum numero, qui anno 1607. effigiem SERVETI Amstelodami apud CHRISTOPHORVM A SICHEM aere exprimiendam curauerint, adiecta eius historia aut potius pro IO. CALVINO apologia; rursus tamen ab altera parte ARMINII sectatores libellos quosdam in lucem reuocasse, qui saeculo iam decimo sexto contra CALVINVM occasione supplicii SERVETI editi erant, vt *dialogus inter Vaticanum & Caluinum*, aut vt vera libri huius inscriptio se habet: *contra libellum Caluini, in quo ostendere conatur, haereticos in re gladii coërendos esse* (de quo auctor copiosius in ipsa *dissertatione* p. 153. seqq. verba facit) aliosque; nec deposuisse Arminianos hoc erga CALVINVM odium & erga SERVETVM studium, postquam iam eiectioni erant, siquidem REINIERVS TELLIERVS eo amentiae processerit, vt SERVETI libros *de trinitatis erroribus* belgice verteret, quod tamen eius factum SIMONI EPISCOPO aliisque neutiquam probatum fuerit; qua de re plura in ipsa *dissertatione* traduntur p. 167. seqq.) HVGONEM porro GROTIVM variis in scriptis, in primis *voto pro pace*, CALVINVM ob hanc SERVETI causam lacessiuisset, cui ANDREAS RIVETVS satisfaccere studuerit; sed & IOANNEM VYTENBOGARDVM historiam SERVETI, in *historia sua ecclesiastica* non sine dedecore CALVINI conscripsisse, cui IACOBVS TRIGLANDIVS ex aduersa factione occurrerit. Anti-trinitarios SERVETVM non praetermisisse, ubi se occasio de eo loquendi

loquendi illis obtulit, facile conicere licet; hinc & STANISLAUS LUBIENICIVS, in *historia reformationis polonicae lib. II. cap. V. p. 96.* & CHRISTOPHORVS SANDIVS in *bibliotheca anti-trinitaria. p. 6.* varia de eo commemorant. Et hic etiam auctor est, IOANNEM PREVSIVM, Guba-Marchicum, *carmen polonicum* de morte SERVETI exarasse, quod tamen typis excusum non est, *l. c. p. 163.* IACOBVS SPONIUS atque GREGORIUS LETI, uterque Geneuensis historiae scriptor, fata SERVETI enarrarunt; sed neuter eorum, iudice auctore nostro, aut erroribus caret, aut officio, quod suscepit, satisfacit. Plura equidem & meliora IO. IACOBVM HOTTINGERVM, in *historia ecclesiastica. Helvet. tom. III. p. 545.* & p. 501. seqq. attulisse adferit; simul tamen fateatur, sibi nondum licuisse librum istum inspicere. Palmam autem inter omnes MICHAELI DE LA ROCHE tribuit, quo nemo accuratius copiosiusque in hac historia versatus sit: cui, inquit, quum ipsa iudicii acta, & plerosque Serveti libros inspicere licitum fuerit, longam Serveti historiam exaravit, quam primo aliquot epistolis comprehensam in diario suo anglice scripto edidit, postea vero reiectis & demitis nonnullis, additis autem aliis, gallice vertit, ac bibliothecae, quam vocat, anglicae inseruit. Hic vir doctus, ita pergit, est multa omiserit, nonnullaque male narraverit; multa tamen antea nobis ignota, imprimis supplices Serveti libellos, sententias iudicum in eum latus, & alia in lucem princeps protulit. Non sine ratione auctor doctissimus quaedam in ista MICHAELIS DE LA ROCHE narratione desiderat: desiderarunt alii & alia. Speciatim hoc fecit auctor, adnotationum quorundam de Michaelae Serveto ad illustrationem eorum, quae in cl. viri de la Roche bibliotheca anglicana, tom. II. part. I. de eo nuper narrata sunt, quem SAMVE-

LEM CRELLIVM, qui alias sub ARTEMONII nomine latere voluit, esse accepimus; existant autem in bibliotheca historico-philologico-theologica Brencensi classe I. fascic. V. num. IV. p. 739. seqq. Non semel enim MICHAELM DE LA ROCHE, praesertim in dogmatibus SERVETI exponendis errasse, ostendit, simulque ex libro SERVETI rarissimo, quem *christianismi refutatio* inscripsit, multa singularia & obsecuratu digna in medium adfert. Adnotationibus haece CRELLII iterum alias adnotationes addidit THEODORVS HASAEVS, in quibus inter alia, quaedam SERVETI adferta, a CRELLIO ex libro antea laudato adducta, eiusmodi esse pronuntiat, *ve illa magistratus christianus in Turca, vel Indaco, vel ethnico sibi subiectis, nedum in homine inter christianos nomen suum proferente impune ferre non possit.* Addit: Neque fortiore apologiam quemquam pro senatu Geneuensi scribere posse puto, quam haec ipsa e Serveti scriptis exhibendo; p. 761. Auctor porro diarii, quod inscribitur: *bibliothecae raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe*, non tantum approbat, quod auctor dissertationis, de MICHAELE DE LA ROCHE dixerat, *hic vir doctus multa omisit, nonnullaque male narravit*; sed & haud obscure significat, eum talem non esse, quem quis tuto sequi queat; tom. I. part. II. artic. VIII. p. 369. hinc & in sequentibus eum subinde refellit. Ex notis, qui res & fata SERVETI attigerunt, auctor dissertationis adhuc laudat PETRVM ADOLPHVM BOYSEN, qui *historiam Serveti* dissertatione academica complexus est, Wittebergae anno 1712. 4. itemque IOANNEM HENRICVM A SEELEN, qui in *selectis literariis num. II. p. 52. seqq.* recensione librorum SERVETI exhibet, simulque de ipso SERVETO, & reliquis eius libris, varia obsecuratu digna, in medium adfert. In eo au-

tem fallitur vir doctissimus, quod per editionem librorum de erroribus trinitatis, anno 1553, publici iuris factam, forsitan restitutionem christianismi, intelligi debere censet; quamquam & alii in eadem versentur sententia. Librum enim istum, de restitutione christianismi, omnino a priori diuersum esse, satis ostendit auctor dissertationis p. 165. & 199. seqq. Idem vir clarissimus vna cum aliis haud paucis sibi persuasit, libros SERVETI de trinitatis erroribus combustos esse, quod itidem refellit auctor dissertationis p. 164. CHRISTOPHORVS SANDIVS inter scripta SERVETI etiam refert librum, qui inscribitur: *thesaurus animae christianae; sive Desiderius Peregrinus, in bibliotheca antitrinitar. p. II.* Addit eum hispanice primum excusum, deinde in latinam aliasque linguas versum & saepe impressum esse. SANDIVM sequitur GOTTFRIEDVS ARNOLDVS, qui & inde argumentum pro vero SERVETI christianismo petit; in *historia ecclesiast. & haeresiologica part. II. lib. XVI. cap. XXXIII. §. III. p. 406.* IOANNES HENRICVS A SEELLEN, quem iam laudauimus, dubium aliquod, a viro quodam docto sibi motum, fateatur, SERVETVM libri huius; sive *thesauri animae christianae*, a Mennonistis in magno semper pretio habiti, auctorem non esse medicum illum Hispanum, de quo nobis hic sermo est, sed alium hominem, Arminianis hypothesibus imbutum, qui eodem nomine sit gausus; seque ludentem ad hanc sententiam accessurum, ait, dummodo firmis illa & idoneis documentis posset corroborari l. c. p. 70. Verum quisquis libri istius auctor sit, huncce, de quo hic verba facimus, SERVETVM eum esse, nullo modo probari posse, auctor dissertationis p. 235. adserit. Ad reliquos quod attinet, qui SERVETI historiam attingunt, laudat adhuc GOTTFRIEDVM ARNOLDVM in *hisor. eccles.*

& haeresiologica part. II. lib. XVI. cap. XXXIII. p. 402. seqq. quem IOAN. VYTENBOGARDVM maxime sequutum monet, & deinceps non vnum ab eo hic admisissum errorem, docet p. 9. IO. FRID. MATERVVM, in praeflectionibus de *historia Socinianorum*, Gryphiswaldiae anno 1708. 4. editis p. 14. seqq. IO. CONRADVM ZELTNERVM in *centuria correctorum eruditorum p. 496. seqq.* CASP. CALVOERIVM de variis orbis religionib. lib. XVI. cap. III. qui SCHLVSSSELBVRGII vestigia legat, & denique CAROLVM GOTTFRIEDVM ENGELSCHALL in praediciis saeculi moderni nonnullis in capitib. fidei praeciud. X. p. 443. seqq. Longe autem pluribus lulentioribusque cum auctor dissertationis, quam reliqui omnes, quos commemorauimus, instructus fuerit subsidiis, maioremque ad hocce argumentum, quippe quod ex instituto sibi pertractandum sumsit, attulerit industriam, rectiora quoque accuratioraque tradere potuit. Multorum animis ea insedit opinio, SERVETVM, itinere in Africam suscepto, a Muhammedanis impios suos de trinitate errores accepisse, cui & ego olim adscriptus sum in *commentatione historico-theologica de origine Socinianismi ab ecclesiae emendatione non repetenda p. 8. vbi & ad STANISLAVM LVBIENICIVM* prouocaui, qui de SERVETO verba faciens, *is apud inslar*, inquit, *cuncta sibi profutura vbique colligens ex ipsis alcorani &c. tribulis mellis materiam exsugebat; in hislor. reform. polon. lib. II. cap. V. p. 96.* Alios, quibus idem persuasum fuerit, IACOBVM scilicet WIEKVM, Iesuitam, HENRICVM SPONDANVM, IO. MICRAELIVM, LVCAM OSIANDRVM, NIC. SANDERVVM, GEORG. HORNIVM, CONRADVM SCHLVSSSELBVRGVIM, reliquos, laudat THEODORVS HASAEVS, qui & antiquiorem istius narrationis testem,

Item, GVIL. LINDANO, episcopo Ru-
raemondano & Gandauensi, qui SERVE-
TI *evangelii* fuerit, se invenire non potuisse
testatur, *bibliothec. Bremensis classe I. fascic. V. p. 760.* Quemadmodum autem,
qui de itinere SERVETI Africano lo-
quuntur, non prorsus inter se consentiunt;
ita existerunt deinceps, qui hocce omni-
no in dubium vocantur; aut inter com-
menta fabulasque retulerunt. Exemplum
his praeiuit MICHAEL DE LA RO-
CHE *biblioth. angl. tom. II. part. I. ar-
tic. VII. p. 195.* vel ideo, quicquid de isto
SERVETI itinere dicitur, in dubium vo-
cans, quod nulla eius in *actis iudicii* in-
iciatur mentio. Confirmat hoc auctor
adnotationum quarundam de Michaelo
Serveto, quem SAMVELEM CRELLI-
VM censi antea diximus, eo, quod in
restitutione christianismi nulla huius iti-
neris adpareant vestigia, cum Romae se
fuisse tantum innuat *biblioth. Bremens. l. c.*
p. 759. Atque hanc sententiam sibi
omnino veram videri auctor *dissertationis*
p. 20. proficitur, idque ideo potissimum,
quod SERVETVS in Ptolomaeo suo iti-
nera sua ex instituto enumerans, huius
tamen itineris non meminerit, qui & de-
inceps, unde rumor iste de itinere SERVE-
TI Africano enatus sit, inquiri. Quod si
autem vel maxime falsa sint, quae de isto
SERVETI in Africam itinere traduntur,
inde tamen nondum conficitur, SERVE-
TVM ex Mohammedanorum fontibus sua
non irrigasse arua. STANISLAVS sane
LVBENICIVS, quem antea laudauimus,
SERVETVM ex *ipsis alcorani tribulis*
mellis materiam exsuxisse testatur; itineris
in Africam suscepti nulla facta mentione.
Nec etiam video, cur SERVETVS non ara-
bicæ linguae quamdam sibi comparare
potuerit notitiam, etiamsi eam ob causam
in Africam profectus non sit. Dum
porro de propagatione dogmatum SER-
VETI sermonem *dissertationis* auctor in-

stituit, quaestionem observatu dignam,
nobisque adeo non praetermittendam,
proponit: num *Serveti dogmata, eo in
tempore, quo Augustana exhibetur con-
fessio, tam cognita fuerint, ut publice in
primo Augustanae confessionis articulo,
tamquam falsa & periculosa reiecta atque
damnata sint?* Omnes fere enim, quot-
quot Augustanam confessionem commen-
tariis illustrarunt, in ea esse observat sen-
tentia, verbis illis in primo articulo: *dam-
nant Samosatenianos neotericos, SERVE-
TVM eiusque discipulos intelligit.* Fate-
tur etiam, horum opinionem antiquis non
desitui testimoniis & auctoritatibus; in
Augustanae namque confessionis editione,
quae Rostochii anno 1562. apud CHRIST-
MYLIANDRVN prodiiit, eam iam stabili-
tatem videri, siquidem in ea ad verba:
veteres & neotericos, haec adnotata repe-
riantur: *nostra agitate Samosateni haeresin,
edictis in Germania & Gallia scriptis, re-
nouavit Michael Servetus, Arago Hispanus,
qui anno M D LIII. die XVII. (XXVII.)*
Obstrosi Genuae in Sabaudia
combustus est; immo ipsum PHILIPPVM
MELANCHTHONEM, in colloquio
Wormatiensi ad ECCIVM ita loqui, vt
*manifesto doceat, haec verba de SERVE-
TO tunc iam explicata fuisse; ita enim*
eum ECCIVM assertum esse: de primo
articulo (Augustanae confessionis) non
*est controversia, in quo constat, nostras ec-
clesias fideliter defendisse communem con-
sensum aduersus Servetum & alios.* Ni-
hilo minus tamen, duabus se impediri ra-
tionibus, auctor ait, quo minus hisce ad-
sentiri queat; quarum altera est, quod
dogmata, quae in hoc Augustanae con-
fessionis articulo reiciuntur, cum SERVE-
TI scitis minime conveniant: *verbum*
enim esse vocale, & spiritum esse motum
in rebus creatis, duo esse dogmata, quae
tamquam falsa damnentur, nihil vero vn-
quam SERVETVM statuisse; altera vero
haec

haec est, quod placita SERVETI, cum anno 1530. confessio haec conficeretur, nondum in Germania fuerint sparsa; siquidem anno demum insequuto 1531. libri eius VII. *de trinitatis erroribus* conscripti atque editi sint, post quorum editionem doctrina eius latius passim sit diffusa. Suspiscatur autem auctor, in primo hoc Augustanae confessionis articulo 10. ANNEM CAMPANVM condemnari, quippe qui anno 1530. & 1531. reuera sua Wittebergae sparserit, teste CHRISTOPHORO SANDIO in *bibliotheca anti-trinitariorum*. p. 12. Ex istis vero rationibus, quibus inductus vir doctissimus negat, in primo Augustanae confessionis articulo ad SERVETVM respici, posteriori rem conficere videtur, nisi dicere velis, iam per famam dogmata & errores SERVETI innotuisse, priusquam hiecc eius liber ederetur. Ad priorem autem quod attinet, dogmata illa, quae in Augustanae confessionis articulo primo damnantur, non adeo a placitis SERVETI abludunt, vt ad illum plane referri nequeant, tametsi accuratius forte proponi potuissent. Eum enim λόγος; siue verbum, in ipso Deo spectatum, neutiquam pro hypostasi seu filio Dei habuisse, constat, sed Christum, prout per *externam probationem*, homo factus est; quod forte per *verbum vocale* indicare voluerunt. De spiritu sancto autem diserte docuit, *vocem spiritus esse de genere motus, quasi motionem, impetum & halitum* &c. Verba eius, ex quibus vtrumque patet, attuli in *institutionib. theologiae dogmat. lib. II. cap. I.* ad §. LIV. p. 416. Ceterum quod eruditos maxime in causa SERVETI sollicitos hucusque tenuit, ad 10. CALVINVM spectat, quem hic aliquid, quod reprehensionem promereatur, admisisse, contendunt alii, alii negant, eiusque in se defensionem suscipiunt. Auctor dissertationis illis haud obscure accedere videtur, certe vehementissimum eius acer-

rimumque aduersus SERVETVM fuisse odium, passim significat. Sic cum obseruasset, SERVETVM circa annum 1546. librum quemdam ad 10. CALVINVM misisse, in quo, teste HIERONYMO BOLSECO, libere cum perstrinxerit, & varios eius errores notauerit, deque isto libro alia quaedam monuisset, subiicit: *Quicquid id est, hic liber prorsus animum Caluini exacerbauit, ita vt non modo in publicis scriptis vehementer in eum inuiceretur, sed & perniciem eius vbicumque quaereret, §. XVIII. p. 42.* In notis ad h. l. addit: *Tam enim maleuolo Caluinus erat animo in Seruetum, vt ne temperare quidem sibi potuerit, quin in ipsis sacrorum librorum commentariis maxima iniuria, grauissimisque coniciis eum afficeret.* CALVINVM porro effecisse, contendit, vt SERVETVS Viennae in carcerem coniceretur. Haec ita sese habere, inquit, *Caluinumque omnino auctorem fuisse carceris Serueti, praeterea, quae modo diximus de odio eius, multa alia extra omnem collocant controuersiam.* Principio enim acta ipsa iudicii, & sententia iudicum Viennensium, in *Seruetum lata, luculenter hoc docent.* Deinde idem, quod in actis exstat, *Seruetus narrauit; Hieronymus quoque Bolsecus confirmat* &c. §. XXI. p. 30. Compertum per exploratores habuisse CALVINVM, Vienna discis-*se* SERVETVM & Genueam venturum esse, neque latuisse eum, simulac aduenisset, adesse hominem, statimque ideo ad supremum vrbs syndicum misisse, eumque in carcerem duci curasse, docet §. XXVII. p. 61. Cum porro obseruasset, maxima eum miseria in carcere constitutum SERVETVM, nec habuisse, quo se contra vim aeris, nuditatem & pulices communiret, addit: *Duriter id factum esse, atque iniuste, nemo diffitebitur, praesertim cum satis auri habuisset Seruetus, quo necessaria suppeditari & coemi possent.* Verum tum temporis Cal-

uini nutu Geneuae gerebantur omnia, qui fortassis miseriae & calamitatum numero hominem hunc ad frugem renocari posse sperabat; §. XXXIII. p. 75. 76. Neque tamen negandum, quod nec auctor negat, sed potius diligenter obseruat, SERVETVM, etiam iam in carcere constitutum, mirum in modum irritasse CALVINVM, & non tantum facillime mendacii arguisse, sed & Simonem magum, impossorem, sycophantam, nebulonem, perfidum, impudentem, murem ridiculum, immo cacodaemonem adpellitasse, aliisque adgressum esse conuictis §. XLII. p. 95. Interim & CALVINVM omni conatu id egisse, adserit, ut capitis supplicium in SERVETVM constitueretur. Cumque aliarum quoque ecclesiarum Helueticarum hac super re a Geneuensibus exquireretur sententia, CALVINVM eiusque amicos persuasum voluisse aliis, has omnes ecclesias de morte SERVETI secum sensisse; *verum* *ocularis*, inquit, *litterarum inspectio docet, nullam earum expresse dixisse, aut voluisse, ut capite damnetur Seruetus*; §. XLIV. p. 99. Cum denique AMADAEVS GORRIUS id ageret, ut SERVETVM poena liberaret, causaeque cognitionem ad iudicium ducentorum virorum perducere vellet; *immoderatam tamen CALVINI & multorum aliorum viuisse feruorem*, ait, quamvis genus mortis terribile CALVINO visum fuerit, qui tamen, ut aliud decerneretur, obtinere non potuerit, eo quod leges ciuitatis obstarent, §. XLVIII. p. 106. Atque ista quidem, quae auctor dissertationis de IO. CALVINO tradidit, ita comparata sunt, ut illis, qui famam & exultationem viri huius integram conservare suam ducunt esse partium, placere nequeant. Certe sibi non placuisse testati sunt auctores doctissimi diarii gallici, quod inscribitur, *bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe*. In eius enim *tomo I. part.*

II. artic. VIII. p. 366. *segg.* dissertatio haecce ita recensetur, ut simul nonnulla, praesertim ea, quae ad invidiam IO. CALVINO conflandam ei inserta videntur, refellantur, simul tamen varia lectu & obseruatu dignissima in medium adferantur. Voluisse IO. CALVINVM, ut SERVETVS, postquam in potestatem Geneuensium venerat, capitali supplicio adiceretur, lubentes fatentur; ex singulari autem odio, quo CALVINVS SERVETVM prosequutus sit, hoc profectum esse, id quidem est, quod negant atque pernegant. Adseritur in dissertatione, cum SERVETVS Viennae degens anno 1546. librum quemdam ad CALVINVM misisset, in quo eum, teste HIERONYMO BOLSECO, libere perfrinxerat, variosque eius errores notauerat, animum CALVINI prorsus erga illum exacerbatum, ita ut non modo in publicis scriptis vehementer in eum inueheretur, sed & perniciem eius quaereret. Additur, BOLSECO itidem auctore, CALVINVM eodem anno 1546. ad PETRVM VIRETVM scripserisse, se non passurum, ut, si veniret SERVETVS, vivus Geneua abiret; similisque argumenti epistolam ad FARELVVM misisse, nomenque eius ad TVRNONIVM, cardinalem, misisse; & licet BOLSECVS is non sit, cui fidem prorsus adiungere liceat; euentum tamen docuisse, nihil hac in re incredibile esse. Respondent ad hoc auctores *bibliothecae* antea laudatae, quod de epistolis CALVINI ad VIRETVM & FARELVVM dicitur, testibus admodum suspectis, BOLSECO & VYTENBOGARDO, niti, meritoque adeo hoc in dubium vocari posse; interim fieri potuisse, ut eas istum in modum CALVINVS scripserit, quod adeo negare nolint; nec id a genio CALVINI abhorreret, qui bona fide crediderit, ius fasque esse, ut haeretici capitali supplicio adificiantur, quique adeo hoc suadcant, aut fieri velint, nihil

aliud agere, quam quod conscientiae ratio postulet. Ad TVRONIVM autem cardinalem scripsisse CALVINVM, quod BOLSECVS significet, ab omni prorsus veri, immo verisimilitudinis specie abhorere contendunt, idque inter fabulas & commenta non tantum referunt, sed & referendum esse, variis rationibus probant. Addunt & alia eiusdem generis, quae vt hic repetamus, necesse non est. Continuaturi autem hocce argumentum iidem auctores *tom. II. part. I. partem epistolae, a viro celeberrimo IO. LAVRENTIO MOSHEMIO ad se scriptae, exhibent artic. V. p. 88. seqq.* in qua de obiecto sibi partium studio, animoque maligno & a tolerandis dissidentibus alieno, similibusque conqueritur, simulque ad ea respondent. Tum vero *artic. VI. p. 93. seqq.* in recensione *dissertationis*, de qua nobis sermo est, pergunt. Et initio quidem facta iterum quaedam sub examen reuocant, quae odium aliquod CALVINI erga SERVETVM arguere videntur; cum primis autem, quod in ipsa *dissertatione* dictum fuit: *Ex legibus ciuitatis condemnatum esse Seructum, Ioan. Wigandus noster scribit. Nec id prorsus male. Nam quod ex tota carceris eius historia constat, nondum erat tum temporis lex Geneuae de haereticis puniendis & comburendis abrogata; alioquin ne actio quidem in Seructum institui potuisset, calculo suo adprobant, & copiosius edisserunt, cum hoc ad excusandum CALVINVM plurimum faciat. Atque hinc rationem etiam arcesunt, cur tam male in carcere habitus sit SERVETVS, vt adeo insigniter fallantur, qui id odio CALVINI erga SERVETVM tribuant, p. 102. & 104.* Quantumvis autem SERVETVS in carcere iam constitutus, quicquid contumeliarum ac conuictorum inuenire potuit, in CALVINVM contulerit, inde tamen iudices ad duriorem in illum sententiam pronuntiandam per-

motos nostri negant, eo quod istud eo tempore & deinceps etiam apud homines doctos recepti veluti fuerit moris, & *partem amoenitatum litterariorum* constituerit; CALVINVS etiam eadem ratione erga SERVETVM se gesserit, p. 112. Interim non dissidentur, SERVETVM, etiam si periculum sibi imminens facile perspicere potuerit, ita se gessisse, vt non potuerit non eiusmodi sibi attrahere supplicium. Quod dum fuisse admodum demonstrant, simul ostendunt, dogmata, quorum conuictus fuit, non potuisse non CALVINO aliisque vehementer impia ac detestanda, immo cum blasphemia quadam coniuncta videri. Inter alia obseruant, talia cum protulisse, quae cum Spinozismo conueniant; quae de re deinceps plura dicemus. Hisce aliisque obseruationibus historicis haud paucis, ad ea, quae CALVINO obici solent, diluenda comparatis, zeli, quo inductus CALVINVS se opposuerit SERVETO, accuratorem considerationem subiungunt. Celeberrimum huncce ecclesiae reformatae doctorem sincere & bona fide illorum subscripsisse sententiae docent, qui magistratum haereticis capitis poenam irrogare non tantum posse, sed & ad hoc lege diuina obstrictum esse, existimant, qui hodie *intolerantium* nomine venire solent. Nec tamen auctoritatem tanti theologi obitare, aiunt, quo minus ista sententia longe falsissima sit, atque prorsus reiicienda, vt ipse cum vera christianismi indole prorsus pugnans. Rationes, quibus cum CALVINVS probare voluerit, nihil aliud, quam puerilia esse sophismata; aut vt gallice loquuntur: *se dirai sentiment, qu' aiant pest, avec attention toutes les raisons, que Calvin allegue pour le soutenir, je n'y ai trouué, que de pitoyables sophisme, & qu'un tissu des pécies lieux communs dont se seruent par tout les conuersissurs a la Dragonne; p. 119.* Neque mirandum esse, quod CALVINVS

in eam ingressus sit sententiam, siquidem omnino fieri possit, ut quis, cetera vir probus & integer, errore aut praepiudicata quadam opinione ductus, recte omnino se agere existimet; si haereses omnes & haereticos magno prosequatur odio, eosque e medio tollendos censcat. Causamque, cur in isto versatus fuerit errore, haud difficulter intelligi, si perpendamus, eum Romanæ ecclesiæ placitis ab ineunte aetate innutritum fuisse, quæ hæreticum, seu monstrum aliquod horrendum, diaboli filium, Deique & hominum hostem, aut si quid adhuc execrabilius cogitari potest, repræsentabant; quæ utique tam cito exuere non potuerit. Neque solum inter eos, qui ab ecclesiâ Romanâ discesserant, ita sensisse CALVINUM. Communem omnium eo tempore istam fuisse sententiam, poenis capitalibus coercendos haereticos, eo quod nec ecclesiæ, nec reipublicæ aliter consuli saluti queat; solos excipiendos anabaptistas, qui, ut auctoritatem magistratus civilis ferre non potuerint, ita & hæreticorum poenas capitales improbaverint. Eos autem, qui ecclesiæ emendationem susceperunt, neutiquam censuisse, tolerandos esse hæreticos, inde manifestum esse, quod receptæ iuris civilis & canonici leges poenales, de hæreticis capitali supplicio addicendis, eo tempore neutiquam fuerint abrogatæ. Primos sine ecclesiæ emendatæ doctores tyrannidem pontificis strenue acriterque impugnasse; simul tamen id egisse, ut potestatem in hæreticos, quam pontifices sibi vindicauerant, in summos imperantes rerumque dominos transferrent. Hinc apud omnes populos, ubi protestantes rerum potiebantur, hæreticorum supplicia capitalia recepta fuisse, non tantum adferunt; sed & exemplis comprobant. Namque & apud Helucios, & in Angliâ & in Belgio foederato id factum esse docent. Eandem vero etiam veterum ec-

clesiæ protestantium theologorum & hæreticis puniendis sententiam, ex publicis eorum comprobari posse confessionibus, observant. In hisce enim eos equidem de tyrannide Romanorum pontificum subinde conqueri; immo ab ipsis summis imperantibus cogi quemque ad aliquid credendum posse, negare; sed eos semper fundamenti loco ponere, se ab omni hæresi quam longissime esse remotos; adeoque non alio, quam orthodoxi solent, loco habendos. Hanc solam ob causam, quod orthodoxi essent, & nullius hæreseos rei, eos iniustum censuisse, si vis sibi inferretur, aut villa crearetur molestia; de iis autem, quos hæreticos esse crediderunt, longe aliter existimasse, nec repugnasse unquam, si poenam legibus in eiusmodi homines statutam subire cogerentur. Atque hinc porro colligitur, ecclesias illas Helucicas, quas Genevensis in causa SERVETI consuluerant, in supplicium eius capitale consensisse, etsi genus mortis non desinuerint, aut circa illud Genevensibus quidquam præscribere minus consultum duxerint; simulque sæcus hic sentientes resellant. Eo minus autem hac de re dubitandum censent, quod ipse PHILIPPVS MELANCHTHON, cuius nota satis omnibusque explorata est mansuetudo & lenitas, ab ista de hæreticis capitali supplicio addicendis sententia, non fuerit alienus, p. 171. §. 99. Atque hinc quidem abunde, ut puto, patet, quæ viri docti de SERVETO & CALVINO in vitamque partem disputant. De dogmatibus eius atque placitis ut multa dicamus necesse non est, cum id instituti nostri non patiat ratio. Genuinam eius de trinitate sententiam luculenter, ni fallor, exhibui in *institutionsib. theol. dogm. tom. I. lib. II. cap. I. ad §. LII. p. 416.* Cum autem iam antea observatum sit, Spinozismum SERVETO obiectum

non fuisse, facere nequeo, quin nonnulla adhuc ea de re addam. Et auctores quidem *bibliothecae*, non semel iam laudatae, cum semel obseruassent, obiectum SERVETO fuisse, quod docuisset, *deitatem in omnibus creaturis esse, scilicet substantialem*; cumque ad hoc respondisset: *Deus est in omnibus rebus per essentiam, praesentiam & potentiam, & sustentat omnia*; ad omnium hominum talia intelligentium iudicium prouocant, annon ipse in hisce verbis continetur Spinozismus? Idem etiam in mentem venit viro doctissimo THEODORO HASAEO. Ad verba enim SERVETI, quae auctor annotationum quarundam de Michael Serueti; siue SAMUEL CRELLIVS ex eius christianismo restituit recitauit; *Constat itaque internus noster homo ex diuina Christi & humana spiritus nostri natura, ut ob id nos merito dicamur participes diuinae naturae &c.* Internus noster homo est vere coelestis, de coelo descendit, de substantia Dei, de substantia Christi diuina; item: internus noster homo Deus est, sicut Christus est Deus, & Spiritus sanctus est Deus; sequentia adnotauit: *Habent, quod sibi gratulentur hodierni fanatici, & Iudaeorum, dum quoad ea, quae de Christo in nobis, eiusque substantia in nostram veluti transmutanda crepant, se Seruetum prorsus aduerso sibi habere vident. Sed & animaduertant simul, cum a deliriis Spinozae non multum abluere; biblioth. Bremens. classe I. fascic. V. p. 749.* Sed quod reliqui tandem insuunt, id plenius & ex instituto sibi demonstrandum sumfit IOANNES HENRICVS SCHÜLERVS. Huius enim existat: *Michael Seruetus Spinozismi conuictus; siue theologiae Seruetianae tria principia prima Spinozismi veneno infecta, ex ipsius auctoris raris admodum & magni pretii voluminibus siue partium studio enucleata, & in historiae ecclesiasticae usum, programmatiss loco &c.*

conscripta; Idstennii anno 1727. 4. Cumque eiusmodi schediasmata, quae paucis tantum plagulis constant, non in omnium conspectum veniant, saepe etiam cito euanescent, & obliuione deleantur, lectoribus haud ingratum fore confido, si summam huius paucis exhibeam. Spinozismum itaque cum primum definiuisset, SERVETVM eo omnino infectum fuisse adserit, seque ex voluminibus eius probaturum pollicetur: *mundum illi fuisse Deum personatum; siue nullam aliam naturam, quae omnium rerum facta sit essentia, a Seructo creditam, quam Deum ipsum; idque ratione quadam, quam dispositionem Seructus, modificationem vero Spinoza, praedicat, nomine magis, quam re, inter se discrepantes.* Ex ipsius SERVETI voluminibus dum hoc se euicturum auctor adfirmat, intelligit libros eius septem de trinitatis erroribus, & dialogorum de trinitate libros duos; quibus simul de iustitia regni Christi quatuor capitula sint adnexa; eodemque hosce libros, sex tantum capitibus auctos, atque restitutio christianismi, inscriptos, in lucem denuo prodiiisse, suo tempore se demonstraturum, ait. Qua de re quid sentiendum sit, ex iis, quae antea diximus, perspicere licet. Tamen si autem in eo, quod caput causae est, cum SPINOZA consentiat SERVETVS; hoc tamen inter illos intercedere discrimen, auctor contendit, quod hic summam Deo mundi formandi, nec non eius existentiae finis imponendi tribuat libertatem; ille contra necessitate fatali atque immutabili Deum cogi, ut mundi sit essentia, doceat. Iam ad ipsum SERVETI systema quod attinet, cum tribus illud absoluitur principiis, auctor singula exponit edideritque. Primum principium est, de oeconomia Dei; siue eius dispositione prima, quae oraculum & spiritus factus est. Mentem sententiamque SERVETI hac de re hunc in modum proponit: *Diuinum illud numen,*

men, quod ante huius saeculi tempora a nobis neque animo concipi, neque cogitatione posuit comprehendere, hoc vniuersum cum creare constitueret, in se ipso pro eius liberrima voluntate, quas sui ipsius dispositiones; siue inanimatas, vel personatas representationes, verbum scilicet & spiritum (quem eundem scriptura sacra saepe numero angelum vocare solet) produxit; quarum dispositionum ope, duorum ad instar principiorum in speciem & similitudinem huius vniuersi conformatorum, sua sponte omnino omnium rerum factum est essentia & vnica, quod consequens est, atque indiuidua natura; idque cum in finem, vt se accommodans humani intellectus concipiendi rationi, sub cadentibus in nostros sensus, verbi specie & spiritus statu, nobis se cognoscendum praeberet & celebrandum. Secundum principium est de dispositione; seu oeconomia diuina secunda, qua oraculum & spiritus; in filii & spiritus sancti naturam sunt transformati. Hoc ex mente sententiaeque SERVETI auctor ita explicat: Illae diuinae naturae dispositiones, verbum & spiritus, non erant nisi exemplum, similitudinem & figura quaedam oeconomiae illius, qua suo tempore verbum in filii Dei carnem transiitum, verbi vero spiritus in humani spiritus speciem transformandus, & Christo a mortuis suscitato, spiritus sancti nomine adpellandus, ne tandem vera efficerentur, quod prius quasi vana expresserant. Tertium tandem principium est, de Deo, qualis futurus sit sub fine oeconomiae filii & spiritus sancti. Hoc secundum auctorem nostrum SERVETVS ita intellexit: oeconomiae praesentis mysterium, quo tres diuinitatis personae, pater, filius & spiritus sanctus veneramus, inueniet finem eo ipso tempore, quo Deus omnia erit in omnibus. Atque hancce, qua omnia tria principia, veram & genuinam SERVETI mentem esse, testimoniis & scriptis eius, magno

numero prolatis, ipsisque eius verbis comprobatur. Concludit tandem: En! igitur Spinozismi ante Spinozam nouum specimen, monstrumque Dei Seruetiani speciem, Proteo certe mutabilem, quod omnium rerum formas ipse induit; & Saturno crudeliorem, siquidem Serueti Deus, omnium rerum essentia factus, res huius mundi destruendo, hominibus quam saepissime poenas infligendo, barbara feritate facie in se ipsum. Nec minus ex haecenus dictis apparet, a Serueti principii de Christo, omni ex parte diuersa esse Laclii & Fausti Socinorum placita; quam quidem ob rem a scriptoribus sacris seu ecclesiasticis nullo merito in numerum eorum referatur Seruetus, qui Fausti Socini (quippe a quo demum scita ista Socinianismi titulum accepit) erroribus imprimis faciem praetulerant. De scriptis SERVETI nihil addimus, cum ea in dissertatione saepissime iam laudata, accurate summoque studio, recenscantur; p. 162. seqq. Praecipua, in quibus theologica ex instituto tractat, sunt de trinitatis erroribus libri septem, anno 1531. 8. dialogorum de trinitate libræ duo; de iustitia regni Christi capitula quatuor, anno 1532. 8. in quibus quidem dialogis SERVETVM veluti retractasse, quae in praecedentibus libris scripserat, verbaque non minus, quam sententias correxisset & emendasse, differt. cit. p. 176. obseruatur; biblia sacra ex Santis Pagnini translatione, sed & ad ebraicae linguae amissum ita recognita & scholiis illustrata, vt plane noua videri possit, Lugduni anno 1542. fol. de qua bibliorum editione suo loco plura dicemus; christianismi restitutio, totius ecclesiae apostolicae ad sua limina vocatio, in integrum restituta cognitio, ne Dei, fidei Christi, iustificationis nostrae, regenerationis baptismi, & coenae domini manducationis restituito denique nobis regno caelesti, Babylonis impiae captiuitate soluta, & anti-christo cum suis penitus destructis;

structo; anno 1553. 8. Cum opus hocce variorum librorum sit collectio, & in sex tomos seu partes dispescatur, singulas indicat CHRISTOPHORVS SANDIVS in *bibliotheca anti-trinitar.* p. 13.

p. 1174. auctorem autem libri de *qualitate regni Christi &c.* Daniele Brenium esse &c.) Exstat etiam in operibus eius, Amstelodami anno 1664. fol. editis. In his enim praeter breues in *vetus & nouum testamentum* adnotationes, de quibus in sequentibus dicitur, continentur *tractatus* de regno ecclesiae glorioso per Christum erigendo; item de *qualitate regni Christi*, quodque totum illud in *spirituali dominio* consistat, una cum responso ad viri cuiusdam docti in *dictum libellum* animaduersiones; nec non *amica disputatio aduersus Iudaeos*; ac tandem: *breuissimus dialogus de veritate religionis christianae*; cui (ita inscriptio se porro habet) *ob affinitatem materiae adnexa est brevis eiusdem veritatis demonstratio ab incerto auctore conscripta*. Reliqua BRENIJ scripta recenset CHRISTOPHORVS SANDIVS in *bibliotheca anti-trinitar.* p. 135. seqq. ex quo ea repetit auctor *historiae Socinianismi*, gallice Parisiis anno 1723. editae p. 521.

p. 1178. *Post Spenerum: in hocce contra Socinianos campo &c.*) Locum etiam hic inueniunt PETRI IAENICHII *Stricturae ad libellum catecheticum, germanice sequenti titulo editum: kurtzer Vnterricht &c.* de quo tamen iam supra dictum, libri huius *II. cap. II. ad §. X. p. 457.* Breuiter admodum Socinianorum errores perstringit CHRISTOPHORVS LVDVICVS SCHWARTZENAV, in *encheiridio Socinianismi, conscripta methodo comportati, solide pariter ac succincte confutati &c.* Gieslæ anno 1720. 4.

p. 1179. *Parum autem abest, quin & Hugonem Grotium inter eos referam &c.*) *conf. Histoire abrégée de la reformation*

des pais - bas traduite du hollandais de GERARD BRANDT, tom. I. libr. XXVII. p. 466. seqq. vbi varia ad historiam libri huius de *satisfactione Christi*, ab HUGONE GROTIO scripti, eaque lectu non indigna, in medium adferuntur.

p. 1183. *Ad scripta, ex quibus genuina anabaptistarum doctrina patet &c.*) Iungere nis licebit ADRIANI VAN EGGHEM *informationem in fide christianana*, belgice scriptam, & instar catechismi per quaestiones & responsiones concinatum, editamque anno 1715. 8.

p. 1194. *Conferenda &c.*) Addenda quoque, quae de ANTONIETTA hacce BOVRIGNONIA obseruat IOAN. HENRICVS A SEELLEN in *deliciis epistoliciis*, not. ad *epist. LXXXVII. p. 395.* vbi & indicem scriptorum eius, & confessionem, quam edidit, fidei exhibet.

p. 1200. *passim viri doctissimi hoc sibi tractandum sumserunt &c.*) Horum nonnullos etiam supra laudauimus in *addendis* hisce, ad *lib. I. cap. IV. p. 246.*

p. 1204. *Naturalistis porro illi omnes &c.*) Non valde errauerit, qui & THOMAM BYRNETIVM, virum ceteroquin ob ingenii haud vulgaris monumenta celebrem, a naturalismo non prorsus alienum esse, existimauerit; idque praefertim ob *librum de fide & officiis christianorum*, qui Londini anno 1727. 8. prodiiit. Etsi enim diuinam scripturae sacrae se agnoscere auctoritatem profiteatur; id etiam agat, vt christianae religionis veritatem euincat; dum tamen id sibi datum credidit, vt eam rationi conuenientem esse ostendat, adeoque illos, qui huius scita sequuntur, ad eam amplectendam inducat, religioni naturali plus, & reuelatae, certe praecipuis eius capitibus minus, quam decet, tribuit. Hinc cum religionem naturalem descripsisset, eamque & vniuersalem & immutabilem esse ostendisset, de

de ea ita porro pronuntiat: *Non est adeo sterile naturae solum, ut neque herbas neque fructus ferat. Et qui religionem naturalem insular corporis aridi, exanguis & exsiccata depingunt, nec Dei nec humani generis consulant dignitati. Qua religione placuit Deo Enochus? Quae scala ascendit in coelum? Non est, crede mihi, languens & enervis illa virtus, qua quis vivus in coelum euehitur. Qua lege praeter illam conscientiae naturalis vitam instituit, mores rexit? Noachus cum (forte legendum cur) habitus est iustus & perfectus in conspectu Dei? Quid dicam de Abele? Qui in mundo recens nato secundus tertiusve erat ab Adamo, multis ante Moysen saeculis. Ille tamen iustus dicitur a Christo XXIII. 35. Denique qua fide Abrahamus & reliqui patres ante latam legem Mosaicam Deo fuerant accepti? Lex nobiscum nata obtinuit usque a natalibus mundi; lex scripta non nisi duo post millennia a mundo condito; nec dum gentis humanae partem maximam attigit aut illuminavit. Hosne omnes credemus aeternum perivisse aut perituros esse? &c. Te praeterea restor, nobilem Arabem, Dei servum Iobum; Dei servum appello; erat enim Deo teste integer & rectus, timens Dei, & recedens a malo. Quas virtutes heroicas exercuit referente historia sacra! Quam vim & constantiam animi! Quae praeclara documenta reliquit verbis factisque! cap. II. p. 13. Quod si hi omnes, Abel, Henochus, Noachus, Abrahamus, Iobus, sola lege; siue religione naturali (quippe quae lege tantum eaque naturali absolvitur) saluati sunt, adeoque & absque fide in Christum; hac utique ad salutem consequendam opus non esse, sponte sua inde fluit. Quo ipso, ut auctor mentem suam sententiamque: naturalem religionem ad salutem sufficere, stabiliat, luculenter satis prodidit; ita longe falsissimum esse, quod de viris*

hiscæ sanctis adseruit, probari facili negotio posset, si id huius loci esset. Aeternae salutis viros hosce sanctitatis laude florentes composites factos, nemo dubitaverit; per solam autem legem; siue religionem naturalem hanc iis obtigisset, BURNETIVS frustra nobis persuadere adducitur. Patriarchas enim hosce promissionem diuinam de semine mulieris, caput serpentis contrituro, aut ignorasse, aut eius immemores fuisse, quis credat? Quoniam scala illa sit, qua in coelum ascenditur, ipsemet servator nos conducet Ioan. I. 51. Quae licet euidentiori quadam ratione in nouo testamento sit manifestata; patriarchis tamen, ipsique adeo Henoch ignota non fuit, nec esse potuit. Dum autem auctor Abrahamum quoque inter eos refert, qui sola lege; seu religione naturali, quam & fidei nomine designat, saluati sunt, oblitus plane videtur eorum, quae de hocce omnium credentium patre tam diserte scriptura sacra commemorat, praesertim eius, quod ipsemet servator noster adserit, Abrahamum laetatum esse, quod diem suum viderit, Ioan. VIII. 56. hoc est, quod ex revelatione diuina eum, cum hominum redemptorem, ex semine eius nasciturum, eaque, quae ad mortalium expianda peccata, viamque salutis illis iterum aperendam necessaria, in se suscepturum, cognoverit. Quae quidem Messiae cognitione ei opus non fuisse, si per solam legem naturalem salutem consequi potuisset. Immo consequutum esse, aut consequi potuisse, diserte negat Paulus apostolus, dum per solam fidem, non autem per opera legis Abrahamum iustificatum contendit, suam etiam hac de re doctrinam ipsius vel maxime exemplo confirmat, Rom. IV. 1. seqq. Per fidem autem, quam Abrahamo tribuit, eam, quae Christum, mundi redemptorem, apprehendit, illum intelligere, dubitari nequit, cum & sermonis series & disputationis, quam ibi

instituit, scopus hoc euidenter doceant. Si ergo Abrahamus per solam fidem in Christum iustificatus, aeternamque adeo salutem consequutus est; per legem seu religionem naturalem seruatus non est; quae Christum atque fidem in illum prorsus ignorat. Idem & de reliquis patriarchis speciatim & de Iobo demonstrari posset, si hisce immorari diutius fas esset. A religione naturali BYRNETIVS eam, quam institutam vocat, discernit, eoque nomine & iudaicam & christianam complectitur; de vtraque autem ita verba facit, vt haud obscure in naturalistarum se militare castris significet. Nimirum religionem institutam duabus absolui partibus adserit, *communi & propria*. Id, in quo religio instituta cum naturali conuenit, *commune*; quod autem habet nouum & huic superadditum, institutione aliqua diuina aut humana, id *proprium & peculiare* adpellat, atque hoc cum corpore; illud autem cum anima religionis comparat. Vtramque itaque in religione instituta paginam facit religio naturalis, quod & adeo non dissimulat, vt aperte profiteatur, dum, proinde, inquit, *semper in religione diuinitus instituta, adeoque vera, pars naturalis est superior, & dominatur alteri quoties sese interserant, atque ita impediunt, vt alterutra sit intermiscenda. Hoc in oeconomia iudaica & christiana a Deo constitutis, manifeste patet; cap. II. p. 14.* Si in religione instituta, qualis iudaica & christiana est, pars naturalis semper superior est & dominatur, sequitur, vt per hanc seu religionem naturalem etiam proprie salutem consequamur, quodue illud, quod ceu nouum aliquid superadditum est, utpote tamen accessorium quid parum huc faciat. Atque ita sentire auctorem mirum non est, cum id, quod in religione reuelata praecipuum est, & quo vel maxime a naturali discernitur, peccatorum nostrorum per sanguinem

Christi expiatio, eiusdemque adeo satisfactio, & quae huic innititur iustificatio per fidem, a religione, quam institutam vocat, procul abesse iubet. De religione iudaica hinc speciatim agens, de Mose ceu legislatore eiusque auctoritate, itemque ipsa eius lege, multa quidem disputat; ad quaestionem vero tandem, quid humano generi lex Mosaica profuerit? delatus, respondet, eam *primum gradum fuisse ad reformandam gentem humanam; suae primae machinam ad amolendam idololatriam; cap. III. p. 38.* Dum dicit eam *primum gradum fuisse*, haud obscure significat, religionem christianam alterum gradum fuisse, adeoque vtriusque & iudaicae & christianae religionis praecipuum scopum fuisse, ab idololatria similibusque erroribus ac vitiis homines reuocare, reconciliationis cum Deo nulla habita ratione. Deinceps equidem docet, reuelationem, ad Iudaeos factam, *maximi fuisse momenti, vsusque & ponderis in aperienda doctrina de Messia venturo, & ad eandem conseruandam; cap. III. p. 49.* quemadmodum & antea dixerat: *sunt quidem (in lege Mosaica) nonnulla typica aut typice instituta, quae Messiam & res Messiac adumbrant; sed vti Messiam seu Christum tantum pro nouo quodam legislatore, aut doctore, qui homines a variis erroribus liberauerit, habet; ita quae de isto legis Mosaicae vsu docet, vnde aliquid, quod naturalistarum sententiae repugnet, adseruisse, adeo non euincunt, vt potius cum cum illis egregie consentire demonstrant.* Idque etiam vel inde patet, quod verba Christi, quibus se non ad dissoluendam legem Mosaicam, sed ad implendam venisse testatur *Matth. V. 17.* explicaturus: *quomodo vero, inquit, impleuit? quam legem non dissoluit? Legem rituales penitus dissoluit & aboleuit, res apostolo &c. Quin etiam res ipsa loquitur, exoleuit & euanuit lex iudaica inter christianos, aliter non*

non essent christiani, ut a iudaeis diffinili; sed euanuit, ut fugiant umbrae ad lucem solis. Utumque quacres, quid enim non dissoluerit Christus? quam partem conseruari? Dico partem ipsius moralem, naturalem, aeternam, adeoque praestantiorē & principalem, quae ex mente legis & legislatoris erat instar totius. Caetera typica & adumbrata expleuit quidem & expleto deleuit, sed partem hanc diuiniorē adeo non extinxit, ut eandem stabilierit, promouit perfectiorque; cap. II. p. 18. Verum equidem est, quod leges caerimoniales abrogatae sint, postquam Christus eas impleuit, hoc est, ea omnia peregit, quae per eas significabantur. Ex his autem praecipuum erat redemptio generis humani per cruentum illud sacrificium, quod pro omnium peccatis Christus patri suo obtulit. Idque praecipue commemorandum erat, cum de impletionē legis Moisaicae sermo instituitur. At hoc naturalistis non placet; nec placet VERNETIO. Impleuit Christus etiam non tantum legem caerimoniam praestando ea, quae per illam significabantur; sed & legem moralem, ut nos ab eius maledictione liberaret. Praeterea si aut intellexisset, aut credidisset, ad ipsum Christum eiusque redemptionem, qua mortalium salutem consultum est, legem caerimoniam praecipua quadam ratione spectare, non dixisset, partem legis Moisaicae moralem praestantiorē & principalem, immo diuiniorē esse. Euangelii enim, quorsum leges caerimoniales praecipua quadam ratione spectabant, non minorem, immo suo modo maiorem dignitatem esse, quam legis moralis, cum propitius Numinis fauor & misericordia luculentissime in eo fuerit manifestatus, & post hominum lapsum nobis tantum viam ad salutem aeternam consequendam monstraret, nemo nisi, qui istarum rerum plane rudis fuerit, negabit. Sed ut omne dubium eximatur,

considerandum solum, quid de religione christiana doceat. Originem eius atque indolem descripturus, excussis, inquit, gentium sordibus, erroribus & fabulis, atque illo onere & farragine ceremoniarum, quibus luxuriabat institutio iudaica, visum est prouidentiae, progrediente mundi aetate, gentem humanam ad vltiorem vsque perfectionem promouere; tam per notitias verum diuinarum vitaeque futurae clariores, quam per cultum magis intellectualem, morum & virtutis insistentia nobiliora. Propterea lex christiana (hoc nomine totam religionem christianam, certe partem eius praecipuam intelligit) non tantum postulat honestatem & innocentiam foras, sed etiam probitatem integram, sanctimoniam interiorē, cordis mundiciem, renouationem animi ad similitudinem & participationem naturae diuinae; denique volupratum & vanitatum huius mundi fugam, vitaeque hodiernae & bonorum praefuturis contempTIONem, &c. cap. IV. p. 43. Nulla hic redemptionis, a Christo per sanguinem eius factae, nulla expiationis peccatorum, eorumque, quae huc spectant, mentio; perinde ac si ista nullo modo ad religionem christianam pertinerent; cuius tamen caput, praecipuamque partem constituunt. Vnde & porro consequitur, Christum non redemptoris, sed doctoris solum aut legislatoris officio functum, qui id tantum egerit, eumque in finem apparuerit, ut veram virtutis viam illis monstraret: Hinc & seruatore non aliter, quam doctorem quemdam; siue voluntatis diuinae interpreter ac legislatoris describit. Quidni, inquit, audiamus igitur (id iubente Deo) hunc Dei interpreter? hunc coelestem legislatorem? cap. IV. p. 53. Quae porro cap. V. p. 65. seqq. de cultu Dei & ritibus sacris secundum legem christianam, & cap. VI. p. 85. seqq. de morum regula & vitae praecipis secundum legem christianam, differit, ita com-

flamina fidei christianae. Haec declarantes apostoli communi & praefato articulo de Iesu Messia adiungere alterum de ipsius resurrectione & remissione peccatorum credentibus & poenitentibus. Tertium denique de futuro iudicio, per eundem Christum instituendo. Nec plura mihi occurrunt in actis apostolorum, l. c. p. 108. Patet hinc luculenter, quod ex mente BURNETII doctrina de Christi deitate, ad *flamina fidei christianae*, hoc est, ad ipsa religionis christianae fundamenta referenda non sit. In actis enim apostolorum, in quibus *flamina* illa continentur, eam invenire non potuit. Sed fallitur. Dum enim apostoli Iudaeis pariter ac gentilibus Iesum adnuntiarunt, qui Messias, hoc est, hominum redemptor esset, per cuius etiam nomen remissionem peccatorum consequuturi essent, qui in illum essent credituri, act. X. 43. qui & suamet virtute a mortuis resurrexisset, non poterant non simul profiteri, eum non nudum esse hominem, sed filium simul Dei, verumque adeo Deum, quo nomine & discrete adpellatur *actor*. XX. 28. Quam quidem sententiam nostram auctor ipsemet confirmat, dum eorum, quae apostoli docuerunt, summa capita in *symbolo*, quod vocant, *apostolico* contineri observat, p. 112. In hoc autem *symbolo* cum non minus in Iesum Christum & spiritum sanctum, quam in Deum patrem nos credere profiteamur, Iesum quoque Christum & spiritum sanctum non minus ac patrem verum atque aeternum Deum esse, idque apostolos quoque docuisse necesse est. Cumque *symbolum* hocce ipsa *flamina fidei christianae*, ut auctor loquitur, seu fundamenta contineat, doctrinam quoque de Christi, servatoris, & spiritus sancti vera & aeterna deitate inter ea referendam esse non diffitebitur: quod tamen antea negauerat, certe inter illa, quae apostoli in actis, a Luca conscriptis, docuisse leguntur, illi locum non concesserat.

Hoc equidem deinceps ita explicat, quod haec doctrina aperte ab apostolis proposita non sit: Proindeque ad dicta usque tempora, quibus finiuntur acta apostolorum, non constat, (quaecumque fuerit antiquitas & auctoritas illius symboli) ulla dogmata auctoris fidei christianae capita publice & aperte Iudaeis & gentilibus proposita fuisse, praeter illa praememorata. Dico aperte proposita ab apostolis. Adorabant autem interea Iesum Christum quotidiano cultu, & in ipsius nomine baptizabant & miracula patrabant. Denique Stephanus moribundus Iesum Christum inuocans animam in ipsius manus tradidit; act. VII. 59. Quibus quid sibi auctor velit verbis, me non satis capere, lubens profiteor. Si enim apostoli, ceterique, qui eo tempore vivebant, christiani Iesum Christum quotidianis cultu adorant, si in ipsius nomine baptizant, notum quoque omnibus fuisse oportet, Christum esse verum Deum. Notum autem esse non potuit, nisi aperte hoc docuissent apostoli. Cuncta qui paullo accuratius consideraverit, perspiciet; auctorem id agere, ut lectoribus persuadeat, doctrinam de Christi deitate ab apostolis discrete non traditam fuisse, eamque inter *flamina fidei christianae* non esse referendam, vnde sponte sua sequitur, eius cognitionem ad salutem non prorsus necessariam esse, simul tamen vi veritatis coactum talia adferre, quae huic eius instituto e diametro repugnant. Quam parum autem hac in re sibi constet, inde porro patet, quod, cum argumentis quibusdam deitatem Christi probasset, haec porro subiiciat: Haec cum ita sint, secundum id luminis, quo nos dignatus est Deus in oeconomia evangelii, Iesum Nazarenum esse Messiam, eundemque Deum, credere & profiteri tenemur. Sin erramus in hac fide, adeo non est error voluntarius, ut sit inevitabilis. Sequimur enim, quoad ipsumus, duces nobis a Deo datos, sanctum

Ioannem & apostolum Paulum &c. Fieri ergo posse putat, ut in hac fide de Christi deitate erremus; etsi error non sit voluntarius, sed ineuitabilis. Itane in tanta luce, inter tot tamque luculenta de Christi deitate testimonia fieri potest, ut erremus? Non ita existimabit, qui, quae scriptura de hocce seruatore nostro, vero homine veroque Deo, tam diserte tradit, recte considerauerit, verbisque eius ac effatis fidem, ut decet, adhibere didicerit. Tantum namque abest, ut se errare, aut errare posse sibi sit persuasurus, ut potius longe ea de re futurus sit certissimus. De peccato denique originali, satisfactiōe Christi, & iustificatiōe, quae omnia ad dogmata secundaria in doctrina christiana refert, *cap. VIII. p. 124. seqq.* BURNETIVS eadem ratione verba facit, ut diligenter, quae rationi consentanea non videntur, remoueat, nihilque adeo, quod scopo, quem in hoc opere sibi constitutum habet, repugnet, admittat.

p. 1205. Sed alia adhuc in hocce Houttenillei opere occurrere &c.) Exstat etiam *lettre écrite en province au sujet du livre de la religion chretienne prouuée par les faits; dans les memoires de Trevoux an. MDCCXXII. mensé Aug. p. 1329.* indeque repetitur *dans le journal des sçavans MDCCXXII. mensé Iun. p. 632. seqq.*

p. 1207. Nimirum belgico primum carmine &c.) Historiam libri huius, quem de veritate christianae religionis HVGOGROTIVS scripsit, etiam exhibet auctor *vindiciarum Grotianarum*, quae Lipsiae 1727. 8. prodierunt, *part. I. p. 198. seqq.* qui & editiones eius versionesque summo studio recenset *p. 800. seqq.*

ibid. propaediocumque luci publicae itidem exponit &c.) Immo notas iam exposuit in peculiari volumine, quod inscribitur: *Hugo Grotius de veritate religionis christianae. Conringii, Henicicii, Cypriani, Limborchii, Clerici, Stollii, Henmanni, notis*

ac animaduersionibus illustratus, opera ac studio IOAN. CHRISTOPHORI KOECHERI, qui & ipse cogitationes suas hinc inde adpersit; Ienae 1727. 8.

p. 1208. de auctoribus praestantissimis, qui in eodem argumento &c.) Hisce etiam, ut alios nunc taceam, adnumerandus est vir doctissimus IO. ALPHONSVS TYRRETIVS, cuius dissertationes aliquot huc spectantes, scilicet *de reuelationis necessitate; de reuelationis veritate; de veritate religionis iudaicae*, in opusculis eius varii generis, iunctim editis, & quidem *tom. II.* qui Brunswigae anno 1726. prodit, exstant *149. seqq.* Ceterum cum ante biennium citret, scilicet anno 1724. Londini *dissertatio, de fundamentis & rationibus religionis christianae*, anglie ab ANTONIO COLLINO, ut perhibent, quem & *dissertationis de libertate cogitandi*, quae non minorem strepitum dedit, auctorem esse, constat, scripta prodierit, ad fundamenta religionis christianae labefacienda, comparata; exstiterunt in Anglia viri praestantissimi, qui huius defensionem contra profani hominis insultus in se susciperent. Duabus dissertatio ista constat partibus; quarum prior *observationes ad loca quaedam veteris testamenti, quae in nouo allegantur*, praesertim ad *vaticinia veteris testamenti, quae impleta esse in nouo dicuntur*, continet; altera autem *systema GVIL. WHISTONI* de eiusmodi allegationibus refellit. Id autem auctor iste agit, ut ex istis allegationibus argumentumumat, quo probet, infirmo atque lubrico fundamento veritatem religionis christianae inniti. Summa istius dissertationis exhibetur in ARMANDI DE LA CHAPELLE *bibliothecae angloisae tom. XI. part. I. artic. III. p. 87. seqq.* Quae dissertationi huic opposita fuerunt scripta, idem vir doctissimus recenset, & quidem *GVIL. WHISTONI, tom. XII. part. I. artic. III. p. 62. seqq.* EDVARDI

CHAND.

CHANDLERI & SAMVELIS CLARCKII, eiusdem *tomi XII. part. II. artic. VII. p. 446. seqq.* THOMAE SCHERLOCKII *tom. XIII. part. I. artic. VII. p. 250. seqq. & part. II. artic. V. p. 471. seqq.* Aliud rursus scriptum, quo eandem dissertationem impugnauit ARTHUR ASHLEY STRES, enarrat IOAN. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XXIV. part. I. ars. XII. p. 229. seqq. & part. II. artic. II. p. 298. seqq.*

p. 1210. cum Petrus Iurievus librum &c.) Referendus itaque IURIEVS inter illos est, qui religionum indifferentismum impugnarunt, quod & MOSES AMYRALDVS, BENEDICTVS PICTETVS, alii-que fecerunt, laudati in *der historischen und theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten, cap. VII. ad §. XII. p. 703.* Addendus autem illis est IOAN. ALPHONSVS TYRRETINVS, in *disputatione theologica aduersus eos, qui statuunt, quaecumque religionem profitearis, perinde esse, quae in opusculorum eius varii generis tom. II. Brunsvigae 1726. 8. edito, exstat p. 116. seqq.* Recentiori aetate in Anglia in suspicionem indifferentismi defecit ARTHUR ASHLEY STRES, antea quoque nobis memoratus, eamque auxit edito lingua anglicana libro: *innocentia erroris inscripto, cuius adeo etiam defensionem in lucem emisit.* Recenset haec, aliaque eiusdem generis monumenta, quae huius loci sunt, IOAN. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XX. part. I. artic. IV. seqq. vsque ad XI. p. 149. seqq. & part. II. artic. X. p. 349. seqq.*

ibid. quos inter haud vltimus est Hugo Grotius &c.) Repetenda hic omnino, quae de HVGONE GROTHO supra dicta sunt ad §. IX. huius capituli p. 1104. Addeunda autem, quae auctor vindictiarum Grotianarum *part. II. p. 496. seqq. it. p. 503. seqq.* alibique de religione HVGONIS

GROTHII differit, qui & p. 497. *seqq.* remonstrantium de religionum diueriarum tolerantia, placita exhibet.

p. 1221. Mohammedem plagii posulauit &c.) Alia rursus via incedit MATTH. GEORG. SCHROEDERVS, dum, impostorem istum subinde sibi ipsum contradixisse, euincit, in Mohammede teste veritatis contra se ipsum, Turcis verace, qui mendacia admittit, christianis mendaci, qui veritatem dicat, verimque ex locis ab eorum utrisque demonstrato; &c. Lipsiae 1718. 8.

p. 1229. quorum auctor Ioannes Agricola &c.) Non tantum antinomorum auctor fuit Ioannes iste Agricola, sed & cum IULIO PFLVGIO & MICHAELE SIDONIO libellum interim, ad istos sic dictum, confecit; hinc notum satis in historia ecclesiastica eius nomen est. Vitam eius lectu dignam exhibet IOANNES ERDMANNVS BIECKIUS in *dem dreyfachen interim &c. cap. II. §. II. p. 16. seqq.* qui & p. 19. scripta quaedam, ad historiam controuersiarum cum antinomis spectantia, laudat; qualia etiam commemorat IOAN. HENRICVS A SEELEN in *deliciis epistolicis &c. not. ad epist. I. p. 2. seqq.*

p. 1230. Osiandristis destinatus est &c.) De controuersus hisce Osiandristicis praeter IO. SLEIDANVM, VITVM LVDOVICVM SECKENDORFIVM, aliosque eiusdem generis scriptores, cumprimis conferendus CHRISTOPHORVS HARTKNOCHIVS, in *der Preussischen Kirchenhistorie lib. II. cap. II. p. 309. seqq.* Addeudi, quos laudat IOAN. HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistolica, in notis ad epist. III. p. 8. seqq.*

ibid. Ad controuersias interimificas & adiaphorificas &c.) IO. ERDMANNVS BIECKIUS l.c. generatim scripta, ad hasce controuersias spectantia, recenset; quae autem speciatim MATTHIAM FLACIVM

CIVM auctorem agnoscunt IO. BALTHASAR RITTERVS l. c. p. 353. *seqq.* Præter FLACIVM autem NICOLAVS AMSDORFVS & NICOLAUS GALLVS cumprimis in hoc certamine eminetunt, ut supra quoque observatum ad cap. VII. §. VIII. p. 1044. Et illius quidem qui recensuerunt scripta, iidem iam indicavimus l. c. p. 1048. quibus tamen adhuc addendus CHRISTIANVS SCHOETTGENVS in *der historie von Wurzen* p. 757. conf. & IO. MARTINVS SCHAMELIVS in *Numburgo literato* §. XVIII. p. 41. Huius autem, siue NICOLAI GALLI quaedam, quae huc faciunt, indicat IOANNES HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistolica* in notis ad epist. VI. p. 31. Alia quoque ad historiam litterariam belli intermistici spectantia idem observat in *deliciis epistolicis nor.* ad epist. III. p. 47. *seqq.* De IULIO PLVGIO, episcopo

Numburgensi, quem cum MICHAELE SIDONIO & IO. AGRICOLA libellum *interim*, ad idem sic dictum, concinnasse constat, præter IO. ERDMANNV BIECKIVM conferendus IO. MARTINVS SCHAMELIVS in *Numburgo literato* §. XIX. p. 44. *seqq.* vbi scripta eius diligenter recenset, & de antagonistis quoque eius quaedam observat. Addenda & quae idem vir doctus de NIC. MEDLERO, qui inter illos, qui se libello *interim* opposuerunt, haud ultimum locum tenuit, §. XVI. p. 17. *seqq.* copiose disserit, vbi & talia tradit, quae controuersis hisce intermistici earumque historiae lucem minime contemnendam adfundere possunt.

p. 1233. de hisce consensu repetiti iudicii observat) Conferenda, quae de iisdem refert ELIAS MARTINVS EYRINGERVS, in *vita Ernesti pii, ducis Saxoniae*, cap. XIV. p. 67.

AD LIB. II. CAP. VIII.

P. 1244. *Prodierunt cum praefatione mea &c.*) Tertia libri huius utilissimi editio ab auctore recognita, & adnotationibus quibusdam aucta lucem adspexit le-nae 1729. 8. Addi his etiam posset IOAN. ALPHONSI TYRRETINI de *sacrae scripturae interpretatione methodo tractatus bipartitus: in quo falsae multorum interpretationes hypotheses reselluntur, veraeque interpretandae sacrae scripturae methodus adstruitur*, Traiecti Thuniorum (id est Dordraci) anno 1728. Sed continentur tantum in eo quaedam ex TYRRETINI recitationibus, in quibus hoc egit, ut IACOBI GYSSETII systema, quod in *commentariis linguae ebraeae* proposuit, sub examen reuocaret, infcio & inuito auctore edita, qui tamen spem fecit, fore, ut ipsemet hocce opus in lucem emitteret; vid. *bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe tom. I. part. I. art. IX. p. 121. seqq.*

p. 1245. *aliquae in suis praelegiis seu prolegomenis &c.*) *Prolegomena* IO. STEPHANI MENOCHII cum *commentariis eius totius sacrae scripturae* recudi curavit RENATVS IOSEPHVS TOURNEMIVS, Parisiis 1719. duobis tomis in fol. Idem vero etiam *supplementum* ali-quod adiunxit, in quo IACOBI BONFRERII *praelegiis in totam scripturam sacram*, aliasque virorum doctorum ex Romanensium coetu commentationes, scripturae sacrae interpretationi inferuientes, exhibet; de quibus infra plura dicemus, vbi novam hanc *commentariorum MENOCHII* editionem commemorabimus. Commendatur etiam liber, qui inscribitur: *regles pour l'intelligence des saintes ecritures*, quic Parisiis prodit anno 1716. 12. cuius auctor abbas D' ASFELD esse dicitur, & haecenus merito commendatur, quod auctor sibi proposuerit, ubique in veteri

veteri testamento Christum quaerere; quem in finem duodecim posuit regulas, quibus ostendere voluit, quo pacto hoc fieri debeat. Conf. *memoires de Trevoux an. M DCC XVII. mense Jul. artic. LXXIII. p. 1025. seqq. item journal des sçavans M DCC XVII. mense Februar. p. 153. seqq.* Acerrima tamen, simul vero parum aequa censura huncce librum perstrinxit nonnemo, qui sub R. ISMAELIS BEN ABRAHAM nomine latitans, edidit *mouzaacab ceinture de douleur, ou refutation du livre intitulé, regles pour l' intelligence des saintes ecritures* Parisiis 1723. 12. vid. *journal des sçavans M DCC XXIV. mens. Mart. p. 313. seqq.*

p. 1247. Commendandus itaque potius Theophilus Alethacus, ut vir quidam doctus vocari voluit.) Laborem huncce sub THEOPHILI ALETHAEI nomine a LAVRENTIO MULLERO primum inchoatum, deinde a IEREMIA FRIDERICI continuatum, in sequentibus docebimus.

p. 1248. Ad romanae ecclesiae additos &c.) Iis, quos commemorauimus, adhuc addendus AYGUSTINVS CALMETVS; cuius quippe *dictionario historico, critico, chronologico, geographico & litterali sacrae scripturae*, praemissa est *bibliotheca sacra*; huc catalogus optimorum librorum studio sacrae scripturae inseruiendum, in quo codicis sacri editiones, versiones, commentatores, auctores, qui singularia quaedam in singulis libris biblicis capita illustrarunt, & alia eiusdem generis scripta summatim indicantur. In praefatione scriptores conoordantiarum & lexicorum biblicorum praecipui indicantur; quamquam ad hos quod attinet, ex recentioribus, qui hic in censum veniunt, vnus tantum nominetur SIMONIVS, cuius *dictionarium biblicum* Lugduni anno 1693. in fol. prodiit, de quo & in sequentibus plura dicemus. Lucem vero deinceps adspexit *dictionarii istius historici,*

critici &c. supplementum, ab ipso CALMETO confectum, Parisiis anno 1728. duobus tomis in fol. quorum posteriori itidem *supplementum bibliothecae istius sacrae* subiunctum est; in quo plurima sunt addita, multa etiam emendata, idque praecipue opera & studio ILDEFONSI CATHELINOT, qui hac ratione, velut compendium aliquod magni operis, quod de textibus originalibus scripturae sacrae, deque commentariis, aliisque ad scripturae illustrationem quocumque modo spectantibus scriptis, composuit, dare voluit. Nec tamen adeo eximii quid hocce *supplementum*, uti nec ipsa haecce *bibliotheca sacra* continet, vt non pleraque iam alibi, praesertim in IACOBI LE LONG *bibliotheca sacra*, inueniantur, ex qua & errores quidam retenti fuisse videntur.

ibid. Ad romanae ecclesiae additos dum progredimur &c.) Iis, quos commemorauimus, doctorum virorum commentationibus addenda IOSEPHI RASINI *dissertatio polemica, de praecipuis sacrorum biblicorum linguis & versionibus*, Patavii anno 1716. 8. in quam animaduersiones polemico-criticas scripsit HENRICVS SCHARRAV, quae existant in *papergis eius philologico-theologicis part. III. p. 146. seqq.*

ibid. Primum se nobis offert Franciscus Sixtus, Senensis &c.) Repetenda, quae de hocce auctore diximus in *addendis ad lib. I. cap. III. §. XXII. p. 76.*

p. 1271. *chronologiam patriarchalem antediluvianam &c.)* Calculum tamen huic commento adiecit CONRADVS SAMVEL SCHVRFLEISCHIVS, dum in *epist. arcan. tom. I. p. 494. ad ISAACVM VOSSIVM* hunc in modum scripsit: *chronologia tua septuaginta interpretum in compluribus iam diu confudit sciolos, ac de ignorantiae praefidiis omnibus deiecit. Sed refutauit cum IOAN. HERRICVS A*

SEELLEN in praefatione, quam deliciis suis epistoliciis praemissit.

p. 1303. Similem, ampliorem tamen paullo antea collectionem dederat Iacobus Rhenferdus.) De vitraque hac collectione IOAN. FECHTIVS, celeberrimus quondam academiae Rostochiensis theologus, hunc in modum pronuntiat: Sexennium est, ex quo in Belgio intra unius anni spatium duo viri eruditi selectiores de hoc ipso argumento dissertationes in vnum volumen collectas, in publicum ediderunt, sine & scopo, ut ego opinor, plane dispari. Nam Iacobus Rhenferdus dissertationum philologico-theologicarum de stylo noui testamenti syntagma eo potissimum direxit, ut Coccei atque Gatakeri aduersus Pfochenium partes auctorum copia firmaret, quem in censum nempe referendi sunt Moses Solanus, Martinus Petrus Cheiromaeus, Io. Henricus Hottingerus, Io. Leusdenius, Casparus Wylsius, Io. Vorstius, qui adstruisse videbantur, passim in nouo testamento ebraismum regnare, adeoque totam dictionis indolem & formam facientem styli, totumque orationis corpus cum ea graecitate non conuenire, quae in profanis occurrit. Quod tamen cum ea moderatione, de qua paulo ante dictum, intellexit Rhenferdus, cum Io. Olcarii de hac materia dissertationem simul collaudet, in qua suum ebraismum in nouo testamento usum atque frequentiam ita adstruxit, ut ne tamen de integritate eius quidquam delibaret, neque atticam elegantiam passim enitentem illi denegaret. Tace Haio vero van den Honert in sua collectione contraria via incedit, & eos solummodo auctores profert, qui Pfochenii sententiae accesserunt propius, utpote Henrici Stephani, Theodori Bezae, Georgii Paforis, (qui nempe Pfochenio, ut Cocceo sese opponeret, auctor fuerat) & Ioan. Georgii Straubii editos de hoc argumento tractatus, qui errorem eorum, qui in sacris noui testamenti scriptis inculta

omnia & horrida esse sentiunt, variis rationibus, ex interiore linguae natura, optimisque Graeciae scriptoribus petitis, ostendunt, in plurimis elegantiam Latinis inimitabilem a barbariei vitio vindicent, & sibi quaedam occurrant, quae longius a graece loquendi ratione recedunt, ea vel observatione quadam emendunt, vel eiusmodi esse demonstrant, ut ex iis ne minimum quidem fidei nostrae usum attingi nedum conuelli possit; in praefatione RAPHELI annotationibus philologicis in nouum testamentum ex Xenophonte collectis praefixa.

p. 1307. ab eo deinceps subinde emendata &c.) De secunda editione noui testamenti, per DES. ERASMUM Roterodamensem curata, nonnulla lectu & observatu digna in medium addit IO. GEORGIVS SCHELHORNIVS, in amoenitatib. litterariis tom. I. num. VII. p. 222.

p. 1332. Iam quid Hieronymus &c.) Dum, quid HIERONYMVS circa versionem scripturae sacrae latinam praestitit, hic exponimus, non abs re fuerit, obseruare, esse viros doctos, qui eidem etiam versionem quamdam dalmaticam seu slauonicam tribuunt. Sed magnopere eos falli, praeter alios copiose & ex instituto ostendit IOAN. PETRVS KOHLIVS in introductione in historiam & rem litterariam Slauorum inprimi sacram; suae historiae criticae versionum slauonicarum maxime insignium, nimirum codicis sacri & Ephremi Syri &c. Altonauiae anno 1729. 8. edita, cap. II. p. 55. seqq. Speciatim, quae IOAN. GEORGIVS STREDOVSKIUS per communem sententiam in medium attulit, refellit, originem erroris detegit, & antiquae istius versionis slauonicae, quae hodie adhuc exstat, METHODIVM atque CYRILLVM auctores esse cunctis, & alia quaedam lectu haud indigna adspersit, S. V. seqq. p. 94. seqq.

p. 1334. sub Sixto tamen V. demum istud ad finem perducum est) Ad accuratio-

rationem editionis huius notitiam facit PROSPERI MARCHAND *bistoire de la bible de Sixte quint, avec des remarques pour connoître la véritable édition de 1590.* Parisiis 1704. Quam quidem dissertationem integram amoenitatibus suis litterariis inseruit IO. GEORGIUS SCHELVORNIUS tom. IV. p. 433. seqq.

p. 1337. primum se nobis offert *Sanctus Pagninus &c.* Copiosius de hacce versione disserit vir doctissimus IOAN. GOTTLIEB CARPZOVIVS in *critica sacra veteris testamenti part. II. cap. VII. §. IV. p. 712. seqq.* Praemissa namque paucis eius historia, aliorum de illa iudicia refert, indolem & rationem exemplis declarat, varias editiones recenset, recognitionem & emendationem ARIAE MONTANI enarrat, simulque, quod ea passim male audiat, indicat tandemque & nactus, ab ARIA MONTANO in ista emendatione admissos, non dissimulat, quod scilicet in vocibus *παλιμνις* incongruam saepe & loco ac contextui minus convenientem sequutus sit significationem; quod praeter necessitatem vocabula PAGNINI cum aliis aequipollentibus permutaverit; quod, quae PAGNINVS commode translulerat, in verbis pariter ac sensu corruperit, & quae reliqua sunt eiusdem generis, quae & exemplis illustrat. Editiones autem versionis huius dum commemorat, eam quoque non praetermittit, quae Lugduni anno 1542. in fol. cum praefatione & scholiis quibusdam MICHAELIS VILLANOVANI, hoc est, MICHAELIS SERVETI prodit; de qua & porro pronuntiat: *Velut autem sub Villanovani nomine Michaelem Servetum latere, Sandius in bibliotheca antitrinitariorum docuit, ita probe monuit Ioan. Calvinus p. 60. de personis orthodoxae fidei adversis Serveti errores, edit. an. M D L I V. in g. quicquid est istarum adnotationum non Pagnino, sed Serveto deberi, qui singulas paginas partim*

multis futilibus nugis, partim impiis deliriis inquinaverit; l. c. §. III. p. 715. Sed cum hacce versionis PAGNINI editio longe sit rarissima, nonnulla ad accuratorem eius notitiam spectantia suppeditat MICHAEL DE LA ROCHE, dum, quae alias quidem de ea communicaverat, bibliothecae suae anglicanae inseruit tom. V. part. I. artic. II. p. 5. seqq. Sed plenius diligentiusque idem praestitit IOAN. LAVRENTIVS MOSHEMIVS, aut si mauis, HENRICVS AB ALLWOERDEN, in *historia Michaelis Serveti*, per modum dissertationis academicae, Helmstadii anno 1727. edita, & supra iam a nobis laudata p. 187. seqq. Integram ibi SERVETI exhibet praefationem, quod & MICHAEL DE LA ROCHE fecerat, atque ex ea constare, observat, SERVETVM existimasse, omnes veteris testamenti vaticinationes historicum & litteralem habere sensum, dudum veteris testamenti tempore impletum, mystice vero tantum ad Christum transferri posse. Ad *notas* SERVETI quod attinet, monet auctor eruditissimus, mediocrem esse earum numerum, in libris historicis perpaucas conspici, longe vero plures ad psalmos & libros propheticos adscriptas esse; in quibus omnibus id agatur, ut oracula, quae de Christo plerique omnes interpretantur, litteraliter de rebus veteris testamenti explicet. Praeter alia exempli loco adfert explicationem *capitis LIII. Esaeiae*, quam SERVETO vel maxime improbrauerit CALVINVS, & quae ita se habet: *Quasi exigentibus populi peccatis interfectum Cyrum desit propheta, eo quod postea sub Cambyses multo deterius habuerint, impedita tunc & diruta templi aedificatione iam inchoata, Dan. IX. Fuitque haec a Deo data occasio praedicandi passionem Christi, cui soli convenit horum verborum sublimitas & veritas.* Mirum autem, CALVINVM istam vaticinia veteris testamenti explicandi rationem tantopere in SERVE-

TO improbasse, quam tamen ipsummet ali-
as sequutum esse constat, adeo vt AEGIDIO
HVNIO nostro occasionem praebuerit li-
brum edendi, quem *Caluinus iudaizans &c.*
inseripfit, vt alias iam nobis obseruatum est.
Ceterum non soli CALVINO eiusque so-
ciiis has SERVETI adnotationes impias &
periculosas visas, sed pontificios etiam ma-
ture animaduertisse, esse in illis, quae ferri
nequeant, HENRICVS ALLWOERDEN
adductum IO. LAVR. MOSHEMII porro
nos conducet, cumque in finem, quae in
ANTONIO A SOTOMAIOR, & CASPA-
RIS QVIROGAE iudicibus *librorum ex-
purgandorum & prohibendorum* ex iis, ceu
atro notanda lapillo, adlata sunt, recenset
p. 192. seqq.

p. 1338. *versio Sebastiani Castalionis &c.*
Plura de hac versione dabit IOAN. GOTTL-
OB CARPZOVIVS in *critica sacra vet-
testam. part. II. cap. VII. §. VII. p. 737.*
seqq. Postquam enim de auctore eiusque
instituto quaedam monuit, censuras, quas
haecce versio experta est, recenset, atque
hinc suam de ea ita exponit sententiam,
vt exemplis quibusdam comprobet, CAS-
TALIONEM versuum interdum distin-
ctionem susque deque habere; nec ad ac-
centus attendere; personas loquentes mu-
tuo permutare; neglectu suffixorum alie-
num plane reddere sensum; emphasin tex-
tus ebraei non satis exprimere, & quae reli-
qua sunt eiusdem generis. IACOBVM au-
tem AVGVSTVM THVANVM *bisforiar.*
lib. XXXVI. ad annum LXIII. de CASTA-
LIONE pronuntiantem, a *rebus ad tan-
tum opus necessariis hominem imparatis-
simum, nouam biblicorum interpretationem in-
solenti temeritate molitum esse*, haud dubie
illi iniuriam fecisse, recte iudicat CARPZO-
VIVS, siquidem versionem eius cum fonti-
bus comparanti ad oculum pateat, apprime
peritum eum fuisse ebraismi, a quo non
ignorantia, sed nimio latinae dictionis ac
perspicuitatis studio discesserit l. c. p. 744.

Generatim autem & ex instituto versionem
hance CASTALIONIS defendendam in
se suscepit CHRISTOPHORVS WOLLE
in *dissertatione critica de eo, quod pulchrum
est in hac versione*, quam praefationis loco
editioni Lipsiensi, quae sumptibus SAM.
BENIAM. WALTHERI prodit, praemi-
sit. Nimirum varia primum de hacce ver-
sione iudicia recenset, horumque causas
aperit, abtentiones quoque in ea desidera-
tas indicat, notione hinc pulchri tum gene-
ratim, tum speciatim in versione quadam
constituta, hance CASTALIONIS tum ob
claritatem, tum ob fidelitatem iure merito-
que pulchram dici contendit, simulque tum
a suspitione enervatae emphaseos sacrae,
stilique diuini maiestatis laesae, tum a fei-
tate animi auctorem liberat, immo ob sti-
lum rei conuenientem vbis vsurpatum,
maxime in cantico canticorum, comen-
dat. Atque ad editionem quidem istam,
quam memorauimus, quacue reliquis a
CARPZOVIO l. c. p. 738. laudatis addi po-
est, quod attinet, primum nouum testamen-
tum prodit Lipsiae 1724. 12. eique prae-
missa est paraenesis MATTHIAE BELII,
in qua, quo pacto omnis litteratura etiam
ethnica ad Christum referri & queat, & de-
beat, eleganter ostendit. Vetis deinde tes-
tamentum vna cum libris apocryphis Lip-
siae lucem adspexit anno 1728. tribus
tomis 12. Primo *dissertatio ista critica*
CHRISTOPHORI WOLLII, de eo, *quod*
pulchrum est in hac versione, cuius iam men-
tionem fecimus, praefixa est; secundo
praefatio MATTHIAE BELII, in qua de *ethices ethicae nae-
uis praecipuis* erudite & eleganter dis-
serit. Quod autem CASTALIO ob hance
versionem suam etiam inter reformatos
censores quosdam, eosque satis acerbos na-
ctus est, eius rei praecipua haecce ratio est,
quod in doctrina de praedestinatione a IO.
CALVINI placitis discessit. Eandemque
ob causam aspera admodum illi subeunda
fuisse

fuisse fata notum est. Arminiani autem vti cum suis quodammodo adnumerant; ita & mitius de eius versione sentiunt. Conferendus de eo PETRVS BAELEVS in *ditionar. hist. & crit. voc. Castatio* p. 837. seqq. conf. & GERARDI BRANDT *hist. abrégé de la réformation des pais-bas tom. I. lib. XVIII. p. 375. tom. II. lib. XXXVII. p. 63. item lib. LVIII. p. 375.*

p. 1339. *bic vel maxime commendandus est Sebastianus Schmidius &c.)* Censorem nactus est CONRADVM SAMVELEM SCHVRZFLEISCHIVM, qui, *noua*, inquit, *Sebastiani Schmidii bibliorum interpretatio aliquot dies sunt, cum in manus meas venit, quae ceteris quidem accuratior est, sed per omnia expectationi meae non respondet, & in plerisque sic obscura est, ut auctor diuini scriptoris sensum non adsequatur, praesertim in Leuitico & numeris, vbi explanatio eius dubia & anceps, vel difficultatibus implicata est, quas idoneus accuratiusque interpres expedit potuisset; epist. arcan. tom. II. p. 200. seqq.* Sed hance bile & iniuria in Schmidium non carere censuram, adserit IO. GOTTLB. CARPZOVIVS, qui tamen, quid ipsemet in hac versione desideret, non dissimulat, in *critica sacra vet. testam. part. II. cap. VII. §. III. p. 709.* Ex instituto etiam SCHMIDII causam contra SCHVRZFLEISCHIVM egit IO. HENR. A. SEELEN in praefatione, quam delictis suis epistolae praemisit.

p. 1342. *quod Theodoretus diserte Scytharum & Sauromatarum &c.)* Legenda, quae de hoc THEODORETI loco disputat IOANNES PETRVS KOHLIVS in *introduction. in historiam & rem litterariam Slauiorum imprimis sacram &c. cap. II. §. I. p. 62. seqq.* vbi illos omnium accuratissime iudicare proximeque ad veritatem accedere pronuntiat, qui Getarum quondam populum Sauromatas, geticamque linguam Sauromaticam quoque dictam existimant. De Scythica autem lingua, in quam suo iam tempore scripturam sacram conuersam fu-

isse THEODORETVS memorat, accurate diligenterque differit MATTHIAS BELIVS in *exercitatione de veteri litteratura Hunno-Scythica*, Lipsiae anno 1718. 4. edita.

p. 1343. *Tempore Lotharii I. imperatoris & Ludouici II. vixit Osfridus &c.)* OTTFRIDI, Weissenburgenfis, volumin euangeliorum, in quinque libros distinctum, a Ioan. Schiltero latinitate donatum, ac eximie obseruationibus exornatum, collatum autem cum codice manuscripto Vindobonensi, & emendationibus ex codice manuscripto Vaticano desumptis, ac praeterea notis auctum, a IO. GEORGIO SCHERZIO, vna cum SCHILTERI pariter ac MATTHIAE FLACII, illyrici, praefationibus; NOTKERI tertii LABEONIS psalterium Davidicum, & latino in theotiscam veterem linguam versum, & paraphrasi illustratum, nunquam alias editum, quod & manuscripto codice peruenisse domini DE LA LOVBERE primus eruit, & describi, dum viveret, curauit, cum interpretatione & notis ornavit IOANNES SCHILTERVS, cum praefatione SCHILTERI eiusque supplemento, a IO. FRICKIO adornato, & BERNARDI FRANCKII *dissertatione critico-historica, de auctore theotiscae paraphrasos psalterii; WILLERAMI denique, abbatis Eberspergenfis in Bauaria, in canticum canticorum paraphrasos gemina, prior rhythmis latinis, altera veteri lingua francica, ex optimae notae manuscriptis bibliothecae Ruedigerianae Vratistauiensis exhibitae, cum variis lectionibus PETRI SCRIVERII & GOTTHARDI VOEGELINI, vt & notis PANCRAII CASTRICOMII & FRANCISCI VYNNII selectis, item integris IO. SCHILTERI, nec non IO. GEORGII SCHERZII, continentur in IO. SCHILTERI thesauri antiquitatum teutonicarum, ecclesiasticarum, civilium, litterariarum, cuius supra iam mentionem fecimus, & quidem tom. I. qui Vlmæ 1727. in fol. prodit, IOANNES FRICKIVS, vir longe doctissimus in praefatione, quam *tom. huic praemisit,**

*misit, generali, percrudita, varia, quae ad
notitiam istorum monumentorum perti-
nent, suppeditat.*

p. 157. *sed multis parasangis superavit*
Io. Diecmanus &c.) Iniquum CONRADII
 SAMVELIS SCHVZFLEISCHII, de vi-
 ro hocce doctissimo ac de germanicae Lu-
 theri versionis editionibus praeclare me-
 rito, ita pronuntians: *Diecmanum nescire,*
quid incitavit, ut germanicam, qua nulla
tertio est, interpretationem refinere, cam-
que operam non minus difficilem, quam mo-
lestam fuisse, quippe Sauberto & Schmi-
dio, qui ad hoc adgressi sunt, impar, atque av-
 omnibus interpretandi subsidii imparatus;
epist. arc. tom. II. p. 201. recte explodit IO-
AN. MENRICVS A SEELEN in praefatio-
ne, quam deliciis suis episcopolicis prae-mi-

p. 1355. Sedve absolvamus &c.) Biblii
hiscæ Vinariensibus, de quibus hucusque di-
ximus, merito subiungimus summe reuere-
ndi viri CHRISTOPHORI HEINRICI
ZEIBICHI, sacrorum apud Vinarienses
antitituli supremi, *biblia exegetica*, quæ *bib-
lia Vinariensis* minora adpellare posses,
quæque instituto laudabili edere coepit.
Quid vir doctissimus in hocce opere præsti-
terit, ipsa nos quam rectissime docebit in-
scriptio: *Biblia exegetica, das ist, die heilige
Bibel, wobey die herrliche Vbersetzung Luth-
er sonder Aenderung beybehatten, der
Grundtext außt fleißigst vntersucht, und wie
der heilige Geist rede, auch denen, die der bei-
ligen Sprachen nicht kundig seyn, angezeigt,
der real-Parallelismus müßam mitgenom-
men, auch alles schwere vnd nachdenckliche
neruös erläutert, folglich der Kern außt flie-
ssiger vnd laiebriger Lesung alt vnd neuer Exe-
geten dargelegt, vnd bey eigner meditation,
die reinen, sichern, und bewahrteften Mey-
nungen mitgetheilet, sowohl die Lebens-
Beschreibungen heiliger Scribenten, nebst solider
Einleitung in jedes Buch, samt nothigen ge-
nealogien und chronologie, binzugefaget
werden &c.* Prodiit autem solum pentateu-
chus Eilenburgi anno 1726. 8. forma maius-

iori. Cumque summe reuerendus auctor in *praefatione*, se eadem methodo reliquos quoque libros biblicos pertractaturum polliceatur; Deum praepotentem, vt illi vires vitamque, ad laborem huncce prosperè finendum, largiatur, supplex veneror.

p. 1387. sed integros quoque libros bibli-
cos &c.) Inter reliquos CHRYSOSTOMI
commentarios, eum, quem in Esaiam scrip-
psit, mirum in modum laudat ISAACVS
CASABONVS. *Totum primum*, inquit,
commentarium Chrysostomi, qui defuit in
Esaiam, absolui, opus vere aureum, & quod
imperfectum esset maiori ex parte, fit dolen-
sum. Vix puto, ex omnibus scriptis vete-
rum patrum utriusque linguae, opus simile
exitare illi scripto, si modo exstaret integrum.
Nam meo iudicio ipsum se Chrysostomus eo
libro superauerat. Tanta pietas, tanta in
sacra scriptura eruditio, quam in illo viro
animaduerto & in nonnullis alijs veterum
non fuit me iis adfentiri, qui neoterica atque
adeo vnum e neotericis toti versutis antec-
ponunt, in Casaubonianis p. 7. Non con-
temnendi utique sunt veteres; nec tamen
hoc negandum, neotericos pluribus melio-
ribusque subsidijs, sacrae scripturae in-
terpretationi inferuentibus, instructos fuisse,
quam veteres. Sed hac de re iam alibi di-
ctum. De GREGORII (aut potius GEOR-
GII) PACHYMERIS, vt hoc αὐτὸς ὁ
πατριάρχης addamus, libro de vita Chrysostomi
idem CASABONVS ita pronuntiat: liber
est eximius & propter argumentum, & non-
nihil etiam propter scripturam ipsum, pura
est huius oratio, neque omni artificio mulla-
ta, & cura dictionis: inter cetera adstantia,
quales in historicis observabamus, frequen-
tissimae. Alios quosdam, qui vitam CHRYS-
OSTOMI descripserunt, commemorat IO.
CHRISTOPHORVS WOLFIUS in notis
ad h. l. p. 230.

ibid. Hosce vero eius commentarios speciatim indicare &c.) Exstat equidem IO. CHRYSOSTOMI brevis interpretatio in euangelium secundum Ioannem, aut potius in

in euangelii istius initium, in *thesauro monumentorum ecclesiasticorum & historico-rum*; seu *lectionibus antiquis* HENRICI CANISII *tom. I. p. 218. & seqq.* Verum commentarium istum supposititium esse, perperamque CHRYSOSTOMO tribui, recte obseruat IACOBVS BASNAGIVS, in *animaduersione eidem praemissa*, p. 218.

p. 1390. cuiusmodi sunt eiusdem enarrationes quorundam psalms (Sc.) ISAACVS CASAVBONVS de iis ita pronuntiat: *Ambrosii in psalms interpretatio omnis vel vocum est, & quaerit sensum ac veram lectionem; vel sensus ac doctrinae, verbis comprehensae. Vtrumque genus interpretationis desiderat sacra scriptura, & verumque addibuerunt patres. Idem subinde interpretationes expendit graecae & latinae. Denique familiare ipsi est, digredi ad tractationem locorum sacrae scripturae satis remotorum, ut in psalm. CXIX. passim. Obserua etiam, multa negi; φασαβονας posse disti a magno illo viro; in Casaubonianis p. 7.*

p. 1469. Florentiae anno M DCCXXI.) Recusae sunt istae complexiones Roterodami anno 1723. 8. opera & studio SAMVELIS CHANDLERI, qui & praefationem iis praemisit.

p. 1414. & hac occasione metaphrasas psalms poeticas (Sc.) Edidit deinceps idem vir doctissimus *notum Danidicum: cor nouum crea in me Deus, a centum quin-quaginta amplius metaphrasas expressum carmine ebraico, graeco, latino, germanico &c.* cui praemissus est *elencbus subiunctaque brevis notitia alphabetica metaphrasarum, qui psalms vel uniuersos vel non-nullos, per linguas; sine idiomata amplius viginti, versibus reddiderunt, Hamburgi 1729. 4.*

p. 1449. Ex saeculi XVI. scriptoribus iudaicis (Sc.) Saeculo etiam decimo sexto floruit celeberrimi nominis Iudaeus R. MOSES ALSCHECH, cuius in varios scripturae sacrae libros commentarios recenset IOAN. CHRISTOPHORVS WOLFI-

vs, *biblioth. ebr. part. I. p. 808. seqq.* Commentarius eius in psalms reculus fuit le-nitii Anhaltin. anno 1721. fol. in *proverbia* ibidem anno 1722; in *Iobum* ibidem eodemque anno; in *prophetas posteriores* ibidem anno 1723. conf. *aeta erudit. Lips. anno M DCCXXXIV. mens. Mart. p. 143. seqq. it. M DCCXXV. mens. Septembr. p. 430. seqq.*

p. 1481. vir summo ingenio & diligentia incredibili praeditus (Sc.) Alphonfus Testatus, inquit ISAACVS CASAVBONVS, copia librorum scriptorum & quidem breuissimo tempore (nam fuit *εὐνοχρόνος*) omnes, opinor, mortales superat. Maxima pars scriptorum illius sunt commentarii in libros sacros vel veteris, vel noui testamenti; nam ad singulos fere versus proponit ingentem quae-sitionum pelagum. Vir illa aetate, ante annos fere CL. summus & admirabilis, sed quem imperitia saeculi minorem facit, quam fuisset futurus, si in haec tempora peruenisset; in Casaubonianis p. 25. Quod de *παλαιοφίλο* TOSTATI dixit CASAVBONVS, id IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *notis* ad b. l. p. 236. quoque inuuit ANCILLONII quoque testimonio confirmat, qui in *miscellaneis* p. 498. neget, sibi quemquam notum, qui tam exiguo vitae spatio tam multa scripserit, quam CALVINVS quidem & TOSTATVS. Addit, eidem ANCILLONIO obseruatum, a protestantibus maiori in pretio haberi TOSTATVM, quam a pontificiis, qui saepe in eum inuehantur, rarissime autem laudent; hinc & ROLANDVM MARESVM lib. II. *epist. XXVI.* adfirmare, si duodecim eius tomis, quos de rebus theologicis scripserit, demas aliunde desumpta, nihil fere reliquum futurum esse. Quid tamen RICHARDVS SIMON de eo sentiat, iam diximus.

p. 1488. qui lingua gallicana commentarium litteralem (Sc.) Recusum est hocce opus anno 1726. nouem tomis in fol. In compendium velut istud misit PETRVS GUILLEMINVS, in *commentario litterali*

in omnes libros veteris & noui testamenti, gallice itidem scripto, editoque Parisiis anno 1721. tribus voluminibus in 8. conf. *Journal des sçavans* M DCC XXIII. mens. Januarii. p. 34. seqq.

p. 1489. Eo itaque antiquior fuit Nicolaus Serarius &c.) Laudat quoque SERARIUM ISAACVS CASAVBONVS: Video, inquit, illum magnum usum habuisse rabbinorum & satis versatum fuisse in talmudicis scriptis, quod arguunt multae disputationes in illis commentariis in Iosuaam, vt de vrin & tumim, de kabala, de paschate prolixissima digressio, & multae id genus disputationes. Miratus sum in Serario, saepe illum adferre nostrorum interpretationes, fere quidem vt reprehendat; aliquando tamen sine ulla reprehensione. Scaligeri saepiuscule. Idem lib. II. in Iosuaamp. 254. Andream Masium recensens inter libri Iosuae interpretes, accurate illum tuetur contra Leonem Castrinum & Possuinum &c. Ceterum ipse Serarius Masium grauissime tractat p. 444. in Casauboniano p. 27. 26. SCALIGERVM doctrinam quidem in SERARIO agnoscere, dum cum Iesuitam doctissimum vocet, in Scaligeriano p. 370. simul tamen eodem in loco nihil ipsi eruditionis, & multam quidem lectionem, sed iudicium exiguum tribuere, interque alia acerbè in eum dicta, eum non tam doctum, quam sibi visus antea sit, reuera esse, pronuntiare, IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS obseruat in notis ad Casaubonianam p. 238. additque, ex ipso Scaligerianorum loco adparere, finistrum hoc & sine dubio iniquum de SERARIO meritis & doctrina iudicium, SCALIGERO post motam illi in trihaeresio controuerisiam excidisse. Refert etiam ibidem SALOMONIS GLASSII, nostri, & SIMONIS DE MYLS elegia, quibus SERARIUM ornarunt, & auctores, qui honorificam eius mentionem fecerunt, indicat.

p. 1492. memorabilis tamen sunt ob amplexissimas digressiones &c.) ISAACVS CA-

SAVBONVS de commentario ESPENCAEI in priorem ad Timotheum epistolam, ita pronuntiat: Multa ibi disputantur contra abusum multos, & magna diligentia adparet in citandis veteribus ac recentioribus interpretibus. Vno verbo quicquid dixeris non male. Erroribus enim pontificiorum parce faveat; in Casauboniano p. 45. IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS haec porro addit: De Claudii Espencae candore commentarii eius fere omnes, imprimis autem, qui in vtramque ad Timotheum, & vnam ad Titum scripti sunt, stantur; hinc Thuanus eum a moderatione laudat, & de tollenda ex ecclesia fissura semper cogitasse, ait. Quod studium imprimis declarasse legitur in colloquio Passiacensi, quam in rem legatur Antonius de la Faye in vita Bezae. Conferre porro de ESPENCAEI meritis iubet SAMMARTHANI elegia, itemque TEISSERII elegia Thuanica tom. I. p. 356. & tom. III. p. 208. in notis in Casauboniana p. 254.

p. 1494. laudaturque eo nomine a Iosepho Iusto Scaligero &c.) Laudatur & ab ISAACO CASAVBONO. Multi, inquit, apocalypsoes interpretes זרבי יד יחזקיהו ארזי, quibus non plus tribuo, quam aretologis, sua pro diuinis essentantibus. Melius Caluinus & Beza egerunt, qui neque adgressi sunt interpretationem apocalypsoes, neque passi sunt, vt Geneuae aliquis ex vmbone illius libri interpretationem profiteretur; &c. in Casauboniano p. 20. IOAN. BODINI verba: Valde mihi probatur Caluini non minus urbana, quam prudens oratio, qui de libro apocalypsoes sententiam rogatus, ingenue respondit, se penitus ignorare, quid vellet tam obscurus scriptor, qui qualisque fuerit, nondum constat inter eruditos; supra iam recitauimus lib. I. cap. IV. ad §. XV. p. 159. PETRVM BAEIIVM, aliosque, institutum hocce CALVINI calculo suo adprobantes commemorat IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS in notis ad Casaubonianam p. 227. qui & beatum PHILIPPVM IACOBVM SPENERVM insuperabilem fe-

re in hoc libro explicando difficultatem invenire sibi visum, adierit, ideoque *part. III. consilior. theolog. p. 255.* testari, se quinquaginta vel sexaginta commentatoribus in apocalypsin perlectis, quadraginta eorum in synopsis contractis; deprehendisse tamen, quo quis diligentius librum legat, eo maiores in plerisque argumentis difficultates ei offerri.

p. 1501. *Andreae Masi adnotationes & commentaria in Iosiam &c.*) Romanae licet ecclesiae addictus fuerit MASIVS; non omnibus tamen, eiusdem ecclesiae sacra sequentibus, se probavit. Observatum quoque hoc ISAACO CASAVBONO. DE NIC. SERARIO enim verba faciens, cum dixisset: *accurate illum (MASIVM) tuctur contra Leonem Castrum & Possenium;* ita pergit: *ille in Iosiam, hic in bibliotheca accusauerant Masium tamquam novatorem & haereticum, credo, quia furorē illorum per omnia non probabat, & sunt quaedam in illius scriptis liberius dicta &c.* Est vero locus illustrissimus apud Masium p. 273. cap. XVII. ubi de malis bodiēnis ecclesiae, *ut sic loquitur, graviter & sancte detestatur ambitionem, superstitionem, rituum mimicorum usurpationem, ut vix aliquis nostra aetate gravior illa deservit.* Et hic praecipue locus est, qui male habuit furiosos illos Castrum & Possenium; in Casaubonianis p. 26. Copiosius, quae de MASIO dixit CASAVBONUS, edisserit IO. CHRISTOPHORVS VVOLFVS in notis ad h. l. p. 237. Et sane laudandus obistum candorem est MASIVS, tantum abest, ut viliam ideo promeretur reprehensionem. Ceterum virum eum fuisse eruditissimum, qui inter praestantissimos scripturae interpretes referendus sit, omnes, qui non hospiem plane ex his literis retulerunt animum, fatentur.

p. 1515. *Si omnes, qui ex ecclesiae reformatae doctores &c.*) Facere tamen nequeo, quin IO. HENRICI HEIDEGGERI, cuius singularis & exquisita omnibus nota est eruditio, mentionem faciam, qui non

tantum in *historia patriarcharum, dissertationibus selectis, exercitationibus biblicis, aliisque scriptis, locis quamplurimis scripturae sacrae lucem adfudit, sed & librorum quorundam biblicorum explicationes dedit, quae post auctoris obitum, inscriptae: Labores exegetici in Iosiam, Matthaeum, epistolas sancti Pauli ad Romanos, Corinthios & Ebraeos, ecclesiae Christi perpetuis vsibus consecrati, Tiguri prodierunt 1700. 4.*

p. 1517. *ita nec illud negandum &c.*) Praeter ea commemoravimus, & illud a quibusdam observatur, quod in Rabbinarum locis citandis & explicandis haud raro fallatur. *Sequitur enim, inquit DANIEL GEORGIVS MORHOIVS, plerumque aliorum silem est Grotius, linguarum orientalium non adeo gnarus. Plurima eorum errorum specimina notavit harum litterarum peritissimus domus Esdras Edzardi, quae ipse mihi aliquando ostendit; polybistor. tom. III. lib. V. §. XV. p. 54. Repetit hoc ex MORHOFIO auctor vindictiarum Grotianarum, quae Delphis Bataavorum, aut potius Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt, part. II. p. 463. ubi & alia quaedam de hisce GOTTII in scripturam sacram adnotatis addit, quae hic legisse forte poenitebit neminem. Submiscebat etiam, inquit, Dionysii Petavii indicio suas observationes in veteris & novum testamentum, prout videre est ex eius ad Gallos epistolis, speciatim ex iis, quas ad hunc Petavium, insigne, ut eum ipse in literis vocat, theologum, misit, cui eum, quae sua scripserat manu, ad percipiendam melius sententiam suam, traderet, his vsus est verbis: liceat mihi, lumen de lumine accendere. Porro: Graui operae operis huius sacri continenter inuigilabat, omniumque sese consuetudini hominum subducebat, ac morosior suscitiorque factus, optimis etiam fidelissimis quae amici n. nullis dissidere coepit &c.*

p. 1524. *Exstant namque adnotationes eius &c.*) Non magni momenti sunt istae adnotationes, quippe in quibus ea tantum attingit, quae aliquid difficultatis habere videntur;

dentur; interim ad Socinianorum pallianda placita prorsus sunt comparatae. Principii loco CUMBRENIUS ponat, in scripturae interpretatione aliorum non sequentiam auctoritatem, nihilo scius eum subinde ad CALVINI, BVGERI, PAGNINI, aliorumque prouocare testimonia obseruat RICHARDVS SIMON in *hist. crit. vet. testam. lib. III. cap. XVI. p. 451.* qui & de eo verba facit *hist. crit. comment. noui testamenti cap. LVII. p. 862.* HYGONEM GROTIUM tum alias, tum in eo quoque sequitur, quod vaticinia veteris testamenti de hominibus aut rebus veteris testamenti, si sensum literalem species, interpretatur; in sensu autem mystico ad Christum ea refert. Sic de *psalmo XXII.* verba faciens, ac primo quidem, inquit, *sensu hic calamitatis suas describit David, sed ita ut sublimiore sensu ad Mesiaem filium sui passionis, quae gloriæ eius antecedere debebant, respiciat; p. 51.* In adnotationibus in nouum testamentum FAVSTI SOCINI fere vitulo arat, quod hisce hominibus solemne est. Sic initium euangelii Ioannis, aequè ac ille de rerum per Christum, tempore noui testamenti, restitutione explicat. Ioannes, inquit, *nouae creationis ac restitutionis omnium opus, quod per Christum vltimis temporibus fieri debebat, descripturus, euangelii sui initio perpetua vritur allusione ad veteris creationis historiam, sicut ea a Mose describitur, Gen. I. p. 79.* In veteris testamenti explicatione cum ARIAE MONTANI versione vsu, editor in *praefatione* monet, eo quod ea propriam ebraicarum vocum significationem plerumque accurate satis exprimat; quoniam tamen non semper & vbique geniuam illorum, aut non eam saltem, quam loci circumstantiae exigunt, translationem, visa sit adsequi, liberum sibi duxisse in verum earumdem sensum, ab aliis animaduersum, vel ex ebraica origine deductum, amplius inquirere. *Cantici* autem *canticorum* nullam explicationem dedit, quod editoricidem in *praefatione* non

ideo factum, dicit, ac si de auctoritate diuina eius libri dubitauerit, eumue pro apocrypho habuerit; sed cum ex eo; inquit, *nuspam videat, a diuinis viris verba aut sententias citari, ut in aliis prophetarum mysticis scriptis vsu venit, ac proinde clauem, id est, rationem ipsam intelligendi, vel explicandi nuspam subministrari, metuit, ne in scriptum illud commentando, & inde applicationes faciendo, suam potius mentem ei intulisse, quam verum sensum inde cruisse videri possit. Quare abstinere prorsus maluit, ac ad aliorum piorum & exercitatorum hominum lucubrationes lectorem remittere.*

ibid. Summa eius eo reddit &c.) Saltem cum varia praecepta hermeneutica, eaque vulgaria & vbiuis fere obuia proposuisset, duas tandem regulas generales subiicit, quarum altera haec est: *nullam interpretationem sacrae scripturae admittendam esse, quae vel cum sana ratione, vel sibi ipsi, vel euidenti sensuum externorum experientiae repugnat; altera autem: si propria verborum significatio in nullam dictarum conditio num impingat, ab ea minime esse descendendum.*

p. 1528. cum de propaedeuticis verbis faceremus &c.) De graecae scilicet linguae lexicis scriptoribusque, qui eorum notitia dederunt, dictum lib. I. cap. IV. ad §. V. p. 109. de lexicis linguae ebraicae *ibid. ad §. VI. p. 118.* de lexicis polyglottis *ibid. p. 127.* Conferendus & IACOBY S. DE LONG in *appendice bibliothecae eius sacrae, & quidem tom. II. p. 1162. seqq.* subiuncta, vbi grammaticos & lexicographos ad vsu linguarum orientalium, & graecae noui testamenti recenset. Commemorandi autem adhuc illi sunt, qui *lexica biblica* concinnarunt; seu eiusmodi dictionaria, in quibus ex geographia, chronologia, antiquitatibus aliisque eruditionis partibus, quicquid vocibus quibusdam aut phrasibus scripturae sacrae lucem quamdam adfundere potest, ordine alphabetico exhibetur. Inter primos, qui eiusmodi quid susceperunt, STOMONVS fuit, Lugduni theologiae doctor, & olim Vzetiae in diocesi Viennensi, quae est in Delphinatu, parochus, cuius *dictionarium biblicum* Lugduni anno 1693: & anno 1703: altero volumine

mine auditis recusum est. In eo praecipue operam dedit, ut clarissimorum viriusque testamenti virorum vitas perscruteretur. Quum vero viri eruditi menda quamplurima in eo deprehenderent, indeque adeo constaret, auctorem tum qua linguarum cognitionem, tum qua librorum lectionem, iis neutiquam instructum fuisse praedidit, quae ad eiusmodi opus perficiendum requiruntur; **AVGVSTINVS CALMETVS** ad *ditionarium* istud *historicum, chronologicum, geographicum & literale* sacrae scripturae concinnandum se accinxit, de quo, vti & duobus supplementorum tomis supra iam diximus libri huius cap. VI. ad §. III. p. 781. & in addendis ad istum locum. Imitatur hocce **CALMETI** institutum est **DANIEL SCHNEIDERVS**, ecclesiarum comitatus Erbaceus antistes, dum lingua germanica *ditionarium biblicum universale* conscripsit, in quo, quae ad nomina & res, in scriptura sacra occurrentes, quae ad angelorum nomina & ordines, ad vitam patriarcharum, regum, prophetarum, apostolorum, aliorumque tam bonorum, quam impiorum, quae ad genealogias, ritus, caerimoniae, antiquitates reliquas; quae ad sectas; itemque, quae ad geographiam, quae ad res naturales in coelo, sub coelo, in terra, sub terra; quae ad animantia, mineralia, arbores, plantas, ceteraque eiusdem generis longe plurima spectant, summo studio collecta, ordine alphabetico, fiunt. Primus operis huius tomus prodit Francofurti cum praefatione **IO. GEORGI FRITZII** anno 1728. fol. Ceterum, quae ex geographia, chronologia, aliisque historicae eruditionis partibus, illi, qui scripturam sacram recte intelligere, aut omnino interpretari cupit, scitu necessaria sunt, summam exhibet, adeoque ab hoc loco alienus non est **IO. IACOBVS SCHMIDTUS**, in *historico biblico (biblischer historicus)* Lipsiae anno 1728. 8. edito. Constat liber hicce septem partibus, quarum prima *geographicam biblicam* lectorum oculis subiicit; secunda, *chronologiam biblicam*; tertia, *genealogiam biblicam*; quarta, *historiam biblicam universalem*; quinta, *scriptores biblicos*; sexta, *biblicam idolatriae historiam*; septima denique sine ultiima antiquitates biblicas.

p. 1529. **Io. Marckii** exercitationes iuueniles &c.) Idem vir doctus etiam commentarios in libros quosdam biblicos, praefertim in *apocalypsin Ioannis*, euulgauit, cuius editio altera

Ultraieci prodit anno 1699. duobus voluminibus, in 4. Praefationem ei praemisit, in qua contra Cocceianorum hypothesein de *septena noui testamenti periodis* disputat. Reliqua eius scripta recenset **THEOPHILVS ALETHAEVS**, in *den ausführlichen Bericht von denen alten und neuen commentariis* &c. ad tom. V. der gründlichen Erläuterung p. 159. seqq. vbi & vitam **MARCKII** exhibet, & de controuersia, quae illi cum **IO. BRAVNIO** intercessit, verba facit.

p. 1534. Omnium autem diligentiam superauit &c.) Memorandus etiam adhuc est **IACOBVS STAALKOPFFIUS**, ob tentamen introductionis in *historiam conciliatorum biblicorum*, quod cum animaduersionibus eius succinit in definitionem secundam partis primae ethices *Benedicti de Spikozza*, prodit Wismariae anno 1724. 4.

ibid. Hugo Broughtonius, cuius concentus scripturae sacrae &c.) **BROUGHTONVS** sanae mentis esse, fe magis optare, quam credere aut sperare, proficitur **ISAACVS CASABONVS** in *Casabonianis* p. 4. Nimirum nimium sibi tribuebat **BROUGHTONVS**, vnde doctorum virorum indignationi se exposuit, ut **IO. CHRISTOPHORVS WOLFFVS** ad h. l. p. 204. obseruat, vbi & plura de eo suppedit; cum primis autem a **THOMA GATAKERO** in *cinno* lib. II. cap. II. p. 276. eum reprehendi docet, quod in suis dilatandis dilandandisque tam inopportuna, tam inmodicus deprehendatur, ut cerebri laesi etiam nonnulli de se opinionem mouerit; quod tamen non prohibeat, quo minus peritiam eius in linguis orientalibus, dilaudet. Praeter concentum scripturae sacrae, etiam commentarium in *Danilem*, & alia scripsit.

p. 1542. Vltimo tandem loco &c.) Recentissimis, qui in harmonia euangelistarum condenda versati sunt, adhuc omnino addendus vir doctissimus **IOH. REINHARDVS RVS**, cuius harmonia euangelistarum, ita adornata, ut inuestigata sedulo textus coherentia, nullus versus sine trahatur; sine praeteratur, sine breui ac succineta explicatione, quo iusti commentarii loco esse queat, prodit Senae anno 1727. 8. Exhibet autem solum partem primam; posteriorem propediem expectare praefatio nos iubet.

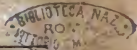
p. 1554. Quo magis contra allegorica mysticaque interpretandi ratio pietatem &c.) Existerunt itaque & nostra aetate, qui eiusmodi inter-

interpretandi scripturam, quae vnice ad praxin vitae spiritualis comparata est, rationem sequerentur; quos inter haud vltimum locum tenet femina nobilissima celeberrimaque, nobis, cum de scriptoribus mysticis loqueremur, iam commemorata, OYONIA, cuius prostat *la sainte bible avec des explications & reflexions, qui regardent la vie interieure*. Absoluitur hoc opus viginti voluminibus in 8. Et primum novum testamentum prodit anno 1713. octo constans voluminibus; deinde anno 1714. & 1715. vetus testamentum, quod duodecim tomis seu voluminibus comprehenditur; conf. *commentariolus de vita & scriptis Petri Poireti*, eiusdem posthumis praemissus, p. 39.

p. 1557. *& viri doctissimi exemplo suo comprobantur*. Scilicet non nonnulli ex iis, qui commentariis suis integros libros biblicos illustrarunt, vt HUGO GROTIUS, IO. PRICAEVS, HENR. HAMMONDVS, IO. CLERICVS alique; tum maxime & ex iis, qui singulares in quaedam scripturae sacrae loca observationes ediderunt; quorum hand paucos ad §. praecedentem p. 1579. seqq. laudauimus. Et sane varius ac multiplex scriptorum profanorum in scripturae sacrae explicatione vsus est; cumprimis vero etiam scriptorum graecorum cum nouo foedere collatio illis inferuit, qui scriptores sacros ab obiecta barbarismorum & soloecismorum illuue vindicare, simulque quasdam aut voces, aut loquendi formulas paullo adcuratius explicare, suam ducunt esse partium. Singulare hoc in genere, sed maximopere laudandum est institutum viri doctissimi, GEORGI RAPHELI, qui singulos quosdam, eos tamen praestantissimos scriptores graecos, cum stilo & dictione scriptorum sacrorum noui testamenti comparare adgressus est. Primum namque *adnotationes philologicas in nouum testamentum ex Xenophonte collectas in lucem emisit*, Hamburgi anno 1709.

8. reculas ibidem anno 1720. 8. Praefationem dignam *adnotationibus* huius praemisit IOAN. FECHTIVS, Rostochiensium theologus, in qua de stilo noui testamenti eiusdemque cum profanis scriptoribus conferendi studio ex instituto disserit. Deinde post primum hocce specimen idem vir doctissimus RAPHELIUS alterum dedit, scilicet *adnotationes philologicas in nouum testamentum ex Polybio & Arriano collectas*, Hamburgi anno 1715. 8. In praefatione institutum hocce, ex profanis scriptoribus sacram scripturam illustrandi, contra iniurias quorundam censuras defendit, atque inter veteris ecclesiae doctores MIERONTIVM, inter recentiores autem, & nostrae quidem ecclesiae doctores, PHILIPPVM MELANCHTHONEM, IOACHYM CAMERARIVM, aliosque, magna cum laude id fecisse, docet. RAPHELI exemplum sequutus est GEORGIUS OYIL. KIRCHMAIERVS, vir doctissimus celeberrimusque, aut si mauis IOAN. CHRISTIANVS STOLLIVS, qui respondentis munere functus est, in *parallelismo noui foederis & Polybii ratione distinctis per plerosque omnes libros, operose instituto, & ad disputandum proposito*, Wittebergae 1725. 4. Alios adhuc quosdam, qui hic commemorari possunt, laudat IOH. ALB. FABRICIVS, in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. qui veritatem christianae religionis adseruerunt*, cap. XXXIII. p. 638.

p. 1558. sed non expendunt voces quasdam &c.) Conferenda, quae de gentiliū scriptorum testimoniis caute & circumspecte adferendis disserit IACOBVS ERVCRERVS in commentatione de *comparatione philosophiae gentilis cum scriptura sacra & religionis christianae dogmatibus caute instituenda*, quae in eiusdem otio *Vindelic*, sive *metematum historico-philosophicorum triga*, Augustae vindelicorum anno 1729. 8. edita, extat §. IV. seqq. p. 16. seqq. & §. VI. p. 74. seqq.

LENAE, EXCVDEBAT PETRVS FICKELSCHER.

CONSPECTVS TOTIVS OPERIS.

LIBRI PRIORIS

CAPVT I.

De fine studii theologici.

- §. I. Operis partitio. pag. 1
II. Methodi in studio theologico necessarias;
in quo generatim consistat? 2
III. Finis studii theologici, & quidem pro-
ximus. 13
IV. Idem speciatim, qua singulas partes, ex-
plicatur. 14
V. Refertur scilicet ad eum cognitio, seu eru-
ditio theologica. ibid.
VI. itemque sapientia. 18
VII. ut & prudentia. 22
VIII. Falluntur, qui solam eruditionem, sine
sapientia, ad theologiam sufficere pu-
tant. 23
IX. Ad finem studii theologici proximum
etiam vita sanctitas integritasque spe-
ciat. ibid.
X. Finis ultimus studii theologici. 24
XI. Intentio, finem istum consequendi, de-
bet esse seria. 25
XII. Aberrant hic a recto tramite, qui in
ipsa rerum diuinarum cognitione subsi-
stunt. 26
XIII. Aut eruditionis laudem, gloriamque
quaerunt. 27
XIV. Aut, vita huius sustentationi Theolo-
giam inservire volunt. 28

CAPVT II.

De theologiae cultore eiusque in- dole ac virtutibus.

- §. I. Fine rite constituto, quisque de viribus
suis dispicere debet 29
II. In hisce explorandis tum naturalia, tum
spiritualia dona in conspectum veniunt. ib.
III. Dona naturalia ratione intellectus
quaenam sint? ibid.
IV. Iudicii in studio theologico necessitas. 30
D. BVD. ISAGOGE.

- §. V. Itemque ingenii, speciatim sic dicti; 32
VI. Et & memoriae. 33
VII. Diversi in hisce omnibus observandi
sunt gradus. 34
VIII. Quid scilicet opus, si defectus in iis de-
prehendatur? 35
IX. Defectus quandoque corrigi possunt,
praecipue exercitatione. 36
X. Characteres ingenii ad theologiam
apti. 37
XI. Dona naturalia ratione voluntatis. 39
XII. Corporis atque externorum quousque
hic habenda ratio. 41
XIII. Ad naturalia dona accedere debent
spiritualia. 42
XIV. Ea scilicet, quae theologiae cultoribus
cum omnibus Christianis sunt commu-
nia, simul tamen, ad finem studii theo-
logici consequendum, eos aptos reddunt.
ibid.
XV. Quenam ea sint, tum intuitu intel-
lectus, tum intuitu voluntatis. 44
XVI. Male sibi consulunt, qui iis destituti,
in proposito theologiae operam nauan-
di, pergunt. 46

CAPVT III.

De mediis, quibus theologiae ha- bitus comparatur.

- §. I. Media, quibus finis studii theologici
obtineri potest, summatim indicantur. 47
II. Primum inter ea locum merito tenet ora-
tio; cur orandum? 48
III. Quanam observanda, ut recte ore-
mus? 50
IV. Quis recte orare possit? 51
V. Quid a Deo petendum? ibid.
VI. Quomodo orandum? 52
VII. Orationi iungenda meditatio; quid
hoc nomine intelligatur? 53
VIII. Versatur circa res diuinas. 54
Bb
§. IX.

CONSPECTVS TOTIVS OPERIS.

§. IX. Praecipue prout ex scriptura sacra nobis innotescunt.	55
X. Consistit in attentâ consideratione; ib.	
XI. Et cum inquisitione ac diiudicatione rerum spiritualium coniuncta est.	57
XII. Finis, simulque fructus meditationis.	58
XIII. Necessitas eiusdem.	59
X. V. Adminicula, scilicet auditio & lectio.	60
XV. Auditionis non temere negligenda occasio; ibid.	
XVI. Sed idoneus tamen quaerendus est magister.	67
XVII. Quenam eius sint virtutes?	67
XVIII. Officia eorum, qui ex auditione rite proficere cupiunt. ibid.	
XIX. Auditioni iungenda est lectio; libri quotuplices; naturae, scripturae, humani.	70
XX. Liber scripturae cum primis in censum venit.	71
XXI. De libris humanis quanam generatim obseruanda?	74
XXII. Librorum, theologiae studio inseruientium, quo pacto comparanda sit notitia?	75
XXIII. Characteres boni libri.	82
XXIV. Regulae, circa librorum lectionem obseruandae.	84
XXV. Propaedeumata theologica, meditationi, rite instituendae, itidem inseruiunt.	90
XXVI. Ad orationem & meditationem accedere debet tentatio. ibid.	
XXVII. Quo nomine quid intelligatur? ib.	
XXVIII. Quinam tentationibus sint obnoxii?	91
XXIX. Earundem varietas.	92
XXX. Per se ad hominum perniciem tendunt; magna tamen, si superentur, inde ad eos redundare potest utilitas. ibid.	
XXXI. Quo pacto, cum oratione & meditatione coniunctae, theologum faciunt? ibid.	

CAPVT IV.

De propaedeumatibus theologicis.

§. I. Cur de propaedeumatibus theologicis sit

agendum?	pag. 94
II. Summa quaedam omnium eruditionis partium animo complectenda.	95
III. Linguae latinae necessitas.	97
IV. Vfus in loquendo pariter ac scribendo.	99
V. Linguae graecae necessitas;	104
VI. Itemque ebraeae.	110
VII. Literarum humaniorum, itemque philologiae nomine quid intelligatur?	128
VIII. De scriptorum gentilium quid censendum lectione?	131
IX. Deque arte critica.	133
X. Sermomis quoque habenda est ratio, ut mentis nostrae cogitationes rite exprimere queamus.	137
XI. Huc grammatica & rhetorica, cum primis vero oratoria spectat.	138
XII. De arte poetica, deque poetarum quid obseruandum sit lectione?	145
XIII. Historia quotuplex?	154
XIV. Historia naturalis;	155
XV. Historia civilis;	157
XVI. Historia ecclesiastica.	171
XVII. Ciuili pariter ac ecclesiasticae historiae lucem adfundit chronologia, geographia, genealogia. ibid.	
XVIII. Historia litteraria non vnius est generis.	179
XIX. Alia namque est litterarum.	181
XX. Alia librorum.	188
XXI. Alia denique artium & scientiarum.	193
XXII. Ad ultimam classem spectat & historia philosophica, cuius praecipue habenda est ratio;	195
XXIII. Ad propaedeumata etiam philosophia spectat, cuius, si recte tractetur, insignis in theologia vsus est.	210
XXIV. Regulae quaedam, circa legitimum philosophiae usum obseruandae.	213
XXV. Inter philosophiae, & quidem instrumentalis, partes primum logices habenda est ratio.	216
XXVI. Tum hermeneutices.	224
XXVII. Itemque eius, quae de methodo docendi praecipit.	226

CONSPECTVS TOTIVS OPERIS.

XXVIII. De ontologia seu metaphysica quid observandum?	227
XXIX. Physica, seu prima theoreticae philosophiae pars, quoniam habeat usum?	235
XXX. De theologia naturali, seu altera philosophiae theoreticae parte.	249
XXXI. De ethica, seu prima practicae philosophiae parte, quid observandum?	262
XXXII. Itemque de iurisprudencia naturali.	275
XXXIII. <i>Præ</i> & de prudentia tum generatim spectata, tum speciatim civili.	286
XXXIV. De matheſi eiusque usu.	294

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT I.

De theologia thetica seu dogmatica.

§. I. Theologiae theticae seu dogmaticae nomine quid nobis veniat?	302
II. Inexotericam seu catechetica, & acroamaticam seu systematicam dispecti solet; utraque bicin censum venit.	303
III. Systematicae theologiae origo perperam ex veteri testamento reperitur.	304
IV. Christus quoque systematica methodo vsus non est.	305
V. Licet apostoli rudiores in primis doctrinae sacrae fundamentis instruxerint; libellos tamen catecheticos, aut systematica theologia non reliquerunt; nec symbolum apostolicum pro compendio theologico reputandum.	ibid.
VI. De saeculi primi, secundi, tertii scriptis quibusdam, quae ad theologiam systematicam referri solent.	308
VII. An, & quousque, seculo quarto, quinque ad hanc theologiae partem quaedam facta sit accessio?	313
VIII. Seculo sexto per philosophiam Aristotelicam via ad theologiam systematicam munita est; saeculo autem octavo in ecclesia orientali Io. Damascenus aliquod eius specimen dedit.	318
IX. Quo pacto tandem in ecclesia occiden-	

rali cum scholastica, systematica theologia emerſit?	321
X. Tres scholasticorum aetates, totidemque adeo theologiae systematicae apud eos intervalia.	325
XL. Catechetica theologia sub scholasticorum regno plane neglecta.	332
XII. Per beatum Martinum Lutherum, cum ecclesiae emendatione, restituta, & hinc diligentius culta.	334
XIII. Systematica autem a scholasticorum vitiis repurgata.	343
XIV. Varia tamen eius in ecclesia nostra fuerunt.	348
XV. Ratio eius in ecclesia romana, & apud alios a nobis dissentientes.	363
XVI. Propter incommoda atque abusum non statim vsus theologiae systematicae reiciendus est.	380
XVII. Diuerſae theologiam theticam seu dogmaticam tractandi methodi.	383
XVIII. Quoniam ab iis, qui eam recte docere cupiunt, observanda sint?	391
XIX. Item ab iis, qui in ea rite proficere cupiunt?	393

CAPVT II.

De theologia symbolica.

§. I. Theologiae symbolicae nomine quid nobis veniat?	394
II. Symbolorum origo ex scriptura sacra derivari nequit; symbolum apostolicum ab apostolis confectum non est.	396
III. Symbola ante-Nicaena.	399
IV. Nicaenum ipsum & Athanasianum.	402
V. Symbola occasione controuersiarum ab Arianis motarum condita; Constantinopolitanum; quorundam veteris ecclesiae doctorum.	408
VI. Pelagianorum symbola, item quibus Nestoriana haeresis occasionem praebuit; quaedam etiam sequentium temporum.	419
VII. Symbola recentiora, & nostrae quidem	

CONSPECTVS TOTIVS OPERIS.

dem primum ecclesiae	426
S. VIII. Scripta publica auctoritate concinnata, quae ad libros symbolicos quodammodo accedunt; corpora doctrinae.	437
IX. Symbola ecclesiae Romanae	443
X. Reformatae, aliarumque	450
XI. De illis, qui symbola tum vetera, tum recentiora, nostrae praesertim ecclesiae, explicarunt, aut commentariis illustrarunt.	458
XII. Quaecumque signum libri symbolici interpretandi ratio?	471
XIII. Symbolicis libris nec plus nec minus, quam decet, tribuendum.	473
XIV. Quod & speciatim de nostrae ecclesiae libris symbolicis observandum.	475
XV. Eorumdem usus & abusus.	476

CAPVT III.

De theologia patristica.

§. I. Quid per theologiam patristicam intelligamus?	478
II. Patrum nomine quanam veniant?	479
III. Eruditio patrum.	489
IV. Ebraeae graecaeque linguae quousque instructi fuerint peritia; criticae artis laborarunt ignorantia; eloquentia qualis?	491
V. Philosophia patrum; ecclesiastici potius fuerunt, quam Platonic.	493
VI. Logica eorumdem; in reliquis philosophiae partibus quid ab illis expectandum?	501
VII. Quid generatim de theologia patristica observandum?	504
VIII. Origo & fata eiususque ad ecclesiae emendationem.	505
XI. Post eam.	509
X. Scripta patrum genuina a spuris, integra a corruptis sedulo sunt discernenda; editiones eorum.	523
XI. Sine linguae graecae & latinae, itemque artis criticae peritia, nemo in lectione ac interpretatione patrum recte versabitur.	531
XII. De selectis & ordine in legendis pa-	

trum scriptis, quid observandum?	537
XIII. Auctoritas patrum quanta?	539
XIV. Abusus theologiae patristicae, itemque usus legitimus, in quo consistat?	543

CAPVT IV.

De theologia morali, simulque de theologia mystica, itemque jurisprudentia diuina, & prudentia tum christiana tum pastoralis.

§. I. Theologiae moralis nomine quid nobis veniat?	545
II. Diversae sunt methodi theologiam moralem tradendi.	ibid.
III. Fons eius praecipuus liber scripturae; quousque cum eo coniungere liceat librum naturae.	551
IV. Theologia moralis patrum, & quidem trium priorum seculorum.	553
V. Eorum qui seculo quarto & quinto vixerunt.	559
VI. Itemque eorum, qui seculo sexto & sequentibus floruerunt, ut & scholasticorum.	574
VII. Per ecclesiae emendationem theologia moralis meliorem quoque faciem receperat; quid exinde in ea, tum nostrates, tum reformati, tum romanenses praestiterint?	582
VIII. Cum theologia morali convenit mystica purior; impurae origo & fata ante ecclesiae emendationem.	600
IX. Post eam.	613
X. De iurisprudentia diuina quid hic observandum?	624
XI. Itemque de prudentia christiana & pastoralis.	642
XII. Errores in theologia morali diligenter evitandi.	646

CAPVT V.

De iurisprudentia ecclesiastica.

§. I. Iurisprudentiae ecclesiasticae nomine quid nobis veniat? an, & quousque theologiae cum iuribus sit necessaria?	652
II. Ad	

CONSPECTVS TOTIVS OPERIS.

- §. II. *Administracula & subsidia iurisprudentiae ecclesiasticae.* 653
- III. *Origo & status ecclesiae sub Christo & apostolis: disciplinae & ordinis ecclesiastici seculo secundo & tertio, ratio; concilia, eorumque canones, horumque collectiones, indeque derivata iuris canonici origo, eiusque in ecclesia orientali fata.* 655
- IV. *Fata eius in ecclesia occidentali ab initio seculi quinti usque ad seculum nonum.* 672
- V. *Cum potestate romanorum pontificum ius quoque canonicum incrementa sumsit; quatenus seculo undecimo ac duodecimo, usque ad Gratianum, fata eius fuerint?* 680
- VI. *Decretalium collectiones sequenti tempore factae; seculo decimo quarto & decimo quinto potestas pontificum naturae coepit.* 688
- VII. *Restituta euangelii luce plurimi jugum papale excusserunt; vsus tamen iuris canonici in scholis & foris protestantium remansit; immo & in eorundem iurisprudentiam ecclesiasticam quaedam eius principia recepta.* 692
- VIII. *Fomes & principia iuris ecclesiastici ex mente romanensium.* 700
- IX. *Ex mente protestantium* 716
- X. *Ex hisse etiam limites sacerdotii & imperii, siue potestatis ecclesiasticae & civilis diiudicandi sunt, de quibus saepe acriter disputatum fuit.* 721
- XI. *Itemque quatenam hierarchiae ecclesiasticae sit ratio?* 739
- XII. *Arcana dominationis pontificiae, in iure canonico latentia, recte dereguntur.* 746
- XIII. *Iurisprudentiae ecclesiasticae, ex mente protestantium spectatae, itemque iuris canonici vsus?* 752

CAPVT VI.

De historia ecclesiastica.

- §. I. *Quid per historiam ecclesiasticam intol-*

- ligatur? eiusque utilitas & necessitas.* 767
- II. *De iis, qui scriptorum monumentorumque, ex quibus historia ecclesiastica haurienda, noticiam tradunt.* 769
- III. *De historia ecclesiastica veteris testamenti, scriptoribusque eo spectantibus.* 770
- IV. *De scriptoribus, qui historiam ecclesiasticam novi testamenti uniuersam, aut amplius voluminibus aut compendiis complexi sunt.* 787
- V. *De iis, qui singulas historiae ecclesiasticae novi testamenti partes illustrarunt.* 802
- VI. *Possunt quoque historiae ecclesiasticae novi testamenti certa constitui interualla; primum a Christo nato usque ad Carolum magnum.* 844
- VII. *Alterum interuallum a Carolo magno usque ad ecclesiae emendationem; historiae ecclesiasticae Germaniae in eo praecipue habenda est ratio.* 831
- VIII. *Tertium interuallum ab emendatione ecclesiae usque ad nostra tempora; in eo ad historiam reformationis ecclesiae cum primis respiciendum.* 836
- IX. *Status praesentis ecclesiae neutiquam negligenda consideratio.* 848
- X. *Historia ecclesiarum particularium quousque hic in censum veniat?* 849
- XI. *Cautiones in historiae ecclesiasticae tractatione obseruandae.* 850

CAPVT VII.

De theologia polemica.

- §. I. *Theologiae polemicae nomine nobis quid veniat? eius necessitas.* 854
- II. *Ut omni tempore fuerunt, qui errores disseminarent, ita & semper exsisterunt, qui illis se opponerent; quod & in veteri testamento a prophetis, in nouo a Christo & apostolis factum.* 856
- III. *Theologia polemica patrum scriptorumque ecclesiasticorum seculi secundae & tertiae.* 860

CONSPECTVS TOTIVS OPERIS.

IV. Quartii, quinti & sexti;	896
V. Septimi, octavi, & noni;	951
VI. Decimi, undecimi & duodecimi.	973
VII. Decimi tertii, decimi quarti & decimi quinti;	989
VIII. Alia ut ecclesiae, orbisque literati, ita & theologiae polemicae saeculo decimo sexto orta est facies; quinam ex nostris in hac theologiae parte laudem quamdam consequuti sint?	1030
IX. Itemque ex romanae pariter ac reformatae ecclesiae additis.	1081
X. Quinam speciatim in certis controuersiarum generibus, obseruandi sint?	1157
XI. Ut abusus theologiae polemicae euitetur, caute in ea atque circumspecte incedendum.	1238

III. De libris sacris veteris testamenti, eorumque historia quid obseruand.	1253
IV. Itemque de libris noui testamenti.	1286
V. Versiones praecipuae veteris testamenti; paraphras. chaldaicae; versio graecae septuaginta interpretum; syriaca noui testamenti.	1311
VI. Latinae versiones, speciatim vulgata.	1331
VII. Inter versiones in linguas, in Europa hodie usitatas, ad germanicas, & inter has ad eam, quam beatus Lutherus dedit, cum primis respiciendum.	1341
VIII. Patres trium priorum saeculorum, qui in scripturae explicatione laborarunt.	1372
IX. Saeculi quarti, quinti & sexti.	1382
X. Quoniam saeculo septimo & sequentibus, usque ad ecclesiae emendationem, theologiae exegeticae fuerit ratio.	1417
XI. Fata eius apud Iudaeos.	1433
XII. Melior apud christianos, post literarum bonarum restitutionem, & ecclesiae emendationem, facies.	1453
XIII. Caute in exegeticae theologiae studio versandum, ne sine, qui nobis constitutus esse debet, excidamus.	1549

CAPVT VIII.

De theologia exegetica.

S. I. Theologiae exegeticae nomine quid intelligatur?	1240
II. Viam ad illam pandunt, tum qui de ratione interpretandi scripturam sacram praecipiunt, tum qui historiae eius inserviunt.	1241

INDEXI AVCTORVM,

QVORVM INGENII MONVMENTA RECENSENTVR, LAVDANTVR VEL VITVPERANTVR.

A.

A Allii (Io.) zedige anmerkingen &c.	254. a
Abolardus (Petr.)	219. b. 323. a. b. 324. a. 976. b. 975. b. seq. suppl. 106. 139. a.
Abraham (R. Isaac)	1275. b. 1431. a. 1448. a. b.
Abbas v. Lahadie.	
Abbas (Roberti) antilogia contra apologiam Andree Eudemon- Ioannis pro Henrico Garneto	75. a
Abdias Babylonicus	825. a
historia certaminis apostolici	1289. a
Abelli (Ludov.) medulla theologiae	367. b
Abendana (R. Iacob) spicilegium ad commentarium R. Salomonis ben Melech	1449. a

Aben-Esra (Abrah.)	124. b. 1255. a. 1275. b. 1443. b. 1449. b. 1450. b.
Abina R.	
Abraham Echellenis v. Echellenis.	
Abraham R. ben Meir v. Aben-Esra.	
Abrahami liberiezrah	123. a
Abrahami, ben R. Samuelis Zacuti, liber profanarum.	773. a
Abrahami ben Chanania Iaghel, doctrinae bona	1214. a
Abrahami ben Dior liber Kabbalae	1430. a. b
Abrahami (Galeni) apologia	1184. a
Abrahami (Nic.) notae in Nonni metaphrasin	1413. a
Abucaras (Theodorus)	964. a. 955. a
Abulfeida (Ismael) de vita Mohammedi	1220. a
Abulpharasi (Gregor.)	760. a. 773. b. 1328. a

Ac.

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Acacius</i> , caput Arianorum	413. b	<i>Almo</i> v. Haymo.	
<i>Achery</i> (Ioh. Lucae d.) spicilegium	179. a. 531. a	<i>Akibba</i> R.	122. b
627. a. 834. b. 805. a. 806. a. 549. b. 967. a.		<i>Alani</i> (Guil.) traité politique, ou il est prouvé, que tuer un tyran, n'est pas un meurtre	Suppl. 73. b
959. a. 971. a. 975. a. 977. a.		<i>Alardi</i> (Nic.) bibliotheca harmonico-biblica	1462. a. 1464. b. 1544. a. 1759. a
adpendix ad opera Lanfranci	575. b	<i>Albaspinaei</i> (Gabr.) observationes veteribus ecclesiae ritibus	660. a. b. 665. b. 824. a
<i>Acinclini</i> (Gregor.) carmen de haeresi, Palamae	1010. b	<i>Alberti</i> (Georg.) Anti-Bellarminis biblicis	1034. b
libri 2 de essent. & operatione Dei	ibid.	<i>Alberti</i> (Valent.) compendium iuris naturae	283. a
<i>Ackworth</i> (Georgius)	Suppl. 113. a	differt. de catechesi	312. a
<i>Aclutius</i> (Andr.) de aquis amaris	1443. a	examen profess. fidei Trident.	445. b. 447. b
<i>Aescla</i> (Ioseph.) de vera scripturam interpretandi ratione	1484. b	Augustana confessio theticae & apologetica tractata	451. a. 467. b. 1162. a. b.
<i>Acrentius</i> (Ruardus)	736. b	program. in reformat. Luther. memor.	842. a
<i>Adazi</i> liturgia b. apostolorum	750. a	Cartesianismus & Cocceianismus	1508. b
<i>Adami</i> , magistri Bremensis, hist. eccles.	834. a. b	<i>Albertinus</i> (Edmund.) de eucharistiae sacramento	603. b. 968. a. 1091. b. 1094. b
<i>Adami</i> (Cornel.) observat. theol. philolog.	1529. b	<i>Albertis</i> (Alberti de) thesaurus eloquentiae	104. a
<i>Adami</i> (Melch.) vitae eruditorum	183. a. b. 1050. b	<i>Albertus</i> , Aepif. Magunt. instructio pro submissariis, poenitentiariis & confessoribus &c.	840. a
1051. b. 1062. a. b. 1130. b.		<i>Albertus Magnus</i>	219. b. 217. b. 608. b. 990. a. 1420. b
<i>Adami</i> (Tob.) notae in Salutationum	573. a	compendium theologiae veritatis	326. b
<i>Adelmanni</i> , Brix. episc. epistola de veritate corporis & sanguinis Christi	975. a	summa theologiae	ibid.
<i>Adelphii</i> alcatium	920. b	comment. in libros sententiarum	126. b. 577. b
<i>Adimantius</i> Manicacus	1533. b	enchorid. de veris Christiani virtutibus	577. b
<i>Ado</i> Viennensis	775. b. 805. b. 806. a	de adherendo Deo	57. b
<i>Adrianus</i>	115. a	<i>Albertus</i> (Ioannes)	1057. a
<i>Admilii</i> (Georgii) historiarum euangelicarum expositio	Suppl. 14. b	<i>Albini</i> introductio in Platonis dialogos	203. a
<i>Aeneas</i> , ep. Paris liber aduers. Graecos	973. a	<i>Albini</i> (Petri) epistolae	Suppl. 37. b
<i>Aepini</i> (Franc. Alb.) compend. metaphys.	231. a	<i>Albo</i> (Ioseph)	118. b. 1029. a
compend. mataeologiae fanaticae	1198. a	<i>Alciani</i> (Andr.) malleus iudicium	251. a
<i>Aescubines</i>	159. b. 266. a. 549. b	<i>Alcinou</i> introd. in Platonis doctrinam	201. a. 267. a
<i>Aescopus</i>	264. a. b	<i>Alcinus</i> (Albinus) de officiis eccl.	961. b. 821. b
<i>Aetius</i>	904. b. 905. b	<i>Alcinus</i> (Flaccus)	343. a. 1418. a. 1429. b
<i>Affiniannus</i> (Ioannes)	1047. a. 1080. b. 1135. a	de virtutibus & vitiis	575. b
<i>Agaperti</i> , diaconi C'col. capita paraenetica ad Iulianum	250. a	de comparatione N. & V. testamenti	1418. b
<i>Agathias</i>	169. b	<i>Alconii</i> (Petri) Medices legatus suae de exilio libri duo	188. a. b. 314. b.
<i>Agobardus</i> aduersus dogma Felicis	961. b	<i>Albrete</i> (Bernardus)	100. b
contra b'edictiones Fredegili	ibid.	<i>Alegambe</i> (Phil.) bibliotheca scriptorum S. I.	186. a. 338. b. 339. b. 367. b. 629. b. 630. a. 631. b
de picturis & imaginibus	ibid.	1064. a. 1081. a. b. 1084. a. 1089. a. 1091. a	
de infolentia Iudaeorum	962. a	<i>Alemanni</i> (Nic.) notae ad Procopium	162. b. 715. a
de iudaicis superstitionibus	ibid.	<i>Alesi</i> (Alex.) comment. in IV libr. sentent.	326. a
de iudaeorum mancipiorum baptismo	962. b	summa vitruum	577. b
de cauendo conuictu & fucierate Iudaica	ibid.	<i>Alesius</i> (Ioannes) v. Halesius.	
<i>Agricolae</i> (Christoph.) Anti-Pistorius	1090. a	<i>Alethaei</i> (Theoph.) erleuterung der dunkelsten oetter A. und N. test.	147. b. 1530. b. seq.
<i>Agricolae</i> (Conr.) concordantiae	1548. b		Suppl. 183. a
<i>Agricolae</i> (Ignatius) historia provinciae Societatis Iesu Germaniae superioris	Suppl. 42. a	bericht von den alten und neuen commentariis	1466. b. 1470. a. 1472. b. 1474. a. 1478. a
<i>Agricola</i> (Iohannes)	1039. b. 1114. a. 1229. b	1477. b. 1478. a. 1487. b. 1497. a. 1505. b.	
	Suppl. 153. a. 182. b	1506. a. 1507. b. 1510. a.	Suppl. 127. b
<i>Agricola</i> (Rudolphus)	108. b. 219. b	<i>Alesbaeus</i> (Theoph.) v. Lyferus (Iohannes.)	
<i>Agrippa</i> (Herr Corn.) de vanit. scientiarum	17. b.		Alexan.
88. a. b. 194. b. 296. a. Suppl.	8. b		
<i>Aguirre</i> (Ios. Saenz de) apparatus ad concil. Hispan.	679. a		
praefatio in Antonii biblioth. Hisp. ver.	187. a		

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Alexander</i> Aphrodisens	218. b	<i>Almouen</i> (Theod. lanson. ab) amoenitates theol.	
<i>Alexander</i> episcopus Alexandrinus	900. b	philologicae	187. b
<i>Alexander</i> haereticus	1400. b	<i>Alstedii</i> (Io. Henr.) encyclopaedia	96. b
<i>Alexander</i> Lycopolita de Manichaeorum placitis		compendium logicum	373. a
	824. b	theologia casuum	642. b
<i>Alexander</i> rhetor	141. a	summa casuum conscientiae	222. b
<i>Alexandri</i> (Natalis) hist. eccles. 105. b. 217. b.		logica theologica	270. b
317. b. 198. a. 406. a. b. 407. a. 41. b. 413. a.		metaphysica	395. b
415. a. 535. b. 541. a. 603. b. 660. a. b. 661. b.		thesaurus chronol.	186. a
663. a. 671. b. 678. b. 682. b. 712. a. 725. b. 737. a.		<i>Altamura</i> (Ambrosius de)	
745. a. 756. b. 776. a. 787. b. 797. b. 798. seq.		<i>Alteferrae</i> (Ant. Dadini) origines rei monasticae	818. a
809. b. 831. b. 874. a. b. 926. a. 940. a. 941. b.			
942. a. 946. a. 949. a. 959. a. 968. a. 969. b.		<i>Althameri</i> (Andreae) commentarius in Tacitum	Suppl. 14. b
970. a. 976. a. 980. b. 981. b. 984. a. 987. a. b.		de moribus germanorum	291. a
991. b. 1001. b. 1482. b.		<i>Althufii</i> (Ioannis) politica	1226. b
theologia dogmatica & moralis	369. b. 613. a	<i>Altimura</i> (Stephan.) de panoplia contra schisma	
antirritica	798. b	Graecorum	341. b
comment. in IV evangelistas	1494. a	<i>Altingii</i> (Henr.) explicatio catechetica	468. b
comment. in epp. Pauli & catholicas	ibid.	exegesis August. confess.	479. a
<i>Algeri</i> de sacramento corporis & sanguinis Domini	975. b	theologia historica	621. b
<i>Algoweri</i> (Dav.) diff. de mathefi Sinica	199. a	<i>Altingii</i> (Iac.) respublica Ebraeorum scholae	342. a
<i>Allatius</i> (Leo) de ecclesiae orient. & occident. confessione	1124. a. b. 627. a. 670. b. 715. a.	analysis catechet. Palatinae	100. a
971. b. 974. a. 978. b. 986. b. 999. a. 1000. b.		<i>Alunus</i> (Franciscus)	968. b
1002. a. b. 1003. a. 1004. a. 1007. a. 1008. a. b.		<i>Ananias</i> (Sixtini) antibarbarus biblicus	1251. a
1009. a. 1012. a. 1022. a. 1025. a. 1222. b.		<i>Anasaeus</i> (Romulus)	100. a
1223. a. b. 1226. a. b.		<i>Ambrosius</i> Archiep. Mediolanensis, de fide	459. b
de libris ecclesiasticis Graecorum	152. b. 756. a.	in symbolum apostolicum	535. b. 635. a. b. seq.
757. a. 759. a. 761. a. 804. b. 977. b. 978. a.		de dignitate humanae conditionis atque eius	
de aetate in collatione ordinum etiam apud		scripta	665. b. seq. 644. b. 1389. b. seq.
Graecos servandis	1215. a	<i>Ambrosius</i> Alexandrinus	871. b. 877. a
de dominicis & hebdomadibus recentium Graecorum	1428. a	<i>Ambrosius</i> Camaldulensis	1009. a
de Georgiis	449. a. 999. a. 1003. a. 1024. b.	<i>Amelii</i> (Theophili) erörterung der dunkelsten	
de Niliis	1007. b. 1008. a. b. Suppl. 119. a	schrift. stellen im N. T.	1520. a
de VIII Synodo Photiana	1225. a	<i>Amelotii</i> monumenta epistolica	1266. b. 1270. a
de missa praefationis officiorum	1225. a		
Graccia orthodoxa	971. b. 987. a. 998. b.	<i>Amerpoel</i> (Io.) Cartesius Mosaizans	1316. a
999. b. 1003. a. b. 1009. b. 1225. a.		<i>Amefti</i> (Guilielmi) medulla theologiae	1235. b
notae ad Eucharistiam	771. b	libri 5 de conscientia	642. a
vindictae Synodi Ephesinae &c.	1225. a	Bellarminus enervatus	1084. b
Hottengerus fraudis conuictus	1000. b. 1008. b.	coronis ad collationem Hagiensem	1169. a
exercit. in Creghitoni adparatum ad Sigurpuli		d. sler. theologica aduersus metaphysicam	233. b
hist. Concilii Florent.	1025. b	<i>Amici</i> (Franc.) cursus theologicus	358. b
<i>Allinga</i> (Petrus)	212. b. 1147. a	<i>Amnianus</i> Marcellinus v. Marcellinus.	
<i>Allixii</i> (Petri) diff. de conciliorum quorundam de-		<i>Ammerbachius</i> (Victus)	1347. b
finitionibus ad examen reuocandis	702. b. 809. b.	<i>Ammerbachius</i> (Henricus)	1381. a. 1384. a
de sanguine I. C.	702. b. 809. b.	<i>Ammonii</i> Alexandrini harmonia	1379. b. 1380. b
de Tertulliani vita & scriptis	702. b. 809. b.	canones euangelici	1381. a. 1384. a
Suppl. 107. b		de consensu Moysi & Iesu	181. a
ausprüche der alten jüdischen kirchen wieder		<i>Ammonius</i> Saecus	1381. a. Suppl. 56. a. 57. a
der Vnitarior	1181. a. 1111. b	58. a. 100. a. 128. a. b.	
<i>Alwoerden</i> (Henrici ab) historia Michaelis Ser-		<i>Amore</i> (Guil. de S.) de petulicis nouissimorum	578. b. 991. a
veti	Suppl. 38. b. 181. b. 185. b. 186. a	temporum	578. b. 992. a
<i>Almaricus</i> , clericus Paris.	606. a. 992. a. b. seq.	de quantitate elemosynae	578. b. 992. a

INDEX I. AVCTORVM.

de valido mendicante &c.	578. b. 991. a	veri christiani libertas &c.	591. b
<i>Amore</i> (Liberij de S.) epistolae theologiae	1177. a	subsidia sacrae & litterariae rei	592. b
<i>Amori</i> (Eusebii) de auctore libelli: de imitati- Christi	Suppl. 108. b	mythologia sacra	592. b
<i>Amphilochii</i> Iconiensis expositio symboli	459. b	Menippus	65. b. 593. a
liber de Spiritu Sancto	918. b	peregrinus in patria	593. a
contra Massilianos	920. a	civis Christianus	593. a
<i>Amisidorfus</i> (Nicolaus) 1047. b. sq. Suppl. 17. b. 152.		<i>Andreas</i> (Sam.) disquisitio de Bogomilis	986. a
	b. 182. a	<i>Andreas</i> (Tobiæ) methodus Cartef.	75. a
<i>Amulon</i> Archiep. Lugdunensis	953. b. 956. b	<i>Andreas</i> (Valer.) bibliotheca Belgica	185. a. 1410. b
<i>Amyraldi</i> (Molis) theses theologiae	375. a		1486. a
exercitationes in symbolum apostolicum	463. a	erotemata iuris canonici	698. a
morale chretienne	595. a	de ratione studii theologici	11. a
disfert. de conciliis	702. b	<i>Andreas</i> episcopus Samosatensis	945. b
de mysterio trinitatis	1147. b	<i>Andreas</i> presbyter	1414. b
de iustificatione nostra coram Deo	1147. b	<i>Andreas</i> (Lancellotus) episc. Wintoniensis	1123. a
de secessione ab ecclesia Rom.	1148. a	eius torтура torti	1122. b. Suppl. 157. b
de religionibus qui omnes aequales esse pu- tant	1148. a	disserationes	1123. a
de la predestination & de ses principales depen- dances	1147. a	<i>Andronicianus</i>	904. b
defensio doctrinae Io. Caluini de absoluto re- probationis decreto	1147. b	<i>Angelomi</i> commentarius in genesin	1418. b
defensio doctrinae de gratia vniuersali	1147. b	<i>Angelus</i> (Christoph.)	419. b
de trina de gratia particulari	1147. b	<i>l'Anglois</i> (Emericus) Iesuita	519. a
animaduersiones in exercitationes Spanhemii de gratia vniuersali	1147. b	<i>Annati</i> (Franc.) bona fides Iansenistarum in citan- dis auctoribus	636. b
<i>Anan</i> R.	1415. b. 1438. b. sq.	<i>Annati</i> (Petri) methodicus ad theologiam positi- uam adparatus	8. b. 302. b
<i>Anastasi</i> Pontificis Rom. decreta	674. b	<i>Ansgisus</i> , L. biensis abbas	717. b. sq.
<i>Anastasi</i> Episc. Antiochenus	949. b. 950. a. b	<i>Anselmi</i> , Cantuariensis Archiepiscopi, epistolae	323. a. b
<i>Anastasi</i> Sinaita	605. b. 950. a. b	homiliae & exhortationes	576. a
<i>Anastasi</i> bibliothecarius de vicis Rom. Pontifi- cum	747. a. b. seq. 833. a. Suppl. 119. a	meditationes & orationes	576. a
<i>Anaxagoras</i>	159. a	hymni & psalterium de S. Virgine Maria	576. b
<i>Anaximander</i> Milesius	171. b. 159. a	de fide trinitatis & incarnatione verbi	576. b
<i>Ancillonii</i> (Caroli) miscellanea	189. b		331. b
<i>Ancona</i> (Franc. Iuniperi de) consultatio contra Ie- suitas	1161. b	de processione Spiritus Sancti	919. a
<i>Andaluz</i> (Ruardi) examen ethicæ Geulingii	209. b	libri duo: cur Deus homo	988. a
	272. a. 359. b. 618. b	<i>Anselmi</i> , I. au lunensis ecclesiae Decani, glossa in- terlinearis	1422. b
paraphrasis in principia philosophica Rena- des Cartes	241. b	<i>Anselmi</i> (Io. ephi) disquisitio de symbolo Archa- nastano	407. b
Cartesius, Spinocismi euerfor	209. a	<i>Antiphon</i>	876. b
disfert. philosophicae	242. b	<i>Antiphones</i>	199. b. 268. b
oratio de praesentia, vtilitate & iucunditate physices	235. a	<i>Antoninus</i> (M. Aurelius)	150. a. 200. a. 257. a
<i>Andradii</i> Conimbriensis, orthodoxae explicatio- nes de controversiis religionis capitibus	446. a. 1057. a		268. a. 877. b. Suppl. 63. a
defensio Tridentinae fidei catholice	446. a. 1057. b	<i>Antonii</i> de Padua concordantiae morales S. Ipi- prae	1541. a. b
<i>Andrea</i> (Ioannes a S.)	121. a	<i>Antonii</i> (Nic.) bibliotheca Hispana	184. b.
<i>Andreae</i> (Iac.) 710. b. 1059. a. b. 1089. c. 1131. a.	1164. a. 1122. b	Suppl. 5. a. 13. a. 59. a. b.	
eiusd. warning vor der zu Neustadt an der Hardt gedruckten bibel	1356. b	<i>Antonii</i> (Pauli) concilii Tridentini doctrinae	446. b. sq.
<i>Andreas</i> (Io. Valent.) christianismus genuinus	592. b	bericht wegen eines scripti anonymi	1235. a

INDEX AVCTORVM.

<i>Apollodorus</i> Cinnaeus	114. b	metaphysica	128. a. b. 232. a. 234. a. 257. a.
<i>Apollonius</i> marcy	Suppl. 133. b. fq.	physica	237. a.
<i>Apollonius</i> Rhodius	134. b	ethica	267. a. 278. a.
<i>Apollonius</i> Tyanensis	830. b. 882. a	politica	239. b.
<i>Apollonius</i> (Guilielmus)	737. a		500. b. fq.
<i>Apollonius</i> (Michael)	108. b. 1024. a	eius epistolae	904. a.
<i>Apollonius</i>	166. b. 167. a	libelus poenitentiae	ibid.
<i>Apulcius</i>	225. a	Thalia	904. a.
de Deo Socratis	250. a	<i>Aristotus</i> de Prato v. <i>Prato</i>	
metamorphosis siue Iulus asini	266. b.	<i>Arminius</i> (Iacobus)	137. b. 106. b. 1516. a.
<i>Aquasina</i> (Claudius)	76. a	<i>Arnaldi</i> (Antonii) le renvernement de la morale	
<i>Aquila</i> Ponticus	93. b. 173. a. b. 152. b. 164. b. 169. b. 173. a. b. 137. b. 164. b. 169. b.	de Iulius Christ &c.	595. a. 1098. b.
		morale pratique des Iesuites	635. a. 1099. b.
<i>Aquila</i> Romanus	142. a	la theologie morale des Iesuites	635. a. b.
<i>Aquinas</i> (Philippus)	1435. b	la perpetuite de la foy de l'eglise catholique touchant l'eucharistie	755. b. 792. b. 1097. b.
<i>Aquino</i> (Thomas de) v. <i>Thomas de Aquino</i> .		apologie pour les catholiques contre les fautes & les calumnies d'un livre intitule, la politique du clerge de Franco	1098. a.
<i>A. amus</i>	9.1. b. 932. a. b	de la frequente communion	1098. b.
<i>Avaris</i> histor' apostolica	1417. a	nouvelle heresie dans la morale &c.	1099. b.
<i>Archangelus</i> interpretationes in selectiora Kabballarum dogmata	117. a.	<i>Arnoldi</i> (Caroli) systema litterarium	187. a. 120. a.
<i>Archelaus</i> Socraticus magister	199. a. 27. a. 649. a.	bibliotheca politico-heraldica	288. b.
<i>Archelaus</i> , Caesareensis in Cappadocia episcopus	920. b.	bibliotheca Mayeri biblica continuata	1253. b.
<i>Archelaus</i> , Cartharum Mesopotamiae episcopus	893. a. b. 894. a. b.		1455. b. 1460. a. 1464. a. 1465. a. 1466. b.
<i>Arctudii</i> (Petri) opuscula aurea	1008. b. 1009. a.		1470. a. b. 1473. a. 1475. b. 1478. b.
	1013. a. 1173. b.	<i>Arnoldi</i> (Iohannis) libri de vero christianismo	518. a.
de concordia ecclesiae occidentalis & orientalis in VII sacramentorum administratione	1213. b.		614. a.
de purgatorio, utrum deus, & an sit per ignem?	113. b.	homiliae in pericopas euangelicas & psalmos	63. b.
<i>Arcturii</i> commentarius in Augustinam confessionem	466. b.	intormatorium biblicum	1572. a. 1586. b.
comment. in acta apostolorum	1467. b.	epistola ad Io. Gerhazdum	Suppl. 3. fq.
<i>Arnd</i> (Henr. Conr.) dissert. de colloquiis charitativis	1065. b.	<i>Arnoldi</i> (Iohannis) lexicon antiquitatum ecclesiasticarum	814. a.
<i>Arctinus</i>	133. a.	anti Walenburchius	1110. a.
<i>Arctius</i> (Bened. Chr.)	37. b.	<i>Arnisei</i> (Henningi) metaphysica	230. b.
<i>Arctopulus</i> (Iohannes)	108. a.	politica it. relectiones politicae	250. b.
<i>Archie</i> Montanus (Bened. Chr.)	118. b. 300. a. 712. a.	<i>Arnkel</i> (Frider.) rettung des ersten Nordischen Christenthums	817. a.
	1268. a. b. 1316. a.	<i>Arnobius</i> aduersus gentes	258. b. 52. b. 1070. b.
<i>Arifstus</i>	100. a.		Suppl. 146. b. fq.
<i>Arifi</i> (Franc.) Cremona literata	185. a. 748. b.	<i>Arnoldus</i> Brixienfis	581. b. 151.
<i>Ariflarcbus</i>	134. b.	<i>Arnoldus</i> Lubecensis	638. a.
<i>Arifles</i>	1318. b. 1370. a. 1322. a. 1124. a.	<i>Arnoldi</i> (Georgii) vita Mauriti electoris Saxoniae	Suppl. 37. b.
<i>Ariflenus</i> (Alexius)	669. a. 670. a. 671. b.	<i>Arnoldi</i> (Gotfr.) Kirchen- und Ketzler-historie	816. fq. 65. b. 354. a. 593. a. 594. a. 603. b. 614. b.
<i>Arifrides</i>	141. a. Suppl. 112. a. b.		617. a. 693. b. 694. a. 841. b. 1048. a. 1073. a.
<i>Ariftrippus</i>	1599. b. 268. a.		1074. a. 1140. a. 1157. b. 1165. a. 1185. b. 1187. b.
<i>Arifto</i> Pellaeus	Suppl. 132. b. fq.		1189. b. 1190. a. b. 1192. a. 1200. a. Suppl. 116. a.
<i>Ariftebulus</i>	1318. a.		154. a.
<i>Arifophanes</i>	114. b.	compendium historiae ecclesiasticae V. & N.	
<i>Arifophiles</i> , sectae peculiaris auctor	203. b. fq.	Tell.	777. a.
eius liber rhetoricorum	140. b.	abbildung der ersten Christen	822. b.
de arte poetica	146. b.	leben der g. ubigen	519. a. 614. b. 617. a.
h. flora animalium	153. a. 166. a. 502. b.		arct.
<i>Arifpion</i>	27. b. 125. a.		

INDEX I. AVCTORVM.

arcana sophiae	20. a	<i>Audentius</i> , episcopus Hispanus, de fide ad-	
theologia mystica	555. b. 176. b. 600. a. 60. a	sum haereticos	97. b
602. a. 603. b. 604. a. b. 607. a. b. 608. b. 609. a		<i>Auentini</i> annales Boiorum	331. a. 581. b. 689. b
610. a. 611. a. b. 612. b. 617. a. b. 619. a.		<i>Auerboes</i> 8. b. 205. a. 225. a. 219. b. Suppl. 59. a	
<i>Arnoldi</i> (Nicolaï) catechis Racouiana refutata	456. b. 1179. a	<i>Augusino</i> (Prosper de)	714. b
atheismus Socinianus Io. Bidelli	1179. a	<i>Augustini</i> (Antonii) Aepisc. Tarracoenensis, ca-	
lux in tenebris	1334. b	nones poenitentialis	617. a. 628. a. 697. a
<i>Arpe</i> , (Petri Frid.) theatrum facti	1203. a	collectiones decretalium	697. a
<i>Arriaga</i> (Rodrigi de) curius philosophicus &		dialogi de emendatione Gratiani	697. a
theologicus	230. a. 368. b	epitome iuris pontificii veteris	697. a
<i>Arriani</i>	156. b	<i>Augustini</i> (Marci Aurelii) scripta dogmatica	315. sq.
<i>Arseui</i> synopsis canonum	670. a	moralia 568. seq. polemica 912. Suppl. 146. b	
<i>Artemonius</i> (L. M.) v. <i>Crellius</i> (Samuel)		contra Iudaeos	912. a. b
<i>Asarias</i> Rabbi	1175. b	contra Manichaeos	912. a. b
<i>Ascellini</i> litterae	975. a	contra Arianos	911. b
<i>Ascherius</i> v. <i>Aebry</i>		contra Priscillianistas & Origenistas	914. b
<i>Aschmannus</i> (Gratianus) de superstitione erudita &		contra Donatistas	921. b
litteraria	41. a	contra Pelagianos	932. b. seq. Suppl. 153. b
<i>Asconius</i>	135. a	scripta exegetica	1242. 1q.
<i>Asf. Raf.</i>	120. b	logica, saluo ei tributa	218. b
<i>Asifid</i> regles pour l'intelligence des saintes escri-		<i>Auicenna</i>	8. b. Suppl. 59. a
tures	182. b	<i>Auius</i> (Alcimus Ecdicius)	903. b
<i>Aslachi</i> (Conr.) physica & ethica Moisaica	245. b	<i>Aurelii</i> (Ludov.) epitome annalium Baronii	792. a. 793. b
<i>Aspasius</i>	267. a	<i>Aurelius</i> (Petrus) v. <i>Vergerius</i> .	
<i>Assemani</i> (Iosephi Simonii) bibliotheca orien-		<i>Avogallus</i> (Marthaues)	1347. a
talis Clementino-Vaticana Suppl.	58. a	<i>Awraeus</i> (Ioannes)	811. b
	105. a. 166. a. 122. a	<i>Aymonii</i> (Ioannis) dissent. de fragmentis Ire-	
<i>Asterius</i> Sophista	906. b. 710. b. 960. a	nzei	448. a
<i>Asterius</i> (Turcius Rufus)	1416. c. b	monuments authentiques de la religion des	
<i>Asl. fani</i> summa casuum conscientiae	618. a	Grecs	1237. b
<i>Asl. oy</i> (Bartholomaeus d')	521. a	<i>Azorii</i> (Ioannis) institutiones morales	630. a
<i>Atbanasii</i> expositio. in psalmos	1384. a	<i>Azpicueta</i> (Marconi ab) manuale confessar. 619. a. b	
de incarnatione verbi	303. b	comment. in ius canon.	636. b
disputatio contra Arium	472. a	B.	
epistolae ad Antiocheneses	410. a	<i>Bachimius</i> (Ar. o' d'us)	243. a
de Dyonyso	888. b	<i>Bachstromius</i> (Io. Frid.)	595. b
ad Episcopus contra haereticos	897. a	<i>Bacmeisteri</i> (Lucæ) diss. contra concil. Tridenti-	
ad Iouianum de fide	404. b. 414. b	nium	416. b
ad Serapionem	918. a	explicatio typorum V. T.	1511. b
de synodi Niceanae decretis	404. a. b. 407. a	<i>Baco</i> (Rogerius)	237. b
de synodi Arimin. & Se'eac.	408. a. 409. b.	<i>Badii</i> (Roberti) decora Bellarmini	103. b
	411. a. 412. b. 413. a. b. 414. a. 891. a	<i>Baduelli</i> (Claudii) adnotationes in libros apocry-	
ad vitam solitariam agentes	403. b. 561. a	phis	1521. b
fragmentum epitol. festalis	107. a. 1295. a. 1384. b	<i>Baelii</i> (Petri) dictionaire hist. & crit. 11. a. 87. a.	
symbolum	405. b. seq. 409. b. Suppl.	162. a. 165. a. 182. b. 238. a. 240. b. 251. a. 256. a.	
synopsis scripturae	307. a. 314. a. 779. b. 1191. a	265. a. 364. a. 368. b. 37. a. 373. a. 374. a. 446. a.	
	1384. b	510. a. 610. b. 631. a. b. 635. a. 635. b. 637. b. 27. a.	
<i>Attenagoras</i> 854. a. b. 251. a. 259. b. 309. a. 504. b		763. b. 811. a. b. 317. b. 812. a. 881. b. 895. b. 929. b.	
555. a. 810. a. 1079. b. Suppl. 130. b. 131. a. 136. a. b		980. a. b. 983. a. 1013. b. 1032. b. 1057. a. b. 1058. a.	
<i>Athanas</i> (Iosephi) biblia 1184. b. 1285. a. b. 1366. a		1060. a. 1165. a. 1067. b. 1068. a. 1067. b. 1078. b.	
	1369. a. b	1073. a. 1081. b. 1085. b. 1091. b. 1097. a. 1100. b. 1q.	
<i>Aticus</i> Constantinopolitanus	713. a	1101. b. 1105. a. 1109. a. 1117. a. 1118. a. b. 1119. a.	
<i>Aubermont</i> (Ioannes Antonius d')	726. a	1121. b. 1124. a. 1137. a. b. 1137. a. b. 1138. a.	
<i>Athertius</i> (Ioannes)	987. b	1140. a. b. 1146. a. 1153. a. 1154. a. b. 1155. b.	

INDEX I. AVCTORVM.

1172. a. b. 1175. a. 1190. b. 1199. a. 1208. a. 1124. b.
1225. b. 1293. b. Suppl. 34. a. 59. a. 74. a. 77. a.
87. b. 136. a. b. 187. a.
- nouvelles de la republique des lettres 520. a.
1094. b. 1096. a. 1191. a. Suppl. 118. b
- reponse aux questions d'un provincial 251. b.
255. a
- entretiens de Maxime & de Themiste 1371. b
avis important aux refugees 548. b
- Baertius* (Franciscus) 548. b
- Bacza* (Didaci) de comment. moral. in histor. evangel. 638. a
- Baieri* (Jo. Guil.) Theol. Jenensis, compend. theologie mor. 585. b
compend. theologie exeger. 1244. b
compend. theologie histor. 479. b. 512. a
collatio doctrinae Quakerorum & Protestantium 1196. b
examen theologie enthusiast. 1196. b. 380. b
differt. pro concilio Nicano 405. b
differt. Ebermanno oppositæ 1077. a. b
- Baieri* (Jo. Guil.) Theologi Altdorff. de mathematicum in academias Germ. superioris introductione 259. a
de variantium lectionum scripture N. T. usu 1305. a
analysis & vindicatio illustrium scripture f. d. ditorum 1531. a
- Baillet* (Guil.) catechismus controuers. 515. a. 1139. a
Bailius (Ludouicus) 597. a
Bailius (Robertus) 1271. b
- Baillet* (Adr.) indicia eruditorum de præcipuis eruditorum scriptis 147. b. 190. b.
Suppl. 15. b. 7. a
- des satyres personnelles, traité hist. & crit. de celles, qui portent le titre d'Anti 193. a. b.
856. a. 1062. b. 1064. a. 1076. a. 1084. b. 1085. b.
1086. a. 1087. b. 1089. b. 1092. a. 1100. a. b.
111. b. 1131. b. 1132. a. 1133. a. 1134. b. 1135. b. 1175. b.
1178. b. 1211. a. Suppl. 76. a
- vita Cartesii 108. b. Edmundi Richieri 729. a
- Baius* (Iacobus) 338. a
Baius (Michael) 630. b
- Balei* (Io.) catalogus scriptorum illustrium maioris Britannie 185. a
æta Rom. Pontificum 742. a
- Balbini* (Bohuslai) verosimilita humaniorum disciplinarum 98. b
- Balbani* (Nockeri) notatio de illustribus viris 1418. a
- Balkanqualli* (Qualcheri) epistolæ ecclesiast. & theol. 373. b
- Baldini* (Franc.) de institutione historie & eius cum iurisprud. coniunctione 159. a
commentar. ad leges de famosis libellis &c. 1105. a. 117. b
- respensio ad Caluini & Bezam, cum refutatione Caluini de scripture & traditione 1118. a
- Baldini* (Frid.) refutatio catechismi Racouienfis 466. a
466. b
- apologia pro Aug. confess. 466. b
dispp. XXII. pro artic. Smalcald. 469. b
dispp. XIII. in articulis visitatorios 477. b
calus conscientie 659. a
sylloge questionum illustr. theol. 659. a
passio Christi typica 1466. b. 1511. b
comment. in psalmos 1466. b. in Haggæum, Zachariam & Malachiam 1466. b. 1477. b. in epistolâ Pauli 1466. b
- Balsamon* (Theodorus) 669. a. 671. a. b
- Balbafaris* (Iac. Henr.) demonstratio veritatis & diu. originis librorum N. T. 52. b
- Balti*, lesuite, defenfe des S. peres accusez de Platonisme 201. b. 498. b. 502. b
- la reponse à l'histoire des oracles de Mr. de Fontenelle 254. a
jugement des S. peres sur la morale de la philosophie payenne 557. b
- Baluzii* (Steph.) miscellanea 179. a. 579. b. Suppl. 148. b
noua collectio conciliorum 415. b. 706. a. 904. b.
Suppl. 111. b
- vita Salviani 572. b. 577. a
vita Petri de Marca 727. b. 728. a. b
notæ ad Lupi opera 965. a
prefatio ad Capitularia 718. b
in Regimenem de ecclesiasticis libris 681. a. b
ad Antonii Augustini dialogos de emendatione Gratiani 678. b
ad Rhabani Mauri epistol. ad Heribaldum 684. a
- Bannius* 324. a
- Bandurii* (Anselmi) bibliotheca nummaria 176. b
conspectus operum Nicephori CPolit. 966. b
- Bangii* (Thome) celum orientis 119. a. 125. a. b
- Barnesius* (Dominicus) 915. a
- Barbanus* (Constantini de) compend. theologie mytice 620. b
- Barbarus* (Daniel) 1415. a
Barbarus (Hermol.) 107. b
- Barberius* (Iosephus) de miseria præc. græc. 183. b
- Barbeyracii* (Io.) versio Gallica operum Hugonis Grotii 280. a
- libri Pusendorfii de officio hom. 281. a
præfat. in Pusendorfium de iure nat. & gent. 276. a. 279. a. 280. b. 550. b. 551. a. b. 555. a. 557. a. 559. a. 560. a. 561. a. 562. a. b. 561. a. 567. a. 570. b. 572. a. 573. b. 645. b. 646. b.
- versio sermonum sac. Iu. Tillotsoni 1125. b
- Barbosa* (Augustinus) de iure eccles. 697. a
de officio & potest. episcopi 744. b
- Barcepha* (Moses) v. *Moses*.
- Barclaii* (Guil.) libr. de potestate Papæ 724. b
Suppl. 117. b
Bar-

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Barclai</i> (Ioannis) Euphormio 116. <i>b. Suppl.</i> 114. <i>b</i>	de Spiritu S. ad Amphilochem 918. <i>b</i>
vindicte contra Bellarminum <i>Suppl.</i> 114. <i>a</i>	philocalia 1175. <i>a</i>
<i>Burclai</i> (Roberti) theologicæ & vere christianæ apo- logia 16. <i>a. 66. a. 380. a. 1196. a</i>	scripta moralia 561. <i>b. 578. a. 626. b</i>
catechismus 343. <i>b. 1196. a</i>	exegetica 1385. <i>a. b. 518. a</i>
<i>Barlaamus</i> de vniõne SS. Rom. ecclesiæ 1006. <i>b</i>	<i>Basilii Seleucienfis</i> demonstratio contra Iudæos de saluatoris aduentu 921. <i>b</i>
de processione Spiritus S. 1006. <i>b. 1008. b</i>	<i>Basnagii</i> (Iacobi) hist. de l'eglise 516. <i>a. 665. a.</i>
de primatu ecclesiæ Rom. 1006. <i>b</i>	740. <i>a. 744. a. 762. b. 969. a. 970. a. 1239. b.</i>
de principatu pape 1007. <i>a. 1008. a</i>	1190. <i>b. 1293. b. Suppl.</i> 47. <i>a</i>
epistola ad Nilum Triclinium 1008. <i>a</i>	hist. de la relig. des eglises reformées 1096. <i>b</i>
<i>Barlai</i> (Caspar) carmen de Menasseh ben Israel 1218. <i>a</i>	hist. de la relig. des Juifs 121. <i>b. 124. a. 747. b. 800.</i>
<i>Barnaba</i> epistola 504. <i>a. 518. b. 539. a. 554. a. 858. b</i>	<i>b. 902. b. 997. a. 1214. b. 1275. a. 1438. a. 1442. b.</i>
1310. <i>b. 111. b</i>	1449. <i>b. 1450. a</i>
<i>Barnabi</i> (Hieron.) vita Baronii 790. <i>b. 791. b</i>	hist. des Juifs reclamé 800. <i>b</i>
<i>Barns</i> (Robertus) 749. <i>a</i>	antiquitez Iudaïques 785. <i>a. 916. b. 104. a.</i>
<i>Baronii</i> (Cæf.) annales eccles. 790-798. 105. <i>b.</i>	histoire des ouurages des sc̃avans 483. <i>a</i>
312. <i>a. 321. b. 404. a. 406. a. 409. a. 410. b.</i>	differt. de hacref. Apollinaris 502. <i>b. 919. b</i>
417. <i>a. 533. a. 547. b. 602. b. 661. b. 666. b. 647. a.</i>	epistola ad P. Baelium 314. <i>a. b</i>
681. <i>b. 705. a. 718. b. 724. b. 740. b. 771. b. 772. a.</i>	thesaurus monumentorum eccl. & hist. v. Ca- nisi lectiõnes antiquæ.
809. <i>b. 878. u. 881. b. 888. a. 890. b. 924. a. 926.</i>	<i>Basnagii</i> (Samuelis) annales politico-eccl. 797. <i>b.</i>
<i>a. 935. b. 940. a. 977. b. 984. a. 987. a. 1299. a.</i>	399. <i>b. 407. b. 408. a. 410. a. 411. a. 412. a.</i>
1301. <i>a</i>	413. <i>a. b. 414. a. 415. a. 505. b. 719. b. 799. b. 807.</i>
martyrologium Rom. 806. <i>b. 105. b. 803. b. 890. b</i>	413. <i>a. b. 814. b. 906. a. Suppl.</i> 134. <i>a. 136. a.</i>
<i>Baronius</i> (Petrus) 1121. <i>b</i>	808. <i>a. 831. b. 906. a.</i>
<i>Baronius</i> (Vincenſius) 637. <i>a</i>	exercitationes de rebus sacris & ecclesiasticis 398. <i>b. 796. a. 1292. a. 1301. a. 1531. b</i>
<i>Barri</i> (F. P. de) doctrina protestantium de libert. legendi scripturam f. 755. <i>b</i>	<i>Baſſo</i> (Sebast.) 205. <i>a</i>
<i>Barre</i> (Ludov. Franc. Iof.) 531. <i>a. 627. a. 949. b.</i>	<i>Butesii</i> (Guil.) vitæ selectorum aliquot virorum 182. <i>b.</i>
967. <i>a. 973. a. 975. a</i>	<i>Baudartii</i> (Wilh.) præparatio ad emendat. bibli- orum Belgicorum 1360. <i>a</i>
<i>Barro</i> (Nicol.) de periculis noviss. temporum 991. <i>b</i>	<i>Baudrandus</i> (Mich. Ant.) 174. <i>a</i>
<i>Barrow</i> (Iſaacus) de ſuprema potestate æcle- ſiastica <i>Suppl.</i> 117. <i>b</i>	<i>Bauldri</i> Paulus <i>Suppl.</i> 149. <i>a</i>
<i>Bartheleus</i> (Caspar) 90. <i>b. 921. a. 998. b. 95. a</i>	<i>Baumanni</i> (Mich.) analeſta typica sacra 1511. <i>b</i>
<i>Bartheleus</i> (Io. Henr.) de præiudiciis 224. <i>a</i>	<i>Baumgartus</i> (Valentinus) 1178. <i>a</i>
<i>Bartholinus</i> (Alberſtus) de ſcriptis Danorum, Nor- wig. & Island. 185. <i>b. 844. b. 1148. b. 1548. b</i>	<i>Baunſi</i> (Steph.) theologia moralis 637. <i>a</i>
<i>Bartholomæus</i> (Thomas) de legendis libris 1387. <i>b</i>	<i>Baxterus</i> (Richardus) 453. <i>b. 597. a. 1125. b</i>
<i>Bartholomæus</i> Edſſeri. elenchus & confutatio Ha- gareni 956. <i>a</i>	<i>Bayri</i> (Ioan.) ſtrium naturæ 245. <i>a. 243. a</i>
<i>Bartholomæus</i> (Iulii) bibliotheca Rabbinica 125. <i>a.</i>	<i>Bayle</i> (Franciſci.) inſtitutiones phyſicæ 242. <i>a</i>
109. <i>a. 111. a. 761. b. 756. a. 1028. a. b. 1029. a.</i>	<i>Bayni</i> (Roderici) adnotationes in proverbis Salo- monis 1501. <i>b</i>
1030. <i>a. 1113. b. 1258. b. 1263. b. 1155. b. 1276. b.</i>	<i>Beaugendre</i> (Antonius) 523. <i>a</i>
1277. <i>a. 1371. a. 1434. b. 1437. b. 1440. a. b. 1443.</i>	de <i>Beaufobre</i> deſenſe de la doctrine des reformés ſur la providence &c. 1165. <i>a</i>
<i>b. 1444. b. 1446. b. 1449. b. 1450. a. b</i>	<i>Bebelii</i> (Balth.) antiquitates ecclesiæ evang. 512. <i>a.</i>
<i>Bafilii M.</i> homiliæ in hexameron 1390. <i>a. 503. a</i>	311. <i>b. 394. b. 398. b. 476. a. Suppl.</i> 125. <i>b</i>
homiliæ contra Sabellianos, Arianos & Ano- moos 507. <i>a</i>	ſynopſis hiſtoriæ & doctrinæ ſymbolorum. 395. <i>b</i>
ſermo de fidei confeſſione 418. <i>b</i>	ecclēſia antediluviana 779. <i>a</i>
homilia ad adoleſcentes, quomodo ex genti- lium ſcriptis utilitatem capere debeant 132. <i>b</i>	hiſtoria ecclesiæ Noachicæ 779. <i>a</i>
liturgia 758. <i>a. b. 759. b</i>	ſcepticiſmus Remouſtrantium 1170. <i>a</i>
rationes ſyllogiſticæ contra Arianos, quod filius in diuinis ſit Deus 903. <i>a</i>	diff. de beneficiis magiſtratu politico B. Lutheri miſterio exhibitus 733. <i>b</i>
antirheticum aduerſus Eunomium 905. <i>a. 911. a</i>	deuteronomium Danhauerianum 640. <i>a</i>

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Beconi</i> (Martini) manuale controuersiarum 1087. a. b. 357. b	<i>Bellarmini</i> (Rob.) disp. de controuersiis Christianae fidei 1081 sqq. 1108 a. 1183. a
theologia scholastica 1087. a	Christi doctrinae explicatio 339. a
analogia V. & N. testamenti 1534. b	de gemitu columbae 1091. b
de circulo Caluinistico 1132. a	de Pontifice Rom 681. b. 732. a. Suppl. 1. 3. a
quaestiones Caluinisticae 1132. b	de potestate summi Pontificis in temporalibus 1083. b. 1123. a. Suppl. 113. b
de republica ecclesiastica Suppl. 117. a	de scriptoribus eccles. 481. a. 405. a. 578. b. 612. a. 621. a. 628. a. 619. a. 660. a. 663. a. 685. a. 686. a. b. 687. a. 1019. a. Suppl. 86. a
<i>Beccus</i> (Lu.) de unione ecclesiarum vet. & nouae Romae 978. b. 998. a. b	<i>Bellersheimii</i> (Io. Georgii) exercitationes typico-propheticae 1512. a
de process. Spiritus S. 998. b. 999. a. 1007. b	<i>Bembus</i> (Petrus) 100. a. 101. b. 133. a. 162. b
<i>Beckmanni</i> (Christoph.) bericht von der Reformirten lehre von der weltlichen Obrigkeit Suppl. 76. b	<i>Benedictus</i> (Renatus) 916. a
<i>Beckmanni</i> (Friedemannii) institutiones logicae 223. a	<i>Beneuolentius</i> (Fabius) 1026. b
systema physicum 244. a. b	<i>Bengelius</i> (Io. Albertus) Suppl. 109. b
adnotationes in Lu. Conr. Dieterici institutiones catecheticas 337. a. 183. a	<i>Bennii</i> (Pauli) theologia Platonis ac Aristot. 253. b
annotat. in Hutteri compendium 351. a	<i>Benniti</i> (Thomae) introductio in theologiae system. studium Suppl. 6. a. b. 89. b. 96. b
institutiones theologiae 360. a	tentamen in 39 articulos relig. Suppl. 97. a
theologia conscientiarum 640. b	<i>Benoist</i> (Eliac) melange de remarques critiques &c. 128. a
heresiographia 815. a	de Illo N. testamenti 1302. b
theologia polemica Suppl. 158. b	diff. in priores 18 primi capituli euangelii sec. Ioannem uerulosos 1519. b
<i>Becke</i> (David van der) 243. a	<i>Bentheimii</i> (Henr. Ludolphi) Holändischer Kirchen- und Schulen-Staat 183. b. 185. a. b. 211. b. 254. a. 332. a. 342. a. 375. b. 451. a. b. 457. a. 737. a. 1020. b. 1123. b. 1137. a. b. 1141. a. 1142. a. b. 1144. b. 1145. a. 1149. a. 1153. b. 1159. a. 1170. b. 1180. a. 1184. b. 1194. a. 1218. b. 1360. a. 1508. a. 1559. b
<i>Beckeri</i> (Balchaf.) mundus fasciatus 233. a. 1212. a	Engelländischer Kirchen- und Schulen - Staat 183. b. 452. b. 454. a
comment. in catechesin Palatinam 342. a	vorftehlung der alten kirchen-lehrer von der wahrheit christlicher religion Suppl. 81. b. 85. b. 129. b. 130. b. 132. a. b. 136. b. 142. b. 147. a
<i>Beckii</i> (Matthiae Frid.) comment. ad martyrologium ecclesiae Germanicae 825. a. 807. a	einheimischer krieg des Pabstthums 1129. a
<i>Beckii</i> (Mich.) disquisitiones hermeneuticae 1362. a	<i>Bentley</i> (Rich.) stulticia atheismi 1202. a
uersio Lutheri vindicata 1162. a	<i>Beraldu</i> 1085. b
<i>Beckmanni</i> (Christiani) anatomia vniuersalis triumphans 1066. b	<i>Berckelius</i> (Abraham) 174. a
<i>Beckmanni</i> (Io. Christoph.) historia orbis terrarum geographica 173. b	<i>Berckelius</i> (Ianus) 147. b
meditationes politicae 291. a	<i>Berckendal</i> (Ioannes) 1193. b
bericht von der reformirten lehre 1136. a. b	<i>Beree</i> (Theognosti de) le nouveau visionnaire de Rotterdam 1180. b
exception - schrift wider eine. allerunterth. nigste adresse 1136. b	<i>Berengarius</i> Andegau. 974. a. b. 975. a. 976. a
differtatio ad Genes. I. 25. 248. a	<i>Berengarius</i> (Petrus) 960. a. 983. a
<i>Bedae</i> (Natalis) 1491. a	<i>Bergeri</i> (Ioach. Ernesti) de libris rar. Suppl. 1. a
<i>Bedae</i> venerabilis comment. in Scripturam S. 575. a	<i>Bergeri</i> (Io. Gothofr.) physiologia medica 247. a
de officiis ecclesiasticis 761. b. 821. b	<i>Bergeri</i> (Io. Guiliel.) duf. de causis iacturae rei litterariae 15. b. 125. b
chronica 775. b. martyrologium 805. b	<i>Bergius</i> (Io.) 1074. a. b. 1135. b
hist. ecclesiastica gentis Anglicae 833. a	<i>Beringeri</i> (Mich.) rettung der teutschen biblischen dolmetzung Lutheri 1350. a
homiliae aestiuales & hiemales 1429. a	
<i>Bedder</i> (Daniel) 80. a	
<i>Bedellus</i> (Guilielmus) Suppl. 115. a	
<i>Bebmii</i> (Ernestus Leop. Frid.) Suppl. 153. a	
<i>Bebmii</i> (Michael) 1075. a. 123. b	
<i>Bebmannus</i> (Nicolaus) 282. b	
<i>Beli</i> (Matthiae) paraneus ad studiosam iuuen. rucem Suppl. 23. b. 186. b	
de veteri literatura Hunno-Scythica Suppl. 187. b	

Bernardus
979. a
Bernardus
Bernardus
lectur
Bernhardus
Berni (N)
sens
die
Bernier
Bernin
Bevon
Berofo
Bertra
c
Bertr
luc
Befol
Bfla
Berki
Betu
Bevo
c
Beu
Be
B
B
B

INDEX I. AVCTORVM.

- Bernardus* Claraeual. abbas 538. a. 573. a. 606. b. 979-984. 989. b. Suppl. 27. a. 107. a
- Bernhardi* (Eduardi) historia Ariticae 772. b
- Bernhardi* (Iac.) nouvelles de la republique des lettres 342. b. Suppl. 118. a
- Bernhardi* (Io. Adami) historia der gelehrten 187. a
- Berni* (Michaelis) entdeckung des greuel- wens, welches mit denen biblis pentaplis die so genannten neuen Christen vorhaben 366. a
- Bernierius* 241. b
- Bernini* (Dominici) historia omnium haeresium 814. a. b
- Beronaldi* chronicon 1534. b
- Berofus* 21. b
- Berrami* (Io. Georg.) Reformati- und Kir- chen-historie der stadt Lüneburg 510. a. 587. a. 844. a. 850. a. 1105. b. 1539. a
- Bertramus* (Bonaventura Cornelius) de republica Ebraeorum 785. a
- lucubrations Frankallenses 1532. a
- Besoldi* (Christoph.) historia CPolitana 169. b
- Bessierii* Card. 108. b. 202. a. 1008. b. 1013. b
- Betkins* (Ioachim.) 1128. b. 1189. a. b
- Betuleii* (Xyfti) concordantiae Graecae N. T. 1547. a
- Beveregii* (Guil.) synodicon seu canones ecclesiae Graecae 127. b. 251. b. 662. b. 672. a. b. 705. b. 811. a
- codex canonum ecclesiae primiv. vindicatus 514. b. 539. b. 661. a. 745. b. 1310. b.
- Beurervius* (Io. Iacobus) 985. a
- Beuff* (Ioach. de) 694. a
- Beyeri* (Andreae) additiones ad Carpzovii iuris- prud. eccies. 699. a
- Beyeri* (Christoph.) d. ff. de Ignatio veritatis con- fessore 512. b. Suppl. 101. a
- Beyeri* (Georgii) notitia auctorum iuridicorum &c. 613. b. 697. b
- Bezae* (Theodor.) quaestiones ac responsiones Christi anae 371. b
- theses theologicæ 371. b
- versio N. T. 1340. b. 1341. a. 1497. a. b. 1500. a
- historia eccles. ecclesiarum reformat. in Francia 842. a
- vita Caluini 341. a. 471. a
- scripta polemica 1117. lq.
- scripta exegetica 1497. b
- iuvenilia 1118. b. lq.
- Bibliandri* (Theodori) comment. de ratione lin- guarum 1344. a
- versio bibliorum 1317. b
- Bidellus* (Ioannes) 1179. a
- Bidenbachii* (Felicis) consilia theologica 641. a
- Bieckii* (Io. Erdmanni) dreyfaches interim 1044. b. 1052. a. 1230. b. Suppl. 92. b. 187. b
- Biel* (Gabr.) comment. in magistrum sentent. 311. b
- Bierlingii* (Frid. Guil.) comment. de Pyrrhonismo historico 1208. a
- diff. de iudicio historico 1114. a
- Biermanni* (Io.) Moses & Christus 1512. a
- Bigne* (Margarini de la) bibliotheca patrum 863. b
- Billerbeckius* 1208. a
- Billicani* (Theobaldi) epistola ad Vrbanum Rhe- gum 1114. a
- Billius* (Iac.) 2. b. 321. b. 572. a. 827. b. 1137. a
- Bilfonus* (Thomas) de perpetua ecclesiae Christi gubernatione 745. a
- Binderi* (Christoph.) theologia scholast. 251. a
- Binghami* (Iosephi) antiquitates ecclesiasticae 740. b. 745. b. 823. a
- Binii* (Seuerini) notae ad concil. Nicaenum 404. a. 417. a
- notae ad symbolum Athanasianum 406. a
- collectio Conciliorum 659. b. 705. b. 954. b
- Bion* Boristhenites 119. b
- Bircherodii* (Iani) synopsis locorum theolog. 374. b
- Bislerfeldius* 97. a
- Biserris* (Amalrici Angerii de) alius pontificum Romanorum 14. b
- Blampinus* (Thomas) 528. a
- Blanc* (Augustini le) historia congregat. de auxi- liis gratiae diuinae 631. b. 1082. a
- Blanc* (Ludouicus le) 1149. a
- Blanc* (Theodori le) principes cō. tre les So- ciniens 1181. a
- Blaucaui* (Ioseph.) chronologia mathematicorum 258. a
- Blanchinus* (Franc.) 747. a. b. Suppl. 119. a
- Blandus*, eques Romanus 141. a
- Blaso* (Orto de Sancto) 814. a
- Blasius* (Matthaei) synopsis rerum, quae in fa- cris canonib. s. c. comprehenduntur 25. b. 671. a. 812. b
- Blennidas* (Niceph.) 998. a. b. 1215. a
- Blondelli* (Dau.) comparatio Pindari & Horatii 147. b
- Pseudo-Isidorus & Turrianus vapulantes 524. b. 661. a. 664. a. 678. a. b. 7. 8. a. b. 1149. a
- apologia pro Hieronymo de epic. & presbyt. 651. a. 745. b. 815. b. 1119. a.
- animaduersiones ad Baronium 796. a
- de la veri. é des egliſes reformées de France 1149. a
- de iure plebis in regimine eccles. 1149. a
- de primatu ecclesiae 1149. a
- de Johanna papiſſa 1149. a. 1168. b
- Blufus* (Ludovicus) 609. a. b
- Boca-

INDEX I. AVCTORVM.

- Boccalini* (Traiani) relationes ex Parnasso 207. a
lapis lydius polit. ibid.
Bocartius 100. a
Bocbarti (Sam.) geographia S. 151. a. 175. a. 1503. b
 hieroz. icon 248. b. 1. 03. b
Bodericci (Nicola) Sociniano-remonstratimus 1157. b
Boderianus (Guido Fabricius) 1129. b. 1129. a
Bodinus (Io.) de magorum dæmonomania 352. a
 de abiectione rerum sublimium arcanis 1204. a
 de republica 290. b
 de methodo historica 158. b. 159. a. 161. b. 167. b
Boetler (Io. Henr.) bibliographia critica 138. b
 commentatio in Grotium de iure B. & P. 553. a.
 619. a. 632. a
 historia principum schola 158. b. 291. b
 institutiones politicoe 291. b
 characteres politici Velleiani 168. a
 nouum testamentum graecum 110. a
 diff. de utilitate ex historia capiendi 158. b
 de politico Lipsiano 291. a
 de statu politico bene instituendo 291. b
 de lexicis veterum Graecorum 110. a
Bömer (Iusti Henningi) introductio in ius publ.
 universale 287. a
 ius ecclesiast. protestantium 635. b. 675. b. 683. b
 687. a. 688. a. 690. b. 694. a. 695. b. 715. a. b
 721. b. 768. b
 de origine iuris canonici 653. b. 658. b
 additamenta ad Schilteri ius canon. 658. b. 699. b
 notae ad ius ecclesiast. Coruini 698. a
 diff. iuris ecclesiast. antiqui 638. b
 diff. de iure liturg. ecclesiast. 755. a
 de iure circa lib. os improbatæ lect. Suppl. 11. b
Bömerus (Phil. Ludov.) 534. a
Böhmus (Iac.) 1189. fgg. 21. b. 239. b. 245. b. 615. a
 1182. a. 1554. a
Büerner (Christiani Frid.) additamenta ad Iacobi
 le Long bibliothecam S. 1250. b. 1315. a. 1355. a
 1364. a. b. 1365. b. 1366. b. 1363. a. 1369. a
 diff. de colloquio Lutheri cum Caetano 840. b
 academiæ Lips. pietas in memoriam reformationis
 Lutheri 819. b
Boetii scripta logica 219. a. 221. a. 229. a. 318. a
 poetica 949. a
 liber de consolatione philosophiæ 504. b
Bogermannus (Io.) 737. a. 1360. b. Suppl. 116. a. 152. b
Boherellus (Elias) Suppl. 149. a
Boileau (Iac.) disquisitio de librorum critica res
 theoloz. approbatione 85. b
 apologia Ræramni 970. a
 historia flagellantium 1016. b
Boisburg (Io. Christiani) epistolæ ineditæ 614.
 b. 615. b
Bois (Io. Bapt. de) 1084. a
Boissi (Io.) notæ ad Clementis epistolæ 539. a
 collatio ver. interpretis cum Beza &c. 1340. b
Boissius (Ioannes) 203. b. 1024. b.
Bokelmanni (Christoph. Iulii) adparatus agen-
 dorum ecclesiasticorum 720. b
Bolduani (Pauli) bibliotheca theoloz. 80. b
Bollandus (Io.) 548. b. 805. a
Bollellanus 1157. b
Bulfeci (Hieron.) vita Caluini Suppl. 162. a
Bolzii (Frid.) diff. de causis iacturæ rei litterariæ
 15. b. 129. b
Bombergius (Daniel) 1277. a. 1283. a. 1284. b. 1547. b
Bona (Ioh.) de diu. psalmodia 15. b. 191. a. 459. b
 431. a. 454. b. 520. b. 609. b. 967. b. Suppl. 28. a
 de rebus liturgicis 664. a. 755. b. 762. b. 764. a.
 1927. a. 1428. a
Bonamicus (Lazarus) 101. b. 131. a
Bonani (Phil.) catalogus ordinum religios. 811. b
Bonarfen (Olai) amphitheat. honoris Suppl. 74. b
Bona Ventura 608. b. 990. a. 1004. a
Bonfrerii (Iac.) onomasticon locorum script. S.
 174. b. 1401. a
 comment. in 5. libros Moysi 1245. a. 1248. b
 1484. b
Bonifacius (Balchazar) 163. a
Bontekuz (Cornelius) metaphysica 231. a
Bontoniur (Io.) de vita & scriptis Cappelii 711. b
Bosotius (Arn.) de textus libri V. T. certitu-
 dine 1269. b
Boguinus (Petrus) 341. a
Borelli (Petri) vita Cartesii 208. b
Borrichius (Olaus) de script. chemici 237. b
 de ortu & progressu chemiæ 239. b
 de Hermæis, Aegyptiorum & chemicorum sa-
 pientia 239. b. 136. b
 de poetis 147. a
Borslius (Iacobus) 1152. b
Bor (Lambert.) exercitationes philologicae in
 N. T. 106. a. 159. b
 obseruationes miscellaneæ 1303. b. 159. b
 biblia Graeca 135. b
Bossi (Io. Andr.) introductio in notitiam scripto-
 rum ecclesiast. 12. b. 76. b. 79. b. 170. b. 481. b
 487. b. 488. a. 527. a. 530. a. 703. a. 721. b. 754. a.
 768. b. 769. a. 791. a. b. 820. b. 1279. a
 introductio in notitiam rerum publicarum 173.
 b. 175. a. b. 1148. a
 notitia scriptorum historiciæ universis 150. b
 diff. de comparanda prudentia & eloquentia
 ciuili 61. b. 158. b. 160. b. 287. b. 289. b. 292. b
Bosquet (Franc.) historia ecclesiastica Galliae 835. a
 epistola ad Iosephum de Voisin 995. b. 996. b
Bouffueti (Iac. Benigni) politica scripturae verbis
 expressa 289. a
 expositio doctrinae catholicae 447. b. 1097. b
 notae

INDEX I. AVCTORVM

notae in psalmis 432. b.	in prouerbiis 535. a	<i>Bravir</i> (Sebail.) praefatio ad pannormiam Iuonis Carnurensis 74. a
historia de variationibus ecclesiarum Protestantium 1035. b, 516. b, 1047. a		<i>Brascholdensis</i> (Io. Mariae) index expurgatorius Romanus 81. a
defensio historiae de variationibus 1097. a		<i>Braschmann</i> (Io. Alexander) 418. b
instructioes de diuersis statibus orationis 621. b, 623. b.		<i>Braunius</i> (Dauid) de scriptoribus Poloniae & Prussiae Suppl. 40. a
relatio de quietismo 623. b, 1097. a		<i>Braunius</i> (Io.) selecta sacra 116. b, 117. b, 121. b, 1509. a
animaduersiones in responsum AEpiscopi Cameraensis 1007. b		doctrina foederum 385. a, 778. a
monita B. V. Mariae ad cultores suos indiscrictos 1095. a, b		comment in epistolam ad Ebraeos 1290. b, 1300. b, 1509. a
collatio cum Claudio super articulo de ecclesia 1095. b		de vestitu sacerdotum Ebraeor. 784. a, 1509. a
tractatus de communione sub duabus speciebus 1096. a		avertissement aux eglises touchant le genie de Joncourt 111. a
explicatio difficultatum in precat. missae 1096. b		<i>Brayes</i> 715. a
instructio pastoralis 1171. a		<i>Brecklingius</i> (Fridericus) 1189. b, 1190. b
historia universitatis Suppl. 25. b		<i>Breithaupt</i> (Ioach. Iulii) institutiones theol. 161. a
<i>Braschold</i> (Bartholdi.) medulla theologiae min. 583. b		credenda & agenda 390. b
<i>Braschold</i> (Io.) refutationis pseudo-Augustinus 469. a		programmata de adminiculis studii theologiae 47. b
anabaptismus reprobatus 1185. a		<i>Breitinger</i> (Io. Iac.) epistola de rebus in synodo Dordracena actis Suppl. 56. a
<i>Boucat</i> (Antonii) theologia patrum scholastico-dogmatica 369. b		<i>Brellius</i> (M. Iac.) 614. a
<i>Bouchetius</i> (Io.) de Henrici III abdicatione e Franco-un regno Suppl. 72. b		<i>Brenius</i> (Daniel) de qualitate regni Christi 1174. b
<i>Bauerii</i> (Zach.) censura in M. A. de Dominis libris 4. de rep. ecclesiastica Suppl. 117. a		<i>Brenneyfen</i> (Enno Rudo'phus) 1211. a
<i>Bouhereau</i> (Eliás) 871. b		<i>Brentius</i> (Ioannes) 1048. b, 11457. b
<i>Bouin</i> (Io. Anton.) 712. a		<i>Brerewoodi</i> (Eduardi) veteris ecclesiae gubernationis patristicalis 744. b
<i>Bouin</i> (Io. Carolus) 664. a		de ponderibus & pretiis vet. nummorum 1251. b
<i>Bourignon</i> (Antonietta) 1193. fqq. 619. a, 1171. a, 1190. b. Suppl. 171. b		scrutinium religionum Suppl. 123. a
<i>Bouterius</i> Suppl. 76. a		<i>Brett</i> (Thomae) collectio liturgiarum. Suppl. 119. b
<i>Boxbo: nui</i> (Marci Zuerii) institutiones politicae 191. a		<i>Breungius</i> (Ioannes) 1163. a
epistola de Periclis Curtii vocabulis 127. a		<i>Brinck</i> (Petri) examen chronologiae & historiae Fl. Iosephi 1072. a
<i>Boyle</i> (Roberti) experimenta physica 156. b		<i>Brion</i> (Abbas de) Suppl. 109. a
de excellentia theologiae cum naturali philosophia comparata 54. a		<i>Brocardi</i> descriptio terrae sanctae 174. b, 1401. b
de utilitate phil. I. naturalis & experiment. 235. a		<i>Brodmanni</i> (Casp.) systema theol. 354. b
<i>Boysen</i> (Petri Adolphi) dissert. de codice graeco N. I. 1107. a		<i>Brodac</i> (Andr.) diss. contra communicationem sub utraque 1014. b
de Serueto Suppl. 163. b		<i>Brómardus</i> (Ioannes) 1005. b
<i>Bozius</i> (Thom.) de imperio virtutis 291. b		<i>Bromley</i> (Thomae) 1197. a
de iure ecclesiasticae libertatis Suppl. 113. a		<i>Broughioni</i> (Hugonis) concentus scripturae sacrae 119. a, 1534. b. Suppl. 19. b
<i>Bradwardinus</i> (Thomae) de causa Dei & de veritate caulitum 1004. b		commentarius in Danielelem Suppl. 103. b
<i>Brakeri</i> (Henr.) epistolae de syncretismo Suppl. 31. a		<i>Browne</i> (Thomae) pseudodoxia epidemica 214. b
<i>Brumball</i> (Ioannes) Suppl. 65. a, 78. a		obseruationes de plantis in scriptura sacra memoratis 218. b
<i>Brandolini</i> (Lippi) paradoxa Christiana 565. a		<i>Bruckeri</i> (Iac.) historia de ideis 202. b, 203. a, b, 207. a, 223. b, 237. a, 499. a
<i>Brandt</i> (Gerhardi) historia reformationis Belgii Suppl. 96. a, 116. a, 172. a, b, 187. a		otium Vindelicum Suppl. 52. a, 130. b, 194. b
<i>Brantii</i> (Casp.) vita Iac. Arminii 451. b, 1166. b, 1516. a		vita Eliae Ehingeri 1088. a
<i>Brantii</i> (Io.) vita Pauli 1290. b		epistola de providentia Stoica Suppl. 53. b
epistolae Suppl. 31. a		<i>Brueyji</i> (Dau. Augustini) examen des raisons, qui ont donné lieu à la separation des protestans 109. b, 110. b

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Bruti</i> (Petrus de)	581. a. 984. a	introductio ad historiam philosophicam Ebrae-	
<i>Brannemannii</i> (Io.) meditationes sacrae	593. b	orum 118. a. 121. b. 122. a. 123. a. 124. b. 219. a.	
ius ecclesiasticum	691. a. 699. b	243. a. 246. a. 253. b. 276. b. 305. a. 550. a.	
<i>Branneg. di</i> (Io. Sal.) diss. de utilitate ex historia		1213. b	
& antiquitatibus sacris in iurisprudentia eccle-		historia iuris naturalis 275. b. 287. a. 291. b. 298. a.	
sia studio capiunda	Suppl. 120. a	clementia philosophiae 210. a. 127. b. 233. b. 245. a. b. 245. a. 249. b. 254. a. 265. a. 287. a.	
<i>Brucio</i> Andragranis	975. b	249. a	
<i>Bruno</i> Heribipolensis	461. a	theses philosophicae de notionum moralium	
<i>Brucifolius</i> (Oeto)	1011. b	ae et iurium ad alias disciplinas translatione	
<i>Brucmanni</i> (Ioannes)	1170. b	caute intituenda	216. b
<i>Brutus</i> (Conradus)	791. a	diss. de eo, quod in theologia p. Iohannem est 54. a	
<i>Brusfeldi</i> (Caspi.) chronologia monasteriorum Ger-		de cultura ingenii 26. b. 30. b. 31. a. 35. a. 75. b. 87. a.	
maniae	89. b	a. 133. b. 135. b	
<i>Brutcherus</i> (Ioannes)	1088. a	an alchemiae in republ. tolerandi 238. a. 239. b	
<i>Brutus</i> (Steph. Iunii) vindictiae contra tyrannos	292. a. Suppl. 72. b	philosophus fabularum amator	265. b.
	274. b	de 229. a. Pythagoraeo-Platonica	266. b
<i>Brugnerius</i>		de erroribus Stoicorum in philosophia morali	269. a. 277. b. 565. a.
<i>Brugonii</i> (Iosephi) orationes de diuinitate triade	1031. b	de scepticismo morali	269. b
<i>Brucius</i> (Gerson)	1365. b	de Pelagianismo in ecclesia Romana trium-	
<i>Brucius</i> (Martinus)	1050. a. b. 1059. a. 1042. a. b.	phante	317. b
	1045. b. 1120. b. 1394. b	iudicium Lutheri de ecclesia Romana	333. a
<i>Buchnani</i> (Georgii) dialogus de iure regni apud		de origine mille pontificiae	423. b
Scotos	Suppl. 72. a	de allegoriis Origenis	559. a
<i>Bucheri</i> (Frid. Christiani) menses pictitici 497. b	498. b	de colloquiis charitativis	Suppl. 123. b
Plato mysticus	61. a. b. 615. b	obseruat. de haereticis ex philosophia Aristo-	
<i>Bucheri</i> (Sam. Frid.) historia metaphysica 228. a	275. a. b	telico-ichonistica ortis	205. b. 313. b
		de syncretismo philosophico	212. a
<i>Buchnerus</i> (Aug.) de commutata ratione dic. 147. a		praet. in supplementum epistolarum Lutheri	
praefatio in Naudaei bibliographiam praef. 187. b		in artem cogitandi	221. a
<i>Buchnerus</i> (Io. Goth. str.) de virtutum inter eru-		in Glasii philologiam sacram	1560. b
ditos occurrentium scripturibus	187. a	programma de studio polemico	391. b
<i>Buchnerus</i> (Iosephus)	Suppl. 313. b	<i>Budaeus</i> (Christ. Gottlieb)	700. b
<i>Budaeus</i> (Gail.) de studio litterarum recte intitu-	35. b. 101. b	<i>Baren</i> (Wolphendi van) cohort. Musarum	181. a
endo	176. a	<i>Eugenagus</i> (Io.) 694. a. 720. b. 844. b. 1047. b.	
de philologia 129. a. de asse	871. a	1048. b. 1052. a. 1346. b. 1349. b.	
<i>Budaeus</i>		eius scripta polemica 1048. b. exeger. 21459. a	
<i>Buddens</i> (Car. Frid.) de criteriis boni libri	84. b	<i>Bünan</i> (Henrici de) teutsche Kayser- und Reichs-	
<i>Buddei</i> (Io. Franc.) institut. theologiae moralis	13. a. 12. b. 21. b. 22. b. 26. a. 30. b. 31. b. 43. a. 74. a. 91. b. 97. b. 202. a. 284. b. 236. b. 545. a. 586. a.	historiae	Suppl. 27. b
institutions theologiae dogmaticae 173. b. 102. b. 240. b. 242. b. 25. a. 2. a. b. 255. a. 166. b. 386. a. 387. a. 405. b. 454. a. 471. a. 572. a. 1265. a. 1297. b		<i>Bulaei</i> (Caesaris Egassii) historia uniuersitatis Pa-	
historia ecclesiastica V. T. 22. b. 61. b. 63. a. 108. a. 109. b. 115. a. 118. b. 132. a. 145. a. 165. b. 171. a. 175. a. 101. a. 205. a. 255. b. 266. a. 237. a. 250. b. 275. a. 276. b. 288. b. 300. a. 304. b. 1213. a. 1265. b. 1312. b		ritensis	195. a. b. 332. b. 1033. a
theses de atheismo 85. a. 88. a. 199. a. b. 200. b. 203. a. 205. a. b. 206. a. 207. a. 243. a. 250. b. 252. b. 255. a. 258. a. b. 281. b. 297. b. 1199. b. 1200. b. 1263. a		<i>Bulengeri</i> (Iulii Caesaris) diatribae	794. b
		<i>Bullingerus</i> (Georgius Bernh.) de harmonia ani-	
		mi & corporis humani	247. b
		<i>Bulgarus</i> (Nicolaus)	449. b
		<i>Bulli</i> (Georgii) defensio fidei Nicenae	315. a. b.
		400. b. 519. a. 888. b. 914. a. b. 1311. a. Suppl. 85. a. 141. a. 145. b	
		harmonia apostolica	453. a
		iudicium ecclesiae de necessitate credendi,	
		quod Iesus Christus sit verus Deus	379. a
		<i>Bullingeri</i> (Henr.) compendium theol. 170. b	
		antitheses pontificiae	370. b. 119. b
		bullae contra Elisabetham A. R. reuocatae 119. b	
		de	

INDEX I. AVCTORVM.

de origine erroris	119. b.	biblia Rabbinica	1277. a. 1284. a. 1315. a
<i>Benedictus</i> , episcopus Wormatiensis	683. a. b. 684. a. b. 687. b	concordantie Ebraeae	1548. a
<i>Berehardi</i> (It.) comm. de lingua Latinae in Germania factis	98. a. 153. b. Suppl. 17. a	lexicon	738. b
diff. de Aristotelis librorum de rhetorica praefatio	140. b	de abbreviaturis ebraicis	125. a
vita Vicii de Hutten	845. a	<i>Buxtorffii</i> (Ioannis) antiscritica seu vindiciae veritatis ebraicae	112. a. 119. b. 1269. b. 1503. b
<i>Burchardi</i> (Io. Henr.) anmerkungen über die irthümer Anton. Boutignon	119. 1. a	de punctorum antiquitate	119. b. 1271. a
<i>Burchardi</i> (Francisci) autonomia	95. a. b	diff. philologico-rhetoricae	114. b. 119. a. 784. b
<i>Burgerii</i> (L. Q. odult. Dei) nachricht von Lutheri Munchs-Band	Suppl. 126. a	<i>Buxtorffius</i> (Io. Iacobus)	1277. b
<i>Burgsdicius</i> (Franco)	210. b	<i>Bzovii</i> (Abrahami) annales	591. b
<i>Burgo</i> (Augustini Gibbon. de) theologia scholastica	368. a. 1105. b	de fumis pontificibus	Suppl. 113. a
Luthero-Calcanismus reconciliab.	368. a. 1105. b	C.	
<i>Burgdorff</i> (Dietrici) Sachsen-Spiegel	Suppl. 37. b	<i>Cabalas</i> (Nicolai) expositio liturgiae	449. b
<i>Burkellus</i> (Robertus)	Suppl. 158. a	de processione Spiritus S. a filio	1002. a
<i>Buri</i> (Richardi a) philobiblon	191. a	<i>Cabalas</i> (Nilus) de causis diuisionum in ecclesia	1007. b
<i>Burginua</i> v. <i>Burginica</i>		de primatu papae	1007. b
<i>Burii</i> (Guil.) not. in Rom. Pontificum	749. b	<i>Cabalasii</i> (Io.) notitia ecclesiastica conciliorum &c.	ibid.
<i>Bursius</i> (Gualtero)	311. a	707. a. b. 401. b. 407. b. 660. a	
<i>Burmanni</i> (Franci) synopsis theologiae	376. a	<i>Carfalpin</i> (Andr.) quaestiones peripateticae	332. a
synopsis synopses	376. a	<i>Caspar</i> (Ioannes)	1074. b
explicatio pentateuchi &c.	1509. a	<i>Cassini</i> (Iulius) de bello ciuili	167. b. 97. a
<i>Burnet</i> (Gilberti) historia reformationis ecclesiae Anglicanae	842. a. 1050. b. 1128. b. Suppl. 77. b	de bello Gallico	107. b
expositio 39 articulorum ecclesiae Anglicanae	452. b. 1127. b. 1129. b	<i>Cassianus</i> Arelatenensis	918. a
animaduersiones in acta comitiorum cleri Gallicani	1128. b	<i>Cassius</i> Heisterbacensis	922. a. 994. a
historia iurium principis circa beneficia ecclesiastica &c.	1129. a	<i>Cassini</i> (Michael) contra errores Ioannis XXII. Papae	579. a
animaduersiones in Variis histori.	1129. a	<i>Cassiani</i> (Thomae de Vio) commentarius in summam Th. de Aquino	1481. b. 327. a. 753. a. 1537. b
animaduersiones in Ep. Melkenis historiam vocationibus ecclesiarum prestant.	1129. a	comment. in scripturam sacram	1482. a. b. 1487. b
responsio ad libellum Sam. Parkeri	1129. a	<i>Cassio</i> (Marci a) concordantie ebraeae	1547. b
epistolae, quibus iter suum descripsit	455. a	<i>Cassianus</i> (C. Iulius)	100. a
<i>Burnet</i> (Thomae) archaeologia philosophica	337. a. 1554. a	<i>Cassini</i> (Manuel) de processione Spiritus S.	1009. a. b
noua telluris theoria	247. b	de essentia & operatione Dei	1010. b
de fide & officiis Christianorum	Suppl. 171. b	<i>Cassini</i> (Georgii) adpratus theologicus	6. b. 94. b
<i>Bursii</i> (Adami) dialectica Ciceroniana	218. b	114. a. b. 312. a. 490. a. 452. b	
<i>Bursii</i> (Guil.) historia Graecae linguae	109. a. 127. b	epitome theologiae	355. a. b
<i>Bursii</i> (Henr.) notae in epitologiam Clementis Romani	Suppl. 104. a	epitome theologiae moralis	581. b
<i>Bursius</i> (Petri)	339. a	concordia IV. euangelistarum	1530. b
<i>Burscherus</i> (Heizo)	1133. b	consideratio doctrinae pontificiae	446. b
<i>Burscheri</i> (Stati) crypto-papismus nouae theologiae Helmsladiensis	1211. a	de coniugio clericorum	1160. b
<i>Bursbaum</i> (Heraclime Iulla theologiae mor.	632. b	de comunione sub vtraque	1160. b
<i>Buteo</i> (Ioannes)	295. b	de arte noua contra Nihilum	1109. a. b. 1161. a
<i>Butini</i> (Petri) historia vitae Christi	1511. b	consideratio doctrinae Reformatorum	1160. b
<i>Buxtorffii</i> (Ioannis sen.) Tiberias	116. b. 1253. b.	de tolerantia Reformatorum	12. 1. b
1275. b. 1277. a. b		de studio concordiae ecclesiasticae	1073. b
bibliotheca Rabbinica	121. b. 125. a. 1435. a	wilherlegung D. Iacob Wellers &c.	115. b
		collectio symbolorum	461. b
		historia ecclesiae occidentalis	6. b
		<i>Cassini</i> (Frid. Ulrici) demonstratio liquidissimi	1075. a. 1132. b
		de tolerantia religionum	123. b
		<i>Calimachus</i>	134. b
		<i>Calmeri</i> (Augustini) dictionarium	781. b. 1488. a. b.
		comment. litter. in Scripturam	1488. a. 1513. a.
		D d 2	historie

INDEX I. AVCTORVM.

- Copella* (Martianus) de nuptiis philologiae & Mercurii 55. b
- Copifiricus* (Ioannes) 58. a, 108. a, b
- Copit Lynus* (Iulius) 168. a
- Cappellani* (Claudius) mare Rabbinicum infidum 126. a, 145. a
- Cappelli* (Iac.) historia sacra & exorica 776. a
vindicta pro Cafabono 795. b. *Suppl.* 115. a
oblationes in N. T. 1499. a, b, 1501. a, 1507. a
- Cappelli* (Ludovic.) critica sacra 11. b, 136. q. 257. a, 127. a, b, 132. a
chronologia sacra 776. b, 1351. b
compend. historiae ecclesiasticae 777. b, 802. a
notae criticae in plerisque V. T. libris 1499. a
ir. in libros apocryphos 1499. a
specilegium notarum in libros N. T. 1499. a, b, 1501. a
- theses de episcoporum & presbyterorum distinctione 745. b
a canonum punctatione 119. b, 1271. a, 1495. a
de arcanis Ebraeorum litteris 1171. a
a vmaduerfiones in neuam tyram Davidis 1251. a
- Cappi* (Marci A. r.) diff. de adpellationibus ecclesiae Aethiopiae ad Romanam sedem 717. b
- Cappenunter* (Claudius) vmaduerfiones in lae. F. b. r. i. c. h. v. e. r. i. t. e. n. a. p. o. l. o. g. i. a. E. u. n. o. m. i. i. 901. a
- Capponi* commentarius in summam theologiae Thomae de Aquino 321. a
- Capprelli* (Hicron.) theologia Aristotelis 257. a
- Capprelli* (Io.) commentaria in libros „fententiarum 331. a
- Capprellus* Carthaginienfis 941. b
- Capprelli* (Anthonis) 1425. a
- Capprellus* (Io.) noua dilectus metaphysica 212. b
- Capprellus* Ludovic. de fententiae theologiae 366. b
- Capprellus* (Hicron.) de fubtilitate rerum 238. b
arcanis prudentiae ciuilis 297. b
- Capprellus* (Alex.) de potestate papae *Suppl.* 112. a
- Capprelli* (Aegidii) oratio de corrigendis peccatis publicis 1019. a
- Capprelli* (Thomae Comptoni) theologia fcholastica 368. a
- Capprellus* 27. a
- Capprelli* (Andreae) memorabilia feculi XVII. 847. b, 351. b, 368. b, 454. b, 591. a, 1063. a, 1072. a, b, 1082. a, 1091. a, 1093. b, 1055. b, 1163. b. *Suppl.* 157. a
- Caroli* (Andr. Dau.) Würtembergifche unfchl. 817. a
- Caroli* (Philippi) differt. de criticis 134. b, 115. b
- Carolo* (Lud. Iacobi a S.) bibliotheca pontificia 185. a, 749. a
- Caroloftudius* 15. b, 1638. a
- Carpentarius* vita Socratis 199. a
- Carpoctenus* 891. b
- Carpozou* (Benedicti) iuris prudentia ecclef. 999. a, b
- Carpozou* (Io. Benedicti) ifagogae in libros symbolicos 465. a, 331. a, b, 400. b, 405. b, 417. b, 461. b, 473. b, 477. a. *Suppl.* 93. a
- Carpozou* (Io. Benedicti) collegium biblicum in librum Ruth 1275. a
commentatio in e-ift. Ioannis 1479. a
introdutio in theologiai Iudaicae 852. a, 971. b, 995. b, 997. a, b, 1117. a, 213. a, 1245. b, 1217. b, 1347. b, 1340. b
- notae ad Schikardi ius regium 785. b, 787. a
tugend-fprüche 1479. a
dilectationes academicae 130. b
diff. de articulis fidei Iudaicae 305. a
de catech. fandis rudibus 312. a, 316. a
- Carpozou* (Ioan. Gotf.) introdutio ad libros canonicos V. T. 780. a, 1246. b, 1247. a, 1255. a, 1256. b, 1261. b, 1465. a, 1467. a, 1471. b
- critica fana V. T. 1273. a, 1321. b. *Suppl.* 112. b, 119. a, 185. a, 186. a, 187. a
- Carpozou* (Sam. Benedicti) examen Louae praexens 113. Mafteni 1066. b
- Carrazzani* (Baftolomaei de) fuma concilio- rum 732. b
- Carriere* (Francifci) hiftoria chronol. Pontificum Rom. 404. a
- Carstefi* (Renati) meditationes de prima philofophia 221. a, 231. b, 267. a
principia philofophica 237. a
metemora 241. a
diff. de methodo 221. a, 271. b
de pelli nibus animae 241. a, 271. b, 274. a
de homine 241. a, 246. b
- Cartheuf* (Io.) anweifung wie ein chriſt bey feiner religion bleiben könne 1164. a
- Carwright* (Chriftoph.) religioſum ebraic 1502. a
- Carwright* (Thomae) electa targumico-rabbinica in Geneſim 145. b
- Carus* (Ius Luc. etiu.) 151. a
- Caruſi* (Io. Baptiſtae) bibliotheca hiftorica Siciliae *Suppl.* 159. b
- Caruſipoli* (Io. Matchaci) confutatio Nili Theſalonicensis 1224. a
refutatio caeſeſiens Zach. Gergani 1212. a
confutatio confefſionis fidei Caluini 1212. a
alla concilii Florentini 1025. a, 1026. b
- Caja* (I. annes) 100. a
- Cajatus* (Io. Baptiſta) de veteribus ritibus 321. a
- Cajubom* (Gila.) exercitationes ad annales Ba- ronii 793. b, 104. 321. b, 510. b, 772. a, 789. b, 791. a, 810. b, 821. a, 832. a, b, 918. b, 957. b, 1380. a, 1531. b, *Suppl.* 115. a, b
- de libertate eccleſiaſtica 211. a

INDEX I. AVCTORVM

adnotat. ad loca quædam N. C. 1578. a. 1502. a	1578. a. 1502. a	Cælius (Antonius)	1214. b	Cæli
notæ ad Aelii Spartiani Adrianum	517. b	Cæse (Guillelmi) tabulæ ecclesiasticæ	484. b	Cæli
præfatio Polybio præmissa	158. b	chartophylax ecclesiasticus	485. a	Cæli
de satyrica Græcorum potest. & Romanorum	149. b	historia litteraria scriptorum ecclesiasticorum	485. a. 213. b. 318. b. 324. a. 329. b. 402. b. 414. b. 526. a. 527. a. 554. b. 553. b. 607. b. 758. b. 865. a. 879. b. 882. a. 884. a. 904. b. 917. a. 944. a. 968. a. b. 1002. b. 1004. a. 1295. b. 1311. b. 1334. b. 1341. b. 1373. a. 1374. a. 1415. b. 1543. b.	ep
Cassiodorus (Merici) comment. de entusiasm. 112. a	112. a	Suppl. 129. b. 144. b	129. b. 144. b	ep
diatribæ de verborum usu	1512. a	antiquitates patrum & ecclesiasticæ	486. a	Cæn
notæ ad Optatum	911. a	400. b. 410. b. 411. a. 412. b. 414. a. b	410. b. 411. a. 412. b. 414. a. b	Cæn
Cassius (Io.) propoliticus	288. a	antiquitates apostolicæ	1289. b. 486. b. 1292. a	Cæn
παλινομιαν	ibid.	notitia conciliorum	485. a	Cæn
oratio pro arte poetarum	148. a	differt. de scriptoribus ecclesiasticis incertæ ætatis	485. a	Cæn
Cassmanni (Ortonis) cosmopoeia & uranographia	148. a	de libris & officiis ecclesiasticis Græcorum	485. a. 804. b	Cæn
coelestis	245. b. sq.	de Eusebii Caesariensis Arianismo	485. a. 541. b	Cæn
Cassper Johani (Vincentii) beylage zu Ioach. Langens zeugnissen der wahrheit	1236. b	epistola apologetica aduersus Iu. Clerici criminationes	486. a	Cæn
Cassulii (Ubertinus de)	579. a. b	Caussin (Nic.) de symbolica Aegyptiorum sapientia	264. a	Cæn
Cassulii (Georgii) consultatio de articulis religionis inter catholicos & protestantes controuersis	458. b. 1104. a	Cebes	266. a	Cæn
consultatio de comunione in vtraque	105. a. 1160. b	Cedrenus (Georgius)	775. b	Cæn
de officiis pii viri in relig. negotio	1105. a. 1115. a	Ceilier (Remigii) apologie de la morale des pères de l'église	553. b. 555. b. 557. a. 558. b. 559. a. b. 560. a. 561. a. b. 563. b. 567. a. b. 571. a. b. 572. a	Cæn
ordo Romanus de missa pontificali	Suppl. 119. b	Celladeus (Antonius)	637. a	Cæn
Cassianus (Io.) de institutis coenobiorum	604. b.	Cellarii (Balth.) epitome theologiae philos. compendium politicum	290. b	Cæn
de incarnatione Christi	944. a	differt. contra concilium Tridentinum	446. b	Cæn
Cassiodorus (M. Aurelius) de diuinis lectionibus	318. b. 673. b. 675. a. 1242. b. 1243. a. 1245. b. 1373. b. 1381. a. 1387. a. 1397. a. b. 1400. a. 1409. a. b.	Cellarii (Christoph.) historia antiqua, media & noua	164. b	Cæn
commentarii in psalmos	1469. b	notitia orbis antiqui	174. a	Cæn
complexiones in epistolas & acta apostolorum, & apocrypha	1409. b	geographia antiqua & noua	174. b	Cæn
historia tripartita	830. a	Cellarii (Ludou.) historia Godeschalci	942. a. 964. b	Cæn
de septem disciplinis	318. a	Celsus, philosophus	871. b. seq. 876. a. b. 1513. a.	Cæn
expolitio in cantica canticorum	1409. b	Suppl. 133. a	Suppl. 133. a	Cæn
Cassio (Sebastianus) 201. b. 1117. b. 1338. a. 1341. a. 1405. a. 1497. b. 1501. b.	201. b. 1117. b. 1338. a. 1341. a. 1405. a. 1497. b. 1501. b.	Celtes (Conradus)	Suppl. 17. a. 27. a	Cæn
Suppl. 186. a	Suppl. 186. a	Ceremonius de die natali	250. a	Cæn
Cassili (Edmundi) lexicon heptaglotton	127. a	Cérda (Io. Ludou. de la) adnotationes ad Tertullianum	71. b	Cæn
Cassilione (Gualtero de) contra Iudæos	989. b	Cérdo	891. b	Cæn
Cassilicini (Pancratius)	Suppl. 187. b	Cerealis, episcopus Castulensis	903. b	Cæn
Castro (Alphonfus de) aduersus omnes hæreses	813. a. 1480. b. 1487. b	Cerf (Philippi le) bibliothèque des auteurs de la congrégation de S. Maur	Suppl. 7. a. 8. b. 38. a. 43. a. 85. b. 102. a. 108. b.	Cæn
Castro (Leo de)	1168. a. 1490. a	Cerintus	859. b. 1292. a. b	Cæn
Castro Palao (Ferd. de) de virtutibus & vitiis 631. b	631. b	Cerularii (Michaelis) epistolæ edictum synodale de proiecto a legatis Romanis in sacra mensa pittacio	978. a	Cæn
Castrovillare (Constantinus a) differt. de canonicis apostolorum	660. a	Chalcidius	108. b	Cæn
Cathelinus (Hildefonsus)	Suppl. 183. b	Chalcocondylas (Demetrius)	108. b	Cæn
Catharinus (Ambrosius)	1036. b. 1081. a. 1481. b			Cæn
Cattenburgh (Adriani a) bibliotheca scriptorum Remonitæ. Suppl. 35. b. 159. b. 160. a. b. 161. a. b.	1036. b. 1081. a. 1481. b. 159. b. 160. a. b. 161. a. b.			Cæn
specilegium theologiae Philippi a Limborch	Suppl. 89. b			Cæn
specimen controuersiarum inter Remonitantes & Socinianos	Suppl. 160. a			Cæn
Catulus	86. a			Cæn

INDEX. AVCTORVM.

<i>Cbalcocondylas</i> (Laonicus)	169. b. 1007. b	<i>Christianus</i> Baluacensis	99. b
<i>Chales</i> (Clandius Milliet de) v. <i>Milliet</i> .		<i>Christianus</i> Democritus. v. <i>Dippelius</i> .	39. b
<i>Chancieri</i> (Dan.) panitratia catholica 172. seq.		<i>Christi</i> . (Io. Fridericus)	533. a
	55. b. 1146. a	<i>Coryleporion</i> (Ioannes)	533. a
epistolae Iesuiticae	1146. a	<i>Coryppus</i>	134. b. 277. b
de pontifice oecumenico	1146. a	<i>Coryolanus</i> (Petrus)	987. a
<i>Champs</i> (Stephani des) quæstio facti de sententia theologorum societatis, circa opiniones probabiles.	636. b	<i>Coryologus</i> (Petrus)	461. a. 948. a
<i>Chancelier</i> R.	144. b	<i>Coryolanus</i> (Demetrii) dialogus aduersus Demetrium Cydonium	1012. a
<i>Chancelous</i> (Claudii) bibliotheca ascetica patrum	528. a. 581. b	oratio synoptica contra Latinos	ibid.
<i>Chapauville</i> (Io.) elucidatio scholastica in catechismo Romano	338. b	<i>Corystas</i> (Emanuel)	108. b
summa in gratiam ordinandorum	ibid.	<i>Corystas</i> (Constantinus)	985. b
<i>Chapelle</i> (Armandi de la) bibliotheca angloise	454. a. 1129. a. 1405. a. Suppl. 35. a. 46. b. 77. b. 180. b	<i>Corystas</i> (Io.) scripta moralia	565. a. 578. a
<i>Charitii</i> (Andreae) commentarius de viris eruditis Gedano ortis	Suppl. 37. a	polemica	911. b. 922. a. b
<i>Charlas</i> (Antoa.) de libertatibus ecclesiae Gallianae	Suppl. 114. a. b	exegetica	1387. a. b. Suppl. 188. b
<i>Charactoni</i> (Gualteri) physiologia	241. b	liturgiae	758. a. b
<i>Charondas</i> (Petrus) de la sageste	273. a	libri de sacerdotio	644. b. 1249. b
<i>Chetelii</i> (Petrus) de libertatibus ecclesiae Gallianae	338. a	de scriptoribus ecclesiasticis	912. a
<i>Chauvins</i> (Petrus) de naturali relig.	251. b. 1201. b	epistola ad Caesarium monachum	514. a. 919. b
<i>Chennitii</i> (Martini) loci theologici	349. b. 510. b		Suppl. 106. b
examen concilii Tridentini	1036. b. 14. a. 416. a	epistola de vita clericorum	645. a
	493. b. 510. b	homilia de Dei natura	905. b
theologiae Iesuiticae praecipua capita	1056. b.	homilia de symbolo	451. a
	449. a. 841. a	<i>Chytacii</i> (Dau.) chronicon Saxoniae	3. b. 845. b
harmonia quatuor euangelistar.	1451. b. 14. a. 1520. b	historia Augustanae Confessionis	450. a
oratio de lectione patrum	505. a. 510. b. 810. b.	de statu ecclesiarum in Graecia	448. b
	908. b	commentarii in libros V. & N. T.	1160. 14.
iudicium de controuersis quibusdam circa quosdam Augustanae confessionis articulos	466. b	explicatio symboli apostolici	462. a
recitationes de consilio scripti libri concordiae &c.	469. b	haupstücke christlicher lehre &c.	719. b
fundamenta doctrinae de sacra coena	1058. a. b	regulae studiorum	3. b
de duabus naturis in Christo	1058. b	oratio de studio theologiae	3. a. b. 93. a
<i>Cherbury</i> (Eduardus Herbertus de) v. <i>Herbertus</i> .		de lectione historiarum	153. a. 159. b
<i>Cherubini</i> (Lærtii) bullarium magnum	714. a	<i>Ciampini</i> (Io.) examen libri pontificalis	747. a
<i>Cherubini</i> (Angeli Mariae) continuat. bullarii	714. a	<i>Ciantes</i> (Iosephus)	Suppl. 151. b
<i>Chesne</i> (Andreas du)	833. b. 1443. b. 1419. a	<i>Cicarella</i> (Antonius)	748. b
<i>Chiallilioni</i>	1084. a	<i>Cicero</i> (M. Tullius) 19. a. 31. b. 32. a. 59. a. 69. b.	
<i>Chiffletius</i> (Petrus Franciscus)	903. b. 963. b	97. a. 101. b. 102. a. 103. a. 106. a. 128. a. b. 139. a.	
<i>Chladenii</i> (Martini) institutiones theologiae moralis	Suppl. 107. b	140. a. b. 141. a. b. 144. a. 152. a. 163. a. b. 164. a.	
diff. de inspiratis sine spiritu	1197. b	218. a. 258. a. 270. a. 274. a. 278. a. 289. b. 290. a.	
<i>Choisy</i> (Abbas de)	800. a. Suppl. 121. b	a. 549. b. 565. a. 614. a. 849. b. 1199. a	
<i>Cholms</i> (Petrus)	1337. b	<i>Cironias</i> (Flaminii) quæstiones naturales	243. b
<i>Choniatas</i> (Nicetas Acominatus)	169. b. 811. b	<i>Cingalli</i> (Hermannii) scriptura trinitatis reuelatrix	1176. b
<i>Christell</i> (Ioannes Martinus)	9. b	<i>Circa</i> (Bernhardus)	688. b
<i>Christiani</i> (Paulus)	995. a. b. 996. a	<i>Cironii</i> (Innocentii) obseruationes iuris canonici	Suppl. 120. a
			291. b
			Suppl. 5. a
			Suppl. 62. b
			Suppl. 181. a
			1136. b. 1501. b. 1502. b
			Clarksonus (David.) de statu primitiuo episcopatus

INDEX I. AVCTORVM.

patus & de liturgiis	745. b	bibliotheca selecta	118. a. 716. b. 1307. b. 1308. b
<i>Clarmundi</i> (Adolphi) einleitung zur wissenschaft der schreiben, so die kirchen-historie be- schrieben	745. b 87. b	bibliotheca antiqua & hodierna	190. b. 719. a. 730. a. 732. b. 776. a. 781. a. 817. a. 976. a. 1210. a. 1247. a. 1251. b. 1488. a. 1506. b. 1547. a
<i>Carus</i> (Idacius)	503. b	quaestiones sctier. nymanie	916. b. sq. 15. 359.
<i>Cauesio</i> (Angeli de) summa angelica	618. b		a. 140. b. 1401. a. b. 142. a. b. 1437. b
<i>Clauertii</i> (Io.) logica vetus & noua	56. a. 18. a. 221. a. 217. a	commentarii in libros aliquot V. & N. l.	1518. b. f.
ontologia noua	291. b	versio noui testamenti	157. b
physica	241. a	notae ad Haumondi paraphrasin N. T.	1513. b
exercitationes de cognitione Dei & nobili- tate	212. b	iudicium de Richardi Simonii historia critica V. T.	1257. a. 1260. b. 1263. a
<i>Claudii</i> (Io.) responsio ad librum: de perpetui- tate fidei	1150. a. 755. b. 1097. b. 1211. b	harmonia euangelica	1516. a
defensio reformationis aduersus librum inscrip- tum: praedicta legitima &c.	1150. a	historia ecclesiastica	830. b. Suppl. 82. a. 130. a. 134. a. b. 146. b
responsio ad librum, inscriptum: collati cum Claudio &c.	1096. a. 1150. b	oratio de utilitate historiae ecclesiasticae	768. b
explicatio epistolae ad Romanos &c.	1150. b	epistolae criticae & eccles. 485. a. 491. a. 498. a	
placitus protestantium	1160. b	epistolae theologicae	1177. a
iudicium de paribus	505. a	disert. de lingua Ebreae	1172. a. 114. b
<i>Claudius</i> Taurinensis de cultu imaginum & san- ctorum	919. a	de script. re pentae. chi Mose	1258. a
<i>Clearthes</i>	277. b	de optimo genere interpretum scripturae	1522. a. 1548. b
<i>Clebitius</i> (Guilielmus)	1053. b	de e'igenda inter Christianos sententia	1210. b
<i>Clemangius</i> (Nicolaus de) de corrupto ecclesiae statu	510. b. 13. 1017. a	de constitutionibus apostolicis	Suppl. 104. a
de filio prodigo	580. b	de leuati epistolis	Suppl. 104. a
de fructu eremi	580. b	commentatio de causis pereuntium litera- rum elegantiorum	119. b
de prosperitate rerum aduersarum	580. b	<i>Clichtoncus</i> (I. dionis)	1036. b. 1407. a
de nouis festiuitatibus non instituendis	580. b	<i>Clodii</i> (Dauidis) biblia Ebreae	1254. a
de concilio generali	1017. a	<i>Clodii</i> (Io. Christian.) historiae der gelehrsamkeit	Suppl. 59. a
<i>Clementis</i> Alexandrini paedagogus	555. b. 106. a	<i>Cleppenburgii</i> (Io.) aphorismi theologiae christi- anae	371. b
epitome ex scriptis I. henrici	370. a	exercitationes super locos communes theolo- gicos	314. b. 1133. a
stromata	68. b. 94. b. 132. b. 158. b. 496. a. 500. a. 564. b. 1518. a	anti-Smalcius	117. b. 1179. b
hymni	151. a	compendium Socinianismi confutati	1179. a
liber adhortatorius ad gentes	994. b. Suppl. 136. b	vindiciae pro deitate Spiritus S.	179. a
<i>Clementis</i> Romani constitutiones apostolicae	662. sq. 51. b. 307. b. 660. a. 707. b. 819. a. 1295. a	gangraena theologiae anabaptisticae	1138. a. 1143. b
epistolae ad Corinthios	514. b. 538. b. 740. b. 745. b. 1195. a	disp. ad 5. articulos Remonstrant. 1172. a. 1169. b	
<i>Cleobius</i>	859. a	<i>Cluuerii</i> (Detleui) geologia sacra	245. b
<i>Clercke</i> (Bartholomaeus)	Suppl. 113. a	<i>Cluuerii</i> (Io.) dulcium apocalypiticum	1470. b
<i>Clerici</i> (Ioannis) logica	212. a. 245. a. 56. b	harmonia	1538. b
ontologia	211. b	<i>Cnapii</i> (Ioach.) epitome locorum theologorum Io. Gerhardi	351. a
pneumatologia	261. b	<i>Cocceii</i> (Io.) summa doctrinae de foedere & testa- mentis Dei	376. a. 385. a
ars critica	116. a. 106. b. 133. a. b. 135. b. 142. b. 213. b. 225. b. 280. b. 298. b. 493. a. b. 1501. a. 1507. a. 1517. a	carechis Heidebergensis	142. a
syluae philologicae	129. a. 131. a	commentarii in scripturam sacram	1507. b. sq.
Panhaliana	1. 3. a. 149. a. 162. a. 164. b. 794. b. 1122. a	more nebochim	1142. b
bibliotheca vniuersalis	190. b. 485. b. 487. a	disl. de oeconomia diuina	385. a. 1142. b
		<i>Cocceii</i> (Io. Henr.) descriptio vitae patris sui Io. Cocceii	1508. a
		<i>Cocceii</i> (Iodou.) thesaurus catholicus	520. b
			Coci

INDEX I. AVCTORVM.

Coci (Roberti) censura quorundam scriptorum
verum 603. b. 650. b. 66. a. b. 56. a. 679. b.
756. b. 9. 8. c. 130. a. Suppl. 85. a.
Cocquius (Gisbertus) 281. b
Codomanus (Laurentius) 1463. b. 1464. b
Colucci (Phil.) adnotaciones in Iobum 1501. b. 1104. b
Coeffeaeu (Nicola) responsum ad librum in-
scriptum: mysterium iniquitatis 750. a. 725. a. b
libri IV pro monarchia eccles. Roman. Suppl. 117. b
Coelestius S. P. epistolae 937. a
Coelestius 937. a
Coignet (Petri du) anti-Cotton Suppl. 75. b
Coine (Carolus le) annales ecclesiastici Franco-
rum 603. a. 763. b. 835. a
Colbergii (Ehregott Dan.) Hermetisch-Platoni-
sche Christenthum 1181. b. 65. b. 202. b. 497. b.
590. b. 594. a. 60. b. 608. a. 615. a. 616. a. 1067.
b. 1186. a. 1190. b. 1196. a
de origine & progressu haeretic. 55. a. Suppl. 54. a
Colemannus, pastor Londinensis, 715. a. b
Colevi (Io. Christoph.) auserlesene theologische
bibliothec 190. b. Suppl. 30. b. 37. a. 48. a.
92. a. 96. b. 123. a
anthologia Suppl. 31. b
historia Godefredi Arnoldi 474. a. 818. a
diff. de praesentia rei litterariae statu 129. a. 130. a
Suppl. 22. b
de corruptioribus historiae ecclesiasticae 851. a. b
epistola de studio politico 288. a
Coletus (Ioannes) Suppl. 36. a
Collini (Ant.) discursus de libertate cogitandi 212.
b. 218. b. 1209. a. 1304. a. Suppl. 180. b
Colomesti (Paul.) Gallia orient. lit. 184. b. 1456. b
paralipomena ad Gud. Caue. chartophyl. eccle-
siast. 319. a. 485. a. Suppl. 45. a
bibliothecae chonise 174. a. 338. a. 763. b. 967. b
epistolae clarorum virorum 794. b
Rome protestante 1161. a
diff. de Phoriz scriptis Suppl. 45. a
epistola ad Henricum Iustellum 1257. a
Columbus (Iuane) Suppl. 118. b
Columna (Aegidii de) defensorium librorum
S. Thomae 319. a
Coluini (Ludomaci) papa Vltiaestinus 700. b
Combissii (Franc.) bibliotheca concionatoria 581. b
auctarium bibliothecae Graecorum patrum
894. b. 950. b. 955. a. 960. a. 1009. a. 1010. b.
1011. a. 1239. a
Comenii (Io. Amos) synopsis physicae ad lumen
diuinum reformatae 245. b
historia Astrum Bohemorum 1013. b
iudicium de iudicio Valeriani Magni super re-
gula credendi 1110. b
Comestoris (Petri) historia scholastica 686. b
Comitolus (Paulus) 1423. a

Commedianti instructiones aduersus gentium Deos
923. a. Suppl. 150. a. b
Concordia (Bartholomaei a S.) summa Pitana 628. a
Comadi Halberstadensis concordantiae 1544. b
Convingii (Herm.) tr. de origine iuris Germanici
690. a. b. sq. 718. a
diff. de antiquitatibus academ. 63. b. 96. a. 195. a
commentarius de scriptoribus XVI. post Chri-
stum natum seculorum 188. a. 194. b. 691. b
concussio fundamentorum fidei pontificiae 1111. b
animaduersiones de purgatorio 664. a
libri 2 de Hermetis medicina 240. a. 256. b
de nummis Ebraeorum 79. a
introducio ad Aristotelis politicam 290. a. 287. a
orationes de Aristotele eiusque philof. 204. a
dissertatio de ratione status 292. a
epistola de bibliotheca Wolfenbuttelensi 191. a
epistola de noua sacrae scripturae germanica
versione 112. b. 113. b. 1273. a. 1360. b
actio iniuriarum instituta contra Wasmuthum
113. b
Conscientiosus (Christianus) Suppl. 157. a
Constantinus Aetopolita de processione Spiritus
Sancti 1004. a
Constantinus Porphyrogeneta de administando
imperio 297. a
de imagine Christi Edeffena 950. b
Contierii (Io.) vera ratio terminandi de religione
e introductis 1107. b
Contz-nii (Adami) politica 290. b. 1089. a
Coppensteinii (Io. Andr.) catechesis Heidelber-
gensis ex-caluinizata 331. b. 1086. b
concordia Lutheranae-Caluinistica 1086. a
spongia concordiae papae-Caluinistica 1086. a
epitome Bellarmini controuersiarum 1084. a
Coquati (Leonhardi) anti-Monacensis 750. b
Coquii (Adriani) historia sacra plantarum, arbu-
rum & herbarum sacrae scripturae 248. b
Corax 140. a
Cordeii (Balth.) catena graecorum patrum in
Matthaeum 124. a
expositio patrum graecorum in psalm. 5 1425. b
Covesius (Georgius) 1226. a. 1227. a
Coriolano (Franc. Longi a) summa conciliorum
7-7 b. 404. a
Cornaci (Mi. h.) animaduersiones in anti-Beca-
num Io. Crucii 1088. a. 158. b
anti-Crucius 1088. a
Cornelii, episcopi Romani, epistolae 856. b
Cornelius Nepos 1098. b
Cornelius (Arnoldus) 34. b
Cornbertius (Theodor. Velchardus) 341. b
Corse (Io. Forbescius 2) v. Forbescius.
Cortesi (Paulus) 101. b
Coruinus (Andrea) 787. b
Ec
Corui.

INDEX I. AVCTORUM.

<i>Corvini</i> (Anton.) Augustini & Chrysostomi theologia	513. a	<i>Crocius</i> (Nicolaus)	731. b
<i>Corvini</i> (Ivan'es)	614. a	<i>Crostenii</i> (Andree) bellum Iesuiticum	108. . b
<i>Corvini</i> (Io. Arnoldi) censura anatomes Arminianismi	1162. b	<i>Crotii</i> (Io.) tr. de uno Deo patre	1173. b
responsio ad Bogermanni adnotationes in Hugonis Grouii pietatem	Suppl. 116. b	de Deo & eius attributis	380. b. .
ius canonicum	699. a	de Spiritu Sancto	1173. b
<i>Corvini</i> (Io. Frider.) untersuchung der ketzerhistorie G. A.	8. b.	ethica ad sacrarum litterarum normam emendata	456. a. 650. b
anabaptistischem & enthusiastischem pantheon	1132. b	ethica christiana virtutum & vitiorum	650. b.
<i>Cosmae</i> topographia Christiana	503. a		1173. b
<i>Cossartii</i> (Cassi.) collectio conciliorum	705. b. 14.	vindictae pro libertate religionis	1173. b
	707. b. Suppl. 111. b	responsio ad Grotii librum de satisfactione Christi	1173. a. 1179. b
<i>Costeri</i> (Franc.) catechismus	339. a	versio bibliorum	1367. a
enchiridion controversiarum	1089. a	scripta exegetica	1515. a. b
clypeus catholicorum contra haeresin	1089. b	<i>Crellii</i> (Pauli) beiche von D. Lutheri teutschen bibel-correctur	1347. a. 1348. b
apologia pro enchiridio	1089. b	harmonie	1463. b
<i>Cotelerii</i> (Io. Bapt.) notae ad constitutiones apostolicas	112. a. 491. a. 742. a. 820. b. 859. a. 901. a	<i>Cramer</i> (Bernh. Sebaft.) prodromus typicus	1512. b
bibliotheca patrum apostolicorum	539. a. 309. a.	<i>Cremenius</i> (Caesar)	205. a
	399. a. 504. a. 664. a. 826. a. 1198. b. 1310. b.	<i>Cremii</i> (Thomae) exercitationes philologico-historicae	151. b
monumenta ecclesiae graecae	546. b. 671. b. 977. b. 979. a	thesaurus librorum philologicorum & historicorum	1512. a. 1246. b
<i>Cotterii</i> (Matthaei) exercitationes de hellenistis & lingua hellenistica	1302. a	analecta critico-historica	1332. a
<i>Cottoni</i> (Petri) lettre declaratoire de la doctrine des Jeseuites	729. b. Suppl. 75. b	museum philologicum & historicum	1512. a
<i>Couarruarias</i> (Didaci) resolutiones variae exiure pontificio, regio & caesareo	696. b	memulorum scriptores	62. a. 86. b. 128. b. 129. a.
<i>Couel</i> (Io.) relatio de ecclesia graeca	1129. a		133. b. 136. b. 159. b. 273. b. 287. b
<i>Couetus</i> (Iacobus)	1173. a	exercitia sacra priora quaedam Moysi tractantia	1531. a. 1473. a
<i>Coulan</i> (Anton.) examen historiae criticae N. T.	1287. a. 1559. b	prudencia theologica	644. a
<i>Constantii</i> (Petri) vindictae manuscriptorum codicum	525. b. 529. a	<i>Cysecens</i> , philosophus Cynicus	875. b
vindictae veterum codicum confirmatae	515. b	<i>Cyren</i> (Caroli) unuertheidigter Luther	843. b
	529. a. 1304. a	<i>Cyryllion</i> (Robertus)	1025. a. 124. b
epistolae romanorum pontificum	714. a	<i>Cyrsii</i> (Christoph.) diss. de confusione linguarum	1532. a
<i>Cozzae</i> (Laurentii) vindictae Areopagiticae	603. a. 604. b	<i>Cyrinitur</i> (Petrus) de poësis Latinis	147. a. 1416. a
commentarii in librum Augustini de haeresibus	811. a	<i>Cyrisconii</i> breuiarium canonicum	676. b
<i>Crabbe</i> (Petri) collectio conciliorum	705. a	<i>Cyrispi</i> (Io. Bapt.) diss. de Plarone caute legendo	202. a
<i>Craichii</i> (Io.) principia mathematica theologiae Christianae	389. b. 1127. a	<i>Crocii</i> (Io.) synagoga theologiae	371. b
<i>Cramerii</i> (Io. Dan.) supplementum ad Horrii historiam ecclesiasticam	801. b	commentatio de societate Augustinae confessionis	468. b. 1135. a
arbor haereticarum confanguinitatis	815. a	anti-Becanus	1088. a. 1124. b
<i>Cramerus</i> (Io. Christoph.)	1038. b. Suppl. 110. b	comment de purgatorio pontificio	1134. b. 1088. a
<i>Cranmerii</i> (Thomae) loci communes	378. a	conuersario Prutenica	1134. b. 14.
religia scripta	1121. a. 452. a. 453. a	consideratio triadis syllogismorum Io. Affelmanni	1135. a
<i>Craffelli</i> (Io.) veritable devotion envers la sainte Vierge	1095. b	anti-Weigelius	1135. b. 1189. a
		<i>Crocii</i> (Ludou.) de ratione studii theologici	12. b
		adversus Augustinae confessionis	469. a. 1134. a
		apologeticus pro Aug. confessione	469. a. 1134. a
		disputationes Anti-Bellarminianae	1084. b. 1134. a
		<i>Crocus</i> (Richardus)	108. b
		<i>Croesus</i> (Gerh.) historia Quakeriana	1196. a. 15. a
		dissertationes	380. b
			1514. a
			<i>Croii</i>

INDEX I. AVCTORVM.

Cœli (Io.) coniecturae in Origenem, Irenaeum, Tertullianum & Epiphanium 123. b. 13. c. b
 obſervationes in N. L. 1302. a
Croiset 548. b
Cromwellius (Thomas) 1121. a
Croſa (Io. Petri de) praeſect. phyſicae Suppl. 60. b
Croſſus ſyſteme des reflexions 222. b
Croværi (Guil.) elenchus ſcriptorum ſa ſcriptura-
 rum 1253. a
Creze (Maturini Veyſſierii la) vindiciae veterum
 ſcriptorum 177. b. 771. b. Suppl. 100. b
 hiſtoria chriſtianismi Indorum 339. b. 760. b.
 947. b. 1212. b
 diſſertations ſur diuers ſuiets d'hiſtoire, de li-
 terature, de religion & de critique 1079. b.
 1171. b. 1222. a. 1431. a
 obſervationes ſuper nova editione tractatus de
 mortibus perfectorum Suppl. 139. b
Cruce (Ioannis a) adſcenſus montis Carmeli 610. b
 obſcura nox animae ibid.
 flamma amoris viva ibid.
Crucegeri (Caſp.) enarratio ſymboli Nicaeni 464. b
Crucianus (Franc. Grudeus) 184. b
Cruſeri (Theodori) obſervationes de cenſura
 eccleſiaſtica 739. b
Cruſii (Magni) ſingularia Pleſſiaca 749. b. 1052. a.
 1093. a. 1119. a. 1206. b
Cruſii (Martini) Turco-Graeca 1448. b
 compendium Heerbrandi theologicum in Grae-
 cam linguam translatum 352. a
Cruſius (Florianus) 456. b. 1178. a
Cruſius de rebus Perſicis 166. a. 165. a
Cubocleſius (Antonius) 671. b
Cybi (Marci Ant.) inſtitut. iuris canonici 696. a
Cuchlinus (Iannes) Suppl. 162. b
Cuilly (Iac. de) 1411. b
Cumb-riand (Richardus) 281. b
Cumaei (Petri) liber de republ. Ebraeorum 785. a
 praefatio Iuliani Caefaribus praemiſſa 883. a
Cundifſi (Gothofr.) ſiſagoge ad locos theologicos
 Gerhardi 353. a
 adorationes in Haeteri compendium 351. a
Cuperus (Gisbert) Suppl. 148. b
Curcellae (Steph.) inſtitutio religionis Chriſtianae
 379. a. b. 1168. a. 1497. a
 nouum teſtamentum 1507. b
 ſcripta polemica 1168. a. b
Curionis (Coelii Secundi) de hiſtoria legenda ſen-
 tentia 159. b
Curterius (Ioannes) 1423. b
Curſius (Quintus) 166. b
Cuſani (Nic.) apologia doctae ignorantiae 497. b
 catholica concordantia 1018. b
 eribrationes alcorani 1018. b. 1019. b
Cuſenii (Petri) Saxoniae pseudo-catholica 1159. b. f.
Cypariſſotae (Io.) expoſitio elementaris eorum,

quae de Deo a theologis dicuntur 608. b
 Palamicae transgreſſiones 1011. a
S. Cypriani epistolae 538. b. 644. b
 ſcripta moralia 559. b
 polemica 885. a. b. f. q. Suppl. 143. a
 exegetica 1373. a
Cypriani (Ern. Sal.) ſitten- lehre Chriſti 550. a
 continuati compendii hiſtoriae eccleſ. Go-
 thanae 801. b. 1172. a. 1183. a. 1189. b. 1190. b. 1192.
 a. 1193. a. 1196. a
 anmerkungen über G. Arnolds ketzer- hiſto-
 rie 816. a. b
 bericht von kirchen- ordnungen 720. b
 vom urſprung und wachſthum des Pabſthums
 1041. a
 von vereinigung der Proteſtanten 1166. a
 hilaria euangelica 843. b
 bibliotheca Suppl. 44. b
 catalogus codicum Mſc. bibliothecae Gothanae
 Suppl. 48. a
 diſſert. de propagatione haereſum per canti-
 lenas 152. a. 904. b
 de philoſophis haereticorum patriarchis 455. a
 de Hieronymi catalogo ſcriptorum eccleſiaſti-
 corum 480. b
 de Clemente Romano & Tertulliano 512. b
 praefat. Myconii & Tentzelii hiſt. informatio-
 nis praemiſſae 838. a. 837. b. 841. b
Cypriani (Io.) comment. in Franzii hiſtoriam ani-
 malium 248. b
Cyriilli Alexandrini ſcripta moralia 572. a
 polemica 882. b. f. q. 927. b. f. q. 918. b. f. q. 913. b.
 946. b. 947. b
 exegetica 1406. b. f. q.
Cyriilli Hieroſolymitani catecheſes 313. a. b. 419. a.
 460. b. 810. b. 868. b. 852. b. 893. a. 1310. a.
 Suppl. 79. b. 84. b. 85. a. b
Czuſtingeri (Dau.) ſpecimen Hungariae litterariae
 185. b. Suppl. 117. b

De

Da-berius (Lucas) v. *debery* (Lucas d') 1431. b
Dadi-cu. Ioannes)
Dahlmanni (Petri) ſchmuzplat der maſquieren ge-
 lehrten 193. b
Dailen-us 253. b
Dale (Ant. niij van) diſſert. de oraculorum ori-
 gine 254. a. 781. a
 de oraculis veterum ethnicorum 781. a
 de diuinationibus Iu-laeor. idololatriſis 254. a
 de vera & falſa propheta 781. a
 ſuper Ariſtotele de po interpretibus 1185. a. 139. a. b. f.
 hiſtoria baptis-mi 1185. a
Dallaes (Io.) de uſu patrum 514. b. 515. a. b. 493. a.
 505. a. 523. a. 525. a. 532. a. b. 533. a. b. 534. a.
 540. b. 543. a. 566. b. 567. b. 810. a. 889. a. 925. a
 de poenis & ſatisfactionibus humanis 515. a. 1148. b

Ec 2

de

INDEX I. AVCTORVM.

- de aurali Latinorum confessione 55. a. 1148. b
de cultus religiosi obiecto 515. a. 1148. b
de confirmatione & extrema unctione 515. a
de ieiunio & quadragesima 515. a
de imaginibus 515. a. 519. a. 560. a
de pseudepigraphis apostol. 679. b. 825. b. 1292. a
de scriptis Dionysii areopagitae & Ignatii Antiocheni 601. a
apologia pro duabus ecclesiis in Gallia protestantum Synodis nationalibus 1148. a
Daneshen (I. annis) dialectica 218. b. 50. a. b
liber de orthodoxa fide 319. a. 370. a. b. 538. a. 652. a. 1. 8. a. d
scripta polemica 975. 144. q
oratio de fidelibus defunctis Suppl. 104. b
Danesh, Pont. Rom. epistola synodica ad episcopos Ilyrici 419. a
ad episcopos orientis ibid.
confessio fidei catholicae 49. a
Danyla (N. l. a.) de diuina triade, de processione Spiritus S. &c. 1008. b
Danaci (Lamberti) physica christiana 24. a. 595. a
politica christiana Suppl. 71. b
explicatio symboli apostolici
comment in librum S. Augustini de haeresibus 810. b. 811. b
comment. in Petri Lombardi libros sententiarum 321. b. 325. b. 312. a
Danbaueri (Io. Conr.) idea boni disputationis 27. b
idea boni interpretis 224. a. 124. q. b
hermeneutica sacra 124. q. b
politica biblica 289. a
lac carechet cum 383. a. 640. a
christis 452. a. 603. b. 867. b. Suppl. 125. a. b
collegium decalogicum 640. a. 641. a
theologia consuetudinaria 640. a. 1555. a
theologia casualis 640. a
memoria Lutheri renouata 843. a
homodoria spiritus papae 1159. b
anti-Christo-physica 1159. b
salutis reformationum 1072. b
homodoria spiritus Caluiniani 1105. b
Danichii (Hilariis) Saul & David 582. b
Danielis (Gabr.) responsio ad litteras provinciales L. Montatii 635. a. 635. b. 14. q.
Dantes 120. a
Danzius (Io. Andreas) 785. b. 1216. b
Dantes (Io.) de ordinibus & dignitatibus ecclesiasticis Suppl. 119. a
Dassui (Theodori) diss. de sacri codicis interpretibus Vinarisensibus 1355. a
scholia criticorum in Leuiticum 1506. a
epistola ad Francicum 1161. b
Daubuz (Caroli) libri 1 pro testimonio Fl. Iosephi 771. b. 772. a
Dauenantii (Io.) quaestiones theologicae 1123. b
Dauenaria (Ioannis a) exegesis errorum, qui sunt in Aug. confessione & eius apologia 468. b
Davidis (Franciscus) 1177. b
Dausfi (Io.) notae in epistolas Clementis Romani Suppl. 104. a
Daumius (Christianus) 448. b. 1087. a
Dauraultii (Anton.) catechismus historicus 310. b
Dausquetis (Clausius) 1292. b
Dautius (Maximilianus) 1198. a
Dechair (Eduardus) 555. a. 564. b
Deckerri (Io.) coniectura de scriptis adespotis &c. 193. a
Dedek nri (Georgii) thesaurus consiliorum & decisionum 641. b
Deffau (Franciscus) Suppl. 108. a. b
Delle (Claudii) antiquitates status monastici 819. a
Dello (Martini) disquisitiones magicae 252. a
Demetrii Cydonii siue Thessalonicensis oratio ad Graecos deliberatua 1009. a
de processione Spiritus Sancti 1009. a. 1006. b
summa aduersus gentes 1009. a. Suppl. 151. b
Democritus 58. b. 59. a. 173. b. 236. b. 258. a. 269. a
Democritus (Christianus) v. *Dippelii*,
Demosthenes 144. a
Denarius (Ioannes) 1366. b
Deodimi epistola ad Henricum, Francicum regem 975. b
Derham (Guil.) theologie physiquae Suppl. 61. b
Derkennis (Ignatii) diss. de Deo uno trino creatore 936. b
Derlingtonia (Ioannes de) 154. a. b
Derodo (Dau.) dissertatio de supposito 929. b. 947. a
Deserto (Guil. de) martyrologium 806. a
Desilius v. *Andreae* (Valerius)
Deuidentis, presbyterii cardinalis, collectio canonum 685. b
Deusgii (Herm.) historiae allegoricae V. T. 1512. a
Moses euangelizans 1512. a
mysterium sacrosanctae triados ibid.
Deuschmanni (Io.) anti-Crocus 1135. a
scripta contra Spenerum 1236. b. 14. q.
Dextri (Lucii) chronicon 879. b
Deylingii (Salom.) Irenaeus euangelicae veritatis confessor & testis 513. a
obseruationes sacrae 787. b. 1514. a. 1510. a
dissert. de Cyrillo Hierosolymitano Suppl. 85. a
Deza (Diego) 1412. a
Dezii (Io.) de reunionis ecclesiarum protellantium cum Romanis 1107. a. 457. b
Dianae (Antonii) resolutiones morales 632. b
Dicaeacibus 1732. a
Dicaulilo (Io. de) de iustitia & iure 632. a
de iuramento, periurio & adiuratione &c. ibid.
Dicelii (Hier.) spicilegium a matheos sacrae 299. b
Dickinson (Edmundi) physica vetus & vera 246. b
Didymi Alexandrini liber adu. Manichaeos 894. b
Died-

INDEX I. AVCTORVM.

- Dico* annus (Io.) de naturalismo Io. Bodini 1204. a
biblia Germanica 1361. a
Dief ebnuchii (Mart.) Iudaeus conuertendus &
e-nue-us 1219. a
diss. de morte Henrici VIII. Imperatoris 1506. b
388. a
Diest (Henricus a) 12. a
Dietembergeri (Io.) biblia Germanica 1361. b
Dietrici (Io. Conr.) antiquitates biblicae V. T.
787. a. 150. b
institutiones catecheticae 317. a. 381. a
inuariatæ Augustinæ confessionis repetitio,
expositio & confirmatio 466. b
programmata de graecarum litterarum resti-
tutione 108. a
Dietrici (Viri) agenden-büchlein 719. b
Dieu (Lud. de) animaduersiones in libros V. & N.
te lamenti 1499. b. 13. f.
apocalypsis Ioannis Syriaco idiomate 1329. b
Digbaeu (Kenelmus) de immortalit. animæ 248. b
Dilgerus (Daniel) 614. a
Dilherri (Io. Mich.) disputationes academicae
1530. a. 133. b. 1452. a
Dinanto (Dauid de)* 993. a. 994. a
Dio Callius 167. b
Diodorus Siculus 62. b. 166. a. b
Diodorus Tarsensis 911. b. 917. b
Diozenus Laertius 217. a
Dionysii Alexandrini epistola ad Nouatianum de
schismate 886. b
commentarius de promissionibus 1292. a
Dionysii Areopagitæ scripta mystica 602. a. b. 859. b
Dionysii Carthusiani libri 3 de contemplat. 611. a
Dionysii Exigui collectio canonum 673. b
collectio decretorum Pontificum Rom. 674. b
Dionysius Halicarnassæus 167. b. 204. a. 140. b. 159. b
Dippelii (Io. Conr.) eröffneter weg zum frieden
mit Gott und allen creaturen 1198. a
Dodwelli (Henr.) dissert. Cyprianicæ 824. b. 886. a
in Irenæum 824. b. 1288. b
de successionis pontificum 809. a
de veteribus Graecorum & Roman. cyclis 173. a
paracensis de schismate Anglicano 736. b. 745. b
Dofcius 1222. b
Dominici Gradensis epistola ad Petrum Antioche-
num patriarcham 979. a
Dominis (Marcus Antonius de) de republica ec-
clesiastica 740. a. b. 687. a. 745. a. Suppl. 117. a. b
Dorati (Christiani) metaphysica vltialis 230. b
Doratus schismaticus 921. a
Dorneloeck (Reinerus) 341. b
Doregeest (Eugel A. entzoon van) verantwoord.
der leere der taufgesinnnen 452. a. 1145. a. 1184. a
Doringi (Matthæus) replect. aduersus Paulum Bur-
gentium 1233. a. b
Dornii (Io. Christoph.) bibliotheca theologicu-
critica 82. a. 12. b. 184. a. 336. b. 317. a. 339. a.
342. a. 360. b. 464. b. Suppl. 123. a
Dornkellius v. Eberhez.
Dornmeyer (Andr. Iulii) philologia biblica 127.
a. 1245. a
Dorpius (Martinus) 1340. a
Dorfbii (Io. Georgii) biblia numerata 1471. a. 1529. a
theologia moralis 641. a
collat. ad concil. Sirmienf. & Francofordienf.
410. b. 412. b. 959. a. 961. a. b
Thomas Aquinas veritatis confessor 327. a. 318. b
Suppl. 83. b
Kircherus deuius 1074. a
scripta polemica 1158. 1q.
exegetica 1471. 1q.
diss. de studio theologicæ 13. b
Dostheus, seculi I. haereticus 859. b
Douern, (Ludov.) historia Origenismi 875. a
historia Nestorianismi 945. b. 947. a
Douzbetii (Io.) analecta sacra V. & N. T. 1529. a
Douitii (Ioan.) historia iuris canonici 654. b.
Suppl. 110. a
Draudii (Georgii) bibliotheca classica 80. b
Dreieri (Christiani) philosophia prima 80. b
controouersiae cum purificis praecipuae 1160. b
Drelincourtii (Carol.) consolations de l'ame fidele
contre les frayeurs de la mort 597. a
Dresseri (Matthæi) historia M. Lucheri 842. b
Drews (Io.) iusti societatis Iesu Suppl. 41. a. 74. a. b
Drexelius (Ieremias) 599. b. 1083. a
Drieberge (Ioannes) 774. a
Driele (Ioannes) 1036. b
Drieseni (Ant.) diatribe de principiis theologiae
emblematicae 1512. b
Druysi (Ioannis) adnotationes in N. T. 1497. b
parallela sacra 1498. a. 1535. a
obseruationes sacrae 1498. a
proverbia sacra 1498. a
quaestiones ebraicae 1498. a
veterum interpretum in V. T. fragmenta 1327. b
notae in Sulpitium Seuerum 775. a
Druthmarus (Christianus) 1418. a
Duaco (Odo de) 991. b
Ducatus (Fronto) 105. b. 832. b. 839. b
Duchene (I. B.) le predestinarianisme 942. a
Duditijs (Andreas) 159. b
Duellii (Raimundi) miscellanea 531. a
Duns (Ioannes) 319. b. 966. a
Dunte (Lud.) calus conscientiae 639. b
Dupont (Iac.) metaphras. psalmorum 1414. a
Duracus (Io.) 1066. b. 1072. b. 1121. b. 1156. a. b.
Suppl. 158. a
Durandi, abbas Troarnensis, liber. de corpore
& sanguine Christi 975. a. b
Durandii S. Portiano comment. in libros senten-
tiarum 330. b
Du-

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Durandi</i> (Vrlini) thesaurus notus anecdotorum 530. b. 179. a. 324. a. 834. b. 963. b. 976. a. 980. a. b. 581. a	animaduersiones in Whiloni primaeum Chri- stianismum 1127. b
collectio veterum scriptorum & monumentorum 530. b	<i>Edvardi</i> (Ionathan.) antidotum contra Socinianismum 1127. b
itinerarium litterarium 517. b	<i>Egardi</i> (Pauli) vindiciae Arandianae 588. b
<i>Durantis</i> (Io. Steph.) de ritibus ecclesiae catholicae 812. a	falsches und wahres Christenthum 588. b
<i>Durrui</i> (Io. Contr.) adnot. in Piccarti isagoge ad lectionem Aristotelis 94. a. 205. b. 227. b	Königliches Priesterthum der Christen 508. b
compendium theologiae moralis 581. b	<i>Eggs</i> (Georg. Ios. ab) pontificiam doctum 40. a
<i>Duyfoggi</i> (Bernh.) entdeckung der lehren der Französischen Inspiritten 1197. b	purpura ducta 40. b
<i>Dyke</i> (Daniel & Jeremias) 597. a	<i>Eglini</i> (Raphaelis) historia captiuitatis babilonicae 116. a
E.	
<i>Edelii</i> (Casp.) apologia pro veritate primae philosophiae 213. b	<i>Ego</i> (Io.) de viris illustribus monasterii Augiae maioris 819. a
<i>Eberherz</i> (Iac. Dornkreili ab) biblia historico-harmonica 155. b. 1593. b	<i>Ebingeri</i> (Elaiae) scripta polemica 1084. a
<i>Eberus</i> (Paulus) 1045. a. 1136. b	<i>Eichelius</i> (Ioannes) 163. a
<i>Eccardi</i> (Io. Christoph.) corpus historiarum medicarum 170. a. 747. a. 834. b	<i>Eisengrinus</i> (Guilielmus) 510. a. 790. a
historia studii erymologici linguae germanicae impeni 1343. b. 1344. a	<i>Eisenmengeri</i> (Io. Andr.) entdecktes Judentum 1219. a
monarchische auszüge 816. b	<i>Eitzen</i> (Paulus ab) 347. a. 1046. b
praefatio catechesi theoticae praemissa 313. a. 1313. b	<i>Eleutherii</i> (Theodori) historia controuers. de gratiae diuinae auxillis 631. a. b. 1081. a. b
<i>Eccellenfis</i> (Abrah.) 127. b. 773. b. 1225. b. Suppl. 98. a	<i>Elia</i> (Cassiani a Sancto) theologia moralis 617. b
<i>Eccius</i> (Ioannes) v. <i>Eckius</i> .	<i>Elicmannus</i> (Ioannes) 266. a
<i>Eeghem</i> (Adriani van) informatio in fide Christiana Suppl. 172. b	<i>Elinga</i> (Franciscus Ianssens) 708. b. 726. a
<i>Echard</i> (Iac.) scriptores ordinis Praedicatorum 186. a. 327. a. 331. b. 332. b. 581. a. 798. a. 990. b	<i>Elingii</i> (Laurentii Ingewaldi) historia graecae linguae 109. a
995. a. 996. a. 999. b. 1000. a. 1009. b. 1018. a. 1020. a. 1035. b. 1042. a. 1084. a. 1016. b. 1481. b. 1543. b. 1544. b	<i>Elipandus</i> , episcopus Toletanus 561. a. b
<i>Eckardi</i> (Henr.) compend. theologiae patrum 512. a	<i>Elincunus</i> (Georgius) 773. b
<i>Eckardi</i> (Mel. Syluel.) genuinus christianus 586. a	<i>Ehnenborstius</i> (Geuerhardus) 917. b. 943. a. Suppl. 137. b
christianus religiosus ibid.	<i>Elsneri</i> (Iacobi) obseruationes in noui foederis libros 1530. a
pastor conscientiosus ibid.	<i>Elswich</i> (Io. Herm. ab) schediasma de via Aristotelis in scholis protestantium fortuna 205. b. 208. b. 211. a. 230. b. 268. a. 500. b
<i>Eckardi</i> (Tobiae) coniecturae de codice graeco N. T. quo Lutherus usus est 1507. a	de reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae adfictis 395. b. 474. a. 752. a
vitae Io. Georgii Leuckfeldi, Cyriaci Spangenbergii, Io. Spangenbergii, Tilemanni Hesulii & Hamelmanni Suppl. 36. b. 37. a	adnotationes in Maturinum Simonium de literis pereuntibus 119. b
<i>Eckii</i> (Io.) versio V. F. in linguam germanicam 1163. a. b	<i>Emanuelis</i> palaeologi praepcepta centum educationis regiae ad Ioannem filium 290. a
<i>Eduardi</i> (Georgii) meditationes de causis & occasionibus atheismi 1125. b	<i>Emmii</i> (Vbbonis) annales academiae Groninganae 1010. b
Socinianismus delaruarus 1126. b	<i>Empedocles</i> 140. a. 265. a
demonstratio existentiae & prouidentiae Dei 1127. a	<i>l'Empereur</i> (Constantini) notae ad tractatum midodth 781. b
discurfus de veritate & errore doctrinae fidei & iustificacionis 389. b. 1127. b	notae ad Bertrami librum de rep. Ebraeorum 785. a
	notae ad itinerarium Beniaminis Tudelenfis 1443. a
	<i>Empiricus</i> (Sextus) aduersus mathematicos 138. b
	Pyrrhonianae institutiones 207. a. 277. a. 649. b
	<i>Emseri</i> (Hieron.) versio noui testamenti in linguam germanicam 1363. a. b
	<i>Engel</i> (Arnoldi) fundamental-fragen wider die Lutherische religion 1163. b
	Engel-

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Engelberti</i> Speculum virtutum moralium	581. b	<i>Ernstii</i> (Henr.) <i>εσφα ἀσφος</i>	132. b
diuina de tribus statibus vitio	619. a	<i>Erpenius</i> (Thomas)	115. a. 119. b. 127. a
<i>Engelke</i> (Henr. Afcanii) diss. de reformatorem		<i>Erythraci</i> (Iani Nicii) pinacotheca imaginum illu-	
contemneris domesticis	1165. a	lustrum 182. b. 185. a. 629. b. 631. a. 697. a.	
de Scutianismi gangraena	1170. b		793. a. 1213. b
<i>Englii</i> (Lud.) colleg. um iuris canonici	698. a	<i>Esebenbachii</i> (Andr. Christiani) diss. de poësis chri-	
<i>Engelschallii</i> (Car. Gothofr.) epitola de noua		stianis sacris	153. a
operum Io. Dallaci editione	542. b	<i>Escher</i> (Io. Caspar.)	Suppl. 103. a
praepudicia in capitibus fidei	Suppl. 164. b	<i>Escobar & Mendoza</i> (Antonij de) theologia mo-	
<i>Engerdus</i> (Ioannes)	Suppl. 162. a	ralis	632. b
<i>Engelien</i> (Francisci d') auctoritas sedis apostolicae		de sacrae scripturae filo & obscuritate	1385. b
in reges	726. a	<i>Espen</i> (Zegeri Bernhardi van) ius ecclesiasticum	698. a
<i>Eniedinus</i> (Georgius) 1142. a. 1175. a. 1178. a. 1167. a		<i>Espencaci</i> (Claudij) comment. in epistolas Pauli	
<i>Ens</i> (Ioanni) bibliotheca sacra	1294. a	ad Timotheum & Titum. 1492. b. 35. a. 753. a	
<i>Ephorus</i>	173. b		Suppl. 120. b
<i>Ephraem</i>	Suppl. 105. a. b. 105. a	de profectu ex gentiliu librorum lectione per-	
<i>Epictetus</i> 200. a. b. 257. a. 268. b.	Suppl. 5. b	cipiendo	113. b
<i>Epicurus</i> 151. a. 206. a. 216. b. 250. b. 253. a. 259. b.		<i>Esprit</i> la fausseté des vertus humaines	599. a
	277. a. 1205. a. Suppl. 58. b	<i>Essenii</i> (Andr.) systema vniuersae theologiae 174. b	
<i>Epiphani</i> panarion adv. haereses 8 o. a. b. 507. b. 514. b.		compendium theologiae dogmaticae	ibid.
413. b. 464. b. 502. a. 874. a. 891. b. 892. b. 893. a.		<i>Estii</i> (Guil.) commentarii in epistolas Pauli & re-	
904. a. 906. a. b. 1290. a. 1320. a. 1330. a.		liquorum apostolorum	1483. b
	Suppl. 55. b	adnotationes in difficiliora loca totius scripturae	
ancoratus f. sermo de fide	909. a. b. 418. b		1481. b
anacephalaeosis	509. b	<i>Esterianus</i> (Hugo) de haeresibus, quas Graeci in	
de ponderibus & mensuris	1264. a	Latinos deuoluunt	937. b
de geminis sacris	248. a	<i>Etenyofus</i> (I. B.)	385. a
de natura ferarum & volucrum	503. b	<i>Evagrii</i> historia ecclesiastica 829. a. 168. b. 916. a	
de prophetis	1262. a	<i>Eucherij</i> Ep. Lugdun. instructionum ad Salonium	
<i>Epiphani</i> scholastici historia eccles. 830. a. 669. b		silium lib. II.	1242. b
<i>Episcopii</i> (Simonis) institutiones theologicae			296. a
178. b. 1167. a. 9. a. 370. a. 390. a. 1338. b		<i>Eucledes</i>	296. a
confessio	457. a	<i>Eugenici</i> (Io.) antirrheticum aduersus synodum	
apologia confessionis	1167. b	Florentinam	1012. b
scripta polemica	1167. a. b	<i>Eugenici</i> (Marci) epistolae de synodo Florentina	
exegetica	1516. b		1022. a. b
<i>Erasmi</i> (Desiderij) methodus ad veram perueni-		<i>Eugubinus</i> v. <i>Steuchus</i> .	
endi theologiam	7. b. Suppl. 5. b	<i>Eulogius</i> contra Nouarum de administratione ec-	
explicatio symbolici apostolici	164. b	clesiastica	896. b
verio noui testamenti 1339. b. seq. 1307. a.			893. b
	Suppl. 184. b	<i>Eunapius</i>	84. a
enchiridion militis Christiani	1552. b	<i>Eusebii</i> (Eusebii de) iudici um de pace, quam di-	
adhortatio ad Christianae philosophiae studium		siderant proteclantes	1159. a. b
	Suppl. 5. b	<i>Eusebii</i> Caesariensis chronicon 172. b. Suppl. 125. a	
epistolae	133. a. 886. a	historia ecclesiastica 815. a. b. 543. b. 853. a.	
Ciceronianus	102. a	132. a. 151. b. 307. a. 308. a. 309. a. 310. b. 311. a.	
de libero arbitrio	1037. a. 1045. a	480. a. 497. a. 506. a. 532. b. 543. b. 853. a.	
de amabili ecclesiae concordia	1103. b	860. a. 851. b. 863. a. b. 864. a. 865. b. 868. b.	
<i>Erasmi</i> (Thom.) dialogus de laetitia & strigibus 251. a		882. a. 886. b. 887. b. 1290. b. 1291. b. 1293. b.	
liber de excommunicatione 118. a. Suppl. 115. b		1295. a. b. 1320. a. 1327. a. 1373. b. 1379. a. 1382. b.	
<i>Erbermanni</i> (Viti) anti-Mulcaeus	1077. a	<i>Eugli</i> 137. a. 139. a. b. 135. b. 138. b.	
dialogi	1077. a	praeparatio euangelica 909. b. 497. b. 503. a.	
trophaea ecclesiae Romanae	1077. b		Suppl. 131. a
<i>Erhardus</i> (Thomas)	Suppl. 108. b	demonstratio euangelica 910. a. b. 54. 54. Suppl. 131. a	
<i>Ernstii</i> (Io. Henr.) compendium hermeneuticae		de ecclesiastica theologia	910. b
privatae	225. b	de euangeliorum diaphonia	1381. a
			de

INDEX I. AVCTORVM.

de locis Ebraicis	174. b. 1401. a. b.
epistola ad Caesarienses	401. b. 405. a
ad Carpiam	1184. a
liber contra Hieroclem	90. b
contra Marcelum	90. b
aduersus Sabelium	511. a
commentarius in psalmos	1331. a
in Ecliam	1181. b
in canticum canticorum	1184. a
Eusebii Dorylaeensis libellus accusationis aduersus Eutychen	9047. b
Eusebii Emiseni liber ad Nouatianos	806. b
comment. in epist. ad Galatas	1400. b
Eusebius Gallicanus episcopus	461. a
Eusebius Nicomedienlis	408. a
Eusebius Samofatenlis	897. a
Eusebius Vercellensis 407. b. 1381. a. Suppl. 101. b	
Eustathius Antiochenus 403. a. 874. b. 911. b. 1376. a	
Eustratius	257. a
Eustathii prologus in epistolas Pauli	1307. b
concordantiae graecae	1546. a
Euthymii Zigabeni panoplia dogmatica	920. b.
	937. b
Eutropii breuiarium Rom. historiae	17. a
Eutyches	947. b. 951. a. b
Euzebius	874. b
Fybenius (Huldericus) de origine & auctoritate iuris canonici in terris protestantium	691. b
Fymerici (Nic.) directiorum inquisitor.	991. b
Fyringii (Eliac Martini) vita Ernesti pii 1154. a. Suppl. 182. b	
F.	
Faber (Basilius)	787. b
Fabri (Ant.) Europaeische Staats-Contzley	848. b
Fabri (Honorati) physica	244. a
apologericon doctrinae moralis societatis lesu	615. a. 6. b.
Fabri (Iac.) commentarii in V. & N. T.	1491. a
apologia, quod veritatis interpretatio epistoliarum Pauli non sit translatio Hieronymi	133. a
Fabri (Io.) Scripta	1036. b
Fabri (Nic.) praefatio fragmentis Hilarii praemissa	412. a
Fabri (Tanaquilli) notae ad Scaligeriana	371. b
de facilitate poetices	148. a. 149. b
Fabricii (Andr.) notae in catechismum Romanum	338. a. b
harmonia Augufanae confessionis	468. b
orationes de Luthero	314. a
Fabrii (Georgii) Saxonia illustrata	846. b
Fabricii (Iac.) versio Latina apologiae Eunomii	904. b. seq.
Fabricii (Io.) historia bibliothecae Fabricianae	87. a. b. 352. b. 351. b. 355. a. 356. a. 368. b. 457. b. 468. b. 516. a. 542. b. 707. b. 1055. a. 1061. b.

1065. a. 1069. a. 1080. a. 1086. a. 1087. a. 1101. a	
1105. a. 1113. b. 1111. b. 211. a. b. 1231. a. 1231. a.	
1214. a. Suppl. 57. b. 117. b. 130. a.	
diff. de prudentia eccliaistica	643. b
adnotatione in compendium Baierianum	360. a.
widerlegung Jac. Fühmms	1191. a
confiderario controuersiarum, quae euangelicos inter & romano-catholicos, reformatosque agitantur	Suppl. 158. b
diff. de scylla theologia	915. b. 947. b
Fabricii (Io. Alb.) bibliographia antiquaria	121. b.
157. b. 154. b. 155. a. 172. a. 173. a. b. 174. a. 175. a.	
250. a. 742. b. 786. a. 819. a. 824. b.	
codex pseudepigraphus V. T. 104. a. 780. b. 1254. b	
codex apocryphus N. T. 524. a. 1310. a. b. 357. b.	
307. b. 757. a. 1283. a. 1292. a. b. 1193. b. 1298. b.	
1299. a. 1180. a.	
bibliotheca latina	98. a. 141. a. 144. a. 151. a. 902. b
bibliotheca graeca	109. b. 197. a. 141. a. 152. a.
151. a. 169. b. 198. a. 199. b. 201. a. 201. a. 203. a. 203. b.	
205. b. 206. a. b. 207. a. 217. b. 225. a. 226. b.	
218. b. 251. a. 264. a. b. 266. b. 283. a. 408. b.	
415. b. 445. a. b. 446. a. 448. b. 449. a. b. 503. b.	
504. a. b. 531. b. 548. a. b. 604. b. 608. b. 624. b.	
614. a. 661. b. 661. a. b. 659. b. 675. b. 671. a. b.	
675. b. 677. a. 6. 9. b. 684. a. 685. b. 689. a.	
702. b. 703. n. 707. a. 709. b. 714. a. b. 718. b.	
716. a. 770. b. 772. b. 773. b. 750. a. 791. b. 798. a.	
802. b. 804. a. 807. a. 814. b. 829. b. 878. a.	
832. b. 893. a. 901. a. 904. b. 905. b. 911. b. 518. b.	
921. a. 917. a. 924. n. 929. b. 944. b. 945. a.	
946. a. 949. b. 950. b. 951. a. 955. a. 957. b.	
961. a. 564. a. 971. b. 972. a. 977. b. 985. a. 386. b.	
998. b. 999. a. 1001. a. 1004. a. 1007. a. b. 1008. b.	
1022. a. b. 1023. a. 016. a. 10. 0. b. 1255. b. 1290. b.	
1104. b. 1306. b. 13. 9. b. 1111. b. 1319. b. 1321. a.	
1324. a. 1126. a. 1130. a. 1337. a. 1342. a. 1370. a.	
1374. a. 1377. b. 1378. b. 1381. a. 1386. b. 1387. a.	
1404. b. 1405. b. 1407. a. 1412. a. 1414. a. 1428. a.	
1516. a. 1546. a. Suppl. 59. a. 119. a. b	
menologium	175. a
syllabus scriptorum, qui veritatem religionis Christianae adseruerunt	1198. b. 1200. a. b.
1203. a. b. 1205. a. 1209. a. b. 1261. a. 1221. a.	
Suppl. 61. b. 81. b. 85. b. 126. a. 13. a. 136. a.	
138. a. 139. a. 143. b. 146. b. 150. b. 151. a. 152. a.	
154. b.	
elenchus scriptorum Procli	256. b
supplem. ad Vossium de historicis graecis	160. b
exercitatio de religione Erasmi	844. b. 1103. b
centifolium Lutherani	Suppl. 18. a. b. 31. a.
conspcctus thesauri litterae Italiae	Suppl. 39. b
diatribae de scriptis graecis & suppositis	Suppl. 48. b
Fabricii (Laur.) partitiones codicis Ebraei	1246. b.
1426. a	
Fabricii	

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Fabricii</i> (Theodofii) loci communes ex fcriptis Lutheri	347. b	regnum Chrifti & diaboli myfticum	151. b
<i>Fabrotii</i> (Caroli Annibalis) notae ad Anaftafii hiftoriam ecclefiafticam	833. a	<i>Feuardentii</i> (Franc.) adnotationes ad Irenaeum	496. b, 523. b, 820. b, 869. b
<i>Faccioluti</i> (Iac.) orationes de optimis ftudiis 144. b.		appendix ad Alphonium de Caftro	83. a
Suppl. 16. a		<i>Feurbornii</i> (Iufti) anti-Oftorodus	1175. a
<i>Fagii</i> (Pauli) adnotationes in paraphrafim chaldaicam pentateuchi	1501. b	anti-Eniedinus	ibid.
expofitio quatuor priorum capitum geneſeos ib. translationum praecipuar. V. T. collatio 1502. a		<i>Fevre</i> (Iacobus le)	1534. b
<i>Fagnanus</i> (Proſp.)	637. a	<i>Fewlini</i> (Iac. Guil.) diff. de logicis	223. a
<i>Valconiae</i> (Probae) cento Virgilianus	1417. a. b	<i>Feufkingii</i> (Io. Henr.) gynaeceum haeretico-fa-	815. b
<i>Farellus</i> (Guilielmus)	1145. a. b	naticum	1549. b
<i>Fancher</i> (Michaelis le) traitté ſur la cene du Seigneur	1097. b	hodegeticum concordantiale	1549. b
<i>Faustinus</i> (Didymus)	1042. a	diff. de pravitiis veritatis euangelicae in iure canonico	754. b
<i>Fauſti</i> (Io.) examen theologiae, quam docuit Ariftoteles	257. a	<i>Fieberti</i> (Alex.) arcana ftudiorum methodus 60. b	61. b, 68. a. b, 77. a, 179. a
<i>Favſtinus</i> de trinitate	903. b	<i>Ficini</i> (Marſilii) vita Platonis	201. b
<i>Fayi</i> (Ant.) vita Theodori Bezae	1118. b	theologia Platonica	256. b
<i>Fay</i> (Iac. deſenſio religionis & Moſis 158. a, 388. a)		compendium theologiae Platonicae	ibid.
<i>Fechſii</i> (Io.) adparatus ad ſuppl. hiſt. ecclef. ſeculi XVI. 1049. b, 1051. a, 1054. a, 1057. b, 1058. b, 1059. a. Suppl. 30. b		<i>Ficklerus</i> (Io. Baptiſta)	1123. a
adparatus ad epiftolas Marbachiorum	587. b	<i>Fide</i> (Hieronymus de S.)	1028. b
hiftoria noua theologiae indiſſerentiſticae 1211. a, 473. b		<i>Fidelis</i> (Chriftianus)	1159. a
nachricht von der religion der heutigen Chriſten	1128. b	<i>Fiedleri</i> (Caſp.) Jerleuchteter catechiſmus-Prediger	316. a
de excommunicatione eccleſiaſtica	739. b	<i>Figulus</i> (Nigidius)	115. a
diff. de forma catecheſeos Paulinae Suppl. 80. b		<i>Fileſaci</i> (Io.) verſio S. ſcripturae latina vulgata deſenſa	1485. a
vita Dorſchei	1074. a, 1159. b	<i>Fillineii</i> (Vincentii) ſynopſis vniuerſae theol. morales quaefitiones de chriſtianis officiis & carſibus conſcientiae	631. b
programma in obitu Schomeri	584. b	<i>Finckii</i> (Caſp.) ſylloge quaefitionum theol. 639. a	
<i>Fechſius</i> (Guſtauus Fridericus)	131. a, 1472. a	<i>Fini</i> (Adriani) flagellum Iudaeorum	1278. a
<i>Feindt</i> (Bartholdi) theatrum philoſoph. Suppl. 51. a		<i>Fifcheri</i> (Chriſtianſi Gabr.) examen noui laboris mentrui	1530. b
<i>Felbingeri</i> (Ieremieae) verſio germanica N. T. 1307. b, 1367. b		<i>Fifcheri</i> (Erdm. Rud.) vita Io. Gerthardi 352. b, 353. b, 588. a, 1071. a, 1467. a. b, Suppl. 3. b, 5. b	
<i>Felde</i> (Ioannes a) de interpretatione	225. b	<i>Fifcherus</i> (Ioannes)	1036. b, Suppl. 113. b
<i>Felde</i> (Alberti zum) politica ſacra Suppl. 71. b, 72. a, 109. a		<i>Fifchlini</i> (Melch. Lud.) memoria theologorum Württembergienſium 1050. a, 1039. b, 1065. a, 1190. b, 1458. a. b.	
<i>Felgenhauerus</i> (Paulus)	1067. a, 1366. b	<i>Flacii</i> (Matthiae) clauis ſcripturae ſacrae 1243. b, 11. a, 119. b	
<i>Felicianus</i> (Ioannes Bernhardus)	267. a	catalogus teſtium veritatis 510. a, 1051. b, 382. a, 749. a, 754. a, 839. b, 984. b, 999. b, 1020. b, 1021. b, 1161. a, 1431. b	
<i>Felix</i> Vigeltaius	961. a. b	miſſale eccl. Gallie, 763. a. b, ſq. 1052. a, Suppl. 103. b	
<i>Fellus</i> (Ioannes)	310. a, 886. a	gloſſa compendiarie	1459. b
<i>Felmerus</i> (Robertus)	Suppl. 65. a	adhortatio ad ſtudium linguae ebraeae	111. a
<i>Felwingeri</i> (Io. Pauli) anti-Oftorodus	1175. b	hiftoria de primatu papae, aliaeque ſcripta polemica	1051. b, 1052. a. b
<i>Fencelon v. Salignae.</i>		<i>Flutianus</i> (Amandus)	1149. a
<i>Fergenius</i> (Henricus)	1235. a	<i>Flauiſonii</i> (Valeriani) epiftolae de ingenti bibliorum opere	1282. a
<i>Ferrandi</i> (Fulgentii) breuiatio canonum	676. b	<i>Fleberii</i> hiftoria Card. Ximonii	1280. b
<i>Ferrarius</i> (Io. Philippus)	174. a	<i>Fleiſcher</i> (Io. Laur.) einleitung zum geiſtlichen rechte	700. a
<i>Ferrarius</i> (Octavianus) de ſermonibus exotericiſis 94. a, 226. b, 144. b			Flury
<i>Ferrarius</i> (Arnoldus)	730. b		
<i>Ferrarius</i> (Vincentius)	1028. b		
<i>Feffelii</i> (Dan.) Chriſtus myſticus	1511. b		

INDEX AUCTORVM.

<i>Fleury</i> (Claudii) dissertatio de Platone 203. a. 228. a	<i>Fornarii</i> (Martini) tr. de ordine	630. b
methodus studiorum	203. a	
catechismus historicus	339. b	
institutiones iuris canonici	698. b	
de moribus Christianorum	821. b	
discours sur l'histoire ecclesiastique Suppl. 122. a		
<i>Fleuteri</i> (Io. Balili) historischer catechismus von der reformation Lucheri &c.	839. a	
<i>Floerckii</i> (Io. Ern.) praenotiones iurisprudentiae ecclesiasticae	654. a	
<i>Florens</i> (Frauc.) de origine, arte & auctoritate iuris canonici 654. b. 667. a. b. 674. b. 676. b. 677. b		
<i>Florentinus</i> (Franciscus Maria)	805. a. 806. a	
<i>Florentinus</i> (Remigius)	1018. a	
<i>Florini</i> (Io. Matthiae) exercitationes historico-philologicae	109. b	
<i>Florus</i> (Lucius Annaeus)	167. a	
<i>Florus</i> Lugdunensis aduersus Ioannis Scoti Erianae err. neas definitiones	965. b. f. q.	
<i>Flottmannilii</i> v. <i>Basnigii</i> (Samuel)		
<i>Floyd</i> (Io.) censura in libros M. Ant. de Dominici de perf. ecclesiastica	117. b	
<i>Floodii</i> (Rob.) philosophia Moisaica	245. b	
historia physica	ibid.	
<i>Foekerius</i> (Hiacus)	1054. b	
<i>Foeyleri</i> (Io.) consilium de studio theologico recte instituendo	5. b	
problemata ex symbolo apostolico	462. a	
tr. de conciliis	709. a	
<i>Foersterus</i> (Da id)	1135. b	
<i>Foersterius</i> (Michael)	635. a	
<i>Folista</i> (Vbertus) de linguae latinae vsu & praef. flactia	103. b. 100. a. b	
de ratione scribendae historiae	159. b	
de similitudine normae Polybianae	ibid.	
<i>Folletto</i> (Hugo) de de claustru animae	627. a	
<i>Folwald</i> diss. de tactica Ebraeorum	Suppl. 121. b	
<i>Fonsca</i> (Petrus)	230. a	
<i>Fontanini</i> (Iusti) vindiciae antiquorum diplomatum	178. b	
catalogus bibliothecae Card. Ios. Renati Imperialis	47. b	
<i>Pontenelle</i> historio des oracles	254. a	
<i>Forbesii</i> (Guil.) considerationes controversiarum	1123. b. 108. a. 113. b	
<i>Forbesii</i> a <i>Corse</i> (Io.) instructiones historico-theologicae	515. b. 931. a. 1220. a	
theologia moralis	591. a	
<i>Forerii</i> (Franc.) commentarius in Esaiam	1501. b	
<i>Foreri</i> (Laur.) pacis compendium inter Catholicos & protestantes	1065. a. Suppl. 95. a	
Symbolum catholicum	1029. a	
vindicatae symboli Lutherani	1091. a	
Lutherus thaururgus	1991. a	
<i>Forsge</i> (Ludouicus de l.)	209. a	
<i>Fosterii</i> (Christoph.) notae politicae in Tacitum	293. a. b	
<i>Fortunatus</i> (Amalarius) de officiis ecclesiast. 762. a		
<i>Fosse</i> (Petrus Thomas du)	1750. a	
<i>Foxterus</i>	1128. a	
<i>Fox</i> (Eduardus)	1121. a	
<i>Franchetiae</i> (Hier.) discursus politici	299. a	
<i>Franciscus</i> (Erasmus)	593. b. 1191. a	
<i>Francini</i> (Petrus) de usu & praestantia linguae graecae	107. a	
<i>Francinbergius</i> (Abraham)	615. b. 1190. a	
<i>Frankenkleinius</i> (Christianus Fridr.)	291. b	
<i>Frankii</i> (Aug. Herm.) methodus studii theologici 7. a. 13. b. 14. b. 23. b. 51. b. 91. a		
idea studii theologiae	43. a. Suppl. 8. b	
Christus scripturae sacrae nucleus	71. a	
verantwortung gegen D. Io. Frid. Mayern 616. b		
monita post-rationalia theologiae	646. a	
obseruationes biblicae 1361. a. 1362. a. b. 1368. b		
apologia obseruationum latinorum 1361. b. 1362. a		
Einleitung zum fürbilde denen studii theologiae	Suppl. 8. b	
<i>Frankii</i> (Bernh.) diss. de auctore theologiae paraphrasis psalterii	Suppl. 187. b	
<i>Frankii</i> (Christoph.) exercitationes anni Luth. lutherianae	379. b. 1059. a	
anti-Weselinianae	1071. a. 1135. a	
<i>Francus</i> (Dau.) de papistarum indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum	88. b. 526. a. 540. a	
<i>Francus</i> (Sebastianus)	655. a. 1185. a	
<i>Franczi</i> (Wolff.) historia animalium sacra 243. b		
schola sacrificiorum patriarchatum	784. a	
tr. de interpretatione scripturae f. 1244. a. 1552. b		
diss. in Augustanum confessionem 456. b. 465. b		
<i>Fressenii</i> (Claudii) disquisitiones biblicae 1249. a		
	787. a. 798. b. 1335. b	
<i>Fressberger</i> (Heinr. Wolfigangi) sieg der ewangelischen wahrheit	Suppl. 159. b	
<i>Friedelphus</i> a. Lexouienfis episcopus	775. b	
<i>Friedegifus</i> abbas	561. b	
<i>Frederi</i> (Ma. qu.) directorium in chronologos &c.	161. a. 170. a	
collectio rerum Germanicarum 834. a. Suppl. 16. b		
<i>Frederi</i> (Pauli) theat. um virorum eruditione clarorum	18. a	
<i>Freitagii</i> (Io.) sectae Semite-Paracelicae refutatio	246. b	
<i>Freine</i> (Caroli du) glossarium latinum 58. a. 504. a. 824. a		
glossarium mediae & infimae graecitatis 10. b. 824. a		
<i>Freyerus</i> (Hieronymus)	1553. b	
	130. a	

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Freylinghauseni</i> (Io. Anstathi) grundlegung der theologie 362. b	<i>Garet</i> (Ioannes) 528. a
<i>Freytagii</i> (Geroldus) 150. b	<i>Garnerii</i> (Io.) dissertationes ad haeresin Pelagianam pertinentes 419. b. 936. b. 938. b. 1397. a
<i>Frickii</i> (Eliae) historie des Lutherthums 838. a	diff. de libris Theodoretii 927. b. 946. a. 1406. a. 1408. b
<i>Ficklin</i> (Io.) inementia Clementis examinata 723. b. 730. b. 731. a	notae ad Marium Mercatorem 929. b. 943. b. 945. a
diff. de iustificacione 452. b. 453. a. 541. b	systema biblioth. collegii Parisiensis Suppl. 47. a
<i>Fridrici</i> (Ieremias) 1531. a. Suppl. 183. a	<i>Garnier</i> (Iulianus) 528. b
<i>Fridericii</i> (Io.) explicatio symboli apostolici 462. a	<i>Garofali</i> (B'atii) consideraciones de poësi Graecorum & Phaeorum 1261. b
liturgia vetus & nova 761. a	<i>Garthius</i> (Heluicus) 1065. a
<i>Fridrici</i> (Io. Christophili) diff. de philosophis gentilibus controueriarum fidei arbitri. 893. b	<i>Gasmari</i> vita Chemnitii 1057. b
<i>Friedlibii</i> (Erici) untersuchung des indifferentismi religionum 1211. a	<i>Gassendi</i> (Petri) physica 231. b
<i>Friedrichii</i> (Phil. Henr.) modulla theologica 354. b	synagma philosophiae Epicur. 250. a. b. 269. b
theologia exegetica 1535. b	disquisitio metaphysica 221. a
<i>Frische</i> (Iacobus du) 528. a. b	exercitationes aduersus Aristotelleos 204. b
<i>Frischmannus</i> (Ioannes) 785. b. 1216. b	de origine & varietate logicae 217. a. 220. b
<i>Frischlin</i> (Abrahamus) 593. b. 10. a	<i>Gatakeri</i> (Thom.) aduers. miscellanea 1266. a. 1529. a
<i>Fritz</i> (Gegorius) 790. b	comment. ad M. Aurelium Antoninum 168. b.
<i>Fritzi</i> (Ant. Guntheri) consideratio ad Malenii meditatam concordiam 1106. b	diff. de filo noui testamenti 277. a. b
<i>Frommanni</i> (Io. Virici) atheus stultus 1202. a	cinnus Suppl. 193. b
<i>Fromendus</i> (Libertus) 1142. a	<i>Gatti</i> (Ant.) epistola pro vindiciis antiquorum diplomatum 178. b
<i>Frontonis</i> (Ioannis) opuscula 822. b. 685. a	<i>Gauanti</i> (Barth.) thesaurus sacrorum rituum 822. a
<i>Frontier</i> (Iac.) Sions wartelingen Suppl. 161. a	comment. de vita Pauli 1290. b
<i>Fubrmannus</i> (Balthazar) de remoris pietatis 596. a	<i>Gauden</i> icon regia Suppl. 77. b
<i>Fulgentius</i> , Episcopus Ruspensis 50. b. 461. a. 938. a. Suppl. 88. a	<i>Gaudentius</i> Donatista 911. b. 922. a
<i>Fulgentius</i> Brixianus 731. a	<i>Gaudentius</i> (Paganinus) de philosophia apud Romanos initio & progressu 207. b
<i>Fulgenti</i> (Iac.) vita Bellarmini 1081. b. 1083. a	<i>Gaulminus</i> (Gilbertus) 896. b. 1262. a. 1289. a
<i>Fulleri</i> (Nicola) miscellanea sacra 119. a	<i>Gausseii</i> (Seeph.) differt. de studiis theologicis ratione &c. 12. b. Suppl. 6. a
<i>Functii</i> (Io. Nic.) tr. de origine linguae latinae Suppl. 16. a	<i>Gautierii</i> consideracions sur le recueil des artes authentiques ramassees par Mr. Blondel 1148. b
de pueritia & adolefcentia lat. linguae Suppl. 16. b	<i>Gaze</i> (Theodorus) 108. b. 10. 3. b
<i>Fungerus</i> (Io.) de institutione puerorum 39. a	<i>Gazaei</i> (Aeneae) dialogus de animarum immortalitate & corporum resurrectione 910. b
<i>Furly</i> (Heniamini) Bourignonia detecta 1193. b	<i>Gazaei</i> (Alardi) commentar. in Cassianum 605. a. 939. a. 944. b
<i>Furnus</i> (Ioannes) 987. a	G. D. T. M. V. nouum testamentum graecum 1304. b. 1309. a
G.	<i>Gebhardi</i> (Brandani Henr.) centum loca N. T. vindicata 1215. a
<i>Gabriel</i> Philadelphienfis 1227. a	disquisitio de metro Marci Meibomii 1261. b
<i>Gaerdeni</i> (Iac.) theologia pacifica 390. a	commentatio in epistolam Iudae 1471. b
<i>Gagnerius</i> (Ioannes) 1220. a. 1546. b	comment. in Oseam, Obadiam, Amosum & Zephaniam 1479. b
<i>Gaitius</i> (Andreas) Suppl. 93. b	<i>Gedalia</i> R. catena kabbalae 773. a. 994. b. 1275. b. 1442. b. 1514. a
<i>Galinus</i> (Petri) arcana cathol. veritatis 1217. a. 997. b	<i>Gedickii</i> (Lamperti) bericht von dem reformations-wercke 839. a
<i>Galenus</i> 38. a	<i>Geieri</i> (Mart.) comment. in psalmos, prouerbia, ecclesiasten & Daniele 1471. a. b
<i>Galei</i> (Theophili) historia philosophica Suppl. 51. a	Kf 2
<i>Galeus</i> (Thomas) 255. b. Suppl. 149. b	
<i>Gallaei</i> (Seruati) diff. de sibyllis 310. b	
<i>Gallianus</i> (Vulcatius) 168. a	
<i>Gallus</i> (Nicolaus) 1044. b. Suppl. 182. a	
<i>Ganz</i> (R. David) zemach David 773. a. 994. b. 1439. a. 1442. b. 1443. b	
<i>Garnassii</i> doctrine curieuse 1116. b	
<i>Gardineri</i> (Sam.) responsio ad Sandii nucleum historiae ecclesiasticae Suppl. 86. a	

INDEX I. AVCTORVM.

Geisleri (Frid.) diff. de anonymis scriptoribus 191. *a*
Griffenii (Io. Mich.) armerckungen über die sit-
 ten-lehre der Christen 549. *b*. 646. *b*
Gelsius Pontifex Rom. 662. *a*. 816. *a*. 937. *b*. 944. *b*
Gelsius Cyzicenus comment. in acta concilii Ni-
 caeni 403. *a*. 668. *b*. 907. *b*
Gellii noctes Atticae 128. *a*
Gensheradii (Gilberti) explicatio symboli Atha-
 nasiani 465. *a*
Gennadius Massiliensis de ecclesiasticis dogma-
 tibus 317. *b*. 926. *b*
 de scriptoribus ecclesiasticis 480. *b*. 459. *a*. 922. *a*
 926. *b*. 9. 8. 9. 44. *a*. 945. *a*. 1427. *a*. Suppl. 150. *a*. *b*
 aduersus haereticos 811. *a*. 936. *b*
Gennadius (Georgius) v. *Scholarius*.
Gentiletti (Innocentii) anti-Machiauellus 291. *b*
Gentilis (Alberici) diff. de latinitate veteris biblio-
 riorum versionis male adusata 99. *a*. 1316. *a*
 differt. de libris iuris canonici & de libris iuris
 ciuilibus 1335. *b*
Gentius (Georgius) 995. *b*
Gentzenii (Frid.) historia philosophiae Suppl. 50. *b*
 iuris diuini positui prudentia Suppl. 109. *b*
Georgii (David) 1192. *a*. *b*
Georgius Ariminensis 1004. *b*
Gerbasius (Ioannes) 720. *b*. 725. *b*
Gerbellii (Nic.) nouum testamentum 1307. *a*. 1319. *a*
Gerberonius (Gabriel) 528. *a*. 576. *a*. 725. *b*. 944. *a*
Gerbertus 644. *a*
Gerdesii (Henningii Io.) schediasma de enthu-
 lasmo 1182. *a*
Gerganus (Zacharias) 1224. *a*
Gerhardi (Ephraimi) delineatio philosophiae ra-
 tionalis 222. *b*
Gerhardi (Io.) loci theologici 351. *a*. *b*. 511. *a*
 methodus studii theologici 5. *a*. 24. *a*. 47. *a*
 50. *b*. 79. *b*. 93. *a*. 213. *a*. 233. *a*. 479. *b*. 505. *b*
 523. *a*. 517. *a*. *b*
 meditationes sacrae 588. *a*
 schola pietatis 390. *b*. 588. *a*
 exercitium pietatis quotidianum 588. *a*
 patrologia 487. *b*
 disputationes isagogicae 353. *a*. 1069. *b*
 disputationes theologicae 1069. *b*. 1189. *a*
 confessio catholica 1070. *a*. *b*. 540. *a*. 601. *b*. 678. *b*
 754. *a*
 Bellarminus de doctrinae testis 1070. *a*
 scripta polemica 1070. *a*. 1071. *a*. *b*
 eretica 1467. *a*. *b*
Gerhardi (Io. Ernesti) synopsis Arminianismi 1170. *a*
 theologiae Mahomedis consideratio 1221. *b*
 sylloge decem theologicarum 1071. *b*
 diff. de ecclesia Coptica 1071. *a*
 de statu Armeniae 1071. *a*
 de ecclesia Maronitarum 1071. *b*
 de religione Moscovitarum 1071. *b*

Gerhardi (Io. Ernesti) theologi Gießenfis, sche-
 diasma de theologia systematica Suppl. 50. *b*
Gerhardus Zurphaniensis 611. *a*
Gerlachius (Stephanus) 1089. *b*. 1222. *b*
Germonius (Barthol.) de veteribus regum Fran-
 corum diplomatibus 178. *b*
 de veteribus haereticis ecclesiasticorum codi-
 cum corruptoribus 525. *b*. 529. *a*. 1304. *a*
Gerulus (Lucas) 454. *b*
Gerobulus (Ioannes) 341. *b*
Gersen Io. abbas Vercellensis Suppl. 108. *a*. *b*
Gerson (Io.) de paruulis ad Christum trahendis 334. *b*
 de concordia metaphysicae cum logica 993. *b*
 scripta mystica 611. *a*. 580. *b*
 polemica 1015. *a*. *b*. seq.
Gertmanni (Dau.) exercitatio anti-Tilliana 377. *b*
Gervastii, abbatis Trappensis, vita Rufini Suppl. 7. *b*
 defense de la nouvelle histoire de l'abbé Suger
 Suppl. 7. *b*
Gesenius (Fridericus) 282. *b*
Gesneri (Conr.) bibliotheca vniuersalis 78. *a*. 189. *b*
 pandectae vniuersales 78. *b*. 189. *b*
Gesneri (Io. Matthiae) commentatio de eruditio-
 ne Graecorum, qui hodie viuunt 110. *b*. 1229. *a*
Gesneri (Sal.) disputat. pro libro concordiae 469. *b*
 libri IV. de conciliis 703. *a*. 709. *a*
Gesslii (Timanni) historia sacra & eccles. 601. *b*
Geulingii (Arnoldi) metaphysica 231. *b*
 physica vera 231. *b*
 ethica 272. *a*. 209. *b*. 648. *a*
Geyerberg (Hector Maximilianus de) 1536. *a*
Gibbonius v. *Burgo* (Augustinus de)
Gibellini (Theodosii) caesareo-papia Romana 751. *a*
Giberti (Io. Petri) iugemens des seauans, qu'on
 traite de la rhetorique 140. *a*. 141. *a*. 142. *a*. *b*.
 191. *a*
 institutions ecclesiastiques & beneficiales Suppl.
 111. *a*
Gichtelius (Ioannes Georgius) 1191. *b*. 14.
Gilbertus Porretanus, ep. Pictauiensis 983. *b*
Gilbertus, abbas, de incarnatione aduersus Iudaeos
 988. *b*
Gilberti (Dau.) admonitio wider fac. Böhmens
 schriftten 1190. *b*
Gillepsius 735. *a*
Gimmae (Ioach.) idea historiae litterariae Italiae
 Suppl. 38. *b*
 elogia academicorum Suppl. 39. *a*
 comment. de hominibus & animalibus fabulosis
 Suppl. 39. *a*
Giphanus (Obertus) 267. *a*
Giraldis (Lilii) dialogi de poetis graecis & latinis
 147. *a*. 1412. *b*. 1414. *b*
Giry (Franciscus) 543. *b*
Gislini (Victoris) notae ad Sulpicium Seuerum
 775. *a*
Gittickii

INDEX I. AVCTORVM.

- Gittichii* (Mich.) epistola ad Ruarum 179. *b*
Gladioli (Frid.) Versuch von einer accuraten
 reichs-h. flore. 171. *b*
Glafey (Adami Frid.) vernunft- und vöcker-
 rechte 286. *a*
Glauclii (Iosephi) Sadduceismus triumph. 235. *a*
Glafii (Sal.) philologia sacra 12. *a*, *b*, 124. *a*,
 127. *b*, 1278. *a*, 1458. *a*, 1507. *b*, 1560. *b*
 mantissa ad philologiae sacrae libros 1355. *a*
 logica sacra 223. *a*
 enchiridion biblicum 1356. *a*
 catechismus Gothanus 336. *b*
 notae in compendium Hutterianum 351. *a*
 oratio de necessitate ebraeae linguae 111. *a*
 bedencken über die zwischen ethischen Chur-
 sächsischen und Helmsäcischen theologis
 entstandene controersien 1214. *a*
Glauclius (Andr.) de concordantiarum biblica-
 rum via 1546. *a*, 1549. *b*
Glyca (Michael) 775. *b*
Gobelini cosmodromium 678. *a*
Goelenii (Rud.) aduersaria ad Scaligeri exercita-
 tiones 239. *a*
Godeau siue *Godellus* (Anton.) 800. *a*, 1290. *b*
 Suppl. 121. *b*
Godschalcus v. *Gotteschalcus*.
Godellii (Matthiae) caesareo-papia Romana 751. *a*, *b*
Goeden (Henningus a) 691. *b*, 694. *a*
Goerer (Guil.) antiquit. Mosaeicae & iudaicae 782. *b*
 notae ad Cuneum de rep. Ebraeorum 785. *a*
Görtzius (Georg.) antistes lenensis 153. *b*
Görtzi (Georg. Henr.) meletemata Annaeber-
 gentia 76. *b*, 1487. *b*
 elegia Germanorum quorundam theol. 183. *b*
 princeps graece ductus 107. *b*
 diss. de scriptoribus haeresiographis 808. *b*
 schediasma de Lutheran. Bernhadi 514. *a*, 606. *b*
 de conuersis pontificis Suppl. 44. *a*, *b*
Geldastii (Melch.) nomenclarchia Romani imperii 717. *b*
 b. 330. *b*, 579. *a*, 668. *a*, 1021. *a*, Suppl. 115. *b*
 Reichsfacta: gen 690. *b*, 691. *a*
 imperialia decreta de cultu imaginum 958. *b*
 res allemannicae 1344. *a*
Gumai (Franc.) lyra Davidica 1261. *a*
 inuestigatio originis sabbathi 1137. *b*
 syntagma diss. theologicarum
 anti-Colterus 1089. *a*, 1137. *b*
 scripta contra Remonstrantes 1137. *b*, 1169. *a*
Gonsii (Io. Bapt.) clypeus theol. Thomisticae 368. *a*
Gonsierius v. *Contierius*.
Gualtini (Thomae) Meses & Aaron 783. *a*, 655. *b*
Gordenius (Iacobus) 1486. *a*
Gorgias Leontinus 139. *b*, 140. *a*
Goricoides (Iosephus) 772. *b*
Goriacius (Daud) 205. *a*
Goshfredi (Iac.) dissertat. in Philostorgii histor.
 eccles. 880. *a*, 828. *b*
 notae in Libanii orationem $\pi\epsilon\pi\iota$ τῶν $\tau\epsilon\lambda\epsilon\omega\tau\acute{\alpha}\nu$ 882. *b*
Gotteschalci contestiones 964. *b*
 epistola ad Ruarum ibid.
Goulartius (Simon) 510. *a*, 1431. *b*
Goulmannus (Franciscus) 1501. *a*
Goussii (Iac.) ternio controueriarum aduersus
 Iudaeos 1215. *a*, 119. *a*
 commentarii linguae ebraeae Suppl. 182. *a*
Gozechini epistola ad Valcherum 975. *b*
Grabii (Io. Ern.) spicilegium S. patrum, & haere-
 ticornum 524. *b*, 780. *b*, 859. *b*, 862. *b*, 870. *a*,
 1254. *a*, 1310. *a*, 1373. *a*, 1421. *a*, Suppl. 113. *a*
 prolegomena in Irenaeum 869. *a*, 820. *b*, 865. *a*,
 in LXX Interpp. octateuchum 1324. *a*, 1325. *a*
Grabii (Mart. Syluestri) vita Rligia 1055. *a*, *b*
Grabius (Ioannes Ernestus) 1161. *a*
Grabuit (Georgii) ethica christiana 586. *b*
Graciani (Balth.) homme de cour 293. *b*
 ibid.
Gradius (Stephanus) 637. *a*
Gracuius (Ioannes Georgius) 135. *b*, 181. *a*, Suppl.
 39. *b*, 149. *a*
Grambsius (Ioannes) 1471. *a*
Gramscibus (Io. Andr.) de foederibus diuinis
 Suppl. 90. *a*
G. anstensis (Lud.) philosophia christiana 246. *a*
Gruncolusius Suppl. 23. *b*
Grand (Antonii le) logica 221. *a*
 physica 241. *a*
 daemologia 253. *a*
 l'homme sans passion 274. *a*
 historia sacra 777. *a*
Gräpi (Zach.) historia litteraria talmudis hiero-
 solymitani & babilonici 121. *b*
 historia litteraria alcorani 1220. *b*
 theologia recens controuersa 254. *a*, Suppl. 158. *b*
Gratiani concordia discordantium canonum 686.
a, *b*, 14. 381. *b*, 671. *b*, 690. *a*, 701. *a*, 714. *b*
Graueri (Alberti) praelectiones in A. C. 466. *b*
 disputationes anti-Colterianae 1089. *b*
 propugnaculum anti-Paracenum 1131. *a*
 liber de vnica veritate 211. *b*
Grauefande (Guil. Iac.) physices elementa mathe-
 matica 242. *a*, 295. *b*, Suppl. 61. *a*
Grawit (Abr.) historia philosophica 197. *a*
 specimen philosophiae veteris 214. *b*
Grauii (Henr.) notae ad Hieronymi catalogum
 scripturum ecclesiasticorum 480. *b*
Green (Rob.) principia philosophiae de vi ex-
 pansiu & contractiu Suppl. 60. *b*
Gregentii disputatio cum Herbario Iudaeo 948. *b*
 950. *b*, 104. *b*
Gregorae (Nicephorus) 179. *b*
 FF 3 *Gregorii*

INDEX I. AVCTORVM.

Gregorii Baetici tr. de fide orthodoxa 903. a
Gregorii Cyprii expositio fidei 1003. a. b
Gregorii Magni moralium libri XXXV. 574. a.
 1411. b. 250. b. 1334. b
 liber pastoralis curae 575. b
 epistolae 575. b. 803. b. 804. a
 homiliae in Ezechielem & in euangelia 1411. b
 reliqua scripta exegetica 1412. b
Gregorii Melisseni antirhetoricum aduersus Marci
 Ephesi epistolam encyclicam 1026. b
Gregorii Nazianzeni orationes de theologia 2. a
 314. b. 905. b
 epistola ad Eudoxium rhetorem 47. a
 oratio in sanctum baptisma Suppl. 83. b
 oratio funebris in laudem Basilii 413. b
 dialogus aduersus eos, qui vehementer iurant
 543. b
 hymni 152. a. 151. a
 carmina 1414. b. 563. a
 scripta moralia 563. a
 polemica 502. b. 511. b. 519. a
 exegetica 1395. b. 13. b. a. b
Gregorii Neocaesariensis s. thaumaturgi expositio
 iudei 400. b
 epist. de iis, qui barbarorum incursum lapsi 559. a
 metaphrasin in ecclesiasten 1386. a. b. 1414. b
Gregorii Nysseni vita Gregorii thaumaturgi 400. b
 dialogus de anima & resurrectione 549. b
 sermo catecheticus magnus Suppl. 82. a
 scripta moralia 563. a
 polemica 905. a. 919. a. 521. b
 exegetica 1586. a
Gregorii presbyteri collectio canonum 685. b
Gregorii Turonensis historia 830. a
Gregorii (Io.) nouum testamentum graecum 1308. a
 obseruationes in aliquot scripturae l. loca 1502. a
Gregorii (Petri) syntagma de republica 290. b
Grisei (Iac.) l. b. r. de cruce 1086. b. 14.
 mytha Salmurienfis 750. b
 adnotationes ad Cantacuzeni historiam 1011. b
 defensio Bellarmini 1085. b. 1086. b
 responsum ad theses Aegidii Hunni 1061. b
 labyrinthus Cretico-Hunnianus 1064. a. 1086. b
 admonitio de biblis Tigurinis 1338. b
 de iure prohibendi libros haereticos 85. a. 87. a
 915. a. Suppl. 101. a. b
 de sacris peregrinationibus 1087. a
 de ecclesiasticis processionibus 1087. a
Grinobovius (Nicolaus) Suppl. 161. a
Grinacius (Simon) de vilitate legendae historiae
 158. a. 159. b
Grindall (Eduardus) 1121. a
Griffohusius (Io. Henricus) 823. a
Gronemwegen (Henr.) pneumatica 253. b
Gronovius (Iacobus) 115. b. 174. a. 544. b. 871. b.
 Suppl. 40. a. 137. b. 143. a. 150. a

Gronovii (Io. Frid.) obseruatorum in scriptoribus
 ecclesiasticis monibilibus 537. b
Grösbaueri (Theoph.) wächter-stimme &c. 585. b
Grösbayn (Georgii) dispp. pro versione La th. 1359. b
Grotii (Hug.) annotationes in V. & N. T. 517. a. b
 63. a. 99. a. 105. a. 1293. a. 1485. a. 1501. b
 liber de veritate religionis Christianae 114. b
 1503. a. Suppl. 180. a
 adnotationes ad Cassandri consultationem, 1104. a. b
 annales de rebus Belgicis 163. b
 vortum pro pace Suppl. 162. b
 pietas ordinum Hollandiae 717. a. Suppl. 116. a
 de imperio summi potentatum circa sacra 737. a
 de iure B. & P. 215. a. b. 278. b. 290. b. 557. b.
 613. a. 663. b
 de satisfatione Christi 1175. a. Suppl. 172. b
 de antichristo 1140. a
Grubelius (Christianus) 641. b
Gruherus (Erasmus) 341. a
Gruherus (Io. Daniel) 693. b
Gruteri (Iulii) thesaurus inscriptionum Rom. 173. a
Grynacus (Io. Iacobus) 1059. a. b
Gualandi (Adoardi) philosophia moralis 271. b
Gualtherus, episcopus Pictaviensis 339. a
Gualtherus, Prior Viatorius 323. a
Gualtherus (Iacobus) 371. a
Gualtherii (Otonis) sylloge vocum exoticarum
 N. T. 1502. a
Guarini (Bapt.) lib. de ordine docendi & stu-
 dendendi 97. a. b
Gudenii (Henr. Phil.) diss. de Bonifacio Germa-
 norum apostolo 835. b
Guerickii (Otonis) experimenta noua Magde-
 burgica 156. b
Guliccardini (Franc.) historia papatus 750. b
Gulielmi, ep. Alstidorensis, summa theol. 577. b
Gulielmi Bitoricensis Aepiscopi, scripta 1027. a. b
Gulielmi Parisiensis opera 577. b
Guillemini (Petri) comm. in V. & N. T. Suppl. 189. b
Guimenius (Amadeus) aduersus expostulationes
 contra Iesuitarum opiniones morales 635. a
Guionia 619. b. 622. a. 624. a. Suppl. 154. a
Guimundi, Aepiscopi Auerfani, scripta 975. a
Guliccius (Abrahamus) 1143. a
Gulenius (Nicolaus) 951. a
Gumprechtus (Martinus) 1149. a
Gundlingii (Nic. Hier.) Gundlingiana 18. b. 1171. b
 202. b. 269. b
 otia 212. b
 via ad veritatem 253. a. b
 historia philosophiae moralis 502. a. 863. a. Suppl. 17. a
 obseruationes ad rem litterariam spectantes 104. b
Gunteri (Cyriaci) latinitas restituta 466. a
Gunteri (Wolfgangi) analysi librorum ecclesiae
 Lutheranae symboliconum 466. a
Gursleri

INDEX I. AVCTORVM.

- Gualteri* (Nic.) institutiones theologiae 376. b
 systema theologiae propheticae 778. b. 1510. b
Gustmullerus (Petrus) 1412. a
Gustfili (Iac.) commentarii linguae ebraicae 117. a
Guthierii (Aegidii) nouum testamentum Syriacum 1329. b
Guthmanni (Aegidii) fienbahrung göttlicher mächte 245. b. 1188. b
- H.**
- Haafii* (Nic.) biblia Germanica 1351. b
Habeis kornii (Petri) vir dicitio Luther. fidei 1067. b
 anti-Walenburchius 1110. a
 anti-Valerianus 1110. b
 historia colloquii Reinse:senfis 1111. a
 diff. de syncretismo 1072. b
Habertii (Lud.) theologia dogmatica & moralis 369. b
Habichersii Rottuchium literaturum 37. a
Habenbergii (Pauli) Germania media 718. b
 diff. de religione christiana veterum Germanorum 815. a
 differt. de studiis veterum Germanorum 316. a
Hackspanii (Theod.) notae in difficulta scripturae loca 1476. a. b. seq. 1486. b
 ad Li. manni nizzachon 1214. a. 1278. a. 1317. b
 tr. de vsu librorum Rabbinicorum 1214. a. 1542. a
 de fide & lege Mohammedis 1221. b
 de vsu librorum Rabbinicorum 1214. a. 1542. a
 diff. de vsu kabbalae 124. a
 interp. es errabundus 1532. a
 oratio de vtilitate philologiae in theologia 111. a
Haebelinus (Georgius Henricus) 1107. a
Hafenrefferi (Matthaei) loci theologici 352. a
Hagelgans (Io. Georgii) catechetische bibel 340. b
Hageri (Halt.) collatio Aug. confessionis & conciliorum cum verbo Dei 468. a. 1071. b
Hahnii (Herm. Ioach.) Königlich contractus 859. a
Hahnii (Io. Christoph.) insigniora caeli Sionae sidera 488. a
Hahnii (Sim. Frid.) einleitung zu der teurlichen Staats-Reichs- und Kayser-historie 171. b
 collectio monumentorum veterum & recentiorum ineditorum Suppl. 30. a
Hallfrankerus (Iacobus) 1063. a. 1080. b. 1091. a. b
Hales (Alexander de) v. *Alefius*.
Halski (Io.) historia concilii Dordraceni 451. b. 1124. a.
Haltigarii penitentialia Romanum 627. b
Hallweneri (Frid. Andr.) diff. de scripturis methodorum theologum tractandi Suppl. 5. b
Haller von dinstu typographus in oeconomia lat. 60. b
Halli (Ios.) politica ethica & oeconomica salomonica 289. a
 alte religion 590. a
 Roma irreconciliables 1072. b. 1103. b
 epistola ad Marcum Ant. de Dominis 11. b
- Halluxii* (Petri) illustrium ecclesiae orientalis scriptorum vitae & documenta 488. b. 533. a. 607. b
 notae ad vias Polycarpi & Ignatii 663. a
 Origenes defensus 875. a
Hambergeri (Georg. Alb.) diff. de vsu mathematicos in theologia 299. b
Hamel (Io. Bapt. du) historia regiae scientiarum academiae 156. a
 de consensu veteris & nouae philosophiae 244. a
 theologia speculatrix & practica 369. a. 520. a
 summarium theologiae clericorum seminaris accommodatae 369. a
 biblia latina Suppl. 28. b
Hameri (Petri) wedderlegginge van de Herren Orchard, de Daillon en Bekker over de werck nge der geesten 253. b
Hammowdi (Henr.) adnotationes in N. T. 1520. a. 156. a
 catechismus 524. b
 dissertationes de episcopatu 858. b. 131. a
Hamont (Gerhardus ab) 610. b
Harnpulus (Richardus) 461. a
Hancius (Mar.) de Byzantinorum rerum scriptoribus 159. b. 718. b. 810. a. 972. a. 100. a. b. 1003. a. 101. b
Hannekenii (Mentonis) examen manualis Beccani 1088. a
Hannkenii (Phil. Lud.) declaratio de vera Augustinae confessionis aetimatione 467. b
 discussio iudicii famosi, quo concordiae librum infamare voluit Bellaminus 470. b
 paralytis haedi, analyti Valentinianae opposita 1089. a
Hanselii (Mich. Gottl.) diatribe de entusiasmo Platonico 202. b. 1182. a
Hoppelius (Georgius Eberhardus) 1116. a
Hiracus (Franciscus) 1485. a
Harder (Philippus Gottfried) 1185. a
Hardt (Hermannus van der) historia literaria reformationis 3. b. 19. 349. a
 res Concilii Constantiensis 101. b. 1014. b. 1016. 10. b. 1017. b
 prodromus ephemericum philologicarum 117. b
 oratio de memorabilibus bibliothecae Rudolphae 19. a
 de fontium ebraeorum interpre. Luthero 159. a
Hardani (Io.) chronologia V. T. 1257. b. 1266. a. b
 collectio conciliorum 1022. b. Suppl. 11. b
 prolatio de nummis Hierodiamum 77. b. 177. b
 notae ad Plinii historiam naturalem 155. b
 diff. de sacramento altaris 969. b
Harmenopulus (Constantinus) de episcopibus haereticorum 945. b. 812. b
Harpisii

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Hauptii</i> (Henr.) theologia mystica	612. b	historia sacra patriarcharum	779. b. Suppl. 191. b
<i>Harpfeldius</i> (Nicolaus)	790. a	ethica christiana	595. a
<i>Harsdofferus</i> (Georgius Philippus)	642. a	de ratione studii theologici	12. b
<i>Hartknochii</i> (Christoph.) historia ecclesiastica		manuductio in viam concordiae protestantium ecclesiasticae	1156. a
Prussia 850. a. 1051. b. 1135. a. 1160. b. 1131. a.		historia papatus 750. b. 634. b. 638. a. 681. a. 730. a.	
1234. a. Suppl. 181. b		992. a. 1095. b. 1155. a. 1162. a	
<i>Hartmanni</i> (Io. Ludou.) pastoralis euangelicum		mysterium Babylonis magnae	751. a
645. b. 46. b. 47. b		anatomie concilii Tridentini	447. a. 1155. a
<i>historia</i> conciliorum 709. a. 415. b. 417. a. b		timulus concilii Tridentini	447. a
462. a. 702. b. 703. a. 1063. a. 1090. a. 100. b.		diff. de peregrinationibus religiosiis	1155. b
1111. a. 1165. a. Suppl. 123. b		de libertate Christianorum a lege cibaria veteri	1155. b
verfachen der verkehrung und mittel der ver-		d. diff. de symbolo apostolico	395. a. 464. a
besserung	591. b	de symbolo Athanasiano	406. a
<i>Hartmanni</i> (Phil. Jac.) comm. de rebus geitis		disserationes selectae	1156. a
Christianorum sub apostolis	175. b. 656. b	biblicae	ibid.
<i>Hartmannii</i> (Dan.) notae in Homii historiam ec-		historia vitae suae	455. a
clesiasticam	777. a. 807. a	vita Hospiniani	1059. b. seq.
continuatio historiae eccles. Michaelii 1080. a		labores exegetici	Suppl. 151. b
<i>Hattus</i> (Ioannes)	1055. a. 1121. b	<i>Heilbrunnerus</i> (Jac.) v. <i>Hailbrunnerus</i> .	
<i>Hafaei</i> (Iacobus & Theodorus)	1515. a. b. Suppl.	<i>Heineccii</i> (Io. Mich.) abildung der alten und	
163. b. 170. a		neuen griechischen kirche	448. a. 449. a.
<i>Hafenmülleri</i> (Eliac.) historia Iesuitici ordinis	847. b	824. b. 1123. a. 1226. a. 1227. a. 1228. b	
<i>Havemannii</i> (Mich.) theognosia antiquissima	1317. b	prüfung der neuen p. opheten	1197. b
<i>Havercampus</i> (Sigebertus)	865. b. Suppl. 120. a	schiedma de colloquis religiosiis	Suppl. 124. a
<i>Hueseri</i> (Christiani Aug.) religionis-prüfung	Suppl.	<i>Heinius</i> (Ioannes)	1155. a
158. b		<i>Heinsii</i> (Dan.) exercitationes ad N. T. 166. a	
<i>Hausmanni</i> (Io. Ern.) introductio ad notitiam scri-		Aristarchus sacer 106. a. 1385. b. 1412. b. Suppl. 45. a	
ptorum homileticorum	1430. b	exercitatio de lingua hellenistica & hellenistis	1301. b
<i>Hausmannus</i> (Nicolaus)	587. a	de fatyra Horatiana	150. a
<i>Haye</i> (Io. de la) biblia maxima 1181. a. 1483. b.		diff. de verae criticae ortu, progressu & vsu	Suppl. 23. b
1484. a. b. 1486. a. 1503. b. 1504. a		peplum philosophorum	Suppl. 51. a
<i>Haymenii</i> , ep. Halberst historia ecclesiastica	833. a	<i>Heinsii</i> (Io. Georg.) kurtze fragen aus der kirchen-	
comment. in scripturam sacram	576. a. 1418. a	historie	Suppl. 122. a
homiliae	576. a. 1429. a	<i>Heldius</i> (Adolphus)	1138. b
<i>Hayne</i> (Thomae) diff. de cognitione & harmonia		<i>Helladius</i> (Alexander) de statu praesenti ecclesiae	
linguarum	114. b. 1532. a	Graecae	1129. a. 110. b
<i>Hecataneus</i>	173. b	<i>Helmstii</i> (Franc. Mercur.) alphabetum naturale	117. a
<i>Hebel Iesu</i> 127. b. 1225. b. Suppl. 98. a. b. 59. a. 125. a		<i>Helmstius</i> (Io. Baptista)	18. b. 241. b
<i>Hecaton Rhodius</i>	278. a	<i>Heluici</i> (Christoph.) Jelenchi iudaici 1029. a. 1215. a. b	
<i>Hecatii</i> (Godefr.) Germania sacra & litterata	835. b	tr. de paraphrasis chaldaicis	137. a
gründliche reformations-historie	839. a	<i>Hemmingius</i> (Nicolaus)	316. a
vita Tezelli	840. b	<i>Henckel</i> (Erdm. Henrici de) lezre stunden	549. a
<i>Hedingeri</i> (Io. Reinh.) N. T. germanicum	74. a	<i>Hendreich</i> (Christoph.) pandectae Brandenbur-	
1352. a. 1355. b. 1356. a. b		gicae 1048. a. 1133. b. 1148. a. 1449. a. 1541. b	
<i>Hedio</i> (Caspar)	1047. b	<i>Henicorii</i> (Io.) institutiones theologicae	356. a
<i>Heerborstii</i> collegium & exercitationes ethicae	271. b	de veritate religionis christianae	1207. b
<i>Heerbrandi</i> (Jac.) compendium theologicum	352. a	<i>Henricus</i> Erfurdienfis	591. b
<i>Hegemonius</i>	894. a	<i>Henricus</i> Gandauensis	319. a. 480. b
<i>Hegesippus</i>	480. a. Suppl. 124. b	<i>Henricus</i> Hostienfis	638. a
<i>Heidanus</i> (Abraham) de origine erroris	224. b	<i>Henricus</i> monachus	982. a. 984. a
corpus doctrinae christianae	374. b	<i>Henricus</i> (Scipio)	447. a
<i>Heideggeri</i> (Io. Henr.) enchriridion biblicum	1252. a. b. 74. a.		Henri-
medulla theologiae christianae	377. a.		
corpus theologiae Christianae	377. a. 734. a. b. seq. 1155. a		

INDEX I. AVCTORUM.

Henricus (Thomas)	458. a	notae ad Scævulae Sammarthani elog. <i>Suppl.</i> 34. a	
Henschenius (Georgius)	801. a	Heurnii (Ottonis) antiquitates philoſophiae barbaricae 198. a	
Henschenius (Godofridus)	548. b	Hierocles 265. a. 881. a. b	
Hensenius (Ioannes)	1411. b	Hieronymi catalogus ſcriptorum eccleſiaſticorum 485. b. 313. b. 418. b. 661. a. 818. a. 862. b. 863. a. 879. a. 886. b. 893. a. 894. a. 836. b. 901. b. 905. a. 906. b. 910. b. 921. a. 922. a. 1291. a. b. 1373. a. 1381. a. 1384. a. 1389. a. <i>Suppl.</i> 35. a. 86. a. 124. b. 131. b. 133. a. 138. a. 144. b. 149. a.	
Heraclæus (Theodorus)	1435. b	epiſtolæ 61. a. 115. a. 490. a. 493. a. 496. a. 645. a. 664. b. 744. b. 865. a. 872. a. b. 878. a. 882. b. 885. a. 908. a. 930. a. b. 940. a. b. 1292. b. 1297. b. 1377. b. 1381. b. <i>Suppl.</i> 6. b. 147. a.	
Heraclius Nylenus	920. b	ſcripta polemica 916. a. b. ſeq. 931. a. b	
Heraclius	236. b	exegetica 1398. 1404. a	
Heraclius Iudeus	950. b	verſio ſcripturae ſacrae 1312. a. b. ſeq.	
Herbelotii bibliothecæ orient. 773. b. 1220. a. <i>Suppl.</i> 5. b		martyrologium 804. b. ſeq.	
Herbertus de Cherbury (Eduardus)	259. b. 780. b	indculus de hæreſibus 810. a	
Herbertus (Io. Georgius)	1158. b	comes ſeu lectionarium 1428. a. b	
Hermæ paltor	308. a. b. 538. b	Hieronymi theologi graeci, dialog. de trinit. 448. b	
Hermann Contraſti chronicon	755. b. 814. a	Hieronymi Torrenſis conſeſſio Auguſtiniana 320. b	
Hermannus (Wolfgangus)	1158. b	Hieronymus Pragenſis 580. a. 1013. b	
Hermannus	<i>Suppl.</i> 56. a	Hilarii Pictavienſis conſeſſiones fidei 418. a. b	
Hermannii vita Athanaſii	907. a	liber ad Conſtantium 477. a	
hitoria ordinum religioſorum	818. b	libri 12 de trinitate 901. b	
de hæreſibus	813. a	liber de ſynodi ſeu de fide orientalium 901. b. 403. b. 410. a. 411. a	
Hermes v. Mercurius.		liber contra Arianos vel Auxentium 901. b	
Hermias philoſophus 495. a. 861. b. ſq. <i>Suppl.</i> 130. b		commentarius in pſalmos 1296. b	
Herminter ((Nicolai I') ſumma theologiae 369. b		in Matthæum 1389. a	
Hermogenes	141. a. 404. a	fragmenta 411. b. 413. a	
Hervodanus	178. a	Hilarii, Diaconi Romani, commentarius in epiſtolas Pauli 1189. b	
Hervodius	155. b. 166. a. 502. a	quaſtiones in V. & N. T. 1389. b	
Hervodius (Io. Daniel)	645. b. 1164. a	Hilarius Arelatenſis 939. b. <i>Suppl.</i> 91. a	
Hervodius (Carolus)	620. b	Hildebrandi (Ioach.) hitoria conciliorum occumenicorum 709. a	
Hervodius (Io. Nic.) commentatio de iuriſprudentia vniuerſali 276. a		tr. de immortalitate animae rationalis 248. a	
elementa prudentiae ciuilis 291. b		de hierarchia eccleſiaſtica 740. a	
notae ad Pufendorfium de iure naturae & gentium 283. a		diſcuſſio hæreſeon Arii 744. b	
Hervartii ab Hobenburg (Georgii) Ludouicus IV deſer. ſus 793. a		antiquitates ex ſcriptura ſelectae 781. a	
Hervatii (Michaelis) bibliotheca germanica 161. a		de religioſis eorumque variis o. dinibus 819. a	
Hervafius (Eilemannus) 351. b. 1053. b. 1054. a. 1116. a. 1130. b. 1164. a		ſacra publica veteris eccleſiae in compendium redacta 823. a	
Hefodus	148. a. 151. a	enchiroidion de primitiis eccleſiae ſacris publicis, templis & diebus feſtis 823. a	
Hefodus (Ioannes)	339. a. 1484. a	rituale orantium, & alia 823. a	
Hefichius	118. a	diſſ. de veterum concionibus 1427. a	
Hefichius (Ludouicus)	1556. b	Hildebrandus (Io. Viricus)	1164. a
Hennmanni (Chriſtoph. Aug.) conſpectus rei litterariae 80. b. 81. a. 179. b. 190. a. 194. b		Hildegarde	461. a
aſta philoſophorum 196. a. 197. a. b. 198. a. b. 200. a. 201. a. b. 202. a. b. 203. b. 206. a. 211. a. 268. b. 269. a. b. <i>Suppl.</i> 51. a. 60. b. 65. b		Hildemiffen (Guilielmus de)	1010. a
politiſcher philoſophus 294. a		Hillieri (Math.) onomaficon f. 366. a. 1401. a. 1461. b	
commentario de arte critica 133. b. 136. a		de 12 gemmis in pectorali ſummi pontificis 248. b	
diſſ. de providentia reformatrice 840. a		hierophyticon <i>Suppl.</i> 61. b	
de origine theologiae ſcholæſticae 208. a. 322. b. 332. a		Gg	
oratio de ſeculi noſtri felicitate <i>Suppl.</i> 22. a			
ſchediaſma de libris anonymis & pleudonymis 193. b			
epiſtolae miſcellaneae 1132. a. <i>Suppl.</i> 31. b			

INDEX I. AVCTORVM

<i>Himerius</i> rhetor	883. b	commentarius in psalmos	1470. a
<i>Himnelii</i> (Io.) collegium Augustanum theologicum	467. a	in apocalypsin	1470. b. 1068. b
analysis libri concordiae Christianae	470. a	conclusiones super prophetiam Ioclis	1470. a
Caluinus papiasmus	1086. a	in epistolam ad Galatas	1470. a
concordia concors papaeo-Caluinistica	1085. a.	<i>Höpfneri</i> (Henr.) Saxonia evangelica	1159. b
	1061. a	tr. de iustificatione hominis peccatoris curam	1159. b
solutio arg. mentorum Hunnii apostatae	1067. b	Deo	701. a
diff. rationes contra Bergium	1074. a	diff. de conciliis	1242. b. 1262. b. 1501. b
de casu icato, iure canonico & theologia scholastica	332. a. b. 4. a. b.	<i>Hofschelii</i> (David) 704. a. 872. b.	
<i>Hinckelmanni</i> (Abr.) detectio fundamenti Böhmeriani	1191. a. b	<i>Hoffaeus</i> (Paulus)	388. b
alcoranus	1121. a	<i>Hoffmannus</i> (Daniel)	211. b. 233. a
<i>Hincmarus</i> Rhemensis 677. b. 713. b. 964. b. 966. a. b		<i>Hoffmannus</i> (Christoph.)	1035. a
<i>Hippias</i>	139. b. 818. b	<i>Hoffmanni</i> (Christoph. Gothof.) introductio in ius canonicum	Suppl. 110. b
<i>Hippocrates</i>	236. b	<i>Hoffmanni</i> (Gottfr. Christiani) vorstellung der im Röm. Reich obschwebenden religions-beschwerden	849. b
<i>Hypolyti</i> chronicon	172. a	de fundamento querelarum contra sedem Romanam	751. b
commentatio de duodecim apostolis	1289. a	<i>Hoffmanni</i> (Io. Georgii) geistlicher Engelländischer redner	597. a. 598. a
commentarii & homiliae	1374. a	<i>Hoffmanni</i> (Io. Iacobi) lexicon	1054. a. 132. b
polemica	Suppl. 138. b. seq.	<i>Hoburgii</i> (Christiani) posilla mystica	65. b
<i>Hirnbain</i> (Hieron.) de typho generis humani	17. b. 187. b	theolog. a mytica	615. b
<i>Hispania</i> (Io. de) de erroribus popularibus	224. b.	spiegel der mißbräuche bey dem predigt-amt, ci-sique apo-logia	1188. a. b
obseruationes nouae in catholicam christianam fidem	463. b	<i>Hobenburg</i> (Georgius ab) v. <i>Herruarts</i> .	
<i>Historpius</i> (Melchior)	761. a. Suppl. 119. b	<i>Hobenzems</i> (Rudolphus ab)	1344. a
<i>Hobbesii</i> (Thomae) Leviathan 64. a. 1253. b. 1258. b		<i>Hobenheim</i> v. <i>Paracelsus</i> .	
tr. de ciue	280. b. 14. Suppl. 18. b	<i>Hoiieri</i> (Andr.) Dänemarcische geschichte	Suppl. 92. a
historia ecclesiastica	802. b	<i>Hollandia</i> (Gillebertus de)	607. a
<i>Hochstetteri</i> (And. Adami) collegium Pusendorfianum	283. a	<i>Hofleinii</i> (Lucas) codex regularum	818. b
tr. de iure poenarum	283. a	diff. de scriptis & vita Porphyrii	878. a. 880. a.
<i>Hocksius</i> (Ioannes)	1227. a	Suppl. 142. b	
<i>Hodii</i> (Humphredi) tr. de bibliorum textibus originalibus, versionibus graecis & latina vulgata	1252. b. 1319. a. 128. a. 1257. b. 1318. a. 1319. a. 1320. b. 1321. a. b. 1324. a. 1325. a. 1326. a. b. 1328. a. 1378. b	notae in Stephanum Byzantinum	174. a
prolegomena ad chronographiam Ioannis Me-lalae	957. b	animaduersiones in martyrologium Romanum	818. b
<i>Hoe</i> ab <i>Hogeneg</i> (Matthiae) solida detestatio papae & Caluinistarum	1068. a	<i>Holtbutcher</i> (Thomas)	787. b
labyrinthus papisticus	1068. a	<i>Holtzsfussus</i> (Bartholdus)	1136. a. 1136. a
labyrinthus cretico-Gretserianus	ibid.	<i>Holtzbaius</i> (Georgius)	1359. b
apologeticus contra Bellarmini iudicium profanctio concordiae libro	470. b. 1068. a	<i>Holtzhausen</i> (Io. Christoph.) teutcher anti-Bar-claius	1196. b. Suppl. 4. b
tr. de quibusdam religionis Christianae capitibus	1068. a	anmerkungen über Jac. Böhmens auroram	1191. a
angeli tubicines	1068. a	<i>Homburge</i> zu <i>Vach</i> (Io. Frid.) parerga sacra	1066. a
vana Caluinistarum descriptio &c.	1069. b. 1154. b	1497. a. b. 1329. b	
decisio IV controuerforum capitum	1069. a	<i>Homerus</i>	118. b. 134. b. 139. a. 143. b. 151. a
decisio contr. ueritae Rathmannianae	1069. a	<i>Homney</i> (Iac.) supplementum patrum	1027. b
vertheidigung des euangelischen aug-apfels	1069. a	<i>Honori</i> (Iaco Hain van der) comment. de veris Dei viis	377. b
		epistolae de filo N. T. graeco	1302. b
		syntagma dissertationum de filo N. T. 1303. a	
		diff. de theologiae propheticae necessitate	1511. a
		<i>Honesti</i> (Petri de) antilogus contra Iudaeos	988. b
		<i>Honoratus</i> , episcopus Mailandensis	939. b. 940. a
		<i>Honorius</i>	

INDEX I. AVCTORVM.

Honorius Augustodunensis 480. b. 811. b. 923. b.
1419. a. Suppl. 149. a
Hoogstratenus (Iacobus) 1035. b. 1081. a
Hoornebr. kii (Io.) institutiones theologicae 374. b
theologia practica 597. b
summa controversiarum 1.38. b. 66. a. Suppl. 123. b
miscellanea 481. a
Socinianismus proligatus 1138. b
compendium dissent. anti-Socinianarum 11.8. b
de convincendis & convertendis Iudaeis
1138. b. 1218. a
de conversione gentilium 1138. b. 1212. b
Horapollinis hieroglyphica Aegyptiorum 264. a
Horatius (Q. Flaccus) 146. b. 148. b. 151. a. 200. b
Horstii (Henr.) historia Origeniana 875. a
Horschius (Henricus) 300. a
Hormisdas 937. a
Hornii (Conr.) compendium theologiae 356. a
disputationes theologicae 114. a
philosophia moralis 271. b
de processu disputandi 217. b
Hornius (Ioannes) 449. b
Hornii (Casp. Henr.) add. tamenta ad Io. Schilteri
institutiones iuris canonici 700. a
Hornii (Georgii) historia ecclesiastica 8.2. a. 735. b
777. a. b. 1037. b
historia philosophica 197. a. 325. a. 317. a. 331. a
commentarius in Sulpitium Seuerum 775. a
Hornii (Io. Frid.) pelliciorum pars architectonica
de ciuitate 287. a
Hortenii (Lamberti) beschreibung des protei-
render krieges 841. a
Horslederi (Frid.) vrsachen von dem Smalcaldi-
schen kriege 841. a. 845. b
Hofius Cordubensis 407. b. 411. a
Hosmann (Sigismundus) 463. b. 547. a
Hosmannii (Gustavi Christoph.) hypotyposis chro-
nologicae sacrae Suppl. 28. a
versio Germanica trium librorum Theophili
ad Autolyceum Suppl. 81. b
Hospiniani (Rud.) concordia discors 469. b
tr. de origine & progressu monachatus 818. a
historia Iesuitica 841. b
historia sacramentaria 1039. a. 1058. b. 1114. a
Hospitalius (Michael) 730. b
Hofius (Matthaeus) 299. b
Hottingeri (Io. Henr.) bibliotheca quadripartita
78. b. 79. b. 306. b. 336. b. 338. b. 319. a. 340. b.
370. b. 395. a. 452. a. 456. b. 597. b. 1119. a. 1.3. a.
1138. a. 1142. b. 1144. b. Suppl. 20. b. 58. b. 121. b
bibliotheca orientalis 112. b. 115. a. 127. b. 319. a. b.
Suppl. 58. b
chefaurus philologicus 123. b. 124. a. 1251. a. 1263. b
1278. a. b. 1328. b. 1435. a. b
historia ecclesiastica 899. a. 994. b. 1054. b. 1221. b.
1439. b. 1441. b. 1443. b. 1447. b. Suppl. 103. a

historia orientalis 1219. b. 1221. b
fmgma orientale 773. b
if. goge ad Iudum antiquitatum Iudaic. 783. a
elenchus scriptorum supposititiorum 524. a
exercitationes anti-Morianae 119. a. 1167. a
diff. de abusu patrum 505. a. 540. a. 543. b
de numinis oriental. 1266. a
de heptaplis Parisiensibus 1282. a
de theocratia Israelitarum 783. a
de Leone Allatio 1212. b
Hottingeri (Io. Iac.) pentas dissertationum bibli-
co-chronologicarum 171. a
oratio in memor. synodi Dordracenae Suppl. 96. b
Hottomannus (Franciscus) 470. a. 691. a
Houttevillei abbat. la religion chretienne prou-
vee par les faits 1205. a. b. 12. a. 59. b. 580. b.
872. a. 912. b. 1019. b
Huarti (Iani) scruium ingenium 31. a
Huberi (Sam.) anti-Bellarminus contractus 084. b
Hubneri (Christoph.) nachricht von der quä. ke-
rey der so genannten inspierten 11.7. a
Hübneri (Io.) quaestiones ex historia ciuili 104. b
quaestiones geographicae 174. b
tabulae genealogicae 176. a
Hudfordus (Ioannes) 772. b
Huetii (Petri Dan.) demonstratio euangelica 358. a
1248. b. 5. a. 296. b. 497. b. 780. a. 880. b. 1064.
b. 1254. b. 1255. a. 1258. b. 1259. a. b. 1264. b.
1318. a. 1448. a
quaestiones Alnetanae de concordia rationis
& fidei 112. a. 259. a. 552. a. 1207. a
censura philof. phiae Cartellianae 209. a. 262. a
Origeniana 251. a. 313. a. 520. b. 532. a. 871. a. b.
873. b. 875. a. 917. b. 1293. b. 1372. b. 1375. a. b. 1376. b
Huetiana 181. a. 102. a. 129. b. 115. b. 814. a. 1105. a
commentarius de rebus ad se pertinentibus
518. a. b. 1206. b
de interpretatione & claris interpretibus 100. b.
235. b. 119. b. 531. a. 1249. a. 1300. b. 313. a. 1332.
b. 1316. a. b. 1327. a. 1328. a. 130. b. 11.4. b.
137. a. 1338. a. 39. a. 140. b
de infirmate intellectus humani 207. a. 59. a
de origine fabularum Romanensium 3. a. 547. a
Suppl. 55. b
epistola ad Isaacum Vossium 1313. a
Hughes (Io.) dissert. de dignitate sacerdotali 644. b
Hugi (Car. Lud.) sacrae antiquitates monumenta
Suppl. 102. b
Hugo Carenfis 1543. b
Hugo episcopus Lingonenfis 975. a
Hugo (Hermannus) 610. a
Huldrici (Io. Iac.) historia I. schuae Nazareni 115. b
notae ad Iohannes Ieschu
vindictae pro translatione biblicorum Tiguri-
norum latina 1174. b
Gg 2 Hulse.

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Mulfmanni</i> (Io.) methodus studii theologici 5. b.	beweifs, dafs D. Luther zur reformation von
breuiarium theologicum 355. b. 1087. b.	Gott berufen worden 1066. a.
manuale Auguftinæ confeffionis 1072. a. 365. b.	<i>diæxêque</i> de fundamentali diffenfu doctrinæ
467. a. 468. a.	Lutheranæ & Caluinianæ 1067. a.
prælectiones in formulam concordia 470. a.	epiftola ad Leuinum l'ouchenium 1066. b.
patrologia 488. a.	examen errorum Phetinianorum 1066. b.
tr. de auxiliis gratiæ 1072. a. 374. a. 375. a. 915. a.	betrachtung der Paracelfifchen und Weigelianifchen theologie 1066. b. 1087. a.
animaduersiones in Bellarminum 1071. b.	bericht von den neuen Propheten 1067. a. 1088. a.
apologia miniſterii euangelici pro miniſtro ordinationis facerdotalis 1072. a.	<i>Hunnii</i> (Helfrici Vlrici) inuita & indiſſolubilia
diff. de præſcriptione 1072. a.	12 argumenta 1067. b.
Caluinismus irreconciliabilis 1072. b.	<i>Huffu</i> (Ioannes) 314. a. b. 580. a. 1013. b. ſq. Suppl. 11. b.
reſponſio ad epiſtolicam dilectat. Duraci 1072. b.	<i>Hutchinus</i> (Henricus) 861. b. 875. b. 1320. a.
relatio de coll. quia Thorunienſi 1073. a.	<i>Huthmannus</i> 1128. a.
dialyſis prob. ematis Calixtini de myſterio trinitatis in V. T. non patefacto 1073. a.	<i>Huten</i> (Vlrici ab) epiſt. obſcurorum virorum 312. a.
iudicium de deſiderio faciendæ concordia 1073. b.	epiſtolæ aliæque ingenii monumenta 845. a.
eccleſiaſtica Calixtino 1073. b.	<i>Huteri</i> (Eliæ) biblia polyglotta 1782. b.
Calixtinifcher gewiffens-wurm 1073. b.	<i>Hutteri</i> (Leonh.) conſilium de ſtudio theologicæ recte inſtituendo 5. b.
vindictæ ſcripturæ ſacræ 1531. a.	compendium 351. a.
<i>Huſſi</i> (Ant.) examen catechetico-didacticum 142. a.	collegium theologicum 457. a.
theologia ludica 1218. a.	analyſis methodica Auguſtinæ Confeſſ. 467. a.
ſpecimen theologiæ hypotheticæ 1508. b.	diſp. xx. ex Auguſtinæ Confeſſ. articulis 467. a.
nucleus prophetica V. T. 1511. a.	explicatio libri chriſtianæ concordia 469. b.
<i>Huſſi</i> (Henr.) ſyſtema theologiæ plenum 385. b.	concordia concors 1060. a. 469. b. 1045. b. 1046. a.
lib. de valibus prophetarum ſacris 3511. a.	1049. a. 1054. a. 1059. a. 1061. a.
commentario de figuris temporum 1512. a.	duæ tabulæ hæreſiologicæ 815. a.
<i>Humberti</i> Cardinalis liber aduerſus calumnias Michaelis patriarchæ CPolitani 578. a.	irenicum vere Chriſtianum 1061. a. b. 1130. b.
<i>Hundius</i> (Ioannes) 1192. b.	vita Hunnii 1062. a. b.
<i>Hungerus</i> (Albertus) 1063. a.	Sadelct <i>Ἐρυξάνω</i> 1061. a. 1145. b.
<i>Hunnii</i> (Aegidii) theſaurus apoſtolicus 1465. a.	Caluinifta aulico-politicus 1061. a.
theſaurus euangelicus 1465. b.	ſcripta polemica contra Pontificios 1061. a.
tr. de prouidentia & prædeſtinat. 505. b. 1062. b.	<i>Huyzen</i> (Cornelius van) 1181. b. 1184. a.
theſis de abrogando exorcismo 1065. a. 1066. b.	<i>Hyde</i> (Thom.) hiſtor. relig. veterum Perſiarum 256. a.
relatio de colloquio Ratiſbonenſi 1063. b.	<i>Hyperii</i> (Io. Gerhardi) libri IV. de ratione ſtudii theologici 10. b. 11. a. b. 40. b. 111. a. 310. b. 518. a.
labyrinthus papificus 1064. a.	methodi theologiæ 10. b. 372. a.
anti-Tannerus 1063. b.	libri 2 de formandis ſacris concionibus 10. b.
anti-Becanus 1087. b.	de ſacr. litterarum ſtudiis non defendendis 36. b.
Caluinus Iudaizans 1061. b. 1114. b. 1495. a. Suppl. 186. a.	topica theologica 222. b.
anti-Pareus 1062. a.	<i>Hyperboregeni</i> (Petri) hiſtoria Mſc. de Serueto Suppl. 161. b.
alia contra Pontificios 1053. a. b. ſq. 1136. a.	
contra Reformatos 467. a. 469. a. 1061. b.	
contra Pelagianos 1062. b.	
contra Sam. Huberum 1062. b. 1063. a.	
contra Dan. Hofmannum 469. b.	
<i>Hunnii</i> (Nic.) epitome credendorum 362. a.	
apoſtaſia Romanæ eccleſiæ 1065. b.	
pellis ouina Rom. eccleſiæ detracta 1065. b.	
miniſterii Lutherani diuini demonſtratio 1065. b.	
capitulum Lancelotto iniectum 1065. b.	
depulſio accuſationum, quibus Ieſuitæ eccleſiæ Auguſtinæ confeſſionis onerant 1065. b.	
innocentia Lutheranorum &c. 1066. a.	

I.

<i>Zablonsky</i> (Dan. Ern.) biblia ebraica 1279. a. 1284. b. 1285. a. b.
<i>Jackson</i> (Io.) notæ ad Nouatianæ opera Suppl. 143. b.
<i>Iacob</i> R. ben Chajim 1122. a. 1277. a. 1283. a. b.
<i>Iacobellus</i> Bohemus 1014. a. b.
<i>Iacobi</i> Regis Angliæ, apologia pro iuramento fidelitatis 725. a. 1122. b.
<i>Iacobilli</i> (Lud.) bibliotheca Vmbriæ 185. a.
<i>Jägeri</i> (Io. Wolfg.) theologia ſarialis 261. a.
ſyſtema theologicum 361. a.
ius Dei foederale 386. a.
examen theologiæ myſticæ 622. a.
hiſtoria

INDEX I. AVCTORVM.

historia eccles. 827. b. 1189. b. Suppl. 116. a. 157. b	<i>Ildefonsus Tolertanus</i>	480. b
iudicium Henrici Mori de Iac. Böhmio, disputatione & v. uil. tum	<i>Imbonati</i> (Car. Iosephi) bibliotheca latino-ebraica	125. b. 785. b. 951. a. 1216. a. 1431. a
examen theologiae n. uae	<i>Imbosi</i> (Iac. Guil.) notitia procerum imperii 176. a	
<i>Iacobii</i> (I'etri) structurae ad libellum catecheticeum Socin.	<i>Ischoferi</i> (Melch.) historia sacrae latin. 98. a. 100. b	
457. a. Suppl. 171. a	monarchia foliolorum	842. a
<i>Iamblich</i> liber de mysteriis Aegyptiorum	<i>Ioachim</i> abbas	991. b. 994. a
21. b. 156. b		
70. a. 196. b	<i>Ioannes Grammaticus</i> v. <i>Philoponus</i> .	
vita Pythagorae	<i>Iuanni</i> (Georgius Christianus) 446. b. 1057. b.	
<i>Iameti</i> (I homae) tr. de sacrae scripturae, patrum	1058. a. Suppl. 30. a. 31. a	
& conciliorum corruptione	<i>Iuannis</i> Cantacuzeni historia	1010. a. 1012. a
bellum papale	<i>Iuannis</i> Scholastici, patriarchae Constantinopolitani, collectio canonum	670. a
<i>Ianduno</i> (Ioannes de)	nomocanon	670. b
<i>Iani</i> (Dan. Frid.) comm. de doct. vmbaticis 101. b	<i>Iuannis</i> Ieiunatoris, patriarchae CPolitani, ordo seruandus in confessione peragenda 626. b. 64. q.	
ibid.	<i>Iuannis</i> episcopi Hierosol. vita Damasceni 958. a	
<i>Iani</i> (Io. Guil.) adnotationes ad Eusebii Alexandrini orationem de die dominico 151. b. 810. a. b	<i>Iuannis</i> scholastici siue Climaci scala paradisi 605. b	
diff. de antiquitate canonum apostolorum. 662. b	<i>Iuannis</i> Parisiensis defensorium librorum S. Thome	319. a. b
diff. de liturgiis orientalibus	mae	
historia aerae Christianae	<i>Iuannis</i> episcopi Rossensis, tr. de potestate papae	724. b. Suppl. 113. b
historia cycli Diogeniani	in temporalibus	
schediasma de veritate historica	<i>Ioberti</i> (Lud.) scientia rei nummariae 176. a. 177. a	
oratio de vero historiae visu	<i>Iobus</i> hieromonachus	1004. a
<i>Ianningus</i> (Conradus)	<i>Iockanan</i> K.	120. b
<i>Iansenii</i> (Cornelii) Augustinus 521. a. b. 935. b. 941. a	<i>Iochii</i> (Io. Georgii) diff. de patribus & speciatim Ignatio	512. b
comm. in concordiam & historiam euangelicam	<i>Iona</i> K. ben Gannach	1442. a
1463. b. 1493. a. 1516. b	<i>Ionna</i> Aurelianus	959. a. b
<i>Ianna</i> (Petrus de)	<i>Ionas</i> (Iustus)	347. a. 694. a. 1042. b. 1346. b
<i>Iaguel</i> (Isaaci) dissertat. sur l'existence de Dieu	<i>Ionatbanis</i> paraphrasis chaldaica	1312. 139. q.
145. b. 176. a. 258. b. 1199. a	<i>Ioncursii</i> entretiens sur les differentes methodes d'expliquer l'écriture &c. 1512. b. 1513. a	
<i>Iarchi</i> (Salomon)	<i>Ionfi</i> (Io.) scriptores historiae philof. 195. b. 196. b	
<i>Iackii</i> (Io.) specimen historiae academiarum eruditurum Italiae	historia Socratica	159. a
Suppl. 39. b	diff. de historia peripatetica	204. b
<i>Iarlandi</i> Chrysopolitani candela	<i>Ionfonius</i> (Ioannes)	Suppl. 123. a
<i>Iauellii</i> (Chryfostomi) ethica Platonica	<i>Iordani</i> (Ioannes)	1005. b
<i>Iay</i> (Guido Michael le)	<i>Ioris</i> (Daud)	1192. a. b
<i>Ianolambda</i>	<i>Iornandes</i> de rebus Geticis	169. a
<i>Iebb</i> (Samuel)	de regnorum & temporum successione	ibid.
<i>Iechiel</i> R.	<i>Iose</i> R. ordo mundi maior	773. a
<i>Iehringii</i> (Ioach. Christiani) bericht von den Menoniiten	<i>Ioseph</i> R. paraphrasis chaldaica in libros chroniorum	1314. b
457. a. 1183. b. 15. q. Suppl. 124. a	<i>Ioseph</i> Castiliensis R. de porta lucis	123. a
<i>Iebuda</i> R. Hakkadolch	<i>Ioseph</i> Iosel versio V. T. in linguam ebraeo-germanicam	1369. a
<i>Iebuda</i> R. Chlug	<i>Iosephi</i> Aegyptii paraphrasis chaldaica in canones conciliorum	127. b
<i>Iebuda</i> R. ben Salomonis	<i>Iosephi</i> Methonenfis dialogus de differentiis inter Graecos & Latinos	1026. b
<i>Iebuda</i> R. ben Tabbai	ap. Iogericus priu ftyodo Florent. 1026. b. 987. a	
<i>Iekuiel</i> R.	<i>Iosephi</i> (Plauui) antiquit. iudaicae 771. b. 781. b. 1261. a	
<i>Ienkini</i> (Rob.) defensio Augustini 529. b. 541. b. 880. b	lib. de bello Iudaico	771. a. 856. b
<i>Ierenias</i> Patriarcha CPolitani 449. a. 1222. b. 1223. a	contra Apionem	216. a
<i>Ignatii</i> epitollae		
ad Magnesianos		
ad Philadelphenses		
ad Smyrnaeos		
ad Trallianos		
<i>Ignatio</i> (Henrici a S.) theologia sanctorum 637. b		
ethica amoris		
<i>Iizbac</i> R. ligatio Isaaci		

INDEX I. AVCTORVM.

Iofepho (Cherubini a S.) bibli. theca criticae f. 1150. a
Iofepho (Paulini a S.) orationes Suppl. 21. a
Iofephus Corionides 772. b
Ioueti hiftorie des religions de tous les royaumes
 du monde Suppl. 121. a
Iouii (Pauli) elogia doctorem virorum 182. b. 185. a.
 326. b
Irenaeus aduerfus haerefes 809. a. 868. b. 399. b.
 501. a. 538. a. 1310. a. Suppl. 55. b.
 506. a
 epiftola ad Florinum
Irenici (Franc.) exegetis hift. Germaniae Suppl. 27. a
Krimberti comm. in cantica canonicorum 1419. a
Iſaac R. munimen fidei 1215. a
Iſchyri eccleſiae Alexandrinae diaconus 943. a
Iſidori Hiſpalenſis hiftoria Gothorum, Wandalorum & Sueuorum
 chronicon regum Wiſigothorum 169. a
 ſententiarum libri tres 318. b. 575. a
 ſolili quia 575. a
 de contentu mundi 575. a
 norma viuendi &c. 575. a
 de officiis eccleſiaſticis 761. b. 821. b. 575. a. 645. a
 collectio canonum 677. a
 de vita & obitu ſanctorum 1289. a
 ſcripta polemica 812. b. 973. b
Iſidori Mercatoris collectio canonum 659. b. 674. b.
 675. a. 677. a. b. ſeq. 718. a
Iſidori Peluſioteae epiftolae 572. a. b. 604. b
Iſmael R. tredicim modis interpretandi legem 1435. b
Iſmael R. ben Abraham lettere à Mr. l'abbé Houetteville 1206. a
 reſuration du livre, intitulé, règles pour l'intelligence des ſaintes ecritures Suppl. 183. a
Iſocratis oratio de regno ad Nicoclem 289. a
Iſerihagenii (Henr.) candidatus miniſterii literatus 80. a. 316. b. 343. a. 378. b. 597. b. 646. b
Itigii (Thomae) ſelecta capita hiftoriae eccleſiaſticae 106. b. 398. a. b. 463. a. 464. a. 483. a.
 533. a. 603. b. 604. a. 660. a. 678. b. 757. a. 770. a
 776. a. b. 790. a. 793. b. 796. a. 798. a. 801. a. b
 817. b. 827. a. 829. b. 830. a. 862. a. 1311. b. 1536. a.
 Suppl. 125. b
 hiftoria concilii Nicæni 403. b. 668. b
 bibliotheca patrum apoſtolicorum 539. b. 399. b
 diſſ. de patribus apoſtolicis 308. b. 399. a. 480. a.
 488. b. 538. b. 603. a. b. 679. a. 1211. a. Suppl. 113. a
 de haereſiarchis acui apoſtolicis & apoſtolico
 proximis 815. a. 808. b. 827. b. 917. b. 921. b.
 1299. a. 1300. b. 1327. a. 1380. a
 de pſeudepigraphis Chriſti, Mariae & apoſtolorum
 524. a. 307. b. 663. b. 664. a. 756. b
 de Aramo 932. b
 de primatu Petri & Pauli 1099. a
 de ſymbolo Carentonenſi 1104. b
 ſchediaſma de auctoribus, qui de ſcriptoſibus

eccleſiaſticis eger nt 81. a. 77. a. 78. b. 79. a.
 85. b. 185. b. 187. a. b. 189. a. b. 190. a. 191. b.
 481. b. 485. a
 de ſcriptis ad notitiam conciliorum & canonum
 ſpectantibus 675. b. 702. a
 tr. de bibliotheca & cateſis patrum 539. a. 527. b.
 531. b. 1087. a. 1180. b. 1423. a. 1424. a. 1425. a.
 Suppl. 102. b
 oratio pro Dallæi tractatu de viſu patrum 541. b
 praefatio in biblia germanica 1352. b. 1365. b.
 1375. b. 1367. a. b. 1369. a
Iudea (I. eo) 1337. b. 1113. a. 1350. b. 1364. b
Iudex (Matthaeus) 787. b
Iuſerini (Caſp.) inſtitutiones theologiae 369. b
Iulianus Imperator 882. b. ſq. 9. o. a. b. 934. a
Iulii Aticanſi chronographia 825. a. 172. a. Suppl.
 124. b. 125. a
Iuſckeri (Chriſtiani) ſchediaſma de ephemeridibus
 eruditum 156. a. 189. b
 introductio ad geographiam medii aevi 174. b
 grundlegung zur kirchen-hiſtorie 801. b
 vita Martini Lutheri 843. a
Iung-Johann (Io. Chriſtiani) diſſ. de Hrabano Ma-
 gnentio Mauro 575. a. 836. a. 963. b
Iungius (Ioannes) 1303. a
Iunii (Balduini) epitome controverſiarum Bel-
 larmini 1084. a
Iunii (Franc.) eccleſiaſticus 646. b
 verſio veteris teſtamenti 1338. b. 1496. a
 lib. de theologia 21. a
 ſcripta polemica 1137. a
Iunii (Patricii) notae ad epiftolas Clementis 539. a
Iunilius de partibus diuinae legis 1243. b
Iuonis Carnotentis collectio canonum 685. a. 714. b
Iuricus (Franciſcus) 1416. b
Iurieu (Petri) hiftoria critique des dogmes & cul-
 tes, bons & mauvais 259. a. 151. a. 781. a
 juſtification de la morale des reformez 596. a.
 650. a
 preſervatif 1091. b. 1096. a. 1151. a
 la politique du clergé de France 1098. a
 le vrai ſyſteme de l'églife 1151. a
 de l'unité de l'églife ibid.
 prejugs legitimes contre le Papiſme 1151. a
 le tableau du Socinianisme 1151. a. 1180. a
 de la nature & de grace 1151. a
 la religion du latitudinaire 1152. a. 1180. b. 1210. b.
 Suppl. 187. a
 idée des ſentimens du Mr. Saurin 1152. a
 iura duorum ſummarum imperantium 1152. b
 examen d'un libelle contre la religion, contre
 l'état, & contre la reuotion de l'Angle-
 terre &c. 1152. b
 jugement ſur les methodes rigides & rela-
 chées &c. 1153. a
 conſul-

INDEX I. AVCTORVM.

- consultatio de pace inter protestantes ineunda 153. a
l'accomplissement des propheties 152. b. 153. b
Iustelli (Christoph.) codex eccles. vniuersae 667. b
668. a. 669. a. 676. a. 704. b
Iustelli (Henr.) bibliotheca iuris canonici 667. a. b.
668. a. 669. a. 670. a. 671. a. 672. a. 675. a. 676.
a. b. 703. b. 704. a. b. 711. a
Iustinianus Imperator 666. b. 702. a. 717. b
Iustinianus (Augustinus) 1281. a. 1145. b
Iustinianus (Horatius) 705. b. 1025. a
Iustinianus (Laurentius) 611. b
Iustini compendium historiae 166. b. 773. b
Iustini martyris expositio fidei 309. 0
dialogus cum Tryphone 456. a. b. 549. b. 861. b.
890. a. 1122. a
apologiae pro Christianis 554. a. 861. b. 1287. b.
1426. b
paraenesis ad Graecos 554. a. 861. b
oratio ad Graecos 861. b. Suppl. 129. b
epistolae 554. a
lib. de monarchia Dei 861. b
aduersus omnes haereses 862. b
Iuuenalis Annanienfis theol. rationalis 368. b. 369. a
Iuueni C. Vettii Aquilini historia euangelica 1415.
b. 1416. a

K.
Kableri (Io.) diss. in Augustanam confess. 468. a
in articulos Smalcaldicos 469. b
diss. de obligatione ordinationum eccles. 721. a
Kalteisenii (Henr.) tr. an imperium sit vniuersum a
Romanis ad Graecos translatum 678. a
oratio de libera praedicatione verbi diuini 1019. b
Kappi (Io. Erhardi) diss. de Io. Chrysostomi ad
Caesarium epistola 514. a. 919. b
de nonnullis indugentiar. quæstoribus 830. b
schauplatz des Tezelschen ablass-kraums 840. a
sammlung einiger zum päblichen ablass gehö-
rigen schriften 840. a
obseruatio in P. Quetifii, & P. Erhardi scripto-
res ordinis Praedicatorum Suppl. 41. a
programma de causis corruptae hœcæuæ elo-
quentiae Romanae Suppl. 21. a
Kargius (Georgius) v. *Parfimonius*.
Karlus (Bernhardus Petrus) 1515. b
Korru (Ioseph) mentis instructa 122. a
Kockermanni (Barthol.) encyclopaedia 97. a
logica 217. a. 219. b
systema theologicum 231. a
systema politicum 290. b
Keddii (Iudocii) heliopolis 1112. a
Keldus (Georgius) 1196. b
Kelleri (Iac.) eccliosches pabsthum 1091. a
agonia Iac. Hailbrunneri 1091. b
tyrannicidium 1091. b
fasciculus olidus quinquaginta flosculor. 1091. b
cauea tarturis 1091. b
cancellaria secreta Anhaltina 1091. b
Kempis (Thomas) libri de imitatione Christi 611. b
619. a. Suppl. 108. a. b
Kernii (Io. Frid.) epist. de vita I. homae Ittigii 530. a
Kesleri (Andreas) methodus disputandi 227. b
metaphysica Photiniana 231. a
theologia casuum conscientiae 639. b
libellus de prudentia christiana 643. a
diss. de dictorum V. T. allegatione in nouo 1535. b
Kettneri (Frid. Ern.) diss. de relig. prudentum 1210. a
vindictae dicti de tribus in coelo testibus 1349. b. 141.
Kimebi (R. David) 1284. a. 1455. b. 1444. a. 1534. a
Kingii (Petri) historia symboli apostolici 394. b.
398. b. 454. a. 472. a. b
Kircheri (Athan.) Oedipus aegyptiacus 155. b. 1166. a
Kircheri (Conr.) concordantiae V. T. graec. 1546. a
de vlu concordantiarum διαρτυξις 1547. a
Kircheri (Io.) aetiologia 1074. a
Kirchmaieri (Georgii Guil.) parallelismus noui Ioe-
deris & vlybii 194. b
Kirchmeieri (Io. Sigism.) disquisitio de vnico fidei
principio 1197. b
Kirchneri (Timothei) thesaurus ex scriptis Lu-
theri congestus 341. b
apologia Formulae Concordiae 469. b
Kirstenii (Petri) vitae IV. Evangelistarum 1289. a
Klauthgii (Henr.) diss. de meth. sacra & noui 299. b
de Athanasio Suppl. 146. a
Klingii (Melchior) 694. a
Klotzii (Stephani) pneumatica 260. b
Klotz (Io. Christian.) diss. de libris auctorioribus
suis fatalibus Suppl. 48. b
Knatchbulli (Norton) animaduersiones in libros
N. T. 1501. b. 1529. b
Knibbe (Dau.) historiae prophetarum 112. b. 1510. b
Socinianismi confutati compendium 118. b
Knight (Samuelis) vita Erasmi Suppl. 35. b. 14.
Knoblauchii (Io. Henricus) 1161. a
Knutzen (Matthias) 1079. a. b
Kochii (Christiani) schediasma de ordinanda bi-
bliotheca Suppl. 47. a
Kochii (Christoph.) index in Scriueri seelen-schatz 591. a
Kochii (Conr. Dieterici) metaphysica 231. a
Koecherus (Io. Christoph.) 1207. b. Suppl. 30. b. 44.
b. 180. b
Koelerus (Io. Dan.) analecta ad Struuii notitiam
rei litterariae Suppl. 47. a
Koenigii (Georgii) casus conscientiae 639. b
heptas casuum conscientiae miscellorum ibid.
vindictae sacrae 1531. a
Koenigii (Georg. Matthaei) bibliotheca vetus &c.
1481. b
Koenigii

INDEX I. AVCTORVM.

- Koenigii** (Herm. Casp.) bibliotheca agendorum
Suppl. 111. b
- Koenigii** (Io. Frid.) theologia positiva 359. a
- Koepkenii** (Balth.) vita Io. Chryf. Homi 531. b
- wahte theologia mytica* 616. b. 600. b. 601. b
- Kerberii** (Christianus) 1194. b
- Koblenfii** dilucidationes in historiam Quakeria-
nam Crocifii 1196. a
- Koblii** (Io. Petri) introductio in historiam liti-
rariarum Slauroum Suppl. 106. a. 134. b. 187. a
- Koblicij** (Gor. fr.) chronologia sacra Suppl. 27. b
- Koblii** (Petri) iter ad promontorium Africæ 157. a
- Koribolii** (Christiani) prodromus ingenui theo-
logiae cultoris 7. a. 80. b. 351. a. 353. b. 361. a.
1058. a. 1135. b
- paganus obrectator 132. b
- tr. de origine philosophiae barbaricae &c. 198. a
- exercit. de Philippi Arabis, Alexandri Mammacae,
 Plinii iunioris & Senecae christianismo 257. b
- adnotationes ad Iustini Martyris apologiam
 vtramque & orationem ad Graecos 521. b. 820. b
- de persecutionibus ecclesiae primitivae 538. a
- vorschlag dem aergerlichen leben in der euang-
 gelischen kirche zu helfen 591. b
- pastor fidelis 645. b
- disquisitiones anti-Baronianaë 740. b. 795. b
- historia ecclesiastica N. T. 801. a. 946. b. 992. a.
 1222. b
- Valerianus confessor 1111. a
- tr. de tribus impostoribus 1204. a
- de religione ethnica, Muhammedana & iudaica
 1212. b. 1221. b
- de variis scripturae editionibus 1246. a. 1266. b.
 1267. b. 1268. a. 1273. b. 1280. a. 1282. b. 1283. a.
 1284. a. 1313. a. 1320. b. 1328. b. 1332. b. 1333. a. b.
 1336. b. 1337. a. b. 1338. b. 1340. a. b. 1341. b.
 1342. a. 1345. b. 1357. b. 1363. a. 1365. a. 1367. b.
 diff. de canone scripturae sacrae 1246. b. 1293. a
- comment. delectione biblicorum in linguis vul-
 go cognitis 1246. b
- Koribolius** (Sebastianus) 151. a. 796. a
- Kraffitii** (Io. Melch.) emendanda & corrigenda in
 historia versionis germanicae biblicorum Luth-
 theri 334. b. 335. a. 346. b. 349. a. 1336. b. 1346. a.
 1347. a. b. 1349. b. 1350. a. 1356. b. 1361. b
- prodromus historiae versionis germanicae bi-
 blicorum 1148. b. 1351. b. 1353. b
- das andere iudel-jahr der euangelischen kirche
 1359. b
- Krantzii** (Alb.) scripta historica 749. a. 833. b
- Krantzius** (Gottl. b) 188. a
- Kraufius** (Io. Gottlieb) 188. b
- Krebfii** (Io. Augusti) diff. de originibus & antiqui-
 tibus mathematicis 259. a
- Kreufneri** (Io. Henr.) diff. de origine idearum
 in mente humana 223. b
- Kriegk** (Georgii Nic.) diff. de sophistarum elo-
 quentia 139. b
- Kromayeri** (Hier.) historia ecclesiastica 801. a
- scrutinium religionum 121. a
- Kromayeri** (Io. Abr.) lib. 2 de usu linguae arabi-
 cae 126. b
- comment. in Augustanam confessionem 468. a
- commentatio de potestate eccles. 721. a. 738. b
- Kromayerus** (Io. Henricus) 125. b. 1417. b
- Kronland** (Io. Marcus Marci) 243. a
- Kublmanni** (Quirini) neubegleiteter Böhme 245.
 b. 1190. b
- Kubnii** (Andreas) discretus catholicus autocata-
 critus 1112. a. 1159. a
- Kunadas** (Andreas) 360. b
- Kusleri** (Ludolphi) cohors Mufarum 181. a
- nouum testamentum 1305. a. 1308. b
- notae ad Suidae lexicon Suppl. 45. b
- L.
- Labadie** (Ioannes) 1192. b
- Labatae** (Franc.) theologia scholastica 368. a
- Labadie** (Iac.) l'art de se connoître soy meme 274. a
- tr. de diuinitate Iesu Christi 1180. b
- Labbei** (Caroli) collectio decretalium 689. a
- Labbei** (Philippi) bibliotheca nummaria 176. b
- bibliotheca bibliothecarum 176. b. 524. a
- synopsis historica conciliorum 797. b
- collectio conciliorum 705. b. 706. a. 113. a. 652. b.
 820. a. 889. b. 1022. b
- addit. ad tom. I de scriptoribus ecclesiast. 603. a
- Labee** (Notkerus) 1344. a. Suppl. 187. b
- Labouerius** (Ioannes) 100. a
- Lackmanni** (Adami Henr.) miscellanea literaria
 Suppl. 31. b
- Laclausii** libri VII diuinarum institutionum 115. a
560. a. 921. b. 59. b. 277. a. 310. a. 865. a. 881. a. b.
 885. b. 912. b. Suppl. 85. b. 14. q.
- de officio Dei Suppl. 147. b
- de ira Dei ibid.
- de mortibus persecutorum Suppl. 148. a. b
- Lacy** (Ioannes) 1197. b
- Laderbii** (Iac.) diff. de abusu criticae Suppl. 24. a
- Laemmelius** (Christoph. Frid.) 344. b. 1048. b. 1459. a
- Laertius** (Diogenes) de vitis philosophorum 196. a
58. b. 69. a. 199. b. 201. b. 203. b. 206. a. 277. a.
 b. 649. a
- Lager** (Honoratus Vincentius) 628. a
- Laingazii** (Iac.) vita Lutheri 1016. b
- Lakemacheri** (Io. Gothofr.) obseruationes philo-
 logicae 1530. b
- Lallemantii** obseruationes morales ad N. T. 1494. a
- Lambecii** (Petri) prodromus historiae litterariae
 179. a. b. 77. a. 145. a. 146. b. 194. b. 255. b. 304. a.
 1154. a
- commentarius de bibliotheca Vindobonensi 191.
 b. 192. a. 671. a. 864. a
- Lambert

INDEX I. AVCTORVM.

Lauberg (Petri) harmonia evangelica 1465. a. 140. b
Lambertus Schaffnaburgensis de rebus gestis Germanorum 814. a
Lami (Bernardi) entretiens sur la morale 273. b
 la connoissance de soi meme 274. a
 demonstrations ou preuves evidentes de la verité & de la sainteté de la morale chretienne 599. a
 adparatus biblicus 783. a
 libri VII. de tabernaculo foederis, de ciuitate Ierusalem, & de templo eius *Suppl.* 121. b
Lampii (Frid. Adolphi) synopsis historiae sacrae & ecclesiasticae 802. a
 commentarius in euangelium Ioannis 1515. b
 praefatio Hottingeri pentadi dissertationum biblico-chronologicarum praefixa 172. a
Lampridius (Aelius) 168. a
Lancelotti (Pauli) institutiones iuris canonici 654. a. 695. b. 696. a. 698. a. 751. b
Lancelotti (Henrici) capitulum Hunnium 1065. b
Langschidii (Frid.) concordanz-bibel 1549. a. b
Langfrancus 122. b. 124. b. 315. a. 975. a
Langemack (Gregorii) historia colloqui inter Io. Colerum & Matthiam Flacium habiti 1460. a
 historia catechetica *Suppl.* 79. b. 80. a
Langii (Ioachim) institutiones studii theologici litterariae 7. b. 81. b. 118. a. 184. a. 191. b. 191. b. 350. b. 362. b. 552. b. 1530. a. b. 1514. a. 1516. a
 medicina mentis 222. b. 359. a
 historia ecclesiastica V. T. 777. a. 801. b
 unterricht von unmiittelbahren offenbahrun-gen 1197. a
 die richtige mittelstrasse 1198. a
 exegesis epistolarum Petri & Ioannis 1479. b
 commentatio de vita & epistolis Pauli 1479. b
 mysterium Christi & Christianismi 1479. b. 1511. b
 oratoria sacra 1502. b. seq.
 disquisitio noui philosophiae systematis de Deo, mundo & homine 1201. b
 causa Dei & religionis naturalis aduersus atheismum 247. b. 1202. b
 dialysis elenchica theologiae aphoristicae Neumannii 361. a
 idea theologiae Schelguigianae 361. a
 diss. anti-Poiretiana 1195. a
 diss. de ortu animae humanae 1195. b
 scripta contra V. E. Löschnerum 1236. a. b
 erläutderung der neuesten historie 1237. a
Langii (Io. Christiani) prothetia eruditionis humanae 30. b. 68. a. 96. b. 97. a. b
 diss. de metaphysica 228. a. 233. b. 214. b. sq.
 grundlegung zu einer realen kirchen-historie des alten testaments 777. a. b
Langii (Io. Mich.) philologia barbaro-graeca 110. a
 institutiones pastorales 645. b
 comment. de genealogiis nunquam finendis

& fabulis iudaicis 124. a. 175. b
 supplementum ad Haieri compendium theologiae moralis 585. b
 diss. de origine & progressu theologiae moralis systematicae 550. b. 584. a. 606. a. 628. b. 639. a
 diss. de alcorano 1220. b
 diss. de putioribus harmoniarum euangelicarum scriptoribus 1464. b. 1521. b. 1535. a
Langius (Car. Henricus) *Suppl.* 49. b
Langius (Rudolphus) 108. b
Langlet du Fresnois methodus studii historici 160. a. 158. b. 161. a. 164. b. 174. b. 176. a. 847. a. *Suppl.* 24. b
Leniada (R. Salomo) 1534. a
Lenzi (Thomae) consultatio de academiis 64. a
Lesslii (Petri) diss. de S. Dionysio 602. b
 disunctio calumniarum Iustino martyri a Ca. Iaubono iusturum 795. b
Leusica (Angelus a) 714. b
Lapide (Cornelii a) comment. in scripturam facram 1485. a. b. sq. 1501. b. 1552. b
Larroquani (Mathaei) le prophete abusé 1095. a
 obseruationes ad Pearsonias vindicias 826. a. 1298. b
Lesavris (Constantinus) 1. 8. b
Lesavris (Io. Andreas) 1205. b
Lesavris (Theodorus) de processione Spiritus Sancti 1002. b
Lessenius (Io.) von der secte der Quäcker 1196. a
Lesurus (Stephanus) 1069. a. 131. b
Letermannus (Ioannes) 1075. a. 1105. a. 1231. b
Latimer (Hugo) 453. a. 1121. a
Latomus (Iacobus) 1016. b
Laubruessel (Ignatius de) de abusu criticae in rebus ad religionem spectantibus 519. a. *Suppl.* 24. a
Landi (Guil.) epistola ad Hugonem Menardum 1311. a
Launoi (Io.) academia Parisiensis illustrata 184. b
 veneranda Rom. ecclesiae circa simoniam traditio 337. b
 iudicium de controversia super exscribendo Parisiensis ecclesiae martyrologio 513. b
 epistolae 682. a. 703. a. 710. a. 1093. a. *Suppl.* 155. b
 de scholis a Carolo M. in occidente institutis 63. b. 816. a
 de varia Aristotelis in academia Parisiensis fortuna 204. b. 205. b. 323. a. 500. b. 993. a
Laurentii (Augustini) synagmata theologiae 368. b
Laurentii (Georg. Mich.) erklärang einiger episteln Pauli 1479. b. sq.
Laurentii (Iac.) vindiciae catechismi Heidebergensis 341. b
Lauterbachii (Sam. Frid.) ehemaliger Socinianismus in Polen 1271. b
Laymanni (Pauli) theologia moralis 651. b
 pacis compositio inter Catholicos & Augustinae confisio. H h

INDEXI. AVCTORVM.

confessione addictos 1066. a. 1070. a. <i>Suppl.</i> 92. b. 93. a	<i>Leffi</i> (Leonh.) libri IV. de iustitia & iure dy. a. consultatio, quae fides & religio sit capessenda 1160. a
<i>Lazzarini</i> (Dominici) epistola pro iudiciis anti- quorum diplomatum 178. b	<i>Lessingii</i> (Io. Godofr.) disquisitio de fidei confes- sione, quam protestantes Hispania ecclesi ediderunt <i>Suppl.</i> 95. b
<i>Leandora</i> (Ioan.) 1197. a	<i>Leti</i> (Gregorii) historia Geneurina 455. a
<i>Leander</i> (Albertus) 186. a	<i>Letovius</i> , Melitenis episcopus 920. a
<i>Lee</i> (Francisci) tomus secundus LXX. interpre- tum 1321. a. 1325. a	<i>Leucippus</i> 205. b
<i>Leenbes</i> (Frid. van) coelum in terra 648. b	<i>Leuckfeld</i> (Io. Georgii) historia Heshusiana 151. e <i>Suppl.</i> 37. a
<i>Legri</i> (Ant.) hist. des Vaud. 984. b	vita Cyriaci & Ioannis Spangenbergii, Hammel- manni &c. <i>Suppl.</i> 37. a
<i>Lehmanni</i> (Christoph.) chronicon Spirense 690. b	<i>Leui</i> R. beiti Gerson 1443. a. 1446. b
<i>Leibnizii</i> (Gottfr. Guil.) codex iuris gentium di- plomaticus 179. a	<i>Lewita</i> (Benedictus) 718. a. b
discursus de conformitate fidei & rationis 212. a	<i>Lewita</i> (Elas) 118. b. 119. a. 1274. b. 1276. b. 1283. b
comment. de primae philof. emendatione 234. b	<i>Lewita</i> (Samuel) 1029. b
obf. de cognitione veritatis & ideis 221. b	<i>Leuclausii</i> (Io.) apologia pro Zofimo 108. b
<i>Leiferus</i> v. <i>Lyferus</i> .	<i>Leus</i> (Eduardus) 1350. a. 1451. b
<i>Lenai</i> -i (Io. Canuti) comment. in acta apostolo- rum 1467. b	<i>Leusdenii</i> (Io.) biblia ebraica 1284. b. 1285. b
<i>Lenfani</i> (Iac.) innocentia catechismi Heidelber- genfi 342. a. 303. b. 1153. b	nouum testamentum syriacum 1370. a
diff. de catechismis 342. a. 301. b. 305. a. 334. a. 368. b. 341. a. 477. b	philologus ebraeus mixtus 121. b
de c. r. f. s. s. ionibus fidei 451. a	<i>Leydeckeri</i> (Melch.) continuatio historiae eccle- siasticae Georgii Hornii 217. b. 736. a. 1095. b
de quaest. one: an Pythagoras & Plato notitiam librorum Moisi & prophetarum habuerint 202. a. 498. a	commentar. ad catechismum Palatinum 341. a
preservatif contre la reunion avec le siege de Rome 843. b. 1153. b	historia Iansenismi 521. b. 916. a. 1099. a. 1141. a
confiderations generales sur le livre de Mr. Brueys 1095. a	historia ecclesiae Africanae illustrata 712. b. 723. a
obferuationes in N. T. Ioannis Millii 1308. b. 131. q.	diff. de libertate ecclesiae africanae 712. b. 723. a
<i>Lehtneri</i> (Gottfr. Christiani) versuch einer geist- lichen morle 595. b	de republica Ebraeorum 785. a
<i>Lentulii</i> (Cyriaci) a. cana regnorum & rerum. 252. b	de oeconomia trium personarum in negotio sa- lutaris humanae 385. a. b. 1143. a
<i>Leon</i> (Andreas de) 1316. a	synopsis controueriarum de fociere & testa- mento Dei 1143. a. 1508. b
<i>Leon</i> (Gonflus Ponce de) v. <i>Ponce</i> .	veritas euangelica triumphans de erroribus quorumvis seculorum 1143. a
<i>Leonardus</i> (Thomas) <i>Suppl.</i> 88. b	diff. de Beckeri mundo, fascinato 253. b
<i>Leonis</i> M. epistolae & sermones 572. b. 403. b. 459. b. 714. a. 948. a	<i>Libanii</i> orationes 852. b
<i>Leonis</i> Africani tr. de scriptoribus arabicis 78. b. <i>Suppl.</i> 58. b	<i>Liberati</i> breuiarium 947. a
<i>Leonis</i> Ebraei libri III de amore 123. a	<i>Liberius</i> de S. amore 1177. a
<i>Leontii</i> Byzantini lib. aduersus fraudes Apollina- ristarum 919. b. 952. a	<i>Excetus</i> (Fortunius) de pietate Aristotelis 204. b
contra Nestorianos & Eutyrianos 952. a. 1404. b. 1405. a. b	<i>Liebenshal</i> (Christiani) collegium politicum 290. b
lib. de festis 951. a. b. 953. b	<i>Liebknecht</i> (Io. Georgii) mathemata patrum eccle- siasticorum 299. a
lib. XXX capitum 954. a	<i>Liebleri</i> (Georgii) epitome philosophiae natu- ralis 238. a
<i>Leontii</i> Cyprii loci communes theologici 319. a	<i>Lightfoos</i> (Io.) horae ebraicae & talmudicae 1506. b. b. 121. a. 784. a
<i>Leontius</i> Tripolitani episcopus <i>Suppl.</i> 104. a	obferuationes chorographicae 1506. b. 175. a
<i>Lequien</i> notae ad Io. Damascenum 218. b. 229. b. 520. b. 321. b. 523. b. 955. b. 956. a. b. 957. b	harmonia chronica & ordo V. T. 1506. b
panoplia contra Ichisma Graecorum 1226. b	obferuationes super librum geneosae 1506. b
<i>Lescolapierii</i> (Petri) comment. in Ciceronem 258. b	manipulus spicilegiorum & libro exodi 1506. b
<i>Leschofferii</i> (Iac.) consultatio de controuerfia inter Paulum V & romp. Venetam 668. a	descriptio templi Hierofolymitani 784. a. 1506. b
	ministerii templi descriptio 783. b. 1506. b
	diff. de Hierofolymorum excidio 1506. b
	harmonia IV euangelistarum 1537. a
	commentarius in acta apostolorum 1506. b
	opera

INDEX I. AVCTORVM.

opera posthuma	1506. b	Brentius orthodoxus	1050. a
<i>Lignon</i> (Petrus du)	1192. b	<i>Löschner</i> (Io. Casp.) diss. de patrum Africanorum	
<i>Lilienthal</i> (Mich.) consultatio de historia litteraria	180. b. Suppl. 9. a	meritis singularibus	458. b
observatio de libris in ana	181. b	<i>Löschner</i> (Mar. Gotthelf) physica experimentalis	156. b
diss. de Machiavelismo litterario	187. a	<i>Löschner</i> (Val. Ern.) thesostomathia theologica	31. b
selecta historica & litteraria	181. b. 342. b. Suppl. 4. 1. b. 61. b. 44. a	breuiarium theologiae exegeticæ	144. b
observatio de folocismo litterario	Suppl. 30. a	de causis linguae ebraeae	111. a. 112. a. 116. a.
erläutertes Preussen	Suppl. 46. a	117. a. b. 118. a. 120. a. 1256. b. 1270. b. 1271. a.	
<i>Limberec</i> (Philippi a) vita Simonis Episcopi	370. a. 379. a. 454. b. 457. b. 1168. a	1276. a. 1442. a. 1453. a	
historia inquisit.	252. a	vollständige reformations-acta	838. b. 1031. b.
theologia Christiana	379. b. 376. a. 473. a. Suppl. 161. a	ausführliche historia motuum	1038. b. 1045. b.
apologia confessionis remonstrantium	1168. b	1113. a. b. 1114. b. 1115. a. 1121. a. 1130. b. 1137. a.	
examen disputationis Walaei	1168. b	adresse an ein großmächtiges oberhaupt	1166. b
responsio ad specimen calumniarum	1168. b	<i>Timotheus Verinus</i>	1216. a
amica collatio cum Iudaeo de veritate religionis Christianae	1218. b	diss. de usu numerorum veterum in studio theologico	177. a
commentar. in acta apostolorum, in epistolam ad Romanos & Ebracos	152. a	<i>Lohmeier</i> (Georgi.) tabulae genealogicae	176. a
<i>Limiers</i>	Suppl. 108. a	<i>Lohmer</i> (Tobiae) institutiones theologiae	367. b
<i>Lindenbergius</i> (Fridericus)	169. a	<i>Lotola</i> (Ignatius)	337. b
<i>Lindenbergius</i> (Henricus)	250. a	<i>Lombardu</i> (Petrus) 317 a. 322. b. 313. b. 417. b. 418. a.	
<i>Lindhammeri</i> (Io. Lud.) erklärungs der apostelgeschichte	1542. a	508. b. 575. b. 687. b. 979. b. 1114. a. 1420. b.	
<i>Linnrupii</i> (Seuctini) specimen Angliae Lutherizantis	451. b	<i>Lombroso</i> (R. Jacob)	1449. b
<i>Linus</i>	825. a	<i>Lon-u</i> (Gualterus)	1545. a. b
<i>Lipenii</i> (Martini) bibliotheca realis	81. b	<i>Loug</i> (Iac. le) bibliotheca facta	1350. a. b. 1280. a.
<i>Lipmann R.</i> carmen memoriale	1214. a	118. a. 248. b. 1178. b. 1304. h. 1306. b. 1315. a.	
Victoria seu triumphus	1214. a. 1448. a. 1451. a	1324. a. 1330. a. b. 1337. a. 1339. b. 1341. b. 1345. a.	
<i>Lippmanni</i> (Aloysii) catena in genesin, exodum & psalmos	1424. b	133. b. 1355. a. 1357. b. 1363. b. 1364. a. b. 1365. b.	
<i>Lipstii</i> (Iust.) manu ductio ad philosophiam Stoicam	95. b. 199. b. 200. b. 268. b	1366. b. 1369. b. 1370. a. 1372. b. 1381. a. 1420. b.	
physiologia Stoicorum	200. b	1459. a. 1456. a. 1470. a. 1472. b. 1477. b. 1486. b. 1489. b. 1450. a. 1496. a. 1508. a. 1512. a. 1515. a.	
<i>Menippus</i>	136. b	1546. a. Suppl. 183. b. 192. b	
politica	291. a	discursus de praecipuis editionibus bibliorum polyglottorum	1280. a. 1. 82. b
epistola de peregrinatione	Suppl. 31. b	de scriptoribus historiae naturalis Galliae	Suppl. 24. b
<i>Lironii</i> (Io.) bibliotheca Carnutenfis	Suppl. 37. b	<i>Longinus</i> (Dionysius)	141. a
<i>Lissei</i> (Gustavi) defensio pro theologis euangelicis seculi reformationis	Suppl. 153. a	<i>Longolius</i> (Christophorus)	101. b
<i>Liuelaei</i> (Eduardi) adnotationes in prophetas aliquot	1501. b	<i>Lonzano</i> (R. Menachem de)	1285. a
<i>Lobkovitz</i> (Io. Caramuel) theologia	631. a	<i>Lopez</i> (Iacobus)	1491. b
<i>Loeckii</i> (Io.) philosophia	215. b. Suppl. 61. a	<i>Lopez</i> (Io.) epitome S. patrum	517. a
de religionis christianae rationalitate	1176. a	<i>Lopinus</i> (Iacobus)	528. b. 1384. a
de la conduite de l'esprit dans la recherche de verité	220. a	<i>Lorini</i> (Io.) comment. in 2 Petri	1269. a
<i>Locmannus</i>	264. b	<i>Luticibii</i> (Io. Petri) bibliotheca poetica	147. a
<i>Loederi</i> (Io. Henr.) systema thetico-polemicum	362. b	<i>Lotterus</i> (Georgius)	Suppl. 50. a
<i>Löschner</i> (Casp.) diss. tradens hypomnemata symbolica	405. b	<i>Louigni</i> (Bernierii de) opuscula spirituales & christianus interior	622. b
de Iacrociniis haereticorum	528. a	<i>Lubbervus</i> (Sibrandus) 373. b. 737. a. 1112. a. 1137. b.	
		1137. a. Suppl. 113. b. 116. a.	
		<i>Lubienecii</i> (Stanislae) historia reio matris ponicæ	1170. b. Suppl. 153. a. 164. b. 165. a.
		<i>Lucarii</i> (Cyrilli) confessio	448. a. 449. b. 1226. b
		<i>Lucas</i> (Franciscus)	1337. a
		<i>Lucianus</i> 75. a. 139. b. 141. a. 87. b. 877. a. b. 890. a.	
		<i>Lucidus</i> presbyter	941. b
		<i>Lucii</i> (Lud.) historia Iesulica	841. b
		Hb 2	Ludewig

INDEX I. AVCTORUM.

- Ludewig* (Petri) reliquiae manuscriptorum omnis aevi, diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc 179. *b*
- Ludolphi* (lobi) historia aethiopica 127. *a*, 308. *a*, 757. *a*
- lexicon aethiopicum 308. *a*
- Ludovici* pii imp. capitula 718. *a*, *b*
- Ludovici* Granatenfis philosophia christiana 2. *a*, *b*
- Ludovici* (Christiani) adnotationes ad Ittrigii schediasma de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis, egerunt 31. *a*, 482. *a*, 488. *a*, 701. *a*, 830. *b*
- Ludovici* (Iac. Frid.) delineatio historiae iuris divini, naturalis & politici vniuersalis 276. *a*
- Lugo* (Ioannis de) lib. de iustitia & iure 632. *a*
- responsa moralia & disputationes morales 642. *a*
- Luisii* (Aloyfii) tr. de compescendis animi adfectibus 274. *a*
- Lütkenmänni* (Ioach.) vorschmack göttl. güte 589. *b*
- Luitprandi* historiarum libri VI, 834. *a*
- Lullius* (Raymundus) 238. *a*
- Lundii* (Io.) Iüd Iche heilighümer 782. *b*
- Lundi* (Sam.) compend. biblio: hecae graecae 110. *a*
- Lusdorpii*, Mich. Casp. continuatio Sleidani 846. *a*
- Lupi* (Christiani) scholia ad Te. tullianum 398. *a*, 494. *b*, 809. *b*, 1065. *a*
- scholia ad canones conciliorum 661. *a*, 701. *a*
- diuinum ac immobile S. Petri circa adpellationes priuilegium 710. *b*, 722. *a*, 868. *a*, Suppl. 112. *a*
- Lupi* (Seruati) lib. de tribus quaestionibus, collectaneum & epistolae 965. *a*
- Lupus* (Rutici.) 142. *a*
- Lusinius* (Ottomarus) 1379. *b*, 1381. *b*
- Lutheri* (Martini) libellus ad Caesarem & nobilitatem imperii 692. *a*, 1031. *b*
- liber baptis natis 719. *b*
- ordo diuini cultus in ecclesia 719. *b*
- de instituendis ministris ecclesiae 719. *b*
- formula missae & communionis 719. *b*
- de captiuitate babylonica ecclesiae 1032. *a*, 1013. *a*
- theses contra indulgentiam 1031. *b*
- lib. aduersus anti-Christi bullam 1032. *a*
- adversio articulorum per bullam Leonis damnatorum 1032. *b*
- scriptum contra Henricum Angliae regem 1033. *b*
- wider den falsch genannten geistlichen Stand des Pabsts und der Bischöffe 1034. *a*
- von menschen-lehren zu meiden 1014. *a*
- de abominatione canonis missae 1034. *a*
- aduersus coecam & infamam condemnati-nem Ingolstadiensium 1034. *b*
- contra nouum idolum & daemonem Misnensium 1034. *b*
- ad duo contraria edita 1034. *b*
- comm. nit. ad dilectos suos german. 1034. *b*, 1035. *a*
- wider den weuchler zu Dresden 1035. *a*
- monita ad edictum post comitia Augustani publicatum 1035. *a*
- monita ad pastores 1035. *a*
- theses XX quod licite resistatur pontifici 1037. *a*
- lib. contra papatum a diabolo fundatum 1035. *a*
- de seruo arbitrio 1037. *a*
- adu. caelestes prophetas 1037. *b*, 184. *a*
- liber quod verba Christi: hoc est corpus meum adhuc firma stent 1038. *b*, 1113. *b*
- diff. contra Agricola 1039. *b*
- de Iudaeis & eorum mendaciis 1040. *a*
- de schemhamphoraseh Iudaeorum 1040. *a*
- versio bibliorum germanica 1436. *a*, fq. 1359. *b*, fq. 1283. *a*, *b*, 1291. *b*, 1307. *a*
- commentaria in libros biblicos 1454. *a*, 1455. *b*, fq. 1552. *b*
- epistolae Suppl. 31. *a*, 37. *b*
- catechismus Suppl. 79. *b*
- Luxemburgo* (Lud. de) catalogus haereticorum omnium 811. *a*
- Lyneckeri* (Christoph.) instructurium forensis 657. *a*
- analecta in Val. Andreae erotemata iuris canonici 698. *a*
- Lyra* (Nicolai de) commentaria in vniuersa biblia 1431. *a*, 1431. *a*, 1431. *a*
- Lyseri* (Guil.) systema thetico-exegeticum 355. *a*
- Lyseri* (Polycarpi) historia poetrum 153. *b*
- disputationum ex symbulo apostolico decades tres 462. *a*
- centuriae quaestionum theologiarum de articulis libri concordiae 469. *b*
- bericht auf Dan. Hofmanns beschuldigung wider die concordiam 469. *b*
- commentarius in genesin 1466. *a*
- praelectiones in prophetas minores ibid.
- Lyseri* (Polycarpi) antititici Cellensis, commentationes in Haggaum 1466. *a*
- Lyssii* (Henr.) synopsis controuersiarum 361. *a*, 1237. *b*
- Lyssii* (Io.) erzählung dessen, was mit den inspirirten zu Berlin vorgegangen 1197. *a*
- M.*
- Mailonius* (Io.) tr. de Iudis monasticis 9. *a*, *b*, 17. *b*, 77. *b*, 321. *a*, 323. *b*, 339. *a*, 370. *a*, 599. *b*, 614. *a*, 654. *a*, 1430. *b*, Suppl. 6. *b*
- consideratio super responsione abbatis Trapenisi 17. *b*, Suppl. 7. *a*
- de re diplomatica 178. *a*
- analecta vetera 531. *a*, *b*, 179. *a*, 322. *a*, 397. *a*, 528. *a*, 974. *b*
- acta Sanctorum ordinis Benedicti 186. *b*, 332. *b*
- annales eiusdem ordinis 186. *b*, 332. *b*, 964. *a*
- liturgia Gallicana 763. *a*, *b*, 764. *a*, 1439. *a*
- iter Germanicum 63. *b*
- museum italicum 871. *a*, Suppl. 119. *b*
- animaduersiones in vindicias Keinpenles Suppl. 1033. *a*
- Macarius* Aegyptius 561. *a*
- Macarius* Ancyranus 1022. *a*
- Macarius*

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Macarius Hierosolymitanus</i>	403. b	historia Lutheranismi	837. b. 532. a. 1037. b. 1033. a. 1034. b. 1035. b. 1047. a
<i>Macarius Macres</i>	1012. a	historia icon.	958 a
<i>Macovius (Io.) scripta metaphysica</i>	230. b	tr. de institutione & prerogatiuis ecclesiae	
loci communes theologici	311. b	Rom. eiusque episcoporum	726. b. Suppl. 118. a
collegium controueriarum quæstionum	1138. a	methodus pacifica ad reducendos protestantes ad veram viam	1112. a
πρωτοι ψυδεις anabaptistarum, Arminianor. &c.	1138. a	<i>Maimonidis (Mosis) comment. in mischnaioth</i>	112. a
distinctiones ac regulæ theologicae	ibid.	manus fortis	112. a. 781. b
<i>Macedonius (Franc.) collatio Thomae & Scotti</i>	522. b	lib. de idololatria	780. b
commentationes ecclesiastico-politicae	522. b	de domo electa & alia	780. b
<i>Macchiauelli (Nicolai) princeps</i>	291. b	doctor perplexorum	1446. b
<i>Mackenzie (Georgii) vitae celebriorum scriptorum Scotiae</i>	185. a	<i>Maiores (Georgius)</i>	547. b. 1045. a. 1047. b. 1052. a
<i>Maeri (Dominici) contradictiones apparentes & conciliationes scripturae sacrae</i>	1534. b	<i>Maiores (Io. Tobias)</i>	614. a
eiusdem, vt & fratris Caroli, hierolexicon	824. a. 1534. b	<i>Maiores (Io.) de acatholicorum regula credendi</i>	110. b
<i>Maderus (Ioach. Ioannes)</i>	191. a. 833. a	<i>Maire (Isaac Ludouicus le)</i>	1170. a
<i>Maffei (Scipio)</i>	511. a. 519. b. 1409. b. Suppl. 29. b	<i>Maittaire (Mich.) annales typographici</i>	Suppl. 48. a
<i>Magender (Andreae) anti-Baronius</i>	796. a	<i>Malualli (Franc.) pratique facile pour eleuer l'ame à la contemplation</i>	621. b
<i>Magentinus</i>	235. a	<i>Maluxus (Manuel)</i>	671. a. 1035. a
<i>Magirus (Ioannes)</i>	1132. b	<i>Maldonati (Io.) scripta dogmatica</i>	364. a
<i>Magui (Georg. Frid.) diss. de antiquis scripturae versionibus germanicis, Augustae excusis</i>	1345. a	commentarius in IV euangelistas	1493. b
<i>Maichelii (Dan.) introductio ad historiam litterarum</i>	136. a. 151. b. 501. b. Suppl. 149. b	<i>Malebranchii (Nic.) tr. de inquirenda veritate</i>	221. b. Suppl. 60. a
<i>Maieri (Mich.) silentium post clamores</i>	219. b	traité de morale	273. b. 599. a
<i>Maii (Io. Henr.) theologia Lutheri pura & sincera</i>	344. a. 1511. b	meditations & conuersations chretiennes	599. a
theologia prophetica	1511. b	traité de la nature & de grace	599. a. 1100. b
synopsis theologiae christianae	361. b	<i>Malletus</i>	1370. b
synopsis theologiae iudaicae	1214. a	<i>Mullingre (Claudius)</i>	811. b
synopsis theologiae moralis	390. b	<i>Malusiae (Bonauenturae) nuntius veritatis Dau. Blondello missus</i>	679. a
synopsis theologiae symbolicae	466. a	<i>Maluenda (Petrus)</i>	1058. a
historia animalium in sacro codice commemoratorum	248. b	<i>Maluenda (Thomas)</i>	1137. b. 1490. a
oeconomia temporum V. T.	778. a	<i>Mandolfi (Prosp.) bibliotheca Romana</i>	185. a
historia reformationis	839. a	<i>Manes haereticus</i>	891. b. seqq.
introductio ad studium philologicum, criticum & exegeticum	1244. b. 1251. a. b. 1523. a	<i>Manfi (Io. Dominicus)</i>	Suppl. 121. a
examen historiae criticae Rich. Simonis	1287. a. 1189. b. 1390. a. 1201. b	<i>Maninus (R. Iacob)</i>	1445. b
vindictae versionis Lutheri a censura R. Simonis	1359. b	<i>Mannius (Paulus)</i>	100. a. 101. b. 338. a
differtationes sacrae	1260. b	<i>Mappi (Marci) diss. de ethica Pythagorica</i>	265. a
differt. IV selectiones de scriptura sacra	1246. b. 1263. a. 1264. a	<i>Marras (Godet de)</i>	623. b
d. diss. de origine, vita & scriptis Abarbanelis	1448. b	<i>Marani (Prudentii) dissertation sur les semi-Ariens</i>	Suppl. 85. b
bibliotheca Vissenbachiana	126. a. 192. a	<i>Marbachius (Ioannes)</i>	1030. b
vita Reuchlini	118. a	<i>Marca (Petrus de) de concordia sacerdotii & imperii</i>	660. a. 670. a. 689. b. 710. a. 713. b. 728. a. b
harmonia euangelica	1540. a	diff. de discrimine clericorum & laicorum	740. b
<i>Maii (Io. Henr.) obseruationes sacrae</i>	1530. a	diatribe de tempore synodi Symienis	409. b. 410. b
<i>Mainburgii (Lud.) historia Arianismi</i>	507. a	epistola ad Lucam Dacherium	969. a
historia Caluinismi	371. a	<i>Marcellinus (Ammianus)</i>	168. b. 412. a
		<i>Marcellus Ancyranus</i>	90. b
		<i>Marchand (Prosper) histoire de la bible de Sixte Quint</i>	Suppl. 185. a
		<i>Marckii (Io.) compendium theol. christianae</i>	3. b. 6. b
		historia paradisi illustrata	779. a
		H h 3	exerci-

INDEX I. AVCTORVM.

exercitationes iuveniles	1529. b. 254. a	Martini (Dau) tr. de religione naturali	261. b
exercitationes exegeticae	1529. b	disertationes criticae	1550. a
exercitationes biblicae	ibid.	Martini (Mathiae) summa fidei	463. a. 1137. b
exercitationes scripturariae	ibid.	Martini (Cornelii) metaphysica	230. b
Marculphi formulae veteres	718. b	Martini (Iac.) speculum rationis	211. b
Marcus Arethulius	410. b. 412. b	paedia	226. b
Marcus Ephesius	1018. a. 1021. a. b	synopsis ethica	271. a
Mardochaei tractatus de rebus karacorum	1437. b	hculnea firmatas concilii Tridentini	446. b
Mardochaei R. comment. in pentateuchum	1437. a	libri III de tribus elohim	1178. a
Marefi (Rolandi) epistolae 26. b. 28. a. 136. b. 138. b.	518. a. 382. b. Suppl. 189. b	praefatio in N. T. Syriacum Trofii	1328. b
Marefi (Sam.) systema theologicum	374. b	Martini (Raymundi) pugio fidei	996. b. 1027. a.
examen quaestionis de episcoporum origine	745. b		1028. a. 1029. b. 121. b
inethodus aquilae & ignis fatuus	1110. b	Martinus Bracarenfis	683. b
antidotum contra apostasiam	1139. a	Martyris (Petri) loci theologici	372. a
monachomachia	1139. b	scripta polemica	1119. b. 1140. a. b
foederatum Belgium orthodoxum	1139. b	Marville melange d'histoire & de litterature	105. b
scripta contra Voetium	1139. b	Marus (Io. Baptista)	481. a
contra Grotium	1140. a	Masconi (Io. Iac.) geschichte der Teutschen	Suppl.
contra Daleam	1140. b		25. a. 27. b
contra Blondellum	1140. b. 1149. a	Maseni (Iac.) Augustinus controuersarbitri	521. a
contra Curcellacum	1140. b	meditata concordia protestantium cum catho-	licis
antifanatica	1140. b		1106. a
hydra Socinianismi expugnata 114. b. 1175. a. 1179. a		nous praxis orthodoxae fidei	1106. b
exercitationes decem de gratia	1147. b	Masi (Andreae) commentarius in Iosum & alios	libros biblicos
diff. de tribus symbolis	462. b		1501. b. 1502. a. Suppl. 191. a
de abusu philosophiae Cartesianae	212. b. 1141. a	Masi (Hectoris Gotsfr.) interese principum circa	religion. euangelicam
Marguini (Maxim.) confessio	449. b		731. b. 1156. a. Suppl. 76. b
dialogus de processione Spiritus S.	1226. b	Maffini (Christoph.) anatomia vniuersalis trium-	phans
Maria (Honorii de S.) animaduersiones super regu-	lis & usu artis criticae 514. b. 14. 136. a. 302. b		1056. b
Marianae (Io.) diff. pro editione vulgata	1451. a.	Maffonius (Io. Papyrius)	371. a. 912. b
	1484. b	Maffueti (Renai) diff. praeuiae in Irenaeum	124. a.
libri III de rege & regis institutione	Suppl. 74. a		501. a. 520. b. 528. b. 869. a.
Martiani Scoti libri III chronicorum	775. b. 834. a	Maffuius (Thomas)	1190. b
Martini (Io. Baptista de)	996. b	Mastrichi (Georgii van) historia iuris ecclesiastici	
Martinus (Philippus)	Suppl. 113. b		303. a. 654. a. 656. b. 667. a. b. 669. b. 672. b.
Marcellus (Michael)	1344. b		675. b. 677. a. 678. a. 681. a. 684. b. 685. b. 687. a.
Marpbergeri (Bernh. Gualtheri) diff. de fatis ma-	thaeos		688. b. 689. b. 690. a. 696. b. 697. a. 714. a. 718. b.
	259. a	canon sacrae scripturae ecclesiasticus	1194. b. 14. 1299. a. 1310. b
Marraccii (Lud.) alcoranus	1221. a. b	Mastrichi (Petri van) theologia theoreico - pra-	ctica
Masbamii (Io.) canon chronicus	165. b. 171. a. b.		376. b. 595. a. 596. b.
	255. b. 786. b. 1514. a	Mulamorius (Alphonfus)	811. a
Marsili Pataulini defensor pacis	677. b. 690. b	Muserni (Iulii Firmici) lib. de errore profanarum	religionum
Martius (Ioannes)	731. b. 732. a		913. a. Suppl. 137. b
Martine (Edmundi) thesaurus nouus anecdotorum	179. a. 324. a. 518. b. 530. b. 963. b. 976. a. 980. a. b. 981. a	Mathanassi chef d'oeuvre d'un inconnu	137. b
		Mathesius (Ioannes)	336. a. 587. a. b. 1040. b
itinerarium litterarium	517. b	Matthaei (Ant.) manu ductio ad ius canonicum.	700. a
collectio veterum scriptorum	530. b	Matthaei (Petrus)	695. b
commentarius in regulam S. Benedicti	818. b	Matthaeus Parisiensis	578. b. 992. a
lib. de antiquis ecclesiae ritibus	818. b. Suppl. 119. b	Mauguini (Gilberti) vindiciae praedestinationis & gratiae	812. o. 941. a. 964. b. 965. a. 966. b
Martialis	86. a	Mauricus (Petrus) abbas Cluniacensis	984. b
Martianaei (Io.) opera Hieronymi	1404. a. 528. a. 1334. a. b. 1335. a. 1402. b. 1403. a	Mauuordas (Io. Nic. Alex.) liber de officiis	625. a
		Mauuacci (Phil. Iac.) diff. de Harpocrate	134. b.
			135. b. 138. a. Suppl. 23. b. 49. a.

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Maxentius</i>	938. a
<i>Maximi</i> confessoris scripta	954. a. b. 918. b
<i>Maximus</i> Taurinensis	461. a
<i>Mayr</i> (Io. Frid.) museum ministri ecclesiae	645. b.
	36. b. 40. b. 335. b. 1430. b
bibliotheca scriptorum theologiae moralis & consuetudinariae	550. b. 584. b. 585. b. 594. b.
	630. b. 631. b. 636. b. 638. a. b. 631. b. 642. b.
bibliotheca biblica	1247. a. 1248. a. 1252. b. 1120. b.
	1471. a. 1483. a. 1484. b. 1485. a. 1495. a. 1496. b.
	a. b. 1498. a. 1507. a
historia versionis germanicae Lutheri	1336. b.
	1342. b. 1344. a. 1345. a. 1346. a. b. 1347. b. 1348. b.
	1350. b. 1354. a. 1361. b. 1357. b. 1360. b. 1365. a. b
liber commentarius de electione Rom. pontificis	743. b
ecclesia papae Lutheranae reformationis patrona	840. b. 337. b. 339. a. b. 1481. a
syllabus scriptorum, qui Romani reconciliabiles stantueant	368. a. 466. b. 1103. b. 1105. b.
	Suppl. 117. b. 157. a
de fide Baronii & Pellirmini ipsius pontificis ambigua	750. a. 791. a. 792. a. 793. b. 1081. b.
	1082. a
diff. Chrysostomus Lutheranus orthodoxae veritatis assertor	511. b
Pythagoras utrum fuerit Iudaeus monachusque Carmelita	818. b
de salute maiorum sub papatu	541. a
de lenitate Melanchthonis	1043. a. 1044. b. 1047. a
de anonymis & pseudonymis	193. a
commentatio ad Seluicceri vitam Lutheri	843. a. 693. a
kurtzer bericht von pietisten &c. 1235. a. b. 1356. b	
anweisung zum rechten gebrauch des psalterbuchs	1361. a
praelectiones de historia Socinianor. Suppl.	164. b
epistola de conuersionis anni trinitarius in Anglia recens agitatis	1176. b
<i>Mayerus</i> (Wolfgangus)	642. b
<i>Mayer</i> (Io. Matthaeus) anti-Becanus	1087. b
<i>Grauerus</i> continuator	1089. b
von der academischen disciplin auf den schulen in Deutschland	65. b
<i>Mayronius</i> (Franciscus)	330. a
<i>Mechouit</i> (Guil.) Hermathene	132. b
philosophia paraenetica	275. b
<i>Mediasilla</i> (Richardus de)	329. a
<i>Medina</i> (Michael)	660. b
<i>Medlerus</i> (Nicolaus)	Suppl. 37. b. 182. b
<i>Meßfure</i> (Io. Christoph.) corona centum patrum	438. a
<i>Megander</i> (Caspar)	1113. a
<i>Meibomii</i> (Henr.) continuatio Sleidani collectio	105. a
	170. a. 834. a

notae in Vogleri introductionem in notitiam scriptorum	188. a
<i>Meibomii</i> (Henr. Dieterici) oratio de genuinis historiae germanicae fontibus	161. a. Suppl.
	25. a. 27. a
<i>Meibomius</i> (Marcus)	1244. b. 1261. a. 1505. a
<i>Meier</i> (Leunici) de historiae controuersiae de gratiae auxiliis	631. a. b. 1082. a. b
<i>Meisneri</i> (Balth.) instructio de lectione biblica & locis communibus	5. b
philosophia subria	212. b
consultatio de fide Lutherana capessenda & papistica deferenda	1160. a
murus Babylonis Romanae	1160. a
excubiarius papisticarum depulsio	1150. a
consideratio theologiae Photiniae	1178. b
<i>Meisneri</i> (Io.) consilia theologica	641. b
irenicum Duraeum	1072. b
<i>Meissenk</i> (Frid. Ern.) Entwurf der kitchen-ordnung und gebräuche der Quaker	1196. a
<i>Mel</i> (Conrad.) tabernacul	783. b
<i>Melae</i> (Pomponii) libri III. de situ orbis	174. a
<i>Melanchthonis</i> (Phil.) loci theologici	345. b. seq.
	350. b. 531. a. 1349. b
examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis	345. a. 350. b
definitiones multarum adpellationum, quarum vssus est in ecclesia	345. a
epitome renouatae ecclesiasticae doctrinae	345. a
apologia Augustanae confessionis	430. a. 1042. a
reperita Augustana confessio	439. a. 1041. a
commentatio de vicia & actis M. Lutheri	842. b
apologia pro Luthero aduersus Parisiensem theol. decretum	1033. a. 1042. a
libellus reculationis contra concilium Tridentinum	1042. b
scriptum contra Schwenckfeldium &c.	1042. b
responsio ad librum Osiandri de iustificatione	1043. b
responsio de controuersis Stancati	1043. b
responsio ad criminationes Staphyli &c.	1044. a
refutatio erroris Serueti & anabaptitar.	1044. a.
	172. b. 1184. b
comm. in nonnullos scripturas f. libros	1456. b
epistola ad Carolovicium	346. b
ep. ad Occolampadium de disputatione Lippensi	1041. b
oratio de ratione discendae docendaeque theologiae	3. a
oratio de corrigendis studiis	382. a
praefatio Nonni paraphrasi praemissa	143. a
ethicae doctrinae elementa	271. a
epitome philosophiae moralis	279. a
<i>Melchioris</i> (Io.) commentatio de sanguine Christi eucharistico	1096. a
	<i>Melissus</i>

INDEX I AVCTORVM.

<i>Melissus</i> philosophus	205. b	apologia disputationis primae anti Pistorianae	1092. a
<i>Meliteniota</i> (Constantinus) de ecclesiastica unione	999. b	disputationes de doctrina synodi Dordracenae	1164. b
Lat norum & Graecorum	ibid.	disp. de iustificatione	1165. a
de processione Spiritus Sancti ex filio	Suppl. 132. a	<i>Mercatoris</i> (Marci) commentarium aduersus haeresin Pelagii & Caelestii	1397. a
<i>Melito</i> Sardenfis	863. a. 1295. a. b. Suppl. 158. a	<i>Merceri</i> (Io.) commentarii in scripturam f. 1495. a	63. a
<i>Melietus</i> (Ioannes)	1382. b	<i>Mercorius</i> (Iulius)	21. b. 22. b
<i>Menaeus</i> (Michael)	190. b	<i>Meredinaeus</i> (Moses)	1329. a
<i>Menaegii</i> (Aegidii) anti-Baillet	204. a	<i>Merlini</i> (Iac.) collectio conciliorum	705. la
obseruationes ad Dingenem Laertium	277. b	<i>Merryweather</i> (Ioannes)	1209. a
ad Luciani Hermetotum	534. a. 866. b	<i>Mersenni</i> (Marci) quaestiones in genesin	1489. b
ammonitates iuris ciuilib	891. b	<i>Merula</i> (Paulus)	1314. a
<i>Menander</i>	810. a	<i>Messilini</i> (Wauluis) tr. de episcopis & presbyteris	745. b
<i>Menardus</i> (Claudius)	761. b. 764. a. 764. a	<i>Meth</i> (Ezechiel)	1189. a
<i>Menardus</i> (Nicolaus Hugo)	527. b. 627. b. 761. b. 764. a. 764. a	<i>Metobadius</i> , Tyri episcopus, 874. a. 878. b. Suppl. 184. b	999. a. 1008. b
<i>Menafl</i> ben Israel lib. de creatione	1218. a	<i>Metocbia</i> (Georgius)	999. a. 1008. b
spes Israelis	1450. a	<i>Metropheus</i> Smyrnenfis	977. b
lib. de flagitare	1450. a	<i>Metropolitanus</i> Cretopoli confesso	449. b
spiraculum vitae	1450. b. 1514. a	<i>Metternich</i> (Baronis de) apologia theologiae mysticae	Suppl. 109. a
conciiliator	1450. b. 1514. a	wahre vollkommenheit und glückseligkeit in dieser welt	ibid.
<i>Menckenii</i> (Io. Burch.) diss. de commentariis historiarum, quos Galli memoires vocant	161. a	<i>Mettingeri</i> (Io.) harmonia vtriusque testam. 1252. b	283. b
analecta de calamitate litteraturum	188. a	<i>Mewius</i> (Dauid)	1381. a
vollständiges verzeichniss der vornehmsten geschichtschreiber 847. a. 158. b. 160. a. b. 164. b. 165. a. 170. a	Suppl. 24. b	<i>Mewsius</i> (Ioannes)	248. a
scriptores rerum Germanicarum	Suppl. 26. a	<i>Mey</i> (Io. de) physiologia sacra	183. b
bibliotheca	Suppl. 24. b	<i>Meyeri</i> (Gebh. Theodori) monumenta academiae luliae	183. b
<i>Menckenii</i> (Ottonis) acta eruditorum	190. a	introductio in vniuersum theologiae studium	550. b. 554. b. 577. b. 578. b. 583. b. 584. a. 654. a
<i>Mendoza</i> (Antonii d' Escobar & de) scripta moralia	632. b	relatio historica de canonum collectionibus	667. b. 668. a. 667. b
comment. in scripturam sacram 1485. a. 1486. a	640. a	politica ecclesiae primitivae ad politicam ciuilem formata	742. b
<i>Mendoza</i> (Petrus Hurtadas de)	230. a	historia religionum	1212. a. Suppl. 123. a
<i>Mengeringii</i> (Arnoldi) informatorium conscientiae euangelicum	640. a	disertationes theologicae	584. a
scrutinium conscientiae catecheticum	640. a	de tribus nouellarum nascantis ecclesiae initia-	Suppl. 80. a
suscitabulum conscientiae euangelicum interpolatum	640. a	mentis	Suppl. 80. a
<i>Menius</i> (Iustus)	1055. a	<i>Meyeri</i> (Gerh.) bibliotheca theologica contracta	79. b. 597. a
<i>Menocbii</i> (Stephani) commentarii in scripturam sacram 1245. a. 1483. b. 1484. a. 1485. a. 1489. a	Suppl. 28. b. 182. b	commentatio, quam miserandam scholis inuolunt cladem tanatit	66. a
institutiones politicae ex sacris litteris	Suppl. 71. b	diff. de Isaac Vossii <i>de sapientia</i>	112. b
de republica Ibraeorum	146. a. 785. a	<i>Meyeri</i> (Io.) dissertatio de mysterio SS. trinitatis ex Iohis V. T. libris demonstrato	122. b. 123. b
<i>Menthenii</i> (Godofr.) thesaurus philologico-theologicus	1532. a	<i>Meyeri</i> (Lud.) exercitatio de philosophia scripturae inte prete	212. b. 1559. a
<i>Menzneri</i> (Balthaf.) enucleatio locorum theol. M. Chemniti	350. a	<i>Meyfartius</i> v. <i>Mysfartius</i>	
exegetis Augustanae confessionis	467. a	<i>Mezlerus</i> (Iodoc.) de viris illustribus S. Galli	819. a
collatio doctrinae Zwinglii, Caluini, Bezae & Socinianorum cum Augustana confessione	467. a. 1134. a	<i>Michaelis</i> (Christiani Bened.) diss. de vocum seminibus ac litterar. significat. hieroglyphica	47. b
defensio huius collationis	ibid.		de
anti-Crocus	1134. b. 1135. a		
anti-Pistorius	1090. a		

INDEX I. AVCTORVM.

de proverbiis 1262. a
 de historia linguarum arabicarum Suppl. 10. a
 adnotationes philologico-exegeticae ad hagiographa 1286. b
Michaelis (Io.) Lutherus redituius 341. a
Michaelis (Io. Georgii) dissertationes 1515. b
Michaelis (Io. Henr.) biblia Ebraica 1285. a, 1278. a
 diss. de kohelerh 1262. a
 de cantico canonicorum 1262. a
 de targumim vsu insigni 1317. b
 de vsu LXX. Interpretum in N. T. 1323. a
 epistolae de Mich. Beckii disquisitionibus LVII. dictorum pentateuchi 1362. a
Micraelii (Io.) syntagma historiar. eccl. 801. a, 1051. b
Middendorpius (Iac.) de academiis 64. a
Miegii (Ludou. Christianus) 1515. b
Milles (Thomae) notae in Cyrillum Hierosolymitanum 314. a, 523. b, 820. b, 892. b, 1297. a.
 Suppl. 85. a
Milletiere (Theophyl. Brachet de) 1104. b, 1146. b
Milietus (Ioannes) 1156. b
Miliet de Chales (Claudii Franc.) cursus mathematicus 298. b
Millii (Dan.) diss. de Mohammedismo ante Mohammedem 1220. b
 vetus testam. ex versione LXX. interpr. 1325. b, 1321. b
Millii (Io.) nouum testamentum graecum 1308. a, b. seq. 1294. a, 1204. a, 1305. a, 1306. b, 1310. b, 1379. a, b, 1380. b, 1381. b, 1384. a.
Miliades Suppl. 132. a, 133. a, b
Milioni (Io.) lib. de iure regum & magistratuum Suppl. 77. a
 iconoclastes ibid.
 defensio pro populo Anglicano Suppl. 77. b, 78. a
 defensio pro de contra Alexandrum Morum Suppl. 78. a
Minutius Felix 259. b, 504. b, 549. b, 820. a, 845. a, b, 835. a, Suppl. 137. a, 143. b, 143. a, 149. b, 152. a
Miraei (Auberii) origines monasticae 818. a
 bibliotheca ecclesiastica 480. b, 926. b, 1481. a
Miranda (Bartholomaei de Carranza &) summa conciliorum 708. b
Mirandula (Io. Picus de) 102. b, 123. a, 297. b, 382. b
Missa (Iacobus de) 1014. a
Missonius 1197. b
Mocenici (Phil.) vniuersales institutiones 238. a
Mochii (Georgii) vindiciae Hutterianae 351. b
 diss. de gratia irresistibili 136. a
 vntersuchung der vrsachen, welche den Herzog H. von Sachsen zu den Reformirten zu treiben bewogen 1165. b
Moerlinus (Maximilianus) 1049. b
Mogilae (Petri) confessio ecclesiae graecae orthodoxa 448. a
Molina (Lud.) de iustitia & iure 619. b
 de liberi arbitrii cum gratiae donis concordia lib. 1
Molina (Lud.) de Hispanorum primogeniis 630. a

Molinaei (Car.) comment. ad edictum Henrici II 730. b, 1151. b
 consultatio aduersus concilium Tridentinum 730. b, 1161. b, 1162. b
Molinaei (Io.) decretum Iuonis 685. a
Molinaei (Lud.) papa Vitraiectinus 700. b, 736. b, 1149. b
 paranesis ad aedificatores imperii in imperio 716. a
Molinaei (Petri) nouitas papismi 1093. a, 1149. b
 iudicium de Mosis Amyraldi & Frid. Spanhemii apologia pro Dei misericordia, sapientia & iustitia 1149. b
 examen tractatus Amyraldi de praedestin. 1149. b
Molinaei (Petri) clamor regii sanguinis 1149. b, Suppl. 78. a
 comment. de tyrannide papali & de limonia ecclesiae Romanae 1149. b
 de monarchia temporali pontificis Romani 75. a
 de pace & tranquillitate animae 597. a
Molinus (Petrus) 621. a, b, 1386. a
Molleri (Dan. Wilh.) commentatio de technophylotameis Suppl. 47. b
Molleri (Io.) itagoge ad historiam Chelionesi Cimbr. 149. b, 147. a, 458. b, 538. b, 833. b, 834. b, 1060. a, 1067. b, 1189. a, 1194. a, 1196. b, 1303. a, Suppl. 97. b
 bibliotheca septentrionis eruditi 185. b
 schediasma de scriptoribus homonymis 13. b, 327. b, 126. b
 hypomnemata ad Alb. Bartholini librum de scriptis Danorum 354. b, 844. b, 1048. b, 1192. a, b
Mommae (Guil.) meditationes in catechesin Heidelbergensem 342. a
 diss. de oeconomia diuina 385. a, 1142. b
Monconsius 157. a
Mongitorii (Antonii) bibliotheca Sicula 185. a
Monb. mii (Io.) catechismus 1056. b, Suppl. 79. b
Monlerii (Io. Bapt.) comment. in libros priorum analyticorum 220. a
Monnoye l'histoire du Mr. Bayle & de ses ouvrages 1152. b, 1151. a, Suppl. 33. a
Moniacutii (Rich.) adparatus ad origines ecclesiasticas 795. a, 661. a, 785. a, 791. a, 147. a, 1495. b
 antiidiatribae aduersus priorem partem diatribarum Bulengerii 794. b
Montaltii (Lud.) litterae provinciales 560. b, 635. b, 636. a, b
Montani (Arnoldi) Forbesius contractus 516. a
Montani (Franc.) apologia pro Socie are Iesu in Gallia Suppl. 75. b
Montani (Mich.) tentamina moralia 273. a, 260. a
Monte (Augustini Mariae de) comment. de quibusdam S. S. locutionibus, quae imperitis parum latine videntur 99. b
Monte (Roberti de) alper dix ad chronographiam Sieberti Gemblacensis 834. a
 Monte-

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Montebello</i> (Angelus de)	341. b	<i>Mosaxus</i> (Hubertus)	135. a
<i>Monteforo</i> (Ioannes de)	726. b	<i>Mofchamper</i> (Georgius)	1003. b
<i>Montezinus</i> (Antonius)	1150. a	<i>Mofchopruus</i> (Hicronymus)	455. b
<i>Montfaucon</i> (Bernhardi de) palaeographia graeca	109. b. 1001. a. 1106. b	<i>Mofiri</i> (Io. Iacobi) vitae Professorum Thiburgensium	181. b. 311. b
bibliotheca Coislinaiana	191. a. 856. a	bibliotheca scriptorum maxime anecdotorum	Suppl. 48. a
collectio noua patrum & scriptorum graecorum	503. a. 528. b. 530. a. 1387. a. 1383. b. 1384. a. 1385. b	<i>Mofes R. ben Maimon</i>	1444. b
diarium Italicum	1306. b	<i>Mofes R. ben Nachman</i> 1029. b. 1114. b. 1444. b	1534. a
notae in hexapla Origenis	1327. b. 1376. b. 1377. b	<i>Mofemii</i> (Io. Laurentii) dissertatio de linguae Latinae cultura & necessitate	100. a. 105. b
<i>Morcelli</i> (Andreae) specimen rei nummariae	117. a	diff. de eo quod iustum est circa sacrarum litterarum interpretationem	106. b. 1553. a
<i>Morrellus</i> (Ieremias)	1001. a. b	oratio de eo quod nimium est in studio linguarum & criticis	117. a
<i>Moresii</i> (Lud.) lexicon	165. a. 182. b	consultatio de auctoritate concilii Dordraceni paci sacrae noxia	504. a. 1134. b. 3. b. Suppl. 96. b
<i>Morbusii</i> (Dan. Georgii) polyhistor	186. a. 7. a. 21. b. 31. a. 33. a. b. 35. a. 36. a. 37. a. 60. b. 62. a. 66. a. 77. a. 78. b. 80. b. 90. b. 97. a. 104. a. 107. b. 109. b. 110. a. 14. b. 143. a. b. 144. b. 146. b. 147. b. 154. b. 181. a. 189. a. 191. b. 152. a. 194. b. 201. a. b. 230. a. 236. a. b. 243. a. 244. b. 246. b. 259. a. b. 186. b. 1489. b. Suppl. 30. a. 391. b	vita Halefii	738. b. 1124. a
unte. richt von der deutschen sprache und poëtie	137. b. 146. a. 1313. b	disquisitione de vera aetate apologetici a Tertulliano conscripti	865. b
diff. de Parauinitate Liuii	107. a	notae ad Casp. Branti vitam Iac. Arminii	1. 6. b
<i>Mori</i> (Alexandri) notae in nouum foedus	145. 8. b. 1532. b. 1558. a	commentatio de vita, factis & scriptis Io. Tolandi	1159. b. 1. 03. b
fides publica	Suppl. 78. a	vindicatae antiquae Christianorum disciplinae	1300. a
<i>Mori</i> (Henrici) enchiridion metaphysicum	212. b. 242. b. 255. a	cogitationes in noui foederis locus selectiores	153. a. b
apologia pro Cartesio	241. b	dissert. de causis suppositorum librorum inter Christianos	Suppl. 55. b. 101. a
enchiridion ethicum	272. a	de turbata per recentiores Platonicos ecclesia	Suppl. 56. b. 128. b
mysterium pietatis	880. b	demonstratio sectae Nicolaitarum	Suppl. 138. b
enchusiasmus triumphatus	1182. a	obseruationes sacrae & historico-criticae	Suppl. 136. a
subuersio columnarum atheismi Spinoziani	1191. b	historia Michaelis Seruati	Suppl. 161. b. 185. b
cenfura philosophiae Teutonicae	1191. b	institutions historiae ecclesiae N. T.	Suppl. 122. a
de kabbala	123. a	<i>Mourguet</i> (Mich.) plan theologicue du Pythagorisme & des autres sectes ignaves de la Grece	195. b. 198. b. 216. a. 258. a. 928. a
<i>Mori</i> (Thomae) Vtopia	289. b. 291. b	<i>Moya v. Guimenius</i> (Amadeus)	Moyne (Stephani le) varia sacra
vita	Suppl. 36. a	519. a. 703. b. 704. b. 855. b. 838. b. 956. a. 1260. a. 1293. b. 1310. b. 1374. a. 1422. b. 1511. b. Suppl. 10. b. 82. b. 81. b. 134. a. 138. b. 119. a. 145. b	152. b. 394. b.
<i>Morini</i> (Io.) exercitationes biblicae	119. b. 1274. b. 1278. b. 1311. b. 1312. b. 1434. b. 1335. b	<i>Mublii</i> (Henr.) diff. de poëtis epicopis	153. a. 1414. b. 1416. b
de sacramento poenitentiae	617. a. 665. b	de apodixi scripturaria	397. a
de sacris ordinationibus	745. a	de conuersione paganorum	1113. a
in pentateuchum Samaritanum	111. b. 1167. a	<i>Muis</i> (Simeonis) assertio veritatis ebraicae	1267. a
<i>Morini</i> (Steph.) exerc. de lingua primaeva	115. a. 117. b. 119. a. 1267. a	comment. in omnes psalmos & selecta V. T. cantica	1490. a
<i>Morinus</i> (Petrus)	1324. b	<i>Mulbusius</i> (Ioannes)	1344. a
<i>Morissii</i> (Claudii Barthol.) epistola ad Curetum	719. a	<i>Mulleri</i> (Aug. Frid.) annotationes in Gratiani	293. b
<i>Mormaei</i> (Philippi) mysterium iniquitatis	745. b	<i>Mulleri</i> (Henr.) himmlischer Liebeskufs geistliche	590. a
libri IV. de eucharistia	1097. a. b. 1426. b		
lib. de veritate Christianae religionis	1206. a. b.		
<i>Mortenus</i>	1207. a		
<i>Morwille</i> (Sebast. Foxii) lib. de historiae institutione	1166. b. 139. a		

INDEX I. AVCTORVM.

geistliche erquickstunden u. a. m. 590. a
Mulleri (Io.) abasptismus 457. a. 1185. a
 atheismus deuctus 593. a
 iudaismus deuctus 1216. a. 12. 6. b
Lutherus defensio 831. b. 1041. b
 vertheidigung des ausführlichen berichts von
 den neuen Propheten 188. a
 warnung vor dem schandbuch Eliae Praetorii
 von den mißbräuchen des predigamts 1158 b
 prüfung des geistes Eliae Praetorii 1188 b
 der fanatische atheißt 1191. a
 Quäcker-greul 1196. b
Mulleri (Io. Gottlieb) diff. Curcellaeus in editio-
 ne N. T. Socinianizans 1307. b
Mulleri (Io. Iac.) institutiones ethicæ 271. b
 comparatio concilii Nicaeni I & Trident. 465. a
Mulleri (Io. Iosch) historie von der euangelischen
 stände appellation von dem R. A. zu Spey-
 er &c. 840. b. 14.
Mulleri (Laurentii) erläuterung der dunkelsten
 örter A. und N. T. 1531. a
Mulleri (Phil.) annotationes in Pruckneri ma-
 nuale 640. a
 focus concordiae inter protestantes & refor-
 matos 1156. a
Munsteri (Seba.) versio biblicum 1337. b
 adnotata in V. I. 1501. b
Muratorii (Lud. Anton.) anecdota 530. b. 14. q. 408.
 a. 923. a
 Libri III de ingeniorum moderatione in reli-
 gionis negotio 529. b. 542. b. 572. a
 scriptio es rerum Italicarum Suppl. 25. a
 corpus historicum Mediolanense Suppl. 39. b
Muretus (M. Ant.) 100. a. 135. a. 144. b. 261. a. 257.
 a. 1119. a
Murges v. *Mourgues*.
Musæ (Anan.) lingularia de viris eruditione
 florentibus Suppl. 44. a
Musæi (Io.) biblia Lutheri Ernestina vindicata
 1077. a
 praeflectiones in epitomen formulae concordiae
 470. a. b. 1130. a
 unbeweglicher grund der Augspurgischen con-
 fession, eiusque apologia 467. b. 1077. a
 tr. de ecclesia 1077. a. b. 1105. b
 tr. de conversione 1077. b. 1155. a. 1158. b
 diff. de communione sub utraque specie 1078. a
 de fundamentis concordiae meditatae Iac. Ma-
 senii 1078. a. 1106. b
 de ratione formali iustificacionis coram Deo
 1078. a
 de voluntate Dei antecedente & consequente
 1078. b
 de aeterno electionis decreto 1078. b
 tr. de vfu principiorum rationis & philosophiae
 in controuersiis theologicis 113. a. 1078. a. 108. b

diff. de luminis naturalis insufficiencia ad salu-
 tem 1078. b. 1079. a
 super comm. 11. 12. 13. cap. IX. epist. ad Rom. 1078. b
 de sacra coena 1078. b
 super quæstione: an gentiles absque fide in
 Christum ad salutem aeternam peruenire pos-
 sint 1079. a
 collegium controuersiarum Becano, Wendelinio,
 Crollio aliisque Socinianis oppositum 1079. a
 de libertate philosophandi contra Spinozam
 1079. a. 1109. a
 ablehnung der verleumdung, ob wäre zu lena
 eine neue secte der gewissenen entstanden
 1079. b
 diff. contra polygamiam 1079. b
 erklaͤrung über 93 religions-fragen 1080. a. 1231. b
 berichte, welchergealt die lehre von der buße
 müße vorgetragen werden 1030. a
Musæus (Petrus) 1231. b
Musæus Presbyter Massiliensis 1427. a. 1438. b
Musculi (Andree) frommer kinder Gottes gilde-
 nes kleinod 333. b
 compendium theologicum 351. b
Musculi (Wolfgangi) l. ci theologici 372. a
 versio Eusebii hystoriae ecclesiasticae 533. a
 commentarii in scriptum sacram 1495. b. 1555. b
Mussardi vorstellung der aus dem heydenthum
 in die kirche eingeführten gebäude 822. b
Mutianus scholasticus 949. a
Muzalon (Theodorus) 1004. a
Myconii (Frid.) reformationis-historia 838. b. 841. b
Nylis (Georgii) explicatio Augultanae confes-
 sionis 467. a

N.

Nachmanides 995. a. b
Nain (Petri le) vita abbatis Trappensis Suppl. 8. b
Naironi (Fausti) euoplia fidei catholicae Suppl. 98. b
Nathan R. ben Ischiel 1442. b
Nathan Isaac R. 1029. a. 1547. b
Naudaci (Gabr.) syntagma de studio liberali 27. a.
 61. b. 116. b. 382. b
 apologia pro viris magnis falso magiae suspe-
 ctis 874. b. 239. b. 251. b
 bibliographia poetica 287. b. 159. b. 263. b. 267. b.
 270. b. 271. b. 273. a. b. 289. a. 292. b. 365. a.
 1217. b. Suppl. 152. a
 diff. de instituenda bibliotheca 191. a
Nazianzenus (Gregorius) v. *Gregorius*.
Neandri (Vich.) theologia Christiana 511. b
 theologia Lutheri, Bernhardi & Tauleri 512. a.
 334. a
Necobias R. 613. a
 122. b
Nestarii patriarchae Hieros. confutatio imperii
 papae in ecclesia 1216. b
Nestbanus (Petrus) 274. b
 Negri

INDEX I. AVCTORVM.

- Negri* (Iulii) historia scriptorum Florentinorum
Suppl. 39. *a*
- Neldelius* (Io.) de usu organi Aristotelici 220. *a*
- Nemvitiis* (Georgius) 1174. *a*
- Nepotis*, ep. Aegyptii, confutatio allegoristarum
 887. *b*. 1292. *a*
- Nerius* (Philippus) 790. *a*. *b*
- Nerrateri* (Dau.) Schauplatz der streitenden christ-
 lichen kirchen *Suppl.* 123. *a*
- Neruius* (L. aurenius Pratanus) *Suppl.* 95. *a*
- Nesselti* (Dau.) breuiarium commentariorum Lam-
 becianorum 191. *b*
- Nestorius* episcopus Constantinop. 942. *b*. seq.
- Netteri* (Thomae) doctrinale antiquitatum fidei
 ecclesiae catholicae 1005. *b*
- Neu* (Io. Christiani) accessiones ad Degorei Whea-
 rii relectiones hymales 159. *b*. 160. *a*. 170. *a*. *b*.
 769. *a*
- Neufeld* (I. Iricus de) 1110. *b*
- Neubufi* (Euclonius) theatrum ingenii humani 31. *a*
- Neumannii* (Casp.) genesis linguae sanctae 117. *a*
- exodus linguae sanctae *ibid.*
- claus domas Heber *ibid.*
- Neumannii* (Io. Georgii) theologia aphoristica 1237.
a. 361. *a*. 474. *b*
- synopsis errorum fanaticorum 1196. *b*
- diff. de metaphrasis 153. *a*. 1413. *a*. 1415. *b*
- de conditoribus symboli apostolici 399. *b*
- de methodo Augustiniana 521. *a*. 916. *a*. 1106. *b*.
 1107. *b*. 1111. *a*. 1112. *a*
- Neumeisteri* (Erdm.) diff. de poetis Germano-
 rum 147. *b*
- Neufert* (Brunonis) prodromus pro Augustino
 aduersus Henr. de Noris 512. *b*
- Neutoni* (Isaacii) philosophiae naturalis principia
 mathematica 242. *a*. 295. *b*. *Suppl.* 60. *b*. 61. *a*
- Nicaner* 134. *b*
- Nicanor* 135. *a*
- Nicephori* Patriarchae Constantinop. epistola Syn-
 odica ad Leonem III pontificem 704. *a*
- opuscula aduersus iconomachos 959. *b*. 960. *a*.
 704. *a*
9120. *a*. *Suppl.* 1310. *b*
- Nicephori* Callisti historia ecclesiastica 831. *b*. 138. *b*.
 403. *a*. 871. *a*. 877. *b*. 929. *a*. 953. *a*. 954. *a*. 1292. *b*
- Niceronii* memoires pour servir à l'histoire des
 hommes illustres *Suppl.* 32. *a*. *b*. 19. *a*. 8. *b*. 20. *b*.
 27. *b*. 29. *b*. 30. *b*. 47. *a*. 58. *b*. 59. *b*. 60. *a*. *b*.
 77. *a*. 78. *a*. 100. *b*. 121. *b*
- Nicetae* Acominati historia de rebus gestis impe-
 ratorum 1001. *a*
- thesaurus orthodoxae fidei 1001. *a*. *b*
- fragventa 872. *b*
- Nicetae* Heracleensis catena in Iobum 1483. *a*.
 1424. *a*. *b*
- Nicetae* pectorati libellus contra Latinos 978. *a*. *b*
- Nicetae* Thessalonicensis, lib. VI de processione
 Spiritus S. 1000. *b*
- Nichols* (Guil.) defensio ecclesiae Anglicanae
 452. *a*. 453. *a*. *b*. 454. *a*
- Nicias* 135. *a*
- Nicoleae* Armellae vita 619. *b*
- Nicolai* (Henrici), irenicum 1074. *b*
- quadrigatus expensis 1075. *a*
- Nicolai* (Ioan.) notae ad P. Cunaei librum de rep.
 Ebraeorum 785. *a*
- Nicolai* (Melch.) symbolum Lutheranorum de-
 fensum 1091. *a*
- Nicolaus* Hidruntinus 1000. *b*
- Nicolaus* Methonenfis 987. *a*
- Nicolii* (Petri) tentamen doctrinae moralis 598. *b*
- instructioes theologiae & morales 598. *b*
- tr. de perpetuitate fidei 1100. *b*. 1097. *b*. 1150. *a*.
 1227. *b*. 755. *b*
- praeiudicia legitima contra Caluiniſtas 1100. *b*.
 1150. *a*
- reformati schismatis conuicti 1100. *b*. 1150. *a*. 1151. *a*
- tr. de vnitrate ecclesiae 1100. *b*. 1101. *a*
- versio latina litterarum ad Prouincialem 635. *b*.
 1101. *b*
- Nicufus* Panaiotta 448. *a*
- Nideri* (Io.) fornicarium 581. *a*
- commentat. de visionibus & reuelationibus *ib.*
- Niedlingius* (Ioannes) 1549. *a*
- Niebenck* (Georg. Frid.) compendium errorum
 pietisticorum 1237. *a*
- Niellii* (Caroli) epistola ad Vytenbogardum 1068. *b*
- Niem* (I. heodor. de) vitae Pontificum Rom. 747. *b*
- Nierembergi* (Io. Eusebii) institutiorum spiritua-
 lium pandectae 599. *b*
- praxis catechismi Romani 338. *b*
- Niersi* (Io.) de ortu & occasu linguae latinae 98. *a*
- Nieuwenys* (Bernh.) l'existence de Dieu, démon-
 trée par les merveilles de la nature *Suppl.* 61. *b*
- Nisani* (Christiani) Iustinus euangelicae verita-
 tis testis 512. *b*
- ostensio, quod Carol. M. non fuerit papista 959. *a*
- Nigidius* Figulus 135. *a*
- Nigrini* (Georgii) versio germanica examinis con-
 cillii T. identini 446. *b*
- Nibufi* (Bartholdi) morosophus Vedelius 1108. *b*
- ars noua 1108. *b*
- de communione orientalium sub specie vni-
 cae 1225. *a*
- programmata duo ad protestantium academicos
 1225. *b*
- concordia nationum christianarum *Suppl.* 98. *a*
- Nili* enarratio synoptica de oecumenicis synodis
 704. *a*. *Suppl.* 119. *a*
- Niphus* (Augustinus) 225. *a*
- Niffenus* (Gregorius) v. *Gregorius Niffenus*.
- Nizolius* (Marius) 101. *b*. 219. *b*
- Nuallus*

INDEX I. AVCTORVM.

Noailles (Ludouicus de) 623. b. 1371. a. *Suppl.* 41. a
Nobilis (Flaminius) 1324. b. 1327. b. 1330. b. 1377. b
Nogirela (Lud.) de viris illustribus genere Italici
 qui graece scripserunt 160. b
Noguerus 1094. a
Noldii (Christiani) concordantiae particularum
 ebraeo-chaldaicarum V. T. 1548. b
Nollii (Henr.) naturae sanctuarium 240. a. 243. a
Nenni dionysiaci 1412. b
 metaphrasia epica euangelii S. Ioannis 1412. b.
 1413. a. b. 153. a
Norizii (Henr.) cenotaphia Pisana Cuii & Lucii
 Caesarum 178. a. 797. b
 vindictae Augustinianae 522. a. 915. b. 936. a
 historia Pelagiana 522. a. 797. b. 926. a. b. 932. a. b.
 937. b. 939. b. 941. a
 diff. de synodo quinta oecumenica 522. a. 742. a.
 926. b. 946. a
Normannus (Laurentius) 448. a
Notkeri martyrologium 805. a. b
Nouarini (Aloyfii) electa sacra 1529. a
Novatiani scripta 886. b. 887. a. *Suppl.* 143. b. seq.
Novatus (Iacobus) 1227. b
Nourry (Nicolaus) apparatus ad bibliothecam
 maximam patrum 308. a. 310. a. 490. b. 496. b.
 497. a. 556. a. 603. a. 604. b. 756. b. 862. a.
 870. a. 922. b. 1118. b. *Suppl.* 87. a. 136. a. 137. a.
 142. b. 143. a. 146. b. 147. b. 149. a. b
 diff. ad Tarianum 251. a. 1179. b
Nunnesii (Petri Ioannis) idnotationes ad anonymi
 vitam Aristotelis 203. b
 institutio peripateticae philosophiae 204. a.
 205. b. 229. a
 oratio de causis obscuritatis Aristotelis eorum.
 que remediis 204. a
 184. b
 O.
Obrecht (Vlricus) 140. b
Obsequius (Vincentius) 334. b
Occamus (Guil.) 219. b. 330. b. 579. a. 690. b. 1004. b
Ochinus (Bernardinus) 1118. a
Odbelii (Laurentii) synagoga bifrons 126. b. 123.
 b. 305. b
Odo Bellouacensis episcopus 971. b
Odo Cameracensis 989. a
Odo Morimundensis 989. a
Odo lampadus (Io.) liber de genuina verborum
 hoc est corpus meum, sententia 1049. a. 1114. a.
Suppl. 157. a
 antisyngramma 1049. b. 1114. a
 antwort auf D. Luthers bericht des sacraments
 halb 1114. b
 scripta exegetica 1494. a
Oecumenii commentarii in acta apostolorum, in
 epist. Pauli & septem canonicas 1433. b. 130. a

Oldekop (Io. Georgius) 840. a
Oldenburgius (Henricus) 156. a
Oldoini (Augustini) athenaeum Romanum 185. a.
 186. a
 athenaeum Ligusticum 185. a
 athenaeum Augustum 791. b
Olearii (Gottfr.) obseruationes in Th. Stanleii hi-
 storiam philosophiae 197. b
 diff. de genio Socratis 199. a. 250. a
 de philosophia eclectica 206. b. 214. b. 500. a.
Suppl. 56. a
 obseruationes ad historiam symboli apost. 464. a
 anleitung zur geistlichen seelen-cur 646. a
 praefatio operibus Philostratorum praefixa 880. b
 obseruationes sacrae in Matthaeum 1369. a. 1432.
 a. 1530. a. 1541. a
Olearii (Io.) constans concordia concors 469. b
 biblia Germanica 1355. a
Olearii (Io. Gottfr.) abacus patrologicus 487. b
 scrinium antiquarium *Suppl.* 31. a
Olearii (Io. Gottlieb) bibliotheca scriptorum ec-
 clestasticorum 488. a
Olearius (Io. Christophorus) 153. b
Oleastro (Hieronymi ab) commentar. in penta-
 reuchum &c. 1488. b
Oleuiani (Casp.) expositio symboli apostolici 453. b
Olierii catechismus christianus pro vita interiori
 619. b
Olympiodori historiarum lib. XXII. 884. a
 catena in lobum 1423. a. b
Omesii (Magn. Dan.) ethica Pythagorica 265. a
 ethica Platonica 266. b
 ars regendorum adfectuum 274. b
Onkelosi paraphrasia pentateuchi chaldaica 1280. b.
 1313. b. 1314. a. 135. b
Opfergels (Frid.) nachricht von den jüdischen
 lehrern *Suppl.* 20. a
Opitii (Henr.) biblia ebraica 1235. b. 1283. b
Opitii (Paul. Frid.) diff. de scholiis criticorum in
 Leuiticum 1506. a
Optati Mileuitani lib. VII de schismate Dona-
 tistarum 920. b
Oratus (Mellirus) *Suppl.* 42. b
Orbardi doctrina diabolorum 253. b
Oregii (Augustini) tractatus theologici 517. b. 518. a
Origenes philosophus paganus *Suppl.* 56. a
Origenis philocalia de obscuris sacrae scripturae
 locis 1375. a. 132. a
 lib. IV de principiis 30. a. b
 lib. VIII. contra Celsum 872. a. 876. a. b. 877. a.
 1375. b. *Suppl.* 131. a
 dialogus contra Marcionitas 873. b. 472. a. 549. b.
 870. a. 1290. a
 philosophumena 544. b. 891. a
 tetrapla, hexapla & octapla 1376. b. 1280. a. 1327. b
 homiliae

INDEX I. AVCTORUM.

bonitiae	1374. b	commentarius de scriptoribus ecclesiasticis antiquis	485. a. b. 426. a. 408. a. 419. b. 758. b. 936. a. 971. b. 1020. b. 1021. b. 1127. a. b. 1409. a.
commentarii in scripturam sacram	1372. a. b. 14. 398. b. 1293. b	<i>Ouidius</i>	1415. b
<i>Orlandini</i> (Nic.) historia Societatis Iesu	339. a. 841. b	<i>Ouido</i> (Franciscus de)	230. a
<i>Orlebus</i> (Iaacus)	1218. b. 1438. a	<i>Outboui</i> (Gerh.) oratio de necessitate studii linguarum	Suppl. 16. a
<i>Orestis</i> (Paul.) lib. VII historiarum aduersus paganos	926. b. 14. 948. b	<i>Otram</i> (Guil.) lib. II de sacrosanctis	784. a
apologeticus contra Pelagianos	936. b	<i>Oureinius</i> (Iannes de)	1510. a. 1512. a. 1515. a
<i>Orpheus</i>	21. b. Suppl. 56. b	<i>Oweni</i> (Dauid.) anti-Pareus	1135. a. Suppl. 77. a
<i>Orielius</i> (Abraham)	174. a	<i>Owmi</i> (Io.) theologumena	304. a. 781. a
<i>Osiandri</i> (Andraeae) harmonia historiae evangelicae	1464. a. b. 1462. a. b	P.	
apologia catechismi Norimbergensis	1051. a	<i>Pace</i> (Zephyrinus de) v. <i>Raefswitz</i> .	
epistola apologetica ad Zuinglium	1051. a	<i>Pachomii</i> (Georgii Augusti) Salome Christo affinis	1237. b
dissertationes, de lege & euangelio, de iustificatione, & alia	1051. b	<i>Pachymenis</i> (Georgii) paraphrasis in Dionysii Areopagitae opera	604. b
<i>schmeckbier</i>	1051. a	scripta logica	219. a
<i>Osiandri</i> (Io. Adam) collegium theologicum systematicum	358. b	vita Chrysolomiti	Suppl. 188. b
theologia casualis	640. b	<i>Paciani</i> epistolae tres contra Novatianum	886. b
theologia moralis	ibid.	<i>Pacificus</i> Novariensis	628. a
typus legis naturalis & moralis	ibi 1.	<i>Pacii</i> (Iulii) institutiones logicae	210. a
tractatus de magia	ibid.	versus organi	217. b
observationes in Grotium de iure belli & pacis	280. a. 640. b	<i>Padua</i> (Antonii de) concordantiae	1543. a
<i>Osiandri</i> (Luciae) biblia sacra 1458. b. 74. a. 1336. b		<i>Paganii</i> metaphrasis graeca Eutropii	167. a
historia ecclesiastica	788. b. 110. a	<i>Paganini</i> Brixienfis alcoranus	1210. b
defensio orthodoxae veritatis in libro concordiae	469. b	<i>Pagi</i> (Anton.) critica anti-Baroniana	796. b. seq. 173. a. 178. a. 407. b. 408. b. 409. b. 410. b. 412. a. 415. a. 747. a. 772. a. 890. b
anti-Sturmii	469. a	<i>Pagi</i> (Franc.) breuiarium historico-chronologico-criticum	749. a. 514. b. 683. b. 689. a. b. 974. b. 1298. b
enchiridion controversiarum	1185. a	<i>Pagnini</i> (Sanctis) isagoge ad sacras litteras	1245. a
<i>Osma</i> (Petrus de)	1020. a	versio scripturae sacrae	1337. a. Suppl. 135. a. b
<i>Osius</i> (Hieronym.) de nobilitate Christiana	291. b	<i>Paionii</i> (Claudii) examen du livre, qui porte pour titre: preiuges legitimes contre les Calvinistes &c.	1151. b
<i>Ostermanni</i> (Erici) dissertationes	1302. b	<i>Paina</i> (Didacus) v. <i>Andrada</i> .	
<i>Ostrodii</i> (Christoph.) compendiolum doctrinae ecclesiae Christianae	380. a. 1175. a	<i>Palaologus</i> (Iacobus)	1172. b. 1173. b
<i>Osterwaldi</i> (Io. Frid.) catechismus	342. b	<i>Palamae</i> (Gregorii) lib. II. quod ex solo patre procedat Spiritus Sanctus	1008. b
tr. contra impunitatem	596. a	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
de fontibus corruptionis	ibid.	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
<i>Osii</i> (Io. Georg.) diss. de hymnis martyrum	152. a	<i>Palma</i> (Hugo de) de triplici via mystica	610. b
<i>Ostfridi</i> catechetic theotica	331. a. b. 1343. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
euangeliorum liber	1343. b. Suppl. 187. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
<i>Ostii</i> (Io. Henr.) nucleus ex iure canonico	754. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
nouum ius papale oppositum iuri veteri diuino	754. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
examen in annales Baronii	796. a	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
vindictae examinis	796. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
annales anabaptistici	1183. a	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
<i>Ottius</i> (Io. Baptista)	1515. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
<i>Ottonis</i> Erlingensis chronicon	834. a. 981. b. 982. a. b. 983. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
<i>Ottonis</i> (Everardi) oratio de Stoica veterum Ictorum philosophia	200. a	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b
<i>Oudinii</i> (Casimiri) supplementum de scriptoribus ecclesiasticis ab aliis omisiss	486. b. 402. a. 481. b	<i>Palmerii</i> (Iac.) apologia pro Luciano	147. b

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Paltinus</i> (Io. Philippus)	131. a. 137. b	<i>Parkeri</i> (Sam.) relatio de regimine christianae ecclesiae saeculis sex prioribus	745. b
<i>Paladini</i> (Petri) comment. in libros sententiarum	331. a	rationes pro abrogatione cuiusdam testificationis parliamentariae	1129. b
tr. de paupertate Christi & apostolorum	579. a	disputationes de Deo & providentia divina	1202. b
<i>Pancetti</i> (Iac.) adnotata in Tertulliani librum de praescriptionibus	494. b. 523. b. 532. b. 820. b	<i>Parma</i> (Ioannis de) aeternum euangelium	991. a
liturgica	763. b. 1428. a	<i>Parmentianus</i> episcopus Carthagini.	910. b. 922. a
<i>Panphili</i> martyris apologeticus pro Origene	874. a. 911. a	<i>Parmenides</i>	205. b. 236. b
<i>Panaesius</i>	200. a. 277. b	<i>Parrhasius</i> (Theodorus)	794. a
<i>Pancirollus</i> (Guido) de claris legum interpretibus	629. b. 635. b. 686. a. 688. a. 689. a. b. 691. b. 697. a	<i>Parsemonius</i> (Georgius)	455. a. 1137. b
<i>Pandochei</i> (Io.) consensus orthodoxae ecclesiae Lutheranae in doctrina de praedestinatione	Suppl. 152. a. 153. b	<i>Parvae</i> (Pauli) discursus politici	253. a
<i>Panfai</i> (Mutii) osculum philosophiae ethicae & christianae	202. a. 259. a	<i>Paschalis</i> (Blasius) v. <i>Montaltius</i> .	
<i>Pantaenus</i>	311. b. 497. a	<i>Paschius</i> (Georgius) de inuentis nou- antiquis	136. b. 156. b. 194. a. 217. b. 233. b. 234. b. 236. a. 237. b. 275. b. 289. b. 1186. b
<i>Pantaleon</i> diaconus Constantinopolitanus	1000. a	de variis modis moralia tradendi	264. a. b. 545. a
<i>Pantaleon</i> (Henr.) prosopographia	184. b	<i>Pasini</i> (Steph.) tiss. X in pentateuchum	Suppl. 111. a
<i>Panvinii</i> (Onuphrii) supplementum historiae Platiniae de vitis pontificum	748. b. 1035. b	de praecipuis sacrorum librorum linguis & versionibus	Suppl. 183. b
<i>Papadopolis</i> (Nicoai Conimeni) historia gymnasiae Patauni	Suppl. 49. b	<i>Patiens</i> (Petrus)	1549. a
<i>Pape</i> (Petri Sigism.) bericht von dem vnterscheid der euangelischen und Societäner lehre	1778. b	<i>Patini</i> (Caroli) introductio ad historiam numismatum	176. b
<i>Papebrochius</i> (Daniel)	548. b. 805. a	<i>Patini</i> (Guidonis) epistolae	518. a
<i>Papius</i>	1288. b. 1299. b. Suppl. 150. b	<i>Patricii</i> (Franc.) dialogi X de historia	159. a
<i>Pappi</i> (Io.) dissert. contra concilium Tridentinum	446. b	discussiones peripateticae	204. a. 239. b
in Augustanam Confessionem & formulam concordiae	467. a. 470. a	<i>Pauli</i> Burgenfis additiones ad postillas Nicolai de Lyra	1432. b. 1437. a
parallelis Augustiniana versio synodici	513. b. 704. b	<i>Pauli</i> Diaconi historia de gestis Longobardorum	169. a
<i>Paracelsus</i> (Theophrastus)	18. b. 21. b. 239. a. 615. b. 1186. a. 1187. a. b	homiliarum	1429. b
<i>Paravicini</i> (Vincentii) singularia de viris eruditione claris	Suppl. 43. b	<i>Pauli</i> (Christiani) anleitung wie die Reformirten sich der Augspurgischen confession nicht begeben	469. a
<i>Parei</i> (Dau.) collegium theologicum	373. a	<i>Pauli</i> (Georgii) reformatus Augustanus	469. a
notae in symbolum Athanasii	465. a	<i>Pauli</i> (Sebastiani) diss. de poësi sanctorum patrum	Suppl. 23. a
clypeus veritatis catholicae de sacrosancta trinitate	1062. a	<i>Paulini</i> Aquileiensis libellus de sanctissima trinitate	961. a
orthodoxus Caluinus	1062. a	libri III aduersus Fescicem Vigelitanum	961. a
methodus vbiuitariae controuersiae	117. a	<i>Paulini</i> Nolani poemata	93. a. Suppl. 151. a
libri V. de littera & sententia verborum domini in sacra coena	1132. a	<i>Pausanias</i>	166. b
oratio de lescuturum strophis circa canonem factae scripturae	1132. b	<i>Pez</i> (Angelus del)	464. b
icemenium	1132. b	<i>Pearsonii</i> (Io.) vindiciae epistolarum Ignatii	707. b.
commentarius in epistolam ad Romanos	1133. a. Suppl. 76. b	309. a. 539. b. 745. b. 826. a. 860. a. b. 861. a.	1258. b
biblia Germanica	1356. b	expositio symboli apostolici	463. b
<i>Parei</i> (Philippi) vita Davidis Parei	1062. a. 1131. a	annales Cypriani	856. a
<i>Paris</i> (Aurivmus de)	1227. b	annales Paulini	1250. b
		lectiones in acta apostolorum	1297. a
		praefatio editionis LXX Interpr. Cantabrigienfis	1324. a. b. 1497. a
		praenitilla	1501. a
		<i>Pearsonius</i> (Richardus)	449. b. 1226. a
		<i>Pega</i> (Meletius)	449. b. 1226. a
		<i>Pegorii</i> (Caesarii) theologie chretienne	Suppl. 189. b
		<i>Peirerius</i>	

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Peirerius</i> (Illaacus)	1254. b.	<i>Petiti</i> (Sam.) miscellanea	228. b.
<i>Pelagius</i> haereticus 419. a. 931. a. 938. a. b.	1390. a. b.	<i>Petramellaria</i> (Io. Ant.) continuatio Platinæ	748. b.
	1397. a. b.	<i>Petrarcha</i> (Sam.) de sui ipsius & multorum igno-	
<i>Pelagius</i> (Aluarus) de planctu ecclesiæ	310. a.	rantia	271. b.
comment. in libros IV. sententiarum	ibid.	de remediis vtriusque fortunæ	273. b. 579. b.
summa theologiae	ibid.	de vita solitaria	579. b.
<i>Pelargi</i> (Christoph.) compendium theologicum		de c. nteum mundi	ibid.
	352. a. 372. b.	<i>Petra Sancta</i> (Silvester a)	1083. a.
schola fidei siue confessionis	461. b.	<i>Petri</i> Casinensis tr. de viris illustribus monasterii	481. a.
<i>Pelliconius</i> (Paulus)	1152. b.	Casinensis	
<i>Pellicier</i> (Ioannes le)	299. b. 750. a.	<i>Petri</i> Cluniacensis lib. aduersus Iudæorum duri-	
<i>Pellicanus</i> (Conradus)	1336. b. 1494. a.	tiem	988. b.
<i>Pelicanus</i> (Theodorus)	1425. a.	<i>Petrus</i> Dresdensis	1014. a.
<i>Pelrii</i> (Io.) harmonia Remonstrantium & Socinia-		<i>Petri</i> Parisiensis lib. de verbo abbreviato	381. b.
norum	1167. b.	<i>Petri</i> Pictauensis lib. sententiarum	324. b. 326. a.
<i>Pennafortii</i> (Raymundus de) 628. a. 689. a. 994. b. sq.		<i>Petri</i> (Friderici) responsio ad scriptum, quod Bre-	
<i>Peregrinus</i> (Laelius) de nocendis & emendandis		menfes aduersus collectores apologetice for-	
animæ adfectionibus	274. a.	mulae concordiae publicantur	470. a.
<i>Perreri</i> (Benedicti) comment. in genesin	1489. a. b.	<i>Petri</i> (S. Iulius) de scripturis Frisæ	185. b.
	1485. b.	<i>Petrucii</i> (Petri Matthæi) tractatus mystici	622. a.
<i>Pervander</i>		<i>Peyerius</i> v. <i>Peierius</i> .	
<i>Pevingeri</i> epistola ad Iobum Ludolphum	1430. a.	<i>Pezelius</i> (Caspar)	1045. b. 1061. b.
<i>Pevonii</i> (Ioach.) liber de vitis apostolorum	1289. a.	<i>Pezelii</i> (Christoph.) mellificium historiarum	372. b.
praefat. o Origenis commentariis praemissa	533. b.	argumenta & obiectiones de praecipuis arti-	
<i>Perizonius</i> (Andreas)	12. a.	culis christianæ doctrinae	372. b.
<i>Perizonii</i> (Iac.) inuestigatio aegyptiarum origi-		<i>Pezii</i> (Bernardi) thesaurus anecdotorum nouissi-	
num	165. b.	mus 530. b. 179. a. 819. a. 834. b. 1418. a. Suppl.	
<i>Perkinsii</i> (Guil.) anatomia sacra humanæ con-			107. a. b.
scientiae	642. b.	bibliotheca Benedictino-Mauriana	186. b. 481. a. 517. b. 529. a. Suppl. 42. b. 102. a.
decisiones casuum conscientiae	642. b.	bibliotheca aethetica antiquo-nova	530. b. 581. b.
romanae fidei eminentius catholicismus	1121. a.	epistolae apologeticae pro ordine S. Benedicti	Suppl. 42. b.
catholicus reformatus	1111. a.		
de libera Dei gratia & libero hominis arbitrio	1121. a.	<i>Pezronii</i> (Pauli) l'antiquité des tempz retable	
<i>Perpino</i> (Guido de)	812. b. 1279. b.	& défendue contre les Juifs & les nouveaux	
<i>Perrini</i> (Io. Pauli) historia de Waldensibus	984. b.	chronologistes	Suppl. 2. b.
<i>Perronius</i> (Iac.) 1092. a. b. sq. 725. b. 729. a. 730. a.		<i>Pfaffii</i> (Christoph. Matth.) introductio in historiam	
	1083. a. 1109. a. 1123. a.	theol. litterariam 81. a. b. 9. b. 10. b. 11. b. 78. a.	
<i>Pertschii</i> (Io.) recht des kirchenbannes	734. b. 736. b. 739. b.	85. b. 179. b. 187. a. 190. a. 360. b. 361. a. b. 362. b. 359. a. 378. a. 126. a. 614. b. 703. a. 706. a. 707. a. 1085. a. 1097. b. 1100. b. 1101. b. 1103. b. 1107. a. 1110. a. 1113. b. 1136. a. b. 1119. a. 1125. b. 1156. b. 1157. a. 1163. a. 1165. a. b. 1166. a. b. 1170. b. 1176. b. 1177. a. 1178. b. 1181. b. 1183. a. 1185. b. 1186. a. 1197. b. 1198. b. 1230. b. 1234. a. 1237. b. 1362. b. 1371. a. b. 1488. a. 1490. b. 1494. a. 1512. b. 1514. a. 1530. a. 1534. a. 1536. a. b. Suppl. 100. b. 109. a. b. 110. a. 112. b. 112. b. 123. a. b. 125. b. 126. b. 158. b.	
<i>Personae</i> (Gobe lini) cosmodromium	834. a.	specimen historiae dogmaticae de gratia & prae-	
<i>Petauii</i> (Dionysii) rationalium tempor. 164. b. 172. b.		destinatione	529. b. 936. b. 942. b.
libri XII de doctrina temporum	172. b.	notae ad corpus doctrinae moralis a facultate	
animaduersiones ad Epiphaniū haeresin	409. a. 493. a. 820. b. 908. a.	Parisiensium edicium	635. a. 638. a.
opus de theologicis dogmatibus	517. b. 251. a. 363. b. 446. a. 499. a. 740. a. 745. a. 929. b. 942. a. 947. b. 984. a. 1012. a. Suppl. 142. a. 144. a.	origines iuris ecclesiastici	653. a. 656. b. 657. b. 665. a.
<i>Petermanni</i> (Andreas) philosophiae Cartesianae		institutiones historiae ecclesiasticae	801. b.
aduersus Huetii censuram vindicatio	209. a.	acta	
<i>Petersenii</i> (Io. Guil.) catechismus	366. b.		
nubes testium	603. b. Suppl. 150. b.		
<i>Petitimus</i>	922. a.		
<i>Petitierius</i>	397. b. 482. a.		
<i>Petiti</i> (Io.) poenitent. Theod. Cartuariens. 627. a. b.			

INDEX I. AVCTORVM.

acta publica ecclesiae germanicae	836. b	<i>Philo</i> de eo quod deterius potiori insiduari solet	550. a
acta & scripta publica ecclesiae Württembergicae	1049. b. 1352. a	de respicientia, de fortitudine	ibid.
schediasma de formula consensus Helvetica	1133. b. 1147. b. 1149. b. 1155. b. 1271. a	de vita Mosis	1319. b. 1320. a
unterricht von denen zwisch den Römischen und Protestantischen kirchen obschwebenden streitigkeiten	1164. a	<i>Philoponi</i> (Io.) liber aduersus Synodum Chalcedonensem	952. b
dissertatio anti-Rogeriana	1052. b. 1097. b. 1227. b	vita Aristotelis	207. b
diff. de praedictis theologicis	224. a. 227. a	comment. in libros metaphysicorum Aristotelis	229. a
de liturgiis, missalibus &c.	719. b. 759. a. 762. b. 764. b	libri 18 de aeternitate mundi	884. b. 553. b
de euangelii sub Anastasio Imperatore non corruptis	1304. a	scripta polemica	952. b. 13.
de genuinis librorum N. T. lectionibus	1303. b. 1304. b. 1305. b. 1305. a. b. 1308. b	<i>Philosophii</i> historia ecclesiastica	1342. a
de recta theologiae typicae conformatione	1512. b. 153. a	<i>Philostrati</i> vita Apollonii Tyanensis	196. b. 264. b. 880. b. 881. a
de auctoribus, qui testes veritatis in ecclesia Rom recentiore	754. b	<i>Philotei</i> , Parriarchae Constantinop. lib. XV de diuina substantia, operatione, potentia & lumine in monte Thabor	1011. b
<i>Pfaffii</i> (Io. Christoph.) dogmata protestantium ex iure canonico & conciliis deducta	754. b	<i>Phocylides</i>	265. b
<i>Ffannieri</i> (Tobiae) systema theologiae gentilis purioris	259. a. 151. a. 250. a. b. 121. b. Suppl. 50. b	<i>Phocadri</i> liber contra Arianos	902. a
bedencken über Arnolds ketzer-historie	816. b	<i>Pheiti</i> myriobiblon	189. a. 166. a. 158. b. 311. a. 312. b. 4. 8. b. 502. b. 605. a. 661. a. 826. b. 828. a. b. 862. b. 868. b. 874. a. b. 883. b. 886. b. 891. a. 894. a. 908. a. 909. a. 920. b. 939. a. 931. b. 937. b. 952. b. 954. a. b. Suppl. 45. a. 124. b. 139. a
aeuocitates scripturae	1471. a	nomocanon	671. a. 70. b
<i>Pfaffingerum</i> (Io.) de a: iaphoris	1045. a	libellus de septem synodis oecumenicis	704. a
contra dolos & fraudes, quibus diuinam veritatem libe: facta nonnulli conantur	ibid.	libri IV contra Manichaeos	896. b
<i>Pfeifferi</i> (Aug.) critica sacra	1245. b. 111. a. 117. b. 120. a. 121. b. 124. a. 126. b. 1. 20. b. 127. a. 1278. b. 1300. b. 1301. b. 1312. b. 1315. b. 1317. a. 1328. b. 1330. b. 1338. b. 1345. b. 1348. a. 1359. b	lib. de processione Spiritus Sancti	971. b
dubia vexa a	1530. a	epistula encyclica ad patriarchas orientales	971. a
hermeneutica sacra	133. a	epistola ad patriarcham Aquilegiensem	417. b
Lutherthum vor Luthern	163. b	<i>Piccardi</i> (Mich.) isagoge ad lectionem Aristotelis	205. b. 94. a. 227. a. 228. b
anti-Calvinismus	1065. b	organon Aristotelicum in quaestiones & responsiones redactum	220. a
mateologiae iudaicae & Mohammedanae principia & fructus	1216. b. 1221. b	oratio de theologia Platonis & Aristotelis	27. a
sciagraphia systematis antiquitatum ebraicarum	786. a	obseruationes historico-politicae	293. a
antiquitates ebraicae selectae	ib. d.	<i>Piccardus</i> (Seraphinus)	811. b
de antiquis Ebraeorum ritibus & moribus	ibid.	<i>Piccolomini</i> (Franc.) vniuersa philosophia de moribus	221. b
digressio de natura, vsu & subsidiis linguarum orientalium	126. b	<i>Piffeti</i> (Benedicti) theologia christiana & scientia salutis	177. b. 5. b. 1154. b
differt. de m: sora	1278. a	Lutheri & Caluini consensus	1037. b. 1154. b
<i>Pflugk</i> (Iulii) epistola de bibliotheca Budensi	191. a	diff. de consensu & dissensu inter reformatos & Augustinianae confessionis fratres	1154. b
<i>Pfichenii</i> (Sebast.) diatribe de linguae graecae N. T. puritate	106. a. 1302. a	responsio ad descriptionem Sculteti de rebus inter protestantes controversis	1154. b
<i>Philalethes</i> dilucidationes in Croesii histor. Quakerianam	1196. a	la morale chretienne ou l'art de bien vivre	595. b
<i>Philastrii</i> liber de haeresibus	809. b. 137. a	<i>Picet</i> v. <i>Mirandula</i> .	
<i>Philippi</i> (Io.) responsio ad apologiam anonymi pro populo anglicano	Suppl. 78. a	<i>Pierius</i> (Vrbanus)	1134. a
<i>Philippi</i> (Dirck)	1184. a	<i>Pignatelli</i> (Iac.) consultationes canonicae	697. b
		<i>Pikeri</i> (Io.) aretologia Christiana	585. a
		<i>Pilchodry</i> (Petri d.) liber contra Waldenses	991. a
		<i>Pin</i> (Louis Elies du) methodus studii theologici	9. b

INDEX I. AVCTORVM.

2. b. 43. a. 44. b. 73. a. 111. b. 373. a. 112. a. b.
313. b. 353. b. 370. a. b. 505. a. 598. a. b. 599. b.
634. a. 654. a
- bibliotheca vniuersalis hystoriarum 160 b
bibliotheca auctorum ecclesiasticorum 481. a.
800. a. 184. a. 316. b. 316. a. 367. a. 359. b.
395. b. 397. b. 407. b. 459. b. 533. b. 570. a.
575. a. 575. b. 603. a. 611. a. 660. a. 681. b.
756. b. 758. b. 868. a. 872. a. 886. a. 889. b. 897.
a. 903. a. 511. a. 917. a. 947. a. 956. b. 966. b.
b. 967. b. 968. b. 973. b. 975. b. 978. b. 980. b. 1005.
a. 1035. b. 1036. b. 1086. b. 1092. a. 1093. b. 1097.
b. 1112. a. 1227. b. 1294. a. 1198. a. 1409. a. 1415. b.
1481. b. 1483. a. 1491. a. 1521. a. 1536. b. 1543. b.
Suppl. 137. a. 144. b. 145. b. 150. b
- bibliotheca auctorum, qui a Romanae ecclesiae
communionis discesserunt 184. a. 353. b. 511. a.
1047. b. 1050. a. 1057. b. 1112. b. 1113. b.
1114. b. 1120. a. 1123. a. 1133. b. 1137. a. 1466. b.
1167. a. 1517. a
- compendium historiae ecclesiasticae veteris ac
noui testamenti 777. a. 800. a
differt. de antiqua ecclesiae disciplina 710. b.
712. b. 715. b. 742. b. 744. a. Suppl. 112. a. 114. b
prolegomena in scripturam sacram 119. b. 780. a.
1249. a. 1256. a. 1277. b. 1285. b. 1390. b. 1192. a.
b. 1332. b. 1335. b. 1336. a. 1317. a. 1319. a. 1388. b.
1369. b. 1371. a. 1378. b
- Pineda (Io. de) commentarius in Iobum 1259. b
Salomo prauius 1268. b
- Pippingii (Henr.) memoria theologorum 183. a.
591. a. 593. b. 1162. b. 1232. a. 1478. a
einleitung zu den symbolischen büchern 396.
a. 445. a. b. 446. b. 451. a. 465. b. 469. b.
Suppl. 92. a
- Pirckbaimerus (Bilbald.) de vera carne Christi 1114. a
Pirminius de libris canonicis 397. a
Pireti apologia casuistiarum 615. a
Pisanus (Alphonfus) 668. b
Piscatori (Io.) yaphorismus doctrinae christianae 372. b
versio scripturae germanica 1364. b. 1496. b
scripta polemica 1335. a
- Piscatori (Petri) commentarius in formulam concordiae
problemata sacra 470. a.
1133. a
Pisides (Georgius) 954. a
Pistarii (Io.) scriptores 123. a. 170. a. 814. a. 1429. b
wegweisert vor alle verführte Christen 1090. b
Pitboei (Franc.) codex canonum verus ecclesiae
Rom. 675. a
collectio rhetorum 142. a
Pitboei (Petri) lib. de libertatib. eccles. Gallicanae
Suppl. 110. a
Pisius (Io.) de illustribus Angliae scriptorib. 185. a
Placanus (Iosua) 1149. a
- Placius (Vinc.) de arte exerpendi 90. a. b
de immutabilitate animae 243. a
de morali scientia augenda 263. a. 271. b
accessiones ethicae, iuris naturalis & rhetoricae
272. b
typus accessiois moralium 271. b
theatrum anonymorum & pseudonymorum
450. a. 470. a. 1233. a. Suppl. 33. b. 75. a. 90. b
- Placertini (Casp.) praemonitio ad opera Baptistae
Bononiensis 610. b
- Placentinus (Iul. Clemens) de potestate pontificia
in Societatem Iesu 1161. b
- Placcette (Io. la) observationes historico-ecclesiasticae
411. b. 412. a
nouveaux essais de morale 595. b
Placidus (Romanus) 481. a
Planci (Io.) compendium philosophiae naturalis
238. a
- Plantanius (Io.) florilegium rabbinicum 125. a
Plantini (Christoph.) biblia ebraea 1284. b
Planudis (Maximi) vita Aescopi 264. a
nomocanon 671. a
tria capita de processione Spiritus S. 1008. b
Platinae (Barthol.) historia de votis pontificum
Rom. 748. b. 803. a
- Plato 35. a. 86. b. 119. b. 140. a. 148. b. 235. b. 217. a.
266. a. 289. a. b. 292. b. 497. a. b. 19. Suppl. 58. a
- Plautus 145. b
- Pléssis v. Marnacur.
- Plébo (Georgius Gemistus) 108. b. 203. b. 1023. b.
1024. b. Suppl. 18. b
- Plinii epistolae 61. a. 151. a
historia naturalis 155. a. b
- Plotinus 266. b. Suppl. 56. a. 57. a. 126. b. 128. a
Plutarchus 166. b. 167. a. 196. b. 200. b. 250. a. 270. b.
274. a. 290. a
- Pocockii (Eduardi) notae in portam Moysi 114. b.
117. a. 116. b
- Poelenburgius (Arnoldus) Suppl. 161. a
- Poetii (Io. Caroli) bibliotheca portatilis exegetico-biblica 1147. b
- Poggius 131. a
- Poirer (Petri) oeconomia diuina 386. a. b. 1195. a
cogitationes de Deo, anima & malo 389. a. 177. a.
1194. a. b
- de eruditione solida, superficiali & falsa 16. a. b.
272. a. 297. a. 194. b. 1195. a
bibliotheca mysticorum selecta 300. a. 609. b
epistola de principiis & characteribus praecipuorum scriptorum mysticorum 601. a. 612. a.
615. a. b. 617. b. 620. a
theologiae mysticae apologia 694. a. 620. a
de exercitiis praesentiae diuinae praesentia fructibusque 620. a
epistola de vita Bourignoniae 1197. a
monitum

INDEX AVCTORVM.

monitum necessarium	1157. b. 1197. a	<i>Pep. de iure & scriptorum Augustini Suppl.</i> 145. b
vinclitice veritatis & innocentiae	618. b. 1095. b	<i>Pojini</i> (Petr.) thesaurus asceticus 581. b
methodus inveniendi verum	618. a	catena in Mattheum 1424. a
defensio iuris methodi	1195. b	specilegium euangelicum 1499. a. 1572. b
diff. de diffici discendi methodo	1194. b	<i>Pestelli</i> (Gu. L.) sacrae apodixes 388. a
opera posthuma	216. b. 214. b	<i>Potamos</i> Alexandrinus 105. b. 500. a. <i>Suppl.</i> 56. a
<i>Polani</i> (Petr. Suavi) historia concilii Tridentini	740. a. <i>Suppl.</i> 12. b	<i>Potterus</i> (Ioannes) 68. b. 94. b. 56. a. b. 870. b
<i>Polandorf</i> (Amandi Polani a) syntagma theologiae Christianae	1131. b	<i>Pouchenii</i> (Andr.) responsio ad Palmerii protestationes oppositas formulae concordiae 470. a
sylloge thesaurum theologiarum	1131. b	<i>Prado</i> (Laur. Ramireli de) pentecontarchus 1499. a. 1532. b
collegium anti-Bellarminianum	1034. b. 1131. b	<i>Prætorius</i> (Elias) v. <i>Hobburg.</i>
didactica de aeterna praedestinatione	1131. b	<i>Praga</i> (Mauritius de) 1014. a. 1015. a
versio N. T. in linguam Germanicam	1535. a	<i>Praterius</i> (Felix) 1283. a
<i>Polemarius</i> (Io. de) oratio de ciuili dominio clericorum	1019. b	<i>Præstoli</i> (Gabr.) elenchus omnium haereticorum
<i>Poli</i> (Matthaei) synopsis critica 1503. a. 1118. b. 1483. b. 1184. b. 1435. a. 1501. b. 1505. a. b		<i>Prato</i> (Arletius de) 813. a. 1482. b
<i>Politianus</i> (Angelu)	101. b. 133. a. 135. a. 158. a	<i>Pregereri</i> (Io. Vlr.) Sueuia & Wurtembergia sacra 1543. a. 1547. b
<i>Pollitarius</i> (Ioannes)	842. b	<i>Preulius</i> (Ioannes) <i>Suppl.</i> 162. a
<i>Pollio</i> (Trebellius)	168. a	<i>Priber</i>
<i>Polyandri</i> (Ioannis) synopsis purioris theol.	374. a	<i>Pricaei</i> (Io.) commentarii in varios N. T. libros 1500. a. b. 106. a. 150. b. 1517. a. <i>Suppl.</i> 94. a
<i>Polybius</i>	165. b. 158. a. b. 152. b	<i>Prideaux</i> (Humphred.) vetus & nouum testamentum in historia Iudaeorum & vicinarum gentium connexum 774. a. 1314. a. b. 1317. a. b
<i>Polycarpi</i> epist. ad Philippienses	538. b. 858. b. 861. a	<i>Prideaux</i> (Io.) synopsis conciliorum 709. b
<i>Polychronus</i>	1406. b	facileculus controuersiarum 745. b
<i>Pomarii</i> (Sam.) schutzschrift gegen den Gutmännichen offenbahrungs-patron	1188. b	vindictae pro Casaubono 795. a
<i>Pomeranus</i> v. <i>Bagenbagius.</i>		<i>Prieiatis</i> (Sylu.) summa casuum conscientiae scripta contra Lutherum 1016. a. b. 1081. a
<i>Pomerius</i> (Iulianus)	973. b	<i>Primassi</i> commentaria in epistolas Pauli & in apocalypsin Ioannis 1411. a
<i>Pompeius</i> (Trogus)	156. a	<i>Priscianus</i>
<i>Pomponatus</i> (Petrus) de incantationibus	252. b	<i>Prisanius</i> v. <i>Muratori.</i>
<i>Ponce</i> de <i>Leon</i> (Gonsaluis)	503. b	<i>Pristi</i> (Io. Georgii) introductio in lectionem N. T. 1247. a. 1289. b. 1455. a. 1536. a. 1537. a. 1539. b
<i>Poncii</i> de <i>Leon</i> (Basili) quaestiones ex theologia scholastica & expolitica	1484. b	nouum testamentum graecum 1107. b
<i>Pontani</i> (Io. Iouiani) dialogus de historia	159. a	<i>Probi</i> (M. Antonii) oratio de monarchia regni Israelis 1215. a
<i>Pontani</i> (Roueri) res memorabiles	1035. b	<i>Prochorus</i>
<i>Pontasii</i> (Io.) scriptura semper sibi constans	1544. b	<i>Procli</i> libri VI. in theologiam Platonis octodecim argumenta aduersus Christianos 884. b. 953. b
<i>Popeburnus</i> (Thomae) censura celebriorum auctorum	79. a	<i>Procli</i> , Ep. Cyziceni, homiliae 942. b. 943. a
<i>Porcchini</i> Saluaticus v. <i>Saluaticis.</i>		<i>Procopii</i> Caesariensis historia 162. b. 169. b
<i>Porcigius</i> (Ioannes)	1197. a	<i>Procopii</i> Gazaei scriptae exegeticae 1423. b
<i>Porphyrii</i> isagoge in categorias	217. b	<i>Prodicus</i> Chius
vita Plotini	312. a. <i>Suppl.</i> 54. b. 57. a	<i>Prodromus</i> (Theodorus) 671. b
libri XV. aduersus Christianos	877. b. 1454. a. 1455. b	<i>Procli</i> (Immanuelis) diff. de origine diuersorum iuris naturalis principiorum 281. b
<i>Porretanus</i> (Gilbertus)	323. a. 324. b	de naturali religione hominis & ciuis ibid.
<i>Portae</i> (Conradi) pastorale Lutheri	645. b. 47. a. 1454. a. 1455. b	de certitudine sensuum, rationis & fidei ibid.
oratio de Luthero	335. b. 344. a	<i>Propertius</i> 86. a
<i>Porta</i> (Iosephus)	9. b	
<i>Postuiczi</i> (Io. Henr.) metaphysica theologica	231. a	
<i>Puffini</i> (Anton.) bibliotheca selecta	8. a. 325. b. 318. b. 364. a	
apparatus sacer	76. b. 364. b. 406. a. <i>Suppl.</i> 10. b	
iudicium de quatuor auctoribus	291. b	
ep. de necessitate catechismi	337. b	

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Prosper Aquitanus</i> 925. <i>b.</i> 935. <i>a.</i> 937. <i>b.</i> 939. <i>a. b.</i> 944. <i>b.</i> 1.34. <i>a.</i>	
<i>Protagoras</i> 139. <i>b.</i>	
<i>Pruckneri</i> (Andreas) manuale mille quaestionum theologicarum 640. <i>a.</i> vindictae biblicae 1535. <i>b.</i>	
<i>Prudentius</i> (Aurelius) 151. <i>a.</i> 84. <i>a.</i> 945. <i>b.</i>	
<i>Prudentius</i> , episcopus Tricassinus 965. <i>a.</i>	
<i>Przypocvi</i> (Sam.) cogitationes sacrae ad initium euangelii Matthaei & omnes epistolas apostoli- licas 1174. <i>a.</i> 1526. <i>a.</i> tr. de iure Christiani magistratus 1174. <i>a.</i>	
<i>Psalmati</i> (Nic.) collectio actorum & decretorum concilii Tridentini <i>Suppl.</i> 95. <i>a.</i> 102. <i>b.</i>	
<i>Pseli</i> (Mich.) comment. in Aristotelem 225. <i>a.</i> compendium nomocanonis Photii 671. <i>a.</i> dialogus de operationib. daemonum 250. <i>b.</i> 896. <i>a.</i> capita theologica 978. <i>b.</i> paraphrasis in canticum canticorum 1425. <i>a.</i>	
<i>Pseudo-Aristas</i> 1318. <i>b.</i> 14. <i>a.</i>	
<i>Pseudo-Clement</i> 859. <i>a. b.</i>	
<i>Pseudo-Deoethius</i> 1289. <i>a.</i>	
<i>Pseudo-Iulianus</i> 677. <i>b.</i> 681. <i>a.</i> 684. <i>a.</i> 687. <i>b.</i> 713. <i>b.</i> 714. <i>a.</i> 718. <i>a. b.</i>	
<i>Puccius</i> (Franciscus) 1204. <i>a.</i>	
<i>Puffendorff</i> (Sam.) introductio ad histor. 164. <i>b.</i> 751. <i>a.</i> comment. de rebus Suecicis 171. <i>a.</i> 847. <i>a.</i> 1068. <i>a.</i> 1070. <i>a.</i>	
de rebus gestis Friderici Wilhelmi 171. <i>a.</i> de iure naturae & gentium 225. <i>b.</i> 282. <i>a.</i> 584. <i>b.</i> de officio hominis & civis 249. <i>b.</i> 282. <i>a.</i> 584. <i>b.</i> elementa iuris prudentiae vniuersalis 282. <i>a. b.</i> ius feciale diuinum 385. <i>b.</i> 1153. <i>b.</i> <i>Suppl.</i> 157. <i>a.</i> de habitu christianae religionis ad vitam ciui- lem 695. <i>a.</i> descriptio monarchiae spiritualis sedis Roma- nae 751. <i>a.</i>	
<i>Pugeri</i> (Antonii) analecta graeca 528. <i>b.</i>	
<i>Pulli</i> (Rob.) lib. VIII sententiarum de trinit. 326. <i>a.</i>	
<i>Putmanni</i> (Petri) de libertatibus ecclesiae Gallicae 717. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 110. <i>a.</i>	
<i>Putherbei</i> (Gabr.) Theotimus <i>Suppl.</i> 116. <i>b.</i>	
<i>Pyrrho</i> , scepticus 207. <i>a.</i>	
<i>Pythagoras</i> 68. <i>t.</i> 236. <i>b.</i> 264. <i>b.</i> 266. <i>a.</i> 818. <i>b.</i> 899. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 56. <i>b.</i> 128. <i>b.</i>	

Q.

<i>Quadratus</i> 861. <i>a.</i>	
<i>Quarantae</i> (Sreph) summa bullarii 714. <i>a.</i>	
<i>Querstedtii</i> (Io. Andr.) theologia didactico-pole- mica 359. <i>a.</i> ethica pastoralis 587. <i>b.</i> 614. <i>a.</i> 645. <i>b.</i> consilia theologica 641. <i>b.</i> antiquitates biblicae & ecclesiasticae 742. <i>a.</i> 744. <i>b.</i> 781. <i>a.</i> 823. <i>a.</i> 1426. <i>b.</i> de patris virorum illustrium 1054. <i>a.</i>	

<i>Querswelli</i> (Pascualii) diff. de variis fidei libellis 4. 7. <i>b.</i> de codice canonum ecclesiae Romanae antiquis- simo 673. <i>a. b.</i> de primo vsu codicis canonum Dionysii exigu- i in gallicanis regionibus 675. <i>a.</i> de suppositio concilio Teleni 676. <i>b.</i> de auctore librorum de vocatione omnium gen- tium 917. <i>b.</i> obseruationes morales in N. T. 1170. <i>b.</i> 1494. <i>a.</i>	
<i>Quetif</i> (Iac.) scriptores ordinis Praedicatorum 845. <i>a.</i> 327. <i>a. b.</i> 331. <i>b.</i> 332. <i>b.</i> 581. <i>a.</i> 798. <i>a.</i> 990. <i>b.</i> 995. <i>a.</i> 996. <i>a. b.</i> 997. <i>a.</i> 1005. <i>b.</i> 1018. <i>a.</i> 1020. <i>a.</i> 1027. <i>a.</i> 1035. <i>b.</i> 1043. <i>a.</i> 1084. <i>a.</i> c85. <i>b.</i> 1487. <i>b.</i> 1543. <i>b.</i> 1543. <i>a.</i> 1547. <i>b.</i> <i>Suppl.</i> 151. <i>b.</i>	
<i>Quintiliani</i> (M. Fabii) institutiones oratoriae 65. <i>a.</i> 67. <i>a.</i> 140. <i>a.</i> 141. <i>a.</i> 144. <i>a.</i> 167. <i>a.</i>	
<i>Quirinus</i> (Antonius) 711. <i>b.</i>	
<i>Quiroga</i> (Casp.) index librorum prohibentium <i>Suppl.</i> 37. <i>a.</i>	
<i>Quistorpii</i> (Io.) articuli formulae concordiae XII, exercitationibus aliquot inclusi 470. <i>a.</i> <i>R.</i>	
<i>Rabani</i> (Magnentii Mauri) libri 2 de laudibus sa- crac crucis 575. <i>b.</i> de videndo Deo, de puritate cordis & de modo penitentiae 575. <i>b.</i> homiliae 576. <i>a.</i> martyrologium 805. <i>b.</i> liber de variis quaestionibus aduersus Iudaeos 963. <i>a. b.</i>	
epist. de praedestinatione Dei 966. <i>b.</i>	
de eucharistia 968. <i>b.</i>	
comment. in scripturam sacram 1418. <i>a.</i>	
<i>Rabba bar Nachmani</i> 1434. <i>a.</i>	
<i>Reboulas</i> episcopus Edeffenus 945. <i>b.</i>	
<i>Rachelii</i> (Sam.) introductio ad philof. moral. 267. <i>a.</i> comment. in Ciceronis libros de officiis 278. <i>b.</i>	
<i>Raconis</i> (Car. Franc. d' Abra de) 1099. <i>a.</i>	
<i>Raderbetti</i> (Pascualii) liber de partu virginis 967. <i>a.</i> de corpore & sanguine Christi 967. <i>b.</i> 968. <i>b.</i> 970. <i>a.</i>	
<i>Raderus</i> (Matthaeus) 895. <i>b.</i> 1088. <i>a.</i>	
<i>Raemundi</i> (Florimundi) historia de ortu, progressu & ruina haereseon 813. <i>b.</i> 814. <i>a.</i> 842. <i>a.</i> 845. <i>b.</i> 1159. <i>a.</i>	
<i>Raesewitz</i> (Georg. Christoph. Ferdin. a.) nönighe wiederaufrichtung der ersten christlichen kirche 1101. <i>b.</i> abris der wahren und ganzten catholischen kirche 1102. <i>a. b.</i> 1103. <i>a.</i>	
<i>Raguso</i> (Io. de) oratio de communione sub utraque specie 1012. <i>a.</i> 1020. <i>a.</i> concordantiae particularum indeclinabilium 1544. <i>a. b.</i> 1545. <i>a.</i>	
<i>Raimoldi</i> (Io.) censura librorum apocryphorum V. T. 1085. <i>a.</i> 1121. <i>b.</i> <i>Suppl.</i> 156. <i>a.</i> idulu-	

INDEX AVCTORVM.

idololatris Romane eccles. 178. a. 1121. b. 1265. a	<i>Ratzbergius</i> (Matthias)	841. b
fumina colloquii cum lo. Hauto 365. b. 1085. a	<i>Rauensbergerus</i> (Hermannus)	1179. b
1121. b	<i>Rauenstetali</i> (Lodovic) propugnaculum concilii Tridentini	445. a
<i>Raibii</i> (Balth.) vind. cize versionis germanicæ	<i>Rayaeus</i> (Nicolaus)	535. b
Lutheri 1358. a. 1359. b. 370. b	<i>Rayl</i> (Io.) existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creaturis	216. a. 245. a
<i>Rambachii</i> (Io. Jac.) institutiones hermeneuticæ sacrae 105. b. 117. b. 249. b. 124. a. 1488. a	<i>Raynaldi</i> (Odoctic) continuatio annalium Baronii	792. b
poetische felt-gedanke 150. b	<i>Raynaldi</i> (Theophili) erotemata de bisacualis libris 84. a. 87. a. 88. a. b. 45. a. 630. b. 529. a. b. 1083. a. 1187. b	463. a
Lutheri meining von " allgemeinen gnade Gottes, dem verdienste Christi &c. 1038. a		260. b. 497. a. b
diff. de idoneo sacrarum litterarum interprete 1241. a		632. b
adnotationes philologico-exegeticae in librum Ruth, ecclesiasten & Esther 1286. b		611. b
praefatio in Gausenii dissertationes theologicas Suppl. 6. a		612. b
comment. de Latina Lutheri disitione Suppl. 17. b		614. b
<i>Ramfæi</i> epistola Suppl. 50. b		615. b
<i>Ramus</i> (Petrus) 208. b. 216. b. 217. a. 237. a. 238. a		616. b
<i>Rancuus</i> (Armandus lo. Boarchilicrus) de la sainteté & des devoirs de la vie monastique 17. a. Suppl. 6. b		617. b
reponse au traité d'études monastiques 17. b		618. b
<i>Rangoni</i> (Conr. F. burtin) Q.äckerey in der Quieritery 597. b		619. b
prudencia ecclesiastico-politica circa errores & haereticos 644. a		620. b
<i>Raphelii</i> (Georgii) adnotationes philologicae ad N. T. 106. a. Suppl. 134. b. 194. a. b		621. b
<i>Rapini</i> (Renati) considerat. super el. quentia 143. a		622. b
super historia 164. b		623. b
super logica 217. a. 220. b		624. b
super metaphysica 228. b		625. b
super ethica 263. b. 266. b		626. b
super arte poetica 146. b		627. b
comparatio Homerii & Virgilii 147. b		628. b
Platonis & Aristotelis 201. b. 204. b		629. b
Demosthenis & Ciceronis 144. b		630. b
<i>Rapollii</i> (Frid.) comment. in Horatium 146. b. 151. a. 200. b		631. b
diff. de logica Gelliana 218. b		632. b
synopsis controvertiarum in epitome formulae concordiae 470. a		633. b
introduction ad articulos visitatorios 470. b		634. b
oratio contra naturalistas 1204. b		635. b
theologia aphoristica Iuannis 1479. a		636. b
<i>Raschius</i> (Christoph. An. treat) 1067. a		637. b
<i>Ratibmanni</i> (Herm.) theosophia priscorum patrum 21. a. 513. a		638. b
<i>Raticibii</i> encyclopaedia 97. a		639. b
<i>Ratramni</i> , monachi Corbeiensis libri II de praedestinatione Dei 965. a. b		640. b
de nativitate Christi 967. a		641. b
de corpore & sanguine Domini 969. a. b. 970. a		642. b
libri IV. contra Graecorum opposita, romanam ecclesiam infamantium 972. b. 973. a		643. b
		644. b
		645. b
		646. b
		647. b
		648. b
		649. b
		650. b
		651. b
		652. b
		653. b
		654. b
		655. b
		656. b
		657. b
		658. b
		659. b
		660. b
		661. b
		662. b
		663. b
		664. b
		665. b
		666. b
		667. b
		668. b
		669. b
		670. b
		671. b
		672. b
		673. b
		674. b
		675. b
		676. b
		677. b
		678. b
		679. b
		680. b
		681. b
		682. b
		683. b
		684. b
		685. b
		686. b
		687. b
		688. b
		689. b
		690. b
		691. b
		692. b
		693. b
		694. b
		695. b
		696. b
		697. b
		698. b
		699. b
		700. b
		701. b
		702. b
		703. b
		704. b
		705. b
		706. b
		707. b
		708. b
		709. b
		710. b
		711. b
		712. b
		713. b
		714. b
		715. b
		716. b
		717. b
		718. b
		719. b
		720. b
		721. b
		722. b
		723. b
		724. b
		725. b
		726. b
		727. b
		728. b
		729. b
		730. b
		731. b
		732. b
		733. b
		734. b
		735. b
		736. b
		737. b
		738. b
		739. b
		740. b
		741. b
		742. b
		743. b
		744. b
		745. b
		746. b
		747. b
		748. b
		749. b
		750. b
		751. b
		752. b
		753. b
		754. b
		755. b
		756. b
		757. b
		758. b
		759. b
		760. b
		761. b
		762. b
		763. b
		764. b
		765. b
		766. b
		767. b
		768. b
		769. b
		770. b
		771. b
		772. b
		773. b
		774. b
		775. b
		776. b
		777. b
		778. b
		779. b
		780. b
		781. b
		782. b
		783. b
		784. b
		785. b
		786. b
		787. b
		788. b
		789. b
		790. b
		791. b
		792. b
		793. b
		794. b
		795. b
		796. b
		797. b
		798. b
		799. b
		800. b
		801. b
		802. b
		803. b
		804. b
		805. b
		806. b
		807. b
		808. b
		809. b
		810. b
		811. b
		812. b
		813. b
		814. b
		815. b
		816. b
		817. b
		818. b
		819. b
		820. b
		821. b
		822. b
		823. b
		824. b
		825. b
		826. b
		827. b
		828. b
		829. b
		830. b
		831. b
		832. b
		833. b
		834. b
		835. b
		836. b
		837. b
		838. b
		839. b
		840. b
		841. b
		842. b
		843. b
		844. b
		845. b
		846. b
		847. b
		848. b
		849. b
		850. b
		851. b
		852. b
		853. b
		854. b
		855. b
		856. b
		857. b
		858. b
		859. b
		860. b
		861. b
		862. b
		863. b
		864. b
		865. b
		866. b
		867. b
		868. b
		869. b
		870. b
		871. b
		872. b
		873. b
		874. b
		875. b
		876. b
		877. b
		878. b
		879. b
		880. b
		881. b
		882. b
		883. b
		884. b
		885. b
		886. b
		887. b
		888. b
		889. b
		890. b
		891. b
		892. b
		893. b
		894. b
		895. b
		896. b
		897. b
		898. b
		899. b
		900. b
		901. b
		902. b
		903. b
		904. b
		905. b
		906. b
		907. b
		908. b
		909. b
		910. b
		911. b
		912. b
		913. b
		914. b
		915. b
		916. b
		917. b
		918. b
		919. b
		920. b
		921. b
		922. b
		923. b
		924. b
		925. b
		926. b
		927. b
		928. b
		929. b
		930. b
		931. b
		932. b
		933. b
		934. b
		935. b
		936. b
		937. b
		938. b
		939. b
		940. b
		941. b
		942. b
		943. b
		944. b
		945. b
		946. b
		947. b
		948. b
		949. b
		950. b
		951. b
		952. b
		953. b
		954. b
		955. b
		956. b
		957. b
		958. b
		959. b
		960. b
		961. b
		962. b
		963. b
		964. b
		965. b
		966. b
		967. b
		968. b
		969. b
		970. b
		971. b
		972. b
		973. b
		974. b
		975. b
		976. b
		977. b
		978. b
		979. b
		980. b
		981. b
		982. b
		983. b
		984. b
		985. b
		986. b
		987. b
		988. b
		989. b
		990. b
		991. b
		992. b
		993. b
		994. b
		995. b
		996. b
		997. b
		998. b
		999. b
		1000. b

INDEX I. AVCTORVM.

systema philosophiae	221. a. 241. a	de religione Mohammedana	1122. a. 985. a. b.
Regius (Vibanus) v. Røegius.		diff. de numinis veterum Ebraeorum	1019. a
Reibingii (Iac.) operae araneorum	521. a	de reliq. iis veteris ling. ae Hebraeae	1268. a
muri civitatis sanctae	1160. a	Remigii Archiep. Lug. duensis, scripta polem.	965. b
exercitiae angelicae civitatis sanctae	ibid.	Remigii Autisiodorensis commentarii in scriptu-	
widerlegung seines catholischen handbuchs	1160. b	ram sacrum	1419. b
Reimarus (Albertus)	Suppl. 123. a	Renardus (Franciscus)	1099. a
Reimanni (Iac. Frid.) historia litteraria de facis Iu-		Renaudotii (Edebi) collectio liturgiarum orien-	
dii genealogiae	176. a	tialium 117. b. 755. a. 757. a. b. 758. b. 759. a.	
historia litteraria Germaniae	180. b	760. b. 1405. b	
tentamen introductionis ad historiam littera-	180. b	obseruationes ad Gennadii homilias de sacra	
riam antediluvianam	180. b	eucharistia	448. b. sq. 1026. a. 1030. b
bibliotheca acaemica	191. b	defensio de la perpetuité de la foi	1228. a
versuch einer einleitung in die historiam lite-	276. a	Rehmeyeri (Phil. Iust.) antiquitates ecclesiasticae	
rariorum derer Teutschen	276. a	verbis Braunovae 350. b. 850. b. 1056. a. 1059. a	
versuch einer einleitung in die historie der		Reuberi (Iust.) collectio rerum germanicarum 17c.	
theologie	305. b	a. 834. a	
obseruatio de raritate librorum	83. b	Reuchlinus (Ioannes) 70. a. 108. b. 117. b. 125. a. 839.	
Reinbeckii (Io. Gustav.) vnterricht von nütziger		a. 844. b. 1346. a	
prüfung der geister	1197. b	Reuius (Iacobus)	737. a
Reinobius (Ioannes)	462. b	Reuf. b. (Erhardus)	1416. b
Reineccii (Christiani) concordia germanico-latina		Reuf. bii (Io. Petri) vindiciae certitudinis mathe-	
465. b		maticarum	298. a
synopsis religionis Mahommedicae	1220. b	Reyheri (Sam.) mathesis Mosaeica	299. b
biblia sacra quadrilingua	1309. b	Rhadini (Thomae) ratio contra Lutherum 1042. a	
praefatio Pocockii notis in portam Moysi prae-		Rhegii (Vibani) collatio doctrinae nouae ad ve-	
missa	114. b	terem euangelicam	350. b
Reinsius (Henricus)	1078. b	iudicium de Cypriani libello de elemosyna	510. a
Reinhardt (Io. Frid. theatrum prudentiae elegan-		dialogus Christi cum duobus discipulis Emma-	
tioris	291. a	unticis	587. a
Reinhardt (Io. Georgii) meditationes de iure prin-		solida doctrina & vera consolatio	587. a
cipum Germaniae	719. a. 739. a	dialogus diaboli & peccatoris poenitentis	587. a
Reinhardt (Mich. Henr.) pentas conarum sacro-		medicina animae	587. a
rum	1431. a	enchiridion christiani principis & magistratus	587. a
Reinlein (Oswaldus)	1014. a	wiederlegung der Münsterischen neuen Valen-	
Reiseri (Ant.) beweiß, daß die Reformirten sich		tianer und Donatisten beküßten	1054. b
der Augspurgischen confession nicht anmas-		formulae caute loquendi	1055. a
sen können	469. a	Regino abbas Prumiensis 677. b. 682. b. 683. b. 701. a	
Augustinus veritatis euangelicae testis	513. b.	714. b. 834. a	
520. b. 522. b. 936. a		Rheebinderus (Petrus)	1072. b
grauamina non iniusta	591. b	Rhenferdii (Iac.) diff. de ratione obseruandi ge-	
Launovius veritatis euangelicae testis	1083. b.	nuinam vocabulorum ebraeorum signifi-	
Suppl. 155. b		cationem	117. a
anti-Barclaius	1196. b	de saeculo futuro	1303. a
vindiciae euangelico-Thomisticae	Suppl. 88. b	synagma dissertationum de stylo N. T.	1303. a
Reitzii (Henr.) commentatio de prudentia eccle-		1535. b	
sialica	644. a. 1365. a	Rbeterfordius (Samuel)	715. a
adnotationes in Goodwini librum, Moses &		Rbetorius Augustodunensis	886. b
Aaron inscriptum	783. a. 1365. a	Rbadii (Dav.) libellus, continens tria ecclesiae	
vortrag von der gerechtigkeit	1365. a	symbola & quasdam breues quaestiones	461. b
versio N. T. in linguam germanicam	1365. b	Rbodomannus (Lauren. ius)	3. b. 109. a
Relandi (Hadr.) Palaestina ex monumentis vete-		Ribadencirae (Petri) catalogus scriptorum soc. Iesu	
ribus illustrata	175. a	186. a. 811. b	
antiquitates sacrae veterum Ebraeorum 783. a		liber	
analectica Rabbinica	1443. b		

INDEX I. AVCTORVM.

liber de principe christiano	291. b	oratio de interstinis eccl. christianae diffidit. ib.	
<i>Ribera</i> (Vincentius)	1484. b. 1490. a	<i>Roa</i> (Martini de) singularia locorum & re-um	
<i>Ricardus</i> (An.) diss. de libero arbitrio	915. b	scripturae sacrae	1529. a
<i>Ricardus</i> (Paul.) histoire de l'etat present de l'eglise	1178. b	<i>Robertus</i> Aurisiodorensis	992. b. 997. a
grece & de l'eglise anneeienne	1178. b	<i>Robortellus</i> (Franc.) de scribenda historia	159. b
<i>Ricardus</i> (Vincentius)	913. a	de arte corrigendi antiquorum libros	156. a
<i>Riccioli</i> (In. Bapt.) almagestum	258. b	<i>Robabertii</i> (Io. Thomae le) bibliotheca maxima	
<i>Ricardus</i> (Io.) harmonia	1521. a	pontificia	743. a. 750. b. 1008. a
<i>Ricardus</i> (Bartholomaeus Christianus)	183. b	<i>Roche</i> (Michaelis de la) bibliotheca Anglicana	
<i>Rickherius</i>	944. a	Suppl. 46. b. 163. a. b. 155. a. 185. b	
<i>Ricbeomus</i> (Ludovicus)	813. b	<i>Ruberi</i> (Pauli) diss. de matheos sacrae defini-	
<i>Ricberii</i> (Edmundi) obitetrax animorum 31. a. 59. b		tionis	299. b
historia conciliorum generalium 708. a. b. 77. a.		<i>Rochus</i> (Paulus)	1365. a
668. b. 682. a. 711. b. 723. a.		<i>Roell</i> (Herm. Alex.) diss. de religione naturali 162. b	
apologia pro Io. Gersono	739. a. 732. a	<i>Roemelingius</i> (Christian. Anton.)	1198. a
de ecclesiastica & politica potestate 719. b. 730. a		<i>Roeflius</i> (Petrus)	1360. a
vindictae doctrinae de infallibilitate eccl. 730. a		<i>Rogerii</i> (Abraham) offensa thür zu dem verbor-	
<i>Ricobaldus</i> historia pontificum Romanorum 747. b		genen heydentum	1212. a
<i>Ricardus</i>	1201. b	<i>Robaulius</i> (Iac.) tractatus physicus	241. a
<i>Riddet</i> (Franc.) schrifft-licht über schein-streie-		<i>Robr</i> (Iulii Bernh.) de physikalische biblioth. 216. a	
tende texte der heiligen schrifft	1514. b	einleitung zu der klugheit zu leben	291. b
<i>Ridleyus</i> (Lancelottus)	452. a. 453. a	ober-Sächsisches kirchen-recht	699. a
<i>Ridley</i> (Nicolaus)	1121. a	<i>Rolli</i> (Reinh. Henr.) bibliotheca nobilitum theu-	
<i>Ries</i> (Ioannis de) confessio Mennonitarum 458. a		logorum	42. a. 184. a. 1048. a
<i>Rigals</i> (Nicolaus) 740. b. 741. a. 809. b. 865. a.		<i>Roma</i> (Augustinus de)	1020. a
Suppl. 117. a. b		<i>Roma</i> (Paulus a)	714. b
<i>Rigerdus</i>	992. b. 593. a	<i>Romani</i> (Car. Frid.) schediasma, an dentur lpe-	
<i>Ringelbergius</i> (Ioach. Fortius)	27. a. 97. a	tra, magi & sagae	254. b
<i>Rinkius</i> (Iustus Gerhardus)	288. a	<i>Rondellus</i> (Iac.) de vita moribusque Epicuri 206. a	
<i>Ripalda</i> (Martinez de)	915. b	<i>Rorarius</i> (Georgius)	1348. a. b
<i>Riperi</i> (Alber. I.) Motus Deus Aaronis	718. b	<i>Rosario</i> (Eustachius de)	521. a
d. ff. de legibus diuinis	281. b	<i>Roscelinus</i> (Io.) 219. b. 322. b. 323. a. b. 330. b. 976.	
<i>Ritmeirus</i> (Christianus Henricus)	782. a	a. b. 981. a	
<i>Rittangelii</i> (Steph.) liber veritatis & tractatus de		<i>Rosemundus</i>	1128. b
pachato	55. b	<i>Rosenroth</i> (Christiani Knorrii) kabbala denu-	
<i>Ritteri</i> (Io. Balch.) vita Flacii 510. b. 788. a. 1052. a.		data	123. a
b. 1130. b. 1460. a. Suppl. 182. a.		harmonia	1537. b. 1539. b
<i>Rittersbusii</i> (Conrad.) lectiones sacrae 537. b. 572. b.		<i>Rosius</i> (Io.) antiquitates Romanae	Suppl. 37. b
704. a. 824. a		<i>Rossaei</i> (Alex.) der gantzen welt religionen	
<i>Rineti</i> (Andreae) criticus sacer 523. a. b. 309. a.		Suppl. 123. a	
313. a. 419. a. 479. a. b. 603. b. 662. a. b. 663. b.		<i>Rossaeus</i> (Guil.) v. Reynolds.	
679. b. 716. b. 918. a. 926. a. 1110. a. 1385. b.		<i>Rosul</i> (Michael) oratio de praestantia linguae	
1186. b. 1388. a		arabicae	107. b.
cartholicus orthodoxus 515. a. 1090. b. 1119. a		disquisitionis de Episteto non Christiano 107. b	
defensio myste. in thessaloni	750. a. b. 1119. a		217. b
animae & fionis in Gr. tii adnorata ad Callin-		<i>Rosgaard</i> (Frid.) designatio novae methodi ad	
dii consulationem	1104. a. b. 1139. a	conficiendum catalog. bibliothecae	Suppl. 47. b
isagoge ad scriptura V. & N. T. 1245. a. 1339. a		<i>Rosii</i> (Georgii) anti-Creus	1135. a
praefationes in caput XX exodi	643. a	<i>Rosweidi</i> (Heriberti) lextationis XII tabularum	
<i>Rineus</i> (Gu. Helms)	1147. b	cardinali-Baronio ab Isaac Calaubono dicta	
<i>Rineus</i> (Andreas)	501. b	retaliatione & eorta	795. a
<i>Rineus</i> (Thomas)	163. a	anti-Cappellus	795. b
<i>Rixneri</i> (Henr.) instructiones theol. moral. 584. a		syllabus maius fidei Cappellianae	795. b
diss. de symb. in Athanasiano	408. b. 466. a	martyrologium	806. a. b
de rationis in voluntatem & appetitum sensiti-		<i>Retbius</i> (Ioannes)	1150. b. 1193. b
tium imperio	584. a	<i>Rouetta</i> (Andreas)	1166. a
			Roux

INDEX I. AVCTORVM.

Roux (Sebastiani le) concordia quatuor euangelitarum 1536. *b*
Roye (Francisci de) institutiones iuris canonici 698. *b*. 701. *a*. 707. *a*. 715. *a. b*
Ruarus (Martinus) 1057. *a*. 1171. *b*. 1179. *a. b*
Rucclinus v. Rosclinus.
Rudbeckius (Olaus) 109. *a*. 146. *a*
Rudauffii (Kilian) colleg. philo-theosophicumar. a. theologia naturalis 261 *a*
Ruelii (Io. Ludov.) historia conciliorum 709. *a. b*. 400. *a*. 401. *b*. 402. *a*. 405. *b*. 408. *b*
Rues (Franc.) de gemmis, iis praeterim, quarum fit mentio in apocalypsi 248. *b*
Ruffini historia ecclesiastica 826. *b*. 829. *b*. 400. *b*. 401. *b*. 407. *a*. 414. *b*. 663. *b*
 expositio in symbolum apostolicum 401. *a*. 455. *a*. 1297. *b*
Rüdigeri (Andreae) physica diuina 243. *a*. 246. *a*
Ruinarti (Theodorici) ecclesia Paritensis vindicata aduersus Germanum 178. *b*
 acta primorum martyrum 518. *a*. 516. *a*. 801. *b*. 807. *b*. *Suppl.* 141. *a*
 vita Mabillonii *Suppl.* 8. *b*
Ruei (Didacus de) *Suppl.* 42. *a*
Ruperti, abbas Tuitiensis, lib. XII. de diuinis officiis 762. *a*. 821. *b*
Rupiozari (Henr. Lud. Castanei) nomenclator cardinalium 186. *a*
Rus (Io. Reinh.) harmonia euangelist. *Suppl.* 193. *b*
Rutbrochius (Ioanne) 610. *a*. 1016. *a*
Rusmyeri (Mich. Christiani) disquisitio de foederibus Dei cum hominibus *Suppl.* 90. *a*
Ryckius (Theodorus) 174. *a*
Ryffelij (Io. Jac.) supplementa in Vossii librum de philosophia & philosophorum sectis 197. *a*
Rzepansky (Sigismundus) 1014. *b*

S.

Sa (Emanue.) 1483. *b*. 1484. *a. b*
Saadias R. 124. *b*. 1439. *b*. 1441. *a*
Sabellius (M. Anton.) de linguae latinae reparatione 98. *a*
Sabellus 888. *a. b*. seq.
Sabinus episcopus Heracleensis 669. *b*
Sabunde (Raymundi de) theologia naturalis 259. *b*. 1027. *a*
Sacebinus (Franc.) de ratione libris cum profectu legendi 86. *a*. 89. *a*. 90. *b*
Sachoni (Kainerii) summa de Catharis & Leonistis seu pauperibus de Lugduno 990. *a. b*
Sadel (Antonius) 1145. *b*
Sagietti (Jac.) commentarii in scripturam f. 1493. *a*
Sagittarii (Calp.) introductio ad historiam ecclesiasticam 749. *b*. 170. *b*. 724. *a*. 741. *a*. 749. *a*. 788. *a*. 790. *a*. 795. *a*. 801. *a*. 808. *b*. 815. *a*. 819.

b. 944. *b*. 958. *b*. 966. *b*. 1067. *b*. 1083. *a*. 1085. *b*. 1089. *f*. 1092. *b*
 nucleus historiae germanicae 171. *b*
 historia Io. Pijuerie, electi nris Saxoniae 841. *a*
 diss. de praecipuis spectoribus historiae germanicae 161. *a*. *Suppl.* 5. *a*
 oratio de bibli theca Ienensi 191. *a*
 harmonia historiae passionis Iesu Christi 1540. *a*
Saldeni (Guil.) libri II de libris varioque eorum vtu & abusu 75. *a*
 otia theologica 129. *b*
 de scripturae primo 1254. *a*
 de typorum V. T. vf. & abusu 1515. *a*
Sa'ernia 1 (V. d. eae) belum grammaticale 36. *b*
Sales (Francisci de) libri XII de amore Dei 620. *b*
 introductio ad vitam deuotam 620. *b*
 epistolae spirituales ibid.
Saliani (Iac.) annales V. T. 771. *b*. 775. *b*
Salig (Christiani Augusti) Eutychemismus auct. Eutychem 930. *a*. *Suppl.* 140. *a*
Salignac de la Motte Fenelon (Franc.) Telenachus 293. *a*
 explicatio regularum sanctorum de vita interiori 633. *a. b*
 responsio ad declarationem trium episcoporum 623. *b*. 1097. *a*
 demonstration de l'existence de Dieu 1200. *b*
Salis (Io. Baptista de) rosella 628. *b*
Sallengrè (Alb. Henr.) thesaurus antiquitatum Romanarum *Suppl.* 39. *b*
Sallustius 157. *a*. 539. *a*
Salustii (Claudii) exercitationes Pliniana 155. *b*
 animaduersiones in Simplicii commentarium in Epictetum 268. *b*
 tr. de primatu papae 743. *b*. 1007. *a*. 1008. *a*. *Suppl.* 119. *a*
 de episcopis & presbyteris 745. *b*
 defensio regia pro Carolo I. *Suppl.* 77. *b*. 78. *a*
Salmeron (Alphonfus) 1245. *a*
Salmonius de studio conciliorum & eorum collectionibus 703. *b*. 707. *a*. *Suppl.* 111. *a. b*
Salomo Iarchi 1442. *b*. 1443. *a*
Salomon ben Melech 1439. *a*
Salomo ben Virge 595. *b*. 1018. *b*
Salomo Moarispellarius 1446. *a*
Saltzmannus (Balth. Frid.) 1466. *b*
Salusticus (Porcetti de) victoria contra Iudaeos 1027. *b*. 1497. *b*. 1215. *b*. 1217. *b*
Salutarius Massiliensis 572. *b*
Sammaritani (Dionysii) Gallia Christiana 836. *a*
 animaduersiones in epi. abbatibus germani 529. *a*
 epistolae ad abbatem n. Trappensem *Suppl.* 7. *a*
 recueil de quelques pieces, qui concernent quelques lettres ecrites a M. l'abbé de la Trappe *Suppl.* 7. *a*
 Sammar-

INDEX L. AVCTORUM.

<i>Sammarthani</i> (Scaeuolae) elogio doctorum in Gallia vitorum 182. <i>b. Suppl.</i> 190. <i>b.</i>	<i>Saturinus</i> 891. <i>b.</i>
<i>Sarnonas</i> , archiepiscopus Gazensis 988. <i>b.</i>	<i>Sauanarola</i> (Hieronymus) 297. <i>b.</i>
<i>Samuel</i> ben ludae aben Tibbon 1445. <i>a.</i>	<i>Sauberti</i> (Io.) synopsis articulorum Smalcaldicorum 469. <i>a.</i>
<i>Samuel</i> R. filius Dsu. Iemfel <i>Suppl.</i> 19. <i>b.</i>	zuchbüchlein der euangelisch. Kirchen 539. <i>a.</i>
<i>Sanchezii</i> (Franc.) liber de prima vniuersali scientia, quod nihil scitur 207. <i>a.</i>	anti-Smalcius 1175. <i>b.</i>
<i>Sanchezii</i> (Thomae) lib. III de sacramento matrimonii 87. <i>b.</i> 630. <i>a. b.</i>	<i>Sauberti</i> iun. (Io.) opera posthuma 1510. <i>a.</i>
opus morale in praecepta decalogi 630. <i>b.</i>	verio germanicae scripturae sacrae 112. <i>b.</i> 1370. <i>b.</i>
confilia seu opuscula moralia ibid.	1367. <i>b.</i> 1368. <i>a.</i>
<i>Sanflavelli</i> (Ant.) tr. de haeresi, schismate, apostasia &c. 1162. <i>a. Suppl.</i> 76. <i>a.</i>	<i>Sauilius</i> (Henricus) 1004. <i>b.</i>
<i>Sanfii</i> (Franc.) Minerua 225. <i>a.</i>	<i>Saurini</i> (Eliae) examen theologiae Iurii 1152. <i>a.</i>
<i>Sandaei</i> (Maximil.) theologia mystica 620. <i>b.</i> 601. <i>a.</i> 607. <i>a.</i> 608. <i>b.</i> 609. <i>a.</i> 611. <i>a.</i> 613. <i>b.</i>	vindiciae doctrinae suae contra duos Iurii I. bellos 1152. <i>a.</i>
<i>Sanden</i> (Bernh. von) theologia symbolica Lutherana 466. <i>a.</i>	defensio verae doctrinae ecclesiae reformatae de principio fidei &c. 1152. <i>a.</i>
<i>Sanderfoni</i> (Roberti) praelectiones de obligatione conscientiae 641. <i>b.</i>	considerationes iurium conscientiae 1152. <i>b.</i>
<i>Sanderus</i> (Anton.) de scriptoribus Flandriae 185. <i>a.</i>	<i>Saurini</i> (Iac.) dissertationes ad praecipuas V. & N. T. historias <i>Suppl.</i> 110. <i>b.</i>
de Gandauenfibus & Brugenfibus eruditione claris ibid.	P'etat du Christianisme en France <i>Suppl.</i> 158. <i>b.</i>
<i>Sanderus</i> (Nicol.) de visibili monarchia <i>Suppl.</i> 113. <i>a.</i>	<i>Saussay</i> (Andreas de) de mysticis Galliae scriptoribus 184. <i>b.</i>
<i>Sandbagenii</i> (Casp. Herm.) harmonia chronologica IV euangelistarum & actuum apostolorum 1356. <i>a.</i>	continuatio libri Bellarmini de scriptoribus ecclesiasticis 481. <i>a.</i>
auserselene gedanken über viele schwere stellen heiliger schrift 1478. <i>b.</i> 1539. <i>a.</i> <i>b.</i> 154. <i>b.</i>	<i>Saywell</i> (Guilielmus) <i>Suppl.</i> 155. <i>b.</i>
<i>Sandii</i> (Christoph.) notae in Voßii libros tres de historicis Latinis 160. <i>b.</i>	<i>Scaligeri</i> (Iul. Caesari) exercit. de subtilitate ad Cardanum 238. <i>b.</i> 31. <i>a. b.</i>
bibliotheca anticrinitorum 343. <i>a.</i> 380. <i>a. b.</i> 455. <i>a. b.</i> 1170. <i>b.</i> 1172. <i>a.</i> 1173. <i>b.</i> 1174. <i>a. b.</i> 1179. <i>a.</i> 1367. <i>a.</i> 1524. <i>a.</i> 1526. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 35. <i>b.</i> 162. <i>a.</i> 163. <i>a.</i> 164. <i>a.</i> 166. <i>a.</i> 172. <i>a.</i>	libri de re poetica 146. <i>b.</i>
nucleus historiae ecclesiasticae 101. <i>a.</i> 1178. <i>b.</i> 398. <i>b.</i> 404. <i>a. b.</i> 518. <i>b.</i> 888. <i>b.</i> 907. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 140. <i>a. b.</i> 14. 145. <i>a.</i>	<i>Scaligeri</i> (Ios. Iusti) animaduersiones in Eusebii chronicon 114. <i>b.</i> 139. <i>a.</i> 1322. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 134. <i>a.</i>
tr. de veteribus scriptoribus ecclesiasticis 400. <i>b.</i> 487. <i>b.</i>	tr. de emendatione temporum 272. <i>b.</i> 772. <i>a.</i>
scriptura trinitatis reuelatrix 1176. <i>b.</i>	thesaurus temporum 774. <i>b.</i>
interpretationes paradoxae quatuor euangeliorum 1517. <i>b.</i> 1348. <i>b.</i> 1349. <i>b.</i>	elenchus trihaeresii Nic. Serranii 1436. <i>b.</i> <i>Suppl.</i> 190. <i>a.</i>
<i>Sanfonii</i> (Nic.) geographia sacra 175. <i>a.</i>	adnotationes ad loca quaedam N. T. 1468. <i>a.</i>
<i>Saraviani</i> (Hadrianus) 1118. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 116. <i>a.</i> 157. <i>b.</i>	1502. <i>a.</i>
<i>Sarceii</i> (Erasmi) loci communes 513. <i>b.</i>	epistolae 189. <i>a.</i> 1217. <i>b.</i> 1412. <i>b.</i>
lib. de disciplina ecclesiastica 587. <i>b.</i>	<i>Scaligeriana</i> 371. <i>b.</i> 799. <i>b.</i>
<i>Sardinii</i> (Sam.) hypotyposis doctrinae patrum anti-Nicaenorum de SS. trinitate <i>Suppl.</i> 145. <i>b.</i>	<i>Scattergondus</i> (Antonius) 1501. <i>a.</i>
<i>Sarpi</i> (Pauli) historia concilii Tridentini 444. <i>a. b.</i> 732. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 14. <i>b.</i>	<i>Schaafii</i> (Caroli) N. T. Syriacum 1329. <i>b.</i> 164. <i>b.</i>
considerationes 732. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 14. <i>b.</i>	<i>Schabai</i> R. bibliotheca Rabbinica 126. <i>a.</i> 305. <i>a.</i>
les droits des souverains defendus contre les excommunications 731. <i>b.</i>	<i>Schadius</i> (Io. Caspar) 592. <i>b.</i>
historia interdicti Veneti <i>Suppl.</i> 115. <i>a.</i>	<i>Schafmannus</i> (Andreas) 1113. <i>a.</i>
	<i>Schalleri</i> (Iac.) diff. de ethica Pythagorica 265. <i>a.</i>
	<i>Schalmen</i> R. ben Ieroucham 1432. <i>b.</i> 1441. <i>a.</i>
	<i>Schameli</i> (Io. Mart.) vindiciae catecheticae 312. <i>b.</i>
	<i>Schannat</i> (Io. Fr.) vindemiae litterariae <i>Suppl.</i> 29. <i>b.</i>
	<i>Scharbau</i> (Henr.) indismus detectus 1431. <i>a.</i>
	animaduersiones in Iosephum Palsinum <i>Suppl.</i> 183. <i>b.</i>
	<i>Scharbii</i> (Sim.) collectio rerum Germanicarum 170. <i>a.</i> 721. <i>b.</i> 834. <i>a.</i>
	<i>Scharffii</i> (Goettfr. Balch.) supplementum historiae litisque Aradianae <i>Suppl.</i> 4. <i>b.</i>
	L I <i>Scharffii</i>

INDEX I. AVCTORVM.

- Scharffii* (Io.) metaphysica exemplaris 231. a
 theoria transcendentalis philosophiae ibid.
Scharpii (Io.) symphonia prophetarum & apostolorum 1115. a
Seba-rockius (Robertus) Suppl. 65. a
Sebesseri (Io.) tr. de generosi nobilisque informatione litteraria 86. b
 Sueciae litteratae 185. b
 de philosophia Italica 198. b
 Hugo Grotius enucleatus 280. a
Sebesseri (Io.) festschreiben an alle euangelische vniuersitäten. Suppl. 159. a
Sebekius (Iacobus) 218. a. 225. a
Sebelderi (Christoph.) metaphys. 730. b. 231. a. 160. b
Scheidleri (Rob.) epistola ad Tengenelium 794. b
Schelguigi (Sam.) catechismus-reinigung 337. b
 synopsi controuersiarum 1237. a. 361. a. 474. b
 cynotura conscientiae 640. b
 Wigandiana 1053. a
 Quakerismus confutatus 1197. a
 diss. de conc. li. Hierosolymitano 659. b. 1155. b
 de concilio Gangensis 669. a
Schelthammeri (Io.) widerlegung der postill Weigeli 1189. a
Schellbornii (Io. Georgii) amoenitates litterariae Suppl. 8. b. 11. a. 13. a. 31. b. 58. a. 134. b. 185. a
Schellstrateni (Eman.) comment. in concilium Antiochenum 409. b. 61. x. b. 109. a
 antiquitas illustrata 708. a. 602. b. 668. b. 679. a.
 diss. de antiquis Rom. pontificum catalogus 747. a. 748. a
 acta Concilii Constantiensis 7. b. a
 tr. de disciplina arcani 604. a
Schenck (Io. Tilemanni) vitae Professorum theol. Marburgensium Suppl. 14. b
Scherle-kii (With.) vindiciae dogmatum de SS. trinitate & filii Dei incarnatione 1118. a
 scripturae f. de deitate nostri saluatoris testimonia explanata & vindicata 1118. a
 discursus de prouidentia diuina 1118. a
 de iudicio extremo 1118. a
 antidotum contra papismum 1118. b
Scherzeri (Io. Adam) anti-Bellarminus 1084. b
 collegium anti-Calumianum 1105. b
 bibliotheca pontificia Suppl. 11. a
Scherzius (Io. Georgius) Suppl. 103. a. 187. b
Schewczewi (Io. Iac.) physica lobi 213. a
 bibliotheca scriptorum historiae naturalis inseruium Suppl. 14. b
Scheurli (Henr. Jul.) status mercurialis 98. a. 19. a
 epitome theologiae naturalis 261. a
 bibliographia moralis 263. a. 267. b. 550. a. 565. a. 595. b
Sekindae (Athanasi) arcana bibliothecae synodalis & typographicae Moscuensis f. Suppl. 18. a
Schickardi (Guil.) tr. de iure regio Ebraeorum 785. b
 beccinath happeruschim 1435. a. 1451. b
Schillingii (Wencesl.) consideratio de notitiis naturalibus 233. a
 ecclesiae metaphysicae uisitatio 233. b
Schilteri (Io.) manuductio philosophiae moralis ad iurisprudentiam 198. b
 diatriba de disciplina Pythagorica 69. b. 198. b
 praxis artis analyticae in iure 200. a. 218. b
 institut. iuris canonici 652. a. 658. b. 699. b. 753. b
 libri VII de libertate ecclesiarum germanicarum 733. a. 835. a. 684. a. 981. a. b. 984. a
 de prudentia iuris Christianorum 733. a
 diss. de fatis ecclesiarum S. Ioanni reuelatis 733. a
 thesaurus antiquitatum teutonicarum Suppl. 88. b. 102. b
Schimeon R. filius Iochai 122. b. 1434. a
Schindleri (Valentini) lexicon pentaglotton 127. a
Schirmerus (Dauid) 841. b
Schlegelii (Christiani) historia vitae Georgii Spanlatini 587. b. 843. b
Schlichtingius (Io.) 456. a. 1173. b. 1178. a. 157. b. 1514. a. 1535. b
Schlusselfurgii (Conr.) catalogus haereticorum 1129. b. Suppl. 162. a
 volumen epistolarum clarissimum theologorum Suppl. 31. a
Schluterei (Io.) tabulae synopticae librorum symboliorum 466. a
Schmalzii (Val.) catechismus 455. b
 refutatio thesium Franzii de praecipuis religionis christianae capitibus 456. b. 1177. b
 refutatio thesium Schopperi de trinitate 1175. b
 lib. de diuinitate Iesu Christi 1176. a
 refutatio disput. Graueri de spiritu sancto & de incarnatione filii Dei 1178. a
Schmeitzelii (Mart.) versuch zu einer historice der gelahrtheit Suppl. 49. a
Schmidii (Erasmii) annotationes ad N. T. 1102. b
 versio latina N. T. 1469. b
 concordantiae N. T. graecae 1547. a
Schmidii (Io.) Übung wahrer gottseligkeit 589. b
 ausgang aus Sodom 589. b
 collegium casum conscientiae 640. a
 conciones conscientiarum 640. a
 commentarii in prophetas minores 1477. b
Schmidii (Io. Andr.) pseudo-testamentum uetus 304. b. 780. b
 pseudo-nouum testamentum 524. b. 1110. a
 compendium theologiae dogmaticae 160. a
 compendium historiae ecclesiasticae V. T. 777. a
 supplementum Sagittariae introductionis in historiam ecclesiasticam 769. b. 702. a. 703. a. 704. b. 769. b. 743. a. 749. a. 801. a. 808. b. 819. b. 845. a. 192. b. 1176. a. 1517. b. Suppl. 123. b
 historia ecclesiasticae uariarum maculata 852. a
 lexicon

INDEX I. AVCTORVM.

lexicon ecclesiasticum minus	824. a	de compendii Henichiani variis editionib.	356. b
collectio de bibliothecis	191. a	de haeresi per libros symbolicos	474. a
fasciculus quaestionum moralium	585. b	<i>Schroederi</i> (Matthiae Georgii) testis veritatis contra se ipsum	Suppl. 180. b
differt. de propagatione relig. per carmina	152. a	<i>Schubertii</i> (Georgii) diff. de ludis equestribus	175. b
de Seneca eiusque theologia	257. b	<i>Schudtzi</i> (Io. Iac.) compend. historiae iudaicae	774. a
de catechisatione	312. a	memorabilia iudaica	800. b, 1213. b, 1219. b
de agendis ecclesiasticis	720. b	<i>Schulz</i> (Io. Henr.) Seruicus Spinozismi consul- tus	Suppl. 170. a
de lectoribus	742. b	<i>Schütz</i> (Const.) diff. de orthodoxia Iudae Ilicharion- thae	4. a
progr. de catechismo Racoeniensi	343. a, 457. a	<i>Schütz</i> (Otonis Frid.) comment. de vita Dau. Chytraei	3. a, b, 1462. b, 1461. b, Suppl. 16. b
de studio theologiae facis, via & studiis	Suppl. 8. a	<i>Schullam</i> R. (Samuel)	1435. a
de scriptis ad historiam sacram facientibus de- perditis	Suppl. 125. a	<i>Schultens</i> (Alb.) animaduersiones criticae ad va- ria loca V. T.	1510. a
<i>Schmidii</i> (Io. Iac.) biblicher historicus	Suppl. 193. a	<i>Schulz</i> (Georg. Perri) gelehrtes Preussen	Suppl. 46. a
<i>Schmidii</i> (Sebastiani) versio latina scripturae sacrae	1339. a, Suppl. 187. a	<i>Schupparii</i> (Io. Gothfr.) diff. de chiliasmo Nepo- tis	888. a
commentarii in scripturam f.	1478. a, b	de secta Karaeorum 1437. a, 1439. b, 1440. a, b, 1447. a	
collegium biblicum	1529. a	<i>Schuppius</i> (Io. Balihafar)	592. b, seq.
compendium theologiae	353. a	<i>Schurffius</i> (Hieronymus)	693. b, 694. a
tract. de circumcisione	784. b	<i>Schurmannia</i> (Anna Maria)	1197. b
adnotationes in Lutheri librum de seruo arbi- trio	1037. b	<i>Schurtz</i> (Alb.) diff. de hymnis vete- ris ecclesiae	152. b
disputationes in formulam concordiae	470. a	continuatio Sle'dani	165. a
<i>Schmidius</i> (Thomas) v. <i>Smithus</i> .		acta literaria	1198. a
<i>Schneideri</i> (Dan.) victionarium biblicum vniuer- sale	Suppl. 193. a	epistol. arcanae	Suppl. 18. b, 19. a, 181. b, 187. a, 188. a
<i>Schneiderwinus</i> (Ioannes)	694. a	<i>Schurtz</i> (Alb.) (Henr. Leonhardus) 921. a, Suppl. 150. b, 151. a	
<i>Schöngenii</i> (Christiani) historiae von Wurtzen	Suppl. 182. a	<i>Schwarzenau</i> (Christoph. Lud.) enchiridion Socia- nismi	Suppl. 172. a
<i>Scholarius</i> (Georgius)	1013. b, 1015. b, 1016. a	<i>Schwarzii</i> (Io. Conr.) lib. de plagio litterario 187. b	
<i>Scholasticus</i> (Io.) v. <i>Iohannes</i> Scholasticus.		de Mohammedi furto sententiarum scripturae sacrae	1211. b
<i>Schömanni</i> (Georgii) testamentum vltimae volun- tatis	1170. b	diff. de Democriti & Epicuri theologia	258. a
<i>Schöneri</i> (Iusti Christoph.) theologia moralis	584. b, 389. b	observationes de filio LXX interpretum	1313. a
collegium anti-Caluinianum	1166. a, 1170. b	<i>Schwarzii</i> (Iohes)	282. b
assertio endoxa fidei christianae de Spiritu S.	176. b	<i>Schweizerus</i> (Ioannes)	1464. b
exegeses in epistolas Pauli, Iacobi & Petri	1478. b	<i>Schweilingii</i> (Io. Eberh.) exercitationes in Huetti censuram philosophiae Cartesianae	209. a
<i>Schönbauer</i> (Io. a.) apologia pro Rusbrochio	610. b	mens immortalis	248. a
<i>Schoockii</i> (Martini) de peratissima causa papatus	1142. a	<i>Schweckfeldius</i> (Caspar)	1041. a, 1185. b
<i>Schoffii</i> (Io.) academia Iesu Christi	488. a	<i>Schyn</i> (Heimanni) historia Mennonitica un. 418. a, 1183. b, 1181. a	
<i>Schofferi</i> (Iac.) theses de SS. vnitae essentiae di- uinae	1175. b	homo in Christo	617. b
<i>Schöti</i> (Christiani) bibliotheca historiae sacrae V. T.	775. a	<i>Scialagh</i> (Victorius)	758. b
<i>Schöti</i> (I.) censura Huertiana	209. a	<i>Scioppi</i> (Casp.) consultationes de scholam & studiorum ratione	66. b, 135. a
<i>Schöti</i> (Casp.) physica curiosa	156. b	comment. de arte critica	139. a
<i>Schottus</i> (Anreas)	571. b	elementa philosophiae moralis Stoicae	269. a
<i>Schraderus</i> (Christophorus)	140. b	paedia politicae	287. b, 288. a, 293. a
<i>Schrammii</i> (Dau.) anti-Pittorius	1090. a	alexipharmacum regium, Mornaci historiae pa- patus oppositum	750. a
<i>Schrammii</i> (Iohannes Conr.) diff. de librorum prohi- bitorum indicibus	526. b	LI 2	relatio
progr. de meritis Lutheri in theol. moral.	583. a		

INDEX I. AVCTORVM.

relatio de strage matibus Iesuitarum	842. a
consultatio contra Iesuitas	1151. b
epitologiae	791. a
Scoplius (Iuannes Horatius)	792. a
Scorus Erigena	605. b. liq.
Scorus (Iuannes) v. Duns.	
Scrbanici (Caroli) amphitheatrum honoris	Suppl. 74. b
Scrbonius (Guilielmus Adolphus)	372. b
Scruietii (Matthiae) apologia pro patribus adu.	
Dallheim	514. b. 541. a
Scruietii (Christiani) seelen-schatz	590. b
a-fallige andachten	ibid.
Seuticii (Abr.) medulla theologiae patrum	484. a.
b. 310. b. 315. a. 825. a. b. Suppl. 146. a.	
annales euangelici	839. a. 842. a
exercitationes euangelicae	1502. a
adorationes in epistolis ad Timotheum, Ti-	
rum & Philemonem	ibid.
Seuticii (Dan. Seuerius) lib. de erroribus ecclesiae	
Rom.	755. b
Seuticii (Dau.) innocentia theologorum Hambur-	
genium	817. a. 1115. a. 1116. a
Seythianus	892. a. b
Severi hortulus biblicus	362. a
Seckendorf (Viri Lud. a) historia Lutheranismi	
837. a. b. 15. b. 35. b. 346. a. 347. a. 512. b. 692.	
a. 693. b. 846. a. b. 1032. a. 1033. a. b. 1034. a.	
1035. a. b. 1038. b. 1039. a. b. 1040. a. b. 1041. b.	
1042. a. 1047. b. 1048. a. 1050. a. 1090. b. 1163. a.	
1454. a. b. 1455. a. Suppl. 92. a.	
Christen-Staar	594. a. 643. b. Suppl. 10. a
erinnerung auf die schrift: imago pietismi	
	1234. b
Seidulii (Coelii) poemata	1416. a. b.
Seelen (Io. Henr. van) selecta litteraria	Suppl. 17. a
38. a. 44. a. 103. b	
philocalia epistolica 31. a. 97. a. 100. b. 154. a. 155.	
a. 156. a. 181. b. 182. a	
deliciae epistolicae	Suppl. 19. a. 88. b. 92. b. 107.
b. 157. a. 159. a. 184. a. 187. a. 188. a.	
Stada litteraria	Suppl. 37. a
Segarra (Arnoldus de)	996. a
Segnarii (Pauli) concordia laboris & quietis in	
oratione	621. a
Querita siue illusiones orationis quietis	ibid.
Segovia (Iosannis de) concordantiae particularum	
indeclinabilium	1545. a. b
Seidus (Niketas)	1087. a
Seitzi (Io. Christiani) Christi Kirche kein welt-	
reich	739. a
Seldeni (Io.) tr. de anno ciuili & ecclesiastico reip.	
Iudaicae	173. a. 132. b
de successione in pontificatum Ebraeorum	175.
a. 784. a	
de synedrui veterum Ebraeorum	657. b. 785. b
de diis Syris	780. a. 259. a

de successione ad leges Ebraeorum in bona	
defunctorum	784. a
vxor ebraica	784. a. b. 1440. b
de iure naturae & gentium iuxta disciplinam	
Ebraeorum	276. b. 280. a. 310. a. Suppl. 65. a
comment. in Eutychie origines	403. b
diff. de decimis	3519. a
Seldii (Io. Christoph.) scrutinium articulorum fidei	
fundamentalium	462. a
Selmeccii (Nic.) compendium theologicum	151. b
exegesis symboli apostolici, Nicaeni & Athana-	
siani	461. b
vita Lutheri	843. a
Semeae (Io.) glossae in decretum	690. a
Sereae de tranquillitate animae	29. a
de ira	36. b. 59. b
epitologiae	20. a. 41. b. 51. a. 135. b
Senguerdi (Wolferdi) philosophia naturalis	242. a
Sennertii (Dan.) epitome scientiae naturalis	240. a
hypomnemata physica	ibid.
de chemicorum consensu & dissensu cum Ari-	
stoteicis	ibid.
Sepulchri (Lud.) lib. de ratione status	292. b
Serapionis lib. aduersus Manichaeos	895. a
Serarii (Nic.) commentarii in scripturam sacram	
1450. a. 61. b. 1245. a. 1248. b. Suppl. 190. a	
tr. de tribus Iudaeorum sectis	1490. a
Serarius (Petrus)	1140. b. 1193. b
Sergius Constantinopolitanus	977. a
Serpilii (Georgii) lebens-beschreibung der bibli-	
schen scribenten 1247. a. 1259. b. 1278. a. b.	
	1431. a
commentatio de Io. Launio opusculis iunctum	
edendis	Suppl. 15. b. 154. a. 155. a. 156. a
Serpilii (Christianus)	1361. b
Serranus (Io.) de republica	35. b
Serris (Iac. Hyacinthi) historia congregationis de	
auxiliis gratiae diuinae	631. a. 1082. a
Augustinus Thomae eiusque scholae concilia-	
tus	Suppl. 151. a
Seruetii (Mich.) lib. VII de erroribus trinitatis	83. b.
1172. a. Suppl. 170. b. 171. b	
dialogi de trinitate	1172. a. Suppl. 170. b. 171. b
Christianismi restitutio	163. b. 164. a. 170. b. 171. b
Sermis (Petrus de)	1098. b
Serbus (Simon)	264. a
Seuerus (Gabriel)	1226. a. 1228. a
Seyfarti (Gobiae) anatome logica compendii Hae-	
teriani	351. b
Sfondrati (Coelestinus de)	725. b
Sfondratus (Carolus)	1155. a
Sgambati (Scipionis) archia V. T. 780. a. 304. a.	
	1250. a
Sibbern (Nic. Petri) schediasma de libris Latino-	
rum ecclesiasticis	152. b. 755. b. 756. a. 767. a.
	764. b
Siuert	

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Siberi</i> (Vrbani-Gothofr.) historia melodorum ecclesiae graecae 151. b	differt. critica de codicibus manuscriptis N. T. 1104. b
notae ad Sixti II enchiridion 546. b	diff. critica super novam bibliothecam scripturum ecclesiasticorum 432. b
<i>Stulus</i> (Petrus) 896. a	tract. de inspiratione 482. a, 1157. b
<i>Siculus</i> (Dorotheus) v. <i>Crenius</i> .	de transubstantiatione 1026. a, 1128. a
<i>Sidonius</i> Suppl. 181. b, 182. b	histoire critique de la creance du Levant 1124. b, 1128. a
<i>Sigeberti</i> Gemblacensis chronographia 834. a, 1429. b	opuscula critica aduersus Isaacum Vossium 1156. b
de scriptoribus ecclesiasticis 974. b	responsio ad librum, qui inscribitur: Iudicia de historia critica V. T. 1257. b
<i>Sigonii</i> (Caroli) historia de occidentali imperio & de regno Italiae 169. a	<i>Simonius</i> (Maturinus) de litteris pereuntibus 129. b
de republica Ebraeorum 785. a, 1485. a	<i>Simplicii</i> commentarius in Epictetum 268. b
notae in Sulpicii Seueri historiam eccles. 775. a	<i>Sinceri</i> (Christiani) fucus concordiae &c. 1156. a
<i>Sigwarti</i> (Io. Georgii) admonitio de irenico Parei 1132. b	<i>Sinceri</i> (Innocentii Deodati) prüfung der professionis Tridentinae 447. b
nichtrige rettung Parei wegen der zu Neulade nachgedruckten bibel 1357. a	<i>Sincerus</i> euangelicus Suppl. 159. a
<i>Simoon</i> metaphrastes 547. b, 670. a	<i>Simichius</i> (Ioannes) 637. a
<i>Simoon</i> Metrista 1009. b	<i>Siri</i> (Victorius) 362. b
<i>Simoon</i> ben Schetach 1437. a	<i>Sirletus</i> Cardinalis 318. a
<i>Simoonibus</i> (Franc. Ant. de) de Rom. pontificis iudiciaria potestate Suppl. 112. a	<i>Sirmondi</i> (Iac.) concilia Gallicana 417. b, 703. b
<i>Simleri</i> (Iosiae) epitome bibliothecae Conradi Gesneri 1112. b, 1114. a	historia populi et publicae 665. b, 1099. a
<i>Simon</i> Constantinopolitanus 999. b, 1000. a	historia praedestinata 811. a, b, 942. a, 986. a
<i>Simon</i> Cretensis 999. b	notae ad capitularia 713. b
<i>Simon</i> lacumacus 999. b	<i>Sirsa</i> (R. Samuel) 1447. b
<i>Simon</i> magus 811. sq. 859. a, b, 561. b, 891. b	<i>Sisenna</i> 135. a
<i>Simon</i> Tornacensis 324. b	<i>Sisinnius</i> Constantinopolitanus 975. b, 974. a
<i>Simonii</i> dictonarium biblicum magnum 779. b, Suppl. 183. a, 192. a	<i>Sixti</i> Senensis (Franc.) bibliotheca sancta 76. a, 128. b, 564. b, 607. a, 924. a, 1245. a, 1248. a, 1390. b, 1544. a, Suppl. 10. a
<i>Simonis</i> (Menno) 1183. a	<i>Sleidanus</i> (Io.) de statu religionis & imperii 131. b, 170. a, b, 450. a, 814. a, 845. a, b, 835. a
<i>Simons</i> (Rich.) historia critica V. T. 1429. b, 76. b, 119. b, 1248. a, 1258. b, 1264. a, 1267. a, 1268. b, 1274. b, 1278. b, 1281. a, 1183. a, 1284. a, 1316. b, 1119. a, b, 1318. b, 1112. a, 1336. b, 1337. b, 1339. a, 1369. b, 1394. b, 1407. b, 1449. b, 1453. a, 1455. b, 1461. b, 1485. a, 1487. b, 1489. a, 1498. a, 1507. a, 1517. a, 1527. a, Suppl. 192. a	de quatuor monarchiis 165. a
historia critica textus N. T. 1250. a, 1287. a, 1289. b, 1290. a, b, 1292. b, 1591. a, 1299. b, 1301. a, 1306. b	<i>Sluiteri</i> (Wilh.) idea theologiae Sciticae Suppl. 51. a
historia critica versionum N. T. 1250. a, 1328. b, 1333. b, 1358. b, 1360. b, 1370. b	<i>Slafus</i> 100. a
historia critica commentariorum N. T. 1250. a, 898. a, 901. b, 911. a, 934. a, 1172. a, 1374. a, 1381. a, 1388. a, b, 1390. b, 1395. a, 1411. a, 1413. a, 1424. a, 1457. a, 1459. a, b, 1464. a, 1485. a, 1491. b, 1492. a, 1493. b, 1497. b, 1500. b, Suppl. 192. a	<i>Sluteri</i> (Seuerini Waltheri) propylaeum historiae christianae 759. b, 818. a, 819. a
bibliotheca critica 125. b, 114. a, 129. b, 364. a, 485. b, 527. a, 529. a, b, 537. b, 1030. a, 1084. a, 1085. a, 1145. a, 1150. a, 1170. b, 1250. a	<i>Sluterus</i> (Henricus & Petrus) 1197. b
epistolae selectae 112. b, 520. a, 1108. a, 1112. a, 1250. a, 1270. b, Suppl. 11. a	<i>Smalbroekius</i> (Richardus) 663. b
epistolae criticae 48. b	<i>Smithaei</i> (Richardi) refutatio locorum communium Melanchthonis 347. b
catalogus praecipuarum codicum sacri editionum 1281. a, 1282. b, 1363. a	lib. II de celibatu sacerdotum & votis monasticis 1120. a
	<i>Smithi</i> (Thomae) commentatio de hymnis matutino & vespertino Graecorum 152. b
	vita Cyrilli Lucaris 445. b
	vita Vsserii 776. a
	epistola de graecae eccles. hodierno statu 1212. a
	<i>Socini</i> (Fausti) scripta didactica 379. b
	polemica 1172. b, 1173. a
	exegetica 1516. b, 1524. a, 1525. b
	<i>Socinus</i> (Laelius) 1172. b
	<i>Socolonius</i> (Stanislaus) 1222. a
	<i>Socrates</i> philosophus 20. a, 139. b, 199. a, 265. b, 543. b, 818. b
	<i>Socratis</i> historia ecclesiastica 327. a, b, 401. b, 403. a, b

INDEX I. AVCTORVM.

a. b. 405. a. 409. b. 409. b. 410. b. 414. a. 413. b. 414. a. b. 415. a. b. 416. a. 601. a. 669. b. 703. b. 717. b. 906. a. 918. a. 943. a. 946. a. b. 1341. b. Suppl. 12. b
Sollbergii (Dau.) harmonia euangelistarum *opera* 1541. *a*
diff. de methodo harmoniae euangelicae *opus* 1542. *a. 1539. b. 1540. b*
Solerii (Io. Bapt.) martyrologium Vfuardi *Suppl.* 122. *a. b*
Solinus 155. *b*
Somnerus (Ernestus) 129. *a. 171. b*
Sonnenbergii (Iosephi) nemesis romano-catholica 1112. *a*
Sonnstagi (Christoph.) diff. de quorundam seculi XVI & XVII theologor. in eccl. meritis 345. *a*
depulsio fex paroratarum libris symbolis imputatorum 475. *b*
ilex anti-symbolicus & obex orthodoxus 475. *b*
venenum maracologiae Arminianae 1170. *a*
Sontom (Emanuel) 597. *a*
Sophronius 812. *b. 905. b. 954. b. 955. a. 1189. a*
Sorberius (Samuel) 100. *a. Suppl. 58. b*
Sorbona (Roberti de) glossae diuinorum librorum 1485. *a*
Sciadet 904. *a*
Soro (I. minici de) libri II de natura & gratia 619. *a*
libri VII de iustitia & iure 619. *a*
Soro (Petri de) institutiones christianae 367. *b*
doctrinae catholicae compendium *ibid.*
scriptum aduersus confessionem Wurtembergicam 1049. *a*
Sotomaior (Antonii de) index librorum expurgandorum *Suppl.* 186. *a*
Sotuelii (Nathanaelis) bibliotheca scriptorum societatis Iesu 186. *a. 319. b. 368. a. b*
Souetii collectio dissertationum critic. *Suppl.* 15. *a*
Soudier (Andreae le) cursus theologicus 370. *a*
Soutbus 1181. *b*
Souuerainii Platonisme dévoilé 498. *a. 1176. a*
Sozomeni historia ecclesiastica 827. *a. b. sq. 403. b. 404. a. 408. a. 410. a. 412. a. 413. b. 414. a. 415. a. 416. a. 418. a. 672. a. 673. a. 864. a. 879. b. 890. a. 904. a. 918. a. 1341. b. Suppl. 12. b*
Spalatinus (Georgius) 587. *a. b. 838. b. 843. b. Suppl. 157. b*
Spangenbergii (Cyriaci) margarita theologica 153. *b*
conciones de Luthero 841. *b*
Spanhemii (Ezechielus) tr. de praesentia & visu numisma:um antiquorum 177. *a. b*
epistola ad amicum 1256. *b*
praefatio Iuliani Caesariis praemissa 350. *a*
Spanhemii sen. (Frid.) Chamaerus contractus 373. *a*
dubia euangelica 1143. *b*
exercitationes de gratia vniuersali 1143. *b. 1148. a*
viuandiciae de gratia vniuersali 1143. *b*

disputationes anabaptisticae 1185. *b*
disertatio de quinque articulis 1169. *b*
epistola de controuersis Anglicanis 1144. *a*
Spanhemii iun. (Frid.) historia ecclesiastica 800. *b. 822. a. 979. a. 984. b. 991. a. 1254. b. 1318. b*
summa historiae ecclesiasticae a Christo nato ad seculum XVI inchoatum 800. *b*
introducio ad historiam sacram vtriusque testamenti 398. *b. 417. a. b. 777. a. 800. b*
geographia & chronologia sacra 800. *b*
miscellanea ad sacram antiquitatem & ecclesiae historiam pertinentia 801. *a. 821. a. b*
oratio de sacrarum antiquitat. praesentia 819. *b*
historia Iobi 1259. *a*
historia inaginum restructa 958. *b. 1144. a*
elenchus controuersiarum de religione 1144. *b*
specimen structurae um ad Be. flueti expositionem 1094. *b. 1095. a. 1142. b*
differt. de sensu canonis VI concilii Nicaeni, deque iuribus veterum metropolitae & patriarchatus 1144. *a*
de ecclesiae graecae & latinae diffensione 1144. *a. 1227. b*
de fista collatione imperii in Carolum M. per Leonem III. 1144. *a*
de Ioanna papissa 1007. *a. 1144. a*
de praescriptione in rebus fidei 1144. *b*
de auctore epistolae ad Ebraeos 306. *a. 1287. a. b. 1289. b. 1300. b*
animaduersiones de ecclesiarum politia deque anglicano episcopatu 1144. *b*
epistola de nouissimis circa res sacras in Belgio dissidiis 1144. *a*
diatribe de origine & progressu abaptistarum 1183. *a*
Sparck (Thomas) *Suppl.* 118. *b*
Sparranus (Aelius) 168. *a*
Spencerus (Io.) de legibus Ebraeorum ritualibus 786. *a. b. 255. b. 655. b. 1514. a*
Spenceri (Wilh.) adnotationes ad Origenis philocaliam 871. *b. sq. 1375. a*
Speneri (Iac. Caroli) historia Germaniae vniuersalis 171. *b*
Speneri (Phil. Iac.) responsa theologica 641. *b. 316. b. 467. b. 475. b. 476. b. 550. a. 1162. b. Si suppl. 157. a. 191. a*
erklärung der christlichen lehre nach Lutheri catechismo 336. *b*
tabulae catecheticae 335. *b*
pia desideria 591. *b*
de natura & gratia 591. *b*
geistliches pfeisterthum frommer Christen 592. *a*
geistliche ansechtungen der kinder Gottes 592. *a*
euangelische glaubenslehre 592. *a. b. 592. a*
euangelische lebenspflichten 592. *a*
euang.

INDEXI. AVCTORVM.

euangelischer glaubens trost	592. a	<i>Starchii</i> (Henr. Bened.) notae selectae in nonnullis scripturae f. libris	1390. a
euangelische glaubens-gerechtigkeit	1163. a	<i>Starchii</i> (Sebast. Gottfr.) specimen sapientiae Indorum veterum	254. a
des thätigen Christen huns nothwendigkeit und möglichkeit	592. a	<i>Starouolscii</i> (Sim.) vitae centum scriptorum Polonicorum	125. b, 793. b
der euangelischen kirchen-rettung von falscher beschuldigung der trennung und gemeinschaft mit allen kezeren	1163. a	liber de claris Sarmatiae oratoribus	185. b
vertheidigung des zeugnisses von der ewigen Gottheit Jesu Christi	1178. b	<i>Statii</i> (Martini) Lutherus rediuuius	344. a
wahrhaftige erzählung dessen, was wegen des pietismi vorgegangen	1234. b, 1235. a	<i>Staudigl</i> (Vdalricus)	9. b
vertheidigung seiner lehre	1137. a	<i>Staueneshy</i> (Richardus de)	1544. a
commentarii in epistolae Pauli	1479. a	<i>Steenwinckel</i> (Paulus)	253. a
sprüche heiliger schrift, welche zur sicherheit mißbrauchet werden	1479. a	<i>Stegerus</i> (Adrianus)	1148. a
zeugniß von der gestalt eines studiosi theologae	Suppl. B. b	<i>Seigmanni</i> (Iosuae) Photinianismus	1178. a
<i>Sperberus</i> (Iulius)	615. b	<i>Seigmannus</i> (Ioachimus) 456. a. 1174. b. 1167. a.	1526. a
<i>Speslingii</i> (Io.) meditationes super subtilitates Scaligeri	239. a	<i>Stella</i> (Didacus) de contemtu mundi	599. b
institutiones physicae	240. a	<i>Stengerus</i> (Io. Melchior)	1030. a
anthropologia physica	240. a, 246. a	<i>Stephani</i> (Henr.) pseudo-Cicero	112. a
<i>Spiegelius</i> (De Reibach)	596. b	concordantiae graecae N. T.	1348. a. 15. 7. a
<i>Spina</i> (Alphonse de) fortalium fidei 1029. b. 1030. a		nouum testamentum graecum	1507. a
<i>Spin</i> (Ioannis de) tr. de prouidentia Dei	Suppl. 5. a	diff. de criticis	Suppl. 23. b
de tranquillitate animi	ibid.	<i>Stephani</i> (Ioach.) institutiones iuris canonici 700. a	
<i>Spinola</i> (Roccus de)	Suppl. 157. a	<i>Stephani</i> (Ioannis) commentarii in scripturam facram	1245. a
<i>Spinosa</i> (Benedicti de) tr. de libertate philosophandi 212. a. 647. b. 648. a. 1203. b. 1254. a. 1258. a. b		<i>Stephani</i> (Rob.) biblia Ebraea nouum testament. graecum 1337. a. 1337. a. 1143. a	887. a
ethica ordine geometrico demonstrata	272. b.	<i>Stephanus</i> Byzantinus	174. a
	647. a	<i>Stephanus</i> Ephelinus	666. b. 667. a
<i>Spizelli</i> (Theophili) literatus felix & infelix	87. b	<i>Stechus</i> Eug. binus (Augustinus) de perenni philosophia	202. a. 258. b
templum honoris referatum	1061. b	<i>Steuchardi</i> (Io. Dau.) vnschuld des Timothei Verini	1236. a
elevation relationis, de reperiis in America tribus Israeliticis	1450. a	<i>Stewartius</i> (Petrus)	971. a. 1000. a. 1009. b
<i>Spizerae</i> (Ioannes)	1134. a	<i>Stieberti</i> (Georgii Frid.) historia theologiae dogmaticae	348. b
<i>Spondani</i> (Henr.) epitome annalium Baronii 792. a. 829. a		<i>Stiefelius</i> (Elsias)	1189. a
continuatio annalium Baronii 793. b. 371. a. 510. a		<i>Stillingfleeti</i> (Eduard) origines f. 115. a. 172. a. 744. a	concilium Tridentinum examinatum & reprobatum 1126. a. 1058. a
<i>Spouri</i> (Iac.) miscellanea eruditae antiquitatis	595. b	diff. de satisfactione Christi	1122. a
<i>Spovck</i> (comitissa de)	Suppl. 93. b	vindicatae pro doctrina de sacrosancta trinitate	1125. b.
<i>Springerus</i> (Iustus) tentamen introductionis in historiam conciliarum b. blicorum. Suppl. 93. b		diff. de idololatia	1126. b
<i>Staank pffii</i> (Iac.) tentamen introductionis in historiam conciliarum b. blicorum. Suppl. 93. b		epistola ad deistam	1135. a
<i>Stablii</i> (Dan.) metaphysica	230. b	<i>Stipon</i>	159. b
regulae philosophicae	231. b	<i>Stockmanni</i> (Pauli) elucidarium haeresium	815. b
<i>Stair</i> (de) physiologia noua experimentalis 242. a		<i>Steinitz</i> (Io.) epitome historiae originis vitariorum in Polonia	1170. b
<i>Stankorus</i> (Franciscus)	1043. a. b	<i>Stolbergius</i> (Balth.) de barbarismis & solecismis graecae noui foederis dictioni falso tribus	106. a. 1102. b
<i>Stanleii</i> (Thomae) historia philosophiae 197. b. 250. a. 255. b		<i>Stollii</i> (Gottlieb) Anleitung zur Historie der gelehrtheit 194. b. 75. b. 84. a. b. 145. a. 147. b. 173. a. 207. b. 208. b. 222. b. 237. a. 254. b. 255. a	273. a
<i>Staphylus</i> (Frid.)	1043. a. b. 1359. a		
<i>Stapletonus</i> (Thomas)	1168. a		
<i>Starchii</i> (Casp. Henr.) Lübeckische kirchen-historie	1067. a. 1188. a		

INDEX I. AVCTORVM.

273. a. 276. a. 283. a. 286. a. 288. a. 292. b. 294. b. 299. b. *Suppl.* 30. a. 34. a
historie der heydnisch. morale 263. a. 265. a. 270. a
diff. de utilitate historiae & notitiae litterariae
Suppl. 30. a
Stolterfoth (Iac.) historia von David Georgen 192. a
Strabonis geographia 62. b. 146. b. 173. b
Strabonis (Walafridi) liber de officiis diuinis 761. a.
804. b. 821. b
expositio 10 primorum psalmorum 1419. b
Strada (Famianus) 462. b
Struchii (Aegidii) continuatio Sleidani 165. a
breviarium chronologicum 172. b
theologia moralis 550. b. 585. b
confensus repetitus fidei vere Lutheranae 1232. b
exercit. de conflictu Senecae christianismo 257. b
Struazii (Io.) amoenitates iuris canonici 651. b
Stroudskius (Io. Georgius) *Suppl.* 104. b
Strigelius (Victorinus) 103. b. 372. a. 1045. a. 1052. b
Strimeff (Sam.) ingenua in controuersias euangelicorum inquisitio 1066. b
ingenua in Arminianismum inquisitio 1144. b.
1169. b
Strubbergii (Io. Anton.) index theologorum chronologicus *Suppl.* 33. b
Struzii (Frid.) historia Bardefanis & Baidelani-
starum 869. b
Struuii (Burch. Gorth.) introductio ad notitiam
rei litterariae 84. a. b. 129. b. 180. a. 181. a. 185.
b. 190. a. 191. b. 192. b. 193. b. *Suppl.* 13. a. 30. a.
b. 37. a. 43. b. 44. b. 47. a
bibliotheca historica 176. a
bibliotheca philosophica 246. b. 280. a. 288. a.
Suppl. 50. a. 71. a
bibliotheca antiquitatum 154. b. 178. a. 763. a
bibliotheca numismatum antiquiorum 176. b
bibliotheca librorum rariorum *Suppl.* 111. a
bibliotheca iuris selecta 653. b. 700. b
historia iuris 655. a
synagma historiae germanicae 171. b
synagma antiquitatum Romanarum 154. b. 178. a
historia der religions-beschwerden im Teut-
schen Reiche 849. b
aeta litteraria ex MSC. eruta 614. b. 615. b
diff. de Pyrrhonismo historico 162. b
Struuii (Georgii Adami) annotationes ad Desellii
erotemata iuris 698. a
Struuii (Io. Iulii) rudimenta logicae Ebraeor. 1436. a
Strykii (Sam.) diff. de iure papali principum euangelicorum 694. b
Strykii (Io. Sam.) verantwortung gegen I. F. M.
kurzen bericht von Pietisten 1235. b
Stabroekii (Bernardi) apologeticus doctrinae moralis
sue. lesu 635. a. 636. b
Stumpffius (Oswaldus) 1073. b
Stunica (Iacobus Lopez) 1340. a. 1491. a
Sturmii (Io.) liber de litterarum studiis recte ap-
riendis 66. i
Sturmii (Io. Christoph.) colleg. experimentale 156. b
philosophia electiua 214. b. 299. a
Sturmii (Leonh. Chistoph.) tr. de natura & consti-
tutione matheseos 297. a. 298. b
ciographia templi Hierosolymitani 300. a
Sturmii (Sam.) politica christiana *Suppl.* 72. a
Stutzingerius (Martinus) 1093. b
Swanngii (Io. Iani) Senecae theologia naturalis
contemplatiua 257. b
Suarezii opus tripartitum de diuina gratia 631. a
Suarezii (Franc.) defensio fidei catholicae aduer-
sus errores sectae anglicanae *Suppl.* 74. a
Suauis (Petrus) v. *Sarpis*.
Suetonius 168. a
Suicerii (Io. Casp.) symbolum Niceno-Constanti-
nopolitanum illustratum 465. a
thelaurus ecclesiasticus 824. a. *Suppl.* 103. a
Suidas 69. a. 196. b. 884. b. 953. b. *Suppl.* 56. b. 57. a
Sulpitii Seueri historia sacra 774. b. 19. 825. b. 413. a.
414. b. 418. a
Surenhusii (Guil.) βιβλος καὶ ἀλλοτῆς 153. b. 1535. a
Suvariae (Hieron.) annales Aragoenses 1028. b
Suvarii (Laurentius) 548. b. 610. b. 705. a
Suso (Henricus) 611. a
Sutschiffius (Marchaeus) *Suppl.* 113. b
Sutor (Petrus) 1340. a. 1491. b
Sweertii (Franc.) Athenae Belgicae 135. a
Sylburgii (Frid.) Saracenia 986. a
Sylvani (Iac.) fasciculus olibus quinquaginta flo-
sculorum 1091. b
Sylvii (Aeneae) cosmographia 1018. b
Sylvius (Franciscus) 708. b
Symmachi Ebionitae versio graeca V. T. 1326. b.
1327. a. b. 1377. a. b
Symmachi (Q. Aurelii) relatio pro ara victoriae
884. a. 948. b
Synellus (Georgius) 774. b. 833. a. *Suppl.* 125. a
Synefius 153. a. *Suppl.* 58. a
Syrbii (Io. Iac.) synopsis philosoph. rationalis 122. b
institutiones philosophiae rationalis ecclesiae
222. b. 2. b. a
Syrianus 266. b. *Suppl.* 56. b
Syrigus Meletius 448. a. 1127. a
Syringius (Petrus) de pace religiosa *Suppl.* 67. b
Syropalii (Sylu.) enarratio concilii Florentini 1035. a
Syri (Ephraem) scripta moralia 563. b. 643. b
T.
Tacitus (Cornelius) de moribus Germanorum 146. a
annales 167. a. b. 787. a
Tailori (Thomae) Christus reuelatus 778. b
Taionis, episcopi Caesar-Augustani, libri sententia-
rum 311. a. b
Tamburini (Thomae) scripta moralia 621. b. 613. a
Tome.

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Tancredus</i> Bononiensis	639. a	de resurrectione	538. a. Suppl. 138. a
<i>Tanneri</i> (Adami) anatomia Augustanae confessio- nis	468. b	de poenitentia & oratione	537. a
relatio de colloquio Ratisbonensi	1063. a	de pudicitia	557. a. 740. b. 866. b
anti-Christus praescriptus	1066. a	de fuga in persecutione	557. a. 866. b
<i>Tarinus</i> (Ioannes)	1375. a	de ieiunio	557. a
<i>Tarnovii</i> (Io.) scripta exegetica 1468	a. b. 1469. a	de monogamia	557. a. 866. b
<i>Tassbo</i> R.	862. a	de spectaculis	557. a
<i>Tassus</i>	100. a	de idololatria	132. a. 557. a. Suppl. 138. a
<i>Tatiani</i> oratio ad Graecos 490. b. 495. a. Suppl. 135. b		de cultu feminarum	557. a
harmonia euangelica 1343. a. 1379. a. b. 1380. a		de virginibus velandis	400. a. 557. a
<i>Taubmanni</i> (Frid.) diss. de lingua latina 102. a. 100. b		<i>Tillardus</i> (Paulus)	1149. a
<i>Taulerus</i> (Ioannes)	618. b	<i>Tefteleste</i> (Philiberti) vindictiae Kempenae Suppl.	
<i>Taylorii</i> (Ieremiae) ethica Christiana	595. a	<i>Tettingius</i> (Nicolaus)	108. a
Christus reuelatus	1511. b	<i>Tezelius</i> (Ioannes) 1031. b. 1035. b. 1036. a. b. 1081. a	1067. a
<i>Teiffertii</i> (Ant.) elogia Thuanæa 76. a. 182. a. 347. a. b. 371. a. 1048. b. 1050. a. 1052. a. 1058. b. 1117. a. 1118. b. 1119. b. 1121. b. 1131. a. 1145. b. 1162. a. Suppl. 190. b		<i>Toales</i> Milcilius	199. a. 265. b
catalogus auctorum, qui librorum catalogos, indices, bibliothecas &c. configurant	176. b	<i>Tbameri</i> (Io. Henr.) schediasma de origine & dignitate pericoparum 1343. a. 1427. a. 1428. b.	1429. b
<i>Tellesii</i> (Bernard.) libri IX de rerum natura 233. a. b		<i>Themistius</i>	951. a
<i>Tellerius</i> , Iesuita	1370. b	<i>Theobaldus</i> Stampensis	977. a
<i>Tellerius</i> (Reinierius)	Suppl. 162. b	<i>Theocritus</i>	41. b
<i>Telles</i> (Emanuelis Gonzalez) comment. in decretalia Gregorii IX	697. b	<i>Theodemirus</i> abbas	919. a
<i>Temporarius</i> (Ioannes)	299. b	<i>Theodoretii</i> historia ecclesiastica 828. a. 401. b. 407. a. 404. b. 405. a. 410. a. 413. a. b. 414. a. b. 416. a. 418. a. 419. a. 663. b. 901. a. 1341. b. Suppl. 105. a. b	
<i>Tennantius</i> (Ioannes)	1198. a	haereticarum fabularum compendium 812. b. 927. a. b. 327. a. 860. a. 870. b. 917. b. 920. a. 1379. b	
<i>Tenzels</i> (Guil. Ern.) discours von erfindung der buchdrucker-kunst	192. b	dialogi aduersus Arianos, Macedonianos & Apollinaristas	312. b. 928. a. b
bericht von Lutheri reformation	838. a	libri XII de curandis Graecorum adfectibus 927. b. 883. a. 948. a. 68. b. 14.	
florum sparsio ad Hieronymi librum de scriptoribus ecclesiasticis	480. b	reprehensio duodecim capitum Cyrilli 417. a	
varia eruditorum iudicia de symbolo Athanasiano	408. b	libri de incarnatione	928. a
diss. de symbolo apostolico	929. b. 404. b	scripta exegetica	1407. b. 1408. a. b. 1409. a
de disciplina arcani	604. a	<i>Theodori</i> Cantuariensis poenitentiale	627. a
de ritu lectionum sacrarum	742. b	<i>Theodori</i> lectoris historia ecclesiastica eiusque compendium	829. a. b
monatliche unterredungen 1345. a. 1440. a. Suppl. 3. b. 136. a. 155. a. b		<i>Theodori</i> Mopsuesteni commentarii in varios scripturae faciae libros	1404. b. 1407. a. b
<i>Tepellii</i> (Io.) historia philosophiae Cartesianae 208. b		aduersus eos qui adferunt homines natum, non voluntate peccare	931. b. 14.
<i>Terebinthus</i>	892. a	<i>Theodosius</i> monachus	954. a
<i>Tersilli</i> (Ant.) regula morum	635. a	<i>Theodotionis</i> Ephesi versio V. T. 1326. a. b. 1376. b.	
<i>Tertullianus</i> (Q. Septimius Florens) aduersus gentes	665. b. 265. b. 762. b	<i>Theodosius</i>	877. a. b
ad nationes	866. a	<i>Theodorus</i>	870. a
ad Scapulam	866. a	<i>Theodulphus</i>	461. a
aduersus Iudaeos	866. a	<i>Theognides</i>	265. b
aduersus Marcionem	866. a. 1190. a. 538. a	<i>Theophanes</i>	837. a. 960. b
aduersus Praxeam	866. a. 890. a	<i>Theophili</i> Antiocheni libri tres ad Autolycum 309. b. 310. a. 864. b. Suppl. 81. a. 82. a	
aduersus Hermogenem	866. a. 494. b	commentaria in IV euangelia	1373. a. 1381. b
contra Valentinianos	862. b. 870. a	<i>Theophrasti</i> characteres morum	274. b
de praescriptionibus aduersus haereticos 866. b. 868. b. 934. a. 809. a. b. 538. a. Suppl. 55. a		Mm	760.
de carne Christi	870. a		

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Teophylasti</i> comment. in scripturam sacram 1420. <i>b</i> 1421. <i>a. b.</i> 978. <i>b</i>	de exultione mundi Stoica 201. <i>a.</i> 993. <i>b</i> de Petro Dresdensi 1014. <i>b</i>
<i>Theonotius</i> 157. <i>a</i>	<i>Thomasii</i> (Ienkin) historia atheismi 1198. <i>b.</i> 1202. <i>a</i>
<i>Thilonis</i> (Io.) medulla theologiae V. T. 1505. <i>b</i>	<i>Thomasii</i> (Lud.) dogmata theologica 520. <i>a</i> diff. rationes in concilla 708. <i>a</i>
<i>Thir. ebii</i> (Styani) notae ad Iuliani dialogum cum Tryphone Iudaeo 862. <i>a</i>	<i>Thomsonii</i> (Richardus) 158. <i>a</i>
<i>Thoro</i> (Guilielmus de) 327. <i>b</i>	<i>Thornicii</i> (Herberti) origines ecclesiasticae 745. <i>b</i>
<i>Thomae de Aquino</i> summa theologiae 8. <i>a.</i> 327. <i>a</i> 576. <i>b.</i> 577. <i>b</i>	<i>Thrasymachus</i> Chalcedonius 139. <i>b</i> 862. <i>a</i>
summa fidei contra gentiles 259. <i>b.</i> 990. <i>a.</i> 1017. <i>a</i> <i>Suppl.</i> 151. <i>b.</i> 152. <i>a</i>	<i>Thurani</i> (Iac. Aug.) historiae 76. <i>a.</i> 162. <i>b.</i> 170. <i>b.</i> 364. <i>a.</i> 447. <i>a.</i> 732. <i>b.</i> 1161. <i>b.</i> <i>Suppl.</i> 186. <i>a</i>
contra errores Graecorum 990. <i>a</i> contra Armenos & Saracenos 990. <i>a</i> exp. sitio symboli apostolici 461. <i>a</i>	<i>Thucydides</i> 166. <i>b</i>
<i>Thomae Vercellensis</i> commentarius hierarchicus in cantica canticorum 1419. <i>a</i>	<i>Thullierii</i> (Vincentii) opera posthuma Io. Mabil- lonii & Theod. Ruinarti <i>Suppl.</i> 6. <i>b.</i> 7. <i>a. b.</i> 103. <i>a</i>
<i>Thomasii</i> (Christiani) historiae der weisheit und thorheit 65. <i>b.</i> 208. <i>a.</i> 269. <i>a.</i> 322. <i>a.</i> 1192. <i>b</i> introductio in philosophiam aulicam 211. <i>b.</i> 222. <i>b</i> introductio ad logicam 222. <i>b</i> praxis logicae 222. <i>b</i> versuch vom wesen des Geistes 243. <i>a</i> diss. de crimine magiae 254. <i>a. b</i> de origine processus inquisitorii contra Iugas 254. <i>b</i> einleitung zur sitten-lehre 273. <i>a</i> ausübung der sitten-lehre 273. <i>a</i> historia iuris naturalis 276. <i>a.</i> 282. <i>b</i> iurisprudentia diuina 284. <i>a. b.</i> Iq. <i>Suppl.</i> 66. <i>a</i> primae lineae de ICrorum prudentia consulta- toria 294. <i>a</i> cautelae circa praecognita iurisprudentiae 298. <i>a.</i> 654. <i>b</i>	<i>Thurac</i> (Alberti) idea historiae litterariae Dano- rum 180. <i>b.</i> 185. <i>b.</i> 354. <i>b</i>
historia contentiois inter imperium & sacerdo- tium 643. <i>b.</i> 644. <i>a.</i> 699. <i>a.</i> 700. <i>b.</i> 724. <i>a.</i> 730. <i>a. b.</i> 734. <i>b.</i> 736. <i>b.</i> 747. <i>b.</i> 1118. <i>a.</i> <i>Suppl.</i> 115. <i>b</i> adnotationes in Lancelotti institutiones iuris canonici 654. <i>a.</i> 695. <i>b.</i> 698. <i>a.</i> 751. <i>b</i> notae ad Huberum de iure ciuitatis 734. <i>b</i> notae in Pufendorffii historice und politische beschreibung der geistlichen monarchie des stuhls zu Rom 751. <i>a</i> orationes academicae 1182. <i>b</i>	<i>Thwaites</i> (Eduardus) 106. <i>a</i> <i>Thyffus</i> (Anton.) 374. <i>a</i> <i>Thullus</i> 86. <i>a</i>
<i>Thomasii</i> (Iac.) origines historiae philosophicae & ecclesiasticae 200. <i>a.</i> 267. <i>a</i> commentario de theologia scholastica eiusque intro 203. <i>a.</i> 322. <i>a.</i> 323. <i>b.</i> 325. <i>b.</i> 332. <i>b</i> historia metaphysica 228. <i>b.</i> 230. <i>a.</i> 231. <i>a</i> 234. <i>b</i> eroremeta metaphysica 230. <i>b</i> tabulae philosophiae practicae 271. <i>b</i> schemadisma de philosophiae definitione 556. <i>b.</i> 601. <i>a.</i> 606. <i>a.</i> 607. <i>b.</i> 608. <i>a.</i> 622. <i>a</i>	<i>Tiebonii</i> regulae VII ad inueniendam intelligenti- am sacrarum scripturarum 1242. <i>a</i> <i>Tilemanni</i> , dicti Schenck (Io.) vitae professorum theologiae Marburgensium <i>Suppl.</i> 14. <i>b</i>
processus disputandi 227. <i>b</i> diss. de plagio litterario 187. <i>b.</i> 324. <i>a.</i> 327. <i>a.</i> 481. <i>b.</i> 997. <i>b.</i> 1217. <i>b</i>	<i>Tilii</i> (Io.) codex canonum ecclesiae orientalis 669. <i>a.</i> 676. <i>a</i>
	<i>Till</i> (Salomo van) methodus concionandi 80. <i>a</i> bibliotheca theologiae 80. <i>a</i> compendium theologiae naturalis & reuelatae 261. <i>a.</i> 377. <i>a</i> opus analyticum, comprehendens introductio- nem in sacra scripturam 1: 52. <i>b</i> atrium gentium omnibus infidelibus apertum 1254. <i>b</i>
	liber de poësi & musica veterum 1260. <i>b.</i> 1261. <i>a. b.</i> 1510. <i>a</i>
	commentarius de tabernaculo Moïsi 1509. <i>b</i> zoologia s. de quadrupedibus sac. script. 1509. <i>b</i> phosphorus propheticus 1509. <i>b</i> explicatio psalmorum Dauidis 1509. <i>b</i> Malachias illustratus 1510. <i>a</i> explicatio Matthei 1510. <i>a</i> dissert. de situ paradisi terrestriis 1510. <i>a</i> antidotum viperinis moribus D. I. oppositum 1513. <i>a</i>
	<i>Tilladeti</i> dissertationes varii argumenti de religio- ne & philologia 318. <i>a.</i> 1113. <i>a</i>
	<i>Tillemontii</i> (Seball. Nani) commentarii historiae ecclesiasticae inferiunt 831. <i>a.</i> 173. <i>a.</i> 603. <i>a</i> 660. <i>a.</i> 800. <i>a.</i> 889. <i>b.</i> 1289. <i>b.</i> 1372. <i>b.</i> <i>Suppl.</i> 134. <i>a.</i> 135. <i>b</i>
	<i>Tilksontii</i> (Io.) sermones 1129. <i>b</i>
	<i>Tilmanus</i> (Erasmus Godefridus) 1185. <i>b</i>
	<i>Timoteus</i> presbyter 812. <i>b</i> <i>Templeri</i>

INDEX I. AVCTORVM.

- Trimpier* (Clementis) systema metaphysicum 320. *b*
Trudall (Guilielmus) 111. *a*
Trivini (Iac.) commentarii in scripturam sacram 1245.
a. 1433. *b*. 1484. *a*. 1485. *b*. 1485. *a*
Tifus 140. *a*
Titelmanni (Franc.) elucidationes in psalmos Da-
uidicos 1488. *b*
collationes quinque super epistolam ad Roma-
nos *ibid.*
Titii (Gerhardi) vindicatio Augustinae confes-
sionis 470. *b*
Titii (Gottlieb Gerh.) ars cogitandi 212. *b*
observationes in Pufendorffii libellum de offi-
cio hominis & ciuis 283 *a*
probe des deutschen geistlichen rechts 695. *b*.
700. *a*. 753. *b*
Titii (Io. Petri) recensio voluminum historicorum
Thvani 845. *b*
Titulius (Augustus) 774. *a*. Suppl. 117. *b*. 118. *a*
Titus Boettlinus 874. *b*. 895. *a*
Toinardii (Nic.) harmonia graeco-latina 1520. *b*. 1521. *a*
Tolandi (Io.) adelfidemon 158. *a*. 771. *a*
christianismus myster. expers 112. *b*. 117. *a*. 1104. *a*
origines iudaicae 771. *a*
vita Miltoni Suppl. 77. *a*
Toletii (Franc.) summa casuum conscientiae 630. *b*
Tollii (Corn.) tr. de infelicitate litteratorum 188. *b*
Tollii (Iac.) comparationes puertarum latinorum
cum graecis 147. *b*
insignia itinerarii Italici 892. *b*. 920. *b*. 986. *a*.
1414. *b*
Tollenarii (Ioan.) imago primi faeculi Societatis
Suppl. 41. *a*
Tommæsi (Iosephi Mariae) institutiones theologi-
cae antiquorum patrum 2. *b*. 314. *b*. 909. *b*
missalia 762. *b*. 764. *b*
Tornelli (Augustini) annales sacri & profani 775. *b*
Torre (Iosephi Mariae) institutiones ad verbi Dei
scripti intelligentiam 1250. *a*
Tortus (Matthaeus) 1112. *b*
Toscani (Io. Marthaei) neplius Italiae Suppl. 39. *b*. 40. *a*
Tosani (Dan.) scripta polemica 131. *a*
Tosani (Pauli) bibliotheca germanica 1131. *a*. 1357. *a*
acta colloquii Dresdae habiti 1131. *a*. *b*
Tostati (Alpha) commentarii in scripturam sacræ
1431. *a*. *b*. 1485. *b*. 1503. *b*. Suppl. 189. *b*
Tournely (Honorati) praelectiones theologiae
Suppl. 89. *a*
Tournemini (Renatus Iosephus) 1484. *b*. 1489. *a*.
Suppl. 38. *a*. *b*. 39. *a*. 181. *b*
Toussacus (Ant. August.) 314. *a*. 528. *b*. 595. *b*.
Trapezuntis (Georgius) 108. *b*. 1023. *a*. *b*. 1014. *b*
Trelcatius (Lucas) 11. *a*. 372. *b*
Tronellius (Immanuel) 1138. *b*. 341. *a*. 1330. *b*. 1496. *a*
Treucri (Georgii Sam.) politicae fehler des päp-
stlichen hofes 840. *b*
Treucri (Gottlieb Sam.) oeconomia systematis mor-
alis 2theorum 272. *b*. 648. *b*
adnotationes in Pufendorffium de officio homi-
nis & ciuis 283. *a*. Suppl. 66. *a*. 69. *a*
Treumeri (Philippi) diff. de theologia Platonis &
Aristotelis comparata 256. *b*
Triebbeckii (Adami) liber de doctoribus scholasticis
207. *b*. 229. *b*. 233. *b*. 331. *a*. *b*. 322. *b*. 325. *a*.
b. 330. *a*. 331. *a*. 332. *a*. 382. *a*. *b*
exercitationes ad Baronii annales 794. *b*. 795. *a*.
historia naturalismi 1204. *a*. 1209. *a*.
Triebbeckii (Io.) synopsis grammaticae barbaro-
graeae 110. *a*
Triglandii (Iac.) diff. de origine & causis rituum
Musiacorum 787. *a*. 1514. *a*
refutatio apologiae remonstrantium 1169. *a*
diatribae de fecta Karaemur 1436. *b*. 1437. *a*
Trivleri (Calp. Fern.) untersuchung ethlicher örter
N. T. 1368. *b*
überfetzung des neuen testaments 1568. *b*. 1569. *a*
Trinitate (Philippi a SS.) historia ordinis Carme-
litarum 368. *b*
itinerarium orientale *ibid.*
disputationes in Thoma *ibid.*
Trübemii (Io.) catalogus vicorum illustrium 184. *b*.
481. *a*. 581. *a*
de viris illustribus ordinis Carmelitarum 185. *b*
chronicon Hirsaugienae 1545. *b*
Tronmii (Abrahami) concordantiae graecae 1546. *b*
Tromsdorffii (Sam.) theologia dī sālvay 360. *a*
Trostii (Martinus) 1329. *b*
Tschirnbas (Ehrenfriedi Waltheri a) medicina
mentis 221. *b*
Tudefchi (Nic.) tr. de superioritate concilii supra
papam 1019. *a*
Tuldenus (Diodorus) de cognitione sui 34. *b*. 37. *b*.
273. *b*
Tullii (Thomae) enchiridion didacticum praeci-
porum theologiae capitulum 463. *a*
Turnebus (Hadrianus) 115. *a*
Turnerus (Robertus) 661. *b*
Turcremata (Io. de) scripta polemica 1017. *b*. 1018.
a. 1020. *b*
Turretini (Bened.) praefatio in Chamierii panira-
tiam catholicam 373 *a*
Turretini (Franc.) institutiones theologiae ele-
cticae 1154. *a*
dissert. de satisfactione Christi 1154. *a*
de necessaria secessionē ab ecclē. Romana 1154. *a*
Turretini (Io. Alph.) oratio de componendis pro-
testantium dissidiis 1154. *b*
de theologo veritatis & pacis studio *ibid.*
Mmz nubn

INDEX L. AVCTORVM.

mubes testium pro moderato de rebus theologi-	<i>Varenius</i> (Henricus)	614. a. b
cis iudicio & influenda inter protestantes	<i>Vargas</i> (Alphonſi de) relatio de ſtratagematibus	
concordia	& ſophismatibus leſuitarum	847. a
tr. de ſacrae ſcripturae interpretandae methodo	<i>Vargas</i> (Franciſcus de)	1058. b
	<i>Vavilaſi</i> (Anton.) hiſtoria haereſeos	814. a
Suppl. 181. a	<i>Varro</i>	115. a, 172. a, 218. a
opuscula varii generis	<i>Vaſquez</i> (Gabrielis) commentarii in Thomam	168. b
<i>Turriani</i> (Franc.) libri V contra centuriatores	<i>Vaſſer</i> (Michaelis le) hiſtoria Ludouici XIII Galliae	
Magdeburgenſes	regis	847. a, 1146. a
ſcholia in conſtitutiones apoſtolicas	<i>Vataſſi</i> (Franc.) translatio bibliorum	1137. b. ſeq.
de hierarchiſ ordinacionibus miniſtrorum ec-		1501. b
cleſiae catholicae	<i>Vauſſor</i> (Franciſcus)	147. a
<i>Turriani</i> (Franc. Marii) de romanae eccleſiae ſcri-	<i>Vayerius</i> (Franc. Mothaeus)	207. b
ptoribus cardinalibus	<i>Veccus</i> v. <i>Beccus</i> .	
<i>Twiff</i> (Gul.) vindiciae gratiae, poteſtatis & pro-	<i>Vedelii</i> (Nic.) libri III de prudentia veteris ecclē-	
videntiae diſtinae contra Arminium	ſiae	
animaduerſiones ad Armini collationem cum	diſſ. de epiſcopatu Conſtantini M.	717. a
Franc. Iunio	rationale theologicum ſ. de vero uſu principio-	
<i>Tyrdnei</i> ep: ſtoae contra pseudo-leſuitam Caro-	rum rationis in argumentis theologicis	1003. b
luni	arcana Arminianiſmi	1167. b
<i>Tyrius</i> Maximus	libri II de Deo lynagogae	11. 8. a
200. a. 266. b. 550. a	<i>Veielii</i> (Eliae) Auguſtinus teſtis veritatis euangē-	
V.	lica	511. b
<i>Vaenii</i> (Othonis) l'ame amante de ſon Dieu	Urbani Rhegii memoria & merita in eccleſiam	
620. a	Dei	587. a, 1054. b
<i>Val</i> (Andr.) 725. b. 719. b. 730. a. 965. b. Suppl. 113. b	diſſ. ſiſagogica in ſelecta hiſtoriae eccleſiaſticae	
<i>Valentia</i> (Gregorii de) analyſis fidei catholicae	capita	727. a, 799. a. Suppl. 105. a, 154. b
	de cura veterum circa haereſes	817. a
1088. b	hiſtoria reformationis euangelicae	839. b, 844. a
commentar. theologici & diſputationes in ſum-	diſſ. de eccleſia graecanica hodierna	1223. a. b.
mam Thomae Aquinatis		1225. b, 1227. a
<i>Valentinus</i> haereſiarcha	<i>Veil</i> (Carolus Maria de)	1256. b
<i>Valerianus</i> (Io. Pierius) de infelicitate litterato-	<i>Veil</i> (Ludouicus de Compiegne de)	781. b
rum	<i>Vellicus</i> Patriculus	166. a, 167. b
<i>Valeriani</i> Magni atheiſmus Ariſtotelis	<i>Velhemii</i> (Valentini) metaphyſica	230. b
204. b	<i>Velthuyſi</i> (Lauberti) diſquiſitio de principiis iuſti	
methodus reuocandi acatholicos ad eccleſiam	& decori	281. b
catholicam	de ſatiſſactione Chriſti	180. a
iudicium de acatholicorum & de catholicorum	<i>Venantii</i> Fortunati exegeſis ſymboli apoſtolicis	397.
regula credendi		a. 46. a
<i>Valerius</i> Maximus	expoſitio fidei catholicae	465. a
<i>Valerius</i> Probus	<i>Venetus</i> (Franc. Georgius)	615. b
<i>Valſei</i> (Henr.) notae ad Socratiſ hiſtoriam ecclē-	<i>Verdierius</i> (Anton.)	184. a
ſiaſticam	<i>Veremontanus</i> (Fidelis Annofus)	Suppl. 117. a
395. b, 415. b	<i>Vergilius</i> (Polydorus) de inuentoribus rerum	1166. a
notae ad Theodoretum H. E.	<i>Verenius</i> (Franciſcus)	916. a, 1108. b
403. a, 829. b	<i>Verſe</i> (Natalis Albertus de)	1249. b, 1257. a
notae ad Eubelium H. E. 533. a. b, 805. a, 820. b,	<i>Verulamii</i> (Franc.) hiſtoria ventorum	1156. a
886. b, 889. b, 1327. a, 1379. b. Suppl. 113. a, 135. a	hiſtoria vitae & mortis	156. a
notae ad Philoſtorgium H. E.	lib. IX de dignitate & augmentis ſcientiarum	
828. b		194. a, 296. a. b, 302. a, 382. b, 631. b
diſſ. de vita & ſcriptis Eufebii & Socratiſ 835.	organum nouum	210. a
b, 827. b	de ſapientia veterum	265. a
diſſ. de martyrologio Romano, quod edidit Ro-	ſermones fideles	275. b
seydus	<i>Venerus</i> (Conradus)	1087. b
805. a, 806. a. b, 807. a	<i>Vghelli</i> (Ferd.) Italia ſacra	Suppl. 10. b
epi'tola ad Claudium Sarrauium		1130. r
876. a		
<i>Vallo</i> (Laur.) antidotum in Poggium		
397. b, 398. b		
adnotationes in N. T.		
1190. b, 1491. b, 1501. b		
<i>Valleſii</i> (Franc.) philoſophia ſacra		
248. a		
<i>Vallo</i> (Chr. Thorhorus a)		
1060. a		
<i>Varenii</i> (Auguſti) raticinarium theologicum de ſcri-		
ptoribus eccleſiaſticis		
488. a		
commentarii in nonnullos libros ſacr. ſcripturae		
1472. b, 1473. a		

INDEX I. AVCTORVM.

<i>Victor Capuanus</i>	1379. b. 1380. a. 1331. b	commentarius in Iesaiam	1539. b
<i>Vitor Tunonensis</i>	1324. a	<i>Vitringae</i> (Horatii) specimen animaduersionum ad Io. Vossium de ebraismis N. T. 1103. b.	1529. b
<i>V. flore</i> (Hugo de S.)	324. b. 607. a	<i>Vines</i> (Ludou.)	219. b. 128. b. 1205. a. 1199. a
<i>V. flore</i> (Richardus de S.)	607. a	<i>Vivier</i> (Abraham Covet du) hystoire euangelique	1465. a. 1536. a. 1538. a
<i>V. firellus</i> (Andreas)	610. b	<i>Vlembergii</i> (Casp.) versio biblior. germanica 1364. a. 1365. b	
<i>V. florici</i> (Francisci de) relectiones theolog. 629. a		<i>Vlpbilae</i> translatio gothica scripturae sacrae 1341. a. b. 1332. a	
<i>V. florici</i> (Fabii Marii) libri IV de sanctissima trinitate	902. b	<i>Vnderweyk</i> (Theodori) nährlicher atheit 1202. a	
tr. de hominibus recipiendo	902. b	<i>Vockerodti</i> (Gothofr.) consultationes de studiis litterarum recte instituendis 62. a. 65. a. 104. b	
de generatione verbi diuini	902. b	diff. de recta & antiqua eloquentiae ratione, corruptelis & earum reinedis 104. b	
<i>Victorius</i> (Marianus)	480. b	<i>Vogelinus</i> (Gothardus)	Suppl. 187. b
<i>V. victorius</i> (Petrus)	267. a	<i>Voglii</i> (Guilelmi) bibliotheca iuris canonici veteris 668. a. 670. a. 671. a. 675. a. 676. a. b. 703. b. 704. a. b. 713. a. 1298. a	
<i>Vidal R. David</i>	Suppl. 79. a	<i>Voetii</i> (Gisberti) exercitia & bibliotheca studiosi theologiae 12. b. 79. b. 124. b. 230. b. 231. a. 233. b. 1486. b. 1487. a	
<i>Victor</i> (Henricus)	372. a	exercitia pietatis 617. b. 608. a. 610. a	
<i>Vigevii</i> (Franc.) notae ad Eusebii praeparationem euangelicam	910. a	politica ecclesiastica 700. b. 65. a. 716. a. 737. a.	Suppl. 114. a
<i>Vigilius Ater</i> , Tapensis episcopus 451. a. 401. b. 407. b. 503. b		desperata causa papatus 750. b. 1141. b	
<i>Vigneul-Mavulle</i> (Mr. de) melanges d'histoire & de litterature	181. b. 814. a	disertationes selectae 375. a. 594. b. 1141. b. 10. b.	329. a. 332. b
<i>Vignolii</i> (Io.) liber pontificalis	Suppl. 119. a	diff. de idololatria indirecta 1139. b	
<i>Vilalpardo</i> (Ioannes Baptista)	300. a	de auctore vindictiarum contra tyrannos Suppl. 72. b	
<i>Villanoua</i> (Arnoldus de)	237. b	<i>Vogelii</i> (Io. Iac.) vita Tezelii 840. b	
<i>Villanouanus</i> (Michael)	Suppl. 185. a	<i>Vogleri</i> (Valentini Henr.) introductio in notitiam bonorum scriptorum 188. a	
<i>Villaucientius</i> (Laurentius)	10. b	de rebus naturalibus ac medicis, quarum in scriptura fit mentio 248. a	
<i>Villemans</i> (Petrus de) scepticismus debellatus 207. a		<i>Vogt</i> (Io.) bibliotheca historiae haeresiologicae 816. a. 808. b	
<i>Vincentii Bellouacensis</i> speculum doctrinale, historiale, naturale & morale 327. a. 578. a		<i>Voidouius</i> (Andreas)	Suppl. 162. a
<i>Vincentii Lerinensis</i> commonitorium duplex adversus haereticos 923. b. 14. 812. a. 507. b. 879. a. 913. a. 918. a. 1242. a		<i>Voisin</i> (Iosephus de)	796. b
<i>Vindingii</i> (Pauli) epistola de scriptis nonnullis adpositis 193. a		<i>Volkclui</i> (Io.) lib. V. de vera religione 1806. b. 1174. b	
<i>Vinboldi</i> (Georg. Andr.) notitia scriptorum iuris naturae	Suppl. 63. a	<i>Volekmeyers</i> betrachtung der anmerkungen Zachariae Görtzens über die ketzer-historie 817. b	
<i>Vio</i> (Thomas de) v. <i>Coetanus</i> .		<i>Voldey</i> (Burcherus de)	209. b
<i>Viotii</i> (Batthol.) libri V de demonstratione 220. a		<i>Vopiscus</i> (Flavius)	168. a
<i>Viperani</i> (Io. Ant.) liber de scribenda hist. 159. a. b		<i>Voragine</i> (Iacobi de) historia Lombardica 548. a	
<i>Virellus</i> (Matthaeus)	371. b	<i>Vorstii</i> (Conr.) liber de Deo 251. b	
<i>Viretus</i> (Petrus)	1145. a	compendiolum doctrinae Socinianorum 380. a	
<i>Virellus</i>	27. a. 148. a. b	anti-Bellarminus contractus 1084. b	
<i>Viscb</i> (Caroli de) bibliotheca scriptorum ordinis Cisterciensis 186. b		testaradecae anti-Pistoriana 1090. a	
<i>Vitalis</i> (Orderici) historia ecclesiastica 831. a		<i>Vorstii</i> (Io.) dissert. de sedibus episcopalibus 747. b. 744. a	
<i>Viti</i> (Stephani) apologia pro synodo Dordracena	Suppl. 96. b. 152. b	de synedriis Ebraeorum 785. b	
<i>Vitriarii</i> (Phil. Reinh.) institutiones iuris naturae & gentium 276. a. 280. a. b		notae in Sulpitium Seuerum 775. a	
<i>Viringa</i> (Campegii) observationes sacrae 1509. b. 320. a. 1579. a		<i>Vossi</i>	
libri III de fynagoga veteri	658. a		
hypotyposis historiae & chronologiae sacrae 1511. a. 777. a. 775. b. 1262. b			
typus doctrinae propheticae 1511. a. 779. b. 1262. b			
avangeliis apocalypses Ioannis 1509. b			

INDEX I. AVCTORVM.

Voffii (Dionysii) notae ad Maimonidis librum de idololatria 780. *b*
 versio operis R. Menasse, quod inscribitur conciliator 1450. *b*
Vossii (Gerh. Io.) historia Pelagiana 926. *a*. 931. *b*. 931. *b*. 934. *b*. 935. *a*. 936. *b*. 938. *a*. 939. *a*. 1004. *b*
 de origine & progressu idololatriae 151. *a*. 250. *a*. *b*. 259. *a*. 780. *b*. 1211. *b*
 de titulis symbolis 394. *a*. 398. *a*. 401. *b*. 408. *b*. 416. *b*. 417. *a*. *b*
 de studiorum ratione 12. *b*
 de artium & scientiarum natura & constitutione 96. *b*. 129. *a*. 138. *a*. 158. *a*. 172. *a*. 173. *b*. 194. *a*. 217. *a*. 225. *b*. 294. *a*. 295. *a*. 1123. *a*
 de arte grammatica 140. *a*. 143. *b*. 144. *a*.
 de arte poetica 145. *b*. 146. *a*.
 de arte historica 158. *b*. 163. *a*.
 de scientiis mathematicis 298. *a*
 de cognitione sui 273. *b*
 de philosophia & philosophorum, seclis 197. *a*. 207. *a*.
 de historicis graecis 769. *a*
 de historicis latinis 775. *a*
 de poetis graecis 1414. *a*
 diff. de baptismo 887. *a*
 responsio ad iudicium Rauenspergeri de Hugonis Grotii libro de satisfactione 1179. *b*
Vossii (Isaaci) observationes in Pomponium Melam 174. *a*. 1253. *a*. 1257. *a*. 1319. *a*
 diff. de LXX interpretibus & chronologia sacra 1271. *b*. 1313. *a*. 1318. *b*. 1323. *b*
 de oraculis Sibyllinis 1271. *b*. 1322. *b*
 de vera aetate mundi 1271. *b*. 1323. *b*
 responsiones ad obiecta nuperae criticae factae 121. *b*. 1256. *b*. 1257. *a*
Vrie (Theodorici) historia concilii Constantiensis 1016. *b*
Vries (Gerhardi de) exercitationes de Deo diuinisque perfectionibus 262. *b*
 de Satan in syn wesen &c. 253. *b*
Vignii epistola contra antitrinitatos, tolerantias & moralistas 1180. *b*
Vrsini (Casp.) Nonnus rediuius 1413. *b*
Vrsini (Io. Henr.) arboretum publicum 248. *b*
 compendium historicum de ecclesiarum germanicarum origine & progressu 835. *a*
 analecta sacra 1530. *a*
Vrsinus (Zacharias) 341. *a*
Vrsini (Christiani) scriptores rerum germanicarum 170. *a*. 834. *a*. 981. *b*
Vsserii (Iac.) annales V. & N. testamenti 172. *b*. 776. *b*. Suppl. 6. *b*
 diatribae de romanae ecclesiae aliisque fidei symbolis 399. *a*. 776. *a*
 dissertationes Ignatianae 539. *b*. 664. *a*

de origine episcoporum & metropolitanorum 744. *a*. 745. *a*
 historia Godeschalci 94. *a*. 964. *b*
 de christianarum ecclesiarum continua successione 991. *b*
 syntagma de graeca versione LXX interpretum 1270. *a*. 1326. *b*
 diff. de variantibus textus ebraici lectionibus 1269. *b*
 historia dogmatica de scripturis vernaculis 1142. *b*
Vsuardi martyrologium 806. *a*. Suppl. 122. *b*
Vulcanius (Bonaventura) 1343. *a*
Vytenbogardus (Io.) de officio & auctoritate supremi christiani magistratus in rebus ecclesiasticis 736. *b*. Suppl. 116. *a*
 historia ecclesiastica 162. *b*. 164. *b*

W.

Waddingi (Lucas) scriptores ordinum minorum 136. *b*. 331. *a*. 332. *b*. 579. *b*. 815. *a*. 819. *a*. 991. *b*. 1002. *a*
Wagenfelli (Christoph.) analecta de doctrina & ritibus romanae ecclesiae 824. *b*
 tela ignea Satanae 995. *b*. 1214. *a*
 recensiones Iudeos concernentes 1453. *a*
 pera librorum iuuenilium 824. *b*
Wagneri (Tob.) examen elenchic. & theismi 594. *a*
Wagstaffius (Ioannes) 254. *b*
Walaei (Anton.) loci communes theologici 374. *a*
 ethica christiana 575. *a*
 de auctoritate magistratus in rebus ecclesiasticis 737. *a*
 censura Professorum Lugdunensium 1167. *b*
 diff. de quatuor controuersis remonstrantium articulis 1168. *b*
 refutatio censurae Coruini in anatomiam arminianismi 1169. *b*
Walchii (Io. Georgii) entwurf der allgemeinen gelehrsamkeit 97. *b*. 60. *b*. 62. *a*. 66. *b*. 75. *b*. 84. *b*. 90. *b*. 137. *b*. 143. *b*. 235. *a*. 243. *b*. 276. *a*. 284. *a*
 historia critica latinae linguae 98. *a*. 104. *a*. 129. *a*. Suppl. 17. *a*. *b*. 23. *b*. 24. *a*
 historia logica 208. *b*. 211. *b*. 213. *a*. 219. *a*. 222. *b*. 223. *b*. 227. *b*
 comm. de nugis & bellis grammaticorum 136. *b*
 diff. de atheismo Aristotelis 204. *b*
 de arte aliorum animos cognoscendi 274. *a*. *b*
 de apostolorum institut. catechetica Suppl. 80. *b*
 gedanken vom philosophif. naturall. u. *a*. 215. *b*
 diatribae de Lactantio eiusdemque filo Suppl. 149. *b*
 einleitung in die vornehmsten religions-streitigkeiten 166. *a*. 158. *b*. Suppl. 157. *a*. 158. *b*
 lexicon philosophicum Suppl. 60. *a*
Walchius (Georgius) 154. *a*
Walton

INDEX I. AVCTORUM.

<i>Walenburch</i> (Adriani & Petri de) methodus Augustiniana	1110. a. 521. a. 915. b	<i>guldener grif alle dinge ohne irrtum zu erkennen</i>	1137. b
<i>Wall</i> (Hermannus van de)	1515. b	<i>studium vniuersale</i>	1138. a
<i>Wallini</i> (Georgii) Luterici Pariflorum erudita	155. b	<i>Weibe</i> (Eberhardus a)	694. a
155. a. 180. b. 190. b. 191. b. 369. b. 972. a		<i>Weise</i> (Crispini) seelen-schatzes kraft und fast	591. a
disquisitio de S. Genovefa	547. b. 548. b. 831. b	<i>Weisfi</i> (Christiani) licht der wahrheit, welche die römische kirche aus der schrift erkannt hat	513. b
<i>Wallseri</i> (Io. Frid.) vindiciae librorum symbolicorum	475. a	<i>Weismanni</i> (Christiani Eberh.) introductio in memorabilia ecclesiastica historiae sacrae N. T.	801. a. 614. b. 621. b. 1107. a. 1112. a. 1139. a. 1141. b. 1113. a. 1149. b. 1150. b. 1151. b. 1155. a. 1154. b. 1197. a. 1232. a. Suppl. 87. b
<i>Wallisus</i> (Ioannes)	1177. b. 181. b	<i>Weizii</i> (Io.) notae ad Saluianum	573. a
<i>Walpurgeri</i> (Christoph. Guil.) historia controuersiae eucharisticae	1060. a	<i>Welchmannus</i>	Suppl. 143. b
<i>Walramus</i> , episcopus Numburgensis	Suppl. 37. b. 112. b	<i>Welleri</i> (Hieron.) consilium de studio theologiae recte instituendo	4. a. 509. b. 538. a
<i>Waltheri</i> (Mich.) officina biblica	1245. b. 780. a.	<i>antidotum aduersus tentationes</i>	587. b
1090. b. 1265. b. 1315. b. 1335. a. 1357. a. b. 1454. a		<i>de officio eccles. politico & oeconomico</i>	587. b
harmonia biblica	1535. a. 1055. b	<i>Welleri</i> (Iac.) biblia Germanica	1351. a
diff. de catechisatione veterum	311. b	<i>Wendelini</i> (Marcii Frid.) christiana theol.	374. b. 1135. b
<i>Waltherus</i> (Ioannes)	614. a	<i>exercitationes theologiae</i>	1071. a. 1135. b. 1136. a
<i>Waltoni</i> (Briani) apparatus biblicus	1251. b. 59. a.	<i>Wendelstini</i> (Io.) canones apokolorum	675. a
117. b. 124. a. 300. a. 776. b. 1265. b. 1281. a.		<i>Wendleri</i> (Io. Christoph.) diff. de variis raritatibus librorum impressorum caulis	83. b
1306. b. 1315. b. 1317. a. 1318. b. 1320. b. 1330. b.		<i>de praecipuorum theologorum Lutheranorum eruditione, meritis & scriptis</i>	345. a. 347. b
1601. a		<i>de libris a punctis suppressis & corruptis</i>	520. a
<i>Wandalberti</i> martyrologium	805. b. 806. a	<i>Augusta literata</i>	Suppl. 37. a
<i>Wandalinus</i> (Io. Frid.)	Suppl. 125. b	<i>Wendrockius</i> (Guil.)	616. a. b. 1101. b
<i>Wandelsius</i> (Io. Michael)	757. a	<i>Werdenbagen</i> (Io. Angeli) verus christianus	594. a
<i>Warnei</i> (Iac.) libri de scriptoribus Hiberniae	185. a	<i>offense hertzens - piorte zu dem wahren reich Christi</i>	591. a
<i>Wardus</i> (Sethus)	Suppl. 65. a	<i>Werenbergius</i> (Iacobus)	614. a
<i>Wardusfridi</i> (Pauli) historia miscella de gestis Longobardorum	169. a	<i>Werensfeldii</i> (Sam.) diff. de meteoris orationis	143. a
<i>Wasmuth</i> (Matthiae) vindiciae sacrae ebraeae scripturae	112. a. 1271. a. b. 1272. a. 1274. a	<i>de logomachiis eruditiorum</i>	331. a
<i>anti-Contringius</i>	113. b. 1271. a	<i>iudicium de argumento Cartesii pro existentia Dei petito ab eius idea</i>	262. a
<i>heautontimorumenos ebraeo-mastix</i>	113. b	<i>Wernsdorffii</i> (Gottlieb) commentatio de indifferetismo religionum	473. b. 111. a
<i>Waterlandi</i> (Dan.) historia critica symboli Athanasiani	Suppl. 91. a	<i>differt. de auctoritate librorum symbolicorum</i>	474. b. 475. a
<i>Watson</i> (Thomas)	597. a	<i>Wesenbergius</i> (Matthias)	694. a
<i>Wayen</i> (Ioannis van der) diff. de λόγῳ aduersus Io. Clericum	376. a. b. 1262. a. 1519. b. 1521. b	<i>Wesenseldii</i> (Arnoldi) georgica animi & vitae	274. b
<i>de genuina reformatorum sententia in negotio de scripturarum interprete</i>	1559. a	<i>diff. de philosophia seclaria & electiua</i>	214. b
<i>refutatio Balchazaris Beckeri</i>	213. b	<i>Wessalia</i> (Ioannes de)	1021. a
<i>Weberi</i> (Imman.) obseruationes in Pufendorffium de officio hominis & ciuis	283. a. b	<i>Wessalus</i> (Ioannes)	1020. a. b
<i>Websteri</i> (Io.) vntersuchung der so genannten hexereyen	254. b	<i>Westphal</i> (Andr.) diff. de LIX eruditiss. qui suam commutauerunt relig. onem	Suppl. 44. a
<i>Wegelinii</i> (Thomae) iudicium de nouo Iesuitarum contra omnes haereseis amuleto	1107. b	<i>Westphali</i> (Ioach.) sententia Melanchthonis de cecina Domini	1046. b
<i>trophaeum Augustinianum de sacra scriptura fidei principio</i>	1108. a	<i>Westlenius</i> (Io. Rud.)	473. a. 873. b. 1290. a
<i>relatio de colloquio Durlaceno</i>	1108. a	<i>Wesalii</i> (Io. Casp.) hymnopaecographia	154. a
<i>Weidleri</i> (Io. Frid.) vindiciae mathematicum	296. b	<i>Whartoni</i> (Henr.) appendix ad Guil. Caue historiam litterariam	330. a. 334. a. 485. a. 579. b. 619. a
<i>apologia pro mathematicis</i>	298. a		
<i>Weigelii</i> (Valentini) postilla theologiae astrologizata	1187. b. 65. b		
<i>philosophia mystica</i>	1187. b		
<i>gespräch vom christenthum</i>	1187. b		

INDEX I. AVCTORVM.

610. a. 61. b. 1006. a. 1009. b. 1019. a. 1026. a
Whear (Degeici) relectiones hymales 159. b. 160. a. 769. a. 774. b. 816. b
Whiston (Guil.) noua telluris theoria 245. b
 tentamen de constitutionibus apollolicis 660. b. 663. b
 primaueus Christianismus resuscitatus 904. b. 1127. b
 tentamen, tradens modum restituendi genuinum V. T. textum 1272. b. 1174. a
 chronologia V. T. & harmonia euangelistarum N. T. 1541. a
Whitakeri (Guil.) diss. de scriptura sacra 1084. b
 scripta polemica 1121. a. b
Whitby v. Whitby
Whitii (Georgii) via regia 1104. a. 1359. a
Wicelii (Ioannis) scripta dogmatica 314. a
 moralia 580. a
 polemica 1005. a. b
Widdringensis (Rogerus) Suppl. 114. a
Widburgii (Henr.) systema theol. politicae 188. b
Widburgii (Io. Bernh.) mathesis biblica Suppl. 78. b
Widmannstadii (Io. Alb.) nouum testamentum Syriacum 1329. a
Wierus (Io.) de praestigiis daemonum 252. a
Wigendi (Io.) scripta dogmatica 336. a
 polemica 1051. a. b. 1185. a
Wiglebi (Io. Hieron.) historia ecclesiastica 777. a
Wildenbaufen (Iac. Frid.) bibliotheca disputatorium theologicum-philologicarum 1471. a
Wilfshii (Christ. Frid.) diss. historiam catecheticae delineans Suppl. 79. a
Wilkins (Dauid) 1314. b. Suppl. 121. b
Wilkins (Io.) ecclesiastes 80. a. 343. a. 378. b. 597. b. 646. b
Willerami paraphrasis in canticum canticorum 1344. a. Suppl. 187. b
Williams 1125. b
Wimmeri (Io. Abrah.) commentatio de Luthero omnia in omnibus 843. a
Wimpelingius (Iacobus) 184. b
Win. kelmanni (Io.) diss. contra errores Caluiniatorum 1157. b
Winckleri (Benedicti) commentatio de principiis iuris 279. a
Winckleri (Io.) concio de tentatione Christi 154. a
 gründlicher beweis der kindertaufe, eiusque apologia 1185. a
Wissmanni (Andreas) commentarius in acta apostolorum 1526. b
Wissmanni (Benedictus) 456. b
Wissnerus (Carolus) 10. b. 78. a. Suppl. 89. a
Wissfeld (Petri a) doctrina christiana 367. b
Wistby (Dan.) examen variantium lectionum Io. Millii 1305. a
 diss. de sacr. scripturarum interpretat. Suppl. 105. b

Wissii (Herm.) aegyptiaca 787. a. 2.5. b. 1514. a. Suppl. 135. a
 miscellanea sacra 1509. a. 306. b. 114. b. 1154. b. 1255. b. 1162. a. b. 1129. a
 meletemata Leiderfida 1509. b. 1.90. b
 lib. IV de oeconomia foederum Dei cum hominibus 335. a. 1141. b
 exercit. in symbolum apostolicum 463. b. 399. b
 de theocratia Israelitarum 655. b. 781. a
 de prophetis & prophetia 779. b. 1510. b
 de Rechabitis 783. a
 de tabernaculi Leuitici mysteriis 783. b
 oratio de recipi. litterariae stat. S. ppl. 2. 1100. a
 de theologo moderno Suppl. 44. b
 diatribe de legione fulminatrice christianorum Suppl. 135. a
Witte (Henningii) memoriae theol. 183. a. 1069. a
 compendium historiae philologicae Suppl. 51. a
Wittichii (Christoph.) theol. gia pacifica 1141. a. 376. a
 caussa Spiritus sancti victrix 1177. a
Woldeii (Dau.) polyglotta Hamburgensis 1350. b
Wolffii (Christiani) gedanken von den kräften des menschlichen verstandes 221. b
 gedanken von Gott, der welt u. der secle 247. b
 anfangs gründe aller mathematischen wissenschaften 290. a
 unterricht von den vornehmsten mathematischen schriften 299. a
Wolffii (Hieronymi) versio commentarii Simplicii in Epictetum 268. b
Wolffii (Iac. Gabr.) iust. tutiones iurisprudentiae ecclesiasticae 699. b
Wolffii (Io. Christoph.) bibliotheca Ebraea 126. a. 111. a. 121. b. 123. b. 124. a. 343. b. 778. a. 781. b. 786. a. 800. b. 989. a. 996. b. 1027. b. 1040. b. 1213. b. 1214. b. 1215. b. 1216. a. 1217. a. 1219. a. 1247. b. 1250. a. 1255. b. 1259. b. 1264. b. 1265. b. 1267. b. 1274. a. 1276. b. 1277. b. 1278. a. b. 1280. a. 1283. b. 1312. b. 1313. b. 1314. a. b. 1317. b. 1316. a. 1330. b. 1369. b. 1431. a. 1434. b. 1435. a. 1447. b. 1442. a. 1446. b. 1447. b. 1449. b. 1547. b. 1548. b. Suppl. 59. a. 151. b. 189. a
 historia lexicorum ebraicorum 118. a
 historia Bogomilorum 986. a
 Manichaeismus ante Manichaeos 202. b. 217. b. 891. b
 notae ad Casauboniana 181. b. 394. a. 794. a. b. Suppl. 110. b. 115. a. 116. a. 156. a. 157. b. 158. a. 188. b. 190. a. b. 191. a. 193. b
 anecdota graeca f. & profana 531. a. 890. a. 970. b
 diss. de catenis patrum graecor. 531. b. 1423. a. 1445. b
 de atheismifalfo suspectis 202. b
 curae philologicae & criticae in IV euangelia & actus apostolicos 1480. a
Wollastoni (Guil.) ebauche de la religion naturelle Suppl. 61. b
 Nolle

INDEX I. AVCTORVM.

- Welle* (Christoph.) diss. de eo quod pulchrum est in
Castalione versione *Suppl.* 185. *b*
Wolkeii (Io.) compendium theol. christiane 371. *b*
Wolzenigen (Lud.) 212. *b*. 1173. *b*. 1524. *a*. 1516. *b*.
1559. *a*
Wood (Anton.) historia & antiquitates vniuersita-
tis Oxoniensis 185. *a*
Wormii (Christiani) historia Sabelliana 888. *b*. 889.
a. *b*. 890. *b*. *Suppl.* 142. *b*
Worth (Guil.) 494. *b*. 861. *b*. 875. *b*
Wotton (Guil.) elogium Thomae Stanleii *Suppl.* 34. *a*
Wotton (Henr.) 514. *b*. 538. *b*. 745. *b*
Wowerii (Io.) polymathia 94. *a*. 95. *a*. 129. *a*. 138. *a*.
172. *a*. *Suppl.* 23. *b*
Wren (Matthiae) increpatio barfesu 456. *b*
Wuchereri (Io. Frid.) delineatio physicae diuiniae
246. *a*
institutiones philosophiae naturalis ecclesiasticae
Suppl. 61. *a*
V.
Xanthopuli (Theod.) acta concilii Florentini 1025. *a*
Xenophanes Colophonius 205. *b*
Xenophonis libri VII de Graecorum rebus 166. *b*
memorabilia Socratis 199. *a*. 266. *a*
Cyropaedia 289. *b*
Ximenius (Franciscus) 1280. *b*. 1315. *b*
Y.
Yvon (Petrus de) 1037. *b*. 1192. *b*. 1193. *b*
Z.
Zabarella (Iacobus) 220. *a*
Zacagni (Laur. Alex.) collectanea monumentorum
veterum ecclesiae graecae ac latinae 894. *b*. 919. *a*
Zacharias Chrysopolitanus 1379. *b*
Zacutus R. Abraham 773. *a*. 1443. *a*
Zanchius (Hieronymus) 1130. *b*
Zangerus (Ioannes) 350. *a*
Zangerus (Melchior) 1359. *a*
Zannachii (Iac.) bibliotheca theologica 80. *b*
Zayas (Anton.) anatomia ingeniorum & scientiarum
30. *a*. 146. *a*
Zeemannii (Georg.) offenbahrung des uncatho-
lischen Pabstthums 1091. *b*
Zegerus (Nicolaus) 1501. *b*
Zehneri (Ioach.) compendium theologicum 351. *b*
Zeibichii (Christoph. Henrici) biblia exegetica
Suppl. 188. *a*
weimarische catechismus-historie *Suppl.* 79. *a*
Zeidleri (Melch.) analysi posterior 94. *a*. 220. *a*.
226. *a*. *b*
Zeisii (Christiani) supplementum concordantiarum
Conr. Agricolae 1143. *b*. 1549. *a*
Zeisoldi (Io.) tr. de consensu & dissensu Aristotelis
cum scriptura 210. *b*. 245. *b*. 250. *b*. 257. *a*
Zeisoldi (Philippi) logica sacra N. T. 222. *b*
Zeisfuchsi (Io. Arnoldi) biblischer wegweiser 74. *a*
Zeitelus (Ioannes Gottfr.) 841. *b*
Zehneri (Guft. Georgii) vitae theologorum Altdor-
fianorum 183. *b*. 504. *a*. 589. *a*. 620. *a*. 1076. *b*.
a. *b*. 1175. *b*. 1214. *b*. 1476. *b*
breuiarium controuersiarum cum Remonitan-
tibus 457. *b*. 1166. *b*. 1170. *a*
breuiarium controuersiarum cum enthusiasticis
& fanaticis 1183. *a*. 1187. *b*
synopsis logomachiarum pietisticarum 1337. *b*
diss. de corruptelis & medelis theologiae 191. *b*
de nouis biblicorum versionibus germanicis non
temere vulgandis 112. *b*. 1356. *b*. 1357. *b*. 162. *b*.
1363. *a*. *b*. 1167. *b*
schediasma de piorum desideriorum scriptori-
bus 591. *b*
Zehneri (Io. Conr.) theatrum virorum eruditiorum,
qui typographiae operam praestiterunt
Suppl. 44. *a*
Zeno Citiceus 199. *b*. 277. *b*
Zeno Eleates 205. *b*. 217. *a*
Zenodotus 256. *b*
Zenigrauii (Io. Ioach.) specimen antiquitatum
moralium 263. *a*. 268. *b*. 269. *a*. *b*
specimen doctrinae iuris naturalis secundum
disciplinam Platoniam 266. *b*. 278. *a*
summa iuris diuini 638. *b*
praefatio libro Lutheri de seruo arbitrio prae-
missa 1037. *b*
Zeumeri (Io. Casp.) vitae Professorum Ienensium
1048. *a*
Zeumerus (Io. Christoph.) 183. *b*
Zialowsky (Eustathius Ioannides) 449. *b*
Ziegenbale (Bartholomaeus) 1112. *b*
Ziegleri (Casp.) comm. de iuribus maiestaticis 197. *a*
de origine & incrementis iuris canonici 664. *b*.
664. *a*. 666. *a*. 679. *a*. 683. *a*. 685. *b*. 686. *a*.
689. *a*. 690. *a*. 792. *b*
de episcopis eorumque iuribus 744. *b*. 695. *a*.
722. *b*
episcopus miles 695. *a*
Superintendens ad normam constitutionum ec-
clesiasticarum descriptus 746. *b*. 695. *a*
de diacono & diaconissis 665. *a*. 695. *a*. 732. *a*.
notae ad Lancelotti institutiones iuris canonici
654. *a*. 698. *a*. *b*. 751. *b*
notae in Stephani institutiones iuris cano-
nici 700. *a*
notae ad Francisci de Roye institutiones iuris
canonici 701. *a*. *b*. 715. *a*. *b*
obseruationes in Grotium de iure belli & pa-
cis 280. *a*
differat. circa regicidium Anglorum *Suppl.* 78. *b*
Ziegleri (Iac.) comm. in genesim & exodum 902. *b*
Nq Zieroldi

INDEX I. AVCTORVM.

Zieroldi (Io. Guil.) einleitung zur kirchen-historie 348. b. 349. a. 352. b. 358. a. 617. a
 synopsis veritatis diuinae 361. a. 1237. b
 D. M. Luthers aufmunterung zur liebe des wortes Gottes 381. a. 617. a
Zigabeni (Euthymii) victoria de Massalianorum secta 920. b. 971. b. 985. b
 panoplia 985. a. b. 987. b. 988. b
 praefatio in psalmos 1260. a. 1421. b
Zimmermanni (Iac.) exercitatio de fato Stoicorum Suppl. 51. a
 de atheismo Platonis Suppl. 58. a
Zimmermannus (Io. Iacobus) 1190. b. 1191. a
Zimmermannus (Matthaeus) de presbyteris & presbyteriis 742. a
Zinus (Petrus Franciscus) 985. a. 1425. a
Zizwiz (Nicolaus) compendium regulae fidei catholicae Veronianae 1108. a
 1013. a
Znoyma (Stanislaus de)
Zonaras (Io.) 169. b. 402. b. 669. a. 671. b. 775. b. 812. b
Zornii (Petri) noua collectio synodorum 396. a
 395. a. 415. b
 bibliotheca antiquaria & exegetica in V. & N. T. 1530. b

uindictae sanctorum patrum per omnes fidei articulos 540. b. 541. a. 542. a
 Lutherus catholicus 1349. a
 de libertatibus ecclesiae gallicanae 725. b. 710. b
 de numis quibusdam antiquis 177. b
 de varia fortuna Aquinatis in scholis pontificiorum 320. b
 historia der zwischen den Lutherischen und reformirten Theologis gehaltenen colloquiorum &c. Suppl. 124. a
Zoroastres 21. b. 255. b. 891. a. Suppl. 54. b. 55. a. b. 56. b. 57. a. 100. a
Zufini historiarum libri VI 168. b. 181. a
Zuphanienfis (Gerhardus) 611. a
Zwickeri (Dan.) irenicon irenicorum 1176. a
Zwingeri (Io.) oratio de barbarie superiorum aliquot saeculorum 108. a
Zwinglii (Huldrici) isagoge in euangelicam doctrinam 370. b
 comment. de vera & falsa religione 170. a. 1113. a
 exegesis eucharistici negotii 1113. a
 expolitio fidei 1113. b
 sermones de cultu beatae virginis Mariae 1113. b
 scripta exegetica 1494. a

INDEX II. RERVM.

A *Aberinae* an Democritum pro infano habuerint? 269. a
Abgavus num a Christo litteras acceperit? 537. a
Abnegatio sui rationi non refragatur 552. a
Abraham an lingua chaldaica sic usus? 115. a. num theologia mystica ab eo originem ducat? 601. b. falso ei scripta nonnulla tribuuntur 1254. a
Abfolui inter Reformatos qui? 375. a
Abfolutum electionis decretum, quem agnoscat aut rem? 1116. a
Abravallus, de eo controuersia inter Heshulium & Wigandum 1053. b
Acaciani re quodcumque amplectuntur 415. a
Academicae quando exortae? 62. a. b. 83. a. b. hodie valde sunt corruptae 49. a. b. quinam earum historiam litteris consignarint? 195. a
Academici philosophi quousque confenserint cum Iepiciis? 206. b. 206. b. 209. b. 277. a. num inter atheos referendi? 207. a
Accensus Ibraeorum an litteris sint coeui? 1273. a. 1477. a
Acrotibi quando exortii? 665. a. 747. a
Acronomatica methodus 226. b. theologia 303. a
 lectio scripturae 72. b
Actius vs Leibnizii 242. b.

Acta apostolorum, quinam in ea commentaria scriperint? 1409. b. 1420. b. 1423. b. 1465. b. 1467. a. b. 1480. a. 1500. a. 1506. b. 1523. a. 1526. a. 1542. a
Acta conciliorum, quinam ea collegerint? 669. b. 703. a. adnotationibus merito sunt illustrata 821. a
Acta eruditorum Lipsien. quando inchoata? 190. a
Acta eruditorum germanica 190. a
Acta martyrum a multis sunt descripta 802. seq. fabulis sunt commaculata 536. a. 807. b
Acta philosophorum, eorum auctor quis? 196. a
Acta sanctorum, quinam ea collegerint? 148. b. sq.
Actus theologorum Wittenbergenfium & patriarchae Constantinopolitani 449. a
Actiones, earum normarum utilitas? 269. b. 277. a
Actiomes gentium num peccata? 553. b
Adam, num auctor poesis? 145. a. quid eius theologia censendum? 304. a. num libros reliquerit? 304. a. 1254. a
Adulterinae quando innouerint? 10. c. a
Adelpiani, cur Massaliani ita vocati? 620. a
Adfectus abfunt in controuersis decidendis 884. b. 900. a. 916. b. 940. a. 1054. a. 1239. b
Adiaphora religionum v. *Indifferentismus*.
Adiaphoristae quinam seculo XVI. ita adpellati? 1052. a. v. *Indifferentistae*.
 Adapianti

INDEX II. RERV.

Adoptiani quando exorti? 961. a
Adoratio v. *Cultus religiosus*.
Asperitio Christi in V. T. 914. a. b
Aspersiones ad Rom. pontificem an olim in usu fuerint? 710. a. 711. a. b. 712. a. b
Aspicio in lectione scripturae maxime est necessaria 73. b
Assistentiae systema ruinoso nititur fundamento 247. a
Adversarii v. *Dissentientes*.
Adulterium num ante legem fuerit interdictum? 566. a
Aegyptii num antiquissimis temporibus scholas habuerint? 62. b. magno in pretio habebant disciplinam arcani 125. b. eorum historia infernit scripturae illustrandae 165. b. quid de illorum theologia naturali sit habendum? 255. b. quomodo doctrinam moralem docuerint? 1263. b
Aegyptii codex scripturae sacrae 1278. b
Aegypti, num eorum curam olim gesserint diaconi? 741. b
Aequivocationes amant Iesuitae 634. b
Aera Nabonassarica 172. a
Aeriani inaequalitatem episcoporum & presbyterorum recte impugnauerunt 744. b
Aetas iuuenilis multis est obnoxia periculis 49. a
Aeternitas Dei a Socinianis in dubium vocatur 261. b. materiae v. *Materia*. mundi v. *Mundus*.
Aeternum evangelium quando in lucem prodierit? 991. a
Aethiopes an sint membra ecclesiae catholicae? 102. a
Aethiopica lingua, num ea theologiae cultor carere possit? 127. a
Aethiopica versio bibliorum 1330. b
Aethiopica liturgia 762. b
Aethiopi episcopi ecclesiae suae libertatem strenue contra pontifices defenderunt 723. a
Agenda v. *Theologia moralis*.
Agenda ecclesiastica quid? 719. a. 754. b
Alberti Alciabadi res gestae 841. b
Albigenses v. *Waldenses*.
Alchemiae studium a nonnullis in pretio est habitum 239. b
Alcorani variae editiones 720. b
Alfina novi testamenti editio 1307. a
Alexandrina liturgia an Marcus eius auctor? 757. b
Alexandrina schola maxime fuit celebris 311. b
Alexandrina synodus quando congregata? 414. b
Alexandrinum synedrium 1321. a
Alexandrinus patriarcha quando constitutus? 630. b. 743. b
Algebra, num intellectum ad veritatem investigandam aptum reddat? 221. b
Allegorica scripturae interpretatio est antiquissima 1551. b. placuit Iudaeis 1551. b. 1434. a. patriarchae 491. b. 559. a. scholasticis 1552. a. quantum

tempore reformationis valuerit? 1552. a. post-
 iminio quasi est restituta 1512. b. 1523. a. 1553. b. lq.
Almanachus pictus Iesuitarum 636. a
Almariciana haeresis ex philosophia Aristotelica fluxit 993. a. in quo constituitur? 993. a. b. in concilio Parisiensi & Lateranensi IV est damnata 993. b
Allogi reiecerunt apocalypsin Ioannis 1202. a
Altenburgense colloquium 442. b. 443. a
Altenburgensis catechismus 336. b
Ambitio est fons haeresium 946. a. v. *Superbia*.
Amor est fons totius doctrinae moralis 508. b. 637. b
Amos quinam in illum commentati? 1467. a. 1479. b. 1501. b
Anabaptistae cur Mennonitae dicti? 281. a. num a Socinianorum & Arminianorum placitis sint alieni? 134. b. vnde eorum doctrina diiudicanda? 457. b. 458. b. 1183. b. 1184. a. metaphysicam detestantur 237. a. scholas fluere faciunt 66. a. liberos humanos respuunt 132. b. scripturam sacram in germanicum idioma transtulerunt 1166. b. quinam pro illis scripserint? 1183. a. a plurimis sunt refutati 1048. b. 1053. a. 1054. b. 1116. a. 1119. b. 1184. b. 1230. a
Analogia fidei quid sit? 1160. a. in interpretanda scriptura ante oculos est habenda 1354. b. 1527. b. 1559. b
Analytica methodus, an ea theologia dogmatica rite tradi possit? 384. a
Anastasi Imperator, an eius iussu IV evangelia sint immutata? 1304. a
Anecdotes historiae multis sunt in pretio 162. b
Angeli num regant mundum? 555. a. b. an Athenagoras statuerit eos esse adorandos? 555. a. v. *Spiritus*.
Angli eruditi quinam de iis scripserint? 185. a
Anglia, per quos a pontificis erroribus sit repurgata? 452. a. 1120. b. lq.
Anglicana biblia polyglotta praestant Parisiensibus 1282. a. b
Animae, de earum origine variae exstant eruditorum sententiae 240. b. 247. b. 266. a. 933. b. corpora subtilia iis tributa fuit a gentilibus 250. a. quomodo agant in corpore, nobis est incognitum 215. a. earum transmigrationem statuerunt Iudaei 1410. a. b. impiorum animae num sint interiturae? 859. a. quinam de immortalitate animae scripserint? 248. a. 948. b
Animalia in sacro codice memorata 248. a. b
Animus theologiae cultoris quomodo sit comparatus? 391. a
Annales V. T. a quibusnam conditi? 775. b. Benedictinorum 186. b. 89. a. Minorum 819. a
Annatae an sint iniquae? 727. a
Anni diversarum gentium, quinam de iis scripserint? 171. a
 Nu 2
 Avomaci

INDEX II. RERUM.

Anomoei vnde ita dicti? 414. a. damnant semi-
Arianos 411. a
Anonymi, quinam de iis aliquid litteris configura-
 runt? 193. a
Antecedentia & consequentia probe sunt conside-
 randa 1244. a
Antediluviana ecclesia a quibus sit descripta? 779. a
Ante-Nicaeni symbola quae? 399. b
Ante-Nicaeni patres quomodo de Christo loquuti?
 519. b
Anthropologia a cultore theologiae non est negli-
 genda 246. b
Antiochopolitanae a Cyrillo sunt refutati 930. a
Anti, quid haec vox sibi velit? 856. a, b
Antichristus v. *Pontifex Romanus*.
Antilogiae v. *Contradictiones*.
Antinomii auctorem agnoscunt Io. Agricolam
 1039. b. 1229. b. refutati 1039. b. 1053. a. 1229. b
Antinomii in Anglia 1115. b
Antiocheni canones num a Semi-Arianis sint com-
 positi? 668. b
Antiochenum concilium 402. a. 408. a. 411. a. 415. a. b
Antiochenus patriarcha quando constitutus? 680.
 b. 743. b
Antipbonaria
 764. b
Antiquitates civiles quae? 154. b. quinam de iis
 egerint? 154. b. sq.
Antiquitates ecclesiasticae maxime sunt necessariae
 819. b. vnde addiscendae? 820. a. quinam de iis
 commentati sint? 821. sqq.
Antistes ecclesiae v. *Episcopi*.
Antibis num in theologia dogmatica attingen-
 da? 392. b
Antitrinitarii detestantur symbolum Nicaenum
 404. b. v. *Sociniani*.
Antwo pieńsja biblia cur regia dicta? 1181. a. b
Apathia atheorum 648. a. mysticorum 600. b.
 623. a. Stoicorum 200. a. 556. b
Aporismi p. *Aitici*
 253. a
Apostolodocetae quinam ita dicti? 952. a
Apocalypsis num a Ioanne conscripta? 1292. a. b. sq.
 cur in quibusdam N. T. codicibus non compa-
 reat? 1297. a. quinam eam commentariis illu-
 strarint? 1068. b. 1156. b. 1409. b. 1411. a. 1461. a.
 1465. a. 1467. b. 1470. b. 1500. a. b. 1509. b
Apostasiarii
 406. a
Apostoribi libri vnde dicti? 1264. b. veteris testa-
 menti qui? 1265. a. novi testamenti 1309. b.
 1310. a. b
Apodixis v. *Demonstratio*.
Apollinarijs vnde ita appellati? 918. b. 1413. b.
 praecipuus eorum error 918. b. seq. quinam con-
 tra e. s. scripserint? 919. a. b. condemnati sunt
 in synodo Antiocheni VIII 415. b
Apollonius Tyandenſis num fuerit magus? 830. b

Apologetici scriptores qui? 309. a. b. 504. b. 555. a.
 822. a. 863. a. plurima antiquitatibus ecclesiasti-
 cis inferuentia tradunt 810. a
Apologi antiquissimis temporibus in tradenda mo-
 rum doctrina fuerunt vitati 264. a
Apologia Augustinae confessionis est liber sym-
 bolicus ecclesiae Lutheranae 429. b. a Melan-
 chthone est composita, 430. a. a Iusto Iona in lin-
 guam Germanicam translata 430. b. in utroque
 idiomate est legenda 465. b
Apostibegmata a plurimis sunt collecta 293. a.
 546. b
Apostoli a Christo sunt electi 656. a. num soli pa-
 tres adpellandi? 479. a. num fuerint principes,
 legesatores rerumque domini? 656. b. sq.
 721. a. 579. a. b. 1004. b. pollebant potestate mi-
 raculosa poenas minus morigeris infligendi 657.
 a. methodo catechetica sunt vli 305. seq. com-
 pendium carecheticum aut systemata non compo-
 suerunt 306. a. b. scripta nonnulla suppositi-
 tiis tribuuntur 524. a. 1310. a. an liber dualica-
 lium ab iis sit profectus? 307. a. peperam iis
 tribuuntur liturgiae 756. b. sq. num pericope
 euangelicae ab iis originem ducant? 1426. b.
 morem Ebraeorum in allegando V. T. sunt secu-
 ri 1513. b. an versionem LXX. interpretum
 adhibuerint? 1322. b. dialecto Hierosolymitana
 sunt vli 1328. b. num plebeio dicendi genere?
 1302. b. an eorum autographa exstent? 1305. b. sq.
 cum ethnicis, Iudaicis & haereticis ipsis sunt di-
 micandum? 857. a. nonnullis haereticis igno-
 rantiae & infidelitatis sunt accusati 867. a. a qui-
 burnam eorum vitae sint descriptae? 1289. a. b
Apostolica acta apocrypha 1289. a
Apostolica ecclesia v. *Ecclesia*.
Apostolicae constitutiones v. *Constitutiones*.
Apostolici canones v. *Canones*.
Apostolici patres qui? 480. a. credenda cum agen-
 dis coniunxerunt 554. a. voce & scriptis verita-
 tem contra haereticos defenderunt 858. a. b. eo-
 rum scripta cur apocrypha dicantur? 1310. b
Apostolicum symbolum ab apostolis confectum non
 est 307. a. 396. b. sq. quando ortum receptum-
 que in ecclesia? 398. a. b. 464. a. 472. a. differt
 a formulis fidei, quae apud Epiphanium repe-
 riuntur 418. b. pro compendio theologico non
 est reputandum 307. a. nec pro fidei norma 462.
 a. b. additionibus & variationibus fuit ubno-
 xium 328. a. a plurimis est illustratum 458. a.
 b. sq. 461. sqq.
Aquileiensis ecclesia suum habuit symbolum 401. a
Aquisgranense concilium quando habitum? 417. b
A. abbi, quando apud eos philosophia efflorescere
 coepit? 207. b. 219. a. 229. b. 319. b. 322. b.
 chemiae studium in Europam propagatum 237. b.
 quinam

INDEX II. RERV.

quinam de eorum philosophia & theologia scripserint? 198. a. 781. a
Arabica lingua est maxime utilis 126. b. 994. b
Arabica versio scripturae sacrae 1330. b
Arbitrium liberum v. Liberum arbitrium.
Arbores in scriptura memoratae, quinam de iis scripserint? 248. b
Arca Noe, eius structura a quibus explicata? 299. b
Arca dominionis pontificiae in iure canonico passim sunt obuia 745. a. b. a quibus sint detecta? 749. b. sq.
Arcae historiae in pretio sunt habendae 162. b
Arcae disciplina apud quos fuerit vitata? 227. a
Archaeus quid? 242. b
Archiepiscopi quomodo exorti? 665. a. 722. b. 742. b
Areologia v. Bitica.
Argentensis confessio Carolo V. in Comitibus Augustanis frustra est oblata 450. a
Argento-atenfis catechismus 336. b
Argento-atenfis editio N. T. 1307. a
Arguorum regum chronol. vnde haurienda? 490. b
Arian: corruperunt orthodoxorum libros 311. b
num condidit in symbolum apostolicum? 398. b.
404. a. symbolum Nicaenum detestantur 404. b. 408. a. b. varia composuerunt symbola 403. sq. 415. b. damnari sunt in conciliis nonnullis 402. a. 415. b. ipsimet aliquot convocarunt synodos 411. a. 414. a. a plurimis sunt refutati 857. b. sq. 900. b. seq. 912. b. quidnam pro ea. sua defenda ediderint? 904. a. 906. b. sq. v. *Socrini*.
Arrii scrip. a flammis sunt addicta 907. b
Arrioteles sectam peculiarem constituit 203. b. num fuerit artheus? 204. b. 1202. b. num Iudaeus? 205. a. eius libri Parisiis sunt combusti 992. b. ipsius vita a multis est descripta 203. b. sq.
Aristotelica philosophia scholas corruptit 64. a. 208. a. patribus fuit inuisa 205. a. 229. a. 500. b. haereses parit 205. b. 957. b. 976. b. 981. a. 983. b. 992. b. controuersias augeat 508. b. 979. a. 1052. b. a scholasticis est corrupta 207. b. non omnia in ea sunt reicienda 205. b. num. Platonicae sit praefenda? 203. b. 1023. a
Arithmetica vna est ex septem artibus liberalibus 95. b. Pythagorica an inter mathematicas disciplinas locum habeat? 297. a
Armeni num sint membra eccl. Romanae 1225. b
Armini a quo nomen sortiti? 1166. b. cur reformationes desit? 457. a. libros syn-bolicos parui pendunt 457. a. catechismus Heidelbergensem reiciunt 341. b. eorum cortellio 457. a. 1167. b. rationi nimium tribuunt 212. b. an cum Socinianis consentiant? 1167. b. dissentientium tolerantiam commendat 120. b. summorum imperantium iura atremne deferunt 716. b. sq. a quibus sint refutati? 1075. b. 1143. b. 1167. b. sq. 1169. a. b. sq. eorum scripta exegetica 1516. seq.

Aromata in scripturis memorata, quinam de iis scripserint? 248. b
Ars cogitandi 221. a. noua conuincendi haereticos 583. b. 1078. a. 1109. a. b. critica *ars*. *Artes liberales* quae? 95. b. 128. a. 318. a. historia artium maximae est utilitatis 191. a. b
Articuli Iliacenses 621. b. Smalcaldici 439. b. 465. b
Suobacenses 427. a. Torgauenses 427. a. 433. b. visitatorii 440. a
Artificialis logica differt a naturali 217. a
Astetici scriptores qui? 586. b. sq. 599. b. a spiritualibus seu mysticis distinguuntur 599. b
Astyrinae litterae an sint illae, quas hodie ebraeos vocamus? 1265. b. 118. a. b
Astyrinacum regnum num tam amplum fuerit, ut vulgus credit? 1166. a
Astrologia iudiciaria vana est scientia 297. a. 117. a
Astrologici libri sunt nocui 84. b
Astronomia superfluitio hominum inseruit 297. a
Astronomia est vna ex septem artibus liberalibus 95. b
Athanasianum symbolum num ab Athanasio sit compositum? 406. a. b
Athei doctrinae moral. fundamenta destrunt 647. a. b. seq. 269. b. 272. b. ius naturae illi 281. b. fatalem necessitatem statunt 272. b. 648. b. metaphysica abutuntur 234. b. num spiritus finitus statuunt? 252. b. sacrae scripturae auctoritatem imminuere adlaborant 1254. b. sq. 1533. b. eorum numerus sine necessitate non est augendus 1298. b. eorum libri a quibus legendi? 89. a. a quibus sint refutati? 1199. b. sq.
Atheismi historia circumspecte est tractanda 1193. b
Atheismus quoruplex sit 1199. a. 1200. a. Aristoteles 204. b. 234. a. 1102. b. Cartesii 209. a. Böhmii 191. b. Ciceronis 258. b. 1199. a. Democriti 269. b. Eleaticorum 205. b. Epicuri 206. a. 1103. a. Grotii 1518. a. Hobbesii 28. b. Ionicorum 199. a. Lutheri 1349. a. Petronii 1023. b. Platonis 202. b. philosophorum gentium 258. a. 553. a. 1199. a. b. 121. a. pseudo-Cartesianorum 209. a. Icepticorum 207. a. 1209. b. Socratis 199. a. Spinozae 1207. a. b. Stoicorum 1203. a. Tolandii 1203. b. Weidenhageni 594. a
Athenienses quomodo adolescentium ingenia ex-plorant? 35. b. 40. a
Atomistica philosophandi ratio, a quibus introducta? 218. a
Attenio ad meditandum quomodo excitanda? 56. a. 68. a
Auaritia est vitium maxime execrabile 573. a. pugnat cum fine studii theologici 28. a. b. an primam criticam originem dederit? 134. b. occaecat internum historicos 192. b
Auctores qui & quomodo legendi? 97. a. b. 105. b
Austriaci patrum quanta? 539. seq.
Autio

INDEX II. RERV.M.

Auditio est administratum meditationis 60. *a.* audicionis non temere negligenda occasio 60. *sq.* ei iungenda est lectio 70. *seq.*
Augustus *fl.* *loriae* scriptures qui? 168. *a.*
Augustiana confessio est symbolum ecclesiae I viterhanse 426. *a.* in comitiis Augustanis Carolo V in lingua germanica & latina est tradita 427. *b.* germanicum exemplum in archiuo Moguntinensi asseruatur 427. *b.* 465. *b.* latinum relatum est in archiuo Bruxellensi 428. *a.* a Philippo Melanchthone propria auctoritate est immutata 428. inuariatam libro concordiae est inserta 429. *a.* a plurimis est illustrata 466. *b.* *seq.* quinam ex Catholicis & Reformatis in eam scripserint? 468. *a.* *b.* an reformati in eius societatem sint admittendi? 468. *b.* *sq.*
Augustana Confessio repetita quando & a quo conscripta? 439. *a.* *b.*
Augustanum colloquium inter Lutherum & Caietanum 840. *b.*
Augustiniana methodus a quibus inuenta? 915. *b.*
Authentica scripturae quae? 1306. *a.*
Autodidacti 61. *a.* *b.*
Autographa scriptorum V. & N. T. num adhuc exstant? 1305. *b.* 1306. *a.*
Axiomata metaphysica, eorum vfus 234. *b.*
Azazel, hircus, quinam de eo scripserint? 784. *b.* 1509. *b.*

B.

Babylonica histeria scripturae sacrae illustrandae inseruit 165. *b.*
Babylonicae scholae quando efflorescere caeperint? 120. *b.*
Babylonicum calumud varia expertum est fata 121. *a.*
Babylonicus codex scripturae sacrae 1278. *b.*
Badense colloquium quando habitum? 1089. *b.*
Babir, liber kabalisticus, a quo conscriptus? 122. *b.*
Bairhofaei, quinam ita dicantur? 1436. *b.*
Baptismalis formula, an ex ea enatum symbolum apostolicum? 398. *b.* 464. *a.*
Baptismus, num sit medium officae regenerationis? 590. *a.* 1113. *a.* in baptismis nihil mysterii sit? 493. *b.*
Baptizati haeretici quando rebaptizandi? 887. *a.*
Barbae iorsio latinis vitio versa est a Graecis 972. *b.* 977. *b.*
Barbari, Graecis qui? 495. *a.*
Barbarica philosophia quinam de ea commentati? 108. *a.*
Barbaries num hodie metuenda? 110. *b.* ecclesiae occidentalis 313. *seq.* Iudaeorum 124. *a.* 994. *a.* scholasticorum 103. *b.* 271. *a.* 314. *b.* 318. *a.* *b.* 381. *b.* *sq.* 508. *b.*
Barbarismi noui testamenti 106. *a.* 116. *a.* 1302. *a.* *b.*
Barbare-Graeca lingua quae? 110. *a.* *b.*

Bardi apud Gallos quinam fuerint? 145. *b.*
Basiliense concilium quando ha? i?um? 1017. *b.* quae in eo acta? 1017. *seq.*
Beatitudo v. *Salus aeterna*.
Belgae eruditione clari a quibus sint descripti? 85. *a.* quinam ex iis theologiam polemica m tractarint? 1127. *b.* *sq.*
Belgica confessio & symbolum reformatarum 421. *a.*
Belgica versio biblionum vetus & noua 1360. *a.*
Bellum an licite geratur? 557. *b.*
Benedictini, eorum vita a quibus sit descripta? 1265. *b.* 527. *b.* 819. *a.*
Bennoni, episcopi Misnensis, canonisatio 1033. *b.*
Berengariana haereticis 685. *a.*
Bergeris conuentus quinam ei interfuerint? 434. *b.*
Berlenburgica biblia num fanaticis opinionibus faueant? 1367. *a.*
Berolinensis societas regia histriae naturali lucem adfudit 156. *a.*
Biblia Antwerpensis 1281. *a.* Berlenburgica 1367. *a.* Complutensis 1180. *b.* Cyprio-Caluinianorum 1357. *b.* critica 1301. *a.* glossata 74. *a.* 1280. *a.* 1351. *b.* Herbornensis 1357. *a.* illustrata 1474. *a.* maxima 1285. *a.* Origeniana 1376. *b.* numerata 1471. *a.* 1519. *a.* Parisiensia 1281. *b.* pentapla 1366. *a.* polyglotta Londinensia 135. *b.* 1282. *a.* 28. tabbilenia 1281. *a.* Tigurina 1364. *b.* Vinariensis 74. *a.* 1154. *a.* Wormatiensia 1366. *b.*
Bibliopolas, eorum notitia maxime est utilis 192. *b.* eorum auaritia an criticae origo? 134. *b.*
Bibliotheca agendorum ecclesiasticorum 721. *a.* alfectica 581. *b.* Bremensis 1515. *a.* Coislinaiana 192. *a.* concionatoria 581. *b.* fratrum Polonorum 1172. *b.* Menckiana 189. *a.* nummaria 176. *b.* patrum 530. *a.* Rabbistorum 126. *a.* Vissenbachiana 126. *a.* 192. *a.* Vindobonensis 191. *b.*
Bibliothecarum notitia est comparanda 191. *a.*
Bidelliani qui? 1179. *a.*
Biographici scriptores 181. *sq.*
Bolsmista, a quo nomen accepit? 1189. *a.* a quibus sint refutati? 1190. *a.* *b.* *sq.*
Bogomili quando exorti? 986. *a.* 920. *b.*
Bonifacius VIII aceritmas cum Gallicae rege habuit lites 689. *b.* 723. *a.* sextum decretalium librum edidit 689. *b.*
Bona a malis probe sunt distinguenda 20. *a.* quae nam a Deo expetenda? 52. *a.*
Bona opera v. *Opera*.
Bononiensis academia olim maxime fuit celebris 688. *a.*
Bonum summum in quo consistit? 199. *b.* 268. *a.* 277. *a.*
Breuer quid? 1410. *a.*
Breuiaria 313. *b.* 719. *b.* 764. *b.*
Breuiatio canonum quid? 670. *a.*
Britannia v. *Anglia*.
Brixienfis editio biblionum quando in lucem emissaf?

INDEX II. RERV.

<i>sa</i> ? 1283. <i>f.</i> num ea Lutherus in adornanda versione germanica sit vſus ?	ibid.	<i>Carentonenſis ſynodus</i>	1104. <i>b</i>
<i>Braccardica iuris a quo dicta</i> ?	634. <i>a</i>	<i>Carmelitarum hiſtoria a quonam ſcripta</i> ?	1616. <i>b</i>
<i>Bruta num maſchinae</i> ?	215. <i>a</i>	<i>Carnium eius num licitus</i> ?	532. <i>b</i> . 567. <i>b</i>
<i>Bugenhagenſis hiſtoria</i>	844. <i>b</i>	<i>Carolomanni leges, a quo edicæ</i> ?	78. <i>a</i>
<i>Bulle pontificum quando in Gallia recipiuntur</i> ? 713.		<i>Carolus M. an eius cura nouum teſtamentum in linguam germanicam ſit tranſlucum</i> ?	1342. <i>a. b.</i>
<i>bullæ Leonis X. Wittebergæ igni traditur</i> 692. <i>b</i>		num auctor pericoparum euangelicarum ? 1427.	
<i>Bulleria quid</i> ?	711. <i>a</i>	<i>a. 1429. b.</i> eius capitula	717. <i>b</i> . 958. <i>b</i>
<i>Byzantini ſcriptores qui</i> ?	108. <i>b</i> . 169. <i>a</i>	<i>Cauſiſſæ qui</i> ? 568. <i>a</i> . 577. <i>a</i> . 624. <i>a</i> . 633. <i>b.</i> quoniam iſſe ſe oppoſuerint ?	617. <i>a. b.</i> 1099. <i>b</i>
<i>C.</i>		<i>Cauſus conſcientiæ, a quibus ſeorſim ſunt propoſiti</i> ?	628. <i>a</i> . 639. <i>a. b.</i> 14. 462. <i>a</i>
<i>Cerimonie eccleſiaſticae, an de iſſis ſollicita ſit iuriſprudentia eccleſiaſtica</i> ? 755. <i>a.</i> quoniam ex veteribus de iſſis ſcripſerint ? 755. ſq. quoniam ex recentioribus ?	822. ſq.	<i>Catalogi librorum quotuplices</i> ?	189. <i>a</i>
<i>Cerimonie Moſaicae</i>	1513. <i>b</i>	<i>Catalogi pontificum a quibus ſint eliti</i> ? 747. <i>a. b</i>	
<i>Cerimoniarum pater quis</i> ?	574. <i>a</i>	<i>Catecheſti theotiſca</i>	333. <i>a. b.</i> 1343. <i>b</i>
<i>Caſarum reſeſſæ, a quibus deſcriptæ</i> ? 68. <i>a. b.</i> ſq.		<i>Catechetica methodus</i>	383. <i>a</i>
<i>Calculus codicis ebraei an præferendus calculo LXX interpretum</i> ?	172. <i>a</i>	<i>Catechetica theologia</i> 303. <i>a.</i> ſub ſcholaſticorum regno plane eſt neglecta	312. <i>a</i>
<i>Calendaria num differant a martyrologiis</i> ? 806. <i>b.</i>		<i>Catechiſatio Chriſti & apoſtolorum</i> 305. <i>a. b.</i> ſeq.	
<i>Calor an rerum naturalium principium</i> ?	804. <i>a</i>	in veteri eccleſia viguit 311. <i>b.</i> 316. <i>a.</i> 333. <i>a.</i> ſub ſcholaſticis conſpecta iacuit 331. <i>b.</i> a Luthero in integrum eſt reſtituta 332. ſq. huius exemplum ſunt ſecuti Romanenſes	337. <i>b</i>
<i>Caluiniani v. Reformati.</i>	238. <i>a</i>	<i>Catechiſmi quomodo ſint concinnandi</i> ? 340. <i>a.</i> an ſint ſymbola ?	395. <i>a.</i> 431. <i>b</i>
<i>Calumniae veritatis parum nocent</i> 875. <i>b.</i> ſq. 885. <i>a.</i>		<i>Catechiſmus Aſtenburgenſis</i> 336. <i>b.</i> Argentoratensis 336. <i>b.</i> Caluini 341. <i>a.</i> Caniſii 339. <i>a.</i> Crypto-Caluinianorum 432. <i>b.</i> Dantiſcanus 336. <i>b.</i> Dresdenſis 336. <i>b.</i> Francofurtanus 331. <i>b.</i> Gochianus 336. <i>b.</i> Hammondi 594. <i>b.</i> Heidelbergſis 341. <i>a.</i> 451. <i>a.</i> hiſtoricus Claudii Fleuri 339. <i>b.</i> ludæorum 343. <i>b.</i> Lutheri 314. <i>a. b.</i> 431. <i>b.</i> 465. <i>b.</i> 583. <i>a.</i> medii æui 333. <i>a.</i> papitiſticus Frid. Mayeri 1163. <i>b.</i> Quackerorum 343. <i>b.</i> Quedlinburgenſis 336. <i>b.</i> Racouienſis 343. <i>a.</i> 455. <i>b.</i> 456. <i>a.</i> Romanus 338. <i>a. b.</i> 444. <i>a.</i> Socinianorum 455. <i>b.</i> ſeq.	
<i>Calumniae ſingulae an eadem quæ ebraeæ</i> ?	115. <i>a</i>	<i>Catenæ paſſum quid</i> ? 1422. <i>a.</i> a quibus ſint compoſitæ ?	1423. <i>a.</i>
<i>Cananei, num apud eos antiquiſſimis temporibus ſcholæ fuerint</i> ?	62. <i>b</i>	<i>Catholica eccleſia v. Eccleſia.</i>	
<i>Canon, num hæc vox idem ſit quod caput</i> ? 1389. <i>b</i>		<i>Catholicae epiſtolæ quæ</i> ?	1290. <i>b</i>
<i>Canones conciliorum quid</i> ? 666. <i>a. b.</i> a quibus collecti ? 666. <i>b.</i> ſq. 672. <i>a.</i> 686. <i>a. b.</i> ſq. 689. ſeq. quomodo ? 669. <i>b.</i> ſq. 671. <i>b.</i> ſunt ſons iuris canonici 701. <i>b.</i> num vim legis habeant ? 701. <i>b.</i> 702. <i>a.</i> 692. <i>a.</i> an diuini ſunt inſpirati ? 752. <i>b.</i> a quibus illuſtrati ? 671. <i>b.</i> nonnulli in linguam Arabicam ſunt tranſlati		<i>Catholici v. Romanenſes.</i>	
<i>Canones poenitentiales quid</i> ?	626. <i>b</i>	<i>Cauſalis methodus magnis laborat incommodis</i>	334. <i>b</i>
<i>Canonica epitomæ</i>	1255. <i>b</i>	<i>Cauſarum occasionalium ſyſtema</i> 216. <i>b.</i> 242. <i>a.</i> 247. <i>a.</i> 209. <i>a</i>	
<i>Canonicis libri qui</i> ? 1253. ſq. a quibus ſint collecti ?	1262. <i>b.</i> ſq.	<i>Cenſura eccleſiaſtica v. Excommunicatio.</i>	
<i>Canonicis libri noui teſtamenti qui</i> ? 1293. <i>b.</i> a quibus ſint ſcrip. i ? 1286. <i>f.</i> a quibus collecti ? 1293. <i>b</i>		<i>Cenſurae Magdeburgenſes a quibus ſint compoſitæ</i> ? 767. ſq. 510. <i>b.</i> fruſtra a nonnullis impugnatae	678. <i>a.</i> 797. <i>a</i>
<i>Canonicum ius v. Ius canonicum.</i>		<i>Cerdoniani reiecerunt apocalypſin</i>	1292. <i>b</i>
<i>Canonum breuiatio quid</i> ? 670. <i>a.</i> concordia 670. <i>a.</i> 686. <i>a.</i> corpus ſeu codex	669. <i>b.</i> 675. <i>a</i>	<i>Cerinthiani, num ad eorum errores Paulus in epiſtolis ſuis reſpiciat</i> ?	857. <i>b</i>
<i>Canticum canticorum quoniam in illud commentum</i> ? 605. <i>b.</i> 607. <i>a.</i> 611. <i>b.</i> 1262. <i>a.</i> 1344. <i>a.</i> 1384. <i>a. b.</i> 1386. <i>a.</i> 1389. <i>b.</i> 1408. <i>b.</i> 1409. <i>b.</i> 1412. <i>a.</i> 1419. <i>a.</i> 1434. <i>a.</i> 1496. <i>a</i>		<i>Certamina theologica v. Controverſiæ.</i>	
<i>Canticæ v. Hymni.</i>		<i>Chalcedonenſe concilium quando habitum</i> ? 424. <i>b</i>	
<i>Cantores quando in eccleſia exort</i> ?	742. <i>a</i>	<i>Chaldaei, an apud illos ſcholæ flourerint</i> ? 63. <i>b.</i>	
<i>Capitalia ſupplicia num Chriſtianis illicita</i> ? 560. <i>b</i>		duplex ſuauere principium 891. <i>a.</i> quoniam de ipſorum	
<i>Cap ſalaria regia quid</i> ? 717. <i>b.</i> quotuplicia ? 717. <i>b</i>			
<i>Card nates romanae eccleſiæ, quoniam eorum vitas deſcripſerint</i> ?	185. <i>a.</i> 185. <i>a</i>		

INDEX II. RERVM.

iptorum philosophia & doctrina morali scripserint? 198. a. 263. b.
Chaldaica lingua apud veteres etiam hebraea dicta est 199. num ea theologiae cultor carere possit? 126. b. 963. b.
Chaldaicae paraphrasae maxime sunt viles 125. b. bibliis Antwerpianis & Rabbinicis sunt insertae 1281. b. 1284. a.
Characteres ingenii ad theologiam apti 37. a.
Chasius dicitur Nestorianorum fraudes 423. a.
Chisidnei qui? 1438. b.
Chemia ad physicam excolendam plurimum confert 217. b. 239. a. 240. b. quinam de ea scripserint? 239. b.
Chiliasmus a quibusdam refutatus? 887. b. 1071. a.
Chinesum chronologia 172. a. philosophia naturalis 237. a. cultus religiosus 635. a.
Christiana religio cur a patribus etiam philosophia vocetur? 495. a. 496. b. 500. b. num rationi repugnet? 260. a. per gentilium obsecrationes non est laesata 885. a. a patribus contra ethnicos, Iudeos & haereticos probe est defensa 860. fqq. 1116. fqq.
Christiani veteres Deum hymnis celebrabant 151. a. b.
Christus est finis studii theologici 14. a. scopus scripturae 73. a. cur sapientia dicatur? 19. b. num in docendo catechetarum munere functus sit? 305. a. fortiter veritatem propugnauit 857. a. qua lingua sit vsus? 1128. b. num ethnicis notus fuerit? 565. a. num omni rerum dominio & proprietate destitutus? 579. a. b. regnum temporale erigere noluit 656. a. falso ei nonnulla scripta tribuuntur 524. a. 1310. a.
Chronicorum libri, eorum paraphrasae diu iacuit sepulta 1314. a. b.
Chronographi christiani qui notatu digni? 774. b.
Chronologia historiae civilis & ecclesiasticae lucem adfundit 171. fqq. cauae est tractanda 173. a. quinam scripta chronologica reliquerint? 172. a. b.
Chymia v. *Chemia*.
Ciceroniana trinitas quid? 1126. a.
Ciceroniani quinam dicti? 101. a. b. 113. a.
Cicicini num in epistolis Pauli deprehendantur? 1302. b.
Circumcelliones cur inter haereticos relati? 994. a.
Circumcisio Iudaeorum quinam de ea commentati sunt? 784. b.
Cisterciensis ordinis scriptores 186. b.
Civilis historia illustrat scripturam sacram 157. a. historiam ecclesiasticam 157. b. providentiae divinae speculum est 157. b. 768. a. quomodo tractanda? 158. b. seq.
Clement v. *Constitutiones* suas publici iuris facere vetuit 689. b.

Clement VIII versionem vulgatam, Sixtina correctiorem, edidit 1336. a. eius vita a Georgio Spalacino est descripta 888. b.
Clementinae quid? 650. a.
Clerici quando a laicis distincti? 730. b. num seculis civilibus subiecti? 731. b. quomodo eorum vita sit comparata? 634. b. fqq.
Cocceiani discedunt a communi theologiae tractandi ratione 375. a. ubique typos quaerunt 1508. a. 1512. b. a nonnullis sunt impugnati 1142. b. 152. b. a plurimis defensi 1141. a.
Cocceianismus an differat a Cartesianismo? 375. b.
Codex canonum ecclesiae vniuersae 667. a. ecclesiae orientalis 669. a. Aethi anae 675. b. Romanae 672. b.
Codices manuscripti valde sunt depauperati 135. a. 515. b.
Codices manuscripti veteris testamenti 1278. b. noui testamenti 1306. a. b. vnde eorum antiquitates dignoscenda? 1279. a. 305. b. quinam optimi? 1179. a. nu. & anxie sint conferendi? 1280. a.
Codicilli porphyreales quid? 626. b.
Coena sacra in veteri ecclesia sub vtraque specie est ad ministrata 761. b. quem morem secuti sunt Hussitae & Protestantes 1038. b. 1113. fqq. quoribus sit seruenda? 1098. b.
Cogitationes mentis nostrae rite sunt exprimendae 137. b.
Cognitio est finis proximus studii theologici 14. a. 58. a. quoruplex sit? 14. a. b.
Cognitio sui ipsius maxime est necessaria 52. b. 263. a. quinam de ea scripserint? 273. b.
Cognitio veritatis quomodo comparatur? 850. a.
Collectiones canonum v. *Canones*.
Collectiones patrum 530. a. b.
Colloquia num sint symbola? 395. a. certamina augent 1157. b. 1165. a.
Colloquium Altenburgense 442. b. Augustanum 840. b. Basileense 1089. b. Durlacenum 1107. b. Emdanum 453. b. 1183. a. Fontisbellaquei 1092. a. Franckenhausenense 458. b. 1184. a. Haguenoense 437. a. Leowardenense 458. b. 1184. a. Ratisbonense 230. a. 349. a. 1063. a. Reinfelsenense 1111. a. Thorunenense 454. a. 1073. a. 1231. a. Wormatiense 437. a.
Colossenses, quinam in epistolam iuli ad Colossenses sunt commentati? 1467. b. 1478. a. b. 1525. a. b.
Comitia Augustana 426. b. 437. b. Torgauensia 433. b.
Commentarii in scripturam sacram a quibus scripti? 1247. a. 1372. fqq. quinam vituperandi? 1551. a. b. qui laudandi? 1555. a. b.
Commentarii, Gallis *memoires* dicti, cauae sunt legendi? 161. b. Com-

INDEX II. RERVII.

<i>Comœdiæ</i> imp' obantur	149. b	<i>b. an quis conscientiae probabilis ductus se.</i>	
<i>Comparativus methodus</i> quæ?	390. a	<i>qui possit?</i>	632. a. 634. b
<i>Compendia</i> historiae civilis. 164. b. sq. ecclesiasti-		<i>Conscientiæ casus v. Casus conscientiæ.</i>	
<i>cio</i>	801. a	<i>Conscientiæ liber</i> quid?	71. b. 551. a
<i>Complexiones</i> quid?	1410. a	<i>Conscientiarii</i> quinam ita dicti?	1079. a. b
<i>Comptentia</i> biblia	1180. b. 1306. b	<i>Consensus</i> <i>Dreidentis</i> a Crypto-Calvinianis est	
<i>Concilia</i> olim ab imperatoribus sunt convocata		<i>compositus</i>	433. a
708. a. 417. b. an sint supra papam? 702. b. sq.		<i>Consensus</i> <i>reperitus</i> Syncretistis a Wittebergensis	
726. b. 1012. b. seq. num leges terre queant?		<i>est oppositus</i> 1075. a. 1232. b. a. lenenibus	
632. a. 660. a. 683. errare possunt & lapsus		<i>non est approbatus</i>	1075. b
erraverunt 702. a. notitia conciliorum est		<i>Consensus</i> <i>ecclesiæ & patrum</i> num in rebus dubiis,	
proficua	818. a	<i>ceu veritatis regula, amplectendus?</i>	511. a. b.
<i>Conciliorum canones</i> v. <i>Canones.</i>			54 b. 540. b
<i>Concilium</i> Alexandrinum 414. b. Antiochenum		<i>Consensus philosophiæ</i> veteris & novæ	210. b.
402. a. 3. a. 411. a. 415. a. b. 663. sq. Aquis-			244. a
granense 417. b. Ariminense 412. b. Basilien-		<i>Consequentia</i> & antecedentia rite sunt ponderan-	
se 1017. b. Carentonense 1104. b. Chalcedo-		<i>da</i>	1075. a
nense 424. b. Constantinense 530. a. 631. b.		<i>Consequentiarum</i> usus denegatur protestantibus a	
726. a. b. 1015. b. Constantinopolitanum 416. b.		<i>positivis</i>	515. b. 108. a. 1107. b. 1108. b
Dordracenum 451. b. 1124. a. 1154. b. Ephesi-		<i>Conservatio mundi</i> num a Deo?	205. a. 336. a
num 422. b. 424. b. Florentinum 1011. b. 1022.		<i>Conservatio veræ religionis</i> summo Numini de-	
b. 1025. a. Gangrense 669. a. Hierosolymita-		<i>betur</i> 478. a. 505. b. 516. b. 543. b. 768. a. sit fi-	
nanum 658. a. Lampacenum 415. a. Laodi-		<i>nis studii polemici</i>	855. a. 1239. a
cenum 685. a. 742. a. 1296. b. Londinense		<i>Constitia theologia</i> a quibus sint collecta? 641. a. b	
452. a. 454. a. Mediolanense 409. b. Nicæ-		<i>Conspiratio pulveraria</i> in Anglia, variis scriptis oc-	
enum 401. a. 506. b. Parisiense 413. b. Sardi-		<i>cationem dedit</i>	724. b
centie 409. b. 711. b. 727. a. Seleuciense 413. b.		<i>Constantia</i> plurimum confert ad theologiæ tra-	
Tridentinum v. <i>Tridentinum concilium.</i>		<i>ditionem</i> 39. a. 68. a. tentatione a Deo ex-	
<i>Conciones</i> , iis elaborandis patres inseruiunt 517. a.		<i>ploratur</i>	91. a
in catechismum a quibus scriptæ?	337. a	<i>Constantiense concilium</i> quænam in eo agitata?	
<i>Concionatoria</i> bibliotheca	581. b	580. a. 691. b. 716. a. b. 1016. b	
<i>Concordantiæ</i> quid? 1543. a. quotuplices? 149.		<i>Constantinopolis</i> quando per Turcas expugnata?	
b. latine 1545. b. græcæ 1546. a. ebraicæ			108. b
1547. b. germanicæ 1549. b. a quo inuentæ?		<i>Constantinopolitanum concilium</i> a Theodosio con-	
1543. a. quinam de earum usu sint commen-		<i>vocatum</i> 416. a. quænam in eo conclusa?	
tati?	1549. b		416. a. 421. a
<i>Concordia canonum</i>	670. a. 686. a	<i>Constantinopolitanum symbolum</i> num a Nicæno	
<i>Concordia euangelistarum</i> v. <i>Harmonia.</i>		<i>differat?</i>	405. b. 416. b
<i>Concordia sacra</i> v. <i>Vitis.</i>		<i>Constantinopolitanus patriarcha</i> quando constitutus?	
<i>Concordia Formula</i> v. <i>Formula Concordiæ.</i>		680. b. 743. b. acriter se opposuit ambi-	
<i>Concubinatus</i> num olim illicitus fuerit?	563. a	<i>tionis Romani pontificis</i>	712. a
<i>Concubitus</i> incesti primis christianis a gentilibus		<i>Constantinus magnus</i> nimium indulsit sacri ordinis	
<i>sunt imputati</i>	864. b	<i>viris</i>	666. a. 717. a. 722. b
<i>Concubiscentia</i> num sit peccatum?	650. b	<i>Constantius</i> Imperator convocat concilium oecum-	
<i>Confessio</i> anapaptitarum 457. b. 1187. b. Argenti-		<i>enicum</i>	412. b
lenis 450. a. 1050. a. Augustana 416. a. b.		<i>Constitutiones apostolicæ</i> an diversæ a doctrina	
Belgica 451. a. ecclesiæ Saxonicarum 439. a		<i>apostolorum?</i> 307. b. 661. b. 829. a. num a	
<i>Confessiones fidei</i> v. <i>Symbula.</i>		<i>Clemente Romano sint collectæ?</i> 535. b. 659.	
<i>Confusit cultus</i> improbatu a Dominicanis 65. a			b. 307. b
<i>Congregatio</i> oratoria quando instituta? 790. b. S.		<i>Constitutiones pontificum</i> v. <i>Decretales.</i>	
Mauri præstantissimos protulit viros 186. b.		<i>Constitutiones principum</i> num inter fontes iuris	
<i>Coniecturæ</i> criticorum interdum ruinoso nituntur		<i>canonici referendæ?</i>	714. b
<i>fundamento</i>	536. b	<i>Consuetudo</i> an differat ab obsequentia ecclesiastica?	
<i>Coniugia</i> ab Hieronymo improbatu 566. b. num		715. a. magnam habet auctoritatem in rebus	
<i>per adulterium dissoluantur?</i>	1124. b	<i>ecclesiasticis</i>	715. a. b
<i>Conscientia</i> , eius norma est lex divina 626. b. 639.		<i>Contradicendi studium</i> parit errores	1052. b
		<i>Oo</i>	Contra.

INDEX II. RERV.

Conuadiationes in sacris litteris admitti nequeunt
1531. a. b

Contraremonstrantes quales habuerint lites cum
renouantibus? 166. a. b. de iure magistrat-
us circa sacra acriter concertantur 737. a.
1170. b

Controuersiae theologiae quomodo in dogmatica
tractandae? 192. b. veritatem illustrant 504.
a. b. affectus crebro se iis immiscunt 572. b.
1074. a. an iis nemini parcendum? 1144. a.
philosophia aristotelica aluntur 159. b. 361. a.
384. b. 979. a. 1057. b. colloquiis religiosis au-
gentur 1157. b. 1165. a. num methodo mathe-
matica imminui possint? 389. a. si e notitia
antiquitatum ecclesiasticarum decidi neque-
unt 819. b. quis in decidendis controuersis
iudex legitimus? 893. b. 915. a. 1007. b

Conuensus Bergensis 431. b. Lichtenbergensis 437.
b. Maulbrunnensis 414. a. Numbi 42. a.

Conuersatio prae denter est instituenda 60. a.

Conuersio maxime necessaria est theologiae cultori
92. a. b. 569. a. gentilium & haereticorum
quibus artibus a Romana ecclesia quaeratur?
319. b. 515. b. 1078. a. 1212. b

Coptinae quinam de iis scripserint? 757. a. 1071. a

Corinthii, quinam in epistolas Pauli ad Corinthios
sint commutati? 1478. a. b. 1480. a. 1511. b.
an epistolas Clemen-8i Romani, ad Corin-
thios n-illas, sint genuinae? 1311. a. b

Coronae militariae num a Christianis sint respuen-
dae? 558. a

Corpus quomodo anima in illud agit, nobis est im-
peruim 215. a. quousque corporis ratio ha-
benda sit? 41. a

Corpus canonum quid? 669. b. 675. a

Corpus doctrinae quid? 395. b. Philippicum 442. a.
Iulium 443. b

Correctores typographiae qui de iis scripserint?
192. b. Suppl. 44. a

Credenda quid sint? 303. a. num omnia in sym-
bolis extent? 395. a. connexa sunt cum agen-
dia 577. a. 581. a

Credulitas historiam ecclesiasticam corrumpit 881. a
abstinet qui the-gram polemicam tractat
909. a. 931. b

Critica ars quid? 33. a. 225. b. cui originem de-
beat? 134. b. apud Graecos & Romanos flo-
ruit 134. b. sq. uergente ad occasum imperio
occidentali est neglecta 131. a. quando resti-
tuta? 135. a. b. sine ea nemo in lectione scri-
pturae & patrum recte uersabitur 136. a. 514. b.
nonnullis Romanensium fides est in oculis
534. b. 535. a. b. eius abusus 116. a. b. 492. b.
quinam de arte critica scripserint? 135. b

Critica biblia a quibus collecta? 1501. a. quoniam

in iis laudanda, quae vituperanda? 1502. a.
in synopsis redacta 1503. a

Criticae notae 1377. a. b

Criticorum vitia sunt fugienda 136. a. b. 492. b. 1550. b

Crucis uosae si aures qualis fuerit societas? 239. b

Cyprio-Caluiniani abutuntur Melanchthone 311. a.

quoniam scripta publica eis opposita? 432.
440. a. catechismus in lucem eductus 432. b.
versionem bibliorum ad finem non perdu-
cunt 1357. b

Cultus religiosus Deo est praestandus 249. b

Eupidae tales prauae sunt opprimendae 86. a. 92. a.

Ebulis Romanensibus aluntur 87. a

Cura aegrotorum & pauperum quibus in veteri
ecclesia demandata? 741. b

Curia Romana v. Pontifex Romanus.

Curiositas est vitanda 26. a. b. 88. a

Cynici, a quo originem traxerint? 200. a. 257. b.

omne decorum respuunt ibid.

Cyrenaei, eorum auctor 268. a. voluptates pro
summo hominis bono reputantur 268. a. 277. a

D.

Daemones v. Spiritus.

Dani formulam concordiae respuunt 435. b. seq.

quinam de Danis eruditione claris eorumque
re litteraria scripserint? 180. b. 185. b

Danielis prophetia qui in eam commentari? 607.
b. 1415. a. 1448. b. 1456. b. 1473. a

Dantiscana catechesis 376. b

David, an ipsemet psalmos composuerit? 1159. b. sq.

num casu & inficiis praedictiones protulerit?
1260. b

Debir quoniam fuerit ciuitas? 62. b

Decalegus a quibus commentationibus sit illustra-
tus? 580. a. 613. a. 641. a. 641. b

Decreta conciliorum quid proprie sint? 366. b. num
leges? 666. a. 676. a

Decreta pontificum a quibus sint collecta? 524. b.
673. b. 676. b. 677. a. b. 679. b. 684. a. 686. a.
688. sq. 1198. a. num vim legis habent?
652. a. 631. 710. a

Decretistae quinam ita dicti? 688. a

Decretum absolutum quomodo agnoscat auctorem 1116.
a. 961. a

Defensio contra iniustum inuictorem est licita 558. b.
590. a. 625. b. 1014. b

Definitiones cur adhibeantur? 392. a

Defuncti num pro iis orandum? 1055. b

Democritus atomisticam philosophandi rationem
introduxit 206. a

Demonstratio biblica est euidentissima 392. a. ma-
thematica unde certa? 255. a. 389. a. quot re-
gulis Cartesius doctrinam de demonstratione
complexus sit? 220. b

Desem-

INDEX II. RERVM.

Descensus Christi ad inferos quid per illum intelligatur? 471. a. 1144. b
Deus, quomodo eius existentia probetur? 20. a. b. seq. quid Aristoteles per eum intelligat? 257. a. num extantum mobile? 23. b. num materia prima? 992. b. num immediate motum producat? 142. a. 247. b. num mundus ab eo conferetur? 236. a. num fit auctor mali? 306. a. 893. b. 935. b. 112. a. quomodo homines tenet? 91. a
Deuterocanonici libri qui? 1310. a
Deuteronomium, quoniam in illud commentati? 1467. a. 1519. a
Deuotionis effectus vnde? 52. b
Diabolus theologiae cultoribus est i. sensus 49. b. quomodo homines tenet? 50. a. b. an pacta cum eis inire possit? 254. a
Diaconi, in quo eorum munus olim consistit? 741. b. num vxores duxerint? 660. a
Dialectica Aristotelis v. *Logica*.
Dialectici loci eloquentiam pessumderunt? 132. b
Dialogistica methodus, quoniam ea vti? 549. b. 1077. b
Diopente Tariani 1380. a
Diaria eruditum 189. b. 848. b
Diatessaron Ammonii 1180. b
Diffusio Gregorii VII. 681. b. seq.
Diffinaria v. *Lexica*.
Didascalii tempore apostolorum qui? 741. b
Didascaliarum liber num ab apostolis profectus? 307. a
Dies dominici, quoniam in eo a Christianis peragatur? 820. a. b
Dies festi Ebraeorum, quoniam de illis commentati? 783. b. Christianorum 823. b
Difficilia facilibus sunt postponenda 391. b
Digressiones politicae insignem vsum praestant? 291. a
Dii gentium, an sub his mysteria quaedam lateant? 161. a
Diudicatio rerum spiritualium 57. b
Diluvium, quoniam de eo scripserint? 248. b
Diplomata an his fides deneganda? 178. b. 161. b. 525. b. a quibus collecta? 19. a
Diptycha Graecorum quid? 761. a
Difficiles quid his obseruandum? 76. seq.
Disciplina arcani apud quos fuerit in vfu? 227. a. 601. a
Disciplina ecclesiastica 655. v. *Excommunicatione*.
Discursus politici maxime sunt commendandi 293. a
Disputandi processus quoniam de eo commentati? 227. b
Disputationes academicae quid proficiat? 37. b. 217. b. 631. b. viciosa 907. a. num per dialogum insinuantur? 1077. b
Diffensus patrum sui. b. philosophorum 864. a

Dissentientes num tolerandi? 179. a. 1152. b. 1171. b. 120. a. iis libet est adfingendum 853. a. b. 1122. a. victorum caute sunt arguendi 900. a
Distinctio notis nun olim biblia caruerint? 1279. a. b
Diuites num ad studium theologicum apti? 41. b
Diuortia num licita? 567. b. 1124. b
Docendi ratio v. *Methodologia*.
Docentes quibus sint instructi virtutibus? 14. a. b. 67. a. b. 68. a. tentationibus sunt obnoxii 91. a. b. 92. a. b. num in ecclesia apostolicae fuerint seuales? 656. b. 741. b
Doctae qui? 472. a. 880. a
Docti, eorum vita a multis est descripta 132. seq. a vitiis non sunt immunes 187. a. b. 214. a
Doctores veteris ecclesiae v. *Patres*.
Doctores utriusque iuris quando primum creati? 688. a
Doctrina moralis v. *Moralis doctrina*.
Documenta publica v. *Diplomata*.
Dogmata, eorum h. stor a cultore theologiae non est praetermittenda 192. b. v. *Credenda*. 549. b
Dogmatica methodus quoruplex? 383. 391. 397. 206. b
Dogmatica theologia quid? 302. quomodo tractanda? 383. 391. 397. 206. b
Dogmatici philosophi qui? 746. seq.
Dominationis pontificiae arcana, in iure canonico latentia, recte deeguntur 746. seq.
Dominicani praedestinationem diuinam defendunt 915. a. cultum Confucii detestantur 635. a. ordinis sui limites dilatare 578. b. 991. a. quoniam de scriptoribus Dominicis sunt commentati? 185. a
Dominica oratio v. *Oratio dominica*.
Dominicus dies v. *Dies dominicus*.
Doni naturalia ratione intellectus quoniam sunt? 29. seq. quoniam ratione voluntatis? 9. seq. purificatio et sanctificatione opus habent 39. b. 41. b
Doni spiritualia quoruplex? 42. a. quoniam ea sunt tum intuitu intellectus, tum intuitu voluntatis? 43. seq. male sibi conflunt, qui iis desituerunt in proposito theologiae operam nauandi pergunt 46. b
Donatio Constantini M. est ficta 826. b
Donatus quid quomodo exortus? 923. b. quoniam est extitit? 927. a. b
Dordracina synodus quando habita? 151. a. eius decreta pluribus sunt approbata 111. b. an in Anglia? 451. b. quoniam ex Lutheranis est refutata? 1164. b
Doxologia veterum Christianorum 132. a
*Dresden*ensis catechismus 336. b
*Dresden*ensis confusus a quibus compositus? 411. a
Druidae num praecurtores monachorum? 83. b

O o 2

Daucen.

INDEX II. RERUM.

Duacenses theol. gi num Pari. praefereudi? 367. *a*
Dubitatio Cartellii improbatur 220. *b*. *scepticorum*
 est inepta 649. *b*

Durlecum colloquium quando institutum? 107. *b*
Dynamisticum systema quodnam? 215. *a*
Dynastiae Aegyptiorum an cum sacri codicis chro-
 nologia conciliari possint? 165. *b*. 171. *a*

E.

Ebionitae quidnam staturint? 860. *a*. quomodo *a*
Nazaræis differant? 130. *a*

Ebraea lingua num sit primaeva? 114. *b*. an eadem
 cum Cananæa? 115. *a*. num etiam chaldaea di-
 sta? 129. *b*. an sit inops, ambigua & parum ab
 Israelitis culta? 115. *b*. sq. 127. *a*. num inele-
 gans? 116. *b*. theologo maxime est necessaria
 111. *a*. *b*. sq. 1456. *a*. etiam in controuersiarum
 tractatione 114. *a*. 994. *b*. sq. *a* patribus non
 fuit exculta 491. sq. 899. *a*. *b*. 1381. *b*. 1385. *a*.
 quinam de ea scripserint? 117. *b*

Ebraeae concordantiae v. Concordantiae.

Ebraeae litterae an eadem quae Samaritanæ? 1265.
b. 1271. *a*. an naturali gaudent significatione?
 117. *a*. *b*. num in iis mysteria lateant? 116. *b*

Ebraei in multis sectis sunt diuisi 856. *b*. 1213. *a*.
 1438. *a*. *b*. quando fe per Eu:opam dilarint?
 994. *b*. 1442. *b*. philosophum Aristotelicam
 amplectuntur 124. *b*. num trinitatem noue-
 runt? 498. *a*. 1818. *a*. contumelias in Christum
 euomunt 1040. *a*. *b*. 1219. *a*. *b*. num codicem
 sacrum corruerint? 1272. *b*. magni faciunt
 paraphrases chaldaicas 135. *b*. quomodo scri-
 pturam sint interpretati? 1433. sq. 1451. *b*. multa
 iis tribuuntur scripta supposititia 514. *a*. cur
 eorum scripta legenda? 1452. *a*. *b*. nonnulla
 Christianis opposuerunt 1214. *a*. *b*. sq. *a* pluri-
 mis sunt refutati 494. *b*. sq. 861. *b*. 909. *b*. sq.
 912. *a*. 912. *b*. 948. *b*. 950. *b*. 962. *a*. *b*. 973. *b*.
 984. *b*. 988. *b*. sq. 1215. *b*. sq. 1027. sq. 1140. *a*. *b*.
 1171. *b*. 12. *a*. quinam de eorum ritibus & an-
 tiquitatibus sint commentati? 772. sq. 781. *b*. sq.
 783. sq. *a* quibus epistola Pauli ad Ebraeos
 commentariis sit illustrata? 1467. *b*. 1472. *b*.
 1478. *a*. 1499. *b*. 1509. *a*. 1523. *a*. 1525. *a*

Ebraeo-germanica versio sacrae scripturae 1369. *a*. *b*.

Ebraei codex num sit corruptus? 1267. *b*. sq. 1180.
a. an LXX interpretibus praefereudus? 1280.
b. sq. 132. *b*. 1378. *a* variae eius sunt editiones
 1284. *b*. sq.

Ibraismi cur in N. T. saepius occurrant? 115. *a*. 1499. *b*

Ebraissae quinam Danieli Heinio sint? 1301. *b*

Eclesia quid sit? 715. *a*. *a* Christo est condita 656. *a*.
 quomodo fe habuerit sub Christo & apostolis?
 656. *b*. sq. 741. *b*. *a* Paulo magnae domui com-
 paratur 14. *b*. arte cum republica est coniun-
 cta 137. *b*. non tamen ut respublica est conci-

pienda 657. *b*. 695. *a*. 716. *a*. 731. *a*. 714. *b*. 738. *b*.
 quasnam habeat leges? 652. *b*. quaculiber sym-
 bola condere potest 475. *a*. *b*. ecclesiae praes-
 entis status probe est considerandus 848. sq.

Ecclesiastes qua methodo conscriptus? 516. *a*. quin-
 am in illum commentari? 1385. *a*. 1393. *b*.
 1456. *b*. 1473. *a*. 1478. *a*. 1496. *a*

Ecclesiastica b'storia quid? 757. sine ciuili commo-
 de tractari nequit 157. *b*. nun ei iungenda
 historia iiteraria? 836. *a*. an etiam philoso-
 phica? 195. *b*. maxime necessaria & utilis est
 768. *a*. *b*. unde defumenda? 769. sq. quanam
 cautiones in eius tractatione obseruandae?
 850. sq.

Ecclesiastica b'storia veteris testamenti ex quibus
 fontibus haurienda? 770. sq.

Ecclesiastica b'storia noui testamenti, quomodo tra-
 ctanda? 787. sq. quinam eam amplis volumi-
 nibus complexi sint? 787. sq. quinam compen-
 diis? 801. sq. eius facies *a* Christo nato ad Caro-
 li M tempora 825. seq. Carolo M. usque ad
 ecclesiae emendationem 831. sq. ab emendatio-
 ne ecclesiae ad nostra vsque tempora 836. sq.

Ecclesiastica iurisprudentia quid? 662. quousque
 theologiae cultoribus sit necessaria? 655. *a*. quomo-
 do tractanda? 653. seq. theologiae cultori
 maxime necessaria est 752. *a*

Ecclesiastici libri 754. sq. 821. *b*. 1264. *b*

Ecclesiasticum ius, eius fontes & principia ex mente
 Romanenhum 700. seq. ex mente protestanti-
 um 716. sq. v. *Jus Canonici*.

Ecclesiasticus est specimen methodi paraeneticæ
 546. *a*. num liber canonici? 1298. quinam eum
 commentariis illustrarint? 1450. *a*. 1501. *b*

Ecclesiastica philosophia quando exorta? 206. *b*. 500. *a*.
 sectariae est praefereuda 195. *a*. 209. *b*. 214. *a*. 270. *a*

Educatio v. Institutio.

Elementica secta *a* quo constituta? 205. *b*

Electio v. Praed'stinatio.

Eleemosynae quibus dandae? 578. *b*. 992. *a*

Elenctica theologia v. Polemica.

Elinci philosophi *a* quonam originem ducant? 199. *b*

Eliopandinae fidei solum 425. *b*

Eloquentia quomodo comparanda? 143. *b*. in ea plu-
 rimum natura valet 138. *b*. *a* quibus in formam
 artis redacta? 135. *a*. 140. *a*. *b*. sq. per quos cor-
 rupta? 139. *b*. 143. *a*. *b*. Moysi & prophetae
 139. *a*. Graecorum & Romanorum 139. *a*. *b*.
 141. *a*. patrum ecclesiasticorum 141. *a*. *b*. 489. *b*.
 497. *b*. 1388. *a*. Italorum & Germanorum 144. *b*

Emendatum colloquium 458. *b*. 1184. *a*

Emendatio ecclesiae v. Reformatio.

Emerere quid apud patres significet? 531. *b*

Enkratitae cur Tatiani adfesciae ita dicti? 863. *a*

Encyclopaediae *a* quibusnam sint scriptae? 95. *a*. 970. *a*

Eruca-

Funcepta Origenis 1377. *b*
Entbusasmus quid sit? 1181. *b*. quod duplex? 1182. *a*. in quo a fanatismo differat? 1181. *b*. quinam de eo scripserint? 1182. *a, b*
Entbusasmus quomodo a fanaticis differant? 1181. *a*
Ephemerides v. *Asa*.
Ephefi, quinam in epistolam Pauli ad Ephesios sint commentati? 1470. *a*. 1479. *a*. 1525. *a*
Ephefinum concilium quando habitum & quid in illo actum? 422. *b*
Epicurus providentiam divinam impugnans 58. *a*. 206. *a*. 258. *a*. 1203. *a*. quinam de eiusque philosophia sint commentati? 206. *a*. 259. *b*
Epigrapha v. *Inscriptio*.
Episcopales in Anglia quinam dicantur, quidve doceant? 514. *a*. 735. *b*. 741. *a*. 745. *a*. 1252. *a*
Episcopatus num in ecclesia Lutherana sit plane abrogatus? 745. *a, b*. quinam de episcopatu notitia scripserint? 175. *a*
Episcopi quid sint? 733. *b*. quod duplex? 742. *b*. in quo eorum munus consistat? 714. *a*. quinam tempore apostolorum ita dicti? 656. *b*. 741. *b*. quando a presbyteris distincti? 664. *a, b*. 741. *b*. an iure divino sint superiores presbyteris? 744. *b*. quando eorum potestas aucta? 665. *a*. 680. *b*. 722. *b*. quinam de his scripserint? 744. *b*. an principes recte dicantur episcopi? 738. *a*
Epistolae doctorum virorum lucem adfundunt historiæ literariæ 181. *a*
Epochæ ethnicorum sunt recentiores chronologia sacra 171. *b*
Erasiani, a quo dicti? 734. *a*
Eretriacorum philosophia moralis 269. *b*
Errores methodo mathematica palliantur 389. *a, b*. ab iis docti non sunt immunes 58. *a*. 214. *a*. quinam de errorum causis & origine scripserint? 214. *b*. 1127. *a*
Eruditio quid sit? 15. *a*. 70. *a*. differt a sapientia 18. *a*. 23. *a*. theologo maxime necessaria est 14. *b*. 21. *a*. cum pietate consistere nequeat? 17. *a*. num sine libris aliisque subsidiis comparari possit? 187. *b*. summa quedam omnium eruditionis partium animo eff concipienda 95
Eruditus quis? 16. *b*. v. *Docti*.
Esaias, quinam in illum sint commentati? 1337. *b*. 1406. *b*. 1409. *a*. 1419. *a*. 1423. *b*. 1471. *b*. 1473. *a*. 1478. *a*. 1495. *b*. 1501. *b*. 1509. *b*
Esa num auctor pentateuchi? 1357. *b*. num psalmos collegit? 1260. *a*. num libros canonicos? 1263. *a*. 1264. *a*. num codex Esæ manu scriptus Bononiæ existeret? 1278. *a, b*. a quoniam liber quartus Esæ sit confalinatus? 128. *b*
Essæi vitam practicam sunt sectati 857. *a*. 818. *b*
Essentia spiritus an clare percipi possit? 247. *a*
Essterne liber num inter canonicos referendus? 1195. *a*. 1296. *a*. 1297. *a*

Esu sanguinis & suffocati primis Christianis fuit interdictus 532. *b*. num etiam hodie? 1155. *b*
Erbica quomodo tractanda? 262. *b*. *Ebraeorum* 261. *b*. Aegyptiorum aliarumque gentium barbararum 261. *b*. Indorum 264. *a*. Graecorum 265. *b*. Romanorum 270. *a*. Patrum ecclesiasticorum 270. *b*. Scholasticorum 278. *b*. recentiorum 271. *a, b*. *b*. quinam de ea scripserint? 261. *a, b*. 273. *b*.
Ebriici Deum hymnis celebrant 151. *b*. num Christus illis notus fuerit? 505. *a*. cur heretibus suis miracula tribuerint? 880. *a*. scripturæ sacrae contradictiones exprobrant 1378. *b*. 1533. *a*. an iis salus æterna deneganda? 1079. *a*. 1104. *b*. 1209. *b*. num eorum scripta legenda? 131. *b*. 490. *b*. 500. *b*. cur ea scripta, quæ contra Christianos compositæ fuerint? 931. *a*. a plurimis sunt refutati 504. *b*. 861. *b*. 865. *a*. 866. *a*. 879. *b*. 885. *a, b*. 896. *a*. 912. *a*. 923. *a*. 948. *b*. 988. *a*. 1027. *a*. 1118. *b*.
Ethnicismus quod duplex sit? 1211. *a*. quinam de eo scripserint? 1212. *a*.
Euangelia, num tantum quatuor sint? 1287. *b*. a quibus conscripta? 1287. *b*. num ab Anastasio sint mutata? 1304. *a*. in Gothicum idioma translata exstant 1341. *a*. in rhythmos germanicos versa 1343. *b*. a luuen eo versibus hexametris sunt expressa 1415. *b*. *b*.
Euangelicæ pericopæ v. *Pericopæ*.
Euangelici v. *Protestantes*.
Euangelistæ num ubique LXX interpretes sint sequuti? 1322. *a*. a quibus eorum viæ descriptæ? 1289. *a, b*. quinam illos commentariis illustrarint? 137. *a*. 1420. *b*. 145. *b*. 1472. *a*. 1480. *a*. 1491. *a*. 1492. *a*. 1494. *a*. 1500. *a*. 1525. *a*. num amice inter se conspiciunt? v. *Harmonia*.
Euangelium æternum quando in lucem prodierit? 991. *a*. *b*
Euangelium secundum Ebraeos quodnam? 1330. *a*
Eucharistia v. *Cena sacra*.
Euchitæ cur Massiliani ita dicti? 920. *a*. 586. *a*. a quoniam suos errores hauserint? 896. *b*
Eunomiani damnati sunt in synodo Antiochena octava 415. *b*. a quibus refutati? 905. *a, b*
Eutybiani quomodo exorti? 424. *b*. 947. *b*. an varias abierunt sectas 950. *b*. num sint membra ecclesiæ catholice? 1102. *a*. a quibus refutati? 951. *a*. 953. *b*. 955. *b*
Excerpti *ars*, quinam de ea scripserint? 90. *a, b*
Excerpta librorum quinam dederint? 189. *a, b*
Excommunicatio auctoritatem clerici adauxit 665. *b*. differt a poena civilis 665. *b*. 716. *a*. 734. *b*. num penitus reiicienda? 734. *a*. 1118. *a*. quinam de ea scripserint? 665. *b*. 739. *b*
Exegetica theologia quid? 1240. *b*. quinam viam ad illam pandant? 1241. *b*. eius lacies in tribus

INDEX II. RERUM.

- bus prioribus seculis 1372. sq. siculo quarto, quinto & sexto 1.81. sq. in septimo vsque ad emendationem ecclesiae 1.37. sq. post ecclesiae emendationem 1.437. sq. caute est tractanda 1549. sq. eius fut. apud Iudeos 1437. sq.
- Exercitatio** num. idem quoq. medicatio? 59. a. maxime necessaria est 36. a. 59. b. 50. a. 118. b. 221. b
- Exercitationes biblicae** quomodo sint instituendae? 74. b.
- Existencia Dei** quomodo demonstretur? 1200. a. b.
- Exodus** quinam hunc librum biblicum commentariis illustrarint? 1224. b. 1434. e. 1519. a.
- Exorcismus** num. ab Aegidio Hunno improbus? 1065. a.
- Exorcistae** quando in ecclesia exorti? 665. a. 742. a.
- Experientia** maxime necessaria est theologo 90. b.
- Experimenta chemica** physica multum profunt 24. a.
- Exploratio** sui ipsius quomodo peragenda? 35. a. 36. a. 60. a. b.
- Expositio fidei** v. *Symbolum*.
- Externa** a theolog. cultore non sunt neglienda 41.
- Extravagantes** quid? 690. a. 691. b.
- Exeantici** vnde. Ariani dicti? 414. a.
- Ezechiel** a quibus commentariis sic illustratur? 116. b. 41. b. 14. c. a.
- Ezechielis templum** a quibus descriptum? 300. a.
- F.
- Fabulae** plurimae occurrunt in historia ecclesiastica 850. seq. per eas olim d. strina morum est tradita 264. a.
- Fabulae Deorum** cur a poetis excog. tate? 245. a. b.
- Fabulae Romanenses** num. legendae? 87. a.
- Fanatici** qui? 1181. b. theologiam dogmaticam reiciunt 380. a. chiliasmum defendunt 1198. b. allegoricam scripturae interpretationem amant 1523. b. a quibus sint refutati? 1067. a.
- Fanaticismus** quid? 1181. b. quonotuplex? 1181. a. quomodo differat ab enthusiasmo? 1181. b. vnde oritur? 55. b. 215. b. 552. b. 618. a. 815. a. 1182. b. 1187. a. anabaptitarum 1183. a. Bohemii 1189. b. Rougnionicae 1191. a. Dippelii 1198. b. Dau. Georgii 1192. a. b. Gichelii 1191. b. Heldii 1188. b. Inspiratorum 1157. a. Kuhlmanni 1190. b. de Labadie 1192. b. Paracelsi 1186. a. Poirerii 115. b. 1194. a. Quakerorum 1190. b. sq. Reitzii 1165. a. Romanensium 1126. b. Rolaeccrucianorum 1187. a. Rethii 1190. b. Schwenckfeldii 1185. b. Weigelii 1187. b. Zimmermanni 1190. b. sq.
- Fatum** moralis doctrinae f. indumenta labefaciat 642. b. num. animi tranquillitatem parere possit? 642. b. ab atheis & Stoicis asseritur 201. a. 272. b. num. a Luthero propugnatum? 1037. b. num. a Melancthone? 346. a. 1045. a.
- Federalis methodus** quis? 335. a. b. 778. a.
- Felti** hinc est quaerenda 286. a. impiorum num. providentiam diuinam esse vta? 158. a. 519. b. 856. a. aeterna v. *Salus aeterna*.
- Feminae v. Mulieres.**
- Festini** versus num. legendi? 86. a.
- Festii dies** quando introducti? 1427. a. 784. b.
- Fidelitatis iuramentum** quando in Anglia introductum? 1122. a.
- Fides** in oratione maxime necessaria est 13. a. b. In tentatione adparet 90. a. num. per solam fidem iustificemur? 541. a. eius norma est scriptura sacra 666. a. 716. b. eius analogia v. *Analogia*.
- Figurae** dictionis & sententiarum vnde proveniunt? 135. b.
- Finium inuestigatio** male a Cartesio ex physica est proscripta 235. a.
- Flaciani** a quibus refutati? 1053. a. 1054. a. 1062. b. 1226. b.
- Flagellantes** quando exorti? 994. a. a quo impugnati? 1060. b.
- Florentinum concilium** quando & cur habitum? 1021. b. 1032. b. 1035. a.
- Fontistellaquei colloquium** quando illi utum? 1092. a.
- Formae substantiales**, vnde Aristoteles eas accepit? 237. a.
- Formae** insulae desc. iptio 385. a.
- Formula baptismatis**, an ex ea symbolum apostolicum enatum? 318. b. 464. a.
- Formula concordiae** late dicta quid? 426. a. istud dicta cur composita? 432. a. 1230. b. quinam ei subscripserint? 434. b. 435. b. quando in lucem prodierit? 435. a. a multis est impugnata 416. a. b. 1051. b. 114. 1066. a. a quibus illustrata & defensa? 469. b.
- Formula consensu Heluetic** qua occasione conscripta? 454. b. 1155. b.
- Fortitudo** necessaria est theologiae cultori 39.
- Francobatense colloquium** quando institutum? 458. b. 1114. a.
- Franciscani** cristas erigunt 578. b. 691. a.
- Francescurus catechismus** 336. b.
- Frates Poloni v. Societati**.
- Frates reserae crucis** qualis fuerit societas? 339. b.
- Frutricii** quando exorti? 594. a.
- Figus** num. principium rerum naturalium? 2. 8. a.
- G.
- Galatae**, quinam in epistolam Pauli ad Galatas sint commentati? 1395. b. 1. 96. a. 1400. a. 1455. a. 1470. a. 1478. a. 1479. a. 1500. b. 1525. a.
- Galli** in excolenda lingua sua magnam diligentiam ponunt 117. b. concilium Tridentinum non approbant 345. a. b. librum VI decretalium reiciunt 689. b. libertatem ecclesiae suae propugnata.

INDEX II. RERUM.

pugnant 721. a. 725. b. cur olim Semipelagiani Galli dicti? 917 b. quinam de Gallis eruditis sint commentati? 181. b	<i>Grammatica</i> est una ex septem artibus liberalibus 95. a. 28. a. 133. a. ad quod proficua? 138. a 1156. a
<i>Gallica lingua</i> num Latinae praefenda? 100. a. b	<i>Gravitas</i> decet scriptores polemicos 866. a
<i>Gallica verso</i> bibliorum 1170. a	<i>Gregorii VII</i> dictatus 681. b. sq.
<i>Gargensis concilium</i> 669. a	<i>Gregorius XIII</i> cur Romae collegia pro nationibus orientalibus instituerit? 1213. b
<i>Gelasii</i> decretum de libris recipiendis & non recipiendis 1198. a. b	<i>Gundlingiana</i> quid in se contineant? 181. b
<i>Gemara</i> 120. b. 781. b	H.
<i>Genologia</i> historiae lucem adfundit 175. a. iam a gente Hobraea fuit exculita? 15. a. b. quando a Germanis? 175. b	<i>Ilabacur</i> , quinam in illius prophetiam commentati? 1420. b. 1499. a
<i>Geologicis scriptores</i> 175. b. sq.	<i>Hubertus theologiae</i> quibus mediis comparatur? 47. f.
<i>Genesis</i> , quinam eam commentariis illustrarint? 119. a. 1401. a. 1418. b. 1419. b. 1423. b. 1431. a. 1454. a. 14. b. 1467. a. 1478. a. 1489. a. b. 1. 96. a. 1397. b. 1506. b. 1518. b. 1554. a	<i>Hadriani VI</i> vita a quo descripta? 838. b
<i>Genii</i> , quinam de iis scripserint? 250. a	<i>Haefse</i> , unde ex rtae? 195. a. 205. b. 494. a. 557. b. 606. a. 856. a. b. 871. a. 953. b. 976. b. 992. b. nemini sunt assignandae 359. b. 810. a. 813. a. 928. b
<i>Geitiles v. Ethnici.</i>	<i>Haereticis</i> patrum scripta corruerunt 795. a. b. 837. b. num etiam codicum sacrum? 1103. b. seq.
<i>Geographia</i> scitu maxime est necessaria 173. a. b. 787. b	errores f. scriptis propagarunt 838. b. sq. 1170. a. an ex capite praefcripti onis conveniri possint? 534. a. 1072. a. num tolerandi? 563. b. 1171. b. quomodo puniendi? 920. a. 990. b. 1. 6. b. quinam rebaptizandi? 887. a
<i>Geographicis scriptores</i> 173. b. sq.	<i>Hagencensis colloquium</i> quando habitum? 437. a
<i>Geomania</i> superflitionem hominum alit 29. a	<i>Haggaeus</i> , quinam in eum commentari? 1499. a
<i>Geometria</i> est una ex septem artibus liberalibus 95. b	<i>Hagiographa</i> a quibus illustrata? 128. b. 314. b
<i>Geometrica methodus</i> num optima? 295. a. b	<i>Hallenfisa biblia</i> a quo adornata? 1312. b. seq.
<i>Germani</i> iam praeiis temporibus p. u. sin aetlismauer 145. b. quando ius pontificium receperint? 650. a. historiam domesticam sibi perspectam reddant 161. a. 169. b. sq. 834. b. quinam de eorum eruditiss scripserint? 181. b	<i>Harmonia</i> evangelistarum 861. b. 1343. a. 1373. a. 1462. a. 1464. a. 1465. b. 1475. a. 1479. b. 1503. b. 1520. b. 1536. sq.
<i>Germanica lingua</i> a cultore theologiae est excolenda 101. a. 137. b	<i>Harmonia</i> locorum sacrae scripturae 1514. seq.
<i>Germanicae versiones</i> bibliorum 1341. sq.	<i>Harmoniae praestabilitae systema</i> num cum libertate humanae voluntatis conciliari possit? 247. a. b
<i>Gichteliani</i> a quo dicti? 1192. a	<i>Heidebergenfis catechismus</i> 341. a. 451. a
<i>Gigantes</i> quinam de iis scripserint? 248. b	<i>Hellenistic lingua</i> quae? 1201. b. sq.
<i>Gloria Dei</i> est finis studii theologici 24	<i>Helluones librorum</i> quidnam de iis censendum? 89. b
<i>Glossa</i> ordinaria quem agnoscat auctorem? 1420. a. quem interlinearis? 1410. b	<i>Helmstadenses theologi</i> a quonam eorum vitae descriptae? 183. b
<i>Glossae</i> marginales num a Luthero perfectae? 1348. a. b	<i>Heluetici consensus</i> formula, qua occasione confcripta? 454. b. 1555. b
<i>Glossata biblia</i> 74. a. 1230. a. 1153. b	<i>Henrici</i> liber 1251. a
<i>Gnostici</i> philosophiam Platoniam cum doctrina christiana coniungere 60. b. a quonam refutati? 858. a	<i>Henrician</i> quinam dicti? 984. a
<i>Gothanus catechismus</i> 316. b	<i>Heptapla Parisiensis</i> 1181. b. sq.
<i>Gothica verso</i> bibliorum 1341. sq.	<i>Herbae</i> in scripturis memoratae quinam de iis scripserint? 248. b
<i>Graeca ecclesia</i> num cum Latina consentiat? 71. a. b. 988. a. 1006. a. 1223. a. b. 1237. b. seq. an cum Lutherana? 1223. a. 1225. b	<i>Herbornensis biblia</i> 1357. a
<i>Graeca lingua</i> maxime necessaria est theologiae cultori 106. sq. 851. a	<i>Hermeneutica</i> maxime utilis est theologiae cultori 57. b. 224. sq. sacra v. <i>Exegetica theologia.</i>
<i>Graecae litterae</i> num a runis veterum Gothorum profluxerint? 109. a. b	<i>Heraodes</i> cur genealogias gentis Iudaicae flammis tradiderit? 175. a
<i>Graeci auctores</i> quomodo legendi? 106. b	<i>Heroes ethnicorum</i> cur Christo oppositi? 830. a
<i>Graecinae VII sapientes</i> num fuerint philosophi? 198. b. 265. b	<i>Hesbysiani</i> num secta peculiaris? 1054. b
	<i>Hufj</i>

INDEX II. RERV.M.

Hefychiaſtae quando exorti? 1009. *b.* quidnam ſta-
tuerint? 1009. *b.* ſeq.
Hetrufca lingua num Latinae anteferenda? 99. *b.* ſq.
Hexaméron a quibus explicatum? 503. *a.* 1386. *a.*
1386. *a.* 1390. *a.*
Hexametri carminis inuētrix 14. *a.* *b.*
Hexapla Origenis 491. *b.* 1280. *a.* 1376. *b.*
Hiberni docti, a quo deſcripti? 135. *a.*
Hierarchia eccleſiaſtica quid? 740. *a.* quando intro-
ducta? 665. *a.* quinam de ea ſcripſerint? 740.
a. 818. *a.*
Hierarchici v. Episcopales.
Hierichuntinus . *odex* ſcripturae ſacrae 1278. *b.*
Hierodiamon, *Hierodulia* quid? 740. *a.*
Hieroglyphica apud Aegyptios fuisse maxime viſi-
tata 263. *b.*
Hieroglyphica interpretatio ſcripturae ſacrae num
probanda? 777. *b.*
Hieroglyphitanus codex ſcripturae ſacrae 1278. *b.*
Hildebrandinus totius 681. *b.*
Hilalianus codex ſcripturae ſacrae 1278. *b.*
Hiſpani eruditi a quo deſcripti? 183. *b.*
Hiſpanica verſio bibliorum 1369. *b.*
Hiſpanici codices ſcripturae ſacrae 1278. *b.*
Hiſtoria quomodo tractanda? 158. *b.* ſq. cur legen-
da? 852. *b.* quoruplex ſit? 154.
Hiſtoria naturalis, civilis, eccleſiaſtica, litteraria,
philophica &c. *v. ſub ſuis litteris.*
Hiſtorica methodus 158. *b.* ſq. 387. *a.*
Hiſtorica theologia quid? 479. *a.* 512. *a.*
Hiſtorici adcuratam notitiam eorum, de quibus
ſcribunt, habere debent 161. *b.* veritatem a-
ment 162. *a.* 851. *a.* minutias non conſeſcentur
161. *a.* perſpicuo & plano ſtilo vrantur 163. *b.*
ſuum iudicium de rebus, quas narrant, inter-
ponant 164. *a.* mediis acui cur legendi? 170. *a.*
Homeroecostones ad res ſacras adcommodati 1415. *a.*
1417. *a.*
Homiliae patrum a quibus collectae? 581. *b.*
Homiliarum anglicanarum liber qualem obtineat
auctoritatem? 452. *b.* ſeq.
Homo num microcoſmus dici poſſit? 248. *a.* do-
ctrina de homine prae ceteris in phyſica eſt
tractanda 246. *b.*
Homonymi ſcriptores probe ſunt diſtinguendi 193. *b.*
Honeſtus num naturaliter nihil ſit? 649. *a.* eius
principium ex mente Thomae 285. *a.*
Honorii III conſtitutiones a quo collectae? 689. *a.*
Idoſei, quinam in illum commentati? 1420. *b.* 1478.
a. 1479. *b.* 1501. *b.*
Huberus a quibus reſutatus? 1062. *b.* 1069. *a.*
1131. *a.*
Huetiana quid in ſe comprehendat? 181. *b.*
Humaniores litterae quae? 123. ſq. 137. *a.*

Hu-gavi eruditi a quo deſcripti? 185. *b.*
H-ſticae controuerſiae 1012. *b.* ſq.
Huttenii vita a quo in lucem edita? 845. *a.*
Hydarchicum principium Henrici Mori 242. *b.*
Hymnaria ſeu libri hymnarum 152. *b.*
Hymni a primis eccleſiae Chriſtianae initiis fuerunt
vitiati 151. *a.* *b.* & quidem ex ſola ſcriptura de-
ſumti 152. *a.* quando etiam alii recepti? 152. *a.* *b.*
a quibus collecti? 152. *b.* quinam de iſis ſunt
commentati? 153. *a.* *b.*
Hypolemiſi 1377. *a.*
Hypothetici & abſoluti inter Reformatos qui? 175. *a.*
143. *b.*
I.
Iacobitae num cum Romana eccleſia conſentiant? 1225. *b.*
Iacobus, eius epiſtola eſt liber canonici? 1191. *a.* *b.*
1295. *b.* a quo Iacobo ſit ſcripta? 1291. *b.* ſeq.
quinam in eam commentati? 1478. *b.* 1500. *b.*
Iacobus I, Rex Angliae, fidelitatis iuramentum in-
troducitur 122. *a.* *b.* Perronium & Bellarminum
reſutat 1052. ſq. 1122. *a.* *b.*
Ianſeniſtae, a quo ita dicti? 1493. *a.* moralem di-
ſtinctionem emendant 1099. ſq. a leſuitis conui-
ciis proſcinduntur 630. *a.* a quibus deſenſi?
1097. *b.* 1100. *b.* eorum verſio biblica quae? 370. *a.*
Iconomachi v. Imagines.
Ideae, earum origo vexat eruditos 223. *b.* doctrina
de ideis maxime vtilis eſt 222. *a.* 223. *a.* *b.*
Ideae Platonis quid? 237. *a.* 499. *a.*
Idola Lutheranorum 590. *b.*
Idola mentis quid Verulamio? 220. *b.*
Idololatria gentilium, quinam de ea ſcripta relique-
runt? 259. *a.* *b.* 780. *b.* 121. *b.* num pont heciſ
iure tribuatur? 1103. *a.*
Ienenſis Theologi a quibus deſcripti? 183. *b.* a Witte-
bergenſibus errorum arguuntur 1075. *b.* 1079. *b.*
eorum innocentia vindicatur 1233. *b.* ſq.
Ieiunium in ſabbatho exprobratur Latinis a Cr. ecis
577. *b.* 600. *b.*
Ieremias quinam in eius prophetiam commentati?
1478. *a.* ei a nonnullis epiſtola tribuitur 1296. *a.*
Iſaias v. Eſaias.
Iſeuitae, num eloquentiam & latinam reſtitue-
runt? 104. *a.* erudienda iuuentuti prae aliis
operam dant 338. *a.* catechiſmum in variis lin-
guas tranſtulērunt 339. *b.* theologiam moralem
corrumpere 614. *a.* *b.* 650. *b.* 1099. *b.* quinam ex
iſis potemica tractant? 1081. ſq. in controuer-
ſiis theologicis olim omnia terminis metaphy-
ſicis inuoluerunt 223. *a.* 349. *a.* Ianſeniſtis ma-
xime ſunt inſenſi 522. *b.* 635. *a.* proteſtantes
fruſtra opprimere conati ſunt 441. *a.* *b.* 1069.
a. a quibus deſcripti? 186. *a.* 841. ſq.
Ieſus v. Chriſtus.

Ignis num sit principium rerum naturalium? 238. *a*
Illuminatio maxime necessaria est 43. *b*. precibus
 a Deo est petenda ibid.
Imaginatio per iudicium est temperanda 33. *b*. 221. *b*
Imaginum cultus magnas excitat turbas 956. *a*. *b*
Imperantes summi v. Principes.
Imperatores num Christiani esse possint? 558. *b*.
 olim pontifices maximi fuerunt 721. *b*. a pluri-
 bus contra insultus Pontificum sunt defensi
 723. *b*. sq. quinam eorum vices descriperint?
 168. *a*. *b*. v. *Principes*.
Imperii Germanici res a quibus descriptae?
 833. *b*. sq.
Impiorum felicitas num destruat providentiam di-
 vinam? 158. *a*. 856. *a*
Incantationes v. Magia.
Independentes in Anglia magistratui summam in
 rebus ecclesiasticis potestatem tribuunt 735. *b*
Indi, eorum philosophia 198. *a*. 217. *a*. doctrina
 moralis 264. *a*. christianismus 339. *b*. 760. *b*
Indices librorum prohibere num probandi?
 85. *a*. *b*. 526. *a*
Indifferentismus moralis destruit doctrinae mo-
 ralis fundamenta 269. *b*
Indifferentismus atheorum 1208. *b*. naturalistarum
 1209. *a*. scepticorum 649. *a*. 1209. *b*. remon-
 strantium 1210. *b*. Archelai 649. *a*. Baelii 1209
b. Burneti 452. *b*. 1129. *b*. Clerici 1208. *a*. 1310.
b. Friedlibii 1211. *a*. Grotii 1104. *a*. 1210. *b*.
 Hubbesii 649. *a*
Indifferentistae qui? 1208. *b*. sq. 1210. *a*
Indulgentiae num fuerint origo reformationis?
 810. *a*. reiectae 1021. *b*. 1031. *b*
Influxus systema num reiciendum? 215. *a*. 247. *b*
Ingenium quid? 30. *a*. *b*. quodnam ad studia aptum?
 31. *a*. *b*. quodnam ad theologiam? 37. seq. 37.
a. *b*. quomodo emendari possit? 36. *b*. quan-
 -doque doctrinae defectum compensat 899. *b*.
 num ingenia subtilia prae reliquis ad theolo-
 giam apta? 32. *a*
Intemii sunt diligendi 552. *a*.
Intendant mas, in academiis visitatus, unde ortus?
 35. *b*
Iniuriae patienti animo fuit ferendae 560. *b*
Innocuae relationes, quodnam in iis vituperandum?
 190. *a*. *b*
Inscriptiones plurimum faciunt ad antiquitates
 illustrandas 178. *a*. a quibus collectae? 178. *a*.
 historicis fide dignis non sunt praefrendae
 178. *a*
Inscriptiones codicum veterum an ex iis de antiqui-
 tate iudicandum? 131. *a*. 1279. *b*
Inscriptiones librorum sacrarum num ab ipsis aucto-
 ribus sint proscriptae? 1287. *a*. *b*.

Inspirati siue neo-prophetiae Cebennenses, a qui-
 bus refutati? 1197. *a*. *b*
Inspiratio differt a revelatione 1195. *a*
Inclinus ad certum vitae genus num contemnen-
 dus? 39. *b*. sq. in pueritia signis quibusdam
 sese manifestare solet 40. *a*. *b*
Inlinita viua voce peracta insignem adfert fru-
 ctum 60. *b*. sq. 135. *b*. priuata num publicae
 antefrenda? 64. *b*
Intellectus omnium hominum est corruptus 48. *a*.
 num fuit omnis mali? 1151. *b*. quomodo in
 theologiae cultore sit dissolutus? 44. *a*
Intelligentiae Aristotelis num a spiritibus diuersae?
 250. *b*. 252. *b*
Intensio, finem studii theologiici consequendi, de-
 bere esse seria 25. *a*. *b*
Interim magnas dat turbas 432. *a*. 437. *a*. 439. *a*.
 1044. *b*. 1052. *a*. 1230. *b*. Ratisbonense 437. *a*. *b*
 Augustinum 438. *a*. Lipsiense 438. *b*
Interlinearis glossa cui natale debeat? 1420. *b*
Internus sine externis Deus numquam dat 1018. *b*.
 num philosophi gentiles ea parum curarint?
 553. *a*
Internus thesaurus hominis regenicri
 551. *b*
Interpretatio scripturae quomodo institueda?
 1240. seq. 1280. *b*. sq. 1527. *a*. sine cognitione
 linguae graecae & ebraicae fieri nequit 114. *a*.
 116. *b*. allegorica 492. *b*. 559. *a*. 1372. *a*. 1434.
 sq. 1512. *b*. 1521. *a*. 1551. *b*. hieroglyphica 777. *b*.
 kabbalistica 1434. *a*. mystica 1377. *a*. 1383. *a*.
 1434. *a*. 1551. *b*. typica 1512. *b*. 1523. *a*.
Interpres Patrum maximis scatent erroribus
 532. *a*. *b*. sq.
Interpres LX quinam fuerint? 132. *a*. num a
 Deo inspirati? 491. *a*. 1319. *b*. num diuersae
 cellulis inclusi? 1519. *b*. sq. magnam semper
 obtinuerunt auctoritatem 1322. *b*. 1507. *a*. *b*.
 ab eorum non sunt immunes 13. *b*. 1323. *a*.
 1334. *a*. cur legendi? 105. *a*. 1323. *a*. num oo-
 rum calculus sit sequendus? 172. *a*.
Ioanna papissa 1007. *a*. *b*. 1140. *b*. 1225. *a*
Ioannes, quinam eius euangelium commentariis
 illustrarint? 1195. *b*. 1405. *b*. 1425. *b*. 1456. *b*.
 1478. *a*. 1515. *b*. 1524. *a*. 1525. *a*. eiusdem meta-
 phrasia epica 1412. *b*. num eius epistolae sine
 canonicae? 1201. *a*. 1295. *b*. cur catholicae di-
 ctae? 1290. *b*. quinam in eas commentari?
 1455. *b*. 1471. *b*. 1479. *a*. 1480. *a*. 1500. *a*. de eius
 apocalypsi v. *Apocalypsi*.
Ioannes XXII clementinas publici iuris fecit 690.
a. num etiam extrauagantes XX? ibid.
Ioannes Fridericus, elector Saxoniae, eius vita 841. *a*
Ioannes Sigismundus, elector Brandenb., reforma-
 p p 126

- tae ecclesiae sacra amplectitur 1164. b
Jobus quando vixerit? 1259. a. eius liber a quo
 conscriptus? 1259. a. b. qua methodo? 549. b
 in eo vestigia naturalis doctrinae occurrunt
 248. a. quinam in eum commentati? 1389. b
 1394. a. 1398. a. 1411. b. 1478. a. 1496. a. 1497. b
Johel, adnotationes ad eum 1501. b
Jonas, quinam in eum commentati? 1420. b
 1467. a
Jonica secta 199. a
Josua, a quibus commentariis illustratus? 1466. b.
 1478. a. 1490. a. 1501. b
Irregentii inepti sunt ad studium theologiae 43.
 a. b. 1247. b. quomodo tententur? 91. a. b
Isidori sacerdotes num praecursores monachorum?
 818. b.
Islandi doctrina clari, a quo descripti? 185. b
Isidenses articuli unde dicti? 622. b
Itali eloquentiae laude florent 144. b. eruditione
 praecitantes a quo descripti? 185. a
Italica lingua num latinae anteferenda? 99. a. b
Italica versio bibliorum 1331. b. 1369. b
Itineraria ad quid proficua? 157. a. 1212. a
Judae epistola cur catholica dicta? 1290. b. sq. qui-
 nam eam commentariis illustrant? 1467. b.
 1471. b. 1479. b. 1500. b. 1509. b. 1526. a
Judaei v. *Ebraei*.
Judex in quis salua conscientia esse possit? 558. a. b
Judicium quid sit? 30. a. in studio theologico ma-
 xime necessarium est 31. b
Judicum libri, quinam in eos commentati? 1419.
 b. 1466. b. 1478. a. 1490. a
Juditb liber num inter canonicos relatus? 1265. a
 1298. a
Julii II vita a quo descripta? 838. b
Jura majestatica 287. a
Juramentum num Christianis sit illicitum? 562. a.
 567. a. num in libros symbolicos praestan-
 dum? 476. b. sq.
Juramentum fidelitatis a Jacobo Angliae Rege sibi
 subiectis injungitur 724. b. 1122. a
Jureconsulti non sint rudes in jure canonico 752. b.
 quanto feruore illud tempore reformationis
 conseruauerit? 624. a. nonnulli scriptis aecle-
 sicis inclinare 593. b. veteres stoicae sectae
 fuerunt addicti 200. a
Jurisprudentia naturalis quid? 225. a. 615. a. v.
Jus naturae, ecclesiastica v. *Ecclesiastica juris-*
prudentia.
Jus canonicum quid sit? 701. a. quomodo com-
 pilatum? 664. sq. 680. sq. 688. sq. constat ex
 sententiis patrum 701. a. ex canonibus conciliorum
 701. b. decretis pontificum 709. b. sq.
 quando in Germania receptum? 690. a
 eius sacra tempore reformationis 692. sq. post
 reformationem 695. b. sq. a pluribus est in-
 terpretatum 696. b. sq. 654. a. b. qualem apud
 protestantes obtineat auctoritatem? 753. b
Jus circa sacra competit summis imperantibus
 695. a. 720. a. 735. b. sq. 738. a
Jus civile v. *Civile jus*.
Jus ecclesiasticum v. *Ecclesiasticum jus*.
Jus gentium quid? 379. b
Jus naturae, eius sacra apud Ebraeos 276. b. genti-
 les 276. b. sq. Romanos 178. a. b. patres 279. a.
 scholasticos 279. a. in meliorem formam red-
 actum est a Grotio 279. a. b. Seldeno 290. a.
 285. b. Hobbesio 280. b. Pufendorfio 181. b.
 Thomasio 184. a. b. eius utilitas & necessi-
 tas 286. b
Jus non scriptum v. *Observantia*.
Jus repaliae v. *Regaliae jus*.
Justi principium 285. a
Justinianus jure circa sacra usus est 717. b
Justitia, a Carneade oppugnatur 277. a. a pruden-
 tia non est separanda 292. a
Juvenes quomodo eorum propensio ad certum vi-
 tae genus ab Atheniensibus explorata? 40. a
Juuenilis aetas v. *Aetas*.
 K.
Kabbala quid? 122. a. b. quod duplex? 122. b. a quibus
 exculta? 122. b. seq. num omni usu destitua-
 tur? 123. b. 1214. a. quinam de ea scriperint?
 124. a
Kabbalistae, quomodo scripturam sacram interpre-
 tentur? 1434. a. 1435. a
Kabbalistici libri antiquissimi 122. b
Karaei qui? 1438. a. 1213. a. unde nomen adepti?
 1436. b. quando exorti? 1436. b. 1437. b. 1439.
 a. differunt a Sadducaeis 1437. a. b. a Rabbani-
 tis valde sunt vexati 1438. b. ab Anace ejus-
 que successoribus strenue defensi 1438. b. sq.
 paucos reliquerunt libros 1440. a. b. quomo-
 do scripturam sacram interpretentur? 1441. a
Keri & Ketib quid? 1278. a
Kiriti Sephor quatenus fuerit vrbs? 62. b. sq.
Kobelet v. *Ecclesiaste*.
 L.
Labadistae a quo nomen acceperint? 1192. b. a qui-
 bus sint refutati? 1192. b. 1076. a
Laici quando a clericis distincti? 740. a. b. concilii
 olim interfuerunt 659. a
Lampadina synodus quando celebrata? 415. a
Laodicenum concilium quando habitum? 665. a.
 742. a. 1196. b
Latina scelsa v. *Romana ecclesia*.
 Latine

INDEX II. RERUM.

Latina lingua theologiae cultori maxime necessaria cit 97. sq. 99. sq. 101. b. 531. seq. quando adhibenda? 101. a. 117. a. num Christus ea usus sit? 100. b. eius nitori & elegantiae quidam nimium tribuunt 101. a. b. quanam fira habuerit in Germania? 98. b

Latinae Concordantiae v. Concordantiae.

Latinae versiones scripturae sacrae 1331. sq.

Latini v. Romani.

Latinitas ecclesiastica perfecta sit theologiae cultori 98. b. 99. a. 534. a

Latitudinarum v. Indifferentiae.

Latitudo est administratio medicamentis 60. a. 89. b. iungenda est auditioni 70. quanam in lectione librorum sint obseruanda? 84. sq.

Lectionarium antiquissimum ecclesiae occidentalis 14. 8. a

Lectiones variantes noui testamenti a quibus collectae? 1304. b. caute in iis est versandum 1304. b. 1308. b

Leges civiles quando & a quibus canonibus adiungantur? 671. a. b. 684. a. num sint fons juris canonici? 714. b

Leges diuinae ab atheis tolluntur 647. a. b. cum ecclesiasticis non sunt confundendae 631. b. 652. b

Leges ecclesiasticae quanam sint ex mente Romanensium? 652. a. quanam ex mente protestantium? 652. a. JCris non sint incognitae 653. a. a quoniam ferendae? 695. a. 702. a. 714. b. 717. a. 7 9. a. 720. a

Leges naturales num sint leges proprie dictae? 285. a. b. quotuplices? 284. b

Leges positivae uniuersales a Thomasio proscriptae 285. a

Legislae qui? 688. a

Leoniici 1177. a

Leo X damnat Lutherum 1021. a. eius bulla Witebergae comburitur 692. b. a quo eius vita descripta? 818. b

Leonitiae qui? 990. b

Leuiticus commentario a Olerico illustratus 1519. a

Lex v. Leges.

Lexica graeca 109. b. ebraica 118. a. 1442. b. harmonica 127. a. historica 165. a. 182. b. geographica 174. a. antiquitatum ecclesiasticarum 824. a

Liber naturae 70. sq. 551. a. conscientiae 71. b. 551. a. creationis 12. b. didascaliarum 307. a. homiliarum 452. b. sacramentorum 761. a. Staffaragenus 1415. b

Liberales artes v. Artes liberales.

Librorum institutio v. Institutio.

Librorum theoricum olim docuerunt 141. a

Librum arbitrium quomodo se habeat iuxta

Erasmum, Lutherum & Melancthonem? 1037. a. 147. b

Libri quotuplices? 70. quanam generatim de libris humanis obseruanda? 72. quo pacto librorum comparanda sit notitia? 75. 88. characteres boni libri 87. quanam in librorum lectione ponderanda? 84.

Libri in ana, quanam in iis exhibeantur? 181. a

Libri sacri veteris testamenti 1253. sq. noui testamenti 1286. sq.

Lichtenbergensis conuentus quando instituitur? 431. b

Linguae num ex humani generis dispersione natae? 115. a. earum laudes in quo potissimum consistant? 115. b

Lipsense interim quando & a quibus concinnatum? 1286. sq.

Litaniae 438. b. 1044. b

Lites forenses quando canonibus diiudicari coepit? 704. b

Lituanica versio noui testamenti 682. b. sq.

Litterae sacrae v. Scripturae sacrae.

Litterales cur ita Karae dicti? 1436. b

Litteraria historia quotuplex sit? 179. 181. 188. 193. ad notitiam librorum theologicorum comparandam viam pandit 75. cum historia ecclesiastica est coniungenda 836. a. quanam scriptores de ea consulendi? 75. sq. 179. sq.

Liturgiae quid? 762. a. earum notitia cultori theologiae est commendanda 755. a. b. num sint symbola? 395. a

Liturgiae Christi 757. a. apostolorum apostolicorumque virorum 756. b. sq. 760. a. Basilii 758. a. Chrysostomi 758. b. Gregorii 759. a. Cyrilli Alexandrini 759. a. Copricitarum 759. b. Iacobarum 759. b. Nestorianorum 760. a. Alexandrina 757. b. Constantinopolitana 758. b. Hierosolymitana 757. b. Romana 762. b. Mediolanensis seu Ambrosiana 762. b. Gallicana 762. b. 763. a. Hispanica seu Mozarabum 762. b. Africana 762. b. Hibernica 762. b. Anglicana 453. b. Puritanorum 453. b

Locales dialectici elequentiam pessumderunt 143. a. b

Logica theologiae cultori est necessaria 215. artificialis cum naturali non est confundenda 217. a. a quo inuenta? 217. a. ab Aristotele in formam est redacta 317. a. b. a Romanis priam est. exculta 218. a. quomodo a patribus ecclesiasticis? 218. b. 501. sq. ab Arabibus & Iudeis an puerio est habita 219. a. a scholasticis nugis est impleta 219. b. a quibus meliori habitu instructa? 220. sq.

Logicae sacrae a quibus conscriptae? 221. b. 1244. a

Logomachiae sunt fugiendae 381. a

P p 2

16706

INDEX LITTERARUM.

Abyas quid significet? 1371. b. 1465. b. 1519. a. b. 1228. a
Loiola (Ignatius) methodum catechizandi pueros in ecclesiam Rom. reduxit 337. b.
Londinensis biblia 1251. b. 1287. a. b.
Londinensis societatis quid in historia naturali praestiterit? 156. a.
Londinensis synodus 452. a. 454. a.
Loquente, secta apud Arabes 319. a.
Lucas quinam in eius euangelium sint commentati? 184. b. 1390. b. 1425. b. 1500. a.
Ludi equestres quinam ad eos admitti? 175. b.
Ludi scenici num probandi? 149. b. 558. a.
Ludovici Pii capitularia 717. b.
Ludovicus Bauerus fortiter resistit Pontifici 690. b. 719. a. 723. b.
Lumen, quo Christus in monte Thabor circumfusus est, num fuerit increatum? 1010. a.
Lumen substantiale omnibus connatum, a quibus aliteratur? 1187. a. 1204. a.
Lutherani cur Protestantes dicti? 840. b. frustra ad concilium Tridentinum inuitantur? 439. a. num dissentiant a Pontificis? 511. a. 1107. a. num a Graecis? 1223. a. 1226. b. seq. num a Reformatis? 311. b. 428. b. 451. a. 468. b. 511. a. 1066. a. 1134. a. b. num a Socinianis? 1525. a. 1559. b. num ab Augustana confessione defecuerint? 429. b. 441. b. 467. b. 1069. a. catechetica institutionem diligenter tractant 336. a. b. sq. quomodo in systematica theologia tractandi ratione versati? 347. sq. 348. sq. quidam in morali theologia praestiterint? 512. sq. quid in polemica? 1030. sq. 1157. sq. quid in exegetica? 1453. sq. num patrum scripta corruerint? 526. b. 535. a. an suppresserint missam Gallicanam? 763. b. ipsimet inter se digladiantur 1229. b. 1499. a.
Lutherus institutionem catechetica reduxit 314. a. b. in emendanda doctrina pariter ac vita omnem mouit lapidem 582. b. ius pontificum & bullam Leonis nec non scripta Ecclesiae & Emseri igni tradidit 692. a. b. cum quibus ipsi fuerit dimicantur? 1031. sq. 1038. seq. quatenus ipsi vitia exprobrentur? 1040. b. quid in versione bibliorum praestiterit? 1346. sq. num Arianism in versione noui testamenti gratificatus sit? 1349. a. b. a quibus eius vita haec descripta? 837. sq. 842. b.

M.

Maccabaeorum libri a quonam inter canonicos relati? 1294. b. a quo liber tertius in Germanicum idioma translatus? 1350. b.
Macedoniae quidam statuerint? 291. a.
Macedoniam quidam statuerint? 416. a. 918. a. a quibus refutati? 805. b. 918. a.

Magdeburgenses centuriae v. *Centuriae*.
Magi num monachorum praecursores fuerint? 818. b.
Magia a nonnullis in dubium vocatur 252. sq.
Mitici libri num legendi? 87. b.
Mahomedani v. *Mohammedani*.
Maiorile refutati 1210. a.
Malabarica gens perducitur ad cognitionem Christi 1112. b.
Malactias, quinam in illum sint commentati? 1499. a. 1509. b.
Mali auctor quis? 893. b. 985. b.
Manichei quando exorti? 891. a. duplex situerunt principium 891. a. b. vetus testamentum reiecerunt 1391. a. 1533. a. a quibus refutati? 569. a. 894. b. 912. a. 955. b. 970. b. 1391. a.
Manichaei recentiores qui? 1229. b.
Manuscripti codices v. *Codices*.
Marcionite varios fouerunt errores 862. b. 1290. a. 1292. b. 1533. a. refutantur 862. b. 873. b. 920. b. 986. a.
Marcus num auctor versionis Syriacae N. T.? 1228. b. qua lingua euangelium suum scripserit? 1301. a. huius autographum num Venetiis exisset? 1301. a.
Marginales glossae Lutheri 1348. a. b.
Maria num *Suerbo*? 1328. b. num alios praeter Christum, liberos pepererit? 502. a. ei falso scripta tribuuntur 524. a. 1310. a.
Maronite num a Romanensibus dissentiant? 1225. b.
Martyres Christiani a gentilibus traduntur 877. b. eorum acta v. *Acta martyrum*.
Martyrologia a quibus sint collecta? 801. sq. caute sunt legenda 807. b.
Masorab quid sit? 1274. b. quod duplex? 1276. b. a quo ortum trahat? 1274. b. sq. quantae sit utilitatis? 1277. b.
Massaliani v. *Marcionite*.
Massilienses cur ita Sempelpoliani dicti? 937. b.
Materia num aeterna? 460. a. 891. b. 1199. b. num Deus materia prima? 993. a. b.
Matheia quid? 395. b.
Mathematica demonstratio v. *Demonstratio*.
Mathematica methodus 588.
Mathesi, quem praefert usum in rebus ad hanc vitam pertinentibus? 294. b. quem in logica? 295. a. b. in physica? 295. b. in theologia? 296. a. 299. b. nonnulli varia in mathesi reprehendunt 296. seq.
Matres lectionis in rabbinicis scriptis punctorum defectum supplent 120. a.

Matr-

INDEX H. RERV.

Matrimonia v. Coniugia.

Martinei euangelium quā lingua scriptum? 1299.
a. num sit corruptum? 1541. a. quā in
illud commentati? 1384. b. 1387. b. 1388. b.
1395. b. 1400. a. 1424. a. 1456. b. 1467. a.
1500. a. 1501. b. 1510. a. 1516. b.

Muldrunensis conuentus quā ei intertē
rent? 434. a.

Mauri quomodo ad Christum conuersi? 555. a

Mauriti, electoris Saxonie, vita 841. a

Mechanica principia num sufficientia sint in phy-
sici? 236. a. 243. b. 295. b

Mediolanensis Synodi 409. b

Meditatio quid sit? 55. quoruplex? 55. b. verfo-
r circa res diuinas 54. praecipue prout ex
scriptura sacra nobis innotescit 55. consilic
in attenta consideratione *ibid.* et cum inquisi-
tione ac diiudicatione rerum spiritualium
coniuncta est 57. finis et fructus meditationis
58. necessitas e. uodem 59. 89. b. adminicula
quae? 60.

Megariensi philosophi a quo dicti? 199. b. quid in
philosophia morali praetulerint? 268. b

Melancthon Lutheri fidelis fuit parafasta 1041.
b. sq. adiphora nimium laxat 1044. b.

naturae viribus in conuersione plus quam
debet tribuit 1045. a. 1457. b. Zwinglian-
is fuit 51. a. 1046. a. fatalem in rebus
humanis necessitatem statuit 346. a. 1045. a

Melchior num cum ecclesia Romana confenti-
ant? 1225. b

Melodi v. Hymni.

Memoires, num iis tuto fides adhiberi possit? 161. b

Memoria maxime necessaria est theolog ac cul-
tori 11. quomodo ei succurrendum? 37. b. 68. a

Menaea quid? 804. a. b

Mennonitae v. Anabaptistae.

Menologia quid? 804. a

Mens cur cognoscendi facultate instructa? 26. b

Merere quid haec vox apud patres significet? 531. b

Methus v. Christus.

Metaphoristae, num eorum caput Chamierus? 173. a

Metaphrasae scripturae S. a quibus concinnatae?
1412. b. sq. 153. a

Metaphysica quid sit? 228. b. num sapientia di-
cenda? 19. a. num ab Aristotele ortum tra-
hat? 228. a. patribus fuit inuisa 229. a
magno in pretio fuit apud Graecos 229. a
Arabes 229. b. scholasticos 229. b. 231. b
quando apud Protestantem efflorescere coe-
perit? 230. a. quomodo Cartesiani alique
recentiores eam tractarint? 231. b. sq. num
penitus sit reicienda? 231. b. sq.

Metaphysici termini v. Termini.

Methodologia quid?

226. a
Methodus in studio theologico est necessaria 2. a
quinam de ea scripserint? 2. a. b. sq.

Methodus docendi Aristotelicorum 226. a. b. re-
centi rum 227. a. b. maxime proficus est
theologiae cultoribus 227. b

Methodus theologiae dogmaticae catechetica 381. a
Aristotelico-Scholastica 383. a. causalis
384. b. federalis 385. a. historica 387. a. ma-
thematica 388. a. comparatiua 390. a. practica
390. b

Methodus theologiae moralis paraenetica 27. a.
546. a. paradigmatica 275. b. 547. a. dialogi-
lica 549. b. dogmatica 549. b

Methodus theologiae polemicae 869. a

Methodus conuincendi haereticos Augustiniana seu
Waldburchiana 521. a. 915. b. 1078. a. 110. a.
Veroniana 1108. a. Valeriana 1110. b. Riche-
liana 112. a

Metropolitani quando exorti? 742. b. 744. a

Micha a quonam commentario illustratus? 1499. a

Microcosmus num homo commodè dicatur? 248. a

Midrachim non omnibus Iudeis placent 1415. a

Minorum ordinum relig. a quo descripti? 186. b. 819. a

Minutiae v. Subtilitates.

Miracula num secundum naturae ordinem fiant?
1205. b. 1447. a. nec augenda nec extenuanda
sunt 1522. a. ficta plurima occurrunt in histo-
ria ecclesiastica 548. a. 812. b. 851. b. 958. a

Miscellanea historicae litterariae et ecclesiasticae lu-
cem adfundunt 181. b. 814. b

Mischna 120. b. 781. b

Missa num sacrificium? 1096. b. vnde superstitio,
quae circa missam in ecclesia Romana regnat,
enata? 493. b

Missalia v. Liturgiae.

Missionarii Danici ad gentem Malabaricam 1212. b.
Romanae ecclesiae quopacto in conuersione
gentium versentur? 319. b. 1812. b

Modalistae qui? 1177. b

Mohammedani, vnde eorum doctrina corrafa?

1220. a. sunt naturalistae 1204. a. 1221. b. mul-
ta iis adiunguntur 985. a. b. a quibus sint re-
futati? 956. a. 988. b. 1018. a. b. 1029. b. 1027. a. b
quinam de iis scripta reliquerint? 1219. b. sq.

Monachi quibus studiis dediti sint? 9. a. eorum
praecursores apud Ebraeos et gentiles qui?
818. b. ab Erasmo perstringuntur 1492. a. qui-
nam de iis scripserint? 818. a

Monarchiae quatuor, quid de illis sentiendum? 165. a

Monarchomachi qui? 292. a

Monasteria a quibus descripta? 789. b. 819. a

Monophysitae v. Eutychni.

Monistefari versio theotica 1343. a. 1379. a

Mo-

INDEX II. RERUM.

Man theletae a quibus refutati? 954. *b. lq.*
Monestis verso noui testamenti 1170. *a*
Moralis enthuſiaſmus 650. *a.* indifferenſiſmus
 649. *a.* Pelagiaſtiſmus 650. *b.* praedeſtinati-
 niſmus 650. *a.* philoſophia 277. *a*
Moralis theologia quid? 545. quot methodis tra-
 ctari queat? 545. *lq.* eius ſons eſt liber ſcrip-
 turae 551. *a.* quoſque cum eo coniungi li-
 ceat librum naturae 551. *a. b.* patrum trium
 priorum ſeculorum 555. *lq.* eorum, qui ſeculo
 quarto & quinto vixerunt 559. *lq.* eorum,
 qui ſeculo ſexto & ſequentibus floruerunt
 574. *lq.* item ſcholasticorum 576. *b. lq.* per ec-
 cleſiae emendationem meliorem faciem re-
 cuperauit 582. quid in ea praefiterint noſtra-
 tes? 582. *lq.* quid reformati? 594. *lq.* quid
 romanenſes? 598. *lq.* errores in ea diligenter
 ſunt euitandi 646. *lq.*
Moralis quid? 87. *b.* 568. *a.* 577. *a.* 626. *b.* 631. *b.*
 1210. *a*
Moralitas, eius origo vnde? 282. *b.* 649. *a*
Morali num proſis orandum? 1055. *b*
Muſes num ſcriptorum omnium primus? 124. *a.*
 num auctor pentateuchi? 254. *b.* 1519. *a.* num
 libri Jobi? 1149. num maiorae? 1174. *b*
Morus, eius origo unde? 242. *a. b*
Muhammedani v. *Mohammedani*.
Mulier haeretico-ſanaticae 618. *a.* 815. *b.* 1183. *a*
Mundus Dei exiſtentiam probat 1200. *b.* quam-
 num figuram ei tribuerint veteres Chriſtiani? 501. *b.* num ex atomis conſtaſus? 236. *a.* 236. *a.*
 258. *a.* num ab aeterno? 123. *a*
Muſica eſt vna ex ſeptem artibus liberalibus 95. *b.*
 veterum libræorum 1160. *b.* 1510. *a*
Myſteria cur a nonnullis methodo mathematica
 tradantur? 39. *a*
Myſtica theologia quid ſit? 600. *a. b.* conuenit cum
 theologia morali? 602. *a.* impura vnde orta? 601. *a.*
 eius ſata ante eccleſiae emendationem 601. *lq.*
 poſt eam apud Lutheranos 613. *lq.* apud Reformatos 617. *lq.* apud Romanen-
 ſes 620. *lq.*
Myſtica interpretatio ſcripturae ſacrae apud Iuda-
 eos 1372. *a.* 1551. *b.* apud Chriſtianos 1181. *a.*
 1562. *b*
Myſticae foeminae 618. *a*
Myſtic num ubi aſtericis diſſerant? 599. *b.* non
 temere ſub damnandi 611. *b.* 621. *a.* caute ta-
 men legendi 611. *a.* 621. *a.* 624. *b.* 656. *a*
Myſticus ſenſus ſcripturae ſacrae quid? 1554. *b.*
 num improbanduſ? 1555. *a*
Myſthologiae viſus 151. *a*

N.

Nabum, quinam in eius prophetiam ſint commea-
 tati? 1420. *b.* 1499. *a*
Natura a gratia probe eſt diſtinguenda 570. *a. b.*
 591. *a.* 599. *a.* 655. *b*
Naturalia dona ratione intellectus quoenam? 29.
 quoenam ratione voluntatis? 39
Naturalis hiſtoria quid? 155. *a.* a theologiae cul-
 tore non eſt negligenda 157. *b.* quinam in ea
 excolenda operam nauarint? 155. *lq.*
Naturalis iuriſprudentia quid ſit? 275. *a.* num ab
 eb acieſcultat? 276. *b.* quomodo a philoſo-
 phis gentilibus? 276. *b.* *lq.* quomodo a patri-
 bus eccleſiaſticis? 279. *a.* quomodo a recentio-
 ribus? 279. *lq.* quinam de ea ſcripſerint? 275. *lq.* 285. *a*
Naturalis theologia quid? 249. *a.* theologiae cul-
 tori neceſſaria eſt 262. *b.* 55. *a.* Aegyptiorum
 & Chaldaeorum 255. *b.* Graecorum 256. *a. b.* *lq.*
 Romanorum 258. *a.* patrum eccleſiaſticorum
 259. *b.* ſcholasticorum 29. *b.* Romanenſium
 260. *b.* Lutheranorum 260. *b.* *lq.* Reformato-
 rum 261. *a.* Socinianorum & Arminiano-
 rum 251. *b.* Cartefianorum 262. *a. b*
Naturaliſmus vnde exoritur? 215. *b.* 650. *a.* ple-
 rumque cum indifferentiſmo nexus eſt 1229.
a. Iudaeorum 1213. *b.* 1211. *b.* gentium philo-
 ſophorum 1204. *a.* Mohammedanorum & So-
 cinianorum 1204. *a.* 1211. *a. b.* Puccii, & Cam-
 panellae 1204. *a.* Bodini 1204. *a.* Herberti de
 Cherbury 1104. *a.* 111. *b.* Ernelti Landgrauii
 Halſiae 1204. *a.* Tolandi 1204. *a.* Thomae
 Brovne 1209. *a*
Naturaliſtae qui? 1203. *b.* quidnam ſtatuunt? 1203.
b. 1103. *b.* 1209. *a.* a quibus refutati? 1079. *a.*
 1204. *b.* *lq.* num eorum libri legendi? 89. *a*
Nazarai vnde orti? 1300. *a.* num praecurſores
 monachorum? 89. *b.* num eorum euangelium
 ab euangelio Matthaei diſerſum? 1300. *b*
Nebemiae liberum canonicuſ? 1195. *a*
Neonomi in Anglia quid ſtatuunt? 1115. *b*
Neo-prophetiae Cebemneſes a quibus refutati? 1197. *a. b*
Neflorari quando exorti? 572. *a.* quid ſtatuunt?
 700. *b.* 942. *b.* nouum ſymbolum condunt
 422. *b.* an cum Romana eccleſia conſentiant?
 700. *b.* 1102. *a.* 1225. *b.* a quibus refutati?
 929. *b.* *lq.* 942. *b.* *lq.* 952. *a.* 955. *b.* a quibus
 deſenſi? 917. *b.* 944. *b.* *lq.*
Nicanna ſynodus quando habitae? 402. *a.* num in ea
 canon aliqui ſcripturae ſacrae conſtituſus
 ſit? 409. *b*
Niceni canon 668. *a. b.* 672. *a. b.* 712. *b*
 Nidm

INDEX II. RERV.

Nicaenum symbolum quando conditum? 416. *b.* a quo? 409. *b.* sq. quando ei aliquid additum? 416. *a.* a quibus impugnatum? 404. *b.* 422. *b.* quinam illud defenderint? 408. *a.* quinam illustrarint? 464. *b.* sq.
Nicolaï I pontificis fastus 681. *a.*
Nibulsana ars in quo consistit? 1109. *a. b.*
Noa, falso ei scripta nonnulla tribuuntur 1154. *a.*
Noachidarum precepta 276. *b.* 180. *b.*
Nobiles cur tam pauci studio theologico se manserint? 42. *a. b.* 184. *a.*
Nominalium secta quem agnoscat auctorem? 310. *b.*
Nomocanonum scriptores 671. *a.* 684. *a.* 714. *b.*
Non conformistae v. Presbyteriani.
Normbergensis biblia 1354. *a.*
Normales libri 395. *b.* 443. *b.* 476. *b.*
Norwagi eruditi a quo descripti? 185. *b.*
Notae criticae 1377. *b.*
Notitia Dei innata num ad atheos convincendos sufficit? 1100. *a.* *b.*
Novatiani a quibus refutati? 886. *a. b.* a quibus desensit? 886. *b.* num Socrates iis fuerit additus? 837. *b.*
Novum testamentum v. Testamentum novum.
Numburgensis consensu quando institutus? 428. *b.*
Numeri a Clerico illustrati 1519. *a.*
Nummaria res in studio historico non est negligenda 16. *a.* quinam de ea scripserint? 176. *b.* sq.
Nuptiae secundae patribus fuerint inuivae 555. *a. b.* 558. *b.*

O

Obdias, quinam eum commentariis illustrarint? 1379. *b.* 1499. *a.* 1501. *b.*
Oblatio super altare patribus fuit ignota 662. *a.*
Obscoeni libri non sunt legendi 85. *a.* 133. *a.* 148. *a.*
Obscurum seculum quodnam? 973. *a.*
Obstantia ecclesiastica magnam habet auctoritatem 715. *a. b.*
Obstantiones ecclesiasticae a quibus scriptae? 844. *a.* historico-politicae 293. *a.*
Occasionalium causarum systema 215. *b.* 242. *a.* 247. *a.* 209. *a.*

Occidentalis ecclesia v. Romana ecclesia.
Odapla Origenis 1180. *a.* 1376. *b.*
Odassidion 1376. *b.*
Ollatuebus ab Eudoxia metaphrasi illustratur 1415. *a.* quinam in illum commentatus? 1421. *b.*
Oeconomia quid haec vox apud Theologos significet? 385. *a.*
Omninoque vox haec Arianis fides est in oculis 404. *b.* 407. *a.*
Ontologia v. Metaphysica.
Ontosophia 231. *b.*

Opera bona an per ea aliquid promereri possimus? 650. *b.* num necessaria ad salutem? 1047. *b.* sq. contentim de iis non est loquendum 1055. *a.*
Ophitae heretici 810. *a.*
Oracula superstitionem auxerunt 210. *a.* num ex sacerdotum fraudibus profecta? 1112. *a.*
Oralis doctrina v. Traditio.
Oratio maxime necessaria est theologiae cultori 48. *sq.* quis recte orare possit? 51. *a. b.* quid a Deo petendum? 51. *sq.* quomodo orandum? 52. *sq.* ei iungenda est meditatio 53. oratio pro pie defunctis a Rhegio est asserta 1055. *b.* 1059. *b.*
Oratio dominica explicatur 52. *a.* 1386. *a.*
Oratoria v. Eloquentia.
Ordinaria glossa quem agnoscat auctorem? 1420. *a.*
Ordinationes ecclesiasticae protestantium a quibus sint conditae? 694. *b.* 719. *a.* 720. *b.* 754. *b.*
Ordines religiosi quinam de iis scripserint? 818. *a. b.*
Ordines sacri quomodo exorti? 664. *b.* 739. *sq.* 742. *b.*
Ordo Romanus quando scriptus? 761. *a.* 762. *b.* *v.* Liturgia.

Organum Aristotelicum quid in se comprehendat? 217. *b.*
Orientalis symbolum Nicaeno est antiquius 401. *a.*
Orientalis linguae quem praestent vsum? 127. *a.*
Orientalis ecclesia v. Graeca ecclesia.
Orientalis bistor. a quibus scriptis mandata? 69. *a. b.*
Origenes num se ipse execuerit? 873. *b.* allegorias adamauit 559. *a.* 1375. *b.*
Orogenistae non vnus fuerunt generis 874. *b.* a quibus sint refutati? 875. *a.* 914. *b.*
Originale peccatum v. Peccatum.
Orthographia num ad artem criticam spectet? 134. *a.*
Osculum pedum quinam primus admiserit? 681. *a.*
Osiandristicae controuersiae quando exortae? 1043. *a. b.* a quibus descriptae? 850. *a.* a quibus ventilatae? 1053. *a.* 1230. *a.*
Ostenta superstitionem augent 250. *a.*
Ostentii quando exorti? 665. *a.* 742. *a.*
Ovela num idem quod *Uersaue*? 414. *b.*
Oxonienfis editio noui testamenti 1307. *b.*

P.

Pacta quomodo interpretanda? 225. *a.* cur seruanda? 281. *a.* 647. *a.* cum diabolo rejiuntur 254. *b.*
Paedantismus eruditorum 187. *a.*
Paedia Aristotelicorum 94. *a.* 226. *a.*
Pagani v. Ethnici.
Paloniana controuersia 1151. *b.*
Palasina a quibus descripta? 174. *b.* 179. *b.*
Palasini codices scripturae sacrae 1278. *b.*
Palas-

INDEX II. RERUM.

Pulavitae v. Hystebieftae.
Pulcae quid? 687. a
Palinodiae num symbola? 395. a
Pannormia quid? 685. a
Papa v. Pontifex.
Papatus v. Romana ecclesia.
Papiffa v. Joanna.
Papiffae v. Romanenfes.
Parabolae quid? 546. b. iis Chriftus eiusque difcipuli faepius funt vfi 301. a
Parabolica methodus 546. b
Paradigmatica methodus 275. b. 547. a
Paradiffica theologia quid? 304. a
Paradifus terreftis num hieroglyphice interpretandus? 777. b ab Amalrico negatur 593. b. quinam de eo fcripferint? 248. b. 779. a. 1510. a
Paradoxa Chriftiana 565. a
Paraneitica methodus 546. a
Parallela facra Io. Damasceni 229. b. 321. b. Iunil 1496. b. Druffi 1498. a
Parallelismus hereticorum caute effi inftituendus 1051. a. fcripturae facrae 1522. b
Paraphrafes ebraicae quando exortae? 1312. b. funt varia 132. a. b. f. q. in bibliis p-lygloftis & rabbinicis exiftant 1315. a. 1331. b. 1384. a. quando & a quibus inftituae fint vocibus? 1315. a. quale in apud hebraeos & Chriftianos obtineant auctoritatem? 1315. b. a cultore theologiae non funt negligendae 125. b. 131. f. q.
Parifienfes editiones novil testamenti 1307. a
Parifienfes theologi Lutherum acri cenfura notant 1031. b. f. q. num theologis Belgicis poftponendi 367. a. 1484. a
Parifienfis biblia 1281. b
Parifienfis academia jam faeculo XII faic celebris 6. 8. a
Parifienfis fynodus quando habita? 414. b
Paroemiae iis faepius Chriftus effi vfi 547. a
Particularum concordantiae 1544. b. 1548. b
Partitio fcripturae facrae in capita & verfus magnis laborat incommodis 1347. b. f. q.
Paffavienfis tranfadio res proteftantium in integrum reftituit 431. a. 694. b. 726. a
Postoralis prudentia v. Prudentia.
Paffores v. Epifcopi.
Patientia vtilis effi theologiae ftudiofo 39
Patres qui ita dicantur? 479. a. b. quoruplices funt? 480. a. eruditionis laus iis non poteft denegari 459. a. b. hiftoriae & antiquitatum non fuerunt rudes 490. a. fcriptorum gentili-um lectionem num omnes interdixerint? 490. b. ebraeae graecaeque linguae quonifque inftituti fuerint peritia? 491. a. b. plerique de rebus criticis non fuerunt folliciti 492. b.

eorum eloquentia nimis turgida fuit 492. b. quid de philofophia fenerint? 494. a. b. f. q. quamnam feftari fint philofophandi rationem? 497. a. b. f. q. num adpellandi fint philofophi? 500. b. interdum infirmis immo ifpuriis ratione niis vtuntur 501. a. in phyficis nihil eximii praeflitterunt 502. b. f. q. quomodo eorum doctrina moralis fuerit comparata? 504. b. quid de eorum theologia generatim obferuandum? 504. f. q. v. *Patyffica theologia*, eorum fcripta genuina a fpuriis fedulo funt diftinguenda 523. f. q. cur ea corrupta fint ac immutata? 525. a. b. meliores eorum editiones funt confulendae 526. b. f. q. in fubfidium etiam adhibenda eft ars critica 534. b. f. q. fine linguae graecae & latinae peritia nemo in lectione & interpretatione patrum recte verfabitur 532. f. q. verlionibus latinis patrum graecorum non femper tuto fidere licet 532. a. b. voces formulasque fibi proprias & peculiaries habent 531. b. qua ratione in lectione patrum fit verlandi non? 532. f. q. auctritas eorum qualis fit? 540. f. q. num in iis vitae ac fidei regulae quaerenda? 541. a. eorum errores non funt defendendi 543. b. oitentationis cauffa non funt legendi 143. b. quid in theologia morali praeflitterint? 551. 559. 594. quid in polemica? 860-989. quid in exegetica? 1072. f. q. quinam de patribus fcripferint ex veteribus? 480. b. quinam ex romanenfibus? 481. f. q. quinam ex reformatis? 484. a. b. f. q. quinam ex Lutheranis? 487. b. f. q.
Patriae hiftoria cumprimis effi excolenda 170. a
Patriarchae veteris testamenti num fcholas & academias habuerint? 62. a. num fcripta reliquerint? 524. a. 1254. a. quando inter Chriftianos contrituti? 666. a. 680. a. 741. b. 741. b. quinam de iis fcripferint? 779. b
Patriarchalis chronologia num mutilata? 1271. b
Patriarchatum notitia vnde fumentia? 175. a
Patryffica theologia quid fit? 479. quid generatim de ea obferuandum? 504. eius origo & fata vique ad ecclefiae emendationem vfi 505. poft eam 509. eius abufus itemque vfius legitimus in quo confiftat? 543.
Pauliciani v. Samofateniani.
Paulus, apoftolus, qua methodo fit vfi? 384. b. num caput ecclefiae effi mente Romanenfium? 728. b. 1099. a. b. quinam de eius vita rebusque gefiis fint commentati? 1291. a. 1500. b. quinam eius epiftolas commentariis illuftrant? 1397. a. 1409. a. 1411. a. 1416. b. 1420. a. b. 1422. b. 1456. b. 1459. a. 1465. a. 1466. b. 1468. b. 1478. b. 1479. b. 1483. b. 1486. b. 1491. a. 1500. a
Paul

INDEX II. RERVM.

Paulus III Rom. pontifex, a quo eius vita descripta? x18. *b.*
Paulus V Chaldaeae fidei professionem praescribit 447. *b.* ex certamine cum Venetis inferi-
 or reddit 711. *b.* 711. *b.* iuramentum fidelitatis,
 regi Angliae praestandum, interdicat 714. *b.*
Pauperes num sit litterarum studiis arcendi? 41. *a. b.*
 humaniores litteras plerumque non ita, ut
 decet, trahant 110. *b.* quibus eorum cura in
 primitiis ecclesiae demandata? 741. *b.*
Pax religiosa 438. *a.* 441. *b.* 694. *b.* 841. *a.* a catho-
 licis denegatur protestantibus 1159. *a.*
Peccatum num sit hominis substantia? 1052. *b.*
 originale a quibus negatum? 420. *a.* 421. *b.*
 typicum num derur? 1514. *b.* an quaedam
 peccata venialia sint sua natura? 630. *b.* num
 actiones gentilium philosophorum sint pec-
 cata? 553. *b.*
Pelagiani a quo dicti? 931. *a.* quando exorti? 931. *a.*
 magnis in ecclesia dant turbas 419. *a.* patri-
 bus aburuntur 480. *a.* in Aristotele prae-
 sidium inveniunt 211. *a.* 268. *a.* nonnullis
 confessiones ediderunt 419. *b.* sq. a quibus
 sint refutati? 981. 932. *b.* sq. 1004. *b.*
Pelagius Abaelardi 981. *a.* Arminii 156. *b.*
 Erasmi 1492. *b.* Gennadii 117. *b.* Ioannis Scoti
 963. *b.* Isidori 650. *b.* Romanensium 650.
b. R. Simonis 1411. *a.* 1421. *a.* 1456. *b.* 1493. *b.*
 Scholasticorum 268. *a.* Socinianorum 650. *b.*
 Theodori Mopsuesteni 1406. *a.*
Pentapla biblia 1364. *a.*
Pentateuchus, num eius auctor Moses? 1255. *a.* *b.* sq.
 1257. *b.* 1519. *a.* a quibus paraphrasi illustratus?
 1311. *b.* sq. quinam in eum sint commentati?
 1406. *b.* 1425. *a.* 1434. *a.* 1435. *a.* 1444. *b.* 1457.
a. 1448. *b.* 1480. *a.* 1488. *b.* 1489. *a.* 1493. *a.* 1496.
a. 1501. *b.* 1509. *a.* 1518. *b.* sq.
Peregrinationes commerciorum causa susceptae,
 num a Lactantio reiectae? 560. *a.*
Pericopae euangelicae & epistolicae, earum origo
 1443. *a.* 1417. *a.* 1426. *a. b.* sq. quando in lin-
 guam theoticam sint transactae? 1343. *a.* mul-
 ta pepererunt incommoda 1430. *a. b.*
Periodi septem ecclesiae N. T. a Coccejo excogitati
 1508. *a.*
Peripatetica philosophia v. *Aristotelica philoso-*
phia.
Peripatetici philosophi a quo originem trahant?
 199. *b.*
Perisprum linguae 127. *a.* philosophia 198. *a.* doctri-
 na moralis 163. *a.* theologia 356. *a.* 781. *a.*
 duplex principium 891. *b.*
Persecutio, num in ea fuga sit licita? 558. *b.*
Perseica versio scripturae sacrae 1330. *b.*

Petrobursiani, a quo ita dicti & quando exorti?
 984. *a.*
Petrus num sit caput ecclesiae? 728. *b.* 1099. *a. b.* an
 eius epistolae sint canonicae? 1255. *b.* qui-
 nam in eas commentati? 1467. *b.* 1479. *b.*
 1525. *a. b.*
Phantasiastae, *Phantasio-doctae* qui? 472. *a.*
Pharisei vnde exorti? 1136. *b.* num monacho-
 rum praecursora? 83. *b.* sensum litteralem
 scripturae non curant 1434. *a.* a Christo sunt
 reprobati 848. *a.* 857. *a.*
Phemonae, et inuentio carminis hexametri tribu-
 tur 146. *a. b.*
Philadelphica societas a qua condita? 1197. *a.*
Philemon, quinam epist. iam Pauli ad Philemo-
 nem commentati sillustrant? 1400. *a.* 1474.
a. 1480. *a.* 1502. *a.* 1525. *a.*
Philippenses, num Ignatii ad eos epistolam scri-
 pserit? 199. *a.* quinam in epistolam Pauli ad
 Philippenses sit commentati? 1525. *a. b.*
Philippus pulcher, rex Galliae, pontifex Rom. de-
 negat potestatem in temporalibus 189. *b.* 723. *a.*
Philologia quid sit & quaeplex? 128. *a. b.* num
 mathematica? 294. *a.* quinam de ea
 sint commentati? 129. *a.* eius abusus est vi-
 tandus 1507. *b.*
Philosophandi libertas ab atheis incutatur
 1208. *b.* sq.
Philosophi gentiles plerique fuerunt athei 553. *a.*
 1199. *a.* 121. *a.* num spiritus crediderunt? 249. *b.*
 num omnes eorum uestiones sint peccata?
 513. *a. b.* num in veteri ecclesia iudei eos in
 controuersiis fidei fuerint? 833. *a. b.* *Ethnici.*
Philosophi dogmatici qui? 206. *b.*
Philosophia, eius usus in theologia 210 sq. quae-
 nam regulae circa eius legitimum usum sint
 obseruandae? 213. sq. a placitis philosopho-
 rum est discernenda 551. *b.* num cum theolo-
 gia consentiat? 212. *a.* 586. *b.* haecresis parit
 195. *a.* 211. *a.* 294. *a.* 495. *a.* 606. *a.* 871. *a.* 913.
b. 976. *b.* 981. *a.* 992. *b.* num iustificari grae-
 cos? 456. *b.* sq. quo in pretio fuerit apud pa-
 tres? 11. *a.* 474. *b.* 496. *a. b.* 499. *a. b.*
Philosophia Aegyptiorum 198. *a.* Arabum 198. *a.*
 207. *b.* 323. *a.* Aristotelica 203. *b.* 208. *a. b.*
 barbarica 198. *a.* Cartiliana 208. *b.* Chaldaeo-
 rum 198. *a.* Christiana 211. *b.* 245. *b.* Cynica 199.
b. 200. *a.* Cyrenaica 99. *b.* Ebraeorum 198. *a.*
 ecclesiastica 195. *a.* 206. *b.* 209. *b.* 214. *a.* Eleatica
 205. *b.* Eliaca 199. *b.* Epicurea 193. *a.*
 Graecanica 198. *a.* Indorum 198. *a.* instrum-
 mentalis 216. Ionica 194. *a.* Italica 198.
a. b. Megarica 199. *b.* moralis 277. *a.* Peri-
 patetica 201. *b.* 208. *a. b.* Periarum 198. *a.*
 Phoenicum 198. *a.* Platonica 211. *b.* sq. pri-
 ma

INDEX II. RERV.

ma 228. *b.* poetica 199. *a.* Puffendorffiana 360
b. Pyrrhonica 266. *b.* sq. Pythagorica 198. *a. b.*
 264. *b.* Ramaea 208. *b.* Romanorum 200. *a.*
 207. *b.* 218. *a. b.* Sabaeorum 198. *a.* Sceptico-
 run 205. *b.* sq. scholasticorum 207. *b.* 209. *b.*
 211. *a.* sepe sapientum 198. *b.* Socratica 265. *b.*
 Stoica 199. *b.* sq.
Philosophia historia insigni se commendat utilita-
 te 195. quinam de ea scripserint? 196. *a. b.* sq.
Phoenicum gymnasium quid Xenophonti? 63. *a.*
 philosophia 198. *a.*
Pbotiniani, a quibus refutati? 97. *b.* recentiores
 v. *Suciniani*.
Pbotinus quid stituerit? 416. *a.* 917. *b.* in synodo
 Mediolanensi est damnatus 409. *b.*
Physica, quemnam habeat usum? 235. sq. quomo-
 do tractanda? 236. *a. b.* 236. *a. b.* num com-
 mode methodo mathematica proponi pos-
 sit? 390. *a.* a patribus non est exulta 502. *b.*
 sq. Aristotelis & scholasticorum multis labor-
 er navis 237. *a. b.* a quibus meliori habitu in-
 dura? 238. sq. illustrandi nonnullis scriptu-
 rae locis inseruit 248. *a. b.* num ii probandi,
 qui physicam Moysicam vel Christianam edi-
 derint? 245. *a. b.* a quibus historia doctrinae
 physicae descripta? 236. *a.*
Physiologia veterum Christianorum 503. *a.*
Phyromantia, num ei locus inter mathematicas
 disciplinas tribuendus? 297. *a.*
Pietas, necessaria est theologiae cultori 24. *a.* 66. *b.*
 390. *b.*
Pietistae, num theologia mystica abutantur? 615.
a. b. pluribus sum impugnat, a multisque de-
 fensi 468. *a.* 1134. *b.* sq.
Piorum conversatio est quaerenda 60. *a.*
Pipini leges, a quo collectae? 718. *a.*
Plagium litterarium, quinam de eo scripserint?
 187. *b.* Harbolae 697. *a.* Clarii 1502. *b.* Clerici
 222. *a.* 1522. *a.* Cornelii a Lapide 1487. *b.* Em-
 merii 1363. *a.* Frassenii 798. *b.* 1249. *a.* Galatini
 1217. *b.* Gerhardi 487. *b.* Grotii 1108. *a.* Mi-
 raei 483. *b.* Mohammedi 1211. *b.* Natalis A-
 lexandri 1249. *a.* Petavii 517. *b.* Raemundi 813.
b. Thomae de Aquino 327. *a.*
Plantae, in scriptura memoratae, a quibus descri-
 ptae? 243. *b.*
Plato num a Mose sua acceperit? 202. *a.* 497. *b.*
 499. *a.* num atheus fuerit? 202. *b.* a quibus
 eius vita descripta? 201. *b.* quid de eius do-
 ctina morali sit sentiendum? 266. *a. b.*
Platonica philosophia magnam apud ethnicos ac
 Christianos habuit auctoritatem 202. *a.* 203. *a.*
 497. *a. b.* sq. 601. *b.* num Aristotelicae prae-
 ferenda? 1023. *a.* num ex ea pseudo-theolo-

gia mystica originem traxerit? 202. *b.* 498.
a. b. 601. *b.* num atheismum & fanaticum
 pepererit? 552. *b.* 616. *a.* 815. *a.* 1122. *b.*
Pneumatica v. Naturalis theologia.
Pneumatomachi in synodo Antiochena octava
 fuerunt condemnati 415. *b.*
Poenae poenitinae negantur a Thomaso 285. *a.*
Poenitentia num ex evangelio docenda? 1039. *b.*
 de ea Stengerus errores spargit 1030. *a.*
Poenitentiales libri quomodo alii disti? 626. *b.*
 occasionem dederunt theologiae casuisticae
 626. *b.*
Poisie, eius origo 145. *a. b.* sq. non est contem-
 da 148. *a.* caute ramen in ea versandum 150. *a.*
Poetae quinam legendi? 86. *a.* 150. *b.* Gallorum
 & Germanorum 145. *b.* Ebraeorum 146. *a.*
 1260. *b.*
Poetica ars num a Graecis inuenta? 146. *a.* qui-
 nam de ea scripserint? 146. *b.* sq.
Polemica theologia quid sit? eiusque necessitas 354.
 sq. in veteri testamento a prophetis, in nouo
 a Christo & apostolis non est neglecta 856. sq.
 exulta est a patribus scriptoribusque eccle-
 siasticis seculi II & III 856. sq. seculi IV, V & VI
 896. sq. seculi VII, VIII & IX. 951. sq. seculi
 X, XI & XII. 975. sq. seculi XIII, XIV & XV.
 989. sq. seculo XVI meliori adparuit facie
 1030. quinam ex Lutheranis in hac theolo-
 giae parte laudem quamdam consequuti
 sint? 1030. sq. quinam ex romanis pariter ac
 reformatae ecclesiae addicti? 1081. sq. qui-
 nam speciatim in certis controversiarum ge-
 neribus obseruandi sint? 1157. sq. vt abusus
 theologiae polemicae euitetur, caute in ea at-
 que circumspicte incedendum 1238. sq.
Politica quomodo tractanda? 286. sq. ecclesiastica
 quid? 643. *b.*
Poloni eruditione conspicui, a quo descripti?
 185. *b.*
Polygamia a Io. Lysero defensa 1079. *b.*
Polyglotta biblia 1251. *b.* 1252. *a. b.*
Pontifices maximi imperatores? 721. *b.*
Pontifices Romani num conciliis sint subiecti? 702.
b. 703. *a.* 726. *a.* 1017. *b.* sq. quando ad eos pri-
 mum provocatum? 710. *a. b.* sq. per quem
 eorum potestas ad summum fere fastigium per-
 ductum? 680. sq. a quibus eorum potestas
 impugnata? 688. sq. 696. *a. b.* 718. *b.* 723. *a. b.*
 730. *a.* 732. *b.* sq. 1092. *b.* sq. a quibus eorum
 vitae descriptae? 746. sq. quinam pro suc-
 contra eorum primatum scripserint? 743. *a. b.*
 1007. *b.* 1051. *b.* 1092. *b.* 1083. *b.* quinam arca-
 na dominationis pontificiae pandant? 749. *b.*
Pontifici v. Romanenses.

INDEX II. RERV.M.

- Pontificium ius v. Ius canonicum.*
Postiva theologia num defertur a scholastica? 8. b.
 363. b. 381. a. v. *Systematica theologia.*
Postillae quid? 1426. a. eorum origo 576. a. 1426. a.
 1310. b. vsus & abusus 1430. a. b.
Postille Lutheri a quo interpolatae? 1039. a.
Practica methodus 390. b.
Practica theologia v. Moralis theologia.
Praeceptores v. Docentes.
Praeceptionis praedictum est fugiendum 224. b.
 391. a.
Praedestinatio haereseis num unquam existerit? 941. a. a quo impugnata? 811. b. sq.
Praedestinatio vbi de ea in theologia dogmatica sit agendum? 324. a. quomodo a Gottschalco proposita? 564. a. b. sq. quomodo a Dominicanis? 935. a. quomodo a Reformatis? 1116. a. 1120. b. 1140. a. 1147. a. b. num Lutherus absolutae praedestinationi calculum adiecit? 1037. b.
Praedicta sunt fugienda 45. b. 223. b. 224. a. 393. a. 831. a. 852. b.
Praepositi qui? 746. b.
Praepositi, an ex capite praepositionis haereticis conuincendi? 534. a. 866. b. 1072. a. 1144. b.
Praestabilita harmonia 247. a. b.
Praxis pietatis sedulo est virgenda 392. b.
Preces v. Oratio.
Presbyteri quando ab episcopis distincti? 657. a. 664. a. 742. a. num iure diuino episcopi sint inferiores? 744. b. 746. a.
Presbyteriani in Anglia episcopibus aduersantur 735. b. 453. b. num patres contemnunt? 540. b.
Principes summo circa sacra iure gaudent 670. b. 694. b. sq. 702. a. 717. a. 719. a. b. sq. 738. a. theologorum tamen videntur consilio 720. a. b. num clericos punire possint? 731. b. num libros noxios prohibere queant? 85. b. cur iis obedientia praestanda? 648. a.
Principium duplex independens a quibus defensum? 891. a. 1011. a.
Priscillianistae ab Augustino refutati 511. b.
Probatio v. Demonstratio.
Profectio fidei Tridentinae diuersa est a canonibus & decretis concilii Tridentini 445. b. 447. a. b.
Programmata, quid de eorum collectione habendum? 183. a. b.
Prophetiae artes sunt improbandae 297. a.
Propaeudumata theologia: meditationi rite insituae inferuntur go. cur de iis agendum? 94. sq.
- Propheetae* num scribae publici fuerint? 1155. sq. 1162. b. num praecursores monachorum? 818. b. eloquentiam vnde hauserint? 139. a. erroribus strenue se opposuerunt 856. sq. a nonnullis haereticis sunt reiecti 912. b. scripta suppositicia illis tribuntur 523. a. quinam illorum historiam conscripserint? 779. b. 1162. a. b. 1510. b. 1511. a. a quibus paraphrasi sint ornati? 1313. a. b. quinam in eos commentaria ediderint? 1399. a. b. 1406. b. 1409. a. 1466. a. b. 1468. a. 1477. b.
Prophetica theologia 773. b. 1479. a. 1510. a.
Propositiones, num doctrina de iis ad logicam speciatim sic dictam pertineat? 225. a.
Proprietates sermonis theologo perspectae esse debet 103. b.
Protestantes vnde dicti? 840. b. v. *Lutherani*, item *Reformati.*
Protolotarii an martyrologia concinnari? 803. a.
Pruerbia Salomonis paracnetica methodo sunt conscripta 275. a. 546. a. quinam in ea commentati? 1423. b. 1425. a. 1456. b. 1473. b. 1493. a. 1496. a. 1501. b.
Providentia diuina a quibus in dubium vocata? 158. a. 206. a. 253. a. 647. a. 1203. a. a quibus adferta? 573. a. 856. a. 1128. a.
Prouocationes v. Adpellationes.
Prudentia dissert a sapientia 22. a. vniuersalis non est negligenda theologiae cultori 286. a. b. nec ciuili 136. b. quidam circa christianam, ecclesiasticam & pastorem seu theologicam prudentiam sit observandum? 645. a. b. sq. spiritualis num in homines irregentes cadat? 22. b.
Psalmi num omnes a Dauide sint compositi? 1259. b. sq. a quibus collecti? 1260. num ab Apollinario metaphrasi ornati? 1114. a. a quibus versione donati? 482. b. 1346. a. quinam in eos commentarios scripserint? 1382. a. 1385. a. b. 1388. b. 1390. a. b. 1394. b. 1398. a. 1408. a. 1409. a. b. 1412. a. 1419. b. 1421. b. 1424. b. 1425. a. b. 1415. a. 1444. 91. 1456. b. 1459. a. 1473. a. 1488. b. 1490. a. 1493. a. 1495. b. 1497. b. 1500. b. a. 1591. b. 1509. b. 665. a.
Psalmistae quando in ecclesia exorti? 665. a.
Pseudopigraphi libri v. *Spuria scripta.*
Pseudonymi quinam de iis scripserint? 191. a.
Pulueris conspiratio v. *Conspiratio.*
Puncta vocalia v. *Vocalia puncta.*
Punctatio versionis lytticae quotuplex sit? 1330. a.
Puritani v. Presbyteriani.
Pyrrhonici v. Sceptici.
Pythagoras num fuerit monachus? 818. b. num miracula patrarit? 830. a. in magna apud discipulos suos fuit auctoritate 68. b. sq. qui-

- nam de ipsius philosophia scripserint? 98. b.
256. a. 264. b.
- Quadrivium* quid? apud scholasticos? 95. b.
- Quaestiones* iudicium acunt 17. a. inutiles scholasticorum 315. a. 181. a. 633. b. 979. a.
- Quaeri* quibus in terris degant? 195. b. sq. quid sentiant de eruditione? 15. b. sq. de scholis? 66. a. de metaphysica? 233. a. de systematica theologia? 387. a. eorum catechismus 344. b. a quibus sint refutati? 1196. b.
- Quatenus* an haec vox in subscriptione librorum symbolicorum admittenda? 476. b.
- Quedlinburgensis* catechismus 366. b.
- Quia* num haec vox in subscribendis libris symbolicis usurpanda? 476. b.
- Quis finis*, eius fons 613. a. quinam de eo scripserint? 621. b.
- Quis illae* v. *Hefychastae*.
- Quodlibetarii* qui? 319. a.
- Quodlibetorum* auctor quis? 329. a.
- R.
- Rabbanitae* in controversiis Iudaicis maxime sunt respiciendi 121. a. traditiones amant 1434. a.
- Rabbini* num sint legendi 1450. b. sq. 1507. a. b. 1517. b. quomodo scripturam interpretantur? 1455. b. quinam de iis scripserint? 125. a. b. v. *Ebraei*.
- Rabbinica biblia* a quibus excusa? 1283. a.
- Racouensis* catechismus 343. a. 455. b. 456. a.
- Radices* ebraeae linguae deperditae unde restituendae? 127. a.
- Ramaea philosophia* 208. b.
- Raritas* num ex ea pretium libri aestimandum? 83. b.
- Rastmanniana* controversia 441. a.
- Ratio* num plane repugnet revelationi? 211. b. 551. a. b. 3016. b. a nonnullis nimis euehitur 212. b. 260. a. 261. b. an sit principium interpretandae scripturae? 1527. a. 1558. b. num principii rationis in controversiis theologicis locus sit concedendus? 1078. a. 1108. b.
- Ratio status* quinam de ea scripserint? 292. a.
- Ratiocinia spuria* in patribus sunt obuia 501. a.
- Rationalismus* unde proveniat? 215. b. 1151. b.
- Rationalistae* qui? 212. b.
- Ratisbonense colloquium* 230. a. 349. a. 1063. a.
- Ratisbonense interim* 437. a.
- Reales* inter scholasticos 208. a. 330. b.
- Reales concordantiae* 1549. b.
- Rehabilitae* num praecursores monachorum? 818. b.
- Reformati* num sint Augustinae confessionis socii? 468. b. 469. a. 1061. b. 1114. a. 1135. a. eorum patribus accessit Melanchthon 1046. a. num etiam Chemnitzius? 1058. b. an Osiander? 1351. b. altaria, imagines aliasque caeremonias relictunt 1054. a. num cum Pontificiis consentiant? 1086. a. in tractanda doctrina catechetica non fuerunt segniores 140. b. quid in theologia naturali praestiterint? 261. a. quid in dogmatica? 370. sq. quid in morali? 642. sq. quid in polemica? 1112. sq. quid in exegetica? 1251. sq. 1515. sq. quo in h. more habeant patres? 514. a. b. a quibus sint refutati? 1053. a. 1054. a. 1058. a. 1060. b. sq. 1061. b. 1066. a. b. 1068. a. b. 1071. a. 1072. b. 1074. a. 1078. b. 1000. b. 1165. b. 1229. b.
- Reformatio ecclesiae* quinam de ea scripserint? 170. b. 731. a. 730. b. 837. sq. 839. b. sq. a quibus in Anglia peracta? 1120. sq. a quibus in Belgia? 1137. a.
- Regaliae ius* num competat pontifici & episcopis? 982. a. 1129. a.
- Regeniti* apti sunt ad studium theologicum 43. a. b. sq. 51. a. quomodo tententur? 91. a.
- Reges v. Principes*.
- Regesta* pontificum 696. b. 714. a.
- Regula bibliae* quae? 1211. a.
- Regnum* diuinum quotuplex sit? 768. a. Christi mere fuit spirituale 656. a.
- Regulae* monachorum & sanctorum antiquitatis ecclesiasticis illustrandis inferunt 818. b.
- Regum libri* a quibus commentariis sint illustrati? 1478. a. 1490. a.
- Reinfselsum colloquium* quando habitum? 1111. a.
- Relationes* innocuae quidnam in iis vituperandum? 190. a. b.
- Religio* multis mutationibus occasionem praebet 157. b. num omnem coactionem respuit? 542. b. 571. b. 717. a. 915. a. eius veritas ex euentu belli non est aestimanda 164. b.
- Religio prudens* quid? 1210. a.
- Reliquiae papatus* ex iure ecclesiastico sunt eliminandae 695. b. 752. a.
- Remonstrantes v. Arminiani*.
- Renati v. Regeniti*.
- Repetita Augustana confessio* a quo conscripta? 439. a. b.
- Repetitio* eorum, quae didicimus, maxime est necessaria 68. a.
- Repetitus consensus v. Consensus*.
- Reformationes mentales* num licitae? 634. b.
- Responsa* episcoporum quando vim legum obtinuerint? 767. b. 709. b. theologorum non sunt contemnenda 641. a.
- Res publica* cum ecclesia arte est coniuncta 157. b. v. *Ecclesia*.

INDEX II. RERV.M.

<i>Retraſtationes</i> hæreticorum quomodo ſint comparatæ ?	015. b.	<i>Sacramentariæ</i> controuerſiæ maximum in eccleſia dederunt ſcriptum ?	433. a. 1038. b. 1045. b.
<i>Renclini</i> vitæ a quo conſcripta ?	845. a.	<i>Sacramentorum liber</i> Gregorii I	761. a. b.
<i>Reuelatio</i> ab inſpiratione probe eſt diſtinguenda		<i>Sacriſicia</i> , quinam de iis ſcripſerint ?	783. a.
1395. a. cum ratione non eſt confundenda	211. b. 245. a. 279. a. 181. a. 504. b. 552. a. 536. b. a naturalis reſciuit 1203. b. 1209. a. v. <i>Scriptura ſacra</i> .	<i>Sadducei</i> num ſint karæi ?	1337. b. a quibus refuta- ti ?
<i>Reuocationes</i> v. <i>Retraſtationes</i> .		<i>Sacculum obſcurum</i> quodnam dicatur ?	973. a.
<i>Rhetorica</i> eſt una ex artibus libralibus	95. b.	<i>Sagæ</i> an dentur ?	251. b.
<i>Richeliana</i> methodus	1112. a.	<i>Salomo</i> num auctor libri Iobi ?	1559. b. libri ab eo conſcripti v. <i>Canticum canticorum</i> & <i>Eccleſiaſtes</i> & <i>Proverbia</i> .
<i>Rintelenſium</i> ſcripta amcebea	1165. b.	<i>Salus æterna</i> eſt finis ſtudii theologiæ	24. ſq. num ethnicis deneganda ?
<i>Ritus</i> v. <i>Caerimoniae</i> .		<i>Samaritanae litteræ</i> an iis Moſes & prophete in li-bris ſuis conſcribendis uti ſint ?	118. b. 1205. b. 1257. b.
<i>Romana hiſtoria</i> a quibus deſcripta ?	167. a. b.	<i>Samaritanus pentateuchus</i> quando ex tenebris pro- tractus ?	1266. b.
<i>Romana eccleſia</i> num ſit catholica ?	1102. a. 1212. b. num cum Lutheranæ eccleſiæ amice conſpi- rit ?	<i>Samofateniani</i> a quibus ſint refutati ?	504. b. 185. b. 897. a. 137. a.
425. a. 511. a. 1103. b. 1107. b. num cum Graeca ?	406. a. 418. a. 970. b. 1222. a. b. 1236. a. b.	<i>Samuelis libri</i> a quibus commentariis illuſtrati ?	1412. a. 1478. a.
<i>Romanenſes</i> libros corruptum 85. b. 526. a. 527. b. Melanchthonem ſuum iactant	1047. a. do-ctrinam catechetica non reſpiciunt	<i>Sancti</i> , unde eorum cultus exortus ?	1493. b. eorum vitæ commentus ſunt conſpurcatæ
317. b. ſq. patres magni faciunt	505. ſq. quid in doctrina naturali præſtiterint ?	548. a. 851. b. a quibus ſint deſcriptæ	479. ſq. 548. b.
260. b. quid in theologia dogmatica ?	363. ſq. quid in morali ?	<i>Sanctitas</i> vitæ decet theologiæ cultorem	25. a.
629 ſq. 633. ſq. quid in polemica ?	108. ſq. quid in exegetica ?	<i>Sanguinis</i> eſus num licitus ?	532. b. 1155. b.
1248. ſq. 1480. ſq. a quibus ſint re- futati ?	1031. a. b. ſq. 1053. a. 1054. b. 1059. a. 1061. a. b. 1063. a. 1065. b. 1068. a. 1070. a. 1071. b. 1073. b. 1077. b. 1090. a. 1115. a. 1126. a. 1128. b. 1139. a.	<i>Sanitas</i> corporis omni ſtudio eſt conſeruanda	41. a.
1158. ſq.		<i>Sapientes VII Graeciae</i> num fuerint philoſophi ?	198. b. 265. b.
<i>Romani</i> artem criticam excoluerunt	135. a. rhetori- cæ primum fuerunt inſeſi	<i>Sapientia</i> quid ſit & quod duplex ?	18. ſq. 20. a. b. q. 10- modo diſſerit a prudentia ?
141. a. ſtudioſum genealogicum non reſpiciunt	175. b. quid in philoſophia præſtiterint ?	27. a. quomodo ab eruditione ?	21. a. 87. b.
200. a. 207. b. 218. a. quid in theologia ?	258. a. b. quid in doctrina morali ?	<i>Sapientiae liber</i> num ſit canonicus ?	1297. b. qua methodo conſcriptus ?
270. a. quid in juris prudentia natura- li ?	278. a. quinam in epistolam Pauli ad Romanos exarata, ſint commentati ?	<i>Sardicenſe concilium</i> quando fuerit congregatum ?	546. a.
1395. b. 1467. b. 1479. a. b. 1480. a. 1488. b. 1491. a. 1513. a. 1525. a. b.		490. b. num oecumenicum fuerit ?	711. b.
1195. a. 1187. a.		<i>Sardicenſes canones</i> num ab eccleſia vniuerſa re- cepti ?	711. b. 673. a.
<i>Ruffi</i> num eccleſiæ catholicae membra ſint ?	1107. a. 1228. a. b.	<i>Sarraceni</i> v. <i>Mohammedani</i> .	
<i>Ruth</i> , liber biblicus, num ſit canonicus ?	1295. a. b. quinam in illum commentarios ſcripſerint ?	<i>Satisfactio</i> Chriſti impugnatur	1173. a. vindicatur
1419. b. 1466. b. 1478. a. 1490. a.		<i>Satyrici</i> num vituperandi ?	1179. b. 1198. a.
<i>Sabaeorum</i> philoſophia quinam de ea ſcripſerint ?	198. a.	<i>Saxonicarum eccleſiarum</i> conſeſſio	439. a.
<i>Sabelliani</i> a quibus ſint refutati ?	504. b. 888. b. 889. a.	<i>Scenici ludi</i> num probandi ?	149. b. 518. a.
<i>Sabellianiſmus</i> a quibus recentiori tempore fuerit reſuſcitatus ?	980. a. 981. a. b. 983. b. 1177. a. b.	<i>Sceptici</i> quid ſtatuant ?	206. b. 259. b. 277. a. 649. a. 1209. b. num inter atheos referendi ?
<i>Sacerdotes</i> quinam de iis eorumque officiis ſcripſerint ?	781. b. 783. b. ſq. num olim penes eos fuerit ius circa ſacra ?	207. a. 266. b. 269. b. Ariagæ 368. b. Baëlii 1109. b. Io. Duns Scoti 330. a. ſcholasticorum	568. b.
721. a. b.		<i>Scholæ</i> quando exortæ ?	62. a. num neceſſariæ & viles ſint ?
		64. a. b. maxime ſunt corruptæ	49. a. b. 65. a. b. 130. b. 589. a. a quibus reie- ctæ

INDEX II. RERV

- clae ? 65. b. sq. triuales quae? 95. b. v.
Academiae.
Scholastica theologia quando orta ? 312. a. 315. sq.
 480. a. 503. b. 508. b. num differat, a systema-
 tica? 302. b. 381. a. quomodo a mytica? 302. b.
 66. b. eius fata aqud Romanenses 325. sq. 363.
 sq. 767. sq. apud Lutheranos 343. sq. 349. a.
 352. a. 358. a. apud Reformatos 370. sq. 375. a.
 1138. a.
Scholastici quid in philosophia praestiterint? 207. b.
 319. b. quid in logica? 219. b. quid in metaphy-
 sica? 130. a. 211. b. quid in physica? 237. b. 243. b.
 quid in theologia naturali? 259. b. quid in
 ethica? 270. b. 267. b. quid in iuri prudentia
 naturali? 278. b. quid in theologia patristica?
 508. b. quid in theologia morali? 568. a. 576. b.
 626. sq. 633. a. quid in dogmatica? v. *Scholasti-*
ca theologia. quid in polemica? 979. sq.
Scholasticum suculum quodnam? 589 a.
Schwenckfeldiani a quibus refutati? 1043. a. 1053. a.
 1185. b. sq. 1230. a.
Scoli eruditione conspicui, a quo descripti? 185. b.
 323. b.
Sociis quando exorti? 1255. a. 1262. b. 1438. a.
Scriptae apud Iudaeos qui? 1255. a. 1262. b. 1438. a.
Scripta v. *Libri*
Scriptores v. *Auctores*
Scriptura sacra a quibus concinnata? 1254. sq. a
 Deo est inspirata 1395. a. num sit perspicua?
 1241. a. quomodo legenda? 4. b. 72. a. b. 332.
 a. 1244. a. quomodo interpretanda? 1240. sq.
 num a Iudaeis sit corrupta? 1477. a.
Scripturae cur ita Karaci dicti? 1436. b.
Sectaria philosophia num anteferenda ecclasticae?
 209. b. 214. a.
Sedere ad dextram Dei quid? 460. a.
Seleucensis synodus quando convocata? 413. b.
Semi-Ariani ab anomoeis damnati 411. b.
Semi-Pelagiani unde orti? 937. b. cur Galli & Mas-
 silienses dicti? 937. b. labutur patribus 976. a. a
 quibus desenti 937. sq.
Sensus cur hominibus dati? 26. b.
Sensus scripturae sacrae quoruplex sit? 1375. b. 1421.
 b. 1435. b. 1555. sq.
Sententiae patrum quando & a quibus collectae? 118.
 b. sq. 508. a. b. 684. a.
Sententiarum quinam ita dicti? 329. a.
Separatistae qui? 1198. a.
Sermo sit purus & perspicuus? 101. sq.
Servitiani a quibus refutati? 2052. a. 1053. a.
Silentium Pythagoraeum 68. b.
Silenticus a quibus refutati? 857. b. 861. b.
Simaiticus codex sacrae scripturae 1278. b.
Siracides v. *Ecclesiasticus*
Sirmienfis concilia quot? 410. sq.
Smacaldici articuli quo sermone conscripti? 465.
 b. cur in concilio Tridentino non exhibiti?
 439. b. a quibus illustrati? 469. b.
Sociniani rationi nimium tribuunt 212. b. 261. a. 1204.
 a. 1527. a. 1559. b. cum Mahumedanis consen-
 tiunt 1221. b. num omnes typos refugiant?
 1513. b. catechismos non auerfiant 343. a. 455.
 b. quid in theologia systematica praestiterint
 379. b. sq. quid in doctrina m.o. ali? 650. b.
 quid in polemicis? 1170. sq. quid in exegeti-
 cis? 1524. sq. a quibus sint refutati? 1066. b.
 1075. b. 1078. b. 1127. b. 1138. a. 1151. a. 1175. a.
 1177. b.
Socinianismus quomodo, exortus & propagatus?
 1170. b. sq. anabaptistarum 1184. b. Arminia-
 norum 1187. b. Barleci 1118. a. Curcellaei 1307. b.
 Drusii 1497. b. Grotii 1179. a. b. 1208. a. 1517. a.
 Halefii 1124. a. Lockii 1126. b. R. Simonis 1371.
 a. 1527. b.
Socratica philosophia 265. b.
Solocius num in N. T. sint obuii? 1302. a.
Sophistae qui? 119. b.
Spectra num dentur? 254. b.
Spinozismus a quibus destructus? 1203. a. q. Bühmii
 1191. b. Geulingii 271. a. 648. a.
Spiritualia dona quae & quoruplicita? 42. a. b.
 48. a.
Spiritus quid apud veteres? 249. a. a quibus negati?
 252. b. sq. spiritus naturae quid? 242. b. 245. b.
Spiritus sanctus num a patre & filio procedat?
 971. a. 987. a. b. 997. b. 1020. ab. 1002. a. b. 1006. b.
 1008. b. 1022. b. 1024. b. 1026. b.
Spuria scripta a genuinis probe sunt distinguenda
 521. a. quomodo? 526. b. 534. b. quinam de iis
 scripserint? 193. a. 1254. a. 1310. a.
Staufurcensis liber quis? 436. b.
Stancarisicae controversiae 1043. b. 1230. a.
Status naturalis Hobbesii 281. a.
Stengerorum secta 1050. a.
Stephani v. Iulianus 681. a.
Stilus historicus quomodo sit comparatus? 161. b.
Stolica philosophia magnam apud Graecos & Lati-
 nos obtinuit auctoritatem 200. a. Idis &
 theologis cogniti est necessaria 200. a. 257. a.
 b. 268. b. 277. b. quinam de ea scripserint?
 200. b. sq.
Studiosus theologiae v. Theologiae cultor.
Subdiaconi quando exorti? 665. a. 742. a.
Subscriptio librorum symboliorum 476. b.
Substantialis formae v. Formae.
Subtilitates sunt fugiendae 32. a. b. 54. b. 213. a. 230.
 a. 382. b. 492. b.
Suavi, erud. conspicui, a quibus descripti? 185. a.
Soffocati esus v. *Sanguis*
Summaria capitum biblicorum a quibus confecta?
 1350. b.
 Sum.

INDEX II. RERV.

- Summistae* quinam ita dicti? 577. a.
Summum bonum v. *Bonum*.
Suobacenses *aristuli* 427. a.
Superbi ad theologiae studium sunt inepti 27. b.
Superbia est fugienda 573. b.
Superintendentes apud Protestantas? 746. b.
Superstitio unde prognata? 230. a. 264. b. 574. a. 781. a. 856. b.
Supplicia capitalia num licita? 560. b.
Supposititia scripta v. *Spuria scripta*.
Sup. alapsarii 374. b.
Supplicio, ei non est locus dandus 981. b.
Symbola quid sint? 394. a. eorum origo ex scriptura sacra derivari nequit 396. sq. a quibus explicata aut commentarii illustrata? 458. sq. quomodo sint interpretanda? 471. sq. iis nec pius nec minus, quam decet, tribuendum 473. sq. eorumdem usus & abusus 476. sq.
Symbola oecumenica 426. a. ante-Nicaena 399. a. doctorum quorundam ecclesiae 418. a. b. Arrianorum 401. a. 408. a. 415. b. Pelagianorum 419. sq. Nestorianorum 422. b. Pontificum Romanorum 425. b. Romanensium 443. sq. Graecorum 447. b. Lutherianorum 446. sq. Reformatorum 450. sq. Socinianorum 455. b. Arminianorum 457. a. anabaptistarum 457. b. Aegyptiorum 263. b. Pythagorae 264. b.
Symbolum Apostolicum 390. b. Aquileiense 401. a. Aethianum 405. b. Constantinopolitanum 416. b. Elipandii n. e. fidei 425. b. Eusebii 403. a. Gregorii I. haematurgi 400. b. Hierosolymitanum 460. b. Irenaei 399. b. Nicaenum 402. orientale 401. a. Romanum 401. a. Tertulliani 400. a.
Synagoga magna Iudaeorum 1263. b.
Synaxaria quid? 804. b.
Synecrismus philosophicus est noxius 210. b. 212. a.
Synecrisis certissima 357. b. 468. b. 1073. sq. num 1203. sq.
Syne. significae controversiae 431. a. 1045. a.
Synodi v. *Concilia*.
Synopses conciliorum a quibus concinnatae? 703. b. 14.
Syriaca lingua num theologiae cultori proficua? 126. b.
Syriaca versio V. & N. T. a quibus confecta? 1328. b. quotuplex sit? 1328. a. variae eius editiones 1329. sq.
Syro-chaldaica lingua num Ebraea dicta? 1299. b.
Systematica methodus Aristotelis 318. a. Augustini 316. a.
Systematica theologia quid? 303. a. b. eius origo perperam ex V. T. repetitur 304. sq. eius facies, seculo primo, secundo & tertio 308. sq. quarto & quinto 313. sq. seculo sexto & octavo 318. sq. quo pacto in ecclesia occidentali emer-
 ferit? 321. sq. per Lutherum a scholasticorum viris est repurgata 343. sq. quatenus post-
 haec habuerit fata apud Lutheranos 348. sq. apud Romanenses 363. sq. apud Reformatos 370. b. propter incommoda & abusum non est reiicienda 380. sq. quomodo tractanda? 383. 391. 393.
Tabernaculum Moisaicum a quibus descriptum? 300. a. 782. b. 783. b. 1059. b.
Talmud quando confectum? 110. b. quotuplex sit? 120. b. num legendum? 121. a. 781. b. 1452. a. quinam de eo scripserint? 121. b. 1029. a.
Targumim v. *Paraphrases Chaldaicae*.
Templum Hierosolymitanum a quibus descriptum? 300. a. 782. b. 783. b. 1506. b.
Temporalia quomodo petenda? 51.
Tempus quomodo a Varone distinctum? 172. a.
Tenebrae, Gen. I. memoratae, quid? 503. a.
Tentationes quid? 90. quinam iis sint obnoxii? 91. earundem varietas 92. num ad hominum perniciem tendant? 92. quo pacto, cum oratione & meditatione coniunctae, theologum faciant? 92.
Terra num principium rerum naturalium? 238. a. eius figura secundum veteres 503. b.
Termini metaphysici num in theologicis adhibendi? 54. b. 103. 233. a. 234. a. 349. a. 361. a. 381. a. 384. b.
Testamentum quid de libris sacris V. & N. testamenti observandum? 1253. sq. 1246. sq. v. *Scriptura sacra*.
Tetrapla Origenis. 1280. a. 1376. b.
Textuales v. *Karaei*.
Textus ei vacus codicis sacri v. *Ebraeus codex*.
Thaboriticum lumen v. *Lumen*.
Theocratia Israelitica 655. a. 721. b. 783. a.
Theodotiani apocalypsin reiecerunt 1292. b.
Theologi quinam? 8. a. Helmitadienses, Tenenses, Parthenes v. sub suis litteris. eorum vitae a quibus descriptae? 183. sq. 549. a.
Theologia qua methodo sit addiscenda? 2. 14. 195. b. cum philosophia non est confundenda 212. a. 508. b. 552. a. b. 588. b. catechetica, dogmatica, exgetica, moralis, mystica, naturalis, patristica, polemica &c. v. sub suis litteris.
Theologiae cultor quem sibi proponat? i. sq. qua indole quibusque virtutibus sit praeditus? 29. sq. quibus mediis utatur? 47. sq. an missa theologia, aliud vitae genus eligere possit? 36. b.
Theopropi quinam ita vocentur? 21. b. 245. b.
Theotifica catechesis 310. a. b. 1343. b.
Thessalonienfes, quinam in epistolas Pauli, ad eos scriptas, sunt commentati? 1478. a. 1525. a.
 The.

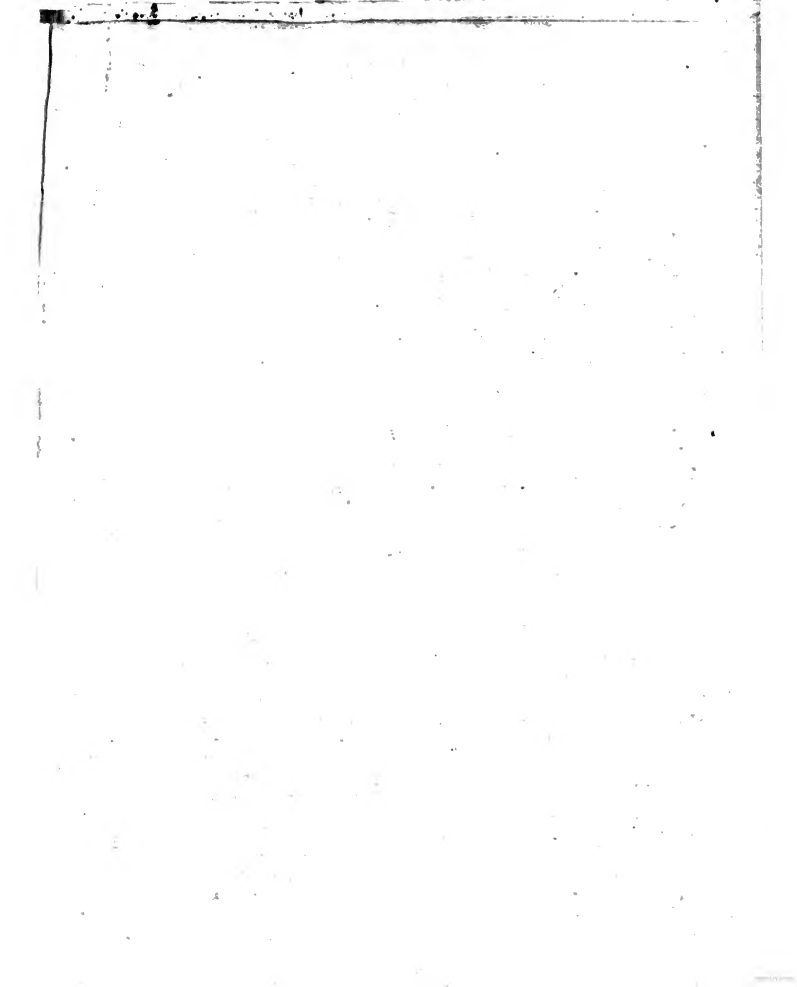
INDEX II. RERV.

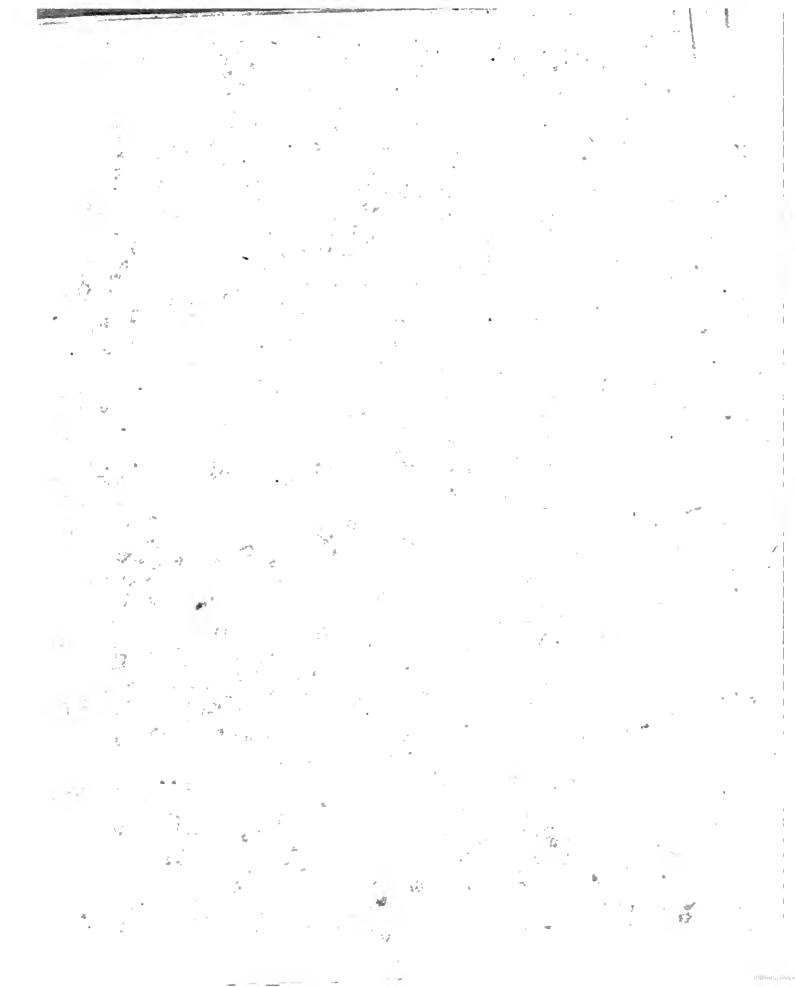
Thimistae quando exorti? 39. b. 1004. a.
Thounerse colloquium 474. a. 1073. a. 121. a.
Torreni Ieremieae quinam illos commentariis illustrant? 1434. a. 1469. a.
Tigurina biblia 1337. b. 1354. b.
Timotheus, quinam in epistolas Pauli, ad eum scriptas, sint commentati? 1467. b. 148. a. 1492. b.
 102. a. 1527. a. b.
Titus, a quibus epistola Pauli ad Timum exarata comment. sit illustrata? 1400. a. 1492. b. 102. a. 1527. a. b.
Tobias liber num sit canonicus? 1198. a.
Tolerantia dissidentium v. *Indifferentismus*.
Torgautensi articuli 427. a. 433. b.
Traditiones an sint principium interpretandae scripturae? 913. a. 1059. b. num. iis haeretici sint convincendi? 914. b. magnam apud Iudaeos & pontifices obtinent auctoritatem 122. a. 1168. a. 1287. a.
Trian substantiatio an Cartesianae philosophiae repugnet? 142. a. a pluribus est impugnata 514. a. 606. a. 760. b. 459. a. 975. b. 1003. a. 121. a.
Tridentinae fidei professio 444. a. 445. b. 447. a. b.
Tridentinum concilium quando congregatum? 439. a. est symbolum ecclesiae Romanae 443. lq. 445. b. ab omnibus Pontificibus non est receptum 445. a. a pluribus est impugnatum 460. a. b. 735. b. 1042. b. 1066. b. 1126. a. 1157. a. a quibus decessum? 445. b. lq. 1057. b. eius historia a quibus descripta? 444. a. b.
Trinitatis mysterium num fidelibus V. T. fuerit incognitum? 458. a. 107. a. 131. a. num ex philosophorum placitis explari possit? 1126. a. an methodo mathematica demonstrari queat? 389. a.
Trithemius Ioachimi 994. a. Philoponi 229. a. 652. b. 977. a. Roscelini 323. a. b.
Triumum, *trinitas* f. *bolae*, quid? 95. b.
Tubingenfesi theologia, a quo eorum vitae descriptae? 18. a. eam Ieremias patriarcha CPolitano commercium litter. induitunt 44. a. 1222. b. lq.
Turcae v. Mohammedani.
Typi quid sint? 151. b. quomultiplices? 154. a. quomodo interpretandi? 1512. lq. num a Socinianis relictur? 1513. b.
Typica pecunia num duntur? 1514. b.
Typographia quinam de ea scripserint? 19. b.
Tyranni num licite occidantur? 72. a.
Valentinianorum scripta 870. a. b.
Valeriana methodus 1107. b.
Variantes lectiones v. Lectiones variantes.
Vaticinia prophetarum a quibus explicata? 778. b. 1062. a. 1510. a. b.
Venetii cum Paulo V. Rom. Pontifice, de limitibus sacerdotii & imperii acriter disputant 731. b. 711. a.
Verbales concordantiae 1549. b.

Verbum Dei v. *Scriptura sacra*.
Verbum Domini quid in paraphrasis chaldaicis? 137. a. b.
Vernacula lingua a theologiae cultore non est negligenda 137. a. b.
Veroniana methodus 1108. a.
Verfculi codicis sacri 1348. a.
Versiones num sint respuendae? 106. b. 632. a.
Versiones sacrae scripturae Chaldaicae 131. lq. Graecae 137. lq. Syriacae 1128. a. Latinae 131. lq. 137. lq. Germanicae 134. lq. Gothica 134. a. ebraeogermanicae 1369. lq.
Versus f. cennini an sint legendi? 86. a.
Vestimenta sacerdotum a quo descripta? 784. a.
Vinavienfis biblia magni sunt aestimanda 71. a. 135. lq.
Vindobonensis bibliotheca a quo commentariis illustrata? 131. a.
Vistorii articuli a quo conscripti? 440. a.
Vita aeterna v. *Solus aeterna*.
Unio dissidentium religionum frustra est quaesita 362. a. 186. a. 437. b. 414. a. 511. a. 997. lq. 1036. a. 1031. b. lq. 1050. b. 1050. b. 1072. b. 1103. b. 1137. b. 1154. b. 1166. a. 1223. b. lq. 1228. a. 1232. a.
Unitarii v. Sociniani.
Universitates v. Academiae.
Vocalia puncta colicis ebraei a quo profecta? 119. a. b. lq. quando paraphrasis chaldaicis sint addita? 1135. a.
Vitruvii num sint licitae? 560. a. b. 665. a.
Vulgata versio scripturae sacrae num ab Hieronymo sit concinnata? 1332. lq. num authentica dici possit? 1335. a. b.
Waldenses quando inuenerunt? 984. b. quomodo tractati? 990. a. b. lq.
Walenturichiana methodus 521. a. 915. b. 1078. a. 1110. a.
Wanlesbeckienfis biblia 1186. a.
Weigeliana a quibus refutata? 1056. b. 1135. a. 1167. a.
Wittenbergenses cryptocalviniani 433. a.
Wormatiense colloquium 437.
Wormatiensis biblia 1366. b.
Wittenbergenses theologi v. Tubingenfesi
Wittenbergicae ecclesiae symbola 447. b.
ὑποτάξεις ὑγιαίνοντων λόγων quid? 105. a. b.
Zabiorum gens num eius ritibus leges Moesicae sint oppositae? 785. b.
Zaccharias, propheta, num fuerit synagogae magister membrum? 1263. b. a quo eius propheta metaphrasi donata? 1415. a. quinam eam commentario illustrant? 1499. a.
Zephanias, quinam in eum sint commentati? 1479. b. 1490. a.
Zingari num sint Bogomili? 586. a.
Zaravassii oracula a quo collecta? 555. b.
Zwingliani v. Reformati.

MAG 2005211

14th 2 vol.

5-1

4 Carolus de St.

